

S. Irenaei, episcopi
Lugdunensis et
martyris, Contra
haereses libri quinque...
/ studio et labore D.
Renati Massueti,... [...]

Irénée (saint ; 013.?-019.?). S. Irenaei, episcopi Lugdunensis et martyris, Contra haereses libri quinque... / studio et labore D. Renati Massueti,... ; accurante J.-P. Migne,.... 1856.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici](#) pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO OCCIDENTALIBUS,
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO ORIENTALIBUS, FLORUERUNT;

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

IUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLIATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS LECTIONIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALIQUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

INNUMERABILIBUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED, PRÆSERTIM QUODUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM AUTEM UNUSQUISQUE
PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A
PRIMO GENESES USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA ET ORIENTALIS

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ ET ORIENTALIS,
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, DUABUS PARTIBUS CONSTAT SIMUL AC DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA,
ALIA GRÆCO-LATINA. ILLA, PENITUS EXARATA, NOVEMDECIM ET DUCENTIS VOLUMINIBUS EST IMMENSA, CENTUMQUE
ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA SUBDIVIDITUR ET DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM,
UNA CUM VERSIONE LATINA, LATERALIS AMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDET NUMERUM. POSTE-
RIOR AUTEM HANCCE VERSIONEM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR.
UNUSQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUSQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO
EMITUR: VERUM, IN UTROQUE CASU, ID EST AD FRUENDUM HOC BENEFICIO, COLLECTIONEM INTEGRAM ET
ORIENTALEM ET OCCIDENTALEM CONDUCAT EMPITOR NECESSE ERIT; ALIAS CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM
NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ, LATINE TANTUM EDITÆ, TOMUS V.

S. IRENÆUS EPISCOPUS LUGDUNENSIS ET MARTYR.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTRUGE.

—
1856

SÆCULUM III.

S. IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS

ET MARTYRIS

CONTRA HÆRESES

LIBRI QUINTQUE

POST FRANCISCI FEUARDENTII ET JOANNIS ERNESTI GRABII RECENSIONEM CASTIGATI DENUO
AD MSS. CODICES ROMANOS, GALlicANOS ET ANGLICANOS,
NECNON AD ANTIQUIORES EDITIONES, ET A MULTIS, QUIBUS SCATEBANT, MENDIS
EXPURGATI; AUCTI NOVIS FRAGMENTIS;
OBSERVATIONIBUS AC NOTIS COPIOSISSIMISQUE GLOSSARIIS ET INDICIBUS ILLUSTRATI ET LOCUPLETATI;
QUIBUS OMNIBUS PRÆMITTUNTUR TRES DISSERTATIONES
IN QUIBUS HÆRESES AB IRENÆO MEMORATÆ ET LOCI DIFFICILES EXPLICANTUR,
EJUSQUE VITÆ AC GESTORUM HISTORIA DISCUTITUR;

STUDIO ET LABORE

DOMNI RENATI MASSUETI

PRESBYTERI ET MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE S. MAURI.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSE

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 7 FRANCIS GALlicIS.

SEMINAIRE DES MISSIONS

Montfort-sur-Meu

(I.-&V.)

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1856

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO V CONTINENTUR.

S. IRENÆUS LUGDUNENSIS EPISCOPUS ET MARTYR

Prolegomena.	9
S. Irenæi libri quinque adversus hæreses.	433
Fragmenta deperditorum operum S. Irenæi.	1225
Appendix ad Irenæi libros contra hæreses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta.	1263

PRÆFATIO.

Ex omnibus sanctorum Patrum operibus, vix ulla esse Irenæi scriptis bonorum omnium veneratione, studiis, lectione ac curis digniora, mecum ultro fatebitur quisquis Christianarum rerum non omnino rudis exstiterit. Quæcunque enim ad auctoritatem scriptoribus ecclesiasticis comparandam præcipua sunt, ea omnia sanctissimum hunc Lugdunensium episcopum, splendidissimumque quondam Galliæ nostræ lumen commendant. Si antiquitatem spectemus, *vir apostolicus*¹ fuit, *vicinus apostolorum temporibus*², et ab apostolorum discipulis institutus; si doctrinam, *omnium doctrinarum curiosissimus explorator*³ exstitit, *rectæ semper catholicæque doctrinæ propugnator*⁴ strenuissimus, et in Scripturæ sacræ priorumque Patrum lectione apprime, ut ubique clamant ejus scripta, versatus; si sanctitatem denique, *vir omnino Spiritus sancti donis ac cælestibus ornamentis instructus fuit*⁵, cujus scripta, ut Erasmi verbis utar, spirant priscum illum Evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum; quem sanctissimi martyres Lugdunenses epistolis suis magnifico commendant; quem denique morum integritas in Pothini primi Lugdunensium episcopi locum suffecit. E pluribus vero quæ reliquerat doctrinæ pietatisque monumentis supersunt libri quinque quos scripsit adversus hæreses Gnosticorum, quæ ejus tempore in regione Lugdunensi, cui præerat, grassari jam cœperant; eo pluris æstimandi, tum quod ex tot et tantis quibus Christianam fidem illustraverat operibus, nihi aliud fere sit reliqui; tum quod pretiosæ sint apostolicæ ætatis reliquiæ, quibus ea, quam discipulis suis tradiderant apostoli, et ab his acceperat Irenæus, doctrina et facile deprehenditur, et ad nos illibata transmittitur. In iis siquidem præcipua quæque catholicæ, quam hodiernum profiteamur, fidei dogmata de mysteriis sanctissimæ Trinitatis et Incarnationis, de sacramentis, ecclesiastica hierarchia, divina episcoporum institutione, traditionis auctoritate, Petri ejusque successorum suprema dignitate ac primatu, etc., diserte adeo explicantur et confirmantur, ut non veteres tantum, sed quotquot ab apostolicis temporibus ad nostra usque emergerunt hæreses hinc radicitus extirpari ac funditus everti valeant. Eapropter a Gregorio Magno diu ac sollicite quæsitæ, et a SS. Patribus ac piis quibusque catholicis tam sedula manu versati, et eo studiosius perlecti sunt, quo puros apostolicæ doctrinæ latices a fontibus recentes haurire volupe fuit. Hinc ex quo renata in Occidente bonarum litterarum studia, resurgente simul in Irenæi lucubrationes amore, nihil prius habuerunt ii, quibus sacra antiquitas cordi fuit, quam ut eas e bibliothecarum tenebris erutas typis committerent, publicique juris facerent.

Prima omnium editio est quam Basileæ procuravit Desiderius Erasmus anno 1526, ex tribus exemplaribus; uno quod Romæ descriptum ad eum misit Joannes Faber, duobus aliis e monasteriis commodato præbitis. Quid insuper in hac editione præstiterit, monet in sua epistola nuncupatoria ad Bernardum de Gloss episcopum Tridentinum, postea creatum cardinalem a Clemente papa VII, anno 1529, quam ad editionis nostræ calcem reponi curavimus. At ut homini de litteris cæteroquin tam bene merito plurimum debetur, quod Irenæi libros primus luce donaverit, ita dolendum quod melioribus codicibus destitutus plura præstare non potuerit. Tot enim mendis, lacunis, mutilisque ac depravatis periodis scatet ejus editio, ut Irenæus sæpe in ipso Irenæo quærat, illiusque sententiam assequi difficile sit. Secundam curavit Nicolaus Gallasius, Calvinianorum Genevensis minister, qui eam Genevæ evulgavit anno 1570. Sed, quamvis errata, collatis exemplaribus, a se emendata fuisse dicat; cum eadem tamen, quæ apud Erasmum, occurrant, palam est nullos consultos fuisse mss. codices. Novæ duntaxat veteribus additæ capitum summulæ, et inserta quæ

¹ Hieron. in cap. LXIV Isa.   ² Basil., lib. De Spirit. S., c. 29.   ³ Tertull., lib. cont. Valent., cap. 5.
⁴ Euseb., lib. III Hist., cap. 25.   ⁵ Epiphan., hæc. 31, § 33.

Græce ex Irenæo transcripsit Epiphanius, cum nova interpretatione Latina, eaque parum accurata. Unde Gallasii, ut videtur, consilium fuit, non tam ut cultior et emendatior prodiret Irenæus, quam ut prolixis ex Calviniana doctrina notis viri sanctissimi sententia circumveniretur, et veterum hæreseon triumphator reluctans ad novam traheretur, aut maledictis laceraretur. Gallasium excepit Joannes Jacobus Grynæus ex eadem secta, qui novam Irenæi librorum editionem Basileæ anno 1571 curavit, a præcedentibus nihil diversam; nisi quod antiquam priorum libri primi capitum, quæ Græce refert Epiphanius, interpretationem Latinam temere sustulerit, ut Jani Cornarii versionem substitueret, omisso textu Græco; novaque singulis capitibus argumenta, veteri servata divisione, præmitteret. Iis omnibus emendatior quæ Francisci Feuarentii, ordinis Minorum, in sacra Facultate Parisiensi doctoris, opera et studio, Coloniae, anno 1596, prodiiit, ibidem ac Parisiis deinceps sæpius recusa. Ea enim quæ typis Nivellii anno 1575 et 1576 prodierat, a priorum editionum vitiis nondum satis expurgata erat. Nam præterquam quod textum Latinum ad Vaticanum, et veteris alterius optimæ notæ codicis ms. fidem comparatum pluribus in locis restituit, lacunas supplevit, ac quinque postremis libri quinti capitibus hætenus desideratis auxit; libri primi priora decem et octo capita, ab Epiphanio quondam ex Irenæo Græce descripta, aliorumque Fragmentorum Græcorum ex variis auctoribus erutorum copiam non pœnitendam verbis Latinis adjunxit, subjectis etiam doctissimis Jacobi Billii et Frontonis Ducæi observationibus. At ut prioribus perfectior, nec ipsa tamen numeris omnibus absoluta, imo nec paucis nec levibus vitiis laborat Feuarentiana hæc editio. Ut enim nihil de notis dicatur, eruditus quidem, ut ea ætas ferebat, sed prolixioribus et a proposito longius excurrentibus, nihilque aut parum omnino ad textus elucidationem conducentibus; eum in locis bene multis nec feliciter restituit, infelicius explicavit, in pluribus ne quidem quid posset expertus est: ita ut post Feuarentii curas sexcenta superessent, quibus medicam manum admoveri necesse erat; quorum tamen non pauca emendavisset facili negotio, si codices mss. quibus usus est, paulo attentius consulisset. Omitto quæ in ea editione desiderantur adminicula, quibus lectoris labor minuatur, eique via ad facilius investigandum et assequendum auctoris sensum muniatur.

Prodiit tandem anno 1702, Oxonii in Anglia, nova, accuratior et elegantior operum Irenæi editio, studio et opera viri clarissimi Joannis Ernesti Grabe, variorum ipsiusque notis illustrata, et novis Fragmentis locupletata. Quin ex ejus laboribus sæpe profecerimus, dissimulare nec possumus nec volumus. Hanc editionem commendat typorum elegantia, in exquirendis ac colligendis novis Fragmentis Græcis non indiligens cura, et in emendandis locis aliquot felix conjectura. Verum quod in Feuarentio et Gallasio eruditus displicuit, idem viro clarissimo accidisse quisque agnoscat. Nam illius exemplo meliora sæpe cum vidisset probavissetque, deteriora tamen secutus, vitiosas, aut minus sanas lectiones amplexus est, obviis et nativis in marginem rejectis: ac longe plura, quam emendaverit, loca manifeste corrupta ne tentavit quidem, aut plane infeliciter. Gallasium vero imitatus, Ecclesiæ Anglicanæ, cui se adjunxit, dum studet impensius, potior illi cura fuisse videtur, ut Irenæum etiam invitum et reluctantem Anglicanæ sectæ adjungeret, quam ut opus castigatius daret et emendatius. Hinc tot notarum fastidiosa prolixitas, ut levissima quæque verba, sæpissime nihil ad rem facientia distorqueat: in aliis vero locis parcius, Feuarentii, et aliorum notis, iisque nullo delectu ascitis, nihilque ad textus intelligentiam conferentibus, margines inferiores refercit; proprias suas, si quæ sunt, eruditas licet, cum tamen eruditionis illa supellex ad auctoris sententiam illustrandam parum pertineat, lectorum exiguo fructu auxit majorem in modum. Hic taceo, quod in Dissertatione secunda commodius exponam, quod in Oxoniensi editione servata veteri quidem, Irenæo tamen longe recentiori, at inepta prorsus capitum sectione, lemmata interdum pro arbitrio sustulerit, transtulerit, dissecuerit, pluribusque non raro simul, non sine dispendio plurium capitum jam lemmatibus truncatorum, congestis, vel iisdem bis aut ter repetitis, confusionem magis auxerit, quam minuerit clarissimus Græbius. Quid, quod Fragmenta Græca suis quidem locis opportune inserta, sed ita incommode disposita sint, ut perpetuo velut circuitu per paginas oberare teneantur lectorum oculi, incerti sæpe quo ferri debeant? Sed hæc forte typographo-

rum culpa est, quibus etiam id imputare debemus, quod tanta sit illius editionis in transmarinis regionibus penuria, ut, cum non sine maxima difficultate, majorique pretio comparari posset, eam prelis suis subjicere meditentur Bibliopolæ Parisienses et Amstelædamenses.

Itaque viris doctrina et pietate conspicuis visum est non utilem modo, sed necessariam esse novam Irenæi editionem, quæ et accuratior esset, et a Catholicis inoffenso pede decurri posset. Id laboris a quopiam e nostris suscipi cupierunt; rati videlicet, nec immerito, Irenæum, Apostolicum illum virum, *Occidentalium Gallorum lumen*, ut vocat Theodoretus (6), tantæque auctoritatis scriptorem, non mereri minus quam reliquos, ut in ejus operum accurata editione nostra versaretur industria; et quod in aliis non poenitendo successu, quæ ex congregatione nostra prodierant, editionibus præstitum est, in ista quoque, non minus operosa quam necessaria, præstare conaremur. Id igitur oneris impositum mihi, detractatum quidem diutius, subii tandem. Quid vero præstare conatus fuerim, paucis explicandum. Tria mihi potissimum præstanda esse duxi; textum emendare ac pristino decori, ut fieri potest, restituere; eundem illustrare; ac demum ea omnia lectoribus parare subsidia, quibus labor eorum minuatur. Ad primum quod attinet, cum Græcus Irenæi textus, maxima ex parte, temporum injuria, dudum perierit, unusque fere supersit Latinus, jam instar archetypi; in hunc curas omnes contuli, ut emendatissimus, quam fieri poterat, et ab inspersis librariorum culpa nævis abstersus prodiret. Hunc ad novos tres mss. codices, a nullo hactenus recensitos, attentissime exegi. Primum e Bibliotheca Claromontani Collegii Soc. Jesu acceptum, utendum mihi præbuit vir doctissimus, cujus humanitatem nunquam non experti sumus, R. P. Joannes Harduinus, eidem Bibliothecæ præfectus. Is optimæ notæ codex, cum ante annos ut minimum 800 scriptus sit, teste eruditissimo piæ memoriæ D. Joanne Mabillonio, perito, si quis unquam, talium rerum æstimatore, omnium, ad quas priores editiones factæ sunt, videtur antiquissimus. Mutilus tamen est; avulsis enim postremis foliis pluribus, extremis fere decem capitibus decurtatus manet liber quintus. An casu, an improvido scioli ejuspiam (cui forte displicuerit Millenariorum error ab Irenæo propugnatus) zelo id acciderit, obscurum est. Certum est integrum olim fuisse codicem, cum pars vicesimi sexti capituli adhuc supersit. Cætera deinceps ad libri finem interierunt. Hinc Claramontanum codicem diversum esse a Feuarentiano manifestum videtur: hic enim integer fuit, ille vero multo emendatior. Alterius codicis varias lectiones toto libro primo et prioribus octo libri secundi capitibus Passeratii manu descriptas ad oram unius exemplaris editionis Erasmi, ab uno e reverend. Patribus Dominicanis vici S. Honorati, hujus urbis, amico meo accepi. Quin e ms. codice, eoque perantiquo, ac bonæ notæ, et a Feuarentiano, Claramontano et Vossiano diverso excerptæ sint, nullus ambigendi locus mihi est, nec aliis erit, qui eas cum laudatorum codicum lectionibus contulerint. Quis sit ille codex, et ubi nunc delitescat, hactenus deprehendere non potui; amissum non adeo ægre ferrem, si cæteras varias lectiones ad libri sui marginem notare perrexisset Passeratius. Tertius codex quo usus sum, recens ac chartaceus, annos quadringentos non excedit, nec posteriora quinque libri quinti capita continet. Is Romæ asservatur in Bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni; quem quidem vir optimus, ac de litteris tam bene meritus D. Bianchinus, pro singulari sua in nos humanitate, communicavit cum RR. PP. domno Gulielmo La Parre, Congregationis nostræ in curia Romana procuratore generali, ejusque socio D. Claudio de Vic, qui varias ejus lectiones pro sua benignitate describere et ad me transmittere dignati sunt.

In subsidium accesserunt ii codices, quibus in adornandis editionibus suis usi sunt tum Franciscus Feuarentius, tum clarissimus Joannes Ernestus Grabius, quorum varias lectiones ad oram editionis suæ non indiligenter (Grabius præsertim) ascripserunt. Et quidem veterem illum, quo Feuarentius usus est, frustra quæsimus, neque utrum perierit, an in alicujus Bibliothecæ forulis delitescat, scire potuimus. Sunt qui existimant eum in Vossii manus devenisse; sed utriusque lectiones conferenti, diversos esse statim apparebit. Alium codicem in Bibliotheca Vaticana asservatum citat Latinus Latinius, variasque ejus-

⁶ Theodoret., Dial. 1, pag. 33.

dem lectiones refert, et post eum Feuardentius; sed jam in illa Bibliotheca desiderari, tum ex iis qui eam diligenter perlustrarunt, tum ex amicorum litteris accepi. Quatuor, ut dixi, mss. codicibus usum se esse profitetur Grabinus, illo nimirum qui Isaaci Vossii fuit, optimo codice supra laudato, quem accuratissime cum exemplari Feuardentii contulit Dodwellus, indeque collectas varias lectiones cum eodem Grabinio communicavit; Arundeliano, in Bibliotheca Regiæ societatis Londini jam asservato, quem quadringentorum annorum esse arbitratur; et apographo variantium lectionum, quas a Josia Mercero olim e duobus mss. codicibus, nescio quibus, ait Grabinus, erutas, idem Vossius Dodwello describendas dederat. Sed neque Grabinus, neque Vossius, neque alius quisquam, præter Josiam Mercerum, duos illos codices vidisse se dicit, nec ubi jam exstant indicat. Quas vero ex apographo refert eorundem varias lectiones Grabinus, secum illæ adeo in omnibus fere consentiunt, ut ex uno et eodem codice excerptæ esse videantur, aut saltem ex duobus, quorum alter ex altero descriptus fuerit; uterque vero, si duo sint, ex recenti codice, eoque non adeo bonæ notæ. Et nisi me fallat conjectura, puto Ottobonianum codicem superius memoratum, esse ipsum autographum ex quo primum transcriptum fuerit apographum, et ex hoc aliud; utrumque vero cum in Josiæ Merceri manus devenerit, ceu totidem diversos codices habuit. Quæcunque enim ex Ottoboniano lectiones mihi Roma transmissæ sunt, eadem fere sunt, quas Grabinus ex duobus illis Merceri codicibus allegat. Quare licet a nobis lectiones illorum codd. variæ ex Grabinio adducantur; ne tamen illis plus fidei attribuant quam mereantur (merentur autem exiguam), monitos lectores velim. Arundelianus codex interpolatus fuisse videtur sive a librario ipso, sive ab aliquo recentiori; quod verisimillimum agnoscat quisquis ejusdem lectiones diligenter perpenderit. Unde superest unus Vossii codex, cujus nutare non possit fides. Et revera collatis ejusdem lectionibus cum Claramontanis, et iis quas ex veteri suo codice refert Feuardentius, antiquam esse et bonæ notæ deprehendi; in eoque cæteris omnibus, qui jam supersunt, præcellere, quod solus, Grabinio teste, posteriora quinque libri quinti capita contineat. Nec proinde dubitavi, ubi tres istos, omnium antiquiores et meliores, consentientes habui, textum eorum auctoritate restituere, ipsisque, spreto aliis, ad amussim adhærere, nisi apertas corruptionis notas præ se tulerint.

Præter mss. codices, edita exemplaria, antiquiora præsertim, consulere non piguit, eaque interdum, ubi mss. codices vel depravati, vel minus sani esse videbantur, præponere. Sic factum ut Irenæi textum plurimis adhuc in locis vel scribarum seu imperitia vitiatum, seu oscitantia mutilatum, vel sciolorum audacia redundantem, aut interpolatum, castigarim; additis quæ deerant, resectis quæ abundabant, recte distinctis quæ male cohærebant: adeo ut pauca jam mihi superesse videantur, in quibus lectionis difficultas lectorem possit remorari. Ubi vero manifesta fuit exemplarium depravatio, hanc vel ex Græcis verbis, si illorum copia fuerit, vel ex aliis parallelis locis, in quibus occurrunt eadem prorsus repetita verba, vel ex conjecturis aliunde certis, adhibito etiam doctissimorum hominum consilio, emendare non dubitavi. Id tamen rarius, et tanta religione factum est, ut vulgata lectio, quantumvis aperte corrupta, ad oram libri servetur; deinde ut ea licentia intra singulares voces, et non tam Latini interpretis, quam librorum culpa depravatas constiterit; ad dubias nunquam pervaserit, longe minus ad integra commata vel periodos integras; quibus novas, Græci textus vel alterius cujuscunque paralleli loci auctoritate substituere nefas duxissem. At ubi sanior ille visus est, id observare, novamque interpretationem, veteri Latina accuratiorem, dare operæ pretium visum est, sed in inferiorem marginem translata; ita ut vetus lectio sedem auctoritatemque suam retineret. Varias, quæ alicujus momenti forent, lectiones infra ascripsimus, indicatis unde sumptæ sunt codd. Si quid ex eorum fide mutandum supplendumque visum est, lectores monere, mutationisque rationes afferre non negleximus, tanta cum religione, ut verendum sit ne arguta nimium aliquibus diligentia nostra videatur; sed præstat hic diligentiam culpari, quam desiderari. Ne tamen actum ageremus, priorum editionum errata omnia, quæ jam correxerat Feuardentius, revocanda esse non putavimus: unam Feuardentianam editionem, quæ omnium manibus te-

rebat, emendandam esse censuimus; iis duntaxat observatis et inter varias lectiones recensitis, quæ in aliis editionibus præcipua et saniora esse videbantur.

Non minor in recognoscenda ea parte Græci textus, quæ exstat, cura fuit adhibita, quamvis deficientibus mss. minori successu. Quin Græcè scripserit Irenæus, ejusque libros in Latinum sermonem, quem modo habemus, converterit imperitus aliquis ac barbarus interpres, vix dubitatur; id abunde probatum est in secunda Dissertatione, quæ Præfationem excipiet, ad quam lectorem remitto. Cum autem textus Græcus integer, temporum injuria, jam dudum perierit, supererat ut dispersa undique Fragmenta conquirentur; quod et sollicitè factum est. Quæcunque enim seu veteres conservarunt, seu recentiores ediderunt, seu aliæ editiones exhibent Irenæi Fragmenta, sive eorum quæ supersunt, sive quæ interierunt, operum, ac nova protulit clarissimus Grabius, ex variis auctoribus tum editis, tum manuscriptis eruta; et nostra hæc exhibet editio, sed interdum auctiora et emendatiora, iis additis quæ ipse collegi, vel amici suppeditarunt; omnia eo ordine collocata atque disposita qui Feuarentiano et Grabiano longe commodior sit. Græcas Bibliothecæ Regiæ et Colbertinæ Catenas, aliosque earumdem codices mss. Græcos, quos in notis suo quemque loco indicavi, consului, ac per diligentes amicos Græcæque doctos expendi curavi; quæque ex iis transcripta, sive a Combefisio, sive a Grabio, sive ab aliis edita sunt, a me recognita sunt omnia, nec semel correctæ et restituta. Quæ vero ex Epiphano excerpta sunt, cum ejusdem Bibliothecæ Regiæ codice uno chartaceo, eoque recenti ac mendoso (nec enim melior occurrebat) denuo post Petavium contuli, et a quibusdam, quæ doctissimi viri diligentiam fugerant, erratis expurgavi. Ut et cum Vaticano codice (alios enim mss. Epiphani Panarii codices Græcos non novi) conferrentur, nihil quod in me fuerit prætermisi; sed nullus Græcè doctus qui tantillum laboris, paucorum certe dierum, suscipere dignaretur, Romæ, ubi tamen plures sunt, reperiri potuit. Cæterum quæ Irenæi Græca ab Epiphano descripta Jacobus Billius in Latinum sermonem convertit, quia longo elegantius accuratiusque vertit, quam vetus interpres Latinus; illius interpretationem, jam Feuarentii editioni Coloniensi anni 1596 et Parisiensibus deinceps insertam, et in nostra e regione veteris adjunximus, ut altera ex altera illustretur. Alia vero pauca Irenæi Fragmenta Græca, quæ Billius itidem vertit, quæque sic conversa Feuarentius editioni suæ inseruit, et nostræ pariter inserui voluissemus; sed cum hæc versio cum veteri citra confusionem componi non potuisset, eam omittere coacti sumus.

Irenæi textum a mendis purgare parum fuisset, nisi recte distinctus atque divisus prodiret. Distinctioni consulunt consuetæ distinctionum notæ apte, quantum licuit, quæque suis locis repositæ; divisioni vero nova capitum sectio, novaque singulis præfixa lemmata. Factum id, quod vulgata divisio, et antiqua lemmata non Irenæo, sed imperito cuiuspiam recentiori tribuendo certissime videantur, ut in Dissertatione secunda probatum satis existimamus: tum quod sectiones capitum sæpe absurdissimæ sint, non minus quam argumenta, quæ auctoris sententiam obscurant potius quam repræsentant. Nihil tamen actum est, nisi ex doctissimorum hominum consilio, idque in prioribus quatuor libris duntaxat; nam in quinto, Feuarentiana divisio et lemmata fere servata sunt. Quin et singula capita in plures paragraphos seu numeros divisa sunt, affixis ad marginem brevibus summulis, quibus quid quisque præcipuum complectatur, lector uno velut intuitu conspiciat. Ne tamen, qui veteri divisioni in citandis capitibus assueti sunt, ex nova turbentur, Feuarentiana, quæ jam communior, ad marginem servata est, cum asteriscis in textu, quibus Feuarentianorum capitum initium et finis designetur; quorum etiam argumenta integra initio operis comparata cum novis exhibentur.

Alterum quod pro officii ratione agenam mihi hac in editione duxi, textus illustrationem spectat. Cum enim vel ex tractati argumenti difficultate, vel ex Latini interpretis imperitia, obscurissimus interdum sit Irenæus; textum emendare, emendationumque rationem reddere satis esse non videbatur, nisi etiam caligo verbis offusa disselleretur. Mouet Irenæus ipse ¹, *portentuosissima et altissima esse Gnosticorum mysteria*,

¹ Iren., Præf. l. 1, p. 3

quæ non omnes capiunt. Hæc quidem, quam dilucide fieri poterat, aperit et confutat, sicque toto opere insectatur, ut ab iis nunquam oculos avertat; ita tamen ut qui his in rebus mediocriter versati sunt, totumque tum auctoris scopum, tum adversariorum ejus hypothesim non satis attente considerant, interdum animi pendeant, incerti vel quid significant salebrosæ et obscuræ, sed ut plurimum interpretis culpa, sermonis ambages, vel quorsum spectet oratio. His cum præ cæteris consulendum fuerit, eorumque tædio ac labori parcendum, difficilia quæque loca subjectis textui notis, quam brevissime potui, explicare conatus sum; ascitis etiam doctorum virorum observationibus, quæcunque ad auctoris intelligentiam conducere visæ sunt, sed laudato semper auctorum nomine, Si quando vero frequentiores et fusiores videantur esse notæ, id tribuendum argumenti difficultati, quam paucioribus expedire non valui; veritus ne, dum brevis esse studerem, obscurus fierem. Accedit quod cum varia et multa e sacris utriusque Testamenti codicibus testimonia proferat Irenæus, quæ cum ex alia versione sint, discriminis nonnihil habere videbantur; id observare in gratiam Scripturæ sacræ studiosorum operæpretium visum est. Qui autem ejusmodi notis et observationibus non indigent eruditi, eas prætermittere, Irenæumque continenter legere possunt; in inferiori quippe margine positæ a textu facile sejungi queunt. Non commisi tamen, ut margines gravarem iis notis, quæ ad eruditionis (in me certe exiguæ) ostentationem duntaxat, vel ad dogmata et fidei controversias pertinent, nisi quando paucis verbis absolvi potuerunt; ratus videlicet, proprioque doctus experimento, lectoribus nihil molestius, quam ut singulis fere vestigiis, interpositis moris, insistere cogantur. Satius esse duxi, ea quæ fusiori et accuratiori examine indigebant, non quidem in ipsa Præfatione, ne in immensum cum rectæ methodi dispendio cresceret; sed in singularibus Dissertationibus pertractare, in quibus res quæque suo ordine, et continua serie expenderentur. Tres igitur operi præmisi: in prima de iis omnibus, quam accuratissime potui, disserui, quæ ad hæreticorum, contra quos scribit Irenæus, personam, ætatem, mores, scripta et dogmata pertinent; fontes e quibus impura doctrina profluxerit, aperui; *altissimaque* eorum *mysteria* scrutatus, quid sub ænigmatico verborum cortice delitesceret, retegere conatus sum. In secunda quidquid de Irenæi vita et gestis, martyrio, scriptis, ac potissimum de quinque libris *Detectionis et eversionis falsæ cognominatæ agnitionis* (hunc enim genuinum esse eorum titulum ibidem ostendi), de operis hujus consilio, atque methodo, quidquid denique de aliis sancti Doctoris scriptis deperditis in veterum monumentis occurrit, studiose collegi, ac pro virili mea parte explicui. In tertia demum totam S. episcopi doctrinæ seriem evolvi; leviora, si quæ sint, offendicula, ne in ea temere quispiam impingeret, patefeci; quod obscurius fuit, illustravi; quod alienum et male afflictum rejeci; quod ab heterodoxis prave contortum, vanisque cavillationibus obscuratum, explanavi, vindicavi et asserui. Hæc, inquam, initio operis præmisi, ut lector inoffenso pede posset Irenæi libros decurrere. Erit forte cui displicebit tanta hæc chartarum moles operi non adeo ingenti præmissa. Molestè et ipse tuli foliorum impressorum numerum præter modum et expectationem excrevisse. Sed fefellerunt typographi, falsi et ipsi paginarum manu exaratarum inæqualitate; alioqui huic incommodo prospexissem. Singulis porro libris præfixa est brevis ac dilucida uniuscujusque analysis (ea videlicet quæ dudum a doctissimo nostro domno Nicolao le Nourry solerter concinnata, ab ipso vulgata est in Apparatu ad Bibliothecam maximam veterum Patrum; paucis quibusdam pro ratione nostræ editionis additis vel immutatis) qua libri scopus et argumentum uno velut conspectu perlustretur.

Ad calcem operis, præter deperditorum Irenæi scriptorum Fragmenta, ex variis tum editis, tum mss. libris eruta, quorum quædam Græce, alia Græce et Latine nunc primum prodeunt; adjuncta sunt per modum appendicis alia ex veterum Gnosticorum libris excerpta, quæ sparsim apud veteres Patres occurrunt; quæ pluribus Irenæi locis non parum lucis afferent: ex hoc saltem specimine deprehendi facile poterit, haud vana esse, quæ tum Irenæus, tum alii Patres de iis opinionum portentis scripserunt. Maximam partem jam collegerat clarissimus Græbius, Spicilegioque suo veterum Patrum et hæreticorum primi et secundi sæculi inseruerat. Quædam ad mss. Biblio-

thece Bodleianæ codices recognovit : quædam et ipse ad mss. Bibliothecæ Regiæ codices exegi. Hæc excipient eorum Præfationes, Prolegomena, notæ et observationes, qui novas Irenæi editiones hætenus publicarunt, vel illustrarunt; ut sic uno volumine comprehensum, minorique sumptu studiosi nanciscantur, quod antea non nisi pluribus et majori impensa comparare sibi poterant. Et quidem quod ad notas et observationes attinet; Billii, Frontonis Ducæi et Feuarentii integras denuo edicavi, quamvis plura jam ex iis decerpsissem, meisque inseruissem; ratus gratum me facturum lectoribus, si totum exhibeam, cujus partes antea legerint. Ex Gallasio paucissimas selegi, cum pleræque nihil nisi vanas inficitasque declamationes contineant. Ex Grabio plures, eas videlicet quas catholicæ aures ferre possint. Feuarentii notas non omnibus placere, Protestantibus vero plurimum displicere probe novi. Quin tamen pro tempore eruditæ sint, virque pius ac doctus de Irenæo, totaque Ecclesia catholica optime meritis fuerit, nemo absque injuria negare potest. Sæpe quidem ab argumento longius discedit, et in heterodoxos acerbiori quam par esset stylo excurrit; sed in zelo catholicæ fidei, et tempori, quo ferventibus controversiis bellisque civilibus, Calvinistæ Catholicos perpetuis conviciis et calumniis incessebant, condonandum. Quisquis ministrorum illius temporis scripta legerit, et quam inverecunde Catholicis calumniam facerent ac clarissimis quibusque Patrum testimoniis vim inferrent, expenderit, Feuarentium facile excusabit. Si quæ verò hujus argumenta intempestiva jam esse videantur; non ipsius, sed adversariorum culpa est, qui parum sibi constantes, mutata identidem velificatione retrocedere, pluraque male constituto systemati vel addere, vel demere, pro temporum et argumentorum ratione, coacti sunt. Acrius nec æquius doctissimum hominem reprehendunt recentiores quidam, quod aulterina scripta non pauca, ut vera allegaverit, eosque Libros et Tractatus Patribus pluribus attribuerit, qui jam supposititii esse agnoscuntur. Sed communis hic fuit error illorum temporum: nondum quippe satis eliquata veritate reque ad severiores criticæ regulas pensitata, id bona fide citabatur, de quo nullus esse videbatur suspicandi locus. Qui Magdeburgenses ipsos, famosumque illum apud Protestantas criticum Andream Rivetum examinaverit, si non iisdem, in aliis tamen gravius lapsos, nec artis criticæ peritiores fuisse illico deprehendet. Sed tandem si quid peccaverit Feuarentius, gravius, mea quidem sententia, peccat, qui culpam confitenti et quam primum emendanti iterum objicere non veretur. Dum primam Irenæi sui editionem adornaret, scribens in libri tertii cap. 33, nunc 22, inter varia quæ congerit Patrum testimonia, unum velut ex Cyrillo Alexandrino lib. vi, in Joann., cap. 15 addidit: quod Cyrilli non est, sed Jodoci Clichtovei, qui quatuor Commentariorum suorum libros Cyrillinis interseruit. Errore statim agnito, hunc emendare festinavit vir bonus; sed cum folium jam per typographos excusum esset, nullum aliud supererat remedium, nisi ut qua ratione corrigendus esset, lectores tempestive moneret in erratorum indice; quod et fecit. Cum autem Franciscus Suarez, haud lecto illo indice, Feuarentium acerbius perstrinxisset, digne pro incogitantia castigatus est in editione Coloniensi anni 1596. Ecce tamen, recentior quidam criticus, ne lectis quidem seu memorato indice, seu notis in citata editione additis, in sola Suarezii, aut Theophili Rainaudi fide, erratum bis correctum et emendatum illi adhuc impingit. Quibus jam verbis exciperet Feuarentius, si viveret, accuratum illum censorem, qui quos auctores redarguit, ne segni quidem manu evolvere dignatur? Ut est, Feuarentii notas et observationes, quales in novissimis Irenæi editionibus prodierunt, tales iterum edicavi; ita tamen ut omnia ejusdem (quod et idem de aliis dici velim) dicta et allegata præstare nolim. Neque enim a me exspectandum fuit, ut omnia quæ profert auctorum testimonia expenderem, ac si quis in iis citandis error obrepserit, indicarem: laboris id immensi fuisset; quem si suscepissem, non jam ipsas Feuarentii notas, sed novas in Feuarentium observationes, nullo aut exiguo fructu dedissem. Cum autem tum Feuarentius, tum alii observationes suas ad veterem capitum sectionem, quam sequebantur, accommodarint; sic accommodatas, ne qua confusio suberiretur, reliqui: novæ duntaxat editionis capita et paginas ad marginem indicavi.

Tertium denique, quod in animo fuit, lectori videlicet ea parare et offerre subsidia,

quibus labor ejus minuatur, sic exsecutus sum. Præter tres superius memoratas Dissertationes, easque omnes notas et observationes, quibus difficilia Irenæi loca elucidare conatus sum; ac novam capitum sectionem, novaque lemmata et summulas, quibus auctoris scopus et argumentum oculis exhibetur, in quibus omnibus forte nonnihil opis quibusdam fuerit; præter hæc, inquam, accessere quatuor ampliores locupletioresque quam hactenus prodierint, Indices. Primus est Græcarum vocum Glossarium, seu Lexicon; secundus Latinarum difficultiorum, et ab usu communi remotiorum, quarum significata vel Irenæo, seu ejus interpreti propria, vel non adeo obvia sunt. Tertius est, eorum quæcunque profert Irenæus, Scripturæ sacræ testimoniorum; adnotata etiam, si quæ interdum occurrat, in citando uno et eodem testimonio, diversitate, ut ea ratione Scripturæ sacræ studiosi Irenæi codices sacros cum nostris comparare facile possint, quidve discriminis (levissimi certe) inter utrosque intercedat, observare. Quartus deniquè, rerum omnium præcipuarum, quæ tum apud ipsum Irenæum, tum in nostris Dissertationibus et notis occurrunt; addito etiam in fine altero pro aliorum notis Indice.

Hæc sunt quæ de nova hac Irenæi editione præfari visum est. Exposita jam totius consilii mei ratione, cæterum deinceps lectorem non morabor, quin ipse dispiciat, an opus votis et conatis respondeat. Quod si ita sit, unam hanc esse velim laboris mercedem, de Ecclesia quidpiam meruisse; cujus judicio quæcunque a me prodierunt, libenter subji-
cio, ea omnia emendare ac revocare paratus, quæ emendare ac revocare jusserit.

DISSERTATIONES PRÆVIÆ IN IRENÆI LIBROS.

DISSERTATIO PRIMA.

De hæreticis quos libro primo recenset Irenæus eorumque actibus, scriptis et doctrina.

ARTICULUS PRIMUS.

DE VALENTINO.

I. Valentini patria.

[I-XIII] De Valentini patria et stirpe nihil certum, Epiphano teste^a, e veteribus exsculpi potest^b. Quamvis hujus hæresim fuscè exagitaverit Irenæus, hæc tamen alto premit silentio. Accepisse se ait Epiphanius, sed auditione sola, et fama, non tamen, inquit, usque adeo certa, ut dubium levet, illum Phrebonitem esse, ex Ægypti quadam ora. Ubi pro Phrebonitem, cujus loci nulla apud veteres occurrit mentio, legendum contendit Lambertus Danaeus ad August. *De hæres.*, cap. 41 *Pharbæthitem*, cujus sententiæ calculum adjicit Petavius in suis ad Epiphanium notis. Exstat quidem Pharbæthites inferioris Ægypti nomus, cujus caput urbs Pharbætus, Bubastico et Busiritico fluminibus conclusus, in meridiem vergens, cujus meminere Herodotus, lib. II, cap. 166; Strabo, lib. XVII; Plinius, lib. V, cap. 9. Sed vereor ut hujus nomi situs cum Epi-

A phanio consentiat, qui *Φρεβονίτην τῆς Αἰγύπτου παραλιώτην, Phrebonitem ad maritimam Ægypti oram* esse scribit. Longius enim a mari distat Pharbæthites nomus, ac, ne propius accedat, intercedunt Tanites et Neut nomi. Quare si quid et mihi conjicere liceat, libentius apud Epiphanium legerem Phtenolitem vel Ptenetiten. Phtenotes enim Ptolemæo nomus erat in Ægypti Delta, supra Meteliten, in Austrum vergens, nec procul a mari, cujus caput erat *Βούτος, Butus*. Doctissimo Harduino idem esse videtur, qui Plinii *Ptenethu*, lib. V, cap. 9, idque verum nomen esse credit vir in geographicis peritissimus Christophorus Celsarius, quia in Chalcedonensi synodo, act. I, Heraclius Ptenethensis memoratur^c. Quidquid sit, Alexandriam profectus Valentinus, ibi Græcorum artibus non mediocriter institutus est. Doctissimum enim fuisse scribit Hieronymus in Osee, cap.

^a Epiphani., *Hær.* 31, § 2. ^b Epiph., *ibid.*

x, et in *Dialogo contra Marcionitas*, qui Origeni vulgo ascribitur οὐκ εὐτελής ἀνὴρ, vir minime vulgaris dicitur. Quin saltem ingenio peracri, et in lectione veterum philosophorum ac poetarum non parum versatus esset, non negabit quisquis ad ejus systema ex tam multis tamque abstrusis ideis, partim a se excogitalis, partim aliunde haustis, sed secum invicem utcumque aptatis fabricatum attenderit. In primis philosophiæ Platoniciæ, ad quam potissimum mentem appellebant Gnostici omnes, operam dedisse, testis est Tertullianus ¹⁰, pluraque ab ea accepta dogmata demonstrant. Cùm in Ægypto, et præsertim Alexandria, plurimi Judæorum eo tempore vixerint, hinc verosimile putat Joannes Franciscus Buddæus, in *Dissertat. de hæresi Valentin.* ad calcem *Introductionis ad Historiam philosophiæ Hebræorum*, excusæ Halæ Saxonum an. 1702, Valentinum eorum philosophia, qualis eo tempore erat, fuisse imbutum. Auctor quidem est Clemens Alexandrinus ¹¹, discipulos ejus, ut magistrum commendarent, gloriatos fuisse, eum præceptorem habuisse Theodadem, seu Theudadem quemdam, B. Pauli apostoli discipulum. Sed quis et qualis fuerit ille Theodades, et quanta fides suspectorum hominum narrationi debeatur, non satis constat.

II. Valentini ætas.

2. De tempore quo vixerit, aut errores suos discernaverit Valentinus, paulo acrior est inter eruditos disputatio. Dallæus, ut epistolas Ignatianas, Puritanis omnibus molestissimas, suppositionis argueret, e re sua arbitratus Valentinum juniorem facere, nullum lapidem non movit, ut Ignatio posteriorem probaret. Nempe cum in epistola ad Magnesianos Verbum Dei dicatur ἀίδιος, οὐκ ἀπὸ σιγῆς προελθεῖν, æternum, non a silentio progrediens, his verbis feriri vult Dallæus Valentinianorum Σιγῆν. Atqui Sige hæc, inquit, ante Ignatii martyrium nondum nata. Primus, enim, Irenæo teste ¹², ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens Valentinus, sic definiit: Dualitatem quamdam innominabilem, cujus quidem aliquid vocari inenarrabile, aliud autem Sigen. At Valentinus usque ad Eleutherii pontificatum vitam protraxit, id est, usque ad annum Christi saltem 177, quo hic Ecclesiam regere cœpit. Cum vero passus sit Ignatius anno Christi 107, quis credat Valentinum tunc juniorem, si tamen natus esset, dogmata sua cudere, vel saltem spargere sic potuisse, ut sanctissimo martyri in notitiam venire quiverint? Sic Dallæus. At quod veluti certum ex Irenæo assumit, Valentinum primum omnium Sigen definiisse, [XIV] falsissimum esse demonstravi in notis ad cit. cap. 11. Et quisquis id asserit, in veterum Gnosticorum historia peregrinus sit necesse est; apud hos enim Bythi et Siges copulatione nihil frequentius, ut fuse et invicte

A probavit doctissimus Pearsonius part. II Vindic. epist. S. Ignatii. Nec illud verius quod supponit Dallæus, auctorem epistolæ ad Magnesianos ad hæreticorum Sigen respexisse: σιγῆν pro simplici silentio accipit, hancque vocem τῷ ἀίδιος opponit. Vult nempe Verbum Patris æternum esse, quod nunquam siluerit, nec silentium, ut homines, aliquando ruperit Pater; sed semper locutus, Verbum sibi consubstantiale, æternum proinde, proferre nec cœperit, nec destiterit. Sed missis hisce controversiis, quæ nostri non sunt instituti Valentinum citius, quam putant Dallæus et Blondellus, primam saltem pestiferorum dogmatum rudimenta protulisse, certissima demonstrant argumenta.

B 3. Scribit Irenæus ¹³, Valentinum Romam venisse sub Hygino, increvisse vero sub Pio, ἤκμασε δὲ ἐπὶ Πίῳ, et prorogasse tempus usque ad Anicetum, καὶ παρέμεινεν ἕως Ἀνικητύου. Consentit et Eusebius in *Chronico*, ubi certam temporum epocham assignat. Nam ad annum Antonini Pii 3, Christi vero 141. Sub Hygino, inquit, Romanæ urbis episcopo Valentinus hæresiarches, et Cerdo magister Marcionis Romam venerunt. Tum ad annum Antonini Pii 6, Christi vero 144, Pio jam summo pontifice: Valentinus hæreticus agnoscitur, et permanet usque ad Anicetum. At in Græco Eusebii paulo aliter: Κατὰ ὙΓΓΕΙΝΟΝ Ῥώμης ἐπίσκοπον Οὐαλεντίνος ἐπὶ τῆς σήμεως εἰσηγητής, καὶ Κέρδων τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης ἀρχηγός, ἄμφω ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἐγνωρίζοντο. Sub Hygino Romæ episcopo Valentinus propriæ hæreseos conditor, et Cerdon Marcionis erroris architectus, ambo Romæ agniti sunt. Quæ tamen non adeo difficile conciliari possunt. Existimo enim Valentinum, cum primum Romam advenit sub initio pontificatus Hygini, catholicam fidem simulasse; nam ea erat, ut observat Irenæus in Præfatione libri primi, et alibi, istiusmodi hominum malitia, ut dissimilia nobis sentientes, similia tamen loquerentur, quo facilius abriperent incautos. At vergente ad finem Hygini pontificatu, mentita iniquitas sibi caput attollere cœpit, adhuc tamen timidius; donec audacior facta, sub Pio palam erupit. Hinc agnitus hæreticus, et ab Ecclesia pulsus, in Cyprum insulam, ut ait Epiphanius ¹⁴, fugit, ubi ad extremum impietatis prolapsus est, seque in eam, quam tuetur, flagitiorum disciplinam altius immersit. Ibi exitiosæ hypothesei supremam manum admovisse, ac demum e vivis excessisse satis probabile. Quo præcise anno diem obierit, non liquet. Ex Irenæi tamen et Eusebii verbis certo colligitur, ad tempora Aniceti pervenisse, nec diutius vixisse. Hæc enim, παρέμεινεν ἕως Ἀνικητύου, quæ veritatem Irenæi interpretis, prorogavit tempus usque ad Anicetum, non ulterius prorogasse aperte significant. Quemadmodum idem

¹⁰ Tertull., De præscr., cap. 7, 30. ¹¹ Clem. Alex., lib. VII, p. 764, edit. Paris. 1644. ¹² Iren., lib. I, cap. 11. ¹³ Id. lib. III, c. 4. ¹⁴ Epiph., Hær. 31, § 7.

Irenæus lib. III, cap. 3, ut diu vixisse Polycarpum A indicet, eodem verbo παρέμεινε utitur: ἐπὶ πολὺ γὰρ παρέμεινε, multum enim perseveravit, id est, diu vixit. Emendandus ergo Tertullianus scribens lib. *De præscript. hæc.*, cap. 50, Marcionem et Valentinum neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in Catholicæ primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, sub episcopatu, Eleutherii benedicti; donec ob inquietam semper eorum curiositatem, quam fratres quoque vitabant, semel et iterum ejecti, Marcion quidem cum ducentis sestertiis, quæ Ecclesiæ intulerat, novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Si enim usque ad Eleutherii ætatem pervenisset Valentinus, id procul dubio non omisisset Irenæus, qui sub hoc pontifice tertium librum suum scribebat; cum maxime novum hinc robur accessisset argumento, quod a novitate hæreticorum doctrinæ petebat, quos apostolis multo posterius, mediis tibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexisse in suam sententiam demonstrabat. Quæ etiam ait in Præfatione libri primi, se Valentini discipulorum sententiam, de qua dicturus erat, exploratam habere tum a commentariis, tum a congressibus eorum, qui nunc aliud docent, Ptolemæi videlicet assecularum, jam tum Valentinum in vivis superstitem non fuisse demonstrant. Sed demum quin Tertullianus gravi anachronismi culpa teneatur, dubitare nos non sinit, quod Antonini principatum cum Eleutherii episcopatu componat; cum tamen constet Antoninum vivere desiisse annis saltem quatuordecim antequam Romanam sedem conscenderit Eleutherius. Vereor ergo ut Septimius memoria lapsus Valentinum pro Cerdone scripserit. Quæ enim illi tribuit, eadem isti ascribit Irenæus, lib. III, c. 4. Nec veterum quisquam alius memoriæ prodidit, Valentinum Romæ plus semel Ecclesia pulsum fuisse; quod Cerdoni contigisse certum est. Quanquam tamen si quis Tertulliani verbis religiosius adhærens, Valentinum bis ex Ecclesia Romana ejectum fuisse contenderet, semel scilicet sub pontificatus Hygini finem, iterum vero sub Pio, non adeo repugnarem. At eum in catholicæ primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, ibique deinde prima hæreseos fundamenta jecisse, quasi a catholica fide nondum recessisset cum Romam advenit, nec alibi terrarum antea agnitus fuisset hæreticus; quisquis ex Tertulliano, vel cum Tertulliano intulerit, ea asserat necesse est quæ cum historiae veritate pugnent.

4. Epiphanius expositis Valentini dogmatibus subjungit § 7, hunc ea in Ægypto propagasse, tum Romam profectum errorem suam in ea urbe dissipasse, ac demum ad Cyprum delatum, ultimum fidei naufragium ibidem passum, animum omnino depravasse. Diu ergo antequam Romam proficisce-

retur, catholicam fidem abjecerat, si tamen abjecisse dicendus est, quod forte nunquam suscepit. Crediderim enim illius animum Gnosticorum fabulis jam ab initio Alexandriæ imbutum, de nova hypothese, qua sibi nomen faceret, fabricanda citius cogitasse, quam de veteri religione profitenda. Saltem Epiphanius jam eum ab Ægypto, ubi natus et educatus fuit, hæreticum exhibet, Catholicum nusquam. Quam igitur hæresim ibi animo conceperat, ibi et spargere cœpit, licet forte tum rudiori penicillo delineatam. Nec Ægypti finibus conclusa stetit venenata doctrina: manavit statim per vicinas regiones, multasque Orientis et Asiæ provincias occupavit, sive a Valentino ipso, cum Romam proficisceretur, sive a discipulis ejus disseminata. B Constat siquidem, cum Justinus martyr *Dialogum* suum cum Tryphone scriberet, jam tum exstitisse in Asiæ provinciis certam et constitutam Valentinianorum sectam, auctoris nomine conspicuam. [XV] Disputationem illam cum Tryphone Judæo, quæ scribendi *Dialogi* occasionem dedit, Ephesi habitam fuisse, testatur ipse Justinus initio ¹⁵. Cum in decursu sermonis objecisset Trypho, *audisse se, plures eorum qui se Jesum profiteri dicunt, et Christiani nominantur, simulacris mactata manducare, et nihil se ex eo capere detrimenti dicere.* Non negat Justinus; imo fatetur tales esse apud Christianos, qui ita sentirent et agerent. *Et sunt eorum quidam, qui vocantur Marcionitæ; quidam vero Valentiniani, Basilidiani, Saturniliani, et alii alio præditi nomine, a principe sententiæ quisque nomen obtinens.* Utquid Valentinianos coram homine Judæo Ephesi tum commorante, in Græcia autem, et Corinthi, ut ipse ait, plerumque agente, protulisset Justinus, nisi in iis regionibus æque noti fuissent, et in sectam coaluissent, ac cæteri quos nominat? Paucos ex notioribus Gnosticis appellare satis ad institutum fuisset. Porro habitum ac scriptum fuisse *Dialogum* anno circiter Christi 155, paucis annis postquam priorem *Apologiam* Antonino Pio obtulisset, vulgata opinio est. Monuisse siquidem se affirmat ¹⁶, in laudato *Dialogo*, *Cæsarem, Samaritanos imposturis seduci in errorem, qui Simoni gentis suæ Mago parerent: quem Deum esse supra principatum et potestatem et virtutem omnem dicunt.* Hæc vero cum in citata *Apologia* occurrant, nemini dubium esse potest, quin post *Apologiam* oblatam scriptus sit *Dialogus*. Hanc autem oblatam volunt anno Christi 150. Asserit enim Justinus ¹⁷, tum cum scriberet, *ante annos centum quinquaginta Christianos asseverare Christum sub Cyrenio natum esse.* Sed cum ea loquendi formula non adeo certum annorum numerum exprimat, quin addi quidpiam aut detrahi possit, nec aliunde constet quo Augusti imperii anno natum Christum vellet SS. martyr, scriptam *Apologiam* anno aræ vulgaris 150, hinc liquido concludi posse non

¹⁵ Justin., Dial. pag. 253, ed. Paris. 1636. ¹⁶ Pag. 519. ¹⁷ Pag. 83.

video : cum maxime verum Christi natalem annis A quatuor solidis æram vulgarem antevertere, jam certum sit apud eruditos.

5. Citius ergo scriptam *Apologiam* arbitror, non quidem anno 141, ut vult Eusebius in *Chronico*, sed anno circiter 145 Plura siquidem hanc nostram conjecturam firmare videntur. Primum quod Antinoi recens in deorum numerum relati, Ἀντινόου τοῦ νῦν γεγενημένου, meminerit. Porro Antinoi apothesis ab Adriano facta est anno Christi 130, si Eusebii *Chronico*, vel 131, aut 132, si aliis fides ; recentis proinde memoriæ, si Justinum anno 145 scripsisse supponamus. Denique quod in *Dialogo* post *Apologiam*, ut duximus, edito, Trypho nomen et genus exponens, *Trypho* inquit¹⁸, *vocor. Sum autem ex circumcissione Hebræus, ex nupero bello profugus*, ἔφυγὼν τὸν νῦν γεγόμενον πόλεμον. Et postea refert Justinus¹⁹, quod Tryphonis sodales in stadio quod in xysto medium erat, sedentes, *de bello Judaico agebant*, περὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γενομένου πολέμου διελάλου. Quin bellum ab Adriano sub imperii finem Judæis, Barcochebe duce, rebellibus, illatum, annoque circiter 136 confectum hic intelligatur, dubitari non potest. Ut enim ad aliud quidpiam, quo Judæos iterum rebelles petierit Antoninus Pius hæc referam, quod innuit doctissimus Tillemontius in²⁰ notis ad Marcionitarum hæresim, obtinere a me non possum. Et quamvis Capitolinus asserat Antoninum per duces suos Judæorum rebellium audaciam contudisse, hæc de inquieto- C quorumdam hominum motibus statim repres- sis, potius quam de pugnato bello quo flagrarit Judæa, intelligenda sunt : hujus siquidem, utpote incelebris, vix alios reperias qui meminerint. Non tamen ex citati *Dialogi* verbis inferri velim, tunc temporis, cum Ephesi degerent Justinus et Trypho, bello arsisse Judæam, ut hinc cum Scaligero concludam scriptum *Dialogum* sub Adriano : editum hunc post *Apologiam*, ac proinde sub Antonino, jam demonstravi. Nec necesse putem, pro γεγόμενον et γενομένου, apud Justinum legere γεγενημένου et γεγενημένου, quod vult clarissimus Tillemontius. Participium γεγόμενος non præsentis modo, sed et præteriti temporis sæpe sæpius significationem habere, et particulam νῦν pro *nuper* interdum accipi, notum est, et exemplis probari facile posset. Igitur τὸν νῦν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γεγόμενον πόλεμον, bellum significat, non quod tunc temporis gereretur, sed nuper in Judæam gestum, jamque confectum ; quodque cum Judæis adeo fatale exstitisset, eo altius illorum animis infixum hærebat et frequentius in ore versabatur, quo recentior erat plaga.

6. Hæc si anno circiter 145 editam priorem Justiniani *Apologiam*, ac paulo post *Dialogum* conscriptum fuisse diserte non probant, demonstrant saltem utriusque tempus quam propius fieri poterit ad belli Barchochebæani tempera revocandum esse ; ac

proinde cum vix citius scribi potuerit *Apologia*, eo saltem anno scriptam fuisse par esse credere. Cum ergo Valentinianorum sectæ meminerit Justinus in *Dialogo*, hinc sequitur jam ante annum Christi 150 celebrem fuisse, ac longe lateque diffusam eorum hæresim. Quid si his addamus librum quem adversus hæreses omnes composuisse se profitetur Justinus in *Apologia*²¹ ? Hunc autem ipsum esse, in quo Valentinianorum dogmata prodidisse et retuldisse ait Tertullianus cap. 5 libri *adversus Valentinianos*, dubitare nos non sinit Hieronymi auctoritas in *Catalogo*. Quo vero anno, et quo in loco compositus fuerit, dici non potest : at scriptum fuisse ante *Apologiam* certum est ; nec proinde probabilitate vacat, sub imperii Adriani finem, ut tradit Cedrenus. His itaque temporibus a radice adeo pullularat Valentiniana hæresis, ut, ne latius serperet, hanc scriptis exagitare necesse habuerit Justinus.

7. Eo autem spectant hactenus dicta, ut liquido concludamus, Valentinum Romæ quidem Pii temporibus agnitum fuisse hæreticum ; hæresim autem ejus nec ibi nasci, nec adolescere potuisse ; utpote quæ jam antea alibi terrarum nota (imo et forte Romæ, quamvis auctor ibi minus notus) doctorum catholicorum stylo confixa fuerat. In Ægypto primum efformatam, dudum antequam Romam proficisceretur (nec enim ex ea urbe in Ægyptum, hanc veneno suo infecturum rediisse, ullibi legitur) superius ex Epiphanio vidimus. Et quamvis quo tempore factum sit, haud ille tradiderit, a vero procul, mea quidem sententia, non recesserit qui prima hæreseos exordia cum sæculi secundi initiis colligaverit. Hancque conjecturam mire confirmat Theodoretus. Scribit enim lib. 1, c. 5, Epiphanem Carpocratis filium, patris fabulas amplificasse ; Adriano autem [XVI] imperante, utrumque nefarias suas hæreses confirmasse ; ac proinde ante annum 138, quo vivendi finem fecit Adrianus. Constat vero ex Clemente Alex. et Epiphanio, Epiphanem ad Secundianorum, Valentini discipulorum, sectam sese applicasse ; quod quidem fieri debuit sub extremis Adriani temporibus, aut saltem sub ipsa initia Antonini Pii, nec tardius ; cum anno ætatis 17 extinctus sit Epiphanes. Jam ergo Adriano imperante tam late sparsa erat Valentini secta, tamque famosa, ut Secundus, imo et Ptolemæus, ac Colorbasus, ejus discipuli, accepta a magistro materia proprias sibi sectas condidissent. Quæ liquido probant, Valentini dogmata, diu antequam Romam proficisceretur, alibi terrarum et nota et latius disseminata fuisse : quæ cum non simul et semel, sed paulatim obtinuerint, necesse est incunte circiter sæculo secundo cœperint. Et certe, cum Irenæo, apostolicorum temporum viro, antiquior esset Valentinus, ad apostolorum ævum propius accessisse necesse est. Hunc, ut dixi, a Theodade quodam, Pauli apostoli discipulo, insti-

¹⁸ Pag. 217. ¹⁹ Pag. 227. ²⁰ Tom. II, Comm. in Hist. eccl., in T. ant. ²¹ Pag. 70.

tutum jactitabant ejus discipuli. Vana forte, quod A
Theodadem illum, obscuri nominis hominem, spectat, vesanorum hominum gloriatio; non adeo tamen, ut hinc antiquissimum fuisse blasphemæ hæreseos principem inferri non possit. Quis enim credat priores Valentinianos, mendaces licet, tam perfictæ frontis extitisse, ut magistrum suum a Pauli discipulis institutum jactare ausi fuissent, ea præsertim ætate qua mendacium ab apostolicis viris non paucis in vivis superstitibus facile coargui potuisset, nisi saltem apostolorum discipulis cœvus fuisset? Nec, ut id assoramus, necesse est Valentini vitam diutius quam par sit protrahamus. Cum enim diem obiisse sub Aniceto certum sit, si anno circiter 158 mortuum, natum vero anno plus minus 85 dicamus, septuagenario majorem e vivis B
decessisse asseremus; quod fidem non superat. Viderint nunc Dallæus et Blondellus, an tantum, quantum ipsi putant, abherreat a verosimili, Valentini, qui vicenario major esse potuit, cum martyrii palmam adeptus est Ignatius, jam prima sententiæ suæ rudimenta ponere potuisse. Sed de Valentini ætate jam satis.

III. Effundendæ hæreseos occasio.

8. Huic, ut et multis aliis hæreticis, effrenis ambitio, si Tertulliano fides ²², ruinæ occasio fuit. Speraverat, inquit, *episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio; sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum indignatus, de Ecclesia authentica regulæ abruptit, ad expugnandam conversus C
veritatem.* Hoc Romæ factum conjicit nuperus auctor conjecturarum ferax; sed sicubi factum, alibi quam Romæ fieri debuisse demonstrant quæ hactenus diximus. Ut vero ex Tertulliani verbis elici utcumque posse putem, vafrum hominem cum spe adipiscendi episcopatus, larvam, qua Catholicos fallebat, deposuisse; sic catholicam fidem usquam sincero animo tenuisse, hinc certo probari posse non censeam. Ut ut sit, exasperatus ob repulsam Valentinus, si quem antea modum tenuisset, minus deinceps tenuit, venenumque quod in corde latebat, paulo apertius effudit; ita tamen ut huic plerumque eminentiam catholicorum verborum speciem induceret; nisi forte in eos incideret qui vel D
simpliciores, vel auribus prurientes, vel captiosius quætionibus jam seducti, quoslibet fabularum ventos captare parati erant; quibus seorsim omni remoto fuco mysterium iniquitatis pandebat. Is enim erat istiusmodi hominum, artibus callidæ simulationis eruditorum dolus, ut vanam spem perfectioris scientiæ, quam pollicebantur, catholicorumque verborum corticem objicientes, curiosos ac incautos allicerent, iisque lethale venenum paulatim instillarent. Nefarias eorum artes passim describit ac reteggit Irenæus ²³, et post eum atque ex eo Tertullianus ²⁴.

²² Tertull., adv. Val., c. 4. ²³ Iren., Pref. lib. I et lib. III, c. 13 et 17. ²⁴ Tertull., in Val., c. 1.
²⁵ Clem. Alex., lib. II Strom., p. 375, 409; lib. III, p. 450; lib. IV Strom., p. 509; lib. VI Strom., p. 641

IV. Valentini scripta.

9. Nec dictis modo, sed et scriptis dogmata sua sparsit Valentinus. Plures ab eo scriptas epistolas memorat Clemens Alexandrinus ²⁵, quarum et fragmenta refert. Quibus inscriptæ essent, dicere prætermisit, una excepta, quam ad Agathopodem quemdam scriptam asserit. Duarum etiam ejusdem *Homiliarum* fragmenta refert, alterius scilicet in qua supra modum vesaniens immortalitatem suis pollicetur; alterius de amicitia. Psalmorum Valentini meminit Tertullianus lib. I *De carne Christi*, cap. 20. Horum vero nullum jam superest fragmentum. At partem Dissertationis de origine mali ab hæresiarcha editæ habes in *Dialogo contra Marcionitas*, qui Origeni vulgo ascribitur, sect. IV. Sunt qui putant scriptum ab eo librum sub hoc titulo, *Sophia*, nixi his Tertulliani verbis *adv. Valent.*, cap. 2: *Docet ipsa Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis.* Sed hæc perperam explicant. Alludit enim Tertullianus, non ad aliquem Valentini librum, sed ad Sophiam, novissimum eorum quos excogitavit, Æonum, ut legenti patebit. Nec verius, quod alii contendunt, novum ab hæretico editum Evangelium. Id quidem legitur apud Tertullianum cap. 49 libri *De præscript: Legis et prophetarum quædam probat, quædam improbat... Evangelium habet etiam suum, præter hæc nostra.* Sed jam constat inter eruditos, posteriora novem capita libri *De præscriptionibus* ascititia esse, auctorisque Tertulliano junioris opus videri. Certe, ne longius a proposito deflectam, genuinus Tertullianus hujus libri cap. 38 Valentinum a crimine suppositionis novi Evangelii palam absolvit. Id enim discriminis inter hunc et Marcionem statuit, quod hic *manu Scripturas*, ille *sensu expositiones palam interverterit*: et quamvis Valentinus *integro instrumento uti videatur; callidior tamen ingenio, quam Marcionem, manus intulisse veritati.* Marcion enim, addit, *exerte et palam machera, non stylo usus est; quoniam ad materiam suam cædem Scripturarum confecit: Valentinus autem pepercit; quoniam non ad materiam Scripturas, sed materiam ad Scripturas excogitavit: et tamen plus abstulit, plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adjiciens dispositiones non comparentium rerum.* Quæ quidem ut probant Valentinum pravis expositionibus, Scripturas ad argumentum suum obtorto collo traxisse; sic Canonem nihil addidisse, aut detraxisse palam ostendunt. Discipulos quidem Valentini *existentes extra omnem timorem, suas conscriptiones proferentes, plura habere gloriari, quam sint ipsa Evangelia*, narrat [XVII] Irenæus lib. III, cap. 11, n. 8. *In tantum siquidem processerant audaciæ, ut novum Evangelium, quod veritatis nuncupabant, conflinxissent.* At ipsi Valentino nihil simile usquam ascribit. Imo tum loco mox cit., tum lib. I, cap. 8 et 9, et alibi passim, satis

significat Valentinianos sibi cœvos sic canonem A
Scripturarum novo Evangelio auxisse, ut nihil quid-
quam, nullum librum integrum, nullam ejusdem
partem (quod Marcioni non semel exprobrat), ab
eo abjecissent; sed *vel parabolis Dominicis, vel di-*
ctiones propheticas, aut sermones apostolicos, ad
hypothesim suam aptare conatos, calumniam intulisse
Scripturis. Falsa igitur quæ scribit auctor ci-
tatus additamenti, quod ad calcem libri *De præscri-*
ptionibus legitur: *Legis et Prophetarum quædam*
probat, quædam improbat... Evangelium habet etiam
suum, præter hæc nostra; si hæc ad Valentinum re-
ferantur, vera forte, si de Valentini discipulis, non
prioribus quidem, quibuscum egit Irenæus, sed po-
sterioribus. Et eodem modo explicanda putem,
quæ apud Chrysostomum leguntur lib. iv *De sacer-*
cerd., cap. 4: Τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντα τῷ Μωϋσῆ
νόμον οἱ τὴν Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος διαδεξάμε-
νοι φρενοβλάβειαν, καὶ ἔσοι τὰ αὐτὰ νοσοῦσιν ἐκεί-
νοις, τοῦ καταλόγου τῶν θείων ἐκβάλλουσι Γραφῶν ·
Legem quam Moysi dedit Deus, qui in Valentini ac
Marcionis insanum dogma successerunt, et quicun-
que eadem cum ipsis insania laborant, e divinarum
Scripturarum catalogo delent. Hæc, ex Chrysostomi
mente, ad posteriores Valentinianos spectare per-
spicue demonstrant voces, quibus utitur, τὴν Οὐα-
λεντίνου διαδεξάμενοι φρενοβλάβειαν, qui in Valen-
tini insanum dogma successerunt.

10. Exstat apud Epiphanium, § 5, Fragmentum
quoddam, quod ex aliquo Valentini libro decerptum C
existimat Blondellus. Sed aperte repugnat Epipha-
nius tum initio, tum fine, depromptum asserens e
Valentinianorum, id est e quorundam Valentini
discipulorum libris, τῆς αὐτῶν βίβλου, τὰ ἀπὸ τῶν
Οὐαλεντίνων. Repugnat et tota orationis series, ex
qua Fragmenti istius auctoris sententiam, ab ea
quam paulo ante Valentino tribuit, et explicuit
Epiphanius, diversam esse liquet. Ut enim alia ta-
ceam, certum est, secundum Valentini et Ptole-
maitarum hypothesim, a Logo et Zoe emissum esse
Hominem et Ecclesiam; at in Fragmento, inverso
ordine, Homini et Ecclesiæ Logos et Zoe subjiciun-
tur; quod quorundam Valentini discipulorum
dogma fuit. Hi enim, ut in notis ad cap. 41 libri
Irenæi observavimus, a Gnosticis aliis moniti, in
hoc a magistro defecerunt; absurdum rati a Verbo
hominem emitti, rationique magis consentaneum
esse ut ab homine prodeat Verbum. Et hinc etiam
Dodwellum ²⁶ redarguas, qui hoc Fragmentum ad
Ptolemaici Valentiniani characterem propius
quam ad alias Valentinianæ sectæ disciplinas acce-
dere putat. Non enim Ptolemaici ab Homine et Ec-
clesia Logon et Zoen, sed potius Hominem et Ec-
clesiam a Logo et Zoe produci asserebant.

V. Valentini et discipulorum ejus dogmata et
hypothesis.

11. His vero quæ ad Valentini personam, æta-

tem, mores et libros attinent, quantum ex vete-
ribus monumentis eruere licuit, expositis; ad alte-
rum Dissertationis nostræ caput, idque longe mo-
lestius, hominis nimirum hypothesim atque do-
gmata, sermo jam convertendus. Si quidem hæc
historico more simpliciter describere satis esset, res
non adeo operosa; summam enim relatis quæ
fusiori stylo prosequuntur Irenæus, Tertullianus,
Theodoretus et alii, jam officio functi discedere-
mus. At periculosioris alexæ plenum opus tractan-
dum; Valentinianorum ματαιολογία ad originem
unde promanarunt, revocandæ, et quidquid male
feriatum caput parturire potuit deliriorum, arte
quodam et methodo discutiendum, faxque lectori-
bus antiquitatis ecclesiasticæ studiosis præferenda,
ut facilius iis evadat auctoris nostri lectio. Nec
tamen est quod quisquam in obscuris et intricatis
adeo rebus a nobis certas hic exigit demonstratio-
nes; satis erit si dubiis et ipsi manibus viam præ-
tentantes, conjecturas afferamus, quarum omnium
collectio eum forte probabilitatis gradum attigerit,
qui a vero et cerio non adeo procul discedet.

12. Totam Valentini ac discipulorum ejus hypo-
thesim tribus niti capitibus, notum est. Primum
Pleromatis, seu Plenitudinis rerum divinarum ex-
plicationem complectitur. Alterum circa ea versa-
tur quæ extra Pleroma contigerunt. Tertium deni-
que mundi hujus aspectabilis originem et consti-
tutionem exponit. In prima parte res superiores ac
divinæ pertractantur; in postrema res infimæ et
corporales; in secunda res inter utrasque mediæ.
Prima triginta Æonum, quorum quindecim masculi
et totidem feminæ, seriem exhibet, in varias veluti
stirpes divisam, quarum omnium caput sit unus
Deus, invisibilis, sempiternus, ingenitus et incom-
prehensibilis, quem Proarchen, Propatora, et By-
thon, seu primum principium, primum Patrem, et
Profunditatem vocabant; cui conjugis loco socia-
bant Eunœam, seu Cogitationem, quam etiam Si-
gen et Charin, Silentium et Gratiam nuncupabant.
Hæc suscepto a Bytho semine gravida genuit Nun,
id est Mentem, Unigenitum, et Patrem et Princi-
pium omnium, et una cum eo Alethiam, hoc est
Veritatem. Hæc primigena quaternitas, radix om-
nium. Ex hac erupit altera tetras, Logi et Zoes, id
est Verbi et Vitæ, et Anthropi seu Hominis, ac Ec-
clesiæ; ex Unigenito quidem Verbum et Vita, ex
his vero Homo et Ecclesia; quanquam alii ab Uni-
genito primum Hominem et Ecclesiam, tum ab
Homine et Ecclesia Verbum et Vitam derivarent.
Ex utraque tetrade ogdoada conflabant, quæ et
ipsam primigenam ogdoada, radicem et substan-
tiam omnium dicebant. Uti enim prima tetras se-
cundam effuderat; sic secunda cæteris deinceps
Æonibus ortum præbuit. Et hinc Logos postremæ
caput ²⁷, *Pater omnium eorum qui post se futuri es-*
sent, et initium et formatio universi Pleromatis vo-

²⁶ Dodwel., Dissert. iv in Iren., § 6. ²⁷ Iren., lib. 1, c. 4, n. 1.

cabatur. A Logo siquidem pullulavit nova Æonum decas, Bythius videlicet et Mixis, Ageratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Syncrasis, Monogenes et Macaria : ab Homine et Ecclesia dodecas, Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, Ænus et Synesis, Ecclesiasticos et Macariotes, Theletos et Sophia ; totidem nomina Græca, quorum significata reperies in Glossariis nostris ad calcem operis. Hi triginta Æones adeo decantati ; hoc Valentinianorum Pleroma in tria velut agmina divisum, in ogdoada, decada et dodecada, [XVII] quorum prius ducebat Bythus cum Sige, secundum Logos cum Zoe, posterius Homo cum Ecclesia.

13. Quamvis autem uni et eidem stipiti, Bytho nimirum, originem acceptam referrent Æones omnes, non una tamen et eadem fuit omnium conditio, sed dispar. Soli No, utpote primogenito, indulta perfecta cum Bytho communitio ; soli pervia hujus magnitudo, cæteris inaccessa. Hinc in aliis omnibus cognoscendi Patris æstus, ac propemodum in Nun invidiæ livor ; major vero in novissima Æonum Sophia, quæ præcipiti exquisitionis impetu lata, absorpta fere fuisset, et in universam substantiam dissipata, nisi tempestive occurrisset Horo, id est Termino, Virtuti illi ab omni conjugio liberæ, quæ omnia fulcit, et extra ineffabilem magnitudinem custodit ; a qua demum repressa, suffulta, et ad se ipsam revocata, priorem cogitationem simul cum ea passione, quæ ex stupendo illo miraculo orta erat, abjecit. At desiderio rei impossibilis gravidæ vix potis erat, quin impetus abortum afferret. Attulit vero, immaturumque fetum abegit, substantiam videlicet informem ; cujus generis ? haud satis inter fabulæ architectos conveniebat, nec Matri ipsi constabat. Inde miseræ mœstitiæ, timor, summaque perplexitas, pristinæ cogitationis appendices, necessariaque veluti consecraria : a quibus Hori, quem diximus, opera perpurgata, conjugio demum ac Pleromati restituta fuit ; ipsa ejus Enthymesi, abortivo illo fetu formæ ac figuræ experte, et appendice passione extra Pleroma relegatis.

14. Ne vero similem casum subirent cæteri Æones, alterum par Æonum per Unigenitum supremus Pater emittit, Christum et Spiritum sanctum, a quibus alii numeris omnibus absolventur. Christi enim officium erat Æones immensam Patris altitudinem edocere, quod nempe nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni aut audiri, nisi Monogenis beneficio, posset. Spiritus vero sanctus eos omnes inter se exæquatos, gratias agere docuit, ac veram requiem induxit. Sicque Æones omnes tum forma, tum voluntate, ac sententia pares constituti sunt ; facti omnes quod unusquisque, omnes in Noas, Sermones, Homines et Christos transformati, et quæ feminæ, in Veritates, Vitas, Spiritus et Ecclesias. Tum tanta metamorphosi gaudentes, in Propatoris laudes erumpunt, acceptique beneficii memores, communi consilio, consentientibus

A Christo et Spiritu sancto, Patre quoque calculum adjiciente, quidquid optimum ac florentissimum habebant singuli conferentes, apteque compingentes, Jesum in Bythi gloriam et honorem emittunt, ceu perfectissimum Pleromatis sidus et fructum, Salvatorem etiam, et Verbum, et Christum, ac Omnia denique nuncupatum, quem angelis quoque satellitibus stipant. Christi et Spiritus sancti ortum aliter explicabat Valentinus. Hunc quidem ab Ecclesia productum fuisse, ad Æonum *examinationem* et fecunditatem dicebat ; illum vero non ab iis Æonibus qui in Pleromate sedem habent, sed a Matre illinc exclusa, secundum recordationem meliorum procreatum fuisse, nec sine quadam umbra. Verum ingratum, cum masculus esset, excisa a se umbra, ad Pleroma recurrisse, Matre una cum umbra relicta ac spiritali substantia orbata. Jesum autem interdum ex Theleto, interdum ex Christo, nonnunquam ex Homine et Ecclesia ortum asserebat. Has de rebus divinis nugas venditabant veteratores isti ; et hæc prima fabulæ pars.

15. Altera in us, quæ extra Pleroma gesta sunt, referendis versatur. Superioris nempe Sophiæ Enthymesis (Achamoth ab Hebræica voce חכמה *Sapientiæ* vocabant), quam extra Pleroma cum appendice passione relegatam diximus, in umbra et vacuo, formæ, figuræ ac luminis experte, misere jacebat. Ipsius calamitate commotus superior Christus, vi sua formam quidem ei indidit, sed secundum substantiam tantum, non secundum scientiam : statimque subtracta virtute ad supera recedens, infelicem deseruit, nonnullo tamen incorruptibilitatis odore perfusam. Ea vero jam formata ac mentis compos effecta, acriori desiderio exquirendi luminis, quod eam defecerat, incenditur. Sed ecce, festinanti importunus intercedit Horus, temerariumque coerces impetum. Hinc animum despondet illa, omnique perturbationis generi succumbit ; mœrori quidem, quod votis frustrata ; metui, ne quemadmodum lux, ita et vita eam deficeret ; animi denique anxietati ac lacrymis ; parum id, nisi omnis rerum ignoratio tot perturbationibus mista, pondus auxisset. Interdum tamen, priorem oblita, luminisque, quod eam deseruerat, pulchritudinem mente revolvens, lætitia diffundebatur ac ridebat. Sed momentaneus risus, quem cito excipiunt perturbationes consuetæ. His sibi per vices succedentibus jactata, tandem seipsam colligens, ad lumen quod jam delibaverat, hoc est, ad Christum rogandum convertitur. Quorsum, inquis, tot perturbationum fluctibus æstuantis, nec quiescere valentis animi motus ? Hoc fabulæ exordium. Hinc enim materiæ, ex qua mundus hic conflatus est, substantia ortum cœpit. Nam ex conversione, et mundi, et Demiurgi, rerum conditoris, et denique omnis alia anima originem sumpsit ; ex metu autem et mœrore, reliqua omnia. Ex ipsius siquidem lacrymis liquida omnis substantia initium habuit,

ex risu lucida, ex mœrore tandem et stupore corporea mundi elementa. Nempe cum Achamoth simplex ad Christum se convertisset, hic Paraclitum, hoc est Salvatorem ad eam misit, satellitibus angelis stipatum, qui scientiæ formam ei indidit, et a perturbationibus liberavit. Nec tamen has ab ea ita secrevit, ut curam omnem earum abjiceret: imo secretas fixit, condensavit, et in materiam transformavit, ex qua fieret duplex substantia; altera mala, quæ ex passionibus exstitisset; altera passionibus obnoxia, quæ ex conversione orta esset. Sic malis omnibus expedita Achamoth, jam gaudio gestiens, in angelos Salvatoris comites defigit obtutus, quorum splendore capta, aspectuque fecundata, concipit paritque fructum spiritalem, ad eorum imaginem effictum. Jam ergo triplicem habemus substantiam, Achamothæ fetum; materialem ex passione, animale ex conversione et spiritalem ex imaginatione. Nec satis erat rerum materiam ministrasse, nisi etiam formam afferret; hæc prima Achamothæ cura. Et cum nulla ei esset substantiæ spiritualis informandæ copia, quoniam ejusdem cum ea essentiæ erat, in animalis formationem se confert, ex qua Demiurgum efficit, cæterarum deinceps rerum conditorem, parentem, [XIX] regem et Deum. Et hic alterius fabulæ partis finis.

16. Sequitur aspectabilis hujus mundi constitutio et origo, quam sic exponebant: Conditus Demiurgus ad opus se accingit, in idque totus incumdit; cæcus tamen (hoc stupeas), et quid ageret crescius. At clam regebat Mater, sub Salvatoris mœramine, quo instigante superioris Pleromatis imaginem et hic exprimi curavit. Achamoth siquidem Demiurgo ignota Bythum, Demiurgus Unigenitum, angeli et archangeli a Demiurgo conditi cæteros Æones referebant. Sic itaque tantum opus molitur inscius ille Demiurgus. Separatis atque distinctis, hactenus confuse permistis, animali et materiali essentia, ex iis cœlestia simul et terrena condidit; fabricatisque septem cœlis (quos intelligentia præditos, imo et angelos esse volebant), sedem sibi supra septimum delegit, Matre superiorem locum occupante, medium inter Pleroma et Mundum. Eapropter ille dictus est Hebdomas, hæc Ogdoas: quo suprema illa ac primigena Pleromatis ogdoas exprimeretur. At supina Demiurgi ignoratio immanem peperit errorem. Cum enim tarta condidisset, nec spiritalia attingere valeret, sui ipsius ac matris, multo magis superioris Pleromatis ignarus, se solum esse Deum existimavit, ac per prophetas dixit: *Ego Deus, et præter me non est alius*²⁸. Sed ad rem redeamus.

17. Quoniam materialis essentia ex tribus affectibus conflata erat, ex metu, mœrore et anxietate; ex metu et conversione ea omnia, quæ anima prædita sunt, coagmentata fuerunt; Demiurgus nempe ex conversione, ex metu quidquid reliquum est ani-

malis substantiæ, ut animæ brutorum animantium, ferarum et hominum; ex tristitia spiritales nequitia, angeli mali et dæmones, quorum princeps diabolus, Cosmocrator dictus, cui sedes assignata subtus Demiurgum in hoc mundo; in eo tamen proprio conditore potior, quod quæ supra eum sunt perspecta habeat, quia spiritualis nequitia est; Demiurgus autem ignoret quia animalis est. Postremo ex stupore et anxietate, ceu ex ignobiliore stirpe, corporea mundi elementa prodierunt. Omnibus vero insitus ignis mortifer et exitiosus; ut et ignorantia prædictis tribus perturbationibus abdita et occultata.

18. Condendus supererat homo, mundi hujus inferioris pars nobilior. Fabricavit hunc Demiurgus ex fusili ac fluida substantia; et hic homo choicus seu terrenus, in quem insufflatus animalis ut similitudinem et imaginem Creatoris exhiberet. Circumposita dein terreno pellicea tunica, hoc est, corpus quod in sensum cadit. Parum erat, nisi spiritualis homo, inscio Demiurgo, una cum ipsius insufflatione inspersione a Matre fuisset. Semen illud spiritale est, quod ex angelorum contemplatione protulit Achamoth, dictum alias Ecclesia, speculum superioris Ecclesiæ. Triplex igitur in uno homine homo, seu tres unius ejusdemque hominis partes, materialis, animalis et spiritualis, quarum dispar sors et exitus. Prior omni incorruptibilitatis afflatu destitutus, necessario perit; posterior quibuscunque tandem flagitiis ac sceleribus sese mancipet, certam salutem recipit; animalis, inter utrumque medius, vel materialis, vel spiritualis exitum sortitur, prout vel in hanc, vel in illam partem declinaverit. Ut autem hic salutem adipisceretur, sensibilibus disciplinis indigebat, ac proinde Salvatore hic opus erat. Sed quali? Qui sibi accommodatus esset, animali nimirum et spiritali, corpore tamen induto, ut sensibus pateret. Materiale autem nihil suscepit, ea enim duntaxat assumpsit, quibus salutem impertiturus erat: at materia salutis incapax. Per Mariam ille, perinde atque aqua per tubum, transmeavit, ab ea nihil quidquam accipiens; atque in ipsum, cum baptismi aqua tingeretur, Jesus ille seu Salvator, qui de Pleromate erat, et ex omnibus ortum traxerat, sub columbæ forma descendit. Ut adeo Dominus noster ex quatuor hisce conflatus esset, ex spiritali, quod ab Achamoth erat: ex animali, quod a Demiurgo; ex corpore, quod a dispensatione; ex Salvatore æmum, quod erat ea quæ descendit in illum columba. Ex quibus solus psychicus passus est Christus, et is qui ex dispensatione mystico modo conditus fuerat: perpesionis expertibus manentibus Salvatore, et spiritali Christo, et a Domino avolantibus cum Pilato sistetur. Sic tota salutis nostræ œconomia, et quodcunque de Verbi divini Incarnatione, Christique meritis, morte et satisfactione fides docet, in aniles

²⁸ Isa., XLV, 22.

Tabulas ridiculaque commenta totam abit. Sed audi A
cætera.

19. Triplex hominum genus Valentinianos dis-
tinxisse jam notavimus: choicum, quod salutem
percipere nullo modo valet; animale, quod perci-
pere potest, vel non potest, prout bonis vel malis
adhæserit; spiritale denique, quod a salute excidere
nunquam potest. Ad secundum genus Catholicos
revocabant. His fidem et bona opera, ut salutem
adipiscerentur, necessaria esse dicebant; sibi vero,
qui ad tertium genus pertinebant, spiritualibus et
perfectis, utpote spiritali semine Achamoth fecun-
datis, hæc superflua esse jactabant; eam enim esse
spiritalium hominum naturam, ut, quidquid agant,
in corruptionem et interitum cedere nullo modo
possint: neque enim actiones aditum ad Pleroma
munire, sed solum spiritale semen. Et hinc con-
fractis omnibus claustris, ad scelera quævis, om-
niaque vitiorum genera latissima facta via. In cu-
mulum accessit et illud principium non minus exi-
tiosum, animas quasdam natura bonas esse, quas-
dam natura malas. Bonas quidem eas esse, quæ
seminis capaces effectæ sint; eas autem quæ natura
malæ sunt, ita esse comparatas, ut semen illud
nunquam recipiant. Quod gentiliū fatum induce-
bat. Et inde etiam latissimum intervallum quod
Catholicos ab iis Pseudospiritualibus disjungebat,
non tantum quod illos animales, se vero perfectos,
spiritalis ac semina electionis superbe vocarent;
sed quod vellent nos in ancipiti usu gratiam sic ac-
cipere, ut ea nobis adimeretur; se vero illam pro-
prio veluti jure ita possidere, ut semper accresce-
ret, decresceret nunquam, aut efflueret. At quænam
spiritalium istorum gratia? quid spiritale illud se-
men? aliud nihil quam spiritalis agnitio, superno-
rum Pleromatis arcanorum scientia, qua tantopere
gloriabantur, et qua sibi Gnosticorum nomen ascri-
bebant. Hæc a Matre sibi indita, pusilla quidem e
supernis initio emittitur, hic autem paulatim ado-
lescat et perficiatur necesse est. Cum autem nume-
ris omnibus absoluta fuerit, consummationem fu-
turam asserebant; tuncque Achamoth e medietatis
loco in Pleroma migraturam, sponso [XX] suo Sal-
vatori nupturam: spiritales autem, animis anima-
libus exutos, spiritusque intelligentes factos, Ple-
roma itidem subeuntes, in sponsas assignatam iri
angelis Salvatoris satellitibus; Demiurgum vero,
cum justorum animalibus animis in locum Matris
Achamoth, medietatem videlicet, migraturum, ibi
perenni quiete donandum. Neque enim psychici
quidquam intra Pleroma admitti. Tum vero ignem
cum, qui in mundo latet, erupturum, confecta
omni materia, mundo simul et ludicræ huic Valen-
tinianorum fabulæ finem impositurum.

20. Paucis hæc complexi sumus; idque satis pro
instituto fuit. Fusiori stylo prosequitur Irenæus
lib. 1, cap. 1 et seqq. Si quid vero difficultatis in
verbis occurrerit, hoc in notis explicare conati su-
mus. Quo iam tendant portentosa illa deliria, et

unde profluxerint, inquirendum superest. Ac primo
quidem vanas Galli cujusdam recentioris conje-
ctationes non moror, qui ut Valentinum ejusque
discipulos in plerisque doctrinæ suæ capitibus ab
hæresi vindicet, mysticos quosdam sensus sub æni-
gmatico verborum cortice delitescentes, sibi soli
revelatos extrahere conatur, ac mendacii probrum
veteribus omnibus Patribus in os ingerere, imo
et eos interdum imposturæ arguere, absurdaque
Valentini de Verbi generatione commenta aureis
Athanasii et Hilarii expressionibus longe antepo-
nere non veretur. Næ! sagacissimum hominem, qui
post quindecim circiter sæcula, id sibi notissimum
putet, quod Patres hæreticis illis aut coævus aut
suppares fugit. Hæc forte Achamotha quæpiam Ma-
ter e sepulto dudum Valentini Pleromate rediviva
ad neoterici illius aures insusurravit, quæ soli illi
ferant qui ejusdem matris semine inspersi fuerint;
explodant vero quicumque sobrii veneranda Histo-
riæ simul ac traditionis ecclesiasticæ fundamenta
concussa non velint.

21. Nec magis audiendi qui, ut Joannes Francis-
sus Buddæus, jam citatus, in sua de hæresi Valen-
tiniana *Dissertatione*, Valentinianorum placita ex
philosophia Hebræorum Kabbalistica derivant;
eaque, ut emolliant, ad reconditos nescio quos
sensus detorquent, veterum scriptis vim inferentes,
imo invidiam temere facientes. Iis enim auctori-
bus id gratis supponere placuit, quod ab ipso li-
mine probandum erat, Kabbalam primo et secundo
post Christum natum sæculo notam fuisse. Quamvis
a Christi ætate Judæi a vera patrum suorum sim-
plicitate degeneres, jam fabulis mentem pascerent,
nondum tamen eo usque delusa fuerat, ut Sephi-
roticas chimæras, Kabbalisticos mundos, insanas-
que potius quam mysticas litterarum ac numero-
rum copulationes, peperisset, quibus ludificati
recentiores, alios postmodum ludificati sunt. Certe
Justino martyri, Origeni, Hieronymo, Epiphano,
aliisque Patribus antiquis, pro eo quod cum Ju-
dæis intercessit ipsis commercio, perspecta et ex-
plorata erat illorum doctrina; de nominibus Dei
secundum Hebræos interdum disseruerunt: vanas
Judæorum traditiones, anilesque fabulas non semel
insectati sunt; de Kabbalisticis vero nugis, et Dei
nomine per duodecim, per 42, per 72 litteras ex-
plicato, aliisque ejusmodi næniis, ne verbo quidem
meminerunt, aut aliquid audivisse se significarunt.
Invicto argumento nondum excogitatas esse. Et
certe quisquis de Kabbala mystica conscriptos li-
bros adierit, aut peritiores e Rabbinis consuluerit,
evestigio deprehendet admodum recentes esse,
vixque ante annos quingentos aut sexcentos exarari
potuisse. Non me quidem latet Philonem Judæum
subtiliori et argutiori, quam par erat, methodo di-
vina rimari ac pertractare cœpisse; sed quam pro-
cul ab arcanis Sephirarum mysteriis, norunt qui
perlegerunt. Ille pro Ægyptiorum more, apud quos
vitam agebat, ad Platonicam et Pythagoricam phi-

losophiam, Eusebio ²⁹ et Hieronymo ³⁰ testibus, totum se contulerat (undè tritum, ut vulgo creditur, de eo proverbium, ἡ Φύλων πλατωνίζει, ἡ Πλάτων φιλονίζει), ad cuius proinde principia res divinas exigens, opinionesque philosophicas certis librorum sacrorum dogmatibus, et ancipitibus Judæorum traditionibus admiscens, compagem evandam, maleque sibi cohærentem struxit : adèo ut patriorum rituum minus, quam allegoriarum studiosus, in vulgaribus et tritis non semel offensus, offensionem incautis attulerit. At insulsam Kabbalistarum farraginem incassum apud eum quæsieris. Nec Kabbalæ antiquitatis propugnatores juvat Paulus Timotheo mandans, ut quibusdam denuntiet, *ne intenderent fabulis et genealogiis interminatis*³¹. His enim, interprete Chrysostomo, Theophylacto, aliisque, digitum intendit Apostolus vel in stultam Judæorum vanitatem, qui ut generis sui nobilitatem ostentarent, longam stemmatum seriem summâ cum contentione ac fastu ab Abrahamo accersebant, gentilesque ad fidem conversos superba avorum suorum enumeratione vexantes, Ecclesiam conturbabant; vel in eos e Græcis, qui licet Christo nomen dedissent, in fabulosæ ethnicorum Theogniæ gradibus percensendis operam ponere, simul et ludere non destiterant. Quanquam probabilitate non vacet, his Apostoli verbis Gnosticos feriri, ut postea dicemus, quorum hæresis Æonumque ματαιολογία a Simone Mago, et Menandro propagata, apostolorum ævo altas jam radices egerat. Sed de Kabbala ne quidem cogitasse Paulum pro comperto haberi debet. Aliunde ergo repetenda Valentinianæ hæreseos principia.

22. Valentino quidem viam stravisse priores Gnosticos, primaque malè constituti systematis lineamenta exarasse, perspicue tradit Irenæus: *Quis est primus*, inquit lib. 1, cap. 11, *ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens Valentinus, sic definiit*. Non ergo prima hæreseos suæ fundamenta jecerat Valentinus, sed a veteribus Gnosticis jacta repererat; quibus novam ædificii molem superimponens, ea sibi propria fecit, et ad proprium institutum accommodavit. Hinc lib. 11, cap. 15, postquam emissionem Noû et Ἀληθείας a Bytho et Ennœa evertisset Irenæus, rationique e diametro adversam demonstrasset, concludit num. 8, hactenus dicta, non adversus Valentinianos modo, sed et adversus *eos qui a Basilide sunt, et adversus reliquos Gnosticos valere*; ab his siquidem illos initia emissionum accepisse, demonstratum libro primo fuisse. Communis itaque et his et illis primus ordo emissionis, quem impugnat, communis utrisque prima tetras. Nec hæc tantum, sed et secunda. Istam enim ubi similiter excussit Irenæus, [XXI] subnectit num. 10, *de secunda emissionem Hominis et Ecclesiæ Valentinianorum patres falso cognominatos Gnosticos cum filiis*

A pugnare, sua propria vindicantes, et malos fures eos convincentes; aptabile esse magis emissioni dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem esse emissum, et esse Hominem Verbo antèteribrem. Hæc proinde certaminis causa: secundam tetradem Verbi et Vitæ, Hominis et Ecclesiæ furati fuerant a Gnosticis Valentiniani; nec hoc prioribus grave: sed id ferendum minime videbatur, quod clam subductorum hi ordinem invertissent, Verbum et Vitam Homini et Ecclesiæ præmittentes; in hoc mali fures, quod furto haud contenti, ablata pessum dedissent. His moti, plures e Valentini discipulis, magistri sui ordine immutato, hanc tetradem in integrum restituerunt, Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam reponentes.

B 23. Merito igitur Theodoretus, cum hæreses Simonis, Menandri, Saturnini, Basilidis, Carpocratis, Prodicique explicatas dedisset, infert: *ex his omnibus hæresibus Valentinum materiam accipientem, λαβὼν ἀφορμὰς, interminabiles fabulas composuisse*. Merito et Irenæus cum eorumdem hæreticorum opiniones ordine percussisset, concludit lib. 1, cap. ult., n. 3: *A talibus matribus et patribus et proavis eos qui a Valentino sunt, sicut et ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere*. Adeo certum, easdem utrisque fuisse *sententias et regulas*. Et ea propter in Præfatione libri secundi spondet, eversurum se Gnosticorum omnium sententiam, dissoluturumque *absconditas ipsorum conjugationes*, a Bytho capite facto initio. Merito et C Epiphanius ait, *Valentini doctrinam a speciosa illa Gnosticorum professione prodiisse, τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν τὴν ἀπὸ τῆς μεγάλης ταύτης γνωστικῆς ἐπαγγελίας ὑπάρχουσαν*. Et hinc quinque libris adversus Valentinianos ab auctore nostro conscriptis præfixus titulus, Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, *Detectionis et eversionis falso nominatæ agnitionis*; quia omnes Gnosticos, id est intelligentes seu scientes, se venditabant, ac mysticæ cujusdam scientiæ titulo gloriabantur. Idem omnibus Pleroma, eadem primæ Æonum syzygiæ, eadem fidei ac morum corruptio, eadem supremi Patris a mundi opifice distinctio ac separatio, ut ex toto Irenæo patet. Hinc Gregorius Nazianzenus, orat. 25, D Simoni, Marcioni, Valentino, Basilidi, Cerdoni, Cerintho et Carpocrati ex æquo reprobat, quod rerum omnium Deum secarent, bellumque pro Bono adversus Creatorem gererent. Ad quem locum observat Elias Cretensis, octonarium summo in honore a Simonianis (idem de cæteris Gnosticis dicendum) habitum fuisse, ob octo illos magistri sui Æones, Bythum et Sigen, Mentem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Hominem demum et Ecclesiam, quos colebant, et a quibus mundi opificem distinguebant. Quæ eadem adnotat Nicetas ad orat. 44. Et his omnibus id, quod volumus, liquido conficitur, Valentinum systematis, quod ab eo nomen accepit, primum

²⁹ Euseb., lib. 11 Hist. eccl., cap. 4. ³⁰ Hieron., epist. 85. ad Mag. orat. Rom., t. IV nov. edit. ³¹ 1 Tim. 1, 4.

auctorem ac inventorem non fuisse, sed iis quæ jam adinvenerant Gnostici priores addidisse, ac supremam manum admovisse. Nempe prima Pleromatis ogdoas omnibus communis: huic vero aliquantulum immutate, decada et dodecada de suo addidit; sicque vetus Pleroma viginti et duobus Æonibus auxit ac locupletavit. Totam etiam Achamothæ fabulam, cum spiritualis seminis origine, huic propriam puto; cæteras hypotheseos partes, mutatis interdum nominibus, hausit e putido Gnosticorum fonte.

24. Nec movere quemquam debet, quod Irenæus veterum Gnosticorum sententias recensens, primæ Æonum ogdoadis ab iis traditæ haud expresse meminert. Neque enim, ut recte notat doctissimus Pearsonius, part. II Vindic., cap. 6 (ubi fusiori stylo exsequitur, quod nos breviori complectimur) integras omnium genealogias singulatim enumerare omniaque Æonum nomina recitare Irenæo animus erat, nec esse debebat. Explicata jam a primis capitibus Ptolemaitarum, qui primas in Valentini schola tenebant, sententia, et summa eorum doctrinæ, cum omnibus ipsorum Æonibus et Æonum nominibus, reliquisque quæ ad eorum hæresim pertinebant, simul et sub uno quasi aspectu positæ; postea Gnosticorum, a quibus sua hauserant, et Valentini ipsius et illius discipulorum singulares sententias, et quid cuique proprium esset, quo ab aliis discreparet, breviter exponere satis erat; nec opus erat singula attingere, et quæ antea dixerat repetere. Certe Basilidis integram genealogiam ab Irenæo non describi, vel ex eo liquet, quod Basilides teste Clemente Alexand., *Strom.* lib. IV, Δικαιοσύνην τε καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς τὴν Εἰρήνην ὑπολαμβάνει ἐν ὀγδοάδι μένειν διατεταγμένας, tum *Justitiam*, tum *filiam ejus Pacem* putat in ogdoade manere dispositas: quas apud Irenæum frustra quæsieris.

25. Ut vero a Gnosticis maximam dogmatum partem acceperunt Valentiniani, sic utrisque, his potissimum, rudem veluti telam, quam variis coloribus ex Christiana religione ductis distinxerunt, ministrarunt ethnici philosophi, Pythagorici præsertim ac Platonici, Ægyptiique et Chaldæi mystagogi: adeo ut tota ea hypothesis sit purus putusque ethnicismus varie interpolatus, et novis accessionibus ex Christiana religione auctus. *Ipsæ hæreses*, ait Tertullianus²², *a philosophia subornantur. Inde et Æones et formæ, nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum: Platonici fuerat.* Et alibi²³: *Vult enim Plato esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, supermundiales, divinas et æternas: quas appellat ideas, id est formas exemplares et causas naturalium istorum manifestorum, et subjacentium corporalibus sensibus; et illas quidem esse veritates, hæc autem imagines illarum. Relucetne jam hæretica somina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum et intel-*

lectualium virium, quam, etiam parabolæ decem virginum attemperant: ut quinque stultæ sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles, sapientes autem intellectualium notam virium expresserint, sapientiam scilicet, quia contingentium veritatem illam arcanam, et supernam, et apud Pleroma constitutam; hæreticarum idearum sacramenta: hoc enim sunt et Αἰῶνες, et genealogiæ illorum. Idipsum ante Tertullianum monuerat Irenæus²⁴, Valentinianos ex ethnicis poetis systematis formam, e philosophis materiam eruisse; horum quippe dicta congregantes, et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes, finctum superficiem subtili eloquio sibi ipsis præparavisse. Inter eos philosophos enumerat Thaletem Milesium, Anaximandrum, [XXII] Anaxagoram, Democritum, Epicurum, Platonem, Empedoclem, et Pythagoram. Et hinc Philastrius notat, Valentinum Pythagoricum magis fuisse quam Christianum. Porphyrius vero in *Vita Plotini* scribit, Gnosticos ex antiqua philosophia emersisse. Qui quidem Alexandri Lybici, Philocomi, Demonstræ, Lydi, plurimos libros circumferentes, et revelationes quasdam Zoroastris (cujus librum ab iis confictum esse contendit), Zostriani, Nicothæi, Allogenis, Mosi, aliorumque ejusmodi palam ostendentes, deceperunt multos, priores ipsi decepti; asserentes Platonem intelligibilis essentiæ profundum minime penetrasse. Quos Plotinus scriptis, quæ adhuc supersunt, palam confutavit; probavitque totam eorum doctrinam, additis duntaxat vocibus quibusdam novis, falsisque sententiis, a Platone desumptam fuisse. Quibus mire confirmantur quæ mox diximus, Valentinianam hypotheseim aliud nihil esse quam inconditam Chaldaicorum, Pythagoricorum, Platoniorumque placitorum farraginem, Christianis dogmatibus intermistam. Sed hæc paulo enucleatius explicare juvat, renique a capite repetere.

26. Philosophorum omnium antiquissimi memorantur a Cicerone²⁵ Chaldæi, a quibus ad barbaras primum nationes (sic extra Græciam et Italiam sitæ vocabantur), tum ad Græcos et Latinos transmissa philosophia est. A Chaldæis enim ad Babylonios et Assyrios manavit, ut auctor est Aristoteles, vel alius quisquis scripsit librum, qui inscribitur Μαγιστὸν, et Sotion in libris τῆς διαδοχῆς, teste Laertio. Sive vero a Chaldæis philosophiam edoctus fuerit Abrahamus, sive, quod longe probabilius eum Josepho censemus²⁶, ab Abrahamo acceperint Chaldæi; certum est per Abrahamum ad Palæstinos, sive Chananæos, postea etiam ad Ægyptios devenisse. Abrahamum siquidem rerum astronomicarum peritissimum fuisse, fatebantur ipsimet gentilium antiquissimi, Berosus in primis a Josepho mox citato laudatus. Nec dubium quin iisdem scientiis quas apprime callebat, gentium apud quas diversatus est, animos imbuerit. Cumque a Chananæis ad Ægyptios, ur-

²² Lib. de Præscrip., cap. 6. ²³ Lib. de Anim., cap. 18. ²⁴ Lib. II, cap. 14. ²⁵ Lib. I De divinat. ²⁶ Lib. I Antiq., cap. 7.

gente fame, ut refert Historia sacra ²⁷, transierit, hos iisdem disciplinis, Josepho teste ²⁸, informavit. Et hinc philosophiam traductam a Chaldæis ad Ægyptios, ante Josephum, scripsit Diodorus: a Chaldæis quippe ortum ducebat Abraham. Phœnices, scientiarum fama tota antiquitate celebres, nihil moror, utpote qui a Chananæis prognati, Abrahæque posteris contermini, tum a parentibus, tum a vicinis, quidquid scirent derivare facile potuerunt. Nec improbable, quod eruditorum plerique sentiunt, Persarum magos a Zoroastre institutos, ex iis Chaldæorum fontibus, naturales disciplinas, imo et theologiam hausisse. Id si non persuadere, suadere saltem videtur maximus utriusque gentis in præcipuis doctrinæ capitibus consensus. Adeo ut Chaldaica philosophia fons uberrimus extiterit, ex quo primum poculum sibi haurientes Babylonii, Assyrii, Chananæi, Phœnices, Ægyptii et Persæ, Græcis postmodum infudere. Hoc ipsimet e Græcis cordatiores, Laertio teste in Procem. non diffitebantur; philosophiæ suæ initia barbaris accepta memores referebant: nec quidquam efficacius ad cæterorum superbiam fringendam prioribus Ecclesiæ Patribus, Tatiano, Theophilo, Clementi Alexandrino, Eusebio, aliisque visum est, quam ut eos ad scientiarum, quibus tumidius efferebantur, primordia revocarent.

27. Et certe ne plures e veteribus philosophis Græcis in medium proferam; quantum Pythagoras, a quo philosophia nomen apud Græcos cœpit, barbaris debeat, omnibus notum. Pherecydem Syrum, Pythagoram et Thaletem, qui primi de rebus cœlestibus et divinis disseruerunt, seipsos Chaldæorum, Ægyptiorumque discipulos in hoc agnovisse, tradit Josephus in primo *contr. Appion.* Consentit Isocrates in Busiride scribens, Pythagoram in Ægyptum profectum, ab Ægyptiis philosophiæ, sacrificiorum ac cultus deorum disciplinam accepisse, quam dein ad Græcos traduxit. Πυθαγόρας ὁ ἀφικόμενος εἰς Ἄγυπτον, καὶ μαθητῆς ἐκαίνων γενόμενος, τὴν τε ἄλλην φιλοσοφίαν πρῶτος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκόμισε, καὶ περὶ τὰς θυσίας τε καὶ τὰς ἀγιστείας, τὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς, ἐπιφανέστερον τῶν ἄλλων ἐσπούδασε. Ibi Sanchedi archipropheta præceptore usus, teste Clemente Alexandr., lib. 1 *Strom.*, symbolicam docendi rationem didicit, ut auctor est Jamblichus lib. 1 *De Vita* ejus, cap. 5. Imo et μεταμψυχώσεως errorem inde hausisse, haud obscure colligitur. Herodotus enim in *Euterpe* dicit, eam ab Ægyptiis primum excogitatam, a Græcis postea susceptam fuisse. Cum vero apud Ægyptios viginti et duos annos, si Jamblichio citato fides, egisset, sacris eorum omnibus initiatus, inde Babylonem a Cambysis militibus abductus, cum Chaldæorum Persarumque magis conversatus est, in ipsorumque mysteriis haud segnitè eruditus fuit. Jam antea, inquit idem Jamblichus cap. 3, Sidonem, Tyrum. Βυβλίον aliasque

A Phœniciæ ac Syriæ partes inviserat: ubi prophetarum Mochi successorum, aliorumque Phœniciæ hierophantarum factus auditor, sacra omnia diligenter investigarat, ac pro more gentis perfecerat; nec quidquam scitu et observatu dignum in deorum arcanis et sacrificiis ipsum fugerat.

28. Eadem fere de Platone dixerim, qui cum esset Atheniënsis, ut scribit Augustinus ²⁹, honesto apud suos loco natus, et ingenio mirabili longe suos discipulos anteciret, parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere seipsum, ac Socraticam disciplinam, quam longe lateque potuit peregrinatus est, quaqua versum eum alicujus nobilitate scientiæ fama rapiebat. Itaque et in Ægypto quæcunque illic magna habebantur atque docebantur, et inde in eas Italiæ partes veniens, ubi Pythagoræorum fama celebrabatur, quidquid Italiæ philosophiæ tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus, facillime comprehendit. Ita Augustinus, qui secum consentientes habet Diogenem Laertium, Apuleium, aliosque qui Platonis acta scriptis tradiderunt. Hic itaque auditis Socrate, tum Cratylo Heracliti discipulo, deinde Hermogene Parmenidis sectatore, demum Euclide seniore a quo Megarica secta initium sumpsit, inde Cyrenem profectus a Theodoro mathematico institutus est. Sed Pythagoricæ philosophiæ, quæ tum cæteras sectas fama superabat, ob sublimiorem res divinas tractandi methodum amore captus, ad eam Italiæ regionem, quæ Magna Græcia dicebatur, appellens, Archytæ senioris, Eurici, Timæi, Philolai, Epicharmi, aliorumque Pythagoricorum [XXIII] disciplinæ seipsum tradidit. Cui quidem philosophiæ cum diutinam diligentemque operam navasset, Pythagoram magistrum imitatus ³⁰, Ægypti quoque sacerdotes adiit, atque eorum arcana perdidicit. Communis est etiam, nec improbabilis veterum Patrum sententia, Judæos a Platone non neglectos, sive Judæam ipse adierit, sive Judæos tum in Ægypto frequentes consuluerit, et ab iis haud pœnitendam divini scientiæ copiam accepisse, qua libros suos dein exornarit. Sic omnigenis philosophorum exuviis affatim locupletatus, domum reversus veteris Academiæ fundamenta jecit, novamque sectam condidit, toto orbe celebrem deinceps futuram, aliasque omnes pene obscuraturam. Hic porro novæ istius sectæ character, ut commistis invicem, ut ait Laertius, Heracliteorum, Pythagoricorum et Stoicorum opinionibus, novum doctrinæ corpus ex omnibus solerter conflatum traderet. Τὰ μὲν γὰρ αἰσθητὰ, καθ' Ἡράκλειτον· τὰ δὲ νοητὰ, κατὰ Πυθαγόραν· τὰ δὲ πολιτικὰ κατὰ Σωκράτην ἐφιλοσόφει. Atque in iis quidem quæ sensibus subjacent, Heracliti partes tuebatur; ea quæ mente comprehenduntur, ex Pythagoræ sententia tractavit, in rebus autem civilibus; philosophabatur ex mente Socratis. Huic vero philosophiæ præ cæteris pretium addidit, quod de Deo

²⁷ Genes. xii, 10. ²⁸ Antiq. 1, 8. ²⁹ Lib. viii De civit., cap. 4. ³⁰ Quintil., lib. 1, cap. 19.

ejusque proprietatibus, ac iis quibus informandi essent hominum mores, aliis sublimius dissernit. Agnovit enim Plato unum esse Deum, summum opificem universi ⁴¹, et rerum auctorem et veritatis illustratorem, et beatitudinis largitorem; ac proinde ⁴² finem boni esse, secundum virtutem vivere, et ei soli evenire posse qui notitiam Dei habeat et imitationem, nec esse aliam ob causam beatum. Hæc itaque causa fuit cur istos cæteris prætulert Judæi atque Christiani ⁴³; quia cum alii philosophi ingenia sua studiaque contriverint in requirendis rerum causis, et quinam modus esset discendi atque vivendi; isti Deo cognito repererunt ubi esset causa constitutæ universitatis et lux percipiendæ veritatis, et fons bibendæ felicitatis. In hoc tamen cæteris gravius peccavit Plato, quod licet unum verum Deum agnosceret, diis tamen plurimis esse sacra facienda putaret ⁴⁴. Nam præter eum statuit deos alios inferiores, quos et sacris coli jussit. Sicque variis gentium superstitionibus, sacrificiis, sceleratis mysteriis, artibusque magicis, Platoniorum non minus quam cæterorum defœdata mansit philosophia.

29. Ex veteri Platonis Academia prodire nova et media, quibus addunt nonnulli quartam et quintam, quarum omnium discrimina omnibus nota nihil ad scopum nostrum conferunt. Sed demum post varias quas experta est Academia vicissitudines, qui Platonis dogmatibus strictius adhærebant, spreto Academicorum nomine, quod Arcesilæ sectatoribus relictum, illud Platoniorum sibi vindicarunt, novumque splendorem jam in unum coalescenti, quæ prius scissa erat, scholæ Platonis addiderunt. Effloruisse videntur novi illi Platonici e schola Alexandrina, quam Ptolemæus Philadelphus φιλογράμματος instituerat. Ut enim litterarum studia promoveret, scholamque suam toto orbe celebrem redderet, totam Ægyptiorum sapientiam hactenus hierophantis, Ægyptiacoque idiomatici duntaxat concreditam, cum sacris Judæorum libris, ut vulgo creditur, in Græcum (quo plurimis innotescere ac prodesse possent), converti curaverat; bibliothecam non pœniteuda librorum suppellectile instruxerat; viros totius orbis doctissimos, Judæos, Græcos, Romanos, etc., advocarat, amplissimæ mercedis spe allectos. Eo confluxere variarum gentium philosophi, doctrinæ specimina daturi. Sed primas facile tenere Platonici, Ægyptiis maxima cum dogmatibus eorum affinitate præ cæteris commendati; utpote quæ Plato tum ex frequentibus quos habuerat cum mystagogis eorum congressibus, tum ex iis, quos audierat, Pythagoricis, sedulo edidicerat. In divinis siquidem pertractandis Pythagoricam docendi rationem, eandem pene cum Ægyptiaca, sequebatur, ut mox ex Laertio diximus. Hincque factum ut Ægyptiis tanto in pretio fuerit Platonica philosophia, qualem docebant novi illi Platonici, indeque longe lateque apud alias nationes propagata fuerit.

30. Primus qui in Alexandrina schola famam obtinuisse memoratur, Potamon, Cæsaris Augusti et Tiberii temporibus, Suida teste, florebat: Ποτάμων Ἀλεξανδρεὺς φιλόσοφος γεγονὼς κατ' Αὐγουστον, καὶ μετ' αὐτόν. Hic, si eidem Suidæ fides, reliquit eis τὰς Πλάτωνος πολιτείας ὑπόμνημα, Commentarios in libros Platonis de Republica. Si quid aliud scripserit, tempus edax rerum vel ipsam memoriam posteritati invidit. Quamvis autem Potamon potissimum sibi ducem elegisset Platonem, cujus vestigia premeret, non temere tamen in magistri verba quælibet jurandum sibi duxit. Imo cauto pede sic secutus est, ut libere ab illius sententiâ, melioribus perspectis, discederet. Novum proinde, liberiusque quam hactenus fuerat, in scholam Alexandrinam philosophandi genus introduxit: quo perpurgatis Platonis opinionibus, ablegatis improbabilibus, resectisque nugis, quibus luxuriantia discipulorum ingenia magistri doctrinam obliverant; quæcunque veriora aut verosimiliora videbantur, nullo auctorum discrimine habito, ascivit substituitque. Ἐκλεκτικὸν, Latinis electivum, dictum est hoc philosophandi genus; sectatores vero ἐκλεκτικοί, electivi seu electores; ut optimum et laudatissimum, sic omnium certe difficultimum, quo dogmatum omnium philosophicorum delectu facto, id duntaxat probabatur, quod ad rationis normam exactum, melius quadrabat. Hanc iniere viam quotquot deinceps e schola Alexandrina nomen sibi compararunt, ut Ammonius Neroni et Vespasiano σύγχρονος, non ille Origenis et Plotini, sed Plutarchi præceptor, cujus meminit Eunapius in Proœmio. Sed majores in ea progressus fecit, novumque decus restauratæ Platonis Academicæ, admistis aliorum philosophorum, Pythagæorum in primis, placitis, addidit celebris Ammonius τῆς ἱερᾶς γενεᾶς, sacrae Platonice successionis caput dictus: ex cujus ore perpurgatam hanc philosophiam hauserunt Herennius, Origenes et Plotinus; quos deinde Porphyrius, Jamblichus, Hierocles, Syrianus et Proclus, κατ' ἐξοχὴν vocatus διάδοχος, exceperunt, quibus Maximum Tyrium, Alcinoûm, Damascium, Apuleium, Chalcidium et alios adjungere possumus.

31. Si quid vero splendoris novæ huic Platonice scholæ additum ex aliarum sectarum opinionibus, quas proprias sibi fecit; longe major accessit ex sublimiori theologia, quam ex Judæorum [XXIV] ac Christianorum tum libris, tum sermonibus deprompsit. Cum enim Judæi jam a primis scholæ illius exordiis frequentes apud Alexandriam agerent, librique sacri in Græcum sermonem conversi, gentilitium manibus teri cœpissent, non potuerunt ex utrorumque verbis, sannis, dictis, et invictis argumentis recentiores illi Platonici non colligere, quam eorum polytheismus, portentosaque gentilitatis sacra et mysteria a sana ratione abhorrent;

⁴¹ Aug., lib. viii De civit., cap. 5. ⁴² Ibid., cap. 8. ⁴³ Ibid., cap. 10. ⁴⁴ Ibid., cap. 12.

et quam econtrario ea quæ ex libris sacris percipi-
tur divinorum notitia, sublimis sit, angusta, pura
rationique consentaneæ. Felices, si micantes inde
radii obductas animo nebulas dispulissent, umbris-
que discussis ad solem ipsum oculos convertis-
sent! Sed maluerunt plerique anticipatis opinionibus
obcæcati, divinæ lucis igniculos mendaciorum fu-
mo et tenebris obscurare: et cum theologiam suam
ex oraculis divinis metiri debuissent, hæc potius
ordine præpostero ad Pythagoræ, Platonisque pla-
cita revocare studuerunt. Eapropter iis omnibus,
quæcunque ex sacris libris, Judæorumque dogma-
tibus subripere potuerunt, Pythagoricam Platon-
icamque speciem inducentes, novum doctrinæ cor-
pus coagmentarunt, a crassiori quidem gentilita-
tis fece secretum, sordibus tamen adhuc non pau-
cis lutulentum. Jam quidem Plato unum supre-
mum mundi opificem, inferioresque dæmones agno-
verat; at de angelis, archangelis, eorum ordinibus
et officiis, de mystica nescio qua Triade, aliisque
sexcentis, de quibus subtiliori disputatione disse-
ruerunt recentiores illi discipuli, ne κατ' ἕναρ co-
gitaverat magister: adeo ut hæc iis solis auctori-
bus prodierint: si tamen auctores dicendi, qui a
Judæis accepta ementitis coloribus infuscantur.
At si quid a Judæis acceperint Platonici isti, id post-
modum Judæis cum sænore reddiderunt. Nam cum
hi novam eam philosophandi rationem dogmatibus
sacris, allegoriis et symbolis intermistam, cæteris-
que puriorem, nec adeo diviniore scientiæ prin-
cipiis repugnantem animalvertissent, in illius ad-
mirationem pertracti, in ejus studium incumbere
cœperunt; rati non difficili negotio purgandam a
sordibus, quas intulerat ethnica superstitio, utilem
fore ad explicanda, accuratiorique methodo pertra-
ctanda sacræ religionis mysteria. Itaque huc animum
appellantes, divinamque scientiam subtilius quam
par erat eliquantes, cum Platonice πλατωνίζειν,
ac purissimos veritatis rivulos in Pythagoræ ac
Platonis lacunas derivare cœperunt: magno sane
cum religionis detrimento, quæ tota deinceps ar-
gutiis, numeris, numerorumque copulationibus,
symbolis et allegoriis referta prodiit. Quantum vero
in eo disciplinæ genere profecerint Judæi, Helleni-
stæ præsertim, ex Philonis scriptis videre est, qui
quod Platonica dogmata animo altius imbibisset,
cui alter Plato a veteribus habitus fuisse videtur;
cujus exemplum male æmulati posteris, argutias
argutiis addiderunt, vanisque subtilitatibus ægras
mentes paverunt. Quamvis autem adeo longe pro-
gressos fuisse Judæos, qui in Palæstina Philonis
ætate degebant, nulla demonstrent argumenta;
eos tamen Platonica doctrina haud mediocriter ex-
cultos suadent tum frequens quod ipsis intercede-
bat cum Hellenistis, Ægyptiis et Tyriis commer-
cium, tum Flavii Josephi libri, virum in philoso-
phorum lectione non parum versatum ostendentes.

32. Quæ Judæorum animis primum, eadem et
Christianorum postea fucum fecit Platonica do-

ctrina; idque eo facilius, quo illucescente Evange-
lii die, nova accessione ditata superbius quam an-
tea sese extulit. Nam ex quo apostoli apostolicique
viri cum ethnica superstitione acerrimo certamine
dimicarunt, palamque de ea triumphos egerunt;
imminentem huic ruinam ut averterent philosophi,
de nova doctrinæ suæ reformatione cogitare cœpe-
runt. Perlectis itaque Novi Testamenti scriptis, ha-
bitisque cum doctissimis quibusque Christianorum
congressibus, ex eorum dogmatibus ea collegerunt,
quibus ethnicae religioni splendorem et pretium
adderent; hæcque suis artificiose intexentes, et
ne pateret furtum, symbolicarum formarum invo-
lucro, more Platonico, tegentes, novam hypothe-
sim Christianis objecerunt, quæ simulata sanctita-
tis sublimitatisque specie deciperet imperitos. Sus-
ceptum consilium non parum promovit magnus ille
Ammonius, Origenis et Plotini præceptor, qui Chri-
stianam religionem professus, inordinato Platonice
philosophiæ, cui operam semper navaverat,
amore nihil non molitus est, ut ad hanc Scriptura-
rum oracula revocaret. Malus quidem animus non
fuit; hinc enim Christianæ religioni majorem apud
gentiles auctoritatem conciliaturum se sperabat. Et
si quidem philosophiam, uti par erat, ex Scriptu-
ris reformare, eamque intra Evangelii limites con-
cludere studuisset, operæ forsitan pretium fecisset;
at contrariam omnino rationem cum iniisset, et
Christianæ religioni, et Christianis ipsis exitio fuit.
Nam e Christianis plurimi deinceps hujus philoso-
phiæ, quæ præ cæteris in pretio erat, ob affinitatem
quam cum Scripturis habere videbatur, studio in-
cumbentes; nec attendentes quidquid sublimius
præ se ferebat, totum ex earundem Scripturarum
penu depromptum fuisse, hanc pene cum Scrip-
turis ipsi adæquare, et ad ejus magis quam ad illarum
principia ratiocinationes suas exigere assueverunt:
quod infinitorum propemodum errorum, quibus
contaminata fides fuit, fomitem ministravit. Eth-
nici econtrario, ex hac sacrorum profanorumque
dogmatum mistione, quæ philosophiam ornabat,
totque portentosis erroribus purgabat, perficiendæ,
insolentiusque efferendæ doctrinæ suæ occasionem
opportune captantes, superbius adversus Christia-
nos, quasi Platonis exuviis seipsos ditassent, insol-
lescere, Christianamque religionem contemnero
cœperunt. Evanuit ex eorum scriptis ea deorum
nulla vel sibi invicem, vel ulli superiori, subje-
ctione colligatorum multitudo: pauciores apparue-
runt, omnesque uni supremæ Divinitati, angustiori
quam antea sermone celebratæ, subjecti. Angelis,
archangelis, mentibus cælestibus, sexcentisque
aliis, quæ a Christianis mutuati fuerant, ornata
deinceps processit eorum theologia naturalis. De
corporis sensuumque fuga, de cura animi, mentis-
que cultu et elevatione in Deum, de virtutibus
colendis, debellandisque vitiis magnifice scripse-
runt; intentatumque nihil reliquerunt, quo fuc-
tati doctrinæ puritatem Evangelii sanctitati oppo-

nerent. Duo tamen fuerunt, quibus, quidquid agerent, vanæ excusationis velum sic obduci non potuit, quin turpis infamiæ labes eorum religioni semper aspergeretur: magia videlicet, et abominanda [XXV] sacrorum mysteria, Eleusinia præsertim, et Bacchanalia, ut alia sileam. Ex Plotino siquidem, Porphyrio, Jamblichio, Eonapio, aliisque videas, philosophos, perinde atque mystagogos, magicas artes exercuisse, nefandisque dæmonum evocationibus studuisse. Eorum quidem infamiam specioso nomine *θεουργίας* et commercii sacri cum diis tegere nixi sunt; sed certe abstergere non poterunt. Ad scelestia mysteria quod attinet, de iis apud citatos philosophos ne verbum quidem, probe conscios scilicet ista nulla ratione excusari posse.

33. Hæc omnia mox dicendis præmittere necesse fuit, ut inde pateret ex quibus fontibus manarint pleraque Gnosticorum dogmata. Sive hi Judæi nati essent, sive pagani, sive Christianam religionem ab incunabilis professi fuissent; novorum Platoniorum doctrina eo facilius imbui potuerunt, quo jam apud Judæos Hellenistas, imo et Palæstinos, et in Ægypto ac Oriente longe lateque propagata fuerat; ex quo præsertim hoc philosophandi genus in celebrem toto orbe scholam Alexandrinam ab Ammonio introductum fuerat, ad quod deinceps studia sua contulerunt Origenes, Plotinus, Porphyrius, aliique tum Christiani, tum ethnici. Cum vero Valentinus, Epiphonio teste, Alexandria Græcorum artibus institutus fuerit, haud dubium quin ibi philosophia Platonica animum excoluerit; cum id conceptis verbis asserat Tertullianus supra laudatus. Ex ea præcipua quæque Valentinianæ hæreseos capita profluxisse, ex enucleata eorundem expositione demonstrare haud adeo difficile fuerit.

34. Ac primo quidem ut a Gnosticorum nomine incipiamus, quod arrogabant sibi Simonis, Menandri, etc., Valentini ac Ptolemæi asseclæ, a γνῶσις seu scientia rerum supernarum qua præ cæteris gloriabantur, deductum esse, norunt omnes. Eandem sermonibus ambitiose jactantes Platonici nihil frequentius habebant in ore quam perfectissimam γνῶσιν, veram sapientiam, intimam animæ unionem cum Deo, mentis elevationem in Deum, cognitionem atque scientiam veri Entis, cœlestium rerum contemplationem. Hæc apud Platonem, Plotinum, Porphyrium, Jamblichum, aliosque passim occurrunt.

35. Totam Valentini hypothesim ad tria capita revocari jam diximus: 1° ad Pleroma, quod res divinas complectitur; 2° ad ea quæ extra Pleroma contigerunt, quibus res inter cœlestes et mundanas mediæ continentur; 3° ad mundi hujus aspectabilis originem et constitutionem. Hæc ipsissima sunt quæ de triplici mundo tam operose disputant Plato in *Timæo*, et *Epimenide*, et post eum discipuli

A ejus. Triplicem namque mundum statuunt illi, alterum quem invisibilem et idealem vocant, quia rerum omnium ideas continet; nihil quippe in mundo inferiori corporali oriri putant, quod non in ideali invisibili mundo exhibeatur. Alterum, quem medium dicunt, qui animam seu spiritum universi, mundi corporalis et visibilis causam complectatur; tertium denique, mundum hunc inferiorem, corporeum et aspectabilem. De his ita Marsilius Ficinus in *Platonis Conviv.* cap. 3: *Tres apud eos (Platonicos) mundi sunt...: Primum omnium est Deus universorum auctor, quod ipsum bonum dicimus. Hic mentem primo creat angelicam; deinde mundi hujus animam, ut Plato vult; postremo mundi corpus. Summum illum Deum, non mundum dicimus, quia mundus ornamentum significat ex multis compositum, ille vero penitus simplex esse debet: sed mundorum omnium principium atque finem ipsum asserimus. Mens angelica primus mundus est a Deo factus, secundus universi corporis anima, tertius tota hæc, quam cernimus, machina.* Triplicem hunc mundum, mutatis dumtaxat nominibus, novisque accessionibus locupletatum proposuit Valentinus. Primum mundum vocavit Pleroma, quia totam Divinitatis plenitudinem, rerumque omnium inferiorum exemplaria, ideas et imagines continet; ibique Divinitatis sedem constituit. Communis sententia est, desumptam fuisse vocem ex dicto Pauli *Col. ii, 9*, ubi in Christo dicitur *πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος*, tota Divinitatis plenitudo inhabitare corporaliter. An inde mutuati fuerint Platonici, non dicam; sed certissime asseruerim eadem voce, atque eodem sensu, atque Valentinianos, usos fuisse, adeo ut valde probabile sit hos ab illis accepisse. Id perspicuum est ex istis Jamblichi verbis, sect. 1, *De myst.*, cap. 8⁵⁵: *Οἱ μὲν (Θεοὶ) κρείττους ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπὸ μηδεὸς περιέχονται, καὶ περιέχουσι πάντα ἐν αὐτοῖς. Τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τοῖς ΠΛΗΡΩΜΑΣΙ τῶν θεῶν ἔχοντα τὸ εἶναι, ὁπόταν ἐπιτήδεια πρὸς τὴν θείαν μετοχὴν γένηται, εὐθὺς ἔχει πρὸς τῆς οὐκείας ἑαυτῶν οὐσίας προὔπαρχοντας ἐν αὐτῇ τοῦς Θεοῦς. Dii in hoc maxime præcellunt, quod a nullo contineantur, ipsi autem omnia in se contineant.* *Terrena autem, quæ in deorum PLEROMASI habent suam essentiam, quam primum ad divina participanda apta sunt, illico deos in sua substantia prius existentes habent, quam propriam naturam sortiantur.* Eandem vocem pariter usurpat Damascius non semel

36. Tripartitum erat Valentinianorum Pleroma, in Æonum tetradas duas, seu ogdoada, in decada, et dodecada. Supremum omnium ac primo loco Bythum statuebant, cui Ennoian seu Sigen copulabant. Hunc excipiebat Nus seu Mens, cum qua Veritatem; deinde Verbum, cum quo Vitam; tum Homo, cum quo Ecclesiam colligabant. Quorum si

non omnia, prima saltem ac rudiora lineamenta A suppeditavit Chaldaica, Ægyptiaca, et Pythagorica, seu his omnibus permista Platonica theologia. Jamblichus lib. *De myst.*, sect. viii, cap. 2. scribit, antiquissimam hanc esse Ægyptiorum de rerum principiis doctrinam : 1° Unum esse Deum, entibus omnibus quæ vere sunt, universalibusque principiis, imo ipso etiam primo Deo et rege priorem : πρὸ τῶν ὄντων ὄντων, καὶ τῶν ὄλων ἀρχῶν ἔστι Θεὸς εἷς, πρῶτος καὶ τοῦ πρώτου Θεοῦ καὶ βασιλέως : in monade unitatis suæ permanentem, exemplarque illius, qui est sui Pater, a se genitus, et Monopator Deus; est enim majus quid et prius, fons omnium et radix omnium intelligibilium primarum idearum, quæ sunt : ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ ἐνότητος μένων · παράδειγμα δὲ ἴδρυται τοῦ αὐτοπάτορος, αὐτογόνου, καὶ μονοπάτορος Θεοῦ. Μετῶν γὰρ τι καὶ πρῶτον, καὶ πηγὴ τῶν πάντων, καὶ πυθμὴν τῶν νοουμένων πρώτων εἰδῶν ὄντων. Primum istud principium vocat Mercurius, Jamblichus auctore ⁴⁶, primum exemplar et Eicton; in quo, inquit, est primum intelligens et primum intelligibile, quodque solo silentio colitur : ἐν ᾧ δὴ τὸ πρῶτόν ἔστι νοῦν, καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, ὃ δὴ καὶ διὰ σιγῆς μονῆς θεραπεύεται. [XXVI] De hoc etiam oraculum illud quod sub Zoroastris nomine circumfertur : Ἔχει τῷ νοεῖν, πατρικὸν νοῦν ἐνδιδόναι πάσαις πηγαῖς τε καὶ ἀρχαῖς. Ἔστι γὰρ πέρας τοῦ πατρικοῦ βυθοῦ, καὶ πηγὴ τῶν νοερῶν, μηδὲ προῆλθεν, ἀλλ' ἔμεινεν ἐν τῷ πατρικῷ βυθῷ, καὶ ἐν τῷ ἀδύτῳ κατὰ τὴν θεοθρέμωνα σιγῆν. *Habet ipsa intelligentia paternam Mentem indere omnibus fontibus et principiis. Est finis Profundi paterni, et fons intelligibilem. Neque prodiit, sed mansit in paterno Profundo, et in adyto per divinum silentium.* Ex quibus evidenter patet nec Bythi nomen, supremi ac primi Dei, Æonum omnium fontis ac parentis, nec rem nomine significatam antiquissimos philosophos latuisse. Bythum nempe seu Profundum vocabant, ob infinitas, quibus gaudet, perfectiones, quarum omnium altitudinem immensam nulla mens ereata explorare valet. Rem eandem, sed aliis verbis, pro more suo, exprimebant poetæ, fingentes ex Oceano natos esse deos omnes. Oceani quippe nomine, cujus altitudo profundissima est, Bythum D ipsum seu Profundum philosophorum designabant. 2° Ex hoc uno sponte effulsisse ait Jamblichus Deum sibi sufficientem; qui proinde est sui Pater, et principium. Est enim hic et principium, et Deus deorum, unitas ex uno, superessentialis, et essentialis principium : nam ab eo natura est et essentia; et propterea Noetarcha, seu intelligibile principium vocatur : ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνός τούτου ὁ αὐτάρχης Θεὸς ἑαυτὸν ἐξέλαμψε, διὸ καὶ αὐτοπάτωρ, καὶ αὐτάρχης (sic lego, non αὐτάρχης)· ἀρχὴ γὰρ οὗτος καὶ Θεὸς θεῶν· μονὰς ἐκ τοῦ ἐνός, προσούσιος, καὶ ἀρχὴ τῆς οὐσίας· ἀπ' αὐτοῦ γὰρ ἡ οὐσιότης καὶ

ἡ οὐσία, [διὸ καὶ νοητάρχης προσαγορεύεται. Hunc Mercurius, Jamblichus teste, vocat Deum Eneth (forte legendum cum Eusebio lib. iii *Præp. evang.*, cap. 2, Kneph), quem tanquam ducem diis celestibus præponit, atque hunc esse Mentem seipsam intelligentem, et alias intellectiones ad se convertentem : ὃν φησι νοῦν εἶναι αὐτὸν ἑαυτὸν νοοῦντα, καὶ τὰς νοήσεις εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφοντα. Aliis nominibus vocatum fuisse ab Ægyptiis tradit idem Jamblichus. « Opifex quippe Mens, ait, Veritatis auctor et præses, ac Sapientiæ, quatenus ad generationem venit, et latentem occultarum rationum vim producit in lucem, lingua Ægyptiaca dicitur Amon : quatenus vero perficit omnia summa cum veritate et arte, vocant eum Phtha : quatenus vero honorum artifex est, dicitur Osiris; aliasque denominationes propter alias virtutes habet. » Ἔ γὰρ δημιουργικὸς νοῦς, καὶ τῆς ἀληθείας προστατῆς, καὶ σοφίας, ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων, Ἄμῶν, κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται, συντελῶν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα, καὶ τεχνικῶς μετ' ἀληθείας, Φθά· ἀγαθῶν δὲ ποιητικὸς ὢν, Ὅσιρις κέκληται, καὶ ἄλλας δι' ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἐπωνυμίας ἔχει.

37. Hinc aperte colligitur Jamblichum (eadem est Plotini doctrina *Enn.*, lib. v, cap. 5) duos primos deos statuere, iisdemque characteribus ab eo designari, quibus Bythum et Nun designabant C Valentiniani : adeo ut ex eodem fonte hauserint omnes, ex Ægyptiaca scilicet et Chaldaica theologia, cui operam navaverant Platonici, ii præsertim qui e schola Alexandrina prodierant. Id vero utrorumque principia et opiniones secum invicem conferenti manifestum fiet. Affirmat Jamblichus, ex Ægyptiorum sententia, primum Deum principiis omnibus ac rebus. ipso etiam primo Deo ac rege priorem esse. in Monade unitatis suæ permanere, fontem omnium esse et radicem omnium intelligibilium primarum idearum, etc. Hæc eadem sunt quæ Bytho suo tribuunt Valentiniani. *Dicunt enim, Irenæo teste ⁴⁷, esse quemdam in invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus perfectum Æonem, προόντα, qui ante fuit, quem nulla res capere possit, invisibilem, sempiternum, et ingenitum, et in quiete multa fuisse infinitis sæculis.* Quæ apprime conveniunt : arctius adhuc cohærere deprehendes, si conferas Epiphaniis sententiam, quam exponit Irenæus cap. 11 : *Est quædam, aiebat, ante omnes Proarche, proanennoetos, et inenarrabilis, et inominabilis, quam ego Monotelem voco. Cum hac Monotele est virtus, quam et ipsam voco Henotelem.* Primus ergo Jamblichi Deus, principiis omnibus et rebus, ipso etiam primo rege prior est. Primus Valentinianorum Deus, perfectissimus Æon est, πρώτων, rebus omnibus præexistens, Proarche seu primum principium quod ante omnia est, sempi-

⁴⁶ Cap. 2. ⁴⁷ Iren., lib. 1, c. 1.

ternus, Ingenitus, Propator, [ipso proinde Nu, A quem *Patrem et initium omnium* dicebant, prior. Jamblichi Deus fons omnium est, et radix omnium intelligibilium primarum Idearum, primum intelligens, et primum intelligibile, et, ut aiunt oracula Chaldaica, Πηγή πηγῶν, πηγῶν ἀπασῶν, μήτρα συνέχουσα τὰ πάντα, *Fons fontium, et omnium fontium, matrix continens omnia*. Valentinianorum Deus, primus fons et radix primæ Mentis, Νοῦ, Veritatis et Verbi, uno verbo totius intelligibilis mundi, seu Pleromatis. Primus Deus, ex oraculis Chaldaicis, est quoddam intelligibile, quod mentis flore percipiendum est; ad quod intelligendum violeuter enitendum non sit, sed intima mentis acie, quæ omnia metitur, præter intelligibile illud. Ἔστι γὰρ τι νοητὸν, ὃ χρὴ σε νοεῖν νόου ἀνθεῖ, οὐ δὴ χρὴ σφοδρότητι νοεῖν τὸ νοητὸν ἐκεῖνο, ἀλλὰ νόου ταναοῦ ταναῆ φλογί, πάντα μετρούση, πλὴν τὸ νοητὸν ἐκεῖνο. Primum Deum ex Valentinianis nulla res capere potest, incomprehensibilis est, proanænoctos, inenarrabilis, innominabilis. Hic, ex Platonicis, in singularitate unitatis suæ manet, ἐν μονότητι τῆς αὐτοῦ ἐνότητος μένων. Ex Epiphane vero Monotes est, cum qua est virtus quæ dicitur Henotes. Ex Marco, cujus sententiam exponit Irenæus lib. 1, cap. 15, n. 1 : τῆ μονότητι συνυπάρχει ἐνότης, cum singularitate unitas existit. Valentinianis Bythus est, cum quo fuit et Ennoea, cum qua et per quam Nun et Veritatem, cæterorum Æonum principia et fontes, emisit, Chaldaicis oraculis Profundum est, in quo est primum intelligens et primum intelligibile, ἐν ᾧ τὸ πρῶτόν ἐστι νοοῦν, καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, cum quo intelligentia est, τὸ νοεῖν finis Profundi paterni et fons intelligibilium, quo paternam mentem omnibus fontibus et principatibus indidit. Ennoea Valentinianis dicitur et Sige, seu silentium. Eapropter, Irenæo teste, lib. iv, c. 55, n. 4 : *Silentium maximam rem esse apud sapientes dicebant : oportere enim eam, quæ sit sursum, Sigen, per id, quod est apud eos, silentium deformari*. Ægyptiis et Chaldæis colitur Deus per solam Sigen, διὰ σιγῆς μόνης : hujus intelligentia tanquam in adyto clauditur per divinum silentium; primus Deus Ægyptiis, ex Damascio in libro *De principiis*, necdum, quod sciam, typis edito, σκότος D ἄγνωστον dicitur, tenebræ ignotæ, et ut canit Orpheus :
Αὐτὸν δ' οὐχ ὁράω, περὶ γὰρ νέφος ἐστὶρικται
Ipsam non video, nubibus enim circumlegitur.
 Secundum Valentinianos cum Bytho fuit Ennoea, ipsique conjugatur, nec ab eo prodiit. Secundum Chaldæos primi Dei intelligentia ab ipso non processit, sed mansit in Profundo paterno et in adyto per divinum silentium. Haecenus gutta guttæ similior non est, quam Valentinianorum placita Platonicorum, Ægyptiorum, Chaldæorumque dogmatibus. Sed ad reliqua pergamus.

⁴⁸ Iren., lib. 1, cap. 8, n. 3.

58. Ex primo Deo sponte emicuisse vult Jamblichus Deum sibi sufficientem, sui Patrem et [XXVII] principium, Mentem seipsam intelligentem, et alias intellectiones ad se convertentem, Mentem secundam et Mentis mentem, ut vocant oracula Chaldaica. A Valentinianorum Bytho prodiit secundus Æon, quem etiam Νοῦν vocabant. Nus Valentinianorum ἀρχὴ πάντων, *initium omnium* dicitur, ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ προέβαλε σπερματικῶς, *in quo Pater præmisit omnia seminaliter*, ut aiunt lib. 1, cap. 8, n. 5. Ægyptiorum, Chaldæorum, et Platonicorum Nus principium est, Deus deorum, Noetarcha seu intelligibile principium, essentialis principium, a quo omnis natura est et essentia, dux cælestium deorum, mensque opifex. Nam, ut habent oracula Chaldaica, Πάντα γὰρ ἐξέτελεσσε Πατὴρ, καὶ Νῶ παρέδωκε δευτέρῳ. Νοῦ γὰρ νοῦς ἐστίν, ὁ κόσμος τεχνίτης πυρίου. *Cuncta namque perfecit Pater, et Menti tradidit secundæ. Mentis enim mens est, quæ mundi est artifex ignei*, id est intelligibilis. Sic a Bytho prodiit Valentini Nus, ut tamen Pater ipse sit et unigenitus. Sic a primo Deo processit Platonicorum Nus, ut sui Pater sit et principium, et per se genitus, αὐτόγονος, αὐτογέννητος. Cujus quidem rei rationem hanc affert Porphyrius a S. Cyrillo cont. Julian. citatus ex lib. iv, *De hist. phil.* : Προῆλθε δὲ προαιώνιος ἀπ' αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὠρμημένος, αὐτογέννητος ὢν, καὶ αὐτοπάτωρ. Οὐ γὰρ ἐκεῖνου κινουμένου πρὸς γένεσιν τὴν τοῦτου ἡ πρόοδος γέγονεν, ἀλλὰ τοῦτου προελθόντος αὐτογόνως ἐκ Θεοῦ. *Processit ante sæcula a primo Dea prodiens, qui est per se genitus, sui que Pater. Neque enim illo se movente ad hujus generationem emissio facta est, sed hoc per se prodeunte a Deo*. Quæ etiam ratio ad Gnosticos quadrat ⁴⁸. Nam eodem fere modo sententiam suam exprimebat Epiphanes : *Henotes, inquit, et Monotes cum sint unum, emiserrunt, non emittentes, principium omnium noeton, et agenneton, et aoraton, quam Archen sermo Monada vocat. Cum hac Monade est virtus ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco Hen*. Id est, Monas a Patre emissa est, non per motum generationis proprio dictum, cujus terminus fuerit quidpiam a Patre distinctum; sed mera ejus ἐνέργεια est, non ab eo diversa; ac proinde proprie loquendo ingenua, quæque Patrem nesciat. Ubi etiam observes velim, quod quemadmodum Platonicis Mens secunda seu secundus Deus dicitur Μονὰς ἐκ τοῦ ἐνός, *Unitas ex uno*; sic et Epiphani secundus Æon dicitur Μονὰς ἐκ τῆς μονότητος et ἐνότητος, *Unitas ex unitate*; Marco similiter secunda Æonum conjugatio, quæ Nun et Alethiam complectebatur, μονὰς τε καὶ τὸ ἐν. Valentinianorum Nus *similis et æqualis est ei qui emisit, et solus capit magnitudinem Patris*. Ægyptiis Mens prima παράδειγμα ἴδρυται, forma et exemplar est ad quod efficta est mens secunda, quæ hujus imago est, ab ea recipiens rerum omnium

ideas. *Cuncta namque perfecit Pater, et Menti tradidit secundæ.* Vel, ut habet aliud Chaldaicum effatum, ὁ πρῶτος Θεὸς ἀρχετυπῶ τῷ ἐλάττονι, *primus Deus archetypus est secundo.* Item: Πολὺ γὰρ μόνος ἐκ Πατρὸς ἀλκῆς δρεψάμενος νόου ἄνθος ἔχει, τὸ νοεῖν πατρικὸν νοῦν. *Solus uberem, quem ex Patre decerpsit, mentis florem sortitus est, nosse videlicet paternam mentem.* Porphyrius denique mox citatus, μόνος αἰώνιος ὁ Νοῦς, ὡσπερ ὁ Θεὸς ὁ πρῶτος, *Nus solus æternus, quemadmodum et Deus primus.* Valentiniiani Nun copulant cum Veritate. Sic pariter et Mercurius. Mens, ait, Veritatis προστάτης, perficit omnia cum Veritate συντελῶν ἕκαστα μετ' Ἀληθείας. Illi denique Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis,* a Nu emissum asserebant. Et hic similiter: Ὁ γὰρ δημιουργικὸς Νοῦς, inquit, καὶ τῆς Ἀληθείας προστάτης. . . ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων. *Opifex quippe Mens et Veritatis præses, ad generationem veniens, latentem occultarum rationum, λόγων, vim in lucem producit.* Sed expressius adhuc alio in loco quem referunt, Suidas et Cedrenus: Ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἀεὶ νοῦς νοῦ ἀίτιον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ τοῦτου ἐνότης, ἀεὶ ἐν ἑαυτῷ ὢν, ἀεὶ τῷ ἑαυτοῦ νοῖ καὶ φωτὶ, καὶ πνεύματι πάντα περιέχει, ἐκτὸς τοῦτου οὐ Θεὸς, οὐκ ἄγγελος, οὐ δαίμων, οὐκ οὐσία τις ἄλλη. Πάντων γὰρ Κύριος, καὶ Θεὸς, καὶ Πατήρ, καὶ πάντα ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ ἐστίν. Ὁ γὰρ Λόγος αὐτοῦ προελθὼν, παντέλειος, καὶ γόνιμος, καὶ δημιουργὸς, ἔγκυον ἐποίησε τὸ ὕδωρ. *Erat lumen intellectuale prius lumine intellectuali, et semper mens mentis principium, nihilque aliud erat præter ipsius unitatem: semper in seipso manens, semper propria mente, luce, et spiritu omnia continet. Præter eum non Deus, non angelus, non dæmon, non aliqua alia essentia. Omnium enim Dominus est, et Deus, et Pater, et omnia ab ipso et in ipso sunt. Verbum enim ipsius prodiens, perfectum, secundum et opifex, aquam secundavit. Ubi tria saltem principia memorantur, Mens prima, Mens secunda, Verbumque opifex ab hac procedens. Quod autem Vitam cum Verbo conjugarent Valentiniiani, a Joannis Evangelio sumpserant, ubi vita Verbo connectitur: In ipso vita erat; ut explicat ipse Ptolemæus apud Irenæum lib. 1, cap. 8, n. 5. Nihil enim simile apud Platonicos legisse me memini; nisi forte huc trahantur plura quæ de ζωῆ disceptat Damascius in libro Περὶ ἀρχῶν. Idem de altera conjugatione Hominis et Ecclesiæ dixerim, qua clauditur Valentiniianorum ogdoas, seu secundus quaternarius, quamque Ptolemæus eruere se posse putavit ex his Joannis Evangelii verbis, et vita erat lux hominum, ut loco mox cit. refert Irenæus.*

39. Ex hactenus dictis aperte sequitur, ut a Platonice tria intelligibilium principia, Mentem primam, Mentem secundam, et Verbum: sic etiam a Valentiniianis tria Pleromatis (quod idem esse cum

illorum mundo intelligibili diximus) agnoscere principia, Bythum, primum principium et Patrem: Nun, Patrem et initium omnium; et Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis.* Et hi forte sunt tres Platonis et Amelii reges, de quibus Proclus in *Tim.*, seu Iulii Trias illa toties a Platonice decantata. Sed et istud præterea colligitur, octo illorum Æonum conjugationes merito ab Irenæo vocari; primas quidem, *primam et primogenitam Pythagoricam quaternationem, et radicem omnium;* omnes vero, *primogenitam octonationem, radicem et substantiam omnium.* Quod enim Pythagorici quaternario et octonario numero ascribebant, id Valentiniiani sibi vindicantes octo primis Æonibus tribuebant. Pythagorici qui ad numeros omnia referrebant, quaternionem tanti faciebant, ut totius naturæ fontem esse censerent: Ἡ πηγὴ τῆς φύσεως ἢ τετρακτύς, *Fons naturæ quaternarius numerus,* ait Themistius, ex sententia Pythagoreorum, *Phys.* lib. III, et Proclus, in *Theol. Plat.*, lib. IV, cap. 52: Ἐπειδὴ δὲ τὴν αἰτίαν ἐν ἑαυτῷ περιέχει τοῦ σύμπαντος ἀριθμοῦ, τετράδα προσείρηκεν αὐτὸ, τετάρων τῶν πρωτογενῶν [XXVIII] αἰτίων περιληπτικὴν ὁ Τιμαῖος, πάσης γὰρ εἰδοποιίας ἢ τέτρας αὐτὴ πηγὴ προῦφέσθηκεν. *Quoniam vero causam in se continet omnis numeri, quaternitatem id Timæus appellavit, quatuor primo operantes causas comprehendentem; omnis enim formarum procreationis fons præexistit.* Hinc sacrum apud Pythagoreos jusjurandum, quo per Pythagoram quaternarii auctorem dejerabant:

Ναὶ μὰ τὸν ἄμετέρῃ ψυχῇ παραδόντα τετρακτύν, Παγὰρ ἀετταῶν φύσεως, οὐζῶματ' ἔχουσαν. Per eum, qui animæ nostræ tradidit quaternarium, Fontem perennis naturæ radices habentem.

Et hinc etiam quaternarium, omnem numerum appellabant. Suidas in *Ἀριθμῶ*: Οἱ Πυθαγόρειοι πάντα ἀριθμὸν τετρακτύν προσηγόρευον: ὁ δὲ ἀριθμὸς συμπληροῦται τοῖς δέκα. Ὁ δὲ δέκα, σύνθεσις τῶν τεσσάρων, καὶ διὰ τοῦτο ἀριθμὸν πάντα τετρακτύν ἔλεγον. *Pythagorei autem omnem numerum appellabant quaternarium, qui sane denario completur. Denarius vero est compositio quaternarii: ideoque quaternarium, omnem numerum vocabant.* Nempe quod denarium complectatur, qui in sese numerum omnem comprehendit: quidquid enim ultra denarium numeratur, denarii repetitio est. Quaternarius vero, si jungas unitatem, binarium, et ternarium, quibus constat, mox denarium efficit. Atque ut Pythagorei quaternarium Naturæ fontem et radicem, et omnem numerum appellabant, sic Valentiniiani primum Æonum quaternionem, primum et primigenium, et omnium radicem dicebant; eo quod a primo illo quaternario proflueret secundus, cæterorum omnium Æonum fons et principium. Et ut a quaternario denarium fluere volebant Pythagorei; sic a secundo quaternario Æonum decada emitti asserebant Valentiniiani. Hi præterea octonationem ex duabus tetradibus conflantam, *primogeni-*

tam octonationem, radicem et substantiam omnium A 5 et 7 exprimerentur, utpote qui primum, tertium, quintum et septimum locum in ogdoade tenerent; ab his, utpote perfectioribus et præstantioribus, nomen sortiebatur ogdoas; prætermittentur vero Sige, Alethia, Zoe et Ecclesia, quod numeris 2, 4, 6 et 8, imperfectioribus et ignobilioribus responderent; altera siquidem in secundo, altera in quarto, altera in sexto, altera in octavo ordine constituebatur. Lucem etiam accipiunt quæ mox subjungit Irenæus: *Esse enim unumquemque masculo-feminam*. Cum enim syzygia quælibet ex impari atque pari numero, mare et femina coalescat; Æon proinde syzygiæ caput, impari numero expressus, alteri Æoni qui pari numero respondet, copulatus, masculo-femina dicendus. Nec etiam a verosimili abhorret, totum illud Æonum masculinum, et Æonum femininarum, vel Æonum masculinorum-femininarum mysterium e Platoniorum lacunis depromptum fuisse. Nihil frequentius apud Proclum et alios occurrit, quam deos quosdam mares, quosdam feminas, vel quosdam masculo-feminas esse. Ubi per feminas nihil aliud intelligunt, quam deorum potentias et facultates, iis intime adhærentes, per quas effectus sibi proprios operantur et in lucem edunt.

40. Si vero negotium facessat, quod octonatio quatuor nominibus duntaxat apud eos nuncuparetur, B *Bythus, et Nus, et Logos, et Anthropos*, prætermittis Sige, Alethia, Zoe et Ecclesia, nodum facile solves ex Pythagoricorum principiis. Numerus omnis par, aut impar: hunc perfectum esse, illum vero imperfectum statuebant. Plutarchus lib. *De Homeri poesi*: Ὁ γὰρ Πυθαγόρας, τοὺς ἀριθμοὺς μέγιστην δύναμιν ἔχειν ἡγούμενος, καὶ πάντα εἰς ἀριθμοὺς ἀναφέρων, τὸν μὲν ἄρτιον, ἐνδεῶ καὶ ἀτελεῖ τὸν δὲ περισσὸν, πλήρη τε καὶ τέλειον ἀπέφηεν. *Pythagoras enim, qui numeros maximam habere vim existimabat, omniaque ad eos referebat, parem quidem, indigentem et imperfectum; impari vero plenum ac perfectum ostendit*. Eapropter impari numerum præstantiorem esse censebant. Julianus in Epist. ad Serapionem: Καὶ οὐκ ἀγνοῶ μὲν, ὡς παλαιῶν, καὶ σοφῶν ἀνδρῶν ὁ λόγος, τοῦ ἀρτίου τὸν περιττὸν προκεῖσθαι. *Equidem non sum nescius, veteres, eosdemque sapientes, impari numerum pari præposuisse*. Et Plinius, lib. xxviii, cap. 11: *Impares numeros ad omnia vehementiores credimus*. Quia videlicet, ut explicat anonymus, in Ptolemæi *Tetrabiblon* lib. 1, numerus par sectioni, atque passioni obnoxius; impar vero utriusque expers, et efficax, et ad unitatem, omnium simplicissimam, propius accedit. Et ideo, eodem anonymo teste, Pythagorei numerum impari masculinum, parem femininum dicebant. Διδὸς μὲν, θῆλυς ὀνομάζεται· ὁ δὲ, ἀρῆρην. Et Macrobius, in *Somnio Scipionis*, lib. 1, cap. 6: *Esse impari marem, parem feminam, superius* D *expressimus*. Numerus proinde, qui ex pari, atque impari conflatus est, id est ex mare atque femina, ἀρῆρηνόθηλος, *masculo-femina* vocabatur. Anonymus in *Theologumenis arithmetiis*, ubi de numero senario: Ἐξ ἀρτίου, καὶ περισσοῦ, τῶν πρώτων, ἀρῆρηνός καὶ θῆλυς, δύναμει καὶ πολλαπλασιασμῷ γίνεται, διδὸς καὶ ἀρῆρηνόθηλος καλεῖται. *Ex pari et impari primis, mare et femina, potentia et multiplicatione nascitur: unde et masculo-femina dicitur*. Ex quibus omnibus lucem accipiunt, quæ modo ex Irenæo referebamus, *primogenitam octonationem quatuor nominibus apud Valentinianos nuncupatam* fuisse, Bython et Nun, et Logon et Anthropon. Nempe cum Bythus, Nus, Logos et Anthropos, imparibus numeris 1, 3,

5 et 7 exprimerentur, utpote qui primum, tertium, quintum et septimum locum in ogdoade tenerent; ab his, utpote perfectioribus et præstantioribus, nomen sortiebatur ogdoas; prætermittentur vero Sige, Alethia, Zoe et Ecclesia, quod numeris 2, 4, 6 et 8, imperfectioribus et ignobilioribus responderent; altera siquidem in secundo, altera in quarto, altera in sexto, altera in octavo ordine constituebatur. Lucem etiam accipiunt quæ mox subjungit Irenæus: *Esse enim unumquemque masculo-feminam*. Cum enim syzygia quælibet ex impari atque pari numero, mare et femina coalescat; Æon proinde syzygiæ caput, impari numero expressus, alteri Æoni qui pari numero respondet, copulatus, masculo-femina dicendus. Nec etiam a verosimili abhorret, totum illud Æonum masculinum, et Æonum femininarum, vel Æonum masculinorum-femininarum mysterium e Platoniorum lacunis depromptum fuisse. Nihil frequentius apud Proclum et alios occurrit, quam deos quosdam mares, quosdam feminas, vel quosdam masculo-feminas esse. Ubi per feminas nihil aliud intelligunt, quam deorum potentias et facultates, iis intime adhærentes, per quas effectus sibi proprios operantur et in lucem edunt.

41. Deinde Pythagorei numerum impari, dextrum, faustum et prosperum; parem vero, sinisterum et infaustum habebant. Jamblichus, *De vita Pythagoræ*, lib. 1, cap. 28: Εἰσιέναι δὲ εἰς τὰ ἱερὰ κατὰ τοὺς δεξιούς· τόπους παραγγέλλει· ἐξίέναι δὲ κατὰ τοὺς ἀριστερούς· τὸ μὲν δεξιὸν, ἀρχὴν τοῦ περιττοῦ λεγομένου τῶν ἀριθμῶν τιθέμενος, τὸ δὲ ἀριστερὸν, τοῦ ἀρτίου σύμβολον. *Templa ingredi per loca dextra præcipiebat, egredi vero per sinistra, quippe dextrum numeri, qui impar dicitur, initium esse; sinisterum autem, paris symbolum [XXIX]*. Censorinus, *De die natali*, cap. 20: *Impar numerus plenus, et magis faustus habebatur*. Lutatius, ad Statii *Theb.* v: *Omnis impar numerus prospera significat, et vivis ascribitur*. Festus denique: *Impari numerum antiqui hominibus prosperiorem esse crediderunt*. Quibus facile explicatur ea quam lib. 1, cap. 11, n. 2, Irenæus refert Secundi, Valentiniani discipuli, sententia: *Quaternationem esse dextram, et quaternationem sinisteram, et lumen, et tenebras*. Cum enim, Plutarcho teste, in lib. *De animæ procreatione*, cujus verba mox recitabimus, Pythagoricis duplex esset quaternarius, alter ex primis quatuor imparibus, alter ex primis quatuor paribus compositus, illeque dexter et faustus, hic sinister et infaustus existimaretur; non mirum si Secundus eorum vestigia relegens, Gnosticorum octonarium in duos quaternarios secaret, dextrum scilicet et sinisterum. Dexter is erat qui ex primis quatuor imparibus Æonibus conflatus erat, primo videlicet, tertio, quinto et septimo; sinister qui ex primis quatuor paribus, secundo, quarto, sexto et octavo. Primus lumen erat, quia numeri impares fausti et mares; secundus tenebræ, quia numeri

pares infausti et feminæ, hæque a maribus, a quibus pendent, lumen accipiunt.

42. Denique ea vis est Pythagorici quaternarii, ut numerum sex et triginta contineat; nempe quatuor primos pares numeros, binarium, quaternarium, senarium, octonarium: et quatuor primos impares, unitatem, ternarium, quinarium et septenarium; qui collecti eum numerum exhibent; ideoque Mundus appellatur. Plutarchus, *De Iside et Osiride*: Ἡ δὲ καλουμένη τετρακτὺς, τὰ ἕξ καὶ τριάκοντα, μέγιστος ἦν ὄρκος, ὡς τεθρύλληται, καὶ κόσμος ὠνόμασται, τεσσάρων μὲν ἀρτίων τῶν πρώτων, τεσσάρων δὲ τῶν περισσῶν, εἰς τὸ αὐτὸ συντιθεμένων ἀποτελούμενος. Qui vero quaternarius vocabatur, e sex et triginta constans, maximum erat juramentum, ut sermone omnium tritum est, et appellabatur Mundus: e primis quatuor paribus, ac primis quatuor imparibus constitutus. Et in lib. *De animæ procreatione*: Ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Πυθαγορικῶν ὑμνουμένη τετρακτὺς, τὰ ἕξ καὶ τὰ τριάκοντα, θαυμαστὸν ἔχειν δοκεῖ, τὸ συγκεῖσθαι μὲν ἐκ πρώτων ἀρτίων τεσσάρων, καὶ πρώτων περισσῶν τεσσάρων. Equidem quaternarius ille a Pythagoricis prædicatus, scilicet sex et triginta, illud habet admirandum, quod compositus sit e quatuor primis paribus, et primis quatuor imparibus. Eadem vis fuit utriusque quaternarii, cum paris, tum imparis, seu octonarii Valentiniani. Mundus et ipse erat, numerumque sex et triginta complectebatur. Exhibebat nempe octo primos Æones, cum aliis viginti et duobus,

43. Ex primo illo Æonum octonario, denarium alterum, et duodenarium derivabant Valentiniani, nempe decem a Verbo et Vita, duodecim ab Homine et Ecclesia emissos; ut ex iis omnibus fieret tricenarius Æonum numerus. Posteriorum quidem istorum nomina et conjugationes non occurrunt in Platonicorum Pythagoricorumque scriptis; utpote quæ vel e Scripturis corraserit, vel fabricaverit ipse Valentinus. Quæcunque in Scripturis voces divini Verbi proprietates, ejusque in humanum genus effusæ benignitatis effectus significant, has studiose colligens, et artificio quodam colligans ac connectens, in totidem Æones transformavit; vana persuasione seductus, diversis illis nominibus res diversas designari. Verbum hominem factum Ecclesiam fundasse, inspirataque ei vita in sponsam sibi assumpsisse, in Scripturis passim legimus. His abusus nugator, a Verbo et Vita Hominem et Ecclesiam effluxisse finxit. Quia vero in Christo inhabitat omnis plenitudo Divinitatis corporaliter, et in eo

A reconditi sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ Dei ⁴⁹, hinc Bythius seu *Profundus*, et Mixis seu *Mistura*: Profundus quidem ob perfectionum infinitam profunditatem; Mistura vero ob earundem ordinatissimam seriem. De Christo ea psalmi cetera verba intelligit Apostolus: *Ipsi (cæli) peribunt; tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum veterascent; tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient* ⁵⁰; ut omittam alia quamplurima, quæ Christi immutabilitatem nulli obnoxiam senio, ejusque perfectiones nunquam caducas demonstrant. Inde Ageratos, *senii expers*, cui copulatur Enosis, *unio*, ob perfectionum nunquam defectarum, minuendarum aut dissipandarum arctissimum nexum. Sapientia in Scripturis ⁵¹ fuisse dicitur in initio viarum Domini, antequam quidquam faceret a principio, ab æterno ordinata, et ex antiquis antequam terra fieret, ante abyssos concepta, etc., Deo fuisse in deliciis. *Verbum in principio erat* ⁵², *Egressus ejus ab initio, a diebus æternitatis* ⁵³, Filius Patri maxime dilectus est ⁵⁴, *A et Ω, principium et finis* ⁵⁵, etc. Unde Autophyes, *ex se natus*, et Hedone, *voluptas*. Quod vero æternum sit Dei Verbum, quod initium excludat, successionem, ac mutabilitatem, ac finem; quod in puncto ac momento consistens, mutationem ac vicissitudinem nesciat; quod denique infinitatem mobilis temporis præsentem habeat, et in quo omnis ætatum et temporum varietas, futurum, præsens et præteritum perfectissime et absque ullo fluxu coeunt; hinc Acinetos, *immobilis*, cujus proprietas est Syncrasis, temporum, ut ita dicam, *contemperatio*. Quia denique Verbum Unigenitus Dei Filius passim dicitur, quem cognoscere vita æterna est, et quocum in cælis regnare, suprema mentium nostrarum felicitas est, Monogenem, *Unigenitum*, et Macarian (suppl. ζωὴν, vitam), *beatam vitam* dixerunt hæretici.

44. Qui autem ab Homine et Ecclesia emissi dicuntur Æones, et hi ex iis Spiritus sancti proprietatibus et donis, quæ leguntur in Scripturis, stolidè, a vesanis hominibus conflati sunt. Sic *Paracletus*, Spiritus sanctus est, quem missurum se toties spondit Salvator, ut doceret nos omnem veritatem ⁵⁶, fidemque proinde nobis inspiraret. Patricos, *pater-nus*; Spiritus adoptionis est, in quo clamamus, *Abba, Pater*, testimonium reddens Spiritui nostro, quod sumus filii Dei, hæredes proinde, expectantes revelationem filiorum Dei ⁵⁷, et abundantes in spe et virtute Spiritus Sancti ⁵⁸. Metricos, *Maternus*, Paracletus est, qui quo modo si cui mater blandiatur, ita consolatur nos ⁵⁹, charitate diffusa in cordibus nostris ⁶⁰. Ainos, Græce ἀείνους, *mens æterna* ac semper cogitans, Spiritus est qui scrutatur omnia, etiam profunda Dei, et quæ Dei sunt cognoscit, per quem nobis revelavit [XXX] Deus sapientiam in mysterio, quæ abscondita est ⁶¹.

⁴⁹ Coloss. ii, 9 et 2. ⁵⁰ Heb. i, 11, 12. ⁵¹ Prov. viii, 22. ⁵² Joan. i, 1. ⁵³ Mich. v, 2. ⁵⁴ Matth. iii, 17. ⁵⁵ Apoc. i, 8. ⁵⁶ Joan. xvi, 13. ⁵⁷ Rom. viii, 15, 17, 19. ⁵⁸ Ibid. xv, 13. ⁵⁹ Isa. lxxvi, 13. ⁶⁰ Rom. v, 5. ⁶¹ I Cor. ii, 10; II Cor. vii, 2.

et σύνεσις, *intelligentia* nobis datur eorum quæ a Deo donata sunt nobis. Ecclesiasticos, *Ecclesiasticus* idem dicitur, quia Ecclesiam quam ex variis gentibus adunavit, regit, tuetur et fovet, multiplicique μακαριότητι, *beatitudine*, per inspirata dona locupletat. Theletos denique, seu *voluntarius* est, quia ex amore et voluntate procedit, eique proinde cum datum sit profundissima quæque Dei voluntatis consilia scrutari, per hunc datur nobis sermo σοφίας, *sapientiæ*, loquimurque Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, et quam nemo principum hujus sæculi cognovit.

45. At quamvis posteriorum Æonum nomina et proprietates ignoraverit Platonica, Chaldaica et Pythagorica theologia, tricenarium tamen omnium numerum effingendi exemplum ab ea petiere Valentiniani. Plutarchus in libro *De Iside et Osiride* refert, eam fuisse Zoroastris Magi sententiam, duos esse deos, alterum bonorum, alterum malorum opificem. Illi nomen Oromazes, huic Arimanius. Καὶ ὁ μὲν ἐξ θεοῦ ἐποίησε, τὸν μὲν πρῶτον εὐνοίας, τὸν δὲ δεύτερον ἀληθείας, τὸν δὲ τρίτον εὐνομίας· τῶν δὲ λοιπῶν, τὸν μὲν σοφίας, τὸν δὲ πλούτου, τὸν δὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἡδέων δημιουργόν..... ἄλλους δὲ ποιήσας τέσσαρας καὶ εἴκοσι θεοὺς. εἰς ὧν ἔθηκεν. Porro sex deos fecit Oromazes, primum *benevolentia, secundum veritatis, tertium aequitatis, reliquos sapientiæ, divitiarum et voluptatis, quæ honesta consequitur, opifices..... Alios vero viginti quatuor deos condidit, et in ovo posuit.* Ubi triginta deos habes, quorum etiam nomina quædam cum Valentinianorum Æonibus conveniunt. Zoroastrem secutus Hesiodus triginta et ipse deos finxit, quorum θεογονίαν descripsit; adeo ut ab eo Pleromatis formam desumpsisse Valentinianos autumaverit Epiphanius. Quod vero hi Æones quindecim masculos, cum totidem feminis copularent; Pythagoricorum exemplo fecisse demonstravimus, qui numeros impares cum paribus conjugabant, hosque feminas, illos mares appellabant.

46. Æonibus triginta, quatuor alios, sed extra conjugationum et emissionum seriem, in Pleromate tamen, insuper adjugebant hæretici, Horon videlicet, Christum et Spiritum sanctum, ac Salvatorem. Priorem ex Ægyptiorum, tres alios e Scripturarum sacrarum fontibus hauserant. Horon Ægyptii sive Typhonis conatus fregisse. Ab iis, Kirkerō teste, pingebatur puer, labra premens, digitoque suadens silentium, ut ineffabilia esse mysteria indicaret. Horon vero ipsum Apollinem esse, concentus omnis et harmoniæ auctorem, medendique ac divinandi peritissimum, pluribus ostendit Plutarchus in *Iside et Osiride*, unde et manasse videtur Hermionensium ille Ὀρίος Apollo, id est, terminorum præses, quem, teste Pausania, olim colebant. Terminum etiam a multis habitum fuisse Deum, pacisque custodem, et justitiæ testem dictum, liquet ex eodem Plutarcho in Numa. Quæ omnia ad Valentinianorum Horon quadrant. Sic

A siquidem temerarios Sophiæ et Euthymeseos conatus repressit: Bythum et Pleroma (nam duplicem Horon sive Bythum Valentinus, unum inter Bythum et Æones, alterum inter Pleroma et Euthymesiū) quasi vallo cingit et munit, propius accedentibus aditum intercludit, exclamansque *Jao*, id est, ineffabile Dei nomen pronuntians, impervia esse divina mysteria significat. *Horothetes* seu terminorum præses ac constitutor et ipse dicitur: denique eum virtus quæ confirmat extra inenarrabilem magnitudinem, et custodit omnia, repræsentatur. Quia vero ex catholica doctrina perceperant, Filium Dei, quem etiam Νοῦν Patris sacræ litteræ appellant, ὄρον καὶ Λόγον τοῦ Πατρὸς nominari, id est, *definitionem et rationem*, seu *Verbum Patris*; hinc occasio ab insanis hominibus captata ὄρον καὶ λόγον ab unigenito Patris Filio distinguendi, sicque unam et eandem personam, seu unius et ejusdem personæ varia nomina et rationes in plures Æones discernendi. Ut enim λόγον a Nu emissum contendebant, sic et Horon a Bytho per Nun in imagine Patris produsse volebant. Quod scæda catholici dogmatis deformatio erat. Quippe unus et idem Dei Filius ὄρος καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς a SS. Patribus dicitur. Cujus quidem nominis interpretationem fuse edisserit Gregorius Nazianzenus orat. 36, p. 590: Λόγος δὲ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὴν ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς, καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν· τάχα δ' ἂν εἴποι τις, ὅτι, καὶ ὡς ὄρος πρὸς τὸ ὀριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. Ὁ γὰρ νενοηκῶς, φησὶ, τὸν Υἱὸν (τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ἑωρακῶς), νενόηκε τὸν Πατέρα. Καὶ σύντομος ἀπόδειξις, καὶ ῥαδίᾳ τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως ὁ Υἱὸς. Γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. *Verbum appellatur, quod sic ad Patrem se habeat, ut sermo ad mentem: non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, vimque enuntiatricem. Fortasse etiam, quia eodem modo se ad Patrem habet, quo definitio ad definitum. Nam definitio quoque λόγος dicitur. Qui enim Filium intellexit, ait (hoc enim significat illud, qui vidit), etiam intellexit Patrem. Ac brevis et compendiosa, facilisque naturæ paternæ declaratio, Filius est. Omne enim quod genitum est, genitorem suum tacita quadam voce definit. Igitur definitio, ὄρος, naturæ paternæ ac proprietatis ideo Filius dicitur, quoniam expressa est illius imago, eamque complectitur, continet, explicatque; quemadmodum definitio rem definitam explicat, et efficit ut ea mente capiatur et intelligatur. Quod quidem aliqua ex parte exprimere voluerunt hæretici, aientes Horon in imagine Patris emitti, Pleromatis Horotheten esse, quod est divinitatem ab eo definiti ac declarari, aliaque Filii Dei nomina huic aptantes, putā λυτρωτοῦ, *Redemptoris*, Καρπιστοῦ, *vindicis*, etc. Sed his non contenti, fabulas Ægyptiacas in subsidium vocarunt, et quæ catholica fides de Verbi divini generatione docet, rarisere defœdarunt.*

47. Eodem sacrilegii genere Christum ab Unigenito, Horo. Verbo. Salvatore et Jesu dividentes, fixerunt alterum par Æonum, Christum et Spiritum sanctum a Monogene secundum providentiam Patris emissos fuisse; illum, ut Æones doceret Unigeniti solius menti pervium esse Patrem, nec a quoquam percipi aut intelligi, nisi Monogenis beneficio, posse; hunc vero, ut Æones omnes ad æqualitatem redigeret, omnesque ejusdem formæ et animi efficeret, ut universi pariter et Mentis essent, et Sermones, et Homines, et Christi, etc. Nempe quod in Evangelio Christus docet, neminem nosse Patrem, nisi Filium, et cui voluerit Filius revelare; et quod [XXXI] fide novimus Spiritum sanctum esse charitatem et amorem, vinculumque sanctissimæ Trinitatis, ac nexum quo fideles constringuntur, et unum fiunt, hæc comminiscendi ansam præbuerunt. Salvatorem autem, ex eo quod singuli Pleromatis Æones in se præstantissimum ac florentissimum haberent, scite composito, atque eleganter contexto, ceu Pleromatis sidus, perfectumque fructum, ac paternis Æonum omnium nominibus insignitum, in lucem editum effutiebant, quod apud Apostolum legissent, Christum nostrum infinitis divinæ sapientiæ et scientiæ thesauris ditatum, et in eo plenitudinem omnem Divinitatis habitare corporaliter ⁶². Quem dum angelis satellitibus eodem tempore productis stipatum describunt, partim Evangelium, in quo legitur angelos Christi ortum et resurrectionem annuntiasse, eique in omnibus ministrasse; partim Platonicos imitantur, qui Jamblichæ teste, sect. II, cap. 2, 3 et seq., diis aliquam angelorum turbam, tanquam satellites, assignant.

48. Sophiæ, Æonum novissimi, casus, insignior Valentinianæ fabulæ pars, in recensione Pleromatis omitti non debet. Alterum ænigma cæteris ut insulsius, sic et obscurius. Quid ea de re sentiam, paucis explicabo. Pervetus est de mali origine dubitatio, quæ tum philosophorum Christiani dogmatis ignarorum, tum etiam eorum qui Christianum nomen profitebantur, diutius torsit ingenia. Cum enim hinc ea sit omnium animis ingenua notio, Deum summe bonum malorum auctorem esse non posse; illinc vero malis mundum hunc secatere doceat experientia; nodum solvere non valentes plurimi, vel desperatione fracti sunt, vel in absurdissimorum errorum barathrum præcipites acti, miserrime perierunt. Ut omittam eos e Platonicis, qui materiam æternam et a nullo productam invexere malorum radicem, quæ divinis operibus admista, hæc contagione quadam inficeret; alii cum philosophi, tum nomine tenus Christiani, quales Marcionitæ, Manichæi et Priscillianistæ, duos affirmare deos maluerunt, et unum eorum mali principium, ne illum verum Deum, qui natura bonus est, fontem et originem mali esse

A faterentur; alii vero dum duplicem Deum lateri merito reformidabant, aliam divinitati injuriam inferre veriti non sunt. Statuere siquidem angelos ut mundi auctores, sic et malorum omnium opifices. Quæ veterum omnium Gnosticorum, Simonis, Menandri, Saturnini, aliorumque quorum blasphemias recitat Irenæus lib. I, impia fuit opinatio. Sed quia importuna, nec vanæ subtilitatis artibus usquam eludenda, aut solvenda semper redibat quæstio, unde angeli ipsi eo usque cum malitiæ, tum potentiæ devenire potuerunt, ut mundum Deo bono vel invito, vel non repugnante et fabricarent, et malis contaminarent; hanc fabularum commentis, certissimas veritates obscurando, expedire se posse putarunt Valentiniani. Audierant in Christianorum scholis, initium omnis perditionis superbiam extitisse; angelos quippe, quod ad Altissimi solium propius, quam eorum conditio ferebat, accedere voluissent, quodque summam Dei scientiam ac majestatem temere æmulati, rebus omnibus creatis dominari ac providere, affectu saltem ac voto, concupiissent, e cælo dejectos præcipiti ruina periisse, eodemque, quo primum infecti fuerant superbix veneno, humanum genus infecisse, ac perdidisse, et proinde malorum omnium, quibus jam labefactatur orbis, fomitem ministrasse. Audierant, et apud Apostolum legerant, Deum sibi proposuisse *instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, et quæ in terra sunt, in ipso* ⁶³; et quod per Filium suum, *qui est imago Dei invisibilis, complacuerit reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cælis sunt* ⁶⁴. Certissima hæc Ecclesiæ catholicæ ab apostolis tradita dogmata depravantes, iisque ludicra commenta pro more intermiscentes, novam hypothesim cuderunt, qua rerum genesin suo, Platónico potius ac Pythagorico, modo, ænigmata ænigmatis intexentes, explicarent. Finxerunt itaque, summum Deum infinitis temporum sæculis in summa quiete ac tranquillitate perstitisse, nihil exterius operatum, sed sola sua ἐννοία seu cogitatione contentum et occupatum: quam ideo Silentium vocabant, quia nullo sese actu exteriori prodebat; Gratiam vero, quia beneficiorum omnium, quæ orbi deinceps largitus est, fons et principium exstitit. Ex quo enim Deus in animum induxit orbem condere, cogitationem suam hætenus sterilem sic fecundavit, ut in novum actum, quo exterius patesceret, erumpens, Νοῦν seu sensum produceret, rerum omnium patrem ac principium deinde futurum, sive primævam et archetypam rerum omnium condendarum formam, et exemplar. Huic copulata dicitur Veritas, quia primum illud exemplar suprema veritas et regula est, ad quam omnium fabricatio exigenda sit. Quia vero apertius, quam ut ab iis qui Christianum nomen utcumque profitentur, negari possit, in Scripturis

Col. II, 9. ⁶² Ephes. I, 10. ⁶³ Col. I, 15, 20.

legitur ⁶⁵, in principio esse Verbum, et in Verbo vitam; per Verbum, totius molimenti curam huic demandante Patre, facta esse omnia; a Verbo conditum hominem; a Verbo reffectum humanum genus, ac fundatam Ecclesiam; Deum fundasse terram sapientia, et stabilivisse cœlos prudentia, etc., fingere necesse visum est, a Nu, rerum omnium principio, processisse Verbum cum Vita; quod quidem Verbum Patre inferius, huiusque minister, primus rerum omnium inferiorum auctor, conditor et architectus esset, a Patre proinde, ejusque Nu persona saltem distinctus; a Verbo autem et Vita, Hominem et Ecclesiam. At cum Verbum et Homo, licet a supremo Patre distincti, hocque longe inferiores Æones, ei tamen adhuc propiores essent, ut iis tanquam principiis proximis et immediatis rerum materia constantium creatio tribueretur, ne materiæ vitia in summum Patrem refunderentur: horum proinde longius a Patre removendorum causa, longa Verbo et Homini subjecta fuit Æonum series, ut gradatim operis ignobilioris molimen et causa ad Sophiam omnium postremum deveniret, cui minus notus esset Pater, quia longius ab eo dissitus. Et inde contexta de Sophiæ ultimi Æonis ignoratione, extremoque pene discrimine fabula; ut hinc eruta malorum scaturigine, Dei sanctitati consuleretur. Dum enim Sophiam invidia flagrantem in scenam agunt delira illa capita, quod Monogeni soli datum esset summum Patrem penitus intueri; dum male concepto Patris magnitudinem comprehendendi desiderio æstuantem, abreptam, ac præ rei impossibilitate pene dissolutam exhibent: quid aliud quam nefaria vota, tristemque casum adumbrant illius [XXXII] angeli, qui similem se Altissimo [futurum sibi spondens, *perdidit sapientiam suam in decore suo, et in terram, in pœnam elevati cordis projectus est* ⁶⁶? Dum vero Horon, quem ipsum Dei Verbum esse superius diximus, quemque *Crucem* et *Redemptorem* vocabant, laboranti opem ferentem, ipsamque demum pristinæ conjugationi restituentem fingunt; quid aliud quam instauratam per Christi crucem et sanguinem angelorum ruinam, citatis Apostoli verbis nixi, exprimere animus erat? Hæc quidem Apostoli verba perperam interpretabantur, et a genuino sensu abducebant; at non soli; postea siquidem Origenes, et ipse Platonico- rum placitis longius quam par fuisset abductus, in eundem sensum accepisse videtur, instauratosque a Christo angelos existimasse. Quorsum vero jam abeat fabula, quisque videt, ut scilicet præceptum illud temerariumque Sophiæ desiderium, et, ut vocabant, Enthymesin, in fetum quemdam informem transformarent, ex quo demum rerum omnium condendarum materiam eruerent; malorum omnium ideo seminarium, quod cæco ignari Æonis desiderio originem acceptam referret. Sic aniles

A nugas venditando, a Deo malorum causam avertere se posse, et in solam ignorantiam refundere putarunt nugatores illi. Et hinc varias, quibus jactata est Enthymesis, perturbationes omnes cum ignorantia conjunctas fuisse aiunt lib. 1, cap. 4, n. 1, et Irenæo teste lib. 11, cap. 17, n. 10: *ignorantiam malum, omnia autem mala ex ea floruisse definiabant*. Sic de rebus divinis ænigmatico, moreque poetico, ac inusitato loquendi more disseruerunt semi-Christiani homines, ethnicis Christiana attextentes, aliaque aliis fœde interpolantes.

49. Sed antequam ad alteram Valentiniani systematicam partem transeamus, alia nobis incumbit, eaque operosior quæstio solvenda, quid nimirum tot Æonum nomine sibi vellent hæretici isti? An totidem deos intelligerent, eo fere modo quo vulgus ethnicorum Saturnum, Jovem, Mercurium, etc., deos, singulos habentes singulas naturas divinas existimabat? An totidem in una et eadem Divinitate subsistentes personas, ad eum modum quo catholici tres in una natura divina subsistentes, distinctasque personas profitentur et credunt? An denique totidem unius ejusdem ut naturæ singularis, sic et personæ proprietates, affectiones et ἐνεργείας, quemadmodum Sabellius Verbum et Spiritum sanctum duas duntaxat merasque efficientias esse dicebat unius et ejusdem personæ, cui diversa essent pro diversis operationibus et proprietatibus nomina. Et quidem, ut certa ab incertis secernamus, vocem Αἰὼν non Gnosticis modo, sed et veteribus plerisque Deum denotasse constat. Καὶ γὰρ τοῦτο τοῦνομα θεῖως ἐφθσεγκται παρὰ τῶν ἀρχαίων. Divine namque nomen hoc pronuntiatum est a veteribus, ait Aristoteles, lib. 1 *De cælo*, cap. 9. Hinc Epictetus, apud Arianum eadem, qua Valentinus vixit, ætate florentem, lib. 11, cap. 5, ante med., mortis necessitatem considerans, ait: Οὐ γὰρ εἰμι Αἰὼν, ἀλλ' ἄνθρωπος. Neque enim Deus sum, sed homo. Alludit scilicet ad etymologiam vocis αἰὼν. Αἰὼν enim, inquit Aristoteles loco cit., ἐστὶν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι εἰληφώς τὴν ἐπωνυμίαν, a semper essendo appellationem sumpsit. Hoc sensu a Pseudo-Dionysio, lib. *De div. nom.*, cap. 5, § 4, Deus dicitur, ἀρχὴ καὶ μέτρον αἰώνων, καὶ χρόνων ὄντοτης, καὶ Αἰὼν τῶν ὄντων, *Principium et mensura sæculorum, et temporum essentia, et ævum eorum quæ existunt*. Et Clemens Alexand., in hymno quem Christo Servatori canit, ad calcem lib. 111 *Pædag.* eum vocat, Αἰῶνα ἀπλετον, *Ævum infinitum*. Sed nullus hac voce in eo sensu liberius et frequentius utitur Synesio in *Hymnis*. Qui, ut id obiter dicam, si in hoc non omnino vituperandus, vix excusandus quod Valentinianorum sermones incautius adhibeat, sensu quidem catholico et ab hæreticorum somniis procul disito, at Musa justo solutiori et plus æquo πλατωνιζούση. Durum certe catholicis auribus sonat, quod identidem Patrem

⁶⁵ Joan. 1, 1. ⁶⁶ Ezech. xxviii, 17.

æternum *Βυθόν πατρῶν*, *Bythum paternum* vocat, A ut initio hymni secundi. Durius quod eodem hymno legitur :

Σὺ δ' ἄρρηγ, σὺ δὲ θῆλυς,
Σὺ δὲ φωνά, σὺ δὲ σιγά,
Φύσεως φύσις γονῶσα.
Σὺ δ' ἀναξ, αἰῶνος αἰών,
Τὸ μὲν, ἢ θέμις βοᾶσαι.
Μέγα, χαιρε, κέντρον ὄντων,
Μορὰς ἀμβρότων ἀριθμῶν,
Προερουσιῶν ἀράκτων.
Tu Pater, tu es Mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu silentium,
Naturæ natura secunda.
Tu, o rex, sæculi sæculum,
Quantum id quidem fas est voce testari.
Longum, sulve, centrum rerum,
Unitas divinorum numerorum,
Sempiternorum regum.

Et hymno III, de eodem Patre :

Πατέρων πάντων
Πάτερ, αὐτοπάτωρ,
Προπάτωρ, ἀπάτωρ
Υἱὲ σεαυτοῦ.
Patrum omnium
Pater, Pater tui ipsius,
Primus omnium Pater, sine Patre,
Fili tui ipsius.

Et postea :

Σπέρμα τὸ πάντων,
Ῥίζα καὶ ὄρπαξ,
Φύσις ἐν νοερῶις,
Θῆλυ καὶ ἄρρηγ,
Μύστας δὲ νόος τὰ τε καὶ τὰ λέγει,
Βυθόν ἄρρηγτον
Ἀμφιχορεύων.
Semen omnium,
Radix et summus ramus,
Natura in intellectibus,
Femina et mas.
Mystica autem mens.
Hæc atque illa dicit,
Profunditatem ineffabilem
Circa ducens choreas.

Ut omittam alia plurima a quibus Musa severior temperare debuisset.

50. Illud etiam certum, e SS. Patribus non paucos existimasse Valentinum triginta deos invenisse. Sic Epiphanius, hæc. 31, § 2, ubi triginta Æones recensuisset, addit eos a Valentino deos nominatos, οὓς καὶ θεοὺς ὀνομάζει. Sic pariter Origenes hom. 1 in lib. Reg., cum Tertull. lib. D *aavers. Valent.*, cap. 8, Cyrillo Hieros. *Catech.* 6, et Paulino, in *Vita S. Ambrosii*. At vero Ambrosius ipse epist. 40, nov. edit. ad Theodosium imper. scripta, n. 16, de nomine consentit quidem, de numero dissentire videtur. *Licet*, inquit, *gentites duodecim deos appellent, isti (Valentiniani) triginta et duos Æonas colunt, quos appellant deos.* Sic enim legendum esse, non *triginta Æones*, ut legerunt editores Romani, demonstrant novæ editionis auctores ex unanimi veterum cum mss. tum editt. consensu. Sed cum Irenæus, lib. II, cap. 12, n. 7, ex Valentinianorum principiis probet, *non solum triginta emissiones secundum illos emissas esse, sed quatuor cum istis xxx*, Horon videlicet,

Christum ac Spiritum sanctum, et Salvatorem, quos et *cum reliquis Æonibus* annumerandos esse demonstrat; duos ex istis potuit Ambrosius aliis triginta accensere. At ut de Æonum numero, qui aliunde ex Irenæo, Tertulliano aliisque satis constat, dissentiat Ambrosius, de indito ipsis deorum nomine cum supra laudatis Patribus consentit.

51. At Valentiniani Æonibus suis deorum nomen tribuerint, non inde tamen efficaciter concludi posse putem, ceu totidem aut naturas divinas, aut unius naturæ divinæ personas ab [XXXIII] ipsis habitos fuisse. Si enim hominibus justis ac piis, principibus ac magistratibus ascriptum in Scripturis quandoque Dei nomen; potuere Valentiniani B substantiis quibusdam, Deo quidem inferioribus, sed cæteris quibuscunque rebus creatis superioribus, eodem ferme sensu ascribere. Certe Synesius, hymno III jam citato, angelos plussemel eo sensu deos vocat. Sic enim Deum Patrem affatur .

Αἰωνοτόκε,
Αἰωνόβιε.
Ἐπέκεινα θεῶν.
Ἐπέκεινα νόων...
Ἀρχηγὲ θεῶν,
Πνευματοεργέ,
Καὶ ψυχοτρόφε.
Sæculorum parens,
Sæculorum vita,
Superans deos,
Superans mentes.....
Originem præbens diis,
Spirituum opifex,
Et animarum ulitor.

Et postea :

Σὲ, πάτερ κόσμων,
Πάτερ αἰώνων,
Αὐτοεργὲ θεῶν,
Ἐθαγέες αἰεῖν.
Σὲ μὲν οἱ νοεροὶ
Μέλπουσιν, ἀναξ,
Σὲ δὲ κοσμογῶν
Ὀμματολαμπεῖς,
Νόες ἀστέριοι
Ἵμνοῦσι, μάκαρ, etc.
Te, pater mundorum,
Pater sæculorum,
Opifex deorum,
Fas est laudare.
Te quidem intelligentiæ
Canunt, o rex,
Te mundi rectores,
Oculi fulgentes,
Mentes sideræ
Celebrant, o beate.

Quæ non nisi de angelis, quos non modo deos, sed et Æonas, sed sæcula vocat, intelligi possunt, ut totus contextus aperte declarat. Quin et Platonicis, quorum vestigiis insistebant Gnostici omnes, deorum triplex genus distinguebant, ut apud Proclum, Jamblichum, Damascium, aliosque legere est, alios nimirum supercælestes, alios cælestes, alios subcælestes; primos superiores, secundos medios, tertios inferiores : quos omnes totæ essentia, totoque genere discrepare contendebant, κατ' οὐσίαν τε ὅλην, καὶ παντὶ τῷ γένει ἐξαλλαττομένοις, inquit

Jamblichus, sect. 1, cap. 4, a superioribus quippe pendebant mediis, ab his infimi. Omnibus tamen Dei nomen tribuebant; quamvis mediis et infimis inesse veram Dei essentiam et naturam existimare non potuerint; cum insita omnium animis Dei notio omne subjectionis genus procul ablegat. Quin et deos invisibiles seu supercœlestes, quamvis cum vulgo loquentes efferrent numero plurali, revera unum Deum, unius naturæ, essentiæ et personæ esse censebant. Sallustius philosophus, lib. *De diis et mundo*, cap. 2, ait, deorum naturas neque a prima causa, neque a se invicem separari; quemadmodum neque a mente notiones, neque ab animo disciplinas. Αἱ τῶν Θεῶν οὐσίαι, οὐδὲ τῆς πρώτης αἰτίας, ἢ ἀλλήλων χωρίζονται, ὡς περ οὐδὲ νοῦ αἱ νοήσεις, οὐδὲ ψυχῆς αἱ ἐπιστήμαι. Omnesque philosophi, si Damascio fides, τοὺς θεοὺς τοὺς πολλοὺς, τοῦ ἐνὸς Θεοῦ ὑπερουσίου ἐλλάμψεις εἶναι λέγουσιν, οὐκ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις, *Deos illos plures unius Dei supersubstantialis fulgores esse dicebant, non absolutas ac per se subsistentes essentias.* Quæ cum Jamblichi sententia apprime consentiunt, qui deos invisibiles ipsasmet ideas esse putat, quas omnes unius esse essentiæ, unumque inter se esse vult: quia una communis unitas dilatatur in omnes, et per communem unitatem, videlicet per primam mentem, cunctæ existunt; ad quam, ut ad unum objectum, principium et finem, omnes simul, absque ulla temporis differentia, in eodem momento referuntur. Neque omnibus ipsis simul, quia singulæ res diversas respiciant, unitatem competere negandum est. Nam earum essentialis unitas rerum multitudinem antecedit; neque possunt res natura posteriores, unitatem ideis, natura prioribus, auferre. Et hinc cum Aristoteles, ut invidiam Platoni faceret, hujus sententiam sic exposuisset, quasi ideas a mente divina separatas existere affirmasset; calumniam propulantes Platonis discipuli, uno ore negarunt usquam dixisse Platonem, quod fingit Aristoteles, ideas separatas existere a mente divina, sed tantum separatas esse a substantia, quæ eis inferior esset. Proclus primo in Parmenidem Commentario, adductis variis ex Orpheo et Oraculis testimoniis pro ideis, concludit longam disputationem contra Aristotelicos, his verbis: Σμικρὰ φροντιστέον τῶν σοφιστικῶν λόγων αὐτῶν ὑφ' ἑαυτῶν ἐληλεγμένων, οὐδὲν ἐπιστημονικόν, οὐδ' ὑγιὲς λεγόντων. Σαφῶς γὰρ οἱ θεοὶ εἰρήκασιν, ὡς ἔννοια τοῦ Πατρὸς εἰσι, μένουσι γὰρ ἐν ταῖς νοήσεσι τοῦ Πατρὸς, καὶ οὕτως πραεῖρονται ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν. *Parum attendendum ad eorum sermones, quos meras esse cavillationes ex ipsismet ostenditur, nec quidquam doctum, aut sanum præ se ferentes. Aperte enim dixerunt dii, Patris notiones esse: manent quippe in Patris cogitationibus, et sic procedunt a Patre in mundi opificium.* Has tamen seu notiones seu ideas deorum nomine nuncupabant; certissimo argumento, ex indito pluribus Dei nomine, concludi non

posse plures aut substantias aut personas divinas esse. 52. Sed quod majus est, et causæ jugulum petere videtur, tantum abest ut Valentinus Dei unitatem negaret; quin potius, Irenæo teste, aperte profiteretur. *Omnes enim*, inquit lib. 1, cap. 22, n. 1, *fere quotquot sunt hæreses Deum quidem unum dicunt, sed per sententiam immutant.* Non ait, *multiplicant*, sed *immutant*; quatenus a Dei idea rationem omnipotentis, et rerum omnium opificis separabant, alium a supremo omnium Patre mundi conditorem constituentes, quem et ipsum Dei nomine vocabant; quamvis factum, et ignorantia obnoxium esse dicerent, nec proinde vere Deum, nisi mens eos omnino destituisset, esse crederent. Et hoc ipsum explicat Irenæus lib. iv, cap. 33, n. 3: *Judicabit autem et eos qui sunt a Valentino omnes, quia lingua quidem confitentur unum Deum Patrem, et ex hoc omnia; ipsum autem qui fecerit omnia, defectionis sive labis fructum esse dicunt.* Aperte igitur professus est Valentinus unum esse Deum. Et certe abhorret a verosimili, aut priores Gnosticos, quorum plerique e Judæorum propagine legem Mosaicam, Judaicosque ritus cum Christiana professione conjungebant, quibus nec venerandum SS. Trinitatis mysterium, quod Dei unitatem violare hominibus terrena duntaxat sapientibus videretur, persuaderi non potuerat; aut Valentinum, eosque omnes, qui spreta gentilium superstitione Christianam religionem amplexi fuerant, omnes aliquam saltem Evangelio fidem habere se confessos, profanum execrandumque Christianis omnibus polytheismum ab interitu excitare, aut immensum personarum divinarum numerum profiteri voluisse. Id scilicet exhorruissent Christiani omnes, veteratoribusque vanæ famæ et assecularum cupidis male cessisset. Nec tantum nefas inultum abire sivilisset Irenæus, qui hominum flagitia omnia et errorum portenta detegenda, et pro merito castiganda sibi susceperat. Is vero, licet sæpe sæpius arguat quod mundi conditorem a supremo Patre dividerent, unumque et eundem esse rerum opificem ac supremum Patrem demonstret; licet de Deo indigne sensisse, hominumque affectus, imperfectiones et vitia in eum male transtulisse [XXXIV] probet; nunquam tamen ut πολυθέους, aut divinarum personarum numerum supra modum augentes traducit, argumentave conquirat quibus Patres Dei unitatem persuadere solebant; a quibus nihilominus, ut ab imis radicibus malum statim convelleret, disputationis initia ducere debuisset. Quod cum non præstiterit vir cæteroquin accuratissimus, et cui probe nota erant Gnosticarum omnium dogmata; eos non seussisse suos Æones totidem veros deos, aut personas divinas fuisse, pro certo affirmare possumus, quamvis deos nominare solerent. Sed quæ genuina fuerit hæreticorum illorum de Æonibus suis mens, quidve tot Æonum ac conjugationum nomine intellexerint, ex tutioribus tum Irenæi, tum veterum

aliorum principiis, quantum in re obscurissima fas A est, investigandum.

53. Sic a Valentinianis Æones dividi, ut alii sint masculi, alii feminæ, masculique cum feminis conjugentur, jam diximus. Porro feminas Æones meras esse masculorum affectiones, virtutes et proprietates, non substantias aut personas ab iis diversas aut distinctas, certum videtur. Et quidem ita sensisse Ptolemæi discipulos extra dubium est. Duas enim quas Bytho assignabant conjuges, vocabant ipsi, Irenæo teste, lib. 1, cap. 12, n. 1, Bythi διαθέσεις καὶ δυνάμεις, affectiones et virtutes. Nec secus sensisse cæteros Valentinianos ex eodem Irenæo manifeste colligitur. Is quippe lib. II, cap. 12, ubi probandum sibi sumit, triacontadem hæreticorum et deficere et redundare: deficere ex eo probat quod Ennoëa cum Bytho indivulse conjuncta sit, nec proinde ab eo diversa aut re distincta. *Impossibile est enim, inquit, Ennoëam alicujus, aut Silentium separatim intelligi, et extra eum emissam propriam habere figurationem, id est formam et naturam. Sed quia, quod probe callebat, ea non erat Valentinianorum sententia, Ennoëam a Bytho separatim intelligi, nec dicebant esse emissam illam extra, sed potius adunatam esse Propatori; hæc eorum allata responsione statim infert, Ennoëam cum reliquis Æonibus, his qui non sunt adunati, annumerandam non esse, utpote quæ a Bytho sit indistincta. Tum, necessitatem esse omnem ab unita conjugatione, et inseparabili, et unum existente, indiscretam, et unitam eam quæ ex ea est, emissionem fieri, ut non sit dissimilis ab eo qui emisit. Ac proinde, unum et idem fieri, quemadmodum Bythum et Sigen, sic et Nun et Alethian, semper adhærentes invicem: et quod non possit alterum sine altero intelligi, quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine duritia; unita sunt enim invicem hæc, et alterum ab altero separari non potest, sed semper coexistere ei. Quod et ipsum de Logo et Zoe, Homine et Ecclesia, et reliquis Æonum conjugationibus similiter concludit. Clara sunt hæc atque perspicua. Sed ne videretur hæc gratis et a seipso supposuisse sanctissimus martyr, ipsummet Valentinianorum principium refert, ut subinde alteram hypotheseos eorum partem funditus evertat, scilicet Sophiam sine permistione conjugis Theleti passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse. *Feminam enim Æonem, ait, pariter esse oportet cum masculo, secundum eos, cum sit velut affectio ejus. Et cum hæc ita se habeant, et cum hæc dicantur ab ipsis, rursus impudorate audent docere, juniorem duodecadis Æonem, quem et Sophiam appellant, sine permistione conjugis, quem Theletum vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant; in tantum dementiæ progressi, ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias cen-**

seant. Hæc ergo Valentinianorum sententia erat, hæcque dicebantur ab ipsis, feminam Æonem cum masculo individue copulari, quia erat velut affectio ejus. Quod adeo certum, ut inde invicte conficiat Irenæus secum ipsis pugnare, *manifestissime duas contrarias de eodem sententias censentes*; hinc scilicet Sophiam sine permistione conjugis Theleti passam esse passionem, et separatim sine eo feminam generasse: illinc vero Sophiam cum conjugem tam arcte conjunctam, ut esset affectio ejus. Quod quidem argumentum futile esset, si secus sensissent hæretici, et feminas Æones a maribus re distinctissent. Et hinc jam apparet, cur lib. 1, cap. 1, unumquemque Æonem masculo-feminam esse dicerent, et primigenam ogdoada quatuor nominibus duntaxat nuncuparent, omissis seminarum appellationibus. Cum enim hæc masculorum affectiones essent, proprietates ac virtutes activæ, non mirum si in numerum, qui ex distinctis unitatibus coalescit, proprie non venirent, et unusquisque Æon masculo-femina diceretur, qui virtute activa gauderet, quæ ei instar feminæ esset. Cum itaque jam constet Æones feminas a maribus indistinctas esse, Æones, si proprie et ex rei veritate loqui velimus, esse non possunt plus quam quindecim, aut si iis adjungere libeat Horon, Christum et Spiritum sanctum, ac Salvatorem, plus quam decem et novem, in quorum duntaxat investiganda natura totus vertitur difficultatis cardo.

54. Eamdem non fuisse Valentinianorum omnium de Æonibus sententiam, ex Irenæo, Tertulliano, Theodoreto et aliis exploratum est. In tantum enim Tertulliani ⁶⁷ ætate abscesserant a magistro discipuli, ut nusquam jam Valentinus, solusque ad hodiernum Antiochiæ Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum ejus consolaretur. Imo nec nugivendis istis omnibus satis perspectum fuisse quid sibi vellent, quove tenderent, nec involutæ rei ideam definiendo usquam explicare potuisse, testatur Irenæus lib. II, cap. 16, n. 9. Nam proposita sibi quæstione, quam nunc versamus, allatisque variis explicandarum emissionum modis, concludit: *Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando cogniti sunt nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem haberimus cum eis: hoc autem solum dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri. Et cap. 14, n. 8: *Hi paulatim assuetis his suadentes (sic lego) per pithanologiam assumere prædictam emissionem (sex priorum Æonum), inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species, ex Logo**

⁶⁷ Lib. adv. Valent., c. 4.

quidem et Zoe decem dicentes Æonas emissos, de Anthropo autem et Ecclesia duodecim; et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem, nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem, et prout evenit, credi volunt, ex Logo et Zoe Æonis existensibus emissum esse Bythium et Mixin, etc. Quibus verbis [XXXV] significat Valentinianos quidem affirmasse Æones ab Æonibus emitti; sed ubi ad emissionum explicationem, et ad definiendam Æonum naturam ventum erat, hæsisse prorsus, nec satis perspicuam vel suis vel aliorum animis earum rerum ideam informare potuisse. Si Colorbasum audiamus, primæ saltem ogdoadis Æones nihil aliud sunt quam plura variis unius et ejusdem rei affectionibus, actibus et perfectionibus indita nomina; non secus ac theologi catholici vulgo dicunt justitiam, bonitatem, sapientiam, etc., a Deo non re, sed cogitatione sola distingui, esseque unum et eundem Deum, qui pro diversa ratione modo justus, modo bonus, sapiens, etc., vocetur a nobis. Quando (inquit apud Irenæum lib. 1, cap. 12, n. 3) cogitavit aliquid emittere Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit, vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est. Cum ergo voluit semetipsum ostendere, hoc Antropos dictum est. Quos autem præcogitaverat, posteaquam emisit, hoc Ecclesia vocata est. Locutus est Anthropos Logon; hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoe, et sic prima octonatio completa est. Idem ergo supremus Pater est, qui diversa Patris, Alethiæ, Anthropi, etc., pro diversis ἐνεργειᾶς et officiis sortitur nomina; nec proinde censebat Colorbasus Æones primæ saltem ogdoadis substantias esse aut personas a Patre distinctas. Nec aliter sensisse Epiphane puto, qui, ut superius vidimus, non modo Henoteta et Monoteta, id est Bythum et Sigen, unum esse volebat, sed et emisisse, non emittentes, Monada et Hen: id est, totum priorum saltem emissionum mysterium meram emittentis ἐνεργειᾶν esse, non motum generationis proprie dictum; cujus terminus fuerit quidpiam ab emittente, non re, sed nomine tenus distinctum.

55. Tertullianus ⁶⁸ id discriminis inter Ptolemæum et Valentinum constituit, quod hic Æones non alias a divinitate distinxisset, quam ut notiones, affectiones et motus a re; ille vero Æones in personales substantias a Deo separatas transformasset. Eam (viam), inquit, postmodum Ptolemæus intravit, nominibus et numeris Æonum distinctis in personales substantias, sed extra Deum determinatas: quas Valentinus in ipsa summa divinitatis, ut sensus et affectus et motus incluserat. At quam parum sibi constiterit Tertullianus ostendit quod lib. adv. Prax., cap. 8, scribit: Valentinus probolas suas discernit et separat ab auctore, et ita longe ab eo ponit, ut Æon patrem nesciat. Et lib. 1 contra Marcion. cap. 5, adversarium urgens, cur duos dun-

A taxat, non plures deos admitteret, addit: Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bythum et Sigen, cum usque ad triginta Æonum fetus, tanquam Æoniæ scrophæ, examen divinitatis effudit. Ubi non modo triginta Æones deos appellat, sed æque ab invicem et substantia et persona distinctos asserere videtur atque duos Marcionis deos; alias nullam inter utrosque comparisonem instituere potuisset. Vix igitur quidquam certi hæc in re in Tertulliani fide statuere possumus. Irenæus vero, cui potior habenda fides, utpote a quo cæteri hauserunt, lib. 1, cap. 4 et seqq. Ptolemæi, et cap. 11 Valentini sententiam describens, in eo duntaxat alterum ab altero discrepare docet quod hic ὁρῶς duos, alterum inter Bythum et Æones, alterum inter Pleroma et Enthymesin; ille vero unum solum fingeret. Cætera, quod ad Pleromatis naturam et ordinem attinet, concordans exhibet, nec discriminis a Tertulliano memorati usquam meminit. Plura quidem utriusque hypothesi addidisse discipulos, plura detraxisse non me latet; sed Epiphane et Colorbaso, de quibus superius egimus, exceptis, alios de Æonum natura secus ac illos sensisse, nullibi legimus: ac proinde in ea re omnes fere omnium sententias convenire, pro certo statuere possumus. Quid vero de iis senserint, jam aperio.

56. Non eandem fuisse, in Valentinianorum hypothesi, Æonum omnium conditionem, ex iis quæ Irenæus primis libri 1 capitibus et alibi passim refert, liquido constare videtur. Immensum enim a cæteris Æonibus discrepasse Nun seu Monogenem, certissimum est. Huic soli cognitus supremus Pater; reliquis vero omnibus invisibilis et incomprehensibilis erat. Solus Nus, secundum eos, delectabatur videns Patrem, et magnitudinem ejus immensam considerans exultabat, etc. Reliqui Æones omnes tacite quodammodo desiderabant prolatorem seminis sui videre, et eam quæ sine initio est radicem contemplari. Uno verbo Nus ὁμοίος τε καὶ ἴσος τῷ προβάλλοντι, similis et æqualis ei qui emiserat, et solus capiens magnitudinem Patris, perfectissimæque agnitionis luce collustratus; cæteri tam procul a Patre distantes, ut iis prorsus incomprehensibilis esset, et non esset neque videre, neque audire eum nisi per solum Monogenem; ignorantia proinde tenebris suapte natura obvoluti. Longe igitur alterius sublimioris ac perfectioris naturæ Nus, quam cæteri Æones. Et quamvis omnes in Æonum nomine convenirent, natura dissimiles fuisse liquet. Porro de utrisque, quantum ex Irenæo conicere licet, sic statuendum videtur.

57. Monogenis quidem naturam divinam fuisse, extra dubium est. Qui enim similis et æqualis supremo Patri statuitur, perfecteque capiens magnitudinem ejus, natura inferior esse non potest. Et quidquid de Deo Patre senserint hæretici, nisi pe-

⁶⁸ Lib. adv. Valent., cap. 4.

nitus insanlerint, huic Nun seu Mentem ejus æquaverint necesse est. An vero, quod catholica fides de Dei Filio docet, Nun existimaverint personam subsistentem, a Patre distinctam, ejusdem tamen cum ipso substantiæ, ipsique consubstantialem? Plura sunt quæ contrarium suadere, meramque Patris affectionem, ἐνέργειαν aut proprietatem ἀνοπόστατον, non subsistentem esse probare videantur.

1° Quod huic nullam actionem, aut proprietatem tribuant, quæ personam a Patre distinctam arguat. Logo quidem, Sophiæ, Horo, Christo et Spiritui sancto, ac Salvatore, suas cuilibet actiones et affectiones ascribunt, quæ personale quidpiam innuant; at Monogeni nullam, quæ meræ proprietati seu affectioni non subsistenti convenire non possit.

2° Valentinianos a prioribus Gnosticis accepisse primam ogdoada superius ostendimus. At Simon Magus, et Menander, Gnosticorum principes et coryphæi, eorumque discipuli Saturninus et Basilides, Judæi cum fuerint, vel Judæorum anticipatis adversus sacrum Trinitatis mysterium opinionibus imbuti, nusquam vere Christiani, ii nunquam fuerunt qui plures in una Deitate personas confiterentur: rati videlicet, cum Judæorum vulgo, personarum divinarum numero polytheismum induci. Quid de Trinitate sentiret [XXXVI] Simon, satis exploratum ex iis quæ de eo refert Irenæus lib. 1, cap. 22. Aiebat nempe impiissimus ille, *esse se sublimissimam Virtutem, quæ in Samaria quasi Pater descenderit, inter Judæos quasi Filius apparuerit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit.* Quæ demonstrant, Simonem non aliud de Trinitate sensisse, quam quod postea senserunt Noetus et Sabellius, unicam videlicet in Deo esse personam, quæ pro diversis officiis diversa sortiretur nomina. Ut ergo censuerit Nun seu Unigenitum Patri similem esse et æqualem natura; certe nec censuit, nec censere potuit persona distinctum esse. Etsi postea dixerit Basilides, Simonis discipulus, apud Irenæum lib. 1, cap. 24, n. 4, *innatum et innominatum Patrem misisse primogenitum Nun suum, quem Virtutem incorporalem et Nun innati Patris vocat, ad salutem gentium; qui apparuerit in terra homo, et virtutes perfecit, quique e crucifigere volentium manibus elapsus, ascenderit ad eum qui miserat eum, deridens eos, cum teneri non posset: eodem prorsus sensu dixit quo postea Sabellius asseruit emissum esse Filium tanquam radium divinitatis, qui omnia illa perfecit, quæ ad Evangelii procurationem et humani generis redemptionem attinent: quo munere defunctus, rursus ad cælum assumptus est; quemadmodum radius emissus a sole, iterum recurrit ad solem: ac proinde in Jesum meram divinitatis efficientiam, ac veluti radiationem quamdam, nec solidam, nec substantivam, manasse. Eadem itaque fuit et Valentinianorum sententia, qui de prima ogdoade cum Simone consentiebant: nec ulla sive apud Irenæum, sive apud Tertullianum, sive apud Epipha-*

A nium, sive apud alios præbent argumenta se de Trinitate personarum catholice sensisse. Et eapropter Athanæus in lib. *De salutari Christi adventu*, Valentinum Patripassianorum erroris reum facit: non quod Patrem vere passum fuisse affirmavit unquam, aut affirmare potuerit, qui nullam divinitatis cum humana Christi natura substantialem unionem agnovit; sed quod si Filium Dei aliquatenus passum esse dixerit, hinc et Patrem, qui eadem cum eo persona erat, passum esse sequi videretur.

3° Irenæus, lib. II, cap. 13, ut primum ordinem emissionis, quem fingebant hæretici, nulla ratione defendi posse probet, ut quid certissimum, et de quo ambigebat nullus, supponit, *Nun esse ipsum quod est principale et summum, et velut principium et fons universi sensus; principalemque et primum ejus quæ est intus, absconditæ et invisibilis affectionis locum continere, a qua sensus generatur; ut inde inferat non nisi absurde omnino dici, Nun emitti. Id enim compositum et corporalem Deum facere est: ut sit separatim quidem qui emisit Deus; separatim autem qui emissus est, sensus.* Sed quia probe sciebat, respondere hæreticos, *Nun non emissum extra Patrem, sed in ipso Patre; statim infert: primo quidem superfluum esse etiam dicere emissum esse eum. Quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio. Post deinde hoc emisso, et is qui est ab eo Logos, erit intra Patrem,* etc. Quæ quidem Irenæi argumentatio manifeste probat, duo hæc ab hæreticis negata non fuisse, *Nun principalem et primum ejus, quæ est intus invisibilis affectionis locum continere; et Nun non emissum esse extra Patrem, sed in ipso Patre; ac proinde Nun, ex eorum hypothesi, meram Patris affectionem esse ἀνοπόστατον, non subsistentem.* Nam utrumque si negassent hæretici, si Nun a Patre persona distinctissent, vanum esset et futile prorsus Irenæi argumentum; totum enim quantum est, hoc principio nititur: *Nus mera Patris affectio est, Nus intra Patrem emittitur, id est sic a Patre emittitur, ut a Patre non distinguatur, ne compositus dicatur Pater: Ergo vane emissus dicitur. Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio.* Quod igitur intra Patrem manet, nec ab eo distinguitur, frustra emissum dicitur. Negato proinde principio, totum quod hoc innititur ædificium ruat necesse est. Et certe si eadem fuisset hæreticis de Monogene suo sententia, quæ catholicis est de Unigenito Dei Filio; si illum a Patre sic emitti docuissent, ut persona tantum, non substantia ab eo distingueretur, eam refellere nusquam in animum sibi induxisset Irenæus, catholicæ fidei propugnator acerrimus. Nec enim, puto, displicuisset quod προβολῆς seu emissionis nomine, de æterna Filii Dei generatione loquentes, usi fuissent: hoc quippe veteribus catholicis ingratum non fuisse, liquet ex Tertulliano, lib. *adv. Prax.* cap. 8, imo ex ipso Irenæo, lib. II, cap. 28, n. 6. Minus adhuc dis-

plicere potuit, quod non eandem Unigeniti et Patris personam esse voluerint: hæc enim catholica fides est. Id igitur solum offensionem apud Irenæum habere potuit, quod Nun seu Unigenitum a Patre nec natura nec persona distinguentes, emissum tamen vellent: quod revera absurdum est. Et hinc ex hæreticorum hypothesi tria hæc absurda necessario consequi demonstrat toto cap. 15. Primo, quod nominibus abusi, emissum id dicerent, quod ne quidem in hominibus ipsis, licet compositis, emitti potest. 2° Quod Nun ab Ennoia Patris emissum dicentes, et a Nu Logon; *hominum ipsorum affectiones, et passiones, et intentiones mentis, dum cogitat ac secum ipsa loquitur, describerent et applicarent omnium Patri. In hominibus siquidem compositis natura, et ex corpore et anima subsistentibus, capit dici, a Nu sensum generari, et Ennoian, et Enthymesin: quæ quidem omnia, cum in cognitionem conterminentur, et in verbum mentis coemittantur, a Nu secundum appellationem duntaxat, perseverantiam, augmentum et successionem, non secundum rem differunt: hæc enim omnia pendent a Nu, qui ea gubernat, et a semetipso per ea quæ prædicta sunt, sicut per radium, emittit verbum.* Ast Deo, qui totus simplex est, totus sibi similis et æqualis, totus sensus, totus spiritus, totus cogitatio et ratio, nihil simile affingi potest, nisi compositus ac mutationi obnoxius dicatur. 3° Denique, Deum a Deo separari, et in eo aliud et aliud supponi. Cum enim Nus in ipsis hominibus sit quid primum et principale, a quo cætera omnia pendent et emittuntur; emitti non potest, nisi aliud quiddam et anterius et superius supponatur, a quo emittatur; quod quidem sine manifesta contradictione, nequidem in hominibus ipsis statui potest. Quisquis ergo Dei, cujus natura est, ut sit totus Nus seu Mens, Nun emitti fingit, quiddam Dei mente, ac proinde Deo ipso prius et superius, a quo emittatur, supponit; ac consequenter Deum a Deo separat, et quasi *aliud ab alio emitti* blasphematur.

58. De reliquis Æonibus, Logo, Anthrope, Bythio et cæteris, non idem ferri posse iudicium [XXXVII] putem. Omnes ejusdem conditionis existisse, omnibus ignotum et invisibilem fuisse supremum Patrem, omnes cupidinem videndi Patris incessisse, omnes ignorantiae labe maculatos, omnes, novissimum præsertim, variis perturbationum æstibus obnoxios, passim testatur Irenæus. Certe Logon ipsum a communi cæterorum vitio immunem non fuisse, et Patrem, perinde atque alios, ignorasse, ut quid certum ex hæreticorum sententia supponit S. doctor, lib. II, cap. 13 et 16, ut hinc blasphemias eorum retundat. Omnes proinde natura inferiores fuisse Patre, et ab eo plusquam hypostasi aut ratione distinctos, quilibet confiteatur necesse est. Quemlibet enim sibi Deum finxerit Valentinus, quamlibet rudem, et, ut ita dicam, concretam ejus intelligentiam animo conceperit, non tamen adeo plumbeum existisse, et tam enormiter desipuisse

A credam, ut quos Æones, personas aut perfectiones divinas esse voluisset, ignorantiae et perturbationibus obnoxios dixisset. Naturalis siquidem atque insita in omnium animis Dei notio unicuique suggerit, id omne quod aut persona aut perfectio divina est, infinitum cum sit, divinum ac Deus ipse, omnem ignorantiae, perturbationis, aut imperfectionis umbram procul a se ablegare. Et tamen Logon aliosque ex eo prognatos Æones veras personas esse, non simplices duntaxat affectiones aut proprietates, contendebant Valentiniani. Id invicte, ni fallor, concluditur ex actionibus et passionibus, quas eis ascribebant, cupidine videndi Patris, exquisitione Patris, ignorantia et perturbationibus; quæ non nisi personis convenire et de iis dici possunt. Eodemque modo judicandum videtur de Logo, Anthrope, etc., atque de Horo, Christo et Spiritu sancto, ac Salvatore. Hos autem Virtutes esse per se subsistentes, verasque personas, manifeste sequitur ex actionibus quas iis ascribunt hæretici, prioribus libri primi capitibus. Christum a matre adhuc sub umbra degente genitum fuisse, et quidem eadem umbra obscuratum, volebat Valentinus; statim vero in Pleroma eum recurrisset, sic tamen ut Jesum postea procreasse assereret. Quæ ostendunt et quam cæteris Æonibus ignobilior esset Christus, ex hæresiarchæ istius sententia, et quam ab eis distinctus. Quidni pariter ex similibus actionibus et affectionibus idem de Logo et aliis inferre liceat? Deinde Irenæus, lib. II, cap. 15, n. 6, ut probet frustra ab hæreticis Nun intra Patrem emissum dici, tanquam absurdum quid in eorum hypothesi infert, hoc semel posito, *et eum qui est ab eo Logos, fore intra Patrem, similiter autem et reliquas Logi emissiones.* Quod quidem argumenti genus, ut valeat, manifeste supponit, Valentinianorum principiis repugnare, Logon cæterosque ab eo emissos Æones esse intra Patrem. Et revera cap. præcedenti n. 5 asserit endiatheton, id est intus mente conceptum non esse eorum Logon, sed externum, et a Patre adeo distinctum, ut propriam haberet substantiam a substantia Patris diversam. Nempe postquam ostendisset, Sophiam separatim a conjugate Theleto nihil quidquam pati aut generare potuisse, et in uno et eodem Pleromate stare simul non posse Sigen et Logon, *Silentium et Verbum*, præoccupans adversariorum responsiones, subdit, num. 6: *Si enim unitas conjugationes dixerint, id est si Æones feminas a masculis non aliter distinxerint, quam virtutes, proprietates, et affectiones a re cujus sunt, soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, Sophia sine conjugate labem generavit? Si autem, pergit ille, sicut in emissionem unumquemque ex Æonibus propriam substantiam habere dicent; quemadmodum in eodem ostendi potest Sige et Logos? Tam certum igitur erat apud hæreticos, Logon, et unumquemque ex masculis Æonibus ab eo emissis, propriam habere substantiam, ut vereatur Irenæus ne hinc respondendi ansam ar-*

ripiant, et feminas propriam habere substantiam; A quod tamen eorum opinioni contrarium erat. Logon itaque et alios ex eo natos Æones sic extra Patrem emissos fatebantur, ut unicuique eorum propriam substantiam a substantia Patris distinctam tribuerent. Præterea Irenæus, eodem cap. 13, n. 9, perstringens hæreticorum de Logi et Zoes emissionem somnia, ait: *Et non secundum descensionem ea (sic lego. non ei) aut sunt talia acceperunt emissiones; sed earum virtutum quæ semper sunt cum Deo, appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellatione enim Dei coobaudientur sensus, et verbum, et vita, et incorruptela, et veritas, et sapientia, et bonitas, et omnia talia.*⁶⁹ Principium hoc catholicis omnibus certissimum opponit hæreticis; aliud igitur hi sentiebant. Opinabantur proinde Logon, Veritatem, Vitam, Sapientiam, etc., non earum virtutum, quæ semper sunt cum Deo, appellationes esse, nec appellatione Dei coobaudiri; sed a Deo re et natura distingui, ita ut Deus sine iis nedum intelligi possit, sed et reapse aliquando exstiterit, ut quem fingerent infinitis sæculorum intervallis antiquiorem Æonibus.

59. Nec a verosimili abhorrens cuiquam videri debet, quod Verbum et Sapientiam a Mente Patris et ab ipso Patre separarint Valentiniani. Tam enim indivulse cohæret Ἐνθύμησις cum ἐνθυμοῦντι, quam λόγος cum cogitante. Et tamen Ἐνθύμησιν Sophiæ sic ab ea separabant, ut utrique diversam prorsus substantiam tribuerent. Quidni similiter Logon et Sophiam a Nu et a Patre divellere potuerint? Absurdissima hæc si quis dicat, lubens fatebor; imo adeo absurda dicam, ut nullus unquam, nisi emotæ mentis homo hæc in animum inducere possit. Verum non quid cum recta ratione consentiat pugnetve, sed quæ fuerint Valentinianorum dogmata, hic inquirimus. At, inquis, Irenæus lib. II, cap. 16, n. 6, expendens, quemadmodum emissi sunt reliqui Æones, id est Logos, Anthropos, et cæteri, varios explicandarum emissionum modos proponit. Utrum, inquit, *uniti ei qui emisit, quemadmodum a sole radii; an efficaciter et partiliter, id est an a principio emittente soluti et seuncti, ut sit unusquisque eorum separatim, et suam figuracionem habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus? Aut secundum germinationem, quemadmodum ab arbore rami? Et utrum ejusdem substantiæ existebant his qui se emiserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes? Et utrum in eodem emissi sunt, ut ejusdem temporis essent sibi; an secundum ordinem quemdam, ita ut antiquiores quidam ipsorum, alii vero juniores essent? Et utrum simplices quidem et uniformes, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissa sunt; an compositi et differentes, dissimiles membris suis? Quibus diversas hæreticorum sen-*

⁶⁹ Lib. I, cap. I.

tentias referre ac complecti [XXXVIII] videtur; ac proinde innuere quorundam opinionem fuisse, unitos emitti Æones ei qui emittit, quemadmodum soli radios; quorundam vero, ejusdem substantiæ existere his qui se emiserunt; aliorum denique, simplices et uniformes esse, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina. Sed præterquam quod non negaverim paucos quosdam ex ipsis, ut Colorbasæos, existimare potuisse, sic emitti Æones unitos emittenti, ut soli radios; ex iis tamen quas refert et confutat Irenæus, diversis explicandarum emissionum rationibus concludi posse non crediderim, his omnibus usos fuisse Valentinianos. Nempe id agit vir sanctus, quod in confutandis obscurioribus sententiis fieri vulgo solet; ut invicte refellantur, omniaque adversariis effugia præcludantur, omnes quas adhibere possent explicandi rationes, responsionesque referuntur; non quod revera omnes adhibeant; sed ut, etiamsi adhiberent, eorum sententia a sana ratione abhorere demonstraretur. Hoc vero Irenæi consilium fuisse non dubitabit, quisquis attenderit ad ea quæ subjicit n. 9: *Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando, cogniti sunt a nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis.* Non ait eas esse emissiones quas probant, sed eas esse emissiones omnes possibiles, quas dicere possunt, et præter eas non intelligere se alteram eos posse dicere; nec alium quempiam emittendi modum audivisse se unquam ab ipsis. Sed tantum abest eas omnes emissiones sibi asciscerent Valentiniani, ut vix ulla certa hypothesis stare possent, et quæstionibus sibi ea de re propositis facere satis. Id perspicue tradit Irenæus verbis sequentibus: *Hoc autem dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capitale quid in spiritalibus fieri.* Et eapropter ad solvendas propositas sibi difficultates, explicandamve sententiam parvum adeo comparati erant, ut auctore nostro teste, lib. III, cap. 15, n. 2: *Si aliquis ex his qui audiebant eos, quæreret solutiones, vel contradiceret eis, hunc quasi non capientem veritatem, et non habentem de superioribus a matre sua semen affirmantes, in totum nihil dicerent ei, mediarum partium dicentes esse illum, hoc est, Psychicorum.* Quod homines ostendit temere quidquid in buccam veniret proloquentes, id vero nec explicare, nec certis rationibus munire valentes.

60. Quantum vero ex verbis eorum, et ex recepta apud omnes hypothesis conjicere licet (nam ex iis solis, velimus, nolimus, ferenda sententia), Logon cæterosque posteriores Æones fuisse substantias

quasdam per se subsistentes, sed supremo Deo longe inferiores, concludere possumus. Angelici porro ordinis non immerito quis dixerit : hancque hæreticorum istorum mentem esse haud difficile probaverit. Primo enim Marcosii, qui nihil fere a cæteris Valentinianis dissidebant, nisi quod, ut pretium nugis adderent, ad symbolicam litterarum et elementorum farraginem, Pythagorico more, omnia revocabant, tradita sub his ænigmatis Æonum genesi concludunt : Τοὺς δὲ φθόγγους ὑπάρχειν, τοὺς μορφοῦντας τὸν ἀνούσιον καὶ ἀγέννητον Αἰῶνα· καὶ εἶναι τούτους μορφάς, ἃς ὁ Κύριος ἀγγέλους εἴρηκε, τὰς δὲ διτηνεκῶς βλέπουσας τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς. Sonos autem eos esse, qui formant (exprimunt) in-substantivum et ingenitum Æona, et esse has formas quas Dominus angelos dixit, quæ sine intermissione vident faciem Patris. Nihil clarius : soni, id est Æones, angeli sunt de quibus Christus (Matth. xviii, 10,) dixit : *Angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei qui in cælis est.* Hæc vero non de omnibus Æonibus, sed de posterioribus duntaxat intelligi, patet ex latissimo, quod inter primam tetradam et reliquos Æones interesse volebant, discrimine. Illius siquidem nomina sancta sanctorum intelligi, quæ non possunt enarrari, intelliguntur autem a solo Filio, quæ Pater scit quænam sunt, esse dicebant lib. 1, cap. 15, n. 1. Quæ demonstrant quanto intervallo prima tetras superaret secundam, ac decada et dodecada ; hasque proinde solas angelici ordinis esse posse. 2º Valentinianos a Simone Mago, Menandro, Saturnino, aliisque Gnosticorum principibus, prima doctrinæ suæ principia et rudimenta, et, ut ait Irenæus 70, *initia emissionum* accepisse, jam non semel diximus. At illos primis et summis Æonibus immediate subjecisse Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates, etc., diserte docent Irenæus, Epiphanius 71, Theodoretus 72 et alii. Angelos enim ab Ennoea Patris (procul dubio interposito Nu seu Monogene, quem ab eo re non distinguebant) emissos esse volebant Simon et Menander. Nec alia fuit Saturnini sententia, qui, referente Irenæo, 73 *similiter ut Menander, unum Patrem incognitum omnibus ostendit, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates*, haud dubie quin per Ennoeam et Nun. Constat tamen, et a nobis superius probatum est, veteres illos Gnosticos, perinde atque Valentinianos, e Nu eduxisse vel Anthropon, vel Logon ; e prima tetrade secundam. Dum igitur ab Ennoea et Nu immediate emissos asserunt Angelos, dilucide satis, ni fallor, mentem exponunt, significantque quid posteriorum Æonum nomine intelligerent, Angelos videlicet, Archangelos, Potestates, etc. Solus Basilides, *ut altius aliquid et verisimilius invenisse videretur, in immensum extendit sententiam doctrinæ suæ, vel, ut loquitur Epiphanius, a Saturnino et Simone Mago erroris argumenta mutuatus est, quæ alia ratione tractare et majore cum*

A *pompa enarrare instituit.* Nam Angelos paulo longius a Nu et Ennoea removit, interpositis nimirum Logo, Phronesi, Sophia, et Dynami : quos quidem Æones non re, sed virtute duntaxat et ratione ab innato Patre distinxisse videtur. Sed in hoc cum magistris consensit, quod primis illis ac summis Æonibus Angelos immediate subjeceret. A *Dynami* siquidem *et Sophia Virtutes, et Principes, et Angelos, quos et primos vocabat*, genitos esse asseruit. Hoc ergo solum inter Valentinianos et Gnosticos interfuisse videtur, quod hi primi ordinis Angelos e supremis Æonibus perturbate, nulloque certo ordine ac numero educerent ; illi vero ordinatim componerent, ac sub certis quibusdam conjugationibus, in decada et dodecada, quasi in agmina divisos collocarent.

B 61. Dixi primi ordinis Angelos : multiplex enim apud illos fuit ; neque existimandum Angelos illos, quos a summis Æonibus emissos volebant, ejusdem ordinis ac dignitatis fuisse cum iis quibus [XXXIX] mundi hujus fabricationem ascribebant. Et quamvis alii ab aliis gradatim descenderent, maximum tamen inter priores et posteriores interjectum erat intervallum. Id ex Saturnini hypothese manifestum est, qui licet unum Patrem esse diceret, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates ; non tamen ab his mundum factum, et omnia quæ in eo, sed a septem quibusdam aliis Angelis assererat. Clarius adhuc ex Basilide, qui *Virtutes, et Principes, et Angelos*, quos a Sophia et Dynami emissos esse contendebat, *primos vocabat, a quibus alteros et alteros Principes et Angelos factos esse dicebat : eos autem, qui posterius continent cælum, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quæ sunt in mundo omnia.* Sic pariter et Carpocrates et qui ab eo, mundum quidem, et ea quæ in eo sunt, ab Angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicebant. Nempe Angeli illi inferiores extra Pleroma constituti erant ; alii intra Pleroma degebant ; et hi in multos ordines dispositi. Alii quippe dignitate et ordine præstantiores, vocabantur Æones (quo etiam nomine Angelos identidem donavit Synesius superius a nobis citatus [in Hymnis]), quasi dii secundarii, et ad divinitatem cæteris propius accedentes ; alii ordinis inferioris, satellites Salvatori destinaabantur. Angelorum etiam, qui extra Pleroma versabantur, non unus erat ordo, sed multiplex, alius alio sublimior et dignior ; alii enim Angeli, alii Archangeli, quorum omnia varia officia et veluti præfecturæ : ita tamen ut Pleromatis Angelis superioribus, quorum ministri erant, subessent. Nam in rebus creatis condendis in id potissimum incubuerat Salvator per Enthymesin, ut in Æonum honorem omnia faceret, et imaginem Pleromatis invisibilis in omnibus exprimeret, ut refert Irenæus lib. 1, cap. 5. Ut ergo Demiurgus Angelos sibi subjectos, sic Nus sibi subditos habe-

70 Lib. i, c. 23 et 24. 71 Hæc. xxi et seqq. 72 L. i hæc. Fab., c. 1 et seqq.

bat. Logos proinde Angelus erat, qui Dei mentis A veluti verbum ac interpres oracula divina cæteris pandebat, ac per eos, per *Salvatorem* maxime, hominibus manifestari curabat : quique rerum omnium rationes et ideas, quas divina mens complectitur, per Bythium, Ageraton, etc., certa quadam proportione atque norma in *Salvatorem* veluti derivabat, ut hic secundum hoc exemplar cuncta per Enthymesin et Demiurgum effingi studeret ; et capropter ⁷³ *Salvatorem receptaculum Christi superioris et universæ Plenitudinis, et ex omnibus generatum esse dicebant : quapropter Beneplacitum vocari, quoniam universum Pleroma bene sensit per eum glorificare Patrem. Alii autem ex solis decem Æonibus, qui sunt a Logo et Zoe emissi, et propter hoc Logon et Zoen dici eum, parentum nomina custodientem.* B Homo etiam et Ecclesia Angelus fuit, qui spiritalibus hominibus, seu Ecclesiæ in terris degenti præfectus, hanc per Æones sibi subditos et per Salvatorem ad exemplum superioris Ecclesiæ instituit et informavit, seu, ut loquebatur Ptolemæus, ἐφανέρωσε καὶ ἐγέννησε, in lucem edidit, generavitque. Hinc etiam inferiorem hanc Ecclesiam, seu spiritales homines, ut vocabant, imaginem superioris Ecclesiæ dicebant. Hinc etiam quidam eorum *Salvatorem ex duodecim Æonibus, his qui sunt ab Anthrope et Ecclesia facti, generatum esse volebant : et propter hoc Filium hominis se confiteri, velut postgenitum (ἀπόγονον, nepotem) Anthropi.* Marcosii vero asserebant ab Anthrope et Ecclesia, Logo et Zoe Virtutes emanatas generasse eum, qui in terra manifestatus est, Jesum. Et Logi quidem locum adimplesse angelum Gabriel, Zoes autem Spiritum sanctum, Anthropi autem Altissimi virtutem : Ecclesiæ autem locum Virginem ostendisse. Et sic, inquebant, ille qui est secundum dispositionem (ὁ κατ' οἰκονομίαν), generatur apud eum (παρ' αὐτῶ, ex eo, Anthrope, ni fallor) homo, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit per Verbum ad agnitionem suam, id est, ut per eum hominibus innotesceret ⁷⁴. Quibus mire confirmantur quæ modo diximus, Angelos inferiores, ex hæreticorum sententia, superioribus Pleromatis ministrasse, et Jesum a Verbo tanquam divinæ mentis interprete electum, ab Anthrope vero tanquam Ecclesiæ duce et præfecto D in lucem editum, ut per Salvatorem oracula divina hominibus funderet, inferioremque Ecclesiam fundaret et institueret.

62. Quæ vero hic de inferioribus Æonibus effutunt nugatores isti, totidem segmina sunt, partim ex Scripturis et traditione misere dissectis, partim ex Platoniorum philosophematibus huc male translatis, collecta, pessimeque simul consuta. Nimirum in Scripturis legerant, per Verbum Dei facta esse omnia, Deum Patrem invisibilem esse, neminem unquam Deum vidisse ; audierant a pluribus antiquis Ecclesiæ Patribus, Deum Pa-

trein invisibilem semper mansisse, nec usquam hominibus manifestatum per seipsum fuisse, sed per Verbum suum, quod iisdem identidem sub visibili specie conspiciendum se præbebat, loquebaturque, ut eo videndo et audiendo paulatim assuescerent : viderant in iisdem Scripturis passim, verbum Domini factum esse ad prophetas, et in iis locutum fuisse ; angelos tamen sæpius in Dei nomine et persona verba fecisse, et sub humana figura hominibus apparuisse, legem disposuisse et ordinasse, Ecclesiæ curam gessisse, Christum nostrum angelum Novi Testamenti vocari, et alia ejusmodi. Quæ omnia inepte consuentes, fabulam, quam dixi, contexuerunt ; Logon et Anthropon angelos esse a Dei mente emissos, ut oracula divina funderent, conspiciendosque hominibus se præberent, ac successione quadam aliorum Æonum Salvatorem, Angelum Testamenti, gignerent, qui Jesum Ecclesiæ conditorem illustraret, et in hunc descenderet, in quo proinde Logos et Anthropos exprimerentur.

63. At si Christiana religio et Scriptura formam, Platonica dogmata materiam toti fabulæ præbuerunt. Platonici præter unam *πρεσβυτάτην αἰτίαν, antiquiorem ac superiorem causam*, ut loquitur Jamblichus ⁷⁵, quæ diis omnibus supereminet, multiplex deorum genus distinguebant ; alios qui sunt in hoc mundo, alios qui in intelligibili ⁷⁶. Ut de posterioribus duntaxat hic agam, hos Proclus ἰν νοητοῦς, intelligibiles, et νοερούς, intellectuales, seu intelligendi facultate præditos dividit. Similis est illa Chaldæorum apud Damascium deorum series, αἱ πηγὰι, fontes, οἱ νοεροὶ, intellectuales. De quibus licet, pro more, obscure omnino et allegorice dissererent, hæc tamen, quantum assequor, ex eorum sermonibus erui posse videntur. Dii illi, quos πηγὰς et νοητοῦς vocant, ipsissimæ sunt divinæ mentis ideæ, supremaque rerum omnium exemplaria in intimo Dei intellectus sinu recondita ; multiplicia quidem, si terminum spectes, res videlicet quas expriment et exhibent ; unum quid vero et simplicissimum Ens, si cum Deo conferas, a quo nec re distinguuntur, [XL] nec separantur. Hancque Platoniorum genuinam esse doctrinam, superius demonstravimus. Si cui vero scrupulum injiciat, quod ideæ divinæ appellentur dii, hunc eximet Proclus scribens lib. I *Platonic. theol.*, cap. 24, multis in locis Platonem ea, quæ deos participant, iisdem nominibus exornare, et deos vocare : Πολλακοῦ δὲ ὁ Πλάτων καὶ τὰ μετέχοντα τῶν θεῶν τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀποσέμνει ^{76*}, καὶ θεοὺς ἐπονομάζει. Ex quo concludit, alium quidem esse simpliciter Deum, alium propter unionem, alium propter communionem, alium propter connexionem, alium vero propter similitudinem. Δηπτέρον τοίνυν ἐκ τούτων ἀπάντων, ὅτι θεός, ὁ μὲν ἐστὶν ἀπλῶς θεός, ὁ δὲ καθ' ἔνωσιν, ὁ δὲ κατὰ μέθεξιν, ὁ δὲ κατὰ συνα-

⁷³ Iren., lib. III, c. 16, n. 4, et lib. I, c. 42, n. 4. n. 4 ; c. 45, n. 3. ⁷⁴ Sect. V, cap. 9. ⁷⁵ Jamb., sect.

⁷⁶ Vide Iren., lib. I, c. 5, n. 6 ; c. 8, n. 5 ; c. 12, c. 19. ^{76*} ἀποσημαίνει.

φῆν, ὁ δὲ καθ' ὁμολωσιν. Porro ideæ divinæ αἱ πη-
γαὶ dicebantur, quod rerum omnium fontes et prin-
cipia sint, et veluti archetypa, quæ Deus agendo
imitatur : dii autem νοῦτοι, quod utpote spirituales
civini intellectus affectiones, sola mentis intelligen-
tia comprehendi queant. Dii vero νοεροὶ, intellec-
tuales, sunt angeli superiores ac Deo propiores,
intelligendi facultate pollentes, seu mentes illæ cœ-
lestes, quibus divina illa exemplaria, pro intelli-
gentiæ viribus, contemplari et exprimere, et ad
eorum normam opera dirigere datum. Et ita sen-
sisse Platonicos satis aperte significat Proclus, qui
lib. III, cap. 21, post τὰ πρότιστα, καὶ ὑψηλότατα
γένη τῶν θεῶν, *prima et altissima genera deorum*,
νοῦτων videlicet, immediate collocat τὰ δεύτερα,
καὶ ἀγγελικὴν ἔχοντα τάξιν, *deorum genera secunda*,
et angelicum habentia ordinem. Itaque dii νοεροὶ,
qui secundas in ordine deorum mundi intelligibilis
tenebant, sunt ipsimet angeli superiores. Consen-
tit et Jamblichus, qui sect. 11, cap. 2, 3 et seqq.,
primo loco deos νοῦτους constituit. His proxime
accedunt archangeli, quos sequuntur angeli. Ar-
changelos autem secundum deorum gradum obti-
nere, non obscure innuit cap. 7, ubi de deorum,
archangelorum et angelorum, dum sese videndos
offerunt, speciebus disserit. *Dii, inquit, circa se
deos, vel angelos astantes habent, archangeli ascen-
dunt sibi alios angelos*, etc. Hand dubium enim quin
dii illi, quos dii astantes habent, archangeli sint,
quos immediate post deos νοῦτους statuit. Sed
rem totam omnium clarissime demonstrat Ficinus
jam a nobis citatus, in *Comment. in Conviv.*, c. 3,
ubi triplicem, ex Platonis sententia, mundum dis-
tinguens : *Primum omnium, inquit, est Deus uni-
versorum auctor; quod ipsum bonum dicimus. Hic
mentem prius creat angelicam; deinde mundi hu-
jus animam, ut Plato vult; postremo mundi corpus.
Mens angelica primus mundus est a Deo factus*, etc.
Adeo certum est, Platoniorum mundum intelli-
gibilem aliud nihil continere, præter primam cau-
sam, formarum omnium et specierum feracem, et
angelos. Hanc vero ipsissimam esse Valentiniano-
rum et Gnosticorum omnium hypothèsim manifeste
patet. Quid enim aliud prima illa *πρῆστυτάτη αι-
τία*, superior et antiquior causa, quæ diis omni-
bus supereminet, quam Valentinianorum *Proarche*,
Propator et *Bythus*, *in invisibilibus* *et inenarrabili-
bus altitudinibus præexistens, invisibilis, sempiter-
nus, ingenitus, in silentio, et in quiete multa degens
in immensis sæculorum intervallis*, antequam Æo-
nes emitteret? Quid aliud dii νοῦτοι, *intelligibiles*,
Paternæ mentis ideæ, formæ et exemplaria, ad
quorum exemplum cuncta effinxit, quam *Ennoia*,
Nus et Veritas, *radix omnium*; Nus, inquam, *Pa-
ter et initium omnium*, in quo supremus *Pater præ-
misit omnia seminaliter*? Quid aliud dii Platonico-
rum νοεροὶ, intellectuales, divinarum idearum con-
templatores, et imitatores, archangeli seu angeli
superiores, quos gradatim alterum ex altero deri-

vabant, et quibus, ut vult Plato in *Timæo*, mandat
Deus, ut ad imitationem sui rerum inferiorum fa-
bricationem aggrediantur; quam hæreticorum se-
cundi Æones, quos *omnes in intellectum et deside-
rium acquisitionis sui Patris adducere vult* Nus,
quique ad divinæ Mentis ideæ attendi, *volentes et
ipsi de suo clarificare Patrem, emittunt emissiones*,
alios videlicet Æones, quos in agendo successione
quadam ac serie dirigunt, et quorum ministerio
suprema rerum exemplaria in condendis rebus ex-
primi curant? Tanta inter utramque hypothèsim
affinitas est, ut cum major esse non possit, eadem
prorsus esse videatur. Hoc tantum interest, quod
altera tota ad profanam gentilium theologiam com-
parata sit; altera vero Scripturarum ope tantillum
ad Christianam theologiam deflexa sit, sed nugis
istis ita defœdatam, ut quæ cui præferenda sit,
ambigas. Vereor, ne si latius et per partes, quod
facile fieri posset, expenderetur utriusque systema-
tis affinitas, longius excurreret oratio : erudito le-
ctori viam aperuisse sufficiat. Interea ex hactenus
dictis, ni fallor, concludet, non modo posteriores
Valentinianorum Æones, ipsissimos Platoniorum
archangelos fuisse; sed et invisibile et spiritale
illud Pleroma a mundo intelligibili Platonis, ut
exemplum ab archetypo, manasse. Jam ad alteram
Valentiniani systematis partem, nimirum Achamo-
thæ fabulam, seu ea quæ extra Pleroma contige-
runt, sermonem convertamus, tempus est.

64. Extra Pleroma Sophiæ Enthymesin, *cum
appendice passione relegatam* dicebant Valentinia-
nī, in umbra et vacuo, formæ, figuræ, ac luminis
expertem misere jacentem, ubi per necessitatem
effervescere. Postea vero quam ejus auxilio venit
superior Christus, ac odore quodam immortalitatis
perfudit, forma ei indita secundum substantiam,
melior quidem ejus conditio fuit, ita ut rudem in-
digestamque rerum omnium creatarum molem jam
profundere, et aliquantulum secernere cœperit;
nondum tamen ab omni calamitate liberata, donec
missus ad eam *Salvator* scientiæ formam ei indide-
rit, et a perturbationum æstu solverit. Latentem
sub his ænigmatibus Platoniam mundi animam de-
prehendere haud arduum. Plato, pro eo cui de in-
dustria studebat, allegorico ac symbolico philoso-
phandi more, totum hoc universum esse sorgebat
ζῶον ἐμψυχον καὶ ἔννοον, animal quoddam vivens,
ac intelligens, ex corpore et anima concretum.
Corporis universi nomine intelligit τὸ ὄρατον καὶ
ἄπτον, materiam quæ videri et tangi potest. Quod
vero tum ipse, tum discipuli ejus tam magnifico
verborum apparatu de anima mundi disserebant,
ad illud referebatur, et ex eo decerptum erat quod
Gen. 1, 2, scriptum legitur : *Spiritus Dei ferebatur
super aquas*; id est, super informem ac indige-
stam totius universi materiam, ut ei formam, mo-
tum, vitam ac fecunditatem inspiraret. Nempe
Plato per *spiritum universi, universalem spiritum,
animam mundi*, sapientiam, virtutem seu efficien-

tiam Dei intelligit, quæ cuncta movet, dirigit, ordinat et disponit. [XLI] Sic enim ipse describit lib. x *De leg.*, pag. 896: Ψυχὴν ταύτῃ ὄν, καὶ τὴν πρώτην γένεσιν καὶ κίνησιν τῶν τε ὄντων, καὶ γεγονότων, καὶ ἔσομένων, καὶ πάντων αἰτῶν ἐναντίων τούτοις· ἐπειδὴ γὰρ ἀνεφάνη μεταβολῆς τε καὶ κινήσεως ἀπάσης αἰτία ἅπασιν. *Idem esse et animam et primam originem, motumque eorum quæ sunt, quæ fuerunt, et erunt, omniumque rursus his contrariorum: quandoquidem et mutationis et universi motus omnibus causa est.* Et paulo post vocat ψυχὴν διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν ἐν ἅπασιν τοῖς πάντεσσι κινουμένοις, *animam regentem, et in omnibus, quæ moventur, inhabitantem.* Unde concludit, animam ante corpus existisse, corpus vero secundum et post animam natum esse, quandoquidem hoc ab ea regatur et moveatur: quod enim alteri causa motionis est, hoc prius sit necessè est.

65. Porro illam mundi animam non statim perfectam, omnibusque numeris absolutam fuisse censebant Platonici. Nam, ut ait Plato in *Timæo*, cum vellet mundi architectus mundum intellectuale animal facere, neque posset intellectus absque medio adesse corpori, conjunxit intellectum quidem animæ, animam vero corpori, atque adeo ut medio infunderit mundo, et inde per cuncta diffuderit. Prius ergo condidit animam Deus, nondum proinde perfectam donec intellectu ditaret. Sed rem totam melius et ad propositum nostrum aptius edisserit Ficinus cap. 5, in *Conviv. Platonis*, ubi Platonico-
Crum sententiam explicat. *Principio, inquit, Deus mentis illius creat substantiam, quam etiam essentiam nominamus. Hæc in primo illo creationis suæ momento informis est et obscura. Quoniam vero a Deo nata est, ad Deum sui principium ingenti quodam appetitu convertitur. Conversa in Deum, ipsius radiis illustratur. Radii illius fulgore Hæc suus appetitus accenditur. Accensus appetitus Deo totus inhæret: inhærendo formatur; nam Deus qui potest omnia, in mente sibi inhærente creandarum rerum naturas effingit. In ea igitur spiritali quodam modo pinguntur, ut ita loquar, omnia quæ in corporibus ipsis sentimus. Illis cælorum, elementorumque globi, sidera, vaporum naturæ, lapidum, metallorum, plantarum, animalium formæ gignuntur. Hujusmodi rerum omnium species, Dei fomento quodam in suprema illa mente conceptas, ideas esse non dubitamus, etc.* Quod hic sub allegoriarum tegumentis traditur, his ambagibus missis clarius et simplicius exponi potuisset. Nempe quam vocant animæ substantiam nondum formatam, chaos est, seu materia, quam informem et rudem, certarum figurarum ac motionum expertem condidit Deus; quæ tamen, ex legibus ab eo statutis, certis quibusdam formis, motibus ac figuris instrueretur, exigebat. Huic primum vim motricem indidit, quæ paulatim sese exerens, eos motus, Deo dirigente, civit, ex quibus materiæ partes sic invicem aptatæ, compositæ, atque ordinatæ, ut corporum formæ ad su-

perni exemplaris imaginem atque normam prodierint. Idipsum est quod exprimere voluit Plato in *Timæo* scribens, mundum ex intellectu et necessitate, seu erratica causa compositum esse, id est ex ipso formarum ordine atque materia. Sic enim animam mundi, seu vim motricem, quam veluti semen quoddam materiæ impressit Deus, et ipsam materiam vocat: illam quidem, quoniam intelligentiæ divinæ simulacrum est: hanc vero, quia non propter seipsam, sed tanquam formis ultimis necessaria est introducta, has vel illas successive sic exceptura, ut nullius tenax sit, sed ad omnes suapte natura indifferens. *Possumus quin etiam, inquit Ficinus in Tim. cap. 59, sub necessitatis nomine intelligere non materiam solam, sed animam quoque ejus in primo processionis suæ signo velut informem, materiæ instar, consideratam. Utraque enim tam anima, quam materia, in primo originis suæ signo informis quidem est, sed facile formabilis est per intelligentiæ munus: unde et ipsi animæ rationes seminaque formarum naturalium infunduntur, et materiæ qualitates, atque formæ.*

66. In his autem Platoniorum placitis totam Achamothæ fabulam plus quam adumbratam nemo non deprehendit. Enthymesi siquidem superioris Sophiæ, separata a superiori Pleromate cum passione, in umbræ et vacuitatis locis effervescent; per necessitatem, extra lumen factæ et extra Pleromæ, informi et sine specie, quia nihil apprehendit (sic describunt Valentiniani), tanta est cum anima mundi, qualem modo ex Platoniorum sententia descripsimus, affinitas, ut major vix esse possit. Utraque a Dei sapientia et virtute emanat Utraque primum in chaos, seu materia obscura, tenebrosa et incondita delitescit, informis et sine specie, velut fermentescens, ac paulatim vim suam exerens: utraque nihil apprehendit, utrique indita primum forma secundum substantiam tantum, sed non secundum scientiam; quia, etsi initio motus quidam fuit; quia tamen inconditus, vagus, ut ita dicam, inordinatus et indeterminatus; nullam certam speciem aut formam exhibebat: utraque demum divini luminis radios excepit, quia vis motrix atque *σπερματική* materiæ impressa a Deo excitari debuit, ut in actum prorumperet. Quod addunt Valentiniani, Enthymesin jam aliquali immortalitatis odore perfusam, variis perturbationum æstibus, ex quibus varia mundi elementa prodierunt, agitatum fuisse, donec ad Christum conversa, missum Salvatorem exceperit, Patris et Æonum potestate decoratum, qui eam a perturbationibus liberaret, hasque ab ea secretas commisceret, condensaret, atque ex incorporea affectione in incorpoream materiam immutaret; ineptiæ sunt, eo verborum apparatu, qui moveat imperitos, venditata; quibus id duntaxat innuitur, diversis tum primum perturbatisque motibus agitatum chaos, ad eas demum motionum species, rationes et moles, Deo ordinante, determinatum fuisse, ex quibus partes

sibi repugnantes ab invicem discedentes, cognatæ A alterum malorum fabricatorem. Illum bonum deum secum coalescentes, variis rerum formis in lucem edendis aptæ fierent. Cur ea materia *incorporea* tum a Valentinianis, tum a Platoniciis dicatur, exposuimus in notis lib. I, cap. 4, n. 5. Sed quæ Platonis sententiam exponens refert Laertius pag. 208, quia mire quæ hactenus diximus confirmant, referre non pigebit. Aiebat nimirum Plato εἶναι δὲ τὴν ὕλην ἀσχημάτιστον καὶ ἄπειρον, ἐξ ἧς γίνεσθαι τὰ συγκρίματα. Ἀτάκτως δὲ ποτε κινουμένην, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φησὶν εἰς ἓνα συναχθῆναι τόπον, τάξιν ἀταξίας κρείττονα ἡγησαμένου. *Esse materiam informem et infinitam, ex qua concreciones fiant. Ea cum aliquando temere et inordinate moveretur, a Deo ait in unum locum coactam, quod ordinem temeritati præstare censuerit.* Confer, si libet, Platonem in *Timæo*. Idipsum aliis verborum involucris tegere Ophitis et Sethianis animus erat, dum aiebant, Sophiam descendantem in aquas, petulanter eas movisse et assumpsisse ex [XLII] eis corpus: *humectationi enim luminis ejus omnia accurrisse, et adhæsisse* ^{76**}, et cætera ejusmodi delirantium hominum commenta, quæ a Valentinianis penes ineptiæ modum, non penes ipsam rem differunt. In hoc vero utrique Platoniciis stolidiores exstiterunt, quod hi animam mundi a Deo ipso tanquam principio, et mundo tanquam subjecto, re distinxisse non videantur; illi vero Enthymesin suam ab utroque sic distinxerint et separaverint, ut in substantiam quamdam per se subsistentem, ac secundarium quoddam Deitatis genus transformarint.

67. Achamothæ fabulam excipit mundi hujus aspectabilis origo, constitutio et ordinatio, quam fusius exponit Irenæus, et nos ex ipso compendio superius descripsimus. Summa huc redit, primum omnium ab Achamota conditum Demiurgum ex animali substantia, cætera omnia deinceps fabricatum fuisse, tum cœlestia, tum terrena, tum animalia, tum sensu et vita destituta, Angelos, Archangelos, Cosmocratorem seu diabolum, et dæmonia, septem cœlos, quos intelligentia præditos, imo et Angelos esse volebant, Hominem demum ex triplici substantia concretum. Cæcus tamen et inscius quid ageret, tanta hæc molitus est Demiurgus: at clam dirigebat Mater Achamoth, hanc vero Salvator, ut cuncta ad imaginem invisibilis Pleromatis efficerentur. Sedes Demiurgo constituta supra septimum cœlum; Mater superiorem locum, medium videlicet, quod inter Pleroma et mundum visibilem intercedit, spatium occupabat. In quibus omnibus luce meridiana clarius iterum relucet Platonico-
rum aliorumque veterum philosophorum dogmata. E molestissimæ quæstionis, unde malum? ambagibus expedire sese cum nequirent plures e vetustioribus philosophis, existimarunt, Plutarcho teste in *Is. et Osir.*, duos esse deos καθάπερ ἀντιτέχνους, quasi contrariis artibus deditos, alterum bonorum,

et Oromazen, hunc dæmona et Arimaniam appellabat Zoroaster; illum e purissima luce, hunc e tenebris et ignorantia genitum: a primo bonos, a secundo malos deos genitos esse volebat, et inter hos alium deum intermedium nomine Mithrara existere. Ilas impurissimas repetiere lacunas tum Marcionitæ, tum Gnostici veteres, ut inde duplex rerum principium, alterum bonum, alterum malum, alterum alteri perpetuo insidiantem et adversantem excitarent. Valentiniani vero, ut portentosi dogmatis invidiam declinarent, *nominibus* quidem *honestius utebantur*, ut loquitur Irenæus; neque enim Deum malorum effectorem aperte profitebantur: at revera venenum crudius sorbebant, ut ostendit idem Irenæus ⁷⁷, dum rerum conditorem *ex ea labe, quæ extra Pleroma emissa est*, temerario videlicet et supra modum audaci Sophiæ facinore genitum, ac ignorantia, cæcarum nempe Achamothæ perturbationum fructum esse asserebant. Nam Deum malum auctorem mali, et Deum cæcum et ignorantem inducere, ejusdem sceleris esse videtur; imo hoc altero gravius. Neque enim Deus iste cæcus a se est, sed ab Achamotha conditus est, dirigente *Salvatore*, quem vicissim regunt et inspirant tum supremus Pater, tum cæteri Æones; ac proinde ignorantia, malorum omnium fomes et radix, et mala ipsa, quæ inde pullulant, in summum Deum refunduntur. Sicque recrudescit pestiferum virus, quod e corruptis philosophorum lacubus haustum emollire conantur Valentiniani.

68. Eo usque desipuisse Platonicos, ut duos deos, alterum bonorum, alterum malorum auctorem fingerent, non legimus: imo quamlibet aliam, præter Deum, malorum causam esse quærendam constanter asseruerunt. Verumtamen est quod dum rerum inferiorum creandarum et administrandarum provinciam angelis demandabant, aliis postmodum offensionis ansam præbuerint. Id innuere videtur Plato, cum in *Timæo* Deum filios suos, id est inferiores angelos adhortantem inducit, ut ad imitationem sui, missionem sub luna rerum aggrediantur, hominique subjiciant omnia, ac rationalem ejus animam ab ipso acceptam corpori caduco infundant. Quod expendens simul et refellens Augustinus lib. XII *De civit. Dei*, cap. 26, scribit, *Platonem minores, et a summo Deo factos deos, effectores esse voluisse animalium cæterorum, ut immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi vero mortalem attexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluisse, sed corporum.* Sed Platonis præceptoris mentem clarius expressit Proclus lib. V, cap. 29, ubi sic distinguit: mundum indigere Deo Patre, ὡς ὑποστάτου τῶν ὄλων, καὶ γεννήτορος, tanquam fundatore a quo fulciatur, et genitore: τὸ δὲ γεννᾶν, καὶ παράγειν, καὶ τὸ προνοεῖν, θεῶν ἐστὶν ἴδιον, καθόσον εἰσὶ θεοί. *Ipsam vero ge-*

^{76**} Iren., lib. I, cap. 50. ⁷⁷ Lib. III, cap. 42, n. 15.

nerare, et producere et providere, deorum esse proprium, quatenus sunt dii. Primam quidem causam esse Deum Patrem, quatenus exemplaria rerum formas continentia, quibus dirigantur dii, ministrat; αὐτὸ γέννητικὸν, καὶ ὑποστατικὸν ἄλλων, καὶ προνοητικὸν αὐτοῖς διαφέρειν τοῖς θεοῖς, ipsam generandi vim, et ipsam aliarum causam fundatricem, et ipsam providendi facultatem ad ipsos deos maxime pertinere. Consentit Sallustius philosophus lib. *De diis et mundo*, cap. 6: Deorum, inquit, alii mundani, alii supermundani. Τῶν δὲ θεῶν, οἱ μὲν εἰσιν ἐγκόσμιοι, οἱ δὲ ὑπερκόσμιοι. Ἐγκόσμιοι δὲ λέγω, αὐτοὺς τοὺς τὸν κόσμον ποιοῦντας θεοὺς. Τῶν δὲ ὑπερκόσμιων, οἱ μὲν οὐσίας ποιοῦσι θεῶν, οἱ δὲ νοῦν, οἱ δὲ ψυχάς. *Mundanos dico eos, qui mundum condunt, deos. Supermundanorum vero alii deorum substantias, alii mentem, alii animas efficiunt. Ideoque, pergit, trino ordine discriminantur. Mundanorum hi condunt mundum, alii eundem animant, alii ex variis diversisque compactum adaptant, alii adaptatum custodiunt.* Quod vero dii illi tum mundani, tum supermundani primo Deo longe inferiores sint, docet cap. præced. ubi ait, τὴν πρώτην αἰτίαν μίαν εἶναι, primam causam unam esse. Παντὸς γὰρ πλήθους, inquit, ἡγεῖται μονὰς, δυνάμει τε καὶ ἀγαθότητι πάντα νικᾷ· καὶ διὰ τοῦτο πάντα μετέχειν ἐκελεῖνης ἀνάγκη. *Multitudini namque universæ præest unitas, potentia et bonitate omnia superans; ideoque omnibus communicari necesse est.* Eademque Jamblichii sententia est, sect. v, cap. 9. Tum cap. 14 deos sic partitur, ut alii sint *materiales*, alii *imateriales*. *Materiales* vocat eos, qui licet a materia maxime separabiles sint, eam immateriali sua potentia comprehendunt et exornant, eique adsunt, ac dominantur, et una cum ea existunt. *Imateriales* appellat eos, qui omnino a materia liberi sunt, eique longe præcellunt. Omnem autem rerum humanarum administrationem ad deos *materiales* pertinere vult, non ad *imateriales* (nisi quatenus hi deos *materiales* eorumque potentias in se, tanquam causa una et [XLIII] prima, complectuntur) quia, administratio hæc particularis est, et admistum habet quoddam anxietatis genus, neque omnino a corporibus segregata est, nec capere potest liquidam et imperturbatam gubernationem. Quare sect. II, diversis deorum inferiorum generibus et ordinibus diversas in administratione mundi, perinde atque Sallustius, stationes, officia et functiones assignat. Sic pariter et Ficinus in *Critiam* Platonis, deos in supercælestes, cælestes et subcælestes ex Platonicorum sententia partitur; primis amplissimam providentiam, secundis minus amplam, posterioribus ad angustiora redactam tribuit, utpote qui certis terræ plagis rerumque generibus divina distributione præsent: quemadmodum et cælestes alii alijs cæli partibus, sphaeris et stellis præponuntur. Ex quibus omnibus liquido certum est, Platonem ejusque discipulos non existimasse primum principium per

A se creavisse res conditas; sed id quod secundo post illud loco constitutum est, angelos videlicet. Hinc Numenius apud Eusebium, lib. XI *Præp. evangel.*, cap. 18, Platoni hæc verba tribuit: *O homines, quem vos arbitramini primum Deum, mundi opificem, non est primus, sed est adhuc eo superior.* Cui effato concinit oraculum istud:

Πάντα γὰρ ἐξετέλεσσε Πατήρ καὶ νῶ παρέδωκε Δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κληῖζεν ἅπαν γένος ἀνδρῶν. Omnia siquidem perfecit Pater, et menti tradidit Secundæ, quam primum Deum vocat omne hominum [genus.]

Quod exponens Psellus ait, Mentem secundam vocari ab hominibus Deum primum, quod, nesciant Patrem supremum.

B 69. Ab his fontibus effluxit communis Gnosticorum omnium sententia, Angelis tum creandi, tum regendi mundi munus impositum fuisse. Nec secus sensere Valentiniani. Quamvis enim Demiurgum, Deum et Patrem interdum nominarent, revera tamen intra naturæ angelicæ limites concludebant. *Demiurgum et ipsum angelum esse dicunt, Deo similem*, inquit Irenæus lib. I, cap. 5, n. 2, et lib. II, cap. 8, n. 3. Nec minus aperte scribit lib. IV, c. 4, n. 1, hanc esse Valentinianorum mentem, *Demiurgum naturaliter neque Deum, neque Patrem esse, sed verbo tenus dici, eo quod dominetur conditioni.* Quod et idem de Enthymesi seu Achamoth dicendum. Et hinc est quod sanctus doctor hæc] hæreticorum deliria confutans libro II nullatenus inter Valentinianos cæterosque Gnosticos distinguit; sed probare satis esse sibi censuit mundum non ab angelis, aut archangelis, sed ab uno et eodem Deo et Patre conditum fuisse. Commune vero tum philosophis, tum hæreticis isthæc asserendi principium fuit, Deum summum et Patrem ignotum ac invisibilem esse ac mansisse, nec per rerum creationem se ipsum manifestando prodidisse: aliis existimantibus Dei majestatem haud decere, ut ad rerum inferiorum curam per seipsum suscipiendam sese demitteret; aliis timentibus, ne mala quibus labefactatur orbis, in ipsum refunderentur, si hunc ipse reget creavissetque. Hinc sponte fluebat, orbis regimen et creationem alterius cujuscumque a Deo Patre opus et effectum esse: cumque neutri ullam aliam ultra hunc sive personam, sive naturam intelligentem nossent quam angelicam, in hanc operis molem recumbere voluerunt. Quæ prava inde enascantur consecutaria, paulo post referemus.

70. Interim, quod mundum hunc inferiorem ad superioris, seu Pleromatis imaginem effictum dicebant Valentiniani, alterum doctrinæ Platonice caput est, quod in suam hypothesim transtulerunt. Notissimum quippe, nec semel a nobis jam dictum, invisibilem seu idealem Platonis mundum, rerum omnium ideas et formas a Dei mente conceptas continere; quas quidem supremus Pater angelorum opificum mentibus insculpit, et quasi oculis objicit, ut ad illius archetypi exemplum mundum hunc in-

feriorem efforment : et capropter scripsit Tertulianus in lib. *De anima*, cap. 17, in ideis Platoniceis *relucere hæretica semina Gnosticorum et Valentinianorum*. Angeli etiam et Archangeli, quos creat hæreticorum Demiurgus, angeli seu dii mundani sunt, quos a superioribus progenitos esse, multiplici ordine, serie et successione, statuebant Platonici. Ut enim Archangelos diis, sic Angelos Archangelis, Angelis heroes, heroibus animas subiciebant. Animatos item septem planetarum, aliarumque stellarum orbis, et intellectu præditos, imo et Angelos esse, æque ac Valentiniani, sustinebant; non quidem ratione formæ informantis, sed assistentis, ut loquuntur in scholis; vel, ut exponebant Valentiniani, non re, sed virtute; quatenus unicuique cælo et sideri præfectus adest Angelus, qui motus hujus regat ac moderetur, ut passim explicant Platonici. Hosque septem planetarum orbibus præfectos Angelos, septem *Κοσμοκράτορας* esse puta, de quibus Damascius: quanquam ipse *Κοσμοκράτορων* ordinem duplicem esse velit; alii siquidem mundum superiorem, seu cœlestem, alii inferiorem moderantur: quod et ipsum Jamblichus sect. II innuit, ubi Archontas duplices distinguit, alios superiores, alios inferiores. Ex horum numero fuisse videtur ille Valentinianorum Cosmocrator seu diabolus, omnisque malorum dæmonum caterva, quam *spiritalem malitiam* vocabant, quamque a Demiurgo ex Achamothæ tristitia conditam asserebant. Cur vero hoc interesse vellent Demiurgum inter et Cosmocratora, quod hic ea quæ sunt super eum intelligeret, alter ignoraret, haud facile quisquam dixerit. Hanc quidem rationem afferunt, quod Demiurgus animalis sit, diabolus vero spiritalis nequitia; sed rem implicat potius, quam explicat. Qui enim ex animali Demiurgo prodire potuerit Cosmocrator, qui, si non natura, saltem intelligentia superior sit: et qui ex tristitia Matris Achamoth condi potuerit spiritalis Angelus, ex ejusdem conversione animalis tantum, non video, nec quidquam, quo nodum hunc solvam, ministrat Platonica philosophia. Illud duntaxat ex Porphyrio in Epist. ad Anebonem erui potest, hoc dæmones bonos a malis discrepare, quod illi animæ sint spiritui adjunctæ, sed spiritum ratione superantes, corpusque harmonica proportione compositum cum habeant, in beneficia natura sua proclives sint; hi vero animæ sint spiritui adjunctæ, sed ei ratione cedentes, corpusque inconcinne compositum et male affectum sortiti, iræ et cupidinum impetu feruntur, quibus ad mala omnibus inferenda [XLIV] instigantur. Nempe id discrimen esse volebat deos inter et dæmones, sive bonos, sive malos, seu inter angelos superiores et inferiores, quod primi impatibiles essent et intelligentiæ puræ, alii vero mentis participes et animales. Jam enim in Platoniceorum scholis obtinebat ea sententia,

A duplex dæmonum genus, bonorum videlicet et malorum, esse statuendum. Secus sentiebant Pythagoras aliique veteres, quibus aliud dæmonum genus, quam ἀγῶν, purorum et beneficorum, haud agnitum fuisse probant ea carmina, quæ vulgo Pythagoræ ascribuntur. At cum Plato in *Timæo* et alibi placitum istud aut induxisset, aut recens natum confirmasset, in dæmonum ordinem referendas esse animas heroum, id est eorum hominum, qui tum beneficentia ac liberalitate erga patriam, tum justitia ac pietate præ cæteris excelluerant; hinc ad amplificandam dæmonum turbam aditum sibi cito patefecere adulatio et timor. Quicumque enim viri potentes popularibus suis formidolosi vixerant, vel qualibet alia ratione nomen sibi inter suos fecerant, licet impuram flagitiosamque vitam duxissent, mortui facile invenerunt et adulatores, qui eos in heroum ac dæmonum numero collocarent, atque sacra decernerent, et ignavos ac timidos homines, qui sic collocatorum memoriam divinis honoribus celebrarent. Sed cum ridicula illa faciliorque apotheosis, qua scelestis mortalibus sacra interdum decernebantur, invicta adversus ethnicam religionem argumenta Christianis suppedicaret; horum vim atque pondus ut declinarent philosophi, duplex dæmonum heroumque genus statuere coacti sunt, alterum beneficum, maleficum alterum et malesuadum; illis quidem fieri sacra honoris ac religionis causa, et ut opitulentur; istis vero cautionis ac provisionis gratia, ne noceant. Sic fere rem explicant Jamblichus ⁷⁸ et alii. Is vero licet non neget dæmones quosdam natura malos esse et improbos, qui tamen a natura ita constituti sint diserte satis non explicat; at quod ad alteram quæstionis partem attinet, dæmones scilicet omnes corporeos esse et animales, fatetur id ita plerisque philosophorum videri, hancque communiorum esse sententiam, sibi tamen non probari. Et revera multorum philosophorum opinionem fuisse docet Plutarchus in libro *De placit. philosoph.* Litem dirimere nostri non est instituti; sed observare sufficiat, quod consilium nostrum fuit, ab hac philosophorum opinione Valentinianorum Demiurgum animale, et forte etiam catervam illam spiritalis nequitie fluxisse.

D 71. Nec vero in eo solum hæretici istis veteribus philosophis assentiebantur, quod Demiurgum suum, cæterosque inferiores angelos animales esse vellent, sed et in eo quod illi sedem in medietate, ut loquebantur, assignarent. Idem quippe de dæmonibus sensisse Platonem, extra omnem dubitationis afeam positum. Cujus quidem assertionis hanc affert rationem in *Convivio*; quod cum dii superiores et homines natura maxime distent, dæmones interjici debeant, qui medium locum impleant, et distantes jungant; idque non solum natura, sed muneris functione etiam præstent, in-

⁷⁸ Sect. I, cap. 15 et 16.

terpretando et trajiciendo humana ad deos, et divina ad homines; videlicet, deorum monita et præcepta ad nos, preces et sacrificia nostra ad illos. Ex quo sequebatur eos vaticiniorum omnium et prophetiarum auctores esse, quas pro suo quisque modo, affectu et natura inspirabat. Huic Platonis sententiæ omnes Academici sequentibus sæculis semper assensere, ut Plutarchus in lib. *De defectu orac.*, Apuleius in libro *De deo Socratis*, Jamblichus, Proclus et alii. Sic pariter humana cum divinis consociabant Valentiniani. Hominibus per Demiurgum animalem in medio constitutum, commercium intercedebat cum matre Achamoth spiritali, supra Demiurgum collocata. Quia vero illa media inter Demiurgum et Pleroma considerabat, hujus interpositionis sibula Pleroma cum Demiurgo conjungebatur. Cujus etiam dogmatis idem quod Platonici consecrarium erat, prophetias omnes vel Matri, vel Demiurgo, vel Salvatori per Jesum, acceptas referendas esse. Nam Christum Jesum, Novi Testamenti angelum et mediatorem, qui illud, quod peccatis intermissum fuerat, inter Deum et homines commercium instauraturus venit, triplici substantia indutum effutiebant hæretici, spiritali a superiori Pleromate devecta, animali a Demiurgo, et corporea a mundi elementis accepta: ut sic nec Deus (sic blasphemabant illi), nec purus homo, sed iuter utrumque medius, et ceu Demiurgus alter, ima summis connecteret.

72. Sed ad alteram mundi constitutionis partem sensim delabor, hominis nimirum fabricationem, quam mirum esset si ad Platonica placita etiam non exegissent blaterones illi. Triplicem in uno homine hominem esse statuebant, materiale seu choicum; psychicum seu animale, a Demiurgo insufflatum; et spiritalem, ortum videlicet e spiritali semine, quod ex Angelorum contemplatione protulit Achamoth, quem per Demiurgum, ceu per canalem, eo tamen inscio, una cum ejus insufflatione inspersione omnium mater. Et quidem quod hominem choicum ex limo primum, tum ex carne compactum assererent, nihil inusitatum sonat, communisque philosophorum omnium sententia fuit. Limus prima velut corporis humani materia est, quam Deus ita conformavit ut caro fieret, cui vitam infudit. Sic Moyses Gen. II, 7, hominis creationem describit, hancque descriptionem, intertextis pro more fabulis, imitari studuerunt. Quod autem animam fingerent in duas veluti partes sectam, cujus altera animalis [esset et inferior, altera spiritalis et longe dignior tum origine, tum natura, post Platonicos fecerunt. Homo, inquit Jamblichus ⁷⁹, duas habet animas, quod ipsa Mercurii sacra scripta ostendunt. Una est a primo intelligibili, quæ etiam de potentia opificis participat. Καὶ ἡ μὲν ἐστὶν ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ, μετέχουσα καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως. Altera vero nobis inditur ex

A circuitu cælestium mundorum, in quam anima Dei specularia se inserit, Ἡ δὲ ἐνδομένη ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων περιφορᾶς, εἰς ἣν ἐπαισέρπει ἡ θεοπτικὴ ψυχὴ. Anima quæ nobis advenit a mundis, mundorum quoque obtemperat motibus; illa vero quæ ab intelligibili derivata adest intelligibiliter, Genesiurgi, Γενεσιουργοῦ, motioni supereminet. Vult igitur, priorem animam fato non servire, quia, ut ait cap. seq., habet in se principium proprium, quo possit ad intelligibile restituere seipsam, et a rebus factis refugere, et cum eo quod est, quodque divinum est, connecti. Posteriores [XLV] vero animam fato subjacere. Ita Jamblichus, in cujus verbis et sensu perspicue elucet duplex illa Valentinianorum anima. Ea enim, quam a primo intelligibili esse dicit, ipsa est quam spiritalem jactabant, e superiori Pleromate per Salvatorem et ejus angelos deciduam. Ea vero, quam inditam esse asserit ex circuitu cælestium mundorum, ipsa est quam a Demiurgo animali, supra septimum orbem consistente, insufflatam volebant, et in quam superior illa sese insinuabat. Hoc tantum inter se differunt, quod Jamblichus post Platonem et cum cæteris Platonice affirmaret superiorem illam animam corporibus dudum præexistentem, jam perfectam, et velut adultam iisdem infusam fuisse; Valentiniani vero eam opinarentur velut semen quoddam informe, et sine specie et imperfectum animæ animalis inseri, ut ibi perfectionem et formationem percipiat ⁸⁰. Quanquam tamen non usque adeo dissentiant, ut concordia redintegrari non possit. Quamvis enim animas jam adultas in corpora dejici vellet Platonici, prius tamen oblivionis poculo epotata corporum mole sic obruebantur, ut iis ambagibus non nisi paulatim excussis iterum adolescerent, pristinarumque cogitationum vestigia rationis ope gradatim refricarent. Quamobrem et ipsi hanc animam primum informem, successu temporis perfectam evadere contendebant. Hæc etiam inter utrosque conveniebat, quod animam animale fati vinculis illigatam, spiritalem his liberam esse sentirent; quod aliis terminis, eodem certe sensu, exprimentes Valentiniani, dicebant, animas quasdam nature bonas, quasdam autem nature malas. Et bonas quidem has esse, quæ capaces seminis fiunt; alias vero nature nequam, nunquam capere illud semen ⁸¹, quibus proinde aditus omnis in Pleroma, solis spiritalibus excipiendis destinatum, intercluderetur necesse erat. Sic Christianismi speciem Platonice commentis inducebant nequissimi homines. Nempe quod in apostolorum scriptis legerant, animale hominem non percipere ea quæ sunt Spiritus Dei ⁸²; quosdam homines animales esse, Spiritum non habentes; spiritalem omnia judicare; veros Christianos primitias Spiritus accepisse, et spiritales esse, etc. Platonice deliria huc transferendi occasio fuit. Diversam utriusque

⁷⁹ Sect. VIII, c. 6. ⁸⁰ Irea., lib. II, cap. 19, n. 4.

⁸¹ Id., lib. I, cap. 7, n. 4. ⁸² I Cor. I, 14.

animæ sortem non moror : sponte fluit ex diversa utriusque conditione et origine. Unaquæque enim principium suum ambit, et ad illud anhelat : ac proinde cum altera e Pleromate, altera e *Medietate* defluerit, una in Pleroma cum Angelis *Salvatoris*, altera in *Medietatem* cum Demiurgo recolligenda recurrit necesse est. Nec hæc Platonicis ignota. Nam Jamblichus, sect. 1, cap. 2, putat, animas quasdam per deorum benignitatem, et infusam ab illis illuminationem, sæpe altius ascendere, et in ordinem majorem, angelicum videlicet evehi. Hoc quoties fit, ait, non jam amplius animæ finibus continentur, sed totæ angelicæ animæ evadunt, et in purissimam vitam perfecte perveniunt. Non moror etiam hylici hominis, seu materialis corporis sortem. In corruptelam abire, nusquam excitandum, cum Sadducæis aliisque non paucis gentilibus philosophis, ex necessaria consecutione putabant. Nec enim id excitari, vitæ particeps futurum decet, quod e labe et ignorantia, Enthymeseos perturbationibus, et Demiurgi inscitia ortum ducit.

73. De Christo Jesu quid sentirent, quibus potius blasphemis sacrum Incarnationis mysterium subverterent, jam diximus. Illud fundamenti loco stantiebant, quod verissimum est, nec semel a SS. Patribus affirmatum, ea suscepisse Christum quæ servaturus erat. Sed hoc turpiter abusi concludebant, ex quadruplici substantia compactum fuisse, ut typum primi ac superni quaternarii servaret; ex spiritali, quæ erat ab Achamoth; ex animali quæ erat a Demiurgo; ex ea quam œconomix, seu salutis humanæ procurandæ causa assumpsit, corporea quidem quæ sensus afficeret, sed ita a crassiori materia defæcata et pura, et tam solerti arte parata, ut nihil cum ea commune haberet, ac spiritalis quodammodo præ ea esset : ac demum ex superno *Salvatore*, qui in eum sub specie columbæ descendit, tum cum ad baptismum venit. Spiritalem quidem substantiam ab Achamoth acciperet necesse erat, quoniam spiritali semini, hactenus repullulantibus undequaque vitiis, ignorantia præsertim, præfocato perfectionem et incrementum allaturus erat, novamque lucem hactenus invisam, nimirum supremi Patris agnitionem, in homines diffusurus. Animalem etiam, et eam quæ videri et tangi posset, assumere debuit; quia cum et animalibus hominibus salutem impertiturus esset, iisque, utpote spiritali semine seu agnitione destitutis, unus aditus ad eam per fidem et bona opera pandatur; necesse erat iis similis ac visibilis fieret, quo dux eorum et magister evaderet. His omnibus accedere debuit de supernis *Salvator*, qui Jesu Christi mentem Pleromatis mysteriis informaret; isque huic uniendus eo unitiois genere, quod procul ab hypostatico dissideat, nihilque nisi mere morale sonet; ac Jesum a communi hominum (si tamen homo dicendus, cui corpus æthereum potius et phantasticum, quam humanum erat) sorte non

A eximeret, utpote qui nec vere Deus esset, sed merus Angelus Deo longe inferior, nec Jesu Christo hypostatice unitus. Neque enim ipsum Dei Filium carnem sumpsisse volebant; et si dixissent, haud alio quam Sabellii et Pauli Samosatensi sensu dicere potuissent. At hylicum nihil seu materiale asciscere sibi potuit Jesus Christus; quia hoc cum labe et ignorantix fructus sit, infausta perturbata nec sui compotis Enthymeseos soboles, et cæci ac ignorantis Demiurgi opus, salutem capessere nullam potest, sed in corruptelam, unde initium sumpsit, cedat necesse est. Hæc vero impiissimi dogmatis consecutaria necessaria fuere. 1° Nihil a Maria Christum accepisse, sed per eam, veluti aquam per tubum, transiisse. Cum enim hylicum nihil suscepit, sed corpus ab hylico seu materiali, quod omnium hominum est, procul diversum gestaverit; ab ea mutuari nihil potuit, nec in ejus utero formari, ex qua nullum nisi hylicum et illi simile corpus generari poterat. 2° Nihil pati potuisse Salvatorem; cum nec Christo Jesu vere unitus esset, nec suapte natura patibilis et visibilis. Sed cum Jesus coram Pilato sisteretur, statim in Pleroma revolasse dicebant. 3° Ne id quidem quod a Matre erat semen passum esse, utpote quod et ab anima animali, quæ sola passionis capax, distinctum, et spiritale, et invisibile etiam ipsi Demiurgo esset. Sic illi. 4° Sciam passam fuisse animalem substantiam, et eam quam Christus œconomix causa suscepit, [XLVI] solerti artificio compactam. Sic totam Verbi incarnati mysteriorum œconomiam labefactabant, et funditus evertabant profani homines.

74. Mirum si dogmatis vita non respondisset : impiissima dogmata scelestissimis moribus adæquari necesse erat. Vesaniam arguit, quod seipsos perfectos, spiritales, spiritali semine fecundatos, semina electionis, ac Gnosticos, seu scientes impudentius jactarent; qui gratiam proprio ac hæreditario jure a Matre acceptam ita possiderent, ut semper accresceret, decresceret nunquam, aut efflueret; catholicos vero psychicos et animales contemptim vocarent, qui gratiam commodato et in ancipiti usu sic accipiebant, ut ea illis adimi jure posset. Quid sit ista spiritalium gratia, spiritali illud semen, quo superbius efferebantur, diximus. Supremi Patris, usque ad Novi Testamenti tempora invisibilis et ignoti, agnitio est, supernorumque Pleromatis arcanorum scientia per Christi adventum hominibus indita, qua sola, cæteris omnibus spretis et omissis, salutem comparari putabant. Hanc suæ duntaxat sectæ hominibus concedebant, aliis omnibus denegabant, utpote quorum captum superaret ea γνῶσις; in quibus proinde locum habere crederent solam fidem, implicitam nimirum, et suæ disciplinæ sectariis adhibendam. Hoc vitiorum omnium, scelerum et turpissimorum facinorum, quibus perditorum hominum funes atata vita fuit, seminarium et origo exstitit. Hinc, ut

recte observat Irenæus ⁸², *intimorate omnia quæ vetantur, illi operabantur*, nihil vitiorum omnium cœno inquinari se posse putantes. Si enim Deus summus usque ad Novi Testamenti tempora ignotus fuit; si mundi hujus curam ipse non gessit, sed ejus administrationem angelis inferioribus commisit: ergo ab angelis, ut cætera, ita et prophetiæ profectæ, et lex in monte Sinai lata fuit. Si vero lex a Demiurgo animali, animalis hominis conditore data est: ergo ea non tenetur anima spiritalis, nec proinde legis jussa negligens peccat, quia altioris est originis, nec Demiurgi imperio subdita. Si sola Dei hactenus ignoti, nunc vero se revelantis, cognitio, iis quibus infusa fuerit, salutem affert, seu, ut loquebantur, in Pleroma inducit; ergo non opus erit operibus, in primis quia ab illorum necessitate, quam lex ab angelis lata injungebat, animas liberavit suo adventu Salvator. Si quibusdam necessaria sint opera; eos duntaxat juvare queunt, quibus spiritalis scientia deest, cæteris penitus inutilia. Si spiritale semen ad salutem efficax, ex quo semel habitum, perire nunquam potest, sed augetur semper, crescit et perficitur; ergo quidquid agant ii, quibus inspersum fuerit, quodcumque scelerum genus perpetrent, a gratia et salute nunquam excident. Si denique ea duntaxat salutem percipiunt, quæ suscepit Christus, hylicum vero nihil assumpsit: ergo nihil corporibus impervitus est, iisque nulla speranda resurrectio. Tam arcte cum suis principiis cohærent eæ consecutiones, ut eas ipsimet Valentiniani suas palam fateri non erubescerent.

75. Jam, puto, nullus deinceps, nisi qui veterum oranium auctoritatis jugum audacius excusserit, Valentinianos iis errorum portentis absolvere cogitabit, quibus insimulantur tum ab Irenæo, teste omni exceptione majori, tum a cæteris Patribus. Imo stupebit cordatus quisque, eo usque temeritatis prorupisse quosdam recentiores, ut testium cœtaneorum oculatorumque auctoritate elevata, eos excusare vanis argutiolis nitantur, quos illi certis rationibus invictisque testimoniis reos esse probant; et ne desipiant perditii homines, immaniter desipuisse sanctos Patres innuere non vereantur. Attendant, quæso, benigni illi hæreticorum interpretes, quot et quanta postremis hisce sæculis errorum monstra, stolidaque deliria pepererit in Anglia, Germania, Hollandia, imo paucis abhinc annis in Gallia male sanum fanaticorum caput; quibus tarçen sui non defuerunt assectæ, neque numero pauci, neque ordine et scientia infimi: et jam hæc superare non videbitur, quosdam priorum sæculorum homines sic insaniisse, ut enarrant Patres. Sed missis hisce concertationibus, quæ hactenus diximus, perspicue demonstrant, Valentinianos patros putosque ethnicos fuisse, qui ridicu-

alis gentilium philosophematis simulatam Christianismi speciem induxerant; sed ethnicis ipsis peiores, ipsa moralia præcepta, quæ natura mortalium cordibus inscripsit, sic pessum dedisse, ut fractis repagulis homines in pecudum vivendi morem dejicerent. Religio Christiana in sacris sanctissimæ Trinitatis et Incarnationis mysteriis, ceu duobus cardinibus, tota potissimum vertitur, Deique verbum scripto, tum tradito nititur. Hæc autem fundamenta ita succussere, ut funditus diruerint. De trinitate personarum non in eo tantum impie sentiebant, quod Mentem, Veritatem, Verbum, Vitam, Horon, Christum, Salvatorem, diversa nomina, quibus exprimuntur unius et ejusdem Filii Dei per se subsistentis proprietates, in totidem Æones transformassent; sed quod Æones illos vel cum ipso Patre confunderent, uti fecere Noetus, Sabellius et Paulus Samosatenus; vel sic a Patre separarent, ut longe inferioris naturæ esse vellent, nec plus quam angelos esse sentirent, quæ Arii deinceps blasphemia fuit. Nec melius actum cum Spiritu sancto, qui et ipse gradu dejectus ad angelorum sortem relegatus est. Sicque una et eadem hæresis ea simul venena miscere novit, quæ deinceps divisim epotarent Sabellius et Arius. Quam misere ab iis violata mysterii Incarnationis fides, ex paulo ante dictis manifestum est. Ibi nec Deus carnem suscepit, nec natus, nec passus in carne est, nec Verbum caro factum est; nec Christus verus homo fuit, sed hominis simulacrum et vana species, quæ sensus deluderet. Etsi Scripturarum libris et verbis pepercit scelerata Valentini manus, eas tamen a summo omnium Parente inspiratas negasse, in fabulas fœde detorquendo convertisse, sacræ apostolorum traditioni delirantium hominum nugas substituisse, Dei Verbum turpiter abjecisse fuit. De arbitrii libertate, bonorumque operum necessitate nihil dicam: aliud, maxima saltem ex parte, fatali necessitate constrictum; alterum, ceu viles quisquiliæ, ad eos amandatum, quos spiritali semine haud inspersisset mater Achamoth: ut sic in Scripturis nihil intemeratum maneret, sed tum dogmata, tum præcepta penitus ruerent.

76. Hæc de hæresi Valentiniana dicenda nobis erant. Si in ea explicanda paulo longiores extiterimus, Irenæi exemplo fecimus, qui hanc longe fusiori et accuratiori stylo quam cæteras omnes [XLVII] persecutus est. Cum enim in eam, ut plus semel asserit ⁸³, tanquam in sentinam quamdam confluerint omnium hæreticorum sordes et spurcitiæ, vel, ut verbis ejus utar, *ἀνακεφαλῶσις*, *recapitulatio* omnium sit; ea semel recte exposita, cæteræ nihil aut parum negotii facessere poterunt. Quare et in hoc etiam Irenæum imitabimur, quod eas levius perstringemus, ea duntaxat observantes, quæ

⁸² L. I. c. 2. n. 3. ⁸³ Id. Præf. lib. III, et Præf. lib. IV.

unicuique propria erunt, nec aliis communia. Post- A commodo consulentes servabimus, quem servavit
posito temporum ordine, cum tantum, lectorum auctor noster.

ARTICULUS II.

DE VALENTINI DISCIPULIS.

77. Consensum in unam fidem, peculiarem so-
lius veræ ac catholicæ Christi Ecclesiæ laudem
esse; discordes vero turpiterque secum pugnant
in fide sententias, in hæreticos omnes proprie qua-
drare passim notat Irenæus. Id etsi de hæreticis
omnibus verissimum, nusquam tamen clarius elu-
cet, quam ubi de Gnosticis ac Valentinianis sermo
est. *Discrepant, inquit ille⁸³, ab invicem et doctrina
et traditione; et qui recentiores eorum agnoscuntur,
affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire,
et fructificare quod nunquam quisquam excogitavit.*
Et alibi⁸⁴: *Ab his autem qui prædicti sunt, jam
multæ propagines multarum hæresum factæ sunt, eo
quod multi ex ipsis, imo omnes velint doctores esse,
et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerunt, aliud
autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram
ab altera componentes, nove docere insistunt; se-
metipsos adinventores sententiæ quamcunque compe-
gerint, enarrantes.* Nempe omnes novæ inventionis
gloriam captabant, et, ut nomen sibi apud suos
facerent, veterem errorem hi novis erroribus cum-
mulare, illi novis saltem ac insolitis neminibus
ornare studebant. Qua enim libertate a suis magi-
stris, veteribus Gnosticis, in pluribus discesserat
Valentinus, eadem ab ipso in multis scessere dis-
cipuli ejus, Secundus, Epiphanius, Ptolemæus, Co-
lorbasus, Marcus, et alii: adeo ut Tertulliani⁸⁵ ætate
purus, et qualem excogitaverat ipse Valentinus,
Valentinianismus jam nullibi terrarum, præter-
quam Antiochiæ, sub Axionico vigeret. Cæteri
omnes nova suscepta larva, oblitterato etiam magis-
tri nomine, suum quisque hæresi propriæ nomen
imposuerunt.

I. De Secundo.

78. Primus quem post Valentinum proxime me-
morant Irenæus, Epiphanius, Theodoretus, Tertul-
lianus, vel quisquis alius auctor est Additamenti,
quod ad calcem libri *De præscriptionibus* legitur,
Augustinus et alii, Secundus est. Quis et qualis,
quove in loco natus, veterum nemo scripsit. Id
duntaxat ex Epiphanio⁸⁷ discimus, quod Valentino
coævus, magistrum novo aliquo invento superare
sic gestierit, ut tamen totum quod intererat inter
utrumque discrimen, totum fere in verbis hæserit.
Nam eadem, quæ Valentinus, docebat omnia, sed
ampliore sonitu furiosorum aures opplebat: Πάντα
μὲν τὰ κατὰ τὸν Οὐαλεντίνου ἐξηγεῖται, περισσό-

τερον δὲ ἤχον εἰς ἀκοῆς τῶν ἐμβρονημένων ἐξήχη-
σεν. Addit Augustinus, *Secundianos hoc a Valenti-
nianis distare dici, quod addant opera turpitudinis;*
forte quia turpem et obscenam Valentinianæ doctri-
nam impudentius prædicabant, omnique deposito
verecundia actu perficiebant. Neque enim princi-
piorum auctores erant, sed hæc a Valentino ac-
ceperant, qui si discipulis melior exstitit, forte quia
paulo verecundior. Et ita sentit Damascenus scri-
bens in lib. *De hæres.* Secundianos consensisse
cum Valentino, nisi quod eum in docenda et com-
memoranda obscenitate longe multumque supe-
rarint.

79. Secundo tribuunt Irenæus et Epiphanius,
quod octonarium primum distinxerit in quaterna-
rium dextrum et sinistrum, lumen et tenebras.
Nova quidem et ænigmatica verba, sed non novus
error. His enim significabat, ut supra ostendimus,
primum octonarium ex duplici quaternario conflari;
altero ex imparibus numeris, quos ex Pythagoreo-
rum mente dextros et faustos, altero ex paribus,
quos sinistros et infaustos vocabat. Idipsum est
quod Ptolemaici quaternionem masculinum et fe-
mininum appellabant. In eo vero ab his et a Va-
lentino discessit ille, quod Virtutem, quæ præ te-
meritate defecit, non a triginta Æonibus derivavit,
sed a fructibus eorum. Scilicet angelum quemdam
inferioris ordinis esse finxit, ne qua labe asperge-
retur superius Pleroma.

II. De Epiphane

80. Proximum Secundo subnectit Epiphanius
Irenæus: de hoc enim, nec de alio intelligenda
quæ in veteri Irenæi Latina interpretatione legi-
mus: *Alius vero quidam, qui et clarus est magister
ipsorum,* etc. Quorum quidem verborum Græca
licet apud Epiphanium desiderentur, merito tamen
sic habuisse conjicit Pearsonius: Ἄλλος δὲ τις,
ὁ καὶ Ἐπιφανῆς, διδάσκαλος αὐτῶν. Ubi imperitus
interpres misere lapsus, Tertulliano offendiculum
præbuit; nam et ipse scripsit, *insignioris apud
eos magistri.* Quippe neuter advertens, Irenæum
voce ἐπιφανῆς alludere ad hæretici nomen, ex
proprio appellativum fecerunt; definita Irenæi
verba in vagum et indefinitum sermonem, ex quo
nullius auctoris nomen colligi queat, perperam
convertentes. Quin tamen de Epiphane hic agat
Irenæus, dubitare non sinit Epiphanius, qui Se-

⁸³ Iren., lib. 1, cap. 21, n. 5. ⁸⁴ Id. cap. 27, n. 4.

⁸⁵ Adv. Valent., c. 4. ⁸⁷ Epiphanius. Hæres. xxxi, § 1.

cundo proximum recenset Epiphanem, in quem A
præterea apprime quadrant quæ *claro* illi seu *insig-*
gniorimagistro tribuunt Irenæus Latinus, et Tertul-
lianus. Σύγχρονος Secundo fuit Epiphanes, eique
proinde successit, non tam tempore, quam do-
ctrina ⁸⁸. Carpocratis, infamis illius hæresiarchæ
de quo postea disseremus, filius erat, et matris
cui nomen Alexandria; ex patre quidem Alexan-
drinus, ex matre vero Cephalenius. Liberalibus
disciplinis a patre non segniter excultus, tantos eo
duce in Platonica philosophia progressus fecit, ut
exquisitam hominis eruditionem suspicerent om-
nes. Egregiæ quidem dotes, sed quas cum in sui
ipsius, tum in aliorum perniciem misere convertit:
iis quippe abusus, nefaria patris dogmata amplia-
vit [XLVIII], audaciusque disseminavit; tum ad B
Secundum se atque ejus fautores applicavit, ac
illius in se virus, hoc est, imbutam venenata
quadam peste loquacitatem expressit. Omitto quod
Epiphanius ait ⁸⁹, Isidorum quemdam (philosophum,
an hæreticum Valentinianum, dubitat, affirmat
vero Clemens Alexand. ⁹⁰ Basilidis filium existi-
tisse) scriptis Parænesibus, Epiphani auctorem
erroris fuisse, ac Secundum et Epiphanem has
Paræneses ad usum sectæ suæ transtulisse. Quod
enim ex iis Parænesibus Fragmentum recitat
Clemens Alexand. lib. III *Strom.*, pag. 427, repu-
gnare videtur cum iis, quæ de conjugio docet
Epiphanes apud eundem Clementem. Quidquid sit,
Epiphanes ne pluribus exitio foret, diu vivere C
permissus non est. Nam cum ad XVII ætatis an-
num pervenisset, immatura morte præventus est:
quo anno, non constat. At cum Theodoretus scri-
bat ⁹¹ eum Adriano imperante hæresim suam
confirmasse, vix huic principi superfuisse potuit.
Quare vel sub ejus finem, vel inter initia Antonini
Pii obierit necesse est. Non tamen istius morte
compressum omnino malum. Sic enim vivens con-
terraneos suos, ex matre, Cephalenius tum præ-
stigiis, tum eruditione fascinaerat, ut mortuo
divinos honores detulerint, templum, altaria, Mu-
sæum in Same urbe extruxerint, sacrificia et li-
bationes tanquam Deo singulis noviluniis obtule-
rint, convivium egerint, ac hymnos ei cecinerint.
Quod adhuc Epiphani temporibus obtinebat. Scrip- D
psit inter alios librum *De Justitia*, ex quo fra-
gmenta quædam, quæ insanam hominis impieta-
tem ac libidinem præ se ferunt, descripsit Clemens
Alexandrinus. In eo justitiam Dei dicit esse κοινω-
νίαν τινὰ μετ' ἰσότητος, *quamdam cum æqualitate*
communione: indeque infert res cunctas, ipsas
etiam uxores, inter homines esse debere commu-
nes: quod quidem erroris portentum a Platone
accepit, qui si non ita reapse senserit, iis saltem
verbis usus est lib. V *De Republica*, quæ eum ita
sensisse pluribus persuasere. Quæ fuerint apud
scelestos homines dogmatis hujus consecraria, qui-

busve sordidari criminibus debuerint suum isto-
rum et canum synaxes, quilibet intelligit.

81. Quæ fuerit Epiphani de Æonibus sententia,
superius exposuimus. In eo duntaxat a Valentino,
et Ptolemaitis differebat, quod primum quaternari-
um aliis nominibus exprimeret. Nempe quod illi
Bythum et Sigen, Nun et Aletheian dicebant, hic
Monoteta et Henoteta, Monada et Hen. Totidem
voces Platonicis, cum de Divinitate sermo erat,
familiares, ut vidimus. Et eapropter a Clemente
Alexand. *Μοναδικῆς γνώσεως* auctor dictus est,
scilicet a Monade illa vel Monotete, quam a Pla-
tonicorum schola in suam invexerat. Cætera de
Valentinianorum hypothesi disserentes exposui-
mus.

III. De Epiphani discipulis.

82. Sicuti vero Epiphanes vetera magistrorum
ænigmata novis obscurare voluit, sic discipuli ejus
majores adhuc præceptoris dictis tenebras offun-
dere gestierunt. Hi sunt, auctore Epiphano ⁹²,
quorum nugæ tacito gerronum nomine refert Ire-
næus cap. 11, n. 5. Primam tetrada ex Proarche,
Anennoeto, Arrheto, et Aorato coagmentabant.
Ex Proarche vero emissum esse primo et quinto
loco Archen, ex Anennoeto secundo et sexto loco
Acatalepton, ex Arrheto tertio et septimo loco
Anonomaston, ex Aorato autem quarto et octavo
loco Agenneton effutiebant. Quas quidem ambages
(si quis tamen hujusmodi deliriis sensus subesse
possit) in notis ad hunc locum extricare conati
sumus. Sic primam ogdoada grandioribus, quam
cæteri solerent, nominibus infuscare placuit ve-
teratoribus istis; et ne aliorum Gnosticorum ve-
stigia relegere viderentur, Bythum (quem alii con-
jugis expertem, alii masculum et feminam, alii
neque masculum, neque feminam esse dicebant)
et Sigen de pristina sede deturbare, ut eo loco,
quem reliqui Bythio et Mixi assignabant, colloca-
rent. Sed pugna in verbis erat, eadem semper
stante hypothesi.

IV. De Ptolemæo ejusque discipulis.

83. Epiphanem excipit apud Epiphanium Ptole-
mæus, de cujus ætate, patria et moribus nihil
certi definiri potest. Secundi et Epiphani disci-
pulum, et utriusque coævum, magistris tamen
longe doctiorem fuisse significat idem Epipha-
nius ⁹³; de cæteris altissimum apud veteres silen-
tium. Plures quidem conjecturas his de rebus
proponit Dodwellus Dissert. IV in Iren. §. 28 et
seqq., sed quæ vix apud alios quam credulos lecto-
res fidem obtineant. Illud duntaxat ex Irenæo
concludere possumus, Ptolemæum, et si forte Va-
lentini viderit, eo tamen juniorem fuisse. Iste
siquidem Theodadem quemdam apostolorum di-
scipulum vidisse se jactabat, ut diximus: at Ire-
næus lib. II, cap. 32, n. 5, affirmat Ptolemæum
apostolos nunquam vidisse, imo vestigium apo-

⁸⁸ Epiph., Hær. xxxi, § 1. ⁸⁹ Id., Hær. xxxii, § 3. ⁹⁰ Lib. III, Strom., p. 418. ⁹¹ Lib. I, Hær. fab. c. 3. ⁹² Hær. xxxii, § 7. ⁹³ Hær. xxxi, § 1, et hær. xxxiii, § 1.

stoli ne in somniis quidem assecutum fuisse : id est , ætate juniorem fuisse , quam ut ad apostolorum discipulos pertingere potuerit. Tantam sibi famam apud Valentinianos fecerat ille , ut hujus schola nominis celebritate cæteras omnes longe superaret. Hanc vocat Irenæus ⁹⁵ ἀπάνθισμα τῆς Οὐαλεντινίου σχολῆς. Quasi diceret , lectissimos quosque e Valentinianis hortis decerptos flores , quod e subtilioribus quibusque Valentinianæ scholæ dogmatis hypothesim suam adornasset Ptolemæus. Quamobrem cum istius Valentinianæ secæ coryphæi placita præ cæteris exagitanda sibi suscepisset auctor noster (ratus nimirum, iis semel subversis, aliorum ruinam brevi secuturam), cæteris etiam accuratius et fusius explicare suarum esse partium arbitratus est. In hac proinde explicatione priora novem libri primi capita insumpsit. Quin enim in iis capitibus Ptolemæi sententiam referat, vix dubitem. Nam in Præfatione spondet se *sententiam eorum, qui sunt circa Ptolemæum*, τῶν περὶ Πτολεμαῖον, compendiose et manifeste ostensurum. Ubi licet Hellenismus, τῶν περὶ Πτολεμαῖον, pro linguæ Græcæ genio, ἀμφίβολος sit, et de Ptolemaicis æque ac de Ptolemæo ipso explicari possit; de posteriori tamen præcipue intelligendum esse demonstrat, quod reserata jam hypothesi, narrandi finem faciens, addit apud veterem interpretem in fine capituli 8 : *Et Ptolemæus quidem ita*. Quæ quidem etsi in hodierno Epiphani textu Græco desiderentur, credere satius est ab hoc [XLIX] omissa, quam ab interprete contra Græci codicis, quem præ oculis habebat, fidem addita. Sic intellexit Tertullianus, nec ad aliud quam ad Ptolemæum pertinere priora Irenæi capita censuit. Explicatis enim ex Irenæi mente, et iisdem pene verbis, triginta Æonibus, hos subinde vocat *familiam Ptolemæi*. Et postea cap. 12 Jesum ex Æonum omnium symbolis concretum appellat, *Miscellaneam Ptolemæi*. Et cap. 19 cum spiritalem Achamotheæ conceptum descripsisset : *Hoc est*, inquit, *mulum de asino pingere, et Ptolemæum describere de Valentino*. Sic totum illud Valentinianum systema, quod initio libri primi exposuit Irenæus, ad Ptolemæum ille semper retulit. Unde inferendum, eos quorum sententiam describit Irenæus cap. 12 his quæ apud veterem interpretem leguntur verbis : *Hi vero qui sunt circa Ptolemæum scientiores, duas conjuges habere eum Bython dicant*, etc., Ptolemæi discipulos quosdam esse a magistri doctrina degeneres, non Ptolemæum ipsum, cujus placita, eaque diversa, jam retulerat : minusque recte fecisse Epiphanium, qui, quæ plurali numero expresserat Irenæus, in singularem converterit, et quæ ille de discipulis tantum scripserat, ad hos et ad magistrum ex æquo, imo ad istum præcipue detorserit : Ὁ Πτολεμαῖος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, εἶτι ἐμπειρότερος ἡμῶν τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου, δύο συζύγους τῷ Θεῷ,

⁹⁵ Præf. lib. 1.

A παρ' αὐτοῖς Βυθῷ καλουμένῳ, ἐπενόησέ τε καὶ ἐχαρίσατο. Longe melius Irenæi mentem accepit Tertullianus, qui, quæ hoc cap. 12 narrat Irenæus, in emendatores Ptolemæi confert. *Exstiterunt enim*, ait cap. 33, *de schola ipsius, discipuli super magistrum, qui duplex conjugium Bytho suo affingerent*, etc. Hoc vero duntaxat a magistro discrepabant discipuli, quod ille unam conjugem, Ennoëam nempe seu cogitationem; isti duplicem, cogitationem et voluntatem, Bytho suo tribuerent : ita ut utriusque ex æquo suffragante opera Nun et Aletheian produxerit Bythus, respondente Nu voluntati, Aletheia cogitationi : cum e contrario vellet Ptolemæus, Bythum per unam cogitationem emisisse Nun et Aletheian. Quæ quidem discipulorum sententia rationi magis consentanea videbatur. Cum enim utriusque in eo consentirent, quod Æonum conjuges meras eorum affectiones esse assererent, ut superius probavimus; æquius videbatur cogitationem simul et voluntatem, affectiones a Bytho indistinctas, in productionem Nu et Aletheiæ influere, quam cogitationem tantum ommissa voluntate. Cætera nihil dissidebant discipuli a magistro. Hic vero paulo aliter atque Valentinus de *Termino*, Christo et Spiritu sancto, ac Jesu sentiebat. Sed utriusque sententiam supra de Valentino agentes exposuimus, ubi cum in explicandam enucleatius Ptolemæi hypothesim diutius incubuerimus, nihil hic dicendum superest. Scripsit is epistolam ad mulierculam quamdam, nomine Floram, quam descripsit Epiphanius, in qua Legem Mosaicam, seu Pentateuchum, a supremo Deo et Patre sancitam negat, sed trifariam distribuendam esse censet. *Quædam enim*, inquit, *ad ipsum Deum* (mundi conditorem) *ejusque sanctiones pertinent : alia autem Mosi tribuenda sunt, non quidem quatenus aliquid a Deo illius interventu decretum est; sed quatenus per se ac suapte sponte nonnulla constituit : aliorum denique seniores, qui in populo erant, auctores exstiterunt, ac primi illi privata quædam præcepta inserere sunt ausi*. Sic veterator ille, Valentini, aliorumque Gnosticorum principiis inhærens, qui summum Deum velut otio torpentem sibi fingebant, qui deposita mundi regiminis sollicitudine, ejus curam omnem angelis crederet. Ex quo sequebatur veterem legem nihil ad eum pertinere. Sed de his supra.

V. De Colorbaso.

84. Ptolemaicis illis apud Irenæum succedit, Marcoque præit Colorbasus. Quamvis enim hujus nomen sileat, ad ipsum tamen pertinere, quæ cap. 12, n. 3, refert placita eorum *qui prudentiores illorum* (Ptolemaicorum scilicet) putantur esse, patet ex Epiphanio hæc. xxxv, unde concludere licet, Colorbasum Ptolemæi discipulum fuisse; an vero et Marci? paulo major difficultas. Id quidem asserit Epiphanius, scribens Colorbasum a Marci præstigiis inentias suas corrogasse, fuisseque ei primum

cum Marco societatem, et dogmatum consensio-
nem; postea velut caput a serpentis corpore divul-
sum, plurimis exitio fuisse. Idemque colligitur ex
Augustino et Damasceno lib. *De hæres.*, ac Theo-
doreto lib. 1, cap. 12. Sed vereor ut Epiphanius
primum deceptus, alios demum in errorem secum
abduxerit. Nam Irenæus, cui potior fides, Colorba-
sum non Marci, sed Ptolemæi auditorem facit, ut
mox videbamus, et Valentini discipulos ordine re-
censens Colorbaso Marcum postponit. Imò cap. 14
Marci hypothesim expositurus, remque a capite re-
petens, satis perspicuis, ni fallor, verbis significat,
huic Colorbasum viæ ducem fuisse. Ait enim, *Marcum vulvam et susceptorium Colorbasi Silentii semet-
ipsum solum fuisse, dixisse: ὅτως Μάρκος μήτραν
καὶ ἐκδοχέιον τῆς Κολορβάσου Σιγῆς* (sic legendum)
εἰσηγήσατο αὐτὸν μονώτατον γεγονέναι λέγων. Mar-
cus autem vulva et susceptorium Colorbasi Silen-
tii dici non potuisset, nisi a Colorbaso mysteria
Valentinianorum Sigis edoctus fuisset, quæ in eo
tanquam in vulva formam et incrementum accipien-
tia, inde in lucem emitterentur. Nec omittendum
quod idem Irenæus recensita jam Colorbasi et di-
scipulorum ejus hæresi, ad Marcum sermonem con-
vertens subdit: *Alius vero quidam ex iis, qui sunt
apud eos, magistri emendatorem se esse glorians,
Marcus est autem illi nomen, etc.* Ad alios certe
spectare posse non videntur ea verba, *ex iis qui
sunt apud eos, quam ad illos, de quibus mox dix-
erat, multa autem pugna apud eos etiam de Salvatore,*
Colorbasæos scilicet. Et quis ille magister, cujus
emendatorem se esse gloriabatur Marcus, nisi Co-
lorbasus, de quo mox sermonem fecerat? Neque
enim hæc ad Ptolemæum referri possunt, cujus hæ-
resim longe antea descripsit, et inter quem ac
Marcum plures alios scholæ Valentinianæ duces in-
terserit. Non aliter Irenæum, quod ad Colorbasum
attinet, intellexit Tertullianus, *Adv. Valent.*, cap.
4. Ait enim, *Valentinum, cujusdam veteris opinio-
nis semen nactum, Colorbaso viam delineasse; eam
postmodum Ptolemæum intrasse; deduxisse demum
Heracleonem inde tramites quosdam, et Secundum,
et Magum Marcum.* Viam scilicet Colorbaso affir-
mat delineasse Valentinum, ut scite observat Dod-
wellus⁹⁵; viam eandem intrasse Ptolemæum; ex
eadem illa via tramitem deduxisse Marcum; viæ
scilicet allegoria ubique continuata. Ubi licet Co-
lorbasum Ptolemæo ac Secundo priorem facere vi-
deatur; in quo lapsum eum puto, et ab Irenæo
[L] recessisse; in eo tamen huic assentitur, quod
Marcum Colorbaso posteriorem innuat. Nec moror
quod in lib. *De præscript.*, cap. 50, ille huic præ-
ponatur. Nam Catalogum illum hæreticorum, qui
ad calcem libri *De præscript.* legitur, genui-
num Tertulliani fetum non esse consentiunt eru-
diti.

85. Longe aliter atque cæteri Valentiniani pri-

amam ogdoada explicabat Colorbasus. Illi enim pri-
mos octo Æones gradatim alterum ab altero sic
emissum volebant, ut posteriorem tetradia a priori
penitus separatam et inferioris naturæ esse senti-
rent. Hic vero primam ogdoada non gradatim, seu
καθ' ὑπόθεσιν, sed simul et in unum, *ὁμοῦ καὶ εἰς
ἅπαξ*, emissam esse censebat: adeo ut non multi
Æones, sed unus et idem esset, qui pro variis ope-
rationibus et proprietatibus varia sortiretur nomina
et appellationes, Patris videlicet, cum aliquid emit-
tere cogitavit Veritatis, *ubi eaquæ emisit vera fuerunt,*
Hominis, *cum voluit semetipsum ostendere, etc.* Homi-
nem etiam et Ecclesiam non a Logo et Zoe, cum
aliis Valentinianis, sed potius Logon et Zoen ab Ho-
mine et Ecclesia produci cum veteribus Gnosticis
asserbat. De Salvatore autem non una erat, sed
multiplex apud Colorbasæos sententia. Quidam ex
Æonum omnium symbolis conflatum esse dicebant,
et ea ratione *εὐδοκητὸν* in Evangelio dici putabant,
dum nimirum Pater Filium compellans ait: *Οὗτός
ἐστὶν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα, Hic
est Filius meus dilectus in quo mihi bene compla-
cui*⁹⁶: quod videlicet universo Pleromati Patris
gloriam per eum illustrare placuerit. Alii eum ex
solis decem Æonibus, quos Verbum et Vita in lu-
cem extulerunt, productum fuisse tradebant; ut sic
explicarent, cur interdum in Evangelio Verbum et
Vita vocetur, quod scilicet avita nomina retineat.
Alii eum Christi et Spiritus sancti, qui fulciendi
Pleromatis causa producti sunt, sobolem esse ma-
lebant; et eapropter Christum patrio nomine ap-
pellari. Alii eum ex duodecim illis Æonibus, qui ex
Homine et Ecclesia exstiterunt, ortum esse conten-
debant: hincque fieri ut ipsemet sese Filium homi-
nis confiteatur, tanquam hominis nepotem. Quan-
quam, ait Tertullianus cap. ult. *adv. Valent.* post
Irenæum, *sunt qui Filium hominis aliunde concepe-
rint dicendum*, quod nimirum supremus Pater
quandoque hominis vocabulo nuncuparetur, cum
videlicet seipsum hominibus manifestum faciebat.
Præter eos errores, quos Colorbasæis tribuunt Ire-
næus, Tertullianus et Epiphanius, addit Augustinus
lib. *De hæres.*, quod vitam omnium hominum et ge-
nerationem in septem sideribus, septem scilicet
Planetis, consistere affirmaverit Colorbasus. Quod
e Platonicorum lacunis hauserat. Nam ii animam
animalem ex circuitu cælestium mundorum nobis
advenire dicebant, et eorundem motibus fatali ne-
cessitate constrictam obtemperare, ut superius ex
Jamblichio probavimus.

VI. De Marco Mago.

86. E Colorbasi schola prodiit Marcus, pro more
veteratorum illorum magistri deliria novis ine-
ptiis cumulaturus. E Basilidis Gnostici stirpe de-
scendisse scribit Hieronymus⁹⁷; quod si verum,
avitæ impietatis non degener fuit soboles. Famosis-
simus fuit apud Valentinianos, nullique illius scho-

⁹⁵ Diss. IV, in Iren. § 19. ⁹⁶ Matth. XVII, 5.

⁹⁷ Ep. 53, al. 29, t. IV, nov. edit.

læ ducum, ne quidem ipsi Ptolemæo, tum loquacitate, tum discipulorum numero secundus, imo mille nocendi artibus superior. Et eapropter utriusque hæresim vafritiem ac scelera speciali cura ac fusiori stylo descripsit Irenæus. Qui dum Marci errores ac vitia confutat ac prodit, supponere videtur adhuc in vivis superstitem manere. Scribebat porro S. doctor sub Eleutherii pontificatu, annis plus minus post Christum natum 180. Cum vero jam longe lateque propagata esset Marcosiorum secta, in ipsumque etiam Occidentem invasisset, nec id nisi plurimum annorum spatio fieri potuisset, non male conjecerit quisquis hujus initia ad annum circiter 160, imo paulo citius ad extrema Valentini vitæ tempora retulerit. Magicarum præstigiæ peritissimus cum esset Marcus, pro more Gnosticorum omnium, qui tetrum illud scientiæ genus a Platonicis magistris suis acceperant, quibus sub specioso Theurgiæ nomine maxime familiare ac summo in honore fuit, ut apud Porphyrium, Jamblichum et alios videre est; mirum quot viros et mulieres in fraudem induxerit, et ad se converterit, velut ad hominem singulari quadam scientia ac potestate præditum. Parum esset si mulierum mentibus duntaxat, non etiam corporibus insidias struxisset ille perditus. Dæmonem quemdam habuisse paredrum seu assessorem suspicatur Irenæus, cujus opera tum ipse vaticinia quædam edere videretur, tum etiam efficeret, ut misere seductæ mulieres vaticinarentur. Potissimum enim circa mulieres studium et operam impendebat, eas præsertim quæ eleganter cultæ, opibus abundabant. Nefarias hominis artes, præstigiæ, horrendasque verborum formulas, quibus simpliciores ad insaniam, eandemque secum blasphemiam adigebat, fuse describit Irenæus cap. 12 et seqq. Sed illud non omnittendum sceleris genus, quod nedum sacerdotium, nulla accepta secundum Ecclesiæ leges manuum impositione, sibi arrogaret, sed et mulieribus in prostitutæ pudicitæ pretium per summum nefas committeret. Nempe cum probe conscii essent ipsi etiam perditissimi quique eorum temporum hæretici, nullam sine vero sacrificio Christianam societatem esse posse, id utcunque adumbrare studebat Marcus. Nam pocula vino (albo procul dubio) mista consecrare se fingens, prolatis solemnibus invocationis verbis, efficiebat ut rubicunda et purpurea apparerent: ut sic existimaretur superna Gratia sanguinem suum per ipsius invocationem in poculum illud stillare. Quod et a mulieribus factitari postmodum jubebat. Ubi facile adverterit quisquis tantisper anticipatis Calvinianorum et Lutherianorum opinionibus animum exuere voluerit, tam alte tunc temporis eorum qui Christianum nomen, etiam specie tenus, profitebantur, animis illud insedissee, sacra dona consecratione facta in verum Christi corpus et sanguinem converti, eo conversionis genere, quæ nunc transsubstantatio dicitur, ut: ii qui legitima auctoritate ac potestate destituti vi-

A num in Christi sanguinem, invisibili, vera tamen ratione convertere se non posse probe sciebant, præstigiis uterentur, ut id operari se persuaderent. Age, quæso, fac Marcum et ejus asseclas in Eucharistia nihil aliud agnovisse quam meram Christi corporis et sanguinis figuram, eadem semper perseverante substantia [LI] panis et vini post consecrationem; ut quid tam operose studuisset vinum album in rubrum colorem commutare, sanguinemque desuper stillantem exhibere et prædicare, nisi Christianorum omnium ea tunc fuisset sententia, vinum consecratione facta non manere, sed in verum sanguinem converti? Facinus hæcenus in cœtibus ecclesiasticis inauditum exhorruissent quique, nec fuisset qui eo liquore, qui sanguinem retulisset, quemque verum esse sanguinem jactasset impostor, labia cruentare non refugisset; cum tamen ex Irenæo constet, nullum fuisse, qui ex eo gustare non gestiret. Adeo infixæ erat omnium Christianorum animis ea sententia, Eucharistiam verum Christi corpus et sanguinem esse. Alio præstigiæ genere fucum suis faciebat magus. Nam post sacrilegam a mulieribus attentatam consecrationem, ipse aliud poculum longe majus eo, quod a muliercula seducta consecratum fuerat, proferens, atque ex minore illo, a muliere consecrato, in id quod a se allatura erat transfundens, præmissis ridiculis quibusdam verbis, efficiebat, ut magnum poculum ex parvo usque adeo impleretur, ut etiam superflueret.

C 87. His ac similibus dolis Marcus ejusque discipuli, iisdem veteratoriis artibus eruditi, orbem circumeuntes, fœda vitiorum et errorum colluvie hunc infecerunt. Ab Asia malum cœpisse videtur: diaconus enim ille, cujus uxorem, hospitalem hominis beneficentiam remuneraturus Marcus constupravit, Asianus erat. Inde in occiduas partes diffusum, Rhodanenses regiones subit. A Marci discipulis, potius quam ab ipso magistro huc illatum fuisse, ex Irenæi verbis concludi posse videtur. Mirum igitur Hieronymum, tum in cap. LXIV Isaia, tum epistola jam citata confidenter scripsisse, quasi ex Irenæo: *quod Marcus quidam de Basilidis Gnostici stirpe descendens, primum ad Gallias venerit: et eas partes per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverit: maximeque nobiles feminas, quædam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amorem sui concilians. Inde Pyrenæum transiens Hispanias occupavit, et hoc studio habuerit, ut divitum domus, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur variis desideriiis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille (Irenæus) scripsit ante annos circiter trecentos; et scripsit in his libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit. Quamvis, ut dixi, id Irenæus Marci discipulis ascribat, quod in Gallias venerint, et eas partes per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverint; nolim ta-*

men cum Hieronymo, qui illud ipsi Marco tribuit, A proterve contendere, ratus videlicet alterum cum altero facile conciliari posse. At quod Marcus Pyrenæum transiens Hispanias occupavit, tantum abest scripsisse *Irenæum in his libris quos adversus omnes hæreses composuit*, ut ne quidem cogitare potuerit. Fuisse quidem Marcum quemdam, qui Gnosticorum errores in Hispaniis disseminaverit, diserte scribunt Sulpitius Severus lib. II *Hist. sacr.*, c. 60, et Isidorus Hispalensis lib. *De script. eccles.* Sed eum e Memphi in Ægypto oriundum, secta Manichæum, ac sæculis duobus Marco Mago recentiorum fuisse, ex iisdem patet. Addunt enim, Marcum Memphitanum, cum in Hispanias advenisset, discipulos habuisse mulierem quamdam, Agapen nomine, et Elpidium Rhetorem, a quibus institutus fuit Priscillianus, qui a concilio Cæsaraugustano anno 380 cum Elpidio magistro damnatus fuit, et anno 385 Trevis jussu Maximi Tyranni capite truncatus. Vel ergo memoria lapsus Hieronymus, vel homonymia deceptus Marcum Memphitanum cum Mago confudit.

88. Longum esset, imo supervacaneum singulas præstigiatoris hujus ineptias recensere. Nihil quippe, aut parum a cæteris Valentinianis dissidebat, nisi quod ut nugis pretium adderet impervia quædam obscuritas, quæ alii planius et simplicius tradebant, hic Pythagorica methodo usus, allegorica elementorum, litterarum, syllabarum, et numerorum farragine, fictitiis Pleromatis mysteriis caliginem offundere satagebat. Nempe totum Pleroma instar nominis cujusdam; tetradas, decada et ogdoada, instar totidem syllabarum; Æones vero singulos instar singularum litterarum, ex quibus mysticum Pleromatis nomen coalesceret, exhibebat. Litteras vero viginti quatuor Græcorum, velut ἀπορροιας, *effluvia* quædam esse contendebat, tres eas Virtutes, quibus universus superiorum elementorum numerus continetur, adumbrantia. Sic mutas novem litteras, Patris et Veritatis imagines esse dicebat: quod videlicet muti ipsi sint, hoc est, ejusmodi, qui nullis verbis exprimi possint; semivocales autem, quæ octo sunt, Verbi et Vitæ; quod inter vocales et consonantes velut mediæ interjectæ sint, atque ut a superioribus defluant, ita vicissim inferiora ad eas referantur: vocales porro, quæ ipsæ quoque septem sunt, Hominis et Ecclesiæ; quando quidem vox per Hominem progressa, omnia informavit. Fuit itaque hæc Marci sententia, singulos Æones in Pleromate peculiare suos habuisse characteres et sonos, ad quorum imaginem litteræ Græcorum expressæ sint.

89. De Jesu Christo eadem pene, ac cæteri Valentiniani, effutiebant: eum scilicet a rerum omnium parente, Verbi opera electum, ut ipsum hominibus notum faceret, ad supernæ Virtutis imaginem dispensatum fuisse: quamobrem ab iis Virtutibus, quæ a Verbo et Vita, Homine et Ecclesia profluxerant, productum fuisse, ad id tamen operam suam

conferentibus et quatuor illis supremis Virtutibus, non quidem immediate et per seipsas, sed per angelum Gabrielem, qui Verbi; Spiritum sanctum, qui Vitæ; Altissimi virtutem, quæ Hominis; Virginem denique, quæ Ecclesiæ locum suppleret. Sic autem a Maria in lucem editum fuisse, ut per uterum ejus, ceu aqua per tubum transiens, nihil ex ea sumpserit. In eum vero, cum ad aquam venisset, columbæ instar descendisse supernum Salvatorem, qui cum Æonum omnium fetus esset, omnium in se virtutem complectebatur: hincque esse qui per os Jesu verba fecerit, seque Filium hominis confessus fuerit, quod supernum Hominem patrem haberet.

90. Mitto quas de mundi hujus aspectabilis ortu nugas venditabant. Hunc ad imaginem supernorum sic conditum volebant, ut in singulis fere partibus Pleroma referret. Platonicum id dogma fuisse a nugatoribus istis recoctum superius ostendimus. Ut autem confirmandis, si superis [LII] placet, tot et tantis emotæ mentis deliramentis sacrarum Scripturarum auctoritas non deesset, stupendum quantas admoverent machinas, ut eas tam impie quam ridicule discerperent, consuerent, et obtorto collo in alienos ineptosque sensus traherent. Parum fuisset, nisi innumeras propemodum finxissent apocryphas spuriasque Scripturas, quibus fucum facerent imperitis. Quos libros supposuissent, Irenæo nostro sigillatim edisserere non placuit. Id tantum constat, ridiculam illam, quam de Christo puero fabellam enarrant cap. 20 occurrere in pseudo-Evangolio infantie Christi, quod Arabice cum Latina interpretatione edidit Henricus Sikius, et in aliis quibusdam ejusdem furfuris scriptis, quorum meminimus in notis ad hunc locum.

91. Quibus sacrilegiis venerandum Eucharistiæ mysterium, et Ordinationis sacramentum contaminassent, ac funditus evertissent, jam vidimus. Mirum si aliis sacramentis pepereisset impietas. Baptismo profanum quoddam et a Satana suggestum initiationis genus, ad sacri illius lavacri, per quod ad Deum regeneramur, eversionem, totiusque adeo fidei abjectionem, substituerant. Redemptionem vocabant illi, hancque iis, qui perfectam γωσιν consecuti fuerant, necessariam esse dicebant, ut in Virtutem, quæ super omnia eminet, regenerarentur. Aliter enim fieri non posse, ut cuiquam aditus ad Pleroma pateret: quippe cum ea esset, quæ usque ad intimum Bythi sinum eos eveheret. Eam porro redemptionem, vulgarem Christianorum baptismum infinito superare intervallo non pudebat asserere. Ille siquidem animalis, illa spiritalis; hic a conspicuo Jesu institutus, illa ab eo qui in eum descendit, *Salvatore*; hic ad poenitentiam annuntiatus, nec eo, quem conferebat Joannes, virtute superior; illa consequendæ perfectionis causa desuper allata. Hæc inter Marcianos conveniebant. At vero de Redemptionis modo dis-

sentiebant : *Quoniam, inquit Irenæus⁹⁸, unusquisque illorum, quemadmodum ipsi volunt, tradunt eam. Quanti enim sunt hujusmodi sententiæ mystici antistites, tot sunt et redemptiones.*

92. Alii apparato nuptiali cubiculo, mysticis quibusdam ritibus, profanisque verborum formulis initiandos suos consecrabant. Hæ spiritales ipsorum nuptiæ, ad supernorum conjugiorum similitudinem. Alii baptismi cæremonias adumbrabant. Nam ad aquam ducentes eos, inter baptizandum hæc verba proferebant : *In nomen incogniti Patris omnium; in Veritatem matrem omnium : in descendentem in Jesum, ad unitionem et redemptionem et communionem virtutum.* Alii ut terrorem miseris incuterent, insulsam et sensu vacuam grandiorum Hebraicarum vocum congestum efferebant. Tum Catholicorum unctiones æmulati, initiatos suos opobalsamo ungebant. Quidam spreto aquæ baptismo, oleum et aquam una permiscebant, ac in eorum, quos initiabant, caput injiciebant, verba quædam ab iis quæ diximus haud dissimilia proferentes. Atque ipsi quoque balsamum adhibebant. Alii hæc omnia improbant et repudiantes, divina mysteria, quæ nec sensibus, nec mente percipi possunt, per res sensiles et corporeas peragenda esse negabant. Perfectamque redemptionem spiritalem esse, non corporalem, et in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censebant. Ex his specialem quamdam hæreticorum sectam fecit Theodoretus⁹⁹, quam Ascodrutarum, seu Ascodrupitarum vocat; a quibus et apud quos nullum celebrari baptismatis mysterium asserit. An iidem sint cum Ascodrobis, quibus Ancyram Galatiæ suo tempore infestari, alibi vero terrarum ignorari scribebat Hieronymus in epist. ad Galat., affirmare non ausim.

93. Alii denique redemptionem in vitæ finem rejiciebant. Cum quis igitur ex hac vita excessurus erat, hujus capiti oleum et aquam injicientes, ridiculis cæterorum Marciosiorum adhibitibus invocationibus, insuper jubebant, ut cum ad Principatus, ac Potestates, et Demiurgum venisset, certis quibusdam verbis, quæ refert Irenæus, eos compellaret, quibus manus eorum effugeret. Nec illorum nomen expressit Irenæus. Sed ex Epiphano¹ discimus, Heracleonitas fuisse, ab Heracleone sic dictos. Hunc Colorbaso successisse putat; Tertullianus vero Colorbasum inter et Heracleonem interscribit Ptolemæum. Ex Irenæo colligi posse videtur Marci discipulum fuisse : cum illius placita inter varia Marciosiorum dogmata referat. Augustinus, eni consentire videtur et Damascenus, utriusque, Marci videlicet et Colorbasi, discipulum fuisse putat. Ex Origene², Valentini discipulus dictus est; ex Clemente Alexandrino³, maxima illius in Valentini schola fuit existimatio. Sed hæc omnia nullam certam temporum notam designant : et ut ex poste-

rioribus inferatur Heracleonem Valentini dogmata amplexum fuisse, ipsi tamen Valentino coævum exstitisse concludi posse non puto. Quare malim illius ætatem in incerto relinquere, quam quidquam temere definire. Scripserat Heracleon Commentarios, saltem in Joannis Evangelium. Nam Origenes in suis, plures illius diversorum locorum expositiones refert et confutat. Quin etiam merito redarguit, quod his Joannis verbis, *χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, sine ipso factum est nihil*, impudenter addere ausus fuisset, *τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τῇ κτίσει, eorum quæ in mundo sunt, et creatione*; ut nimirum hinc cum cæteris Valentinianis conficeret, non omnia per Verbum condita fuisse : *Æonum* quidem inferiorum, ac mundi ipsius, interpositu Demiurgi, auctorem esse; at non superiorum quatuor *Æonum*. Hos Heracleonis in Joannis Evangelium *Commentarios*, si non præ oculis, saltem in mente habuisse videtur Photius, ut scite notat cl. Grabius in *Spicileg.*⁴, quando epist. 134 ad Joannem Protospatharium (apud Grabium male omnino *Aspatharium*; nempe littera *α* hic numeralis est) scripsit : *Οὐδὲ γὰρ ἐφ' ὕβρει καὶ διαβολῇ τοῦ νόμου τὸ, ἡ χάρις δὲ καὶ ἀλήθεια δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσμοῖς περιήρμοσεν. Ἡρακλέων γὰρ ἂν οὕτως εἶποι, καὶ οἱ παῖδες Ἡρακλέωνος. Non enim in contumeliam et criminationem Legis dictum illud : « Gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est. » Evangelicis sancitis adaptabatur. Heracleon ita diceret, et Heracleonis filii.* Quibus innuit Heracleonem in suis Commentariis hæc Evangelii verba in contumeliam legis detorsisse. Aliud etiam Heracleonis Fragmentum de martyrio refert Clemens Alexand. loco mox laudato, quod ex aliquibus in Lucam Commentariis exscriptum videtur. Ubi enim præmisit Clemens hunc Evangelii Lucæ xii, 11, locum : *Cum autem induxerint vos in Synagogas, etc.*, subjungit : *Τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τόπον Ἡρακλέων... κατὰ λέξιν φησὶν, etc.* Hunc locum exponens [LIII] Heracleon... his verbis dicit, etc. In *Eclōgīs propheticis* ad calcem ejusdem Clementis, occasione horum Joannis Baptistæ verborum, Luc. iii, 16 : *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni*, citatur altera Heracleonis sententia dicentis, quosdam igne signasse aures eorum, qui baptismatis sigillum acceperant, ita intelligentes illud apostolicum. Tum proxime subnectitur γ. 17 : *Cujus ventilabrum in manus ejus, etc.* Quibus firmari videtur eorum conjectura, qui existimant ab Heracleone elucubratos etiam in Lucam Commentarios. Cæterum cum Valentino paria sensisse, sed novitate quadam pronuntiationis voluisse videri alia sentire, tradit Tertullianus, vel alius quivis cap. 49, lib. *De præscript.*, cui consentiunt Epiphanius et alii omnes. Hoc duntaxat a Ptolemaicis differebat, quod supremum omnium parentem, quem ii Bythum nomina-

⁹⁸ Lib. 1, cap. 21, n. 1. ⁹⁹ Lib. 1. c. 9 et 10. ¹ Hær. xxxvi. ² In Joan., p. 60, edit. Huet. ³ Clem. Alex., lib. iv Strom., p. 502. ⁴ Spicileg. Patr. et Hær. n sæc., p. 117.

bant, ille Hominem appellaret, ut auctor est Epiphanius. Eidem insuper ascribit Origenes⁵, quod animam natura immortalem esse non existimaret, sed corruptibilem. At ea erat communis Valentinianorum omnium de anima animali sententia, quam vel perire vel servari putabant, prout meliora vel deteriora elegisset.

94. Sed ut ad id revertamur, unde digressi sumus, quilibet, etiam tacentibus nobis, perspicit, superius expositas hæreticorum redemptiones manasse ab impuris ethnicorum initiamentis, quæ tanti fecere Platonici, tetrīs magorum artibus præ cæteris mancipati. Ut enim certis quibusdam ritibus ac cæremoniis gentilium Mystæ secretiorum quorumque sacrorum participes effecit, perfectionis apicem attingisse censebantur: sic et apud Marcianos qui redemptionis ritibus semel defunctus arcanorum sectæ conscius factus fuerat, ad perfectionis culmen evehctus existimabatur. Hinc initiationes ethnicis dictæ τελεται, quia perfectionem afferre credebantur; Marcianis vero ἀπολυτρόσεις, quod hominem ab omni mortalitatis fæce, et imperfectionum radice ignorantia, liberarent. Eisdem suis frequenter inculcabant Platonici, ceu ad animæ purgationem apprime necessarias: quatenus religiosi ritibus, ut vocabant, expurgata anima, apta evaderet ad deos suscipiendos fatidicæque eorum potestatis particeps fieret. Legatur Jamblichus, sect. III, v et x. Sed sicuti ex hæreticis aliqui divina mysteria per res sensiles et corporeas peragenda esse negabant; sic etiam ex Platoniciis quidam, ut Porphyrius, existimabant usum rerum materialium, in sacris, haud congruum esse diis, qui a materia omnino secreti existunt. Id vero sibi de sua redemptione spondebant Marcianis, ut eum perfectionis gradum, perfectissimam videlicet et numeris omnibus absolutam, qua sola stat salus, cognitionem ineffabilis Virtutis, quo nequidem Petro et Paulo, aut alii cuius apostolorum (sic blasphemabant) pervenire fas fuit, assecuti; nec hinc, quandiu viverent, excidere, nec quavis mundana potestate post mortem retardari possent, quin destinatas sibi in Pleromate sedes statim capesserent. Redemptionis enim beneficio effici, ut,

A quidquid egissent in hac vita, a iudice nec prehendi, nec conspici possent. Eapropter omnia sibi licere arbitrati, facinorum omnium ac libidinum cæno volutari non erubescabant. Hæc erant exitiosi dogmatis necessaria consecraria, ut jam exposuimus. Quod vero barbaris quibusdam vocibus, peregrinisque ac insolitis verborum formulis hæretici suos initiandos uterentur, pythagoricum etiam et platoniceum erat. Quid et quantum ejusmodi vocabulis in gentilium sacris adhibitis tribuerent Pythagoræ et Platonis discipuli, notum est ex Porphyrii epistola ad Anthonem, et Jamblichi, sect. VII, cap. 4 et 5, ut alios taceam. Ea licet mortalibus ignota, sensu plerumque vacua, et significatione cassa, præ cæteris tamen convenire divinis existimabant: tum quod in Assyria et Ægypto pridem usurpata, ubi primum deorum cultus effloruit, hisque majus ac frequentius cum mortalibus intercessit commercium, ea cæteris omnibus antiquiora, diisque notiora ac familiariora esse viderentur. Quibus iisdem rationibus permoti Marcianis, Hebraica, Chaldaica et Syriaca vocabula aliis omnibus anteponebant; quod iis omnium primis et antiquissimis, oracula sua fudisset Deus, eaque soni insolentia incutiendo imperitorum pectoribus terrori aptiora essent.

95. Hactenus recensitis quam accurate fieri potuit, iis quos Irenæus Valentino tribuit discipulos, ad utrorumque magistros sermo cum eodem conferendus. Nihil quippe efficacius, et merito quidem, ipsi visum est ad Valentinianorum insaniam retundendam, quam ut infamem eorum originem proderet, seu, ut verbis illius utar, *referret spurcissimum fontem et radicem eorum, uti intelligeretur arbor, de qua defluerant tales fructus*⁶. Veros siquidem stirpis suæ auctores, Simonem et Menandrum, erubescabant Valentiniani, et tam probrosos magistros omni, quo poterant, conatu repudiabant. Hos tamen germanos eorum parentes existisse, vellent, nollent, invicte demonstrabat tum dogmatum consensio, tum continua neque interrupta a Simone ad Valentinum scholarum hæreticarum successio, a quibus et in quibus hic quidquid postmodum blateravit, mutuatus est.

ARTICULUS III.

DE VALENTINI MAGISTRIS.

I. De Simone Mago.

96. Simon, *pater omnium hæreticorum*, a quo Gnostici omnes initia sumentes, *impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam*, Gitthis olim oppido, Epiphaniæ ætate, vico Samariæ oriundus fuit⁷. Tantum apud populares suos magicis artibus, in quibus æqualem nullum habebat, valuit, ut dementantes,

D eum pro magna Dei Virtute, id est supremo omnium Patre, haberent. A vero simili non abhorret, eum in liberalibus disciplinis, ac Platonica præsertim philosophia, quæ tum apud Judæos inoleverat non pœnitendam operam posuisse. Id suadent tum auctoritas ac dicendi fiducia, quibus ementitam potestatem venditans plebis animos ad se pellexerat,

⁵ T. XVIII, in Joan., p. 255. ⁶ Lib. I, c. 22, n. 2. ⁷ Vide Iren., lib. III, Præf.; Id., lib. II, Præf.; Justin. M., Apol. I; Epiph., Hæc. XXI; Theodoret., lib. I, c. 1.

tum ea quæ vulgavit dogmata, Platonicis haud dissimilia, tum denique magia ipsa quam exercebat, Platonicis eo tempore familiaris, et in laude posita: itaque Platonismum cum Samaritanorum ac Judæorum [LIV] religione miscuisse videtur. Cum vero anno Christi 34, lux Evangelii in Samaria coruscare cœpisset, veraque Philippi Diaconi miracula Simonis præstigiis discutere; errore deposito Samaritæ Christo nomen dedere. ⁸ Stupens et ipse Simon dedit, sed non ex animo. Quam enim in apostolis suspiciebat eximiam patranda miracula virtutem, præsentem pecunia mercari volens a Petro pro merito increpatus, ad vomitum rediit canis impurus ⁹, artemque magicam studiosius quam antea colere cœpit. Sic autem Christianam fidem abiecit, ut retenta nonnulla ejusdem umbra, hac utendum sibi statuit, ut pro eo quo exæstuebat in apostolos odio ac livore, iis verbum Dei disseminantibus obices, quoscunque posset, objiceret.

97. Ascita igitur in societatem pristinae Platonicæ, Judaicæque mixturæ hac Christianitatis larva, relicta Samaria hac illac circumcursare cœpit: ut gentes et provincias, ad quas nondum pervenisset Evangelium, præoccuparet, erroribusque suis inficeret. Tyrum Phœnicia cum devenisset, ibi vile scortum, mulierem quæstuarium, nomine Helenam emit, sibi que eam adjunxit, itinerum deinceps ac scelerum sociam; ridicula plura palam de ea fabulatus, turpiora cum ea clam patraturus. Peragratis Orientis provinciis Romam venit sub Claudio Cæsare, circiter annum Christi 41. Ibi tantum nomen sibi præstigiis ac imposturis fecit, ut statuam, ceu numini cuidam, ei positam in insula Tiberina, inter duos pontes, ferant, cum Latina inscriptione: *Simoni Deo sancto*. Primus enim omnium Justinus Martyr in ea quæ vere prior est, secundum tamen in editis locum tenet, Apologia ad Antoninum Pium, id memoravit. In cujus fide idem, sed aliquantulum dubius, asseruisse videtur Irenæus: *Statua honoratus fuisse dicitur propter magicam*, inquit. At fidenter asseverarunt Tertullianus, *Apolog.* cap. 13; Euseb., lib. II *Hist.*, cap. 14; Cyril. Hierosol., *Catech.* 6, Theodoretus, Augustinus, et alii. Non defuere tamen posterioribus hisce sæculis doctissimi viri, qui Justinum seu Latinæ linguæ imperitia, seu nominis similitudine deceptum putarint; utpote qui statuam Semoni sanco, vel sancto, qui Deus erat apud Sabinos, positam, Simoni Mago sacratam fuisse existimaverit. Centum circiter abhinc annis effossa est in insula Tiberina statua cum hac inscriptione, quæ ad illam Justini proxime accedit: *Semoni deo sanco (vel sango) Deo Fidio sacrum*; adeo ut ea ipsa esse videatur, quam olim in eadem insula viderat Justinus; cujus eo proclivior lapsus esse potuit, quo veteribus Latinis commutatione litterarum *e* et *i* frequentius nihil exstitit, et Semo ille minorum gentium deus, sanctus, sancus, aut

A sanguis promiscue diceretur. Quorum doctissimorum virorum rationes expendit clarissimus Tillemontius *ὁ μαχαρίτης*, ac pro ea qua valet eximia eruditione et acri judicio confutat, in suis in tom. II *Commentariorum in Hist. eccles.* observationibus, nota 2. in Simonem Magum pag. 482, ubi probat vix ac ne vix quidem fieri potuisse, ut tot antiqui Patres ea in re lapsi fuerint, quæ oculis omnium pateret, quamque Justinus, dum Romæ ageret, et Apologiam conscriberet, non semel aut bis, sed quotiescunque Tiberinos pontes trajecerat, propriis oculis explorare potuerat. Equis enim sobrius sibi persuadeat, sanctissimum martyrem tam incogitantem atque imprudentem fuisse, ut in ipsa urbe Roma scribens ad imperatores, ea confidenter, nondum satis explorata veritate, bis in eadem Apologia asseverare ausus fuerit, quorum falsitatem vel ipsi pueri, scriptorem temerarium arguentes, deprehendere potuissent? Tam immanem hallucinationem vix ferat quisque in scriptore longa terrarum intercapedine ab ipsa statua dissito: quanto minus in eo qui in ipsa urbe Roma, et, ut ita dicam, ad ipsius statuæ pedes scripserit. Sed ne actum agamus, consule citatum eruditissimi Tillemontii locum. Nec iis contentus impurus homo, seipsum sub Jovis, Helenam vero suam sub Minervæ habitu effingi curavit; et utramque imaginem discipulis colendam tradidit.

98. Vulgata apud veteres opinio est, apostolorum Principem Romam venisse anno Christi 42, ut Magi fraudes ac malas artes discuteret: cumque hunc fama jam desereret, collectis viribus enixum esse mirabilem Christi ascensum in cœlos æmulari; sed ei tam male cessisse volatum, ut divina virtute apostolorum precibus sollicitata præceptus actus, fractis cruribus misere postea interierit, eo anno qui Petri et Pauli martyrium proxime antecesserit, id est Christi 65. Hæc omnia strictim attingo, obvia siquidem sunt et omnibus nota. Plures edidisse fertur seu libros, seu sermones. Quasdam ex altero eorum blasphemias recitat Hieronymus in Matth. cap. xxiv. Alios memorat auctor libri *De divin. nom.*, cap. 6, quorum titulus, *Ἀρτιφρήτιχοι*, *Contradictorii*. Si *Constitutionibus apostolicis* fides, lib. vi, c. 8, Simon ejusque socius Cleobius plures Christo ejusque discipulis libros supponere ausi fuerant. Ex discipulorum officina prodierat Evangelium, quod librum *De quatuor mundi angulis* inscripserant (quia in quatuor partes sectus erat), ut et apocryphus liber, *De prædicatione sancti Pauli*.

99. Quod ad Simonis errores spectat, superius de Valentino agentes ostendimus eum primæ Valentianorum ogdoadis auctorem et inventorem fuisse. Nempe, Theodoro teste, infinitam quandam statuit potestatem, quam et radicem universorum appellavit; Bythus est, cui et *Ἐννοῦν* copulabat. Istam vero duplicem esse fingebat: alteram primam, quam Matrem omnium appellabat, quau-

⁸ Act. viii, 9 et seqq. ⁹ Prov. xxvi, 11.

que in Helena sua conspicuam esse dicebat; alteram quam cum $\Phi\omega\nu\eta$, *Voce*, conjugabat. Eam autem infinitam potestatem ignem esse dicebat, id est Virtutem maxime actuosam, cujus duplex foret operatio, altera conspicua, altera latens. Ex illa quidem genitum esse mundum; ex hac vero productas primum esse tres conjugationes, quas etiam radices nominavit; quarum primam appellavit Νοῦν καὶ Ἐπινοίαν , *Mentem et Notionem*; secundam Φωνήν καὶ Ἐννοίαν , *Vocem et Intelligentiam*; tertiam $\text{Λογισμὸν καὶ Ἐνθύμησιν}$, *Rationem et Cogitationem*. In hac ogdoade Valentinianam quisque deprehendit. Nomina quidem apud Theodoretum, quem hic exscribimus, aliquantulum dissimilia: at apud Eliam Crentensem et Nicetam supra laudatos, eadem prorsus: adeo ut constare videatur πολυώνυμον fuisse, ac modo his, modo illis nominibus a Simonis discipulis significatam. Sed rem eandem utrobique exstitisse demonstrat veterum consensus, ac imprimis Irenæi, ut alibi diximus. De his ergo Simonianis *Æonibus* idem sentiendum, quod de [LV] prioribus octo Valentinianis. Utrique e Platoniorum lacunis educti, Christiano amictu utcumque induti hæreticorum illorum arte prodierunt.

100. Seipsum porro Simon esse sublimissimam Dei virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater ¹⁰, blasphemabat. Summa hic fuerit veteratoris dementia et impudentia, eo tamen usque insaniisse non putem, ut semetipsum re, essentia ac natura supremum esse Patrem crederet jactaretve. Id de seipso sensisse videtur, quod de Helena sua, quam primam mentis suæ *conceptionem* aiebat esse, per quam Angelos et Archangelos fecisset. At, auctore Theodoro, hunc mundum, cujus prima et nobilior pars angeli erant, conditum asserebat per eam supremæ Virtutis operationem, quæ conspicua esset, vel, ut loquitur Irenæus, per *Ennoiam* quæ *exsiliisset* ex summo Patre, et ad inferiora digressa fuisset, id est, quæ seipsam exterius prodidisset. Quemadmodum igitur Helenam primam summi Patris *Ennoiam* esse censebat, non re et natura, sed operatione duntaxat; sic seipsum supremum esse Patrem non aliter existimare potuit, quam *ἐνεργεία* et efficientia tenus, non substantia, aut unione personali (id enim unitiois genus nunquam agnovit): quatenus cum præ cæteris mortalibus elegisset Pater, in quo, inhabitaret, in quem divinitatis suæ radiationem quamdam, non solidam, aut substantivam, sed transeuntem derivaret, et per quem velut per instrumentum sibi moraliter conjunctum operaretur. Uno verbo id de se opinatus est, quod discipuli ejus de Christo, quem etiam se esse dicebat. Constat vero eos, Christum non alia ratione Deum esse censuisse, quam, sicuti postea delirarunt Noetus, Sabellius et Paulus Samosatenus, efficientia duntaxat et operatione, non substantia aut unitione substantiva. ¹¹ Accedit denique

A quod Menander Simonis discipulus, qui verbis, non re a magistro dissidebat, primam se Virtutem non nominaret; ignotam enim eam aiebat esse; sed ab illa se missum jactitans, Servatorem seipsum appellaret. Quidquid ergo discriminis inter utrumque fingi potest, eo redit, ut alter paulo modestior seipsum Servatorem diceret, quod a prima Virtute ad hominum salutem missus esset; alter impudenter seipsum primam esse Virtutem blateraret, quatenus ista per eum operaretur, eo operationis genere quod externum et conspicuum esset; non eo quod latens, et per quod *Æones* produxerat. Hinc Judæis quidem, qui Messiam expectabant (quem Dei Filium esse ab apostolis didicerat), tanquam Filium apparuisse se jactitabat; ad Samaritanos vero, quorum obscurior de Messia fides erat, tanquam Patrem descendisse; ad alias denique gentes, quas Spiritus sancti virtute cooptandas in Ecclesiam novèrat, tanquam Spiritum sanctum advenisse: ac denique, ut ait Irenæus, *sustinere vocari se quodcumque eum vocant homines*: hoc est, pro diversis quas edidit primæ Virtutis operationibus, diversis etiam diversarum gentium affectibus, diversa sibi nomina tribui sivisse, Patris, Filii et Spiritus sancti, imo etiam quandoque Jovis; nam et sub hoc schemate statuas et imagines, quas adorarent, ei posuerant discipuli. Ex quibus certissime colligitur Patrem, Filium et Spiritum sanctum tres, ex ejus sententia, subsistentes personas non fuisse, sed tria duntaxat unius personæ nomina et officia.

101. Helenam suam (quam interdum etiam Spiritum sanctum appellabat) dicebat ¹² esse primam mentis suæ *conceptionem*, *Matrem omnium*, per quam initio mente conceperit Angelos facere et Archangelos: hanc vero *Ennoiam*, seu *conceptionem*, *exsilientem* ex eo, *cognoscentem* quæ vult Pater ejus, *digredi ad inferiora*, et generare Angelos et Potestates, quibus tamen nulla Patris indita notitia. Ab istis mundum hunc factum dixit. In *Ennoia* illa, omnium matre, per quam initio mente concepti Angeli et Archangeli, Platonis mundus idealis seipsum manifeste prodit; mundus scilicet idearum omnium, formarum et archetyporum apotheca, ad quorum normam et exemplar conditi primum Angeli et Archangeli mundum hunc aspectabilem, ex supernarum idearum præscripto, fecerunt. Primus enim e Christianis Simon summum Deum mundi hujus creatione, regimine et administratione abdicandum ratus, creatorem ab eo cum Platoniciis distinxit, ne mala quibus labefactatur orbis in primum Deum summe bonum refunderentur; qui cum insuper ignotus semper manserit, nec ullo visibili signo seipsum usquam manifestaverit, nullas in mundi fabricatione et administratione partes habere potuit. Cætera quæ impostor addebat de *Ennoia* per invidiam detenta ab Angelis, et inique habita, ne

¹⁰ Iren., loc. cit. ¹¹ Id., n. 5; Theod., c. 2; Epiph., Hær. xxii, § 1. ¹² Iren.

recurreret ad Patrem, ac in varia corpora tum humana tum belluina revoluta, donec in fornice publice prostantis misertus Simon, ovem hanc perditam liberaturus venisset, hominibus simul salutem præstiturus per agnitionem suam mundumque ab Angelorum, de principatu ambitiose contententium, tyrannide vindicaturus et emendaturus; hæc, inquam, omnia, Christianismum olent, sed fabulis misere deformatum. Angelorum et hominum lapsum sub his symbolis adumbrare voluit. Priores superbix typho excæcati, Deoque auctori suo subesse renuentes, *quoniam nollent progenies alterius cujusdam putari esse*¹³, ipsius Ennoiam, ne recurreret ad suum principium, detinere; dum videlicet quidquid splendoris, potestatis ac perfectionis acceperunt, sibi ipsis inique arrogantes, supremi tantorum beneficiorum auctoris ideam, ne gloria ad eum rediret, in seipsis primum, tum in hominibus extinguere conati sunt. His quippe auctores fuerunt, ut Dei imaginem mentibus eorum insculptam, superbia sua fœde deformarent; ac paulatim oblitterata veri numinis notione, comparati jumentis insipientibus, et belluino vivendi more similes illis facti, in turpissimorum quorumque vitiorum harathrum sese in dies profundius immergentes, contumeliis semper novis afficerent. Hæc sunt quæ Ennoix captivitate, calamitatibus, miserisque casibus suo modo significabat Simon. Nec dissimile vero est quod ait Tertullianus lib. *De anim.*, c. 35: Pythagoricam metempsychosin, Simoni *hanc fabulam* de Helena in alia atque alia corpora volutata, ex parte saltem *instruxisse*; cum utrumque discipulis ejus constiterit; et animas divinæ mentis portiones esse, et eas in varia successive corpora detruendi. Ejusdem generis sunt quæ de suo in hunc mundum adventu, ut perditam ovem liberaret, eumque ab Angelorum tyrannide vindicatum instauraret, effutiebatur. In his inter ipsas commentorum nebulas relucet evangelica doctrina de veri Servatoris adventu; quo vitiis oblitterata Dei imago innovata, excitata [LVI] in animis veri Dei notitia, homines excusso tenebricosarum Potestatum jugo in libertatem asserti, omnia denique instaurata, sive quæ in cœlis, sive quæ in terra sunt. Nam ejus professione fundamentum Christianæ religionis, cui consultum aliquatenus volebat, niti animadvertit hæresiarcha. Sic tamen in hunc mundum descendisse se jactabat, ut alienam speciem induens, per quam ementita similitudine Angelos et Potestates deciperet, ne ab eis teneretur, inter homines homo apparuerit, cum tamen non esset homo, et pati in Judæa visus fuerit, cum non sit passus. Hæc prima Docetarum sectæ, cui deinceps nomen dedere tot impuri homines, initia: primus hujus auctor hominum omnium perditissimus. Necessaria tamen male susceptæ hypotheseos consecutaria erant. Si enim, ut supposebat, malorum om-

¹³ Iren.

nia quæ in mundo sunt, auctores Angeli, si materiæ et corporibus ab iis conditis turpissima inspersa labes, manifestum est eum qui a bono Deo missus est, ut mundi fabricatores debellet, orbemque malis purget, mundanum ac verum corpus asciscere sibi non potuisse: tum ne malis ipse contaminaretur, tum ne sub angelorum, qui materiæ nominantur, imperium concedens, ab iis opprimeretur. Necesse erat igitur phantasticum duntaxat et umbratile corpus indueret, quo hominibus, quorum dux et doctor futurus erat, conspiciendum se præberet, Angelisque tutius bellum inferret. Ex quo fluebat, nec vere nasci aut pati potuisse, et, ut recte concludit martyr Ignatius, Eucharistiam verum Christi corpus non esse, cum verum nunquam habuerit.

102. Addebat Magus, legem non a Deo (invisibilis quippe et ignotus usque ad Novi Testamenti tempora permansit), sed a sinistra quadam intelligentia latam fuisse. Prophetas a mundi fabricatoribus, istos ab his, illos ab illis inspiratos vaticinia fuisse. Ea ab illis contemnenda esse, qui vero Deo semel agnito, in Simonem et Helenam ejus legatos et interpretes spem collocant: iis quippe jam libertate donatis, quæ per supremi Patris cognitionem acquiritur, liberum esse quodcumque velint peragere: salutem uni gratiæ, γνῶσαι videlicet, non operibus justis acceptam referendam esse: natura siquidem nullas actiones bonas esse aut malas, sed ex accidenti; ex arbitrio nimirum Angelorum, qui mundum condiderunt, et ejusmodi præceptorum vinculis in servitum homines abduxerunt. Quam postremam sententiam ab Archelao philosopho accepisse videtur, cujus hoc fuit effatum, *Nihil natura justum aut injustum esse, sed lege*. Nefaria certe dogmata, uberrimaque scelerum omnium seminaria, quæ tamen ex constitutis principiis necessario fluebant. Si enim summus Deus ignotus mansit, nec ullo sensibili signo deprehendendum se præbere dignatus, mundi curam et administrationem Angelis commisit: ergo legis et prophetiarum, quæ ad mundi regimen spectabant, ii soli auctores exstiterunt; ergo qui homines adepta veri et summi Dei notitia ex eorum potestate eruti sunt, et in libertatem asserti, legis præceptis non tenentur. Si ab una Dei hactenus ignoti, nunc vero se revelantis, cognitione pendet salus: ergo ad comparandam salutem opera supervacanea sunt. Si opera ideo duntaxat bona aut mala sunt, quia a lege quam tulerunt Angeli, præcepta vel prohibita: ergo natura indifferentia sunt; excusso proinde legis jugo, nec bona, nec mala. Jam quid mirum si homines hisce principiis imbuti, fractis omnibus tum naturæ, tum pudoris repagulis, effrenem spurcissimamque vivendi rationem inierint? Eo siquidem, velut naturali consecutione deducebat exitiosa doctrina. Absit ut ea commemorem iniqui-

tatis mysteria, Bacchanalium instar instituta, quæ in scelestis conventibus ab iis patrata refert Epiphanius : nolim his scelerum portentis lectorum oculos defœdari. In cumulum accessere magicæ artes, quarum teterrima quæque genera, Simonis et Platoniorum exemplo, exercere veriti non sunt. Et hinc manavit vulgata gentilibus calumnia, qua dudum Christianam religionem vexaverunt, Christianos omnes magicis artibus deditos esse, eorumque cœtus, omni pudoris extincto discrimine, accedente noctis licentia corruptelarum omnis generis officinam esse. Sic in Christianam religionem redundabat pseudo-Christianorum istorum profligata vita. Resurrectionem carnis negabant : non negare qui potuissent? Si enim caro Angelorum mundi conditorum opus fuit ; a Christo

B Servatore, qui Angelos debellaturus venerat, nec suscipi, nec salvari debuit. Animarum duntaxat cura ipsi fuit. ¹⁴ Gentilium idolis, quotiescunque se daret occasio, thus adolere non dubitabant, nec supremum cultum, ut pœnas negantibus illatas declinarent, iis adhibere renuebant : hæc enim inter ἀδίαφορα numerabant. Imo gentiles in partes suas cesuros putans Simon, si illis ingeneraret opinionem, se Jovem esse, quem summum Numen patremque deorum venerabantur ; Helenam vero suam Minervam, quam ex cerebro Jovis natam esse fabulantur poetæ ; seipsum sub Jovis, Helenam sub Minervæ habitu pingi et adorari a discipulis voluerat : ut sic gentilismum cum Christianæ religionis profes-

C sione consociaret. Sed mirum, cum qui tota doctrinæ serie inimicitias Angelis denuntiari videbatur, iis tamen divinos honores tribui voluisse. Negabat enim salutem consequi ullum hominem aliter posse, quam si Universitatis parenti abominanda sacrificia, quæ vel nominare pudet, per Principatus et Potestates obtulerit : non quidem ut præsidium ferrent, sed ut placati damnus non inferrent, neu hominibus sive in vita, sive post mortem obsessent. Quæ etiam Platoniorum doctrina fuit superius a nobis exposita.

103. Hactenus dicta perspicue demonstrant Simonem ejusque discipulos inter gentiles potius, quam inter Christianos recensendos esse. Nam etsi Christianum nomen ore proliterentur, vix tamen vel unius Christiani dogmatis fidem integram servaverant. Trium quidem sanctissimæ Trinitatis personarum nomen proferebant, rem non tenebant : una et eadem persona, pro diversis officiis, Patris, Filii et Spiritus sancti nomine gaudebat. Mysterium Incarnationis iis penitus ignotum : Christus nec verus Deus, cujus nulla fuerit hypostatica cum Deo unio ; nec verus homo, cujus fuerit umbratilis tantum et phantastica humanitas ; sed quoddam veluti simulacrum, quod hinc humanam naturam oculis exhiberet, illinc Divinitatis radios exciperet. Quibus omnis Christi nativitatis, vitæ et mortis

¹⁴ Origen., in Cels., lib. vi. ¹⁵ Iren. ¹⁶ Iren., lib. 1, c. 23, n. 5. ¹⁷ Apol. 1. ¹⁸ De Præsc. c. 46, et de An., c. 50.

A mysteriorum fides pessum ibat. Si aliquod baptismi genus retinuerint, ludicrum certe, quod a Christiano procul recederet. Vetus auctor qui contra Cyprianum scripsit, [LVII] inter SS. Martyris opera, refert quosdam hæreticos e Simone prognatos, dum baptismum conferrent, emicantem ex aquis ignem intuentium oculis exhibuisse, quo simulata Spiritus sancti præsentia initiandos suos ludificarentur. Ecquam de Eucharistia fidem habere potuissent, qui verum Christo corpus denegabant? Sua quidem iis erant mysteria, sed execranda prorsus, quæ vel commemorare pudet. Cætera sacramenta flocci fecisse homines impuros, unique γνώσει, cæteris omnibus spretis, salutem ascribendo, bonorum operum necessitatem, et evangelicarum legum observationem funditus evertisse, quisquis asseruerit, haud temere conjecerit.

104. Plures reliquit Simon errorum et scelerum successores, a principe impiissimæ sententiæ vocatos Simonianos. Ab his falsi nominis scientiam, Gnosticorum videlicet hæresim, accepisse initia, ex ipsis assertionibus eorum adest discere¹⁵. Revera enim eadem pene Gnosticis omnibus fuere cum Simone dogmata. Si quid discriminis interfuerit, in eo positum fuit, quod eadem principia, et Platonicæ philosophiæ capita ab his paulo pressius, ab illis explicatius ac fusius tradita, et ad res fidei diversimode pro cujusque captu et ingenio accommodata fuerint, sed inconcusso manente fundamento. Tria fuere præcipua Gnosticæ hæreseos capita, 1° Summum Deum alterum esse a mundi conditore ; 2° Opera nihil ad salutem juvare, sed eam ab una supernarum rerum cognitione pendere ; 3° Christum verum hominem non fuisse, sed vana hominis specie oculos delusisse. Hæc ab omnibus propugnata, quippe qui scirent iis totam niti hypothesim ; cætera vel ad majorem explicationem addita, vel consecutaria quædam fuere, quæ quisque, prout ingenio valebat, ex principiis ducebat, amplificabatque. Id ea conferenti quæ de Valentiniana hæresi jam diximus, observare proclive fuit, nec difficilius observabitur in iis, quæ de veteribus Gnosticis dicenda supersunt.

II. De Menandro.

D 105. ¹⁶ Simonis successor et discipulus fuit Menander, præceptor moribus et doctrina respondens. Genere Samarites et ipse fuit, e vico Capparetaja, ut vocat Justinus M.¹⁷ vel Chabraï, ut Theodoretus appellat, oriundus. Ubi ad summum præstigiæ fastigium pervenit, ut facile non tantum cum magistro contenderet, sed etiam primas sibi vindicaret, majoribus portentis nomen sibi fecit. Antiochiam, Orientis caput, elegit, ceu publicum theatrum in quo circulatorum ageret, et unde venenatas merces facilius per Orientem spargeret. Ibi misere plures fascinavit. Si Tertulliano¹⁸, vel auctori additamenti quod ad calcem libri *De præscript.* legitur,

credimus, eadem dixit quæ Simon ipse. Quidquid A Simon se esse dixerat, hoc se Menander esse dicebat. Quod tamen sobrie intelligendum. Nam Simon se esse supremam Dei Virtutem impudentius jactabat; tantum sibi non tribuebat Menander, quoniam primam Virtutem incognitam omnibus esse aiebat; se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus (hoc est, ut explicat Eusebius¹⁹, ab invisibilibus Æonibus), Salvatore pro salute hominum. Sed discrimen in verbis hæere, et in eo positum esse quod alter altero vesanior esset, superius ostendimus. Neque enim Simon supremam Dei Virtutem substantia et natura se esse contendebat, sed missione duntaxat et ἐνεργείᾳ, in quo cum Menandro consentiebat. Nec quod alter eam Virtutem omnibus ignotam esse diceret, alter ut ejus copiam faceret, venisse se jactaret, ulla inter eos pugna intercedit. Si enim cum Theodoro duplicem summæ Virtutis operationem distinguamus, occultam et manifestam, lis facile dirimitur. Nam Simon operationem occultam respicit; Menander de manifesta loquitur. Hic etiam explicandus, ne secum vel cum Irenæo pugnet, Epiphanius²⁰ scribens, Menandrum a Simonis dogmate non dissedissee, nisi quod majorem se antecessore et præceptore suo prædicabat. Nempe hic majorem se prædicabat, non dignitate et missione; nam uterque a summa Virtute missum se esse Servatorem ad hominum salutem nugabatur; sed magicæ artis peritia, qua magistrum vincere se gloriabatur.

106. Mundum ab Angelis, quos produxit Ennoia, C conditum similiter ut Simon docebat. Memoria igitur lapsus videtur Damascenus scribens lib. *De hæer.* hoc differre Menandrianos a Simonianis, quod hi mundi molitionem ab angelis factam assererent, illi negarent; nam eadem erat utrorumque ea de re sententia. Neminem vero ex Angelorum illorum dominatu erui posse contendebat Menander, nisi per eam, quam docebat, magicam scientiam. Salutem itaque hominis positam esse volebat in redemptione ab Angelorum servitute; medium autem salutis in magica scientia. Quæ omnia Simoniana, imo et Platonica. Quæ enim hæretici magicæ scientiæ ascribebant; eadem et Platonicæ µαντικῆ, divinationi et Theurgiæ suæ tribuebant. Nam duplicem magiam distinguebant, aliam quam Theurgiam vocabant, hoc est, artem divina operandi, bonam et laudabilem, qua certis quibusdam hostiis et sacrificiis, munditia quadam animæ et corporis, aliisque sacris caeremoniis, bonos et beneficos dæmones invocabant, quorum afflatu et auxilio, et occulta manifestabant, et futura prænuntiabant, et mira edebant opera: alteram Goeticam, et Necromantiam, artem videlicet præstigiosam et fallacem, quæ mortuos evocat et consulit, et eorum ac malorum dæmonum ope responsa de rebus occultis et futuris reddit. Ut posteriorem probro, sic priorem honori sibi vertebant, laudibusque ad cælum extollebant,

ut passim apud Jamblichum et alios videre est. A *Theurgis*, inquit ille sect. III, cap. 31, *omnis spiritus malus fugit, penitusque subvertitur. Excinditur prorsus omnis malitia et passio; bonorum vero pura communicatio ad puros defertur, ignisque divinus desuper eos veritate replet. His mali spiritus impediendi nihil afferre possunt, neque ad animæ bona avertenda obstaculi*, etc. Et sect. IX, cap. 4: *Sola divina µαντικῆ diis connectens, nos vere participes facit vitæ divinæ: cumque ipsa præscientiam, divinasque notiones in se contineat, nos quoque vere divinos facit. Hæc bonum pure nobis exhibet; est enim beatissima deorum cognitio bonis omnibus plena.* Et cap. 5 ait hominem olim visioni Dei conjunctum, postea aliam subingressum animam, eam nimirum quæ ad humanæ formæ speciem aptata est, propterea venisse sub fati et necessitatis jugum; ab his vero vinculis aliter solvi non posse quam per deorum cognitionem; hanc esse quæ [LVIII] veram vitam servat, quoniam ad Patrem sua sorte contentum et *superessentialem* reducit: sacram hanc et Theurgicam felicitatis donationem appellari januam ad ipsum omnium opificem Deum, vel sedem et aulam boni. Tum demum cap. sequenti concludit Theurgiam opifici universali animam sistere, et apud eum deponere, liberamque ab omni materia cum solo æterno Verbo connectere: ipsi Dei Virtuti a se genitæ, seipsam moventi, omnia sustentanti, intellectuali, omnia exornanti, ad veritatem intelligibilem revocanti, perfectæ et perficienti, cæterisque Dei Virtutibus opificibus ita consociare, ut in actionibus earum, intelligentiisque efficacibus anima Theurgica perfecte confirmetur. Plura alia ejusmodi apud Jamblichum citatis sect. occurrunt. In his, puto, Simonis, Menandri Gnosticorumque omnium doctrinæ fundamenta lector eruditus nullo negotio deprehendit; adeo ut ex impuris hisce fontibus palam hausta videantur tum γνῶσις ipsa, tum operosum illud quod in colendam magiam studium conferebant, tum denique quidquid utrique tam procaciter ascribebant.

107. Quoddam baptismi genus suis impertiebatur Menander, quo qui dignati essent resurrectionem adipiscerentur, jamque deinceps immortalitatem consecuti perseverarent, nulli senio aut morti obnoxii. Tum vero baptismum in nomine suo conferebat; quo quidem insanix Simon devenisse non videtur. Quem vero immortalitatis effectum baptismati suo impudenter assererat, Tertullianus²¹ et Eusebius²² de corporis immortalitate etiam in hac præsentis vita intelligere videntur. Mirum autem homines, cæteroquin acutos, sic animum induxisse suum. Nam præterquam quod extra dubium omne positum videtur, Menandri mentem explicandam esse ex præceptoris sententia, qui corpora docebat interire penitus, nec resurgere, solam autem ani-

¹⁹ L. III Hist., c. 26. ²⁰ L. I, c. 2 et seqq. ²¹ Hæer. XXXII. ²² De An., c. 50. ²³ L. III, Hist., c. 26.

man immortalē esse : perspicue docet Irenæus lib. xi, cap. 31, n. 2, quid Gnostici omnes per resurrectionem a mortuis, quam interdum prædicabant, intelligerent, nempe *agnitionem ejus quæ ab eis dicitur, veritatis*. Quod ipse Tertullianus ag. o-scens, paulo enucleatius explicat lib. *De resurrect. carn.*, cap. 19, ubi Gnosticorum fraudes retegens scribit : *Nacti quidam solemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste annuntiatam, in imaginariam significationem distorquent, asseverantes ipsam etiam mortem spiritualiter intelligendam. Non enim hanc esse in vero, quæ sit in medio, discidium corporis et animæ, sed ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo non minus in errore jacuerit quam in sepulcrō. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantie morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit : quia et Dominus Scribas et Phariseos sepulcris dealbatis adæquaverit. Exinde ergo resurrectionem fide consecutos cum Domino esse, cum eum in baptismo induerint. Hoc denique ingenio etiam in colloquiis sæpe nostros decipere consueverunt : quasi et ipsi resurrectionem admittant. Væ, inquit, qui non in hac carne resurrexerit ; ne statim illos percutiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem secundum conscientiam suam hoc sentiunt : væ, qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana hæretica, hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animæ resurrectionem vindicantes, de sepulcro exire, de sæculo evadere interpretantur, quia et sæculum mortuorum sit habitaculum, id est ignorantium Deum ; vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vice sepulcri conclusam animam, in sæculari vitæ morte delinet. Quibus palam sit, eam, quam Menander alique similes, resurrectionem mortuorum mendaciter venditabant, mystice et allegorice intelligendam esse ; nihilque aliud esse, præter ignoti Dei, arcanorumque hæreticorum notitiam, qua quisquis fictitium illud, quod conferebant, baptismum consecutus fuerit, nefariisque eorum mysteriis initiatus, ignorantie morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis erumpit. Menandrum proinde in his ne latum quidem unguem a Simonis aliorumque Gnosticorum sententia recessisse, nisi quod ænigmatis involverit quod illi planius efferebant.*

III. De Saturnino.

108. Venenata quædam bestia bilinguis et biceps, ait Eusebius²⁵, e Menandro orta, duos duarum sectarum inter se discrepantium auctores et duces edidit, Saturninum, vel Saturnilum (utrumque enim promiscue scribunt auctores²⁶) genere Antiochenum, et Basilidem Alexandrinum, ambos Menandri discipulos, ac coævus ; quorum ille in Syria,

A hic vero in Ægypto scholas errorum Deo et pietati repugnantium instituit. Ambos Adriano imperante vixisse tradit Theodoretus²⁶ ; nec repugnat Eusebius, qui eorum meminit Adriani temporum historiam conscribens : quanquam tamen probabile censet cl. Tillemontius, Saturninum jam a Trajani temporibus, paulo ante Basilidem cœpisse²⁷. Sed de his postea. Ille eadem fere cum Menandro deliramenta loquebatur. Unum esse summum Patrem, et innascibilem Virtutem, id est Deum, in summis illis et infinitis partibus, et in superioribus manentem, ac prorsus ignotum prædicabat, qui longe a se distantes Virtutes, Principatus, Potestates et Angelos creaverit. Illis omnibus a Patre descendentibus, septem ex iis mundum condiderunt, præter conscientiam Dei Patris²⁸, ejusque suam quisque partem sortiti sunt. Unum ex iis mundi conditoribus Angelis fuisse Judæorum Deum dicebat. Satanam ipsum angelum esse, repugnantem angelis mundi fabricatoribus, maxime vero Judæorum Deo ; qui perinde atque hic atque illi prophetiarum auctor fuerit. Omnia hæc Simoniana et Gnostica, partim ex Platonicorum lacunis, partim ex corruptis ac depravatis Scripturarum oraculis hausta, ut ex hæcenus dictis constat.

109. Hominis etiam originem Saturninus ascribebat Angelis. Creationis vero hæc occasio fuit. Cum desuper a summa Potestate lucida imago emicuisset, cœlestis illius lucis amore capti, summaque cupiditate ac voluptate perfusi, hanc apud se tenere viribus omnibus contenderunt ; non valentibus vero, eo quod repente sursum evolarit, et ex eorum oculis evanuerit, id in animos incidit, ut evanidæ imaginis jacturam resarciendi desiderio, aliquam ejus similitudinem exprimerent, hominemque, qui eam referret, conderent. Quare convenientes in unum, communi consilio [LIX] dixerunt : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem*. Sic, inquit Epiphanius, impostor particulam, *nostram*, quam in Genesi²⁹ Deus usurpat, ideo decurtavit, ut errori fidem astrueret ; quasi alii sint operis artifices, imago vero ipsa ad alium referatur. Editus est igitur in lucem homo, sed præ Angelorum imbecillitate admodum imperfectus. Jacebat namque in solo replantis instar vermiculi, neque erigere se, neque aliud quidquam agere valens, donec ei miserta Virtus suprema, ob imaginem suam atque effigiem, sui scintillam immisit, qua et illum crexit, et vitam impertivit. Eam vero scintillam vocat animam humanam, quam, utpote decisam ab essentia divina particulam, dissolute animali servari ait, et evolare sursum ad ea quæ sunt ejusdem generis ; pereunte reliquo homine, resoluta in sua principia. Non tamen homines omnes in scintillæ illius partem vocabat Saturninus, sed eos solos, qui sectæ suæ nomen dedissent. Duos quippe homines principio

²⁵ L. iv Hist., c. 7. ²⁶ Iren., lib. i. c. 24 ; Epiph., Hæc. xxxiii. ²⁷ Lib. i, c. 2 et 3. ²⁸ Tertull. De præsc. c. 46. ²⁹ Aug., Hæc. iii. ³⁰ Gen. i, 26.

factos asserebat, bonum unum, scintillæ participem, alterum malum, ejusdem expertem; a quibus duplex item hominum genus, natura scilicet bonum, ac natura malum in mundo prosematum esse primus hominum finxit.

110. Platonica hæc omnia sunt, sed varie interpolata, novisque fabulis aucta. Quod hic fingitur de imagine desuper emicante, ad cujus similitudinem conditus homo, purum putumque Platoniorum dogma est de rerum omnium ideis ac formis a supremo rerum omnium parente effictis: quas quidem in Angelorum, quibus creandi et administrandi mundi provinciam demandavit, mente recondidit, ut cœlestia archetypa præ oculis habentes, ea in fabricandis rebus imitarentur. Communis itidem Platoniorum omnium sententia, superiorem animæ partem, ejusdemque velut apicem, quam mentem vocabant, esse velut essentiæ divinæ particulam, ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ, a primo intelligibili, ut loquitur Jamblichus, decisam, quæ homini desuper inspirata rationem impertitur, eamque a communi brutorum animantium sorte eximit; fabula de scintilla reptanti homini et in solo jacenti, a superna Virtute, qua erigeretur et ageret quæ sunt hominis, immissa, fundamentum præbuit. Ut scintilla, dissoluto animali, ad principium suum, ex Saturnino, revolabat; sic et mens post mortem, ex Platoniciis, ad Deum ejus auctorem revertebatur. Hactenus quadrant sententiæ; discrepant vero in explicatione scintillæ, seu particulæ divinæ essentiæ. Per eam, Platonici mentem qua rationalis fit homo; Saturniniani vero γνώσιν, seu supremi Patris notitiam, qua fit spiritalis, et ab animalibus hominibus in ignorantiae tenebris agentibus, distinctus, intelligebant. Idque ipsum est quod deinceps semen spiritale Valentianis vocitare placuit; quod quidem non omnibus, sed certis quibusdam hominibus concessum esse, ut Saturninus scintillam suam, jactabant. Unde quemadmodum hic duplicis generis homines, natura bonos scintillæ participes, et natura malos, ejusdem expertes distinguebat; sic et illi quosdam homines natura bonos, eos scilicet qui semine fecundati erant; quosdam natura malos, qui seminis exsortes, statuebant. Adeo ut idem utrobique commentum sit, sub variarum nugarum involucris propositum. Quod alter per hominem erectum et reptantem; alii per homines spiritales et animales significant. Quod denique Saturninus Prophetarum oracula modo opificibus Angelis; modo Satanæ accepta referret, a Platoniciis etiam mutuatus fuerat, qui, ut supra ex Jamblichio vidimus, vaticiniorum causam refundebant modo in bonos, modo in malos dæmones.

111. Simonis vestigia relegens Saturninus, Servatorem de communi supernarum Virtutum sententia missum aiebat, ut Angelos rebelles, et maxime Judæorum Deum in ordinem redigeret, et iis

A qui vitæ scintillam accepissent, salutem afferret, malos vero cum dæmonibus, qui ipsis opitulabantur, profligaret. Hoc ipsum erat quod aliis verbis exprimebat Simon, venisse Christum ut homines a legis, quam tulerat Judæorum Deus, vinculis eximeret, solisque credentium seu spirituum animabus salutem impertiretur. Servatorem autem modo a supremo Patre genitum, modo ingenitum dicebat Saturninus: ingenitum quidem, si generationis proprie dictæ habeatur ratio, cujus terminus fuerit persona a principio suo distincta; genitum vero, si generatio pro simplici productione, qualiscunque sit, latius accipiatur. Unde patet huic, sicut et Simoni, aliisque multis Gnosticis, Servatorem fuisse meram divinitatis ἐνέργειαν, functionem temporariam, et radium, non personam subsistentem, et a Patre distinctam. Eum vero corporis (terreni videlicet et materialis) expertem, et sine figura, hominis tamen simulacrum atque effigiem sensibus objecisse, omniaque ab eo specie tenus perfecta; cujusmodi fuit nasci, ambulare, videri, pati. Uno verbo phantasma fuisse, quod divina ἐνέργεια motum, sensibus humanis fucum faceret. Jam uxores ducere, liberosque gignere a Satana esse, primus omnium circulator idem pronuntiavit: non quod castitatem coleret; sed ut solutus matrimonii legibus, turpissimis quibusque voluptatibus effrenatius indulgeret. Multi etiam ex ejus discipulis, Pythagoreos imitati, animatis omnibus abstinebant, ut affectato illo sanctioris vitæ genere nonnullos suum in errorem pellicerent.

IV. De Basilide.

112. Basilides Alexandrinus²⁰, Saturnini condiscipulus, a Matthia apostolo doctrinam suam accepisse se falso jactitabat, atque Glauciam quemdam, quem Petri interpretem fuisse ferebant, præceptorem habuisse gloriabatur. Inanis forte, quod ad Glauciam, obscuri hominis hominem, attinet, vesani hominis gloriatio, ut ex magistri persona auctoritatem dogmatibus suis conciliaret. Ex ea tamen (ut et ex simili Valentini gloriatio supra concludebamus) inferre licet Basilidem, si non apostolis ipsis cœvus fuerit, ad eorum saltem ætatem proxime accessisse, ipsorumque discipulis convixisse. Certe Hieronymus disputans contra Luciferianos, Basilidem inter hæreticos apostolicorum temporum numerat: Sed quid de posterioribus, inquit, adhuc loquor? Apostolis adhuc in sæculo superstitionibus, apud Judæam, Christi sanguine recenti, phantasma Domini corpus asserebatur. Galatas ad observationem legis traductos Apostolus iterum parit. Corinthios resurrectionem carnis non credentes, pluribus argumentis ad verum iter trahere conatur. Tunc Simon Magus, et Menander discipulus ejus, Dei [LX] se asseruere Virtutes: tunc Basilides summum Deum Abraxas cum trecentis sexaginta quinque Æonibus commentatus est. Nec dissentit Epiphanius

²⁰ Clem. Alex., Strom., lib. vii, p. 768.

qui Hær. xxxi, § 2, scribit *Valentinum quidem Basilide ac Saturnilo, Ebione, Cerintho uc Merintho, eorumque sociis, tempore esse posteriorem; omnes tamen uno tempore ad humani generis exitium profusos esse; quanquam, inquit, Cerinthus ac Merinthus et Ebion paululum antegressi sunt.* Si non multum temporis intercessit inter Cerinthum, hæreticum in Asia agnitum antequam S. Joannes Evangelium scripsisset, et Basilidem; hic igitur Joannis ætate vixerit necesse est. Deinde Valentinus et Basilides uno tempore ad humani generis exitium profusi sunt, ita tamen ut hic prior, ille posterior sit. At superius de Valentini ætate disserentes ostendimus, eum ineunte circiter secundo sæculo dogmata sua spargere cœpisse; ex quo sequitur, Basilidem (a fortiori Saturninum qui huic aliquantulum prævit) saltem ad Joannis apostoli tempora attigisse.

113. Non desunt tamen qui Basilidem juniorem faciant, ejusque hæresim non nisi Adriani temporibus in lucem prodisse contendant. Nituntur in primis auctoritate Clementis Alexandrini lib. vii *Strom.*, pag. 764; Eusebii, lib. iv *Hist.*, cap. 7, et in *Chronico*, ac Theodoret, lib. i *Hær. fab.*, cap. 2, qui Basilidis hæresim conferunt in Adriani tempora. At ex Clementis, Eusebii in *Chronico*, et Theodoret, verbis id tantum inferri posse puto, Basilidem sub Adriani imperio fuisse, scholam habuisse, et audacius hæresim disseminasse; non vero hæresim inchoasse, aut tum primum docuisse. Nec ex eo quod Eusebius in *Historia* circa Adriani tempora narrationem instituat de Saturnini et Basilidis hæresi, magis concludi potest, eos sub illius imperio cœpisse, quam ex eo quod de Ebionæis, Cerinthianis et Nicolaitis disserat sub Trajano, inferri posset eorum originem anteriorem non esse. Neque expressiora sunt, ut figatur Basilidiani erroris exordium, Firmiliani verba, apud Cyprian. epist. 75: *Sed et Valentini et Basilidis tempus manifestum est, quod et ipsi post apostolos, et post longam ætatem adversus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint.* Nam hæc longa ætas, ut bene animadvertit Cotelerius²¹, dubio procul oratoria exaggeratio haberi debet; quia inter finem Joannis apostoli, et initium Adriani imperatoris, non intercedunt anni viginti. Deinde loquitur Firmilianus de aperta Basilidis adversus Ecclesiam rebellione, non de hæreseos ejus initio. Certum est, viventibus apostolis, hæreticos velut serpentes in antris delitescentes, sanctissimorum hominum metu repressos, nonnisi clam et timidius venenum erroris evomuisse; at audaciam addente apostolorum morte, jam caput attollere, liberius dogmata sua propagare, unitateque palam violata, scholas sibi constituere cœpisse. Ex quo sequitur verissimum esse quod scribit Irenæus lib. v, c. 20, n. 4: *Omnes hæreticos valde posteriores esse, quam episcopos, quibus apostoli tra-*

A diderunt Ecclesias. Hæc siquidem necesse ad tempus referamus, quo Ecclesias apostoli commiserunt apostolicis viris, non ad illud quo vivere desierunt illi episcopi. Nam certum est tum ex ipso Irenæo lib. iii, c. 3, n. 4, tum ex aliis veteribus, Polycarpum, ab apostolis Smyrnæ ordinatum episcopum, Basilidi, Valentino, Marcioni aliisque hæreticis cœvum exstitisse. Verius a fortiori quod proximo citato cap. n. 3, scribit auctor noster, epistolam Clementis ad Corinthios vetustiore esse hæreticis *qui nunc falso docent, et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium commentiuntur.* Verba hæc *qui nunc falso docent*, aperte demonstrant eum intelligere, non Gnosticos quoslibet, sed Valentinianos duntaxat, quos confutabat.

114. Quo anno excesserit e vivis Basilides, non satis constat. In *Catalogo* Hieronymi, voce *Agrippa*, legitur: *Mortuus est autem Basilides, a quo Gnostici, in Alexandria temporibus Adriani; qua tempestate et Cochebas dux Judaicæ factionis Christianos variis suppliciis enecavit.* Quæ si sincera sunt, dicendum erit obiisse Basilidem anno circiter 135, quo Judæa bello ardebat, quod excitarat Cochebæ adversus Romanos rebellio. Sed utrum apud Hieronymum legendum sit *mortuus est*, an *moratus est*, necdum extra omne dubium positum existimo; sua enim utrique lectioni constant argumenta. Pro *moratus est* pugnat auctoritas vetustissimi omnium codicis nostri ms. San-Germanensis, Merovingicis characteribus exarati, sæculo circiter septimo. Quam eandem lectionem exhibent mss. quinque, quos vidisse se testatur Vossius, et plures alii quos contulit doctissimus Martianæus noster. Facit et pro eadem lectione perfectissima consensus *Chronici* Hieronymiani, cum ejus *Catalogo*. Nam in priori illo ad annum 134 habetur: *Basilides hæresiarches in Alexandria commoratur, a quo Gnostici. Cochebas dux Judaicæ factionis nolentes sibi Christianos adversum Romanum militem ferre subsidium omnimodis cruciatibus necat.* Eadem pene utrobique verba sunt: et quod in priori legitur, *commoratur*, suadere videtur in posteriori legendum esse, *moratus est*. Illinc vero repugnant huic lectioni editi omnes, cum mss. plerisque codicibus, qui præferunt, *mortuus est*. Sed quod majus videtur, Græca interpretatio, quæ Sophronio tribuitur, quæque si vere Sophronii est, codicibus omnibus Latinis, qui nunc exstant, sine dubio antiquior est, hanc vulgatam lectionem repræsentat: *Τελευτῶντος Βασιλείδου, Γνωστικοὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκλήθησαν, ἐν τοῖς χρόνοις Ἀδριανοῦ. Mortuo Basilide, Gnostici in Alexandria vocati sunt, temporibus Adriani.* Deinde neque usque adeo certum est legendum esse in *Chronico*, *commoratur*. Quamvis enim Pontacus in aliquibus mss. *commoratur* legi doceat, ut in uno Cantabrigiensi codice scriptum etiam reperisse se dicit Pearsonius²², idem tamen in pluribus *commemoratur* ha-

²¹ Patr. Apost., t. II, p. 470, edit. Paris. 1672. ²² In addend. ad Vind. epist. Ignat.

beri innuit; quæ vox si obtineat, similitudo locorum perit. Sed quidquid sit de lectione, nihil repugnat Basilidem aut vitam finisse sub Adriani finem, aut prorogasse usque ad Antonini Pii exordia. Vixit quinquennio aut sexennio plus aut minus, parum omnino refert.

115. Primus omnium Basilidis errores, subtilesque præstigias et detexisse et confutasse, occultaque illius et nefanda manifesto prodidisse mysteria, videtur Agrippa Castor, qui sub Adriano eruditionis laude florebat. Valentissimam fuisse illius refutationem memorat Eusebius ³³, et ad sua usque tempora pervenisse: dudum est quod tam luculentum opus edax rerum tempus misere consumpsit, ne eo frueremur. Auctor fuit, Eusebio teste, Basilidem quatuor et viginti libros in Evangelium scripsisse: B vicesimi tertii meminit Clemens Alex., lib. iv, *Strom.*, p. 506. Archelaus vero [LXI] decimi tertii. Sed utrum in vera Christi Evangelia elucubrati essent, an in ipsius Basilidis? incertum. Nam eam fuisse hominis impudentiam, ut et ipse novum Evangelium scribere ausus fuisset, docet Origenes ³⁴. Vetus Testamentum cum cæteris Gnosticis rejiciebat. Novum autem, Hieronymo teste ³⁵ in epist. ad Tit. principio, foede mutilabat, relictis non modo pluribus locis, sed integris etiam epistolis, ad Hebræos, ad Titum, et utraque ad Timotheum, quas Paulo adjudicabat, resecandi vero aut abjudicandi sola ratio fuit, quod his configerentur ejus errores. At repudiatis veris prophetis, novos, C ut errori fidem conciliaret, supposuerat, eisque barbara nomina Barcabam et Barcoph imposuerat, quibus terrorem simplicioribus injiceret. Forte fictitius ille Barcoph, is est Parchor propheta, in quem expositionum libros scripserat Isidorus Basilidis filius et discipulus. Fragmentum quoddam ex primo desumptum exscripsit Clemens Alexandrinus ³⁶, ex quo discimus familiarem fuisse Basilidianis librum alterum, quem Chami prophetiam appellabant.

116. A Simone, Menandro et Saturnino erroris argumenta mutuatus est Basilides; quæ tamen, ut nomen sibi faceret, alia ratione tractare, et majore cum pompa enarrare instituit, novis quibusdam additis fabularum portentis. Ea duntaxat hic commemorare satis erit, quæ a magistrorum doctrina dissidebant. Ab innato Patre Nun derivabat, tum ab hoc Logon, deinde a Logo Phronesin, seu Prudentiam, vel, ut apud Tertullianum legitur, Providentiam; a Phronesi autem Sophiam et Dynamin, hoc est Sapientiam et Potentiam. Ita Irenæus ³⁷, Epiphanius ³⁸, Theodoretus ³⁹, et Tertullianus ⁴⁰. At Basilidis genealogiam integram non referunt. Nam ex Clemente Alex. lib. iv *Strom.* p. 539: Βασιλίδης ἀποστατήσας (sic lego, non ὑποστατάς), Δικαιοσύνην δὲ καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς τὴν Εἰρήνην, ὑπο-

³³ L. iv Hist., c. 7. ³⁴ Hom. 1, in Luc. ³⁵ Euseb., loc. cit., et Hieronym., in Catal. ³⁶ Lib. vi *Strom.*, p. 641. ³⁷ Lib. 1, c. 24, n. 5 et seqq. ³⁸ Hær. xxiv. ³⁹ Lib. 1, c. 5. ⁴⁰ Præsc., c. 46., August., de Hær., et alii.

λαμβάνει ἐν ὄγδοάδι μένειν ἐνδιαταταγμένας Basilides autem qui defecit, Justitiam et ejus filiam, Pacem, putat in ogdoade manere dispositas. Nec dubium quin in prima sua conjugatione Ἐννοίαν seu Σιγῆν habuerit, masculosque cum feminis in ogdoade copulaverit, cum id disertis verbis asserant Gregorius Naz., Nicetas, et Elias Cretenensis alibi citati; et magistrorum sententiam non conciderit, sed potius in immensum extenderit, ut loquitur Irenæus. Virtutes, Principes et Angelos in 365 classes, juxta cælorum numerum, distribuebat (cælos enim 365 fingeat: sic nimirum appellare placuerat orbes quos motu diurno sol percurrere videtur). Primam classem a Sophia et Dynamis productam dicebat, quæ deinde primum cælum et alios Angelos condiderit; a quibus factum secundum cælum, et alios Angelos: ab his tertium cælum, et alios itidem Angelos: et sic gradatim alios ab aliis productos Angelos et cælos usque ad 365 et ultimum, quod nobis proximum est, cælum. Ab Angelis vero qui posteriori præsent cælo (quorum princeps is qui Judæorum Deus dicitur), conditum inferiorem hunc mundum cujus regimen et imperium inter se partiti fuerint. Angelis porro illis omnibus barbara quædam nomina, quæ terrerent imperitos, imposuerat. Principem autem eorum ac supremum ducem Ἀβράξας, vel, ut scribit Epiphanius, Ἀβρασαξ vocabat; de quo nomine vide quid in notis nostris diximus. At nusquam, quod sciam, Angelos illos appellavit Æones, unde mirari subit Hieronymum in supra citato *Dialogo* contra Luciferianos, scripsisse Basilidem, 365 Æones commentatum esse: Angelos enim ab Æonibus distinguebant.

117. Hæc fere sunt in quibus a magistrorum semitis declinaverat Basilides. Cætera perfecte consentiebant. Eadem utrisque de Christi adventu, ejusque causa, effectis, ac modo, sententiam. Addebat tantum, non Christum ipsum, cujus phantasticum erat corpus, sed Simonem Cyreneum, commutata cum Christo forma ac specie, ei suppositum, in crucem sublatum esse: quapropter eos solos ab Angelorum mundi conditorum potestate liberandos, qui alterum ab altero apprime distinguentes, crucifixum negaverint, illumque confessi fuerint, non qui crucifixus sit, sed qui crucifigi visus sit; eos proinde insanos esse, qui pro crucifixo martyrium subierint; utpote quibus nulla mortis quam in hominis gratiam obierint, merces futura sit. Ad eam distinctionem, impiis istis familiarem, haud satis attendisse videtur Clemens Alex. dum scripsit lib. iv *Strom.*, quod Basilides hominem peccandi potestate præditum ausus esset dicere Dominum: quod falsum videtur, si ad verum Christum referatur, quem ne hominem quidem esse fatebatur: utcumque ferri potest si de ementito Christo, nempe Simone Cyrenæo intelligatur, qui sub Christi specie ac figura cruci affixus fuit. Eadem etiam utrisque effrenata

quidvis agendi licentia, morum corruptio, in flagitia quælibet præceps libido, et magicarum artium studia, imo et idololatriæ scelera; nam certis quibusdam imaginibus nefarium cultum adhibebant. Sed in nectendis dolis peritior cæteris, dissimulandi artem suis sedulo commendabat, neu sectæ suæ arcana, nisi paucissimis, iisque fidis ac certis usquam proderent, frequenter inculcabat: non multos siquidem ad hæc excipienda comparatos esse, sed vix unum e mille, et duo e decem millibus. *Date operam, crebro ingeminabat, ut omnia cognoscatis, nemo vero vos cognoscat*⁴¹. Quare ut tacere tutius discerent, Pythagoreorum more et instituto, his qui se in ipsius disciplinam tradebant, quinquennii silentium præcipiebat. Hinc negare fidem, quotiescunque se dabat occasio, minime dubitabant. Interrogati vero, Judæos quidem se esse negabant, Christianos vero nondum fuisse. Si cui martyrium obire contingeret, tantum abest ut id in singulari beneficio deputeret Basilides, quin potius pœnam esse contenderet, quam lueret ejus anima ob peccatum in alia vita patratum: horrificentiorum quidem iis quas pendunt aliæ animæ, domesticis suppliciis puniendæ; at pœnam tamen⁴². Nam animas ideo in hanc vitam detrudi censebat, quod in altera peccassent: imo belluarum aut avium corporibus prius interdum illigari, quam humanis. Quæ Platonis sententiam de animarum præexistentia, peccato, et supplicio in corporibus luendo satis clare produunt, ut et *μετεμψύχωσης* commentum, cujus primus auctor fuit Pythagoras, si Laertio⁴³ fides. *Primus enim sensit animam circulum necessitatis immutantem, aliis alias illigari animantibus.* At id ab Ægyptiis acceperat. Nam Herodotus, in *Euterpe*, Ægyptios primos hanc sententiam tradidisse ait. Consentiantque Jamblicus, lib. 1 *De vita Pythagoræ*, cap. 5, et Photius, in *Bibliotheca*, p. 1004.

118. [LXII] Duas quoque in nobis animas statuisse Basilidem, sicut et Pythagoreos, testatum facit Clemens⁴⁴, alteram belluinam, alteram rationalem. Sed quis huic dogmati subsit sensus, aperuimus de Valentino disserentes, silicet duas animæ nostræ partes esse, sensum, quem nobiscum participant belluæ, et mentem, per quam ab iis differimus. Quæ Pythagoreorum sententia et explicatio erat, ut apud Laertium videre est p. 512, 513. Paulo obscurius quod ibidem scribit Clemens, Basilidis sectatoribus visum, perturbationes animi, quas *προσαρτήματα* vocabant, id est appendices, quosdam esse spiritus secundum substantiam appensos animæ rationali, habita ratione perturbationis cujusdam principalis; alias autem adulterinas, et diversi generis, spirituum naturas iis adnasci, ut lupi, simiæ, leonis, ursi, quibus anima proprietates brutorum animantium proprietatibus similes induit. His vero lucem affert trita veteribus non paucis Patribus sententia, vitia totidem esse

⁴¹ Agrippa Cast. apud Euseb., l. iv Hist., c. 7. in Rom. v. ⁴² In Pythag., p. 499. ⁴³ Clem. Alex., l. ii Strom., p. 408, 409.

daemonia, quæ animam movent, perturbant, et ad malum impellunt. Audiendus Origenes, hom. 15 in Jesum Nave: *Unde mihi videtur inquit, esse infinitus quidam numerus contrariarum virtutum, pro eo quod per singulos homines sunt spiritus aliqui, diversa in iis peccatorum genera molientes. Verbi causa, est aliquis fornicationis spiritus, est iræ spiritus alius, est avaritiæ spiritus, alius vero superbiæ. Et si invenias esse aliquem hominem, qui his omnibus malis, aut etiam pluribus agitur; omnes hos, vel etiam plures in se habere inimicos putandus est spiritus. Unde et per singulos plures esse credendi sunt; quia non habent singula singuli homines vitia, vel peccata committunt; sed plura ab unoquoque videntur admitti. Et iterum non est putandum, quod unus fornicationis spiritus seducat eum, qui, v. g., in Britannis fornicatur, et illum qui in India, et in aliis locis: neque unum esse spiritum iræ, qui diversis in locis diversos homines agitet; sed puto magis principem quidem fornicationis unum esse; innumeros vero esse, qui in hoc ei officio pareant et per singulos quosque homines diversi spiritus, sub eo principe militantes, ad hujusmodi eos peccata sollicitent. Similiter et iracundiæ spiritum principem unum esse arbitror; innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines hujusmodi vitii peccata succendant. Similiter et avaritiæ unum esse principem; sic et superbiæ, et cæterorum malorum, etc.* Eadem habet ad Joannem viii, 49. Plura alia eam in rem veterum Patrum testimonia refert Cotelarius in notis ad *Hermæ Past.* lib. ii, cap. 2. Jam, ni fallor, haud adeo operosum erit explicare, quid sibi vellent Basilidiani, cum animæ perturbationes definiabant, *spiritus quosdam secundum substantiam appensos animæ rationali, habita ratione perturbationis cujusdam principalis: Πνεύματά τινα κατ' οὐσίαν προσσηρημένα τῇ λογικῇ ψυχῇ, κατὰ τινα τάρραχον καὶ σύγχυσιν ἀρχικήν.* Eamdem ipsis cum Origene sententiam fuisse puto: nempe spiritus malos seu daemonia, quibus anima velut obsidetur, propositis inescantibus ac fallacibus objectis varias in ea perturbationes ciere; unum tamen esse in unoquoque homine ut principem daemonem, cui cæteri famulentur, sic et affectum dominantem a quo reliqui pendeant, et a quo referantur. Hancque fuisse Basilidianorum mentem confirmat ipsummet Valentini testimonium, quod e quadam ejus epistola decerptum ibidem refert Clemens. Ille enim Basilidianorum appendices explicans, ait cor nostrum esse diversorio simile, in quo multi habitantes spiritus, id mundum esse non sinant; unumquemque autem eorum propria efficere opera, indecoris sæpe insultantem cupiditatibus. Quia vero duplicis generis affectus distingui possunt, alii magis spirituales, et, ut ita dicam, defæciores, quorum objecta a materia haud ita pendeant; alii crassiores, qui cæco ac prope belluino impetu ferantur in ea quæ materiæ

⁴⁴ Clem. Alex., Strom. lib. iv, p. 506; Origen., l. ii Strom., p. 408, 409.

altius immersa, bellis magis quam hominibus congruant: idcirco Basilidiani sentiebant, affectibus humanis alias spirituum adnasci naturas; quibus anima sui ipsius velut oblita, brutorum animantium proprietates induit.

V. De Carpocrate.

119. ⁴⁵ Carpocrates, seu Carpocras, genere Alexandrinus, uxorem duxit nomine *Alexandriam*, gente Cephaleniam, ex qua filium suscepit Epiphaniem, mali corvi malum ovum, novæ sectæ conditorem, de quo jam disseruimus. Tradit Eusebius ⁴⁶, quasi ex Irenæo, Carpocratem iisdem cum Basilide vixisse temporibus. Quamvis apud Irenæum ne verbum quidem de Carpocratis ætate occurrat, non ideo tamen male ab Eusebio constitutam existimem. Cum hoc enim apprime consentit Epiphanius ⁴⁷, nec repugnat Theodoretus ⁴⁸, sub Adriano vixisse scribens. Ille vero affirmat Basilidis, Saturnini, Valentini, Colorbasi, Ptolemæi, Secundi et Carpocratis sectas eodem tempore prodiisse; tantum Valentinianam aliis paulo recentiore esse. Atqui Basilidem Joanni saltem apostolo supparem, nec Valentinum multo juniorem fuisse probavimus. Si igitur iisdem cum utroque temporibus scholam instituerit Carpocrates, Adriani initiis fecerit necesse est. Longe citius proinde in Orientis, quam in Occidentis partibus innotuit ejus hæresis: eam quippe huc detulit Marcellina quædam, quæ Romam, Irenæo teste ⁴⁹, venit sub Aniceto pontifice, anno circiter 160.

120. ⁵⁰ Platonice disciplinæ scientissimum fuisse Carpocratem, vel ex eo liquet, quod filii Epiphani ab illo instituti magnum nomen inter Platonicos fuerit. Sed si forte plures hæresiarcas scientiæ laude, omnes certe morum pravitate superavit. Supremum quidem unum Principium, atque etiam Parentem omnium et incognitum, nec ullo nomine significatum, perinde ut cæteri, affirmabat: mundum vero, et quæ mundo continentur, ab Angelis esse facta, qui incognito illo parente longe inferiorem dignitatis gradum teneant, et ab eo defecerint. Jesum porro Dominum nostrum e Joseph et Mariæ consortio genitum, similem quidem natura reliquis hominibus extitisse; vitæ autem instituto, temperantia, virtute ac justitia præstitisse. Nempe cum firmiorem vegetioremque quam alii homines animam sortitus esset, tenacius ei adhærente pristina cum ingenito Deo περιφορᾷ, *circumlatione*, immissa in eam fuit ab eodem supremo Parente Virtus, quæ memoriam ante visorum refricaret, ut sic supernorum recordatione corroborata, conditores [LXIII] orbis Angelos effugeret, immissæque Virtutis beneficio actionibus omnibus quæ ab hominibus suscipi possunt, turpissimis etiam quibuscunque (horrendum!) ac scelestissimis defuncta, jam libera, solutis omnibus humanæ naturæ debitis, ad supre-

num Patrem evolaret. Neque vero animam Jesu duntaxat, sed et aliam quamcunque, quæ tantum valeat ut mundi fabricatores Angelos contemnere possit, vires desuper accipere, ut per easdem actiones progressionem facta, functionibusque omnibus obitis quas Jesus obierit, et ipsa super opifices Angelos efferrî possit, et ab universis expedita, sursum ad incognitum Patrem pervenire. Ino ea erat impudentissimorum hominum arrogantia, ut gloriantur quidam non modo apostolis Petro et Paulo, et reliquis, sed et ipsi Jesu præcellere se, tum excellentia cognitionis, tum quod progressionem varias ac decursus cumulatus obissent. Animas quippe omnes ex eadem περιφορᾷ esse; et ideo eundem, quem Jesus, contemptum Angelorum suscipientes, eadem vi ac virtute instrui qua per actionum omnium genera traducantur. Quod si reperiri aliqua possit quæ majorem quam Jesus contemptum suscipiat, ea ipsi demum antecellet.

121. Hoc igitur hominum dicam, an ferarum, principium fuit, animas corporibus præexistentes perfectionis culmen attingere non posse, nisi dissolutiori vita, nefandis turpitudinibus, omnique scelerum ac facinorum genere mundi conditores Angelos, audacius conculcatis omnibus eorum legibus, præceptis et operibus, spreverint: quo excusso jugo cœlestem libertatem obtineant, et sursum aspirare et evolare possint. Nihil quippe natura bonum aut malum esse, sed sola hominum opinione, qui ea esse bona aut mala censent, quæ legi vel repugnent, vel consentiant: sublata proinde lege, ab Angelis inique lata, omnia suapte natura promiscua haberi: solam vero fidem et charitatem ad salutem esse necessarias, reliqua omnia nihil conferre: eaque esse quæ Jesus apostolos suos et discipulos clam docuerit, mandavitque ut iis crederent, qui digni essent. Hinc conficta nova μεταμψυχώσεως species, ut anima quæ vel unicum flagitii genus in hac una præsentî vita prætermiserit, in aliud corpus detrudatur; et si ne tunc quidem omnia perfecit, vicissim in aliud, donec omni actionum genere perfuncta, nulliusque in hoc mundo debito actionis obligata, jam libera abscedat. Animas siquidem hinc migrantes, simul ac corporis vinculis exsolutæ fuerint, apprehendit unus ex mundi fabricatoribus Angelis, cui id muneris demandatum, et ad judicem deducit; ubi si nondum omnia præstitisse convictæ fuerint, ab Angelorum Principe traduntur alteri Angelo sibi ministranti, qui eas in alia corpora retrudat.

122. Quid jam mirum si homines abominandis iis principiis imbuti, pecudum more viventes in infinita sese flagitiorum genera præcipites dederint, ac quidquid in arte magica teterrimum erat, impudenter exercuerint? Parum fuisset, nisi Christianum sibi nomen assumentes, scelestissimæ suæ vitæ infamia Ecclesiam Dei respersissent. Nam ex

⁴⁵ Id., Strom., l. III, p. 428. ⁴⁶ L. IV Hist., c. 1. ⁴⁷ Hær. xxxi, § 1 et 2. ⁴⁸ Lib. I, c. 5. ⁴⁹ Lib. I, c. 25, n. 6. ⁵⁰ Epiph., hæc. xxvii, § 1; Ibid., § 2; Iren., lib. I, c. 25; Theodoret., l. I, c. 5.

profligata eorum vita similes esse Christianorum omnium mores judicantes ethnici, ab omnibus nullo discrimine habito abhorrebant, et ne quidem nomen ferre poterant. Alii tamen ab aliis non fidentaxat et moribus, sed et signis quibusdam externis discriminari facile potuissent. Solebant enim Carpocratiani iis quos ad suam sectam fraudulenter pellexissent, candente ferro, vel novacula, vel acu notam quamdam ad imam auriculam imprimere. Ne vero a gentiliū superstitionibus longius recederent, habebant imagines quasdam tum pictas, tum cælatas, quas Jesu effigies esse affirmabant a Pilato effictas, quo tempore ille inter homines agebat. His porro admiscebant celebriorum philosophorum, Pythagoræ, Platonis, Aristotelis, et aliorum imagines; omnes vero simul, servatis gentiliū ritibus, adorabant.

123. Ex eo cultu confirmatur quod jam multoties diximus, summo apud Gnosticos in loco fuisse Pythagoram et Platonem, eorumque placita. Ea licet maximis impietatum monstris auxissent et interpolassent Carpocratiani, inter nebulas tamen identidem relucet. De mundi creationis hypothese de ignoto Deo, et abroganda lege per Angelos lata, nihil dicam: ipsissima siquidem Simonis doctrina est, Pythagoræ et Platonis institutis non male respondens. Quæ vero de anima humana comminisceretur Carpocrates, Platoniam scholam per omnia fere sapiunt. Quemadmodum Platonici, auctore Jamblichio⁵¹, duplicem unicuique homini tribuebant animam, alteram *a primo intelligibili, quæ participat de potentia opificis, ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ μετέχουσαν καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως*; alteram quæ nobis advenit ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων περιφορᾶς, eis ἣν ἐπεισέρπει ἡ θεοπτικὴ ψυχὴ, ex circuitione cælestium mundorum, in quam anima Dei speculatrix se inserit; sic et Carpocrates duas uniuscujusque, justis saltem, hominis velut animas distinguebat; alteram quæ ex περιφορᾶς, circumlatione incogniti Dei, id est nisi me fallit conjectura, ex supremo orbe seu cælo, aut Pleromate in quo summus Deus inhabitat, descenderit; alteram, quæ in hanc sese insinuaverit; supernam videlicet virtutem ei inmissam, ut corroboretur, et incogniti Dei recordari valeat.⁵² Ex Plonicis, prior anima mundorum obtemperat motibus, et fato subjacet; ex Carpocratianis, Angelorum mundi opificum, si sola sit, imperium subit: ex illis posterior γενεσιουργοῦ motioni supereminet, quia habet in se principium proprium τῆς εἰς τὸ νοητὸν παραγωγῆς, quo possit ad intelligibile convertere seipsam, et a rebus factis eximere, ac ordinem mundanum supergredi. Ex his, Angelorum mundi conditorum jugum excutit, rebus omnibus factis dominatur, ac demum vinculis exsoluta ad supremum Patrem evolat. Hæc tam apte sibi respondent, ut gutta guttæ similior non sit. Platonis in *Phædro*,

A *Timone, Epinomide*, et alibi, doctrina est, animas nostras diu antequam corpora ingrederentur, convivio deorum assedissee, divinasque dapes gustasse; videlicet veritatis contemplatione nutritas fuisse, verorumque entium conspectu recreatas: tum confractis binis alis, quibus ad supera ferebantur, factiscente nimirum intellectus et voluntatis propensione in veritatem et bonitatem divinam; illius vero, qui in corpora generanda et animanda inclinatus, instinctus pondere abreptus, in ea delabi: ubi ratiocinationis ope fractas recuperant alas, paulatim scilicet recordatæ eorum quæ olim viderunt Deo junctæ; et tunc hæc inferiora [LXIV] despicientes, reflecti ad vera entia quæ sunt sursum. Quæ sic jugi rerum cælestium meditatione, laudabilique rationis usu supernorum olim sibi visorum memoriam redintegraverint, solutis demum corporis vinculis sursum evolare, astrum aliquod recturas, beatamque vitam acturas. Si vero corporibus altius immersæ, rationem elanguescere, et pravorum affectuum nebulis obrui siverint, ad superna nusquam respicientes; has in peccatorum pœnam in muliebria corpora primum, tum in belluina, si non resipiscant, detrudi: donec excitata ratione, pravisque affectibus purgatæ, cælestium memores ad primum optimumque sui habitum jam redierint. Eandem porro Carpocratis sententiam esse, cui libet alteram cum altera conferenti perspicuum evadet. Eadem apparet utrobique animarum origo cælestis; eadem præexistentia, rerumque superiorum contemplatio, corporum ingressu antiquior; eadem animarum purgatio, pristinorumque memoriarum recuperatio per rerum inferiorum contemptum; eadem revolutio per diversa corpora, ac tandem in pristinum statum restitutio. Tantum Carpocrates sub nomine Christiano longe deterior Platonæ ethnico, rerum inferiorum contemptum eo modo interpretatur, quem erubisset Plato; causamque iteratæ revolutionis animarum refundit in turpissimi alicujus facinoris omissionem, quam ille in pravos affectus et perversum rationis usum rejicit.

124. Pythagoreum etiam erat quod fingebat Carpocrates, Angelo cuidam id muneris demandatum fuisse, ut animas hinc migrantes ad Principem deducat, ab eo, si quidpiam prætermiserint, puniendas. Nam, Laertio teste⁵³, hoc ipsum officium erat quod Mercurio tribuebat Pythagoras: adeo ut eandem omnino fabulam, mutatis duntaxat nominibus, recoxerit Carpocrates. Aiebat ille, Mercurium animarum ταμίαν, quæstorem esse, atque adeo ductorem dici, quod is ex corporibus animas, puras quidem ac purgatas in excelsum ducat, impuras vero Furiis tradat, infractis nexibus vincendas. Hinc Horatius, Od. 10:

*Tu pias lætis animas reponis
Sedibus, virgaque levem coercēs
Aurea turbam.*

⁵¹ Sect. viii, c. 6. ⁵² Idem, c. 7. ⁵³ In Pythag., p. 514.

VI. De Cerintho.

125. Cerinthus si non natione, saltem religione Judæus, apostolorum temporibus, imo ab ipsis Ecclesiæ incunabulis, si Epiphonio ⁵⁵ fides, erupit. Eum enim fuisse putat, qui fideles adversus S. Petrum, quod Cornelium Centurionem baptismo dignatus fuisset, concitavit; eundem illum, qui perperam commendata veteri lege Ecclesiam Antiochenam turbavit. Cerinthianos denique fuisse qui præpostero legis studio, toties apostolis, præsertim D. Paulo, invidiam conflarunt, quos in Epistolis suis hic sæpius perstringit. Verum repugnare videtur Irenæus scribens ⁵⁶, multo prius insematum fuisse Nicolaitarum quam Cerinthianorum errorem: nec sibi ipsi satis consentit Epiphonius, Cerinthum Carpocrate posteriorem fuisse significans, qui, ut paulo ante vidimus, non nisi Adriani imperii initiis prodit. At antiquiorem esse Cerinthum, et sub Domitiano suam hæresim condidisse, vel illud demonstrat, quod a Polycarpo traditum accepisse se testatur Irenæus ⁵⁶, et post eum Eusebius ⁵⁷, Epiphonius ⁵⁸, Hieronymus ⁵⁹, Theodoretus ⁶⁰ et alii, Joannem apostolum Ephesi in balneum lavandi causa ingressum, cum certior factus esset Cerinthum intus esse, actutum ex eo loco se proripuisse: ne balneum, inquiebat, in quo Cerinthus veritatis hostis commoratur, subito concidens, nos opprimat.

126. Eum in Ægypto primum diutius versatum, philosophiæ (Platoniciæ certe, quæ ibi tum temporibus florebat) operam dedisse, deinde in Asiam venisse, ibique longe lateque impietatem suam propagasse, auctor est Theodoretus ⁶¹, cui consentit et Epiphonius ⁶². Nova ex eo secta prorupit, dicta Cerinthianorum, vel Merinthianorum; sive quod Cerinthus pariter et Merinthus vocaretur; sive quod Merinthus quemdam adiutorem et socium habuerit: quod dubium et soli Deo notum esse fatetur Epiphonius ⁶³. Scriptum fuisse a Joanne Evangelium, partim ut Cerinthi errores refelleret, tradit Irenæus. Hominum igitur insulsissimi, qui, Philastrio teste, Evangelii hujus auctorem Cerinthum ipsum fuisse autumabant. Solum enim Matthæi Evangelium, idque Christi genealogia decurtatum, repudiatis tribus aliis, rejectis etiam Actis apostolorum, omnibusque Pauli Epistolis, probabant, si Philastrio ⁶⁴ et Epiphonio ⁶⁵ fides est. Nonnihil tamen vereor, ut uterque Cerinthianos cum Ebionitis confuderit. Soli siquidem ex veteribus id illis ascribunt, quod his constanter tribuunt alii; nec videtur id ab Irenæo Cerinthi errores referente omissum iri, quod Ebionitarum dogmata recensens adnotare non neglexit. Accedit quod Epiphonius secum ipse pugnare videatur. Nam hæc. xxx, § 14, conceptis verbis asserit, Carpocra-

A tem et Cerinthum Matthæi Evangelio fretos, ex ejus initio, Christique genealogia probare niti, Christum ex Josephi et Mariæ semine procreatum fuisse: Ebionæos econtrario omni illa genealogia amputata, ab aliis verbis Evangelii initium deduxisse. Igitur Matthæi Evangelium genealogia non decurtabant Cerinthiani, e qua argumenta contra virginitatem Mariæ petere se posse sibi persuadebant. Ac proinde aut hic aut illic memoria defecerit Epiphonius necesse est. Illic potius quam hic defecisse crediderim. Testatum facit Dionysius Alexandrinus apud Eusebium ⁶⁶, quosdam fuisse qui Cerinthum auctorem esse existimarent Apocalypsis, quam Joannis esse certissime credit Ecclesia. Haud dubie quia et ipse apostolum sese venditans, spuriam Apocalypsin scribere ausus fuerat: id quippe disertis verbis asserit Theodoretus ⁶⁷; huncque sensum facile admittunt Cæii presbyteri verba apud eundem Eusebium ⁶⁸. Ediderat etiam, Theodoro teste, ἀπειλῶν τινῶν διδασκαλίας, quarundam minarum doctrinas; qui liber an ab Apocalypsi diversus esset, non satis constat. Illud certius, Cerinthum in sua Apocalypsi prima Chiliastarum seu Millenariorum erroris fundamenta jecisse: quo lingebat post humanæ carnis resurrectionem, futurum terrenum Christi regnum, et Hierosolymis homines carnis cupiditatibus et voluptatum illecebris servituros, milleque annos in nuptiarum festis et celebritate [LXV] consumpturos. Cui quidem errori occasionem præbuisse videntur (ut nihil de Joannis Apocalypsi dicam) prophetarum de Messiae regno vaticinia; quæ cum ad litteram intelligenda, cum Judæorum vulgo mundanum regnum expectante, sibi fingeret homo pinguiori Minerva, et ita nondum impleta, in eam successit opinionem, implenda illa esse post resurrectionem. Forte etiam materiam subministravit Platonis commentum de magno anno. Vult enim, post 36 annorum millia innovandum esse mundum; tuncque fore sæculum aureum. In eundem errorem, sed corporearum voluptatum facibus expurgatum, cum imprudens incidisset Papias Joannis auditor, aliis postmodum e SS. Patribus non paucis lapsus occasionem ministravit. Sed de his alias.

D 127. Eadem fere Cerinthi, quæ Simonis, Menandri et aliorum Gnosticorum somnia fuere. Deum summum a Creatore mundi ita distinguit et natura et sede, ut hic Virtus sit infinite ab illo distans, ejusque prorsus ignara. Unde sequitur Deum nullam hujus mundi curam egisse, nec legem dedisse; sed Angelum ut mundi conditorem, sic et legis auctorem, et Judæorum Dominum fuisse: quæ Simonis, Menandri et Carpoeratis deliria fuerunt, quæ Tertullianus ⁶⁹, vel alius quisvis, et Epiphonius ⁷⁰ diserte Cerintho tribuunt. Et tamen vult Epipha-

⁵⁵ Hæc. xxviii, § 2. ⁵⁶ L. III, c. 11, n. 1. ⁵⁷ L. III, c. 3, n. 4. ⁵⁸ Lib. III, c. 28. ⁵⁹ § 2, 4. ⁶⁰ In Cat., c. 9. ⁶¹ L. II, c. 3. ⁶² Id., ibid. ⁶³ § 6. ⁶⁴ § 8. ⁶⁵ Lib. de Hæc. ⁶⁶ § 5. ⁶⁷ Lib. VII, c. 25. ⁶⁸ Lib. II, c. 3. ⁶⁹ Lib. III, c. 28. ⁷⁰ De Præscr., c. 48.

nus, Cerinthum tam incenso veteris legis promovendæ studio flagrasse, ut apostolis passim et ubique resisterit, insurrataque Christianorum auribus circumcisionis, adeoque et Judaicorum rituum necessitate, gentiliū Ecclesias conturbarit. Hæc certe secum aperte pugnant; ipseque agnoscit Epiphanius. Quare et hic vereor ut memoria lapsus, aut inconsiderantia offenderit, et Augustino ipsi offendiculum præbuerit; res dissociabiles, Ebionitarum videlicet et Cerinthianorum hæreses miscendo. Irenæus siquidem, Tertullianus et Theodoretus, accuratissimi scriptores, Cerinthi errorum catalogum texentes, intempestivi illius in veterem legem studii ne verbo quidem meminere; cujus tamen Ebionæos arguere non omiserunt. Fateor equidem, nihil mirum esse si hæretici imprudentes a seipsis dissideant. Veritas cum una et eadem sit, sola sibi constat; sed quod tam aperte secum pugnent, ut scientes et volentes una manu dissipent, quod altera struxerint, illiusque legis necessitatem urgeant, cujus jugum ab iniquis Angelis, et in Deum rebellibus contra fas impositum, excutiendum esse palam et ubique docent; vix fidem apud sobrios obtinet. Eam autem esse debuisse patet Cerinthi hypothesim, ut ex consequenti veterem legem spreverit, illiusque observantiam omnem procul a veris Gnosticis amandandam esse censuerit, ex quo Simonis et Carpocratis vestigia relegens cum ipsis asserit, hanc ab inferioribus Angelis supremi Patris ignaris positam esse, et ad unam ignoti Dei cognitionem salutem retulit. Nec omittendum, apud Tertullianum hoc ipsum Ebionæis ascribi, quod Epiphanius Cerinthianis tribuit, scilicet quod his Christi verbis apud Matthæum ⁷¹: *Nemo discipulus super magistrum, nec servus super Dominum: sufficit discipulo si sit sicut magister ejus*; illi abuterentur, ut circumcisionis ac veteris legis necessitatem ex Jesu Christi exemplo commendarent: quippe qui utriusque seipsum subdiderit. Adeo ut hinc suspicio firmetur, Epiphanium inter Cerinthianos et Ebionæos non satis accurate distinxisse.

128. Summum fuisse Cerintho, sicut et Nicolaitis, aliisque Gnosticis Pleroma, supremi Patris ac Sigges, aliarumque Virtutum *invisibilium et innominabilium* sedem, asseverant Irenæus ⁷² et Gregorius Nazianzenus ⁷³. Ab illo Patre Monogenem, ab hoc Logon derivabat: adeo ut dubitare fas non sit, quin primam ogdoada cum cæteris Gnosticis admitterit ⁷⁴. Jesum vero mundi conditoris Filium, eumque purum hominem, ex Josephi et Mariæ satum, more cæterorum hominum, dicebat; cum hoc tantum discrimine, quod justitia, sapientia et prudentia aliis hominibus præcellerit. In hunc vero, cum baptismum suscepit, delapsam a summo Deo esse Christum, sub columbæ specie; qui ei incognitum Patrem, et per eum reliquis hominibus pa-

A tefecerit, ac miraculorum, quæ patravit, auctor fuerit. Tempore autem passionis recessisse Christum, et eo revolasse unde venerat; Jesum vero solum et obiisse mortem, et a mortuis excitatum fuisse; Christo, utpote spiritali, pœnæ omnis experte. Carpocratiana hæc omnia; a Simonianis vero in eo recedunt, quod Jesu verum corpus humanum attribuitur; sed purus homo cum statuatur, quem transiens duntaxat divinitatis radius illustravit; utrobique meritum omne Christi passionis et mortis evanescit. Sed ex modo dictis facile deprehendes quo sensu Epiphanius ⁷⁵ ex Cerinthi mente scripserit, passum ac crucifixum esse Christum. Nisi mendum in textum irrepserit, ac pro *Χριστόν* legendum sit *Ἰησοῦν*, palam est hic *Christi* vocem non Cerinthianorum sensu usurpari, qui Christum a Jesu distinguebant, sed catholicorum qui promiscue utramque vocem accipiunt, quod unus et idem sit, unaque et eadem persona Christus et Jesus. Sed quod addit Epiphanius ⁷⁶ (cui consentiunt Philastrius et Augustinus), nondum a mortuis excitatum esse Jesum, sed tum demum, cum mortui resurgent omnes, excitandum; vix stare potest cum iis quæ modo ex Irenæo, imo ex ipso Epiphanio retulimus, mortuum esse Jesum, et a mortuis suscitatum. Nisi forte dicamus, hanc, non Cerinthi ipsius, sed quorundam e discipulis sententiam fuisse; qui Millenariorum errore a magistro imbuti, nulla præ cæteris singulari prærogativa Jesum donatum vellent; sed tum tantum a mortuis excitandum, cum alii omnes suscitandi essent. Idque innuere videtur Epiphanius, ut et Cerinthianos aliquos mortuorum resurrectionem funditus negasse; quos proinde de terreno Christi regno secus ac magistrum sensisse consequens videtur. Quod Judam proditorem honoraverit Cerinthus, solus memorat Philastrius, e veteribus nemo alius.

VII. De Ebionæis.

129. Sentire videntur Origenes ⁷⁷ et Eusebius ⁷⁸, Ebionæorum nomen, ab Ebione quodam sectæ principe derivatum esse, ut plurimi asserunt, sed merum cognomen esse iis hæreticis inditum, qui merum hominem esse Christum arbitrati, humiliter admodum atque abjecte de eo sentiebant, *Cujus rei causa*, inquit Eusebius, *Ebionæorum nomen sortiti sunt, quo intelligentiæ illorum inopia satis indicatur. Sic enim mendici apud Hebræos vocantur.* Eadem fere Origenis verba sunt. Alii tamen [LXVI] vulgo, sed his recentiores, quorum dux Epiphanius, repugnant, affirmantque tenebricosum quemdam Ebionem exstitisse qui cognominis sectæ auctor fuerit. Mirum tamen, Irenæum nostrum, qui veterum omnium sectarum Gnosticarum principes, ubi certi fuerunt et noti, nominare nusquam neglexit; Ebionis illius, ubi Ebionæorum errores refert, ne

⁷⁰ § 1. ⁷¹ Cap. x, 24. ⁷² Lib. iii, c. 11, n. 1. ⁷³ Orat. 23. ⁷⁴ Iren., lib. i, c. 26, n. 1; Epiph. § 1; Theod., lib. ii, c. 5, etc. ⁷⁵ § 6. ⁷⁶ Id., § 1. ⁷⁷ Origen. Lib. iv De princ. ⁷⁸ Euseb. Lib. iii, c. 27.

meminisse quidem. Quidquid sit, veteri fama ad se perlatum scribit Epiphanius ⁷⁹, Ebionem post excidium Hierosolymitanum, cum Christiani trans Jordanem in urbem Pellam, vicinasque regiones sese recepissent, in vico Cocabe male concepta dogmata propagare cœpisse; indeque in Asia, Romæ etiam et in insula Cypro disseminasse ⁸⁰. Vulgata apud veteres sententia est, Joannem scripsisse Evangelium, ut hydram nascentem suffocaret: quod cum anno circiter 97 scriptum fuerit, necesse est antea erupisse e latebris Ebionem.

130. ⁸¹ Si Cerinthi auditor fuerit, a magistri sententia longius discessit. Error præcipuus fuit, quod veteris legis studiosus observator, hanc, sed pluribus superstitionibus, Samaritanorumque ritibus intermistam, cum Christiana fide consociandam esse pertinaciter assereret. Mundum a Deo conditum non negabat. De Jesu Christo autem non una erat Ebionitarum opinio. Purum hominem fuisse, non Deum, consentiebant omnes. Alii quippe fatebantur eum e Virgine natum esse; sed negabant ante hanc nativitatem exstitisse Deum, ac Dei Verbum et Sapientiam. Alii cum Ebione dicebant, eum ex Josephi et Mariæ consortio, more cæterorum hominum, esse genitum, sanctitatemque bonis operibus acquisivisse sibi. Et hæc communior erat Ebionæorum sententia, quam ipsis tribuunt Irenæus ⁸² et Tertullianus ⁸³, Eusebius ⁸⁴ et Theodoretus ⁸⁵. Indequè eruendam esse puto explicationem istorum Irenæi verborum: *Ea autem quæ sunt erga Dominum, non similiter ut Cerinthus et Carpocrates opinantur; si tamen genuina sit lectio, nec expungenda sit particula negativa. Ut enim hic omittam quod in notis ad hunc locum observavi; quamvis Cerinthus et Carpocrates Jesum ex Josepho et Maria more aliorum hominum genitum esse vellent, non tamen opinabantur eum bonis operibus sanctitatem, sanctitudinisque conferendæ vim acquisivisse sibi; sed delapsam in eum supernam Virtutem a Deo, sanctitatem ipsi ac per ipsum aliis imperituisse, vimque patrandi miracula. Ebionæi vero nihil simile commenti, nec fictitium illum Christum desuper accersentes, simplicius statuerunt Jesum merum hominem fuisse, cujus una fuerit præ cæteris hæc prærogativa, quod bonis operibus studiosius incumbens, majorem sibi sanctitatem comparaverit. Sic inter utrosque non leve stat discrimen, ut merito scribere potuerit Irenæus, non similiter opinari.*

131. ⁸⁶ Ex novi fœderis libris nullum, præter Evangelium Matthæi, illud videlicet quod Hebraice scriptum, secundum Hebræos dicebatur, idque primis duobus capitibus mutilatum, ac pluribus in

A locis depravatum, recipiebant. Cætera Evangelia non magni faciebant, τῶν λοιπῶν μικρὸν ἐποιούοντο λόγον, ait Eusebius ⁸⁷. Si ⁸⁸ tamen Mario Mercatori fides, Marci et Lucæ auctoritate interdum usi sunt; cum videlicet id e re sua esse existimabant, ut catholicos, si possent, propriis armis debellarent. Non tantum Pauli Epistolas respuebant, sed varia in ipsum convicia jaciebant. E Veteri Testamento *quæcunque prophetica erant, cæteris curiosius exponere nitebantur*, inquit Irenæus; id est, si bene conjiciam, in varias vanasque allegorias, pro hæreticorum more, trahebant. Plura apostolis supponere veriti non fuerant adulterina scripta. Alia apostolorum Acta circumferebant, et *Petri Circuitus*, seu libros *Recognitionum*, quibus falso inscriptum Clementis Romani nomen, fœde corruperant. Circumcisionis, legaliumque necessitatem sic urgebant, ut sine illis cum sola fide Christiana salutem obtineri non posse contenderent; sed legalia, ut dixi, variis, iisque ridiculis superstitionibus miscebant. Hi sunt potissimum quorum fervidius, imo sæpe et furens studium, passim perstringunt ac coercent apostoli, Paulus præsertim in Epistolis. Baptismo suos initiabant, quem, Hieronymi ⁸⁹ saltem ævo, catholica non improbat Ecclesia. Mystera vero quotannis celebrabant, in quibus panes azymos, et ad alteram mysterii partem aquam adhibebant. Significare tamen videtur Eusebius ⁹⁰, ea mysteria, non quotannis, sed singulis Dominicis diebus ab iis fuisse celebrata. Nam, inquit, Sabbatum et reliquam Judaicam institutionem similiter cum Judæis observant; dies vero Dominicos pari nobiscum ratione in resurrectionis Salvatoris nostri memoriam recolunt. Plura alia de Ebionitarum erroribus, pravisque consuetudinibus ac moribus videre est apud Epiphanium, quæ cum nihil aut parum ad scopum nostrum conferant, nullaque expositione indigeant, consulto prætermitto. Observet tantum studiosus lector, Epiphanium non satis accurate distinxisse inter priorum et posteriorum Ebionitarum errores, eosque permistim omnibus tribuisse, qui tamen in priores non conveniunt, sed in posteriores duntaxat: ab his siquidem illorum hypothesim novorum dogmatum et superstitionum accessione interpolatam fuisse puto: et in eo fere solo priores peccasse, quod Judaicis cæremoniis, ritibus ac superstitionibus ultra modum addicti essent, et de Christi persona humiliter sentirent. Et ea ratione eos Gnosticorum catalogo inserit Irenæus; non quod Æonum chimæris mentem pasti fuerint; sed quod in Christo Jesu nihil nisi humanum, nihil substantia divinum agnoscentes, Verbi Incarnationem e medio tollerent, Christique passionis meritum omne funditus everterent.

⁷⁹ Hær. xxx, § 2. ⁸⁰ Id., § 18; Hieron., de Vir. ill.; Mercator, in Nest. ⁸¹ Philastr. Iren., lib. 1, c. 26, n. 2; Euseb., lib. III, c. 27; Origen., in Cels., l. v; Euseb., loc. cit. ⁸² Epiph., § 3, Iren. l. III, cap. 21, n. 1. ⁸³ Lib., de car. Chr., c. 14. ⁸⁴ Lib. VI, c. 17. ⁸⁵ Lib. II, c. 1. ⁸⁶ Iren., lib. I, c. 26, n. 2. ⁸⁷ Lib. III, c. 27. ⁸⁸ Theod., loc. cit.; Epiph., § 3, 15, 16. ⁸⁹ In Lucif., c. 9. ⁹⁰ Lib. III, c. 27.

VIII. De Nicolaitis.

152. Nicolaitas a Nicolao, uno e septem prioribus diaconis, quorum mentio fit in Actis apostolorum ⁹¹, nomen traxisse, communis omnium sententia est; si unus excipiat Cassianus ⁹², qui nulla veterum auctoritate fretus existimat, eos ab alio quodam Nicolao et nomen et originem accepisse. An vero Nicolaus ille diaconus propudiosæ Nicolaitarum sectæ fundamenta jecerit, jam in diversa scinduntur opiniones. Alii cum culpa teneri, alii vacare sentiunt. Et quidem Nicolaum primum erroris auctorem et magistrum existisse, diserte asserunt Irenæus ⁹³, vetus auctor Additamenti quod ad calcem Tertulliani libri *De præscript.* ⁹⁴ legitur, Hippolytus apud Photium ⁹⁵, Hilarius ⁹⁶, [LXVII] Gregorius Nyss. ⁹⁷, Philastrius, ^B Hieronymus ⁹⁸ et Gregorius Magnus ⁹⁹. Lapsus occasio fuit, si Epiphanius audiamus ¹, hominis intemperantia, continentia propositi, quod susceperat, minime tenax. Cum enim uxorem haberet, eleganti specie mulierem, a qua aliquamdiu sibi temperasset; continentia longioris impatiens, ad pristinos amplexus rediit. Ut autem probrosum facinus quæsitis coloribus obduceret, libidinem procacitate cumulans, docuit: *Nisi quis singulis diebus luxuriæ vacet, sempiternam salutem consequi non posse.* Tum zelotypia incensus, et inde in nova scelera prolapsus, Nicolaitarum ac Gnosticorum sectæ initium dedit, e quibus plures aliæ, quarum obscura vel prorsus ignota nomina, ^C novis additis errorum ac spurcitiarum monstris, scaturiere. Qui vero Nicolaum a culpa liberant, nec ipsi pauci sunt, nec infimi in Ecclesia nominis. Agmen ducit Clemens Alexandrinus ², quem sequuntur Eusebius ³, Theodoretus ⁴, Augustinus ⁵, Victorinus Petavionensis ⁶ et alii: inter quos recenseri posset Ignatius in epistolis ad Trallianos et Philadelphenses, si ea quæ in Nicolai gratiam adducuntur testimonia, ex genuinis, non vero ex interpolatis epistolis depromerentur. Illi omnes censent, hæreticos Simonianos, ut auctoritatem sibi ex magno nomine conciliarent, Nicolao calumniatos, eo auctore gloriatos fuisse, arrepta perperam occasione ex facto quod Clemens Alexand. ⁷ longe aliter atque Epiphanius narrat. ^D Ait nempe, audiisse se, Nicolaum, ut ab objecta sibi ab apostolis zelotypia purgaret sese, uxore, quæ formosa erat, in medium adducta, permisisset cui vellet ei nubere. Inde vero, quasi uxorem publice prostituisset, ejusque promiscuum usum quibuscunque permisisset, occasionem captasse hæreticos laxandi frena libidini. Nicolai vero hunc unum fuisse scopum, ut a se amoliretur suspicionem

A zelotypia, palamque faceret se ita affectum esse, ut, si fas esset, abdicata uxore, cuivis eam ducendi potestatem largiri paratus esset. Quod quidem vel ex eo demonstratur, quod a conjugali fide nunquam resiliuit, et ex ejus liberis filia conservaverint virgines, filius autem cælebs vitam egerit. Alio Nicolai apophthegmate abutebantur hæretici, scilicet, *Carne abutendum esse*: quo tamen id unum significare animus fuerat, carni haudquaquam indulgendum esse, sed eam perdomandam, et assidua virtutis exercitatione frangendam. Sua stat utrique parti auctoritas, graviorque utrinque militant rationum momenta. Nicolaum damnat Irenæus vir apostolicus, absolvit Clemens huic coævus; uterque ex iis quæ ab apostolorum discipulis auditu percipere potuerat; adeo ut hic alterutrius fides elevari non debeat. Tutius igitur, ne temere definiamus, rem in medio relinquere. Illud vero certissimum est, Dei ipsius ore damnatos fuisse Nicolaitas. Sic enim in Apocalypsi ⁸ Christus episcopum Ephesinum alloquitur: *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ et ego odi.* Ac proinde tum temporis Ecclesiam devastabat ea secta. Cito extinctam putat Eusebius ⁹. Probabilius, non ipsam sectam extinctam, sed sectæ nomen duntaxat extinctum esse. Cum enim scelestissimum quid, adeoque et execrandum, catholicis auribus sonaret; eo deposito novus excogitatus Gnosticorum titulus, qui ementita scientiæ laude fucum faceret imperitis.

153. Dogmata Nicolaitarum theoretica recensere supervacaneum duxit Irenæus: eadem quippe fuisse quæ cæterorum Gnosticorum perspicue innuit lib. III, cap. 11, ut jam de Cerintho agentes observavimus. Ea fusiori stylo prosecutus est Epiphanius ¹⁰, compendio vero retulerunt Augustinus ¹¹ et Pseudo-Tertullianus ¹². Sed quæ ii Nicolaitis ascribunt, ipsa sunt quæ paulo post tribuit Irenæus Gnosticis in genere. Cum autem eo nomine præ cæteris gloriarentur Nicolaitæ, illudque forte primi omnium sibi vindicassent, non dubitem quin in eos potissimum conveniant quæ in Gnosticos illic refert auctor noster. Sed de his suo loco. Practica vero dogmata paucissimis verbis, sed efficacissimis perstrinxit idem Irenæus: *Indiscrete vivunt*, inquit, id est promiscua eis sunt omnia: quod ad Carpocratæ principium redit: nihil suapte natura bonum esse aut malum, sed indifferentia omnia. Nihil mirum itaque si idolothytis vesci, et fornicari (quibus characteribus designat eam sectam Christus), nulla eis religio esset. Uno verbo tam effrenis fuit in omni intemperantiæ genere eorum.

⁹¹ Cap. vi, 3, 5. ⁹² Coll. 18, c. 16. ⁹³ Lib. I, c. 26, n. 3. ⁹⁴ C. 47. ⁹⁵ Eod. 252. ⁹⁶ In Matth. c. 23. ⁹⁷ L. XI, ep. 4. Eunom. ⁹⁸ In epist. ad Heliod. ad Sabinam. Diac. ⁹⁹ Hom. 58 in Evanga. ¹ Hæc. xxv, § 1. ² L. III Strom., p. 436. ³ L. III, c. 29. ⁴ L. III, c. 4. ⁵ Hæc. v. ⁶ In Apoc. in Bibliot. PP. ⁷ L. II Strom., p. 411. ⁸ Cap. II, 6. ⁹ Lib. III, c. 29. ¹⁰ Hæc. xxv. ¹¹ Hæc. 5, ¹² De præsc., c. 47. ¹³ Apoc. II, 14.

libido ¹⁵, ut Pseudo-Tertulliano pudor fuerit dicere.

IX. De Cerdone.

134 ¹⁶ Cerdon Marcionis præceptor e Syria oriundus fuisse videtur. Nam e Syria Romam venisse, Hygino Romanam Ecclesiam regente, eodem pene tempore quo Valentinum, id est circa annum Christi 141, constanter affirmant omnes antiqui. Ibi dolos erroribus miscens, modo catholicam fidem professus, modo abiciens, modo pœnitens, modo apostata, sic Prothei instar mutata sæpius forma, nullius tenax, Ecclesiam diu fatigavit; donec tandem iteratorum lapsuum pertæsa impostorem sacris fidelium cœtibus in perpetuum aruit. Illic, Irenæo teste, erroris materiam ab iis qui sunt erga Simonem, id est a Simone, Menandro, Saturnino, aliisque Gnosticorum coryphæis accepit, cui tamen, ut novum quid proferre videretur, paulo diversam formam induxit. Duo rerum Principia, duosque deos statuit; Bonum alterum, et ignotum omnibus, quem et Patrem Jesu nominavit; alterum mundi Conditorem, justum, immitem et cognitum, Mosaicæ legis auctorem, qui et prophetis apparuit, ac se videndum sæpe numero præbuit. Hæc si quid a Simonis dogmatibus discrepant, in verbis tantum hæret pugna. Nam quamvis ille ab angelis conditum mundum, veteremque legem sancitam asseruerit; tamen ejus successores peculiarem creatorem et legi auctorem introduxerunt, quem alii Demiurgum, alii Jaldabaoth vocabant; omnes Deum esse, suo modo, dicebant, tum quod sæpius eo nomine veniat in Veteri Testamento, tum quod supremum sibi in res inferiores vindicasset imperium. At verum Deum, nisi in apertam insaniam prolapsi insitam mortalibus omnibus divinitatis ideam extinxissent, fateri non poterant, ex quo creatum, a summo Deo debellatum, et imperio, quod sibi male usurpaverat, exturbatum esse aiebant. Idem igitur re fuit Simoni et Cerdoni mundi fabricator, Angelus videlicet, isque iniquus ac tyrannidem exercens; idem summus Deus et Pater, qui usque ad Christi Domini tempora ignotus manserit. Eadem proinde ejusdem hypothesis consecraria, scilicet rejectaneam [LXVIII] esse veterem legem, ut a vero Deo alienam; mortuorum resurrectionem nullam esse; Christum Mariæ Filium non esse, sed ementita carnis specie vestitum e cœlo descendisse, ut mundi opificis imperium ac tyrannidem everteret. Quæ dogmata utrique ex æquo, tribuunt auctores.

X. De Marcione.

135. Quotquot ex antiquis Marcionis meminere, eum et Cerdonis discipulum ac successorem, et Ponticum genere fuisse tradunt. Addit Epipha-

nus ¹⁷, frequentem de eo famam percrebuisse, ex ea Ponti parte quæ Hellespontus dicitur, urbe Sinope oriundum fuisse, ac parente natum catholicæ communionis episcopo. Nautam vocat Rhodon apud Eusebium ¹⁸, nauclerum Tertullianus ¹⁷: an quod artem nauticam primitus exercuerit? an quod uterque laudens in voce *Pontus*, Marcionis patriæ nomine, quæ et Asiæ regionem, et mare significat, illum nautam aut nauclerum vocet, quasi marinum hominem, in mari natum? Forte hanc fuisse Tertulliani, ejusmodi argutiarum amantissimi, mentem deprehendet quisquis libri primi contra Marcionem initia attente legerit ¹⁸. In virginitate primum, hominum contubernium fugiens *μονάζων* (non monachorum instituta, quæ nondum nota, professus, ut minus attentus vertit Petavius) laudabiliter vixit. Sed cum postea ob stuprum virgini illatum, Ecclesia ab ipso patre, episcopo cum primis religioso, ac veritatis et sanctitatis amore flagrantissimo pulsus, veniam et pacem e blandiri nullis precibus posset, (procul dubio quia sincerus ex delicto dolor non erat) Romam se post Hygini papæ obitum contulit. Cumque nihilo magis illic quod cupiebat obtineret a presbyteris, vacante tum, uti conjicio, sede, quod inscio Patre facere istud Ecclesiæ leges non sinebant; superbia et invidia fractus, quod nec principem illic locum, nec Ecclesiæ quidem aditum impetrasset, ad Cerdonem se adjunxit. Quem principem locum, *προεδρίαν*, in Ecclesia Romana ambiret Marcion, incertum omnino. Nisi forte jam inter clericos ascriptus, reumque se stupri præfracte negans, ad primum inter æquales gradum aspiraret. Neque enim probabile est, hominem externum, vixque notum, sacris omnibus interdictum, ac proinde gravi saltem perpetrati criminis suspitione laborantem, adeo desipuisse, ut ad episcopatum ipsum animum adjiceret. Vult quidem Optatus Milevitanus ¹⁹ Marcionem ex episcopo apostatam factum; sed qui episcopus is esse potuit, qui solitariam vitam usque ad lapsum egit?

136. Certum est Marcionem, cum Romam venit, catholica fide nondum excidisse. Id ex iis quæ modo ex Epiphano diximus liquido patet; clarius adhuc ex Tertulliano ²⁰, qui diserte asserit, in *catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem. Non negabunt*, ait alibi ²¹, *discipuli ejus, primam illi fidem nobiscum fuisse, ipsius litteris testibus: ut hinc jam destinari possit hæreticus, qui deserto quod prius fuerat, id postea sibi elegerit, quod retro non erat.* Desertionem autem hanc accidisse constat, tum cum a presbyteris Romanis repulsam passus, ad Cerdonem, tunc Romæ commorantem, confugit. Neque enim ulla ratione defendi posse puto quod doctissimus conjicit Petavius ²², duo distinguenda esse Marcionis tempora:

¹⁵ Epiph., hæc. xli § 1; Philastr., cap. 44; Iren., lib. 1, c. 17, n. 1; lib. iii, c. 4, n. 3; Idem., lib. 1, c. 27, n. 1; Epiph. § 1; Tertull., De præsc., c. 54; Theodoret., lib. 1, c. 24; Aug., hæc. 21. ¹⁶ Hæc. xlii, § 1. ¹⁷ L. v, c. 13. ¹⁸ De præsc., c. 30. ¹⁹ Epiph., § 1. ²⁰ L. iii, p. 79, edit. Paris., 1631. ²¹ De præsc., c. 30. ²² Id., lib. 1, cont. Marc., c. 1. ²³ In Animadv. ad hæc. xlvii, t. II. Epiph.

ita ut sub Adriano primum in Ponto et Asia duntaxat nefarium dogma prædicaverit : postea vero sub Antonino majores trahens spiritus, vehementius in eosdem illos errores cœperit incumbere. Qui enim in Ponto et Asia nefarium dogma prædicare potuerit sub Adriano, quem e Ponto catholicum profectum Antonino imperante, Romæ catholicum aliquandiu vixisse asserunt Tertullianus²² et Epiphanius, non video : minus adhuc qua ratione Tertullianus Marcionem plus semel Antonianum hæreticum appellare, et sub Antonini principatu emersisse tam confidenter affirmare potuerit, qui dudum antea sub Adriano prodiiisset. Deinde quicumque fere e veteribus Marcionis mentionem injecerunt, hunc Cerdonis et discipulum et successorem exstitisse asseverant; quod profecto stare non potest cum Petavii hypothesi; nam ex superius dictis certum est, Cerdonem e latebris prius caput non extulisse, quam Romam advenisset Hygino Ecclesiam, Antonino Pio imperium regente. Vel ergo veterum omnium, nulla adigente necessitate, elevanda fides; vel dicendum, Marcionem a catholica fide prius non defecisse, quam communionis spe dejectus Cerdonem Romæ et videre et audire potuerit. Nec quempiam morari debet una Philastrii²⁴ auctoritas, qui Marcionem a Joanne in Asia devictum, Epheso pulsum esse scribit : tam immaniter lapsus est, ut hujus sententiæ calculum adjicere voluisse Petavium non putem. Non morabor etiam Clementem Alexandrinum, cujus verba Marcionem non modo Basilidi, sed etiam Simoni Mago ætate prævisse præ se ferunt. In hæc quidem explicanda desudant eruditi, sed frustra : mss. codicum ope sananda sunt, non explicanda. Unus Justinus martyr eruditissimum Petavium in eas ambages conjecit : alios Petavio minus peritos conjicere potest. Ille enim in Apologia priori nedum Marcionis meminit, sed et ejus hæresim jam longe lateque propagatam esse supponit. At non adeo premit, imo penitus evanescit ea difficultas, si dicamus, quod de Valentino disserentes probare conati sumus, scriptam hanc Apologiam fuisse circiter annum reparatæ salutis 145, Antonini vero Pii 8. Quinquennio tardius scriptam volunt ipse Petavium et cl. Tillemontius. Si jam, ut certum est, Romam venerit Marcion, mortuo Hygino, sedeque tum vacante, hoc est ex nostris rationibus, anno 142, brevique postea animum despondens Cerdonis hæresim amplexus fuerit; exinde usque ad annum 145, quo scribebat Justinus, satis superque spatii fuerit ut *per omne hominum genus, dæmonum fretus auxilio, plurimis auctor esse potuerit, ut blasphema dicerent*, quemadmodum loquitur Justinus. Idque eo similis vero videtur, quo Romæ non diu commoratus, Cerdonis do-

ctrina jam plus satis imbutus, inde discessisse videtur eodem anno 142, vel sequenti, ut provincias peragret. Nam scribit Hieronymus, Marcionem, cum iter Romam suscepturus esset, illuc *præmississe mulierem, quæ decipiendos sibi animos præpararet*; quod cum certe de prima ejusdem peregrinatione intelligi non possit, ad secundam aliquam referendum est, qua Romam reversus sit, ut ibi latius errorem [LXIX] disseminaret, quem in prima satis pro votis prædicare non potuerat. Et in secundum illum Marcionis in urbem adventum, quo jam apertius ibidem prodire cœpit ejus error, utcumque quadrare potest quod ait Tertullianus²⁷ : *A Tiberio usque ad Antoninum anni fere cxv, et dimidium anni cum dimidio mensis : tantumdem temporis ponunt inter Christum et Marcionem, ... qui sub Antonino primum processit*. Qui a Tiberio usque ad Antoninum annos tantum 115 numeraverit Septimius, haud facile divinabit quisquam, nisi forte Tiberii imperium pluribus annis decurtaverit. Si tamen ab anno decimo quinto imperii ejus, quo Christus palam docere cœpit, numerare velimus; non multum decedet de summa 115, tuncque Marcionem Romam esse reversum, et bellum aperte cum Ecclesia Romana gerere cœpisse, nihil repugnat.

137. Ut ut sit, ex hactenus dictis perspicuum est falli auctorem Carminis contra Marcionem²⁸, dum asserit hunc sub Aniceto pontifice Romam primum venisse et innotuisse. Dudum certe jam innotuerat, qui, Irenæo teste²⁹, sub eo pontifice *invaluit*, id est summum nequitie verticem adeptus est. Idque liquido probat id quod idem Irenæus refert³⁰, sanctissimum martyrem Polycarpum, Romæ tum degentem : *Marcioni occurrenti sibi, et dicenti : Cognoscis nos? respondisse : Cognosco te primogenitum, Satanæ; multosque Marcionitas convertisse in Ecclesiam Dei*. Ex ipso autem Irenæo certum est, Polycarpum in urbem non advenisse nisi sub Aniceto. Fallitur proinde et Tertullianus scribens³¹, Valentinum et Marcionem, *neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem; donec sub episcopatu Eleutherii benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti, Marcion quidem cum ducentis sestertiis suis quæ Ecclesiæ intulerat; novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum Marcion pœnitentiam confessus, cum conditioni sibi datæ occurrit, ita pacem recepturus, si cæteros quoque quos perditioni erudisset, Ecclesiæ restituere, morte præventus est*. Hæc apprime consentiunt cum iis quæ de Cerdone refert Irenæus³², qui sæpe in Ecclesiam veniens, et exhomologesin fa-

²² De præsc., c. 50, et l. 1, cont. Marc. c. 19. ²³ Hær. 45. ²⁴ L. vii Strom., p. 764. ²⁵ Ep. 43, ad t. IV nov. edit. ²⁶ L. 1, cont. Marc., c. 19. ²⁷ L. iii, in fi. ad calcem Tertull. ²⁸ L. iii, c. 4, n. 3. ²⁹ C. 3, n. 4. ³⁰ De præsc. c. 30. ³¹ Lib. iii, c. 4, n. 3.

ciens, sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero exhomologesin faciens, modo vero ab aliquibus traductus in his quæ docebat male, et absentus est a religiosorum hominum conventu; at in Valentinum et Marcionem nequaquam conveniunt. Quæ jam ea de re ad Valentini hæresim diximus, hic repetere nihil juvat; sed Marcionem usque ad Eleutherii tempora vitam prorogasse non crediderim; id enim non siluisset Irenæus qui tunc librum suum tertium scribebat. Cum igitur illum invaluisse sub Aniceto ibidem asserat, nec ipsius quasi tum viventis meminerit, significare videtur jam sub Aniceto vivendi finem fecisse. Deinde non obscure innuit Tertullianus, Marcionem tandiu in catholicam doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, donec sub episcopatu Eleutherii benedixisti novissime in perpetuum discidium relegatus, venena doctrinæ suæ disseminaverit; et tamen hunc sæpe vocat hæreticum Antoniniani temporis, cujus hæresis Antonino imperante prodierit; quæ secum aperte pugnant: nam Antonini Pii mors annis saltem quatuordecim prævertit Eleutherii episcopatu. Et qui is catholicus usque ad Eleutherium vixisse potuit, qui jam post Hygini mortem a fide defece- rat, invalescebat vero sub Aniceto? Denique tota hæc Tertulliani narratio de iteratis lapsibus, repetitaque Marcionis pœnitentia, conciliari nulla ratione potest cum iis quæ alii omnes scripserunt, illum spe communionis dejectum statim in Cerdonis castra convolasse, ac deinceps mundum erroribus inficere non destitisse. Et absurda prorsus videtur ea oblatæ Marcioni pacis conditio, si cæteros quoque quos perditioni erudisset, Ecclesiæ restitueret. Neque enim Marcioni integrum adhuc erat, toto orbe jam erroribus imbuto, tantam hominum multitudinem ex omnibus mundi partibus colligere, et Ecclesiæ restituere. Itaque Tertullianus memoria lapsus Marcionem pro Cerdone, discipulum pro magistro scripserit necesse est.

158. Marcionem Stoicæ philosophiæ potissimum studuisse, et tum ab ea, tum etiam ab Epicurea errorum argumenta petiisse tradit Tertullianus³³. Clemens autem Alexandrinus censet³⁴ Marcionem externorum, alienorumque dogmatum occasiones in- grate et indocte accepisse a Platone. Sed præcipuus illius error, caput cæterorum, de duplici Deo, altero bono et Christi Patre, altero veteris legis auctore et malorum effectore, fluxit tum a doctrina Platonis qui mundi conditorem a supremo Deo distinguit, ut alibi ostendimus; duasque mundi animas commiscitur lib. x *De legib.*, beneficam scilicet, et eam quæ potest efficere contraria; tum maxime a vetustiorum illorum philosophorum opinione, a nobis Plutarchi verbis explicata, duplicem Deum fingentium, alterum bonum et bonorum, alterum malum et malorum effectorem. Hunc quidem errorem

A a Cerdone traditum acceperat Marcion; ille vero, ut superius observavimus, ab aliis Gnosticis, a quibus verbis tantum, non rebus discrepabat. Et hinc Gregorius Nazianzenus³⁵, et post eum Elias Cretensis, Marcioni tribuit Simonis Magi, cæterorumque Gnosticorum deliria, Bythum videlicet, Sigen, uno verbo triginta Valentini Æones. Nec immerito: Irenæus³⁶ siquidem eum recenset inter illos, qui Dei Logo tertiam prolationem a Patre donabant, unde et ignorat magnitudinem ejus; quique porro et longe Logon a Deo separabant, et ex cogitatione et sensu, id est Enncea et Nu emitti dicebant: qui garriebant, summum Deum³⁷ extra se habere subjacens aliquid, quod vacuum et umbram vocant, in quo fabricatum est hoc quod est Univer- sum, infra spiritale Pleroma: secundum quos erat et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur: qui denique nituntur docere super fabricatorem cæli et terræ esse aliquod Pleroma aut Deum. Quæ omnia cum sint ipsissima Valentini commenta, manifeste demonstrant Marcionem, qui Valentino coævus, paulo posterior tamen fuit, totam Valentini systematis fabulam ingeminasse. Quod etiam ex iis patet quæ alii auctores Marcioni ascribunt. Sua erat, Tertulliano teste³⁸, summo seu bono Marcionis Deo conditio, et suus mundus, et suum cælum; mundus nostro superior et super Creatorem. Creatorem in loco fecit, utique eadem conditione cendo, et materiam ei subjecit. Clarius Valentini Pleroma, ejusdemque Demiurgus designari non poterat. Dionysius Alexandrinus apud Athanasium³⁹, et post eum Cyrillus Hierosolymitanus⁴⁰ et Epiphanius⁴¹ asseverant, Marcionem tria Principia constituisse; [LXX] quorum unum sit supremum, quod neque nomine comprehendere, neque visu percipi possit, quem et bonum Deum appellat, a quo nihil sit eorum quæ in mundo sunt, conditum; alterum vero Deum dicit esse aspectabilem ac creatorem; tertium denique diabolum inter ambos illos, aspectabilem scilicet, et eum qui aspici nequit, interjectum; ex iis, qui creator est et opifex, viderique potest, Judæorum esse Deum, eundemque judicem: bonum Deum (addit auctor *Dialogi contra Marcionitas*, Origeni falso ascripti) imperare Christianis; diabolum gentilibus. His addit Theodoretus materiam quæ mala sit, et alii malo subsit, quæque, Tertulliano teste, æterna sit et infecta. Quamvis Justinus, Irenæus, et Rhodon apud Eusebium, duorum tantum Marcionis Deorum seu Principiorum, tertii ne verbo quidem, meminerint; imo ab errore triplicis Divinitatis Augustinus⁴² Marcionem absolvat; Rhodon⁴³ primum hujus auctorem fuisse Syneron Marcionis discipulum scribat; nihil repugnat Marcionem Valentini vestigiis insistentem, præter summum Deum invisibilem,

³³ De præsc., c. 7 et 50, et l. v, cont. Marc., c. 19. ³⁴ L. III, Strom., p. 434. ³⁵ Orat. 23 et 44. El. Cret. in orat. 23. ³⁶ Lib. II, cap. 28, n. 5, 6. ³⁷ Id., c. 4, n. 3, 4. ³⁸ L. I, cont. Marc., c. 15. ³⁹ De decret. Nic. ⁴⁰ Hæc. XLII, § 3. ⁴¹ Catech. 16. ⁴² Hæc. 22. ⁴³ Apud. Euseb., l. v, c. 13.

et Demiurgum Universi conditorem, diabolum statuisse Cosmocratorem, id est inferioris mundi Principem; et materiam, erraticæ virtutis, seu Sophiæ, vel Enthymeseos emanationem æternam dixisse: quanquam tamen non constet, an Valentinus materiam æternam esse crediderit; imo longe probabilius videatur cum in tempore conditam illam affirmasse. Et ea ratione facile consentient, qui inter se pugnare videntur auctores. Nihil ergo Marcion a Valentino differebat: uterque docebat duos esse deos, nempe Bythum caput Pleromatis spiritualis, et Demiurgum extra Pleroma illud existentem. Hoc tantum Marcioni proprium erat, quod ipse primus Demiurgum, sive mundi conditorem, aperta petere blasphemia ausus fuerit, dicendo ipsum esse malum, malique auctorem. Cerdon quidem cum Deum legis et prophetarum bonum esse negavit, justum tamen confessus est; at Marcion, ut cum Irenæo ⁴⁴ loquar, magistri doctrinam ampliat, malorum factorem, et bellorum concupiscentem, et inconstantem quoque sententia, et contrarium sibi ipsum dicens. Valentiniani quidem nominibus honestius utebantur, ut observat idem Irenæus ⁴⁵; Deum enim malorum effectorem aperte profiteri religio erat. At certe ejusdem sceleris erat Deum ignorantem, atque Deum malam et malorum effectorem statuere: imo illud eo gravius, quo ignorantia ipsa refunditur in ipsum supremum Deum, Demiurgi causam saltem remotam, ut ad Valentini hæresim probavimus. Et deum ignorantem, cæco impetu agentem, et animale, id est omnibus animi perturbationibus, quas ciet appetitus sentiens, obnoxium inducere; quid aliud est, quam malorum omnium, quibus labefactatur orbis, culpam in ipsum conferre? Unde, etsi prima fronte impudentius blasphemare videatur Marcion, sua emollire verba haud quaquam satagens: non minus execranda Valentini blasphemata erat, licet nominibus honestius uti videretur. Quid sit autem utriusque Deus ille, seu ignorans, seu malorum effector, jam non semel diximus, et paulo ante ad Cerdonis hæresim iteravimus; merus scilicet Angelus, quem Dei titulo ac nomine cohonestare placuit; sed qui revera a vero Deo immensum distaret, et eadem conditione cum cæteris rebus creatis censeretur, ut ait mox citatus Tertullianus.

139. Porro Tertullianus ⁴⁶ auctor est, hanc Marcioni fuisse occasionem duplicis rerum Principii comminiscendi. *Passus est, inquit, infelix hujus præsumptionis instinctum, de simplici capitulo Dominicæ pronuntiationis, in homines, non in deos disponentis exempla illa bonæ et malæ arboris, quod neque bona malos, neque mala bonos proferat fructus* ⁴⁷; id est neque mens vel fides bona malas edat

operas, neque mala bonas. Languens enim (quod et nunc multi, et maxime hæretici) circa mali quæstionem; unde malum? et obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis inveniens Creatorem pronuntiantem: « Ego sum qui condo mala » ⁴⁸; quanto ipsum præsumperat mali auctorem, et ex aliis argumentis, quæ ita persuadent perverso cuique; tanto in Creatorem interpretatus, malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala, alium deum præsumpsit esse debere in partem bonæ arboris bonos fructus (supple condentem). Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem solius et puræ benignitatis, ut diversæ a Creatore, facile novam et hospitam argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam: modicoque exinde fermento totam fidei massam hæretico acore decepit. Ex eo venenato fonte fluunt omnia pene errorum portenta quibus miser ille deludi se passus est. Totum Vetus Testamentum repudiabat ⁴⁹, utpote quod originem ducere existimaret a malo deo, quem ideo inconstantem sententia et contrarium sibi ipsi blasphemabat, quod plura esse veteris legis testimonia contenderet, quæ secum aperte pugnarent; quæ quidem studiose colligens librum *Antitheseon*, seu *contradictionum* edidit ⁵⁰, in quo sententias sententiis opponebat. Quamvis autem bonum Deum Novi Testamenti auctorem esse crederet, non omnia tamen amplectebatur ejusdem Testamenti scripta, quæ catholica recipit Ecclesia. Nam ex quatuor Evangeliiis, repudiatis tribus, solum Lucæ, imo ejus partem duntaxat probabat ⁵¹; suppresso tamen auctoris nomine, nullum enim huic inscribi voluit. Discipuli vero ejus sic ipsi Christo ascribebant, ut tamen pluribus auctum, ut historia passionis, a D. Paulo fuisse garrissent. Quin et tanta erat eorum audacia, ut id quotidie interpolare, pluribus additis, vel resectis, prout a Catholicis urgebantur, non vererentur. Abscissis quæcunque ex Veteri Testamento citantur testimoniis, iisque omnibus locis, in quibus Christus mundi conditorem Patrem suum esse confitetur; amputato toto initio, quod ibi Salvatoris in utero generatio, et ejusdem adventus cum corpore perspicue commemoretur; et nec ex initio modo, sed et e medio sublatis pluribus sententiis, aliisque pro illis substitutis, non jam Evangelium, sed adulterinam Evangelii speciem suis obtrudebat Marcion. Quousque processerit sacrilegum hominis facinus, sigillatim explicat Epiphanius Hær. XLII. Decem duntaxat Pauli Epistolas admittebat ⁵², easque non integras, sed alia ex illis capita detrahebat, alia commutabat; respuebat vero utramque Epistolam ad Timotheum, eam quæ est ad Titum et ad Hebræos, cum Apocalypsi, cæterisque Canonicis epistolis.

140. Eadem erant Marcionis, quæ cæterorum

⁴⁴ Lib. 1, c. 27, n. 2. ⁴⁵ Lib. III, c. 12, n. 13. ⁴⁶ L. 1 cont. Marc., c. 2. ⁴⁷ Luc. VI, 43, 44. ⁴⁸ Isai. XLV, 7. ⁴⁹ Iren., lib. 1, cap. 27, n. 2. ⁵⁰ Tertull., l. IV cont. Marc., c. 1. ⁵¹ Iren., loc. cit.; Tertull., c. 2. Auctor. Dial. cont. Marc.; Tertull., c. 5. ⁵² Iren., loc. cit., Epiph., hæc. XLII, § 9.

Gnosticorum, de Christo deliria; missum scilicet a Patre fuisse ementita carnis specie indutum, ut mundi opificis opera et leges dissolveret⁵³, animabusque solis salutem impertiret; corporibus proinde æterno interitui obnoxiiis manentibus⁵⁴. [LXXI] Duos tamen, si Tertulliano credimus⁵⁵, Christos finxisse videtur, alium qui Tiberianis temporibus a Deo quodam ignoto revelatus sit, in salutem omnium gentium; alium, qui a Deo creatore in restitutionem Judaici status sit destinatus, quandoque venturus. Quæ Cerinthi fabulas de terreno Christi regno sapere videntur, ansamque Gennadio dedisse Marcionitas inter Millenarios recensendi. Animas ab aliis in alia corpora migraturas ac transituras statuebat: quod ad eos quidem homines attinet, qui in ignorantia versantur. De quibus hanc fabulam commentus erat: Redire videlicet animam, ac se in unumquodque animantium induere, donec purgationem adeptam sit, atque ita purgata, dissolutaque in cœlestia loca commigret. Marcionitarum vero animas⁵⁶, seu eorum qui Marcionis doctrinam didicissent, adeo purgari et a corporea fæce liberari, ut post mortem immediate æterna salute fruantur. Quæ omnia Platonica et Carpocratiana sunt. Et in id Marcionis dogma procul dubio digitum intendebat Origenes⁵⁷, cum scribebat animas omnes, ex Marcionis sententia, non esse unius et ejusdem generis, sed alias ab aliis natura differre. Ex quo etiam fluxit altera impostoris blasphemia, *Cain, et eos qui similes sunt ei, et Sodomitas, et omnes omnino gentes, quæ in omni permistione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, cum descendisset ad inferos, et accurissent ei*. Quamvis enim damnatorum animæ cognitionis istius Marcioniticæ exsortes fuerunt, pœnas luere debuerunt; ex quo vero ea illustratæ fuerunt, Christo viso in inferis, mundatæ ab ipso fuerunt, et assumptæ in regnum ejus. Iisdem principiis innixus addebat, Abelem, Enoch, Noe, et reliquos justos, Abrahamum cum omnibus prophetis, et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem; quoniam suspicati se tentari a mundi conditore, ut solebat, Jesum audire ac verbis ejus credere renue-

141. Odium quod in Creatorem conceperat Marcion, eo usque eruperat⁵⁸, ut nuptias damnaret, neminemque ad baptismi gratiam admittendum censeret, nisi virginem, vel conjugem orbem, aut continentem. Nam carnem, quæ generatione nascitur, mali opificis opus esse contendebat. Hunc errorem, si Clementi Alexandrino fides⁵⁹, hauserat e Platoniorum, Pythagoreorumque lacunis, qui malam esse generationem existimabant, quanquam non eadem ratione atque Marcionitæ⁶⁰. Hi genera-

tioni calumniabantur, quod *malam esse naturam, ex mala materia, et a justo Opifice ac Creatore factam effutirent; qua quidem ratione nolentes implere mundum qui factus est a Creatore, abstinebant a nuptiis, resistentes suo Creatori. Philosophi autem, quorum mentionem fecimus, a quibus cum malam esse generationem impie didicissent Marcionitæ, tanquam suo dogmate gloriantur, non eam volunt esse natura malam; sed quod ea, anima quæ divina est, detrudatur in corpus, tanquam in locum supplicii. In ejusdem Creatoris odium mortem sibi interdum conscisciebant Marcionitæ⁶¹, oblatam non detrectabant: et hinc sectam suam martyribus non paucis decorari gloriabantur. Sabbato jejunabant, quod ea die mundi fabricator requievisset. Animatis vesci prohibebant, ac reos esse judicio, ait Epiphanius, putabant illos qui carnes degustarent, tanquam animas comederent. Fidem tamen facit Tertullianus, piscibus usos fuisse, imo sanctiorem cibum deputasse. Addit Epiphanius, baptismum apud illos usque tertio repeti, baptizandique potestatem mulierculis concedi: mysteria catechumenis cernentibus celebrari; ad hæc vero aquam adhiberi, solam quidem, ut videtur; qui Aquariorum error fuit.*

XI. De Tatiano.

142. Tatianus seipse natione Assyrium fuisse testatur⁶². Syrum exstitisse scribunt Theodoretus et Epiphanius⁶³: quanquam hic alibi in Mesopotamia natum asserat. Quæ tamen facile conciliari possunt; nam interdum Assyriæ, Syriæ et Mesopotamiæ nomina promiscue usurpantur. Sic Gen. xxviii, 5, qui Jacob *profectus venit in Mesopotamiam Syriæ*, et 7, *ivisse in Syriam* dicitur. Sic etiam Arianus scribit⁶⁴, Euphrate et Tigri mediam Assyriam contineri: *unde, inquit, et ab indigenis Mesopotamia vocatur*. Græcorum artibus ac studiis non mediocriter excultus Romam venit; ubi cum in sacras Scripturas incidisset, iis quos præ se ferunt, divinitatis characteribus permotus, Christi fidem amplexus est. Justinus Martyris primum auditor⁶⁵, quamvis cum eo vitam egit, illibatam fidem servavit; at illo pro fide cæso circa annum 167, cum jam solus scholæ a Justino institutæ præesset, magisterio elatus, in exitium ruit. Prius tamen quam a catholica fide descisceret, post Justinus mortem, suam adversus Græcos orationem, opus certe catholicum, edidisse certum est. Sed non multo post Roma profectus in Orientem, in absurdas Gnosticorum opiniones incidit, novamque sectam condidit circa annum XII M. Aurelii (non Antonini Pii, ut perperam apud Epiphanium legitur) Christi, vero 172, quæ Tatianorum, Encratita-

⁵³ Tertull., c. 5. Iren., loc. cit., Tertull., l. 1, c. 6. ⁵⁴ Epiph., § 4; Theod., l. 1, c. 24. ⁵⁵ Lib. iv, c. 6. ⁵⁶ Iren., loc. cit. ⁵⁷ Hom. 2, in Ep. ad Rom., Iren., n. 5. ⁵⁸ Iren., cap. 28. ⁵⁹ L. III Strom., p. 451, 452. ⁶⁰ Tertull., in Marc., lib. 1, c. 20; Epiph., § 3. ⁶¹ Clem. Al., l. iv Strom., p. 481; Euseb., l. v, c. 16; Epiph., § 3, 12; Tertull., l. 1, in Marc., c. 14; Epiph., § 3. ⁶² Orat. cont. Gr. in fi. ⁶³ Theod., lib. 1, c. 20; Epiph., hæc. xlvi, 5, 4; Id., in Indice, lib. 1. ⁶⁴ Lib. vii Exped. Alexand. ⁶⁵ Tatian., p. 165, 170, edit. 1656, ad calc. Just.; Iren., l. 1, c. 28, n. 1.

rum seu Continentium, et Hydroparastarum seu Aquariorum dicta est.

143. Dogmata eadem fuere quæ Saturnini, Valentini et Marcionis. Ubique recantata ridicula Æonum fabula, duplicisque Principii, ac ementitæ Christi carnis commenta. Unum adjecit Tatianus, scilicet Adamum salutem consecutum non fuisse, sed ob lapsum æterna damnatione punitum. Cæterum nuptias cum Marcione damnabat: animatis et vino abstinendum censebat, aquamque solam in mysteriis offerebat. Ut vero legi veteri invidiam conflaret, *Problematum*, seu *Questionum* librum edidit, ut obscurissimam esse ac imperviam probaret, ac proinde a malo Deo profectam. Plures alios scripsit, de quibus cum nihil speciale dicendum habeamus, consule eruditissimum Tillemontium, t. II *Comment. in Hist. Eccles. in Encratitis* ⁶⁶.

XII. De aliis quibusdam hæreticis.

144. Tatiano subjungit alios hæreticos Irenæus ⁶⁷; quos a Basilide et Carpocrate occasiones accepisse dicit. Nomen suppressit, sed scire parum refert: nihil quippe a magistris disserebant, nisi quod eorum spurcitas atque flagitia minus erubescerent, promiscuos videlicet et plusquam ferinos concubitus, polygamiam, indifferentem idolothytorum esum, et alia ejusmodi. His enim Deum minime tangi blasphemabant, utpote quem otio torpentem, inferiorumque rerum haudquaquam sollicitum fingerent.

XIII. De variis Gnosticorum sectis.

[LXXII] 145. Postquam de Simonianis, variisque C Simonianorum classibus sigillatim disseruit Irenæus, tum de diversis hæreticis agit, quos nullo speciali, sed generali duntaxat Gnosticorum nomine designat. Omnes quidem tum Simonis, tum Valentini asseclæ, Gnosticorum titulo se insolentius efferebant, scientiæ excellentiam jactantes. Γνώσις enim scientiam, et γνωστικὸς scientem vel scientia præditum significat. Eo nomine eximiam et singularem, qua præ cæteris pollere si sibi videbantur, rerum divinarum notitiam imperitis venditabant. Cum enim alii Christiani suæ sortis probe conscii divina mysteria a sæculo abscondita, de Trinitate, de Christo, de creatione, etc., curiosius perscrutari sibi non licere, sed ea simplici et humili fide venerari sibi satisse merito persuaderent: hæretici econtrario temeraria curiositate ultra Evangelicæ simplicitatis metas longius abrepti, illa ex Platonica philosophia eruere et demonstrare, et cum ea conciliare tentarunt. Quod quidem licet infelicissimo conatu, et cum ipsius fidei naufragio factum sit, miseris tamen variæ gloriationis ansam præbuit; quasi sibi solis, si superis placet, Christianæ religionis penetralia, intimaque viscera reserare datum esset. Et hinc eo insanix prolapsi, ut

nedum alios Christianos despicerent, sed etiam apostolos ipsos scientia superare se audacter affirmarent.

146. Quis primus superbum Gnostici nomen sibi suæve sectæ indiderit, non constat. Si quidem de ipsius hæreseos origine quæstio esset, facile dirimeretur; nam a Simonianis *falsi nominis scientiam accepisse initia* diserte tradit Irenæus ⁶⁸. Alibi tamen *vocari Gnosticos a Menandro Simonis discipulo*; et Carpocratianos, *Gnosticos se vocare* pronuntiat. Hieronymus ⁶⁹ vero Gnosticos derivat a Basilide; Epiphanius, Philastrius et Augustinus a Nicolaitis deducunt. Quæ omnia vera sunt; nam isti omnes hæretici Gnosticorum nomen sibi vindicabant. Sed qui ex iis illud primum sibi tribuerint, non adeo certum. Id fecisse priores Simonis aut Menandri discipulos facile crediderim, ut invidiam, quam sibi fecerat probrosum magistrorum nomen, a se amolirentur: quam enim illud exhorrescerent Christiani omnes, non eos latebat. Quare deposita Simonianorum aut Menandrianorum, indita sibi speciosa Gnosticorum appellatione, sub ea larva et tutius latere et latius serpere se posse crediderunt. Quippe deinceps in resarcienda, amplianda aut propaganda Simonis hæresi operam posuerunt, quanquam suis peculiaribus nominibus noti essent, Gnostici tamen dici maluerunt. Certe Gnosticos notare videtur Paulus ⁷⁰, ubi Timotheum hortatur devitare ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ὀppositiones *falsi nominis scientiæ*. Sic saltem Apostolum intelligunt Clemens Alexandrinus, et Chrysostomus: quorum sententia eo probabilior, quo Irenæus iis omnino verbis, τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, Gnosticorum hæresim passim designat; imo et librissuis titulum inscripsit, ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

147. Gnosticorum itaque nomen, non peculiaris alicujus sectæ aut hæreseos, sed communis omnium, quotquot Simonis ac Menandri deliriis illudi sibi siverant, appellatio fuit. Quamobrem nec Theodoretus, nec Pseudo-Tertullianus Gnosticæ hæreseos tanquam specialis atque a cæteris distinctæ meminerunt. Cur vero Irenæus econtrario, Epiphanius, Augustinus et alii, certam quamdam ac specialem, atque a Simonianis, Menandrianis, Basilidianis, Valentiniis, etc., distinctam sectam constituant, in promptu hæc ratio est. Duplicis generis Gnostici erant. Alii non modo ex peculiaribus sibi dogmatis, sed etiam ex famosis quibusdam sectæ suæ coryphæis ac ducibus noti erant; alii vero licet erroribus sibi propriis insignes, vel obscuri nominis duces habebant, vel nullos certos et singulares agnoscebant. Priores non tantum communi Gnosticorum titulo noti, sed magistrorum, sectæque con-

⁶⁶ Epiph. § 1; Tatian., p. 158; Epiph., § 1; Euseb., Chron.; Iren., loc. cit.; Epiph., § 2; Clem. Alex., Strom., lib. III, p. 365, et Excerpt. p. 806; Tertull., de præsc., c. 52; Hieron., in Gal. v; Theod., loc. cit. ⁶⁷ L. I, c. 28, n. 2. ⁶⁸ Lib. I, c. 23, n. 4; lib. III, c. 4, n. 3; lib. I, c. 25, n. 5. ⁶⁹ In Cat. et Ep. ad Cæsiph., Epiph., hæc. xxv, xxvi; Philast. et August., De hæc. ⁷⁰ I Tim. vi, 20.

ditorum singulari nomine notiores fuere, dictique A Simoniani, Basilidiani, Valentiniiani, etc., seu Gnostici Simoniani, Gnostici Valentiniiani, etc., ut sic variæ sub eodem generali nomine scholarum species, a se invicem distingui et discerni possent. Posterioribus autem, quod nulla peculiaris esset appellatio, quæ ex auctoribus derivata tribui posset, indita communis Gnosticorum. Et ita Gnosticorum nomen vel commune est, quod omnibus Simonis discipulis convenit; vel speciale, quod certis quibusdam duntaxat Simonianorum classibus usus proprium fecit: Et ii sunt quorum ineptias, descriptis jam celebriorum Simonis asseclarum erroribus, sigillatim refert Irenæus, lib. 1, c. 29 et seqq., et post eum Epiphanius, hæc. xxvi. *Super hos autem*, inquit ille, *ex his qui prædicti sunt Simoniani, multitudo Gnosticorum, Barbelo exsurrexit, et velut a terra fungi manifestati sunt.* Recte quidem. Cum enim, ut capite præcedenti monuit, *multi ex iis qui Gnosticorum titulo superbiebant, imo omnes vellent doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerant, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes nove docere insisterent, semetipsos adinventores sententiæ, quamcunque compegissent, enarrantes*; innumeræ propemodum, quas vix ac ne vix quidem nominare esset, *propagines multarum hæresum factæ fuerant.* Omnes quidem Ennoeam venerabantur; sed quæ aliis Helena, aliis Sige aut Charis; aliis, quos nova dicendi mala prurigo excedebat, Barbelo dicta fuit⁷¹. Inde dicti a quibusdam Barbeliotæ, a barbaro nomine quod ipsi confinxerant; ab aliis Borboriani, vel Coddiani. Borboriani quidem, hoc est cœnosi, a sordidissima atque flagitiis omnibus lutulenta vivendi ratione: Coddiani vero a voce *Codda*, quæ, ait Epiphanius, idem est Syriace quod paropsis, aut catinus: quod tanta esset eorum spureitia, ut nemo communi cum illis uti cibo vellet, sed separatim contaminatis illis apponi soleret. Idem in Ægypto Stratiotici seu Militares, aliis in locis Floriani, Phibionitæ, et Zachari vocati sunt. Quanquam tamen, si Epiphanium audiamus, Stratiotici et Phibionitæ, quibus adjungit Levitas, tres tantum essent in una et eadem secta hominum classes, quarum prima esset incipientium, secunda proficientium, tertia denique consummatorum in omni nequitia et abominandæ fœditatis genere. Illos hæreticos a Nicolaitis prognatos vult idem Epiphanius; a Valentiniianis Theodoretus⁷². Utrumque forte verum; nam ab his Æonum deliria, ab illis plus quam porcinum vivendi morem mutuari potuerunt.

[LXXIII] 148. Dogmata speculativa eadem fere erant, quæ Valentiniianorum⁷³; sed Æonum appellationes, series, atque conjugationes paulo diversæ. *Patrem innominabilem* primo loco statuebant, eumque ab omni conjugatione solutum; quæ et alio-

rum plurimorum sententia fuit. Huic vero subiciebant *Æonem quemdam nunquam senescentem in virginali spiritu*, quem Barbelon, Ennoeam, omnium Matrem, et magnum Æona κατ' ἐξοχῆν nomina-
bant. Isti Logon copulabant. Hanc conjugationem excipiebant tres aliæ, Apharsæ, id est incorruptelæ, et Christi; Zoes et Thelematis, hoc est vitæ et voluntatis; Prognoseos et Nu, hoc est providentiæ et mentis. Christum autem lumen esse dicebant, quod Pater unxerat sua benignitate, ut perfectum fieret: male scilicet alludentes tum ad nominis etymologiam, quod Græce *unctum* significat, tum ad ea Evangelii loca in quibus Christus seipsum appellat *lucem mundi*, tum ad illa Patris Filium compellantis verba: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*⁷⁴. Hæc prima istorum ogdoas, quam fusius explicare nihil juvat, facile intelligitur ex iis quæ de Valentiniiana diximus. Ab Ennoia et Logo Autogenem seu Monogenem, id est, per se genitum, seu unigenitum derivabant. Autogenem et Monogenem appellabant, quia eum singulari prærogativa genitum asserebant; utpote magni luminis, Ennoia scilicet, effigiem et imaginem, summis proinde honoribus, omniumque rerum præfectura decoratum. Hujus conjux Alethia sive veritas. A lumine, quod est Christus, et incorruptela, quatuor emissa luminaria, hoc est quatuor angelos sangebant, qui Autogenem quasi satellites stiparent, quorum nomina erant Harmogenes, seu Soter vel Servator, Ragucl, David et Eleleth; quibus itidem quatuor conjuges assignabant, Charin, Thelesin, Synesin et Phronesin, hoc est Gratiam, Voluntatem, Intelligentiam et Prudentiam. Autogenes autem produxit alterum Æonum par, videlicet Hominem perfectum et verum, quem Adamantem, ob invictam virtutem, appellabant, et Gnosin seu agnitionem perfectam; unde illi datum ut supremum Patrem cognosceret. Sic manifestatum summum Patrem, Matrem, et Filium dicebant nugatores isti. Ex Anthropo autem et Gnosi natum lignum dicebant, quod et ipsum Gnosim appellabant, alludentes ad lignum scientiæ boni et mali, de quo Genes. ii, 9. Deinde ex primo Angelo Autogenis satellite, genitum Spiritum sanctum, quem et Sophiam et Prunicum appellabant; qui quidem cum videret cæteros Æones conjugibus suis copulatos, se autem conjuge destitutum, anxie quæsivit cui conjugî posset; temerarioque impetu, inconsulto Patre, latus primum versus superiores partes, tum versus inferiores, nullamque quæ sibi conveniret, inveniens; tædio affectus, ab incepto revocatus, destitit. Sed ex tædio ejus natum opus, in quo erat ignorantia et audacia. Hoc autem opus, Proarchontem, mundi hujus principem, conditorem et fabricatorem appellabant; qui virtutem magnam a matre furatus, ad inferiora digressus, condiderit firmamentum cœli, in quo inhabitaret, Potestates, Angelos, cœlos et

⁷¹ Epiph., § 5. ⁷² Epiph., § 4; Theod., l. 1, c. 13. ⁷³ Iren., lib. c. 29. ⁷⁴ Matth. xvii, 5.

terrena omnia; omniumque malorum, rixarum, A contentionum, etc., auctor fuerit. His contristata mater Sophia ab eo secessit, sedemque sibi supra firmamentum seu septimum cœlum delegit: ut sic inferioris ogdoadis caput evaderet. In his tetam Valentinianorum fabulam, paululum duntaxat immutatis nominibus, recoctam quisque videt. Cætera de Christo Jesu, resurrectione, bonis operibus, etc., dogmata, eadem erant quæ Valentinianorum. Gnosticos sæpe in suis epistolis perstringunt Joannes apostolus, Judas, Jacobus, Ignatius et Polycarpus, maxime quod Incarnationis mysterii veritatem negarent.

149. E Gnosticis quidam Veteri pariter et Novo Testamento utebantur, sed mutilis ⁷⁵. Quæ enim sibi favere putabant, hæc amplectebantur, eaque a Spiritu veritatis pronuntiata dictitabant; quæ vero sibi adversa, rejiciebant, et a mundi hujus Principe profecta pronuntiabant. Pauli Epistolæ ad Timotheum repudiabant, quod in iis nominatim damnarentur. Sed alii omnes Gnostici legem et prophetas spernebant ⁷⁶: imo nec multos dicere pudebat, Servatorem nostrum primum spurcitiarum suarum atque impietatum auctorem fuisse. Quamplurimi penes illos apocryphi, anilibusque fabulis, obscenitatibus et blasphemis referti libri erant, quorum catalogum reperies apud Epiphanium, hæc. xxvi. De perditissimis eorum moribus nihil dicam: porcos et canes putares, non homines; adeo abhorrent ab humana natura quæ de iis refert mox laudatus Epiphanius. Hæc vix fidem obtinere possent, nisi aliunde constaret necessaria principiorum ab iis statutorum consecraria esse; ipseque Epiphanius ⁷⁷ ea tum ex libris eorum, tum ex proprio ore duarum mulierum hujus sectæ *χορυσάλων*, quæ juvenem adhuc tentaverant retibus suis illaqueare, didicisse se contestaretur. Castiganda proinde recentiorum quorundam audacia et temeritas, qui ut Gnosticos futilibus ducti conjecturis, ab immanibus, quibus accusantur, sceleribus vindicent, Epiphanius, antiquorumque omnium fidem elevare non verentur, quasi hæc ab hominibus male religiosis, in odium ipsius sectæ conficta essent. Quasi potior habenda fides esset vanis neotericorum illorum obscuro nominis ratiunculis, quam Epiphanius, testis non tantum auriti, sed etiam oculati, aliorumque veterum Gnosticis cœvorum testimoniis, qui hæreticos ipsos viderunt, audierunt, eorumque libros evolverunt. At, inquit, nemo apologistarum, dum Ecclesiam Christianam a calumniis Oedipodeorum concubituum, et Thyestearum epularum, quibus eam aspergebant gentiles, purgat, tanta scelera meminit a pseudo-Christianis perpetrata: quod tamen e re eorum fuisset non omittere, maxime cum ementitorum illorum flagitia calumniis, quibus veri Christi fideles onerabantur immeriti, ansam præbuissent. Imo Justinus Martyr in *Apologia* suas priori, et Ecclesie Lugdunensis et

Viennensis in epistola sua, apud Eusebium lib. v, cap. 2, disertis verbis asserunt, aut nescire se, aut non credere flagitia hæc ab hæreticis, aut a quocumque mortalium usquam esse patrata. Sed facilis responsio. Ipsæ istæ calumniæ quæ Christianis struebantur, ostendunt gentiles aliquid saltem de turpissima Gnosticorum vita inaudisse; quod calumniarum occasio fuit. Cum enim eos a cæteris Christianis non distinguerent, omnibus indiscriminatim tribuerunt, quod larvatorum duntaxat scelus fuit. Hinc de Carpocratianis agens Irenæus ⁷⁸, conqueritur *ipsos ad detractationem divini Ecclesie nominis a Satana præmissos: uti secundum [LXXIV] alium et alium modum, quæ sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a præconio veritatis; aut et videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphemant.* Et Eusebius lib. iv *Hist.*, cap. 7, similiter scribit, miserorum illorum flagitia gentilibus ansam præbuisse sacrosancto Dei verbo petulanter impieque obtrectandi: eo plane consilio, ut fama de scelestis ipsorum vitæ ratione passim dissipata, turpem ignominie notam universæ Christianorum multitudini inureret. Unde certe accidit, inquit, ut nefaria quædam opinio de nobis excitata, eaque ab omni ratione alienissima, per infidelium animos longe lateque pervaderet: quod videlicet tum nefando concubitu matres et sorores violare, tum etiam scelerato quodam alimentum genere uti non vereremur. Unde vero tam immania scelerum portenta in Christianorum omnium caput intorquendi ansam captare potuissent ethnici, nisi saltem eorum aliquid vel ex verorum Christi fidelium querelis, vel ex ementitorum confessione, vel ex fama percepissent? Tam insolens criminatio fidem nunquam apud infensissimos Christianorum hostes obtinuisset, nisi huic aliquam veri speciem obduxisset flagitiosa quorundam vita. Nec quemquam movere debet laudatorum Apologistarum silentium, aut Justinus, et Ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis ignoratio. Id eos latere potuit, quod occulte, et clam, non certe palam et publice perpetrabatur; nec mirum si credere refugerint, quod immane quantum abhorret ab humana natura, vixque porcine congruit. Deinde id agebant apologistæ, ut Christianos, quorum causam tuebantur, purgarent a criminibus quibus perperam infamabantur; quod et præstiterunt in Apologiis suis. Nihil autem attinebat hac occasione Gnosticorum obscenitates, æterno silentio sepeliendas, commemorare: cum veris Christianis nihil cum larvatis istis, nisi solum nomen, commune esset, ut Justinus observat; illique his, ut citatus Irenæus ait, *in nullo communicarent, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione.* Satis erat si eorum, quorum vindicias susceperant, innocentia demonstraretur; alios accusare non decebat, et in capitis periculum adducere.

⁷⁵ Epiph., § 6. ⁷⁶ Clem. Alex., Strom., lib. II, p. 383; Epiph., § 8. ⁷⁷ Epiph., § 17. ⁷⁸ Lib. I, c. 25, n. 5.

XIV. *De Ophitis et Sethianis.*

150. Aliud Gnosticorum genus memorat Irenæus⁷⁸, quos alii, ut Theodoretus, Ophitas et Sethianos promiscue vocant : quamvis alii, ut Epiphanius, inter utrosque distinguant, diversasque ex eis hæreticorum sectas constituent; sed præter Irenæi mentem, qui alios ab aliis haudquaquam distinguit, unique et eidem sectæ, eadem quæ alii partiuntur, dogmata attribuit. Ophitæ seu Anguinei dicebantur, ab *angue* seu *serpente*, quem numinis instar venerabantur, quod hominibus scientiæ omnis auctorem exstitisse crederent; Sethiani vero, quod Seth Adami filium virtutem quamdam divinam fuisse arbitrarentur. Eorum hæresis ex male compacta placitorum Nicolaitarum et Valentinianorum farragine condita est : et eapropter a pseudo Tertulliano cum illa Nicolaitarum confunditur; ab Irenæo vero⁷⁹, Epiphanio et Theodoro a Valentiniana schola derivatur⁸⁰, quod Valentinianum quidpiam admistum habeat. Natam proinde post Valentinum necesse est. Primo loco statuebant quoddam primum lumen in virtute *Bythi*, *beatum et incorruptibile, et interminatum*, quod *Patrem omnium et primum hominem* vocabant. Progressam ab hoc Ennceam, filium emittentis, filium hominis et secundum hominem dicebant. Infra utrumque positum volebant Spiritum sanctum, quem primam feminam et matrem viventium vocabant; qui quidem super segregata elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos ferretur. Ex conjunctione primi et secundi hominis Spiritus sanctus, radiis supremi luminis imprægnatus, novum lumen incorruptibile profudit, tertium masculum, Christum, filium primi et secundi hominis, et Spiritus sancti, primæ feminæ. Verum cum universa luminis Spiritui sancto infusi plenitudo capi ab eo non posset, magna ejus copia superebulliens secundum sinistras partes deorsum decidit; Christo interim secundum dextras sursum cum matre sua conscendente, et in incorruptibilem *Æonem* recepto. Hæc prima *Æonum* tetras, adunatio videlicet Patris omnium primi hominis, Filii secundi hominis, Spiritus sancti primæ feminæ, et Christi filii eorum, vera et sancta Ecclesia ab insanis illis, Scripturam pro more depravantibus, appellabatur.

151. Virtus vero illa exsuperans quæ in inferiora delapsa est, quamque Sinistram, Prunicum, Sophiam et masculo-feminam appellant, cum in aquas lactenus immobiles descendisset, movere cœpit ab imo ad summum, assumpsitque ex eis corpus. Cum autem ad hujus lumen accurrissent omnia, eique adhæsissent, tanta mole gravata, et tantum non absorpta, frustra nitebatur aquarum complexus excutere, et ad matris sinum remeare. Interim superni luminis reliquias abscondere pro viribus conabatur; miseram enim angebat timor ne ab elementis læderetur. At novi luminis accessu ro-

A borata, emersit tandem, sursumque se extulit : ubi dilatato ac expanso corpore suo, produxit cœlum hoc quod apparet, sub quo remansit; servans adhuc aquatilis corporis formam. Sed superni luminis desiderio semper stimulata, viribus omnibus contendens, superstitibus corporis reliquiis demum expedit sese. Corpus autem quod exiit, feminam a femina nominant. Habuit et filium nomine *Jaldabaoth*, quem in ignorantia peperit, cui tamen infudit aspirationem quamdam incorruptelæ; qua vegetatus, inconsulta matre, Angelos, Archangelos et Virtutes, insuper et filium ex aquis produxit; a quo genitus et alter filius, ab hoc tertius, et sic consequenter usque ad septimum, unoquoque cœlum sibi proprium condente ac regente; ut sic fieret hebdomas, octavum Matre tenente locum.

B 152. Hæc fabulæ prima pars, in qua Platonismus non obscure se prodit. Ibi primum apparet materia prima sub nominibus elementorum, aquæ, tenebrarum, abyssi, chaos, quibus designari solet a Platonicis, ut alibi diximus; eaque æterna, ut videtur, Deoque ipsi cœva; quæ si non Platonis ipsius, saltem discipulorum ejus non paucorum opinio fuit. Duo itaque principia cœterna statuunt hæretici; alterum activum, Deum scilicet, sive lumen primum et incorruptibile; alterum passivum, hoc est materiam informem. Ab illo lumine seu Patre progressa *Ennoia*, [LXXV] mens est Patris rerum omnium ideas efformans, et in se continens, æternæque rerum exemplaria, ad quorum normam omnia conduntur. Spiritus sanctus, est spiritus Universi, seu anima mundi. Primam feminam et matrem viventium vocant hæretici, quia prima generationem omnium ac motuum causa est. Hujus spiritus pars sursum effertur, pars ad ima descendit, aquasque movet; quia materiæ subtilioris, quæ spiritus Universi est, partes aliæ aliis subtiliores; aliæ aliis, pro variis subtilitatis, gradibus superiores. Quæ pars in aquas descendit, ea est quæ materiæ primæ motum impressit, ac in ea ceu fermentum abdita, peneque primum ejus mole obruta, paulatim demum vires exeruit, fractisque, quibus detinebatur, repagulis, sese extricans, ei varias formas, figuras ac motus indidit. Sic vulgata tria D Platonicæ philosophiæ principia, Deum, mentem et animam mundi, primamque rerum genesim sub mysticis Patris, Filii et Spiritus sancti nominibus, non sine sacrilego religionis abusu, tradebant male feriat homines. Cætera de *Æonibus* deliria non moror; facile intelliguntur ex iis quæ de Valentinianis diximus.

153. Longiora sunt quæ de hominis origine, ejus casu, malique ortu (qui scopulus fuit ad quem allisi sunt omnes fere priorum sæculorum hæretici) texunt commenta. Summa huc redit: *Jaldabaoth*, spreta matre, principatum arbibat; reluctabantur ab eo geniti liberi: unde stomachi ple-

⁷⁸ Lib. 1, c. 30; Theodoret., lib. 1, c. 14; Epiph., hæ. xxxvii. ⁷⁹ Tertull., De præs., c. 47. ⁸⁰ Iren., n. 1; Epiph., § 5; Theod., loc. cit.

nus ad materiæ sæcem demisit oculos, et Virtutem A quamdam, serpentis specie, quem ejus Filium et Nun vocant; dehinc et spiritum, et animam, et omnia quæ in mundo sunt, genuit: indeque nata omnis oblivio, malitia, zelus, invidia et mors. Hinc insulsæ gloriationis ansam captans, Patrem se vocavit et Deum, et supremum rerum omnium principium. Ut vero insaniam ejus castigaret Mater, ipsi sexque reliquis Virtutibus, ut hominem conderent, mentem injecit; ut sic ablata a Jaldabaoth vi illa, quam eidem impertierat, in hominem transfunderet. Formatus igitur ab illis homo, longitudine et latitudine immensus, et humi repens, id est informis. Huic Jaldabaoth afflat spiritum vitæ, et cum eo lumen, seu ut vocabant, *humectationem luminis*, Nun videlicet et Enthymesin, B quam a Matre acceperat; sed dum sibi demit, quod alteri tribuit, tantum proprias vires labefactat; quod callidæ Matris intentum erat. Homo autem Nu et Enthymesi, hoc est mente, et cœlestium desiderio locupletatus, quæ sola, secundum Gnosticos, salutem percipiunt, statim primo homini, seu supremo Patri, relictis fabricatoribus, gratias egit. At Jaldabaoth ægre ferens ea quæ supra se erant, ad alicujus notitiam pervenisse, feminam condidit, vocatam Evam, cujus formam mirati cæteri genuerunt ex ea Angelos. Sed ab ea cœlestis Mater virtutem a Jaldabaoth inspiratam clam abstulit: nec his contenta, tantum artibus effecit, ut serpens ei primum, tum per eam Adamo C rebellionis auctor fieret, vetitum fructum manducare suadens; per quem uterque supremæ Virtutis, divinarumque mysteriorum scientiam adeptus, a mundi opificibus absecessit. Iratus Jaldabaoth, rebelles divina substantia vacuos, et maledictos, e cœlo et paradiso in hunc mundum dejecit: ubi corpora illorum levia, pellucida et spiritualia, in tardius, obscurius et crassius mutata sunt, debilitata etiam et languore fracta anima. Simili ratione serpens Nus, seductionis instrumentum, in hunc mundum detrusus, angelos illius sibi subjecit, sexque filios, dæmones mundanos, genuit, ad imitationem supernæ hebdomadis: hominibus semper infestos, quoniam paterno lapsui et infortunio occasionem præbuerant. Ubi D vero Prunicus hominum calamitate Jaldabaothi arrogantiam jam satis pro votis ultia est, ad miserationem versa, amissi luminis sensum quemdam eis concessit, per quem pristini status memores, præsentisque conscii, animum receperunt, intellexeruntque mortalis corporis mole se tandem aliquando liberandos: unde cibus jam relecti, generationi operam dederunt, ex qua natus primum Cain, tum deinde Abel, quos serpens cum filiis suis statim evertit, et in omnem nequitiam præcipites egit. Nec mirum: iis clam adversabatur Mater, ad id unum attendita, ut quod sibi proprium

erat, supernum videlicet lumen, salvum fieret. Hinc irato hominibus Jaldabaoth, quod se non colerent, diluvioque humanum genus perdere volente; luminis quod infuderat sollicita, Noe servavit in arca, a quo nata nova hominum progenies mundum supplevit. Ex iis Abrahamum sibi delegit Jaldabaoth, cum quo foedus iniit; per Moysen Israelitas eduxit ex Ægypto, legemque sanxit; actum ipse, tum filii ejus e Judæorum gente suos sibi quisque prophetas asciverunt, per quos vaticinia sua funderent.

154. In his omnibus dogmata Platonica ad Christianæ religionis genium, et communem Gnosticorum hypothesim, non sine insigni Scripturarum corruptione, utcumque accommodata deprehendere est. Ibi superna animarum origo, seu scintillarum ab igne divino emicantium, sive portionum quarumdam a divina substantia deciduarum, cum Platone fingitur. Eæ propter inditi luminis abusum, corporum carceri squalido et tenebricoso includuntur, liberandæ suo tempore, et pristina luce recreandæ: quod Platonice commentum est de animabus, ob amissas, quibus sursum ferebantur, contemplationis pennas, in corpora præcipites; ubi refricata paulatim supernorum memoria pristinam felicitatem gradatim recuperant. Ibi etiam mundi fabricatio angelis, non ipsi Deo summo ascribitur; quod itidem Platonicum est. Illis quidem fabulis multiplicem ornatum suppeditat religio Christiana; sed fundamentum præbet Platonica philosophia, ut sigillatim ostendere proclive foret, nisi attendentibus, et quæ jam multoties diximus recolentibus res facile pateret. Cætera quæ de rebellionem Jaldabaoth, de duplici anima, altera quæ spiritus vitæ sit, seu animalis, insufflata per Jaldabaoth; altera quæ spiritalis sit, seu *humectatio* luminis, quæ clam eo, ejus tamen interposito, per Matrem afflatur, quam solam cum emiserit Mater, solam servat in hominibus, solam salute donandam, corpore proinde æternum perituro; de lege Mosaica sancita per Jaldabaoth, etc., garriunt hæretici Gnostica sunt et Valentiniana.

155. Ejusdem generis sunt quæ de Jesu Christi ortu, morte, ac beneficiis per eum præstitis comminiscabantur⁶¹; nisi quod Jesum e Virgine natum esse faterentur, et Christum non solum, sed simul cum Sophia sorore sua in eum descendisse vellent. Jesu quidem corpus a mortuis excitatum [LXXVI] dicebant; non illud terrenum quod caro et sanguis est (hæc enim, inquiebant, regnum Dei possidere non possunt: unde quidquid mundanum acceperat, mundo dimisit); sed illud corpus quod animale et spiritale vocabant, partem videlicet corporis subtiliorem et aeream; seu potius ipsam animam tum animale, tum spiritualem, quam utramque corpoream esse sinxerint, quæ-

⁶¹ Iren., n. 11, 12, 13.

rum tamen altera purior et subtilior dicta fuerit spiritualis, comparatione alterius crassioris. Quidquid sit, ludicrum est illud resurrectionis genus, quod hic admittebant, et ab eo quod catholica fides docet, procul diversum. Addebant, per Jesu resurrectionem spoliatum fuisse Jaldabaoth dominio quod sibi vindicaret in animas sanctas; jamque deinceps penes ipsum non fore, ut spirituales rursus demittat in sæculum purgandas, sed eas tantum quas insufflaverat, id est animales. Quæ Platoniam metempsychoseos fabulam olent.

156. Ex Ophitis quidam, Irenæo teste⁸², ipsam Sophiam serpentem factam esse dicebant, ut Adæ conditorem debellaret, hominibusque scientiam importaret; et eapropter dictum serpentem omnium sapientissimum. Sed sive Sophiam, sive Nun serpentem induisse vellent Ophitæ, huic summos honores deferebant, ob eam quam ab illo accepisse se scientiam existimabant. Testatum faciunt Epiphanius, Theodoretus, et Augustinus⁸³, impuros illos homines verum serpentem in cista vel spelunca nutritis, quem mysteriorum tempore evocabant. Is aperto foramine et latebris erumpens, mensam conscendebat, et circum panes implicabatur. Id Eucharistiam, et absolutissimum esse sacrificium censebant. Panes vero, quibus circumvolutus fuerat serpens, non modo frangebant, et distribuebant; sed etiam quilibet admoto ore serpentem ipsum exosculabatur: sive cantionibus quibusdam ad mansuetudinem bestia mollietur, sive alio dæmonis artificio innocua redderetur. Ac demum supremum Parentem per illum, ut aiebant, celebrantes, mysteria sua perficiebant.

XV. De Caianis seu Cainistis.

157. A Caianis seu Cainistis Gnosticorum catalogum, ac librum suum primum claudit Irenæus. Eos e Valentiniana schola, ceu novum Lernæ hydræ caput, pullulasse scribit; Epiphanius vero et Theodoretus⁸⁴ ex impuro Gnosticorum Nicolaitarum, Valentinianorum, et Carpocratianorum fonte impietatem suam actionesque nefandas hausisse volunt. Utrumque simul verum esse potest; nec repugnabit Irenæus, qui paulo post subjicit Caianos scelerum Carpocratianorum vivendi rationem imitatos fuisse. Sic dicti fuerunt, quod Cainum prædicare, parentemque suum appellare eos non puduerit. Duplicem quippe Virtutem sangebant, aliam superiorem, quam Sophiam, aliam inferiorem et posteriorem, quam Ὑστέραν, Hysteram, vocabant. Huic cœli et terræ fabricationem ascribebant. Adamum vero atque Evam ab iis Virtutibus, sive Angelis, originem traxisse; quos autem genuere liberos, non item⁸⁵. Nam ambas Virtutes cum Eva congressas Cainum et Abelem genuisse sic affirmabant, ut superioris et fortioris

A fuerit Cainus, Abelus inferioris: propterea secum invicem rixatos, qui fortiori a Virtute propagatus fuerat, inferioris imbecilliorisque sobolem occidisse. Ad eandem cum Caino prosapiam pertinere volebant Esau, Core, Sodomitas, et omnes qui in Veteri Testamento scelerum infamia laborant⁸⁶, quos opinione sua laudandos, ac secum generis cognatione conjunctos, utpote perfecta, cæterisque sublimiori scientia decoratos, asserebant nequissimi illi. Ideo mundi Opifici invisos, continuisque insidiis appetitos, nihil tamen ab eo detrimenti accipere potuisse: quod semine suo imprægnatos tutata fuerit mater Sophia, et in supernum Æonem commutatos ad sese tandem rapuerit. Judam, quem etiam affinem suum esse jactitabant, cuique soli præ cæteris mortalibus veritatis notitiam attribuebant, accurate omnia hæc perspecta habuisse: quamobrem Virtute potentiore divina instigatus Christum Jesum prodidit, sive quod, ut alii blasphemabant, malus esset, veritatisque bellum indiceret⁸⁷; sive, ut, quemadmodum alii volebant, salutem nostræ consuleret, et Jesu Christi cruce ac morte cœlestium rerum cognitionem nobis procuraret. Noverant enim mundi principes, si is in crucem tolleretur, ipsorum exhaustum iri potentiam omnem; quare veritus Judas ne mortem ejus impedirent, maturavit, omnemque lapidem movit, ut eum Judæis traderet. Hanc enim fuisse causam volunt cur e cœlo delapsus sit; ut fortis in ipso solidiorque Virtus perficeretur, ostendereturque, ac de infirmiore triumphum referre doceret. Exsecrandum certe triumphum, in eo situm, ut unusquisque per nefanda omnia flagitiorum genera volitaret: neminem quippe perfectam cognitionem, ipsamque proinde salutem adipisci posse, nisi turpissima quæque expertus fuerit. Quæ Carpocratis blasphemia fuit. Hoc unum addebant, unicuique flagitiosæ actioni præesse Angelum aliquem, quem huic operam dantes invocabant. Plures apocryphos libros confinxerant⁸⁸, ut Evangelium Judæ, Anabaticum Pauli, seu de assumptione Pauli in tertium cœlum, et alios quosdam, nœniis et impietatum monstris refertos. Porro si quid a cæteris Gnosticis discreparint bellæ istæ, discrimen in eo tantum fuit, quod superni seminis copiam reprobis quibusdam ac scelestis hominibus facerent, quam iisdem alii negabant. Sed idem omnibus fundamentum erroris exstitit, salutem videlicet uni divino semini, seu rerum cœlestium scientiæ acceptam referendam esse, mundique conditorem a supremo Deo diversum esse; alterum bonum esse, alterum malum: hujus conculcanda opera, violandasque leges; illius comparandam notitiam.

158. Hæc sunt quæ de hæresibus ab Irenæo recensitis dicenda erant. Eas pro modulo nostro explicare, densamque iis offusam caliginem dispel-

⁸² Iren., n. 14. ⁸³ Epiph., § 5; Theod., loc. cit.; Aug., Hær. 17. ⁸⁴ Iren., lib. 1, c. 51; Epiph., Hær. xxxviii; Theod., lib. 1, c. 15. ⁸⁵ Epiph., § 2. ⁸⁶ Iren., n. 1; Epiph., § 1; Tertull., De præscr., c. 47; Theod., loc. cit. ⁸⁷ Epiph., § 5; Tertull., loc. cit. ⁸⁸ Iren., n. 1, 2; Epiph., § 2.

lere conati sumus, ipsas ad genuinos fontes, Platonica nimirum philosophemata revocando. Plerasque Gnosticorum fabulas, quæ hactenus inextricabiles visæ sunt, purum putumque Platonismum esse, laceris ac fœde mutilatis Scripturarum tegumentis Christianæque religionis dogmatibus

A pessime vestitum nobis constat; forte et aliis, si ad hactenus dicta attendere dignati fuerint, remque penitus adhuc investigare constabit. Neque enim latius ut in eo campo exspatiemur sinunt præscripti nobis limites; voluissemus, si licuisset, paulo minus exspatiari.

DISSERTATIO SECUNDA.

De sancti Irenæi vita et rebus gestis; de ejus libris quinque adversus hæreses et aliis scriptis deperditis.

ARTICULUS PRIMUS.

SANCTI IRENÆI VITA ET RES GESTÆ.

[LXXVII.] Quæ fuerit Irenæi patria, quod genus, quove anno in lucem editus, nullibi apud veteres, quorum exstant opera, scriptum legitur. Id tamen certum videtur, Græcum exstitisse; quod ipsum nomen plane Græcum, et ejus institutio suadet. Narrat enim vir sanctus in epistola ad Florinum, cujus fragmentum recitat Eusebius⁸⁹, se *puerum adhuc*, *παῖς ὢν ἔτι*, vel, ut loquitur in opere adversus Hæreses⁹⁰, *in prima sua ætate*, ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ, Polycarpum jam valde senem, *πάνυ γηραλέον*, audiisse, et ab eo primis Christianæ religionis præceptis imbutum fuisse. Quin Polycarpus tunc Smyrnæ, cujus episcopus erat, ageret, dubitari non potest, innuereque videtur Irenæus loco proxime citato. Ex quo inferre licet, hunc non procul ab ea urbe, ac proinde ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ, *in inferiore Asia*, ut habet in epistola laudata, ortum accepisse. Fidem quippe superat, teneræ ætatis puerum e longinquis regionibus illuc missum fuisse. Non tamen adeo teneræ ætatis puer fuit Irenæus, quin Polycarpum studiose, ut ipse scribit, audierit, et ea quæ ab illo docebantur alte in corde suo consignaverit, semperque studiosa mente revolverit.⁹¹ Annos itaque plus minus duodecim natus tunc fuerit necesse est: vix enim in duodenni, aut decenni minorem mox dicta caderent. Sed absit ut cum cl. Dodwello⁹² credam, vicesimum annum tunc eum excessisse, ac tricesimo proximum fuisse, cum Polycarpum audiret. Monstro prorsus simile, *puerum et in prima ætate* eum dici, qui vicesimum quintum annum attigerit. Nec Dodwellum juvat, quod Irenæus⁹³ hominum ætates enumerans, infantium, parvulorum, puero-

B proximos juvenibus faciat, medios inter hos et parvulos: juventutis vero senectutisque limites ita definiat, ut a tricenario juventutem inchoet, extendatque ad quadragenarium; a quadagesimo autem et quinquagesimo anno declinare dicat hominem in senio-rem ætatem. Palam est enim ibi juventutem pro virili ætate accipi, utpote quam proxime senectus excipiat. Quod vero pueros juvenibus, omissis adolescentibus, immediate præponat, nihil est. Irenæo animus non fuit ibi omnes hominum ætates sigillatim recensere, et exacte definire: probare satis pro instituto fuit, Christum sanctitatem omnibus ætatibus, singulas decurrendo, contulisse, ut inde conficeret (qui scopus fuit), et ad senilem ætatem pervenisse, ac proinde quadragesimum annum excessisse. Hinc memoratis infantibus, parvulis, pueris, juvenibus et senioribus, subdit: *Ideo per omnem venit ætatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes; in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes ætatem... in juvenibus juvenis, exemplum juvenibus fians, et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus*, etc. Ubi pueros ante memoratos omittit, quod a parvulis haudquaquam distinguantur. At quamvis pueros hic pro adolescentibus accepisset Irenæus, quod paradoxi genus nulli sobrio persuaderet unquam Dodwellus, certe hinc concludi non posset, eum vicesimo majorem fuisse, cum Polycarpum audiret: neque enim puerum tantum se tunc exstitisse dicit, sed *in prima ætate*, ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. Quis vero ferat primam ætatem usque ad annum vicesimum quintum extendi? Si tantum ætate processisset Irenæus, non est quod commentitia Dodwello videantur omnia quæ de

⁸⁹ Lib. v, c. 20. ⁹⁰ L. iii, c. 3, n. 4. ⁹¹ In epist. ad Flor. ⁹² Diss. 3, in Iren., § 6 et seqq. ⁹³ Iren., lib. ii, c. 22, n. 4.

Irenæi presbyteratu, diaconatu, aliisque Ecclesiæ officii a Polycarpo acceptis, tradidit Halloixius. Puerumne, inquit ille, Polycarpus, et in prima ætate constitutum, ad presbyteratum usque fuerat evecturus? Non certe. Sed si puer ille annum xxv ætatis attigisset, ad diaconatum saltem evehi potuisset.

2. Constat itaque Irenæum tum cum Polycarpum audiret, duodenni majorem esse non potuisse. Cum vero Polycarpus jam tunc πάνυ γηραιός, valde senex esset, ac proinde martyrio propior, diutius sub tanti magistri disciplina versari non potuit: is quippe gloriosa morte vitam finisse creditur anno Christi 166. Non procul igitur a vero aberraverimus, si natum Irenæum dicamus anno circiter 140, sub Antonini Pii imperii initia. Toto vicennio citius natum volunt alii, ac in primis doctissimus Tillemontius⁹⁴: sed vereor ut Polycarpus anno circiter 152, quo Irenæum docere debuisset, valde senex dici potuerit; quem non nisi post quatuor et triginta abhinc annos obiisse fateatur ipse vir clarissimus. Quod a fortiori contra Dodwellum⁹⁵ militat, qui ortum Irenæi sub Trajano collocandum censet, et quidem illum a Trajani initio fortasse repetendum. Quod si verum sit, Polycarpum audierit Irenæus anno plus minus 125, quod ultro fatetur vir cl. Sed fatili, inter alias plurimas, nititur conjectura: quod nempe Irenæus ad Florinum scribens, vidisse se eum asseveret in inferiore Asia apud Polycarpum, cum in imperatoria aula splendide ageret, λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ. Ex quo consequens Dodwello videtur, adfuisse eodem tempore, quo Polycarpum audivit Irenæus puer, in Asia proconsulari imperatorem, in cujus aula versatus fuerit Florinus; non alium certe quam Adrianum, qui circa annum 122 in Asiam profectus est. Sed qui ex Irenæi verbis erui possit, imperatorem tunc in Asia commoratum fuisse, solus viderit Dodwellus; alter quivis hinc tantum intulerit, Florinum aulicum quempiam fuisse, qui summa apud imperatorem gratia valuerit, nec quidquam amplius. Sunt qui Irenæum Joannis apostoli discipulum faciant, ut Paradinus⁹⁶, et Severtius⁹⁷, una diplomatis cujusdam auctoritate freti, cui subscripsisse dicuntur Gregorius papa V, Henricus rex Burgundiæ, et Hugo Lugdunensis archiepiscopus. Sed quidquid sit de diplomate, repugnant veteres omnes, qui Irenæum Polycarpi, [LXXVIII] non Joannis discipulum fuisse asserunt; repugnat Irenæus ipse⁹⁸, qui quidem non semel a senioribus, qui apostolos eorumque discipulos viderunt et audierunt, plura didicisse se gloriatur, at nusquam ab apostolis ipsis; quod nunquam, si factum fuisset, omisisset, non leve argumentis contra hæreticos allatis pondus hinc additurus. Et de Joannis Apocalypsi

A agens, scribit, non ante multum temporis visam esse, sed pene sub suo sæculo, σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, ad finem Domitiani imperii. Quibus verbis non longe quidem a Joannis temporibus vixisse se agnoscit, ei vero coævum exstitisse se negat.

3. Sed etsi Joannem ipsum non audierit vir sanctus, Joannis tamen lectiones exceperit dicendus est, qui a discipulis ejus institutus, tantum in eorum schola profecit, ut inter apostolicos viros, apostolicæ doctrinæ testes, primosque canales, a veteribus omnibus merito recenseatur. Cum enim per Polycarpi mortem sanctissimi senis scholam diu frequentare non licuisset, Papiam alterum Joannis discipulum adiit, ejusque disciplinæ se tradidit, ut auctor est Hieronymus⁹⁹. Seniores alios, apostolorum, apostolicorumque virorum discipulos, et inter eos eximium quemdam, audisse se non semel affirmat in libris adversus hæreses. Quis sit autem ille senior tam frequenter ab eo laudatus, an ipse Papias, an alter? hactenus incognitum. A talibus tantisque viris sanctioris doctrinæ purissimos latices, profundioreque sacram litterarum intelligentiam, simul et vitæ sanctimoniam, ac incensum tuendæ fidei, quam una cum nutricis lacte suxisse verosimile est, studium hausit medullitus, atque deinceps in scriptis suis ubertim effudit. Nec enim segnis et otiosus auscultator, quæ acceperat, e memoria elabi sinebat: quin potius ab ipsa pueritia, cum vix aliis per teneram ætatem seriis attendere licet, Irenæus quæcunque sanctissimorum illorum, primorumque Christianæ religionis magistrorum ore promebantur, ceu pretiosas Evangelii margaritas studiose colligens, sibi que, spreto omnibus aliis, comparans, in intimo cordis sinu recondebat, suo tempore profertenda. Ita se affectum fuisse, cum sub Polycarpi disciplina degeret, pro jure suo gloriatur, Florinoque, suo quondam sub tanto præceptore condiscipulo, sed deinde misere in hæresim prolapso, ob oculos ponit: ut colendi utriusque magistri memoria devium ad pristinam fidem revocaret. Verba tum Græce, tum Latine ad calcem operis retulimus inter fragmenta. Et ut Polycarpi præsertim memoria cordi altius infixæ hæretet, sibi ipse exscripsisse creditur Ecclesiæ Smyrnensis epistolam, in qua martyrii ejus historia refertur; ut inferre licet ex adnotatione quam ad calcem illius epistolæ reperit in mss. codicibus Usserius.

4. Non adeo tamen ad sacras litteras animum intendit, ut humaniores negligendas sibi putaret. Probe noverat vir perspicacissimus, ejusmodi studia non tantum ad ingenium excolendum, firmandumque judicium haud parum conducere; sed et iis apprime necessaria esse, qui ethnicos, hæreticosque confutaturi, vanæ theologiæ, profanæque superstitionis intelligentiam ex ipsis fontibus, poetarum

⁹⁴ T. II Hist. eccles., p. 79. ⁹⁵ Diss. III, in Iren., § 3, 10 seqq. ⁹⁶ Lib. II, Hist. Lugd., c. 30. ⁹⁷ De Lugd. archiep., I part., c. 2. ⁹⁸ Lib. V, c. 30, n. 4. ⁹⁹ In Catal. et Ep. 55, al. 29, ad Theod

præsertim ac philosophorum libris, haurire debent¹: *Ut æmuli persecutoresque Christianæ veritatis de suo proprio instrumento, et erroris in se, et iniquitatis in nos revincantur.* Hinc in evolvendos profanorum auctorum libros indefessus incubuit: quod ex iis quæ passim citat poetarum ac philosophorum veterum testimoniis luculenter patet: ut non immerito eum Tertullianus² *omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem* vocaverit. Nec vero intempestive, et, ut a plurimis fit, ut multiplicis literaturæ laudem aucupetur, e veteribus decerptos flores operibus inspergit, sed quotiescunque facit, opportune et apposite ad argumentum facit; vel ut ridicula hæreticorum deliria festivis salibus perfricat; vel ut impuras, e quibus acceperant, lacunas aperiat; vel ut Ecclesiæ hostes propriis mucronibus configat. Et eapropter Hieronymus³ studii philosophici vindicias agens, utilitatemque demonstrans, argumentum ab Irenæi et aliorum quorundam exemplo petit, *qui origines hæreseon singularum, et ex quibus philosophorum fontibus emanarint, multis voluminibus explicarunt.* Minus ergo sibi æquus humillimus, modestissimusque Pater, dum amico persuadere conatur, se *nec verborum artificium didicisse, nec in comparanda vi conscriptoris elaborasse; ac dictionem ornamentis, persuadendique facultatis expertem se ac ignarum esse.* Minus etiam Irenæo⁴ æqui, qui paulo humiliorem ejus stylum conqueruntur. Secus sensere æquissimi rerum æstimatores Tertullianus paulo ante laudatus, et Hieronymus, qui ipsos *libros adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone compositos* asserere non dubitat: quod facile animadvertit quisquis eos attentus legit, probantque, quæ inter ipsas male sani textus Græci, barbaræque versionis Latinæ salebras identidem emicat sublimis perspicacisque ingenii acies, acerrimi judicii firmitas, mira in excogitandis argumentis ubertas, in deligendis solertia, in proponendis facilitas, in refellendis adversariis vis ac dexteritas; quæque demum hirsutas molestissimi argumenti spinas emolliunt, et obscurioribus locis lucem afferunt elegantes et e re nata petitæ similitudines, lectorisque animum jucunde recreat condita interdum sale et faciliis oratio.

5. Quantum temporis in Oriente versatus fuerit, postquam ex ephebis excessit Irenæus, quidve ibidem gesserit, an sacras functiones obierit, vel docendi munus susceperit, tacentibus veteribus dici non potest. Halloixius⁵ quidem eum inter sacros ministros allectum, et diaconi, imo et presbyteri munere decoratum a Polycarpo fuisse asserit; sed nullo antiquitatis testimonio fretus. Qui puer Polycarpum jam valde senem audiit, diu satis cum eo commorari non potuisse videtur, ut in sacris Eccle-

siæ gradibus collocari ab illo potuerit. Si quis tamen contenderet Irenæum prius ab episcopo quopiam orientali diaconum fuisse ordinatum, quam in Gallias mitteretur, haud adeo repugnarem; vix enim crediderim laicum eo destinatum fuisse, qui illas regiones Evangelii luce collustraret. At intra conjecturæ metas sisto, nihil sine historicorum monumentorum fide temere affirmandum ratus. Illud certum, Irenæum in Gallias profectum, Lugdunum venisse: quando vero, a quo, et qua occasione missus fuerit, incertum prorsus. A S. Polycarpo missus fuisse scribit Gregorius Turonensis⁶: quod factum putat Halloixius⁷ circa annum 157, tum cum Romæ degeret Polycarpus, quo venerat Aniceti temporibus. Sed junior tunc fuisse videtur Irenæus, [LXXIX] ut mitti potuerit. Tardius igitur missum puto, quamvis quo anno, et a quo, definire nec ausim, nec possim.

6. A S. Pothino Lugdunensi episcopo ordinatum fuisse presbyterum, ex Hieronymi⁸ verbis inferre licet; eum enim *Pothini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyterum* vocat. Quæ significare videntur, Pothinum, pro more qui dudum in Ecclesia viguit, per impositionem manuum sibi et Ecclesiæ suæ vindicasse ac mancipasse Irenæum; quem eam ob rem Eusebius⁹ appellat *presbyterum Ecclesiæ Lugdunensis.* Quæ vanam esse ostendunt recentiorum quorundam conjecturam, Irenæum angelum illum esse, sive episcopum Ecclesiæ Thyatirensis, in Apocalypsi Joannis designatum; ne repetam, quod superius probavi, eum nonnisi post multos a scripta Apocalypsi et ipsa morte Joannis annos natum esse. Quam præclare sese in presbyteratus munere gesserit, satis probant ea quibus pietatem ejus, ardentissimumque Christianæ legis tuendæ atque amplificandæ studium commendant martyrum Lugdunensium verba, brevia quidem, sed efficacissima, in iis quas ad Eleutherum papam scribunt epistolis, quas perferendas Irenæo tradiderant¹⁰. *Te per omnia ac perpetuo optamus in Domino valere, Pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fratrem et collegam nostrum Irenæum hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas, rogamus, utpote æmulatorem testamenti Christi. Quod si nobis compertum esset, locum cuiquam conferre justitiam, eum tanquam presbyterum Ecclesiæ (hunc enim gradum obtinet) tibi in primis commendassemus.* Sic illi. Has quidem epistolas a martyribus ipsis scriptas fuisse negat Blondellus¹¹, sed potius a Clero Lugdunensi, quia, inquit, anno 7 imperii Marci, Christi 167, quo martyrium Pothini ac Lugdunensium contigit, Soter Romanam Ecclesiam regebat, non Eleutherus. Sed ut id assequatur, prius Eusebii fidem elevet necesse est, qui eas epistolas

¹ De Test. an. c. 1. ² In Val., c. 5. ³ Ep. 83, al. 84 ad Mag. ⁴ Præf., lib. 1. ⁵ Vit. Iren., c. 3. ⁶ Hist. Franc., lib. 1, c. 29. ⁷ Loc. cit. ⁸ In Catal. Hieron., c. 8. ⁹ L. v, Hist., c. 4. ¹⁰ Id., ibid. ¹¹ Apol. pro sent.

a martyribus adhuc in carcere positus scriptas, eosque sub Eleuthero, anno 17 Marci Aurelii passos esse affirmat. Hinc ergo potius concludere debebat Blondellus, eos saltem anno 170, quo pontificatum iniisse vult Eleutherum (tardius ego iniisse putem), martyrium subiisse, quam id vanis conjecturis nixus ad an. 167 referre. Certe post annum 167, Imo et 170, exaratas fuisse illas epistolas, demonstrat scribendi occasio.

7. Præter externas quibus Ecclesia, M. Aurelio in Christianos sæviante, jactabatur procellas, motibus intestinis quassata Christi sponsa gemebat, civilibusque discordiis, quas pepererat animorum dissensio, flagrabat. ¹² Exorti circa annum 170 Cataphryges, Montano, Alcibiade ac Theodoto ducibus, afflante et instigante dæmone, novis quibusdam præstigiis, falsisque vaticiniis incautos decipiebant plurimos. Eo proclivior erat in errorem lapsus, quo, Irenæo teste ¹³, verorum miraculorum gloria coruscabat adhuc Ecclesia, cœlestiumque gratiarum dona multis in locis frequenter emicabant. Hinc animorum dissensio; aliis, quibus fucum faciebat pseudo-prophetarum simulata sanctitatis species, et austerum vivendi genus ab omni lautitia et deliciis temperans, Montanum et asseclas prophetiæ spiritu præfulgere opinantibus, eosque ut prophetas suscipientibus atque mirantibus; aliis, ut erat, a cacodæmone afflato credentibus, et ut præstigiatores ac diaboli organa damnantibus et profligantibus. Interea persecutionis æstus Lugduni et Viennæ in Galliis effervescebat, plurimique e fidelibus tum laicis, tum clericis, cum Pothino Lugdunensi comprehensi, et in tetros carceres coniecti, egregium multiplexque Christianæ constantiæ in perferendis tormentis specimen ediderant. Consulti in hoc temporum miserrimo statu Lugdunenses et Viennenses ab Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ, quid de novis prophetis sentirent, peculiari epistola significarunt. Ipsi martyres in carcere constituti, quos Ecclesiarum Orientalium perturbatio magis, quam propria calamitas angebat, sententiam rogati privatis epistolis dixerunt, quas suis adjecit clerus, ut martyrum auctoritate iudicium suum firmaret. *Religiosum in primis, et cum recta fide consentiens* fuisse, ac proinde pseudo-

A phetæ, temperaret; quia Attalo Deus revelaverat, *non recte, neque ordine facere Alcibiadem, qui et creaturis Dei minime uteretur, et aliis exemplum scandali fieret.* Quia vero in omnibus ecclesiasticis negotiis primæ sunt episcopi Romani partes, nihil in re tanti momenti, ipso inconsulto, definiendum esse merito censuerunt clerus et martyres. Quare *pro pace Ecclesiarum quasi legatione fungentes*, litteras ad Eleutherum scripserunt; rogantes, ut pro summa, qua valebat in Ecclesia auctoritate, in sedandos ortos in Asia motus, pacemque restituendam, pro virili parte incumberet.

8. Alia scribendi ad Eleutherum causa esse potuit. Forte inclinabat ad novos prophetas deceptus eorum artibus pontificis animus, imo et præpropere eis litteras pacis jam dederat. Si enim verum sit quod scribit Tertullianus initio libri *adversus Praxean, idem Praxeas*, cum Romam venisset, *tunc episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias Montani; Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis et Ecclesiis eorum asseverando* (sic ille Montanistarum laqueis jam irretitus), *et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare.* Eum quidem episcopum Romanum proprio nomine designare Tertulliano non placuit; unde alii Anicetum, alii Victorem, alii alium intelligunt. At in Eleutherum magis quadrare videntur omnia; et quæ hic narrantur apprime consentiunt cum epistolarum Lugdunensium et Viennensium circumstantiis. Hæc contigisse certum est ipsismet Montanistarum initiis, cum necdum in apertum schisma eruperant, et Ecclesiæ catholicæ episcopos, Romanum in primis circumvenire nitebantur, ut hujus auctoritate pseudo-prophetias munirent, et tutius effunderent. Audierant Lugdunenses et Viennenses, [LXXX] ab Asianis forte moniti, deceptum Eleutherum intempestivam pacem fanaticis dedisse; inde turbari fideles, ac Ecclesiarum dissensiones augeri. E re sua arbitrati ex animo pontificis conceptam opinionem evellere, ad eum scribunt, martyrumque epistolas mittunt; hortati ut ad invictorum Christi athletarum sententiam, cujus tantum in Ecclesia pondus, suam componeret; ac id quod præpropere gesserat revocando, dissensiones ortas sedaret, pacemque in Ecclesia iudicii sui auctoritate restitueret. Interea commodum accidit ut Praxeas ab Oriente Romam veniens, Montanistarum fraudes sibi probe notas Eleuthero aperuerit, ipsumque monuerit jam a decessoribus suis, Sotere videlicet, repudiatam esse prophetiam. Ita cum Lugdunensium epistolis accedente rerum notitia, Eleutherus mutata sententia *litteras pacis revocat jam emissas*, ortamque discordiam compescit.

9. Omnia hæc apte simul cohærent, mutuamque

¹² Euseb., lib. v, c. 5. ¹³ Lib. II, c. 31, n. 2, et c. 32, n. 4, 5; l. v, c. 5, n. 1. ¹⁴ L. v, c. 2 et 3.

sibi lucem inde afferunt Tertullianus et Eusebius. Hæc conjectura omnium certe probabilior. Eam dudum proposuerat Henricus Valesius ¹⁵, in illamque satis propendebat bonæ memoriæ Tillemontius ¹⁶; ne tamen tueretur vir doctissimus unum obstitit. Nimirum, inquit, Tertullianus quam narrat historiam mutatæ a summo pontifice, monente Praxeæ, sententiæ, tam arcte cum ejusdem Praxeæ hæresi colligat, ut utrumque eodem tempore contigisse videatur. At certum est Praxeæ non emerisse, nisi post utrumque Theodotum, quorum antiquior sub Victore primum visus est. Alium igitur quam Victorem episcopum Romanum monere non potuit Praxeas. Ita vir clarissimus. Verum quidem est illa consequenter a Tertulliano referri: non tamen hinc inferri posse putem eodem prorsus tempore contigisse; imo contrarium suadet tota narrationis Tertullianicæ series ¹⁷. Constat siquidem Praxeæ, cum ex Asia Romam advenit, Romanoque episcopo auctor fuit ut litteras pacis datas Montanistis revocaret, catholicam fidem, si non animo tenuisse, saltem adhuc simulasse, nec nisi post aliquot annos deprehensum fuisse hæreticum. Neque enim fidem tam facile apud pontificem obtinisset perfidus hæresiarcha, quem turbis in Ecclesia ciendis studere compertum fuisset. Sed ne quidpiam hic conjecturis indulgere videar, Tertullianum ipsum audiamus: *Fruticaverant, inquit, avenæ Praxeæ, hic quoque superseminatæ, dormientibus multis in simplicitate doctrinæ: traductæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; et manet chirographum apud Psychicos, apud quos gesta res est; exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracliti, atque defensio, disjuncta a Psychicis.* Itaque primum steriles avenas, ut cum Virgilio loquitur Tertullianus, seu falsam doctrinam seminavit Praxeas, non palam quidem, sed clam, *dormientibus multis in simplicitate doctrinæ, nec infelix lolium advertentibus.* Tam parum sibi ab eo cavebant fideles, ut jam fruticarent avenæ, id est, prava dogmata multorum animos occuparent inficerentque; donec tandem patefactum sit malum semen, *per quem Deus voluit,* nempe, ut videtur, per Tertullianum ipsum, qui nondum a catholicis defecerat, ut ipse ait; et Praxeas palinodiam recantaverit. Hæc omnia simul et eodem tempore contigisse nemo sibi persuaserit; plures annos inter avenarum seminationem, fruticationem, patefactionem, et Praxeæ palinodiam intercessisse necesse est. Jam ergo si dicamus Praxeæ Eleuthero malas artes Montanistarum aperuisse anno 177, quo passi sunt martyres Lugdunenses; tum per viginti circiter annos catholicam fidem simulantem, hæresin clanculum disseminasse, eamque jam maturescentem latiusque

¹⁵ In Annot. in lib. v Euseb., c. 3. ¹⁶ T. II, Hyst. eccl., not. 4, in Montan. ¹⁷ Adv. Prax. cap. 4. ¹⁸ Euseb., l. v, c. 3. ¹⁹ In Not. ad lib. v Hist. Eus., c. 4. ²⁰ In Vit. S. Iren. operib. ejus præfixa. ²¹ In Vit., c. 7. ²² T. II nov. edit. S. Leon., Paris. an. 1675; diss. v, c. 13.

A serpentem sub hujus sæculi finem agnitam fuisse, ac tandem evulsam, auctore recantante, cum Victor Ecclesiam regeret, et uterque Theodotus emerisset; nihil, puto, affirmaverimus quod repugnet vel Tertulliano, vel certis historiæ ecclesiasticæ monumentis, vel temporum rationibus. Viderint tamen eruditi, quorum judicio conjecturas nostras libenter permittimus. Sed ad Lugdunensium et Viennensium epistolas redeamus.

10. ¹⁸ Cum clerus et martyres varias partim in Asiam et Phrygiam ad fratres, partim Romam ad Eleutherum papam litteras scripsissent; Irenæum rogaverunt, ut eas quæ ad Eleutherum dirigebantur, perferre non dedignaretur, et pacem inter Ecclesias pro virili sollicitaret. Provinciam cum libens suscepisset sanctissimus presbyter, profecturum martyres commandarunt pontifici, ut superius vidimus. Quæ vero causa fuerit ut Irenæum præ cæteris delegerint cum clerus, tum martyres, qui litteras eorum Romam perferret, obscurum in primis. Prima siquidem fronte intempestiva prorsus ea legatio videtur. Esto, permagni fuisset momenti de pace Ecclesiarum apud summum pontificem agere; at alteri demandari negotium poterat; saltem non adeo urgere videbatur, quin in aliud tempus commodius differri potuisset. Neque enim in tam adversa temporum conditione, sæviente ipso Christi gregem persecutione, clericis omnibus vel in vincula coniectis, vel latebras quærere coactis, opportunum erat ut Irenæus Ecclesiæ decus ac columnen, cujus præsentia suis tantopere necessaria erat, tam procul mitteretur. His rationibus permotus cl. Henricus Valesius fatetur ¹⁹ quidem tum a Pothino Lugdunensi episcopo, tum a clero, tum a martyribus designatum fuisse Irenæum qui legatione apud summum Pontificem perfunderetur, et a martyribus commendatum fuisse; expletam vero legationem negat, sed superveniente Pothini morte alteri fuisse demandatam, ne in tanta rerum difficultate suo præcipuo lumine privaretur viduata mox suo pastore Ecclesia. Franciscus Feuardentius ²⁰ et Halloixius ²¹ putant Irenæum, nedum ad Eleutherum, sed et ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ legationem obiisse: cum hoc tamen discrimine, quod prior velit eum Pothino adhuc in vivis agente, alter post ejus ac cæterorum martyrum necem profectum fuisse. Baronius denique censet Irenæum missum esse ad Eleutherum papam, et eam reipsa legationem obiisse; de Asiana autem profectione silet prorsus. Istius sententiam amplectitur is qui novam editionem operum S. Leonis papæ procuravit vir doctissimus ²², Irenæumque ante Pothini martyrumque mortem profectum esse probabiliter existimat. Quid ipsi ea de re sentiamus, proferre liceat.

11. Et quidem Irenæum in Asiam et Phrygiam

a Lugdunensibus et Viennensibus missum fuisse, [LXXXI] vel in eas regiones usquam migrasse, gratis omnino, nullaque monumentorum historicorum fide asseritur. Affirmat quidem Eusebius ²³ varias a martyribus, cum adhuc tenerentur in vinculis, de pace Ecclesiarum scriptas fuisse epistolas, tum ad fratres qui erant in Asia et Phrygia, tum ad Eleutherum papam; mortuis vero martyribus, qui superstites erant fideles, eas longiori illi ac insigni epistolæ, quam ab ipso Irenæo Græco idiomate scriptam fuisse arbitrantur multi (haud certe indignus est fetus qui tanto viro tribuatur), in qua martyrum certamina describebantur, et ad cujus calcem iudicium de novis prophetis ferebant, adjecisse; sed illas Irenæo traditas fuisse, vel rogatum eum usquam fuisse, ut in Orientem perferret, nec Eusebius, nec alius quisquam e veteribus memorat. Longe aliud sentiendum de iis, quæ ad Eleutherum papam scribebantur, epistolis. Has, ut Romam ferret, Irenæum rogasse se disertis verbis testantur martyres in scriptis ad eundem Eleutherum in Irenæi gratiam commendatitiis litteris. Morem vero gessisse Irenæum, litterasque Romam pertulisse expresse asserit Hieronymus ²⁴: cui eo major hæc in parte fides tribuenda, quo Romæ diutissime commoratus, ut probe notat doctissimus Leonis editor, scriniorumque apostolicorum particeps factus, hoc partim ex traditione urbis, partim ex monumentis adhuc superstilibus potuit ediscere. Nec dissentit Eusebius: imo demandatam legationem expletam fuisse satis silentio suo significat; si effectum sortita non fuisset, id procul dubio non omissurus. Non committendum autem putem, ut a tantæ auctoritatis scriptorum sententia discedamus, nisi gravissimis momentis ac rationibus, quæ hic certe desunt, abducti. At, inquit Valesius, credibile non est Irenæum Ecclesiam Lugdunensem persecutionis acerbitate fatiscentem, suoque viduatam pastore, deserere aut voluisse, aut potuisse. Sed si credibile sit in iis temporum circumstantiis tum a clero, tum a martyribus jam in vincula conjectis, quibus propediem denuncianda esset capitalis adversus eos lata sententia, Pothino vel comprehenso vel mortuo, cæterisque clericis aut captis, aut fugatis, Irenæum, metu percussæ et afflictæ Ecclesiæ tam necessarium, delectum fuisse, qui Romam litteras perferret; cur revera pertulisse fidem superabit? Quod, impedimento fuisse supponitur quominus legatio expleretur; idem et esse debuit quominus decerneretur. Cum igitur hanc in ipso persecutionis æstu decreverint clerus et martyres; quin ea perfunctus fuerit Irenæus, pro summo quo invictos Christi athletas colebat obsequio, sæviante licet persecutione, dubitari non potest.

12. Si quidem de sollicitanda apud summum pontificem Ecclesiarum Orientalium pace, caque

quam [de Montani vaticiniis Lugdunenses atque Viennenses tulerant sententia Romam perferenda, quæstio duntaxat fuisset, ut supponit Valesius, non nihil ponderis forsitan haberet ejus ratio. Non enim tanti momenti fuisse videtur, aut adeo urgebat negotium, quin in aliud tempus commodius differri, aut saltem alteri quam Irenæo facile committi potuisset. Unde quod in tam difficilibus Ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis temporibus rogatus fuerit talis et tantus vir, ut Eleutherum papam adiret, illud procul dubio demonstrat, longe aliam atque majoris momenti fuisse causam adeundi; præsensque aliquod ab istis Ecclesiis propulsandum discrimen maturasse profectionem. Quidnam vero rei fuerit, haud obscure, ni fallor, tum ex historia martyrum, tum ex Eusebio ²⁵ ipso et Hieronymo colligitur. Iphis persecutionis initiis comprehensus Pothinus episcopus Lugdunensis, atque a militibus immaniter raptatus, innumerisque plagis affectus, pene exanimis coniectus in carcerem, biduo post ex vulneribus acceptis nonagenario major animam exhalaverat. Si diutius antistite orba in iis temporum angustiis relicta fuisset Ecclesia, periculum fuisset ne Christianæ res in Galliis, jam persecutorum furore non parum labefactatæ, funditus ruerent. Quare communis tum cleri, tum martyrum votis delectus Irenæus Pothino sufficitur. Quia vero aut rarissimi, aut nullidum erant in Galliis episcopi (nullum saltem iis temporibus memorat Eusebius ²⁶, ne quidem apud Viennenses) qui electo manus possent imponere, necesse fuit Romani pontificis opem implorare, tum propter vicinitatem, tum propter potioem, ut loquitur Irenæus, principalitatem; ut viduatæ suo pastore Ecclesiæ per ejusdem Irenæi consecrationem suppetias ferret. Hic ergo Romam mittendus fuit, et, ut ferebant Ecclesiæ leges, ejus fides, pietas, merita denique Eleuthero probanda. Hucque spectant epistolæ commendatitiæ quas ad pontificem scripsere martyres, quibus Irenæi *singulare pro Christi testamento studium* prædicant, hortanturque *ut ipsum cæteris anteponat*, ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παραθέσει; ne minus notum presbyterum ad dignitatem episcopalem evehere dubitaret. Sic Eusebium ²⁷ cum cl. Leonis editore interpretor; a quo tamen in eo dissentio, quod probabilius putet ante Pothini martyrumque mortem ad Eleutherum profectum esse Irenæum. Neque enim obtinere a me possum ut credam, martyres suo adhuc in vivis agente episcopo Romam misisse, qui necdum vacuam sedem capesseret. Nam, præterquam quod id Ecclesiæ legibus repugnabat, ipsa martyrum Acta, quæ refert Eusebius ²⁸, ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ missa, testantur Pothinum ineunte fere persecutione comprehensum, martyrio vitam finisse; idque tota Eusebianæ narrationis series satis insinuat; adeo ut de mittendo Romam Irenæo consi-

²³ Lib. v, c. 3. ²⁴ In Catal. ²⁵ Lib. v, c. 1. ²⁶ Lib. v, c. 6. ²⁷ Ibid. c. 4. ²⁸ Ib., cap. 1.

lium cepisse martyres referantur, post memoratam jam episcopi sui mortem, ut hæc illi prævisse demonstratur. Si vero Eusebius post commemoratam, cap. 4, Irenæi legationem, iterum de Pothini morte, Irenæique in ejus locum substitutione agat; argumento non est eam morte priorem fuisse; sed cum Eusebius cleri et martyrum epistolas, in quibus omnia hæc eodem, quo dixi, ordine referuntur, exscribendas sibi proposuisset, quod primis quatuor libri quinti capitibus exsequitur; quæ de Irenæo jam suis verbis dicturus erat, debuit, ne narrationis filum abrumperet, in caput sextum rejicere. Ab Eusebio non discedit Hieronymus, qui in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, de Irenæo ita loquitur: *Irenæus Pothini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyter, a martyribus ejusdem loci ob quasdam Ecclesiæ quæstiones legatus Romam missus, honorificas super nomine suo* (id est, nomini ejus, quod *pacificum* sonat, respondentes) *ad Eleutherum episcopum perfert litteras. Postea jam Pothino prope nonagenario ob Christum martyrio coronato, in locum ejus substituitur.* [LXXXII] Quibus verbis non obscure significat duplicem fuisse legationis Irenæi finem: alterum, eumque minus præcipuum, quem jam memoravimus, ut de quibusdam Ecclesiæ quæstionibus, iis nimirum quæ ad novas prophetias spectabant, apud pontificem ageret; alterum longe potius, ut in Pothini defuncti locum substitueretur; et eam ob rem honorificas super nomine suo pertulisse litteras. Priori legationis officio perfunctus Irenæus, postea secundum obiit, in Pothini ob Christum martyrio coronati locum substitutus. A quo? nisi ab Eleuthero, ad quem honorificas super nomine suo pertulerat litteras. Illud igitur, postea, non longiorem aliquam temporis moram, quasi Irenæus litteris Romam perlatis, in Gallias redux in Pothini locum substitutus fuisset; sed rerum seriem significat, quarum aliæ alias paucis diebus præcesserint: nimirum Irenæum primum Ecclesiarum pacem apud Eleutherum sollicitasse, tum demum consecratum ab eo fuisse episcopum, in locum Pothini defuncti.

15. Unum superest quod forte scrupulum cupiam injicere queat: id videlicet quod dixi, rarissimos tunc temporis, aut forte nullosdum in Galliis fuisse episcopos, a quibus manuum impositionem accipere potuisset Irenæus. Non quidem hic celeberrimam de primis Galliarum apostolis quæstionem ad novum examen revocare mihi in animo est: illud tantum asserere liceat, quod ex certis indubitatisque monumentis exploratum videtur, M. Aurelii temporibus Christianam religionem nondum altas firmasque radices in Galliis egisse, paucissimasque ibi Pothini et Irenæi ætate constitutas fuisse episcopales sedes. Certum est, nec negant acerrimi *Missionum* apostolicarum in Galliis

A patroni, Ecclesiæ Lugdunensis exordia deberi Pothino episcopo, qui primus in ea urbe Evangelii fundamenta jecit. Si autem religio Christiana longe lateque diffusa tunc fuisset in Galliis, pluresque jam a Petri et Pauli temporibus constitutæ in iis regionibus episcopales sedes; qui fieri potuit ut Lugdunum, unam e primariis Galliæ civitatibus, metropolitana dignitate conspicuam, mercatura, populi frequentia, primorum magistratum Romanorum habitatione ac domicilio celeberrimam, Italiæque vicinam, nullus jaderit Evangelii minister, nullus ibi fundarit Ecclesiam, episcopumque instituerit, qui amplissimæ urbis conversioni operam navaret? Non procul adeo distant a Lugduno Vienna, Narbona, Arelate, Tolosa, etc. Si igitur hæc urbes jam ante Pothinum evangelica luce, suisque præsulibus gavisæ fuissent; prima istorum cura esse debuisset, si quod amplificandæ religionis studium pectora incessisset, Lugdunum coloniam Christianam deducere, e qua tanta utilitas in Ecclesiam manasset; nec necesse fuisset Pothinum, Irenæum, aliosque Evangelii ministros ex Oriente mittere, qui eam urbem vicinasque regiones ad Christum converterent. Certe si quæ urbs Pothini ætate proprium episcopum habere debuisset, maxime Vienna, in qua constitutam fuisse Ecclesiam ex citata martyrum epistola liquido patet. Mirum autem in tota ea epistola, Viennensium perinde atque Lugdunensium nomine scripta, Lugdunensis episcopi honorificam, Viennensis vero ne levissimam quidem fieri mentionem. Et tamen non omititur unus e martyrum numero sanctus, Viennensis diaconus. De episcopo autem Viennensi altissimum ubique silentium. Scribunt Lugdunenses et Viennenses, quod ex utraque Ecclesia præstantissimi quique, et quorum maxime labore et industria res hic constitutæ fuerant, simul omnes tenerentur. Si præstantissimi quique ex utraque Ecclesia simul omnes tenerentur, comprehendi debuit cum Pothino et Viennensis episcopus, nec nomen ejus prætermitti. Dum tamen præstantissimorum illorum nomina recensent, Lugdunensem episcopum non silent, Viennensis ne verbo quidem meminerunt. Hunc implicite saltem contineri vult doctissimus Tillemontius inter præstantissimos illos, quos ex utraque Ecclesia comprehensos narrat epistola. At id miror etiam atque etiam, tam accuratam Lugdunensium et Viennensium diligentiam fuisse erga Lugdunensem episcopum, ut implicita mentione haudquaquam contenti, eum proprio nomine appellandum censuerint; sic vero eos defecisse diligentiam, ut diaconi Viennensis explicita mentione facta, episcopi implicite meminisse satis fuerit, tacito prorsus ejus nomine et gradu, quasi vel obscuri nominis homo fuisset, vel res nullius momenti. Gregorius Turonensis²⁹ pariter, et Ado Viennensis³⁰, qui epistolam integram legerant, præci-

²⁹ De Gl. Mart., c. 49. ³⁰ 2 Jun.

puorum quorumque martyrum nomina haud impigre recensent, numerumque definiunt: de Viennensi episcopo ne verbum quidem. Quod autem addit vir cl. post Valesium, Viennæ tunc temporis constitutam fuisse Ecclesiam, eamque jam perfectam et formatam, non urget. Si enim perfectæ et formatae Ecclesiae nomine eam intelligat, quæ proprium habet episcopum, talem fuisse Viennensem negabimus, aut saltem dubitabimus. Si vero quilibet fidelium cœtum intelligat, nihil obtinebit: cum in pluribus locis fuerint Ecclesiae eo sensu, quæ tamen episcopales non erant. Certum quippe est ex Athanasio in Apologet. II, in Maræotide regione plures fuisse Ecclesias; et tamen *nec ullus unquam in ea fuit episcopus, ac ne chorepiscopus quidem; sed universæ ejus regionis Ecclesiae, inquit, subjectæ sunt episcopo Alexandrino. Singuli autem presbyteri proprios habent pagos, eosque maximos, aut plures.* Quid si ergo tam modicus apud Viennam tum fuerit fidelium numerus, ut pusillo gregi regendo satis superque fuerit unus Lugdunensis episcopus, illi urbi vicinus; cum maxime tanta esset adhuc virorum episcopalium penuria, ut singuli singulis urbibus præfici non possent? Eamque forte ob causam qui Viennæ comprehensi sunt fideles, Lugdunum abducti, coram præside Lugdunensi iudicio sistuntur, ab eo interrogantur, extremisque suppliciis addicuntur. Certe Lugdunum et Vienna ad diversas provincias pertinebant, hæc ad Narbonensem, illa ad Celticam, cujus caput erat. Suus erat unicuique provinciæ præfectus, et quidem alter ab altero genere diversus. Celticam, quæ juris imperatoris erat, regebat proprætor; Narbonensem, quæ juris senatus, proconsul. Cum itaque Lugdunensis proprætor nihil in Viennam jurisdictionis exercere posset, fidelium Viennensium causæ cognitionem pro jure sibi vindicare non poterat. Quid ergo eos coram proprio tribunali Lugdunensi sisti jubet, eorumque causam disceptari? Hoc unum mihi in mentem venit, proprætorem in mandatis habuisse, Lugdunensem Ecclesiam stirpitis delere. Et quia audierat Viennenses ad Lugdunensem Ecclesiam pertinere, [LXXXIII] et a Lugdunensi episcopo regi; idcirco eos pro mandatis comprehendi jubet, et coram se sisti. Hunc nodum hactenus aliter secari posse non puto. Nec enim audiendus videtur doctissimus Valesius, qui Lugdunum et Viennam uni et eidem Romano præsidi tunc paruisse censet; gratis quippe asserit, nec probat.

14. Si vero contendat quis Viennensem episcopum persequentium furori sese subduxisse, nec inter Ecclesiae suæ præstantissimos comprehensum fuisse (mirum si subducere se potuerit; tanta erat eorum in perquirendis Christianorum ducibus diligentia!), saltem exhiberetur vel ab Eusebio, vel a martyribus pro Christi grege sollicitus, afflictæque

A Ecclesiae curam gerens: et in eorum capite qui utriusque Ecclesiae nomine, tum ad Eleutherum papam, tum ad Orientales scribunt, pro merito dignitatis appareret. Nullibi tamen hunc videas; ubique desideratur. Quæ epistola ad fratres in Asia et Phrygia degentes mittitur, hanc præ se fert inscriptionem: *Servi Christi, qui apud Viennam et Lugdunum Galliae degunt, fratribus per Asiam et Phrygiam constitutis, etc.*, nulla Viennensis episcopi mentione facta. An vero Viennenses inconsulto proprio episcopo de martyrum suorum certaminibus scribere, iudiciumque suum de novis Montanistarum prophetiis interponere voluissent? De Lugdunensibus nihil mirum si fecerint; vacabat tum Lugdunensis sedes. At quod adhuc in vivis superstite Viennensi episcopo, ejus ne verbo quidem meminissent sui, in rebus tanti momenti, vix credat qui ad totius Ecclesiae consuetudinem et leges attenderit.

15. Deinde notissimum est quod scribit Sulpicius Severus²¹, quod sub Aurelio Antonini filio persecutio quinta agitata: ac tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. Notissimum item quod legitur in sinceris, optimæque notæ Actis sancti Saturnini martyris, primi Tolosatium apostoli, quæ vidit citavitque Gregorius Turonensis²², publici juris factis et emendatis a doctissimo Ruinartio nostro: Decio et Grato consulibus, id est anno Christi 250, *raras in aliquibus civitatibus (Galliæ) Ecclesias paucorum Christianorum devotione consurgere, et crebra miserabili errore gentilium nidoribus fetidis in omnibus locis templa fumare.* Si serius trans Alpes Dei religio suscepta fuerit; si anno Christi 250 rara adhuc et in quibusdam duntaxat Galliæ civitatibus Ecclesiae consurgerent, eaque paucorum Christianorum; si crebra in omnibus locis gentilium templa nidoribus fetidis fumarent; tardius in Galliis fundatas fuisse episcopales sedes, rarissimasque anno 250 esse debuisse judicabit prudens quivis rerum æstimator. Si autem is esset tum temporis trans Alpes Christianæ rei status, si paucissimi in Galliis episcopi; is multo deterior, et simul etiam multo minor episcoporum numerus ibi esse debuit anno 177, quo passus est Pothinus Lugdunensis episcopus. Si enim tunc et antea florisset pluribus in Galliæ locis religio, si jam multis in urbibus constitutæ Ecclesiae, quæ a propriis regerentur episcopis; *sub Aurelio Antonini filio tum primum intra Gallias martyria videri non debuissent, sed dudum antea; nec Lugduni modo, sed et Viennæ, Arelatæ, Narbonæ, Lutetiæ Parisiorum, et si quæ aliæ civitates Ecclesias et proprios episcopos habuissent, videri debuissent.* Cur enim Ecclesiis nostris plus peperissent Trajanus et Adrianus, quam Orientalibus et Italis; et cur in Lugdunensem duntaxat sævierit M. Aurelius, non in alias, non video; nec, puto,

²¹ Lib. II Hist. sacr. ²² L. I Hist., § 28, nov. edit. Act. mart. sinc. et sel., p. 110.

videbit quisquis spretis spuris dubisque monumentis, nihil nisi certum exploratumque proferre voluerit. Huic nulla tutior, qua ab his sese difficultatum laqueis expediat, apparebit via, quam ut affirmet cum Sulpicio Severo, et antiquo auctore Actorum S. Saturnini martyris, viris omni exceptione majoribus, serius trans Alpes, et in Galliis, vix ante Pothini adventum, Dei religionem susceptam esse: et ideo sub M. Aurelio tum primum intra Gallias, nec alibi prius quam Lugduni, martyria visa esse: *quia sensim et gradatim in omnem terram sono Evangeliorum exeunte, parique (vel ut alii legunt, taroque) processu in regionibus nostris apostolorum prædicatione coruscante, religio Christiana nondum longe lateque diffusa erat, Lugduno et Vienna conclusa. Ex quibus aperte sequitur paucissimos M. Aurelii anno 17 episcopos in Galliis, vixque alibi quam Lugduni esse potuisse.*

16. Nec multo plures illic episcopos exstitisse, Irenæo ipso post Pothini mortem Ecclesiam Lugdunensem regente, ex Eusebio colligi posse videtur. Nam quotiescunque de rebus in Gallia gestis, sive cum de Ecclesiarum fundatione, sive cum de vexatione gentilium, sive cum de controversiis in Ecclesia exortis, et in Gallia disceptatis sermonem habet, unius episcopi Lugdunensis, alterius nusquam meminit. Imo disputationem enarrans, quæ de Paschate celebrando inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit, Irenæum bis exhibet quasi solum, qui Galliarum Ecclesias episcopali jure tunc regeret³⁵. Inter eos qui Victorem objurgant, quod Asiaticas Ecclesias a sua communione abscidisset, *Ειρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἤγειτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστολάς, etc.: Irenæus ex persona fratrum in Gallia commorantium, quibus præerat, ad eundem scripsit, etc.* Alio jure fratribus in Gallia degentibus præesse non poterat Irenæus, quam episcopali, non certe metropolitico, longe minus exarchico aut patriarchico. Neque enim, ut erudite arguit cl. auctor novæ editionis operum S. Leonis papæ, dissertatione laudata³⁶, secundo Ecclesiæ sæculo, quo Christianæ fidei fundamenta trans Alpes vix erant posita, quo nascenti Ecclesiæ ne mutire quidem licebat in iis regionibus, quo denique ea Galliæ civitas quæ primæ fidem suscepisse videtur, vix alterum antistitem a Pothino habebat, eam hierarchiæ formam jam in paucis quæ illic exurgebant Ecclesiis introductam esse, quæ et episcopos Metropolitanis, et metropolitanos exarchis subjiceret, a quoquam demonstrari posse putem. Sane si ipso medio tertio sæculo, quo Tolosam advenit Saturninus, tam raræ adhuc essent in nostris regionibus Ecclesiæ, æque paucorum Christianorum; quis credat secundo desinente sæculo tam frequentes fuisse, ut pluribus episcopis metropolitico aut exarchico jure præesset Irenæus? His adde quod *Fratrum* nomine episcopos

A designare non soleant veteres, sed Christianam plebem. Sed si cui anceps appareat iste Eusebii locus, clariora forte videbuntur quæ antea præmisit. Nempe recensens *varias synodos, episcoporumque conventus, συνόδους δὴ καὶ συγκροτήσεις ἐπισκόπων*, qui adversus Asiaticos coacti sunt, Romanam, Palestinam, Ponticam, [LXXXIV] Osrhoenam et Corinthiam memorat. Has omnes, una excepta Osrhoena, diserte appellat synodos episcoporum, et quæ in iis definita sunt, decreta episcoporum; nec omittit episcopos qui iis synodis præfuerint. Ubi vero decretum ab Ecclesiis Galliæ de eadem controversia editum refert, jam non synodos episcoporum commemorat, sed decretum *τῶν κατὰ Γαλλίαν παροικιῶν, ἃς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει, parochiarum Galliæ, quarum Irenæus episcopus erat, seu quas ut episcopus administrabat*. Quibus Irenæum unicum Galliæ episcopum designat. Si enim illud decretum in concilio plurium Galliæ episcoporum editum fuisse censisset Eusebius, id non minus observandum sibi putasset, quam observandum putavit, decretum Palestinorum ab iis episcopis emissum fuisse quibus præerant Theophilus Cæsariensis et Narcissus Hierosolymitanus; Italicorum, ab iis quibus præfuit Victor; Ponticorum, ab iis quibus præfuit Palmas; Achaicorum denique, ab iis quibus præfuit Bacchylus. Cum igitur non eodem modo de Galliæ Ecclesiis loquatur, atque de aliis, sed procul diverso; haud obscure innuit, longe aliam fuisse tunc Ecclesiarum nostrarum conditionem, easque adhuc in cunabulis, nec latius diffusas, vix alium episcopum habuisse quam Irenæum. Nullum saltem alium proferri posse, aut ex indubitatis Ecclesiasticæ historiæ monumentis erui, fatetur ipse qui nobis hic adversatur peritissimus ecclesiasticæ antiquitatis indagator Tillemontius³⁷. Nec enim Synodicon moror³⁸, in quo duplex concilium sub Irenæo celebratum exhibetur; alterum duodecim, alterum tredecim episcoporum; illius quippe sublesta admodum fides in rebus tantæ antiquitatis. Sed de his jam plus satis pro instituto nostro.

17. Roma reversus Irenæus in resarciendam ingentem illam, quam gentilium furor Ecclesiæ Lugdunensi mox intulerat, vastitatem totus incubuit. Quam feliciter autem id præstiterit, docet Gregorius Turonensis. *Beatissimus Irenæus, inquit, hujus successor martyris (Pothini) qui a beato Polycarpo ad hanc urbem (Lugdunum) directus est, admirabili virtute enituit: qui in modici temporis spatio, prædicatione sua maxime in integro civitatem reddidit Christianam*. Unde in altera persecutione quæ sub Severo contigit, quæque Irenæum cælo transmisit, asserit idem Gregorius *tantam cum Irenæo multitudinem Christianorum ob confessionem Domini nomine esse jugulatam, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano, quorum, ait, nec*

³⁵ Euseb., l. v, c. 24. ³⁶ Diss. v, pro S. Hil. Arel., 13; t. II, nov. edit. S. Leon. ³⁷ T. III, Hist. eccl., not. 3, in Iren. ³⁸ T. I Concil. Lab., p. 599, 601.

numerum, neq̄ nomina colligere potuimus. Quod et confirmant Usuardus aliiq̄ Martyrologiorum scriptores, dum narrant Irenæum cum omni fere civitatis suæ populo coronatum esse glorioso martyrio. Eximia hæc sunt argumenta illius, quo ardebat sanctissimus episcopus, Christianæ religionis apud suos promovendæ studii. Sed et majus fuit, quam ut angustioribus Lugdunensis urbis limitibus concludi potuerit: in totam Galliam, imo et totam Ecclesiam sese diffudit. Id enim ipsi curæ fuit, ut discipulos Christianæ vitæ atque doctrinæ præceptis excoleret, qui deinceps de tota Ecclesia verbis, scriptis et exemplis bene mererentur. Talis fuit, Photio teste³⁷, S. Hippolytus episcopus et martyr, qui inter tertii sæculi Patres sanctitatis et eruditionis laude floruit. Talis etiam Caius presbyter, ejusdem sæculi scriptor haud ignobilis, saltem si quæ fides iis, quæ in mss. codd. scripta leguntur ad calcem Actorum S. Polycarpi martyris, quæ a Caio, qui cum Irenæo conversatus est, συνεπολιτεύσατο, descripta dicuntur, ex ipsius Irenæi, Polycarpi discipuli, apographo.

18. Sed cum in Galliis apostoli munere fungeretur, eamque vineæ Domini partem sibi colendam suscepisset, ibi majora zeli sui specimina edere parerat. Quare nihil antiquius habuit, quam ut in eas partes quæ novis cultoribus indigerent, operas mitteret necessarias. Ex Actis SS. martyrum Ferreoli presbyteri, et Ferutionis diaconi, Felicis presbyteri, ac Fortunati et Achillei diaconorum, S. Irenæi C discipulorum, discimus priores duos Vesuntionem, posteriores tres Valentiam ab eo missos fuisse, ut per ea loca divini cultus fundamenta jacerent. Quamvis autem non usque adeo sincera videantur hæc acta, ut iis plenam et indubitam fidem in omnibus tribuere possimus, nihil tamen est quod de missione sanctorum illorum dubitationem moveat, cum maxime consentientem habeamus earum Ecclesiarum traditionem. Et eapropter a veteribus, Galliarum apostolus, *lumen Gallorum Occidentalium*, jure merito dictus fuit Irenæus; utpote qui *Celticas gentes excoluit et illuminavit*³⁸. Et hinc non parum confirmatur quod paulo ante diximus, raras tum fuisse in Galliis Ecclesias Christianas, rariores episcopos: cum Valentia et Vesuntio, civitates haud obscuri nominis et infimi gradus, nec a Lugduno procul adeo dissitæ, Christi fidem nondum audiissent, quarum etiam priores apostolos episcopali dignitate insignes fuisse non legimus. Ea vero omnia cum nullis chronologicis notis signata legamus apud auctores, quo anno contigerint definire non possumus. At illud certum, Eleuthero adhuc pontifice, scriptos saltem tres priores libros, ex quinque, adversus Gnosticorum fabulas³⁹. Neque enim Irenæo satis erat Christi imperii fines quam longe lateque posset proferre, nisi pacem in eo tueri, hostiumque domesticorum malas artes, et

inpetus frangere pro virili parte conaretur. Dudum emergerant in Oriente Valentiniiani, quos brevi post exceperant Marcosii, Simonis Magi aliorumque Gnosticorum mala progenies; qui sub nomine Christiano animum plus quam ethnicum gerentes, incredibilibus errorum monstris, horrendisque flagitiis Christianæ religionis sanctitati summam infamiae labem aspergebant. Eo periculosius serpebat venenum, quo occultius: jamque Lugdunensem regionem pervaserat, pluresque, mulieres præsertim, infecerat, quorum animos non a fide modo, sed et ab omni rationis sensu prope abduxerat. Irenæus⁴⁰ excubias agens pro Christi grege, ubi malum sensit, satisque totam ejus gravitatem ex hæreticorum tum libris, tum sermonibus exploratam habuit, ad scribendum se contulit, ut sceleratas eorum nugas, dolos et mores in propatulo poneret et funditus everteret. Sed de S. episcopi libris et scriptis postea fusius et accuratius disseremus. Valentinianos, Marcionitas, aliosque veteres hæreticos damnatos ab Irenæo fuisse in synodo quam Lugduni habuit, cuique duodecim adfuerint episcopi, tradit jam citatus Libellus synodicus; sed in hujusmodi rebus nulla fide esse posse hunc libellum, nono sæculo editum, jam monuimus.

19. Quam tuendæ ac fovendæ in Ecclesia pacis studiosus fuerit Irenæus, nusquam manifestius [LXXXV] patuit, quam in ea quæ inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit controversia. Hactenus non una et eadem fuerat Ecclesiarum omnium in celebrando Paschate disciplina. Asiæ Minoris Ecclesiæ agendum Paschatis et resurrectionis Dominicæ diem festum, jejuniisque finem imponendum esse contendebant, ipsa decima quarta luna post æquinoctium vernum, in quamcunque hebdomadæ feriam incideret. Romana vero, ne Judaicos ritus imitari videretur, celebrandum esse censebat die Dominica, quæ decimam quartam lunam proxime sequeretur, et eo usque protrahenda esse jejunia. Romanæ consentiebant præter Occidentales omnes, Alexandria, Phœnicia, Ponti, Achaia, et Osrhoenæ Ecclesiæ. An etiam Syria, Cilicia et Mesopotamia? dubitandi locus est. Hinc siquidem constat ex Athanasio in libro *De synodis*, quod ante Nicænum concilium, οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Συρίας, καὶ Κιλικίας, καὶ Μεσοποταμίας, ἐχώλευον περὶ τὴν ἑορτὴν, καὶ μετὰ τῶν Ἰουδαίων ἐποιοῦντο Πάσχα, *Syri, Cilices et Mesopotamiani circa festum claudicabant, et cum Judæis Pascha celebrabant*. Tradit etiam epistola synodica ipsius concilii, πάντας τοὺς τῆς Ἐφῆς ἀδελφοὺς, *omnes Orientis fratres*, qui prius a Romanis, Alexandrinis, et aliis nationibus in festo Paschatis dissentiebant, jam cum illis consensisse⁴¹. Porro Orientis ac Syriæ caput Antiochia. Quin saltem in ea urbe Asianarum Ecclesiarum de Paschate disciplina olim obtineret, donec concilium Nicænum Ecclesias omnes ad concordiam revocasset, dubi-

³⁷ Cod. 121. ³⁸ Theodoret, dial. 1. Inmut. ³⁹ Id., Compend. Hær. fab. ⁴⁰ Lib. 1, c. 13, n. 7.

⁴¹ Apud Theodoret., lib. 1, Hist., c. 9.

tare nos non sinit S. Joannis Chrysostomi ⁴², Antiocheni civis ac presbyteri, expressa auctoritas, in oratione quam adversus quosdam e suis habuit, qui veteris ritus memores, Pascha etiam post Nicænam synodum luna 14 celebrare non destiterant. Fatetur hunc quidem fuisse ante synodum Antiochenorum morem, deinceps autem observationi temporum concordiam fuisse prælatam. Illinc vero Eusebii moratur auctoritas. Nam disertis verbis asserit ⁴³, præter Asianas aliasque finitimas Ecclesias, τὰς ἀνά τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην Ἑκκλησίαις, cæteris per reliquum orbem terrarum dispersis Ecclesiis Pascha cum Romana convenisse. Quibus complecti videtur Ecclesias Syriæ, Ciliciæ et Mesopotamiæ, perinde atque alias plures, quarum disertam mentionem non facit. Nodum hunc scidit, non solvit, eruditissimus Tillemontius ⁴⁴, scribens eas quidem Victoris ætate Pascha, more Romano, die Dominica celebrasse, postea vero a pristino ritu sic defecisse, ut Nicæni concilii temporibus Pascha cum Judæis agerent luna ipsa 14. Quod quidem Ecclesiæ quædam quæ Victori papæ acrius resisterant, saniori postea suscepto consilio a pristinis ritibus desciscentes, ad communes aliarum fere omnium Ecclesiarum redierint, nihil adeo mirum videbitur. Et ita fecisse plures Asiæ Ecclesias satis probabile; cum Constantinus imperator ⁴⁵ inter eas quæ Nicæni concilii temporibus Pascha cum Romana agebant, diœcesim Asiæ recenset; et Anatolius qui circiter an. 276 scribebat, ait, quod ad hanc usque diem episcopi Asiæ Pascha celebrabant 14 luna post æquinocetium; quibus innuere videtur, tunc celebrare destitisse. Sed qui et cur Ecclesiæ, quæ per ducentos ferme annos Pascha die Dominica non tantum observassent, sed et sub sæculi secundi finem, dum acrior erat ea de re disputatio, ita observandum esse vehementer contendebant; mutata disciplina pro qua decertaverant, centum circiter abhinc annis alterius, quam impugnaverant, quamque pene totius orbis moribus repugnare non nesciebant, tenaces reperirentur, nemo facile dixerit, nec causam tam inopinatæ mutationis assignaverit. At, inquit vir clarissimus, haud dubium quin Mesopotamia quarto ineunte sæculo veterem ritum deseruisset. Nam secundo desinente Osrhoena cum Romana Ecclesia consentiebat. Osrhoena autem in sermone quotidiano pro Mesopotamia accipitur. Sed quod velut certum assumit vir doctissimus, Mesopotamiam et Osrhoenam promiscue usurpare solere ab auctoribus, aliis dubium saltem videbitur. Certe alteram ab altera distinguit Ammianus Marcellinus ⁴⁶: *Et quia, inquit, Mesopotamiæ tractus omnes crebro inquietari sueti, prætenturis et stationibus servabantur agrariis, levorsum flexo itinere Osrhoenæ subsederat*

A *extimas partes*, etc. Distinguit et Procopius ⁴⁷: *Oppida, inquit in Alamundari oratione, Μεσοποταμίας καὶ τῆς Ὀσροηνῆς καλουμένης χώρας: Mesopotamiæ, et regionis quæ Osrhoene vocatur.* In Notitiis etiam imperii et Ecclesiæ distinguuntur ab invicem Osrhoene et Mesopotamia proprie dicta, et hujus caput Amida, illius Edessa statuitur. Denique Anthemusia, quæ fere Osrhoena est, Strabone auctore, est τῆς Μεσοποταμίας, *Mesopotamiæ ipsius portio, scilicet Mesopotamiæ latius acceptæ.* Quæ probant Osrhoenam apud auctores passim a Mesopotamia distingui, vel ut partem a toto, vel ut partem ab altera parte. Sed etsi quidam utramque promiscue usurparint, nullo tamen, ni fallor, argumento demonstrari potest Eusebium ita accepisse. B Sive ergo Mesopotamiam accipiamus pro ingenti terrarum tractu, qui plures provincias complectitur, sive pro certa ejusdem tractus provincia, longe probabilius videtur alios fuisse semper Osrhoenæ, alios cæterarum Mesopotamiæ Ecclesiarum mores. Itaque cum Eusebius Asianis Ecclesiis finitimas quasdam in disciplina Paschatis consensisse dicat, verbis ejus vim illaturum eum esse non crediderim, qui illis Ciliciæ, Seleucidis (cujus caput Antiochia) et Mesopotamiæ saltem provinciæ Ecclesias adjunxerit. De Cilicia vix ulla difficultas, cum inter Asiæ Minoris provincias tum numeraretur; nec major de Seleucide huic contermina. Ciliciam tamen numerat Constantinus ⁴⁸ inter eas Ecclesias quæ, Nicæni concilii ætate, Pascha cum Romana celebrabant. Sed ne cum Athanasio supra laudato aperte pugnet, necessario explicandus est de Ciliciæ parte aliqua. Ut ut est. C

20. Eo gravior inter litigantes exstitit contentio, quo graviora quique pro se momenta proferebant. Utrique enim traditione apostolica nitebantur: non quod, inquit Socrates ⁴⁹, apostolorum quisquam legem ea de re tulisset; sed quod exemplum eorum, tanquam legem sibi positam venerarentur discipuli ⁵⁰. Asiani afferebant instituti sui auctores Joannem apostolum, Philippum unum e septem primis diaconis, Polycarpum martyr, Melitonem, aliosque præstantissimos viros, qui, cum apud eos degerent, Pascha eorum more celebrabant die 14 lunæ. Romani e contrario asserebant Petrum et Paulum, Romæ cum essent, Pascha nunquam nisi die Dominica egisse. Et quidem ante Victorem papam pax inter Ecclesias, quamvis sibi invicem ea in re dissimiles, semper constiterat: unaquæque suo more vivens, aliam suo more vivere sinebat. Id tantum [LXXXVI] curaverant alii pontifices, ne sanam et sinceram Ecclesiæ suæ consuetudinem peregrinis Asianorum moribus depravarent inquieta ingenia ⁵¹. Cumque id agere præsumpsisset Blastus quidam Romanæ Ecclesiæ presbyter, temeritatem

⁴² T. V. Hom. 55, p. 608 et seqq. ⁴³ Euseb., lib. v, c. 23. ⁴⁴ Hist. eccl., t. III, not. 1, in Vict. pap. ⁴⁵ Euseb., lib. III. De Vit. Const., c. 19. Apud Bucher., de Cycl. Vict., p. 444, ed. Antwerp, 1633. ⁴⁶ L. XIV, c. 3. ⁴⁷ Procop., lib. I, Bel. Pers., c. 47. ⁴⁸ Euseb., lib. III. De Vit. Const., c. 19. ⁴⁹ L. V, c. 21. ⁵⁰ Euseb., I. V, c. 24, 25. ⁵¹ Id., I. V, c. 20; Tertull., De præsc., c. 53.

ejus coercuit Irenæus, cui haud minor erat tuendæ pacis quam antiquitatis ac traditionis Ecclesiarum cura, scripta adversus eum epistola, quam inscripsit *De schismate*. Illi vero pontifices, Anicetus videlicet, Pius, Hyginus, Telesphorus atque Sixtus, eodem Irenæo teste ⁵³, quamvis Pascha eadem cum Asianis die neque celebrarent, neque celebrari a suis permetterent, cum iis tamen pacem et communionem studiose colebant, et sacram Eucharistiam pro more illorum temporum iisdem mittebant. Imo cum Polycarpus Romam Aniceti temporibus venisset, levis aliis de rebus, levior de Paschate inter utrumque disputatio fuit. Anicetus quidem Polycarpo persuadere conatus est ut Romanos ritus, Polycarpus Aniceto ut Asianos amplecteretur; sed neutro alteri cedente, pax cito coaluit, adeo ut pontifex Romanus Eucharistiæ celebrandæ munus Smyrneni, reverentiæ causa, concesserit.

21. Eo loco res erant, cum Victor Ecclesiæ regimen suscepit. Hic decessoribus suis paulo fervidior, eam rituum diversitatem impatienter ferens, ut omnem Ecclesiam ad unum et eundem revocaret, ardentiori studio elaboravit. Id sub Severo imperatore contigisse scribit Hieronymus in Catalogo ⁵⁴; in Chronico vero assignat annum 4 ejus imperii, Christi 196 ⁵⁵. Scripsit itaque Victor ad præcipuos totius Ecclesiæ episcopos, ut provinciæ suæ synodos cogerent, et in iis quæstionem disceptarent, ac pro Ecclesiæ Romanæ votis atque disciplina definirent; Asiaticis, nisi consentirent, excommunicationem denuntians. Habita Romæ, in Palæstina, in Ponto, in Osrhoena, in Achaia, pluribusque aliis in locis concilia, uno consensu atque iudicio ecclesiasticam regulam universis fidelibus per epistolas synodicas tradiderunt; ne videlicet alia die quam Dominica mysterium resurrectionis Domini a mortuis unquam celebraretur. Eadem fuit etiam sententia Ecclesiarum Galliæ, quas Irenæus regebat episcopus. At Polycrates Ephesinus episcopus, coacto Asianorum episcoporum concilio, minacibus Victoris litteris minime commotus, ab antiqua Ecclesiæ suæ consuetudine discedendum sibi non putavit. Rescripsit igitur concilii sui nomine ad pontificem; traditionem Ecclesiarum Asiæ exposuit; ostendit a Joannis evangelistæ temporibus ad suam usque ætatem Pascha non alia die quam 14 luna celebratum fuisse ab omnibus, quotquot in Asia sanctitate et doctrina floruerant; a quorum proinde moribus recedere nefas: his quæ sibi ad terrorem objiciebantur, minime conturbari, cum a majoribus didicisset, Deo magis quam hominibus obtemperandum esse. Accepta hac epistola Victor ἀμετρα τερμανθεις, ait Socrates ⁵⁶, *supra modum iracundia inflammatus*, omnes Asiæ Ecclesias, quæ Pascha decima quarta die mensis celebrabant, a communione rescidit, ἀνοι-

ωνησίαν ἐν τῇ Ἀσίᾳ τεσσαρεσκαίδεκατῆταις ἀπέστειλε. Consentit Eusebius ⁵⁶, additque Victorem non totius Asiæ modo, sed et alias finitimas Ecclesias, Ciliciæ videlicet, Syriæ, Seleucidis et Mesopotamiæ proprie dictæ, velut a catholica sententia dissentientes, simul omnes a communi unitate Ecclesiæ amputare conatum fuisse, iisque per litteras notatis, fratres omnes, qui eas regiones incolebant, excommunicatos edixisse; ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης, ἅμα ταῖς ὁμόροις Ἐκκλησίαις, τὰς παροικίας ἀποτέμνειν, ὡς ἑτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἐνώσεως πειρᾶται, καὶ στηλιτεύει γὰρ διὰ γραμμάτων, ἀκοινωνήτους ἄρδην πάντας τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρύττων ἀδελφούς. Hinc Epiphanius ⁵⁷ dissensionem Ecclesiarum exaggerans, tantam fuisse scribit, ut Orientales ab Occidentalibus divisi nullas a se invicem pacificas acciperent litteras.

22. Laudata quidem Eusebii verba sic interpretatur Valesius, ut jactatas excommunicationis minas, non autem vibratam excommunicationem ipsam ex iis erui posse putet. Sed verentur alii ut satis adverterit vir clarissimus, minas quidem ante concilium Ephesinum intentasse pontificem, sed telum continuisse: accepto autem concilii decreto exasperatum, illud emisisse. Nec obstat, inquit, quod ait idem Eusebius, Victorem conatum fuisse Asiæ Ecclesias a communi unitate amputare. Aliud enim erat eas Ecclesias a propria pontificis communione, aliud a communi totius Ecclesiæ unitate rescindi. Prius quidem fecit Victor, idque apertissime ab Eusebio significatum contendunt; posterius autem ut obtineret, scriptis litteris notavit Asianos, sacrisque interdictos edixit, ut ab eorum communione abstinerent cæteri. Sed in ea sententia, scribit Hieronymus ⁵⁸, *hi qui discrepabant ab illis, Victori non dederunt manus*; ejusque severitas, Eusebio teste ⁵⁹, οὐ πᾶσι γὰρ τοῖς ἐπισκόποις ἠρέσκειτο, non omnibus placuit episcopis, imo pluribus displicuit. Quamvis enim Asiaticorum sententiam et disciplinam minime comprobarent, molestius tamen ferebant tot Ecclesias, ob quæstionem quæ nihil ad fidem attineret, ab Ecclesiæ corpore discindi; ex ardentiori papæ zelo erupturum ipsa consuetudinum diversitate pejus schismatis malum prævidentes. Quare plures epistolis eum acerbius perstrinxerunt, serioque monuerunt ut fovendæ pacis, charitatis et concordie studiosus, temperaret ab immodica severitate, ex qua emolumentum parum, detrimentum plurimum in totam Ecclesiam redundaret. Sed præ cæteris Irenæus nominis sui appellationi pulchre respondens (εἰρηναῖος enim Græce, Latine *studiosum pacis* significat), nihil potius habuit, quam ut sua agendi ratione se pacis auctorem probaret. Scripto itaque Victorem convenit, ac nomine fratrum, quibus præerat in Gallia fervidiorem ejus æstum fortiter et graviter

⁵³ Epist. ad Vict. pap. ad calcem hujus Op. Hist., c. 22. ⁵⁴ L. v, c. 24. ⁵⁵ Hær. LXX, § 9.

⁵⁶ C. 43, 45. ⁵⁷ Euseb., l. v, c. 25, 24. ⁵⁸ L. v, c. 24. ⁵⁹ C. 24.

increpavit⁶⁰. Plures alias de eodem argumento scripsit epistolas ad varios episcopos, quibus eos ad instaurandam turbatam Ecclesiæ pacem hortaretur, quæ injuria temporum interiere; sed epistolæ ad Victorem haud pœnitendum fragmentum conservavit Eusebius⁶¹, quod ad calcem hujus operis excudi curavimus. Hortatur in eo pontificem, ut more decessorum, quos enumerat, pacem cum Asiaticis tueatur, nec gravate ferat eos antiquis consuetudinibus firmiter adhærere, quas a Joanne evangelista, virisque apostolicis ac sanctissimis hominibus acceperant, quasque tanti momenti esse non duxerant Anicetus, Pius, Hyginus, Telesphorus et Sixtus, ut propter eas miscendus Ecclesiæ status videretur.

23. Docet præterea, eam esse quæstionem, quæ plures alias inducat, nec cito, nec facile dirimendas, sicque altius immergendam totam Ecclesiam infinitarum propemodum rixarum barathro, [LXXXVII] e quibus vix emersura sit. Nam si ii sollicitandi sunt, qui de festo Paschali ab Ecclesia Romana dissentiunt, litem etiam consequenter iis movendam qui jejunium, quod festo præmittitur, secus atque Romani observant. Sed præstat ipsum audire, ac difficultates nec paucas, nec leves, hic, cum occasio opportune se offerat, elucidare. Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἶδους τῆς νηστείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας, οἱ δὲ τεσσαράκοντα. Ὡρας ἡμερῶν τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Neque enim de die solum controversia est, sed etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim unico die sibi jejunandum esse existimant, alii duobus, alii insuper pluribus, alii vero quadraginta. Diurnis pariter ac nocturnis horis computatis diem suum commetiuntur. Verba hæc doctissimos homines secum invicem commiserunt, nec de lectione, nec de sensu consentientes. H. Valesius⁶², cum Græbio et pluribus aliis, deleta distinctionis nota post vocem τεσσαράκοντα, uno et eodem tenore legendum censet: οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερῶν τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Nonnulli vero quadraginta horis, diurnis ac nocturnis computatis, diem suum commetiuntur. Sed cum animadverteret Valesius, diem quadraginta horarum absurdi quidpiam præ se ferre, id ut averteret, Irenæi verba commutare aggressus est, ac pro ἡμέραν substituere νηστείαν, licet refragentur codices omnes tum editi, tum mss., ut sit sensus, quosdam quadragesimale jejunium sic commetiri, ut per quadraginta horas continuas jejunent. Nempe, inquit, antiquarii, vocabulo ex superiore linea huc translato, locum corruerunt. Alii vero quibus nullam distinctionis notam inter τεσσαράκοντα et ὥρας reponere placet, et ἡμέραν retinent, diem illum XL horarum interpretantur de tempore quod effluxit a

A morte Christi usque ad ejus resurrectionem (id est, ab hora tertia post meridiem Parasceves, usque ad horam circiter sextam Dominicæ sequentis), quod ἄριστοι ducebant plures, nihil quidquam cibi aut potus degustantes. Sed alii tum lectioni, tum explicationi merito repugnant. Dies enim LX horarum quoquo modo explicetur, portentum est in tota antiquitate ecclesiastica inauditum, cujus nec vola, nec vestigium apud omnes retro auctores occurrit, eos etiam quibus familiarior fuit vel Eusebius, vel Irenæus: nullique homini, si sanus fuerit, in mentem usquam venire potuit diem suum ex XL horis conficere. Sed fac Irenæi ætate aliqui exstiterint, qui privatam sibi, et a communi omnium hominum et gentium usu, alienam temporum rationem sibi constituentes, diem suum ita commensi fuerint, ut quid addidit Irenæus eos diurnas pariter ac nocturnas horas computasse? Puerile istud et insulsum prorsus. Quasi vero dies aliqua XL horis constare posset, quia nocturnæ pariter ac diurnæ computarentur? Deinde si, ut quidam volunt, Christiani aliqui fuerint, qui novissimas duntaxat XL horas, quæ Christi resurrectionem immediate præcesserunt, ἄριστοι duxerint, necesse est diei Parasceves, qua crucifixus est Dominus, jejunium non ante ipsum crucifixionis tempus inchoaverint. Id vero Tertulliano repugnat, qui in fine libri *De oratione*, quem adhuc Catholicus scripsit, diserte asserit, *die Paschæ*, quo nomine crucifixionis diem, fatentibus omnibus, intelligit, *quasi publicam jejunii religionem esse*. An vero ea die publica jejunii religio fuisset, si horæ tantum tertia post meridiem jejunium aliqui inchoassent, reliqua autem diei parte epulis indulgere liberum sibi putassent? Nullos certe reperias ex iis qui a Quartodecimanorum disciplina discedebant, qui jejunium ea die solvere ante solis occasum fas sibi esse crederent. Imo Dionysius Alexandinus, *Constitutiones apostolicæ*, Epiphanius et alii, testatum faciunt, non modo Parasceves, sed et quinque aliorum majoris hebdomadæ dierum jejunium tanta religione a Christianis observatum fuisse, ut nonnulli biduum, vel triduum, vel quatrimum, alii etiam totam hebdomadam ad usque sequentis Dominicæ gallicinium, pro suis quisque viribus ac pietate, sine cibo transmitterent; omnes vero, sex illis diebus, aliis cibis quam xerophagiis, hoc est pane duntaxat, cum sale et aqua vesci, idque prius quam sub vesperam, nefas ducerent.

24. Absurda hæc ut declinaret cl. Græbius, aliam a Valesio viam iniiit, sed non feliciori successu. Irenæi quidem verbis pepercit, sed sensui vim intulit. Nempe vocem ἡμέραν, diem, in fine secundæ periodi retinet; sed non hic modo, verum etiam in primo fragmenti versu, οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας, etc., per ἡμέραν tempus, et quidem jejunii interpretatur: *cujus significationis usum, addit, pluribus exemplis probatum lege, si placet, in Psochenii*

⁶⁰ Socrat., l. v, c. 19. ⁶¹ l. v, c. 24. ⁶² Not. in lib. v. Hist. Euseb., c. 24

Diatriba de stylo Novi Testamenti, num. 31, et Vorstii dissert. 3, illi opposita. Psochenii Diatribam et Vorstii Dissertationem hactenus non legi; sed pro comperto habeo ea omnia quæ proferunt exempla, etsi sexcenta essent, ad rem præsentem nihil quidquam facere, nec iis stabiliri posse Grabii expositionem. Si enim valeat, turpissimo labore æquivoco necesse est Irenæi oratio. Voce ἡμέρα quinques utitur duabus in periodis, iisque brevissimis, ter videlicet expressa, et his subintellecta. Certissimum est autem in his verbis: Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν* οἱ δὲ δύο (supple ἡμέρας), οἱ δὲ πλείονας (supp. ἡμέρας); vocem ἡμέρα non de alio, quam de xxiv horarum spatio, intelligi. Debit igitur Irenæus, nisi fucum lectoribus facere voluerit, eandem vocem, quæ proxime præcedit, subsequiturque, eodem prorsus sensu accipere. Næ! scriptor insulsus sit, qui in una et eadem voce ludens, hanc primum a communi significatione, lectore haud præmonito, detorqueat; mox ad communem significationem redeat, ab hac statim transitorus ad alienam. Eam fuisse Irenæi scribendi rationem si cupiam persuaserit Grabius, nulli certe sobrio. Quod addit vir eruditus, ut xl horarum nocturnarum una cum diurnis computatarum absurdum devitet, mirum quomodo in mentem venire potuerit. *Qui vero, inquit, quadraginta horarum nocturnarum una cum diurnis mentionem hic incommode factam objiciunt; idem quoque contra Matth. iv, 2, objiciant necesse est, ubi Servator quadraginta non modo dies, sed et noctes jejunasse dicitur.* Christus cum xl dies, totidemque noctes jejunus egerit, factum referens sacer scriptor noctes omittere non debuit, ex quibus tantopere commendatur Christi jejunii asperitas. Aliud quippe est xl dies duntaxat jejunare, aliud noctes diebus addere; alterum altero longe durius ac molestius, nec qui unum egisse diem, intelligitur egisse et aliud, nisi expressa fiat ejusdem mentio. Tantum abest igitur ut nocturnarum horarum mentio sit hic [LXXXVIII] incommode facta; quin potius necessario fieri debuerit. At quid hoc exemplum affine habeat cum jejuniis xl horarum, non certe video, nec alius quis forte videbit. Cum quis quadraginta horas cibi expers traduxisse dicitur, satis intelligitur alteram istius temporis partem, horas esse diurnas, alteram nocturnas. Horarum ergo nocturnarum una cum diurnis non tantum incommode, sed et ridicule omnino ac pueriliter hic injiceretur mentio.

25. Mirum in quantas ambages sese conjiciant eruditi viri, quas devitare nullo negotio potuissent. Irenæi verba legendo ac distinguendo eo modo quo superius exscripsimus, jam nihil offensionis habet ejus oratio. Nempe interposita una distinctionis notula inter τεσσαράκοντα, quadraginta, et ὥρας, horas, amovet offendiculum, quod ex duabus vocibus male junctis exurgit. Sic legerunt, distinxe-

runque Christophorus et Savilius. At, inquit Valesius, refragantur mss. codices, in quibus nulla inter ambas voces interseritur distinctionis nota. Sed manuscriptos codices diutius et accuratius versaverat vir doctissimus, ut nesciret, nullam aut parvam omnino fiduciam esse posse in iis quas plerumque vel exhibent, vel omittunt, distinctionum notis; ut pote quas Librarii, vel pro suo quisque arbitrio, vel ex imperitia, aut incogitantia sæpe addidere aut omisere, repugnante tum auctore, tum sensu. Si ad codd. mss. provocare fas sit, ut eos omittam quibus usi sunt Christophorus et Savilius; vetustiores iis omnibus, qui modo exstant, fuere illi quos præ oculis habebat Rufinus, dum Latinam Eusebii versionem adornabat. In iis autem occurrisse, quam diximus, distinctionis notam palam colligitur ex ejusdem interpretatione, quæ sic habet: *Quidam enim putant uno tantum die observari debere jejunium, alii duobus, alii vero pluribus; nonnulli etiam quadraginta: ita ut horas diurnas nocturnasque computantes diem statuunt.* Equidem scio boni interpretis officio sæpe defuisse Rufinum; sed accuratum hic fuisse probat perfecta Græcarum vocum cum Latinis consensio.

26. Textu vero ita distincto, sibi pariter et eorum temporum historię aptissime cohærent omnia. Eam fuisse quæstionem inter Asianos et Romanos diximus, an decima quarta luna primi mensis celebrandum esset Pascha, seu jejuniis solemnibus imponendus finis; an vero ea proroganda essent in Dominicam proxime sequentem. Qui posterius assererat Victor papa, in Asianos negantes excommunicationis fulmen vibraverat, aut vibrare paratus erat. Indignatus Irenæus sacris excludi tot et tantas Ecclesias, ob quæstionem quæ nihil ad fidei dogmata pertineret, a præcipiti sententia revocare pontificem nititur. Monet in primis satius esse quæstionem prudenti silentio prætere, quam tanto cum tumultu agitare, ne forte una controversia pluribus aliis fomitem subministret. *Neque enim, inquit, de die solum, quo jejuniis imponendus est finis, controversia est, sed etiam de forma ipsa jejunii.* Observa, quæso, non de ipso jejuniis, neque etiam de ipso jejuniorum numero controversiam fuisse. Constabat siquidem eo tempore inter Orientales et Occidentales, adeoque inter omnes istius sæculi Ecclesias, plures saltem jejunii dies Paschali festo præmittendos esse: alioquin tanta de eorum sine contentio inter Ecclesias esse non potuisset, si unus vel alter jejunii dies suffecisset; nec adeo indecorum visum fuisset, ut iisdem diebus alii jejuniis vacarent, alii agerent convivia; ac post dies Paschatis alii in festis et animorum remissione versarentur, alii præscriptis jejuniis se dederent⁶³; ut omittam, quod ex Dionysio Alexandrino, qui non plus sexaginta annis post Irenæum florebat, et Constitutionibus apostolicis⁶⁴ supra laudatis liquet,

⁶³ Ep. Const. Mag. apud Euseb., l. iii, De Vit.

⁶⁴ C. 18.

totos sex majoris hebdomadæ dies non modo jejuni-
nio, sed rigidiori cæteris abstinentiæ dicatos fuisse:
ne dicam etiam Origenis ⁶⁵ Irenæo fere æqualis
ætate, *habitos jam Quadragesimæ dies jejuniis con-*
secratos. Et quamvis de numero jejuniorum ante-
paschalium nondum sub sæculi secundi finem apud
omnes constaret, nec adeo etiam Socratis ⁶⁶ et
Sozomeni ⁶⁷ ævo constiterit, quin apud quosdam
minor, apud alios major exstiterit; nullam tamen
iis temporibus motam ea de re controversiam
legimus. Certum est itaque eam, de qua hic loquitur
Irenæus, controversiam, ne minimum quidem spe-
ctasse vel ad ipsum jejunium, quasi servandum
aliqui negassent; vel ad jejuniorum numerum (quæ
tamen plurimorum falsissima sententia est), quasi
aliqui unico die sibi simpliciter jejunandum esse
existimassent, alii duobus dumtaxat, alii pluribus,
alii quadraginta. Hæc in quæstionem nunquam eo
tempore vocata. Longe minus disceptari potuit de
jejunio quod vocant ὑπερθέσεως, seu *superpositionis*
(ad quod Irenæi verba perperam detorquent Vale-
sius et Græbius), quod qui servarent, ne vespera
quidem cibum caperent, sed penitus abstine-
rent, sive una, sive pluribus diebus, usque ad
terminum jejunii, Paschale scilicet mane, quod a
galli cantu incipit. Ea enim jejunii species, ut a
veteribus commendata, et a piis pluribus servata;
nulla tamen ecclesiastica lege, aut consuetudine,
quæ vim legis haberet, sancita fuit; sed uniuscujus-
que arbitrio ac pietati, ut par erat, permissa; adeo
ut absurdum sit, pace virorum doctissimorum dixe-
rim, controversiam ea de re inter Ecclesias lin-
gere.

27. Sed quid nodus in scirpo quæritur, cum as-
severet Irenæus controversiam fuisse, περὶ τοῦ
εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας, *de ipsa forma jejunii*, id
est de specie, modo atque ratione jejunii; quo pacto,
quove ritu servandum esset jejunium? Quis, inquis,
hujusce controversiæ status? Paulo post aperit
Irenæus ipse. Nempe, quamvis fideles omnes plu-
rimis diebus ante Pascha jejunium observarent, non
una tamen apud omnes observandi ratio fuit. Καὶ
τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ γὰρ ἐφ'
ἡμῶν γεγонуῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν
πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβὲς, ὡς εἰκὸς, κρατούν-
των, τὴν καθ' ἀπλότητα, καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς
τὸ μετέπειτα πεποιηκότων. Quæ quidem verba pau-
lulum intricata, sic Latine reddenda puto. *Atque hæc quidem inter eos, qui jejunia observant, varietas non nostra primum ætate nata est, sed longe antea apud majores nostros ortum cepit; qui non accurate, ut verisimile est, retinentes (jejunii formam) eam, quæ ex simplicitate et imperitia ortum habuit, consuetudinem in posterum induxerunt.* Vocem κρατούντων Musculus et H. Valesius male omnino reddiderunt per *rerum habenis potitos*, vel *præsidentes*. Nam, ut optime advertit Cl. Beveregius ⁶⁸, verbum κρατέω

⁶⁵ L. VIII cont. Cels., et homil. x, in Levit. ⁶⁶ L. v Hist., c. 22. ⁶⁷ Lib. VII, c. 19. ⁶⁸ Cod. Can. Eccl. prim., l. III, c. 7, § 4. ⁶⁹ Exp. fid., § 22.

A simpliciter positum, nunquam *præsidere* significat, vel *dominari*, nisi saltem res illa adjiciatur, cui quis dominari [LXXXIX] dicitur, ut κρατεῖν τῆς θαλάσσης, κρατεῖν τῶν θηρίων. Irenæus vero hoc in loco non de præsidentibus vel præsulibus Ecclesiæ (qui nunquam κρατούντες vocantur), sed περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας, de forma jejunii loquitur, quam dicit nonnullos *ex simplicitate et ignorantia*, rudiores proinde ac pri-
vatos homines, ἰδιώτας, non certe ἄρχοντας, παρὰ τὸ ἀκριβὲς κρατῆσαι, *non accurate observasse*, vel *retinuisse*. Inde ergo controversia, seu multorum querela, quod multi remissiore jejunandi formam tenentes, quam nonnullorum imperitia invexerat, ab accurata recessissent. Quænam vero accurata esset jejunandi forma, non quidem ab Irenæo ipso discere possumus, sed ex jam citatis veteribus eruere licet. Dionysius Alexandrinus in sua ad Basilidem epistola scribit sex postremos jejuniorum ante-paschalium dies, quamvis non eodem modo ab omnibus transigerentur, a pluribus tamen sua ætate sic transmissos fuisse, ut alii totos sex impasti ducerent, alii quatuor, alii tres, alii duos. Quæ quidem priorum hominum jejunandi forma, licet in legem omnibus communem trahi non possit, ex ea tamen perspicue colligitur, eam jam obtinuisse in Ecclesia consuetudinem, ut sex illorum dierum jejunium rigidius cæteris servaretur. Epiphanius ⁶⁹ eandem Ecclesiæ consuetudinem paulo enucleatius aperit, simulque innuit sua ætate non recens invectam, sed C
pervetustam habitam fuisse, utpote quæ altas in tota Ecclesia radices egisset. Τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν, τὴν πρὸ τῶν ἑπτὰ ἡμέρων τοῦ ἀγίου Πάσχα ὡσαύτως φυλάττειν εἶωθεν Ἐκκλησία, ἐν νηστείαις διατελοῦσα· τὰς δὲ Κυριακὰς οὐδ' ὄλωσ, οὔτε ἐν αὐτῇ τῇ τεσσαρακοστῇ. Τὰς δὲ ἕξ ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἐν ξηροφαγίᾳ διατελοῦσι πάντες οἱ λαοί· φημί δὲ ἄρτω, καὶ ἄλλ, καὶ ὕδατι τότε χρώμενοι πρὸς ἑσπέραν. Ἀλλὰ καὶ σπουδαῖοι διπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπερτίθενται, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρις ἀλεκτρούων κλαγγῆς τῆς Κυριακῆς ἐπιφωσκούσης. *Eam vero Quadragesimæ partem, quæ præcedit septem dies Paschatis, similiter observare, in jejuniis perseverando, eadem consuevit Ecclesia. Dominicis autem nullis, ne quidem in ipsa Quadragesima, jejunare solet. Præterea sex Paschatis dies in xerophagiis transmittunt populi omnes; hoc est, pane dumtaxat, cum sale et aqua tunc sub vesperam vescentes. Sed et pietatem studiose colentes, ad bidduum, vel triduum, vel quatrimum usque jejunia prorogant; quidam etiam totam hebdomadam ad usque sequentis Dominicæ gallicinium sine cibo transigunt.* Triplicem hic jejunii formam clare distinguit Epiphanius: alteram illius Quadragesimæ partis, quæ septem dies Paschatis, seu majorem hebdomadam præcedit: hæc mitior erat, utpote a xerophagiorum lege libera, alteram majoris hebdomadæ, prima strictiorem et xerophagiis astrictam; alte-

ram denique ambabus severiorem, qua hujus hebdomadæ pars, imo et tota sine cibo transmittetur. Prima et secunda toti Ecclesiæ, populis omnibus in more posita fuit; ac proinde vim legis habuit: postrema iis duntaxat, qui præ cæteris pietatem studiose colebant; merumque consilium, non præceptum fuit. Hinc idem Epiphanius ⁷⁰ majorem hebdomadam, τῆς ξηροφαγίας ἑβδομάδα, xerophagiæ hebdomadam vocat. Et eapropter Aerianos merito perstringit, quod diebus Paschatis, quo tempore, inquit, catholici humi cubando, castimoniam servando, precibus, vigiliis, jejuniis, aridorum ciborum usu, aliisque id genus afflictationibus corpus et animam vexare solebant; ipsi carnibus vesci, agitare convivia, et effuse lætari non erubescerent. Epiphanio consentiunt Constitutiones apostolorum ⁷¹, falso quidem ita nuncupatæ, Epiphanio tamen antiquiores: Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς, καὶ Σαββάτου, ἕξ ἡμέρας μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ, καὶ ἄλλ., καὶ λαχάνοις, καὶ ποτῶ ὕδατι. Οἴνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις ἡμέραι γὰρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἑορτῆς. In diebus igitur Paschæ jejunate, incipientes a feria secunda usque ad Parasceven et Sabbatum, per sex dies solo utentes pane et sale, et oleribus, et aquæ potu. Abstinetes autem vino et carne istis diebus: Dies enim sunt luctus, et non festi.

28. Hæc igitur accurata fuit prioribus sæculis apud maximam Ecclesiarum partem jejunii forma, ut prima Quadragesimæ pars jejunio quidem, sed paulo remissiori, posterior longe asperiori consecraretur. Si quæ proinde Irenæi ætate de jejunii forma controversia fuit, si quæ inter Ecclesias discrepantia, in eo fuisse videtur, quod quædam postremos sex Quadragesimæ dies mollius quam par esset, ac ferret communior Ecclesiarum consuetudo, jejunarent, nec xerophagiis vescerentur. Et id ipsum est quod hic repræsentat Irenæus. Quidam enim, inquit, unico die sibi jejunandum esse, videlicet secundum accuratam jejunii formam, existimant; alii duobus, alii insuper pluribus; alii vero, quorum pietas major, longius progressi totos quadraginta dies in xerophagiis agunt. Omnibus autem hoc commune fuit, ut horis diurnis pariter ac nocturnis computatis, diem suum metirentur; id est dies illi quos jejunio deputabant, non artificiales erant; sed naturales, sive civiles, quibus nocturnæ pariter ac diurnæ continentur horæ. Quod quidem non frustra; sed prudenter omnino addidit Irenæus, ne quis sibi fingeret jejunantes illos, dum quidem sol luceret, tenui cibo usos fuisse, noctu vero lautioribus epulis, more Judæorum, indulgisse. Porro verisima hæc omnia, et cum veteribus monumentis apprime consentanea. Nam concilium Laodicænum, can. 50, statuit, Δεῖν πᾶσαν τὴν τεσσαρακοστὴν νηστεύειν ξηροφαγοῦντας, Oportere totam Quadra-

A gesimam jejunare aridis cibis vescentes. Ex quo palam fit quarundam Ecclesiarum consuetudinem fuisse non modo per sex postremos, sed et per totosquadraginta dies aridis eibus vesci. Aliunde vero testatum facit Socrates ⁷², fideles ante-paschalia jejunia servantes, non in numero dierum duntaxat, verum etiam in ciborum abstinentia inter se discrepasse. Nam alii quidem, inquit, ab animatis penitus abstinent; alii ex animantibus pisces solos comedunt. Nonnulli cum piscibus etiam avibus vescuntur; ex aquis, ut est apud Moysen ⁷³, eas quoque conditas esse affirmantes. Quidam ab omni arborum fructu et ab ovis abstinent. Quidam solo vescuntur pane; alii ne hoc quidem utuntur. Nonnulli usque ad horam nonam jejunantes, quovis posthac ciborum genere utuntur absque discrimine. Alii alia ratione jejunant, etc. Quibus maxime illustrantur Irenæi verba, et confirmantur quæ jam diximus, quosdam videlicet ab accurata jejunii forma sic recessisse, ut alii unico die, alii duobus duntaxat, etc., eo quo par erat modo, aridis cibis vescentes jejunarent.

29. Monet autem Victorem papam Irenæus, istos omnes pacem semper inter se coluisse. Et nos, inquit, eam retinemus; sicque discrepans jejunii ratio concordiam fidei commendat. Unde concludere in [XC] promptu erat, quod si iis qui præscriptam ab Ecclesia Romana jejunandi formam non tenebant, lis nulla movebatur; neque etiam moveri debebat iis, qui cum ea de Paschatis die dissentiebant; quia utrumque ad disciplinam, quæ pro locis et temporibus varia esse potest; neutrum ad fidem, quæ eadem et inconcussa manebat in omnibus Ecclesiis, spectabat. Maximi ponderis esse argumenta hæc omnia, Irenæique pietate, prudentia et cruditione dignissima, nemo negaverit. Tantum apud Victorem valuisse, ut his victus nimium præcipitem gradum revocaverit, Ecclesiisque Orientalibus pacem restituerit, ex eo colligitur, quod Firmilianus ⁷⁴ sexaginta circiter post hæc annis scripserit, inter diversas Romanæ Ecclesiæ aliarumque regionum consuetudines, illæsam semper constitisse catholicæ Ecclesiæ pacem et unitatem. Sed disertis verbis asserit Anatolius ⁷⁵, qui annis plus minus xx post Firmilianum scribebat, Irenæo sequestro pacis et conciliatore, sic compositas adversantium controversias, ut unicuique avitos mores retinere tutum fuerit et liberum. Et revera, quamvis ab ea, quam a majoribus acceperant, celebrandi Paschatis ratione non discesserint Orientales, vexatos tamen deinceps a Victoris successoribus non legimus: donec concilii Nicæni decreto sancita Romanæ Ecclesiæ consuetudo, communi omnium aliarum gentium consensu recepta et probata fuerit. Hæc proinde Irenæi laus fuit, dissidentes Ecclesias, moxque fractis fœderibus sacris discindendas, reconciliaverit; inde apud utrasque nunquam satis pro merito

⁷⁰ hæc. lxx, § 12, et hæc. lxxv, § 3. ⁷¹ L. v, c. 18. ⁷² L. v Hist., c. 22. ⁷³ Gen. i, 20, 21. ⁷⁴ Apud Cyprian. ep. 75, edit. Oxon. ⁷⁵ Ap. Bucher., p. 445.

commendandus, quod schismatis malum utrisque A a se diu conquisita reperire non potuerit. Eorum funestum averterit.

30. Præclaro huic facinori diu superstes non fuit Irenæus. Vixdum intestina, quibus agitabantur Ecclesiæ, bella restinxerat, cum externis acerbis vastatas ingemuit. Sævum illud ac truculentum dico bellum, quod rei Christianæ intulit Severus anno decimo imperii, Christi vero 202, nulli Ecclesiæ infestius quam Lugdunensi. Quam immani fidelium strage eam vastaverit, pastorisque cum grege pro Christo fortiter dimicantis sanguine resperserit, docet Gregorius Turonensis ⁷⁶. *Veniente, ait, persecutione talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum, diversis in sua carnifex præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit.* Gregorio consentiunt Ado et Notkerus, dum narrant Irenæum cum omni fere civitatis suæ populo coronatum esse glorioso martyrio. Alias tam pretiosæ mortis circumstantias non novimus. Quas enim ex vetustis quibusdam Ecclesiæ Lugdunensis codicibus mss. eruisse se dicunt Severtius ⁷⁷, Halloixius ⁷⁸ et Theophilus Raynaldus ⁷⁹, parum tutas esse existimo. In eo duntaxat antiquis hisce monumentis habenda fides, quod Irenæum inter Christi martyres recenseant. Nam in hoc sibi consentientes habent C Hieronymum ⁸⁰, et auctorem *Quæstionum ad Orthodoxos* ⁸¹, inter opera Justini Martyris, qui Irenæum disertis verbis *martyrem* appellant, ac vetustissimos quosque Martyrologiorum codices cum editos, tum mss. Hieronymianum vulgo dictum, a Florentinio editum ⁸², Bedæ, Usuardi, etc., et ipsorum Menæorum Græcorum ⁸³. Exstat in Bibliotheca nostra ⁸⁴ San-Germanensi membranaceus codex in-4°, n. 264, plures continens [Tractatus Isidori, Joannis Chrysostomi, Gregorii Mag. ⁸⁵, etc., quem antiquissimum esse et annorum plus quam mille probat ipsa Scripturæ forma. In medio siquidem duos quaterniones videre est, eadem si non manu, saltem ætate descriptos, quorum pars vulgaribus, pars Merovingicis characteribus exarata est, ita ut in uno et eodem opusculo, imo et folio utrosque characteres legere sit: quod summam codicis antiquitatem demonstrat. Porro initio præmittitur brevissimum calendarium, eadem manu atque reliquum opus descriptum, in quo ita legitur: IV KAL. JUL. LUGDUNO GALLEA PAS. S. HERENEI EP. Dolendum quod passionis ejus Acta sincera et sana exciderint ⁸⁶. Dudum est quod interiire; nam Gregorius Mag. conqueritur quod beati Irenæi *gesta et scripta*

Fragmentum a se repertum fuisse affirmat Baronius in notis ad Martyrologium Romanum, et in *Annal. eccles.* ad annum 205, n. 28, idem forte quod e veteri codice Lugdunensi erutum descripsit Severtius laudatus: quam enim Irenæi mortis historiam narrat Baronius, ad Severtianam satis accedit. Sed Acta ipsa, quæ sublata una pagina mutila nactus fuerat Em. cardinalis, integra invenit doctissimus noster D. Theodericus Ruinart, in cod. ms. archicœnobii Cisterciensis; verum cum ad Irenæi ætatem accedere non videantur, ea proferre operæ pretium non duxit. Ut ut est de actis, quæ ex veteribus monumentis testimonia deprompsimus, palam faciunt jam saltem a quinto sæculo eam in omnes gentes manasse sententiam, Irenæum martyrio vitam finisse.

31. Sed ecce, nuperus scriptor Dodwellus ⁸⁷ adversus receptam hactenus et traditam a tot veteribus sententiam insurgit, et ex Irenæi capite martyrii lauream avellere nititur. Mirum si martyrum multitudini a teneris unguiculis infensissimus, Galliarum sideri pepercisset. At, quibus argumentis Lugdunensem episcopum ex albo martyrum expungit? Iis videlicet, quibus plus æquo delectatur, vanis infinitisque conjecturis, ac negantibus argumentis; quæ si quid hic valeant, nihil in tota antiquitate ecclesiastica adeo certum erit, quin audaculorum manibus facile concutiatur. Ac primo quidem eos confutat, qui putant eo anno trucidatum Irenæum, quo Albinum prælio ad urbem Lugdunensem commisso superavit Severus; capta nimirum eodem impetu urbe, et in cives ejus, præsertim Christianos, cæde edita immanissima. Annus is erat Christi 197, Severi 5. Sed si excipias auctorem Actorum S. Irenæi, quorum dubia omnino fides, paucissimi sunt qui ita sentiant. Eo siquidem anno, teste Hieronymo in *Chronico*, tum primum emergebat, aut saltem invalescebat Paschalis inter Victorem papam et Asianos controversia, quæ deinceps Irenæo conciliatore composita est. Ulro igitur concedunt eruditi, episcopum Lugdunensem tandiu vitam prorogasse, donec *veniens persecutio*, ut loquitur Gregorius Turonensis, ea nimirum quam quinquenniō post sucitavit Severus, pastorem cum maxima gregis parte demessuerit. Quo anno martyrii coronam adepti fuerint, non liquet; non nisi post annum 202 adipisci potuisse constat, nec [XCI] probabilis Raynaldi ⁸⁸ conjectura, differendam esse usque ad annum 208, quo Severus Galliis peragratis in majorem Britanniam profectus est. Hæc ne leviter quidem attingit Dodwellus; imo nec auctores primæ sententiæ valde premunt ea quæ profert in eos argumenta.

⁷⁶ L. 1, Hist. Franc., § 27. ⁷⁷ De Lugd. arch., p. 1, num. 3, § 2. ⁷⁸ Not. in cap. XII, Vitæ Iren. ⁷⁹ T. VIII, p. 22, 23. ⁸⁰ In cap. LXIV Isa., t. III, nov. edit. ⁸¹ Respons. ad Quæst. 115 ad Orthod. ⁸² P. 629, 632. ⁸³ 22 Aug. Lambec., t. VIII. ⁸⁴ Bibliot. Cæs., p. 208. ⁸⁵ L. XI, ep. 56, ad Æther. Lugd. episc., t. II, nov. edit. ⁸⁶ Act. Mart. sinc. et sel., p. 703. ⁸⁷ Dissert. 3, in Iren., § 31 et seqq. ⁸⁸ Theoph., Rayn., t. VIII, p. 37.

32. « At, inquit, tanta cum fuerit martyrum apud veteres auctoritas, ut martyrum nunquam sine martyrii encomio mentionem faciendam existimarent; quid est quod Irenæum nemo e veteribus, etiam ubi testis adducitur, etiam ubi cum aliis testibus martyribus junctus legitur, martyrem tamen appellavit? » Id confidentius asserit Dodwellus. An e veterum catalogo expunget Hieronymum, auctorem *Quæstionum et Responsionum ad Orthodoxos*, et Gregorium Turonensem? Atqui illi disertis verbis Irenæum martyrem appellant, ac priores quidem duo ubi testem adducunt. Eorum quidem vel fidem elevare, vel testimonium infirmare nititur, sed vanis cavillationibus, quas postea discutiemus. His adjungendi vetustissimi Martyrologiorum et Kalendariorum scriptores⁸⁹, qui Irenæum in martyrum fastos constantissime retulerunt; idque non propria auctoritate, non futilibus conjecturis, aut temere divinando, sed ex veteribus Ecclesiarum monumentis quæ consulebant, et præ oculis habebant. Hos si fabulatores iterum appellet Dodwellus, meminerit, iis verbis ejusmodi criminationes dudum excepisse doctissimum nostrum ac piæ memoriæ D. Theodericum Ruinart, ut ad incitas redactus desperatam causam tueri hæcenus non potuerit. « Etsi enim, inquit ille, ejusmodi libros ab omni penitus mendo immunos esse affirmare nemo possit (hæc quippe est singularis sacrorum codicum prærogativa), non tamen hinc inferre licet, eos mala fide, aut temere, aut leviter conscriptos fuisse; imo vero certum est Martyrologia a viris gravibus, ex antiquioribus monumentis, et peculiari Ecclesiarum Kalendaris collecta fuisse: quæ cum ab episcopis approbata fuissent, publice in ecclesiasticis conventibus lecta fuerunt; ut si omnium sanctorum festivitates celebrari non possent, eorum saltem aliqua commemoratio fieret, tum in tesseram communionis, quæ inter Ecclesias catholicas haberi debet; tum ut ea ratione, aliquis saltem cultus exteris martyribus exhiberetur. Cæterum falso confictas martyrum historias igni tradi jubent Trullani concilii Patres can. 63, vetantque ne in Ecclesia legantur; eos autem qui eos admitterent, anathemati subjiciunt. » Quod ostendit quanta cautione ac religione nomen alicujus a majoribus nostris in album martyrum referretur, nec cuivis ita referre pro libito licuisse. Editus est ea de re canon secundus concilii i Carthaginensis sub Grato, tempore Julii papæ. Nec latet quempiam, Lucillam factiosam illam feminam, quæ schismati Donatistarum initium præbuit, quod homini cuidam mortuo, *etsi martyri, sed necdum vindicato*⁹⁰, aliquos honores exhibuisset ab Ecclesiæ ministris *corruptam* fuisse. Adeo certum est, ut alia multa, quæ proferri possent, argumenta prætermittam, sollicitos semper fuisse Ecclesiarum rectores, ne quis temere martyrum numero ascriberetur.

33. Verum ut ad Tertullianum, Eusebium, Epi-

⁸⁹ Act. Mart. sinc. et sel. Præf., § 3 ff. ⁹⁰ Optat., l. i. ⁹¹ L. vi, c. 20, 22. ⁹² Dial. 1, 2, 3, Hier. Prol. in Matth. et Ep. ii, al. 125, t. II, nov. edit.

A phanium, Theodoretum, et alios quos in causæ suæ defensionem citat Dodwellus, pedem referamus; illi quidem Irenæum nusquam appellant martyrem; sed nihil aliud ad summum ex eorum silentio colligi potest, nisi quod ad eorum notitiam Acta martyrii non pervenerint, aut martyrem fuisse nescierint. Ex eo vero quod ad Tertulliani, Eusebii, Epiphani et aliorum quorundam Orientalium scriptorum notitiam martyris alicujus Occidentalis Acta non pervenerint, martyrem fuisse confidenter negare a ratione prorsus alienum videtur. Ut enim sic inferri jure possit, supponatur necesse est martyres omnes Occidentales iis apprime cognitos fuisse nec ullam eos latere potuisse martyrii historiam; quod quam absurdum sit, nemo non videt. Et si quidem iis in regionibus, vel non procul ab iis passus fuisset Irenæus, in quibus vitam egere scriptores laudati, quidpiam ponderis habere posset argumentum ab eorum silentio repetitum. Sed quod martyrem fuisse nescierunt esse episcopum, qui in remotissimis Occidentis partibus, et in Ecclesia nascente, necdum magni nominis, aut longe lateque diffusa, sanguinem fuderit, non est quod adeo miremur. Certe martyres fuisse Saturninum Tolosanum, Dionysium Parisinum episcopum, cum sociis Rustico et Eleutherio, Patroclum Træcensem, Fructuosum Tarraconensem, et alios complures, qui varias Occidentis partes sanguine suo purpurarunt, adeo constat ut ne ii quidem inficias ierint quos acrius exagitat Martyrum numerum contrahendi prurigo. Illorum autem mentionem frustra requiras apud Eusebium, Epiphanium, Theodoretum et alios rerum orientalium scriptores. Sed ut causæ jugulum propius adhuc petam, Eusebius⁹¹, cujus silentium adeo urget Dodwellus, Hippolyti non semel meminit, catalogum ejus operum texit, episcopum fuisse dicit; martyrem nusquam. Martyrio tamen vitam finisse certissimum esse debet vel ipsi Dodwello; nam in iis ipsis quæ profert Theodoretus⁹², adversus Irenæi martyrium locis, martyr appellatur. Appellatur et ab Hieronymo non semel. Quid jam respondere posset Dodwellus, si quis martyrem fuisse Hippolytum negans, verba ejus in ipsum retorquens diceret: non id procul dubio taciturnum Eusebium, si vere nosset; nec ignoraturum, si qua reperisset illius martyrii monumenta, in sua martyrum collectione inferenda? Nihil aliud, si saperet, respondendum occurreret, nisi istud: Eusebium quidem non nosse Hippolytum martyrem fuisse, nec reperisse illius martyrii monumenta; ipsius tamen silentium præponderare nec posse, nec debere disertis aliorum veterum testimoniis, qui martyrem fuisse asseverant. Boni ergo consulat, si eadem reponentes contendamus, diserta Hieronymi, Eusebio supparis, Epiphanio coævi, Theodoro et Cyrillo Alexandrino antiquioris; auctoris *Quæstionum et Responsionum ad Orthodoxos*, qui ad posteriorum

ætatem accessit; Gregorii Turonensis, aliorumque rerum occidentalium scriptorum testimonia, longe majoris esse ponderis, Eusebii cæterorumque Orientalium silentio. Certe si regula est omnium gentium consensione firmata, in rebus historicis patrios testes præ exteris audiendos esse; tum potissimum, aut nusquam valere debet, cum illi loquuntur, isti tacent. Ecquis enim sobrius sibi persuadeat, historica regionis alicujus monumenta, exteris notiora esse posse, quam incolis ipsis? An ferret vir clariss. Italum quia tantam sibi rerum Britannicarum scientiam [XCII] arrogaret, quantam Angli ipsi; vel contenderet hos aliis non instructos esse monumentis, in iis quæ ad rerum Anglicarum historiam attinent, quam Italos?

34. Argumenti vim sensit Dodwellus; ne tamen victus succumberet, auctoris *Quæstionum ad Orthodoxos*, Hieronymi et Gregorii Turonensis testimoniorum fidem infirmare nititur. *Certum est*, ait, *auctorem Quæstionum ad Orthodoxos, quicumque tandem is fuerit, recepti in imperio Christianismi temporibus esse juniorem; ut proinde in causis historicis, etiam quarti quintive sæculi, non sit, nisi interposito genuinorum auctorum testimonio, tuto audiendus.* Egregiam certe responsionem! quæ id habet commodi, ut molestam veterum quorumlibet, si de trium priorum sæculorum rebus testimonium ferant, auctoritatem ab imis fundamentis facile succutiat. Ergone ii duntaxat tuto audiendi, qui recepti in imperio Christianismi temporibus aut antiquiores, aut saltem æquales exstiterunt; et alii omnes quarti desinentis, vel quinti sæculi auctores rejiciendi? Si ita sit, cur in causæ suæ patrocinium adducit Dodwellus Epiphanium, Theodoretum, Augustinum et Cyrillum Alexandrinum? Omnes quippe recepti in imperio Christianismi temporibus juniores fuerunt. Quas aliis imponere vult leges, adeo sensui communi adversantur, ut ne ipse quidem jugum ferre possit. Si quidem auctor sæculi quinti, scriptoribus quarti negantibus, quidpiam affirmaret; ille, fateor, tuto audiendus non esset; sed si ille tuto audiendus non sit, dum his tacentibus aliquid affirmat, quod alii ante et post eum affirmarunt, et ii quidem quibus perspecta et explorata magis esse debuerunt rei monumenta, antiquandæ sunt communes historiæ leges.

35. Nec felicius Dodwello cedunt ii, quibus Hieronymum concutere molitur, conatus. *Vereor*, ait, *ne quod apud eum de martyrio Irenæi legitur, e margine (quod sæpe evenire solebat) a studioso aliquo recentiore notatum, in textum irrepserit.* Sic sagacissimi viri in salebra nunquam hærent. Si quid apud auctores molestum occurrat, quod facile detorqueri non possit; in cæteris fidentiori, hic timidiori animo, verentur ne e margine in textum irrepserit. Sed quis hic pertimescendi locus? Ecce enim, in omnibus cum editis, tum mss. codd. Hieronymus in cap. LXIV Isaïæ, Irenæum discrete appellat episcopum et martyrem: hæc ne minimum quidem

repugnant antecedentibus et consequentibus, sensum non perturbant, nec orationis seriem abrumpunt; certissima textus sinceri nec interpolati argumenta. Veretur tamen Dodwellus ne verba hæc, *Et martyr*, e margine in textum irrepserint: imo parum abest quin excusso metu fidenter pronuntiet, *adeo hæc non scripsisse Hieronymum, ut ne quidem scribere potuerit.* Cur ita? Quia si martyrem Irenæum nosset Hieronymus, cur, quæso, nullam habemus in Catalogo, ubi expectanda erat, martyrii vel levissimam mentionem? Cur aliis, quoties testem adducit, ornat encomiis, prætermisso illo martyrii omnium dignissimo? Hoc Dodwelli argumentum, quod in ipsum auctoris caput facile retorserit alius quispiam Dodwelliano more pavidus. Vereor, inquiet ille, ut Irenæi martyrium e Catalogi textu librariorum negligentia, quod sæpe evenire solebat, exciderit; sunt enim alia quæ merito faciant ut suspicemur verba illa *et martyr*, adeo non omisisse Hieronymum, ut ne quidem omittere potuerit. Ecquis sibi persuadeat eum, cui martyrem fuisse Irenæum certissime constitisse patet ex Commentariis in Isaïam, nullam in Catalogo, ubi expectanda erat, martyrii vel levissimam fecisse mentionem? etc. Pares utrinque timendi rationes cum sint, vel metum suum inanem, vel alterius gravem esse fateatur Dodwellus necesse est. Certe Hippolytum martyrem fuisse, et ab Hieronymo martyrem agnitum et appellatum fuisse, negare nec potest, nec audet. Hieronymus tamen, qui in sua ad Damasum epistola scripta ante annum 384, ut probat eruditus Martiannæus noster in suis in tomum II Hieronymianæ editionis Prolegomenis, dudum antequam Catalogus ederetur, Hippolytum martyrem appellaverat, appellavit et postea cum in Matthæum præfaretur; nullam in Catalogo, ubi expectanda erat, martyrii vel levissimam injicit mentionem. An ergo hinc inferre liceat, id quod de Hippolyti martyrio legitur tum in citata ad Damasum epistola, tum in Prologo in Matthæum, e margine in textum irrepsisse, hæcque adeo non scripsisse Hieronymum, ut ne quidem scribere potuerit? Inferat Dodwellus, si lubet, sed alius nemo. Scripta quæ ab illustribus viris in lucem emissa fuissent, accurate recensere Hieronymo animus erat, sed non eorum gesta. Nihil proinde ex silentio Catalogi contra Irenæi martyrium colligi potest, quod non et contra Hippolyti martyrium meliori jure colligatur. Sed etsi martyrium Irenæi, dum Catalogum scriberet Hieronymus, prudens omiserit, vel tunc nescierit; dispendium resarcivit jam forte doctior factus, cum lectis martyrii monumentis, Isaïæ prophetiam exposuit. Quos enim in eam edidit commentarios, viginti circiter annis post scriptum Catalogum editi sunt. Illic quippe scriptus est, si Hieronymo ipsi credimus, anno Theodosii principis decimo quarto, Christi 392, illi vero annis triginta postquam Constantinopoli apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum, tunc ejusdem urbis episcopum, sanctarum

Scripturarum studiis eruditus fuisse; ac proinde circiter annum Christi 410. Nam Gregorius Nazianzenus Constantinopolitanam regebat Ecclesiam anno 380 et 381.

36. Postremus e tribus Irenæi martyrii testibus a Dodwello exagitatis superest Gregorius Turonensis; cui, quia cæteris eo molestior videtur, quo trita de verbis e margine in textum temere conjectis fabula decantari hic non potest, ut auctoritatem omnem ac fidem derogat suam omnem conjecturalem industriam confert. Contendit Gregorium Turonensem ita Irenæum martyrem credidisse, ut non alia quam Lugdunensium Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et illum quoque coronatum crediderit. Unde vero tam immanem errorem hauserit Gregorius, a Dodwello si quæras; respondebit, ex eodem fonte hausisse, ex quo imperite e Latinis Eusebii Rufiniani verbis numerum XLVIII martyrum, quos persecutio Lugdunensis cælo transmiserit, collegerunt recentiores martyrologi; conjectis temere in censum quæcunque occurrebant in Viennensium Lugdunensiumque epistolis, nominibus. Qua quidem temeritate factum est, ait, ut Zacharias presbyter in martyrum numerum relatus sit. Πρεσβύτερον nempe Ζαχαρίαν, presbyterum Zachariam verterat Rufinus, non animadvertens de Zacharia Joannis Baptistæ [XCIII] patre, non de alio nescio quo, qui martyr fuerit, Zacharia presbytero locutos Viennenses atque Lugdunenses. Simili errore, addit Dodwellus, Irenæum martyribus accensuit Gregorius, quod in eadem persecutionis historia Irenæi mentionem reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum. Erant enim præterea in eadem epistola, quæ a lectoribus, quales illi erant impostores, parum attentis possent in eam sententiam intelligi. Irenæum martyres ἀδελφὸν καὶ κοινῶν ἀποκαταστάσεων appellat. Proclive erat ut eam κοινῶν ἀποκαταστάσεων de tolerandis, Christi causa, passionibus intelligerent, qui novos eruendi martyres quaslibet occasiones avide captarent. Et quamvis sanguinem pro Christo non fuderit Irenæus, ea tamen παθημάτων κοινῶν ἀποκατάστασεων, passionum communio sufficere potuit ad titulum martyrii, quo sensu vocem illam intelligebant illius ævi veteres. Sic omnino Dodwellus, semper sibi similis, ingentemque, quo catholica gloriatur Ecclesia, martyrum numerum arietare frivolis conjecturis studens; licet eam ob rem sic a Ruinartio nostro dudum exceptus fuerit, ut primo congressu fractus victusque cesserit.

37. Ille vero plura hic supponit, quæ cum recta ratione e diametro pugnant. Ac primo quidem inane commentum est, quod asserit, numerum XLVIII martyrum e Latinis Eusebii Rufiniani collectum a recentioribus, ut vocat, martyrologis fuisse. Qui enim ii ex Rufiniana Eusebii interpretatione eum numerum colligere potuerunt, cuius nec vola, nec vestigium ibidem apparet? Paulo

liberior sit Rufiniana interpretatio, alia tamen Lugdunensium martyrum nomina, aliumve numerum non exhibet, quam Christophorsoniana, Valesiana et aliæ. Ex illa proinde, quascunque rationes ducat Dodwellus, aut alius quivis, geminato etiam numero, aut temere conjectis in censum quæcunque occurrerint nominibus, XLVIII nunquam eruet. Hallucinatus quidem Rufinus Zachariam, Joannis Baptistæ patrem, presbyterum Christianum perperam arbitratus est; sed hunc martyrem fuisse ne verbo quidem dixit. Qui ergo designato Zachariæ presbyteri supplicio securi percussum asserunt, et XLVII Lugdunensibus martyribus adjungunt, Gregorius Turonensis, Ado, Notkerus, et alii; necesse est et Zachariæ illius, quem presbyterum nuncupant, martyrium, et XLVII sociorum nomina ac numerum aliunde collegerint, quam ex Rufiniana Lugdunensium et Viennensium epistolarum interpretatione. Unde vero, nisi ex ipsis epistolis, quarum non Eusebiana modo fragmenta, sed et integra exemplaria legerant? In iis quippe accurate recensita fuisse et martyrum nomina, et varia quibus interiere suppliciorum genera certum est ex Eusebio. *Quid opus est, inquit, expressum in supradicta epistola catalogum martyrum hic recensere, quorum alii securi percussi, alii feris objecti, alii in carcere exanimati sunt?* Atqui laudati auctores non tantum martyrum catalogum recensent, sed etiam qui securi percussi, qui feris objecti, qui in carcere exanimati sunt, accurate distinguunt, et eodem prorsus modo et ordine, atque epistolas fecisse narrat Eusebius. Ut vel cæcis ipsis hinc appareat, ex eo solo fonte, non ex Rufino, apud quem ea frustra requiras, manare potuisse quæ de martyrum nominibus et suppliciis referunt illi.

38. Graviter quidem in iis omnibus offendit Dodwellus; sed longe gravius in eo quod confidenter asseverat, Gregorium Turonensem non alia quam Lugdunensium illa Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et nostrum quoque coronatum credidisse Irenæum. Si Gregorium usquam legerit, caligantibus oculis legerit. Is enim eam persecutionem quæ Pothinum absumpsit, ab ea qua coronatus est Irenæus, clarius secernere non poterat. *In Galliis, ait, multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis cælestibus coronati; quorum passionum historiæ apud nos fideliter usque hodie retinentur. Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesie Photinus (sic scribit) episcopus fuit, qui plenus dierum diversis affectus suppliciis, pro Christi nomine passus est. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyr, qui a beato Polycarpo ad hanc urbem directus est, admirabili virtute enituit; qui in modici temporis spatio, prædicatione sua maxime in integro civitatem reddidit Christianam. Sed veniente persecutione talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Chri-*

⁹³ lib. 1, Hist. Fr., c. 26, 27, edit.

stianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum diversis in sua carnis præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit. Nec eo loci duntaxat ita loquitur Gregorius, sed et alibi, semper sibi constans, post recensita XLVIII martyrum nomina, et supplicia postremumque omnium memoratum Pothinum, paucis interjectis de eorum reliquiis et sepultura, subjungit ⁹⁶: *Igitur martyrio consummatus gloriosus Photinus, qui Lugdunensi præfuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invecus est celo. Cui et merito et sanctitate condignus Irenæus successit episcopus, per martyrium et ipse finitus.* Clarissima hæc, nec Dodwelli conjecturarum nebulis usquam obscuranda. In ea persecutione, qua multi in Galliis pro Christi nomine sunt per martyrium coronati, Lugdunensis episcopus Photinus passus est. Beatissimum vero Irenæum hujus successorem martyris factum fuisse tradit Gregorius. Qui igitur credere potuit eadem persecutione, quæ si Lugduni multos dies, non certe menses efferebat, coronatum utrumque fuisse? Nisi forte fingat Dodwellus, eam fuisse Gregorii sententiam, Irenæum paucis admodum diebus Lugdunensem Ecclesiam rexisse. At ita sentire non potuit Gregorius, qui Irenæum asserit tam naviter pastoralis officio, ut in modici temporis spatio, prædicatione sua in integro civitatem reddiderit Christianam? Tantum igitur temporis spatium Pothino superstitem fuisse Irenæum existimavit, quantum saltem necessarium erat ut illata per primam persecutionem Ecclesiæ Lugdunensi dispendia resarciret. Dum vero hæc ageret Irenæus, veniens persecutio, addit Gregorius, quæ tot et tantorum martyrum sanguine Lugduni plateas inundavit, ut nec nomina, nec numerus colligi potuerit, sanctissimum occupat episcopum, ac Christo Domino per martyrium dedicat. An clarius exprimi et designari potuisset nova persecutio, a priori et tempore et circumstantiis procul diversa? In priori tantam multitudinem Christianorum ob confessionem Dominici nominis Lugduni jugulatam esse, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano, nullibi legimus; sed nec scribere unquam potuit Gregorius, nec numerum, nec nomina martyrum, qui in priori passi sunt Lugduni, colligere potuisse; qui alibi et numerum [XCIV] et nomina tam accurate collegit, ut recenseat, et quo quisque supplicii genere affectus sit referre non omittat. Hæc Dodwello legenda erant, aut si quæ fides, dissimulanda non fuerant. Id si fecisset, nunquam certe commisisset, ut scripsisset, proclive Gregorio Turonensi fuisse Irenæum inter martyres Lugdunenses recensere, quod in eadem persecutionis historia Irenæi mentionem

A reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum; et quidem eo magis, quo Irenæum martyres ἀδελφῶν et κοινῶν appellat. Itane, quæso, plumbeus et hebes exstiterit Gregorius, ut in Lugdunensium et Viennensium martyrum historiis, quas apud suam cæterasque Gallicanas Ecclesias fideliter usque hodie retineri dicit; et in iis tum cleri, tum Lugdunensium et Viennensium martyrum epistolis, quas legisse cum fatetur Dodwellus, ea distinguere non potuerit, quæ vel Londinensium bajulorum aut nautarum stupidissimus quisque nunquam permisceret? Ecce, martyres in sua ad Eleutherum epistola scribunt Irenæum Romam se mittere, qui litteras eorum perferat; hunc profecturum pontifici commendant, debitisque ornant encomiis; hunc fratrem laborumque consortem vocant, quem Christianum et presbyterum esse, martyresque in carcere detentos consilio, monitis, eleemosynis, pro virili sua, non certe citra capitis discrimen, sublevasse, constabat; et Gregorius imprudens hinc arrepta turpissimæ hallucinationis occasione, eum ipsum quem itineri sese committentem, aut mox commissurum legebat, inter illos recensuerit, qui in ea persecutione, quæ delegationi ansam præbuit, vitam pro Christo profuderint? Quis credat?

B
C
D
39. Sed, inquit Dodwellus, descripto Irenæi martyrio statim addit Gregorius: *Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum.* Constat autem illos XLVIII [martyres, quorum primus fuerit Vettius Epagatus, non in alia persecutione passos fuisse, quam illa Lugdunensium Viennensiumque, qua coronatus est Pothinus. Si ergo post Irenæum passos fuisse crediderit Gregorius, illum in eadem persecutione coronatum fuisse existimaverit necesse est. Ita quidem scriptum legi in hodierno Gregorii textu non diffiteor. Sed fidentior hic evasit Dodwellus. Quin hic contigisse vereatur, quod supra Hieronymiano textui accidisse inanis suadebat timor; ne videlicet mox citata verba e margine (quod sæpe evenire solet) a studioso aliquo recentiore e libro *De gloriâ martyrum* collecta, in textum, sed incommodo loco irrepserint, vel ab imperito aliquo aut festinante scriba loco perperam nota, in capitis finem male translata fuerint? Quin addat, esse alioqui alia quæ merito faciant ut suspicemur, verba illa adeo non scripsisse Gregorium, ut ne quidem scribere potuerit? Fortasse non abs re veritus, suspicatusve fuisset. Quomodo enim fieri potuit, ut is qui Lugdunensium ac Viennensium Martyrum *passionum historias* in ipsis fontibus legerat, et apud Gallos fideliter ad suam usque ætatem retineri dicit; qui Irenæum Pothino, quem XLVIII martyribus alibi annumerat, successisse scribit, diuque post eum, et in alia longe diversa persecutione martyrium subisse diserte asserit; su;

⁹⁶ Greg. Tur., l. 1, De glor. mart., c. 49, 50, p. 779, 780.

ipsius eo usque oblitum fuisse, ut ipsos XLVIII martyres, e quorum numero Pothinus Irenæi decessor erat, post hunc coronatos esse velit? Hoc rectæ rationi tam immaniter adversatur, ut gravissimo, qualis erat Gregorius, scriptori tribui nullo modo possit. Certe male interpolatum fuisse textum legitima, si quæ unquam, suspicio est, dum ea apud auctorem aliquem leguntur, quæ ab ejus sententia aliunde nota abhorrent, clarissimisque ac perspicuis ejusdem verbis aperte repugnant; quod hic occurrit. Quisquis enim æquus rerum æstimator, sepositis tantisper omnibus præjudiciis, posteriora hæc capituli 27 (nov. edit.) verba, *Post hunc et quadraginta octo martyres*, etc., cum prioribus, et iis quæ lib. I *De gloria mart.*, cap. 49 et 50, leguntur, conferre voluerit, nulla ratione conciliare poterit. Haud spernenda proinde eorum conjectura, qui ea quæ de posterioribus istis martyribus apud Gregorium leguntur, perperam translocata esse censes, jungenda esse opinantur cum iis quæ initio capituli scribuntur de Pothino, in hunc modum: *Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Phctinus episcopus fuit, qui plenus dierum, diversis affectus suppliciiis, pro Christi nomine passus est. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyr*, etc. Sic conjicit is qui novam Leonis Magni operum editionem adornavit vir clarissimus; at quod idem resecandum vellet totum capituli finem, ab his verbis, *Beatissimus vero Irenæus*, etc., eo quod totum ipsum caput in mss. quibusdam codicibus desit; in ejus sententiam concedere non possum. Ne tamen actum agam, legat is quem ea de re scrupulus in-

cesserit, Præfationem novæ Gregorii Turonensis editioni præfixam, art. 3, in qua hujusmodi scrupulos facile, pro ea qua præstabat eruditione, exemit noster piæ memoriæ Theodericus Ruinart. Sed ut ut sit de proposita modo conjectura, esto Gregorius ea scripserit quæ de XLVIII martyribus post Irenæi martyrium leguntur, memoriæ lapsus erit, et hic gravis quidem. An vero quia memoria lapsus est in aliquo scriptor aliquis, huic assignanda statim aliena sententia quam ipse discrete respuit? An quia in capituli sine paucula quædam et intricata verba subtexit Gregorius, alia quæ perspicua sunt et aperta, ex obscuris illis explicanda, et ad ea, invito ac reluctantem auctorem, violenter detorquenda? Si ita sit, novas critices regulas, veteribus antiquatatis statuatur Dodwellus.

40. Hactenus dicta demonstrant, eam jam a sæculo quinto toto orbe invaluisse sententiam, Irenæum pro Christiana fide dimicantem necatum fuisse, eamque haud parum tutis niti fundamentis, quæ non nisi futilibus argumentis, frivolisque conjecturis peti possit. Martyrii hujus memoriæ diem 28 Junii solemnem consecrant Latini omnes, Græci vero 23 Augusti. Corpus ejus Gregorii Turonensis⁹⁵ ætate miraculis celeberrimum in crypta basilicæ Beati Joannis sub altari sepultum quiescebat; ab uno quidem latere Epipodium, ab alio vero Alexandrum martyrem tumultum habens. Sed Calvinistæ anno 1562, capto Lugduno, amenti furore perciti S. martyris sepulcrum fœde violaverunt; ossibusque dissipatis, capituli cranium, postquam diutius ludibrio fuit, in media platea turpiter projectum tandiu jacuit, donec hinc ereptum hodie Lugduni religiose asservatur.

ARTICULUS II.

DE IRENÆI LIBRIS QUINQUE ADVERSUS HÆRESES

[XCV] 41. Iis, quo potuimus studio, collectis et explicatis quæ ad Irenæi nostri vitam et gesta pertinent, operæ pretium est de scriptis, quam accurate fieri poterit, disserere. Plura reliquit vir apostolicus ingenii, pietatis ac zeli, quo pro tuenda catholica fide fervebat monumenta. Sed nullum antiquis omnibus majori in pretio, sæpiusque ab iis citatum fuit, quam eximium illud opus in quinque libros divisum, quod adversus Gnosticorum hæreses elucubravit, quodque solum a temporum edacitate tutum hactenus mansit. Primum hunc Irenæi fetum esse vulgata opinio est; nam ipse in Præfatione libri primi testatur, se scribendi usu exercitatum non esse, nec dicendi artem coluisse; quod hominem arguit qui nihil, aut pauca in lucem

adhuc emisit. Colligi tamen cum Cl. Grabio, in Prolegomenis, posse videtur ex lib. III, cap. 7, n. 1, quidpiam aliud antea scripsisse Irenæum. Ait enim se *ex multis et alibi ostendisse* Pauli consuetudinem esse hyperbatis uti. De eo autem frequenti Paulinorum hyperbatorum usu ne verbo quidem tractat in duobus præcedentibus libris, imo nec in sequentibus. Quempiam igitur alium tractatum prius edidisse videtur, in quo de his ex professo egerit.

42.⁹⁶ Scribendi vero dicti operis contra hæreses duplex causa fuit. Altera ut morem gereret amico cuidam, qui precibus eum eo egerat, ut abstrusa Valentini discipulorum mysteria, necdum a quocumque satis explicata, manifesta sibi faceret, ac

⁹⁵ Lib. I, De glor. mart., c. 50. ⁹⁶ Iren., Præf. lib. I.

simul arma ministraret, quibus hæc errorum portenta confoderentur. Quis fuerit amicus ille, tacente Irenæo, dici non potest. Græcum tamen hominem fuisse ex eo conjicio, quod Græce scripserit Irenæus, ut inferius probabo; alias Latine scripturas, si in Latini gratiam scripsisset. Adde quod Græcis regionibus longe infestior, quam Latinis semper fuerit Valentini, cæterorumque Gnosticorum lues. Episcopum etiam fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum, qui plebem curæ suæ concreditam haberet. Huc saltem trahi posse videtur quod ait Irenæus ⁹⁷, ideo se morem amico gessisse, ut et ipse quoque *portentosissima et altissima mysteria cognoscens, ea omnibus his qui cum eo erant, πασι τοῖς μετὰ σοῦ, manifesta faceret, et præciperet eis observare se a profundo insensationis, et ejus quæ est in Deum blasphemationis.* Hinc postea eundem monet, ut pro ea qua valet eruditione, quæ invalide relata sunt, potenter asserat iis qui secum sunt; subministrationemque sibi datam efficaciter reliquis ministret, secundum gratiam quæ ipsi a Domino data est; ut jam non abstrahantur homines a Valentinianorum suadela. Et in Præfatione libri iv, spondet se amico undique ministraturum occasiones ad confutandos omnes hæreticos, ut eos omnimodo retusos non longius sinat in erroris procidere profundum, neque ignorantiam præfocari pelago, sed convertens eos in veritatis portum, faciat suam percipere salutem. Quæ vix in alium quam in episcopum conveniunt, qui scribendi procurationem, ut lib. C ii, cap. 17, n. 1, loquitur auctor noster, amico suo Irenæo crediderit. Sunt qui amicum illum putent fuisse Turibium Toletanum episcopum, Patruini cujusdam successorem; auctoritate freti Pseudo-Dextri, ad an. Christi 185, istud asseverantis; sed nulla huic fabulatori fides. Altera scribendi causa fuit, ut Marciosiorum hæresi, Valentinianæ germi, quæ in Celticam, seu Rhodanenses regiones clam irruperat ⁹⁸, occurreret, malumque in ipso ortu suffocaret. Eo periculosius erat, quo majores mulierum præsertim cupiditati et curiositati illecebras objiciebat, difficilisque imperitis erat oves a lupis discernere; cum illarum vocem et pellem passim æmularentur. ⁹⁹ Maxime enim circa mulieres vacabant veteratores illi, circa ditissimas potissimum, quarum non paucas jam seduxerant, vana prophetiæ sublimiorisque scientiæ spe delusas. ¹ Veritus ergo sanctissimus vir, ne forte et cum suo delicto abriperetur sexus suapte natura imbecillior, ac innata sibi indole curiosior, et cum eo et per eum simpliciores quidam quasi oves a lupis; ignorantes eos, propter exterius ovilis pellis superindumentum, a quibus cavere denunciavit nobis Dominus, similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes; necessarium duxit larvam personatis ovibus detrahere,

A ut resecta lupina facies horrorem veris incuteret.

43. Arduum quidem opus ab Irenæo ² susceptum, quod tentaverant hactenus plures, sed parum feliciter. Vel enim indiligentius ei incumbentes, vel labore fracti, vel ingenii acie destituti, *portentosissima et altissima iniquitatis mysteria* pervadere non potuerant, hæserant fere in ipso limine. *Eum, inquit ille ³, qui velit hæreticos convertere, oportet diligenter scire regulas, sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum.* Nec mirum: obscurissima erat, B iisque solis pervia, quibus ea ingenii acies, ut ancipiti verborum cortice tectum errorem deprehendere possent. Irenæus ⁴ vero ad id operis accessit ea diligentia, sagacitate, dogmatum hæreticorum notitia, cæterisque dotibus instructus, quibus illud ad exitum feliciter perduceret. Nam, perquisitis Valentini discipulorum commentariis ac libris, eos accurate evolvit, et cum nonnullis eorum pedem contulit, tantumque improbo labore et indefesso studio effecit, ut, dissipatis tenebris, quas artificio simulationis eruditi homines, pestiferæ sententiæ offuderant, ut incautos deciperet, eam perceperit, perceptamque demum in lucem protulerit. Satis erat ad illam funditus evertendam. Nam, ut ipse ait ⁵, amicum alloquens, *adversus eos victoria est sententiæ eorum manifestatio. Quapropter conatus sum nos universum male compositæ vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te facere manifestum. Jam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam.* Quod egregia similitudine illustrat (a). *Quemadmodum bestię alicujus in silva absconditæ, et inde impetum facientis, et multos vastantis, qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit ipsam feram, jam non elaboravit ad capiendam, videntes quoniam ea fera fera est; ipsis enim adest videre et cavere impetus ejus, et jaculari undique, et vulnerare et interficere vastatricem [XCVI] illam bestiam. Sic et nobis, cum in manifestum redegerimus eorum abscondita et apud se tacita mysteria jam non erit necessarium multis destruere eorum sententiam.* His tamen non contentus S. doctor eam fusiori stylo exagitavit, penitusque subvertit. Oppressit vero argumentis undequaque conquisitis, ac petitis sive a ratione ipsa, sive a divina auctoritate: eo successu cui satis pro merito plaudere se non posse putarunt veteres, putant et recentiores, quicumque Irenæum ea qua par est animi attentione, atque æquitate legunt. Ubique enim suspiciunt hominem ingenio præstanti, atque eruditione perfectæ.

⁹⁷ Id., ibid. ⁹⁸ Lib. i, c. 13, n. 3. ⁹⁹ Id., ibid., n. 3. ¹ Præf. lib. i. ² Id., ibid. ³ Id., Præf., l. b. iv. ⁴ Id., ibid., lib. i. ⁵ Id., lib. i, cap. ult., n. 4.

(a) Vide quæ notavimus in hunc locum.

Scripturarum sacrarum scientia, ac venerandæ traditionis notitia nulli secundum, *virum*, ut ait Epiphanius ⁶, *omnino Spiritus sancti donis instructissimum, ac cœlestibus ornamentis, ut ita dixerim, ad certamen perunctum, qui sinceræ fidei ac scientiæ præsiidiis omnia hæreticorum prostravit, evertitque mendacia; uno verbo, virum apostolicum, apostolorum spiritu, fide et charitate plenum, qui quos ex ipsis pene fontibus hauserat puros sacræ doctrinæ latices, puros in scriptis effudit; et quidem ea copia, ut mirum sit tot et tanta, tamque multiplici eruditione conspersa, non adeo magno volumine comprehendi potuisse.*

44. Accidit tamen, fateor, ut, dum sententias premit Irenæus, obscurus interdum evadât. Sed sic a natura comparata sunt ingenia secunda: cum parere festinant quod ubertim animo concepere, verba conceptibus sæpe non respondent. Accedit altera obscuritatis causa, eaque fere præcipua, rerum videlicet, de quibus disserebat, difficultas et sublimitas. Totus est in rimandis Gnosticorum arcanis, reconditoribusque eorum sensibus eruendis; totus est in dissipandis vanissimis quibusque luxuriantium et captiosissimorum ingeniorum argutiis, rebusque divinis explicandis; quo nihil abstrusius et sublimius cogitari potest. Vix autem fieri poterat, ut qui versabatur in ejusmodi salebrosis argumentis, a nullo hæcenus nisi parum feliciter tentatis, ea sic pertractaret, quin lectoribus insuetis laborem crearet ipsa argumenti novitas, rei que innata difficultas. Ut nihil hic dicam de barbara Latina interpretatione, quæ perspicuis ex se sententiis densissimas sæpe sæpius offundit tenebras, imperiti interpretis, non auctoris ipsius, vitio. Si quis tamen libri primi spinis haud quaquam deterritus, eum accurate legerit, ibique exposita Gnosticorum dogmata attente meditatus fuerit (difficultatem forte levabunt tum nostræ in hunc librum notæ, tum ea quam in lucem emittimus de Gnosticorum hypothesi dissertatio), is huic constabit laboris fructus, ut fere nullum, aut longe minorem in evolvendis et intelligendis cæteris experiatur: imo ex sententiarum gravitate, argumentorum vi et efficacia, totque tamque præclare dictorum sublimitate et pietate voluptatem non modicam, operæ pretium habeat. Id enim plures fallit, quod libri primi lectione, quod tædium pariat tot absurdissimorum dogmatum expositio, facile abstinere posse putantes, alios hoc omisso legere præfestinent: sicubi vero, quod sæpe evenit, hæreant, culpam in auctorem conferunt, cum tota penes ipsos sit. Equi libri polemicæ sensus planus ac facilis evadere possit ei, quem eorum, quos confutandos sibi suscepit auctor, sententiam et hypothesim delibare pignerit? Cum enim ad eam perpetuo alludat, jamque notam supponat; non mirum si ipsa luce clariora verba totidem ænigmata lectoribus in hoc

argumento peregrinis videantur. Quisquis Irenæum assequi cupit, Irenæi vestigia premat, ejusque libros eo ordine quo conscripti sunt, legat necesse est.

45. Ut enim in debellandis hæreticis, adversus quos arma capesserat S. doctor, ordine procederet, necessarium sibi putavit, et merito quidem, sententiam eorum accuratius quam antea fuerat, exponere. A Valentinianis autem exordium sumpsit, et in id potissimum incubuit, ut eorum hypothesim majori cæteris cura explicatam daret, tum quia ea erant amici sui vota, tum quia in eam hæresim, velut in sentinam, confluerant aliarum omnium sordes; et ideo in hanc omnes fere vires convertit, ratus ea semel probe nota et prostrata, cæteras stare non posse. Cum vero inter Valentinianos omnes primas facile tenerent et assecularum numero, et indigesta dogmatum omnigenum male sibi cohærentium farragine, et projecta propugnantium audacia et temeritate Ptolemaitæ et Marcossii, hique Lugdunensem tractum, cui præerat Irenæus, infestare cœpissent; in eorum explicanda hypothesi diutius immoratus est, utpote in quam tota belli moles incumbere debebat. Sed quia Valentiniani omnes callide dissimulatis probrosis avorum nominibus, illud Gnosticorum sibi superbiorum arrogabant; ut eorum impudentiam castigaret Irenæus, ac simul hæresim a radicibus imis convelleret, ostendit communem omnium parentem esse Simonem Magum, illud impietatis monstrum potius quam hominem, a cujus vel nomine abhorrebant Christiani omnes; idque invicte demonstrat ex continua Magi illius discipulorum ad Valentinianos usque successione, omniumque in iisdem dogmatibus corruptissimisque moribus consensione: cum hoc tantum discrimine, quod ad explicanda veterum commenta secum pugnantes posteriores, alia aliis absurdiora finxissent. *Cum sit igitur, inquit ⁷, adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varii et multifaria, et nobis propositum est omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere; necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognosceus, intelligas arborem, de qua defluerunt tales fructus.* Tum explicata Simonis hæresi concludit ⁸, *a Simonianis falsi nominis scientiam accepisse initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere.* Et in fine libri primi, post recensita veterum Gnosticorum dogmata, addit ⁹: *A talibus matribus, et patribus, et proavis eos qui a Valentino sint, sicut ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere, et in medium asferre dogmata ipsorum.*

46. Eapropter cum per Valentinianorum latus Gnosticos omnes transigere vellet, operi titulum inscripsit, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, Detectio et eversio falso cognominatæ agnitionis.* Id ipse conceptis verbis testatur in Præfa-

⁶ Hæc. xxxi, § 53. ⁷ Iren., lib. 1, c. 2^a. ⁸ Cap. 23. ⁹ Cap. 31, n. 3.

tionem libri secundi: *In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum qui priores exstiterunt, etc.* In hoc autem libro instruemus quæ nobis apta sunt, et quæ permittit tempus, et [XCVII] evertemus per magna capitula omnem regulam ipsorum. Quapropter quod sit detectio et ever-
sio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titularimus. Et in Præfatione libri iv: *Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis quod est de detectione et ever-
sione falsæ cognitionis, etc.* Et in ejusdem libri fine: *Reliquos igitur sermones Domini quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem epistolarum beati Apostoli in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et ever-
sionis falso cognominatæ agnitionis, præstante Deo, præbebimus.* Denique in Præfatione libri quinti, librum hunc vocat librum quintum operis universi, quod est *De traductione et ever-
sione falso cognominatæ agnitionis.* Hic traductionem dixit interpres, quod paulo ante exprobrationem, alibi vero detectionem vertit, quia vox ἔλεγχος, qua usus est Irenæus, iis omnibus significatis gaudet; sed auctoris scopo magis congruit, *Detectio*, ut ex iis patet quæ jam diximus. Quin igitur is sit genuinus librorum Irenæi titulus, quem modo dicebamus, quemque initio operis restitimus, dubitari non potest. Sub hoc
titulo libros Irenæi citat Eusebius, lib. v *Historiæ*, cap. 7, ἔλεγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως; citant et Andreas Cæsariensis in Apocalypsin serm. 6, cap. 18; Damascenus in *Paralleliis* mss. passim; Photius in Bibliotheca cod. 120; Oecumenius, in II epist. Petri III, et in epistolam Judæ. Quin et vetustiores mss. codd. ut Claromont. vetus ille Feuard. Vossii, et Arundel., licet in fronte præfixam ferant recentiore inscriptionem, *Contra hæreticos, vel hæreses*; veterem tamen retinent, dum exhibent argumenta capitum secundi et quarti libri. Sic enim habent: *Hæc insunt in secundo libro redargutionis et ever-
sionis falso cognominatæ agnitionis. Hæc sunt in iv libro exprobrationis et ever-
sionis falsæ agnitionis.* Ex quibus evidenter demon-
stratur eam esse inscriptionem quæ legebatur in ipsis autographis, vel in prioribus codicibus, ex quibus descripti sunt posteriores; sed a recentioribus scribis brevitati studentibus male omissam. Omissioni vero occasionem dedisse videtur Eusebius ipse, qui Irenæi libros compendii causa interdum vocat, *Libros adversus hæreses*; quem sic imitatus sunt Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, et alii plures cum veteres, tum recentiores, ut omissio prorsus genuino titulo (qui certe nequiquam omissus fuerat), compendiosum istum solum retinuerint, et aliis retinendi ansam præbuerint. Photius

A vero, quem imitari satius esse duximus, quod utramque inscriptionem passim usitatam animadverteret, utramque proposuit retinuitque. Posteriori occasionem etiam dedisse videntur ea Irenæi verba, quæ mox retulimus: *Cum sit igitur adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est iis omnibus secundum ipsorum charactera contradicere, etc.* Et ea quibus librum iv claudit: *Et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.* Et hinc in mss. quibusdam codd. ut Vossii et Feuarentii, præfixus Irenæi libris legitur hic titulus: *Contra omnes hæreticos, vel hæreses.* Sed hunc titulum, qui apud recentiores obtinuit, libris suis nunquam præfixit Irenæus; illum duntaxat, ἔλεγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, scripsit: isque ad auctoris scopum longe melius quadrat. Duo enim, ut ipse monet in librorum suorum præfationibus, præstanda sibi proponebat: alterum Valentinianorum Gnosticorumque omnium sententias hactenus abditas ἔλέγχειν, *detegere*; alterum eas ἀνατρέπειν, *evertere*. Prius quidem libro primo præstitit, in quo Valentinianorum Gnosticorumque omnium dogmata accurate recenset; posterius libris sequentibus. Et quidem libro secundo ea rationibus subvertit; tertio, Scripturas et Traditionem adhibuit; quarto ex Veteri Testamento præcipue disputavit; quinto ex reliquis doctrinis Domini nostri, et ex apostolicis epistolis, ut ipse in Præfationibus facturum se spondet.

C 47. Quamvis quo tempore scripti sint dicti quinque libri, accurate definire difficillimum sit; a vero tamen haud procul discesserit, qui sub finem Eleutheri pontificatus, vel partim sub Eleuthero, partim sub Victore editos asseruerit. Et quidem librum primum ante annum 172 scribi non potuisse manifestum est; nam in eo Tatiani et Encratitarum fit mentio; qui, si Eusebii Chronico fides, anno XII M. Aurelii, Christi vero 172 emergerunt: quamvis paulo citius erupisse probabile sit. Librum tertium Eleuthero jam Ecclesiam regente prodiisse constat: in eo siquidem Irenæus¹⁰ Romanorum pontificum catalogum texens, hunc ad Eleutherum usque perducit, quem tum Romæ sedisse perspicue dicit, Νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατεχει κληρὸν Ἐλεῦθερος, *Nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherus.* Ejusdem libri cap. 11, n. 8, satis aperte, tacito licet nomine, Montanistas perstringit, qui Irenæo vix ante annum 177 noti esse potuerunt. Sed quod eum Librum non nisi sub Eleutheri pontificatus finem scriptum esse demonstrare videtur, illud est, quod in eo meminerit Irenæus¹¹ Theodotionis interpretationis. Hinc enim, testibus Epiphanio¹² et auctore Chronici Alexandrini, sacra Biblia vertit Commodus jam imperatore, Marullo (sic enim legendum puto, non Marcello),

¹⁰ Iren., lib. I, c. 28. ¹¹ L. III, c. 21, n. 1. ¹² De Pond. et Mens., § 17.

et Æliano coss., id est anno Christi 184. Igitur post aliquot annos a publicata Theodotionis interpretatione scripserit Irenæus necesse est, nec proinde procul ab anno 192, quo vita cessit Eleutherus, qui anno circiter 177 Ecclesiæ regimen suscepit.

48. Nec hic moror Dodwelli conjecturas, qui, ut citius quam dixi, scilicet circa annum Christi 177, scriptos Irenæi libros probet, contendit in Dissertatione singulari de pontificum Romanorum successione cap. 14, § 17, ea quæ apud Irenæum de Theodotione leguntur, a priori ejus exemplari forte abfuisse, ac postea ab ipso inserta fuisse. Sic conjectando, molestissimos quoscunque nodos facile secat vir subtilissimus. Sed pueris forte placeant ejusmodi nugæ; quas certe adulti rideant. Aliam in suis in Irenæum *Dissertationibus* viam iniiit. Ut id quocunque tandem modo assequatur, Theodotionis interpretationem Commodi imperatore antiquiorem esse, ac sub Marco Aurelio concinnatam fuisse; Chronici Alexandrini auctoritatem elevare conatur. Nempe, ait, Chronici illius auctor tempus Theodotionis collegit ex Epiphano *De ponderibus et mensuris*, cujus ratiocinia chronologica de Scripturarum interpretibus et sibi ægre constant, et sunt tamen, ubi constant, admodum vitiosa. Breve quidem effatum, quod Dodwelli ^{12*} solius auctoritate nititur, [XCVIII] quæ tamen nondum satis apud eruditos obtinuit, ut in talis magistri verba juremus. Mirum certe auctorem Chronici Alexandrini certam temporum epocham ex Epiphano collegisse, quæ nulla apud eum apparet. Neque enim, ipso fatente Dodwello, consules designat Epiphanius, uti designat Chronici auctor. Illic ergo aliunde collegerit necesse est. At, inquit Dodwellus, ratiociniis collegit falsissimis. Falsissima quidem sunt ratiocinia quæ auctori Chronici assignare placuit; sed ea fuisse hujus ratiocinia, aliis argumentis quam frigidis conjecturis, ab ipso limine probandum erat. Donec id præstiterit Dodwellus, nobis, quibus non licet esse tam perspicacibus, per ejus humanitatem licebit cum auctore Chronici sentire.

49. Alio argumento, quo fere persuasum se dicit, probare nititur cl. Grabius in suis in Irenæum Prolegomenis, eum adhuc presbyterum, ante annum 177, quo Romam a martyribus Lugdunensibus missus est, hæreticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectæ Cataphrygum, quæ Phrygiæ Asiæque Ecclesias vexavit; quem Eusebius in Chronico anno xvii Marci, Christi 171, ascripsit. Duos sane, inquit, priores Irenæi libros præcessisse, inde colligitur, quod in his nullam hujus sectæ, sed hæreseos Tatiani tanquam novissimæ fecerit mentionem: illam non omissurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, jam tum turbare cœpisset. Contra libro III et IV pseudo-prophe-

tas istos leviter perstringit; unde illos post excitationes ab iis turbas scripserit necesse est; neque enim longum inter priores et posteriores libros intercessit intervallum. Sed tantum abest hæc Grabii causam juvent, quin potius omnino evertant. Nam si Cataphrygas lib. III et IV perstringat Irenæus, et si inter priores et posteriores Irenæi libros non longum intercesserit intervallum; scribi posteriores cum non potuerint ante annum 177 vix et priores potuisse, fateatur necesse est Grabijs. Quamvis enim jam ab anno 171 emersissent Cataphryges; non tamen ante annum 177, quo martyres jam in carcerem coniecti erant, eorum sectæ fama ad Lugdunensium aures pervenit. Certe si prius pervenisset, citius quid de novis prophetis sentiebant, martyres scripsissent; commodiori, quam omnium difficillimo, tempore id acturi. Quod vero Irenæus libro primo Cataphrygum mentionem nullam fecerit, nihil mirum. Huic animus erat Valentini discipulorum sententiam exponere, et ut rem a capite repeteret, *referre fontem et radicem eorum; arguere videlicet a Simoæ veteribusque Gnosticis, ceu patribus et proavis, ortum accepisse Valentinianos, et in medium afferre dogmata ipsorum*, ut superius vidimus. Quid autem ad hoc Irenæi consilium conducebat Cataphrygum mentio? Nihil quidquam a Gnosticis et Valentinianis acceperant; nullum tunc temporis catholicum dogma oppugnabant, solam Ecclesiæ unitatem scindebant. Immerito proinde Irenæus inter Gnosticos et Valentinianos recensisset homines, qui nihil affine habebant cum ea *falsi nominis scientia*, quam detegendam et evertendam sibi proposuerat. Nec opportuniore Grabii causæ ea, quibus Irenæus Proœmium libri III, incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis*, etc., nec non quæ in Proœmio libri V, exstant: *Quoniam postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus: ex quibus eruere se posse putat, Irenæum tunc presbyterum, necdum episcopum fuisse: neminem quippe episcopo præcepturum, ut calamum in hæreticos acueret; vix etiam Irenæum se præcepto obedientem professurum, etc.* Ut enim omittam, quod inter amicos ipsa consilia et preces, præcepta habentur; plus æquo urget vir doctissimus verbum *præcipio*, quo usus est Irenæi interpretes. Irenæum quippe Græco verbo *παραινέω* usum fuisse ex eo colligo, quod in Proœmio libri primi amicum monens, ut, cum Valentinianorum mysteria ex se didicerit, omnibus iis, qui secum versantur, patefaciat, addit, *καὶ παραινέσης αὐτοῖς φυλάσασθαι τὸν βῦθον τῆς ἀνομίας*, quæ vertit interpretes: *et præcipias eis observare se a profundo insensationis.* Ubi *παραινέσης* vertit, *præcipias*; cum tamen *παραινέω* Latine, non proprie *præcipio*, sed *hortor, suadeo, consilium do*, etc., significet. Ex quo conjicere licet, idem verbum locis citatis usurpatum ab Irenæo, eodem modo

^{12*} Dissert. 4, in Iren., § 19.

ab imperito interprete redditum fuisse. Sed quocumque verbo, aut quacunque voce usus fuerit Irenæus; quo sensu præcepisset amicus, et quo sensu obediret ipse, perspicue declarat in eodem Proœmio, cum ait, *dilectione se adhortante* conaturum et amico et omnibus, qui cum eo sunt, Valentinianorum doctrinam exponere. Et postea: *Quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies.* Qui ideo se morem amico gerere dicit, quia dilectio adhortatur et impellit, sola charitatis lege constrictum se aperte significat. Et certe si superiorem agnovisset Irenæus eum in cuius gratiam scribebat, nunquam commissurus fuisset, ut illum *dilectissimi* nomine compellaret, uti compellat semper, ac tam familiariter eo uteretur, atque usum fuisse librorum præfationes demonstrant. Eo modo simplices presbyteros cum episcopis egisse, nullis exemplis probabitur. Ecceui, quæso, potiori ac meliori jure, quam episcopo, conveniunt ea verba Præfationis libri v, quibus abutitur Grabijs: *quoniam in administratione sermonis positi sumus?* At, inquit vir doctissimus, in *προστασι* Ecclesiæ potius quam in *administratione sermonis*, se positum dixisset Irenæus, si jam tum summus Ecclesiæ Lugdunensis sacerdos fuisset. Imo in *προστασι* Ecclesiæ positum se manifeste dicebat iis temporibus, qui in administratione sermonis constitutum se significabat. Nullis enim aliis quam episcopis, quatuor prioribus sæculis, creditam fuisse administrationem sermonis in Occidente, invicte demonstratur ex Cypriani epistola 56, ex Optato sub finem operis contra Donatistas, ex Vita D. Hilarii Arelatensis a Cypriano ejus discipulo conscripta, ex Possidio in Vita S. Augustini; multisque aliis eorum temporum monumentis facile probari posset, si quod operæ pretium foret.

50. Certum igitur ac probatum manere debet, quidquid dicant Dodwellus et Grabijs, ab Irenæo jam episcopo conscriptos fuisse quinque libros *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis.* An vero simul et eodem tempore omnes, an per intervalla prodierint? Alia difficultas est, quam paucis sic explico. Primo quidem breve quoddam opus scribere, quo relectis Valentinianorum dogmatibus, argumenta quædam ad ea evertenda opportuna subjungeret, animo sibi constituerat, rei difficultate laborisque magnitudine nondum satis explorata, Irenæus. *Quantum nobis [XCIX] virtutis adest,* inquit in Præfatione libri primi, *sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent, dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemæum, compendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasiones dabimus, secundum nostram mediocritatem, ad evertendum eam.* Hinc postea amicum hortatur, ut *quæ simpliciter, et vere, et idiotice ad se scripta sunt, ipse augeat penes se, ut magis idoneus, quasi semen et initia accipiens; et in latitudine sensus sui in multum fructificet ea, quæ*

A *in paucis dicta sunt.* At vixdum labori incubuerat cum latiori, quam existimaverat, sese aperiente disputandi campo, mutato proposito, ad majoris moliminis opus se contulit. Id in fine libri primi significat, cum ait: *Cum igitur hæc sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro; enarratio enim in longum pergit, ut vides.* Spes enim prima fuisse videtur eversionem detectioni in eodem libro subjungere. Ea propter in *Proœmio* libri iii, amico præter expectationem id eventurum esse dicit, ut crescente operis mole, majora et ampliora quam speraverat, postulaveratque ad evertendos hæreticos argumenta sit accepturus. In hoc autem tertio (libro) ait, ex B *Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his quæ præceperas desit a nobis; sed et, præterquam opinabaris, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias. Quæ enim est in Deo charitas, dives et sine invidia existens, plura donat, quam postulet quis ab ea.* Itaque suscepto majoris operis consilio, quo quinque libris plenius et uberius confutarentur vanæ omnes hæreticorum argutiæ, priores duos absolute festinavit; utpote quibus satis pro tempore et pro amici votis, falsi nominis scientiam retegeret, everteretque. Absolutos confestim ad amicum misit, dum interea tres alios, quos jam in animo habebat, ad umbilicum perduceret; qui singuli, statim atque C unicuique summa manus imposita, haud expectato sequenti, missi sunt. Omnia hæc constant tum ex Præfationibus, tribus posterioribus libris præfixis, tum ex uniuscujusque libri fine, tum ex lib. ii, cap. 2, n. 6; cap. 8, n. 3; cap. 11, n. 2, et cap. 28, n. 4, in quibus sequentes libros expresse pollicetur. Iis omnibus maxime probabile fit, quod jam dixi, totum opus partim sub Eleuthero pontifice, partim sub Victore scriptum fuisse.

51. Græco idiomate exaratum fuisse adeo certa demonstrant argumenta ut mirum sit aliquam ea de re dubitationem Erasmi et aliorum quorundam eruditorum mentem subire potuisse. Eusebius plura Irenæi fragmenta Historiæ suæ inserta Græce refert: nusquam tamen monet, uti Tertullianum et D alios quosdam auctores Latinos citans se fecisse dicit, ea e Latino in Græcum sermonem a se conversa fuisse. Et quotquot e scriptoribus Græcis Irenæum citant (frequenter vero citant), Græce certe legerunt; nec alio sermone conscriptos ejus libros legisse se satis aperte significat Photius, qui vix alios quam Græcos auctores in Bibliotheca sua recenset. Hieronymus etiam¹³, licet Latinus, qui Irenæi libros accurate legerat, et quo proinde sermone scripti fuissent probe noverat, eum tamen e Latinorum numero perspicue excludit, ut inter Græcos annumeret. Nam actores commemorans qui Chilistarum errori faverant: *Latinorum,* inquit, *Ter-*

¹³ In Prologo lib. xviii in Isa., t. III, nov. edit.

tulliani, Victorini, Lactantii; Græcorum, ut ceteros prætermittam, Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem. Et alibi ejusdem erroris fautores recensens, nominatis Tertulliano, Lactantio, Victorino Petavionensi et Severo: *Et ut Græcos nominem, addit, et primum extremumque conjungam, Irenæus et Appollinarius.* At, inquit Erasmus, in sua epistola nuncupatoria, quam Irenæi a se adornatæ editioni præmisit, *dubitare licet, utrumne natione Græcum dixerit Hieronymus, an scriptorem Græcum.* Imo dubitandi locus nullus est, quin Hieronymus eodem sensu atque eadem prorsus ratione Græcum dixerit Irenæum, atque Græcum dixit Apollinarium, et Latinos Tertullianum, Victorinum, Lactantium, ad quorum certe nationem haudquaquam, sed ad scripta duntaxat attendebat. Ecquid hic nationes ad Hieronymi scopum faciebant? Animus non erat nationes a nationibus secernere, sed scriptores a scriptoribus, et eos recensere ac distinguere qui tum ex iis qui Latine scripserant, tum ex iis qui Græce, in Chiliastarum sententiam abierant. Deinde vel ipse titulus Irenæi libris præfixus Græce scriptos fuisse probat. Genuinum hunc esse: *De detectione et eversione falso cognominatæ agnitionis*, supra ostendimus. Qui quidem ut Græce, qualem repræsentant Eusebius et Photius, non inelegans; sic Latine quidpiam adeo barbarum et obscurum sonat, ut hunc nusquam, sed alium quemvis et commodiorem, et clariorem, et magis Latinum operi suo facile præfixisset quisquis Latine scribens prima Latinæ linguæ rudimenta delibasset. Sed et e Græco in Latinum conversum esse demonstrat ipsa scribendi diversitas; interdum enim scribitur, *de detectione*, interdum *de redargutione*, *de exprobratione*, vel *traductione falso cognominatæ agnitionis*, aut *falsæ agnitionis*, *falso dictæ scientiæ*, etc., quæ scribendi varietas procul dubio orta est ex diversa interpretatione vocum; ἐλέγχου et ψευδωνύμου γνώσεως. Nullam autem ejusmodi varietatem apud Græcos reperies. Titulum prorsus eodem modo scribunt Eusebius, Photius et Damascenus, *περὶ ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*. Certo argumento Græce scriptum fuisse, non Latine. 3° Hieronymus, optimus styli æstimator, testatur in sua ad Theodoram viduam epistola, Irenæi libros *adversus hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone compositos esse.* At nisi in lingua Latina rudis omnino fuerit Hieronymus, id de Latinis Irenæi libris nec cogitare, nec asserere potuit. Stylus siquidem barbarus est, incomptus, asper et salebrosus, solæcismis scatens, auctorisque mentem multis in locis, aut non satis, aut male omnino exprimens. Econtrario vero Græcus textus, qui superest, elegans est, nitidus et gravis, verbisque constat propriis, significantibus, ac tum ad res ipsas, tum ad Irenæi mentem et scopum accommodatissimis. Quis autem credat hinc Irenæum Græce doctissimum, acerrimique judicii virum, patrio neglecto idio-

A male, eo scripturum, quod male adeo calluisset, ut hoc animi sensa eloqui non valeret; illinc vero Græcum interpretem lectis barbære omnino et obscurissime scriptis Latinis libris, auctoris sensum facilius ac felicius assecuturum quam auctor verbis explicare potuerit? Sed, inquires, Irenæus ipse in Præfatione libri primi stylum simplicem ac vulgarem, omni verborum artificio, ac dictionum ornameto destitutum, hac excusatione deprecatur, quod *apud Celtas commoratus, in barbarum sermonem plerumque vacaret.* Ita est; sed tantum abest [C] hinc intirmentur argumenta nostra, quin potius iis novum robur accedat. Si enim Latine scripsisset Irenæus, haud magis ferenda videretur Celtici sermonis excusatio, quam si Gallus quivis apud Batavos vel Anglos Latine scribens, inelegantem et impolitam orationem hac excusatione deprecaretur; quod *apud Batavos vel Anglos commoratus, in peregrinum sermonem plerumque vacaret.* Valeret quidem Galli hujus excusatio, si patria lingua scribens desuetudinem causaretur: at inepta prorsus, si de Latina sermo sit, quæ Batavis et Anglis æque familiaris est, ac Gallis. Sic licet Irenæus apud Celtas degeret, et Celtica lingua interdum loqueretur; haud tamen excusandus foret, quod Latine scribens, inculte et indiserte id faceret; quia lingua Latina tunc temporis Lugdunensibus familiaris erat, et multo familiarior quam nobis. 4° Quisquis vel mediocriter Græce peritus in textum Irenæi Latinum oculos injecerit, facile deprehendet, revera Græcum sermonem esse in quo identidem aliqua Latini species animadvertitur. Nam orationis modus, dictio, verborum constructio, phrasis, syntaxis, etc., hominem arguunt qui Græca præ oculis habens, in Latinum converterit; sed ita imperite et serviliter, ut verbum pro verbo reddiderit, servato Græcorum ordine, genere et regimine. Græcus fuerit Irenæus, Latini sermonis rudis; an tamen adeo hebes, Latinarumque vocum inops, ut ignoratis iis quæ passim obviæ sunt, faciles, omnibus notæ et vel pueris ipsis tritæ, iis Hellenismos longe petitos, obscuros et difficiles, Latinis auribus asperrimos, mentibusque fere impervios substitueret? An difficilioris erat operæ scribere, *Nus* vel *a Nu geniti*, *Valentinus*, *Ptolemæus*, vel *Valentini*, aut *Ptolemæi discipuli*; quam *qui sunt circa* vel *erga Nun*, *Ptolemæum*, *Valentinum*; *ostendere posse*, quam *habere ostendere*; *creatio* vel *creatura*, quam *conditio*; *principium*, quam *initium*; ablativos absolutos, quam genitivos, et sexcenta ejusmodi, quæ propriis locis notare non omisimus? Græcus erat Ammianus Marcellinus, Græce longe magis quam Latine doctus, et ideo in iis quæ Latine scripsit interdum obscurus; durioribus tamen ejusmodi Hellenismis abstinent. Quid, quod Latinis vocibus ea significata tribuuntur, quæ quidem Græce iis respondentem facile admittunt, ipsæ vero Latinæ prorsus respuunt? *Pertransiens* alicubi scribitur pro *legendo percurrens*,

pereximus pro enarravimus, incipio hoc facere pas-
sim pro hoc facturus sum, principalis pro antiquus,
aliquid pro partim, etc. Quis in his et aliis ejus-
 modi vocibus non paucis Latinum auctorem depre-
 hendat? Quis potius hic non agnoscat Latinum in-
 terpretem, sed imperitum et nullius iudicii, qui
 præ oculis habens textum Græcum, et in eo voces
 διερχόμενος, διεξήλομεν, μέλλω τοῦτο ποιῆν, ἀρ-
 χαῖος, τί, etc., lexicæ puerili modo consulens,
 e variis cuicunque voci subiectis significationibus
 eam, quæ prius obvia fuerit, imprudenter acceperit?
 Quid demum, quod Latini textus auctor Ire-
 næi sensum haud assecutus, alienos sæpe affingit?
 An de propria mente ipsi Irenæo non constabat?
 Certe erroris alia causa esse non potuit, quam
 quod interpret aut vitioso codice Græco usus, aut
 similitudine vocum deceptus male legerit, vel a
 Græcorum sensu aberrans alienum supposuerit.
 Sexcenta ejusmodi exempla observavimus in notis
 nostris. Sic interdum pro φύτᾶ legit φύλλα, γένεσιν
 pro φύσιν, ἔτι pro ὅτι, ἐκάστου pro ἐσχάτου, τρόπω
 pro τόπω, ἦ pro ἡ, ἐξ ἧς pro ἐξῆς, 888 pro Ἰησοῦς,
 quasi singulæ hujus vocis litteræ totidem notæ
 arithmetice essent, et alia ejusmodi multa. Sed
 Latini illius hallucinatio in nomine Ἐπιφανῆς hic
 omitti non debet. Arbitratus appellativum esse,
 vertit *clarus*; cum certum sit hæretici nomen pro-
 prium esse, cujus sententiam refert Irenæus lib. 1,
 c. 11, n. 3. Tam immanis error in Irenæum ipsum
 conferri non potest, cui certe de nomine illius
 quem perstringebat, probe constabat, cum maxime
 Græce et Latine idem sit. In imperitum igitur in-
 terpretem refundatur necesse est. 5° Si Latine et
 in gratiam Latinorum scripsisset Irenæus, Latinos
 potius quam Græcos auctores citasset; nullos ta-
 men sive sacros, sive profanos ab eo laudatos re-
 perias, nisi Græcos. Sic, ut multa sileam, lib. 1,
 cap. 9, centonem ex Homeri versibus contexit.
 Certe quisquis Latine scripsisset, Virgilium potius,
 aut aliquem alium poetam Latinis familiorem ele-
 gisset, ut ex eo centonem conficeret. Denique lib. v,
 cap. 30, de Antichristi nominibus disputans, qui-
 bus continetur numerus 666, ea duntaxat exem-
 pli causa profert quæ adeo Græca sunt, ut nisi
 Græce scribantur, summa non occurrat. Talia sunt
 ΕΥΑΝΘΑΣ, ΛΑΤΕΙΝΟΣ, ΤΕΙΤΑΝ, quæ si Latine
 scribas, jam numerus ad nomen non quadrabit.
 Quis putet Latine scribentem Græca nomina longe
 quæsiturum, cum Latina plura tam facile singi-
 potuissent, ex quibus idem numerus colligi po-
 tuisset?

52. Duas Erasmi objectiunculas non moror,
 quod nimirum versus aliquot Græcos admistos
 videamus Irenæi libris, et quod nullus indicaverit
 interpretis nomen. Liberum siquidem est inter-
 pretibus, si quos offendant poetarum versus Græ-
 cos, eos vel Latine duntaxat, vel majoris ἐνεργείας
 causa Græce et Latine referre, præsertim si pauci
 sint et elegantes. Exempla obvia sunt. Eodem modo

A se gessit Irenæi interpretes. Si plures occurrerint
 versus, Latine tantum; si unus aut alter, Græce
 et Latine, idque duobus in locis duntaxat, scri-
 psit. Quod attinet ad interpretis nomen, haud ad-
 vertit Erasmus, objectionem eos ex æquo petere,
 qui censent Græcum textum meram interpretatio-
 nem esse; neque enim iis facilius est indicare
 Græci interpretis nomen, quam aliis Latini. Sed
 cum paulo majoris difficultatis specie ab eruditis-
 simis quibusdam viris objectum audivi, vix credi-
 bile esse Irenæum qui Lugduni degebat, ubi nullus
 linguæ Græcæ usus erat, quique in gratiam Lu-
 gdunensium suorum scribebat, quorum fines jam
 subierat Marcossia lues, eo sermone scripturum
 quem nullus intellexisset. At illi supponunt quod
 B ab ipso limine probandum incumbit, videlicet po-
 tissimum hoc Irenæo consilium fuisse, ut in gra-
 tiam Lugdunensium scriberet. Scripsisse ut amici
 cujusdam precibus obsequeretur, singulæ cuique
 libro præfixæ præfationes demonstrant. Porro ami-
 cum illum Græcum exstitisse, non Lugdunensem,
 longe probabilius videtur. Neque enim hic ab Ire-
 næo quærebatur quænam esset Marcossiorum, qui soli
 Gallias infestabant, sed Ptolemaitarum sententia,
 ut ex libri primi Præfatione constat. Certum est
 autem Ptolemaitarum, Valentinianorum, imo et ipso-
 rum Marcossiorum, cæterorumque Gnosticorum hæ-
 resi, quam explanandam et confutandam sibi sus-
 ceperat Irenæus, longe acerbius vexatas fuisse
 C Orientales, [CI] quam Occidentales provincias:
 adeo ut his scripti remedio consulere voluerit Ire-
 næus, potius quam illis, quibus ipse coram et
 viva voce facile mederi poterat. Sed esto, amicus
 ille apud Latinos egerit, non id tamen adversario-
 rum causæ profuturum puto. Quid enim si ille, li-
 cet apud Latinos degens, Græcus aliquis exstiterit
 ex eorum numero, qui cum Pothino vel Irenæo in
 Occidentem venerant? Jam ruit omnis, quæ fin-
 gitur, necessitas scribendi Latine. Quippe id unum
 sibi primo proposuerat Irenæus, ut ipse declarat
 in Præfatione libri primi, ut breves ad eum com-
 mentarios et veluti memorialem quemdam libellum
 mitteret, in quo paucis explicata Valentinianorum
 sententia, argumenta quædam ad hanc evertendam
 D opportuna suggeret: *ut et ille cognoscens porten-*
tuosissima et altissima hæreticorum mysteria, ea
omnibus, qui cum eo erant, manifesta faceret, et
præciperet eis observare se a profundo insensationis,
et ejus, quæ est in Deum, blasphemationis. Hinc
 postea hortatur eum, ut pro ea, qua præstabat,
 eruditione accepta semina et initia amplificaret,
 et quæ paucis et invalde dicta erant, uberius ex-
 plicaret, et patentius assereret iis qui cum eo erant.
 Et in fine libri primi, de eadem hæresi agens:
Conati sumus nos, inquit, universum male compo-
sitæ vulpeculæ hujus corpusculum in medium pro-
ducere, et per te facere manifestum. Jam non multis
opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eo-
rum manifestam omnibus factam..... Adest enim et

tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad hæc quæ prædicta sunt exerceri, et evertere nequam ipsorum doctrinas inconditas, et apta veritati ostendere dogmata. Ex quibus colligere licet quod dixi, hoc primum Irenæo consilium fuisse, non tam scriptis publicis Valentinianam hæresim confutare, quam commentariis privatim ad amicum missis ἐφόδια δοῦναι, ut ipse ait, πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτῆν ψευδῆ, *subministrationem*, vel, ut alibi loquitur, *occasiones* seu argumenta *suppeditare ad falsitatem ipsius commonstrandam; ut et ille efficaciter reliquis ministraret, secundum gratiam quæ ei a Domino data erat.* Quo supposito, jam nihil necesse fuerit Irenæum, licet in Galliis scribentem, et in gratiam amici apud Latinos degentis, Latine scripsisse. Satis erat hunc ea quæ sibi instar memorialis cujusdam libri destinabantur, intelligere; eadem deinceps uberiori sermone, pro data occasione, aliis explicaturum. Propositum quidem, ut superius dictum est, postea mutavit Irenæus, et pro brevibus commentariis, ad majoris opus molis animum appulit; sed quod Græce scribere cœperat, non propterea Græce scribere destitit: continuavit potius, ratus amicum Latine explicaturum, aut etiam conversurum quæ sibi Græca mittebantur. Erit forte qui me diutius in his, quam par sit, immoratum esse conqueratur, cum jam communior sit inter eruditos sententia, Irenæum Græce scripsisse. Sed cum plures offenderim viros Græce et Latine doctissimos, qui id adhuc in dubium vocent, operæ pretium visum est quæstionem paulo accuratius pertractare; ut vel eximerentur, qui superesse videbantur, scrupuli; vel saltem lector pensitatis æqua lance utriusque partis rationibus, iis calculum adjicere tutus possit, quas ponderosiores esse perspexerit.

53. Dolendum sane quod textus Irenæi Græcus, qui antiquis Patribus tanto in pretio fuit, nullaque vetustate consumendus videbatur, integer tamen sic exciderit, ut ea duntaxat temporum edacitati subdici potuerint fragmenta, quæ scriptis suis inseruere auctores Græci. Sed eadem fuit aliorum plurimorum eximiorum operum pessima sors. Constat Hermæ Pastorem, ut alios similes libros taceam, Græce scriptum fuisse, tantumque apud Græcos auctoritate valuisse, ut apud quosdam, imo et apud Irenæum, vix canonicis libris concederet. Hujus tamen, ut et Irenæi, Græca sic interierunt, ut sola supersint fragmenta quæ proferunt antiqui, cum integra interpretatione Latina. Irenæi quidem interpretationis auctor quis fuerit, hactenus incertum. Sunt qui putant Irenæum ipsum Græce primum scripsisse, tum eadem Latine convertisse. Sed parum S. doctoris honori consulunt illi. Irenæus enim Irenæi sensum saltem assecutus fuisset, nec perperam accepisset expressissetque, uti sæpissime accepit expressissetque interpres. Græculus

A quispiam potius exstiterit, Latini sermonis plane rudis nec admodum acri judicio, qui e Græcis bonis Latina mala fecerit, alienosque sensus auctori suo non semel affllexerit. At quisquis ille fuerit, antiquissimam esse versionem Latinam, et Irenæo ipso vel adhuc in vivis superstite, vel nuper erepto, editam constat. Quin enim Tertullianus qui paulo post scripsit, eam præ oculis habuerit, dum suum adversus Valentinianos librum elucubravit, negari non potest, nisi a solo Dodwello¹⁴. Quisquis alius Irenæum Latinum cum Tertulliano contulerit, e vestigio deprehendet adeo hunc vestigia illius premere, adeo verbis ipsis, verborumque figuris et ordini adhærere, ut id unum sibi proposuisse videatur, paucioribus contrahere, jisdem sæpe servatis verbis, immistis tamen pro more dieteriis, quæ ille fusioribus exsecutus est. Sic Irenæus lib. 1, cap. 11, n. 3, Epiphaniis sententiam referens, scribit: *Est quidem ante omnes Proarche, proannoctos, et inenarrabilis, et innominabilis, quam ego monotetem voco. Cum hac monotete est virtus, quam et ipsam voco henotetem. Hæc henotes et monotes, cum sint unum, emiserunt, cum nihil emiserint, principium omnium noeton, et agenneton, et aoraton, quam archem sermo monada vocat. Cum hæc monade est virtus ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco hen. Hæc autem virtutes, id est monotes et henotes, et monas, et hen, emiserunt reliquas emissiones Æonum.* Tertullianus vero cap. 37. *Est, inquit, ante omnia Proarche, inexcogitabile et inenarrabile, quod ego nomino monoteta. Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello henoteta. Monotes et henotes, id est solitas et unitas, cum unum essent, protulerunt, non proferentes, initium omnium intellectuale, innascibile, invisibile quod sermo monada vocavit. Huic adest consubstantiva virtus, quam appellat unio. Hæc igitur virtutes, solitas, singularitas, unitas, unio, cæteras prolaciones Æonum propagarunt.* Ubi eadem verba, (nisi quod Græca quædam Latine vertuntur) eadem styli barbaries, atque apud Irenæi interpretem occurrunt. Hic n. 5. *Alii rursus ipsorum primam et archegonon octonationem his nominibus nominaverunt: primum Proarchen, deinde Anennoeton, tertiam autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima quidem Proarche emissum esse primo et quinto loco Archen, ex Anennoeto secundo et sexto loco Acatalepton, et de Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, de Aorato autem quarto et octavo loco Agenneton.* Tertullianus cap. 25, totidem verbis. *Primo enim constituunt Proarchen, secundo Anennoeton, tertio Arrheton, quarto Aoraton. Ex Proarche itaque processisse primo et quinto [CII] loco Archen: ex Anennoeto, secundo et sexto loco Acatalepton; ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston; ex Invisibili, quarto et octavo loco Agenneton.* Certe si e Græco immediate exscripsisset om-

¹⁴ Diss. 5, in Iren., § 6.

nia hæc Tertullianus, tot nomina Græca Latine vertisset; nec fortuito et casu fieri potuit ut hoc illi cum Irenæi interprete convenerit. Hic cap. 12, n. 3, Colorbaseorum hypothesim sic exponit: *Quando cogitavit aliquid emittere Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit, vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est. Cum ergo voluit semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictus est. Quos autem præcogitaverat posteaquam emisit, hoc Ecclesia vocata est. Locutus est Anthropos Logon, hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoe, et sic prima octonatio completa est. Ille cap. 36: Cum, inquit, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Cum protulit, quia vera protulit, hic Veritas appellata est. Cum semetipsum voluit probari, hoc Homo pronuntiatus est. Quos autem præcogitavit, cum protulit, tunc Ecclesia nuncupata est. Sonuit Homo Sermone, et hic est primogenitus Filius, et Sermoni accessit Vita; et ogdoas prima conclusa est. Plura alia similia passim occurrunt apud Tertullianum. Sed quod demum ostendit hunc non e Græco, sed ex interprete Irenæi sumpsisse quæ refert, illud est, quod ubi lapsus est interpres Græca perperam reddens, lapsus est et Tertullianus. Ille, ut jam dixi, nomen Ἐπιφανῆς appellativum esse putans, male omnino vertit *clarus*. Tertullianus similiter errantem secutus scripsit, *insignior*. Irenæus cap. 2, n. 3, Sophiæ perturbationem enarrans, scribit eam, fetum informem cum peperisset, *primo quidem contristatam propter inconsummationem generationis, post deinde, φοβηθῆναι μὴ καὶ αὐτὸ τέλος ἔχῃ*. Sic saltem legit interpres; vertit enim, *timuisse ne hoc ipsum finem habeat*; ubi τέλος perfectionem, non finem vertendum erat, ut in notis ad hunc locum diximus. Nec melius Tertullianus cap. 10: *primo quidem contristari propter inconsummationem generationis, et metuere postremo, ne finis quoque insisteret*. Ubi similiter τὸ ἀτέλές τῆς γεννήσεως vertit *inconsummationem generationis*; et relicto Irenæo Græco, Latinum interpretem secutus, scripsit, *ne quoque finis insisteret*. Eodem cap. n. 4, refert Irenæus, quod Pater per Monogenem emisit Horon in imagine sua, ἀσύζυγον, ἀθήλυτον; ubi interpres perperam legens ἀσύζυγῳ, ἀθηλύτων, vel, ut alii volunt, ἀβρενοθήλει, perperam et vertit, *sine conjugate masculino-femina*. Eadem culpa tenetur et Tertullianus cap. cit. *Pater per Monogenem Nun, quem supra diximus Horon in hæc promittit in imagine sua femina-mare*. Nempe uterque id ad imaginem refert, quod Horo soli convenire posse recta ratio demonstrat. Culpam hanc non sustineret Tertullianus, si textum Græcum hic potius quam interpretem consulisset. Paulo post, Sophian ab Horo mundatam et confirmatam, ac suæ restitutam conjugationi cum dixisset Irenæus, addit: Χωρισθείσης γὰρ τῆς ἐνθυμῆσεως ἀπ' αὐτῆς σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐντὸς Πληρώματος μεῖναι· τὴν δὲ*

A ἐνθυμῆσιν αὐτῆς σὺν τῷ πάθει ὑπὸ τοῦ Ὁρου ἀφορισθῆναι καὶ ἀποσταρωθῆναι. Quæ sic reddidit interpres: *Separata enim intentione ab ea, cum appendice passione, ipsam quidem infra Pleroma perseverasse; concupiscentiam vero ejus cum passione ab Horo separatam, et crucifixam, et extra eum factam esse, etc.*, ubi duo peccat, primum quod, σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, vertit, *cum appendice passione*; vertendum erat, *cum passione quæ supervenerat*. Secundum, quod ἀποσταρωθῆναι vertit, *crucifixam*; hic significat, quasi *vallo cinctam et disjunctam a Pleromate*. Eadem omnino peccat et Tertullianus, scribens: *Enthymesis ejus et illam appendicem passionem ab Horo relegutam et crucifixam*. Hæc et plura alia, quæ identidem in notis observavi, invicte, ni fallor, probant, Tertullianum, ut Græcum Irenæum legerit (quod non nego), ab eo tamen sæpe defecisse, ut Latini interpretis, et quidem interdum errantis vestigia sectaretur.

B 54. Eadem Latinam interpretationem, sed jam vitiosam, præ oculis habuisse videtur Cyprianus, dum epist. 74 (edit. Oxon.), ad Pompeium, de Cerdone et Marcione scribit: *Cujus (Marcionis) magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in urbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus, additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris et abruptius in Deum Patrem creatorem blasphemare instituit*. Quæ iisdem pene verbis habentur lib. 1, c. 27, n. 1 et 2, nisi quod mendoso codice usus Cyprianus, nonus legerit pro octavus. Cyprianum autem Græce doctum fuisse, nullo argumento constat: adeo ut probabilius sit Latinum interpretem legisse, uti et legerat magister ejus Tertullianus. Legit et Augustinus: ex eo quippe testimonia duo deprompsit, citavitque contra Julianum Pelagianum, lib. 1, c. 3 et 7, quæ etiamnum totidem fere verbis exstant apud Irenæum Latinum lib. iv, cap. 2, n. 7, et lib. v, c. 19, n. 1. Paucos deinceps e Latinis reperias, ex iis etiam qui veterum Patrum testimoniis studiose collectis, veluti centones ac catenas, ut vocant, contexerunt, qui Irenæum allegaverint. Faciebat exemplarium Latinorum penuria, tanta jam ab ipso septimo aut sexto desinente sæculo, ut cum Ætherius Lugdunensis episcopus nulla apud Lugdunenses ipsos nancisci posset, litteris Gregorium Magnum adierit, ut *gesta vel scripta B. Irenæi* ab eo acciperet. Cui respondet Gregorius¹⁵: *Gesta vel scripta B. Irenæi jam diu est quod sollicite quæsitimus; sed hactenus ex eis inveniri aliquid non valuit*. Ea vero tantæ penuriæ fuisse videtur causa, quod extinctis jam hæresibus ab Irenæo confutatis, aliisque in dies emergentibus, quæ nihil cum veteribus illis affine haberent; ac tum styli barbarie, tum argumenti difficultate deterritis et lectoribus et librariis, his ne exscriberent, illis ne legerent, eximii operis usus pene exsoleverit. Hujus tamen superfuere semper exemplaria aliqua; sed quæ

¹⁵ Lib. II, ep. 56, ad Æther. Lugdun. episc., t. II, nov. edit.

Gregorii M. ætate in forulis Bibliothecarum delitescabant, inde demum novissimis hisce sæculis, Dei beneficio, extracta novam lucem aspexerunt. Sed fecit ea, quam dixi, styli barbaries et argumenti difficultas, ut librariis scribendorum sensum sæpe minus assequentibus, non admodum sana ad nos pervenerint. Ea etiam fuit audaculorum quorundam temeritas, ut resectis postremis libri quinti capitibus, quibus Millenariorum error asseritur, mutilum ediderint: adeo ut paucissimos codices mss. reperire sit, in quibus integer appareat, ut in Præfatione dixi. Imo existimat clariss. Grabius in suis in Irenæum Prolegomenis, sect. II, § 6, librum V adhuc in fine magna parte mutilum esse. Id autem ex eo probare se posse putat, quod Irenæus tum in fine libri IV, tum in Præfatione libri V, pollicetur se *ex reliquis doctrinæ Domini, et ex apostolicis epistolis conaturum ostensiones facere, videlicet unum et eundem [CIII] esse Patrem, factorem mundi hujus, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui Filium suum miserit, salutem suo plasmati donans, quod est carnis substantia.* — Atqui, inquit Grabius, *ut carnis resurrectionem multis argumentis probaverit Irenæus, ut etiam promissam ex verbis Christi, citra parabolarum involucrem prolatis, demonstrationem de uno Deo mundi creatore, eodemque Patre Servatoris nostri cap. 21 demum aggressus fuerit; eo tamen confestim longius inde digressus, reliquæ ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis petitæ demonstrationes unius et ejusdem in Veteri et Novo Testamento Dei perierunt; quod librarii exosam sequiori ætate millenarii regni doctrinam ulterius describere nollent, ideoque flum abruperint.* Sic ille. Sed mirari subit, quod post descriptam exosam illam millenarii regni doctrinam, prolixamque ea de re Irenæi argumentationem, quæ jam absoluta videbatur, præposterus librarios omnes incessere cœperit scrupulus, idque ulterius describere noluerint quod ad eam doctrinam nihil aut parum spectare videbatur. Haud certe attendit vir doctissimus, Irenæi scopum in hoc libro V nec fuisse, nec esse potuisse, ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis generatim demonstrare, unum esse Deum mundi creatorem, eundemque Patrem Servatoris nostri, ne actum superioribus libris ageret. Id ipse declarat in fine libri IV: *Quoniam, inquit, multi quidem Domini sermones, unum autem et eundem annuntiant Patrem, factorem mundi hujus; oportebat et nos propter eos, qui in multis erroribus continentur, per multa confutare, si quo modo possent per multa confutati ad veritatem converti, et salvari.* Quæ igitur agenda supererant? Duo hæc: 1° *post Domini sermones subjungere quoque Pauli doctrinam, et examinare sententiam ejus, et Apostolum exponere, et quæcunque ab hæreticis in totum non intelligentibus quæ a Paulo dicta sunt, alias acceperunt interpretationes, explanare, et dementiam insensationis eorum osten-*

dere: et ab eodem Paulo, ex quo nobis quæstiones inferunt, manifestare illos quidem mendaces, apostolum vero prædicatorem esse veritatis, et omnia consonantia veritatis præconio docuisse, unum Deum Patrem, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui novissimis temporibus Filium suum miserit, et salutem suo plasmati donat, quod est carnis substantia. Id ergo primum sibi proponebat Irenæus, pravas, quas Apostoli verbis hæretici subjiciebant, explicationes confutare; nec hoc tantum, sed et ostendere Apostolum docuisse, non quidem, ut perperam existimavit Grabius, unum esse Deum Patrem qui locutus sit ad Abraham, etc., id enim abunde præstiterat libro tertio, ubi, ut ipse ait in Præfatione libri V, *apostolorum doctrina explanata fuerat; sed unum et eundem Deum Patrem, eum quem ad Abraham locutum fuisse, et legisdationem fecisse jam demonstratum fuerat, novissimis temporibus Filium suum misisse, ut salutem suo plasmati donet, quod est carnis substantia.* Hoc enim argumentum, cum nondum satis hactenus edisseruisset, uberius libro V pertractandum reservaverat. Fusc vero pertractavit ab initio usque ad caput 17. Alterum erat quod Irenæo agendum restabat, scilicet *reliquos sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, disponere.* Quod præstitit a cap. 17 usque ad 25, a quo de Antichristo, tum de millenario Christi regno usque ad libri finem disserere incipit. Scopum igitur cum attigerit Irenæus, fideoque liberaverit, frustra librum quintum magna parte mutilum esse contendit Grabius.

55. De Latinis qui supersunt Irenæi codicibus mss. in Præfatione disserui. De Græcis nihil est quod dicam; nulli enim, qui saltem noti sint, hodie supersunt. *Testantur, ait Feuardentius in Commonitione ad lectores suæ editioni præfixa, nonnulli pii et docti viri, se Græcum exemplar in Venetiana Bibliotheca legisse; alii quoque in Vaticana visum ferunt; quæ tamen, addit, ibi postea frustra quæsitæ sunt.* In Bibliotheca quidem Vaticana nullum exstare ms. Irenæi codicem Græcum, imo nec jam Latinum, constat. In Veneta vero si quis forsitan esset, quod non puto, suo pulvere sepultus æternum jaceret. Neque enim istius Bibliothecæ codicibus lucem aspicere permittitur. Sic factum est, ut archetypus ille Græcus textus, longe elegantior et majori in pretio apud veteres quam Latinus, longe sæpius, diutius, et a pluribus Græcis transcriptus, tritus et citatus, quam usquam fuerit a Latinis interpretatio Latina, quæ Gregorii M. ætate adeo rara erat, ut nulli ejusdem codices reperiri potuerint, hac tamen salva et superstitite perierit. Illius enim non tantum Gregorii ævo, sed diu post, frequentes exstiterunt codices, ut patet ex Germano Constantinopolitano, Photio, Joanne Damasceno et aliis pluribus, qui hunc allegarunt: quanquam tamen non existimem ea om-

nia Græca Irenæi fragmenta quæ in Joannis Damasceni ms. cod. Claromontano inserta leguntur, ab ipso Joanne Damasceno exscripta fuisse. A Græco recentiori collecta fuisse videntur. Sed de hoc fusius disserit is qui novam editionem operum S. Joannis Damasceni adornavit, vir eruditione singulari, nec minori humanitate conspicuus, R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum, t. II ejusdem editionis. Sunt qui putant, nec improbabiler, præter Latinam quinque Irenæi librorum interpretationem, alteram Syriacam existisse. Nam Ephrem diaconus Edessenus, qui Græce nesciebat, integrum ex lib. I, c. 8, n. 1, locum exscripsit, inseruitque capitulo 8 Tractatus *De virtute*; qui quidem Tractatus ei vulgo ascribitur, nec, quin ascribatur, quidquam repugnat.

56. Id vero utrique textui, tum Græco, tum Latino commune fuit, ut divisus quidem in libros quinque, nullis vero capitibus, aut capitum argumentis distinctus prodierit. Divisionem in libros quinque indicat ipse Irenæus in fine et initio cujusque libri, ubi insuper summam repetitis iis quæ præcedenti libro pertractaverat, sequentis argumentum dilucide ac breviter aperit. Sed deinceps continuum procedit orationis filum, sicque contextum, ut nulla partitionis cujuscunque se prodant vestigia, nullæ transitiones, aut aliud quidpiam quod capituli unius finem et initium, aut, stylum interruptum probet. Hinc qui e veteribus Irenæum allegarunt, Eusebius, Epiphanius, Theodoretus, Augustinus et alii librum sæpe designant, caput vero aut quodvis alius divisionis genus, nusquam. Hinc etiam in omnibus mss. codicibus Latinis liber quintus continuo nec interrupto stylo ab initio ad finem usque procedit, nullaque apparent capita, capitumque argumenta. [CIV] Primi omnium hunc in capita secuerunt Gallasius et Feuarentius, quanquam nec eodem modo, præfixo unicuique capiti suo argumento. Nam antea Erasmus et Grynæus librum hunc ediderant, qualem mss. codices, exhibebant. Hinc denique nec in aliis libris, in secundo præsertim, secum invicem consentiunt mss. codices, in quibus alia atque alia divisio occurrit; in his longiora capita, in illis breviora; in istis major capitum numerus, in illis minor. Quam etiam in suos codices invexere divisionem recentiores Græci, a Latina procul discedebat; minutiora quippe illius quam hujus capita, ut solerter colligit doctissimus Græbius ex Procopii Gazæi *Comment. in cap. III Geneseos*, ubi ea quæ Irenæus lib. III, cap. 23 (alias 58), n. 5, de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam ex cap. 59 et 65 allegat. Quibus omnibus id conficitur, Irenæum de textu in certa capita dividendo ne cogitasse quidem, imo nec veterem interpretem. Divisionis hujus auctores, recentiores quipiam, seu librarii, seu alii quivis; sed adeo imperiti, judicioque destituti, ut omnia susque deque miscentes, orationisque filum temere ac perperam abrumpentes, ea plerumque secuerint,

A quæ continua esse debebant, et sæpissime ab iis verbis novum caput incœperint, quæ vix colo distinguenda erant a præcedentibus. Uno verbo textum misere lacerarunt, potius quam diviserunt. Hujus rei experimentum fieri potest in omnibus quæ hæcenus prodierunt Irenæi editionibus. Eadem judicii maturitate atque solertia concinnata, quæ singulis quatuor priorum librorum capitibus præfixa leguntur argumenta. Ex veteris quidem interpretis verbis plerumque condita sunt, novis tamen non raro fabricatis, quasi de barbarie sermonis contentio fuisset; sed adeo insulse atque inepte disposita, ut sæpissime vel nihil minus quam subjecti capituli scopum atque consilium; vel id perperam, vel levissimam duntaxat ejusdem particulam, eamque minus præcipuam, lectoribus exhibeant. Antiquissima quidem ea esse non negaverim, utpote quæ in vetustioribus quibusque mss. codicibus, quanquam alia atque alia ratione collocata, occurrant. Sed quantumvis antiqua sint, ex quo certum est Irenæum ipsum auctorem non habere, lectoribusque incommodo potius quam levamento esse, haud aliter spectanda quam ut imperiti cujuscumque opus illi Irenæi perperam additum.

57. Utrique malo, ineptæ videlicet Irenæi textus divisioni, et ineptioribus adhuc argumentis consulendum esse dudum censent eruditi. Posteriori jam consuluerat Joannes Jacobus Grynæus in sua Irenæi editione; nam veteribus maxima ex parte sublatis, novas, easque aptiores capituli *περιόχας* adjecit. Displicuit consilium Feuarentio, nam veteres summulas restituit; eo nomine, ut puto, quod antiquæ essent: quasi rebus absurdis auctoritatem et pretium adderet antiquitas. Displicuit et Græbio, qui male a Grynæo factum palam pronuntiat. An vero melius a Græbio ipso? Judicium penes lectores esto. Sic enim vetera argumenta restituit, ut spreta codicum auctoritate, qua tamen sola fretus retinenda ea esse censuit, proprio arbitratu disposuerit, transposueritque, interdum uno et eodem in plura dissecto, interdum pluribus in unum congestis. Ex quo factum, ut pluribus capitibus aliquando idem, aliquando etiam nullum omnino, aliquando quod nihil aut parum conveniat, argumentum præfigatur. Tutius forte ab omnibus iis incommodis sese expediret, qui rem ad Irenæi institutum revocans, textum ejus nullis capitibus et argumentis distinctum ederet. Hæcque fuit doctorum aliquot hominum, quos consulimus, sed paucorum, sententia. Alii vero, iique multo plures, secus sensere; eorumque judicium prævaluit, hac potissimum ratione nixum, quod lector divisioni et argumentis jam assuetus non modicam ex iis, si modo recte fiant, utilitatem colligere possit. Quare nova et commodiori capituli instituta divisione, nova singulis argumenta præfiximus, quibus uniuscujusque scopus et consilium lectoris oculis summam exhibetur, ut jam in Præfatione diximus.

ARTICULUS III.

DE ALIIS IRENÆI SCRIPTIS.

58. Pluribus aliis, iisque egregiis operibus Christianam et catholicam fidem illustravit Irenæus; sed quæ temporum injuria sic excidere, ut ea duntaxat supersint fragmenta, quæ suis in scriptis servaverunt antiqui Patres. Scripsit adversus Florinum epistolam, cujus insigne fragmentum transcripsit Eusebius ¹⁶, et nos ex ipso ad calcem hujus operis edidimus. Florinus vero, Irenæo teste, *in imperatoris aula splendide agens*, munus aliquod gesserat *in inferiore Asia*, cum ibi sanctitatis et doctrinæ laude floreret Polycarpus. Tanti viri fama permotus, se in ejus disciplinam tradidit, nihilque non egit ut sese ipsi probaret. ¹⁷ Factus postea Romanæ Ecclesiæ presbyter, tum in errorem lapsus, aliorumque fidem sollicitans ut ejusdem erroris reos faceret, gradu dejectus est. Condiscipuli, quem apud Polycarpum viderat noveratque, casum dolens Irenæus ¹⁸, eumque ab errore revocare cupiens, scripsit adversus eum epistolam *Περὶ τῆς μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, De monarchia, sive quod Deus non sit conditor malorum.* ταύτης γὰρ τοι τῆς γνώμης, addit Eusebius, οὗτος ἐδόκει προασπίζειν, *eam enim opinionem hic defendere videbatur.* Quæ quidem sic explicat H. Valesius, quasi Florinus, Marcionis et Cerdonis dogmatibus adhærens, duo principia invexisset, alterum bonorum, alterum malorum auctorem. Sed repugnat Irenæus scribens, Florini *dogmata ne quidem hæreticos extra Ecclesiam positos proferre unquam ausos fuisse.* Gravior igitur quam Cerdonis ac Marcionis erat Florini error: ac proinde in eo positus fuisse videtur, quod non, ut illi, duplicem Deum, alterum boni, alterum mali auctorem fingeret; sed in unum et eundem Deum, tanquam in causam, mala omnia ac peccata refunderet: quod revera nullus hactenus hæreticus proferre ausus fuerat. Unde licet pro *μοναρχία*, seu principii unitate contra Marcionitas cum Catholicis decertaret, hanc tamen pejus illis violabat, dum malis omnibus contaminabat. Irenæus vero retinendam esse *μοναρχίαν*, nec tamen malorum labe aspergendam esse, tam vere quam pie contendebat. Quam vero a pestifera Florini doctrina alienus exstitisset, quamque nefarium [CV] dogma exhorruisset Polycarpus, quem dudum præceptorem audierat, ei ob oculos D ponit: ut tanti præceptoris memoria devium in catholicæ veritatis viam efficacius reduceret. Philastrius ¹⁹ Florianorum quorundam hæreticorum meminit; sed quos Carpocratianorum surculum

A esse dicit. Gennadius ²⁰ vero Florianum, seu Florinum culpatur, quod carnem mali causam esse crediderit. Quæ quidem, si uterque Florinum nostrum intellexerit, non omnino cum Eusebio et Irenæo, quibus potior fides, consentiunt. Quidquid sit, Florinus Irenæi rationibus et argumentis victus, non tamen convictus, ne hinc Deum ipsum auctorem mali faceret, illinc vero a *μοναρχία*, quam hactenus propugnaverat, deficiens, cum Cerdone et Marcione duplicem Deum induceret; mediam, ut sibi videbatur, inter utrumque extremum Valentinianæ sententiam amplexus, cum eo insanire maluit quam cum Catholicis sapere. Quare Irenæus illius salutis semper sollicitus, eumque e novo illo, in quod præceptus sese dederat, barathro extrahere studens, scripsit librum *Περὶ ὀγδοάδος, De ogdoade*, vel, ut habet Hieronymus in Catalogo, *De octava*, cujus clausulam duntaxat refert Eusebius ²¹. Utinam saltem opusculi, seu, ut vocat, *σπουδασματος* illius argumentum exhibuisset. Id fuisse videtur, ut famosam Valentinianorum ogdoada, seu primigenum illum Æonum octonarium, cæterorum omnium radicem, brevi scripto selectisque rationibus convelleret; quem fusiori stylo vel jam exagitaverat, vel tum exagitabat in longiori illo *De detectione et eversione falso cognominatæ agnitionis.* Nec enim mihi constat, an jam ad umbilicum perductum esset hoc opus. Scribit quidem Theodoretus ²², non affirmat tamen (*ferunt*, inquit), Irenæum Florini morbum deplorantem, scripsisse adversus Valentinum. Sed incertum an quinque *Detectionis et eversionis* libros, an breve illud *Περὶ ὀγδοάδος* opusculum intellexerit. Utrumque enim adversus Valentinum scriptum fuisse videtur.

59. ²³ Scripsit Irenæus alteram epistolam adversus Blastum, quam inscripsit *Περὶ σχίσματος, De schismate.* Hic quoque presbyter Romanæ Ecclesiæ σὺν τούτῳ (Φλωρίνῳ) παραπλησίῳ πτώματι κατεσχήμενος, non simili errore cum Florino implicatus fuerat, ut perperam vertit Valesius, sed similem cum illo depositionis sententiam exceperat. Utrique quidem hoc commune fuit, quod multos ab Ecclesiæ gremio abstrahentes, in suam sententiam perducerent, et τὸν ὑγιῆ τῆς Ἐκκλησίας θεσμὸν, sinceram Ecclesiæ legem adulterarent; sed præterea θάτερος, *alter*, Florinus videlicet, non *uterque*, ut hic etiam male reddidit Valesius, seorsim novam doctrinam adversus fidei veritatem iuvare laborabat. Utrumque in Valentinianæ hæresim incidisse

¹⁶ Lib. v, c. 20. ¹⁷ Ibid., c. 15. ¹⁸ Ibid., c. 20. ²³ Euseb., c. 15 et 20.

¹⁹ Cap. 57. ²⁰ Dogm., c. 76. ²¹ C. 20. ²² L. 1, c.

significat Theodoretus citatus, postea vero Blastum inter Marcionis discipulos annumerat; sed præter Eusebii et Irenæi mentem: una schismatis culpa tenebatur Blastus; unde et inscripta adversus eum epistola, *De schismate*. Quæ vero schismatis hujus causa fuerit, docet antiquus auctor Additamenti quod ad calcem libri *De præscriptionibus* exstat apud Tertullianum ²⁴: quod nimirum *Blastus latenter Judaïsmum vellet introducere: Pascha enim dicebat non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi, XIV mensis*. Quæ etiam Florini culpa fuit: idque significat Eusebius, dum ait sinceram Ecclesiæ (non dicit, *fidem*, sed) *legem* adulteratam ab utroque fuisse. Cum enim alter Polycarpi discipulus fuisset, alter, Paciano teste ²⁵, Græcus esset, Asianum Paschatis celebrandi morem Romam inducere satagebant: sicque Pascha præter hujus Ecclesiæ consuetudinem celebrantes, eam scindebant turbabantque. Merito proinde Pacianus Blastum Montanistis adhæsisse scribit; non quod novis prophetis fidem adhiberet, sed quod et ipsi Montanistæ Pascha luna XIV primi mensis celebrandum esse vellent. Porro utraque Irenæi tum adversus Florinum, tum adversus Blastum epistola eodem tempore scripta videtur. Quo vero anno, incertum. Cum tamen Eusebius utramque ad Commodi imperium et Eleutheri pontificatum referat, sub utriusque finem scriptam fuisse probabilius videtur.

60. De aliis, quas tum ad Victorem papam, tum ad alios scripsit Irenæus, epistolis de festo Paschatis, disseruimus in ejus Vita. Ex aliqua istarum epistolarum depromptum videtur, quod ex Irenæo citat auctor *Quæstionum et Resp. ad Orthod.* inter opera Justiniani, quæst. 115, non flectendum esse genu, neque Dominico die, neque 50 illis quæ sequuntur Pascha. Editum ab eodem Irenæo πρὸς Ἑλληνας λόγον συντομώτατον καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαϊότατον, περὶ ἐπιστήμης ἐπιγεγραμμένον, brevissimum et in primis necessarium librum, seu potius Sermonem, vel Orationem adversus Græcos, vel, ut vertunt alii, *adversus gentes*, qui *De scientia* inscribatur, memorat Eusebius ²⁶: cujus mentem perperam accepit, aliisque perperam accipiendi ansam dedit Hieronymus, dum ait in *Catalogo*, scriptum ab Irenæo *contra gentes volumen breve, et de disciplina aliud*: quasi opusculum contra gentes ab illo de disciplina seu scientia diversum fuisset. Meminit uterque alterius Irenæi Sermonis Marciano fratri nuncupati, qui demonstrationem continebat apostolicæ prædicationis, et libelli *Διαλέξεων διαφόρων, Variarum disputationum*, vel, ut vertit Hieronymus, *Variorum tractatum*, in quo Epistolæ ad Hebræos et Sapientiæ Salomonis mentionem faciebat, et quasdam sententias ex istis libris adducebat. Quis vero esset auctoris in his omnibus opusculis seu libris scopus, quodve consilium, ta-

centibus veteribus, dici non potest: soli sagacissimo Dodwello dicere licet, qui plura de iis pro more disputat, nec verbis et conjecturis parcit; sed Dodwellianæ conjecturæ sunt, quas qui legerit, miratur et disertatorem multa dixisse ut nihil diceret, lectorem vero multa legisse ut nihil disceret. Pollicitus est Irenæus ²⁷, nec semel, Marcionem speciatim se confutaturum, hujusque promissi meminit Eusebius ²⁸. At liberatam ab Irenæo fidem satis significat idem Eusebius ²⁹, cum eum recenset inter illos qui Marcionem egregiis operibus confutarunt. Citat Maximus abbas et confessor ³⁰ quosdam Irenæi episcopi Lugdunensis *Sermones de Fide*, ad Demetrium Viennensem diaconum, quorum etiam initium et sententias aliquas Græce refert. Aliud fragmentum ex sermone *ad Demetrium* edidit Feuardenius, sed Latine duntaxat: quod quidem a N. Fabro accepisse se dicit; sed unde hic acceperit, dicere omisit. Si Græca adessent, emendatius forte prodire posset. At cum ejusmodi sermones Eusebio et Hieronymo ignoti fuerint, dubium est an genuini sint Irenæi fetus. Paulo aliter sentiendum puto de iis quæ Irenæo tribuit [CVI] verbis Oecumenius in *Comment. ad I Petri Epist. cap. III*. Haud dubitem quin deprompta sint ex celebri Lugdunensium et Viennensium de martyribus suis epistola, quam ab Irenæo ipso scriptam fuisse valde probabile esse diximus, confirmatque is Oecumenii locus. Hic enim ea desumpsisse se dicit ex iis quæ scripsit Irenæus *Περὶ Σάγκτου καὶ Βλανδίνης, De Sancto et Blandina*; non quidem verbo ad verbum, sed compendium verborum faciens: ὡς δὲ διὰ βραχέων παραθέσθαι ἔστι ταῦτα. Et revera quæ ibi de Sancto et Blandina recitat Oecumenius, ad ea quæ in citata Lugdunensium epistola referuntur, satis quadrant: adeo ut aliunde accipi potuisse non videantur.

61. Explicatam ab Irenæo Joannis Apocalypsin tradit Hieronymus in *Catalogo* ³¹: *quam, inquit, interpretantur Justinus Martyr et Irenæus*. Hinc tamen colligi posse non puto integros ab Irenæo editos fuisse *Commentarios in Apocalypsin*; nec ea Hieronymi mens fuisse videtur. Respiciebat Hieronymus ad varia Apocalypseos loca, quæ in suis quinque libris explicat Irenæus, et præsertim in quinto, sub cuius finem de millenario Christi regno, et de Antichristo disserens, plura sacri hujusce libri testimonia interpretatur, et ad institutum accommodat. Quidam, Photio teste ³², Irenæo ascribebant librum cui titulus, *De Universo* seu *De substantia mundi*. Sed Cæii presbyteri Romani, et Irenæi discipuli, opus esse verisimilius est. De aliis quæ ad calcem edidimus Irenæi fragmentis, proprio loco diximus. Hæc sunt quæ de tanti viri scriptis dicenda nobis erant. Jam de variis doctrinæ ejus capitibus sermo instituendus est.

²⁴ De præscr., c. 55. ²⁵ Ep. 1. ²⁶ Lib. v, c. 26. ²⁷ Lib. 1, cap. 27, n. 4, et lib. III, c. 12, n. 13. ²⁸ Lib. v, c. 8. ²⁹ Lib. IV, cap. 25. ³⁰ T. II, p. 152. ³¹ C. 19. ³² Cod. 48.

DISSERTATIO TERTIA.

DE IRENÆI DOCTRINA.

1. Solius supremi numinis est nec fallere posse : mortalium omnium, nisi singulari Dei beneficio, solis scriptoribus sacris concesso, eximantur, ea est sors et conditio, ut eos a vero devios error interdum decipiat. Nullum igitur opus adeo castigatum, numerisque omnibus absolutum, quin nævis quibusdam inspergatur, pluribus aut paucioribus, majoribusque vel minoribus, pro majori aut minori scriptoris diligentia et eruditione. Neutra quidem Irenæo defuit ; ita tamen sibi semper non cavet, ut aliquando non offenderit, sed plerumque levius ; sicubi vero paulo gravius, eo magis error condonandus, quo nondum satis ad liquidum exploratis certis quibusdam doctrinæ Christianæ capitibus, vix fieri poterat ut attentioribus etiam animis nebulas non offunderent præconceptæ quædam ac communes priorum sæculorum opiniones. Ut vero excusandus non est Irenæus, ubi lapsus est ; sic nec temere culpandus, ubi culpa vacat, nec aliena ei affingenda dogmata quæ respuit. Sunt enim homines, quibus omnia auctorum dicta excusanda videntur ; sunt et alii qui infesto dente carpunt quidquid minus intelligunt ; sunt alii denique qui apud veteres Ecclesiæ Patres videre se putant quod videre cupiunt, ut erroris consortes habeant. Ne ad eosdem scopulos appellamus, visum est præcipua quæque doctrinæ Irenæi capita, quam breviter fieri poterit, percurrere ; et si quid lapsus est, id adnotare ; si quid vero alienum affingitur, id ab eo depellere.

2. Observat Photius, in aliquibus Irenæi scriptis ecclesiasticorum dogmatum certam veritatem spuris rationibus fucari. Sic saltem Græca hæc interpretor : *Εἰ καὶ ἐν τισὶν αὐτῶν (συγγραμμάτων καὶ ἐπιστολῶν) ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικά δόγματα ἀληθείας ἀκρίβεια νόθοις λογισμοῖς κινδυνεύεται.* In quæ Irenæi scripta scriptorumque loca digitorum intenderit Photius incertum. Sed si is sit Photii verborum sensus, infirma interdum argumenta, ad probandas certas fidei veritates, ab Irenæo adhiberi, levissimum vitii genus est, omnibus fere scriptoribus commune, quodque eo difficilius cavere quis potest, quo adversarios studiosius insectatur, ac omnigenis argumentis obruere nititur. Quis enim auctor tantum valeat, ut ea omnia, quibus adversarios refellit, argumenta, totidem demonstrationes sint ? Vix fieri potest quin, si præsertim de una et eadem re multa sint, alia aliis efficaciora vel

A infirmiora sint. Deinde ut de rationum quarumcunque pondere et efficacia iudicium feramus, æquitatis ratio postulat, ut ad id attendamus in quod potissimum intendebat auctor. Si quidem plures Irenæi ratiocinationes in seipsis et a scopo auctoris præcisæ spectentur, infirmæ videbuntur ; secus vero si consilii ejus habeatur ratio. Quia in apertis Scripturarum verbis nulla erant vanissimis hæreticorum dogmatibus præsidia, alia sibi in parabolis et allegoriis, quas pro libito interpretabantur, comparare sibi studebant. Cassa et futilia esse merito contendit Irenæus. Nam, inquit ³³, *parabolæ debent non ambiguis adaptari.* Absurdissimum quippe est ea quæ non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque prout vult adinvenit. Ne tamen hoc, infirmo licet, præsidio gloriarentur hæretici, fucumque facerent imperitis, id sibi libro quarto præsertim probandum suscipit, desperatam eorum causam parabolis nihil juvari, et si quid valeat id argumenti genus, totum in pravorum dogmatum ruinam cedere. Quisquis ergo queritur, ea interdum a parabolis et allegoriis ad probandas fidei veritates argumenta ab Irenæo duci, quæ parum roboris habere videntur, meminerit et S. doctorem non nescium fuisse quid quantumque valerent ejusmodi argumenta secundum se spectata ; ab eo tamen pro jure suo usurpari, quia usurpandi exemplum primi dederant ii quos refellebat. Unde argumenta erant velut ad hominem, et ex adversariorum principiis et confesso petita, quæ efficaciam ab iis ipsis sortiebantur. Ex quo enim parabolis et allegoriis utebantur adversus Catholicos, eo minus argumentorum inde petitorum pondus declinare poterant, quo iis ad dirimendam litem sibi utendum esse primi censuerant. Id si advertisset Gallasius, ab insulsa et inepta censura temperasset, qua Irenæum vexat, quod hac Christi parabola : *Propterea omnis scriba doctus in regno cælorum similis est homini patrifamilias, [CVII] qui profert de thesauro suo nova et vetera* ³⁴, utatur ut probet, unum et eundem Deum utriusque Testamenti auctorem esse. Nam præterquam quod Irenæi ³⁵ expositionem secuti sunt Chrysostomus, Theophylactus, Hilarius, Hieronymus et alii plures, ut recte adnotat Fenardentius ; ut forte adversus alios hæreticos non valuisset ejusmodi argumentum, maxime valebat adversus Valentinianos,

³³ Iren., lib. II, c. 27, n. 1. ³⁴ Matth. XIII, 52. ³⁵ Lib. IV, c. 9, n. 1.

qui e parabolis efficacia peti posse censebant : A ad quos proinde retundendos sufficiebat parabolam eo sensu explicari, qui cum Christi verbis et instituto non pugnaret. Añia esse clariora Christi dicta, e quibus argumenta duci poterant, probe sciebat Irenæus ; sed hæc libro quinto reservabat, ut ipse profiteretur initio hujus libri et in fine quarti. Idem dici velim de variis numerorum copulationibus, quibus interdum plus æquo delectari videtur auctor noster. Ejusmodi quidem argutias fastidivit posterior ætas ; non ita vero ea, qua scripsit Irenæus, et hujus mores nostris metiri sana ratio non sinit. Allegoricum hoc philosophandi genus, a Pythagoricis et Platonice acceptum, maximo apud ethnicos, imo et Judæos ipsos, in pretio erat : ad quod conformare sese antiquos Patres necesse fuit, tum ut superbos animos sibi facilius conciliarent, semel persuasos Christianam religionem a recta philosophandi ratione non abhorreere ; tum ut eos propriis mucronibus, ubi sese occasio daret, configerent. Et id quidem ab Irenæo, eo potiori jure usurpatum, quo Gnostici, ut alibi ostendi, Pythagoræorum Platoniceque principiis imbuti, plurimum numeris tribuerent, et in variis eorum copulationibus haud exiguum causæ suæ præsidium constituerent. Ad quorum proinde philosophemata eo se consilio componit, ut ea in aucto-

rum ipsorum caput retorqueat. Quare quid et quantum valeant ejusmodi rationes, ut æqua lance pensitetur, proponentis ætas, scopus, adversarii, ac litigantium hypothesis præ oculis semper haberi debet : ad quæ quisquis æquus attenderit, fateri non dubitabit id egisse SS. Patres quod in iis temporum disputationumque circumstantiis recta ratio ab iis exigebat. Sed quam parum tribueret Irenæus ejusmodi numerorum rationibus et copulationibus, luculenter patet ex iis quæ lib. II, cap. 25 et 26, disserit. Ibi enim ex professo probat, Dei opera, res divinas, rationem, ac veritatis argumenta ad numeros exigere non debere ; sed potius numeros ad res divinas, rationem et veritatis argumenta exigendos esse ; curiosamque illam numerorum inquisitionem, et ex iis ducta argumenta infirma esse ac plerumque vana et periculosa. Non tamen hactenus dictis negaverim, quin apud Irenæum spurix quædam occurrant rationes, quibus revera ecclesiasticorum dogmatum veritas fucetur potius quam illustretur ; quales sunt eæ quas a Christi ætate, et millenario regno petit ; sed iis et aliis quibusdam paucis exceptis, cæteris omnibus si æquitatis ponderibus examinentur, et ad auctoris scopum atque consilium exigantur, pretium constabit et robur. Sed quid et quantum ex ejus doctrina juvari possit catholica fides, jam videamus.

ARTICULUS PRIMUS.

De Scripturarum sacrarum divinitate, canone et versionibus.

3. Scripturas sacras Deum ipsum auctorem habere, ejusque Spiritu afflante exaratas esse, tam aperte tamque frequenter profitetur Irenæus ⁶⁶, ut id observare operam fere ludere sit. *Scripturæ*, inquit, *perfectæ sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu ejus dictæ*. Et ne diutius quam par sit immorer in re tam manifesta, totus est Irenæus libro tertio et quarto, ut probet unum et eundem Deum et Patrem, utriusque Testamenti, Novi videlicet et Veteris, auctorem esse ; ipsoque, nec alio, per Verbum et Spiritum suum scriptoribus sacris, tum prophetis, tum apostolis et evangelistis afflante, ea omnia quæ in canonem retulit Ecclesia, exarata fuisse.

4. Sed quam late Irenæo pateret sacer hic canon, quosve libros complecteretur, haud ita facile dictu est. Certum quidem est sequentes Veteris Testamenti libros velut sacros et canonicos a S. Doctore

haberi, et plura ex iis, tanquam ex libris divinæ auctoritatis, allegari : Pentateuchum Moysis, Josue, Judices ; libros quatuor Regum ; Psalmos, Proverbia Salomonis ; prophetias Isaiaë, Jeremiaë Ezechielis, Danielis, Oseæ, Joelis, Amos, Jonæ, Michææ, Habacuc, Zachariæ et Malachiaë. Quæ ex iis libris testimonia proferat, demonstrat Index locorum Scripturæ sacræ a nobis concinnatus, ad calcem hujus operis. Hoc semel tanquam ex Isaiaë, multoties vero tanquam ex Jeremiaë prophetia depromptum allegat : *Et commemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepultionis : et descendit ad eos evangelizare salutem, quæ est ab eo, ut salvaret eos*. Idem allegavit et Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone*, velut ex Jeremia, conquestus insuper, Judæos, odio Christianorum, sententiam hanc et plures alias e sacris Bibliis erasisse. Ex quibus colligitur eam

⁶⁶ Lib. II, c. 18, n. 2

tunc in quibusdam Bibliorum Christianorum codicibus exstitisse, sed paucissimis; vix enim alios, præter Justinum et Irenæum reperias, a quibus citetur. Jam nullibi librorum sacrorum occurrit. Quin Jeremiæ *Threnos* seu *Lamentationes* inter canonicas Scripturas recensuerit Irenæus, dubitari non potest. Ut enim ex iisdem Scripturis probet, Christum Filium Dei, et salutem, et Salvatorem, et salutare vere et dici, et esse, verba hæc *Thren.* iv, 20: *Spiritus faciei nostræ Christus Dominus*, inter alia e libris sacris petita profert, non nominato tamen libro e quo petuntur, sed generatim duntaxat indicata, ut sæpe solet, Scriptura, hoc verbo, *inquit. Spiritus enim, inquit, faciei nostræ Christus Dominus.* Idem dicendum de Baruchi libro, quem ut propheticum et sacrum laudat, non tamen sub Baruchi, sed vel sub generali prophetæ, vel sub Jeremiæ nomine. Libro iv, cap 20, n. 4, probans, unum esse Deum, qui Verbo et Sapientia fecit et aptavit omnia, qui secundum magnitudinem quidem ignotus est omnibus qui ab eo facti sunt, secundum dilectionem autem cognoscitur semper per eum per quem constituit omnia; scilicet per Verbum ejus, Dominum nostrum Jesum Christum, qui novissimis temporibus homo in hominibus factus est, ut finem conjungeret principio, id est hominem Deo; ait: *Et propterea prophetæ, ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, prædicaverunt ejus secundum carnem adventum, per quem [CVIII] commistio et communio Dei et hominis secundum placitum Patris facta est, ab initio prænuntiante Verbo Dei, quoniam videbitur Deus ab hominibus, et conversabitur cum eis super terram, etc.* Quibus postremis verbis manifeste alludit ad ea Baruch. iii, 38: *Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Sed libro v, cap. 35, n. 4, finem capitis quarti et totum caput quintum ejusdem Baruch clare et ipsis verbis refert, velut ex Jeremia propheta: *Significavit, inquit, Jeremias propheta, Circumspice, dicens, ad orientem Hierusalem, et vide lætitiã, etc.* Ex qua Irenæi aliorumque Patrum citatione libri Baruch, canonicam ejus auctoritatem recte omnino colligit Feuarden- tium in notis ad hunc Irenæi locum. Ecce tamen, in Feuarden- tium insurgit cl. Grabius in notis suis, eumque hallucinari graviter pronuntiat. *Quis enim nescit, inquit, apocrypha scripta subinde a Patribus allegari?* Hocque apophthegmate contentus adversarium prostratum iri confidit. Ergone quia apocrypha scripta subinde a Patribus allegantur, statim pronuntiantium, eum hallucinari, qui ex eorum citatione colliget librum aliquem canonicum esse? Si ita sit, jam adversus Grabium prodeat impius aliquis, qui aliquod e quatuor Evangeliiis, vel aliquas ex Epistolis Pauli, aliorumve apostolorum, ex albo Scripturarum expungat; quo argumento hunc confutabit vir clarissimus? An ex continua Patrum et Conciliorum citatione probare se posse putabit, sacra hæc scripta ab omnibus Ecclesiis, aut maxima sal-

tem Ecclesiarum, earumque insigniorum parte, tanquam canonica habita semper fuisse? Invictum quidem cæteris est argumentum, sed Grabio prorsus infirmum et inutile. Nam statim occurret impius, hacque unica Grabiana responsione, *apocrypha scripta subinde a Patribus allegari*, totam vim argumenti facile infringet, Grabiumque ipsum ad incitas rediget. Non igitur ex eo quod quidam Patres apocrypha interdum scripta allegaverint, eorum illico elevanda fides est, cum librum aliquem velut canonicum citant. Si quidem tot et tanti, tam diu, tamque continuata serie apocryphum quoddam scriptum citarent, quanti, quamque diu librum canonicum allegant, premeret forte Grabiana difficultas. At multum abest ut paria sint utrinque momenta. Qui librum apocryphum velut sacrum citarunt, pauci sunt, nec obtinuit eorum sententia; imo potius, majori Ecclesiarum parte prævalente, successu temporis prorsus obsolevit. E contrario vero dum liber aliquis, quem sacrum deinceps agnovit Ecclesia, a Patribus allegatus est, quamvis initio dubitarent multi, quia paulo obscurior erat ea de re traditio apostolica; ea tamen, successu temporis, accuratiori rei examine, consultisque iis Ecclesiis, in quibus notissima erat et continuata episcoporum successio ab apostolis, patrefacta, demum ad liquidum explorata veritate, calculum veteribus adjecit universa Ecclesia. Tam immensum tamque apertum discrimen facile animadvertere potuisset Grabius, nisi anticipatæ Calvinianorum Lutheranorumque opiniones fucum fecissent. Sed de vana ejus objectiuncula, toties a Catholicis contrita, jam satis. Id tantum, ut ad Irenæum revertar, addiderim: si Baruchi prophetiam sub Jeremiæ nomine laudaverit, non solum ita laudavisse. Eodem quippe modo allegavere Clemens Alexandrinus lib. 1 *Pædag.*, c. 2, et lib. ii, c. 3; Cyprianus, lib. ii *Testimon. ad Quirin.* et in lib. *De oratione Domin.*; Eusebius, in libris *De demonst. evang.*; Basilus, lib. iv *cont. Eunom.*, et alii tum Græci, tum Latini. Ratio omnibus nota est, quia nimirum Baruch Jeremiæ discipulus fuit, illiusque prophetia magistri libro juncta erat.

5. Librorum Tobix, Judith, Esther, Paralipomenon, Ecclesiastæ, Cantici canticorum, Ecclesiastici, Job, Abdiæ, Nahum, Sophoniæ, Aggæi, et Machabæorum, nusquam, nisi me fallit memoria, in iis qui exstant Irenæi libris, occurrit mentio. Tobiam tamen jam tum in pluribus Ecclesiis inter prophetas eodem jure locum habuisse, quo Moysen, Jesum Nave, Amos, Habacuc, Joel, Zachariam, Isaiam, Ezechielem, Jeremiam, Danielem, Aggæum, Michæam, Nahum, Esdram et Sophoniam, ex eo colligi posse videtur, quod Irenæus, libro i, cap. 30, Sethianorum et Ophitarum deliria describens, ait n. 10, sic eos inter septem Angelos mundi rectores, prophetas partitos fuisse, qui illorum nomine et afflatu vaticinia funderent, ut suo *Elozi Tobiam et Aggæum* ascriberent. Susannæ et Belis historias,

quales Danielis cap. xiii et xiv referuntur, non tantum in suis Bibliorum codicibus descriptas legit Irenæus, sed et ut certas et indubitatas, sacras et canonicas, ac a Daniele propheta scriptas agnoscit, et citat lib. iv, c. 5, n. 2, et cap. 26, n. 3. Observat Eusebius³⁷, Irenæum in eo quem scripserat libello *Διαλέξεων διαφόρων*, Epistolæ ad Hebræos et Sapientiae Salomonis mentionem fecisse. Et antea de libris *Contra hæreses* agens, ait³⁸: Καὶ ῥητοῖς δέ τισιν ἐκ τῆς Σολομῶντος Σοφίας κέχρηται, μονοουχ φάσκων· Ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἐγγύς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. *Utitur etiam sententiis ex Salomonis Sapientia depromptis, ita fere dicens: Visio Dei parit incorruptionem, incorruptio autem proximos Deo facit.* Qua quidem Sapientiae sententia, prout hic allegatur ab Eusebio, utitur Irenæus libro iv, cap. 38, n. 3, ita tamen, ut neque librum nominatim citet, nec verbotenus indicet e Scriptura petitam esse: imo Sapientiae verba sic propria sibi faciat, ut partim sensum, partim ipsa verba referat. Nam Sap. vi, 18, 19, quem locum præ oculis habebat Irenæus, non legitur: Ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας, etc., sed, προσοχὴ δὲ νόμων, βεβαίωσις ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἐγγύς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. *Custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est; incorruptio autem facit esse proximum Deo.* Quatuor Esdræ libros agnovisse videtur S. doctor; nec enim alio ex fonte, quam ex libri iv, cap. 14, hausta videntur quæ de corruptis tempore captivitatis Babylonicæ sacris codicibus, et postea ab Esdra, Deo aspirante, instauratis, scribit lib. iii, c. 21, n. 2. Hæc de Veteris Testamenti libris ab Irenæo memoratis et citatis.

6. Quod attinet ad sacros Novi Testamenti codices, quid de quatuor Evangeliiis sentiat, ab initio libri tertii³⁹ statim aperit. Posquam ostendit evangelistas jam indutos supervenientis Spiritus sancti virtutem ex alto, ac de omnibus adimpletos, et habentes perfectam agnitionem, ad scribendum Evangelium mentem appulisse, addit: *Ita Matthæus in Hebræis ipsorum lingua Scripturam edidit Evangelii, cum Petrus et Paulus Romæ evangelizarent, et fundarent Ecclesiam. Post vero horum excessum, Marcus discipulus et interpret Petri, et ipse quæ a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit. Et Lucas [CLIX] autem sectator Pauli, quod ab illo prædicabatur Evangelium, in libro condidit. Postea et Joannes discipulus Domini, qui et supra pectus ejus recumbat, et ipse edidit Evangelium, Ephesi Asiæ commorans.* Plures in his verbis occurrunt difficultates, quas cum expendimus in notis ad hunc locum, illuc lectorem remittere satius est, quam hic diutius delinere. Adeo vero de numero quatuor Evangeliorum constabat Irenæo⁴⁰, ut, secundum ipsum, neque plura numero quam hæc sunt, neque rursus pauciora capiat esse Evangelia.

A Quæ tamen verba non ita urgenda sunt, quasi sic necesse fuerit quatuor esse Evangelia, ut huic numero Deus nihil addere aut detrudere potuerit. Non is est S. doctoris sensus; id tantum vult, sapientissima Dei providentia constitutum, ut quatuor essent Evangelia, nec plura, nec pauciora. Cujus quidem providentiæ multas affert rationes, petitas a quatuor mundi regionibus et cardinibus, quatuor ventis principalibus, quatuor præcipuis, quibus ædificium quodque fulcitur, columnis, quatuor Ezechielis animalibus, etc., mysticas certe rationes, non demonstrationes, quibus probare contendat rem ita fieri debuisse, nec aliter potuisse (tam absurda cogitatio mentem Irenæi subire nusquam potuit), sed quibus rem jam factam explicet, ostendatque sapientissimo Dei consilio ordinatam fuisse. Eo autem vergebat tota Irenæi oratio, ut insanam Gnosticorum audaciam castigaret, qui Evangeliorum numerum, nulla habita ratione Dei consiliorum, quorum sapientiam tam multa probant, arbitrio suo augebant vel minuebant. *His igitur sic se habentibus, inquit⁴¹, vani omnes, et indocti, et insuper audaces, qui frustrantur speciem Evangelii, et vel plures quam dictæ sunt vel rursus pauciores inferunt personas Evangelii; quidam, ut plus videantur, quam est veritatis adinvenisse; quidam vero, ut reprobent dispositiones Dei.* Vanos etiam et indoctos dicere liceat eos qui, ut Gallasius et Scultetus, Irenæi mentem ne minimum quidem assecuti, quas de numero Evangeliorum mysticas profert rationes, ceu futes et infirmas aspernantur. Næ! fastidii delicatissimi homines, quos ejus rei satietas cepit, quæ Anastasio Sinaïtæ⁴², Germano Constantinopolitano⁴³, Hieronymo⁴⁴, aliisque pluribus adeo probata fuit, ut primi totum hunc Irenæi locum exscripserint, cæteri rationes amplexi fuerint. Præstat, ut Irenæi verbis utar, cum hujusmodi idiotis religiosis desipere, quam cum blasphemis et impudentibus sophistis sapere.

7. De aliis Novi Testamenti partibus hæc tantum observanda veniunt, in omnibus, quæ exstant, Irenæi scriptis nullam Epistolæ D. Pauli ad Philemonem mentionem occurrere; quod non adeo mirum, quia totum hujus Epistolæ argumentum nihil ad Irenæi scopum faciebat. Ad Epistolam vero ad Hebræos interdum alludit, nec ipsa tamen, nec auctore ejus nominatim citatis⁴⁵. Sic lib. ii, cap. 50, n. 9, ait, solum Deum Patrem omnia fecisse *Verbo virtutis suæ*; quibus alludit ad illud Hebr. i, 3, *portans omnia Verbo virtutis suæ.* Et lib. iv, c. 11, n. 4, dicit *munditias exteriores Legis in figuram futurorum traditas fuisse, velut umbræ cujusdam descriptionem faciente Lege*: quæ desumpta videntur ex illo Hebr. x, 1: *Umbram habens Lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Nec

³⁷ Lib. v, c. 2, 6. ³⁸ Ibid., c. 8. ³⁹ C. 1, n. 1. ⁴⁰ Ibid., c. 11, n. 7. ⁴¹ Ibid., n. 8. ⁴² Q. 144.

⁴³ Theor. rerum Eccles., tom. II Auctar Bibliot. PP. ⁴⁴ Prol. in Matth. ⁴⁵ Cap. vii, 14.

aliter citat epistolas Catholicas Jacobi et Judæ, et secundam Petri, nisi verba quædam suis inserendo, tacendo locum et auctorem unde deprompta sunt, ut ei constabit qui loca in Indice designata consulere dignabitur. Secus dicendum de epistola secunda Joannis, quam ut epistolam Joannis discipuli Domini agnoscit et allegat lib. i, c. 16, n. 3, et lib. iii, c. 16, n. 8. Apocalypsim etiam Joanni discipulo Domini nominatim ascribit, et sub ejus nomine citat lib. iv, c. 20, n. 11, lib. v, c. 35, n. 2, et alibi. Illud etiam non omittendum, quod Hermæ Pastorem velut Canonicam Scripturam laudet Irenæus lib. iv, c. 20, n. 2. Bene ergo, inquit, pronuntiavit scriptura, quæ dicit: Primo omnium crede, quoniam unus est Deus, etc., quæ verba desumuntur ex lib. ii Pastoris, Mand. i. Sed eodem modo citavere plures alii Patres Græci, quorum testimonia collegit doctissimus Cotelerius, librisque Pastoris a se editis præmisit. Latinis vero tanti non fuit iste Hermæ Pastor: unde postea ab omnibus Ecclesiis e numero librorum sacrorum expunctus est.

8. Inter omnes, quibus usa est Ecclesia, sacræ Scripturæ versiones, nulla Irenæo venerabilior visa est ea quæ dicitur Septuaginta Interpretum. Hanc ipsi fonti Hebræo auctoritate pene parem existimavit, utpote quam per aspirationem Dei factam credidit. In eam vero sententiam abiit, quod Septuaginta, qui dicuntur, Interpretes, quasi prophetas habuerit, qui afflante atque dirigente Spiritu sancto versionem suam concinnaverint. Censet igitur Irenæus, Ptolemæum Lagi filium, cum eam, quam Alexandria construxerat, bibliothecam omnigenis codicibus ornare in votis haberet, misisse legatos qui a Hierosolymitis tum Scripturas eorum, tum Hebraici et Græci sermonis peritos exposcerent, qui easdem ex Hebræo in Græcum converterent. Hierosolymitæ, qui tum Macedonibus parebant, regi morem gerentes, delectos septuaginta seniores, Scripturarum et utriusque linguæ peritiores, mittunt. Veritus Ptolemæus ne interpretes ex compacto Scripturarum arcana prodere nolentes, fucum spuria et adulterina interpretatione facerent, separans eos ab invicem, jussit omnes eandem interpretari Scripturam; et hoc in omnibus libris fecit; id est, jussit ut omnes simul eundem Scripturæ librum interpretarentur. Convenientibus autem ipsis in unum apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ creditæ sunt, omnibus eadem, et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem: uti et præsentis gentes cognoscerent, quoniam per aspirationem Dei interpretatæ sunt Scripturæ. Ut autem res habeat fidem, addit Irenæus nihil mirum esse, si idem Deus qui olim Esdræ Scripturas sacras instauranti aspiravit, aspiraverit et LXX Interpretibus eisdem in Græcum sermonem convertentibus. Corruptis siquidem Babylonice captivitatis tempore Scripturis, Deum,

ea demum soluta, Judæisque in patriam reducibus, temporibus Artaxerxis Persarum regis, inspirasse Esdræ sacerdoti tribus Levi veterum prophetarum sermones omnes instaurare, et restituere populo eam legem, quæ data est per Moysen. Ex quibus omnibus concludit (qui scopus erat), vere impuderos et audaces esse hæreticos, qui ut hæresim suam Scripturarum auctoritate muniant, alias, præter antiquissimam illam, quæ miris adeo modis facta est, Scripturæ interpretationes proferre audent: apostolos enim, hæreticis omnibus vetustiores, consonare prædictæ interpretationi, et interpretationem consonare [CX] apostolorum traditioni; cum hi prophetica omnia ita annuntiaverint, quemadmodum Seniorum interpretatio continet. Sic argumentabatur Irenæus, ut probaret hæc Isaia verba ⁴⁴, Ecce virgo concipiet et pariet filium, a Theodotione et Aquila corrupta esse, dum vocem עלמה, Virgo, verterunt νεανίς, adolescentula; ne scilicet ex eo Isaia loco inferretur Christum ex Virgine natum esse.

9. Vulgatam versionis LXX Interpretum historiam hic examinare nostri non est instituti: cum maxime id actum sit a pluribus, iisque doctissimis hominibus. Pauca duntaxat circa Irenæi nostri narrationem observare sufficiat. Primo non Irenæum solum tanti fecisse versionem LXX Interpretum: eodem in honore fuit apud omnes quatuor priorum sæculorum Patres, apud quos obtinuerat ea sententia, Interpretes prophetarum vices et officia peregrisse. Fons autem ex quo profluxit communis ea veterum existimatio, fuit Aristææ historia, sive vera, sive falsa; testis, ut ipse credi amat, oculati, quam Josephus lib. xii Antiquitatum, cap. 2, et Philo lib. ii De vita Mosis, compendio retulerunt, quamque omnes tum veteres Judæi, tum priores Christiani unanimi consensu receperunt; tum pervagata opinio, Septuaginta Interpretes in totidem cellulis a Ptolemæo inclusos, sic a Deo inspiratos fuisse, ut collatis inter se versionibus singulis, omnes in iisdem sententiis, verbis et nominibus convenisse reperti fuerint. Hujus quidem circumstantiæ non meminit Aristæas: primus ante Irenæum meminit Justinus Martyr in Exhortatione ad gentes; uterque vero traditam accepit partim a Philone, partim a cæteris Judæis, quibus Aristææ historiam novis miraculis ornare placuit. 2. Ptolemæum illum, quo regnante atque jubente, ex Hebræo in Græcum sermonem conversæ sunt Scripturæ, fuisse, ex Irenæi sententia, non Philadelphum, ut sentiunt Aristæas, Josephus, Philo, Tertullianus in Apologetico, et alii plerique e Patribus, sed Lagi filium; quæ et eadem sententia fuit Clementis Alexandrini lib. i Strom., pag. 341 et seqq. Gravibus quidem hæc premitur difficultatibus, vixque ac ne vix quidem cum historia Aristææ, ubi huic semel sua constiterit auctoritas, conciliari poterit. Conciliare tamen utcunque student, qui Anatolio episcopo Laodicæno duce, cujus fragmentum recitat Euse-

lius lib. VII *Hist.*, c. 32, putant, versionem LXX Interpretum, si non factam, saltem decretam fuisse, legationemque ad Judæos, comparandorum sacrorum codicum causa, missam eo tempore, quo Ptolemæus filius Lagi Philadelphum filium in regni societatem asciverat; adeo ut utrique ascribi potuerit. Sed vereor ut hanc conciliandi rationem admittat Aristæus. Nodum, meo quidem iudicio secant, qui excussa auctoritate Aristæi illius, censent, ut certum sit Scripturas Ptolemæo sive Lagi, sive Philadelpho, forte etiam utroque regnante atque jubente, in Græcum conversas fuisse a selectis quibusdam peritisque Judæis, cætera omnia ab Aristæa, Judæo Hellenista, aliisque recentioribus Judæis, pro gentis genio, ut res admirationem haberet, conficta fuisse. Sed hæc ad criticos remittimus: satis est nobis si vanæ credulitatis argui non possit Irenæus; utpote qui sententiam amplexus fuerit, quam suo tempore, re nondum ad criticæ leges exacta, Christiani omnes eo fidentius tuebantur, quo Judæis tunc temporis versioni LXX Interpretum, quæ Ecclesiæ Christianæ arma contra eos ministrabat, maligne detrahentibus, sanctis Patribus in suspicionem venire non poterat Aristæi librum a Judæo fuisse confictum. 3° Non modicam apud Christianos auctoritatem versioni τῶν O' conciliavit ea persuasio, Christum; Dominum in citandis Veteris Instrumenti testimoniis, neglecto Hebraico textu, solius dictæ versionis rationem habuisse. Sic quidem sensere plures e Patribus: non tamen Irenæus. Saltem id e verbis ejus erui posse non putem, ut in notis ad hunc locum ostendi. Ex eo tantum auctoritatem huic versioni conciliare videtur (quod genuinum auctoritatis ejus fundamentum est), quod in omnibus, quæ protulerunt apostoli, Veteris Instrumenti testimoniis, nihil occurrat quod versioni τῶν O' repugnet: imo consonent apostolica omnia prædictæ interpretationi, et interpretatio consonet apostolicæ prædicationi; propheticaque omnia ita annuntiaverint apostoli, quemadmodum Seniorum interpretatio continet. Quod quidem argumentum ut valeat, necesse non est ea omnia, quæ ab apostolis prolata sunt, testimonia Græcis τῶν O' respondere; sed horum satis probata manet sinceritas et fides, si cum apostolicis quoad sensum convenient. 4° Sentire videtur Irenæus, non Pentateuchum duntaxat, sed et canonicas omnes Judæorum Scripturas in Græcum sermonem, Ptolemæi regis jussu, conversas fuisse. Utitur enim semper voce indefinita, *Scripturas*, nec quidquam addit quod eam ad Pentateuchum coerceat. Imo quod scribit, tum Ptolemæum petiisse a Hierosolymitis interpretatas habere Scripturas eorum; tum eundem separatis ab invicem interpretibus jussisse, ut omnes eandem interpretarentur Scripturam; hocque in omnibus libris fecisse: satis indicat libros omnes, qui Judæis sacri essent, conversos fuisse. Cum enim existimaret Irenæus, Ptolemæum bibliothecam suam omnium hominum dignis conscriptio-

nibus ornare cupiisse, credere consequenter debuit, neglecta ab eo non fuisse prophetarum oracula; dignas certe conscriptiones, quæ et ipsæ bibliothecam regiam ornarent. Denique si, Irenæo teste, prophetica omnia ita annuntiaverunt apostoli quemadmodum Seniorum interpretatio continet: ergo prophetica omnia, non solum Pentateuchum, interpretati sunt Seniores, ex auctoris nostri sententia, quæ et eadem fuit Justini martyris, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Origenis, et aliorum. 5° Demum, quod cum pluribus ex mox laudatis Patribus censet Irenæus, corruptas fuisse, tempore captivitatis Babylonicæ, Scripturas sacras, et ab Esdra postmodum aspirante Spiritu sancto instauratas, haustum videtur, ut jam dixi, ex apocrypho libro IV Esdræ, cap. 14, ubi narrat auctor, quinque viros, Esdra, quæ sibi revelata erant, dictante, plures scripsisse libros. Ut ut sit, ex verbis Irenæi inferri posse non putem, Scripturas tempore captivitatis prorsus interiisse. Non enim ait deperditas fuisse Scripturas, sed corruptas; nec easdem, Deo Esdræ afflante, de integro suscitatas in lucem iterum prodiisse; sed Deum inspirasse Esdræ sacerdoti, τῶν προγεγονότων προφήτων πάντα ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστήσαι τῷ λαῷ τῆς διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν, veterum prophetarum sermones omnes in ordinem digerere, et restituere populo eam legem quæ data est per Moysen. Id igitur vult duntaxat Irenæus, corruptas tum ignorantia, tum negligentia Judæorum Scripturas; ab Esdra, Deo inspirante, recensitas, [CXI] atque recognitas, a mendis quæ irrepserant, purgatas fuisse; confusosque et perturbato ordine jacentes prophetarum libros, in pristinum ordinem digestos fuisse, ac denique legem longa oblivione veluti sepultam, de novo promulgatam et propositam populo fuisse. Sic Irenæus a communi cæterorum Patrum atque interpretum sententia non recedit.

10. Duarum aliarum Veteris Testamenti versionum meminit eodem loco Irenæus, Theodotionis videlicet Ephesii, et Aquilæ Pontici, utriusque Judæi proselyti; sed obiter tantum, et occasione illius Isaïæ testimonii: *Ecce virgo concipiet*, quem ab illis corruptum prava interpretatione merito conqueritur. Et hinc accepta occasione, versionis LXX Interpretum fidem et auctoritatem commendat, eo modo quo diximus, eamque cæteris omnibus longe præfert. Hanc in citandis Veteris Testamenti locis plerumque sequitur. Si vero interdum ab ea discedere videatur, triplex hujus rei causa afferri potest: 1^a Quod aliquando non ex codice, sed ex memoria citet; idque ex eo patet quod eadem testimonia diversis in locis sæpe proferens, non tamen eodem modo semper scribat, sed hic verbis quibusdam aucta, illic decurtata, prout memoria suggerebat et occasio ferebat. 2^a Quod non omnes τῶν O' codices secum invicem in omnibus consentirent. Quanta inter eos codices, Origenis ætate, diversitas interesset, quamque desudandum Origeni fuerit, ut eos

secum invicem conciliaret, vel iis resectis quæ negligentia vel audacia librariorum perperam addita fuerant, vel iis additis quæ male ommissa fuerant, docet ipse l. xv *Commentar. in Matthæum*. Cum igitur non iidem essent ubique versionis τῶν Ὁ codices, non mirum si ea, quæ ex ea profert Irenæus, non semper cum nostris exacte conveniant. Qui enim supersunt nobis, pauciores numero sunt; longe plures Irenæi ætate circumferebantur, qui si adhuc exstarent, certius de iis, quibus usus est, iudicare possemus. 3^a Quod Latinus Irenæi interpretes ea, quæ S. doctor Scripturæ testimonia allegat, interdum vel minus accurate verterit, vel non ex ipso Græco verterit; sed labori parcens, prout ea in vulgatis Latinorum versionibus legebantur, Irenæi textui inseruerit. Eademque rationes valent, non pro Veteris duntaxat, sed et pro Novi Testamenti locis quæ citavit Irenæus. Nec enim ea semper ex codice protulit, sed interdum ex memoria; nec minor fuit inter Novi quam inter Veteris Testamenti codices diversitas, ut sæpe conquestus est Hieronymus, et satis patet ex iis omnibus Græcis, qui etiamnum supersunt: nec minor fuit in iis vertendis Irenæi interpretis incuria. Hæc ex eo potissimum deprehenditur, quod veterem vulgatam

A Italicam versionem ad verbum non raro sequatur, ut pluribus in locis observavi. Nihil vero necesse est moneam, tantam nusquam exstitisse varietatem inter omnes sive Veteris, sive Novi Testamenti codices, quibus usa est Ecclesia, quosque legit Irenæus, ut quidpiam dispendii pertulerit sensus: res ipsa per se loquitur, et ei qui loca omnia sive ab auctore nostro, sive a veteribus Patribus allegata cum hodiernis nostris sacræ Scripturæ exemplaribus conferre voluerit, palam illico fiet totum discrimen in verbis quibusdam, illæso semper manente sensu, hærere. Id tantum ex hæcenus dictis colligi velim, vix quidquam certi statui posse de iis, quibus usus est Irenæus, Novi præsertim Testamenti codicibus: adeo ut ex iis quæ allegat Scripturæ locis, ut quid certum et indubitatum concludi non possit, sic vel sic omnino habuisse Irenæi codices; sed ejusmodi argumenta sobrie proponenda sint, et intra conjecturarum limites manere debeant. Ad hæc si attendisset cl. Græbius, non ita fidenter pronuntiasset, hæc vel illa exstitisse in veteribus Ecclesiæ codicibus, vel ab iis abfuisse. Quisquis prudens est, et in lectione Patrum tantillum versatus, abstinet ab ejusmodi judiciis, ne temeritatis notam incurrat.

ARTICULUS II.

De Scripturarum perspicuitate et obscuritate.

11. Claras et perspicuas esse Scripturas sacras, earumque sensum cuilibet attento et studioso lectori facilem et obvium esse, vulgatus Protestantium error est, quem mirum, si Irenæo tantæ auctoritatis Patri non affinxissent. Hunc quamvis in notis suis paulo parcius insinuet cl. Græbius, in Indice generali ad vocem *Scriptura* sollicitius inculcat. *Scriptura sacra*, inquit, *omnia quæ scire debemus, aperte et citra parabolarum involucrum proponit. Judæis cum legitur, obscura et fabulæ similis, Christianis vero perspicua.* Sed si ea quæ ibi indicantur loca conferas, miraberis nihil minus, quam quod spondet Index, occurrere. Nec accuratior, ne dicam sincerior, fuit vir cl. in notula, quam lib. II, cap. 46, suæ editionis pag. 172 (nostræ vero cap. 27, n. 2, p. 155), subtexit. Nimirum occasione istorum Irenæi verborum: *Cum itaque universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia, in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etc.*, tam scite quam vere sic monuerat Fenardentius: *Non vult, ait, omnes Scripturas adeo apertas, et cuiusvis obvias esse, ut nulla sit in eis obscuritas; cum hoc alibi frequenter affirmet, etc. Sed eas ad hoc perspicue et constanter unum et solum Deum mundi creatorem et rectorem prædicare, ut nemo, qui*

C *his attenderit, ignorare possit.* Recte omnino, Subjungit vero Græbius: *Attamen præcedenti pagina aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus in Scripturis posita dicit universe, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, prout ibidem loquitur: id est, quæ Deus a nobis sciri, vel credi voluit.* Verum quidem est Irenæum initio capitis asserere, quædam esse aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita in Scripturis; sed hanc Irenæi propositionem universalem esse, hacque S. doctorem complecti voluisse ea omnia quæ Deus a nobis sciri, vel credi voluit, Græbii commentaria sunt cum ipso textu e diametro pugnantia. Nimirum postquam Irenæus capite præcedenti insanam Gnosticorum curiositatem redarguit, qui Scripturas temere scrutati, insulsisque de Deo rebusque divinis quæstionibus atque commentationibus delectati, vano scientiæ nomine superbius efferebantur: tum initio capitis sequentis (in quo demonstrandum sibi proponit, ex parabolis, quibus multiplex subesse potest sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in [CXII] Scripturis) subjungit, *sensum sanum, et qui sine periculo est, et religiosum, et amantem verum, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus,*

et subdidit nostræ scientiæ, hæc prompte meditari, et in ipsis proficere, diuturno studio facilem scientiam eorum efficientem. Quænam vero ea sint, quæ dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, statim indicat: Sunt autem hæc, addit, quæ ante oculos nostros occurrunt, et quæcunque aperte, et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis. An vero, quisquis ita loquitur, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus in Scripturis posita dicit universe, quæ dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ; id est, quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit? Lippis oculis Irenæum legerit, qui sic concludat. Id vult S. doctor, quædam esse, quorum investigationem permisit nobis Deus, quæque subdidit nostræ scientiæ; ea vero esse 1° Quæ ante oculos nostros occurrunt, res naturales videlicet; non certe ea omnia, quæ in Scripturis habentur, utpote quæ ante oculos nostros occurrere, nemo sanæ mentis dixerit. 2° Quæcunque aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis. Ut ergo quæcunque aperte et sine ambiguo posita sunt in Scripturis, scientiæ nostræ atque investigationi permiserit Deus; non hinc tamen, nisi puerili sophismate, concludi potest, ea omnia, quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit, aperte et sine ambiguo posita esse in Scripturis. Alias eodem jure concludi posset, ea omnia quæ Deus a nobis sciri, vel credi voluit, ante oculos nostros occurrere, id est sub conspectum nostrum cadere; alterum enim ab altero non separat Irenæus; quæ tamen conclusio absurdissima foret. Longe quippe diversæ sunt hæc propositiones: Quæcunque ante oculos nostros occurrunt, et aperte et sine ambiguo in Scripturis posita sunt, ea omnia dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ; et: Ea omnia quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis. Prima propositio Irenæi est; secunda Grabii solius, non certe S. doctoris.

12. Tantum abest hic dicat, ea omnia, quæ in Scripturis habentur, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita esse; quin potius, postquam ostendit ex parabolis obscuris clara et perspicua Scripturæ verba explicanda non esse, subjungit, stultum esse et absurdum, quæ non aperte dicta sunt in Scripturis, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque, prout vult, adinvenit. Igitur præter parabolas, quibus multiplex subesse potest sensus, alia in Scripturis occurrunt, quæ non aperte dicta sunt; obscura proinde, nec unicuique facile pervia, sed quæ explicatione et interprete indigeant. Ea vero licet obscura, si non a nobis sciri, certe credi Deus voluit. Si autem ab Irenæo quæras, quænam ea sint quæ aperte et sine ambiguo posita sunt in

A Scripturis, respondebit: non universe, ut perperam fingit Grabius, sed singulariter, et quantum ad argumentum præsens pertinebat, unum esse et solum Deum, mundi conditorem et rectorem. Cum itaque, inquit, universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, et si non omnes credunt; unum et solum Deum, ad excludendos alios, prædicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia, etc., et ipsa autem creatura, in qua sumus, per ea quæ in aspectum veniunt, hoc ipsum testante, unum esse, qui eam fecerit et regat: valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adaptionem cæcutiunt oculos, etc. Quam multa autem sint in Scripturis obscurissima, quæ explicari a nobis non possunt, fusius docet cap. sequenti, ubi probat plures in iis occurrere difficultates, quæ solvi a nobis non possint, sed quarum solutio Deo soli humili fide committi debeat: Scripturas quidem perfectas esse, utpote a Verbo Dei et Spiritu ejus inspiratas; sed tantis mysteriis abundare, ut ad ea intelligenda revelatione opus sit: adeo siquidem angustos esse mentis nostræ limites, ut in ipsis rebus naturalibus, quarum assiduus nobis est usus, quasque quotidie videmus et contrectamus, cæcutiat. Legi verba apud auctorem possunt n. 2 et 3, longiora siquidem loca sunt, quam ut hic excipiantur. Et lib. iv, cap. 26, n. 1 (quo etiam loco abutitur Grabius), docet, Christum esse thesaurum in Scripturis absconditum, ejusdem Christi adventu et cruce revelatum. Prophetias omnes, priusquam habeant efficaciam, ænigmata et ambiguitates esse hominibus: cum autem venerit tempus, et evenerit quod prophetatum est, tunc prophetias habere liquidam et certam expositionem. Et propter hoc quidem Judæis, cum legitur Lex in hoc nunc tempore, fabulæ similem esse; non enim habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii Dei, qui est secundum hominem; a Christianis vero cum legitur, thesaurum esse absconsum in agro, cruce vero Christi revelatum esse et explanatum. Ratio est, quia Christiani habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii. A quo vero habent? ⁴⁶ Ab eis qui in Ecclesia sunt presbyteris, quibus proinde obaudire oportet, his nimirum qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successionem charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt. ⁴⁷ Num ubi chartsmata Domini sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam, quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt; et eam, quæ est in Filium Dei, dilectionem adaugent. . . et Scripturæ sine periculo nobis exponunt ⁴⁸. Reliqui

⁴⁶ Lib. iv, n. 2. ⁴⁷ Ibid., n. 5. ⁴⁸ Ibid., n. 2.

tero qui absistunt a principali successione, et quocunque loco colligunt, suspecti habendi, vel quasi hæretici et malæ sententiæ; vel quasi scindentes, et elati, et sibi placentes; aut rursus ut hypocritæ, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes. Omnes autem hi deciderunt a veritate.

13. Videat jam cl. Græbius utrum hæc Irenæi verba, ad quæ ipse remittit, causæ suæ faveant. Videat utrum ex S. doctoris sententia, Scripturæ adeo perspicuæ sint et apertæ, ut interprete non indigeant. Videat utrum earum interpretatio cuiusvis privati hominis iudicio permittatur. Videat demum, et serio perpendat, utrum ea societas, vel in qua natus est, vel cui se adjunxit, tales presbyteros nutriat, quales hic describit Irenæus, qui successione habent ab apostolis; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt; qui et apostolorum do-

ctrinam custodiunt; et cum presbyterii ordine sermonem sanum et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem reliquorum, etc. Edat, ut cum Tertulliano⁴⁹ loquar, origines Ecclesiarum suarum; [CXIII] evolvat ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Confin-gat quidquid libuerit; si caudide et sincere agere voluerit, cum devenerit ad Matthæum Parkerum in Anglia, Lutherum in Germania, Calvinum in Gallia, aliosque ejusmodi recentiores sectarum duces et conditores; deprehendet eos successione apostolicam vel ludicra et sacrilega ordinatione invertisse, vel spreta omni ordinatione funditus evertisse. Sed de his postea.

ARTICULUS III.

De Traditionis auctoritate et fundamento.

14. Scripturas quidem sacras Dei sermones esse, et regulam veritatis certam et immutabilem, cui nihil addere vel detrudere liceat, rectissime docet Irenæus⁵⁰. Iis tamen omnia Dei verba expresse non contineri, sed apostolos, ut Christi legatos atque præcones, plura docuisse, quæ scriptis haudquaquam consignarunt, non minus aperte prædicat⁵¹. Traditionis siquidem auctoritate impugnaturus hæreticos, jam ab initio libri tertii⁵² ostendit, eam esse impiorum hominum proterviam, ut cum ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertantur ipsarum Scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dictæ, et quia non possit ex his inveniri veritas ab his qui nesciant traditionem; non enim per litteras traditam illam, sed per vivam vocem... Cum autem ad eam iterum traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesia custoditur, provocamus eos; adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem.. Evenit itaque neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos. Ex quibus hæc liquido sequuntur, 1º ipsos omnium hæreticorum pessimos agnovisse et confessos fuisse, Scripturas varie dictas esse, id est interdum obscuras esse, variosque iis subesse sensus. 2º Obscurorum locorum sensum a traditione petendum esse, non ea, quæ per litteras tradita sit, sed per vivam vocem. Hæc non reprehendit Irenæus, imo in sequentibus probat, ut mox videbitur. 3º Traditionem latius patere Scripturis, et ab

iis distingui, utpote quæ earum sit interpres; quod et hæc Irenæi conclusio demonstrat: *Evenit itaque, neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos.* Et postquam de traditione apostolica fusius disseruit, jam argumento finem imponens, et ad illud, quod e Scripturis petatum cœperat, reversurus, sic caput 5 orditur: *Traditione igitur, quæ est ab apostolis, sic se habente in Ecclesia, et permanente apud nos, revertamur ad eam, quæ est ex Scripturis ostensionem, eorum qui Evangelium conscripserunt apostolorum, etc.* Ubi traditionem apostolorum ab eorum scriptis perspicue distinguit. Sed non possum quin hic obiter malam Gallasii fidem castigem, qui cum clara hæc Irenæi verba adulterare in textu non potuisset, ea in summulis suis corrumpere ausus est, *Traditio, inquit, apostolorum convenit cum eorum scriptis, ad quæ semper est nobis redeundum.* An is sit Irenæi verborum sensus, judicet quisquis oculos habet, nec deinceps ejusmodi novarum editionum auctoribus fidet. Illud igitur Irenæi ævo certum erat, non satis esse ad catholicam fidem, ut quis Scripturis consentiret, nisi insuper consentiret et traditioni, ei quæ per vivam vocem, non per litteras tradita fuit ab apostolis, quæque per successiones presbyterorum, id est episcoporum, in Ecclesia custoditur. Et hinc etiam in confesso erat apud omnes, non Scripturas tantum, sed traditionem etiam, regulam esse fidei nostræ; neque enim ad Scripturas duntaxat provocabantur hæretici, uti provocari vellent recentiores heterodoxi, sed et ad traditionem, tanquam ad certissimam Christianæ

⁴⁹ De præscrip. ⁵⁰ Lib. iv, c. 35, n. 4. ⁵¹ Lib. v, cap. 30, n. 2. ⁵² C. 2.

et catholicæ veritatis regulam : hæcque confundebantur, ut ait auctor noster capite sequenti, *omnes ii, qui quoquo modo vel per sibi placentiam, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet colligebant. Si qui autem traditioni non consentirent, adversus eos certamen erat, et undique resistendum esse illis censebant Ecclesiæ Patres.*

15. Cur vero tanta esse in traditione, ad catholicam fidem tuendam, momenta vellent SS. doctores, ratio, ex Irenæo, in promptu est : quia *traditio est ab apostolis.* Nimirum, non omnia quæ docuerunt apostoli, hæc scriptis mandarunt, sed plura vivæ vocis oraculo tradiderunt, iis maxime quibus Ecclesias committebant; quæ per successiones episcoporum pervenerunt usque ad nos. *Traditionem itaque apostolorum, inquit cap. 3, n. 1, in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre; et habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committebant. Valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse, quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes, quibus emendate agentibus fieret magna utilitas, lapsis autem summa calamitas.* Firmissimum itaque et ineluctabile illud argumentum est. Cum dogma quidpiam in Ecclesia proponitur, quod Scripturis aut fulciri aut impugnari satis non potest, illud ad Ecclesiarum traditionem exigendum est; si cum ea consentiat, id apostolis ipsis acceptum referendum est; si dissentiat, illico rejiciendum et damnandum. Cum enim Ecclesiæ omnes vel ab apostolis ipsis, vel ab eorum discipulis aut successoribus fundatæ sint; qui primi ad eas Ecclesias regendas ordinati sunt episcopi, eorum omnium quæ a Christo tradita et accepta docuerant, vel explicuerant apostoli, notitia probe instructi accesserunt : *valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse apostoli, quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes.* Ii vero apostolorum successores quæ ab apostolis acceperunt, suis vicissim successoribus tradiderunt et crediderunt, hi aliis, donec per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos traditionem et doctrinam apostolicam ipsi acceperimus. Ex quibus evidenter patet, eam quam Irenæus, alique SS. Patres traditionem apostolorum dicunt, ipsissimam esse apostolorum doctrinam, quam viva voce tum Ecclesiis a se fundatis, [CXIV] tum iis quos instituerunt episcopis, tradiderunt et crediderunt; hanc enim, ut jam dixi, Irenæus a Scripturis aperte distinguit. Non mino-

ris proinde auctoritatis est, quam ipsa apostolica scripta, cum utraque Dei et Christi ipsius sermones sint. Nam sive viva voce, sive scripto docuerint apostoli quidpiam, quod ad fidem aut mores necessario pertineat, Christi doctrina est, et a Christo revelata et accepta, quam afflante atque dirigente Spiritu sancto tradiderunt : Dei proinde verbum est, Deo ipsi acceptum referendum. Eapropter traditionem primis libri tertii capitibus ⁵³, et alibi sæpe, tam sollicitè opponit hæreticis auctor noster, meritoque tantum illius pondus esse vult, ut hoc obruantur quicunque male sentiunt. Ea propter hæreticis traditionem aut contemnentibus aut violentibus undique resistendum, eosque ut *fures et latrones* devitandos esse monet. *Oportet, inquit, devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ cum summa diligentia diligere, et apprehendere veritatis traditionem.* Eapropter denique tantum traditioni tribuit, ut si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, oporteret tamen ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus committebant Ecclesias. Quod adeo verum est, addit ⁵⁴, ut huic ordinationi assentiant multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento (id est sine scripturis) scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes, in unum Deum credentes, fabricatorem cæli et terræ, etc. Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum, barbari sunt; quantum autem ad sententiam et consuetudinem, et conversationem, propter fidem perquam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni justitia, et castitate, et sapientia. Ad hanc unam traditionis normam barbari illi exigentes quæcunque nova ab hæreticis propourentur, statim concludentes aures suas, longe longius fugerent, nec audire quidem sustinentes blasphemum colloquium. Sic per illam veterem apostolorum traditionem, ne in conceptionem quidem mentis admittunt quodcunque hæreticorum portentiloquum est. En quæ et quanta priscis Ecclesiæ Patribus, apostolicisque viris, traditionis auctoritas erat.

16. Medium autem, ac veluti canalus, quo traditio apostolica ad nos usque fluxit intemerata, successio episcoporum est legitime in Ecclesia catholica ordinatorum. Neque enim quemquam Ecclesiis præfecerunt præficerique permiserunt apostoli, nisi prius ea omnia, quæ ad fidem et mores necessario pertinent, apprime calleret, eorumque omnium quæ credenda et agenda Ecclesiæ proposuerant, notitia solerter imbutus fuisset : ut nimirum eandem notitiam posteris transmitteret. Et hinc eam episcoporum successionem tam acriter tamque frequenter urget adversus hæreticos Irenæus; ratus videlicet, nihil efficacius esse ad retundendam omnem hæreticam pervicaciam. *Non enim, inquit ⁵⁵, oportet quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere : cum apostoli, quasi in*

⁵³ C. 3, 3; n. 2.; c. 2, c. 4, n. 1. ⁵⁴ N. 2. ⁵⁵ N. 1.

depositorium dives, plenissime in eam contulerint A omnia, quæ sunt veritatis; ut omnis, quicumque velit, sumat ex ea potum vitæ. Porro depositarii illius divitis, in quod plenissime contulerunt apostoli omnia quæ sunt veritatis, custodes sunt ii, quos Deus ipse in Ecclesia sua constituit ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei; episcopi videlicet, qui per legitimam impositionem manuum ab apostolis eorumque successoribus in Ecclesia catholica ordinati et consecrati sunt. Propterea, ait auctor noster, si de aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de præsentis quæstione sumere quod certum, et re liquidum est? Ratio est quia non tantum in antiquissimis illis Ecclesiis conversati sunt apostoli, et plenissime in eas contulerunt omnia quæ sunt veritatis⁵⁶; sed et iisdem præfecerunt episcopos, qui sibi in earum regimine succederent; quos cum valde perfectos, et irreprehensibiles in omnibus vellent esse; si recondita mysteria scissent, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committentebant.

17. Merito igitur ad episcoporum successionem provocat hæreticos Irenæus, quia illa successio certissimum est, indubitatum, omnibusque manifestum apostolicæ traditionis atque doctrinæ argumentum; hæc per illam dignoscitur, vera a falsa secernitur, sinceraque et intemerata ad nos usque transmittitur. Traditionem itaque apostolorum, inquit, in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre. Cur ita? Quia, addit, habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis, traditionis illius custodes atque dispensatores, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab hæreticis deliratur. Quia vero longum esset, ut ipse ait⁵⁷, omnium Ecclesiarum enumerare successiones; satis esse, idque jure merito, putat, si præcipuarum ac celebriorum, ac in primis maximæ, et antiquissimæ, et omnibus cognitæ, et a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, ea, quam habet ab apostolis, traditio, et annuntiata hominibus fides, per successiones episcoporum perveniens usque ad nos, indicetur, ut confundantur omnes, qui quoquo modo præterquam oportet colligunt, id est, præter jus fasque conventus agunt. In ea quippe Ecclesia semper conservata est ea, quæ est ab apostolis, traditio. Quod subinde probat ex continua Romanorum episcoporum a Petro ad Eleutherum usque, qui suo tempore Romanam Ecclesiam regebat, successione; qua enumerata, concludit⁵⁸: Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis, in Ecclesia traditio, et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostent-

asio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc, sit conservata et tradita in veritate.

18. Romanæ Ecclesiæ traditioni subjungit⁵⁹ traditionem Asianarum Ecclesiarum, Smyrnensis in primis et Ephesinæ, quam pariter probat ex successione episcoporum. In ea siquidem, quæ est Smyrnis, Ecclesia Polycarpus, ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis qui Dominum nostrum viderunt, ab apostolis in Asia constitutus episcopus, hæc docuit semper quæ ab apostolis didicerat, quæ et Ecclesiæ tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent, quæ sunt in Asia, Ecclesiæ omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo... Sed et quæ est Ephesi Ecclesia, a Paulo quidem fundata, Jounne autem permanente apud eos usque ad Trajani tempora, testis est verus apostolorum traditionis. Et hinc rectissime concludit⁶⁰, eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportere, his qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris [CXV] acceperunt; reliquos vero, qui absistunt a principali successione, et quocumque loco colligunt, suspectos habere, vel quasi hæreticos et malæ sententiæ; vel quasi scindentes, et elatos, et sibi placentes; aut rursus ut hypocritas, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes. Et⁶¹, apud eos discere oportere veritatem, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam, quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt; et eam, quæ est in Filium Dei, dilectionem adaugent; qui tantas dispositiones propter nos fecit: et Scripturas sine periculo nobis exponunt. Hinc denique merito infert⁶², per successiones episcoporum, quibus apostoli eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt, pervenisse usque ad nos custoditione sine fictione Scripturarum tractationem plenissimam, neque additamentum, neque ablationem recipientem; et lectionem sine falsatione; et secundum Scripturas expositionem legitimam, et diligentem, et sine periculo, et sine blasphemia; et præcipuum dilectionis munus, etc.

19. Ex iis omnibus sequitur, legitimam episcoporum successionem certissimum esse argumentum, quo demonstratur traditionem apostolicam puram et illibatam semper in Ecclesia conservatam fuisse; eamque intemeratam, per episcopos, qui sibi invicem ab apostolorum temporibus ad nostra usque successerunt, ad nos pervenisse; si modo episcopi legitime et secundum Ecclesiæ leges ordinati sint, et ab unitate Ecclesiæ non defecerint. Nam, ut ait auctor noster⁶³, vera apostolorum traditio atque doctrina, Dei munus est Ecclesiæ

⁵⁶ Lib. III, cap. 3, n. 1. ⁵⁷ N. 2. ⁵⁸ N. 3, ⁵⁹ N. 4. ⁶⁰ Iren., lib. IV, c. 26, n. 2. ⁶¹ N. 5. ⁶² Cap. 33, n. 8. ⁶³ Lib. III, c. 24, n. 1.

creditum, quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur. Et ut jam ex eodem Irenæo diximus: Non oportet quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere: cum apostoli, quasi in depositarium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis. Quicumque proinde ab unitate Ecclesiæ desciverunt, a divite illo depositario Spiritus Dei et veritatis alieni, in ejus partem non veniunt⁶⁴. Ratio est, quia ex quo episcopus aliquis, licet secundum Ecclesiæ catholicæ ritum ordinatus, et successionis ordinem tenens, ab unitate recessit; si in errorem labatur, jam media omnia, quibus ab eodem revocetur, sibi ipse ademit. Potissimum est ad aliarum Ecclesiarum, Romanæ inprimis, quæ centrum est unitatis, traditiones privatam sententiam exigere, et ab eis legitimam Scripturarum sensum petere. Si ergo eas audire renuerit, omnem sibi dubio procul ad veritatem aditum interclusit.

20. Sequitur deinde, in ea sola Ecclesia conservatam esse eam, quæ est ab apostolis, traditionem, seu ab iis solis presbyteris descendam esse veritatem, ab iis solis fidem nostram custodiri, et Scripturas sine periculo nobis exponi; per eos solos pervenisse usque ad nos custoditione sine fictione Scripturarum tractationem plenissimam, neque additamentum, neque ablationem recipientem, et lectionem sine falsatione, et secundum Scripturas expositionem legitimam, et diligentem et sine periculo, et sine blasphemia, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio; utpote qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt. Reliquos vero omnes, qui absistunt a principali successione, et quocunque loco extra eam Ecclesiam, in qua servatur principalis ea successio, colligunt, seu conventus agunt, suspectos habendos esse; quippe qui omnes deciderint a veritate, quæ in ea sola Ecclesia reperiri potest, in qua successionis apostolicæ ordo reperitur. Porro in sola Ecclesia Romana, (quo nomine eas omnes Ecclesias hic intelligo, quæ cum Romana, omnium, Irenæo teste, maxima, et antiquissima, et omnibus cognita, unitatisque centro, communionis nexu colligatæ sunt) occurrit legitimus ordo successionis apostolicæ; in eo positus, ut primus cujusque Ecclesiæ episcopus ab apostolis, eorumve discipulis aut successoribus vocatus, ordinatus et constitutus episcopus, missionem ac potestatem acceperit eam Ecclesiam fundandi, regendi, verbi Dei commisso sibi gregi prædicandi, sacramenta administrandi, aliosque ministros tum superiores, tum inferiores ordinandi, qui ministerium ecclesiasticum in Ecclesia perpetuent. Extra Romanam Ecclesiam nullam assignare est ejusmodi legitimam episcoporum successionem, qui missionem ac auctoritatem suam apostolis

A ipsis per successores intermedios, acceptam referre possint. Frustra igitur extra Romanam Ecclesiam quæsieris eam quæ est ab apostolis traditionem, frustra veritatem, expositionemque Scripturarum legitimam, diligentem, sine periculo et sine blasphemia, etc. Hujus pondere obruere se posse hæreticos omnes ac schismaticos sui temporis merito confidebat Irenæus: eodem posteriores hæreticos oppressere, qui secuti sunt SS. Patres, Tertullianus, Cyprianus, Optatus, Epiphanius, Augustinus, aliique passim.

21. Quod autem SS. Patribus efficacissimum et ineluctabile visum est ad confundendos omnes sui temporis hæreticos et schismaticos, non minus efficax esse debet ad prosternendos nostri temporis hæreticos, Lutheranos, Calvinianos, aliosque quotquot ab Ecclesia Romana secessionem fecerunt. Hi quippe cum non minus quam veteres, a principali successione abstiterint, hoc ipso non minus quam illi, decidisse a veritate convincuntur. Quorum proinde sectæ architectis, ducibus et antesignanis Lutheri, Calvini, Zuingli, aliisque, eodem jure dicere possumus, quo Tertullianus⁶⁵ veteribus illis: *Qui estis? Quando et unde venistis? Quid in meo agitis, non mei? Quo denique, Zuingli, jure silvam meam cædis? Qua licentia, Calvine, fontes meos transvertis? Qua potestate, Luthere, limites meos commoves? Mea est possessio: olim possideo, prior possideo, habeo origines firmas, ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum. Cupio igitur ostendant mihi Lutherus, Calvinus, etc., ex qua auctoritate prodierunt... Si eorum hæreses audent interserere se ætati apostolicæ... possumus dicere: Edant ergo origines Ecclesiarum suarum: evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverint, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt; sicut Smyrnæorum Ecclesia habens Polycarpum a Joanne collocatum refert: sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum edit: proinde utique et cæteræ exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos, apostolici seminis traduces habeant. Confringant aliquid tale hæretici hodierni. Confringere certe non possunt, qui omni apostolicæ successionis ordine susque deque verso, [CXVI] eversa ab imis fundamentis ecclesiastica hierarchia, violata per summum nefas legitima, antiqua et apostolica ordinandi ministros sacros lege, nullaque accepta missione et auctoritate ab iis, qui suam ab apostolis ipsis per legitimam successionem derivabant, assumentes sibi ipsis honorem, nec vocati a Deo tanquam Aaron, ministerium ecclesiasticum usurparunt. Ad quos, æque ad veteres hæreticos, spectant ea ejusdem Tertulliani verba⁶⁶: *Ordinationes eorum temerariæ, leves, inconstantes;**

⁶⁴ N. 2. ⁶⁵ De præsc. ⁶⁶ Ibid.

nunc neophytos collocant, nunc sæculo obstrictos; A nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius: hodie diaconus, qui cras lector: hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laicis sacerdotalia munera in-jungunt. Laici siquidem fuere, aut simplices presbyteri, iique apostatæ, ab Ecclesia Romana excommunicati, legitimaque et canonica auctoritate ac potestate destituti, qui prima novæ religionis fundamenta jecerunt, docendique, sacramenta administrandi, aliosque ministros ordinandi munus sibi, fœde conculcatis antiquis omnibus canonibus, arrogarunt: quique, etiamsi episcopi fuissent in Ecclesia catholica canonicè ordinati; ex quo tamen ab ea B per apostasiam, hæresim et schisma defecissent, legitima, quam accepissent, auctoritate, excidissent; nec proinde alios, quam sibi similes, apostatas videlicet et perditionis filios, non certe veros Ecclesiæ ministros, gignere potuissent.

22. Molestissimum hoc Protestantibus omnibus argumentum, petitum a continua episcoporum, præsertim Romanorum successione, quod susius prosecui nostri non est instituti, infirmare non uno loco nititur cl. Grabius: Nunc, inquit in notis ad cap. 3, libri III, id argumenti genus minus valet, postquam Romani papæ traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuerunt; quorum disertam professionem quæ C ab omnibus stricte requirunt, frustra argumentum illud aliis a communione sua divisim opponunt. Sed si id argumenti genus minus nunc valeat, concludendum ex ipsa Grabii responsione, nunquam valuisse, operamque lusisse veteres Patres, dum illud tam fidenter hæreticis ac schismaticis sui temporis opponunt. Nam si quo jure contendat Grabius, posteriores pontifices Romanos traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuisse; eodem certe contendere potuerunt veteres hæretici, adulteratam similiter a prioribus pontificibus Romanis fuisse traditionem ab apostolis acceptam. Age, prodeat adversus Irenæum quispiam e Gnosticorum grege, Grabianaque responsione ad infringendam illius D argumenti vim utatur: vires jam experiatur Grabius; certus sum Gnosticum vanos hominis conatus irridentem, ab omnibus ejus telis tutum mansurum esse; parum esset nisi iisdem telis adversarium ipsum facile confoderet. Sed quid et quantum contra Gnosticum valeat, si minus experiri Grabio placet, meminerit quam infeliciter hætenus adversus domesticos hæreticos, Socinianos, dimicaverint sui. Vix, ubi de Scripturarum sensu quæstio est, traditionem proferunt, cum hanc solitis Patrum argumentis a continua episcoporum successione petitis munire nec valentes, nec audentes, victi pedem referre statim coguntur. Pudeat igitur cl. Grabium, virum alioqui candidum et crudum vanorum

ejusmodi effugiorum, quæ toties, tamque invictè præclusere catholici, quibusque Christiana fides in apertum adducta discrimen perditissimorum quorumque hæreticorum insultationibus facile pateret.

23. Romani papæ, ait ille, traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuerunt. Cito dictum: sed quam cito et facile asseritur, tam cito et facile negatur. Sed si Grabium urgeas [ut dictis fidem astruat, quos, quæso, articulos assignabit? vel falsas catholicæ doctrinæ expositiones, a ministris gratis et per calumniam confictas, a catholicis vero damnatas; vel quasdam imperitæ plebeculæ superstitiones, a sobriis ac piis quibusque pastoribus improbatas et rejectas; vel privatas theologorum quorundam opinionones, quibus alii contradicunt; vel articulos qui ad disciplinam, nihil ad fidem attinent; vel si quos proferet articulos, quorum diserta professio ab omnibus stricte requiritur; eos ex continua nec interrupta sæculorum omnium fide ab apostolis ipsis traditos fuisse illico convincetur. Certe mirum esset et portento simile, Romanos pontifices alios articulos tum falsos, tum incertos apostolicæ traditioni admiscuisse, eorumque disertam professionem ab omnibus stricte requisivisse; alias vero Ecclesias, quæ et ipsæ traditionem apostolicam per continuam episcoporum successione, illibatam apud se conservaverant; et interdum Romanis pontificibus in iis quæ ad disciplinam spectabant, acriter restiterunt, suaque jura peregrinis moribus violari conquestæ fuerunt, fidem tamen et traditionem apostolicam ab iisdem adulteratam conquestas non fuisse, novæque et hætenus inauditæ professionis jugum sibi impositum subire aperte non renuisse. Vix Liberius papa Formulæ Sirmiensi subscripsit, vix Honorius pravis Sergii Constantinopoli artibus delusus, fucum sibi a veteratore illo fieri incautus permisit, cum adversus utrumque universa statim insurrexit Ecclesia, utrumque improbat et damnavit: nec mitius cum iis egere, qui secuti sunt, Romani pontifices. Qui ergo fieri potuit ut hi deinceps ab avita prædecessorum suorum fide et traditione sic defecerint, ut reclamante nullo, nullo obsistente, totam Ecclesiam secum in D ejusdem erroris consensionem et professionem abduxerint? An, inimico homine seminante in agro Christi zizania, sic dormiebant omnes patresfamilias, ut nullus omnino perciperet, nullus evellere zizania niteretur? Ubi igitur Christi promissiones, se nusquam Ecclesiæ suæ defuturum, defecturam nunquam Ecclesiam, nec fore ut adversus eam prævaleant inferni portæ?

24. Sed esto, (absit ut concedam) Romana Ecclesia traditionem apostolicam adulteraverit, ejus doctrina ab apostolica defecerit, si Protestantes negant veritatem ejus, debent probare illam quoque hæresim esse eadem forma revictam, qua ipsi revincuntur, ex traditione et consensu veterum et apostolicarum Ecclesiarum, et ostendere simul ubinam

quærenda sit veritas, et ubi vera Christi Ecclesia⁶⁶. A Si Romana deserenda fuit, ad aliquam aliam confugiendum fuit, quæ cum apostolica successione traditionem intemeratam conservasset; huic adhærendum, coram ea damnandus, ac rejiciendus [CXVII] error hactenus propugnatus, emittendaque catholicæ fidei professio: hoc enim modo resipiscentes hæretici omni ævo reconciliati sunt, nec aliter reconciliari vera usquam permisit Ecclesia. Jam vero probet Gravius, si possit, Romanæ Ecclesiæ hæresim, ut vocant sui, eadem forma esse revictam, qua ipsi revincuntur: dicat ubinam veritatem et Ecclesiam quæsierint novæ religionis architecti, et ad quam Ecclesiam, a Romana desciscentes, confugerint. Non certe ad Occidentales alias, utpote quæ cum Romana sentirent et communicarent: non ad Orientales, quibuscum nullo communionis nexu juncti usquam fuerunt. Quid ergo? Novam sibi fidem, novam religionem, novam Ecclesiam ipsi a fundamentis extruxerunt. Immane facinus, cujus atrocitatem prodit ipsa hesternarum pene Ecclesiarum novitas. At, inquit cl. Gravius, in notis ad cap. 26, lib. iv, *ab improbis, ac in conversatione Christiana haud recte se gerentibus recedendum docet Irenæus, atque iis adhærendum, qui cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant*. Verum id quidem; sed dissimulandum non erat improbos illos, ac in conversatione Christiana haud recte se gerentes, eos esse qui abstiterant a principali successione, et quocunque loco colligebant; hæreticos videlicet et malæ sententiæ, scindentes, seu schismaticos, et elatos, sibi placentes, et hypocritas, quæstus gratia, et vanæ gloriæ hoc operantes, qui omnes a veritate deciderant. De quibus omnibus postquam sigillatim disseruit Irenæus, ac nominatim de falsis illis pastoribus, qui crediti quidem sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non præponunt timorem Dei in cordibus suis, sed contumeliis agunt reliquos, et principalis concessionis tumore elati sunt, et in absconsis agunt mala; concludit, ab omnibus talibus absistere oportere; adhærere vero his qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem reliquorum. Ubi vero tales inveniat aliquis, statim ex apostolo Paulo indicat, in Ecclesia videlicet: Tales, ait, presbyteros nutrit Ecclesia. Quænam Ecclesia? Ea nimirum in qua est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio. Frustra igitur in alia quavis societate presbyteros, quales descripsit Irenæus, quæras. Frustra proinde apud omnes recentiores sectarios quæsieris; apud quos cum nulli occurrant episcopi ab iis ordinati, qui ordinationem

⁶⁶ Ibid.

(a) V. A *Treatise of the vocation of bishops, and other ecclesiastical ministers*, by Antony Champney, etc. Douay, 1616. A *Treatise of the nature of Catho-*

lic faith and heresy, etc., by N. N., 1657. Nullity of the prelatick clergy and church of England further discovered, etc., by N. N., 1659.

suam continua successione apostolis ipsis acceptam referunt, non est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio. Frustra apud ipsam hodiernam Anglicanam Ecclesiam, cui jam se adjungere Gravius placuit, quæsieris. Hæc quidem episcopali ordine et successione gloriatur: sed meram ejusdem umbram et larvam, quæ imperitis fucum faciat, rem certe non tenet. Certum siquidem est, hodiernorum episcoporum Anglorum ordinationem et successionem a Matthæo Parkero, in archiepiscopalem Cantuariensem sedem intruso, tanquam a capite et fonte fluxisse. Tantum igitur valet, quantum valuit Parkeri ordinatione. At ludicram hujus ordinationem fuisse, ab ementito episcopo Joanne Scory (a), (quem Eduardi VI temporibus Zwingliani et Puritani episcopum, secundum novi Ritualis Anglicani formam, ordinaverant) violatis omnibus Ecclesiæ canonibus, spretisque hactenus recepta materia et forma factam, invicte adeo demonstrarunt catholici; ut eorum argumentis nihil, nisi vanas cavillationes hactenus opponere potuerint heterodoxi. Viderit igitur cl. Gravius, ac serio perpendat, an apud hodiernos Anglicanæ Ecclesiæ ministros sit ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, certissima veræ Ecclesiæ nota, ac proinde utrum ea Ecclesia apostolorum doctrinam custodire potuerit, sermonemque sanum et conversationem sine offensa exhibere, quæ a principali successione tam procul abstinit. Viderit demum ipse vir doctissimus quid quæstioni a se propositæ in fine notæ superius citatæ respondendum sit. *Quid vero tunc agendum, quando erroribus, schismatibus, vitiis plena sunt omnia? Id dicere, inquit, nec facile, nec hujus loci est*. Imo dicere facillimum erat, chimæram esse e Protestantium cerebro natam; impossibile siquidem esse, erroribus, schismatibus et vitiis plena esse omnia, quandiu, ex Christi promissis, futura est in orbe vera Ecclesia, depositarii illius divitis, ut cum Irenæo loquar, custos, in quod apostoli plenissime contulerunt omnia, quæ sunt veritatis. Tandiu autem futura est ea Ecclesia, quandiu futuri sunt presbyteri, qui successionem habent ab apostolis, qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt. Tales certe presbyteros nutrit Ecclesia Romana, in qua per successiones episcoporum semper ab his qui sunt undique, conservata est ea, quæ est ab apostolis traditio, et pervenit usque ad nos vera Christi doctrina. Tales vero exhibere non potest ulla Protestantium societas; apud quos cum non sit ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, verumque ministerium, quale Christus instituit, deesse etiam, id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum, et incorruptibile sermonis constat.

25. Sequitur denique ex hactenus explicata Irenæi doctrina, descriptisque ejusdem testimoniis, apostolos in iis, quas fundaverunt, Ecclesiis, singulos, qui iis præessent, episcopos instituisse ac successores suos; presbyteris proinde jure divino ac ex ipsa Christi institutione superiores ⁶⁷. *Habemus, inquit, annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi et successores eorum usque ad nos.* Harum proinde successio-
 num episcoporum, unius post alterum, catalogus, Irenæi ætate, exstabat in archivis omnium Ecclesiarum. Sed quia longius fuisset, ut ipse dicit, eas omnes successiones recensere, illarum specimen in una præbet Romana Ecclesia, quæ cæteris antecellit; aliis summam tantum memoratis: *Fundantes igitur, ait* ⁶⁸, *et instruentes beati apostoli Petrus et Paulus Ecclesiam Romanam, Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Succedit autem ei Anacletus; post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens.* Cæteros deinceps enumerat usque ad Eleutherum, qui, ait, *nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet.* Romanæ igitur Ecclesiæ, ex apostolica institutione, præfuerunt singuli moderatores et pastores, episcopi nomine ac titulo. Quod tam certum est apud Irenæum, quam ipsa traditio, cujus eo loci auctoritatem adversus hæreticos astruebat. Imo manifestior ac notior esse debuit successio, quam traditio, seu potius, traditio successio-
 nis, quam dogmatis et doctrinæ: cum doctrinæ traditio per alteram successio-
 nem approbetur: quod si verum est, ac non Romæ tantum, sed in reliquis etiam urbibus, auctoribus apostolis, eadem constituta forma est gubernandarum Ecclesiarum, profecto falsum est Puritanorum commentum, [CXVIII] non nisi post apostolorum obitum, ac secundo medio sæculo, suum unicuique Ecclesiæ præpositum episcopum fuisse; cum hactenus a pluribus, hoc est toto presbyterio sive presbyterorum collegio, pari iure et potestate regerentur. Ut quid enim scriberet Irenæus, vir apostolicorum temporum, singulos in singulis Ecclesiis constitutos ab apostolis episcopos fuisse; quibus mortuis alii singuli sic sufficerentur, ut earum successio-
 num series

A et catalogus in unaquaque Ecclesia servaretur? Ut quid unius alteri succedentis memoria scriptis tam studiose mandata est; si presbyteri omnes æquales erant, ut appellatione, ita et dignitate, nullusque aliis jure divino superior fuit? Quamobrem hic potius quam iste, cum omnes sint æquales, catalogo inscribitur? Ubi illud est quod scribit Salmasius, apostolos nullos unquam præfecisse singulares episcopos iis Ecclesiis quas fundarunt; cum Irenæus sigillatim recensere se posse contestetur singularium illorum episcoporum, ab apostolis institutorum, successiones? Nodus est, quem nullus unquam dissolverit, secueritve Blondellus, Dallæus aut Salmasius. Sed cum hoc argumentum solide pertractaverint doctissimi viri, tum catholici, tum Anglicani episcopales, et a Puritanorum tricis munierint, pluribus dicendis supersedeo. Unum dumtaxat hic observabo, Irenæum dudum occupasse argumentum illud quod Puritani petunt ab iis Actuum xx, 17, verbis: *A Mileto Paulus mittens Ephesum, vocavit majores natu Ecclesiæ, τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας.* Qui cum venissent ad eum, et simul essent, dixit eis... *Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei.* Quasi Paulus hic vocet episcopos, quos immediate antea vocaverat majores natu, seu presbyteros Ecclesiæ Ephesinæ. Eos siquidem presbyteros, quos Paulus Miletum advocaverat, fuisse tum simplices presbyteros, tum episcopos, et utrosque non ab Epheso tantum, sed et a proximis Asiæ civitatibus convocatos, diserte asserit Irenæus ⁶⁹. *In Mileto, inquit, convocatis episcopis et presbyteris, qui erant ab Epheso, et a reliquis proximis civitatibus, quoniam ipse festinaret Hierosolymam Pentecosten agere, multa testificans eis, et dicens quæ oporteret ei Hierosolymis evenire, adjecit: Scio quoniam jam non videbitis faciem meam, etc.* Clara sunt hæc, nec ullis Puritanorum nebulis obscuranda. Quos proinde Apostolus episcopos dicit a Spiritu sancto positos regere Ecclesiam Dei, non erant presbyteri Ephesini, sed ejusdem urbis episcopus, et reliquarum proximarum civitatum episcopi.

ARTICULUS IV.

De Ecclesia, ejus notis ac characteribus, et Romanæ primatu atque auctoritate.

26. Cum extra veram Christi Ecclesiam salus D obtineri non possit, divinæ bonitati consentaneum erat, ut ea, solis instar, clarissimos undique radios diffunderet, quibus facillime cognosci posset; seu certis quibusdam ac perspicuis notis et characteribus insigniretur, quibus ab omni falsa religione, aliisque spuris adulterinisque societatibus discernere-
 tur. Multas autem veræ Ecclesiæ notas enume-

rant, hæreticisque ac schismaticis objiciunt tum SS. Patres, tum theologi catholici. Sed omnes ad quatuor istas facile revocantur, quas Symbolo suo inseruit concilium Constantinopolitanum: « Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam. » Quæcunque igitur vera Christi Ecclesia est, his notis dignoscatur necesse est, quod nimirum una sit, sancta, catholica et apostolica. Talis erat

⁶⁷ Iren., l. III, c. 3, n. 1. ⁶⁸ N. 5. ⁶⁹ L. III, c. 14, n. 2.

ea, cujus membrum erat Irenæus, cujus fidem atque doctrinam tuebatur, et a qua perperam secessisse eos, quos impugnabat, hæreticos, invicte demonstrabat. Hisce characteribus eam ipse non semel designavit, et a qualibet alia societate hæretica vel schismatica distingui voluit.

27. Unitatis notam soli Ecclesiæ catholicæ singularem esse ac propriam, qua ab hæreticis omnibus ac schismaticis discernitur, adeo Irenæo constabat, ut in hac arce tutissimum defensionis fidei præsidium constituat, indeque disputandi initium ducat. « Hanc prædicationem, inquit ⁷⁰, cum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, Ecclesia, et quidem (Græce, *καίπερ, quamvis*) in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor: et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. » Quasi diceret: Hæc veræ Ecclesiæ nota, hic character. Quamvis per totum orbem longe lateque propagata sit, perinde est tamen ad fidei unitatem, ac si unam domum habitaret. Quam enim fidem atque doctrinam ab apostolis sibi creditam accepit, eodem ubique studio et eadem cura conservat; et quasi unam animam, unum cor et unum os haberet, eodem ubique modo credit, prædicat, docet et accepta tradit. Nam, addit: etsi dispares inter se mundi linguæ sunt, una tamen et eadem est ubique vis traditionis; nec ex quæ in Germania, Hispaniis, C Gallis, Oriente, Ægypto, aut alibi gentium constitutæ sunt Ecclesiæ, aliter credunt aut aliter tradunt; sed sicuti sol a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est, ita etiam veritatis prædicatione eadem ubique lucet, omnesque homines, qui ad veritatis agnitionem venire cupiunt, illustrat. Et quamvis non eadem omnium Ecclesiæ antistitum dotes, alique aliis peritiores et disertiores sint; eadem tamen omnium doctrina est. « Cum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat; neque is qui minus, deminorat. Eorum, inquit alibi ⁷¹, qui ab Ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem, omnibus unum et eundem Patrem præcipientibus, et eandem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus, et eandem donationem Spiritus scientibus, et eadem meditantibus præcepta, et eandem figuram ejus, quæ est erga Ecclesiam, ordinationis (id est eadem regiminis ecclesiastici formam) custodientibus, et eundem expectantibus adventum Domini, et eandem salutem totius hominis, id est animæ et corporis, sustentibus. Et Ecclesiæ quidem prædicatione vera et firma, apud quam una et eadem salutis via in uni-

A verso mundo ostenditur. Huic enim creditum est lumen Lei, etc. »

28. Hæc apostolicorum hominum fides, hæc in eorum animis insita, et ab apostolis accepta et quasi consignata veræ Ecclesiæ notio. Apage ergo spuriam illam portentosamque, quam commentum sunt recentiores Protestantium ministri, Ecclesiæ notionem, quæ sectas omnes, tum hæreticas, [CXIX] tum schismaticas complectatur, quæ in iis fidei articulis, quos quidem fundamentales vocare, nusquam vero clare et aperte designare placuit, convenient, licet in cæteris omnibus dissideant, et quasi civili bello pugnantes, mutuis anathematibus sese misere conscindant atque lacerent. Nihil ab ea animæ, cordis et oris unitate, quam veræ Ecclesiæ characterem esse dicit Irenæus, alienius fingi potuit. Imo tantum abest ut quaslibet sectas hæreticas sinu suo complectatur Ecclesia, qualem describat Irenæus, quin potius in hoc ab hæreticis distinctam esse contendat, quod « ejus prædicatione undique constans et æqualiter perseverans » secum ubique terrarum consentiat; illi vero nunquam constantes, semper et ubique secum pugnantes, omni vento doctrinæ moveantur, ac velut alternantibus, sibi succedentibus variarum sententiarum fluctibus jactentur. « Nos, inquit ⁷², unum et solum verum Deum doctorem sequentes, et regulam veritatis habentes ejus sermones, de iisdem semper eadem dicimus omnes. » Illi vero « non bene sentientes, interim tamen semetipsos arguunt, de iisdem verbis non consentientes. » Et alibi ⁷³: « Bene habere putavimus, ostendere primo, in quibus ipsi patres hujus fabulæ discrepant adversus se invicem, quasi qui sint ex variis spiritibus erroris. Et ex hoc enim diligenter cognoscere est, et ex ostensione (Græce, *καὶ πρὸς τῆς ἀποδείξεως*, nullis dum etiam allatis argumentis, ut melius verit Billius) eam firmam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et ab iis quod fingitur falsiloquium. » Tum exposita mira Ecclesiarum omnium in una fide atque doctrina consensione; subjicit ⁷⁴: « Videamus nunc et horum inconstantem sententiam, cum sint duo, vel tres, quemadmodum de iisdem non eadem dicunt, sed et nominibus, et rebus contraria respondent. » Descriptis vero præcipuorum Valentini discipulorum secum pugnantibus sententiis, concludit ⁷⁵: « Cum autem discrepent ab invicem, et doctrina, et traditione, et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire, et fructificare quod nunquam quisquam excogitavit, durum est omnium describere sententias. » Si autem quæras, quæ causa tam effusæ apud hæreticos sentiendi licentiæ; hanc assignabit Irenæus ⁷⁶: « quod » nimirum « non fundati super unam petram, sed super arenam habentem in se lapides multos; multi ex

⁷⁰ Iren., lib. 1, cap. 10, n. 2. ⁷¹ Lib. v, c. 20, n. 1. ⁷² Lib. iv, cap. 55 n. 4. ⁷³ Lib. 1, c. 9, n. 5.
⁷⁴ Cap. 11, n. 1. ⁷⁵ C. 21, n. 5. ⁷⁶ Cap. 28, n. 1, et lib. iii, c. 21, n. 2.

ipsis, imo omnes velint doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi, in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove docere insistunt, semetipsos adinventores sententiæ, quamcunque compegerint, gloriantes. » Nempe excusso semel Ecclesiæ auctoritatis jugo, repudiataque veritatis regula; nullo jam freno coerceri valentes, in obvias quaslibet opiniones facile concedunt ⁷⁷. « Arguuntur » proinde « non quidem apostolorum, sed suæ malæ sententiæ esse discipuli. Propter hoc autem et variorum sententiæ sunt uniuscujusque eorum, recipientis errorem, quemadmodum capiebat. » Eapropter rectissime monet ⁷⁸, « non oportere adhuc quærere apud alios, » videlicet apud hæreticos, veritatem, « quam facile est ab Ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositarium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sint veritatis: uti omnis, quicumque velit, sumat ex ea potum vitæ. Hæc est enim vitæ introitus; omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ, cum summa diligentia diligere et apprehendere veritatis traditionem. » Igitur apud solam Ecclesiam quærenda veritas: huic soli credita est ab apostolis, huic soli creditum lumen Dei ⁷⁹, huic soli « creditum Dei munus, » fides, « quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur; » ab hac sola sumendus vitæ potus; hæc sola vitæ introitus. Et quæ Ecclesia? Ea nimirum

quam jam descripsit Irenæus, quæ per totum orbem propagata habet unam animam, unum cor, unum os, unam et eandem regiminis ecclesiastici formam, per continuam episcoporum ab apostolis successionem, cujus una fides, doctrina atque docendi ratio. Tantum abest ad hanc Ecclesiam pertinere hæreticos arbitretur, ut potius diserte ab ea excludat, ut fures et latrones, apud quos nulla vita, nulla quærenda veritas sit.

29. Sed, inquiunt, inter illius ipsius Ecclesiæ, quæ unitate tantopere gloriatur, membra, gravissimæ interdum oriuntur contentiones acerrimæque controversiæ. Verum id quidem: at omissis consulto pluribus, quæ responderi possent (nec enim controversiarum campo plus quam Irenæus noster

⁷⁷ Lib. III, c. 12, n. 7.

⁷⁸ Ibid., c. 4, n. 1.

⁷⁹ Ibid., c. 21, n. 1.

⁸⁰ Lib. IV, cap. 24, n. 2 et seqq.

A illud dives, » in quod « plenissime contulerunt omnia, quæ sunt veritatis; » impossibile est, quando vera stabit Ecclesia, Christusque promissis suis non deerit (defuturum unquam quis Christianus suspicari queat?) episcopos omnes, singulasque ab iis administratas Ecclesias, in errorem conspirare. Quapropter ut quid certum et indubitatum, et a quo religata pendet Ecclesiæ unitas, proponit, ac frequenter inculcat Irenæus ⁸⁰, « eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportere, » ab iis « discere oportere » veritatem, germanamque Scripturarum expositionem esse quærendam. Ratio est, quia « cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt. » Et quamvis interdum oriantur « crediti quidem a multis presbyteri, » sed « qui servant suis voluptatibus, et non præponunt timorem Dei in cordibus suis; » certum est tamen, « tales » semper « presbyteros nutrire Ecclesiam, qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correctionem reliquorum; » quibus proinde « adhærere oportet. »

30. Ut vero unitas inter tot episcopos totque singulares Ecclesias tam longe a se invicem distantes fovendi, omniumque consensus facilius explorari posset, nec omnes emergentibus quibuscunque controversiis maximo cum singularum gravamine simul in unum locum convenire cogerentur; necesse erat primam aliquam inter omnes Ecclesiam constitui, quæ cæteris omnibus præesset, cæteris pro jure invigilaret, ac veluti quoddam unitatis centrum esset, in quod omnes confluentes, ejusdem fidei et communionis nexu colligarentur. Cognita igitur hujus primæ Ecclesiæ sententia, cæterarum omnium satis ut plurimum cognita fuerit; una enim omnium cum ea Ecclesia fides atque doctrina; [CXX] hæc cæterarum caput, cui arctissime adhærere tenentur omnes. Porro hoc esse unius Romanæ Ecclesiæ privilegium, ut primum inter cæteras omnes honoris, dignitatis atque auctoritatis gradum obtineat, aliasque omnes sibi inferiores habeat, tam clare et aperte docet Irenæus, ut lubens in meridiana luce cæcutiat, quisquis negare audeat. Argumenta contra hæreticos ducturus ab auctoritate traditionis apostolicæ, et consensus omnium Ecclesiarum; id principii loco statuit, traditionem apostolicam unam et eandem, puram et illibatam in omnibus Ecclesiis conservatam fuisse, eamque veritatis studiosis omnibus patere ⁸¹. « Traditionem itaque apostolorum in omni mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre. » Hanc vero propositionem ex eo probat, quod cum in singulis ecclesiis apostolicis, a primo, qui ab apostolis institutus est, episcopo continua semper fuerit, nec usquam in-

interrupta series episcoporum sibi succedentium, qui sibi invicem ac curæ suæ commissis populis veluti per manus tradiderunt, quod ab apostolis traditum fuerat; si in aliquo dogmate consentientes omnes Ecclesiæ inveniantur, invictum est argumentum, illud ab apostolis ipsis manasse. « Habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committebant, etc. » Tota vis hujus argumenti pendet a duplici propositione; prima, in singulis Ecclesiis apostolicis continuam semper perseverasse episcoporum ab apostolis successionem; secunda, omnes illas Ecclesias in eandem sententiam conspirare. Utramque simul ut probaret Irenæus, necesse sibi esse non duxit adire singulas Ecclesias, ut successionis catalogos in archivis earum asservatos evolveret, et singularum sententiam exploraret: longius id fuisset, multisque difficultatibus obnoxium; expeditiori ac breviori via procedit. Unius Ecclesiæ Romanæ traditionem per continuam episcoporum successionem in ea conservatam consulere satis habuit, ut hæreticos omnes confunderet; ratus jure merito, ea semel cognita, illico aliarum omnium Ecclesiarum traditionem, sententiam atque doctrinam cognosci. Cum enim Ecclesia Romana omnium princeps, caput et prima sit, omnium maxima, antiquissima, et maxime cognita, ab apostolorum principe Petro, ejusque socio Paulo fundata, quæ cæteris omnibus pro jure suo præsit et dominetur, et cum qua omnes omnino fideles unius et ejusdem fidei, et communionis vinculis colligari necesse sit; inde liquido patet, aliam esse non posse aliarum Ecclesiarum traditionem et fidem, a fide et traditione Romanæ Ecclesiæ. Prætermisissis itaque totius orbis Ecclesiarum episcoporum catalogis, illius unius continuam episcoporum successionem recensere, ac, quæ per hunc veluti canalem manavit usque ad nos, apostolorum traditionem declarare satis est; ut ex communi omnium Ecclesiarum, quæ cum Romana consentire debent, sententia et traditione devincantur omnes hæretici. « Sed quoniam, inquit ⁸², valde longum est, in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones; maximæ et antiquissimæ, et omnibus cognitæ a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab apostolis, traditionem, et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem, et malam sententiam, præterquam oportet colligunt. Ad hanc enim Eccle-

siam propter *potiorem principalem* necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique, fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quæ est ab apostolis traditio. »

51. In iis verbis plura observanda sunt: 1° Romanam Ecclesiam jam Irenæi sæculo omnium maximam existimatam fuisse, longe minus fidelium numero, de quo tunc temporis cum ea contendere potuissent aliæ quædam Ecclesiæ, quam auctoritatis amplitudine. 2° Omnium antiquissimam; quod si ad foundationis tempus referatur, falsissimum erit; dudum enim antea Hierosolymitanam, Antiochenam et alias, fundaverant apostoli. Ad dignitatem igitur necessario referendum est, ut ideo omnium antiquissima dicatur Romana Ecclesia, quia omnium princeps et præcipua. Quare vix dubito quin Græce scripserit Irenæus, ἀρχαιοτάτης, quod male verterit interpres, *antiquissimæ*; cum vertendum hic fuisset, « præcipuæ ac principis. » 3° Omnibus cognitam asserit Irenæus, utpote quam cæteris sublimiorem ac excellentiorem, aliæ omnes ut caput et primam suspicerent, ac venerarentur. 4° A gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo fundatam et constitutam dicit; quo ruit absurdum illud recentiorum quorundam hæreticorum commentum, qui tota reclamante antiquitate, negare ausi sunt Petrum Romanum usquam venisse. 5° Ad hanc Ecclesiam necesse esse omnem Ecclesiam: seu omnes omnino fideles per totum orbem dispersos convenire: non quod illuc proficisci tenerentur ii, qui erant undique fideles; id vel cogitare absurdissimum fuisset; sed quod, ut fateri coactus est ipse Salmasius ⁸³, necesse esset « convenire et concordare in rebus fidei cum Ecclesia Romana. Græce » quippe, inquit, « locutus fuerat Irenæus, συμβάλειν πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν; porro συμβάλειν πρὸς τινά, æque usitatum Græcis, ac συμβάλειν τινί; illud vero hic non nisi ad consensum et concordiam referri, ad quamcunque peregrinationem detorqueri, non nisi insulsissime potest. Ratio autem cur cum Romana Ecclesia necesse sit omnem consentire Ecclesiam, hæc ab Irenæo affertur, « ob potiorem » illius « principalem. » Sic scripsisse Latinum interpretem nobiscum merito censet idem Salmasius; Græce vero scriptum ab Irenæo putat, διὰ τὸ ἐξαιρετικὸν αὐτῆς πρωτεῖον; nos probabilius, διὰ τὸ ὑπέρτερον πρωτεῖον. Sed alterutrum scripserit auctor noster, significare voluit, ideo omnes Ecclesias cum Romana consentire teneri; quia licet cæteræ in suis quæque finibus principatus in sibi subditos fideles jure gaudeant, longe tamen potior est in quem obtinet Romana; utpote quæ principatus ac primatus jure omnibus dominetur, omnibus præsit, omnesque sibi subditas habeat. 6° Denique, in ea Ecclesia semper ab his, qui sunt undique, conservatam esse eam,

⁸² N. 2. ⁸³ De primat. pap., cap. 5, p. 65 edit. Lugd. Bat. 1645.

quæ est ab apostolis, traditionem. Cum enim hujus sententiæ atque doctrinæ adhærere teneantur omnes, qui sunt undique, fideles, longe tutius ac facilius conservari in ea potuit apostolica traditio, tot episcopis, presbyteris et clericis, totque fidelium myriadibus credita, [CXXI] imisque pectoribus recondita, quam in aliis Ecclesiis divisim spectatis, quarum jurisdictionis fines non tam longe lateque patebant.

32. Locus hic Irenæi male habet eos omnes, qui « per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet, collegerunt, » id est qui catholicæ fidei simul et obedientiæ, quam exhibere Romanæ tenebantur Ecclesiæ, jugum excusserunt, ἀκέφαλα sibi ad arbitrium conventicula constituerent. Quare, ne turpissimam schismatis ac hæreseos labem incurrant Protestantes, nullum lapidem non movent, ut importunissimi loci pondus declinent. Sed tam parum sibi in hoc explicando, quam in fidei dogmatibus consentiunt. Salmasius ad clarissimæ lucis fulgorem oculos claudere non valens, fateri, ut dixi, coactus est, Irenæi verborum sensum esse, « necesse esse omnem Ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei, ac doctrina cum Romana Ecclesia. » Id ipsum est quod ex eo Irenæi loco inferunt Catholici omnes. Fateatur igitur necesse est Salmasius, eam omnem Ecclesiam, quæ a Romana discrepabit ac dissentiet in rebus fidei ac doctrina, eo ipso schismatis ac hæreseos culpa teneri. Videant proinde Salmasii assæctæ, Calviniani omnes, et quicumque a Romana Ecclesia in rebus fidei dissentiunt, quo pacto culpam hanc a se amoliantur. Neque enim quod secundo Ecclesiæ sæculo, Salmasio fatente, necesse erat, posterioribus his sæculis minus necesse est. Quod hic addit, « velle Irenæum, Ecclesiam Romanam, ut principalem, id est primam et omnium maxime puram, typum et exemplum cæteris debere esse doctrinæ sinceritatis et apostolicæ traditionis custodiendæ, » in eo verum est quod fatetur, Irenæum velle, Ecclesiam Romanam *principalem et primam* omnium esse. Velit igitur, nolit, sequitur, eam principatus ac primatus jure cæteris omnibus præesse ac dominari; ac proinde eos omnes qui imperium illius detrectant, objectum sibi apertæ rebellionis crimen dissolvere non posse. Si vero eo duntaxat sensu Romanam Ecclesiam primam ac principalem esse velit Salmasius, quod omnium maxime pura, typus et exemplum cæteris esse debeat doctrinæ sinceritatis, et apostolicæ traditionis custodiendæ, nugatur, et nugari secum vult Irenæum. Ut enim taceam hic plura, quæ modo Grabii sententiam expendens dicturus sum; si ea solum ratione principalis ac prima sit Romana Ecclesia, de primatu ac principatu jure merito cum ea contendere potuissent Smyrnensis et Ephesina Ecclesia, quas subinde memorat Irenæus. Et ipsæ enim tunc temporis nec minus puræ erant, quam Romana, nec minori jure ut typus et

exemplum doctrinæ sinceritatis et traditionis apostolicæ custodiendæ cæteris proponi potuissent. Frustra ergo et ridicule uni Romanæ Ecclesiæ *potiorem principalitatem* asseruisset Irenæus, quam aliæ eodem jure, ipsæ et ab apostolis pariter fundatæ, et a sanctissimis eorum successoribus gubernatæ, vindicare sibi potuissent. Frustra contendisset, necesse esse omnem Ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei ac doctrina cum Romana, ob potiorem ejusdem principalitatem. Nisi enim hujus sententiæ in rebus fidei cæteræ Ecclesiæ parere teneantur, nulla potior necessitas cum illa Ecclesia consentire, quam cum Antiochena, Ephesina, Smyrneni et aliis.

33. Quam male hac sua explicatione Protestantium causam egerit Salmasius, optime sensit cl. Grabius. Quare ea rejecta, aliter sibi sentiendum esse putavit, inclinatumque causam aliis commentariis erigere tentavit: non novis quidem, sed quos ad obscurandum hunc Irenæi locum dudum scripserat Chamierus⁶⁴. Ea quæ Irenæo Græca supponit, ac, prout lubet, fabricatur, non morabor: inanes luxuriantis ingenii conjecturæ sunt, quæ tam facile negantur, quam gratis proponuntur. Id etiam non morabor, quod apud Irenæum Latinum legendum putat, *potentioem principalitatem*, ut hactenus ferunt omnes editi codices, et plerique mss. non *potiorem*, ut ex ms. Claromontano, omnium antiquissimo, restituimus; quamvis enim posterior hæc lectio ad Irenæi mentem et verba melius quadret; bene tamen quadrat et altera; quare alterutra retineatur, perinde esse ad sensum existimo. Sed ad rem venio. Contendit itaque Grabius, « per conventum omnis Ecclesiæ, id est eorum, qui sunt undique, fidelium, ad Ecclesiam Romanam, propter potiorem principalitatem, intelligendum esse confluxum eorum, qui ab omni Ecclesia Romam mittebantur, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, quorum potentior erat principalitas, id est suprema potestas. Ob potiorem itaque principalitatem Romanorum, ait, contingebat, ut ad Romanam urbem, et proinde Ecclesiam, ab omnibus undique Ecclesiis convenirent fideles, defensionem suæ fidei et Ecclesiæ suscepturi. De hoc vero conventu ad locum urbis atque Ecclesiæ Romanæ, non de communionem fidei ac charitatis cum ea, multo minus de subjectione obedientiæ Irenæum hoc loco scripsisse. » Sic Grabius.

34. Sed nec ea explicatio ad Irenæi verba, nisi prorsus delirasse supponatur, quadrare ulla ratione potest. 1° Si de confluxu eorum, qui ab omni Ecclesia Romam mittebantur, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, intelligendus sit; sensus erit, necesse fuisse omnem Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles, Romam venire, ut causam Christianorum agerent apud imperatores. Atqui tantum abest id necesse fuerit, ut ante Ire-

⁶⁴ T. II Paris'rat. Cathol. lib. XIII, De œcum. Pent., cap. 22, n. 12 seqq.

nari ætatem factum aliquando fuisse ne uno quidem exemplo probare possit Grabius. Plures quidem Christianorum Apologias oblatas imperatoribus, a Quadrato, Aristide, Melitone, Apollinari, Athenagora et Justino legimus; sed eos ab Ecclesiis Romanam missos fuisse, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, falsissimum: imo plerosque, ipsum etiam Athenagoram, cujus Apologiæ titulo, quod inscribatur, *Legatio*, abutitur Grabius, e patria pedem extulisse, ut Apologias suas offerrent, nullibi legimus; si qui vero, ut Justinus, Romæ obtulerint, dudum antea ibi degebant, nec huc eo sine venerant. Et, quæso, quæ necessitas Christianis adeundi imperatores ethnicos, a quibus nihil, nisi jus omne fasque violatum sperare poterant? 2. Irenæus scribit necesse esse, fideles convenire ad Romanam, non urbem, sed Ecclesiam. Ut quid igitur verbis ejus vim apertam inferendo, per « Ecclesiam » Grabius intelligi vult « urbem? Ad Romanam urbem, et proinde Ecclesiam, » ait, « ab omnibus undique Ecclesiis conveniebant fideles, » Quasi vero Romana urbs et Romana Ecclesia, idem prorsus sic sonent, ut quisquis urbem adibat, illico ad Ecclesiam convenire dicendus esset? Ecce, Romanæ urbis, aulae, imperatorum, ne verbo quidem hactenus meminit Irenæus, sed solius Ecclesiæ Romanæ; et tamen verba hæc, [CXXII] *ob potentiores principalitatem*, si Grabio fides, non ad ecclesiam, de qua ex professo sermonem instituit, sed ad urbem, aulam, imperatores, quorum nulla facta est mentio, referenda sunt? Ecquis stomachus absurda hæc concoquere valeat? Quis non videat *potentiores* illam *principalitatem*, ut legere amat vir clariss. ad eam Ecclesiam pertinere, ad quam fideles omnes sic convenire debent, ut tota conveniendi ratio sit ipsa potentior ejusdem Ecclesiæ principalitas? 3. Denique (et hic causæ cardo est) negare nec potest, nec audet Grabius, quin Irenæi toto hoc capite scopus sit probare, unam et eandem in omni Ecclesia traditionem apostolicam, et fidem esse, qua confundantur omnes hæretici; eam vero puram et illibatam per continuam episcoporum successionem ad suam usque ætatem mansisse. Quia vero longius et molestius fuisset omnium et singularum Ecclesiarum successiones episcopales enumerare, sufficere si unius Ecclesiæ Romanæ successio, per quam apostolica traditio pervenit usque ad illud ævum, recenseatur; quia eadem est aliarum omnium Ecclesiarum cum Romana fides et traditio. Quamobrem recensita episcoporum Romanorum successione, concludit: « Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis, in Ecclesia traditio, et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate. » Eandem autem aliarum Ecclesiarum cum Romana fidem et traditionem esse ex eo probat Irenæus, quod ad Romanam Ecclesiam propter potentiores principalitatem

A necesse sit omnem Ecclesiam convenire. Si ergo Grabianam explicationem admittamus, ea supposita, sic argumentum fuisse Irenæum dicendum erit. Illarum Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio, quarum fideles necesse est Romam venire, ut Christianorum causam agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas seu potestas suprema. Atqui necesse est fideles ex omnibus Ecclesiis Romam venire, ut causam Christianorum agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas. Igitur omnium Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio. Grabium ipsum judicem volo, quis, nisi delirus, ita argumentetur? Supponamus e contrario, Irenæum argumentari eo modo, quo argumentari superius demonstravi; sic procedet argumentum. Earum Ecclesiarum una et eadem est cum Romana fides et traditio, quas necesse est cum capite, duce et principe Romana, cæteris regendis a Deo præfecta, consentire in rebus fidei atque doctrina. Atqui necesse est omnes Ecclesias, seu quod idem est, fideles omnes, ex quocunque loco, regione aut gente sint, cum Romana Ecclesia omnium capite, duce ac principe, regendis omnibus a Deo præfecta consentire. Omnium igitur Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio; ac proinde cum ex traditione hujus Ecclesiæ confundantur hæretici omnes, et schismatici, ex consensu omnium Ecclesiarum confundi necessario consequitur. Judicet quisquis æquus rerum æstimator, et posterius hoc argumentum, quod Irenæi esse merito contendunt Catholici, cum eo conferat, quod sanctissimo martyri Grabius affligit: nisi sponte cæcutire velit, fateatur necesse est, quantum hoc Irenæo repugnat, tantum in illo secum omnia consentire, et ad Irenæi scopum, doctrinam et antecedentia mire quadrare.

35. Sed, inquit Grabius, Ecclesiæ Romanæ tantum abest, ut Irenæus semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos existimaverit, ut publico facto contrarium existimaverit. Cum enim Asianas Ecclesias Victor papa a communionem resecessisset, quod Pascha Ecclesiæ Romanæ more celebrare renuerent; non ob id Asianos præsules redarguit Irenæus, quod morem pontifici gerere detrectarent, nec hortatur ut ab Ecclesiæ Romanæ communionem se nulla ratione divelli patiantur; sed potius Victorem ipsum increpavit, quod integras Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communionem abscidisset, ut ipsi superius ex Eusebio et aliis retulimus. Dolendum sane quod Grabius futilibus ejusmodi argumentationibus deludi se patiatur. Quæ comparatio institui potest inter res, quæ ad fidem pertinent, et inter eas, quæ ad Ecclesiæ disciplinam spectant? Quis nesciat totam eam de celebrando Paschate quæstionem, ad disciplinam duntaxat, ad fidem nullatenus pertinuisse, et eadem semper inter disputantes, ac illæsa manente fide agitari potuisse? Suam quidem utraque pars sententiam traditionem apostolicam fulciebat; sed vel tirones non fugit, alias esse traditiones apostolicas, quæ ad

fidem aut mores pertinent, alias quæ ad disciplinam; priores, easdem semper et ubique, nulli unquam mutationi obnoxias esse; posteriores vero, pro diversitate locorum et temporum, varias esse posse. Posterioris hujus generis fuit de celebrando Paschate traditio apostolica. Potuit enim alia esse in Oriente, alia vero in Occidente apostolorum agendi ratio, ubique prudens, atque charitate nixa; ex utraque autem nata hic et illic varia disciplina, quam sequi tandiu liberum fuit, quandiu contrariam in conciliis suis non invexit universalis Ecclesia. Porro cum dicimus, necesse esse omnem Ecclesiam cum Romana consentire, de rebus fidei loquimur; non contendimus vero, nec contendunt ipsi pontifices Romani, eandem esse debere omnium Ecclesiarum cum Romana disciplinam. Et in hoc peccasse Victorium papam contendebant multi, quod a prudenti decessorum suorum œconomia desciscens, Asiaticas Ecclesias ad Romanæ morem et disciplinam obstringere voluisset: contra atque senserant fecerantque priores pontifices Romani, alique totius Occidentis præsules, qui nullam ea de re litem Asiaticis movendam esse hactenus censuerant. Unde decenter ab Irenæo monitus, ut loquitur Eusebius, ab incepto statim destitit, pacem Asianis restituit, nec deinceps sollicitandos esse existimavit. Sed quam infeliciter ab ea historia argumentum petiit Grabijs, tam feliciter idem adversus ipsum retorqueri posset. Nisi enim Victori papæ jurisdictio in orientales Ecclesias fuisset, nunquam certe commisisset, ut iis imperaret, ac Ecclesiæ suæ morem sequi juberet. Cur enim Romanus episcopus Ephesinum, et non Ephesinus Romanum hic sibi subditum ac obsequentem habere vult? Cur Romanus episcopus Ephesinum et non Ephesinus Romanum a communione abscindere præsumit? Sed cur ille, si nulla huic auctoritas erat, insanam hominis arrogantiam ac superbiam non deridet? Negat quidem Ephesinus episcopus, negant et Asiatici cæteri, eo usque patere Romani pontificis auctoritatem, ut cæteros ad privatam Ecclesiæ suæ disciplinam obstringere possit; sed tantum abest auctoritatem [CXXIII] ipsam negent, quin potius jubenti ut per totum Orientem synodos habeant episcopi, hi statim morem gerunt, pontificemque eorum, quæ in conciliis suis defini-

erant, ea, qua par erat, reverentia certiores faciunt. Imo Irenæus ipse, licet paulo fervidiorem Victoris zelum non probaret; non redarguit tamen quod aliquam sibi in Orientales auctoritatem arrogaret: sed monet duntaxat, idque *decenter* ac reverenter, ne ea auctoritate in præsentis occasione abusus, integras Ecclesias immeritas a communione abscinderet. Adeo certum est, ne ipsos quidem, quibus cum Ecclesia Romana gravissimæ intercedebant controversiæ, primatum illius, auctoritatem et jurisdictionem negare ausos fuisse.

36. Nimirum, ut dixi, unam Ecclesiam esse o-

portuit, dispersasque per orbem singulares Ecclesias secum invicem unius et ejusdem communio- nis vinculis colligari; quod fieri non potuit, nisi interventu unius Ecclesiæ, quæ instar centri unitatis cæteras omnes et sibi et secum invicem colligaret. Quisquis vere spiritalis est, huic uni Ecclesiæ immobiliter adhærebit, nec ab unitatis centro divelli se ulla unquam ratione patietur: imo, Irenæo teste⁸⁵, « judicabit, » damnabitque « eos qui schismata operantur, qui sunt inanes, non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes, quam unitatem Ecclesiæ: et propter modicas et quaslibet causas, magnum et gloriosum corpus Christi conscindunt, et dividunt, et, quantum in ipsis est, interficiunt: pacem loquentes, et bellum operantes: vere liquantes calicem, et camelum transglutientes. Nulla enim ab eis tanta potest fieri correctio, quanta est schismatis perniciës. » Maxime ponderanda sunt postrema hæc verba: « Nulla a » schismaticis, iisve omnibus, qui ab una cathedra secesserunt, « tanta fieri potest correctio, quanta est schismatis perniciës. » Quamcunque ergo *correctionem* fecisse se gloriantur *inanes* homines, hæc *schismatis perniciem* adæquare, et eam, quam fecere, *charitatis jacturam* compensare nunquam potest.⁸⁶ Qui enim ab unitate desciscit, a charitate excidit, amittitque « præcipuum » illud « dilectionis munus, quod est pretiosius quam agnitio, gloriosius autem quam prophetia, omnibus autem reliquis charismatibus supereminens. » Porro pretiosum illud munus unius *corporis Christi*, illius videlicet Ecclesiæ, in qua est una cathedra, unitatisque centrum, *character* est. « Quapropter, » addit Irenæus⁸⁷, « Ecclesia omni in loco ob eam, quam habet erga Deum, dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem; reliquis omnibus non habentibus hanc rem ostendere apud se... opprobrium enim eorum, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, et omnes pœnas sustinent, et mortificantur propter eam quæ est erga Deum, dilectionem et confessionem Filii ejus, sola Ecclesia pure sustinet. »

37. Ab ea veræ Ecclesiæ nota, unitate fluit altera, sanctitas videlicet. Sancta enim non esse non potest, quæ in charitate radicata et fundata est, quæ pretiosum illud Dei munus, omnibus reliquis charismatibus supereminens, proprio jure possidet. Sancta sit necesse est, cujus ipsum Dei verbum caput est. Nam, ut ait auctor noster⁸⁸, « super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi; per omnia autem Verbum, et ipse est caput Ecclesiæ; » siquidem « Verbum homo universa in semetipsum recapitulans est: uti sicut in supercœlestibus, et spiritalibus, et invisibilibus princeps est Verbum Dei; sic et in visibilibus et corporalibus principatum habeat, in semetipsum principatum assumens, et apponens semetipsum caput Ecclesiæ, universa

⁸⁵ Lib. iv, c. 33, n. 7. ⁸⁶ N. 8. ⁸⁷ N. 9. ⁸⁸ Lib. v, cap. 18, n. 2; lib. iii, c. 16, n. 6.

atrahatur ad semetipsum apto tempore. » Ecclesia igitur « est synagoga Dei, quam Deus, hoc est, Filius ipse per semetipsum collegit⁸⁹, » quamque per Spiritum sanctum sibi univit; cui « creditum est lumen Dei; » quæ « ubique prædicat veritatem: » ἐπτάμυξος « lucerna Christi, bajulans lumen⁹⁰. » Quidquid igitur docet Ecclesia, quidquid credendum proponit, quidquid faciendum jubet, sanctum est; utpote *testimonium habens a prophetis, et ab apostolis, et ab omnibus discipulis*; in ea siquidem manet Spiritus sanctus, luminis vitæ et sanctitatis fons, qui huic lucem, vitam et sanctitatem omnem infundit. Quare « fides, quam perceptam ab Ecclesia custodimus, semper a Spiritu Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum juvenescit, et juvenescere facit ipsum vas, in quo est. Hoc enim Ecclesiæ creditum est Dei munus, quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur; et in eo disposita est communicatio Christi, id est Spiritus sanctus, arrha incorruptelæ, et confirmatio fidei nostræ, et scala ascensionis ad Deum. » *In Ecclesia enim, inquit, posuit Deus apostolos, prophetas, doctores⁹¹, et universam reliquam operationem Spiritus; cujus non sunt participes omnes, qui non currunt ad Ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam, et operationem pessimam. Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia, et omnis gratia: Spiritus autem veritas.* »

58. Hinc concludit Irenæus 1° nullam extra veram Christi Ecclesiam. qualem hactenus ex ipso descripsimus, veram doctrinæ morumque sanctitatem esse quærendam; eos quippe, qui non currunt ad Ecclesiam, ubi Spiritus Dei, semetipsos fraudare a vita et omni gratia, per sententiam malam, et operationem pessimam; « nec participare Spiritum sanctum; neque a mammillis matris nutriri in vitam, neque percipere de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem: sed effodere sibi lacus detritos de fossis terrenis, et de cæno putidam bibere aquam, effugientes fidem Ecclesiæ, ne traducantur; rejicientes vero Spiritum, ut non erudiantur. Alienati vero a veritate, digne in omni voluntantur errore, fluctuati ab eo, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentientes, et nunquam sententiam stabilitam habentes, Sophistæ verborum magis volentes esse, quam discipuli veritatis. Non enim sunt fundati super unam petram, sed super arenam habentem in seipsa lapides multos⁹². »

39. Concludit 2° in sola vera Ecclesia, vera miracula esse posse: extra Ecclesiæ sinum nulla, ad eorum, quæ reprobatur dogmatum confirmationem, nisi falsa et ementita miracula, merasque præstigias, et magicas operationes fieri posse. «⁹³ Arguentur qui sunt

a Simone et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari dicuntur: non in virtute Dei, neque in veritate, neque ut benefici hominibus facientes ea, quæ faciunt; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones et universa fraude; plus lædentes, quam utilitatem præstantes his, qui credunt eis, in eo quod seducant, nec enim cæcis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes dæmones effugare, præter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt, etc. » Tum probat adhuc ætate sua, « in fraternitate sæpissime, propter aliquid necessarium ea, quæ est in quoquo loco, Ecclesia universa postulante per jejunium et supplicationem multam, reversum esse spiritum mortui, et [CXXIV] donatum esse hominem orationibus sanctorum; » pluresque mortuos sic resurrexisse, ut « perseveraverint nobiscum, inquit⁹⁴, annis multis; » dæmones passim ex obsessorum corporibus expelli, infirmos per manuum impositionem curari, sanosque restitui, ac multos in Ecclesia videri, qui præscientia futurorum, visionibus, dictionibus prophetis et charismatibus, dono linguarum, etc., conspicui essent. «⁹⁵ Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum quas per universum mundum Ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Jesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opitulationem gentium perficit; neque seducens aliquem, nec pecuniam ei auferens.... sed mundæ et manifeste orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini Jesu Christi invocans. » Ex quibus omnibus merito infert⁹⁶, « ibi, duntaxat « discere oportere veritatem, ubi charismata Domini posita sunt, » nempe « apud quos est eâ, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio. »

40. Quam certum est autem eam, quam agnovit Irenæus, Ecclesiam, unam et sanctam esse, tam certum est eandem et catholicam et apostolicam esse. Id evidenter demonstrant ea omnia, quæ hactenus protulimus ex ipso loca. Nihil enim efficacius, ut jam diximus, esse arbitratus est ad retundendam hæreticorum, varias in sectas, secumque pugnantem divisorum, pervicaciam, quam ut iis opponeret unanimum totius Ecclesiæ per totum mundum longe lateque propagatæ consensum in rejiciendis, profligandisque nefariis eorum dogmatibus. Hinc perpetuo urget, ut vidimus⁹⁷, « Ecclesiam per universum orbem usque ad fines terræ seminatam, in universum mundum disseminatam; » per Germaniam, Hispanias, Gallias, Orientem, Ægyptum, Lybiam et Judæam dispersam; apud « multas gentes barbarorum » et « per universum mundum⁹⁸ » constitutam circumeuntem mundum universum; ac denique vineam « non jam circumvallatam sed expansam in universum mundum⁹⁹, » cujus tamen esset una fides, doctrina et traditio,

⁸⁹ Cap. 6, n. 1. ⁹⁰ Lib. III, c. 24, n. 1. ⁹¹ I Cor. XII, 28. ⁹² Iren., lib. III, c. 24, n. 2. ⁹³ Lib. II, cap. 31, n. 2 et 3, et cap. seq. n. 7 et 4. ⁹⁴ Lib. V, c. 6, n. 1. ⁹⁵ Lib. II, cap. 25, n. 4. ⁹⁶ Lib. III, c. 26, n. 5. ⁹⁷ Lib. I, c. n. 1, 2. ⁹⁸ Lib. III, c. 4, n. 2, et c. 12, n. 8. ⁹⁹ Lib. IV, cap. 36, n. 2.

una anima, unum cor, unum os, una et eadem prædicatio, ac regiminis ecclesiastici forma. Rideat proinde, vel sui compos non sit necesse est, quisquis Ecclesiam tam longe lateque propagatam, visibilem ac conspicuam esse neget, et ad fictitium quemdam et invisibilem electorum cœtum coerceat. Ecqui latere possit, « ejus lumen, prædicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire¹? » Quomodo ignota esse possit, quæ « ubique prædicat veritatem, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur, » quæ « plantata est paradisi in hoc mundo, » quæque « ubique præclara est²? » Qui denique invisibilis esse queat, quæ « est ἐπτάμυξος lucerna, Christi bajulans lumen; cui creditum est lumen Dei; et propter hoc » sapientia « Dei, per quam salvat omnes homines, in exitu canitur, in plateis autem fiducialiter agit³, in summis muris prædicatur, in portis autem civitatis constanter loquitur⁴? »

41. Nihil etiam validius ad confundendos eos omnes, qui vel male sentiunt, vel præterquam oportet, colligunt, esse existimavit auctor noster, quam iis Ecclesiam apostolicam objicere. Hinc tam sæpe, tamque constanter inculcat, ut ostendimus, eandem Ecclesiam ab apostolis ipsis suam accepisse fidem, doctrinam et traditionem, ab iis fundatam esse, et ordinatam, ab iis constitutos fuisse episcopos, penes quos in unaquaque Ecclesia summa rerum esset, a quibus sibi invicem succedentibus perpetuo regeretur et administraretur; hacque continua episcoporum successione, nunquam desitura, unam et eandem, apostolicam, puram et intemeratam ad nos usque manare fidem et traditionem. Hinc in ea successione certissimum corporis Christi, seu Ecclesiæ characterem positum esse vult, quo ab infidelium, hæreticorum et schismaticorum conventiculis secernatur. « Character, inquit, corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt. » Ubi perperam contendit, nullo certe argumento probat, clariss. Græbius, hic *characterem* non tam signum, sive notam, quam formam, sive figuram Ecclesiæ denotare. Quod etiamsi obtineret, male tamen adhuc causæ suæ consuleret. Id enim, velit, nolit, ex Irenæo constabit, eam *secundum successiones episcoporum* formam in corpore Christi sive Ecclesia, ab apostolis ipsis constitutam esse; ac proinde ea semper nota discriminatum iri veram Christi Ecclesiam, ab apostolis fundatam, a quacunque alia societate; quod in illa forma sit secundum legitimam episcoporum successione, quæ in hac desit. ⁵ Hinc « eos qui ab Ecclesia sunt, eandem figuram ejus, quæ est erga Ecclesiam, ordinationis, » id est eandem regiminis ecclesiastici formam, quam constituerunt

A apostoli, semper custodire asserit auctor noster. Hinc demum jure merito infert, sectis quibuscunque hæreticis aut schismaticis antiquiorem esse veram Ecclesiam, utpote quæ originem apostolis, imo ipsi Christo capiti suo acceptam referat⁶: « Omnes vero hæreticos valde posteriores esse, quam episcopos, quibus apostoli tradiderunt Ecclesias. » Apud barbaros siquidem jam obtinebat ea, quam prædicabat Ecclesia, fides; quibus tamen, ne quidem nomine tenus, notæ erant hæreticorum sectæ; longe minus eorum sententiæ: « nequedum enim congregatio » hæreticorum « fuit apud eos, neque doctrina instituta⁷. » Deinde uniuscujusque hæreseos initia, primosque parentes et architectos facile assignari posse; recentioris quippe memoriæ esse: Ecclesiæ vero catholicæ exordia in Christum solum, ejusque apostolos refundi posse. « Ante Valentianum enim non fuerunt, qui sunt a Valentino, neque ante Marcionem erant, qui sunt a Marcione; neque omnino erant reliqui sensus maligni, quos supra enumeravimus, antequam initiatores, et inventores perversitatis eorum fierent. Valentinus enim venit Romam sub Hygino; increvit vero sub Pio, et prorogavit tempus usque ad Anicetum. Cerdon autem, qui ante Marcionem, et hic sub Hygino vixit... Marcion autem illi succedens invaluit sub Aniceto... Reliqui vero, qui vocantur Gnostici, a Menandro Simonis discipulo, quemadmodum ostendimus, accipientes initia unusquisque eorum, cujus principatus est sententiæ, ejus et pater, et antistes apparuit. Omnes autem hi multo posterius, mediantibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexerunt in suam apostasiam. »

42. Certissimis hisce characteribus, hactenus explicatis, eam Ecclesiam, cujus fidem et traditionem contra hæreticos propugnabat Irenæus, definit, et a qualibet alia societate discriminat, ac discriminari vult. Quænam vero ea fuerit Ecclesia, haud ambigat quisquis Irenæum dicentem audierit, ad Romanam Ecclesiam necesse esse omnem Ecclesiam, si veræ Ecclesiæ membrum et pars esse velit, convenire, id est, ut superius demonstravimus, in una cum ea fide, traditione atque doctrina consentire, ejusque communioni adhærere: et quisquis meminerit sanctissimum apostolicorum [CXXV] virorum discipulum cum ea semper Ecclesia individua communionis societate vinctum ad mortem usque perseverasse. Porro si Romana Ecclesia ideo fuerit secundo sæculo vera Christi Ecclesia, quia sola prædictis veræ Ecclesiæ characteribus ac notis insigniebatur, necesse est eandem et solam, postremis etiam hisce sæculis, veram esse Christi Ecclesiam, cum in eam solam convenient illi characteres. Quisquis enim sepositis tantisper præjudiciis, sectas omnes, quæ jam corpus Christi misere lacerant, percurrere voluerit, e vestigio deprehendet Ecclesiam

¹ Lib. I, c. 10, n. 2. ² Lib. V, c. 20, n. 1, 2. ³ Prov. I, 20, 21. ⁴ Lib. IV, cap. 36, n. 2. ⁵ Lib. V, c. 20, n. 1. ⁶ Ibid. ⁷ Lib. III, c. 4, n. 2, 3.

Romanam solam esse quæ sit unius fidei, unius doctrinæ, unius oris, ac labii, quæque secum ubique consentiat in rebus fidei ac morum, communi pastorum sententia definitis; aliis omnibus sectis in tot fere sententias, quot capita divisas, alternantibusque variorum dogmatum fluctibus in hæc, vel illa jactatis, pro ratione temporum affectuum, commodi aut incommodi; solam Romanam Ecclesiam sanctam esse, non quod omnia ejus membra a peccato immunia sint, in agro quippe Dominico palææ cum frumento permixtæ sunt; sed quod sola nihil nisi sanctum doceat, præcipiatque, in ea sola resideat Spiritus sanctus gratiarum omnium et charismatum: fons, qui plures, etiam nostris diebus, ad eximium sanctitatis gradum perduxit, verorumque miraculorum gloria illustravit; cum aliæ omnes sectæ a vera sanctitatis laude procul desciverint nullos peccantibus frenos injicere valeant, eaque doceant absurditatis plena dogmata, quibus fidei, morumque sanctitas funditus evertatur; quale est illud, peccatores sola fide veram justitiam consequi posse, neminemque justum a vera quam semel consecutus est, justitia excidere unquam posse; quæ fuerunt ipsissima Gnosticorum exitiosissima principia, quibus latissimum ad scelera omnia aditum pandi alibi ostendimus; solam Ecclesiam Romanam apostolicam esse, ac continua episcoporum pastorumque suorum successione ab apostolis derivatam, fidemque et traditionem, quam ab iis accepit, illibatam custodisse; cum aliæ omnes sectæ temere abrupta successione apostolica, novas sibi Ecclesias condiderint, quarum novi sunt auctores ac fundatores; solam denique Romanam Ecclesiam catholicam esse et universalem, per totum mundum propagatam, ubique perspicuam et insignem, mira que fecunditate gaudentem novis sibi et Christo sponso suo in dies filios, per eos, quos ad remotissimas gentes mittit pastores et doctores, parere; aliis omnibus sectis in angulo orbis, et intra certarum regionum fines conclusis, longeque minus sollicitis de novis Christo gignendis filiis, quam de veteribus pervertendis.

43. Hæc, ac potissimum Romanæ Ecclesiæ amplitudinem, cum post Irenæum frequenter in notis suis tam vere quam pie inculcaverit, aliisque Patrum sententiis confirmaverit doctissimus, bonæque memoriæ Feuardentius, molestissima ejus argumenta eludere, propitiosque sibi, si posset, Irenæum et Augustinum, cujus etiam auctoritatem objiciebat Feuardentius, facere pro virili sua conatus est Grabius in notis suis ad Irenæi lib. iv, c. al. lxx, nunc xxxvi. Itaque fatetur Augustinum in certamine cum Donatistis multum in eo fuisse, ut universitatem, ipsumque nomen catholicum, tanquam proprium veræ Ecclesiæ characterem assereret, quo a falsis hæreticorum et schismaticorum cœtibus, in parte mundi hærentibus, et ab ea, vel ab auctoribus suis denominationem indeptis distingueretur. Atque ita plerumque rem ejus ævo et ante se habuisse. Se-

cus vero sentiendum de sequiori ac ultima prope mundi ætate, deque tempore illo (toties a ministris Calvinianis et Lutheranis decantato) meretricis magnæ, cujus mentio Apocal. capp. xvii, xviii et xix. « Quæ, inquit, non de S. Joannis solum, sed et ultima mundi ætate ab ipsis pontificiis, et quidem Societatis Jesu theologis plerisque, in sacram Apocalypsin Commentariis, ingenue explicata sunt, nec aliam expositionem admittunt. Tunc sane, addit, qui inductus universitate et amplitudine istius corruptæ Ecclesiæ, ex virgine in meretricem versæ, eam amplexus fuerit, næ is misere semetipsum, deceperit. » Sic cl. Grabius. Cui ego: næ potius is miserrime semetipsum, aliosque decipiat, qui frivolis ejusmodi ratiunculis inductus, apertissimis sanctorum Patrum testimoniis vim inferat, efficacissimaque eorum argumenta sic infirmet, ut ea vel levissimo spiritu diffilare hæretici omnes ac schismatici semper potuerint. Nihil certius, Irenæum, Optatum, Augustinum, aliosque SS. Patres Ecclesiæ amplitudinem et universitatem objecisse. At nisi amplitudo hæc et universitas, essentialis ac perpetuus sit Ecclesiæ character, nihil infirmius argumento ab ea amplitudine petito. Quo enim jure huic respondere se posse putat Grabius, valuisse quidem prioribus sæculis, tum cum virgo adhuc esset Ecclesia, non valere vero postrema mundi ætate, qua virgo illa in meretricem versa est: eodem prorsus reponere potuisset Gnosticis quivis Sabellianus, Arianus, Nestorianus, Donatista, etc. Ecclesiam jam a pristina sanctitate et fide sic defecisse, ut, quisquis inductus universitate et amplitudine istius corruptæ Ecclesiæ, ex virgine in meretricem versæ, eam amplecteretur, is misere semetipsum deciperet; ac proinde si hac responsione a Catholicorum telic tutum se esse, ac veræ Christi Ecclesiæ ad angustiores redactæ limites membrum putet vir doctissimus; fateatur necesse est eodem se clypeo munire merito potuisse perditissimos quosvis hæreticos cum veteres, tum recentiores, ac veræ Ecclesiæ membrorum titulo gloriari. Infelix certe Grabius, qui responsis suis arma ministret hæreticis quibuscunque, quorum ictum nulla arte declinare ipse valeat.

44. Sed ne quod toties a Catholicis feliciter actum est, hic iterum agere cogar, id unum a Grabio quæram; an postrema hac mundi ætate societas quedam in orbe supersit, quæ vera Christi Ecclesia jure dici possit? Superstitem esse non negabit, puto, si prophetarum oraculis, Christique ipsius et Evangelii dictis, quibus perituram nunquam Ecclesiam prænuntiatur, fidem habeat. Porro si vera aliqua Ecclesia nunc in orbe supersit, talem esse necesse est, iisdemque characteribus insignitam, qualem et quibus notis conspicuam esse voluit Christus. At ex Scripturis prophetis et evangelicis certissimum est, universitatem et amplitudinem propriam esse, essentialem, ac proinde perpetuam illius, qualem constituit Christus, Ecclesiæ

characterem. Id adeo perspicue, efficaciter et invictè A demonstrat Augustinus in libro *De unitate Ecclesie* ne alios proferam, quos scripsit contra Donatistas, ut prorsus obstruatur os loquentium iniqua. Allatis et expensis Scripturarum utriusque Testamenti vocibus concludit S. doctor § 52. « Evangelizata est nobis Ecclesia per totum orbem terrarum futura. [CXXVI] Hoc in lege, et prophetis, et psalmis esse prænuntiatum ipse Dominus testificatus est, qui eam cœpturam a Jerusalem', et per omnes gentes permanaturam esse prædixit; testes sibi futuros in Jerusalem, et in tota Judæa, et Samaria, et usque in totam terram, cum jam in cœlum ascenderet, prænuntiavit. Hæc verba facta secuta sunt. Quomodo cœptum sit a Jerusalem, et deinde processum in Judæam, et Samariam, et inde in totam terram, ubi adhuc crescit Ecclesia, donec usque in finem etiam reliquas gentes, ubi adhuc non est, obtineat, Scripturis sanctis testibus consequenter ostenditur: quisquis aliud evangelizat, anathema sit. Aliud autem evangelizat, qui periisse dicit de cætero mundo Ecclesiam, et in parte Donati in sola Africa remansisse (jam dicendum est, in parte Calvinii et Lutheri in sola Anglia, Belgio et Germania remansisse) dicit. Ergo anathema sit. Aut legat mihi hoc in Scripturis sanctis, et non sit anathema. »

45. Respondebunt forte recentiores Donatistæ, quod veteres illi apud Augustinum § 33. « Et ista, inquit, credimus, et completa esse confitemur; sed postea orbis terrarum apostatavit, et sola remansit Donati (Calvinii et Lutheri) communio. » C Sed statim cum Augustino reponemus: « Hoc nobis legant et nihil resistimus. Si autem non ea de Scripturis sanctis legunt, sed suis contentionibus persuadere conantur; credo illa, quæ in Scripturis sanctis leguntur, non credo ista, quæ ab hæreticis vanis dicuntur. » Æquissima certe conditio ab Augustino proposita. Cum enim apertissima sint, et, ut Augustini verbis, § 56, utar, « nullo interprete indigeant canonicarum Scripturarum testimonia, quæ commendant Ecclesiam in totius orbis communionem consistere; » quisquis asserit amplitudinem hanc et universitatem non fore perpetuam veræ Ecclesie notam, necesse est tam clara D et aperta Scripturarum testimonia proferat quibus assertionem suam probet. Nisi enim Deus fallere nos voluerit, quod absit ut vel cogitemus, commendata ubique et designata Ecclesia sua, velut societate quadam, quæ præ cæteris omnibus amplitudine et universitate insignis foret; debuit pro bonitate sua, alicubi saltem tam disertis verbis monere amplitudinem hanc, temporalem duntaxat Ecclesie notam fore, postrema mundi ætate desituram; ac tandem aliquando futurum esse, ut Ecclesia, quæ prioribus sæculis orbem totum obtineret, postrema mundi ætate angustioribus septa limitibus, in mi-

nima mundi parte coerceretur. Hinc Augustinus § 72, 75, cujus verba sibi dicta putet Grabius, et quisquis enim ipso misere deceptus tam immaniter errat. « Audistis, inquit, pastoris vocem manifestissimam, non solum per legem ejus', et prophetas et psalmos, sed etiam per os proprium commendantis Ecclesiam suam futuram. Et ea quæ prædixit, quemadmodum ex ordine consecuta sint, in Actibus et Litteris apostolorum, quæ divinarum Scripturarum canonem complent, legendo perspicitis Non est obscura quæstio in qua vos fallant, quos ipse Dominus prædixit futuros atque dicturos: *Ecce hic est Christus, ecce illic, ecce in deserto*, quasi ubi non est frequentia multitudinis; *ecce in cubiculis* 8, quasi in secretis traditionibus atque doctrinis. Habetis Ecclesiam ubique diffundi, (nec tantum, sed) B et crescere usque ad messera, id est usque ad extremum iudicii diem. Habetis civitatem de qua ipse, qui eam condidit, ait: *Non potest civitas abscondi super montem posita* 9. Ipsa est ergo, quæ non aliqua parte terrarum, sed ubique notissima est... Vos autem innitentes tot evidentissimis testimoniis Legis, Prophetarum, Psalmorum, ipsius Domini, et Apostolorum de sancta Ecclesia toto terrarum orbe diffusa, exigite ab istis, ut ostendant de Africa, (jam de Anglia, etc.) quod attinet ad partem Donati, (jam Calvinii et Lutheri) aliqua manifesta de canonicis libris testimonia. Neque enim, sicut jam dixi, ullo modo fieri posset, ut Ecclesia, sicut dicunt, et quod absit, tam cito ex tot gentibus peritura, tot testimoniis tam sublimiter et tam indubitanter prædicaretur; et de ista, quam volunt, sua, quæ usque in finem, sicut contendunt, permansura fuerat, taceretur. » Proinde Grabius et asseclæ « perscrutentur Scripturas, (et hic iterum Augustini verba sunt § 42) et contra tam multa testimonia, quibus ostenditur Ecclesia Christi toto terrarum orbe diffundi, vel unum proferant tam certum et tam manifestum, quam illa sunt, quæ demonstrant Ecclesiam Christi periisse de cæteris gentibus et in sola « Anglia » remansisse... Sed quam non permittantur saltem quærere aliquid, quo probent esse prædictum, deficientibus a fide Christiana cæteris gentibus, in sola « Anglia » Ecclesiam remansuram: attendant illud quod sæpe commemoravi *utraque crescere usque ad messem, et agrum esse mundum, messem finem sæculi* 10, non nobis, sed ipso Domino interpretante parabolam suam... Desinant ergo quærere quod invenire non poterunt, non quia occultum est, sed quia non est. Sunt enim adhuc nonnullæ gentes, in quibus nondum est Evangelium prædicatum; necesse est autem impleri omnia, quæ de Christo et Ecclesia prædicta sunt: oportet ergo et in eis prædicari. »

46. At, inquit Grabius, legimus in Apocalypsi futuram esse meretricem magnam, cum qua fornicabuntur reges terræ, et inebriabuntur qui habitant

8 Matth. xxiv, 23. 9 Matth. v, 14. 10 Matth. xiii, 30.

terram, de vino prostitutionis ejus, etc., quæ de ultima mundi ætate ab ipsis pontificiis explicantur. Sed rursus cum Augustino § 9 respondebo, « illa seponenda esse, quæ obscure posita, et figurarum velaminibus involuta, (qualia sunt ea fere omnia, quæ in Apocalypsi leguntur) et secundum nos et secundum illos possunt interpretari. Est quidem acutorum hominum dijudicare atque discernere, quis ea probabilius interpretetur; sed nolumus in has ingeniorum contentiones, in eâ causa, quæ populos tenet, nostram disputationem committere.... Aperta veritas clamet, luceat, in obturatas aures irrumpat, dissimulantium oculos feriat, nemo in eis latebris quærat falsæ suæ sententiæ locum, omnem conatum contradicendi confundat, omnem frontem impudentis elidat. » Si quæ ejusmodi Scripturæ loca habeat Græbius, proferat; sed Apocalypseos interpretationem Deo soli committat, memineritque quam infeliciter quibusdam e suis cesserit. Quan-

A quam tamen si sacræ hujus prophetiæ mysteria scrutari liceat, longe facilius quæcunque de meretrice illa magna prænuntiatur, possumus in Protestantes ipsos convertere, et ei quam fidei et moribus intulerunt, corruptelæ accommodare, quam possint in Ecclesiam Romanam transferre. Sed missis hisce « rerum figuris, in quibus, ut rursus ait Augustinus § 10, quia vel interpretem quærent, nolo nostra ingenia comparentur, » concludamus: cum in Scripturis hæc universitatis, amplitudinisque nota designetur ea, quam constituit Christus, Ecclesia, nec aliquando desituram eam notam ullibi appareat; si quæ hodie in orbe vera supersit Ecclesia, eam solam esse quæ cæteris societatibus longius latiusque pateat; ac proinde solam Romanam esse. «¹¹ Illæ quippe singulæ in multis gentibus, ubi ista est, non inveniuntur; hæc autem, quæ ubique est, etiam ubi illæ sunt, inveniuntur. »

ARTICULUS V.

De mysterio sanctissimæ Trinitatis.

[CXXVII] 47. Totam, quam de sacro Trinitatis mysterio tenet Ecclesia catholica, fidem paucissimis comprehensam verbis tradidit Augustinus lib. xi *De Civit. Dei* c. 24: « Credimus, inquit, et tenemus, et fideliter prædicamus, quod Pater genuerit Verbum, hoc est Sapientiam per quam facta sunt omnia, unigenitum Filium, unus unum, æternus coæternum, summe bonus æqualiter bonum: et quod Spiritus sanctus simul et Patris et Filii sit Spiritus, et ipse consubstantialis et coæternus ambobus: atque hoc totum et Trinitas sit propter Trinitatem personarum, et unus Deus propter inseparabilem divinitatem; sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam. Ita ut etiam, cum de singulis quæritur, unusquisque eorum et Deus omnipotens esse respondeatur; cum vero de omnibus simul, non tres dii, vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens: tanta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se voluit prædicari. » Hæc, inquam, catholicæ fidei summa, a qua late recessisse Irenæum calumniatur Sociniani, quorum maxime interfuit tantæ auctoritatis virum in partes suas vel invitum pertrahere. De ea minus recte sensisse, imprudenter quam malignius conquesti sunt e Catholicis quidam. Hunc ab utrorumque criminationibus strenue vindicarunt cl. Georgius Bullus presbyter Anglicanus in sua *Defensione fidei Nicænæ*, et doctissimus noster dominus Nicolaus Le Nourry, in *Apparatu ad Bibliothecam maximam veterum Patrum*, t. II

C prioris edit., an. 1697, dissert. vi, cap. 6, § 2 et seqq., quorum lucubrationibus si nihil addere potuerim, saltem aliquid lucis forsitan inspersionis sim.

48. Ut Irenæi mens certius exploretur, tutior omnium via est penitus inspicere quis fuerit ejus scopus, quæ adversariorum, quos impugnabat, hypothesis, quid demum adversus eos probandum sibi susceperit? Animo itaque recolat quisquis primam nostram dissertationem, ac potissimum art. i, § 5 et seqq. legere gravatus non fuerit, Gnosticos omnes, et Valentinianos, quos refellebat Irenæus, fidem omnem mysterii SS. Trinitatis profanis, Platonicisque suis commentis funditus evertisse: adeo ut ex impurissimis hisce fontibus fluxerit, quæ deinceps Christianam religionem infecit, Sabelliana et Ariana hæresis. Ad Trinitatem usque divinarum personarum, quarum una eademque esset natura ac substantia divina, animum erigere non valentes, statuebant Deum, quem primum ac supremum Patrem appellabant, immensis sæculorum intervallis solitarium, unumque ut natura, sic et persona fuisse, tacite secum cogitantem, unaque sua cogitatione contentum et occupatum. Cum vero exterius sese prodere, orbem condendo, animo constituisset, in actum erupit, qui rerum omnium seminarium, principium, forma et archetypus esset: huncque vocabant Nun, Mentem seu sensum, et Filium unigenitum Patris, parentique suo perfecte similem et æqualem esse dice-

¹¹ August., § 6.

bant, atque ita comparatum, ut solus magnitudinem Patris caperet; utpote qui a Patre haudquaquam sive re, sive persona distinctus esset: nihilque aliud esset quam Pater ipse sentiens, ac exterius velut effundere sese incipiens. A Nu productum aiebant Verbum, quod rerum spiritalium, angelorum videlicet superiorum principium, auctor et formator esset, Angelus ipse a Patre, ejusque Nu, substantia et persona longe diversus: nec enim huic, ut Unigenito, datum capere magnitudinem Patris. A Verbo emissi sunt alii Æones, seu angeli, a quibus vicissim alii geniti; ab omnibus vero simul conspirantibus productus Salvator, qui inferiorem angelum mundi hujus aspectabilis conditorem dirigeret. Cum autem novissimus Æon supremi Patris magnitudinem temere scrutatus pene perisset; ne idem casus alios subiret, emissum ab Unigenito alterum par Æonum, seu angelorum, Christus et Spiritus sanctus, a quibus fulciretur munireturque Pleroma. Summa proinde, quod ad rem præsentem attinet, huc redit: Patrem Verbo et Spiritui sancto longis sæculorum myriadibus præexistisse; Unigenitum illum, quem dicebant, Filium, meram Patris ἐνέργειαν, efficientiam, actum, aut proprietatem ἀνοπόστατον, non personam ab eo distinctam fuisse: Verbum autem, Spiritum sanctum, Christum et Salvatorem totidem spirituales naturas et personas, angelici ordinis, a se invicem distinctas, et in tempore conditas, atque divina seu paterna longe inferiores existisse: Demiurgum denique, seu mundi opificem, angelum et ipsum fuisse, sed præcedentibus ignobiliorem; qui nec in Pleromate, aliorum sede, locum haberet, et densioribus ignorantæ tenebris obvolutus natus esset. Hæc sunt hæreticorum commenta, quæ confutanda sibi suscepit Irenæus, ac toto opere passim confutat.

49. Et primo quidem quia hæretici variis, quæ passim in Scripturis occurrunt, Christi et Verbi nominibus abusi, male distinguebant inter unigenitum Filium, Verbum, Christum, Jesum, Salvatorem et Demiurgum; qua prava distinctione nitentur Valentiniani systematis maxima pars: vanam eam esse probat Irenæus, primum auctoritate Evangelii Joannis; quo exposito concludit lib. I, cap. 9, n. 3: « Unum et eundem ostendi Logon, et Monogenem, et Zoen, et Phos, et Soterem, et Christum Filium Dei, qui incarnatus est pro nobis. » Et lib. II, cap. 13 eam, quam inter Patrem, Nun et Verbum distinctionem interponebant hæretici, cum eo, quem fingebat, emissionum ordine, cum recta ratione pugnare multis demonstrat. In primis cum Nus, seu mens sit « ipsum quod est principale, et summum, et velut principium, et fons universi sensus, » et cogitationis, uno verbo mens ipsa essentialis et substantialis Patris, et ipse Pater; emissum dici non nisi absurdissime posse, ne Deus ipse et Pater « a semetipso sepa-

retur, et quasi ab alio aliud emittatur ¹². » Deinde si ea emissionum series, qualem comminiscerentur hæretici, in Deo admittitur, ita ut longe prius exstiterit Pater, quam Verbum suum emiserit, hocque ab illo tam procul distet; hominum compositorum natura, et ex corpore et anima subsistentium, affectiones, et intentiones mentis, dum cogitant, in Deum ipsum transferri necessario consequitur. Ea est enim hominum conditio, ut verbum ab eorum mente non emittatur, nisi post aliquam actuum seriem et successionem. ¹³ In eo autem, qui sit super omnes Deus, cum simplex et non compositus, et similibrius, et totus ipse sibi similis, et æqualis sit, totus Nus, et totus Logos cum [CXXVIII] sit, totus sensus, et totus ennoea, et totus ratio; et nec aliud antiquius, nec posterius, aut aliquid alterius habente in se, sed toto æquali, et simili, et uno perseverante, jam non talis hujus ordinationis sequetur emissio. » Et cap. 17, n. 7: « Non enim ut compositum animal quiddam est omnium Pater, præter Nun, quemadmodum præostendimus; sed Nus Pater, et Pater Nus. Necessè est itaque, et eum, qui est ex eo Logos, imo magis autem ipsum Nun, cum sit Logos, perfectum et impassibilem esse; et eas, quæ ex eo sunt emissiones, ejusdem substantiæ cum sint, cujus et ipse, perfectas et impassibiles et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit. »

50. Hæc sunt argumenta, quibus Valentinianos impugnabat Irenæus. 1º Velut certissimum quid, ex catholica fide et Evangelio supposebat, Unigenitum, Verbum, Salvatorem et Christum Filium Dei, qui incarnatus est pro nobis, *unum et eundem*, seu unam et eandem esse personam, cujus diversa duntaxat essent nomina. Deinde in hoc assentiebatur hæreticis, (quod et catholica fides probabat) non quod Unigenitus mera esset Patris ἐνέργεια, ut illi volebant; sed quod Unigenitus, per quem facta esse omnia cum Joanne asserebat, ipsi Patri consubstantialis esset, ei perfecte similis, et perfecte comprehendens magnitudinem Patris. Ex quo concludebat, et Verbum ipsum Patri consubstantiale esse, huic perfecte simile, et comprehendens ejus magnitudinem. 3º Quia hæretici Verbum procul a Patre, et natura et ordine generationis dissitum, ignorantæ et passioni obnoxium esse statuebant; eodem fundamento nixus blasphemiam hanc refellit. Nimirum, Logos est ipse Nus, et Nus est Logos: eadem proinde utriusque et substantia, et natura, et perfectio. Præterea necesse est eas, quæ ex Nu sunt emissiones, ejusdem substantiæ esse, cujus et ipse Nus, perfectas et impassibiles et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit. Atqui Nus Patris, ipsis latentibus hæreticis, Verbum emisit. Necessè est itaque Verbum ejusdem esse substantiæ cum Nu Patris, perfectum et impassibile et semper simile cum eo. 4º « Multum

¹² Iren., lib. II, c. 13, n. 4. ¹³ N. 3 et 8.

distat omnium Pater ab his, quæ proveniunt hominibus, affectionibus et passionibus. » Eæ vero sunt hominum affectiones et passiones, ut verbum eorum prolationis initium habeat, et mente cogitante posterius genesim habeat in tempore. Cum ergo Verbum Dei verbum humanum infinito superet intervallo, nec prolationis initium habere potuit, nec genesim in tempore. Denique quidquid in Deo est, Deus ipse est: nec enim aliud antiquius, nec posterius, aut aliud alterius, seu a se diversum habet in se; sed totus simplex est, et non compositus, totus æqualis, et similis, et unus perseverans. Atqui Verbum et Spiritus sanctus in Deo sunt, et Dei Verbum et Spiritus sanctus sunt; nam ipse Deus Verbum, totus Spiritus, totus Logos, totus Nus, etc. Igitur Verbum et Spiritus sanctus sunt ejusdem cum Deo substantiæ et naturæ, ejusdem cum eo antiquitatis et æternitatis, huic coævi et consubstantiales; uno verbo, Deus ipse. Quia hæc ipsissima sint Irenæi argumenta, nullus inficias ferit, qui ad mox citata testimonia, totumque ejusdem scopum attenderit: eadem certe argumenta, quibus deinceps usi sunt SS. Patres contra Arianos et Macedonianos, et utuntur etiamnum theologi ad Socinianorum impietatem refellendam. Eadem proinde in utrisque de mysterio sanctissimæ Trinitatis fides. Nec tamen iis contentus martyr sanctissimus, vel eadem latius explicat, vel alia subinde profert, quibus, quam recte et catholice senserit, magis ac magis demonstratur.

51. Quia, ut dixi, negabant hæretici Verbi Dei æternitatem, fingebantque nec ab ipso Patre, nec a Verbo ejus immediate conditum esse aspectabilem hunc mundum, sed « a Virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem; » hoc commentum confutans Irenæus lib. II, cap. 2, ostendit n. 4 et 5 homines quidem « inopes » cum sint, « nec possint statim aliquid ex parato fabricare, indigere multis organis ad » rei alicujus « fabricationem. Proprium » autem « esse hoc Dei supereminentiæ, non indigere aliis organis ad conditionem eorum, » (ad condenda ea) « quæ fiunt; neque angelis indigere adjutoribus ad ea, quæ fiunt, neque virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem; sed idoneum esse et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, quemadmodum et Joannes Domini discipulus ait de eo: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* ¹⁴. In omnibus autem est et hic qui est secundum nos, mundus. Et hic ergo a Verbo factus est, » etc. Eadem summatim repetens cap. 30, n. 9: « Deum ipsum a semetipso fecisse libere et ex sua potestate, et disposuisse, et perfecisse omnia, et esse substantiam omnium voluntatem ejus: Solus, addit, unus Deus fabricator, hic qui est super omnem Principalitatem, et Potestatem, et Dominationem, et Virtutem: hic Pater, hic Deus, hic

A conditor, hic factor, qui fecit ea per semetipsum, hoc est per Verbum et Sapientiam suam, cœlum, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt: hic justus, hic bonus, etc., hic Deus Abraham, et Deus Isaac, e. c., hic Pater Domini nostri Jesu Christi per Verbum suum, qui est Filius ejus, per eum revelatur et manifestatur omnibus, » etc. Hæc igitur apud Irenæum certa et demonstrata, unum Deum omnia prorsus, tam visibilia quam invisibilia condidisse, eumque esse, qui sit super omnem Principalitatem, Potestatem, Dominationem, uno verbo supra omnes angelos, et omnium Pater; condidisse, inquam, non per organa et instrumenta a se diversa, et alterius a se naturæ, sed per semetipsum, hoc est per Verbum, Filium suum et Sapientiam suam, id est Spiritum sanctum, ut ipse explicat lib. IV, c. 20, n. 1: « Nec enim, ait, horum (angelorum) indigebat Deus ad faciendum quæ ipse apud se prædefinierat fieri, quasi ipse suas non haberet manus. Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus, per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur dicens: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ¹⁵; ipse a semetipso substantiam creaturarum, et exemplum factorum, et figuram in mundo ornamentorum accipiens. » Eapropter Verbum et Spiritum sanctum vocat *Dei manus*, non hic modo, sed et in ejusdem libri Præfatione, et lib. III, c. 21, n. 10. Eas vero manus cum opponat *aliis organis, et Virtuti inferiori*, hinc manifeste sequitur, Verbum et Spiritum sanctum a Patre quidem distingui, utpote quibuscum consilium habeat, dum ait: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*; non tamen inferioris, et alterius ab eo naturæ esse: sicuti proportione servata, manus hominis a corpore, cujus sunt manus, natura et substantia non differunt. Imo manifeste se ipse explicat Irenæus, cum, ait, unum Deum omnia fecisse *per semetipsum*, hoc est, addit, *per Verbum et Sapientiam suam*. Verbum igitur et Spiritus sanctus sunt unus et idem cum Patre Deus, una et eadem cum eo substantia et natura.

[CXXIX] 52. Ex iis concludit Irenæus, Verbum seu Filium, et Spiritum sanctum, nedum rebus omnibus creatis præexistisse, sed et ipsi Patri semper coexistisse, ac coæternos fuisse. Deus siquidem « suas semper habuit manus: adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus. » Et lib. II, cap. 30, n. 9. « Semper autem coexistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et angelis, et archangelis, et Potestatibus, et Virtutibus, et omnibus, quibus vult revelare Deus. » Et cap. 25, n. 8, rationem afferens cur plurima sint, quæ mentis humanæ captum superant, quæque proinde curiosius et sollicitius a nobis investiganda non sint; docet Dei solius, a quo facta sunt omnia

¹⁴ Joan. I, 3. ¹⁵ Gen. I, 26.

proprium esse omnia nosse; hominem vero « esse in infinitum minorem Deo; » et « in quantum minor est ab eo qui factus non est, et qui semper idem est, in tantum secundum scientiam, et ad investigandum causas omnium, minorem esse eo qui fecit. » Non enim, ait, « infectus es, o homo, neque semper coexistebas Deo, sicut proprium ejus Verbum; sed propter eminentem bonitatem ejus, nunc initium facturæ accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit. « Ideo ergo finita est, angustisque coarctata limitibus hominis scientia, quia « initium facturæ accepit, » et « in infinitum minor est Deo; » ideo vero Verbi Dei scientia infinita, quia *infectum* est, Deoque semper coexistit. Eadem ratio est, quam affert lib. iv, c. 13, n. 4, ut probet, Verbum divinum, quod hominum saluti semper consuluerit, et Abrahæ amicitiam conciliare sibi veluti studuerit, non indigentia fecisse. « Sed neque Abrahæ amicitiam propter indigentiam assumpsit Dei Verbum, existens ab initio perfectus : » *Antequam Abraham esset, ego sum, inquit* ¹⁶, *sed ut ipsi Abrahæ donaret æternam vitam, existens ab initio bonus, quoniam amicitia Dei immortalitatis est condonatrix his qui aggrediuntur eam.* Nullius igitur rei indignum Dei Verbum, quia existit ab initio perfectum, et bonum, ac fons omnium bonorum; Deusque natura cum sit, amicis suis donat æternam vitam et immortalitatem. Et hinc infert Irenæus principio capituli sequentis, « initio non quasi indigentem Deum hominis, plasmavisse Adam, sed ut haberet in quem collocaret beneficia sua. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur, quemadmodum ipse ait : » *Pater, clarifica me claritate, quam habui apud te, priusquam mundus fieret* ¹⁷. Denique cap. 20, n. 3, probans quod n. 1 dixerat, « Adesse Patri semper Verbum et Sapientiam, Filium et Spiritum, per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit; » hæc habet : « Et quoniam Verbum, id est Filius, semper cum Patre erat, per multa demonstravimus. Quoniam autem et Sapientia, quæ est Spiritus, erat apud eum ante omnem constitutionem, per Salomonem ait : » *Deus sapientia fundavit terram, paravit autem cælum prudentia* ¹⁸, etc. Et rursus : *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua* ¹⁹, etc. « Unus igitur Deus, qui Verbo et Sapientia fecit, et aptavit omnia, » etc. Filius igitur et Spiritus sanctus sic apud Deum Patrem fuerunt ante omnem, non visibilium modo, sed et invisibilium, et Æonum, quam fingebant hæretici, constitutionem, ut Patri semper adfuerint, ipsi coæterni, ac coævi, Verbum, Sapientia, et manus Patris, quibus carere nunquam potuit, quamvis Angelis aut Virtutibus inferioribus quibusvis facile semper carere potuerit.

53. Nec vero Irenæo satis fuit probasse divini Verbi et Spiritus sancti æternitatem, sed causæ jugulum petens passim asserit et demonstrat utrumque Patri consubstantiali esse, ejusdem cum eo naturæ et substantiæ : quamvis id satis aperte consequatur ex hactenus dictis. Nam ex S. doctoris principiis, quodcumque infectum est, et sine initio, vere et substantialiter Deus est. Quo certissimo principio probat lib. iii, cap. 8, n. 2 et 3, « nihil quidquam ex his quæ constituta, et in subjectione sunt, » nec proinde Angelos, Archangelos, etc., a Deo constitutos et factos per Verbum ejus, et per Spiritum oris ejus, per quem cœli firmati sunt, et omnis virtus eorum, auctori suo comparari posse. Infinite enim distant « quæ constituta sunt ab eo qui constituit, et quæ facta sunt ab eo qui fecit. Ipse enim infectus, et sine initio, et sine fine, et nullius indigens, ipse sibi sufficiens, et adhuc reliquis omnibus, ut sint, præstans; quæ vero ab eo sunt facta, initium sumpserunt. Quæcumque autem initium sumpserunt, et dissolutionem possunt percipere, et subjecta sunt, et indigent ejus qui se fecit : necesse est omnimodo, uti differens vocabulum habeant, apud eos etiam, qui vel modicum sensum in discernendo talia habent : ita ut is quidem qui omnia fecerit, cum Verbo suo juste dicatur Deus et Dominus solus; quæ autem facta sunt, non jam ejusdem vocabuli participabilia esse, neque juste id vocabulum sumere debere, quod est Creatoris. » Hæc igitur apud Irenæum certissima : Qui infectus est, et sine initio, et sine fine, nullius indigens, et ipse sibi sufficiens, vere, proprie ac juste dicitur Deus et Dominus solus : Qui rerum omnium auctor, conditor et fabricator est, infectus est et sine initio. Atqui nec minus certum apud Irenæum, Verbum et Spiritum sanctum initium non habuisse, Patri semper adfuisse, eique coexistisse; Verbum et Spiritum sanctum cum Patre, omnia condidisse; unde necessario concludendum, Verbum et Spiritum sanctum, ex Irenæo, cum Patre juste dici et esse unum Deum ac Dominum, unamque trium esse naturam et substantiam. Sed ad institutum redeo.

54. Hæretici, uti dixi, comminiscabantur, alium esse supremum Patrem, alium Demiurgum, seu rerum omnium inferiorum, et aspectabilium conditorem : hunc veteris legis auctorem fuisse, solum in ea celebratum, et solum a Judæis agnitum et adoratum; illum vero incognitum mansisse semper, donec Evangelio lucescente, Jesuque (affante, qui in eum descendit, Christo) revelante, notus fieret, novam legem conderet et promulgaret. Ex-tiosissimum dogma, malorum omnium scaturiginem, eversurus Irenæus toto libro iii probat, unum esse Deum factorem cœli et terræ, et utriusque legis auctorem, huncque esse ipsum summum Patrem, et Verbum ejus, ac Spiritum sanctum, nec alium

¹⁶ Joan. viii, 5. ¹⁷ Joan. xvii, 58. ¹⁸ Prov. iii, 19, 20. ¹⁹ Prov. viii, 22.

anquam a lege et prophetis annuntiatum fuisse, aut ab ipso Christo, ejusque apostolis et discipulis agnitum et celebratum. Quia vero respondebant Gnostici, eum, quem mundi conditorem identidem confitetur Jesus, quemque tum ipse, tum apostoli et discipuli ejus Deum Patrem ac Dominum, rerum omnium fabricatorem passim appellant, ipsum Demiurgum esse; qui quidem licet Deus natura non sit, quod tamen rerum omnium inferiorum rex, dominus et conditor constitutus sit, Dei appellationem sortitur, et eam ob rem tum ab iis, tum a prophetis et veteri lege Deus vocatur; id confutaturus Irenæus, probat cap. 6, n. 1, quod, « Neque Dominus, » (veritas [CXXX] cum sit, nec mentiatur, ut cap. præcedenti ²⁰ dixit) « neque Spiritus sanctus, neque apostolicum, qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset vere Deus; neque Dominum appellassent aliquem ex sua persona, nisi qui dominatur omnium: si quando vero Scriptura eos, qui non sunt dii, nominat, non in totum ostendere illos deos; sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse dii. » Hoc igitur Irenæi principium, verissimum atque certissimum. Quem Dominus, Spiritus sanctus aut apostoli in Scripturis definitive et absolute Deum nominant, is est vere Deus; quem Dominum appellant ex sua persona, is est qui dominatur omnium. At, inquit idem Irenæus ²¹, Dominus, Spiritus sanctus, et apostoli definitive et absolute Deum nominant, Dominumque appellant ex sua persona « Deum Patrem, et Filium ejus, qui dominium accepit a Patre suo omnis conditionis, » id est rerum omnium conditarum; et « nemo alius » in Scripturis « Deus nominatur, aut Dominus appellatur, nisi qui est omnium Deus et Dominus, qui et Moysi dixit ²²: » *Ego sum qui sum. Et sic dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos;* « et hujus Filius Jesus Christus Dominus noster, qui filios Dei facit credentes in nomen suum; » quod subinde plurimis Scripturarum utriusque Testamenti testimoniis demonstrat. Ex quibus evidenter concludere est, ex Irenæi sententia, solum Patrem, et Filium ejus Jesum Christum Dominum nostrum vere Deum esse, et iis qui interdum in Scripturis nominantur dii, nec sunt tamen, infinite præcellere; ac proinde veram esse, unam et eandem in utroque naturam divinam et essentiam. Hinc ex iis, quæ ubertim profert, Scripturarum locis passim infert ²³: « Unus igitur et idem Deus, qui a Prophetis prædicatus est, et ab Evangelio annuntiatum, et hujus Filius, qui ex fructu ventris David, id est ex David Virgine, et Emmanuel. » Tum istiusmodi argumentis e Scripturarum auctoritate petitis coronidem imponens cap. 15, n. 3, concludit: « Cum declaratum sit manifeste, quoniam neminem alium Deum vocaverunt, vel Dominum nominaverunt, qui verita-

tis fuerunt prædicatores, et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus, qui in omnibus principatum habet; manifeste est ostensum, factorem cœli et terræ, qui locutus sit cum Moysi, et Legis dispositionem ei dederit, qui convocaverit Patres, Dominum Deum confiteri eos, et alterum neminem nosse. » Quid clarius? Pater et Verbum, Pater et hujus Filius, sunt unus et idem Deus a prophetis prædicatus, et ab Evangelio annuntiatum; solus verus Deus ac Dominus, factor cœli et terræ, qui locutus sit cum Moysi et legis dispositionem ei dederit, etc.

55. Idem argumentum instaurans Irenæus toto fere libro IV, et propius adhuc ad causam accedens, probat ex Scripturis, et ipsis præsertim Domini nostri sermonibus, unum et eundem esse Deum utriusque legis auctorem, qui res omnes condiderit, qui legem veterem dederit, cum Moysi, cæterisque Patribus ac prophetis locutus fuerit, quique per Verbum suum, non fictitium illud hæreticorum, sed Filium suum unigenitum, unumque ac verum cum eo Deum, perfectissimum et omniscium, notum sese fecerit in utroque Testamento. Eam in rem profert cap. 5, n. 2, ea Christi verba Matth. XII, 29 seqq. ad Sadducæos: « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei. De resurrectione enim mortuorum non legistis quod dictum est a Deo dicente: » *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob?* et adjecit: *Non est Deus mortuorum, sed viventium: omnes enim ei vivunt.* Tum subdit Irenæus: « Per hæc utique manifestum fecit, quoniam is, qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum Patrum, hic est viventium Deus. Quis enim est vivorum Deus, nisi qui est Deus, super quem alius non est Deus? Quem et Daniel propheta ²⁴, cum dixisset ei Cyrus rex Persarum: » *Quare non adoras Bel?* annuntiavit dicens: *Quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit cælum et terram, et habet omnis carnis dominationem* ²⁵. Iterum dixit: *Dominum Deum meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus* ²⁶. « Qui igitur a prophetis adorabatur Deus vivus, hic est vivorum Deus, et Verbum ejus, qui et locutus est Moysi, qui et Sadducæos redarguit, qui et resurrectionem donavit: utraque his, qui cæcutiunt, ostendens, id est resurrectionem et Deum. » Quo demonstrata concludit: « Ipse igitur Christus, cum Patre, vivorum est Deus, qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est. » Sic uno et eodem telo duplicem simul Gnosticorum errorem configit Irenæus, tum quod comminiscabantur, Verbum Patre inferius esse, nec ipsi pervium esse Patrem; tum quod fingebant, eum qui prophetis loquebatur, Demiurgum ipsum esse, a supremo Patre longe alium atque diversum. Nempe, is qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum patrum, quem

²⁰ N. 3. ²¹ N. 2. ²² Exod. III, 14. ²³ Cap. 9, n. 2. ²⁴ Cap. 14. ²⁵ Ibid. 4. ²⁶ Ibid. 21.

prophetæ Deum vivum appellant, et Deum vivum adorabant, hic est viventium Deus, Deus super quem alius Deus non est, uno verbo summus Deus. Atqui pater et Verbum ejus, Christus cum Patre is est qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est, et a prophetis adoratus, et appellatus Deus vivus. Igitur Christus cum Patre est Deus vivorum, Deus super quem alius non est Deus, et supremus Deus. Quid, quæso, manifestius afferri potest ad vindicandam Irenæi fidem, stabiliendamque Verbi cum Patre consubstantialitatem? Ne quidem apud Athanasium ipsum apertius quidquam et expressius occurret. Alia consimilia testimonia et argumenta occurrent toto libro IV et alibi passim.

56. Quia vero Valentiniani abutebantur Christi verbis Matth. XI, 27, et Luc. X, 22, eaque sic describebant: *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium, nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare*; sic vero « interpretabantur, » inquit Irenæus cap. 6, n. 4, « quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum: et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicebant non esse Patrem Christi; » demonstrat sanctus martyr toto illo capite, et adulterinam esse verborum lectionem, et falsissimam eorumdem explicationem. Cum enim ait Dominus: *Nemo cognoscit Filium, nisi Pater; neque Patrem, nisi Filius, et quibuscumque Filius revelaverit*; quæ genuina verborum lectio est ²⁷: « Revelaverit, non solum in futurum dictum est, quasi tunc incœperit Verbum manifestare Patrem, cum de Maria natus; sed communiter per totum tempus positum est. Ab initio enim assistens Filius suo plasmati, revelat omnibus Patrem, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult Pater. » Nam ²⁸ bonum placitum Patris-Filius perficit: mittit enim Pater, mittitur autem et venit Filius. » Hinc omni ævo et semper, multisque modis Verbum revelavit seipsum, ut simul revelaret et Patrem. Ratio est, quia « ²⁹ invisibile Filii, Pater; visibile autem Patris, Filius. » Et licet ³⁰ « Pater invisibilis sit, et indeterminabilis, quantum ad nos est; agnitio » tamen « Patris, [CXXXI], est Filii manifestatio: omnia enim per Verbum manifestantur. Agnitio Patris, Filius; agnitio autem Filii in Patre, et per Filium revelata. » Ex iis omnibus sic concludit Irenæus ³¹. « Non ergo alius erat qui cognoscebatur, et alius qui dicebat: *Nemo cognoscit Patrem*; sed unus et idem, omnia subjiciente ei Patre, et ab omnibus accipiens testimonium, quoniam vere homo, et quoniam vere Deus, a Patre, a Spiritu, ab angelis, etc. Et propter hoc in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, et unum Verbum Filius, et unus Spiritus; et una salus omnibus credentibus in eum. » Pater igitur et Verbum, Irenæo teste, non sunt alius et alius Deus: invisibile Filii, Pater; visibile autem

A Patris, Filius, id est, quod in Patre divinum est, quæ natura divina et invisibilis Patris, eadem est et Filii; per quod autem videtur et cognoscitur Filius, per idem cognoscitur et Pater, quia Filius imago Patris est, et figura seu character substantiæ ejus: *Verbum caro factum*, ut vere homo, sic et vere Deus: denique in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, unum Verbum, et unus Spiritus; unitus in tribus, una in tribus natura. Quid clarius? Quod autem dicit Irenæus, agnitionem Patris, Filium esse, et agnitionem Filii in Patre esse, et per Filium revelatam esse, idipsum est quod dixerat lib. III, c. 6, n. 2: « Filium esse in Patre, et habere in se Patrem. » Idipsum est etiam, quod dixerat lib. IV, c. 4, n. 2. Nempe respondens vanis Gnosticorum cavillationibus, qui ex eversa Hierosolyma, civitate regis magni, et abrogata veteri lege inferebant alium esse Veteris, alium Novi Testamenti auctorem et Deum; ostendit et Hierosolymæ, et veteri legi suum tempus a Deo mensum ac definitum fuisse; utramque, adveniente nova lege, desinere debuisse; idque sapientissimo et ordinatissimo Dei consilio factum fuisse. « Omnia enim, inquit, mensura et ordine Deus facit, et nihil non mensum apud eum, quoniam nec incompositum. » Quod postremum, scilicet, nihil non mensum apud Deum esse, ut probet, laudat veterem aliquem aut cœvum scriptorem ecclesiasticum, cujus nomen tacet, sed verba probat: « Et bene, ait, qui dixit ipsum immensum Patrem in Filio mensuratum; mensura enim Patris, Filius, quoniam et capit eum. » Quibus ostendit, Deum adeo ordinis, proportionis et mensuræ amantem esse, ut neque suam ipse sibi mensuram deesse voluerit; Filius enim est mensura Patris, qui totam Patris immensitatem, infinitatem et substantiam in se capit, continet, ac veluti circumscribit. Ea divinarum personarum περιχώρησις, *circumincessio* est, ex qua tam frequenter, tamque feliciter argumenta deprompserunt adversus Arianos sancti Patres, ut Filium Patri ὁμοούσιον esse probarent. Nempe in se invicem sunt Pater et Filius, nec minus in Filio, quam in se ipso est Pater, nec minus in Patre est Filius, quam in se ipso; adeo ut mutuo existant in se, et, ut ita loquar, immeent invicem, atque penetrent, ac proinde et a se invicem distinguantur, et tamen in una et eadem natura et substantia sine ullo discrimine convenient.

57. Sed ex modo dictis habes, cur et quo sensu tam sæpe et sollicitè inculcet Irenæus toto libro IV, et alibi, (quod et aliis ante et post eum Patribus infrequens non fuit) Patrem invisibilem semper mansisse, neque a quoquam, ne specie quidem externa ac sensibili forma dissimulatum visum esse; neque videri omnino posse; sed ex divinis personis solum in Veteri Testamento divinum Verbum veteribus patriarchis ac prophetis apparuisse, ut ho-

²⁷ N. 7. ²⁸ N. 3. ²⁹ N. 6. ³⁰ N. 3. ³¹ N. 7.

minifus Dei ac Patris notitiam importaret, qua vitam illorum tueretur, quæ sine Dei cognitione esse non potest; Filium esse qui Adamo, Noe, Abrahamæ, aliisque videndum se præbuerit, qui cum Moyse locutus sit, « qui » denique, ut loquitur Irenæus³², « et visiones propheticas, et divisiones charismatum, et ministeria sua, et Patris glorificationem consequenter et composite ostenderit humano generi, apto tempore ad utilitatem hominum, propter quos fecit tantas dispositiones; invisibilitatem quidem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemptor Dei, et semper haberet ad quod proficeret; visibilem autem rursus hominibus per multas dispositiones ostendens Deum ne in totum deficientis homo a Deo cessaret esse³³. » Uno verbo, « ipse est qui dicit Moysi: *Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Ægypto, et descendi ut eruam eos*³⁴; ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, propter salutem eorum, qui male haberent. » De his fuse disserit Irenæus fere a cap. 5 usque ad 20, sed hoc præsertim. Hæc omnia eodem collimant. Nempe cum probandum sibi suscepisset sanctus doctor, unum et eundem esse utriusque Testamenti auctorem, ostendit unum et eundem Deum hominum semper saluti consuluisse ac providisse: unum et eundem Deum a veteribus et nobis adoratum fuisse, eandem fuisse veterum fidem et nostram; omnes Veteris Testamenti prophetias et figuras in unum et eundem Christum Novi Testamenti mediatorem conspirasse, ac proinde unum et eundem esse Deum et Patrem, quem ipse annuntiavit, et notum hominibus fecit, nec alterum et diversum ab eo quem annuntiabant prophetæ, qui adventum ejus præcinebant: hinc quidem Patrem invisibilem semper fuisse, nec cuiquam mortalium datum unquam fuisse videre magnitudinem ejus et mirabilem gloriam; « incapabilis » enim, « et incomprehensibilis, et invisibilis³⁵; at male inde ab hæreticis inferri, ignotum semper fuisse donec adveniret Christus. «³⁶ Quoniam qui omnia in omnibus operatur, Deus est, qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis est omnibus, quæ ab eo facta sunt; incognitus nequaquam. » Ratio est, quia « omnia per Verbum ejus discunt, quia est unus Deus³⁷ Pater, qui continet omnia, et omnibus esse præstat, quemadmodum in Evangelio scriptum est: *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris: ipse enarravit*³⁸. « Enarrat ergo ab initio Filius Patris, quippe qui ab initio est cum Patre. » Cur autem uni Verbo provinciam hanc mandat Irenæus, ut se et Patrem suum notum faceret? Cur unum Verbum videndum se præbuisse, Patre semper invisibili manente, tam constanter affirmat? An quod vel inferiorem Patre crediderit Filium, vel natura sua hunc aspectabilem, potius quam illum, arbitratus sit? Atqui id diserte

A refellit. « Et Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipsius Verbum; et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat nobis; rursus autem Verbum suum solus cognoscit Pater. » Non minus ergo invisibile, et indeterminabile, et inenarrabile est, « quantum ad nos est, » ipsum Verbum quam Pater, cum a solo Patre quantum est, cognoscatur: « invisibile etenim, » ut paulo post ait, « Filii Pater; » nam quæ natura Patris est, eadem et Filii; utriusque secundum se invisibilis est. Et cap. 24, n. 2, aperte docet, « esse unum Deum, qui est super omnem principatum, et dominationem et potestatem, [CXXXII] et omne nomen quod nominatur: et hujus Verbum, naturaliter quidem invisibilem, palpabilem et visibilem in hominibus, et usque ad mortem descendisse, mortem autem crucis. » Si igitur videndum se præbuit divinum Verbum, non certe in ipsa natura sua divina et invisibili, sed tantum in alienis et assumptis formis et speciebus. Id fuse probat cap. 20, n. 9 et seqq., ubi expendens ea divini Verbi ad Moysen, cum quo loquebatur, verba: *Sta in loco alto petrae, et manu mea contegam super te. Quando vero transierit claritas mea, tunc videbis quæ sunt posteriora mea; facies autem mea non videbitur tibi; non enim videt homo faciem meam, et vivet*³⁹; ait, utraque his significari, « quoniam et impossibilis est homo videre Deum, et quoniam per Sapientiam Dei in novissimis temporibus videbit eum homo in altitudine petrae, hoc est in eo qui est secundum hominem ejus adventu. » Tunc ergo duntaxat divinum Verbum facie ad faciem visum esse putat, cum humanam sibi naturam assumpsit, propriamque sibi fecit. Hinc concludit, « non manifeste ipsam faciem Dei vidisse prophetas, sed dispositiones et mysteria, per quæ inciperet homo videre Deum, » ut iis paulatim assuesceret homo ad videndum eum carnem factum. Et postea: « Igitur si neque Moyses vidit Deum, nec Elias, nec Ezechiel, qui multa de coelestibus viderunt; quæ autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini, et prophetiæ futurorum: manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis est, de quo et Dominus dixit: *Deum nemo vidit unquam*⁴⁰: Verbum autem ejus, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem credentium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exponebat..... non in una figura, nec in uno characterem videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum ejus causas et efficaciam, » Quasi diceret: Si neque Moyses, neque Elias, neque Ezechiel, neque prophetæ, quibuscum familiariter agebat divinum Verbum, non tamen ipsam Dei essentiam viderunt, sed similitudines duntaxat claritatis Domini; manifestum est, quoniam nec Pater secundum naturam suam visibilis est in hac mortali vita; nec Verbum ejus in essentia sua conspicien-

³² Lib. IV, c. 20, n. 7. ³³ Cap. 12, n. 4. ³⁴ Exod. III, 7, 8. ³⁵ Cap. 20, n. 5. ³⁶ N. 6. ³⁷ Joan. 1, 18. ³⁸ N. 7. ³⁹ Exod. XXXIII, 19, 20. ⁴⁰ Joan. 1, 18.

dum se præbuit, sed in varia figura, nec in uno caractere, secundum dispensationum ejus causas et efficaciam.

58. Id ergo vult Irenæus, (et hic ejus, aliorumque) Patrum eadem cum ipso asserentium, et sententium scopus) Patrem, cum sit origo et fons totius sanctissimæ Trinitatis, a quo manant, et mittuntur aliæ personæ, ipsum a nemine missum, minus deuisse frequentes illas, quæ olim factæ sunt, Dei *ἐπιφανελας*. Dei quidem bonitatem semper decuit notum se ipsum hominibus facere, ac, quantum ipsi capere queunt, conspiciendum præbere; quia «vita hominis visio Dei⁴¹.» At id muneris in se suscipere Filium potius quam Patrem congruebat. Ea enim hominum animis inspergenda Dei notitia, frequentesque illæ Dei visiones ad *ὀκνοφυλας* spectabant, et ad utilitatem hominum lapsorum fiebant, totidemque futuræ incarnationis veluti præludia erant. Porro sicuti Filium, quod a Patre necessariam et æternam originem habeat, quod a Patre natus sit, a Patre natus sit, a Patre mittatur, ejusque imago, figura substantiæ ejus, et, ut loquitur Irenæus, *agnitio sit*, carnem suscipere decuit potius quam Patrem, qui cum prima persona sit, a nulla alia vel oritur, vel mittitur; sic Filium magis quam Patrem decuit frequentibus illis apparitionibus futuræ incarnationi suæ præcludere, hominumque, quos deinceps sanguine suo redempturus erat, salutis ab initio curam gerere. Neque enim hanc tum primum suscepit, cum in carne mortali advenit, ut non semel Irenæum dicentem audivimus, sed ab initio et ab hominis lapsu. Ideo vero ab initio de hominum salute sollicitus fuit Filius, ac toties in publicum manifestandi tum Patris, tui sui ipsius causa, veluti prodit, quia ea erat voluntas Patris. «Omnia autem Filius administrans Patri perficit ab initio usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum; et bonum placitum Patris Filius perficit⁴².» Si autem ab Irenæo quæras, cur omnia administrans Patri, bonumque placitum Patris Filius perficiat, rationem hanc cum catholicis omnibus afferet: «Mittit enim Pater, mittitur autem et venit Filius.» Filium vero mittit Pater, quia Filii principium est, eumque gignit; mittitur autem Filius, quia a Patre tanquam a principio procedit, et ab eo gignitur. Porro sicut honorificum est Patri Filium gignere et mittere; sic nec minus honorificum Filio mitti et gigni; nullamque in utroque substantiæ disparitatem arguit hæc missio. «Non enim genitorem (ait Augustinus lib. III, *cont. Maxim*, c. 14.) ab eo quem genuit, sed genitum a genitore mitti oportebat; verum hæc non est inæqualitas substantiæ, sed ordo naturæ; non quod alter prior esset altero, sed quod alter esset ex altero.»

59. Ex dictis etiam facile colliges quo sensu plus semel dixerit Irenæus⁴³, Patrem Verbo suo præcepisse ut mundum crearet, Filium et Spiritum

A sanctum in rebus condendis Patri ministrasse; hominem factum esse, Patre quidem bene sentiente et jubente, Filio vero ministrante et jubente; Spiritu autem nutriente, et augente, et alia ejusmodi. Nempe Pater Filio et Spiritui sancto jubet ac præcipit, non tanquam superior ac Dominus inferioribus ac subditis, sed tanquam æqualis æqualibus, consubstantialis consubstantialibus, coæternus coæternis, sine quibus facere nihil potest; imo Filio et Spiritui sancto Imperat Pater, tanquam sibi ipsi. Neque enim alias Filium et Spiritum sanctum a Patre distinguit, quam persona et subsistentia, non certe natura et substantia, quam unam et eandem in tribus agnoscit et confitetur. Id clare et absque ambagibus demonstrat lib. XI, c. 30, n. 9, aliisque locis jam a nobis citatis. Illud vero ministerium quod Patri præstitere Filius et Spiritus sanctus, quam immensum ab eo distet, quod vel minimam subjectionis ac servitutis umbram adjunctam habeat, demonstrat S. doctor lib. IV, c. 7, n. 4, ubi illud vocat «copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei,» addit, «progenies et figuratio sua, id est Filius et Spiritus sanctus, Verbum et Sapientia, quibus serviunt, et subjecti sunt omnes angeli.» Sic ergo ministrant Patri Filius et Spiritus sanctus, ut ministerium illud inenarrabile sit, et infinito a se removeat intervallo ideas omnes, quas in humanis adjunctas secum habet. Sic ministrant, ut alter sit ipsa progenies Patris, alter figuratio et imago Filii; (hanc enim vocem, *figuratio sua*, ad Filium refero, ut in notis in hunc locum explicui) non ergo tanquam servi hero, sed tanquam progenies principio a quo procedit, et ejusdem cum eo dignitatis. Sic denique ministrant, ut iis serviant et subditi sint angeli. Atqui eo nomine Filio et Spiritui sancto serviunt angeli, quod hi ab iis conditi sint, ut explicat auctor lib. III, c. 8, n. 3, iis proinde infinite minores.

[CXXXIII] 60. Sed his et similibus loquendi modis Gnosticorum vesaniam retundit Irenæus. Hi enim mundum hunc spectabilem ab inferioribus angelis, vel a Virtute aliqua longe absistente a Patre universorum, ipso Patre vel inscio, vel invito, conditum esse blasphemabant, ut ex toto lib. I, et initio libri II constat. Hinc ad profligandum illud impietatis monstrum tam sæpe urget, omnia, præcipiente ac jubente Patre, per Filium et Spiritum sanctum condita esse: ut nimirum inde conficiat, nec inscio, nec invito Patre condita esse. Hinc tam frequenter inculcat, Verbum et Spiritum sanctum Patri ministrasse, ut inde concludat, nec Angelis, nec Virtutibus inferioribus ab ejus natura et sententia alienis et remotis indignisse: utpote qui habeat ex sese copiosum et inenarrabile ministerium, progeniem et figurationem suam; habuerit semper suas manus, Verbum et Sapientiam, Filium et Spiritum sanctum, per quos sibi coex-

⁴¹ Iren., c. 20, n. 7. ⁴² Cap. 6, n. 7 et 3. ⁴³ Lib. III, c. 8, n. 3; lib. IV, c. 7, n. 4; *Ibid.*, c. 38, n. 5.

sistentis, coæternos et consubstantiales, et in quibus, non invitus, nulla necessitate coactus, sed sciens et volens, omnia libere et sponte fecit; non aliunde, non extra semetipsum, sed ipse a semetipso, in voluntate sua, in Verbo et Sapientia sua, substantiam creaturarum, et exemplum factorum, et figuram in mundo ornamentorum accipiens, ut loquitur lib. iv, c. 20, n. 1. Ea omnia satis patent ex hactenus allegatis Irenæi testimoniis, adeo ut eadem hic repetere nihil necesse sit.

61. Unum superest expendendum, an Irenæus extremi iudicii ignorationem Filio Dei tribuerit. Et id enim sanctissimo martyri ascribitur; sed perperam omnino. Gnosticos quidem perstringens scribit lib. ii, c. 28, n. 6. Irrationabiliter autem inflati, audaciter Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: *De die autem illa, et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus*⁴⁵. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est; neque nos erubescamus, quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est⁴⁶. Ubi ipsi Dei Filio ignorantiam ascribere prima fronte videtur auctor: adeo ut vana sit Georgii Bulli⁴⁶ solutio, qua contendit Christo homini tantum ignorantiam tribuisse Irenæum: hic enim de Filio Dei diserte agit. Quamquam et dum Christo homini ignorationem ascribi posse cum Protestantibus multis tuetur Bullos, in eumque sensum Irenæum explicare satagit, aliam ei labem aspergit. Sed missa hacce controversia, quæ extra institutum est, illud fidenter assevero, quod quisquis præsens, quod nunc versamus, caput ea, qua par est, animi attentione legerit, totiusque Irenæi argumentationis seriem et scopum advertent, e vestigio deprehendet, nullam prorsus ignorantiam hic affingi Christo Domino.

62. Scilicet Irenæus, ut dixi, Gnosticorum impudentiam castigat, qui vanæ scientiæ laudem captantes, insanam sibi de rebus omnibus, ipsis etiam profundioribus Christianæ religionis mysteriis, quale est divini Verbi generatio, disserendi, novaque rerum tum divinarum, tum humanarum systemata pro arbitrio condendi licentiam sumebant. Ubi vero probavit certam esse in Scripturis divinis veritatis regulam, ad quam sic exigi debeant quæstiones, quas de rebus divinis agitare sinit religio, ut ab illa nusquam deflectere liceat; ostendit plura tamen esse in Scripturis, licet ex sese perfectis, quæ angustos mentis nostræ limites longissime superant, quæque proinde, cum sciri a nobis non possint, Deo humiliter committenda sunt, nec temere scrutanda. Nec mirum esse, si in spiritalibus, et cœlestibus, quæ sola fide percipi possunt, cæcutiamus: cum ipsæ res naturales, ob oculos

positæ, scientiam nostram plerumque fugiant. Hinc concludit insanos esse hæreticos, qui æternam divini Verbi generationem, aliaque ejusmodi profundissima mysteria investigare et explicare moliebantur: in eoque tam graviter labi, quod superbiæ typho elati, nihil Deo reservarent, sed omnia temere scrutari vellent. Tum ut hæreticorum vesaniam magis ac magis confundat, ab ipsius Christi Filii Dei exemplo argumentum a majori ad minus petit. Si, inquit Dominus, ipse Filius Dei iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, scientiamque diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem: cur nos, Dei Filio infinite minores, erubescamus, quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo? Nemo enim super magistrum est. Qua quidem argumentandi ratione id unum conficere vult sanctus doctor, Christum, œconomiae causa, iudicii diem et horam concessisse scire solum Patrem: non quod ipse nesciret, sed quod ejusmodi scientiam ad Patrem, a quo ipse eam cum ipsa divinitate acceperat, referendam esse vellet, ab eoque duntaxat expectandam esse diei illius notitiam. Quamvis enim eam ipse haberet, cum aliis tamen communicare volebat, idve explicare, quod Pater (a quo loquebatur, et a quo mandatum acceperat, quid diceret, et quid loqueretur, ut ait Joan. xii, 49.) taceri voluerat: ut nimirum exemplo suo doceret quædam esse Deo humiliter reservanda, nec ea temere a nobis explicanda esse, quæ Deus abdita esse voluit. Sic mentem paulo post, nempe n. 8, explicat auctor noster: « Si quis, ait, exquirat causam, propter quam in omnibus Pater communicans Filio, solus scire horam et diem a Domino manifestatus est; neque aptabilem magis, neque decentiorem, nec sine periculo alteram, quam hanc, inveniat in præsentibus: (quoniam enim solus verax magister est Dominus) ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem. Etenim Pater, ait, major me est⁴⁷. Et secundum agnitionem itaque præpositus esse Pater annuntiatum est a Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in figura hujus mundi sumus, perfectam scientiam, et tales quæstiones concedamus Deo: et ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in tantum periculum incidamus, uti quæramus, an super Deum alter sit Deus. » Observa 1° nusquam Irenæum simpliciter asserere, solum Patrem scire diem et horam, sed *solum scire diem et horam a Domino manifestatum esse*; Dominum iudicii diem et horam concessisse scire solum Patrem, etc. 2° S. doctorem palam profiteri; *in omnibus Patrem communicare Filio*. Qui in omnibus communicare dicit, nihil prorsus excipit, nequidem scientiam diei et horæ extremi iudicii. 3° Auctori nostro propositum non fuisse quæstionem hanc ex professo pertractare, an revera solus Pater sciret diem et horam extremi iudicii, Filius vero

⁴⁵ Marc. xiii, 32. ⁴⁶ Matth. x, 24. ⁴⁶ Def. fid. Nic., sect. ii, c. v, § 8. ⁴⁷ Joan. xiv, 28.

absolute nesciret; sed de ea agere duntaxat, quantum sufficeret *in præsenti* seu quantum ad argumentum præsens conduceret. Atqui argumentum præsens erat, exquirere causam, [CXXXIV] propter quam in omnibus, et in ipsa rerum omnium, ac diei iudicii scientia, Pater communicans Filio, solus tamen scire horam et diem a Domino manifestatus est. Quomodo enim « verax magister Dominus, verum dicens, » id referre potuit ad solum Patrem, quod tamen commune habebat cum Patre? Cui quæstioni respondet, meliorem nullam « in præsenti » rationem afferri posse, quam id œconomix et exempli causa factum esse a Christo, » ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem, perfectamque scientiam, et tales quæstiones concedendas esse Deo, ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in periculum incidamus. « Etenim Pater, ait ipse Christus, *major me est*; et secundum agnitionem præpositus esse Pater a Domino annuntiatus est: non quod Pater major natura sit, aut minor sit agnitio Filii; Spiritus siquidem Salvatoris, qui in eo est, *scrutatur omnia*, et altitudines Dei⁴⁸; semperque coexistens Deo proprium ejus Verbum, omnium experientiam et cogitationem, infinitamque scientiam habet, ut Deus ipse, ac Patrem suum perfecte cognoscit, ejusque mensura est, quoniam et capit, ut Irenæum supra dicentem audivimus; sed quod Pater ordine et origine prior sit, primum omnium, ipsiusque Filii principium; cui omnia, ut naturam, sic et scientiam, accepta refert Filius; cui denique omnia, ut auctori suo concedit, nihil quidquam sive agere, sive loqui et revelare præter ejus voluntatem volens: ad hoc ut et nos, Deo in infinitum minores, Christi exemplo discamus perfectam scientiam, abstrusasque quæstiones Deo concedere, nec ea temere scrutari quæ latere nos voluit. Uno verbo totius Irenæi argumentationis summa huc redit: Si ipse Dominus, Dei Filius, Verbum Patris, cui in omnibus communicat Pater, cujus Spiritus qui in eo est, id est, divinus intellectus *scrutatur omnia*, ipsas etiam altitudines Dei, quem proinde latere non potest quod de die et hora extremi iudicii statuit Pater; illius tamen diei scientiam retulit ad Patrem, eique concessit, nec id explicare et reserare voluit, quod reserare non sinebat voluntas Patris: a fortiori nos qui *super terram* degimus, quibus *divisiones* duntaxat gratiarum sunt, et *divisiones ministeriorum et divisiones operationum*, quique *ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus; de universis quæstionibus concedere oportet ei, qui ex parte nobis præstat gratiam*, ut paulo ante dixit⁴⁹, nec id explicare aut investigare niti, quod in sapientix suæ thesauris delitescere voluit Deus. Quod quidem argumenti genus quam catholicum, et ab Ariana impietate remotum, quisquis æquus rerum æstimator facile videt.

A 63. Jam, puto, nullus, nisi quis perfrictæ frontis Socinianus, negabit, quin Irenæi de Verbi et Spiritus sancti divinitate et cum Patre consubstantialitate fides cum Nicæna et Constantinopolitana ad apicem consentiat. Nemo etiam deinceps sine stomacho leget apud Centuriatores Magdeburgenses⁵⁰, « ita obscure et perplexe non raro vocabulo Verbi, seu τοῦ λόγου uti Irenæum: ut videatur non perspicue inter Verbum substantiale, et verbum vocale, seu oris distinguere. » Profecto qui hæc scribebant, Irenæi libros vel nunquam, vel lippis oculis legerant. Huic refutandæ calumniæ Irenæique fidei vindicandæ plus quam sufficiunt ea omnia quæ hætenus diximus. Paulo latius adhuc exspatiari potuissemus, et argumenta multa ab iis petere, quæ fuse disserit auctor noster lib. III, c. 16, et seqq. In iis enim totus est ut probet contra Gnosticos, unum et eundem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem, ubi cum primis ad id conficiendum utitur eo Apostoli testimonio, Rom. IX, 5.: *Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus super omnes benedictus in sæcula*. Sed forte cum lectorum fastidio factum fuisset: quare malumus Irenæum ipsum legi. Aliud est quod conqueruntur citati Centuriatores, « de Spiritu sancto rarius loqui » Irenæum. Paulo quidem rarius de Spiritu sancto, quam de Verbo loquitur: ratus videlicet satis esse, ut ipse profitetur lib. I, c. 9, si funditus eversa prava distinctione, quam inter Unigenitum, Verbum, Salvatorem, Christum, etc., interponebant Valentiniani, prima eorum ogdoas, a qua veluti religata pendebat tota Pleromatis Valentiniiani moles, dirueretur; hac enim eversa ruere totam hypothesim necessum esse. Unde in hanc concutiendam distinctionem, statuendamque Verbi cum Unigenito ταυτότητα, eandemque illius cum Patre naturam et divinitatem, salva distinctione personarum, tota fere argumentorum moles incumbit. Non tamen adeo raro de Spiritu sancto loquitur, quin ex iis, quæ identidem disserit, liquido pateat, verum Deum, Patri et Filio coæqualem, coæternum et consubstantialem ab eo censeri. Id perspicue demonstrant ea, quæ supra retulimus, sanctissimi martyris loca et argumenta. Hinc eum Dei manum appellat, indeque concludit Patri semper coexistisse, et ante res omnes conditas fuisse; quod et ex libro Proverbiorum probat. Hinc eum in opere creationis cum Patre et Filio consociat. Creationis autem opus ita divinum esse, Deique solius proprium jure merito credit, ut ex eo quod per Verbum constituta sint omnia, inferat, non tantum a Verbo infinite distare angelos, archangelos, aliasque res creatas; sed et illud infectum esse, sine initio, sine fine, solumque cum Patre juste dici Deum ac Dominum: cætera omnia, ex eo quod creata sint, initium habuisse, dissolvi

⁴⁸ I Cor. II, 10. ⁴⁹ I Cor. XII, 5. ⁵⁰ Centur. II, cap. 10, in fin.

posse, subjecta esse, neque juste Dei vocabulum sumere posse, quod est Creatoris. Quod argumentum vel nihil omnino probat, vel invicte probat Spiritum sanctum, ex Irenæi sententia, non minus verum Deum esse, infectum; sine initio, sine fine, nulli subjectum, etc., quam ipsum Verbum: utpote qui non minus manus Patris fuerit, nec minus ad res creandas operam contulerit, quam ipsum Verbum. Sed cui prædicta omnia sufficere non videbuntur, legat quod Irenæus lib. v, c. 12, n. 2, scribit. Hoc omne exceptionis genus præclusum iri confido. Ibi distinguit Irenæus inter « afflatum vitæ, qui et animale efficit hominem, et Spiritum vivificantem, qui et spiritalem efficit hominem. » Et propter hoc, inquit, Isaias ⁵¹ ait: « Sic dicit Dominus, qui fecit cælum, et fixit illud, qui firmavit terram, et quæ in ea sunt; et dedit afflatum populo, qui super eam est, et Spiritum his qui calcant illam. » Afflatum quidem communiter omni, qui super terram est, populo dicens datum: Spiritum autem proprie his, qui inculcant (id est conculcant) terrenas concupiscentias. Propter quod rursus ipse Isaias ⁵² distinguens quæ prædicta sunt, ait: « Spiritus enim a me exiit, et afflatum omnem ego feci. » Spiritum quidem proprie in Deo (ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, hic verti debuisset, in Deum) deputans quem

A in novissimis temporibus effudit per adoptionem filiorum in genus humanum: afflatum [CXXXV] autem communiter in conditionem, et facturam ostendens illum. Aliud autem est quod factum est, ab eo qui fecit. Afflatus igitur temporalis; Spiritus autem sempiternus, etc. Hic ex Isaiæ verbis probat Irenæus, latissimum discrimen Spiritum inter et afflatum interponendum esse: « Spiritum quidem » ab Isaiæ « proprie in Deum deputari, » τὸ πνεῦμα ἰδίως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξας, τοῦ ἐκχέοντος αὐτό, id est in eodem ordine, gradu, dignitate et natura constitui, cujus est is, qui effudit eum, Deus: « afflatum autem communiter in conditionem » ab eo deputari, « et facturam ostendi; » tantumque differre afflatum a Spiritu, quantum differt quod factum est, ab eo qui fecit; ac proinde afflatum temporalem esse, initium habuisse, creatumque fuisse; Spiritum vero sempiternum esse, sine initio, conditorem ac verum Deum. Erit forte qui minus feliciter Isaiæ loca ab Irenæo explicata esse obtendat; sed hic de genuino Isaiæ sensu non disputamus; id tantum jure merito contendimus, sic ab auctore nostro expositum esse prophetam, ut ex verbis ejus intulerit, Spiritum sanctum verum esse Deum, ei consubstantialem a quo in humanum genus effusus est.

ARTICULUS VI.

De mysterio Incarnationis, Christi nativitate, Baptismo, et descensu ad inferos, &c
B. Mariæ Virginis dignitate et intercessione.

64. Operam, mea quidem sententia, luderet, qui sanam esse et orthodoxam Irenæi de mysterio Incarnationis doctrinam longa dissertatione demonstrandum sibi putaret. Scripta siquidem per se loquuntur, et quisquis ea legerit, quæ auctor libro præsertim tertio, a cap. 16 usque ad 24 disputat, non minus accurate scripsisse fatebitur, quam si post Pauli Samosatani, Photini, Nestorii et Eutychetis tempora vixisset. Hæretici quibuscum conflictabatur, Jesum Christum Dominum nostrum verum Deum et verum hominem esse negabant; sed Jesum a Christo impie dividentes, alii illum meram hominis larvam exstitisse, quæ per Mariam, velut per canalem transierat; alii, more cæterorum hominum, ex Josephi et Mariæ satu genitum esse: hunc vero in eum, tum cum baptismo tingendus esset, devolasse, mox revolaturum, cum crucifigendus esset, blasphemabant. Hæc errorum monstra citatis capitibus ut profliget Irenæus, totus est, ut probet unum et eundem esse Jesum Christum, Verbum Dei, Deum super omnia, Unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem: ve-

C rum Deum, qui « ⁵³ in principio Verbum existens apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et semper aderat generi humano, » quique « in novissimis temporibus, secundum præfinitum tempus a Patre, unitus suo plasmati, passibilis homo factus fuerit: » adeo ut « exclusa sit omnis contradictio dicentium: Si ergo tunc natus est, non erat ergo ante Christus; non » enim « tunc cœpit Filius Dei existens semper apud Patrem; sed quando incarnatus est, et homo factus, longam hominum expositionem in se ipso recapitulavit, in compendio nobis salutem præstans, ut quod perdidimus in Adam, id est secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu recipere. » Verum Deum « ⁵⁴ Christum Filium Dei vivi, » eundem esse « et filium hominis. Quoniam enim nemo in totum ex filiis Adæ, Deus appellatur secundum eum, aut Dominus nominatur, ex Scripturis demonstravimus. Quoniam autem ipse proprie præter omnes, qui fuerunt tunc homines, Deus, et Dominus, et Rex æternus, et unigenitus, et Verbum incarnatum prædicatur et a prophetis, et apostolis, et ab ipso

⁵¹ Cap. 42, 5. ⁵² Cap. 57, 16. ⁵³ Cap. 18, n. 1. ⁵⁴ Cap. 19, n. 2.

Spiritu, adest videre omnibus, qui vel modicum de A veritate attigerint. Hæc autem non testificentur Scripturæ de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset. Sed quoniam præclaram præter omnes habuit in se eam, quæ est ab altissimo Patre, genituram, præclara autem functus est et ea, quæ est ex Virgine, generatione, utraque Scripturæ divinæ de eo testificantur; et quoniam homo indecorus, et passibilis, et super pullum asinæ sedens, aceto et felle potatur, et spernebatur in populo, et usque ad mortem descendit: et quoniam Dominus sanctus, et mirabilis consiliarius, et decorus specie, et Deus fortis, super nubes veniens universorum ju lex, omnia de eo Scripturæ prophetabant... Hic igitur Filius Dei Dominus noster, existens Verbum B Patris, et filius hominis: quoniam ex Maria, quæ ex hominibus habebat genus, quæ et ipsa erat homo, habuit secundum hominem generationem, factus est filius hominis. » Clara sunt hæc, nullisque vanis hæreticorum suffugiis eludenda. Christus et verus Dei Filius, et verus hominis filius: verus Deus, propter æternam « ab altissimo Patre genituram; » verus homo, propter temporalem, sed « præclaram ex Virgine genituram; in quo proinde duplex natura fuerit, duplici genituræ respondens, unica vero persona utramque naturam sic afficiens et copulans, ut unus et idem sit Filius Dei et filius C hominis, unum Verbum incarnatum. Hinc naturarum unionem adeo urget contra hæreticos, ut interdum asserat ⁵⁵, « Verbum, qui semper humano generi adest, unitum fuisse et consparsum suo plasmati, et carnem factum; hominem vero commistum Verbo Dei. » Quæ tamen catholice, et salva semper naturarum distinctione, dicta esse propriis locis ostendimus.

65. Et hinc etiam Mariæ dignitatem commendat Irenæus ⁵⁶, quod Virgo permanens, verum Emmanuel, qui substantia Deus est, pepererit, et ut verum hominem, sic et verum Deum genuerit; vanosque Theodotionis, Aquilæ, aliorumque impiorum conatus dissipat, qui pravis Scripturarum interpretationibus Mariæ virginitatem oppugnabant. Hinc a præcipuo illo Mariæ decore et illud accersit, quod Mater Dei facta, nostræ salutis prima post Filium D mediatrix evaserit: ac per ejus fidem et obedientiam, salutem ac redemptionem adeptos nos esse asserit; quæ mediatricis, conciliatricisque cum Deo partes sunt. « ⁵⁷ Quemadmodum illa (Eva) virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc existens.... inobediens facta, et sibi, et universo generi humano causa facta est mortis: sic et Maria prædestinatum habens virum, et tamen virgo, obediens, et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis. » Et postea: « Quod alligavit virgo Eva per incredulitatem, hoc solvit virgo Maria per fidem. » Et lib. 5, c. 19. Quemadmodum illa (Eva)

A per angeli sermonem seducta est, ut effugeret Deum, prævaricata verbum ejus: ita hæc (Maria) per Angelicum sermonem evangelizata est, ut portaret Deum, obediens ejus verbo. Et si ea inobedierat Deo; sed hæc suasa est obedire Deo, uti virginis Evæ virgo Maria fieret advocata. Et quemadmodum astrictum morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem: æqua lance [CXXXVI] disposita, virginalis inobedientia per virginalem obedientiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens, et serpentis prudentia devicta in columbæ simplicitate, vinculis autem illis resolutis, per quæ alligati eramus morti. » Quæ posteriora verba, « et quemadmodum astrictum est B morti, » etc. descripsit Augustinus lib. 1 cont. Julian. cap. 3.

66. Hæc male habent hagiomachos omnes. Incommodè dicta putant Magdeburgenses ⁵⁸. His petulantior Gallasius, in suis ad postremum Irenæi locum adnotationibus, in Irenæum ipsum et cæteros Patres, totamque Ecclesiam catholicam furit. Moderatior cl. Grabius Irenæi quidem personæ parcit, verbis duntaxat vim inferre nititur. « Licet, » inquit, advocata « hic » patronam, « quæ pro altera intercedat, significaret, nihil tamen de B. Maria jam defuncta eam accipere cogeret. » Quidni? Si Maria in terris degens, pro ea qua in humanum genus charitate flagrabat, mediatricis ac patronæ munere functa est, ac pro hominibus intercessit; an mortuam, sed Deo viventem, cum Deo regnantem, Deo ipsi charitatis fonti altius velut immersam, charitas, quæ, Apostolo teste, nunquam excidit, sic defecit, ut eorum, quorum antea miserebatur, prorsus oblita, nullas pro ipsis preces fundere dignetur? Certe secus longe sensisse veteres omnes Patres, et Ecclesias, probat, ut alia taceam, Liturgiarum omnium antiquissimarum Græcarum, Latinarumque, quas ipse Grabius veneratione dignas existimat, consensus; in quibus B. Mariæ auxilium exposcit, ejusque meritis ac precibus veniam peccatorum, et beneficia cætera impetrare studet Ecclesia. Quare hujusce ratiunculæ vanitatem sentiens vir clariss. addit: « etsi concedatur, illam nunc pro fidelibus vivis universe consideratis intercedere, id quod moderatores Protestantium doctores merito admittunt, ne inde quidem ejus invocatio a singulis facta probari posset; quod incertum, ne dicam, falsum sit, audiat, vel possitne audire simul tot mille hominum compellationes. » Sed si moderatores Protestantium doctores, teste Grabio, merito admittunt, Mariam, cæterosque sanctos nunc pro fidelibus vivis universe consideratis intercedere; admittant proinde necesse est, nulla uni Dei et hominum mediatori facta injuria, alios præter Christum secundarios,

⁵⁵ Cap. 16, n. 6; cap. 19, n. 2. ⁵⁶ Cap. 21, n. 4, et alibi passim. ⁵⁷ Cap. 22, n. 4. ⁵⁸ Cent. II, cap. 4.

Ipsique subjectos mediatores esse posse, quorum proinde de salute nostra sollicitorum præsidium implorare liceat, ut per eos ad principalem Mediatorem pateat accessus.

67. Sed, ait, Grabius, beata Virgo audire non potest simul tot mille hominum compellationes. Sagacem virum, cujus ea sit mentis acies, ut beatorum intimos animi sensus altissime pervadens, certos limites eorum audiendi ac cognoscendi facultati præfinire valeat! Tanta non fuit Ecclesiæ per totum orbem, perque omnia tempora diffusæ sagacitas, quæ sanctos et orare pro nobis, et a nobis invocari posse duxit; rata videlicet preces nostras ab iis audiri et percipi. Tantum ingenii acumine non valuerunt veteres Patres, qui plurima quæ hic geruntur, beatis explorata esse confidenter asseruerunt. Certe recens non est Grabii, imo Calvini et Petri Molinæi objectio. Hanc dudum sibi proposuit, solvitque Severianus Gabalitanus, in serm. 6 *De mundi opificio*, tom. VI Operum Chrysost., p. 659. Nempe cum dixisset, verissime id de se affirmasse S. Mariam, *Beatam me dicent omnes generationes*, subinde hoc opponit sibi: « Et quid illam juvat istud, inquires, cum non audiat? » Cui sic respondet: « Imo vero maxime audit, eo quod in loco est splendido Mater salutis, fons sensibilis lucis. » Basilius lib. *De vera virginit.* virginem Deo consecratam admonet, ut non tantum angelos vereatur, sed etiam hominum sanctorum, ac Patrum spiritus. « Et quid singula commemoro, » inquit, « angelorum innumerabiles multitudines, eumque iis sanctos Patrum spiritus? Nullus enim eorum est, qui non ubique prospiciat: cum ipse quidem corporis oculis non conspectus, incorporeo tamen visu ad notitiam cuncta complectatur. » Augustinus serm. 516, al. 94, *De diversis*, loquens de Paulo et Stephano: « Ambo, » ait, « ibi vos videtis, ambo modo sermonem nostrum auditis, ambo pro nobis orate. » Theodoretus lib. VIII, *De curandis Græcorum affectionibus*, ubi de martyribus agit, eorum refellit errorem, qui martyres credebant, « nullum sensum eorum habere, quæ in terris geruntur; » quod ex eo refutat, « quod divina quadam et beatissima in sorte constituti sint. » Denique, ut citandis Patribus finem faciam, eundem errorem refellens Gregorius Magn. lib. XII *Moral.* cap. 19, eodem argumento probat, animas divinæ lucis ac felicitatis compotes, rerum humanarum, quas scire ipsarum interest, scientiam non fugere; « quia quæ intus omnipotentis Dei claritatem vident, nullo modo credendum est, quia foris sit aliquid quod ignorent. » Sic sentiebant boni illi idiotæ, Christiana simplicitate et humilitate rudes, sic credebant, sic aliis persuadere nitebantur. Si vero imperitiam eorum arguat Grabius, meminerit ab Irenæo⁹⁹ dictum: « Qui relinquunt præconium Ecclesiæ, imperitiam sanctorum pre-

A sbyterorum arguunt; non contemplantes, quanto plura sit idiota religiosus a blasphemio et impudente sophista. Tales sunt autem omnes hæretici, et qui se plus aliquid præter veritatem invenire putant.. semper quærentes, et nunquam verum invenientes, » Tutius igitur cum religiosis illis idiotis imperitum esse, nec curiosius inquirere, quemadmodum fiat, uti preces nostras audiant sancti; quam cum vanis sophistis semper quærentibus, et nunquam verum inventientibus sapere. Sufficiat rem certam esse, et in Ecclesia semper constitisse; explicandi modus Deo committendus: quanquam tamen consuli ea de re possit Augustinus lib. *De cura pro mortuis gerenda*, cap. 15 et 16, cujus modestiam in solvendis ejusmodi quæstionibus laudabit et imitabitur probus et prudens quisque.

B 68. Quam parum tuta sint ea, quæ mox præclusimus effugia, probe sentiens cl. Grabius, aliud sibi parare studuit, cæteris tamen nec melius, nec tutius. *Advocata*, ait, ex Græco παράκλητος, *consolandi*, non *intercedendi* significationem hoc loco manifeste habet; quod ex quibusdam, non Irenæi ipsius, sed Tertulliani testimoniis probare nititur. Unde concludit, *advocatam*, id est consolatricem Evæ et totius humani generis ab Irenæo dici B. Virginem, quia hæc Deo obediens, secundum Adam, Salvatorem mundo peperit; sicut illa diabolo aures præbens, primum Adamum seduxit, indeque posteris exitii causa fuit. Sed quid tam fidenter supponit Grabius, Irenæum Græce scripsisse, παράκλητος? Παράκλητος, inquit, *consolandi*, non *intercedendi* significationem hoc loco manifeste habet. Diceres, hominem Græca Irenæi præ oculis habuisse. Quid si contendam, aliud quidvis scripsisse Irenæum, quod *deprecatricem, mediatricem ac sequestrem* significet? Quo argumento conjecturam hanc [CXXXVII] confutabit Grabius? At scripserit Irenæus, παράκλητος, haud repugnabo. Sed cur vocis hujus significationem a Tertulliano, et non potius ab Irenæo ipso petit? Si quidem semel duntaxat ea voce usus esset martyr sanctissimus, ferri utcunque posset. At cum eandem aliis in locis usurpaverit, cur ea non conferebat ejus editor, ut genuinum vocis sensum ab Irenæo ipso peteret, Irenæumque ex Irenæo explicaret? Lib. III, c. 18, n. 7, scribit Gnosticos existimantes Christum specie tenus hominem existisse, adhuc esse sub veteri damnatione, « advocationem præbentes peccato, » id est « tutelam, patrocinium, defensionem. » Eodem sensu ait lib. IV, c. 34, n. 4: « Si aliquis Judæis advocationem præstans, erectionem templi, quæ posteaquam in Babylonem transmigraverint, facta est sub Zorobabel, et discessionem populi, quæ facta est post septuaginta annos, dicat hoc esse novum Testamentum, cognoscat, » etc. Sic et lib. III, c. 23, n. 8: « Qui contradicunt saluti Adæ... advocatos se serpentis et mortis osten-

⁹⁹ Iren., lib. V, c. 20, n. 2.

dunt. Igitur *advocationem* alicui *præstare*, seu, A quod idem est, alicujus *advocatum esse*, Irenæo est alicujus non tantum consolatorem esse, ut perperam interpretatur Grabius, sed ejus patrocinium ac defensionem suscipere, hunc in clientelam accipere, huic præsidio esse atque opitulari. Quæ proinde B. Virgo Evæ ac totius humani generis advocata apud Deum ab eodem dicitur; non alias eo munere fungitur, quam Deum fide et obedientia placando, humanum genus in gratiam cum Deo reducendo, hunc precibus sollicitando, pro susceptis in tutelam clientibus interpellando, deprecando, preces fundendo, ut Dei accersat opem, ac beneficentiam eliciat. Hæc illius, qui apud Deum pro aliis advocatum agit, partes, hoc munus; quod pluribus confirmari posset, si necesse videretur; sed dicta B sufficiunt ad Grabianæ adnotationis vanitatem demonstrandam.

69. Antequam tamen a B. Virgine discedam, operæ pretium est et hic iniquam Grabii criminationem confutem, qua et Mariæ sanctitati, et Irenæi doctrinæ labem adspargere molitur. Iste lib. III, c. 16, n. 7 ostendens, Christum omnia suo tempore, ut a Patre præfinita erant, peregrisse, subdit: *Propter hoc properante Maria ad admirabile vini signum, (in nuptiis Cana Galilææ) et ante tempus volente participare compendii poculo, Dominus repellens ejus intempestivam festinationem, dixit: Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea; expectans eam horam, quæ a Patre erat præcognita.* Hinc avidissime captata occasione concludit Grabius, imperfectionem humanæ naturæ, peccatorum venialium matrem, in B. Virgine Maria agnovisse Irenæum. Iniqua ex omni parte observatio. Quisquis æquus rerum æstimator est, id unum ex Irenæi verbis exsculpsit, B. Virginem horæ a Patre præcognitæ et prædestinatæ, qua Christus miracula palam et publice patraturus erat, ignaram, unum a Filio *ante tempus* obtinere voluisse. Sciebat quidem Filium tandem aliquando palam prodeuntem, vitæ sanctitate, doctrina et miraculis orbem illustraturum: jam publico munere fungi, discipulosque colligere cœpisse viderat; quare et publicorum miraculorum tempus et horam advenisse putans, de vini penuria monet, ut laborantibus divinitus consulat. Et hoc est quod Irenæus *intempestivam festinationem* vocat; non quod Mariæ animus præceps, aut inani gloria stimulatus fuerit: sed quod ipsam horam a Patre præfinitam nesciens, advenisse tamen existimans, pauperum egestate commota, miraculum eo loco et tempore fieri cupierit, quibus publica et omnibus manifesta omnipotentiae suæ signa edere Christum sinebat Patris voluntas. Quare miraculum absolute non detrectat Christus, sed veluti clam et occulte patrat. Divinorum igitur decretorum ignara si fuerit Maria, non certe ullius imperfectionis moralis rea.

70. Sed si hactenus probandus sit Irenæus, haud certe excusandus videtur in eo quod scribit lib II, c. 22, Christum jam seniore, id est ut ipse explicat, quadragenario majorem, imo prope quinquagenarium passum ac mortuum fuisse. Idque magis mireris, quod e veteribus plerique Salvatorem longe juniorem, quam revera fuerit, et exhibeat Evangelium, existisse velint, cum passus est. Plurimi enim ad baptismum venisse statuunt anno ætatis circiter 29, tum anno sequenti mortem obiisse: adeo ut inter baptismum et mortem vix plus quam anni unius spatium interponant: cum tamen ex Evangelio tria saltem a baptismo Paschata celebrasse Christum, eaque gessisse compertum sit, quæ trium saltem annorum intervallum probent. Sed multos hac in occasione minus, quam par esset, attentos Evangelii fecerant ea Isaïæ⁶⁰ verba: *Annum acceptum Domino prædicare misit me, etc.*, de Christo recte quidem intellecta, sed minus feliciter explicata, quasi inde consequeretur fore ut Christus uno duntaxat anno prædicaret. Unus Chrysostomus homil. 54, in cap. IX S. Joannis propius ad Irenæi sententiam accessisse videtur. Nempe in iis Judæorum ad Christum verbis, quæ etiam ad confirmandam opinionem suam trahere nititur Irenæus: « Quinquaginta annos nondum habes, etc. », quadraginta » pro « quinquaginta, » legendum esse putans, concludit, « prope jam Christum quadraginta annorum fuisse. »

71. Quod vero veteres non paucos in transversum egit perperam explicatum Isaïæ testimonium, idem et Gnosticis errandi, seu potius præconceptum errorem confirmandi ansam præbuit. Ut enim Æonum suorum commenta quoquo modo fulcirent, fingebant⁶¹, « ob hoc Salvatorem triginta annorum existentem venisse ad baptismum, ut ostenderet tacitos Æones eorum triginta.... Duodecimo autem mense dicebant eum passum, ut fuerit anno uno post baptismum prædicans: et ex Propheta tentabant hoc ipsum confirmare; scriptum est enim⁶²: *Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis.* » Hunc errorem confutaturus auctor noster recte quidem probat, eum non esse verborum Isaïæ sensum. Tum statuit, Christum « triginta annorum existentem venisse ad baptismum⁶³; » ac demum ter « secundum tempus Paschæ Dominum post baptismum ascendisse in Hierusalem, et illic diem festum Paschæ celebrasse⁶⁴. » Quilibet ex iis conficeret, Christum anno ætatis 33, aut 34 passum esse. Nihil tamen minus infert Irenæus; sed pluribus argumentis, quæ apud ipsum legi possunt, probare nititur Salvatorem jam in senium declinantem mortuum fuisse, et ultra quadagesimo proximum docuisse. Quæ quidem argumenta infirma esse, legenti statim patebit. Nec illud cæteris validius, quod ab auctoritate seniorum, qui apostolos viderant, repetit. Nam præ-

⁶⁰ Cap. 61, 2. ⁶¹ Iren., l. II, c. 22, n. 1. ⁶² Luc. IV, 19. ⁶³ N. 4. ⁶⁴ N. 5.

terquam quod de nomine et auctoritate seniorum illorum non constat, et ab uno forte Papia, homine, ut ait Eusebius, pertenuis ingenii, [CXXXVIII] nec eorum, quæ ab apostolis audierat, sensum semper assecuti, cujus tamen fidei plus æquo tribuebat Irenæus, id accipere potuit, quod narrat; illud tantum a senioribus illis, quicumque tandem sint, audierat, non Christum anno ætatis fere quinquagesimo passum esse, sed declinantem jam in seniore ætate mortuum esse; quam senilem ætatem ex arbitrio, et disputationis æstu paulo longius, quam par fuisset, ab hæreticorum sententia discedens, postmodum interpretatus est.

72. Id ergo verissimum, quod observat Augustinus lib. II *De doct. Christ.* cap. 28, forte in Irenæum nostrum digitum intendens, « ignorantiam consulatus quo natus est Dominus, et quo passus est, nonnullos coegisse errare, ut putarent quadragesima sex annorum ætate passum esse Dominum. » Mirari tamen subit, qui Irenæus, cui constitit Christum anno ætatis 30 baptismum suscepisse, et ex Evangeliiis compertum fuit tria duntaxat a baptismo Paschata celebrata ab eodem fuisse, id sibi in animum inducere potuit, eum tum passum fuisse, cum jam annum quadragesimum excessisset, et quinquagesimum prope attingeret. Illud enim si verum, necesse est existimaverit Christum non ter tantum, sed plus quam duodecies a baptismo Pascha peregrisse. Id unum responderi posse videtur, Irenæum credidisse, Christum non statim a baptismo docendi munus suscepisse, sed tandiu delitescere, privatamque vitam degere perseverasse, donec magistri ætatem perfectam assecutus esset; tum vero palam prodire ac magistrum agere cœpisse, cum annum ætatis quadragesimum tertium aut quartum attigisset. Is esse videtur verborum istorum sensus: « Triginta quidem annorum existens, cum veniret ad baptismum, deinde magistri ætatem perfectam habens venit Hierusalem, ita ut ab omnibus juste audiret magister. » Ibi quippe inter baptismi et docendi tempus distinguere videtur, alterumque ab altero non paucorum annorum spatio dirimere. Venit quidem Jesus ad baptismum triginta annorum existens, id est, Irenæi sensu, adhuc juvenis; nam « triginta annorum ætas, » ut ipse ait, « prima indolis est juvenis: » prius autem non venit Hierusalem, ibi Pascha primum, non ex quo baptismum suscepit, sed ex quo palam docere cœperat, celebraturus, quam magistri ætatem perfectam haberet, et in senium jam declinaret, id est, ut postea explicat, annum ætatis quadragesimum excederet. Tria proinde, quæ Christum baptizatum Paschata pere-

gisse probat ex Evangeliiis, non ab ipso baptismo numerat Irenæus, sed ab eo duntaxat tempore, quo magistri munere fungi cœpit. Quid vero Irenæum in tam insolitam, et cum Evangeliiis e diametro pugnantem opinionem adduxerit, ut Christi prædicationis tempus a baptismo tanto annorum spatio dirimeret, non video, nec quidquam occurrat, quo sententia tam procul aberrans a vero emolliri possit. Nodum hunc scindere, non solvere tentavit doctissimus Antonius Pagius, t. I *Criticæ Historico-Chronologicæ* in Annales Baronii, p. 24, edit. Antwerp. 1705, sed infeliciter. Existimat enim, ea omnia quæ apud Irenæum de seniori Christi ætate leguntur, *corrupta esse et insititia*. Sed id aliis argumentis, quam meris conjecturis, B iisque admodum infirmis probandum esset. Nam præterquam quod tota oratio adeo sibi coheret, ut nulla pars avelli possit, quin tota dissolvatur; et stylus, qui certe Irenæi est, et verba quæ ex eo refert Eusebius lib. III *Hist.* cap. 25 (ea nimirum, quibus sententiam suam a Joannis discipulis accepisse se proficitur Irenæus) omnem interpolationis suspicionem eximunt.

73. Laudem vero meretur quod scribit auctor noster, lib. v, c. 31, n. 1, Christum post mortem suam tribus diebus conversatum esse « ubi erant mortui, quemadmodum, inquit, Propheta ait de eo: Commemoratus est Dominus sanctorum mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra sepelitionis, et descendit ad eos, extrahere eos et salvare eos. » Nec minus clare l. IV, c. 27, n. 2: « Dominum in ea, quæ sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis: » (veteribus, qui jam e vivis excesserant) « adventum suum; remissione peccatorum existente his qui credunt in eum, id est qui adventum ejus prænuñtiaverunt, et dispositionibus ejus servierunt, justi et prophetæ, et patriarchæ: quibus similiter ut nobis remisit peccata, quæ non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam Dei. » Denique ejusdem libri c. 22, n. 1: « passionem Christi expergefactionem esse dormientium discipulorum, propter quos et descendit in inferiora terræ, id quod erat inoperatum conditionis visurum oculis, de quibus et dicebat discipulis: Multi prophetæ et justi cupierunt videre et audire, quæ vos videtis et auditis. » Ubi diserte docet Christum ad inferna descendisse, ut sanctorum ac justorum animabus agentibus in subterraneis locis, donec per Salvatoris mortem reseraretur cœlum, annuntiaret adventum suum, et solutum a se redemptionis nostræ pretium, easque illinc extraheret, ac sempiterna felicitate donaret

ARTICULUS VII.

De Pœnitentiæ et Eucharistiæ sacramentis

74. Antiquissimum esse in Ecclesia confessionis illius usum, qua quis omnia et singula post baptis-

num admissa peccata lethalia distincte et sigillatim coram eis, qui Ecclesiæ præsent, enuntiat, fateri coguntur ipsi Protestantes, fatetur et cl. Grabius in suis in cap. 13, al. 9, lib. 1, Irenæi observationibus. Et si quis negaret, errorem illico revinceret Irenæus, suisque verbis demonstraret, et confessionem sacramentalem, et piaculares pœnas, pro delictorum gravitate majores aut minores, publicas aut privatas, a delinquentibus repetitas, jam ab ipso ævo apostolico, ex Christi proinde lege atque instituto, tanquam necessaria ad eluenda peccata remedia usitari cœpisse. Lib. 1, c. 6, n. 3 refert, quosdam e Valentinianis « clam eas mulieres, quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpere : quemadmodum, ait, multæ sæpe ab eis suasæ, post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. » Ecce, mulieres ab hæreticis, non palam, sed *clam*, nullisque mortalibus, nisi reis solis, testibus et consociis, corruptas, quarum proinde crimen, si quod aliud, occultum erat : hoc tamen ad Ecclesiam conversæ, cum reliquo errore confitentur. Cur ita? Nisi quia ex Ecclesiæ fide atque doctrina intelligebant, ejusmodi confessionem sibi necessariam esse ad eluendam peccatorum maculam? Id quidem ex Irenæi verbis colligi posse negat Grabius, sed perperam et gratis omnino negat. Quid enim aliud mulieres, quas præ cæteris afficit verecundia, ad retegenda occulta crimina [CXXXIX] tanto cum famæ et honoris dispendio, impulisset? An sola confessionis utilitas? C At certe levius incitamentum est, quam ut corumpi possint illi, quos opponit insitus a natura pudor, obices; si maxime aliqua alia minusque molesta ratione elui crimina tuto possint. Testem ipsum appello Grabium, iis in regionibus degentem, in quibus excusso gravi, ut vocant, confessionis jugo, illius duntaxat utilitas commendatur, necessitas vero negatur : an unquam audivit, aliquas suæ sectæ mulieres clanculum corruptas, adisse ministros, ut coram eis occultum illud scelus nullique notum, retegerent ac confiterentur? Ne unum quidem, si quod res est candide fateri velit, exemplum proferre poterit. Breviorem forte et expeditiorem viam hanc dicant ministri ad obtinendam noxarum veniam; ex quo semel aliam aperiant, qua quis famæ simul et saluti tuto consulat, hac, ut sunt homines, incedent quique, priori nulli.

75. Quod autem forsitan ne semel quidem apud Protestantes factum est, Irenæi temporibus passim in Ecclesia fiebat. Invictum certe argumentum, aliam fuisse causam, quæ homines ad occultorum criminum confessionem impelleret, quam solam illius utilitatem. Narrat siquidem eodem lib. c. 13, n. 5, sanctus doctor, Marcum præstigiatorum philtis, aliisque veteratoriis artibus, mulieribus insidias struxisse, plurimumque demum « corporibus contumeliam irrogasse. Hæ vero sæpissime conversæ ad Ecclesiam Dei, confessæ sunt, et secun-

dum corpus exterminatas se ab eo, velut cupidine, et inflammatas valde illum se dilexisse; ut et diaconus quidam eorum, qui sunt in Asia nostri, suscipiens eum in domum suam, incidit in hujusmodi calamitatem. Nam cum uxor ejus esset speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exhomologesi consummavit. plangens et lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam. » Mulieres ille non tantum abditum crimen confitentur, sed et occultissimas ejusdem criminis circumstantias aperiant, scilicet quod Marcum deperiissent, illudque pœnitentia publica sibi a sacerdotibus imposita eluere satagunt. Hoc ipsum confirmatur ex iis, quæ addit Irenæus n. 7, Marci discipulos « multas » in regione Lugdunensi « seduxisse mulieres, quæ cauterizatas conscientias habentes, quædam quidem in manifesto exhomologesi faciunt, quædam vero reverentes hoc ipsum, in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei; quædam quidem in totum abceserunt; quædam autem inter utrumque dubitant, et quod est proverbii passæ sunt, neque intus, neque foris existentes, hunc fructum habentes seminis filiorum agnitionis. » Ex hoc loco pœnitentiam publicam in prisca Ecclesia usitatam fuisse, merito colligunt doctissimi ac bonæ memoriæ viri Billius et Feuarentius. Ego vero, ait cl. Grabius, et confessionem publicam quandoque factam exinde demonstrari puto. Putaverant et alii, et recte quidem; hæc enim ad illam referebatur, ut norunt omnes; sed utrique præibat confessio privata, qua quis coram legitimo Pastore vel sacerdote huic muneri præfecto, peccatorum tum occultorum, tum publicorum, si quæ erant, enumeratione facta, ea postmodum publice confitebatur, quæ palam evulgari posse ac debere, nullo cum confitentis discrimine, servatisque prudentiæ ac charitatis legibus, censuerat sacerdos. Utraque vero confessio, seu privata, seu publica, sacramentalis erat : utramque excipiebat imposita delinquentibus canonica pœnitentia, hanc absolutio a peccatis, et corporis Christi suscipiendi facultas. Hæc leviter perstringo, quia trita et omnibus perspecta. Sed adeo liberum non erat peccatoribus seu privatim, seu publice confiteri, ut, Irenæo teste, e mulieribus illis « cauterizatas habentibus conscientias » quædam, cum puderet latens ulcus retegere, terreretque pœnitentiæ seu exhomologeseos remedium, animum misere despondentes ab Ecclesia deficerent, vel inter spem et metum animo pendentes, neque intus, neque foris existerent. Certe si quo alio sibi ipsæ opitulari posse remedio existimassent hæc mulieres; si uni Deo facta confessio, privataque sponte suscepta pœnitentia sceleribus expiandis satis fuisset, quid ambigebant? quid ab Ecclesia deficiebant, vel animo dubiæ inter defectionem et reconciliationem hærebant? Quin potius tam facili remedio sibi ipsæ consulabant?

Nodum hunc solvat, si possit, Grabius, videatque A num apud suos ejusmodi pudor, aut anxietas, peccatorum mentes usquam torserit. Ne ejusmodi ambagibus unquam implicarentur, abscissa penitusque resecta tot molestiarum causa, sollicitè caverunt. Sed tam expeditum salutis iter necdum Irenæi ætate notum erat.

76. De Eucharistiæ sacramento quid senserit Irenæus, pluribus in locis mox memorandis dilucide aperit. Ac primo quidem illud recolendum, quod in dissert. 1 *De Marci præstigiis* agentes ostendimus, tam alte eorum omnium qui Christiano nomine utcumque gloriarentur, pectoribus infixum fuisse, Eucharistiam verum esse corpus et sanguinem Christi, et panem ac vinum per invocationem Spiritus sancti, et sacra verba vere converti, eo conversionis genere, quod *transsubstantiatio* dicitur, in ipsum Christi corpus et sanguinem, ut profligatissimi omnium hæreticorum Marcosii hanc oculis ipsis exhibere præstigiis suis conarentur. Cum enim probe conscius esset Marcus, nullam sibi offerendi sacrificii Eucharistici potestatem esse, hancque ad eos duntaxat pertinere, qui per legitimam manuum impositionem consecrati sunt sacerdotes; ut tamen ea se divinitus ab Achamoth, seminum electionis matre, donatum esse suis persuaderet, id efficere se magicis artibus, ac visibili ratione tam impie quam ridicule simulabat, quod re et vere, invisibili tamen modo peragebant veri Christi sacerdotes. Nam pocula albo vino mista fuis precibus consecrare se fingens, in *purpureum et rubicundum colorem* sic transmutabat, ut sanguinem oculis exhiberet, quem supremæ virtutis sanguinem esse jactabat; quemque ideo degustare astantes a veteratore delusi gestiebant. Marcus ab apostolica Eucharistiam conficiendi formula longe abierit, et propria protulerit deliria, ut vult Grabius, quid inde colligi possit præsentiens; non abnuo; id tamen certissimum esse fatebitur, quisquis sepositis tantisper præjudiciis omnia circumspexerit, nullum hominem id sibi in animum inducere unquam potuisse, ut tam insolenti portento aliis fucum faceret, nisi ex præconcepta præsentia realis et transsubstantiationis doctrina, ut loco citato probavimus.

77. Nec Marcosiorum duntaxat, sed et Gnosticorum omnium eam fuisse sententiam, omnesque cum catholicis hac in parte consensisse, eucharistiam verum esse corpus et sanguinem Christi, nisi [CXL] quod ea quæ hæretici ore astruebant, exitiosis aliis, quæ statuebant, principiis imprudentes everterent, perspicue ex Irenæo liquet. Illic enim cum lib. iv, c. 9 et seqq., latissime probasset unum et eundem Deum utriusque legis, Mosaicæ et Evangelicæ, auctorem fuisse, nec veterem ideo abrogatam fuisse, quod mala esset, sed quod ad tempus duntaxat data fuisset, ut viam sterneret

A novæ legi, veræque sanctitati, quam per se ipsa præstare non poterat; tum demum cap. 17 et 18, ostendit, Deum vetera sacrificia offerri sibi a Judæis præcepisse, non quod iis indigeret, sed quod eorum infirmitati hæc indulgenda esse censuisset, ne in idololatriam declinarent; non quod per ea veram justitiam offerentibus impertiri, sed quod Novum Testamentum, verumque ac purum ejusdem Testamenti sacrificium et oblationem significari vellet. Sic igitur abroganda fuisse vetera sacrificia, ut genus integrum servaretur, species duntaxat immutaretur. Sua siquidem utriusque Testamento sacrificia esse debuerunt, sed alia umbræ et figuræ, alia ipsa veritas; alia servorum, alia liberorum propria; alia crassa, et vera sanctitate vacua, alia munda et pura, quibus in spiritu et veritate colitur Deus, veramque justitiam consequitur homo. Cum itaque jam Deus per Malachiæ prophetiam, cap. 1, 10, 11, « manifestissime significasset, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo, omni autem loco sacrificium offeretur ei, et hoc purum⁶⁵; » implens hanc prophetiam Christus, Novi Testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo. » Nimirum « suis discipulis dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens: *Hoc est corpus meum*. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est. » Et hæc « Ecclesiæ oblatio » est « quam Dominus docuit offerri in universe mundo⁶⁶; » hoc purum sacrificium, » quod « cum simplicitate Ecclesia offert. Oportet enim nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura, et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi, primitias earum, quæ sunt ejus, creaturarum offerentes. » Ipsum ergo quod pridie quam pateretur Christus Deo Patri sacrificium obtulit, panem et vinum consecrando, alterum suum esse sanguinem confitendo; illud idem Ecclesia in universo mundo, Christi magistri sui exemplo, fabricatori Deo offert. Hoc ejus sacrificium, hæc oblatio, sacrificium

D purum, oblatio munda et illibata. Sic Irenæi ætate sentiebat Ecclesia, sic agebat, sic credebatur: panem et vinum, veluti primitias earum, quæ sunt Dei, creaturarum offerebat, benedicebat et consecrabat; consecratione vero facta, jam non communem esse panem et commune vinum existimabat, ut mox explicabit Irenæus, sed ipsum Christi corpus et sanguinem esse confitebatur. Hæc, inquam, Ecclesiæ catholicæ secundi sæculi toto orbe fides.

78. Quæ vero hostium ejus tunc temporis sententia? An ejus de sacrificio Eucharistiæ fidem impugnabant, vel eo contineri et offerri verum Christi corpus et sanguinem negabant? Judæi quidem, ait

⁶⁵ Iren., lib. iv, c. 17, n. 5. ⁶⁶ Cap. 18, n. 1 et 4.

Irenæus⁷⁹, Eucharistiæ sacrificium spernunt, nec puram oblationem offerunt: « Manus enim eorum » divini Verbi carne induti, quod crucifixerunt, « sanguine plenæ sunt. » Cum ergo « non receperint Verbum » incarnatum, « quod offertur Deo » Patri in sacrificio Eucharistiæ; quid ea repudiata vera novæ legis hostia miseris jam superesse potest, præter vanam et impuram sacrificii umbram? Hæretici vero offerebant quidem Eucharistiam; sed quia non « in sententia pura, et fide sine hypocrisi, » eorum oblatio pura esse non poterat: « Nec enim » ipsi « receperunt Verbum quod offertur Deo. » Et quamvis Eucharistiam « corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus, » ore prædicarent, id tamen eis constare non poterat « Quomodo, » ait Irenæus, « constabit eis, eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus?... Ergo aut sententiam mutant, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. » Offerebant igitur hæretici panem et vinum, utrumque consecrabant, et corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus fatebantur. Nec in hoc male sentiebant. Sed in hoc duntaxat peccabant, quod secum ipsi pugnantes, id de Verbo Dei sentirent, quod Eucharistiæ fidem funditus evertibat. Ex quo fiebat, ut quamvis « eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui » palam assererent, id tamen eis « constare » nulla ratione poterat.

79. Id ut facilius percipiat lector, advertat, quæso, Marcionitas et Valentinianos hic, et postea fusius lib. v, cap. 11, argumentis ab Eucharistiæ mysterio petitis ab Irenæo confutari. Porro utrorumque is error erat, ut explicuimus dissert. 1, de eorum hæresi agentes, mundum hunc aspectabilem a supremo Deo et Patre conditum non esse; sed vel ab altera quadam potestate, ut blasphemabat Marcion; vel labis et ignorantiae passi. Æonis fructum esse, ut delirabant Valentiniani. Hinc duplex alter manabat error, 1° carnem, vel mali principii opus, vel ignorantiae fructum, interitui sic obnoxiam esse, ut semel dissoluta nunquam resurgat; 2° Christum Jesum veram carnem a Maria non accepisse; ea enim duntaxat sibi sumpsit, quæ servaturus erat: carni autem salutem impartire non poterat. Ut ergo materiale quoddam corpus gestaverit, non humanum certe ac carneum, sed ita ab omni crassiori materia defæcatum et purum, ac tam solerti arte concinnatum, ut nihil cum illa commune haberet, sed spiritale quodammodo præ ea esset. Et hinc etiam fluxit altera eorum blasphemiam, Verbum divinum nec mundi opificis filium fuisse, nec vere hominem factum fuisse, sed Christo Jesu ad tempus duntaxat unitum fuisse, idque efficientia tenuis, et eo unitiois genere, quod ab hypostatico et substansivo procul abesset. Hæc sunt vesanorum hominum deliria, quæ tum hic,

tum lib. v, cit. Irenæus, et cum Eucharistiæ fide quam profitebantur, pugnare ostendit.

80. Ac primo quidem id principii loco statuit, in « sola Ecclesiâ » catholica eucharisticam « oblationem puram offerri fabricatori; » quia sola « in sententia pura, et fide sine hypocrisi offert ei cum gratiarum actione ex creatura ejus; » id est sola Deum Patrem mundi hujus opificem esse credens, munera quæ vere ei cum gratiarum actione, et acceptorum ab eo beneficiorum memor offert et consecrat. Tum infert, nullam a Judæis puram oblationem offerri; tum quod « manus eorum sanguine plenæ sint; » tum quod « non receperint Verbum » incarnatum, « quod offertur Deo » in Christianorum sacrificiis, quodque abrogatis [CXLI] veteris legis sacrificiis, sola jam et unica novæ legis hostia est. Addit, « neque omnes hæreticorum Synagogas » puram oblationem offerre. Quamvis enim Eucharistiam ex pane et vino conficiant, impura tamen eorum oblatio est, Deumque probro magis, quam honore afficit. Quod duplici probat argumento, pro duplici hæreticorum errore, quem confutat. Primum ex eo desumitur, quod hæretici Deum Patrem mundi hujus opificem esse negantes, « ea quæ secundum nos creata sunt, offerentes ei, » vel « cupidum alieni ostendunt eum, et aliena concupiscentem; » vel « ignorantiae, passionis et defectionis fructus offerentes, peccant in eum; » ac proinde contumeliam ei inferunt. Quisquis enim fugit, Deum Patrem, ea quæ ipse non condidit, nec ad eum creationis jure pertinent, offerri sibi velle, is Patrem alieni cupidum esse ostendit: et quisquis Deo Patri labis et ignorantiae fructus offerre audeat, is pollutis et impuris hisce muneribus « contumeliam facit ei magis, quam gratias agit. » Alterum argumentum ex eo repetitur, quod hæreticis negantibus Dominum nostrum Jesum Christum esse ipsius « mundi fabricatoris filium, id est Verbum ejus » unigenitum, constare non poterat, « eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui, et calicem esse calicem sanguinis ejus. » Qui enim hæretici negabant Dominum nostrum esse mundi fabricatoris filium, et Verbum Patris unigenitum, ii consequenter negabant Verbum incarnatum ac verum hominem factum fuisse, et Dominum nostrum veram carnem et verum corpus assumpsisse. At ei qui negat Verbum assumpsisse verum corpus, jam constare non potest Eucharistiam esse corpus Domini nostri. Quia qui negat Dominum nostrum habuisse verum corpus humanum, nostro consubstantiali, et ex materia a mundi opifice condita conflatum; is proinde neget necesse est, Dominum nostrum in Eucharistia verum habere et conficere sibi corpus. Is siquidem panem et vinum, res a mundi opifice conditas, in veram ac propriam corporis sui substantiam convertere non potest, qui nullum ex materiali sub-

⁷⁹ N. 4.

stantia, a mundi fabricatore creata, corpus assumere sibi potuit, ne materiam vel natura sua malam, vel a malo opifice creatam sibi ascisceret. « Quomodo » enim, ait inferius auctor noster, c. 33, n. 2, « juste Dominus, si alterius Patris existit, hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit? » His igitur, qui negant Dominum nostrum esse mundi fabricatoris Filium, et Verbum Patris unigenitum, constare non potest, Eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini nostri. Ecqui id eis constaret, qui Domino nostro verum corpus et sanguinem adimunt?

81. Sic adversus hæreticos, velint nolint recentiores hæretici, argumentatur Irenæus, vel certe nihil prorsus efficit. Itaque tum hæreticis impugnantis, tum Irenæo impugnanti, utrinque certum erat, in Eucharistia contineri verum ac substantiale corpus et sanguinem Domini nostri, et panem ac vinum in ea vere converti et transmutari. Nisi enim id certum et exploratum utrique parti fuisset, frustra et ridicule argumentum ab Eucharistia petiisset Irenæus, eoque argumentandi genere insulsius nihil fuisset. Nam si tum Irenæus, tum Marcionitæ et Valentiniani nihil aliud in Eucharistia agnoverint, præter meram corporis et sanguinis Christi figuram, aut efficacem illam, quam commenti sunt recentiores ministri, virtutem e corpore et sanguine Christi manantem; sic procedat necesse est Irenæi argumentum. Negantibus hæreticis Dominum nostrum esse mundi fabricatoris Filium, id est Verbum ejus unigenitum, constare non potest Eucharistiam esse figuram, aut virtutem corporis ejus et sanguinis. Si enim Dei Filius veram carnem, verumque humanum corpus ex materia a mundi opifice condita conflatum non suscepit, nec hylicum quidquam sibi ascivit, sed « a dispositione circumdedit » sibi « corpus » quoddam « paratum inenarrabili arte, » ut asserebant Valentiniani⁶⁸; nullam sui corporis figuram aut virtutem in Eucharistia exhibere potest. Hæreticis igitur Christo materiale corpus adimentibus constare non potest, Eucharistiam esse figuram aut virtutem corporis ejus. Sic argumentatum fuisse Irenæum fingant necesse est Protestantes. Atqui ejusmodi argumentum delirantis hominis esse, nec proinde Irenæo, sine gravi injuria, tribui posse, sobrius quisque fatebitur. Quasi vero, quod Christus hylicum nihil suscepit, et materiale corpus non assumpsit, inde consequatur nullam spiritalioris illius corporis, « parati inenarrabili arte, » quod sibi circumdedit, figuram aut virtutem in Eucharistiæ mysterio exhibere posse? Imo potius hæreticis hinc maxime constitisset, Eucharistiam esse figuram aut virtutem corporis Domini sui. Ex quo enim ambo hæc hæreticis constitissent, ut constare sibi contendebant, 1. Christum, nullum

A ex inferiori materia conflatum corpus assumpsisse; 2. Christum tamen panem et vinum, corpus et sanguinem suum esse dixisse; iisdem illico veluti quiddam ex ambobus necessario consequens constitisset, panem et vinum non alia ratione Christi corpus et sanguinem esse posse, quam quia Christi corporis et sanguinis aut figura sunt, aut virtutem continent. Frustraque id negasset Irenæus; nam statim reposuissent adversarii, nihil repugnare, eum qui nullum sibi ex rebus inferioribus creatis corpus ascivit, in iisdem spiritalioris illius, quod gestavit, corporis figuram et virtutem repræsentare. Unde tantum abest hoc argumento ab Eucharistia petito catholicam causam juvasset S. doctor, quin potius arma hæreticis ministrasset, quibus catholicos ipsos confodissent. Argumentum enim invicte retorquentes dixissent: Si quod corpus humanum et materiale ex rebus inferioribus creatis assumere sibi potuisset Dei Filius, ex iis maxime sibi confecisset, quæ ipse corpus et sanguinem suum esse dixit: atqui tamen, ipsis fatentibus catholicis, ea ipsa quæ consecrando corpus et sanguinem suum esse dixit, panis videlicet et vinum, non fiunt verum ejusdem corpus verusque sanguis, sed meram corporis et sanguinis figuram et virtutem exhibent et continent: ergo Christus verum corpus humanum non assumpsit, sed meram corporis humani figuram et virtutem, qua in hominum sensus ageret, idque efficeret, quod verum corpus humanum efficere potuisset. Econtrario vero si supponamus, quod verissimum est, et Irenæo et adversariis ejus certum et indubitatum fuisse, panem et vinum in Eucharistia converti in verum Domini nostri corpus et sanguinem; argumento ab Eucharistia petito nihil ad opprimendos hæreticos validius erit. Qui enim, dixerit Irenæus, panem et vinum, res materiales creatas, in veram proprii corporis et sanguinis substantiam convertit, et verum corpus et sanguinem suum esse palam asseruit; is, si verax est, et vera loquitur, verum corpus humanum, ex inferiori [CXLII] materia, perinde atque nostrum, compositum habuerit necesse est; « sanguis enim, » ut recte advertit lib. v, c. 11, n. 2, « non est nisi a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia. » Atqui, ut ipsimet fatentur adversarii, Dominus noster, ipsa veritas, panem et vinum, res materiales creatas, in veram proprii corporis et sanguinis substantiam convertit, ac convertisse se dixit: ergo verum corpus humanum ex inferiori materia compositum, nostroque consubstantiale habuit: ergo mundi creatoris Filius est, et Verbum ejus.

82. Erit forte e Calvinianis quispiam, qui respondeat, Irenæo satis fuisse probare Eucharistiam esse corporis et sanguinis Christi figuram, ut inde conficeret Dominum nostrum verum corpus et sanguinem assumpsisse: nam, ut ait Tertullianus, lib. iv

⁶⁸ Iren., lib. I, c. 6, n. 1.

cont. Marcion. c. 4, « vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. » Sed vanissimam responsionem jam occupavimus. Nec enim Irenæo probandum duntaxat erat, Christum verum habuisse corpus; id quippe non absolute negabant ii, quos hic refellit, hæretici; sed id præsertim demonstrandum erat, Dominum nostrum corpus sibi ex inferiori materia a mundi fabricatore condita sumpsisse, nostro consubstantiale. Atqui id certe hoc argumento non demonstrasset. Statim enim regressisset Valentinianus, ideo Christum assumpsisse panem et vinum, ut iis corporis et sanguinis, quæ mortalium sensibus objecerat, figuram constitueret; ac proinde sicuti eo corpore quod, in terris agens, hominum sensus affecerat, meram corporis humani speciem, non verum corpus humanum objecerat; sic pane et vino non verum corpus, sed corporis materialis phantasma significare voluisse: imo eo demonstrare voluisse, nullam sibi veram corporis humani materiam et substantiam, sed speciem duntaxat inesse. Quod autem addidisset Irenæus, omni figuræ veritatem aliquam respondere debere, illico dissolvisset Valentinianus, reponens, utrique figuræ, naturali scilicet et Eucharisticæ, respondere verum illud corpus paratum inenarrabili arte, quod a dispositione sibi circumdedit Christus, sed quod ex inferiori materia concretum non sit. Sicque cito ruisset tota Irenæi argumentatio.

85. Idem argumentum ab Eucharistia petuum confirmat et instaurat Irenæus, ut alterum hæreticorum, carnis resurrectionem negantium, errorem configat. Verba Latine recitabo, iis duntaxat ex Græco additis, quæ in interpretatione Latina omissa sunt ⁶⁹. « Quomodo autem rursus dicunt carnem in corruptionem devenire, et non percipere vitam, quæ corpore Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutant, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. Nostra autem consonans est sententia Eucharistiæ, et Eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem (Græce κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν, communionem et unionem) prædicantes, (suppl. Verbi divini cum corpore et sanguine Domini; tum adde, juxta Græcum, καὶ ὁμολογούντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν, et confitentes resurrectionem) carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti: sic et corpora nostra percipientia Eucharistiam, jam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia. » Illic carnis nostræ resurrectionem ex duplici propositione infert Irenæus, nimirum: ea caro in corruptionem devenire non potest, quæ percipit vitam; ea caro

A percipit vitam, quæ corpore et sanguine Domini alitur. Nam addita altera propositione: atqui caro nostra corpore et sanguine Domini alitur; fluit hinc ex se conclusio: ergo caro nostra in corruptionem devenire non potest. Priores propositiones probare supervacaneum fuisset; patent quippe ex ipsis Christi verbis Joan. vi, 54, 55: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die.* Assumptionem vero, quamvis et ipsa satis aperte ex iis Domini verbis: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus*, demonstraretur, explcat, probat et confirmat Irenæus. Ac primo quidem observat, hæreticorum sententiam cum ipsa sacrificii eucharistici fide, quam tamen eandem cum catholicis profitebantur, sic repugnare, ut ab offerendo sacrificio abstinendum eis esset, aut mutanda sententia: catholicorum vero sententiam cum Eucharistia mire adeo consentire, ut hinc novum ei robur accederet. Offerimus enim, inquit, Deo quæ sunt ejus, propria ipsius bona, ab eo condita et creata, panem videlicet et vinum, quæ consecratione ac benedictione ministrorum Ecclesiæ fiunt Christi Domini, Filii Dei unigeniti ac Verbi corpus et sanguis, ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν ἀπαγγέλλοντες, concinne prædicantes communionem et unionem; quarum rerum, nisi earum, de quibus paulo ante sermonem fecit, Verbi scilicet divini cum humano Christi corpore et sanguine, tum naturali, tum sacramentali? καὶ ὁμολογούντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν, et confitentes resurrectionem carnis et spiritus. Tum demum ad causam proprius accedens, addit: « Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, » etc., quibus manifeste alludit (nec diffitetur Grabius) ad solemnem illam verborum formulam, quæ in antiquis omnibus liturgiis Orientalibus occurrit, quamque Græci cum Irenæo κατ' ἐξοχὴν vocant ἐπίκλησιν, invocationem. Ea est qua Deus oratur ut mittat Spiritum sanctum, qui suo in dona proposita illapsu, efficacissimaque operatione faciat ea corpus et sanguinem Christi; simulque fidelibus ea suscipientibus ita per gratiam suam superveniat, et illabatur eorum cordibus, ut eadem mysteria prosint illis ad remissionem peccatorum, gratiæ augmentum, et vitam æternam. Ad eandem ἐπίκλησιν, invocationem, ipso fatente Grabio ⁷⁰, pariter respiciebat Cyrillus Hierosolymitanus, ut plures alios omittam Græcos Patres, scribens Catech. 1, ἐπίκλησεως γενομένης, « Invocatione facta panem fieri corpus Christi. » Et Catech. 5: « Rogamus, inquit, Deum misericordem, ut sanctum Spiritum mittat super proposita, et faciat panem quidem corpus Christi, vinum autem sanguinem Christi. » Sic autem ad eam alluisse

⁶⁹ Iren., lib. iv. c. 18, n. 5. ⁷⁰ Not. in lib. v, cap. 2.

Cyrrillum, ut proposita dona Spiritus sancti illapsu, et efficacissima operatione transmutari vellet, non moraliter tantum, sed vere, realiter et substantialiter in ipsum Christi corpus et sanguinem, aperte confitetur Græbrius, ut postea dicemus; confitebitur et alius quisquis ex æquo et bono agere voluerit. Eodem proinde spectare Irenæi allusionem fateatur necesse est. Et certe ea invocatio Liturgica, quam tum Irenæus, tum Cyrillus, tum alii Patres tam sæpe memorant, cujuscunque alterius sacrorum donorum transmutationis, quam realis [CXLIII] et substantialis in ipsum Christi corpus et sanguinem, sensum procul excludit. Rogatur quippe Spiritus sanctus ut descendat, non tantum in fidelium corda, ea sanctificaturus; sed et in ipsa sacra dona, divina sua et efficacissima operatione in ea immediate acturus, et insigne aliquod miraculum editurus. Quid vero aliud miraculi plenum in ipsa sacra dona agere potest Spiritus sanctus, nisi vera transmutatione efficere ea aliquid esse quod prius non erant, corpus videlicet et sanguinem Christi, ut in omnibus Liturgiis legitur, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ut habent Basilii et Chrysostomi Liturgiæ? Tropos, figuram et virtutem, nescio quam, hic comminiscantur Protestantes: perspicuam verborum sententiam falsis interpretationibus circumvenire nunquam poterunt. Duplex enim aperte distinguitur Spiritus sancti illapsus, duplexque utriusque finis, alter ab altero diversus: alter in ipsam materiam, id est in sacra dona, ut fiat aliquid, quod prius non erant, nimirum corpus et sanguis Christi; alter in corda fidelium, ut omnes qui sacramentum percepturi sunt, fructum remissionis peccatorum, gratiæque augmentum consequantur. Cum igitur negant Protestantes aliam transmutationem invocatione postulari, quam moralem: hoc est, ut in ipsa sacramenti perceptione fidelibus sacra dona cum fide percipientibus fiant corpus et sanguis Christi; negent consequenter alium longe ante communionem postulari Spiritus sancti illapsu in ipsa sacra dona, ut ea efficiat corpus et sanguinem Christi; sicque duplicem eum illapsu confundant, perspicuis verbis vim apertam inferentes, necesse est. Et, quæso, si is sit invocationis sensus; cur Ecclesia Spiritum sanctum precata quidem, ut suo in aquam baptismalem, vel chrisma illapsu, virtutem suam, vimque sanctificandi iis impertiat, Christi sanguinis virtute ea repleat ac fecundet, etc., nunquam tamen eum rogavit, ut efficacissima sua operatione ea efficeret ipsum Christi sanguinem, aut Spiritum sanctum? Nodum hunc solvere, quidquid rhetoricentur Protestantes, nunquam poterunt. Ex ea ergo invocatione quæ fit super terrenum panem, recte concludit Irenæus carnem nostram corpore Domini et sanguine ali: quia qui est a terra panis, ex quo semel percepit invocationem Dei, desinit esse panis communis, sed fit Eucharistia, id est ipsius Verbi incarnati verum corpus, verusque sanguis. Hoc

ipsum est quod paulo enucleatius explicare vult, cum statim addit, « Eucharistiam ex duabus rebus constare, terrena et cœlesti. » Perspicua quidem verba, nisi tritis suis caliginem iis offundere studuissent Calviniani.

84. Hanc tamen facile discutiet qui tum ad hæreticorum, qui hic refelluntur, hypothesim, tum ad totius argumentationis Irenæi seriem attendere voluerit. Paulo ante dixit S. doctor, alium esse, ex hæreticorum sententia, a supremo Patre fabricatorem mundi; Dominum vero nostrum non esse Filium, nec Verbum ejus; quia verum corpus humanum ex terrena substantia a mundi opifice creata conflatum non assumpsit, nec sibi univit Verbum divinum. Eundem vero errorem hic summam perstringens, ac simul resurrectionem carnis probans, ostendit terrenum panem ideo, post invocationem Dei, communem panem esse desinere, quia fit « Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti. » Quæ autem res illa terrena, ex qua constat Eucharistia, nisi corpus et sanguis Domini, quibus ali carnem nostram mox dixerat Irenæus? Ea vero rem terrenam vocat, ut hinc hæreticos confutet, negantes Christum quidquam sibi terreni corporis ascivisse: terrenam, inquam, quia ex terreno pane et vino, in Christi corporis et sanguinis substantiam vere conversis et transmutatis fit verum Domini corpus, verusque sanguis. Ex quo sequitur, Christum sibi corpus ex terrena materia concretum et factum, veramque carnem ac verum sanguinem assumpsisse; quod inficiabantur hæretici. Quæ vero res illa cœlestis, ex qua etiam constare Eucharistia dicitur, nisi ea, cujus paulo ante facta mentio est, Verbum scilicet divinum, Filius Patris unigenitus, quem creatæ Jesu Domini nostri naturæ vere ac substantialiter unitum fuisse volebant hæretici? Recte igitur asserit Irenæus, Eucharistiam ex duabus rebus constare, terrena et cœlesti; his enim catholicam sententiam adversus hæreticorum blasphemias egregie munit; probatque ex Eucharistia, quam corpus et sanguinem esse Domini fatebantur illi, Christum Dominum ut verum hominem, sic et verum Deum, Filium Dei et Verbum Patris unigenitum exstitisse; Verbumque humanam Christi naturam, corpus et sanguinem vere ac substantialiter univisse sibi. Perinde est ac si dixisset: Quod corpus, qui sanguis carni nostræ vitam impertiuntur, eamque a corruptione vindicant; ut sint terrenum corpus, terrenusque sanguis, ex terrenis rebus concreta et facta, esse tamen non possunt merum terrenum corpus, merus terrenus sanguis, seu meri hominis corpus et sanguis; nam merum corpus humanum suapte natura mortale, et corruptioni obnoxium, vitam aliis præstare non potest. Atqui Domini nostri corpus et sanguis in Eucharistia, ex terrenis rebus, pane et vino, per veram eorundem conversionem facta, carni nostræ vitam impertiuntur. Igitur non sunt mera res terrena, merique hominis corpus et san-

guis; sed his unita sit necesse est res cœlestis, sempiterna et immortalis, ipsa vita, uno verbo Filius Dei unigenitus et Verbum Patris. Simili prorsus argumento Nestorianos non semel impugnaverunt Cyrillus Alexandrinus, tum alii Patres qui adversus eos scripserunt, probaveruntque Christi corpus, quo pascimur in Eucharistia, non puri hominis corpus esse, sed ipsius Verbi incarnati; quod puri hominis caro vitam impertire non possit. Hoc vero eo feliciter adversus Gnosticos utitur Irenæus, quo simul et unionem hypostaticam Verbi divini cum vera Christi humana natura, et carnis nostræ resurrectionem astruit. Pascimur, inquit, in Eucharistia, corpore et sanguine Domini; et hinc vitam percipit caro nostra. Neque enim is, qui nobis in Eucharistia porrigitur, sacer cibus, spectandus est ut panis communis; erat quidem ante invocationem Dei; sed semel prolatis super eum consecrationis verbis, desinit esse panis communis, et fit Eucharistia. Porto Eucharistia constat ex duabus rebus, terrena et cœlesti, corpore videlicet et sanguine Domini, e terrena materia concretis; nec iis solis, sed et ex ipso Verbo divino huic corpori et sanguini hypostaticè unito. Ex quo sequitur « corpora nostra percipientia Eucharistiam, » eaque pasta et nutrita, non nuda meri hominis carne terrena, sed ipsius Verbi divini incarnati, ipsius proinde vitæ, corpore et sanguine, « jam non esse corruptibilia, spem resurrectionis habentia; » nec æternum perire [CXLIV] posse, quæ tam cœlesti cibo recreantur. Sic fit, ait Irenæus, ut sententia nostra mire consonet Eucharistiæ, et Eucharistia vicissim confirmet sententiam nostram. Offerimus siquidem Deo Patri, non aliena, non res ab alio creatas, sed quæ sunt ejus, quæque ipse condidit, panem videlicet et vinum, quæ percipientia invocationem Dei fiunt verum ac proprium ipsius Filii Dei corpus et sanguis; congruenter communionem et unionem Verbi divini cum carne prædicantes, et confitentes nostræ carnis resurrectionem.

85. Hic Irenæo nihil alienum affingimus, sed Irenæum ex Irenæo, et ipsius Irenæi verbis, scopo, consilio et argumento explicamus. Frustra vero hic solitam Christi corporis figuram ac virtutem opponunt Protestantes: nisi prius Irenæum penitus insaniisse probent, nulli sobrio persuaderunt, eum mera corporis Christi figura, vel virtute, Gnosticorum errores hic confutare aut potuisse aut voluisse. Næ, præclarum argumentum, quod a figura aut virtute duxisset! Ea caro, dixisset, percipit vitam, nec proinde in corruptionem devenire potest, quæ Domini nostri corporis et sanguinis figura aut virtute alitur. Eccui, nisi deliranti, in mentem venire unquam potuit, carnem nostram ali et nutriri, vel, ut alibi loquitur Irenæus, membra nostra augeri figura, similitudine, imagine aut virtute? Quid, quæso, Christi corporis figura, nisi mera *relatio*, ut loquantur in Scholis, panis ad Christi corpus? Quid ea virtus, nisi, ut explicat cl.

A Gravius, Spiritus sancti gratia? Ergone alitur et nutritur caro nostra, augmenturque membra nostra *relationibus*, aut Spiritus sancti gratia? Quin similiter tum Irenæus, tum alii Patres, qui carnis resurrectionem probantes, argumenta petierunt ab Eucharistia; ea ducentes a manna, a petra deserti, ab agno paschali, etc., quæ et ipsa Christi corporis figuræ erant, hinc confecerint, tam efficacia fuisse veteri populo remedia corruptionis, quam novo? Nullos tamen reperias qui sic argumentati fuerint. Quin potius, et forte etiam consultius, dixissent carnem nostram æternum perire non posse, quæ salutari baptismatis lavacro abluta et regenerata, ac sacro chrismate uncta et roborata fuerit? Hæc enim (nec minus pane et vino in Eucharistia, si vera sit Calvinianorum sententia) Spiritus sancti gratia et virtute, imo Christi ipsius sanguine fecundata et repleta esse sæpe asseruerunt. Nullus tamen occurrit, qui ejusmodi argumento carnis resurrectionem astruxerit. Quod quidem vel solum demonstrat, Patres aliud quidpiam in Eucharistiæ mysterio agnovisse, præter nudam Christi corporis et sanguinis figuram, aut virtutem. Sed cæteras argumenti Irenæi propositiones expendamus. Igitur, si Calvinianos audiamus, ex eo contenderit Irenæus carnem nostram percipere vitam, nec proinde in corruptionem abire posse, quod Christi corporis et sanguinis figura aut virtute alatur. Hanc vero propositionem ex eo probaverit, quod is, qui est a terra, panis percipiens invocationem Dei, jam non communis panis sit. Quid ergo, si quidem in Christi corpus non convertitur, nec substantiam mutat? Eucharistia est ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti. Si vero quæras a Calvinianis quæ sint res illæ, terrena et cœlestis; consentiunt quidem omnes, terrenæ rei nomine panem intelligi: de re vero cœlesti dissentiunt. Alii quippe intelligunt virtutem, nescio quam, a corpore Christi manantem, ab eo tamen separatam, et pani inditam. Alii fictitiam ejusmodi virtutem merito deridentes, rem per panem significatam intelligunt, nimirum Christi corpus, absens utique. Sed utraque explicatio tot absurdis scatet, ut mirum sit ab aliquo proponi potuisse. Non omnia hic prosequi animus est: id abunde præstitere eruditissimi auctores libri *De perpetuitate fidei Ecclesiæ catholicæ circa Eucharistiam*, tom. III, lib. 1, c. 2, et tom. II, lib. v, c. 10, 11 et seqq. Pauca duntaxat observare pro instituto sufficiat. Ac ut a posteriori exordiar, pari jure dici poterit agnum paschalem duabus rebus constare, animaliquodam et transitu, seu si mavis, Christi corpore; petram deserti, lapide constare et Christo; marmoream Cæsaris imaginem constare marmore et Cæsare, etc. Nempe insulsus sit quisquis asseruerit totum illud, quod *connotativum* vocant, rem videlicet in se unam, quæ tamen ad aliam refertur, eamque significat, duabus constare partibus, quarum una sit res significans, altera res significata. Nulla res, quæ to-

tum *collectivum* non sit, quod certe Eucharistia non est, altera re tanquam parte constare dicitur, quæ absens, et extra ipsam sit.

86. Nec minus absurda altera explicatio, quam asciscere sibi cl. Grabio placuit. Præterquam quod enim commentitia illa virtus, a recentioribus excogitata ministris, toti retro antiquitati ignota semper fuit, ac ne vel levissimum quidem habet fundamentum in Scriptura et Patribus; præterquam quod absurdum est asserere corpora nostra ali, nutriri et augeri virtute quadam a Christi corpore separata; ea stare nulla ratione potest cum Irenæi scopo et argumento, superius expositis; nec hinc inferre unquam potuit S. doctor tum unionem hypostaticam Verbi divini cum humana Christi natura, tum corporum nostrorum resurrectionem. « Nostra, inquit, sententia consonans est Eucharistiæ, et Eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim Deo quæ sunt ejus, » res videlicet ab eo conditas, « congruenter communionem et unionem prædicantes; » quarum rerum, quæso? An spiritus, seu animæ humanæ cum carne? Sed harum rerum unionem et communionem non negabant Gnostici. An virtutis Christi corporis cum pane? Sed quid hæc ad Irenæi scopum, ex Eucharistiæ fide confirmantis, quod antea probaverat, Christum esse ipsius mundi fabricatoris filium, id est Verbum ejus? Ergone quia virtus Christi corporis unitur cum pane, hinc confici potest Verbum cum corporea Christi natura substantialiter unitum fuisse? Imo potius contrarium intulerit Gnosticus, et dixerit: quemadmodum Christi corpus in Eucharistia cum pane unitur efficacia tenus, non re, sic Verbum divinum cum Domino nostro unitum fuisse efficientia tenus et virtute, non substantia; quæ ipsa erat impiorum hominum sententia, quam bene cum Eucharistiæ fide consentire merito contendissent. Igitur nisi hæc fuisset Irenæi et catholicorum omnium fides, Verbum divinum in Eucharistia substantialiter uniri cum iis quæ a Deo condita sunt, pane scilicet et vino, non quidem in propria substantia panis et vini remanentibus, sed vere transmutatis in Christi corpus et sanguinem, pessime catholicorum causam egisset Irenæus. Sic, addit vir sanctus, offerimus Deo quæ sunt ejus, ut etiam resurrectionem carnis et spiritus confiteamur, hæcque nostra sententia ex Eucharistia [CXLV] confirmetur. Cur ita? An quod Christus corporis sui virtutem panis, qui nobis in Eucharistia porrigitur, impertiat? Sed tantum abest, ut hinc probetur carnis nostræ resurrectio, ut potius eam acrius impugnare potuerit hæreticus. Quemadmodum enim, dixerit, Christus in Eucharistia sui corporis virtutem communicans panis, hunc tamen propria sibi panis substantia non exiit et quemadmodum licet suum esse corpus confiteatur, in proprium tamen corpus transmutare non potest, quod nihil sibi ex vitiata et corruptioni obnoxia materia asciscere possit; sic corpora nostra,

quamvis corporis Christi virtutem per communicatum sibi sacrum panem accipiant, ea tamen ab insita sibi corruptela eximi non possunt, nec minus proinde peritura. Sic vanis effugiis suis arma ministrant Calviniani hæreticis omnium profligatissimis, et Ecclesiæ Patres insanorum hominum more cum iis dimicantes campo inferunt.

87. Quam vero efficax illud argumenti genus, et merito quidem, existimaret Irenæus, demonstrat quod eo sæpius adversus Gnosticos utatur, illosque ad Eucharistiam non semel provocet, eorum errores hoc telo confixurus. Eodem lib. iv, c. 33, n. 2, jam cit. Marcionitas refellens, qui duos deos fingebant, alterum bonum, Patrem Domini nostri, alterum malum, mundi opificem, probat quod nisi Dominus ipsius mundi conditoris Filius sit, « injuste hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit. » Quo quidem argumento vel nihil prorsus efficit, vel illud certissime demonstrat, Christum ita panem suum esse corpus, et vinum suum esse sanguinem confessum esse et confirmasse, ut ex altero sibi verum corpus, ex altero verum sanguinem, vera utriusque conversione et transmutatione fecerit; et inde injustum fore, quod res ab alio conditas, et sub alterius ditione positas, suas esse dicat et efficiat. Si enim eo duntaxat sensu Christus panem corpus suum esse dixerit, quod ei corporis sui virtutem impertire voluerit; non magis panem ab alio creatum sibi tribuit, suumque facit, quam princeps alterius principis typo signatæ monetæ, in gratiam subditorum ea utentium, pretium statuens, imo majus esse jubens, quam sit in ea regione in qua cusa sit, illam sibi vindicat usurpatque. Quasi vero, quod quis signum quoddam pro arbitrio instituat, quo excitatus quidpiam conferat utentibus, hinc inferri possit eum rem illam, quam in signum instituit, sibi vindicare? Sed illud præterea observatu dignissimum est, Irenæum, quotiescunque Eucharistiæ meminit, non simpliciter affirmare Christum, panem suum corpus, vinum suum sanguinem esse dixisse; sed iis vocibus studio et semper uti, « panem suum corpus esse, vinum suum sanguinem esse confessus est, confirmavit, » et, ut Græce loquitur lib. v, c. 11, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον, αἷμα ἰδίου ὠμολόγησε, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον, ἰδίον σῶμα διεθεβαίωσατο, « Eum calicem, qui est a creatura » (non « suum » duntaxat, ut veritatis interpret, sed ἰδίον) « proprium sanguinem confessus est, et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit, » asseveravit, certiores nos fecit. Qua quidem loquendi ratione perspicue indicat Irenæus rem creditu difficillimam, quæque fidem non obtineret, nisi Christus, ipsa veritas, omnem dubitationis ansam clare et aperte loquendo præcideret; ipse vero sanctus doctor dubitationem illam, quæ ex ipsa rei, mentium humanarum cap-

lum tam longe superantis, difficultate nascitur, iterum atque iterum inculcando Christi verba tollere nititur. Quasi dixisset, quod postea dixit Cyrillus Hierosolymitanus Catech. iv, Mystag. « Cum igitur Christus ipse sic affirmet, atque dicat de pane: *Hoc est corpus meum*; quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante, $\beta\epsilon\beta\alpha\iota\omega\sigma\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon$, *Hic est sanguis meus*; quis, inquam, dubitet, et dicat non esse illius sanguinem? » Et Chrysostomus, hom. 83, in *Matth.*: « Credamus itaque ubique Deo, nec repugnemus ei, etiamsi sensui et cogitationi nostræ absurdum esse videatur quod dicit... Nam verbis ejus defraudari non possumus, sensus vero noster deceptu facilis est: illa falsa esse non possunt, hic sæpius atque sæpius fallitur. Quoniam ergo ille dixit: *Hoc est corpus meum*, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, et oculis intellectus id perspiciamus. » Porro nisi Christi verba ad litteram intelligenda esse censuisset Irenæus, et ita intellexissent fideles omnes, ridicule omnino dubiis omnibus opposuisset ea verba ex quibus orta fuissent: insulsius adhuc dixisset, Christum asseverasse, confessum esse, confirmasse, certiores nos fecisse, panem esse proprium corpus, et vinum proprium sanguinem. Explicanda fuissent Christi verba, si figurate et metaphorice accipi debuissent, non iterum atque iterum inculcanda. Quis enim ferat eum qui dicat, Spiritum sanctum confessum esse, et confirmasse, petram deserti esse Christum, nec proinde dubitandum esse quin petra sit ipse Christus, vere ac proprie Christus? Quis unquam asseruit bibere nos in baptisate ipsummet ac proprium Christi sanguinem; baptisma esse proprium Christi corpus, ipsummet ejus sanguinem, baptisma cum recipimus, ali nos proprio Christi corpore, et ipso ejus sanguine potari, quod illius virtus applicetur catechumenis, cum baptizantur?

88. Cavillatur quidem hic pro more Græbii, eaque urget Patrum loca, quæ alii dudum objecerant Calviniani, quibus nimirum asserunt sancti doctores, Ecclesiam esse proprium Christi corpus nosque membra proprii corporis. Plura alia similia accumulare facile potuisset; sed omnia a proposito esse aliena cum invictè probaverint eruditissimi auctores *Perpetuitatis fidei*, t. II, lib. iv, c. 8, ad hos et Græbium et lectores remitto. Græbio, si æquum bonumque dicere velit, querenda sunt exempla, non propositionum metaphoriarum, qualis est ista: « Ecclesia est verum ac proprium Christi corpus, » in quibus tropus afficit propositionis attributum; sed propositionum figuratarum, qualem esse eam propositionem: *Hoc est corpus meum*, volunt ministri; in quibus tropus afficiat verbum, *Est*. Probet igitur exemplis, si possit, rectè dici posse, imaginem Cæsaris esse vere Cæsarem, ipsum Cæsarem, proprium Cæsaris cor-

pus, etc. Petram deserti, esse ipsum Christum, proprium Christi corpus, etc. Quod quandiu non præstiterit, quæstionis statum ne leviter quidem attingerit.

89. Sed ut ad Irenæi argumentationem nostra redeat oratio, vir sanctus lib. v, c. 11⁷¹, Gnosticorum erroribus Eucharistiam iterum opponens, duo hæc sibi simul demonstranda suscipit. 1. Deum incarnatum in propria venisse, vereque hominem factum esse; alias « non justum » fore « adventum ejus, qui secundum eos, venit in aliena, neque vere redemisse nos sanguine suo, si non vere homo factus est⁷². » 2. Carnem « capace esse incorruptibilitatis, » nec proinde æternum peritura esse. Utrumque vero hoc argumento [CXLVI] conficit: « Si, » inquit, « non salvetur » caro, « nec Dominus sanguine suo redemit nos, » quia verum sanguinem non habuerit, non vere homo factus; sequitur « neque calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. » At, mox subsumit, calix Eucharistiæ communicatio sanguinis Christi est, et panis, quem frangimus, communicatio corporis ejus est. Unde merito concludit, carnem servari, et Dominum sanguine suo redemisse nos. Hoc Irenæi argumentum duplici propositione utitur, 1^a, eaque bipertita, quod si nec servetur caro, nec Dominus sanguine suo redemit nos, sequitur neque calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Altera, calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis Domini esse, et panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Prioris propositionis secundam partem sic demonstrat S. doctor, alteram mox probaturus. Qui sanguine suo non redemit nos, quod verum sanguinem non habuerit, non vere factus homo; is certe verum sanguinem, verumque corpus sistere præsentia in Eucharistia non potuit. Verus enim « sanguis non est, nisi a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominum, substantia. » Qui igitur sanguinem nobis in calice Eucharistiæ communicat, is sanguinem præbere debet, qui sit « a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia; » is enim solus verus sanguis est: ergo si verum sanguinem nobis præstet in Eucharistia Christus, habuit venas et carnes, et reliquam, quæ est secundum hominem, substantiam. Vera igitur humana substantia « vere factum est Verbum Dei; » ac proinde « sanguine suo redemit nos, quemadmodum et Apostolus ejus ait: *In quo habemus redemptionem, per sanguinem ejus, remissionem peccatorum*⁷³. » Hactenus argumentum, quod certissime Irenæi est, male habet Calvinianos omnes. Hoc enim fundamento positum nititur, quod Christus in Eucharistia verum san-

⁷¹ N. 1. ⁷² N. 2. ⁷³ Col. 1, 14.

guinem nobis præbeat, qui proinde sit a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia : unde infertur, venas et carnes, et reliquam humanam substantiam habuisse, vereque hominem factum fuisse Verbum Dei, ac sanguine suo redemisse nos. Si enim meram sanguinis figuram, efficacem licet, præstitisset nobis in calice eucharistico Christus, idque sensisset Irenæus, araneorum telis citius dissolvendum proposuisset adversariis argumentum. Nam statim excepisset Marcionita quivis, Christum ideo voluisse vinum sanguinis sui figuram esse, quod cum verum sanguinem non haberet, quem porrigeret, imaginarium duntaxat, et ejus similem quem hominum oculis objiciebat, præstiterit. Sicque vel levissimo flatu concussum illico ruisset totum ædificium.

90. Alteram partem prioris propositionis, nimirum quod si non servetur caro, neque calix Eucharistiæ communicatio Christi sanguinis est, neque panis, quem frangimus, communicatio corporis ejus est; his rationibus persuadet Irenæus. Si Eucharistia sit verum ac proprium Christi corpus, verus et proprius ejus sanguis, impossibile est carnem quæ iis nutritur et augetur, hacque ratione arctius cum Christo cohæret, et membrum ejus est, sic dissolvi ut nunquam reviviscat. Qui enim fieri posset ut caro, ipsius vitæ corpore et sanguine pasta, et nutrita, capax non sit donationis Dei, quæ est vita æterna? Quod vero carnis nostræ substantia ipso ac proprio Christi sanguine nutriatur et augeatur, quæ secunda totius argumenti propositio est, sic planum facit S. doctor. Capitis est ea membris suis alimenta præbere, quæ tum ad eorum naturam, tum ad finem, ad quem destinantur, accommodata sint. Quoniam igitur membra Christi sumus, et quemadmodum beatus Apostolus ait, in ea, quæ est ad Ephesios, Epistola : *Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus*⁷⁴; et ita a natura comparati sumus, ut rebus creatis vescamur, necesse fuit ut creaturam ipse nobis præstaret, solem suum oriri faciens, et pluens, quemadmodum vult⁷⁵. Quia vero res creata corporea ex se corruptioni obnoxia est, nec proinde Christi membra ad æternam vitam destinata a corruptela eximere potuisset; decebat eam rem creatam ab insito sibi corruptionis statu, in alium transferri, quo ipsa vita et vivificans facta, vitam vescentibus impertiretur. Itaque Christus, pro divina bonitate, eum calicem, qui est a creatura, proprium sanguinem confessus est, (sic enim Græca sonant), et ex quo auget nostrum sanguinem; et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora. Tum demum concludit S. doctor : « Quando ergo et mistus calix et factus panis percipit verbum Dei, id est per verbum Dei consecratur, et fit Eucharistia sanguis et corpus

A Christi » (sic fert textus Græcus), et ex quibus augetur et consistit carnis nostræ substantia; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quæ est vita æterna, quæ sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum ejus est?

91. Ad totius argumenti confirmationem aliud addit Irenæus, et quidem maxime ponderosum. « Quemadmodum, » ait, « lignum vitis depositum in terram, suo fructificat tempore; et granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplexque surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia, quæ deinde per sapientiam Dei (sic in Græco) in usum hominis veniunt, et percipientia verbum Dei Eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi; sic et nostra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante, in gloriam Dei Patris, » etc. Hic comparatio instituitur inter eas quæ tritico (idem dic proportione servata, de vite), ut Eucharistia fiat, et eas, quæ carni, ut resurgat, mutationes accidunt. Mandatur tritici granum terræ, ibi dissolvitur, deinde per Spiritum Dei, quo fecundatur natura, multiplex surgit; postea, ut in usum hominis veniat, mutatur in panem; tum denique panis per verbum Dei mutatur in corpus Christi. Sic etiam caro in terram defossa, in terram resolvitur, ac postea vivificante Verbo Dei, terrena forma deposita, pristinam accipit. Quemadmodum igitur ea mutatio, quæ resurgenti carni accidit, substantialis est; sic et ea, quæ pani, ut fiat corpus Christi, contingit, substantialis est, veraque transsubstantiatio, non minus quam ea, quæ fit in tritico, ut in panem convertatur. Hæc enim secum confert Irenæus, imo sic confert, ut ex substantiali conversione, quæ fit tum in tritico, ut panis evadat, tum in pane, ut in corpus Christi transeat; alteram substantialem transmutationem, qua terra, in quam resoluta fuit caro, in carnem iterum transitura est, aliquando futuram esse probet. Si, inquit, dissolutum jam triticum, fecundante Dei Spiritu, qui continet omnia, multiplex surgere possit; si divina dirigente sapientia homines triticum, ut in eorum usum veniret, in panem convertere potuerunt; si denique panis, id [CXLVII] efficiente verbo Dei, deposita panis natura, potuerit in Christi corpus transmutari: an fidem superabit, corpora nostra, Christi corpore nutrita, tum in terram resoluta, Verbo Dei resurrectionem eis donante, eam, quam corrupta induerunt, terræ naturam exuere, ut in pristinam carnis naturam transmutentur, iterumque redeant? Qui enim potest corruptum jam triticum excitare et multiplicare, triticum in panem convertere, et, quod majus est, panem in Christi corpus transmutare; is certe potest corruptum jam corpus sic excitare, ut terram, in cujus naturam transierat, iterum in carnis naturam convertat; alterum siqui-

⁷⁴ Ephes. v, 30. ⁷⁵ Matth. v, 45.

dem altero Dei omnipotentiae difficilium non est. Ex quibus perspicuum est, Irenæum ex certissimis transmutationibus et transsubstantiationibus, quas tum ratio, tum fides, omnes tunc temporis Christianos docebant, gradatim procedere, ut alteram inferat, quæ a Gnosticis in controversiam vocabatur. Naturalis quippe conversio tritici dissoluti in triticum multiplex, et ejusdem præsertim in panem; ad alteram, quam sola fides docet, panis videlicet in Christi corpus, ascensum parat: utraque vero fit gradus ad terræ, in quam corpora nostra resoluta sunt, conversionem in pristinam carnis naturam: ut nimirum hisce gradibus viam hæreticis sternat Irenæus ad resurrectionis fidem, faterique cogat non magis Deo impossibile esse corpus in terram jam conversum, in carnem iterum convertere, quam panem in Christi corpus transmutare; et quidem illud eo magis possibile esse, quo caro Christi corpore nutrita immortalitatis semen in seipsa gerat: « ut sciamus, » concludit vir sanctus, « et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit. » Ubi certe, si Irenæus nullum in pane eucharistico conversionis substantialis genus agnovisset, sed Christi corporis figuram effici, aut ejusdem corporis virtute imbui, manente semper eadem panis substantia, voluisset, absurdius nihil ejus argumento fingi posset. Hoc enim esset: Qui potuit panem Christi corporis figuram efficere, aut panem Christi corporis virtutem impertiri, manente semper eadem panis substantia, is potest corpora jam in terram conversa iterum in carnem convertere. Prius potuit Deus; potest igitur et posterius. Absurdissimum, si quod sit, argumentandi genus. Ino vero, statim excepisset hæreticus, qui panem sui corporis figuram efficiens, huicve corporis sui virtutem impertiens, suumque corpus esse palam asserens, eum tamen non potuit in proprium et substantiale corpus convertere; nec certe poterit corpora nostra jam in terram conversa iterum in carnem convertere, quamlibet iis viventibus corporis sui virtutem per consecratum panem impertierit; nec enim Christi corporis virtus efficacior esse potest ad transmutanda corrupta jam corpora, quam ad convertendum panem fuerit. At, fidentibus catholicis, tantum non potuit Verbum Dei, ut prius efficeret, quamvis id efficere prima fonte Christus significare videatur: nec igitur posterius efficere potest. Sic facili negotio totum Irenæi molimen infringeret hæreticus.

92. Longissimis non pepercit adnotationibus cl. Grabius, ut omnia hæc Irenæi tum loca, tum argumenta detorqueret infirmaretque. Sed verba perdit. Eo quippe redeunt omnia, panem et vinum haud alia ratione, ex Irenæi sententia, fieri Christi corpus et sanguinem, quam quia Christi corporis et sanguinis virtute imbuuntur. Quod quidem effugium cum hactenus præcluserimus, demonstraverimusque absurdius nihil fingi potuisse, et quod cum Irenæi scopo, consilio, verbis et argumento

magis pugnaret; nihil necesse est Grabium in communia controversiarum loca excurrentem, eaque veterum Patrum loca, dissimulatis catholicorum responsionibus, æque fidenter objicientem, ac si tum primum objicerentur, cæterasque ministrorum argutiolas, a catholicis millies, et non ita pridem a doctissimis auctoribus *Perpetuitatis fidei* penitus dissolutas, replicantem, cum lectorum tædio insequi. Satius Grabio fuisset in id unum probandum incumbere, Albertinum aliquem existisse Irenæo vetustiore, e cujus cerebro nata jam prodiisset commentitia illa Christi corporis virtus, in cujus arce, licet lacera, omnia tum causæ, tum salutis suæ præsidia constituere se posse misere deceptus putat. Quod quoad non præstiterit, imperitis quidem fucum, intricatis ac longis verborum ambagibus, facere poterit: ei vero, cujus mentem non prorsus infuscaverint præjudicia, portento simile videbitur, Irenæam, qui tam sæpe, et tam clare ac perspicue dixit, panem et vinum per invocationem ac verbum Dei fieri et esse proprium corpus et sanguinem Christi, ipsum Salvatorem asseverasse, confessum esse, confirmasse, rem ita esse; iisque argumentis utitur, quæ ex sese eo inclinare fatebitur cordatus quisque, ut suadeant Christi verba ad litteram intelligenda esse; nullibi tamen vel levissimam figuræ, aut virtutis Christi corporis mentionem iniecisse, qua duriora ex sese verba emolliret, omnemque errandi ansam rudioribus adimeret. An adeo imperitus, aut improvidus erat Irenæus, ut eum plures aliæ sese ultro offerrent voces, quibus catholicam fidem clarius, simplicius, melius et facilius exponeret; iis tamen uteretur, quæ omnium ineptiores, obscuriores et intricatiores essent, rudioribusque errorem ex sese objicerent? An quemlibet e ministris eodem prorsus modo disputantem atque loquentem ferrent Calviniani? Periculum faciat quisquis e pulpito turpiter dejectum se velit, et ab irata multitudine cito discerptum.

93. Unum tamen aut alterum est, quod a Grabio confidentius longe quam par sit propositum, paucis a nobis expendendum est, ut vel hinc pateat quam irritis ictibus catholicam fidem petant ejus adversarii. Contendit igitur vir cl. posita semel transsubstantiatione, omnia Irenæi argumenta in nihilum abire; imo in argumentantis caput recidere. Marcionitæ etenim et Valentiniani, inquit, quos ex Eucharistiæ mysterio refellit Irenæus, respondere potuissent; illi quidem, ideo sacramentalia panis et vini symbola transsubstantiari, quod Deus Novi Testamenti ista, tanquam ab alterius legis Deo creata, acceptare nolit; illi vero, panem et vinum esse quidem ignorantæ, et passionis, et defectionis fructus, nec tamen se in iis offerendis in Patrem suum peccare, eique contumeliam facere, ut Irenæus objectat; quod eorum substantia, illico, mediante consecratione, intereat, ut alia melior substituat, quo sacrificium purum ac Deo acceptum

fiat. Sed præterquam quod exceptiones istæ præcipuum Irenæi argumentum, ex eo ductum quod hæreticis negantibus Dominum nostrum esse mundi Conditoris Filium constare non possit Eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini nostri, ne quidem leviter attingunt, has iisdem hæreticis affingere non potest [CXLVIII] Grabius, nisi prorsus insanisse supponat. Quam belle philosopharetur Marcionita respondens, « ideo sacramentalia panis et vini symbola transsubstantiari, quod Deus Novi Testamenti ista acceptare nolit! » Ubi enim vera transsubstantiatio est, ibi fit transitus ab una substantia in aliam, ejusdem prorsus generis et materiæ, atque ea est, quæ desinit. Sic lignum transmutatur in ignem, cibi in carnem et sanguinem, terræ succi in plantas, arbores, fructus, etc., omnia ejusdem omnino generis et materiæ, atque ea corpora, ex quibus facta sunt. Itaque si dicat Marcionita, panem et vinum in Christi corpus transmutari; fateatur necesse est, corpus Christi ex pane et vino per veram utriusque conversionem factum, ejusdem generis esse et materiæ, atque ipsum panem et vinum; ac proinde ex ea materia concretum esse, quam condidit mundi opifex. Et hinc Deus Novi Testamenti alieni cupidus prodetur, qui sibi panem et vinum ab alio creata offerri velit, ut ex iis in Christi corpus transmutatis fiat novæ legis sacrificium. Aliam ergo responsionem Marcionitæ suggerat Grabius, qua inclinatæ suæ et illius causæ tutius consulat. Nec melius Valentinianum ab Irenæi telis tuetur. Ille, ait, regerere potuit, panis et vini substantiam illico, mediante consecratione, interire, ut alia melior substituatur. Ita quidem, si deliramenta loqui voluerit, sin minus, hæc nunquam regesserit. Ecquod novum et hactenus inauditum philosophandi genus huc invehit vir doctissimus? Una substantia interit, alia melior, alterius proinde generis, nec ignorantia aut labis fructus substituitur; et hoc transsubstantiationem vocat? Ea fuit hactenus omnium seu philosophorum, seu theologorum animis insita transsubstantiationis notio, esse conversionem seu transitum unius substantiæ in aliam; desinente quidem priori, quæ transmutatur, substantia, quatenus talis substantia est, lignum v. g. panis, etc., sed non in nihilum abeunte; nova vero, quæ huic succedit, non de novo creata, sed ex mutatione prioris exsurgente. Si quid ergo sanæ philosophiæ, imo et rationis reliqui fuerit Valentinianis, hanc sibi transsubstantiationis ideam cogitatione informare debuerunt, ac proinde fateri sic panem et vinum in corpus et sanguinem Christi transmutari, ut hæc ex illis fiant. Quo semel admisso, uti non admittere non poterant de transsubstantiatione cum catholicis consentientes, jam Irenæi argumentorum vim declinare nullatenus possunt. Sequitur enim, Christi corpus ex materia, ignorantia et defectionis fructu, concretum Deo offerri in Eucharistia; impuram proinde oblationem, quæ ei contumeliam faciat, non honorem afferat.

A 94. Ea vero quæ pro resurrectione carnis argumenta Irenæo gratis affingere Grabio placet, non morabor. Quam vana sint, S. doctore indigna, ejusque scopo, consilio et verbis repugnantia, satis patet ex antedictis, et me etiam tacente facile deprehendet quisquis rem æquis ponderibus examinare voluerit. Sed mirari satis non possum quod tam fidenter proponit vir cl. ut probet, Irenæum a transsubstantiationis doctrina penitus alienum existisse. Nam, inquit, « iterum iterumque repetit, carnem nostram corpore et sanguine Domini ali, sive nutriri, imo ex iis augeri ac consistere carnis nostræ substantiam. Atqui hoc nudis accedentibus panis tribuere, absurdum est; cœlesti autem et glorioso Christi corpori, impium. » Bona verba, quæso. Ac primo quidem quod hic et alibi supponit Grabius, accidentia, quæ vocant absoluta, id est a subjecto re separata, a catholicis omnibus ut quid fide certum et indubitatum admitti; gratis omnino supponit, et paulo fidentius quam virum candidum decebat. Quæstio est in Scholis duntaxat ultro citroque agitata, nusquam vero ab Ecclesia definita. Id tantum catholica fides docet, consecratione perfecta remanere panis et vini species: quid sint vero eæ species, litigant inter se tum philosophi, tum theologi: judicium vero suum nundum interposuit Ecclesia. Sed si quæ sit absurditas, aut impietas asserere carnem nostram corpore et sanguine Domini ali, sive nutriri, etc., quanta quanta est in Irenæum igitur conferenda. Nec enim simpliciter asseruit carnem nostram ali et augeri corpore et sanguine Domini, sed proprio corpore et sanguine Domini: quæ non nisi ridicule et inepte ad Christi corporis et sanguinis figuram aut virtutem separatam detorqueri posse ostendimus. Sed viderit ipse, qui hæc objectat, ne majoris se absurditatis reum prodat, figuram aut virtutem Christi corporis hic obtrudens. An enim rationi valde consentaneum putat, carnis nostræ substantiam ali, nutriri, et augeri figura, et virtute spiritali? Quis hæc ferat? Nondum puto, plane et aperte fateri statuerat Grabius, Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum, Joannem Damascenum, « aliosque fortasse plures, » ut mox referemus, persuasos fuisse, ipsam panis substantiam in veram ac propriam Christi carnem transformari. Nec enim hi Irenæo minus asseruere, nos sumpto Christi corpore et sanguine fieri unum cum Christo corpus et sanguinem, ac, ut ita dicam, Christo concorporeos et consanguineos, Χριστοῦ συσσωµους καὶ συναίµους, ut loquitur Cyrillus Hieros. Catech. iv, *Myst.* Christi corpus et sanguinem per esum et potionem admitti intra viscera hominis, et per illa distribui in universum corpus, commisceri et temperari corporibus credentium, etc., ut unione cum eo quod est immortale, fiat homo particeps incorruptionis, quemadmodum ait Gregorius Nyss. orat. Catech. c. 57, corpus ac sanguinem Christi, ad animæ et corporis nostri incolumitatem, ad no-

stram substantiam et conservationem tendere, ac per ea nos corpori Domini, ipsiusque spiritui uniri, et Christi corpus ac Christo concorporeos effici, ut asserit Joannes Damascenus lib. iv, *De fide orthodox.* c. 14. Quæ quid ab Irenæi verbis differant, ne quidem Grabius ipse dixerit. Et tamen sanctissimis Patribus, acerrimis, ipso fatente viro cl., transsubstantiationis propugnatoribus, hæc neque absurda, neque impia videbantur.

95. Si quæ sit catholica de transsubstantiatione fides satis exploratum Grabio fuisset, a puerilibus ejusmodi objectionibus temperasset. Corpus Christi ore manducari, hoc carnem nostram ali, nutrir, augeri, etc., tam vere, quam pie affirmare potuerunt sancti Patres, potuerunt et negare, pro diversis quas prædictis vocibus subjiciebant, notionibus. Cum Christi corpus vere quidem et substantialiter præsens in Eucharistia nobis exhibeatur, non tamen sub ea sensibili carnis humanæ forma, quam gestavit in terris degens, sed alienis speciebus contactum; hoc a nobis manducari, hoc caro nostra ali et nutrir recte dicitur, quatenus sub speciebus istis latens ore corporis excipitur, in [CXLIX] stomachum trajicitur, atque in ipsa symbola et species, quibus Christi corpus regitur, corporeæ actiones, quæ manducationis intellectu continentur, hancque consequuntur, vim suam exerunt. Ex quo enim id tanquam fide certum, uti revera est, supponitur, panem sic in Christi corpus converti, ut tamen maneant semper eadem panis species, eodemque prorsus modo sensus afficiantur ac si panis reipsa adesset; necesse est, ut quemadmodum oculis exhibetur idem color, qui prius erat panis, sic et os, dentes, linguam, palatum et stomachum eadem ratione affici, ac affecisset panis, si mansisset; ac proinde eas omnes actiones, quæ manducationem comitantur aut consequuntur, in species ipsas exerceri, perinde ac in panem ipsum exercerentur si superesset. Hoc siquidem stupendi illius divinæ potentiæ simul atque bonitatis miraculi pars magna est. Quia vero Christi corpus speciebus illius conjunctum est; quod non fit nisi in species et sacra symbola, in ipsum tamen Christi corpus sub iis latens fieri dicitur: quamvis in hoc alia ratione non exerceatur, quam quia in symbola exercetur, quibus tegitur. Sic qui hominis vestimenta tetigit, hominem tetigisse dicitur, quamvis ipsam hominis carnem vestibus contactam immediate non tetigerit. Eo sensu Joannes Chrysost., quem cum bona Grabii venia nostris etiam adjungemus, scribit homil. 83, in Matth. Christum ipsum in Eucharistia tangi, videri, et manducari. « Quot modo dicunt, inquit, vellem formam et speciem ejus, vellem vestimenta ipsa, vellem calceamenta videre? Ipsum vides, ipsum tangis, ipsum comedis. Vestimenta ejus desideras videre? ipse vero se ipsum tibi tradit, ut non

A videas solum, verum etiam ut tangas, et in te habeas. » Et postea: « Multæ matres post partum aliis nutricibus infantes dederunt; quod ipse facere noluit, sed proprio corpore nos alit, et sibi conjungit, atque conglutinat. » Alii vero Patres, attendentes ad eum carnalem manducandi modum, quem sibi Capharnaitæ fingebant, quo caro dentibus secatur, gustatur, et in stomachum trajecta digeritur, interdum negarunt Christi corpus a nobis ore manducari; et merito quidem, ut abjectas vilesque Capharnaitarum ideas e fidelium animis evellerent. Imo iidem Patres modo asserunt, modo negant, Christi corpus comedi; nec tamen vel secum, vel cum aliis pugnant, nisi apud Protestantes, qui monstra sibi confingere gestiunt, quibus terreant imperitos.

96. Duo sunt tamen quæ cl. Grabio gratulari debeamus. Alterum est, quod ingenue confessus sit in notis ad lib. iv Irenæi cap. 17 et 18, al. 32 et 34, certum esse, Irenæum, ac omnes, quorum scripta habemus, Patres, apostolis sive coævus, sive proxime succedentes, sacram Eucharistiam pro vero ac proprie dicto novæ legis sacrificio habuisse; nec eorum verba, Irenæi præsertim, ad sacrificia spiritualia cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiæ, quæ omni ætati et legi communia fuerunt, detorqueri posse; sed de nova Novi Testamenti, eaque externa oblatione, quam legalibus externis opponit Irenæus, intelligenda esse, quod verissimum. Et hinc Lutheri et Calvinii errorem insectatur, qui adversus publicam, ut recte probat, universalis Ecclesiæ doctrinam atque praxim, quam illa ab apostolis, apostoli ab ipso Christo edocti acceperunt, insurgentes, perspicuasque ac nullis sophistarum artibus eludendas Patrum, et Irenæi inprimis sententias, aut insolentius contemnent, aut misere obscurantes, verum ac unicum novæ legis sacrificium concutere nituntur. Integras cl. viri notas ad calcem operis reperies. Sed utinam et hoc veritati testimonium ingenue dare voluisset, eosdem Patres, qui tam diserte affirmant Eucharistiam esse verum ac proprie dictum novæ legis sacrificium, non minus expresse asserere eandem victimam, quæ in ara crucis mactata est⁷⁶, « pro nobis iterum in hoc mysterio sacræ oblationis immolari. Ejus quippe ibi corpus sumitur, ejus caro in populi salutem partitur, ejus sanguis, non jam in manus infidelium, sed in ora fidelium funditur. Hoc esse illud corpus clavis confixum, et flagris cæsum, hoc corpus in crucem actum, hoc esse illud corpus, quod fuit cruentatum, quod lancea percussum, et salutare emisit fontes universo orbi terrarum, unum quidem sanguinis, alterum vero aquæ: id quod est in calice, esse id quod fluxit e latere. » Et sexcenta alia ejusmodi, quibus sibi facile persuadeat quotusquisque veritati sin-

⁷⁶ Greg. Mag., l. iv Dial., cap. 58. Chrysost., Hom. 24 in I Cor.

cere studeat, quam certum est antiquis omnibus A Patribus Eucharistiæ esse verum sacrificium, tam iisdem liquidum et exploratum esse, idem illud corpus quod cruci affixum est, vere ac substantialiter sub speciebus panis et vini præsens, in eo sacrificio offerri ac incruenta ratione immolari.

97. Alterum quod Grabio gratulari debeamus, est quod Albertino Claudio aliisque Calvinianis candidior, plane et aperte fateatur, catholicam de præsentia reali et transsubstantiatione doctrinam longe antiquiorem esse, ac majoris et vetustioris auctoritatis patrocinii gloriari, quam fingerent illi. Cl. viri verba observatione singulari dignissima cum sint, integra referam, prout edita leguntur in Adnotationibus in Irenæi lib. v, cap. 2, edit. Oxon., pag. 599 : « Quænam igitur Irenæi, nec non hæretorum ejus ævi sententia fuerit, ex iis, quæ hic et præcedentibus adnotationibus edisserui, satis clare patet, ac certissime constat, illum haud minus, quam dictum est, de tremendo Eucharistiæ mysterio credidisse, » scilicet panem consecratum, virtute carnis Christi præditum esse, sicque reapse carnem Christi esse. « Ulterius vero progressum Irenæum, ac eidem, quam *Cyrillus Hierosolymitanus, Gregorius Nyssenus, Joannes Damascenus, alique fortasse plures tenuere*, sententiæ addictum fuisse, non puto. *Hi quippe persuaserant*, Spiritum sanctum cœlitus descendentem, *pani non modo virtutem corporis Christi communicare*, sicque eundem ratione qualitatum mutare; sed et divina potentia *ipsam ejus substantiam in carnem transmutare, quæ Christi caro sit*, et cum illa, quæ ex B. Virginis utero prodiit, ac cruci suffixa, indeque in cœlum sublata sit, eadem fiat per *ἐπαύξησιν*, quodque eundem spiritum vitæ in se habeat; sicuti panis, quem Servator in terris comedit, vi naturalis caloris in carnem ejus vertebatur, et noster panis quotidianus in substantiam corporis nostri transit: quod corpus a nobis hodie gestatum idem dicitur cum illo, in quo ante plures annos versati sumus, quoniam eadem anima vegetatur, licet particulæ ejus prorsus sint diversæ, et nulla forte ex prioribus superstes existat. Lege post Cyrilli Catechesim iv Mystagogicam, Gregorii Nysseni Orationem Catechetica magnam, cap. 57, et Damasceni lib. iv, *de Orthodoxy fide* cap. 14, ejusque epistolam ad Zachariam Doarorum episcopum. Joannis Damasceni verba, eaque Latine versa solum, brevitatis causa, dabo : [CL] « Quemadmodum naturaliter panis per cibum, et vinum et aqua per potum in comedentis ac bibentis corpus et sanguinem immutantur, nec corpus alterum fiunt, atque a priore ipsius corpore diversum : sic propositionis panis, ac vinum et aqua per sancti Spiritus invocationem et adventum, mirabili modo in Christi corpus et sanguinem vertuntur, nec sunt duo, sed unum et idem. » Rursus in epist. ad Zachariam episco-

pum : « Hoc dilectioni tuæ significamus, duo Christi corpora nos dicere non posse; sed unum est ipsius corpus. Et sicut infans ex muliere natus, perfectus est; edens autem et bibens augetur naturali facultate, et licet augetur, non tamen duo efficiuntur corpora, sed unum est : multo magis superventu Spiritus sancti panis et vinum in supraaugmentationem, *εἰς ἐπαύξησιν*, corporis Christi unum fit corpus, et non duo. » Atque ita et in capitulo dictæ epistolæ suffixo hac de re loquitur. Istam igitur sententiam Irenæi fuisse haud existimo, quod quædam transsubstantiationi panis in totum personale et glorificatum Christi corpus, cœlitus in altare descendens, qualem Romana Ecclesia credit, supra p. 327, seq. opposita, et alteram substantialem mutationem, licet a priori multum diversam, excludere videantur, quodque in nullius Irenæo cœvi, aut Nicæno concilio antiquioris Patris monumentis aperte tradita legatur : sicuti nec postea universaliter in Ecclesia fuit recepta; sed ab aliis Patribus, præsertim Africanis contrarium assertum patet, prout theologi Protestantium abunde probarunt. » Hactenus Grabius, ex cujus verbis certissime constat, præsentia realis et transsubstantiationis doctrinam posterioris ævi setum non esse, sed jam saltem concilii Nicæni temporibus natam et agnitam, non ab uno deinceps aut altero, sed a Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, Joanne Damasceno (aliisque fortasse pluribus) Patribus propugnatam fuisse. An tam aperta cl. Grabii testificatio cæteris Protestantibus probetur, haud scio. Id unum scio, hac semel admissa suppositione, ab imis fundamentis succussam funditus ruere eam hypothesim, quam tot machinationibus, artibus et laboribus constructam erigere conati fuerant Albertinus, Claudius, alique recentiores ministri; dogma de corporali Christi præsentia in Eucharistiæ sacramento, et transsubstantiatione, apud Latinos primum et a Paschasio Radberto excogitatum nono sæculo, sub ejusdem sæculi finem animos fidelium pervadere cœpisse, ac tandem decimo sæculo ubique in Ecclesia Latina obtinuisse; Græca interim in veteri et avita Calvinistica fide perseverante. Si enim Grabium audiamus, vel ipsis concilii Nicæni temporibus, vel paulo post, lucem aspexit doctrina præsentia realis et transsubstantiationis, priusque Græcis nota, quam Latinis, ab illis ad hos manasse videtur. Jam igitur cismarini Calvinistæ novam esse eam, quam tuemur, sententiam objectent, totam Ecclesiam per priora octo sæcula in Calviniana fide concordem jactitent, societates omnes Orientales nulla etiamnum hac in parte novitatis labe contaminatas audacter affirmant; vanissimum commentum pro nobis et nobiscum Cyrilli Hierosolymitani, Gregorii Nysseni, Damasceni, (qualium, quantorumque virorum!) aliorumque fortasse plurium certa et inconcussa au-

cloritate dissipabit recentior Calviniani dogmatis assecla Grabius.

98. Sed vereor ne vir cl. pedem paulo longius forte quam voluisset protulisse se dolens, tandem aliquando referre velit. Hæc enim unica salutis æternæ spes, hoc solum Grabii fidei columen, « quod in nullius Irenæo cœvi, aut Nicæno concilio antiquioris Patris monumentis aperte tradita legatur Romana de præsentia reali, et transsubstantiatione doctrina, sicut nec postea universaliter in Ecclesia fuit recepta, sed ab aliis Patribus, præsertim Africanis, contrarium assertum pateat. » Sed quid si falsa sit ea suppositio? Nec enim adeo fidenter proponere videtur Grabius, ut extra omnem dubitationis aleam positam esse putet; quod satis indicant ea, quibus utitur, verba: « ulterius progressum Irenæum non puto: istam sententiam Irenæi fuisse haud existimo; » quæ hominem privatas opiniones, sed paulo timidius proferentem nonnihil olere videntur. Quid si Irenæus, quid si Justinus Martyr, aliique concilio Nicæno antiquiores, idem cum Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, et aliis senserint? De Irenæo rem certissimam esse cordato cuivis persuadebunt ea, quæ superius adduximus, argumenta. Et quidquid cavilletur Grabius, tanta saltem, ut puto, non erit illius fiducia, ut asserere audeat ea, quæ ipse in contrarium profert, illum certitudinis gradum attingisse, qui omnem prorsus dubitationem eximat. Ut igitur demus (absit ut concedamus) suam Grabianis argumentis constare probabilitatem, an una probabilitate niti potest homo salutis suæ amans, ut in re maximi ad salutem æternam momenti, a communi totius orbis doctrina desciscat, quam ipse antiquissimorum, non unius, aut alterius, sed plurium, eorumque non infimi nominis Patrum auctoritate fultam agnoscit; aliis saltem Patribus, aut non aperte contradicentibus, aut ea affirmantibus, quæ non ita difficili negotio ab iis, qui uni student veritati, explicari queant? Certum est enim nulla Patrum testimonia adeo aperta, clara et perspicua afferri posse a Protestantibus, atque nos afferimus. Auctoritate quidem Africanorum Patrum, id est Tertulliani, Augustini, et Facundi Hermianensis gloriatur Grabius; sed si legere non pigeat to-
mum III *Perpetuitatis fidei*, Gallice scriptum (Gallice quippe scit vir doctus), si quis animi candor sit, vanam esse gloriationem cito animadvertet.

99. Interim vero Cyrillum Hierosolymitanum et Gregorium Nyssenum cum Justino et Irenæo conferat, et quo alii ab illis differant dicat ipse, si possit. Quemadmodum enim asserunt illi, « panem et vinum Eucharistiæ, ante sacram invocationem adorandæ Trinitatis, panem esse et vinum merum; peracta vero invocatione, panem quidem

A fieri corpus Christi, vinum autem sanguinem Christi ⁷⁷: Dei verbo sanctificatum panem in Dei Verbi corpus transmutari ⁷⁸: » sic hi affirmant, « eam, in qua per orationem verbi a Christo profecti gratiæ sunt actæ, alimoniam, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse ⁷⁹: mistum calicem, et factum panem percipientia verbum Dei, fieri Eucharistiam, sanguinem et corpus Christi ⁸⁰. » Quemadmodum illi pronuntiant, panem et vinum consecratione peracta, « spectanda non esse tanquam panem nudum, et vinum nudum; corpus enim esse et sanguinem Christi, secundum ipsius Domini verba ⁸¹: panem sanctificatum per verbum Dei et orationem, statim Verbi in corpus transmutari, sicut dictum est a Verbo: *Hoc est corpus meum* ⁸²: » sic et hi palam enuntiant, « cum, in quo gratiæ actæ sunt, panem, vinum, et aquam, non ut communem panem, neque communem potum sumi, sed ut incarnati Jesu carnem et sanguinem ⁸³; » eum, « qui a terra est panis, percipientem invocationem Dei, jam non communem panem esse, sed Eucharistiam, ex duabus [CLI] rebus constantem, terrena et cœlesti ⁸⁴, corpore videlicet Christi e terrena materia concreto, et Verbo Dei huic hypostatice unito. Sicut illi docent, « Christo ipso sic affirmante, atque dicente de pane: *Hoc est corpus meum*, neminem deinceps audent dubitare: eodem quoque confirmante et dicente: *Hic est sanguis meus*, nullum fore qui dubitet, et dicat non esse illius sanguinem: qui aquam aliquando mutavit in vinum, in Cana Galilææ, dignum esse cui credamus, quod vinum in sanguinem transmutavit; qui ad nuptias corporeas invitatus stupendum miraculum operatus est, multo magis corpus et sanguinem suum filiis sponsi dedisse confitendum esse: quare cum omni certitudine corpus et sanguinem Christi sumendum esse; nam sub specie, ἐν τῷ πῶ, panis datur corpus, et sub specie vini datur sanguis: quamvis sensus contrarium suggerat, fidem tamen confirmare debere; ex gustu rem judicandam non esse, quin potius certissima fide, et citra dubitationem credendum esse, Christi corpus et sanguinem nobis dari ⁸⁵; » quemadmodum « corpus Christi, Dei Verbi inhabitatione ad divinam transmutatum est dignitatem; recte nunc quoque Dei verbo sanctificatum panem credere nos in Dei Verbi corpus transmutari, et in illud transelementari eorum, quæ apparent, naturam ⁸⁶. » Sic et hi prædicant, « quemadmodum per verbum Dei caro factus Jesus Christus Servator noster, et carnem et sanguinem salutis nostræ causa habuit; ita quoque eam, in qua per orationem verbi ab ipso profecti gratiæ sunt actæ alimoniam, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse edoctos nos esse ⁸⁷; » Christum, « calicem, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos,

⁷⁷ Cyrill. Hierosol., Catech. I Mystag. ⁷⁸ Greg. N., Orat., cap. 37. ⁷⁹ Justin. M., Apol. I. ⁸⁰ Iren., l. v, c. 2, n. 3. ⁸¹ Cyrill. Hierosol., Catech. IV Myst. ⁸² Greg. N., cit. ⁸³ Justin., cit. ⁸⁴ Iren., l. IV, c. 18, n. 5. ⁸⁵ Cyrill. Cat. IV. ⁸⁶ Greg. N., cit. ⁸⁷ Justin. cit.

suum sanguinem confessum esse ⁸⁸ : constare eum panem, in quo gratiæ actæ sint, corpus esse Domini nostri, et calicem sanguinis ejus ⁸⁹ esse calicem : « Dominum, qui se Filium hominis confitebatur, panem suum corpus esse confessum esse, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmasse ⁹⁰ : eum calicem, qui est creatura, proprium sanguinem confessum esse, et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus asseverasse : quemadmodum granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per spiritum Dei ; deinde per sapientiam Dei » convertitur in panem, ut « in usum hominis veniat. » ac demum « percipiens verbum Dei Eucharistia fit, quod est corpus et sanguis Christi ; sic et corpora nostra ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, » iterum transmutata in carnem « resurrectura in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante ; ut sciamus et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit ⁹¹. » Denique Cyrillus et Gregorius aiunt, « Christi corpus et sanguinem in membra nostra distribui, » τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἡμέτερα ἀναδιδομένου μέλη, nosque ea ratione « fieri unum cum Christo corpus et sanguinem, » ac « Christophoros ⁹² : » Christi « corpus immortale per esum et potionem misceri visceribus nostris, per carnem inseri omnibus credentibus, commistum et contemperatum corporibus credentium ⁹³. » Justinus et Irenæus dicunt « ex ea in qua gratiæ sunt actæ, alimonia, incarnati Jesu carne et sanguine, sanguinem et carnes nostras per mutationem ali ⁹⁴ : carnem » nostram « corpore Domini et sanguine ali : eo calice, quem proprium sanguinem confessus est, augeri nostrum sanguinem, et eo pane, quem proprium corpus confirmavit, nostra augeri corpora, consistere carnis nostræ substantiam, nutriri, etc. ⁹⁵. » Omnia hæc adeo similia sunt, adeo eadem, eadem omnino sententiæ, et tantum non eadem verba, ut quisquis unaquæque ex æquitatis norma æstimare, nec iniquis momentis ponderare voluerit, oppido fateatur ovum ovo similis esse non posse. Si igitur Cyrilli et Gregorii dictis fictitia illa solutio figuræ efficacis, et virtutis Christi corporis aptari, ipsomet ultro concedente Gratio, non potest ; qui Justini et Irenæi verbis, illæsis rectæ rationis legibus, poterit ? Potuisset et eadem comparatio institui inter Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum et alios omnes Patres, invicteque demonstrari, hos, ipsos etiam Africanos, nihil minus illis dixisse ac sensisse : posset et Gratio ea molestissima quæstione urgeri ; cur Cyrillus Hierosolymitanus et Gregorius Nyssenus, quos primos omnium fuisse supponere videtur, qui insolens illud de corporali Christi in Eucharistia præsentia et transsubstantiatione, prioribus tribus sæculis inauditum dogma, in orbem

A Christianum invexerint, id tam paucis verbis, styloque simplici ac sedato, exposuerint ; nullosque eo in sæculo, quo tum sanctitatis et eruditionis laude florebat Ecclesia, ea in re experti fuerint adversarios, ne quidem Arianos ipsos, infensissimos eorum hostes ; nullos demum qui portentosum errorem, quo trium priorum sæculorum fides, plurimis quarti sæculi Patribus probe nota, tam fœde labefactabatur, data opera confutarint, avitæque fidei desertores simul et eversores in conciliis tum temporis frequentissimis damnari curaverint ? Sed vereor ne extra præscriptos limites excurreret dissertatio.

B 100. Si quid autem cl. Gratio gratulati sumus, quod suis æquior ingenue confessus fuerit Eucharistiam esse verum novæ legis sacrificium, ac Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum pluresque Patres credidisse Christi corpus et sanguinem in eadem Eucharistia per veram et realem panis et vini transmutationem sisti corporaliter et substantialiter præsentia ; unum est quod justissimum apud omnes reprehensionem mereatur, quod nimirum præter jus et fas Irenæo intolerandum errorem allingat. Occasione siquidem eorum S. Doctoris verborum, quæ leguntur lib. iv, c. 8, n. 5, al. cap. 20 : « Omnes justi sacerdotalem habent ordinem, » scribit in notis, « Irenæum in eadem fere cum Tertulliano sententia fuisse videri, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate præditi, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant ; licet ordinaria functio non nisi ordinatis ad sacra munia ministris competat. » Tum decantatum illum Tertulliani locum ex lib. *De exhortat. castit.*, c. 7, allegat, pluraque addit nec admodum consulta, nec ad rem facientia. Sic forte scripsisset Puritanus quispiam, obvia quæque Patrum loca temere corradens, ut desperatam causam fulciat ; sed quod is, qui Anglicanæ episcopaliæ doctrinam profitetur, ecclesiasticamque hierarchiam sartam tectam esse vult, Irenæum ejusdem hostibus gratis omnino, et obtorto collo tradat ; id mirum, et Anglicis ipsis iniquum forsitan videbitur. Irenæus eo loco probat, veterem legem a Christo abrogatam fuisse, non quod mala esset, et a malo Deo lata, sed quod jam impleta ab illo fuisset. Si vero idem Christus Sabbatis curaverit, « nihil extra legem fecisse ; non enim prohibuisse legem curari homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere ⁹⁶. » Ideo vero sacerdotalia ministeria legita erant, quia spiritalia opera erant et bona : legem autem a servilibus quidem operibus abstinere jussisse, non autem a spiritualibus et bonis, quæ ut sacerdotibus, sic et cæteris omnibus licita erant. Et hinc concludit Irenæus, Christum [GLII] ægrotis opem ferentem, « non solvisse, sed adimplevisse

⁸⁸ Iren., l. iv, c. 17, n. 5. ⁸⁹ Ibid. cap. 18, n. 4. ⁹⁰ Ibid. cap. 33, n. 2. ⁹¹ Ibid. l. v, cap. 2, n. 2. ⁹² Cyrill. cit. ⁹³ Greg. cit. ⁹⁴ Justin., cit. ⁹⁵ Iren., locis cit. ⁹⁶ Iren., lib. iv, c. 8, n. 2.

legem; » quia « summi sacerdotis operam perficiebat, propitiatus pro hominibus Deum, emundans leprosos et infirmos curans. » Hanc autem summi sacerdotis operam, non utique servilem, sed spiritalem et bonam, si cæteris hominibus, laicis etiam, perficere fas fuit; a fortiori Christo Domino. Tum occurrens alteri objectioni, ex eo petitæ quod Salvatoris discipuli, ipso probante, spicas vellent die Sabbati; respondet ⁹⁷, « metere » quidem « et colligere in horreum » legem « vetuisse; » non autem « esurientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adjacebant. Et ideo, » inquit, « Dominus his, qui incusabant discipulos ejus, quoniam vellent spicas manducabant, dixit ⁹⁸: *Nec hoc legistis, quod fecit David cum esurisset, quemadmodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus?* per legis verba discipulos suos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David apud Deum, quamvis Saul persecutionem faceret ei. Omnes enim justi sacerdotalem habent ordinem. Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo serviunt. » Quibus probat Irenæus, Christum verbis suis significasse sacerdotes lege interdum solutos fuisse, libereque agere potuisse; quia, ut postea addit, Dominica ministeria perficiebant; ac proinde ex his qui adjacebant panibus propositionis, esurientes escam accipere potuisse. Atqui, ait, *sacerdos fuerat David, non stirpe, non munere, non apud homines, sed scitus apud Deum, qui spiritum legis ab ejusdem littera probe discernens, ea sibi licere, urgente necessitate, jure existimabat, quæ lex sacerdotibus permittebat; quia et ipse fuga sibi salutem petens, Dominica ministeria perficiebat. Omnes enim justi sacerdotalem habent ordinem: Dominica quippe ministeria perficiunt, ac proinde libere agere possunt, et ea, premente saltem necessitate, operari, quæ spiritui legis consentanea sunt. Quod si vero sacerdos fuerit scitus apud Deum David, si omnes justi eadem ratione sacerdotalem habent ordinem; quis negabit sacerdotes esse omnes Domini apostolos, qui perinde ac Aaronici neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo serviunt; et proinde discipulis leviticam substantiam habentibus licuisse esurientibus, quod veteribus levitis et sacerdotibus licebat, videlicet « a seminibus accipere escam, dignus est enim operarius esca sua? » Si « sacerdotes, » addit Irenæus, « in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant; qui cum essent in templo, non sæcularia, sed Dominica perficiebant ministeria, legem adimplentes, non autem prætereuntes legem; » nec discipuli Domini, et ipsi ejusdem conditionis cum sacerdotibus vellent spicas die Sabbati,*

A violatæ legis argui possunt: Dominica quippe, non sæcularia, perficiebant ministeria.

101. Hoc Irenæi argumentum est, quod totum eo principio nititur, quod cuilibet homini die Sabbati, et in aliis quibusdam occasionibus certa quadam ratione licuerit, quod sacerdotibus ipsis, permittente lege, licebat; hos vero si ideo lege non tenerentur, quia Dominica ministeria perficiebant, quæ bona erant opera, pia, honesta et spiritualia, non sæcularia et servilia; nec alios homines eadem lege constrictos fuisse, cum bona opera perficiebant, pia et spiritualia; quia Dominica ministeria sunt, nec lege verita, respectu quorum quilibet homo sacerdos est. Et hinc Christum Dominum Sabbatis curantem non violasse legem, quia summi sacerdotis operam perficiebat. Hinc Davidem panibus propositionis urgente fame pastum, contra legem non commisisse; quia sacerdos scitus fuerat apud Deum, cui libere agere licebat. Hinc denique discipulos vellent spicas die Sabbati, legem non perpregisse; quia sacerdotes erant, in hoc leviticis similiores, quod Leviticam duntaxat substantiam haberent. Omnes enim justi justa et bona opera perficientes, sacerdotalem habent ordinem; quia ad sacerdotalem ordinem pertinet Dominica ministeria libere perficere; at opera in se bona, honesta et licita, Dominica ministeria sunt. Quatenus valeat istud Irenæi argumentum, nunc non inquirimus; sed quid S. doctor senserit. Viderit jam cl. Græbius quid hæc Puritanorum, quibus patrocinator, causam juvent; viderit, et ipse judicet, quæ æquitate insanum illud dogma Irenæo affingere potuerit, « fideles omnes sacerdotali ordine et potestate præditos esse, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire posse. » Si enim id ex Irenæi verbis inferri posse putat; eodem certe et tam æquo jure alius quivis intulerit, Christum Dominum fuisse summum veteris legis sacerdotem; Davidem, apostolos, discipulos Domini, omnesque antiqui Testamenti justos, fuisse veros ejusdem Testamenti sacerdotes, ac proinde, necessitate urgente, potuisse victimas et sacrificia in templo offerre, aliaque obire ministeria, quæ solis Aaronicis sacerdotibus licebant; nam de veteri lege hic agitur omnino; de novæ autem legis sacerdotio ne *κατ' ὄναρ* quidem cogitavit Irenæus. Quod etiam apertissime liquet ex lib. v, c. 24, n. 3, ubi ea respiciens quæ libro iv citato scripsit, ait: « Ostendimus in superiori libro, quoniam levitæ et sacerdotes sunt discipuli omnes Domini; qui et Sabbatum in templo profanabant et sine culpa sunt. » Tam facile possent a Græbii criminationibus vindicari Tertullianus, et Ambrosiaster in *Comment. ad E. hes.* iv, 2, quos in Puritanæ causæ defensionem allegat, nisi diutius in rebus Eucharisticis immorari tæderet. Legi possunt liber singularis eruditissimi

⁹⁷ N. 3. ⁹⁸ Luc. vi, 3, 4.

Albaspinæi *De Eucharistiæ sacrificio*, Gallice scriptus, in quo Tertullianum a Puritanorum calumniis egregie tuetur, et doctissimi Petavii Diatriba de

A eodem argumento, cum ejusdem lib. III *De eccles. hierarch.* Ad eas ab Ambrosiastro depellendas sufficiat ipsum locum citatum legere.

ARTICULUS VIII.

De angelorum natura, ordinibus, peccato et pœnis.

102. Pauca de angelorum natura habet Irenæus. Quædam duntaxat aliquibus in locis inseruit, ex quibus quid senserit utcumque colligi potest. Scribit lib. III, cap. 20, num. 4, « sine carne angelos esse; » quo quidem angelos eximit a carnis, crassiorisque corporis mole; non autem ab æthereo ac subtiliori, quod nihil, quominus spiritus appellentur, prohibere posset. Hoc enim posterius [CLIII] corporis genus angelis tribuerunt ex antiquis Patribus non pauci. In eandem vero sententiam concessisse Irenæum ex eo erui posse videtur, quod scribit tum lib. IV, c. 16, n. 2, et c. 36, n. 4, tum lib. V, c. 29, n. 2, « Angelos transgressos decidisse in iudicium, » id est in peccati pœnam præcipites e cœlo in terram actos, ibique hominibus commistos, hoc est, mulierum captos specie cum iis stupri consuetudinem habuisse, e quorum satum pessimum hominum genus, quos ultricibus diluvii aquis delevit Deus: propterea Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam, fœdamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei legatum atque prophetam accessisse, divinum iudicium denuntiaturum. Eadem fere sententia fuit Justini Martyris, Athenagoræ, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Lactantii, aliorumque non paucorum; quibus omnibus, ut in notis ad citata Irenæi loca exposuimus, erroris occasio fuit, tum quod Gen. VI *de filiorum Dei congressu cum filiabus hominum* legitur, tum apocryphus Enochi liber. In eo tamen ab horum opinione discedisse videtur Irenæus, quod ex istis plerique velint, mulierum speciem ac consuetudinem angelis, iis saltem qui diabolo inferiores sunt, ruinæ causam fuisse: cum e contrario supponere videatur Irenæus, eos non nisi jam cœlo in peccati pœnam pulsos, mulieres stuprasse. Falsissima quidem hæc et Irenæi et aliorum opinio est; ostendit tamen corporeos ab illo constitutos esse angelos; absurdum quippe est naturam corporis expertem, aut corporum illecebris tentari, aut cum corporibus misceri.

103. Dixi non eam fuisse Irenæi sententiam, angelis diabolo inferioribus mulieres ruinæ occasionem fuisse. Quamvis enim quidam e veteribus diaboli, rebellium angelorum principis, causam a reliquis sejungant, illumque invidia, hos libidine exstimulante excidisse velint; nusquam tamen ita

distinxisse reperitur Irenæus: imo diabolum sic apostasiæ principem vocat, ut rebelles et angelos apostatas factos esse cum eo⁹⁹; diabolum sibi et reliquis factum esse abscissionis causam¹; » denique et unum esse ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi², » a Deo defecerunt, diserte asserit. Quibus significare videtur, unum omnium peccatum fuisse. Porro primum diaboli peccatum invidiam, qua flagrabat in humanum genus, fuisse docet. « Extunc, » inquit, « apostata factus est angelus, et inimicus, ex quo zelavit plasma Dei³. » Et alibi: « Diabolus, cum sit unus ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi sunt.... invidens homini, apostata a divina factus est lege; invidia enim aliena est a Deo⁴. » Quæ vero fuerit istius invidiæ causa, non explicat auctor noster: si quid tamen conjecturis indulgere liceat, crediderim vel eum cum Gregorio Nysseno⁵ et Cypriano⁶ sensisse, diabolum *super spiritum aeris*, et terrenarum rerum administrationi *præpositum*, ægre tulisse quod homo, tam præ se contemptum opificium, suoque præsertim imperio subjectum, ad imaginem Dei factus et expressus esset: vel cum Anastasio Sinaita⁷ existimasse, diabolum ferre non potuisse quod homini collatus esset a Deo terrenarum omnium rerum dominatus, quem ipse ambiebat.

104. Quamvis autem Irenæus angelos, quod et idem de animabus humanis dicendum, ut postea explicabitur, corpore præditos constituerit; utramque tamen substantiam natura sua immortalem esse perspicue docuit. Lib. II, c. 35, assertam a Gnosticis metempsychosin refellens, scribit n. 5, « adimpleto numero, quem Deus apud se ante definiit, omnes, quicumque sunt scripti in vitam, resurrecturos, sua corpora et suas animas habentes, et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem pœna sunt digni, abituros in eam, et ipsos suas habentes animas, et sua corpora, in quibus abstiterunt a Dei bonitate. » Et cap. seq. allata divitis epulonis et Lazari parabola, concludit: « per hæc manifestissime declaratum esse, et perseverare animas, et non de corpore in corpus transire. » Sed clarius lib. V, c. 4, eosdem Gnosticos confutans, qui corporum resurrectionem negabant, sic argumentatur n. 1: « Cum dicant ea quæ omnibus sunt manifesta, quoniam perseverant immor-

⁹⁹ Iren., lib. III, c. 23, n. 5. ¹ Lib. IV, c. 41, n. 2. ² Lib. V, cap. 24, n. 4. ³ Lib. IV, c. 40, n. 3. ⁴ Lib. V, cap. 24, n. 4. ⁵ Orat., Catech., c. 6. ⁶ Lib. de Zel. et Liv. ⁷ In Ὁδηγῶ, c. 4.

talia, ut puta spiritus et anima, et quæ sunt talia, quoniam vivificantur a Patre; aliud autem, quod non alias vivificatur, nisi illi Deus præstet, vita derelinqui; aut impotentem et infirmum ostendit Patrem ipsorum, aut invidum et lividum. Demiurgo enim et hic vivificante mortalia corpora nostra, et resurrectionem eis prophetas promittente, quemadmodum ostendimus; quis potentior, et fortior, et vere bonus ostenditur? Utrum Demiurgus, qui totum vivificat hominem, an falso cognominatus ipsorum Pater? Qui ea quidem quæ sunt natura immortalia, quibus a sua natura adest vivere, fingit se vivificare; quibus autem opus est ab eo adjutorium, ut vivant, non vivificans illa benigne, sed relinquens illa negligenter in mortem. Hic Irenæus diserte affirmat, *omnibus esse manifestum, spiritum et animam, et quæ sunt talia*, id est spirituales omnes substantias, quales sunt angeli, et animæ humanæ, *perseverare immortales, esse natura sua immortales, iisque a natura sua adesse vivere*, indeque Gnosticorum Patrem aut impotentiam, aut invidiam arguit: quod ea, quæ natura sua sunt immortalia, vivificare se fingat; quibus autem adjutorio opus est ut vivant, vitam neget. Et cap. 7, n. 1, eandem corporum resurrectionem his Apostoli verbis Rom. viii, 11, astruens: *Si autem spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra*; ostendit, mortalia illa corpora esse « plasma, id est carnem; » non certe animas, quæ quod status vitæ sint insufficientes a Deo in faciem hominis, « incorporales sunt, quantum ad comparisonem corporum, nec » proinde « mortales possunt dici. » Et propter hoc, inquit, « David ait: Et anima mea illi vivet; tanquam immortalis substantia ejus existente. » Denique cap. 13, num. 5, scribit carnem, « cum sit mortalis et corruptibilis, immortalem fieri et incorruptibilem; non secundum propriam substantiam, sed secundum Domini operationem: animam vero mortalem non esse, » nempe secundum propriam substantiam, et in hoc differre a carne. Omnia hæc Irenæi ævo, et Irenæo ipsi, et omnibus aliis manifesta erant: at Dodwello⁸ obscura visa sunt. Eo enim ipso loco, quem modo adduximus ex lib. v, cap. 4, n. 1, abutitur, ut recens illud ac impium commentum confirmet; animas scilicet humanas spirituales non esse, nec proinde natura sua aliter immortales, nisi quatenus a corporibus separatæ aliquandiu superstites manent, quandiu nimirum Deus superstites manere voluerit: easque solas perpetua immortalitate, donari, Dei gratia et

⁸ *An Epistolary discourse, etc.*, in 8, 1706. Id., *A preliminary defence of the Epistolary discourse, etc.*, 1707. Id., *The Scripture's account of the eternal rewards or punishments, etc.*, in-8, 1708. ⁹ *Ibid.*, pag. 184 et seqq

(a) For when they say, That those things are quickened by the Father, which all agree to continue in their existence after death, such as the spirit, and the soul, and the like things, etc. Who (the Maker of the World) pretends to enliven those

beneficio, quæ Spiritum sanctum in baptismo acceperint; cæteras omnes, quæ evangelicæ legis sacramento caruerint, aliquando dissolvendas, et in nihilum abituras. [CLIV] Quod tamen ex Irenæo extundere non potest, nisi verba ejus et adulterina versione, et contorta explicatione fœde corrumpendo. Irenæus Latine loquens, perspicuis verbis asserit, « ea omnibus esse manifesta, quoniam perseverant immortalia, utputa spiritus et anima, et quæ sunt talia, quoniam vivificantur a Patre, ea, » spiritum videlicet, animam et similia, « esse natura immortalia, iis a sua natura adesse vivere, etc. » Irenæus vero Anglice a Dodwello redditus simpliciter scribit (a), « ea vivificari a Patre; quæ fatentur omnes perseverare in sua existentia post mortem, qualia sunt spiritus, anima et similia; ea, » nempe spiritum, animam et similia, « natura sua superesse suæ a corporibus dissolutioni, et a natura sua comparata esse, ut separatim vivant; » non utique semper et in perpetuum, ut explicat Dodwellus, sed quandiu Creatori secundum consuetas et ordinarias Providentiæ suæ leges agenti placuerit. Quasi animam esse natura sua immortalem, ei a natura sua adesse vivere, nihil aliud significet, quam eam post corporis mortem aliquandiu superstitem manere, et separatim ab eo vivere posse. Et tamen fidi interpretis officio functum se esse gloriatur Dodwellus⁹, depravatique Irenæi inique postulatum se conqueritur; qua de re lectores appellat judices. Expectabimus quale futurum sit Anglicanæ, ut vocant, Ecclesiæ, cujus res agitur, de abnormi illa theologia iudicium. Eam qui solidis rationibus impugnaret, vereor ne statim illi Terentianum illud impingeretur: « Nihil plus agas, quam si des operam, ut cum ratione insanias. » Unum observasse sufficiat, scilicet duplex immortalitatis genus, quod Dodwellus nunquam distinxit, sed potius ita confudit, ut alterum pro altero habuerit, fontem errorum omnium illius esse. Immortalitas quippe animarum, alia naturalis, alia supernaturalis. Prior substantiis natura sua simplicibus, et ab omni materia segregatis propria est; qua nullius omnino creatæ rei vi et efficientia dissolvi et exstingui possunt. Posterior animabus beatis peculiaris est; qua Deo et cum Deo æternum viventes, felicitate nunquam desitura fruuntur in cœlis. Utramque quidem Dei gratiam esse dici potest, sed diversa prorsus ratione; posteriorem, Dei ut auctoris gratiæ ac bonorum supernaturalium, promissisque suis, quia summe verax est, inviolate stantis; priorem, Dei ut auctoris naturæ, qui ut res creatas libere condidit; sic

things, which by their own nature survive their dissolution from their bodies, and are capable, by their own nature, of living separately, etc. *The Scripture's account, pag. 186.*

sapientissimis legibus a se constitutis immutabiliter affixus, libere tamen, conservat, eo modo quo conservari postulat ea, quam singulis indidit natura. Posterior nulli magis debita est, quam ipsa gratia supernaturalis per quam acquiritur: prior etsi absolute loquendo non magis debita sit, quam ipsa creatio; hac tamen semel supposita, sic animabus vi legum a Deo constitutarum debita est, ut iisdem legibus immortalitate donentur, quibus conduntur; adeo ut ea frustrari nunquam possint, nisi Deus legibus suis naturalibus deesse, et imperitus artifex, sibi que parum constans esse supponatur. Eo sensu ratio animabus indita et naturalis est, et Dei gratia: gratia quidem, quia Deus animas facultate cognoscendi præditas sponte ac libere, nullaque necessitate adactus creare voluit; naturalis vero, quia ea est animarum natura, ut nulla esse possit, quæ ratione prædita non sit. Sic facile explicantur varia sanctorum Patrum testimonia, quorum alia animas gratia, alia natura immortales esse statuunt. Ut enim omittam, plura non de alia, quam de beata immortalitate intelligi posse; utrumque verum est, sensu mox explicato: perinde atque verum est animas natura simul et gratia facultate cognoscendi præditas esse. Quemadmodum autem ex eo quod Deus ut auctor naturæ cognoscendi facultatem libere et beneficii loco animabus indiderit, inferri non potest, eam animabus humanis naturalem non esse; quia animam aliquam esse repugnat, quæ cogitare non possit; sic pariter licet Deus ut auctor naturæ animas nostras immortalitate libere donet, ex eo concludi non potest, eam non esse animarum naturam ut immortales sint, quia prorsus repugnat animam aliquam facultate cognoscendi præditam esse, quæ spiritalis non sit, simplex atque immortalis.

105. Quod igitur Irenæus lib. II, c. 34, n. 2, 3 et 4, statuit, animas et spiritus « perseverare et extendi in longitudinem sæculorum secundum voluntatem factoris Dei, perseverare quoadusque ea Deus et esse et perseverare voluerit, » iisque vitam dari, « non ex natura, sed secundum Dei gratiam, » supra dictis non repugnat. Etenim occupans objectionem, quæ sibi a Gnosticis proponi potuisset, « non posse animas eas, quæ paulo ante esse cœperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse, ut sint immortales; vel si generationis initium acceperint, eum ipso corpore mori; » respondet id discriminis inter Dei et animarum ac spirituum immortalitatem interesse, quod Deus solus immortalitatem habeat a se ipso, nec eam cuiquam alteri debeat; qui hanc ei, si velit, auferre possit; solus immortalitatem habeat immutabilem, nullique vicissitudini obnoxiam; cætera vero quæcunque creata sunt, si immortalia sint, immortalitatem Dei beneficio sortita esse, eaque, licet perseverent in æternum, non tamen ita perseverare, nisi quia Deus perseverare

A vult: uno verbo rerum creaturarum immortalitatem precariam esse, a Deo acceptam, et Dei unius voluntati acceptam referendam, in nihilum rediturarum, unde initio ortum acceperunt, nisi Dei ope, eo, quo supra explicuimus, modo conservarentur: quanquam eadem ipsæ natura immortales, incorruptæque sint, si legum ab auctore naturæ constitutarum ratio habeatur, et cum efficiente re comparentur, quæ nulla est, a qua possint extinguï. « Discant, ait, quoniam sine initio et sine fine, vere et semper idem et eodem modo se habens, solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quæ autem sunt ab illo omnia, quæcunque facta sunt, et fiunt, initium quidem suum accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo, qui ea fecit, quoniam non sunt ingenita; perseverant autem et extenduntur in longitudinem sæculorum, secundum voluntatem factoris Dei: ita ut sic initio fierent, et postea, ut sint, eis donat. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas (idem de spiritibus paulo ante dixit) primum nota existentes dehinc perseverare, cum eas Deus et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huic cedere et subdita esse, et in servitium dedita. » Eadem omnino repetit lib. IV, c. 38, n. 3.

[CLV] 106. Nec negotium cuiquam facessere debet, quod lib. II cit., cap. 34, n. 3, innuere videtur, a Patre omnium donari « in sæculum sæculi perseverantiam his qui salvi fiunt, » quasi in nihilum abituri essent spiritus et animæ peccatorum. « Non enim ex nobis, ait, neque ex nostra natura vita est; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ, et gratias egerit ei, qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam, et ingratus extiterit factori, ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantiam. » His enim significat Irenæus, ut ex toto contextu sermonis liquet, impios, « qui in modica temporali vita ingrati extiterunt Deo, qui eam præstitit, juste non recepturos ab eo in sæculum sæculi longitudinem dierum, quæ secundum gratiam Dei datur, » quæque sola vera immortalitas est; sed æternam sibi mortem, sempiternam videlicet a Deo, beataque vita separationem accersituros. Ubi enim disseruit Irenæus de naturali angelorum et animarum immortalitate, ad alteram immortalitatis speciem, quæ per supernaturalem Dei gratiam acquiritur, iisque duntaxat a Patre omnium donatur, qui salvi fiunt, transit, ad priorem iterum num. sequenti mox rediturus. Id autem esse utrique commune merito statuit, quod utraque Dei voluntati accepta referenda sit; prior quidem, Dei ut auctoris naturæ, posterior Dei ut auctoris gratiæ: cum hoc tamen discrimine, quod prior immortalitas, si sempiternæ felicitatis sit exsors, mors potius quam vita sit censenda. Nam, ut optime ait lib. IV, c. 20, n. 5: « Quoniam vivere

sine vita impossibile est; subsistentia autem vitæ de Dei participatione evenit; participatio autem Dei est videre Deum et frui benignitate ejus. Homines igitur videbunt Deum et vivent, per visionem immortales facti. » Nec tamen sentire propterea potuit, penitus interituros seu angelos seu homines malos, qui lib. II, cap. 33, n. 5, tam diserte scripsit, « adimpleto numero, quem Deus apud se ante definiit, omnes, quicumque sunt scripti in vitam, resurrecturos, sua corpora et suas habentes animas, et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem, » addit, « pœna sunt digni, abibunt in eam, et ipsi suas habentes animas, et sua corpora in quibus abstiterunt a Dei bonitate. » Non igitur in nihilum abituri sunt angeli mali, et animi impiorum, qui in die judicii cedent in pœnam sempiternam. Sempiterna quippe esse damnatorum supplicia tam clare quam frequenter pronuntiat. « Quoniam, ait eodem lib., c. 28, n. 7, transgressoribus ignis æternus præparatus est, et Dominus manifeste dixit, et reliquæ demonstrant Scripturæ. » Et lib. III, c. 23 : « Dominus in Evangelio his, qui a sinistris inveniuntur, ait : *Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus*¹⁰; significans quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei, qui seduxit, et offendere fecit hominem, et, inquam, qui princeps apostasiæ est, et his angelis qui apostatiæ facti sunt cum eo; quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine pœnitentia, et sine regressu in malitiæ perseverant operibus. » Sed nihil clarius iis quæ habet lib. IV, c. 28, n. 2, ubi probans majorem Novi Testamenti gratiam, majorem etiam a nobis perfectionem exigere : « Pœna, inquit, eorum qui non credunt Verbo Dei, et contemnunt ejus adventum, et convertuntur retrorsum, ampliata est; non solum temporalis, sed et æterna facta. Quibuscumque enim dixerit Dominus : *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum*; isti erunt semper damnati; et quibuscumque dixerit : *Venite, benedicti Patris mei, percipite hæreditatem regni, quod præparatum est vobis in sempiternum*¹⁰; hi semper percipiunt regnum, et proficiunt. » Hic damnatorum pœnam opponit Irenæus beatorum felicitati; et quemadmodum hæc sempiterna est, sic et alteram sempiternam esse statuit. Ubi qui has voces, *æternus ignis, æterna pœna, semper damnati*, detorserit ad longissima duntaxat supplicia, sed damnatorum interitu tandem aliquando desitura; advertat, nec Irenæum, cæterosque Patres, imo nec ipsam Scripturam aliis vocibus designare sempiternam beatorum felicitatem; quas proinde impii, arrepta hinc occasione, similiter detorquere possent ad longam duntaxat felicitatem, aliquando tamen finiendam. Sed uti posteriorem hanc sententiam nullus, si sanus sit, Irenæo ascripserit; sic nec posteriorem unquam tri-

auerit, nisi is qui aut Irenæum nunquam legerit, aut apertissima quæque Patrum dicta, invidis licet ac reluctantibus auctoribus, obscurare gestit, ut iis invidiam faciat. Legesis quæ eo de argumento scripsit eruditissimus D. Matthæus Petitdidier. t. II Adnotationum in *Bibliothecam auctorum ecclesiasticorum*, pag. 405, et seqq., edit. Paris. 1692.

107. Quod autem Irenæus loco proxime citato dixit, « beatos semper percipere regnum Dei, et proficere, » in memoriam revocat quod lib. II, c. 28, n. 3, scribit, obscura quædam exstare in Scripturis, quæ Deo commendanda sint, « non solum in hoc sæculo, sed et in futuro; ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quæ sunt a Deo. Sicut et Apostolus dixit¹¹, reliquis partibus destructis, hæc tunc perseverare, quæ sunt *fides, spes, et charitas*. » Quam sententiam reprehendit Scultetus, cui consentit et Gallasius, quasi inde sequatur, « in vita æterna nos aliquid edocendos; in qua sola vigeat charitas, non fides, non spes, non in doctrina quotidiana accessio. » Sed iniqua est censura. Quod enim S. doctor beatorum scientiam novis augeri posse velit incrementis, a communi theologorum doctrina, cui etiam suffragatur ratio, non recedit; quibus ut constat sanctos, æternæ felicitatis compotes, divinam essentiam, et ea omnia, quæ cum ea necessario conjuncta sunt, clare contueri; sic pariter certum est, non perfecto aliquo notitiæ genere videre, quod quidquid in Deo, ejusque vi ac potentia continetur, eave omnia, quæ ex sola et libera Dei voluntate pendent, omnino percipiant. Cum igitur cum infinita omnipotentis illius amplitudine intelligentiam ac scientiam non adæquent suam; quid vetat ex iis quæ Deus extra se libere aut facit, aut sacra potest, novam subinde beatorum scientiæ accessionem, cum Deus aperire voluerit, fieri posse? Sic Daniel. x futuri perinde, ac divinæ voluntatis incerti altercantur invicem angeli; quibus etiam extremi judicii diem ignotum esse Christus affirmat; quem proinde, cum aliquando Deo revelante noverint, scientia eorum novum capiet incrementum. Quod autem addit Irenæus, fidem et spem in altera vita mansuras, non moror; palam enim est cordato cuique, fidem et spem hic accipi, non quatenus altera obscuritatem, altera absentiam objecti habet adjunctam; sed quatenus duntaxat altera firmus est rebus cognitis assensus, altera certa in Deum fiducia. Sed hæc obiter dicta sint, ad depellendas malevolorum hominum criminationes.

[CLVI] 108. Ad malorum angelorum pœnas ut redeam, sentit Irenæus eos sic ad æternum ignem damnatos justa Dei sententia fuisse, ut eo tamen ante extremum judicii diem exerciandi non sint. Eapropter lib. I, cap. 10, n. 3, Deum commendat, quod magnanimus exstiterit in transgressorum angelorum apostasia. Quod tamen sic explicat Feuar-

¹⁰ Matth. xxv, 41. ¹⁰ Ibid., 54. ¹¹ I Cor. xiii, 13.

dentius, quasi ex S. antistitis mente malis angelis post peccatum concessa fuerit ad resipiscendum, si voluissent, aliquanta temporis mora. Hanc quidem sententiam veterum aliquot fuisse scribit Nemesius philosophus Christianus, lib. 1 *De hominis opific.*, cap. 1. In eandem abire videntur Damascenus lib. 11, c. 4, et Rupertus Tuitiensis lib. 1 *De victoria Verbi Dei*, cap. 21, et lib. 11 *De glorific. Trinit.* cap. 9 et 10. Nec alia Cassiani fuit opinio, qui Collat. 8, c. 10, duplex in dæmonibus peccatum exstitisse vult, superbiam scilicet et invidiam, ac non nisi post secundum esse dejectos. Sed tam improbabilem sensum, quem cæteri Patres rejiciunt, nec admittit ratio, solus in Irenæi mox allegatis verbis animadvertit Feuardentius: nullus alius, nisi vim iisdem inferat, perspiciet. Longe certius, Irenæum existimasse, in hoc eluxisse Dei patientiam, quod dæmonas ante novissimum iudicii diem vindice illo igne cremari noluerit. Quin enim hæc sit auctoris nostri sententia, negari non potest. Eam siquidem conceptis verbis in Justino probat lib. v, c. 26, n. 2, imo cum eodem asserit Satanam, ante Christi adventum, de sempiterna damnatione sua non adeo certum fuisse, quin adhuc spes aliqua obtinendæ per illum salutis affulgeret, atque idcirco nondum immanitati suæ, et in Deum proterviæ frena laxasse. « Bene, inquit, Justinus dixit, quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanus blasphemare Deum, quippe nondum sciens damnationem suam; quoniam et in parabolis, et allegoriis, a prophetis de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini, ex sermonibus Christi et apostolorum ejus discens manifeste quoniam ignis æternus ei præparatus est, ex sua voluntate abscedenti a Deo, et omnibus qui sine pœnitentia perseverant in apostasia; per hujusmodi homines (Gnosticos) blasphemare eum Deum, qui iudicium importat, quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ conditori suo imputat, et non suæ voluntati et sententiæ, » etc. Citata quidem ab Irenæo Justini verba, in iis quæ supersunt hujus operibus, non exstant: at dæmonas ignis pœnas nondum experiri tradit in utraque Apologia. Nec ea sententia Irenæi duntaxat et Justini propria fuit, sed inter SS. Patres, quorum testimonia refert Petavius lib. 11 *De angelis* cap. 4, maxime communis exstitit. Nimirum his verbis, a Christo iudice in novissimo die proferendis, innixi: *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus*¹²; sentiunt æterna quidem jam parata esse dæmonibus incendia, iis tamen illos nondum excruciarī, sed in expectatione adhuc esse, dum iudicii dies adveniat.

109. Hæc autem « veterum opinio, » ait doctissimus Petavius eodem libro et capite, § 19, 20 et 21, « etsi hoc tempore recepta non est; quia dæmones damnationis suæ pœnas omnes expendere, quæ

A quidem essentielles vocantur, theologī fere sentiunt; non est tamen erroris, nedum hæresis accusandus, qui asserat diabolū, et ejus angelos, nondum extremo ac summo supplicio cruciari, sive ignis efficientiam experiri, in qua damnationis illorum, quod ad sensum, et perpeccionem attinet, summa consistit. » Hinc S. Thomas 1 p., q. 64, art. 4, ad 4, cum eam commemorasset opinionem, non probat quidem; sed ei nullam imponit erroris notam. Probat vero Cajetanus, et amplectitur, in Commentariis ad cap. 11 secundæ Epistolæ S. Petri. « Quam Cajetani sententiam, » addit Petavius, « Catholicæ fidei contrariam non esse, certum est. Nam neque Scriptura, neque concilium ullum hactenus docuit, dæmones extrema illa supplicia perpeti, quæ parata iis esse iudex ipse dicit. » Viderit ergo cl. Grabius, an vel eruditum, vel sinceri candoris hominem deceret, in suis ad lib. 1 Irenæi cap. 10, al. 4, Adnotationibus, Romanam Ecclesiam reprehendere, quod, inquit, « ut in aliis, ita et in hoc, a SS. Patrum, ipsorumque sui fundatorum, Petri et Pauli sententia discesserit. » Crederet quivis hæc legens, mox expositæ veterum sententiæ, aperte suffragatos esse Petrum et Paulum, eamque a Romana Ecclesia aperte damnatam fuisse, vel solemnibus conciliorum ejus decretis comprobata hodiernam plerorumque theologorum sententiam: quod quam abhorreat a vero, evidenter demonstrant quæ modo diximus; vidit et ipse Grabius, qui parum sibi constans, ad cap. 26, lib. v, adnotationem Feuardentii asserentis, eam veterum sententiam a nullo concilio hactenus proscriptam fuisse, refert et silentio suo probat.

110. Ejusdem iniqui animi aliud in eo ipso, quod nunc pertractamus, argumento de angelis, specimen edit Grabius. Scribit Irenæus lib. 11, c. 32, n. 5. Ecclesiam « nec invocationibus angelicis facere aliquid, nec incantationibus, nec reliqua prava curiositate; sed munde, et pure, et manifeste orationes dirigentem ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Jesu Christi invocantem, virtutes ad utilitates hominum, sed non ad seductionem perficere. » Quisquis totum hoc caput, ac præcedens attentè legerit, advertet hic Ecclesiæ miracula hæreticorum præstigiis opponi: aliaque puris et mundis orationibus, et invocationi nomini Domini nostri Jesu Christi tribui; alia vero dæmonum invocationibus, incantationibus et magicis artibus. Hoc ipsum est quod cap. præcedenti fusius exposuerat, a Simonianis et Carpocratianis, « et si qui alii virtutes operari dicuntur, non in virtute Dei, neque in veritate, sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones, et universa fraude apud eos errorem, et seductionem, et magicam phantasiam in speculatu hominum impie fieri: eos fraude universa, et adinspiratione apostatica, et operatione dæmoniaca, et phantasiate idololatriæ per omnia

¹² Matth. xxv, 41.

repletos esse; » quæ omnia satis superque confirmantur ex iis quæ tum ipse scripsit libro primo de Marcosiis, Simonianis, Carpoeratianis, aliisque ejusmodi pestibus, tum Epiphanius, alique de iisdem edisseruerunt : « in Ecclesia autem misericordiam, et misericordiam, et firmitatem, et veritatem ad opitulationem hominum perfici, » etc. Ecce tamen Græbius his oculis, « invocationibus angelicis, » in transversum actus, observat, « bonos angelos ab Ecclesia ad virtutem miraculorum edendam in auxilium vocatos nusquam legi : imo, inquit, id non factum esse ex hoc ipso Irenæi loco haud inepte colligitur. » Imo inepte colligitur, et inepte scribitur in Indice generali, hunc ipsum Irenæi locum indigitando, « angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse. » Malignos spiritus hic intelligi certo certius est, eos nimirum quos mundi hujus

regimini præpositos arbitrabantur Gnostici, quos, ne nocerent, impense colabant, et quos ad suas præstigias exercendas [CLVII] in opem frequenter evocabant. Quod igitur, Irenæo teste, ejusmodi spirituum invocationibus nihil faciat Ecclesia, hinc intulerit Græbius honorum angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse? Præclarum argumentandi genus : magicis artibus non studet Ecclesia, dæmones ad exercendas præstigias non evocat : ergo bonos angelos non invocat. At ii sunt Protestantes plerique, ut arma eis ministrent obvia quæque SS. Patrum dicta. Angelicis invocationibus Ecclesiam nihil facere scribit Irenæus; satis est : bonos an malos angelos intelligat, nihil interest : illico, velut opportunam occasionem nactus, monebit editor, angelorum invocationes in veteri Ecclesia inusitatas fuisse.

ARTICULUS IX.

De hominis perfectione ac libero arbitrio, ejusque ad imaginem et similitudinem Dei creatione. De peccato originali, et gratiæ divinæ necessitate.

111. Inter varios, quibus Irenæi doctrinam infuscari putant, nævos, Centuriatores Magdeburgenses¹³ et Scultetus hunc notant : quod non sine errore dixerit, Hominem non esse conditum a Deo perfectum, et artificem Deum in veteri plasmate quidpiam prætermisisse, quod postea Verbum impleverit. Sed insontem vexat malevolorum hominum censura, quibus, ut et Gallasio, displicuit, ut aperte profitentur, quod Irenæus hominem liberi arbitrii facultate præditum esse tam diserte pronuntiet, et tam invicte probet, ut nullus effugiis locus sit. Hæc enim calumniæ causa; quod explicandum :

112. Gnosticorum hoc erat effatum, ut alibi diximus, homines quosdam natura bonos, quosdam natura malos a Deo conditos fuisse : quo flatigioso principio ab imo ruebat omnis prorsus eligendi potestas, fatalique necessitate sic constringebatur humana voluntas, ut uno duntaxat, sive bono, sive malo circumscripta ac definita, oppositum velle non posset. Exitiosam doctrinam identidem toto opere refellit Irenæus. Sed eam demum libri quarti c. 37 et 39, ab ipsis radicibus convellere aggreditur, ubi principio probandum sibi suscipit, quod « liberum hominem Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia Dei voluntarie, et non coactum a Deo. Vis enim, inquit, a Deo non fit, sed bona sententia adest illi semper. » Neque putes hic tantum elidi vim externam, quæ extrinsecus adhibetur; omnem prorsus a voluntate necessitatem procul excludit,

qua ita ad unum determinaretur, ut alterius volendi potestas adimeretur, ac proinde necessitatem etiam quæ simplex dicitur. Eam enim in homine libertatem esse merito contendit Irenæus, quæ potestatem electionis includat, ita ut cum in unum sponte propendet voluntas, possit, si velit, eo repudiato, in oppositum ferri. « Posuit, inquit, Deus in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis (etenim angeli rationabiles) : uti hi quidem qui obedissent, juste bonum sint possidentes, datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non obedierunt, juste non inveniuntur cum bono, et meritam pœnam percipient; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud, neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. Abjicientes igitur bonum, et quasi respuentes, merito omnes justum judicium incident Dei, » etc. Tum postea clarius adhuc explicans potestatem illam electionis, quam homini tribuit, et in indifferentia ad utrumlibet sitam esse demonstrans, addit : « Dedit ergo Deus bonum, quemadmodum et Apostolus testificatur; et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud; hi autem qui illud non operantur, judicium justum excipient Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari illud. » Hanc vero voluntatis indifferentiam, etiamnum in homine perseverantem, subinde probat omnibus argumentis, quibus uti solent, ad hæreticos refellendos, Catholici doctores; puta quod

¹³ Lib. II, c. 4

si ineluctabili necessitate ferrentur homines in bonum aut malum, nec laudi nec vitio tribui posset, quod alii boni, alii mali essent: quod frustra mandata, consilia, monita hominibus daret Deus: quod nulla essent bonorum operum merita, eo quod nullum amplius certamen et corona certaminis superesset: quod incassum bonum a malo discernendi facultatem accepisset a Deo homo, nisi facta utriusque comparatione alterum alteri sua voluntate et electione præferre posset; et alia ejusmodi, quæ malim apud auctorem nostrum legi.

113. Sed interim vulgatæ huic impiorum querelæ satisfacit, Quid angelos aut homines condiderit omnipotens Deus tales, qui statim ab eo deficerent; cum satius longe fuisset, ut peccare nullo modo possent? « Sed oportebat eum neque angelos tales fecisse, ut possent transgredi, neque homines, qui statim ingrati existerent in eum. » Respondet Irenæus¹⁴, quod si homines, belluarum more, « inflexibiles, et sine judicio, cum necessitate et vi traherentur ad bonum, sic nec suave esset eis quod est bonum, neque pretiosa communicatio Dei, neque magnopere appetendum bonum, quod sine suo proprio motu, et cura, et studio provenisset, sed ultra et otiose insitum; ita ut essent nullius momenti boni, eo quod natura magis, quam voluntate tales existerent, et ultroneum haberent bonum, sed non secundum electionem; et propter hoc nec hoc ipsum intelligentes, quoniam pulchrum sit quod bonum, neque fruentes eo. » Satius ergo fuisse, Deique providentiam magis decuisse, ut tales crearentur homines, qui bonum libera electione prosequerentur, et ad illud cum labore et exercitatione contenderent, ne « esset videlicet nostrum insensatum bonum, quod esset inexercitatum, ut et pretiosam arbitremur coronam, quæ per agonem nobis acquiritur, sed non ulro coalitam; et quanto per agonem nobis advenit, tanto sit pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus. » Inde quidem evenire, ut nobis ipsis nostræque electioni permissi interdum labamur, et a Deo deficiamus: at malum illud ex eo compensari, quod propriis lapsibus erudiamur, factaque « comparatione lucis et tenebrarum, vitæ et mortis, per omnia erudiamur; ut in omnibus in futurum simus cauti, et perseveremus in omni Dei dilectione, rationabiliter edocti diligere Deum: Deo quidem magnanimitatem præstante in apostasia hominis; homine autem erudito per eam, » etc.

114. Ex ea autem responsione oritur altera questio, quam statim sibi proponit Irenæus¹⁵, quæque Centuriatorum et Sculteti criminationi ansam dedit: « Si, ait, hoc dicat aliquis: Quid enim? Non poterat ab initio Deus perfectum fecisse hominem? » Quisquis ad ea quæ præcesserunt, quæque modo compendio [CLVIII] retulimus, attenderit, e vestigio deprehendet; non de ea perfectione sermonem hic

esse, quæ naturalis sit, et in ordine naturæ hæreat; sed de ea duntaxat quæ superioris ordinis, et a Deo, quatenus auctor gratiæ est, expectanda sit. Uno verbo totius orationis contextus demonstrat, eo spectare quæstionem: Ecquid ab initio Deus talem condiderit hominem, qui coronam sibi tanto cum labore et ancipiti ac operoso agone comparatam adipisceretur; et non potius qui ad videndum et capiendum Deum statim maturus, huic eo perfectius adhæreret, quo justitiæ immutabiliter affixus, ab omni versatilis indifferentiæ perverso usu peccandique periculo tutus esset? Id etiam ex subjecta responsione manifeste colligitur. Regerit enim Irenæus, « Deo quidem, cum semper sit idem, et innatus, quantum ad ipsum est, omnia possibilis » esse. « Quæ autem facta sunt ab eo, secundum quod postea facturæ initium habuerunt, secundum hoc et minora esse oportuisse eo, qui se fecerit; nec enim poterant infecta esse, quæ nuper facta sunt. Propter quod autem non sunt infecta, propter hoc et deficiunt a perfecto. » Unde concludit, Deum ipsum quidem « potentem fuisse homini præstare perfectionem ab initio, hominem autem, habita ratione sapientissimarum a divina providentia statutarum legum, « impotentem fuisse percipere illam: infans enim fuit. » Debit igitur hominibus certis quibusdam gradibus, certa quadam « ordinatione » et « convenientia » pervenire ad visionem Dei, qua fiat immortalis, et ea ratione perfectus a Deo proximus.¹⁶ « Oportuerat hominem primo fieri, et factum augeri, et auctum corroborari, et corroboratum multiplicari, et multiplicatum convalescere, convalescentem vero glorificari, et glorificatum videre suum Dominum. Deus enim est, qui habet videri: visio autem Dei efficax est incorruptelæ: incorruptelæ vero proximum facit esse Deo. » Quæ omnia persuadent, quod dixi, de ea tantum perfectione hic agi, quam consequitur homo in altera vita, Deum intuitive videndo; quamque legitimo versatilis ad utrumlibet indifferentiæ usu eum sibi mereri decebat: adeo ut ea non esset naturæ suæ prærogativa, sed laboris et exercitationis præmium ac virtutis merces. Quod etiam magis ac magis confirmatur ex iis quæ addit cap. sequenti, ubi n. 2 ait: « Quemadmodum igitur erit Deus, qui nondum factus est homo? quomodo autem perfectus nuper effectus; qui in natura mortali non obedivit factori? » Tum addit hunc a Deo constitutum ordinem esse, ut prius « præbeamus ei cor nostrum molle et tractabile, ac tradamus ei quod est nostrum, id est fidem in eum et subjectionem; » tum vero « ascensuros nos ad perfectum, et fore perfectum opus Dei. Si autem, ait, non credideris ei, et fugeris manus ejus, erit causa imperfectionis, in te, qui non obedisti, sed non in illo, qui vocavit. » At illud meriti genus, et ea, quæ huic necessario præsupponitur, indifferentia libertatis, Magdebur-

¹⁴ Lib. iv, cap. 37, n. 6. ¹⁵ C. 58, n. 1. ¹⁶ n. 3.

gensibus cum displicerent, struendæ Irenæo calumnix occasio fuerunt.

415. Nec tamen merita bonorum operum ita libero arbitrio vindicat S. doctor, ut gratiæ divinæ necessitatem excludat. Imo tantam esse naturæ humanæ peccato originali vitiatæ corruptionem jure merito contendit, ut nullum boni operis fructum usquam editura sit, nisi Christi gratia sanetur et ad agendum roboretur. Lib. III, c. 22, n. 4, scribit, « Evam inobedientem factam et sibi, et universo generi humano causam factam esse mortis, » non temporalis modo, sed et æternæ, ut ex altero comparisonis membro perspicue patet: « Mariam » autem « obedientem, et sibi, et universo generi humano causam factam esse salutis. » Addit postea, quod « primogenitus mortuorum natus Dominus, et in sinum suum recipiens pristinos patres, regeneravit eas in vitam Dei, ipse initium viventium factus, quoniam Adam initium morientium factus est. » Tum lib. v, c. 1, n. 3, docet, « Patrem omnium operatum esse incarnationem Filii sui, et novam ostendisse generationem: uti quemadmodum per priorem generationem mortem hæreditavimus, sic per generationem hanc hæreditavimus vitam. » Quod et in fine capituli repetit. Et cap. 14, n. 1, 2 et 3, Christum Dominum « salvasse in semetipso in fine illud quod perierat in principio in Adam. Justam carnem reconciliavisse eam carnem, quæ in peccato delinebatur, et in amicitiam adduxisse Deo. » Per Christum « reconciliatum fuisse Deo, quod per transgressionem factum fuerat inimicum. » Quibus omnibus gemina sunt quæ scribit, tum lib. IV, c. 2, n. 7: « Non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra, et omnia trahit ad se, et vivificat mortuos: » tum quæ lib. v, c. 16, n. 2, ait, « Deum in primo quidem Adam nos offendisse, non facientes ejus præceptum; in secundo autem Adam reconciliatos nos fuisse, obediens usque ad mortem factos. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi cujus et præceptum transgressi fueramus ab initio. » Tum cap. 54, n. 2, « percussum esse hominem initio in Adam inobedientem. » Tum denique, ne longior sim, cap. 19, n. 1: « Quemadmodum astrictum est morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem: æqua lance disposita, virginalis inobedientia per virginalem obedientiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens, et serpentis prudentia deviata in columbæ simplicitate, vinculis autem illis resolutis, per quæ alligati eramus morti, » Quem posteriorem locum, ut et eum quem ex lib. IV, c. 11, modo adduximus, allegavit Augustinus lib. I, cont. Julian, c. 5, ut ex constanti Patrum traditione probaret contra Pelagianos, nasci omnes Adæ posteros peccati origina-

lis labe maculatos. Viderint ergo qui tam disertis Irenæi testimoniis vim apertam inferentes, ea sic eludere student, ut Irenæum aliosque trium priorum sæculorum Patres meminisse quidem peccati originalis pœnarum, sed non ejusdem reatus et culpæ temere contendant; viderint an clarius vel ab ipso Augustino asserti potuissent peccati originalis reatus et macula. Quid quod idem Irenæus hinc cum Augustino concludat, baptismum omnibus hominibus, et ipsis parvulis et infantibus necessarium esse, ut per eum regenti pristinæ generationis sordes abluant? « Omnes, ait lib. II, c. 22, venit per semetipsum salvare Christus: omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes, et parvulos, et pueros, et juvenes, et seniores. » Et lib. v, c. 15, n. 3: « Et quoniam in illa plasmatione, quæ secundum Adam fuit, in transgressione factus homo, indigebat lavacro regenerationis; postquam linivit (Christus) lutum super oculos ejus (cæci nati) dixit ei: *Vade in Siloam, et lavare*¹⁶, simul et plasmationem, et eam, quæ est per lavacrum, regenerationem restituens ei. Et propter hoc lotus venit videns, ut et suum cognosceret plasmatorem, et disceret homo eum, qui donavit ei vitam. » Diserta est ea ratio: Indiget lavacro regenerationis homo, quia in transgressione factus seu genitus est. Ad id ergo necessarium esse baptismum existimavit Irenæus, ut per eum liberetur homo a transgressionis reatu, quem in Adam contraxit.

[CLIX] 416. Consequens erat, ut qui hominem in Adamo mortuum, miseræ addictum servituti, vinculis constrictum, ac lethali vulnere sauciatum agnoverat, gratiæ divinæ, quam per Christi redemptoris, ac liberatoris nostri merita nobis impertitur Deus, qua instauremur, sanemur, et ad obtinendam per bona opera vitam æternam vires capiamus, necessitatem sentiret, prædicaretque. Ea propter toties assertit¹⁷ necessariam fuisse Verbi divini incarnationem, « ut hominis antiquam plasmationem in se recapitularet, occideret peccatum, evacuet mortem, et vivificaret hominem. » Id siquidem lex, licet bona et spiritualis, præstare non potuerat; utpote quæ « manifestaverit tantum modo peccatum, non interemerit. » Hinc monet hominem¹⁸, ut « cognoscat semetipsum quoniam mortalis et infirmus est; » et quod « gloria hominis, Deus; operationis (sic lego) vero Dei, et omnis sapientiæ ejus, et virtutis receptaculum, homo. Quemadmodum, addit, medicus in his, qui ægrotant, probatur; sic et Deus in hominibus manifestatur. Quapropter et Paulus ait¹⁹: *Conclusit autem Deus omnia in incredulitate, ut omnium miseretur*, non de spiritualibus Æonibus dicens hoc, sed de homine, qui fuit inobediens Deo, et projectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quæ est ad ipsum, percipiens adoptionem. » Hinc infirmitatis humanæ

¹⁶ Joan. IX, 11. ¹⁷ Iren., lib. III, c. 18, n. 7. ¹⁸ Ibid., cap. 20, n. 2. ¹⁹ Rom. XI, 32.

consciis docet, Dominum esse « qui salvat nos. Et propter hoc, inquit ²⁰, Paulus infirmitatem hominis annuntians, ait ²¹: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Deinde infert liberatorem: *Gratia Jesu Christi Domini nostri...* Hoc, quoniam non a nobis, sed a Dei adjumento habuimus salvari. » Hinc denique docet missum a Christo Spiritum sanctum ²², « qui nos aptaret Deo. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unius panis: ita nec nos multi unum fieri in Christo Jesu poteramus, sine aqua, quæ de cælo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat; sic et nos, lignum aridum existentes primum, nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam, quæ est ad incorruptionem, unitatem acceperunt; animæ autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei, miserante Domino nostro, » etc. Et postea ²³: « Quapropter necessarius nobis est res Dei, ut non comburamur, neque infructuosi efficiamur, et ubi accusatorem habemus, illic habeamus et paracletum: commendante Domino Spiritui sancto suum hominem, qui incidit in latrones, cui ipse misertus est, et ligavit vulnera ejus, dans duo denaria regalia, ut per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accipientes, fructificemus creditum nobis denarium, multiplicatum Domino annumerantes. »

117. Quod hic dicit Irenæus, per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accepisse nos, ex iis lucem accipit, quæ habet initio capitis sequentis, « Filium Dei hominem factum, longam hominum expositionem in se ipso recapitulasse; ut quod perdidimus in Adam, id est, secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus. » Id nimirum constituit Irenæus, quod ab aliis Patribus deinceps affirmatum non semel legimus, imaginem et similitudinem Dei, homini primum insculptam, deinde vero peccati labe deformatam et corruptam, a Filio Dei instauratam et relectam fuisse; et ideo eum, qui est imago Patris, et character substantiæ illius, carnem suscepisse, ut ad instaurandam Dei effigiem ipsum adhiberetur archetypum et exemplar, cujus imitatione pristinum in statum per eadem lineamenta reduceretur. Hoc planissime explicat auctor noster lib. v, c. 16, n. 1 et 2, ubi dicit, eandem Dei manum, verbum scilicet divinum, per quam ad imaginem et similitudinem Dei conditi sumus, « ab initio usque in finem formare nos, et coaptare in vitam, et adesse plasmati suo, et perficere illud secundum imaginem et similitudinem Dei. Tunc autem hoc Verbum ostensum est, » id est visibiliter apparuit, « quando homo Verbum Dei factum est, semetipsum homini, et hominem sibimetipsi assimilans: ut per eam, quæ est ad Filium similitudinem, pretiosus

²⁰ Iren., lib. III, c. 18, n. 3. ²¹ Rom. VII, 24, 25. II, cap. 4. ²² Gen. 1, 2.

A homo fiat Patri. In præteritis enim temporibus, dicebatur quidem secundum imaginem Dei factum esse hominem, non autem ostendebatur: » quia videlicet oculis non exhibebatur ipsum archetypum et exemplar, nempe Verbum divinum imago Patris, et character substantiæ ejus, ad cuius, ac proinde ad ipsius Patris, imitationem conditus fuerat homo, ut mox exponit Irenæus. « Adhuc enim, subdit, invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem factus fuerat. Propter hoc autem et similitudinem facile amisit. Quando autem caro Verbum Dei factum est, utraque confirmavit; et imaginem enim ostendit veram, ipse hoc fons quod erat imago ejus, et similitudinem formans restituit, consimilem faciens hominem invisibili Patri per visibile Verbum. » Cujus loci sensum haudquaquam assecuti Magdeburgenses ²⁴, misera implicant. Ut enim Irenæi calumniandi ansam habeant, fingunt ipsum dixisse, 1.º « Hominem non esse conditum ad imaginem Dei; sed oportuisse fieri secundum imaginem Dei, accepta cognitione boni et mali. » Cujus quidem criminationis absurditas simul et falsitas vel ex eo ipso, quem ad marginem citant loco, cap. videlicet 38, alias 76, n. 4, perspicue demonstratur, ubi diserte asseritur, Deum « similes sibi suæ potestatis homines fecisse, » et, « oportuisse fieri hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, agnitione accepta boni et mali; » id est, ut ipse eadem periodo, et toto eo capite explicat, priusquam intima Dei visione, immortalis et impeccabilis fieret homo, oportuisse ut in eo ad imaginem et similitudinem Dei conderetur, quod agnitione accepta boni et mali, liber ac suæ potestatis esset. « Deinde » fingunt « et de imagine admodum periculose Irenæum loqui, cum affirmat illud dictum, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ²⁵, pertinuisse ad Christum, qui certo tempore homo fieri, illamque imaginem repræsentare debuerit. Ante lapsum igitur, hominem quidem dictum esse imaginem Dei; sed non ostensum; quia Filius Dei mundum homo factus fuerit. » Tum locum proferunt, quem paulo ante adduximus. Atqui nec eo loci, nec usquam alibi scribit Irenæus, illud dictum: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, pertinuisse ad Christum; nec eo loci, nec usquam alibi dixit, ante lapsum, hominem quidem dictum esse imaginem Dei, sed non ostensum.

118. Verum quidem est, Irenæum, cum veterum non paucis, inter imaginem Dei in homine, ac similitudinem distinxisse; quasi alia sit imaginis, alia similitudinis ratio. Imaginem autem collocat in carne, seu, ut loqui amat, in plasmate. « Caro, » inquit lib. v, c. 6, n. 1, est plasmata secundum imaginem Dei. » Et postea: « Si defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis; et carnalis derelictus imperfectus erit; imaginem quidem ha-

²³ Iren., cap. 17, n. 2. ²⁴ Id. ibid., n. 3. ²⁵ Gen.,

dens in plasmate, similitudinem vero non assumens per Spiritum, » etc. Quod vero hic carnem, seu carnalem et animale[m] hominem secundum imaginem Dei conditum [CLX] dicit, id cap. 16 paulo ante citato clarius explicans, hominem factum vocat secundum imaginem Verbi, non quatenus carnem assumpsit, et Christus est, sed quatenus Verbum est, et Filius Dei, ut ex supra relatis verbis liquet. Quod posterius haudquaquam repugnat prioribus. Cum enim Verbum sit substantialis imago Patris, hominem ad imaginem Verbi conditum esse, est hominem secundum imaginem Dei factum esse, ut jam diximus. Porro in iis omnibus locis imaginem Dei sic carne definit Irenæus, ut tamen animam non excludat, ut ex ipsa lectione patet; sed nimirum id vult, quamvis homini propter animam possimum conveniat esse imaginem Dei, esse tamen et in corpore proprium quiddam, cuius gratia dicatur ad imaginem Dei esse factum. Quid autem illud sit, fuse explicat toto libro v, ubi demonstrat, corpus a Verbo instauratum, seu, ut passim loquitur, in Verbum recapitulatum, a morte et corruptione, cui, primi hominis peccato, obnoxium erat, sic vindicatum iri, ut perenni vita, incorruptela et gloria in resurrectione donatum, Dei immortalitatem quodammodo referat. « Si, ait c. 7, n. 1, nunc pignus habentes clamamus, Abba, Pater »²⁶; quid fiet quando resurgentes facie ad faciem videbimus eum; quando omnia membra affluenter exultationis hymnum protulerint, glorificantia eum, qui suscitaverit ea ex mortuis, et æternam vitam donaverit? Si enim pignus complectens hominem in semetipsum, jam facit dicere: *Abba, Pater*; quid faciet universa Spiritus gratia, quæ hominibus dabitur a Deo? Similes nos ei efficiet, et perficiet voluntate Patris; efficiet enim hominem secundum imaginem et similitudinem Dei. » Similia alia loca passim occurrunt. Et his illustrantur ea quæ scribit, cap. 16, n. 2, ante Verbi divini incarnationem, hominem quidem secundum imaginem Dei conditum dici, non tamen ostendi, donec « *Verbum caro factum* »²⁷, si quis quod erat imago ejus, imaginem ostenderet veram. » Quamvis enim homo ab initio secundum imaginem Dei factus fuerit, ea tamen imaginis ratio post incarnationem longe clarius effulsit, quam ante; Verbo quippe carnem assumente, quæ aliquando resurrectura erat, nec in corruptionem cessura, eo veritas imaginis manifestius comprobata est, quo certissima jam spes fuit nostram carnem, illius carni qui primogenitus fuit in multis fratribus, et primitiæ dormientium atque resurgentium factus est, consubstantialem, et ipsam aliquando per eum a corruptione vindicandam esse, ac immortalitatem consecuturam: « ut cum apparuerit, similes ei simus, » ut loquitur Joannes apostolus »²⁸.

119. Quod attinet ad similitudinem Dei in homi-

ne, quam ab imagine distinguit Irenæus, illam utique in anima reponit, vel, ut verius, accuratiusque loquar, in homine ipso, quatenus tali forma illius natura constituitur; sed non eadem ubique ratione. Cum enim duplex hominis status spectari possit, naturalis videlicet, et supernaturalis; pro diversa utriusque ratione, diversam etiam similitudinis rationem assignavit auctor noster. Donec hominis statum naturalem respexit, ejus cum Deo similitudinem in cognoscendi vi, et libere quidvis eligendi facultate sitam esse docuit, ut lib. iv, c. 4, n. 2, et cap. 57, n. 4. Cum vero hominem in statu supernaturali consideravit, hujus cum Deo similitudinem posuit in ea perfectione, quam accipit a Spiritu sancto in se inhabitante, per quam fit spiritualis homo, mundus, Deo vivens, et a cupiditate carnis, terrenarumque rerum affectu, quantum humana fragilitas sinit, liber et purus. De ea hominis perfectione fuse disserit lib. v, c. 6, et seqq., ubi ostendit tria ad supernaturalem hominis perfectionem ita requiri, ut si unum desit, perfectus homo esse non possit: carnem videlicet, animam et Spiritum sanctum. « Per manus Patris, » inquit n. 1, id est, « per Filium et Spiritum fit homo secundum similitudinem Dei, sed non pars hominis. Anima autem et Spiritus pars hominis esse possunt, homo autem nequaquam: perfectus autem homo, commistio et adunatio est animæ assumentis Spiritum Patris, et admista ei carni, quæ est plasmata secundum imaginem Dei. Propter quod et Apostolus ait: *Sapientiam loquimur inter perfectos* »²⁹; perfectos dicens eos, qui perceperunt Spiritum Dei, et omnibus linguis loquuntur per Spiritum Dei, quemadmodum et ipse loquebatur. » Et postea: « Si substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis, et nude ipsum solum spiritum intelligat, jam non spiritualis homo est, quod est tale, sed spiritus hominis, aut Spiritus Dei. Cum autem spiritus hic commistus animæ unitur plasmati, propter effusionem Spiritus, spiritualis et perfectus homo factus est; et hic est, qui secundum imaginem et similitudinem factus est Dei. Si autem defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis, et carnalis derelictus imperfectus erit: imaginem quidem habens in plasmate, similitudinem vero non assumens per Spiritum, » etc. Ubi quod Spiritum sanctum partem hominis vocat, difficultatem habere non potest. Neque enim, ut orationis contextus aperte demonstrat, de homine in statu naturali, seu de iis quibus essentia hominis, quatenus homo est, constituitur, hic disserit auctor noster; sed de iis duntaxat, quæ necessaria sunt ut spiritualis ac perfectus in genere supernaturali fiat. Neque in id absurditatis genus delapsus est, ut existimaret hominem istum ex ipsa Spiritus sancti substantia tanquam ex parte proprie dicta componi, perinde atque ex corpore et anima componitur; qui Spiritus sancti

²⁶ Rom. viii, 15. ²⁷ Joan. i, 14. ²⁸ I Joan. iii, 2. ²⁹ II Cor. ii, 6.

gratiam et dona intelligere se manifeste significat; quæ quidem se partem hominis spiritalis appellet, non alia ratione partem esse vult, quam qua charitas, justitia, etc., justi hominis partes esse dicuntur; partes scilicet improprie dictæ, quia his qualitatibus completur homo ac perficitur. Hinc Irenæus quod initio capitis proposuerat, paulo enucleatius deinde explicans, carnem quidem et animam partes hominis vocat; non autem Spiritum sanctum. « Si quis, ait, tollat imaginem, et spernat plasma, jam non hominem intelligere potest, sed aut partem aliquam hominis, vel aliud aliquid præter hominem. Neque enim plasmatio carnis ipsa secundum se homo perfectus est; sed corpus hominis, et pars hominis. Neque enim et anima ipsa secundum se homo; sed anima hominis, et pars hominis. Neque Spiritus homo; Spiritus enim et non homo vocatur. » Ubi Spiritum jam non hominis partem appellat, sed aliud aliquid præter hominem, Spiritum scilicet. Tum quid per Spiritum intelligat, clarius adhuc exponens, addit: « Perfecti igitur, qui et Spiritum in se perseverantem habuerint Dei, et animas et corpora sine

A querela servaverint; Dei, id est illam quæ est ad Deum, fidem servant, et eam quæ est ad proximum justitiam custodientes. » Et adhuc clarius cap. 9, n. 1: « Sunt tria, inquit, ex quibus, quemadmodum ostendimus, perfectus homo constat, carne, anima, et Spiritu: et altero quidem salvante et figurante, qui est Spiritus; altero quod unitur et formatur, quod est caro: id vero quod inter [CLXI] hæc est duo, quod est anima: quæ aliquando quidem subsequens Spiritum, elevatur ab eo; aliquando autem consentiens carni, decidit in terrenas concupiscentias. Quotquot ergo id quod salvat et format, et unitatem non habent, hi consequenter erunt et vocabuntur caro et sanguis, quippe qui non habent Spiritum Dei in se... Quotquot autem B timent Deum, et credunt in adventum Filii ejus, et per fidem constituunt in cordibus suis Spiritum Dei; hi tales juste homines dicentur, et mundi, et spirituales; quia habent Spiritum Patris, qui emundat hominem et sublevat in vitam Dei. » Quæ nisi de Spiritu sancti gratia et donis intelligi non possunt.

ARTICULUS X.

De animarum natura et statu post mortem.

120. Cum angeli et animæ humanæ eadem fere sit ratio, de utriusque natura idem sensit Irenæus. Quemadmodum enim angelos ex materia subtilissima concretos esse existimavit; sic et animas humanas ex eadem materia compositas esse voluit. Has quidem *spiritus* et *incorporales* non semel vocat, lib. præsertim v, c. 6 et 7, sed quo sensu, statim ipse explicat: « Incorporales animæ, ait c. 7, n. 1, quantum ad comparisonem mortalium corporum; » quibus manifeste significat, animas, si quidem cum corporibus conferantur, incorporales esse, quia illorum materia crassior, harum subtilior est; re tamen et absolute incorporeas non esse. Quod et sequentia confirmant, quibus probat ex iis omnibus quibus aut constituitur, aut perficitur homo, carnem solam mortalem esse: non animam, « flatus est enim vitæ, ac proinde immortalis; » neque etiam Spiritum sanctum, quo completur homo, ut spiritalis fiat; « incompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum, qui percipiunt illum. » Ubi latissimum discrimen inter Spiritum et animam ponit: illum immortalem esse probat, quod incompositus sit et simplex, nec resolvi possit: hujus vero immortalitatem non ea ratione fulcit, quæ tamen genuina spirituum, in genere spectatorum, incorruptibilitatis ratio est, sed aliunde petit; ex eo nimirum, quod flatus vitæ sit. Et hinc forte est quod lib. ii, c. 19, n. 7, et cap. 31, n. 1, scribat,

C animas, corpori in quo sunt, sic aptari, ut ejusdem habeant figuram; imo et post mortem « characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodiant eundem, habeantque hominis figuram, ut etiam cognoscantur. » Quæquam tamen, ut in notis ad posteriorem hunc locum diximus, nihil absolute cogat hæc de certa quadam figura, corporeisque notis animabus impressis interpretari. Tenentes quidem materiales substantias, quales animas esse credit Irenæus, ad eorum, quibus insunt, corporum figuram sese componere, quemadmodum aqua vasis, in quod infunditur, figuram induit (quæ S. doctoris comparatio est) facile intelligitur: at easdem substantias, nullius ex sese figuræ tenaces, certam tamen figuram, certumque corporeum characterem, post suam a corpore separationem, constanter retinere posse; qui sibi in animum inducere potuerit Irenæus, vir acris judicii, haud facile percipiet quisquam. Mallem ergo eum animarum characterem et figuram explicare de certo quodam ordine et habitu ad corpus, quem post mortem servant, et quo a substantiis angelicis, ad informandum corpus haudquaquam destinatis, distinguantur. Consule notas in hunc locum.

121. Quin Irenæus in iis quæ tum de angelorum, tum de animarum humanarum natura sensit, a sanæ et philosophiæ et theologiæ legibus aberraverit, negari non potest. Sed error est, ut pluribus antiquis Patribus communis, sic omnibus eo faci-

lius condonandus, quo quæstione non adeo accurate priori, atque posteriori ævo discussa, iudicium suum nondum interposuerat Ecclesia. Idem fere dicendum de altero, quo cum veteribus non paucis deceptus est, errore de statu animarum sanctarum, corporis vinculis solutarum, quas statim divino conspectu fruituras in cœlum recipi negavit. Eum quidem ab hoc errore purgare nixus est Bellarminus, lib. 1 *De sanct. beatitud.* c. 4, sed prorsus infelicitur. Tam aperta siquidem Irenæi opinio est, posterioribus sex libri quinti capitibus, ut eam ad receptam hodie in tota Ecclesia catholica sententiam revocare velle, laterem crudum lavare sit. Eapropter Hieronymus, qui Irenæi scripta sedula manu versaverat, cuique perspecta erat S. doctoris mens, eum inter Chiliastas tum in Prologo in lib. xviii in Isaiam, tum alibi recensere non dubitat. Et revera ingenue fateri debemus, Irenæum, dum acrius insectatur Gnosticos, fingentes spiritalium suorum animas, ut statim a corpore discesserint ire ad matrem, vel ad eum, quem comminiscabantur Patrem, carne interim æternum dissolvenda, in alteram ipsum extremam sententiam abire. Negat quippe justorum animas statim post suum corpore discessum divino conspectu frui; sed « abire » vult « in invisibilem locum definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorari, sustinentes resurrectionem; post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, hoc est, corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venturas in conspectum Dei. » Imo, quod paulo magis stupendum, eos etiam e catholicis, qui secus sentiebant, erroris arguere non dubitat, quasi qui « supergrederentur ordinem promotionis justorum, et motus meditationis » (id est, exercitationis) « ad incorruptelam ignorarent, hæreticos sensus in se habentes. » Quos ex eo refellit, quod minime deceat Christi discipulos prius in cœlum conscendere quam magister ipse ascenderit. « Quo modo ergo magister noster non statim evolans abiit, sed sustinens definitum a Patre resurrectionis suæ tempus, post triduum resurgens assumptus est; sic et nos sustinere debemus definitum a Deo resurrectionis nostræ tempus, et sic resurgentes assumi, quotquot Dominus ad hoc dignos habuerit. » Tres proinde animarum sanctarum veluti stationes distinguit Irenæus: primam in loco quodam invisibili, in quo detineri eas contendit ad resurrectionis usque tempus; alteram in terrena Hierusalem instaurata et renovata, vel in paradiso terrestri; in quibus sub imperio et gubernatione Christi, in summa quiete, ac secundarum rerum affluentia legentes « crescentesque ex visione Domini, per ipsum assuescent capere gloriam Dei Patris; » tertiam demum in regno cœlorum, in quo ipsius Patris conspectu æternum fruuntur. Ea vero omnia Irenæus congestis undique Scripturæ sacræ testimoniis, pro virili sua probare nititur.

[CLXII] 122. Quatuor tamen hic observari velim.

A Primum est, Irenæum sic ad Millenariorum sententiam accessisse, ut a Cerinthi impietate procul recesserit. Hic quippe Millenariorum coryphæus effutiebatur, Eusebio teste, lib. iii *Hist.* c. 28, post humanæ carnis resurrectionem futurum terrenum Christi regnum, et Hierosolymis homines carnis cupiditatibus, ac voluptatum illecebris servientes, mille annos in nuptiarum festis et celebritate consumpturos. Quam impietatem exhorruere semper Ecclesiæ Patres; non ita vero dogma alterius Millenariorum antesignani Papiæ, Joannis, ut scribit Irenæus, « auditoris, Polycarpi autem contubernalis, » qui Cerinthi deliria sic recoxit, recuditque, ut tempus illud mille annorum transigendum esset in deliciis spiritalibus, qualibus affici B justos ac puros homines decet. Quamvis hic Papias vir esset, ut ait Eusebius lib. iii, *Hist.* c. 59, σφόδρα σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, « mediocri admodum ingenio, ut ex scriptis illius conijcere licet, » qui male intellectis apostolorum narrationibus, nec iis, quæ arcano quodam sensu et exempli causa ab illis dicebantur, satis animadversis, plura fabulis propria libris suis inseruit, terrenumque illud Christi regnum commentus est; quod tamen a Joanne Apostolo institutum esset, pluribus post ipsum ecclesiasticis scriptoribus, hominis auctoritatem plus æquo reveritis, ac Irenæo in primis, ejusdem erroris occasionem præbuit. Alios quosdam presbyteros, Joannis discipulos, ejusdem opinionis propugnatores, sed ejusdem ponderis homines, memorat Irenæus. 2° Horum sententiæ calculum sic adjecit S. doctor, ut terreni illius Christi regni tempus nusquam definierit, nec mille, aut certo aliquo annorum numero circumscriserit; imo ne semel quidem protulerit vulgatum illum Apocalypseos locum: « Erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum illo mille annis; » quo tamen, ceu fundamento, potissimum nitebatur Millenariorum sententia. 3° Id discriminis constituere videtur inter martyrum, aliorumque justorum animas, ut illæ singulari prærogativa statim ascendant ad Patrem, ac proinde in cœlum recipientur; alia vero omnes ad invisibilia loca abeant, corporum resurrectionem expectantes. « Ecclesia, inquit lib. iv, c. 33, n. 9, omni in loco, ob eam quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem. » Si martyres præmittuntur ad Patrem, cæteris ergo justis præeunt, qui prius illuc non perveniunt, quam in terreno Christi regno « ex visione Domini, per ipsum » paulatim « assueverint capere gloriam Patris. » 4° Demum cæteris omnibus gravius est, quod significare videtur Irenæus, non omnes beatos in cœlo futuros, sed aliquos in cœlo, aliquos in paradiso, alios in civitate nova Hierusalem; omnes tamen, ubicunque fuerint, Dei conspectu fruituros. « Prætereunte, ait, figura hac, et renovato homine, et vigente ad incorruptelam, ut non possit jam veterascere, erit cœlum novum, et terra nova, in qua:

bus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam hæc semper perseverabunt sine fine, Isaias ait sic, etc. Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint cœlorum conversatione, illuc transibunt, id est, in cœlos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum. Esse autem distantiam hanc habitationis eorum qui centum fructificaverunt, et eorum qui sexaginta, et eorum qui triginta; quorum quidam in cœlum assumuntur, alii in paradiso conversabuntur, alii in civitate inhabitabunt; et propter hoc dixisse Dominum, multas esse apud Patrem mansiones. Mira hæc et insolita parabolæ seminantis, et variarum in altera vita mansionum explicatio; hæc enim referri ad alteram vitam, seu ad resurrectionem secundam, postquam innovatis jam cœlo et terra Deus manifeste videbitur a beatis, orationis contextus perspicue demonstrat. Sed ista, ut et alia quæ retuli, nævi sunt, quos contraxit Irenæus ex nimia in seniores illos, quos identidem citat, veneratione, et acriori hæreticos impugnandi studio.

123. Dudum exsolevit ea terreni Christi fabula, ut vocat Hieronymus. Hanc tamen suis e rudibus excitatam instaurare nititur cl. Grabius; non directe quidem, nulla siquidem argumenta eam in rem profert: ecqui proferre posset, nisi straminea, ut ipse loquitur? Sed pias et eruditæ doctissimi Fenardentii notas exscribens, eas ubique maligno dente corrodit, insinuatque passim a nullo solide confutatam hæcenus fuisse eam Millenariorum sententiam, facileque diffari ea omnia, quibus impugnatur, argumenta; imo parum abest quin eam ipsi Christo et apostolis ejus acceptam referat. Forte necessaria Grabio videtur ea fabula, qua fulciatur novum illud Calvinii et assecularum ejus dogma, sanctos invocari nec posse, nec debere, utpote qui in cœlo nondum degentes preces nostras audire nequeant. Dignum certæ fabulæ fulcrum altera fabula est. An cl. viro animus erat veros

A Irenæi errores probando, eam, quam S. martyri intulit injuriam, tot fictitios in adnotationibus suis impingendo compensare? Quam æqua compensatio! dignissima, quæ Grabianis notis coronidem imponeret. Operam lusisse me putarem, si has serio referendas susciperem. Chiliastarum ratiunculæ suat quas alii tum veteres, tum recentiores jam penitus contriverunt; et si id ab eis præstitum neget Grabius, ideo negat, quia vel legere piguit, vel animo jam invisibili illo Chiliastarum loco oberrante legit. Id tamen a cl. viro dissimulandum non erat, sic in eam abiisse sententiam sæculi secundi Patres, qui de statu animarum post mortem quidquam scriptis adhuc superstitionibus reliquerunt, ut candide monuerint Justinus in *Dialogo cum Tryphone* pag. 306, edit. Morellianæ Paris. 1636, et Irenæus capp. 31 et 32, huic repugnasse πολλοὺς καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς καὶ εὐσεβοῦς ὄντων χριστιανῶν γνώμης, « multos etiam e Christianis, qui puræ piæque sunt sententiæ; » vel, ut loquitur Irenæus, « quosdam ex his qui putantur recte credidisse. » A pluribus deinceps aperte impugnata cum fuerit, licet a quibusdam, nec ignobilibus Ecclesiæ Patribus propugnata, prævaluit semper id quod jam in Ecclesia catholica obtinet dogma.

124. Sed tandem huic dissertationi fitis imponendus. Breviorem esse voluissem, si licuisset. At longiorem fecerunt tum intricatæ locorum multorum difficultates, quæ paucioribus verbis elucidari commode non poterant; tum importunæ Protestantium, ac in primis nuperi Irenæi editoris cavillationes, quas, ne nostris auribus obstrepere pergerent, dissolvere operæ pretium fuit. Cum enim ejusmodi hominibus antiquius nihil fuerit, quam ut tantæ auctoritatis antiquitatisque scriptorem misere discerptum ad partes suas traherent, ut tanta S. doctori fieret injuria, sinendum non fuit. Si quid aliud in Irenæi doctrina observandum occurrat, vel id in notis textui subjectis adnotavimus, et ubi opus fuit illustravimus, vel ex iis quæ hæcenus diximus facile explicabitur.

CHR. GUIL. FR. WALCHII

COMMENTATIO ^(a)

DE AUTHENTIA LIBRORUM IRENÆI ADVERSUS HÆRESES.

Consilium, quod cepi, de fide auctoritateque Irenæi paulo accuratius coram vobis disputandi, natum esse lubens fateor ex vener. Joann. Salom. Semleri infringendi eam labefactandique studiis.

(a) Hæc commentatio, a doctissimo Walchio in Societate Regiæ scientiarum Gottingensi recitata d. vi Aug. MDCCLXXIV, typis expressa est in No-

D Quo major enim est rerum præstantissimarum copia, quas ex Irenæi libris se didicisse omni fere tempore gravissimi viri testati sunt, quasve nos ipsi ex eodem fonte haurire pergimus; eo sanctius

vis commentariis Societatis Regiæ scientiarum Gotting., tom. V, Gotting. 1775. Edit.

mihī esse videtur viri boni officium in eo justam collocandi curam, ut num recte viro et quibus nomen ejus inscribi soleat monumentis credamus, an fraudatorum fortasse impudentia decipi nos patiamur, et nobis et aliis constet argumentis certis et expeditis. Fieri posse nemo inficiabitur, ut per longum tempus veteris scriptoris opera nonnulla habeantur germana et vera, quæ ut falsa esse et cui ascribantur, auctoris aut ingenio et doctrina, aut ætate indigna judicent, posterī commoveantur. Fas igitur est, audiri eos, qui licet ante eos nemo de hujus generis librorum vetustate aut scriptore dubitaverit, primi nunc dubitare audent, et quas proferunt dubitandi causas expendi consideratius harumque pretium animo candido, neque ullis nisi verum exquirendi studiis ducto, æstimari. Omnis enim historię dignitas utilitasque nititur, tanquam suo fundamento, auctoritate et fide testium, rerumque gestarum memorię perinde perniciosum est et pestiferum, falsos et subornatos producere testes, ac bonos religiososque sine causa repudiare et ad illorum gregem abjicere. Ut vero candidè et cordate agamus, omnia sedulo conquirenda, et, ut ab aliis rite intelligantur, perspicue proponenda sunt, quæ testis in suspicionem vocati existimationem aut confirmant, aut minuunt et convellunt. Hoc negotium licet arduum sæpe sit et difficile, eo magis tamen necessarium est, quo negligentiores observamus viros doctos fuisse in explicandis comprobandisque, cur veteri scriptori et ipsi credant et alios velint credere, causis, cujus auctoritatem nesciebant unquam contemni aut adduci in controversiam. Similis certe fuit Irenæi sors. Omnes enim, quamvis de religione dissidiis aliarumque de rebus antiquioris ævi Christianis sententiarum varietate a se invicem sint disjuncti, in admittenda laudibusque extollenda ejus fide mirifice videbis consentire, quemlibet intelliges honoris quid aut ornamenti suis opinionibus suæque factioni ex tanto nomine conciliandi esse studiosum; neminem tamen novi de colligendis declarandisque causis cogitare, cur testimoniis Irenæi sit credendum.

Quæcunque hac de re dici possunt, pertinent ad quinque contra hæreses libros, quos nostis Irenæi, Lugdunensium sacrorum præsulis sæculo a Christo nato secundo clari, [nomine] ornari. De his pauca, quæ huic disputationi lucem spondent, præmonere libet. Græce eos scriptos esse, nemo nostra ætate negabit, nec dubitabit quidem, modo si oculis suis illos unquam usurpaverit, et alia rei argumenta habuerit cognita, quæ docti viri luculenter exposuerunt (a).

Perierunt quidem Græca, ita ut, quantum novimus, nullus in Europæ bibliothecis supersit codex, qui eadem exhibeat integra; nec tamen perierunt

(a) Cf. Henr. Dodwellum, diss. v in Iren., § 1, p. 391. Renat. Massuetum diss. II, *Præv. in Iren.*, § 51, p. 226. Remig. Ceillierum in *Histoire des auteurs sacr. et ecclésiast.*, t. II, p. 197, et Benedicti-

omnia, sed in aliorum scriptorum Græcorum monumentis servatæ sunt insignes Græci textus partēs, modo breviores modo longiores, quas salutari consilio a Grabio et Massueto diligentissime collectas et Latinis appositas videmus. Utimur ergo opportunitate de Irenæi libris non ex sola eorum versione, quod perperam nonnulli suspicantur, sed ex fontibus ipsis judicandi.

Totius vero operis versio illa integra ad nostram pervenit ætatem et in manibus omnium versatur. Quonam tempore eadem confecta sit, magnam habet dubitationem. Multi eam ætati Irenæi, hoc est, sæculi secundi fini, vel tertii initiis, putant esse æqualem, quod legisse eam Tertullianus illis videtur. Sed his contradixit Dodwellus (b), maluitque eam referri ad exitum sæculi quarti, quo Priscilliani secta orta est et in Hispania Galliaque priscos Gnosticorum errores renovavit, in Irenæi libris operose enarratos et convulsos; nec male monuit, Augustinum eodem tempore clarum illa esse usum. Nostra ætate monachi Parisienses (c) ulterius progressi sunt rejeceruntque eam ad barbarum sæculi vi ævum, ob squalidam et vere barbaram Latinitatem, qua quisquis ille fuerit interpres Græca donaverit. At nec his assentior. Barbariem orationis non nego, sed talem esse nunquam crediderim, quali sæculo sexto gentes, quæ Romanas provincias in suam redelegerunt potestatem, Latinam linguam corruerunt et depravarunt. Omnes enim sentire oportet, græculum fuisse hominem, qui puerorū more non sermonem illum, sed verba singula transferret, et cum in compositis maxime hæreret, nova et inaudita fingeret, quæ, nisi in aliis mediæ ævi monumentis deprehendantur, inter barbaræ illius Latinitatis specimina numerari nequeunt.

Mihī quidem placet eorum prudentia, qui cum sine testis auctoritate nihil historici argumenti recte dici intelligant de origine versionis ejusque ætate — quisnam enim unquam vidit aut produxit de utraque testem? — nihil definiunt, suamque ignorantiam illis certe non propriam sed cum omnibus communem fateri malunt. Sufficit nobis, eam non recentiore ætate, sed vetere esse factam et codices ejus satis antiquos inveniri. Hæc ipsa interpretatio licet ab omni elegantia sit aliena, barbara et quibusvis fere dictionis Latine vitiis inquinata, nec negari possit, librorum non modo negligentia sed inscitia etiam eandem sæpenumero videri novis corruptelis auctam; fidelitatem tamen interpretis in auctoris verbis exprimendis nullam esse causam desiderandi aut vocandi in suspicionem, denuo ex tot particularum, quæ Græce a nobis leguntur, cum latinis comparatione luculenter cognoscitur. Subinde transtulit inepte: sed nunquam malitiose; nunquam pervertendi scriptoris mentem,

nos Maurianos in *Histoire littéraire de France*, t. I, part. 1, p. 334.

(b) Lib. c. p. 397 seqq.

(c) *Loc. cit.*, p. 335.

aut quæ hic scripserit corrigendi, augendi, omit-
tendi consilio. Ex quo consequens id est, quod hoc
loco studiose cupio observari, ut quæ de fide Ire-
næi disputantur æquabilia sint et paria inter omnia,
quæ nunc legimus in his libris, sive in sola versione
Latina supersint, sive tanquam tabulæ e naufragio
a Græcis fuerint servata.

At vero noster non modo Græce suos commenta-
rios scripsit, sed etiam Græcis eosque ad Græcos
misit. Quicumque eos consuluerint, eos haud fugiet,
suscepisse et perfecisse auctorem opus ab amico
expetitum. Operæ pretium est colligere et secum
contendere luculenta rei testimonia. In præfatione
libri primi, quam Epiphanius Græce recitavit, oc-
currunt bina; quorum prius ita expressum est (a) :
Ἀναγκαῖον ἡγησάμην, ἐντυχῶν τοῖς ὑπομνήμασι
τῶν, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, Οὐαλεντίνου μαθητῶν, ἐνίοις
δ' αὐτῶν καὶ συμβαλῶν καὶ καταλαθόμενος τὴν γνώ-
μην αὐτῶν, μηνῦσαι σοι, ἀγαπητὲ, τὰ τερατώδη καὶ
βαθεὰ μυστήρια, ἃ οὐ πάντες χωροῦσιν, ἐπεὶ μὴ πάν-
τες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν, ὅπως καὶ σὺ μαθὼν
αὐτὰ, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ φανερὰ ποιήσης καὶ παραι-
νέστης αὐτοῖς φυλάξασθαι τὸν βυθὸν τῆς ἀνοίας καὶ
τῆς εἰς Χριστὸν βλασφημίας, alterum vero (b) : Οὐκ
ἐπιζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόν-
των καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλεῖστον ἀσχο-
λουμένων λόγων τέχνην, ἣν οὐκ ἐμάθομεν.... ἀλλὰ
ἀπλῶς καὶ ἀληθῶς καὶ ἰδιωτικῶς τὰ μετὰ ἀγάπης σοι
γραφέντα, μετὰ ἀγάπης σὺ προσδέξῃ, καὶ αὐτὸς αὐξή-
σεις αὐτὰ πρὸς σεαυτῶ, ἅτε ἰκανώτερος ἡμῶν τυγ-
χάνων, οἶονεὶ σπέρματὰ καὶ ἀρχὰς λαβὼν παρ' ἡμῶν,
καὶ ἐν τῷ πλάτει σου τοῦ νοῦ ἐπὶ πολὺ καρποφορήσεις
τὰ δι' ὀλίγων ὑφ' ἡμῶν εἰρημένα, καὶ δυνατῶς παρα-
στήσεις τοῖς μετὰ σοῦ τὰ ἀσθενῶς ὑφ' ἡμῶν ἀπηγ-
γελμένα· καὶ ὡς ἡμεῖς ἐφιλοτιμήθημεν πάλαι, ζητοῦν-
τός σου μαθεῖν τὴν γνώμην αὐτῶν, μὴ μόνον σοι ποιῆ-
σαι φανεράν, ἀλλὰ καὶ ἐφόδια δοῦναι πρὸς τὸ ἐπιδει-
κνύειν αὐτῶν ψεύδη· οὕτω δὲ καὶ σὺ φιλοτιμῶς τοῖς
λοιποῖς διακονήσεις. Simili modo sub finem ejusdem
libri (c) : *quapropter conati sumus nos, inquit, uni-
versum male compositæ vulpeculæ hujus corpuscu-
lum in medium producere et per te facere manife-
stum, ... adest enim et tibi et omnibus, qui tecum sunt,
ad hæc, quæ prædicta sunt, exerceri et evertere ne-
quam ipsorum doctrinas. Tertii deinde libri hoc est*
initium (d) : *Tu quidem, dilectissime, præceperas
nobis, ut eas, quæ a Valentino sunt, sententias abs-
conditas, ut ipsi putant, in manifestum prodæ-
rem, etc.; porro quartum (e) : hunc quartum librum,
dilectissime, transmittens tibi, operis quod est de de-
tectione et eversione falsæ cognitionis, quemadmodum
promisimus per Domini sermones ea, quæ prædixi-
mus, confirmabimus, uti et tu, sicut postulasti, undi-
que a nobis accipias occasiones ad confutandos omnes*

A *hæreticos, etc., denique quinti (f) : traductis, dile-
ctissime, omnibus hæreticis in quatuor libris... oportebit et te et omnes lecturos hanc scripturam impensius
legere ea, quæ a nobis prædicta sunt, ut et argumenta
scias, adversus quæ contradictiones facimus. Sic
enim et legitime eis contradices et de præparato ac-
cipies adversus eos contradictiones. Quæ si conside-
raverimus, jure inde colligemus : primum, scripto-
rem eo tempore vixisse inter Gallos, et cum ipse
esset homo peregrinus, ad comparandam sibi lin-
guæ barbaræ, sive hæc Celtica fuerit, sive, quod
probabilius multis videtur, Latina (g), eam contu-
lisse diligentiam, ut Græcæ exercitatione fere omni
careret; deinde rogatum eum fuisse ab amico,
quem ἀγαπητόν, dilectissimum, compellat, eumque
et doctrina se præstare testatur; neque obscure si-
gnificat, tenuisse inter doctores locum et officio
fuisse obstrictum, cavendi, ne qui cum illo essent,
hoc est ejus auditores, gravissimis caperentur erro-
ribus; tum rogasse hunc amicum, ut absconditam
Valentinianorum maxime disciplinam erueret e te-
nelris, sicque convellendi eos viam pararet et com-
muniret; denique nostrum his precibus eo consilio
satisfecisse, ut et amicus arcana illa dogmata intel-
ligeret et in aliorum usus feliciter converteret.
Num amicus ille episcopi honore fuerit conspicuus,
ego quidem definire non audeo, licet nec causa ad-
sit contradicendi illis, qui ita sentiunt (h), hæc ta-
men tutius affirmare licet, vixisse amicum in re-
gione, quæ a Valentini sectatoribus eorumque arti-
bus, alios ad suas partes deducendi, maxime me-
tuebat. Valentini familiam vero, licet alibi quoque
sedes suas collocare tentaverit, maxime in Ægypte
et Oriente floruisse, nemo ignorat. In Ægypto et
Marcosiani fuerunt; nec ullo modo ex Irenæi com-
mentariis probatur, quod manifesto Hieronymi er-
rore seducti nonnulli contendunt, Marcum eadem
cum Irenæo ætate in Gallia sua sparsisse commen-
ta (i), licet nonnullos ex ejus discipulis in eam pe-
netrasse scripserit. Simili modo fatetur noster,
usum se esse nonnullis Valentini asseclis familiari-
ter et ex illis perinde ac ex libris Valentinianorum
horum sententias didicisse; sed in Gallia idem con-
tigitisse nunquam dixit. Hæc quidem aperte docent,
insigniter falli, qui opus hoc putant Gallorum aut
aliorum Latinorum usibus fuisse destinatum, alios
vero sine causa mirari, longe frequentius illud in
Græcorum manibus versari consuevisse, quam La-
tinorum. Quamvis enim in Gallia fuerit compositum,
missum tamen fuit in Ægyptum aut Asiam minorem,
unde in alias Orientis provincias facile penetrare,
in occidentalibus vero quasi ignorari potuit, donec
Latinitate donatum in patriam quasi rediret. Post
hæc ævo medio, id est litteris infesto, accidit, ut*

(a) N. 2, p. 3. edit. Massueti.

(b) N. 3, p. 4.

(c) Cp. 39, n. 4, p. 113.

(d) P. 173.

(e) P. 227.

(f) P. 291.

(g) Conf. Dodwellum, p. 393.

(h) V. Histoire littér. de France, t. I, p. 330.

(i) Conf. Hæresiologia a me edita, t. I, p. 389, 391 seqq.

inter Græcos libri Græce scripti interirent, Latina vero eorum interpretatio librariorum opera et diligentia ad nostram ætatem perveniret. Idem nostis antiquissimo Hermæ libro, *Pastoris* titulo ornato, accidisse, ut sola supersit versio Latina: Græcum vero exemplum periisse censeatur (a). Qui vero in memoriam revocaverit, ista tempestate arctiori amicitiae et litterarum commercii vinculo cohæsisse Christianos Asiam colentes cum Gallis (b), is certe ne dubitabit quidem, potuisse ab homine Ægyptio aut orientali rogari amicum cum Gallis viventem, ut enarrandis hæreticorum opinionibus, quas noverat huic perspectas esse, daret operam; aut hunc quod ab eo expectabatur illi tribuere officium.

Hos igitur libros si vere ab Irenæo Lugdunensi episcopo scriptos esse, idoneis argumentis potest confici; tum certe de eorum auctoritate et historica fide rectum fertur indicium. Criticæ artis legibus expeditum est, ad hujus generis disputationem apte instituendam hoc requiri, ut sedulo disquiramus *primum*, num Irenæus composuerit adversus hæreses libros, *deinde*, num si quos conscripserit, iidem fere sint cum his, quibus nunc utimur.

Quod primo loco positum est, cum in rerum, quæ factæ sunt et longo abhinc tempore contigerunt, numero sit, de eo quidem recte cognoscendi nulla cogitari possunt principia, nulli fontes, nisi testium effata. Commemorarunt veteres, Irenæum contra eos, qui sua ætate doctrinam Christianam erroribus corrumpere studuerunt, sedulo et eleganter pugnasse editisque scriptis eos confutasse. Primum ex ætatis ratione locum tenet Tertullianus, cujus satis celebre est hoc effatum (c): *nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot jam viri sanctitate et præstantia insignes, nec solum nostri antecessores sed ipsorum hæresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt et retulerunt, ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades, ecclesiarum sophista, ut Irenæus, omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus noster, virginis senectæ et Christianæ eloquentiæ dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi.* Dicta hæc esse de nostro opere, non solum ex ipso hujus consilio colligitur; vere enim oppositum fuit Valentini scholæ, contra quam Tertullianus scripsit libellum, unde hæc desumpta sunt, sed maximè etiam mirifico eorum, quæ Irenæus et Tertullianus de Valentinianorum disciplina prodiderunt, consensu confirmatur, ita ut hunc, quæ ille scripserat, ante suos oculos habuisse neque exiguam eorum partem transcripsisse, justa sit statuendi causa. In comparandis

A utriusque scriptoris monumentis et quæ in his sibi similia sunt, locis congerendis neminem novè majorem collocare diligentiam ven. Semlerò (d); idem tamen nonnulla non testium auctoritate, sed ratiocinatione munita adjecit, quæ nisi diluantur, excitati a me testimonii vim et pretium imminui oportet. Non sine injuria Tertullianum insimulavit criminis, quod plagii litterarii nomen fert. Postquam enim sub initio sui libelli ingenue confessus est, se sua ex quatuor *antecessorum*, quorum nomina recitat singulorumque laudes prædicat, commentariis didicisse, cur opus fuerit, ubivis repetere Irenæi nomen, ego quidem tantum abest ut ullam intelligam causam; ut verear, ne, si fecisset, intempestivæ sedulitatis contraxerit sibi suspicionem. Accedit, postquam oculis manibusque nostris erepta sunt, quibus præter Irenæum usus est magistris, Justinis, Miltiadis et Proculi monumenta, admodum difficilem et arduam nunc esse conjecturam, ex quibus fontibus singulas narrationes historicas, et qui in his omnino reponi debent, Valentinianorum somnia in suos rivulos deduxerit Afer. Probe enim tenendum est, Tertulliani libello manifesta impressa esse vestigia dissensus ab Irenæo. Quæstiones binæ, quas proponit venerandus Semlerus, facile expediuntur. Priorem enim, quomodo isto jam tempore Tertullianus Irenæi libros oculis et manibus suis usurpaverit, cur protulerit, nec probaverit, rem vere esse ἀδύνατον, æque miror, ac cur non recordatus sit, quæ ante sæculi exitum ab Irenæo edita fuerint, potuisse post initium tertii (e) Carthagine legi. Ad posteriorem, quo jure sic fecerit Tertullianus, ut ex Græco sublegeret sua, et Latine repeteret, quæ ille creditur scripsisse Græce, quid recte respondeatur, id quidem ipsa interrogatione videtur mihi luculenter esse expressum. Cum enim quatuor illi rerum Valentinianorum scriptores ad unum omnes Græce easdem retulissent; Latina autem Irenæi versio vel nondum confecta, vel a Tertulliano nondum visa fuisset; hic vero illas nollet a civibus suis ignorari, sapienter idem fecit, quod, ut ex innumeris unum exemplis adjiciam, Cicero fecit, qui in libris philosophicis Latine repetiit, quæ ex Græcis selegerat. Hactenus de Tertulliano.

Post hunc prodeat Eusebius Cæsariensis, diligentissimus et sincerus rerum in Christiana civitate gestarum pronuntiator. Is vero cum sæpissime de Irenæo nostro locutus est eumque magnis ornavit laudibus, sufficiat ea nunc colligere, quæ de opere adversus hæreticos ab illo scripto reliquit, loca. I. Postquam de Simonis Magi erroribus ex Justino

(a) Eleganter id monuit Dodwellus. p. 408.

(b) Conf. Theod. Ruinarti *Act. martyr.* p. 54, edit. Venet. *Histoire littér. de la France*, t. 1, p. 228, 290, et Paulini de Lumina, *Histoire de l'Église de Lyon*, t. 1, p. 39.

(c) *Advers. Valent.* cap. 5, t. III Oper. p.

143, edit. Halens.

(d) Diss. 1 in Tertullian. adjecta vol. V, § 12, p. 300.

(e) Conf. ven. Jo. Aug. Noesselt *De ætate et doctrina script. Tertulliani*, p. 89.

martyre nonnulla recitaverat, ita pergit (a) : συνα-
 δαι δ' αὐτῶ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐν πρώτῳ τῶν πρὸς τὰς
 αἱρέσεις, adjicitque, se nolle Irenæi repetere nar-
 rationes; quod quicumque velint, facili negotio ipsi
 inspicere queant ejus librum, quo hæresium origi-
 nes, dogmata, mores, instituta et his similia stu-
 diose sit persecutus. II. Alibi (b) ubi Joannem apo-
 stolum Domitiani ætatem attingisse testes produxit
fide dignos ob insignia, quibus enitebant, ecclési-
 asticam doctrinam tuendi et conservandi puram stu-
 dia, alterum Irenæum, alterum Clementem Alexan-
 drinum, sequuntur hæc verba : ὦν ὁ μὲν πρότερος
 ἐν δευτέρῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις ὧδέ πως γράφει
 κατὰ λέξιν, et paucis interpositis : καὶ ἐν τρίτῳ δὲ
 τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ταῦτ' οὗτο δηλοῖ διὰ τού-
 των. III. Quæ breviter de Menandro prodidit, ea-
 dem, monet, ἐκ τῶν Εἰρηναίου διαγινῶναι ῥάδιον (c).
 IV. Similiter de Cerintho (d) : Ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἀπορ-
 ῥητοτέρως δὴ τινὰς τοῦ αὐτοῦ ψευδοδοξίας ἐν πρώτῳ
 συγγράμματι τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις προθεῖς, ἐν
 τῷ τρίτῳ καὶ ἱστορίαν... παρέδωκεν. V. Ubi de
 Cerdone exscripsit Irenæi effatum, addit (e) : Ταῦτα
 δὲ φησὶν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις. VI. Porro
 ex Irenæo testatur se accepisse, quæ de congressu
 Polycarpi cum Aniceto ad paschalem controver-
 siam componendam narravit, hæcque adjicit (f) :
 Καὶ ἄλλην δὲ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Πολυκάρπου παραδίδωσι
 διήγησιν,.... ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις
 Εἰρηναίου. VII. Cum Irenæum post Pothinum sacris
 Lugdunensibus gubernandis admotum fuisse nar-
 rasset, subjecit hæc (g) : Οὗτος τῶν ἐπὶ Ῥώμῃ τὴν
 διαδοχὴν ἐπισκόπων ἐν τρίτῃ συντάξει τῶν πρὸς τὰς
 αἱρέσεις παραθέμενος, εἰς Ἐλεύθερον... ὡς ἀνδρῶν κατ'
 αὐτὸν σπουδαζομένης αὐτῷ τῆς γραφῆς, τὸν κατάλο-
 γον ἴστησι. VIII. Interpositis Irenæi verbis per-
 git (h) : Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος... ἐν οἷς ἐπέγραψε, πέντε
 οὔσι τὴν ἀριθμὸν, ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευ-
 δωνύμου γνώσεως, ἐν δευτέρῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως,
 κ. τ. λ. IX. Cum, quæ Irenæus de libris novi fœ-
 deris reliquit, testimonia diligenter percensuit, ex-
 pressis verbis dixit (i) : Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τρίτῳ
 τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως τῷ προδηλωθέντι εἴρηται.
 Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως...
 διαλαμβάνει. Colligamus nunc ex Eusebii effatis,
 quæ de Irenæi libris ei fuerunt cognita. Quæ qui-
 dem hæc sunt; I. scripsisse Irenæum Lugdunen-
 sem libros adversus hæreses *quinque*, ex quibus
 singulatim *primum* bis, *secundum* totidem, *tertium*
sexies, *quintum* semel notavit; II. titulum ἐλέγχου
 καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως iis fuisse

A inscriptum (j); III, in iisdem Irenæum non modo
 contra purioris doctrinæ hostes pugnasse, sed
 etiam in enarrandis eorum opinionibus multam
 posuisse curam; IV. Eusebio videri eos compositos
 eo tempore, quo Eleutherus Romanis sacris præ-
 fuit, quod in hoc desinat episcoporum urbis series
 ab Irenæo proposita; V. Eusebii denique ætate hos
 Irenæi libros frequentes in aliorum manibus fuisse,
 ita ut quicumque voluerint, facile copiam eos le-
 gendi nancisci possent.

Basilium cum veterum de Spiritu sancto senten-
 tias recensere instituisset, honorificam Irenæi fecit
 mentionem eumque ab apostolis prope abfuisse
 scripsit et nonnullas particulas ἐν τῷ πρὸς τὰς
 αἱρέσεις λόγῳ positas recitavit (k).

B Pari modo Cyrillus Hierosolymitanus hæreticos
 commemorat de Spiritu sancto nefarios protulisse
 errores, idque ex Irenæo ἐν τοῖς προστάγμασι τοῖς
 πρὸς τὰς αἱρέσεις fusius disci monuit (l).

C Epiphanium magnam eorum, quæ de hæreticis
 sæculi secundi in suos commentarios retulit partem,
 ex Irenæi libris hausisse, nullam habet dubitationem.
 Nomen quidem ejus expressit rarius, expressit
 tamen ita, ut eum non modo nostros libros legisse,
 sed eisdem etiam ab Irenæo profectos credidisse
 quisque sentiat. Sic ubi de Basilide agit (m) : Θαυ-
 μαστῶς δέ, inquit, ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ τῶν
 ἀποστόλων διάδοχος, περὶ τούτου λεπτολογῶν, διή-
 λεξε τούτου τὴν ἀβελτηρίαν καὶ ἀδράνειαν. Alibi
 sub initio disputationis de Valentinianis, de con-
 sensu sanctissimi Irenæi (n) gloriatur longamque
 affert orationem, sumptam ἀπὸ τῶν τοῦ προειρημέ-
 νου ἀνδρῶς, δούλου Θεοῦ, cum additamento
 Εἰρηναῖον δὲ φημι (o) eadem vero finita, invidendis
 laudibus prosequitur Irenæum, eumque ἐν τῷ
 ἐξῆς δευτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ καὶ τοῖς ἄλλοις confutasse
 prædicat (p).

D Cum Epiphanio ætate conjunctus fuit Hierony-
 mus, qui et diligentia, quam in conquirendis enu-
 merandisque scriptorum Christianorum monimen-
 tis primus collocavit, et ex his vera a falsis dis-
 cernendi studii laude non sine causa celebratur.
 Reliquit vero plura, quæ ad hunc locum pertinent
 testimonia.

I. De Irenæo cum data opera exponit, eum
Pothini, qui Lugdunensem in Gallia regebat Eccle-
siam, presbyterum; hoc vero *prope nonagenario ob*
Christum martyrio coronato, in locum ejus substitu-
tum fuisse, narrat et addit : scripsit quinque adver-

quatuor libris posterioribus præmissis et aliorum
 testimoniis et codicibus adeo Latinis, scripsisse
 Eusebium, docet Massuetus diss. II, § 46.

(k) De Spiritu sancto cap. 29 t. III Oper. p. 61,
 edit. Benedict.

(l) Catech. XVI ad illum. num. 6, p. 246, edit.
 Tontæi.

(m) Hæres. XXIIV, § 8.

(n) Hæres. XXXI, § 3.

(o) § 9.

(p) § 33.

(a) Hist. eccles. lib. II, cap. 13, p. 57, edit. Tau-
 rin.

(b) Lib. II, cap. 23, p. 98.

(c) Lib. III, cap. 26, p. 106.

(d) Lib. III, cap. 27, p. 108.

(e) Lib. IV, cap. 11, p. 133.

(f) Lib. IV, cap. 14, p. 137.

(g) Lib. V, cap. 5, p. 187.

(h) Lib. V, cap. 7, p. 187.

(i) Lib. V, cap. 8, p. 189.

(j) Convenienter hæc et Irenæi præfationibus,

sus hæreses libros (a). II. Alibi de hæreticis eorumque commentis, inquit: *Diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hæreseon (b)*:

III. Humani quid passus est Hieronymus, cum hoc loco quæ Irenæus de Marci discipulis dixerat, de Marco intelligeret, repetiit tamen errorem, his usus verbis: *Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum episcopus Lugdunensis, et finivit orationem hac clausula: hoc ille scripsit ante annos circiter trecentos* (hic Hieronymum aut sefellit memoria, aut vocula *circiter* abusus est, alibi enim ætatem Irenæi satis recte significavit) *et scripsit in iis libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit (c)*. IV. Denique cum litterarum philosophicarum studia laudaret et exemplis illustrium Christianæ disciplinæ magistrorum commendaret, Irenæum, Pothini martyris successorem, cum aliis nominavit, *qui origines hæreseon singularum et ex quibus philosophorum fontibus emanaverint, multis voluminibus explicarunt (d)*. Consulto nunc prætermitto alia Hieronymi effata, quibus Irenæi fecit mentionem, neque obscure se opus illud adversus hæreses in mente habuisse significavit. Sufficiunt certe hæc, ut intelligamus, Hieronymum non solum libros illos quinque bene cognovisse, sed etiam aperte esse testatum, editos eosdem fuisse ab Irenæo, Lugdunensium sacrorum post Pothinum præsule.

His denique unicum addere liceat Theodoretum, magnæ et variæ eruditionis virum, qui quæ de vetustissimis hæresibus enarraverit, accepisse se, ut decet bonum historicum, confessus est (e) *ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασχάλων, Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος (f), καὶ Εἰρηναίου τοῦ τὰ Κελτικὰ καὶ γεωργήσαντος καὶ φωτίσαντος ἔθνη, κ. τ. λ.* Cum somnia et flagitia, quæ de Carpocrate ejusque asseclis tradi solent, strictim attigisset, ne fingi hujusmodi criminationes quis suspicetur, testem excitavit Irenæum, qui occidentem Christianæ religionis luce collustraverit, virum apostolicum, ejusque excitatis verbis hæc præmisit (g): *Λέγει δὲ οὗτος ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις συγγραφέντων αὐτῷ.* Eundem Theodoretum scripsisse qui supersunt dialogos tres, *Ἐραλιστοῦ ἢ πολυμόρφου* nomine insignitos, licet nonnulli dubitaverint; ut tamen ipse firmiter credam, quibus causis commoveri me patiar, alibi declaravi (h). Quisquis vero illos legerit, nosse eum oportet, singulis dialogis subjecta fuisse antiquiorum doctorum loca, quorum auctoritate sententiæ de persona

A Christi in iis propositæ confirmentur. In horum numero omnino repositum videbis Irenæum, episcopum Lugdunensem, recitataque ejus effata quamplurima et magnam partem longiora *ἐκ τοῦ τρίτου λόγου τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις (i), ἐκ τοῦ τετάρτου λόγου τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις (j), et ἐκ τοῦ πέμπτου λόγου τῆς αὐτῆς πραγματείας (k)*. Sic et Theodoretus usus est *libris adversus hæreses*, eorumque auctorem habuit Irenæum; neque ignoravit certe quis qualisve is fuerit.

In tot igitur tamque gravium testium effatis innititur opinio, Irenæum Lugdunensem exarasse adversus hæreticos commentarios. Quisquis criticæ artis leges, quibus rerum gestarum veritas dijudicetur aut testium fides æstimetur, habuerit perspectas, is certe non inficiabitur, sive testium, quos produxi, numerum et præstantiam — nemo enim eorum fraudis, aut per jocum petulantiamque fallendi alios libidinis hoc loco sine injuria insimulabitur, neque ullus eorum sua ex altero sumpsisse arguetur — sive testimoniorum, quæ ediderunt, integritatem et perspicuitatem consideraverit, aut ita esse, uti dixi, aut nihil veri inesse veterum temporum memoriæ. Accedit, quod sine hæsitatione affirmo, ex scriptorum veterum, quos sui ingenii monumenta reliquisse scimus, sive hæc supersint, sive interierint, tam Græcorum, quam Romanorum, tam profanorum, quam Christianorum multitudinem, si ab Homero, Herodoto, Platone, Cicerone, Augustino, Chrysostomo hisque similibus discesseris, qui tot tamque antiquos operum ab illis conditorum laudatores nacti essent, admodum paucos esse. Neque id negligi a nobis debet, exiguum certe esse monumentorum Christianorum, quæ ad sæculum tertium referuntur, numerum; maximam eorum partem esse perditam; præter Tertulliani libellos nihil eorum superesse, qui ad historiam hæresium enarrandum pertinerebant; multorum ex scriptoribus ecclesiasticis memoriam a solo Eusebio, imo a solo Hieronymo posteris fuisse commendatam, quibus omnes assentimur. Quid quæso est causæ, cur iisdem totque aliis credendi officium denegemus testantibus, Irenæum auctorem esse contra hæreses librorum?

D Progredimur ad alteram demonstrationis hujus argumenti partem explicandam. Hac vero inquirendi imposita nobis est necessitas, num iidem sint Irenæi adversus hæreses libri, quos viderunt, legerunt, laudaverunt scriptores sæculi III, IV, V, cum his, quos in manibus nostris habemus. Recte id statui et affirmari, multis varique generis con-

(a) *Catal. viror. illustr.* cap. 35, t. II Oper., p. 873, edit. Valarsii.

(b) *In Jes.* LXIV, t. IV, Oper., p. 761.

(c) *Epist. ad Theodor. Martian.* L. III, Valars. LXXV, n. 3, t. I Oper., p. 447.

(d) *Epist. ad Magn. Martian.* LXXXIV, Vallars. LXX, p. 426.

(e) *Præf. hæret. fabul.*, t. IV Oper., p. 280, edit. Schulzii.

(f) Justinum reliquisse contra omnes hæreses libros nunc deperditos, norunt omnes. Hinc quale Irenæi opus Cyrensis laudet, tuto concluditur.

(g) *Hæretic. fabul.*, lib. I, cap. 5, p. 294.

(h) *Hist. hæres.*, vol. VI, p. 521.

(i) *Dial.* I, p. 51, *dial.* II, p. 128; *dial.* III, p. 231, laudati operum Theodoretii tomii.

(j) *Dial.* II, p. 129.

(k) *Dial.* III, p. 232.

stat argumentis, quæ in suas classes distribui, A operæ est pretium.

I. Quæcunque veteres de forma et specie librorum Irenæi referunt, eadem sine discrimine in opere illo, quo nunc utimur, expressa observamus. Utraque ejus inscriptio, altera : *Adversus hæreses*, altera : *Detectio et eversio falsi nominis agnitionis*, uti Latinus Græca vertit, a priscis scriptoribus, quorum effata jam protuli, commemoratur; posterior quidem ab Eusebio, prior ab eodem Eusebio, Cyrillo, Hieronymo, Theodoro. In quinque libros universum opus est divisum. Eandem partitionem confirmant Eusebius et Hieronymus, præter hæc singulatim vidimus enumerari ab Eusebio librum primum, secundum, tertium, quintum; ab Epiphano secundum; a Theodoro, tertium, quartum et quintum.

II. Quæcunque veteres libris ab Irenæo scriptis contineri testati sunt, eadem ad unum omnia in nostris codicibus inveniuntur. Nolo jam repetere, quæ ex dictis ab Eusebio, Epiphano, Hieronymo, Theodoro per se patent, eos omnes et narrationes de originibus, opinionibus, moribus et institutis, maxime successionibus hæreticorum, inde a Simone Mago deducendis, et errorum, quos illi disseminarunt, confutationes legisse ab Irenæo traditas, hoc est, omnia et singula rerum genera, quæ nostri codices suo ambitu comprehendunt. Fieri vero nequit, ut hoc loco silentio præteream insignem Photii diligentiam, qua accuratam librorum Irenæi, quales sua ætate, hoc est sæculo nono fuerint, Græcorum certe descriptionem consignavit, nostris licet Latinis mirifice convenientem (a). Auctorem eorum esse narrat Irenæum, Lugduni, urbis in Gallia sitæ, episcopum, eodem esse numero quinque, et præ se ferre hanc inscriptionem : *Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου ἰρώσεως*, sive *contra hæreses*. Pergit, primo libro initium fieri orationis a Valentino, deinde eandem quasi regredi et a Simone Mago hæreses repetere et usque ad Tatianum procedere, additis Gnosticis et Cainitis; secundo convelli impia hæreticorum dogmata; tertio opponi iisdem Scripturæ sacræ testimonia; quarto fieri responsa ad ea, quæ illi obijcere consueverint; quinto denique ex sermonibus Christi et apostolorum epistolis colligi contra eos argumenta apta (b). At vero non modo hæc

universæ dicta rem comprobant; sed singula etiam capita, quæ ex Irenæi libris veteres allegant. Horum duplex est genus. Alterum enim loca continet, ubi ipsa Irenæi verba recitantur, de quo postea nonnulla dicam; alterum vero eorum est, ubi testis modo laudatur Irenæus eorum, quæ quisque scriptorum suis verbis usus tradiderat. Horum pauca afferam exempla. Tertullianum audivimus testari, Irenæum copiose res Valentinianorum esse persecutum (c); Eusebium, eundem exposuisse de Simone Mago (d), de Menandro (e), de Cerintho (f) et similibus; Epiphanium, de Basilide (g), Cyrillum, de iis, qui doctrinam de Spiritu sancto depravarunt (h).

III. Quæcunque in Irenæi libris veteres invenisse sibi visi sunt ornamenta, diligentia maxime in colligendis aliorum sententiis et lectionis variæ, neque hæc in nostris Irenæi commentariis desideraveris, modo æquus sis et omnia ex ævi, quo scripti sunt, rationibus et auctoris ipsius sorte æstimari debere cogitaveris. Tertullianus, uti audivimus, honorifice de Irenæo judicavit eumque insigni elogio *omnium doctrinarum curiosissimi exploratoris* condecoravit. Quod quam vere sit dictum, omnes sentire oportet, quibus modo Irenæi libros oculis suis inspicere libuerit. Non solum enim magnam diligentiam in investigandis tot hæreticorum commentis (i) arcanisque doctrinis et institutis collocavit; sed etiam veterum philosophorum præcepta cum his contulit. Quare etiam Hieronymus Irenæum hoc nomine laudavit, quod *ex quibus philosophorum fontibus hæreses manaverint explicaverit*; nec negare quis ausus est, simili modo eum puriora Christianæ religionis dogmata habuisse cognita, quæ ab obtrectationibus et calumniis vindicandi causa opus illud suscepit. Quare non possum, quin Nathan. Lardnero assentiar, qui Tertulliani vocem *omnium doctrinarum* ita est interpretatus, ut eadem triplex quod commemoravi doctrinarum genus, *philosophicarum, hæreticarum et Christianarum puriorum* significari, conjecturam faceret (j). Num satis recte tot tamque diversa sentientium opiniones conceperit animo verbisque expresserit, num semper rectum tulerit iudicium de origine hæresium, ex philosophorum, Platonis maxime aliorumque Græcorum scholis deducenda, nostræ quidem non in-

(a) *Biblioth. cod. cxx.*

(b) Si quis nolit Irenæi libros comparare cum Photii descriptione, eum rogamus, ut recentiorum consulat de rebus in illis traditis narrationes, aut saltem præfationes singulis præmissas inspicat. Ex illis vero principatum tenere arbitror celeberrimum virum, Joann. Matthiam Schroeckhium, *Christliche Kirchengeschichte*, part. III, p. 196 seqq.

(c) Vide Irenæum, lib. 1, cap. 1 — 21.

(d) Lib. 1, cap. 23.

(e) Lib. 1, cap. 23.

(f) Lib. 1, cap. 26.

(g) Lib. 1, cap. 24.

(h) V. c. *De Valentinianis*, lib. 1, cap. 2, n. 5.

(i) Legatur Renati Massueti dissertatio prima supra, qua hæreticorum, quorum dogmata Irenæus enarravit, exhibet censum studiose factum et illustratum.

(j) In *Credibility of the G. H.*, part. II, vol. I, pag. 346, ubi recitato Tertulliani effato hæc adscripsit: *He means it is likely, that Irenæus had well studied the sentiments of the heathen philosophers, and of heretics, as well as the principles of the Christian religion.* Adde vener. Jo. Frid. Cottæ *Versuch einer Kirchenhistorie*, t. II, p. 798.

terest, hoc loco uberius inquirere (a). Satis enim est, ex libris adversus hæreses luculenter cognosci, talem eorum certe fuisse auctorem, qualem sua ætate Irenæum contra hæreticos scriptorem fuisse veteres judicant, hoc est, variarum inter philosophos et Christianos factionum de rebus divinis et ad mores pertinentibus sententias explorandi studiosum. Hinc in iisdem commemorari celeberrimorum apud Græcos philosophorum nomina videbis, aut excitari, modo laudari, modo reprehendi dicta, v. c. Anaxagoræ, Anaximandri, Aristotei, Democriti, Epicuri, Platonis, Pythagoræ, Thaletis, et pari ratione poetarum, Hesiodi, Homeri, Pindari, Menandri, Sophoclis, Stesichori, item Æsopi (b). At vero ne quid veri non dicere videar, nostri libri indigni omnium fere iudicio sunt laude illa, qua Irenæi opus Hieronymus cohonestavit, composuisse eum hoc *doctissimo et eloquentissimo sermone*. Doctrinæ quidem copiam nemo desideraverit, at *eloquentiam* orationisque elegantiam æque nemo in his commentariis invenerit; nec modo Latina interpretatio, sed ipsi etiam Græci fontes, quantum eos novimus, nihil continent, quod ob facundiam et dictionis ubertatem aut venustatem admireris, licet hos illam egregie antecellere omnes consentiant. Propter hanc causam nonnulli quidem Hieronymi sententiam contra ipsius auctoris nobilem illam modestiam tuendam sibi sumpserunt (c), qua artis bene eleganterque dicendi expertem se esse confessus est seque hoc nomine voluit ab amico haberi excusatum (d). At hanc excusationem cum Epiphanius recitaverit, adeoque aperte non de Latinis, sed de Græcis capiendam, malo Hieronymum imprudentiæ et in laudando justo gloriosius Irenæo intemperantiæ argui. Neque id nobis recte objici posse videtur, quod hoc loco non veterum laudationes aut cujuscunque sint generis de Irenæo iudicia, sed narrationes historicas scire cupimus. Quamvis illa fallant, hæc tamen veritati apprime possunt esse consentaneæ.

IV. Quæcumque denique veteres, Græci et Latini, ex Irenæi contra hæreses libris se descripsisse testantur loca modo longiora modo breviora, omnino in nostris codicibus Latinis inveniuntur. Horum vero tanta est multitudo, ut necesse sit non modo eadem in certas distribui classes, sed poni etiam fines et terminos meæ diligentiae. Consulto igitur omitto monumenta recentiores ævi, v. c. libros Anastasii Sinaitæ, Joannis Damasceni, varias *catenas*, ex quibus post Petr. Halloixium decerpenti Græcas Irenæi particulas studia Grabii et Massueti jam prædicare me memini, meque in-

(a) Legas tamen Jac. Bruckeri *Hist. critic. phil.*, vol. 3, p. 408.

(b) Irenæi loca, ubi hæc aliorumque nomina occurrunt, more suo notavit Jo. Alb. Fabricius, *Biblioth. græc.*, vol. 5, p. 70 sq.

(c) Conf. Dodwellum *diss.* v, § 3, p. 394; Massuetum, *diss.* II, § 3, p. 74, et *Histoire littér. de France*, tom. 1, p. 357.

tra spatium sæculorum ab Irenæo trium continuebo.

Primum igitur ponam loca Irenæi, a priscis scriptoribus ita recitata, ut se eadem ex Irenæi contra hæreses commentariis referre apertis verbis proderent, quæ in nostris libris Latinis vere leguntur.

1-2. Loca ap. Euseb. III, 23, ap. Iren. II, 22; III, 3, n. 5; — 3. ap. Euseb. III, 39, Iren. III, 33, n. 4; — 4. ap. Euseb. IV, 11, Iren. I, 27, n. 1; — 5. ap. Euseb. IV, 29, Iren. I, 28, n. 1; — 6. ap. Euseb. V, 6, Iren. III, 3, n. 3; — 7-8. ap. Euseb. V, 7, Iren. II, 32, n. 4, et V, 6, n. 1; — 9-12. ap. Euseb. V, 8, Iren. III, 1, n. 1; V, 20, n. 1 et 4; V, 20, n. 2; — 13. ap. Euseb. V, 14, Iren. III, 3, n. 4.

Locus unicus apud Basilium *De spiritu S.*, cap. 29, exstat apud Irenæum libr. V, cap. 8, num. 2.

Locus ab Epiphanius descriptus hæres. XXXI, § 9-32, legitur in Irenæi Latinis libris, lib. I, præfat., et cap. 1, — cap. 11, num. 1.

Bina loca apud Augustinum *Contra Julian.* lib. I, cap. 3, apud nostrum Irenæum sunt lib. IV, cap. 2, num. 7, et lib. V, cap. 19, num. 1.

Apud Theodoretum I. *Hæret. fabular.* lib. I, cap. 5; 2-8. dial. I; 9-14. dial. II; 15-17. dial. III, apud nostrum sunt I. lib. I, cap. 24; 2-8. lib. III, cap. 11, 27, 31, 32, 20, 21, 19; 9-14. lib. III, cap. 20, 18, lib. IV, cap. 7, 59, 65; lib. V, cap. 1; 15-17. lib. III, cap. 20, 21; lib. V, cap. 1.

Triginta quatuor igitur supersunt in monumentis antiquissimæ ætatis loca Irenæi, et in his satis longa: imo magna pars primi libri apud Epiphanius, quæ, si a varietate lectionis discesseris aut a vitii interpretis, cum codicibus Latinis mirifice consentiant, ita ut criticæ artis leges prorsus ignorare eum oporteat, qui hos cum illis, quos veteres usurpaverint, eosdem esse negaverit.

Alterum genus minoris esse pretii, lubens fateor. Etenim præter hæc alia in doctorum Christianorum libris effata deprehenduntur, quæ eos ex Irenæi commentariis transcripsisse, non sua confessione, sed conjectura tantum, non certa sed probabiliter constat. Sic supra monui, Tertullianum in suum *contra Valentinianos* opusculum multa ex Irenæi libris tanquam ex fonte in rivulos deduxisse, laudavique diligentiam ven. Semleri in colligendis utriusque scriptoris narrationibus sibi similibus positam. Idem alii observarunt in Epiphanius et Theodoretus de hæresibus operibus contigisse, ut insignes Irenæi particulas ab his repetitas invenias, licet expressis verbis sui ducis, sui magistri nullam fecerint mentionem (e). Nefas tamen foret hoc nomine bonos viros insimulari furti, uti dicunt

(d) Præf. lib. I, num. 3.

(e) Ne fides a me dictis desit, pauca hujus generis loca ex utroque scriptore notabo. Quæ Epiphanius habet de Epiphane hæres. XXXII, § 5, sumpta esse videntur ex Irenæi lib. cap. 11, n. 3, de aliis Valentinianorum familiis hæres. XXX, § 7; ex eod. cap. n. 5, de Ptolomæi sectatoribus hæres. XXXIII, § 1, ex lib. I, cap. 12, n. 1, de Colarba-

litterarii, postquam se legisse Irenæum et ex ejus libris sua didicisse luculenter significarunt. Præter hos alicum Patrum effata passim notantur, quæ Irenæi dictis simillima sunt; at ex illo fraude exscripta esse ea, nemo dicere ausus est (a). Præcipuo jure addere libet *Ephræmum Syrum* de cujus loco digna hæc sunt nostra observatione. Diligentia Jo. Ern. Grabii acceptum id ferimus, quod insignem et satis longam Irenæi (b) particulam, de hæreticorum Scriptura sacra abutendi artibus, ab Ephræmo (c) recitari non modo monuit, sed eandem etiam Græcam ex codice Bodleiano sumptam primus cum Græco Irenæi textu apud Epiphanium contulit lectionisque varietatem suæ Irenæi editioni ascripsit. Eo enim tempore Græca Ephræmi opusculi versio nondum in lucem publicam erat producta. Quod quidem opera Eduardi Twaitsii contigit, qui quæcunque nancisci potuit, Græca Ephræmi opuscula collegit et elegantissime descripta Oxonii prodire jussit; ignoravit tamen Massuetus, imo vix potuit fieri quin ignoraret ideoque Grabii observationes repeliit suasque adjecit, quibus librum scriptum Colbertinæ bibliothecæ comparavit. Post Oxoniensem editionem accessit Assemani Romana, qui etiam novem enumeravit codices Græcos in variis bibliothecis dispersos, quibus Ephræmi ille sermo continetur (d). Irenæi nomen ibi non est expressum; sed satis habuit Syrus, verbis ejus hæc præmittere: Πρὸς οὓς καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφῆνατό τις τῶν ἁγίων, οὕτως διδάξας καὶ φησι. Nulla quidem est dubitandi causa, nomine hoc ornari Irenæum; nemo enim dubitabit, recitari Irenæi verba, modo si utriusque scriptoris dicta secum invicem contulerit; nolim tamen huic testimonio nimiam tribui auctoritatem. Nostis enim Ephræmum non Græca sed Syriaca lingua esse usum et quæ Græce translata legimus, ejus opusculis Syriacis nos carere. Arduum ergo est de Græcis eorum interpretationibus judicium, num perfecte consentiant cum suis fontibus, nec Græculi fortasse sibi nonnulla additamenta ex aliis scriptoribus adjungere permiserint. Susplicandi id hoc loco causam mihi affert nimia Græcorum Irenæi apud Epiphanium et Ephræmum convenientia; nisi malis credere, interpretem cognovisse, quisnam sit ille unus ex sanctis, nec hanc particulam ex Syriacis Ephræmi, convertisse, sed ex Irenæi codice Græco descripsisse. Quare nec assentior Seb. Nan. Tillemontii (e) conjecturæ, Ephræmi ætate operis nostri,

sianis hæres. xxxv, § 1, ex eod. cap. n. 3, de Marcosis, hæres. xxxiv, ex libr. 1, cap. 13 sqq. Simili modo Theodoretii loca de Sethianis hæret. fabul. lib. 1, cap. 14, cum Irenæi lib. 1, cap. 50, de Cajanis lib. 1, cap. 15, cum lib. 1, cap. 31, ita conveniunt, ut illum sua ex hoc haussisse justa sit suspicandi causa.

(a) Sic Cyrilli Hierosolymitani nonnulla effata cum Irenæi testimoniis recte comparari jussit Ant. Augustin. Touttaeus, *Observat. in Cyrill.* p. 87, 91 et.

(b) Lib. 1, cap. 8, n. 1.

A versionem Syriacam integram exstitisse, nec Parisiensibus monachis (f) ad illam confutandam momentibus, potuisse Ephræmum aliorum opera ad intelligendos Græcos auctores uti. Nescio præterea cur Ephræmum linguæ Græcæ prorsus ignarum fuisse credamus, quem constat Græcorum, v. c. Basilii amicitiam coluisse. Nobilissima illa Sozomeni et Theodoretii testimonia, caruisse eum τῆς παιδείας Ἑλληνικῆς usu, cur ad linguæ etiam Græcæ ignorantiam significandam contorquenda sint, ego quidem non video. Sed hæc ὡς ἐν παραδόξῳ.

B Ita feci, quod facere recepi, et collegi, quæcunque supersunt veterum scriptorum loca, ex quibus tuto concluditur, vere Irenæi libros, quos legerunt illi et descripserunt, cum his quibus nos utimur eodem esse. Nisi hujus generis argumenta ad comprobandam veterum monumentorum ἀθενείαν apta sint et idonea, nisi his, quorum auctoritas tam certis tamque expeditis documentis nititur, credendi sit officium boni viri verique studiosi, vereor sane, ne nulla sit veteris historiæ omnis fides, nullum pretium. Fateamur igitur necesse est fidem auctoritatemque, quam Irenæo, sive Græco sive Latino, recte tribui omni tempore eruditissimi viri crediderunt, firmam esse neque ambigam, sed rationibus fulciri, quibus summum inest pondus, nosque ut ita esse nobis persuadeamus commovendi vis maxima.

C Nihilominus in alia omnia discessit ven. Semlerus (g) et insignem diligentiam in eo collocavit, ut libros illos adversus hæreses non ab Irenæo Lugdunensi profectos esse, sed ab antiquissima societate, quæ fraudulenter libros scripserit et studiosissime eos variis et diversis scriptoribus dividerit (h). Ex hac ergo officina impostorum prodiisse putat Irenæi commentarios, qui ex veteribus novas compilare consuevissent scriptiones. De hac ipsa societate antiquissima nolo hoc loco disputare; ignorare enim me fateor testes, quorum effatis, quando et ubi aut quo consilio coiverit dolosorum hominum sodalitium, constet; ea vero est animi mei constantia, quam alii fortasse pertinaciam, aut obstinationem vocare malint, ut in explicanda rerum gestarum memoria nullis aliorum, licet ingeniosissimi sint, conjecturis, sed solis testimoniis, quibus justa inest auctoritas, credam et ab aliis credi cupiam. Placet vero venerandi viri ingenuitas et probitas, quæ suæ societati adeoque Irenæi libris

(c) Cap. 8, *De virtute*, p. 155, edit. Oxon., et tom. I oper. Græco-Latin., p. 224 edit. Romanae.

(d) Vid. Assemani prolegom. laudati tom. I, p. 197.

(e) *Mémoire pour servir à l'H. E.*, t. III, p. 77 sqq.

(f) *Histoire littér. de France*, tom. 1, p. 336.

(g) Licet in aliis ingenii sui monumentis suspicionem prodiderit vir celeberrimus, diligentius tamen nullibi eam explicavit, quam in disseriat. I in Tertullianum supra laudata.

(h) P. 262.

nostris nonuit auferri summæ antiquitatis gloriam unicam illam et invidendam, quæ ubi illis relicta fuerit, nescio sane, quidnam emolumenti ex hac suspitione expectari queat. At de causis dispicere libet, cur opus illud ab Irenæo, Lugdunensi episcopo, conditum fuisse aut neget aut saltem dubitet. Tria quippe notavit loca Irenæi (a), quæ ex Clementis Alexandrini libris desumpta esse autumat, atque ita comparata, ut a destinato furto atque impostura vix abesse possit ille scriptor, qui ista in suam rem corraserit, licet non commodissima, aut consilio maxime apta (b). Ita ergo suas rationes celeberrimus vir subduxit: si in libris, quæ Irenæo tribuere consuevit vulgus, loca occurrunt, quæ apud Clementem Alexandrinum simili modo habentur, sequitur, ut illos Irenæus scribere non poterit. Videamus de hac ipsa ratiocinatione, num insit ea vis de Irenæi fide tantum detrahendi, quantum detrahi cupit de illa Semlerus. Quem quidem in finem hæc observari cupio.

I. In utroque scriptore multa inesse sibi similia, nulla est mirandi causa. Uterque enim versatur sæpissime in uno eodemque argumento explicando, uterque Gnosticorum somnia persequitur. Nihilominus toties a se differunt, uti alias a se discrepare solent historici optimæ notæ, qui easdem res gestas enarrant, v. c. Tacitus a Suetonio. Sic nobilissima est et pervagata doctorum hominum controversia, num Irenæi an Clementis sit major auctoritas in iis, quæ de Basilide tradiderunt, varia certe et discrepantia.

II. Non solum in narrationibus historicis de hæresibus, sed etiam aliis argumentis tractandis vel leviter attingendis sibi similes esse Irenæum et Clementem, vidit jam sua ætate Eusebius. Joannem apostolum usque ad Trajani ætatem pervenisse, duos produxit testes, Irenæum et Clementem (c), servatoque temporis ordine hunc secundo, illo [illum?] primo loco posuit, nec cogitavit quidem, quæ apud Irenæum leguntur, eadem furto destinato et doloso Clementi ablata fuisse.

III. Quod si a binis scriptoribus easdem sententias proferri iisdemque formulis exprimi intelligimus, tum certe facilis est furti suspicio, sed nequit cadere nisi in eum, qui posterior est ætate. At Clementem potius Irenæo, quam Irenæum Clemente ætate fuisse minorem, ipse ven. Semlerus (d) con-

(a) P. 343-365

(b) P. 357.

(c) *H. E.*, lib. III, cap. 25.

(d) P. 365.

(e) Postquam omnia circumspicte legi et consideratius expendi, quæ ad defendendam illam narrationem, martyris honorem consecutum esse Irenæum, diligentissime disputarunt Dan. Papebrochius in *Act. sanct.*, tom. V, Jun., p. 335. Renat. Massuetus diss. I, præv., p. 208 sqq. huj. edit. Domin. de Colonia, *Hist. littér. de Lyon*, p. 52, 94. Paul. de Lumina, *Hist. ecclés. de Lyon*, p. 41 sqq., aliique, non possum a me impetrare, ut veram illam, hoc est, certis fideque dignis testimoniis comprobata esse statuam. At, licet ponamus,

A fessus est. Quod si enim admittatur communis opinio, Irenæum sub Severo circa annum sæculi tertii secundum gloriosam mortem obiisse, Clementem vero paulo ante Caracallæ obitum, qui anno cccvii ascribitur, vita decessisse, Clemens Irenæo ut superstes fuerit, necesse esse aperte scripsit. Fateor tamen, nimis suspectam mihi esse omnem de Irenæi martyrio narrationem magisque placere eorum sententiam, qui Irenæum ante initia sæculi tertii vitam finivisse putant, licet tutius sit, confiteri, nos ignorare, num attigerit eadem, necne (e).

IV. At hæc nimis a proposito sunt remota. Propius accedimus ad id investigandum, quod exquirimus, si ad ætatem librorum utriusque scriptoris animum advertimus. De Irenæo quidem constat scripsisse eum libros suos adversus hæreses per intervalla: ex mentione Eleutheri, Romani episcopi, et interpretationis codicis sacri Græcæ, quam Theodotion condidit, libro tertio facta colligunt viri docti, intra ann. clxxvii, quo creditur Irenæus sacris Lugdunensibus gubernandis admotus esse, et ann. clxxxv, quo Eleutherus diem obiit, aut si nonnullos addere libuerit, cxcii eosdem fuisse editos (f). Nulla certe subest causa, ultra hoc spatium progrediendi. Clemens vero *Stromata* scribere cœpit post Commodi obitum, hoc est post ann. cxcii (g). His igitur rationibus ductus, lubens assentior ven. Semlero neganti, Clementis *stromata* ab Irenæo lecta et visa esse, licet huic sententiæ comprobandæ haud sufficere mihi videantur illæ difficultates, quibus implicatam esse arbitratur contrariam opinionem, denuo non ex historicis argumentis, sed ex ratiocinationibus natæ.

V. Addo, quod miror, celeberrimi viri solertiam effugisse, licet Irenæus Clementis opera ignoraverit, legere tamen potuisse Clementem Irenæi commentarios. Id vero ex Eusebio (h) disco, qui perditum nunc Alexandrini opus de paschate commemorat. his additis verbis: *Μέμνηται δὲ ἐν αὐτῷ Μελέτωνος καὶ Εἰρηναίου καὶ τινῶν ἐτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται*. Ex quibusnam Irenæi libris sumpserit illa, quæ retulit, fere nescimus; cum vero ad paschalem controversiam pertinuit [pertinuerit?] libellus Clementis, facilis est conjectura, dicta hæc esse de epistolis illis, ab Irenæo cum ad Victorem tum ad alios episcopos missis, quas alibi Eusebius (i) laudavit, perinde ac de Melitonis

martyrem factum esse Irenæum, tamen sub Severo id contigisse et ad ann. ccii referendum nullis rationibus, Turonensi enim Gregorio quis hoc loco soli credat? sed ratiocinationibus et conjecturis probari solet, quæ historicum vera sectantem prorsus dedecent.

(f) Conf. Massuetum diss. II, præv., § 47 contra Dodwellum disputantem et Lardnerum, *loc. cit.*, p. 223 huj. edit. sqq.

(g) Vid. Nicol. Nourrium, *Apparat. ad biblioth. max. patr.*, t. I, p. 658, et Jo. Alo. Fabricium *B. Gr.*, vol. 5, p. 106.

(h) *H. E.*, lib. VI, cap. 13.

(i) Lib. V, cap. 21, p. 213, 217.

binis de paschate libris, itidem ab Eusebio laudatis (a). Cum Irenæi epistolæ paschales scriptæ fuerint eo tempore, quo Victor non modo Romanis sacris præfuit, sed diutius etiam cum Quartodecimanis Asiæ pugnaverit, consequens est, ut eadem exarata fuerint post libros adversus hæreses. Eodem ergo modo, quo illas usurpavit Clemens, potuerunt hi in manus ejus pervenire, maxime ubi eos in usus Orientalium aut Ægyptiorum scriptos fuisse cogitaveris.

VI. Quæ quidem non eo animo a me proposita sunt ut Clementem furti accusem, sed ut exemplis constet, quanta cautione opus sit, ne in ferendis de vetustatis monumentis eorumque auctoritate judiciis nimis suspiciosi simus, sed omnia circumspiciamus, quæ nostra observatione sint digna, nec præcipiti quadam celeritate ex his deducamus conclusiones rationis in tractanda historia nunquam tam certis, ut id quod contrarium sit inter ἀδύνατα referatur.

Nunc officii memores convertamus orationem ad loca ipsa, quæ furto Clementi subrepta et in Irenæi libros translata fuisse, ven. Semlerus putat.

Primum excitat (b) quæ Irenæus de impiis cum animalibus ex Mosaica disciplina immundis comparandis scripsit (c); hæcque putat ex Clementis (d) simili oratione desumpta, hoc maxime usus argumento, quod omnia apud hunc bene secum cohæreant, in illa vero parum commode aut opportune assuta sint. De hoc loco sic habe:

I. Ante Semlerum, lectores, consensum Clementis et Irenæi notavit Potterus (e) et integram hujus orationem illius loco ascribendam curavit; haud dubitanter tamen judicavit Clementem sua Irenæo ferre accepta.

II. Sine causa hanc particulam nullis vinculis cum antecedentibus copulatam haberi, quisquis videat necesse est. Cum enim de donis Spiritus sancti, quibus ad futuram gloriam pii præparentur, verba facere instituisset, transit ad describendos impiorum mores, et: *Eos autem, inquit, qui abjiciunt quidem spiritus consilium, carnis autem voluptatibus serviunt et irrationabiliter vivunt et infrenati dejiciuntur in sua desideria, quippe nullam aspirationem divini Spiritus, sed porcorum et canum more vivunt, hos juste Apostolus carnales vocat, quoniam nihil quam carnalia sentiunt.* Hæc excipiunt verba: *Et prophetæ autem propter hanc eandem causam irrationabilibus animalibus assimilant eos, propter irrationalem conversationem ipsorum, dicentes: « Equi furentes ad feminas facti sunt, unusquisque ipsorum hinniens ad uxorem proximi (Jer. v, 8), » et rursus: « Homo cum in honore esset,*

*assimilatus est jumentis. » (Psal. XLIX, 21.) Hoc quia secundum suam causam assimilatur jumentis, irrationabilem æmulans vitam. Sed et nos in consuetudine hujusmodi homines « jumenta et pecora » irrationabilia dicimus. Hæc cum posuit [posuerit?], quid quæso his dictis magis aptum, consilioque auctoris magis accommodatum adjici potuisset, quam quæ sequuntur: *Prædixit autem figuraliter omnia hæc lex de animalibus, delineans hominem, quæcunque, inquit, duplicem ungulam habent, etc.* Post verba illa, quæ communia habere videtur cum Clemente, pergit: *Sed, quemadmodum prædiximus, porcorum et canum assumpserunt vitam, immunditiæ, gulæ et reliquæ incuriæ semetipsos tradentes. Juste igitur tales omnes.. Apostolus quidem carnales* B *et animales vocavit; prophetæ autem jumenta et feras dixerunt; consuetudo autem pecora et irrationabilia interpretata est; lex autem immundos enuntiavit.* Ex his omnibus, quæ attuli, ne verbum quidem apud Clementem legitur. Num vero hæc non sufficiant ad nexum illum particulæ cum antecedentibus et subsequentibus intelligendum et omni dubitationi eximendum, quisque facile judicabit?*

III. Dissimillimum est Irenæi consilium, leges de animalibus immundis allegorice interpretandi, a proposito Clementis. Illic ista animalia *Judæorum vulgarium et hæreticorum*, ille hominum impiorum vitiisque deditorum imaginem esse voluit; hac tamen lege, ut nec Irenæus de Judæis et hæreticis, nec Clemens de impie viventibus taceant; Irenæus vero et ethnicorum faciat mentionem, ab illo prorsus omissam.

IV. Denique Irenæi libri cum referti sint interpretationibus hujus generis mysticis et allegoricis (f), quid causæ sit, cur nec comparatio animalium immundorum cum variis vitiosorum hominum generibus ab illo excogitari potuerit, ego quidem non capio. Quod si vero necesse quis judicaverit, ut alter ex altero rem sumpserit, tum certe Potteri suspicionem veri esse similiorem quam Semleri crederem. Ego tamen neutrum velim in furti crimen vocari. Ipsa enim allegorica legis Mosaicæ de animalibus immundis expositio, si præcipua ejus capita consideraveris, ex Judæorum scholis prodit, legitur, in Aristæi libello, quo Josephus usus est, placuit huic et Philoni, occurrit in epistola Barnabæ, quæ certe Clemente nostro est antiquior, repetitur passim ab Origene, Eusebio, aliisque; cur nec utrique, Clementi et Irenæo, innotescere et ita commendari potuit, ut uterque eam dilatatam ingenio suo in suam rem converteret?

Alter locus pertinet ad nobilissimam de origine Græcæ LXX Interpretum versionis historiam, quam omnes norunt et Irenæum (g) et Clementem (h)

(a) Lib. iv, cap. 26, p. 161.

(b) P. 354.

(c) Lib. v, cap. 8, p. 301.

(d) *Stromat.*, lib. vii, cap. 18, p. 900, edit. Potteri.

(e) Not. ad. h. l.

(f) V. c. lib. ii, cap. 24, p. 150; lib. iii, cap. 21, p. 217; lib. iv, cap. 20, p. 257, cap. 21, p. 258.

(g) Lib. iii, cap. 21.

(h) Lib. i, *Stromat.*, cap. 22, p. 409 sq.

post Aristæum, Josephum, Philonem, Justinum Martyrem enarrasse. Num vera narraverint, hoc loco scire nostra non interest, sed de hoc est inquirendum, num quæ in Irenæi libris tradita sunt, ex Clemente derivata sint. Nullam suspicionem viris eruditis de ea re subnatam fuisse, recte monet Semlerus (a), nec [silencio prætermisit Irenæi locum ab Eusebio (b) fuisse repetitum. Primus ergo suspicari est ausus, hunc ex Clemente per furtum et imposturam esse corrasum, partim quod denuo non commodissime aut consilio ei positus esse videtur, partim quod qui semel furatus sit, facilius iterum furari credatur. Secus me sentire lubens fateor.

I. Quæ Irenæo ex Clemente adjecta fuisse credit Semlerus, eadem denuo Potterus putavit Clementem ex Irenæo didicisse; unde denuo concludimus, bene vidisse alios viros doctos convenientiam utriusque scriptoris. Temperavit vero sibi Potterus, quominus omnia ex Irenæo sumpta esse contenderet, sed accurate singulas particulas notavit, quæ Irenæo viderentur esse propriae.

II. Eusebii, qui certissime Clementis *Stromata* legit, qui Irenæi Græca recitavit, exemplo patet, veteres de fide librorum Irenæi in suspicionem vocanda ne quidem cogitasse, licet noverint, quæ ibi legantur, etiam apud Clementem haberi.

III. Loca utriusque scriptoris admodum a se invicem discrepant.

1) Irenæus Græcam illam interpretationem scribit conditam esse sub Ptolomæo Lagi; Clemens, sub Ptolemæo Lagi, aut, quod alii malint, sub Ptolemæo Philadelpho.

2) Irenæi oratio longe est copiosior et uberior quam Clementis. Divino consilio eam versionem susceptam esse, narrat uterque; sed consilii ratione solus Irenæus. Collatos secum fuisse singulorum interpretum labores, tradit uterque; eosdem vero apud Ptolemæum eo consilio congressos esse, solus Irenæus; consensisse res et verba, uterque tradit; sed ab initio ad finem consensum observatum et divinum opus a gentilibus præsentibus fuisse ægnitum, solus Irenæus. Sub exsilio Babylonico corruptos fuisse sacros Judæorum libros et veteres hos ab Esdra per inspirationem renovatos, Clemens ait; Irenæus vero per inspirationem Esdræ ductum fuisse, ut in suum ordinem redigeret omnium prophetarum vaticinia et redderet populo Mosaicas leges.

(a) P. 357.

(b) Lib. v, cap. 8.

(c) Lib. iv, *De legibus*.

(d) Lib. iii, cap. 23, p. 224.

3) Nec verba Græca ubivis eadem sunt. Pauca afferam exempla. Clemens: Πάσαις γραφαῖς; Irenæus: Πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχε; Clemens: Ἡξίωσε τοὺς Ἱερ. Irenæus: Ἡτήσατο παρὰ τῶν Ἱερ. Clemens: Ἐρμηνεῦσθαι, Irenæus: Σχεῖν μεταβεβλημένους. Ubivis elegantiore Irenæo observabis Clementem.

IV. Quod si vera fateri licet, tum certe Clemens videtur ea in brevem summam contraxisse, quæ Irenæus copiosius tradiderat, hac tamen lege, ut aliorum quoque narrationes consuleret.

Optime denique conveniunt, quæ Irenæus tradit, cum argumenti in quo versatur rationibus. Cum enim Theodotionem et Aquilam ex sua sententia odio rei Christianæ et Judaicæ amore, in loco Isaie vocem $\pi\alpha\rho\theta\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ non $\pi\alpha\rho\theta\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ sed $\nu\epsilon\acute{\alpha}\nu\iota\varsigma$ vertisse, suspicatus esset, opponit illis interpretationem LXX virorum, eamque et antiquitatis nomine commendat, et quod a Judæis condita sit, prædicat. Num quæso majorem opportunitatem repetendi illam de origine illius fabulam potuisset nancisci? Neque Irenæum semel furatum esse, comprobavit Semlerus, nec fas est ubivis furtum suspicari.

Tertius denique superest Irenæi locus, quem ex Clemente petitum fuisse vir cel. contendit. Verissimum est utrumque eadem recitare verba Platonis (c), Irenæum (d), ut philosophum magis sapuisse iis ostenderet, qui benignitatem Dei a justitia divelli vellent; Clementem (e), ut Platonis de felicitate doctrinam explicaret. At furti suspitione utrumque ut liberem, his argumentis commoveor.

I. Irenæus alibi etiam excitavit Platonis dogmata et dicta (f), quæ ex Clemente non accepit.

II. Quid? quod mireris, Platonis effato, quod Clemens simili modo attulit, nullis interpositis verbis statim subjunxit alium Platonis locum ex *Timæo*; Clemens vero subjecit alias particulas, quæ apud Platonem de legibus sequuntur. Undenam furatus est ille latro Platonis testimonium ex *Timæo*; aut cur abstinuit se a subripiendis cæteris Platonis verbis, quæ Clemens posuit?

III. Platonis vero iste locus a tot aliis scriptoribus, ab Aristotele, a Plutarcho, a Justino monente Pottero laudatur; numne a solo Irenæo ignorari debuit, ut ne in ejus libris legi posset, nisi ex Clemente compilatus?

Hæc quidem cum ita sunt [sint?] comparata, nullas credo superesse causas justas, fidem et auctoritatem librorum Irenæi vocandi in dubitationem.

(e) Lib. ii, *Stromat.*, cap. 22, p. 499.

(f) Lib. ii, cap. 14, num. 3, p. 155; cap. 53 num. 2, p. 167.

EXCERPTA EX PROLEGOMENIS

ADOLPHI STIEREN

Theologiæ et philosophiæ doctoris, in Universitate Litterarum Ienensi antebac theol. prof. E. O., nunc antistitis diœceseos Isenacensis, Societatis historicæ Lipsiensis sodalis ordinarii.

(Edit. Opp. S. Irenæi, Lipsiæ, T. O. Weigel, 1855, 2 vol. in 8.

CAPUT I.

De codicibus, quibus Irenæi opus adversus hæreses continetur.

I. De tribus codicibus Erasmianis.

Codices Erasmianos eos dico, quibus Desiderius Erasmus, qui opus Irenæi *Adv. hæreses* e bibliothecarum latebris in lucem protractum prelo primus subdidit, in adornanda editione principe adjutus est. Ipse enim in epistola nuncupatoria prodit, se tribus manuscriptis usum esse. Unum codicem Romæ asservatum Joannes Faber « egregius studiorum patronus » describendum curavit in usum doctissimi editoris; alteri autem e bibliothecis monasteriorum, nescio quorum, sunt præbiti. Dolemus, Erasmum de codicum illorum ætate, indole ac dignitate nihil commemorasse. Id tamen nobis persuasissimum est, dictos codices non adeo bonæ fuisse notæ. Etenim editiones Erasmianæ innumeris mendis, lacunis, mutilis ac depravatis periodis scatent. Neque vero sententiam nonnullorum amplecti possumus, manuscripta illa eadem fuisse, quæ a Josua Mercero nomen habent. Quamvis enim eodd. Mercerianos et Erasmianos inter se differre concessurus sit, quicumque lectionum varietatem a nobis adnotatam paulo accuratius perlustraverit, eos tamen ad eandem familiam pertinere negare non ausim.

II. De vetere codice, quo usus est Franciscus Feuardentius.

In *Comminatione ad lectores* editionis ipsius præmissa Feuardentius hæc scripsit: « Accessit quoque editioni cum Vaticano manuscripto codice nova collatio, cujus, præsertim vero per illustrem ac eruditum D. Joannem Sant-Andreanum Ecclesiæ Parisiensis canonicum, nobis pridem commodati codicis veteris attentiore lectione et meditatione adhuc supra sexcentos locos emendationes reddidimus. » Qui inter optimos hæc usque nobis cognitos Irenæi codices numerandus est.

Fuere, qui dicerent, veterem hunc codicem postea fuisse Isaaco Vossio. De ea sententia vide, quæ infra disputavi de cod. Vossiano. Mirum sane videtur Vaticanum codicem Massueti (vide ejus præfationem) et nostro tempore Romæ frustra queri.

III. De codice Ottoboniano.

Codex Ottobonianus Massueto dicente Romæ asservatus est in bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni; chartaceus fuit, sæculo XIII, ni fallitur Massuetus, scriptus. Posteriora libri quinti capita in hoc ms. deerant. Variæ lectiones, e dicto cod. descriptæ, Roma ad Massuetum transmissæ sunt. Ubi nunc delitescat codex, nescio. Ejus lectiones fere easdem esse Massuetus dixit, quas Græbius ex duobus Merceri codicibus allegat. Sed fides et auctoritas codicis exigua nobis visa est.

IV. De codice Passeratiano.

Massuetus prodit se usum esse variis lectionibus, quas Passeratii manus per totum librum primum et octo libri secundi capita ad oram exemplaris Erasmianæ editionis scripsit. Non dubitandum cum Massueto censeo, « quin variæ ille lectiones e ms. codice, eoque perantiquo ac bonæ

A notæ excerptæ sint. » Sed nec docto monacho nec mihi contigit, ut codicem ipsum reperiremus, cujus non omnes lectiones adnotatas esse dolemus.

V. De codice Claromontano.

In præfatione editionis ipsius Massuetus ita scribit: « Primum codicem, e bibliotheca Claromontani collegii Soc. Jesu acceptum, utendum mihi præbuit vir doctissimus, cujus humanitatem nunquam non experti sumus, R. P. Joannes Harduinus, eidem bibliothecæ præfectus. Is optimæ notæ codex, cum ante annos ut minimum 800 scriptus sit, teste eruditissimo piæ memoriæ D. Joanne Mabillonio, perito, si quis unquam, talium rerum æstimatore, omnium, ad quos priores editiones factæ sunt, videtur antiquissimus. Mutilus tamen est; avulsis enim postremis foliis pluribus, extremis fere decem capitibus decurtatus manet liber quintus. An casu, an improvido scioli cujuscumque (cui forte displicuerit millenariorum error ab Irenæo propugnatus) zelo id acciderit, obscurum est. Certum est integrum olim fuisse codicem, cum pars vicesimi sexti capituli adhuc supersit. Cætera deinceps ad libri finem interierunt. Hinc Claromontanum codicem diversum esse a Feuardentiano manifestum videtur: hic enim integer fuit, ille vero multo emendatior. » Hactenus Massuetus. Quærenti mihi, ubinam nunc antiquissimus iste codex servetur, in manus venerunt notissimus catalogus bibliothecæ Meermani et Catalogi librorum manuscriptorum, quos Gust. Hænel edidit. Quibus libris perspectis de fati codicis Claromontani edoctus sum. Cum Jesuitis e Gallia expulsis bibliotheca collegii Claromontani publice venderetur, antiquus Irenæi codex in manus Meermani transiit a. 1764 aut 1765; post mortem vero Meermani a. 1824 in Angliam migravit. Ibi enim in bibliotheca illustri, quam excellentissimus Thomas Philipps in villa Middlehill prope urbem Broadway sita instituit, codicem Claromontanum nunc asservari citatus Hænelii liber me docuit.

D. Schwarzzius, Ienensis, collega antea mecum conjunctissimus, etiam nunc amicus dilectissimus, cum ante nonnullos annos visitaret Angliam, a me rogatus est, ut adiret illustrissimum Thomam Philipps et perantiquum Irenæi codicem inspiciendi veniam ab eo peteret. Qua venia a nobilissimo manuscripti possessore comiter data, D. Schwarzzius nonnulla de codicis indole literis mandavit, quæ redux in patriam mecum communicavit. Codex est membranaceus, e catalogo Meermanniano sæc. XI (sed ex sententia perillustris Thomæ Philipps sæc. X) scriptus, folia habet 246, neque vero 232, ut in Catalogo legitur; in fine mutilus ac tribus prioribus foliis sordidus formam habet mediam. Exceptis nonnullis paginis codex purus intaminatusque est. Luculenter et paucis siglis exaratus esse videtur a pluribus librariis. Rubro atramento his verbis inscriptus est: « Irenæus Lugdunensis episcopus contra omnes hæreses; » atque desinit in hæc: — « significavit Joannes Domini discipulus in Apo-

calypsi, edisserens quæ fuerint decem cornua, quæ a Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse: *Et decem cornua quæ vidisti* — quæ lib. v, 26, 1 leguntur.

Illustrissimus Thomas Philipps quanquam promiserat, sese codicis specimen ad me transmissurum esse, id tamen ad hunc usque diem non accepi.

VI. De codicibus Merceri.

Ultima Prolegomenorum suorum paragrapho Grabius scribit, sibi a celeberrimo Dodwello apographum variantium lectionum, quas a Josua Mercero olim e duobus mss. codicibus erutas Isaacus Vossius Dodwello describendas dedisset, libentissime communicatum esse. Me quidem non fugit, quod Harlesius in Fabricii *Bibl. Græc.*, t. VII, p. 71 adnotat: « In bibl. Leidensi est edit. Erasmi Paris. collata cum mssis. » Inde suspicio mihi orta est, hanc Erasmi editionem lectiones variantes a Josua Mercero adnotatas continere. D. Kistio, Theologo Lugduno-Batavo, accuratorem notitiam de libro illo debui, quem D. Geelius, vir clarissimus, ad me misit. Quod suspicatus eram, id mihi libro perspecto certum fuit: eundem librum fuisse, cuius in margine Josuas Mercerus ascripserat satis multas lectiones, procul dubio ex duobus codicibus erutas. Singulis enim variantibus numerus vel 1 vel 2 additus est, qui numeri non interpretandi sunt « cod. primus et secundus, » ita ut accurate distinguatur inter duos codices. Sed numero 1 id exprimitur, unum ex duobus codicibus, atque numero 2 utrumque codicem lectionem aliquam offerre. Ubi enim scriptor in utroque manuscripto novam lectionem reperit, ibi non scripsit 1 et 2, sed ita 1 et 1. Ex his lector benevolus signa codicum in mea editione ita explicet: Merc. I = unus ex codicibus Mercerianis (sed incertum est, uter); Merc. II = duo codd. Merceriani.

Quinam sint codices, ex quibus vir criticus transcripserit lectiones, ipse non prodidit. Qui quamvis a mss. Erasmiis longe diversi sint, ad eandem tamen cum his pertinere videntur familiam, uti supra jam monuimus. Apographum cum Grabio communicatum non accurate scriptum erat. Novo hujus libri usu factum est, ut lectiones codd. Merceri integras adnotare innumerosque errores Grabii, etiam in Massueti editionem irreptos emendare possemus.

VII. De codice Arundeliano.

« Codicem Arundelianum, ait Grabius, in bibliotheca regie societatis Londini jam asservatum, quem quadringentorum annorum esse arbitror, ipsemet quidem ante triennium cum Feuarentii editione diligenter contuli; utpote cujus usum vir supra modum humanus Dn. D. Woodward, dictæ societatis sodalis, mihi benignissime impetraverat. Attamen cum reverendus D. Battely, canonicus Cantuariensis, postea suum Irenæi exemplar, in quo magnam variantium dicti codicis lectionum copiam adnotaverat, sponte mihi transmiserit, hanc ejus benevolentiam tacere nolui, præsertim quod una atque altera ad oram ascripta ejus observatione usus fuerim. » Hactenus Grabius. Quem codicem cum per D. Spikerum, virum clarissimum, Londini in Museo Britanno asservari comperissem, D. Gœttingium, quem olim collegam ob sincerum animum diligo maximique æstimo, in Angliam profecturum rogavi, ut manuscriptum Arundelianum perlustraturus esset. Is membranaceum hunc codicem dixit inter manuscripta Arundeliana nume-

(a) *Bibliotheca Græc.*, t. VII, p. 78. Memorantur notante Fabricio inter codd. Vossii duo Irenæi Latini codd. msti. catalogum, ad quem provocat Fabricius, non vidi. Sed Catalogi librorum mstorum Angliæ et Hiberniæ, qui prodit Oxoniæ 1697 fol., tomo II, recensentur codd. msti Is. Vossii, ibique p. 69 commemoratur sub n. 2660 « Irenæi codex

rum 87 habere; eundem duabus, quas dicunt, columnis, quarum utraque 36 versus contineat, optime scriptum esse sæculo XIV. Prologum, quem Gœtlingius prima codicis pagina animadvertit, eundem esse suspicatus sum, quem Magnus Crusius memorat epistola, qua in nova Irenæi editione, quam molitus erat, et prologum codicis Arundeliani typis exprimendum esse scribit. Prologus, quem Londini exscribendum curavi, hic est:

Hyreneus, episcopus Lugdunen-is etc. *Hunc Prologum præmittimus libris contra hæreses. Vide infra.* EDIT. PATR.

VII. De codice Vossiano seu Burelliano.

Ubi de codicibus Irenæi agit, Grabius Dodwellum, qui jam pridem novam operum Irenæi editionem meditatus sit, isto consilio ait optimum Isaaci Vossii codicem accuratissime cum Feuarentii exemplari contulisse indeque collectas varias lectiones omnes cum Grabio libentissime communicasse. Massuetus hunc codicem uti alios, quibus Grabius usus est, non inspexit.

Joannes Albertus Fabricius memoriæ prodidit (a), in Bibliotheca Lugduno-Batava asservari Irenæi codicem ms., qui olim ex libris Isaaci Vossii canonici Windesoriensis fuerit. Cum me non fugerit, quod notaverat Fabricius, inter codices Vossianos Latinos Irenæum bis commemorari: per litteras a Kistio, theologo Lugduno-Batavo inter nostrates æstimatissimo, ea qua par est observantia petii, ut de indole illius codicis certior me faceret. Vir ven. litteris mecum communicavit hæc: codicem Vossianum esse eundem, quem olim Henricus Dodwellus cum textu edito contulerit. Lectiones varias ex illo codice collectas Grabianæ editioni insertas esse constat. Quid igitur novi inde sperare licuit? A Dodwello codicem accuratissime pertractatum et a Grabio lectionis varietatem diligentissime notatam esse nemini dubium esse poterat, cui solertia et peritia utriusque viri nota et perspecta erat.

Sed Kistius, cui maximas gratias in præfatione jam testatus sum, litteris suis addidit schedulas, quibus notaverat varias lectiones ab ipso observatas nonnullis codicis capitibus cum editione Massuetiana denuo collatis. Inde cognovi, haud pauca, in quibus a lectione recepta codex dissentit, aut Dodwellum fugisse aut a Grabio sive consulto sive inconsulto esse prætermissa. Itaque speciminis illius a Kistio mecum communicati ratione habita, operæ pretium existimavi codicem Vossianum iterum cum textu vulgato religiosissime conferre.

Quæ cum ita essent, quam maxime mihi in votis erat, ut mihi codicis inspiciendi facultas daretur. Admodum lætatus sum, quod Geelius, vir amplissimus, codicem curis meis commendatum lenam transmitteret. Egregii viri, cujus nomen clarissimum etiam in terris nostris celebratur, humanitatem et benevolentiam splendide mihi esse comprobata aperte profiteor eique ut publicas persolvam gratias gratus impellit animus.

Ex quo codice quos fructus perceperim, paucis de ejus indole præmissis, indicare et quæ inter eum et Feuarentianum codicem veterem intercedat ratio investigare in animo est.

Codex Vossianus duplici numero vel 33 vel « ex Bibliotheca viri illustris Isaaci Vossii 63 » notatus membranaceus est in folio minori exaratus. Cum is, qui singulis foliis numeros ascripsit, errore lapsus illi folio, quod folium numero 76 notatum

antiquissimus. » Præterea « Catalogus librorum tam impressorum quam manuscriptorum Bibliothecæ publicæ universitatis Lugduno-Batavæ, cura et opera Wolfredi Senguerdii, Jabobi Gronovii, Joannis Heymann (Lugduni apud Bat. 1716 fol.), » nominatur p. 317 « Irenæi op. Lugd. libb. v *contra omnes hæc.* cod. ms. »

excipit, numerum 79 dederit, accidit, ut codex non, uti folium ultimum prodit, 113, sed tantummodo 111 folia complectatur, quanquam in orationis contextu nihil desideratur. Unaquæque pagina in duas quas dicunt columnas divisa est, quarum utraque 49 constat versiculis. Singuli versus singulis lineis subtilioribus atramento pictis præsignati sunt. Totus vero codex luculenter et pulchre scriptus est litteris minusculis. Ubi litteræ initiales scribendæ fuissent, ibi a codicis auctore spatium vacuum relictum est postea pictura explendum. Sed solæ litteræ initiales præfationis et libri I sunt picturis ornatae; cæteræ omnes etiamnum pictorem desiderant. Quamvis interdum atramentum paululum palluerit ita, ut aliquot voces difficulter explicari possint; nullos tamen me invenisse memini locos, de quorum interpretatione prorsus desperandum fuisset.

Cum is qui codicem exaravit plerumque insolitam scribendi methodum secutus esse videtur: haud alienum ab re esse censui, sigla quæ dicuntur sive scribendi compendia, quibus codicis auctorem constanter usum esse cognovi, in commentatione mea *De Codice Vossiano* scripta (Lips. 1847) recensere.

Quatuor priores libri in capita accurate sunt divisi; cuique capiti et numerus et titulus atramento rubro præscriptus est. Libros II, III et IV præcedunt tabulæ, quibus argumenta seu inscriptiones capitum recensentur. Librum V is, qui codicem scripsit, in capita non divisit; quo fit, ut textus sine intervallo et distinctione inde ab initio ad finem usque procedat. Sed in margine libri V capitum numeri notati sunt — nescio a quo, certe non ab eo, cujus manus codicem exaravit — numeris Arabicis, cum per priores IV libros numerorum notis Latinis capita a librario sint indicata. Sed ea, quam posterior manus libro V dedit, capitum divisio lectoribus non satisfecit. Tertius enim — nescio quis — in spatio inter duas columnas intermisso alteram divisionem secundum capita proposuit a priori longe diversam.

Deprehenduntur in codice haud raro lacunæ, scribæ negligentia plerumque ortæ. Quas animadvertimus majores lacunas inde exortas esse non dubitamus, quod is, qui codicem scripsit, voces commutavit ob similitudinem syllabarum finalium, quod dicunt *ὁμοιοτέλευτον*. Quæ quidem majores lacunæ plerumque non sunt expletæ. Interdum factum est, ut scriba ipse vel secunda manus, quantum ex scribendi ratione et atramento pallidiori patet, in margine voculas male prætermittas adderet.

Quæcumque præterea in margine leguntur aut ad argumentum eorum, quæ textu continentur, spectant, aut explicationis causa addita sunt. Quæ cum haud magni pretii mihi viderentur, ea omnino negligenda putavi.

Præterea inesse vidimus codici vitia haud pauca, quæ homini docto, qui Irenæi mentem ubicunque assequeretur, vitanda erant. Sed quoquo modo illa vitia irrepserint in codicem, auctoritas illius neutiquam est diminuta. Græbius et Massuetus eum ob multas quas offert egregias lectiones magni aestimaverunt. Plerumque enim consentit Vossianus codex cum codd. optimæ notæ; memorabilem ejus cum veteri Feuardentii consensum, de quo infra plura disputaturus sum, hoc loco tantummodo attingam. Inde vero concludere licet, illud Irenæi exemplar manuscriptum, quod scriba codicis Vossiani secutus est, bonæ notæ fuisse. Confiteor equidem nos omnino nescire, ubi et quale fuerit codicis Vossiani archetypum, neque accurate statui posse, quando illud scriptum fuerit. Liceat tamen hac de re conjecturam proponere.

Ubi Irenæus Marciorum systema describit corruamque morem ex litteris et numeris computandi

acriter perstringit, leguntur litteræ Græcæ, quas etiam in codicibus versionis Latinæ Græcæ scribere consueverunt librarii. At vero is, qui codicem Vossianum exaravit, linguæ Græcæ ignarus, illas Græcæ litteras in Latinas commutavit ita, ut Græcarum litterarum formam magis, quam earum significatum secutus esse videatur. Ita enim litteræ utriusque linguæ sibi invicem respondent in codice nostro:

Ψ = y	Σ = c
Γ = i aut f	Ρ = p
Δ = a	Π = n
Υ = v	Λ = a
Η = h	

Ex qua scribendi ratione patet, in exemplari manuscripto, quod ante oculos codicis Vossiani librario fuit, litteras Græcæ forma unciali scriptas fuisse. Quod ei dubium non erit, qui, quomodo duos locos, quos ex Homero et Hesiodo citavit Irenæus, scripserit librarius, accurate comparaverit cum textu Græco.

Quod si vero certum est Græcos locos in archetypo codicis Vossiani litteris majusculis scriptos esse: inde apparet codicem illum, quem secutus est Vossianus codicis librarius, perantiquum fuisse. Constat enim vetustissimos tantum codices Græcos litteris majoribus esse exaratos. Qua de causa egregia codicis Vossiani indoles nititur antiquissimo, ex quo exscriptus est, codice et meliores illa, quas exhibet lectiones, manaverunt ex libro neque scribarum ignorantia neque scolorum temeritate pessundato. Vitia enim quæ insunt codici scribæ culpa esse orta cuique certum erit, qui quanta ejus ignorantia fuerit codicis inspectione intellexerit.

Jam vero nobis quærendum est, num Græbius codice nostro accurate usus sit necne. Græbio ipsi codicem sæpe dictum nunquam ob oculos fuisse inde patet, quod collationem a Dodwello accuratissime factam esse dicit. Etenim si Græbius unam tantummodo codicis plagulam comparasset cum collatione sibi a Dodwello commodata, tam negliger et leviter collatum esse codicem perspexisset, ut ne Dodwellum quidem, virum inter philologos etiamnum laudatum, lectionis varietatem collegisse opinari potuisset. Suspicio enim Henricum Dodwellum codicem illum viro non adeo perito conferendum tradidisse neque vero curasse, ut accurate pertractaretur.

Græbius enim suæ editioni eas lectiones inserere noluit, quæ omnino nullum sensum præberent atque librorum errori aut ignorantiae deberentur. Quæ de re profecto non est vituperandus. Sed omisit multas lectiones, quæ commode commendantur sensu. Huc accedit, quod Græbius haud raro lectiones tanquam in codice Vossiano obvias attulit, quæ ibi omnino non inveniuntur. Eæ vero, quas falsissime inde haustas, etiam a Massueto fere omnes editioni suæ insertas, nemo hucusque correxit, in editione nostra sunt emendatæ.

Denique Græbius aut potius is, qui ms. Vossianum cum exemplari Feuardentiano contulit, optimas quas offert codex lectiones haud raro prætermisit. Quo factum est, ut Græbii ingenium nonnumquam quid legendum sit sagaciter divinaret. Itaque meliores codicis Vossiani lectiones conjecturarum locum in Græbiana editione modeste obtinent. Evenit tamen interdum Massueto, ut lectiones ab illo, qui pertractavit codicem Vossianum, prorsus neglectas in codice Claromontano quo ipse usus est, reperiret. Ideoque mirum non videtur, a celeberrimo monacho codicem in bibliotheca Jesuitarum Claromontana servatum laudibus extolli, quippe qui optimas lectiones sæpenumero solus suppeditare videatur. Perpaucas ejusmodi lectiones proponam.

Editio Grabii.	Col. Voss.
p. 40, l. 30. quasi erat unigeniti	qualis erat unigeniti (a)
p. 85. propter quaternationem dicunt	propter quaternationem ipsorum dicunt (b)
p. 93, l. 4. cum autem discrepant (c)	cum autem discrepent
p. 103, l. 9. Cerdon autem quidem	Cerdon autem quidam (d)
p. 110, l. 34. stultitiam et audaciam	in stultitiam et audaciam (e)
p. 124, (cap. iv) l. 25. præterit	præteriit (f)
p. 140, l. 11. aquam dixisse	aquam dixit esse (g)
p. 257, l. 4, 5. plurima evangelia	plurima evangelii (h).

At vero sufficiant hæc, quibus, si opus fuisset, multa alia adjicere poteram. Apparet igitur, codicem Vossianum hucusque non ita esse pervestigatum, ut mihi dignus quidem videretur, cui novas curas adhiberem. Neque vero inficiabor, illa, quæ ex ms. Vossiano hausta dedit Grabius, ex schedis meis multimodis aut correctum aut suppletum, præterea nova quoque sæpissime additum iri.

Cum id in primis spectandum videretur, ut quæcunque de codice sæpe dicto quæri possunt, de iis accurate disputaretur: non negligenda erat quæstio explicatu difficillima. Fuerunt enim qui dicerent, codice Vossiano ante Grabium usum esse Feuarentium. Inter Vossianum, aiunt, et codicem veterem a Feuarentio sæpissime laudatum tantam intercedere similitudinem, ut pro uno eodemque habendi sint. Cujus sententiæ memor est Massuetus præfatione (pag. vii) ita disserens: « Et quidem veterem illum codicem, quo Feuarentius usus est, frustra quæsimus, neque utrum perierit, an in alicujus bibliothecæ forulis delitescat, scire potuimus. Sunt qui existimant eum in Vossii manus devenisse; sed utriusque lectiones conferenti diversos esse statim apparebit. » Sed velim, rem accuratiori examine satis dignam a Massueto non esse neglectam. Etenim negari nequit duos illos codices persæpe easdem lectiones suppeditare, sæpissime etiam easdem in contextu lacunas habere. Huc accedit, quod libri v quinque posteriora capita a Feuarentio ex vetere codice primum evulgata, quæ, quod equidem scio, in cæteris Irenæi codicibus desiderantur, adeo in codice Arundeliano et in vetustissimo Claromontano, in codice Vossiano leguntur.

Quid igitur dicendum? Profecto non esset, quod conquereremur de difficultate iudicium hæc de referendi, si, quod Feuarentius et Grabius omiserunt, editionibus suis accuratam codicum mss. quibus usi sunt descriptionem præmisissent. Sed Feuarentii vetus codex Romæ in bibliotheca Vaticana asservatus est, dum Vossii codicem in Gallia scriptum exeunte sæculo xvii inter libros Isaaci Vossii

(a) Massuetus, qui pag. 42 hanc lectionem habet, not. d ita autumat: « Sic recte Claromont. Cod. juxta Græca οὐα ἦν ἡ τοῦ μονογενοῦς. »

(b) Massuetus pag. 88 hanc lectionem exhibet et not. d: « Sic, ait, ex Græco et Frontonis Duc. iudicio restituimus; » sed nullam secutus est codicis auctoritatem.

(c) Habent Erasmus, Feuarentius omnesque ad Massuetianam usque editiones *discrepant*. Massuetus vero mutavit lectionem in *discrepent*, nec tamen dicit, cujus codicis auctoritate hoc fecerit.

(d) Hanc lectionem etiam Feuarentius habet, sed, uti videtur, ex Græco contextu. Quapropter Grabius eam omisit. Massuetus p. 105 not. k ita disputat: « quidam] Ita Erasm. Gall. Clarom. et Pass. juxta Græcum. At in Feuard. (?) Oxon. et Valesiana Eusebii versione perperam *quidem*: quod

A canonici Windesoriensis in Anglia fuisse sciunt.

Qua occasione Vossius codicem sibi comparavit, aut quis eum antea habuerit plane nescimus. Sed de primo codicis possessore certi aliquid prodi potest. Etenim ad calcem ejus scripta sunt hæc:

« Hos quinque libros quos contra hæreses scrip-
sit hyreneus lugdunipontifex et martir apostolis
contemporaneus dono dedit in suorum peccatorum
remissionem frater laurentius Burelli a di-
visione [hodie: Dijon] paris. doctor theologus
provincialis narbone sacri ordinis matris dei de
monte carmeli librerie conventus parisiensis eo
anno quo ipse vicarius generalis angliam et con-
victum parisiensem visitavit qui fuit millesimus
CCCC nonagesimus quartus teste suo cyrographo
hic appposito pridie Kalendas novembres.

Itaque Burelli. »

In margine primæ codicis paginæ bellæ conspiciuntur picturæ textum a tribus lateribus cingentes. Inter frondium et imaginum intertexta ornamenta pictor insigne gentilitium pinxit, quo, ni fallor, tria fulmina deorsum missa et tres flammæ sursum flagrantem adumbrata sunt. Circa quod insigne gentilitium scripta leguntur hæc: « frater laurentius doctor provincialis narbone conventus divisionis ordinis carmeli. » Hæc verba ab eadem manu, quæ codicem ipsum scripsit, exarata esse dubitari nequit. Inde concludendum videtur Laurentium Burellium primum codicis possessorem fuisse ejusque impensis codicem scriptum esse eo consilio, ut splendidissimus liber Bibliothecæ conventus Parisiensis Carnelitarum dono daretur. Neque vero est, quod de tempore, quo codex scriptus sit, dubitemus. Patet enim litrum exaratum esse exeunte sæculo xv.

Dici quidem nequit, num codex Vossianus eo tempore, quo suam editionem paravit Feuarentius, id est sub finem sæculi xvi, in Bibliotheca Vaticana asservatus fuerit; an non. Attamen valde mirum fuisset, si Feuarentius hunc codicem, qui vix quindecim lustris ante scriptus fuit, veterem seu vetustissimum nominasset (i). Nonne vir doctissimus, cum vera codicis ætas dubia non esse posset, is esse videretur, qui fraude fefellisset lectores?

Sed accedit summum inter lectiones codicum discrimen, quod non negandum esse etiam Massuetus censet. Grabius quoque, multas lectiones adnotavit, quibus duos codices longe differre intelligitur, multasque ex Vossiano excerptas proposuit, quæ in vetere Feuarentii codice non compartuerunt. Quibus largam novarum lectionum copiam in mea editione addidi. Differt præterea capitum divisio, qualem Feuarentius in vetere codice cognitam notavit, ab ea, quam codicis Vossiani librum secutum esse cognovi. Quæ cum ita sint, equidem Feuarentianum codicem prorsus diversum esse censeo a Vossiano manuscripto.

D Certum indubitatumque est Vossianum codicem

erratum cum animadverterit Grabius, mirum cur ex Erasm. saltem et Gallas. non correxerit. » Corrigere potuit Grabius ex cod. Voss.

(e) Nihil notavit Grabius ad hunc locum, nisi hoc: « in Erasm. et Gallas. vitiose exstare *stultitia et audacia*. » Atque Massuetus p. 111, not. b, in solis quibus ipse usus sit codicibus, veram lectionem reperiri gloriatur.

(f) Hæc lectio a nemine notatur.

(g) Massuetus p. 113, not. g: « genuinam, inquit, hanc lectionem solus suppeditat cod. Claromont., in aliis omnibus cum edit. tum mss. corrupte: *aquam dixisse*. »

(h) « Ita solus », autumat Massuetus, « Claromont. cod. »

(i) Ita appellat codicem in adnotationibus atque in titulo, quo inscripsit editionem suam.

optimis mss. annumerandum esse et cum codd. veteribus Feuarentii et Claromontano ad eandem familiam pertinere.

IX. *Codex Vratislaviensis.*

Postquam de indole ac fati Latinorum Irenæi codicum satis disputatum est: Græcum Epiphaniæ manuscriptum, quo usus sum ad corrigendum textum Irenæi libri 1, silentio prætermittere non possum. Qui codex in bibliotheca Rhedigeriana, quæ Vratislaviæ est, reperitur. D. Menzelius vir clarissimus de eodém hæc ad me scripsit: « Codex noster membranaceus est forma maxima et exhibet ab initio Acacii et Pauli presbyterorum et archimandritarum epistolam, qua eundem (Epiphaniæ) ad scribendum contra hæreses hortantur, adjuncta responsoria Epiphaniæ prolixiori; tum ipsum *Panarium* sive opus adversus octoginta hæreses integrum, eique in fine subnectitur *Ancoratus* seu

A sermo *De fide*, quo Epiphanius a Palladio Suedrorum Pamphiliæ urbis præsule et presbyteris ejusdem, quorum etiam epistolæ præmittuntur, rogatus, doctrinam de SS. Trinitate, in primis de Spiritu sancto contra hæresin Macedonianam asseruit et explicavit. » D. Haasius Vratislaviensis vir clarissimus, qui, quæ Epiphanius ex opere Irenæo exscripserat, accurate cum dicto manuscripto conferenda curavit, in catalogo bibliothecæ Rhedigerianæ hæc adnotata esse scripsit: « Cod. memb. 326 folior. in fol. unius hominis manu non ineleganter sæc. xv scriptus est. Involucrum Græcorum more factum et crenulis in extremitatibus ornatum a Græco itidem artifice elaboratum videtur. » Quamvis codex nonnulla nobis suppeditaverit, quibus textus Irenæi emendaretur, critica tamen auctoritas ejus non adeo gravis nobis visa est, ut eum ubique sequi possemus.

CAPUT II.

De editionibus Irenæi operis adv. hæreses.

I. *De editionibus Erasmianis.*

1526.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire reteggit et confutat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione, quantum licuit, emendatum opera Des. Erasmi Roterodami, ac nunc primum in lucem editum opera Jo. Frobenii. Additus est index rerum scitu dignarum. Apud inlytam Basileam anno M. D. XXVI. Cum gratia et privilegio Cæsareo. Fol.

Hæc est editio princeps, quam Des. Erasmus Bernardo de Gloss, tunc temporis episcopo Tridentino, præmissa epistola nuncupatoria dedicavit. Litteras excipit S. Irenæi *Obtestatio ad scribas*, quæ inter Irenæi fragmenta primum locum obtinet. Singulis libris præmisit Erasmus titulos quibus capitula sunt inscripta. Tum textus Irenæi sequitur. In margine editor ex codicibus tribus, quibus usus est, adnotavit nonnullas varias lectiones et conjecturas et vocum inusitatorum interpretationes. *Argumenta*, uti vocat, lib. II—V præmissa v. in *Appar.* nostro p. 6 seqq. Cæterum edit. princeps, eaque quæ duobus annis post in lucem prodiit, multo emendatior est, quæ inde ab anno 1534 typis expressæ sub nomine Des. Erasmi publice vendebantur.

Editionem principem reperi in bibliothecis Universitatis Lipsiensis et Zitzensi.

1528.

Biennio post alia ex officina Frobeniana prodiit editio in-fol., in cuius titulo post verba: *emendatum opera Des. Erasmi Roterodami* leguntur hæc: *ac nunc ejusdem opera recognitum, correctis iis, quæ prius suffugerant.* Ipsius Erasmi manus quædam menda sustulit. *Argumentum* in librum V scriptum paulo auctius in nova edit. legitur, uti in *Appar.* nostro p. 8 iterum expressum est. Cæterum pauca sunt, quibus hæc edit. differt ab edit. principe.

In bibliothecis academica lenensi et Erfordiensis hæc edit. reperitur.

1531.

Dupinius in Bibliotheca nova ecclesiasticorum auctorum memorat editionem Erasmianam, quæ a. 1534 Parisiis in lucem prodierit. Græbius eam videre sibi non contigisse scribit. Massueti præter primam Erasmi editionem nullam commemorat. Dupinius ipse postea dubitasse videtur, num hæc editio revera unquam exstitisset. Doctus enim censor edit. Massueti in *Deutsche Acta eruditorum* a. 1712 ita scribit: *Wir thun hier mit Fleiss der*

B *Parisischen edition von 1534, welche Græbius bei Du Pin gefunden, aber selbst nicht gesehen, keine Meldung weil Du Pin selbst in der andern edition seiner Bibliothecæ ecclesiasticæ selbige weggelassen, und also diesfalls seinen Fehler erkannt zu haben scheint.* »

Errorem Dupinii emendare nobis licet. Prodiit 1534 enim Basileæ ex officina Frobeniana nova Erasmi editio; eandem formam eundemque titulum ac priores edit. habet, nisi quod in titulo legitur: *ac nunc ejusdem opera denuo recognitum, correctis iis, quæ prius suffugerant.* Inde liquet Erasmus ipsum novis curis Irenæi textum recognovisse. Sed cum viro doctissimo meliores codices ad manus non fuissent, ex variis lectionibus aut conjecturis in margine priorum editionum adnotatis plures in contextum Irenæi recepit. Quo factum est, ut textus magis corrumperetur, quam emendaretur; quod cuique concedendum est, qui lectionum varietatem a me adnotatam accuratius perspexerit.

C In bibliotheca Universitatis Gottingensis hæc editio asservatur.

Desiderius Erasmus m. Jul. a. 1536 Basileæ mortem obiit. Quoniam igitur edit. 1534 ultima fuit, quam editor ipse novis curis adornaverat, cæteræ omnes editiones, quæ Erasmi celeberrimum nomen ferunt, ad rationem illius typis expressæ videntur.

1545.

Contra hæreses divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire reteggit et confutat veterum hæreseon impias et portentosas opiniones, ac vetustissimorum codicum collatione quantum licuit emendatum opera Des. Erasmi Roterodami, ac nunc ejusdem denuo recognitum, et quæ quam ante hac longe castigatiores in lucem dantur. Quibus accessit rerum et hominum insignium index locupletissimus. Parisiis apud Mathurinum Dupuys, sub signo hominis silvestris, via ad D. Jacobum 1545, 8.

D Editio perrara, Græbio prorsus ignota, elegantibus typis expressa. De ejus auctoritate critica nil addendum est ex iis, quæ de proximo antecedente libro disputavimus; ei enim simillima est.

Editio rarissima meæ bibliothecæ ornamento est.

1545.

Doctus censor Massuetianæ edit. in *Deutsche Acta eruditorum* memorat editionem, quam 1545 Basileæ in forma maxima in lucem prodierit. Sed eam neque Græbius neque ego vidimus.

1548.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire relegit et confutat veterum hæreseon impias et portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit Des. Erasmi Roterodami opera emendatum. Additus est index rerum observatu dignarum. Froben. Basileæ. 1548. Fol.

Neque hunc librum Græbius vidit. Ex bibliotheca urbis Lipsiensis ad me transmissus est. V. quæ disputavi de edit. 1534.

1554.

Quam sub hoc anno Fabricius in Bibliotheca Græca et censor editionis Massueti memorant editionem Erasmi Basileensem, in bibliothecis reperire mihi non contigit. Etiam Græbius eandem frustra quæsivit.

1560.

Opus eruditissimum — — — (titulus idem est atque editionis 1548) Basileæ 1560. Fol.

Græbius de hoc libro ita agit: « In nullo (editio hæc) præcedentibus præstantior, nisi quod loco nudæ adjurationis Irenæi, qua scribas obtestatus est, integra habeat Hieronymi in *Catalogo* scriptorum ecclesiasticorum de Irenæo verba, quodque *Index rerum* sit locupletior, ut vel ex prima littera A patet. » Indicem locupletiore jam in edit. a. 1548 reperimus; nil igitur novi liber a. 1560 habet, nisi locum Hieronymi de Irenæo. Vide disputata a me de edit. a. 1534.

Ad oram ejus editionis e bibliotheca academice Gottingensis mecum communicatæ D. Heumannii conjecturæ scriptæ sunt, de quibus infra vide quæ scripsimus.

1563.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis, in quinque libros digestum, in quibus mire relegit et confutat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit Des. Erasmi Roterodami opera emendatum. Additus est Index rerum observatu dignarum. Parisiis, apud Audoenum Parvum, sub intersignio lilii aurei, via ad divum Jacobum. 1563. 8.

Hæc editio, qua eadem continentur atque antecedente, majoribus typis quam Parisina 1545 eleganter expressa est; textus idem est atque in edit. 1545 et 1563. Reperis hunc librum in bibliotheca Hamburgica.

1567.

Opus eruditissimum — — — (titulus idem atque in edit. proxime antecedente) Parisiis. Apud Audoenum parvum, sub intersignio lilii aurei, via ad divum Jacobum. 1567.

Hic liber eadem eodem modo continet atque edit. a. 1563.

Ejus exemplar ad me missum est e bibliotheca Lugduno-Batava, in quo scriptum erat: « ex biblioth. viri illustris Isaacii Vossii 191. » In margine manus Josuæ Merceri varias lectiones e duobus codd. erutas ascripsit.

1570.

II. Editio Nicolai Gallasii.

Divi Irenæi Græci scriptoris eruditissimi, episcopi Lugdunensis, libri quinque adversus portentosas hæreses Valentini et aliorum, accuratius quam antehac emendati, additis Græcis quæ reperiri potuerunt; opera et diligentia Nicolai Gallasii, S. Theologiæ professoris, una cum ejusdem adnotationibus. Additus est etiam index locupletissimus. Apud Joannem le Preux et Joannem Parvum. (Genevæ) MDCLXX.

« In hoc opere continentur: epistola ad D. Edmundum Grindallum, episcopum Londinensem, qua hujus editionis atque missionis ratio redditur; præfatio ad lectorem de instituto totius operis, et de utilitate colligenda ex lectione veterum doctorum; Græcæ dictiones, quæ passim apud Irenæum

A occurrunt ordine alphabeti; de Vita et scriptis Irenæi ex Ensebio et Hieronymo; vetus interpretatio collatis exemplaribus accurate emendata; Græca ejusdem Irenæi quæ hactenus reperiri potuerant, uti Epiphanius scriptis suis inseruerat, inde excerpta et conversa in linguam Latinam, ut cum veteri interpretatione conferri possint, summæ singulis capitibus præfixæ, quibus plenissime declaratur quidquid in iis præcipuum est; loci Scripturæ, quorum in iis mentio sit, ad marginem notati; additæ sunt in fine adnotationes, quibus obscura pleraque declarantur: explicantur etiam nonnulli Scripturæ loci, ac respondetur iis, qui, adversus piam doctrinam, hujus sancti viri auctoritate abusi sunt. »

Quod si comparaveris hoc Gallasii opus cum Erasmi edit. concedes id esse multo præstantius illis. Sed textus Latinus non ex codicibus est emendatus, et Græcus sapissime corruptus. Explicationes satis quidem prolixæ res obscuras non satis illustrant plurimæque haud magni sunt momenti nihilque ad textum emendandum conferunt. Quintum librum, a nemine antea in sectiones divisum, editor in capita distinxit.

1571.

III. Editio Joannis Jacobi Grynæi.

Uno tantum anno postquam Gallasius libros Irenæi in publicum ediderat, Joannes Jacobus Grynæus, pastor Basileensis, *Opus adv. hæreses*, quod vocat *eruditissimum, nova libri primi conversione, singulorum capitum argumentis, et variæ lectionis observatione illustratum et recognitum* foras dedit. Pro translatione veteris interpretis novam, et, ut dicit in præfatione, *multo meliorem* substituit; quod male ab eo factum esse, alii ante me jam judicarunt. Quod dixit, *opus variis lectionis observatione illustratum et recognitum esse*, aperte falsum est; nullæ enim in margine variæ lectiones reperiuntur. Qua de causa Grynæi librum minus utilem censemus, quam Erasimianas editiones.

IV. Editiones Francisci Feuarentii.

1575 et 1576.

Massuetus præfatione prodit, primam a Franc. Feuarentio adornatam editionem typis Nivelli a. 1575 et 1576 expressam, eamque a priorum editionum vitiis nondum satis expurgatam esse. Idem ex Dupinii nova ecclesiasticorum auctorum Bibliotheca didicimus. Sed nec Græbio nec mihi contigit, ut hanc editionem in bibliothecis inveniremus. Quod parum refert, cum meliores Feuarentii editiones nobis non defuerint.

1596.

Divi Irenæi, Lugdunensis episcopi et martyris, adversus Valentini et similitum Gnosticorum hæreses libri v, jam secundo diligenti editorum codicum collatione, vetustissimi magnæque fidei manuscripti codicis atque alterius Vaticani ab innumeris mendis repurgati et aliquot capitibus aucti; præterea omnibus, quæ apud veteres exstant, fragmentis Græcis ac Latinis, item quibusdam S. Polycarpi, episcopi Smyrnensis et martyris, scriptis, nunquam antea editis, denique universis aliorum ejusdem D. Irenæi operum, quæ reperire licuit, partibus locupletati. — Additæ sunt ad singula capita variæ adnotationes, quibus emendationum ratio redditur, obscura multa illustrantur, et quidquid ad antiquitatem ecclesiasticam, ac tam veterum quam recentium hæreseon confutationem pertinet, quod ex his libris erui potuit, copiose traditur. — Accessit quoque Arnobii catholici et Serapionis Ægyptii conflictus de Deo trino et uno et duabus in Christo naturis, nunquam typis excusus. Ad illustriss. principem et reverendissimum cardinalem Carolum Lotharingum, Metensi et Argentinensi episcopo, etc. — Omnia studio et opera F. Francisci Feuarentii, ordinis F. Minorum, in S. facultate Parisiensi doctoris theologi. Accessit index scripturarum et rerum magis memorabilium. Reliqua viæ,

lector, magis speciatim pagina sequente. Coloniae Agrippinae, in officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylii. Anno 1596. Cum gratia et privilegio Sac. Cæs. Majestatis.

Alteram hanc Feuardenii editionem, duorum codicum (a) ope adornatam, alterius Vaticani, alterius inter libros Joannis San-Andreani Ecclesiae Parisiensis canonici asservati, priori Feuardeniana multo esse meliorem Dupinius jam observavit; præter alia etiam Græcos Irenæi locos ex variis scriptoribus insertos habet. Sed cum Feuardenius ipse in *Commonitione ad lectores* exposuerit, quid in editione ipsius præstitum esset: lectores rogatos velim, ut *Appar. nostrum* p. 22 adeant, mihi que de ratione editionis tacere liceat. Attamen ne Feuardenio quidem contigit, ut textum satis bene restitueret, et notis doctrina conspicuis, sed prolixitate laborantibus res obscuras collustraret.

Reperitur hæc editio in bibliothecis Vimariensi et Ienensi.

1625.

Teste Joan. Alberto Fabricio (Bibl. Græc., pag. 79), Feuardenii editio 1625 recusa est, quam nec Græbius aut Massuetus memorant nec ego quidem reperi.

1639.

In titulo, quo nova editio inscripta est, post verba: *Paris. Doctoris theologi* leguntur hæc: *Adjecta sunt ad hanc novam editionem alia quaedam fragmenta Irenæi ex eminentissimi cardinalis Ruffaldi bibliotheca deprompta Græce et Latine edita. Lutetiae Parisiorum. 1639. Cum privilegio Christianissimi regis.*

Præter id in titulo nominatum editioni nil novi additum eaque priore non est emendatior. Ex bibliotheca urbis Lipsiensis hic liber ad me transmissus est.

1675.

Post voces: *quæ reperiri licuit, partibus locupletati* hæc in titulo sunt addita: *Cum scholiis et adnotationibus Jac. Billii, Front. Ducæi, et Franc. Feuardenii, quibus emendationum ratio redditur, obscura illustrantur, et quidquid ad antiquitatem ecclesiasticam pertinet, copiose explicatur. Lutetiae Parisiorum 1675.*

Cæterum titulus eadem habet, quæ in edit. 1596 et 1639 leguntur. Editio hæc typis minus elegantibus expressa, quam priores, cæteris alioquin simillima reperitur in bibliotheca Vimariensi.

1677.

Feuardenii editio omissis quidem omnibus adnotationibus et textu Græco recusa est in Bibliothecæ Patrum Lugdunensis tomo secundo 1766.

V. Editio a Joanne Ernesto Græbio adornata.

1702.

Τὸ ἐν ἀγίοις πατρὶς ἡμῶν Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε. S. Irenæi episcopi Lugdunensis contra omnes hæreses libri quinque. Textus Græci partem haud exiguam restituit; Latinam versionem antiquissimam e quatuor mss. codicibus emendavit; fragmenta aliorum tractatuum deperditorum subjunxit; omnia notis variorum et suis illustravit Joannes Ernestus Græbe. Quid ultra in hac editione præstitum sit, ostendunt Prolegomena. Oxoniae e theatro Sheldoniano, impensis Thomæ Bennet, ad insigne lunæ fulcatæ in cæmeterio S. Pauli Londini anno Dom. 1702.

(a) In *Commonitione* sua ad lectores Feuardenius de codicibus, quorum usus ipsi concessus erat, non solum nimis breviter, sed etiam obscure scripsit. Certum est Feuardenium codice Vaticano alioque, uti videtur, Parisiis asservato usum esse. Vaticanum manuscriptum, quod perraro allegat, fortasse idem fuit, quod Erasmus et postea Latinus Latinius consulere. Quamvis vetus Feuardenii

A Dupinius Feuardenii editionem ita collaudat, ut nova Irenæi editione opus esse neget, nisi forte, quod vix sperari queat, Græcus operis *Adv. hæret.* textus diu et graviter desideratus aliquando inventus fuerit. Sed Græbius Irenæum multa cura atque incredibili industria a se emaculatum denuo in lucem emisit. Textum Græcum ac Latinum ad exemplar Feuardenii editionis recusum emendavit; Latinam interpretationem e codicibus duobus Merceri, Arundeliano et Vossiano recognovit; multaque fragmenta Græca et ex scriptis aliorum excussis et ex mss. hausta adjecit; lectionis varietatem summa diligentia adnotavit nec infelici successu admirandaque doctrina multos locos obscuros explanavit. Qui quid editor in hoc libro præstiterit accuratius velit discere, is adeat ipsius Græbii Prolegomena in *Appar. nost.*, pag. 43 seqq., et censuram editionis in *Actis eruditorum* a. 1702 publicatis pag. 309.

1712.

B Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὶς ἡμῶν Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου καὶ μάρτυρος ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε. S. Irenæi episcopi Lugdunensis, etc. (b).

1734.

Anno 1734 editio Massuetiana Venetiis iterum in lucem prodit. Præter fragmenta Græca a Pfaffio in bibliotheca Taurinensi reperta et plura scripta polemica de fragmentis istis nil novi habet; sed multa insunt novæ editioni errata typographica.

1829.

Collectio selecta SS. ecclesiae Patrum, complectens exquisitissima opera tum dogmatica et moralia, tum apologetica et oratoria, accurantibus D. A. B. Caillau una cum D. M. N. S. Guillon. Tom. II, Parisiis et Bruxellis apud Mequignon-Havard, editorem. (Lipsiæ apud F. Fleischer.) 1829. In hoc libro reperiuntur loca excerpta ex Irenæi libris *Adv. hæret.* iterum recusa ex recensione Massueti.

Teste Joan. Drusio Centuria I *Miscell.*, cap. 44 Matthias Launois, senator olim Antuerpiensis, emendatorem Irenæi editionem molitus est. Sed nobis non contigit, ut de consilio ejus accuratius edoceremur.

Novam Irenæi editionem, auctiorem novis fragmentis e codicibus depromptis et notis ineditis promiserat Magnus Crusius. Quamquam consilium hujus libri aliorumque, quos promiserat, successu caruit felici, ipsius Crusii verba de nova Irenæi editione hic repetere liceat.

Is enim libello, qui inscribitur: *Dissertatio epistologica ad eminentissimum atque rev. dn. Christianum Wormium, diœcesis Sialundicæ in Dania episcopum, de scriptis quibusdam integris fragmentisque hactenus ineditis, quæ in itinere Gallico, Anglico atque Germanico reperire contigit, et nunc in lucem publicam edenda parat, virosque eruditos insimul ad conferendas symbolas humanissime invitavit Magnus Crusius, Slesvicensis, v. d. m. Lipsiæ 1728.* conatum, ait, recudendi Irenæi opera, omnibus historiam Ecclesiae Christianæ primitivæ amantibus maxime necessaria, audacem quidem esse; sed suaderi hoc institutum magna raritate et defectu exemplarium utriusque editionis, tum Anglicanæ Jo. Ern. Græbii, tum Gallicanæ Renati Massueti, quæ charo nimis pretio etiam in ipsis terris, ubi impressæ sint, venditentur et frustra ta-

codex exeunte sæc. xvi Parisiis servatus, Vossii vero exeunte sæc. xv in Gallia scriptus esse videatur: mihi tamen cum Massueto ex dictorum codicum variis lectionibus censendum est, codices illos diversos esse, neque Feuardenium Vossii manuscriptum inspexisse.

(b) Recensionem editionis D. Massueti, quæ in nostra reviviscit, omittimus. EDIT. PATR.

men sæpius desiderentur. Suadent id (institutum) plurimæ accessiones, quibus nova quædam editio insignem in modum locupletari poterit: quippe tot ac tanta supersunt fragmenta Græci textus ex codicibus Vaticanis (quorum copia Laurentio Alexandro Zacagnio præfecto olim Bibliothecæ Vaticanæ dignissimo debetur), Gallicanis et Anglicanis descripta, ut plurima inde loca vel suppleri vel emendari queant. Suadet industrius labor sæpius laudati Grabii, qui paulo ante mortem Irenæum suum curis secundis recognitum, a plurimis mendis vindicatum novisque adnotationibus auctum luci publicæ destinaverat; licet *Vindiciæ ipsius*

A contra Renatum Massuetum, quas Casimirus Oudinus in *Commentario* de scriptoribus ecclesiasticis memorat, inter manuscripta Grabiana neutiquam reperiantur. Suadent denique eruditissimæ observationes ineditæ Thomæ Aisléri, Eduardi Bernardi, Francisci Junii, Danielis Heinsii aliorumque, quas propria ipsorum manu adnotatas inveni et, ne sterili labore amplius delitescerent, in usum publicum selegi. Prologum etiam manuscripto codici Arundeliano Operum S. Irenæi præfixum et in Grabii atque Massueti editionibus omissum ex Bibliotheca regniæ societatis Londinensis, ubi iste codex asservatur, descripsi.

CAPUT III.

De apparatus criticis aliorum in editiones receptis.

I. *De scholiis Frontonis Ducæi et Jac. Billii.*

Fronto Ducæus et Jacobus Billius (in sacris observationibus I, 33 sqq. et II, 5. Paris. 1585 ad calcem epistolarum Isidori Pelus. editis) scholia plura ad Irenæum ediderant, quibus aut textum Latinum cum Græco collatum emendarunt, aut plerumque feliciter obscuros locos collustrarunt. Præsertim Billius nobis laudandus videtur ob summam doctrinam, criticum ingenii acumen, elegantem scribendi rationem, observationibus ipsius conspicua. Quorum Duumvirorum scholia Feuarentius primus in editionem Irenæi recepit; neque a Grabio, Massueto et nobis neglecta sunt; eorum plurima in Apparatu typis expressa reperis.

II. *De observationibus Heumanni et Francisci Junii in hanc novam editionem receptis.*

E bibliotheca Academiæ Gottingensis ad me perlata est editio Erasmi Basileensis a. 1560, quæ olim fuit e libris Casp. A. Heumanni, professoris theol. Gottingensis. Vir doctissimus permultas emendationes in marginem dictæ editionis ascripsit, inter quas eas reperi, quas in *Hamburg. vermischte Bibl.*, t. I, p. 144 sqq. publici juris fecit. Aliæ conjecturæ ingenium sagacissimum produnt; sed provido editori, cui fides et auctoritas codicum omnimodo tuenda et servanda est, plerumque respiciendæ fuerunt; aliæ vero omnino nihil valere potuerunt ei, qui mentem Irenæi assecutus erat et scribendi ejus rationem penitus cognoverat.

Denique nobis commemorandus est criticus apparatus Francisci Junii, professoris olim theol. Lugduno-Batavi. Reperi enim in bibliotheca magnificæ Vimarienti editionem Gallasii, in cujus margine tum magna copia emendationum, tum multa Græca fragmenta scripta sunt. Hæc editio transit quondam in bibliothecam Marquardi Gudii, qui sub

B titulo libri de istis adnotationibus manu exaratis hæc scripsit: « Lectionum varietates e veteri codice, supplementa etiam et fragmenta Græca ad hujus libri marginem ascripsit propria sua manu Franciscus Junius, theol. prof. Lugduni Batavorum. » Sed est quod Gudium errore deceptum esse censeam. Qui veteris Interpretis scribendi rationem callet, necum dubitare nequit, emendationes Junii non e codice, sed e sagacissimo judicio profuisse. Nonnunquam enim factum est, ut Junius elegante eruditione adjutus interpretem barbaram scribentem corrigeret e ratione scribendi, qua scriptores classici, quos dicunt, uti sunt. Multa, quæ conjecit Junius et in charta per aquam glutinosam non densata pulcherrime et nitidissime scripsit, tam ingeniosum tamque eruditum et sagacem virum produnt, ut ejus conjecturas in notas meas recipiendi opportunitas jucundissima mihi fuerit. Doleo, adnotationes Franc. Junii finem libri non supergredi. Fragmenta Græca a Junio ex antiquissima Epiphaniæ editione exscripta sunt.

In Theoph. Christ. Harlesii *Supplementis ad introductionem in historiam linguæ Græcæ*, t. II, p. 203 legi hæc: *Variæ lectiones sunt margini (editionis Grynæi) ascriptæ, et Reinesius exemplari suo, quod servatur in bibliotheca Zitzensi, multas manu adjecit emendationes.* Sperabam fore ut ex adnotationibus Reinesii, alioquin viri sagacissimi, aliquot fructus percipere possem. Sed spes me fefellit. Etenim plurima, quæ Reinesius ad marginem scripsit, pertinent ad capitulum inscriptiones. Cætera tremente, uti videtur, manu tam pessime sunt scripta, ut vix legi queant. Quæ intentis oculis explicare potui, ea non satis digna visa sunt, quæ in meam editionem reciperem.

SELECTA VETERUM TESTIMONIA DE IRENÆO EJUSQUE SCRIPTIS.

Martyres Lugdunenses et Viennenses sub M. Aurelio, in Epistola ad Eleutherum papam, apud Eusebium lib. v Hist. eccles., cap. 4.

Χαίρειν ἐν Θεῷ σε ἐν πάσιν εὐχόμεθα καὶ ἀεὶ, Πάτερ Ἐλεϋθερε. Ταῦτά σοι τὰ γράμματα προετρεψάμεθα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ κοινωνὸν Ἐιρηναῖον διακομίσαι καὶ παρακαλοῦμεν ἔσχειν σε αὐτὸν ἐν παρθένῳ, ζηλωτὴν ὄντα τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ. Εἰ

D Te per omnia ac perpetuo optamus in Deo valere, Pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fratrem et collegam nostrum Irenæum hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas, rogamus, utpote amulatorem testamenti Christi

γὰρ ἤδειμεν τόπον τινὶ δικαιοσύνην περιποιεῖσθαι, ἅως πρεσβύτερον Ἐκκλησίας, ἔπερ ἔστιν ἐπ' αὐτῷ, ἐν πρώτοις ἂν παρεθέμεθα.

A Quod si vero nobis compertum esset, locum cuiquam jus conferre, eum tanquam presbyterum Ecclesiae (hunc enim gradum obtinet), tibi inter primos commendassemus.

Tertullianus lib. contra Valentinianos, cap. 5.

Nec undique dicemur ipsi nobis fluxisse materias, quos tot jam viri, sanctitate et praestantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum haeresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus ei prodiderunt, et retulerunt; ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenaeus omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus nostrae virginis senectae et Christianae eloquentiae dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi.

Eusebius lib. II Hist. eccles., cap. 13.

Παρὸν τοῖς βουλομένοις, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν (τὸν Σίμωνα) καταμέρους αἰρεσιάρχων τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς βίους, καὶ τῶν ψευδῶν διδασκάλων τὰς ὑποθέσεις, τὰ τε πᾶσιν αὐτοῖς ἐπιτετηδευμένα διαγνῶναι, οὐ κατὰ πάρεργον τῇ δεδηλωμένῃ τοῦ Εἰρηναίου παραδεδομένα βίβλῳ.

Non ipsius modo Simonis, sed et reliquorum haereticae pravitate auctorum initia, vitam, falsorum dogmatum causas ac rationes, studia denique et instituta singulorum, ex supradictis Irenaei libris, a quo haec accurate tradita sunt, licet volentibus cognoscere.

Idem lib. III, cap. 23.

Ὅτι δὲ εἰς τούτους ἔτι τῷ βίῳ περιῆν (Ἰωάννης), ἀπόχρη διὰ δύο πιστώσασθαι τὸν λόγον μαρτύρων· πιστοὶ δ' ἂν εἴεν οὗτοι, τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρεσβύσαντες ὀρθοδοξίας, εἰ δὴ τοιοῦτοι Εἰρηναῖος καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς· ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐν δευτέρῳ τῶν πρὸς τὰς αἰρέσεις, ὧδέ πως γράφει κατὰ λέξιν· Καὶ πάντες, etc.

B Quod autem Joannes ad haec usque tempora (Trajani) pervenerit, duorum testium auctoritate probare sufficiet. Sunt porro hi testes fide dignissimi, quippe qui rectae semper catholicaeque doctrinae propugnatores exstiterint: Irenaeum dico, et Clementem Alexandrinum. Quorum prior in secundo *Adversus haereses* libro ita scribit: *Et omnes*, etc. *Vid. lib. II, cap. 22.*

Idem lib. V, cap. 5.

Ποθεινοῦ δὲ ἐφ' ὅλοις τῆς ζωῆς ἔτεσιν ἐνενήκοντα σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίας μαρτυρήσασιν τελειωθέντος, Εἰρηναῖος τῆς κατὰ Λούγδουνον, ἧς ὁ Ποθεινὸς ἠγεῖτο παροικίας, τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Πολυκάρπου δὲ τοῦτον ἀκουστὴν γενέσθαι κατὰ τὴν νέαν, ἐμανθάνομεν, ἡλικίαν.

Cum Pothinus anno aetatis nonagesimo una cum Gallicanis martyribus caesus esset, episcopatum Lugdunensis Ecclesiae post illum suscepit Irenaeus. Quem quidem in adolescentia Polycarpi auditorem fuisse comperimus.

Eodem lib. V, cap. 20.

Ἐξεναντίας τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιῆ τῆς Ἐκκλησίας θεσμῶν παραχαρᾶτων. Εἰρηναῖος διαφορῶς ἐπιστολάς συντάττει· τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον *Περὶ σχίσματος*, τὴν δὲ πρὸς Φλωρίνον *Περὶ μοναρχίας*, ἢ *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν*. Ταύτης γὰρ τοῖς τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίσειν· δι' ὃν αὐθις ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντίνον πλάνῃ, καὶ τὸ *Περὶ ὀρθοδόξου* συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπουδασμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατελιγμέναν ἐκ τῶν διαδοχῶν..... ἐν ἧ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρίνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὐθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· *Τὰ δόγματα*, etc.

C *Adversus illos, qui sinceram Ecclesiae legem adulterabant, Irenaeus varias conscripsit epistolas: alteram ad Blastum, quam inscripsit De schismate; alteram ad Florinum De monarchia, seu quod Deus non sit conditor malorum.* Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Qui cum postea in errorem Valentini abreptus fuisset, iterum Irenaeus ejus gratia librum *De octonario* composuit. In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat.—Porro in ea ad Florinum epistola, de qua jam prius dixi, idem Irenaeus se cum Polycarpo familiariter esse versatum prodit his verbis: *Haec dogmata*, etc. *Vide Fragmenta deperditorum Irenaei Tractatum in calce hujus operis, fragm. II.*

Eodem lib. V, cap. 24.

Καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἠγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστεῖλας, παρίσταται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς Κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον· τῷ γε μὴν Βίκτορι προσηκόντως, ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας Ἐκκλησίας Θεοῦ, ἀρχαίου ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρούσας, πλείστα ἕτερα παραινῆ, καὶ αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τὰδε ἐπιλέγων· *Οὐδὲ γὰρ μόνον*, etc. Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος φερώνυμός τις ὧν τῇ προσηγορίᾳ, αὐτῷ τε τῷ τρόπῳ εἰρηνοποιῶν, τοιαῦτα ὑπὲρ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρηνῆς παρεκάλει τε καὶ ἐπρέσβευεν. Ὁ δ' αὐτὸς οὐ μόνον τῷ Βίκτορι, καὶ διαφοροῖς δὲ πλείστοις ἄρχουσιν Ἐκκλησιῶν, τὰ κατάλληλα δι' ἐπιστολῶν, περὶ τοῦ κεκινημένου ζητήματος ὠμίλει.

D Irenaeus in Epistola, quam scripsit (*ad Victorem de dissensione ob celebrationem Paschalis*) nomine fratrum, quibus praerat in Gallia, illud quidem defendit, solo die Dominico resurrectionis Domini mysterium esse celebrandum; Victorem tamen inter plura alia decenter admonet, ne integras Dei Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione abscindat, et his insuper utitur verbis: *Neque enim solum*, etc. (*Vide fragm. III.*) Ac Irenaeus quidem nomini suo respondens, ac proposito pacificus, pro Ecclesiarum pace haec monuit ei allegavit. Neque vero ad Victorem solum, sed ad multos alios Ecclesiarum antistites de agitata questione litteras in eandem sententiam misit.

Denique cap. 26.

Ἄλλὰ γὰρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρηναίου συγγράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς, φέρεται τις αὐτοῦ πρὸς Ἕλληνας λόγος συντομώτατος καὶ ταμάλιστα ἀναγκαιότατος, *Περὶ Ἐπιστήμης*, ἐπιγεγραμμένος· καὶ ἄλλος, ὃν ἀνατίθεικεν ἀδελφῷ Μαρκιανῷ τὸ νομα, εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κληρονομίου· καὶ βιβλίον τι *Διαλέξεων διαφορῶν*, ἐν ᾧ τῆς πρὸς

Caeterum praeter supradicta Irenaei opera et Epistolas, exstat etiam brevissimus et in primis necessarius ejusdem liber *Adversus gentes*, qui de scientia inscribitur. Alius praeterea Marciano fratri nuncupatus, qui demonstrationem continet apostolicae praedicationis. Denique libellus *Variarum disputationum*, in quo Epistolae ad Hebraeos, et Sa-

pientiae Salomonis mentionem facit, et quasdam A sententias ex istis libris adducit. Atque hæc sunt quæ ex Irenæi scriptis ad nostram notitiam pervenerunt.

Ἐβραίουσ Ἐπιτολῆσ καὶ τῆσ λεγομένησ Σοφίασ Σολομῶντοσ μνημονεύει, ῥητὰ τινα ἐξ αὐτῶν παραθέμενοσ. Καὶ τὰ μὲν εἰσ ἡμετέραν ἐλθόντα γινῶσιν τοῦ Εἰρηναίου τοσαῦτα.

Eriphanus Hæres. xxiv, § 8.

Beatus ille apostolorum successor Irenæus subtilius ea de re disputans, Basilidis stultitiam cum pari imbecillitate conjunctam admirabiliter convicit.

Θαυμαστῶσ ὁ μακάριοσ Εἰρηναίοσ, ὁ τῶν ἀποστόλων διάδογοσ, περὶ τούτου λεπτολογῶν, διήλεγεσ τούτου (τοῦ Βασιλείδου) τὴν ἀβελτηρίαν καὶ ἀδράκειαν.

Idem hæres. xxxi, § 53.

Hæc atque his similia optimus ille senex Irenæus totidem verbis de vanissimis illorum opinionibus disseruit, vir omnino Spiritus sancti donis instructissimus, ac cælestibus ornamentis, ut ita dixerim, ad certamen perunctus: qui sinceræ fidei ac scientiæ præsidiiis omnia illorum prostravit evertitque mendacia. Quod in secundo libro ac sequentibus aliis potissimum perfecit, ubi illos uberiore stylo confutavit: cum velut humi abjectum, ac superatum adversarium trahere, ac quodammodo triumphare visus est velle, et profligati nugatoris impudentem magis quam fortem ad provocandum audaciam palam omnibus detegere.

Ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα ὁ προειρημένοσ ἀνὴρ πρεσβύτησ Εἰρηναίοσ, ὁ κατὰ πάντα ἐκ Πνεύματοσ ἁγίου κεκοσμημένοσ, ὡσ γενναίοσ ἀθλητῆσ ὑπὸ τοῦ Κυρίου προθεβλημένοσ, καὶ ἐπαλειφθεὶσ τοῖσ ἐπουρανίοισ χάρισμασι, τοῖσ κατὰ τὴν ἀληθινὴν πίστιν καὶ γινῶσιν, καταπαλαίσασ τε καὶ καταγωνισάμενοσ τὴν πᾶσαν αὐτῶν ληρώδη ὑπόθεσιν, διεξῆλθε κατὰ λόγον τὰ ὑπ' αὐτῶν κενοφρονούμενα. Ἀκρότατα δὲ αὐτοῖσ ἐν τῷ ἐξῆσ δευτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ καὶ τοῖσ ἄλλοισ διήλεγεσ περιττοτέρωσ, βουλόμενοσ πωσ τὸν χαμαὶ ριφέντα, καὶ εἰσ ἦταν τραπέντα σύραι, καὶ ἐνώπιον πάντων θριαμβεύσαι τε καὶ φωράσαι τὴν ἐν αὐτῷ τῷ ριφέντι ἀναίσχυντόν τε καὶ ἀσθενῆ πρόκλησιν ματαιοφροσύνησ.

Cyrillus Hierosol. Cateches. xvi Illuminatorum.

Impiissimi omnium hæretici etiam contra Spiritum sanctum acuerunt linguam, et ausi sunt dicere nefanda: quemadmodum Irenæus interpres in Institutionibus contra Hæreses scripsit.

Οἱ περὶ πάντα ἀνοσιώτατοι αἵρετικοὶ καὶ κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματοσ ὤξυναν γλώσσαν, καὶ ἐτόλμησαν τὰ ἀθέμιτα, καθὼσ Εἰρηναίοσ ὁ ἐξηγητῆσ ἐν τοῖσ προσταγμασι τοῖσ πρὸσ τὰσ Αἱρέσεισ ἔγραφεσ.

Basilus lib. De Spiritu sancto, cap. 29.

Irenæus ille, qui vicinus fuit apostolorum temporibus, quomodo mentionem Spiritus faciat, disputans adversus hæreses, audiamus: *Eos autem qui ineffrænati, etc.*

Εἰρηναίοσ ἐκεῖνοσ, ὁ ἐγγύσ τῶν ἀποστόλων γενόμενοσ, πῶσ ἐμνήσθη τοῦ Πνεύματοσ ἐν τῷ πρὸσ τὰσ Αἱρέσεισ λόγῳ, ἀκούσωμεν. Τοῖσ δὲ ἀγαλιναγωγῆτοισ, etc.

Ephrem Syrus tractatu De virtute, cap. 8.

Pulchre et magnifice quidam sanctorum (Irenæus) C enuntiavit, dum hunc in modum docens ait: *Cum sit igitur tale, etc. Contra hæreses. lib. v, cap. 28.*

Καλῶσ καὶ μεγάλωσ ἀπεφῆνατό τισ τῶν ἁγίων, οὔτω διδάξασ, καὶ φησιν: *Τοιαύτησ, etc.*

Socrates Corinthius ad calcem historiæ de martyrio S. Polycarpi.

Atque hæc ex codice Irenæi, discipuli Polycarpi, descripsit Gaius, qui etiam cum Irenæo versatus est. Ego vero Socrates Corinthius ex Gaii exemplari transcripsi. Gratia sit cum omnibus.

Ταῦτα μετεγράψατο μὲν Γάιοσ, ἐκ τοῦ Εἰρηναίου, μαθητοῦ τοῦ Πολυχάρπου, ὃσ καὶ συνεπολιτεύσατο τῷ Εἰρηναίῳ· ἐγὼ δὲ Σωκράτησ ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ Γάιου ἀντιγράφου ἔγραφα. Ἡ χάρισ μετὰ πάντων.

Hieronymus in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum.

Irenæus Pothini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyter, a martyribus ejusdem loci ob quasdam Ecclesiæ quæstiones legatus Romam missus, honorificas super nomine suo ad Eleutherium episcopum perfert litteras. Postea jam Pothino prope nonagenario, ob Christum martyrio coronato, in locum ejus substituitur. Constat autem Polycarpi, cujus supra fecimus mentionem, sacerdotis et martyris, hunc fuisse discipulum. Scripsit quinque *Adversus hæreses* libros, et *Contra gentes* volumen breve, et *De disciplina* aliud, et ad Marcianum fratrem *De apostolica prædicatione*, et librum *Variarum tractatum*, et ad Blastum *De schismate*, et ad Florinum *De Monarchia*, sive, *quod Deus non sit conditor malorum*, et *De Octava* egregium commentarium, in cujus line significans se apostolicorum temporum vicinum fuisse, sic subscripsit:

Adjuro te qui transcribis librum istum, per Dominum Jesum Christum, et per gloriosum ejus adventum, quo judicaturus est vivos et mortuos, ut conferas postquam transcripseris, et emendes illum ad exemplar, unde scripsisti, diligentissime: hanc quoque obtestationem similiter transferas, ut invenisti in exemplari. Feruntur ejus et aliæ ad Victorem episcopum Romæ de quæstione Paschæ epistolæ, in quibus commonet eum, non facile debere unitatem collegii scindere: siquidem Victor multos Asiæ et Orientis episcopos, qui decima quarta luna cum Judæis Pascha celebrabant, damnandos crediderat: in qua sententia hi qui discrepabant ab illis, Victori non dederunt manus. Floruit maxime sub Commodi principe, qui Marco Antonino Vero in imperium successerat.

Eadem omnino Hieronymi verba descripsit Freculphus Lexoviensis, Chronic. tom II, lib. II, c. 22.

Idem in cap. LXIV Isaïæ.

De quibus (*variis priscorum hæreticorum portentis*) diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hæreseon, et maxime Gnosticorum, qui per Marcum Ægyptium, Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deceperunt, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ suæ vindicantes.

Et in Epistola 53, al. 29, ad Theodoram viduam, t. IV, novæ edit.

Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum, et Papiæ, auditoris evangelistæ Joannis, discipulus, epi-

scopus Ecclesiae Lugdunensis, quod Marcus quidam, de Basilidis Gnostici stirpe descendens, primum ad Gallias venerit, et eas partes, per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverit, maximeque nobiles feminas, quaedam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amore sui concilians: inde Pyrenæum transiens, Hispanias occupavit; et hoc studii habuerit, ut divitum domos, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur variis desiderijs, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille scripsit ante annos circiter trecentos; et scripsit in iis libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit.

Augustinus lib. 1, contra Julianum Pelagianum, cap. 3 et 7.

Tu qui tam crebro nobis Manichæorum nomen opponis, quos et quales viros, et quantos fidei catholicæ defensores tam execrabili criminatione appetere audeas, si evigilas, intueri. — Irenæus Lugdunensis episcopus non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait, *non aliter salvari ab antiqua serpentis plaga*, etc. (*lib. iv, cap. 2*). Videsne antiquum hominem Dei, quid de antiqua serpentis plaga sentiat? — Si assertores eos flagitas, quorum aliquid etiam litterarum inveniri potest, illustrisque doctrina est, en adest assertorum ejus memorabilis et venerabilis consensus atque consensus. Sanctus Irenæus dicit, antiquam serpentis plagam fide Christi et cruce sanari, et quod protoplasti peccato fuimus tanquam vinculis alligati, etc.

Justinus in responsione ad Quæstionem 115 ad Orthodoxos.

Ὁ μακάριος Εἰρηναῖος ὁ μάρτυρ καὶ ἐπίσκοπος Ἀλουγδούνου, ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ*, etc.

Beatus Irenæus martyr et Lugdunensis episcopus in libro *De Pascha*, etc. Vide fragmenta deperditorum tractatum S. Irenæi, fragm. VII.

Theodoretus Dialogo 1, pag. 33 B.

Εἰρηναῖος τῆς Πολυκάρπου διδασκαλίας ἀπήλαυσεν· ἐγεγόνει δὲ φωστὴρ Γαλατῶν τῶν ἐσπερίων.

Irenæus Polycarpi auditor et discipulus fuit, lumenque occidentalium Gallorum.

Idem in Præfatione Hæreticarum fabularum.

Τοὺς μέντοι τῶν παλαιῶν ἀρέσεων μύθους ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων συνέλεξα, Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, καὶ Εἰρηναίου τοῦ τὰ Κελτικά καὶ γεωργήσαντος καὶ φωτίσαντος ἔθνη.

Antiquarum porro hæreseon fabulas ex antiquis Ecclesiae doctoribus collegi, Justino philosopho et martyre, et Irenæo qui Celticis gentes excoluit et illuminavit, etc.

Idem lib. 1, Hæret. Fabularum, cav. 5.

Εἰρηναίου, τοῦ τὴν Ἑσπέραν φωτίσαντος, ἀνδρὸς ἀποστολικοῦ, παραθήσομαι μάρτυριαν. Λέγει δὲ, κ.τ.λ., Ταῦτα μὲν οὖν ὁ θαυμάσιος Εἰρηναῖος.

Irenæi, viri apostolici, qui Occidentem illustravit, proferam testimonium. Sic autem scribit, etc. Hæc ergo de his dixit admirandus Irenæus.

Gregorius Turonensis lib. 1 Historiæ Francorum, cap. 29.

Beatissimus Irenæus, hujus successor martyr (Pothini) qui a beato Polycarpo ad hanc urbem (Lugdunum) directus est, admirabili virtute enituit; qui in modici temporis spatio, prædicatione sua, maxime in integro civitatem reddidit Christianam. Sed veniente persecutione, talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem divini nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum, diversis in sua carnis præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit.

Idem lib. 1, De gloria martyrum, cap. 5.

Martyrio consummatus gloriosus Pothinus episcopus, qui Lugdunensi præfuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invectus est caelo. Cui et merito, et sanctitate condignus Irenæus successit episcopus, per martyrium et ipse finitus. Hic in crypta Basilicæ B. Joannis sub altari est sepultus; et ab uno quidem latere Epipodius, ab alio vero Alexander martyr est tumultatus.

Gregorius I papa lib. xi registri epist. 56 (nov. edit.) ad Ætherium Lugdun. episcopum.

Gesta vel scripta B. Irenæi jam diu est quod sollicitè quærivimus; sed hactenus ex eis inveniri aliquid non valuit.

Anastasius *Sinaita l. vii Anagogicarum contemplationum in Hexameron, tom. IX Bibliothecæ PP. edit. Lugdun., 1677, p. 892. — Ex cod. Colbertino 2255.*

Ἀκούεις ὅτι ἀφ' οὗ εἰσῆλθεν ὡσπερ τις θεῖα φύσις, Β τὸ θεῖον ἐμφύσημα εἰς τὸ γηγενὲς σῶμα τοῦ Ἀδάμ, εὐθέως ἡ Γραφή οὐχ ἀπλῶ ὀνόματι προσηγόρευσεν, ἀλλ' ὡσανεὶ συνθέτῳ Χριστῷ ὄντι, Θεὸν καὶ Κύριον αὐτὸν ὀνόμασεν· καθὰ καὶ εἰς τὰ ἀκριβῆ καὶ ἀνόθευτα, καὶ ἀρχαῖα τῶν ἀντιγράφων ἐρευνήσαντες, μετὰ πολλῆς ἀκριβείας εὐρήκαμεν, εἰς τὰ Κλήμεντος, καὶ Εἰρηναίου, καὶ Φίλωνος τοῦ φιλοσόφου, καὶ τοῦ τὰ Ἑξαπλᾶ συστησαμένου στιχοθέντα.

Andis quod ex quo ingressa est (tanquam divina quaedam natura) divina insufflatio in terra natum corpus Adami, statim Scriptura non simplici nomine appellavit, sed (utpote quod Christus non solum esset Deus) Deum et Dominum eum composite nominavit, quomodo in sinceris et non adulteratis, antiquisque exemplaribus diligentissime scrutati invenimus; iis, inquam, quæ notata fuerant a Clemente, et Irenæo, et Philone philosopho, et ab eo qui Hexapla composuit.

Et paulo post, p. 895.

Οἱ μὲν οὖν ἀρχαιότατοι τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξηγητῶν· λέγω δὲ, Φίλων ὁ φιλόσοφος καὶ τῶν ἀποστόλων ὁμοχρονος, καὶ Παπίας ὁ πολὺς, ὁ Ἰωάννου Εὐαγγελιστοῦ φοιτητῆς, ὁ Ἱεραπολίτης, Εἰρηναῖός τε ὁ Αλουγδουνεὺς, καὶ ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυρ καὶ φιλόσοφος, Παντανετός (leg. Πανταίνος) τε ὁ Ἀλεξανδρεὺς, καὶ

Veteres ergo Ecclesiarum interpretes, Philo, inquam, philosophus et tempore æqualis apostolis, et celebris Papias Hierapolitanus, Joannis evangelistæ discipulus, et Irenæus Lugdunensis, et Justinus martyr et philosophus, et Pantæus Alexandrinus, et Clemens Stromateus, et eorum asseclæ,

spiritualiter sunt contemplati de Christi Ecclesia, ea quæ scripta sunt de paradiso.

A Κλήμης ὁ Στρωματεύς, καὶ οἱ ἀμφ' αὐτοὺς πνευματικῶς τὰ περὶ παραδείσου ἐθεωρήθησαν εἰς τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἀναφερόμενα.

Lib. x, p. 910.

Hanc (sententiam, *Et dixit serpens mulieri*) qui historice potius quam spiritualiter, verbis inherentes accipiunt, nescio qua ratione Irenæi argumenta solvere valeant. Nam dicit, adversus impurorum Ophitarum hæresiarchiam decertans: *Qui fieri potest*, etc.

Ἦν οἱ ἱστορικῶς, καὶ μὴ μᾶλλον πνευματικῶς ἐλαμβάνοντες, ἀλλὰ λεξιτηροῦντες, οὐκ οἶδα ὅπως τὰς ὑπὸ Εἰρηναίου πρὸς αὐτοὺς προτάσεις ἐπιλύονται. Φάσκει γὰρ κατὰ τῆς τῶν μισαρῶν Ὀφιτῶν αἰρεσιάρχιας ὀπλιζόμενος· *Πῶς δυνατόν, κ. τ. λ.*

Maximus, Schol. in cap. 9 Dionysii De divin. nomin.

Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus fui. Id est, idem ego mihi ipsi, ut Irenæus dicit in libris contra hæreses.

Ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χειρὶ τῶν προφητῶν ὁμοιώθην. Τούτεστιν, αὐτὸς ἐγὼ ἐμαυτῷ, ὡς Εἰρηναῖος λέγει ἐν τοῖς *Καθ' αἱρέσεων*.

Idem, Schol. in cap. 7 De eccles. hierarch.

Papias lib. iv *Dominicarum suarum explanationum* scripsit, fore in resurrectione voluptates, quæ percipiuntur ex cibis, etc. Quin et Irenæus Lugdunensis episcopus lib. v *Adversus hæreses* idem tradit, ubi prædictam Papiam dicitis suis testem adhibet.

B Παπίας ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ τῶν Κυριακῶν ἐξηγήσεων, τὰς διὰ βρωμάτων εἶπεν ἐν τῇ ἀναστάσει ἀπολαύσεις, κ. τ. λ. Καὶ Εἰρηναῖος δὲ ὁ Λουγδούνου, ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων πέμπτῳ λόγῳ, τὸ αὐτὸ φησι, καὶ παράγει μάρτυρα τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων, τὸν λεχθέντα Παπίαν.

Beda in Martyrologio, iv Kalend. Junii.

Lugduno Galliæ, sancti Irenæi episcopi (*subintellige*, memoria celebratur), qui cum omni fere civitatis suæ populo, glorioso coronatus est martyrio sub Severo principe, sepultusque a Zacharia presbytero in crypta Basilicæ B. Joannis Baptistæ sub altari.

Photius in Bibliotheca, cod. 120.

Legimus volumen Irenæi episcopi Lugdunensis (est autem Gallia Celticæ urbs Lugdunum), sic inscriptum: *Libri quinque elenchi atque confutationis falso dictæ cognitionis, sive contra hæreses.* Quorum primus de Valentino agens, atque ab impio ejus errore ducens initium, rursus quasi relato pede, altiusque origine repetita, narrat porro a Simone Mago usque ad Tatianum; qui Justin Martyris primum discipulus, in errorem tandem hæresis præceps ruit. Dissertit præterea de iis, qui proprie Gnostici appellantur, itemque de Cainis, execranda illorum dogmata exponens. Et hæc quidem libro primo. Ast secundo ea refellit quæ ab hæreticis impie asseruntur. Tertius varia adversus illos affert S. Scripturæ testimonia. Quartus autem ab hæreticis objectas quæstiones diluit. Quintus tandem, quæcunque per parabolas a Christo dicta factave fuerunt, ex reliqua ejusdem salutifera doctrina, nec non ex apostolorum epistolis, hæreticorum imposturis refellendis aptissima esse demonstrat. Plura vero ejusdem S. Irenæi ac varia scripta, et epistolæ circumferuntur, etsi in aliquibus ecclesiasticorum dogmatum certa veritas spuris rationibus fucari videtur, quæ observasse convenit. Aiunt hunc Polycarpi ejus, qui S. Martyr et Smyrnæ episcopus fuit, discipulum fuisse; presbyterum vero Pothini, cui et in Lugdunensi episcopatu successit. Cæterum Victor ea tempestate Romæ pontificatum tenuit, quem crebris litteris hortatus est Irenæus, ne ob Paschatis dissensionem ab Ecclesia aliquos abdicaret. μὴ ἕνεκα τῆς περὶ τοῦ Πάσχα διαφωνίας τινὰς τῆς

Ἀνεγνώσθη βιβλίον Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνων (ἐν Κελτοῖς δὲ τὰ Λούγδουνα) *λόγοι πέντε, οὓς ἡ ἐπιγραφή· Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, τοῦτο δὲ ἐστὶ κατὰ αἱρέσεων.* Ὡς ὁ πρῶτος διαλαμβάνων περὶ Οὐαλεντίνου, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀθέου πλάνης ἀπάρχεται, ὡς περ ἀναποδίζων καὶ ἄνωθεν διεξιὼν ἀπὸ Σίμωνος τοῦ Μάγου, ἄχρι Τατιανοῦ· ὃς τὰ πρῶτα μαθητῆς Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος χρηματίσας, ὕστερον εἰς πλάνην μετεκυλίσθη αἱρέσεως. Ἔτι δὲ διαλαμβάνει περὶ τῶν ἰδίως Γνωστικῶν λεγομένων, καὶ τῶν Καϊνῶν, τὰ βδελυρὰ αὐτῶν ἐκτιθεὶς δόγματα· ἐν οἷς καὶ πρῶτος λόγος. Ὁ δὲ δεῦτερος ἀνατροπὴν περιέχει τοῖς αἰρεσιώταις ἀσεβῶς δογματιζομένοις. Ὁ δὲ τρίτος καὶ Γραφικὰς κατ' αὐτῶν προκομίζει παντοδαπὰς μαρτυρίας. Ὁ δὲ τέταρτος τὰς παρὰ τῶν αἰρετικῶν προτεινομένας ἀπορίας διαλύει. Καὶ ὁ πέμπτος δὲ ὅσα διὰ παραβολῶν ἐλέχθη τε καὶ ἐπράχθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐκ τῶν ὑπολοίπων τῆς σωτηριώδους αὐτοῦ διδασκαλίας, καὶ ἐκ τῶν ἀποστολικῶν ἐπιστολῶν, ταῖς αἰρετικαῖς τερθρεῖαις εἰς ἔλεγχον ἀρμόζειν παρίστησι. Πολλὰ δὲ τοῦ θεσπεσίου Εἰρηναίου, καὶ παντοδαπὰ, καὶ ἕτερα συγγράμματα, καὶ ἐπιστολαὶ φέρονται, εἰ καὶ ἐν τισὶν αὐτῶν ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα ἀληθείας ἀκρίβεια νόθοις λογισμοῖς κινδυνεύεται, ἃ χρὴ παρασημαίνεσθαι. Τοῦτον φησι γενέσθαι Πολυκάρπου μὲν τοῦ ἱερομάρτυρος Σμύρνης ἐπισκόπου μαθητῆν, πρεσβύτερον δὲ Ποθινοῦ, οὗ καὶ τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Λουγδούνων διάδοχος κατέστη. Βίχτωρ δὲ ἄρα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ῥώμης ἐπισκόπος, πρὸς ὃν καὶ πολλάκις γράφει, παραινῶν Ἐκκλησίας ἀποκηρύττειν.

Ado Viennensis in Chronico, ætate sexta, ad annum 181 et 195.

Irenæus episcopus Lugdunensis habetur. Severus Pertinax quinta hortante (horrenda) persecutione Christianos excruciauit, plurimique sancto-

rum per diversas provincias martyrio coronati. Tunc temporis et Irenæus Lugdunensis cum maxima multitudine martyrium suum perfecit:

Usuardus in Martyrologio, iv Kalend. Junii.

Apud Lugdunum Gallia, sancti Irenæi episcopi et martyris; quem constat B. Polycarpi sacerdotis et martyris fuisse discipulum, ut scribit Hierony-

mus, et apostolorum temporibus vicinum. Postea vero persecutione Severi, cum omni fere civitatis suæ populo, glorioso coronatus est martyrio.

Menæum Græcorum, ad d. 23 Augusti.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος *Eirη- A*
valou, ἐπισκόπου Λουγδούνων.

Σπεύδει λιπεῖν γῆν ἐκ ξίφους *Eirηναῖος*·
Ἐρωτιᾶ γὰρ τῷ πρὸς οὐρανοὺς πόθῳ.

Οὗτος ὑπῆρχεν ἐν τοῖς χρόνοις Μάρκου Ἀντωνί-
νου τοῦ βασιλέως, ἀρχαῖος ἀνὴρ, διάδοχος τῶν μακα-
ρίων ἀποστόλων, χρηματίσας ἐπίσκοπος Λουγδού-
νων τῆς Γαλλίας. Ὅστις βιβλία πλεῖστα τῇ Ἐκκλη-
σίᾳ καταλέλοιπε, τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν βεβαιῶν· ἐξ
ᾧ οἱ μεταγενέστεροι τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐρμηνείας
τῶν θείων Γραφῶν ἔλαβον.

Οὗτος μετὰ Ποθεινὸν ἐπίσκοπον τῆς εἰρημένης πό-
λεως, ὑπὲρ Χριστοῦ ἀθλήσαντα, τοὺς οἰακὰς δεξά-
μενος, καὶ πολλοῖς λόγοις, καὶ παραινέσεσιν, ἐκ τῆς
πλάνης τῶν εἰδώλων ἀφαρπάσας, καὶ τῷ Χριστῷ
πολλοὺς μάρτυρας προσαγαγὼν, τελευταῖον καὶ αὐ-
τὸς ὑπὸ τῶν διωκόντων ξίφει τελειώθεις, στεφανοῦται.

Anonymus auctor Martyrii S. Ferreoli presbyteri, et Ferruccionis diaconi, ac sociorum ejus, apud Surium
tom. VIII, ad diem 16 Junii.

Eodem tempore quo summus sacerdos et martyr Ecclesiæ Lugdunensis, S. Irenæus episcopus Christi, lumen æternum et splendor justitiæ publice suam prædicationem in Galliis dederat, et assidue verbum Domini nostri Jesu Christi gentibus declararat, sanctum Ferreolum presbyterum, et Ferruccionem diaconum ad Vesunsensem civitatem vere ut fundamentum fortissimum ad fundandam supra petram Christi Ecclesiam misit: et sicut angularis lapis sponsi cœlestis, et ut margaritæ resplendentes fulgebant, per quos nomen æternum et splendor gloriæ gentibus, quæ in tenebris jacebant, coruscaret; ut eorum prædicatione ad baptismatis gratiam convolarent in quibus erat mira virtus Christi. In verbo enim et sapientia strenui, vultum angelicum et Domini servitutibus aptum manifeste populis demonstrabant. Augebatur catholica fides, lætabantur de confuso et victo diabolo quotidie Christiani; qui, derelinquentes idola, sequebantur Christi vestigia. Similiter sanctus Irenæus Felicem presbyterum, Fortunatum et Achilleum diaconos, ex suo latere ante gloriosum martyrium suum Valentiam dirigit in urbem. Quibus ingressis, talem Dominus athletic suis contulit gratiam, ut illa paganorum multitudo, quæ in tenebris jacebat, eos plenissimo affectu diligeret.

Excerptum ex Refutatione Confessionis Cyrilli Lucaris, Patriarchæ Constantinopolitani, auctore Meletio
Syrigo, Hieromonacho, Doctore Magnæ Ecclesiæ, qui opus illud absolvit anno MDCXL (a).

Ὁ δὲ *Eirηναῖος* ἐν τῷ δ' βιβλίῳ *Τῶν κατὰ αἰ- B*
ρεσέων κεφ. λδ' διαλεγόμενος κατὰ τῶν ἀρνούμενων
τὸν Χριστὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων, καὶ
ποιητῆν τοῦ κόσμου τούτου, φησὶν οὕτω· Πῶς δὲ
αὐτοῖς γνωσθήσεται τὸν εὐχαρισθέρτου ἄρτον
σῶμα εἶναι τοῦ Κυρίου αὐτοῦ, καὶ τὸ ποτήριον
αἷμα αὐτοῦ, εἰ μὴ αὐτὸν ἀποφάνοιτο Υἱὸν τοῦ
τὸν κόσμον Πλάσαντος, τοῦτ' ἐστὶ λόγον αὐτοῦ,
δι' οὗ ξύλα καρποφορεῖ, καὶ πῆγαι βλύζουσιν.
Ὅς πρῶτον μὲν γόρτον ἀναδιδῶσιν, ἔπειτα δὲ στά-
χυρ, εἶτα πλήρη σίτον ἐν τῷ στάχυϊ; συλλογιζό-
μενος διὰ τούτων, ἐκ τῆς παντοδυνάμου τοῦ Ἰησοῦ
ἰσχυρος, τῆς περὶ τὴν πόλιν τῆς κτίσεως, εἰς τὴν
τοῦ ἄρτου εἰς σῶμα αὐτοῦ μεταποίησιν. Καὶ ἐν αὐτῷ
κεφ. Πῶς δὲ πάλιν λέγουσι τὴν σάρκα ἡμῶν
εἰς φθορὰν ἔρχεσθαι, καὶ μὴ ἀναλαμβάνει, ζῶην,
ἥτις τῷ σώματι τοῦ Κυρίου καὶ τῷ αἵματι τρέ-
φεται; Καὶ μετ' ὀλίγα· Ὡσπερ γὰρ ὁ ἀπὸ γῆς
ἄρτος τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπίκλησιν δεξάμενος, οὐκ
ἐστὶ ἐστὶ κοινὸς ἄρτος, ἀλλ' εὐχαριστία ἐκ δύο C
συνισταμένην πραγμάτων, γῆνιου τε καὶ ἐπουρα-
νίου, οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα τὴν Εὐχαρι-
στίαν λαμβάνοντα, οὐκέτι εἰς φθορὰν, τὴν ἐλ-
πίδα τῆς ἀναστάσεως ἔχοντα. Εἰγὼν τὰ ἡμέτερα
σώματα τῇ τῆς Εὐχαριστίας μεταλήψει ἀπαθανάτι-
ζονται, οὐκ ἄρα μόνῃ τῇ ψυχῇ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα
τὸ ἐν τῷ οὐρανῷ διὰ τῆς πίστεως μετέχεται, ἀλλὰ
καὶ τοῖς σώμασι, τοῖς διὰ τῆς Εὐχαριστίας ἀφθαρτι-
ζομένοις τὸ αὐτὸ ὅλως ὄν, ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ, τῷ καὶ
ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπάρχοντι τοῦ τρόπου μόνον ἐναλλατ-
τομένου. Εἰ δὲ καὶ μετὰ τὸν ἁγιασμόν, οὐκέτι ψιλὸς
ἐστὶν ἄρτος, ἀλλ' Εὐχαριστία, σύνθετος ἐκ γῆνιου
καὶ οὐρανίου· ἔχει ἄρα ἐν ἑαυτῷ τὸ οὐράνιον ἐκεῖνο

Eadem die, memoria sancti Martyris Irenæi, epi-
scopi Lugdunensis.

Amat Irenæus ense terris digredi;
Nam totus haurit amore cœlos igneo.

Fuit hic temporibus Marci Antonini imperatoris, homo priscus, beatorum apostolorum successor, Lugdunensium in Gallia creatus episcopus. Qui libros plurimos Ecclesiæ reliquit, nostram confir-
mans fidem; e quibus posteri interpretationis divi-
narum Scripturarum occasiones desumpserunt.

Is post Pothinum dictæ urbis episcopum, qui pro Christo decertavit, cum suscepisset Ecclesiæ gu-
bernaculum, multisque libris et orationibus cohor-
tatoriis ab idolorum errore plurimos eripuisse, ac
Christo martyres obtulisset, tandem et ipse a per-
sequentibus gladio peremptus, coronatur.

(a) Codex Constantinopoli transcriptus ex auto-
grapho, jussu Panagiotæ Nicusii, primarii aulae
Othomanicæ interpretis, qui eum illustrissimo Ca-
riolo Francisco Olerio Nointelio dedit. Est jam in
Musæo clarissimi et eruditissimi abbatis Eusebii

Renaudotii. Ejusdem operis versionem lingua
Græca vulgarij Syrigus ipse elaboraverat, quæ ex-
cusa est Bucharestii in Valachia an. 1690, in-folio.
Obiit Meletius Syrigus Constantinopoli an. 1664,
annos natus septuaginta octo.

sic et corpora nostra eadem percipientia transmutantur in incorruptionem; corpora vero nostra proprie ac vere fiunt incorruptibilia: profecto proprie etiam ac vere communis panis per benedictionem transmutatur in corpus Christi.

θανατίζονται· κυρίως ἄρα καὶ ἀληθῶς, καὶ ὁ κοινὸς ἄρτος διὰ τῆς εὐλογίας, εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται.

σῶμα, μεθ' οὗ καὶ συντίθεται. Καὶ εἰ ἀληθές ἐστὶν ὃ φησιν, ὅτι καθὼς ὁ κοινὸς ἄρτος διὰ τῆς θείας ἐπικλήσεως, εἰς Εὐχαριστίαν μεταβαίνει, οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα ταύτης μεταλαμβάνοντα εἰς ἀφθαρσίαν μεταποιεῖται, ἡμῶν δὲ τὰ σώματα κυρίως καὶ ἀληθῶς ἀπα-

AD LIBROS CONTRA HÆRESES

PROLOGUS

AUCTORE, UT VIDETUR, FLORO LUGDUNENSI DIACONO.

(*Spicilegium Solesmense, complectens sanctorum Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera, publici juris facta curante Domino J. B. PITRA, O. S. B. monacho e congregatione Gallica. Parisiis, ap. Firmin Didot fratres, MDCCCLII. Tom. I, p. 8. — Præfatiuncula hæc, inquit doctissimus editor Spicilegii Solesmensis (Proleg. p. ix), in codice Arundeliano (Mus. Britan., n. 87, plut. clxiv, F, fol. 1) nullo auctoris nomine inscribitur: quominus autem Floro Lugdunensi restituenda sit, vix dubitare sinit exigua notula Sirmondi ad Avili fragmentum, quam rescribere non piget: In alio, inquit, codice ejusdem bibliothecæ (Carthusiæ Majoris) operibus Irenæi præfixa est Flori Præfatio cum epistola Agobardi. Sane Prologus noster Flori dictionem sapit nec illius ævo abludit; satis aperte sub finem intuetur acerrimas Flori cum Joanne Scoto disceptationes. »)*

ARGUMENTUM. — *Inquiritur primum quis sit Irenæus, aut qua mente scripserit; II. deinde quæ contineantur quinque ejus libris; III. tum ex quintuplici deducitur causa cur denique hi libri edantur.*

I.

Hyrenæus, episcopus civitatis Lugdunensis, instructus a Polycarpo discipulo Johannis apostoli, scripsit quinque libros cuidam episcopo (a), rogatus ab eo, *Contra hæreticos*, valde necessarios; in quibus, ut sapiens architectus et providus medicus, perfecte nos instruit de hæresibus et hæresiarchis; primum detegens eorum prava dogmata et perversa opera, ne quis incidat in idipsum incredulitatis exemplum. Nam, sicut medicus ægrum curare non potest, nisi causam morbi prius agnoscat, sic necesse fuit eum hæreticas pestes, cum suis causis, prius agnoscere, ut postmodum competenti medicina posset eis efficacius contraire.

II.

In primis ergo, ipsas hæreses explicat, singulis assignans suas originales causas, scilicet a quibus acceperunt materiam existendi. Inter quod agendum, ponit et ignota nomina fictarum rerum, quas ipsi Virtutes appellabant, et quasi deos venerati sunt. De quorum scilicet nominum multitudine illatum tibi, o lector, tædium patienter sustine, tandem philosophicarum rationum et divinarum auctoritatum copiosa dulcedine compensandum. Postea ipsos hæresiarchas nominatim commemorat, et quid vel quantum, unde cujusque discipuli suorum magistrorum adinventionibus addiderint, consequenter annectit. Dein, singulas hæreses singillatim aggrediens, et, probatissimi more philosophi, assumptis de rerum naturis peremptoriis rationibus, verum a falso discernit, sanctitatis amictum, pravitati superdutum, violenter abstrahit; ubi in melle venenum, ubi in columbæ specie vulpes lateat, curiosa discussione perquirat. Hoc modo sordidissimis phantasiis hæreticæ dolositatis solertissime deprehensis, et fidelium oculis patenter expositis, ad ultimum venenosos surculos, adulterina plantatione insertos, multiplici [alce di]vinarum auctoritatum extirpat, abjicit et conculcat. Ejusdem quoque intentionis occasione, non solum quæ ab hæreticis corrupta sunt corrigit, sed insuper multa de novo Testamento, ad munimentum veræ fidei, fideliter et luculenter exponit.

III.

Sunt autem quinque causæ, quæ sumptum et laborem hujus libri (b) transcribendi non sinunt, ut putamus, æstimari superfluum. Prima, quod perrarus est, hæresium silentio, quod nunc solito vehementius interruptum est (c), neminem impellente. Secunda, quod auctor ejus antiquus, et apostolicis temporibus vicinus exstitit, et ideo fide dignus. Tertia, quod quæ de hæreticis scribit, non omnia per famam didicit, sed plurima de his præsentem ab eis audivit doceri, et vidit exerceri, utpote eorum σύγγραφοις (d), id est, contemporaneus et comprovincialis. Quarta, quod de hæresibus illius temporis nemo plenius, sive planius noscitur disputasse. Quinta, quod arma militantis Ecclesiæ, aliquantæ pacis occasione neglecta, resarciri plus solito necesse est, quia, defensoro tam raro, tyrannis hæretica in eam tanto crudelius quanto impunius incipit efferari.

(a) Constantem id asseritur, quod vix conjecerat D. Massuetus, nec nisi subdubitanter innuerat: « *Quis fuerit amicus ille, lucente Irenæo, dici non potest... Episcopum [uisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum qui plebem curæ suæ concredidit haberet.]* » *Diss. præv. p. xciv.*

(b) *Tibi cod.*

(c) Hinc Flori, ni fallor, indoles et ætas maxime innotescit.

(d) Codex habet *synchronon*. Abs re non sit advertere, scriptoribus ævi Carolini σύγγραφοις id moris fuisse vocabula græca suis passim inspergere commentariis, nec Florum abstinuisse se omnino ab hujuscemodi græcica consuetudine.

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QUINQUE.

ANALYSIS LIBRI PRIMI.

Quæ Valentini sectatorumque ejus hæresis, quæ falsæ eorum opiniones, quæ vana delirantium horum hominum somnia fuerint, ea Irenæus in primo hujusce Operis libro, qua potuit, majori diligentia aperit, et perquam accuratissime explicat. At quoniam ille eosdem Valentinianos ex aliorum, qui hactenus fidem Christianam labefactare tentaverant, hæreticorum erroribus suam condidisse hæresim certum omnino habebat : idcirco una eademque opera falsas omnium, qui Valentinum præcesserunt, hæreticorum opiniones, pravaque et perversa dogmata sigillatim recenset ac refellit.

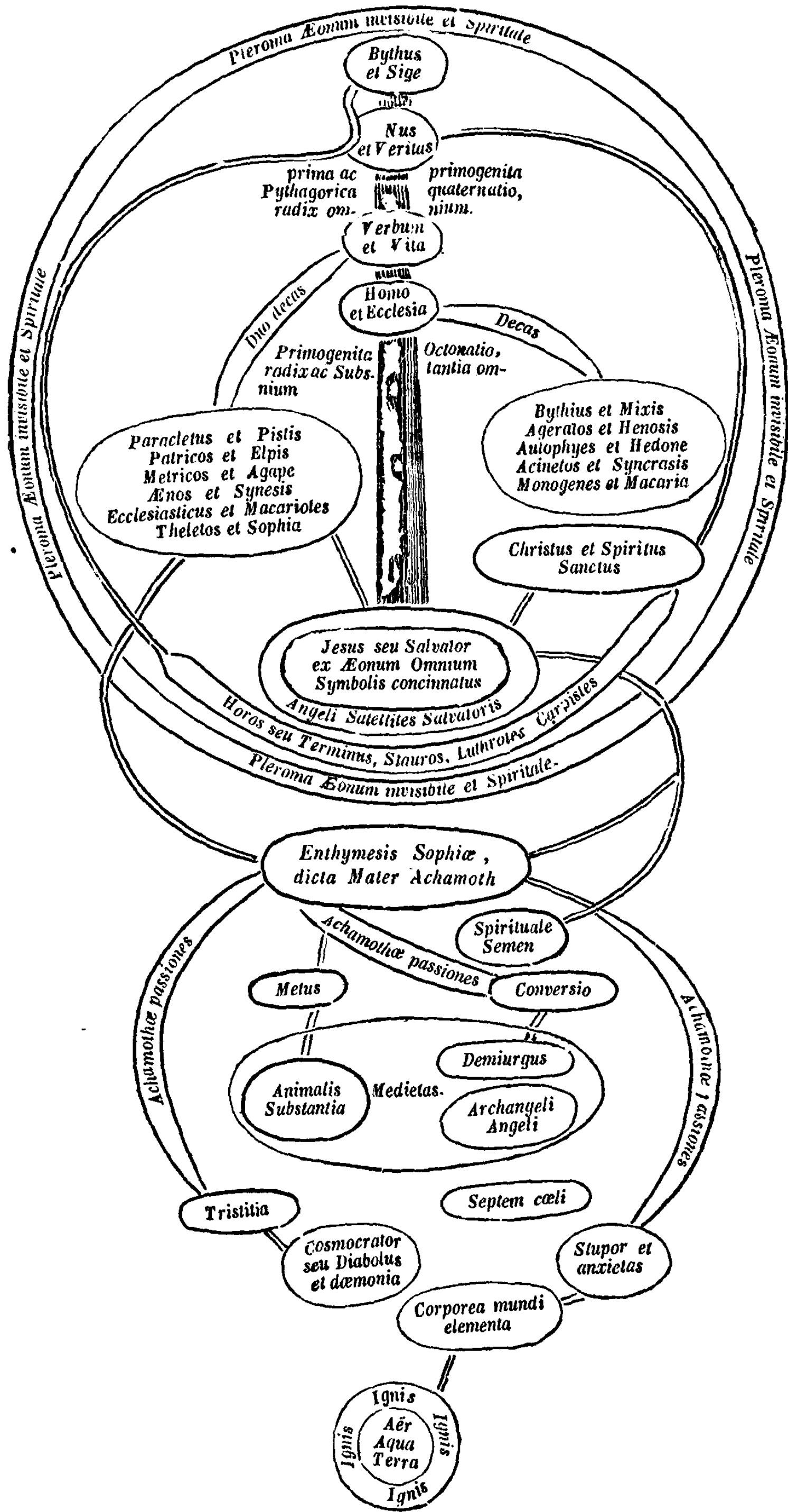
Eapropter quod Operis sui sit argumentum, quo hortante atque etiam imperante, et quam ob causam ad illud scribendum fuerit impulsus, brevi præfatur exordio ¹. Tum deinde rem ipsam aggressus, Valentinianorum errores, ac potissimum assertam ab iis triginta Æonum, seu deorum fabulam, eorumdemque conjugia, ordinem ac divisionem, genealogias, et quomodo cæteras res creatas ab illis prodiisse traderent, ante omnium ponit oculos.

Post hæc autem quæ vera sit Ecclesiæ catholicæ doctrina, edisserit ², docetque eam in omnibus Ecclesiis, per universum orbem dispersis, unam esse et eandem illius fidem atque doctrinam; varias autem et a se invicem discrepantes, infinitasque propemodum Valentinianorum opiniones et sententias. Quod quidem ex ipsorum asseclis fautoribusque probat ³, nimirum Secundo, Epiphane, Ptolemæo, Colorbaso aliisque, qui eorum ac Valentini sectam hæresesque profitebantur.

Porro autem ut hanc Valentinianam hæresim ex corruptis superiorum hæreticorum fontibus profluxisse planum faciat, explicata primum Regula veritatis ⁴, clare paucisque exponit quæ fuerint Simonis Magi ⁵, Menandri, Saturnini ⁶, Basilidis, Carpocratis ⁷, Cerinthi ⁸, Ebionæorum, Nicolaitarum, Cerdonis ⁹, Marcionis, Tatiani ¹⁰, variorumque Gnosticorum ¹¹, Barbeliotarum, Sethianorum ¹², Ophitarum, ac tandem Caiianorum hæreses ¹³, impia commerta propudiosaque dogmata. Ex hac autem immanium errantis humani ingenii portentorum enumeratione concludit ¹⁴, Valentinianam hæresim, quæ ex iis conflata compactaque fuerat, facillime ab omnibus posse agnosci et revinci.

¹ Præfat., cap. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 et 9. ² Cap. 10. ³ Cap. 11 et seq. ⁴ Cap. 22. ⁵ Cap. 23. ⁶ Cap. 24. ⁷ Cap. 25. ⁸ Cap. 26. ⁹ Cap. 27. ¹⁰ Cap. 28. ¹¹ Cap. 29. ¹² Cap. 30. ¹³ Cap. 31. ¹⁴ Ibid., n. 3. 4.

PROSPECTUS SYSTEMATIS VALENTINIANORUM.

LIBER PRIMUS.

PRÆFATIO.

1 1. Quatenus (1) veritatem refutantes (2) quidam inducunt verba falsa, et *genealogias infinitas* (3), quæ *quæstiones magis præstant*, quemadmodum Apostolus ait ¹, *quam ædificationem Dei, quæ est in fide*; **2** et per eam, quæ est subdole exercitata (4) verisimilitudo, transducunt sensum eorum, qui sunt inexperiores, et in captivitatem ducunt eos, falsantes verba Domini, interpretatores mali eorum, quæ bene dicta sunt, effecti: et multos evertunt (5), attrahentes (6) eos sub occasione agnitionis (7) ab eo, qui hanc universitatem constituit et ordinavit; quasi alius aliquid et majus habentes ostendere (8), quam eum qui cælum et terram, et omnia

A quæ in eis sunt, fecit; suadenter (9) quidem illi illicunt per verborum artem simpliciores ad requirendi modum, male autem perdunt eos in eo quod blasphemam (10) et impiam ipsorum sententiam faciant in Fabricatorem, non discernere valentium falsum a vero.

2. Error enim secundum semetipsum non ostenditur, ne denudatus fiat comprehensibilis, suasorio autem cooperimento subdole adornatus, et ipsa veritate (ridiculum est et dicere) veriore semetipsum præfert (11), ut decipiat exteriori phantasmate rudiores; quemadmodum a meliore nobis (12) dictum est de hujusmodi: Quoniam (13) lapidem pretiosum smaragdum, magni pretii apud quosdam,

BILLII INTERPRETATIO.

1. Quoniam nonnulli, repudiata veritate, sermones et *genealogias vanas* inducunt, quæ quidem *quæstiones potius*, ut Apostolus ait, *præstant, quam ædificationem Dei, quæ in fide est*, ac per probabilitatem subdole comparatam seducunt mentem imperitorum, eosque depravandis oraculis divinis, iisque quæ recte dicta sunt, male exponendis, captivos trahunt, scientiæque prætextu multos evertunt, atque ab eo qui universitatem hanc condidit et exornavit, abducunt; perinde videlicet ac sublimius aliquid, et præstantius ostendere possint, quam Deum, qui cælum et terram, et omnia quæ eorum complexu continentur, effecit; scito quidem illi, atque ad persuadendum apposito verborum artificio eos, quorum simplex ingenium est, ad quærendi modum illicientes, cæterum inscite ac præpostere perniciem eis afferentes; hoc nimirum nomine, quod contumeliosam et impiam eorum sententiam in summum illum rerum omnium Conditorum efficiunt, ut qui falsum a vero discernere nequeant.

2. Neque enim fraus et impostura seorsim ostenditur, ne alioqui velut detractis vestibibus perspicue se

¹ I Timoth. 1, 4.

(1) *Quatenus*. Hic accipitur pro *quandoquidem* B sive *quoniam*. Exempla apud auctores Latinos obvia sunt.

(2) *Refutantes*. Id est, *spernentes, rejicientes, repudiantes*. Eo sensu accipit Cicero Orat. pro Rabir. Postum. § 16, et II Tuscul. 95.

(3) *Infinitas*. In Græco *μυταλας*, *vanas, inanes*. Sed cum Apostolus, I Timoth. 1, 4, habeat *ἀπεράντων*, *infinitas*, id in textu Latino servare maluit interpret. Hinc Tertullianus iisdem Apostoli verbis perstringens Valentinianorum deliria de triginta Æonibus, eorumque *genealogia*, habet, *genealogias indeterminatas*.

(4) *Exercitata*. In edit. Eras. et Gallas. et codd. Arundel. et Ottobon. *exercita*. Sed melius in Feuard. edit., consentiente veteri cod. quem citat, Claromont. et Pass. *exercitata*. Suspiciatur clariss. Grab. ab interprete scriptum *excitata* sive *excitata*, ex quo tanquam contracte scripto imperiti C scribæ fecere *exercita* seu *exercitata*; quia, inquit, verbum Græcum *συγχροτείν* vix uspiam in *exercendi*, aliquoties autem in *exciendi* sive *conciendi* significatione usurpatur. At, quidquid sit tum de conjectura ipsa, tum de ratione qua nititur, minus inepte, meo quidem sensu, dicitur, *subdole exercitata verisimilitudo*, quam *subdole excitata* seu *excitata*. Sed longe melius Græcam vocem *συγχροστημένη* reddidisset interpret, si vertisset, *composita, constructa, adornata*, vel cum Billio *comparata*.

(5) *Evertunt*. In Claromont. cod. et Pass. *vertunt*.

(6) *Attrahentes*. Sic omnes tum edit. tum mss. codd. Libentius tamen legerem *abstrahentes*, juxta Græcum *ἀπάγοντες*.

(7) *Sub occasione agnitionis*. Græc. *προφάσει γνώσεως*, quod mallet ab interprete redditum, *sub specie agnitionis*, seu *scientiæ*, cujus scilicet spes

injiciebant Valentiniani.

(8) *Habentes ostendere*. Id est, *possint ostendere*. Non enim abs re erit hic monere sæpius in Irenæo hanc loquendi formam, quæ plane Græca est, occurrere, *habere pro posse*. Id semel observasse sufficiat.

(9) *Suadenter*. Claromont. *suadentes*; quod quidem licet magis Latine, minus tamen apposite tum ad Græcum, tum ad sermonis seriem scriptum.

(10) *In eo quod blasphemam*, etc. Totus hic locus, in edit. Eras. et Gallas. et codd. Arund., Ottobon. et Merc. 2 misere defœdatus, a Feuardentio ex veteri cod. et textu Græco restitutus est. Veteri cod. consentiunt Pass. et Vossii codd., nisi quod hi perperam habeant *blasphemant* pro *blasphemam*; sed rectius et magis exacte ad Græca, *falsum a vero*, pro *verum a falso*, ut in editis legitur.

(11) *Veriorem semetipsum præfert*, etc. Ita Feuard. in marg. Pass. et Voss. cæteri *præstat*. Sed hæc Græcis non satis accurate respondent. Si cum Billio legas *φαίνεται* pro *φαίνεσθαι*, sic verte: *Ipsa etiam veritate veriore semetipsum externa quadam specie exhibere videtur imperitoribus*. Vel si, retinens *φαίνεσθαι*, legere malis *παρέχει*, uti legi posse monet Petavius, vertendum est: *Ipsa etiam veritate veriore semetipsum externa quadam specie conspiciendum exhibet imperitoribus*.

(12) *Quemadmodum a meliore nobis*. Virum hunc, eorum qui apostolos viderant discipulum, sæpius laudat Irenæus; ut libri hujus cap. 15, lib. III, c. 17 et 23, et lib. IV, c. 27, et ab eo multa didicisse se confitetur. Ejusdem meminit Eusebius lib. V *Hist.* cap. 8. Nomen autem ejus uterque reticet.

(13) *Quoniam*. Ita recte Arund. Voss., Clarom., et Feuard. in marg. In Feuard. vero textu, perinde atque in Eras. et Gall. male, *quomodo*.

vitreum in ejus contumeliam (1) per artem assimilatam, quoadusque non adest qui potest probare, et artificium 3 arguere, quod subdole sit factum (2). Cum enim commistum fuerit æramentum argento, quis facile poterit, rudis cum sit hoc probare? Igitur ne forte et cum nostro delicto abripiantur quidam quasi oves a lupis, ignorantes eos propter exterius ovilis pellis (3) superindumentum, a quibus cavere denunciavit nobis Dominus 2, similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes; necessarium duxi, cum lægerim commentarios ipsorum, quemadmodum ipsi dicunt, Valentini discipulorum, quibusdam autem ipsorum et congressus, et apprehendens sententiam ipsorum manifestare tibi, dilectissime, portentuosissima et altissima mysteria, quæ non omnes capiunt, quia non omnes cerebrum habent (4); ut et tu cognoscens ea, omnibus his, qui sunt tecum, mani-

A festa facias, et præcipias eis observare se a profundo insensationis, et ejus, quæ est in Deum, blasphemationis. Et quantum nobis virtutis adest, sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent (5), dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemæum (6), quæ est velut flosculum (7) Valentini scholæ, compendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasiones dabimus (8), secundum nostram mediocritatem, ad evertendum eam, non stantia (9), neque apta veritati ostendentes ea, quæ ab iis dicuntur: neque conscribere consueti (10) neque qui sermonum arti studuerimus: dilectione autem nos adhortante, et tibi et omnibus, qui sunt tecum, manifestare, quæ usque 4 adhuc erant absconsæ (11), jam autem secundum gratiam Dei in manifestum venerunt doctrinæ ipsorum. Nihil enim est coopertum, quod non manifestabitur; et nihil absconsum, quod non cognoscetur 3.

BILLII INTERPRETATIO.

prodat; verum illecebrosam amictu callide adornata id assequitur, ut per externam speciem apud imperitiores verior quoque veritate ipsa esse videatur: quemadmodum de hujusmodi hominibus a quodam me præstantiore dictum est, quod smaragdo, præclaro alioqui lapidi, ingentisque apud quosdam pretii, vitrum artis industria ad ejus similitudinem elaboratum, dedecus infert, cum haudquaquam præsto est, qui explorare, atque artis solertia, id quod versute factum est, deprehendere queat. Cum autem æs argento immistum fuerit, quis tandem erit, qui facile atque incorrupte id explorare possit? Quocirca ne culpa nostra nonnulli, tanquam oves a lupis, abripiantur, eos nimirum ob externum ovilæ pellis integumentum haudquaquam agnoscentes (quos nobis vitandos esse Dominus præcepit), ut qui eadem quidem loquantur, sed non eadem sentiant; necessarium duxi, cum in Valentini discipulorum, ut ipsi aiunt, commentarios incidissem, atque etiam cum nonnullis ipsorum pedem contulissem, quidque sentirent percepissem, prodigiosa et profunda eorum mysteria, quæ non omnes capiunt, quia non omnes cerebrum expuerunt, tibi, vir mihi charissime, indicare: ut ea tu quoque, cum ex me didiceris, omnibus iis, qui tecum versantur, patefacias, eosque moneas, ut ab amentia, blasphemiamque in Christum voragine sibi caveant. Et vero pro virili nostra, tum eorum qui nunc perperam docent, hoc est Ptolemæi, sententiam, quæ Valentini scholæ velut flosculus est, breviter ac dilucide referemus, tum pro facultatis nostræ medio-

2 Matth. vii, 15. 3 Matth. x, 26.

(1) *Vitreum in ejus contumeliam.* Accuratio Billii versio: *Smaragdo, etc., vitrum dedecus infert.* Vitreum hic cum Tertulliano lib. ad Mart. c. 4, scribit interpres pro vitrum.

(2) *Artificium arguere, quod subdole sit factum.* Τέχνην legit interpres, nos τέχνη: quare ita Latine reddidit Billius: *artis solertia id quod versute factum est deprehendere queat.*

(3) *Ovilis pellis.* Sic vetus Feuard. cod. cum Anglicanis et Clarom. Scilicet, *ovilis* adjective, pro *ovillæ* seu *ovine*: quod quidem adjectivi genus Latinis inusitatum, at barbaro interpreti condonandum.

(4) *Habent.* Gr. ἐξέπτυσαν, *expuerunt.* Interpres vero legit, ἐσχήσαν, ni forte (quod a vero simili non abhorret), Græcæ phraseos sensum haud assecutus, hanc vertendo immutarit. Animum torquent Gallasius, Billius, Fronto Duc. et Grabijs, ut obscuræ hujus sententiæ sensum expiscentur. Non meminerant, puto, Plautum in *Mostellaria* dixisse *cerebrum mungere*, pro *callidiorum*, seu *astutiorum evadere*, vel *efficere*:

Imo etiam cerebrum quoque omnem e capite mungi-
xisti meum:

Nam omnia malefacta vestra repperi radicitus.

Eodem prorsus sensu dictum ab Irenæo *cerebrum expuere*, quo a Plauto *cerebrum mungere*. Nempe rationem affert ille cur omnes portentosa et absurda Valentinianorum mysteria assequi non valeant; quia, inquit, *non omnes cerebrum expuerunt*; id est, non omnes cerebrum satis emunctum, seu defæcatum habent, non ea ingenii subtilitate pollent, ut perdifficilia et obscurissima dogmata

pervadere possint.

(5) *Aliud docent.* Gr. παραδιδασκόντων, *perperam docent*, seu *falsa docent.*

(6) *Ptolemæum.* Clarom. ubique habet, *Ptolomæus, Ptolomæum*, etc. Sic etiam passim Tertullianus.

(7) *Quæ est, etc.* Ita recte cod. Arund. et Merc. 2. In edit. vero male, *qui est.* Id enim ad Ptolemæi et assecularum *sententiam*, non ad Ptolemæum ipsum referri demonstrat textus Græcus, in quo legitur, ἀπάνθισμα οὖσαν, scilicet, γνώμην τῶν περὶ Πτολεμαίου. Perperam igitur Feuard. ad lib. ii, cap. 4, et alii ex hoc loco collegerunt, Ptolemæum ab Irenæo vocari *flosculum scholæ Valentini*, decepti videntur haud satis accurata interpretatione vocis ἀπάνθισμα. Hæc enim proprie non *flosculum*, sed *delibationem*, seu, ut alius quispiam medicæ vel infimæ Latinitatis interpres vertisset, *deflorationem* hic significat. Id nempe vult Irenæus, Ptolemæum quod subtilius erat e Valentini dogmatibus delibasse ac excerpsisse, ut hypothesim suam hinc conficeret.

(8) *Occasionem dabimus.* Gr. ἀφορμὰς δώσομεν: quod mallem cum Petavio vertisset interpres, *argumenta suggeremus*, vel *subsidia ministrabimus.*

(9) *Non stantia.* In Eras., Gall. et Feuard. *non constantia.* In Græc. vero, et fortasse melius, ἀλλόχοτα, *monstruosa*, seu *absurda.*

(10) Non improbabiler hinc concludit Feuardentius, hos quinque libros primum esse Irenæi fetum. Sed de his alibi diximus.

(11) *Absconsæ.* Scil. *doctrinæ ipsorum.* Sic ex cod. Claromont. et Pass. restituimus. In cæteris, et in editione ipsa Oxoniensi, vitiose *absconsa.*

3. Non autem exquires a nobis, qui apud Celtas A commoramur, et in barbarum sermonem plerumque vacamus (1), orationis artem, quam non didicimus, neque vim conscriptoris, quam non affectavimus, neque ornamentum verborum, neque suadela, quam nescimus; sed simpliciter et vere et idiotice ea, quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies, et ipse auges (2) ea penes te, ut magis idoneus quam nos, quasi semen et initia accipiens a nobis: et in latitudine sensus tui (3) in multum fructificabis ea, quæ in paucis a nobis dicta sunt, et potenter asseres (4) iis, qui tecum sunt, ea quæ invalide a nobis relata sunt. Et quemadmodum nos elaboravimus, olim quærenti tibi (5) discere sententiam eorum, non solum facere tibi manifestam, sed et subministrationem dare, uti ostenderemus eam falsam; sic et tu efficaciter reliquis ministrabis secundum gratiam, quæ tibi a Domino data est; ut jam non abstrahantur homines ab illorum suadela, quæ est talis.

5 CAPUT PRIMUM.

Quid de Æonum suorum genesi, nomine, ordine, fetibus conjugalibus effutirent Valentini discipuli: et quæ Scripturæ loca commentis suis adaptarent.

1. Dicunt esse quemdam in invisibilibus, et innarrabilibus altitudinibus perfectum Æonem, qui ante fuit: hunc autem et Proarchen, et Propatora, et Bython vocant: esse autem illum invisibilem, et quem nulla res capere possit. Cum autem a nullo caperetur, et esset invisibilis, sempiternus, et ingenitus, in silentio et in quiete multa fuisse in immensis Æonibus (6). Cum ipso autem fuisse et Ennoean, quam etiam Charin et Sigen vocant: et aliquando voluisse a semetipso emittere hunc Bythum initium omnium, (et velut semen prolationem hanc præmitti voluit (7) et eam deposuisse quasi in vulva ejus, quæ cum eo erat, Sige. Hanc autem suscepisse semen hoc, et prægnantem factam generasse Nun, similem et æqualem ei, qui emiserat, et solum capientem magnitudinem Patris. Nun

BILLII INTERPRETATIO.

critate ansam tibi ad eam evertendam porrigemus, absurda, atque a veritate absona esse demonstrantes ea, quæ ab illis afferuntur. Non quod scribendi usu exerciti simus, aut dicendi artem coluerimus: sed quod nos charitas hortetur, ut tibi, omnibusque qui tecum sunt, doctrinas eas indicemus, quæ cum hactenus in abstruso delituerint, nunc Dei beneficio in lucem venerunt. *Nihil enim opertum est quod non reveletur, neque absconditum quod non sciatur.*

3. Nec vero facies, ut a nobis, qui inter Gallos degimus, atque in barbara lingua ut plurimum operam ponimus, verborum artificium, quod non didicimus, exposcas: nec vim conscriptoris, in qua comparanda non elaboravimus: nec dictionum ornamentum, nec persuadendi facultatem cujus expertes et ignari sumus. Verum ea quæ simpliciter, et vere, ac vulgari sermone, benevolo tamen animo, ad te scripta sunt, tu quoque pari animi benevolentia accipies, eaque ipse, utpote nobis eruditior, quasi semina quædam et initia a nobis accepta, apud te amplificabis, atque in mentis tuæ latifundio, quæ breviter a nobis dicta sunt, uberius efferes, quæque nos imbecille narravimus, ea tu iis, quibuscum tibi consuetudo est, non sine robore declarabis. Et quemadmodum nos, flagitante te jam pridem, quænam ipsorum sententia esset intelligere, studuimus sedulo non modo eam tibi perspicuam reddere, sed ad ipsius falsitatem commonstrandam facultates suppeditare; eodem modo tu quoque pro ea gratia, quam a Domino consecutus es, prompte atque obnixo studio cæteris inservies: ut homines non jam amplius eorum oratione ad persuadendum comparata distrahantur. Est autem ea hujusmodi.

CAPUT PRIMUM.

1. Aiunt enim esse quemdam in sublimitatibus illis, quæ nec oculis cerni, nec nominari possunt, per-

(1) *Vacamus.* Sic reponere non dubitavimus, C codd. Voss. et Clarom. auctoritate moti, in quibus legitur quidem *vacamur*, sed manifesto scribarum lapsu, pro *vacamus*. Cum enim in mss. antiquioribus non exigua sit affinitas inter *s* et *r*, proclive fuit festinantibus scribis posteriorem pro priori scribere; quorum codices alii exscribentes, nec barbaram vocem *vacamur* intelligentes, scripserunt, alii *vocamur* (ut prius in cod. Clarom. scriptum fuerat, sed postea emendatum), alii *avocamur*; quod posterius in editt. omn. legitur. Legendum vero *vacamus*, demonstrat vox Græca ἀσχολομένων, quam Latine reddidit Billius, *operam ponimus*; Cornarius vero et Petavius, *occupati sumus*.

(2) *Auges.* In Eras., Gallas. et Feuard. male, *augeas*. Hic enim *auges* scribitur pro *augebis*, juxta Græcum ἀυξήσεις. Plura siquidem verba terminationem habent utriusque, secundæ scilicet et tertiæ conjugationis. Sic *Fulgeo, Fulgo, Ferveo, Fervo. Fervere littora flammis*, Virg. iv *Æn.* 167. *Sylvæ stridunt*, Virg. ii *Æn.* 84. Vide Voss. lib. v *De arte grammat.* c. 3, et novam methodum ad discendi linguam Lat. Gallice scriptam, pag. 353, edit. 1696.

(3) *In latitudine sensus tui*, etc. Hæc, litteræ nimium addictus, interpretes obscuravit; clarius red-

didit Petavius: *In spatiosum mentis tuæ sinum recondita, quæ paucis a me perstricta sunt, uberiore fructu compensabis.*

(4) *Et potenter asseres.* *Ut potenter asseras* habent Voss., Pass. et Feuard. in marg.; sed prior lectio magis cum Græco convenit.

(5) *Quærenti tibi.* Pro *quærente te*, id est *flagitante te jam pridem*, scriptum vult Grabius. Ego vero *quærenti tibi* referrem ad *non solum facere tibi manifestam*, posteriusque tibi utpote superfluum expungerem.

(6) *Æonibus.* Addit textus Græcus, χρόνων, *temporum.* Hanc vocem addidit, puto, sciolus quis explicationis causa, veritus scilicet ne αἰών hic substantialiter acciperetur, pro primo Valentinianorum Æone, cum *ævum* aut *sæculum* significet. Eam enim non agnoscunt neque Tertullianus, neque Theodoretus, neque Latinus interpretes. At ut in hoc excusandus, in eo certe reprehendendus quod αἰῶσι verterit *æonibus*; αἰών enim hic non inusitato Valentinianorum, sed vulgari sensu accipitur, pro *ævo* aut *sæculo*.

(7) *Et velut semen prolationem hanc præmitti voluit.* Quod non attenderit interpretes ad ellipsin verbi ἐννοηθῆναι, toti periodo, dum vertit, nebulas offundit. Clarius, ni fallor, hæc a nobis reddita.

autem hunc, et Unigenitum vocant (1), et Patrem, et initium omnium. Una autem cum eo emissam Veritatem, et hanc esse primam et primogenitam Pythagoricam quaternationem (2), quam et radicem omnium dicunt. Est enim 6 Bythus et Sige, deinde Nus et Alethia. Sentientem autem Unigenitum (3) hunc in quæ prolatus est, emisisse et ipsum Logon et Zoen, patrem omnium eorum, qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis. De Logo autem et Zoe emissum secundum conjugationem (4) Hominem et Ecclesiam, et esse hanc promogenitam Octonationem, radicem et substantiam omnium, quatuor nominibus apud eos nuncupatam, Bython, et Nun, et Logon, et Anthropon. Esse enim illorum unumquemque masculo-

feminam, sic : Initio Propatorem illum coisse se-

condum conjugationem suæ Ennœæ, id est cogitationi (5), quam Gratiam et Silentium vocant (6); Unigenitum autem hoc est Nun Alethiæ, id est Veritati; Logon autem Zoæ, id est Vitæ; et Anthropon cum Ecclesia.

2. Hos autem Æonas in gloriam Patris emissos, volentes et ipsos de suo clarificare Patrem, emisisse emissiones in conjugatione (7); Logon quidem et Zoen, posteaquam emissus est Homo et Ecclesia, alteros decem Æonas, quorum nomina dicunt hæc : Bithius et Mixis, Ageratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetos et Syncrasis, Monogenes et Macaria. Hi decem Æones, quos dicunt ex Logo et Zoe emissos. Anthropon autem et ipsum emisisse cum Ecclesia Æonas duodecim, quibus nomina hæc donant : Paracletus 7 et Pistis, Patricos et

BILLII INTERPRETATIO.

fectum Æonem præexistentem, quem et Proarchen, et Propatorem, et Bythum vocant. Eum autem, cum incomprehensibilis et invisibilis, sempiternus item et ingenitus esset, infinitis temporum sæculis in summa quiete ac tranquillitate fuisse. Una etiam cum eo Ennœam exstitisse, quam et Charin, et Sigen nuncupant. Hunc porro Bythum in animum aliquando induxisse rerum omnium initium proferre, atque hanc, quam in animum induxerat, productionem, in Sigen, quæ una cum eo erat, non secus atque in vulvam demisisse. Hanc vero suscepto hoc semine prægnantem effectam peperisse Nun, parenti suo parem et æqualem, atque ita comparatum, ut solus paternæ magnitudinis capax esset. Atque hunc Nun, et Monogenem, et Patrem, et Principium omnium rerum appellant. Cum eo autem Veritatem quoque in ortum productam esse aiunt. Atque hanc esse primam ac primigenam Pythagoricam quaternitatem, quam etiam rerum omnium stirpem ac radicem vocant. Est enim Bythus et Sige, ac deinde Nus et Veritas. Cumque Monogenes hic persensisset quam ob causam productus fuisset, edidisse quoque ipsum Sermonem et Vitam, patrem omnium qui post se futuri essent, ac principium et formationem totius Pleromatis. Jam vero ex Sermone et Vita per conjugationem ortos esse Hominem et Ecclesiam. Atque hanc esse primigenam Ogdoadem, ex qua, tanquam ex radice ac parente, omnes exstiterunt, quatuor nominibus apud ipsos appellatam, Bythum nimirum, et Nun, et Sermonem, et Hominem. Esse quippe eorum quemlibet masculo-feminam, ad hunc modum : Primum enim Propatorem conjugii nexu cum sua Ennœa, quam et Charin, et Sigen vocant, copulatum fuisse : Monogenem deinde, hoc est Nun, cum Veritate; Sermonem cum Vita, ac denique Hominem cum Ecclesia.

2. Hos autem Æonas ad parentis sui gloriam productos, quod ipsi de suo quoque paternam gloriam illustrare vellent, fetus conjugales edidisse : Sermonem nempe et vitam, posteaquam Hominem et Ecclesiam produxissent, alios insuper decem Æonas in ortum protulisse, quorum nomina hæc esse dicunt : Bithius et Mixis, Ageratus et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Syncrasis, Monogenes et Macaria. Hi sunt decem Æones, quos ex Sermone et Vita ortos esse asserunt. Hominem autem etiam ipsum una cum Ecclesia decem Æonas produxisse, quibus hæc ab ipsis nomina tribuuntur : Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metricus et Agape, Ainus et Phronesis, Ecclesiasticus et Macariotes, Theletus et Sophia.

(1) *Unigenitum vocant. Atqui non proprie, inquit Tertull. lib. cont. Val. c. 7, siquidem non solus agnoscitur; nam cum illo processit et femina, cui Veritas nomen est. Quanto congruentius Protogenes vocaretur?*

(2) *Nemo nescit quantum quaternario numero tribuerent Pythagorici. Perfectum, imo omnem esse numerum asserebant; quia, inquit Plutarch. lib. 1 De placitis philosoph., c. 3, in se numerum vi complectitur denarium, ultra quem proprie non est numerus; nam reliqui ultra, qui dicuntur, numeri, priorum sunt repetitiones. Continet autem denarium, quia habet quatuor, tria, duo, unum, quæ simul collecta denarium efficiunt. Propterea adeo sacra illis tetras erat, ut, Plutarcho loco cit. et Porphyrio testibus, inde sanctioris jurisjurandi religionem sibi fecissent :*

Ὁὐ μὰ τὸν ἀμετέρον ψυχῆ παραδόντα τετρακτῶν, Πατρὸν ἀενάου φύσεως ῥιζώματ' ἔχουσαν.

Per eum, qui animæ nostræ tradidit quaternarium, Fontem perennis naturæ radices habentem.

(3) *Sentientem autem Unigenitum, etc. Clarius*

indiculus a Cotelerio restitutus : Intelligens autem sensus (Nus) ad quid esset emissus. Et Tertull. c. 7 : Nus simul accepit (id est percepit, sive intellexit) prolationis suæ officium.

(4) *Emissum secundum conjugationem. Ita Claramont. cum textu Græc. Pass., Ottobon., et partim Arund., Merc. 2 et Voss. In edit. vero Eras., Gal-las. et Feuard. male, emissam secundam conjugationem.*

(5) *Id est cogitationi. Hæc, uti et sequentia, id est Veritati, id est Vitæ, explicationis gratia addita sunt.*

(6) *Quam Gratiam et Silentium vocant. Verba hæc in Græco deficiunt, nec Irenæi esse videntur. Vero prorsus similis Grabii conjectura, primum a quopiam ad marginem ascripta, in textum irrep-sisse : neque enim Irenæum quod paulo ante dixerat, inutiliter mox repetiturum.*

(7) *In conjugatione. Ita legendum ex textu Græco coniecerat Fronto Duc. Sed ita revera habent Arund., Voss., Merc. 2 et Claram. Editi vero perperam : in conjugationem.*

Elpis, Metricos et Agape, Ænos⁽¹⁾ et Synesis, A eorum, quæ dicuntur in Scripturis (6), poterunt Ecclesiasticos et Macariotes, Theletos (2) et Sophia.

3. Hi sunt triginta erroris eorum Æones, qui tacentur, et non agnoscuntur. Hoc invisibile et spiritale secundum eos Pleroma, tripartite divisum in octonationem, et decada, et duodecada : et propter hoc Salvatorem dicunt (nec enim Dominum eum nominare volunt), triginta annis (3) in manifesto nihil fecisse, ostendentem mysterium horum Æonum. Sed et in parabola eorum operariorum, qui in vineam mittuntur, dicunt manifestissime triginta hos Æonas declaratos. Mittuntur enim alii quidem circa primam horam, alii circa tertiam, alii circa sextam, alii circa nonam, alii circa undecimam. Compositæ igitur prædictæ horæ in semet-^B ipsas, triginta numerum adimplent. Una enim, et tres, et sex, et novem, et undecim, triginta fiunt (4). Per horas autem Æonas manifestari (5) volunt : et hæc esse magna et admirabilia et abscondita mysteria, quæ ipsi fructificant ; et sicubi quid

Soli Unigenito cognitus primus Pater. Sophiæ æmulatio. perturbatio, periculum, et partus informis. Ab Horo restituitur. Horos quis? Christus et Spiritus sanctus ad Æonum consummationem emittuntur. Ex Æonum collatione Jesus producitur.

1. Et Propatorem quidem eorum cognosci soli (7) dicunt ei, qui ex eo natus est, **S** Monogeni, hoc est No : reliquis vero omnibus invisibilem et incomprehensibilem esse. Solus autem Nus, secundum eos delectabatur videns Patrem, et magnitudinem immensam ejus considerans exultabat, et excogitabat reliquis quoque Æonibus participare (8) magnitudinem Patris ; quantus et quam magnus existeret, et quemadmodum erat sine initio, et incapabilis (9) et incomprehensibilis ad videndum. Continuit autem eum Sige voluntate Patris, quoniam vellet omnes hos in intellectum et desideriumquisitionis Patris sui (10) adducere.

BILLII INTERPRETATIO.

3. Hi sunt errantium hominum Æones triginta, qui silentio velut obvoluti sunt, nec a quoquam cognoscuntur : hoc invisibile ac spiritale eorum Pleroma, trifariam divisum, in Ogdoadem, Decadem, et Duodecadem. Atque ob eam causam Salvatorem, (neque enim eum Dominum appellare ipsis placet) xxx annis palam, atque in hominum luce nihil fecisse, ut videlicet Æonum horum mysterium ostenderet. Quin in ea quoque parabola, quæ est de operariis ad vineam missis hos 30 Æonas apertissime indicatos esse contendunt. Mittuntur enim partim circa horam primam, partim circa tertiam, partim circa sextam, partim circa nonam, partim circa undecimam. Omnes porro hæc horæ in unum conflata tricenarium numerum explent. Una enim, et tres, et sex, et novem, et undecim tricenarium efficiunt. Per horas autem Æonas significari volunt : atque hæc esse ingentia illa et admiranda, atque in vulgus non efferranda mysteria, quæ ipsi proferunt : et si quid usquam est in litteris sacris, quod eorum commento accommodari atque comparari possit.

CAPUT II.

1. Ac Propatorem quidem suum Monogeni soli ex se orto, hoc est, No cognitum esse dicunt, a cæteris omnibus nec cerni, nec comprehendere posse. Itaque Nus solus, de eorum sententia, Patrem contemplans in magna voluptate versabatur, atque immensam ipsius magnitudinem considerans exultabat, ac reliquis

(1) Ænos. Ainos scribendum vult Fronto Duc. et C ita quoque scripsit Feuard. infra lib. II, cap. 14, n. 8. Scribi vellem ego cum Tertull. c. 8, Ainus. Quemadmodum enim a Noūs dixerunt interpretes Latini Nus : sic ab Ἀίνους dicendum videtur Ainus, et ita scripsisse Billium video, recte quidem ; sed minus recte, quod pro Synesis scripsit Phronesis. In Græco siquidem σύνεσις legitur, non φρόνησις, quæ aliunde una Æonum Basilidis, non Valentini erat.

(2) Theletos. Non Teletos, inquit Fronto Duc., nam sæpe τῆς θελήσεως, et τοῦ θελήματος meminit in his mysteriis hæreticorum Irenæus, ut cap. 6 (nunc 12) hujus libri, etsi aliter Pamelio videtur. Billius certe semper Theleti scripsit ; neque mihi unquam occurrit τελετός, perfectus. Θελητόν autem habes I Reg. xv, 22 : εἰ θελητόν τῷ Κυρίῳ. Itaque melius voluntate expetitum reddidissent interpretes, quam, ut Cornarius in versione Epiphani, voluntatem, alius voluntarium. Hactenus Fronto Duc. Quem D autem Theleton appellat Irenæus, hunc eundem et Philetum vocat Tertullianus cap. 9. Suspiciantur quidem nonnulli pro Philetum legendum Theleton, suspicarer et ego, nisi cap. 30 et 32 idem Phileti nomen occurreret. Credere itaque malim, duo fuisse unius et ejusdem Æonis nomina.

(3) Triginta annis. Alias, per triginta annos.

(4) Fiunt. Al. sunt.

(5) Manifestari. Clarom. manifestare.

(6) Quid eorum, quæ dicuntur in Scripturis. Græce, εἰ ποῦ τι τῶν ἐν πλήθει εἰρημένων ἐν ταῖς Γραφαῖς. Vetus interpres, Billius et Cornarius omiserunt ἐν πλήθει, in multitudine. Gallasius : Eorum quæ multa dicuntur in Scripturis. Melius Petavius : ac si quid aliud est, quod in Scripturis certo numero comprehensum. Vide cap. 18 et lib. II, cap. 24.

(7) Cognosci soli. Cognosci habent Clarom., Arund. et Voss. ex Græco, γινώσκεισθαι : edita vero cognitum. At solo pro soli legitur in Clarom., Arund., et Merc. 2.

(8) Reliquis quoque Æonibus participare. Editt. Eras. et Gallas. reliquos quoque Æonas participare ; quam lectionem ex veteri cod. et Græco textu immutasse se ait Feuard. substituendo : reliquis quoque Æonibus communicare. Et quidem ms. Feuardentii exemplar habuisse, reliquis quoque Æonibus, non dubitem ; an autem et habuerit, communicare, paulo incertius. Quare cum in omn. mss. Arund., Voss., Merc. 2, Clarom. et Pass. legatur, reliquis quoque Æonibus participare, et aliunde participare non semel ab interprete usurpetur pro communicare, tutius visum est ita restituere.

(9) Incapabilis. Id est, qui capi animo non possit. In Ottobon. invisibilis.

(10) Patris sui. Sic in omnibus editt. mss. cum Tertull. Juxta Græcum vero : τοῦ προειρημένου Προπάτορος αὐτῶν, prædicti primi Patris, seu, ut vertere amat interpres, Propatoris eorum.

Et reliqui quidem Æones omnes tacite quodammo- A do desiderabant prolatorem seminis sui videre, et eam, quæ sine initio est, radicem contemplari.

2. Præsiliit autem valde ultimus, et junior, de duodecade ea, quæ ab Anthrope et Ecclesia emissa fuerat, Æon, hoc est Sophia; et passa est passionem sine complexu conjugis Theleti; quæ exorsa (1) quidem fuerat in iis, qui sunt erga Nun (2) et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam (3), demutatam (4) sub occasione (5) quidem dilectionis (6); temeritatis autem, quoniam non communicaverat Patri perfecto, quemadmodum et Nus. Passionem autem esse exquisitionem Patris; voluit enim, ut dicunt, magnitudinem ejus comprehendere. Dehinc cum non posset, quoniam impossibilem rem aggredere, in magna agonia B

constitutum propter 9 magnitudinem altitudinis, et propter quod investigabile Patris est, et propter eam, quæ erat erga eum dilectionem, cum extenderetur semper in priora, a dulcedine ejus novissime forte absorptum fuisse (7), et resolutum in universam substantiam, nisi ei, quæ confirmat, et extra (8) inenarrabilem magnitudinem custodit omnia, occurrisset virtuti. Hanc autem virtutem et Horon vocant, a qua abstentum (9), et confirmatum, vix reversum in semetipsum, et credentem jam quoniam incomprehensibilis est Pater (10), deposuisse pristinam intentionem, cum ea, quæ acciderat, passione ex illa stuporis admiratione.

3. Quidam autem ipsorum hujusmodi passionem, et reversionem Sophiæ, velut fabulam narrant (11): impossibilem et incomprehensibilem rem

BILLII INTERPRETATIO.

etiam Æonibus amplitudinem Patris exponere cogitabat, nempe quantus, quamque ingens is esset, quodque et principio careret, et omnem mentis comprehensionem, atque oculorum obtutum fugeret. Verum Sige de Patris consilio eum inhibuit, quod omnes ipsos ad cogitationem, et desiderium investigandi prædicti sui Propatoris adducere cuperet. Quocirca cæteri quidem omnes Æones taciti quodammodo seminis sui productorem intueri gestiebant, ac radicem illam principii expertem contemplari.

2. At ultimus ille Æon, minimusque natus, ex ea duodecade, quæ ab Homine et Ecclesia orta fuerat, hoc est Sophia, longe præsiit, passionemque sine complexu conjugis sui Theleti contraxit: quæ quidem cum initium cepisset in iis qui circa Nun et Veritatem erant, tandem in hunc depravatum Æonem decubuit, prætextu quidem amoris, sed revera temeritate impulsus, quod videlicet perfecto Patri minime communicasset, quemadmodum Nus. Hæc autem passio nihil aliud erat, quam Patris investigatio. Perceptam enim, ut dicunt, ipsius magnitudinem habere cupiebat. Quod cum consequi nequivisset, propterea quod rem impossibilem aggressus erat, cumque in extrema quadam anxietate versaretur, ac tum ob profunditatis magnitudinem, impervestigabilemque Patris naturam, tum ob singularem suam erga eum benevolentiam, ad ulteriora semper præ ipsius dulcedine sese extenderet, ad extremum absorptus, atque in integram essentiam redactus fuisset, nisi in vim eam et facultatem, quæ omnia fulcit, atque extra ineffabilem magnitudinem custodit, incidisset. Hanc autem vim Horon appellant, a quo repressum eum et suffultum esse dicunt: ac tandem aliquando ad sese redeuntem, sibi que Patrem incomprehensibilem esse persuadentem, priorem cogitationem simul cum ea passione, quæ ex stupendo illo miraculo orta erat, abjecisse.

3. Nonnulli autem ipsorum hanc Sophiæ passionem, et conversionem ita quodammodo fabulantur. Eam enim impossibilem, atque incomprehensibilem rem aggressam, informem essentiam, qualemque naturam femina poterat, peperisse. Quam etiam posteaquam conspexisset, primo quidem ob inchoatum

(1) *Exorsa*. Mss. codd. cum Eras. et Gallas. perperam, *exorsis*; quam pravam lectionem ex Græco textu Feuarentius emendavit. Græcis omnino consonat Tertullianus c. 9: *Genus contrahit vitii, quod exorsum quidem fuerat*, etc.

(2) *Qui sunt erga Nun*. Eras., Feuard. et mss. codd. *quæ sunt erga Nun*, manifesta librorum oscitantia. Quare quod Feuarentio nota superiori licuit, idem et nobis licere arbitrati sumus, depravatam scilicet lectionem ex Græco textu et Tertulliano restituere. Ille siquidem: *ἐν τοῖς κατὰ τὸν Νουῦν*, ubi *τοῖς* non neutraliter accipi, sed ad Æonas a Nu et Alethia productos referri liquet. Tertullianus vero: *qui circa Nouν*; quod totidem verbis Græco respondet. Pessime autem et nullo prorsus sensu, pro *erga Nun*, habet Gallasius *viterga*, typographi forsitan culpa.

(3) *Æonem, id est Sophiam*. Hæc cum a Græco absint, explicationis ergo addita videntur.

(4) *Demutatam*. Mallem cum Billio vertisset interpretis *depravatam*, vel cum Petavio, *aberrantem*.

(5) *Sub occasione*. Melius Tertullianus, *sub prætextu*; *πρόφασις* enim hic non occasionem, sed prætextum significat.

(6) *Dilectionis*. Feuard. in marg. et Pass. *delectationis*. Perperam; ut enim cæteros cum editum mss. omittam, Græcus textus et Tertull. habent, *dilectionis*.

(7) *Forte absorptum fuisse*. Male cod. Voss., Pass.

et Feuard. in marg. *vero pro forte*. Nec melius idem Voss. cod. Eras. et Gall. *fuisset*. Rectius cod. Clarom. Feuarentius in textu, et Grabius, *forte absorptum fuisse*; quam lectionem secuti sumus, licet cum Pamelio in cap. 9 Tertull. *fere pro forte* legi malle, si suffragarentur mss. codd. Scribit enim Tertull. *modico absuit devorari*, id est, fere devoratus fuit. Et expressius lib. *de Præscript.* cap. 49, *pene dissolutum esse*. Et auctor Indiculi: *pene periisse*. Quin et Irenæus ipse infra, *pene perditum*. Quæ omnia pene persuadent scripsisse interpretem *fere*, quod scribarum imperitia mutatum sic in *forte*.

(8) *Quæ confirmat, et extra*, etc. Particulam *et*, in editis omnibus perperam in sequens comma trajectam, bene suo loco restituit editor Anglus, ductus auctoritate cod. Voss. et Græci textus, *στηριζούση, καὶ ἔκτός*, etc., quibus consonant et codd. Clarom. et Pass.

(9) *Abstentum*. Hac voce utitur interpres infra lib. III, cap. 4, n. 5; utuntur et auctores Ecclesiastici ac Concilia passim, sed alio sensu. Hic vero significat, *repressum, cohibitum, ab incepto revocatum*.

(10) *Pater*. Deest in Eras., Gall. et cod. Ottobon.

(11) *Velut fabulam narrant*. Gr. *μυθολογοῦσιν*, quod male ab interprete redditum. Fabulam quidem narrant illi, sed non velut fabulam habebant. Vertere igitur debuisset interpres, *commisiscuntur*, vel cum Tertull. *somniaverunt*.

eam aggressam, peperisse substantiam informem (1), A quam naturam habebat femina parere (2) : in quam cum intendisset, primo quidem contristatam, propter inconsummationem generationis : post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem habeat (3) : dehinc expavisse, et aporiatam, id est, confusam (4), quærentem causam, et quemadmodum absconderet **IO** id, quod erat natum. In iis autem passionibus factam, accepisse regressionem,

et in Patrem regredi conari : et aliquandiu ausam, tamen defecisse, et supplicem Patris (5) factam. Una autem cum ea rogasse et reliquos Æonas, maxime autem Nun (6). Hinc dicunt primum initium habuisse substantiam materiæ, de ignorantia, et tædio, et timore, et stupore.

4. Pater autem prædictum Horon super hæc (7) per Monogenem præmittit (8) in imagine sua, sine conjugate masculo-femina (9). Patrem enim ali-

BILLII INTERPRETATIO.

fetum mœstitia affectam fuisse, deinde autem extimuisse, ne ipsum etiam esse non plene ac perfecte haberet : ac postea velut de potestate exiisse, atque in summa perplexitate hæsisse, causam hujus rei indagantem, et quonam modo id, quod acciderat, occultaret. In iis autem affectionibus diu multumque versatam, tandem meliorem mentem induisse, atque ad Patrem ascendere tentasse. Sed cum aliquantisper conata esset, elanguisse, Patrique supplicem extituisse; ac cum ea quoque reliquos Æones obsecrasse, ac Nun præsertim. Atque hinc demum materiæ essentiam ortum traxisse narrant, nempe ex ignorantia, et mœrore, et metu, ac stupore.

4. At vero Pater Horon eum, de quo superius verba fecimus, per Monogenem postea in imagine sua

(1) *Substantiam informem.* Bene animadvertit hoc loco Grabius, Tertullianum perperam *substantiam informem non partui, sed parienti matri* per oppositionem adscripsisse. Scribit enim : *post irritos conatus, et spei defectionem, deformatam eam pallore credo, et macie, et incuria formæ.* Contra Irenæus tam hic quam lib. II, cap. 20, n. 3, *illorum Æon substantiam informem peperit.*

(2) *Qualem naturam habebat femina parere.* Θήλεια, non θήλειαν legit interpretes, et cum eo Billius et Cornarius; huncque sensum Irenæi verbis allingunt : *informem substantiam, qualem scilicet naturam femina sine complexu mariti parere poterat, a Sophia procreata fuisse.* At nodum in scirpo quærunť illi. Planus est Græcorum sensus, si cum Frontone Duc. distinguas : *ὅταν φύσιν εἶχε, θήλειαν τεκεῖν. Qualem naturam ipsa habebat, femineam scilicet, peperisse;* vel ut Petavius probe reddidit : *eiusdemque, quam habebat, naturæ feminam peperisse.* Nec necesse est verbum τεκεῖν quasi superfluum expungere, ut vult Fronto; non enim incommodum est. Certum est autem cum ex Tertull. cap. 10, tum ex Irenæo ipso infra cap. 5, et lib. II, cap. 20, *informem* illum, et *invalidum* Sophiæ fructum, *femineum*, seu *feminam* exstitisse : adeo ut dubium non sit, quin hoc loco θήλειαν scripserit sanctissimus martyr.

(3) *Timuisse, ne hoc ipsum finem habeat.* Legis videtur interpretes : *μη καὶ αὐτὸ τέλος ἔχη :* nec male quidem, si vertisset : *ne hoc ipsum (ἀτελές videlicet, inconsummatus fetus) perfectionem (sibi debitam) non habeat.* Interpretes secutus Tertullianus scripsit : *metuere postremo, ne finis quoque insisteret.* In eo lapsus est uterque, quod τέλος finem verterit, cum hic significet *perfectionem, consummationem,* etc. Billius vero, et Petavius legendum volunt in Græco : *μη καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχη.* Grabius autem vulgatam lectionem Græcam retinet. At particula μηδέ rejicienda videtur, et commutanda in μη καί : de cætero parum interest, utrum legatur τέλος, an τελεῖως : idem quippe sensus erit. Nempe modo dixerat Irenæus fetum *informem, inconsummatum* et *invalidum*, uno verbo *femineum* (quem præ masculino sexu imperfectum judicant physici), a Sophia in lucem emissum. Id ubi conspexit illa, *contristata est;* deinde timuit, *ne ipsum etiam esse, quod pepererat, perfectionem non haberet* sibi natura debitam, seu *ne ipsum etiam esse non plene ac perfecte haberet* imperfectior ille sexus; ne scilicet invalidi hujus sexus natura in deformi ista prole non esset integra.

(4) *Id est confusam.* Hæc explicationis gratia addidit quispiam.

(5) *Patris.* In edit. Eras., Gall. et Feuard. legi-

tur *Patri*, sed contra omnium mss. et Græci textus fidem.

(6) *Maxime autem Nun.* Cod. Clarom. *maxime autem et Nun.* Vocem autem *Nun* in edit. Eras. et Gall. male omissam apposuit Feuard. ex Græco. Rigaltius etiam addendam monuerat in cap. 10 Tertull.

(7) *Super hæc,* ἐπὶ τούτοις, ut recte notat Grab. simpliciter significat *post hæc, sive postea,* uti Billius in sua versione posuit. Tertullianus cap. 10 reddit, *in hæc.* Petavius autem perperam sub τούτοις intellexit Æones, et apud Epiphanium vertit : *post illos omnes produxit, etc.*

(8) *Præmittit.* Gr. προβάλλεται, quod vertendum fuisset, *emittit,* non *præmittit.*

(9) *Sine conjugate masculo-femina.* In edit. Eras. et Gall. corrupte legitur *sive* pro *sine.* Id emendavit Feuard. consentientibus mss. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 1. At facilius de hujusce committis lectione, quam de sensu convenit inter editores. Billius et Fronto Duc. contendunt, in Græco non ἀσύζυγον, ἀθήλωντον, in accusativo legendum esse, sed ἀσυζύγω, ἀρρενοθήλει (pro ἀθλήωντω), in ablativo : ut scilicet ἀσυζύγω, ἀρρενοθήλει, referatur non ad Ὄρον, sed ad εἰκόνη, quasi Ὄρος ad imaginem ἀσύζυγον, ἀρρενοθήλων efflicus esset. Et sic quidem legisse videtur interpretes; vertit enim : *In imagine sua, sine conjugate masculo-femina.* Ita pariter Tertullianus cap. 10 : *In imagine femina-mare.* Quos secutus Billius : *in imagine sua conjugis experte, ac masculo-femina.* Sed cum recta ratione pugnat, id imagini tribui, quod personis duntaxat convenit. Quis enim ferat imaginem dici *conjugis expertem, et masculo-feminam?* Malim igitur cum editore Anglo diligentiam interpretum, quam Græci textus sinceritatem incensare. Proinde lego, ἀσύζυγον, ἀθήλωντον. Sed ἀθήλωντον haud cum Grabio verterim, *masculo-feminam, seu femina-marem;* neque enim ea est vocis hujus significatio. *Non femineum, non effeminatum* significare, vel ipsa Lexica vulgata docent. Quid sit autem, Horon non *femineum, non effeminatum* esse, docet Theodoreus : τὸν Ὄρον προβάλλεται, οὐ μετὰ συζύγου θηλείας, *Terminum,* inquit, *producit sine femina conjugate,* id est, nulla cum femina conjugii vinculo copulatum. Exceptio erat, τῶν γὰρ Αἰώνων ἕκαστος τῷ θήλει συνέζευκται, *nam aliorum Æonum unusquisque cum femina conjunctus est;* seu, ut loquitur Irenæus, ἀρρενοθήλος erat : id est, singuli eorum bini et bini, masculus cum femina, conjugii nexu copulati erant. Itaque Horon apud Irenæum ἀσύζυγον, ἀθήλωντον esse, nihil aliud est, quam eumdem apud Theodoretum esse οὐ μετὰ συζύγου θηλείας, *nullo conjugii nexu cum femina,* ut cæteros Æones, *colligatum :* adeo ut vox ἀθήλωντον sit prio-

quando quidem cum conjuge Sige (1), modo vero et pro masculo, et pro (2) femina esse volunt. Horon vero hunc et Stauron, et Lytrotē, et Carpisten, et Horotheten, et Metagogeā vocant. Per Horon **II** autem hunc dicunt mundatam et confirmatam Sophiam, et restitutam conjugī. Separata enim intentione (3) ab ea, cum appendice passione (4), ipsam quidem infra Pleroma perseverasse (5): concupiscentiam vero ejus, cum passione ab Horo separatam, et crucifixam (6), et extra eum (7) factam, esse quidem (8) spiritalem substantiam, ut

A naturalem quemdam (9) Æonis impetum, informem vero, et sine specie, quoniam nihil apprehendisset. Et propter hoc fructum ejus invalidum (10) et feminineum dicunt.

5. Postea vero quam separata sit hæc extra Pleroma Æonum, et mater ejus redintegrata suæ conjugationi, Monogenem iterum alteram emisisse conjugationem, secundum providentiam Patris, Christum et Spiritum sanctum (11), a quibus consummatos esse dicunt Æonas. Christum enim (12) docuisse eos conjugationis naturam, innati comprehensionem co-

BILLII INTERPRETATIO.

conjugis experte, ac masculo-femina producit. Patrem etenim interdum conjugii vinculo cum Sige mancipatum esse volunt, interdum supra marem ac feminam esse. Porro Horon, et Crucem, et Lytrotē, et Carpisten, et Horotheten, et Metagogeā vocant. Atque hujus Hori opera purgatam ac suffultam, conjugioque restitutam fuisse Sophiam asserunt. Submota enim ab ea, et sublata Enthymesi, una cum ea passione, in quam inciderat, ipsam quidem intra Pleroma esse: cæterum ipsius Enthymesim, una cum ea passione, ab Horo secretam, crucique affixam fuisse, atque extra Pleroma sitam, esse quidem eam spiritualem essentiam, ac naturalem quamdam Æonis impetum, verum formæ ac figuræ expertem: quod videlicet nihil comprehenderit. Eaque ratione fructum ipsius imbecillum, et feminineum esse tradunt.

5. Posteaquam autem ipsa extra Æonum Pleroma relegata fuisset, materque ipsius ad conjugium suum,

ris ἀπόζυγον paulo distinctior duntaxat explicatio, hicque sonet, *feminæ non illigatum*. Et id sequentibus Irenæi verbis perfecte respondet. Dixerat Horon ad ipsam Patris imaginem, *nullo conjugii nexu cum femina copulatum*, effictum esse. Quod quidem statim explicat: *Quia*, inquit, *Patrem aliquando quidem cum conjuge Sige copulant, modo vero supra maris, ac supra feminæ conditionem extollunt* Valentiniani. Et in hoc similem sibi Horon effecit, quod hic a conjugii legibus, quibus cæteri tenentur Æones, liber sit, quemadmodum et ipse Pater ab iis liber interdum exhibetur.

(1) *Cum conjuge Sige*. Vertendum fuisset, *cum conjugio*, seu *conjugatione Sigēs*, juxta Græcum, μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς. Et infra, τὸ ἀποκαταστήσαι τῇ συζυγίᾳ, reddi debuisset cum Tertull. cap. 10, *restitutam conjugio*, non *conjugi*; vel quemadmodum paulo post eadem omnino verba reddidit ipsemet interpretes, *redintegratam suæ conjugationi*.

(2) *Masculo, et pro*. Tres istæ voces in edit. Eras. et Gall. necnon in mss. Arund. et Merc. 2 desunt. Priores duas restituit Feuard. ex vet. cod.; tertiam Grabius ex cod. Voss. et Græco, ubi ὑπὲρ bis legitur. Grabio favet et cod. Clarom. habens, *et pro masculo, et pro femina*. At vero cum in Græco præpositio ὑπὲρ accusativum regat, verti debuisset non *pro* sed *super*; *super masculum, et super feminam esse volunt*, ut scilicet utriusque conditioni longe præcellat Propator.

(3) *Intentione*. Gr. Ἐνθυμήσεως, quam vocem inferioris concupiscentiam, alibi passim Enthymesin vertit interpretes.

(4) *Cum appendice passione*. Sic totidem verbis et Tertullianus. Mallem tamen Græca σύν τῷ ἐπιγινόμενῳ πάθει uterque reddidisset, *cum ea passione, quæ supervenerat, aut in quam inciderat*.

(5) *Infra Pleroma perseverasse*. *Infra* hic pro *infra*, quod mediæ et infimæ Latinitatis auctoribus non inusitatum.

(6) *Crucifixam*. Ἀποσταυρωθῆναι hic potius reddendum fuisset, inquit optime Grabius, quasi *vallo cinctam, et a Pleromate disjunctam esse*. Sic apud Thucydidem lib. iv, c. 69, ἀπεσταύρουον Scholiastes explicat, *χαρακώματα ἐποίουον*. In hunc sensum sequentia Clementis Alexand. verba lib. ii, Strom. p. 407, A interpretor: Ἐκάστη ἡδονὴ τε καὶ λύπη προσπασσαλοῖ τῷ σώματι ψυχὴν τοῦ γε μὴ ἀφορίζοντος, καὶ ἀποσταυροῦντος ἑαυτὸν τῶν παθῶν, *unaquæque voluptas, vel mæstitia corpori clavo*

B *velut affigit animam ejus, qui ab animi commotionibus sese non separat, nec quasi interposito vallo disjungit*. Neque enim alibi apud Irenæum legitur Enthymesin cruci affixam fuisse.

(7) *Extra eum*. *Eum* hic neutraliter pro *id*; quod barbaris scriptoribus haud insuetum.

(8) *Quidem*. Ita recte edit. Angl. ex Arund. codice, et Græco μέν. Astipulatur et cod. Clarom. sed male cæt. edit. habent *quamdam*.

(9) *Ut naturalem quemdam*, etc. Sic ad verbum Tertull. et edit. Angl. ex codd. Arund. et Merc. 2. Reliqui minus bene, *et naturalem*.

(10) *Ejus invalidum*. *Ejus*, scilicet *Sophiæ*, seu *Æonis* proxime memorati. Melius forte dixisset interpretes, *eum*, juxta Græcum αὐτόν, scil. καρπὸν: at maluit pronomen ad Æonem, quam ad fructum referre; quod satis indifferens est.

(11) *Christum, et Spiritum sanctum*. Hic mutila versio Latina. Neque enim ea reddidit interpretes, quæ præcedunt, *Christum, et Spiritum sanctum*, hæc scilicet, ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων; nec quæ immediate sequuntur, εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος. Hæc omnia non male sic expressit Tertullianus cap. 11: *Nus de Patris cura, atque prospectu, solidandis rebus, et Pleromati muniendo, jamque figendo* (εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος), *ne qua ejusmodi rursus concussio incurreret, vel, ut alii legere malunt, incuteret* (ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων), *novam excludit copulationem, Christum, et Spiritum sanctum*. Exactius ad Græca verti posset: *Ne cui Æonum id accideret, quod Sophiæ, de Patris consilio, atque providentiâ, novum par; quo fixus ac fundatus deinceps maneret Pleromatis status, rursus emittit Monogenes*.

(12) *Christum enim*, etc. Obscurus omnino locus, quem elucidare dum plerique student interpretes, nebulas offundunt. At densiores nullus, quam Tertullianus: *Christi erat inducere* (vel, ut Pamelius legendum conjicit, *docere*) *Æonas naturam conjugiorum, et innati conjectationem, et idoneos efficere generandi in se agitionem Patris*; quæ neque cum Græco, neque cum Latino veteris interpretis textu consentiunt. Billius legit: Καὶ ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἑαυτοῖς ἱκανοὺς εἶναι, *quodque ii quibus ingeniti comprehensio nota esset, sibi ipsis sufficerent*. Sed modicum inde lumen; nec plenius ex Gallasii, Cornarii et Petavii versionibus eruitur. Prope est ut credam, mendam huc irrepsisse (anti-

gnoscentes, sufficientes sive idoneos esse (1) : declarasse quoque in eis Patris agnitionem, quoniam incapabilis **12** est, et incomprehensibilis, et non est neque videre, neque audire eum, nisi per solum Monogenem. Et causam quidem æternæ persevera-

tionis (2) iis omnibus incomprehensibile Patris esse ; generationis autem, et formationis, comprehensibile ejus, quod quidem Filius est. Et hæc quidem, qui nunc emissus erat, Christus in eis operatus est.

6. Spiritus vero sanctus (5) adæquatos eos om-

BILLII INTERPRETATIO.

quasi postliminio reliisset, Monogenem rursus de Patris consilio ac providentia (id videlicet agentis, ne quisquam Æonum in eandem, quam ipsa, calamitatem incideret) muniendi, fulciendique Pleromatis causa par alterum produxisse, hoc est, Christum et Spiritum sanctum, a quibus Æones omnibus numeris absoluti sint. Christum enim conjugii naturam eos edocuisse, quodque ii, quibus ingenti comprehensio nota esset, sibi ipsis sufficerent : prædicasse quoque apud eos Patris agnitionem, nempe quod nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni aut audiri, nisi Monogenis beneficio, queat. Ac causam quidem, cur ii omnes perpetui atque æterni sint, in eo quod de Patre comprehendere nequit, consistere ; ortus autem eorum ac formationis, in eo quod de eo comprehendere potest, hoc est in Filio, sitam esse. Atque hæc quidem ille recens editus Christus in ipsis fabricatus est.

6. Sanctus autem Spiritus eos omnes inter se exæquatos, gratias agere docuit, ac veram requiem

quum quidem, quo deceptus fuerit Latinus ipsemet (interpres) et pro ἀγεννήτου, *ingeniti*, legendum esse γενητοῦ, scilicet Μονογενοῦς, *Unigeniti*. Hæc enim opponere videtur Irenæus, hinc γενητοῦ κατάληψιν γινώσκειν, *geniti comprehensionem cognoscere*, illinc τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπίγνωσιν, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι καὶ ἀκατάληπτος, *Patris agnitionem, quoniam incapabilis est et incomprehensibilis*. Priori contentos esse debere reliquos Æonas docuit Christus, utpote sat eruditos, si Filii, seu Monogenis comprehensionem noverint ; eam enim esse conjugationis naturam, ut Filius solus ab iis comprehendere valeat ; at vero Patris comprehensionem mentis eorum captum superare ; frustra que ab iis exquiri, utpote cujus ea duntaxat haberi possit notitia, nempe quod nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni, aut audiri, nisi Monogenis beneficio, possit. Quæ posteriora Irenæi verba, quod scilicet ἀκατάληπτος, *incomprehensibilis*, suapte natura cum sit Pater, οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν οὔτε ἀκοῦσαι αὐτόν, ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονογενοῦς, *non est neque videre neque audire eum nisi per solum Monogenem*, firmare videntur nostram conjecturam, scilicet γενητοῦ κατάληψιν, *geniti cognitionem*, utpote solam sibi attemperatam, γινώσκειν, *cognoscere*, satis esse Æonibus ; ac proinde legendum γενητοῦ, *geniti*. Si enim ἀγεννήτου, *ingeniti*, legas, quis sensus ? Æonas comprehensionem Patris edoctos, sat eruditos esse ? atqui Pater iis prorsus ἀκατάληπτος dicitur, nec etiam videre, aut audire fas est, nisi per Monogenem. Qui ergo κατάληψιν ejus edoceri potuerunt ? Vult Grabius hic per κατάληψιν Filium ipsum intelligi ; utpote in quo *ingenitus Pater, in se incomprehensibilis, comprehendere queat*. Ingeniose quidem excogitatum, sed vero paulominus simile. Filium enim ἀγεννήτου κατάληψιν dici posse, haud abnuo ; sed quidpiam vel præcedat, vel addatur, quod vocem κατάληψιν, id ex sese haud significantem eo trahat, necesse est. Illic autem nihil videas. In hoc tamen eruditi viri conjectura ad nostram accedit, quo in priori periodi parte, Filium intelligi velit ab Æonibus comprehendere, non Patrem. Quare illi subscribat Lector, nostram deserat, si minus probanda videatur, per me licet : modo ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ad Filium quoquo modo referat.

(1) *Sive idoneos esse*. Ita recte Clarom., Voss. et Grab. ; cæteri vitiose, *sive illos idoneos esse*.

(2) *Et causam quidem æternæ perseverationis, etc. Filius est*. Ex ea versione liquet interpretem legisse, ἀκατάληπτον τοῦ Πατρὸς, et ὁ δὲ Υἱὸς ἐστὶ, pro ἀκατάληπτον τοῦ Πατρὸς, et ὁ δὲ ἴσος ἐστὶ, quæ hodiernus habet textus Græcus. Omitit etiam τὸ πρῶτον, et prius αὐτοῦ mutare videtur in αὐτῶν. Veteri interpreti pro more consentit Tertullianus : *docentur*, inquit, *incomprehensibile quidem Patris causam esse perpetuitatis ipsorum ; comprehensibile vero ejus, generationis illorum et formationis illorum,*

esse rationem... Filium autem constituunt apprehensibilem Patris. Consentunt et recentiores, Billius, Fronto Duc. et Petavius ; Cornarius vero, et Gallasius ex parte duntaxat ; retinent enim ὁ δὲ ἴσος ἐστὶ. Sed eorum omnium nullus scopum attingit. Et pro modo suo dum quisque vertit, ænigma proponit potius, quam solvit. Nec felicior Grabius : (pace ipsius dixerim) ne unam quidem, ut ait, litteram in Græco textu mutandam censet ; sed dum τοῦ Πατρὸς, *Patris* nomine hic non Propatora ingenitum, sed *Unigenitum* potius intelligi vult, textui vim infert. Unigenitum quidem a Valentinianis vocari *Patrem, et Principium omnium, notum est* ; sed voce τοῦ Πατρὸς, quæ in proxime præcedenti periodo, et in sequentibus de solo Propatore intelligi potest, hic Unigenitum venire, nulla alia præmissa, aut addita voce, quæ prioris illius significatum coerceat ad Filium, abhorret a verosimili. Itaque nisi Græco textui medicam manum admoveas, incassum desensu laboras ; rectus occurret nullus. Lege ergo cum veteri interprete, et Tertulliano, ἀκατάληπτον ὑπάρχειν τοῦ Πατρὸς, id enim exigit cum sermonis contextus, tum ipsa Valentinianorum hypothesis, ad quæ non satis attenderunt interpretes ; et inde prima mali labes. Altera quod, τῆς γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μὲρ φώσεως vocibus, Unigenitum designari haud advertentur, qui dicatur γένεσις, καὶ μὲρ φώσις τοῦ Πατρὸς. Γένεσις quidem, *quod genitum est, productio, soboles, proles* ; quo sensu dicitur Prov. xxx, 11 : *Generatio, quæ patri suo maledicit ; et quæ matri suæ non benedicit*, id est, *proles, quæ patri suo maledicit, etc.* ; μὲρ φώσις vero, id est, *forma, species*. Quibus positis, cæteris textus Græci vocibus manentibus intactis, sponte fluit sensus, si præmissorum memineris. Paulo superius dixerat Irenæus, incomprehensam Propatoris naturam temere scrutatum Æonem pene periisse. Addit, ne cui aliorum Æonum id accideret, quod imprudenti illi, Christum a Patre productum, qui doceret eos Unigeniti solius menti pervium esse Patrem, cæteris penitus incomprehensum. Tum (quod hujus consecrarium videtur) longe meliorem esse Unigeniti, quam aliorum Æonum conditionem : *Et cæteris quidem Æonibus præcipuum æternæ perseverationis causam, qua scilicet dissolutionem, quæ incauto Æoni pene contigit, a se amoliantur, esse Patris incomprehensibile, si nimirum persuasum habentes, incomprehensum esse Patrem, ipsum temere scrutari non nitantur : Proles autem ejus, ac formæ, Monogenis videlicet, perseverationis æternæ causam esse comprehensibile illius, cui utique æqualis est ; nempe quod Patrem, cui æqualis est, comprehendat*. Sic unius duntaxat a additione difficilem nodum facile, ni fallor, et apposite cum ad sermonis seriem, tum ad Valentinianorum hypothesim, solvimus.

(3) *Spiritus vero sanctus*. Addit textus Græcus, ἕν, *unus*, quod omisit interpres. Id etiam neque

nes, gratias agere docuit, et veram requiem induxit. Et sic forma, et sententia similes factos Æonas dicunt, universos factos Noas, et Logos, et omnes Anthropos, et omnes Christos : et feminas similiter omnes Alethias, et Zoas, et Spiritus, et Ecclesias. Confirmata quoque in hoc omnia (1), et requiescentia ad perfectum, cum magno gaudio dicunt hymnizare Propatorem, magnæ exultationis participantem. Et propter hoc beneficium, una voluntate, et sententia, universum Pleroma Æonum, consentiente Christo et Spiritu (2), unumquemque Æonum, quod habebat in se optimum, et florentissimum conferentes, collationem fecisse : et hæc apte compingentes, et diligenter in unum adaptantes emisisse problema, **13** et in honorem et gloriam

A Bythi (3) perfectissimum decorem quemdam, et sidus Pleromatis, perfectum fructum Jesum, quem et Salvatorem vocari, et Christum, et Logon, patronymice, ac Omnia, quoniam ab omnibus esset. Satellites quoque ei, in honorem ipsorum (4), ejusdem generis angelos (5) cum eo prolatos.

CAPUT III.

Quibus Scripturæ sacræ locis uterentur hæretici ad asserenda commenta sua?

1. Hæc igitur est, quæ intra Pleroma ipsorum (6) dicitur, negotiatio, et passi Æonis, et pene perdit, (et) quasi (7) in multa materia, propter inquisitionem Patris, calamitas : et Hori, et Crucis ipsorum, et Redemptoris, et Carpistæ, et Horothetæ, et Metagogeï, hexæonia compago (8) : et primi Christi,

BILLII INTERPRETATIO.

induxit. Ad hunc scilicet modum, Æonas tum forma, tum voluntate, ac sententia pares constitutos fuisse commemorant, omnes nimirum Noas, omnes Sermones, omnes Homines, omnes denique Christos effectos : feminasque item omnes Veritates, omnes Vitas, omnes Spiritus, et Ecclesias. Atque hinc confirmata, et ad summam quietem adducta universitate, eos non sine magna lætitia Propatorem laudibus extulisse dicunt, magna quoque ipsum voluptate perfruentem : ac beneficii hujusce nomine, cœtum omnem Æonum communi consilio ac sententia, consentientibus etiam Christo et Spiritu sancto, atque eorum quoque Patre calculum suum adjiciente, quidquid pulcherrimum, ac præstantissimum quisque in se habebat, in medium contulisse, atque hæc apte conjungentes, ac concinne copulantes, ad honorem et gloriam Bythi, perfectissimam quamdam pulchritudinem, et sidus Pleromatis, ac perfectum fructum produxisse, hoc est Jesum, quem etiam Salvatorem appellatum esse, et Christum, et patrio nomine Sermonem, ac denique Omnia, eo quod ex omnibus ortus esset : ad eorumque honorem satellites ipsi angelos, quorum idem cum eo genus esset, una editos fuisse.

CAPUT III.

1. Atque hæc est illa, quæ ab iis commemoratur, intra Pleroma negotiatio, et affecti Æonis, ac pene, ut in multa materia, extincti, propter investigationem Patris, nata calamitas : et Hori, et Crucis, et Lytrotæ, et Carpistæ, et Horotheti, et Metagogeos, et Æonum coagmentatio : et primi Christi, ac Spiritus sancti, ex Patris videlicet pœnitentia, Æonum ortu posterior nativitas : et secundi Christi, quem etiam Salvatorem appellant, velut ex ære collatio structura. Hæc autem non quidem perspicue declarata esse, propterea quod hujusmodi rerum cognitio non in omnium captum caderet ; verum tecte ac mystice a Salvatore iis ostensa esse, qui intelligendi facultate præditi sint, idque hoc modo. Triginta enim Æonas per eos triginta annos subindicari, de quibus superius locuti sumus ; in quibus nihil a Salvatore palam ac publice actum esse dicunt : atque item per operariorum vinæ parabolam. Quin Paulum quoque sæpenumero hos Æonas apertissime nominare asserunt, atque insuper eorum ordinem servasse,

Tertullianus, neque Theodoretus legunt. Adjectum C suspicatur Græbius, ut innueretur ratio, quare Spiritus sanctus Æones omnes æquales reddiderit, ac unitatem Pleromati induxerit, quod nempe et ipse esset unus ; vel ut insinuaretur, Christos quidem duos esse, superiorem alium, alium inferiorem, de quo mox ; Spiritum vero sanctum, unum.

(1) Tertoll., cap. 12.

(2) *Et Spiritu.* Omisit interpres, quæ sequuntur, verba Græca, τοῦ δὲ Πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγισμένου, atque eorum Patre calculum suum adjiciente, uti bene reddidit Billius ; quæ omisit et Tertullianus.

(3) *Et in honorem et gloriam.* Sic cod. Clarom. et Pass. vetus codex, quem secutus est Feuard. habet quidem in, sed ante gloriam, non ante honorem. In cæteris cum mss. tum edit. ipsa etiam edit. Anglicana omnino deficit hæc particula.

(4) *Satellites quoque ei in honorem ipsorum.* Codd. Pass. et Clarom. *Satellites quoque et in honorem ipsorum ;* nec ita male.

(5) *Ejusdem generis angelos.* Ambigue positum, inquit Tertullianus : vix scias enim an ejusdem inter se, an cum Salvatore generis essent. Athanasius orat. 2, cont. Arian. tom. 1, nov. edit., p. 461, scribit Valentinum dixisse ἀγγέλους ὁμογενεῖς τῷ Χριστῷ. Et quidem ὁμογενεῖς τῷ Χριστῷ angelos facile concesserim, sed non ejusdem cum Christo generis. Satellites ejus erant, non proinde

ejusdem generis cum illo *Pleromatis sidere.* Si enim *Soteri consubstantivi,* ait optime Tertullianus, *quæ erit eminentia ejus inter satellites? Congenitos ergo, seu potius coævus,* non *ejusdem generis,* vertere debuisset interpres. Irenæus enim inferius vocat eosdem angelos, Soteris ἡλικιώτας, *coævus.* Quo eodem nomine appellat eos Athanasius in prima ad Serapionem epistol. p. 659, tom. 1, nov. edit.

(6) *Ipsorum.* Vertere debuisset interpres, *ab ipsis,* juxta Græcum ὑπ' αὐτῶν.

(7) *Et quasi.* Expunge *et ;* deest enim in Græco, et sensum intercidit.

(8) *Hexæonia compago.* Ita fere Merc. alter, nisi quod una vox in duas dividatur, omissa littera *h,* *ex Æonia.* Nec procul distat Claromont. in quo *lex Æona,* haud dubie quin pro *hexæona* vel *sexæona.* In Voss. *lex Æonum,* pro *sex Æonum.* In cæteris corrupte, *ex Æone,* ut in Arund. et Merc. 1, et *Æonum,* ut in Ottobon. Pass. et edit. Eras. Galas. et Feuard., vel *ex agonia,* ut aliis pejus habet edit. Oxon. *Hori, Crucis, Redemptoris, Carpistæ, Horothetæ, et Metagogeï hexæonia compago* ab Irenæo dicitur, quia cum unus et idem Æon sex nominibus gaudeat, quibus totidem proprietates respondent, sex Æonum personam sustinet. Unde sex illorum nominum coagmentatio ingeniose ab Irenæo vocatur *hexæonia compago,* quasi sex Æonum in unum et eundem Æonem confluxus.

cum Spiritu sancto, de pœnitentia a Patre ipsorum A postrema Æonum genesis (1) : et secundi Christi, quem Soterem dicunt, 14 ex collatione composita fabricatio. Hæc autem manifeste quidem non esse dicta, quoniam non omnes capiunt (2) agnitionem ipsorum; mysterialiter autem a Salvatore per parabolas ostensa iis, qui possunt intelligere. Sic (3) triginta Æonas significari per triginta annos, sicut prædiximus 4, in quibus nihil in manifesto dicunt fecisse Salvatorem, et per parabolam operariorum vineæ 5. Et Paulum manifestissime, dicunt, Æonas nominare sæpissime, adhuc etiam et ordinem ipsorum servare, sic dicentem 6 : *In universas generationes sæculi sæculorum*. Sed et nos ipsos denique in gratiarum actionibus (4) dicentes, *æonas æonum*, illos Æonas significare : et ubicunque æon, aut æones nominantur, in illos id referri volunt.

2. Duodecadis autem Æonum emissionem significatam per id, quod duodecim annorum existens Dominus disputaverit cum legis doctoribus 7, et per apostolorum electionem : duodecim enim apostolos elegit 8. Et reliquos octodecim Æonas manifestari per id, quod post resurrectionem a mortuis octodecim mensibus (5) dicant conversatum eum cum discipulis. Sed et per præcedentes nominis ejus (6) duas litteras, Iota et Eta, octodecim Æonas significanter manifestari (7). Et decem autem Æonas similiter per Iota litteram, quod præcedit (8) in nomine ejus, significari dicunt. Et propter hoc dixisse Salvatorem : *Iota unum, aut unus apex non præteribit* (9), *quoadusque omnia fiant* 9.

15 3. Hanc autem passionem (10), quæ circa duodecimum Æonem facta est, significari dicunt per apostasiam Judæ, qui duodecimus erat apostolorum et

BILLII INTERPRETATIO.

cum his verbis uteretur : *In omnes generationes sæculorum sæculi*. Atque adeo nos quoque cum in gratiarum actione dicimus, *In sæcula sæculorum*, Æonas illos significare. Denique ubi sæculi, vel sæculorum vocabulum usurpatur, id ad illos referri volunt.

2. Jam vero duodecadis Æonum productionem ex eo indicari, quod Dominus, cum duodecimum ætatis annum ageret, cum legis doctoribus disseruit : atque item per apostolorum electionem : duodecim enim apostolos esse. Postremo reliquos duodeviginti Æonas hinc declarari, quod eum, postquam a morte ad vitam redisset, decem et octo menses cum discipulis versatum esse dicunt. Ad hæc per duas primas nominis ipsius litteras, hoc est, ι et η, octodecim Æonas significanter indicari : eodemque modo decem Æonas per litteram ι, quæ in ipsius nomine principem locum tenet, significari asserunt. Atque huc spectasse Salvatorem, cum diceret : *Iota unum, aut apex unus non præteribit, donec omnia fiant*.

3. At vero calamitatem eam, quæ duodecimo Æoni accidit, per Judæ, qui apostolorum duodecimus

4 Sup. cap. 1. 5 Matth. xx, 2. 6 Eph. iii, 21. 7 Luc. ii, 42 seqq. 8 Luc. vi, 13. 9 Matth. v, 18.

(1) *Postrema Æonum genesis*. Melius a Billio, C quam a veteri interprete redditur, *Æonum ortu posterior nativitas*. Et ipse interpres infra lib. ii, cap. 19, n. 9, eadem repetens, habet : *quem et posteriorem reliquis Æonibus factum esse dicunt*.

(2) *Capiunt*. Sic Clar. cod. et Octob. In cæteris minus bene, *capiant*.

(3) *Sic*. Hæc particula in Græco præcedens colon claudit. Sed perinde est ad sensum, modo comma præponas particule οὕτως : additur enim explicationis, non comparisonis gratia.

(4) *In gratiarum actionibus*. Pro ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας textus Græci legit interpres ταῖς εὐχαριστίας, sed minus bene. Hic enim sermo est, non de quibuscunque gratiarum actionibus, sed de ipsa sacra Eucharistia, seu de solemnè illa gratiarum actione, quæ in divinorum mysteriorum celebratione fiebat ; ubi ex veterum Liturgiarum præscripto frequens audiebatur ea cum ἐκφωνήσεων, tum εὐχῶν clausula, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. D Ex quibus obiter concludes, antiquissimos esse plurimos, qui in iis, quæ sub quorundam apostolorum nomine circumferuntur, Liturgiis, ritus exstant, et Valentinianorum ævo vetustiores, ac proinde apostolis ipsis cœvos. In ea, quæ Jacobi nomen præ se fert, quamque Basilius, et Chrysostomus, si Proclo fides, in compendium redegerunt, formula ex qua argumentum ducebant Valentiniani, non semel occurrit. Et bene se res habet, quod Græbius suis candidior fateatur, *illos, qui in omnibus istis Liturgiis (apostolicis) exprimuntur, quique jam olim ubique inter sacra mysteria usitati fuere, ritus, ex apostolica traditione fluxisse*. Ecclesias enim ab apostolis institutas formam aliquam, et ritum offerendi sacrificium, cui tam arcta sit et præcipua cum religione connexio, non accepisse, quis sanus sibi persuadeat? Non quod tamen Liturgias omnes apostolicas iis, quorum nomine insignantur, adjudi-

care velim. Sufficiat Liturgiarum antiquiorum, si non scriptores, saltem primos auctores esse apostolos.

(5) *Octod. mens*. Idem antea commenti fuerant Gnostici, juxta patet ex cap. 30 hujus libri, et ab iis acceperant Valentiniani Utrosque confutat Lucas Act. 1, asserens Christum *per dies quadraginta apparuisse* discipulis, quibus elapsis in cælum conscendit. Sed minoris apud eos hæreticos ponderis erant Scripturæ Novi Testamenti, quam spurium illud scriptum, quod *veritatis Evangelium* dicebant Valentiniani, Irenæo teste lib. iii, cap. 11, n. 8, ex quo commenta sua hauriebant.

(6) *Nominis ejus*. Ἰησοῦ scilicet, cujus prima littera, Græcis est ι, x; secunda η, viii.

(7) *Per præcedentes... manifestari*. Sic ex cod. Pass. et Clarom. reponimus. Prior quidem habet *per*, posterior vero, *manifestari*, ex quibus genuina lectio Græco textui, et antecedentibus consentanea eruitur. In cæteris deest *per*, et legitur *manifestare*.

(8) *Litteram, quod præcedit*. Lege, *litteram quæ præcedit*. Ad nominis Græci, γράμματος, magis quam ad Latini genus attendit interpres.

(9) *Præteribit*. Sic codd. Voss. Pass. et Feuard. in marg. cum Vulgata nostra, et veteri Italica. Cæteri cum editt. tum mss., *præteriet*.

(10) *Hunc autem passionem, etc.* Hic cum Græci, tum Latina corrupta sunt. Sic utraque exprimitur ut passio et cætera, quæ Salvatoris propria sunt, de Juda enuntientur; quod quam absurdum sit, nemo non videt. Quidpiam igitur in utriusque deest; sed et in Græco quidpiam superest. At uterque textus facile emendari potest ex iis, quæ habet Irenæus lib. ii, c. 20, n. 1. Ibi enim ex integro et iisdem omnino verbis repetit quæ cap. 3 lib. 1, dixerat. Sic autem illic habet : *Illam enim, quam erga duodecimum Æonem dicunt accidisse passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris pas-*

quoniam duodecimo mense passus est (1); uno enim anno volunt eum post baptismum prædicasse. Adhuc etiam in ea, quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifestissime hoc significari; duodecim enim annis passam eam, per Domini adventum esse sanatum, cum tetigisset fimbriam vestimenti ejus, et propter hoc dixisse Salvatorem: *Quis me tetigit*¹⁰? docentem discipulos quod factum esset inter (2) Æonas mysterium et curationem passi Æonis. Per illam enim, quæ passa est duodecim annis, illa virtus (3) significatur, eo quod extenderetur, et in immensum flueret ejus substantia, quemadmodum dicunt. Et

A nisi tetigisset vestimentum, hoc est illius Filii (4), Veritatis primæ tetradis, quæ per fimbriam manifestata est, advenisse (5) in omnem substantiam suam. Sed stetit, et **16** quievit a passione per egressam virtutem Filii. Esse autem hunc Horum volunt, qui curavit eam, et passionem separavit ab ea.

4. Quod autem Salvatorem (6) ex omnibus existentem Omne esse, per hoc responsum, *Omne masculinum aperiens vulvam*¹¹, manifestari dicunt. Qui cum omnia sit, aperuit vulvam Excogitationis (7) passi Æonis, et separata ea (8) extra Pleroma, quam

BILLII INTERPRETATIO.

erat, defectionem innui dicunt: atque hinc etiam, quod Christus duodecimo mense passus sit. Eum enim unum duntaxat a baptismo annum prædicationis munus obiisse volunt. Insuper etiam hoc in muliere illa, quæ sanguinis profluvio laborabat, apertissime declarari. Hanc enim, cum duodecim annis ægrotasset, Salvatoris adventu ac præsentia curatam esse, contacta nimirum ipsius fimbria. Atque ob eam causam dixisse Salvatorem: *Quis me tetigit?* his scilicet verbis mysterium illud, quod inter Æonas contigerat, affectique Æonis curationem apostolis tradentem. Hanc enim, quæ duodecim annis adversa valetudine laboraverat, Æonis illius figuram existitisse, cujus essentia, quemadmodum ipsi aiunt, sese extendebat, atque in infinitum fluebat; ac nisi vestem ipsius contigisset, hoc est, primæ quaternitatis Veritatem, quæ per fimbriam significatur, in totam ipsius essentiam resoluta fuisset. Verum stetit, ac morbo conflictari desiit. Etenim egressa a Filio virtus (hanc autem Horum esse volunt) medicinam ei fecit, morbumque ab ea depulit.

4. Quod autem Salvator, qui ex omnibus ortus est, Omnia sit, per hæc Scripturæ verba ostendi asse-

¹⁰ Marc. v, 31. ¹¹ Exod. xiii, 2, et Luc. ii, 23.

sio a duodecimo apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno volunt eum post baptismum prædicasse. Sed in illa quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifeste dicunt ostensum; duodecim enim annis passa est mulier, etc. Quæ eadem verba sunt lib. i, c. 3. Sic ergo ex relatis verbis Græca restituenda censerem: τὸ δὲ περὶ δωδέκατον αἰῶνα γεγονὸς πάθος τῆς ἀποστασίας ὑποσημαίνεσθαι (non ὑπερσημαίνεσθαι, ut in Gallas. et Feuard. Irenæi editionibus, vel pejus adhuc ὑπερσημαίνεσθαι, ut in cod. R. et Basileensi Epiphaniæ editione exstat) λέγουσι, ὅτι τὸ τοῦ Σωτῆρος πάθος διὰ τῆς τοῦ Ἰουδα, ὃς δωδέκατος ἦν τῶν ἀποστόλων, προδοσίας γεγονὸς δείκνυται, καὶ ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μῆνι ἔπαθεν. Hanc autem passionem, quæ circa (erga) duodecimum Æonem facta est, significari dicunt in eo quod Salvatoris passio per Judæ, qui duodecimus erat apostolorum, prodicionem facta ostenditur, et quoniam duodecimo mense passus est. Hoc modo corruptus locus ex sano ac omnino eodem restituitur; et nisi ita restituas, frustra in explicatione depravatæ periodi laboraveris.

(1) *Passus est.* In hoc errore versatos fuisse Valentinianos Scripturarum corruptores, et novorum Evangeliorum fabricatores, non adeo mirum; sed in eundem impegisse clarissimos Patres, saltem Clement. Alexand. lib. i *Strom.*, p. 340; Origen. lib. iv, *Peri arch.* c. 1, et Tertull. lib. *adv. Jud.* c. 18, qui Evangelia debita cum veneratione et legebant, et suscipiebant, nullus non miretur. Una est istorum sententia, Christum, anno xv imperii Tiberii, quo baptizatum fuisse scribit Lucas, passum esse, anno ætatis 30, ac proinde anno uno duntaxat post baptismum, et ante mortem suam, publicas apud Judæos habuisse conciones. Cum tamen Evangeliorum lectione vel levissima imbutus quisque facile deprehendat, tria ut minimum a baptismo ad mortem Christi intercessisse Paschata.

(2) *Quod factum esset inter.* Ita Voss., Pass. et Feuard. in margine.: Claromont. *quod factum esset et inter*, etc. Cæteri, *quod factum est.*

(3) *Illam virtutem.* Sophia scilicet, seu passus Æon, qui ab eodem Irenæo lib. ii, cap. 18 et 23 ex Va-

lentinianorum sententia, vocatur *virtus extensa, duodecima virtus passa*, id est, inquit, *duodecimus Æon.* Hinc Billius, de sensu sollicitior quam de vocibus, δύναντιν hic reddidit Æonem, quod, licet minus accuratum, re tamen idem est.

(4) *Hoc est, illius Filii, Veritatis primæ tetradis.* Ita codd. Ottobon. et Merc. 2. In posterioribus Feuard. editi: *Hoc est, illius Filii, qui est Veritas*; in Oxon.: *Illius Filii, hoc est, Veritatis*; sed utrumque contra codd. omnium fidem. Nam præter jam allegatos Eras., Gall. et prior Feuard. edit. una cum Clarom., Pass., Arund. et Voss. habent: *Hoc est, illius Filii, qui est Veritatis.* At expunctis auctoritate Ottobon. et Merc. 2 codd. vocibus, *qui est*, quæ sensum conturbant, sic explicandus videtur Irenæus: *Nisi tetigisset vestimentum, hoc est illius Filii vestimentum, Veritatem scilicet primæ tetradis*, etc. Vertere siquidem debuisset interpret *Veritatem*, non *Veritatis*; cum verbum tango accusativum regat apud Latinos, non genitivum, ut apud Græcos. Lege ergo *Veritatem*, hancque vocem per appositionem accipe, quasi explicationem vocis *vestimentum*. Neque enim passus Æon vestimentum Veritatis tetigisse dicitur, sed Veritatem ipsam (quæ vestimentum Filii dicebatur a Valentinianis), per fimbriam mystice significatam: quod id esset respectu primæ tetradis, quod fimbria respectu vestimenti, infima pars scilicet.

(5) *Advenisse.* Suppl. dicunt, quod superius præmittitur.

(6) *Quod autem Salvatorem.* Tò hic perperam vertit interpret quod. Lege, *istud autem, Salvatorem*, etc., vel post *quod autem*, subintellige, *attinet.*

(7) *Aperuit vulvam Excogitationis.* Non quod ex ea pregnatus sit, sed quia eam fecundavit, et per ipsam variam peperit prolem, ut inferius explicat Irenæus.

(8) *Et separata ea.* Cod. Pass. *et separat ea*, cæteris omnibus reclamantibus tum editi. tum mss. in quibus legitur, *et separata ea.* Et sic scripsisse veterem interpretem persuasum habeo. Sed hunc in errorem conjecit copula *καὶ*, quæ in textum Græcum perperam irrepsit. Hinc existimavit ἐξορισθείσης casum absolutum esse, reddendum per Latini-

etiam secundam Ogdoadem vocant, de qua (1) paulo post dicemus. Et a Paulo autem manifeste propter hoc dictum dicunt: *Et ipse est omnia*¹². Et rursus: *Omnia in ipsum, et ex ipso omnia*¹³. Et iterum: *In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis*¹⁴(2). Et illud: *Recapitulata esse omnia in Christo per Deum*¹⁵. Sic interpretantur dicta (3), et quæcunque alia sunt talia.

5. Adhuc etiam de Horo suo (quem etiam plurimis nominibus [4] vocant) duas operationes habere eum ostendunt, confirmativam et separativam: et secundum id quidem, quod firmat et constabilit, crucem esse; secundum id vero, quod dividit (5), Horon. Salvatorem autem sic manifestasse operationes ejus: et primo quidem confirmativam, in eo **17** quod dicit: *Qui non tollit crucem suam, et sequitur me, discipulus meus esse non potest*¹⁶. Et iterum (6): *Tollens crucem, sequere me*¹⁷. Separativam autem,

A in eo quod dicit: *Non veni mittere pacem, sed gladium*¹⁸. Et Joannem dicunt hoc ipsum manifestasse, dicentem: *Ventilabrum in manu ejus, emundare (7) aream, et colliget frumentum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili*¹⁹; et per hoc (8) operationem Hori significasse. Ventilabrum enim illud, crucem interpretantur esse, quæ scilicet consumit materialia omnia, quemadmodum paleas ignis; emundat autem eos, qui salvantur, sicut ventilabrum triticum. Paulum autem apostolum et ipsum reminisci hujus crucis dicunt, sic: *Verbum enim crucis iis, qui pereunt, stultitia est; iis autem qui salvantur (9), virtus Dei*²⁰. Et iterum: *Mihi autem non eveniat in ullo gloriari, nisi in Christi cruce, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo*²¹.

6. Talia igitur de Pleromate (10) ipsorum, et pla-

BILLII INTERPRETATIO.

runt: *Omne masculinum adaperiens vulvam*. Ipsum enim, cum Omne sit, aperuisse vulvam Enthymesis Æonis illius affecti, atque extra Pleroma ejecti, quam etiam secundam Ogdoadem appellant; de qua paulo post verba faciemus. Atque eam ob causam diserte quoque a Paulo dictum esse aiunt: *Et ipse est omnia*. Et iterum: *Omnia in eum, et ex ipso omnia*. Ac rursus: *In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis*. Itemque illud: *Instaurare omnia in Christo per Deum*. Ad hunc modum hæc, et si quæ alia hujusmodi sunt, interpretantur.

5. Postea de Horo suo quem etiam pluribus nominibus appellant, verba facientes duplici eum facultate præditum esse statuunt, altera fulcimente, altera dividente: et quatenus constabilit, ac firmat, crucem esse; qua autem ratione dividit, ac distinguit, Horon. Salvatorem porro ipsius facultates ita indicasse. Ac primo quidem eam, qua fulcit et confirmat, in his verbis: *Qui non tollit crucem suam et sequitur me, non potest meus esse discipulus*. Et rursus: *Tollens crucem, sequere me*. Deinde autem eam, qua secerit, ac dirimit, cum his verbis uteretur: *Non veni mittere pacem, sed gladium*. Joannem etiam hoc ipsum significasse, cum diceret: *Ventilabrum in manu ejus, et purgabit aream, et colliget triticum in horreum suum; paleam autem comburet igni inextinguibili*. Illis enim verbis Hori vim, ac facultatem declarasse. Ventilabrum enim hoc, crucem esse interpretantur, quæ quidem ea omnia, quæ materia constant, absumat, non secus ac paleas ignis: purgat autem eos, qui salutem consequuntur, perinde ac ventilabro triticum purgatur. Quin ipsum quoque Paulum crucis hujusce mentionem facere dicunt, cum in hæc verba loquitur: *Verbum crucis pereuntibus quidem stultitia est; iis autem, qui salvi fiunt, hoc est nobis, virtus Dei*. Ac rursus: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo!*

6. Ac talia quidem de Pleromate suo, et commento cuncti dicunt, detorquentes videlicet ea, quæ

¹² Coloss. iii, 11. ¹³ Rom. xi, 36. ¹⁴ Coloss. ii, 9. ¹⁵ Ephes. i, 10. ¹⁶ Luc. xiv, 27. ¹⁷ Marc. x, 21. ¹⁸ Matth. x, 34. ¹⁹ Luc. iii, 17. ²⁰ I Cor. i, 18. ²¹ Gal. vi, 14.

norum ablativum, quem vocant absolutum; cum tamen evidens sit, ἐξορισθησας ab Ἐνθυμῆσεως divelli non debuisse, ne sententia male suspensa hæreat, omninoque pervertatur. Expunge ergo ut in Græco particulam *xat*, sic et in Latino particulam *et*, cum voce *ea*. Tum lege, *separatæ extra Pleroma*, scil. Excogitationis. — At Billius, *falsum esse Valentinianum Enthymesis secundam Ogdoadem appellare*, sed paulo longius abest a vero, ut recte ostendit clar. Grab. Exciderat sane viro docto, matrem *Achamoth*, quæ *Enthymesis* est, bis, ex Valentinianorum hypothesis infra cap. 5, *Ogdoada* nuncupari. Et expressius adhuc lib. ii, cap. 14: *Eam, quæ est extra Pleroma, matris ipsorum enarrant dispositionem (seu affectionem, vel Enthymesis), secundam Ogdoadem vocantes eam*. Secundam autem Ogdoadem vocabant, quia, ut aiunt cap. 5 cit., *volens in honorem Æonum omnia facere, imagines fecerat ipsorum, servans numerum primogenitæ et primariæ Pleromatis Ogdoadis*.

(1) *De qua*. Cod. Pass. *de quo*.

(2) *Divinitatis*. Vocem *corporaliter*, quæ exstat in nostris codicibus, quamque legerunt Patres omnes Græci, et e Latinis plerique, ideo forte omitunt Valentiniani, quia minus ad institutum faciebat. Ea enim duntaxat e Scripturis corradere hic mens erat, in quibus occurrerent voces, *omnis*, *omne*, *omnia*. Forte etiam in Irenæi codice deerat, ut et deluisse videtur in Cypriani et Archelai codd.; uterque enim, ut observat Grab. hic in *Disput. cum*

C *Manete*, § 25, ille init. lib. *De bono patient.*, citata D. Pauli verba legit, omisso adverbio *corporaliter*.

(3) *Sic interpretantur dicta*. Ita cod. Voss. et Clarom. In edit. autem Eras. Gall. et Feuard. *perperam et post sic* additum. *Dictum* autem, non *dicta* legendum vult Grabius; sed nihil necesse est, modo *dicta* referas ad præcedentia omnia citata testimonia, non tantum ad illud.

(4) *Plurimis nominibus*. Edit. Anglic. *pluribus*.

(5) *Secundum id vero, quod dividit*. Ita recte Clarom., Arund. et Merc. 2, sed perverso ordine in edit. Eras., Gall. et Feuard. *secundum id quod vero dividit*.

(6) *Et iterum*. Feuard. *et item*. Sed in Græco nihil est quod huic particulæ respondeat.

(7) *Emundare*. Sic omnes codd. Feuard. vero Frontonis Duc. monitis morem gerens scripsit *emundabit*, quia in Græco habetur, *διακαθαρεῖ*, in futuro. Sed fatetur ipse Fronto, *emundare ἑλληνιστικῶς* acceptum, eundem habere sensum.

(8) *Per hoc*. Edita, *per hæc*.

(9) *Iis autem, qui salvantur*. Antiquam Italicam versionem secutus est interpres, quam eodem modo habuisse, ex Cypriani lib. iii Testimoniorum adversus Judæos, num. 69, et Ambrosiastri Comment. in hunc locum demonstrat Grabius. Græcus autem Pauli, et Irenæi textus habet: *Nobis autem, qui salvamur*. Nec procul abest Vulgata: *Iis autem qui salvi fiunt, id est nobis*.

(10) *Talia igitur de Pleromate*. Mss. Arund., Voss.,

smate universorum dicunt, adaptare cupientes ea, quæ bene dicta sunt, iis quæ male adinventata sunt ab ipsis. Et non solum autem ex evangelicis et apostolicis, tentant ostensiones facere, convertentes interpretationes et adulterantes expositiones; sed etiam ex lege et prophetis, cum multæ parabolæ et allegoriæ sint dictæ, et in multa trahi possit ambiguum (1), per expositionem propensius ad figmentum suum, et dolose adaptantes, **18** in captivitatem ducunt a veritate eos, qui non firmam fidem in unum Deum Patrem omnipotentem, et in unum Jesum Christum Filium Dei conservant.

CAPUT IV.

Qua ratione formatam Matrem Achamoth vellent hæretici. Ex ejusdem perturbationibus ortum aspectabilem hunc mundum fingeant.

1. Ea vero, quæ extra Pleroma dicuntur ab iis, sunt talia: Enthymesin illius superioris Sophiæ, quam et Achamoth (2) vocant, separatam a superiore Pleromate cum passione dicunt, in umbræ vacuitatis locis defervisse (3) per necessitatem; extra enim lucem facta est, et extra Pleroma, informis et sine specie, quasi abortus, ideo quia nihil apprehendit. Misertum autem ejus superiorem Christum, et per crucem extensum,

BILLII INTERPRETATIO.

recte dicta sunt, ad ea, quæ improbe ac scelerate ipsi confinxerunt. Nec vero ex evangelicis tantum et apostolicis libris, quos perverse interpretantur, ac mala fide exponunt, hæc probare conantur, verum etiam ex lege ac prophetis. Nam cum multæ in iis parabolæ, et allegoriæ sint, quæ in varios sensus trahi queunt, ipsi sententiæ ambiguitatem callida, et versuta interpretatione commento suo accommodantes, a veritate abstractos eos in captivitatem abducunt, qui parum firmam in Deum Patrem omnipotentem, et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, fidem tuentur.

CAPUT IV.

1. At vero quæ extra Pleroma ab iis dicuntur, sunt hujusmodi. Enthymesin superioris illius Sophiæ, Merc. 2, et Clarom. talia igitur tam de Pleromate. Mss. sequi maluit Grabius, nos edit. Eras., Gall. et Feuard. cum textu Græco, in quibus particula tam hic omnino superflua non legitur.

(1) *Et in multa trahi possit ambiguum.* Ita Clarom. cod. cujus lectionem, utpote clariorem, sequi maluimus. In aliis legitur: *Et in multa trahi possint, ambiguum.*

(2) *Achamoth.* Nomen Tertulliano ininterpretabile. Feuardentius vero recte deducit a חכמה Hhochma, sapientia, cujus radix חכם Hhacham, sapiens fuit. Inde Sapientiæ Enthymesis, sive cogitatio Achamoth dicta.

(3) *In umbræ vacuitatis locis defervisse.* Sic mss. omnes, nisi quod Ottobon., Pass., Arund., Voss. et Merc. 2, vitio scribarum habeant *deservisse*, vel *deservisse*, pro *defervisse*. Feuardentius ex veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis judicio restituisset se dicit: *in umbræ et vacuitatis locis defervuisse*: sed incertum quid ex Græco et Frontonis Ducæi conjectura, quid vero ex veteri cod. restituerit. In edit. Eras. et Gallas. vitiose omnino: *in umbratæ vanitatis locis deservisse*; nec multo melius in edit. Oxon. *in umbræ et vanitatis locis deservisse*. Nulli enim mss. codd. habent *vanitatis*; omnes etiam omittunt particulam *et*. Nostram vero lectionem genuinam esse, demonstratur ex ipso Irenæo, qui infra lib. II, cap. 8, n. 5, scribit: *Falsus autem apparuit, et qui est de umbra cenomatæ, id est, vacui, ipsorum sermo. Umbram cenomatæ seu vacui dicit, non umbram et cenoma, seu vacuum; minus adhuc umbram et vanitatem.* Quod vero spectat ad verbum *feruisse*, non dubitat ipse Grabius quin ἐκθερῶσθαι ita verterit interpretis,

quæ esset secundum substantiam tantum, sed non secundum agnitionem; et hæc operatum recurrere (4), subtrahentem suam virtutem, et reliquisse illam: uti sentiens passionem quæ erga illam esset (5) per separationem Pleromatis, concupiscat eorum, quæ meliora essent, habens aliquam odorationem immortalitatis relictam in semetipsa a Christo et Spiritu sancto. Quapropter et ipsam duobus nominibus vocari, Sophiam paternaliter (pater enim ejus Sophia vocatur) et Spiritum sanctum, ab eo, qui est erga Christum (6) Spiritus. **19** Formatam autem eam, et sensatam factam, statim autem evacuatam ab eo, qui invisibiliter cum ea erat, Verbo, hoc est Christo, in exquisitionem egressam ejus luminis, quod se dereliquisset; et non potuisse apprehendere illud, quoniam coerceretur ab Iloro. Et sic (7) Iloron coercentem eam, ne anterius irrueret, dixisse *Iao* (8): unde et *Iao* nomen factum dicunt. Et cum non posset (9) pertransire Iloron, quoniam complexa fuerat passionem, et sola fuisset derelicta foris, omni parti passionis succubuisse, multifariæ et variæ existentis: et passam eam tristitiam quidem, quoniam non appreh-

quamvis hunc sequi noluerit. *Defervisse* autem accepit ille in Latina lingua haud satis versatus interpretis, non pro *fervescere desisse*, ut accipiunt optimi quique auctores Latini; sed pro *effervuisse* seu *astuasce*. Cum enim non nesciret simplex θερῶσθαι significare *feruisse*, existimavit compositum ἐκθερῶσθαι verti posse *defervisse*; perperam ratus particulam ἐκ, ut in aliis bene multis compositis verbis, ita et hic vertendam esse *de*, et *defervisse* idem apud Latinos valere ac *feruisse*.

(4) *Recurrere.* Vertere debuisset interpretis, *recurrisse*.

(5) *Passionem quæ erga illam esset.* Hellenismus interpreti familiaris. Id est, *passionem propriam*, seu *quæ illi accidisset*.

(6) *Qui est erga Christum.* Id est, *qui est cum Christo*.

(7) *Et sic.* Legendum puto, *et hic*; Græce siquidem, ἐνταῦθα, non οὕτως.

(8) *Iao.* Ipsum Dei nomen ineffabile tetragrammaton יהוה est, quod Græcos legisse Ἰαώ, res notior est, quam ut argumentis indigeat. Vetus Feuard. codex, Voss. et Pass. *Ioath*; Arund. et Clarom. *Iaoth*; edit. Eras. et Gall. *Iaioth*: [sed vera lectio est, *Iao*, quam habet Græcus Irenæi textus, quamque secuti sunt Tertullianus et Theodoret., et post eos Feuard. et Grab.

(9) *Cum non posset.* Et ab Erasmo (quem secuti sunt reliqui editores) solius connexionis gratia præfixum particulæ *cum* expunximus, quia deest in omnibus mss. et in Græco textu, et ab his verbis, *cum non posset*, novam periodum incepimus. Vellem tamen particulam adversativam inseruisset interpretis, *cum autem non posset*, etc.

hendit; timorem autem, ne quemadmodum eam lumen, sic et vita relinqueret; consternationem autem, super hæc (1) : ignorantia autem omnia. Et non (2), quemadmodum mater ejus prima Sophia et Æon, demutationem in passionibus habuit, sed contrarietatem. Super hæc autem evenisse ei et alteram affectionem conversionis ad eum qui vivificavit (3).

2. Eam collectionem (4) et substantiam fuisse materiæ dicunt; ex qua hic mundus constat. De conversione enim mundi, et Demiurgi omnem animam (5) genesin accepisse; de timore autem et tristitia, reliqua initium habuisse. A lacrymis enim ejus factam universam humidam substantiam, a risu autem lucidam; a tristitia autem et pavore, 20 corporalia mundi elementa. Aliquando enim plorabat, et tristis erat, quomodo dicunt, quod derelicta sola esset in tenebris et in vacuo : aliquando autem

A in cogitationem veniens ejus, quod dereliquerat eam lumen, diffundebatur et ridebat; aliquando autem rursus timebat; aliquando consternabatur, et exstasin patiebatur.

3. Et quidem enim (6) tragœdia multa est jam hic, et phantasia uniuscujusque illorum, aliter et aliter graviter (7) exponentis, ex quali passione et ex quali elemento substantia generationem accepit. Quæ etiam convenienter videntur mihi non omnes velle in manifesto (8) docere, sed solos illos, qui etiam grandes mercedes pro talibus mysteriis præstare possunt. Non enim jam dicunt (9) similia illis, de quibus Dominus noster dixit : *Gratis accepistis, gratis date*²²; sed separata (10) et portentosa, et alta mysteria cum magno labore exquisita fallacibus. Quis enim non erogat omnia, quæ sunt sua, uti discat, quoniam a lacrymis Enthym-

BILLII INTERPRETATIO.

quam et Achamoth nuncupant, una eum passione a Pleromate submotam, in umbras, et vacuitatis loca necessario, velut æstu quodam, abreptam esse aiunt. Eam enim extra lucem, et Pleroma exstitisse, formæ ac figuræ expertem, non secus ac fetum aliquem abortu egestum; eo quod nihil comprehendisset. Superiorem autem Christum, ipsius calamitate commotum, ac per crucem extensum, vi sua formam quidem ei indidisse; sed essentiæ duntaxat, non item scientiæ. Eoque negotio perfunctum, contracta virtute sua, ad supera sese recepisse, eamque deseruisse : quo videlicet ea, calamitatem suam persentiscens, ut quæ a Pleromate submota esset, præstantiorum desiderio inflammaretur, habens interim nonnullum incorruptibilitatis odorem a Christo et Spiritu sancto in se relictum. Qua etiam de causa duobus eam nominibus appellant, Sophiam nempe paterno nomine (pater enim ipsius Sophia nuncupatur), et Spiritum sanctum, ab eo scilicet Spiritu, quo Christus est præditus. Formatam autem eam, ac mentis compotem effectam, moxque sermone eo, qui invisibiliter cum ipsa erat, hoc est Christo, spoliata et orbatam, ad investigandum illud lumen, quod eam deseruerat, sese contulisse : verum obstatisse Horum quominus id consequi posset. Atque hic etiam Horum coercentem eam, ne ulterius progrediretur, *Iao* inclamasse : hincque vocem hanc, *Iao*, originem duxisse tradunt. Cum ergo ob eam, cui implicita erat, passionem, Horum prætergredi nequivisset, solaque foris relicta esset, omni perturbationis generi succubuisse (multiplex enim hæc passio erat, ac compluribus partibus constabat). Nam et mœrore affectam fuisse, quod minime comprehendisset; et metu, ne quemadmodum eam lux, ita etiam vita deficeret, ac denique animi anxietate. Atque in omni rerum ignoratione versantem, non matris ipsius primæ Sophiæ et Æonis instar, varietatem in turbidis illis animi motibus, sed repugnantiam habuisse. Accidisse etiam ei alterum passionis genus, nimirum conversionem ad eum, qui huic coagulationi vitam impertiverat.

2. Inde materiæ essentiam, ex qua hic mundus conflatus est, ortam esse tradunt. Ex conversione enim et mundi, et Demiurgi, et denique omnem aliam animam ortum accepisse; ex metu autem, ac mœrore reliqua initium habuisse. Etenim ex ipsius lacrymis liquidam omnem essentiam exstitisse, ex risu autem lucem, ex mœrore denique, et stupore corporea mundi elementa. Nonnunquam enim flebat, et in mœrore versabatur, ut ipsi aiunt, ob id nempe quod sola in tenebris, et vacuo relicta esset : nonnunquam autem lumen illud, quod eam deseruerat, secum ipsa considerans, lætitia diffundebatur, ac ridebat. Interdum rursus metuebat, interdum item perplexo et anxio animo erat, atque etiam mentis errore afficiebatur.

3. Atque hic jam non levis tragœdia, et imaginatio existit, singulis nimirum eorum alio atque alio

²² Matth. x, 8.

(1) *Super hæc*. Al. *super hoc*.

(2) *Ignorantia autem omnia. Et non*. Ita Clarom., Ottob., Arund., Voss. et Merc. 2. Legendum tamen puto, *In* (vel *cum*) *ignorantia autem omnia*, juxta Græcum : ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Vide ibi observata. Cæterum in edit. Eras., Gall. et Feuard. male, *ignorans autem omnia, non*, etc.

(3) *Vivificavit*. Subintellige *ipsam*, nempe Enthymesin, sive matrem Achamoth. Tertull. c. 14, a quo *vivificata fuerat*.

(4) *Eam collectionem*. Ea collectio, de qua hic Irenæus, *passionum*, quibuscum conflictabatur Enthymesis, collectio est *tristitiæ* scilicet, *timoris*, *consternationis*, *conversionis* demum *ad eum qui vivificavit ipsam*, quas omnes *substantiam fuisse materiæ*, seu a quibus materiæ substantiam originem sumpsisse dicebant Valentiniani, ut mox explicatur. Ἐκ τῶν δὲ παθῶν, inquit Theodoretus, τόνδε συστῆναι κόσμον φασίν. *Ex his affectionibus mundum hunc conditum dicunt*.

(5) *Mundi et Demiurgi omnem animam*. Græca ad

C verbum secutus interpres, obscurior evasit. Hæc tu sic legas et intelligas : *omnem mundi et Demiurgi animam*; nam et Demiurgum ipsum animæ compotem esse volebant Valentiniani.

(6) *Et quidem enim*. Non abs re putat Græbius veterem interpretem ex Græco scripsisse, *Et quidem enim?* juxta illud, Καὶ τί γάρ;

(7) *Graviter*. Græc. σοβαρῶς, *arroganter, cum fastu*.

(8) *In manifesto*. Al. *manifesto*; quidam, *manifeste*.

(9) *Dicunt*. Hoc verbum de suo addidit interpres; neque enim in Græco legitur. Vertendum erat, *hæc sunt. Non enim jam hæc sunt similia illis*.

(10) *Separata*. Vocem ἀναχωρηχότα melius cum Gallasio vertisset interpres, *abstrusa*, vel *abditu*, *ab hominum notitia semota*. Hunc enim sensum interdum habet ea vox : hic certe habere debet. Apud Suidam ἀναχωρηχότα βιβλία dicuntur esse ἀντὶ ἀποκρύφων.

meseos, quæ est ex passione Æonis (1), maria, et fontes, et flumina, et universa humida materia generationem acceperunt; de risu autem ejus lumen; de pavore autem, et inconstabilitate (2), corporalia mundi elementa?

4. Volo autem aliquid et ego conferre fructificationi eorum. Quoniam enim video dulces quidem quasdam aquas, ut fontes (3), et flumina, et imbres, et talia (4); quæ autem sunt in mari, salsas: adinvenio non omnia a lacrymis ejus emissæ, quoniam lacrymæ salsæ sunt qualitate. Manifestum est igitur, quoniam salsæ aquæ hæ sunt a lacrymis. Opinor autem, eam in agonia et in inconstantia (5) grandi constitutam et sudasse. Unde etiam secundum argumentationem 21 ipsorum suspicari oportet, fontes et flumina, et si quæ sunt aliæ aquæ dulces, generationem habuisse a sudoribus

A ejus (6). Non est enim suadibile, cum sint unius qualitatis lacrymæ, alteras quidem salsas, alteras dulces aquas ex iis exisse. Hoc autem magis suadibile, alteras quidem esse a lacrymis, alteras vero a sudoribus. Quoniam autem et calidæ, et austeræ quædam sunt aquæ in mundo, intelligere debes (7), quid faciens, et ex quo membro emisit has. Apti sunt enim hujusmodi fructus argumento ipsorum.

5. Cum igitur peragrasset omnem passionem mater ipsorum, et vix cum elata esset (8), ad obsecrationem conversa est ejus luminis, quod dereliquerat eam, hoc est Christi, dicunt: qui regressus in Pleroma, ipse quidem, ut datur intelligi, pigritatus est secundo descendere: Paraclitum autem misit ad eam, hoc est Salvatorem, præstante ei virtutem omnem Patre (9), et omnia sub potestate tradente: Æonibus autem similiter, uti in eo omnia conde-

BILLII INTERPRETATIO.

modo quoniam ex affectu et ex cujusmodi elemento orta sit, non sine fastu et arrogancia exponentibus. Quæ etiam ipsi non abs re mihi videntur nolle omnibus palam tradere, verum iis solis, qui ingentem pro talibus mysteriis mercedem pendere queant. Nec enim jam hæc ad ea accedunt, de quibus Dominus noster dixit: *Gratis accepistis, gratis date*; sed semota sunt, ac prodigiosa, et profunda mysteria, quæque non sine magno labore ab hominibus mentiendi studiosis comparentur. Ecquis enim facultates omnes suas non expendat, ut discat quemadmodum ex lacrymis Enthymesis, calamitosi illius Æonis, maria et flumina, atque omnis aquarum substantia ortum acceperit; ex ipsius autem risu lux, ex stupore et anxietate corpora mundi elementa?

4. Enimvero gestit animus ad eorum fructificationem aliquid etiam conferre. Quoniam enim aquas partim dulces, ut fontes, et fluvios, et imbres, cæteraque id generis, partim salsas, ut in mari, esse perspicio; ita mecum reputo, non omnes eas ex ipsius lacrymis promanasse: quandoquidem lacryma qualitate sua salsa est. Perspicuum est itaque salsas aquas eas esse, quæ e lacrymis ortæ sunt. At vero credibile est eam in magna anxietate, atque consilii inopia constitutam, sudorem etiam emisisse. Atque hinc juxta ipsorum figmentum existimare par est fontes, et amnes, et si quæ aliæ aquæ dulces sunt, ab ipsius sudoribus originem habuisse. Neque enim probabile est, cum una eademque qualitate lacrymæ præditæ sint, ex ipsis tamen partim dulces, partim salsas aquas prodiisse. Illud autem ad similitudinem veri propius accedit, eas partim e lacrymis, partim ex sudoribus fluxisse. Quoniam autem in mundo, et calidæ quædam, et acres aquæ sunt, tuum est cogitare quoniam modo et quoniam ex parte eas emisit. Tales enim fructus eorum commentis conveniunt.

5. Cum ergo mater eorum per omne perturbationum genus grassata esset, ac tandem aliquando ex iis

(1) *Quæ est ex passione Æonis.* Verbum est in C edit. omnibus omissum addidimus ex cod. Clarom. Jam apertus est sensus, *Enthymeseos, quæ est ex passione Æonis*, id est quæ ex passione Æonis, *Sophiæ* scilicet, nata est. Græca tamen, τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, simplicius verti potuissent, *Enthymeseos passi Æonis*. Sed idem est utrobique sensus. Hunc vero funditus evertit Gallasius dum verit, ἀπὸ τῶν δακρῶν τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, a lacrymis Æonis cogitatione perturbati; quæ a Græcis et Irenæi mente procul aliena sunt.

(2) *Inconstabilitate.* Gr. ἀμηχανίας, *anxietate, animi consternatione.*

(3) *Ut fontes.* Sic recte edit. Oxon. ex mss. Arund., Voss. et Merc. 2, concinunt Clarom. et Pass.; sed male cæteræ edit. et fontes.

(4) *Et talia.* Al. et alia.

(5) *In inconstantia.* Quod hic vertit interpres, *inconstantia*, superius reddidit, *inconstabilitate*, Græc. ἀμηχανίας.

(6) Græc., τὴν γένεσιν μὴ ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν δακρῶν αὐτῆς. In Basileensi Epiiphani edit. et Gall. ac Feuard. Irenæi edit. ut et in cod. Reg., deest δακρῶν. Legitur duntaxat, ἀπὸ τῶν αὐτῆς. Δακρῶν vero addidit Petavius, ut puto, ex cod. Vat.; sed Græca hoc loco mendosa esse monet Billius, legendumque censet, γένεσιν ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν ἰδρώτων αὐτῆς. Et quidem sic legisse veterem interpretem certum est. Sic etiam legisse videtur Nilus Asceta epist. 124 ad Carpionem Valentinianum, lib. 1 edit. Allat. Cum enim catholicorum quispiam a Carpione

quæsiisset an aquæ omnes, tam dulces quam salsæ, a lacrymis Achamothæ originem haberent, et hic responsionem cunctaretur; iisdem salibus, et tantum non iisdem verbis, quibus Valentinianos Irenæus, vesanum hominem perfricat Nilus: Ἐγρῆν σε ἀπαντήσαι λέγοντα, ὅτι τὰ μὲν πικρὰ τῆς ἀνυπάρκτου Ἀχαμῶθ δάκρυα τὰς ἀλμυρὰς θαλάσσας ὑπέστησεν, ὡς ἐξ ὀδύνης καὶ δριμυγμοῦ ἰκανοῦ προχυθέντα· ὁ δὲ ἰδρῶς τῆς τάλαιπώρου γυναικὸς πηγὰς ἐξηρεῦξάτο, καὶ ποταμοὺς, καὶ φρέατα, λίμνας τε, καὶ τὰ ἐξῆς γλυκέα. Ταῦτα πρὸς τὸν σὸν λῆρον γελοιωδῶς λέγομεν. Respondendum tibi erat, *amarus Achamothæ, quæ revera nulla est, lacrymas salsa maria progenerasse, utpote quæ ex dolore et magna acerbitate effusæ essent; sed ex sudore misellæ illius mulieris fontes, et fluvios, et puteos, et lacus, et reliquas dulces aquas prorupisse.* Hæc ad tuas ineptias non sine risu dicimus. Hæc momenta persuadent cum Billio legendum esse, γένεσιν ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν ἰδρώτων αὐτῆς. Græca quidem, ut nunc sunt, perfectum fundunt sensum, sed præsentī argumento non aque conveniens, nec præcedentibus adeo cohærens.

(7) *Debes.* Sic codd. Clarom., Pass., Voss. ac textus Græcus cum edit. Oxon. et Feuardentio in marg. haud dubie ex veteri cod. Sed hic in textu, perinde ut Eras. et Gall. debemus. Verba hæc ad eum dirigi, in cujus gratiam libros suos scripsit Irenæus, nemo non videt.

(8) *Vix cum elata esset.* Gr. μόγις ὑπερχύψασαν, *aggre tandem emersa*, ut melius vertit Petavius.

(9) *Patre.* Ita cod. Clarom. et edit. Feuard. ac Oxon. In Eras. autem, Gall. et Ottobon. vitiose,

rentur, *visibilia et invisibilia, Throni, Divinitates* (1). *A Dominationes* ²¹. Mittitur autem ad eam cum coætaneis suis angelis. Hanc autem Achamoth reveritam eum, dicunt primo quidem coopertionem (2) imposuisse (3) propter reverentiam; deinde autem cum vidisset eum cum universa **22** fructificatione sua, accurrisse ei, virtute accepta de visu ejus. Et illum formasse eam, formationem, quæ est secundum agnitionem, et curationem passionum fecisse ejus,

separantem eas ab ea, et non eum neglexisse (4). Nec enim erat possibile eas exterminari, quemadmodum prioris (5), eo quod jam habilia et possibilia essent (6); sed segregantem separatim commiscuisse et coagulasse, et de incorporali passione in incorporalem (7) materiam transtulisse eas; et sic aptabilitatem et naturam fecisse in eis, ut in congregationes (8) et corpora venirent, uti fierent duæ substantiæ, una quidem mala ex passionibus, altera

BILLII INTERPRETATIO.

emersisset, aiunt eam ad lumen illud, a quo deserta fuerat, hoc est, ad Christum rogandum et observandum, sese convertisse. Hunc porro, cum ad Pleroma jam reversus esset, atque uti probabile est, rursus descendere pigeret, Paracletum, hoc est Salvatorem, ad eam emisisse, Patre ei potentiam omnem concedente, omniaque ipsius imperio subjiciente, atque item Æonibus: ut in ipso omnia conderentur, tam quæ in aspectum cadunt, quam quæ oculorum obtutum fugiunt, hoc est Throni, Deitates, Dominationes. Comites etiam ei adjuncti sunt angeli, ipsius coætanei. At vero Achamoth, quemadmodum ipsi narrant, eum reverita, primo quidem velum præ pudore sibi obduxit, posteaquam autem ipsum cum om-

²¹ Coloss. 1, 16.

Patris. Codices Anglicanos hic mendosos esse monet Grabius.

(1) *Divinitates.* Hanc vocem Apostoli verbis addere Valentiniani. Id satis significat Theodoretus, subiungens, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ut ipsi dicunt: quibus ostendit a solis istis hæreticis sic lecta fuisse Pauli verba. Porro Θεοτήτων nomine intelligebant, tum Demiurgum ipsum, tum angelos et archangelos inferioris ogloadis; quos cum ad imaginem superiorum Æonum factos esse vellent, ut infra explicat Irenæus, et veluti secundarios quosdam Æonas, illis et deitatem affingebant.

(2) *Reveritam eum... coopertionem.* Ex Græca lectione et R. P. Frontonis iudicio *reveritam eum* pro *eum*, et *coopertionem* pro *cooperationem* substituit Feuardentius. Priorem emendationem confirmat cod. Pass., posteriorem Arund., utramque Voss. et Clarom.

(3) *Imposuisse.* Edit. Eras., Gall. et Feuard. addunt *ei*. Sed hanc vocem delemus, quia deest in Claromont., Voss. et Merc. 2, necnon in Græco textu, et Valentinianorum sensui repugnat. Scripsit Tertull. c. 16: *Velamen sibi obduxit*, melius quidem, si suffragarentur mss. Neque enim Jesus Achamothæ, sed ipsa sibi Achamotha velamen imposuit. Saltem igitur *sibi* post *imposuisse* subintelligas.

(4) *Eum neglexisse.* Sic omnes mss. cum edit. Eras. et Gall. At Græcam lectionem secutus Feuardentius pro *eum* substituit *eas*. Sed frustra: quidvis enim legerit interpres, sive αὐτόν, sive αὐτῶν, *eus* satis subintelligitur. Sensus igitur est: *et non eum neglexisse eas*, scilicet passiones.

(5) *Prioris.* Sic mss. Clarom., Arund. et Merc. 2 cum edit. Eras., Gall., Oxon. et textu Græco; mirum autem quod scribit Feuard. loco *prioris* reposuisse se *prioris* ex veteri cod. et Græca lectione. Veterem quidem codicem habuisse *prioris*, non negaverim; nam ita habet cod. Pass. At in Græco distincte legitur τὰ τῆς προτέρας, Σοφίας scilicet matris ejus. Tertull. cap. 16: *Ab omnibus injuriis passionis expumicat, non eadem negligentia in exterminium discretis, quæ acciderat in casibus matris.*

(6) *Eo quod jam habilia et possibilia essent.* Si Græcis minus hæsisset interpres, et ad vocis Latine *passiones* genus attendisset, scripsisset saltem, *habiles et possibiles*. Sed nec sic Græcorum sensum assecutus fuisset. Vertendum erat, *eo quod in habitum jam cessissent, ac robur contraxissent.*

(7) *In incorporalem.* Sic cum Grabio restituimus, codd. Arund. Clarom. et textum Græcum secuti. In cæteris editis perperam habetur *in corporalem*. Legendum vult Billius ἐν σώματι, ex veteri, inquit, interp. et Tertulliano. Hunc quidem ita legisse facile concesserim; scribit enim, *in materia corporalem pa-*

raturam. At non ita vetus interpres. Billium deceperunt edita, in quibus habetur, *in corporalem materiam*. Sed restituendum ex melioris notæ codd. mss. *in incorporalem materiam*. Græcam lectionem confirmant Excerpta Clementis ex. Or. Did. p. 796. Πρῶτον οὖν ἐξ ἀσωμάτου πάθους καὶ συμβεβηκότος εἰς ἀσώματον ἐπὶ (delenda omnino hæc præpositio) τὴν ὕλην αὐτὰ μετήγλησεν καὶ μετέβαλεν. *Primum itaque ex incorporali et accidenti passione in incorporalem materiam ea transfudit, atque commutavit.* Confirmat ipse Irenæus scribens paulo post, Demiurgum, cum separasset (duas substantias confusas, ex incorporalibus, ἐξ ἀσωμάτων, corporalia fecisse. Nec mirum materiam a Valentinianis dictam fuisse incorporalem: id a Platonicis acceperant, quorum frequens hæc erat assertio. Plotinus Ennead. III, lib. VI, c. 7, de ὕλῃ agens, ait, ἔστι μὲν οὖν ἀσώματος, *est igitur incorporea*; et mox, τοῦ ὀνόματος τετύχηκε τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀσώματον, *hanc ipsam appellationem secundum incorporeum genus sortita est.* Rationem hanc affert, ἐπεὶ περὶ τὸ σῶμα ὕστερον καὶ σύνθετον, καὶ αὐτῇ (ἢ ὕλῃ) μετ' ἄλλου ποιεῖ σῶμα, *quoniam corpus materia posterius est, atque compositum, et ipsa una cum alio corpus efficit.* Nimirum cum materiam priorem natura, et simpliciore vellent esse, quam ipsum corpus, nec corpus fieri nisi per advenientem formam, qua compleatur; eam a corpore distinguebant, ut partem a toto, incorporeamque dicebant. Uno verbo incorporea est materia, secundum Platonicos, quia suapte natura et secundum se spectata, ἀποιός ἐστι, *qualitatum corporearum expers est*, ut vocat idem Plotinus Ennead. II, l. IV, cap. 8. Unde concludit, καὶ ὅτι μὲν μὴ σῶμα, εἴπερ ἀποιός, δῆλον, *quod si materia qualitatis expers est, corpus non esse patet.* Corpus enim in certa quadam qualitatum congerie consistit, ac proinde σύνθετον, *compositum est*; materia vero ἀπλοῦν καὶ ἐν τι τῇ αὐτῆς φύσει. οὕτω γὰρ πάντων ἔρημος, *simplex est et unum quid suapte natura*; sic enim omnium vacua, quamvis tamen omnium capax. Hinc Plato in *Timæo* materiam vocat ἀμορφὸν καθ' αὐτὴν, καὶ ἀσχημάτιστον, δεχομένην δὲ πᾶσαν μορφάν, *ab omni forma et figura per se immunem et liberam, quaslibet tamen formas recipientem.* Id ipsum est quod ex Valentinianorum hypothesi scribit Irenæus, Enthymeseos passiones in incorporalem materiam translatas, *aptabilitatem et naturam sortitas fuisse, ut in concretiones et corpora venirent.* Ex quo enim supponitur ea materia ἀσώματος et ἀποιός, eo ipso ostenditur formarum omnium corporearum capax.

(8) *Congregationes.* Græce συγχρίματα, quæ Billius melius vertit, *concretiones.*

autem conversionis, passibilis (1) : et propter hoc virtute Salvatorem fabricasse (2) dicunt. Hanc autem Achamoth extra passionem factam concepisse de gratulatione (3) eorum, **23** quæ cum eo sunt (4), luminum visionem (5), id est angelorum, qui erant cum eo, et delectatam in conspectu eorum (6) peperisse fructus secundum illius imaginem (7) docent, partum spiritualem secundum similitudinem factum satellitum Salvatoris.

CAPUT V.

Formatur Demiurgus. Quis et qualis ille? Hic cæterorum omnium, quæ sunt extra Pleroma, conditor.

1. Tria igitur hæc cum subsistant, secundum eos,

BILLII INTERPRETATIO.

nibus suis dotibus conspicata est, viribus ex ipsius præsentia collectis, ad eum accurrit : ac tum ille scientiæ formam ei indidit, eamque perturbationibus liberavit. Nec tamen has ab ea ita secrevit ac depulit, ut curam omnem earum abjiceret (nec enim deleri poterant, quemadmodum prioris Sophiæ affectiones, quod radices jam egissent, ac robur contraxissent) : verum secretas eas confudit, et condensavit, atque ex incorporea affectione, in corpoream materiam immutavit; ac deinde eam illis aptitudinem et naturam attulit, ut in concretiones et corpora venirent, efficerenturque duæ essentiali, altera mala, quæ ex passionibus exstitisset, altera autem passionibus obnoxia, quæ ex conversione orta esset. Quæ etiam ipsa causa est, cur Salvatorem potentia fabricasse dicant. Achamoth autem affectu suo liberatam, præ lætitia contemplationem luminum eorum, quæ cum ipso erant, hoc est angelorum, quos ipse comites habebat, arripuisse : cumque ipsis congressam, fructus secundum imaginem peperisse docent, partum videlicet spiritualem, ad similitudinem effectum satellitum Salvatoris.

CAPUT V.

1. Tribus igitur his, de eorum sententia, in ortum productis, uno nimirum ex passione, quod erat

(1) *Passibilis*. Sic ex Græca lectione Feuarden-
tius edidit, monita secutus Front. Ducæi. Mss. vero omnes, cum edit. Eras. et Gall. habent *passibile*. Feuarden-
tius lectionem confirmat Tertull. scribens c. 17 *de conversione passionali*, id est passionibus obnoxia.

(2) *Virtute Salvatorem fabricasse*. Sic iterum ex Græco restituit Feuarden-
tius a Frontone monitus, pro *virtutem*, quod perperam exstat in edit. Eras. et Gall. et in omnibus mss. nostris. Neque enim *virtutem* Salvator, sed *virtute*, seu potentia sua *fabricasse omnia* dicebatur a Valentinianis.

(3) *Concepisse de gratulatione*. Sic recte Grabius edidit ex edit. Eras. et Gall. nec non ex mss. Arund., Voss. et Merc. 2, concinit et Clarom. In edit. vero Feuard, male inserta particula *et ante de*, quæ sensum omnino turbat. Cæterum Græca haud feliciter reddidit interpres, nec mirum, cum Billius ipse, vir Græce doctus, fateatur se diutius hic hæsisse. Cum enim id primum existimaret, *σλλαθεῖν* hoc loco idem esse quod *concupere*, non videbat quænam esset hæc *contemplationis angelorum conceptio*; cum maxime Achamoth aliquanto inferius *non contemplationem peperisse*, sed *κατὰ τὴν εἰκόνα θεωρίαν* fetum edidisse scribatur. Accedebat quod si hic *σλλαθεῖν* idem esset quod *concupere*, conceptio congressum antecederet; id quod vel cogitare absurdum est. Sed demum deprehendit vir eruditus, hoc loco *σλλαθεῖν τὴν θεωρίαν*, nihil aliud significare, quam *θεωρεῖν, videre, contemplari, visu assequi* seu *percipere*; quod verissimum est. Quare interpreti vertendum erat : *Hanc autem Achamoth a perturbatione liberam, præ gaudio (et non barbore, de gratulatione) lumina ea, quæ cum ipso erant, hoc est angelos, quos ipse comites habebat, contemplatam, seu visu apprehendentem*, etc.

(4) *Quæ cum eo sunt*. Sic partim ex Græco, partim ex codd. Clarom. et Arund. restitimus, pro *quæcumque sunt luminum*, ut perperam exstat in omnibus aliis cum mss. tum editis. In Græco siquidem legendum esse *σὺν αὐτῷ*, ex Billio diximus. In codd. vero Clarom. et Arund. habetur, *quæ cum sunt*, voce *eo* procul dubio per incuriam scribæ

A unum quidem ex passione, quod erat materia; alterum vero de conversione, quod erat animale; alterum vero quod enixa est, quod est spirituale, sic conversa est in formationem ipsorum. Sed spiritale quidem non potuisse eam formare, quoniam ejusdem substantiæ ei erat (8). Conversam autem in formationem ejus, quæ facta erat de conversione ejus, animalis substantiæ, emisisse quoque a Salvatore doctrinas. Et primo quidem formasse eam de animalis substantia dicunt Deum Patrem et Salvatorem (9), et regem omnium ejusdem substantiæ ei, id est animalium, quas dextras vocant; et eorum quæ ex passione et ex materia, quas sinistras (10) dicunt. Ea enim quæ post eum sunt (11), eum

B ommissa. Quare hanc ex Græco supplere non dubitavimus, id exigente sensu.

(5) *Luminum visionem*. Mss. Clarom. et Pass. *luminum visione*.

(6) *Delectatam in conspectu eorum*. Codd. Clarom., Pass. et Voss. pro *conspectu* habent *conceptu*. Sed prior lectio præferenda videtur. Id enim sibi vult Irenæus, Achamotham libidinose aspicientem angelos concepisse, *ἐγκτισήσασαν αὐτούς*; quod vertit interpres, *delectatam in conspectu eorum*; modeste quidem, quamvis non satis *ἐνεργῶς*, nam paulo major vis verbi *ἐγκτισάω*. Tertullianus cap. 17 : *Præ gaudio enim tanti ex infelicitate successus concalifata, simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata, pudet, sed aliter exprimere non est, quodammodo subavit intra se ipsa in illos. Et conceptu statim intumuit spiritali . . . . Peperit denique.*

(7) *Secundum illius imaginem*. Vel dele vocem *illius*, cui nihil prorsus in Græco respondet; vel ejus loco scribe, *illorum*. Ad imaginem ipsam dixit Tertullianus.

(8) *Quoniam ejusdem substantiæ ei erat*. Fere enim paria et consubstantiva, in alterutrum valere societas naturæ negavit, ait Tertull. c. 18.

(9) *Et Salvatorem*. Expunge has voces quæ non exstant in Græco.

(10) *Quas dextras . . . quas sinistras*. Ita editt. Eras., Gall. et Oxon. cum mss. Clarom., Arund., Voss. et Merc. 2. Subintellige autem *substantias*, vel *res*; seu melius ex Græco lege, *quæ dextra . . . quæ sinistra*; et non cum Feuarden-
tius vitiose omnino, *quas dextra . . . quas sinistra*. Hæc a Pythagoreis accepta, qui Plutareho teste in lib. *De Isi et Os*. duplex rerum naturalium principium distinguebant; alterum bonum, quod dextrum et lucidum, alterum malum, quod sinistrum et tenebrosum vocabant. Cum enim animalis substantia *ex conversionis motu* ortum duxisset, hanc bonam et dextram putabant Valentiniani, utpote quæ ex bono motu initium duceret; cum vero

(11) *Ea enim quæ post eum sunt*. Ex Græco et Tertull. *omnia enim quæ post eum sunt*.

dicunt formasse **24** latenter motum a matre sua. Unde et Metropatorem, et Apatorem (1), et Demiurgum eum, et Patrem (2) vocant; dextrorum quidem Patrem dicentes eum, id est psychicorum; sinistrorum vero, id est hylicorum, Demiurgum: omnium autem regem. Hanc enim Enthymesin volentem in Æonum honorem omnia facere, imagines (3) dicunt fecisse ipsorum. magis autem Salvatorem per ipsam. Et ipsam quidem in imagine (4) invisibilis Patris conservasse incognitam a Demiurgo: hunc autem unigeniti Filii (5); reliquorum vero Æonum eos, qui ab hoc facti sunt angeli et archangeli.

2. Patrem itaque (6) et Deum dicunt factum eorum quæ sunt extra Pleroma (7), fabricatorem

esse (8) omnium psychicorum et hylicorum. Separantem enim duas substantias confusas, et de incorporalibus corporalia facientem, fabricasse quæ sunt cœlestia et terrena, et factum hylicorum et psychicorum, dextrorum et sinistrorum fabricatorem, levium et gravium, sursum advolantium et deorsum divergentium; septem quoque cœlos fecisse, super quos Demiurgum esse dicunt. Et propter hoc Hebdomadam vocant eum, matrem autem Achamoth, Ogdoada, servantem numerum primogenitæ et primariæ Pleromatis Ogdoadis. Septem autem cœlos, quos intellectuales esse dicunt (9), angelos autem eos tradunt, et Demiurgum et ipsum angelum, Deo autem similem (10), quemadmodum **25** et paradisum supra tertium cœlum existen-

BILLII INTERPRETATIO.

materia; altero ex conversione, quod erat animale; tertio, quod ipsa in lucem ediderat, hoc est spirituali; ad formam ipsis afferendam postea se convertisse. Verum id, quod spirituale erat, haudquaquam ab ipsa informari potuisse, quoniam ejusdem cum ea essentiæ erat. Itaque ad animalis essentiæ, quæ de ipsius conversione ortum habuerat, formationem se contulisse, ac disciplinas eas, quæ a Salvatore profectæ sunt, in lucem edidisse. Ac primum ex animali substantia parentem, et regem omnium, tam quæ eandem cum ipso essentiam habent, hoc est psychicorum, quæ etiam dextra appellant, quam quæ ex passione et materia procreata sunt, quæ quidem sinistra vocant, informasse. Hunc enim omnia, quæ post eum exstiterunt, ita formasse asserunt, ut occulte, ac nihil ejusmodi sentiens, a matre impelleretur. Quocirca et Metropatorem, et Apatorem, et Demiurgum, ac Patrem eum nuncupant; dextrorum quidem, hoc est psychicorum Patrem eum dictitantes; sinistrorum autem, hoc est hylicorum opificem, omnium vero regem. Hanc enim Enthymesin, ad Æonum honorem cuncta efficiere cupientem, imagines eorum effectuisse tradunt, vel potius Salvatorem opera ipsius. Ab eo enim ipsam quidem in invisibilis Patris imagine ita conservatam esse, ut Demiurgo prorsus ignota esset; hunc autem in Monogenis filii imagine, in reliquorum vero Æonum, archangelos et angelos ex ipso procreatos.

2. Itaque Patrem eum, ac Deum eorum, quæ extra Pleroma sunt, exstitisse dicunt, utpote omnium tam psychicorum, quam hylicorum effectorem. Distinctis enim duabus illis essentiis ante confusis, atque ex incorporeis in corporeas immutatis, tam cœlestia, quam terrestria condidisse, et hylicorum

cum vero materia ex passione, id est ex anxietate, tristitia et metu orta esset, hanc malam et sinistram existimabant, quod conturbati, nec sui compotis animi motibus originem acceptam referret. Dextra siquidem pars felix et bene ominata, sinistra infelix et infausta a veteribus dicebatur. *Quid tam dextro pede concipis, ut te conatus non pœniteat.* Juvenal., sat. x.

(1) *Et Apatorem.* Hæ vocēs desunt in Clarom. cod. Idem *Apatoris* cognomen non memorat Tertull. cap. 18. Sic rerum omnium opificem vocabant Chaldæi apud Orphenum, citatum a Clemente Alex., l. v *Strom.*, p. 608: "Αφθίτε Μητροπάτωρ, οὗ θυμῷ πάντα δονεῖται ὃς κινεῖς ἀνέμους, etc. *Incorrupte Matripater, qui cuncta volvis animo: qui ventos movent.* Porro *μητροπάτωρ* Græcis avus maternus est, seu matris pater; et ita dictus Demiurgus, quod naturæ omnium matris parens esset. Idem *ἀπάτωρ* a Valentinianis dictus fuit quod a matre Achamoth sine patre productus esset; in hoc Vulcano poetarum similis, qui ab iisdem etiam *ἀπάτωρ* dicebatur, quod a Junone sola productus esset.

(2) *Patrem.* Ita recte ex Voss. (cui consentit Clarom.) et Græco posuit Grabius pro *fratrem*.

(3) *Imagines.* Ita Feuard. ex Græco et Tertulliano. Male autem edit. Eras. et Gall. nec non mss. omnes habent *imaginem*.

(4) *Imaginem* pro *in imagine*, legi vult Pamelius ad c. 19 Tert. *adv. Val.*; sed frustra. Modo in priori hoc commate subintelligas, *ἐαυτὴν*, in Latino *seipsam*, in sequentibus vero, *ἐν εἰκότι τετηρηχέναι*, *in imagine conservasse*, apertus est sensus: scilicet, Enthymesin in imagine invisibilis Patris conservasse seipsam incognitam a Demiurgo; Demiurgum autem conservasse in imagine unigeniti Filii, angelos vero et archangelos conservasse in imagine reliquorum Æonum.

(5) *Hunc autem unigeniti Filii.* Scil. *in imagine.* Sic restituit Feuard. ex cod. vet. et lectione Græca; delevit vero, *hunc autem unigenitum.* Codd. omnes mss. recte habent, *hunc autem unigeniti*; sed male *Filium* pro *Filii*.

(6) *Patrem itaque*, etc. Lege ex Græco, *itaque Patrem eum et Deum dicunt factum esse eorum*, etc.

(7) *Pleroma.* In mss. omnibus ac edit. Eras. et Gall. male, *Pleromata.* *Pleroma* reposuit Feuardentius ex Græco.

(8) *Fabricatorem esse*, etc. Deleto *esse*, lege, *utpote fabricatorem omnium psychicorum*, etc.

(9) Gr. *οὐκ εἶναι νοητούς.* Lege, *οὐς εἶναι νοητούς*, sic enim legisse videtur interpres; nam vertit, *quos intellectuales (non intelligibiles) esse dicunt.* Et quidem vocem *νοητούς*, quæ Billio præ *νοητούς* jure merito arridet, a Tertulliano lectam fuisse perspicuum est: *Cœlos autem*, inquit cap. 20, *noeros deputant, et interdum angelos eos faciunt.* Hancque lectionem cum apud Irenæum, tum apud Tertullianum exigit ipsa Valentinianorum hypothesis. Volebant enim cœlos *intellectuales esse*, non eo sensu quod intelligentia tantum comprehenderentur, sed quod sensu et intelligentia præditi essent, utpote qui angeli essent, id est ab angelis regerentur. Hinc paradisum *supra tertium cœlum existentem, virtute archangelum quartum esse* statuebant. Id commentum iterum acceperant a Platonicis, qui cœlos anima intellectuali præditos esse sentiebant. Legantur Plotinus Enead. II, lib. II, et ea quæ in prima Dissertatione nostra *de hæresi Valentiniana* diximus.

(10) *Deo autem similem.* Expunge particulam *autem*, hic repugnante Græco insertam, ac cum Billio verte, *atque item Demiurgum ipsum angelum Deo similem.*

tem virtute archangelum quartum (1) dicunt esse, et ab hoc aliquid accepisse Adam conversatum in eo.

3. Hæc autem Demiurgum dicunt a semetipso quidem putasse in totum (2) fabricasse; fecisse autem ea Achamoth (3). Cælum enim fecisse nescientem cælum, et hominem plasmasse ignorantem hominem, terram autem ostendisse non scientem terram, et in omnibus sic dicunt ignorasse cum figuras eorum, quæ faciebat, et ipsam matrem, semetipsum autem putasse (4) omnia esse. Causam autem ei fuisse matrem ejus talis opinionis (5) dicunt, quæ sic voluerit producere eum: caput quidem et initium suæ substantiæ, Dominum autem universæ operationis. Hanc autem matrem et

A Ogdoadem vocant, et Sophiam, et Terram, et Hierusalem, et Spiritum sanctum, et Dominum masculiniter. Habere autem medietatis locum eam, et esse quidem super Demiurgum, subtus autem, sive extra Pleroma usque ad finem (6).

4. Quoniam quidem (7) materialem substantiam ex tribus passionibus constare dicunt, timore, et tristitia, et aporia; de timore quidem, et de conversione animalia (8) subsistentiam accepisse; de conversione quidem Demiurgum volunt genesin habuisse; de timore autem reliquam omnem animalem substantiam mutorum animalium, et hominum (9). Et propter **26** hoc superiorem eum existentem præscire (10) quæ sunt spiritalia, et se putasse solum Deum, et per prophetas dixisse:

BILLII INTERPRETATIO.

et psychicorum, et dextrorum et sinistrorum, et levium et gravium, et sursum tendentium ac deorsum vergentium architectum exstitisse. Septem enim cælos ab eo conditos fuisse, supra quos eum esse aiunt. Ob idque Hebdomadem eum appellant; matrem autem illam Achamoth, Ogdoadem, servantem videlicet numerum primigenæ, ac principis illius, quæ in Pleromate est, Ogdoadis. Septem porro hos cælos spirituales esse aiunt, angelosque ipsos statuunt, atque item Demiurgum ipsum angelum Deo similem, quemadmodum et paradysum, qui supra tertium cælum situs est, potentia quartum angelum esse astruunt: Adamumque ab eo aliquid sumpsisse, cum in eo versaretur.

3. Atque ita quidem Demiurgum in ea opinione versatum fuisse, ut se hæc omnia ex se ipso construxisse existimaret; cæterum ea fecisse producente Achamoth. Cælum enim condidisse, cum cælum ignoraret; et hominem effluxisse, cum hominem nesciret; et terram patefecisse, cum terram haudquam nosset, atque eodem modo in omnibus rebus aiunt eum rerum earum, quas efficiebat, formas, atque adeo ipsam quoque matrem, ignorasse; atque opinionis errore hoc sibi finxisse, se solum omnia esse. Causam autem hujusce opinionis ipsi matrem exstitisse ferunt, quod eum ita producere voluisset, caput quidem et principium essentiæ suæ, dominum autem, et arbitrum totius negotii. Hanc porro matrem, et Ogdoadem, et Sophiam, et Terram, et Hierusalem, et sanctum Spiritum, et masculino genere Dominum vocant. Versari autem in medietate, ac supra Demiurgum quidem esse, infra autem, aut extra Pleroma, usque ad consummationem.

4. Quoniam autem materialem essentiam ex tribus affectibus conflata esse dicunt, nempe ex metu,

(1) *Virtute archangelum quartum.* Sic ex Græco B restitui, id nimirum licere mihi arbitratus, quod non semel in præced. pagina, improbante nemine, sibi sumpsit Feuarentius: cum maxime codices omnes cum editi, tum mss. depravati sint, nec secum invicem consentiant. Omnes quidem habent *virtutem*, sed manifesto scribarum errato, quorum primi oscitantes cum apice perperam notassent *e*, (quod sphalmatis genus non raro occurrit in mss.) secuti alteri scripserunt *virtutem*, repugnante licet sensu, et textu Græco, in quo habetur *δυνάμει*, non *δύναμιν*. In cæteris dissentiunt codd. In Feuard. edit. et in ms. Pass. legitur, *virtutem archangelum quartum*; in Eras. vero pejus, *virtutem archangelii Nun*, forte quia in cod. ms. quo usus est Erasmus, scriptum erat *iv^{um}*, quod perperam legit *Nun*. In Gallas. *virtutem archangelii* *iii*. In codd. Clarom., Voss., Arund. et Merc. 2 habetur duntaxat, *virtutem archangelum*, deest vero *quartum*. Cæterum hæc longe aliter legisse videtur Tertullianus, apud quem transposita vox *virtute*, clariorem efficit sensum. *Interdum*, inquit cap. 20, *angelos eos* (cælos) *faciunt, sicut et ipsum Demiurgum, sicut et paradysum, archangelum quartum, quoniam et hunc supra cælum tertium pangunt, ex cuius virtute sumpserit Adam diversatus illic, etc.*

(2) *In totum.* Vel has voces de suo addidit interpres, vel quidpiam iis respondens in textu Græco omissum est.

(3) *Achamoth.* Hic mutila versio. Lege ex Græco, *τῆς Ἀχαμῶθ προβαλλούσης*, *Achamoth producente.*

(4) *Semetipsum autem putasse.* Ita ex Arund. et Voss. (consentientibus Clarom. et Pass.) juxta Græcum reposuit Grabius, pro et *semetipsum putasse*, ut in aliis editis legitur. Sed adde ex Græco, *semetipsum autem unum putasse.*

(5) *Opinationis.* Sic restituo, juxta Græcum *τῆς οἰήσεως*. Neque enim, quod ait Billius, persuadere mihi possum, interpretem legisse *ποιήσεως*, quod verterit, *operationis*. Crediderim potius recte legentem eum scripsisse, *opinationis*; quod oscitantes scribæ mutaverunt in *operationis*, tum ob utriusque vocis affinitatem, tum etiam quod statim sequatur *operationis*. Certe legendum esse *opinationis*, non dubitaverit quisquis attenderit ad ea quæ præcedunt, *semetipsum autem putasse omnia esse.*

(6) *Usque ad finem.* In consummatione enim dicebant, ipsorum matrem, relicto medietatis loco, Pleroma subituram, ut ait Irenæus infra cap. 7, et lib. II, cap. 29.

(7) *Quoniam quidem.* Vertendum erat, *quoniam ergo.*

(8) *Animalia.* Adjective intellige, juxta Græcum *ψυχικά*.

(9) *Substantiam mutorum animalium, et hominum.* Nec accurata, nec integra versio est. Græca sic reddenda erant: *substantiam, ut animas brutorum animantium, et ferarum, et hominum.*

(10) *Superiorem eum existentem præscire.* Græca male legit interpres: non mirum si male reddiderit. Legit enim, ut observant Billius et Fronto Duc., *ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα προγινώσκειν*, cum tamen Epiphanius lectio sensui et hypothesi Valentianorum magis conveniat. Nam paulo post scribit Irenæus, *Demiurgum ignorare quæ sunt supra eum, cum sit animalis*. Sic ergo Græca Epiphanius cum Billio reddenda sunt: *Ac propterea eum, quia imbecillior sit, qaam ut quæ spiritalia sunt cognoscere queat, se solum esse Deum existimasse.* Sic accepit Tertullianus cap. 21: *Adeo rerum non erat compos, de animali scilicet sensu, invalidus spiritalia accedere, ut se solum ratus concionaretur: Ego Deus et absque me non est.*

*Ego Deus, et præter me nemo*²⁴. De tristitia autem A spiritualia malitiæ docent facta : unde et diabolus genesin habuisse (quem et Cosmocratorem vocant), et dæmonia (1), et omnem spiritalem malitiæ substantiam. Sed Demiurgum quidem psychicum filium matris suæ dicunt, Cosmocratorem vero creaturam Demiurgi (2) : et Cosmocratorem quidem intelligere ea quæ sunt supra eum, quoniam sit spiritualis malitia (3) ; Demiurgum vero ignorare, cum sit animalis. Habitare matrem quidem ipsorum in eo qui sit cælestis locus (4), hoc est, in medietate ; Demiurgum vero in eo, qui sit in cælo locus (5), hoc est, hebdomade ; Cosmocratorem vero in eo, qui sit secundum nos, mundo. De expavescentia vero et

aporia, quasi de vesaniori (6), corporalia, quemadmodum prædiximus, mundi elementa facta esse ; terram vero secundum expavescentiæ statum, aquam vero secundum timoris motum, aerem vero secundum mæstitiæ fixationem (7) ; ignem vero omnibus iis inesse 27 mortem et corruptelam, quemadmodum et ignorantiam omnibus tribus passionibus inabsconsam docent.

5. Cum fabricasset igitur mundum, fecit et hominem choicum, non autem ab hac arida terra, sed ab invisibili substantia, et ab effusibili et fluida materia accipientem : et in hunc insufflasse psychicum (8) definiunt. Et hunc esse secundum imaginem (9) et similitudinem factum, secundum ima-

BILLII INTERPRETATIO.

et mœrore, et anxietate, hanc rationem ineunt, ut ex metu quidem et conversione ea omnia, quæ anima prædita sunt, coagmentata esse velint : Demiurgum nempe ex conversione ; ex metu autem quidquid reliquum est animalis substantiæ, ut animæ brutorum animantium, et ferarum, et hominum. Ac propterea eum, quia imbecillior sit, quam ut quæ spiritualia sint cognoscere queat, se solum esse Deum existimasse, ac per prophetas dixisse : *Ego Deus, ac præter me non est alius*. Ex mæstitia autem spirituales nequitiæ exstitisse docent. Hinc enim et diabolus, quem et Cosmocratorem, id est mundi principem, vocant, et dæmonas, et angelos, ac spirituales omnem nequitiæ substantiam ortum duxisse. At vero Demiurgum quidem psychicum matris suæ filium esse dicunt ; Cosmocratorem autem Demiurgi opus. Et quidem Cosmocratorem, quæ supra ipsum sunt, perspecta habere, quia nequitiæ spiritus est ; Demiurgum autem ignorare, quia psychicus sit. Porro matrem eorum in supercælesti loco, hoc est in medietate, domicilium habere ; Demiurgum autem in subcælesti, hoc est in Hebdomade ; Cosmocratorem vero in nostro hoc mundo. Postremo ex stupore et anxietate, velut ex ignobiliore stirpe, corporea, uti ante diximus, mundi elementa prodiisse : terram nimirum secundum stuporis statum, aquam secundum metus motionem, aerem secundum mœroris concretionem, ignem denique omnibus iis insitum esse mortiferum, et exitiosum ; quemadmodum etiam ignorantiam hisce tribus perturbationibus abditam et occultatam esse tradunt.

5. Conditio autem mundo hylicum etiam hominem effecisse, non illum quidem ex hac arida terra, sed

²⁴ Isai. XLV, 5, 6 ; et XLVI, 9.

(1) *Et dæmonia*. Adde ex Græco : *et angelos*, B malos scilicet.

(2) *Creaturam Demiurgi*. Ita legendum esse recte censuit Feuardentius, quia Græc. κτίσμα, et Tertullianus, *opus Demiurgi*, habent. In veteri vero cod. Feuard., in Clarom., Pass. et Ottobon., cum edit. Eras. et Gall. perperam exstat, *creatorem*.

(3) *Spiritualis malitia*. Vertendum erat, *spiritus nequitiæ*.

(4) *Cælestis locus*. Leg. ex Græco, *supercælestis locus* ; id exigit Valentinianorum hypothesis.

(5) Gr. εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον. Postremam vocem, ex cod. Reg. addidi. Sed quod spectat ὑπερουράνιον, censet Billius legendum esse ὑπουράνιον, ut opponatur τῷ ὑπερουράνιῳ, in quo mater Achamothe sedem habet. Ast recte observat Fronto Duc. ὑπουράνιον repugnare tum verbis immediate sequentibus, τούτέστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι, hoc est in hebdomade, qua voce septem cæli designantur : tum superius dictis, *super septem cælos esse Demiurgum*. Non stat ergo cum Valentinianorum hypothesisi, Demiurgum, quem in septem cælis, vel super septem cælos habitare fingebant, ὑπουράνιον dici : alias confunderetur cum Cosmocratore, qui in eo qui sit secundum nos mundo, ac proinde sub cælis agebat. Sed nec etiam ὑπερουράνιος, quidquid dicat Grabius, asseri potest : nam ὑπερουράνιος τόπος proprius est matris Achamothe, nec ei convenire potest, qui in septem cælis habitabat, vel septimo ipsi cælo incumbebat. Quare legendum puto, εἰς τὸν ἐπουράνιον τόπον. Sic scripsisse Irenæum nullus dubito ; sed festinans scriba præcedentium vocum similitudine deceptus, male legens scripsit ὑπερουράνιον. Certe ἐπουράνιον legit interpret, verum enim, in eo qui sit in cælo locus. Consentit et Tertullianus scribens cap. 23, *Subest enim Demiurgus in hebdomade sua*. Et cap. 31 : *Et Demiurgus tunc de hebdomade cælesti in superiora mutabit*. Ubi

dum textum emendare studet Pamelius, corruptum. Auctoritate siquidem Billii abductus, nullis vero codd. mss. fretus, scribit, *de hebdomade subcælesti* ; cum tamen editiones omnes præcedentes haberent, *cælesti*, et sic revera legendum sit.

(6) *Vesaniori*. Græce ἀσημοτέρου, quam vocem melius reddidisset interpret, *ignobiliore*, passione scilicet, non stirpe, ut minus bene scripsit Billius. Hinc Fronto Duc. monet emendandum esse Tertullianum cap. 23, et pro, *ex Sophiæ utilissimis casibus*, legendum *vilissimis casibus*.

(7) *Mæstitiæ fixationem*. Sic ex Græco et Tertulliano restituo, pro, *materiæ fixationem*, quod perperam habent cum edit. omnes, tum mss. Tertullianus siquidem cap. 23, recte scribit, *si non et istum (aerem) Sophiæ mæstitia colasset*. Existimat Billius ὕλης pro λύπης perperam legisse interpretem. Ego vero censeo interpretem recte et legisse et scripsisse ; sed imperitos vel oscitantes scribas male legentes, *mæstitiæ*, propter similitudinem litterarum, perperam commutasse in *materiæ*. Quare auctoritate cum textus Græci, tum Tertulliani motus, evidens sphalma emendare non dubitavi.

(8) *Psychicum*. Id est, *animalem hominem*. Duas enim hominis partes hic statuunt Valentiniani, alteram terrenam, quam ex *effusibili et fluida materia* condiderat Demiurgus ; alteram animalem, quam insufflaverat. Hinc Tertullian. cap. 24 : *Figurat ita hominem Demiurgus et de afflatu suo animat*. Adhuc Clemens ex Orientali Valentinianorum Didasc. pag. 797, col. 1, animalem illum hominem a Demiurgo insufflatum, animam fuisse γεώδη καὶ ὑλικήν, ἄλογον καὶ τῶν θηρίων ὁμοούσιον, *terrenam, et materiale, rationis expertem, et animæ ferarum consubstantialem*. Quæ consona sunt mox dicendis ab Irenæo.

(9) *Et hunc esse secundum imaginem*, etc. Non attendit interpret ad articulum τὸν, qui in Græco

ginem quidem hylicum esse proximum quidem, sed non ejusdem substantiæ esse Deo, secundum similitudinem vero psychicum; unde et spiritum vitæ substantiam ejus dictam, cum sit ex spiritali deflutione (1). Post deinde circumdatam dicunt ei dermatinam tunicam (2): hanc autem sensibilem carnem esse volunt.

6. Partum vero matris ipsorum, quæ est Achamoth, quem secundum inspectionem (3) eorum angelorum, qui sunt erga Salvatorem, generavit, existentem ejusdem substantiæ matri suæ, spiritalem (4) et ipsum (enim) ignorasse Demiurgum dicunt: et latenter depositum esse in eum, nesciente eo, uti per eum in eam, quæ ab eo esset, animam seminatam, et in materiale hoc corpus, gestatum quoque velut in utero in iis, et amplificatum, paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis (5). Latuit igitur, quemadmodum dicunt, Demiurgum consemminatus insufflationi ejus (6) a So-

phia spiritalis homo, inenarrabili virtute et providentia. Quemadmodum enim matrem suam ignoravit, sic et semen ejus. Quod etiam 28 ipsum Ecclesiam esse dicunt, exemplum superioris Ecclesie (7): et hunc esse in semetipsis hominem volunt, uti habeant (8) animam quidem a Demiurgo corpus autem a limo, et carneum (9) a materia, spiritalem vero hominem a matre Achamoth.

CAPUT VI.

Triplex hæreticorum homo. Bona opera sibi inutilia, solis Catholicis necessaria dicebant. Nullis flagitiis pollui se posse putabant. Perditi eorum mores.

1. Cum sint igitur tria (10), alterum materiale (quod etiam sinistrum vocant) ex necessitate perire dicunt, quippe cum nullam spirationem (11) incorruptelæ recipere possit: animale vero (quod etiam dextrum appellant), cum sit medium spiritalis et materialis, illuc redigi, quocumque (12) declinaverit; spiritale vero emissum esse, uti hic

BILLII INTERPRETATIO.

ab invisibili essentia, et fusili, ac fluida materia sumptum, atque in eum postea psychicum insufflasse statuunt. Huncque eum esse, qui ad imaginem et similitudinem factus sit. Hylicum enim juxta imaginem esse, Deo quidem persimilem, verum non ejusdem cum eo essentiae; psychicum autem juxta similitudinem; unde etiam vitæ spiritum, essentiam ejus dictam esse, ut quæ ex spiritali defluvio existat. Postea autem intextam ipsi pelliceam tunicam fuisse aiunt, hoc est, corpus hoc, quod in sensum cadit.

6. At vero partum matris ipsius Achamoth, quem ex angelorum eorum, quibus Salvatoris latus circumdatum erat, contemplatione protulit, quod ejusdem cum matre essentiae, ac spiritalis esset, ne ipsum quidem Demiurgum cognitum habuisse dicunt; sed furtim in eum nescientem depositum fuisse, ut per eum in animam ab eo conditam fusus, et in hoc materia constanti corpore, velut utero, gestatus et amplificatus, ad perfecti sermonis susceptionem aptus redderetur. Ergo ineffabili, ut ipsi aiunt, virtute ac providentia factum est, ut spiritalis homo, insciente Demiurgo, una cum ipsius insufflatione a Sophia inspersionis sit. Ut enim ille matrem suam, ita ipsius quoque semen ignoravit: quod etiam ipsum Ecclesiam esse dicunt, supernæ illius Ecclesie imaginem. Atque hominem eum, quem fingunt, hujusmodi esse volunt, ut animam a Demiurgo habeat, corpus a terra, carnem a materia, ac denique spiritalem hominem a matre Achamoth.

CAPUT VI.

1. Tria igitur cum sint, hylicum quidem, quod etiam sinistrum vocant, ea esse conditione, ut necessario ipsi pereundum sit, quippe quod nullum incorruptibilitatis afflatum recipere queat; psychicum au-

legitur ante *κατ' εικόνα*. Vertendum igitur erat: *et hunc esse eum, qui ad imaginem et similitudinem factus sit*. Tum vitandæ ambiguitatis causa legendum: *hylicum quidem secundum imaginem esse.... psychicum vero secundum similitudinem*.

(1) *Deflutione*. Ita Grab. ex codd. Arund. et Merc. 2. Consentit Clarom. In Eras. et Gall. male, *definitione*. In Feuardenio autem ex vet. cod. satis bene, *defluxione*; licet prior vox interpretis esse videatur.

(2) *Dermatinam tunicam*. Ita ex Græco reposuit Feuardenius, pro *adamantinam*, quod perperam legitur non modo in editt. Eras. et Gall., sed et in omnibus mss. Recte vero Tertull. c. 24, reddidit, *pelliceam tunicam*.

(3) *Inspectionem*. Sic codd. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2, editt. *inspectionem*.

(4) *Matri suæ spiritalem*. Ita reposuit Feuard. a Frontone Duc. monitus. In editt. autem Eras. et Gall. et in mss. codd. Clarom. et Pass. perperam legitur, *matris suæ spiritalis*. Codd. Arund., Voss. et Merc. 2 hic accuratos non esse monet Grabius.

(5) *Perfectæ rationis*. Merc. 1, *perfectionis*; Tertull. pro *ratione* dixit *sermonem*; hunc secutus est Billius. Sed præferenda videtur vet. interpretis lectio, quam habent codices omnes cum editt. tum mss.

(6) *Insufflationi ejus*. Ita Clarom., Pass. et Arund.

C juxta Græcum τῷ ἐμπροσθήματι αὐτοῦ. Merc. 2, *in-subflationi ejus*. At editt. Eras., Gall. et Feuard. minus bene *in subflatione ejus*; Græcorum sensum obscurius hic reddidit interpret; clarius Billius: *Ergo ineffabili, ut ipsi aiunt, virtute ac providentia factum est, ut spiritalis homo, insciente Demiurgo, una cum ipsius insufflatione a Sophia inspersionis sit*.

(7) *Ecclesie*. Suæ addit Voss. site Pass., forte *prositæ* aut *suæ*. Sed nihil ejusmodi habet Græcum.

(8) *Et hunc esse in semetipsis... uti habeant*. Pamelius in cap. 25 Tertull. legi vult: *et hunc esse ex semetipsis... uti habeat*; sed frustra, repugnat enim textus Græcus.

(9) *Carneum*. Ita recte Grabius ex Voss., Merc. 2, et Græco reposuit. Consentit Clarom. Cæter. editt. male *carnem*.

(10) *Cum sint igitur tria*. Sic restituit Feuard. ex veteri codice, uti conjicio, et textu Græco; consentit Otobon. In editt. Eras. et Gall. necnon mss. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2, male *cum sint igitur tres*.

(11) *Spirationem*. Sic edit. Oxon. ex codd. Arund. et Merc. 2, consentiente Clarom. cæteri cum editi tum mss. *inspirationem*. Prior lectio præferenda videtur.

(12) *Illuc redigi quocumque*, etc. In Feuard. edit. perperam exstat, *illud*; in cæteris recte *illuc*. Sed mallem hæc cum Billio clarius vertisset interpret: *eo abire, quocumque se inflexerit*.

animali conjunctum formetur, coeruditum ei in A conversatione. Et hoc esse dicunt, *sal* (1), et *lumen mundi* ²⁵. Opus erat enim animali sensibilibus disciplinis. Ob quam causam et mundum fabricatum dicunt, et Salvatorem ad hoc venisse animale (2), quia suæ potestatis est, ut id salvet. Quæ enim salvaturus erat, eorum primitias (3) eum suscepisse dicunt: ab Achamoth quidem spiritale, a Demiurgo autem indutum psychicum (id est, animale) Christum, a dispositione (4) autem circumdatum corpus, animale habens substantiam, paratum vero inenarrabili arte, ut et visibile, **29** et palpabile, et passibile fieret. Et hylicum autem nihil omnino suscepit: non enim esse hylicum pacem salutis. Consummationem vero futuram, cum formatum et perfectum fuerit scientia omne spiri- B tale, hoc est homines (5) qui perfectam agnitio-

nem habent de Deo, et hi qui ab Achamoth (6) initiati sunt mysteria; esse autem hos semetipsos (7) dicunt.

2. Erudiuntur autem psychica (id est animalia), psychici (id est animales) homines, qui per operationem, et fidem nudam firmantur, et non perfectam agnitionem habent. Esse autem hos nos, qui sumus ab Ecclesia, dicunt. Quapropter et nobis quidem necessariam esse bonam conversationem respondent; aliter enim impossibile esse salvari. Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sint naturaliter spiritales, omnimodo salvari dicunt (8). Quemadmodum enim choicum impossibile est salutem percipere (non enim esse illum pacem salutis dicunt), sic iterum quod spiritale (quod semetipsos esse volunt) impossibile esse corruptelam percipere, licet in quibuscumque fuerint factis (9).

BILLII INTERPRETATIO.

tem, quod item dextrum appellant, velut inter spirituale et hylicum interjectum, eo abire, quocumque sese inflexerit: spirituale denique ob eam causam emissum esse, ut hic psychico conjunctum formetur, una videlicet cum eo eruditum in conversatione. Atque hoc salem esse dicunt, et mundi lucem. Psychicum etenim sensibilibus disciplinis opus habuisse. Ob eamque causam et mundum fabricatum esse aiunt, et Salvatorem ipsum ad hoc psychicum, utpote arbitrii libertate præditum, venisse, ut ipsi salutem afferret. Quibus enim salutem allaturus erat, eorum primitias ipsum assumpsisse tradunt; nimirum ab Achamoth id quod spirituale est accepisse, a Demiurgo autem psychico Christo convestitum fuisse, a dispensatione vero impositum ei corpus fuisse, animali essentia præditum, atque ineffabili arte ita constructum, ut et oculis cerni, et tractari ac denique pati posset. Neque enim hylicum quidquam, hoc est materiale, ab eo assumptum fuisse aiunt: quandoquidem materia salutis nequiquam capax sit. Consummationem porro tum demum fore, cum scientia informatum, atque perfectum fuerit quidquid spirituale est, hoc est spirituales homines, qui perfectam de Deo cognitionem habent, et ab Achamoth mysteria didicerunt. Hos autem se esse statuunt.

2. Animalibus autem disciplinis imbuti sunt animales homines, qui per opera, et nudam fidem confir-

²⁵ Matth. v, 13, 14.

(1) *Sal*. In Feuard. edit. *salem*; in Eras. et Gall. C et ms. Arund. *solem*.

(2) *Animale*. In Eras., Gall. et Feuard. edit. *Animalem*, id est Salvatorem. Sed priorem lectionem confirmat quod immediate sequitur, *quia suæ potestatis est*, id est arbitrii libertate præditum; neque enim hioc ad aliud quam *psychicum* referri potest. Tertullianus quidem cap. 26, scripsit, *animalem*, sed phrasia paulo aliter construxit: *in hoc et veterem animale in mundo representatum, in salutem scilicet animalis*. Quæ paulo obscuriorum veteris interpr. verborum sensum aperiant, scilicet, *Salvatorem ad hoc animale, utpote arbitrii libertate præditum venisse, ut ipsi salutem afferret*.

(3) *Primitias*. Apud Tertull. c. 26, pro *primitias* legitur *prospicientias*. Sed monet Latinus, aut Petrus Ciaconius, legendum esse *proscicias*. *Proscicia* autem ex Glossario, ut observat Fronto Duc., idem quod *ἀρχοίδια*; *Proscicia*, αὐτῶν θυμάτων ἀπαρχαί, quæ significationes interpretis nostri *primitias* respondent.

(4) *A dispositione*. Sic Græcam vocem *οἰκονομία* reddere amat interpretes, ut passim videre est. Mattem tamen cum cæteris Latinis vertisset, *dispensatio*. Hic enim sermo est de iis quæ Servator in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, quorum caput ac principium est Incarnatio; quæ Græcis una voce dicuntur *οἰκονομία*, Latinis *dispensatio*.

(5) *Hoc est homines*. Adde *spirituales*, ex Græco *πνευματικοί*.

(6) *Hi qui ab Achamoth* Græca ex vet. int. emendanda esse censet Billius; Grabius e contrario Latina ad normam Græci textus corrigenda putat. Sed præferenda Billii emendatio, utpote quæ Valentinianorum hæresi magis accommodata sit. Isti enim spirituales

sese jactabant, *perfectos et semina electionis*, ut paulo inferius scribit Irenæus, ut qui a matre Achamoth spiritale semen participassent, *atque gratiam ab ineffabili et omni nomine præstantiori conjugatione cælitus directam proprie possidere*, qua scilicet a matre sua accepta, mysteriis ejus initiati fuerant. Hinc subditur: *quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ meditari mysterium*.

(7) *Esse autem hos semetip.* Clarom. et Pass. *esse autem hoc semetip.*

(8) *Omnimodo salvari dicunt*. Utpote qui spiritalem hominem, corruptionis expertem, a matre Achamoth procreatum in seipsis haberent, ut superius dictum est et mox subjicitur. Hinc, Augustino teste lib. *De hæres.*, cap. 6, Gnosticorum omnium hoc erat perversissimum dogma, *animarum substantiam, Dei esse naturam*. Confer Clementem Alex. lib. II *Strom.*, p. 363, et in *Excerptis*, p. 798, col. 1.

(9) *In quibuscumque fuerint factis*. Portentosum dogma, quod sceleribus omnibus viam sternebat. Ex eo principio sponte fluebat, ut recte observat Clem. Alexand., l. III *Strom.*, p. 427, quod salutem non operibus ascriberent, sed soli γνῶσει operibus destitutæ, seu *seminis electi* privilegio, quæ sibi innata esse jactabant; unde sequebatur, eos quidvis agerent, a salute nunquam excidere posse, πάντως γε σωθησομένων φύσει, *utpote qui natura salvi futuri essent*. Animas enim natura bonas, alias natura malas statuebant, ut inferius scribit Irenæus; *et immutabilem et irreformabilem naturæ naturam pronuntiaverunt*, inquit Tertull., c. 29. Adde quod principium illud quod Carpocratianis speciatim tribuit Epiphanius hæc. 27, post Irenæum infra c. 25, et Simonianis Irenæus cap. 24. Gnosticorum omnium fuerit commune, actiones humanas ex se, natura-

Quemadmodum enim aurum in cœno depositum non amittit decorem suum, sed suam naturam custodit, cum cœnum nihil nocere auro possit: sic et semetipsos dicunt, licet in quibuscunque materialibus operibus **30** sint, nihil semetipsos noceri, neque amittere spiritalem substantiam.

3. Quapropter et intemperate omnia, quæ vetantur, hi qui sunt ipsorum perfecti operantur, de quibus Scripturæ confirmant, quoniam *qui faciunt ea, regnum Dei non hæreditabunt*²⁶. Etenim idolothyta indifferenter manducant (1), nihil inquinari ab iis putantes, et in omnem diem festum ethnicorum, pro voluptate in honore idolorum (2) factum, primi conveniunt; uti in nihilo quidem absterneant, quod est apud Deum et apud homines odiosum,

muneris homicidiale spectaculum. Quidam autem et carnis voluptatibus insatiabiliter inservientes (3), carnalia carnalibus, spiritualia spiritualibus reddi dicunt. Et quidam quidem ex ipsis clam eas mulieres, quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpunt; quemadmodum multæ sæpe ab iis suasæ, post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. Alii vero et manifeste, ne quidem erubescerent, quascunque adamaverint mulieres, has a viris suis absterneantes, suas nuptias fecerunt. Alii vero valde modeste initio, quasi cum sororibus fingentes habitare, procedente tempore manifestati sunt, gravis a fratre facta.

4. Et alia multa odiosa et irreligiosa facientes,

BILLII INTERPRETATIO.

mantur, nec perfecta cognitione præditi sunt. Quales nos, qui Ecclesiæ fidem profiteamur, esse aiunt. Ex quo etiam nobis hoc necesse esse pronuntiant, ut probas actiones adhibeamus; nec enim alioqui fieri posse, ut salutem consequamur. At se non per actionem, sed quod natura spirituales sint, omnino ac sine ulla dubitatione salvos fore affirmant. Ut enim hylicum nullo modo salutis particeps esse posse dicunt, quod ejus capax minime sit: sic rursus spirituale (quod ipsi se esse volunt) ea conditione esse, ut nullo prorsus modo interitum atque corruptionem recipere queat, quibuscunque tandem in flagitiis sceleribusque versetur. Quemadmodum enim aurum in cœno positum, plucritudinem suam haud proinde amittit, verum naturam suam incolumem servat, nec detrimenti quidquam ei a cœno afferri potest: eodem modo sese quoque, quibuslibet tandem in materialibus actionibus versentur, nihil hinc lædi, nec spiritualis essentiæ jacturam facere.

3. Quo etiam fit, ut eorum perfectissimi quique omnia ea, quæ legis interdicto prohibentur, et de quibus affirmat Scriptura, quod *qui hæc faciunt regni Dei hæreditatem minime consequentur*, sine ullo metu perpetrent. Nam et ea quæ idolis immolata sunt, libere, ac sine ullo discrimine edunt, nec iis inquinari se arbitrantur: atque ad omnia gentilium festa et oblectamenta, quæ ad idolorum honorem, cultumque celebrantur, primi confluent: adeo ut nonnulli eorum, ne a sanguinario quidem et funesto, Deoque et hominibus invisio spectaculo, in quo cum feris dimicatur, vel gladiatores inter se pugnant, abstinendum sibi esse putent. Sunt etiam qui carnis voluptatibus ad satietatem usque obsequentes, carnalia carnalibus, et spiritualia spiritualibus persolvi aiunt. Quinetiam ipsi partim occulte cum mulierculis iis, quas in doctrina sua erudiunt, stupri commercium habent, quemadmodum ipsæ sæpe a quibusdam ipsorum circumventæ, atque in fraudem impulsæ, ac postea ad Dei Ecclesiam reversæ, cum reliquo suo errore hoc quoque confessæ sunt; partim aperte, perfrectaque fronte quascunque adamaverint mulieres, eas a viris avulsas matrimonio sibi copulant. Alii rursus cum honeste primum, velut cum sororibus, habitare se finxissent, progrediente tempore deprehensa fraus est, gravis nimirum a fratre facta sorore.

4. Ac pleraque alia impia et execranda flagitia designantes, nos quidem, qui Dei metu cavemus, ne vel

²⁶ Gal. v, 21.

que sua bonas aut malas non esse, sed ex hominum opinione duntaxat. Ex quo duplici principio cætera quæ hic et capp. 25 et seqq. refert Irenæus, opinionum monstra manant. Sed vide Dissert. nostram 1.

(1) Etenim idolothyta, etc. Id a Nicolaitis Gnosticorum omnium parentibus acceperant Valentini. Illi siquidem, August. teste lib. *De hæres.*, cap. 5, *nec ab iis quæ idolis immolantur, cibos suos separabant; et alios ritus gentilium superstitionum non aversabantur*. Jam pridem S. Joannes *Apocal.* 11, 14, 20, id crimen in iis hæreticis reprehendit, ut observat Irenæus infra cap. 27.

(2) Pro voluptate in honore idolorum, etc. Sic auctoritate Græci textus et clarissimi Cotelerii in notis ad lib. 11 *Constit. apostol.*, cap. 61, iudicio restitui, pro eo quod in omnibus codd. vitiose legitur: *pro voluntate*, etc. Haud dubitem enim, quin interpretes scripserint *voluptate*; sed cum veteres non infrequenter scriberent *voluptas*, *voluptate*, etc., adeo ut interdum dubites utrum *voluntas*, *voluntate*, an *voluptas*, *voluptate*, legendum sit; qui secuti sunt, hanc vocem *voluptate* in Irenæi codd. nacti, imprudenter commutarunt in *voluntate*. In codd. Clarom. et Ottob. pro *in honore idolorum*, legitur, *in honore eorum*; fortasse pro *in honore deorum*; quæ postrema lectio Frontoni Ducæo magis arrideret. Monet vero laudatus Cotelerius post verbum, *absterneant*, addendum esse *ab eo*. Quod

autem Græcas voces duas *θηριουμάχων καὶ μονομαχίας*, *bestiariorum et gladiatorum*, unica voce *muneris* reddiderit interpretes, Latinos auctores secutus est, quibus *munus* non raro significat *spectaculum gladiatorium*, aut *bestiarum* quibuscum homines depugnarent. Sic Sueton. in *Cæsare*: *bestias quoque ad munus populi comparatas trucidaverant*. Et ibid.: *edidit spectacula varii generis, munus gladiatorium, ludos etiam regionalim urbe tota*. Hinc munerarii dicebantur, qui ejusmodi spectacula exhibebant. Addit denique Græbius interpretem vitioso codice usum, non legisse duas ultimas hujus periodi voces, *ἐνίοις αὐτῶν*. Ut itaque lector rectum plenumque verborum Irenæi sensum percipiat, sequentem eorum dat versionem vir eruditus: *ad omnia festiva gentilium oblectamenta, quæ in honorem idolorum instituuntur, primi confluent: adeo ut nonnulli eorum ne quidem absterneant ab eo quod Deo hominibusque maxime invisum est, spectaculo eorum qui cum bestiis pugnant, vel cum hominibus bello congressi eos cadunt*.

(3) Turpissima Gnosticorum flagitia fusius describit Epiphanius, hæres. 26. Si quis miretur in tot facinorum putido cœno altius immersos homines mente præditos volutari potuisse, illius meminerit quod scribit Hieronymus in cap. 1x *Osee*: *Difficile hæreticum inveniri qui diligit castitatem*.

nos quidem, qui per timorem Dei timemus (1) etiam A usque in mentibus nostris et sermonibus peccare, arguunt quasi 31 idiotas, et nihil scientes; semetipsos extollunt, perfectos vocantes, et semina electionis. Nos enim in usu gratiam accipere dicunt, quapropter et auferri a nobis: semetipsos autem proprie possidere (2), desursum ab inenarrabili et innominabili syzygia descendente habere gratiam, et propterea adjici eis (3). Quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ meditari (4) mysterium. Et hoc suadent insensibilibus (5), iis sermonibus dicentes sic: Quicumque in sæculo est, et uxorem non amat, ut ei jungatur, non est de veritate, et non transiet in veritatem. Qui autem de sæculo (6) est mistus mulieri, non transit in veritatem; quoniam in concupiscentia mistus est B mulieri (7). Quapropter nobis quidem, quos psychicos vocant, et de sæculo esse dicunt, necessariam continentiam, et bonam operationem, uti per eam veniamus in medietatis locum; sibi autem, spiritalibus et perfectis vocatis, nullo modo. Non enim operatio in Pleroma inducit, sed semen, quod est

A inde pusillum quidem emissum, hic autem perfectum factum.

32 CAPUT VII.

Perfecto universo semine matrem Achamoth, cum spiritalibus hominibus, in Pleroma transituram; Demiurgum, cum animalibus, in medietatis locum; hominem vero choicum in corruptelam abiturum. Materia igne consumenda. Blasphemia in Christi veram ex B. Virgine Incarnationem. Divisio prophetiarum, et de earum origine. Supina Demiurgi ignoratio.

1. Cum autem universum semen perfectum fuerit, Achamoth quidem matrem ipsorum transire de medietatis loco dicunt, et intra Pleroma introire, et recipere sponsum suum Salvatorem, qui est ex omnibus factus, uti syzygia fiat Salvatoris et Sophiæ, quæ est Achamoth. Et hoc esse sponsum et sponsam (8): Nymphonem (9) vero, universum Pleroma. Spiritales vero, exspoliatos animas (10), et spiritus intellectuales factos, inapprehensibiliter (11) et invisibiliter intra Pleroma ingressos, sponsas reddi iis, qui circa Salvatorem sunt angelis. Demiurgum vero transire et ipsum in

BILLII INTERPRETATIO.

cogitatione tenus, et sermone peccemus, ut indoctos ac prorsus ignaros insectantur; se ipsos autem mirifice extollunt, ac perfectos appellant, et semina electionis. Nos enim in usu tantummodo gratiam accipere dicunt, ob idque fore, ut ea nobis adimatur; se autem eam ab ineffabili et omni nomine præstantiori conjugatione cœlitus delectam proprie possidere, ob eamque causam fore, ut ipsis accrescat: proindeque sibi quovis modo faciendum esse, ut conjugii mysterium exerceant. Atque ut hoc stolidis hominibus persuadeant, his ipsis verbis utuntur: Quisquis in mundo existens mulierem non amavit, ita ut ea potiatur, non est ex veritate, nec ad veritatem perveniet; quisquis autem de mundo existens cum muliere rem habuit, non perveniet ad veritatem, quoniam in concupiscentia mulieri succubuit. Propterea nobis quidem, quos psychicos vocant, ac de mundo esse statuunt, necessarium esse continentiam ac bonarum actionum studium, ut per eas ad medietatis locum perveniamus; sibi autem, hoc est ut ipsi se vocant, spiritalibus et perfectis, haudquaquam. Neque enim actionem aditum ad Pleroma munire; sed semen, quod pusillum quidem illinc emittitur, hic autem adolescit ac perficitur.

CAPUT VII.

1. Cum autem universum semen perfectum fuerit, tum demum Achamoth, matrem ipsorum, ex

(1) *Timemus.* Græc. φυλασσομένων, *cavemus.*

(2) *Semetipsos autem proprie possidere, etc.* Hæc, ni fallor, melius verti sic potuissent: *semetipsos autem velut suum habere proprium, cœlitus ab ineffabili et omni nomine præstantiori delectam gratiam.*

(3) *Auferri a nobis... adici eis.* His verbis, inquit Billius, alludit ad illud Luc. xix, 26: *Omni habenti dabitur, et abundabit; ab eo autem qui non habet, et quod habet auferetur ab eo.*

(4) *Meditari.* Græc. μελετᾶν, hic accipitur pro exercere; quæ significatio Latinis haud infrequens est. Sic apud Plautum in *Sticho*, iv, 54: *Simulque ad cursuram meditabor me ad ludos Olympiæ.* Et Cicero ii, *De divinat.*: *Multi etiam naturæ vitium meditatione atque exercitatione sustulerunt.* Plinius denique lib. xvii, c. 49, de ramo oleæ loquens ait, *omni tempore edomari meditatione curvandi.*

(5) *Insensibilibus. Supp. hominibus.* Sed vertendum erat, *stolidis, vel rudioribus hominibus.*

(6) *In sæculo... de sæculo.* Hæc verba, inquit idem, a Valentinianis petita esse videntur ex cap. xvii Joannis, ubi Christus discipulos suos, in mundo, sed non de mundo esse ait. Quæ quidem verba impurissimi homines falso de se usurpabant.

(7) *Sensus est, ut probe observat Billius, Valentinianos, licet libidinibus parerent, concupiscentia tamen minime vinci, nec quidquam ex venero congressu spurcitiæ contrahere, quo ipsis aditus ad veri-*

C tatem intercluderetur; quod spiritales essent, et semina electionis, nec de mundo, quamvis in mundo degerent; reliquos autem, utpote animales, et spiritali semine destitutos, ac de mundo, inquinari, ac per concupiscentiam, a mulieribus, quibuscum rem haberent, victos, ac velut constrictos sic teneri, ut ad veritatem pervenire non possent: his proinde necessarium esse continentiam ac bonarum actionum studium, sibi autem minime, ut mox subjicitur.

(8) *Et hoc esse sponsum et sponsam.* De quibus in Scripturis, et speciatim Matth. xxv, 6, *exite obviam sponso.* Quotiescunque enim in Scripturis sponsi et sponsæ mentio occurrit, id statim ad Salvatorem et Sophiam trahebant nugaces isti.

(9) *Nymphonem.* In Græco νυμφώνα, id est *thalamum nuptialem, vel cubiculum nuptiale.* Tertullianus cap. 31: *Hic erit in Scripturis sponso: et sponsalis Pleroma.* Existimat Billius allusisse Valentinianos ad illud Matth. ix, 15: *Μὴ δύναται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος περθεῖν, etc. Nunquid possunt filii thalami nuptialis (vulg. sponsi) jejunare, etc.?*

(10) *Exspoliatos animas.* Animales scilicet a Demiurgo animali insufflatis, ut superius dictum est. *Nihil enim animate intra Pleroma transibit, ut mox subjicitur.* Confer Tertullian. cap. 32.

(11) *Inapprehensibiliter.* Id est, ita ut a superioribus potestatis nec deimeri, nec videri queant, ut inferius explicabitur.

matris suæ Sophiæ (1) locum, hoc est in medietate. Justorum quoque animas refrigerare et ipsas in medietatis loco. Nihil enim psychicum intra Pleroma transire. His autem factis ita, is qui latet in mundo ignis exardescens, et comprehendens (2) universam materiam, consumit, et ipsum simul consumptum abire in id, ut jam non sit. Demiurgum autem nihil horum cognovisse ostendunt ante Salvatoris adventum.

2. Sunt autem qui dicunt emisisse eum et Christum Filium suum, sed et animale (3): et de hoc per 33 prophetas locutum esse. Esse autem hunc, qui per Mariam transierit (4), quemadmodum aqua per tubum transit, et in hunc in baptismo descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus, Salvatorem in figura columbæ; fuisse autem in eo et illud, quod est ab Achamoth, semen spiritale. Dominum igitur nostrum ex quatuor iis compositum fuisse dicunt, servantem typum primogenitæ

A et primæ quaternationis (5); de spiritali, quod erat ab Achamoth; et de animali, quod erat de Demiurgo; et de dispositione, quod erat factum innarrabili arte; et de Salvatore, quod erat illa, quæ descendit in eum, columba. Et hunc quidem impassibilem perseverasse (non enim possibile erat pati eum, cum esset incomprehensibilis et invisibilis): et propter hoc ablatum esse, cum traheretur (6) ad Pilatum, illum qui depositus erat in eum spiritus Christi. Sed ne id quidem, quod a matre erat semen, passum esse dicunt. Impassibile enim et illud, quippe spiritale, et invisibile etiam ipsi Demiurgo. Passus est autem (7) secundum hos, animalis Christus, et ille qui ex dispositione fabricatus in mysterio, ut ostendat per eum mater typum superioris Christi, illius qui extensus est cruci, et formavit Achamoth formationem secundum substantiam²⁷: omnia enim hæc exempla illorum esse dicunt.

BILLI INTERPRETATIO.

medietatis loco migraturam, atque in Pleroma ingressuram, ac sponsum suum, hoc est Salvatorem ex omnibus ortum, accepturam esse, ut conjugium existat Salvatoris et Achamoth. Et hoc esse, quod per sponsum et sponsam significetur, quemadmodum et Pleroma per cubiculum nuptiale. At vero spirituales, animis exutos, ac spiritus intelligentes effectos, incomprehensibili et invisibili modo in Pleroma ingressos, in sponsas assignatum iri angelis iis, qui Salvatorem circumstant. Demiurgum porro itidem ipsum ad matris Sophiæ locum, hoc est, ad medietatis locum transitorium esse, atque in eadem quoque regione animas eorum, qui justitiam coluerint, in quiete futuras esse. Neque enim psychici quidquam intra Pleroma admitti. Quæ cum ad hunc modum contigerint, tum vero fore, ut ignis ille, qui in mundo delitescit, effulgeat, et accendatur, confecta quoque universa materia, simul quoque cum ea consumatur, atque in nihilum redigatur. Cæterum, Demiurgum nihil horum exploratum habuisse asserunt, antequam Salvator advenisset.

2. Sunt etiam qui dicant eum, Christum quoque Filium suum produxisse, sed animale: ac de hoc per prophetas locutum esse. Hunc autem eum esse, qui per Mariam transmearit, perinde atque aqua per tubum manat; atque in ipsum, cum baptismi aqua tingeretur, Salvatorem illum, qui de Pleromate erat, atque ex omnibus ortum traxerat, in columbæ forma descendisse. Quin spirituale quoque illud semen, ab Achamoth acceptum, in eo exstitisse. Ac promde Dominum nostrum, primigenæ videlicet illius quaternitatis typum retinentem, ex quatuor hisce conflatum fuisse tradunt, nimirum ex spiritali, quod ab Achamoth erat; ex animali, quod a Demiurgo; ex dispensatione, quod ineffabili arte constructum erat; ac denique ex Salvatore, quod erat columba illa, quæ in eum descenderat. Atque hunc quidem ab omni perpeffione immunem permansisse. Neque enim fieri poterat, ut is pateretur, qui comprehensionem omnem, et oculorum obtutum fugiebat. Ob eamque causam sublatum fuisse Christi Spiritum, qui in eum conditus fuerat, cum ad Pilatum adduceretur. Quin ne semen quidem illud, quo a matre profectum fuerat, perpeffum esse dicunt; etenim id quoque omni perpeffione præstantius esse, utpote spirituale, ac ne in ipsius etiam Demiurgi aspectum cadens. Ita, de ipsorum sententia, psychicus

²⁷ Vide sup. cap. 4.

(1) *Sophiæ*. Inferioris scilicet σοφίας, quæ ita vocatur πατρωνομικῶς a matre ejus Sophia, ut superius dictum est.

(2) *Et comprehendens*. Ἐξαφθέν male reddidit interpres, *comprehendens*, quæ i ex ἐξάπτομαι, *attingo, atrecto*, etc., descenderet: cum tamen ab ἐξάπτομαι, *accendo, succendo* vel *succendor* veniat. Cætera quæ sequuntur non feliciter ab interprete reddita sunt. Quare hæc tu cum Billio veritas: *quæ cum ad hunc modum contigerint, tum vero docent fore*. Tertull. cap. 32: *Tunc, credo, ignis ille erumpet, et universam substantiam depopulatus, ipse quoque decineratis omnibus, in nihilum finietur*.

(3) *Et Christum Filium suum, sed et animale*. Ita recte Clarom. cod. juxta Græc. ubi duplex xal legitur. Porro *sed et animale*, id est ipsum animale, utpote ab animali emissum.

(4) *Per Mariam transierit*. Vetus hic error, cujus meminit Joannes apost. epist. 1, cap. iv, et quem in omnibus pene epistolis perstringit martyr Ignatius. Communis is fuit plerisque e veteribus hæreticis, de quibus fuse disserit Petavius tom. IV, *Theolog. dogm.*, edit. Paris. 1650, lib. 1, cap. 2 et

4. *Legesis*. Horum omnium, aut plerorumque saltem, fundamentum id erat, quod ex Valentinianis superius cap. 6 retulit Irenæus, materiale corpus malum esse, et salutis incapax, ac propterea a Christo assumi non potuisse, qui ea tantum suscepit, quæ salvaturus erat.

(5) *Primogenitæ et primæ quaternationis*. Sic ex cod. Clarom. restitimus, pro *quaternionis*, quod in aliis omnibus cum editt. tum mss. legitur. Legendum esse *quaternationis* jam dudum conjecerat Fronto Duc.

(6) *Cum traheretur*. Feuardentium sequimur, qui sic, monente Frontone Duc., ex Græco προσαγομένου emendavit. Emendationi suffragatur Octob. cod. In cæteris cum editt. tum mss. perperam legitur, *cum traheretur*, male transformata a festinantibus scribis h in d. Hos tamen, errantes licet, sequi Græbio placuit; quamvis tamen in multis aliis locis Feuardentio, ex solo textu Græco Latinum emendanti, adhærere non dubitaverit.

(7) *Passus est autem*. Græcam vocem λοιπόν prætermisit interpres. Vertendum erat cum Petavio: *restat igitur, ut passus sit*, etc.

3. Eas vero, quæ habuerunt semen id quod est A ab Achamoth, animas, meliores dicunt fuisse quam reliquas : quapropter et plus eas dilectas a Demiurgo, non sciente causam, sed a semetipso putante esse tales. Quapropter et in prophetas, aiunt, **34** distribuebat eas (1), et sacerdotes, et reges. Et multa de hoc semine (2) dicta per prophetas exponunt : quippe cum altioris naturæ esset (3). Multa autem et matrem de superioribus dixisse dicunt ; sed et per hunc (4), et per eas, quæ ab hoc factæ sunt animæ. Ac deinceps dividunt prophetias, aliquid quidem a matre dictum docentes, aliquid a semine, aliquid autem ab ipso Demiurgo : et Jesum tantundem aliquid quidem [per] Salvatore (5) dixisse, aliquid a matre, aliquid a Demiurgo, quemadmodum ostendemus procedente nobis sermone.

4. Demiurgum autem, quippe ignorantem quæ

essent super eum, moveri quidem in iis quæ dicuntur, contempsisse vero ea, aliam atque aliam causam putantem, quam spiritus qui prophetat (6), (habens et ipse suam aliquam motionem) sive hominem, sive perplexionem pejorum : et sic ignorantem conservasse (7) usque ad adventum Salvatoris. Cum venisset autem Salvator, didicisse eum ab eo omnia dicunt, et in gaudium ei cessisse (8) cum omni virtute sua, et eum esse illum in Evangelio centurionem, dicentem Salvatori : *Et ego enim sub potestate mea habeo milites, et servos, et quod jussero, faciunt* ²⁸. Perfecturum autem eum eam (9), quæ secundum ipsum est mundi creationem, **35** usque ad id tempus quod oportet, maxime autem propter Ecclesiæ diligentiam atque curam, et propter agnitionem præparati præmii, quoniam in locum matris transibit.

5. Hominum autem tria genera dicunt, spiri-

BILLII INTERPRETATIO.

demum Christus perpressus est, et is qui ex dispensatione mystico modo constructus fuerat ; ut per eum mater superioris illius Christi, in cruce extensi, quique essentia formam Achamothæ impresserat, typum exprimeret. Hæc enim omnia figuras illorum esse tradunt.

3. Animas porro eas, quæ Achamothæ semen habuerunt, reliquis meliores ac præstantiores esse aiunt ; eoque nomine præ cæteris adamatas esse a Demiurgo, qui rei hujusce causam haud quaquam perspectam habebat, verum beneficio suo tales eas esse existimabat. Quocirca eas in prophetas, ut ipsi inquit, et sacerdotes, et reges constituisse, ac multa de hoc semine, tanquam sublimiore natura prædito, verba a prophetis habita fuisse interpretantur. Quin multa quoque matrem de sublimioribus rebus locutam esse, atque etiam per hunc, et per animas ab eo procreatas. Ac deinceps prophetarum vaticinia sciunt, alia nempe a matre dicta esse volentes, alia a semine, alia a Demiurgo. Eodemque modo Jesum alia Salvatoris, alia matris, alia Demiurgi instinctu dixisse, quemadmodum nos altius progredientes ostendemus.

4. Demiurgum autem, utpote ea, quæ ipso superiora erant, ignorantem, commotum quidem esse iis, quæ dicebantur ; cæterum ea tandem pro nihilo duxisse, alias nempe aliam causam existimantem, hoc est, vel spiritum vaticinantem, qui et ipse peculiarem motum habeat, vel hominem, vel denique complexionem deteriorum ; atque ita tantisper in ignoratione perstitisse, quoad Salvator accessisset. Cum enim ille venisset, ex eo ipsum cuncta didicisse, libentique animo sese ad eum cum omni sua potentia adjunxisse, eumque esse centurionem illum, de quo in Evangelio fit mentio, his verbis ad Salvatorem utentem : *Nam et ego homo, sub potestate mea habeo milites, et servos, et quod eis impero, faciunt*. Eum autem in mundi administrandi munere, quandiu par erit, versaturum ; idque præsertim, ut Ecclesiæ commodis cura sua ac diligentia consulat, atque ob id etiam quod quidnam sibi præmii paratum sit, perspectum et exploratum habeat, hoc est ut ad matris regionem perveniat.

5. Jam vero hominum tria genera constituunt, spirituale, hylicum, psychicum, quemadmodum fuerunt Cain, Abel et Seth ; ut videlicet ex his etiam tres naturas, non jam sigillatim, sed in genere de-

²⁸ Matth. viii, 9 ; Luc. vii, 8.

(1) *Distribuebat eas.* Ἐτασσεῖν melius reddidit Billius *constituebat*. Ms. codex a Frontone Duc. citatus, et Pass. pro *eas* habent *eos*, sicut et Græce αὐτούς.

(2) *De hoc semine.* Lege *ab hoc semine*.

(3) *Cum altioris naturæ esset.* Melius forte legeretur, *cum altioris naturæ essent*.

(4) *Per hunc.* Supp. *Demiurgum multa de superioribus dicta esse dicunt, et per eas, quæ a Demiurgo factæ sunt animæ, spirituales scilicet, et spiritali semine imbutæ, ut mox explicatur. Hæc tamen non ad Demiurgum, sed ad semen, de quo mentio proxime facta est, refert Cornarius ; et minus bene. Ea vero sic exprimit Petavius, ut Græcorum sensum haudquaquam assequatur. Quin etiam de cælestibus multa disputasse matrem, deque animis, quos vel ille, vel qui ab illo oriundi sunt, produxerunt. Quæ si quis cum Græcis contulerit, ab Irenæi sensu aliena esse deprehendet.*

(5) *Per Salvatore.* Particulam *per*, incuria scribarum omissam, auctoritate Græci textus supplevi, hamulis tamen inclusam. Haud dubium enim ; quin ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος verterit interpretes vel per Salvatore, vel a Salvatore.

(6) *Quam Spiritus qui prophetat, etc.* Hæc ab interprete perperam omnino reddita, verte : *sive,*

(non *quam*, Græce ἡ) *sanctum qui prophetat, qui et ipse proprium aliquem motum habeat, sive hominem, sive complexionem (non perplexionem, Græce προσπλοχὴν) pejorum.*

(7) *Ignorantem conservasse.* In ed. Oxon. *ignoranter conservasse*, repugnantibus textu Græco, mss. nostris, et omnibus aliis editt. ; sed forte typographorum lapsus est. Cæterum interpretes verbum διατετελεχέναι (si ita legerit, et non διατετηρηθέναι) male reddidit, *conservasse* ; vertendum erat, *perstitisse* vel *perseverasse*.

(8) *In gaudium ei cessisse.* Gr. ἄσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα (forte προσχωρήσαι), quod vertendum erat, *libenti animo ad eum accessisse, vel saltem in gaudio ei accessisse*.

(9) *Perfecturum autem eum, etc.* Hic iterum culpanda interpretis diligentia. Verte ad literam : *Perfecturum autem eum mundi administrationem, non creationem.* Sed clarius totam hanc periodum reddidit Billius : *eum autem in mundi administrandi munere, quandiu par erit, versaturum ; idque præsertim, ut Ecclesiæ commodis cura sua atque diligentia consulat, atque ob id etiam quod quidnam sibi præmii paratum sit, perspectum et exploratum habeat, hoc est ut ad matris regionem perveniat.*

tales (1), psychicum, choicum, quemadmodum fuit A Cain, Abel, Seth; ut ostendant et ex his tres naturas, jam non secundum unumquemque (2), sed secundum genus. Et choicum quidem in corruptelam abire; animale vero, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeraturum; si vero pejora, transire (3) et ipsum ad similia. Spiritalia vero (4) inseminat Achamoth, ex illo tempore usque nunc, propter quod et animæ erudientur quidem hic; et semina enutrita, quia pusilla emittantur, post deinde perfectione digna habita, sponsas reddi Salvatoris angelis respondent, animabus eorum ex necessitate in medietate cum Demiurgo refrigeraturis in æternum. Et ipsas autem animas rursus subdividentes, dicunt quasdam quidem natura bonas, quasdam autem natura malas. Et bonas quidem B has esse, quæ capaces seminis fiunt; alias vero natura nequam, nunquam capere illud semen.

{BILLII INTERPRETATIO.

monstrent. Atque hylicum quidem ad interitum tendere; psychicum autem, si quidem meliorum rerum studium amplectatur, in medietatis loco conquieturum; sin vero deteriora consecetur, ad similia quoque profecturum. At spiritualia, quæ ab Achamoth sata sunt, ex eo tempore huc usque in justorum hominum animis hic erudita et educata, quod videlicet pusilla adhuc et tenera emissa sint; post tandem, ubi omnes perfectionis numeros impleverint, in sponsas angelis Salvatoris attributum iri tradunt, eorumque animos in media regione, una cum Demiurgo, sempiterna quiete fruituros. Atque has ipsas animas rursus distinguentes, aiunt eas partim natura bonas esse, partim natura malas. Et bonas quidem eas esse, quæ seminis capaces effectæ sint; eas autem, quæ natura malæ sunt, ita esse comparatas, ut semen illud nunquam omnino recipiant.

CAPUT VIII.

I. His ita ab eis positis, quemadmodum nec prophetæ unquam prædicarunt, nec Christus docuit, nec apostoli tradiderunt, se præ cæteris mortalibus rerum omnium scientiam perceptam habere gloriantur, quædam videlicet de iis, quæ litterarum sacrarum monumentis haudquaquam prodita sunt, lectitantes: et quod dici solet, funem ex arena nectere studentes, probabiliter interim, atque ad faciendam fidem apposite, vel parabolas quasdam Dominicas vel propheticas voces, vel apostolica verba iis, quæ dicta sunt, accommodare conantur, ut ne commentum suum nullius testimonii auctoritate niti videatur; ita tamen ut Scripturarum ordinem, seriemque transilient, ac, quantum in ipsis est, veritatis membra dissolvant. Transferentes enim, ac refingentes, atque aliud ex alio facientes, plerosque per divinorum

(1) *Spiritale... animale vero.* Sic ex Græco reposui C pro *spiritalem*, quod in omn. cum edit. tum mss. irrepserat, manifesta scribarum incuria. Interpret enim eadem repetens inferius recte scripsit, *animale spiritale*.

(2) *Jam non secundum unumquemque.* Nam, ut observat Græbius, supra cap. 5, tres has naturas, spiritalem, animale et terrestrem in Adamo, et consequenter in singulis hominibus, (quamvis non in eodem gradu) reperiri dixerant Valentiniani. Hinc Tertull. cap. 29: *Triformem naturam primordio professi, et tamen inunitam in Adamo, inde jam dividunt per singulares generum proprietates; nacti occasionem distinctionis ejusmodi ex posteritate ipsius Adæ moralibus quoque differentiis tripartitæ.*

(3) *Transire.* Gr. χωρήσειν, *transiurum.*

(4) *Spiritalia vero.* Sic mss. omnes, cum edit. Eras., Gall. et Oxon. juxta Græcum τὰ δὲ πνευματικά. Feuard. vero perperam, *spiritalem*. Cætera male reddidit interpret, quia male legit; omisit enim ἀ ἐν, et pro δικαίαις ψυχαῖς παιδευθέντα, D legit δὲ καὶ ψυχὰς παιδευθήσονται, ut alia taceam. Nec accuratæ sunt recentiores Billii, Frontonis Duc. et Petavii versiones. Hæc ego sic redderem: *spiritalia vero, quæ ex illo tempore usque nunc animabus justis insemnaverit Achamoth, hic erudita e. enutrita, quod pusilla emissa fuerint, post deinde perfectione digna habita, sponsas redditum iri Salvatoris angelis docent.*

(5) *Tale illorum argumentum, etc.* Notat Græbius integram hanc sectionem, exceptis ultimis verbis, et quanta quidem iis, etc., capitulo 8 tractatus De

CAPUT VIII.

Qui Scripturas detorquerent Valentiniani ad ea, quæ impie fingebant.

1. Cum sit igitur tale illorum argumentum (5), quod neque prophetæ prædicaverunt, neque Dominus docuit, 36 neque apostoli tradiderunt, quod abundantius (6) gloriantur plus quam cæteri cognovisse, de his quæ non sunt scripta legentes, et, quod solet dici, de arena reticulasnectere affectantes (7), fide digne (8) aptare conantur iis quæ dicta sunt, vel parabolas Dominicas, vel dictiones propheticas aut sermones apostolicos, ut figmentum illorum non sine teste esse videatur; ordinem quidem et textum Scripturarum supergredientes (9), et, quantum in ipsis est, solventes membra veritatis. Transferunt autem, et transingunt, et alterum ex altero facientes, seducunt multos, ex iis, quæ aptant (10) ex Dominicis eloquiis, male composito phantasmati.

virtute insertam fuisse ab Ephræm Syro, haud expresso quidem Irenæi, sed sub indefinito *Sancti cujusdam* nomine, sequentem in modum: Καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφήνατό τις τῶν ἀγίων, οὕτω διδάξας, καὶ φησιν τοιαύτης, etc. Quoniam vero Græcus hujus libelli textus nondum lucem vidisse ait vir eruditus, varias lectiones observatione dignas excerpit ex Bibliothecæ Bodleianæ cod. Laud., c. 97, quas adnotavit. Idem Ephræmi Tractatus exstat in cod. Bibliothecæ Colbertinæ optimæ notæ, inter varia alia Patrum opuscula, cum quo etiam Græca Irenæi contulimus.

(6) *Abundantius.* Græce περὶ ὅλων, *de rebus omnibus, universim.* Id est, *se præ cæteris mortalibus rerum omnium scientiam perceptam habere gloriantur, ut melius reddidit Billius.*

(7) *De arena reticulas, etc.* Ex arena *funiculos nectere* vulgare proverbium est in eos dictum, qui id frustra conantur, quod nulla ratione possit effici. Quod Valentinianis apprime conveniebat, qui Scripturas obtorto, ut aiunt, collo in suum sensum adducere nitentur.

(8) *Fide digne.* Sic Clarom., Pass. et Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum ἀξιόπιστως. Cæter. edit. *fide digna.* Cod. Arund. *fide dignus.*

(9) *Supergredientes.* Ita in Clarom., Pass. et margine Feuard. melius quam in cæteris, *supergradiantes.*

(10) *Ex iis quæ aptant, etc.* Hæc ita construe: *phantasmati (pro phantasmate) male composito ex iis quæ aptant ex Dominicis eloquiis, suæ scilicet hypothesi.*

Quomodo si quis regis imaginem bonam, fabricatam diligenter (1) ex gemmis pretiosis a sapiente artifice, solvens subjacentem hominis figuram, transferat gemmas illas, et reformans faciat ex iis formam canis, vel vulpeculæ, et hanc male dispositam, dehinc confirmet et dicat, hanc esse regis illam imaginem bonam, quam sapiens artifex fabricavit, ostendens gemmas, quæ bene quidem a primo artifice in regis imaginem (2) compositæ erant, male vero a posteriore in canis figuram translatae sunt; et per gemmarum phantasiam (3) decipiat idiotas, qui comprehensionem regalis formæ non habeant, et suadeat (4) quoniam hæc turpis vulpeculæ figura illa est bona regis imago: eodem modo et hi anicularum **37** fabulas assuentes (5), post deinde sermones, et dictiones, et parabolas hinc inde auferentes (6), adaptare volunt (7) fabulis suis eloquia Dei. Et quanta quidem iis, qui sunt intra Pleroma (8), aptant, diximus.

2. Quanta autem de iis, qui extra Pleroma sunt ipsorum, ad suos insinuare conantur (9) ex Scripturis, sunt talia: Dominum in novissimis mundi temporibus propter hoc venisse ad passionem dicunt, ut ostendat, quæ circa novissimum Æonum (10)

facta est, passionem, et per hunc finem (11) manifestet finem ejus, quæ est circa Æonas, dispositionis (12). Duodecim autem annorum virginem illam, archisynagogi filiam*, quam insistens (13) Dominus a mortuis liberavit, typum esse narrat Achamoth, quam (14) extensus Christus eorum figuravit (15), et ad sensibilitatem adduxit ejus, quod dereliquerat eam, luminis. Quoniam autem ei manifestavit semetipsum Salvator existenti extra Pleroma in abortionis partu (16), Paulum dicunt dixisse in prima ad Corinthios Epistola: *Novissime autem* (17) *tanquam abortivo visus est et mihi*¹⁶. Et illam quæ est cum coætaneis Salvatoris adventationem ad Achamoth, similiter manifestasse eum in eadem Epistola dicentem: *Oportere mulierem velamen habere in capite, propter angelos*¹¹. Et quoniam (18) adventante Salvatore ad eam, propter verecundiam velamen imposuit Achamoth (19) in faciem suam. Et passiones autem, quas passa est, significasse Dominum dicunt **38** (in hoc quidem (20), quod derelicta est a lumine) in eo, cum dicit in cruce: *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti*¹²? manifestasse eum, quoniam derelicta est a lumine Sophia, et prohibita est ab

BILLI INTERPRETATIO.

Oraculorum, quæ figmentis suis adaptant, prave consarcinatam argutiam, in fraudem inducunt. Perinde scilicet, ac si quis regis imagine ex insignibus gemmis ab industrio quodam artifice pulchre et eleganter elaborata, subjectam hominis formam debeat, ac gemmas illas transferat, atque in diversum accommodet, canisque aut vulpis formam efficiat, et quidem male constructam, ac deinde serio affirmet, hanc esse pulchram illam regis imaginem, quam peritus ille artifex condiderat (ostendens nimirum gemmas illas, quæ a priori quidem artifice ad regis imaginem præclare compositæ fuerant, verum a posteriore ad canis formam improbe translatae); atque per lapillorum speciem imperitiores homines, quique regiam formam haudquaquam norint, circumscribat, fidemque ipsis faciat, putidum hoc vulpis simulacrum, pulchram illam regis imaginem esse. Ad eundem enim isti quoque modum anilibus quibusdam fabulis consutis, ac deinde verbis, et vocibus, et parabolis hinc atque hinc avulsis, oracula divina fabulis suis accommodare student. Atque ea quidem omnia, quæ interno Pleromatis cœtui adaptant, jam commemoravimus.

2. Quæcunque autem iis etiam quæ a Pleromate remota sunt, ex Scripturis accommodare nituntur, sunt

* Luc. viii, 41. ¹⁰ I Cor. xv, 8. ¹¹ I Cor. xi, 10. ¹² Matth. xxvii, 46.

(1) *Imaginem bonam fabricatam diligenter.* Legendum juxta Græcum, *imagine bona fabricata diligenter*, in ablativo absoluto.

(2) *In regis imaginem.* Sic Græcius recte reposuit ex Voss. et Græc. εἰκόνα pro *imagine* ut reliqua exemplaria habent.

(3) *Per gemmarum phantasiam.* Melius vertisset interpres, *per gemmarum speciem*.

(4) *Et suadeat.* Male in Feuard. edit. *suadet*.

(5) *Fabulas assuentes.* Sic recte Clarom. juxta Græc. μύθους συγκαττύσαντες. In cæteris omnibus tum edit. tum mss. perperam, *fabulas assuentes*.

(6) *Auferentes.* Sic Feuard. in marg. cum edit. Oxon., Clarom., Pass., Arund., et Voss. juxta Græc. ἀποσπώντες. Male vero cæteræ edit. *afferentes*.

(7) *Adaptare volunt.* Ita ex Clarom. restituimus juxta Gr. ἐφαρμόζειν βούλονται, pro *ut aptare volunt*, quod perperam exstat in omnibus aliis cum edit. tum mss.

(8) *Iis qui sunt intra Pleroma.* Mallem, *iis quæ sunt intra Pleroma*.

(9) *De iis, qui extra Pleroma sunt ipsorum, ad suos insinuare conantur.* Legendum ex Græc. *iis, quæ sunt extra Pleroma ipsorum, adaptare conantur*. Pro *ad suos*, cod. Clarom. habet *ad suas*.

(10) *Novissimum Æonum.* Clarom., Pass. et Ottob. *novissimum Æonem*.

(11) *Et per hunc finem.* Exitum scilicet vitæ Sal-

vatoris. Vide sup. cap. 3.

(12) *Quæ est circa Æonas dispositionis.* Vertendum fuerat, *quod est circa Æonas negotii*.

(13) *Insistens.* Gr. ἐπιστάς, *accedens*.

(14) *Achamoth quam.* Ita recte Clarom. et Arund. cum edit. Oxon. juxta Gr. ἤν, scilicet Achamotham; male vero cæt. edit. habent *quem*.

(15) *Figuravit.* Gr. ἐμόρφωσε, *efformavit*.

(16) *In abortionis partu.* Recte monet Fronto Duc. legendum esse, *in abortionis parte*; Gr. μόλφα, *sorte*, id est, instar abortivi fetus. Vid. sup. cap. 4.

(17) *Novissime autem.* Cod. Clarom. et edit. Eras. et Gall. *novissimo autem*.

(18) *Et quoniam.* Al. *Quoniam et*.

(19) *Velamen imposuit Achamoth.* Hic deficit interpretatio Latina in omnibus tum edit. tum mss. Ex Græco lege: *Velamen imposuit Achamoth; Mo- sen id perspicuum fecisse, dum velamen imposuit in faciem suam*. Nempe vocum istarum, *velamen imposuit*, repetitio, festinantibus scribis occasio fuit intermediis omittendi.

(20) *Significasse Dominum dicunt; in hoc quidem, etc.* Hæc perturbata sunt. Expunge primum hæc verba, *in hoc quidem quod derelicta est a lumine, quæ male huc transtulit oecitans scriba*. Tum lege ex Græco: *significasse Dominum dicunt in cruce. Et in hoc quidem, quod dicit: Deus meus, etc.*

Horo in priora impetum facere. Tædium autem A
ejus (1), in eo quod dixisset : *Quam tristis* (2) *est*
anima mea ¹³ ! Timorem autem, in eo quod dix-
erit : *Pater, si possibile est, transeat a me calix* ¹⁴ (3).
Et aporiam autem (id est consternationem), si-
militer in eo quod dixerit : *Et quid dicam, ne-*
scio ¹⁵ (4).

5. Tria autem genera hominum ostendisse do-
cent eum; hylicum quidem, in eo quod responde-
rit dicenti (5) : *Sequar te? Non habet filius homi-*
nis ubi caput reclinet ¹⁶. Animale autem, in eo quod
dixerit dicenti : *Sequar te, permittite autem mihi ire*
et renuntiare ¹⁷ (6) *domesticis: Nemo super aratrum*
manum imponens, et in posteriora respiciens, aptus
est regno cælorum ¹⁸. Hunc autem dicunt de mediis
esse. Et illum autem similiter, qui multas partes
justitiæ confitebatur se fecisse, post deinde noluisse B

sequi (7), sed a divitiis victum, ut ne fieret perfe-
ctus, et hunc de psychico genere fuisse voluit.
Spiritale vero (8), in eo quod dicit : *Remitte mor-*
tuos sepelire mortuos suos, tu autem vade et annun-
tia regnum Dei ¹⁹; et Zacchæo publicano, dicens :
Properans descende, quoniam hodie in domo tua
oportet me manere ²⁰ (9); Et fermenti parabolam
(10), quod mulier abscondisse dicitur in farinæ sata
tria, tria genera manifestare dicunt. Mulierem
quidem, Sophiam dici docent; farinæ vero 39
sata tria, tria genera hominum, spiritale, animale,
choicum. Fermentum vero, ipsum Salvatorem di-
ctum dicunt. Et Paulum autem manifeste dixisse
choicos, animales, spiritales. Alibi quidem : *Qua-*
lis choicus, tales et choici ²¹. Alibi autem : *Animalis*
homo non percipit quæ sunt spiritus ²² (11). Alibi autem :
B *Spiritalis examinat omnia* ²³. *Animalis autem* (12) non

BILLII INTERPRETATIO.

hujusmodi. Dominum extremis mundi temporibus hac de causa ad subeundos cruciatus venisse aiunt, ut
passionem eam, quæ postremo Æoni contigerat, indicaret, ac per ipsum finem, quis negotii illius, quod
Æonibus contigit, finis exstiterit, declararet. Virginem autem illam, archisynagogi filiam, annos duode-
cim natam, quam superveniens Dominus a morte ad vitam revocavit, figuram esse Achamoth aiunt, quam
extensus ipsorum Christus informavit, luminisque, quod eam deseruerat, sensum ei restituit. Quod au-
teq̄ ipsi, cum abortus ejus in instar esset, Salvator apparuerit, Paulum in ea Epistola, quam ad
Corinthios scripsit, in hæc verba commemorasse : *Postremo autem omnium, tanquam abortivo, visus est*
mihî. Quin Salvatoris quoque, una cum æqualibus suis, adventum ad Achamoth, eodem modo ipsum in
eadem epistola declarasse, his verbis utentem : Mulierem oportet velamen habere in capite propter angelos.
Quod autem veniente ad eam Salvatore ipsa præ pudore velamen sibi obduxerit, perspicuum id fecisse
Moysem, cum velamine vultum suum obtexisset. Quin etiam passiones, quas ipsa subiit, a Salvatore in
cruce significatas esse dicunt. Et quidem in his verbis : *Deus meus, quare me dereliquisti?* nihil aliud
indicasse, quam quod Sophia a lumine deserta fuisset, atque ab Horo prohibita, quominus porro progre-
deretur; mœrorem autem ipsius, cum dixit : *Tristis est anima mea usque ad mortem*; metum vero, cum
his verbis est usus : *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste*; atque item anxietatem, animique per-
plexitatem, cum dixit : *Et quid dicam, ignoro.*

5. Jam triplex hominum genus ita eum demonstrasse docent : hylicum nempe, cum ei qui dicebat, Se-

¹³ Matth. xxvi, 38. ¹⁴ Ibid. v. 39. ¹⁵ Joan. xii, 27. ¹⁶ Luc. ix, 57, 58. ¹⁷ Ibid. v. 61, 62.
¹⁸ Matth. xix, 16 seqq. ¹⁹ Luc. ix, 60. ²⁰ Luc. xix, 5. ²¹ I Cor. xv, 48. ²² I Cor. ii, 14. ²³ Ibid. v. 15.

(1) *Tædium autem ejus.* Melius vertisset inter- C
pres, *tristitiam autem ejus*, Achamothæ scilicet.

(2) *Quam tristis.* Scripsisse videtur interpres,
quoniam; sed hanc vocem compendio scriptam
male legentes scribæ, reposuerunt *quam*.

(3) *Calix.* *Iste*, additum in editt. omnibus, dele-
mus cum Græbio, quia deest in Clarom., Arund,
Voss. et Merc. 1, neque in Græco Irenæi textu le-
gitur τούτο.

(4) *Et quid dicam nescio.* Vox *nescio* in hodierno
S. Joannis textu non exstat. Forte a Valentimianis
Scripturarum corruptoribus ad erroris confirma-
tionem addita fuerat. Edit. Oxon. male, *et quid*
faciam nescio.

(5) *In eo quod responderit dicenti.* Vertendum
erat : *in eo quod responderit interroganti* (Græc. τῷ
ἐρωτήσαντι) *sequar te?* vel clarius : *in eo quod in-*
terroganti; sequar te? responderit. Hæc quidem,
sequar te, interrogando non proferuntur, neque
Luc. ix, 57, neque Matth. viii, 19. Sed, ut obser-
vat Fronto Duc., perperam ista citare potuerunt
hæretici, ex quorum myrothecis proferuntur.

(6) *Ire et renuntiare.* *Ire et*, non est in Græc.
sive Epiphan. sive S. Lucæ textu; sed in hoc,
ante, ἀποτάξασθαι, legitur πρῶτον, *primum*, quod
omisit interpres. Cæterum Græca hujus Evangelii
loci perperam vertit Gallasius : *permittite mihi ut*
prius constituam de iis, quæ sunt domui meæ. Me-
lius vertuntur a vet. Evangelii et Irenæi interpret.
renuntiare domesticis; vel *iis, qui domi sunt.* Nam,
inquit Fronto Duc., altera lectio Vulgatæ Luc. ix,
61, hinc confirmatur, et illo Tertulliani lib. iv,
contra Marc. c. 25 : *Prius suis valedicere parantem*

prohibet retro spectare. Si vel vulgata Lexica con-
suluisset Gallasius, didicisset, ἀποτάξασθαι, fre-
quenter significare, *dimittere, valere jubere, nuntium*
remittere, etc.

(7) *Noluisse sequi.* Vertendum erat, *nolentem*
sequi, ut Græcus textus, et constructio requirunt.

(8) *Spiritale vero.* Scilicet, *hominum genus.* Sic
edit. Eras., Gall. et Feuard. melius quam mss.
codd. et editt. Oxon. *spiritalem vero.* In Græco si-
quidem legitur, τὸ δὲ πνευματικόν, et paulo ante
scripsit interpres, *hylicum quidem, animale vero.*

(9) *Oportet me manere.* Post hæc addæ ex Græco,
hos namque spiritualis generis fuisse tradunt, τούτους
γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγονέναι.

(10) *Et fermenti parabolam.* In Eras., Gallas. et
Feuard. male : *et in fermenti parabola.*

(11) *Quæ sunt Spiritus. Dei* addunt nostri Nov.
Test. codices. Quod omissum est non solum hoc
loco, sed et in Syriaca versione, ac Chrysost.
in Comm. ad I Cor. xi. Clemens vero Alex. lib. 1,
Strom. pag. 297, hæc Apostoli verba refert, cum
vocibus τοῦ Θεοῦ; at lib. v, pag. 557, eadem verba
commemorans omittit τοῦ Θεοῦ. Hinc colligit Gra-
bius has voces priori loco a recentiori forte scriba
additas fuisse. Sed non satis firma videtur ea
conjectura. Clemens enim lib. v Strom. Apostoli
verba non ex professo, sed ex memoria citare vi-
detur, tacito etiam Apostoli nomine, et solum
quantum ad scopum conducebant, ut scilicet pro-
bare a spiritalibus duntaxat apprehendi posse
spiritalia.

(12) *Animalis autem.* Ex Græco lege : *istud vero :*
Animalis autem.

percipit quæ sunt spiritus, de Demiurgo dictum dicunt, qui cum psychicus sit, non cognoverit neque matrem spiritalem existentem, neque semen ejus, neque eos, qui sunt in Pleromate, Æones. Quoniam autem eorum, quos salvaturus erat Salvator, initia accepit (1), Paulum dixisse: *Et si delibatio sancta, et massa*²⁴. Delibationem quidem, quod est spiritale dictum docentes; conspersionem autem nos, id est psychicam Ecclesiam, cujus substantiam (2) assumpsisse dicunt eum, et cum semetipso erexisse, quoniam erat ipse fermentum.

4. Et quoniam erravit Achamoth extra Pleroma, et formata est a Christo, et quæsitæ est a Salvatore, manifestare eum dicunt, in eo quod dixit, semetipsum *venisse ad eam quæ errasset ovem*²⁵. Ovem enim errantem, matrem suam referunt dici, ex qua eam, quæ sit hic, volunt esse seminatam Ecclesiam; errorem autem, eam, quæ est extra Pleroma, in omnibus passionibus immorationem, ex quibus factam materiam tradunt. *Mulierem autem illam, quæ mundat domum, et invenit drachmam*²⁶, superiorem Sophiam narrant dici, quæ cum perdidisset intentionem suam, post deinde mundatis omnibus per Salvatoris adventum, invenit

eam; quoniam et hæc restituitur, **40** secundum eos, intra Pleroma (3). Symeon (4) autem eum, qui *in manus suas* (5) *accepit Christum, et gratias egit Deo, et dixit: Nunc remittis* (6) *servum tuum, Domine, secundum sermonem tuum in pace*²⁷; typum esse Demiurgi dicunt, qui veniente Salvatore didicit transpositionem suam, et gratias egit Bytho. Et per Annam (7), quæ in Evangelio dicitur *septem annis cum viro vixisse*²⁸, reliquum autem omne tempus vidua perseverasse, donec vidisset Salvatorem, et agnovisset eum, et loqueretur de eo omnibus, manifestissime Achamoth significari dicunt: quæ cum ad modicum vidisset tunc Salvatore eum coætaneis suis, postero omni tempore perseverans in medietate, sustinebat eum, quando iterum veniat, et reponat eam suæ conjugationi. Et nomen autem ejus significatum a Salvatore, in eo quod dixerit: *Justificata est sapientia a filiis ejus*²⁹; et a Paulo autem sic: *Sapientiam autem loquimur perfectis*³⁰. Et conjugationes autem, quæ sunt intra Pleroma, Paulum dixisse dicunt, in uno ostendentem (8). De ea enim conjugatione, quæ est secundum hanc vitam, scribens ait: *Hoc enim mysterium magnum est: dico autem in Christo et Ecclesia*³¹.

BILLII INTERPRETATIO.

quar te, hoc responsi dedit: *Non habet Filius hominis ubi caput reclinet*. Psychicum autem, in eo quod ei qui dixerat: *Sequar te, sed permittite mihi prius renuntiare his qui in domo mea sunt*; ad hunc modum respondit: *Nemo mittens manum ad aratrum, et respiciens retro, aptus est ad regnum cælorum*. Hunc enim mediæ classis esse asserunt, quemadmodum et illum, qui, cum multas justitiæ partes a se impletas esse profiteretur, postea tamen eum sequi detrectavit, opibusque victus est, et a perfectione retardatus. Nam et hunc de psychico genere fuisse illis placet. Denique spirituale in his verbis eum indicasse: *Sine mortuos sepelire mortuos suos; tu vero profectus, annuntia regnum Dei*. Et cum Zachæo publicano dixit: *Festinus descende, quia hodie in domo tua oportet me manere*. Hos namque spiritualis generis fuisse tradunt. Atque etiam parabola ea, in qua de fermento agitur, quod mulier in tribus farinae satis abscondisse dicitur, tria hæc genera declarari dicunt. Per mulierem enim, Sophiam intelligendam esse docent; per farinæ sata, triplex hominum genus, spirituale, psychicum, hylicum; fermentum autem Salvatore ipsam dictum esse. Paulum item choicos, psychicos, et spirituales dixisse. Exempli causa cum dixit: *Qualis terrenus, tales et terreni*. Et rursus: *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus*. Et alio loco: *Spiritualis omnia dijudicat*. Illud autem: *Animalis non percipit ea quæ sunt spiritus*; de Demiurgo usurpatum esse aiunt, qui cum animalis esset, nec matrem, quæ spiritualis erat, nec ipsius semen, nec denique Æonas, qui in Pleromate sunt, cognoverit. Jam quod eorum, quibus salutem allaturus erat, primitias Salvator assumpserit, Paulum his verbis testatum esse: *Si radix sancta, utique et massa*. Quo loco per primitias, id quod spirituale est, significari docent; per massam autem nos, hoc est psychicam Ecclesiam, cujus eum massam assumpsisse, atque in se contraxisse dicunt, quoniam ipse fermentum erat.

4. Quod autem Achamoth extra Pleroma oberraverit, atque a Christo formata, et a Salvatore quæsitæ sit, indicare eum, cum se ad ovem eam, quæ a grege aberraverat, venisse ait. Etenim per ovem aberrantem, matrem suam significari aiunt, ex qua Ecclesiam hanc satam esse volunt. Per aberrationem autem, intelligi ejus extra Pleroma in passionibus commorationem, ex quibus materiam ortam esse fingunt. Per eam item mulierem, quæ domum suam everrit, et drachmam invenit, superiorem Sophiam intelligendam esse censent, quæ quidem, perdita sua enthymesi, postea omnibus per Salvatoris adventum perpurgetis, eam invenit. Unde etiam hanc, de eorum sententia, Pleromati restitutam fuisse. Symeonem

²⁴ Rom. xi, 16. ²⁵ Luc. xv, 4. ²⁶ Ibid. v. 8. ²⁷ Luc. ii, 28. ²⁸ Ibid. v. 36. ²⁹ Luc. vii, 35. ³⁰ I Cor. ii, 6. ³¹ Ephes. v, 52.

(1) *Initia accepit*. Melius ἀπαρχάς vertisset interpretis primitias, ut et superius cap. 6 vertit, quam initia.

(2) *Cujus substantiam*. Vertendum erat, *cujus massam*.

(3) *Restituitur secundum eos intra Pleroma*. Quia nimirum Enthymesis, seu Achamoth a medietatis loco in ipsum Pleroma transiens, matri suæ, superiori Sophiæ, a qua per Iloron separata fuerat, denuo conjungitur. Vid. cap. 2 et 7.

(4) *Symeon*. Pro Symeonem.

(5) *In manus suas*. Græc. εἰς τὰς ἀγκάλας, in ulnas suas.

(6) *Remittis*. Sic omnes mss. pro dimittis, ut est in editt. Eras. et Gall. ac Feuard. Bibliisque vulgatis.

(7) *Et per Annam, etc.* Lege juxta Græcum: *et per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis, etc.*

(8) *In uno ostendentem*. Id est, inquit Grabius, unico conjugii mundani exemplo indigitantem conjugationes, ex quibus supremum consistit Pleroma.

5. Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam ogdoadem, et omnium generationem (1) significasse ipsis dictionibus. Itaque principium quoddam subjecit, quod primum factum est a Deo : quod etiam Nun vocat et Filium, et Unigenitum Domini vocat (2), in quo omnia Pater præmisit (3) seminaliter. Ab hoc (4) autem aiunt **41** Verbum emissum, et in eo omnem Æonum substantiam, quam ipsum postea formavit Verbum. Quoniam igitur de prima genesi dicit, bene a principio, hoc est a Filio et Verbo, doctrinam facit. Dicit autem sic : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum* ³². Prius distinguens in tria, Deum, et Principium, et Verbum, iterum ea univit, uti et emissionem ipsorum utrorumque ostendat, id est Filii, et Verbi, et eam quæ est ad invicem simul et ad Patrem unionem. In Patre enim et ex Patre principium, in principio autem et ex principio Verbum. Bene igitur dixit : *In principio erat*

*Verbum ; erat enim in Filio : et Verbum erat apud Deum ; etenim principium (5) : et Deus erat Verbum, consequenter ; quod enim ex Deo natum est, Deus est. Hic enim erat in principio apud Deum, ostendit emissionis ordinem. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (6) ; omnibus enim iis, qui post eum sunt, Æonibus, formationis et generationis causa Verbum factum est. Sed quod factum est in eo, inquit, vita est ; hic enim syzygias manifestavit : omnia enim, ait, per ipsum facta sunt, vita autem in ipso (7). Hæc ergo quæ in eo facta est, proximior est, quam (8) ea quæ per ipsum facta sunt ; cum ipso est enim, et per ipsum fructificat. Quoniam infert : *Et vita erat lux hominum* ³³. Hominem autem nunc (9) et Ecclesiam simili **42** nomine significavit, ut per unum nomen manifestet syzygiæ communionem. Ex Logo enim et Zoe Homo generatur et Ecclesia. Lumen autem dixit hominum Vitam, quoniam illuminati sunt ab ea, quod est formatum et manifestatum (10). Hoc autem et Paulus*

BILLII INTERPRETATIO.

porro, qui in ulnas suas Christum accepit, ac Deo gratias egit, et dixit : *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace ;* Demiurgi figuram esse tradunt, qui veniente Salvatore, translationem sui didicit, et Bytho gratias egit. Consimilem etiam in modum per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis cum viro transactis, reliquum omne vitæ tempus in viduitate confecit, quousque Salvatorem vidit, eumque agnovit, atque apud omnes de eo verba faciebat, perspicue Achamoth significari asserunt ; quæ quidem cum exiguo tempore Salvatorem, una cum ipsius æqualibus conspexisset, per omne reliquum tempus in medietate sedem ligens, opperiebatur eum, equando rursus veniret, eamque suo conjugio restitueret. Quin ipsius quoque nomen proditum fuisse a Salvatore, cum diceret : *Et justificata est sapientia a filiis suis*. Itemque a Paulo in his verbis : *Sapientiam autem loquimur inter perfectos*. Sed et conjugia ea, quæ in Pleromate sunt, Paulum commemorasse, in uno ostendentem. Nam cum de vitæ hujusce conjugio scriberet, hunc in modum est locutus : *Sacramentum hoc magnum est : ego autem dico in Christo, et Ecclesia*.

5. Joannem præterea Domini discipulum, primam ogdoadem indicasse docent, hismet verbis utentes.

³² Joan. 1, 1, 2. ³³ Ibid. 4.

(1) *Et omnium generationem*. Istæ voces male huc translatae sunt. Cætera quæ sequuntur, mutila sunt. Quare sic ex Græco restitue : *Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam Ogdoadem ipsis verbis significasse, ita dicentes : Joannes discipulus Domini omnium generationem exponere volens, juxta quam Pater omnia produxit, principium aliquod subjecit, etc.*

(2) *Quod etiam Nun vocat et Filium : et unigenitum Domini vocat*. Cod. Clarom. quod etiam nunc vocat et Filium ; et unigenitum Deum vocat. Quoad vocem nunc consentiunt Voss. et Merc. 2, quoad vocem Deum, Arund. Sed neque sic legendo Græcum sensum exprimes, aut textus Latini defectibus medeberis. Lege ergo : *Quod et Nun, et Filium unigenitum, et Deum vocavit*. Quamquam vox Νους neque in Græco Irenæi textu, neque in hoc primo Evangelii Joannis capite occurrit.

(3) *Præmisit*. Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. procul dubio ex vet. cod. At idem Feuard. in textu, cum Eras. et Gall. minus bene, dimisit. Mallem προσέβαλε hic, ut alibi solet, vertisset interp., emisit.

(4) *Ab hoc*. Sic Græca secutus recte emendavit Feuard. pro adhuc, quod in omnibus cum editum mss. codd. perperam legebatur.

(5) *Etenim principium*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Pass. et Voss. cum textu Græco. Male vero apud Eras. et Gall. *etenim in principio*. Sed ab his verbis colon claudere debuisset Feuard. nec ea perperam istis adjungere, et *Deus erat Verbum, a quibus altera incipit periodus*. Sensus autem est : *et Verbum erat apud Deum, etenim principium, supp. Deus est*. Unde his verbis, *etenim principium,*

subjiciunt rationem Valentiniani, cur Verbum esset apud Deum ; quia nimirum Verbum erat apud principium, Filium videlicet ; *etenim principium Deus est*. Ex eo enim quod Verbum esset in principio et ex principio, concludebant Verbum esse apud Deum, quia principium, id est Filius, Deus est.

(6) *Nihil*. Ab his verbis hanc Joannis periodum claudebant non Valentiniani modo, sed et Macedoniani, quos refellit Chrysostomus homil. 4 in Joan. pro suæ quique hæreseos scopo. Quin et catholici plures, sed catholico sensu, sic claudunt, ut auctor noster lib. 1, cap. 22 ; lib. II, c. 4 ; lib. III, c. 8, etc. Cyrillus Alexand. in Joan., Augustinus Tract. 4 in Joan., et Latinorum interpretum plerique ; Estio teste.

(7) *Vita autem in ipso*. Pravum hunc Valentinianorum sensum deridet Origenes, t. III Comment. in Joan. pag. 71. Lege sis. Eundem amplectebantur Macedoniani, ut Spiritum sanctum, quem vitam esse dicebant, in rebus creatis adnumerarent. Consultat Chrysost., loco cit.

(8) *Proximior est, quam*. Lege juxta Græcum : *proximior (melius propinquior aut familiarior) est illi quam, etc.*

(9) *Quoniam infert, etc., hominem autem nunc, etc.* Melius ex Græco legas : *Quoniam infert, etc., nunc hominem dicens ; et Ecclesiam eadem voce significavit*. Porro hominem pro plurali, homines (ut in cæteris exemplaribus legitur), ex cod. Voss. et Græco recte reposuit Grabius.

(10) *Quod est formatum et manifestum*. Fortassis scripsit interp. *quod est formatum esse, et manifestatum, pro formati sunt et manifestati*. Sic tu legas juxta Græcum.

dicit: *Omne enim quod manifestatur* (1), *lumen est* ³⁴. Quoniam igitur Vita manifestavit, et generavit Hominem et Ecclesiam, lumen dicta est eorum. Aperte igitur manifestavit Joannes per sermones hos, et alia, et quaternationem secundam, Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Sed et primam significavit tetradem. Narrans enim de Salvatore, et docens omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata, fructum quoque eum esse dicens intra Pleroma (2): etenim *lumen dixit illum, quod in tenebris lucet, et non comprehenditur* ab eis, quoniam omnia, quæ facta sunt ex passione, formans, ignoratus est ab eis. Et Filium, et Veritatem, et Vitam

dicit eum, et *Verbum carnem factum* (cujus gloriam vidimus, ait, et gloria ejus, qualis erat Unigeniti (3), quæ a Patre data est ei) *plenum gratia* (4) et *veritate*. Dicit autem sic (5) ³⁵: *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate* (6). Diligenter igitur ostendit primam quaternationem, Patrem dicens, et Gratiam, et Monogenem, et Veritatem. Sic Joannes de prima et matre omnium Æonum ogdoade dixit. Patrem enim dixit, et Gratiam, et Monogenem, et **43** Veritatem, et Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam. Et Ptolemæus quidem ita (7).

BILLII INTERPRETATIO.

Joannes Domini discipulus rerum omnium ortum exponere cupiens, juxta quem Pater omnia produxit, principium quoddam ponit, id nempe quod primo a Deo genitum est, quem et Nun, et unigenitum Filium, ac Deum appellavit, in quo Pater omnia seminali ratione procreavit. Ab eo autem sermonem productum esse, et in eo omnem Æonum essentiam, quam postea sermo ipse formavit. Quoniam igitur de primo rerum ortu verba facit, recte a principio, hoc est a Deo, et sermone doctrinam suam instituit. Ad hunc porro modum loquitur: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum.* In quibus verbis cum primo hæc tria distinxisset, Deum, Principium et Verbum, rursus ea copulat: ut et horum utriusque productionem ostendat, hoc est Filii et Verbi, ac simul et horum inter se, et cum Patre conjunctionem. In Patre enim, et ex Patre est principium; in principio autem et ex principio Verbum. Recte itaque dixit: *In principio erat Verbum*; erat enim in Filio. *Et Verbum erat apud Deum*, principium etenim: *et Deus erat Verbum*, hoc enim consequitur: id quippe Deus est, quod de Deo genitum est. *Hoc erat in principio apud Deum*; productionis ordinem demonstrat. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*: Verbum etenim Æonibus omnibus, qui post se exstiterunt, formæ atque ortus auctor fuit. *Quod factum est in ipso vita erat*; hic vero conjugium etiam indicavit; omnia enim per ipsum facta esse dixit; vitam autem in ipso. Hæc quippe, quæ in eo facta est, conjunctior ei est, quam ea quæ per ipsum facta sunt; cum eo namque existit, ac per eum frugescit. Quandoquidem subdit: *Et vita erat lux hominum*: hominis nimirum vocabulo, Ecclesiam quoque æquivoce significavit: ut per unam vocem, conjugii commercium declararet. Ex Verbo enim et Vita, Homo et Ecclesia orti sunt. Porro hominum lucem vitam appellavit, quod ipsi ab ea illuminati sint, hoc est formati ac patefacti. Quod etiam Paulus his verbis ait: *Omne autem id quod manifestatur, lux est.* Quoniam itaque Vita et Hominem et Ecclesiam genuit ac patefecit, ipsorum proinde lux dicta est. Perspicue igitur per hæc verba Joannes tum alia, tum secundam quaternitatem, hoc est Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam, declaravit. Quin prima quoque ab eo quaternitas indicata est. Nam de Salvatore verba faciens, dicensque omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata fuisse, fructum eum esse ait totius Pleromatis. Etenim lucem eum appellavit in tenebris lucentem, nec ab iis comprehensam: quandoquidem, ipsis inscientibus, omnia quæ ex passione facta sunt, informavit. Ad hæc, et Filium, et Veritatem, et Vitam eum dicit, et Verbum carnem effectum: *Cujus gloriam, inquit, perspeximus, et erat gloria ipsius quasi gloria unigeniti, quæ a Patre ipsi concessa fuerat, plena gratia et veritate.* Plane igitur et accurate primam quoque quaternitatem ostendit, cum Patrem, et Charin, Monogenem item, et Veritatem dixit. Atque ad hunc modum Joannes de principe atque omnium Æonum parente Ogdoade locutus est. Patrem enim et Charin dixit, Monogenem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam. Atque in hunc modum Ptolemæus.

³⁴ Ephes. v, 13. ³⁵ Joan. i, 14.

(1) *Quod manifestatur.* Sic quidem Vulgatæ Bibliorum versiones Latinæ; sed, ut probe monet Grabius, cum *φανερούμενον* quasi participium verbi medii in significatione activa accepisse Valentianus, immediate sequentia clare ostendant, interpret potius, *quod manifestat*, quam, *quod manifestatur*, reddere debuisset.

(2) *Dicens intra Pleroma.* Lege ex Græco, *dicit totius Pleromatis.*

(3) *Qualis erat Unigeniti.* Sic recte Clarom. cod. juxta Græc. *ὅσα ἦν ἡ τοῦ μονογενοῦς.* Eras., Gall. et Feuard. *quasi unigeniti*; Oxon. ex cod. Voss. *pejus, quasi erat unigeniti.*

(4) *Plenum gratia.* Codicem Arundel. sequimur, cæteris omnibus cum edit. tum mss. hic præponendum. Illum quidem postposuit Grabius; quia vocem Græcam *πλήρης* ad *δόξαν* cum Billio Petetavio referre maluit, quam ad *λόγον*; sed doctissimos alioqui viros Græcorum sensum hic assecutos non fuisse, in notis ad textum Græcum demonstravimus. Quare distinctionis causa, hæc, *cujus gloriam vidimus... data est ei*, parenthesi includimus.

(5) *Dicit autem sic, etc.* usque ad, *diligenter igitur.* Billium, alioqui non indiligentem, in nova

versione sua hæc prætermisisse, cum Frontone Duc. miror. Sed paulo magis stupenda Gallasii hallucinatio; dum enim novis vocibus studet, iis repudiatis, quibus utitur Vulgata nostra, nec evangelico sensui, nec Grammaticæ legibus consulit. Vertit enim: *et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis, et contemplati vidimus gloriam ut Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis.* Sive enim plenum ad vocem, *sermo*, sive ad gloriam referat, solœcismi culpa tenetur. Atqui si vel Erasmus consulisset, ab eo didicisset vocem Græcam *πλήρης* referri ad *λόγος*, non ad *δόξαν*; ac proinde verendum erat: *et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis, etc., plenus gratiæ et veritatis.*

(6) *Plenum gratia et veritate.* Sic ex Græco emendamus, imo ex ipso Irenæi interp. qui lib. v, cap. 18, sic reddidit. In cæteris autem omnibus cum edit. tum mss. legitur, *plena*, sed manifesto scribarum lapsu. Si enim ea gratiæ veritatisque plenitudo ad gloriam referretur, in Græco scribendum fuisset *πλήρη*, et in Latino *plenam*.

(7) *Ptolemæus quidem ita.* Hæc in Græco desiderantur.

CAPUT IX.

Impugnantur impiæ hæreticorum interpretationes.

1. Vides igitur, dilectissime, adinventionem, qua utentes seducunt semetipsos, calumniantes Scripturis, fictionem suam ex eis constare (1) adnitentes. Propter hoc enim et ipsas eorum apposui astutias et dictiones, ut ex eis consideres malitiam inventionis et nequitiam erroris. Præmo enim si propositum esset Joanni, illam, quæ sursum est, octonationem ostendere, ordinem custodisset utique emissionis, et primam quaternationem, cum sit venerabilior (quemadmodum dicunt) in primis utique posuisset nominibus, et sic adjuunxisset secundam, ut per ordinem nominum ordo ostenderetur octonationis: et non utique post tantum intervallum, quasi oblitus, deinde commemoratus (2), in novissimo primæ memoratus fuisset quaternationis. Deinde autem et conjugationes significare volens, et Ecclesiæ non prætermisisset nomen; sed aut et in reliquis conjugationibus contentus fuisset masculorum appellatione, similiter cum possent et illa (3) simul subaudiri, ut unitatem per omnia esset custodiens; aut si reliquorum conjugationes enumerabat, et Anthropi (id est, Hominis), utique manifestasset conjugem, et utique non remisisset (4) de divinatione nos accipere nomen ipsius.

2. Manifesta igitur expositionis eorum transi-

Actio. Joanne enim unum Deum exponente (5), et unum Unigenitum Christum Jesum annuntiante, per 44 quem omnia facta esse dicit, hunc Verbum Dei, hunc Unigenitum, hunc factorem omnium, hunc lumen verum illuminans omnem hominem, hunc mundi fabricatorem, hunc in sua venisse, hunc eundem carnem factum, et inhabitasse in nobis: hi transvertentes secundum verisimile (6) expositionem, alterum quidem Monogenem volunt esse secundum emissionem, quem scilicet (7) et Principium vocant; alterum autem Soterem (id est Salvatorem), (fuisse volunt, et alterum Logon (id est Verbum), filium Monogenis (id est unigeniti), et alterum Christum (8) ad emendationem Pleromatis emissum: et unumquodque eorum, quæ dicta sunt, auferentes a veritate, et abutentes nominibus, in suam argumentationem (9) transtulerunt: ut, secundum eos, in tantis Joannes Domini Christi Jesu memoriam non fecerit. Si enim Patrem dixit (10), et Charin, et Monogenem, et Alethian, et Logon, et Zoen, et Anthropon, et Ecclesiam, secundum illorum argumentationem de prima ogdoade dixit, in qua nondum Jesus, nondum Christus Joannis magister. Quia autem non de syzygiis ipsorum Apostolus dixit, sed de Domino nostro Jesu Christo, quem et Verbum scit esse Dei, idem ipse fecit manifestum. Recapitulans enim de eo Verbo, quod ei in principio dictum est (11),

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT IX.

1. Cernis, vir charissime, qua illi vafritie utentes sibimetipsis imposturam faciunt, Scripturas nimirum vexantes, dum per eas fidem commentis suis astruere conantur. Ob id enim ipsas quoque eorum voces apposui, ut ex iis artificii versutiem, atque erroris improbitatem animadvertas. Primum enim, si hoc Joanni propositum fuisset, ut supernam illam ogdoadem declararet, productionis utique ordinem servasset, ac primam quaternitatem, utpote augustissimam, velut ipsi dicunt, summeque venerandam, in primis nominibus collocasset, atque ita secundam adnexuisset, ut per nominum ordinem et seriem ogdoadis ordo demonstraretur; non autem tanto post intervallo velut oblivione captus, ac postea in memoriam rediens, ultimo loco quaternitatis primæ mentionem fecisset. Deinde, si conjugia quoque indicare voluisset, profecto Ecclesiæ nomen haudquaquam ab eo præteritum fuisset; verum aut in reliquis etiam conjugationibus masculos appellare satis habuisset (quippe cum æque illæ una subaudiri possent), ut hac ratione unitatem prorsus servaret; aut si reliquorum conjuges recensebat, Hominis quoque conjugem declarasset, nec nobis ipsius nomen ex conjectura et divinatione capiendum reliquisset.

2. Plana est itaque expositionis hujusce falsitas. Nam cum Joannes unum Deum omnipotentem, et

(1) *Constare.* Gr. συνιστάμεν, quod vertendum erat, commendare seu approbare. Inde enim Scripturis calumniam struebant Valentiniani, quod fictiones suas ex eis approbare adniterentur.

(2) *Deinde commemoratus.* In Eras., Gall. et Octob. de re commemoratus, forte pro dein recommemoratus; sic enim habet cod. Clarom.

(3) *Cum possent et illa.* Legendum puto: cum possent et illæ, scilicet feminæ conjuges seu Æones feminæ.

(4) *Non remisisset.* Gr. οὐκ ἄν ἀφῆκεν, non dimisisset.

(5) *Unum Deum exponente.* Adde ex Gr. unum Deum omnipotentem.

(6) *Secundum verisimile.* Sic ex Græco, ita exigente sensu, restituo, pro secundum verisimilem, ut habent omnes codd. manifesto scribarum lapsu: male scilicet apice notata litera e, quod frequens in mss. occurrit.

(7) *Quem scilicet.* Eras., Feuard. et Gall. perperam habent, quam.

(8) *Alterum Christum.* Duas voces, id est, post Christum in præced. editt. insertas merito dele-

vit Grab. quia in Græco et mss. Clarom., Arundel. atque Vossio desunt, ac falsum gignunt sensum; sed forte, id est, in mss. Erasmi et Gallasii, ex interpretatione vocis Christum, supererat; scripseratque quispiam, id est unctum, ut ante scriptum est, Monogenis, id est Unigeniti.

(9) *In suam argumentationem.* Græcam vocem ὑπόθεσιν, argumentationem vertere amat interp.: mallem reddidisset, institutum, sententiam.

(10) *Dixit.* Ita Clarom. et Voss. exacte juxta Græcum εἶρηκε. Eras., Gall. et Feuard. dixisset.

(11) *De eo Verbo, quod ei in principio dictum est.* Addendum ex Græco: de eo Verbo, de quo supra in principio dictum est. Quod clarius vertit Billius: de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fuerat. Quanquam tamen non immerito existimat Fronto Duc. Græcis alium subesse posse sensum (quem amplexus est Petavius), scilicet: recapitulans enim de eo Verbo, quod ab eo supra dictum est in principio fuisse. Hunc quidem sensum improbat Grabijs, quia, inquit, in Græco non est, ἐν ἀρχῇ εἶναι Λόγου. Nempe deest Verbum εἶναι; sed subintelligi nihil vetat.

insuper exponit : *Et Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis* (1). Secundum autem illorum argumentationem, non Verbum caro factum est, quod quidem nec venit unquam extra Pleroma : sed qui ex omnibus factus (2), et sit posterior (3) Verbo, Salvator (4).

45 3. Discite igitur, insensati, quoniam Jesus, qui passus est pro nobis, qui inhabitavit in nobis, idem ipse est et Verbum Dei. Si enim alius ex Æonibus pro nostra salute caro factus est, æstimandum erat de altero dixisse Apostolum. Si autem Verbum Patris, qui descendit, ipse est et qui ascendit, ab uno Deo unigenitus Filius, secundum Patris placitum incarnatus pro hominibus, non de alio aliquo, neque de ogdoade Joannes sermonem fecit, sed de Domino Christo Jesu. Neque enim Verbum secundum eos principaliter caro factum est. Dicunt enim Sotera induisse corpus animale, de dispositione aptatum inenarrabili providentia, ut visibile et palpabile fieret. Caro est autem illa vetus de limo

secundum Adam facta plasmatio a Deo, quam vere factum Verbum Dei manifestavit Joannes. Et soluta est illorum prima et primogenita octonatio. Cum enim unus et idem ostenditur (5) Logos, et Monogenes, et Zoe, et Phos, et Soter, et Christus Filius Dei (6), et hic idem incarnatus pro nobis, soluta est octonationis illorum compago. Hac autem soluta, decidit illorum omnis argumentatio, quam falso nomine (7) somniantes infamant scripturas (8), ad propriam argumentationem confingendam.

4. Post deinde dictiones et nomina dispersim posita colligentes, transferunt, sicut prædiximus, ex eo quod est secundum naturam (9), in id quod est contra naturam : similia facientes iis, qui controversias sibimetipsis quaslibet (10) proponunt, post deinde conantur et Homericis versibus (11) meditari (12) eas : ita ut idiotæ putent, ex illa temporali declamata controversia (13) Homerum versus fecisse, et multi abducuntur (14) per compositam

BILLII INTERPRETATIO.

unum Unigenitum Jesum Christum, per quem omnia facta sunt, prædicet, hunc Filium Dei, hunc Unigenitum, hunc omnium rerum effectorem, hunc veram lucem illuminantem omnem hominem, hunc mundi conditorem, hunc qui ad sua venerit, et caro factus sit, et in nobis habitaverit ; hi speciosæ orationis lenocinio expositionem detorquentes, alium Unigenitum esse secundum productionem, quem etiam principium nuncupant, alium Salvatorem fuisse volunt, alium Sermonem filium Monogenis, alium denique Christum, ad Pleromatis instaurationem in lucem editum : atque unumquodque eorum, quæ dicta sunt, a veritate dimoventes, ac nominibus abutentes, ad institutum suum transtulerunt ; adeo ut, de eorum sententia, Joannes in tot verbis Domini Jesu Christi mentionem nullam fecerit. Si enim Patrem dixit, et Gratiam, et Unigenitum, et Veritatem, et Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam, juxta illorum sententiam de prima ogdoade hæc dixit, in qua necdum est Jesus, necdum Christus Joannis præceptor. Quod autem Apostolus non de ipsorum conjugiiis, sed de Domino nostro Jesu Christo, quem et Dei Verbum agnoscit, verba fecerit, ipsemet aperte declaravit. Sermonem enim de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fuerat, in summam redigens, exponens deinde subjungit : *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*. Atqui si verum est quod ipsi ponunt, hæc quæquam Verbum caro factum est, utpote quod ne ex Pleromate quidem unquam excesserit, sed Salvator, ille, qui ex omnibus ortus est, natuque minor Sermonem.

3. Discite igitur, recordes homines, Jesum, qui nostra causa passus est, atque apud nos habitavit, eum ipsum esse Dei Verbum. Etenim si alius quisquam ex Æonibus pro salute nostra carnem assumpsisset, probabile fuisset Apostolum de alio verba fecisse. Cum autem Verbum Patris, quod descendit, idem sit etiam quod ascendit, ille, inquam, unius Dei unigenitus Filius, benigna Patris voluntate hominum causa incarnatus, profecto non de quoquam alio, nec de ogdoade verba fecit ; verum de Domino Jesu Christo. Neque enim, ut ipsi sentiunt, Verbum caro factum est. Aiunt enim Salvatorem animale corpus induisse, ineffabili providentia ex dispensatione ad hoc fabricatum, ut et oculis cerni, et manibus tractari posset. Atqui caro est antiqua illa Adami e limo a Deo effictio, quam Dei Verbum vere factum esse Joannes indicavit. Atque ita princeps eorum ac primigena ogdoas deleta et exstincta est. Ex eo enim quod et Verbum, et Unigenitus, et Vita, et Lux, et Salvator, et Christus, et Filius Dei, isque ipse salutis nostræ causa incarnatus, unus et idem esse demonstratur ; ruit ogdoadis eorum compago. Hac porro diruta, concidit omnis illorum hypothesis, quam falso velut somniantes, Scripturas exagitant, ut hypothese suam efflingant.

4. Ac deinde voculas quasdam et nomina, quæ variis locis sparsa sunt, in unum collecta ex genuino,

(1) *Inhabitavit in nobis*. Sic codd. Clarom. et Pass., cæteri *habitavit in nobis*.

(2) *Ex omnibus factus*. Auctoritate cod. Clarom. deleo verbum, *est*, utpote superfluum.

(3) *Et sit posterior*. Ita Claromont., Pass., Arund. et Voss. cum edit. Oxon. In cæteris vitiose, *sic*.

(4) *Salvator*. Adde ex Gr. *dispensationis Salvator*.

(5) *Ostenditur*. Codex Voss. *ostendatur*.

(6) *Christus Filius Dei*. Lege juxta Græcum, *et Christus, et Filius Dei*.

(7) *Falso nomine*. Ψευδωνύμω; male legit interpretes pro ψευδῶς, *falso*.

(8) *Infamant Scripturas*. Melius vertisset interpretes, *depravant Scripturas*. Κατατρέχειν enim (quo verbo hic utitur Irenæus) proprie est, *hostiliter excurrere, excursions facere* : quod Valentianis

apprime convenit, qui in Scripturas excurrerent, ut quidpiam ex eis corraherent, quod ad hypothese concinnandam faceret.

(9) *Ex eo quod est secundum naturam*, etc. Id est *ex genuino sensu ad adulterinum traducunt*, ut recte vertit Billius.

(10) *Controversias... quaslibet*. Vertendum erat, *argumenta quælibet*.

(11) *Et Homericis versibus*. Lege ex Græco, *ex Homericis versibus*.

(12) *Meditari*. Gr. μελετᾶν, quod hic verterem, *solerter concinnare*.

(13) *Ex illa temporali declamata controversia*. Billius longe melius : *de illo recens elaborato argumento*.

(14) *Abducuntur*. Leg. *abducantur*. Scilicet per rite compactam versuum seriem eo abducantur, ut ambiant, num hæc ita digesserit Homerus.

consequentiam versuum, ne forte hæc sic Homerus **A**
46 fecerit. Quemadmodum Herculem ab Eurystheo
ad eum, qui apud inferos est, canem, missum ex
Homericis versibus scribens ita (nihil enim pro-
hibet exempli gratia commemorari (1) et horum,
cum sit similis et eadem argumentatio) :

Hæc ubi dicta dedit, emisit limine flentem ³⁶
Herculem invictum, magnarum non inscium rerum ³⁷,
Eurystheus natus Stenelo, prosapia Persei ³⁸,
Ducturum ex Erebo canem atri Ditis ad auras ³⁹.
Vadit at ille, velut leo nutritus montibus acer ⁴⁰,
Urbem per mediam: noti simul omnes abibant ⁴¹,
Et senes, et pueri, et nondum nuptæ puellæ ⁴²,
Plorantes multum, ac si mortem iret ad ipsam ⁴³.
Mercurius præmittit et cæsia Pallas euntem ⁴⁴ :
Fratrem etenim sciebat quatenus dolor exagigaret ⁴⁵.

Quis non ex simplicibus abripiatur ab hujusmodi **B**
versibus, et putet sic illos Homerum in hoc argu-

mento fecisse? Qui autem scit Homericæ, cogno-
scet quidem versus, argumentum autem non cogno-
scet, sciens quoniam aliquid quidem eorum est de
Ulysse (10) dictum, aliud vero de Hercule, aliud vero
de Priamo, aliud de Menelao et Agamemnone. Si
autem tulerit illos, et unumquemque suo libro
reddiderit, auferet de medio præsens argumentum.
Sic autem et qui regulam veritatis immobilem apud
se habet (3), quam per baptismum **47** accepit, hæc
quidem, quæ sunt ex Scripturis, nomina, et dictio-
nes, et parabolas cognoscet: blasphemum autem
illorum argumentum non cognoscet. Et enim si
geminas agnoscet, sed vulpem pro regali imagine
non recipiet. Unumquemque autem sermonum
reddens suo ordini, et aptans veritatis corpusculo,
denudabit, et insubstantivum (4) ostendet figmen-
tum ipsorum.

BILLII INTERPRETATIO.

uti jam diximus, sensu ad adulterinum traducunt, perinde utique facientes, atque illi, qui argumenta
quælibet sibi proponunt, ac tum dant opera, ut Homeri versibus ea contexant: adeo ut imperitissimi
quique Homerum de illo recens elaborato argumento versus hujusmodi confidisse putent, ac multi per
rite compactam versuum seriem eo adducuntur, ut ambigant num Homerus ita hæc elucubraverit. Quo
in genere illud est, quod quidam Herculem ab Eurystheo ad Inferni canem missum Homericis versibus
describens, ad hunc modum cecinit. Nec enim quidquam prohibet, quominus exempli gratia hæc com-
memoremus, cum similis idemque sit utrisque conatus.

Hæc ait, atque alto suspiria corde trahentem
Armis egregium Alcidem Stheneleia proles
Confestim ad Stygii descendere tecta tyranni
Jussit, ut inde canem superas efferret ad oras.
Ergo ille intrepidus, furibundi more leonis,
Egreditur. Juvenes illum, innuptæque puellæ,
Grandævique senes, mæsti lacrymisque madentes,
Exitium velut ad certum comitantur euntem.
At ductabat eum Cyllenius, atque Minerva:
Norat enim ærumnas fratris durosque labores.

Ecquis, quæso, ex iis, qui simplici ac minus vasto animo sunt, hisce versibus non abripiatur, in ea-
que sit opinione, ut Homerum in ejusmodi argumento versibus ita lusisse putet? At qui Homericæ poe-
sis argumentum callet, versus quidem agnoscet, materiam autem haudquaquam agnoscet, utpote qui
compertum et exploratum habeat aliquid ex iis de Ulysse, aliquid de ipso Hercule, aliquid de Priamo,
aliquid de Menelao et Agamemnone dictum esse. Quo fit, ut si ea dimoverit, ac suo quodque libro reddi-
derit, præsentem materiam de medio sublaturus sit. Ad eundem modum, qui veritatis normam, quam
per baptismum accepit, firmam in se atque constantem retinet, vocabula quidem e Scripturis petita,
et dictiones, et parabolas agnoscet: at nefarium et impium argumentum haud agnoscet. Nam etsi gem-
inas agnosciturus est, interim tamen vulpem pro regia imagine non admittet: verum ubi singula eorum

³⁶ Od. x, 76. ³⁷ Od. φ, 26. ³⁸ Il. τ, 125. ³⁹ Il. δ, 368. ⁴⁰ Od. ζ, 130. ⁴¹ Il. ω, 527. ⁴² Od. γ, 38. ⁴³ Il. ω, 528. ⁴⁴ Od. λ, 625. ⁴⁵ Il. 6, 409.

(1) *Commemorari.* Hoc verbum plerumque active **C**
accipit interpret pro meminisse.

(2) *Est de Ulysse.* Sic edit. Oxon. et Arund. ac
Voss. consent. Clarom., Pass. et Græco textu. In
cæteris male, etiam pro est.

(3) *Regulam veritatis immobilem, etc.* Fidem catho-
licam intelligit, eam maxime, ut explicat ipse, cap.
seq., *quæ est in unum Deum, Patrem omnipotentem...
et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro
nostra salute; et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas
prædicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam que
est ex Virgine generationem, et passionem, etc.* Hanc
fidem per baptismum accepisse nos scribit Irenæus,
ut quam ante baptismum tam accurate edoceban-
tur catechumeni, et quam in ipso baptismo in legis
suæ verba profitebantur, ut loquitur Tertull. lib. *De
Spectaculis. Interrogatus es* (ait antiquus auctor li-
brorum *De sacramentis*, inter opera Ambrosii, lib.
II, cap. 62), *Credis in Deum Patrem omnipotentem?
Dixisti, Credo; et mersisti, hoc est, sepultus es. It-
erum interrogatus, Credis in Dominum nostrum Je-
sum Christum, et in crucem ejus? Dixisti, Credo; et*

*mersisti, etc. Tertio interrogatus es, Credis et in
Spiritu sanctum? Dixisti, Credo, et tertio mersisti,*
etc. Ad hanc fidem in baptismo acceptam, solem-
niterque juratam omni ævo provocarunt quotquot
tere adversus hæreticos calamum strinxerunt sancti
Patres, rati nihil efficacius esse ad refellendam
profanorum dogmatum novitatem. *Inter fidei nau-
fragia*, ait Hilarius lib. II, ad Constant. Aug. § 7,
*tutissimum nobis est primam et solam evangelicam
fidem confessam in baptismo, intellectamque reti-
nere, nec demutare quod solum acceptum atque audi-
tum habeo bene credere.* Eo vero fidentius id argu-
menti genus adversus Valentinianos urgebat au-
ctor noster, quo Symboli apostolici, quod bapti-
zandi reddiderant, in omnibus capitibus impie ab
ipsis esset temerata fides.

(4) *Insubstantivum.* Gr. ἀνοπόστατον, id est, quod
consistere nequeat, quod nihil habeat firmitatis.
Hanc vocem eo sensu non infrequenter usurpant
Græci Patres, dum Verbum æternum cum eo quod
mente fingimus verbo conferentes, prius ἐνοπόστα-
τον, *subsistens*, posterius ἀνοπόστατον dicunt.

5. Quoniam autem scenæ huic deest redemptio (1), A ut quis mimum (2) ipsorum explicans (3), destructorem sermonem (4) inferat, bene habere putavimus, ostendere primo, in quibus ipsi patres hujus fabulæ discrepant adversus se invicem, quasi qui sint ex variis spiritibus erroris. Et ex hoc enim diligenter cognoscere est, et ex ostensione (5), eam firmam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et ab iis id, quod fingitur, falsiloquium.

48 CAPUT X⁴⁶.

Totius Ecclesiæ, quam late toto orbe patet, unam et eandem esse fidem et doctrinam; nec ex eo quod in Ecclesia alii sint aliis intelligentiores, aliquam colligi posse fidei varietatem aut mutationem.

1. Ecclesia enim per (6) universum orbem usque ad fines terræ seminata (7), et ab apostolis et a discipulis eorum accepit eam fidem, quæ est in unum Deum (8), Patrem omnipotentem, qui fecit cælum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt⁴⁷:

BILLII INTERPRETATIO.

quæ dicta sunt, in classem suam retulerit, ac veritatis corpori accommodaverit, ita demum eorum figmentum deteget, ac tale esse ostendet, ut nullo modo subsistere queat.

5. Quoniam autem in hac scena redemptio adhuc desideratur, ut quispiam eorum mimum velut emensus, orationem mox subjungat, qua hunc evertat, operæ pretium esse duximus, in quibus ipsi hujusce fabulæ patres, utpote diversis erroris spiritibus afflati, inter se dissentiant, prius demonstrare. Etenim hinc quoque certo perspicere licebit, nullisdum etiam allatis argumentis, et firmam esse eam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et falsos eorum atque adulterinos sermones.

CAPUT X.

1. Etenim Ecclesia, tametsi per universum orbem usque ad extremos terræ fines dispersa, fidem eam

⁴⁶ Edit. Feuard. cap. II. ⁴⁷ Psal. cXLV, 6; Act. IV, 24 et 14, 15.

(1) *Redemptio*. Græc. ἀπολύτρωσις: quam quidem B vocem a barbaro interp. hic pessime redditam non miror. Sed quod Billius Græcæ doctissimus, interpretis versionem secutus sit, et in Gallasium, quod ab ea desciverit, flagitiosæ oscitantæ culpam contulerit mirari satis nequeo. Gallasius, inquit, hic toto cælo errat, quod quid hæc redemptio (Valentinianorum, de qua hujus libri caput 21 late disseritur) sibi velit, non intelligat. Sed neque alius quivis, puto, facile intelliget, quid hæc Valentinianorum redemptio commune habeat cum hoc Irenæi loco. Billium haud satis attentum decepit vox ἀπολύτρωσις, quæ plerumque quidem redemptionem seu liberationem significat; sed quod interdum idem sit atque ἀπόλυσις, dimissio, docent Hesychii et Phavorini Lexica. Irenæus quippe, fusius enarratis Valentinianorum deliriis, subdit, peracta jam fabula, completaque scena, nihil superesse, nisi ἀπολύτρωσιν, dimissionem, id est, ut spectatores dimittantur, abire permittantur. Idipsum est quod Tertullianus explicatis C pariter Valentinianorum commentis, si non iisdem verbis, saltem eodem sensu scripsit cap. 13: Quod superest, inquit, vos valete et plaudite. Hac nimirum solemnium formula, vos valete et plaudite, claudebantur veteres comœdiæ, ut videre est apud Plantum et Terentium. Eodem sensu Chrysost. homil. 5, De penit., tom. VI, pag. 792, θεάτρον ἀπόλυσιν, theatri solutionem, seu dimissionem dixit. Οὐκ ἔστι μετὰ τὴν τοῦ θεάτρον ἀπόλυσιν στεφανωθῆναι, nemo post solutum theatrum potest coronari. Vertendum igitur erat interpreti, quoniam autem post hanc scenam superest dimissio. Eodem fere modo, nisi quod paulo liberius, vertit Petavius: postremo quia jam velut in scena, peracto fabulæ exordio, dimittendi tempus est.

(2) *Mimum*, id est, fabulam seu commentum. *Mimus* enim et actorem et poema significat. Actores illi qui dicta et facta hominum ita imitabantur, ut actionem suam gravitate sententiarum, jocis interpositis, condirent, vocabantur μῖμοι, mimi; a Græcis propterea dicti et ἡθολόγοι. Sed et *mimus* interdum pro fabula ponitur, quæ res obscenas repræsentet. Aristot. lib. I, c. 4, *Poet.*, ait Sophronem et Xenarchum μίμους scripsisse. Juvenal. satir. XIII:

Mimum agit ille

Urbani qualem fugitivus scurra Catulli.

Et Martial. lib. II, epigramm. 7:

Componis belle mimos.

Dehinc usurpatum nomen pro commento quolibet. Sic Sueton. in Othone cap. 5: Id satis visum, ut pœna acrior mimum omnem divulgaret. Posteriori hoc sensu mimum hic accipit Irenæus.

(3) *Explicans*. Vertere debuisset interpres, ut quis

explicito eorum mimo. Porro explicare hic idem est atque absolvere, ad finem perducere. Quo sensu dixit Cicero lib. XIII, ep. 26, ad Sulpic., explicare atque expedire negotia. Plin. Junior epist. 154, explicare iter; Cæsar lib. III De Bello civ., his explicitis rebus. Et Martial. lib. XI, epigr. 108: explicitus liber. Hinc vulgata formula, Explicit liber, id est, absolutus est. Mimum igitur explicare, nihil aliud est quam fabulam absolvere, seu fabulæ narrationem ad finem perducere. Id si advertisset Billius, non scripsisset, vocem explicans, qua usus est interpres, longe a significatione verbi περιαιῶσαι recedere, atque adeo hunc aliud quidpiam in textu Græco legisse. Recte siquidem hic et legit et vertit interpres, ut probe observat Grabius. Περιαιῶν enim non solum significat transmeo, trajicio; sed et termino, ad finem perduco: quam significationem, subdit vir clarissimus, non quidem ex Lexicis, attamen ex sanctorum Patrum scriptis, quæ alioqui sedula manu versaverat Billius, discere potuisset. Sic Justinus martyr ad Tryph. pag. 228 edit. Sylburgii: Διὰ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ περιαιωθῆναι σὺν τάχει τὸν λόγον ἀγωνιοῦμαι. Per interrogationes ejusmodi, disputationem ad finem perducere conabor. Et Trypho ad Justin., pag. 236, Περιαιῶσον οὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, etc. Et hunc itaque explicando absolute, etc., locum scilicet Isaïæ in antecedentibus citatum. Apud Clementem Alexand. quoque aliquoties hæc occurrit significatio, veluti lib. VI Stromatum, pag. 683: Ἡ τε γὰρ κοσμογένεια ἐν ἑξ περιαιῶται ἡμέραις. Mundi creatio sex absolvitur diebus. Et lib. I, pag. 295, τὴν ζήτησιν εἰς εὐρεσιν περιαιῶι, inquisitionem terminat inventione.

(4) *Destructorem sermonem*. Id est confutationem, seu argumenta quibus refellantur commenta Valentinianorum.

(5) *Et ex ostensione*. Gr. καὶ πρὸ τῆς ἀποδείξεως, quæ vertere debuisset interp. et ante demonstrationem seu argumentationem. Id est, vel ipsa Valentinianorum dissidia, hæreticæ doctrinæ falsitatem, Catholicæ vero sibi semper constantis veritatem perspicue demonstrant.

(6) *Ecclesia enim per*. Omisit interpr. particulam Græcam καίπερ, quam Billius vertit, tametsi. Verteterem ego hoc in loco, utique: ecclesia enim utique per universum: et hunc enim sensum interdum habet ea particula.

(7) *Seminata*. Vertendum erat, disseminata, diffusa, juxta Græc. διεσπαρμένη.

(8) *Fidem in unum Deum*. Symbolum apostolicum hic indigitat Irenæus, cujus singulos pene

et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro nostra salute: et in Spiritum sanctum, qui per prophetas prædicavit dispositiones Dei (1), et adventum, et eam, quæ est ex Virgine, generationem, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in cælos ascensionem dilecti Jesu Christi Domini nostri, et de cælis in gloria Patris adventum ejus, ad *recapitulanda universa*⁴⁸, et resuscitandam omnem carnem humani generis, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, secundum placitum Patris invisibilis, *omne genu curvet* (2) *cælestium, et terrestrium, et inferorum, et omnis lingua confiteatur ei*⁴⁹, et iudicium justum in omnibus faciat: *spiritalia* quidem *nequitie*⁵⁰, et angelos transgressos (3), atque apostatas factos, et impios, et injustos, et iniquos, et blasphemos ho-

mines in æternum ignem mittat: justis autem et æquis, et præcepta ejus servantibus, et in dilectione ejus perseverantibus (4), quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem **49** ex pœnitentia, vitam donans (5), incorruptelam loco muneris conferat, et claritatem æternam circumdet.

2. ⁵¹ Hanc prædicationem (6) cum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, Ecclesia, et quidem (7) in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquelæ dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et (8) neque hæc quæ in Germania sunt

BILLII INTERPRETATIO.

ab apostolis eorumque discipulis acceptam, quæ est in unum Deum Patrem omnipotentem, qui fecit cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt: et in unum Jesum Christum Filium Dei, nostræ salutis causa incarnatum, et in Spiritum sanctum, qui per prophetas Dei dispensationes, et adventus prædicavit, et ortum ex Virgine, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et cum carne in cælos ascensum dilecti Domini nostri Jesu Christi, et e cælo in gloria Patris adventum ipsius ad instauranda omnia, et a morte ad vitam revocandam omnem mortalium omnium carnem, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, de benigna Patris invisibilis voluntate *omne genu flectatur, cælestium, terrestrium et inferorum, et omnis lingua ei confiteatur*, atque ipse justam de omnibus sententiam ferat, *spiritualia* videlicet *nequitie*, et angelos transgressores, quique perfide defecerant, impiosque item homines, et injustos, et flagitiosos, et blasphemos in ignem æternum mittens, justis contra, et pietate præditis, quique ipsius præcepta servaverunt, atque in ipsius charitate, partim jam inde ab initio, partim ex pœnitentia, perstiterunt, vitam donet, atque incorruptibilitatem largiatur, gloriamque sempiternam afferat.

2. Acceptam, inquam, hanc prædicationem, ac fidem, juti ante diximus, Ecclesia, tametsi per totum

⁴⁸ Ephes. 1, 10. ⁴⁹ Philipp. 11, 10 seqq. ⁵⁰ Ephes. vi, 12. ⁵¹ Ed. Feu. cap. III.

articulos refert, ut ad eorum amussim hæreticorum placita deinceps exigat. Idem Symbolum iisdem pene verbis, et in eundem finem refert Tertull. lib. *De præscript.*, cap. 13, et *contra Prax.*, c. 2. Id symbolum bis ab Irenæo referri, hoc scilicet loco, et lib. 11, c. 1, sed diversis plane verbis, scribit vir clarissimus D. Elias Dupin *Novæ Biblioth.* tom. I, p. 32 editionis Parisiensis an. 1686; sed, pace doctissimi viri, dixerim Irenæum lib. 11, cap. 1, Symboli aut articulorum ejus ne quidem verbote nus meminisse: adeo ut ex SS. episcopi testimonio concludi non possit Symbolum ab uno et eodem auctore, diversis omnino verbis interdum fuisse citatum. Nec minus falsum est quod hic ait Grabius, Symbolum ab Iren. lib. 11, cap. 4, appellari *veterem traditionem*: agit enim eo loco Irenæus, non de Symbolo, sed de verbo Dei non scripto, ab apostolis tradito, cujus auctoritatem commendat et in hæreticos intorquet.

(1) *Dispositiones Dei*. Gr. τὰς οὐνοποιίας, *dispensationes*, eæ nimirum quæ Deus fecit, humanæ salutis procurandæ causa.

(2) *Curvet*. Sic mss. cum edit. Oxon. In aliis, *curvetur*.

(3) *Transgressos*. In cod. Arund. *transgressores*.

(4) *Et in dilectione ejus perseverantibus*. Hæc deficiunt in codd. Clarom. et Pass.

(5) *Vitam donans*. Nota, inquit Grabius, vitam æternam justis ac pœnitentibus ex gratia dari. Operam ludit vir doctus. Suis nempe persuasum vellet, a Catholicis negari vitam æternam ex gratia dari, quod falsissimum est. Sic enim asserimus post ipsum Salvatorem Matth. v, 12, Luc. vi, 23 et 35, vitam æternam velut *mercedem* bonorum operum meritis rependi, ut ipsa bona opera et merita gratiæ Christi accepta referamus. *Nullane igitur*, ait August. epist. 194, al. 105, *sunt merita justorum? sunt plane, quia justii sunt. Sed ut justii*

C *fierent, merita non fuerunt*. Si justis hominibus merita sunt, quibus ex justitia debeatur merces; non igitur in singulis operibus peccant. Porro, prosequitur August., *sicut merito peccati, tanquam stipendium, redditur mors; ita merito justitiæ, tanquam stipendium, vita æterna. At bonum omne meritum non in nobis facit nisi gratia: et cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam munera sua... Unde et ipsa vita æterna, quæ utique in fine sine fine habebitur, et ideo meritis præcedentibus redditur; tamen quia eadem merita quibus redditur, non a nobis parata sunt per nostram sufficientiam, sed in nobis facta sunt per gratiam, etiam ipsa gratia nuncupatur; non ob aliud, nisi quia gratis datur: nec ideo quia non meritis datur, sed quia data sunt et ipsa merita, quibus datur*. Hæc, quibus Catholicæ sententiæ summa continetur, si attente meditari voluisset Grabius, ab inutili nota temperasset.

(6) *Hanc prædicationem*. Longior periodus, quæ ab initio capitis cœpta, hactenus continuatur.

(7) *Et quidem*. Gr. καίτερ, *tametsi*, vel *utique*: nec male, et quidem.

(8) *Neque hæc quæ in Germania sunt Ecclesiæ*. Quæ hic de fide jam apud varias Occidentis nationes disseminata asserit Irenæus, liquido confirmat Tertullianus, qui paulo post scribebat. Libro siquidem *adv. Jud.* c. 7, inter gentes quæ jam Christo crediderant, Evangelioque colla subdiderant, enumerat, *Hispaniarum omnes terminos, et Galliarum diversas nationes, et Britannorum inaccessibleia Romanis loca, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, etc.* Sed quis primus fidem apud eas Occidentis nationes invexerit, an Irenæi temporibus latius obtineret, an plures, easque numerosas haberent Ecclesias? si quod res est fateri velimus, satis incertum. Plures quidem tum Galliarum, tum Hispaniarum, tum Germaniarum Ecclesiæ, se vel ab apostolis ipsis, vel ab eo-

fundatæ Ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tra-
dunt; neque hæ quæ in Iberis (1) sunt, neque hæ
quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente (2), neque hæ
quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ
quæ in medio mundi constitutæ (3): sed sicut sol,
creatura Dei, in universo mundo unus et idem est;
sic et lumen, prædicatio (4) veritatis, ubique lu-
cet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad co-
gnitionem veritatis venire. Et neque is qui valde
prævalet in sermone, ex iis qui præsent Ecclesiis,
50 alia, quam hæc sunt, dicet (nemo enim su-

A per magistrum est): neque infirmus in dicendo de-
minorabit traditionem. Cum enim una et eadem
fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere,
ampliat (5), neque is qui minus, deminorat.

3. ²² Plus autem, aut minus secundum pruden-
tiam nosse quosdam intelligentiam (6), non in eo
quod argumentum immutetur, efficitur, et alius
Deus excogitetur, præter fabricatorem, et facto-
rem, et nutritorem hujus universitatis, quasi non
ipse sufficiat nobis (7), aut alius Christus, aut alius
Monogenes: sed in eo, quod omnia, quæ in para-
bolicis dicta sunt, exquirere (8) et adjungere verita-

BILLII INTERPRETATIO.

terrarum orbem sparsa, summo studio et cura, perinde atque unam domum incolens, conservat, ac vel-
ut animam unam, atque unum idemque cor habens, his æque fidem accommodat, et miro consensu, quasi
uno ore prædita, hæc prædicat, docet, ac tradit. Quanquam enim dispares inter se mundi linguæ sunt,
una tamen et eadem est traditionis vis. Ac neque hæ quæ in Germaniis sitæ sunt Ecclesiæ aliter credunt,
aut aliter tradunt, nec quæ in Hispaniis, aut Galliis, aut in Oriente, aut in Africa, aut in mediterraneis orbis re-
gionibus sedem habent. Verum ut sol hic a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est, ita etiam ve-
ritatis prædicatio passim lucet, omnesque homines, qui ad veritatis agnitionem venire cupiunt, illu-
strat. Nec vero aut is ex Ecclesiæ antistitibus, qui dicendi facultate pollet, ab his diversa dicurus est
(nemo enim supra magistrum assurgit); aut is rursus, qui parum dicendo valet, traditioni detrimentum
afferet. Nam cum una atque eadem fides sit, nec qui de ea uberrimam orationem habere potest, exuberat:
nec qui pauca habet quæ dicat, eam imminuit.

3. Quod autem quidam ingenio ac scientia præstare, aut inferiores esse dicantur, non eo fit, quod ar-

²² Ed. Feu., cap. IV.

rum discipulis fundatas gloriantur: sed hæc tot
difficultatibus scatent, ut assensum sustinere tu-
tius sit. Scribit Historiæ nostræ scriptorum anti-
quissimus Sulpicius Severus, *Sacr. Hist.* lib. II,
pag. 150, edit. Antwerp. ann. 1574: *Sub Aurelio
Antonini filio persecutione quinta agitata, tum pri-
mum in ra Gallias martyria visa, serius trans Alpes
religione Dei suscepta.* Consentit et vetus auctor
Actorum S. Saturnini episc. et martyr. apud Rui-
nart. nostrum, *Act. martyr. sinc. et select.*, p. 110,
§ 2, scribens, *sensim et gradatim in regionibus no-
stris (in Galliis scilicet) apostolorum prædicationem
coruscasse; et ante Decii et Grati consulatum (i. e.
ante an. 250) raras in aliquibus civitatibus Eccle-
sias, paucorum Christianorum devotione consur-
rexisse; sed nihilominus crebra, miserabili errore
gentilitium, nidoribus fetidis in omnibus locis templa
sumasse.* Quorum auctorum testimonia omni
exceptione majora videntur. Et revera, si in iis regio-
nibus Occidentalibus, ante M. Aurelii tempora, al-
tas egisset radices Christiana fides, et longe lateque
propagata fuisset, qui a tyrannorum vexatione tuta
permanere potuisset, nec citius ibidem, ut et alibi
terrarum, martyria visa fuissent, non video. At
martyres Lugdunenses primi omnium in Gallis
sanguinem pro Christo fuderunt. Nullus in Hispaniis
ante S. Fructuosum, qui passus est an. 259, certus
et indubitatus martyr legitur. Nulla etiam, puto, in
Germania et Britannia Majori explorata proferen-
tur martyria ante Diocletianeam persecutionem. Id
ergo duntaxat ex hoc Irenæi loco erui potest, quas-
dam apud Celtas, Iberos seu Hispanos (neque
enim hic de Iberis Asiæ populis agitur, utpote
qui fidem non nisi Constantino Magno imperante
susceperint) et Germanos Ecclesias tunc exstitisse.
Cæteris omnibus celebriores videntur fuisse Lugdu-
nensis et Viennensis, quas anno 177 nobilitavit in-
gens sanctorum copia, qui Lugduni martyrii coro-
nam adepti sunt. Accessit in eumdem Ss. Lugdu-
nensis antistes Irenæus, qui, dum vixit, pietate ac
scientia fidem in Galliis pro virili promovit. Sed eo
extincto, si non penitus extincta, saltem eo de-
lapsa fuit, ut medio tertio sæculo, cum jam raræ et
paucorum Christianorum essent Ecclesiæ, ut scribit
vetus auctor citatus, novis apostolis quibus excita-

B retur indigeret.

(1) *Iberis.* Melius forte, *Iberis*, juxta Græc.
Ἰβηρίας.

(2) *In Oriente.* Gr. κατὰ τὰς ἀνατολάς, in parti-
bus vel regionibus Orientalibus. Neque enim hic
Orientem strictè sumptum, cujus caput erat Antio-
chia, intelligit Irenæus; sed totam eam plagam quæ
a Tigri fluvio usque ad Cyprum et Thracias versus
occidentem, et a Ponto septentrionali usque ad
Arabiam versus meridiem porrigitur. Sic enim
Orientem veteres accipiebant. Videsis Amalian.
lib. XIV, cap. 8.

(3) *In medio mundi constit.* Ecclesiam Hieroso-
lymitanam, aliasque in Palæstina constitutas hic
intelligi, advertit unusquisque. Judæam enim in
medio mundi sitam esse censebant veteres Chri-
stiani.

(4) *Lumen, prædicatio.* Lumen vel de suo addi-
dit interpret, comparisonis elucidandæ gratia (ne-
que enim ea vox legitur in Græco); vel, quod pro-
babiliter videtur, ea vox e margine in textum ir-
repsit. Scripserat quispiam ad oram codicis su-
per: *Lumen, prædicatio veritatis*, quod alter imprudens
in textum transtulit.

(5) *Ampliat.* Alludit Irenæus ad illud quod de
manna scriptum est, Exod. XVI, 18, et II Cor. VIII,
15. Nam verba Græca τῶν ὀ' plane eadem sunt quæ
apud Epiphani., οὐκ ἐπέλεόνασεν ὁ τὸ πολὺ, καὶ ὁ τὸ
ἐλαττον, (vel ut habet Paulus, ὁ τὸ ὀλίγον) οὐκ ἐλατ-
τόνησεν.

(6) *Intelligentiam.* Redundat ea vox. Eam su-
spicarer potius vocem Latinam, *intelligentiam*, e
margine in textum irrepsisse. Nempe ad marginem
codicis sui scripserat quis, *intelligentiam*, qua voce
σύνεσθιν melius reddi posse, quam prudentia, non
immerito censebat. Imperitus alter scriba utram-
que textui inseruit.

(7) *Nobis.* Melius juxta Græc. legas, *illis*, quam
nobis.

(8) *Sed in eo quod... exquirere*, etc. Hellenismus
est. Latine scribendum fuisset: *sed in eo ut... ex-
quirat et adjungat*, sicut recte scripsit interpret, *in
eo ut... factum enarret*: tum cætera omnia quæ in
infinitivo ponuntur, usque ad *præconare*, in subjun-
ctivo reponenda.

tis (1) argumento, et in eo, ut instrumentum (2) et dispositionem Dei in genere humano factam enarret: et quoniam magnanimus exstitit Deus (3), et in transgressorum angelorum apostasia, et in inobedientia hominum, edisserere: et quare alia quidem temporalia, alia vero æterna, et quædam cœlestia, quædam terrena unus et idem fecit (4), annuntiare: et quare cum invisibilis sit, apparuit prophetis Dei (5) non in una forma, sed aliis aliter, adesse (6): et quare testamenta multa tradita humano generi, annuntiare, et quis sit uniuscujusque testamentorum character, docere: et quare *Concluserit omnia in incredulitatem Deus, ut universis miseretur* ⁵³, exquirere: et quare *Verbum Dei (7) caro factum est*, et passus **51** est (8), gratias agere (9): et quare in novissimis temporibus adventus Filii Dei, hoc est in fine, apparuerit, et non in initio, annuntiare: et de fine, et de futuris, quæcunque posita sunt in Scripturis, revolvere: et quare de-

Asperatas gentes (10), cohæredes, et concorporatas, et participes sanctorum fecit Deus, non tacere: et quemadmodum *mortalis hæc caro induet immortalitatem, et corruptibile incorruptelam* ⁵⁴, annuntiare: et quemadmodum factus est (11), *qui non erat populus, populus (12): et dilecta, dilecta* ⁵⁵; et quemadmodum *plures filii ejus, quæ deserta est, magis quam ejus quæ habet virum* ⁵⁶, præconare (13). In talibus enim, et in similibus eis exclamavit Apostolus: *O altitudo divitiarum, et sapientiæ, et agnitionis Dei! quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus* ⁵⁷. Sed non in eo, ut supra creatorem et fabricatorem, matrem ejus et illorum, Enthymesin Æonis errantis adinvenires, et ad tantam pervenires blasphemiam: neque in eo, quod est super hanc rursus Pleroma, aliquando quidem xxx, aliquando vero innumerabiles multitudines Æonum mentiri (14): quemadmodum dicunt hi, qui vere sunt deserti a divina sententia (15) magistri; cum ea, quæ

BILLI INTERPRETATIO.

gumentum ipsum mutent, ac præter eum qui hujusce universitatis architectus et conservator est (quasi non in eo nobis satis præsidii sit), alium quemdam Deum, aut alium Christum, aut alium Unigenitum excogitent: verum in eo demum consistit, ut quis ea omnia, quæ in parabolis dicta sunt, accuratius pertractet, fideique argumento accommodet, in eoque etiam, ut Dei molitionem, ac dispensationem ob humani generis salutem factam exponat, quodque diuturna animi lenitate tum angelorum, qui ab eo recesserunt, defectionem, tum hominum inobedientiam tulerit, explanet: quidque causæ sit, cur alia caduca et alia æterna, alia cœlestia et alia terrena, unus et idem Deus procreavit, enarret: quare de causa Deus, cum invisibilis esset, prophetis tamen non in una forma, sed aliter aliis atque aliis conspicandum se præbuerit, intelligat: qui etiam actum sit, ut plura testamenta hominum generi contigerint, indicet, quisque cujusque testamenti character sit, edoceat: quid item causæ fuerit, quam ob rem *Deus omnia in incredulitate concluserit, ut omnium miseretur*, investiget: quam etiam ob causam *Verbum Dei caro factum sit*, cruciatusque subierit, grata oratione complectatur: cur præterea extremis temporibus, hoc est, in fine potius quam in initio, adventus Filii Dei exstiterit, commemoret: de fine quoque ipso et rebus futuris, quidquid in Scriptura situm est, explicet: tum etiam quamobrem Deus gentiles, quorum salus deplorata erat, cohæredes, et concorporeos, et participes sanctorum effecerit, non taceat: quoque pacto *mortale hoc corpus immortalitate, et corruptibile hoc incorruptibilitate induendum sit*, edisserat: denique qui *populus factus sit, qui populus*

⁵³ Rom. xi, 32. ⁵⁴ I Cor. xv, 54. ⁵⁵ Ose. ii, 23, et Rom. ix, 25. ⁵⁶ Isai. liv, 4, et Gal. iv, 27. ⁵⁷ Rom. xi, 33.

(1) *Veritatis*. Gr. πίστewος, fidei, non veritatis.

(2) *Instrumentum*. Gr. πpαγγματεία, quod vertendum erat, molitionem, vel negotium, non instrumentum.

(3) *Magnanimus exstitit Deus*. Gr. ἐμακροθύμησεν ὁ Θεός, i. e. diuturna lenitate, vel patientia tulit Deus, tum angelorum, qui ab eo recesserunt, defectionem, tum hominum inobedientiam.

(4) *Fecit*. Ex Græco adde, Deus.

(5) *Dei*. Lege, Deus, ex Græco Θεός.

(6) *Adesse*. Perperam legit interp. συνεῖναι, cum tamen in Græco sit συνιέναι, quod vertendum erat, intelligere, seu potius ut intelligat, cur scilicet aliter aliis apparuerit.

(7) *Verbum Dei*. In cod. Clarom. omittitur Dei.

(8) *Et passus est*. Scribendum erat, et passum est. Sed frequenter masculinum cum Verbo conjungit interpres, attendens scilicet ad Λόγον Græcorum, quod nomen masculini generis est. Id semel observasse sufficiat.

(9) *Gratias agere*. Mallem vertisset interp. grata memoria recolere.

(10) Eas nimirum gentes, quas, ut ait D. Prosper *Respons. ad object. viii Gallorum, in præteritis sæculis dimiserat Deus ingredi vias suas, quando Jacob elegit sibi Dominus, et non fecit taliter omni nationi, et judicia sua non manifestavit eis*: quarum proinde gentium salus conclamata videbatur humanæ prudentiæ.

(11) *Et quemadmodum factus est*. Græca hic paulo liberius vertit interpres. Hæc, πῶς τε ἐρεῖ, red-

enda erant, quomodo, seu, quo sensu dicit, scilicet Deus. Ἐρεῖ enim hic non verbum futuri temporis est, ut falso post Petavium existimavit Grabius, sed præsentis. Sic Matth. vii, 4, ἡ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, etc., aut quomodo dicis fratri tuo, etc.

(12) *Non... populus populus*. His prorsus affine est quod scribit D. Prosper loco sup. citato: *Cur qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei sit; et quorum aliquando non misertus est, nunc autem miseretur; et ubi dictum est: Non plebs mea vos; ibi vocentur filii Dei vivi: et quare quærebatur Israel, non sit consecutus, electio autem consecuta est, cæteri vero excæcati sunt? impossibile est comprehendere, et periculosæ curiositatis est quærere, etc.*

(13) *Præconare*. Ita melius quam præconiare (ut est in edit.) mss. Clarom., Ottobon., Arund. et Merc. 2. Præconare autem, vel præconari, est prædicare, extollere, annuntiare. Sic Martianus Capella lib. xvii: *Ingressuros etiam cunctos nominatim vocabat, fama præconans*. Et liber i *Memoriale sancti*: *Solvite divinis laudibus ora, summique Redemptoris beneficia extollentes, præconate et dicite, etc.* Et infra: *Qui liber vestrorum actuum memoriam gloriosam præconatur*. Præconari etiam dixit Honorius Augustodun., lib. iii, cap. 1.

(14) *Mentiri*. Lege, ut mentireris, sicuti paulo superius, ut adinvenires, et pervenires.

(15) *Sententia*. Græc. συνέσεως, quod melius vertisset interpres, sapientia.

est Ecclesia universa, unam et eandem fidem habeat in universo mundo, quemadmodum prædiximus.

52 CAPUT XI ^{ss}.

Quæ sit Valentini sententia, et in quibus ab eo discrepant discipuli ejus. Secundi, Epiphani, et aliorum quorundam dogmata.

1. Videamus nunc et horum (1) inconstantem sententiam, cum sint duo vel tres, quemadmodum de eisdem non eadem dicunt, sed et nominibus, et rebus contraria respondent. Qui enim est primus (2), ab ea, quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens (3) Valentinus, sic definivit (4): dualitatem quamdam innominabilem, cujus quidem aliquid vocari Inenarrabile, aliud autem Sigen. Post deinde ex hac dualitate, secundam dualitatem emissam, cujus aliud

A quidem Patrem vocat, aliud autem Aletheiam. Ex hac autem quaternatione fructificari Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Esse autem hanc octonationem primam. Et a Logo quidem et Zoe decem virtutes dicit emissas, sicut prædiximus. Ab Anthropon autem et Ecclesia XII, ex quibus unam (5) 53 discedentem et destitutam, reliquam dispositionem (6) fecisse. Terminos autem duos adhibet: unum quidem inter Bythum et Pleroma (7), determinantem (8) natos Æones ab infecto Patre; alterum vero separantem illorum matrem a Pleromate. Et Christum autem non ab his, qui sunt in Pleromate, Æonibus emissum, sed matrem foris factam, secundum memoriam meliorum, enixam esse (9) cum quadam umbra. Et hunc quidem, quippe cum B esset masculus, abscidisse a semetipso umbram,

BILLII INTERPRETATIO.

non erat: et dilecta, quæ dilecta non erat; et qui plures filii desertæ, quam ejus, quæ virum habebat, prædicet. In his enim aliisque id genus exclamavit Apostolus: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus et impervestigabiles viæ ejus!* In hoc, inquam, doctorum industria posita est, non in eo, ut quispiam, ultra creatorem et opificem, Enthymesim errantis Æonis, quæ ipsius parens sit, præterea comminiscatur, eoque blasphemix prorumpat: aut rursus in eo, quod ea sublimius sit, Pleromate, nunc triginta Æonas, nunc innumerabile Æonum examen confingat: quemadmodum aiunt isti divinæ sapientiæ verè expertes magistri: cum interim vera et universa Ecclesia unam et eandem toto terrarum orbe fidem teneat, ut ante diximus.

CAPUT XI.

1. Videamus nunc, cum vix duo, aut tres sint, quam sit inconstans eorum sententia, ut qui de iisdem non eadem dicant, verum et rebus et verbis pugnantia inter se pronuntient. Siquidem Valentini ^{ss} Ed. Feu., cap. VI.

(1) *Horum.* Ita pro eorum ex Clarom., Arund. et C Voss. juxta Græc. τοῦτων reponere placuit. Horum autem refero ad magistros illos divina sapientia destitutos, quorum mentio proxime facta est, sub finem capitis præcedentis.

(2) *Qui est primus.* Locum hunc a Blondello et Dallæo vexatum egregie ab eorum cavillationibus vindicant Pearsonius in *Vindic. epist. S. Ignatii*, part. II, cap. 3, 4, 5, 6 et 7; Coelerius in *Observat. ad epist. Ignat. ad Magnes.* et alii SS. martyris epistolarum vindices. Nempe has viri apostolici epistolas, ac in primis eam, quæ est ad Magnesianos, juniorem Ignatio auctorem redolere ex eo contendebant Blondellus et Dallæus, quod in his ejusdem verbis, αὐτοῦ λόγος ἀδιδος, οὐκ ἀπὸ σιγῆς προελθὼν, aperte perstringatur hæreticorum Sige. Atqui, inquiebant, Valentinus, Irenæo teste lib. I, c. 5, num 11, ex Gnosticorum hæresi primus fuit, qui ex veteribus doctrinis in suum characterem, seu formam translatis et aptatis, quod subjicit dogma tradiderit, ac proinde Σιγήν memoraverit. Plura respondent, invictisque muniunt argumentis Ignatii defensores strenuissimi, ex quibus duo duntaxat, quæ ad rem nostram faciunt, observabimus. 1° Falsissimum id esse, Valentinum primum omnium copulationem Bythi et Siges tradidisse; quin potius certissimum esse, ridiculum illud commentum a vetustioribus Gnosticis haustum fuisse, ut ipsi etiam demonstravimus Dissert. I, art. 5, n. 22 et seqq. 2° Verba hæc Irenæi, *qui enim est primus*, perperam et dolose a Blondello et Dallæo referri ad Gnosticam hæresim, quasi Irenæi mens esset, Valentinum ex illa Gnosticorum hæresi primum fuisse, qui ex veteribus doctrinis ad suum characterem, sive peculiarem sectæ formam translatis et aptatis, quod subjicit dogma tradiderit. Alio quippe referuntur ea verba, ad priorem scilicet sententiam, non ad sequentem. *Videamus nunc et horum* (magistrorum scilicet illorum divina sapientia destitutorum, quorum sub finem capitis præced. meminerat) *incon-*

stantem sententiam, cum sint duo vel tres, quemadmodum de eisdem non eadem dicunt, sed et nominibus et rebus contraria respondent: qui enim primus est (ut satis fideliter red didit vetus interpres) ex paucis scilicet illis duobus, vel tribus magistris divinæ sapientiæ exortibus, Valentinus nimirum, a Gnostica hæresi antiquas in suum characterem doctrinas transferens sic definivit. Tum sequitur, *secundus autem... alii vero.* Quæ perspicue demonstrant, hæc, qui enim est primus referri, non ad Gnosticam hæresim, sed ad duos illos, vel tres, quorum inconstantem sententiam expositurus est Irenæus.

(3) *Antiquas in suum characterem doctrinas transferens.* Vertendum erat: *ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, principia in proprium scholæ suæ characterem transferens*, seu aptans: i. e. in peculiaris sectæ formam aptans, quibusdam scilicet additis. Quamvis enim Valentinus doctrinæ suæ principia a vetustioribus Gnosticis accepisset, plura tamen eorum hæresi addiderat, ut Dissert. cit. ostendimus.

(4) *Definivit. Al. diffinivit.* Sed adde ex Græco, *esse.*

(5) *Unam.* Sophiam scilicet, quæ intempestiva curiositate ducta, pene periit.

(6) *Reliquam dispositionem.* Eam nimirum, quæ extra Pleroma est.

(7) *Et Pleroma.* Adde ex Gr. et reliquum *Pleroma.*

(8) *Determinantem.* Legi mallem, *determinantem*, quam *determinantem.*

(9) *Sed matrem foris factam... enixam esse.* (Supple eum.) Sic restituimus partim ex cod. Voss., partim ex aliis. Ille habet, *matrem autem foris factam... enixam esse* (quam lectionem corruptæ editorum lectioni longe præponendam, Grabium haud secutum fuisse miramur): expungimus vero particulam *autem*, utpote superfluum, nec in omnibus codd. exstantem, retenta particula *sed*, quam habent omnes editi. cum nostris mss.

et regressum in Pleroma (1). Matrem autem subre- A
 lictam sub umbra (2), evacuatam autem spiritali
 substantia, alterum filium emisisse : et hunc esse
 Demiurgum, quem et omnipotentem dicit eorum (3)
 quæ ei subjacent. Coemissum autem ei et sinistrum
 principem, similem iis qui dicentur (4) a nobis falsi
 nominis Gnostici. Et Jesum autem aliquando qui-
 dem ab eo, qui separatus a matre eorum, et coadu-
 natus est cum reliquis, emissum dicit, id est a
 Theleto : aliquando autem ab eo, qui recurrit
 sursum in Pleroma, hoc est a Christo : aliquando
 autem ab Anthrope et Ecclesia. Et Spiritum autem

sanctum a Veritate dicit emissum, in examinatio-
 nem et fructificationem Æonum, invisibiliter in eos
 introeuntem, per quem Æones fructificarent folia
 veritatis (5). Hæc quidem ille.

2. Secundus autem primam ogdoadem sic tradi-
 dit (6), dicens : Quaternationem esse dextram, et
 quaternationem sinistram, et 54 lumen et tene-
 bras (7) : et discedentem (8) autem et destitutam (9)
 virtutem non a triginta Æonibus dicit fuisse, sed a
 fructibus eorum.

3. Alius vero quidam (10), qui et clarus est magi-
 ster ipsorum, in majus sublime (11), et quasi in ma-

BILLII INTERPRETATIO.

nus, qui primus ex ea secta, quæ Gnostica nuncupatur, veteres doctrinas ad characterem suum et insti-
 tutum accommodavit, ad hunc modum docet. Statuit enim binarium quemdam esse, qui nullo nomine
 exprimi possit : cujus altera pars Arrhetus vocetur, altera Sige. Postea ex hoc binario alterum binarium
 ortum esse, cujus partem alteram Patrem, alteram Veritatem appellat. Ex hoc porro quaternario Ser-
 monem et Vitam, Hominem et Ecclesiam editos esse. Atque hanc esse primam ogdoadem. Et quidem ex
 Sermone et Vita decem virtutes profluxisse, quemadmodum superius diximus : ex Homine autem et Ec-
 clesia duodecim : e quibus unam, cum ab aliorum cœtu sese removisset, reliquum negotium effecisse.
 Hos insuper duos lixit, unum inter Bythum et reliquum Pleroma interjectum, progenitos Æonas ab
 ingenito Patre distinguentem : alterum autem, illorum matrem a Pleromate dirimentem. Quin Christum
 etiam non ab iis Æonibus, qui in Pleromate sedem habent, productum fuisse, verum a matre illinc ex-
 clusa, secundum meliorum recordationem, non sine quadam umbra, procreatum. Atque hunc quidem,
 ut qui masculus esset, excisa a se umbra ad Pleroma recurrisset : matrem autem una cum umbra reli-
 ctam, ac spiritali substantia orbatam, alterum filium extulisse ; atque hunc esse Demiurgum, quem
 etiam eorum, quæ ipsi subjecta sunt, principem, ac velut imperatorem esse dicit. Cum eo porro produ-
 ctum etiam fuisse sinistrum principem tradit : in quo nimirum ei cum illis convenit, qui Gnostici falso
 nuncupantur, de quibus postea disseremus. At vero Jesum interdum quidem ex eo, qui ab eorum matre
 sese contraxit, et cum rebus universis refudit, hoc est, ex Theleto ortum fuisse ait : interdum autem ex
 eo, qui ad Pleroma sese retulerat, hoc est a Christo : nonnunquam rursus ab Homine et Ecclesia. Deni-
 que Spiritum sanctum ab Ecclesia productum fuisse, ad Æonum examinationem et fecunditatem, ut qui
 invisibili modo in eos ingrediatur, efficiatque ut illi veritatis plantas proferant.

2. Secundus autem ogdoadem ita distinguit, ut alter quaternarius sit dexter, alter sinister : traditque
 illum lucem appellari, hunc tenebras. Virtutem autem illam, quæ abscessit, atque ab aliis sese removet,
 non esse e numero triginta Æonum, sed post triginta Æonas.

3. . . . .

(1) *In Pleroma.* Ita cum Grabio reponimus ex B
 codd. Clarom. et Voss. pro *ad Pleroma*, ut est in
 aliis editi.

(2) *Sub umbra.* Ex Græco lege, *cum umbra.*

(3) *Omnipotentem eorum.* Melius vertisset inter-
 pres, *omnipotentem in ea*, vel *supremum Dominum*
eorum.

(4) *Similem iis qui dicentur.* Velus interpres
 legit *ὁμοιον*, non *ὁμοίως*, sed male, inquit Billius
 et Fronto Duc., ut sensus aperte docet. Itaque ver-
 tendum, *similiter iis*, vel *eo modo, quo ii qui dicentur.*

(5) *Folia veritatis.* Φύλλα legit interpres, non
 φύτά, sed perperam. Vertendum igitur : *plantas*,
 vel *stirpes veritatis.*

(6) *Tradidit.* In Eras., Gallas. et Feuard. *tradit.*

(7) *Et lumen et tenebras.* Hæc ab interprete
 paulo obscurius reddita clarius explicat textus
 Græcus : *τετράδα δεξιάν καὶ τετράδα ἀριστεράν,*
τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος. Sensus ergo
 est, non lumen et tenebras aliud quiddam esse a
 tetrade dextra et tetrade sinistra ; sed primam
 ogdoadem a Secundo divisam fuisse in duas tetra-
 das, alteram scilicet dextram, alteram sinistram :
 priorem dictam fuisse *lumen*, posteriorem *tenebras.*
 Sic accepit Tertullianus cap. 38, scribens : *Humani-
 or jam Secundus, ut brevior, ogdoadem in duas
 tetradas dividens, in dextram et sinistram, in lumen
 et tenebras.* Hinc explicandus Theodoretus lib. 1,
Hæret. Fabul., c. 8 : *Διχῆ τὴν ὀγδοάδα διείλε, καὶ τὸ
 μὲν αὐτῆς ἐκάλεσε δεξιόν, τὸ δὲ εὐώνυμον· καὶ προσ-
 τέθεικε φῶς καὶ σκότος. Bipartito divisit ogdoadem,
 et unam illius partem dextram vocavit, alteram si-
 nistram ; adjecitque lumen et tenebras : i. e. quibus
 nomen adjecit luminis et tenebrarum.*

(8) *Et discedentem.* Sic recte Feuard. edidit juxta
 Græc. ἀποστᾶσαν, quod paulo superius reddidit in-
 terpres *discedentem.* Consentit cod. Clarom., nisi
 quod pro *discedentem*, scripsit incautus amanuen-
 sis *descendentem.* In Eras., Gallas. cæterisque aliis
 mss. perperam habetur, *descendentem.* Melius apud
 Tertull. cap. 28, *desultricem.* Porro post *autem*,
 particulam et incuria scribarum omissam in omni-
 bus cum editi., tum mss. addidimus, tum ex Græco,
 tum ex ipsomet interp. qui paulo ante, eadem, quæ
 hic, verba Græca reddidit, *discedentem et destitutam.*

(9) *Destitutam.* Deest in cod. Clarom.

(10) *Alius vero quidam, qui et clarus est magis-
 ter,* etc. Recte conjicit sagacissimus Pearsonius a cla-
 riss. Dodwello Dissert. 4 in Iren., § 25, citatus, quæ
 hic ab Epiphano omissa sunt Græca, sic ab Irenæo
 scripta fuisse : *Ἄλλος δὲ τις, ὁ καὶ Ἐπιφανῆς διδά-
 σκαλος αὐτῶν,* ad hominis scilicet nomen alludente.
 Sed cum allusionem non intelligeret interpres,
 proprium nomen, in *appellativum* male commutasse :
 ita ut jam ex interprete dignosci non possit, in
 quem conveniat ea hæresis ab auctore nostro hic
 descripta. Quo et errore lapsus Tertullianus vete-
 rem interp. secutus scripsit cap. 37, *insignioris apud
 eos magistri.* Epiphaniem tamen hic intelligi, subait
 Dodwellus, non modo inde colligitur, quod soleant
 veteres inter primarios Valentiniæ sectæ hære-
 siarchas Epiphaniem recensere, proximumque Se-
 cundo, ut noster fecit Irenæus, numerare, ut ex
 Epiphano discimus ; sed et quod quæ *claro* illi,
 quem volunt, magistro tribuit Irenæus, in Epipha-
 niem apertissime quadrent, de quo in dissert. 4
 diximus.

(11) *Majus sublime... est quidem.* Forte legendum,

jorem agnitionem extensus, primam quaternationem dixit sic : Est quidem ante omnes (1) Proarche, proannoetos, et inenarrabilis, et inominabilis, quam ego monotetem voco. Cum hac monotete est virtus, quam et ipsam voco henotetem. Hæc henotes et monotes (2), cum sint unum, emisissent, cum nihil emisissent (3), principium omnium, noeton; et agenneton, et aoraton, quam Archem sermo monada vocat. Cum hac monade est virtus, ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco hen. Hæc autem virtutes, id est, menotes, et henotes, et monas, et hen, emisissent reliquas emissiones Æonum.

4. Iu iu! et pheu pheu! Tragicum vere (4) dicere oportet super hanc nominum factionem (5), et tantam audaciam, quemadmodum sine rubore mendacio suo nomina posuit. In eo enim quod dicit : « Est ante omnia Proarche, proannoetos, quam ego monoteta voco; » et iterum : « Cum hac monotete est virtus, quam 55 et ipsam voco henotetem, » manifestum (6), quoniam figmenta sunt quæcunque ab eo dicta sunt, confessus est, quoniam (7) ipse no-

mina posuit figmento, quæ a nemine altero posita sunt (8) : qui nisi hæc auderet, hodie veritas (9), secundum eum, non habuisset nomina. Nihil igitur prohibet et alterum quemdam in tali argumento sic præfinire nomina : Est quædam Proarche, regalis, proannoetos, proanhypostatos virtus, pro-cylindomene. Cum illa autem est virtus, quam ego cucurbitam voco : cum hac cucurbita autem est virtus, quam et ipsam voco perinane. Hæc cucurbita et perinane, cum sint unum, emisissent, cum non emisissent, fructum, in omnibus visibilem, manducabilem, et dukem, quem fructum sermo cucumerem vocat. Cum hoc cucumere est virtus ejusdem potestatis ei, quam et ipsam peponem voco. Hæc virtutes, cucurbita, et perinane, et cucumis, et pepo, emisissent reliquam multitudinem Valentini deliriosorum peponum. Si enim eum sermonem, qui de universis sit, transfigurari in primam quaternationem oportet, et quemadmodum vult aliquis, ipse ponere nomina; quis prohibet his nominibus, utique multo credibilibus (10), et in usu positis, et ab omnibus (11) cognitis?

BILLII INTERPRETATIO.

. . . Est quædam ante omnia Proarche, cogitationem omnem, et orationem, ac nomenclaturam superans, quam ego solitatem appello. Una cum hæc solitate vis alia existit, quam item ipsam unitatem voco. Unitas porro hæc et solitas, unum cum essent, non proferendo protulerunt initium omnium rerum, intellectuale, ingentum, et invisibile : quod quidem initium monas appellatur. Cum hac porro monade simul existit vis ejusdem cum ea essentiæ, quam et ipsam unam voco. Hæc denique virtutes, hæc est solitas et unitas, monas et unum, reliquum Æonum gregem producerunt.

4 Iu iu! heu heu! Tragicam enim exclamationem subdere sane convenit, ob tantam in fingendis nominibus audaciam : quemadmodum ille, absterso omni pudore, nomina commentò suo imposuit. In eo enim quod ait : Est quædam ante omnia Proarche, cogitationem omnem excedens, quam ego solitatem voco; et rursus : Cum hac solitate vis alia existit, quam et ipsam unitatem nuncupo; manifestissime se ea, quæ dixit, commentitia esse confessus est, quandoquidem figmento suo ejusmodi nomina imposuit,

magis sublime, Græc. ὑψηλότερον : et est quædam, Gr. ἔστι τις. Tertullianus vero qui cap. 27 totum hunc locum ad verbum exscribit, omittit sive quidam sive quædam.

(1) Ante omnes. Vertendum est cum Tertull. ante omnia.

(2) Hæc henotes et monotes. Sic Clarom. juxta Græc., in aliis deest hæc.

(3) Cum nihil emisissent. Sic Græca μη προέμεναι, reddidit interpretis noster; absurde omnino, ut quisque videt. Si enim henotes et monotes principium omnium emisissent, absurdum est dici nihil emisissent. Longe melius hæc expressit Tertullianus : protulerunt, non proferentes, initium omnium. Sed quis istorum verborum sensus? Coniunctio id discriminis inter principium omnium, seu monada, et cæteros Æones ab Epiphane positum fuisse, vel quod illud sic proferretur, ut tamen ab auctore non separaretur; eo fere modo quo Tertullianus lib. contra Prax. c. 8, prolatum dicit Fictum a Patre, sed non separatim : cæterorum vero Æonum prolatio cum separatione fieret. Vel quod monas mera esset Proarche; ἐνέργεια, seu δύναμις; ἀνοπόστατος; ad eum modum, quo verbum simplicem Patris ἐνέργειαν ἀνοπόστατον, hominum verbo similem statuebant Sabelliani : cæteri vero Æones propriam hypostasim haberent. Favere videtur huic conjecturæ, quod Epiphanes suam monada sic emisam esse vellet, ut tamen ingenta esset : quod enim hypostasim non habet, gigni proprie loquendo non potest. Eo sensu dicere potuit, monada sic prolata fuisse, ut tamen non proferretur.

(4) Vere. In edit. Era., Gallas. et Feuard. vero. Exclamationes poetis Græcis, tragicis præser-

tim usitata. Interdum admirationis, doloris interdum et indignationis signa sunt. Dolorem hic significant, ut et cap. 15, n. 4 hujus libri : Ταῦτα ὑπὲρ τὸ ἰοῦ καὶ τὸ φεῦ, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τραγικὴν ἐκφώνησιν (sic lego), καὶ σχετλιασμὸν ἔστι, hæc super iu, iu; et super pheu, et super universam tragicam exclamationem, et doloris vociferationem sunt, ut vertit interpretis noster.

(5) Factionem. Sic mss. Arund., Voss., Merc. 2 et Clarom. juxta Græc. ὀνομαστοποιᾶ. Alii fictionem.

(6) Manifestum. Addiderat Feuard. verbum est, quod sensum conturbat. Addunt et mss. Clarom. et Pass. Sed hoc merito omittunt edit. Eras., Gall., Oxon. et mss. omnes Anglie. Manifestum enim hic adverbialiter accipi debet, ut patet ex Græco σαφέστατα, quod tamen melius vertisset interpretis manifestissime.

(7) Quoniam. Adde ex Græco, et quoniam.

(8) Posita sunt. Ex Græc. antea posita sunt.

(9) Qui nisi hæc auderet, hodie veritas, etc. Græca sonant : Perspicuum est eum esse, qui primus nomina hæc condere ausus fuerit : ac nisi ipse aliquando in mundo existisset, hodie veritas, etc., ex quibus patet legendum esse in vel versione, auderet, ut habent omnes edit. cum codd. Clarom. et Pass., non audiret, ut perperam habent mss. Anglie.

(10) Utique multo credib. Sic mss. Clarom., Pass. et Voss. melius, ni fallor, quam, et multo, ut habent Eras., Gallas. et Feuard.; vel, ut multo, prout ex Arund. et Merc. 2 reposuit Grabius.

(11) Ab omnibus. Pass., Voss., et Feuard. in marg. ab hominibus.

5. Alii autem rursus ipsorum primam et arche-
gonon octonationem his nominibus nominaverunt :
primum Proarchen, deinde Anennoeton, tertiam
autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima
quidem Proarche emissum esse primo et quinto loco
Archen (1), **56** ex Anennoeto secundo et sexto loco
Acatalepton, et de Arrheto tertio et septimo loco
Anonomaston, de Aorato autem quarto et octavo
loco Agenneton. Pleroma hoc primæ ogdoadis (2).
Has volunt virtutes fuisse ante Bython et Sygen,
ut perfectorum perfectiores appareant, et Gnostico-
corum magis gnostici (3) veri (4), ad quos juste
quishocdicat : O pepones (5), sophistæ vituperabiles,
et non veri ! Etenim de ipso Bytho variæ sunt sen-
tentia apud eos. Quidam enim sine conjugatione
dicunt eum, neque masculum, neque feminam, ne-
que omnino aliquid esse. Alii autem et masculum
et feminam eum dicentes esse (6), hermaphroditi
genesim (7) ei donant. Sigen autem rursus (8) alii
conjugem ei addunt, ut fiat prima conjugatio.

CAPUT XII⁹⁹.

Ptolemæi discipulorum, et Colorbaseorum doctrina.

1. Hi vero qui sunt (9) circa Ptolemæum scientio-
res, duas conjuges habere eum Bython dicunt,
quas et dispositiones (10) vocant, Enncean et The-
lesin. Primo enim mente concepit quiddam emit-
tere (11), sicut dicunt, post deinde voluit. Quapro-
pter duobus his affectibus et **57** virtutibus, id est,
Ennceas et Theleseos, velut commistis in invicem,
emissio Monogenis et Aletheiæ secundum conjuga-
tionem facta est. Quos typos et imagines duorum
affectuum Patris egressas esse, invisibilium visibi-
les ; Thelematis quidem Nun, Ennceas autem Ale-
theian : et propter hoc adventitiæ Voluntatis ma-
sculus est imago, innatæ vero Ennceæ feminus,
quoniam Voluntas velut virtus facta est Ennceæ.
Cogitabat enim Enncea semper emissionem, non
tamen et emittere ipsa per semetipsam poterat
quæ cogitabat. Cum autem Voluntatis virtus adve-
nit, tunc quod cogitabat, emisit.

BILLII INTERPRETATIO.

quæ ante ab alio nemine imposita fuerant. Perspicuumque est eum esse, qui temeritate adductus hæc
nomina condiderit : ita nisi ille in mundo exstitisset, nominibus veritas careret. Nihil igitur impedit
quin alius etiam quispiam in eodem argumento nomina statuat hoc pacto. . . . .

5. Alii rursus ex ipsis primam ac primigeniam ogdoadem his nominibus appellandam dixerunt. Pri-
mum Proarchen, deinde Anennoetum, tertiam Arrhetum, quartam Aoratum. Atque ex prima Proarche
ortam esse primo et quinto loco Archen : ex Anennoeto autem secundo et sexto loco Acataleptum : ex
Arrheto tertio et septimo loco Anonomastum : ex Aorato denique quarto et octavo loco Agenneton,
primæ ogdoadis complementum. Atque has virtutes Bytho etiam et Sige antiquiores esse volunt, quo
videlicet perfectis perfectiores, et Gnosticis eruditiores esse videantur. Ad quos merito quispiam hæc
verba usurpare queat : O nugatores sophistæ ! Etenim de ipsomet Bytho multæ variæque apud eos sunt
sententiæ. Alii enim conjugis expertem eum esse dicunt, ac nec marem, nec feminam, nec omnino quid-
quam esse. Alii autem marem simul ac feminam e se asserunt, hermaphroditi videlicet naturam ipsi
tribuentes. Alii rursus Sigen ei conjugem adjungunt, ut fiat prima conjugatio.

CAPUT XII.

1. At vero Ptolemæus Bytho, quem illi pro Deo colunt, conjuges duas, quas etiam affectiones vocat,

⁹⁹ Ed. Fen., cap. VI.

(1) *Archen*. Si quis sensus ejusmodi deliriis esse possit, is esse videtur. Scilicet primam om-
nium emissionem, seu eam emissionem, quæ primo
loco et ante cæteras omnes facta est, esse a *Proar-*
che, quæ *Archen* protulit quintum ogdoadis locum
tenentem : secundo loco, seu secundam emissio-
nem ab *Arche* factam esse, a qua emissus est *Aca-*
taleptos, sexto ogdoadis loco constitutus. Et sic de
cæteris.

(2) *Pleroma hoc primæ ogdoadis*. Has voces tum
a præcedenti, tum etiam a sequenti periodo sepa-
ramus ; nempe in iis solis novam constituimus pe-
riodum. Præcedenti junxit Grab., sequenti cæ-
teri. Sed id Valentinianorum omnium hypothesi
repugnat, qui Pleroma non de uno singulari Æone
dicebant, sed ex pluribus constituebant, ut patet
ex cap. 1 hujus libri, in ogdoada scilicet, decada,
et duodecada. *Pleroma* igitur *primæ ogdoadis* nihil
aliud est, in eorum mente, quam Pleroma, qua
parte constat prima ogdoade, seu prima ogdoas
Pleromatis. Et cum Irenæus hic descriptis ordine et
nominibus primæ istius ogdoadis, subjungit, *ple-*
roma hoc primæ ogdoadis, sensus est : sic primam
Pleromatis sui ogdoada constituunt : nam in cæ-
teris partibus, cum reliquis Valentinianis isti
consentiebant.

(3) *Perfectorum perfectiores, et Gnosticorum magis*
gnostici. Hellenismus est. Latine vertendum fuis-
set : *Perfectis perfectiores, et Gnosticis veriores*
Gnostici.

(4) *Veri*. Ita hic, et paulo post, Clarom.,
Arund., Ottobon. et Merc. 1. Reliqui minus recte,
viri.

(5) *O pepones*, etc. Hæc in Gnosticos, qui sæclis
libidinibus more belluarum seipsos conspurcabant,
apprime conveniunt : *πέπονες* enim, per translatio-
nem, Græci dicunt homines fractos, effeminatos,
dissolutos et molles.

(6) *Dicentes esse*. Sic edit. Eras., Gall. et
Fevard. cum mss. Ottobon., Arund. et Merc. 2,
melius quam mss. Clarom., Pass., Voss. et edit.
Oxon., dicunt.

(7) *Genesisim*. Ex Gr. lege naturam.

(8) *Rursus*. Hanc vocem cum Grabio addimus, ex
eo id. Clarom. et Voss. ac textu Græco.

(9) *Hi vero qui sunt*. His ad verbum Græca non
respondent. Sic ferunt : *Ptolemæus cum suis, sa-*
pientior iis, quos præceptores habuit, ... Deo, quem
illi Bythum appellant, conjuges duas a se inventas
attribuit. Has et affectionem vocat, cogitationem
videlicet et voluntatem. Eadem habet Tertull. cap. 35.
Hæc paulo fusiori stylo prosecutus est Epiphanius.
In hoc tamen lapsus esse videtur Constantiensis
episcopus, quod Ptolemæo et discipulis ejus eam
sententiam ascribat, quam solis ejusdem Ptolemæi
discipulis tribuunt Irenæus et Tertull. Nam paulo
aliud erat magistri systema, quod auctor noster
fuse descripsit cap. 1 et seq.

(10) *Dispositiones*. Mallem, *affectiones*.

(11) *Quiddam emittere*. Sic c. Pass., al. *quid emitt.*

2. Non videntur tibi hi (1), o dilectissime, Homericæ Jovis (2), propter sollicitudinem non dormientis, sed curæ habentis, quando poterit honorare Achillem, et multos perdere (3) Græcorum, apprehensionem habuisse magis, quam ejus, qui est universorum Deus. Qui simul ut cogitavit, perficit id quod cogitavit : et simul ac voluit, et cogitat hoc quod voluit : tunc cogitans cum vult, et tunc volens cum cogitat : cum sit totus cogitatus,

A et totus sensus, et totus oculus, et totus auditus, et totus fons omnium honorum.

3. Qui autem prudentiores putantur illorum (4) esse, primam octonationem non gradatim, alterum ab altero Æonem emissum dicunt, sed simul et in 58 unum Æonem (5) emissionem a Propatore, et Ennæa ejus, cum crearentur (6), ipsi se obstetricasse affirmant (7). Et jam non ex Logo et Zoe (8) Anthropon et Ecclesiam, sed ex Anthropon et Ecclesia

BILLII INTERPRETATIO.

excogitavit, ac dono dedit, Cogitationem scilicet, ac Voluntatem. Primum enim in animum induxit aliquid proferre, ac deinde Voluntas, ut ipse inquit, secuta est. Quare duabus hisce affectionibus, vel etiam virtutibus (virtutes enim eas rursus appellat), hoc est, Cogitatione et Voluntate, velut inter se copulatis, Monogenis et Veritatis ortus ex conjugio exstitit : quos quidem visibiles duarum invisibilium Patris affectionum typos et imagines prodiisse ait, hoc est, Veritatem Voluntatis, et Num Cogitationis : ac propterea adveniente Voluntate masculus quidem ingenitæ Cogitationis imago exstitit, femina autem Voluntatis. Itaque voluntas Cogitationis facultas effecta est. Cogitatio etenim productionem illam quidem sibi præponebat : cæterum per se ipsa producere nequibat, quæ cogitabat. Cum autem Voluntatis facultas accessit, tum demum quod cogitabat, in ortum produxit.

2. . . . . Qui simul ut cogitat, etiam perficit hoc, quod voluit : et simul ut vult, etiam hoc cogitat, quod voluit : tum cogitans cum vult, et tum volens cum cogitat : cum totus sit cogitatus, totus mens, totus lux, totus oculus, totus auditus, totus fons omnium honorum.

3. . . . . primam Æonem ogdoadem non gradatim ita productam esse, ut alius ex alio fluxerit : verum simul et confertim omnes Æonas a Propatore et Cogitatione sua procreatos esse non minus certo asseverat, quam si ipse obstetricis munere functus fuisset. Ac jam non ex Sermonem et Vita Hominem et Ecclesiam, nec ex Homine et Ecclesia, ut aliis placet, Sermonem et Vitam procreatos esse ipse cum suis ait : verum alio modo id ita refert. Quod Propator emittere cogitavit ; hoc Patris nomen accepit. Quoniam autem id, quod produxit, verum erat, hoc Veritas appellatum

(1) Non videntur tibi, etc. Græca hujus periodi non retulit Epiphanius, sed sensum duntaxat ; eandem cum Irenæo ironia, sed paulo fusius et explicatius Ptolemæum perstringens.

(2) Homericæ Jovis. Alludit Irenæus ad hunc Homeri locum II. B, v. 1 et seqq. :

Ἄλλοι μὲν ἴα θεοὶ τε καὶ ἀνέρες ἱπποκορυσταὶ
Ἐὐδὸν παννύχιοι· Δία δ' οὐκ ἔχε νήδυμος ὕπνος,
Ἄλλ' ὄγε μερμήριζε κατὰ φρένα, ὡς Ἀχιλλῆα
Τιμήσῃ, ὀλέσῃ δὲ πολέας ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Cæteri quidem tum dii, tum bellicosi homines
Tota nocte dormiebant ; hanc vero Jupiter jucundi
expertem somni ducebat,

Anxius nimirum animo secum volutabat, quo pacto
Achilli

Decus afferret, plures vero perderet ad classem
Achivorum.

Plures, inquam, an Achivorum ? an Trojanorum ? ambiguum ex Eustathio. Priorem sensum secutus est Irenæus.

(3) Perdere. Cold. Clarom., Pass. et Voss. proderere. Sed vera lectio est perdere, ut ex Homero liquet.

(4) Prudentiores illorum. Græcismus, pro prudentiores illis.

(5) Æonum. Scite monet Fronto Duc. legendum esse, sex Æonum, quod quidem haud advertit Billius, dum vertit, omnes Æonus. Sic enim Græce Epiphanius, τὴν τῶν ἑξ Αἰώνων προβολήν. Tertullianus quidem octojugem nominat : sed quia parentes numerat cum liberis. Addit vir eruditus multa hic esse ἀνακλόουθα, si ad Græcorum sententiam examinentur. Hanc longe accuratius sic exprimere potuisset interpres : Dicunt primam ogdoadem non gradatim ita productam esse, ut alius ex alio Æon fluxerit : verum sex Æonum emissionem simul et semel a Propatore, et cogitatione ejus factam esse non minus certo asseverant, quam si, dum ederentur, ipsi obstetricis munere functi fuissent. In hoc duntaxat ea versio, quam auctoris nostri menti consentaneam existimo, discrepat a textu Græco, quod Epiphanius de Colorbaso in singulari, Irenæus vero de Colorbasitis in plurali sermonem faciat.

(6) Cum crearentur. Feuarent. cumque crearentur.

(7) Ipsi se obstetricasse affirmant. Diutius suspicatus sum, ex Græco legendum esse, ipsi quasi obstetricassent, affirmant, cum maxime lib. II, cap. 28, n. 6, eadem phrasi utatur auctor noster : ἡνec, quasi ipsi obstetricaverint, enuntiant. Sed cum incidissem in lib. IV, cap. 53, n. 3, ubi Valentinianos deridendo iis exprobrat, quod Christi emissionem . . . semetipsos obstetricatos esse affirmant, non dubitavi quin iisdem salibus, iisdem verbis Colorbaseos hic. quod cæteros Æones spectat, delricuerit. Quare vera lectio est, quam modo exhibet textus Latinus, et ab Irenæi verbis nonnihil deflectit Epiphanius.

(8) Zoe. Supra ex Irenæo observavimus, Gnosticos fuisse Valentinianorum parentes ; ab illis hos tres syzygias aperte sumpsisse, sive furatos esse ; neque id male tulisse Gnosticos : sed mali furti eos accusasse, quod syzygiam Hominis et Ecclesiæ post illam Verbi et Vitæ posuissent, quod absurdum existimabant. Unde post Valentinum multi ejus discipuli, ac in primis Colorbasii, a Gnosticis admoniti, magistri sui ordinem immutarunt, et Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam posuerunt. De ea autem, inquit Irenæus lib. II, c. 13, n. 10, quæ est ex his secunda emissionem Hominis et Ecclesiæ, ipsi patres eorum falso cognominati Gnostici pugnant adversus invicem, sua propria vindicantes, et malos fures semetipsos convincentes, aptabile esse magis emissioni dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem emissum, et esse Hominem Verbo anteriorem. In hoc igitur Colorbasii cæteris Valentinianis opponebantur, quod hi, ut constat ex lib. I, c. 1, in posteriori tetrade ex Logo et Zoe emissam secundam conjugationem, Hominem scilicet et Ecclesiam, vellet : isti vero contra, inverso ordine, ex Anthropon et Ecclesia Logon et Zoen. Hinc paulo post subdit Irenæus : Locutus est Anthropon Logon : hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoe. Porro nihil necesse est moneam, Epiphanium, hic majoris explicationis causa, pauca quædam Irenæi verbis addidisse, ut ὡς οἱ ἄλλοι, αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ, καὶ ἐτέρῳ τρόπῳ, etc.

Logōn et Zoen dicunt generatos, in hunc modum A dicentes. Quando cogitavit aliquid emittere (1) Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est (2). Cum ergo voluit (3) semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictus est. Quos autem præcogitaverat, postquam emisit (4); hoc Ecclesia vocata est. Locutus est (5) Anthropos Logon, hic est primogenitus (6) filius. Subsequitur autem Logon Zoe; et sic prima octonatio completa est.

4. ⁶⁰ Multa autem pugna apud eos, etiam de Salvatore. Quidam enim eum ex omnibus generatum dicunt, quapropter Beneplacitum vocari, quoniam universum Pleroma bene sensit (7) per eum glorificare Patrem. Alii autem ex solis decem Æonibus, qui sunt a Logo et **59** Zoe emissi (8); et propter hoc Logon et Zoen dici eum, parentum nomina custodientem. Alii autem ex duodecim Æonibus his, qui sunt ab Anthropon et Ecclesia facti: et propter

hoc filium hominis se confiteri, velut postgenitum (9) Anthropi. Alii a Christo et Spiritu sancto, iis (10) qui ad firmamentum Pleromatis emissi sunt, factum eum dicunt, et propter hoc Christum vocari eum dicunt, Patris sui, a quo emissus est, custodientem appellationem. Alii autem sunt, qui ipsum Propatorem omnium, et Proarchen, et Proanennoeton, Anthropon (11) dicunt vocari: et hoc esse magnum et absconditum mysterium, quoniam quæ est super omnia virtus, et continet omnia, Anthropos vocatur: et ideo hoc (12) filium hominis se dicere Salvatorem.

CAPUT XIII ⁶¹.

De Marci præstigiis et nefariis artibus.

B Alius vero quidam ex iis, qui sunt apud eos, magistri emendatorem (13) se esse glorians (Marcus est autem illi nomen), magicæ imposturæ peritissimus, per quam et viros multos, et non paucas feminas

BILLII INTERPRETATIO.

est. Porro eum seipsum ostendere voluit, hoc Homo dictum est. Denique postquam eos, quos ante cogitaverat, protulit, hoc Ecclesia nuncupatum est. Locutus est Homo Sermonem: hic est primogenitus filius. Sermonem Vita consecuta est; ita ogdoas prima confecta et absoluta est.

4. Quin de Salvatore quoque non parva inter eos pugna est. Sunt enim, qui eum ex omnibus ortum esse dicant: eaque etiam ratione Eudocetum ipsum nuncupant, quod videlicet universo Pleromati Patris gloriam per eum illustrare placuerit. Sunt item, qui eum ex solis iis decem Æonibus, quos Sermo et Vita in lucem extulerunt, productum fuisse tradant: ob eamque causam Sermonem et Vitam ipsum appellari, avita videlicet nomina retinentem. Alii rursus eum ex duodecim illis Æonibus, qui ex Homine et Ecclesia exstiterunt, ortum esse malunt: hincque fieri, ut ipsemet sese filium hominis confiteatur, tanquam Hominis nepotem. Alii præterea eum Christi et Spiritus sancti, qui fulciendi Pleromatis causa producti sunt, sobolem esse malunt: ob idque Christum eum dici; parentis nimirum illius, ex quo productus est, nomen servantem. Non etiam desunt, qui omnium Propatorem, et Proarchen, et Proanennoeton, Hominem vocari asserant: et hoc esse magnum illud et abstrusum sacramentum, nempe quod vis illa, quæ omnia superat, complexuque suo continet, Homo appellatur: eamque esse causam, cur Salvator filium Hominis se dicat.

CAPUT XIII.

1. Jam vero Marcus quidam, non paucos utriusque generis homines, in errorem abductos, ad se il-

⁶⁰ Edit. Feuard., cap. VII. ⁶¹ Edit. Feuard., cap. VIII.

(1) *Quando cogitavit aliquid emittere.* Ita Clarom., C Pass. et Voss. In Arund. et Merc. 2 deest *cogitavit*, ut et in edit. Erasmi, qui idcirco ad marginem notavit, forte addendum esse *voluit*, quod Gall. et Feuard. inde textui inseruerunt. Fert textus Græcus: *quod cogitavit emittere Propator.*

(2) *Hoc Alethia vocatum est.* Hinc emendandus videtur Tertulliani textus cap. 56, et pro, *hic veritas appellata est*, legendum, *hoc veritas appellata est*; uti antea scripsit, *hoc Pater dictus est*; et postea, *hoc Homo pronuntiatus est.*

(3) *Cum ergo voluit.* Sic codd. Clarom., Pass. et Voss. juxta Græcum, ὅτε οὖν. In cæteris, *cum autem.*

(4) *Quos autem præcogitaverat, postquam emisit.* Vertendum erat: *quos autem præcogitavit, cum emisit.* Sic Tertullian. *quos autem præcogitavit, cum protulit.*

(5) *Locutus est.* Deest in codd. Clarom. et Voss. Hinc Grabii animum subiit suspicio, vel. interpretem nullum in Græco Irenæi textu verbum legisse. Sed, doctissimi viri pace, infirma omnino suspicio. Longe probabilius videtur, omissionem verbi hujus, quod cum apud Tertull. tum in cæteris omnibus Irenæi codd. tum mss. tum editis legitur, duorum scribarum oscitantia ascribendam esse.

(6) *Hic est primogenitus.* Codd. Clarom. et Voss. *hoc est primogenitus.* Sed in Græco, ὁῦτος, non τοῦτο.

(7) *Pleroma bene sensit.* Melius vertisset interpretes, *Pleromati placuit.*

(8) *Et Zoen emissi.* Adde ex Græco, *productum illum fuisse dicunt.*

(9) *Postgenitum.* Vertendum erat, *nepotem.*

(10) *Iis.* Ita reposuit Feuardentius monitus, ut ipse dicit, a Pamelio in Tertull. et Frontone Duc. In Erasmi autem et Gallas. edit. et in omnibus prorsus mss. legitur *eorum.* Unde conjicit Grabius, sic ipsum scripsisse interpretem ex Græco τῶν, haud advertentem, Latinam constructionem ablativum postulare.

(11) *Anthropon.* Fallor, inquit hic Grabius, an Anthropiani inde dicti sint, quorum solus, quod ego sciam, S. Cyprianus epist. 75 (edit. Oxon.) meminit, eos cum Patripassianis et Valentinianis conjungens. At doctissimo viro procul dubio exciderat, Lactantium sub finem lib. iv *De vera sapientia*, pag. 407 edit. Oxon. an. 1684, conceptis verbis meminisse Anthropianorum, quos Novatianis, Valentinianis et Marcionitis subnectit. Ex Cypriani vero verbis id unum colligi potest, Anthropianos fuisse hæreticos, qui nec eundem Patrem, nec eundem Filium nobiscum confiterentur: ex Lactantio vero, eos Jesum Christum merum hominem esse sensisse: quæ si Grabii conjecturam non firman, saltem non infirmant.

(12) *Et ideo hoc.* I. e. *propter hoc.* Mallem tamen deleri *hoc*, utpote superfluum.

(13) *Emendatorem.* Clarom. *commendatorem.* Sed repugnat Græca vox διορθωτής, qua utitur Epiphanius.

seducens, ad se converti (1), velut ad scientissimum, et perfectissimum (2) **60**, et virtutem maximam ab invisibilibus, et ab inenarrabilibus locis (3) habentem, fecit, præcursor quasi vere existens Antichristi. Anaxilai enim ludicra (4) cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiscens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos, qui sensum non habent, et a mente sua excesserunt.

2. ⁶² Pro calice enim vino misto (5) fingens se gratias agere, et in multum extendens sermonem invocationis, purpureum et rubicundum apparere facit (6); ut putetur ea Gratia (7) ab iis, quæ sunt su-

A per omnia, suum sanguinem stillare in illius calicem per invocationem ejus: et valde concupiscere (8) præsentem ex illo gustare poculo, ut et in eos stillet quæ per magum hunc vocatur (9) Gratia. Rursus mulieribus dans calices mistos, ipsas gratias agere jubet, præsentem se. Et ubi hoc factum est, ipse alium calicem multo majorem quam est ille, in quo illa seducta Eucharistiam (10) facit, proferens, et transfundens a minori, qui est a muliere Eucharistia factus, in illum, qui est ab eo allatus multo majorem, statim dicens ita: **61** quæ est ante omnia, inexcogitabilis et inenarrabilis Gratia

BILLI INTERPRETATIO.

lexit: quippe qui miserum illum eorum, de quibus ante verba fecimus, impostorum emendatorem esse, ducerent, cum magicarum præstigiæ peritissimus esset. His itaque, quos in fraudem induxerat, persuasit, ut totos sese ad eum converterent, velut ad hominem singulari quadam scientia præditum, vimque maximam ab iis locis, qui nec oculis cerni, nec ullo nomine exprimi possunt, consecutum: vereque præcursorem Antichristi se præstitit. Anaxilai enim ludicra, cum magorum (sic enim appellantur) versutia conjungens, mirifica quædam edere censetur.

2. Pocula vino mista fingens se consecrare, atque invocationis verba in longius protendens, efficit ut purpurea et rubicunda appareant, existimeturque Gratia ab iis, quæ supra omnia sunt, sanguinem suum per ipsius invocationem in poculum illud stillare; gestiantque ii, qui adsunt, ex ea potione gustare, ut etiam in ipsos Gratia ea, quæ per hunc magum prædicatur, influat. Rursus mulieribus pocula mista porrigens, ipsas astante se consecrare jubet. Quod cum factum fuerit, ipse aliud poculum longe majus eo,

⁶² Cap. IX.

(1) *Ad se converti.* Sic restituimus, juxta Græcum $\pi\rho\sigma\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu$; sicque restituendum esse dudum monuerat Fronto Duc. In omnibus quidem cum edit. tum mss. legitur, *convertit*: sed tam manifesto scribarum errato, ut mirum sit id a Feuardentio, vel Græbio emendatum non fuisse.

(2) *Et perfectissimum.* Deest in codd. Clarom. et Voss., nec quidquam est in Græco Epiphani textu quod huic respondeat.

(3) *Et ab inenarrabilibus locis.* Ita recte Feuard., consent. Clarom., Pass., Voss. et Græco Epiphani. textu. In mss. autem Arund. et Merc. 2, æque ac in edit. Eras. et Gall. tribus prioribus vocibus omissis, pro *locis*, perperam legitur *logis*.

(4) *Anaxilai enim ludicra.* Anaxilai existere plures. Nam præter Anaxilaum, seu Anaxilam Messenium, Reginorum tyrannum, cujus meminere Pausanias in *Messen.*, Justinus lib. iv, et Macrob. *Saturn.* 1, 2, fuit Anaxilaus historicus, cujus mentionem facit Dionysius Halicarn. initio *Antiq. Rom.* Alius fuit Anaxilaus comicus, cujus fabulas plurimas citat Athenæus, qui Anaxilas dicitur Suidæ et Etymologo. Alius denique fuit Anaxilaus medicus, quem laudat Plinius pluribus in locis. Hunc ipsum esse, de quo hic Epiphanius et Irenæus, haud improbabile videbitur ei, qui utriusque verba contulerit cum iis, quæ de illo refert Plinius lib. xxv, cap. 15. *Lusit*, inquit, *et Anaxilaus eo (sulphure, de quo ibi sermo est) candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescens percussu pullorem dirum, velut defunctorum, offundente convivii (convivii hic dictum pro convivis).* Ludendi siquidem verbum, quo Plinius utitur, optime convenit cum Irenæi *ludicris*, et Epiphani $\pi\alpha\gamma\gamma\iota\sigma\iota\varsigma$, apprimèque quadrat ad magorum præstigiæ. Nam ludorum et ludicrorum vox in hac arte propria est. Hinc Minucius Felix, de magis: *quod quid miraculi ludunt, per demones faciunt.* Deinde quemadmodum Anaxilaus, ut ex Plinii verbis liquet; sic et Marcus ejus

ator, poculo ad magicas imposturas utebatur: ut alter cum altero maximam habeat allinitatem scripsisse autem videtur iste Anaxilaus de rebus magicis, vel, ut existimat Petavius, de artemis ac miris nature operibus, ut ex Plinio licet lib. xix, c. 1; lib. xxviii, c. 2;

lib. xxx, c. 8.

(5) *Pro calice enim vino misto, etc.* Vertere debuisse interpretis: *Calicem enim vino mistum fingens se consecrare. Consecrare, inquam, non gratias agere (quomodo et paulo inferius $\epsilon\upsilon\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\iota\nu$ iterum redditur); hic enim non de gratiarum actione simpliciter, sed de ipso Eucharistiæ sacrificio, a Marco utcumque adumbrato, agitur. Observat Feuardentius tria Marci præstigiæ exempla hic ab Irenæo subnecti. Primum paulo clarius explicat Nicetas Choniates lib. iv *Thesauri*, cap. 6: *Ille, ut divus Irenæus auctor est, vitrea quædam albi coloris pocula præparabat: deinde carmine, nescio quo, usus, confestim eorum aliud in rubrum, aliud in purpureum, aliud denique in cæruleum convertebat.* Postea consultans istas præstigiæ addit: *Præsentium oculos fascinabat, efficiebatque ut ea, quæ conspicerentur, contra se habere viderentur, quam eorum natura ferret. Nec enim pellucida vasorum vitreorum corpora in varios mutare colores potuisset, etc.* Secundum autem erat, dum ex minore poculo, quod seductis mulierculis porrexerat, multo majus, quod ipse tenebat, adeo explebatur, ut etiam ex ipso supereffundi putarent. Postremum, quando deliria, quæ palpitantes et stupentes effutiebant, vaticinia esse sibi persuadebant.*

(6) *Apparere facit. Poculum* addidit Feuard.; nos expungimus, quia deest ea vox omnibus cum editis, tum manu exaratis codicibus, et in textu Græco. Satis subintelligitur.

(7) *Gratia.* Non improbabile censuerim cum Græbio, per *Gratiam* Marcum intellexisse conjugem Bythi *Sigen*, quam *Charin* ab hæreticis cognominatam esse, ex principio capitis 2 hujus libri apparet. Conjecturam firmat, quod paulo post ea *Gratia* dicitur, *quæ ante omnia est, inexcogitabilis et inenarrabilis.*

(8) *Concupiscere.* Vertendum erat, *concupiscant.*

(9) *Vocatur. Pro invocatur.* Sic Horat. lib. 1, od. 2:

*Quem vocet dicum populus ruentis
Imperi rebus?*

(10) *Eucharistiam facit.* Vertendum erat: *Eucharistiam fecit.*

adimpleat tuum intus hominem, et multiplicet in te agnitionem suam, insemans granum sinapis in bonam terram. Et talia quædam (1) dicens, et in insaniam mittens illam infelicem, admirabilia faciens apparuit, quando major calix adimpletus est de minori calice, ut et supereffunderet ex eo. Et alia quædam his similia faciens, exterminavit multos (2) et abstraxit post se.

3. Datur autem intelligi, eum et dæmonem quemdam paredrum (3) habere, per quem ipse quoque prophetare videtur, et quotquot dignas putat fieri participes suæ gratiæ, prophetare facit. Maxime enim circa mulieres vacat, et hoc (4) circa eas quæ sunt honestæ (5), et circumpurpuratæ, et ditissimæ, quas sæpe abducere (6) tentans, dicit blandiens eis: *Participare te volo ex mea gratia, quoniam Pater omnium Angelum tuum semper videt ante faciem suam. Locus autem tuæ magnitudinis (7) in nobis est: oportet nos in unum convenire. Sume primum a me*

et per me gratiam. Adapta te ut sponsa sustinens sponsum suum, ut sis quod ego, et ego quod tu. Constitue in thalamo tuo semen luminis. Sume a me sponsum, et cape eum, et capere in eo. Ecce gratia descendit in te, aperi os tuum, et propheta. Eum autem mulier responderit: Nunquam prophetari, et nescio prophetare; invocationes quasdam faciens denuo, ad stuporem ejus quæ seducitur, dicit ei: Aperi os tuum, et loquere quodcumque (8), et prophetabis. Illa autem seducta (9), et elata ab iis quæ prædicta sunt, concalefaciens 62 animam (10) a suspicione (11) quod incipiat prophetare (12), cum cor ejus multo plus quam oporteat palpitet, audet, et loquitur deliriosa, et quæcunque evenerint omnia (13), vacue (14) et audacter, quippe calefacta spiritu (15) [sicut melior nobis (16) de talibus prophetis exsequitur (17), quod audax et inverecunda est anima (18), quæ vacuo aere (19) excalefacta est]: et exinde prophetidem semetipsam putat, et gra-

BILLII INTERPRETATIO.

quod a muliercula seducta consecratum est, proferens, atque ex minore illo, a muliere consecrato, in id, quod a se allatum est, transfundens, ac simul hæc verba subjungens: *Gratia ea, quæ supra omnia est, cogitationemque omnem et sermonem excedit, interiorem tuum hominem impleat, atque insperso in terram bonam sinapis grano, cognitionem suam in te amplificet; aliaque nonnulla hujusmodi verba pronuntians, quibus miseram illam velut œstro quodam pungit, tum demum præstigiatoris hominis specimen edit, magno videlicet poculo ex parvo usque adeo impleto, ut etiam redundet. Atque alia quædam consimilia faciens, permultos fefellit, ac post se abduxit.*

3. Quin illud quoque a vero non abhorret, habere eum dæmonem quemdam assessorem, cujus opera tum ipse vaticinia edere videtur, tum etiam efficit ut eæ omnes, quas dignas censet quibus gratiam suam impertiat, vaticinentur: potissimum enim circa mulieres studium suum et operam impendit, easque præsertim, quæ eleganter cultæ sunt ac purpuratæ, maximisque opibus præditæ: quas persæpe ad se allicere studens, assentabunde ita alloquitur: *Libet tibi gratiam meam impertire, quandoquidem univer-*

(1) *Et talia quædam.* Clarom. *et alia quædam.*

(2) *Exterminavit multos.* Id est, *extra terminos abduxit, seduxit;* Græc. ἐξηπάτησε.

(3) *Dæmonem... paredrum.* Dæmones paredri dicebantur, qui hominibus assistebant, et morbos atque infortunia ab illis avertere credebantur. Magos ejusmodi dæmones habuisse assistentes sibi et obsequentes, quorum ope multa portenta ederent, scribit Tertullian. *Apologet.* c. 38. Cum illi spiritus ad tutelam duntaxat assistebant, dicebantur πάρεδροι, cum hominibus somnia injiciebant, vocabantur δνειροπομποί, cum eos ad terram elidebant, ut deinde tanquam ex morbo comitiali excitati, consultantibus futura prædicerent, appellabantur catabolici. Paredrorum et Oneiropomporum meminit Irenæus hujus lib. cap. 23, n. 4, Paredrorum et Catabolicorum Tertull. lib. *De an.*, c. 28.

(4) *Et hoc.* Pro, *et maxime.*

(5) *Honestæ.* Id est, *eleganter cultæ, prætextatæ, opulentæ.* Nam ut observat Asconius Pedianus Ciceronis interpretes, *Honesti, pro divitibus; vetuste.*

(6) *Abducere.* Sic recte Grab. ex cod. Arund. et Græco reposuit, pro *adducere*, ut legitur in omn. edit. et mss.

(7) *Locus autem tuæ magnitudinis in nobis est.* Sensus est: *locus angeli tui in nobis est.* Effutebat enim veterator, ut paulo post refert Irenæus, se suosque, imagines angelorum, id est, spirituales homines esse, quos mater Achamothe ex inspectione angelorum Salvatoris conceperat, iisque similes pepererat.

(8) *Quodcumque.* Editt. *quæcumque.*

(9) *Seducta.* Gr. χαυνωθεῖσα, *stulte ac seipsa sentiens, vana, inflata.*

(10) *Concalefaciens animam.* Clarom. *concalefaciens*

animum. Gr. διαθερμανθεῖσα τὴν ψυχὴν, *effervescens animo; quod melius.*

(11) *Suspicione.* Vertendum erat, *expectatione, vel spe.*

(12) *Quod incipiat prophetare.* Vertendum erat, *quod prophetatura sit, vaticinia edictura sit.*

(13) *Quæcunque evenerint omnia.* Gr. τὰ τυχόντα πάντα, *quidquid temere occurrerit, quidquid in buccam venerit.* In Merc. 2. codd. deest omnia.

(14) *Vacue.* Melius, *inaniter, et paulo post, inani aere.* pro *vacuo aere.*

(15) *Calefacta spiritu.* Adde ex Græc. *inani.*

(16) *Melior nobis.* Sic ex Græca lectione Feuardentius emendavit. In omnibus enim præcedentibus edit. et mss. codd. legitur, *meliora nobis;* forte pro, *melior a nobis.* Quis sit ille antiquus scriptor quem sæpe laudat Irenæus, hactenus deprehendi non potuit.

(17) *Exsequitur.* Forte scripsit interpres, *eloquitur,* juxta Gr. ἔφη.

(18) *Quod audax et inverecunda est anima.* Sic iterum ex Græco restituit Feuard. pro, *eo quod audax et verecunda anima,* ut habent Eras., Gall. et omnes mss. Mallem tamen, *audax et impudens rex est anima.*

(19) *Quæ vacuo aere.* Ita partim ex Græco, partim ex codd. tum editis, tum manu exaratis emendo. In edit. siquidem Eras., Gall. et Feuard. ac codd. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2 legitur, *quasi e vacuo,* ubi *quasi e* manifesta scribarum incuria scriptum occurrit pro *quæ.* Hoc enim pronomen scribi debuit, tum ut accurate reddatur ψυχὴ κενῶ ἀέρι θερμανομένη, tum ut verbis legitimus subsit sensus; qui profecto nullus est si legatur, *quasi e vacuo,* vel, ut edidit Grabius, *quasi vacuo aere excalefacta est.* Cæterum per vacuum aerem intelligitur vanitas.

tias agit Marco ei, qui participavit ei suam gratiam : et remunerare eum gestit, non solum secundum substantiæ suæ dationem (unde et divitiarum copiam magnam collegit), sed et secundum corporis copulationem, et secundum omnia uari ei cupit, ut cum eo descendat in unum.

4. Jam vero quedam ex fidelissimis mulieribus, quæ habent (1) timorem Dei, et non sunt seducibiles (2), quas similiter ut reliquas affectavit seducere, jubens eis (3) prophetare, exsufflantes et catathematizantes (4) eum, separaverunt se ab hujusmodi insano, qui se divinum spirare simulabat (5) : pro certo scientes, quoniam prophetare non a Marco mago inditur hominibus, sed quibuscunque Deus desuper immiserit gratiam suam, hi a Deo traditam habent prophetiam, et tunc loquun-

tur ubi et quando Deus vult, sed non quando Marcus jubet. Quod enim jubet, eo (6) quod jubetur majus est et dominatius (7), quoniam illud quidem **63** principatur, illud autem subjectum est. Si ergo Marcus quidem jubet, vel alius quis, sicut solent in cœnis sortibus (8) hi homines (9) ludere, et sibimetipsis invicem imperare ut prophetent, et secundum suas concupiscentias eos sibi prophetare, erit ille, qui jubet, et major et dominatior prophetico spiritu, cum sit homo; quod est impossibile. Sed tales quidem, qui jubentur ab ipsis, spiritus, et loquuntur quando volunt ipsi, terreni et infirmi sunt, audaces autem et impudentes, a Satana immisi ad seductionem et perditionem eorum qui non firmam fidem, quam ab initio per Ecclesiam acceperunt, custodiunt.

BILLII INTERPRETATIO.

sorum Pater Angelum tuum perpetuo cernit ante faciem suam. Locus autem tuæ magnitudinis in nobis situs est. Oportet nos unum effici. Accipe primum ex me, et per me, gratiam. Adorna te ipsam, ut sponsa sponsum suum exspectans : ut sis quod ego, et ego vicissim quod tu. Luminis semen in thalamo tuo colloca. Sponsum a me sume, et capax ipsius esto, atque in ipso facito ut capiaris. En gratia in te descendit : aperi os tuum, et vaticinare. Respondente autem muliere : Nunquam vates fui, nec vaticinandi artem calleo ; rursus ille invocationes quasdam faciens, ut seductam illam in admirationem ac stuporem trahat, his eam verbis affatur : Aperi os tuum : loquere quidquid libet, et prophetabis. His igitur verbis illa stulte elata ac tumida, atque ob vaticinandi spem et expectationem, in qua versatur, animo incalescens, corde plus quam par sit subsultante, audacia effertur, ac meras nugas, et quidquid temere occurrerit, inaniter et impudenter, utpote inani spiritu concalecta (quemadmodum quidam nobis præstantior de hujusmodi mulieribus ait, audax et impudens res est anima inani aere concalecta), ac deinceps prophetissam sese arbitratur, gratiasque Marco agit, qui gratiæ suæ participem eam fecerit, eumque non modo facultatum suarum largitione (unde ille ingentem pecuniæ vim coegit), sed etiam corporis sui communicatione remunerari conatur, per omnia nimirum ei copulari studens, ut cum eo in unum veniat.

4. Enimvero mulieres quedam fideliores, ac timore Dei præditæ, nec ab eo in fraudem inductæ (quas æque ac reliquas seducere instituerat, jubens eas prophetare), exsufflantes eum, ac diris omnibus devotentes, ab hujusmodi choro sese abstraxerunt ; ut quibus hoc exploratum esset, vaticinandi munus non Marci beneficio hominibus contingere, verum eos demum, quibus Deus gratiam suam superne immiserit, divinitus datam prophetiam habere, ac tum ubi et quando Deus voluerit, loqui, non autem cum Marcus jusserit. Etenim is qui jubet, eo cui imperatur major est, atque auctoritate præstantior : quippe cum ille præsit, hic subsit. Quocirca si Marcus, aut alius quispiam est qui jubet, ut consueverunt isti in cœnis illis, quas sortibus ineunt, semper ludere, atque alii aliis ut prophetent imperare, consentaneaque cupiditatibus suis vaticinia sibi ipsis edere, nimirum is qui jubet, homo cum sit, majore auctoritate præditus erit, quam Spiritus sanctus : quod quidem fieri non potest. Verum hujusmodi spiritus, quibus illi imperant, quique ad eorum nutum arbitriumque loquuntur, infirmi illi quidem et imbecilles sunt ; cæterum audaces et impudentes, a Satana missi ad eos in fraudem et exitium impellendos, qui fidem eam, quam ab Ecclesia primum acceperunt, firmam ac vegetam haudquaquam tuentur.

(1) *Habent.* Cod. Voss. *habebant.*

(2) *Seducibiles.* Vertendum erat, *seducta.*

(3) *Jubens eis.* Al. *jubens eas.*

(4) *Catathematizantes.* Sic codd. Clarom. et Voss., nec dubium quin ita scripserit interpretes in Gr. *καταθεματίζουσαι* ; siquidem infra cap. 16 habet, *quam scientiam exsufflantes, et catathematizantes, etc.*

(5) *Insano, qui se divinum spirare simulabat.* Sic unicum Græcam vocem *θιάσον* reddit versio Latina. Sed vel quidpiam aliud legit interpretes, vel male vertit. Neque enim *θιάσος insanum, qui se divinum, etc.,* significat ; sed proprie *chorem et saltationem actam in honorem Bacchi, turbam Bacchicos choros agitantes ; generaliter, cœtum, societatem, sodalitium, etc.* Vertendum proinde erat, legendo *θιάσον, separaverunt se ab illo cœtu.* Probabile cum Grabio censuerim, interpretem legisse, non *θιάσος* (quod suspicatur Billius), sed quoddam aliud derivatum a *θιάζειν, sui compotem non esse, divinum afflatum sive spiritum alteri immittere.*

(6) *Quod enim jubet, eo.* Sic omnes editt. cum Græco. At mss. cum nostri, tum Anglicani habent : *qui enim jubet, ab eo.*

C (7) *Dominatius, et paulo post, dominatior.* Ita codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Oxon. Sicque legendum esse, non *dominantius, dominantior,* patet ex lib. II, cap. 5, ubi in omnibus cum editt. tum mss. legitur *dominatior et dominatioreum. Dominatius, id est auctoritate præstantius.*

(8) *In cœnis sortibus... ludere.* Alludit auctor ad veterem conviviorum agendorum morem. In his enim rex convivii unus aliquis sorte eligi solebat, qui modum bibendi poneret. Hinc Horat. *Carm. lib. II, od. 7 :*

. . . *Quem Venus arbitrum*

Dicit bibendi ?

Et *Carm. lib. I, od. 4 :*

Nec regna vini sortiære talis.

Hinc bibendi arbitrum Varro lib. xx *Rerum human., modimperatorem* vocat ; Laertius in *Empedocle,* et Plutarchus *Sympos. I, cap. 4 συμποσίταρχον,* vel *συμποσίταρχον ; cæteri regem convivii.* Jaciebantur et sortes de loco, in quo quisque accumberet, et de ciborum partibus, quas quisque tolleret ; sed hæc minus faciunt ad Irenæi institutum.

(9) *Hi homines.* Al. *omnes.*

5. Adhuc etiam (1) et amatoria et allectantia A efficit, ut et corporibus ipsarum contumeliam irroget, hic idem Marcus quibusdam mulieribus (2), etsi non universis. Hæ sæpissime conversæ ad Ecclesiam Dei, confessæ sunt, et secundum corpus externatas se ab eo velut cupidine (3), et inflammatas valde illum se dilexisse; ut et diaconus quidam eorum qui sunt in Asia nostri (4), suscipiens eum in domum suam, inciderit in hujusmodi calamitatem. Nam cum esset uxor ejus speciosa (5), et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta cum esset multo tempore, post deinde cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exhomologesi (6) consummavit, plangens et lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam,

6. Et discipuli autem ejus quidam circumobversati in iisdem (7), 64 seducentes mulierculas multas corruerunt, perfectos semetipsos vocantes: quasi nemo possit exæquari magnitudini agnitionis ipsorum, nec si Paulum aut Petrum dicas, vel alterum quemdam apostolorum: sed plus omnibus se cognovisse, et magnitudinem agnitionis illius, quæ est inenarrabilis virtutis, solos ebibisse. Esse autem se in altitudine super omnem virtutem: quapropter et libere omnia agere, nullum in nullo timorem habentes. Propter enim redemptionem (8), et incomprensibiles (9) et invisibiles fieri judici. Si autem et apprehenderit eos, assistentes ei cum redemptione hæc dicent: *O assessor Dei* (10), *et mysticæ illius pro æonon* (11) *Siges, quam Magnitudines* (12) *semper* B *videntes faciem Patris, te viæ duce et adductore* (13)

BILLII INTÉRPRETATIO.

5. Quod autem Marcus amatoria quædam et illectantia pharmaca (quo videlicet earum quoque corporibus probrum et contumeliam inferat) si non omnibus, at certe nonnullis adhibere soleat, ipsæmet sæp, cum ad Dei Ecclesiam rediissent, confessæ sunt, seque corpore ab eo contaminatas fuisse, miroque ipsius amore exarsisse: adeo ut Asianus etiam quidam ex nostris diaconus, cum eum hospitio excepisset, in hanc calamitatem inciderit. Ipsius enim uxor, singulari pulchritudine femina, tum animo, tum corpore ab hoc mago corrupta est, eumque cum per diu secuta esset, postea non sine magno labore a fratribus conversa, per omne reliquum vite tempus admissum scelus confiteri non destitit, labem eam, quæ ei a mago acciderat, lugens ac lacrymis prosequens.

6. Quin ipsius etiam discipuli, in iisdem studiis versantes, mulierculas multas in fraudem impulsas corruerunt: perfectos interim se appellantes, atque ea scientiæ magnitudine præditos, ut nemo ad eam aspirare posset, etiam si Paulum dixeris, etiam si Petrum, aut alium quemquam apostolorum: verum se scientia mortales omnes antecellere, solosque ingentem illam ineffabilis potentiæ magnitudinem ebibisse, ac supra

(1) *Adhuc etiam, etc.* Ἐτι δὲ male legit interpretes, pro ἔτι δὲ, quod autem. Unde sequentes et periodos aliter distinxit.

(2) *Quibusdam mulieribus.* Hæc eadem ex Irenæo refert Hieronymus ep. 53, al. 29, ad Theodoram, quæ est epitaphium Lucinii Bæticæ.

(3) *Velut cupidine.* His in Græco nihil respondet.

(4) *Nostri.* Hanc vocem recte addidit Græbius ex codd. Arund., Voss. et Merc. 2. Juxta Græcum ἡμετέρων. Eandem habet cod. Clarom. Ex hac voce colligi posse putat Græbius, tam Irenæum, quam istum, ad quem hos adversus hæreses libros misit, Asiaticos fuisse. Sed levior videtur hæc conjectura; τῶν ἡμετέρων significare diaconum catholicæ communionis probabilius est.

(5) *Uxor ejus speciosa.* Nota, inquit idem Græbius, ministris sacrorum in Asia integrum tunc temporis fuisse cum mulieribus (scripsissem ego, cum uxoribus) habitare, iis saltem quas ante susceptos sacros ordines duxerant. Ecquis neget? Dissimulandus non erat quæstionis status. Neque enim in controversiam venit an ministris sacrorum post susceptos ordines integrum esset cum uxoribus habitare: sed utrum iisdem tota Asia fas esset uxoribus matrimonii jure uti. Prius quidem probat is Irenæi locus: non certe posterius. D

(6) *Exhomologesi.* Eam exhomologesi, de qua hic Irenæus, luse expendimus in Dissert. III, § 7, inquit.

(7) *Quidam circumobversati in iisdem.* Sic codd. Clarom., Voss. et Merc. 2, cum edit. Oxon. In edit. Eras. et Feuard. quidem circumobversati. Gallasius pejus, quidem circumobservati. Porro illa verba sic interpretor: quidam in iisdem studiis, vel fraudibus circumcunctes, iisdem vestigiis inhærentes, cum iisdem dolis insidias captantes.

(8) *Redemptionem.* Per redemptionem, quam hic et paulo post memorat Irenæus, intelligit non certas dumtaxat orationes, ut vult Græbius; sed impia consecrationis genus, quo per signa quædam

sensibilia, vel nuptiale cubiculum, studio præparatum, vel aquam, vel aquam et oleum una permista, vel balsamum, etc., adhibitis profanis quibusdam precum formulis, miseros a se deceptos mysteriis suis initiabant Marcossii. Hocque, veluti soluto pretio, redimendos, et Potestatum superiorum manibus subducendos, spondebant. Quanquam alii, repudiatis ejusmodi signis sensibilibus et corporeis, redemptionem in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censerent. Varias Marcossiorum redemptiones fusius explicat Irenæus infra c. 21. Quod qui legerit, agnoscat has nihil habere commune cum iis redemptionibus, quas ex Rabbiorum Cabbalistarumve somniis citatus a Græbio Jacobus Rhenferdus describit disputatione *De redemptione Marcossiorum et Heracleonitarum*, § 21.

(9) *Et incomprehensibiles.* Ἀχρητήτους melius, quamvis non minus barbare, reddisset interpretes, *inapprehensibiles*, id est qui a judice teneri nequeant.

(10) *O assessor Dei.* Felicius reddidit Billius, *o quæ Deo assides.* Hæc enim non ad judicem referri, sed ad Sophiam, quæ ultimum inter 30 Æones tenebat locum, et matris Achamothe mater a Valentinianis fugebatur, multo cum judicio observat Græbius, evidenterque demonstrat ex fine capituli 21, ubi, inter varias preces, quibus animæ e corpore discedentes, *incomprehensibiles et invisibiles Principibus et Potestatibus fiant*, hæc ad eos, qui circa Demiurgum sunt, oratio refertur: *Invoco incorruptibilem Sophiam, quæ est in Patre, mater autem est matris vestræ*, scilicet Achamothe, cujus ibidem sequitur descriptio. Tum iterum dicitur: *Ego autem invoco ejus matrem.*

(11) id est Angelos.

(12) *Pro æonon.* Sic Græcisans interpretes, pro ante æonas. Sed vertendum erat, ante sæcula.

(13) *Adductore.* Vertit Billius, *perductore*: sed melius Petavius, *conciliatore*, seu potius *conciatratrice*.

utentes, abstrahunt sursum suas formas (1), quas valde audax illa ducta phantasmate, propter bonum Propatoris emisit nos imagines illorum (2), tunc intentionem illorum quæ sunt sursum, quasi somnium habens (3): ecce judex in proximo, et præco me jubet meæ defensionem adesse. Tu autem, quasi quæ scias utrorumque nostrorum (4) rationem (5), tanquam unam **65** existentem, judici assiste. Mater autem cito, audiens hæc, Homericam inferorum galeam (6) eis superimposuit, ut invisibiliter effugerent judicem,

et statim eripiens eos in thalamum duxit, et reddidit suis sponsis.

7. Talia autem dicentes et operantes, et in iis quoque, quæ sunt secundum nos regiones Rhodanenses (7), multas seduxerunt mulieres, quæ cauterizatas (8) conscientias habentes, quædam quidem etiam in manifesto exhomologesin faciunt; quædam autem reverentes (9) hoc ipsum, in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei, quædam quidem in totum abscesserunt: (10) quædam autem

BILLII INTERPRETATIO.

omnem virtutem in summo fastigio collocatos esse: ob idque etiam libere quidvis perpetrare, nullo rei ullius metu affectos. Redemptionis enim beneficio effici, ut a iudice nec prehendi, nec conspici possint. Quod si etiam ille manum ipsis injiciat, astantes ei una cum redemptione his ad eum verbis utentur: *O quæ Deo assides, et mysticæ ante æonas Sigæ, quam Magnitudines Patris faciem semper intuentes, duce te ac perductore utentes, sursum formas suas astrahunt, quas illa magnopere audax animo informans, ob Propatoris bonum nos earum imagines produxit, cum tunc superarum rerum cogitationem in somni i cuiusdam instar haberet: en judex imminet, ut præco causam dicere me jubet. Tu vero, ut res utriusque notas et exploratas habens, pro utroque nostrum rationem, ut quæ una sit, judici exhibe.* Protinus autem ut mater hæc verba acceperit, Homericam Orci galeam illis imponit, ut prospectum eorum judici eripiat, statimque ipsos sursum tractos in thalamum inducit, sponsisque suis attribuit.

7. His verbis et actionibus multas quoque in Rhodanensi nostra regione mulieres in fraudem impu-

(1) *Species, ideas, seu formas* (non vultus, ut perperam vertit Petavius), quas Achamoth ex audaciori Angelorum Salvatoris satellitum inspectione animo informavit, et ad quarum imaginem ut habetur cap. 4. peperit fructus, partum videlicet spiritalem, ad similitudinem effectum satellitum Salvatoris. Id est, peperit spiritales homines: *Emisit nos Angelorum illorum mente conceptorum imagines*, effluiebant Marcossii. Has igitur Angelorum imagines, spiritales nimirum homines, ad Angelorum imagines effictos, existimabant, Sophia duce ac sequestro, iisdemque Angelis opem ferentibus, sursum retrahi: ita ut Judicis conspectum, superiorumque Potestatum manus effugientes, a Sophia excepti, et in thalamum inducti, sponsis suis Angelis redderentur, ut explicatur paulo post et cap. 7, necnon cap. 21, sub finem.

(2) *Imagines illorum.* Lege *imagines illarum*, scilicet *Magnitudinum*. Ad genus siquidem vocis Græcæ τὰ Μεγέθη attentus interpret, haud cogitavit vocem Latinam, *Magnitudines*, femininum exposcere.

(3) *Intentionem illorum, quæ sunt sursum, quasi somnium habens.* Id est *superarum rerum, seu Angelorum ideam somni cuiusdam instar mente volvens.*

(4) *Utrorumque nostr.* Achamothæ scilicet, quæ μεγάλωτος, audaci facinore, Angelos contuita, eorum species mente effinxerat, et nostrum, quorum solatior fuit vita. Amborum nimirum eadem erat ratio: ambo in thalamum Pleromatis inducendi.

(5) *Tu autem... rationem, etc.* Totam hanc periodum pessime vertit interpret. Primo Græca hæc omisit, ἀμφοτέρων, *res utriusque nostrum*, vel, ut scripsisset, *res utrorumque nostrorum* (nisi forte vel in mutilos codices, quibus uti potuit, vel in scribas, qui ob recursum earundem vocum, tres præfatas prætermiserint, culpa conferenda sit), cæteris vel contra grammaticæ leges, vel repugnante sensu redditis. Sic igitur periodum verto, servatis, quantum fieri potest, interpretis vocibus. *Tu igitur, quasi (utpote) quæ scias res utrorumque nostrorum; utrorumque nostrorum rationem, tanquam unam (non unum, ut vertit interpret attendens ad λόγον) existentem (i. e. ut quæ una sit) judici exhibe, (non assiste).* Cæterum in mss. omnibus, pro *unum existentem*, legitur *unum te existentem*; in edit. Eras. et Gall. *unum te ex te existentem*: quam pravam lectionem Græco textui repugnantem merito emendavit Feuqardentius.

(6) *Orci galea.* Proverbium ex Homeri *Il. E.* v. 845, desumptum, ubi Pallas cum Marte dimicans, *Orci galea*, ne ab eo conspici posset, contexisse se dicitur:

... αὐτὰρ Ἀθήνη
ἄνρ' ἄιδος κνρήν, μή μιν ἴδοι ὄβριμος Ἄρης.

Plutoni siquidem, ut observat Erasmus in *Adag.*, galea erat, quam qui gestaret, omnes videbat, ipse nemini conspicuus. Id autem ab Irenæo huc adductum, ut vanas Gnosticorum fabulas derideret, ineptisque poetarum nugis prorsus similes esse demonstraret.

(7) *Regiones Rhodanenses.* Lugdunensem tractum intelligit. *Lugdunum* siquidem a veteribus *Rhodanusiam* dictum fuisse, perspicue, ni fallor, colligitur ex Sidonio Apollinari lib. 1, epist. 5. *Egresso*, inquit, *mihi Rhodanusie nostræ mœnibus*, etc. Atqui Lugduni natus erat Sidonius: nec eo tempore, quo epistolam hanc scribebat, nondum episcopus Arvernensis, aliam urbem, præter Lugdunum, *Rhodanusiam suam* appellare poterat. *Ῥοδανουσία* cuiusdam meminit Stephanus, quam πόλιν ἐν Μασσαλίᾳ, *Massiliensium urbem* esse dicit. Id de Rhoda (Gallice *Roses*) quam tenere Massilienses, interpretantur quidam. Sed repugnat Marcianus Heracleota, scribens *Rhodanusiam* istam a Rhodano flumine allui:

Οἱ Μασσαλλῶν κτιστᾶντες ἔχον Φωκίς
Ἄγάθην, Ῥοδανουσίαν τε, Ῥοδανὸς ἢρ μέγας
Ποταμὸς περιβέβη.

Quin tamen affirmem *Rhodanusiam* hanc *Lugdunum* ipsum esse, plura deterrent. Viderint eruditi. Sed si alia a *Lugduno* sit, dicendum erit duas exstitisse super *Rhodanum* flumen ejusdem nominis urbes: urbem enim *Lugdunum* dictam fuisse *Rhodanusiam* negare non sinit Sidonii Apollinarii laudata auctoritas. Paulo iniquius ergo a Frontone Duc. et Gratio castigantur Cornarius et Gallasius, quod Græca Irenæi verba reddiderint: *in regionibus Rhodanusie*. Perinde est atque si vertissent, *in regione Lugdunensi*.

(8) *Cauterizatas.* Al. *cauteriatas*.

(9) *Reverentes.* Ita correxit Feuqard. ex Græco, αἱ δὲ δουσιποούμεναι, pro *reverentes*, quod habent edit. Eras. et Gall. cum omnibus mss.

(10) *Quædam... dub., etc.* Sic recte juxta Græc. codd. Clarom., Pass., Voss. et Ott. cum. edit. Oxon. Reliqua omnia exemplaria cum edita, tum mss. accurata non esse, aut prorsus vitiatæ assertit Græbius.

inter utrumque dubitant, et quod est proverbii (1) A passæ sunt, neque intus, neque foris (2) existentes, hunc fructum habentes seminis filiorum agnitionis.

CAPUT XIV⁶³.

Marci hypothesis. Fingit supremam tetrada instar mulieris ad ipsum descendisse, arcana nemini hactenus revelata patefacturam. Sub ænigmatica literarum, syllabarum, sonorum et characterum farragine Valentinianorum Pleroma ac commenta tradit.

1. Hic igitur (3) Marcus vulvam et susceptorium Colorbasi silentii semet solum (4) fuisse dicens, quippe unigenitus (5) existens (6), **66** defectus (7) semen, quod depositum est in eum, sic (8) enixus

est. Illam quæ est a summis (9), et ab invisibilibus, et innominabilibus locis quaternationem descendisse figura muliebri ad eum (quoniam, inquit, ejus masculinum mundus ferre non poterat), et ostendisse quoque semetipsam quæ esset, et universorum genesim, quam nemini unquam, neque deorum, neque hominum revelavit, huic solo enarrasse, ita dicentem : Quando primum Pater, ejus pater nemo est, qui est inexcogitabilis (10) et insubstantivus (11), qui neque masculus, neque femina est, voluit suum inenarrabile narrabile (12) fieri, et quod invisibile sibi est, formari (13) ; aperuit os, et protulit Verbum simile sibi : quod assistens ostendit

BILLII INTERPRETATIO.

lerunt : quæ quidem velut cauterio quodam inustam conscientiam habentes, partim publice pœnitentiam egerunt, partim cum id facere præ pudore non sustinerent, ac tacite quodammodo de vita Dei desperarent, vel prorsus a fide desciverunt : vel certe in utramque partem propendent, quodque proverbio dici solet, nec foris, nec intus sunt ; hunc videlicet ex scientiæ filiorum semine fructum percipientes.

CAPUT XIV.

1. Hic Marcus Colorbasicæ Sigæ vulvam et conceptaculum se unum fuisse dicens, ut qui unigenitus ipsi esset, defectus semen in se conditum ad hunc fere modum peperit. Ipsam enim sublimissimam quaternitatem ex iis locis, quæ nec in aspectum cadunt, nec illo nomine appellari possunt, muliebri forma ad eum descendisse (neque enim masculam ejus vim mundus ferre poterat) atque et quænam esset, indicasse, et rerum omnium ortum, quem nemini unquam nec deorum, nec hominum declaraverat, ei soli in hæc verba exposuisse : Quando primum is qui Patris expertus est, quique nec in cogitationem cadit, nec substantia ulla præditus est, nec mas denique, nec femina est, id quod in eo inenarrabile est, gigni, et quod invisibile est, informari voluit, os aperuit, ac sermonem sibi similem emisit : qui astans, hoc quod

⁶³ Cap. X.

(1) *Proverbii. Clarom. verbi ; Voss. verbum.*

(2) *Neque intus, neque foris. Proverbium de iis dictum, qui incipitis ac incerti animi, hæsitant quid potissimum eligant.*

(3) *Hic igitur. Gr. οὕτως, sic, et forte melius.*

(4) *Semet solum. Lumen quod in editt. Eras. et Gall. hic insertum exstat, merito delevit Feuard.; deest enim in Græco et in mss. Ottobon. et Clarom. ac etiam, ut puto, in mss. Anglic., quamvis id expresse non asserat Grabius.*

(5) *Quippe unigenitus. Clarom. unitus, Pass. unctus, fortasse etiam pro unitus ; nisi utrumque pro unicus : at pro quippe, melius verteretur, velut.*

(6) *Existens. Adde ex Gr. ei, i. e. Sige. Hæc ad Colorbasum refert Grabius, quasi Marcus hujus unigenitus dicatur. Sed nullus veterum memoriæ prodidit Marcum Colorbasi filium existisse : imo Colorbasum Marci discipulum ac sectatorem faciunt. Legendum igitur αὐτῆ pro αὐτῷ, ut hæc ad Sigen referantur. Tuncque planus evadet sensus. Marcus arcanorum Sigæ conscius, se veluti μήτραν et promptuarium esse gloriabatur, in quo speciatim præ cæteris spiritale illud semen, perfectam scilicet agnitionem, qua gloriabantur omnes Gnostici, et secretiora quæque mysteria recondiderat eadem Sige ; utpote quæ, ut mox subjungitur, rerum omnium ortum, quem nemini unquam nec deorum nec mortalium patefecerat, ipsi soli exposuerit. Cur autem magus ille socius et particeps arcanorum omnium Sigæ exstiterit, hæc affertur ratio, quia velut unigenitus erat ei. Sic nempe Marcum diligebat Sige, quasi unicus ejus filius exstisset, quem nihil celare posset.*

(7) *Defectus. Hæc vox deest in omnibus codd. mss. et in editt. Eras. et Gall. Addidit vero Feuard. ex solius Græci textus auctoritate. At ὑστέρημα, labem, sapius reddit vetus interpres, quam defectum. Nomina hæc promiscue usurpat Irenæus, ad significandum Achamotham, quæ letus est passionis Sophiæ, quam discedentem et destitutam virtutem vocat. Defectionis ergo, seu, ut plerumque*

B vertit interpres, *Labis semen, spiritale illud semen est ; perfecta scilicet reconlitorum Pleromatis arcanorum et mysteriorum agnitio, de qua præ cæteris Valentinianis Marcus sese jactabat.*

(8) *Sic. Pro hic (quod in omnibus mss. et editt. Eras. et Gall. legitur) ex Græco reposuit Feuard.*

(9) *Illam, quæ est a summis. Græca : αὐτὴν τὴν πρηνυπερτάτην ἀπὸ τῶν ἀοράτων, vertenda erant : summam illam, quæ est ab invisibilibus.*

(10) *Inexcogitabilis. Ita mss. Clar., Voss., Arund. Merc. 2 et editt. Oxon. melius quam Eras., Gall. et Feuard. incogitabilis : ἀνευρόητος enim supra num. 2, inexcogitabilis vertit interpres.*

(11) *Insubstantivus. Si Deum substantiæ expertem dixerint hæretici, substantiamque eo sensu supremo numini abjudicarent, quod οὐσία, qualis a philosophis describitur, quidpiam accidentibus subjectum, certisque circumscriptum limitibus significet, erroris argui non possunt. Eadem enim ratione substantiæ ideam a Deo movere quidam e Catholicis Patribus. Manifestum est, inquit Augustinus lib. vii *De Trinit.*, c. 5, *Deum abusive substantiam vocari. Essentiam potius illi tribui vult, quam substantiam : quia in Deo nullum est accidens. Idem post Augustinum docuit Anselmus in Monol. c. 35 et 76, et alii quidam. Lege, si vacat, Maximum Pseudo-Dionysii Scholasten, ad cap. 4 et 5 libri De div. nom. Sed cum substantiæ vocabulum ab omni ista fæce facile absolvi possit, ideo alii Patres sincerum et expurgatum Deo attribuere non reformidant.**

(12) *Inenarrabile, narrabile. Sic ex Græco restitimus, pro inenarrabilem, narrabilem, quæ manifesta scribarum incuria irrepserunt in omnes mss. et inde in omnes editt. Frequens in antiquis mss. hæc casuum commutatio.*

(13) *Quod invisibile sibi est, formari. Præposterus verborum ordo. Lege, quod invisibile est, sibi formari, i. e. ad sui formam, seu similitudinem effingi, ut mox explicatur.*

ei quod erat ipse, cum invisibilis (1) forma apparisset. Enuntiatio autem nominis facta est talis : Locutus est verbum primum (2) nominis ejus : fuit ἀρχή (3) ; et syllaba ejus (4) litterarum quatuor. Coniunxit et secundam, et fuit hæc (5) litterarum quatuor. Post locutus est et tertiam, et fuit hæc litterarum x. Et eam quæ est post hæc locutus est, et fuit ipsa litterarum xii. Facta est ergo enuntiatio universi nominis, litterarum xxx, syllabarum autem quatuor (6). Unumquodque 67 autem elementorum suas litteras, et suum characterem, et suam enuntiationem, etfigurationes, et imagines habere : et nihil eorum esse, quod illius videat formam, quod ipsum super elementum est (7). Sed nec cognoscere

eum (8), sed ne quidem proximi ejus (9) unumquodque enuntiationem scire, sed quod ipse enuntiat, ita omne quod enuntiat, illud quod est totum nominet (10). Unumquodque (11) enim ipsorum, pars existens totius, suum sonum (12) quasi omne nominare (13), et non cessare sonantia, quoadusque ad novissimam litteram novissimi elementi singulariter enuntiata deveniant. Tunc autem et redintegrationem universorum dicit futuram, quando (14) omnia devenientia in unam litteram, unam et eandem consonationem sonant (15), cujus exclamationis imaginem esse, Amen simul dicentibus nobis, tradidit (16). Sonos autem eos esse, qui formant (17) insubstantivum et ingentium Æona, et esse hos (18) formas, quas Domi-

BILLII INTERPRETATIO.

ipse erat ei ostendit, utpote qui ejus, quod oculorum sensum fugiebat, forma exstitisset. Nominis porro pronuntiatio talis fuit. Primum nominis ipsius sermonem protulit : qui quidem erat ἀρχή ; ac syllaba illius quatuor elementis constabat. Secundam adiunxit, quæ et ipsa quatuor elementa continebat. Deinceps et tertiam addidit, quæ et ipsa decem elementa complectebatur. Denique et quartam prolocutus est, quæ et ipsa duodecim elementorum erat. Itaque totius nominis enuntiatio triginta litterarum exstitit, ac quatuor syllabarum. Singula autem elementa peculiare litteras, ac notas, peculiaremque pronuntiationem, et figuras, atque imagines habent, nec eorum quidquam est, quod illius, cujus elementum est, formam perspiciat. Quin ne ipsum quidem cognoscit, imo nec ulla ex iis elementi vicini enuntiationem novit : verum id quod enuntiat, perinde esse arbitratur, ac si totum enuntiaret. Nam cum horum quodlibet universi pars sit, sonum suum integrum sonum esse censet, nec tinnire desinit, quousque ad

(1) *Invisibilis.* Genitivus singularis est, ut ex B non prorsus tanta) usi fuerimus, qua illi. Græco patet.

(2) *Locutus est verbum primum.* Ita recte cod. Clarom. juxta Græcum. In aliis omnibus tum edit., tum mss. male repetita voce, *verbum*, perturbatur orationis sensus.

(3) *Fuit ἀρχή.* Auctoris sensum haud assecutus est interpres. Vertendum erat, *fuit id initium*, sermonis scilicet Patris. Neque enim vox ἀρχή fuit prima syllaba, quam protulit Pater : sed primus ille sonus, quem emisit, fuit principium cæterorum.

(4) *Et syllaba ejus.* Sic iterum cod. Clarom. cum Græco. In aliis omn. perperam, *syllabæ*. Allegorica hæc syllabarum et litterarum farragine totum Pleroma, quod nominis instar hic exhibetur, ejusque tetradas, decada et duodecada, singulosque, quibus constat, Æones hic designari, nemo non videt. Ita iis quæ paulo simplicius explicabant cæteri Valentiniani, caliginem offundere satagebat Marcus, ut nugis pretium adderet obscuritas.

(5) *Et fuit hæc.* Ex Græco lege, *et fuit et hæc*.

(6) *Syllabarum quatuor.* Juxta quadripartitam Pleromatis divisionem in duas tetradas, decada et duodecada : quamvis interdum tripartite dividerent Valentiniani, in ogdoada ex duabus tetradibus conflata, decada et duodecada.

(7) *Quod ipsum super elementum est.* Hic mendosi sunt codd. omnes cum edit., tum mss. In edit. Feuard. legitur, *cujus elementum est*. Græbius, *cujus ipsum elementum est*. Uterque ex Græci textus auctoritate sic correxisse sibi videtur. At textum ipsum Græcum depravatum esse videtur. In edit. autem Eras. et Gall. ac mss. omnibus habetur, *neque ipsum super elementum est*. Ex quibus levi mutatione facta, restituendo scilicet, quod (utpote quod scriptum cum abbreviationis nota, et postremæ voci formam propius colligatum, proclive fuit festinantibus scribis transmutare in *neque*) vera lectio eruitur, *quod ipsum super elementum est*, i. e. quod super ipsum est elementum, quod supra se est : uno verbo, illius elementi formam non videt quod superius est. Certe longe levior est hæc nostra mutatio, et potiori ratione nixa, quam Feuardentiana et Grabiana. Boni ergo consulat lector, si hic eadem libertate (quamvis

(8) *Cognoscere eum.* Et mox, *quod ipse*. Mallem scripisset interpres, *cognoscere illud et quod ipsum*, elementum scilicet. Sed hæc ad Æonem per elementum significatum referre maluit.

(9) *Proximi ejus.* Vertendum fuisset, *proximi sui*.

(10) *Ita omne quod enuntiat, illud quod est totum nominet.* Sic quidem codd. omnes tum exarati, tum editi. Sed hic vel mutila versio est, vel pessima. Scribendum erat : *velut si omne enuntiasset, arbitrari totum nominare*.

(11) *Unumquodque.* Sic ex Græco restitui, *unumquemque*, quod in codd. omnibus exstat ; neque enim persuadere mihi possum, adeo sui oblitum esse interpretem, ut *unumquemque* scripserit, qui mox neutro genere utitur, et paulo ante bis scripsit *unumquodque*. Scribarum igitur culpa est, qui *unumquodque* scriptum cum abbreviationis nota commutarunt in *unumquemque*.

(12) *Suum sonum.* Cod. Pass. *unum sonum*.

(13) *Nominare.* Ita recte pro *nomen*, quod exstat in Eras. et Gall. edit., reposuit Feuard. ex Græco ὀνομάζειν, licet nullus cod. ms. ejus emendationi suffragetur. Clarom. habet *NON*, sic litteris majusculis scriptum, cum puncto addito in fine ; quod quid sibi velit, nescire me fateor.

(14) *Futuram, quando.* Sic Clarom. et Pass., cæteri cum. Id ipsum est quod supra cap. 7 dicebant alii Valentiniani, consummationem tum futuram, cum spiritalibus hominibus jam perfectis, hi cum Achamoth matre sua in Pleroma migrabunt, ut conjugium existat tum Salvatoris et Achamoth, tum Angelorum Salvatoris et spiritalium animarum.

(15) *Sonant.* Sic Clarom. al. *sonent* : mallem *sonuerint*.

(16) *Tradidit.* Feuardentius addit *esse* ; addunt et Clarom. et Pass., sed frustra, quippe jam præcessit.

(17) *Qui formant.* Melius, *qui adumbrant, referunt*.

(18) *Hos.* Sic reposuit Græbius ex edit. Eras. et mss. Arund., Voss. et Merc. 2, juxta Græcum τοῦτων, pro *has*, ut habent Clarom., Gall. et Feuard.

nus Angelos dixit, quæ sine intermissione vident A faciem Patris⁶⁴.

2. Nomina autem elementorum communia et enarrabilia, Æonas, et verba, et radices, et semina, et plenitudines, **68** et fructus vocavit. Singula autem ipsorum et uniuscujusque propria in nomine Ecclesiæ contineri et intelligi ait (1). Quorum elementorum novissimi elementi ultima littera vocem emisit suam, cujus sonus exiens (2), secundum imaginem elementorum elementa propria generavit: ex quibus et quæ sunt hic disposita dicit, et ea, quæ sunt ante hæc (3), generata. Ipsam quidem litteram, cujus sonus erat consequens sonum deorsum, a syllaba sua sursum receptam dicit, ad impletionem universi: remansisse autem deorsum sonum quasi foras projectum. Elementum autem ipsum, ex quo littera cum enuntiatione sua descendit deorsum, litterarum ait esse xxx, et unamquamque ex his xxx litteris in semetipsa (4) habere alias litteras, per quas nomen litteræ nominatim. Et rursus alias per alias nominari litteras, et alias per alias, ita ut in immensum decidat multitudo litterarum. Sic autem planius disces quod dicitur.

Delta elementum litteras habet in se quinque, et ipsum δ, et ε, et λ, et τ, et α, et hæc rursus litteræ per alias scribuntur litteras, et aliæ per alias. Si ergo universa substantia deltæ in immensum decidit, aliis alias (5) litteras generantibus et succedentibus alterutrum, quanto magis illius elementi majus esse pelagus litterarum? Et si una littera sic immensa est, vide totius nominis profundum litterarum, ex quibus Propatora Marci Silentium constare docuit. Quapropter et Patrem scientem incapabile suum, dedisse elementis, quæ et Æonas vocat, unicuique eorum suam enuntiationem exclamare, eo quod non possit unum (6), illud quod est totum enuntiare.

3. **69** Hæc itaque exponentem ei quaternationem dixisse (7): Volo autem tibi et ipsam ostendere Veritatem. Deposui enim illam de superioribus ædificiis, ut circumspicias eam nudam, et intuearis formositatem ejus; sed et audias eam loquentem, et admireris sapientiam ejus. Vide quid igitur in caput (8) ejus sursum, primum A et Ω, collum autem B et Ψ, humeros cum manibus Γ et X (9), pectus Δ et Φ, cinctum (10) E et Υ, ven-

BILLI INTERPRETATIO.

extremam extremi elementi litteram singulariter tinniens perveniat. Tunc autem rerum omnium in integrum restitutio existit, cum omnia in unam litteram delabentia, unum et eundem enuntiationis sonum ediderint. Cujus quidem enuntiationis imaginem esse Amen illud, quod nos una dicimus, esse fingebat. Sonos autem eos esse, qui Æonem illum substantiæ expertem, atque ingentem informant. Atque has denum eas formas esse (quas Dominus Angelos appellavit), quæ Patris faciem perpetuo vident.

2. Communia porro et enarrabilia elementorum nomina Æonas, et sermones, et radices, et semina, et Pleromata, et fructus nuncupavit. Singularia autem et cujusque propria in Ecclesiæ nomine contineri atque intelligi ait. Quorum elementorum extrema ultimi littera vocem suam emisit, cujus vox ad elementorum imaginem egressa, peculiaria elementa procreavit, ex quibus cum hæc infera descripta, atque exornata, tum ea, quæ hæc antecesserunt, orta fuisse tradit. Et quidem litteram ipsam, cujus sonus sonum infra sequebatur, a syllaba sua ad universi complementum sursum receptam esse: cæterum sonum velut foras ejectum infra remansisse. At vero elementum ipsum, a quo littera, una cum sua pronuntiatione, infra descendit, triginta litterarum esse asserit, quarum etiam qualibet alias rursus litteras continet, quibus litteræ nomen exprimitur. Ac rursus aliam atque aliam per alias atque alias litteras appellari, ita ut litteræ in infinitum quemdam numerum exerescant. Ad hunc autem modum apertius id quod dico intelliges. Elementum delta quinque litteras complectitur, nimirum δ, et ε, et λ, et τ, et α: rursusque hæc litteræ aliis litteris perscribuntur, aliæque item aliis. Si ergo tota elementi delta coagmentatio in infinitum cadit, aliis nimirum alia gignentibus, atque inter se succedentibus, quanto tandem elemento illo majus vastiusque tantum litterarum pelagus erit? Et si una littera usque adeo infinita est, animadvertas velim, quæ in toto nomine sit litterarum profunditas, ex quibus Marci Sige Propatorem constare docuit. Quæ etiam de causa Propatorum, quod se comprehendere non posse perspectum haberet, hoc singulis elementis, quibus etiam Æonum nomen imponit, dedisse, ut propriam enuntiationem ederent, quandoquidem singula universo pronuntian-do impares erant.

3. Hæc autem quaternitatem planius ipsi his verbis declarasse. Lubet ipsam quoque Veritatem tibi

⁶⁴ Matth. xviii, 10.

(1) *Contineri et intelligi ait.* Græc. *contenta intelligi ait.*

(2) *Sonus exiens.* His et sequentibus ænigmatis designari Saphiæ casum, Achamothæ fabulam, rerum omnium tum cælestium tum sublunarium ortum cæterasque ejusmodi nugas, advertit quisque. Confer, si lubet, cap. 1, 2, 4 et seqq.

(3) *Ante hæc.* Mallem, *supra hæc*, seu *superiora*, Demiurgum scilicet, cælestesque res creatas.

(4) *Unamquamque ex his triginta litteris in semetipsa.* Sic ex Græca lectione Feuardenius emendavit, monitus a Frontone Duc. Emendationi consentit cod. Voss. In cæteris mss. et editt. Eras. et Gall. perperam: *et unaquæque ex his triginta litteris in semetipso.*

(5) *Aliis alias.* Græc. *sem; er aliis alias.*

(6) *Unum.* Contendit Græbius legendum esse *unus*, quia in Græco exstat ἕνα, scilicet Ἀἰῶνα. Sed

pace doctissimi viri dixerim, haud peccasse hic interpretem sive contra sensum, sive contra grammaticæ leges; *unum* enim refert, non ad *Æona*, sed ad *elementum*. Quod prorsus indifferens est: hoc enim signum, ille res significata.

(7) *Dixisse.* Sic ex Græco reposuit Feuard. pro *dedisse*, quod perperam exstat in omnibus mss. et editt. Eras. et Gall.

(8) *In caput.* Ita Clarom. cod. melius quam cæteri tum editi, tum exarati, in quibus deest in. Ex Græco tamen vertendum erat: *vide igitur caput ejus sursum A et Ω.*

(9) *Γ et X.* Sic Clarom. et omn. editt., except. Feuard., ubi male H et X.

(10) *Cinctum.* Vertendum erat *diaphragma*, seu *septum transversum*. Sic medici membranam vocant, quæ cor a jecore et liene separat.

trem Z et T (1), verenda H et Σ, femora Θ et P, A genua I et II, tibias K et O, crura Λ et Ξ, pedes M et N. Hoc est corpus ejus, quæ est secundum magum, Veritatis; hæc figura elementi, hic character litteræ. Et vocat elementum hoc, Hominem: esse autem fontem ait eum omnis verbi, et initium universæ vocis, et omnis inenarrabilis enarrationem, et taciti Silentii os. Et hoc quidem corpus ejus. Tu autem sublimius allevans sensus intelligentiam, autogenitora et patroditora verbum ab ore Veritatis audi.

4. Hæc autem cum dixisset illa, attendentem ad eum Veritatem, et aperientem os, locutam esse (2) verbum: verbum autem nomen factum, et nomen esse hoc, quod scimus et loquimur, Christum Jesum; quod cum nominasset, statim tacuit. Cum autem putaret Marcus plus aliquid eam dicturam, rursus quaternatio veniens in medium, ait: Tanquam contemptibile putasti esse verbum, quod ab ore Veritatis audisti. Non hoc, quod scis et putas habere, olim est nomen (3). Vocem enim tantum habes ejus, virtutem autem ignoras. Jesus autem est insigne nomen (4), sex habens litteras, ab omnibus qui sunt 70 vocationis cognitum. Illud autem quod est apud Æonas Pleromatis,

cum sit multifarium existens, alterius est formæ, et alterius typi, quod intelligitur ab ipsis qui sunt cognati ejus (5), quorum magnitudines apud eum sunt semper.

5. Hæc igitur (6), quæ apud nos (7) sunt viginti quatuor litteræ, emanationes esse intelligitur trium virtutum imaginales, earum quæ (8) continent universum, quæ sunt sursum, elementorum numerum. Mutas enim litteras novem puta esse Patris et Veritatis, quoniam sine voce sint, hoc est, et inenarrabiles et ineloquibiles (9). Semivocales autem cum sint octo, Logi esse et Zoes, quoniam quasi mediæ sint inter mutas et vocales: et recipere eorum quidem, quæ supersint, emanationem, eorum vero, quæ subsint, elevationem. Vocales autem et ipsas septem esse, Anthropi et Ecclesiæ: quoniam per Anthropum vox progrediens formavit omnia. Sonus enim vocis formam eis (10) circumdedit. Est igitur Logos habens et Zoe viii, Anthropos autem et Ecclesia vii, Pater autem et Alethia ix. Ex minori autem computatione (11) qui erat apud Patrem descendit (12), emissus illuc, unde fuerat separatus ad emendationem factorum: ut Pleromatum unitas æqualitatem habens, fructificet unam in omnibus, quæ est ex

BILLII INTERPRETATIO.

spectandam proponere. Ex superis quippe ædibus eam devexi, ut nudam eam conspicias, ejusque pulchritudinem intelligas, atque adeo loquentem audias, ejusque prudentiam admireris. Vide igitur caput ejus sursum A et Ω, collum B et Υ, humeros una cum manibus Γ et X, pectus Δ et Φ, diaphragma E et Y, dorsum Z et T, ventrem H et Σ, femora Θ et P, genua I et II, tibias K et O, crura Λ et Ξ, pedes M et N. Hoc nimirum est de magi sententia, corpus Veritatis, hæc elementi figura, hic litteræ character. Atque hoc elementum Hominem vocat, esseque illud ait fontem omnis sermonis, atque initium omnis vocis, et omnis inenarrabilis narrationem, et tacitæ Sigæ os. Hoc, inquam, est Veritatis corpus. Tu vero in altum sublata mentis intelligentia sui ipsius genitorem ac Patris largitorem sermonem ex ore Veritatis audi.

4. Hanc orationem cum illa habuisset, Veritatem conjectis in eum oculis, apertoque ore sermonem edidisse ait, ac sermonem hunc nomen factum esse, hoc, inquam, nomen quod scimus ac loquimur, Christum Jesum: quod cum protulisset, statim conticuisse. Cum autem Marcus ab ea longiorem aliquam orationem exspectaret, quaternitas rursus in medium progressa, his verbis usa est: Vilem et contemnendum sermonem eum esse arbitratus es, quem ex ore Veritatis accepisti. Atqui non hoc, quod nosti, tenere te censes: antiquum nomen est. Vocem enim ipsius duntaxat habes: vim autem ignoras. Jesus etenim insigne nomen est, sex litteris constans, omnibus, qui vocati sunt, notum ac perspectum. At illud, quod est apud Pleromatis Æonas, cum multis partibus constet, alterius formæ ac figuræ est, his demum cognitum et exploratum, qui cognatione ipsum attingunt, quorumque magnitudines apud eum semper sunt.

5. Quocirca ita habeto: has viginti quatuor litteras, quæ apud vos sunt, velut rivos quosdam esse,

(1) *Ventrem Z et T.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, cum editt. Eras. et Oxon.; at in Gall. et Feuard. perperam X et T. Sed ut Latina Græcis responderent, vertendum erat: *Dorsum Z et T, ventrem H et Σ, femora Θ et P, malleolos Λ et Ξ, pedes, etc.*

(2) *Locutam esse.* Sic ex Græco restituimus, pro *locuta est*, quod manifesto scribarum errato legitur in omnibus tum editt., tum mss.

(3) *Olim est nomen.* Vertendum est, *antiquum est nomen.*

(4) *Insigne nomen.* I. e. notandum nomen. Nomina enim sex constantia litteris mysticum quid habere contendebant illi hæretici: quod ἐπίσημον βαῦ, notam senarii numeri, cui plurimum tribuebant, in se continerent.

(5) *Cognati ejus.* Angeli Salvatori *coetanei*, de quibus supra c. 2 et 4.

(6) *Hæc igitur.* Sic emendavit Feuard. pro *hæc igitur*, quod vitiose occurrit in editt. Eras., Gall. et

mss. omnibus. Sed forte culpa ipsius interpretis est, qui Græcum ταῦτα vertit *hæc*, non advertens substantivum Latinum quod sequitur, feminini esse generis.

(7) *Apud nos.* Ex Græco legendum, *apud vos.*

(8) *Earum, quæ.* Scilicet *virtutum.* Ita ex Græco reposui pro *eorum*, quod scribarum oscitantia irrepsit in omnes cum editt. tum mss.

(9) *Ineloquibiles.* Eras., Gall., Clarom. et Pass. *ineloquibiles.*

(10) *Eis.* Sic recte Feuard. et Grab. juxta Græc. ἀύταϊς, vitiose vero Eras., Gall. cum mss. pluribus, *ejus*

(11) *Computatione.* Callasius male vertit *sermone*, Hæc enim λόγος non *sermonem*, sed *rationem*, vel *computationem* significat, ut probe notat Fronto Duc.

(12) *Sensus horum verborum,* ait Billius, hic est: *Quoniam Pater et Veritas novem litteras continebant, Homo autem et Ecclesia septem duntaxat.*

omnibus, virtus. Et sic is qui est numeri vii eorum qui sunt octo accepit virtutem (1), et facta sunt tria loca similia numeris, cum sint octonationes: quæ ter in se venientia (2) viginti quatuor ostenderunt numerum. Et tria quidem elementa (quæ dicit ipse trium in conjugatione virtutum existere, quæ sunt vi, ex quibus emanaverunt viginti **71** quatuor litteræ) quadripertita (3) inenarrabilis quaternationis ratione, eundem numerum (4) faciunt: quæ quidem dicit illius, qui est innominabilis (5), existere. Indui (6) autem ea a tribus (7) virtutibus, in similitudinem illius qui est invisibilis: quorum elementorum imagines in agnum esse eas, quæ sunt apud nos duplices litteræ, quas cum viginti quatuor litteris annumerantes (8), virtute, quæ est se-

condum analogiam, triginta faciunt numerum.

6. Hujus rationis et dispositionis fructum dicit in similitudinem imaginis apparuisse illum, qui (9) post vi dies quartus ascendit in montem (10), et factus est sextus (11): qui descendit et detentus est in hebdomade, cum esset insignis octonatio, et haberet in se omnem elementorum numerum, quem manifestavit, cum ipse venisset ad baptismum, columbæ descensio, quæ est Ω et A Numerus enim ipsius, unum et dccc . Et propter hoc Moysen in sexta die dixisse hominem factum: et dispositionem autem in sexta die, quæ est in cœna pura (12), novissimum hominem, in regenerationem primi hominis, apparuisse. Cujus dispositionis initium et finem sextam horam, in qua affixus est ligno: perfectum enim sensum (13), scientem **72** eum numerum qui est sex,

BILLII INTERPRETATIO.

tres eas virtutes, quibus universus superiorum elementorum numerus continetur, adumbrantes. Sic enim existima, novem mutas litteras, Patris et Veritatis esse: quod videlicet muti ipsi sint, hoc est ejusmodi, qui nullis verbis exprimi possint. Semivocales autem, quæ octo sunt, Sermonis et Vitæ: quod inter vocales et consonantes velut mediæ interjectæ sint, atque ut a superioribus defluant, ita vicissim inferiora ad eas referantur. Vocales porro, quæ ipsæ quoque septem sunt, Hominis et Ecclesiæ: quandoquidem vox per hominem progressa omnia informavit. Vocis etenim sonus formam ipsam indidit. Habent igitur Sermo et Vita octo, Homo et Ecclesia septem, Pater et Veritas novem. Quoniam autem non satis constabat numerus; is qui in Patre insidebat, descendit, ad eum videlicet a quo sejunctus fuerat idcirco missus, ut ea quæ facta erant, emendarentur, ac Pleromatum unitas æqualitate prædita unam in omnibus, quæ ex omnibus manant, virtutem proferret. Atque ita septenarius numerus octonarii vim accepit: factique sunt tres loci numeris consimiles, cum sint ogdoades: qui quidem tres in se ducti quatuor et viginti efficiunt. Et quidem tria elementa (quæ ipse conjugii nexu cum tribus virtutibus devincta esse ait, ac proinde sex sunt, e quibus viginti quatuor litteræ profluxerunt) per sermone omni præstantioris quaternitatis rationem quadruplicata, eundem cum ipsis numerum pariunt: quæ quidem illius esse ait, qui appellationem omnem excedit. Ea porro ad invisibilis similitudinem a tribus virtutibus ferri. Atque horum elementorum imagines imaginum eas esse litteras dicit, quas duplices appellamus: quæ quidem si viginti quatuor litteris adjungantur, analogiæ vi tricenarium numerum edunt.

6. Hujus rationis et administrationis fructum in imaginis similitudine existisse ait eum, qui post sex dies quartus in montem ascendit, ac sextus factus est: qui descendit, atque in hebdomade detentus est, cum insignis ogdoas esset, atque omnem elementorum numerum in se contineret: quem, cum ad baptismum accessisset, columbæ descensus perspicue ostendit, quæ quidem est Ω et A. Hujus enim numerus

taxat, Sermo vero et Vita octo, corrigendæ hujusce numerorum inæqualitatis causa factum est, ut littera una, qua Pater abundabat, ad Hominem et Ecclesiam descenderit: ac sic cuique ex his conjugationibus suis litterarum octernio constitit.

(1) Qui est numeri vii eorum qui sunt octo accepit virtutem. Clarius Billius: septenarius numerus octonarii vim accepit.

(2) Quæ ter in se venientia. Ex Græco vertendum erat: quæ tria in se venientia, seu ducta.

(3) Quadripertita. Melius quadruplicata, scilicet elementa.

(4) Eundem numerum. Adde ex Græco, cum illis, nimirum tribus locis.

(5) Innominabilis. Sic emendavit Feuard. pro innumerabilis. Consentit cod. Voss. At Clarom., Otobon et Arund. habent inenarrabilis.

(6) Indui. Græc. φορεῖσθαι, ferri, portari.

(7) Ea a trib. Sic ex Græco corrigimus, ita exigente syntaxi, pro eas, quod manifestum scribarum sphalma est; nam de elementis hic sermo est.

(8) Annumerantes. Cod. Clarom. innumerantes: Arundel. annumeratis, forte pro annumeraris: sic enim legendum merito censet Fronto Duc.

(9) Illum, qui. Et ante illum, codd. Clarom., Arund. et Græci textus auctoritate cum Græbio expungimus.

(10) Quartus ascendit in montem. Alludit ad Christi transfigurationem ex Matth. xvii et Marc. ix. Cum Christus post sex dies ascendisset in montem, assumptis secum Petro, Joanne et Jacobo, factus est proinde quartus; tum advenienti-

bus Moyse et Elia, factus est sextus. Quod autem addit Marcus hærestarcha, qui descendit et detentus est in hebdomade; id intelligo de Jesu in hunc mundum descensu, ejusdemque in eo mora. Cum enim hic mundus septem virtutibus constet, ad imitationem hebdomadis virtutis conditus, ut sub istius capitis finem dicitur, palam est hebdomada a Marco vocari. Eadem igitur hebdomas est de qua et hic et illic: sicque Jesus in hebdomade habitans, hæcque superior, insignis octonatio est: quemadmodum Achamoth, septem cœlis a Demiurgo conditis superior, ogdoas dicitur cap. 5.

(11) Sextus. Ita pro numero vi reposuit idem Græbio ex Voss. et Græco.

(12) Cœna pura. Sic vocem παρασκευῆ reddidit interpres; nec male. Nam Parasceven, inquit August. tract. 120 in Joan., Cœnam puram Judæi Latine usitatus apud nos vocant. Et id est, sexta feria. Glossarium: Cœna pura, προσάββατον. Ejusdem nominis meminerunt Tertull. lib. v adv. Marcion. c. 4, et Beda in cap. ix Joan. Ideo vero, ut observat Feuard., Judæi sextam diem, seu Parasceven, qua Dominus cruci affixus est, appellabant cœnam puram, quod juxta legis præscriptum puros vestimentis, cibis, corporibus et animis esse deceret, qui Sabbatum sequens celebraturi essent.

(13) Perfectum enim sensum. Clarius Billii versio: Perfectum enim Nun, cum senarium numerum procreandi ac regenerandi facultate præditum esse perspectum haberet, regenerationem eam, quæ per eum, qui insignis apparuit, in hunc numerum contigit, filius lucis declarasse.

virtutem fabricationis et regenerationis habentem, A manifestasse filiis luminis eam generationem (1), quæ facta est per eum, qui manifestatus est insignis in eum numerum. Hinc etiam et duplices litteras numerum insignem habere ait. Insignis enim numerus commistus viginti quatuor elementis, xxx litterarum nomen explicuit (2).

7. Usus est autem diacono (3) septem numerorum magnitudine (4), quemadmodum dicit Marci Sige, ut a se cogitata cogitationis (5) manifestetur fructus. Et insignem quidem hunc numerum in præsentem, ait, eum qui ab insigni figuratus est, intelligi (6), eum qui quasi in partes divisus est, aut præcisus, et foris perseveravit, qui sua virtute et prudentia per eam, quæ est ab eo, emissionem, hunc, qui est septem (7) virtutum, secundum imitationem hebdomadis virtutis (8), animavit mundum, et animam posuit esse hujus universi, quod videtur. Utitur autem et ipse hic hoc opere (9) quasi spontanee ab ipso facto: reliqua vero ministrant, cum sint imita-

liones inimitabilium (10), enthymesin (11) matris. Et primum quidem cælum sonat A, quod autem est post illum E, tertium autem H, quartum vero et medium numeri VII (12). Iotæ virtutem (13) enarrat, quintum vero O, sextum autem Y, septimum autem et IV a medio Ω elementum exclamat quemadmodum Marci Sige, quæ multa quidem loquacius exsequitur, 73 nihil autem verum loquens (14), affirmat. Quæ virtutes, ait, omnes simul in invicem complexæ sonant et glorificant illum, a quo emissæ sunt: gloria autem soni mittitur in Propatorem. Hujus autem glorificationis sonum in terram delatum ait plasmatores factum, et generatorem eorum quæ sunt in terra.

8. Ostensionem autem affert (15) ab iis, qui nunc nascuntur (16), infantibus, quorum anima, simul ut de vulva progressa est, exclamat uniuscujusque elementi hunc sonum. Sicut ergo septem Virtutes, inquit, glorificant Verbum, sic et anima in infantibus plorans et plangens Marcum glorificat eum. Propter hoc autem et David dixisse: *Ex ore*

BILLII INTERPRETATIO.

est unum et octingenta. Ob eamque causam dixisse Moysen, sexto die conditum hominem fuisse: juxta administrationem autem sexto die, quæ est parasceve, ultimum hominem ad primi hominis regenerationem apparuisse. Cujus quidem administrationis principium ac finem exstitisse sextam illam horam, in qua ligno affixus est. Perfectum enim Nun, cum senarium numerum procreandi ac regenerandi facultate præditum esse perspectum haberet, regenerationem eam, quæ per eum, qui insignis apparuit, in hunc numerum contigit, filiis lucis declarasse. Unde etiam duplices litteras insignem numerum habere ait. Etenim insignis numerus, viginti quatuor elementis adjunctus, nomen triginta litterarum conficit.

7. Ministra porro, quemadmodum ait Marci Sige, septem numerorum magnitudine usus est, ut voluntarii consilii fructus eluceret. Jam vero insignem hunc numerum, inquit, nunc eum intellige, qui ab insigni formatus est, quique velut divisus ac bifarium sectus est, forisque mansit, ac vi et prudentia sua per productionem, quæ ex eo exstitit, ad virtutis hebdomadis imitationem huic mundo septem virtutibus constanti vitam dedit, eumque ita comparavit, ut rerum omnium, quæ in aspectum cadunt, anima esset. Atque hic quidem hoc opere utitur, ut sponte ac libera voluntate a se confecto: alia autem, ut quæ rerum inimitabilium imitamenta sint, matris cogitationem subministrant. Ac primum quidem cælum A proloquitur, proximum E, tertium H, quartum ac medium vim vocalis I enuntiat, quintum O, sextum Y, septimum et quartum a medio Ω exprimit, quemadmodum Marci Sige, quæ multa quidem blaterat, cæterum nihil veri dicit, affirmat. Atque hæc Virtutes, inquit, omnes simul inter se connexæ tinnunt, ac laudibus eum, a quo productæ sunt, efferunt. Gloria autem hujus soni ad Propatorem transmittitur. Hujus porro laudationis sonum in terram delatum, eorum, quæ in terra sunt, effectorem ac parentem esse ait.

8. Hujus autem rei argumentum ducit ab infantibus recens in lucem editis, quorum sonus, confestim

⁶⁵ Cap. XI.

(1) *Eam generationem.* E Græco legendum, eam C regenerationem.

(2) *Explicuit.* I. e. absolvit, complevit.

(3) *Diacono.* I. e. ministra.

(4) *Magnitudine.* Ἀληθειᾶ videlicet, Nu seu Monogenis conjuge, quæ, ut cap. sequenti dicitur, septem litteris constat.

(5) *A se cogitata cogitationis.* Melius Billius, voluntarii consilii. At in codd. Clarom. et Pa. s. legitur, ab se cogitata manifestationis cogitetur fructus.

(6) *Intelligi.* Ex Græco leg. intellige. Siges enim ad Marcum verba sunt.

(7) *Qui est septem.* Ita Clarom. cum editt. Eras. et Gall. In Feuard. autem et Oxon. omisum est. Per septem virtutes intelligi septem cælos (qui et angeli dicebantur), a Demiurgo conditos, quibus mundum constare docebant Valen iniani, perspicuum est ex iis quæ mox sequuntur.

(8) *Hebdomadis virtutis.* Hebdomas illa virtutis, ad cujus imitationem mundo huic vita data, forte est hebdomas illa superior virtutum, seu septem virtutes Monogenis administræ, de quibus su-

pra. Quemadmodum enim per septem has virtutes Pleromati velut initium, tutamen et fulcimentum præbet Nus: sic per septem cælos huic mundo vitam impertit Demiurgus, seu per Demiurgum Enthymesis hic designata. Hanc conjecturam nostram argumentis petitis a capite 2, cum hoc capite et seqq. collato, munire haud arduum foret, nisi in nugis inmorari pigeret. Hæc conferat cui per otium licuerit.

(9) *Hic hoc opere.* In edit. Oxon. desideratur hoc.

(10) *Inimitabilium.* Ita recte Clarom. cod. juxta Græc. ἀμιμήτων. Alii om. cum editt. tum mss. perperam imitabilium.

(11) *Enthymesin.* Scribendum erat, *enthymesi.* Sed Græcam constructionem servavit interpres.

(12) *Numeri VII.* Clarius verti potuisset, *septem cælorum vel ex septem.*

(13) *Iotæ virtutem.* Sic ex codd. Clarom. et Merc. 2 tollendæ ambiguitatis causa reposuimus. Nam in omnibus editt. *Iota virtutem.*

(14) *Loquens.* In Feuard. et Oxon. loquitur.

(15) *Affert.* Idem addit cod. Pass.

(16) *Ab iis qui nascuntur.* Melius, a recens editis.

infantium et lactentium perfecisti laudem ⁶⁶. Et iterum : Cæli enarrant gloriam Dei ⁶⁷. Et propter hoc quando in doloribus et calamitatibus anima fuerit, in revelationem suam (1), dicit Ω in signum laudationis : ut cognoscens illa quæ sursum est anima (2), quod est cognatum suum, adiutorium ei deorsum mittat.

9. Et de omni quidem nomine, quod est xxx litterarum, et de Bytho, qui augmentum accipit (3) ex hujus litteris; adhuc etiam de Veritatis corpore, quod est duodecim membrorum, unoquoque membro ex duabus litteris constante; et de voce ejus, quam locuta est non locuta; et de resolutione ejus nominis, quod non est enarratum, et de mundi anima, et hominis, secundum quæ habent illam, quæ est ad imaginem, dispositionem, sic deliravit. Dehinc autem quemadmodum ex nominibus æquiparatum virtutem ostendit eorum **74** quaternatio, referemus; ut nihil lateat te, dilectissime, eorum quæ ad nos pervenerunt ex iis, quæ ab iis (4) dicuntur, quemadmodum sæpe postulasti a nobis.

CAPUT XV ⁶⁸.

Pergit Sige Marco narrare xxiv clementorum et Jesu generationem. Hæc deliria confutat Irenæus.

1. Sic autem (5) annuntiat perquam sapiens eorum Sige generationem viginti quatuor elementorum. Cum solitate esse unitatem, ex quibus duæ sunt emissiones, sicut prædictum est ⁶⁹, monas et hen, quæ duplicatæ (6), quatuor factæ sunt : his enim duo, quatuor. Et rursus duo et quatuor in idipsum compositæ, sex manifestaverunt numerum. Hi autem sex (7) quadruplicati, viginti quatuor generaverunt figuras. Et quidem quæ sunt primæ quaternationis nomina sancta sanctorum intelliguntur (8), quæ non possunt enarrari; intelliguntur autem a solo Filio, quæ Pater scit quænam sunt. Alia verò quæ cum gravitate, et honore, et fide nominantur, apud eum sunt hæc : Ἀβρόητος et Σιγή, Πατήρ et Ἀλφθαία. Hujus autem quaternationis universus numerus est litterarum viginti quatuor : Ἀβρόητος enim nomen litteras habet in se septem, Σιγή quinque (9), et Πατήρ quinque, et Ἀλφθαία septem, quæ composita in se, bis quin-

BILII INTERPRETATIO.

Atque ex vulva prodierunt, uniuscujusque horum elementorum sonum edit. Quemadmodum igitur, inquit ille, septem Virtutes ipsum gloria afficiunt: sic etiam anima Marcum in infantibus plorans ac lugens, eum concelebrat. Atque hinc est quod David ait: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* Et rursus: *Cæli enarrant gloriam Dei.* Hincque etiam fit ut anima cum in laboribus et ærumnis versatur, recreandi sui causa in laudationis signum Ω inclamet: quo nimirum superior anima quod sibi cognatum est, agnoscens, opem ei mittat.

9. Ac de toto quidem nomine quod triginta litterarum est, et de Bytho, qui ex hujus litteris incrementum capit, ac præterea de Veritatis corpore, quod duodecim membris constat, ac singula membra quibus litteris, ad hæc de ipsa voce, quam elocuta est, cum non elocuta sit, et de nominis illius quod nullis verbis expressum est, resolutione, ac denique de mundi hominisque anima, quemadmodum dispensationem eam habent, quæ est juxta imaginem, hoc pacto deliravit. Sequitur jam ut quomodo modo quaternitas parem ex nominibus vim ac facultatem ipsi demonstravit, referamus: ut ne quid eorum, quæ ab ipsis trad. accepimus, te fugiat; quemadmodum sæpenumero a nobis postulasti.

CAPUT XV.

1. Ad hunc itaque modum, illa undique sapientissima Sige, viginti et quatuor elementorum ortum ipsi exponit. Cum solitate enim unitatem simul existere: ex quibus duæ, uti superius diximus, productiones existerunt, monas nimirum et unum: quæ quidem inter se juncta quatuor efficiunt: his enim duo sunt quatuor. Ac rursus duo et quatuor in unum juncta, senarium numerum declararunt. Senarius porro quater in se ductus, viginti quatuor formas procreavit. Ac primæ quidem quaternitatis nomina, quæ sancta sanctorum intelliguntur, nec ullis verbis exprimi possunt, a solo Filio cognoscuntur, quæ Pater scit quænam sint. At vero angusta ac veneranda nomina, quæque non sine fide usurpantur, apud eum hæc sunt, Ἀβρόητος, Σιγή;

⁶⁶ Psal. viii, 3. ⁶⁷ Psal. xviii, 2. ⁶⁸ Cap. XII. ⁶⁹ Sup. cap. XI.

(1) *Revelationem suam.* Genuinum loci istius sensum dabit Clemens Alexandrinus lib. 1° *Paedag.* pag. 96, ubi de Gnosticis agens scribit: Ὁὐκ ἄτοπον δὲ καὶ τοῖς αὐτῶν ἐκείνων συγχρόσασθαι ῥήμασιν, οὗ διωλισμὸν μὲν τοῦ πνεύματος τὴν μνήμην τῶν κραιπτόνων εἶναι φασίν. Διωλισμὸν δὲ νοοῦσι τὸν ἀπὸ τῆς ὑπομνήσεως τῶν ἀμεινόνων, τῶν χειρόνων χωρισμὸν. Ἔπεται δὲ ἐξ ἀνάγκης τῷ ὑπομνησθέντι τῶν βελτίων ἢ μετάνοια ἢ ἐπὶ τοῖς ἥτιοσιν, etc. *Neque vero absurdum fuerit illorum quoque ipsorum verbis uti, qui meliorum recordationem, percolationem esse dicunt spiritus. Percolationem autem intelligunt, quæ ex meliorum fit recordatione, eorum quæ pejora sunt separationem. Eum itaque qui meliora revocavit in memoriam, necessario sequitur pœnitentia propter deteriora, etc.* Anima igitur in doloribus et calamitatibus constituta, ut percoleatur dicit Ω, in signum laudationis: quia per dolores monetur recordari illius animæ, quæ sursum est, et a deterioribus separari. Hæcque pœnitentis animæ percolatio est.

(2) *Anima.* Demiurgus scilicet super cælos

residens, animarum omnium συγγενής, vel ut cap. 5 dicitur, psychicorum sibi ὁμοουσίων (utpote et ipse animalis) auctor; qui et choico homine formato, in hunc insufflavit psychicum, quique animas diligit.

(3) *Accipit.* Al. *accepit.*

(4) *Ab iis.* Græc., *ab eo.*

(5) *Sic autem.* Græc. *sic ergo.*

(6) *Quæ duplicatæ.* Vertendum erat, *quæ cum ad duo accesserint.*

(7) *Hi autem sex.* In edit. Feuard. male ommissa vox *sex*, quæ exstat in omnibus aliis cum edit. tum mss. et textu Græco.

(8) *Et quidem ... sancta sanctorum intelliguntur.* Melius vertisset interpret: *Ac primæ quidem quaternationis nomina sancta sanctorum, quæ intelliguntur sola percipi, non verbis explicari possunt.*

(9) *Σιγή quinque.* Ita codd. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2, cum edit. Eras. et Oxon. In Gall. vero et Feuard. male Σιγή: ratio enim numeri quinarum exigit scribi Σιγγή.

que (1), et bis septem, viginti quatuor numerum adimpleverunt. Similiter et secunda quaternatio Logos et Zoe, Anthropos et Ecclesia eundem numerum elementorum ostenderunt. Et Salvatoris quoque narrabile nomen Ἰησοῦς, litterarum est sex; inenarrabile autem ejus, litterarum viginti quatuor. **75** Ἰῆς et Χριστός, litterarum duodecim (2) quod est autem in Christo inenarrabile, litterarum triginta. Et propter hoc ait eum A et Ω, ut περιστέραν manifestet, cum hunc numerum habeat hæc avis.

2. Jesus autem hanc habet, inquit, inenarrabilem genesim. A matre enim universorum, id est, primæ quaternationis (3) in filiæ locum (4) processit secunda quaternatio, et facta est octonatio, ex qua progressa est (5) decas: sic factum est xviii (6).

BILLI INTERPRETATIO.

Πατήρ, Ἀλήθεια. Hujus porro quaternarii numerus totus est quatuor et viginti litterarum. Nomen enim Ἀρρήτος septem litteras in se complectitur, Σιγή quinque, Πατήρ totidem, Ἀλήθεια septem: quæ quidem, hoc est, bis quinque, et bis septem, in unum coacta, quartum et vicenarium numerum efficiunt. Eodem etiam modo secunda quaternitas, Λόγος et Ζωή, Ἄνθρωπος et Ἐκκλησία, parem elementorum numerum ostendunt. Quin Salvatoris quoque nomen id, quod in sermonem cadit, hoc est, Ἰησοῦς sex litterarum est: illud autem quod omnem sermonis facultatem superat, viginti quatuor litterarum. Eodem modo Christus septem litterarum est; quod autem in Christo ejusmodi est, ut omnem vim sermonis excedat, litterarum triginta. Atque hæc ratione ipse se dicit A et Ω, ut περιστέραν, id est columbam indicet: hunc enim numerum habet hæc avis.

2. At vero Jesus, ait ille, inenarrabilem ortum hunc habet: etenim ex prima illa rerum omnium parente quaternitate, secunda quaternitas filiæ instar processit, atque ogdoas effecta est. Ex ea decas prodiit, sicque decas et ogdoas exstitit. Decas porro cum ogdoade juncta, eamque decuplans, octogenarium numerum peperit: rursusque octogenarium in decem ducens, octingentesimum numerum procreavit. Ita cum universus litterarum numerus ab octonario ad denarium progressus est, octo et octoginta emergunt: quod quidem est Ἰησοῦς. Hoc enim nomen, si litterarum numerum in eas, octo et octoginta efficit. Habes perspicue quinam, de eorum sententia, supercoelestis quoque Jesu ortus sit. Unde

(1) *Bis quinque.* Codd. Clarom., Pass., Voss. et B Merc. 2, *bis quini.* In Eras. *bis quinae.*

(2) *Ἰῆς et Χριστός litterarum xii.* Sic probe restituit Græbius ex cod. Voss. consentiente Græco. Consentit et Clarom. In aliis omnibus editi. omissa voce Ἰῆς perperam habetur, et Χριστός litterarum vii, numero xii in vii mutato, quod facile fieri potuit. Ad marginem Eras. et Gall. scriptum est, *al. xii*, sed id male refertur ad *triginta*, quod mox sequitur: huc enim spectat.

(3) *Primæ quaternationis.* Scribendum erat, *prima quaternatione.* Sed genitivum pro ablativo reddidit incautus interpres, haud attendens in Græco τῆς πρώτης τετραδος, regi per præpositionem ἀπό.

(4) *In filiæ locum.* Vertendum erat, *in filiæ modum.* Sed pro τρόπῳ male legisse videtur interpres τόπῳ.

(5) *Progressa est.* Sic recte Græbius ex cod. Voss. Consentit Clarom. Cætera exemplaria perperam, *processa est.*

(6) *Factum est xviii.* Sic omnino cod. Clarom. cum edit. Oxon. Consentiant ex parte Voss. et Arund. Prior habet, *est*; alter xviii ex quibus vitiosam lectionem, *factum decimo octavo*, emendavit Græbius, apposita et distinctionis nota ante *decas*, ut ab hac voce nova periodus inciperet. Cæterum ex Græco, pro xviii, legendum esset *decas et ogdoas.*

(7) *Decuplam.* Exemplaria omnia, *decuplum*, perspicuo librariorum sphalmate.

(8) *Octuagies decies.* Ex Gr. *Octoginta in decem ducens.*

(9) *Octuaginta et dccc.* Sic recte Feuard. emendavit ex vet. cod. Consent. Clarom., Pass., Voss. et Græca lect. In editi. Eras. et Gall. et mss. Arund. et Merc. 2, corrupte legitur *octuaginta dat.* Nimirum incauti scribæ dccc commutarunt in *dat*;

PATROL. GR. ED. LAT. V.

Decas itaque adjuncta octonationi, et decuplam (7) eam faciens, lxxx fecit numerum: et rursus octuagies decies (8) octingentorum numerum fecit: ut sit universus litterarum numerus ab octonatione in decadem progrediens, octo et octuaginta et dccc (9) quod est Jesus. Jesus enim nomen, secundum Græcarum litterarum computum (10), dccc sunt lxxxviii (11). Habes (12) manifeste et supercoelestis Jesu secundum eos genesim. Quapropter et A B (13) Græcorum habere monadas octo, et decadas viii, et hecatontadas viii, dccc (14) lxxxviii numerum **76** ostendentia (15) hoc est, Jesum, qui est ex omnibus constans numeris: et propter hoc A et Ω nominari eum, cum significant (16) ex omnibus ejus generationem. Et iterum ita: primæ quater-

quod facile fieri potuit.

(10) *Litterarum computum.* Sollicita ejusmodi numerorum investigatione delectati sunt non modo Marcossii, sed et e Catholicis quidam. Auctor Carminum sub nomine Sibyllæ Cumanæ lib. 1: Ὀκτώ γὰρ μονάδας, τόσας δεκάδας ἐπὶ τούτοις, Ἡδ' ἑκατοντάδας ὀκτώ, ἀπιστοχόροις ἀνθρώποις Οὐνομα δηλώσει. *Namque octo monades, totidem decades super ista, atque hecatontadae octo infidis significabit humanis nomen.* Et Beda in cap. ii Lucæ: *Cujus sacrosancti nominis (Jesu) non tantum etymologia, sed et ipse quem litteris comprehendit numerus, perpetuæ nostræ salutis mysteria redolet. Sex quippe litteris apud Græcos scribitur Ἰησοῦς, videlicet ι, et η, et σ, et ο, et υ, et ς, quarum numeri sunt λ, et viii, et cc, et lxx, et dccc, et cc, qui fiunt simul dccc lxxxviii. Qui profecto numerus, quia figura resurrectionis adgaudeat, satis est supra tractatum.* His, puto, non adeo delectabitur, cui sapiet palatus.

(11) *dccc sunt lxxxviii.* Ita mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum. In cæteris exemplaribus perperam, *dat summam lxxxviii.*

(12) *Habes.* Sic codd. Pass. et Arund. In reliquis perperam habens.

(13) *Et A B.* Pro A B. scribendum erat, *Alphabetum*, ex Græco Ἀλφάβητον.

(14) *dccc.* Sic codd. Clarom. et Pass. cum editi. Feuard. et Oxon. ac textu Græco. In editi. Eras. et Gall. eodem recurrente errato, *dat*: quod quidem mendum ex solo textu Græco, nullo suffragante ms. correxerunt Feuard. et Græbius.

(15) *Ostendentia.* Vertendum erat *ostendens.* Nam in Græco δεικνύοντα refertur ad τὸν Ἀλφάβητον.

(16) *Significant.* Sic Clarom., Pass. et Voss. melius quam alii *significet*; id enim refertur ad α et ω; neque repugnat textus Græcus.

nationis secundum progressionem (1) numeri in A semetipsam compositæ (2) x apparuit numerus. A enim et B et Γ et Δ (3) in semetipsa (4) composita x fiunt (5), quod est I, et hoc esse volunt Jesum. Sed et Christus, inquit, litterarum est viii, ex quibus primam octonationem significari, quæ cum iota (6) applicita (7) dccc lxxxviii numerum generavit (8). Dicitur autem, ait, et filius Christus, hoc est, duodecas: υἱὸς enim nomen litterarum quatuor est, Χριστὸς autem octo: quæ composita duodecadis ostenderunt magnitudinem. Prius autem, inquit, quam hujus nominis insigne apparet, hoc est, Jesus, filiis (9), in ignorantia magna fuerunt homines et errore. Cum autem manifestatum est vi litterarum nomen hoc quod secundum carnem (10) amictum est, ut ad sensibilitatem hominis descenderet, habens in semetipso ipsum quoque vi, et viginti quatuor; tunc cognoscentes eum cessaverunt ab ignorantia, et a morte in vi-

tam ascenderunt, nomine eis facto ducatore (11) ad Patrem veritatis. Voluisse enim Patrem universorum solvere ignorantiam, et destruere mortem. Ignorantiæ autem solutio, agnitio ejus fiebat. Et propter hoc dictum (12) secundum voluntatem ejus, eum qui est secundum imaginem ejus, quæ sursum est virtus (13), dispositum hominem.

77 3. A quaternatione enim progressi sunt Æones. Erat autem in quaternatione Anthropos et et Ecclesia, Logos et Zoe. Ab iis igitur Virtutes, ait, emanatæ generaverunt eum, qui in terra manifestatus est, Jesum. Et Logi quidem locum adimplerent angelum Gabriel, Zoes autem Spiritum sanctum, Anthropi autem Altissimi virtutem: Ecclesiæ autem locum Virgo ostendit. Et sic ille, qui est secundum dispositionem, per Mariam generatur (14) apud eum homo, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit per Verbum ad agnitionem suam (15). Cum autem venisset ipse ad

BILLII INTERPRETATIO.

etiam Græcorum alphabetum unitates octo, decurias octo, totidemque centurias continere; quæ octingentorum octoginta octo numerum edant, hoc est, Jesum ex omnibus numeris constantem, ob idque A et Ω eum nuncupari, ut ipsius ex omnibus ortus significetur. Ac rursus ad hunc modum id exponunt. Prima quaternitate juxta numeri progressionem in sese composita, exiit denarius. Una enim, et duæ, et tres, et quatuor in unum conflata decem efficiunt, quod est iota: idque Jesum esse volunt. Quin etiam Christus, inquit, qui litterarum octo est, primam octonationem significat: quæ quidem cum decade copulata octogenarium numerum peperit. Dicitur autem et filius Christus, hoc est, duodecas. Etenim nomen hoc Υἱὸς litterarum est quatuor, Χριστὸς autem octo: quæ quidem simul juncta duodecadis magnitudinem ostenderunt. Enimvero priusquam hujusce nominis insigne filius apparet, hoc est, Ἰησοῦς, in magna ignorantia et errore homines versabantur. At postea quam nomen sex litterarum conspicuum factum est (carnem videlicet induens, ut ad hominis sensum haberetur, habens in se ipso sex et viginti quatuor), tum demum eo cognito, hujusmodi ignorantia liberati sunt, atque a morte ad vitam ascenderunt, utpote quibus hoc nomen ad veritatis Patrem ducis munus obierit. Placuisse enim rerum universarum parenti ignorantiam depellere, ac mortem delere. Ignorantiam porro depulsio, ipsius cognitio existit. Ob eamque causam de ipsius voluntate electum eum hominem fuisse, qui ad supernæ virtutis imaginem dispensatus est.

3. Ex quaternitate siquidem Æones profluxerunt. Etenim in quaternitate erant Homo et Ecclesia,

(1) *Progressionem.* Sic in Clarom., Pass. et Voss. melius quam in editt. omnibus *progressionem.*

(2) *Primæ quaternationis .. compositæ.* Ἑλλη-
νίζει interp. genitivos absolutos Græcorum Latine reddit per genitivos; quod barbarum. Vertendum erat, *prima quaternatione composita.* In Eras et Gall. pro *quaternationis*, habetur *quaternationi.* In Arund. et Merc. 2, *quaternioni.*

(3) *A enim et B et Γ et Δ.* Sic Clarom. cod. excepto quod Γ Græcum Latino more scribitur G. In omnibus autem aliis cum editt. tum mss. littera Γ perperam commutata in ζ, sensus evertitur: neque enim ex α et β et γ et δ in unum compositis, decem fiunt, sed xiii. Sed in editt. Eras. et Gall. pro *et ζ*, quod habent Feuard. et Grab. pejus legitur, *ut ζ*; nec melius in Feuard. *et α* pro *et δ*. At pravis his lectionibus occurrisset interpres, si Græca secutus notis abstinuisset, scripsissetque, *unum, et duo, et tria, et quatuor.*

(4) *In semetipsa.* Codicis Arundel. lectionem sequimur. Cæteri omnes seu editi, seu manu exarati, minus bene, *in semetipso.*

(5) *x fiunt.* Al. *x faciunt.*

(6) *Cum Iota.* Hic *Iota* arithmetice accipias, juxta Græc. δέξα.

(7) *Applicita.* Editt. *applicata.*

(8) *dccc lxxxviii numerum generavit.* Verba Græca (si genuina sunt) non reddidit interpres; quamvis a sensu non deflexerit. In Græco siquidem, τὸν Ἰησοῦν ἀπεκύησε, *Jesum peperit.* Sed cum Ἰησοῦς sit 888, si nimirum litteræ velut notæ nu-

merorum accipiantur; has sic accipiens interpres vertit dccc lxxxviii.

(9) *Filiis.* Ita recte Clarom. cod. juxta Græcum, τοὺς υἱοὺς. In cæteris omnibus corrupte, *filius.*

(10) *Quod secundum carnem.* Hic delerimus est, quod manifesta scribarum oscitantia bis repetitum fuit.

(11) *Ducatore.* I. e. *duce.* Gloss. vet. *ducator*, ἀγός, προηγούμενος; *ducatores*, ἀγοί, ἡγεμόνες. Eadem voce utitur Tertull. *adv. Jud.* c. 13. Iterum occurrit apud auctorem nostrum lib. ii, cap. 18, n. 7.

(12) *Dictum.* Vertendum est, *electum esse*; hancque lectionem confirmant mox sequentia: ὃν ὁ Πατήρ τῶν ὅλων διελθόντα διὰ μήτρας ἐξέλεξατο, *quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit.* Sed pro ἐκλεχθῆναι male legit interpres, *λεχθῆναι.*

(13) *Quæ sursum est virtus.* Christi videlicet, qui mox dicitur virtus in Jesum delapsa; vel superioris *Homini* cujus in Jesum descensuri idem Jesus *assimilationem et figurationem* paulo post dicitur expressisse.

(14) *Generatur.* Ita Græci textus auctoritate, ut videtur, Feuardentius a Frontone Duc. monitus posuit. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus legitur, *generatus.*

(15) *Cum autem... quasi columbam.* Salvatorem, quem in Jesum sub columbæ specie descendisse clarius affirmant Valentiniani sup. cap. 7.

aquam, descendisse in eum, quasi columbam, eum qui recurrebat sursum, et implevit XII numerum : in quo inerat semen eorum (1), qui conseminati sunt cum eo, et condescenderunt et coascenderunt. Ipsam autem Virtutem quæ descendit, semen dicit esse Patris (2), habens in se et Patrem, et Filium, et eam, quæ per eos cognoscitur innominabilis virtus Sigæ, et omnes Æonas. Et hunc esse Spiritum, qui locutus est per os Jesu, qui se confessus est Filium hominis (3), et manifestavit Patrem, descendens quidem in Jesum, unitus est (4). Et destruxit quidem mortem, ait, qui fuit ex dispositione Salvator Jesus; agnovit autem Patrem Christum (5). Jesum esse ergo nomen (6) quidem ejus, qui est ex dispositione homo (7), dicit, positum autem esse in 78 assimilationem et figurationem ejus, qui incipit in eum descendere (8), Hominis, quem capientem habere et ipsum Hominem, et ipsum Logon, et Patrem,

A et Arrheton, et Sigen, et Alethian, et Ecclesiam, et Zoëa.

4. Hæc jam supra in iu, et super pheu, et super universam tragicam exclamationem et doloris vociferationem sunt. Quis enim non oderit eum, qui tantorum mendaciorum malus compositor est poeta (9), cum viderit (10) veritatem idolum a Marco factam, et hoc alphabeti (11) litteris stigmatam? Nuper, sicut quod est ab initio (12), quod dici solet, heri et ante (13) Græci confitentur a Cadmo se (14) primum se decem accepisse : post deinde procedentibus temporibus semetipsos adinvenisse, aliquando quidem adspiratas (15), aliquando autem duplices : novissime autem omnium Palamedem aiunt longas eis apposuisse. Prius igitur quam apud Græcos hæc fierent, non erat veritas? Corpus enim ejus secundum te, Marce, posterius est tempore quam Cadmos, et ii qui (16) ante eum sunt; posterius autem

BILLII INTERPRETATIO.

Sermo et Vita. Ab his igitur, inquit, emanantes Virtutes Jesum eum, qui in terra apparuit, produxerunt. Et quidem Sermonis locum supplevisse angelum Gabrielem; Vitæ, Spiritum sanctum; Hominis, Altissimi virtutem; Ecclesiæ denique locum, Virginem indicasse. Sic nimirum apud eum is homo, qui ex dispensatione exstitit, per Mariam in ortum editus est : quem rerum omnium parens per vulvam transmeantem, Sermonis opera ad sui cognitionem elegit. Cum autem ad aquam sese contulisset, in ipsum columbæ instar descendisse illum ait, qui ad supera sese receperat, ac duodecimum numerum expleverat, in quo inerat semen eorum, qui una cum eo salii fuerant, simulque et descenderant et ascenderant. Hanc porro Virtutem, quæ descendit, Patris semen esse, Patrem et Filium in se habens, eamque quæ per eos agnoscitur, nec ulla sermonis facultate exprimi potest, Sigæ virtutem, cunctosque Æonas. Atque hunc esse Spiritum illum, qui per os Jesu verba fecit, sequæ hominis filium confessus est, et Patrem patefecit : quique in Jesum descendit, ipsique copulatus est. Ac mortem, inquit, de medio sustulit ille ex dispensatione Salvator, Patrem autem Christum Jesum esse cognovit : proinde Jesum nomen esse illius, qui ex dispensatione exstitit, docet; impositum autem fuisse ad exprimendam Hominis illius, qui in eum descensus erat, similitudinem ac formationem. Hunc porro cum excepisset, simul et ipsum Hominem, et Sermonem, et Patrem, et Arrheton, et Sigen, et Veritatem, et Ecclesiam habuisse.

4. Hæc vero jam et iu, et heu, et tragicam omnem exclamationem ac querelam superant. Quis enim

(1) *In quo in. semen eorum.* In Jesu nimirum, in quo fuisse et illud quod est ab Achamoth semen spiritale, cap. mox citato dicunt Valentiniani. Porro semen istud hic dicitur semen ab Angelis Salvatori *coætaneis et cum eo prolatis*, individuisque ejus comitibus in Achamoth infusum. Hæc ergo partim de Jesu, partim de Salvatore explicanda; quæ nisi accurate distinguas, sensum non assequeris.

(2) *Semen dicit esse Patris.* Non una erat Gnosticorum de columba in Jesum delapsa sententia. Alii enim, teste Clemente in *Excerptis* ex Didascalia Valentinianorum pag. 792, col. 1, *Spiritum sanctum* dicebant; Basilidiani *ministerium*, τὸν διάκονον; Valentiniani sectatores τὸ πνεῦμα τῆς ἐνθυμῆσεως τοῦ Πατρὸς, *Spiritum intentionis Patris*. Marcus vero semen dicebat esse Patris, quia a Patre per Æones omnes emissus erat Salvator.

(3) *Se confessus est filium hominis.* Quia, ut, sup. cap. 12. dicitur *veluti nepos erat Anthropi*; utpote qui ortum duodecim illis, qui ab Anthropo et Ecclesia geniti sunt, Æonibus præsertim acceptum referret.

(4) *Descendens quidem in Jesum, unitus est.* Melius vertisset interpretis : *quique descendens in Jesum, unitus est ei.*

(5) *Agnovit autem Patrem Christum.* Ex Græco legendum est : *Notum autem fecit Patrem Christum.*

(6) *Jesum esse ergo nomen.* Male in edit. Oxon. vox *Jesum*, pejus in cæteris omnibus vox *esse*, claudit præcedentem periodum : inde enim pervertitur omnino sensus. Pertinet utraque ad sequentem. Sed et in hac eandem vocem *Jesum*, scriba-

rum oscitantia post *ergo* perperam repetitam; Græci textus auctoritate expungimus.

(7) *Ex dispositione homo.* Ad distinctionem superioris Anthropi, qui in Jesum per *nepotem* Christum descendit, dictum est.

(8) *Qui incipit in eum descendere.* Hellenismus est, pro qui *descensus in eum erat.*

(9) *Poeta.* Vertendum erat, *artifex.*

(10) *Viderit.* Editt. *videat.*

(11) *Alphabeti.* Codd. Clarom. et Pass. *alphabetæ.*

(12) *Nuper, sicut quod est ab initio.* Sic male interpolationis vitio depravatum locum restituimus, periodum novam ab his vocibus incipientes. At male legens interpretis, ὡςπερ τὸ ἀπ' ἀρχῆς, vel quid simile, male et vertit, *sicut quod est ab initio*; quod nullum habet sensum. Scribendum erat, *si ad initium ratio habeatur.*

(13) *Heri et ante.* Verte, *heri et nudius tertius.* In Eras., Gall. et mss. omnibus legitur, *et heri et ante.* Sed prius et merito delevit Feuarentius; neque enim exstat in Græco.

(14) *A Cadmo se.* Sic ex Græco recte correxit Feuarentius. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, exceptis Ottobon. et Voss., pro his corrupte legitur, *ab æstimatione.* Quæ prava lectio Scaligero et Bocharto locis inf. cit. suspicionem injecit, veterem interpretem pro ἀπὸ Κάδμου, legisse ἀπ' εἰκάσμου.

(15) *Adspiratas.* Sic om. editt. cum cod. Pass. et Græco. Clarom. vero, Ottobon. et quatuor Anglicani, *adspirationem.*

(16) *Cadmos, et ii qui.* *Cadmos* nominativus casus est, juxta Græcorum morem in *os* desinens :

his, qui reliqua elementa addiderunt (1) : posterius autem tempore, quam et tu ipse. Tu autem solus in idolum deposuisti eam, quæ a te prædicatur veritas.

5. Quis autem sustinebit tuam illam quæ tantum **79** verbosata (2) est Sigen, quæ innominabilem nominat Æonem (3), inenarrabilem exponit, et eum qui investigabilis (4) est enuntiat, et aperuisse os dicit eum, quem incorporalem et infiguratum dicis, et emisisse Verbum, quasi unum ex his quæ composita sunt animalia : Verbum quoque ejus simile (5) (esse) ei, qui eum emisit, et formam invisibilis factum, elementorum quidem esse triginta, syllabarum autem quatuor? Erit ergo secundum similitudinem Verbi Pater omnium, sicut tu ais, elementorum quidem triginta, syllabarum autem quatuor. Aut iterum quis sustinebit te in schemata et numeros, aliquando quidem triginta, aliquando autem viginti

A quatuor, aliquando sex tantum, concludentem universorum conditorem, et Demiurgum, et factorem, Verbum Dei, et minuentem eum in syllabas quidem quatuor, elementa autem triginta : et omnium Dominum, qui confirmavit cælos, in DCCCLXXXVIII deducentem numeros, similiter atque alphabetum : et ipsum qui omnia capit Patrem, a nullo autem capitur, in quaternationem, et octonationem (6), et duodecadem subpartientem, et per hujusmodi multiplicationes illud, quod est inenarrabile et incognoscibile, quemadmodum tu dicis, Patris enarrantem? Et quem incorporalem et insubstantivum nominas, hujus materiam (7) et substantiam ex multis litteris, aliis ex aliis generatis, fabricas, ipse Dædalus fictor, et faber malus factus sublimissimæ virtutis : et quam (8) indivisibilem dicis substantiam (9) in mutas, et vocales et semivocales sonos subdividens ; id quod est mutum in his, omnium Patri et

BILLII INTERPRETATIO.

non in tantorum mendaciorum artificem et consarcinatorem odio commoveatur, veritatem perspicens a Marco idolum effectam, atque alphabeti litteris recens, et, ut proverbio dicitur, heri ac nudius tertius, quasi rotis quibusdam compunctam, cum jam inde a principio sit? Græci etenim se a Cadmo primum sex et decem litteras accepisse confitentur : ac postea temporis progressu nunc adspiratas, nunc duplices invenisse : postremum vero omnium Palamedem longas adjecisse tradunt. Quid igitur? antequam apud Græcos hæc litteræ exstarent, non erat veritas? Etenim de tua sententia, Marce, ipsius corpus Cadmo, iisque qui Cadmi ætatem antecesserunt, posterius est : iisque item, qui reliquas litteras addiderunt, atque adeo te quoque ipso posterius. Tu enim solus eam, quam tu veritatem vocas, in idolum redegisti.

5. Quisnam autem tuam istam tot nugas effundentem Sigen feret, quæ et omni nomine sublimiorem nominat, et omni sermone superiorem exponit, et impervestigabilem explicat : eumque, quem tu corporis ac figuræ expertem esse ais os aperuisse, ac Sermonem, tamquam unum aliquod ex compositis animantibus produxisse dicit : ipsiusque Sermonem parenti suo similem, atque invisibilis formam referentem triginta elementa et quatuor syllabas continere? Ex quo sequi necessum erit, ut, de tua sententia, ille rerum omnium parens, perinde ac Sermo, triginta elementis et quatuor syllabis constet. Equis rursus te feret in figuras et numeros, nunc triginta, nunc viginti quatuor, nunc sex duntaxat, rerum omnium conditorem, et artificem, et effectorem Dei Sermonem concludentem, eumque in quatuor syllabas, et triginta elementa dissecantem? ac rerum omnium Dominum, qui cælos firmavit, ad octingentesimum octogesimum octavum numerum aque atque alphabetum, devehentem : Patremque, qui omnia capit, cum a nullo ipse capiatur, in quaternitatem, et ogdoadem, et decadem, et duodecadem subdividentem, ac per hujusmodi multiplicationes id quod in Patre ineffabile est, omnique cogitatione, ut ipse inquis, præstantius exponentem. Et quem tum corporis, tum substantiæ expertem appellas, ejus naturam ac substantiam ex multis litteris, quarum aliæ ex aliis gignantur, extruis ipse falsum Dædalum, ac nefarium supremæ virtutis fabrum te præbens : quamque ab omni divisione remotam esse ais, in mutos, et vocales, ac semivocales sonos distribuens, idque quod in ipsis mutum est, rerum omnium parenti ipsiusque cogitationi falso attribuens, in summam blasphemiam gravissimamque impietatem eos omnes, qui tibi fidem adhibent, coniecisti.

idque scribas omnes sefellit, qui arbitrati accusativum esse, imprudenter scripserunt, et eos qui, ut in mss. omnibus legitur : quod erratum emendavit Feuardentius a Frontone monitus.

(1) *Addiderunt.* In Eras., Gall. et mss. omnibus, post *addiderunt*, sequuntur tres voces : *temporis quam Palamedes*, vel *Palamedis* : quas expunxit Feuard. a Frontone monitus. Desunt quidem in Græco hodierno. Sed mutilum esse suspicor scripsisseque Irenæum : μεταγενέστερον δὲ τοῦ Παλαμήδου, καὶ τῶν τὰ λοιπά, etc., quod verterit interpres : *posterius autem temporis, quam Palamedes, et hi qui reliqua*, etc. Id suadere videtur contextus.

(2) *Verbosata.* Sic mss. omnes et Eras. et Gall., excepto quod hi male divisa hac voce, scripserunt, *verbo sata*. Eam vero Feuardentius non melius intelligens, quam Eras. et Gallasius, propria auctoritate perperam commutavit in *verbosa*. Hunc secutus est Grabius. Atqui tamen *verbosari*, pro *garrere*, verbum est non infrequens apud mediæ Latinitatis

C auctores. Sic in Augustini sermonum appendice, serm. 265 de Temp. : *In ecclesia stantes, nolite verbosari.* Et Augustinus ipse lib. III Oper. imperf. contra Jul. n. 46 : *Inaniter verbosaris.* Melius ergo Græca hæc, τὸσαῦτα φλυαροῦσαν, reddidit interpres noster, *tantum verbosata est*, quam Feuard. *tantum verbosa est.*

(3) *Æonem.* Deest in Græco.

(4) *Investigabilis.* Pro *ininvestigabilis*, vox interpreti nostro usitata. Eodem sensu Rom. XI, 33 : *Investigabiles viæ ejus.*

(5) *Simile.* Sic pro *similem* emendavit Feuard., consent. Clarom. et Pass. Sed dele verbum *esse*, quod sequitur, quodque sensum conturbat.

(6) *Et octonationem.* Adde ex Græco, *et decadem.*

(7) *Materiam.* Gr. οὐσίαν, *naturam.*

(8) *Quam.* Sic recte Grabius ex Græco, et Arund. ac Merc. 2, pro *quem*. Concinnunt Clarom. et Otton.

(9) *Substantiam.* Deest in Græco.

hujus intentioni **80** mentiens (1), in summam blasphemiam et magnam impietatem immisisti omnes qui tibi credunt.

6. Quapropter et juste, et apte tali temeritati tuæ divinæ adspirationis senior, et præco veritatis (2) invecus est in te, dicens sic :

Idolorum fabricator Marce, et portentorum inspector (3),

*Astrologiæ cognitor et magicæ artis,
Per quæ confirmas erroris doctrinas,
Signa ostendens his, qui a te seducuntur,
Apostaticæ virtutis operationes,
Quæ tibi præstat tuus pater Satanas
Per angelicam virtutem Azazel (4) facere,
Habens te præcursorem contrariæ adversus Deum
[nequitia].*

Et hæc quidem amator Dei senior. Nos autem reliqua mysteria eorum, quæ sunt longa, conabimur breviter expedire, et ea quæ multo tempore sunt occultata, in manifestum producere. Sic enim fit ut facile argui et convinci possint ab omnibus.

CAPUT XVI ⁷⁰.

Insulsa parabolæ de ove, drachmaque peridita, a Marcossis conficta explicatio. Admonitio auctoris de stupenda illorum vesania.

1. Generationem itaque Æonum (5), et errorem

ovis, et adinventionem (6), adunantes in unum, mystice audent annuntiare hi qui in numeros omnia deduxerunt, de monade et dualitate dicentes omnia constare : et a monade usque ad quatuor numerantes, sic generant decadem. **81** Unum enim et duo, et tres, et quatuor, in unum compositæ (7), decem Æonum generaverunt numerum. Rursus autem dualitas ab ea (8) progressa usque ad episemon, duo, et quatuor, et sex, duodecadem ostendit. Et rursus a dualitate similiter numerantibus nobis usque ad x, xxx numerus ostensus est, in quo est ogdoas, et decas, et duodecas. Duodecadem igitur, eo quod episemon habuerit consequentem sibi, propter episemon passionem vocant. Et propter hoc circa xii numerum (9) cum labes quædam facta fuisset, ovem luxuriatam aberrasse : quoniam apostasiam a duodecade factam dicunt. Similiter et a duodecade abscedentem unam Virtutem perisse divinam : et hanc esse mulierem, quæ perdiderit drachmam, et accenderit lucernam, et invenerit eam ⁷¹. Sic igitur et numeros reliquos, in drachma qui (10) sunt novem, in ove vero undecim (11), perplexos sibimetipsis, xcix numerum generare : quoniam novies undecim xcix fiant. Quapropter et Amen hunc habere dicunt numerum.

BILLII INTERPRETATIO.

6. Quocirca etiam optimo jure, atque ad tantam temeritatem tuam perapposite, divinus senex ac veritatis præco versibus ita in te exclamavit :

*Marce, idolorum architecte, et portentorum observator,
Astrologiæ et magicæ artis perite,
Per quas falsis et cum errore conjunctis doctrinis robur concilias,
His, qui a te seducuntur, facinora
Apostaticæ virtutis pro miraculis ostendens,
Quorum edendorum facultatem pater tuus Satanas tibi suppeditat,
Per angelicam virtutem Azazelis,
Ut qui te nefariæ atque impiæ versutiæ præcursorem nactus sit.*

Atque hæc quidem verba in te torsit pius senex. Nos vero reliqua eorum mysteria quæ longa sunt, brevi oratione complecti et quæ diuturno tempore occultata sunt, in lucem proferre conabimur. Sic enim facile ab omnibus refelli poterunt.

CAPUT XVI.

1. Ortum igitur Æonum suorum, ovisque aberrationem et inventionem in unum conjungentes, mystico quodam et altiore sensu exponere nituntur isti, qui omnia ad numeros detorqueunt. Ex unitate enim et binario omnia coagmentata esse inquam : atque ab unitate usque ad quaternarium numerantes, ad hunc mo-

⁷⁰ Cap. XIII. ⁷¹ Luc. xv, 8.

(1) *Mentiens.* Melius Billius et Petavius, falso attribuens.

(2) *Præco veritatis. Versibus,* ex Græco ἐμμέτρως, addidit Feuardentius a Frontone Duc. monitus. Sed cum ea vox in nullo prorsus occurrat ms. Latino, nec in edit. Eras. et Gall. neque admodum necessaria sit, hanc expunxi.

(3) *Portentorum inspector.* Vertit Billius, portentorum observator; sed minus bene Petavius, prodigiorum artifex.

(4) *Azazel.* Angelus malus est, cujus mentio fit, ait Grabius, in paraphrasi Chaldaica Jonathani vulgo ascripta ad Genes. vi, 5. In libro Enoch decimus ordine inter xx angelos lapsos numeratur. De hoc plura somniarunt Rabbini. Lege sis Agrippam lib. ii *De occult. philos.*; Reuchlinum lib. iii *De arte cabalistica*, et Moynii Notas ad Barnabæ epistolam, pag. 648 et seqq.

(5) *Æonum.* Adde ex Græco, *suorum*, vel *ipsorum*, quos videlicet hæretici conflexerant.

(6) *Errorem et adinventionem.* Gr. τὴν πλάνην,

καὶ ἀνεύρεσιν, quæ perperam omnino vertit Gallasius, *imposturam et commentum.*

(7) *Unum enim, et duo, etc.* Vel ex Græco scribe, *una enim et duæ et tres et quatuor in unum compositæ*; vel, si malis, lege, *unum enim et duo et tria et quatuor in unum composita.*

(8) *Ab ea.* Melius, *u se.*

(9) *xii numerum.* Sic Clarom. cod. melius quam edit. om. *duodecim numerum.* Si enim numerus ex integro scribatur, ponendum est, *duodecimum numerum.*

(10) *Qui.* Al. *quæ.*

(11) *Undecim.* Sic Feuardentius monitu Frontonis Duc. et Græci textus auctoritate correxit. Nam in edit. Eras. et Gall. ac mss. omnibus legitur *undecies novem*; quod oscitantia scribarum ex sequenti commate huc perperam translatus est. Hæc non de ipsis ovibus centum, de quibus in Evangelio, sed de Æonum duodecade, per oves significata, intelligenda sunt. Uno siquidem Æone aberrante, per ovem luxuriatam figurato, supersunt undecim.

2. Non pigritabor autem tibi et aliter eos interpretantes annuntiare, ut undique conspicias fructum eorum. Litteram enim H, cum episemo, ogdoadem esse volunt, cum ab alpha beta (1) octavo sit posita loco; rursus iterum sine episemo computantes numerum ipsarum litterarum, et componentes usque ad H, triacontadem ostendunt. Incipiens **82** enim quis ab A, et perfiniens (2) in H, per numeros litterarum, abstrahens autem episemum et insuper conjungens incrementum litterarum, inveniet tricenarium numerum. Usque enim ad E litteram (3), xv fiunt: post deinde appositus eis vii numerus, ii et xx perficit: cum autem appositum est iis H, quod est viii, admirabilem triacontadem adimplevit. Et hinc ostendunt ogdoadem matrem triginta Æonum. Quoniam igitur ex tribus virtutibus unitus est tricenarius numerus, ter idem factus, xc fecit (4). Et ipsa autem trias in se composita ix generavit. Sic ogdoas xcix generavit numerum. Et quoniam duodecimus Æon absistens

A reliquit sursum xi, consequenter dicunt (5) typum litterarum in figura Logi positum esse (undecimam enim in litteris esse A, qui est numerus xxx) et secundum imaginem positum esse superioris dispositionis: quoniam ab alpha sine episemo, ipsarum litterarum numerus usque ad A compositus, secundum augmentum litterarum cum ipso A, xc et ix facit numerum (6). Quoniam autem A, quæ est (7) undecimo loco in ordine, ad similis sui (8) descendit inquisitionem, ut impleret xii numerum, et cum invenisset eum, adimpleta est; manifestum esse ex ipsa figuratione litteræ. A enim quasi ad sui similis inquisitionem adveniens, et inveniens, et in semet rapiens ipsum, duodecimum (9) adimplevit locum, M littera ex duobus lambdis AA consistente. Quapropter et fugere eos per agnitionem xcix locum, hoc est, deminorationem, **83** typum sinistrae manus: sectari autem unum, quod additum super nonagintanovem in dexteram eos manum transtulit (10).

BILLII INTERPRETATIO.

dum decadem gignunt. Unum etenim, et duo, et tria, et quatuor, in unum conflata, decem Æonum numerum procrearunt. Rursus autem binarius ab ea progressus usque ad senarium, hoc est, duo, et quatuor, et sex, duodecadem effecerunt. Ac rursus si a binario ad denarium usque numeremus, existit tricenarius, in quo octo, et decem, et duodecim continentur. Itaque duodecadem, quod asseclam senarium habuerit, senarii ratione passionem vocant. Ob eamque causam, quia circa duodenarium numerum error contractus sit, ovem abscessisse atque aberrasse: quandoquidem defectionem a duodecade factam esse contendunt. Eodemque modo a duodecade etiam Virtutem unam abscedentem periisse vaticinantur: eamque per mulierem eam significari, quæ cum drachmam amisisset, accensa lucerna eam invenit. Sic igitur et numeros, qui supererant, nempe in drachma novem, in ove undecim, inter se conjunctos, nonagenarium nonum numerum procreare; novies quippe undecim nonaginta novem efficere. Unde etiam ἀμην hunc numerum habere aiunt.

2. Nec vero tibi aliam quoque eorum expositionem referre gravabor, ut undecunque eorum fructum, animadvertas. Litteram enim H, addita senarii nota, ogdoadem esse volunt, utpote a prima littera octavo loco sitam: ac rursus postea absque senarii nota litterarum ipsarum numerum subducentes, easque usque ad H copulantes, tricenarium edunt. Etenim qui ab A auspicatus in H desierit, per litterarum numerum, dempta senarii nota, atque conjunctis litterarum incrementis, tricenarium numerum reperiet. Etenim usque ad elementum E, quindecim fiunt; quibus si septenarium adjunxeris, duo et viginti emergent: ad quæ cum insuper accesserit H, qui est octonarius, mirificus ille tricenarius expletur. Atque hinc adducti, ogdoadem triginta Æonum matrem esse probant. Quoniam igitur tricenarius numerus ex tribus virtutibus compactus est, ter in se ductus nonaginta efficit. Ter enim triginta, nonaginta sunt. Atque item ternarius in seipso compositus nonarium procreavit. Et quoniam duodecimus Æon abscedens undecim alios sursum reliquit, aiunt litterarum formam in Λόγου, id est, sermonis figura apte et congruenter sitam esse. Undecimam enim litterarum esse A, qui tricenarius est numerus, atque ad supernæ dispensationis imaginem collocatam esse: quandoquidem ab A, si senarii notam exceperis, litterarum numerus usque ad A compositus, juxta earum incrementum, adjuncta A, nonum ac nonagenarium numerum efficit. Quod autem A, quæ ordine undecima est, ad æqualis suæ investigationem descenderit, ut duodenarium numerum absolveret, eoque invento expleta sit, perspicuum esse ex ipsa figura litteræ M, quæ ex duabus A composita est. Ex quo etiam effici, ut ipsi nonagenarii noni lo-

(1) *Ab alpha beta.* Sic Clarom. Cæteri omnes, C conjunctim *alphabetæ*. Sed melius omisisset interpret, *beta*; adhuc melius, si Græca secutus scripsisset, *a prima littera*.

(2) *Perfiniens.* Pro *perficiens* ex Arund. et Voss. restituit Grabius, consent. Clarom.

(3) *Litteram.* Loco *litteræ* Grabius reposuit *litteram*, Græci textus et cod. Voss. auctoritate. Suffragatur et Pass.

(4) *Fecit.* Arund. *facit*. Sed post hoc verbum adde ex Græco: *ter enim triginta, nonaginta sunt*; quæ male omisit interpret.

(5) *Reliquit sursum xi, consequenter dicunt.* Græca sic vertissem: *reliquit superiores undecim, consentaneum dicunt*.

(6) *Compositus... facit numerum.* Sic Feuard. solius Frontonis Ducæi judicio, Græciq; textus auctoritate reposuit, pro *compositum... faciunt*, uti corrupte legitur in Eras., Gall. et mss. omnibus.

(7) *Quæ est.* Quæ iterum addidit Feuard. ex Græco.

(8) *Similis sui.* Hic rursus Græca secutus est Feuard. a Frontone monitus. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, pro *sui* legitur *eorum*.

(9) *Duodecimum.* Al. *duodecimi*.

(10) *In dexteram eos manum transtulit.* His lucem afferunt quæ Cassianus *Collat.* xxiv, cap. 26, ait: *Centenarius numerus de sinistra transfertur in dexteram: et licet eandem in supputatione digitorum figuram tenere videatur, nimium tamen quantitatis magnitudine supercrescit.* Veteres siquidem utebantur manuum digitis ut numerarent; et leva indicabant omnes numeros infra centenarium, digitis varie conformatis: dextera vero numeros supra centenarium. Hinc illud Juvenalis de Nestore, sat. x.

...*Atque suos jam dextera computat annos:* id est, vixit jam amplius centum annis. Et Sidonius Apollinaris lib. ix, epist. 9, ad Faustum, in fine: *Quandoquidem tuos annos jam dextera numeraverit:* i. e. jam centesimum annum attigisti, vel superasti.

3. Tu quidem hæc pertransiens (1), dilectissime, optime scio quoniam ridebis multum tantam illorum in timore sapientem stultitiam. Sunt autem digni planctu, qui tantam Dei religionem, et magnitudinem vere inenarrabilis virtutis, et tantas dispositiones Dei per A et B, et per numeros tam frigidus, et (2) vi extortos enuntiant. Quotquot autem absistunt ab Ecclesia, et iis anilibus fabulis assentiunt, vere a semetipsis sunt damnati: quos Paulus jubet nobis post primam et secundam correptionem devitare⁷². Joannes enim, Domini discipulus, superextendit damnationem in eos, neque Ave a nobis eis dici volens: *Qui enim dicit, inquit, eis Ave, communicat operibus ipsorum nequissimis*⁷³. Et merito: *Non enim est gaudere impiis* (3), *dicit Dominus*⁷⁴. Impii autem super omnem impietatem hi sunt, qui factorem cœli et terræ, unum Deum omnipotentem, super quem alius Deus non est, ex labe, et ipsa ex altera labe facta, emissum dicunt: et sic jam, secundum eos, esse eum emissionem tertiæ labis (4). Quam sententiam digne (5) exsufflantes, et catathematizantes, oportet porro (6) alicubi

A et longe fugere ab eis: et quanto plus hæc affirmant et gaudent in iis adinventionibus suis, tanto magis sciamus plus eos agitari ab ogdoadis nequissimis spiritibus (7). Quemadmodum hi, qui in phreneticam passionem inciderunt, aut plus rident (8), et valere se putant, et quasi sani omnia agunt, quædam autem et quasi plus quam sani sunt, tanto magis male habent: similiter autem et hi, quo magis plus sapere putantur, enervantes semetipsos, **84** super tonum sagittantes (9), tanto magis non sapiunt. Exiens enim immundus spiritus ignorantia, dein vacantes eos, non Deo, sed mundialibus quæstionibus inveniens, assumens alios spiritus septem nequiores semetipso⁷⁵; et infatuans illorum sententiam (10), quasi possint quæ sunt super Deum adinvenire, et aptabiliter in exclusionem compositam (11), ogdoadem ignorantia (12) nequissimorum spirituum in eos deposuit.

CAPUT XVII⁷⁶.

Qui res creatas secundum imaginem invisibilium conditas fingerent Marcossii.

1. Volo autem tibi referre quemadmodum et ipsam

BILLII INTERPRETATIO.

cum, hoc est, defectum, sinistrae manus typum, per cognitionem fugiant, unum autem consecentur; quod quidem si ad nonaginta novem accesserit, ad dextram eos manum transfert.

5. Equidem non dubito, vir charissime, quin tu, cum hæc leges, hujusmodi ipsorum falsa sapientia opinione sese venditantem stultitiam effuse risurus sis. Æquum est autem eos lugere, qui talem Dei cultum, vereque ineffabilis potentia magnitudinem, totque ac tantas Dei administrationes per alpha et beta, ac per numeros adeo frigide et contorte lacerant. Hi autem omnes, qui ab Ecclesia abscedunt, atque anilibus hisce fabulis fidem arrogant, vere ipsimet a se condemnati sunt: quos Paulus nobis post unam atque alteram admonitionem vitandos esse præcipit. Joannes vero, Domini discipulus, condemnationem eorum auxit, ut qui ne ipsis quidem salutem a nobis dici velit. *Qui enim, inquit, dicit eis, Ave, communicat operibus eorum malis.* Idque haud sane abs re. *Non enim est salus impiis, dicit Dominus.* Impii enim, imo omni impietate sceleriores isti sunt, qui cœli ac terræ conditorem, solum Deum omnipotentem, præter quem Deus alius nullus est, ex defectu, eoque ex alio defectu orto, productum esse dicunt: ita ut, de eorum mente ac sententia, a tertio defectu ortum traxerit. Quam quidem sententiam profecto exsufflare et execrari debemus, proculque ab eis fugere: quoque asseverantius loquuntur, atque inventis suis impensius oblectantur, eo magis persuasum habere eos a malorum spirituum ogdoade vehementius afflari. Quemadmodum enim hi, qui in phrenesim inciderunt, quo effusius rident, ac valere se existimant, atque ut sani omnia faciunt, nonnulla etiam supra quam sani, eo gravius ac periculosius ægrotant: ad eundem modum hi quoque, quo magis insigni quadam sapientia pollere sibi videntur, seque ipsos enervant, dum arcu immodice contento jaculantur, tanto magis desipiunt. Egressus enim immundus ignorantia spiritus, ac postea eos, non Deo, sed mundanis quæstionibus occupatos nactus, assumptis septem aliis spiritibus nequioribus se, eorumque animo, quasi quæ supra Deum sint cogitatione comprehendere queant, intumefacto, atque apte ad suscipiendam fraudem comparato, malorum ignorantia spirituum ogdoadem in eos immisit.

CAPUT XVII.

4. Libet etiam, quo pacto creationem ipsam ad invisibilium imaginem a Demiurgo, velut ignorante⁷² Tit. III, 10. ⁷³ Joan., 11. ⁷⁴ Isa. XLVIII, 22. ⁷⁵ Matth. XII, 43. ⁷⁶ Cap. XIV.

(1) *Pertransiens. I. e. legens, legendo percurrens.*

(2) *Vi extortos.* Feuard. *sic vi extortos*; Eras. ac Gall. *sic extortos*. Sed Græca sonant: *tam frigide et violenter.*

(3) *Non est gaudere impiis.* Hæc accipere videtur Irenæus, quasi sensus esset, salutem impiis non esse dicendam. Alludit scilicet ad vulgatam illam Græcorum initio epistolarum formulam, *χαίρειν*, et dum salutem sibi precabantur, *χαίρειν*. At plerique aliter prophetæ verba interpretantur, nimirum nulla pace, animique tranquillitate frui impios, sed continuam eos manere mentis agitationem. Sic cum Irenæo vertit et Augustinus lib. XIV *De civit. Dei*, cap. 8. Vulg. vero nostra habet: *Non est pax impiis.*

(4) *Emissionem tertiæ labis.* Passionis scilicet matris Achamoth, quæ ipsa *ὕστερημα* est, seu passio ex Sophia passione orta.

(5) *Digne.* Gr. *δντως*, *vere.*

(6) *Porro.* Ut Græcis *πρόρω*, sic et Latinis *porro*

pro procul dicitur. Hac voce eo sensu utuntur Virgilius, Terentius et Livius.

(7) *Ab ogdoadis nequissimis spiritibus.* Sic Clarom. *spiritibus* nimirum, juxta Græc. *πνευμάτων*, pro *spiritibus*, ut habent editt. omnes. Sed vertere debuisset interpres: *ab ogdoade nequissimorum spirituum*; ut paulo post scribit: *ogdoadem ignorantia nequissimorum spirituum.*

(8) *Aut plus rident.* Græc. *ἢ (non ἦ) πλέον γελάωσι*; quod vertendum erat: *quanto plus rident.*

(9) *Super tonum sagittantes.* Barbara versio, pro *dum arcu immodice contento jaculantur.* Metaphora sumitur a sagittariis, qui plus æquo nervum intuentes, arcum frangunt.

(10) *Infatuans illorum sententiam.* Melius Petavius, *inflatis vana persuasionem eorum animis.*

(11) *In exclusionem compositam.* Vertendum erat: *in excussionem componens.*

(12) *Ignorantia.* Scribe, *insipientia*: *ἀγνοιας*

conditionem (1) secundum imaginem invisibilium a Demiurgo, quasi ignorante eo, fabricatam per Matrem dicunt. Primo quidem quatuor elementa dicunt, ignem, aquam, terram, et aerem, imaginem emissam esse superioris quaternationis : et operationes eorum cum eis annumeratas, id est, calidum et frigidum, humectum et aridum, diligenter imaginare (2) ogdoadem, ex qua (3) decem Virtutes sic enumerant : septem quidem corpora (4) circumlata (5), quæ etiam cœlos vocant : post deinde continentem eos circulum, quem octavum cœlum vocant, post deinde solem et lunam. Hæc cum sint decem numero, imagines dicunt esse

A invisibilis decadis ejus, quæ a **85** Logo et Zoe progressa sit. Duodecadem autem ostendi per eum, qui Zodiacus vocatur circulus. Duodecim enim signa manifestissime Hominis et Ecclesiæ filiam duodecadem, quasi per quamdam umbram pinxisse (6) dicunt. Et e contrario superjunctum, inquit, universorum oneri cum sit velocissimum quod superpositum est cœlum (7), qui ad ipsam (8) concavationem aggravat, et ex contrarietate moderatur illorum velocitatem sua tarditate, ita ut in triginta annis circuitum a signo in signum (9) faciat, imaginem dicunt eam Hori ejus, qui trigesimam nominis illorum matrem (10) circumcontinet (11). Lu-

BILLII INTERPRETATIO.

eo, per Matrem fabricatam esse aiunt, tibi exponere. Primum igitur quatuor elementa, ignem, aquam, terram, aerem, ad supernæ quaternitatis imaginem producta fuisse tradunt : eorum autem actiones, hoc est, caliditatem, frigiditatem, siccitatem et humiditatem in eundem numerum adjunctas, ogdoadis imaginem plane referre : deinde Virtutes decem ad hunc modum recensent. Primum septem corpora globosa, orbiculari forma prædita, quæ etiam cœlos appellant : tum orbem eum, cujus complexu illa continentur, quem item octavum cœlum nominant : postremo solem et lunam. Hæc, quæ decem numero sunt, invisibilis illius decadis, quæ a Sermonem et Vita prodiit, imagines esse contendunt. At vero duodecadem per eum orbem, qui signifer appellatur, indicari. Per duodecim enim signa duodecadem illam, ex Homine et Ecclesia natam, perspicue adumbrari dicunt. Et quoniam universitatis conversioni, cujus summa est celeritas, Saturnus sublimiorem locum tenens, e contrario adjunctus est, qui ad cavitatem ipsam gravat, reliquorumque orbium celeritatem tarditate sua compensat : adeo ut ipse trigesimo quoque anno conversionem suam a centro ad centrum conficiat : qua etiam de causa Hori, qui ipsorum matrem triginta nominibus præditam continet, figuram eum esse aiunt. Lunam rursus cœlum suum triginta diebus peragrante, per hos dies numerum triginta Æonum expressisse. Quin solem quoque duodecim mensibus orbem suum obeuntem, circulareque suam in integrum, ut ita dicam, restitutionem terminantem, per duodecim menses duodecadem aperte demonstrare. Dies item, qui duodecim horarum spatium definiuntur, illustris duodecadis figuram gerere. Horam item, quæ duodecima diei pars est, triginta gradibus ad exprimendam tricennarii figuram ornatam esse. Atque ipsius etiam signiferi orbis ambitum esse trecentorum sexaginta graduum : quodlibet enim signum triginta gradus habere. Eodemque modo per circulum, conjunctionis illius, quæ inter duodecim et triginta existit, imaginem servatam esse adstruunt. Quin in ipsam quoque terram (quam in duodecim climata divisam esse, ac singularem in singulis quibusque climatibus virtutem cœlitus ad perpendicularum suscipere, fetusque virtuti illi, quæ

enim pro ἀβολας hic, ut et paulo superius, male legit interpres.

(1) *Conditionem*. Sic *κτίσιν*, quæ Latine loquentibus creatio est, seu *res creatæ*, reddere amat barbarus interpres, *conditionem*.

(2) *Diligenter imaginare*. Pro, *accurate exprimere*.

(3) *Ex qua*. Perperam legens interpres ἐξ ἧς, pro ἐξ ἧς, perperam et vertit, *ex qua* : quasi decem illæ virtutes ex ogdoade ortum ducerent ; quod falsum. Lege ergo, *deinde, tum*.

(4) *Corpora*. Sic mss. Clarom., Pass., Voss. et Arund. cum editt. Eras., Gall. et Feuard. In Merc. 2 codd. legitur, *corporea* : quam quidem lectionem, quia Græco hodierno consentanea est, Grabio sequi placuit. Sed satius videtur Græca minus bona ex Latinis sanis emendare, quam Latina bona ex Græcis corruptis depravare.

(5) *Circumlata*. Ita mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Oxon. Cæteræ editt. perperam, *circumdata*. *Circumlata* autem scribit interpres, pro *rotunda, orbicularis figuræ*. Nam hujus lib. cap. 25, *circumlationem* ponit pro *circulo* : quod lectionem nostram confirmat, legique *circulata*, ut suadet Fronto Duc., haud necesse esse probat.

(6) *Quasi per quamdam umbram pinxisse*. Melius *adumbrare, vel imaginem exprimere, dixisset interpres*.

(7) *Et e contrario superjunctum... quod superpositum est cœlum, etc.* Admodum intricata versio, nec accurata. Græca sic ego redderem : *Et quoniam, inquit, velocissimæ universitatis conversioni (non oneri, ut male vertit interpres) desuper*

B *oppositus est cæteris orbibus sublimior Saturnus (non cœlum, ut male legens vertit noster), qui propria mole gravans, illorum velocitatem tarditate sua moderatur, ita ut, etc.* Hinc patet solidos ab iis hæreticis fingi cœlos, duplicique motu circumactos inferiores planetarum orbis ; altero ab ortu in occasum, secundum planum æquatoris ; altero ab occasu in ortum, lento et obliquo, secundum zodiacum. Vetus error. Sed de tota hac decem cœlorum hypothesi, eorumque conversione et situ, viderint astronomi.

(8) *Qui ad ipsam*. Pass., Voss. et Feuard. in margine, *quia ipsam*, sed minus recte. Cæterum interpres ad Græcam vocem magis quam ad Latinam attendens scripsit *qui pro quod*, sphalmate haud ipsi infrequenti.

(9) *A signo in signum*. I. e. secundum duodecim zodiaci signa : vel, ita ut ad idem zodiaci punctum redeat, a quo discesserat.

(10) *Trigesimam nominis... matrem*. Sophiam, puto, intelligit, Gnosticorum aviam, quia ex ea nata Achamothe. Τριαχοντῶνομος vero dicitur, quia et nomine et ordine trigesima erat in Pleromate. Sicque accepisse videtur interpres vertens, *trigesimam nominis*. Hanc revera Horos veluti vallo circumplectitur, ne juvenili ardore iterum prorumpens, dispereat.

(11) *Circumcontinet*. Sic in editt. Eras. et Gall. melius quam in Oxon. et codd. Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *circumtinnet* : quia lib. II, cap. 2, ex codicum omnium tum editorum, tum mss. consensu scribitur, *circumcontinere, et circumcontineri*.

nam quoque rursus suum cœlum circumeuntem A triginta diebus, per dies numerum triginta Æonum significare. Et solem autem in duodecim mensibus circumeuntem, et perficientem circularem suam apocatastasin (1), per duodecim menses duodecadem manifestare. Et ipsos autem dies duodecim horarum mensuram habentes (2), typum non apparentis duodecadis esse. Sed et horam dicunt, quod est duodecimum diei, ex triginta partibus adornatam, prœpter imaginem triacontadis. Et ipsius autem zodiaci circuli circummensurationem (3) esse partium trecentorum sexaginta; quodque enim signorum, partes habere triginta. Sic quoque per circulum, imaginem copulationis eorum, quæ sunt duodecim, ad triginta custoditam dicunt. Adhuc etiam et terram in duodecim **86** climata divisam dicentes, et in unoquoque climate unamquamque virtutem ex cœlis secundum demissionem (4) suscipientem, et similes generantem filios ei virtuti, quæ demiserit distillationem (5), typum esse duodecadis et filiorum ejus manifestissimum asseverant.

2. Ad hæc autem volentem aiunt Demiurgum superioris ogdoadis interminabile, et æternum, et infinitum, et intemporale imitari: et cum non potuisset perseverabile ejus et perpetuum deformare (6), ideo quod fructus sit labis, in temporum spatia, et tempora, et numeros multorum annorum æternitatem ejus deposuisse (7), existimantem in multitudine temporum imitari ejus interminatum. C

Hic dicunt, cum effugisset eum veritas, subsecutum mendacium: et propter hoc destructionem, adimpletis temporibus, accipere ejus opus.

CAPUT XVIII ⁷⁷.

Quæ Mosis loca in suam hypothese[m] detorquerent hæretici.

1. Et de conditione quidem talia dicentes, quotidie adinvenit unusquisque eorum, quemadmodum potest, aliquid novi. Perfectus enim nemo, nisi qui maxima mendacia apud eos fructificaverit. De propheticis autem quæcunque transformantes coaptant, necessarium est manifestantes argutionem (8) his inferre. Moyses enim, inquit, incipiens id quod est secundum conditionem opus, statim in principio matrem omnium ostendit, dicens: *In principio fecit Deus cœlum et terram* ⁷⁸. Quatuor hæc (9) nominans, Deum et principium, cœlum et terram, quaternationem ipsorum, **87** quemadmodum ipsi dicunt, figuravit. Et invisibile autem, et absconditum ejus manifestantem dicere: *Terra autem erat invisibilis et incomposita* ⁷⁹. Secundam autem quaternationem, progeniem primæ quaternationis, sic cum dixisse voluit, abyssum nominantem et tenebras, in quibus sunt et aquæ, et qui ferebatur super aquas spiritus. Postquam decadis commemorantem (10), lumen dicere, et diem, et noctem, et firmamentum, et vesperam, et quod vocatur mane, et aridam, et mare, adhuc etiam et herbam, et decimo loco lignum: sic quoque per decem nomina, decem Æo-

BILLII INTERPRETATIO.

influxionem suam trajicit, similes procreare aiunt), duodecadis, ejusque filiorum apertissimum typum esse affirmant.

2. Ad hæc Demiurgum aiunt, cum in anima habuisset supernæ ogdoadis infinitatem, æternitatem, interminatamque ac temporis expertem naturam imitari, nec, quia ex defectu ortus erat, ipsius constantiam et æternitatem exprimere potuisset, hanc rationem iniisse, ut æternitatem ipsius in tempora et temporum articulos, ingentesque annorum numeros deponeret: quod videlicet numerosa temporum copia infinitatem eam sese imitando consequi existimaret. Hic porro, cum veritas ei velut de manibus elapsa esset, subsecutum fuisse mendacium dicunt: ob eamque causam expletis temporibus fore, ut opus ipsius intereat.

CAPUT XVIII.

1. Atque hujusmodi sunt, quæ de rerum ortu afferunt, gignentes quotidie singuli pro virili sua aliquid novi. Neque enim perfecti viri apud eos existimatione floret, nisi qui ingentia mendacia produxerit. De propheticis autem scriptis, quæcunque ad institutum suum detorquendo accommodant, ostendere primum, ac deinde ea refellere operæ pretium est. Moyses enim, inquit, creationis opus exordiens, statim in ipso limine matrem omnium rerum ostendit, cum dixit: *In principio creavit Deus cœlum et terram*. Quatuor etenim hæc nominans, Deum, principium, cœlum et terram, quaternitatem ipsorum, ut quidem ipsi aiunt, expressit. Quin id quoque quod in ea obtutum oculorum fugit, tectumque atque abstrusum est, his verbis indicavit: *Terra autem erat invisibilis et incondita*. At secundam quaternitatem,

⁷⁷ Cap. XV. ⁷⁸ Gen. 1, 1. ⁷⁹ Ibid. 2.

(1) *Apocatastasin*. Id est, *conversionem*, qua scilicet ad idem zodiaci signum et punctum, revolvitur, unde primum discesserat.

(2) *Duodecim h. mens. hab.* Recte observat Petavius *horam* apud Epiphanium duas æquinoctiales continere. Quod evidentius indicat id quod statim subjungitur, *horam, quæ diei duodecima pars est, ex triginta partibus constare*. Sol enim diebus singulis circulum describit, qui in XII partes trienarias divisus, gradibus constat CCCLX ac proinde singulis horis, æquinoctialis XV gradus; duabus horis, sive XII diei parte, XXX gradus conficit.

(3) *Circummensurationem*. At. *circumcommensurationem*.

(4) *Secundum demissionem*. Melius Billius et Petavius κατὰ χάθετον verterunt, *ad perpendicularum*.

(5) *Demiserit distillationem*. Influxum malleam, quam *distillationem*.

(6) *Deformare*. Pro *exprimere*.

(7) *Deposuisse*. Malleam, *reposuisse*.

(8) *Argutionem*. Pro *confutationem*. Sic Feuard. Suffragantur Clarom. et Pass. In Arundel. *argumentationem*. In Eras. et Gall. *argutionem*.

(9) *Quatuor hæc*. Ex Græc. *quatuor igitur hæc*.

(10) *Decadis commemorantem*. Græcismus est, *pro decada commemorantem*, vel melius, *decadis mentionem facientem*.

nas manifestasse. Duodecadis autem sic formatam (1) apud eos (2) virtutem : solem enim dicere, et lunam, et stellas, et tempora, et annos, et cetos, adhuc etiam pisces, et serpentina, et volatilia, et quadrupedia, feras quoque, et super hæc omnia duodecimum hominem. Sic ab spiritu triacontadem per Moysen dictam docent. Nec non et formatum hominem secundum imaginem superioris virtutis, habere in se eam, quæ sit ab uno fonte, virtutem. Constitutam autem eam esse in eo, qui sit in cerebro locus (3), ex qua (4) defluant virtutes quatuor secundum imaginem supernæ tetradis, quæ vocantur (5), una quidem visio, altera autem auditus, tertia odoratus, et quarta gustatio. Octonationem autem dicunt significari per hominem sic : Aures quidem duas habentem, et totidem visus, adhuc etiam odorations duas, et duplicem gustationem, amari et dulcis. Totum autem hominem omnem imaginem triacontadis sic habere docent : in manibus quidem per digitos decadem bajulare : in toto autem corpore, cum in duodecim membra dividatur, duodecadem. Dividunt autem illud, quemadmodum Veritatis apud eos divisum est corpus, de quo prædiximus ⁸⁰. Ogdoadem autem,

A inenarrabilem et invisibilem, **88** in visceribus absconditam intelligi.

2. Solem quoque iterum, qui sit magnum luminare, in quarta dierum fieri (6) propter quaternationis numerum dicunt. Tabernaculi quoque quod a Moyse compositum est, atria (7) de bysso, et hyacintho, et purpura, et coccino facta ⁸¹, eandem apud eos ostenderunt (8) imaginem. Sacerdotis quoque poderem, quatuor ordinibus lapidum pretiosorum adornatum ⁸², quaternationem significare præferunt. Et si qua omnino talia sunt posita in Scripturis, quæ quatuor possunt numerum designare, propter quaternationem ipsorum dicunt facta (9). Octonationem rursus ostendi sic. In octavo dierum formatum dicunt hominem : aliquando enim volunt eum sexto die factum, aliquando autem octavo, nisi forte choicum quidem in sexto dierum dicunt formatum, carnalem autem in octavo; distincta (10) sunt enim hæc apud eos. Quidam autem et alterum esse volunt, qui secundum imaginem et similitudinem Dei factus est homo masculo-femineus, et hunc esse spiritalem : alterum autem, qui ex terra plasmatus sit.

3. Et arcæ autem (11) dispositionem in cata-

BILLI INTERPRETATIO.

primæ quaternitatis sobolem, ita ipsum extulisse volunt, cum abyssum et tenebras, aquam et spiritum, qui super aquas ferebatur, nominavit. Moxque decadis mentionem haud obscure facientem, diem et noctem, et firmamentum et vesperam, et id quod vocatur mane, aridam item, et mare, et herbam, ac decimo loco lignum dixisse : sicque per decem hæc vocabula decem Æonas indicasse. Duodecadis porro virtutem ad hunc modum apud eum adumbrari : solem enim, et lunam, et stellas, et tempora, et annos, et rete, et pisces, et reptilia, et volatilia, et quadrupedia, et feras, et post hæc omnia duodecimo loco hominem dicere. Ad hunc scilicet modum a Spiritu tricenarium illum per Moysen commemoratum esse tradunt. Quin hominem quoque ad supernæ virtutis imaginem effectum, vim eam in se habere, quæ ab uno fonte promanat. Hanc autem in cerebri regione insidere, ex eaque vires quatuor ad supernæ quaternitatis imaginem profluere, quarum una visus, altera auditus, tertia odoratus, quarta gustus nuncupatur. At vero ogdoadem per hominem ita indicari : quod nimirum aures duas habeat, totidemque oculos, duas item nares, duplicemque gustum, amari nempe et dulcis. Totum vero hominem totam tricenarii illius imaginem ita referre docent : In manibus enim per digitos decadem gestare : in toto item corpore, quod duodecim membris constat, duodecadem. Illud enim perinde partiuntur, ac Veritatis corpus apud ipsos dividitur : de quo superius a nobis dictum est. Ogdoadem denique, ut quæ nec verbis exponi, nec oculis cerni possit, in visceribus abstrusam intelligi.

2. Rursus ingens illud luminare, hoc est, solem, ob quaternitatis numerum quarto demum die idcirco conditum esse asserunt. Eodemque modo tabernaculi illius a Moyse constructi atria, ex bysso et hyacintho, et purpura et coccino elaborata, eandem apud ipsos imaginem ostendunt. Poderque item sacerdotis, quatuor ingentis pretii lapillorum ordinibus adornatus, de eorum sententia quaternitatem designat. Et si quæ alia hujusmodi in Scripturis sita sunt, quæ ad quaternarium numerum revocari queant, quaternitatis suæ causa facta ea esse contendunt. Ogdoadem rursus ita demonstrari. Octavo die hominem ellictum aiunt : quandoque enim eum sexto die, quandoque rursus octavo conditum esse ipsis placet ; nisi fortasse hoc dicturi sunt, choicum quidem sexto die conditum fuisse, carnalem autem octavo : hæc enim apud eos distincta sunt. Quidam autem alium esse volunt hermaphroditum eum hominem, qui ad Dei imaginem ac similitudinem exstiterit, quem etiam spirituales esse aiunt : alium, qui ex terra ellictus sit.

3. Quin dispensationem quoque illam arcæ in diluvio, in qua octo homines exitio erepti sunt, perspi-

⁸⁰ Sup. cap. XIV. ⁸¹ Exod. xxvi, 1, et xxxvi, 8. ⁸² Ibid. xxviii, 17.

(1) *Formatam*. Pro *adumbratam*.

(2) *Apud eos*. Ex Græco lege, *apud eum*, Moysen videlicet.

(3) *Locus*. Ita Eras., Gall. et mss. omnes. Feuard. vero citra necessitatem et ms. codicis auctoritatem scripsit, *loco*.

(4) *Ex qua*. Ita Feuardentius emendavit ex Græco. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, *ex quo*.

(5) *Quæ vocantur*. Sic recte Clarom. juxta Græcum. Cætera omnia exemplaria male, *quæ vocatur*.

(6) *Fieri*. Græc. γηγόνεσθαι, *factum esse*.

(7) *Atria*. Lubentius legerem, *aulæa*, vel, ut habet Vulgata nostra, *cortinas*.

(8) *Ostenderunt*. Sic. edit. Oxon. et omnes mss.;

C cæteræ edit. *ostendere*. In marg. Feuard. *ostendunt*.

(9) *Dicunt facta*. Sic ex Græco et Frontonis Duc. iudicio restituimus, pro *factum*, ut vitiose legitur in omnibus exemplaribus. Cujus quidem errati culpam non in interpretem ipsum, sed in scribarum imperitiam conjecerim, qui, *u* pro *a* legentes, *factu* pro *facta*, desse suspicati litteram *m*, scripserunt *factum*. Qui veteres mss. codd. tantillum trivere, eam esse inter *u* et *a* allinitatem advertere potuerunt, quæ incautos facile decipere potuerit.

(10) *Distincta*. Feuard. edit. vitiose *distincti*.

(11) *Et arcæ autem*. Grabium hic sequimur. *Et*, loco *Seth* in Eras. et Gall., vel *Geth*, ut in Clarom.

clysmo, in qua octo homines liberati sunt ⁸³, manifestissime dicunt ogdoadem (1) ostendere. Hoc autem idem et David, cum octavus esset genitus inter fratres suos ⁸⁴, significare. Adhuc etiam et circumcisionem, quæ octavo die fit ⁸⁵, circumcisionem superioris ogdoadis manifestare. Et omnino quæcunque in Scripturis obduci (2) posse ad numerum octavum, mysterium ogdoadis adimplere dicunt. Sed et decadem significari per decem gentes, quas promisit Deus Abraham in possessionem dare ⁸⁶, dicunt : et dispositionem **89** autem (3) quæ est secundum Saram, quomodo post decem annos dat ei ancillam suam Agar ⁸⁷, ut ex ea filium faciat, idem significare. Et servus autem Abraham missus ad Rebeccam, et super puteum dans ei armillas aureorum decem, et fratres ejus tenentes eam in dies decem (4) ⁸⁸ : adhuc etiam Jeroboam, qui decem scepra accepit ⁸⁹, et tabernaculi decem atria (5) ⁹⁰, et columnæ decem cubitorum ⁹¹, et decem filii Jacob ad emptionem tritici prima vice in Ægyptum missi ⁹², et decem apo-

stoli, quibus manifestatur post resurrectionem Dominus, cum Thomas non esset præsens ⁹³, invisibilem defigurabant (6) ; secundum eos decadem.

4. Duodecadem autem, ergo quam et mysterium passionis labis fuisse, ex qua passione visibilia fabricata esse volunt, signanter et manifestissime positam ubique dicunt. Et duodecim (7) filios Jacob, ex quibus duodecim quoque tribus, et logion (8) varium (9) duodecim habens lapides, et duodecim tintinnabula ⁹⁴ (10), et eos qui a Moyse positi sunt sub monte duodecim lapides ⁹⁵, similiter autem et eos qui a Jesu in flumine positi sunt ⁹⁶, et alteros qui trans positi (11) sunt, et portantes arcam testamenti ⁹⁷, et eos qui ab Helia positi sunt in holocausto vituli ⁹⁸, et numerum (12) quoque apostolorum ; et omnia omnino, quæcunque duodecim numerum custodiunt, duodecadem ipsorum significare volunt. Horum autem unitatem (13) omnium, quæ vocatur triacontas, per eam arcam (14), cujus triginta cubitis altitudo fuit sub Noe ⁹⁹ : et **90** per Samuelem (15) declinan-

BILLI INTERPRETATIO.

cuam salutaris ogdoadis indicem esse aiunt. Idemque ipsum ex eo significari, quod David inter fratres suos natu octavus sit. Idemque per circumcisionem eam, quæ octavo die adhibebatur, supernæ ogdoadis circumcisionem declarari. In summa, quidquid in Scripturis invenitur, quod ad octonarium numerum referri queat, id ogdoadis mysterium explere asserunt. Consimilem etiam in modum decadem per eas gentes significari aiunt, quas Deus se Abraham in possessionem daturum receperat : atque item per id, quod Sara exactis decem annis ancillam suam Agar ei concessit, ut ex ea liberos gigneret, idem ostendi. Quin ille quoque Abraham servus ad Rebeccam missus, eique in puteo armillas decem aureorum dono offerens, et ipsius fratres decem dies eam retinentes : Jeroboam item decem scepra accipiens, et decem tabernaculi atria, et columnæ decem cubitorum magnitudinis, et decem filii Jacob ad emercandum frumentum in Ægyptum primo missi, et decem apostoli, quibus absente Thoma Dominus apparuit, invisibilem apud eos decadem exprimebant.

4. Jam vero duodecadem, circa quam passionis defectus mysterium contigit, ex qua passione ea omnia, quæ in oculorum obtutum cadunt, constructa esse volunt, insigniter ac perspicue quibusvis Scripturæ locis positam et consignatam esse aiunt. Nam et duodecim filios Jacob, ex quibus duodecim etiam tribus manarunt, et rationale illud variegatum, duodecim lapillos habens, et duodecim tintinnabula, et duodecim lapides infra montem a Mose collocatos, eosque item, qui a Josue in flumine, totidemque alii trans flumen siti sunt, et eos, qui fœderis arcam gestabant, et lapides eos, qui ab Elia in vituli holocausto fixi sunt, et apostolorum numerum ; ac denique omnia, quæ duodenarium nume-

⁸³ I Pet. iii, 20. ⁸⁴ I Reg. xvi, 19, 11. ⁸⁵ Gen. xvii, 12. ⁸⁶ Gen. xv, 19. ⁸⁷ Gen. xvi, 3. ⁸⁸ Gen. xxiv, 22, 25. ⁸⁹ III Reg. ii, 31. ⁹⁰ Exod. xxvi, 1, et xxxvi, 8, 9. ⁹¹ Ibid. xxvi, 15 seq., et xxxvi, 20 seq. ⁹² Gen. xlii, 3. ⁹³ Joan. xx, 24. ⁹⁴ Exod. xxviii, 4, et xxxix, 8. ⁹⁵ Exod. xxiv, 4. ⁹⁶ Jos. iv, 3, 8, 9, et 20. ⁹⁷ Jos. iii, 12. ⁹⁸ III Reg. xviii, 31. ⁹⁹ Gen. vi, 15.

Pass., Arund. et Merc. 2 legitur, a Feuard. auctoritate Græci textus positum retinemus. Autem vero post *arca*, expuncto præcedente *sed*, addimus, quia omnes mss. ita habent.

(1) *Ogdoadem ostendere*. Ex Græco lege, *salutarem ogdoadem ostendere*.

(2) *Obduci*. Editt. *adduci*.

(3) *Et dispositionem autem*. Sic ex Græco emendavi, pro *et dispositio*, quod in textum intrusit in omnibus codd. tum editt. tum mss. aperta scribarum oscitantia : sicuti paulo superius, pro *arcæ dispositionem*, imperiti amanuenses scripsere in codd. Clarom. et Pass. *arcæ dispositio*.

(4) *In dies decem*. In Eras., Gall. et Feuard., *diebus decem*.

(5) *Decem atria*. Græc. δέξα ἀλάται, quod vertendum erat cum Vulgata, *decem cortinæ*, non *decem atria*.

(6) *Defigurabant*. Pro *figurabant*, ut habent Merc. 2.

(7) *Et duodecim*. Ut pro *et* scripsit Feuard. ex solius Græci textus auctoritate. Omnes siquidem mss. cum editt. Eras. et Gall. habent *et*. Quam quidem lectionem immutare haud necesse, modo ab

C hac particula nova periodus incipiatur.

(8) *Logion*. Vulgatus Bibliorum interpret vertit *rationale*.

(9) *Varium*. Pro *opere vario contextum*.

(10) *Duodecim tintinnabula*. Nihil de tintinnabulorum numero legitur in Scripturis. Scribit Justinus Martyr in *Dialogo cum Tryph.*, p. 260, *traditum esse quod duodecim fuerint*. Quam quidem traditionem secuti sunt Marcossii. Sed alii LXX, alii alium tintinnabulorum istorum numerum tradunt. Legesis Braunii tractatum *De vestitu sacerdotum Hebræorum*, lib. ii.

(11) *Trans positi*. Male junctas voces in editt. omnibus, recte divisit Grabius.

(12) *Et numerum*. Sic ex Græco restitui, pro *et numerus*, quod in omnibus tum editt., tum mss. in manifesto scribarum errato legitur.

(13) *Unitatem*. Melius *unionem*, vel *conjunctionem*.

(14) *Eam arcam*. Ita mss. omnes, cum edit. Oxon. In aliis *deest eam*.

(15) *Per Samuelem*. In Arund., Voss. et Merc. 2, *per Samuel*. In Clarom. *per Samuel*.

tem (1) Saul¹... qui (2) triginta diebus abscondebatur in agro² (3); et per eos qui cum eo intraverunt in speluncam³; et propter id quod longitudo fuerit sancti tabernaculi triginta cubitorum⁴; et quæcunque alia æqualia numeris his inveniuntur (4), triacontadem ipsorum per hujusmodi ostendunt asseverationes (5).

CAPUT XIX⁵.

Quibus Scripturæ testimoniis probarent supremum Patrem incognitum fuisse ante Christi adventum.

1. Necessarium autem duxi addere iis et quanta de Propatore ipsorum, qui incognitus erat omnibus ante adventum Christi, eligentes de Scripturis suadere contendunt, ut ostendant Dominum nostrum alterum annuntiare Patrem, præter fabricatorem hujus universitatis: quem, sicut prædiximus, impie blasphemantes, labis fructum esse dicunt. Prophetam igitur Isaiam dicentem: *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit*⁶; invisibilis Bythi ignorantiam dixisse coaptant. Et in Osee quod dictum est: *Non est in eis veritas, neque agnitio Dei*⁷; in hoc idem tendere conantur. Et:

*Non est intelligens, aut requirens Deum: omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*⁸; in Bythi ignorantia apponunt. Et per Moysem autem dictum: *Nemo videbit Deum, et vivet*⁹; in illum habere suadent relationem.

2. Et fabricatorem quidem a prophetis visum dicunt (6): **91** illud autem quod scriptum est: *Nemo videbit Deum et vivet*; de invisibili magnitudine, et incognita omnibus dictum volunt. Et quoniam quidem de invisibili Patre, factore omnium, dictum est: *Nemo videbit Deum*, omnibus nobis manifestum est: quoniam autem non de hoc, qui ab iis adinventus est Bythus, sed de Demiurgo (et ipse est invisibilis Deus) ostenditur (7) procedente sermone. Et Daniele autem hoc idem significare, in eo quod interrogat angelum absolutiones (8) paraboliarum, quasi non scientem. Sed et angelum abscondentem ab eo magnum mysterium Bythi, dicere ei: *Recurrere, Daniel: hi enim sermones obstructi sunt, quoadusque intellectores intelligant, et albi inalbentur*¹⁰ (9): et seipsos esse albos et intellectores gloriantur.

BILLII INTERPRETATIO.

rum continent, duodecadem suam exprimere dicunt. Horum porro omnium conjunctionem, quem tricenarium appellant, per arcam Noe, cujus altitudo triginta cubitorum erat: et per Samuelem, qui Saulem inter eos, quos ad epulas invitaverat, primo loco collocavit: et per Davidem, qui triginta totos dies in agro delituit, et per eos, qui cum ipso in speluncam ingressi sunt: ac per id, quod sacrosanctum tabernaculum triginta altitudinis cubitos habebat, ac si quæ alia ejusdem numeri reperiunt, tricenarium suum per ea confirmare ac demonstrare contendunt.

CAPUT XIX.

1. Necessarium autem esse censui his ea adjungere, quæ ipsi quoque de Propatore suo, qui cunctis ante Christi adventum ignotus erat, ex Scripturis hinc atque hinc excerptis persuadere conantur, ut Dominum nostrum ostendant, alium Patrem annuntiare, præter universitatis hujusce conditorem: quem, uti superius diximus, impii homines ex defectu ortum esse volunt. Itaque hæc Isaiæ prophetæ verba: *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit*; ad invisibilis Bythi ignorationem detorqueant. Idque quod per Oseam dictum est: *Non est in eis veritas, nec Dei agnitio*, eodem pertinere contendunt. Illud item: *Non est qui intelligat, aut requirat Deum: omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*; de Bythi ignoratione dictum esse statuunt. Eodemque modo id, quod per Moysem dictum est: *Nemo videbit Deum, et vivet*; ad eum referendum esse monent.

2. Conditorem enim illi a prophetis conspectum fuisse falso asserunt. Illud autem: *Nemo videbit*

¹ I Reg. ix, 22. ² I Reg. xx, 5. ³ II Reg. xxiii, 13. ⁴ Exod. xxvi, 8. ⁵ Cap. XVI. ⁶ Isa. i, 3. ⁷ Ose. iv, 1. ⁸ Psal. xiii, 3, et Rom. iii, 11, 12. ⁹ Exod. xxxiii, 20. ¹⁰ Daniel. xii, 9, 10.

(1) *Declinantem*. Scribendum saltem erat, *reclinantem*; melius *discumbere facientem*. Neque enim *declino*, quidquid Fronto Duc. dicat, uspiam apud auctores Latinos, quod sciam, legitur pro *accumbere facio*: et quæ profert exempla vir doctus, *somnus declinat ocellos*; et, *agmen duces declinant*, id minime probant.

(2) *Saul, qui*. Clarom., Pass., Ottobon. et Arund., *Saul, in*: adeo ut, scite observat Grabijs, interpretem in *triginta vocatis* scripsisse, et scribam ob recurrentem vocem *triginta* quædam omisisse plane pateat. Hæc ergo tu ex Græco ita suppleas: *Saul in triginta vocatis primum, et per Davidem, qui, etc.*

(3) *Triginta diebus... in agro*. Vel sacros codices depravarunt hæretici, vel memoria lapsi sunt. Sive enim in Hebræo, sive in LXX, sive in Vulgata, neque I Reg. v, neque uspiam alibi David in agro latuisse legitur *triginta diebus*: sed secundum Vulgatam et Hebræum, *usque ad vesperam diei tertiæ* duntaxat; et secundum LXX, *ἕως δαιλης, usque ad vesperam* tantum. Idem die de triginta illis quos cum Davide intrasse in speluncam comminiscuntur. Nam II Reg. xxiii, 13, non *triginta*, sed *τρεῖς ἀπὸ τῶν τριάκοντα*, secundum LXX; vel *tres, qui erant*

principes inter triginta, secundum Vulgatam, et quædam exemplaria τῶν Ο', *venisse ad David in speluncam Odollam* dicuntur.

(4) *Inveniuntur*. Græc. *inveniunt*.

(5) *Ostendunt asseverationes*. Vertendum erat, *ostendere acerrime contendunt*.

(6) *Visum dicunt*. Ex Græco lege, *visum, mendacia texentes dicunt*.

(7) *Ostenditur*. Græc. *ostendetur*.

(8) *Absolutiones*. Pro *solutiones*.

(9) *Recurrere, Daniel, etc.* Locus ab hæreticis depravatus. Apud LXX siquidem legitur in codicibus nostris: *Δεῦρο, Δανιήλ, ὅτι ἐμπεφραγμένοι, καὶ εἰσφραγισμένοι οἱ λόγοι, ἕως καιροῦ πέρασ' ἐκλεγῶσι καὶ ἐκλευκανθῶσι, etc.* Et in Vulgata nostra: *Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones, usque ad præfinitum tempus. Eligentur et dealbabuntur, etc.* Paulo aliter vero Irenæus lib. iv, c. 26, et Cyprianus lib. i, cont. Jud., c. 5, legunt: *Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quoad addiscant multi, et impleatur agnitio, quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc. Sed nullibi legimus: quoadusque intellectores intelligunt, et albi inalbentur.*

CAPUT XX¹¹.

De apocryphis et fictis Marcosiorum scripturis, ac Evangelii locis quibus abutebantur.

1. Super hæc autem, inenarrabilem multitudinem apocryphorum (1) et perperam scripturarum, quas ipsi slexerunt, afferunt ad stuporem insensatorum, et quæ sunt veritatis non scientium litteras. Assumunt autem in hoc et illam falsationem, quasi Dominus cum puer esset, et disceret litteras (2), cum dixisset magister ejus (3), quemadmodum in consuetudine est: *Dic A*; responderit *A*. Rursum cum magister jussisset dicere (4) *B*, respondisse Dominum: *Tu prior dic mihi quid est A, et tunc ego dicam tibi quid est B*. Et hoc exponunt, quasi ipse solus incognitum **92** scierit, quod manifestavit in typum alphae (5).

2. Quædam autem eorum, quæ in Evangelio posita sunt, in hunc characterem transfigurant: sicut

A illud quod ad matrem suam, duodecim annorum existens, respondit dicens: *Non scitis quoniam in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse*¹²? Hunc, quem non sciebant, dicunt (6), Patrem annuntiabat eis: et propter hoc emisit discipulos in duodecim tribus, annuntiantes ignotum eis Deum. Et ei qui dixisset illi: *Magister bone*; eum, qui vere bonus esset Deus, confessum esse respondentem: *Quid me dicis bonum? unus est bonus, Pater in cælis*¹³ = cælos autem nunc Æonas dictos dicunt. Et propter hoc non respondisse eis (7), qui ei dixerunt: *In qua virtute hoc facis?* sed e contrario interrogatione sua consternasse eos¹⁴, inenarrabile Patris, in eo quod non dixerit, non ostendisse (8) cum interpretantur. Sed et in eo, quod B dixerit: *Sæpius concupivi audire unum ex sermonibus istius, et non habui qui diceret mihi* (9); manifestantis (10) dicunt esse per hoc unum, eum qui sit

BILLII INTERPRETATIO.

Deum et vivet; de invisibili¹, omnibusque ignota magnitudine dictum esse volunt. Et quidem de invisibili Patre, rerumque omnium conditore, hæc verba usurpata esse: *Nemo videbit Deum et vivet*; cuius nostrum perspicuum est: quod autem non de eo, quem ipsi comminiscuntur, Bytho, sed de rerum omnium effectore, qui ipse invisibilis Deus est, inferius a nobis ostendetur. Quin Danielem etiam idem istud significare aiunt, cum parabolarum solutiones tanquam ei minime notas et exploratas ex angelo sciscitatur. Angelum item ipsum ingens Bythi mysterium ipsi occultantem, his ad eum verbis usum esse: *Abi quam celerrime, Daniel: hi enim sermones obsepti sunt quousque intelligant qui intelligunt, et qui albi sunt, dealbentur*. Seipsos porro albos illos ac perspicacis ingenii homines esse gloriantur.

CAPUT XX.

1. Insuper, apocryphorum librorum, et adulterinarum scripturarum, quas ipsi confixerunt, infinitam multitudinem afferunt, ut stultos ac vesanos homines, veritatisque litterarum ignaros in stuporem trahant. Commentum etiam illud assumunt, quod cum Dominus puerili ætate esset, atque elementa disceret, ac ludimagister, ut mos est, ei dixisset: *Age, dic alpha*; respondit: *alpha*. Cumque rursus præceptor beta dicere jussisset, respondit Dominus: *Tu mihi prius expone quid sit alpha, tumque quid beta sit, ex me audies*. Idque ita interpretantur, quasi solus ipse id, quod cognitionem superat, norit, quod quidem in figura ipsius alpha declaravit.

2. Quin nonnulla quoque eorum, quæ in Evangelio exstant, ad hunc characterem detorquent: velut id quod anno ætatis duodecimo matri respondit: *Nescitis quoniam in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?* Quibus verbis, inquit, eum, quem non norant, Patrem eis annuntiabat; atque hac de causa discipulos ad duodecim tribus misit, ut ignotum ipsis Deum prædicarent. Atque etiam ei, qui eum his verbis allocutus erat: *Magister bone*; eum, qui vere bonus erat, his verbis ei ingenue confessus est:

¹¹ Cap. XVII. ¹² Luc. II, 49. ¹³ Matth. XIX, 16; Marc. X, 17; Luc. XVIII, 18. ¹⁴ Matth. XXI, 23; Marc. XI, 28; Luc. XX, 2.

(1) Apocryphorum. Melius, apocrypharum.

(2) Hæc fabula reperitur etiam in apocrypho libro *De infantia Salvatoris*, qui Matthæo evangelistæ perperam ascriptus exstat cod. ms. 4316 bibliothecæ, Regiæ Parisiis. Exstat et in eadem bibliotheca cod. 2908, alter apocryphus liber sub hoc titulo: *Liber de pueritia et miraculis Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi*; in quo eadem pene leguntur. Utriusque meminit Cotelerius, fragmentumque posterioris refert in notis ad lib. IV *Constit. apostol. Clementis* cap. 16. Idem commentum, teste Grabio, occurrit et in Evangelio infantie Christi, quod Arabice cum Latina versione edidit Henricus Sikius, pag. 144 et 146, necnon, licet paulo diversum, in pseudo-Evangelio Leucii, quod ms. Oxonii exstat in bibliotheca Collegii Corporis Christi, ubi cap. *Quomodo Jesus descendit litteras*, hæc leguntur: *Et cæpit magister impiose (leg. imperiose) eum docere dicendo: Dic alpha. Jesus vero dixit ei: Tu mihi dic prius, quid sit beta, et ego dicam tibi quid sit alpha; et ob hæc magister iratus percussit Jesum, et postquam percussit eum, mortuus est.*

(3) Magister ejus. Græc. magister ei.

(4) Dicere. Eum post dicere cum Grabio expunximus, auctoritate eodd. Pass., Voss. et textus

C Græci.

(5) *in typum alphae*. Sic Clarom., et Voss. juxta Græc. editt. *in typum A*. Sed pro *in typum*, verendum erat *in typo*.

(6) *Dicunt*. In Feuard. marg. et mss. Pass. et Voss., *dicunt*. Quod consentit cum Basileensi edit. Epiphani, et Irenæi Gallas. et Feuard. ubi pro *φασί* legitur *φασί*; nec male quidem, si ad Marcum referatur: quamvis præferendus pluralis numerus.

(7) *Et propter hoc non respondisse eis, etc.* Haud accurata versio. Scribendum erat: *et per hoc quod non responderit eis, sed alia questione proposita, eos in angustias adduxerit, etc.*

(8) *Non ostendisse*. Sic editt. Eras., Gall. et omnes mss. Feuardentius vero, quem secutus est Grabio, male expunxit particulam negativam. Sensus enim est, Christum, in eo quod non responderit, inenarrabile Patris non ostendisse.

(9) *Sæpius concupivi, etc.* Hæc verba frustra quæseris in Scripturis sacris; nullibi exstant. Ab hæreticis istis, vel male feriato quopiam conficta sunt.

(10) *Manifestantis*. Feuardentius cum Eras. et Gall. *manifestantis*.

vere unus Deus, quem non cognoverint (1). Adhuc in eo, quod appropinquans (2) ad Jerusalem ploraverit super eam, et dixerit (3): *Si cognovisses et tu hodie quæ sunt ad pacem; abscondita autem sunt a te*¹⁵; per eum sermonem qui est absconditus (4), apocryphon Bythi manifestasse. Et iterum dicentem: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos, et discite a me*¹⁶; Veritatis Patrem annuntiasse. Quod enim nesciebant, inquirunt, hoc eis promisit se docturum.

93 3. Ostensionem autem superiorum, et velut finem regulæ suæ afferunt hæc: *Confiteor tibi, Pater, Domine terræ et cælorum* (5), *quoniam abscondisti ea a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis. Ita, Pater meus, quoniam in conspectu tuo placitum factum est. Omnia mihi tradita sunt a Patre: B et nemo cognovit Patrem, nisi Filius, et Filium, nisi Pater, et cuicumque Filius revelaverit*¹⁷. In his enim manifestissime aiunt ostendisse eum, quod ante adventum ejus nemo manifeste cognoverit Patrem Veritatis (6): et aptare volunt, quod quasi fabri-

ator et conditor semper ab omnibus cognitus sit: et hæc Dominum dixisse de incognito omnibus Patre, quem ipsi annuntiant.

CAPUT XXI¹⁸.

Quid et quotuplex redemptio hæreticorum.

1. Redemptionis autem ipsorum (7) traditionem evenit invisibilem esse, et incomprehensibilem: videlicet cum sit incomprehensibilem et invisibilem mater. Et propter hoc, cum sit instabilis, non simpliciter, neque uno sermone referendum est (8): quoniam unusquisque illorum, quemadmodum ipsi volunt, tradunt eam. Quanti (9) enim sunt hujusmodi sententiæ mystici antistites, tot sunt et redemptiones. Et quia (10) ad negationem baptismatis, ejus quæ est in Deum regenerationis, et universæ fidei destructionem remissa (11) est species hæc a Satana, arguentes eos referemus (12) aptiori loco.

2. Dicunt autem eam necessariam esse iis, qui perfectam **94** agnitionem acceperunt (13), ut in eam, quæ est super omnia virtus (14), sint regene-

BILLI INTERPRETATIO.

Quid me dicis bonum? Unus est bonus, Pater qui in cælis est: cælos enim hoc loco Æonas appellatos esse aiunt. Per id præterea quod his, qui ex eo sciscitabantur, in qua potestate hæc faceret, non responderit, sed mutua interrogatione eos perculserit, per id, inquam, quod dicere recusavit, Patris ineffabilitatem ab eo ostensam esse interpretantur. Itidemque in eo quod dixit: Sæpe unum ex his sermonibus audire concupivi, nec præsto habui, qui diceret; per unum, eum qui vere unus est Deus, quem ipsi non cognoverint, ab eo declaratum esse inquirunt. In eo præterea, quod cum Hierosolymis appropinquasset, super eam fleverit, ac dixerit: Si cognovisses et tu hodie quæ ad pacem; abscondita sunt autem a te; abscondendi vocabulo, quod abditus abstrususque sit Bythus, planum fecisse. Et rursus in his verbis: Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos: discite a me, etc.; in his, inquam, verbis Patrem Veritatis annuntiasse. Quod epim ignorabant, inquirunt, hoc se eos edocturum promittebat.

3. At vero pro summa hujusce commenti sui confirmatione, ac velut coronide hæc afferunt: *Confiteor tibi, Domine cæli et terræ, quoniam abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis. Ita, Pater mi, quoniam sic tibi complacuit. Omnia mihi tradita sunt a Patre meo, et nemo novit Patrem nisi Filius, et Filium nisi Pater, et cui Filius revelaverit.* In his enim verbis ab eo id liquido demonstratum esse aiunt, quod eum Veritatis Patrem, quem ipsi conlinxerunt, nemo ante ejus adventum unquam cognoverit: idque perinde astruere conantur, tanquam creator et opifex omnibus semper cognitus fuerit: hæc autem Dominus de cunctis ignoto Patre, quem ipsi annuntiant, dixerit.

CAPUT XXI.

1. Porro redemptionis traditionem invisibilem ipsis, atque incomprehensibilem esse contigit: ut quæ eorum parens sit, quæ nec comprehendit, nec oculis conspici queunt. Ac proinde, cum incerta et instabilis sit, fieri non potest ut uno ac simplici sermone a me exponatur: quandoquidem unusquisque eorum pro libitu suo eam tradit. Quot enim sunt hujus sententiæ doctores, tot etiam sunt redemptiones. Et quidem quod ad baptismi illius, per quem ad Deum regeneramur, inficiationem, totiusque adeo fidei abjectionem, hoc genus a Satana suggestum sit, cum ad eorum dogmata refellenda ventum erit, suo loco referemus.

2. Aiunt autem hanc iis, qui perfectam cognitionem consecuti sunt, necessariam esse, ut in eam virtutem, quæ supra omnia eminet, regenerentur. Aliter enim fieri non posse, ut cuiquam aditus ad Ple-

¹⁵ Luc. xix, 42. ¹⁶ Matth. xi, 28. ¹⁷ Matth. xi, 25-27; Luc. x, 21-22. ¹⁸ Cap. XVIII.

(1) Cognoverint. Pass. et Voss. cognoverunt.

(2) Adhuc in eo, quod appropinquans. Ita codd. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum. In aliis male, in eo quod appropinquavit.

(3) Ploraverit.... dixerit. Al. ploravit.... dixit.

(4) Per eum sermonem, qui est absconditus. Vel Græca male legit interpres, vel non intellexit. Verendum erat: per istud verbum, abscondita sunt, apocryphon, etc.

(5) Terræ et cælorum. Ita Clarom., Pass. et Voss. cum edit. Oxon. juxta Græca hæreticorum. In aliis edit. cæli et terræ, ut apud evangelistas, legitur.

(6) Patrem Veritatis. Adde ex Græco, quem ipsi conlinxerunt.

(7) Redemptionis, etc. Quid sit hæc Marciosiorum redemptio, explicuimus cap. 13, n. 6, not.

(8) Referendum est, i. e. referri potest.

(9) Quanti. Pro quot.

(10) Et quia. Quia pro quod.

(11) Remissa. In Eras. et Gallas. corrupte legitur, repromissionem inremisse. In veteri vero Feuardentii codice, repromissionem remissa. Sed recte priorem vocem expunxit vir doctus, posteriorem retinuit. Favent Clarom. et Pass. in quibus vox remissa sine præfixa repromissionem legitur. At merito censet Feuardentius verbum Græcum ὑποβέβληται verti debuisse, non remissa est, sed immissa, vel submissa est.

(12) Referemus. Clarom. et Pass. referimus.

(13) Acceperunt. Clarom. acceperint.

(14) Virtus. Feuard. virtutem.

rati. Aliter enim nobis (1) impossibile esse intra Pleroma (2) introire : quoniam hæc est, quæ in profundum Bythi deducit, secundum eos (3). Et baptisma quidem apparentis Jesu, in remissionem esse peccatorum; redemptionem autem esse ejus, qui in eo descenderit Spiritus (4), ad perfectionem : et illud quidem animale, illam autem spiritalem esse repromittunt. Et baptisma quidem a Joanne annuntiatum in pœnitentiam (5); redemptionem autem ejus, qui in eo est Christi, positam esse ad perfectionem (6), et hoc esse, de quo dicit : *Aliud baptisma habeo baptizari, et valde propero ad illud*¹⁹. Sed et filiis Zebedæi, matre ipsorum postulante ut sedere faceret eos a dextris et a sinistris

cum eo in regno, hanc apposuisse redemptionem Dominum dicunt, dicentem²⁰ : *Potestis baptisma (7) baptizari, quod ego habeo baptizari (8)?* Et Paulum manifeste dicunt eam, quæ sit in Christo Jesu, redemptionem sæpissime ostendisse : et esse hanc eam, quæ ab ipsis varie et inconsonanter traditur.

3. Quidam enim ex ipsis sponsale cubiculum quoddam adaptant (9), et quasi mysticum faciunt (10), cum quibusdam 95 profanis (11) dictionibus, iis qui sacrantur; et spiritales nuptias dicunt esse id, quod ab ipsis fit, secundum similitudinem supernarum conjugationum. Alii autem adducunt ad aquam, et baptizantes ita dicunt : *In nomen incogniti (12) Patris omnium, in veritatem matrem*

BILLI INTERPRETATIO.

roma pateat : quippe cum ea sit, quæ usque ad intimum Bythi sinum eos detradat. Etenim per conspicui quidem Jesu baptismum peccata remitti : per Christi autem, qui in eum descenderit, redemptionem, perfectionem comparari. Illum item animale, hanc spirituale esse statuunt. Ac baptismum quidem a Joanne ad pœnitentiam annuntiatum; redemptionem vero a Jesu consequendæ perfectionis causa allatam. Eoque spectare id quod ait : *Baptismo alio habeo baptizari, et ad eum magnopere festino.* Quin etiam Zebedæi filiis, cum mater eorum ab ipso contenderet, ut eos secum in regno, alterum a dextris, alterum a sinistris collocaret, Dominum hanc redemptionem adjunxisse, cum dixit : *Potestis baptismo eo baptizari, quo ego baptizandus sum?* Paulum etiam expresso vocabulo eam, quæ in Christo Jesu est, redemptionem persæpe indicasse, hancque eam esse, quæ ab ipsis varie dissentienterque traditur.

3. Nonnulli enim ipsorum nuptiale cubiculum exstruunt, ac mysticum munus cum profanorum quorundam verborum pronuntiatione obeunt iis, quos initiant, spiritualesque nuptias id quod agunt appellant, ad supernorum conjugationum similitudinem. Alii ad aquam eos ducunt, atque inter baptizandum his verbis utuntur : *In nomine ignoti Patris universorum, in veritate matre omnium, in eo qui in Jesum descendit, in unione, et redemptione, et communionem virtutum.* Alii rursus Hebraica quædam vocabula, quo magis eos, quos initiant, in stuporem trahant, ad hunc modum effantur : *Basema, chamassi, bænaora, mystadia, ruada, cusia, babephor, calathi.* Quorum verborum hæc est interpretatio : *Id quod virtutem omnem exsuperat, invoco, quod lux, et Spiritus bonus, et vita nominatur; quia in corpore regnasti.* Sunt rursus qui redemptionem his verbis efferant : *Nomen quod absconditum est ab omni deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazarenus in vitis luminis Christi Domini, viventis per Spiritum sanctum, in redemptionem angelicam.* Nomen restitutionis in integrum : *Messia uphareg, namamsæman, chaldæam, mosomedæa, acphraæ, psana, Jesu Nazaria.* Quorum item verborum hujusmodi est interpretatio : *Non divido spiritum, nec cor, nec supercœlestem virtutem, quæ misericordia prædita est : utinam fruam nomine tuo, Salvator veritatis.* Atque hæc quidem profantur qui initiant : qui autem initiatus est, respondet : *Confirmatus et redemptus sum ac redimo animam meam ab hoc sæculo, et omnium quæ ab*

¹⁹ Luc. xii, 50. ²⁰ Marc. x, 38.

(1) *Nobis.* Hæc vox deest in Græco, nec Irenæi esse videtur. Nec incommodum tamen sensum habebit, si eam ad Catholicos non coerceas, ut fecit Grabius; sed de hominibus, vel Christianis in genere dictam intelligas.

(2) *Intra Pleroma.* Quidam, *infra Pleroma.* Sed utriusque particule idem sensus.

(3) *Secundum eos.* Vocem *secundum*, quam habent editt. Eras. et Gall. ac mss. omnes, tum Anglicani, male, meo quidem judicio, expunxerunt Feuarentius et Grabius. Sensus enim exigere videtur, ut, servata voce *nobis*, retineatur et *secundum*. Quod vero *κατά* desit in Græco, non adeo mirum : festinanti calamo facile excidere potuit ob præcedens *κατάγουσα*.

(4) *Spiritus.* Sic antiquiores, meliorisque notæ codd. Clarom., Pass. et Voss. In editt. et Græco *Christus*. At idem utrobique sensus : Spiritum enim in Jesum delapsum, Christum esse dicebant hæretici.

(5) *In pœnitentiam.* Sic ex Græca lectione et cod. Pass. emendo. Hic enim habet, *in pœnitentia in.* Procul dubio in codice, quem exscribebat amanuensis, scriptum erat *pœnitentiam*; sed litteram *n* male legens, scripsit *in* : quod idem amanuensi Claromontano paulo ante contigit, qui pro *spiritalem* scripsit *spiritali in.*

(6) *Redemptionem autem ejus, qui in eo est Christi, positam esse ad perfectionem.* In Græco legit interpret, *τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ*

κεῖσθαι; sed male. Quare, sic construenda versio : *Redemptionem autem a Jesu, obtinendæ perfectionis causa allatam esse.*

(7) *Baptisma.* Sic reposui ex mss. Clarom. et Pass. juxta Græcum τὸ βάπτισμα, sicque vertit paulo superius interpret. In Eras., Gall. et Feuard. minus bene, *baptismo* : paulo melius Grab. ex Merc. 2, *baptismum*; quod nomen non raro apud auctores infimæ Latinitatis usurpari pro *baptismus*, nemo nescit.

(8) *Quod ego habeo baptizari.* Ita Clarom., Voss., Arund., Merc. 2 et edit. Oxon. ex Græco, ὃ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι. In cod. Pass. *quod ego debeo baptizari* : sed in aliis editt. *quod ego debeo baptizari.*

(9) *Adaptant.* Ita ex Voss. et Merc. 2 codd. juxta Græc. κατασκευάζουσι reposuit Grab. pro *adaptantes*, quod in editt. exstat. Consentiant Clarom. et Pass.

(10) *Mysticum faciunt iis qui sacrantur.* Græca sic ego vertissem : *mysticis quibusdam ritibus initiandos suos consecrant.*

(11) *Profanis.* Deest in Græco.

(12) *In nomen incogniti.* Sic omnino cod. Pass. et Voss. Consentiant Clarom. et Arund. quoad vocem *incogniti*. In editt. Eras., Gall. et Feuard. in nomine *incogniti*; a quibus recedimus, cum Grabio persuasi interpretem more suo strictè servantem Græca, εἰς ὄνομα ἀγνώστου vertisse, in nomen *incogniti*.

omnium (1), in descendente in Jesum (2), ad unionem (3), et redemptionem, et communionem virtutum. Alii autem et Hebraica nomina superfantur, ut stupori sint, vel deterreant (4) eos qui sacrantur, sic : *Basyrna* (5) *cacabasa* (6) *eanaa*, *irraumista* (7) *diarbada*, *caeota* (8) *basobor* (9) *camelanthi*. Horum autem interpretatio est talis : Hoc quod est super omnem virtutem Patris (10) invoco, quod vocatur lumen, et spiritus (11) et vita : quoniam in corpore regnasti. Alii autem rursus redemptionem profantur sic : *Nomen quod absconditum est ab universa deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazareus in zonis* (12) *luminis, Christus Dominus viventis* (13) *per Spiritum sanctum, in redemptionem angelicam*. Nomen quod est restorationis : *Messia usar* (14) *magno in seenchaldia mosomeda, eaacha faronepseha* (15) *Jesu Nazarene*. Et horum interpretatio est talis : *Christi* 96 non

A *divido spiritum, cor, et supercaelestem virtutem misericordem : fruar nomine tuo, Salvator veritatis*. Et hæc quidem profantur ipsi qui sacrant : qui autem sacrat (16), respondet : *Confirmatus sum, et redemptus sum, et redimo animam meam ab æone hoc* (17) *et omnibus quæ sunt ab eo in nomine Iao, qui redemit animam ejus, in redemptionem, in Christo vivente*. Dehinc superfantur, qui astant : *Pax omnibus, in quos* (18) *hoc nomen requiescit*. Post deinde unguunt (19) sacratum opobalsamo. Unguentum enim hoc typum esse dicunt ejus suavitatis, quæ sit super universa.

4. Quidam autem eorum adducere quidem ad aquam supervacuum esse dicunt; admiscentes autem oleum et aquam in unum, cum quibusdam profanis (20) dictionibus, similibus quæ prædiximus (21), mittunt super eorum caput, qui sacrantur : et hoc esse redemptionem volunt; ungentes (22) et ipsi

BILLII INTERPRETATIO.

eo sunt, in nomine Iao, qui redemit animam suam in redemptionem, in Christo vivente. Ac postea ii, qui adsunt, his verbis utuntur : *Pax omnibus super quos hoc nomen requiescit*. Tum autem eum qui initiatus est, opobalsamo inungunt. Hoc enim unguentum fragrantiae illius, quæ omnia exsuperat, typum esse aiunt.

4. Sunt etiam ex ipsis, qui eos quidem ad aquam adducere supervacuum esse dicant; oleo autem et aqua una permistis, cum vocibus quibusdam iis, quæ ante a nobis commemoratæ sunt, haud dissimilibus, in eorum quos iniant, caput injiciunt : idque redemptionem esse volunt. Atque ipsi quoque balsamum adhibent. Alii vero hæc omnia improbant ac repudiantes, ineffabilis et invisibilis virtutis mysterium per creaturas in aspectum cadentes, interitumque obnoxias, et eorum quæ in cogitationem non ca-

(1) *In veritatem matrem omnium*. Sic recte Græbius ex mss. Voss., Arund. et Merc. 2, juxta Græcum. Sic etiam Clarom. et Pass. ubi tamen licet legatur *matrem*, incuria amanuensium scriptum est *veritate*, ommissa scilicet abbreviationis nota super e, quod non infrequens. In Feuard. vero, *in veritate matre omnium* : sed in Eras. et Gall. pejus, *in veritate matris omnium*.

(2) *In descendente in Jesum*. Sic edit. Oxon. et Græca lectio, cui consonant mss. Clarom., Pass., Arund., Voss. et Merc. 2, nisi quod in omnibus desit præpositio *in* ante Jesum; quam quidem ex Græco et edit. Feuard. supplere cum doctissimo Græbio non dubitavi. In Eras. vero, Gall. et Feuard. legitur : *et in nomine descendens Jesu, vel in Jesu*. Codicem ms. citat Billius, in quo pro Jesu exstat *Spiritus*.

(3) *Ad unionem*. In Merc. 2, *ad junctionem*.

(4) *Deterreant*. Edit. *perterreant*.

(5) *Basyrna*. Arundel. *Basynma* Hanc formulam aliter descripsit Nicetas in *Thesouro Orthod. fid.* : *Camosi, Bae, anoora mystada rhuda custada, phagor calathi*. Cui hæc subnectitur interpretatio : *O qui es super omnem virtutem Patris, te invocamus, qui lumen, et Spiritus bonus, et vita nominaris : quoniam in corpore regnasti*. In cod. Reg. legitur, *Χαριστή* pro *Χαριστή*, *βασιανοορά* pro *βασιανορά*, et *χουρά* pro *χουρά*. Ab Epiphano longius adhuc recedit interpres Latinus. Nec magis secum consentiunt mss. codd. Latini. Nihil mirum. Ut enim ait Joannes Croius in fine *Speciminis* conjecturarum in Irenæum, Tertullianum et Epiphanium, hæc et sequentes Marciosorum formulæ ita corruptæ et depravatæ, ut vestigium aliquod veræ lectionis vix appareat. Eas quidem, adit, restituere quidam sunt conati, sed ita infelici successu, ut farraginem potius quamdam variarum dialectorum, sine ulla analogia et ratione grammatica, quam germanam proponant restitutionem. Ne vero farraginem farraginat addamus, et in re quæ tam exiguum ad res Christianas momentum affert, operam ludamus,

malimus aliorum conjecturas legi, quam nostras. Consulat ergo, cui per otium licebit, Joannis Croii *Specimen*, et Rhenferdi *Disput. De Redempt. Marciosorum et Heracleonitarum*.

(6) *Cacabasa*. In Voss. *ecabasa*. Clarom. et Arund. *eachasaba*. Pass. *ecusabasa*.

(7) *Eanaa irraumista*. Eras., Gall. et Feuard. *eanaa irraurista*. Clarom. et Pass. *eanaa uraumista*.

(8) *Diarbada, caeota*. Eras., Gall. et Feuard. *dyarbada, caotaba*. Clarom. *diarvada, ceotaba*. Pass. *divarda cacotaba*. In Voss. *diavar*. In Arund. *caetota*.

(9) *Basobor*. Alii *sobor*.

(10) *Patris*. In Eras. et Gall. hæc vox deest.

(11) *Spiritus*. Bonus adde ex Græco.

(12) *In Zonis*. Ex Græco ζωνῆς lege, *Zeis*, i. e. *vitis*.

(13) *Christus Dominus viventis*. Male omnino. Græca sic vertenda cum Petavio : *Christi, Christi, inquam, viventis*.

(14) *Messia usar*. Al. *messiau far*.

(15) *Magno in seenchaldia*, etc. Sic. om. edit. sed Clarom. *maganaim seenchaldia mosomeda abacfaron epsebe*. Voss. *magnaunse en caldia mosomeda caach faron epseba*. Arund. cum edit. convenit, nisi quod habeat *magnounse* vel *magnoinse eacha*, denique *faronepseba*.

(16) *Sacrat*. Melius Billius : *initiat* est : vel saltem, *sacrat* est.

(17) *Ab æone hoc*. Vertendum erat : *ab hoc sæculo*.

(18) *In quos*. In edit. Eras., Gall. et Feuard. *in quibus*. Porro *in quos* hic scriptum pro *super quos*.

(19) *Ungunt*. Clarom. *ungent*; Pass. *ungent*.

(20) *Profanis*. Deest in Græco.

(21) *Quæ prædiximus*. Al. *quæ supra prædiximus*.

(22) *Ungentes*. Ita Pass. et Voss. addita particula *autem*. In Clarom. *ungentes*, sed sine *autem*. Edit. *ungunt autem*.

opobalsamo. Alii autem (1) hæc omnia recusantes dicunt, non oportere inenarrabilis et invisibilis virtutis mysterium per visibiles et corruptibiles perfici creaturas : et ea quæ mente concipi non possunt, et incorporalia, et insensibilia, per sensibilia et corporalia. Esse autem perfectam redemptionem, ipsam agnitionem inenarrabilis magnitudinis. Ea enim quæ sunt de ignorantia labis, et passione facta (2), per agnitionem dissolvi universum ignorantiae statum : uti sit agnitio, redemptio interioris hominis (3). Et neque corporalem esse eam; corruptibile enim est corpus : neque animalem, quoniam et anima de labe est, spiritus (4) velut habitaculum : spiritalem ergo oportere et redemptionem esse. Redimi enim per agnitionem interioris hominem **97** spiritualem, et sufficere eis universorum agnitionem : et hanc esse redemptionem veram.

5. Alii sunt, qui mortuos (5) redimunt ad finem defunctionis, mittentes eorum capitibus oleum et aquam, sive prædictum unguentum cum aqua, et supradictis (6) invocationibus, ut incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestatibus fiant, et ut superascendat super invisibilia interior (7) ipsorum homo, quasi corpus quidem ipsorum in

creatura mundi relinquatur, anima vero projiciatur Demiurgo. Et præcipiunt eis venientibus ad Potestates hæc dicere, posteaquam mortui fuerint : *Ego filius a Patre, Patris (8) qui ante fuit, filius autem in eo qui ante fuit. Veni autem (9) videre omnia, quæ sunt mea et aliena; non autem aliena in totum, sed sunt Achamoth, quæ est femina, et hæc sibi fecit; deducit (10) enim genus ex eo qui ante fuit; et eo rursus in mea, unde veni.* Et hæc dicentem evadere et effugere potestates dicunt. Venire quoque ad eos, qui sunt circa Demiurgum, et dicere eis : *Vas ego sum pretiosum, magis quam femina quæ fecit vos. Si mater vestra ignorat radicem suam, ego autem novi meipsum, et scio unde sim, et invoco incorruptibilem Sophiam, quæ est in Patre, mater autem est matris vestræ, quæ non habet patrem, neque conjugem : masculo-femina (11) autem a femina nata effecit vos, ignorans et matrem suam, et putans se ipsam esse solam : ego autem invoco ejus matrem.* Hæc autem eos, qui circa Demiurgum **98** sunt audientes, valde conturbari, et reprehendere suam radicem, et genus matris : ipsos autem abire in sua, projicientes nodos ipsorum (12), id est animam. Et de redemptione quidem ipsorum hæc sunt quæ quidem in nos venerunt. Cum autem discre-

BILLII INTERPRETATIO.

unt, corporisque expertia sunt, per ea quæ sensibilia et corporea sunt, peragendum esse negant : perfectamque redemptionem in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censent. Nam cum et defectus et passio ex ignoratione profluxerint, quidquid ex ignoratione coagmentatum fuerit, per cognitionem deleri, ac proinde nihil aliud esse cognitionem, quam interni hominis redemptionem. Nec vero corporalem hanc esse, cum corpus interitui sit obnoxium, nec animalem, cum anima ex defectu orta sit, sitque tanquam spiritus domicilium : quocirca spiritualem esse redemptionem oportere. Per cognitionem enim internum ac spiritualem hominem redimi aiunt, sequerentem universarum cognitionem adeptos, nihil præterea requirere, atque hanc veram redemptionem esse.

5. Sunt alii, qui jam jamque ex hac vita excessuros redimant, oleum aquæ immistam in eorum capita injicientes, una cum iis invocationibus, quas superius commemoravimus. Quod quidem eo faciunt, ut a

(1) Ascodrutæ scilicet, seu Ascodrupitæ, de quibus Theodoretus lib. 1 *Hær. fab.* c. 10.

(2) *Ea enim quæ sunt de ignorantia labis, et passione facta.* Græcorum sensum haud assecutus est interpres. Vertendum cum Billio : *Nam cum defectus et passio ex ignoratione profluxerint.*

(3) *Redemptio interioris hominis.* Sic juxta Græc., Clarom., Ottob., Arund., Voss. et Merc. 2, nisi quod in altero horum *at* male additum sit. In Eras., Gall. et Feuard. deest *redemptio*.

(4) *Spiritus.* Præpone, *et*, ex Græco. Spiritum ab anima distinguebant hæretici, illum quæ ab Achamoth in Demiurgum, eo nesciente, depositum esse asserebant, ut per eum in animam, quam condiderat, seminaretur. Vide cap. 5.

(5) *Mortuos.* Epiphanius, *τελευτώντας*, quod verti deberet *morientes*. Hæc enim imminente obitu peracta fuisse, ejusdem verba perspicue demonstrant. Unde hæc Theodoreti lib. 1, cap. 11 : *Ἐτεροι δὲ τινες, μετὰ τὴν ἀποθίωσιν, ἑλαίον καὶ ὕδωρ ταῖς τῶν τελευτώντων ἐμβάλλουσι κεφαλαῖς*, male ab eju. interprete reddita censeo : *Alii quidam post mortem oleum et aquam mortuorum capitibus injiciunt.* Vertendum existimo : *Alii quidam, instante interitu, oleum et aquam morientium capitibus injiciunt.*

(6) *Et supradictis.* Editt. habent, *et cum*. At *et* deest in Merc. 2, *cum* in Pass. et Voss., utrumque in Clarom.

(7) *Superascendat super invisibilia interior.* Mallem juxta Græca Epiphaniæ legeretur : *superascendat invisibiliter interior*, etc. Id magis in hæreticorum

hypothesim quadraret.

(8) *Patre, Patris.* Sic omnes mss. cum Eras. et Gall. ; Feuard. vero et Grab. *Paire, Patre*.

(9) *Veni autem.* Clarom., Voss. et Pass., *veniam*; Eras. pejus, *venit*.

(10) *Deducit.* Sic omnes mss. cum Eras. et Gall. At Feuard. et Grab. ex Græco, *deduco*.

(11) *Masculo-femina.* Sic recte Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2. In editt. autem omnibus legitur, *masculum; femina*, favente quidem hodierno textu Græco, sed repugnante sensu. Cui enim de femina loquenti, unquam venit in mentem, dicere eam habere conjugem masculum? quasi alius feminæ conjug esse posset, quam masculus. Nostræ vero lectioni favet tota Valentinianorum hypothesis, qui Achamothæ suæ masculi et feminæ virtutem tribuebant : utpotè quæ seipsa sola cunctarum rerum materiam, et Demiurgum ipsum condiderit. Hinc *Dominum* eam masculinè, et Demiurgum *Aptora* vocabant cap. 5; quia hic ab Achamoth sine commistione conjugis productus. Græca igitur ex Latinis emendanda sunt; et pro *ἀρρενα θήλεια*, legendum, *ἀρρενο-θήλεια*.

(12) *Ipsos autem abire in sua, projicientes nodos ipsorum.* Ita omn. mss. et editt. Eras. et Gall. et Oxon.; nisi quod in illis pro *abire*, legatur *abeuntes*. Sed Feuard., Græca Epiphaniæ hic male secutus, in singulari numero hæc omnia posuit : cum tamen certum sit Epiphaniæ hænæi verbis non adeo scrupulose adhesisse.

pent (1) ab invicem (1') et doctrina, et traditione, A fructificare, quod nunquam quisquam excogitavit; et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant durum est omnium describere sententias. per singulos dies novum aliquid adinvenire, et

BILLI INTERPRETATIO.

superioribus principatibus et potestatibus apprehendi et teneri nequeant, atque ut internus eorum homo invisibili modo ulterius ascendat: perinde nimirum ac corpora eorum inter res conditas relinquuntur. Jubent autem eos, cum ad principatus ac potestates venerint, his verbis uti: *Ego filius a Patre, Patre, inquam, præexistente, filius autem in eo qui præexistit. Veni ut tam mea, quam aliena cernerem: quamquam non etiam prorsus aliena, sed Achamoth, quæ femina est, atque hæc in usum suum effecit. Genus autem duco a præexistente: ac rursus ad mea me confero, unde veni.* Atque hac oratione habita, eum potestates effugere aiunt: ac deinde ad Demiurgum proficisci, eumque his verbis convenire: *Vas sum præstantius, quam femina ea, quæ vos procreavit. Si mater vestra radicem suam ignorat, ego meipsum novi, ac exploratum habeo unde venerim: atque incorruptibilis Sapientiæ o, em imploro, quæ est in Patre, materque vestræ parentis, quæ patris est expers, ac ne conjugem quidem masculinum habet: verum femina ex femina orta vos effecit, matrem etiam suam ignorans, seque solam esse existimans. Ego vero ipsius matrem imploro atque obtestor. Hoc autem cum Demiurgus audierit, magno opere perturbari, radicemque suam et matris genus incusare. Ipsum autem ad sua proficisci, projecto suo vinculo, et angelo, hoc est anima. Et de redemptione quidem hæc sunt, quæ ad nos devenerunt.* . . . . .

CAPUT XXII²¹.

Quæ regula veritatis, et in quo ab ea deflectant omnes hæretici.

1. Cum teneamus autem nos regulam veritatis, id est, quia sit unus Deus omnipotens; qui omnia condidit per Verbum suum, et aptavit, et fecit ex eo quod non erat, ad hoc ut sint omnia, quemadmodum Scriptura dicit: *Verbo enim Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* ²². Et iterum: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* ²³ [ex omnibus autem nihil subtractum est; sed omnia per ipsum fecit Pater, sive visibilia, sive invisibilia, sive sensibilia (2), sive intelligibilia, sive temporalia propter quamdam dispositionem, sive sempiterna, et æonia (3) non per angelos, neque per virtutes aliquas abscissas ab ejus sententia (4); nihil enim indiget omnium Deus: sed et per Verbum et Spiritum suum omnia faciens, et disponens, et gubernans, et omnibus esse præstans: hic qui mundum fecit (etenim mundus ex omnibus), hic qui hominem plasmavit, hic Deus (5) Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, super quem alius Deus non est, neque Initium (6), neque Virtus, neque Pleroma: hic Pater Domini nostri Jesu Christi, quemadmodum ostendemus: hanc ergo tenentes regulam, licet valde varia et multa dicant, facile eos deviasse a veritate arguimus. Omnes enim fere

²¹ Cap. XIX. ²² Psal. xxxii, 6. ²³ Joan. I, 3. ²⁴ Cap. XX. ²⁵ Act. viii, 9 seq.

(1) *Discrepent.* Alii, *discrepant.*

(1') *Ab invicem.* Eras., Gall. et Feuard. perperam, ad invicem.

(2) *Sive sensibilia.* Desunt hæc duo verba in Clarom., Pass. et Voss. Sed in Arund. perperam, *insensibilia.*

(3) *Et æonia.* Sic mss. Clarom., Pass., Arund. et Voss. melius quam editt. omnes, *et ea omnia*: mox enim præcessit, *omnia.* *Æonia* autem ex Græco αἰώνια.

(4) *Sententia.* Græce, ni fallor, scripsit Irenæus ἐνωλας, alludens ad Valentianorum *Ennœam*. Quare melius vertisset interpres, *Ennœa*, vel *cogitatione.*

(5) *Hic Deus.* Sequor mss. codd. Clarom., Pass., Voss. et Ar. Ed. vero minus bene, *hic qui Deus.*

B quotquot sunt hæreses, Deum quidem unum dicunt, sed per sententiam malam immutant, ingrati existentes ei, qui fecit eos, quemadmodum et gentes per idololatriam. Plasma (7) autem Dei contemunt, contradicentes suæ saluti, ipsi sui accusatores amarissimi, et falsi testes existentes. Qui quidem resurgent in carne, licet nolint, uti agnoscant virtutem suscitantis eos a mortuis: cum justis autem non annumerabuntur, propter incredulitatem suam.

2. Cum sit igitur adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere, necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intelligas arborem, de qua defluerunt tales fructus.

99 CAPUT XXIII²⁴.

Simonis Magi et Menandri sententia et mores.

1. Simon enim Samarites, magus ille, de quo discipulus et sectator apostolorum Lucas ait: *Vir quidam autem nomine Simon, qui ante erat in civitate magicam exercens artem* (8), *et seducens gentem Samaritanorum, dicens se esse aliquem magnum* (9), *quem auscultabant a pusillo usque ad magnum, dicentes: Hic est virtus* (10) *Dei, quæ vocatur magna. Intuebantur autem eum, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos* ²⁵. Hic

D (6) *Neque Initium.* Ἀρχὴ scilicet, seu Νοῦς Valentianorum.

(7) *Plasma.* Arund., *plasmationem*, Eras., Gall. et Feuard., *plasmata*. Plasmatis autem nomine hic carnem intelligi, quam resurrecturam negabant hæretici, sequentia demonstrant: Lege et lib. v, cap. 5 et 6.

(8) *Magicam exercens artem.* *Artem* addit Feuard. Consentiant Pass. et Voss. Deest autem in Eras., Gall. et Clarom.

(9) *Magnum.* Deest in Clarom. et Pass.

(10) *Hic est virtus.* Vere ante *virtus* merito expunxit Græbius, quia nullus ms. Irenæi, nec canonicus S. Lucæ textus habet.

igitur Simon, qui fidem simulavit, putans (1) apostolos et ipsos (1°) sanitates per magicam (2), et non virtute Dei perficere; et per impositionem manuum Spiritu sancto adimplere credentes Deo per eum, qui ab ipsis evangelizatur Christus Jesus, per majorem quamdam magicam scientiam et hoc suspicans fieri, et offerens pecuniam apostolis, ut acciperet et ipse hanc potestatem quibuscunque velit dandi Spiritum sanctum, audivit a Petro: *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri: non est tibi pars, neque sors in sermone hoc: cor enim tuum non est rectum coram Deo. In felle enim amaritudinis, et obligatione injustitiæ video te esse* ²⁶. Et cum adhuc magis (2°) non credidisset Deo, et cupidus (3) intendit contendere adversus apostolos, uti et ipse gloriosus videretur esse, et universam magicam adhuc amplius scrutans, ita ut in stuporem cogeret multos hominum: quippe cum esset sub Claudio Cæsare, a quo etiam statua honoratus esse dicitur propter magicam. Hic igitur a multis quasi Deus glorificatus est, et docuit semetipsum esse, qui inter Judæos quidem (3°) quasi Filius apparuerit, in Sámaria autem quasi Pater descenderit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit. Esse autem se sublimissimam virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater, et sustinere vocari se quodcunque eum vocant homines.

2. Simon autem Samaritanus, ex quo universæ hæreses substiterunt, habet hujusmodi sectæ materiam. Hic Helenam (4) quamdam ipse a Tyro (5) civitate Phœnices quæstuariam cum redemisset, secum circumducebat, dicens hanc esse primam (6) mentis ejus conceptionem, matrem omnium, per quam initio mente concepit angelos facere et archangelos. Hanc enim Ennoiam exsipientem ex eo,

²⁶ Act. viii, 20 seqq.

(1) *Putans*. Monet Grabijs omnia mss. Anglicana in hac voce vitata esse, dum in aliis legitur *portans*, in aliis *post*. At sana sunt nostra: in iis recte scriptum *putans*.

(1°) *Et ipsos*. Sic Clarom., Voss. et edit. Oxon. melius quam, et *ipsas*, ut in cæteris.

(2) *Magicam*. Ita et hic et paulo post iterumque cum Grabio excudi fecimus, quia Pass., Arund. et Voss. perpetuo ita habent. Alii autem posterunt *magiam*, haud advertentes *artem* subintelligi.

(2°) *Adhuc magis*. Ex Feuard. marg. et cod. Voss. (cui consentit et Pass.) reponere Grabio placuit, *adhuc magus*. Sed cæterorum exemplarium lectio, quam sequimur, magis probanda.

(3) *Cupidus*. Gall., Eras. et Feuard. *cupidius*. Sed repugnant omnes mss.

(3°) *Qui inter Judæos quidem*, etc. Hæc Græce refert Theodoretus lib. i *Hæres. Fab.* c. 1: Καὶ Ἰουδαίοις μὲν ὡς Υἱὸν φανῆναι, πρὸς δὲ Σαμαρείτας ὡς Πατέρα κατεληλυθέναι, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν ὡς Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτῆσαι.

(4) *Helenam*. Ita Feuard. in marg. et om. mss. In edit. autem Eras., Gall. et Feuard. corrupte, *Selenen*, *Helenam* enim vocant veteres fere omnes.

(5) *Ipsa a Tyro*. Pronomen *quam* in omnibus edit. præfixum voci *ipsa*, auctoritate cod. Clarom. delevi; sensum enim turbat.

A cognoscentem quæ vult pater ejus, degredi ad inferiora, et generare Angelos et Potestates, a quibus et mundum hunc factum dixit. Posteaquam autem generavit eos, hæc detenta est ab ipsis propter invidiam, quoniam nolent progenies alterius cujusdam putari esse. Ipsum enim se in totum ignoratum ab ipsis: Ennoiam autem ejus detentam ab iis, quæ ab ea emissæ sunt (7) Potestates et Angeli; et omnem contumeliam ab iis passam, uti non recurreret sursum ad suum patrem, usque adeo ut et in corpore humano includeretur, et per sacula veluti de vase in vas transmigraret in altera muliebria corpora. Fuisse autem eam et in illa Helena, propter quam Trojanum contractum est bellum: quapropter et Stesichorum (8) per carmina maledicentem eam, orbatum oculis: post deinde pœnitentem et scribentem eas, quæ vocantur, palinodias, in quibus hymnizavit eam, rursus vidisse. Transmigrantem autem eam de corpore in corpus, ex eo et semper (9) contumeliam sustinentem, in novissimis etiam in fornice prostitisse: et hanc esse perditam ovem.

3. Quapropter et ipsum venisse, uti eam assumeret primam, et liberaret eam (10) a vinculis, hominibus autem salutem præstaret per suam agnitionem. Cum enim male moderarentur Angeli mundum, quoniam unusquisque eorum concupisceret principatum, ad emendationem venisse rerum, et descendisse eum transfiguratum, et assimilatum Virtutibus, et Potestatibus, et Angelis: ut et in hominibus homo appareret ipse, cum non esset homo; et passum autem in Judæa putatum, cum non esset passus. Prophetas autem a mundi fabricatoribus Angelis inspiratos dixisse prophetias: quapropter nec ulterius curarent eos hi, qui in eum (11) et in Helenam (12) ejus spem habeant, et ut liberos

(6) *Dicens hanc esse primam*, etc. Hæc iterum ex Theodoreti loco cit. verba refert Grabijs: Ἐλένην τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐννοίαν ἐφασκεν εἶναι, καὶ Μητέρα τῶν ὄλων ὠνόμαζε, καὶ δι' αὐτῆς καὶ τοὺς Ἀγγέλους καὶ Ἀρχαγγέλους πεποιηθέναι.

(7) *Emissæ sunt*. Al. *emissæ essent*.

(8) *Stesichorum*. Poeta lyricus fuit ex Himera Siciliae urbe; sic dictus, quod primus cum citharæ cantu chorum conjunxerit: nam verum nomen erat *Tisias*. Hic eum aliquando carmine invectus esset in Helenam, velut belli Trojani facem, a Castore et Polluce oculis orbatum fuisse, tum demum recantata palinodia, visum recepisse dicitur. Ejusdem meminere Tertullian. lib. *De anima*, Horatius ode 17 *Epodon*, Lucian. lib. ii *Verarum histor.*, Philostrat. lib. vi *De vita Apollon.*, c. 4; Quintilian. lib. x, c. 1, et Voss., *Poet. Græc.* p. 16.

(9) *Et semper*. Al. vitiose, *ut semper*.

(10) *Et liberaret eam*, etc. Sic et Theodoret., loco cit.: Ὅστε καὶ αὐτὴν τῶν ἐπιχειμένων ἐλευθερῶσαι δεσμῶν, καὶ τοῖς ἀνθρώποις διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιγνώσεως παράττειν σωτηρίαν.

(11) *Curarent eos hi qui in eum*. Legendum exigit constructio: *curare eos, hos qui in eum*.

(12) *Helenam*. Sic iterum reponimus, pro *Selenen*, ut et paulo post *Helenæ* pro *Selenæ*, auctoritate omnium mss.

agere (1) quæ velint : secundum **100** enim ipsius gratiam salvari homines, sed non secundum operas justas. Nec enim esse naturaliter operationes justas, sed ex accidenti (1°) ; quemadmodum posuerunt qui mundum fecerunt Angeli, per hujusmodi præcepta in servitutem deducentes homines. Quapropter et solvi mundum, et liberari eos, qui sunt ejus, ab imperio eorum qui mundum fecerunt, repromisit.

4. Igitur horum mystici sacerdotes libidinose quidem vivunt, magias autem perficiunt, quemadmodum potest unusquisque ipsorum. Exorcismis et incantationibus utuntur. Amatoria quoque et agogima (2), et qui dicuntur paredri et oniro-pompi, et quæcunque sunt alia perierga (2°) apud eos studiose exercentur. Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Minervæ, et has adorant : habent quoque et vocabulum a principe impiissimæ sententiæ Simone vocati (3) Simoniani, a quibus falsi nominis scientia accepit initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere (4).

5. Hujus successor (5) fuit Menander, Samaritanes genere, qui et ipse ad summum magiæ pervenit. Qui primam quidem Virtutem incognitam ait omnibus ; se autem eum esse, qui missus sit ab

27 Cap. XXI. 28 Cap. XXII.

(1) *Et ut liberos agere.* Sic iterum Theodoretus : Ἄλλὰ πράττειν ὡς ἐλευθέρους, ἅπερ ἂν ἐθελήσωσιν· οὐ γὰρ διὰ πράξεων ἀγαθῶν, ἀλλὰ διὰ χάριτος εὐξέσθαι σωτηρίας.

(1°) *Ex accidenti.* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, ex *accidentia* ; Clarom. ex *accedentia*.

(2) *Amatoria quoque et agogima.* Theodoret. ἐρωτικά τινα καὶ ἀγώγιμα ; Irenæus vero supra cap. 13, n. 5, φίλτρα καὶ ἀγώγιμα, ubi interpret, *amatoria et allectantia*.

(2°) *Perierga.* Ita mss. omnes. In Eras., Gall. et Fenard. *perperam, parerga*.

(3) *Vocati.* Editt. *dicti*.

(4) *Discere.* Al. *dicere*.

(5) *Hujus successor, etc.* Ita et Euseb. lib. iii *Hist. eccles.* c. 26 : Σίμωνα τὸν Μάγον Μένανδρος διαδεξάμενος... ἦν καὶ οὗτος Σαμαρεὺς· εἰς ἄκρον δὲ τῆς γοητείας οὐκ ἔλαττον τοῦ διδασκάλου προελθὼν.

(6) *Se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus, etc.* Id est, juxta Theodoretum lib. i, c. 2, a *prima illa Virtute.* Secundum Eusebium vero, ab *Æonibus.* Ita enim loco cit. : Ἐαυτὸν μὲν ὡς ἄρα εἴη λέγων ὁ Σωτὴρ, ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀνωθέν ποθεν ἐξ ἀοράτων Αἰώνων ἀπεσταλμένος σωτηρίας.

(7) *Mundum autem factum.... dicit.* Sic et Theodoretus cit. : Τοὺς δὲ Ἀγγέλους, τῷ Σίμωνι παραπλησίως, ὑπὸ τῆς Ἐννοίας ἐφησε προβληθῆναι, καὶ τοὺς τὸν κόσμον δημιουργῆσαι.

(8) *Dare quoque per eam, etc.* His pene respondent, quæ dicto loco habet Eusebius : Μὴ ἄλλως δύνασθαι τινα καὶ αὐτῶν τῶν κοσμοποιῶν Ἀγγέλων περιγεννησεσθαι, μὴ πρότερον διὰ τῆς πρὸς αὐτοῦ παραδιδόμενης μαγικῆς ἐμπειρίας ἀχθέντα, καὶ διὰ τοῦ μεταδιδόμενου πρὸς αὐτοῦ βαπτίσματος· οὐ τοὺς κατηξιωμένους ἀθανασίαν αἰδίων ἐν αὐτῷ τούτῳ μεθέξειν τῷ βίῳ, μηκέτι θνήσκοντας, αὐτοῦ δὲ παραμένοντας, εἰς τὸ αἰεὶ ἀγήρωσ τινὰς καὶ ἀθανάτους ἐσομένους.

(9) *Magiam, scientiam ad id.* Sic ex codd. Clarom. et Pass. textum restitimus. Pass. tamen pro *magiam* habet *magia*, cui in hoc consentit et

invisibilibus (6) Salvatorem pro salute hominum. Mundum autem factum ab Angelis ; quos et ipse, similiter ut Simon, ab Ennoia emissos dicit (7). Dare quoque per eam (8), quæ a se doceatur, magiam, scientiam ad id (9), ut et ipsos, qui mundum fecerunt, vincat Angelos. Resurrectionem enim per id, quod est in eum baptisma, accipere ejus discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescētes et immortales.

CAPUT XXIV°.

De Saturnino et Basilide.

1. Ex iis Saturninus (10), qui fuit ab Antiochia ea (11), quæ est apud Daphnen, et Basilides, occasiones accipientes, distantes doctrinas ostenderunt : alter quidem in Syria, alter vero in Alexandria. Saturninus quidem, similiter ut Menander (12), unum Patrem incognitum omnibus ostendit, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates. A septem autem quibusdam Angelis mundum factum, et omnia quæ in eo. Hominem autem (13) Angelorum esse facturam, desursum a summa Potestate lucida imagine apparente, quam cum tenere (14) non potuissent, inquit, eo quod statim recurreret sursum, adhortati sunt semetipsos, dicentes : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem* (15) : (16) qui cum factus es-

Voss ; Arund. vero quem secutus est Grabius, *magiam*. Sed omnes cum editt., tum etiam mss. Anglic. minus bene *addidit*, pro *ad id*.

(10) *Saturninus.* Σατορνῖλον vocant Epiphanius *Hær.* 23, et Theodoret. lib. i, c. 3. Hunc pariter cum Basilide, velut duos ejusdem magistri Menandri condiscipulos, jungunt Eusebius lib. iv, c. 7, et Epiphanius *Hær.* cit.

(11) *Antiochia ea.* Sic codd. Voss. et Clarom. cum edit. Oxon. In aliis *perperam, Antiochæa*.

(12) *Saturninus quidem similiter ut Menander, etc.* Theodoretus, loco cit. : Οὗτος, τῷ Μενάνδρῳ παραπλησίως, ἕνα ἐφησεν εἶναι Πατέρα παντάπασιν ἀγνωστον· τοῦτον δὲ Ἀγγέλους δημιουργῆσαι, καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις· ἐπτά δὲ τινὰς ἐκ τούτων τὸν κόσμον ποιῆσαι. Epiphanius : Ἐπτά δὲ τινὰς τὸν κόσμον πεποιηθέναι, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ.

(13) *Hominem autem, etc.* Epiphanius : Τοὺς Ἀγγέλους τὸν ἀνθρώπον πεποιηθέναι, κατὰ τὴν μορφήν τῆς ἀνωθεν παρακυσφάσης φωνῆς (legi vult Peianus καλλονῆς ; Grabius vero, φωτεινῆς, subintelligendo εἰκόνοσ) ἦν μὴ δυναθέντες παρακυσφασαν κατέχειν, καὶ διὰ τὸ παρακρῆμα ἀναδραμεῖν, μιμησασθαι ἐθέλησαν, etc.

(14) *Tenere.* Al. *continere*.

(15) *Similitudinem. Nostram addunt editt.* Eras., Gall. et Fenard. Sed eam vocem merito omittunt codd. Clarom., Pass. et Voss., quos secuti sumus. Scribit enim Epiphanius *Hær.* 23, § 1, vocem illam a Saturnino consulto prætermisam, ut errori fides astrueretur ; quasi alii essent operis artifices, imago vero et similitudo ad alium referretur. Unde mirum in Theodoro hujusmodi additum legi.

(16) *Qui cum factus esset... vivere fecit.* Epiphanius, loco cit. : Γενομένου δὲ, φησὶ, τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὸ αὐτῶν (Ἀγγέλων) ἀδρανῆς μὴ δύνασθαι αὐτὸν τελεσφορῆσαι, κείσθαι δὲ καὶ σκαρίζειν δίχην σκώληκος ἐρποντος, μὴ δύνασθαι δὲ ἀνορθοῦσθαι... ἕως ἢ ἀνω δυνάμεις... σπλαγχνισθεῖσα διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα τε καὶ ἰδέαν, κατ' οἶκτον ἀπέστειλε σπινθῆρα τῆς αὐτῆς δυνάμειος (Theodoretus propius Irenæo,

set, et non potuisset erigi plasma, propter imbecillitatem (1) Angelorum, sed quasi vermiculus scarizaret, miserantem ejus desuper Virtutem, quoniam in similitudinem ejus esset factus, emisisse scintillam vitæ, quæ erexit hominem, et articulavit, et vivere fecit.

Hanc igitur scintillam (1*) vitæ post defunctionem recurrere ad ea, quæ sunt ejusdem generis, dicit: et reliqua ex quibus facta sunt illa resolvi.

2. Salvatorem autem (2) innatum demonstravit, et incorporalem, et sine figura, putative autem **101** visum hominem: et Judæorum Deum unum ex angelis esse dixit. Et propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus omnes principes (2*), advenisse Christum ad destructionem Judæorum Dei, et ad salutem credentium ei; esse autem hos, qui habent scintillam vitæ ejus. Duo enim genera (3) hic primus hominum (3*) plasmata esse ab Angelis dixit, alterum quidem nequam, alterum autem bonum. Et quoniam dæmones pessimos adjuvant (4), venisse Salvatorem ad dissolutionem malorum hominum, et dæmoniorum, ad salutem autem bonorum. Nubere autem et generare, a Satana dicunt esse. Multi autem ex iis, qui sunt ab eo, et ab animalibus abstinent, per fictam hujus-

29 Cap. XXIII.

ζωῆς σπινθήρα), καὶ δι' αὐτοῦ ἀνῴρθωσε τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὕτως ἐζωογόνησε.

(1) *Propter imbecillitatem. Al. per imbecillitatem.*

(1*) *Hanc igitur scintillam, etc.* Ab his non multum abluunt Theodoretus verba: Τοῦτον δὲ τὸν σπινθήρα τῆς ζωῆς, μετὰ τὴν ζώου διάλυσιν, ἀνατρέχειν πρὸς τὴν ἀποστείλασαν δύναμιν.

(2) *Salvatorem autem . . . scintillam vitæ ejus.* Idem Theodoretus: Τὸν δὲ Σωτῆρα . . . ἀγέννητον ἔφησε, καὶ ἀσώματον, καὶ ἀνείδεον φαντασία δὲ μᾶλλον, οὐκ ἀληθεία, τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανῆσαι τὸν δὲ τῶν Ἰουδαίων Θεὸν ἕνα τῶν Ἀγγέλων εἶρηκεν εἶναι. . . . Τὸν Πατέρα φησὶ τοῦ Χριστοῦ καταλύσαι βουλόμενον, μετὰ τῶν ἄλλων Ἀγγέλων, καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων Θεὸν, ἀποστεῖλαι τὸν Χριστὸν εἰς τὸν κόσμον, ἐπὶ σωτηρία τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων ἀνθρώπων. Epiphanius, § 2, ἐπὶ καταλύσει τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπὶ σωτηρία τῶν πειθομένων· εἶναι δὲ αὐτοὺς τοὺς ταύτης τῆς αἰρέσεως τοὺς ἔχοντας τὸν σπινθήρα τοῦ ἁνωθεν Πατρὸς.

(2*) *Et propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus omnes principes.* Existimat Grabius interpretem verba Irenæi, ob amphiboliam ex duobus accusativis ortam, perperam vertisse, cum ita reddere debuisset: *Propter hoc, quod dissolvere voluerit Pater ejus omnes principes, etc.* Id quidem, fateor, cum Theodoretus verbis magis conveniret. Sed non propterea ab Irenæi sensu recedit interpret noster: cum maxime scribat Epiphanius § 2 angelos rebelles factos, a Patre descivisse, quem proinde dissolvere voluerunt. Et hoc sensu, qui forte Irenæi est (cujus ipsa præcise verba referre Theodoretus animus non erat), vertere potuit interpret: *Propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus (Christi) omnes principes, etc.* Quare verba ejus haud sollicitanda esse puto. Consule Epiphanius.

(3) *Duo enim genera . . . seducetes multos.* Hæc Græce ita sonant apud Epiphanium: Δύο γὰρ πεπλάσθησαν ἀπ' ἀρχῆς ἄνθρωποις φάσκει, ἕνα ἀγαθόν, καὶ ἕνα φαῦλον· ἐξ ὧν δύο εἶναι τὰ γένη τῶν ἀνθρώπων ἐν κόσμῳ, ἀγαθόν τε καὶ πονηρόν. Ἐπειδὴ

A modi continentiam seducetes multos. Prophetias autem quasdam (5) quidem (6) ab iis Angelis, qui mundum fabricaverint, dictas; quasdam autem a Satana: quem et ipsum angelum adversarium mundi fabricatoribus ostendit, maxime autem Judæorum Deo.

3. Basilides autem (7), ut altius aliquid et verisimilius invenisse videatur, in immensum extendit sententiam (8) doctrinæ suæ, ostendens Num primo ab innato natum Patre, ab hoc autem natum Logon, deinde a Logo Phronesin, a Phronesi autem Sophiam et Dynamin, a Dynamini autem et Sophia Virtutes, et Principes, et Angelos, quos et primos vocat, et ab iis primum cælum factum. Dehinc ab horum derivatione (9) alios autem (10) factos, aliud cælum simile priori fecisse, et simili modo ex eorum derivatione cum alii facti essent, antitypi eis qui super eos essent, aliud tertium deformasse cælum: et a tertio deorsum descendentiū quartum, et deinceps secundum eum modum alteros et alteros Principes et Angelos factos esse dicunt, et cælos trecentos septuaginta quinque. Quapropter et tot dies habere annum, secundum numerum cælorum.

4. Eos autem, qui posterius continent (11) cæ-

δὲ δαίμονες τοῖς πονηροῖς ἐβοήθουν. . . . , ἦλθεν ὁ Σωτῆρ ἐπὶ βοήθειά τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν πονηρῶν καὶ τῶν δαιμόνων. Τὸ γὰρ εἶναι δὲ καὶ τὸ γεννᾶν. . . . ἐκ τοῦ Σατανᾶ ὑπάρχειν λέγει, ὅθεν καὶ οἱ πλείους αὐτῶν ἐμφύχων ἀπέχονται, ὅπως διὰ τῆς προσπονητῆς δῆθεν πολιτείας αὐτῶν τινὰς ἐπαγάγονται εἰς τὴν αὐτῶν ἀπάτην.

(3*) *Hominum.* Hanc vocem refer ad genera, non ad primus.

(4) *Adjuvant.* Editt. *adjuvabant.*

(5) *Prophetias autem quasdam, etc.* Hæc Græce referunt Theodoretus partim, partim Epiphanius. Theodoretus: Τῶν δὲ προφητειῶν τὰς μὲν ὑπὸ κοσμοποιῶν Ἀγγέλων ἔφησεν εἰρησθαι, τὰς δὲ ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. Epiphanius: Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Σατανᾶν Ἀγγέλον φάσκει ἀντιπράττοντα τοῖς κοσμοποιοῖς Ἀγγέλοις, μάλιστα δὲ τῷ Θεῷ τῶν Ἰουδαίων.

(6) *Quidem.* Al. *quidam*, sed male.

(7) *Basilides autem, etc.* Non procul ab his distant, quæ Græce leguntur partim apud Eusebium, partim apud Epiphanium, partim apud Theodoretum. Euseb. lib. iv *Hist.*, c. 7, ex Irenæo refert, προσχηματι δὲ ἀπορρητοτέρων, τὸν Βασιλείδην εἰς τὸ ἀπειρον τεῖναι τὰς ἐπινοίας. Theodoretus c. 4: Ἐφησε γὰρ τὸν ἀγέννητον νοῦν πρῶτον γεννησθαι, ἐκ δὲ τοῦ νοῦς προβληθῆναι τὸν λόγον, φρόνησιν δὲ ἀπὸ τοῦ λόγου, ἀπὸ δὲ τῆς φρονήσεως σοφίαν καὶ δύναμιν, ἐκ δὲ τούτων Ἀγγέλους καὶ Ἀρχαγγέλους. Epiphanius *Hær.* 24, § 1: Ἐκ δὲ τῆς δυνάμεως τε καὶ Σοφίας Ἀρχαί, Ἐξουσίαι, Ἀγγελοὶ· ἐκ δὲ τούτων τῶν δυνάμεων τε καὶ Ἀγγέλων γεγονέναι ἀνώτερον πρῶτον οὐρανόν.

(8) *Sententiam Clarom. scientiam.*

(9) *Dehinc ab horum derivatione, etc.* Theodoretus cit.: Ἐκ δὲ τούτων ἀπορροίας ἄλλους γενομένους Ἀγγέλους, ἄλλον οὐρανὸν ποιῆσαι τῷ πρώτῳ προστόμιον· εἶτα πάλιν ἐκ τῆς τούτων ἀπορροίας ἑτέρους φύντας, τεκτῆνασθαι καὶ τούτους ἕτερον οὐρανόν, etc.

(10) *Alios autem.* Eras., Gall. et Feuuard., *alios item.*

(11) *Eos autem, qui posterius continent, etc.* Sic

lum, Angelos, quod etiam a nobis videtur; constituisse ea quæ sunt in mundo omnia, et partes sibi fecisse terræ, et earum, quæ super eam sunt, gentium. Esse autem principem ipsorum eum, qui Judæorum putatur esse Deus. Et quoniam hic suis hominibus, id est Judæis, voluit subijcere (1) reliquas gentes, reliquos omnes principes contra stetit ei et contra egisse. Quapropter, et reliquæ resiliuerunt (1*) gentes ejus genti. Innatum autem (2) et innominatum Patrem, videntem perditionem ipsorum, misisse primogenitum Nunc suum (et hunc esse qui dicitur Christus), in libertatem credentium ei, a potestate eorum qui mundum fabricaverunt. Et gentibus (2*) ipsorum autem apparuisse (3) eum in terra hominem, et virtutes perfecisse. Quapropter neque passum eum (4), sed Simonem quemdam Cyrenæum angariatum portasse crucem ejus pro eo: et hunc secundum ignorantiam et errorem crucifixum, transfiguratum ab eo, uti putaretur ipse esse Jesus: et ipsum autem Jesum Simonis accepisse formam, et stantem irrisisse eos. Quoniam enim virtus incorporalis erat, et Nus (5) innati Patris, transfiguratum quemadmodum vellet, et sic ascendisse ad eum qui miserat (6) eum, de-

et Theodoretus loco citato: Τὸς δὲ τὸν οὐρανὸν τὸν ἔσχατον, τὸν ὑφ' ἡμῶν ὁρώμενον, οἰκοῦντας Ἀγγέλους δημιουργῆσαι τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῆς γῆς διανεύμασθαι δεσπότητιαν, ἕνα δὲ κληρωθῆναι τὴν τῶν Ἰουδαίων οἰκονομίαν, καὶ τοῦτον ἄρχειν τῶν ἄλλων. Βουλευθέντι δὲ τούτῳ τοῖς οἰκείοις ἅπαντα ὑποτάξαι τὰ ἔθνη, τοὺς ἄλλους ἄρχοντας ἀντιπράξασθαι.

(1) *Subijcere*. Al. *subigere*.

(1*) *Resiliuerunt*. Sic Clarom., Pass., Voss. et Feuard., pro quo in Eras., Gall., Merc. 2 et Ottob. corrupte legitur *residua erunt*. In Arund. vero, quem secutus est Grab. *restiterunt*; recte quidem, nisi codicem hunc interpolatum suspicarer. Quidquid sit, *resiliuerunt ejus genti*, hic scripsit interpres, pro *resiliuerunt ab ejus gente*.

(2) *Innatum autem*, etc. Theodoret.: Τὸν δὲ ἀγέννητον ταῦτα θεώμενον, τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ Νουν ἀποστεῖλαι, ὃν καὶ Χριστὸν προσηγόρευσε.

(2*) *Et gentibus*. Editt. *in gentibus*.

(3) *Apparuisse*. Δοκῆσαι duntaxat, *specie tenus*, ut habet Epiphanius § 3.

(4) *Quapropter neque passum eum*, etc. Epiphanius loco cit.: Οὐχὶ Ἰησοῦν φάσκων πεπονθέναι, ἀλλὰ Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον... καὶ φησιν ἐκείνον ἐν τῷ βαστάζειν τὸν σταυρὸν μεταμορφοκέναι εἰς τὸν ἑαυτοῦ εἶδος, καὶ ἑαυτὸν εἰς τὸν Σίμωνα... ἐκείνου δὲ σταυρωμένου, ἐστήκει κατάντικρυς ἀόρατως ὁ Ἰησοῦς, καταγελῶν τῶν τὸν Σίμωνα σταυρῶντων.

(5) *Ei Nus*. Ita Feuard. in marg. et omnes mss. nostri cum edit. Oxon. In aliis perperam, *æterna*.

(6) *Miserat*. Feuard., Eras. et Gall., *misit*.

(7) *Et liberatos igitur*. Theodoretus: Χρῆναι δὲ πιστεύειν ἔλεγεν, οὐκ εἰς τὸν ἐσταυρωμένον, ἀλλ' εἰς τὸν ἐσταυρωθῆναι δόξαντα· οὕτω γὰρ φησι δυνατὸν τῆς τῶν κοσμοποιῶν δυναστείας ἀπαλλαγῆναι.

(8) *Animæ autem solæ*. Vocem eorum post autem ex ms. Voss. addidit Grabius. Eadem exstat in Pass., sed in Voss. *animam solam*. At in Eras., Clarom., Arund. et Merc. 2, *animæ autem solæ*; ubi *solæ* in dandi casu accipitur.

(9) *Corruptibile*. I. e. *non resurrecturum*; negabat enim hic hæreticus carnis resurrectionem, ut aiunt Theodoret. et Tertul. lib. *De præscrip.*, c. 46.

(10) *Prophetias autem*, etc. Theodoret.: Τὰς δὲ προ-

phetias autem (10) et ipsas a mundi fabricatoribus fuisse ait Principibus, proprie autem legem a Principe ipsorum, qui (11) eduxerit populum de terra Ægypti. Contemnere autem et idolothyta (12), et nihil arbitrari, sed sine aliqua trepidatione uti eis: habere autem et reliquarum operationum usum indifferenter, et universæ libidinis. Utuntur autem et hi magia, et imaginibus (13), et incantationibus, et invocationibus, et reliqua universa periergia (14): nomina quoque (15) quædam affingentes quasi Au-

φητείας καὶ αὐτὸς ὑπ' Ἀγγέλων ἔφησε γεγεννησθαι, τὸν δὲ νόμον ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τεθῆναι τῶν Ἰουδαίων. Hinc videas interpretem Irenæi, perperam legentem καὶ αὐτὰς, perperam et vertisse, *et ipsas*. Vertendum erat *et ipse*.

(11) *A principe ipsorum, qui*. Sic emendandum putavi partim ex editis, partim ex mss. Neque enim hi vel illi secum invicem consentiunt. Vocem *ipsorum* omissam in Eras. et Gall. supplevi ex Clarom., Pass., Voss. et Feuard. At particulam *autem* in Eras. et Gall. post *Principe*, et vocem *eum* in citatis tribus mss. ac editt. Feuard. et Grab. ante *qui* scriptas delevi: quia prior in his, posterior vero in Eras. et Gall. deest; et utraque sensum et constructionem turbat.

(12) *Contemnere autem et idolothyta*, etc. Theodoretus: Τῶν δ' εἰδωλοθύτων ἀδεῶς μεταλαμβάνειν προσέταξε, καὶ τὰς ἀπειρημένας πράξεις ἀδιακρίτως ἐπιτελεῖν.

(13) *Hi magia et imaginibus*. Sic iterum restituo, partim ex mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Feuard., partim ex codd. Arund., Merc. 2 et edit. Eras. et Gall. Ex illis addo, *hi magia*, ex istis, *et imaginibus* (incuria tamen amanuensis scripturæ in Merc. 2 *imagine* pro *imaginibus*) ut enim Eras. et Gal. perperam omiserunt *hi magia*; sic nec Feuardentius et Grabius expungere debuerunt *et imaginibus*. Nam cum Irenæus ait quod *utuntur et hi magia*, etc., illud *et* respicit procul dubio Simonem Magum, a quo hæc doctrinæ suæ partem mutuati fuerant Basilidiani. Atqui nedum magia, sed et superstitionis quibusdam imaginibus utebatur Simon: quibus et usos fuisse Basilidianos certo certius evadit ex Basilidianis geminis, etiamnum superstitionibus, in quibus caelatas videmus tot portentosas imagines, appposito sæpe famoso illo nomine ΑΒΡΑΞΑΣ, quas suis amuleti loco exhibebant.

(14) *Periergia*. Ita ex Arund. et Merc. 2 bene restituit Grabius, quamvis in illis, ut et in Clarom., Pass. vitiose scriptum sit *pariergia*; in Ottobon. vero *perierga*. Expunxit autem *parierga*, ut habent al. editt.

(15) *Nomina quoque*, etc. Theodoret.: Καὶ Ἀγγέλων δὲ ὀνόματα διαπλάσαντες, τοὺς μὲν τὸν προ-

gelorum, annuntiant hos quidem esse in primo A caelo, hos autem in secundo : et deinceps nituntur trecentorum sexaginta quinque ementitorum (1) cœlorum et nomina, et principia, et Angelos, et Virtutes exponere. Quemadmodum et mundus nomen esse, in quo dicunt descendisse et ascendisse Salvatore, esse Caulacau (1').

6. Igitur qui didicerit, et Angelos omnes cognoverit, et causas eorum, invisibilem et incomprehensibilem eum Angelis (2) et Potestatibus universis fieri, quemadmodum et Caulacau fuisse. Et sicut Filium incognitum omnibus esse, sic et ipsos a nemine oportere cognosci; sed cum sciant ipsi omnes, et per omnes transeant, ipsos omnibus invisibiles et incognitos esse. Tu enim, aiunt, omnes cognosce (2'), te autem nemo cognoscat. Quapropter et parati sunt ad negationem, qui sunt tales, imo magis ne pati quidem propter nomen possunt, cum sint omnibus similes. Non autem multos

³⁰ Cap. XXIV.

τον ἔχειν ἔφασαν οὐρανὸν, τοὺς δὲ τὴν δεύτερον. Καὶ ἐφεξῆς μέχρι τοῦ πέμπτου καὶ ἐξηκοστοῦ καὶ τριαχοσιοστοῦ.

(1) *Ementitorum.* Cod. Arund., *eminentiorum.*

(1') *Quemadmodum et mundus nomen esse.... Caulacau.* In Pass., *quemadmodum et mundus non esse.* Pro *Caulacau* Clarom. et Pass. habent *Caulagau* *Deum.* Alii *Caulaucou*, *Caulagau*, *Caulacava*, etc. Genuinam vero lectionem, *Caulacau*, ex *Isaiæ xxviii, 10*, cum Græbio reposui, neglectis vitiosis editis et mss. Textum autem hic mutilum esse vel corruptum, indeque difficile genuinum elicere sensum, recte notat vir clarissimus. Vult Theodoretus *Caulacau* Salvatoris; Epiphanius vero *Hær. 25*, principis alicujus fuisse nomen. Id certius, vocabulum istud Hebræum ab hæreticis eo sine duntaxat adhibitum, ut vocis insolentia terrorem simplicium pectoribus incuterent. Nam *קל קל* Epiphanio significat, *spes super spem*, aliis *linea ad lineam*, vel *regula ad regulam*: quæ qui Basilidianorum deliriis aptari possint non video.

(2) *Angelis et.* Hæc desunt in Eras. et Gall.

(2') *Tu enim, aiunt, omnes cognosce.* Epiphanius *Hær. 24, § 5*: Ὑποτίθεται τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς λέγων· ὅτι ὑμεῖς πάντα (legit Irenæus πάντα) γινώσκετε, ὑμᾶς δὲ μηδεὶς γινώσκειτω.

(3) *Unum a mille, et duo a myriadibus.* Epiphanius, loco cit.: Ἐνὶ δὲ ἀπὸ χιλίων ἀποκαλύπτειν, καὶ δύοσιν ἀπὸ μυριάδων.

(4) *Et Judæos quidem, etc.* Epiphanius: Ἰουδαίους μὲν ἑαυτοὺς μηκέτι εἶναι φάσκουσι, Χριστιανούς δὲ μηκέτι γεγενῆσθαι. †

(5) *Et non oportere omnino, etc.* Idem: Φάτκει δὲ μόνον περὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου μηδενὶ ἀποκαλύπτειν, ἀλλὰ σιγῇ ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς.

(6) *Continere.* Post hoc verbum addidit Græbius ex mss. Arund. et Merc. 2, *pertinere*, idemque esse ait quod *decere*. Sed cum hoc desit in omnibus aliis cum editis, tum mss. textuique obscuritatem magis quam lucem afferat, expungendum existimavi.

(7) *Per silentium.* Græce scriptum fuisse putat Pearsonius parte II *Vindic. epist. S. Iguat.*, c. 6, p. 64, non διὰ Σιγῆς, sed διὰ τὴν Σιγῆν, id est *propter Sigen*. Ἐννοίαν enim et Σιγῆν vocatam a Basilide putat vir doctissimus. Sed quidquid sit de duplici Ἐννοίας nomine, vulgata lectio, cui etiam lavet Epiphanius, præferenda videtur.

(8) *Esse autem principem illorum Ἀβράξας, etc.* Theodoret. : Εἶναι δὲ τὴν ἄρχοντα αὐτῶν φησιν

scire posse hæc, sed unum a mille, et duo a myriadibus (3). Et Judæos quidem (4) jam non esse dicunt, Christianos autem nondum : et non oportere omnino (5) ipsorum mysteria effari, sed in abscondito continere (6) per silentium (7).

7. Trecentorum autem sexaginta quinque cœlorum locales positiones distribuunt similiter ut mathematici. Illorum enim theoremata accipientes, in suum characterem doctrinæ transtulerunt : esse autem principem illorum Ἀβράξας (8), et propter hoc trecentos sexaginta quinque numeros (9) habere in se.

103 CAPUT XXV ³⁰.

De Carpocrate.

1. Carpocrates autem, et qui ab eo, mundum B quidem (10) et ea quæ in eo sunt, ab Angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicunt. Jesum autem e Joseph natum, et cum similis (11) reliquis hominibus fuerit, distasse a reliquis secun-

Ἀβρασάξ· ἡ γὰρ ψῆφος τοῦ ὀνόματος, τῶν τέττα' οὐρανῶν σημαίνει τὸν ἀριθμὸν. Nec abludit Epiphanius. Uterque vero scripsit Ἀβρασάξ; Latini vero plerumque Ἀβράξας; quod satis indifferenter esse videtur. Asserunt autem illi Ἀβράξας esse nomen primi ac præcipui cœli, quod numerum cccclxv. in se contineat. Si enim singulas, quibus constat Ἀβράξας, litteras ut totidem notas arithmeticas accipias, invenies cccclxv. Aiunt vero Tertullianus lib. *De præscript.* c. 46, Hieronymus in cap. III Amos, et alii, a Basilide sic appellatum esse summum Deum. C Addit Hieronymus *Mithran* sub eodem numero aliarum litterarum ethnicis esse, quem Basilides portentoso nomine vocat *Abraxan*. Frequenter ea vox inscripta legitur in Basilidianorum gemmis. Sed ne frustra repetendo quæ alii ante nos ea de re scripserunt, erudito lectori fastidio simus, legatur Joannis Macarii canonici Ariensis *Abraxas*, seu *De gemmis Basilidianis Disquisitio*, etc., exhibitæ et commentario illustrata a Joanne Chiffetio canonico Tornacensi, Antwerp. 1657, et doctissimi nostri domni Bernardi de Montfaucon opus singulare et omni eruditionis genere refertum *De palæographia Græca*, lib. II, cap. 8.

(9) *Numeros.* Sic omnes mss.; at in editis, *numorum*.

(10) *Mundum quidem, etc.* Latinis Irenæi verbis Græca hæc apud Epiphanium *Hær. 27, § 2, p. 102*, fere respondent: Τὸν δὲ κόσμον καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ Ἀγγέλων γεγενῆσθαι τῶν πολὺν τι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀγνώστου (legit Irenæi interpretes ἀγεννήτου) ὑποβεβηκότων... Ἰησοῦν δὲ... ἀπὸ Ἰωσήφ γεγενῆσθαι... εἶναι δὲ αὐτὸν ὅμοιον τοῖς πᾶσι... εὐτόνον (καὶ καθαρὰν habet Theodoretus, c. 5) ἔσχε ψυχὴν παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ ἐμνημόνευε τὰ ὁραθέντα ὑπ' αὐτῆς, ὅτε ἦν ἐν τῇ περιφορᾷ τοῦ ἀγνώστου (i. ἀγεννήτου) Πατρὸς, ἀπέσταλται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς εἰς τὴν αὐτοῦ ψυχὴν δυνάμεις (i. δυνάμεις), ὅπως... φύγη τοὺς κοσμοποιούς Ἀγγέλους... καὶ ὅπως διὰ πασῶν τῶν πράξεων χωρήσασα καὶ ἐλευθερωθεῖσα, διέλθοι πρὸς αὐτὸν ἄνω· ἀλλὰ καὶ τὰς ὁμοίας αὐτῇ ψυχᾶς, τὰ ἴσα αὐτῇ ἀσπασαμένας, τὸν αὐτὸν τρόπον ἐλευθερωθεῖσας ἄνω πτῆναι πρὸς ἄγνωστον Πατέρα. Hæc continenter exscribere visum est, ut hinc perspicias Epiphanium propria sibi fecisse Irenæi verba; quæ tamen, paucis vel immutatis vel adlitis, instaurare haud arduum foret. Quod et sequentia a nobis referenda confirmabunt.

(11) *Et cum similis.* Sic Clarom. melius quam reliqui, et qui similis.

dum id, quod anima ejus firma et munda cum A esset, commemorata fuerit, quæ visa essent sibi in ea circumlatione (1), quæ fuisset ingenito Deo (2): et propter hoc ab eo missam esse ei virtutem, uti mundi fabricatores effugere posset, et per omnes transgressa (3), et in omnibus liberata, ascenderet ad eum: et eas, quæ similia ei amplecterentur, similiter (4). Jesu autem dicunt animam (5-7) in Judæorum consuetudine nutritam contempsisse eos, et propter hoc virtutes accepisse, per quas evacuavit quæ fuerunt in pœnis passiones, quæ inerant hominibus.

2. Eam igitur (8), quæ similiter atque illa Jesu anima, potest contemnere mundi fabricatores archontas, similiter accipere virtutes ad operandum similia. Quapropter et ad tantum elationis proveci sunt, ut quidam quidem similes sese dicant Jesu: quidam autem adhuc et secundum aliquid illo fortiores, qui sunt distantes amplius (9) quam illius discipuli, ut puta quam Petrus et Paulus, et reliqui apostoli: hos autem in nullo deminorari (10) a Jesu. Animas enim ipsorum ex eadem circumlatione devenientes, et ideo similiter contemnentis mundi

²¹ Rom. III, 8.

(1) *Circumlatione.* In Eras. et Gall., *circulatione.* Vide Dissert. I, cap. 5, num. 123.

(2) *Ingenito Deo.* In, quod ante ingenito exstat in edit. Eras., Gall. et Feuard., recte expunxit Græbius: deest enim in omnibus mss.

(3) *Per omnes transgressa,* i. e. ex Epiphanio, per omnes actiones etiam turpissimas (horrendum!) transgressa, omnibusque defuncta, sordidata potius, ascenderet ad Deum. Lege ipsum Epiphanium: fusiori enim et distinctiori stylo prosequitur, quæ veluti summam hic refert Irenæus.

(4) *Eas, quæ similia ei amplecterentur, similiter.* Ita recte Clarom., Voss., Merc. 2 et edit. Oxon. Sed in cæteris edit. perperam: *et ea, quæ similia ei amplecteretur, similiter.* Ut autem perfectus sit hujusce commatis sensus, supple ex Epiphanio: *et eas animas... similiter liberatas, ad ingenitum Patrem evolare sursum.*

(5-7) *Jesu autem dicunt animam, etc.* Epiphanius: Τὴν δὲ ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τοῖς τῶν Ἰουδαίων ἔθεσιν ἀνατραφείσαν καταφρονῆσαι αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεις εὐληθέσαι, δι' ὧν τὰ ἐπὶ καλᾶσει πάθη προσόντα τοῖς ἀνθρώποις δυνήθειν πράξαι, ὑπερβῆναι τοὺς κοσμοποιούς ἰσχυσαί· οὐ μόνον δὲ αὐτὴν τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ τοῦτο δεδυνῆσθαι, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνάμεν... ὑπερβῆναι τοὺς κοσμοποιούς Ἀγγέλους, καὶ αὐτὴ ἐὰν λάβῃ δυνάμεις, καὶ τὰ ὅμοια πράξῃ. (Theodoretus Irenæo proprius: ... δυνάμεν ὁμοίως λαμβάνειν δυνάμιν πρὸς τὸ πράξαι ὅμοια.) Ὅθεν εἰς τύφον οὗτοι ἐληλακότες μέγαν... (Theodoret. εἰς τὸσαύτην τύφου μανίαν ἐξώκειλαν ἄνδρες), ἑαυτοὺς προκριτέους ἡγοῦνται καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ· ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν, οὐκ Ἰησοῦ φασιν, ἀλλὰ Πέτρου, καὶ Ἀνδρέου, καὶ Παύλου, καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων ἑαυτοὺς ὑπερφερεστέρους εἶναι· ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν φάσκουσι μηδὲν διεννηνοχέναι τοῦ Ἰησοῦ· αἱ γὰρ ψυχαὶ ἐκ τῆς αὐτῆς περιφορᾶς εἰσι, καὶ ὁμοίως κατὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ πάντων καταφρόνησιν ποιούμεναι, τῆς αὐτῆς δυνάμεως ἡξιώθησαν... Εἰ δὲ καὶ τις πάλιν δυνήθει ὑπὲρ τὸν Ἰησοῦν καταφρονῆσαι, διαφορώτερος ἔσται αὐτοῦ.

(8) *Eam igitur.* Sic ex Epiphanio, ipsa constructionis lege ita exigente, restituo pro ea, ut vitiose legitur in omnibus codd. aperto scribarum sphalmate.

fabricatores, eadem dignas habitas esse virtute, et rursus in idem abire. Si quis autem plus quam ille contempserit ea quæ sunt hic, posse meliorem quam illum esse.

3. Artes enim magicas operantur et ipsi, et incantationes, philtrea quoque et charitesia (11), et paredros, et oniropompos, et reliquas malignationes, dicentes se potestatem habere ad dominandum jam principibus et fabricatoribus hujus mundi: non solum autem, sed et his omnibus, quæ in eo sunt facta. Qui et ipsi (12) ad detractionem divini Ecclesiæ nominis (13), quemadmodum et gentes, a Satana præmissi sunt, uti secundum alium et alium modum, quæ sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertunt aures suas a præconio veritatis: aut et (14) videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphemant, in nullo eis communicantes, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidianâ conversatione. Sed vitam quidem luxuriosam, sententiam autem impiam ad velamen malitiæ ipsorum nomine abutuntur (15), quorum *judicium justum est*²¹, recipientium dignam suis operibus a Deo retributionem.

(9) *Distantes amplius.* Vertere debuisset interpres, *præstantiores, excellentiores, juxta Græcum ὑπερφερεστέρους.*

(10) *Deminorari.* I. e. *minores, vel inferiores esse Jesu.*

(11) *Charitesia.* Forte legendum *charisteria.* Nam ex Gloss. vet. *χαριστήριον* est *amatorium*, quod huic Irenæi loco apprime convenit. At *charitesia* legatur, per me licet: sed idem erit significatum. Quæ enim Latine reddidit interpres, *incantationes, philtrea, et charitesia*, Græce dixit Epiphanius, ἐπωδάς, φίλτρα καὶ ἀγώγιμα. Per *charitesia* ergo nihil aliud intellexisse videtur interpres, quam quod Irenæus, seu Epiphanius, per ἀγώγιμα, quod ille superius vertit *adlectantia*.

(12) *Qui et ipsi, etc.* Sic fere Epiphanius: Εἰσὶ δὲ ἐκ τοῦ Σατανᾶ παρεσκευασμένοι, καὶ προβεβλημένοι εἰς θνείδας τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας... εἰς τὸ τὰ ἔθνη κατανοοῦντα αὐτῶν τὰ ἔργα, νομίσαντα καὶ τοὺς τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας τοιούτους εἶναι, ἀποστρέφειν τὴν ἀκοὴν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κατ' ἀληθῆσαν διδασκαλίας, ἢ καὶ ὁρῶντάς τινας πάντως (I. πάντας) ὁμοίως βλασφημεῖν.

(13) *Detractionem divini Ecclesiæ nominis.* Editt. Eras., Gall. et Feuard., *detractionem divini nominis et Ecclesiæ.*

(14) *Aut et.* Clarom. ut et. Eras., Gall. et Feuard., *aut ut.*

(15) *Sed vitam quidem luxuriosam... abutuntur.* Hic Arund., Voss., Merc. 2, Feuard. in marg. et edit. Oxon. sequi malim. quam Clarom., Pass. et cæteras editt. in quibus legitur, *abutuntur.* Sed verba quæpiam e textu excidisse perspicuum est: frustra enim in iis, quæ exstant, sensum, aut connexionem requiras. Quantum ex Epiphanio colligere fas est, hoc, aut quidpiam simile scripsisse videtur Irenæus: *Sed vitam quidem luxuriosam abutuntur; sententiam autem impiam ut legant, ad velamen malitiæ ipsorum Christiani nomine abutuntur.* Scribit enim ille: *Porro isti in luxu atque deliciis assidue versantur, neque ad nos penitus accedunt, nisi forte ut imbecilles animos ad impiam suam dogmata pelliciant. Neque enim alia re nobis similes sunt, quam quod Christiani nomine gloriantur, ut emen-*

4. Et in tantam insaniam (16) effrenati sunt, uti A et omnia quæcunque sunt irreligiosa et impia, in potestate habere, et operari se dicant (17). **104** Sola enim humana opinione (18) negotia mala et bona dicunt. Et utique secundum transmigrations in corpora oportere in omni vita (19), et in omni actu fieri animas (si non præoccupans quis in uno adventu omnia agat semel ac pariter, quæ non tantum dicere et audire non est fas nobis, sed ne quidem in mentis conceptionem venire, nec credere si apud homines conversantes in his, quæ sunt secundum nos civitates, tale aliquid agitur) uti, secundum quod scripta eorum dicunt, in omni usu vitæ (20) factæ animæ ipsorum, exeuntes in nihilo adhuc minus habeant (21) ad operandum (autem) in eo: ne forte, propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur (22) iterum mitti in corpus. Propter hoc dicunt Jesum hanc dixisse parabolam: *Cum es cum adversaria tuo in via, da*

²³ Luc. xii, 48, et Matth. v, 25.

tibi hujus vocabuli specie improbitatem suam exercent. Sed eorum, uti scriptum est, iudicium legitimum est, etc.

(16) *In tantam insaniam.* Editt., in tantum insaniam.

(17) *In potestate habere et operari se dicant.* Hic ab editt. discrepant mss., nec secum invicem consentiunt. In Eras., Gall. et Feuard. legitur, *potestatem habere operandi se dicant.*; mss. vero omnes concorditer habent, *in potestate, ac et operari*, uno excepto Arund. quem secutus est Grabius, in quo omittitur particula *et*. At in aliis legitur, *habere*, ut in Arund. et Pass., in aliis *habbeant* ut in cæteris. Priorum lectionem sequi malui, cuius hic sensus: *in potestate habere, id est sibi licere, et operari se dicant.*

(18) *Sola enim humana opinione, etc.* Ita et Theodoretus: *Δόξη γάρ, φησίν, οὐκ ἀληθεῖς, τὰ μὲν τῶν πραγμάτων κατὰ εἶναι δοκεῖ, τὰ δὲ ἀγαθὰ.*

(19) *Oportere in omni vita, etc.* Hæc clarius explicat Irenæus lib. ii, c. 52, et ex eo Epiphanius et Theodoret. locis cit., oportere scilicet animas, dum in præsentī vita degunt, omni turpissimarum actionum, et horrendarum etiam libidinum genere expleri, ne si quid prætermiserint, quasi alicujus in hoc mundo actionis debito obligatæ, iterum in alia corpora transfundi necesse habeant. Horum ergo verborum, *et utique secundum transmigrations, etc.*, sensus est: *Et utique oportere animas tandiu variè in corpora transfundi, donec in omni vita et in omni actu factæ fuerint: id est, donec omne rivendi et agendi genus expertæ fuerint: nisi forte præoccupans quis in uno adventu, id est in una migratione, seu vita, omnia agat semel et pariter, etc.*

(20) *In omni usu vitæ, etc.* Epiphanius: *Φασὶ γάρ, δεῖν πάντως πᾶσαν χρῆσιν τούτων ποιῆσθαι, ἵνα μὴ ἐξελθοῦσαι καὶ ὑστερήσασαι τινος ἔργου, τούτου ἕνεκα καταστραφῶσιν εἰς σώματα πάλιν αἱ ψυχαί, εἰς τὸ πράξει αὐθις ἃ μὴ ἔπραξαν. Καὶ τοῦτό ἐστι, φασίν, ὅπερ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἶπε διὰ παραβολῆς, ὅτι: Ἰσθὶ εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου, ἐν ᾧ ἦς ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ, καὶ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ, μὴ πως ὁ ἀντιδικὸς παραδῶ σε τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτὴς τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ ὁ ὑπηρέτης βάλῃ σε εἰς φυλακὴν· ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξεέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῶς τὸν ἔσχατον κοδράντην.*

(21) *In nihilo adhuc minus habeant, etc.* Hic in omnibus editt. prævæ interpolationis vitio misere pervertitur sensus, dum ab his verbis, *ad operandum in eo, etc.*, quæ ad præcedens colon pertinent,

*operam, ut libereris ab eo, ne forte te det iudici, et iudex ministro, et mittat te (23) in carcerem. Amen dico tibi, non exies (24) inde, donec reddas novissimum quadrantem*²⁵. Et adversarium dicunt (25) unum ex angelis, qui sunt in mundo, quem diabolus vocant, dicentes factum eum ad id, ut ducat eas, quæ perierunt, animas a mundo (26) ad principem (et hunc dicunt esse primum ex mundi fabricatoribus); et illum alterum angelo (27), qui ministrat ei, tradere tales animas, uti in alia corpora includat: corpus enim dicunt esse carcerem. Et id quod ait: *Non exies inde, quoadusque novissimum quadrantem reddas*, interpretantur, quasi non exeat quis a potestate angelorum eorum, qui mundum fabricaverunt; sic transcorporatum (28) semper, quoadusque in omni omnino operatione, quæ in mundo est, fiat: et cum nihil defuerit ei, tum liberatam ejus animam elevari (29) ad illum Deum, qui est supra angelos mundi fabricatores. Sic quo-

nova incipit periodus, quæ male protrahitur usque ad, *dixisse parabolam*. Sic ergo restituo, legendo consequenter: *In nihilo adhuc minus habeant ad operandum in eo: i. e. nihil, ne minimum quidem supersit, vel, amplius habeant ad operandum in eo vitæ usu.* Expungenda vero particula *autem*, quam ideo parenthesi inclusi, quia sensum turbat. Tum præmissis punctis duobus lego: *ne forte, etc.*, et a propter hoc, etc., novam instituo periodum. Sic distinguendo, caligo huic Irenæi loco offusa facile discutitur.

(22) *Propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur, etc.* Sic probe restituit Grabius ex omn. codd. Anglic. junctim sumptis, singulis in una alterave harum vocum corruptis. Genuinam hanc lectionem habent vetus Feuard. codex, Clarom. et Pass., nisi oscitantes librarii pro propterea scripsissent propter eam. Sed in aliis editt. perperam omnino: propter eam quod deest libertati aliqua res cogantur.

(23) *Mittat te.* Editt. Eras., Gall. et Feuard. addunt *minister*; sed hanc vocem nullus mss. codex agnoscit.

(24) *Non exies.* Clarom. *non exees*; et sic etiam inferius.

(25) *Et adversarium dicunt, etc.* Epiphanius: *Καὶ φασίν εἶναι τὸν ἀντιδικὸν ἐκεῖνον, τῶν τὸν κόσμον πεποιηχότων Ἀγγέλων ἓνα (addit inferius, ὄνομα ἔχοντα διάβολον; sic enim legendum et Irenæus et res ipsa docet, non Ἄβολον, ut in omnibus editt. perperam habetur), καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο κατεσκευάσθαι, εἰς τὸ ἀπάγειν τὰς ψυχὰς πρὸς τὸν κριτὴν, τὰς ἐντεῦθεν ἐξερχομένας ἐκ σωμάτων... παραδίδοσθαι δὲ ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος τῷ ὑπηρέτῃ... εἰς τὸ φέρειν τὰς ψυχὰς πάλιν, καὶ εἰς σώματα καταγγέειν διάφορα... φασὶ γάρ εἶναι τὴν φυλακὴν τὸ σῶμα.*

(26) *A mundo.* In Feuard., Voss. et Pass., *in mundo*.

(27) *Alterum angelo, qui.* Ita Clarom. (nisi quod addat *et antè qui*), Voss. et Merc. 2. At editt. cum Arund. et Pass., *altero angelo, qui*. Sed prior lectio præferenda; et illum alterum ad diabolus referri debet.

(28) *Sic transcorporatum.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2, cum Eras. et Gall. In cæteris, *sed sit transcorporatum*; quod minus placet: legendum enim esset, *sed sit transcorporatus*.

(29) *Elevari.* Ita Feuard., Grab. et Voss., favente Epiphanio. Sed Eras., Gall., Clarom., Pass., Ottonon. et Merc. 2, *eliberari*; Arund. vero pejus, *et liberari*.

que salvari et omnes animas, sive ipsæ præoccupantes in uno adventu in omnibus misceantur operationibus, sive de corpore in corpus transmigrantes, vel immissæ in unaquaque specie vitæ, adimplentes et reddentes debita liberari, uti jam non faciant (30) in corpore.

5. Et si quidem fiant hæc apud eos, quæ sunt irreligiosa, et injusta, et vetita, ego nequaquam credam. In conscriptionibus autem illorum sic conscriptum est, et ipsi ita exponunt; Jesum dicentes in mysterio discipulis suis et apostolis seorsum locutum, et illos expostulasse, ut dignis et assentientibus seorsum hæc traderent. Per fidem enim et charitatem salvari: reliqua vero, indifferentia cum sint, secundum opinionem hominum quædam quidem bona, quædam autem mala vocari, cum nihil natura malum sit.

6. Alii vero ex ipsis signant (31-33), cauteriantes suos discipulos in posterioribus partibus exstantie dextræ auris. Unde et Marcellina (34), quæ Romam sub Aniceto venit, cum esset hujus doctrine, multos exterminavit. Gnosticos se **105** autem vocant: et imagines (35) quasdam quidem depictas, quasdam autem et de reliqua materia fabricatas habent, dicentes formam Christi factam a Pilato, illo in tempore quo fuit Jesus cum hominibus. Et has coronant, et proponunt eas cum imaginibus mundi phi-

³² Cap. XXV. ³³ Cap. XXVI.

(30) *Non faciant.* Sic antiquiores tres codd. Clarom., Pass. et Voss. In aliis, *non fiant*; quæ recentiorum scribarum emendatio esse videtur, haud advertentium verbum Græcum πράττωσι (sic enim scriptum fuisse conjicio), *agant, vitam agant, degant, seu potius operentur* (uti paulo superius scriptum, *ad operandum in eo*), perperam ab interprete redditum *faciant*.

(31-33) *Alii vero ex ipsis signant, etc.* Ut videlicet, quemadmodum optime notat Fenardentius, primo occurso ejusdem factionis assecras agnoscerent, consilia communicarent, et promiscuis concubitibus miscerentur.

(34) *Unde et Marcellina, etc.* Ab his non procul recedunt Græca hæc Epiphanius verba: Μαργελλίνα τις ὑπ' αὐτῶν ἀπατηθεῖσα... ἐν χρόνοις... Ἀνικητοῦ... ἐν Ῥώμῃ γενομένη... πολλοὺς τῶν ἐκεῖσε λυμνηαμένην ἠφάνισε· καὶ ἔθθεν γέγονεν ἡ ἀρχὴ Γνωστικῶν τῶν καλουμένων· ἔχουσι δὲ εἰκόνας ἐν ζωγράφους διὰ χρωμάτων, τινὲς δὲ... καὶ λοιπῆς ὕλης, ἃ τινὰ ἐκτυπώματα φασιν εἶναι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ταῦτα ὑπὸ Παντίου Πιλάτου γεγενῆσθαι... ὅτε ἐνεδήμει τῶ τῶν ἀνθρώπων γένει... ἔχουσιν εἰκόνας... καὶ Φιλοσόφων τινῶν, Πυθαγόρου, καὶ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ λοιπῶν, μεθ' ὧν καὶ ἕτερα ἐκτυπώματα τοῦ Ἰησοῦ τίθεασιν, ἰδρύσαντές τε προσκυνοῦσι, καὶ τὰ τῶν ἔθνῶν ἔθη λοιπὸν ποιοῦσι.

(35) *Et imagines. Al. etiam imagines.*

(36) *Platonis et Aristotelis.* Augustinus lib. *De hæc.* non Platonis et Aristotelis, sed Pauli et Homeri imagines memorat a Carpocratianis adoratas, thuraque eis oblata.

(37) *Ignorante eum, qui est super omnia, Deum.* Theodoret. lib. II *Hæc. fab.*, c. 5, fere ut Irenæus, scribit: Ἐδίδαξε δὲ οὗτος, ἕνα μὲν εἶναι τὸν τῶν ὅλων Θεόν, οὐκ αὐτὸν δὲ εἶναι τοῦ κόσμου δημιουργόν, ἀλλὰ δυνάμεις τινὰς κειρωσμένας, καὶ παντελῶς αὐτὸν ἀγνοῦσας.

(38) *Jesum autem subjecit, etc.* Idem Theodoretus

Philosophorum, videlicet cum imagine Pythagoræ, et Platonis, et Aristotelis (36) et reliquorum; et reliquam observationem circa eas, similiter ut gentes, faciunt.

CAPUT XXVI ³².

De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis.

1. Et Cerinthus autem quidam in Asia, non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a Virtute quidam valde separata, et distante ab ea principalitate, quæ est super universa, et ignorante eum, qui est super omnia, Deum (37). Jesum autem subjecit (38), non ex Virgine natum (impossibile enim hoc ei visum est); fuisse autem Joseph et Mariæ filium similiter ut reliqui omnes homines, et plus potuisse justitia et prudentia, et sapientia

ab hominibus (39). Et post baptismum descendisse in eum, ab ea principalitate quæ est super omnia, Christum figura columbæ; et tunc annuntiasse incognitum Patrem, et virtutes perfecisse: in fine autem revolasse iterum Christum de Jesu, et Jesum passum esse, et resurrexisse; Christum autem impassibilem perseverasse, existentem spiritalem.

2. ³⁴ Qui autem dicuntur Ebionæi, consentiunt quidem mundum a Deo factum: ea autem, quæ sunt erga Dominum, non similiter (40) ut Cerinthus et Carpocrates opinantur. Solo autem eo (41), quod est secundum Matthæum, Evangelio utuntur,

immediate post citata verba: Τὸν Ἰησοῦν δὲ... ἔφησε κατὰ φύσιν ἐξ ἀνδρὸς γεγενῆσθαι καὶ γυναικὸς, τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς Μαρίας, σωφροσύνη δὲ, καὶ δικαιοσύνη, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς διαπρέψαι. Τὸν δὲ Χριστὸν ἐν εἶδει περισσεύσας ἀνωθεν εἰς αὐτὸν κατελθεῖν, καὶ τῆνικαῦτα τὸν ἀγνοοῦμενον κηρύξαι Θεόν, καὶ... ἐπιτελέσαι θαυματουργίας.

(39) *Ab hominibus.* Sic quoad vocem *ab* omnes mss., et quoad *hominibus*, vetus Fenard., cod. Clarom., Pass. et Voss. Porro *ab hominibus* hic scriptum pro *præ hominibus*, ut habent Eras., Gallus. et Fenardent., quemadmodum Lucæ xiii, 14: *Justificatus ab illo, id est præ illo.*

(40) *Non similiter.* Particulam negativam expungendam censet Coelerius in not. ad lib. vi *Constit. apost.*, c. 6. Suspica ur vero Græbius *consimiliter*, pro *non similiter* legendum, Sed vereor ne huic conjecturæ contradicat Epiphanius. Siquidem hæc. 50 § 14, postquam dixit *Cerinthum et Carpocratem eodem Matthæi Evangelio fretos, ex ejus initio Christianique genealogia probare niti, Christum e Josephi et Mariæ semine esse procreatum*; de Ebionæis statim addit: οὗτοι δὲ ἄλλα τινὰ διανοοῦνται, illi contra alia quædam statuunt. Nam omnem illam genealogiam amputant. Et revera § 3 docet, principio quidem Ebionæos Christum e viri semine, nimirum Josephi, genitum affirmasse: verum postea alia de Christo effutire cœpisse, quæ a Carpocratis et Cerinthi dogmatibus immensum distabant. Adduntque Theodoretus lib. II, c. 1, et Euseb. lib. III *Hist.*, c. 27, quamdam Ebionæorum classem Servatorem nostrum e virgine natum asseruisse; quod negabant Cerinthus et Carpocrates. Quare cum Irenæus hic de Ebionæis in genere disserat, scribere potuit, imo et debuit, eos non similiter ut Cerinthum et Carpocratem de Domino opinatos fuisse. Itaque haud sollicitanda esse ejus verba censerem.

(41) *Solo autem eo, etc.* Ita Iere Eusebius lib. III *Hist.*, c. 27: Οὗτοι δὲ μὲν Ἀποστόλου πάσας τὰς

et apostolum Paulum recusant, apostatam eum legis dicentes. Quæ autem sunt prophetica, curiosius exponere nituntur; et circumciduntur, ac perseverant in his consuetudinibus, quæ sunt secundum legem, et Judaico caractere vitæ, uti et Hierosolymam adorent (42-43), quasi domus sit Dei.

3. ³⁵ Nicolaitæ autem magistrum quidem habent Nicolaum, unum ex vii qui primi ad diaconium ab apostolis ordinati sunt: qui indiscrete vivunt. Plenissime autem per Joannis Apocalypsin manifestantur qui sint, nullam differentiam esse docentes in nœchando, et idolothyton edere. Quapropter dixit et de iis sermo: *Sed hoc habes quod odisti opera Nicolaitarum, quæ et ego odi* ³⁶.

CAPUT XXVII ³⁷.

De Cerdone et Marciane.

1. Et Cerdon autem quidam (44) ab iis qui sunt erga Simonem occasionem accipiens, cum venisset Romam sub Hygino, qui octavum locum (45) episcopatus per successionem ab apostolis habuit, docuit eum **106** qui a lege et prophetis annuntiatus sit Deus, non esse Patrem Domini nostri Christi Jesu. Hunc enim cognosci, illum autem ignorari: et alterum quidem justum, alterum autem bonum esse.

2. ³⁸ Succedens autem ei Marcion Ponticus ad ampliavit doctrinam, impudorate blasphemans eum, qui a lege et prophetis annuntiatus est Deus; malorum factorem, et bellorum (46) concupiscentem, et

³⁵ Cap. XXVII. ³⁶ Apoc. II, 6. ³⁷ Cap. XXVIII.

ἐπιστολάς ἀρηγείας ἠγοῦντο εἶναι, ἀποστατήν ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου. Εὐαγγελίῳ δὲ μόνῳ τῷ καθ' Ἑβραίους λεγομένῳ χρώμενοι.

(42-43) *Et Judaico caractere vitæ, uti et Hierosolymam adorent.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 2. In Eras., Gall. et Feuard. perperam omnino *et Judaico caractere vitæ uti, et Hierosolymam adorant.*

(44) *Quidam.* Ita Eras., Gall., Clarom. et Pass. juxta Græcum. At in Feuard., Oxon. et Valesiana Eusebii versione perperam, *quidem*; quod erratum cum animadverterit Grabius, mirum cur ex Eras. saltem et Gallas. non correxerit.

(45) *Octavum locum.* Sic cod. Pass., cæteri vero cum editt. tum mss. *nonum locum.* Sed priorem lectionem licet textui Græco repugnantem eo fidentius sequor quod constare mihi videatur, Eusebium vitiosis deceptum exemplaribus perperam in citato cap. 11 his scripsisse ἑνατον, Irenæo scilicet repugnante. Argumentum est 1° quod vetus interpres Irenæi verba lib. III, cap. 4 n. 3, ab Eusebio relata initio capituli 11 vertens, legerit ὄγδοος, non ἑνατος; verum enim, *octavus*. 2° et id præcipuum est, Irenæus ipse, ejusdem libri cap. 3 (cujus verba citat Eusebius lib. V, *Hist.*, c. 6), Romanos pontifices ordine referens, sextum ab apostolis Xystum recenset, ἕκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Ἐύστος, tum Telesphorum, ac deinde Hyginum, qui proinde octavus est. Hunc excipit Pius, istum Anicetus, cui succedit Soter, ac tandem δωδεκάτω τῶν, *duodecimo loco* Eleutherius. Nihil clarius. Ut ergo Irenæus cum Irenæo consentiat, ubique legendum ὄγδοος, *octavus*, non ἑνατος, *nonus*. Equidem scio et Cyprianum epist. 74 ad Pompeium, et Epiphanium *Hær.* 41 et 42, Hyginum nono loco inter pontifices Romanos numerasse, doctissimumque Cotelierum in suis ad lib. VII *Constit. apost.*,

A inconstantem quoque sententia, et contrarium sibi ipsum **dicens.** Jesum autem ab eo Patre, qui est super mundi fabricatorem Deum, venientem in Judæam temporibus Pontii Pilati præsidis, qui fuit procurator Tiberii Cæsaris, in hominis forma manifestatum his qui in Judæa erant, dissolventem prophetas et legem, et omnia opera ejus Dei, qui mundum fecit, quem et Cosmocratorem dicit. Et super hæc, id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quæ sunt de generatione Domini conscripta auferens (47), et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem (48) hujus universitatis suum Patrem confitens Dominus conscriptus est; semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi, qui **B** Evangelium tradiderunt, apostoli, suavit discipulis suis; non Evangelium, sed particulam Evangelii tradens eis. Similiter autem et apostoli Pauli Epistolas abscidit, auferens quæcunque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo, qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi, et quæcunque ex prophetis memorans Apostolus docuit, prænuntiantibus adventum Domini (49).

3. **Salutem** autem solum animarum esse futuram, earum quæ ejus doctrinam didicissent (50), corpus autem, videlicet quoniam a terra sit sumptum, impossibile esse participare salutem. Super blasphemiam autem quæ est in Deum, adjecit et hoc, vere **diaboli os** accipiens, et omnia contraria dicens **veritati**: Cain, et eos (51) qui similes sunt ei, et So-

³⁸ Cap. XXIX.

C c. 46. notis legentem apud Irenæum lib. I, c. 27 al. 28, ἑνατον, et lib. III, c. 4 ὄγδοος, hæc secum invicem conciliare niti, dicendo Hyginum et octavum et nonum nuncupari potuisse, sed diversa ratione: nonum numerato, octavum omisso Petro: celebrem quippe morem esse apostolos indiculis antistitum præfigere, aut ex iis eximere. De more veteribus solemnium cum eruditissimo viro contendere mens non est: sed hoc, si priori loco nonum legamus, solvi nodum posse non putem. Neque enim simpliciter scribit Irenæus, *nonum locum episcopatus, sed* addit, *per successionem ab apostolis*: quo loquendi modo apostolos ab indiculo perspicue removet. Tutius ergo, et ad Irenæi mentem accommodatius, et hic ex Pass. cod. reponere *octavum, pro nonum.*

(46) *Bellorum.* Clarom. Pass., et Voss., *bellatorum.*

(47) *Auferens.* Quid ab Evangelio Lucæ, divique Pauli Epistolis effreni audacia reseccasset, quid addidisset, immutassetque perfidus impostor, fuscè satis **D** *descriptum* reperies apud Epiphanium *Hær.* 42, § 11. *Homini facinus* frequenter arguit Tertullianus.

(48) *In quibus manifestissime conditorem, etc.* Digtum intendit Irenæus in ea Christi verba Luc. X, 21, quæ misere ab hæretico depravata leguntur apud Epiphanium loco cit. Nam pro *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ,* legebat Marcion, *Gratias ago tibi, Domine cæli,* cæteris vocibus omissis.

(49) *Prænuntiantibus adventum Domini. Domini loco Dei* cum Grabio scribo ex Clarom. et omn. **Anglic.**

(50) *Didicissent. Audissent* exstat in marg. editt. Eras., Gall. et Feuard.

(51). *Cain et eos, etc.* Græca hujus loci, paucis omissis, leguntur apud Theodoretum lib. I *Hær.*

domitas, et Ægyptios, et similes eis, et omnes omnino gentes, quæ in omni permistione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, cum descendisset ad inferos, et accurrissent ei, et in suum assumpsisse regnum: Abel autem, et Enoch, et Noe, et reliquos justos, et eos qui sunt erga Abraham patriarcham (52), cum omnibus prophetis, et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem, qui in Marcione fuit serpens præconavit. Quoniam enim sciebant, inquit, Deum suum semper tentantem eos; et tunc tentare eum (53) suspicati, non accurrerunt Jesu, neque crediderunt annuntiationi ejus: et propterea remansisse animas eorum apud inferos dixit.

4. Sed huic quidem, quoniam et solus (54) manifeste ausus est circumcidere Scripturas, et impudorate super omnes obtrectare Deum, seorsum contradicemus, ex ejus scriptis arguentes eum; et ex iis sermonibus, qui apud eum observati sunt, Domini et Apostoli, quibus ipse utitur, eversionem ejus faciemus, præstante Deo. Nunc autem necessario meminimus ejus, ut scires quoniam omnes qui quoquo modo adulterant veritatem, et præconium Ecclesiæ lædunt, Simonis Samaritani Magi discipuli et successores sunt. Quamvis non confiteantur nomen magistri sui, ad seductionem reliquorum; attamen illius sententiam docent: Christi quidem Jesu nomen tanquam irritamentum proferentes (55), Simonis autem impietatem varie introducentes, mortificant multos, per nomen bonum sententiam suam male disperdentes, et per dulcedinem et decorem nominis, amarum et malignum principis apostasiæ serpentis venenum porrigentes eis.

CAPUT XXVIII ³⁹.

De Tatiano, et Continentibus, ac aliis quibusdam.

1. Ab his autem, qui prædicti sunt, jam multæ propagines multarum hæresum factæ sunt, eo quod multi ex ipsis, imo omnes velint (56) doctores esse,

³⁹ Cap. XXX. ⁴⁰ Cap. XXXI. ⁴¹ Cap. XXXII. ⁴² Cap. XXXIII.

fab., c. 24: Οὗτος τὸν μὲν Κάϊν, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ τοὺς δυσσεβεῖς ἅπαντας σωτηρίας ἔφησεν ἀπολελαυκένας, προσεληλυθότας ἐν τῷ ἄδη τῷ σωτηρι Χριστῷ, καὶ εἰς τὴν βασιλείαν ἀναληφθῆναι. τὸν δὲ Ἄβελ, καὶ τὸν Ἐνὼχ, καὶ τὸν Νῶε, καὶ τοὺς πατριάρχας τε, καὶ τοὺς λοιποὺς προφήτας, καὶ τοὺς δικαίους, οὐ μεταλαχρῆν τῆς ἐκείνοις δεδομένης ἐλευθερίας, προσδραμεῖν αὐτῷ μὴ βουληθέντας. Οὐ δὲ χάριν, φησὶ, καὶ τὸν ἄδην οἰκεῖν κατεκρίθησαν.

(52) *Qui sunt erga Abraham patriarcham.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Pass.; cæteri patriarchas. Melius autem vertisset interpres: eos qui ex Abrahamo patriarcha orti sunt.

(53) *Eum.* Feuard. in marg. Voss. et Grab. eos.

(54) *Quoniam et solus.* Pass. et Feuard. in marg., quomodo et solus.

(55) *Proferentes.* Editt. præferentes; minus bene, ut attendenti patebit.

(56) *Velint.* In Eras., Arund. et Merc. 2, volunt.

(57) *Nove.* Editt., Eras., Gall. et Feuard., nova.

(58-59) *Nunc.* Melius vertisset interpres, nuper. Ut enim scite observat Valesius, nūn apud Græcos interdum idem valet ac nuper; et ita hoc in loco sumitur ab Irenæo.

et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove (57) docere insistunt, semetipsos adinventores sententiæ, quamcunque compegerint, enarrantes. Ut exempli gratia dicamus: a Saturnino et Marcione, 107 qui vocantur Continentes, abstinentiam a nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, et oblique accusantes eum, qui et masculum et feminam ad generationem hominum fecit: et eorum quæ dicuntur apud eos animalia abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit, Deo. Contradicunt quoque ejus saluti, qui primus plasmatus est: et hoc nunc (58-59) adinventum est apud eos, ⁴⁰ Tatiano quodam primo hanc introducete blasphemiam. Qui cum esset Justini auditor, in quantum quidem apud eum erat nihil enarravit tale: post vero illius martyrium absistens ab Ecclesia et præsumptione magistri (60) elatus et inflatus, quasi præ cæteris esset, proprium characterem doctrinæ constituit: Æonas quosdam invisibiles, similiter atque hi qui a Valentino sunt, vel ut fabulam enarrans (61): nuptiarum (62) autem corruptelas et fornicationes, similiter ut Marcion et Saturninus, dicens (63); Adæ autem saluti ex se contradictionem (64) faciens.

2. ⁴¹ Alii autem rursus a Basilide et Carpocrate occasiones accipientes, indifferentes coitus (65), et multas nuptias induxerunt, et negligentiam ipsorum, quæ sunt idolothyta, ad manducandum; non valde hæc curare dicentes Deum. Et quid enim? non est (66) numerum dicere eorum, qui secundum alterum et alterum modum exciderunt a veritate.

CAPUT XXIX ⁴².

De variis Gnosticorum sectis, ac primo de Barbeliottis, seu Borborianis.

1. Super hos autem ex his, qui prædicti sunt Simoniani, multitudo Gnosticorum, Barbelo exsur-

(60) *Magistri.* Alii, *magisterii.*

(61) *Velut fabulam enarrans.* Melius unica voce, *commentus*, Græcam μυθολογήσας reddidisset interp.

(62) *Nuptiarum.* Feuard. et Grab. citra ullius ms. codicis auctoritatem, et necessitatem, reposuerunt *nuptias*.

(63) *Dicens.* Græc. ἀναγορεύσας, pro quo in mss. quibusdam codd. legi ἀπαγορεύσας, notat Valesius ad cap. 29 lib. iv *Hist.* Eusebii. Sed vera lectio est, ἀναγορεύσας, quod vertendum erat, *prædicans*, non, *dicens*.

(64) *Contradictionem.* Hinc liquet interp. legisse, ἀντιλογίαν, et quidem melius forte quam Eusebius, qui scripsit αἰτιολογίαν. Nam paulo ante eodem sensu scripsit Irenæus: ἀντιλέγουσι τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ. Vide Valesii notam in hunc locum.

(65) *Coitus.* Clarom. et Pass., *coetus*.

(66) *Et quid enim? non est,* etc. Feuard. edit. minus recte, *Et quid? etenim non est numerum dicere,* etc. In Pa. s. bene, *Et quid demum? non est,* etc.

rexit, et velut a terra fungi (67) manifestati sunt, quorum principales apud eos sententias enarramus. Quidam enim eorum (68) Æonem quemdam (69) nunquam senescentem in virginali spiritu subjiunt (70), quem Barbelon nominant. Ubi esse patrem quemdam innominabilem dicunt; voluisse autem hunc manifestare se ipsi Barbeloni. Enneam autem hanc progressam stetisse in conspectu ejus, et postulasse Prognosin. Cum prodiisset autem et Prognosis, hiis rursum petentibus prodiit (71) Incorruptela, post deinde Vita æterna; in quibus gloriantem Barbelon, et prospicientem in magnitudine (72) et conceptu, delectatam in hanc generasse simile ei lumen. Hanc initium (73) et illuminationis, et generationis omnium dicunt; et videntem Patrem lumen hoc, unxisse illud sua benignitate, ut perfectum fieret. Hunc autem dicunt esse Christum: qui rursus postulat (74), quemadmodum dicunt, adjutorium sibi dari Nun; et progressus est Nus. Super hæc autem emittit Pater Logon. Conjugationes autem sient Ennoia et Logi, et Aphtharsias et Christi: et æonia autem Zoe Thelemati conjuncta est, et Nus Prognosi. Et magnificabant hi magnum lumen et Barbelon.

108 2. Post deinde (75) de Ennoia et de Logo Autogenem emissum dicunt, ad repræsentationem

(67) *Velut a terra fungi, etc.* Ad hæc respiciebat Epiphanius, cum hæc. 31, § 1, de Gnosticis omnibus scribebat: ἐν ἐνὶ γὰρ χρόνῳ τοῦτοι πάντες ὡς μύκητες ἐκ γῆς ἀνεβλάστησαν.

(68) *Quidam enim eorum.* Hos Theodoretus lib. 1, *Hæret. fabul.*, cap. 13, appellat Βαρθηλιωτάς, Βορβοριανούς, Ναασινοῦς, Στρατιωτικούς, Φιδιονίτας; sic enim legendum, non Φημιονίτας, uti ex Epiphanio constat hæc. 25, § 2, quoniam tamen ibidem Epiphanius distinguere videatur inter Phibionitas et Stratioticos, seu Militares, quasi duæ essent distinctæ hæreticorum species.

(69) *Æonem quemdam, etc.* Ad hæc prope accedunt Græca Theodoretii verba loc. cit. nisi quod Irenæi quædam omisit, alia minus recte accepit. Ὑπέθεντο γὰρ Αἰῶνά τινα ἀνώλεθρον (Iren. ἀγήρατον) ἐν παρθενικῷ διάγοντα πνεύματι, ὃ (leg. ὄν) Βαρθηλιῶθ ὀνομάζουσι· τὴν δὲ Βαρθηλιῶθ (Irenæus, τὴν δὲ Ἐννοίαν) αἰτῆσαι πρόγνωσιν παρ' αὐτοῦ· προελθούσης δὲ ταύτης, εἶτ' αὐθις αἰτησάσης (Iren. τούτων αὐθις αἰτησάτων) προσελήλυθεν ἀρθαρσία, ἔπειτα αἰωνία ζωὴ· εὐφρανθείσαν δὲ τὴν Βαρθηλιῶθ, ἐγκύμονα γενέσθαι, καὶ ἀποτεκεῖν τὸ φῶς· τοῦτο, φασί, τῆ τοῦ πνεύματος (ex Cotelerii not. ad tom. I, *Monumenta Ecclesie Græcæ*, col. 764, lege πατρός) χρυσθὲν τελειότητι, ὀνομασθῆναι Χριστόν.

(70) *Subjiunt.* Græcum, ὑπέθεντο, vertendum erat, *supponunt.*

(71) *Prodiisset... prodiit.* Cod. Pass., *produxisset... prodidit.* Consentit quoad ultimam vocem Clarom.

(72) *Magnitudine.* Clarom. et Pass., *magnitudinem*, bene quidem, si sequeretur *conceptum*.

(73) *Hanc initium.* Græce, ait Grabius, ταύτην ἀρχήν, quod vertendum fuisset, *hoc initium*, sive, *principium*. Sed sequentia demonstrare videntur pronomem, *hanc*, referendum esse ad Barbelonem, quæ, juxta eorum hæreticorum hypothesim, generationis omnium principium erat, potiori jure quam Christus.

(74) *Qui rursus postulat, etc.* Theodoret. loc. cit.: Ὅμοιο; πάλιν ὁ Χριστός· ἐπήγγειλεν Νοῦν, καὶ ἔλαθεν ὁ

magnum luminis; et valde honorificatum dicunt, et omnia huic subjecta. Coemissam autem ei Alethiam, et esse conjugationem Autogenus et Alethiæ. De lumine autem, quod est Christus, et de incorruptela, quatuor emissa luminaria ad circumstantiam Autogeni dicunt; et de Thelemate rursus et æonia Zoe quatuor emissiones factas, ad subministrationem quatuor luminaribus, quas nominant, Charin, Thelesin, Synesin, Phronesin. Et Charin quidem magno et primo luminario adjunctam; hunc autem esse Sotera volunt, et vocant eum Harmogenes (76); Thelesin autem secundo, quem et nominant Raguel: Synesin autem tertio luminario, quem vocant David (77); Phronesin autem quarto, quem nominant Eleleth.

B 5. Confirmatis igitur sic omnibus, super hæc emittit Autogenes (78) hominem perfectum et verum, quem et Adamantem vocant: quoniam neque ipse domatus est, neque ii ex quibus erat, qui et remotus est cum primo lumine ab Harmoge (79). Emissam autem (80) cum homine ab Autogene agnitionem perfectam, et conjunctam ei (unde et hunc agnovisse eum qui est super omnia): virtutem quoque ei invictam datam a virginali spiritu: et refrigerant (81) in hoc omnia hymnizare magnum Æonia. Hinc autem (82) dicunt manifestatam Matrem, Pa-

δὲ Πατὴρ προσέθεικε καὶ Λόγον· εἶτα συνεζύγησαν Ἐννοία καὶ Λόγος, Ἀφθαρσία καὶ Χριστός, Ζωὴ αἰώνιος· καὶ τὸ Θέλημα, ὃ Νοῦς καὶ ἡ Πρόγνωσις.

C (75) *Post deinde, etc.* Theodoret. : Ἐπειτὰ πάλιν, ἐκ τῆς Ἐννοίας καὶ τοῦ Λόγου προβληθῆναι φασὶ τὸν Αὐτογενῆ, καὶ σὺν αὐτῷ τὴν Ἀλήθειαν, καὶ γενέσθαι πάλιν συζυγίαν ἐτέραν Αὐτογενοῦς καὶ Ἀληθείας.

(76) *Harmogenes.* Sic omnes mss., sed editi. Eras., Gallas. et Fenard., *Harmogen.* Ad id nomen et similia respexisse videtur Hieronymus, cum epist. 55, al. 29, ad Theodoram viduam de Lucinio scripsit: *Nequaquam suscipiens Armagil, Barbelon, Balsamum, et ridiculum Leusiboram, cæteraque magis portenta, quam nomina, quæ ad imperitorum et muliercularum animos concitandos, et quasi de Hebraicis fontibus hauriunt, barbaro simplices quosque terrenes sono, ut quod non intelligunt plus mirentur.*

(77) *David.* In margine editi. Eras. legitur: *alias Dadud.*

(78) *Emittit Autogenes.* Theodoretus Græce scripsit: Τὸν Αὐτογενῆ προβαλέσθαι ἄνθρωπον τέλειον καὶ ἀληθῆ, ὄν καὶ Ἀδάμαντα καλοῦσι.

D (79) *Harmoge.* In Arund. et Merc. 2, *Harmoze*; in Clarom. et Pass., *Armoze.*

(80) *Emissam autem, etc.* Theodoretus: *προβεβλήσθαι δὲ σὺν αὐτῷ καὶ ὁμόζυγα γνῶσιν τελείαν.*

(81) *Refrigerant.* Colligit Grabius ex vet. Glossario, in Græco Irenæi textu fuisse verbum, ἡγαλλιάσαντο, quod proinde reddere debuisset interp. *gestierunt.* Colligerem ego ex parallelo loco, cap. 11: Καὶ ἀναπαυσάμενα τελέως, μετὰ μεγάλης χαρᾶς φησὶν ὕμνησαι τὸν Προπάτορα, et *requiescentia ad perfectum*, (tandem) *cum magno gaudio dicunt hymnizare Propatorem*; interpretem et hic legisse, ἀναπαύονται. Verbum enim ἀναπαύεσθαι, *requiescere*, *reclere* amat, *refrigerare*, ut patet ex cap. 7 et 8, unde vertendum ei fuisset, *requiescunt in hoc omnia hymnizantia, etc.*

(82) *Hinc autem, etc.* Theodoretus: Ἐντεῦθεν πάλιν ἀναδειχθῆναι μητέρα, πατέρα καὶ υἱόν· ἐκ δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς γνώσεως βεβλαστηχέναι ξύλον, γνῶσιν δὲ καὶ τοῦτο προσαγορεύουσιν· ἐκ δὲ τοῦ πρώτου

trem, Filium : ex Anthrope autem et Gnosi natum A lignum, quod et ipsum Gnosim vocant.

4. Deinde ex primo angelo, qui adstat Monogeni, emissum dicunt Spiritum sanctum, quem et Sophiam et Prunicum vocant (83). Hunc igitur videntem reliqua omnia conjugationem habentia, se autem sine conjugatione, quæsisse cui adunaretur : et cum non inveniret, asseverabat (84), et extendebatur, et prospiciebat ad inferiores partes, putans hic invenire conjugem : et non inveniens exsiliit (85), tædiata quoque, quoniam sine bona voluntate Patris impetum fecerat. Post deinde simplicitate et benignitate acta generavit opus (86), in quo erat ignorantia et audacia. Hoc autem opus ejus esse Proarchontem (87) dicunt, fabricatorem conditionis hujus : virtutem autem magnam abstulisse eum a matre narrant, et abstulisse (88) ab ea in inferiora, et fecisse firmamentum cœli, in quo et habitare dicunt eum. Et cum sit ignorantia, fecisse eas, quæ sunt sub eo, potestates, et angelos, et firmamenta, et terrena omnia. Deinde dicunt adunatum eum authadiæ (89), generasse kakian, zelon, et phthonum, et crinnyn, et epithymiam. Generatis autem his, mater Sophia contristata refugit, et in altiora secessit, et fit deorsum numerantibus octonatio. Illa igitur secedente, se solum opinatum (90) esse, et propter hoc dixisse : *Ego sum Deus zela-*

tor (91), et præter me nemo est⁴³. Et hi quidem talia mentiuntur.

CAPUT XXX⁴⁴.

De Ophitis et Sethianis.

1. Alii (92) autem rursus portentuosam loquuntur, esse quoddam primum lumen in virtute Bythi (93), beatum, et incorruptibile, et interminatum : esse autem hoc Patrem omnium, et invocari (94) primum hominem. Ennoeam autem ejus (95) progredientem, filium dicunt emittentis, **109** et esse hanc filium (96) hominis, secundum hominem. Sub his autem Spiritum sanctum esse, et sub superiori spiritu segregata elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos, super quæ ferri Spiritum dicunt, primam feminam eum vocantes (97). Postea, dicunt, exultante primo homine cum filio suo super formositatem (98) Spiritus, hoc est, feminæ, et illuminante (99) eam, generavit ex ea lumen incorruptibile, tertium masculum, quem Christum vocant, filium primi et secundi hominis, et Spiritus sancti, primæ feminæ.

2. Concumbentibus autem patre et filio feminæ, quam et matrem viventium dicunt, cum [autem (1)] non potuisset portare, nec capere magnitudinem luminum, superrepletam et superbullientem secundum sinisteriores partes dicunt : et sic quidem filium eorum solum Christum, quasi dextrum, et in

⁴³ Exod. xx, 5 ; Isa. xlv, 5, 6, xlvi, 9. ⁴⁴ Cap. XXXIV.

Ἄγγελου προβληθῆναι λέγουσι Πνεῦμα ἅγιον, ὃ Σοφίαν καὶ Προϋνικὸν προσηγόρευσαν.

(83) *Prunicum*. De vocis illius significatione id observare sufficiat, obscenam esse, testibus Epiphani. hæc. 2, § 4, et Niceta lib. 1, *Thesauri*.

(84) *Asseverabat*. Coniicit Grabius Irenæum scripsisse, *δυσχυρίζετο*. Quæ quidem doctissimi viri conjectura hactenus satis arridet. Sed quod addit, *δυσχυρίζομαι*, hic accipiendum pro *ἀμφιβάλλω* (ut interdum accipi patet, non ex Suida modo, sed et ex vulgatis Lexicis), *ambigo, animi pendeo*, ut non contemnendum, non tamen adeo placet. In id magis propendeo, *δυσχυρίζομαι*, vel *ισχυρίζομαι* (quo etiam uti potuit Irenæus), hic significare, *nitii, impetum facere*. Idque colligo ex eo quod statim additur : *quoniam impetum fecerat*. Quod proxime accedit ad *naturalem* illum Valentinianorum Sophiæ *impetum*, quo et ipsa *extendebatur*, de quo cap. 11. Eadem enim utrobique fabula esse videtur, nisi quod hic paululum immutetur. Itaque vertere debuisset in-

terpres, *impetum faciebat*.

(85) *Exsiliit*. Melius forte, *resiliit*.

(86) *Generavit opus*, etc. Theodoret. : Ταύτην φασὶν ἐφιειμένην ὁμόζυγον, ἔργον ἀποκυῆσαι ἐν ᾧ ἦν ἄγνοια καὶ ἀθάσεια. Τὸ δὲ ἔργον τοῦτο Πρωτάρχοντα καλοῦσι, καὶ αὐτὸν εἶναι λέγουσι τῆς κτίσεως ποιητήν.

(87) *Proarchontem*. Ex Theodoro mox cit. lege *Protarchontem*.

(88) *Abstulisse*. Eras., Gall. et Feuard. perperam, *abstulisse*.

(89) *Authadiæ*. Sic recte codd. Clarom., Pass. et Voss. cum edit. Oxon. juxta Græca hæc Theodoret. : τοῦτον δὲ τῆ ἀυθαδεία συναφθέντα, τὴν κακίαν ἀπογεννηῆσαι. At in omnibus aliis edit. vitiose habetur, *Atubadiæ* ; in Arund. vero, *authabadiæ*.

(90) *Se solum opinatum*. In Pass. et Voss., *solum opinantem*.

(91) *Zelator*. In edit. ut et Exod. xx, 5, *Zelotes*.

(92) *Alii*. Sethiani sunt, ex Theodoro lib. 1 *Hæretic. fab.*, c. 14 ; quos, inquit, Ophianos, vel Ophitas quidam *vocant*. Epiphanius tamen hæc. 37 et 39, Sethianos ab Ophitis distinguit : quanquam maxima pars dogmatum quæ Ophitis tribuit, ea ipsa sint, quæ hic, auctorum tacito nomine, refert Irenæus : forte quia utrisque hæreticis communia erant.

(93) *In virtute Bythi*. I. e. ex Theodoro ; ἐν Βυθῶ τὴν οἰκίαν ἔχον, *in Bytho domicilium habens*.

(94) *Invocari*. In Feuard. et Oxon. edit., *vocari*, sed citra ms. codicis auctoritatem. *Invocari* autem, hic accipitur pro *vocari*.

(95) *Ennoeam autem ejus*. etc. Ita fere Theodoretus : Τὴν δὲ ἐνοίαν αὐτοῦ, Ἰδὸν ἀνθρώπου καλοῦσι, καὶ δεύτερον ἄνθρωπον μετὰ δὲ τοῦτον ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κάτω δὲ τούτων τέσσαρα στοιχεῖα, ὕδωρ, σκότος, ἄβυσσον, χάος. Θῆλυ δὲ τὸ Πνεῦμα καλοῦσι, καὶ τοῖς στοιχείοις ἐπιφέρεσθαι ἐρασθῆναι δὲ φασὶ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, καὶ τὸν δεύτερον τῆς ὥρας τοῦ Πνεύματος, καὶ παιδοποιῆσαι φῶς, ὃ καλοῦσι Χριστόν· μὴ δυνηθείσαν δὲ βαστάσαι τὴν θῆλειαν τοῦ φωτὸς τὴν ὑπερβολὴν, ὑπερβλύσαι· καὶ τὸν μὲν Χριστόν σὺν τῇ μητρὶ, εἰς τὸν ἀφθαρτον ἀνασπασθῆναι Αἰῶνα, ἣν καὶ ἀληθινὴν Ἐκκλησίαν καλοῦσι.

(96) *Hanc filium*. Ita codd. Clarom., Pass. et Voss. Cateri, *hunc*. Porro, *hunc*, refer ad Ennoeam.

(97) *Vocantes*. Pass. et Voss. *invocantes*.

(98) *Formositatem*. Ita Clarom., Pass. et Voss. Reliqui, *formositate*.

(99) *Illuminante*. Sic restituit Feuard. merito rætus constructionis seriem ablativum postulare. In Eras. autem, Gallas. et omnibus mss. *illuminantem*, manifesta scribarum incuria, ut patet.

(1) *Autem*. Prorsus redundat hæc particula *Exstat* tamen in omnibus cum edit. tum mss.

superiora allevatitium, arreptum statim cum matre in incorruptibilem Æonem. Esse autem hanc et veram, et sanctam Ecclesiam, quæ fuerit appellatio, et conventio, et adunatio Patris omnium primi hominis, et Filii secundi hominis, et Christi filii eorum, et prædictæ feminæ.

3. Virtutem autem (2), quæ superebullit ex femina, habentem (3) humectationem luminis, a patribus decidisse deorsum docent, sua autem voluntate habentem humectationem luminis: quam (4) et sinistram, et Pruicon, et Sophiam, et masculo-feminam vocant. Et descendente simpliciter (5) in aquas, cum essent immobiles, et movisse (6) quoque eas, petulanter agentem usque ad abyssos: et assumpsisse ex eis corpus. Humectationi enim luminis ejus omnia accurrisse, et adhæsisse dicunt, et circumtenuisse eam: quam nisi habuisset, tota absorpta fortasse fuisset et demersa a materia. Deligatam igitur hanc a corpore, quod erat a materia, et valde gravatam resipisse (7) aliquando, et conatam esse fugere aquas, et ascendere ad matrem: non potuisse eam autem propter gravedinem circumpositi corporis. Valde autem male se habentem, machinatam esse abscondere illud, quod erat desuper, lumen; timentem ne et ipsum læderetur ab inferioribus elementis, quemadmodum et ipsa. Et cum virtutem accepisset ab humectatione ejus, quod erat secundum eam lumen, resiliit (8), et in sublimitatem elata est: et facta in alto dilatavit, et cooperuit (9), et fecit cælum hoc, quod apparet, a corpore ejus; et remansit sub cælo quod fecit, adhuc habens aquatilis corporis typum. Cum accepisset concupiscentiam superioris lumini, et virtutem

(2) *Virtutem autem.* Theodoretus: Τὴν δὲ ἀναδύουσαν τοῦ φωτὸς ἰκμάδα ἐκπεσεῖν κάτω φασὶ, καὶ κληθῆναι Σοφίαν, καὶ Προῦνικον, καὶ ἀρσενόθηλον, διανηχομένην δὲ ἐν τοῖς ὕδασι, προσλαβεῖν μὲν ἐξ αὐτῶν σῶμα, καὶ βαρυνθῆναι, καὶ ὑποβρύχιον κινδυνεῦσαι γενέσθαι.

(3) *Habentem.* Sic recte Grab. ex Feuard. marg. et mss. Arund. et Voss. Consentiant Clarom. et Pass. favetque Theodoretus mox cit. In cæteris exemplaribus, *habente*.

(4) *Quam.* Sic mss. In Eras., Gall. et Feuard. corrupte, *quem*.

(5) *Simpliciter.* Græce ἀπλῶς; quod hic vertendum erat, *temere*, non *simpliciter*.

(6) *Movisse.* Particulam *ne*, quæ in omnibus edit. legitur ante *movisse*, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Pass., repugnant enim Sophiam in aquis petulanter egisse, nec tamen eas movisse.

(7) *Resipisse.* (Pro *resipuisse*.) Ita Clarom., Voss. et Pass. Cæteri omnes perperam, vel *repsisse*, vel *repisse*. Sensus enim est Sophiam, cum a materia deligatam et valde gravatam se sensisset, resipuisse tandem ac pœnituisse, quod in aquas temere descendisset.

(8) *Resiliit.* Epiphani. loco proxime cit., ἐπιῆρε δὲ ἑαυτὴν κατὰ βίαν εἰς τὰ ἀνώτερα, καὶ ἐξέτεινεν ἑαυτὴν. *Se violenter extulit rursus, et extendit se ipsam.*

(9) *Et cooperuit.* Clarius Theodoretus: Καὶ ἐκ τοῦ περιχειμένου σώματος κατεσκευάσθη τὸν οὐρανόν. *Et ex corpore, quo tegebatur, fecit cælum.*

(10) *Deposuisse.* In codd. omnibus legitur *deposuisset*, aperto scribarum sphalmate.

sumpsisset per omnia, deposuisse (10) corpus et liberatam ab eo. Corpus autem hoc exuisse (11) dicunt eam, feminam a femina nominant.

4. Et filium autem ejus dicunt habuisse et ipsum adspirationem quamdam in se incorruptelæ a matre relictam ei, per quam operatur, et potens factus emisit et ipse, sicut dicunt, ab aquis filium sine matre: neque enim cognovisse matrem eum volunt. Et filium ejus, secundum patris imitationem, alterum emisisse filium. Hic quoque tertius quartum generavit, et quartus et ipse generavit filium; de quinto sextum filium generatum dicunt; et sextus septimum generavit. Sic quoque hebdomada perfecta est apud eos, octavum matre habente locum: et quemadmodum generationibus, sic et dignitatibus, et virtutibus præcedere eos ab invicem.

5. Et nomina autem (12) mendacio suo talia posuerunt: eum enim qui a matre primus sit, Ialdabaoth (13) vocari: eum autem qui sit ab eo, Iao (14); et qui ab eo, Sabaoth magnum (15); quartum autem Adoneum, et quintum Eloem, et sextum Horem (16), septimum autem et novissimum omnium Astraphæum (17). Hos autem cælos, et areothas (18), et Virtutes, et Angelos, et conditores subjiciunt per ordinem sedentes in cælo, secundum generationem ipsorum, non apparentes (19), regere quoque cælestia et terrestria: primo ipsorum Ialdabaoth continentem matrem, in eo quod filios et nepotes sine ullius permissu fecerit, adhuc etiam Angelos, et Archangelos, et Virtutes, et Potestates, et Dominationes. Quibus æctis ad litem et jurgium adversus eam (20) conversos esse filios ejus de principatu; propter quæ contristatum **IIO** Ialdabaoth (21), et

(11) *Hoc exuisse.* Legendum, *hoc quod exuisse*.

(12) *Et nomina autem,* etc. De nominibus istis Theodoretus: Ἐπέθεσαν δὲ καὶ ὀνόματα τοῖς προεῖρημένοις υἱοῖς, τῇ Ἑβραίων χρησάμενοι γλώττῃ, ὧν ἐπιμνησθῆναι περιττὸν ἄγαν ὑπέλαβον. *Imposuerunt autem prædictis filiis ex Hebraica lingua petita nomina, quæ commemorare supervacaneum plane duxi.* Quæ vel commemorare supervacaneum duxit Theodoretus, explicare foret inutilius.

(13) *Ialdabaoth.* Sic Epiphanius scripsit hær. 25, § 3, et hær. 37, § 3; et Tertull. lib. *De præscript.*, c. 47, hancque genuinam lectionem interdum exhibent codd. Clarom., Arund. et Voss.; interdum vero male, *Ialdabaoth*, vel, *Ialdaboth*.

(14) *Iao.* De hoc nomine vide quæ diximus sup. ad cap. 4.

(15) *Sabaoth magnum.* In Clarom. et Pass. deest, *magnum*.

(16) *Horem.* Alii, *Oreum*.

(17) *Astaphæum.* Clarom. *Adstapeum*; Pass. et Voss. *Artaphæum*.

(18) *Areothas.* Sic omnes mss. cum edit. Oxon. In cæteris, *arotheas*. Sed forte legendum, *Aretas*; id enim recte convenit cum sequentibus: *et virtutes*, etc.

(19) *Non apparentes.* In Eras., Gall. et Feuard. deest, *non*.

(20) *Adversus eum.* Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *adversus eos*; sed perperam, ut patet ex his Theodoretæ verbis: διαστασιάσαι δὲ φασὶ τοὺς ἄλλους πρὸς τὸν πρῶτον· τῶν μὲν ὄντα πάππον, τῶν δὲ ἐπίπαππον, ἐνίων δὲ πρόγονον.

(21) *Contristatum Ialdabaoth*, etc. Ita fere Theo-

desperantem (22), conspexisse in subjacentem faciem A
materiae, et consolidasse concupiscentiam suam in
eam, unde natum filium dicunt (hunc autem ipsum
esse Nun in figura serpentis (23) contortum): dehinc
et Spiritum, et animam, et omnia mundialia: inde
generatam omnem oblivionem, et malitiam, et zelum,
et invidiam, et mortem. Hunc autem serpentiformem
et contortum Nun eorum adhuc magis ever-
tisse Patrem dicunt tortuositate, cum esset cum Pa-
tre ipsorum in caelo et in paradiso.

6. Unde exultantem Ialdabaoth, in omnibus his
quæ sub eo essent gloriatum, et dixisse (24): *Ego
Pater, et Deus, et super me nemo*. Audientem autem
matrem clamasse adversus eum: *Noli mentiri, Ial-
dabaoth: est enim super te Pater omnium primus* B
Anthropus, et Anthropus filius Anthropi. Conturbatis
autem omnibus ad novam vocem, et inopinabili nun-
cupatione, et quærentibus unde clamor; ad advocan-
dos (25) eos, et ad se seducendum (26), dixisse Ial-
dabaoth (27) dicunt: *Venite, faciamus hominem ad ima-
ginem nostram*. Sex autem Virtutes audientes hæc,
matre dante illis excogitationem hominis, uti per
eum evacuet eos a principali Virtute, convenientes
formaverunt hominem immensum latitudine et lon-
gitudine: scarizante autem eo tantum, advexerunt
(28) eum patri suo, et hoc Sophia operante, uti et
illum evacuet (29) ab humectatione luminis, uti non
posset erigi adversus eos, qui sursum sunt (30), ha-
bens virtutem. Illo autem insufflante in hominem
spiritum vitæ, latenter evacuatum eum a virtute C
dicunt: hominem autem inde habuisse Nun, et Ean-
thymesin [et hæc esse quæ salvantur, dicunt (31)],
et statim gratias agere eum primo homini, relictis
fabricatoribus.

doretus statim post proxime citata verba: Τὸν δὲ
ἀθυρήσαντα εἰς τὴν τρύγα τῆς ὕλης ἐρεῖσθαι τὴν ἔν-
νοιαν, καὶ γεννησάτω τὸν υἱὸν ὀφιομόρφον ἐξ αὐτῆς. Nec
procul ab his discedit Epiph. hæc. 37, § 4: ἐπέ-
βλεψε κάτω ἐν πικρίᾳ πρὸς τὴν ὑποστάθμην τῆς ὕλης,
καὶ γεγέννηκε δύναμιν ὀφιομόρφον εἰδέαν ἔχουσαν,
ἣν καὶ υἱὸν αὐτοῦ καλοῦσι.

(22) *Desperantem*. Alii, *desperatum*.

(23) *Hunc autem esse Nun in figura serpentis*, etc.
Id erroris portentum Ophitis adscribunt Epiph. hæc.
mox citata, Tertull. lib. *De præscript.*, cap. 47,
Clemens Alexand. lib. vii *Strom.*, Philastrius,
August., etc.

(24) *Gloriatum, et dixisse*, etc. Theodoret. Græce:
Εἶτα καυχώμενον τὸν τοῦ ὀφιομόρφου πατέρα εἰπεῖν
ἰ Εγὼ θεὸς καὶ Πατὴρ, καὶ ὑπὲρ ἐμὲ οὐδεὶς· τὴν δὲ μη-
τέρα δυσχεράνασαν ἐπιβοῆσαι αὐτῷ. ἰ Μὴ ψεύδου, ἔστι
γὰρ ὑπὲρ σε πατὴρ πάντων, πρῶτος ἄνθρωπος (ad-
dit Irenæus, quod forte a Theodoreti scribis omis-
sum, καὶ ἄνθρωπος), υἱὸς ἀνθρώπου.

(25) *Ad advocandos*. In Arund. perperam, *advocans*.
Reliqui, et *ad vocandos*.

(26) *Ad se seducendum*. Sic ex cod. Clarom. reposui,
pro, *ad esse seducendum*, ut corrupte habent Eras.
et Gallas. vel, *ad seducendum*, ut habent alii. Nostram
que lectionem confirmant quæ sequuntur: *uti per
eum evacuet eos a principali Virtute*. Nam *ad se se-
ducendum* ponitur pro *ut eos a principali Virtute
divelleret, et in suas partes perduceret*.

(27) *Dixisse Ialdabaoth*, etc. Theodoret. ἔφη, Δεῦτε,
ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμῶν.

7. Zelantem autem Ialdabaoth voluisse excogi-
tare evacuare hominem per feminam, et de sua
Euthymesi eduxisse feminam, quam illa Pruni-
cos suscipiens invisibiliter evacuavit a virtute. Re-
liquos autem venientes et mirantes formositatem
ejus, vocasse eam Evam, et concupiscentes hanc
(32), generasse ex ea (33) filios, quos et angelos
esse dicunt. Mater autem ipsorum argumentata
est (34) per serpentem seducere Evam et Adam,
supergredi præceptum Ialdabaoth: Eva autem
quasi a filio Dei hoc audiens, facile credidit, et
Adam suasit manducare de arbore, de qua dixe-
rat Deus, non manducare. Manducantes autem eos
cognovisse eam, quæ est super omnia, virtutem di-
cunt, et abscessisse ab his, qui fecerant eos. Pru-
nicum autem videntem, quoniam et per suum plasma
(35) victi sunt, valde gratulatum (36), et rursus
exclamasse, quoniam, cum esset Pater incorrupti-
bilis, olim hic semetipsum vocans Patrem, menti-
tus est: et cum homo olim esset et prima femina,
et hæc adulterans peccavit.

8. Ialdabaoth autem propter eam, quæ circa eum
erat oblivionem, ne quidem intendentem ad hæc,
projecisse Adam et Evam de paradiso, quoniam
transgressi erant præceptum ejus. Voluisse enim
filios ei ex Eva generari, et non adeptum esse, quo-
niam mater sua in omnibus contraireret ei, et laten-
ter evacuans Adam et Evam ab humectatione lumi-
nis, uti neque maledictionem participaret, neque
opprobrium, is qui esset a principalitate Spiritus.
Sic quoque vacuos a divina substantia factos, male-
dictos esse ab eo, et defectos a caelo in hunc mun-
dum docent. Sed et serpentem adversus patrem
operantem (37) dejectum ab eo in deorsum mun-

(28) *Advexerunt*. Sic ex codd. Clarom., Pass. et
Voss. reposui. Cæteri, *adduxerunt*. Sed prior lectio
magis congruit cum præced. *scarizante*, seu *re-
plante*.

(29) *Uti et illum evacuet*, etc. Epiphau. hæc. 37,
§ 4: βουλομένη κενῶσαι τὸν Ἰαλδαβαῶθ ἀπὸ τῆς αὐτῆς
δυνάμεως.

(30) *Eos qui sursum sunt*. In aliis, *eum qui sursum
est*.

(31) *Dicunt. Ut ante dicunt* addunt Eras., Gall.
et Feuard.

(32) *Hanc. Eam ante hanc* delemus, quia plane
abundat, et deest in omnibus mss.

(33) *Ex ea. Sibi additum* in edit. ac Arund. et
Merc. 2.

(34) *Argumentata est*. Forte scripsit interpr. *ar-
gutata est*, a Græco, ἐσοφίστατο, quod vertendum
fuerat, *callide molita est, excogitavit*. Sic enim Epi-
phan. hæc. 37, § 4, πρὸς ἐπιβουλήν ἐνήργησε.

(35) *Per suum plasma*. Sic emendamus ex Feuard.
margine, Voss. et Clarom., rejectis *per suam blas-
phemiam*, ut in Eras., Gall. et Feuard.; vel, *per sua
blasphemia*, ut in Arund. et Merc. 2; vel, *per suum
blasphemia*, ut in Pass. legitur.

(36) *Valde gratulatum*. Sic Clarom. et Voss.;
omisso altero *valde*, quod etiam omittunt tres alii
Anglic. codd. At in Eras., Gall. et Feuard. *valde
valde gratulatum*; cum alterum *valde* superfluum sit,
et *Prunicus*, feminae nomen, femininum genusexigat.

(37) *Adversus patrem operantem*. Quia invito Ial-
dabaoth, supernarum Virtutum notitiam Adami et

dum; in potestatem autem suam redigentem auge- A
los, qui hic sunt, et ipsum sex filios generasse, se-
ptimo ipso existente ad imitationem ejus, quæ circa
Patrem est, hebdomadis. Et hos septem demonas
mundiales esse dicunt, adversantes et resistentes
semper generi humano, quoniam propter eos pater
illorum projectus est deorsum.

9. Adam autem et Evam prius quidem habuisse
levia et clara, et velut spiritalia corpora, quemad-
modum et plasmati sunt; venientes autem huc, de-
mutasse in obscurius, et pinguius, et pigrius; sed
et animam dissolutam et languidam, quippe a factore
tantummodo insufflationem mundialem habentes:
quoadusque Prunicos (38) miserata eorum, reddidit
eis odorem suavitatis humectationis luminis, per
quam in commemorationem venerunt suam ipso- B
rum, et cognoverunt semetipsos nudos, et corporis
materiam; et cognoverunt, quoniam mortem bajul-
ant; et magnanimes exstiterunt, cognoscentes
quoniam ad tempus corpus circumdatum est eis: et
escas quoque invenisse eos, præeunte eis Sophia,
et satiatos coisse invicem carnaliter, et generasse
Cain, quem defectibilis serpens cum filiis suis statim
susciptens evertit, III et adimplevit mundialia obli-
vione (39), in stultitiam (40) et audaciam immittens,
ita ut et dum fratrem suum Abel occideret, primus
zei um et mortem ostenderit. Post quos secundum
providentiam Prunici dicunt generatum Seth; post
Noeam: ex quibus reliquam multitudinem homi-
num generatam dicunt, et ab inferiori hebdomade C
in omnem malitiam immissam, et apostasiam supe-
riorem sanctæ hebdomadæ (41), et idololatriam, et

Evæ animis ingeneraverat, eosque ab illo disjunge-
rat, ut paulo ante dicitur.

(38) *Prunicos*. Vocem *iterum*, quæ ante *Prunicos*
in omnibus edit. legitur, auctoritate codd. Clarom.,
Pass., Voss. et Merc. 2, expunxi, quia sensum ob-
scurat.

(39) *Mundialia oblivione*. In Clarom., Pass. et
Voss. legitur, *mundialia oblivionem*; in aliis *mun-*
diali oblivione: ex quibus omnibus genuinam le-
ctionem colligo, quæ magis cohæret cum sequen-
tibus.

(40) *In stultitiam*. Sic recte Clarom. et Pass.,
quia paulo post sequitur, *in omnem malitiam im-*
missam. In Feuard. et Grab. deest *in*: sed in
Eras. et Gallas. pejus scriptum, *stultitia et au-*
dacia. D

(41) *Superiorem sanctæ hebdomadæ*. Sic Clarom.,
Voss., Pass., et Feuard. in marg., nisi quod tres
posteriores perperam habeant *secundæ*, pro *sanctæ*.
In aliis omnibus vitiose, *superiori sanctæ hebdo-*
madæ. Porro malitiam et apostasiam hic dici puto
superiorem sanctæ hebdomadæ, quam videlicet
avertere non valuit superior sancta hebdomas.
Idque persuadere videtur quæ mox subjicitur ra-
tio: quia *contraria eis erat semper mater invisibili-*
ter. Nisi dicere malis, hanc apostasiam superiorem
esse sanctæ hebdomadæ, quia ipsa eadem erat, in
quam incidit sancta hebdomas, utpote quæ a
matre defecisset, et ad jurgia et contentiones sese
convertisset.

(42) *Samael*. In Clarom. *Samuel*. Editt. Eras.,
Gallas. et Feuard., *Samuel*; Arund., *Samuel*.
Apud Theodoretum denique, *Samana*.

(43) *Induxisse*. Alii, *immisisse*.

PATROL. GR. ED. LAT. V.

A reliquam universam contemptionem, cum contraria
eis esset semper mater invisibiliter, et proprium
salvaret, hoc est humectationem luminis. Sanctam
autem hebdomadam septem stellas, quas dicunt pla-
netas, esse volunt; et projectibilem serpentem duo
habere nomina, Michael, et Samael (42), dicunt.

10. Iratum autem Ialdabaoth hominibus, quo-
niam eum non colebant, neque honorificabant
quasi Patrem et Deum, diluvium eis induxisse (43),
ut omnes simul perderet. Contra stantem autem et
hic Sophia, salvatos eos esse qui circa Noe erant
in arca, propter humectationem illius luminis
quod ab ea erat, per quam iterum adimpletum esse
mundum hominibus: ex quibus quemdam Abraham
elegisse ipsum Ialdabaoth, et testamentum posuisse
ad eum, si perseveraverit semen ejus serviens ei,
dare ei hæreditatem terræ. Post per Moysen
eduxisse eos ex Ægypto, qui ab Abraham essent,
et dedisse eis Legem, et fecisse eos Judæos: ex
quibus elegisse septem dies, quos et sanctam he-
bdomadam vocant, et unusquisque eorum suum
præconem ad semet gloriandum (44), et Deum an-
nuntiandum: uti et reliqui audientes glorias, ser-
virent et ipsi his, qui a prophetis annuntiarentur
dii.

11. Sic autem prophetas distribuunt. hujus
quidem Ialdabaoth Moysen fuisse, et Jesum Nave,
et Amos, et Abacuc; illius autem Iao, Samuel,
et Nathan, et Jonam, et Michæam; illius autem
Sabaoth, Heliam, et Joel, et Zachariam; illius au-
tem Adonei (45), Esaiam (46), et Ezechiel, et Jeromiam,
et Daniel; illius autem Eloei (47), Tobiam,

(44) *Ex quibus elegisse septem dies... unusquisque*
eorum... ad semet gloriandum. Hic pro *unusquis-*
que, legendum puto, *unumquemque*, et cum Eras.,
Gallas., Arund. et Merc. 2, *ad semet* (sic enim ha-
bere tres istos Anglie. mss. conjicio ex Grabii
silentio), pro *assumet*, ut in Feuard. marg., Cla-
rom., Pass. et Voss., vel, *assumet ad*, ut in Grabio
legitur. Hujus autem loci sensum laud assecuti
omnes Irenæi editores, minus feliciter restituere-
runt. Offendiculum præbuit una vocula, *dies*,
quam ab interprete perperam positam pro, *lumina*,
intellexerunt illi de spatio 24 horarum. Græce
quippe scripsisse puto Irenæum, *φάεα*, vel quid
simile, quod vertendum erat, *lumina*. Septem ita-
que *dies* hic idem sunt atque *septem lumina*, se-
ptem nimirum Virtutes, seu Angeli paulo post enu-
merati: idque contextus sermonis palam ostendit.
Paulo ante dictum: *Sanctam hebdomadam septem*
stellas esse volunt: iisdem pene verbis, eodem
certe sensu, nunc repetitur: *septem dies* (lumina)
quos et sanctam hebdomadam vocant: alias non
cohærerent, *fecisse eos Judæos, ex quibus elegisse se-*
ptem dies; qui enim ex Judæis hominibus eligi pos-
sent septem dies? Jam vero sponte fluit sensus:
septem Angelos, et unumquemque eorum, ex Judæis
elegisse suum sibi præconem, seu prophetam, ad
semet gloriandum. Tum statim unicuique eorum
suis assignatur propheta.

(45) *Adonei*. Sic recte cod. Clarom., nam supra
scribitur, *Adoneum*. Alii omnes, *Adonai*.

(46) *Esaiam*. Feuard. in marg., Voss. et Pass.,
Oscam.

(47) *Eloei*. Sic iterum cod. Clarom. et interpres
supra. Alii, *Eloi*.

et Aggeum; illius autem Horci, Michæam, et Nahum; illius autem Astaphæi (48), Hesdræam et Sophoniam. Horum igitur unusquisque glorificans (49) suum patrem et Deum. Sophiam et ipsam per eos multa locutam esse de primo homine, et incorruptibili Æone, et de illo Christo, qui sit sursum, dicunt, præmonentem et rememorantem homines in incorruptibile lumen, et in primum hominem, et de descensione (50) Christi: in quibus contreritis principibus, et admirantibus novitatem in his, quæ a prophetis annuntiabantur, operatam esse Prunicum per Iaklabaoth nescientem quid faciat, duorum hominum factas esse emissiones; alterum quidem de sterili Elizabeth, alterum autem ex Maria Virgine.

12. Et quoniam non haberet eadem ipsa requiem, neque in cælo, neque in terra, contristatam invocasse in adiutorium matrem. Mater autem ejus, prior femina, miserata est super pœnitentia filia, et postulavit a primo homine adiutorium ei mitti Christum; qui et descendit emissus ad sororem suam, et ad humectationem luminis. Cognoscentem autem eam, quæ deorsum est, Sophiam, descendere ad fratrem ejus (51), et annuntiasse ejus adventum per Joannem, et præparasse baptismum pœnitentiæ, et ante adaptasse Jesum: uti descendens Christus inveniat vas mundum, et uti per filium ejus Iaklabaoth femina a Christo annuntiaretur. Descendisse autem eum per septem cœlos, assimilatum filiis eorum dicunt, et sensim eorum evacuasse virtutem. Ad ipsum enim universam humectationem luminis concurrisse dicunt, et descendentem Christum in hunc mundum, induisse primum sororem suam Sophiam, et exultasse utrosque refrigerantes super invicem: et hoc esse sponsum et sponsam definiunt. Jesum autem, quippe ex Virgine per operationem Dei generatum,

⁴⁵ I Cor. xv, 50.

(48) *Astaphæi*. Sic repono ex ipso Irenæo supra, et ex Origene lib. vi *contra Celum*, sprete codicum tum mss. tum editorum vitiosa lectione, *Astanfei*, vel *Artanfei*.

(49) *Unusquisque glorificans*. Supple est.

(50) *De descensione*. Sic Clarom. et Pass., nec procul distant Voss. in quo *descensione*, et Arund. in quo *inde descensione*. In edit. Oxon. et Merc. 2, in *descensionem*; in aliis, in *descensione*.

(51) *Descendere ad fratrem ejus*. Legendum puto: *descendere ad se fratrem ejus*, vel potius *suum*; aut expungenda præpositio *ad*.

(52) *Christum*. Præpositionem in huic voci præfixam delevi auctoritate Clarom., Pass. et Voss., falsum enim gignit sensum, Jesum videlicet in Christum descendisse; quod cum hæreticorum hypothese e diametro pugnat. Quidpiam tamen hic necessario supplendum est, scilicet: *et in hunc*, nimirum Jesum, *Christum perplexum*, etc. At donec suffragetur ms. codex, præstat abesse particulam *in*.

(53) *Non autem oblitum suum Christum*. Sensus est, *Christum non esse oblitum sui hominis*, seu quod suum erat.

(54) *Ante baptismum*. Sic recte restituit Græbius ex cod. Voss. (cui consentit Clarom.) pro *post baptismum*, ut perperam legitur in omnibus edit.

A sapientiosem, et mundiosem, et justiosem hominibus omnibus fuisse: Christum (52) perplexum Sophiæ descendisse, et sic factum esse Jesum Christum.

13. Multos igitur ex discipulis ejus non cognovisse Christi descensionem in eum dicunt: descendente autem Christo in Jesum, tunc coincidebant virtutes perficere, et curare, et annuntiare incognitum Patrem, et se manifeste filium primi hominis confiteri. In quibus irascentes principes, et patrem Jesu, operatos ad occidendum **112** eum: et in eo cum adduceretur, ipsum quidem Christum cum Sophia abstitisse in incorruptibilem Æonem dicunt; Jesum autem crucifixum: non autem oblitum suum Christum (53), sed misisse desuper virtutem quamdam in eum, quæ excitavit eum in corpore: quod et corpus animale et spirituale vocant; mundialia enim remisisse eum in mundo. Videntes autem discipuli resurrexisse eum, non eum cognoverunt, sed ne ipsum quidem Jesum, ejus gratia a mortuis resurrexit. Et hunc maximum errorem inter discipulos ejus fuisse dicunt, quoniam putarent eum in corpore mundiali resurrexisse, ignorantes quoniam *caro et sanguis regnum Dei non apprehendunt* ⁴⁶.

14. Confirmare autem volunt descensionem Christi et ascensionem ex eo, quod neque ante baptismum (54), neque post resurrectionem a mortuis, aliquid magni fecisse Jesum dicunt discipuli, ignorantes adunitum esse Jesum Christo, et incorruptibilem Æonem hebdomadali (55), et mundiale corpus animale (56) dicunt. Remoratum (57) autem eum post resurrectionem xviii mensibus, et sensibilitate in eum descendente (58) didicisse quod liquidum est: et paucos ex discipulis suis, quos sciebat capaces tantorum mysteriorum, docuit hæc; et sic receptus est in cœlum, Christo sedente ad dex-

(55) *Hebdomadali*. Ita Pass. et Voss., quod malim quam *hebdomadi*, ut in aliis legitur. Sensus enim est, Christum, *incorruptibilem Æonem*, unitum esse *hebdomadali*, Sophiæ videlicet, quæ hebdomadis princeps erat.

(56) *Animale*. In Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon., *animalium*; perperam quidem, ut puto. Hic enim de Jesu discipulis sermo est, qui *ne ipsum quidem Jesum cognoscentes*, ut mox dictum est, *mundiale corpus animale dicebant*: id est animale corpus, quod post resurrectionem gestabat Jesus, mundiale esse errantes dicebant; cum tamen jam *mundialia remisisset in mundo*.

(57) *Remoratum*. Clarom., Pass. et Voss., *rememoratum*; quam pravam lectionem miror elegerit Græbius. Id ipsum enim hic asseritur, quod cap. 5, n. 2, effutiebant Valentiniiani: atqui contendebant hi Jesum, *μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δεκάοκτῶ μῆσι διατετριφέναι σὺν τοῖς μαθηταῖς*. *post resurrectionem a mortuis, decem et octo mensibus commoratum esse cum discipulis*. Et hic ergo et illic scripsit Irenæus *διατετριφέναι, remoratum, commoratum*, non certe *rememoratum*.

(58) *Sensibilitate in eum descendente*. Ita Feuillet in marg., Clarom., Pass., Voss. et Græb., ceteri vitiose, *sensibilitatem in eum descendentem*.

teram patris Ialdabaoth : uti animas eorum qui A
cogoverunt eos (59), post depositionem mundialis
carnis recipiat in se, ditans semetipsum, Patre ejus
ignorante, sed ne vidente quidem eum : uti in
quantum Jesus semetipsum ditat in sanctis anima-
bus, in tantum Pater ejus in detrimentis factus
deminoretur, evacuatus a virtute sua per animas.
Jam enim non habiturum eum animas sanctas, ut
rursus demittat eas in sæculum, sed tantum eas
quæ sunt ex substantia ejus, id est quæ sunt ex
insufflatione. Consummationem autem futuram,
quando tota humectatio spiritus luminis colligatur,
et abripiatur in Æonem incorruptibilitatis.

15. Tales quidem secundum eos sententiæ sunt :
a quibus, velut Lernæa hydra, multiplex capitibus
fera de Valentini schola generata est.

Quidam enim (60) ipsam Sophiam serpentem fac-
tam dicunt : quapropter et contrariam exstitisse
factori Adæ, et agnitionem hominibus immisisse,
et propter hoc dictum serpentem omnium sapien-
tiorum. Sed et propter positionem intestinorum
nostrorum, per quæ (61) esca infertur, eo quod ta-
lem figuram habeant, ostendentem absconsam gene-
ratricem serpentis figuræ (62) substantiam in
nobis.

CAPUT XXXI ¹⁶.

De Caienis.

1. Alii autem rursus Cain (63) a superiore prin-

¹⁶ Cap. XXXV.

(59) *Eos*. Christum scilicet et Jesum.

(60) *Quidam enim*. Hæc et sequentia Theodoretus
Græce sic enuntiat : Τινές δὲ αὐτὸν τὸν ὄφιν τῆ Σο-
φία συνείναι φασί, καὶ ὡς ἐναντίῳ θεῷ τῷ ποιητῆ
πολεμοῦντα, τὸν Ἀδάμ ἐξαπατῆσαι, καὶ δεδωκέναι
τὴν γνῶσιν, καὶ τούτου χάριν εἰρησθαι φρονιμώτατον
εἶναι πάντων τὸν ὄφιν. Καὶ τὴν πολυέλκτον δὲ τῶν
ἡμετέρων ἐντέρων θέσιν τοῦ ὄφους περικεῖσθαι τὸ
σῶμα, δεικνῦσαν τὴν ζωογόνον σοφίαν τοῦ ὄφους.

(61) *Per quæ*. Alias vitiose et scribarum culpa,
per quas, e videlicet male transmutata in s. Sed ad-
dendum conjicio ex Theodoretis verbis : *serpentis
corpus exprimi, eo quod*, etc.

(62) *Serpentis figuræ*. Forte legendum, *serpentis
sapientiæ*; sic enim scripsit Theodoretus.

(63) *Alii autem rursus Cain*, etc. Καϊνοῦς vocat
Epiphani. hæc. 58, Καϊνοῦς Theodoret., lib. 1 *Hæc.
fabul.*, c. 15, unde optime monet Cotelerius in
not. ad tom. 1 *Monumentorum Eccles. Græcæ*, col.
770, apud eundem Theodoret. ejusdem libri cap.
1, pro Καϊνισταί, legi debere Καϊνισταί. Latini
vero *Cainos*, *Cujanos*, *Cainianos*, etc., appellant.
Prius autem istud colon Epiphanius ita Græce
exhibet : οὗτοι φασί τὸν Κάϊν ἐκ τῆς ἰσχυρωτέρας
δυνάμεως ὑπάρχειν, καὶ τῆς ἀνωθεν αὐθεντίας.
Sed paulo aliter Theodoretus : ἄλλοι δὲ ... καὶ τὸν
Κάϊν φασί ἐκ τῆς ἀνωθεν αὐθεντίας λελυτρωσθαι.
*Alii autem et Cain dicunt a superna auctoritate li-
beratum.*

(64) *Et Esau, et Core*, etc. His gemina sunt ista
Theodoretis : Καὶ τὸν Ἐσαῦ, καὶ τὸν Κορὲ, καὶ τοὺς
Σοδομίτας, καὶ πάντα δὲ τοὺς τοιοῦτους συγγενεῖς
ἰδίους ὁμολογοῦσι. Καὶ (Epiphani. διὰ καὶ) τούτους
ὑπὸ μὲν τοῦ ποιητοῦ μισηθῆναι, μηδεμίαν δὲ βλά-
θην εἰσδέξασθαι. Ἡ γὰρ σοφία ὅπερ εἶχεν ἐν αὐτοῖς,
ἀνήρπασεν ἐξ αὐτῶν. καὶ τὸν προδότην δὲ Ἰούδαν
μόνον ἐκ πάντων τῶν ἀπρωστών ταύτην ἐσχηκέναι
τὴν γνῶσιν φασί (Epiphani. καὶ τὸν Ἰούδαν ἀκριβῶς

cipalitate dicunt; et Esau, et Core (64), et Sodomitas,
et omnes tales cognatos suos confitentur; et
propter hoc a factore impugnatos, neminem ex eis
male acceptos (65). Sophia enim illud, quod proprium
ex ea erat, abripiat ex eis ad semetipsam. Et
hæc Judam proditorem diligenter cognovisse di-
cunt, et solum præ cæteris cognoscentem verita-
tem, perfecisse proditiōnis mysterium: per quem
et terrena et cœlestia omnia dissoluta dicunt. Et
confictionem afferunt hujusmodi, Judæ Evangelium
illud vocantes.

2. Jam autem et collegi eorum conscriptiones,
in quibus dissolvere opera Hysteræ (66) adhortan-
tur; Hysteram autem (67) fabricatorem cœli et
B terræ vocant: nec enim aliter salvari eos nisi per
omnia eant, quemadmodum et Carpocrates dixit.
Et in unoquoque peccatorum et turpium operatio-
num angelum assistere, et operantem audire (68)
audaciam et immunditiam inferre (69), id quod
inest ei operationi, Angeli **113** nomine dicere (70):
O tu, Angele (71), *abutor opere tuo*: *O tu, illa* (72)
Potestas, perficio tuam operationem. Et hoc esse
scientiam perfectam, sine timore in tales abire
operationes, quas ne nominare quidem fas est.

3. A talibus matribus, et patribus, et proavis eos,
qui a Valentino sint, sicut ipsæ sententiæ et regu-
læ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste ar-

C τὰ περὶ τούτων ἐπεγνωκέναι λέγουσι) καὶ διὰ τοῦτο
τὸ τῆς προδοσίας ἐνεργῆσαι μυστήριον.

(65) *Male acceptos*. Lege, *male acceptum*.

(66) *Hysteræ*. Ὑστέρα Græce, Latine *uterus*,
vulva est.

(67) *Hysteram autem*, etc. Epiphani. in fine § 1 :
Ὑστέραν τὸν ποιητὴν ... οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καλοῦσι.
Καὶ μὴ δύνασθαι φασί σωθῆσθαι τινα, ἐὰν μὴ διὰ
πάντων χωρήσωσιν, ὡς καὶ ὁ Καρποκράτης λέγει.

(68) *Et operantem audire*, etc. Sic codd. Cla-
rom., Pass.; Voss. et edit. Oxon. in aliis edit.,
et operantem accidere; in Arund. *accedere*. Priorem
autem lectionem elegi, non quod genuinam, sed
quod genuinæ propiorem ea u esse ceaseam. Quan-
tum enim ex Epiphaniis et Theodoretis verbis conji-
cere fas est, legendum videtur *audere*.

(69) *Inferre*. Nisi scripserit Irenæus ἀναφέρειν,
quod verti debuisset *offerre* non *inferre*; *inferre* hic
accipio pro *attribuere*, *ascribere*; et sic Irenæi
verba interpretor: *operantem audere audaciam*
D (*scelus*) *et immunditiam* ei (Angelo), *attribuere*.

(70) *Id quod inest ei operationi*, *Angeli nomine
dicere*. Ita Fenard. ex vet. cod., cui consentiunt
Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. In Eras. vero
Gallas., Arund. ac Merc. 2, *Angeli nomen edicere*
In Ottob., *Angeli nomine edicere*. Sed quoquomodo
legas, hic mutilum esse textum fatearis necesse est.
Sic porro, priorem retinendo lectionem, restituere-
rem: *et id quod inest ei operationi*, *Angeli nomine
facere, ac dicere*. Lege Epiphani. ac Theodoret. lo-
cis supra cit.

(71) *O tu Angele*. Epiphani. § 2 hæc ita Græce pro-
fert: Ὁ δεῖνα Ἄγγελε, καταχρῶμαί σου τὸ ἔργον· ἡ
δεῖνα ἐξουσία, πρᾶττω σου τὴν πράξιν. Καὶ τοῦτο
γνώσις τελεία παρ' αὐτοῖς ἐστὶ λεγόμενον, ἀδεῶς ἐπὶ
τὰς ἀθεμίτους αἰσχροουργίας ὀρμᾶν.

(72) *Abutor... o tu illa*. Ita pro *ab. a. te. or.* vel
abuteor, et *fatua illa*, quo modo omnia edita et mss.

guere (75), et in medium afferre dogmata ipsorum, si qui forte ex iis pœnitentiam agentes, et convertentes ad unum solum conditorem, et Deum factorem universitatis, salvari possint : reliqui autem non jam abstrahantur a prava, quasi verisimili, suasionem eorum, putantes majus et aliquid altius ab iis scituros se mysterium : sed a nobis bene discentes quæ ab illis male docentur, derideant quidem doctrinam eorum ; illorum autem misereantur, qui adhuc in his tam miserimis et instabilibus fabulis tantam elationem assumpserunt, ut meliores semetipsos reliquis propter talem agnitionem, imo ignorantiam, arbitrentur. Delectatio autem eorum hæc est (74), sive adversus eos victoria est, sententiæ eorum manifestatio.

4. Quapropter conati sumus nos universum male compositæ (75) vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te (76) facere manifestum. Jam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam. Quemadmodum bestię alicujus in silva absconditæ (77) et inde impetum facientis, et multos

vastantis ; qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit (78) ipsam feram, jam non elaboravit (79) ad capiendam, videntes quoniam ea fera fera est : ipsis enim adest videre et cavere impetus ejus, et jaculari undique, et vulnerare, et interficere vastatricem illam bestiam. Sic et nobis, cum in manifestum redegerimus eorum abscondita, et apud se tacita mysteria, jam non erit necessarium multis eorum destruere sententiam. Adest enim et tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad hæc quæ prædicta sunt exerceri, et evertere (80) nequam ipsorum doctrinas, et inconditas, et apta veritati ostendere dogmata. Cum igitur hæc sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro (enarratio enim in longum pergit, ut vides) ; et viatica (81) quoque dabimus ad eversionem ipsorum, occurrentes omnibus sententiis secundum narrationis ordinem : ut simus non tantum ostendentes, sed et vulnerantes undique bestiam.

ANALYSIS LIBRI SECUNDI.

114 Falsa omnia hæreticorum, atque in primis ea Valentinianorum dogmata, quæ in primo libro Irenæus enucleavit, illa in secundo argumentis a ratione petitis evellit radicitus, et funditus evertit. Ac primum quidem ipsum hydræ petit caput; et contra præcipuum hæreticorum errorem variis rationibus probat, Deum unum esse, supra aut infra quem alius Deus, Principium, Pleroma, vel Potestas esse non possit : huncque esse supremum omnium, et Domini nostri Jesu Christi Patrem; a quo solo ut mentis conceptus, sic et per Verbum ipsius conditus mundus; non a Marcionis Deo, vel ab Angelis, aut alio quovis, præter sententiam illius. Vana proinde esse et absurda, quæ Valentiniani de Bytho suo, Pleromate, Demiurgo, ejusque ignoratione, labe, umbra, et vacuo comminiscabantur; neque enim in iis, quæ continentur a Patre, labe, vacuum, aut umbra supponi possunt, quin id in paterni luminis dedecus redundet, Christusque hæreticorum, ignorantia causa, Salvator vero ignorationi obnoxius arguatur⁴⁷. Tum probat ab Angelis, aut a mundi fabricatore ignorari non potuisse summum Deum, quem ratio naturalis demonstrat⁴⁸. Deinde ea insectatur, quæ garriebant Valentiniani, in mundi creatione Salvatore per eorum, quæ sursum sunt, imagines atque similitudines, a matre Achamothe emissas, honorasse Pleroma : repugnat siquidem, res creatas aut Æonum, qui rursus sunt intra Pleroma, imagines, aut Pleromatis umbram esse⁴⁹. Hinc variis rationum momentis confirmat, mundum, atque materiam verum unius, soliusque Dei esse opus⁵⁰.

Post hæc contra triginta Valentinianorum Æones, et constitutum ab eis fictitiæ eorumdem Æonum emissionis ordinem, vanasque illorum conjugationes validissime disputat; atque ea omnia ab aliis scri-

⁴⁷ Cap. 1 et seqq. ⁴⁸ Cap. 6. ⁴⁹ Cap. 7 et 8. ⁵⁰ Cap. 9, 10 et 11.

exemplaria vitiose habebant, Epiphanius et Nicetas auctoritate reposuit Feuard. præeunte Heraldio in not. ad Arnobii, lib. III *Contra gentes*, pag. 226.

(75) *Necessarium fuit manifeste arguere*. Sensus est : a talibus matribus et patribus ortum ducere Valentinianos, necesse fuit demonstrare; vel, a talibus matribus et patribus repetito argumento, necesse fuit Valentinianos impugnare.

(74) *Delectatio autem eorum hæc est*, etc. Id est, inquit Feuard., his nugis, imo execrandis et detestandis blasphemis gloriantur et triumphant, quarum oportet penitus erubescere. Sed conjicit idem Feuard. pro *delectatio*, legendum esse *detectio*; eamque lectionem constabili posse, ex eo quod supra cap. 22 legitur, *cum sit adversus omnes hæreticos detectio*, etc., et mox Præfat. in lib. II, *quod sit detectio et eversio sententiæ eorum*; iterumque Præfat. in lib. IV, *de detectione et eversione falsæ cognitionis*; quæ quidem docti viri conjectura

C non omnino spernenda videtur.

(75) *Compositæ*. Alii, *compositum*.

(76) *Perte*. Sic ex Clarom., Pass. et Voss. reponere placuit, pro *apertum*, vel *aperte*, vel *a parte*, ut in aliis exemplaribus minus bene scribitur. Amicum enim alloquitur Irenæus, ad quem libros suos mittit, ut portentosa Valentinianorum dogmata in lucem proferens, facilius everteret.

(77) *Bestiæ... absconditæ*. Hellenismus est; genitivus, pro ablativo absoluto.

(78) *Segregat.. denudat.. adduxit*. Vel hæc in plurali numero ponenda erant, vel sequentia in singulari, ut secum omnia congruerent.

(79) *Elaboravit*. Lege *elaborant*.

(80) *Evertere*. Al. *excudere*.

(81) *Viatica*. Id est *subsidia, auxilia*. Vide quæ in fine Præfationis hujus libri notavimus ad vocem ἐφόδου.

ptoribus etiam ethnicis desumpta, et mera vigilantium hominum somnia, anilesque fabulas esse aperte ostendit ⁵¹. Dehinc vero demonstrat eos absurde omnino asserere, *Sophiam in ignorantia, deminoratione et passione fuisse*, atque ejus *enthymesim*, id est cogitationem seorsim conditam, ab ea separari ⁵². Nec minus certe ridiculum illud esse probat, quod de origine sua iidem hæretici, et de *Demiurgo* plura illis notissima prorsus nesciente, nec non de animarum suarum ob semen a *Matre conceptum*, præstantiore cæteris ordine jactabant.

Inde vero ad diluenda eorum argumenta transit: nihilque levius aut imbecillius esse docet, quam id quod inepte objiciebant, cum Judam proditorem, tum hæmorrhoidalem Æonis duodecimi, apostolos vero conjugationis *Hominis et Ecclesiæ*, ac Christum tandem, cum annos natus triginta baptizabatur, totidem Æonum fuisse typum et imaginem ⁵³. Nec majoris profecto ponderis ea esse urget, quæ ex litteris, syllabis, et numeris in errorum suorum confirmationem colligi posse arbitrabantur ⁵⁴. Ex quibus concludit plura hominibus de Deo curiosius inquirenda non esse, quam quæ in Scripturis sacris clara sunt et aperta, quæque ipsis scire et intelligere concessum est ⁵⁵. Scimus autem Deum esse simplicissimum: sed quomodo ab eo aut genitum Verbum, aut creata sit materia, plane ignoramus ⁵⁶. Quamobrem ridiculam Valentinianorum de scientia sua jaclantiam scite castigat: eosque merito arguit, quod negata corporum resurrectione, asseverarent animas justorum *requiescere in medietatis loco* ⁵⁷, aut eas supra *Demiurgum* (quo se meliores esse impie dicebant), ad *Matrem* conscendere, fierique spiritualium Angelorum sponsas ⁵⁸.

His autem Valentini erroribus ita subversis, cæteras omnes aliorum hæreticorum falsas opiniones obrui et seipsis ruere demonstrat. Quod quidem, sicut et fidei Christianæ veritatem, eo egregie astruit, quod nulla unquam ab hæreticis, sed duntaxat ab orthodoxis edita fuerint vera miracula, ac quotidie ederentur ⁵⁹. Tum eversa flagitiosa hæreticorum sententia: omne actionis, etiam pessimæ, genus experiendum esse, solaque opinione humana quædam justa, quædam injusta esse ⁶⁰, subinde metempsychosim, seu animarum de corpore in corpus transmigrationem, impugnat; manifestumque facit in unumquodque hominis corpus suum, quæ cum eo nec nascitur, nec moritur, ita infundi animam, ut post mortem corpus debeat rursus ab ea informari ⁶¹. Tum vero destructa Basilidis, de falsa multitudine cælorum, opinione, ostendit a Gnosticis perperam asseri, varia prophetarum oracula ex variis diis manasse. Denique eorum occurrit objectioni, qui ex diversis nominibus Dei plures deos præpostere omnino inducere conabantur ⁶².

LIBER SECUNDUS.

115 PRÆFATIO.

I. In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his, qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum, qui priores exstiterunt (82), discrepantes eos sibi-metipsis ostendentes, multo autem prius ipsi veritati. Et Marci quoque magi sententiam, cum sit ex his, cum operibus ejus omni diligentia exposuimus: et quanta ex Scripturis eligentes, adaptare conantur fictioni suæ, diligenter retulimus: et quonam modo (83) per numeros, et per viginti quatuor elementa alphabeti, veritatem affirmare (84), conantur et audent, minutatim perexivimus (85). Et quemadmodum conditionem secundum imagi-

A nem invisibilis apud eos Pleromatis factam dicunt, et quanta de Demiurgo sentiunt ac docent, renuntiavimus; et progenitoris ipsorum doctrinam, Simonis Magi Samaritani, et omnium eorum, qui successerunt ei, manifestavimus. Diximus quoque multitudinem eorum, qui sunt ab eo Gnostici; et differentias ipsorum, et doctrinas, et successiones adnotavimus; quæque ab eis hæreses institutæ sunt, omnes exposuimus. Et quoniam omnes a Simone hæretici initia sumentes, impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam, ostendimus; et redemptionem ipsorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur, et affationes (86) eorum, et mysteria manifestavimus; et quia unus Deus conditor, et quia non postremitatis (87) fructus, et quia neque super illum, neque post eum est aliquid.

⁵¹ Cap. 12 et seqq. ⁵² Cap. 18. ⁵³ Cap. 19. ⁵⁴ Cap. 20 et seqq. ⁵⁵ Cap. 24 et seqq. ⁵⁶ Cap. 26 et seqq. ⁵⁷ Cap. 28. ⁵⁸ Cap. 29. ⁵⁹ Cap. 30. ⁶⁰ Cap. 31. ⁶¹ Cap. 32. ⁶² Cap. 33 et 34. ⁶³ Cap. 35.

(82) *Eorum qui priores exstiterunt*. Veterum scilicet Gnosticorum, Simonis Magi, Nicolaitarum, etc., quos lib. 1, cap. ult., Valentinianorum patres et proavos dixit.

(83) *Et quonam modo*. Sic ex Clarom. reponere satius visum est. Consentit Voss., nisi quod pro quonam, vitiose habeat, quoniam. In Feuard., iidem quodam modo. In cæt., iidem quonam modo.

(84) *Affirmare*. Billius lib. 1, *Observat. sacrar.*, cap. 55, legendum conjicit, *infirmare*. Sed vanam esse conjecturam deprehendet quisquis legerit lib. 1, cap. 15, n. 4, et cap. 16, n. 3.

(85) *Minutatim perexivimus*. *Perexire*, inquit optine Billius, novo ac Latinis prorsus inusitato more dixit, quod Græci *διεξελθεῖν*, id est commemorare,

B enarrare, etc., dicunt.

(86) *Affationes*. Sic recte cod. Clarom. In Feuard. marg., Pass. et Voss., *affectiones*; edit. *factiones*; sed corrupte. Genuinam enim esse postram lectionem demonstrant quæ immediate præcedunt: *et redemptionem eorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur*. *Affationes* vero sunt profanæ illæ hæreticorum redemptionis, de qua hic loquitur, formulæ, seu invocationes, quas superius retulit lib. 1, c. 21. Eadem voce pro *invocationibus* utitur inferius, hoc scilicet lib. II c. 6.

(87) *Postremitatis*. Græce *ὀστερήματος*, quod alibi passim vertit, *labis, defectus, passionis*, et cap. 1 sequenti, *extremitatis*.

2. In hoc autem libro instruemus quæ nobis A apta sunt, et quæ permittit tempus, et evertemus per magna capitula omnem ipsorum regulam : quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titulavimus. Oportet enim absconditas ipsorum conjugationes, per manifestarum conjugationum indicium et eversionem, *Bythum* dissolvere ; et quoniam (88) neque fuerit aliquando, neque sit, accipere ostensionem.

116 CAPUT PRIMUM.

Deum unum esse, nec supra aut infra eum, alium Deum, vel Principium, aut Pleroma, aut Potestatem esse posse.

1. Bene igitur habet a primo, et maximo (89) capitulo inchoare nos, a Demiurgo Deo, qui fecit cælum et terram, et omnia quæ in eis sunt, quem ii blasphemantes extremitatis fructum dicunt, et ostendere, quoniam (90) neque super eum, neque post eum est aliquid : neque ab aliquo motus, sed sua sententia et libere (91) fecit omnia, cum sit solus Deus, et solus Dominus, et solus conditor, et solus Pater, et solus continens omnia, et omnibus, ut sint, ipse præstans.

2. Quemadmodum enim poterit super hunc alia Plenitudo, aut Initium (92), aut Potestas, aut alius Deus esse : cum oporteat Deum horum omnium Pleroma in immenso omnia circumcontinere, et circumcontineri a nemine? Si autem extra illum est aliquid, jam non omnium est Pleroma, neque continet omnia. Decrit enim Pleromati, aut ei qui sit super omnia Deo, hoc quod extra eum dicunt. Quod autem deest, et delibatum est ab aliquo, hoc non est omnium Pleroma. Et terminum autem, et medietatem, et finem habebit ad eos qui sunt extra eum. Si autem finis est in ea quæ sunt deorsum, initium est et in ea quæ sunt sursum. Similiter autem et ex reliquis partibus necessitas est omnis (93) id ipsum experiri, et ab eis qui foris sunt contineri, et determinari, et includi. Is enim qui

(88) *Eversionem Bythum dissolvere, et quoniam, etc.* Hæc ita translocanda esse conjicit Grab., *eversionem dissolvere, et Bythum, quoniam, etc.*, sed frustra. Sensus est, ni fallor, absconditis ipsorum conjugationibus semel patefactis, et eversis, *Bythum* ipsum dissolvi.

(89) *Maximo.* In editt. Eras. et Gallas. necnon mss. Arund. et Merc. 2, *proximo*.

(90) *Quoniam.* Al. *quod*. Quoniam autem in toto hoc opere frequens, pro *quod*.

(91) *Libere.* Al. *liber*.

(92) *Initium.* Scribendum erat, *Principium*; nam *Αρχή* procul dubio fuit in Græco.

(93) *Necessitas est omnis.* Græcismus, pro omnino *nesse est*.

(94) *Finiatur.* Sic auctoritate codd. Clarom. et Arund. restitui, ita exigente sensu, pro *firmatur*.

(95) *Erit enim.* Genuinam hanc lectionem habet cod. Clarom. In cæteris omnibus, et iterum.

(96) *Inclusus.* Alii, *reclusus*.

(97) *Aut continere.* Sic mss. omnes cum edit. Oxon. Aliæ omnes perperam, et *continere*.

(98) *Cum Pleromate.* Hic Feuardentium merito castigat Grabius, quod in sua editione, ab his

est deorsum finis, necessario omni modo circumscribit, et circumdat eum qui finiatur (94) in eum. Erit enim (95), secundum eos, Pater omnium (quem videlicet et Proonta, et Proarchen vocant), cum Pleromate ipsorum, et Marcionis bonus Deus, in aliquo conditus, et inclusus (96), et a foris circumdatus ab altera principalitate, quam necesse est majorem esse; quoniam id quod continet, eo quod continetur majus est : quod autem majus est, id et firmitus est, et magis Dominus : et quod majus est, et firmitus, et magis Dominus, hoc erit Deus.

3. Cum enim sit, secundum eos, et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur, necesse est omni modo, aut continere (97) id quod extra est, contineri autem Pleroma (alioquin non erit extra Pleroma : si enim extra Pleroma est aliquid, intra hoc ipsum, quod extra Pleroma dicunt, erit Pleroma, et continebitur Pleroma ab eo quod est extra; cum Pleromate autem (98) subaudiatur (99) et primus Deus); aut rursus in immensum distare et separata esse ab invicem, id est, et Pleroma, et quod est extra illud. Si autem hoc dixerint, tertium quid erit, quod in immensum separat Pleroma, et hoc quod est extra illud; et hoc tertium circumfinit (1) et continebit utraque, et erit majus tertium hoc, et Pleromate, et eo quod est extra illud, sicut in suo sinu continens utraque : et in infinitum de his quæ continentur, et de his quæ continent, incidet sermo. Si enim tertium hoc initium habebit in superiora, et finem in inferiora, omnino necessitas est et a lateribus definiri illud, vel inchoans, vel deficiens (2) ad alia quædam : et illa rursus, et alia quæ sunt sursum, et quæ deorsum, ad alia quædam habebunt initia, et hoc usque in infinitum; ut nunquam stet eorum excogitatio (3) in uno Deo, sed per occasionem plus quam est quærendi, in id quod non sit, excidat, et absistat a vero Deo.

verbis non modo cum Eras. et Gallasio novam inchoarit periodum, sed alteram plane, sive novam hujus capituli sectionem fecerit; cum semicolon solum illa distinguat. Quo ipso factum, addit vir clariss., ut et præcedentia et sequentia haud perfectum habeant sensum; ac lectori meræ offundantur tenebræ.

(99) *Subaudiatur.* In edit. Oxon., *subauditur*; quod quidem mallet, si faveret ms. alienius codicis auctoritas. Sed non favere conjicio ex cl. Grab. nota. Cod. Voss., inquit, habet, *subaudiatur*. Atqui nedum cod. Voss. ita habet, sed et Clarom., Pass., Otob. et editt. Eras., Gallas. et Feuard. Quare vulgatam retineo lectionem, quæ rectum habet sensum, si *subaudiatur*, in imperandi modo intelligatur.

(1) *Circumfinit.* Alii, *circumdefinit*. Legendum tamen esset, *circumfinit*, quia mox sequitur, *continebit*.

(2) *Deficiens.* Ita Clarom., Arund. et Merc. 2, pro quo in Pass. et Feuard. margine vitiose, *deficiens*. In editt. *desinens*.

(3) *Excogitatio.* Al. *cogitatio*.

4. Similiter autem hæc et adversus eos qui sunt a Marcione, aptata sunt. Continebuntur enim et circumfinientur et duo Dei ejus ab immenso intervallo, quod separat eos ab invicem. Sic autem ad excogitandum (4) est necessitas secundum omnem partem multos deos immensa separatione distantes, ab invicem quidem inchoantes, ad invicem autem finientes : et illa ratione, qua nituntur docere super fabricatorem cœli et terræ esse aliquod Pleroma, aut Deum, eadem ratione nitens quisque astruet, super Pleroma alterum esse Pleroma, et super illud rursus aliud, et super Bythum aliud pelagus Dei, et a lateribus autem similiter eadem esse : et sic in immensum excidente (5) sententia, et semper necessitas erit excogitare altera Pleromata, et alteros Bythos, et nunquam aliquando consistere, semper quærentes alios, præter dictos. Erit autem incertum, utrumnam **117** hæc sint deorsum, quæ sunt secundum nos an hæc ipsa superiora sint; et quæ dicuntur ab eis sursum, utrumnam sursum, aut deorsum sint : et nullus status, neque firmitas continebit sensum nostrum, sed in immensos mundos, et indeterminatos deos excedere necessitas erit.

5. Et cum hæc sic se habeant, unusquisque Deus suis contentus erit, et non curiose aget de alienis : si quo minus, injustus erit, et avarus, et cessans esse quod Deus est. Et unaquæque conditio (6) suum fabricatorem glorificabit, et ipso sufficiens (7) erit, et alterum non cognoscet : si quo minus, apostata justissime ab omnibus judicata (8), dignissimam concipiet pœnam. Oportet enim aut unum esse, qui omnia continet, et in suis fecit unumquodque eorum quæ facta sunt, quemadmodum ipse voluit : aut multos rursus et indeterminatos factores et deos (9), ab invicem quidem incipientes (10), ad invicem autem desinentes per omnem partem : et alios omnes a foris ab altero quodam

⁶⁴ Cap. II.

(4) *Sic autem ad excogitandum.* In Eras., Gallas., Feuard. et mss. aliquibus male, *si autem id excogitandi.* Sensus enim est : *eo autem semel posito, necessario sequitur excogitari posse secundum omnem partem multos deos, etc.*

(5) *Excidente.* Frustra doctissimus Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, pag. 305, legere mavult, *excedente.* Nam præterquam quod *excidere* melioris notæ codicum mss. auctoritate nititur, et in eundem sensum accipi potest; hic familiaris est *trenæo*, seu potius ejus interpreti loquendi modus : *in immensum excidit sententia, sermo, etc.*, ut ex sequentibus patebit.

(6) *Conditio.* Pro *creatura.* Id in hoc opere frequens.

(7) *Sufficiens.* Pro *contenta.*

(8) *Judicata.* Sic cum cod. Arund. scribere malim, quam cum cæteris, *judicatus* : id enim refertur ad *conditio*; in Clarom. autem, *Octob.* et *Merc. 2.*, scribarum vitio scriptum legitur, *apostatam.. judicata* : quod procul dubio factum ex *apostata... judicata*. Et hinc confirmatur nostra lectio.

(9) *Factores et deos.* Sapphe, *esse.*

(10) *Incipientes.* Codd. Arund. et *Merc. 2.*, *accipientes.*

A majore contineri (11), et velut inclusos (12) et manentes in suis, unumquemque eorum confiteri necessitas erit; neminem autem horum omnium esse Deum. Deerit enim unicuique eorum, partem minutissimam (13) habenti, ad comparisonem omnium reliquorum, et solvetur omnipotentis appellatio, et necessitas erit in impietatem cadere talem sensum.

CAPUT II.

Ab Angelis, vel ab alio quovis, præter sententiam supremi omnium Patris, fabricatum non esse mundum, sed ab eodem Patre per Verbum conditum fuisse.

1. Qui autem ab Angelis mundum dicunt fabricatum, vel ab alio quodam mundi fabricatore, præter sententiam ejus, qui super omnia Pater est, primo quidem ex hoc ipso peccant, præter voluntatem primi Dei talem et tantam conditionem Angelos fecisse dicentes : quasi efficaciores sint Angeli quam Deus, aut rursus quasi ille negligens sit, aut minor existens, aut nullam curam habens eorum, quæ in propriis ipsius fiant, utrumnam male, an bene fiant, ut illud quidem dissipet et prohibeat, alterum autem laudet et gaudeat : hoc autem (14-52) ne homini quidem solerti applicet quis, quanto magis Deo (53) ?

2. Post deinde dicant nobis : Utrumnam in his, quæ ab illo continentur, et in propriis ejus, fabricata sunt hæc; an in alienis et extra eum positis ? Sed si quidem dicant extra eum, similiter omnia prædicta inconvenientia occurrent eis, et includetur primus Deus ab eo qui extra eum est, in quo et desinere eum necesse erit. ⁶⁵ Si autem in illius propriis (54), valde vanum erit præter sententiam ejus, in ejus propriis, ab Angelis et ipsis qui sunt in potestate ejus, aut ab alio quodam dicere fabricatum esse mundum, aut quasi non omnia prospiciat (55) ipse quæ sint in suis, ut non (56) sciat quæ ab Angelis futura sint.

(11) *Ab altero quodam majore contineri.* Sic Feuard. in marg. et codd. Clarom., Pass. et Voss., melius et cum antecedentibus congruentius, quam Arund., *Merc. 2.*, et editi, *ab alterutro quodammodo recontineri.*

(12) *Velut inclusos.* *Velut, pro vel,* ex cod. Voss. reposuit Grabius. Consonant Clarom. et Feuard. in marg.

(13) *Minutissimam.* Sic cod. Clarom. pro quo barbare in Arund. Voss. et edit. Oxoniensi, *minimissimam.* In aliis, *minimam.*

(14-52) *Hoc autem, etc.* Eadem sententia usus est Epiphanius Ptolemæi ineptias refellens, *Her. 55.*, § 2 : *Τούτο οὐκ ἂν οὐδὲ ἐπὶ ἀνθρώπου λαμβάνοιτο παρά τινι τῶν ἐχόντων ἐβρωμένην τὴν διάνοιαν, μή το. γε ἐπὶ Θεοῦ. Nemo sane mentis de homine quidem, nedum de Deo, tale quid audeat statuere.*

(53) *Quanto magis Deo.* Pro, *quanto minus Deo,* Græcorum more, ait Feuard. post Billium.

(54) *In illius propriis.* Sic recte Grab. ex cod. Voss. In Eras. et Gallas. tria hæc verba desunt; in Feuard., Clarom. et Pass. vox, *propriis.*

(55) *Prospiciat.* Ita Clarom. : in Voss., *perspiciat*; cæteris, *respiciat.*

(56) *Ut non.* Eras., Gallas. et Feuard. *aut non.*

3. Si autem non præter voluntatem ejus, sed A volente et sciente, quemadmodum quidam opinantur; jam non Angeli, vel mundi fabricator causæ erunt fabricationis istius, sed voluntas Dei. Si enim mundi fabricator est, Angelos ipse fecit, aut etiam causa creationis eorum ipse fuit; et mundum ipse videbitur fecisse, qui causas fabricationis ejus præparavit. Licet per longam successionem deorsum Angelos dicant factos, vel mundi fabricatorem a primo Patre, quemadmodum Basilides ait; nihilominus id quod est causa eorum quæ facta sunt, in illum, qui prolator fuit talis successionis, referret: quemadmodum in regem correctio belli (37) refertur, qui præparavit ea quæ sunt causa victoriæ; et conditio hujus civitatis, aut hujus operis, in eum, qui præparavit causas ad perfectionem B eorum, quæ deorsum facta sunt. Quapropter non jam securim dicimus concidere ligna, vel serram secare, sed hominem concidere et secare rectissime quis dicat eum, qui ipsam securim et serram ad hoc fecit, et multo prius armamenta omnia, per quæ fabricata sunt securis et serra. Sic igitur juste, secundum illorum rationem, Pater omnium dicetur fabricator hujus mundi, et non Angeli, neque alius quis mundi fabricator, præter illum qui fuit prolator, et primus (58) causa factionis hujusmodi præparationis existens.

4. Sit fortasse hic sermo suasorius, sive seductorius apud eos, qui ignorant Deum, et qui hominibus assimilant eum inopibus, et his qui non possunt statim aliquid ex parato fabricare, sed in-

⁵⁸ Joan. 1, 3. ⁵⁶ Psal. xxxii, 9, et cxlviii, 5.

(37) *Correctio belli.* Scite notat Billius lib. 1, *Observat. sacrar.*, c. 33, interpretem hic non satis apte *κατόρθωμα*, vel *κατόρθωσιν πολέμου*, vertisse *belli correctionem*, cum potius, *bellicum successum* significet. Nam *πόλεμον κατόρθωσε*, qui bellum ex animi sententia confecit: quemadmodum et *κατόρθωσιν σωφροσύνην*, idem est quod omnes temperantiæ numeros implere. Hactenus vir doctissimus.

(58) *Et primus.* Al. *et prius.*

(59) *Ad eorum.* Græcismus est pro *ad suam.*

(40) *Verisimilis... omnium Deus.* Hæc omnia in Feuard. edit. per incuriam typographi ommissa esse dicit Grabius. Sed semel monuisse sufficiat cl. virum vitiosis omnino Feuard. editionibus usum fuisse. Pleraque enim quæ in Feuardentio deesse, vel corrupta esse queritur, sana et integra sunt in his editionibus quas habeo ad manum, Paris. scilicet, an. 1576, et Colon. an. 1596. Has si per otium consulisset vir eruditus, pluribus notis abstinuisset.

(41) *Ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret.* Regeneratio quidem hominis, inquit hic Grabius, fit per cognitionem Dei: sed qua ratione quis Deum cognoscere incipiens, homo primum creatur et fiat, haud capio. Id reipsa capi non potest; sed neque is est verborum sensus. At si advertisset vir eruditus *ὅς inciperet eum cognoscere* Græcismum esse interpreti familiarem, pro, *cogniturus eum erat*, perspicua ei evasisset Irenæi sententia; scilicet *Deum neque labe, neque ignorantia indiguisset, ut is homo fieret, qui eum cogniturus erat, seu, ad eum cognoscendum destinatus.*

(42) *Consonantiam.* Græce, *ἀρμονίαν.*

(43) *Conditionem.* Pro *creationem*, passim apud interpretem,

digentibus multis organis ad eorum (59) fabricationem: non autem verisimilis in totum **118** apud eos, qui sciunt, quoniam nullius indigens omnium Deus (40), Verbo condidit omnia et fecit, neque Angelis indigens adjutoribus ad ea, quæ fiunt; neque Virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem; neque aliqua labe, neque ignorantia, ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret (41): sed ipse in semetipso, secundum id quod est enarrabile, et inexcogitabile nobis, omnia prædestinans fecit quemadmodum voluit; omnibus consonantiam (42), et ordinem suum, et initium creationis donans; spiritualibus quidem spiritalem, et invisibilem, et supercœlestibus cœlestem, et Angelis angelicam, et animalibus animale, et natantibus aquatilem, et terrigenis terrigenam, omnibus aptam qualitatis substantiam: omnia autem quæ facta sunt, infatigabili Verbo fecit.

5. Proprium est enim hoc Dei supereminentiæ, non indigere aliis organis ad conditionem (43) eorum, quæ fiunt: et idoneus (44) est et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, quemadmodum et Joannes Domini discipulus ait de eo ⁵⁹: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (45). In omnibus autem, est et hic, qui est secundum nos mundus (46). Et hic ergo a Verbo ejus factus est, sicut Scriptura Geneseos dicit, omnia (47), quæ sunt secundum nos, fecisse Deum per Verbum suum. Similiter autem et David exsequitur: *Quoniam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt* ⁶⁰. Cui igitur magis cre-

(44) *Idoneus.* Haud attendens interpres *Verbum* Latinorum non ejusdem generis esse ac *ἄργος* Græcorum, masculinum genus posterioris passim tribuit priori. Ne mireris ergo si deinceps masculina vox cum *Verbo* juncta occurrat.

(45) *Et sine ipso factum est nihil.* Ita huic sententiæ finem imponunt non Irenæus modo hic, et lib. 1, c. 22, ac lib. III, c. 11, n. 7, alibique non raro, sed et Tertull., Cyprianus, Hilarius, Augustin., Hieron., ex Græcis quoque Origenes, Nazianzenus, Cyrillus, Alexandrinus, etc., tametsi, inquit Feuardent., aliter videatur locus interpungendus Chrysostomo et Theophylacto. Lege sis Ambrosium lib. III, *De fide*, cap. 6. Quod autem addit Feuard., Irenæum nostrum utramque admittere lectionem lib. III, c. 11, falsum esse apparebit editionem nostram consulenti.

(46) *Qui est secundum nos mundus.* Hellenismus est, pro *mundus noster*. Sed ejusmodi phrasæ Græcæ et frequentiores et faciliores sunt, ut singulis in locis notari debeant.

(47) *Sicut Scriptura Geneseos dicit omnia, etc.* Sensum, non verba Geneseos profert Irenæus. Respicit enim primum caput, ejus initio rerum omnium creatio summam referatur his verbis: *In principio creavit Deus cœlum et terram*: tum postea sigillatim et ordine describitur; ubique vero Dei Verbo facta dicitur. Nam illud; *in principio*, et ista, *dixit Deus*, de Verbo Dei substantiali intelligenda esse volunt antiquissimi Patres, ii potissimum qui contra Arianos scripserunt; et cum Irenæo probant ex illo Joannis, *omnia per ipsum facta sunt*. Lege sis Tertullian. *cont. Praxeum*, et Hilar. lib. IV *De Trinitate* circa med., ut de aliis sileam.

demus de mundi fabricatione, hisne, qui prædicti sunt, hæreticis, sic fatua et inconstantia garrimentibus; an discipulis Domini, et fideli famulo Dei Moysi, et prophetæ? Qui et primo genesim mundi enarravit, dicens: *In principio Deus fecit cælum et terram*⁶⁷, et deinceps reliqua omnia: sed non dii, neque angeli.

6. ⁶⁸ Quoniam autem hic Deus est Pater Domini nostri Jesu Christi; et ideo (48) Paulus apostolus dixit ⁶⁹: *Unus Deus Pater* (49), *qui super omnes* (50), *et per omnia* (51), *et in omnibus nobis* (52). Jam quidem ostendimus unum esse Deum: ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus. Quale enim est, prophetarum, et Domini, et apostolorum relinquentes nos voces, attendere his, nihil sani dicentibus?

CAPUT III.

Valentinianorum Bythum et Pleroma, et Marcionis Deum repugnare. Ab eodem factum esse mundum, a quo mente conceptus; nec fructum esse labis et ignorantiae.

1. Instabilis (53) igitur qui est secundum eos Bythum⁶⁷ Gen. 1, 1. ⁶⁸ Cap. III. ⁶⁹ Ephes. iv, 6.

(48) *Et ideo.* Sic Feuard. in marg., Voss. et Pass. Reliqui, *et de hoc: solus* Octob., *et de his.*

(49) *Unus Deus Pater.* In omnibus nostris sive Græcis, sive Latinis Nov. Test. codicibus legitur: *Καὶ Πατήρ πάντων*, *et Pater omnium*; sicque legunt omnes SS. Patres. Omittunt quidem conjunctionem *καί*, *et*, Chrysostom. in hunc locum, et interpretatio Syriaca: sed qui *πάντων*, *omnium*, omiserunt, alios vix reperis, præter Irenæum. Nec hoc loco dumtaxat omittit, sed et lib. iv, c. 20, et lib. v, c. 18. Si vero lib. iv, c. 52 edit Feuard. (nunc 32) legatur, hanc vocem addidit Feuard., sed contra præcedentium editt. et majoris partis mss. codicum fidem, ut ante me observavit Grabius. Nollem tamen cum doctissimo viro hinc inferre tam copulativam *καί*, quam vocem *πάντων* in Irenæi codice defecisse. Id saltem de copulativa dici non potest, quæ ex omnium cum editt. tum mss. consensu legitur lib. iv cit. cap. 32. Sed nec *πάντων* abfuisse ab Irenæi exemplari demonstrat ab el. viro allata ratio, scilicet Irenæum ex hoc loco probare Deum esse Patrem Domini nostri J. C., nullam autem fore consequentiam, si *Πατήρ πάντων* ibi dicatur. Imo ex eo quod *Pater omnium* dicatur, et ex quo, ut dixerat Apostolus cap. præcedenti, *omnis paternitas in cælis et in terra nominatur*, recte sequitur esse Patrem et Domini nostri Jesu Christi: qui enim *omnium* dicit, nullum excipit.

(50) *Qui super omnes.* Est in editt. Eras., Gallas. et Feuard. ex Latina Vulgata additum merito delevit Grabius, quia abest a codd. Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1, nec in Græco apparet vox *ἐπί*. Quin et in antiquissimis mss. Novi Test. codd. omittitur verbum *est*. Tres hic asservantur in bibliotheca nostra San-Germanensi, alter Græco-Latinus annorum circiter mille, alii duo annorum plusquam octingentorum, in quibus scriptum legitur ut hic, *qui super omnes*, absque verbo *est*.

(51) *Per omnia.* Codd. Clarom. et Voss., *ipse per omnia*.

(52) *Nobis.* In Græcis nostris Novi Testam. codd. ut et apud Chrysost. hom. 11 in Epist. ad Ephes. legitur, *ὑμῖν*. Sed *nobis* cum Irenæo habent, præter Vulgatam nostram, tres supra citati bibliothecæ nostræ codd. mss. (in eo qui Græce scriptus est, *ὑμῖν*) aliique Græci plures in Oxoniensi Novi

thus, id quod est hujus Pleroma, et Marcionis Deus. Si quidem, quemadmodum dicunt, extra se habet subjacens aliquid, quod vacuum et umbram vocant; et vacuum hoc majus Pleromate (54) ipsorum ostenditur. Instabile **119** est autem et hoc dicere, infra se (55) omnia continente eo (56), ab altero quodam fabricatam esse conditionem. Oportet enim illos necessario vacuum aliquid et informe confiteri, in quo fabricatum est hoc quod est universum, infra spiritale Pleroma; et informe hoc, utrum (57) sciente (58) Propatore, quæ in eo futura erant, ex studio sic reliquisse (59), an ignorante? Et si quidem ignorante, jam non omnium erit præscius Deus. Sed ne quidem causam reddere habebunt (60), propter quam rem locum hunc temporibus tantis otiosum sic reliquit. Si autem præscius est, et mente contemplatus est eam conditionem, quæ in eo loco futura esset: ipse fecit eam, qui etiam præformavit eam in semetipso.

2. Quiescant igitur dicere, ab alio factum esse mundum: simul enim ac mente cepit Deus, et factum est hoc, quod mente conceperat. Nec enim

Testam. edit. an. 1675 laudati, Firmilianus epist. 75 (edit. Oxon.) inter Cyprianicas, Hilarius lib. iv *De Trinit.* n. 34, Hieron. in divina Bibliotheca ab eruditissimo Martianæo nostro vulgata tom. I novæ edition. Hieronymianæ, etc., quanquam tamen non desint mss. codices Novi Test. in quibus neutra vox occurrat, qualis est Alexandrinus, aliique quos recensent clarissimus Millius in sua Novi Test. edit. et auctor edit. Oxon. mox citatæ.

(53) *Instabilis.* Græce ἀσύστατος. Porro, inquit Bilius loco sup. cit., aliquid ἀσύστατον εἶναι, seu *instabile esse, non constare*, etc., ut sæpe loquitur interpres noster, quamvis non satis proprie, est id nullo modo constare posse, ab omni verisimilitudine abhorrere, ita prodigiose et absurde confictum esse, ut omnem verisimilitudinem excedat, etc.

(54) *Majus Pleromate.* Ita recte Feuard. in marg. Eras., Clarom., Voss., Merc. 2 et edit. Oxon., Gallas. vero et Feuard. in textu, ac cod. Pass., *magis Pleromate*: quam lectionem genuinam censet Bilius, nostramque sensu ipso refellit contendit. Et enim, inquit, Græcismo hoc, *vacuum hoc magis Pleromate ipsorum ostenditur instabile*, vult Irenæus vacuum illud, quod Valentiniani inducebant, stultius adhuc, absurdiusque esse Pleromate illo, quod jam confutarat. Sed viro doctissimo fucum fecit tum prava editorum interpunctio, in quibus, *instabile* periodum claudit; cum tamen ex codd. Clarom. et Voss. et ipso sensu ita exigente, ea vox novam inchoare debeat: tum quod non satis attendit ad argumentum quod Irenæus hujus lib. c. 1 adversus Valentinianos intorquet: si quid sit extra Pleroma (vacuum et umbram dicebant illi, ut lib. i, cap. 4 videre est) eo Pleroma continebitur: unde jam argumentum breviter resumens concludit, *vacuum hoc majus Pleromate ipsorum fore*.

(55) *Infra se.* Pro, *intra se*. Sed in Clarom. et Voss. deest, *se*.

(56) *Continente eo.* Bytho scilicet.

(57) *Utrum... an.* Particulas *ἤ... ἢ* vertere debisset interp. *aut... aut*, non, *utrum... an*.

(58) *Sciente.* Codd. Arund., Merc. 2. et Grab., *præsciente*.

(59) *Reliquisse.* Suppl. *Demiurgum*.

(60) *Causam reddere habebunt.* Hellenismum esse

possibile erat alium quidem mente concipere, alium vero facere, quæ ab illo mente concepta fuerant. Sed aut æternum mundum mente concepit, secundum eos hæreticos, Deus, aut temporalem: quæ utraque incredibilia. Sed, si quidem æternum eum mente concepit, et spiritalem, et visibilem (61); talis et factus fuisset. Si autem talis qualis est; et ipse fecit eum talem, qui talem quidem mente conceperat. Aut in præsentia Patris voluit (62) esse eum secundum mentis conceptionem talem, et compositum, et mutabilem, et transeuntem. Cum autem sit talis, qualem Pater deformaverat apud semetipsum, dignam esse Patris fabricationem (63). Quod autem a Patre universorum mente conceptum est, et præformatum sic, quemadmodum et factum est, labis esse dicere fructum, et ignorantie prolotionem, magnæ blasphemie est. Erit enim, secundum illos, Pater omnium secundum suam mentis conceptionem in pectore suo labis emissiones et ignorantie fructus generans: quæ enim mente conceperat, hæc et facta sunt.

CAPUT IV.

Vacui et labis hæreticorum absurditas demonstratur.

1. Causa igitur quærenda est huiusmodi dispositionis Dei, sed non fabricatio mundi alteri ascribenda: et ante præparata omnia dicenda sunt a Deo, ut fierent, quemadmodum et facta sunt, sed non umbra et vacuitas confingenda est. Cæterum, unde vacuitas? quæretur. Utrum ab omnium Patre et prolato, secundum eos, et ipsum prolato,

bene menet Feuard. *αίτιαν οὐκ ἔξουσιν ἀποδοῦναι*, id est, *causam assignare non poterunt.*

(61) *Et visibilem.* Legendum videtur, et *invisibilem.* Nisi forte in Græco scriptum fuerit *θεωρητόν*, sola mente percipiendum, quod male verterit interpretes, *visibilem.*

(62) *In præsentia Patris voluit.* Sic edit. Eras., Gallas. et Feuard. At mss. cum edit. Oxon. pro, *voluit*, habent *volunt*. Quam lectionem ex scribarum imperitia profectam esse puto. Cum enim Irenæi argumentationem haud assequerentur, ad hæreticos retulerunt, quod ad Marcionis Deum, quem refellit auctor, ipsa orationis series referendum esse demonstrat. Id adeo verum est, ut Grabius ipse, qui mss. codicum lectionem vulgatæ prætulit, fateatur totam hanc periodum vix intelligi posse, nisi pro *in præsentia*, legatur *præscientia*: cum tamen hæc ipsa vox, *præsentia*, quam unanimi consensu codices omnes exhibent, alteram *volunt*, cum qua tam male cohæret, in suspicionem apud cl. virum vocare debuisset. Nostra vero lectio, nulla vi textui illata, apte secum omnia compingit. Quia nempe quispiam e Marcionitarum grege, ad angustias redactus respondere forte potuisset, a supremo Patre rerum omnium ideam mente quidem conceptam fuisse, a Demiurgo vero structuram ad effectum perductam; subsumens Irenæus reponit: non ergo Deo Patre indignam, nec proinde malam, dicendam esse structuram, cuius archetypum, juxta quod ageret opifex, effingere dedignatus non fuerat. Aut, inquit, *in præsentia Patris*, id est, conscio, vidente, et approbante Patre, *voluit* Demiurgus, seu Marcionis Deus, *esse eum secundum mentis conceptionem talem*, talem condere mundum, qualem mente concepit Pater, *compositum* videlicet, et *mutabilem et transeuntem*. Si vero sit talis, qualem Pater defor-

et est æqualis honore, et cognatum reliquis Æonibus, forte autem et antiquius (64) ipsis? Si autem ab eodem emissum est, simile est ei qui emisit, et his cum quibus emissum est. Necessitas ergo erit omni modo, et Bythum ipsorum cum Sige vacuo similem esse, hoc est, vacuum esse: et reliquos Æonas, cum sint vacui (65) fratres, vacuum et substantiam habere. Si autem non est emissum, a se natum est, et a se generatum est, et æquiparans in tempore ei, qui est secundum eos, Bytho omnium Patri; et sic ejusdem naturæ, et ejusdem honoris erit vacuum ei, qui est secundum eos, omnium Patri. Oportet enim illum (66) aut emissum esse ab aliquo; aut a se generatum, et a se natum esse. Sed si quidem emissum est vacuum, vacuus et prolator (67) est Valentinus, vacui et sectatores ejus. Si autem non prolato est, sed a se generatum est; et simile est, et fraternum, et ejusdem honoris id quod est vacuum, ei Patri qui prædictus est a Valentino: antiquius autem et multo ante existens, et honorificentius reliquis Æonibus ipsius Ptolemæi, et Heracleonis, et reliquis omnibus (68) qui eadem opinantur.

2. Si autem aporiati (69) in his confiteantur continere omnia Patrem omnium, et extra Pleroma esse nihil (nam necessitas est (70) omni modo definiri eum, et circumscribi ab aliquo majore): et id quod extra, et quod intus, dicere eos secundum agnitionem et ignorantiam, sed **120** non secundum localem distantiam (71): in Pleromate autem, vel in his quæ continentur a Patre, facta a Demi-

maverat apud semetipsum, sequitur dignam esse Patris fabricationem, seu culpandam non esse; nec Patrem dedecere eam fabricationem.

(63) *Dignam esse Patris fabricationem.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Consentire videntur et Arund. ac Merc. 2; habent enim *fabricationem*. In cæteris vero legitur, *dignum esse Patris fabricationem*, mundum scilicet; quæ quidem lectio bona est: sed prior melior videtur, et Irenæi scopo et argumento magis consentanea.

(64) *Et ipsum prolato... cognatum... antiquius.* Syntaxi pessime consultum hic. *Κένωμα* quidem neutrius generis est apud Græcos, sed *vacuitas* feminini apud Latinos. Hæc igitur omnia in feminino reponenda.

(65) *Vacui.* Græce *κενώματος*, in genitivo proinde.

(66) *Illum.* Pro *illud*.

(67) *Vacuus et prolator.* In codd. Pass. et Voss., *cujus et prolator*; in Clarom., *a cujus et prolator*. Sed frustra suspicatur Grabius utraque lectione retenta legendum: *cujus prolator Valentinus, vacuus et prolator est Valentinus.*

(68) *Et reliquis omnibus.* Mallem, et *reliquorum omnium*. Hæc enim ad hæreticos, non ad Æones referuntur.

(69) *Aporiati.* Græce *ἀπορούμενοι*, ad angustias redacti.

(70) *Nam necessitas est.* Hæc verba parenthesi recte incluserunt Feuard. et Grab. Sed eam uterque nimium protendit, hic usque ad *localem distantiam*, ille usque ad *in tunica maculam*; cum desinere debeat in his verbis, *ab aliquo majore*. Quæ enim sequuntur, alia sunt hæreticorum responsionis membra, ut ex sequenti capite liquet.

(71) *Non secundum localem distantiam.* Genui-

urgo, aut ab Angelis, quæcunque et facta scimus, A contineri ab inenarrabili magnitudine, velut in circulo centrum, aut velut in tunica maculam: primo quidem qualis Bythus erit sustinens in sinu suo maculam fieri: et permittens in suis alterum quemdam condere, vel proferre, præter suam mentem? Quod quidem indecibilitatem (72) universo Pleromati afferre inciperet (73), cum posset ab initio abscindere labem, et eas, quæ ab eo (74) initium acceperunt, emissiones; neque in ignorantia, neque in passione, neque in labe constitutionem creationis permittere accipere. Qui enim postea emendat labem, et velut maculam emundat labem, multo prius poterat observare, ne quidem initio in suis fieri talem maculam. Vel si initio quidem concessit, quoniam aliter fieri non poterant, quæ facta sunt; oportet et semper sic fieri illa. Quæ enim initio non possunt emendationem percipere, quemadmodum hanc postea percipient? Aut quemadmodum homines advocari ad perfectum dicunt, cum illa ipsa quæ sunt causæ, ex quibus facti sunt homines, vel ipse Demiurgus, vel Angeli, in labe dicantur esse? Et si ideo quod benignus sit, in novissimis temporibus misertus est hominum, et perfectum eis dat; illorum primo misereri debuit, qui fuerunt hominis factores, et dare eis perfectum. Sic utique et homines miserationem percepissent, de perfectis (75) perfecti facti. Si enim operis ipsorum misertus est, multo prius illorum misereri debuit, et non sinere in tantum cæcitatibus venire eos.

3. Solvetur autem eorum et ille, qui est de umbra et vacuo, sermo, in quibus eam, quæ est secundum nos, factam dicunt conditionem, si in his quæ continentur a Patre facta sunt hæc. Si enim paternum illorum lumen tale opinantur, ut omnia adimplere possit, quæ intra eum sunt, et omnia il-

⁷⁰ Sup. cap. 1. ⁷¹ Cap. 2, 3 et 4.

nam hanc lectionem suppeditat cod. Clarom.; cæteri omnes corrupte, non secundum localem sententiam, ut in edit. omnibus; vel localem substantiam, ut in Feuard. marg., Voss. et Pass. legitur. Et mirum Billio localem sententiam arridere potuisse: si enim Græci quandoque dicant, τῆς τοῦ ἐννοίας (ut contendit vir eruditus, nullo exemplo probat), eo certe sensu dicunt, qui huic loco repugnet. Localis distantia, ut et cap. sequenti τὸ localiter, opponitur agnitioni et ignorantia; adeo ut sensus sit: si ad angustias redacti hæretici fateantur, supremum Patrem omnia continere, nihilque extra Pleroma esse; et illud, intus, vel extra Pleroma, non de locali quadam distantia, seu extensione accipiendum esse, sed ratione agnitionis et ignorantia: adeo ut esse intra Pleroma, nihil aliud sit quam in agnitione versari; extra Pleroma esse, sit in ignorantia degere, ut cap. sequenti explicatur, etc.

(72) *Indecibilitatem.* Sic feliciter restituit Græbius ex codd. Arund., Voss. et Merc. 2. Consentiant Ottob. et Clarom. In aliis edit. male, imbecillitatem.

(73) *Afferre inciperet.* Græcismus, pro allaturum esset.

(74) *Ab eo.* Demiurgo videlicet.

(75) *De perfectis.* Quidam, de perfecto. Illic vero de pro a accipitur.

A *luminare*: quemadmodum lumen vacuum, vel umbra (76) in his, quæ a Pleromate et a paterno lumine continentur, poterat esse? Oportet enim eos locum ostendere intra Propatorem, aut intra Pleroma, non illuminatum, nec retentum ab aliquo, in quo aut Angeli, aut Demiurgus fecit quæcunque voluit. Nec enim modicus locus est, in quo tanta et talis conditio facta est. Necessitas erit itaque universa, intra Pleroma, aut intra Patrem ipsorum localiter vacuum aliquid, et informe, et tenebrosum fieri eos (77), in quo fabricata sunt, quæ fabricata sunt: Incusationem quoque recipiet paternum ipsorum lumen, quasi non possit ea, quæ intra ipsum sunt, illuminare et implere. Adhuc autem et labis fructus (78) dicentes ea, et erroris operam, labem et errorem inducent (79) intra Pleroma, et in sinum Patris.

CAPUT V.

In iis quæ continentur a Patre, mundum hunc ab aliis factum non esse.

1. Adversus eos igitur qui dicunt, extra Pleroma, vel sub bono Deo hunc mundum factum, ea quæ paulo ante dicta sunt a nobis, apta sunt; et concludentur tales cum Patre suo, ab eo qui est extra Pleroma, in quo etiam et desinere eos necesse est. Adversus eos autem qui dicunt, in his quæ continentur a Patre, ab aliis quibusdam factum hunc mundum, omnia, quæ nunc dicta sunt⁷¹, absurda et inconvenientia occurrent; et cogentur aut omnia lucida, et plena, et operosa, ea quæ sunt intra Patrem confiteri: aut paternum lumen accusare, quasi qui non possit (80) omnia luminare: aut sicut pars, sic et universum Pleroma ipsorum vacuum, et indispositum, et tenebrosum confitendum. Et reliqua omnia, quæcunque sunt conditionis (81), accusant, quasi temporalia sint: aut æterno-choica (82), aut inaccusabilia esse oportet,

(76) *Vel umbra.* Alii, et umbra.

(77) *Fieri eos.* Sic Clarom. et Anglie. cum edit. Oxon. In aliis deest eos. Hæreticos autem, inquit Græbius, hic more solito salse perstringit Irenæus. Et quoniam hi aliud vacuum et tenebrosum intra Bythum ostendere haud poterant, illos ipsos ejusmodi esse concludit. Ingeniosa quidem explicatio: verum suspicarer Græce scripsisse Irenæum, ποιεῖσθαι αὐτοῦς, quod vertere debuisset interpret. fingere eos, seu efformare eos; non passiva significatione, fieri; ut sensus sit: cum vacuum aliquid et tenebrosum intra Bythum, aut Pleroma ostendere non valeant, necesse est, si quidpiam ejusmodi esse velint, ipsimet effingant, fabricenturque. Tum vero id in paterni luminis dedecus redundabit, etc. Sic Irenæum explicando sequens hæc periodus, incusationem quoque, etc., cum præcedenti facile cohærebit.

(78) *Labis fructus.* Edit., labis fructum.

(79) *Inducent.* Sic ex Feuard. marg., Clarom., Pass. et Voss. reposui, pro adducent.

(80) *Quasi qui non possit.* Qui ante non deest in Arund. nec admodum necessarium est. Retineri tamen potest, modo referatur ad Patrem.

(81) *Quæcunque sunt conditionis.* Il est, quæcunque creata sunt.

(82) *Aut æterno-choica.* Genuinam hanc lectionem

cum **121** sint intra Pleroma et in sinu Patris : aut etiam in universum Pleroma similiter venient incusationes ; et causa ignorantiae invenitur Christus eorum. Sicut enim (85) dicunt, cum formasset secundum substantiam Matrem ipsorum, foras projecit extra Pleroma, id est, separavit ab agnitione. Ipse igitur in ea ignorantiam fecit, qui separavit eam ab agnitione. Quomodo igitur idem ipse reliquis quidem Æonibus, iis qui eo anteriores erant, præstare agnitionem poterat (84) ; Matri autem ejus causa esse ignorantiae ? Extra agnitionem enim fecit eam, extra Pleroma eam projiciens.

f. 2. Adhuc quoque si secundum agnitionem et ignorantiam, intra Pleroma et extra Pleroma dicunt, sicut quidam ex ipsis dicunt, quoniam qui in agnitione est, intra id (85) est, quod agnoscit ; ipsum Salvatorem (quem omnia esse dicunt) in ignorantia fuisse consentire eos necesse est. Dicunt enim eum, cum foras extra Pleroma venisset, formasse Matrem ipsorum. Si igitur id quod est extra, ignorantiam dicunt universorum ; exiit autem Salvator ad formationem Matris ipsorum : extra agnitionem universorum factus est, hoc est, in ignorantia. Quomodo igitur illi agnitionem præstare poterat, cum et ipse (86) extra agnitionem esset ? Et nos enim, extra agnitionem cum simus ipsorum, extra Pleroma esse dicunt. Et iterum : Si igitur Salvator exiit extra Pleroma ad investigationem perditæ ovis, Pleroma autem est agnitione, extra agnitionem factus est, quod est in ignorantia (87). Aut enim localiter quod est extra Pleroma consentire eos necesse est ; et omnia quæ prædicta sunt contraria occurrent eis : vel si secundum agnitionem dicunt quod est intus, et ignorantiam

solus habet cod. Clarom. ; cæteri omnes cum editt. tum mss. corrupte, et *æterna-choica*. Loci hujus corruptionem sensit quidem Græbius, sed restitutionem infeliciter tentavit, legi volens, *ac terrena et choica* ; quam quidem lectionem totus contextus respuit. Ei vero qui mecum legerit, aut *æterno-choica*, plana evadent omnia. Argumentatur nimirum Irenæus *adversus eos qui dicunt, in his quæ continentur a Patre, ab aliis quibusdam factum esse hunc mundum*, et mala esse ac culpanda quæcumque creata sunt, quia temporalia sunt. Eos vero pro more dilemmate isto premit : quæcumque creata accusant, quia temporalia sunt ; aut *æterno-choica*, seu *æterna simul et choica esse fateantur necesse est, aut inaccusabilia. Æterno-choica quidem, quia in æternis, in incorruptilibus, intra ipsum Pleroma, et in sinu ipso Patris condita choica et corruptibilia. Inaccusabilia vero, alias in universum Pleroma similiter venient incusationes*. Hancque Irenæi mentem esse, geminamque nostram lectionem concedet, quisquis, ad id attenderit quod aliquanto post paulo enucleatius repetit S. doctor : *Jam igitur non est fabricator causa hujus operationis, valde bene putans semetipsum fabricare, sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris operari, et in æternis temporalia, et in incorruptilibus corruptibilia, et in his quæ veritatis sunt, ea quæ sunt erroris*. Quæ hic dicit, *in æternis temporalia, et in incorruptilibus corruptibilia*, ea ipsa sunt quæ, priori loco, una voce appellat *æterno-choica*.

(85) *Sicut enim*. In Eras., Gall. et Feuard. male, *sic enim*.

A quod est extra ; Salvator illorum, et multo ante Christus, in ignorantia facti erunt, extra Pleroma egressi ad formationem Matris ipsorum, quod est extra agnitionem.

3. Hæc autem adversus omnes, qui quolibet modo vel ab Angelis, vel ab alio quodam, præter verum Deum (88), mundum factum esse dicunt, similiter adaptabuntur. Quam enim incusationem faciunt de Demurgo, et de his, quæ facta sunt materialia, et temporalia, recurret (89) in Patrem : siquidem quemadmodum (90) in ventre Pleromatis facta sunt, quæ inciperent mox demum dissolvi, secundum concessionem et ad placitum Patris ? Jam igitur non est fabricator causa hujus operationis, valde bene putans semetipsum fabricare ; sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris operari, et in æternis temporalia, et in corruptibilibus corruptibilia, et in his quæ veritatis sunt, ea quæ sunt erroris. Si autem non concedente, neque approbante Patre universorum, facta sunt hæc ; potentior, et fortior, et dominatior is, qui fecit in iis, quæ propria illius sunt, quæcumque ille non concessit. Si autem non approbans concessit Pater ipsorum, quemadmodum quidam dicunt ; aut potens prohibere concessit propter necessitatem quamdam, aut non potens. Sed si quidem non poterat, invalidus et infirmus est : si autem potens, seductor, et hypocrita, et necessitatis servus ; non consentiens quidem, concedens autem quasi consentiat (91). Et initio concedens sistere errorem (92), et crescere illum, in posterioribus temporibus solvere illum conatur, quando jam multi male perierunt propter labem (93).

4. Non decet autem eum qui super omnia sit

(84) *Præstare agnitionem poterat*. Sidus enim Pleromatis dicitur lib. 1, c. 11, n. 6.

(85) *Qui in agnitione est, intra id*, etc. Ita Feuard. in marg., Clarom., Pass., Voss. et editio Oxon. Alia exemplaria vitiose, *qui ignorantiae est intra, id*, etc.

(86) *Cum et ipse*. In Eras., Gall. et Feuard. male, *ipsa*, quasi ad Matrem referretur.

(87) *Quod est in ignorantia*. Quidam tam hic, quam paulo ante, et paulo post, omittunt *in* : Græbius vero omisit *quod est* ; utriusque male. Sensus enim est, Salvatorem, si extra Pleroma exierit, extra agnitionem versatum fuisse : Pleroma quippe agnitione est, et intra Pleroma esse, est in agnitione degere, ut mox dictum est : ac proinde Salvatorem in ignorantia factum, seu versatum esse, et ideo ignorationi obnoxium.

(88) *Verum Deum*. Ita Feuard. in marg. et Clarom. melius quam cæteri *Verbum Dei*. Arund., *Verbum Deum*.

(89) *Recurret*. Alii, *recurreret*.

(90) *Quemadmodum*. Pro *quomodo* ; passim.

(91) *Quasi consentiat*. In Eras., Gallas. et Feuard. edit. 1576, *quasi consentiens*, et ita bene. Sed in altera Coloniensi et in codd. Clarom. et Pass. *perperam, quasi non consentiat*,

(92) *Sistere errorem*. *Sistere*, inquit Billius, hic pro *consistere* et *emergere* accipitur, Græce *συστῆσαι*.

(93) *Propter labem*. Eras., Gall. et Feuard., *per labem*.

Deus, cum sit liber et suæ potestatis, necessitati servisse dicere, ut sit aliquid secundum concessionem præter sententiam ejus: alioquin necessitatem majorem et dominationem facient quam Deum, quando id quod magis potest, antiquius (94) sit omnibus. Et statim in principio causas abscidere necessitatis debuit, et non concludere semetipsum ad habendam necessitatem, concedendo aliquid præterquam deceat eum. Multo enim melius, et consequentius, et magis deificum erat, ut in principio initium (95) excideret hujusmodi necessitatis, quam postea, quasi de pœnitentia (96), conaretur tantam fructificationem necessitatis eradicare. Et si necessitati serviens erit Pater universorum, et sub fatum cadet moleste (97) ferens in his quæ fiunt, præter necessitatem autem et fatum nihil agere possit (similiter atque Homericus Jupiter, qui per necessitatem dicit (98): *Et ego enim tibi dedi velut volens, nolente animo*⁷²): secundum igitur (99) hanc rationem necessitatis et fati invenitur servus Bythus ipsorum.

122 CAPUT VI.

Ab Angelis, aut a mundi fabricatore supremum Deum ignorari non potuisse.

1. Quomodo autem et ignorabant vel Angeli, aut mundi fabricator, primum Deum, quando in ejus propriis essent, et creaturæ existerent ejus, et continerentur ab ipso? Invisibilis quidem poterat eis esse, propter eminentiam; ignotus autem nequaquam, propter providentiam. Etenim licet valde per descensionem multum separati essent ab eo, quomodo dicunt; sed tamen dominio in omnes extenso, oportuit cognoscere dominantem ipsorum, et hoc ipsum scire, quoniam qui creavit eos, est Dominus omnium. Invisibile enim ejus cum sit potens, magnam mentis intuitionem et sensibilitatem omnibus præstat potentissimæ et omnipotentis eminentiæ. Unde etiamsi *nemo cognoscit* (1) *Patrem, nisi Filium, neque Filium, nisi Patrem, et quibus Filius revelaverit*⁷³; tamen hoc ipsum omnia cognoscunt, quando ratio mentibus infixæ moveat

⁷² Iliad. Δ, v. 43. ⁷³ Luc. x, 22, et Matth. xi, 27.

(94) *Antiquius*. Id est, præstantius, melius.

(95) *Initium*. Græce ἀρχήν, quod hic vertendum erat *principium, causam*.

(96) *De pœnitentia*. Græce ἐκ μεταβολῆς, ait Billius: sed melius Grabius, ἐκ μετανοίας, id est *mutata sententia*.

(97) *Moleste*. Sic Grabius ex Arund. (cui consentit et Clarom.) melius quam cæteri, *modeste*.

(98) *Dicit*. Iliad. Δ, v. 43.

Καὶ γὰρ ἐγὼ σοὶ δῶκα ἐκὼν, ἀέκοντί γε θυμῷ.

(99) *Secundum igitur*, etc. Male in omnibus edit. ab his verbis nova inchoatur periodus, nondum absoluto sensu præcedentis.

(1) *Nemo cognoscit*. De hoc Evangelii testimonio ab hæreticis depravato vide supra lib. i, cap. 20, et ibidem adnotata, et infra lib. iv, cap. 6.

(2) *Ab apostasia universa*. Id est ab omni potestate tenebrarum. Nam cacodæmones passim vocat apostatas, eorumque principem diabolum, *principem apostasiæ, principem abscissionis*. Vide lib. iii,

ca, et revelet eis, quoniam est unus Deus, omnium Dominus.

2. Et propter hoc Altissimi et Omnipotentis appellationi omnia subjecta sunt: et hujus invocatione etiam ante adventum Domini nostri salvabantur homines et a spiritibus nequissimis, et a dæmonibus universis, et ab apostasia universa (2): non quasi vidissent eum terreni spiritus, aut dæmones, sed cum scirent quoniam est, qui est super omnia Deus, cujus et invocationem tremebant, et tremit universa creatura, et Principatus, et Potentia, et omnis subjecta Virtus. Aut nunquid hi, qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis nunquam viderint Imperatorem, sed valde et per terram, et per mare separati ab eo, cognoscent, propter dominium, eum qui maximam potestatem habet principatus; qui autem super nos erant Angeli, vel ille quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent Omnipotentem, quando jam et muta animalia tremant et cedant tali invocationi? Et utique non viderunt eum, tamen Domini nostri (3) nomini subjecta sunt omnia: sic et ejus (4) qui omnia fecit et condidit vocabulo, cum alter non sit, quam ipse qui mundum fecit. Et propter hoc Judæi usque nunc hac ipsa adfatione (5) dæmonas effugant, quando (6) omnia timeant invocationem ejus qui fecit ea.

3. Si itaque mutis animalibus irrationabiliores noluerint Angelos esse, invenient quoniam oportebat, licet non vidissent hi eum, qui super omnia Deus est, uti cognoscerent potentatum et dominium ejus. Ridiculum enim vere apparebit, si se quidem, qui super terram sunt, cognoscere dicunt eum, qui super omnia est Deus, quem nunquam viderunt; ei autem qui eos fecit, et universum mundum, secundum eos, non permittant (7), cum sit in summis et super cœlos, cognoscere ea, quæ ipsi, cum sint in humilibus, sciunt. Nisi forte sub terra in Tartaro esse Bythum suum dicunt: quapropter et primos se cognovisse eum, quam hi qui in altitudine habitarent (8) Angeli; in tantam amentiam venientes, uti dementem pronuntient

D cap. 23, n. 3, lib. iv, c. 41, n. 2.

(3) *Domini nostri*. Hæc ad imperatorem refero. Grabius vero de Jesu Christo interpretatur, sed minus recte. Ista enim, quæ immediate præcedunt, *non viderunt eum*, demonstrare videntur Irenæum jam coeptam comparisonem prosequi, et ex eo quod imperatori Romanorum, cujus dominio tunc parebat Lugdunum, subjecta essent omnia, licet a plurimis visus nunquam fuisset, colligere et Dei Patris imperio subditos fore Angelos, quamvis hunc nunquam conspexissent.

(4) *Sic et ejus*. Alias viliose, *sic et unus*.

(5) *Adfatione*. Sic Clarom., Arund. et edit. Oxon. In Voss., *affatione*. Sed in aliis edit. *advocatione*.

(6) *Quando*. Feuard. in marg. et codd. Pass. ac Voss., *quoniam*.

(7) *Permittant*. Alii, *permittent*.

(8) *Habitarent*. Alii, *habitant*.

mundi fabricatorem : quorum vere quidem est misereri, cum in tanta dementia dicant, neque Matrem agnovisse eum (9) neque semen ejus, neque Pleroma Æonum, neque Propatorem, neque quid essent quæ fabricavit; ⁷⁴ esse autem imagines eorum, quæ intra Pleroma sunt, latenter Salvatore operato sic fieri (10) in honorem eorum, qui sursum sunt.

CAPUT VII.

Res creatas imagines non esse Æonum, qui sursum sunt intra Pleroma.

1. Ignorante itaque (11) Demiurgo universa, Salvatore dicunt honorasse Pleroma in conditione per Matrem, similitudines et imagines eorum, quæ sursum sunt, emittentem. Sed quoniam quidem impossibile erat, extra Pleroma esse aliquid, in quo imagines dicunt factas esse eorum, qui sunt intra Pleroma, vel ab alio quodam præter primum Deum fabricari hunc mundum, ostendimus. Si autem suave est undique evertere eos, et mendaces arguere, dicemus adversus eos, quoniam, si in honorem eorum quæ sursum sunt (12), facta sunt hæc secundum illorum imaginem a Salvatore, semper ea oportet perseverare, uti et semper sint in **123** honore, quæ sunt honorata. Si autem trans-eunt, quæ utilitas hujus brevissimi temporis honoris, qui aliquando quidem non fuit, rursus autem non erit? Vanæ igitur gloriæ appetitor magis (erit) (13) Salvator, quam honorans quæ sunt sursum arguitur a nobis (14). Quis enim honor est æternorum eorum quæ semper sunt, ea quæ sunt

⁷⁴ Cap. VI.

(9) *Neque Matrem agnovisse eum.* Hæc de mundi fabricatore intelligenda, qui nempe neque Matrem agnovit, neque semen ejus, etc.

(10) *Latenter Salvatore operato sic fieri, etc.* Id est, Salvatore Demiurgum inscium, et ignorantem quæ faceret, agente, et curante ut per eum sic fierent, etc.

(11) *Ignorante itaque.* Sic mss. nostri. In Eras., Gall. et Feuard male, *ignoranteque.*

(12) *Quæ sursum sunt.* In Arund. deest, *sunt.* In Clarom. vero et Pass. legitur *qui*, pro *quæ*; nec ita male, si *qui* ad Æones referatur, ut paulo ante: *imagines eorum, qui sunt intra Pleroma.* Et in fine præcedentis cap. *in honorem eorum, qui sursum sunt.*

(13) *Magis erit.* Verbum erit redundat.

(14) *A nobis.* Arund. et Merc. 2, *a vobis.*

(15) *In plurimum.* Sic Clarom. et Voss. Alii omit-tunt *in.*

(16) *Quid autem, si non plorasset et risisset? Non habuisset.* Ita recte codd. Clarom. et Voss. ac edit. Oxon. Sed in Feuard. edit. et cod. Pass. perperam, *quid autem plorasset et risisset ... non habuisse?* In Eras. et Gallas. pejus, *quid autem non plorasset, et aporiata esset ... non habuisse?*

(17) *Extremæ confusions non habentis propriam substantiam.* Hellenismus; genitivi pro ablativis absolutis. Latine scribendum erat: *extrema confusione non habente propriam substantiam.* Respicit Irenæus ad tabulam illam tristis Achamothæ sortis, quæ in umbræ et vacuâ is locis effervescens, jacebat informis et sine specie, imo et sine substantia: donec misertus ejus superior Christus, formam ei indidit, et, quæ esset secundum substantiam. Hæc

A temporalia; eorum quæ stant, ea quæ prætereunt; incorruptibilem, corruptibilia? Quandoquidem et apud homines, qui sunt temporales, nulla gratia est ejus honoris, qui celeriter præterit: sed ejus qui in plurimum (15), quantum potest, perseverat. Quæ autem statim ut facta sunt exterminantur, in contumeliam magis eorum, qui putantur honorari, facta esse juste dicentur: et contumeliose tractari id quod est æternum, corrupta ejus et soluta imagine. Quid autem, si non plorasset, et risisset, et aporiata esset Mater ipsorum; non habuisset (16) Salvator per quæ honoraret plenitudinem, extremæ confusionis non habentis propriam substantiam (17), per quam honoraret Propatorem?

B 2. O vanæ gloriæ honor, qui statim præterit, et jam non apparet! Erit aliquis Æon, in quo in totum (18) talis honor fuisse non reputabitur, et inhonorata erunt tunc quæ sunt sursum: aut aliam iterum necesse erit Matrem emittere plorantem, et aporiatam, in honorem Pleromatis. O indissimilis, simul autem et blasphemæ imaginis (19)! Imaginem mihi dicitis emissam a mundi fabricatore (20) Unigeniti; et Nun (21) vultis esse Patris universorum: et imaginem hæc ignorare quidem semetipsam, ignorare autem et conditionem, ignorare autem et Matrem, et omne quodcumque est eorum quæ sunt, et eorum quæ ab eo facta sunt: et non erubescitis adversus vos ipsos, ignorantiam inducentes usque ad ipsum Monogenem? Si enim secundum similitudinem eorum, quæ sunt sursum, C a Salvatore facta sunt hæc, ignorante eo tanta, qui

proinde ante expertam Christi miserationem, in extrema confusione constituta, propriam non habebat substantiam, per quam honoraret Propatorem. Vide lib. 1, cap. 4, n. 4.

(18) *Erit aliquis Æon, in quo in totum, etc.* Obscuræ hujus periodi sensus est: Erit aliquando, vel forte etiam jam nunc est aliquis Æon tali honore penitus orbatus, destructis videlicet iis rebus creatis, quas honoris causa ad ejus imaginem condiderat Salvator: et tunc honoris expertia manebunt quæ sunt sursum, etc.

(19) *O indissimilis ... et blasphemæ imaginis.* Alter Hellenismus, pro *o indissimilem et blasphemam imaginem.*

D (20) *A mundi fabricatore.* Id est, a Salvatore, cui hic ascribitur rerum creatio, quia per Achamoth et Demiurgum ipsum cuncta fabricatus est. Huncque geminum esse verborum istorum sensum, cuius legenti demonstrant quæ sequuntur: si enim secundum similitudinem eorum quæ sunt sursum, a Salvatore facta sunt hæc, etc. Hinc paulo post vocatur, *reprobabilis artifex, malus artifex.* Quid ergo doctissimo Græbio in mentem venit, nescio, dum tam confidenter asseruit, pro, *a mundi fabricatore*, legendum esse, *mundi fabricatorem*, vel, *a Salvatore mundi fabricatorem.* His lectionibus tantum abest faveat integer contextus; quin potius totus repugnat. Hic igitur ordo verborum est: *imaginem Unigeniti; Demiurgum scilicet mihi dicitis emissam a mundi fabricatore, Salvatore nimirum, etc.*

(21) *Et Nun.* Quem ante et delevi auctoritate cod. Clarom. Nun autem in genitivo accipe.

secundum similitudinem factus est; necesse est et circa eum, et secundum eum, ad cuius similitudinem factus est is qui ignorat, huiusmodi ignorantiam existere spiritualiter (22). Non enim possibile est, cum sint utrique spiritualiter emissi, neque plasmati, neque compositi, in quibusdam quidem similitudinem servasse, in quibusdam vero depravasse imaginem similitudinis (23), quæ in hoc sit emissa, ut sit secundum similitudinem ejus, quæ sursum est, emissionis. Quod si non est similis (24), Salvatoris erit incusatio, qui dissimilem emisit imaginem, quasi reprobabilis artifex. Nec enim dicere possunt, quasi non haberet potestatem emissionis Salvator, quem Omnia esse dicunt. Si igitur dissimilis est imago, malus est artifex, et est (25) culpa Salvatoris, secundum eos. Si autem similis est, eadem ignorantia inveniatur circa Nun Propatoris ipsorum, hoc est, Monogenen: et ignoravit quidem (26) semetipsum Nus Patris, ignoravit autem et Patrem, ignoravit autem et ea quæ ab eo facta sunt. Si autem cognoscit ille; et eum, qui ad similitudinem ejus factus est a Salvatore, necesse est cognoscere quæ sunt similia: et soluta est ipsorum, secundum suam regulam, maxima blasphemiam.

3. Et sine hoc autem, quoniam modo ea quæ sunt creaturæ, sic varia et multa (27), et innumerabilia, eorum Æonum, qui sunt intra Pleroma triginta imagines esse possunt, quorum et nomina quæ sint, secundum quod dicunt, in eo qui est ante hunc libro posuimus? Et non tantum universæ creaturæ varietatem, sed ne quidem partis (28) alicujus aut cœlestium, aut superterrestrium, aut aquatiliam

⁷⁸ Matth. xxv, 41.

(22) Qui ignorat, huiusmodi ignorantiam existere spiritualiter. Sic cod. Claromont., nisi quod pro ignorantiam, habeat, æque ac Voss. et Pass., ignorantia. Sed legendum esse ignorantiam demonstrat tum edit. omnium et aliorum mss. consensus, tum ipsa constructio. In edit. Eras., Gallas. ac Feuard., corrupte omnino legitur, qui ignorat, huiusmodi ignorantiam, non existerit spiritualiter. In Oxon. vero, qui ignorat, huiusmodi ignorantia existerit spiritualiter. Recte quidem, quod sensum spectat: sed paulo liberius quoad verba; nullus enim codex habet, ignorantia. Quare retenta, quam habent plerique codices, voce, ignorantiam, in cæteris Claromontanum sequi consultius visum est. In Arundel. etiam et Voss. deest particula non.

(23) Imaginem similitudinis. In Feuard. marg., Pass. et Voss., imaginum similitudines; non male, si pluralis numerus sequeretur.

(24) Similis. Ita edit. Eras., Gallas., Oxon. et cod. Arund. Feuard. autem veteris cod. (cui consentiunt Clarom. et Pass.) auctoritatem secutus, posuit simile, sed minus recte. Subintelligitur enim, imago, quæ præcessit, unde et mox sequitur: si igitur dissimilis est imago, etc.

(25) Et est. Ita Feuard., Grab. et codd. Clarom., Pass. et Voss., in reliquis aut et, aut est deficit.

(26) Ignoravit quidem. In Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, ignorabit; recte quidem, si mox sequeretur, ignorabit ... ignorabit.

(27) Varia et multa. Sic edit. omnes cum cod.

A poterunt adaptare Pleromatis ipsorum parvitati. Quoniam enim Pleroma ipsorum triginta Æones sunt, ipsi testantur: quoniam autem in una parte eorum quæ dicta sunt, non triginta sed multa millia specierum esse annumerantes (29) eos, ostendere omnis quicumque confitebitur (30). Quomodo igitur ea, quæ tam multæ sunt conditionis (31), et contrariis **I 24** subsistentia, et repugnantia invicem, et interficientia alia alia (32), imagines et similitudines esse possunt triginta Æonum Pleromati; siquidem unius naturæ (33), quemadmodum dicunt, ex æquali et simili existant, et nullam habeant differentiam? Oportebat autem, si hæc illorum imagines sunt, quemadmodum natura nequam homines dicunt quosdam, et natura rursus bonos, et Æonum ipsorum ostendere tales differentias, et quosdam quidem ex ipsis natura bonos dicere emissos, quosdam autem natura malos, ut imaginis illorum adinventio congruens esset Æonibus. Adhuc autem quoniam in mundo altera quidem sunt mansueta, altera vero fera, et quædam quidem non nocentia, quædam nocentia, et reliquorum corrumpentia; et quædam quidem superterrestria, quædam aquatilia, quædam volatilia, quædam cœlestia: similiter et Æonas ostendere debent tales habere affectiones, si quidem hæc illorum imagines sunt. Et ignis autem æternus, quem præparavit Pater diabolo et angelis ejus ⁷⁸, ejus eorum, qui sunt sursum Æones, imago sit, interpretari debent: et ipse enim in conditione numeratur.

C 4. Si autem excogitationis (34) ejus, qui passus est, Æonis dicent imagines hæc esse, primum quidem impie (35) agent adversus Matrem suam, ma-

Pass., sed mss. Clarom.; Ottob. et Anglic. habent vacua et multa, repugnante contextu.

(28) Partis. Sic pro Patris bene reposuit Grab. ex cod. Arund. Huic consentit et Clarom. Hujus lectionis veritatem confirmant quæ mox sequuntur: quoniam autem in una parte eorum, etc.

(29) Annuerantes eos. Sic recte Feuard. in marg. et cod. Pass. Consentiant Clarom. et Voss., nisi quod eos non habent. Lectionem hanc hic repositurum se fuisse dicit Grab. si sint, loco esse, præcederet: sed subintelligendo sint, vel sunt post triginta, evanescit hæc difficultas, et planus evadit sensus; qui, legendo cum edit. omnibus, esse annuerant eos ostendere, etc., intricatus omnino fit.

(30) Ostendere ... confitebitur. Græce ἀποδεικνύειν ... ἐξομολογήσεται, i. e. demonstraturum se quilibet recipiet, spondebit, etc.

(31) Multa sunt conditionis. Multa pro multa ex cod. Arund. reposuit Grab. Suspicio idem habere et Clarom., asserere tamen non ausim, quia a propius adherens sequenti discerni satis non valet.

(32) Alia alia. In aliis semel duntaxat, alia.

(33) Unius naturæ. In Clarom. et Voss., unius creaturæ.

(34) Excogitationis. Græce, ut opinor, ἐνθυμήσεως. Enthymesis est, de qua tam multa lib. 1.

(35) Impie. Cod. Arund., inique.

larum (36) et corruptibilium (37) imaginum (38) A
 initiatricem esse eam dicentes. Deinde autem ea
 quæ sunt multa, et dissimilia, et contraria natura,
 quonam modo unius et ejusdem imagines erunt (39)?
 Et si Pleromatis Angelos multos esse dicent, et ho-
 rum illa quæ sunt multa imagines esse; nec sic eis
 constabit ratio (40). Primo enim differentias Plero-
 matis Angelorum contrarias invicem debent osten-
 dere, quemadmodum et subjacentes imagines con-
 trariæ naturæ invicem sunt. Deinde autem cum
 sint multi et innumerabiles circa factorem Angeli,
 quemadmodum omnes confitentur prophetæ, *dena*
millia denum millium (41) *assistere ei, et multa*
*millia millium ministrare ei*⁷⁶; et secundum eos,
 Pleromatis Angeli Angelos factoris imagines habe-
 bunt, et manet conditio integra (42) in imagine B
 Pleromatis, jam non consequentibus triginta Æonis
 in multiformem (43) conditionis varietatem.

5. Adhuc etiam, si secundum similitudinem hæc
 illorum facta sunt, illa rursus ad quorum similitu-
 dinem erunt facta? Si enim mundi fabricator non a
 semetipso fecit hæc, sed quemadmodum nullius
 momenti artifex, et quasi primum discens puer, de
 alienis archetypis transtulit; Bythus ipsorum unde
 habuit species (44) ejus, quam primum emisit,
 dispositionis? Consequens est igitur, illum ab alte-
 ro quodam, qui super eum est, exemplum accepisse;
 et illum rursus ab altero. Et nihilominus in im-

⁷⁶ Dan. vii, 10.

(36) *Malorum*. Ita Feuard. in marg. edit. 1576, C
 Clarom., Pass. et Vos. Sed editi. omnes perperam
 habent, *malorum*; nam de imaginibus sermo
 est.

(37) *Et corruptibilium*. Feuard. in marg. cit. edit.
 Clarom., Pass. et Voss., *incorruptibilium*, omisso
 et; sed male, ut videtur.

(38) *Imaginum*. Eras., Gallas. et Feuard. vitiose,
imaginem.

(39) *Imagines erunt*. Genuinam hanc lectionem
 unicus habet cod. Clarom., cæteri omnes cum editi.
 tum mss. corrupte, *imaginis*.

(40) *Eis constabit ratio*. In Feuard. edit., *eis*
constat ratio. In Eras. et Gallas. idem, sed sine
eis.

(41) *Dena millia denum millium*. Hæc Danielis
 verba eodem prorsus modo, atque Irenæus, citat
 S. Clemens in *Epist. ad Corinth.* c. 34, inverso
 nimirum ordine verborum: *Ἀέγει γὰρ ἡ Γραφή·*
Μύριαι μυριάδες παρεστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλια
χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ. Cum, inquit Cotelerius D
 in not. ad hanc epist., a LXX convenienter arche-
 typo redditum fuerit: *χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν*
αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρεστήκεισαν αὐτῷ.
 Consentiant tamen cum Clemente et Irenæo, Gre-
 gorius Nyss. homil. 8 in Ecclesiasten, et Cyrill.
 Alexand. epist. in symbolum. Plura alia de varia
 loci hujus lectione reperies apud cit. Cotelerium,
 nec consuluisse pœnitebit.

(42) *Et manet conditio integra, etc.* Crucem mihi
 diu fixit obscurissimus hic locus. Eum tamen
 etiam atque etiam animo revolventi, sensus hic
 occurrit. Si tam multæ, tamque diversæ res creatæ,
 quas in hoc mundo conspicimus, Angelorum Plero-
 matis, quos multos esse volunt, imagines sint;
 præterquam quod non ea in his animadvertitur
 contrarietas, quam in rebus creatis videre est, aliud
 nec minus sequetur incommo- dum. Cum enim multi

mensum excidet de imaginibus sermo, quemadmo-
 dum et de diis (45), si non fixerimus sensum in
 unum artificem, ut in unum (46) Deum, qui a
 semetipso fecit ea quæ facta sunt. Aut de homini-
 bus quidem aliquis permittit, a semetipsis utile
 aliquid ad vitam adinvenisse: ei autem Deo qui
 mundum consummavit, non permittit a semetipso
 fecisse speciem eorum quæ facta sunt, et adinven-
 tionem ornatae dispositionis?

6. Unde autem et hæc illorum imagines, cum
 sint illis contraria (47), et in nullo possint eis com-
 municare? Quæ enim sunt contraria, eorum quo-
 rum sunt contraria esse quidem possunt exitiosa:
 imagines vero nullo modo: quemadmodum aqua
 igni, et rursus lumen tenebris, et alia tanta, no-
 quaquam erunt invicem imagines. Sic nec ea quæ
 sunt corruptibilia, et terrena, et composita, et
 prætereuntia, eorum, quæ secundum eos sunt,
 spiritualium imagines erunt: nisi et ipsa composita,
 et in circumscriptione, et in figuratione consitean-
 tur esse, et non jam spiritualia, et effusa, et locuple-
 tia, et incomprehensibilia. Necesse est enim ea in
 figuratione esse, et circumscriptione, ut sint imagi-
 nes veræ: et absolutum est ea non esse spiritualia.
 Si autem illa spiritualia, et effusa, et incomprehen-
 sibilia dicunt; quomodo possunt, quæ sunt in figu-
 ra, et in circumscriptione, imagines illorum esse,
 qui sunt sine figuratione et incomprehensibiles (48)?

sint et innumerabiles Demiurgi, seu factoris Angeli,
 hi soli plus quam sufficient ad exprimendam Plo-
 romatis Angelorum imaginem, singulis factoris An-
 gelis plus satis respondentibus singulis Pleromatis
 Angelis; ac proinde eadem semper redibit, nec
 solvetur difficultas: qui scilicet tot et tantæ, tamque
 diversæ aliæ res creatæ manere queant in imagine
 Pleromatis, seu ad imaginem Pleromatis fieri
 dici: neque enim triginta, qui supersunt, Æones,
 cum pauciores sint, consequi possunt, seu adæquare
 tam multiformem rerum creatarum varietatem,
 quæ ex Enthymesi passî Æonis ortum accepisse
 dicuntur. Qui locum hunc melius explicet, lubenter
 audiam.

(43) *Æonis in multiformem*. In quod est in edit.
 ac mss. nostris, ante, *multiformem*, Grabius delevit
 auctoritate Merc. 2 codd. Quod autem *Æonibus*,
 pro *Æonis*, substituendum vult vir doctus, haud
 necesse putem. Interdum enim scribit interpre-
 s in sexto casu *Æonis*, quasi ab *Æonæ Æonarum*,
 ut patet ex cap. 14 sequenti, ubi sub finem scri-
 ptum legitur: *Æonis existentibus*, pro *Æonibus*
existentibus.

(44) *Species*. Editt., *speciem*.

(45) *Diis*. Genuinam hanc lectionem pro *his* sub-
 stituit Grab. ex cod. Arund., quam et codd. Merc. 2
 quodammodo confirmant: nam in altero legitur
dedi is, in altero *deditis*.

(46) *Ut in unum*. Edit. Oxon. ex mss. Arund. et
 Voss., et in unum Deum.

(47) *Hæc ... contraria*. Ita Claromont. et Arund.
 In Merc. 2 quoque, hæc: sed in aliis minus recte,
hæ contrariæ.

(48) *Qui sunt ... incomprehensibiles*. Ita Ottob.
 eod. cui quoad postremam vocem consentiunt cæ-
 teri omnes mss. In editi., *quæ sunt ... incomprehen-*
sibilia.

7. Si autem [non] secundum figurationem (49), A nec secundum formationem, sed secundum numerum **125** et ordinem emissionis imagines ea dicent esse; primo quidem non essent (50) imagines dicenda hæc et similitudines eorum, qui sursum sunt Æonum. Quæ enim nec habitum, nec figuram illorum habent; quemadmodum imagines sunt ipsorum? Post deinde, et numeros, et emissiones superiorum Æonum, eosdem et similes ad eos, qui sunt conditionis, adaptent. Nunc autem triginta ostendentes Æones, et tantam multitudinem eorum, quæ sunt in conditione, imagines eorum qui sunt (51) triginta dicentes, juste ut insensati arguentur a nobis.

CAPUT VIII ⁷⁷.

Quam abhorreat a verosimili res creatas esse umbram Pleromatis.

1. Si autem hæc illorum umbram dicent esse, quemadmodum quidam ipsorum audent dicere, ut secundum hoc imagines esse (52), necesse erit et corpora ipsos ea, quæ sunt sursum, confiteri. Ea enim, quæ sursum sunt, corpora, umbram faciunt; non autem jam spiritalia, quandoquidem nulli obscurare possunt (53). Si autem et demus illis hoc, quod quidem est impossibile, eorum quæ sunt spiritalia et lucida umbram esse, in quam Matrem suam descendisse dicunt: tamen cum illa sint æterna, et ea quæ ex ipsis efficitur umbra sempiterna perseverat, et non jam transeunt hæc, sed perseverant cum his, quæ se adumbrant (54). Si autem hæc transeunt, et illa necesse est, quorum hæc sunt umbra (55), transire: illis autem perseverantibus, perseverat et umbra (56) ipsorum.

2. Si autem non secundum id quod obumbretur, dicent (57) eam umbram esse, sed secundum id quod multo ab illis separata sint; paterni luminis ipsorum pusillitatem et infirmitatem accusabunt, quasi non attingat usque ad hæc, sed deficiat adimplere id quod est vacuum, et dissolvere umbram,

⁷⁷ Cap. VII. ⁷⁸ Cap. 2 et 5 hujus libri. ⁷⁹ Cap. VIII.

(49) *Non secundum figurationem.* Non addendum esse, et res ipsa docet, et paulo post sequentia verba: *quæ enim nec habitum, nec figuram illorum habent, etc.*, omnino confirmant. Hanc tamen particulam quia nullo ms. fretus addidi, hamuli inclusi.

(50) *Non essent.* Ita Clarom., Voss. et Arund., D cæteri, non sunt.

(51) *Qui sunt.* Editt. omnes, *quæ sunt.*

(52) *Ut secundum hoc imagines esse, etc.* Eras., Gall., et Feuard., aut *secundum hoc imagines esse.* At recte conjicit Grab. Irenæum Græce scripsisse, ὡστε κατὰ τοῦτο εἰκόνας εἶναι, quod vertere debuisset interpres: *adeo ut secundum hoc imagines sint.*

(53) *Nulli obscurare possunt.* Græca locutio, ait Billius, pro, *nulli caliginem offundere, nihil obumbrare possunt; τὰ πνευματικὰ μηδέτι ἐπισκοπεῖν δύναται.*

(54) *Quæ se adumbrant.* Pro, *quibus adumbrantur, seu quæ hanc umbram efficiunt.*

(55) *Illam... umbram.* Sic Clarom. et Merc. 2. Voss. vitio e, *illam... umbram.* Cæteri, *illa... umbræ:* minus bene, nam de umbra in singulari in toto hoc capite loquitur auctor.

(56) *Perseverat et umbra.* Alii, *perseverant et*

PATROL. GR. ED. LAT. V.

et hoc quando nemo sit impedimento. In caliginem enim convertetur, secundum eos, et obcæcabitur paternum lumen eorum, et deficiet in his quæ sunt vacuitatis locis, cum minime possit adimplere omnia. Non igitur jam dicant Pleroma esse omnium Bythum ipsorum, siquidem id quod est vacuum et umbra, neque adimplevit, neque illuminavit: aut iterum umbram et vacuum prætermittant; siquidem adimplet omnia paternum ipsorum lumen.

3. Neque igitur extra primum Patrem, id est (58), qui super omnia est Deus, aut Pleroma aliquid esse potest, in quod Enthymesin passi Æonis descendisse dicunt, ut non definiatur et circumscribatur ab eo qui est extra, et contineatur ipsum Pleroma, vel primus Deus: neque vacuum esse, B aut umbram capiet (59), cum jam ante sit Pater, uti ne deficiat lumen ejus, et definiatur (60) in vacuum. Irrationale est autem et impium adinvenire locum in quo cessat et finem habet, qui est secundum eos Propator, et Proarche, et omnium Pater, et hujus Pleromatis. Nec rursus in Patris sinu alterum quemdam dicere tantam fabricasse conditionem fas est, vel consentiente, vel non consentiente eo, propter prædictas causas ⁷⁸. Impium est enim similiter et demens dicere, tantam conditionem ab Angelis, aut ab emissionem quadam ignorante verum Deum, in his quæ sunt ipsius, fabricasse (61): neque infra Pleroma (62) ipsorum, cum sit universum spiritale, ea quæ sunt terrena et choica possibile facta esse: sed ne quidem secundum illorum imaginem, cum dicuntur (63) pauci (64), et similis formationis et unum esse, possibile est, et quæ sunt multæ conditionis, et contraria invicem facta esse. Falsus autem apparuit, et qui est de umbra cenomatis (65), id est, vacui, ipsorum sermo, secundum omnia. ⁷⁹ Itaque vacuum ostensum est ligmentum eorum, et inconstans doctrina: vacui autem et hi (66) qui attendunt eis, vere in profundum perditionis descendentes.

umbræ.

(57) *Dicent.* Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. Sed in textu, perinde ut Eras. et Gallas. *perperam, dicentes.*

(58) *Id est.* Feuard. in marg. et Pass., *idem.*

(59) *Neque vacuum esse, etc., capiet.* Græcismus, οὐδὲ τὸ κενὸν εἶναι ἢ σκίαν ἐνδέξεται, id est neque fieri poterit, ut vacuum, aut umbra sit.

(60) *Definiatur.* Id est, *terminetur, desinat.*

(61) *Fabricasse.* Vel lege *fabricatam esse, vel fabricasse* passiva significatione accipe.

(62) *Infra Pleroma.* Probare satagit Grabius hic legendum esse *intra Pleroma.* Sed frustra: jam enim monuimus *infra*, pro *intra*, apud infimæ Latinitatis auctores passim occurrere. Vide Gangii *Glossarium.*

(63) *Cum dicuntur.* Ita recte cod. Voss. pro *dicuntur*, ut est in editt. Eras., Gallas. et Feuard. In cod. Clarom. scriptum erat, *dicuntur*; sed imperitus quis emendator reposuit, *dicitur.*

(64) *Pauci.* Æones scilicet.

(65) *Cenomatis.* Ex Græco κενώματος. Vid. lib. 1, c. 4, n. 1.

(66) *Vacui autem et hi.* Observat Billius ludera

126 CAPUT IX.

Unum esse mundi conditorem, Deum Patrem; veteresque omnes in hac traditione cum Ecclesia consentire.

1. Quoniam quidem (67) est mundi fabricator Deus, constat et ipsis, qui multis modis contradicunt ei, et confitentur eum, fabricatorem eum vocantes, et Angelum dicentes : ut non dicamus, quoniam omnes clamant Scripturæ, et Dominus hunc Patrem qui est in cœlis docet (68), et non alium : quemadmodum ostendemus procedente sermone. Nunc autem sufficit id quod est ab eis, qui contraria nobis dicunt testimonium, omnibus hominibus ad hoc demum consentientibus, veteribus quidem, et in primis a primoplasti traditione hanc suadelam custodientibus, et unum Deum fabricatorem cœli et terræ hymnizantibus : reliquis autem post eos a Prophetis Dei hujus rei commemorationem accipientibus : ethnicis vero ab ipsa conditione discentibus. Ipsa enim conditio ostendit eum, qui condidit eam; et ipsa factura suggerit eum, qui fecit (69); et mundus manifestat eum, qui se disposuit. Ecclesia autem omnis per universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem.

2. Constante igitur hoc Deo, quemadmodum diximus, et testimonium ab omnibus accipiente, quoniam est : ille sine dubio, qui secundum eos adinventur Pater, inconstans et sine teste est, Simone Mago primo dicente semetipsum esse super omnia Deum, et mundum ab Angelis ejus factum; post deinde his qui successerunt ei, secundum quod ostendimus in primo libro ⁸⁰, variis sententiis impias et irreligiosas adversus fabricatorem circumducentibus doctrinas : quorum discipuli cum sint hi (70), ethnicis pejores efficiunt eos, qui assentiunt eis. Illi enim *creatoræ potius quam Creatori servientes* ⁸¹, et *his qui non sunt dii* ⁸², verumtamen primum deitatis locum attribuunt fabricatori hujus universitatis Deo. Hi autem, hunc quidem labis fructum dicentes, et animale eum vocantes, et non cognoscentem eam quæ super eum est Virtutem, dicentem quoque : *Ego sum Deus, et præter me non est alius Deus* ⁸³; mentiri eum dicentes, ipsi mentientes; omnem malitiam

⁸⁰ Cap. 23 et seqq. ⁸¹ Rom. 1, 25. ⁸² Gal. iv, 8. ⁸³ Isa. xlvi, 9. ⁸⁴ Cap. X.

hoc loco Irenæum in ambiguitate vocabuli *κρόνος* quod initio capitis *vacuum* significat, hic autem *stultum et inane*.

(67) *Quoniam quidem*. In editt. minus bene, *quando quidem*.

(68) *Et Dominus docet*. Nimirum, ut notat Feuard., Matth. v, 16 : *Glorificent Patrem vestrum, qui in cœlis est*. v. 45 : *Ut sitis filii Patris vestri, qui in cœlis est*. Matth. vi, 9 : *Pater noster, qui es in cœlis*, etc.

(69) *Qui fecit*. Eam delevit Græbius, quia deest in omnibus mss. Sed addatur vel dematur, parum interest.

(70) *Cum sint hi*. Valentiniani scilicet.

(71) *Dictæ*. Feuard. in marg. et cod. Voss. *dictatæ*.

(72) *Fabricaverunt*. Sic Feuard. in marg. ac codd.

A copulantes ei, eum qui non est super hunc, quod sit fingentes, secundum sententiam suam deteguntur, eum quidem qui est Deus blasphemantes, eum autem qui non est, Deum fingentes, in suam ipsorum condemnationem. ⁸⁴ Et qui dicunt semetipsos perfectos, et universorum habere agnitionem, ethnicis pejores, et magis blasphemii sensu etiam adversum suum factorem inveniuntur.

CAPUT X.

Quam male ab hæreticis explicentur Scripturæ. Omnia ex nihilo, non ex subjacenti materia, creavit Deus.

1. Perquam itaque irrationale est, prætermittentes eum, qui vere est Deus, et qui ab omnibus habet testimonium, quærere si est super eum is, qui non est, et qui a nemine unquam annuntiatus est. Quoniam enim manifeste nihil dictum est de eo, et ipsi testimonium perhibent : quia autem parabolas, quæ quæruntur et ipsæ quomodo dictæ (71) sint, male ad eum, qui adinventus est ab ipsis, transfigurantes, alium nunc, qui ante nunquam quæsitus est, generant, manifestum est. Per hoc enim quod velint ambiguas exsolvere Scripturas (ambiguas autem non quasi ad alterum Deum, sed quasi ad dispositiones Dei), alterum Deum fabricaverunt (72); quemadmodum prædiximus, de arena resticulas nectentes (73), et quæstioni minori quæstionem majorem adgenerantes. Omnis autem quæstio non per aliud, quod quæratur, habebit resolutionem, nec ambiguitas per aliam ambiguitatem solvetur apud eos, qui sensum habent, aut ænigmata per aliud majus ænigma, sed ea quæ sunt talia, ex manifestis, et consonantibus, et claris accipiunt absolutiones.

2. Hi autem quærentes (74) exsolvere Scripturas et parabolas, alteram majorem et impiam quæstionem introducunt, si quidem super mundi fabricatorem Deum alius sit Deus (75); non exsolventes quæstiones (unde enim?), sed minori quæstioni magnam quæstionem adnectentes, et nodum insolubilem inserentes (76). Ut enim sciant (77) hoc ipsum scire, quod utique triginta annorum Dominus venit ad baptismum veritatis, hoc non discentes; ipsum Deum fabricatorem, **127** qui

Voss. et Clarom. In aliis, *prædicaverunt*.

(73) *De arena resticulas nectentes*. Vide quæ de hoc proverbio notavimus lib. 1, pag. 56.

(74) *Quærentes*. Bis, quod in editt. legitur ante *quærentes*, et lectorem male turbat, recte omittunt mss. Arund., Voss., Merc. 1 et Clarom.

(75) *Alius sit Deus*. Textum hic esse mutilum suspicatus est Billius. Sed frustra : expuncta enim voce *quod*, quæ in editt. Eras., Gallas. et Feuard. ante *alius* perperam inserta est, planus evadit. Expungendam autem esse docent mss. omnes, in quorum nullo comparet.

(76) *Inserentes*. Quidam, *inferentes*.

(77) *Sciant*. Legendum putat Græbius, *sciuntur*; sed frustra. Sensus est, *ut enim sciunt se hoc ipsum scire*.

misit eum ad salutem hominum, impie contem-
nunt : et ut putentur posse enarrare unde substan-
tia materiæ, non credentes quoniam Deus ex his
quæ non erant, quemadmodum voluit, ea quæ facta
sunt, ut essent, omnia fecit, sua voluntate et vir-
tute substantia usus (78), sermones vanos (79) col-
legerunt; vere ostendentes suam infidelitatem (80) :
quoniam quidem his quæ sunt, non credunt, in id
quod non est, deciderunt.

3. Quod enim dicunt ex lacrymis Achamoth,
humectam prodisse substantiam, a risu autem luci-
dam, a tristitia autem solidam et a timore mobi-
lem, et in his altum sapere et inflatum esse,
quomodo hæc non digna irrisione, et vere ridicula?
qui non credunt quidem, quoniam ipsam materiam,
cum sit potens et dives in omnibus Deus, creavit,
nescientes quantum potest spiritualis et divina
substantia; credentes autem quoniam Mater ipso-
rum, quam (81) feminam a femina vocant, a præ-
dictis passionibus emisit tantam conditionis ma-
teriam: et quærentes (82) quidem unde suppeditavit
fabricatori conditionis substantia; non quærentes
autem unde Matri ipsorum, quam Enthymesi et
impetum Æonis errantis dicunt, lacrymas tantas,
aut sudores, aut tristitias, (83) aut reliqua materiæ
emissio.

4. ⁸⁵ Attribuere enim substantiam eorum, quæ
facta sunt, virtuti et voluntati ejus, qui est omnium
Deus, et credibile, et acceptabile, et constans, et
in hoc bene dicetur (84) : quoniam *quæ impossibilia
sunt apud homines, possible sunt apud Deum* ⁸⁶.
Quoniam homines quidem de nihilo non possunt
aliquid facere, sed de materia subjacenti; Deus
autem, quam homines hoc primo melior, eo quod
materiam fabricationis suæ, cum ante non esset,
ipse adinvenit. Dicere autem de Enthymesi Æonis
errantis prolata materiam, et longe quidem Æonem
ab Enthymesi ejus separatam, et hujus rursus pas-
sionem et affectionem extra ipsam quidem ejus esse
materiam; et incredibile, et fatuum, et impossibile,
et inconstans.

CAPUT XI.

*Hæreticos veritati non credentes in profundum erro-
ris incidisse. Cur eos interrogare statuat Irenæus?*

1. Et non credentes quidem quoniam is qui est
⁸⁵ Cap. XI. ⁸⁶ Luc. xviii, 27. ⁸⁷ Cap. XII. ⁸⁸ Cap. XIII.

(78) *Sua voluntate et virtute substantia usus.* D
Græce, inquit Billius, τῆ οικείᾳ βουλήσει καὶ δυνά-
μει, οὐσιώσει χρησάμενος : id est, *sola sua volun-
tate ac potentia pro creatis rebus omnibus usus.* Sed
melius explicat Grabius : *sola sua voluntate ac po-
tentia loco substantiæ*, sive materiæ, ex qua res
creatas formaret, usus. Hanc explicationem confir-
mant sequentia.

(79) *Vanos.* Alias minus recte, *varios.*

(80) *Infidelitatem.* Sic ex codd. Clarom. et Voss.
ac Feuard. marg. reposui, pro *infirmiorem*, quia
mox sequitur : *quoniam quidem his quæ sunt, non
credunt*, etc.

(81) *Feminam a femina vocant.* Supra lib. I,
cap. 21, n. 5, *masculo-feminam a femina* dicunt. Sed
quemadmodum Sophiam modo masculo-feminam,
modo masculum, modo feminam exhibent; sic et

A super omnia Deus, in his quæ sunt ejus, varia et
dissimilia verbo fabricavit, quemadmodum ipse
voluit, cum sit omnium fabricator, ut sapiens ar-
chitectus, et maximus rex ⁷⁸; credentes autem
quoniam angeli, aut virtus aliqua separata a Deo,
et ignorans eum, fecit hanc universitatem: sic
igitur veritati non credentes, in mendacio autem
volutantes, perdidit panem vitæ veræ, in vacuum
(85) et in profundum umbræ incidentes; similes
Æsopi cani, ei qui panem quidem reliquit, in um-
bram autem ejus impetum fecit, et perdidit escam.
Et ex ipsis (86) autem Domini verbis facile est os-
tendere, confitentis unum Patrem, et factorem
mundi, et plasmatores hominis, qui a lege et pro-
phetis annuntiatus sit, et alterum nescientis, et
hunc esse super omnia Deum: docentis autem, et
per se eam, quæ est ad Patrem adoptio filiorum,
quæ est æterna vita, omnibus justis attribuentis.

2. Sed quoniam amant incusare, et ea, quæ sunt
sine calumnia, ut calumniosi concutiunt, multitu-
dinem parabolarum, et quæstionum inferentes (87)
nobis; he ne hæc arbitrati sumus primo interrogare
eos e contrario de suis dogmatibus, et quod non
est verisimile ipsorum ostendere (88), et temerita-
tem ipsorum excidere: post deinde, Domini ser-
mones inferre (89), ut non sint tantum ad propo-
nendum vacantes; sed propter hoc quod non possint
ad ea, quæ interrogantur, ratione respondere,
dissolutam suam videntes argumentationem, aut
revertentes ad veritatem, et semetipsos humiliantes,
et cessantes a multifaria sua phantasia, placantes
Deum de his, quæ adversus eum blasphemaverunt,
salventur: aut si perseverarint in ea, quæ præ-
occupavit animum ipsorum, vana gloria, argumen-
tationem suam immutent.

128 CAPUT XII ⁸⁸.

*Triacontadem hæreticorum, et deficere et redundare.
Cum unitæ et inseparabiles sint eorum conjugatio-
nes, Sophiam sine permissione conjugis quidpiam
pati aut generare non potuisse. Logon et Sigen
simul esse non posse.*

1. Primo quidem de triacontade ipsorum sic dice-
mus (90), universam eam utrinque mire decidere
(91), et secundum id quod minus habet, et secundum

Achamoth nunc *Dominum masculiniter*, nunc *ma-
sculo-feminam*, nunc feminam appellant.

(82) *Et quærentes.* In aliis, *exquirentes.*

(83) *Lacrymas tantas, aut sudores, aut tristitias.*
Solæcismus apertus est, inquit Billius; hæc enim
omnia recto casu efferenda sunt.

(84) *Dicetur.* Alii, *diceretur.*

(85) *In vacuum.* Alludit ad vacuum et umbram
hæreticorum.

(86) *Ipsis.* Alii, *ipsius.*

(87) *Inferentes.* Ms. Voss., *inserentes.*

(88) *Et quod non est verisimile ipsorum ostendere.*
Græce, ait Billius, καὶ τὸ ἀπίθανον αὐτῶν δεῖχνύειν
Itaque quod hoc loco relativum est, non causale.

(89) *Inferre.* Editt., *inserere.*

(90) *Dicemus.* Alii, *dicamus.*

(91) *Mire decidere.* Sic codd. Clarom. Arund.,

id quod plus; propter quam (92) dicunt triginta annorum Dominum ad baptismum venisse. Hæc autem dicente (93), manifesta erit universæ argumentationis ipsorum eversio. Et secundum denominationem quidem sic: primo quidem, quoniam annumerant reliquis Æonibus Propatorem. Pater enim omnium enumerari non debet cum reliqua emissione: qui non est emissus, cum ea quæ emissa est: et innatus, cum ea quæ nata est: et quem nemo capit, cum ea quæ ab eo capitur, et propter hoc incapabilis: qui infiguratus est (94), cum ea quæ figurata est. Secundum enim id quod melior, quam reliqui, non debet cum eis annumerari; et hoc cum Æone passibili, et in errore constituto, qui est impassibilis, et non errans⁸⁹. Quoniam enim a Bytho inchoantes, triacontadem enumerant usque ad Sophiam, quam Æonem errantem dicunt, ostendimus in eo libro⁹⁰, qui est ante hunc librum, et quæ dicunt nomina ipsorum posuimus: hoc autem (95) non annumerato, jam non sunt triginta secundum eos emissiones Æonum, sed viginti et novem fiunt.

2. Post deinde, primam emissionem Ennoiam, quam Sigen (96), vocantes, ex qua rursus Nun (97) et Alethiam emissos dicunt, in utrisque exorbitant. Impossibile est enim ennoëan alicujus, aut silentium separatim intelligi, et extra eum emissum propriam habere figurationem. Si autem non dicent esse emissam illam extra, sed adunatam Propatori; ut quid cum reliquis Æonibus annumerant eam, his qui non sunt adunati, et propter hoc ignorant magnitudinem ejus? Si autem et unita est (98) (consideremus et hoc), necessitas est omnis ab unita (99) conjugatione, et inseparabili, et unum existente (1), indiscretam, et unitam eam, quæ ex ea est, emissionem fieri, ut non dissimilis sit ab eo qui emisit. Hoc autem sic se habente, unum et idem fiet, quemadmodum Bythus et Sige, sic et Nus et Alethia, semper adhærentes invicem (2.) Et quod non possit alterum sine altero intelligi, quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine duritia: unita sunt enim invicem hæc; et alterum ab altero separari non potest sed semper coexistere ei: sic et Bythum cum Ennoëa

⁸⁹ Cap. XIV. ⁹⁰ Cap. I. ⁹¹ Cap. XV.

Voss. ac Feuard. in marg. pro unica voce, *conci- dere.*

(92) *Propter quam.* Sic Feuard. in marg. et Clarom.; cæteri minus recte, *propter quod.*

(93) *Dicente.* In Eras., Gallas. et Feuard., *dicentes.*

(94) *Infiguratus est.* Editt. *figuratus non est.*

(95) *Hoc autem.* Bytho videlicet, non Æone errante, ut male interpretatur Feuardentius.

(96) *Quam Sigen.* Pro *quam et Sigen*; supple etiam *vocant*: nisi pro *quam* legere malis, et.

(97) *Nun.* Hanc vocem, licet proprio iudicio, et citra ms. cod. auctoritatem, recte tamen adjecit Feuard.; eam enim ab Irenæo, id exigente sensu, scriptam esse, et a scribis, ob affinitatem soni ultimæ syllabæ vocis præcedentis, perperam omissam esse, quilibet videt. *Nun* siquidem et *Alethiam* in secunda conjugatione copulabant hæretici; et

adunitum esse oportet, et Nun cum Alethia eodem modo. Rursus et Logos et Zoe ab unitis emissi, unitos esse (3), et unum esse debent. Secundum hæc autem, et Homo et Ecclesia, et universa reliquorum Æonum conjugationis emissio unita esse debet, et semper coexistere alterum altero (4), Feminam enim Æonem (5) pariter esse oportet cum masculino, secundum eos, cum sit velut affectio ejus.

3. Et hæc cum ita se habeant, et cum hæc dicantur ab ipsis, rursus impudorate audent docere, juniorem duodecadis Æonem, quem et Sophiam appellant, sine permistione conjugis, quem Theletum vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant; in tantum dementiæ progressi, ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias censeant. Si enim Bythus adunitus est cum Sige, et Nus cum Alethia, et Logos cum Zoe, et reliqui deinceps; quemadmodum poterat Sophia sine conjugis perplexione pati aliquid, vel generare? Si autem hæc sine illo passa est; necesse est et reliquas conjugationes abscissionem et separationem a semetipsis accipere: quod est impossibile, sicut prædiximus. Impossibile est ergo et Sophiam passam esse sine Theleto: et soluta est ipsorum rursus omnis argumentatio.⁹¹ De passione enim, quam sine complexione conjugis passam eam dicunt, iterum reliquam universam velut tragœdiæ compositionem affinxerunt.

4. Si autem impudorate et reliquas conjugationes disjunctas ab invicem dixerint esse separatas, propter novissimam conjugationem, uti non solvatur illorum vaniloquium: primo quidem impossibili insistunt rei. Quemadmodum enim separabunt Propatorem ab Ennoëa ejus, aut Nun ab Alethia, aut Logon a Zoe, et reliquos similiter? Quemadmodum autem et ipsi ad unitatem recurrere dicunt, et omnes unum esse; si quidem hæc, quæ sunt intra Pleroma conjugationes, unitatem non custodiunt, sed distantes sunt ab invicem: in tantum uti et patiantur, et generent sine alterius complexu, quemadmodum gallinæ sine caponibus?

129 5. Post demum, et sic solvetur illorum

D paulo post Irenæus utrumque copulat.

(98) *Unita est.* Clarom., Ottob., Voss. et Merc. 2, *unitus est*; nec male, si de Bytho Ennoëæ unito intelligatur.

(99) *Ab unita.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *adunita.*

(1) *Unum existente.* Sic codd. Clarom., Voss. et Ottob.; cæteri, *una existente.*

(2) *Invicem.* Arund., *in unam.*

(3) *Unitos esse.* Scribere debuisset interp., *uniti esse.*

(4) *Alterum altero.* Ab ante altero bene delevit Grab. auctoritate cod. Voss.

(5) *Feminam enim Æonem.* Sic ex cod. Voss. reposui pro *Æonum*, ut in editt. omnibus legitur. Nullus enim ms. habet *Æonum*; sed alii *Æonam*, ut Clarom., Arund. et Merc. 2; alii *Æonem*, ut Voss, quod magis placet.

rursum prima et archeponos ogdoas. Erunt enim specialiter in eodem Pleromate Bythus et Sige, Nus et Alethia, Logos et Zoe, Anthropos et Ecclesia. Impossibile est autem Logo præsentem Sigen esse, aut iterum Sige præsentem Logon ostendi. Hæc enim consumptibilia sunt invicem, quemadmodum lumen et tenebræ in eodem nequaquam erunt : sed si quidem lumen sit, non sunt tenebræ ; ubi autem tenebræ sunt, non erit lumen : veniente enim lumine, solutæ sunt tenebræ. Sic ubi est Sige, non erit Logos ; et ubi Logos, non utique est Sige. Si autem endiatheton Logon (6) dixerint, endiathetos erit et Sige ; et nihilominus solvetur ab endiatheto Logo. Quoniam autem non est endiathetos, ipsa hæc ordinatio ipsorum emissionis (7) significat.

6. Jam igitur non dicant, primam et principalem ogdoadem ex Logo et Sige constare, sed aut Sigen, aut Logon refutant : et soluta est illorum prima et principalis ogdoas. Si enim unitas conjugationes dixerint, soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, Sophia sine conjuge labem generavit ? Si autem, sicut in emissione, unumquemque ex Æonibus propriam substantiam habere dicent : quemadmodum in eodem ostendi potest Sige et Logos ? Et hæc quidem secundum diminutionem.

7. Secundum autem id quod plus est, rursus solvitur triacontas ipsorum sic : Emissum enim a Monogene dicunt, sicut et reliquos Æonas, Horon, quem plurimis nominibus vocant, sicut prædiximus in eo, qui ante hunc est liber⁹⁹. Hunc autem Horon quidam quidem a Monogene emissum dicunt, alii vero ab ipso Propatore in similitudine sua. Adhuc etiam emissionem dicunt factam a Monogene Christum et Spiritum sanctum (8), et hos non annumerant ad numerum Pleromatis : sed neque

⁹⁹ Lib. I, cap. 2, n. 5.

(6) Si autem Endiatheton Logon, etc. Græce, ait Billius, ἀνδὲ ἐνδιαθητόν λόγον εἶπωσιν. Id est, si autem intus conditum sermonem dixerint. ἐνδιαθέτω λόγῳ Græci opponunt προφορικόν, hoc est, ut c. 13, vertit interpres, emissibile verbum : vel ut cap. 28, emissionis verbum : vel denique ut cit. cap. 13, prolativum. Hactenus Billius. Verborum itaque sensus est, ut bene advertit Feuardentius, talem esse Sigen, qualem et Logon ; si hic internus sit, et illam internam esse, et ea propter neutrum posse dici emissum.

(7) Emissionis. In Feuard. perperam, emissiones.

(8) Christum et Spiritum sanctum. Sic pro Christo et Spiritu sancto (uti librorum culpa habent omnes codd. aperte repugnante tum sensu, tum ipsa Valentinianorum hypothesis) restituo ex lib. I, cap. 11, n. 5, ubi dicitur : Monogenem alteram emisisse conjugationem, Christum et Spiritum sanctum. Et in hoc ipso capite, paulo post : Christum a Monogene dicunt emissum.

(9) Quid quod. In Eras., Gallas. et Feuard., male omissum quid. Hæc enim interrogando dicta esse, perspicuum est ex contextu. Unde quid quod hic scribitur, pro quid est causæ quod ?

(10) Edicere. Pro et dicere ex cod. Voss. bene reposuit Grab.

A Salvatoreorem, quem etiam Totum esse dicunt. Hoc enim manifestum est et cæco, quoniam non solum triginta emissiones secundum illos emissæ sunt, sed etiam quatuor cum istis triginta. Ipsum Proenimpatorem annumerant in Pleroma, et eos qui ex successione ab invicem emissi sunt. Quid quod (9) isti non annumerabantur illis in eodem Pleromate existentes, qui adepti sunt eandem emissionem ? Quæ enim edicere (10) possunt justam causam, ob quam non annumerant cum reliquis Æonibus, neque Christum, quem volente Patre a Monogene dicunt esse emissum, neque Spiritum sanctum, neque Horon, quem et Sotera (11) dicunt ; sed neque ipsum Salvatoreem, qui venit ad auxilium et formationem Matris ipsorum ? Utrum quasi sint isti inferiores (12) illorum (13), et ideo indignos esse Æonum appellatione et numero : aut quasi meliores sint et differentes (14) ? Sed infimi quidem quomodo fient, qui etiam in fixationem et emissionem reliquorum emissi sunt ? Meliores autem rursus prima et principali tetrade esse non possunt, a qua et emissi sunt : et illa enim enumeratur in prædictum numerum. Oportuerat autem et istos annumerari in Pleromate Æonum : aut et illorum Æonum (15) honorem hujusmodi appellationis esse ferri.

8. Cum ergo sit soluta illorum triacontas, sicut ostendimus, et secundum id quod minus est, et secundum id quod plus est (in tali enim numero si plus fuerit, aut minus, reprobabilem faciet numerum, quanto magis tanta (16) ?) : instabilis igitur ea quæ est de ogdoade ipsorum, et de duodecade fabulosa. Instabilis autem et universa illorum regula, ipso firmamento ipsorum dissipato, et in Bythum (17), hoc est, in id quod non est, dissoluto. Quærant igitur jam amodo alias causas ostendere, quare triginta annorum Dominus ad baptismum ve-

(11) Sotera. Mirum, inter varia quæ lib. I, cap. 11, n. 4, recenset Irenæus Hori cognomina, illud Soterem omissum fuisse. Hinc suspicatur Grabius vel Latinum Græcum hic corruptum fuisse, vel pro σταυρωτόν (quod Hori cognomen est), forte per abbreviationem scriptum, στρον, male legisse interpretem σωτήρα. Sed cum loco mox citato dicatur λυτρωτής, Redemptor, qui Sophiam ab imminenti ruinâ liberaverit, Salvatoreem dici quid vetat ? Sic ut duplex lex Christus, sic et duplex erit Salvator, superior alter, alter inferior.

(12) Infimiores. In cod. Arund. et marg. Feuard., infiriores. Sed prior lectio præferenda : mox enim sequitur, infimi quidem quomodo fient ? Ubi omnes codd. inter se consentiunt.

(13) Illorum. Græcismus, pro illis.

(14) Differentes. Græce, ait optime Billius, διαφοροίτεροι, id est præstantiores.

(15) Illorum Æonum. Mallem, ab illis Æonibus.

(16) Quanto magis tanta ? Id est, quanto magis tantum Æonum excessus, defectusque reprobabilem faciat tricenarium ab hæreticis confictum numerum.

(17) Bythum. Ludit auctor in voce βυθός, quæ Valentinianis primum Patrem, hic profundum gurgitem significat.

nerit; et duodecadis apostolorum; et ejus quæ est A sanguinis profluvium passa; et reliquorum quæcunque vane laborantes delirant.

CAPUT XIII ⁹³.

Primum ordinem emissionis hæreticorum nulla ratione defendi posse.

1. Et ipsum quidem primum ordinem emissionis ipsorum reprobabilem esse sic ostendimus. Emissum enim dicunt de Bytho et hujus Ennoea Nun et Alethian, quod quidem contrarium ostenditur, Nus enim est ipsum quod est principale, et summum, et velut principium, et fons universi sensus. Ennoia autem, quæ ab hoc, est qualislibet et de quolibet facta motio. Non capit (18) igitur ex Bytho et Ennoia emissum esse Nun: verisimilius enim erat dicere eos, de Propatore et de hoc Nu emissam esse filiam Ennoiam. Non enim Ennoia mater est **130** Noos, sicut dicunt; sed Nus pater fit Ennoia. Quemadmodum (19) autem et emissus est Nus a Propatore, qui principalem, et primum ejus, quæ est intus, absconditæ et invisibilis affectionis locum continet? a qua sensus generatur, et Ennoia, et Enthymesis, et talia (20), quæ non alia sunt præter Nun; sed illius ipsius, quemadmodum prædiximus, de aliquo in cogitatu dispositæ qualeslibet motiones; secundum perseverationem et augmentum, non secundum immutationem vocabula accipientes (21), et in cognitionem conterminatæ, et in verbum coemissæ, sensu manente intus, et condente, et administrante, et gubernante libere et ex sua potestate, quemadmodum et vult, quæ prædicta sunt.

2. Prima enim motio ejus de aliquo, ennoia ap- ⁹³Cap. XVI.

(18) *Non capit.* Græca phrasis, qua non raro utitur interp. a Græco, οὐκ ἐνδέχεται, fieri non potest, etc.

(19) *Quemadmodum.* Pro quomodo.

(20) *A qua... talia.* Alii, a quo... et alia.

(21) *Dispositæ qualeslibet motiones... accipientes.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, cum editi. Oxon.; alia omnes vitiose, *dispositæ qualislibet motionis... accipientis.* Id vero vult Irenæus ennoian, enthymesin, aliasque mentis cogitantis actiones, seu *motiones*, ut loquitur, nihil aliud esse quam seriem quamdam unius et ejusdem mentis affectionum, quæ varia, habita ratione perseverationis et augmenti, sortiantur nomina; sed inter quas nulla intercedat substantialis et realis, ut loquuntur, diversitas; utpote quæ sint tantum cognitionis modificationes, in verbum interius, ἐγδιάθετον λόγον, desinentes.

(22) *Sensatio.* Græco, ni fallor, νόησις.

(23) *Verbum rectissime appellatur.* Hunc igitur ordinem inter mentis de re aliqua cogitantis actiones statuit auctor noster. Præcedit ἐννοια, sequitur ἐνθύμησις, tum νόησις, postea βουλή, seu βούλημα, deinde βουλήματος ἐξέτασις, ac denique ἐνδιάθετος λόγος, qui si proferatur exterius, προφορικῶς dicitur; quas sic explicat. Cum primum menti sese offert res aliqua, leviorque tum ejusdem perceptio est, ἐννοια dicitur. Si vero intentiori facto animo augetur perceptio, ἐνθύμησις est. Porro ἐνθύμησις esse non potest, quin menti sapiat sua perceptio, ac sensu intimo noverit, sibi

pellatur; perseverans autem et aucta, et universam apprehendens animam, enthymesis vocatur. Hæc autem enthymesis multum temporis faciens in eodem, et velut probata, sensatio (22) nominatur. Hæc autem sensatio in multum dilatata, consilium facta est; augmentum autem et motus in multum dilatatus consilii, cogitationis examinatio: quæ etiam in mente perseverans, verbum rectissime appellabitur (23); ex quo emissibilis emittitur verbum (24). Unum autem et idem est omnia quæ prædicta sunt, a Noo initium accipientia; et secundum augmentum assummentia appellationes (25). Quemadmodum et corpus hominis, aliquando quidem novellum, aliquando quidem virile, aliquando autem semile, secundum augmentum et perseverantiam accepit appellationes, sed non secundum substantiæ demutationem, neque secundum corporis amissionem: sic et illa. De quo enim quis contemplatur, de eo cogitat: et de quo cogitat, de hoc et sapit: de quo autem et sapit, de hoc et consiliatur: et quod consiliatur, hoc et animo tractat: et quod animo tractat, hoc et loquitur. Hæc autem omnia, quemadmodum diximus, Nus gubernat, cum sit ipse invisibilis, et a semetipso per ea, quæ prædicta sunt, sicut per radium, emittens verbum; sed non ipse ab alio emittitur.

3. Et hæc quidem in hominibus capit dici (26), cum sint compositi natura, et ex corpore et anima subsistentes. Qui autem dicunt ex Deo emissam esse Ennoeam, et ex Ennoea Nun, deinceps ex iis Logon; primo quidem arguendi sunt improprie emissionibus usi; post deinde, hominum affectiones, et passiones, et intentiones mentis describentes, Deum autem ignorantes: qui quidem ea,

conscia sit percipere se; quod νόησις vocatur. Dum autem νόησις, collatis secum pluribus idcis, penitius exploratur, fit βούλημα, quo videlicet fertur sententia. Judicium nos diceremus. Id si accuratius perpendatur, aliaque ex eo judicia, comparatione facta, inferantur, βουλήματος ἐξέτασις est. Argumentationem vocant philosophi. Hinc ἐνδιάθετος λόγος, internum animi verbum: neque enim expendi possunt *consilia*, resque aliqua animo tractari, quin mens secum veluti colloquatur. Inde et προφορικῶς λόγος, si quid intus animo pertractatum fuit, sermone prodeat exterius. Ita se habet, ut quidem arbitror, Irenæi hypothesis, de qua viderint philosophi.

(24) *Emissibilis.* Ita Eras., Gallas. et mss. omnes. Frustraque Feuarentius correxit, *emissibile*. Nam interpres ad substantivi, λόγος, magis quam ad Verbi genus attendens, masculinum genus cum neutro passim conjungit.

(25) *Secundum augmentum assummentia appellationes.* Sic recte Clarom. cod. pro, *secum augmentum assummentia appellationis*, ut perperam legitur in Eras., Gallas. et Feuard. consentiunt cod. Voss. Feuard. in marg. edit. 1576 et edit. Oxon. quoad vocem *secundum*: sed male in omnibus, *appellationis*. Lectionem nostram confirmant quæ paulo ante scripta legimus: *secundum augmentum vocabula accipientes*; et quod mox sequitur; *secundum augmentum accepit appellationes*.

(26) *Capit dici.* Pro, *dici fas est*.

quæ obveniunt hominibus ad loquendum eos (27), applicant omnium Patri, quem etiam ignotum omnibus dicunt, negantes quidem ipsum mundum fecisse, ut ne quidem pusillus putetur (28); hominum autem affectiones et passiones donantes. Si autem Scripturas cognovissent, et a veritate docti essent, scirent utique quoniam non sic Deus (29), quemadmodum homines; et non sic cogitationes ejus, quo modo cogitationes hominum. Multum enim distat omnium Pater ab his, quæ proveniunt hominibus, affectionibus et passionibus: et simplex, et non compositus, et similimembrius (30), et totus ipse sibimetipsi similis, et æqualis est; totus cum sit sensus (31), et totus spiritus, et totus sensuabilitas (32), et totus ennoea, et totus ratio, et totus auditus, et totus oculus, et totus lumen, et totus fons omnium bonorum; quemadmodum adest religionis ac piis dicere de Deo.

4. Est autem et super hæc, et propter hæc inenarrabilis. Sensus enim capax omnium bene et recte dicitur, sed non similis hominum sensui: et lumen rectissime dicitur, sed nihil simile (33) ei, quod est secundum nos, lumini. Sic autem (34) et in reliquis omnibus nulli similis erit omnium Pater hominum pusillitati: et dicitur **131** quidem secundum hæc propter dilectionem, sentitur autem

^a Cap. XVII.

(27) *Ad loquendum eos.* Sic mss. omnes cum edit. Oxon., melius quam, *ad loquendum ei*, ut in Feuard. vel *eis*, ut in Eras. et Gallas. legitur. Græce πρὸς τὸ λαλεῖν αὐτούς, id est, *ut ipsi loquantur.*

(28) *Ut ne quidem pusillus putetur.* Id est, ne infirmus ac impotens existimetur, utpote qui malum a rebus creatis avertere non potuisset.

(29) *Non sic Deus.* Ita pro *non sit Deus*, ex cod. Clarom. et Feuard. marg. reposui; mox enim sequitur: *non sic cogitationes ejus quomodo*, etc. Alludit Irenæus ad verba Isaia: LV, 8: *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestrae; neque viæ vestrae, viæ meæ, dicit Dominus.*

(30) *Similimembrius.* Ὁμοιόκωλος in Græco fuisse suspicatur; Feuardentius; Grabius vero, ὁμοιομερής. Sed alterutrum scripsit Irenæus, idem sensus est. Scilicet ὁμοιόκωλος, vel ὁμοιομερής dicitur Deus, quia partes ejus, si quas dici fas esset, nihil a toto ipso differunt, seu, ut mox addit Irenæus, quia *totus ipse sibimetipsi similis et æqualis est.* Id ipsum est quod Cyrillus Catech. 6, hunc Irenæi locum imitatus dixit: Ὁμοιον ἀεὶ ἑαυτῷ ὄντα, μονοειδῆ τὴν ὑπόστασιν, οὐκ ἐν μέρει ἐλαττούμενον; ἀλλ' ἐν πᾶσιν ὁμοιον ὄντα αὐτὸν ἑαυτῷ. *Sui semper similem, essentia uniformem et uniusmodi, qui non plus habeat ex aliqua parte, ex aliqua minus, sed in omnibus ipse sui similis sit.*

(31) *Totus cum sit sensus.* Lib. 1, cap. 12, n. 2, ubi totum hunc sere locum Græce scriptum reperies, habet ὁλος νοῦς; νοῦν vero *sensum* passim veritè interpretes: *mentem* melius vertisset. Cæterum horum Irenæi verborum partem exscripsit Cyrill. loc. cit. ὁλος ὢν ὀφθαλμὸς, καὶ ὁλος ἀκοή, καὶ ὁλος νοῦς, *totus cum sit oculus, et totus auditus, et totus mens.*

(32) *Sensuabilitas.* Ita Arund., Clarom., Feuard. in marg. et Grab.; cæteri minus recte, *sensuabilitas*. Pro *sensuabilitas* superius scripsit interpretes *sensatio*; Græce νόησις, *cogitatio*.

(33) *Nihil simile.* In his, quod ante nihil præ-

A super hæc secundum magnitudinem. Si igitur et in hominibus ipse quidem sensus non emittitur, neque separatur a vivo is, qui emittit reliqua, motiones (35) autem ejus et affectus perveniunt ad manifestum; multo magis Dei, qui totus sensus est, ipse (36) a semetipso nequaquam separabitur, neque quasi ab alio aliud emittitur (37).

5. ^a Si enim sensum emisit; ipse qui emisit sensum, secundum eos, compositus et corporalis intelligitur, ut sit separatim quidem qui emisit, Deus; separatim autem qui emissus est, sensus. Si autem de sensu sensum dicant emissum, præcidunt sensum Dei et partiuntur. Quo autem, et unde emissus est? Quod enim ab aliquo emittitur, in aliquid subjectum emittitur. Quid autem sub-
B cebat antiquius, quam sensus Dei, in quod emissum (38) dicunt eum? Quantus autem et erat locus, ut susciperet et caperet Dei sensum? Si autem, quemadmodum a sole radium, dicant; sicut subjacet aer hic susceptor (39); et antiquior erit, quam ipse radius: et illic ostendant subjacens aliquid, in quod emissus (40) est sensus Dei, capabile ejus et antiquius. Post oportebit, quemadmodum solem minorem esse quam omnia (41) videmus, longe a semetipso emittentem radios; sic et Propatorem dicere extra et longe a semetipso

fixum legitur in edit. Feuard. et Oxon. sensumque turbat, expunxi, quia deest in edit. Eras. et Gallas. ac mss. Clarom., Arundel. ac Merc. 2.

(34) *Sic autem.* Ita recte solus Clarom.; cod. cæteri omnes perperam, *si autem.*

(35) *Motiones.* Sensus est: si in hominibus ipsa mens non emittatur, hæcque proprias actiones, affectionesve sic exterius velut emittendo prodat, ut neque mens, neque mentis actiones a vivente homine separentur: multo minus Dei, qui totus mens est, mens emittetur, ejusque mentis actiones divisæ ac separatæ ab eo emittentur, ne Deus a Deo separetur.

(36) *Ipsè.* Sensus videlicet.

(37) *Emittitur.* Arundel., *emittetur.*

(38) *In quod emissum.* Sic Clarom., cod. cæteri omnes minus bene, *in quo*: nam paulo inferius legitur in omnibus codd., *in quod radium emisit.*

(39) *Susceptor.* Sic edit. Eras., Gallas. et Feuard.: mss. vero omnes ac edit. Oxon., *susceptor*, sed male, quidquid dicat Grab. Quid sit enim aer *susceptor*, ne quidem vir clarissimus dixerit; nec cum ea lectione sequentia facile composuerit. Id sensit ipsemet: monet enim, ut textus optime cohereret, delendum esse verbum *erit*. Atqui nihil expungendum; vox una, *susceptor*, duntaxat restituenda, et sensus erit planissimus. *Si autem, velut a sole radium, emissum dicant; sicut subjacet aer hic radium susceptor, seu radium suscipiens, et proinde antiquior erit, quam ipse radium: sic et illic ostendant necesse est aliquid, etc.*

(40) *In quod emissus.* Ita recte Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Alii omnes, *in quo*.

(41) *Minorem esse, quam omnia.* Quam pro quem recte posuit Grab. ex cod. Arund. Sed frustra putat, aut quatuor has voces in textum irrepsisse, aut plures excidisse. Sat commodus videtur sensus, si quidpiam, nec procul petitum mente suppleatur: *quemadmodum solem procul a nobis dissitum, et ideo minorem, quam omnia videmus, etc.*

emisisse radium. Quidnam autem extra, aut longe A sentiri a Deo potest, in quod radium emisit?

6. Si autem non emissum extra Patrem illum dicant, sed in ipso Patre; primo quidem superfluum erit etiam dicere emissum esse eum. Quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio. Post deinde, hoc emissio (42), et is qui est ab eo Logos erit intra Patrem; similiter autem et reliquæ Logi emissiones (43). Jam igitur non ignorabunt Patrem, cum intra eum sint; nec secundum descensionem emissionum minus aliquis (44) cognoscat eum, undique omnes a Patre æqualiter circumdati; sed et impassibiles omnes similiter perseverabunt, cum sint in paternis visceribus, et in deminoratione nemo ipsorum erit. Non enim est deminoratio Pater: nisi forte, velut in circulo magno minor continetur circulus, et intra hunc rursus alter minor, aut velut sphaeræ similitudine, aut tetragoni, Patrem dicant intra se undique continere sphaeræ similitudinem, vel quadratam reliquam Æonum emissionem, unoquoque illorum circumdato ab eo, qui est super eum major; et circumdante eum, qui post se est, minorem, et propter hoc minorem et ultimum omnium in medio constitutum, et multum a Patre separatum, ignorasse Propatorem. Si autem hæc dixerint, in figura et circumscriptione concludent Bythum ipsorum, et circumdantem, et circumdatum; cogentur enim et extra illum confiteri esse aliquid, quod circumdet eum. Et nihilominus in immensum de his qui continent (45) et continentur, incidet sermo: et corpora inclusa esse omnes (46) manifeste apparebunt.

7. Adhuc etiam aut vacuum esse eum confitebuntur; aut omne quod est intra eum, omnes similiter participabunt de Patre. * Quemadmodum in aqua circulos si quis faciat, vel rotundas vel quadratas figuras, omnia hæc similiter participabunt de aqua; quemadmodum et quæ in aere fabricantur (47), necesse est participare de aere; et quæ in lumine, de lumine: sic et qui sunt intra eum, omnes similiter participabunt de Patre, ignorantia apud eos locum non habente. Ubi enim participatio Patris adimplentis? Si autem

* Cap. XVIII.

(42) *Hoc emissio.* Sic Clarom. et Voss. Alii perperam, *hæc emissio.*

(43) *Emissiones.* Dicuntur, quod in edit. Feuard. et Oxon. additum legitur post *emissiones*, delevi auctoritate edit. Eras. et Galas; ac mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, quia sensum obscurat.

(44) *Minus aliquis.* Ita recte Grab. ex cod. Voss. consentit et Clarom. nisi quod pro *aliquis*, imperitus amanuensis scripsit *aliquid*. In reliquis omnibus deest *minus*; et *quis*, vel *quid* solum legitur, unde perversus oritur sensus.

(45) *Qui continent.* In Arund., *quæ continent.*

(46) *Omnes.* Præter Irenæi mentem, omnibus legendum vellet Grabius. Hic enim ordo verborum est: *omnes (Æones scilicet) apparebunt esse corpora inclusa.*

adimplevit; illic et ignorantia non erit. Solvetur igitur ipsorum deminorationis opera, et materiæ emissio, et reliqua mundi fabricatio; quæ ex passione et ignorantia volunt substantiam habuisse. Si autem vacuum illum confitebuntur, in maximam incidentes blasphemiam, denegabunt id quod est spiritale ejus. Quemadmodum enim est spiritualis is, qui ne quidem ea quæ intra eum sunt, adimplere potest?

8. Hæc autem, quæ dicta sunt de sensus emissionem, similiter et adversus eos, qui a Basilide sunt, aptata sunt: et adversus reliquos Gnosticos, a quibus et hi initia emissionum accipientes, convicti sunt in primo libro. Sed quoniam quidem reprobabilis et impossibilis prima Noos, id est sensus ipsorum, emissio est, manifeste ostendimus. Videamus autem et de reliquis. Ab hoc enim Logon et Zoen fabricatores hujus Pleromatis dicunt emissos, et Logi, id est Verbi, quidem emissionem ab hominum affectione accipientes, et addivinantes adversus Deum (48), quasi aliquid magnum adinvenientes in eo quod dicunt, a Nu esse emissum Logon: quod quidem omnes videlicet sciunt, quoniam in hominibus quidem consequenter dicatur; in eo autem qui sit super omnes Deus, totus Nus et totus Logos cum sit, quemadmodum prædiximus, et nec aliud antiquius, 132 nec posterius, aut aliud alterius (49) habente in se, sed toto æquali et simili et uno perseverante, jam non talis hujus ordinationis sequitur emissio (50). Quemadmodum qui dicit eum totum visionem, et totum auditum, (in quo autem videt, in ipso et audit; et in quo audit, in ipso et videt) non peccat; sic et qui ait, totum illum sensum, et totum verbum, et in quo sensus est, in hoc et verbum esse, et verbum esse ejus hunc Nun, minus quidem adhuc de Patre omnium sentiet; decentiora autem magis quam hi, generationem prolative hominum verbi (51) transferunt in Dei æternum Verbum, et prolative initium donantes et genesin, quemadmodum et suo verbo. Et in quo distabit Dei Verbum, imò magis ipse Deus, cum sit Verbum, a verbo hominum, si eandem habuerit ordinationem et emissionem generationis?

9. Peccaverunt autem et circa Zoen, dicentes

(47) *Fabricantur.* Eras., Gallas. et Feuard. *fabricabuntur.*

(48) *Addivinantes adversus Deum.* Id est, temere de Deo conjicientes, resque divinas ex humanis male metientes.

(49) *Alterius.* Sic mss. quinque. In Ottobon. *alterius*, forte pro *alternis*, quod postremum præferrem, si auctoritate fulciretur. In aliis *anterius*; sed minus recte. Quemadmodum enim *Deum totum æqualem et sibi similem* hic dicit Irenæus, quod *nec aliud antiquius, nec posterius* habeat in se; sic *unum perseverare*, sive simplicem esse asserit, quod *nec aliud alterius*, id est, nihil diversum *habeat in se.*

(50) *Sequitur emissio.* Al. *sequetur.*

(51) *Generationem prolative hominum verbi.* Sic

eam sexto loco emissam, quam oportebat omnibus præponere, quoniam Deus vita est, et incorruptela, et veritas. Et non secundum descensionem, et quæ sunt talia (52) acceperunt emissiones; sed earum virtutum quæ semper sunt cum Deo, appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellatione (53) enim Dei coobaudientur (54) sensus, et verbum, et vita, et incorruptela, et veritas, et sapientia, et bonitas, et omnia talia. Et neque sensum vita antiquiorem aliquis potest dicere; ipse enim sensus, vita est: nec vitam posteriorem a sensu, uti non fiat aliquando sine vita is qui est omnium sensus, id est Deus. Si autem dixerint, in Patre quidem fuisse vitam, sexto autem loco prolatam, ut vivat Verbum; multo ante, eam (55) quidem oportebat quarto loco emitti, ut vivat Nus, et adhuc etiam ante hunc cum Bytho, ut vivat Bythus ipsorum: cum Propatore enim ipsorum annumerare quidem Sigen, et hanc conjugem ei donare, non connumerare autem Zoen, quomodo non super omnem est insipientiam?

10. De ea autem, quæ est ex his, secunda emissionem Hominis et Ecclesiæ, ipsi patres eorum, falso cognominati Gnostici, pugnant (56) adversus invicem, sua propria vindicantes (57), et malos fures semetipsos (58) convincentes; aptabile esse magis emissioni (59) dicentes, uti verisimile, ex

⁹⁶ Matth. vii, 7. ⁹⁷ Cap. XIX.

cod. Claromont. et Feuard. in marg. edit. an. 1576, melius quam cæteri, *lationem*; quanquam tamen postremam hanc lectionem præfert Billius. Græce, inquit, οὐ τὴν φωνὴν τοῦ τῶν ἀνθρώπων λόγου προφορικῶς ἀναφέρουσιν εἰς τὸν ἀίδιον τοῦ Θεοῦ Λόγον.

(52) *Et quæ sunt talia.* Alia in talia auctoritate codicis Voss. cui consentit Clarom. recte mutavit Grab., quia mox iterum sequitur: *omnia talia.* Mallem autem pro *et* legeretur *ea*, vel illa conjunctio expungeretur.

(53) *Appellatione.* Sic lego ex edit. Eras., Gallas. et cod. Voss. In Arund. vero, Merc. 2, Clarom. et edit. Oxon. minus recte *appellationi*, ut ex sequenti nota patebit.

(54) *Coobaudientur.* Ita Voss., Arund. et Clarom. *Coobaudientur* autem hic positum pro *simul intelliguntur*, seu *simul intelligenda venient sensus, et verbum, etc.*, unde sensus est: *appellatione enim Dei simul intelligentur*; et hinc liquet legendum esse *appellatione*, non *appellationi*.

(55) *Eam.* Ordo verborum est: *multo ante oportebat quidem, eam quarto loco emitti.* Cave ergo ante hic ut præpositionem accipias, quæ *eam* in accusativo regat: accipitur pro *prius*.

(56) *Pugnant.* Al. *impugnant.*

(57) *Vindicantes.* Ita Clarom., Voss., Arund. et Feuard. in marg. In aliis, *indicantes.*

(58) *Semetipsos.* *Invicem semetipsos* habet cod. Arund. Porro *semetipsos* hic accipio pro *eos ipsos*, ut et paulo antea, *adversus invicem*, pro *adversus eos*, Valentinianos scilicet. Id enim exigere videtur sensus, et usus interpreti haud infrequens.

(59) *Aptabile esse magis emissioni.* In editis male: *aptabiles esse emissiones.*

(60) *Ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem.* Valentinianæ hypothescos hoc in capite absurditatem sentientes Valentini discipuli, a ma-

A Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem (60) emissum: et esse Hominem Verbo anteriorem, et hunc esse, qui est super omnia Deus. Et usque hoc quidem, quemadmodum prædiximus, omnes hominum affectiones, et motiones (61) mentis, et generationes intentionum, et emissiones verborum conjicientes verisimiliter, non verisimiliter mentiti sunt adversus Deum. Ea enim quæ accidunt hominibus, et quæcunque patientes ipsi recognoscunt, ad divinam rationem adducentes, apta dicere videntur apud eos, qui ignorant Deum; et per humanas has passiones transducentes eorum sensum (62), genesin et probolen quinto loco Verbo Dei (63) enarrantes, mirabilia mysteria, et inenarrabilia, et alta, a nullo alio cognita (64) dicunt se docere, de quibus et dixerit Dominus: *Quærite et invenietis*⁹⁶; ut quærant scilicet, qui de Bytho et Sige Nus (65), et Alethia processerunt; si sunt ex eis rursus Logos et Zoe; dehinc ex Logo et Zoe, Anthropolos et Ecclesia.

133 CAPUT XIV⁹⁷.

Valentinum et sequaces a gentilibus doctrinæ suæ principia, mutatis tantum nominibus, accepisse.

1. Multo verisimilius et gratius de universorum genesi dixit unus de veteribus comicis Antiphanes (66) in *Theogonia*. Ille enim de nocte et silentio Chaos emissum dicit, dehinc de Chao et nocte

C gistro desciverunt; a Gnosticisque moniti, Valentinianarum emissionum ordine inverso, *ex Homine Verbum, sed non*, ut Valentinus, *ex Verbo Hominem emissum* voluerunt. Tales fuere Colorbasæi, et alii, de quibus lib. 1.

(61) *Motiones.* Sic recte solus Clarom. cod. In Arund., Merc. 2, et edit. Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *monitiones*. Paulo melius in cod. Voss. Feuard. marg. et edit. Oxon. *notiones*. Sed præferenda vox *motiones*, qua hactenus usus est Irenæus, ad exprimendas mentis actiones.

(62) *Transducentes eorum sensum.* *Passiones ante sensum* cum Grabio delevi auctoritate codd. Clarom. et Arund.

(63) *Verbo Dei.* Mallem, *Verbi Dei*.

(64) *Cognita.* Eras., Gallas. et Feuard. *cogitata*.

(65) *Et Sige, Nus.* Ita Clarom. consentiunt Arund. et Voss., nisi quod forte *et* ante *Nus* præfixum habeant; neque enim deesse monet Grabius. In edit. vero omnibus, et *Sige* et *Nu*. At lectio nostra cum sequentibus magis cohærere videtur. Sensus vero est: *qui (pro quomodo) de Bytho et Sige, Nu et Alethia processerunt.*

(66) *Antiphanes.* Quis sit iste Antiphanes, vix dici potest. Plures ejus nominis leguntur poetæ comici; alter Smyrnæus, vel Rhodius, qui teste Suida vixit Olympiade 93 cujusque non semel meminit Athenæus; alter Bergæus, quem memorat Stephanus in *Βέργη*; alter Atheniensis, Panætio junior. Sed nullus eorum memoratur *Theogoniam* scripsisse. Satis verisimilis tamen doctissimi Grabii conjectura, Antiphanem hic citatum, eum esse, cujus *Ἀφροδίτης γοναί* citantur ab Athenæo p. 487 et 666, quique ab Irenæo de *Theogonia* scripsisse dictus fuerit, non quod forte librum ullum sub hoc titulo vulgaverit; sed quod de *Veneris prosapia* scripserit.

cupidinem, et ex hoc lumen, dehinc reliquam secundum eum primam deorum genesis. Post quos rursus secundam deorum generationem inducit, et mundi fabricationem; dehinc de secundis diis narrat hominum plasmationem. Unde ipsi assumentes sibi fabulam, quasi naturali disputatione commenti sunt, solummodo demutantes eorum nomina, id ipsum autem universorum generationis initium et emissionem ostendentes: pro nocte et silentio, Bythum et Sigen nominantes; pro Chao autem, Nun; et pro cupidine (*per quem*, ait comicus, *reliqua omnia disposita*), hi Verbum attraxerunt; et pro primis ac maximis diis, Æonas formaverunt, et pro secundis diis, eam, quæ est extra Pleroma, Matris ipsorum enarrant dispositionem, secundam ogdoaden vocantes eam; ex qua mundi fabricationem et plasmationem hominum, similiter atque ille, annuntiant (67) inenarrabilia et incognita mysteria solos se dicentes scire: quæ ubique in theatris ab hypocritis splendidissimis (68) vocibus comedizantur, transferentes in suum argumentum, imo vero hisdem argumentis docentes, tantum immutantes nomina.

2. Et non solum quæ apud comicos posita sunt, arguuntur quasi propria proferentes; sed etiam quæ apud omnes, qui Deum ignorant et qui dicuntur philosophi, sunt dicta, hæc congregant et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes, finctum superficium (69) subtili eloquio sibi ipsis præparaverunt: novam quidem introducentes doctrinam, propterea quod nunc nova arte substituta (70) sit; veterem autem et inutilem, quoniam quidem de veteribus dogmatibus, ignorantiam et irreligiositatem olentibus, hæc eadem subsuta sunt (71). Thales quidem Milesius universorum

(67) *Ille, annuntiant. Ille*, scilicet Antiphanes, melius legitur in Clarom., Voss. et Merc. 2 quam in aliis, illi. Pro *annuntiant* autem, *annuntiantes* habent iidem mss.

(68) *Splendidissimis. Et* huic voci male præfixit Feuard.

(69) *Finctum superficium*. Sic mss. omnes, tum nostri, tum Anglic., quoad vocem *finctum*; et quoad *superficium*, saltem Clarom. et Arund. (nam de Voss. et Merc. 2 nec affirmare potest Gravius); quoad utramque, margines editt. Eras., Gallas. ac Feuard. nisi quod, pro *finctum* habent, (quod idem est) *fictum*. Sed in textu habent *superficiem*, omittunt vero *finctum*, vel *fictum*. Porro ea vox *superficium*, eo saltem sensu, qui huc quadret, mihi hactenus invisus. Legitur quidem in *Inscriptionibus* Gruteri pag. 158, col. 2, et pag. 608, Inscript. 8; sed ut notat eruditissimus Cangius in *Glossario Latino*, ibi significare videtur, ἐπιχοδόμημα. In *Glossario* Cyrilli, *superficium*, ἀνώγειον, ὑπερφῶνον; sed hæc nihil ad rem nostram faciunt. Perspicuum est enim ex contextu sermonis, *superficium* hic *vestem quamdam exteriorem* significare, eam forte quæ a Græcis ἐπεδύτης, et in vet. *Glossario* *superaria* dicitur. Nam in *Glossis* Isidori dictis, *superaria, est vestis quæ superinduitur*; inde ab interpr. Irenæi dicta *superficium*, quod cæteris superemineret ac superponeretur. In hac significatione *superficiem* usurpari a Tertulliano lib. *De cultu fem.* cap. 11 et 13, existimat Grab. Putem ego, *superficiem* ibi generatius a Tertulliano accipi pro toto corporis habitu

A generationem et initium aquam dixit esse (72). Idem autem est dicere aquam, et Bythum. Homerus autem poeta Oceanum deorum genesis, et matrem Thetin dogmatizavit: quæ quidem hi in Bythum et Sigen transtulerunt. Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subjecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesis, ex quo immensos mundos constare ait; et hoc autem in Bythum et in Æonas ipsorum transfiguraverunt. Anaxagoras autem, qui et Atheus cognominatus est, dogmatizavit facta animalia, decidentibus e cælo in terram seminibus: quod et hi ipsi in Matris suæ transtulerunt semina, et esse hoc semen seipso: statim confitentes apud eos, qui sensum habent, et ipsos esse quæ sunt (73) Anaxagoræ irreligiosi semina.

B 3. Umbram autem et vacuum ipsorum a Democrito et Epicuro sumentes, sibimetipsis aptaverunt, cum illi primum multum sermonem fecerint de vacuo et de atomis; quorum alterum quidem quid esse (74) vocaverunt; alterum vero, quod (75) non est appellaverunt: quemadmodum et hi esse quidem illa, quæ sunt intra Pleroma, vocant, quemadmodum illi atomos; non esse autem hæc, quæ sunt extra Pleroma, quemadmodum illi vacuum. Semetipsos ergo in hoc mundo, cum sint extra Pleroma, in locum qui non est, deputaverunt. Quod autem dicunt imagines esse hæc eorum quæ sunt, rursus manifestissime Democriti et Platonis sententiam edisserunt. Democritus enim primus ait, multas et varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum. Plato vero rursus materiam dicit, et exemplum, et Deum (76); quos isti sequentes, figuras illius et exemplum (77), imagines eorum, quæ sunt sursum, vocaverunt, per

exteriori, qui oculis subijcitur. Consulesis loca.

(70) *Substituta*. Cod. Arund. *substructa*.

(71) *Subsuta sunt*. In editt. Eras., Gallas. et Feuard. *subsecuti sunt*. At longe melior lectio, *subsuta sunt*, quam ex cod. Voss. expressit Grab. quæque cum præcedentibus optime cohæret: *quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes*. In cod. Clarom. scriptum quidem fuit, *subsuta*, sed additus postea apex supra primum u. Unde videtur emendatoris consilium fuisse, ut legeretur *sumpta*, seu *sumpta* (non infrequenter enim in hoc ms. b scribitur pro p): quæ lectio et ipsa bona est, et cum antecedentibus congruit. Quare utrumvis legas, *subsuta*, an *sumpta*, bene legas.

(72) *Aquam dixit esse*. Genuinam hanc lectionem solus suppeditat cod. Clarom., in aliis omnibus cum editt. tum mss. corrupte, *aquam dixisse*.

(73) *Quæ sunt*. Clarom. *qui sunt*.

(74) *Quid esse*. Sic Eras., Gallas., Feuard. edit. 1576, et codd. Clarom. Arund. et Merc. 2. In altera Feuard. edit. Colon. et in Oxon. *quid esset*; male: nam præterquam quod constructionis ordo sic legi non sinit, mox sequitur: *hi esse quidem illi... vocant... non esse autem hæc, etc.*

(75) *Quod*. Editt. *hoc quod*.

(76) *Materiam... et exemplum et Deum*. Hæc tria sunt Platonis principia omnibus nota, de quibus fuse Dissert. 1 diximus.

(77) *Figuras illius et exemplum*. Græce, ut probe notat Grab. *ἰδέας αὐτοῦ καὶ παράδειγμα*.

demutationem nominis semetipsos inventores **134** A et factores hujusmodi imaginariæ fictionis gloriantes.

4. Et hoc autem quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras, et Empedocles, et Plato primi ante hos dixerunt; ut videlicet datur intelligi, et ipsi a Matre sua inspirati. Quod autem ex necessitate unumquodque in illa secedit, ex quibus et factum esse dicunt, et hujus necessitatis servum esse Deum, ita ut non possit mortali immortalitatem addere, vel corruptibili incorruptelam donare, sed secedere unumquemque in similem naturæ suæ substantiam; et hi qui ex porticu Stoici appellantur, et universi quotquot Deum ignorant, poetæ et conscriptores affirmant. Qui eandem habentes infidelitatem, spiritalibus quidem suam regionem attribuerunt, eam quæ est intra Pleroma: animalibus autem, medietatis: corporalibus autem, quod choicum; et præter hæc nihil posse Deum, sed unumquemque præ-

(78) A nemine. Græce ὑπ' οὐδενός, quod vertendum erat, a nullo, id est nulla re.

(79) Propter generositatem. Græce διὰ τὴν εὐγένειαν, id est, propter generis splendorem; id enim in Gloss. vet. significant εὐγένεια et generositas. Sic fere generositatem accipit Tertull. lib. iv, contra Marc. c. 5, ubi Ecclesias ab apostolis fundatas esse probans: Sic, inquit, et cæterarum (Ecclesiarum) generositas recognoscitur. Ubi generositas pro origine usurpatur, ut ante me observavit Grab. Vide et lib. De carne Christi c. 9. Porro generositatem suam jactabant Valentiniani, quia ex angelico semine progenitos esse se, et semina electionis gloriabantur.

(80) Quodcunque. Al. quodque.

(81) Cum sint ejusdem testamenti. Vertendum erat, cum sint ejusdem societatis, sodalitiis, fœderis. Vox enim Græca, διαθήκη, qua hic usus est Irenæus, in singulari accipitur pro συνωμοσία, conjunctione, sodalitus: διαθήκαι vero in plurali pro testamento, inquit Hesychius in Lexico. Quin et ea voce, fœdus, pactum (quod eodem redit) interdum significari, vel ipsa vulgata Lexica docent, et Scripturæ sacræ usus.

(82) Minutiloquium. Vetus Feuarden. cod., Ottob. et Voss. multiloquium.

(83) Subtilitatem. Alii minus bene, sublimitatem.

(84) Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt, etc. Hæc eadem ante Irenæum Plutarchus dixit lib. i De placitis philosoph. c. 3. Verba referre non pigebit; ex iis enim, Irenæi sententiæ paulo obscuriori, lux accedet. Πυθαγόρας Μνησαρχου, Σάμιος, ὁ πρῶτος φιλοσοφίαν τούτῳ τῷ ῥήματι προσαγορεύσας, ἀρχὰς τοὺς ἀριθμούς καὶ τὰς συμμετρίας τὰς ἐν τούτοις, ἀς καὶ ἀρμονίας καλεῖ, τὰ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετα στοιχεῖα, καλούμενα δὲ γεωμετρικά. Πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Σπεύδει δὲ αὐτῷ τῶν ἀρχῶν, ἡ μὲν ἐπὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον καὶ εἰδικόν, ὅπερ ἐστὶ νοῦς ὁ Θεός, ἡ δὲ ἐπὶ τὸ παθητικόν τε καὶ ὕλικόν, ὅπερ ἐστὶν ὁ ὄρατος κόσμος. Pythagoras Mnesarchi filius, Samius, is qui primus philosophi nomen usurpavit, rerum principia censuit esse numeros, eorumque inter se proportionem, quas et harmonias vocat, et ex utrisque composita elementa quæ geometrica dicuntur. Rursus unitatem et indefinitum binarium in principiis ponit. Tendunt autem principia ejus, alterum ad causam effectricem et formalem, quæ mens est, Deus; alterum ad patibilem et materialitatem, quæ est mundus hic spectabilis. Ex quibus

dictorum ad ea, quæ sunt ejusdem substantiæ, secedere affirmant.

5. Quod autem Salvatorem ex omnibus factum esse Æonibus dicant, omnibus in eum deponentibus velut florem suum, non extra Hesiodi Pandoram novum aliquid afferunt. Quæ enim ille ait de illa, hæc hi de Salvatore insinuant, Pandoron introductentes eum, quasi unusquisque Æonum, quod haberet optimum, donaverit ei. Ipsam autem eduliorum, et reliquarum operationum indifferentem sententiam, et quod putent a nemine (78) in totum posse coinquinari propter generositatem (79), licet quodcunque (80) manducant vel operentur, a Cynicis possederunt, cum sint cum eis ejusdem testamenti (81). Et minutiloquium (82), et subtilitatem (83) circa quæstiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur.

6. Quod autem velint in numeros transferre univ-
versum hoc, a Pythagoricis acceperunt. Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt (84),

hand obscure colligitur, totum istud Pythagoricorum numerorum mysterium in verbis hæsisse, re eandem fuisse cum cæteris philosophis, de rerum naturalium principiis, sententiam. Quod enim hi materiam et formam dicebant, illi numeros, numerorumque proportionem et concentum, seu unitatem et binarium vocabant; per numeros, et binarium, materiam; per unitatem, numerorumque proportionem, formam, seu, quod idem est, materiam certo partium numero, certo ordine et mensura distinctam, ac dispositam, certoque motu agitatam, designantes. Remotam, si quid dubii adhuc supersit, explicat Simplicius ad Phys. lib. i: Εἰ δὲ τὸ εἶδος ἓν, τὴν δὲ ὕλην δύο, κατὰ τὸ Πυθαγόρειον ἔθος, διὰ τῶν ἀριθμῶν σημαίνων πράγματα, εἰκότως ἐν μὲν τὸ εἶδος ἔλεγεν, ὡς ὀρίζον ὅπερ ἂν καταλάβῃ, καὶ περατοῦν δύο δὲ τὴν ὕλην, ὡς ἀόριστον, καὶ ὄγκου καὶ διαιρέσεως αἰτίαν. Si autem formam unum, materiam vero duo, more Pythagorico res significans, merito unum quidem formam dixit, ut quæ finiat, terminetque quod comprehenderit; duo autem materiam, ut indefinitam, et quæ tumoris causa sit, et divisionis. Clara sunt hæc. Binarius materia est, quia quemadmodum binarius jam dividi potest, et multitudinem facere; sic et materiæ dividi et extendi proprium est. Indefinitum autem binarium appellant, quod, inquit Themistius lib. i De anima, terminum proprium non habeat, sed ab unitate terminum uniuscujusque speciei accipiat. Unum vero forma est, quia sicut unitas numerum finit terminatque; sic et forma materiam definit, et ad certam quamdam speciem determinat.

Formam etiam, et Deum et mentem appellabant, quod sicuti Deus rebus universis, mens corpori quod regit; sic et forma materiæ motum, efficiuntiam et vitam inspirat. Hæc ad explicationem difficultatis Irenæi loci, omissis, non tamen spreto, Grabii notis, præmittere operæ pretium duxi. Jam planius evadit, ex dictis, Irenæi sensus. Primo generatim asserit, Pythagoreos rerum omnium principium in numeris reposuisse, quod verum est; tum id accuratius explicans subjungit, initium ipsorum esse parem et imparem, id est omnium principium esse binarium numerum (qui par est), seu materiam; et unitatem, imparem scilicet numerum, seu formam; ex quibus cum sensibilia, tum insensata, id est sensu tum prædita, tum destituta constitui volunt. Hic enim sensibilia pro sensu prædita, nec ita jam semel, posuit interpretes. Tum pergit Irenæus: Et altera quidem substitutionis initia esse, altera autem sensationis et substantiæ. Græce, ni fallor, καὶ

et initium ipsorum (85) parem et imparem, ex quibus et ea quæ sensibilia et insensata sunt, subjece-
runt. Et altera quidem substitutionis initia esse; altera autem sensationis et substantiæ; ex quibus primis (86) omnia perfecta dicunt, quemadmodum statuam de æramento et de formatione. Hoc autem ii his qui sunt extra Pleroma aptaverunt. Sensationis autem initia dixerunt (87), in quem sensus intelligens est ejus quod primum assumptum est; quærit quoadusque defatigata ad unum et indivisibile concurrat. Et esse omnium initium, et substantiam universæ generationis Hen, id est unum; ex hoc autem dyadem, et tetradem, **135** et pentadem, et reliquorum multifariam generationem. Hæc hi ad verbum de Plenitudine suorum (88) et Bytho dicunt; unde etiam et eas quæ sunt de uno, conjugationes admittuntur introducere, quæ Marcus velut sua jactans, velut novius aliquid visus est præter reliquos adinvenisse; Pythagoræ quaternationem, velut genesin et matrem (89) omnium enarrans.

7. Dicemus autem adversus eos: utrumne hi omnes, qui prædicti sunt, cum quibus eadem dicentes arguimini, cognoverunt veritatem, aut non cognoverunt? Et si quidem cognoverunt, superflua est Salvatoris in hunc mundum descensio. Utquid enim descendebat? Nunquid ut eam, quæ cognoscatur veritas, in agnitionem adduceret his, qui

⁹⁸ I Tim. vi, 20. ⁹⁹ Mat'h. xi, 27.

τὰ μὲν ὑποκατάστασις ἀρχὴς εἶναι, τὰ δὲ νοήσεως, καὶ οὐσίας. Quasi diceret: *Et altera quidem principia materialia esse, altera formalia.* Nempe materiam ὑποκατάστασις, substitutionem, vocat, quia formis omnibus substituitur seu subjicitur, omnes excipiens, omnium subjectum; formam vero νόησιν et οὐσίαν, ex Pythagoreorum mente, qui formam νοῦν et οὐσίαν passim nuncupabant. Hancque nostram explicationem confirmant, quæ subdit Irenæus: *Ex quibus primis omnia perfecta dicunt, quemadmodum statuam de æramento et de formatione.* Ex materia siquidem et forma, tanquam primis principiis perfecta omnia dicebant Pythagorici. Et in exemplo allato, quo mentem explicat Irenæus, statuæ materia ærumentum est; utpote quod formationi, vel formæ substituatur, id est subjiciatur.

(85) *Initium ipsorum.* In edit. Feuard. perperam *initio.*

(86) *Primis.* Alias male, *prima.*

(87) *Sensationis autem initia dixerunt, etc.* Locum hunc mutilum esse, et quidpiam e textu excidisse puto: nec enim hæc quæ supersunt, coherere videntur vel secum invicem, vel cum præcedentibus et subsequentibus. Sic corrigendum censet Græbius: *sensationis autem initia dixerunt, in quantum, Græce ἐφ' ὅσον (pro in quem; nam utraque vox eodem fere modo abbreviata in quibusdam mss. occurrit), sensus intelligens (omisso est, Græce διάνοια συντεῖσα) ejus quod primum assumptum est, quærit quoad usque defatigatus (pro defatigata) ad unum et indivisibile concurrat.* Sic ille. Sed hæc explicatio textus tenebras non omnino dispellit. Sic igitur locum perobscurum explicari utcumque posse putem. Nempe rationem affert Irenæus, cur formam *sensationis initium* dixerint Pythagorei. Quia, inquit, sensus, seu mens rei cujuspiam naturam investigare sollicita, *intelligens id quod primum assumptum est*, materiam scilicet, quæ tum primum exploranti sese offert, non illic tamen conquiescit;

A cognoscunt eam, hominibus (90)? Si autem non cognoverunt; quemadmodum eadem cum his, qui veritatem non cognoscebant, dicentes, solos vosmetipsos eam, quæ est super omnia cognitio, habere gloriâmini, quam etiam, qui ignorant Deum, habent? Secundum antiphrasin ergo, veritatis ignorantiam, agnitionem vocant: et bene Paulus ait⁹⁸, *vocum novitates* (91) *falsæ agnitionis* (92). Vere enim falsa agnitione ipsorum inventa est. Si autem impudenter agentes super hæc dicent, homines quidem non cognovisse veritatem, Matrem autem ipsorum, [vel] semen paternale (93) per tales homines, quemadmodum et per prophetas, enuntiasse mysteria veritatis, ignorante Demiurgo: primo quidem non talia erant (94), quæ sunt prædicta, ut non a quolibet intelligantur: etenim ipsi homines sciebant, quæ dicebant, et discipuli ipsorum, et horum successores. Post deinde, vel Mater, vel semen, si (95) cognoscebant et enarrabant ea quæ erant veritatis; veritas autem Pater: Salvator ergo, secundum eos, erit mentitus, dicens: *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius*⁹⁹. Si enim cognitus est vel a Matre, vel a semine ejus; solutum est illud, quod *nemo cognovit Patrem, nisi Filius*; nisi si semen ipsorum, vel Matrem *neminem* esse dicunt.

8. Et usque hoc quidem per humanas affectiones, et per id quod similia dicant multis ignorantibus Deum, verisimiliter visi sunt abstrahere quos-

C cum enim materia sit vagum quid et omnino incertum, ea proinde cognita nulla res distincte cognoscitur, aut ad genus aliquod definitum revocari potest. Rursus igitur mens *querit*, ac singulas, quæ materiæ insunt, proprietates, affectiones et qualitates penitus inspicit, donec tandem accuratiori examine veluti *defatigata ad unum et indivisibile*, formam nimirum, *concurrat*, seu deveniat. Formam itaque ex Pythagoreorum mente, *sensationis initium* dici vult, quia primarium ac præcipuum mentis, compositi cujuspiam naturam et partes investigantis objectum, ac ejusdem inquisitionum et actionum finis et terminus est. Loci hujus ambages resolvat melius qui possit.

(88) *Plenitudine suorum.* Græce Πληρώματος ἐξουσιῶν, quod vertendum erat, *Pleromate suo.*

(89) *Matrem.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et edit. Oxon. In cæteris, *patrem.*

(90) *Hominibus.* In omnibus hominibus legitur in edit. Eras., Gallas. et Feuard. Sed omnibus nullis exstat in mss., in vero dcest in Clarom. et Voss. quos sequi placuit.

(91) *Vocum novitates.* Vel scripsit Irenæus, vel saltem legit interpretes *ἁνερωφωρίας*. Sic etiam legit Chrysostomus, saltem in II ad Timoth. c. xvi, et omnes fere Latini cum vulgato Novi Test. interprete scribunt, *vocum novitates*. At Græcus Novi Test. textus hodiernus habet, *ἁνερωφωρίας*.

(92) *Falsæ agnitionis.* In Græco N. Test. textu habetur, *ψευδωνύμου*, non *ψευδοῦς*. Sed Irenæus modo *falsam agnitionem*, modo *falso cognominatam agnitionem*, vel *falsi nominis scientiam* scribit.

(93) *Semen paternale.* Vel ante *semen* ponendum esse, contextus orationis demonstrat. Idque confirmat, quod mox sequitur, *vel mater, vel semen.*

(94) *Erant.* Sic cod. Clarom. melius quam alii omnes, *enarrant.*

(95) *Si. Alii, sic.*

dam; attrahentes per ea quæ assueti sunt, in eum A qui est de omnibus sermonem, Verbi Dei genesin exponentes, et Vitæ, adhuc etiam Sensus (96), et Dei emissiones obstetricantes. Quæ autem ex his non verisimiliter et sine ostensione, omnia ex omnibus mentiti sunt. Quemadmodum qui assuetas escas, et ut illiciant, præmittunt, uti capiant aliquod animal, sensim blandientes eis per assueta pabula, quousque accipiant; sumentes autem ea captiva, alligant amarissime, et ducunt per vim abstrahentes quocumque ipsi voluerint; sic autem et hi paulatim mansueti dissuadentes (97) per pithanologiam (98) assumere prædictam emissionem, inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species; ex Logo quidem et Zoe decem dicentes Æonas (99) emissos, de Anthropo autem et Ecclesia, duodecim: et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem; nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem, et prout evenit (1), credi volunt, ex Logo et Zoe, Æonis existentibus (2), emissum esse Bythium et Mixin, Insenescibilem (3) et Unionem, Naturalem et Delectamentum, Immobilem et Contemperamentum (4), Monogenem et Macariam. De Anthropo autem et Ecclesia, similiter Æonis existentibus, emissum esse Paraclatum et Pistin, Patricion et Elpida, Metricon et Agapen, Ænon (5)

¹ Cap. XX.

(96) Sensus. Græce, Νόος.

(97) Paulatim mansueti dissuadentes. Hic per imperitiam scribarum male legentium corruptus est textus. Legendum: paulatim assuetis his suadentes; id est paulatim per assueta suadentes. Hoc ipsum enim est quod superius dixerat; attrahentes per ea, quæ assueti sunt; et postea: blandientes per assueta pabula.

(98) Per pithanologiam. Id est, per sermonem quadam vi alliciendi et suadendi pollentem.

(99) Decem dicentes Æonos. Decem recte addidit Grab. auctoritate cod. Voss.

(1) Frustra autem et prout et evenit. Græce, ait Billius, εἰς τὴν δὲ καὶ ὧς ἐτύχε. Loquendi formula huic auctori frequens, pro frustra et temere.

(2) Æonis existentibus. Pro Æonibus existentibus.

(3) Insenescibilem. Eras. et Gallas. perperam, innascibilem; nec melius mss. omnes, insensibilem. Genuina lectio est quam Feuar. ex solius Fronton. Ducæi iudicio resposuit; nam lib. 1, c. 1, ubi istorum Æonum Græca nomina referuntur, scribitur, Ageratos et Henosis.

(4) Naturalem et Delectamentum, Immobilem et Contemperamentum. Ex lib. 1, cap. 1. Græca nomina sunt, Autophyes et Hedone, Acinetos et Syn-crisis.

(5) Ænon. Billii iudicio Aion hic reposuit Feuardent. pro Ænon. Hunc secutus est Grabius, cum tamen uterque lib. 1, c. 1, scripserit Ænos, non Ainos. Cum igitur in omnibus aliis codd. tum hic, tum cap. 1, cit. legatur Ænos, et Latini plerumque diphthongum Græcam αἰ, per æ expriment, a vulgata codd. omnium lectione recedere superfluum duxi.

(6) Operositatem. Græce παραματέταν.

(7) Enarrantes. Eras., Gallas. et Feuard. enarratas.

(8) Aut. Sic editt. Eras. et Gallas. melius quam reliqui codd. autem.

(9) Ex his, qui in labe facti sunt, etc. Hæc ad Christum superiorem, eum quem a Nu, seu Mono-

et Synesin; Ecclesiasticum et Macarioteta, Theleton et Sophiam.

9. Hujus autem Sophiæ passiones, et errorem, et quemadmodum periclitata est perire propter inquisitionem Patris, quemadmodum dicunt, et extra Pleroma operositatem (6) et ex quali labe mundi fabricatorem emissum docent, in eo, qui est ante hunc, libro sententias hæreticorum enarrantes (7), cum omni diligentia exposuimus: Christum autem, quem postgenitum his omnibus emissum esse dicunt, et Sotera; aut (8) ex his, qui in labe facti sunt (9), Æonibus habuisse substantiam.

136 Necessarie autem nunc nominum istorum meminimus, ut ex istis sit manifestum absurdum eorum mendacium, et confusio (10) fictæ nominationis. Ipsi autem detrahunt Æonibus suis hujusmodi appellationibus multis; ethnicis verisimilia et credibilia apponentibus nomina his, qui vocantur duodecim dii ipsorum (11), quos et ipsos imagines duodecim Æonibus esse volunt; imaginibus multo decentiora, et magis potentia, per etymologiam ad intentionem divinitatis adducere nomina habentibus (12).

CAPUT XV.

Emissionum rationem nullam afferri posse.

1. Revertamur autem nos ad prædictam emissio-

gene, una cum Spiritu sancto emissum legimus lib. 1, c. 2, referri non possunt; neque enim ille ex his qui in labe facti sunt Æonibus habuisse substantiam dici potest: utpote qui ortum ducat a Monogene solo, qui labis particeps nusquam existit. Frustraque Grabius contrarium probare nititur ex iis cap. 1 verbis: quæ (passio qua laboravit Sophia) exorsa fuerat in iis, quæ sunt erga Nun et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam. Hæc enim illud duntaxat probant, passionem in iis, quos genuit Nus Æonibus, sed non in ipso Nu initium habuisse. Quod ex hujus lib. 11, cap. 16, n. 7, evidenter confirmatur, ubi conceptis verbis asseritur, passionem a Logo cæpisse. Itaque de solo Christo inferiori hic sermo est, quem duplici nomine et Christi et Soteris designat Irenæus; quique ex his qui in labe facti sunt Æonibus, habuisse substantiam dicitur, quod ab omnibus Æonibus simul conspirantibus editus fuerit, ab iis etiam proinde quos labe infecerat, id est Logo, cæterisque inferioribus. Hanc ergo periodum sic construas et explices velim: Christum autem (supple, cum omni diligentia exposuimus) quem postgenitum his omnibus emissum esse dicunt, et Sotera; aut ex his qui in labe, etc. Id est: De Christo etiam diligenter egimus, quem veluti cæterorum Æonum nepotem, aut cæteris Æonibus juniorem esse dicunt, et Sotera vocant; aut ex his qui in labe facti sunt Æonibus, habuisse substantiam asserunt.

(10) Confusio. In codd. Clarom. et Voss. confessio, quam lectionem Grabio sequi placuit, sed minus recte. Vox enim confusio magis quadrat ad præcedens mendacium, et ad id quod mox sequitur: ipsi autem detrahunt Æonibus suis hujusmodi appellationibus multis, etc.

(11) Duodecim dii ipsorum. Ii scilicet, qui dii majorum gentium, vel Consentes appellantur.

(12) Habentibus. Habere pro posse, Græcorum more hic et alibi sæpe usurpat interpret.

num quæstionem. Et primo quidem dicant nobis causam hujusmodi emissionis Æonum, ut nihil tangant eorum quæ sunt conditionis. Non enim illa (13) propter conditionem dicunt facta, sed conditionem propter illa; et non illa (14) horum imagines, sed hæc illorum esse dicunt. Quemadmodum igitur imaginum causam reddunt dicentes, mensem quidem triginta habere dies propter triginta Æonas, et diem duodecim horas, et annum duodecim menses, propter duodecim Æonas, quæ sunt intra Pleroma, et quæcunque talia delirant; nunc dicant nobis causam istam Æonum emissionis, quid quia (15) facta est talis: propter quid autem prima et archegonos omnium octonatio emissa est, et non quinio, vel trinitas, aut septenatio, aut aliquid eorum, quæ in alterum numerum confiniuntur? Et quid quia ex Logo et Zoe decem emissi sunt Æones, et non plures aut minus: et rursus ex Anthrope et Ecclesia duodecim, cum possent et hæc, aut plus (16), aut minus fieri?

2. Universum quoque Pleroma, quid utique tripartitum est in octonationem, et decadem, et duodecadem: et non alterum quemdam, præter hos, numerum? Et divisio autem ipsa, quid utique in tres, et non in quatuor, vel quinque, vel sex, vel in alterum quemdam facta est numerum nihil tangentes (17), eorum numerorum, qui sunt conditionis (antiquiora enim illa his dicunt, et oportet ea (18) propriam habere rationem, eam quæ est ante constitutionem, sed non eam quæ est secundum constitutionem) consentientes ad consonationem (19).

3. Quam quidem nos de conditione enuntiantes, aptabilia dicimus (apta est enim hæc rhythmicizatio (20) his quæ facta sunt) huic rhythmicizationi; illos autem propriam causam de his, quæ anteriora sunt, et a semetipsis perfecta, non habentes enuntiare, in summam aporiam incidere necesse est. Quæ enim nos de constitutione velut ignorantes interrogant, ipsi de Pleromate econtrario interrogati, vel humanas affectiones enarrabunt, vel

* Cap. XXI.

(13) *Non enim illa.* Scilicet, quæ ad emissionem Æonum spectant.

(14) *Non illa.* Sic edit. Eras. et Gallas. In mss. vero *illam*; quam pravam lectionem secuti sunt Feuard. et Grab.

(15) *Quid quia.* Græce *τι ὅτι*, *quamobrem*, *cur*.

(16) *Aut plus.* Sic Clarom. et Voss. Al. *aut plura*.

(17) *Numerum nihil tangentes*, etc. Sensus est: *quid utique divisio facta est in tres, et non in quatuor, vel quinque, etc., nihil tangentes, id est, solutos ab iis numeris, qui in rebus creatis observantur tam perfecte consonare cum supernis illis numeris?*

(18) *Dicunt, et oportet ea.* *Habere ante dicunt, et cum ante ea nullis in mss. comparent, et sensum prorsus pervertunt. Hæc autem, quæ parenthesi includuntur, sic explico: Cum rebus antiquior sit emissionum ordo et numerus, oportet eos propriam a semetipsis habere causam; non quæ a specierum inferne creaturarum constitutione repetatur,*

A in cum descendit sermonem, qui est erga consonantiam (21) quæ est in creatura, improprie respondentes de secundis, et non secundum eos de primis. Non enim de ea quæ est secundum creaturam consonantia, nec de humanis affectionibus interrogamus eos; sed quia utique Pleroma ipsorum, cujus imaginem creaturam esse dicunt, octiforme, et deciforme, et duodeciforme est, vane et improvide Pleroma ejusmodi figuræ effecisse Patrem ipsorum fatebuntur, et deformitatem circumdabunt Patri, si irrationabiliter aliquid fecit. Aut rursus si secundum providentiam Patris dicent sic emissum Pleroma, propter creaturam, uti bene rhythmicizati ipsam essentiam (22); jam non propter se factum erit Pleroma, sed propter eam, quæ secundum similitudinem ipsius futura esset imago (quemadmodum quæ de luto est, non propter semetipsam figuratur statua; sed propter eam quæ ex æramento, vel auro, vel argento habet fieri), et honoratior creatura erit quam Pleroma, si propter illam illa emissa sunt (23).

137 CAPUT XVI.

Vel mundi conditorem a seipso rerum creandarum imagines accepisse, vel Pleroma ad alterius cujuspiam dispositionis superioris imaginem factum esse; illum vero ad alias, et sic in infinitum.

1. Si autem nulli eorum assentire voluerint, quoniam convincentur a nobis, non habentes reddere causam talis emissionis Pleromatis ipsorum, cogentur concludi, uti consteantur supra, Pleroma alteram quamdam esse dispositionem magis spiritalem et magis dominantem, secundum quam deformatum (24) est Pleroma ipsorum. Si enim Demiurgus non a semetipso figurationem creaturæ fabricavit talem, sed secundum illorum, quæ sursum erant, figuram; Bythus ipsorum, qui utique hujusmodi figurationis perfecit esse Pleroma, vel a quo figuram eorum quæ ante ipsum facta sunt, accepit? Oportet enim vel in eo Deo qui fecerit mundum, perseverare sententiam, quoniam sua potestate, et a semetipso accepit exemplum mundi fabri-

sed quæ hac prior et antiquior sit.

(19) *Consonationem.* Græce *ἀρμονίαν*.

(20) *Rhythmicizatio.* Id est *concinnus ordo*, *apta dispositio*.

(21) *Erga consonantiam.* In aliis *perperam*, *extra*. Porro *erga consonantiam*, Græce *περὶ ἀρμονίαν*, scripsit interpres, pro *circa consonantiam*, vel *de consonantia*; nec ita semel.

(22) *Uti bene rhythmicizati ipsam essentiam.* In Clarom. sic legitur hoc comma: *uti bene rhythmicizati ipsa esset jam*. Unde suspicio subit, legendum forte: *uti bene rhythmicizata esset*, scilicet *creatura*. Quidquid sit, rhythmicizati in activa-significatione, pro *disponentis*, vel *ordinantis* accipe, et ad *Patris* refer.

(23) *Propter illam illa emissa sunt.* Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. *perperam* omnino, et repugnante sensu: *propter illud illa emissa est*.

(24) *Deformatum.* *Deformare* pro *formare* passim accipit interpres.

cationis: vel si motus quis ab hoc fuerit, semper quærendi necessitas erit, unde ei, qui super eum est, figuratio eorum quæ facta sunt, quis et numerus emissionum, et substantia ipsius exempli? Si autem licuit Bytho a semetipso talem figurationem Pleromatis perficere; quid utique Demiurgo non licuit a semetipso mundum talem (25) fecisse? Rursum igitur si illorum imago conditio est; quid prohibet illa eorum, quæ super ea sunt, imagines esse dicere, et quæ super ea sunt, rursus aliorum; et in immensas imagines imaginum excidere (26)?

2. Sicut passus est Basilides (27), cum minime attingisset veritatem, et putans per immensam successionem eorum, quæ ex invicem facta sunt, effugere talem aporiam; quando (28) cccclxv cœlos per successionem et similitudinem ab invicem factos enuntiavit, et horum ostensionem esse numerum anni dierum, quemadmodum prædiximus: et super hos Virtutem, quam et Innominabilem vocant, et hujus dispositionem: et nec sic quidem effugit talem aporiam. Interrogatus enim unde cœlo ei, qui est super omnes, ex quo reliquos per successionem factos vult, figurationis imago? Ab ea dispositione, dicet, quæ est secundum Innominabilem. Et aut Innominabilem a semetipso fecisse dicet eam; vel alteram quamdam super hunc (29) potestatem esse consentire necesse habebit, ex qua accepit Innominabilis ejus tantam eorum, quæ sunt secundum eum, figurationem.

3. Quanto igitur tutius et diligentius, quod est verum statim initio confiteri, quoniam fabricator Deus hic, qui mundum fecit, solus est Deus, et non est alius Deus præter eum; ipse a semetipso exemplum et figurationem eorum quæ facta sunt, accipiens: quam post tantam irreligiositatem et circuitum defessos, cogi aliquando in aliquo uno statuere sensum (30), et ex eo figurationem factorum (31) confiteri?

^a Cap. XXII.

(25) *Mundum talem.* Ita Clarom., Voss. et edit. Oxon. In aliis deest *talem*.

(26) *Excidere.* Al. *excedere*.

(27) *Sicut passus est Basilides.* Hoc, ait Billius, Græcum sermonem prorsus redolet. Nam quod Græci dicunt, ὅπερ ἔπαθεν ὁ Βασιλίδης, Latino modo dicendum fuerat: quod Basilidi accidit.

(28) *Quando.* Al. *quoniam*,

(29) *Super hunc.* Sic Clarom., al. *super hanc*.

(30) *Statuere sensum.* Græce, inquit Billius, ἐπέδειν τὸν νοῦν, id est *mentem figere*.

(31) *Figurationem factorum.* Sic Clarom. cod. In Feuard., Voss., Arundel., Merc. 2, et edit. Oxon. recte quidem legitur *figurationem*, sed male *factorem*. In edit. Eras., Gallas. et Feuard. pejus *figuratione factorem*.

(32) *Imputant.* Græce, ait Billius, ἀνειδιζουσι, vel ἐγκαλοῦσι, id est *exprobrant*, vel *accusant*.

(33) *Quæ est . . . ogdoadas.* Ita Clarom., Voss., Merc. 2, et Grab., cæteri *ogdoades*. Sed pro *quæ est* legendum putat Grabius, quod est, scilicet *Pleroma*. Ego vero servata voce *quæ*, legerem *ogdoas*, pro *ogdoadas*. Forte *ogdoadas* posuerit interpres, pro *ogdoas*, quasi alterutram vocem adhibere promi-

4. ^a Etenim hoc quod imputant (32) nobis qui sunt a Valentino, in ea quæ est deorsum hebdomade dicentes nos remanere, quasi non attollentes in altum mentem, neque quæ sursum sunt sentientes, quoniam portentiloquium ipsorum non recipimus; hoc idem ipsum qui a Basilide sunt, his imputant, quasi his adhuc circa ea quæ deorsum sunt voluntibus usque ad primam et secundam octonationem, et post triginta Æonas indocte putaro eos statim invenisse eum, qui super omnia est, Patrem, non investigantes sensu in id quod est super cccclxv cœlos Pleroma, quæ est supra quadraginta quinque ogdoadas (33). Et illis iterum juste quis imputabit, fingens quatuor millia et ccc et lxxx cœlos, vel Æonas; quoniam hi dies anni tantas horas habent. Si autem quis et noctium apponat, duplicans prædictas horas, magnam multitudinem octonationum et innumerabilem quamdam Æonum operositatem putans adinvenisse, adversus eum qui est super omnia Pater, omnium semetipsum perfectiorem (34) suspicans, eadem omnibus imputabit: quoniam non sufficient in altitudinem ejus quæ ab ipso dicebatur multitudo cœlorum, vel Æonum; sed deficientes vel in ea quæ sunt deorsum, vel in medietatem (35) perseverant.

138 CAPUT XVII.

Quæritur qualis sit Æonum emissio, et ostenditur eam, qualiscunque fingatur, ex omni parte repugnare; ipsumque Nun, atque etiam Patrem posita hæreticorum hypothesi, ignorantia labe maculari.

1. Ejus igitur, quæ est secundum Pleroma ipsorum, dispositionis, et maxime ejus, quæ est secundum primam ogdoadem, tantas contradictiones et aporias habentes (36), inspiciamus et reliqua; propter illorum insensationem et nos de his quæ non sunt quærentes; necessarie autem et hoc facientes, quoniam hujus rei credita est nobis procuratio, et

scuum foret. Nam supra cap. 12, n. 5, pro *prima et principalis ogdoas*, cod. Clarom. habet, *prima et principalis ogdoadas*; quod et alibi legisse me puto.

(34) *Omnium semetipsum perfectiorem.* Græcismus, *omnium* pro *omnibus*.

(35) *In medietatem.* Sic pro *in medietate* reposui ex codd. Clarom., Arundel. et Merc. 2, nam præcedit, *in ea quæ sunt*, etc. Porro *in* hic accipitur pro *ad*, vel *circa*.

(36) *Habentes.* Legendum mallet Grabius, *habentis*, quasi duos genitivos, more Græcorum, pro duobus ablativis Latinis, scripsisset interpres; sed frustra. Nam *habentes* refertur ad *inspiciamus*, quod proinde verbum ab ea voce majori distinctionis nota divellendum non erat; sed hæc nota apponenda est ante, *propter illorum*, etc., et tunc planus erit sensus. Scilicet: *cum tantis contradictiones et aporias, seu difficultates inextricabiles, habeamus adversus eam quæ est*, etc., *inspiciamus et reliqua*, etc., *propter illorum insensationem, et nos de his quæ non sunt quærentes*; id est, ut eorum insania efficacius comprimatur, quæstionem et nos, ex eorum hypothesi, insituentes de his quæ non sunt, seu impossibilia sunt. Id argumentum ad hominem vulgo dicitur in scholis.

qui velimus (37) omnes homines ad agnitionem veritatis venire: et quoniam tu ipse postulaveris (38) accipere a nobis multas et universas eversionis eorum occasiones.

2. Quæritur igitur, quemadmodum emissi sunt reliqui Æones? Utrum uniti ei qui emisit, quemadmodum a sole radii, an efficaciter (39) et partiliter (40), uti sit unusquisque eorum separatim, et suam figurationem habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus? Aut secundum germinationem, quemadmodum ab arbore rami? Et utrum ejusdem substantiæ existebant his (41) qui se emiserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes? Et utrum in eodem emissi sunt, ut ejusdem temporis essent sibi; an secundum ordinem quemdam, ita ut antiquiores quidam ipsorum, alii vero juniores essent? Et utrum simplices quidem (42) et uniformes, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissa sunt; an compositi et differentes, dissimiles membris suis?

3. Sed si quidem efficaciter et secundum suam genesin unusquisque illorum emissus est secundum hominum similitudinem; vel generationes Patris erunt ejusdem substantiæ ei et similes generatori; vel si (43) dissimiles parebunt, ex altera quadam substantia confiteri eos esse necesse est. Et si quidem Patris generationes similes emissori, impassibilia perseverabunt ea quæ emissa sunt, quemadmodum et is qui emisit illa, si autem ex altera quadam substantia, quæ est capax passionum, unde hæc dissimilis substantia intra illud, quod est incorruptelæ, Pleroma? Adhuc etiam secundum hanc rationem unusquisque eorum separatim divisus ab altero intelligetur, quemadmodum homines (44), non admistus, nec unitus alter altero, sed in figuratione discreta, et circumscriptione definita, et magnitudinis quantitate unusquisque ipsorum deformatus; quæ propria corporis sunt, et non spiritus. Nam igitur non spiritale Pleroma esse dicant, nec semetipsos spiritales; siquidem, velut homines, Æones ipsorum epulantes sedent apud Patrem, et

⁴ Cap. XXIII. ⁵ Cap. XXIV. ⁶ I Cor. xv, 41.

(37) *Velimus.* Al. *vellemus.*

(38) *Postulaveris.* Hoc ante *postulaveris* merito delevit Grab. auctoritate cod. Voss. quia prorsus superfluum est.

(39) *Efficaciter.* Clarom. *effugabiliter*, sed scribæ vitio, ut puto, quia paulo post scriptum legitur, ut in aliis omnibus codd. *efficaciter*. Glossarium Isidori dictum: *efficabilis*, in omnibus expeditus, id est solutus, liber. *Efficaciter* itaque opponitur τῷ uniti ei qui emisit; ac proinde dum quærit Irenæus, utrum emissi fuerint Æones uniti ei, qui emisit, an efficaciter; idem est ac si quæreret, an principio emittenti uniti et conjuncti, an ab eo soluti, sejuncti et distincti emissi sunt?

(40) *Partiliter.* Ex cit. Glossario *partiliter* est *divise, per partes, distribute*; id est *divisim, separatim*.

(41) *Ejusdem substantiæ existebant his.* Pro *existebant cum his*. Phrasis est, inquit Bill., a Græcis desumpta. Græci enim dicunt, τῆς αὐτῆς οὐσίας ἦσαν τοῖς αὐτοῖς προβεβλημένοι.

A ipsum tali figuratione existentem quemadmodum detegunt eum qui ab eo emissi (45) sunt.

4. ⁴ Si autem, velut a lumine lumina accensa, sunt Æones a Logo, Logos autem a Nu, et Nus a Bytho, velut, verbi gratia, a facula faculæ; generatione quidem et magnitudine fortasse distabunt ab invicem: ejusdem autem substantiæ cum sint cum principe emissionis ipsorum, aut omnes impassibiles perseverant, aut et Pater ipsorum participabit (46) passionem. Neque enim quæ postea accensa est facula, alterum lumen habebit quam illud quod ante eam fuit. Quapropter et lumina ipsorum (47) composita in unum, in principalem unitiorem recurrunt, cum fiat unum lumen quod fuit et a principio. Quod autem juvenius est et antiquius, neque in ipso lumine intelligi potest (unum enim lumen est totum), nec in ipsis quæ perceperunt lumen faculis (etenim ipsæ secundum substantiam materiæ id tempus (48) habent; una enim et eadem est facularum materia): sed tantum secundum accensionem, quoniam altera quidem ante pusillum tempus (49), altera autem nunc accensa est.

5. ⁵ Labes igitur ejus, quæ est secundum ignorantiam, passionis, aut universo similiter Pleromati ipsorum proveniet, cum sint ejusdem substantiæ, et erit in ignorantiae labe, id est semetipsum ignorans propator: aut similiter omnia impassibilia perseverabunt ea, quæ sunt intra Pleroma, lumina. Unde igitur circa juniorem Æonem passio, si paternum lumen **139** est, ex quo omnia constituta sunt lumina quod naturaliter impassibile est? Quomodo autem et juvenior aliquis, aut senior in ipsis Æon dici potest, cum sit unum lumen totius Pleromatis? Et si quis stellas dicat eos, nihilominus eadem universi apparebunt natura participantem. Etenim si *stella a stella in claritate differt* ⁶, sed non secundum qualitatem, nec secundum substantiam, secundum quam passibile aliquid vel impassibile est; sed aut universos, ex lumine cum sint paterno, naturaliter impassibiles et immutabiles esse oportet: aut universi cum paterno lumine et passibiles, et commutationum corruptionis capaces sunt.

D (42) *Simplices quidem.* Sic recte Clarom.; alii omnes vitiose, *simplices quidam*.

(43) *Vel si.* Ita omnes editt.; at in omnibus mss. deest *si*: sensus tamen id omnino requirit.

(44) *Homines.* In pluribus editt. perperam *hominem*.

(45) *Emissi.* Al. *missi*.

(46) *Participabit.* Al. *participavit*.

(47) *Ipsorum.* Al. *ab ipso*.

(48) *Id tempus.* Eras., Gallas. et Feuard. *id temporis*. Porro *id tempus* hic accipit interpretis pro *idem tempus*: nisi forte scribæ ad abbreviationem notam haud attendentes, imprudenter scripserint *id pro idem*.

(49) *Pusillum tempus.* Auctoritate codd. Clarom., Voss. et Feuard. in marg. *pusillum* addidi ante *tempus*, expunxi vero *illud*, quod sequitur in omnibus editt. Hanc enim lectionem exigere videtur oppositionis ratio: *altera ante pusillum tempus, altera autem nunc*.

6. Hæc autem eadem ratio sequetur (50), etsi, velut ab arbore ramos, dicant a Logo natam esse emissionem Æonum; cum Logos a Patre ipsorum generationem habeat; ejusdem enim substantiæ omnes inveniuntur cum Patre, tantum secundum magnitudinem, sed non secundum naturam differentes ab invicem, et magnitudinem complentes Patris, quemadmodum digiti complent manum. Si igitur Pater in passione et ignorantia, et ii utique, qui ex eo generati sunt, Æones. Si autem impium est Patri omnium ignorantiam et passionem affingere, quomodo ab eo emissum dicunt Æonem (51) passibilem, et hoc (52) ipsi Sophiæ Dei eandem impietatem affingentes, semetipsos religiosos esse dicent?

7. Si autem, quo modo a sole radios, Æonas ipsorum emissiones habuisse dicent, ejusdem substantiæ et de eodem omnes cum sint, aut omnes capaces passionis erunt cum eo, qui ipsos emisit, aut omnes impassibiles perseverabunt. Non enim jam quosdam impassibiles, quosdam autem passibiles possunt ex tali emissionem confiteri. Si igitur omnes impassibiles dicunt, ipsi suum argumentum dissolvunt. Quomodo enim passus est minor Æon, si omnes erant impassibiles? Si autem omnes dicunt participasse passionis hujus (53), quemadmodum quidam audent dicere, quia a Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam (54); in Logum, hujus Nun Propatoris (55), passionem revocantes, arguentur et Nun Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse confitentes. Non enim ut compositum animal quiddam est omnium Pater, præter Nun, quemadmodum præostendimus; sed Nus Pater, et Pater, Nus. Necesse est itaque et eum, qui ex eo est Logos, imo magis autem ipsum Nun, cum sit Logos, perfectum et impassibilem esse; et eas quæ ex eo sunt emissiones, ejusdem substantiæ cum sint, ejus et ipse, per-

(50) *Sequitur. Clarom. et Voss. sequitur.*

(51) *Emissum dicunt Æonem. Emissam Æonam habent Clarom., Arund. et Merc. 2, nec male, quia de Sophia hic est sermo.*

(52) *Et hoc. Pro et quidem.*

(53) *Passionis hujus. Feuwardentius solius Billii judicio, nullius vero mss. codicis auctoritate fretus scripsit passioni; cum tamen dubium non sit, quin interpres, pro more, Græcam constructionem secutus, μετασχεῖν τούτου τοῦ πάθους, verterit, participasse passionis hujus.*

(54) *A Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam. Hic equidem, ait Billius lib. 1 Observ. sacr., c. 34, derivavit emendare non dubitem. Priore enim libro cap. 1, hæc Irenæi verba sunt: Ἐν ἡρξάτο μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν, ἀπέσκηψε δὲ εἰς τούτον, exorsa quidem fuerat in iis quæ sunt ergo Nun, derivavit autem in hunc. Attamen cum hic vox derivatio rectum habeat sensum, hanc sollicitandam non putem.*

(55) *In Logum hujus Nun Propatoris. Loco accusativi Nun, genitivum mentis ponendum vult Grabius; sed frustra. Sensem haud assecutus est vir eruditus, mala interpunctione deceptus. Hic itaque est: In Logum, qui hujus Propatoris Nus, seu mens est, passionem in Sophiam derivatam revocantem, arguentur et Nun Propatoris, et ipsum*

Afectas, et impassibiles, et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit.

8. Non igitur jam Logos quasi tertium ordinem generationis habens ignoravit Patrem, quemadmodum docent hi: hoc enim in hominum quidem generatione fortasse putabitur verisimile (56) esse, eo quod sæpe ignorant suos parentes; in Logo autem Patris omnimodo impossibile est. Si enim existens in Patre cognoscit, hunc in quo est, hoc est semetipsum, non ignorat: et quæ ab hoc sunt emissiones, virtutes ejus existentes, et semper ei assistentes, non ignorabunt eum, qui se emisit, quemadmodum nec radii solem. Non capit (57) igitur Dei Sophiam, eam quæ intra Pleroma est, cum sit a tali emissionem, sub passione cecidisse, et talem ignorantiam concepisse. Possibile est autem eam, quæ est a Valentino, sapientiam, cum sit de diaboli emissionem, in omni passione fieri (58), et profundum ignorantiam fructificare. Ubi enim ipsi testimonium perhibent de Matre sua, dicentes eam Æonis errantis generationem esse, jam non quærere oportet causam, propter quam filii hujusmodi Matris ignorantiam semper natent in profundo.

9. Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando, cogniti sunt nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis: hoc autem solum dicunt, quoniam (59) emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse (60), qui se emisit, ignorans autem eum, qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri. Quacunque enim progressi fuerint, obligabuntur, et a recta ratione circumeuntes (61) circa veritatem, in tantum uti eum, qui est a Nu Propatoris (62) ipsorum emissus Sermo, in de-

Patrem in passione fuisse confitentes. Id est, convincentur asserere (Græce ἐλεγχθήσονται ἐξομολογούμενοι) et mentem Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse. Hunc sensum confirmat quod mox sequitur: imo ipsum Nun, cum sit Logos, etc. Hæc ergo, hujus Nun Propatoris, per appositionem accipienda.

(56) *Verisimile. Al. verisimilius.*

(57) *Non capit. Gr. οὐκ ἐνδέχεται, id est, fieri non potest.*

(58) *In omni passione fieri. Illud admonendum, ait Bill. lib. 1 Observ. sacr., cap. 33, interpretem sæpe uti verbo fieri pro esse et versari. Sic et in hoc capite paulo inferius: Priusquam in passionibus fierent. Et cap. seq. n. 2: Quomodo rursus Enthymesis hujus cum passione procedens separatim poterat fieri? Et n. 6, velle intra eum fieri. Ac denique cap. 31 et 32: In omnibus operibus fieri. In his omnibus locis pro fieri, dilucidior esset sensus, si esse aut versari legeretur.*

(59) *Quoniam. Pro quod; et ita sæpe.*

(60) *Cognovisse. Scribendum erat, cognoverit.*

(61) *Circumeuntes. Sic Clarom. et Voss. melius quam alii cæcutientes.*

(62) *Nu Propatoris. In editt. Eras., Gall. et Feuward. male Propator.*

minorationem (63) eum emissum dicant : (Nun A enim perfectum a perfecto Bytho progeneratum jam non potuisse eam, quæ ex eo est, emissionem facere perfectam, sed obcæcatam circa agnitionem et magnitudinem Patris : et Salvatorem symbolum mysterii hujus ostendisse in eo, qui a nativitate cæcus fuit, quoniam sic cæcus (64) emissus est a Monogene Æon, id est ignorantia :) ignorantiam et cæcitatem commentientes Verbo Dei, secundam secundum 140 eos (65) a Propatore emissionem habenti. Admirabiles sophistæ, et altitudines investigantes incogniti Patris, et supercœlestia sacramenta enarrantes, in quæ (66) cupiunt angeli prospicere ! uti discant quoniam a Nu ejus Patris, qui super omnia est, emissum Verbum, cæcum emissum, id est (67) B ignorans Patrem, qui se emisit.

10. Et quemadmodum, o vanissimi sophistæ, Nus Patris, imo etiam ipse Pater, cum sit Nus et perfectus in omnibus, imperfectum et cæcum Æonem emisit suum Logon, cum possit statim et agnitionem Patris cum eo emittere? Quemadmodum Christum postgenitum quidem reliquis, perfectum autem dicitis emissum; multo magis igitur, qui est eo ætate provector Logos, ab eodem Nu perfectus utique emitteretur, et non cæcus: nec ille rursus plus cæcos quam se (68) Æonas emitteret, quoadusque Sophia vestra semper excæcata, tantam malorum enixa est substantiam. Et hujus malitiæ causa est Pater vester; magnitudinem enim et virtutem Patris causas ignorantiae esse dicitis, Bytho assimilantes eum, et nomen hoc ei apponentes innominabili Patri. Si autem ignorantia malum, omnia autem mala ex ea floruisse (69) definitis, hujus autem causam magnitudinem et virtutem Patris dicentes, malorum factorem eum ostenditis. Id enim, quod non potuerit contemplari magnitudinem ejus, causam dicitis mali. Sed si quidem impossibile erat Patri notum semetipsum ab initio his, quæ ab eo (70) facta sunt, facere; inincusabilis erat, qui non poterat ignorantiam auferre eorum, qui post se sunt. Si autem postea volens, eam quæ secundum progressionem

† I Petr. 1, 12. * Cap. XXV.

(63) *Deminorationem.* Græce, δατέρημα, quod D labem plerumque vertit interpretes.

(64) *Sic cæcus.* Pro *si cæcus* auctoritate cod. Arund. bene reposuit Græbius.

(65) *Secundam secundum eos.* *Secundam* ex cod. Clarom. addidi.

(66) *In quæ.* Sic vet. Feuard., cod. Arund. et Merc. 1, quibus et Græcus B. Petri textus consonat, εἰς ἃ; sicque legunt, ait Feuard., OEcumenius et alii Græci omnes. Ipse tamen Feuardentius cum Eras. et Gall. (quibus consentiunt Clarom., Voss. et Merc. alter) in Irenæi textu scripsit, *in quem.*

(67) *Cæcum emissum, id est.* In cod. Arund. deest emissum.

(68) *Plus cæcos quam se.* Ita recte Clarom., Arund. et Grab. In reliquis omnibus mendose, *plus cæcus quam si*, nisi quod Merc. 2 habeant *se.*

(69) *Floruisse.* Edit. Eras., Gall. et Feuard.,

A emissionum aucta fuerat, ignorantiam et inseminatam Æonibus, auferre potuit, multo magis prius eam, quæ nondum erat, ignorantiam volens non permetteret (71) fieri.

11. Quoniam igitur quando voluit agnitus est, non tantum Æonibus, sed et his, qui in novissimis temporibus erant hominibus (72); non volens autem ab initio agnosci, ignoratus est: causa ignorantiae secundum vos est voluntas Patris. Si enim præsciebat hæc sic futura, quare utique, priusquam fieret, non abscidit ignorantiam ipsorum, quam postea, velut ex pœnitentia, curat per emissionem (73) Christi? Quam enim (74) per Christum agnitionem omnibus fecit, multo ante poterat facere per Logon, qui et primogenitus erat Monogenus (75). Vel si præsciens voluit fieri hæc, semper perseverant ignorantiae opera, et nunquam prætereunt. Quæ enim ex voluntate Propatoris vestri facta sunt, perseverare oportet cum voluntate ejus qui voluit: vel si prætereunt hæc, cum his præteriet et voluntas ejus, qui substantiam ea habere (76) voluit. Quid enim et discentes requieverunt Æones, et perfectam agnitionem perceperunt, quoniam incapabilis est (77) et incomprehensibilis Pater? Hanc autem agnitionem habere potuerunt priusquam in passionibus fierent: non enim deminorabatur magnitudo Patris ab initio scientibus his, quia incapabilis et incomprehensibilis est Pater. Si enim propter immensam magnitudinem ignorabatur; et propter immensam dilectionem C impassibiles debet conservare eos qui ex se nati erant: quoniam nihil prohibebat, sed magis utile erat, ab initio cognovisse eos, quoniam incapabilis et incomprehensibilis est Pater.

CAPUT XVIII *.

Sophiam nec ignorantia laborare, nec quidquam, Patrem investigando, pati, aut in apertum discrimen venire potuisse. Enthymesin ejus ab illa separari non potuisse, multo minus proprias affectiones habere.

1. Quomodo autem non vanum est, quod etiam Sophiam ejus dicunt in ignorantia, et in deminoratione, et in passione fuisse? Hæc enim aliena

D cum altero ex Merc. codd. fluxisse.

(70) *Ab eo.* Sic Eras. et mss. omnes. Sed perperam Feuard. scripsit *ea*. In Gall. autem neque *eo* neque *ea* legitur.

(71) *Permitteret.* Al. vitiose, *permittere.*

(72) *Erant hominibus.* Duas has voces ex mss. Vossii restituit Græbius. Habentur et in Clarom.

(73) *Per emissionem.* In Eras., Arund., Ottobou. et Merc. 2, *per missionem.*

(74) *Quam enim.* Alii, *qui enim.*

(75) *Monogenus.* In genitivo, ex Græco μονογενοῦς, unigeniti.

(76) *Ea habere.* Sic Clarom., Merc. 2 et Grab.: cæteri, *eam habere.*

(77) *Quoniam incapabilis est.* Pro *quod incapabilis sit.* Græce, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι καὶ ἀκατάληπτος, sup. lib. 1, c. 2, n. 5

sunt a Sophia, et contraria; sed nec affectiones ejus sunt. Ubi enim est improvidentia et ignorantia utilitatis, ibi Sophia non est. Non jam igitur Sophiam passum Æonem (78) vocent; sed aut vocabulum ejus, aut passiones præmittant. Et Plenitudinem (79) autem universam non dicant spiritalem, si intra ipsam Æon hic, cum esset in passionibus tantis, conversatus est. Hæc enim ne anima quidem fortis, non dicam spiritalis substantia, percipiet (80).

2. Quomodo autem rursus Enthymesis ejus cum passione procedens separatim poterat fieri? Enthymesis enim esse intelligitur erga aliquem; ipsa autem (81) seorsum nunquam fiet. Exterminatur enim et absorbetur mala a bona enthymesi, quemadmodum ægrimonium (82) ab incolumitate. Quæ enim erat prior Enthymesis passionis (83)? Exquirere Patrem; et magnitudinem 141 ejus considerare. Quid autem suasa est postea, et convaluit? Quoniam incomprehensibilis, et qui inveniri non possit, est Pater. Non igitur bonum erat, quod vellet cognoscere Patrem; et propter hoc est et passibile (84); sed quando suasa est quoniam investigabilis (85) esset Pater, et convalescens (86). Sed ille ipse Nus, qui quærebat Patrem, cessavit secundum eos adhuc quære, discens quoniam incomprehensibilis est Pater.

3. Quomodo igitur Enthymesis poterat separata concipere passiones, quæ et ipsæ affectiones ejus erant? Affectio enim erga aliquem fit, ipsa autem seorsum non potest esse, nec constare. Non solum autem instabile hoc est; sed etiam contrarium ei, quod est a Domino nostro dictum: *Quærite, et invenietis*¹⁰. Dominus enim quærendo et inveniendo Patrem, perfectos consummat discipulos; is autem, qui sursum est, Christus ipsorum, per id quod præcepit Æonibus non quære Patrem, suadens quoniam etsi multum laboraverint, non eum inveniunt, perfectos eos consummavit. Et

⁹ Cap. XXVI. ¹⁰ Matth. vii, 7. ¹¹ Cap. XXVII.

(78) *Sophiam passum Æonem.* Eras. et Gall. cum mss. quibusdam, *Sophiam passam Æonem.*

(79) *Plenitudinem.* Græc. Πλήρωμα.

(80) *Percipiet.* In Voss. *participet.* *Percipiet* vero hic scribitur pro *in se suscipiet, admittet.*

(81) *Ipsa autem.* Sic solus cod. Clarom. Jam ita; pro *ipsum autem*, restituerat Feuard.; sed ex solius Billii judicio, nullius vero mss. codicis auctoritate.

(82) *Ægrimonium.* Barbare posuit interpres, ait Grabius, pro *ægrimonia*; quæ vox non modo apud poetas occurrit, sed et apud Ciceronem lib. xiii, *ad Atticum*, ep. 38: *Ferrem graviter, si nova ægrimoniam locus esset.*

(83) *Prior... passionis.* Græcismus, pro *prior passione.*

(84) *Est et passibile.* Ita Eras., Gall., Arund. et Merc. 2; at Feuard., Grab. et mss. Clarom. ac Voss. *esset passibile.* Sed prior lectio præferenda videtur, utpote magis cohærens cum præcedentibus.

(85) *Investigabilis.* Pro *ininvestigabilis*; Græce ἀνεξέταστος. Sic passim accipit interpres, ut et accipitur Rom. xi, 33.

A siquidem perfectos (87) aiunt in eo, quod dicant invenisse Bythum ipsorum; Æonas autem in eo, quod suasi sint quoniam investigabilis est, qui ab eis inquirebatur.

4. Cum igitur ipsa Enthymesis non posset sine Æone separatim consistere, adhuc majus inferunt mendacium de passione ejus, separatim rursus dividentes eam, et hanc esse substantiam dicentes materiæ. Quasi non esset lumen Deus, nec adesset sermo qui posset eos arguere et evertere nequitiam ipsorum. Utique enim quodcumque sentiebat Æon, hoc et patiebatur; et quod patiebatur (88) hoc et sentiebat: et non aliud erat apud eos Enthymesis ejus nisi passio incomprehensibilem comprehendere excogitantis, et passio Enthymesis: impossibilia enim sentiebat. Quemadmodum itaque poterat affectio et passio ab Enthymesi seorsum separari, et substantia tantæ materiæ (89) fieri, quando et ipsa Enthymesis passio erat, et passio Enthymesis? Nec igitur Enthymesis sine Æone, nec affectiones sine Enthymesi separatim habere possunt substantiam; et soluta est et hic rursus regula ipsorum.

5. Quomodo autem et solvebatur et patiebatur Æon? Siquidem ejusdem substantiæ, cuius et Pleroma, erat; Pleroma autem universum ex Patre. Quod enim simile est, in simili non dissolvitur in nihilum, nec perire periclitabitur, sed magis perseverabit et augetur; quemadmodum ignis in igne, et spiritus in spiritu, et aqua in aqua: quæ autem sunt contraria, a contrariis patiuntur, et vertuntur, et exterminantur. Et sic si fuisset luminis emissio, non pateretur, nec periclitaretur in simili lumine, sed magis effulgeret et augetur, quemadmodum dies a sole: etenim Bythum imaginem Patris sui (90) esse dicunt. Quæcunque sunt peregrina, et sibi extranea animalia, atque contraria natura, periclitantur et corrumpuntur: quæ autem sibi assueta sunt, et cognata (91), nullum patiuntur periculum in eo (92)

(86) *Et convalescens.* Supple; *est et convalescens.*

(87) *Et siquidem perfectos.* Vel lege, *et se quidem perfectos*; vel saltem *siquidem* accipiendo pro *enim*, subintelligè postea *se.* Etenim *se perfectos*, etc.

(88) *Et quod patiebatur.* *Patiebatur* pro *sentiebat* recte reposuit Grabius auctoritate cod.: Arund. consentit Clarom.

(89) *Tantæ materiæ.* Merc. 2, *tantâ materiæ*; Ottobon. *tanta et materia.*

(90) *Patris sui.* Id est Æonis passi, quem inferioris numero 7; Valentinianorum *avum* appellat, utpote *Matris ipsorum patrem, a quo et genus habent.* Hujus porro, etsi minus proprie, Bythum imaginem esse dicit, quia alter alteri similis. Confer. lib. 1, cap. 5, n. 1.

(91) *Et cognata.* Cod. Clarom. et Feuard. in marg. et *ex eo nata*; quibus consentiunt Arund. et Merc. 1, nisi quod omittant particulam *ex.* Quæ quidem lectio non adeo spernenda videtur, modo *ex eo* pro *ex eodem* accipiatur.

(92) *In eo.* Ita Feuard. in marg. Clarom. et Merc. 2, cæteri minus bene *in ea.* Porro *in eo* in

conversantia, sed et salutem et vitam ex eo acquirunt. Si igitur ejusdem substantiæ, cujus et universum Pleroma, ex eo emissus fuisset hic Æon, nunquam demutationem perciperet, cum esset in similibus et assuetis conversans, spiritualis in spiritualibus. Timor enim, et expavescentia, et passio, et dissolutio, et talia (93), in his quidem quæ sunt secundum nos, et corporalibus, fortassis fiant a contrariis: in spiritualibus autem, et diffusum habentibus lumen, jam non tales consequuntur calamitates. Sed mihi videntur ejus passionem, qui est apud comicum Menandrum valde amans et odibilis, Æoni suo circumdedisse. Magis enim infelicitate amantis cujusdam hominis apprehensionem, et mentis conceptionem habuerunt, qui hæc fluxerunt, quam spiritualis et divinæ substantiæ.

6. ¹² Super hæc quoque excogitare (94) de quaerendo perfectum Patrem; et velle intra eum fieri, et habere ejus comprehensionem; non ignorantiam, nec passionem poterat inficere (95), et hoc (96) Æoni spiritali; sed magis perfectionem, et impassibilitatem, et veritatem. Nec enim ipsi, cum sint homines, excogitantes de eo, qui ante ipsos est, et velut jam comprehendentes perfectum, et intra ejus constituti agnitionem, dicunt semetipsos in passione (97) consternationis esse, sed magis in agnitione et apprehensione veritatis. Etenim Salvatorem, *Quærite et invenietis* ¹³, discipulis propter hoc dixisse dicunt, ut eum, qui ab ipsis per excogitationem fictus est, super fabricatorem omnium, inenarrabilem Bythum quaerant: et semetipsos perfectos esse volunt, quoniam inquirentes invenerunt perfectum, cum adhuc sint in terra: eum autem, qui intra Pleroma sit, Æonem, totum spiritalem, quaerentem Propatorem, et intra magnitudinem ejus conantem fieri, et comprehensionem paternæ veritatis concupiscentem habere, in passionem dicunt recidisse: et passionem talem, ut nisi ei occurrisset virtuti (98), quæ omnia firmat, dissolutus fuisset in universam substantiam, et exterminatus (99).

142 7. ¹⁴ Vesana (1) est hæc præsumptio, et vere destitutorum a veritate sensus hominum.

¹² Cap. XXVIII. ¹³ Matth. vii, 7. ¹⁴ Cap. XXIX. ¹⁵ Cap. XXX.

neutro, quod vocant absolutum, scriptum accipio, pro in ea re, in eodem; in eo videlicet quod animalia conversentur in assuetis et cognatis: eo prorsus sensu, quo paulo post de Æone scribitur: in similibus et assuetis conversans.

(93) *Et talia.* Al. *et alia.*

(94) *Excogitare.* Al. *et cogitare.*

(95) *Inficere.* Pro *inferre, inducere*; Græc. ἐμποιεῖν.

(96) *Et hoc.* Pro, *et quidem.*

(97) *In passione.* Non his verbis præfixum legitur in Clarom. et om. Anglic., sed merito ab edit. omnibus abest.

(98) *Nisi ei occurrisset virtuti, etc.* Græce, ἀναλελύσθαι εἰς τὴν ὅλην οὐσίαν, εἰ μὴ τῆ στήριζούσῃ τὰ ὅλα συνέτυχε δυνάμει, sup. lib. 1, cap. 11, n. 2.

(99) *Dissolutus fuisset in universam substantiam, et exterminatus.* F'zuard. *dissolutus fuisset, et in*

A Quoniam Æon hic melior est quam ipsi, et vestustior, ipsi quoque confitentur, secundum suam regulam, dicentes se esse conceptum Enthymeseos ejus Æonis qui passus est; ita ut sit hic Æon Matris ipsorum pater, id est avus ipsorum. Et posterioribus quidem nepotibus exquisitio Patris veritatem, et perfectionem, et confirmationem, et eliquationem a fluxibili materia facit, sicut dicunt, et reconciliationem ad Patrem: avo autem ipsorum hæc eadem inquisitio ignorantiam, et passionem, et expavescentiam, et timorem, et consternationem infecit (2), ex quibus et substantiam materiæ factam dicunt. Exquirere ergo et investigare perfectum Patrem, et concupiscentiam communicationis cum eo et unitatis, sibi quidem salutare fieri; Æoni autem, a quo et genus habent, dissolutionis et perditionis causam fuisse dicentes, quomodo non per omnia incongruum, et fatuum, et irrationabile? Et qui assentiunt his, vere cæci, cæcis ducatoribus (3) utentes, juste et corruunt in subjacentem ignorantiam profundum.

CAPUT XIX ¹⁵.

Futilia et vana esse quæ de semine suo asserunt heretici. Alienissimum esse ab omni ratione, Demiurgum in se suscepisse hoc semen, et id tamen, et quæ superiora sunt ignorasse, ac animale esse: cum ipsi suscepta duntaxat ejusdem particula spiritales se esse, et omnia intelligere gloriantur.

1. Qualis est autem et de semine ipsorum sermo, conceptum quidem (4) illum (5) secundum figuratorem eorum qui sunt erga Salvatorem, angelorum a Matre informem (6), et sine specie, et imperfectum; depositum autem (7) in Demiurgum, nesciente eo, ut per eum in eam animam, quæ erat ab eo, seminatum, perfectionem et formationem percipiat? Primum quidem est dicere, quoniam imperfecti, et infigurati, et informes hi sunt angeli, qui sunt erga Salvatorem ipsorum: siquidem secundum illorum speciem conceptum tale quid generatum est.

2. Post deinde, quod dicant ignorasse Fabricatorem eam, quæ fuit seminis in eum demissio, et iterum eam, quæ facta est per eum in hominem

D *universam substantiam exterminatus*; minus bene, ut ex præcedenti nota patet.

(1) *Vesana.* In Eras. et Gall. *vesania.*

(2) *Et consternationem infecit.* Id est (notat Bill.) *intulit, vel incussit.* Græce ἀποπλάν ἐνεποίησε. Loquitur enim de affectionibus, in quas Æon ille miser incidit.

(3) *Ducatoribus.* Id est *viæ ducibus, ductoribus.*

(4) *Conceptum quidem, etc.* Græce, ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ Σωτῆρα Ἀγγέλων ἀπεκύησε, sup. lib. 1, c. 5, n. 5.

(5) *Illum.* Pro *illud.* Sic et alibi sæpius.

(6) *Informem.* Sic mss. omnes, cum edit. Oxon. In aliis mendose, *informem*; nam hæc vox ad *semen* refertur.

(7) *Depositum autem.* Græca hujusce phrasos reperies loco proxime cit.

seminatio; futile verbum et vanum (8), quod nullo modo ostendi possit (9). Quemadmodum enim ignoravit illud, si substantiam aliquam et qualitatem propriam habuisset ipsum semen? Si autem sine substantia, et sine qualitate, et nihil erat, consequenter ignoravit illud (10). Quæ enim propriam quamdam motionem (11) et qualitatem, vel caliditatis, vel velocitatis, vel dulcedinis habent, vel caritatis cujusdam differentiam, nec homines quidem lateant, cum sint cum hominibus; in tantum abest ut fabricatorem hujus universitatis Deum; apud quem juste non est agnitum semen ipsorum, cum sit sine qualitate universæ utilitatis, et sine substantia omnis actionis, et in totum nihil existens. Et propter hoc mihi videtur etiam Dominus dixisse¹⁶: *Omnis sermo otiosus quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die judicii.* Omnes enim, quicumque tales sunt, otiosos sermones in aures hominum immittentes (12), assistent in judicio, rationem reddituri de his, quæ vane conjecerunt, et mentiti sunt adversus Deum; in tantum ut semetipsos dicant propter seminis substantiam agnoscere spiritale Pleroma, eo nomine, qui est intus, demonstrante eis verum Patrem (opus enim esse (13) animali sensibilibus eruditamentis):¹⁷ Demiurgum autem universum semen hoc, Matre deponente, suscipientem in semetipsum, omnia omnino ignorasse, et nullum sensum eorum, quæ erga Pleroma sunt, habuisse.

3. Et se quidem spiritales esse, quoniam particula quædam universitatis Patris in anima ipsorum deposita est; cum ex eadem substantia habeant animas, ex qua et Demiurgus, sicut dicunt: hunc autem semel universum suscipientem semen a Matre, et habentem in se, animale perseverasse, et nihil in totum sensisse eorum, quæ sunt superiora, quæ hi semetipsos intelligere, dum adhuc sunt in terra, gloriantur, quomodo hoc non super omnem

¹⁶ Matth. XII, 36. ¹⁷ Cap. XXXI. ¹⁸ Cap. XXXII. ¹⁹ Cap. XXXIII.

(8) *Futile verbum et vanum.* In Arund. *ficile.* In Merc. 1, *vacuum.*

(9) *Quod nullo modo ostendi possit.* Græce (notat Billius) ἀναπόδεικτον. Nam, Græcorum more, ostendere, sæpe pro probare dicitur interpretes.

(10) *Ignoravit illud.* Al. ignorabat.

(11) *Motionem.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. pro quo Arund. et Merc. 2, corrupte *monitionem.* In editt. *notionem.*

(12) *Immittentes.* Arund. et Voss. *mittentes.*

(13) *Opus enim esse, etc.* Gr. ἔδει γὰρ τῶν ψυχικῶν (τῶ ψυχικῶ) καὶ αἰσθητῶν παιδευμάτων, sup. lib. 1, c. 6, n. 1.

(14) *Animabus.* Eras. et Gall. *animæ.*

(15) *Depositione.* Sic omnes editt. Clarom. vero et Anglic. *dispositione:* at corrupte, ut demonstrat totus hujus capituli contextus.

(16) *Figurari.* Pro *formari,* ut postea melius scripsit interpretes.

(17) *Paratum fieri, etc.* Hæc ita Græce expressit Irenæus lib. 1, c. 5, n. 6, ἔτοιμον γένηται εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου (λόγου).

(18) *Ex ignorantia et labe.* Al. *ex ignorantia labe.*

(19) *Paternum.* In Clarom. et Voss. *verum;* sed minus bene, nam num. sequenti hæc eadem, *pater-*

num lumen ipsorum, repetuntur. A irrationabilitatem est? Etenim idipsuū semen horum quidem animabus (14) agnitionem attribuisse et perfectionem; ei autem, qui eos fecit Deo, ignorantiam attribuisse putare, vere vesanorum est, et in totum mente destitutorum.

4. Adhuc etiam vanissimum est quod dicunt, in hac depositione (15) figurari (16) illud, et augescere, et paratum fieri (17) ad susceptionem perfectæ **143** rationis. Erit enim ei materiæ admistio, quam ex ignorantia et labe (18) volunt habuisse substantiam, aptior et utilior, quam fuit paternum (19) lumen ipsorum: siquidem secundum illius inspectionem (20) natum, informe et infiguratum fuit; ex hac autem formationem, et speciem, et augmentum, et perfectionem assumpsit.¹⁸ Si enim quod est a Pleromate lumen causa fuit spiritali, ut nec formam, nec magnitudinem haberet propriam; quæ autem huc est descensio, hæc universa addidit ei, et ad perfectionem deduxit: multo operabilior (21) et utilior videbitur, quæ est hic, conversatio, quam et tenebras dicunt, quam fuit paternum lumen ipsorum. Quomodo autem non est ridiculum, Matrem quidem ipsorum in materiam periclitatam dicere (22), uti pene suffocaretur, et paulo minus corrumpetur, nisi vix tunc superextendisset se et exsilisset ex semetipsa, adjumentum percipiens a Patre; semen autem ejus in hac eadem materia augescere, et formari, et aptum ad susceptionem perfecti sermonis (23) expediri; et hoc in dissimilibus, et in insuetis ebulliens: sicut ipsi dicunt (24), contrarium esse terrenum spiritali, et spiritale terreno? Quomodo igitur in contrariis et in insuetis parvum emissum; quemadmodum dicunt, et augescere, et formari, et ad perfectionem pervenire potuit?

5. ¹⁹ Adhuc etiam et ad hæc quæ dicta sunt requiretur: utrumne semel enixa sit Mater illorum semen, ut vidit angelos, an particulatim? Sed si

num lumen ipsorum, repetuntur.

(20) *Inspectionem.* Ita Clarom., Arund., Voss. et edit. Oxon. In Eras., Gall. et Feuard. male *dispositionem.* Nam tum num. præcedenti, tum lib. 1, c. 5, n. 6, partus ille spiritalis Achamothæ natus dicitur *secundum inspectionem angelorum Salvatoris.*

(21) *Operabilior.* Id est *efficacior.* Hæc lectio quæ est Feuard. in marg., ac codd. Clarom. et Merc. 2, magis placet, quam *optabilior,* ut est in aliis omnibus tum edit., tum mss. Nam hic de efficacia *descensionis* sermo est.

(22) *In materiam periclitatam dicere.* Sensus est, periculum fuisse, ne in materiam dissoluta absorberetur prorsus, et periret. Vide sup. lib. 1, c. 2, n. 2. et infra cap. 20 hujus libri.

(23) *Perfecti sermonis.* Gr. τοῦ τελείου λόγου, quod melius vertisset interpretes, *perfectæ rationis;* ut paulo ante recte vertit.

(24) *Sicut ipsi dicunt.* Græce scriptum fuisse puto ἅτε αὐτοὶ λέγουσι, quod vertendum erat, *quippe ipsi dicunt, non sicut, etc.* Particula ergo *sicut* eo sensu hic accipienda, ac proinde mutanda interpunctio et delenda parenthesis, quam hic apposuit Grabius; inde enim turbatur sensus.

quidem simul et semel, quod exinde conceptum, nunc jam non erit infantile: superflua est igitur in eos, qui nunc sunt, homines descensio ejus (25). Si autem particulatim, jam non secundum figuram eorum quos vidit angelos; fecit conceptionem; simul enim eos et semel videns et concipiens, semel enixionem debebat fecisse, quorum inde semel (26) conceperat figuras.

6. Quid autem, quod angelos cum Salvatore simul videns, illorum quidem imagines concepit, Salvatoris autem non, qui est decorior super illos? Annunquid non placuit ei hic; et propter hoc non concepit in eum (27)? Quomodo autem Demiurgus, quem psychicum vocant, propriam, secundum eos, magnitudinem et figuram habens, emissus est secundum suam (28) substantiam perfectus; quod autem spiritale est, quod etiam operosius (29) oportet esse quam animale, imperfectum emissum est; et opus ei fuit, ut in animam descenderet, ut in ea formaretur, et ita perfectum existens, paratum fiat ad suscipiendum perfectum verbum (30)? Si igitur in terrenis hominibus, et in animalibus (31) formatur (32), jam non secundum angelorum similitudinem est, quos dicunt lumina; sed secundum eorum, qui sunt hic homines. Non enim angelorum habebit similitudinem et speciem, sed animarum in quibus et formatur (quo modo aqua in vas missa, ipsius vasis habebit formam; et jam si (33) gelaverit in eo, speciem habebit vasculi, in quo gelavit), quando ipsæ animæ (34) corporis habeant (35) figuram; ipsi enim adaptatæ sunt vasi, quemadmodum prædiximus. Si igitur et illud semen hic coagulatur et formatur, hominis figura erit; sed non angelorum formam habens. Quomodo igitur ad imagines angelorum illud semen est, quod secundum similitudinem hominum figuratur? Quid

¹⁰ Cap. XXXIV. ¹¹ I Cor. 1, 26, 28.

(25) *Superflua est igitur in... homines descensio ejus.* Ut nimirum apud eos augetur, formetur, et paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis.

(26) *Inde semel.* Sic recte Grabius ex Feuard. marg., et Voss. Ex parte consentiunt Clarom., Arund. et Merc. 2, nam in iis legitur *de semel*. In aliis minus recte, *de semine*.

(27) *Concepit in eum.* Supple, *intuita*, id est, ad ejus inspectionem. Porro *in* ante eum addimus ex mss. Voss. et Clarom.

(28) *Secundum suam.* In edit. Eras., Gall. et Feuard. præfixa legitur particula *si* ante *secundum*; sed male, et repugnantibus tum mss. omnibus, tum ipso sensu.

(29) *Operosius.* Id est efficacius, et ad quodlibet promptius, et expeditius.

(30) *Perfectum verbum.* Τέλειον λόγον vertere debuisse interpretes, *perfectam rationem*.

(31) *Animalibus.* Subintellige, *hominibus*.

(32) *Formatur.* Al. *formaretur*.

(33) *Et jam si.* Sic Clarom. distinguere videtur; hancque distinctionem exigit sensus. In cæteris una voce etiam.

(34) *Quando ipsæ animæ, etc.* Hinc colligi posse videtur, Irenæum existimasse animas esse corporeas, utpote figura circumscriptas; quæ veterum

autem, cum spiritale esset, opus ei fuit ut in carnem descenderet? Caro enim eget spiritali, si tamen incipiet salvari (36), ut in eo sanctificetur, et clarificetur, et absorbeatur mortale ab immortalitate (37); spiritali autem in totum (38) non est opus eorum, quæ sunt hic. Non enim nos illud, sed illud nos meliores facit.

7.¹⁰ Adhuc autem manifestius, qui est de semine ipsorum, sermo arguitur falsus, et a quolibet perspicui potest, in eo quod dicant eas animas (39), quæ habuerint a Matre semen, meliores reliquis fieri: quapropter et honoratas a Demiurgo, et principes, et reges, et sacerdotes ordinatas esse. Si enim erat hoc verum, primus utique Caiphas summus sacerdos, et Annas, et reliqui summi sacerdotes, et legis doctores, et principes populi credidissent Domino, in eam cognationem concurrentes; et ante hos etiam Herodes rex. Quoniam autem nec hic, nec summi sacerdotes, nec qui præerant, neque clari de populo accurrerunt ei; sed e contrario qui erant in viis mendici 144 sedentes, surdi et cæci, et a reliquis conculcabantur et contemnebantur, quemadmodum et Paulus ait ¹¹: *Videte enim (40) vocationem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes apud vos, nec nobiles, neque fortes; sed quæ fuerunt contemptibilia mundi, elegit Deus.* Non itaque erant meliores tales animæ propter seminis depositionem, neque propter hoc honorificabantur a Demiurgo.

8. Et de eo quidem, quod sit regula ipsorum infirma et instabilis, adhuc etiam et vana, sufficiunt quæ dicta sunt. Nec enim oportet, quod solet dici, universum ebibere mare eum, qui velit discere, quoniam aqua ejus salsa est. Sed quemadmodum statua de luto facta, colorata autem superficie, ut putetur aurea esse quæ sit lutea, quicumque accipiet

non paucorum sententia fuit.

(35) *Habeant.* Al. *habebant*.

(36) *Si tamen incipiet salvari.* Græce, ut optime notat Billius, εἴγε μέλλοι σώζεσθαι; ubi verbum μέλλειν, *futurum esse*, perperam reddit interpretes (quod et alibi solet, ut jam non semel observavimus) *incipere*. Vertendum igitur erat: *si tamen futurum sit, ut salutem consequatur*. Nam carnis salutem et resurrectionem negabant hæretici, ut patet ex lib. 1, c. 6, n. 1, et evidentius ex Præfat. libri iv et lib. v, cap. 2.

(37) *Ab immortalitate.* Alii, *ab immortalitate*. Alludit autem Irenæus ad Apostoli verba II Corinth. v, 4, *ut absorbeatur quod mortale est, a vita*.

(38) *Spiritali autem in totum.* In totum deest in Voss.

(39) *Dicant eas animas, etc.* Græca hujus phrasos exstant lib. 1, cap. 7, n. 3.

(40) *Videte enim, etc.* Hæc Apostoli paulo aliter referuntur in exemplaribus tum Græcis, tum Latinis: *Βλέπετε γὰρ τὴν κλήσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐχερεῖς*; etc. *Videte enim vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, etc.*

ex ea particulam qualemcumque, et exaperiens (41) ostenderit lutum, liberabit eos qui veritatem quaerunt a falsa opinione: ²² eodem modo et nos non modicam partem, sed ea, quæ sunt maxima continentia (42) regulæ ipsorum, resolventes capitula, omnibus quotquot non seduci scientes voluit, quod est nequam, et dolosum, et seductorium, et perniciosum, de schola eorum, qui sunt a Valentino, et a reliquis hæreticorum, quotquot Demiurgum, id est, fabricatorem et factorem hujus universitatis, solum existentem Deum male tractant, ostendimus, dissolubilem eorum viam manifestantes.

9. Quis enim sensum habens, et veritatis vel modicum attingens, sustinebit dicentes, super Demiurgum Deum esse alterum Patrem; et alterum quidem esse Monogenem, alterum autem Verbum Dei, quem et in deminoratione emissum dicunt; alterum autem Christum, quem et posteriorem reliquis Æonibus cum Spiritu sancto factum esse dicunt: et alterum Salvatorem, quem ne a Patre quidem universorum, sed ab his, qui in deminoratione facti sunt, Æonibus collatum et congestum dicunt, et necessarie propter deminorationem emissum? ut nisi in ignorantia et deminoratione fuissent Æones, secundum eos nec Christus emissus fuisset, nec Spiritus sanctus, nec Horos, nec Soter, nec Angeli, nec Mater ipsorum, nec semen ejus, nec reliqua mundi fabricatio; sed fuissent omnia deserta ac destituta tot bonis. Non solum itaque in fabricatorem tantum irreligiosi sunt, labis eum dicentes fructum; sed et in Christum, et in Spiritum sanctum, propter labem dicentes eos emissos; et Salvatorem autem similiter (43) post labem. Quis enim sustinebit reliquum eorum vaniloquium, quod astute parabolis adaptare conantes, et se, et eos, qui sibi credunt, in maximam converterunt impietatem?

CAPUT XX ²³,

Demonstrat inanes esse probationes, quibus Æonis duodecimi perturbationes et angustias asseverabant, nec per Judæ apostasiam et defectionem ipsas posse confirmari. Demum variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune, aut affine habere cum ficta Æonis passione.

1. Quoniam et parabolas, et actus Domini improprie et inconsequenter inferunt sigmento suo, ita ostendimus. Illam enim, quam erga duodecimum

Æonem dicunt accidisse, passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris passio a duodecimo apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno (44) volunt eum post baptismum prædicasse. Sed in illa quæ fluxum (45) sanguinis patiebatur, manifeste dicunt ostensum; duodecim enim annis passa est mulier, et tangens fimbriam Salvatoris, consecuta est sanitatem ab illa virtute, quæ egressa est a Salvatore, quam præesse dicunt. Illa enim, quæ passa est, virtus extensa, et in immensum effluens, ita ut periclitaretur per omnem (46) substantiam dissolvi, cum tetigisset primam quaternationem, quæ per fimbriam significatur, stetit et a passione cessavit.

2. Hoc ergo, quod dicunt, duodecimi Æonis passionem per Judam demonstrari; quomodo potest in similitudinem comparari Judas (47), qui ejectus est de numero duodecimo, nec restitutus est in locum suum? Æon enim cujus typum Judam dicunt esse, separata ejus enthymesi, restituta est, sive revocata; Judas autem abdicatus est, et ejectus, et in locum ejus Matthias ordinatus est, secundum quod scriptum est: *Et episcopatum ejus accipiat alius* ²⁴. Debuerunt itaque dicere, duodecimum Æonem ejectum esse de Pleromate, et in locum ejus alium prolatum sive emissum; si tamen in Juda ostenditur. Adhuc autem ipse quidem Æon quod sit passus dicunt; Judas autem quod sit proditor. Patiens autem Christus venit ad passionem, et non Judas; et ipsi confitentur. Quomodo igitur Judas traditor ejus, qui pro **145** nostra salute pati habuit, typus et imago esse poterat passi Æonis?

3. Sed neque Christi passio similis est passioni Æonis, neque in similibus facta. Æon enim passus est passionem dissolutionis, et perditionis, ita ut periclitaretur ipse, qui patiebatur, et corrumpi: Dominus autem noster Christus passus est passionem validam, et quæ non cederet; non solum ipse non periclitatus corrumpi, sed et corruptum hominem firmavit robore suo, et in incorruptionem revocavit. Et Æon quidem passus est passionem ipse requirens Patrem, et non prævalens invenire: Dominus autem passus est, ut eos qui erraverunt a Patre, ad agnitionem, et juxta eum adduceret. Et illi quidem inquisitio magnitudinis Patris fiebat passio perditionis; nobis autem Dominus passus,

²² Cap. XXV. ²³ Cap. XXXVI. ²⁴ Act. 1, 20, ex Psal. cviii, 8.

(41) *Exaperiens*. Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Alii vitiose *exhauriens*.

(42) *Maxima continentia*. Non dubitare se ait Billius, quin pro *maxima* substituendum sit *maxime*. Nam, inquit, quod in Græco erat, *συνεπιχώματα*, id verborum tenacissimus interpret reddidit, *maxime continentia*; ego, *præcipua ac maximi ponderis*. Sic enim clarior est sensus. Sed acutiorum judicio hæc discutienda relinquo. Sic ille, loco jam multoties cit. Sed quid si *continentia* substantive accipiatur, pro *complexu, complexione, summa*, vel *capite*, Græce τὸ συνέχον, vel ἡ συνοχή; Nam in Gloss. vet. συνοχή vertitur *continentia*. Sic ordo verborum esset: *ea resolventes capitula, quæ sunt*

maxima continentia regulæ ipsorum; sensus vero: quæ sunt præcipuum regulæ ipsorum caput, quod cætera alia complectitur.

(43) *Similiter*. Alii, *finaliter*.

(44) *Uno enim anno*, etc. Græca hujus periodi. et seqq. habes supra lib. 1, cap. 3, n. 3.

(45) *Fluxum*. Editt. *Profluvium*.

(46) *Per omnem*. Sic ex mss. Clarom. et Voss. reposui. In editt. Eras. et Gall. male, et *omnem*. Feuardentius vero in pro et substituit, sed Billii solius, ut videtur, monitu, nullius vero mss. cod. auctoritate. Quare tutius esse duxi pro in scribere *per*, cum præsertim idem sit sensus.

(47) *Judas*. Alii, *Judæ*.

agnitionem Patris conferens, salutem donavit. Et illius quidem passio fructificavit fructum femininum, sicut dicunt, invalidum, et infirmum, et informem, et inefficacem; istius autem passio fructificavit fortitudinem et virtutem. *Ascendens enim in altitudinem Dominus per passionem, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus*²⁵, et contulit credentibus in se super serpentes et scorpiones calcare, et super omnem virtutem inimici, id est principis apostasiæ. Et Dominus quidem per passionem mortem destruxit; et solvit errorem, corruptionemque exterminavit, et ignorantiam destruxit; vitam autem manifestavit, et ostendit veritatem, et incorruptionem donavit.²⁶ Illorum autem Æon cum fuisset peressus, ignorantiam substituit (48), substantiam informem peperit, ex qua omnia materialia opera prolata sunt, secundum eos, mors, corruptio, error, et his similia.

4. Non ergo Judas, duodecimus discipulus, typus erat passi Æonis; sed neque Domini nostri passio; per omnia enim dissimile et inconveniens invicem sibi ostensum est, non solum in his quæ prædiximus, sed et secundum ipsum numerum. Proditor enim Judas, quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis apostolis in Evangelio (49); hic autem Æon non duodecimus, sed tricesimus est: non enim duodecim tantum Æone voluntate Patris prolata sunt, secundum hæc, neque duodecimus ordine emissus est; in tricesimo loco annumerantes (50) eum emissum. Quomodo ergo duodecimus ordine Judas, ejus qui in tricesimo ordine est Æon, potest esse typus et imago?

5. Si autem Judam pereuntem, imaginem entymeseos ejus esse dicunt; nec sic imago similis erit ejus, quæ secundum eum est veritatis. Enthymesis enim separata ab Æone, ipsa postea formata (51) a Christo (52), dehinc prudens facta a Salvatore (53), et omnia quæ sunt extra Pleroma operata secundum imaginem eorum qui sunt in Ple-

²⁵ Psal. LXXVII, 19; Ephes. IV, 8. ²⁶ Cap. XXXVII. XVII, 12.

(48) *Substituit.* Sic omnes cum editt. tum mss., sed in margine editt. Eras., Gall. et Feuard, legitur *sustinuit.*

(49) *Quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis apostolis in Evangelio.* Hæc lectio, quæ est codd. Voss. et Clarom. cæteris et amplior et melior videtur. Initio enim periodi præcedentis scripsit Irenæus: *Non ergo Judas duodecimus discipulus typus erat passi Æonis.* Tum resumit: *Proditor enim Judas, quod sit duodecimus, scilicet discipulus, vel apostolus, apud omnes consonat.* Rationem statim subnectit: *duodecim denominatis apostolis in Evangelio;* cum duodecim denominantur apostoli in Evangelio. Cæteri omnes codd. inter se dissentiunt. In Feuard. edit. *Quod sit duodecimus denominatus apostolus in Evangelio, apud omnes consonat.* Consentiant quoad primam partem Eras. et Gallas. sed in his, ut et in Arund. et Merc. 2 deest *apud omnes consonat.* Grabius ex cod. Arund. pro *denominatus* scripsit *de nominatis;* de cætero consentit cum Feuard. In Merc. 2, una voce, *denominatis.* Vox autem *duodecim* in iis omnibus

romate, in novissimo in Pleroma recepta dicitur ab his, et secundum conjugationes unita Salvatori ei, qui ex omnibus factus est. Judas autem semel ejectus nunquam revertitur in discipulorum numerum: alioquin nunquam alius in locum ejus annumeraretur. Et Dominus autem dixit de eo: *Væ homini per quem Filius hominis tradetur*²⁷. Et, *Melius erat ei si natus non fuisset*²⁸, et *filius perditionis* dictus est ab eo²⁹. Si autem non separatæ ab Æone Enthymeseos dicunt Judam esse typum, sed perplexæ ei passionis; nec sic numerus duodecim (54) numerotrium possunt esse typus. Hic enim Judas ejectus est, et Matthias pro eo ordinatus: illic autem Æon periclitatus dissolvi, et perisse dicitur, et Enthymesis, et passio; separatim enim Enthymesin quoque a passione secernunt: et faciunt Æonem quidem restitui, enthymesin autem formari, passionem vero ab his separatam, esse materiam. Tribus itaque existentibus his, Æone, et enthymesi, et passione, Judas et Matthias duo existentes, non possunt typus esse.

CAPUT XXI.

Duodecim apostolos Æonum typum non esse.

1. Si autem duodecim apostolos dicunt typum esse illius solius duodecim Æonum prolationis, quam Homo cum Ecclesia protulit; et reliquorum decem Æonum, qui, ut dicunt, a Verbo et Vita prolata sunt, dent typum alios decem apostolos. Irrationabile est enim juniores quidem Æones, et propter hoc minores, ostendi a Salvatore per electionem apostolorum; seniores autem horum, et ob hoc meliores, non jam præostendi: cum possit Salvator (si tamen apostolos ideo elegit, ut per eos ostendat Æonas, qui sunt in Pleromate) et alios decem apostolos eligere, et ante hos quoque alios octo, ut illam principalem et primam ostendat ogdoadem, per apostolorum numerum typum factum; **146** possit ostendere neque secunda decade (55): post enim duodecim apostolos LXX alios Dominus

omissa, haud dubito quin incuria scribarum, ob affinitatem cum *duodecimus*.

(50) *Annumerantes.* Pro, *cum annumerent.*

(51) *Postea formata.* Postea pro propterea recte posuit Grab. ex margine editt. Eras., Gallas. ac Feuard., et ex mss. Arund. atque Voss. quibus consentit Clarom. Sed qua auctoritate addiderit est post *formata*, non dicit. Quamobrem expunxi, sensum enim turbat.

(52) *Formata a Christo.* Qui substantiæ formam ei indidit. Vide lib. 1, c. 4, n. 1.

(53) *Prudens facta a Salvatore.* A quo agnitionis formam recepit. Ibid. n. 5.

(54) *Duodecim.* Alii, *duodecimus*.

(55) *Possit ostendere neque secunda decade.* In Clarom., Arund. et Merc. 2, pro *secunda* legitur *secundæ*. Sed id loci hujus corruptioni, mss. codicum ope hactenus insanabili, remedium non affert. Crediderim tamen levi mutatione facta sat commode restitui posse, sic nimirum legendo: *possit ostendere quoque secundam decadem.* Tunc planus esset sensus: *cum possit Salvator... et alios decem*

noster ante se misisse invenitur; septuaginta autem nec octonario numero, neque denario, nec tricenario (56) typus esse possunt. Quæ igitur causa est, minores (57) quidem, sicut prædixi, Æones per apostolos ostendi: meliores autem, ex quibus et hi facti sunt, non jam præfigurari? Et duodecim autem apostoli, si propter (58) hoc electi sunt, ut per eos numerus duodecim Æonum significetur; et septuaginta in typum Æonum septuaginta electi esse debuerunt: non jam (59) triginta numero Æonas, sed octoginta et duos factos dicant. Qui enim secundum typum eorum, qui in Pleromate sunt, Æonum electionem facit apostolorum, nunquam aliorum quidem faceret, aliorum vero non faceret; sed per omnes apostolos tentasset servare imaginem, et ostendere typum eorum qui sunt in Pleromate Æonum.

2. Sed neque de Paulo quidem tacendum est, sed exigendum ab his, in cuius Æonis typum apostolus nobis traditus est: nisi forte in Salvatoris compositi eorum, qui et ex omnium collatione subsistit, quem et omnia nuncupant, eo quod sit ex omnibus: de quo et Hesiodus poeta splendide significavit Pandoram, id est, *omnium munus*, nominans eum, ob hoc quod ex omnibus optimum munus in eo sit collocatum (60). In quibus ratio hæc est: Hermes (61), sicut Græco sermone exprimitur (62), [Αἰμυλίους τε λόγους (63) καὶ ἐπίκλοπον ἦθος Ἐς αὐτοὺς κάτθετο, ut hoc ipsum (64) Latino sermone dicamus:] *Fraudulentia, sive seductionis verba, et subinvolantes mores indidit eorum sensibus,* C ad seducendum stultos hominum, ut credant fig-

³⁰ Cap. XXXVIII. ³¹ Isa. LXI, 2.

apostolos eligere... ut possit ostendere quoque secundam decadem. Proclive fuit festinantibus ac negligentibus scribis, pro quoque, scribere neque (jam exempla vidimus), et accusativos, omnia abbreviationis nota, commutare in ablativos.

(56) *Tricenario*. Sic ubique Clarom. et Voss. *tricenarius, tricenario, tricesimus*, etc., habent, melius quam alii *trigenarius, trigenario, trigesimus*.

(57) *Minores*. In Eras., Gall. et Feuard. *juniores*; minus recte, nam mox sequitur, *meliores autem*.

(58) *Si propter*. Si deest in omnibus mss.: necessario tamen retinendum.

(59) *Non jam*. Pro *non ergo*.

(60) *Collocatum*. Clarom., Eras., Gall. et Feuard. D *collatum, vel conlatum*.

(61) *Hermes*. Græcum Mercurii nomen.

(62) *Sicut Græco sermone exprimitur*. Hæc verba, ut et sequentia: *ut hoc ipsum Latino sermone dicamus*; Latini interpretis esse, non Irenæi qui Græce scripsit, nobis etiam non momentibus facile deprehendet lector.

(63) Αἰμυλίους τε λόγους, etc. Hesiodi verba sunt in *Op. et Dier.*, ubi postquam descripsit poeta quid quisque cæterorum deorum dearumque in Pandoram contulerit, Mercurii donum referens subdit vers. 77:

Ἐν δ' ἄρα οἱ στήθεσσι διάκτορος Ἀργειφόντης
Ψεύδεά θ' αἰμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος
Τεῦξε.

At in pectore nuntius Argicida (Mercurii epitheton) Mendacia, blandosque sermones, et dolosos mores Fecit.

A mentis eorum. Mater enim, hoc est Leto (65), occulte (66) commovit eos (unde et Leto nuncupata est secundum Græci sermonis significantiam, eo quod occulte homines commoveret) nesciente Demiurgo, enuntiare profunda et inenarrabilia mysteria prurientibus aures (67). Et non solum per Hesiodum hoc operata est Mater eorum mysterium dici, sed et Pindari Lyrici (68) sapienter valde, ut celet Demiurgo in Pelope, cujus caro in partes a patre divisa est, et ab omnibus diis collecta, et allata, et compacta, Pandoram hoc modo significavit: ex qua et isti compuncti (69) eadem secundum eos dicentes, ejusdem generis et spiritus sunt cum illis.

CAPUT XXII ³⁰.

Triginta Æonas per tricesimum annum, quo Christum baptizatum dicunt, non representari: nec Christum duodecimo post baptismum mense passum esse, sed quadragenario majorem mortuum fuisse; quæ peculiaris Irenæo sententia est.

1. Quia autem et tricenarius numerus eorum omnis excidit (70), secundum eos aliquando quidem paucis, aliquando autem plurimis Æonibus statim in Pleromate inventis, ostendimus. Non ergo triginta annorum existens venit ad baptismum, ut ostenderet tacitos Æones eorum (71) triginta: alioquin ipsum primum (72) erunt discernentes et ejicientes de Pleromate omnium. Duodecimo autem mense dicunt eum passum, ut sit anno uno post baptismum prædicans, et ex propheta (73) tentant hoc ipsum confirmare [scriptum est enim: *Vocare (74) annum Domini acceptum, et diem retributionis* ³¹] vere cæcutientes, qui profunda Bythi

Quæ vanis hæreticorum sermonibus ad seducendos stultos hominum excogitatis applicat Irenæus.

(64) *Hoc ipsum*. Sic recte solus Clarom. Cætera omnia exemplaria minus bene, *hoc ipso*.

(65) *Leto*. A verbo λήθω, *lateo*, derivare videtur Irenæus, derivant ei alii, inter quos Eustathius et Natalis comes. Sed cum a λήθω derivata scribantur a Græcis per θ, a Latinis per th., scribi deberet *Letho*, non *Leto*.

(66) *Occulte*. Græce λεληθότως, qua voce eo sensu utitur auctor sup. lib. 1, c. 5, n. 6.

(67) *Prurientibus aures*. Alludit ad id Pauli II Timoth. iv, 3: Κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, quod vertit vulgatus interpres, *prurientes auribus*.

(68) *Sed et Pindari Lyrici*. Genitivum Πυθιάρου, quem præpositio διὰ requirebat, per accusativum reddere debuisset interpres, ut recte ante me observavit Grabius.

(69) *Compuncti*. Græce, ait Billius, κακαυτηριασμένοι, id est, quasi cauterio inusti: Paulina vox, I Timoth. iv, 2.

(70) *Omnis excidit*. Alii perperam, *excedit*.

(71) *Tacitos Æones eorum*. *Tacitos Æones* vocat Irenæus, quia ex *Sige* seu *Silentio* nati.

(72) *Alioquin ipsum primum*, etc. Id est, si triginta duntaxat Æones sunt, tollendus ex eorum numero, et e Pleromate eliminandus Salvator.

(73) *Propheta*. In marg. Feuard. *prophetia*.

(74) *Vocare*. Sic mss. omnes, cum Feuard. et Grab. editt. juxta Græcum LXX, καλέσαι. Sic etiam legit Cyprian. *advers. Jud.* lib. II, cap. 10. In Eras. et Gallas. *vocate*.

adinvenisse se dicunt, et non intelligentes ab Isaia dictum annum Domini (75) acceptabilem, nec diem (76) retributionis. Neque enim de die, quæ 147 duodecim horarum habet spatium, dictum est in propheta; nec de anno duodecim mensium habente mensuram. Quia enim prophetæ in parabolis et allegoriis, et non secundum sonum ipsarum dictionum plurima dixerunt, et ipsi consentuntur.

2. Dies ergo retributionis dictus est, in qua retribuet Dominus unicuique secundum opera sua³², hoc est iudicium. Annus autem Domini acceptabilis, tempus hoc, in quo vocantur ab eo hi qui credunt ei, et acceptabiles fiunt Deo: hoc est, omne ab adventu ejus tempus usque ad consummationem, in quo, ut fructus, eos qui salvantur acquirit. Sequitur enim, secundum dictionem prophetæ, annum dies retributionis³³; et erit mentitus propheta, si anno tantummodo Dominus prædicavit, et de eo dicit. Ubi est enim dies retributionis? transivit enim annus, et nondum dies retributionis est; sed adhuc solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos³⁴. Et persecutionem quidem patiuntur justis, et affliguntur, et occiduntur; in abundantia autem sunt peccatores, et cum cithara (77) et psalterio bibunt, opera autem Domini non intendunt³⁵. Debent autem secundum dictionem copulari, et sequens esse anno dies retributionis. Dictum est enim, *vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis*. Bene itaque intelligitur tempus hoc, in quo vocantur et salvantur a Domino (78), annus Domini acceptus (79): quem subsequitur dies retributionis, id est iudicium. Et non solum autem annus tempus hoc dicitur; sed et dies nominatur, et a Propheta, et a Paulo; in quibus et Apostolus memor Scripturæ, in Epistola quæ est ad Romanos ait: *Sicut scriptum est: Propter te morte officimur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis*³⁶. Nunc autem tota die pro omni hoc tempore dictum est, in quo persecutionem patimur, et ut oves occidimur. Sicut ergo dies hæc non illam, quæ in XII horis substitit, significat, sed omne tempus, in quo patiuntur et interficiuntur propter Christum credentes ei: ita et illic annus, non qui

A est ex duodecim mensibus dicitur, sed omne filii tempus, in quo audientes prædicationem credunt homines, et acceptabiles Domino fiunt, qui se ei copulant.

3.³⁷ Est autem valde admirari, quoniam modo profunda Dei adinvenisse se dicentes, non scrutati sunt in Evangeliiis, quoties secundum tempus Paschæ (80) Dominus post baptismum ascenderit in Hierusalem, secundum quod moris erat Judæis ex omni regione, omni anno, tempore hoc convenire in Hierusalem, et illic diem festum Paschæ celebrare. Et primum quidem ut fecit vinum ex aqua in Cana Galilææ, ascendit in diem festum Paschæ, quando (81) et scriptum est: *Quia multi crediderunt in eum, videntes signa quæ faciebat*, sicut Joannes Domini discipulus meminit³⁸. Dehinc iterum subtrahens se invenitur in Samaria, quando et cum Samaritana disputabat, et filium Centurionis absens verbo curavit, dicens: *Vade, filius tuus vivit*³⁹. Et post hæc iterum secunda vice ascendit in diem festum Paschæ (82) in Hierusalem, quando paralyticum, qui juxta natatoriam jacebat xxxviii annos, curavit, jubens ut surgeret et auferret grabatum suum, et iret⁴⁰. Et iterum inde secedens trans mare Tyberiadis, ubi et cum multa turba eum fuisset secuta, de quinque panibus satiavit omnem illam multitudinem, et superaverunt duodecim cophini fragmentorum⁴¹. Deinde cum Lazarum suscitasset ex mortuis, et insidiæ fierent a Pharisæis, secedit in Ephrem civitatem⁴²: et inde ante sex dies Paschæ veniens in Bethaniam scribitur⁴³, et de Bethania ascendens in Hierosolymam, et manducans Pascha, et sequenti die passus. Quoniam autem tria hæc Paschæ tempora non sunt unus annus, omnis quilibet confitebitur. Et ipsum autem mensem, in quo Pascha celebratur, in quo et passus est Dominus, non duodecimum, sed primum esse, qui omnia se scire jactant, si nesciunt, a Moyse possunt discere. Falsa ergo ostensa est et anni, et duodecimi mensis absolutio eorum (83), et debent aut absolutionem suam, aut Evangelium reprobare: alioquin quomodo uno anno tantum Dominus prædicavit?

³² Rom. II, 6. ³³ Isa. xxxiv, 8. ³⁴ Matth. v, 45. ³⁵ Isa. v, 12. ³⁶ Rom. viii, 36. ³⁷ Cap. XXXIX. ³⁸ Joan. II, 23. ³⁹ Joan. iv, 50. ⁴⁰ Joan. v, 1 seqq. ⁴¹ Joan. vi, 1 seqq. ⁴² Joan. xii, 1. ⁴³ Joan. xi, 54, 36.

(75) *Dictum annum Domini*. Ita Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *Domino*; nam paulo ante scribitur in omnibus codd. *annum Domini*; et paulo post *annus Domini acceptabilis*.

(76) *Nec diem*. Legendum vult Billius et diem: quam lectionem improvide et contra omnium codd. fidem editioni suæ Coloniensi inseruit Feuardenius. Sensus enim est: *nec diem retributionis intelligentes*.

(77) *Cum cithara*. Cum addidit Feuard. consent. Clarom. et Voss. juxta versionem LXX quam hic citat Irenæus, μετὰ κιθάρας. Nam in Vulgata paulo aliter legitur hic Isaie locus.

(78) *Salvantur a Domino*. Præpositionem a ex cod. Arund. restituit Grab.

(79) *Domini acceptus*. Sic recte Clarom. cod. ex-

teri omnes perperam, *Domino*.

(80) *Paschæ*. Alii, *Paschale*.

(81) *Quando*. Al. vitiose, *quoniam*.

(82) *Secunda vice ascendit in diem festum Paschæ*. Haud recte Irenæum diem festum Judæorum, quo Jesus Hierosolymam ascendisse dicitur Joan. v, 1, de Paschate accepisse contendit Grabius. Sed nullum affert vir eruditus argumentum, quo falsitatem hujus assertionis demonstret; quam satis probabilem facit tum Evangelicæ historiæ series, tum Theodoretii in cap. ix Danielis et Hieronymi consensus.

(83) *Absolutio eorum*. Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. perperam, *absolutio dierum*. *Absolutio* hic pro *solutio*, *explicatio*; Græce ἐπιλυσις.

4. Triginta quidem annorum existens cum veniret ad baptismum, deinde magistri ætatem perfectam habens, venit Hierusalem, ita ut ab omnibus juste audiret magister (84): non enim aliud videbatur et aliud erat, sicut inquit qui putativum introducunt; sed quod erat, hoc et videbatur. Magister ergo existens, magistri quoque habebat ætatem, non reprobans, nec supergrediens hominem, neque solvens legem (85) in se humani generis, sed omnem ætatem sanctificans per illam, quæ ad ipsum (86) erat, similitudinem. Omnes enim venit per semetipsum salvare: omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum (87), infantes, et parvulos, et pueros, et juvenes, et seniores. Ideo per omnem venit ætatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes; in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes ætatem, simul et exemplum illis pietatis effectus, et justitiæ, et subjectionis; in juvenibus juvenis, exemplum juvenibus fiens, et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit perfectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem veritatis, sed et secundum ætatem, sanctificans simul et seniores, exemplum ipsis quoque fiens: deinde et usque ad **148** mortem pervenit, ut sit *primogenitus ex mortuis, ipse primatum tenens in omnibus* ⁴⁴, princeps vitæ, prior omnium, et præcedens omnes.

5. Illi autem, ut figmentum suum de eo quod est scriptum, *vocare annum Domini acceptum*, affirmant, dicunt uno anno eum prædicasse, et duodecimo mense passum: contra semetipsos oblitii sunt, solventes ejus omne negotium, et magis necessariam, et magis honorabilem ætatem ejus auferentes, illam, inquam, provectionem, in qua et docens (88) præerat universis. Quomodo enim habuit discipulos, si non docebat? Quomodo autem docebat, magistri ætatem non habens? Ad baptismum enim venit nondum qui triginta annos suppleverat, sed qui inciperet esse tanquam triginta annorum

⁴⁴ Col. 1, 18. ⁴⁵ Luc. III, 23. ⁴⁶ Cap. XL. ⁴⁷ Matth. IX, 20.

(84) *Audiret magister*. Sic recte Feuard. in marg. et Clarom., cæteri omnes minus bene *audiretur*.

(85) *Solvens legem*. *Suam ante legem* in omnibus editt. citra necessitatem additum expunxi auctoritate cod. Clarom.

(86) *Ad ipsum*. Sic codd. Clarom. et Arund. melius, quidquid dicat Græbius, quam cæteri *ad ipsam*. Id enim intendit Irenæus, ut sequentia demonstrant, omnem hominum ætatem sanctificari per similitudinem quam *ad Christum* habet.

(87) *Renascuntur in Deum*. Per baptismum videlicet.

(88) *In qua et docens*. Sic Clarom. cod. In Voss. *in qua et doctus*; in Arund. *in qua docens*; in editt. *in qua edocens*.

(89) *Et a baptisate*, etc. Hæc non in propria, sed in hæreticorum sententia scribit Irenæus. Qui enim postea asserit passum esse Christum ætate jam in senium declinante, cum videlicet quadragesimo ætatis annum excessisset, nec a quinquagesimo procul abesset, sensisse non potuit, eum anno ætatis duntaxat uno post baptismum prædicasse, tum vero passum fuisse; cum maxime tria ab ejus-

A (ita enim, qui ejus annos significavit Lucas, posuit: *Jesus autem erat quasi incipiens triginta annorum* ⁴⁸, cum veniret ad baptismum); et a baptisate (89) uno tantum anno prædicavit; complens tricesimum annum passus est, adhuc juvenis existens, et qui necdum provectionem haberet ætatem. Quia autem triginta annorum ætas prima indolis (90) est juvenis, et extenditur usque ad quadragesimum annum, omnis quilibet confitebitur; a quadragesimo autem et quinquagesimo anno (91-94) declinat jam in ætatem seniore[m]; quam habens Dominus noster docebat, sicut Evangelium et omnes seniores testantur, qui in Asia apud Joannem discipulum Domini convenerunt, id ipsum tradidisse eis Joannem. Permansit autem cum eis usque ad Trajani tempora. Quidam autem eorum non solum Joannem, sed et alios apostolos viderunt, et hæc eadem ab ipsis audierunt, et testantur de hujusmodi relatione. ⁴⁶ Quibus magis oportet credi? Utrumne his talibus, an Ptolemæo, qui apostolos nunquam vidit, vestigium autem apostolice in somniis quidem assecutus est?

6. Sed et ipsi, qui tunc disputabant cum Domino Jesu Christo Judæi, apertissime hoc ipsum significaverunt. Quando enim eis dixit Dominus: *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est*, responderunt ei: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti* ⁴⁷? Hoc autem consequenter dicitur ei, qui jam XL annos excessit, quinquagesimum autem annum nondum attingit, non tamen multum a quinquagesimo anno absistat. Ei autem, qui sit xxx annorum, diceretur utique: *Quadragesima annorum nondum es*. Qui enim volebant eum mendacem ostendere, non utique in multum extenderent annos ultra ætatem, quam eum habere conspiciebant; sed proxima ætatis dicebant, sive vere scientes (95) ex conscriptione census (96), sive conjicientes secundum ætatem, quam videbant habere eum super quadra-

dem baptismo ad passionem intercessisse velit Paschata. Sed de his fusijs in dissert. III, art. 6, § 70, seqq.

(90) *Prima indolis*. Ita Clarom., Arund., Voss. Feuard. in marg. et Grab., cæteri minus recte, *primæ indolis*. Is est autem verborum ordo et sensus: triginta annorum ætas, prima est ætas indolis juvenis. Ac proinde et *indolis* et *juvenis* in gignendi casu, non in recto accipiuntur, ut de priori haud satis attentus asseruit Græbius.

(91-94) *Quadragesimo autem et quinquagesimo*. Sic codd. Clarom. et Anglic. omnes, cum edit. Oxon. In aliis editt. perperam, *quadragesimo aut quinquagesimo*.

(95) *Sive vere scientes*. Ita recte Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Cæteri omnes cum editt. tum mss. minus bene, *sive rescientes*. Nam *vere scientes* opponit auctor τῶν conjicientes, quod mox sequitur.

(96) *Ex conscriptione census*. Vel eum populi censum, seu descriptionem intelligit, de qua Lucas cap. II, 1: *Exiit edictum a Cæsare Augusto ut describeretur universus orbis*; vel eam, quæ post Archelaj relegationem, novem jam annis ab Herodis

ginta; sed ut non quæ esset (97) triginta annorum. Irrationabile est enim omnino, viginti annos mentiri eos, volentes eum juniorem ostendere temporibus Abrahamæ. Quod autem videbant, hoc et loquebantur; qui autem videbatur, non erat putativus, sed veritas. Non ergo multum aberat a quinquaginta annis (98): et ideo dicebant ei: *Quinquaginta annorum nondum es, et Abraham vidisti?* Non ergo anno uno prædicavit, nec duodecimo mense anni passus est. Tempus enim a tricesimo anno usque ad quinquagesimum nunquam erit unus annus, nisi si apud Æones eorum tam magni anni sunt deputati his, qui apud Bythum in Pleromate ex ordine resident, de quibus et Homerus⁴⁸ poeta dixit, et ipse inspiratus a Matre eorum erroris:

Οἱ δὲ θεοὶ παρ Ζηνὶ καθήμενοι ἡγορώωντο
Χρυσέω ἐν δαπέδῳ.

Quod Latine ita interpretabimur:

*Diī autem apud Jovem considentes tractabant
In aureo loco.*

CAPUT XXIII.

*Mulierem profluvio sanguinis laborantem perturbati
Æonis typum non esse.*

1. Sed et de illa muliere, quæ profluvio sanguinis laborans, tetigit fimbriam vestimenti Domini, et sanata est⁴⁹, aperta est eorum ignorantia (dicunt enim per eam ostendi passam illam duodecimam Virtutem, et in infinitum defluxam, id est duodecimum Æonem): primum quidem, quia, secundum sectam eorum, duodecimus non est iste Æon, sicut **149** ostendimus. Ut autem ex superfluo (99) eis et hoc detur, duodecim Æonibus existentibus, undecim quidem impassibiles perseverasse dicuntur, duodecimus autem passus; mulier autem e contrario duodecimo anno sanata, manifestum est quoniam undecim quidem annis habuit perseverantem passionem, duodecimo autem sanata est. Si quidem undecim Æones in passione insanabili fuisse dicerentur, sanatus autem duodecimus, suasorium erat dicere typum eorum esse mulierem. Quia autem hæc undecim quidem annis passa est, et non est sanata, duodecimo autem anno sanata est; quomodo potest esse typus duodecimi Æonis, ex quibus undecim omnino nihil passi sunt, solus

A autem duodecimus participatus est passionem? Typus enim et imago secundum materiam, et secundum substantiam aliquoties a veritate diversus est: secundum autem habitum et lineamentum, debet servare similitudinem, et similiter ostendere per præsentia illa quæ non sunt præsentia.

2. Et non solum in hac muliere anni infirmitatis descripti sunt, quos coaptari dicunt figmento suo, sed ecce et alia mulier similiter xviii annis infirmata, sanata est, de qua Dominus ait: *Hanc autem filiam Abrahamæ, quam alligavit Satanæ decem et octo annis, non oportebat solvi in die Sabbati*⁵⁰? Si ergo illa typus erat duodecimi Æonis passi, et hæc typus esse decimi octavi Æonis passi debet. Sed non habent ostendere: alioquin prima et principalis eorum ogdoas (1) connumerabitur compassis Æonibus. Sed et alius autem quidam sanatur a Domino xxviii annos habens in sua passione⁵¹: et tricesimum et octavum passum Æonem dicant. Si enim quæ a Domino facta sunt, typos esse dicunt eorum, quæ sunt in Pleromate; typus in omnibus debet servari. Sed neque eam, quæ post xxviii annos curata est, nec eum qui post xxxviii annos curatus est, possunt adaptare suo figmento. Insulsum autem et inconveniens est omnino dicere in quibusdam quidem servasse typum Salvatorem, in quibusdam autem non servasse. Dissimilis ergo et mulieris typus negotio Æonum (2) ostenditur.

CAPUT XXIV.

C *Vana et insulsa esse argumenta quæ ex numeris,
litteris et syllabis ducunt hæretici.*

1. Adhuc autem et falsum demonstrat commentum eorum, et instabile figmentum eorum etiam hoc ipsum, quod per numeros aliquando quidem, et per syllabas nominum, aliquando autem et per syllabarum litteras, aliquando vero et per numeros, qui secundum Græcos in litteris continentur, tentant inferre probationes. Apertissime consternationem, sive confusionem, et instabilitatem scientiæ eorum, et extortum demonstrant (3). Jesus enim nomen alterius linguæ existens ad Græcorum numerum transferentes, aliquando quidem episemon esse dicunt, sex habens litteras (4). aliquando autem plenitudinem ogdoadum (5) dccclxxxviii nume-

⁴⁸ Iliad. Δ, 1. ⁴⁹ Joan. viii, 56, 57. ⁵⁰ Luc. xiii, 16. ⁵¹ Joan. v, 5.

morte exactis facta est, anno Juliano 59, æræ vulg. 14. Sexto Pompeio et Sexto Apuleio Coss. de quo Josephus lib. xviii *Antiquit.* cap. 1.

(97) *Quæ esset.* Sic Clarom. melius, ni fallor, quam reliqui, *qui esset*; nam de ætate hic sermo est.

(98) *Quinquaginta annis.* Clarom. et Voss. xl annis; sed male, ut præcedentia demonstrant.

(99) *Ex superfluo.* Id est, *ex abundantia*; Græce, ἐκ περισσού, vel ἐκ περισσεύσεως, ait Bill.

(1) *Ogdoas.* Clarom. *ogdoadas.* Nempe in hoc ms. *ogdoas* et *ogdoadas* promiscue usurpantur; quo confirmatur id quod ad cap. 16, n. 4, adnotavi.

(2) *Negotio Æonum.* Ita ex Clarom. reposui. Nec ab hac genuina lectione procul distant Eras. et

Gall. in quibus legitur, *Negotio Æonum.* In cæteris, *negotio eorum.*

(3) *Scientiæ eorum ... demonstrant.* Quamvis in omnibus mss. legatur *demonstrat*, legere tamen malim cum Eras., Gall. et Feuardent. *demonstrant*, quia clarior inde exurgit sensus. Porro *scientiæ eorum* hic accipe pro *scientiæ suæ*; nam ἀδῶν frequenter vertit interpres *eorum*, ubi pronomen possessivum usurpandum erat.

(4) *Episemon esse dicunt, sex habens litteras.* Ἰησοῦς μὲν γὰρ ἐστὶν ἐπίσημον ὄνομα ἕξ ὧν (ἔχων) γράμματα, sup. lib. 1, cap. 14, n. 5.

(5) *Ogdoadum.* Arund. et Merc. 1, *ogdoadam*; nec melius in Eras., Gall. et Feuard. *ogdoada.*

rum habens. Græcum autem nomen ejus, quod est *Soter*, id est *Salvator*, quia non convenit figmento eorum, nec secundum numerum nec secundum litteras, tacuerunt. Et quidem si ex providentia Patris Dominica nomina accepissent, per numerum, et per litteras significantia numerum in Pleromate, *Soter* nomen Græcum existens, secundum Græcitate[m] et per litteras (6), et per numeros, Pleromatis debuit ostendere mysterium. Sed non ita habet, quia quinque quidem est litterarum, numerus autem MCCCXVIII (7).⁵² Hæc autem in nullo communicant Pleromati eorum: non ergo vera est illa, quæ ab eis in Pleromate dicitur negotiatio (8).

2. Jesus autem nomen, secundum propriam Hebræorum linguam, litterarum est duarum et dimidiæ (9), sicut periti eorum dicunt, significans **150** B

⁵² Cap. XLI.

(6) *Per litteras.* Hæc ante litteras deest in omnibus mss.

(7) *Quia quinque ... MCCCXVIII.* Hanc genuinam lectionem, quam ex edit. passim, partim ex mss. codd. collegisse se dicit Græbius, totam et integram habet cod. Clarom. Cæteri omnes aliqua parte vitiosi sunt. Porro vocis Σωτήρ litterarum numerus dicitur esse MCCCXVIII, quia littera σ denotat 200, ω 800, τ 300, η 8, ρ denique 100, qui numeri collecti dant MCCCXVIII.

(8) *Negotiatio.* Πραγματεία τοῦ πεπονηότος Αἰῶνος, *negotiatio passi Aeonis*, ut passim vocant.

(9) *Jesus ... litterarum est duarum et dimidiæ.* Jesus enim Hebraice scribitur ישע, vel secundum alios ישו ubi cum littera *Jod* vix ad medium aliarum attingat, ab Irenæo dimidia littera dicitur.

(10) *Significans Dominum eum qui continet*, etc. Perobscurus locus et ænigmati similis. Solutionem tentavit Drusius cent. 1 *Miscellan.* cap. 44, et post eum Feuardentius, nec puto, infelici successu, nisi quod vocem *usser* neuter intellexerit. Observat igitur Drusius, *Notaricon* ab Hebræis dici, cum ex litteris consonantibus colliguntur integræ dictiones, ut cum v. g. dicunt, *Adam* significare *pulverem*, *sanguinem*, *amarum*, id est, עפר, דם, מר. Quæ quidem observatio lucem affert huic Irenæi loco. Hic enim nomen *Jesus* significare asserit *Dominum eum qui continet cælum et terram*. Quod verum esse deprehendes, si advertas nomen *Jesus*, prout ab Hebræis scribitur ישע, vel ישו (ad utrumque enim scribendi modum attendere videtur Irenæus) litteris tribus, vel, ut ait ille, duabus et dimidia, consonis constare, quarum singulæ secundum *Notaricon* significant singulas dictiones. Videlicet י, quæ prima littera est τοῦ τετραγράμματος יהוה *Jehovah*, quod Dominum, sive Κύριον reddunt LXX, *Dominum* nobis exprimit. Deinde ש, quæ prima littera est vocis שמים, *cælum* exhibet: postremo ו initium est vocis ואתר, quod est, *et terra*. Vel si *Jesus* scribatur ישו, littera ו initium erit vocis עפר *pulvis*, quæ transferri potest ad significandum terram. Et jam ergo patet quo pacto *Jesus*, ex Irenæi mente, significet, secundum vim Hebraicæ vocis, *Dominum cæli et terræ*, quia tria hæc, *Dominus, cælum et terra* virtute quadam in ea voce continentur. Hinc subnectit: *quia Jesus secundum antiquam Hebraicam linguam cælum est, terra autem iterum sura, user dicitur*. Jesus enim secundum *Notaricon* vocem שמים complectitur, cujus primam litteram in se continet. Sed quid sequentia hæc? *Terra autem iterum sura user dicitur*. Nodum sic solvo. *Sura* et *User*, quarum significatum hactenus Irenæi interpretibus impervium existit, sunt ipsissimæ Hebraicæ

A Dominum eum, qui continet (10) cælum et terram: quia *Jesus* secundum antiquam Hebraicam linguam cælum est, terra autem iterum *sura user* (11) dicitur. Verbum ergo quod cælum et terra habet, ipse est *Jesus*. Falsa est ergo et episeimi eorum redditiō (12), et numerus eorum eversus est manifeste. Secundum enim propriam eorum linguam, quinque litterarum est Græco vocabulo *Soter*: *Jesus* autem iterum, secundum Hebraicam linguam, duas et dimidiam habet litteras (13). Corruit ergo numerus calculi, qui est in DCCCLXXXVIII (14). Et per omnia autem Hebræorum litteræ non conveniunt numero Græcorum, quæ maxime deberent, antiquiores et firmiores existentes, salvare supputationem nominum. Ipsæ enim antiquæ, et primæ Hebræorum litteræ, et sacerdotales nuncupatæ (15), decem quo-

voces ארץ et עפר, vel ועפר, *Arets* et *Aphar*, vel *Apher*, aut *Vapher*, *terra* et *pulvis*, sed ex imperitia Hebraici sermonis misere deformatæ, sive ab Irenæo ipso, sive ab amanuensibus. Nempe ex voce ארץ inverso ordine, id est a læva ad dextram, more nostro, lecta, sit *sura*, ut inspicienti patet. Pro *apher* vero, aut *vapher*, haud dubito quin scripserit Latinus interpres *user*, *f* pro *ph*, imperiti autem scribæ *f* commutarint in *s*, unde factum *user*. Jam quid Hebraicæ istæ voces affine habeant cum nomine *Jesus*, ex dictis patet. Si enim utrique præfigas י, ultimam nominis hujus litteram exhibebit. Si demas, ע prior littera vocis עפר postremam dabit nominis ישע, uti et א prima littera vocis ארץ; nec enim probabilitate vacat Irenæum, Hebraicæ nescientem, existimasse nomen *Jesus* ab Hebræis scribi ישו. Planum hinc evadit quod sequitur: *Verbum quod cælum et terra habet, ipse est Jesus*. *Jesus* enim vox est quæ vi complectitur eas quæ apud Hebræos cælum et terram significant.

(11) *User*. Ex præcedenti nota patet legendum esse aut *apher*, aut *vaser*, aut saltem *user*. Interim cum Clarom. et Voss. scribere malim *user* quam cum cæteris *usser*.

(12) *Redditiō*. Græce ἀπόδοσις. Sed hoc loco, scite notat Billius, vocabulum istud *explicationem* potius, aut *accommodationem* transferre debuit interpres: alioqui verbum ita retinet, ut sensum amittat.

(13) *Habet litteras*. *Sion* addunt edit. Eras. et Feuard. Sed quid sibi velit, quidve ad rem præsentem faciat ea vox, explicare non possunt. Crediderim quempiam, ut hujus Irenæi sententiæ, *Jesum secundum Hebraicam linguam duas et dimidiam habere litteras*, veritatem oculis exhiberet, ad marginem codicis sui Hebraicam vocem ישו descripsisse, quam imperitus alter in textum transtulit, sed turbato litterarum ordine corruptam. Nempe pro ישו scripsit שו, unde factum Σιού, *Sion*, ac tandem Σιόν. At cum peregrina ea vox desit in veteri Feuard. cod. Clarom. et Voss. hanc expunxi.

(14) *Qui est in DCCCLXXXVIII*. Ita cod. Clarom. In codice Voss. scribitur: *quem in DCCCLXXXVIII*, cum quo consentit vetus Feuard. cod. nisi quod post *in* habeat M. quasi millenarii notam. Sed in edit. Eras., Gall. et Feuard. longe pejus: *qui est Judaice LXXXVIII*. Nempe vocem *Judaice* peperit oscitantia scribarum, qui particulam *in* numeris DCCC præfixam male legentes, litterisque numeralibus perperam copulantes, scripserunt *Judaice*. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrant, quæ lib. 1, cap. 15, n. 2, dicta sunt.

(15) *Et sacerdotales nuncupatæ*. Veteres illas et

que quidem (16) sunt numero (scribuntur autem A per xv) (17), novissima littera copulata primæ. Et ideo quidem quædam secundum subsequentiam scribunt, sicuti et nos : quædam autem retrorsum (18) a dextra parte in sinistram retorquentes litteras. Et Christus autem supputationem nominis convenientem Æonis (19) Pleromatis eorum habere debuit, qui ad stabilitatem et correctionem Plero-

matismatis eorum prolatus est, secundum quod dicunt. Et Pater autem similiter et per litteras, et per numerum, continere debuit numerum eorum, qui ab eo prolatus sunt Æonum ; sed et Bythus similiter ; nihilominus autem et Unigenitus, et maxime autem super omnia nomen (20) quod dicitur Deus, quod et ipsum Hebraice Baruch (21) dicitur, et duas et dimidiam habet litteras (22). Ex hoc ergo quod

primas Hebræorum litteras *sacerdotales* ab Irenæo dici censuerim ; quod cum his postmodum substituta fuissent litteræ Chaldaicæ, nihilominus tamen sacrum Dei nomen יהוה priscis et antiquis characteribus descriptum in lamina aurea fronti appensa gestare soleret summus sacerdos. Et ideo antiqui Hebræorum characteres dicti *sacerdotales*, quod jam solis sacerdotibus usitati essent, reliquis vero Chaldaici.

(16) *Decem quoque quidem.* Sic cod. Clarom. cum quo fere consentit Voss. habens : *decem quæ quidem.* In aliis omnibus deest *quoque.* Cur autem addiderim hanc vocem, ratio mox constabit.

(17) *Scribuntur autem per xv.* Sic partim ex editt., partim ex mss. restituo. In illis legitur : *scribuntur autem quæque per quindecim.* In Clarom. vero : *scribuntur autem quæ scribuntur xv.* Consentit et Voss. nisi quod omittat *autem.* Ac proinde ex editt. expungo vocem *quæque,* quæ in mss. non exstat, sensumque confundit ; retineo vero *per ;* ac pro *quindecim* scribo ex citatis mss. xv. Quem tamen numerum cum ex integro legeris, exprimi velim, non *quindecim,* sed *decem et quinque ;* quod postremum a scribis exarandum fuisset ; id enim exigit sensus, nec alias Irenæi verba intelligi possunt. Id quippe sibi probandum suscepit, *per omnia Hebræorum litteras non convenire numero Græcorum ;* quod ut conficiat, comparisonem instituit C inter utrasque litteras : ac proinde sicuti Græcas, sic et Hebraicas litteras spectat, non absolute prout elementa sunt vocum (quod omnes Irenæi interpretes fefellit) sed arithmetice, prout notæ numerorum sunt. Porro nemo nescit litteras Græcas, arithmetice spectatas, in tres nonarios, seu columnas, singulas ex novem litteris, secundum alphabeti seriem dispositis constantes, sic distribui, ut prior nonarius det tuitates, secundus denarios, tertius centenarios. Suas litteras eodem ordine et eadem serie distribuunt Hebræi. Sed id discriminis est Græcos inter et Hebræos, quod illi nullas in Alphabeto arithmetico litteras repetant, sed tribus ad 24 litteras additis episemis, באב in priori columna, Κόππα in secunda, Σανπι in tertia, numerum 27 facile compleant. At Hebræi, cum 22 duntaxat litteras habeant, careantque *episemis,* tres nonarios, seu numerum 27 complere non possunt, nisi repetitis litteris quinque. Eæ autem sunt finales quinq̄ue פקדש, quas in ultimo nonario post פ reponunt. Ream oculis exhibebit schema sequens.

א	1	י	10	ק	100	ק	1000
ב	2	כ	20	ר	200	ב	2000
ג	3	ל	30	ש	300		etc.
ד	4	מ	40	ת	400		
ה	5	נ	50	ז	500		
ו	6	ס	60	ח	600		
ז	7	ע	70	ט	700		
ח	8	פ	80	י	800		
ט	9	צ	90	ך	900		

His animadversis, densa illa auctoris nostri verbis offusa caligo altro discutitur. *Ipsæ,* inquit, *anti-*

quæ et primæ Hebræorum litteræ decem quoque quidem sunt numero, novissima littera copulata primæ. Id est, in hoc conveniunt Hebræorum litteræ cum Græcis, quod et illæ quoque in unaquaque columna novem cum sint, desinant semper in denarium ; quæ prior littera est columnæ sequentis : ac proinde si novis ima uniuscujusque columnæ littera copuletur primæ litteræ columnæ sequentis, decem efficiunt, seu decem sunt numero. Ut v. g. si א quæ novissima littera est primæ columnæ copuletur cum ב, quæ prima est columnæ sequentis, decem fient. *Scribuntur autem per decem ;* sic enim ordinantur, ut postrema cujuslibet columnæ littera in denarium desinente, litteræ omnes in varias columnas divisæ scribantur per decem, seu per decadas : *et quinque,* finales videlicet. Quia enim tertius nonarius, seu tertia columna constaret tantum litteris quatuor, necesse fuit quinque finales addere, ut completeretur decas. Et in hoc differunt litteræ arithmeticæ Hebræorum a Græcis ; quod in his eadem nusquam repetantur litteræ, in illis repetantur. Jam quo tendat ea Irenæi argumentatio facile advertit quisque, nempe varias illas quas ex litteris ducebant Valentiniiani, numerorum copulationes omnino ruere, si ad primævas et omnium antiquissimas, quibus oracula sua ipse Deus edidit, litteras Hebraicas exigantur. Cum enim istæ eadem serie non disponantur atque Græcæ, unaque ac eadem littera pro diverso situ diversos denotare possit numeros ; hinc fit ut voce ושי, vel ופע, idem numerus non exurgat, atque ex voce ἰησοῦς. Quod et de aliis quibusvis vocibus dicendum. Ignoscat lector si paulo diutius in hoc et præcedentibus Irenæi locis immoratus sum : id brevioribus explicare fas non fuit, quod adeo intricatum videbatur, ut ab aliis inexplicabile, ab aliis depravatum censeretur. Si cui vero probentur allatæ explicationes, laudem non mihi, sed doctissimo Martiano nostro, viro rerum Hebraicarum scientia haud vulgari in Republica litteraria notissimo, referri velim. Hic enim, grato animo fateor, in salebrosis tenebrosisque caliganti mihi facem benigne prætulit.

(18) *Quædam secundum subsequentiam scribuntur, quædam autem retrorsum,* etc. Id est, quasdam litteras a sinistra in dexteram, more Græcorum et Latinorum scribunt, nec a dextra in sinistram partem retorquent. Tales sunt saltem א, ב, et quatuor finales ג, ד, ה et ו, alias vero a dextra parte in sinistram retorquent. Et in hoc etiam Græcis et Latinis dissimiles sunt Hebræorum litteræ.

(19) *Æonis.* Pro Æonibus. Sic supra cap. 14, n. 8.

(20) *Super omnia nomen.* Editi minus bene, *super omne nomen.*

(21) *Baruch.* Ita vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. ; cæteri perperam, *Barneth.* Porro Baruch, *Benedictus,* Dei cognomen esse nemò nescit.

(22) *Duas et dimidiam habet litteras.* Sic enim Baruch Hebraice scribitur, ברוך, ubi Kaph finale pro dimidia duntaxat littera ab Irenæo computatur, quod extrema ejus parte non retorta, uti retorqueri solet cum vocem non terminat, velut imperfectum maneat.

firmiora nomina secundum Hebraicam et Græcitas linguam, nec secundum numerum litterarum, nec secundum supputationem conveniunt figmento eorum, manifesta est de reliquis impudenter extorta supputatio.

3. Etenim ex lege, eligentes quæcumque concurrunt sectæ eorum numero, tentant violenter probationes facere. Si autem erat propositum Matri eorum, sive Salvatore, per Demiurgum typos eorum, quæ sunt in Pleromate ostendere, in verioribus et sanctioribus fieri **151** typos fuissent operati: et maxime autem in ipsa arca Testamenti, per quam (23) et omne tabernaculum testimonii compositum est. Facta est autem hæc, longitudo quidem ejus cubitis duobus et dimidio ⁵³, latitudo autem ejus uno cubito et dimidio, et altitudo cubito uno et dimidio: numerus autem iste ^B cubitorum in nullo convenit figmento eorum, per quem (24) maxime typus ostendi debuit. Et propitiatorium ⁵⁴ autem similiter in nullo convenit expositionibus eorum. Adhuc autem et mensa propositionis, duobus cubitis longitudo, et unius cubiti latitudo, altitudo autem ejus unius cubiti et dimidii ⁵⁵ (hæc ante sancta sanctorum), per quæ ne una quidem quantitas numeri significantiam quaternationis, sive octonationis, aut reliqui Pleromatis eorum continet. Quid autem Candelabrum septem quidem habens calamiscos (25), lucernas autem septem ⁵⁶? Et si quidem secundum typum facta fuissent (26), calamiscos octo, totidemque lucernas habere debuit, ad typum primæ octonationis, quæ præfulget in Æonibus, et illuminat omnem plenitudinem. Atria (27) autem decem existentia ⁵⁷ diligenter numeraverunt, typum ea dicentes decem Æonum; pelles autem jam non numeraverunt

A secundum numerum undecim factas ⁵⁸. Sed neque ipsorum atriorum magnitudinem mensi sunt, viginti et octo cubitorum longitudinem unumquodque atrium habens ⁵⁹. Et columnarum longitudinem factam decem cubitorum exponunt propter decadem Æonum: *Latitudo autem unius (28) et dimidii cubiti erat uniuscujusque columnæ* ⁶⁰, non jam exponunt, neque numerum omnium columnarum, neque serarum earum ⁶¹, quoniam non communicat argumento eorum. Quid autem oleum unctionis, quod omne tabernaculum sanctificavit? Fortasse latuit Salvatorem, aut dormiente Matre eorum Demiurgus a semetipso de pondere (29) præcepit: unde et dissonat ad Pleroma eorum; Smyrnæ (30) quidem habens siclos quingentos: ^B ireos (31) D, cinnamomi CCL, calamisci (32) CCL, et super hæc oleum, ita ut ex quinque commistionibus subsistat ⁶²⁻⁶³. Et incensum autem similiter de stacte, et ungula (33), et galbano, et hedyosmo (34), et thure ³⁵, quæ in nullo communicare possunt, neque commistionibus, neque pondere, argumento eorum. Irrationabile est ergo et omnino rusticanum, in sublimibus quidem et elegantioribus legis non servatos esse typos; in cæteris autem, sicubi aliquis numerus concurrat cum his quæ ipsi dicunt, typos esse asseverare (35) eorum, quæ sunt in Pleromate, cum omnis numerus multifarie in Scripturis (36) sit positus: ita ut possit qui velit, non solum octonationem, et decadem, et duodecada, sed quemlibet ex Scripturis constituere numerum, et hunc typum esse commentati a se erroris.

4. ³⁶ Quia autem hoc verum est, numerus iste, qui quinque dicitur, in nullo communicans argumento eorum, nec concurrens figmento eorum, nec

⁵³ Exod. xxv, 10. ⁵⁴ Ibid. 17. ⁵⁵ Ibid. 23. ⁵⁶ Ibid. 31. ⁵⁷ Exod. xxvi, 1. ⁵⁸ Ibid. 7. ⁵⁹ Ibid. 2. ⁶⁰ Ibid. 16. ⁶¹ Ibid. 26. ⁶²⁻⁶³ Exod. xxx, 23 seqq. ⁶⁴ Ibid. 34 seqq. ³⁴ Cap. XLII.

(23) *Per quam.* In Græco scriptum fuisse haud dubito δι' ἧν, quod vertendum erat, *propter quam.*

(24) *Per quem.* In Eras., Gall., Clarom. et om. Anglic. *per quam*, nec male si ad arcam referatur.

(25) *Septem quidem habeas calamiscos.* Καλαμίσκος, inquit Feuard. significat, præter alia, parvulam arundinem, et fistulam: et quia harum formam habebant tres cannæ illæ ex candelabri Mosaici medio stipite utrinque prodeutes, hic Græca voce καλαμίσκος eas appellat. Sic ille. Sed cum sex calamiscos duntaxat Moses referat Exod. xxv, 52 et 53, septem vero memoret Irenæus, necesse est hic inter calamiscos annumeraverit supremam et extremam candelabri stipitis partem, quæ et ipsa desinebat in scyphum, sphærulemque, ac liliū. Et hinc septifidum passim appellatur candelabrum.

(26) *Facta fuissent.* Sic Clarom. et Anglic., cæteri *factum fuisset.*

(27) *Atria.* Græcam vocem ἀλάτας hic et paulo post vertere debuisset interpres cum Vulgata *cortinas*, sive *vela.*

(28) *Latitudo autem unius*, etc. Ita versio LXX, Exodi xxvi, 16, πῆχεως ἑνὸς καὶ ἡμίσεως τὸ πλάτος τοῦ στόλου τοῦ ἐνός. At in Hebræo textu et Latina Vulgata, aliisque versionibus, de *tabulis*, non *columnis* hæc dicuntur.

(29) *De pondere.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2, et Grab.; cæteri *perperam*; *dependere*, aut *deponere.*

(30) *Smyrnæ.* Gr. σμύρνης, *myrrhæ.*

(31) *Ireos.* Gr. ἰρεως, in genitivo; quod vulgati; Bibliorum interpres vertit, *casia*. Sed de his et sequentibus aromatibus consulesis Bibliorum interpretes; hæc enim explicare nostri non est instituti.

(32) *Calamisci.* Calami odori genus est.

(33) *Ungula.* Gr. ὄνυχοι. *Onycha* vertit vulgatus Bibliorum interpres. Quoddam aromatis genus esse constat; sed quid sit, non liquet.

(34) *Hedyosmo.* Ἡδύοσμον herbam odoram esse, quæ mentha Latinis dicitur, nemo nescit. Sed hic lapsus videtur Irenæus, pro Χαλδάνην ἡδύοσμου, *Galbanum boni odoris*, uti nunc legitur Exodi xxx, 34, tum in LXX, tum in Vulgata, legens Χαλδάνην, ἡδύοσμον: sicque sacrum thymiana, perinde ut sacrum oleum, *ex quinque commistionibus subsistere* arbitratus est; cum tamen loco Exodi citato quatuor duntaxat aromatici gummi species recenseantur, quibuscum *mentha* nihil affine habet.

(35) *Asseverare.* Sic omnes editt., at mss. Clarom. et 4 Anglic. *asseverant.*

(36) *In Scripturis.* Ita Clarom., Voss. et edit. Oxon. In cæteris deest in.

conveniens e's ad typicam eorum, quæ sunt A in Pleromate, demonstrationem (57), ex Scripturis s'c suscipiet probationem. Soter nomen quinque litterarum, et Pater autem habet quinque litteras; sed et Agape nomen (58) sunt litteræ quinque, et Dominus noster paucis quinque benedicens, satiavit hominum quinque millia³⁵; sapientes virgines a Domino sunt quinque dictæ, et stultæ similiter quinque³⁶. Iterum quinque viri cum Domino fuisse dicuntur³⁷, quando testimonio Patris occurrit, scilicet Petrus, et Jacobus, et Joannes, et Moyses, et Helias; quintus autem ingressus Dominus ad mortuam puellam, suscitavit eam: *Nullum enim*, inquit³⁸, *permisit intrare, nisi Petrum, et Jacobum, et patrem et matrem puellæ*. Ille dives apud inferos ait habere se quinque fratres, ad quos unum ire rogat ex mortuis resurgentem³⁹. Natatoria piscina quinque habebat porticus, unde Dominus paralyticum sanum in suam domum ire præcepit⁴⁰. Et ipse habitus Crucis, fines et summitates **152** habet quinque (39), duos in longitudine, et duos in

latitudine, et unum in medio, in quo (40) requiescit qui clavis affigitur. Unaquæque manus nostra digitos quinque habet; sed et sensus habemus quinque: et quæ in nostris sunt visceribus, in quinque possunt numerari, cor, et hepar, pulmones, splen et renes. Adhuc etiam totus homo in hunc numerum potest dividi, caput, pectus, venter, femora, pedes. Quinque ætates transit humanum genus: primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et post hoc juvenis, sic deinde senior. In quinque libris legem populo Moyses tradidit. Unaquæque tabula, quam accepit a Deo, præcepta habebat quinque⁴¹ (41). Velamen Sanctum sanctorum cooperiens columnas habebat quinque⁴² (42). Et holocausti altare, altitudo ejus (43) erat quinque cubitorum. Sacerdotes in eremo electi sunt quinque, scilicet Aaron, Nadab, Abiud, Eleazar et Ithamar⁴³. Talaris, et Logium (44), et reliqua sacerdotalis compositio de quinque contexta sunt; habebant enim aurum, et hyacinthum, et purpuram, et coccinum, et byssum⁴⁴. Et quinque reges Amorrhæo-

³⁵ Matth. xiv, 19-21. ³⁶ Matth. xxv, 2. ³⁷ Matth. xvii, 1 et 3. ³⁸ Luc. viii, 54. ³⁹ Luc. xvi, 28. ⁴⁰ Joan. v, 2. ⁴¹ Exod. xxvi, 57. ⁴² Exod. xxvii, xxxviii, 1. ⁴³ Exod. xxviii, 1. ⁴⁴ Ibid. 5.

(57) *Demonstrationem*. Ante hanc vocem in edit. Eras., Gall. et Feuard. legitur *demonstrata*; sed hanc non agnoscunt mss. Clarom., Arund. et Voss.

(58) *Sed et Agape nomen*. Nomen auctoritate cod. Voss. expunxit Grab., quia, inquit, sequitur pluralis sunt. Sed non attendit vir doctus, sunt referri ad litteræ, non ad nomen. At in Clarom. paulo aliter habetur: *Sed non et Agape sunt litteræ quinque; nec male, si interrogative accipiatur.*

(39) *Habitus crucis fines et summitates habet quinque*, etc. Hæc a Justino Martyre mutuatus fuisse videtur Irenæus. Ille enim in *Dialogo cum Tryphone* n. 91, de cruce ita disserit: *Μονοκέρωτος κέρατα οὐδενὸς ἄλλου πράγματος, ἢ σχήματος ἔχει ἂν τις εἰπεῖν, καὶ ἀποδείξει, εἰ μὴ τοῦ τύπου, ὃς τὸν σταυρὸν δείχνουσιν. Ὅρθιον γὰρ τὸ ἐν ἐστὶ ξύλον, ἀφ' οὗ ἐστὶ τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρας ὑπερηρμένον ὅταν τὸ ἄλλο ξύλον προσαρμοσθῆ, καὶ ἐκατέρωθεν ὡς κέρατα τῷ ἐνὶ κέρατι παρεσκευμένα τὰ ἄκρα φαίνηται καὶ τὸ ἐν μέσῳ πηγνύμενον ὡς κέρας, καὶ αὐτὸ ἐξέχον ἐστὶν, ἐφ' ἧ ἐποχούονται οἱ σταυρούμενοι, καὶ βλέπεται ὡς κέρας καὶ αὐτὸ, σὺν τοῖς ἄλλοις κέρασι, συνεσχηματισμένον, καὶ πεπηγμένον. Per Monocerotis cornua nemo dicere, aut ostendere potest rem aliam, seu figuram referri, nisi eam quæ crucis speciem adumbrat. Hujus enim lignum unum arrectarium est, cujus pars summa tanquam cornu eminent: cum iterum lignum (transversarium cognominatur) aptatum est, hujus extremitates instar cornuum alteri cornu junctorum proeminentes utrinque videntur. Illud vero, quod in medio defixum est, et ipsum tanquam cornu eminent, quo innixi sustententur, qui crucifiguntur, et apparet veluti cornu illud quoque cum utrisque cornibus conformatum atque compactum. Quamvis autem Justinus quatuor duntaxat crucis fines, seu cornua memoret, Irenæus vero quinque, alter tamen ab altero non differt. Nam ille ad crucis extremitates quæ eminent seu apparent, attendit; arrectarii proinde extremitatem infimam terra defossam silentio prætermittit: hic omnes extremitates, illam etiam quæ in terram defigitur, sibi commemorandas putavit, ut numerum quinquarium expleret. De quatuor quidem extremitatibus sive cornibus, quæ ex utroque ligno, arrectario scilicet et transversario exsurgunt, omnibus constat; sed*

de quinta non item. Alii de suppedaneo, sive asserculo, seu tabula, cui innixi simul et fixi pedes, interpretantur. Imo Scaliger in animadversionibus Eusebianis, non suppedaneum modo, sed et lignum quoddam medio stipiti impactum, cui insideret et velut inequicaret is, qui cruci affigebatur, ex Justinii et Irenæi verbis erucere se posse putat. Reclamant alii. Ac de suppedaneo quidem scripsit Justus Lipsius lib. ii, *De cruce* cap. 10, *nimis accuratam eam fabricam, imo delicatam videri*. De pegmate vero medio stipiti infixio scribit Fullenus lib. iv *Miscellan. sacr.* cap. 12, imaginarium esse Scaligeri inventum, quod nullius, nisi forte Japonensium, testimonio confirmari queat. Legesis utrumque.

(40) *In quo*. Alii, *ubi*.

(41) *Præcepta habebat quinque*. Non una est omnium de divisione præceptorum sententia. Josephus lib. iii *Antiquit. Judaic.* cap. 6, et Philo Judæus in libro *De Decalogo*, perinde atque Irenæus, quinque in unaquaque tabula scripta fuisse putant; nisi quod Philo præceptum de honorandis parentibus, duarum tabularum quoddam vinculum et connexionem esse arbitratur. Alii tria duntaxat in priori, septem in posteriori tabula collocant. Alii communius quatuor priora mandata, quibus Dei cultus explicatur, priori tabulæ ascribunt; sex alia, quibus proximi dilectio jubetur, posteriori. De his lege Origenem, hom. 8, in cap. xx Exodi, Clement. Alexandr. lib. vi *Strom.*, Augustinum lib. *Quæst. super Exod.*, cap. 71, et alios.

(42) *Columnas habebat quinque*. Confundit Irenæus velum, quod in introitu tabernaculi positum erat, cum eo quod Sanctum sanctorum clauderat; illud enim ante columnas quinque, hoc ante quatuor duntaxat ducebatur, ut constat ex Exod. xxvi, 32 et 37.

(43) *Altitudo ejus*. In Clarom. et Voss. deest *ejus*. Sed nisi pro *altitudo* legendum sit *latitudo*, memoria lapsus tribuit Irenæus altitudini, quæ longitudini et latitudini ascribenda erant. Nam Exodi xxvii, 1, legitur: *Facies et altare de lignis Setim, quod habebit quinque cubitos in longitudine, et totidem in latitudine, id est, quadrum, et tres cubitos in altitudine*.

(44) *Logium*. Rationale dicit Vulgata nostra.

rum in speluncis concludens Jesus Nave, capita eorum inculcari dedit populo ⁴⁵. Et alia quoque multa millia (45) hujusmodi, et in hoc numero, et in quo quis voluerit, sive ex Scripturis, sive ex subjacentibus naturæ operibus colligere potest: et non jam ob hoc quinque Æonas esse dicimus super Demiurgum, nec quinionem, quasi ut divinam rem aliquam, consecramus, nec instabilia, nec deliramenta per vanum istum laborem confirmare tentamus, neque creaturam bene aptatam a Deo cogimus male in typos non existentium transferri, et impia et nefaria dogmata introducere, cum detectio et eversio ab omnibus sensum habentibus possit existere.

5. Quis enim concedat eis cccxv tantum dies habere annum, ut sint duodecim menses triginta diebus, in typum duodecim Æonum, dissimili et typo existente? Illic enim unusquisque Æonum tricesima pars est universi Pleromatis, mensis autem duodecima pars anni ab ipsis esse dicitur. Si quidem annus in triginta divideretur, et mensis in duodecim (46), conveniens putaretur typus esse mendacio eorum. Nunc autem in contrarium (47). Pleroma quidem eorum in triginta dividitur, pars autem ejus aliqua in duodecim: hic autem omnis quidem annus in duodecim dividitur partes (48), pars autem ejus aliqua in triginta. Insulse itaque Salvator mensem quidem universi Pleromatis typum fecit fieri, annum autem ejus, quæ in Pleromate est, duodecadis; magis enim conveniebat

⁴⁵ Josue x, 17 seqq.

(45) *Multa millia.* In Voss. deest *millia*.

(46) *Et mensis in duodecim.* Clarom. et mensis x in xii, uterque numerus forte retinendus, et legendum, mensis in x et xii.

(47) *In contrarium.* Est quod post hæc in edit. exstabat, colon claudens, delevit Grabius auctoritate cod. Vossii, adeo ut jam textus continuo procedat.

(48) *In duodecim dividitur partes.* Ex præcedentibus et sequentibus evidenter patet ita legendum esse, non vero, *in duas dividitur partes*, ut perperam oscitantia scribarum legitur in omnibus exemplaribus.

(49) *Sed a novem usque ad xv... a xv usque in novem.* Sic maluit cum Clarom. compendio scribere, quam cum aliis codd. vel, *a nona usque ad quindecimam... a quindecima usque ad novem*; vel, *a novem usque ad quindecimam... a quindecima usque ad novem*. Consentit cod. Voss. nisi quod pro xv, bis scriptus sit numerus xii, male ortus ex simili figura xv.

(50) *Neque iterum dies horum.* Vel subintellige, *figura facti sunt*, seu *horum causa facti sunt*; vel tege: *neque iterum dies horarum duodecim*.

(51) *Haberent enim et ipsi præfinitas semper.* Ita Clarom. et Arund. consentiunt quoad vocem *præfinitas* Voss. et Merc. 1. Sed in Feuard. edit. perperam exstat: *haberent ipsi enim præfiguratas semper*; et eodem modo in Eras. et Gall. nisi quod omittunt vocem, *semper*, quæ tamen in omnibus mss. legitur.

(52) *Sinistram.* In Feuard. edit. Colon. (nam Paris. 1576, recte habet) legitur, *sinistra*; sed contra mss. omnium fidem.

(53) *Dextram.* Feuard. *dextra*.

(54) *Salutis.* Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab.,

PATROL. GRÆD. LAT. V.

A annum quidem in triginta dividere, sicut et totum Pleroma; mensem autem in duodecim, sicut et sunt in Pleromate eorum Æones. Et illi quidem omne Pleroma in tres dividunt, id est, in octonationem, et decadem, et duodecadem: hic autem annus in quatuor dividitur, id est, vernum, æstatem, autumnum et hiemem. Sed neque menses, quos dicunt typum esse tricenarii, præfinitive triginta habent dies, sed alii quidem plures, alii autem minus, eo quod quinque dies superponantur eis. Et dies autem non semper præfinitas duodecim habet horas, sed a novem usque ad xv ascendit, et iterum a xv, in novem (49) descendit. Non jam propter triginta Æonas facti sunt menses triginta dierum; alioquin haberent præfinitas tricenarias dies: neque iterum dies horum (50), ut duodecim Æonas per duodecim horas figurarent: haberent enim et ipsi præfinitas semper (51) duodecim horas.

6. Adhuc autem materialia sinistram (52) vocantes, et ex necessitate quæ sunt sinistrae, in corruptionem cedere dicentes, et Salvatorem venisse ad ovem perditam, ut eam transferat ad dextram (53), id est ad illas quæ sunt salutis (54) nonaginta et novem oves, quæ non perierunt, sed in ovili permanserunt: sinistrae manus existentes **153** levamen (55), non esse salutis, consentire eos necesse est. Et hoc quod non similiter eundem numerum habet, cogentur sinistrae, id est corruptionis confiteri: et hoc nomen quod Græce dicitur *Agape*,

C melius quam alii, *salvæ*, quia statim iterum sequitur: *non esse salutis*.

(55) *Sinistræ manus... levamen.* Quid sit *sinistræ manus levamen*, obscurum est. Nec hic levamen affert doctissimi Grabii conjectura, *levamen* a verbo *levare*, id est *furari*, *furto*, *abducere*, derivantis; quid enim furto cum hoc Irenæi loco conveniat, nemo facile dixerit. Vocis illius significatio non adeo procul petenda erat. *Levamen* hic dicitur a verbo *levare*, quod est *attollere*, *erigere*: ac proinde *sinistræ manus levamen* nihil aliud est quam sinistrae manus elevatio, seu sinistra manus levata. Quod quid ad rem faciat, jam perspicuum est. Cum enim veteres leva manu certo quodam modo levata ac disposita numeros omnes infra centenarium, hunc vero ac superiores dextra indicarent; hæretici autem fugiendam sibi censerent per agnitionem xcix locum, hoc est deminorationem, typum *sinistræ manus*, ut ipsimet lib. 1, cap. 16, n. 2, fatentur; istos propriis telis configens Irenæus, concludit oves nonaginta novem *non esse salutis*, id est non in censu dextrorum, seu corruptionis expertium, sed potius sinistrorum, seu materialium, ac corruptelæ obnoxiorum esse reponendas. Non enim dextra, sed sinistra manu computabatur, utpote quæ numerum centenarium non attingerent. Idque confirmatur ex iis quæ subdit paulo post: *Omnia omnino quæcunque sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistrae tantum habent numeros, corruptibilia et materialia esse.* Itaque *sinistræ manus levamen esse*, nihil aliud est quam *non adimplere numerum centum; sed sinistrae tantum habere numeros*, inferiores videlicet centenario, ac proinde ex necessitate in corruptionem cedere. Vide quæ observavimus ad lib. 1, cap. 16, n. 2.

secundum Græcorum litteras, per quas apud eos supputatio signatur, nonaginta et tres numerum habens, similiter sinistrae manus levamen est: et Alethia quoque similiter, secundum supradictam rationem, sexaginta quatuor numerum habens, in parte materialium subsistit: et omnia omnino quæcunque sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistrae tantum habent numeros, corruptibilia et materialia esse confiteri cogentur.

CAPUT XXV⁴⁶.

Solvit objectionem, et ostendit Deum non esse ad litteras, syllabas et numeros exigendum, sed numeros, et ea quæ facta sunt, regula veritatis pensari debere. Omnia ex uno et eodem Deo esse, nec curiosius investiganda quæ mentis humanæ, Deo longe inferioris, captum superant.

1. Si quis autem ad hæc dixerit: Quid ergo? in vanum est (56), et ut provenit et nominum positiones (57) sunt, et apostolorum electio, et Domini operatio, et eorum quæ facta sunt compositio? Dicemus eis: Non quidem; sed magna sapientia, et diligentia ad liquidum apta et ornata omnia a Deo facta sunt, et antiqua, et quæcunque in novissimis temporibus Verbum ejus operatum est; et debent ea, non numero xxx (58), sed subjacenti copulare argumento, sive rationi: neque de Deo inquisitionem ex numeris, et syllabis, et litteris accipere (infirmum est enim hoc propter multifarium et varium eorum, et quod possit omne argumentum (59) hodie æque commentatum (60) ab aliquo, contraria veritati ex ipsis sumere testimonia, eo quod in multa transferri possint), sed ipsos numeros, et ea quæ facta sunt aptare debent subjacenti veritatis argumento. Non enim regula ex numeris, sed numeri ex regula: nec Deus ex factis, sed ea quæ facta sunt, ex Deo. Omnia enim ex uno et eodem Deo.

2. Quia autem varia et multa sunt, quæ facta sunt; et ad omnem quidem facturam bene aptata, et bene consonantia (61); quantum autem spectat ad unumquodque eorum, sunt sibi invicem contraria et non convenientia: sicut citharæ sonus per

⁴⁶ Cap. XLIII. ⁴⁷ Cap. XLIV.

(56) *In vanum est.* Editt. *an vanum est.*

(57) *Et nominum positiones.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab., nisi quod hic omisit particulam, etc. Reliqui perperam, et omnium positiones.

(58) *Número xxx.* Omnes quidem codd. habent numero *xx*. Sed legendum esse numero *xxx*, seu *tricenario* constat. Ad hunc enim numerum non ad *xv* aptata esse omnia a Deo volebant hæretici, ut ex hæcenus dictis patet.

(59) *Omne argumentum.* Ita Clarom. et Arund., alii perperam, esse argumentum.

(60) *Hodie æque commentatum.* Sic Ottob. cod. cum editt. Eras., Gall. et Feuard.; mss. vero Clarom. et Arund. *hodieque commentatum*, quam lectionem secutus est Grabius. Sed prior magis arridet, et Irenæi menti magis consonat. *Æque* hic accipitur pro *similiter*, ex æquo.

(61) *Et ad omnem quidem facturam bene aptata et bene consonantia.* Ita cod. Clarom. cui consentit

A uniuscujusque distantiam (62) consonantem unam melodiam operatur, ex multis et contrariis sonis subsistens. Debet ergo amator veri non traduci distantia uniuscujusque soni, nec alium quidem hujus, alium autem illius artificem suspicari et factorem: neque alium quidem acutiores, alium autem vastiores, alium vero medietates (63) aptasse; sed unum et ipsum ad totius operis et sapientiæ demonstrationem, et justitiæ, et bonitatis, et muneris (64). Hi vero qui audiunt melodiam, debent laudare et glorificare artificem, et aliorum quidem extensionem mirari, aliorum autem laxamentum intendere, aliorum vero inter utrumque (65) temperamentum exaudire, aliorum autem typum considerare, et ad quid unumquodque referat, et eorum causam inquirere; nusquam transferentes regulam, neque errantes ab artifice, neque abicientes fidem, quæ est in unum Deum, qui fecit omnia, neque blasphemantes nostrum conditorem.

3. Si autem et aliquis non invenerit causam omnium quæ requiruntur, cogitet quia homo est in infinitum minor Deo, et qui ex parte acceperit gratiam, et qui nondum æqualis, vel similis sit factori, et qui omnium (66-68) experientiam et cogitationem habere non possit, ut Deus; sed in quantum minor est ab eo, qui factus non est, et qui semper idem est, ille qui hodie factus est, et initium facturæ accepit; in tantum secundum scientiam, et ad investigandum causas omnium, minorem esse eo qui fecit. Non enim infectus es, o homo, neque semper coexistebas Deo, sicut proprium ejus Verbum; sed propter eminentem bonitatem ejus, nunc initium facturæ accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit.

4. ⁴⁷ Ordinem ergo serva tuæ scientiæ, et ne ut bonorum ignarus supertranscendas ipsum Deum; non enim transibilis est: neque super Demiurgum requiras quid sit; non enim invenies. Indeterminabilis est enim artifex tuus: neque tanquam hunc totum mensus sis, et tanquam qui per omnem ejus fabricam veneris, et omne, quod est in eo profundum, et altitudinem, et longitudinem considerave-

D et Voss. nisi quod omittit *et ante ad omnem, et bene ante consonantia*. Consentiant etiam ex parte Mere. 2 codd. quorum alter habet *omnem*, ambo autem *facturam et consonantia*. In editt. vero Eras., Gall. et Feuard. legitur: *Et omnis quidem factura bene aptata et bene consonans*; quæ quidem lectio licet non improbanda sit, prior tamen melior esse videtur, et iis quæ sequuntur accommodatior.

(62) *Distantiam.* Clarom. *substantiam*.

(63) *Medietates.* Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. melius quam alii *varietates*. Hic enim Irenæus indicare voluit sonos inter acutiores et vastiores medios, ut patet ex sequentibus.

(64) *Muneris.* Al. corrupte, *numerus*.

(65) *Inter utrumque.* Eras., Gall. et Feuard. *vitiose, intra utrumque*.

(66-68) *Qui omnium.* Feuard. *quia omnium, recte quidem si legeretur ea particula ante nondum, et ante ex parte*.

ris, super ipsum alium excogites Patrem. Non enim excogitabis, sed contra naturam sentiens, eris insipiens; et si in hoc perseveraveris, incidis in insaniam, sublimiorem teipsum melioremque factore tuo existimans, et quod pertranseas regna ejus.

154 CAPUT XXVI⁴⁸.

Imperitos et idiotas Deum sincere diligentes præferendos esse iis qui inflati sunt vane scientiæ persuasionem. A curiosis ac superfluis questionibus temperandum.

1. Melius est ergo et utilius, idiotas et parum scientes existere, et per charitatem proximum fieri Deo quam putare multum scire, et multa expertos in suum Deum (69) blasphemos inveniri, alterum Deum Patrem fabricantes. Et ideo Paulus clamavit (70): *Scientia inflat, charitas autem ædificat*⁴⁹; non quia (71) veram scientiam de Deo culparet, alioquin seipsum primum accusaret; sed quia sciebat quosdam sub occasione (72) scientiæ elatos excidere a dilectione Dei, et ob hoc opinari seipsos esse perfectos, imperfectum autem Demiurgum introducentes, abscidens eorum ob hujusmodi scientiam supercilium (73), ait: *Scientia inflat, charitas autem ædificat*. Major autem hæc non est alia inflatio, quam ut opinetur quis se meliorem et perfectiorem esse eo, qui fecerit, et plasmaverit, et spiramen vitæ dederit, et hoc ipsum esse præstiterit (74). Melius itaque est, sicuti prædixi, nihil omnino scientem quempiam, ne quidem unam causam cujuslibet eorum quæ facta sunt, cur factum sit, credere Deo, et perseverare eos in dilectione (75), aut per hujusmodi scientiam inflatos excidere a dilectione (76), quæ hominem vivificat: nec aliud inquirere ad scientiam, nisi Jesum Christum Filium Dei, qui pro nobis crucifixus est, aut per (77) questionum subtilitates et minutiloquium (78) in impietatem cadere.

2. Quid enim si per (79) hos conatus paululum

quis elatus, eo quod Dominus dixerit, quia *et capilli capitis vestri omnes numerati sunt*⁵⁰, curiose inquirere voluerit numerum uniuscujusque capitis capillorum, et causam exquirere per quam hic quidem tantos, ille autem tantos capillos habeat, non omnibus ex æquo habentibus, sed multis millibus super millia aliis atque aliis numeris inventis, eo quod alii quidem majora, alii autem minora habeant capita; et alii quidem spissos capillos semper, alii autem raros, alii vero et omnino paucos capillos habeant; et hi, qui putant se numerum invenisse capillorum, tentent referre ad testimonium suæ sectæ, quam excogitaverunt? Aut iterum si quis ob hoc quod dictum sit in Evangelio: *Nonne duo passeret esse veniunt, et unus ex his non cadet super terram sine Patris vestri voluntate*⁵¹? enumerare voluerit captos ubique quotidie (80) passeret, sive in unaquaque regione, et causam requirere ob quam heri quidem tantos, ac pridem tantos (81), hodie autem iterum tanti sint qui capti sunt; et adnectat passerum numerum ad suum argumentum: nonne seipsum seducit omnino, et eos, qui ei acquiescunt, in magnam insaniam cogit, semper promptis hominibus, ut in talibus amplius quid quammagistri eorum putentur invenisse?

3. Quid autem si quis interroget nos, si (82) omnis numerus omnium quæ sunt facta, et quæ fiunt, scitur a Deo, et si secundum illius providentiam unusquisque eorum eam, quæ secundum se est, accepit quantitatem: nobisque consentientibus et contentibus, quia nihil omnino horum quæ facta sunt, et quæ fiunt, et fient (83) scientiam Dei fugit (84), sed per illius providentiam unumquodque eorum et habitum, et ordinem, et numerum, et quantitatem accipere et accepisse propriam, et nihil omnino neque vane, nec ut provenit factum aut fieri, sed cum magna aptatione et conscientia (85) sublimi, et esse

⁴⁸ Cap. XLV. ⁴⁹ I Cor. viii, 1. ⁵⁰ Matth. x, 50. ⁵¹ Ibid. 29.

(69) Deum. Græc. Δεσπότην, Dominum.

(70) Clamavit. Al. clamabat.

(71) Non quia. Al. non qui.

(72) Occasione. Id est prætextu, Græce προφάσει.

(73) Ob hujusmodi scientiam supercilium. Ita ex Clarom. et Arund. reposui. Ex parte consentiunt Merc. 2 et Ottobon. in iis enim legitur scientiam, licet desit particula ob. Cæteri minus bene, hujusmodi scientiæ supercilium.

(74) Præstiterit. Sic pro præceperit bene restituit Feuard. ex vet. cod. cui consentit Clarom. In Voss. autem neutrum comparat.

(75) Eos in dilectione. Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. in ejus dilectione.

(76) Aut per... a dilectione. Octo has voces hactenus in edit. omissas, ex codd. Arund. et Voss. restituit Grab. leguntur et in Clarom. Cæterum particulam Græcam ἢ male reddidit interpretes, aut; vertere debuisset, quam.

(77) Aut per. Sic iterum omnes mss. quam per. Aut et hic pro quam.

(78) Minutiloquium. Alii multiloquium.

(79) Si per. Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et edit. Eras. et Gall. In Feuard. vero et Grab. si super,

quibus accedere videtur Voss. cod., quanquam in eo desit particula si.

(80) Sine Patris vestri voluntate. Ita legebat Irenæus in suis Nov. Testamenti codicibus, ut etiam confirmatur ex his lib. v, cap. 22, verbis: *Nolente Patre nostro, qui est in cælis, neque passer cadet in terram*. Sic etiam legerunt Tertullianus non semel, Novatianus *De Trinit.* cap. 8; Cyprian., *epist.* 55. juxta Pamel. (59 Oxon.) aliique. Nec mirum: nam præter Arabicam versionem, ita habet antiqua Italica Evangelii Matthæi versio, quam publici juris fecit Martianæus noster, Paris. 1695. Attamen in hodiernis N. Testamenti codicibus vox voluntate prorsus deest.

(81) Pridem tantos. Supple, ceperit quis. At pridie in Merc. 1, cod. et Grab. legitur.

(82) Si. Hic et paulo post pro utrum, an.

(83) Et fient. Has voces a Grabio omissas restituo ex edit. Eras., Gall. et Feuard. licet desint in mss. Probabilius enim videtur Irenæum omnes temporis differentias complecti voluisse.

(84) Scientiam Dei fugit. Eras., Gall. Deum fugit.

(85) Et conscientia. Hæc lectio, quæ est Feuard. in marg. edit. 1576, et cod. Clarom. magis placet,

admirabilem rationem, et vere divinam quæ possit A hujusmodi et discernere, et causas proprias enun-
tiare : accipiens a nobis hujusmodi testimonium
et consensum, pergat ad hoc (86), ut et arenam
enumeret, et calculos terræ, sed et fluctus maris, et
stellas cœli, et causas excogitare numeri qui puta-
tur inventus : nonne in vanum laborans, et delirus
hic **155** talis, et irrationabilis ab omnibus, qui
sensum habent, juste dicitur ? Et quo magis præter
cæteros (87) in hujusmodi quæstionibus occupatur,
et quo plus aliis adinvenire se existimat, reliquos
imperitos, et idiotas, et animales vocans, eo quod
non suscipiant ejus tam vanum laborem ; hoc magis
est insanus et stupidus, tanquam fulmine percus-
sus (88), in nullo cedens Deo ; sed per scientiam quam
invenisse se putat, ipsum mutat Deum, et jaculatur B
sententiam suam super magnitudinem factoris.

CAPUT XXVII ⁵².

Ex Parabolis, quibus multiplex potest subesse sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in Scripturis.

1. Sensus autem sanus¹, et qui sine periculo est, et religiosus, et amans verum, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, hæc prompte meditabitur, et in ipsis proficiet, diuturno studio facilem scientiam (89-90) eorum efficiens. Sunt autem hæc, quæ ante oculos nostros occurrunt, et quæcunque aperte et sine ambiguo ipsis dictionibus posita sunt (91) in Scripturis (92). Et ideo parabola debent non ambiguis adaptari ; sic enim et qui absolvit (93), sine periculo absolvit, et parabola ab omnibus similiter absolutionem accipient ; et a veritate corpus (94) integrum, et simili aptatione membrorum, et sine concussione perseverat. Sed quæ non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolæ (95), quas unusquisque prout vult adinvenit. Sic enim apud nullum erit regula veri-

⁵² Cap. XLVI. ⁵³ Matth. xxv, 6.

et in Irenæi scopum magis quadrare videtur, cum maxime jam præcesserit aptatione quam et consonantia, ut legitur in aliis exemplaribus.

(86) *Ad hoc.* Al. *adhuc.*

(87) *Cæteros.* Al. *hos.*

(88) *Fulmine percussus.* Videtur, ait Feuard., exprimere Græcum verbum ἐμβρόντητος. Simili quoque proverbiali voce postea utitur cap. 30.

(89-90) *Scientiam.* Ita Clarom., Voss. et Grab. juxta Græcum. Reliqui, *sententiam.*

(91) *Posita sunt.* In Græco λέλεχται, *dicta sunt,*

(92) *In Scripturis.* Græc. addit, *divinis.*

(93) *Absolvit.* Pro *dissolvit, explicat.*

(94) *A veritate corpus.* Forte legendum, *veritatis corpus.*

(95) *Copulare absolutionibus parabolæ.* Recte monet Billius, lib. 1 *Observat. sacr.*, cap. 3, subintelligendum esse, *stultum est, vel quidpiam simile.*

(96) *Tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem.* Ita vetus Feuard. cod. Clarom. et Voss. In editt. *tantæ videbuntur et veritates oppugnantes se invicem.*

tatis ; sed quanti fuerint, qui absolvent parabolas, tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem (96), et contraria sibimet dogmata statuentes, sicut et gentilium philosophorum quæstiones.

2. Itaque secundum hanc rationem, homo quidem semper inquireret, nunquam autem inveniet, eo quod ipsam inventionis abjecerit disciplinam. Et cum venerit sponsus, is qui imparatam habet lampadem, nulla manifesti luminis claritate fulgentem⁵³, recurrit ad eos qui absolutiones parabolæ in tenebris distrahunt, relinquens enim qui per manifestam prædicationem gratis donat ad eum ingressum (97), et excluditur a thalamo ejus. Cum itaque universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia (98) in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etsi non omnes credunt ; unum et solum Deum (99), ad excludendos alios, prædicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia, sive cœlestia, sive terrena, sive aquatilia, sive subterranea, sicut demonstravimus (1) ex ipsis Scripturarum dictionibus, et ipsa autem creatura in qua sumus, per ea quæ in aspectum veniunt, hoc ipsum testante unum, esse qui eam tegerit et regat : valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adaptionem cæcutiunt oculos, et nolunt videre lumen prædicationis ; sed constringunt semetipsos, et per tenebrosas parabolæ absolutiones unusquisque eorum proprium putat invenisse Deum. Quia enim de excogitato eorum qui contraria opinantur, Patre (2), nihil aperte (3), neque sine controversia in nulla omnino dictum sit Scriptura ; et ipsi testantur dicentes in absconso hæc eadem Salvatorem docuisse non omnes, sed aliquos discipulorum, qui possunt capere, et per argumenta, et ænigmata, et parabolas ab eo significata intelligentibus. Veniunt autem ad hoc, ut dicant alium quidem esse qui prædicatur Deus, et alium Patrem, qui per parabolas et ænigmata significatur Pater.

3. Quia autem parabola possunt multas recipere

(97) *Ad eum ingressum.* In Eras. et Gall., *ab eo petit ingressum ;* in Feuard., *ad eum petit ingressum.*

(98) *Et Prophetiæ et Evangelia.* Hæc lectio, quæ est cod. Clarom., magis placet quam *et prophetiæ et evangelicæ,* ut habetur in aliis exemplaribus.

(99) *In aperto... unum et solum Deum.* Legendum videtur vel *quæ in aperto,* vel *atque unum et solum Deum.*

(1) *Demonstravimus.* Clarom. et Voss. *demonstravimus.* Quidvis legatur parum refert. Si prius, respicit lib. 1, cap. 22, et lib. 11, cap. 2 ; si posterius, respicit lib. 111, cap. 8.

(2) *De excogitato... Patre.* Ita Clarom. et Voss. : cæteri vel *de cogitatione... de Patre,* vel *de excogitatione... de Patre.* Priorem autem lectionem confirmant quæ supra cap. 10 leguntur. *Quoniam enim nihil manifeste dictum est de eo, et ipsi testimonium perhibent,* etc.

(3) *Nihil aperte.* Addunt editi cum mss. Arund. et Merc. 2, *neque ipsa dictione,* quæ auctoritate veteris Feuard., cod. Clarom. et Voss. expunxi.

absolutiones; ex ipsis de inquisitione Dei affirmare, A relinquentes quod certum, et indubitatum, et verum est, valde præcipitantium se in periculum, et irrationabilium esse, quis non amantium veritatem confitebitur? Et nunquid hoc est non in petra firma, et valida, et in aperto posita ædificare suam domum, sed in incertum effusæ arenæ⁵⁴? Unde et facilis est eversio hujusmodi ædificationis.

156 CAPUT XXVIII⁵⁵.

Sic inquirenda esse Dei mysteria, ut a regula veritatis et a vera de Deo scientia nunquam deflectamus. Scripturis sacris adhibendam esse fidem, nec plura a nobis temere investiganda, quæ Deo committi debent, ac mentis nostræ limites excedunt. Et hoc esse vitium hæreticorum, quod nihil Deo reservent, sed temere omnia scrutentur. Hinc in tam portentosos errores lapsos eos esse demonstrat.

1. Habentes itaque regulam ipsam veritatem, et in aperto (4) positum de Deo testimonium, non debemus per quæstionum (5) declinantes in alias atque alias absolutiones ejicere firmam et veram de Deo scientiam; magis autem absolutionem quæstionum in hunc characterem dirigentes, exerceri quidem convenit per inquisitionem mysterii et dispositionis existentis Dei; augeri autem in charitate ejus, qui tanta propter nos fecit et facit, nunquam autem excidere ab ea suasionem, qua manifestissime prædicatur, quia hic solus vere sit Deus et Pater, qui et hunc mundum fecit, et hominem plasmavit, et in sua creatura donavit incrementum, et de minoribus suis ad majora, quæ apud ipsum sunt, vocans, sicut infantem quidem in vulva conceptum educit in lumen solis, et triticum, posteaquam in stipula corroboraverit, condit in horreum. Unus autem et idem Demiurgus, qui et vulvam plasmavit, et solem creavit; et unus et idem Dominus, qui et stipulam eduxit, et triticum augens multiplicavit, et horreum præparavit.

2. Si autem omnium, quæ in Scripturis requiruntur, absolutiones non possumus invenire, alterum tamen Deum, præter eum qui est, non requiramus: Impietas enim hæc maxima est. Cedere (6)

⁵⁴ Matth. vii, 25. ⁵⁵ Cap. XLVII.

(4) *In aperto.* Al. minus bene, *in apertum.*

(5) *Per quæstionum,* etc. *Ambiguitatem* aut aliquid ejusmodi addi vult Billius, sed frustra. Sic enim ordinanda constructio: *Per quæstionum absolutiones declinantes in alias atque alias.*

(6) *Cedere.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male, *credere.* Nec enim hic agit Irenæus de iis præcise quæ sub fidem cadunt, sed de iis quæ scientiam nostram prorsus fugiunt, ut paulo post loquitur; quæque proinde, *cedere debemus Deo,* ipsique committere ac commendare, ut mox subnectit, utpote qui *minores simus et novissimi a Verbo Dei et Spiritu ejus, secundum hoc, et scientia mysteriorum ejus indigemus, et eorum ipsorum quæ ante pedes sunt multa ignoremus.*

(7) *In his quæ habent revelari hoc patimur nos.* Duplex est Græcismus, ait Billius. Nam et *habent revelari,* pro *revelatione opus habent,* Græco ritu dictum est: et illud, *hoc patimur nos,* pro, *hoc nobis usu venit.*

(8) *Contrectantur.* Editt. Eras., Gall. et Feuard.

autem hæc talia debemus Deo, qui et nos fecit, relictissime scientes, quia Scripturæ quidem perfectæ sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu ejus dictæ; nos autem secundum quod minores sumus et novissimi a Verbo Dei et Spiritu ejus, secundum hoc et scientia mysteriorum ejus indigemus. Et non est mirum si in spiritalibus, et cœlestibus, et in his quæ habent revelari, hoc patimur nos (7): quandoquidem etiam eorum quæ ante pedes sunt (dico autem quæ sunt in hæc creatura, quæ et contrectantur (8) a nobis, et videntur, et sunt nobiscum), multa fugerunt nostram scientiam, et Deo hæc ipsa committimus. Oportet enim eum præ omnibus præcellere. Quid enim si tentemus exponere causam ascensionis Nili? Multa quidem dicimus, et fortassis suasoria, fortassis autem non suasoria: quod autem verum est, et certum, et firmum, adjacet Deo. Sed et volatilium animalium habitatio, eorum quæ veris tempore adveniunt ad nos, autumnum autem tempore statim recedunt, cum in hoc mundo hoc ipsum fiat, fugit nostram scientiam. Quid autem possumus exponere de Oceani accessu et recessu, cum constet esse certam causam? Quidve de his quæ ultra eum sunt (9) evanescere qualia sint? Vel quid dicere possumus, quomodo pluviarum, et coruscationes, et tonitrua, et collectiones nubium, et nebulae, et ventorum emissiones, et similia his, efficiuntur; annuntiare quoque et thesauros nivium, et grandinis, et eorum quæ his proxima sunt: quæ hæc autem nubium præparatio (10), aut qui status nebulæ, quæ autem causa est per quam crescit luna et decrescit, aut quæ causa aquarum distantiarum (11-12), et metallorum, et lapidum, et his similibus? In his omnibus nos quidem loquaces erimus, requirentes causas eorum; qui autem ea facit solus Deus, veridicus est.

3. Si ergo et in rebus creaturæ quædam quidem eorum adjacent Deo, quædam autem et in nostram venerunt scientiam; quid mali est, si et eorum, quæ in Scripturis requiruntur, universis Scripturis spiritalibus existentibus, quædam qui-

cum ms. Arund. *perperam, conteruntur.* Merc. 2 *conterantur.*

(9) *Quidve de his quæ ultra eum sunt,* etc. Intellegit Irenæus eos terrarum tractus, seu populos, qui ultra Oceanum sunt, vel, ut loquitur Clemens Romanus epist. ad Corinth. cap. 20, *eos qui post Oceanum sunt mundos.* Hæc enim veteribus adeo ignota erant, ut vix ac ne vix quidem fingere sibi possent aliquos ultra Oceanum esse populos. Notissimum est illud Augustini lib. xvi *De civitate Dei,* cap. 9: *Nimis absurdum est, inquit, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse.* Hinc *intransmeabilem* Oceanum vulgo dicebant. Consulens doctissimi Cotelerii notas in Clementis Romani locum cit.

(10) *Nubium præparatio.* Clarom. *nivium præparatio.*

(11-12) *Distantiarum.* Id est, differentiarum? *Distantia* siquidem apud auctores Latinos interdum accipitur pro *differentia.*

dem ab o'vimus secundum gratiam Dei, quædam autem commendamus Deo; et non solum in hoc sæculo, sed et in futuro; ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quæ sunt a Deo (13)? Sicut et Apostolus **157** dixit ⁶⁶, reliquis partibus (14) destructis, hæc tunc perseverare, quæ sunt fides, spes (15) et charitas. Semper enim fides, quæ est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus, et ut diligamus eum vere semper, quoniam ipse solus Pater; et speremus subinde plus aliquid accipere et discere a Deo, quia bonus est, et divitias habens indeterminabiles, et regnum sine fine, et disciplinam immensam. Si ergo secundum hunc modum, quem diximus, quædam quidem quæstionum Deo commiserimus: et fidem nostram servabimus, et sine periculo perseverabimus, et omnis Scriptura a Deo nobis data consonans nobis invenietur, et parabolæ his quæ manifeste dicta sunt consonabunt, et manifeste dicta absolvent parabolæ; et per dictionum multas voces unam consonantem melodiam in nobis sentiet laudantem (16) hymnis Deum, qui fecit omnia. Utpote, si quis interroget: Antequam mundum faceret Deus, quid agebat? dicimus quoniam ista responsio subjacet Deo. Quoniam autem mundus hic factus est apotelesos (17) a Deo, temporale initium accipiens, Scripturæ nos docent: quid autem ante hoc Deus sit operatus, nulla Scriptura manifestat. Subjacet ergo hæc responsio Deo, et non ita stultas, et sine disciplina blasphemias (18) adinvenire velle prolationes, et per hoc quod putas te invenisse materiæ prolationem, ipsum Deum, qui fecit omnia, reprobare.

4. Cogitate enim, o omnes qui talia adinvenitis, cum ipse solus Pater Deus dicatur, qui et vere est, quem vos Demiurgum dicitis; sed et cum Scri-

⁶⁶ I Cor. xiii, 13. ⁶⁷ Cap. 13 hujus libri.

(13) *Discat quæ sunt a Deo.* Græc., *discat a Deo.*

(14) *Reliquis partibus.* Clarom., *reliquis ex parte.*

(15) *Hæc tunc perseverare, quæ sunt fides, spes.*

Fidem in altero sæculo perseverare vult Irenæus, non quoad obscuritatem, sed quoad firmitatem et certitudinem, quæ dubitationem omnem procul repellit. Id statim explicat, subjungens: *Semper enim fides, quæ est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus.* Spes vero permanet, non quasi absens sit adhuc ejus objectum; sed quia speramus subinde plus aliquid accipere et discere a Deo, quo jam fruimur.

(16) *Unam consonantem melodiam in nobis sentiet laudantem.* Ex Græco legendum, ut bene advertit Grabius: *una consonans melodia in nobis sentietur, vel inter nos audietur, laudans.*

(17) *Apotelesos.* Id est, *perfectus, numeris omnibus absolutus.*

(18) *Stultas et sine disciplina blasphemias.* Post *blasphemias* subintellige *decet*, vel quidvis simile.

(19) *Ostendemus.* Alii, *ostendimus.* Sed præferenda prior lectio: nam ut identidem jam ostenderit Irenæus, Dominum confiteri proprium Patrem, eum qui cælum et terram condiderit, id tamen ex professo sibi demonstrandum suscipit lib. iv.

(20) *Quando.* Al. *quoniam.*

(21) *Quæ sint super eum.* Sic pro *qui sit super*

pturæ hunc solum sciant Deum, sed et cum Dominus hunc solum confitetur proprium Patrem, et alterum nesciat, sicut ex ipsis ejus verbis ostendimus (19): quando (20) hunc ipsum labis dicitis fructum, et ignorantiae prolationem ait nescientem quæ sint super eum (21), et quæcunque alia dicitis de eo, considerate magnitudinem blasphemiam in eum, qui vere est Deus. Graviter quidem et honeste videmini dicere, vos in Deum credere; delinac alterum Deum cum minime possitis ostendere, hunc ipsum, in quem credere vos dicitis labis fructum, et ignorantiae prolationem pronuntiat (22). Hæc autem cæcitas, et stultiloquium inde provenit vobis, quod nihil Deo reservetis. Sed et ipsius Dei, et Ennoæ ejus, et Verbi, et Vitæ, et Chris'i natiuitates, et prolationes annuntiare vultis; et has non aliunde accipientes, sed ex affectione hominum: et non intelligitis, quia in homine quidem, qui est compositum animal, capit hujusmodi dicere (23), sicut prædiximus ⁶⁷, sensum hominis et ennoeam hominis; et quia ex sensu ennoea, de ennoea autem enthymesis, de enthymesi autem logos (quem autem logon? alimt enim est secundum Græcos logos (24), quod est principale quod excogitat; aliud organum, per quod emittitur logos), et aliquando quidem quiescere, et tacere hominem, aliquando autem loqui, et operari: Deus autem eum sit totus mens, totus ratio, et totus spiritus operans, et totus lux, et semper idem et similiter existens, sicut et utile est nobis sapere de Deo, et sicut ex Scripturis discimus; non jam hujusmodi affectus et divisiones decenter erga eum subsequenter. Velocitati enim sensus hominum propter spiritalem ejus non sufficit lingua deservire, quippe carnalis existens: unde et intus suffocatur (25) verbum nostrum, et profertur non de semel (26), sicut conceptum est a sensu; sed per partes, secundum quod lingua subministrare prævalet.

eum, auctoritate eod. Clarom. reposui. Nam supra lib. i, cap. 7, n. 5, dicitur Demiurgus ignorasse quæ essent super eum.

(22) *Labis fructum, et ignorantiae prolationem pronuntiat.* Græce, ait Billius, *ὄστερηματος καρπὸν καὶ ἀγνοίας προβολὴν ἀποφάινεσθε*, id est, *ignorantiæ fructum, vel ab ignorantia productum pronuntiat.*

(23) *Capit hujusmodi dicere.* Pro, *hæc fas est dicere.*

(24) *Aliud est enim, secundum Græcos, Logos, etc.* Id est: aliud est ratio, seu mens, quæ verbum interiorius concipit efformatque: aliud corporeum organum, seu lingua, per quod verbum mente conceptum exterius emittitur.

(25) *Suffocatur.* Ita Eras., Gall., Feuard. et mss. Arund. Otobon. et Merc. 2. At Clarom. et Voss. *suffugatur*, quam lectionem sequi Grabio placuit: quanquam non satis explicare valeat quis sit barbaræ istius vocis sensus, et si quem utcumque ferendum habeat, redeat ad *suffocatur*. Nihil igitur immutandum esse duxi, nec bonam lectionem in malam, aut saltem dubiam esse commutandam. Similitudinem enim ducere videtur Irenæus ab iis qui confertim exeuntes se invicem suffocant.

(26) *Non de semel.* Græce, *οὐκ εἰς ἅπαξ, καθάπαξ*, vel *ἐφ' ἅπαξ*, id est *non simul et semel, non una vice, etc.*

5. ⁵⁸ Deus autem totus existens mens, et totus existens Logos, quod cogitat, hoc et loquitur; et quod loquitur, hoc et cogitat. Cogitatio enim ejus Logos, et Logos mens, et omnia concludens mens, ipse est Pater. Qui ergo dicit mentem Dei, et prolationem propriam menti donat, compositum eum pronuntiat (27), tanquam aliud quiddam sit Deus, aliud autem principalis mens existens. Similiter autem rursus et de Logo tertiam prolationem ei a Patre (28) donans (unde et ignorat magnitudinem ejus), porro et longe Logon a Deo separavit. Et Propheta quidem ait de eo: *Generationem ejus quis enarrabit* ⁵⁹? Vos autem generationem ejus ex Patre divinantes, et verbi hominum (29) per linguam factam prolationem transferentes in Verbum Dei, juste detegimini a vobis ipsis (30), quod neque humana, nec divina noveritis.

6. **158** Irrationabiliter autem inflati, audaciter inenarrabilia Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum judicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: *De die autem illa (31), et hora nemo scit, neque Filius (32), nisi Pater solus* ⁶⁰. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est; neque nos erubescamus (33), quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est ⁶¹⁻⁶². Si quis itaque nobis dixerit: Quomodo ergo Filius prolatus a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive generationem, sive nuncupationem, sive adapertionem, aut quolibet (34) quis nomine vocaverit generationem ejus inenarrabilem existentem, nemo novit; non Valentinus, non Marcion, neque Saturninus, neque Basilides, neque Angeli, neque Archangeli, neque Principes (35), neque Potestates, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio ejus cum sit, quicumque nituntur generationes et prolationes enarrare, non sunt compotes sui, ea quæ inenarrabilia sunt enarrare promittentes. Quoniam enim ex cogitatione et

A sensu verbum emittitur, hoc utique omnes sciunt homines. ⁶³ Non ergo magnum quid invenerunt, qui emissiones excogitaverunt, neque absconditum mysterium, si id quod ab omnibus (36) intelligitur, transtulerunt in unigenitum Dei Verbum: et quem inenarrabilem et innominabilem vocant, hunc, quasi ipsi obstetricaverint, primæ generationis ejus prolationem et generationem enuntiant, assimilantes eum hominum verbo emissionis (37).

7. Hoc autem idem et de substantia materiæ (38) dicentes, non peccabimus (39), quoniam Deus eam protulit. Didicimus enim ex Scripturis, principatum tenere super omnia Deum. Unde autem, vel quemadmodum emisit eam, neque Scriptura aliqua exposuit, neque nos phantasmari oportet, ex opinionibus propriis infinita conjicientes de Deo; sed agnitionem hanc (40) concedendam esse Deo. Similiter autem et causam propter quam, cum omnia a Deo facta sint, quædam quidem transgressa sunt, et abscesserunt a Dei subjectione; quædam autem, imo plurima, perseveraverunt et perseverant in subjectione ejus qui fecit; et cujus naturæ sunt quæ transgressa sunt, cujus autem naturæ quæ perseverant (41), cedere (42) oportet Deo et Verbo ejus, cui et soli dixit: *Sede a dextris meis, quondusque ponam inimicos tuos suppedaneum (43) pedum tuorum* ⁶⁴. Nos autem adhuc in terra conversantes, nondum assidentes throno ejus. Etsi enim Spiritus Salvatoris qui in eo est, *scrutatur omnia, et altitudines Dei* ⁶⁵; sed quantum ad nos, *divisiones gratiarum sunt, et divisiones ministeriorum, et divisiones operationum* ⁶⁶; et nos super terram, quemadmodum et Paulus ait, *Ex parte quidem cognoscimus, et ex parte prophetamus* ⁶⁷. Sicut igitur ex parte cognoscimus, sic et de universis quæstionibus concedere oportet ei, qui ex parte nobis præstat gratiam. Quoniam quidem transgressoribus ignis æternus præparatus est, et Dominus manifeste dixit, et reliquæ demonstrant Scripturæ. Et quoniam præsciit Deus hoc futurum, similiter demonstrant Scripturæ, quemadmodum et ignem

⁵⁸ Cap. XLVIII. ⁵⁹ Isa. LIII, 8. ⁶⁰ Marc. XIII, 32. ⁶¹⁻⁶² Matth. x 24; Luc. vi, 40. ⁶³ Cap. XLIX. ⁶⁴ Ps. l. cix, 2. ⁶⁵ I Cor. II, 10. ⁶⁶ I Cor. XII, 4 6. ⁶⁷ I Cor. XIII, 9.

(27) *Compositum eum pronuntiat.* Arund. *compositionem pronuntiat.*

(28) *A Patre.* Hæc refer ad tertiam, non ad prolationem.

(29) *Hominum.* Eras., Gall. et Merc. 2, *hominis.*

(30) *Vobis ipsis.* In Feuard. editt. in colon. 1596, ac mss. Clarom. et Voss. *perperam, nobis ipsis.*

(31) *De die autem illa.* In Clarom. *deest illa.*

(32) *Neque Filius.* Addit Marci textus, *neque angeli in cælo.* Sed id ab Irenæo consulto omissum videtur, quia nihil ad institutum faciebat.

(33) *Erubescamus.* Ita recte Feuard. in marg. et Clarom. cod.; cæteri omnes minus bene, *erubescimus.*

(34) *Quolibet.* Al. male, *quomodolibet.*

(35) *Principes.* In cod. Arund. et Grab. *Principatus.* Sed hanc vocem alteri substituisse videtur recentior quispiam ex Apostolo Coloss., I, 16.

(36) *Ab omnibus.* In Eras. et Gal., *ab hominibus.* In Feuard., *ab omnibus hominibus.*

(37) *Verbo emissionis.* Id est, verbo prolatio, Græce *προφορικῶ λόγῳ.*

(38) *Substantia materiæ.* Ita ex Arund. et Voss. reposuit Grab. pro *substantiæ materia.*

(39) *Non peccabimus.* Sic. Clarom., cæteri minus recte, *non peccavimus.*

(40) *Agnitionem hanc.* Clarom. et Voss., *magnitudinem hanc.*

(41) *Perseverant.* Arund., *perseverarunt.*

(42) *Cedere.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui *perperam, credere,* quia paulo ante dixit, *agnitionem hanc concedendam esse Deo;* et paulo post iterum ait: *concedere oportet ei.*

(43) *Suppedaneum.* Sic passim legit auctor noster, ut in sequentibus videbitur. Sic legebat etiam Cyprian, lib. II *adv. Jud.*, c. 26.

æternum his qui transgressuri sunt (44) prap-
ravavit ab initio; ipsam autem causam naturæ trans-
gredientium, neque Scriptura aliqua retulit, nec
Apostolus dixit, nec Dominus docuit. Dimittere ita-
que oportet agnitionem hanc Deo, quemadmodum et
Dominus horæ et diei; nec in tantum periclitari,
uti Deo quidem concedamus nihil; et hæc ex parte
accipientes gratiam (45). In eo autem cum quæri-
mus (46) quæ sunt super nos, et in quæ attingere
nobis non est, nunc in tantam (47) audaciam ve-
nire, ut pandamus (48) Deum, et quæ nondum in-
venta sunt, quasi jam invenerimus, per emissio-
num vaniloquium ipsum omnium factorem Deum,
et de defectione, et ignorantia asserere substan-
tiam habuisse, et sic impium adversus Deum, fin-
gere argumentum (49).

8. Post deinde nullum habent testimonium ejus
figmenti, quod recens ab eis adinventum est, ali-
quando quidem per numeros quoslibet, aliquando
autem per syllabas, nonnunquam autem et per
nomina; est autem quando et per eas, quæ in lit-
teris sunt, litteras, aliquando autem et per para-
bolas non recte exsolutas, vel per suspiciones quas-
dam consistere conari (50) eam fabulosam enar-
gationem, quæ sit ab eis efficitia. Etenim si quis
exquirat causam, propter quam in omnibus Pater
communicans Filio, solus scire horam et diem a
Domino manifestatus est; neque aptabilem magis,
neque decenriorem, nec sine periculo alteram quam
hanc inveniat in præse. ti [quoniam enim solus
verax magister est Dominus (51)], ut discamus per
ipsum, super omnia esse Patrem. Etenim *Pater,*
ait, *major me est* ⁶⁸. Et secundum agnitionem **159**
itaque præpositus esse Pater annuntiatus est a
Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in
figura hujus mundi sumus, perfectam scientiam, et
tales quæstiones concedamus Deo: et ne forte
quærentes altitudinem Patris investigare, in tan-

⁶⁸ Joan. xiv, 28. ⁶⁹ I Cor. xiii, 9. ⁷⁰ Cap. L.

(44) *Transgressuri sunt.* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *transgressi sunt.*

(45) *Et hæc ex parte accipientes gratiam.* Ita recte Clarom. Accedit et Voss. in quo legitur *hæc.* In reliquis omnibus deest: porro *et hæc pro idque,* vel *et quidem* Græcorum more, quod auctori nostro familiare.

(46) *In eo autem cum quærimus.* Sic Clarom. et Voss. Accedunt et Eras. ac Gall. in quibus legitur *conquærimus.* In aliis male *conquirimus.* Ab his autem verbis novam incipiendam esse periodum demonstrat contextus sermonis.

(47) *Nunc in tantam.* Sic Clarom. et Voss. In aliis omnibus *nec in tantam,* sed male, ut videtur.

(48) *Pandamus.* Sic Feuard. in marg., cod. Voss. et Grab. Reliqui perperam *pendamus.*

(49) *Fingere argumentum.* Supple *absurdum est,* vel quidpiam simile.

(50) *Est autem quando... consistere conari.* Græca phrasis est, ut recte observat Billius, pro *interdum consistere conari;* ubi et *consistere* accipitur pro *statuere, constituere,* etc. Græce *συνίστασθαι.*

tum periculum incidamus, uti queramus an super Deum alter sit Deus.

9. Si autem quis amans contentionem, contradictor fuerit his quæ a nobis dicta sunt, et his quæ ab Apostolo relata sunt, *quoniam ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus* ⁶⁹, putet (52) se non ex parte, sed universaliter universam cepisse eorum, quæ sunt, agnitionem, Valentinus aliquis existens, aut Ptolemæus, aut Basilides, vel aliquis eorum qui altitudines Dei exquisisse se dicunt; non in ea (53) quæ invisibilia sunt, vel quæ ostendi non possunt, cum inani jactantia decorans semetipsum, plus quam reliquos se agnovisse gloriatur; sed causas eorum quæ in hoc sunt mundo, quas nos non scimus (54), utputa numerum capillorum capitis sui, et de his qui quotidie capiuntur passeris, et de reliquis non provisus a nobis, diligenter exquirens, et a Patre discens annuntiet nobis, ut ei de majoribus quoque credamus. Si autem ea quæ in manibus sunt, et ante pedes, et in oculis, et in terrenis, et præcipue dispositionem capillorum capitis sui, nondum sciunt ii qui sunt perfecti; quemadmodum eis de spiritualibus, et supercælestibus, et de his quæ super Deum (55) vana persuasionem confirmant, credemus? Et tanta quidem de numeris, et de nominibus, et de syllabis, et quæstionibus eorum, quæ sunt super nos, et de eo quod improprie exponant parabolas, a nobis sit dictum, quandoquidem a te plura dici possint.

CAPUT XXIX ⁷⁰.

C *Repugnare quod asserunt hæretici animas quasdam in Pleroma, alias in medietatem abituras; corporibus salutis expertibus.*

1. Revertamur autem nos ad reliqua quæ sunt eorum argumentationis. In consummatione (56) enim dicentes (57) ipsorum Matrem intra Pleroma regredi, et recipere sponsum suum Salvatorem; se autem, quoniam spirituales esse dicunt, exspoliatos (58) animas, et spiritus intellectuales factos,

(51) *Quoniam enim... Dominus.* Al. *quoniam cum.* Adverte quoniam enim hic scribi pro quandoquidem.

(52) *Putet.* Lege *putetque,* vel *et putet.*

(53) *In ea.* Scribere debuisset interpres, *in iis.*

(54) *Non scimus.* In aliis *non noscimus.*

(55) *Quæ super Deum.* Sic partim ex vet. Feuard., cod Clarom. et Voss., partim ex Arund. post. Grab. emendo. Nempe in prioribus legitur *super;* in posteriori deest *sunt.* In Eras. vero, Gall. et Feuard. vitiose habetur, *quæ sunt ad Deum.* In Claromontano vero cod. *qui pro quæ.*

(56) *Consummatione.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male *consummationem.*

(57) *Dicentes,* etc. Græca horum verborum reperies lib. 1, cap. 7, n. 1.

(58) *Exspoliatos.* In omnibus quidem codd. cum edit. tum mss. legitur *exspoliatas;* sed Irenæum ex Irenæo ipso emendare non dubitavi. Nam sup. lib. 1, cap. 7, n. 1, ubi hæc eadem verba ex integro habentur, legitur, *spirituales exspoliatos animas,* Græce *πνευματικούς ἀποδυσσάμενους τὰς ψυχάς.*

sponsas (59) futuros spiritalium angelorum : Demiurgum autem, quoniam animale (60) dicunt, in Matris locum cessurum : justorum autem animas requiescere in medietatis loco : psychice dicentes similia ad similia congregari, spiritalia ad spiritalia, materialia autem in materialibus perseverare : contraria sibi diffiniunt, animas jam non propter substantiam in medietatem ad similia dicentes succedere, sed propter operationem ; justorum quidem dicentes illuc succedere, impiorum autem remanere ignem (61). Si enim propter substantiam omnes succedunt animæ in refrigerium, et medietatis (62) sunt omnes, secundum quod sunt animæ, cum sint ejusdem substantiæ ; et superfluum est credere, superflua autem et descensio (63) Salvatoris. Si autem propter justitiam, jam non propter id quod sint animæ, sed quoniam sunt justæ. Si autem animæ (quæ) periturae essent, (inciperent) nisi justæ fuissent ; justitia potens est salvare et corpora : quid utique non salvabit, quæ et ipsa participaverunt justitiæ (64) ? Si enim natura et substantia salvat, omnes salvabuntur animæ ; si autem justitia et fides, quare non salvet ea quæ similiter cum animabus in corruptelam cedere incipiunt (65) corpora ? Aut enim impotens, aut injusta apparebit in hujusmodi (66) justitia, si quædam quidem salvat (67-68) **160** propter suam participationem, quædam autem non.

⁷¹ Cap. LI. ⁷² Cap. LII.

(59) *Factos, sponsas.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. (cum quibus Arund. quoad priorem vocem consentit) et Grab. Sed reliqui male, *factas, sponsos.*

(60) *Quoniam animale.* In Feuard. marg. et Voss., *quem animale.*

(61) *Ignem.* Merc. 2 et Ottob., *in ignem.* Clarom. vero omittit *in*, quod magis placet. Cæteri *in igne.*

(62) *Et medietatis.* Sic Clarom., Ottob., Arund. et Voss. Reliqui *in medietate.*

(63) *Descensio.* Sic pro *discessio* restituere non dubitavi ex Clarom. cod. in quo cum primo scriptum fuisset *discessio*, postea emendatum et scriptum fuit *descensio*, procul dubio ut legeretur *descensio*. Eadem omnino phrasi utitur supra cap. 14, n. 7. Et sic etiam legendum esse monuerat Billius lib. 1 *Observat. sacr.*, c. 34. Hic quippe Irenæi sensus, ut ibidem recte notat : Si non ob virtutem, sed ob substantiam salus animabus humanis comparetur, nihil esse necesse quamobrem fidem quispiam suscipiat ; imo etiam nullam causam fuisse cur Christus in terram descenderet ; cum et citra fidem, et citra Christi descensum, salutem omnes animæ consecuturæ sint, cum sint unius ejusdemque substantiæ omnes.

(64) *Si autem animæ.... participaverunt justitiæ.* Locum hunc medica manu indigere, merito asserit Billius. Non difficile tamen partim conjecturarum, partim manuscriptorum ope sanari posse confido. Solum hoc prius comma, *si autem animæ quæ periturae essent inciperent*, morbus invasit, cætera in mss. nostris sana sunt. Nam pro *quæ utique non salvabit*, ut corrupte habent omnes alii codices, in Clarom. recte legitur, *quid utique non salvabit ?* Et pro *quæ et ipsi participaverunt justitiæ*, ut perperam exstat in Eras., Gall. et Feuard., bene legitur in Clarom., Voss. et Arund., *quæ et ipsa participaverunt justitiæ.* A priori vero commate depelletur morbus, si resecentur quæ perperam addiderunt imperiti scribæ. Pro more scripserat

A 2. ⁷¹ Quia enim in corporibus perficiuntur ea quæ sunt justitiæ, manifestum est, aut universæ itaque animæ necessarie succedent in medietatis locum, et judicium nusquam ; aut et corpora, quæ participaverunt justitiæ, cum animabus quæ similiter participaverunt, obtinebunt refrigerii locum, si quidem potens est justitia illuc transducere ea, quæ participaverunt ei ; et verus, et firmus emergit de resurrectione corporum sermo. Quem quidem credimus nos ; quoniam et mortalia corpora nostra custodientia justitiam resuscitans Deus, incorrupta et immortalia faciet.

B Deus enim melior est quam natura, habens apud semetipsum velle, quoniam bonus est : et posse, quoniam potens est : et perficere, quoniam dives et perfectus est.

3. ⁷² Hi autem secundum omnia (69) contraria sibi dicunt, non omnes animas in medietatem succedere definientes, sed solas quæ sint justorum. Naturaliter enim et secundum substantiam emissa esse tria genera dicunt a Matre : primum quod quidem sit de aporia, ex lædio (70) et timore, quod est materia ; alterum autem de impetu (71), quod est animale : quod autem enixa est secundum visionem eorum, qui circa Christum sunt angeli, quod est spiritale. Si igitur illa quæ enixa est (72), omni modo intra Pleroma ingrediuntur, quoniam spiritale est ; quod autem est materiale, residet

C interpres, *perire inciperent* ; alius vero quispiam Græcam hanc phrasim explicaturus, ad marginem sui codicis adjecit, *periturae essent* ; quod glossema alter imprudens in textum ipsum transtulit. Alterutrum ergo rejiciendum, vel glossema, vel Græca phrasis. Sic proinde legi posset : *Si autem animas, quæ perire inciperent nisi justæ fuissent, justitia potens est salvare : et corpora quid utique non salvabit, quæ et ipsa participaverunt justitiæ ?* Vel si malis : *Si autem animæ periturae essent, nisi justæ fuissent ; justitia potens est salvare et corpora : quid utique non salvabit, quæ et ipsa participaverunt justitiæ ?* Huic posteriori legendi rationi, quæ in eo commodior est quod levior in ea fiat mutatio, consulens, parenthesi inclusi voces *quæ et inciperent*, utpote superfluas et a textu ablegandas. Jam planus est auctoris sensus. Sic enim argumentatur, ut observat Billius : Si substantiæ ratione salutem consequuntur animæ, omnes utique salutem obtinebunt, quandoquidem eadem omnes natura essentiaque præditæ sunt : si autem justitiæ ratione, quidni salutem adipiscantur et corpora, cum justitiæ quoque munere ipsa perfuncta fuerint ?

(65) *Cedere incipiunt.* Pro *cessura sunt, abitura sunt.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Reliqui, *incidere incipiunt.*

(66) *In hujusmodi.* Supple *rebus.* In addidit Feuard. consent. Clarom. et Voss.

(67-68) *Salvat.* In Feuard. marg. et Voss. *servat.*

(69) *Secundum omnia.* Ita recte Clarom., Voss. et Grab. Reliqui vitiose, *quoniam omnia.*

(70) *Ex lædio.* Græce *ἐκ λῆδης*, ut habetur lib. 1, c. 5, n. 4.

(71) *De impetu.* Gr. *ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς*, eo scilicet motu quo mater Achamothe conversa est ad eum qui illam vivificavit, ut explicatur cap. 4, n. 1.

(72) *Illa quæ enixa est.* Ita Eras., Gall., Feuard.

deorsum, quoniam est materiale, et exardescente eo, qui inest ei, igne consumetur in totum: animale quare non totum in medietatis locum cedit (73), in quem et Demiurgum mittunt? Quid autem est illud, quod cedit eorum intra Pleroma? Animas enim in medietatem perseverare dicunt; corpora autem, quoniam materiales habent substantiam, in materiam resoluta ardere ab eo, qui in ea est ignis. Corpore autem ipsorum corrupto, et anima remanente in medietate, nihil jam relinquitur ex homine quod intra Pleroma cedat. Sensus enim hominis, mens (74), et cogitatio, et intentio mentis, et ea quæ sunt huiusmodi, non aliud quid præter animam sunt; sed ipsius animæ motus, et operationes, nullam sine anima habentes substantiam. Quid ergo adhuc erit eorum, quod succedit in Pleroma? Et ipsi enim, in quantum quidem animæ sunt, remanent in medietate; in quantum autem corpus, cum reliqua materia ardebunt.

CAPUT XXX.

Vesanam hæreticorum impietatem castigat, qui se spirituales, Demiurgum vero animale esse dicebant.

1. Et his sic se habentibus, super Demiurgum se ascendere dicunt insensati: et secundum hoc quod se (75) meliores pronuntiant illo Deo, qui cælos, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt fecit, et ornavit, et semet quidem spirituales esse volunt inhonorate, cum sint carnales (76) propter tantam suam impietatem; qui autem fecit angelos suos spiritus, et induitur lumine quemadmodum pallium⁷³, et velut in manu tenet gyrum terræ⁷⁴, apud quem (77) inhabitantes eam velut locustæ sunt deputati,⁷⁵ et universæ spiritualis substantiæ Demiurgum et Deum animale esse dicen-

⁷³ Psal. ciii, 2, 4. ⁷⁴ Isa. xl, 12, 22. ⁷⁵ Cap. lili. ⁷⁶ Matth. vii, 7.

et Voss. At Clarom., Arund. et Merc. 2, illa quod enixa est; quam lectionem Græbio sequi placuit, quia, inquit, sequitur in singulari, spiritale est. Sed sequitur etiam in plurali, ingrediuntur, quod minus adhuc construi potest cum illa quod enixa est. Quare repudianda prorsus hæc lectio. Quod vero sequitur, quoniam spiritale est, non adeo repugnat præcedentibus atque existimat Græbius. Non enim construi debet cum illa quæ, etc. Sed sensum absolutum habet: quoniam spiritale quidam est, res est spiritualis.

(75) Animale quare non totum in medietatis locum cedit. Non enim omnes animales animas in medietatis locum cessuras volebant hæretici, sed eas duntaxat, quæ meliora elegissent, ut aiunt lib. 1, c. 7, n. 4, seu solas justorum animas, ut explicat Irenæus hoc ipso cap. cæteras, quæ pejora elegissent, in corruptelam cum materialibus abituras. Hinc probat Irenæus Valentinianos minime sibi constare, cum justorum duntaxat animas in medietatis locum concedere astruunt. Sic enim, ut iterum observat Billius, disputat: Si juxta Valentinianos id omne quod est spiritale, intra Pleroma ingreditur, ac rursus id omne quod ex materia concretum est, deorsum residet, ac tandem flammis absuntitur; quidnam causæ est, cur non item id omne quod animale est, in medietatis locum cedat?

tes: indubitate et vere suam ostendunt insaniam, et velut vere de tonitruo percussi super eos qui fabulis referuntur Gigantes (78), extollentes sententias adversus Deum, præsumptiore vana (79), et instabili gloria tumidi, quibus universæ terræ elleanorum non sufficit ad expurgationem (80), uti evomant tantam suam stultitiam.

2. Meliorem enim ex operibus oportet ostendi. Unde igitur semetipsos ostendunt Demiurgo meliores, (uti et nos ad impietatem propter necessitatem sermonis devergamus, Dei et insanorum hominum comparisonem facientes, et in argumentationem eorum descendentes, sæpe per propria ipsorum dogmata arguentes eos; sed nobis quidem propitius sit Deus; non enim illis cum comparantes, sed arguentes et evertentes, illorum insaniam, dicimus hæc:) ad quos stupescunt multi insensatorum (81), quasi plus aliquid ipsa veritate ab eis possent **161** discere? Et illud quod scriptum est: *Quærite et invenietis*⁷⁶, ad hoc dictum esse interpretantur, uti super Demiurgum semetipsos adinveniant, majores et meliores vocantes (82) semetipsos quam Deum, et semetipsos spirituales, Demiurgum autem animale: et propter hoc, superascendere eos super Deum; et se quidem intra Pleroma cedere, Deum autem in medietatis loco. Ab operibus itaque ostendant semetipsos Demiurgo meliores. Non enim in eo quod dicitur, sed in eo quod est, melior ostendi debet.

3. Quod igitur opus monstrabunt per semetipsos a Salvatore, sive a Matre ipsorum factum, aut majus, aut splendidius, aut rationabilius his quæ facta sunt ab hoc, qui hæc omnia disposuit? Quos cælos firmaverunt? quam terram solidaverunt? quas emiserunt stellas? vel quæ luminaria eluciderunt? quibus autem circulis infrenaverunt ea?

(74) Mens. Deest in Clarom.

(75) Quod se. Eras., Gall. et Feuard. vitiose, quidem se.

(76) Carnales. Sic omnes edit, sed omnes mss. carnes.

(77) Apud quem. Sic Clarom. melius quam reliqui ad quem, vel atque.

(78) Qui fabulis referuntur Gigantes. Alludit ad notissimam vel ipsis pueris fabulam Gigantum, quos poetæ fingunt in campis Phlegæis cum diis congressos; sed partim Jovis fulmine, partim Apollinis et Dianæ telis confixos cecidisse, aliosque sub Ætna monte, alios sub Mycone et Lipara insulis sepultos esse; nonnullos etiam in Tartara detrusos impietatis suæ pœnas luere.

(79) Vana. Eras. et Gall. cum Arund. et Merc. 2, vani.

(80) Expurgationem. Eras., Gall. et Feuard., expurgandum.

(81) Ad quos stupescunt multi insensatorum. Græcorum more dicitur, inquit Billius, pro quos admirantur; Græce πρὸς οὓς κερήνασι πολλοὶ τῶν ἀνοήτων.

(82) Vocantes. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Alii perperam, vocant esse.

vel quas pluvias (83), vel frigora; vel universa (84) secundum tempus, et secundum unamquamque regionem aptabilia, adduxerunt terræ? Quem autem calorem, et siccitatem e contrario apposuerunt (85) eis? aut quæ flumina abundare fecerunt? quos autem eduxerunt fontes? quibus autem floribus et arboribus adornaverunt eam, quæ est sub cælo (86)? vel quam multitudinem animalium formaverunt, partim quidem rationabilium, partim autem irrationabilium, universorum forma ornatorem? Et reliqua omnia, quæ per virtutem Dei sunt constituta et per sapientiam ejus gubernantur, quis poterit per singula enumerare, vel investigare magnitudinem sapientiæ ejus, qui fecit, Dei? Quid autem illa, quæ super cælum, et quæ non prætereant, quanta (87) sunt, Angeli, Archangeli, Throni, Dominationes, Potestates innumerabiles? Adversus (88) quod igitur unum opus ex his semetipso e contrario constituunt? Quid tale ostendere habent per semetipso, vel a semetipsis factum, quando et ipsi hujus factura et plasmatio sint? Sive enim Salvator, sive Mater ipsorum (ut propria ipsorum dicamus, per sua ipsorum propria mendaces eos arguentes) usa est hoc (89), ut dicunt, ad faciendam imaginem eorum, quæ intra Pleroma sunt, et contemplationis universæ, quam vidit circa Salvatorem; tanquam meliori hoc, et aptabiliori ad faciendam voluntatem suam per eum, usa est: tantorum enim imagines nequaquam per inferiorem, sed per meliorem deformavit.

4. ⁷⁷ Erant enim et ipsi tunc, sicut ipsi dicunt, existentes conceptio spiritalis secundum contemplationem eorum, qui erga Pandoram sunt satellites dispositi. Et hi quidem (90) vacui (91) perseverabant [nihil per eos proficiente Matre per Salvatorem (92)] inutilis conceptio et ad nihilum apta: nihil enim per eos apparet factum. Qui autem emissus est, secundum eos, Deus, inferior ipsis existens, secundum argumentationem eorum (animalem enim eum esse volunt), in omnia opera-

⁷⁷ Cap. LIV.

(83) *Quas pluvias.* In Arund. et Merc. 2, quos *fluvios*, sed minus bene.

(84) *Universa.* Sic Clarom. et Voss. Alii, *nives*.

(85) *Apposuerunt.* Arund. *disposuerunt*.

(86) *Eam quæ est sub cælo.* Græca locutio, inquit Billius, τὴν ὑπὸ οὐρανοῦ, id est τὴν γῆν, *terram*.

(87) *Quanta.* Pro *qualia*.

(88) *Adversus.* Pro *super*.

(89) *Usa est hoc.* Scilicet Demiurgo.

(90) *Hi quidem.* Feuardenius nullius codicis, ut videtur, auctoritate, sed a Billio monitus scripsit *siquidem*; sed frustra: si enim *inutilis conceptio* per appositionem accipiatur, planus est sensus.

(91) *Vacui.* Recte monet Billius, *vacuum* (Græce *κενόν*) hic ἀντὶ τοῦ ἀπράκτου, id est, pro otioso et nihil agente accipi: quemadmodum etiam paulo post dicitur: *vacuum organum atque otiosum, et sine operatione.* Et: *inutile hoc, et vacuum, atque otiosum*

(92) *Matre per Salvatorem.* Sic Clarom. cod. Reliqui, *matre, vel per Salvatorem.* Melius quidem le-

tor, et efficax, et aptabilis fuit, uti per eum omnium imagines fierent: et non tantum quæ videntur hæc, sed et invisibilia, Angeli, Archangeli, Dominationes, Potestates, Virtutes, per hunc omnia facta sunt, videlicet velut per meliorem, et qui possit voluntati deservire. Nihil autem per hos Matrem apparet fecisse, quemadmodum et ipsi confitentur: uti juste quis æstimet eos abortum (93) fuisse male parientis Matris ipsorum. Non enim obstetrices eam obstetricaverunt, et propterea velut abortum projecti sunt, si nihilum utiles, ad nullum opus facti Matri. Et semet meliores vocant eo, per quem tanta et talia facta sunt, et disposita; quando et per suam argumentationem perquam (94) inferiores multum inveniuntur.

B 5. Ac velut duo ferramenta operaria, vel organa duo cum sint, ex quibus alterum quidem semper in manibus, et in usu artifex habeat, et per illud faciat quanta velit, et ostendat artem et sapientiam suam; alterum autem vacuum atque otiosum perseveret, et sine operatione, per quod nihil omnino apparet faciens artifex, et in nullam actionem co utens: deinde dicat quis inutile hoc, et vacuum, atque otiosum melius esse et pluris illo quo utitur in opere, per quod et glorificatur ipse artifex: hic igitur hebes esse juste arbitrabitur qui sit talis, et mentis suæ non compos. Sic autem et hi, semet spiritales et meliores dicentes, et Demiurgum animalem, et propter hoc superascendere, et intra Pleroma penetrare ad viros suos (sunt enim feminæ, quemadmodum ipsi confitentur), Deum autem inferiorem, et propter hoc manere in medietate, et hujus nullam ostensionem afferentes (qui enim melior est, ex operibus ostenditur: omnia enim opera a Demiurgo facta sunt; per semetipso autem nihil dignum ratione factum ostendere habentes), insani sunt summa et insanabili insania.

6. Si autem contenderint dicere, quoniam quæcunque sunt quidem materialia, utputa cælum, et universus, qui infra eum (95) continetur mundus,

geretur, *Matre, vel Salvatore*; seu *Salvatore per Matrem*: sed donec suffragetur ms. aliquis codex, expungendo particulam *vel*, legi malim, *Matre per Salvatore*, supplendo videlicet, *acta vel mota*; commodior enim tunc fit sensus. Nam quidquid agebat mater Achamothe, agebat velut Salvatoris instrumentum, ut patet ex lib. 1, cap. 5, n. 1.

(93) *Abortum.* Ita Clarom., Voss., Merc. 2 et Feuard. in marg. quod et repetitur paulo post in Clarom. Reliqui utrobique *abortivum*. At in Gloss. vet. *abortum, ἔκτρομα*.

(94) *Perquam.* Hæc vox perperam in editt. dividitur in duas. Hinc existimavit Billius hic aut aliquid desiderari, aut hæc verba, *per quam*, expungenda esse. Sed si *perquam* una voce legas, et eum *multum* construas, nihil aut deficiet aut abundabit.

(95) *Infra eum.* Sic omnes codd. exceptis editt. Feuard. et Oxon. in quibus, *infra illud. Eum* vero vel pro neutro accepit interpres, vel ὑπὸ αὐτόν (scilicet οὐρανόν) ita vertit, haud attendens *cælum* apud Latinos neutrius esse generis.

a Demiurgo facta sunt; quotquot autem spiritalia his, illa quæ sunt super cælum, utputa, Principia, Potestates, Angeli, Archangeli, Dominationes, Virtutes, per spiritalem enixionem (quod semetipsum esse dicunt) **162** facta sunt: primo quidem ex Dominicis Scripturis ostendimus omnia, quæ prædicta sunt, visibilia et invisibilia, ab uno Deo facta. Non enim sunt magis idonei hi quam Scripturæ: nec relinquentes nos eloquia Domini, et Moysen, et reliquos prophetas, qui veritatem præconaverunt, his credere oportet, sanum quidem nihil dicentibus, instabilia autem delirantibus. Deinde (96) etiam si per ipsos ea, quæ sunt super cælos, facta sunt, dicant nobis, quæ sit invisibilium natura; enarrent numerum Angelorum et ordinem Archangelorum; demonstrent Thronorum sacramenta, et doceant diversitates Dominationum, Principatum, et Potestatum atque Virtutum. Sed non habent dicere: non ergo per eos facta sunt. Si autem a Demiurgo facta sunt hæc, sicut et facta sunt, et sunt spiritalia et sancta: non est ergo animalis hic, qui spiritalia perfecit; et soluta est illorum magna blasphemia.

7. ⁷⁸ Quoniam enim sunt in cælis spirituales conditiones, universæ clamant Scripturæ; et Paulus autem testimonium perhibet ⁷⁹, quoniam sunt spiritalia, usque ad tertium cælum raptum se esse significans; et rursus, delatum esse in paradysum (97), et audisse verba inenarrabilia, quæ non licet homini loqui. Et quid illi prodest aut in paradysum introitus, aut usque in tertium cælum assumptio, cum sint omnia illa sub potestate Demiurgi; si eorum, quæ super Demiurgum dicuntur, mysteriorum speculator et auditor inciperet fieri (98), quemadmodum audent quidam dicere?

⁷⁸ Cap. LV. ⁷⁹ II Cor. XII, 2. ⁸⁰ Ibid. 3.

(96) *Deinde. Post ante hanc vocem deleo auctoritate Clarom.*

(97) *Et rursus, delatum esse in paradysum. Ex his verbis concludit Grabius, Irenæum duos Pauli raptus facere, alterum in tertium cælum, in paradysum alterum. Sed gratis ita concludit vir eruditus: nihil enim in Irenæi verbis occurrit ex quo erui possit eum ita sensisse. De Pauli raptu refert quæ scripsit ipse Paulus, nec quidquam amplius. Imo toto hoc capite satis aperte supponit raptum in tertium cælum, esse ipsummet raptum in paradysum. Sed Grabium fefellit vox rursus, quam cadere existimavit in delatum; cum tamen ab hac interposito colo distinguenda sit, ut sit sensus: Et rursus addens, delatum esse in paradysum.*

(98) *Inciperet fieri. Pro futurus esset.*

(99) *Restabat enim ei adhuc... quartum cælum. Legendum puto: Restabant enim ei adhuc quatuor cæli. Id enim exigere videtur Irenæi argumentationis scopus. Probat si quidem, Paulo nihil profuisse ejus in paradysum introitum, aut usque in tertium cælum assumptionem, si in tertio illo cælo steterit: utpote qui ne ipsa quidem universa perspiculatus fuerit, nec proinde eorum, quæ super Demiurgum dicuntur, mysteriorum speculator et auditor fuerit. Qui enim mysteriorum eorum particeps esse, aut universa perspiculari potuit, qui ne quidem usque ad Demiurgum ipsum pervenit? Nam cum Paulus in tertio cælo constiterit, Demiurgus*

A Si enim uti eam, quæ est super Demiurgum, disce-
ret dispositionem, nequaquam in his quæ sunt
Demiurgi remansisset, ne ipsa quidem universa
perspiculatus; restabat enim ei adhuc secundum
illorum sermonem quartum cælum (99), uti appro-
pinquaret Demiurgo, et subjectam septenationem vi-
deret) sed reciperetur fortasse vel usque ad medieta-
tem, id est ad Matrem, uti ab ea disceret quæ sunt
intra Pleroma. Poterat enim qui est intus homo ejus,
qui et loquebatur in eo, invisibilis existens, quemad-
modum dicunt, non tantum usque ad tertium cælum,
sed usque ad Matrem illorum pervenire. Si enim se,
hoc est, ipsorum hominem statim supergredi di-
cunt Demiurgum, et abire ad Matrem, multo magis
utique Apostoli homini (1) hoc evenisset: nec
enim prohibuisset illum Demiurgus, jam et ipse
subjectus Salvatori, ut dicunt. Si autem et prohi-
buisset, nihil profecisset. Non enim possibile est,
cum Patris providentia fortiolem esse, et hæc (2)
cum interior homo invisibilis etiam a Demiurgo (3)
esse dicatur. Quoniam autem ille velut magnum
aliquid et præclarum, eam, quæ fuit usque ad ter-
tium cælum assumptionem, enarravit; non utique
isti super septimum cælum ascendunt: non enim
sunt meliores Apostolo. Si seipsos (4) dicant diffe-
rentiores (5), ex operibus arguentur: nihil enim
ab illis tale jactitatum (6) est. Et propter hoc ad-
jecit: *Sive in corpore, sive extra corpus, Deus
scit* ⁸⁰; uti neque corpus particeps putaretur (7)
esse visionis ejus, quippe quasi et ipsum partici-
paturum eorum quæ vidisset et audisset: nec
rursus propter pondus corporis dicat quis eum am-
plius non esse assumptum; sed ideo usque illuc
permittatur etiam sine corpore sacramenta perspi-
cere spiritalia, quæ sunt Dei operationes, qui fecit

vero non illic degat, sed super septimum cælum,
(ex hypothesi hæreticorum explicata lib. I, cap. 5,
n. 2) restabant illi adhuc quatuor cæli conscen-
dendi, uti appropinquaret Demiurgo, et subjectam
ei septenationem, id est, septem cælos, et om-
nia quæ sub ejus potestate constituta sunt, videret.

(1) *Apostoli homini. Supple, interiori.*

(2) *Et hæc. Hellenismus, pro et quidem.*

(3) *A Demiurgo. Mallem abesse particulam a. Hanc saltem construas cum invisibilis, non cum dicatur.*

(4) *Si seipsos. Clarom. licet seipsos.*

(5) *Differentiores. Pro meliores, excellentiores. Græce διαφορωτέρους.*

(6) *Jactitatum. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui jactatum. At Billius legere mavult actitatum, quia præcessit, inquit, ex operibus arguentur. Sed non advertit vir doctissimus, præmissum antea fuisse: Quoniam autem ille velut magnum aliquid et præclarum, eam quæ fuit usque ad tertium cælum assumptionem enarravit: et ad id jactitatum referri. Alludit enim Irenæus ad ea D. Pauli verba: Si gloriari oportet, veniam autem ad visiones et revelationes Domini, etc. Pro hujusmodi gloriabor. Unde consequenter subdit: Valentiniiani Apostolo longe inferiores esse, ex operibus arguntur; nihil enim tale ab ipsis jactitatum est; id est, se ad tertium usque cælum raptos esse gloriari non possunt, ut Paulus.*

(7) *Uti neque corpus particeps putaretur. Uti neque*

cœlos et terram, et plasmavit hominem, et posuit in paradiso, speculatores fieri eos (8), qui similiter, ut Apostolus, valde sunt perfecti in dilectione Dei.

8. Et spiritalia itaque hic fecit, quorum usque **163** ad tertium cœlum speculator factus est Apostolus, et inenarrabiles sermones, quos non licet homini loqui, quoniam sint spiritales; et ipse hic præstat dignis, quemadmodum vult; hujus enim est paradisu: et vere est Spiritus Dei, sed non animalis Demiurgus, alioquin nunquam spiritalia perfecisset. Si autem animalis hic, per quem facta sunt spiritalia, referant nobis. Sed neque per enixionem (9) Matris suæ (quod semetipsos esse dicunt) factum esse quid ostendere habent. Hi enim non tantum aliquid de spiritalibus, sed ne quidem muscam, aut culicem, aut tale aliquid ex his, quæ sunt contemptibilia animalia pusilla, perficere possunt; præter eam rationem, quæ (10) ab initio a Deo per seminum demissionem in his, quæ sunt eadem generis, naturaliter facta sunt, atque fiunt animalia. Sed ne quidem a sola Matre factum aliquid: dicunt emissum (11) hunc Demiurgum et Dominum uni-

pro utique ne reposuit Feuard. consentientibus omnibus mss. Sed præterea non post corpus addidit Grabius auctoritate codd. Arund. et Voss. (quibus in hoc consentit et Clarom.), sicque ex negante affirmantem fecit Irenæum; perperam sane, pace doctissimi viri dixerim. Id enim est Irenæum sententiam inducere, Paulum per corpus, seu per visus atque auditus organa, participem factum fuisse C mysteriorum spiritalium, seu, ut superius loquitur, spiritalium conditionum, inenarrabiliumque verborum, quæ non licet homini loqui: quod certe non est Irenæum emendare, sed depravare, et in absurdum errorem agere præcipitem, vel invitum. Quasi vero existimare potuerit sanctissimus antistes, acerrimi iudicii homo, res spirituales et divina mysteria corporeis sensibus apprehendi posse? At, inquit Grab., particula quippe, quæ sequitur, hunc suadet sensum. Sed si hunc suadeat sensum particula quippe, hunc prorsus abjicit huic adnexa altera particula quasi, nec propterea ταυτολογία criminis reus erit auctor noster: quanquam mallem ταυτολογία, quam absurdum erroris crimine devinctum. Quis igitur Irenæi sensus? Rem paucis explicio. Probandum sibi suscepit, spirituales quasdam conditiones, seu res creatas esse, sive sacramenta spiritalia, quorum sit auctor Deus, ut inde concludat Demiurgum hæc operatum, non animale, sed D spiritalem esse. Id vero probat ex raptu divi Pauli in tertium cœlum, qui illuc delatus aud. vit inenarrabilia verba, reconditaque mysteria percepit, quæ homini loqui fas non est; eaque proinde mysteria spiritalia esse, utpote quæ hominum sensus tanto superent intervallo. Sed quia excipere forsitan potuissent Valentiniani, Paulum in corpore raptum fuisse, nec proinde mysteria spiritalia, quæ sensus fugiant, apprehendere valuisse; vel ultra tertium cœlum ideo ascendere non potuisse, nec consequenter usque ad medietatem, id est, ad matrem Achamoth pervenire, uti ab ea disceret quæ sunt intra Pleroma, quod pondere corporis deprimere-tur: utramque responsionem hic occupat Irenæus. Ait enim, Apostolum in incerto relinquere volentem, an tunc in corpore, vel extra corpus esset, adjecisse: sive in corpore, sive extra corpus, Deus scit: ut hinc nullus sibi fingeret corpus particeps

A versæ operationis. Et eum quidem, qui sit universæ operationis Demiurgus et Dominus, animale esse dicunt; se autem spirituales, qui nullius operationis fabricatores sunt aut domini (12), non solum eorum, quæ sunt extra eos, sed ne quidem corporum suorum. Multa denique sæpe secundum corpus patiuntur nolentes, vocantes se spirituales et meliores Demiurgo.

9. Juste igitur a nobis arguentur porro et longe divertisse a veritate. Sive enim (13) per hunc, quæ facta sunt, fecit Salvator; non inferior ipsis, sed melior esse ostenditur (14), quando et horum ipsorum invenitur factor: nam et ipsi sunt ex his quæ facta sunt. Quomodo itaque consequens est, hos quidem spirituales esse, hunc autem ipsum, per quem et facti sunt, animale? Sive (quod et solum est verum, quod et per plurima ostendimus, velut liquidissimis ostensionibus) ipse a semetipso fecit libere et ex sua potestate, et disposuit, et perfecit omnia, et est substantia omnium voluntas ejus (15); solus hic Deus invenitur, qui omnia fecit solus omnipotens, et solus Pater condens et faciens omnia, et visibilia, et invisibilia, et sensi-

existisse visionis ejus, quasi et ipsum participare potuisset eorum quæ vidisset, et audisset, quod neque forte tunc aderat: illinc vero nullus existimaret, -propter pondus corporis eum ultra tertium cœlum non esse assumptum, cum incertum esset an tunc in corpore esset. Uno verbo, ex eo quod incertum esset, an in corpore, an extra corpus raptus fuerit Paulus, demonstrat Irenæus non nisi temere asserti posse, aut corpus mirabilis istius visionis existisse particeps, aut illud obstitisse quin ultra tertium cœlum conscenderet; quæ membra sibi invicem satis opposita sunt, ut ταυτολογία criminis expers dicatur auctor noster.

(8) *Speculatores fieri eos.* Græcismus, infinitivus scilicet pro conjunctivo, ut fierent speculatores ii, etc.

(9) *Per enixionem.* Per deest in omnibus mss. Recte vero addidit Feuard. Sed incertum an vet. cod. auctoritate, an monitu solum Billii lib. 1 *Observat. sacr.*, c. 34.

(10) *Quæ.* Lege qua; id enim postulat sensus et verborum ordo.

(11) *Dicunt emissum,* etc. Nulla apposita in editi. omnibus ante hæc verba distinctionis nota, misere turbatur sensus. Frustra vero Grabius particulam præter ante hunc Demiurgum addendam conjicit: sola distinctionis nota difficultatem solvit. Scilicet rationem reddit Irenæus, cur ne quidem a sola Matre factum aliquid; quia, inquit, dicunt Valentiniani emissum ab ea hunc Demiurgum, et Dominum universæ operationis, id est qui cuncta ipse operaretur.

(12) *Nullius operationis... sunt... Domini.* Hellenismus, inquit Billius, pro in eorum potestate non est quidquam operari; Græce οὐδενὸς ἔργου χύριος εἶσι.

(13) *Sive enim.* Sive pro si bene restituit Grabius, quia ita habent mss. omnes, et paulo post alterum disjunctionis membrum sequitur: sive, quod et solum est verum, etc.

(14) *Melior esse ostenditur.* Clarom. melior est et ostenditur.

(15) *Est substantia omnium voluntas ejus.* Id est, a sola voluntate ejus omnia habent, non tantum quod sint, sed quod talia vel talia sint.

Lilia, et insensata, et cœlestia, et terrena, *Verbo virtutis suæ*⁸¹; et omnia aptavit et disposuit sapientia sua, et omnia capiens, solus autem a nemine capi potest: ipse fabricator, ipse conditor, ipse inventor, ipse factor, ipse Dominus omnium: et neque præter ipsum, neque super ipsum, neque Mater, quam illi admentuntur; nec Deus alter, quem Marcion affinxit; nec Pleroma xxx Æonum, quod vanum ostensum est⁸²; neque Bythus, nec Proarche, neque cœli; nec lumen virginale, nec Æon innominabilis, nec in totum quidquam eorum, quæ ab his et ab omnibus hæreticis delirantur. Sed solus unus Deus fabricator, hic qui est (16) super omnem Principalitatem, et Potestatem (17), et Dominationem, et Virtutem: hic Pater, hic Deus, hic conditor, hic factor, hic fabricator, qui fecit ea per semetipsum, hoc est per Verbum et per Sapientiam suam, cœlum, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt: hic justus, hic bonus: hic est qui formavit hominem, qui plantavit paradisum, qui fabricavit mundum, qui diluvium induxit, qui Noe salvavit: hic Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus vivorum⁸³, quem et lex annuntiat, quem prophetæ præconant, quem Christus revelat (18), quem apostoli tradunt, quem Ecclesia credit (19). Hic Pater Domini nostri Jesu Christi, per Verbum suum, qui est Filius ejus; per eum revelatur et manifestatur omnibus (20), quibus revelatur: cognoscunt enim cum hi quibus revelaverit Filius. Semper autem coexistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et Angelis, et Archangelis, et Potestatibus, et Virtutibus et omnibus, quibus vult revelare Deus.

CAPUT XXXI⁸⁴.

Summatim perstringit ea fere omnia, quæ toto hoc libro fuse disseruit, speciatim contra Valentiniuos, eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans.

1. Destructis itaque his, qui a Valentino sunt, omnis hæreticorum eversa est multitudo. Quæ enim et quantum adversus Pleroma ipsorum, et ad ea quæ extra sunt, diximus, ostendentes quoniam concludetur, et circumscribetur Pater universorum ab eo quod extra eum est (si tamen extra eum aliquid sit); et quoniam necesse est multos quidem

A Patres, multa autem Pleromata, et multas mundorum fabricatibnes, ab aliis quidem cœptas, ad alteros (21) autem deficientes, esse secundum omnem partem; et universos perseverantes in suis propriis non curiose agere de aliis, in quibus neque participatio, neque communio aliqua est eis; et nullum alium omnium esse Deum, sed solam (22) esse Omnipotentis appellationem; **164** et adversus eos qui sunt a Marcione, et Simone, et Menandro, vel quicumque alii sunt, qui similiter dividunt eam, quæ secundum nos est, conditionem a Patre, similiter erit ad eos aptatum. Quanta autem rursus diximus adversus eos, qui dicunt omnia quidem comprehendere Patrem universorum; eam autem, quæ sit secundum nos, conditionem non ab eo esse factam, sed a Virtute quadam altera, vel ab angelis ignorantibus Propatorem, in immensa magnitudine universalitatis circumscriptum centri vice, velut maculam in pallio; ostendentes quoniam non est verisimile alium quemdam, eam quæ secundum nos est, conditionem fecisse, quam Patrem universorum: et adversus eos qui sunt a Saturnino, et Basilide, et Carpocrate, et reliquos Gnosticorum, qui eadem similiter dicunt, idem dicetur. Quæ autem de prolationibus dicta sunt, et Æonibus, et deminoratione, et quemadmodum instabilis Mater ipsorum; similiter evertit (23) Basilidem, et omnes qui falso cognominantur Agnitores (24), aliis nominibus eadem similiter dicentes; magis autem quam hi, [qui (25)] ea quæ sunt extra veritatem transferentes ad characterem suæ doctrinæ. Et quæcunque sunt quæ de numeris diximus, adversus omnes, qui in hujusmodi speciem deducunt quæ sunt veritatis, dicentur (26). Et quæcunque dicta sunt de Demurgo, ostendentia quod hic solus est Deus et Pater universorum; et quæcunque adhuc dicentur in sequentibus libris, adversus omnes dico hæreticos. Eos quidem, qui sunt mitiores eorum et humaniores, avertes et confundes, ut non blasphement suum conditorem, et factorem, et nutritorem, et Dominum, neque de labe et ignorantia genesim ejus affingere (27): feroces autem, et horribiles, et irrationabiles effugabis a te longe, ne amplius sustineas verborum eorum.

⁸¹ Hebr. 1, 3. ⁸² Lib. 1, cap. 29, n. 1. ⁸³ Matth. xxii, 52. ⁸⁴ Cap. LVI.

(16) *Hic qui est.* Ita vetus Feuard. cod. et omnes mss. nostri cum edit. Oxon. Sed in aliis edit. minus bene, *hic est qui.*

(17) *Et potestatem.* Duas istas voces restituit Grab. ex mss. Voss., Arund. et Merc. 2. Eandem habet et Clarom.

(18) *Christus revelat.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab., melius quam reliqui, *Spiritus revelat.*

(19) *Credit.* Alii minus recte, *credidit.*

(20) *Omnibus.* In Eras. et Gall. *hominibus*, in Feuard. *omnibus hominibus.*

(21) *Ad alteros.* Ita legere malim cum Clarom. cod. quam cum aliis *ad alteras.* Nam contextus sermonis *alteros* exigere videtur.

(22) *Solum.* *Solum* in Eras., Gall., Arund. et

Merc. 2. Sed recte advertit Grab. legendum esse non *solam*, aut *solum*, sed *solutam*; idque liquet ex libri hujus cap. 1, ubi postquam fusius explicuit quæ hic summatim duntaxat repetit, concludit: *et solvetur omnipotentis appellatio.*

(23) *Evertit.* Scribere debuisset *interpres, evertunt.*

(24) *Agnitores.* Græce Ἐγνωστοί.

(25) *Qui.* Expungenda est vox, quæ perperam addita sensum male suspendit.

(26) *Dicentur.* Ita pro *dicetur* recte posuit Grab. auctoritate codicis Arund. Omissi vero particulam *et* quam præmisit idem Grab., quia prorsus superflua est.

(27) *Affingere.* Interpres sui oblitus infinitivum Græcum reddidit infinitivo Latino. Scribendum erat in conjunctivo, *affingant*, sicut *blasphemant.*

2. Super hæc arguentur qui sunt a Simone, et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari (28) dicuntur : non in virtute Dei, neque in veritate, neque ut benefici (29) hominibus facientes ea, quæ faciunt ; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones, et universam fraude, plus lædentes (30-32) quam utilitatem præstantes his, qui credunt eis, in eo quod seducant. Nec enim cæcis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes dæmones effugare, præter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt ; neque debiles, aut claudos, aut paralyticos curare, vel alia quadam parte corporis vexatos : quemadmodum sæpe evenit fieri secundum corporalem infirmitatem, vel earum, quæ a foris accidunt, infirmitatum bonas valetudines restaurare.

Tantum autem absunt ab eo, ut mortuum excitent (quemadmodum Dominus excitavit, et apostoli per orationem ; et in fraternitate sæpissime propter aliquid necessarium, ea, quæ est in quoquo loco, Ecclesia universa postulante per jejunium et supplicationem multam, reversus est spiritus mortui, et donatus est homo orationibus sanctorum), ut ne quidem crederent hoc in totum posse fieri : esse autem resurrectionem (33) a mortuis, agnitionem ejus, quæ ab eis dicitur, veritatis.

3. Quando igitur apud eos quidem error, et seductio, et magica phantasia in speculatu (34) hominum impie fiat ; in Ecclesia autem misericordia, et misericordia, et firmitas (35), et veritas ad opitulationem hominum, non solum sine mercede et gratis perficiatur (36) ; sed et nobis ipsis quæ sunt nostra erogantibus pro salute hominum, et ea quibus hi qui curantur, indigent, sæpissime non habentes, a nobis accipiunt : vere et per hanc speciem arguuntur a divina substantia, et benignitate Dei, et virtute spiritali in totum extranei ; fraude autem universa, et adinspiratione (37) apo-

⁸⁵ Apoc. xii, 4. ⁸⁶ Matth. v, 21 et seqq.

(28) *Virtutes operari.* In Feuard. marg. et Voss., *virtutis operarii.*

(29) *Ut benefici.* Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Arund., nisi quod imperitia scribarum habeant *beneficis*. Cæteri omnes minus recte, in *beneficiis*.

(30-32) *Lædentes.* In Merc. 1, *ludentes*.

(33) *Esse autem resurrectionem, etc.* Consule quæ ad Menandri hæresim diximus in dissert. 1, art. 3, § 2.

(34) *In speculatu.* Id est in conspectu, coram oculis.

(35) *Firmitas.* In Eras., Gall. et Feuard. *fraternitas*, sed minus recte.

(36) *Perficiatur.* Alii *impertiatur*. Sed magis *perficiatur* congruit cum veritate et firmitate miraculorum, quam *impertiatur*.

(37) *Adinspiratione.* Sic cum Clarom. et Ottob. scribere malui, quam cum aliis *ab inspiratione* ; hoc enim minus quadrat ad orationis contextum, et ad repleti.

(38) *Præcursores vero sunt.* Sic Clarom. cod. ; cæteri, *præcursores vere, sine sunt*. Priorem vero lectionem ideo prætulimus, quod cœpta ab hac nova periodo sensus evadat clarior.

statica, et operatione dæmoniaca, et phantasmate idololatriæ per omnia repleti. Præcursores vero sunt (38) draconis ejus ⁸⁵, qui per hujusmodi phantasia abscedere faciet in cauda tertiam partem stellarum, et dejiciet eas (39) in terram ; quos similiter atque illum devitare oportet, et quanto majore phantasmate operari dicuntur, tanto magis observare eos, quasi majorem nequitie spiritum perceperint. Quam prophetiam si observaverit quis (40), eorum diurnam conversationis operationem inveniet unam et eandem esse eis cum dæmoniis conversationem.

165 CAPUT XXXII.

Flagitiosa eorum dogmata confutat, qui nullum non operationis genus experiendum esse, actionesque sola opinione humana justas aut injustas, ac animam suam Jesu anime similem, imo interdum meliorem esse impie asserebant.

1. Et hæc autem, quæ est erga operationes, impia ipsorum sententia, quæ dicit : oportere eos in omnibus operibus, etiam quibuslibet malis fieri, ex Domini doctrina ⁸⁶ dissolvetur ; apud quem non solum qui mœchatur, expellitur, sed et qui mœchari vult ; et non solum qui occidit, reus erit occisionis ad damnationem, sed et qui irascitur sine causa (41) fratri suo ; qui et non solum non odire homines, sed et inimicos diligere jussit ; et non solum non perjurare, sed nec jurare præcepit ; et non solum male loqui (42) de proximis, sed ne quidem Racha et fatuum dicere aliquem ; si quominus, reos esse hujusmodi in ignem gehennæ ; et non tantum non percutere, sed et ipsos percussos etiam alteram præstare maxillam ; et non solum non abnegare quæ sunt aliena, sed etiam si sua auferantur, illis non expostulare ; et non solum non lædere proximos, neque facere quid eis malum, sed et eos qui male tractantur, magnanimes (43) esse, et benignitatem exercere erga eos, et orare pro

(39) *Faciet... et dejiciet eas.* Clarom. longe aliter atque cætera omnia exemplaria habet : *Faciunt... et dejecere eas*. Ex parte tamen consentire videntur Anglic. in quibus legitur *dejicere*, procul dubio *pro dejecere*. At veterem lectionem immutandam esse non duxi. Ex Clarom. restitui duntaxat *eas* pro *eos*, quia et ita legitur Apocal. xii, 4.

(40) *Quam prophetiam si observaverit quis.* Ita Clarom. cod. Cæteri omnes : *Quapropter etiamsi observaverit quis*. Sed prior lectio magis ad Irenæi institutum facere videtur. Probat enim eam, quæ de dracone legitur loco cit. Apocal. prophetiam, ad præstigiatorum illorum diurnam conversationis operationem exacte quadrare : quod iisdem artibus atque præstigiis, quibus draco seu dæmonia, utantur ad seducendum universum orbem.

(41) *Sine causa.* Clarom. et Voss. *in causa*. Sed cum lib. iv, cap. 15, n. 5, iterum legatur *sine causa*, nihil mutandum duxi.

(42) *Non solum male loqui.* Melius legeris, *non solum non male loqui*.

(43) *Magnanimes.* Gr. *μακροθύμους*, *constantes, patientes*.

cis, uti pœnitentiam agentes salvari possint; in nullo imitantes nos reliquorum contumeliam, et libidinem, et superbiam. Quando igitur ille, quem isti magistrum (44) gloriantur, et eum multo meliorem et fortiorem reliquis animam habuisse dicunt, cum magna diligentia quædam quidem jussit fieri quasi bona et egregia, quibusdam autem abstinere non solum operibus, sed etiam his cogitationibus, quæ ad opera ducunt, quasi malis, et nocivis, et nequam; quemadmodum magistrum dicentes talem fortiorem et meliorem reliquis, deinde quæ sunt contraria ejus doctrinæ manifeste præcipientes, non confundantur? Et si quidem nihil esset mali, aut rursus boni; opinione autem sola humana, quædam quidem injusta, quædam autem justa putarentur, non utique dixisset dogmatizans, id est, docens (45): *Justi autem fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum*⁸⁷; injustos autem et qui non faciunt opera justitiæ, mittet in ignem æternum, ubi vermis ipsorum non morietur, et ignis non exstinguetur⁸⁸.

2.⁸⁹ Adhuc etiam dicentes, oportere eos in omni opere et in omni conversatione fieri, ut, si fieri possit, in una vitæ adventatione omnia perficientes, ad perfectum transgrediantur; eorum quidem, quæ sunt ad virtutem pertinentia, et laboriosa, et gloriosa, et artificialia, quæ etiam ab omnibus (46) bona approbantur, nequaquam inveniuntur conati facere. Si enim oportet per omne opus, et per universam ire operationem; primo quidem oportebat omnes se discere (47) artes; quæcumque illæ sive in sermonum rationibus, sive in operibus consumantur, sive per continentiam edocentur, et per laborem, et meditationem, et perseverantiam percipiuntur; utputa omnem speciem musicæ, et computationis, et geometriæ, et astronomiæ, et universa (48) quæ in sermonum rationibus occupantur: adhuc etiam medicinam universam, et herbarum scientiam, et eas quæ ad salutem humanam sunt elaboratæ; et picturam, et statuarum fabricationem, et ærariam artem, et marmorariam, et

⁸⁷ Matth. xiii, 43. ⁸⁸ Matth. xxv, 41; Marc. ix,

(44) *Magistrum*. Jesum hic intelligit Irenæus, quem præ cæteris hominibus *anima firma donatum, ut mundi fabricatores effugere posset*, dicebant Carpocratiani, sup. lib. I, cap. 25, n. 1.

(45) *Id est docens*. Hæc glossema sapient.

(46) *Ab omnibus*. Al. *ab hominibus*.

(47) *Se discere*. Cod. Arund. et edit. Oxon. *ediscere*.

(48) *Universa*. Cod. Arund. et edit. Oxon. *universas*.

(49) *Ab his*. Pro *deinde, post has, præter has*.

(50) *Veterinariæ*. Gr. *κτηνιατρικῆς*, id est, artis curandi veterina jumenta, eorumque morbis medellam afferendi.

(51) *Jesum magistrum gloriantur*. Non hisce verbis præfigunt Eras., Gall. et Feuard. Sed perperam, et repugnantibus omnibus mss., ipso etiam veteri Feuard. cod. Nam præcedenti capite affirmative loquitur auctor: *ille quem isti magistrum gloriantur*. Dolet vero quod sub tam beato nomine Jesu delituerint ea impietatis monstra, Epicurei po-

similes his: ab his (49) autem omnem speciem rusticationis, et veterinariæ (50), et pastoralis, et officum artes, quæ dicuntur pertransire universas artes, et eas quæ erga mare vacant, et corpori student, et venatorias, et militares, et regales, et quotquot sunt, quarum nec decimam, nec millesimam partem in tota vita sua elaborantes ediscere possunt. Et horum quidem nihil conantur addiscere, qui in omni dicunt semetipsos oportere fieri opere; ad voluptates autem et libidinem, et turpia facta devertentes, a semetipsis judicati cum sint secundum doctrinam suam. Quoniam enim desunt eis quæ prædicta sunt omnia, ad correptionem ignis adibunt. Qui quidem Epicuri philosophiam, et Cynicorum indifferentiam æmulantes, Jesum magistrum gloriantur (51), qui non solum a malis operibus avertit suos discipulos, sed etiam a sermonibus et cogitationibus, quemadmodum ostendimus.

5. Dicentes autem, se ex eadem circumlatione (52) cum Jesu habere animas, et similes ei esse, aliquando autem et meliores; ad opera producti, quæ ille ad utilitatem hominum et firmitatem fecit, nihil tale, nec simile, neque secundum aliquid in comparationem quod venire possit, perficere inveniuntur. Sed et si aliquid faciunt, per magicam (quemadmodum diximus) operati, fraudulentè seducere nituntur insensatos: fructum quidem et utilitatem nullam præstantes, in quos virtutes perficere se dicunt; adducentes autem pueros investes (53), et oculos deludentes, et phantasmata ostendentes statim cessantia, et ne quidem stillicidio temporis (54) perseverantia, non Jesu Domino **166** nostro, sed Simoni Mago similes ostenduntur. Et ex hoc autem quod Dominus surrexit a mortuis in tertia die, [firmum est (55-59)] et discipulis se manifestavit, et videntibus eis receptus est in cœlum; quod ipsi morientes, et non resurgentes, neque manifestati quibusdam, arguuntur in nullo similes habentes Jesu animas.

4. Si autem et Dominum per phantasmata hu-

45. ⁸⁹ Cap. LVII.

gus et Cynici, quam Christiani.

(52) *Circumlatione*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab.; cæteri *circulatione*. Vide lib. I, cap. 25, n. 1.

(53) *Investes*. Id est *impubes*.

(54) *Stillicidio temporis*. Suspicio interpretem pro *στιγμῆ χρόνου*, momento seu puncto temporis, male legisse *σταγμῆ χρόνου*, unde perperam reddiderit *stillicidio temporis*. Quidquid sit, *stillicidium temporis* hic pro momento temporis accipi debet.

(55-59) *Firmum est*. Ita Eras., Gall. et Feuard. In edit. Oxon. *firmum esse*, incertum qua auctoritate, nulla enim citatur; forte codicis Voss., nam Clarom. ita habet. Sed prior lectio præferenda. Mallem quidem duas istas voces omnino abesse; incommodum tamen sensum non habent, si parenthesi includantur. Sensus enim est: *Ex hoc quod Dominus surrexit a mortuis tertia die (quod firmum est, verum, non phantasticum et apparens: qualia erant falsa hæreticorum miracula), et discipulis se manifestavit, etc.*

iusmodi fecisse dicunt, ad prophetica (60) reducētes eos, ex ipsis demonstrabimus, omnia sic de eo et prædicta esse, et facta firmissime, et ipsum solum esse Filium Dei. Quapropter et in illius nomine, qui vere illius sunt discipuli ab ipso accipientes gratiam, perficiunt ad beneficia reliquorum hominum, quemadmodum unusquisque accepit donum ab eo. Alii enim dæmones excludunt firmissime et vere, ut etiam sapiissime credant ipsi, qui emundati sunt a nequissimis spiritibus, et sint in Ecclesia. Alii autem et præscientiam habent futurorum, et visiones, et dictiones propheticas. Alii autem laborantes aliqua infirmitate per manus impositionem curant, et sanos restituunt. Jam etiam, quemadmodum diximus, et mortui resurrexerunt, et perseveraverunt nobiscum annis multis. Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum (61), quas per universum mundum Ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Jesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opitulationem gentium (62) perficit, neque seducens aliquem, nec pecuniam ei auferens. Quemadmodum enim gratis accepit a Deo, gratis et ministrat.

§. Nec invocationibus angelicis (63) facit (64) aliquid, nec incantationibus, nec reliqua (65) prava curiositate; sed munde, et pure (66), et manifeste orationes dirigens (67) ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Jesu Christi invocans, virtutes ad utilitates (68) hominum, sed non ad seductionem perficit (69). Si itaque et nunc nomen Domini nostri Jesu Christi beneficia præstat, et curat firmissime et vere omnes ubique credentes in eum; sed non Simonis, neque Menandri, neque

90 Cap. LVIII.

(60) *Ad prophetica.* In marg. Feuard. *ad prophetiam.*

(61) *Non est numerum dicere gratiarum.* Hellenismus, inquit Billius, pro gratiarum numerus iniri nequit.

(62) *Gentium.* Clar. *gentilium.*

(63) *Invocationibus angelicis.* Malignorum videlicet spirituum, ut recte notat Feuardentius, quos Simoniani, Marcite, Carpocratiani, alique malefici ad suas præstigias exercendas in opem evocabant. Hic enim, ut et capite præcedenti, vera Ecclesie miracula hæreticorum præstigiis opponit: aliaque puris et mundis orationibus, et invocatione Domini nostri Jesu Christi; alia *fratle universa, et adinspiratione apostatica* (malorum scilicet angelorum, quos angelos apostatas vocare solet), et *operatione dæmoniaca, et phantasmate idololatriæ* fieri probat. Mirum ergo cl. Grabium tam immaniter sui ipsius oblitum fuisse, ut in suis in hunc locum notis scribere non dubitaverit, bonos angelos ab Ecclesia ad virtutem miraculorum edendam in auxilium vocatos *uspian legi*: imo, inquit, *id non factum esse, ex hoc ipso Irenæi loco haud inepte colligi*; addideritque in Indice generali, istum Irenæi locum indigittando, *angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse.* Quasi vero ex eo quod probet auctor noster, Ecclesiam apostatarum angelorum invocationibus nihil facere, concludi possit, bonorum angelorum invocationes huic inusitatas fuisse. Sed de his lege

Carpocratis, nec alterius cujuscunque: manifestum est, quoniam homo factus, conversatus est (70) cum suo plasmate, vere omnia fecit ex virtute Dei, secundum placitum Patris universorum, quomodo prophetæ prædixerunt. Quæ (71) autem erant hæc, in his, quæ sunt ex prophetis (72), ostensionibus narrabuntur.

167 CAPUT XXXIII⁹⁰.

Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma multiplici ratione impetitur.

1. De corpore autem in corpus transmirationem ipsorum subvertamus ex eo, quod nihil omnino eorum, quæ ante fuerint, memnerint animæ. Si enim ob hoc emittebantur, uti in omni fierent (73) operatione, oportebat eas meminisse eorum quæ ante facta sunt, uti ea quæ deerant, adimplerent, et non circa eadem semper volutantes continuam, miserabiliter laborarent (non enim poterat corporis admistio in totum universam ipsorum, quæ ante habita erant, extinguere memoriam et contemplationem), et maxime ad hoc venientes. Quomodo enim nunc soporati (74) et requiescente corpore, quæcunque anima ipsa apud se videt, et in phantasmate agit, et horum plura reminiscens communicat cum corpore; et est quando et post plurimum temporis, quæcunque per somnium quis vidit, vigilans annuntiat: sic utique reminisceretur et illorum, quæ antequam in hoc corpus veniret, egit. Se enim hoc, quod in brevissimo tempore visum est, vel in phantasmate conceptum est, ab ea sola per somnium, postquam commista sit corpori, et in universum membrum (75) dispersa, commemoratur: multo magis illorum reminiscere-

Dissert. 5, art. 9, § 109.

(64) *Facit.* Alii *perperam, faciat.*

(65) *Reliqua.* Sic omnes mss. et editt. Oxon. In cæteris habetur, *aliqua.*

(66) *Et pure.* Hæc male ommissa sunt in editt. Oxon.

(67) *Dirigens.* In omnibus codd. *perperam, et manifesta scribarum incuria, dirigentes.*

(68) *Ad utilitates.* In Clarom. utrumque legitur; *secundum utilitates ad utilitates*; omisso priori, quod habent omnes alii codd. posterius, ut melius, retinui.

(69) *Perficit.* Genuinam hanc lectionem solus habet Clarom., cod. cæteri *perfecit.*

(70) *Conversatus est.* Expungendum videtur verbum *est*, aut saltem addenda particula *et ante vere.*

(71) *Quæ.* In Arund. quem *perperam* secutus est Grabius, legitur *quia.*

(72) *Ex prophetis.* Sic Clarom. Alii *ex prophetis.*

(73) *Fierent.* Ita Clarom., Voss., Feuard. et Grab. Reliqui vitiose, *erunt, vel erunt.*

(74) *Soporati.* Sic omnes mss., et editt. Eras., Gall. et Feuard. *soporato.* Porro *soporati* construas cum *anima*, ut sit sensus: *quæcunque anima soporati hominis, et requiescente corpore, etc.*

(75) *In universum membrum.* Ita recte solus Clarom. cod. In cæteris male deest *in.*

tur, in quibus temporibus tantis et universo præteritæ vitæ sæculo (76) immorata est.

2. ⁹¹ Ad hæc Plato, vetus ille Atheniensis (77), qui et primus sententiam hanc introduxit (78), cum excusare non posset, oblivionis induxit poculum, putans se per hoc aporiam huiusmodi effugere; ostensionem quidem nullam faciens, dogmatice autem respondens, quoniam introeuntes animæ in hanc vitam, ab eo, qui est super introitum dæmone, priusquam in corpora intrent, potantur oblivione. Et (79) latuit semetipsum in alteram majorem incidens aporiam (80). Si enim oblivionis poculum potest (81), posteaquam ebibitum est, omnium factorum oblitescere memoriam; hoc ipsum unde scis, o Plato, cum sit nunc in corpore anima tua, quoniam (82), priusquam in corpus introeat, a dæmone potata est oblivionis medicamentum? Si enim dæmonem, et poculum, et introitum reminisceris, et reliqua oportet cognoscas; si autem illa ignoras, neque dæmon verus, neque artificiose compositum oblivionis poculum (83). 1.

3. ⁹² Adversus autem eos, qui dicunt ipsum corpus esse oblivionis medicamentum, occurret hoc. Quomodo igitur quodcumque per semetipsam anima videt, et in somniis, et secundum cogitationem, mentis intentionem, corpore quiescente, ipsa reminiscitur, et renuntiat proximis? Sed ne quidem ea, quæ olim agnita sunt, aut per oculos, aut per auditum, meminisset anima in corpore existens,

⁹¹ Cap. LIX. ⁹² Cap. LX. ⁹³ Cap. LXI.

(76) *Universo... sæculo*. Sic iterum ex Clarom. restituo, in quo legitur, *universa... sæculo*. Sed pro *universa*, manifesto scribe errato, scribere non dubitavi, *universo*, ita exigente constructionis lege. In cæteris vitiose habetur, *universa... sæcula*.

(77) *Atheniensis*. Sic pro *adveniens* restituit Feuard. auctoritate veteris cod., cum quo conveniunt Clarom. et Voss., quorum etiam auctoritate *is*, post vocem *Atheniensis*, expunxi.

(78) *Primus sententiam hanc introduxit*. Si acutius premantur hæc Irenæi verba, vix a lapsu liberari poterit. Hunc enim errorem Epiphanius et Lactantius Pythagoræ, Plutarchus Empedocli, alii Zoroastro, aut Mercurio Trismegisto attribuunt. Eos vero omnes Platone antiquiores esse nullus dubitat. Nec credibile est Irenæum, in lectione veterum philosophorum non mediocriter versatum, fugere potuisse metempsychosim ab aliis Platone vetustioribus propugnatum fuisse. Quare probabilis id tantum voluisse S. antistitem, Platonem primum omnium apud Athenienses, vel potius recens excogitati oblivionis poculi commento munitam eandem invexisse. Huicque sensui favere videntur auctoris nostri verba. Plato siquidem *sententiam hanc excusare* moliebatur, et ab *aporia*, ut loquitur, id est ab in-peditissimis ambagibus, quibus implicabatur, eximere. Non igitur eam invenerat primus; sed jam inventam explicare sœduit, addito oblivionis poculo, quod primus invexit, ut male cohærenti dogmati fidem conciliaret. Quod omnino consentaneum est sententiæ Tertulliani de Platone scribentis, lib. *De anima*, cap. 23: *Novum elaboravit argumentum, μαθησεις ἀναμνήσεις, scientias reminiscencias esse: venientes inæ hæc animas oblivisci eorum, in quibus fuerint; dehinc ex his visibilibus edoctas recordari*. Ad hanc sententiam accedens

A si esset corpus oblivio; sed simul atque ab inspectis abesset oculus, auferretur utique et ea, quæ esset de his, memoria. In ipsa enim oblivione existens anima nihil aliud cognoscere poterat, nisi solum illud, quod in præsentia videbat. Quomodo autem et divina disceret (84), et meminisset ipsorum existens in corpore, quando sit (ut aiunt) ipsum corpus oblivio? Sed et prophetæ ipsi, cum essent in terra, quæcumque spiritualiter secundum visiones cælestium vident, vel audiunt, ipsi quoque meminerunt in hominem conversi (85), et reliquis annuntiant; et non corpus oblivionem efficit animæ eorum, quæ spiritualiter visa sunt, sed anima docet corpus, et participat de spiritali ei facta visione.

4. ⁹³ Non enim est fortius corpus quam anima, B quod quidem ab illa spiratur, et vivificatur, et augetur, et articulatur; sed anima possidet (86) et principatur corpori. Tantum autem impeditur a sua velocitate (87), quantum corpus participat de ejus motione; sed non amittit 168 suam scientiam. Corpus enim organo simile est; anima autem artificis rationem obtinet. Quemadmodum itaque artifex velociter quidem operationem secundum se adinvenit, in organo autem tardius illam perficit, propter rei subjectæ immobilitatem, et illius mentis velocitas admista tarditat; organi temperatam perficit operationem; sic et anima participans suo corpori, modicum quidem impeditur, admista velocitate ejus in corporis tarditate; non amittit

doctissimus noster dominus Nicolaus le Nourry in suis eruditissimis Irenæi libris *Dissertationibus*, dissert. 6, § 2, existimat corruptum esse ab interprete, aut librario hunc Irenæi textum, ac voces *primus* et *introduxit*, ad oblivionis poculum ita esse referendas, ut is illius sensus sit: Plato, cum sententiam hanc excusare non posset, primus introduxit oblivionis poculum. At supposita doctissimi viri conjectura, quæ certe a verosimili haud recedit, textum paulo aliter restituerem. Expungerem voces *qui et*, ac *introduxit*; et sic facilis esset sensus.

(79) *Et latuit semetipsum in alteram majorem incidens aporiam*. Græcismum olet, ait Billius, pro *imprudens in alteram majorem incidit difficultatem*. Græce, ἐλαθεν ἐαυτὸν εἰς ἑτέραν μείζονα περιπέσω ἀπορίαν. Quo etiam modo vertit interpres cap. XIII epist. ad Hebræos: *Per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio susceptis*. Ubi Græcæ locutionis ignorantia factum est, ut quidam pro *latuerunt* legendum putarint *placuerunt*.

(80) *Aporiam*. In Feuard. marg. *confusionem*. Sed id glossema sapit.

(81) *Potest*. Ita Clarom. et Voss. In aliis *perperam, potata est*.

(82) *Quoniam*. Pro *quod*.

(83) *Poculum*. Supple *est*, aut *esse potest*, vel quidpiam simile.

(84) *Disceret*. Editt. *sciret*.

(85) *In hominem conversi*. Id est, ad seipsos ex extasi reversi.

(86) *Possidet*. Græce, ni fallor, *χρυστεύει*, quod vertendum erat, *dominatur*, non *possidet*.

(87) *Tantum autem impeditur a sua velocitate*. Id est, *tantum velocitatis animæ decedit*.

autem in totum suas (88) virtutes; sed quasi vitam A participans corpori (89-91), ipsa vivere non cessat. Sic et de reliquis ei communicans, neque scientiam ipsorum perdit, neque memoriam inspecto- rum.

5. ⁹⁴ Si itaque nullius præteritorum meminit, sed existentium scientiam hic percipit; non igitur in alijs corporibus fuit aliquando, neque egit, quæ ne quidem agnoscit; neque novit, quæ quidem neque videt. Sed quemadmodum unusquisque nostrum suum corpus per artem Dei sumit, sic et suam habet animam. Neque enim sic pauper, neque indigens Deus, ut non unicuique corpori propriam donaret animam, quemadmodum et proprium characterem. Et ideo adimpleto numero, quem ipse apud se ante definiit, omnes quicumque sunt scripti in vitam, re- surgent, sua corpora et suas habentes animas et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem pœna sunt digni, abibunt in eam, et ipsi suas habentes animas, et sua corpora, in quibus abstiterunt a Dei bonitate. Et cessabunt utriusque generare, et generari, et ducere uxorem, et nubere; ut commensurata multitudo ante præfinita a Deo generis humani perfectorum compago sive aptatio conservet Patris (92).

CAPUT XXXIV.

Animas non modo quæ in corpore gesserint meminisse, sed et immortales perseverare, tametsi initium habuerint.

1. Plenissime autem Dominus docuit, non solum C perseverare, non de corpore in corpus transgredientes animas; sed et characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodire eundem (95), et meminisse eas operum, quæ egerunt hic, et a

⁹⁴ Cap. LXII. ⁹⁵ Luc. XVI. ⁹⁶ Cap. LXIII. ⁹⁷ Cap. LXIV.

(88) *Suas*. Ita, inquit Græbius, ex Arund. et Voss. reposui, cum reliqua exemplaria male expresserint *istas*. Esto ita forte exprimant Merc. 2 codd. Sed Eras., Gall., Feuard., Ottob. et Clarom. recte exprimunt *suas*.

(89-91) *Vitam participans corpori. Participans* hic activa significatione accipitur pro *impertiens*.

(92) *Ut commensurata... Patris*. Pessima versio, ex eo præcipue nata, ut bene advertit Græbius, quod interpret pro ἀποτελεσθὲν τὴν, vitiose legit, ἀποτελεσθέντων. Vertendum cum Halloixio: *Ut hominum multitudo divinæ correspondens prædefinitioni jam consummata, Patris conservet harmoniam.*

(95) *Characterem corporis... custodire eundem*. Paulo post addit, *animas habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur*. Hæc vero Feuardentius refert ad inclinationem eam, qua pronæ sunt animæ ad corpora olim resumenda; sed gratis. Nec melius, ea explicatione haud satis contentus, exponit de effigie humana; quasi ejus corporis quod circumtulit anima, servet lineas corporales; coloremque ærium et lucidum; quæ Tertulliani opinio fuit in lib. *De anima*. Sed hunc errorem Irenæo affingere nihil hactenus cogit. Recte explicari potest de certis quibusdam characteribus et notis, quibus a cæteris spiritibus, ad informandum corpus haudquaquam destinatis, distinguantur, et quibus animæ humane potius quam angeli constituantur. In hoc

quibus cessaverunt, in ea relatione (94), quæ scribitur ⁹⁵ de divite et de Lazaro eo, qui refrigerabat (95) in sinu Abrahamæ: in qua ait, divitem cognoscere Lazarum post mortem, et Abraham autem similiter, et manere in suo ordine unumquemque ipsorum, et postulare mitti ei ad opem ferendam Lazarum, cui ne quidem de mensæ suæ micis communicabat: et de Abrahamæ responso, qui non tantum ea quæ secundum se, sed et quæ secundum divitem essent, sciebat; et præcipiebat Moysi assentire et prophetis eos, qui non mallent (96) pervenire in illum locum pœnæ, et recipientes (97) præconium ejus, qui resurrexerit (98) a mortuis ⁹⁸. Per hæc enim manifeste declaratum est, et perseverare animas, et non de corpore in corpus transire; et habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur, et meminerint eorum, quæ sint hic; et propheticum (99) quoque adesse Abrahamæ, et dignam habitationem unamquamque gentem percipere, etiam ante judicium.

2. ⁹⁷ Si qui autem hoc in loco dicant, non **169** posse animas eas, quæ paulo ante esse cœperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse, ut sint immortales; vel si generationis initium acceperint, cum ipso corpore mori; discant, quoniam sine initio et sine fine, vere et semper idem, et eodem modo se habens solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quæ autem sunt ab illo omnia, quæcunque facta sunt, et fiunt, initium quidem suum accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo qui eam fecit, quoniam non sunt ingenta; perseverant autem et extenduntur in longitudinem sæculorum; secundum voluntatem factoris Dei (1); ita ut sic

enim animas humanas ab angelis distingui putant multi, quod illæ ad informandum et regendum corpus a Deo destinantur; isti minime: de cætero eandem esse utriusque spiritus naturam. Necessè est ergo in mentibus humanis, etiam in cælo degentibus, certos quosdam characteres; et certum quemdam ordinem ad corpus superstites manere, quibus ab alijs spiritibus distinguantur. Id ipsum est quod vocat Irenæus, *characterem corporis, et hominis figuram*: hinc consulto addit; *ut cognoscantur*; ut inde merito concludas illam *corporis characterem, seu hominis figuram*, in eo duntaxat situm esse voluisse, ut anima *cognoscatur*, et ab angelis, qui nullum habent ordinem ad corpus, distinguatur. Sed de his in dissert. 3, art. 11.

(94) *Relatione*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; cæteri *enarratione*.

(95) *Refrigerabat*. Al. *refrigerabatur*. Sed alibi *refrigerare* in passiva significatione usurpavit interpretes.

(96) *Mallent*. Alii *vellent*.

(97) *Et recipientes*. Supple *esse*; scilicet, *præcipiebat recipientes esse*, seu recipere.

(98) *Qui resurrexerit*. Alii, *resurgeret*. Hic Christum Dominum intelligit Irenæus.

(99) *Propheticum*. Subintellige *donum*; vel *spiritum*.

(1) *Perseverant autem secundum voluntatem factoris Dei*. Quod hic statuit Irenæus, animas hominum, q

initio fierent (2), et postea, ut sint (3), eis donat. A
 5. Quemadmodum enim cœlum, quod est super nos, firmamentum, et sol, et luna, et reliquæ stellæ, et omnia ornamenta ipsorum, cum ante non essent, facta sunt, et multo tempore (4) perseverant secundum voluntatem Dei: sic et de animabus, et de spiritibus, et omnino de omnibus his, quæ facta sunt, cogitans quis, minime peccabit: quando omnia, quæ facta sunt, initium quidem facturæ suæ habeant, perseverant autem quoadusque ea Deus et esse, et perseverare voluerit. Testatur pro his sententijs etiam propheticus spiritus, dicens: *Quoniam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt. Statuit ea in sæculum, et in sæculum sæculi*⁹⁸. Et iterum de salvando homine sic ait: *Vitam petiit a te* (5), *et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum sæculi*⁹⁹; tanquam Patre omnium donante et in sæculum sæculi perseverantiam (6) his, qui salvi fiunt. Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ, et gratias egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam, et ingratus exstiterit factori, ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia (7). Et ideo Dominus dicebat ingratis existentibus in eum: *Si in modico fideles non fuistis* (8), quod

⁹⁸ Psal. cXLVIII, 5, 6. ⁹⁹ Psal. xx, 4. ¹ Luc. xvi, 11. ² Gen. ii, 7. ³ Cap. LXV.

non diutius perseverare, quam Deus eas et esse et perseverare voluerit, vitamque ex sese non habere, nullum earum immortalitati detrimentum infert. Longe enim aliter de Deo atque de mentibus creatis sentiendum esse, tam vere quam pie asserit auctor noster. *Is sine initio et sine fine, vere et semper idem, et eodem modo se habet*, solus habens immortalitatem, ut loquitur Apostolus, a seipso videlicet, nulli obnoxiam, et immutabilem. Illæ vero quidquid habent immortalitatis et vitæ, Dei beneficio sortiuntur. *Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est, sed secundum Dei gratiam datur. Æternum quidem perseveraturæ sunt, sed in hoc longe inferiores Deo, quod ab eo initium facturæ suæ habeant, nec extendantur in longitudinem sæculorum, nisi secundum voluntatem factoris Dei, quæ ut eas e nihilo produxit, sic et in nihilum redigere posset; imo redigeret, si conservare desineret. Uno verbo Irenæi scopus est verissimum istud principium statuere: Principari debere in omnibus et dominari voluntatem Dei; reliqua autem omnia huic cedere, et subdita esse, et in servitium dedita.*

(2) *Initio fierent.* Unicum verbum incipient legitur in cod. Voss.

(3) *Ut sint.* Id est, ut optime notat Grabius, ut existant atque durent per aliquod tempus, sicut ex antecedentibus et consequentibus patet.

(4) *Multo tempore.* In alijs multa tempora.

(5) *A te.* Desunt in Clarom., Arund. et Voss.

(6) *Perseverantiam.* Hoc loco, ut recte monet Billius, perseverantia non accipitur ut in illo Evangelii loco: *Qui autem perseveraverit usque in finem, etc., sed ἀντὶ τῆς διαμονῆς, id est, pro permanentia et perennitate.*

(7) *Ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia.* Non quod destruendam et in nihilum redigendam ejus animam velit Irenæus, qui toties asserit sempiternas fore reprobatorum pœnas; sed quod impii

*magnum est quis dabit vobis*¹? significans (9) quoniam qui in modica temporali vita ingrati exstiterunt ei, qui eam præstitit, juste non percipient ab eo in sæculum sæculi longitudinem dierum.

4. Sicut autem corpus animale, ipsum quidem non est anima, participatur autem animam (10), quoadusque Deus vult; sic et anima ipsa quidem non est vita (11), participatur autem a Deo sibi præstitam vitam. Unde et propheticus sermo de Protoplasto (12) ait: *Factus est in animam vivam*²; docens nos, quoniam secundum participationem vitæ vivens facta est anima: ita ut separatim quidem anima intelligatur, separatim autem, quæ erga eam est, vita. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas (13) primum non existentes dehinc perseverare, cum eas Deus et esse et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus, et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huic cedere, et subdita esse, et in servitium dedita. Et de factura quidem et perseverantia animæ hucusque dictum sit.

CAPUT XXXV³.

Basilidis hypothesim, Gnosticorumque, qui prophetas a diversis diis inspiratos oracula fudisse dicebant, errorem refellit.

1. Basilides autem et ipse super hæc quæ dicta sunt, cogetur dicere, secundum suam regulam, non

C suis delictis æterna felicitate, et beata sanctorum perseverantia (quæ sola vera perseverantia est) se privent, et mortem sibi æternam adsciscant.

(8) *Si in modico fideles non fuistis, etc.* Hæc ex memoria citavit Irenæus. Nam paulo aliter habet Evangelii textus, Luc. xvi, 11: *Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est; et qui in modico iniquus est, et in majori iniquus est. Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis: quod verum est quis credet vobis?* Unde ad sensum magis quam ad verba attendisse videtur auctor noster. Idem dicendum de auctore epist. 2 S. Clementi Romano vulgo ascriptæ, qui hæc eadem verba ita refert: *Λέγει γὰρ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ: Ἐὶ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστὸς ἐστί.*

(9) *Significans.* Addunt Eras., Gall. et Feuard. nobis; sed hæc vox in omnibus mss. deest.

(10) *Participatur autem animam.* Ita Clarom., Voss., Arund. et Grab.; cæteri minus recte habent, *participatur autem anima*; quia mox sequitur, *participatur vitam*. Nempe participari accepit interpret, quasi deponens esset.

(11) *Anima ipsa quidem non est vita, etc.* Hæc, inquit Grabius, descripsisse videtur e Justinii Mart. *Dial. cum Tryph.*, p. 224, ubi de anima ait: *Ὁὐ ζωὴ οὐσα ζῆ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς, ἕτερον δὲ τι τὸ μετέχον τινὸς, ἐκείνου οὐ μετέχει. ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται. Anima, non quod vita sit, vivit; sed quod vitæ particeps sit. Aliud vero est quod participat quidquam, ab eo unde participat. Vitam vero anima participat, quoadusque eam Deus vult vivere.*

(12) *Protoplasto.* Al. male *Protoplastos*, aut *Protoplaston*, sine præpositione *de*.

(13) *Capit et animas.* Feuard. ex veteri cod. *perperam, capiunt animæ*; nam interpreti familiaris est ea loquendi formula *capit pro fas est, possibile est.*

solum CCCLXV secundum successionem alios ab aliis factos, sed immensam quandam et innumerabilem multitudinem cœlorum semper factam, et fieri, et futurum ut fiant, et nunquam deficere hujusmodi fabricam cœlorum. Si enim ex defluxu prioris 170 secundum factum est cœlum ad illius speciem, et ad secundi tertium : et similiter omnes reliqui subsequentes : et de hujus, quod secundum nos est, quod et novissimum vocat (14) necesse est (ex) defluxu (15) aliud factum simile sibi, et ex illo iterum aliud : et nunquam deficere, neque defluxus eorum, qui jam facti sunt, neque facturas cœlorum (16) ; sed in immensum, et non in præfinitum numerum cœlorum incidere.

2. ⁶ Et reliqui autem, qui falso nomine Gnostici dicuntur, qui prophetas ex diversis diis prophetias fecisse dicunt, facile destruentur ex hoc, quod omnes prophetæ unum Deum et Dominum prædicave-

⁶ Cap. LXVI.

(14) *Vocat.* Editt. vitiose, *vocant*, quia de Basilide sermo est.

(15) *Ex defluxu.* Superflua est particula *ex*, quia jam præcessit *de*. Quare parenthesi eam inclusi.

(16) *Cœlorum.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii mendose, *sæculorum*.

(17) *Et Eloë.* Ita scripsi, quia non modo ita scribi postulat Hebræicæ linguæ analogia, sed quia paulo post in Clarom. et Voss. codd. ita scriptum legitur.

(18) *Unius et ipsius.* Pro *unius et ejusdem*.

(19) *Significationes et nuncupationes.* In Merc. 2 codd. *significationis et nuncupationis*, suffragante quoad primam vocem ms. Voss., nam posteriores duæ ibi desunt.

(20) *Quod enim dicitur Eloë, etc.* Quæ hic de Hebræicis Dei nominibus scribit Irenæus, brevioribus et apertioribus verbis exprimit Nicetas Choniates, lib. II *Orthodox.*, cap. 29 : *Quoniam, inquit, recordes illi omnium divinarum interpretationem ignorantes, Adonai, Eloi et Sabaoth, diversos esse deos arbitrati sunt, operæ pretium mihi facturus videor, si rudibus et ignavis aperiam, quid hoc nomen unumquodque Græcis et Latinis auribus sonet. Eloth itaque Θεός, Deum, interpretantur : Eloi autem ὁ Θεός μου, Deus meus : El quoque, ἰσχυρόν, fortem significat ; Adonai autem Κύριον, Dominum. Cæterum Dominus Sabaoth idem sonat quod Κύριος δυνάμεων, Dominus virtutum, vel Κύριος στρατιῶν, Dominus exercituum. Saddai porro ἰσχυρόν καὶ δυνατόν, idoneum, potentem. Aia vero τὸν ὄντα, eum qui est, significat. Quod nomen ineffabile quoque ab Hebræis censebatur. Itaque de voce Eloë, Hebraice אלה, nulla difficultas. Certum est, Dei nomen esse. Quod autem addit Irenæus, *Eloë verum significat*, non multo difficilius, nisi rem clarissimam variis ambagibus intricassent interpretes. His missis, existimo Irenæi sensum esse, hac voce אלה singulariter usurpata, non alium nisi Deum verum exprimi ; quod certum est : cum econtrario pluraliter accepta, אלהים interdum idolis et iis qui vere dii non sint applicetur. Sic Jos. XIII, 16 : *Et servietis diis alienis, אלהים אחרים* et Exod. XXI, 27 : *אלהים Deos non vilipendes*, id est iudices, principes. Quod vero subjicit auctor noster, *Elloëuth secundum Hebraicam linguam, Hoc quod continet omnia, significare* ; id obscurius. Censet Crojus pro *Elloëuth* legendum esse אל עליון *El Elion*, Deus excelsus, sive summus ; et respexisse Irenæum ad*

rint, et ipsam factorem cœli et terræ, et omnium quæ in eis sunt, et quod adventum Filii ejus significaverint, secundum quod ex ipsis demonstrabimus Scripturis in libris consequentibus.

3. Si autem quidam secundum Hebræam linguam diverse dictiones positas in Scripturis opponant, quale est Sabaoth, et Eloë (17), et Adonai, et alia quæcumque sunt talia, ex his ostendere elaborantes diversas Virtutes atque deos ; discant quoniam unius et ipsius (18) significationes, et nuncupationes (19) sunt omnia hujusmodi. Quod enim dicitur Eloë (20), secundum Judaicam vocem, *Deum* significat, et *Eloë Verum*, et *Elloëuth*, secundum Hebraicam linguam, *Hoc quod continet omnia*, significat. Quod autem ait Adonai, aliquando quidem nominabile, et admirabile significat (21), aliquando autem duplicata littera delta, cum aspiratione, ut puta *Addhonai* (22), *Præficientem et separantem ter-*

verba Melchisedech benedictis Abrahamo, Gen. XIV, 19 : ברוך אברהם לאל עליון קנה שמים וארץ : *Benedictus Abram a Deo altissimo, qui possidet cœlos et terram.* Sed cum apud Rabbinos אלהות, *Eloëuth*, significet Divinitatem, potuit etiam eo respicere Irenæus. Divinitas infinita cum sit, omnia in se continet.

(21) *Aliquando quidem nominabile et admirabile significat.* Legi mallet, *aliquando quidem innominabile, etc.* Revera enim antiqui Hebræi per *Adonai*, sacrum Dei nomen יהוה non raro exprimebant : huic enim, quod ineffabile esset, nec reverentiæ causa nominare audent, ne tam admirabile nomen assidua pronuntiatione vilesceret, substituebant *Adonai* ; quos imitati sunt LXX interpretes. Unde Irenæus ad eum Hebræorum morem attendens scribere merito potuit, *Adonai aliquando innominabile et admirabile significare* ; id est Adonai aliquando ineffabile illud et admirabile Dei nomen יהוה significare. Potuit etiam Irenæus ante oculos habere vel illud quod dicitur ab angelo Jad. XIII, 18 : *Cur quæris nomen meum, quod est admirabile ?* vel, ut mavult Crojus illud Psal. VIII, 1 : יהוה אדוני, *Domine, Dominus noster* (LXX : Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν), *quam admirabile est nomen tuum in universa terra !* Si vero *nominabile* legere malis, sensus erit, vocem *Adonai* admirabile Dei nomen significare, quod nominari et in usu communi proferri liceret. Nam, ut dixi, veteres Hebræi illud sacro Dei nomini יהוה substituebant.

(22) *Addhonai.* Ita Feuard., Grab. et col. Voss., nisi quod in hoc y loco i scriptum sit. Sed Eras. et Gall. *Addonei*, Clarom. *Addonui*, Merc. 2 *Adonai*. Sed nulli, meo quidem iudicio, bene ; scribendum erat *Haddonai* : neque enim dicit Irenæus aspirationem in medio vocis interserendam esse, nec quisquam *Adonai* unquam ita scripsit. Sed interdum Hebræi scribunt יהאדני, ubi littera ה, seu aspiratio præmissa emphatica est. Si vero *Daleth* puncto *Daghes* notetur, tunc sonabit velut duplex *Delta* apud Græcos, et pronuntiabitur *Haddonai* : et is sensus debet esse Irenæi verborum. Neque enim Hebræi aliter in ea voce duplicant *Daleth*, quam affigendo punctum *Daghes* in medio, quod ei litteræ vim tribuit duplicis *Delta* Græci. Sed quid sibi vult Irenæus, vocem *Haddonai* significare, *Præficientem et separantem terram ab aqua, ne postea aqua insurgeret in eam ?* (Sic legendum puto.) Probabilior cæteris videtur Croji conjectura, Irenæum non dare nobis veram et simplicem hujus vocis si-

ram ab aqua, ne possit aqua insurgere in eam (23). A Similiter autem et Sabaoth per ω quidem (24) Græcam (25) in syllaba novissima scribitur, *Voluntarium* significat : per o autem Græcam, utputa Sabaoth, *primum cælum* manifestat. Eodem modo et Iawth (26), extensa cum aspiratione novissima **171** syllaba, *mensuram præfinitam* manifestat; cum autem per o Græcam corripitur, utputa Iawth, *eum qui dat fugam malorum* significat. Et cætera omnia unius ejusdemque nuncupationis sunt : sicut secundum Latinitatem Dominus virtutum, et Pater omnium, et Deus omnipotens, et Altissimus, et Dominus cælorum, et Creator, et Fabricator, et similia his, non alterius atque alterius hæc sunt, sed unius ejusdemque nuncupationes (27), et pronomina (28), per quæ unus Deus et Pater ostenditur, qui continet omnia, et omnibus ut sint præstans.

4. Quoniam autem dictis nostris consonat prædicatio apostolorum, et Domini magisterium, et prognificationem, sed spectare ad aliquem Scripturæ locum, ubi de separatione terræ ab aqua tractetur; eumque esse putat Job xxxviii, 10 et 11, ubi Deus de mari loquens, testatur se illud repagulis et valvis inclusisse, eique præcepisse ne ulterius progrediretur, neque repagula illa perfringeret. Simile est illud quod Prov. viii, 29, legitur : *Circumdabat mari terminum suum, et legem ponebat aquis ne transirent fines suos*. Unde Irenæi sensus erit, vocem *Haddonai* significare hunc ipsum Dominum, qui sæpius in Scripturis de se ipse ita loquitur : *Ego Dominus, ego ipse Dominus*; quique ibidem nobis exhibetur præliniens et separans terram ab aqua.

(23) *Ne possit aqua insurgere in eam*. In editt. Eras., Gall. et mss. codd. Vaticano, veteri Feuard., Clarom., Arund. et Merc. 2, legitur : *nec postquam insurgere in eam*, nisi quod in Merc. 2 verbum *insurgere* haud appareat. De codice Vossii nihil certi affirmare potest Grabius, quia ejus lectio in hoc commate deficit. Vitiosam mss. et priorum editt. lectionem rejecit Feuardentius, et ex mera conjectura, ut ipse fatetur, posuit : *ne possit aqua insurgere in eam*; manuscriptos sequi maluit Grabius. Ego vero Feuardentii lectionem, cum jam dudum obtinuerit, nec Irenæi sensum male exprimat, retinendam esse duxi; quanquam malle legi : *ne postea aqua insurgeret in eam*.

(24) *Similiter autem et Sabaoth per ω quidem*, etc. Discrimen hoc longarum et brevium in voce *Sabaoth* non agnoscunt Hebræi. Imo neque LXX, neque Patres Græci, qui hujus nominis meminerunt, illud aliter ac per ω scribunt, scilicet Σαβαώθ. Quare sciolus quispiam Irenæo nostro, in Hebraicis haud satis perito, hic lucum fecisse videtur. Quidquid sit, duplex illa, quam affert, hujus nominis notatio utenique admitti potest. Si *Sabaoth* a Chaldaica radice צבא *velle, optare, voluntas*, derivetur, *voluntarium* significare dici poterit. Si ab Hebraica צבא, *militia, exercitus*, ad *primum cælum*, Empyreum scilicet et stellatum manifestandum transferri nihil vetat. Nam in Scripturis צבא השמים interdum de exercitu stellarum dicitur, quæ quasi milites in statione ita collocatæ sunt, ut ad imperium Dei præsto sint, eique militent. Deuteron. iv, 29 : *Ne quando eleves oculos tuos in cælum, et videas solem, et lunam, et stellas, omnem צבא השמים exercitum cælorum*.

(25) *Græcam*. Sic pro *Græca* recte reposuit Feuard. consent. Voss. Intercidit autem in hoc epammate particula *cum*, vel *quando*.

(26) *Et Iawth*. Cum Græci aspirationes non ha-

phetarum annuntiatio, et apostolorum dictatio, et legislationis ministratio (29), unum eundemque omnium Deum Patrem laudantium; et non alium atque alium, neque ex diversis diis aut virtutibus substantiam habentem : sed ex uno et eodem Patre omnia (qui tamen aptat (30) secundum subjacentium naturas (31), et dispositionem), et neque ab Angelis, neque ab alia quadam Virtute, sed a solo Deo Patre, visibilia atque invisibilia, et omnia omnino quæcunque facta sunt : arbitror quidem sufficienter ostensum (32) ei per hæc, tanta, uno ostenso Deo (33) Patre factore omnium. Sed ne putemur fugere illam, quæ ex Scripturis Dominicis est probationem, ipsis Scripturis multo manifestius et clarius hoc ipsum prædicantibus, his tamen qui non prave intendunt eis proprium librum, qui sequitur has Scripturas (34), reddentes, ex Scripturis divinis probationes apponemus in medio omnibus amantibus veritatem.

beant, quas in fine vocum apponere possint, si aspiratione notanda fuit ultima syllaba vocis *Iaw*, scribenda fuit per θ. Quod vero de ea voce hic dicit Irenæus, neque Græcorum, neque Hebræorum scribendi rationi convenit. Nam illi semper scribunt *Iaw*; nusquam vero, quod sciam, *Iaw*; illi vero semper *Iaw*, nunquam *Iaw* : neutri proinde duplicem illum, quem hic assignat, scribendi nominis istius modum agnoscunt : adeo ut et hic imperitus quispiam Irenæo nostro imposuerit. Quod autem de significatione nominis hic subjicit, videlicet modo significare *mensuram præfinitam*, modo *eum qui dat fugam malorum*, stare non potest nisi dicamus, quod de nomine *Haddonai* jam diximus, spectare Irenæum ad aliqua Scripturæ loca. Prior significatio respicere potest illud Job xxviii, 25, ubi Deus dicitur *fecisse ventis pondus, et aquas appendisse in mensura; posuisse pluvii legem, et viam procellis sonantibus*. Et c. xxxviii, 5, iterum dicitur, *posuisse mensuras terræ, et tetendisse super eam lineam*. Quibus alline est quod legitur Sap. xi, 21, *Deum omnia in mensura et numero et pondere disposuisse*. Posterior significatio spectare potest ad illud Exod. x, 17, ubi Pharo devorantibus locustis vexatus, ad Moysen et Aaronem ait : *Rogate Dominum Deum vestrum, ut auferat a me mortem istam*. Quod Moysis precibus postea concessisse Deus legitur. Et hic et in præcedentibus conjecturas propono; meliores si quis alius afferat, libenter audiam.

(27) *Nuncupationes*. Sic editt. omnes et e mss. solus Clarom., nam cæteri perperam habent *nuncupationis*, quia sequitur *pronomina*.

(28) *Pronomina*. Pro *cogaomina*.

(29) *Legislationis ministratio*. Legem Mosaicam intelligit, ministerio angelorum datam.

(30) *Aptat*. In Feuard. edit. perperam, *apta*.

(31) *Subjacentium naturas*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Consentient quoad postremam vocem Arund. et Merc. 2, sed non quoad primam, nam et ipsi habent *subjacentiam*; cæteri *subjacentiam naturam*.

(32) *Ostensum*. Editt. *ostensa*.

(33) *Uno ostenso Deo*, etc. Mallet Grabius, *unum ostensum Deum Patrem*, etc. Sed frustra et repugnante Irenæi sensu, qui sublata mala interpunctione planus est. Semel, inquit, *ostenso uno Deo Patre, factore omnium, arbitror et per hæc*, seu simul *ostensa tanta* quæ jam dixi.

(34) *Qui sequitur has Scripturas*. Id est, qui vestigiis earum Scripturarum insistit, easque recte explicat.

ANALYSIS LIBRI TERTII.

172 Præcedente in libro Valentinianos suo ut plurimum ipsorum gladio auctor noster jugulaverat, id est, errores eorum stirpitus extraxerat, petitis ex falsa ipsorummet doctrina argumentis, et rationibus⁵. Jam vero ad eos divina Scripturæ sacræ et Traditionis auctoritate refellendos aggreditur⁶. Primum itaque quatuor docet tradita nobis esse Evangelia, quæ tam clare Deum unicum prædicant, ut hæretici inde victi, de earumdem exostularent Scripturarum corruptione, atque ad Traditionem provocarent⁷. Verum illi ipsi non minori ejusdem ipsius Traditionis perspicuitate et evidentia fracti pariter et oppressi, se cæteris omnibus presbyteris, atque etiam apostolis præstantiores stulte gloriabantur⁸. Sed nequidquam. Irenæus enim invicte contra eos urget Traditionem, quæ ab apostolis per successiones presbyterorum, seu episcoporum in Ecclesia præsertim Romana custoditur: quam quidem confirmat Polycarpi apostolorum discipuli, atque etiam Ephesinæ, et Smyrnenis Ecclesiæ auctoritate⁹. Unde concludit, a sola Ecclesia catholica, Traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem; hæresesque omnes apertas novitatis notas præ se ferre, et apostolis recentiores esse demonstrat.

¹⁰ Hinc ad argumentum ex Scripturis petito reversus, ex iis demonstrat¹¹ unum duntaxat esse Deum, mundi conditorem, ac duplicem objectionem ex his Pauli verbis: *Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium*; atque Matthæi: *Non potestis Deo servire et mammonæ*; deductam, luculenter diluit¹². Tum ex singulorum Evangeliorum testimoniis inceptum de Deo uno argumentum prosequitur¹³; atque ex Joanne varios de mundi creatione, et assumpta a Christo humana carne destruit errores¹⁴. Ut vero variis hæreticorum argutiis viam omnem præcluderet, palam facit quatuor tantum, nec plura nec pauciora esse Christi Evangelia, ac perperam illa ab iisdem veritatis evangelicæ inimicis corrupta et depravata fuisse.

Ex Actuum porro apostolicorum libro probat¹⁵, ab apostolis, aliisque eorum et Christi discipulis prædicari summam unius mundi opificis divinitatem. Ibi autem illos merito corripit¹⁶, qui eosdem apostolos juxta præconceptas indoctæ plebis opiniones locutos esse garriebant. Marcionem vero, qui alium dicebat Veteris quam Novi Testamenti auctorem, atque eos etiam, vel qui Paulum solum ex apostolis cognovisse veritatem contendebant, vel qui ejusdem auctoritatem elevabant, late confutat.

¹⁷ Triplex deinde evertit de Christo Domino traditum ab hæreticis commentum: ac luculenter ostendit, unum et eundem esse Christum et Jesum, qui vere Deus est et homo; vere Deus ab altissimo Patre ab æterno genitus; qui veram carnem redimendorum hominum causa suscepit¹⁸. Quapropter docet illum ex Virgine, sicuti Isaias his verbis: *Ecce virgo concipiet et pariet*, prædixerat, mortalem suam duxisse originem. Porro autem de horum Isaiæ verborum vera lectione genuinoque sensu fuse et docte disputat. Ac obiter versionis LXX. interpretum auctoritate commendata, Christum verum Deum et hominem fuisse contra omnes hæreticos, id varie negantes, liquido demonstrat. Quid plura? Ex eodem sacri Vatis testimonio colligit, Christum ex genere David, minime tamen ex Josepho ortum, e cælo hunc descendisse in mundum; quod multiplicitate subinde tum ratione, tum auctoritate confirmat.

¹⁹ Neque tamen ibi stat vir doctissimus, sed ulterius progressus, palam omnino facit, Christum, qui hominem in Adamo per virginem Evam lapsum redempturus advenerat, debuisse ex virgine veram induere hominis carnem²⁰. Data autem isthic de Adamo fusius disserendi occasione, probat contra Tatiani sectatorumque ejus opinionem, dimissa fuisse primo illi hominum parenti peccata, et æternam eum adeptum esse felicitatem²¹. Postremo postquam ea quæ hæcenus contra hæreses dixerat, summam collegit, mundum asserit unius Dei regi providentia; et falsum Marcionem, qui duos deos, unum bonum, malum alterum insulse omnino induxit.

LIBER TERTIUS.

173 PRÆFATIO.

Tu quidem (35), dilectissime, præceperas nobis, ut eas, quæ a Valentino sunt, sententias absconditas, ut ipsi putant, in manifestum proderem; et ostenderem varietatem ipsorum, et sermonem destruendum eos inferrem. Aggressi sumus autem nos, arguentes eos a Simone, patre omnium hæreticorum, et doctrinas et successiones manifestare et omnibus eis contradicere: propter quod cum

A sit unius operis traductio eorum, et destructio in multis, misimus tibi libros, ex quibus primus quidem omnium illorum sententias continet, et consuetudines, et characteres ostendit conversationis eorum. In secundo vero destructa et eversa sunt quæ ab ipsis male docentur, et nudata et ostensa sunt talia qualia et sunt. In hoc autem tertio ex Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his, quæ præceperas, desit a nobis; sed et, præter-

⁵ Præfat. ⁶ Cap. 1. ⁷ Cap. 2. ⁸ Cap. 3. ⁹ Cap. 4. ¹⁰ Cap. 5 et seq. ¹¹ Cap. 7 et seq. ¹² Cap. 9 et seq. ¹³ Cap. 11. ¹⁴ Ibid. ¹⁵ Cap. 12. ¹⁶ Cap. 13 et seq. ¹⁷ Cap. 16 et seq. ¹⁸ Cap. 21 et seq. ¹⁹ Cap. 22. ²⁰ Cap. 23. ²¹ Cap. 24 et seq.

(35) Tu quidem Merc. 2, codd. Quia quidem.

quam opinaberis, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias. Quæ enim est in Deo charitas, dives et sine invidia existens, plura donat quam postulet quis ab ea. Memento igitur eorum quæ diximus in prioribus duobus libris; et hæc illis adjungens, plenissimam habebis a nobis adversus omnes hæreticos contradictionem, et fiducialiter ac instantissime resistes eis pro sola vera ac vivifica fide, quam ab apostolis Ecclesia percepit, et distribuit filiis suis. Etenim Dominus omnium dedit apostolis suis potestatem Evangelii, per quos et veritatem, hoc est, Dei Filii doctrinam, cognovimus; quibus et dixit Dominus: « Qui vos audit, me audit; et qui vos contemnit, me contemnit, et eum qui me misit ».

CAPUT PRIMUM.

Apostolos non prius Evangelium prædicasse, scriptisque mandasse, quam Spiritus sancti donis ac virtutibus instructi essent. Ab illis unum Deum, cæli et terræ conditorem annuntiatum fuisse.

1. Non enim per alios dispositionem salutis nostræ cognovimus, quam per eos, per quos Evangelium pervenit ad nos: quod quidem tunc præconaverunt, postea vero per Dei voluntatem in Scripturis nobis tradiderunt, fundamentum et co-

²³ Luc. x, 16.

(36) *Gloriantes, emendatores se esse apostolorum*, etc. Marcionitas perstringit, qui Scripturas Novi Testamenti, et in primis Evangelium Lucae foede mutilaverant atque depravaverant. Lege Tertull., lib. II *contra Marcion.*, et Epiphani., hæres. 42.

(37) *Supervenientis Spiritus sancti.* Eras., Gall., Arund., Ottobon. et Merc. 2, *superveniente Spiritu sancto.*

(38-41) *Ita Matthæus in Hebræis ipsorum lingua.* Non Irenæi modo, sed et veterum omnium ea est sententia, Matthæum Hebraico sermone Evangelium suum conscripsisse. Eorum testimonia, notissima cum sint, et passim obvia, referre supervacaneum foret. Legi possunt apud doctissimum D. Eliam Du Pin, tom. II *Dissertat. Prælimin. in sacra Biblia*, cap. 2. Sed ex Irenæi verbis concludere merito possumus, Hebraicam illam linguam, qua scriptum fuisse Matthæi Evangelium asserunt antiqui Patres, fuisse non veterem illam librorum Antiqui Testamenti, sed Syriacam, seu potius Syro-Chaldaicam, quæ Christi et apostolorum temporibus in Judæa vulgaris erat, quæque in Novo Testamento Hebraica passim vocitatur. Perspicua sunt hæc: *apud Hebræos propria eorum lingua conscriptum edidit Evangelium.* Constat vero propriam Judæorum tunc temporis linguam fuisse Syro-Chaldaicam. Cum Irenæo consentiunt qui ex veteribus affirmant, Matthæum Hebraice scripsisse. Id enim ab eo præstitum asserunt in gratiam Judæorum recens ad Christi fidem conversorum, ut absente Matthæo Evangelium, quod sibi ab ipso nuntiatum fuerat, privatim legere possent. Eo igitur sermone scriptum erat, quo et nuntiatum fuerat, quique a Judæorum vulgo facile intelligeretur. Sed hæc fusius prosequi, nostri non est instituti. Lege D. Eliam Du Pin, *loc. cit.*

(42) *Evangelizarent et fundarent.* Sic quidem scriptum fuerat in cod. Clarom., sed postea recentiori manu superscriptum, *evangelizarunt et fun-*

darunt. Communis est veterum sententia, Matthæum primum omnium Evangelium scriptis consignasse. Idque ipse Irenæus significare videtur, dum hunc primo ordine inter cæteros evangelistas recenset. Sed qui hæc conciliari possint cum iis quæ subjungit, editum illud Evangelium, *cum Petrus et Paulus Romæ evangelizarent, et fundarent Ecclesiam*, nemo facile dixerit. Hinc siquidem concludendum erit, Matthæi Evangelium scribi non potuisse ante annum Christi 63, vel 64, neque enim prius Romæ *evangelizare* potuit Paulus. Vel ergo deserendus Irenæus, vel vulgata cæterorum Patrum rejicienda sententia. Paria utrinque incommoda. Nodum forte secuerit, qui dixerit, in re tan obscura nihil certi definiri posse, vanasque proinde conjecturas esse eorum, qui quo præcise anno scriptum fuerit Matthæi Evangelium, statuere se posse putant.

(43) *Excessum.* Hic nova emergit difficultas. Obscurum siquidem quis sit ille apostolorum *excessus*. An *excessus* e vita? an urbe Roma duntaxat? Gravia utramque sententiam premunt incommoda. Si enim Marci Evangelium scriptum dicatur post apostolorum Petri et Pauli interitum, consequenter asserendum erit, his superstitem vixisse Marcum; quod vix conciliari poterit cum Eusebio scribente lib. II *Hist.*, cap. 24, anno 8 imperii Neronis Anianum Marco in sede Alexandrina successisse; ex eo enim inferri posse videtur (intulit saltem Hieronymus) Marcum eo anno vita functum fuisse. Levius forte istud; sed gravius quod sequitur. Si *excessum* non e vita, sed urbe Roma interpretemur, nec hac explicatione minuetur difficultas. Paulus enim Roma discedere non potuit ante annum 63. Atqui tamen e veteribus plerique referunt. Marcum longe antea scripsisse Evangelium suum in ipsa urbe Roma, Petro ibi tum degente, auctoritateque sua confirmante. Quod incommodum ex æquo, imo multo magis, militat adversus priorem sententiam. Utrumque facile declinaret qui pro, *post vero horum excessum*

B

C

D

mini, spernit autem et ipsum Christum Dominum, A spernit vero et Patrem, et est a semetipso damnatus, resistens et repugnans saluti suæ: quod faciunt omnes hæretici.

CAPUT II.

Quod neque Scripturis, neque Traditionibus obsequantur hæretici.

1. Cum enim ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertuntur ipsarum Scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dictæ, et quia non possit ex his inveniri veritas ab his, qui nesciant Traditionem. Non enim per litteras traditam (44) illam, sed per vivam vocem: ob quam causam et Paulum dixisse: « Sapienciam autem loquimur inter perfectos; B sapientiam autem non mundi hujus »²³. Et hanc sapientiam unusquisque eorum esse dicit, quam a semetipso adinvenit, fictionem videlicet, ut digne secundum eos **175** sit veritas, aliquando quidem in Valentino, aliquando autem in Marcione, aliquando in Cerintho: postea deinde in Basilide fuit, aut et in illo (45) qui contra disputat, qui nihil salutare loqui potuit. Unusquisque enim ipso- rum omnimodo perversus, semetipsum, regulam veritatis depravans, prædicare non confunditur.

2. Cum autem ad eam iterum Traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos; adversantur Traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, C

²³ I Cor. II, 6.

Marcus, in Eusebio et Irenæo legeret cum Christophorsono, post editionem Evangelii secundum Matthæum, Marcus, etc. Nulla siquidem erit, ita legendo, in verbis Irenæi difficultas. Verum Christophorsonum castigat Valesius, quasi ille ex mera conjectura Eusebii textum interpolavit. Sed insontem castigat. Veterem enim codicem exstitisse in quo legeretur ut edidit Christophorsonus, refert testis omni exceptione major Grotius, *Synops. in Marc.*, p. 711. Et Petrus Posinus, in *Catena Patrum* in Marcum, præfata Irenæi verba ex veteri *Catena* ms. Vaticana, cum pluribus aliis veterum fragmentis descripta, edidit eodem prorsus modo atque Christophorsonus. Certo argumento, Christophorsoni lectionem in veteribus quibusdam mss. codd. exstitisse; nec proinde usque adeo indubitam esse Valesii lectionem, quin his de ea moveri possit. Hanc tamen loco movere nolui, quia evidens est veterem Irenæi interpretem eodem modo legisse. Sed ea servata lectione, ingenue fatebor Irenæum vix ac ne vix quidem cum aliis Patribus in concordiam adduci posse, nisi forte dicamus, Marcum Paulo ante Petri martyrium scripsisse quidem Evangelium suum; quod in Ægyptum post apostoli mortem secum detulerit, ibique primum publicaverit. Sic defendi posset quod ait Irenæus, Marcum post apostolorum interitum Evangelium suum tradidisse; quamvis enim viventibus illis scriptum fuisset, non tamen vulgatum. Sed neque ea opinio vacat incommodis.

(44) Non enim per litteras traditam. Quinque has voces desiderant vetus Feuard. codex, Clarom. et Voss. et unico contextu legunt: ab iis qui nesciant

sinceram invenisse veritatem. Apostolos enim (46) admiscuisse ea quæ sunt legalia Salvatoris verbis: et non solum apostolos, sed etiam ipsum Dominum, modo quidem a Demiurgo, modo autem a medietate, interdum autem a summitate fecisse sermones: et se vero indubitate, et intaminate (47), et sincero absconditum scire mysterium: quod quidem impudentissime est blasphemare suum factorem. Evenit itaque, neque Scripturis jam, neque Traditioni consentire eos.

5. Adversus tales certamen nobis est, o dilectissime, more serpentum lubricos (48) undique effugere conantes. Quapropter undique resistendum est illis, si quos ex his retusione confundentes, ad conversionem veritatis adducere possimus. Etenim si non facile est ab errore apprehensam respicere animam, sed non omnimodo impossibile est (49) errorem effugere, apposita veritate.

CAPUT III.

Traditione apostolorum, continua episcoporum ab iis institutorum successione in Ecclesiis servata, hæreticos invicte confutat.

1. Traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere (50) omnibus qui vera velint videre (51): et habemus annumerare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi, et successores (52) eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis (53) perfectos docebant, his vel maxime traderent ea quibus etiam ipsas Ecclesias committebant. Valde

traditionem illam; sed per vivam vocem, etc. Sed cum editi. conveniunt Ottobon., Arund. et Merc. 2.

(45) Aut et in illo. Hæc lectio, quæ est cod. Clarom., magis placet, quam autem et in illo, vel autem in illo, ut in aliis codd. legitur, quia nitidiorem sensum efficit. Quem autem per hæc, in illo, intelligat Irenæus, incertum videtur. Missis Feuardentij et Grabii conjecturis, quorum ille Marcionem, hic Simonem Magum denotari putat; probabilius crediderim, nullum hic speciatim designari, sed potius generatim eos omnes qui contra catholicam fidem disputant.

(46) Apostolos enim. Al. apostolos autem.

(47) Intaminate. Alii, incontaminate.

(48) Lubricos. Ita Voss. et codex Vaticanus, teste Latino Latinio; in reliquis perperam, lubrici. Sensus enim est: adversus tales certamen nobis est, qui more serpentum lubrici, undique effugere conantur.

(49) Non omnimodo impossibile est, etc. Justinij M. verba sunt, Apol. 2: οὐκ ἀδύνατον, ἀληθείας παραθεύσεως, ἄγνωσαν φύγεῖν.

(50) Adest respicere. Editi. perspicere. In Merc. 2. prospicere. Sed adest respicere Græcorum more dicitur, ait Billius, pro licet, vel promptum est respicere. Πάρεστιν enim illius, idem saepe est quod ἔξεστιν.

(51) Videre. In aliis audire.

(52) Successores. Clarom., Arund. et Voss. successiones.

(53) Latenter a reliquis. Feuard. in marg. et Voss. latentes a reliquis.

enim perfectos et irreprehensibiles (54) in omnibus A eos volebant esse quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes : quibus emendate agentibus (55) fieret magna utilitas, lapsis autem summa calamitas.

2. Sed quoniam valde longum est in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones, maxime et antiquissimæ (56), et omnibus cognitæ, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo (57) Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab apostolis Traditionem (58), et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia (59), vel vanam gloriam, vel per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet colligunt (60). Ad hanc enim Ecclesiam propter pottiorem (61) principalitatem necesse est omnem **176** convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt

(54) *Et irreprehensibiles.* Alludit Irenæus ad ea verba Apostoli I Timoth. III, 2: *δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, oportet episcopum irreprehensibilem esse.*

(55) *Quibus emendate agentibus.* Græce, inquit Billius, *ὧν κατορθούτων*, id est quibus munere suo probe fungentibus.

(56) *Maximæ et antiquissimæ*, etc. Verba hæc, multo magis sequentia, *ad hanc enim Ecclesiam*, etc., iis omnibus qui Romanæ Ecclesiæ simul et catholicæ fidei jugum excusserunt, molestissima, nihil non agit Grabius, ut in alienum sensum detorqueat. At vanas illius cavillationes in dissert. 3, § 4, dissolvimus, ubi liquido probavimus, adeo desperatam esse hic Protestantium causam, ut agi a Grabio non potuerit nisi absurdissimos sensus Irenæo tribuendo, qui in sanctissimi antistitis caput, nisi prorsus desiperet, ascendere non potuerint.

(57) *Petro et Paulo.* Clarom. et Voss. inverso ordine, *Paulo et Petro.*

(58) *Quam habet ab apostolis Traditionem.* In Clarom. et Voss. *quam habebat.* Sed et his Irenæi verbis vim inferre nititur Grabius. Cum enim Traditionis apostolicæ pondus, quo hæreticos tam feliciter opprimit Irenæus, declinare non valeat ejus editor, angustioribus saltem limitibus, ne adeo premat, concludere conatur. *Symbolum fidei apostolicæ intelligit*, inquit. Cur ita? Quia mox addit: *et annuntiatam hominibus fidem.* Quasi vero annuntiata hominibus fides tota Symbolo apostolico contineatur. Quasi vero plura alia fidei dogmata, quæ nobiscum profitentur ipsimet Protestantes, non traderint apostoli, quibus astruendis Symbolum per se non sufficiat, nisi asciscatur Ecclesiæ auctoritas. Præcipua quidem fidei dogmata paucis comprehensa capitibus in Symbolo, velut in Breviario quodam, Ecclesiæ consignaverint apostoli, non repugnabo; quamvis Symbolum quod apostolicum dicitur, ab apostolis ipsis editum fuisse, non usque adeo certis demonstrari possit argumentis, ut omnis præcudatur dubitandi ansa. At apostolos multa alia, et ipsa maximi momenti dogmata, quæ a Christo acceperant, quæque Symbolum haud expresse complectitur, viva voce fidelibus non tradidisse, nec dicit Irenæus, nec probabit unquam Grabius: imo si necesse foret, contrariam ex Irenæo facile erui posset. An a Symbolo habet doctissimus editor, nasei homines peccati originalis labe maculatos, baptizandos esse infantes, tot nec plura esse sacramenta? ut omittam

undique, conservata est ea quæ est ab apostolis Traditio.

3. Fundantes igitur et instruentes beati apostoli Ecclesiam, Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Hujus Lini Paulus in his quæ sunt ad Timotheum Epistolis meminit. Succedit autem ei Anacletus: post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos (62), et contulit cum eis, et cum adhuc insonantem prædicationem apostolorum et traditionem ante oculos haberet, non solus, adhuc enim multi (63) supererant tunc ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos, qui Corinthi essent, fratres facta, scripsit quæ est Romæ Ecclesia potentissimas litteras (64) Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntiavit quam in recenti ab apostolis acceperat (65) traditionem, annuntiantem unum Deum omnipotentem (66), factorem cæli et terræ, plasmatorem hominis, qui induxerit cataclysmum

alia non pauca. Sed ad controversias digredi, præscripti adnotationum fines non sinunt. Cætera quæ in hoc capite misere detorquet in notis suis Grabius expendi in dissert. 3 cit.

(59) *Sibi placentia.* Sic Clarom. et Anglic., nisi quod in his incuria scribarum legatur *placentiam*; quod sphalmatis genus, male superposita abbreviationis nota, in mss. frequentissimum. Eadem etiam superposita fuerat in ms. Clarom., sed postmodum expuncta mihi videtur. At in omnibus edit. habetur, *sui placentiam malam*; quæ postrema vox desideratur in omnibus mss.

(60) *Præterquam oportet, colligunt.* Nescio, inquit Billius lib. II *Observat. sacr.*, c. 3, an quisquam Græcæ linguæ ignarus, quid sit *præterquam oportet, colligere*, intellectu assequi possit. His enim verbis non dubito quin interpres Græcam vocem *παρασυγάγειν* reddere studuerit: quam tamen dilucidius vertisset, *præter jus fasque conventus agere.* Unde Socrates in *Hist. eccles.* lib. V, cap. 21, Sabbatium Novatianum, cum, relictis suis, privatos conventus agere cœpisset, *παρασυνάξει* dicit. Quid autem inter hæresim, schisma, et *παρασυναγωγήν*, vel *παρασύναξιν* intersit, vide Basil. in epist. canon. ad Amphiloeh., can. 1.

(61) *Potiore.* Sic Clarom. cod. Scripserat librarius *potiorem*, sed eadem, vel certe antiqua manu expuncta postea n, ut legatur *potiorem*. Quæ lectio magis placet, quam *potentior*, ut habent cæteri codd. Nam *principalitati* quam in cæteras Ecclesias obtinebat obtinuitque semper Romana Ecclesia, vox *potior* magis convenit quam *potentior*. Salmasius etiam lib. *De primatu papæ*, pag. 65, *potiorem principalitatem* legere amat, Græceque scriptum ab Irenæo conjicit, *ἐξαιρέτων πρωτεῖον*. Scriptum ego conjicio, *ὑπέρετερον πρωτεῖον*.

(62) *Ipsos apostolos.* Vocem *ipsos* quam expunxit Grabius, retineo, quia, licet neque in Merc. 2, neque in Græco habeatur, exstat in omnibus aliis optimæ notæ codicibus.

(63) *Non solus; adhuc enim multi.* Eras., Gall, et Fen. minus bene, *non solus enim, adhuc multi*.

(64) *Potentissimas litteras.* Luculentissimam epistolam melius reddit Valesius.

(65) *Acceperat.* Ita recte solus Clarom. cod. juxta Græcum *εἰλήφει*. Cæteri omnes perperam, vel *receperant*, vel *acceperant*.

(66) *Deum omnipotentem.* In Clarom. et Voss. *deest omnipotentem*,

et advocaverit Abraham, eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocatus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem præparaverit diabolo et angelis ejus ²⁴. Hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab Ecclesiis annuntiari, ex ipsa Scriptura (67), qui velint discere possunt, et apostolicam Ecclesiæ traditionem intelligere; cum sit vetustior epistola his qui nunc falso docent, et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium, quæ sunt, commentantur.

Huic autem Clementi succedit Evaristus, et Evaristo Alexander, ac deinceps sextus ab apostolis constitutus est Sixtus, et ab hoc Telesphorus, qui etiam gloriosissime martyrium fecit: ac deinceps Hyginus, post Pius, post quem Anicetus. Cum autem successisset Aniceto Soter, nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherius. Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis in Ecclesia traditio et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate.

4. Et Polycarpus autem non solum ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis qui Dominum nostrum viderunt (68); sed etiam ab apostolis

²⁴ Matth. xxv.

(67) *Scriptura*. Vocem γραφή, qua paulo ante usus est Irenæus, quamque recte vertit interpret. litteras, et hic reddere debuisset, littera seu epistola, nam de Clementis epistola sermo est.

(68) *Viderunt*. Cum Joanne nominatim familiarem Polycarpo consuetudinem intercessisse, scribit Irenæus in epistola ad Florinum, cujus fragmentum habes ad calcem hujus operis. Nec dubium quin Philippum etiam apostolum viderit; quandoquidem Polycrates Ephesiorum episcopus, qui eodem tempore scribebat atque Irenæus, ipsum recenset inter eos quorum exemplo muniebatur consuetudo celebrandi Paschatis die 14 Iunæ.

(69) *In prima nostra ætate*. Idem testatur Irenæus in citata ad Florinum epistola. Sed de iis in disert. 2.

(70) *Perseveravit*. Eras., Gall. et Feuard. editt. perseveraverat. Sed interpret melius vertisset, vixit. Si Polycarpus sit Angelus Ecclesiæ Smyrnenensis, ad quem Christus Apoc. ii, 9, 10, scribi jubet, egerit necesse est 70 annos in episcopatu, ac proinde obierit centenario major.

(71) *Hæc docuit*. Editt. Hic docuit.

(72) *Auctoritatis*. Vocem testis, quæ in editt. Eras., Gall. et Feuard. immediate sequitur, Græci textus et cod. Voss. ac Clarom. auctoritate delimus.

(73) *Fidelior*. Sic recte Clarom. cod. Jam Eusebii auctoritate, et Billii (lib. ii *Observat sacr.*, cap. 5), commoitione sic locum restituerat Feuardentius, expuncto fidelioris, quod perperam habebant omnes codd. Sed conjecturis deinceps opus non est, ubi suffragatur ms. codicis auctoritas.

(74) *Sub Aniceto cum advenisset in urbem*. Eiusdem adventus Polycarpi in urbem meminit in epistola ad Victorem papam. Inter illud a Polycarpo susceptum fuisse initio pontificatus Aniceti, anno scilicet 157, aut 158, potissimum ob questionem quamdam que de Pascha inciderat, scribunt Eusebius lib. iv *Hist.*, c. 14, et Hieronymus *De viris illu-*

A in Asia, in ea quæ est Smyrnis Ecclesia constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra ætate (69) (multum enim perseveravit [70], et valde senex gloriosissime et nobilissime martyrium faciens exivit de hac vita), hæc docuit (71) semper quæ ab 177 apostolis didicerat, quæ et Ecclesiæ tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent quæ sunt in Asia Ecclesiæ omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo: qui vir multo majoris auctoritatis (72), et fidelior (73) veritatis est testis, quam Valentinus et Marcion, et reliqui, qui sunt perversæ sententiæ. Is enim est, qui sub Aniceto cum advenisset in urbem (74), multos ex his quos prædiximus, hæreticos convertit in Ecclesiam Dei, unam et solam hanc veritatem annuntians ab apostolis percepisse se (75), quam et Ecclesiæ tradidit (76). Et sunt qui audierunt eum dicentem, quoniam Joannes Domini discipulus in Epheso iens lavari, cum vidisset intus Cerinthum (77), exsilierit de balneo non lotus; dicens, quod timeat (78) ne balneum concidat, cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis. Et ipse autem Polycarpus Marcioni (79) aliquando occurrenti sibi, et dicenti: « Cognoscis nos (80)? » respondit: « Cognosco te primogenitum Satanæ. » Tantum apostoli et horum discipuli habuerunt timorem, ut ne verbo tenus communicarent (81) ali-

tribus cap. 17, quasi ex Irenæo, quamvis hic hujusce peregrinationis causam non memoret.

(75) *Percepisse se*. Se quod post hoc verbum in editt. Eras., Gall. et Feuard. ac in mss. omnibus, exceptis Clarom. et Voss. legitur, a Grabio minus provide deletum reposui. Quamvis in textu Græco non exprimitur, subintelligi tamen debet; et eapropter versioni suæ, uti necessarium, ne male suspendatur sensus, inseruit Valesius. Idem dicendum de voce dicentem post audierunt eum, quam etiam perperam, et cum dispendio sensus, expunxit Grabius. Omittitur quidem in mss. Clarom. et Arund., sed librariorum culpa. In Græco vero adeo subintelligitur, ut Valesius Irenæi verba Latine reddere non potuerit, nisi addendo narrantem; et Grabius ipse agnoscat verti ab interprete debuisse, audierunt ab eo. Quasi audierunt dicentem, diversum quid exprimeret.

(76) *Quam et Ecclesiæ tradidit*. Juxta Græcum, quam et Ecclesia tradidit; sed, ut mihi videtur, minus bene. Lege ad textum Græc. not. 82.

(77) *Cerinthum*. Hæc de Ebione, non de Cerintho refert Epiphanius hæc. 30. Sed Irenæo potior adhibenda fides. Quod addunt quidam, balnei ruinis statim post Joannis egressum oppressum fuisse Cerinthum cum asseclis, fabulam olet. Neque enim ruinæ illius meminere antiqui.

(78) *Quod timeat*, etc. Græca ferunt: Fugiamus hinc, ne forte balneum corruat, in quo est Cerinthus veritatis inimicus.

(79) *Et ipse autem Polycarpus Marcioni*, etc. Id Romæ contigisse scribit Hieronymus *De vir ill.* cap. 17. Sed neque Irenæus, neque Eusebius locum designant.

(80) *Cognoscis nos?* Ita recte ex Arund. reposuit Grabius, pro cognosce nos, ob rationes not. seq. expositas.

(81) *Ut ne verbo tenus communicarent*. Sic editt. Eras., Gall. et Feuard. et mss. Ottobon. et Merc. 2. Quæ lectio, cum optima sit, et Valesio probata, a Grabio partim ex Arund. partim ex Voss. in pejo-

cui eorum, qui adulteraverant veritatem, quemadmodum et Paulus ait: « Hæreticum autem (82) hominem post unam correptionem (83-99) devota, sciens quoniam perversus est qui est talis, et est a semetipso damnatus » (1). » Est autem et epistola Polycarpi ad Philippenses scripta perfectissima (2), ex qua et characterem fidei ejus, et prædicationem veritatis, qui volunt et curam habent suæ salutis, possunt discere. Sed et quæ **178** est Ephesi Ecclesia a Paulo quidem fundata, Joanne autem permanente apud eos usque ad Trajani tempora, testis est verus apostolorum traditionis.

CAPUT IV.

A sola Ecclesia catholica, traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem. Hæreses novas esse, nec originem apostolis acceptam referre posse.

1. Tantæ igitur ostensiones cum sint, non (3) oportet adhuc quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositarium dives, plenissime in eam contulerint omnia quæ sint veritatis: uti omnis quicumque velit, sumat ex ea potum vitæ. Hæc est enim vitæ introitus; omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ, cum summa diligentia diligere (4), et apprehendere veritatis traditionem. Quid enim? Et si de (5) aliqua modica

²⁵ Tit. III, 10.

rem, ut nec verbo communicarent, commutanda non erat. In cod. Clarom. legitur: *ut ne verbo bono communicarent*, forte pro *ut ne verbo bono*, aut *verbo tenus*; ex quo, ut et Voss. retinui particulam, *ut*, quam omittunt editi. cit.

(82) *Hæreticum autem*. Particula autem neque in Irenæi, neque in Apostoli Græco textu legitur.

(83-99) *Post unam correptionem*. Addunt Novi Testamenti codices, tum Græci, tum Latini, et ipse Irenæi textus Græcus, καὶ δευτέραν, et alteram; quas voces in Latina Irenæi versione librariorum culpa omissas puto. Siquidem hæc eadem Apostoli verba reddens supra lib. 1, cap. 16, n. 3, expressit et secundam. Absuisse tamen videtur ab Italica versione, Tertullianus enim lib. *De præscrip.*, Cyprian., lib. III *ad Quirin.*, cap. 78, et epist. 55.; Lucifer. Galarit. et Ambrosiaster in hunc Pauli locum, non habent et alteram.

(1) *Et est a semetipso damnatus*. Est ex Arund. et Voss., addidit Grab., consentit Clarom. Ex Græco autem Irenæi, ac sacro ipsius Apostoli textu addendum erat, et peccat.

(2) *Perfectissima*. Sic vocem ἰσχυροτάτη reddere placuit interpreti. Vertit vere Rulinius *pervalida*; Langus Nicephori interpret, *longissima*; Christophorus, *accurate scripta*; Valesius denique *luculentissima*.

(3) *Ostensiones cum sint, non*. Sic omnino Clarom. cod. consentiunt, quoad vocem *ostensiones*, Eras., Gall., Arund., Ottobon. et Merc. 2, et quoad expunctionem vocis *hæc post sint*, Arund., Voss. et Merc. 1. At Feuard. perperam ex veteri cod. excudi fecit *ostensionis* pro *ostensiones*; retinuit vero eum Eras. et Gall. *hæc post sint*.

(4) *Diligere*. Bilius lib. II *Observat. sacr.*, cap. 5, *deligere* mallet, quam *diligere*, ob verbum *devitare*,

quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias (6), in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de præsentis quæstione sumere quod certum et re liquidum est? Quid autem si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus committabant Ecclesias?

2. Cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt (7), sine charta (8) et atramento (9) scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes; in unum Deum credentes fabricatorem cæli et terræ, et omnium quæ in eis sunt, per Christum Jesum Dei Filium. Qui propter eminentissimam erga figmentum suum dilectionem, eam quæ esset ex Virgine generatorem sustinuit, ipse per se hominem adunans Deo, et passus sub Pontio Pilato, et resurgens, et in claritate receptus, in gloria venturus Salvator eorum qui salvantur, et iudex eorum qui judicantur, et mittens in ignem æternum transfiguratores veritatis, et contemptores Patris sui, et adventus ejus. Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt: quantum autem ad sententiam, et consuetudinem, et conversationem, propter fidem per quam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni justitia, et

quod antecedit. Sed *diligere* hic pro *deligere* accipi nihil vetat, imo præstat. *Diligere* enim et *deligere* promiscue interdum usurpari, docent Glossæ veteres, in quibus legitur: *Dilige, ἀγάπησον, ἐπίλεξον. Dilectus, στρατολογία, δοκιμασία, ἀγαπηθεὶς.*

(5) *Si de*. Vocem quibus, quam interserunt Feuard. et Grab., ut superfluum omisi auctoritate Clarom. et Voss.

(6) *Nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, etc.* Ita et Tertullian lib. *De præscript. adversus hæret.*, cap. 36: *Age jam, qui volens curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, percurrere Ecclesias apostolicas, apud quas ipsæ cathedræ apostolorum suis locis præsentantur, apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem et representantes faciem uniuscujusque. Proxime est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippas, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, etc.*

(7) *Eorum qui in Christum credunt*. Quorum loco eorum ex vet. cod. excudi fecit Feuard. cum quo consentiunt Clarom., Arund. et Voss., nisi quod hic *Christo*, non *Christum* habeat. Sed melior est lectio eorum in Eras., Gall., Grab. et Merc. 2.

(8) *Charta*. In Eras., Gall., Ottobon., Arund. et Merc. 2, minus bene, *characterem*.

(9) *Et atramento*: Ita Clarom. et Feuard. edit. In Eras., Gall. et Grab. *vel atramento*. His vero Irenæi verbis similia sunt, ut recte notat Grab., quæ Hieronymus. epist. 38, al. 61, ad Pammachium, cap. 9, contra errores Joannis Hierosolymitani scribit: *Quod ab apostolis traditum, non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus.*

castitate, et sapientia. Quibus si aliquis annuntia-
verit ea, quæ ab hæreticis adinventæ sunt, proprio
sermone eorum colloquens, statim concludentes
aures, longè longius fugient, ne audire quidem sus-
tinentes blasphemum colloquium. Sic per illam ve-
terem apostolorum traditionem, ne in conceptionem
quidem mentis admittunt, quodcumque eorum
portentiloquium est: nequedum enim (10) congregatio
fuit apud eos, neque doctrina instituta.

3. Ante Valentinum enim non fuerunt, qui sunt
a Valentino; neque ante Marcionem erant, qui sunt
a Marcione; neque omnino erant reliqui sensus ma-
ligni, quos supra enumeravimus, antequam initia-
tores et inventores perversitatis eorum fierent.

Valentinus enim venit Romam sub Hygino; in-
crevit vero sub Pio, et prorogavit tempus usque
ad Anicetum. Cerdon autem qui ante Marcionem, et
hic sub Hygino, qui fuit octavus episcopus, sæpe (11)
in Ecclesiam veniens, et exhomologesin faciens,
179 sic consummavit, modo quidem latenter do-
cens, modo vero exhomologesin faciens, modo vero
ab aliquibus traductus in his quæ docebat male, et ab-
stentus est a religiosorum hominum conventu (12-15).

Marcion autem illi succedens invaluit sub Aniceto,
decimum locum episcopatus continente. Reliqui
vero, qui vocantur Gnostici, a Menandro Simonis
discipulo, quemadmodum ostendimus, accipientes
initia, unusquisque eorum, cujus participatus est
sententiæ, ejus et pater, et antistes apparuit. Omnes
autem hi multo posterius, mediantibus jam Ec-
clesiæ temporibus, insurrexerunt in suam apostasia-
m (16).

CAPUT V.

*Christum et apostolos sine ullo mendacio, furo et
hypocrisi, nec doctrinam suam ad auditorum opi-
nionem componentes, unum Deum Patrem omnium
conditorem annuntiassent.*

1. Traditione igitur, quæ est ab apostolis, sic se

²⁶ Joan. XIV, 6; Psal. LXXXIV, 12.

(10) *Nequedum enim.* Dum deest in Eras., Gall.,
Clarom., Arund. et Merc. 2. Sed enim in Voss.
Porro *nequedum* hic accipio pro *nequedum*, isque sen-
sus esse videtur. Nequedum enim, cum apostoli bar-
baris illis populis Evangelium nuntiabant, hæreti-
corum congregatio fuit apud eos, vel perversa
eorum doctrina ibi nota. Nam Valentinus, Marcion,
cæterique ejusmodi fidei corruptores, apostolis
posteriores exstiterunt.

(11) *Sæpe.* Hanc vocem vel interpres, vel libra-
rius de suo addiderunt.

(12-15) *Abstentus est a religiosorum hominum con-
ventu.* Vertendum erat: *abstinuit a fratrum conventu.*
Neque enim, ut observat Valesius, Cerdonem ex
Ecclesia ejectum fuisse dicit Irenæus; sed ipsum,
convictum tandem quod post toties iteratam exo-
mologesin, pestiferum virus erroris sui occulte spar-
geret, se ab Ecclesia penitus segregasse. Ex quo
apparet, Cerdonem suo ipsius judicio condemnatum,
prævenisse Ecclesiæ sententiæ. Ex his Irenæi ver-
bis concludit doctissimus Eusebii editor, primis sal-
tem illis Ecclesiæ temporibus in hæreseos crimine
secundæ confessioni locum fuisse; et hæreticos qui

habente in Ecclesia, et permanente apud nos, re-
vertamur ad eam, quæ est ex Scripturis ostensio-
nem eorum, qui Evangelium conscripserunt, aposto-
lorum, ex quibus conscripserunt de Deo sententiæ,
ostendentes quoniam Dominus noster Jesus Chri-
stus veritas est, et mendacium in eo non est. Quem-
admodum et David eam, quæ est ex Virgine, genera-
tionem ejus, et eam, quæ est ex mortuis, resurre-
ctionem prophetans, ait: « Veritas de terra orta
est²⁶. Et apostoli autem discipuli veritatis existen-
tes, extra omne mendacium sunt; non enim commu-
nicant mendacium veritati, sicut non communicant
tenebræ luci; sed præsentia alterius excludit alte-
rum. Veritas ergo Dominus noster existens, non
mentiebatur: et quem sciebat labis esse fructum,
non utique Deum confiteretur, et Deum omnium,
et summum Regem et Patrem suum, perfectus im-
perfectum, spiritualis animale, is qui in Pleroma
esset, eum qui extra Pleroma. Neque discipuli ejus
alium quemdam Deum nominarent, aut Dominum
vocarent, præter eum, qui vere esset Deus et Domi-
nus omnium: quemadmodum dicunt hi, qui sunt
vanissimi sophistæ, quoniam apostoli cum hypo-
crisi fecerunt doctrinam secundum audientium ca-
pacitatem, et responsiones secundum interrogan-
tium suspiciones (17), cæcis cæca confabulantes se-
cundum cæcitatem ipsorum, languentibus autem se-
cundum languorem ipsorum, et errantibus secun-
dum errorem eorum, et putantibus Demiurgum so-
lum esse Deum, hunc annuntiassent; his vero qui in-
nominabilem Patrem capiunt, per parabolas et æni-
gmata inenarrabile fecisse mysterium (18): uti non
quemadmodum habet ipsa veritas, sed in hypocrisis
et quemadmodum capiebat unusquisque, et apostolo,
edidisse (19) magisterium.

2. Hoc autem non est sanantium, nec vivifican-
tium; sed magis gravantium et augmentium ignoran-
tiam ipsorum: et multo verior his lex invenie-

post confessionem et abdicacionem erroris sui ad pri-
stinum dogma iterum rediissent, quos nunc relapsos
vocamus, tunc temporis ad secundam confessionem
et penitentiam admissos fuisse. Nimirum hæreti-
cos, etiam in sinu suo baptizatos, cæteris pecca-
toribus mitius semper excepit Ecclesia, nisi nota
aliorum criminum gravitas obstaret. Sed de his con-
sule Morinum *De administratione sacramenti Pen-
nitentiæ*, lib. IX, cap. 7, 8 et seqq.

(16) *Omnes autem ... apostasiam.* Tota hæc pe-
riodus desideratur in cod. Clarom. Et vereor ne a
quopiam per modum notæ ad marginem codicis sui
scripta, deinceps in textum irrepserit. Neque enim
cum præcedenti mihi admodum cohærere videtur.

(17) *Suspiciones.* Græce ὑπολήψεις. Pro opinio-
nibus dixit interpres.

(18) *Fecisse mysterium.* Accipit interpres pro
declarasse, explicasse mysterium: quo sensu paulo
ante dixit, *fecerunt doctrinam*; id est explicarunt
doctrinam.

(19) *Uti ... Dominum et apostolos edidisse.* Græ-
corum more scripsit interpres pro, *Ad eo ut ... Do-
minus, et apostoli ediderint.*

tur maledictum dicens ²⁶ omnem, qui in errorem mittat cæcum in via. Qui enim ad inventionem missi erant errantium apostoli, et ad visionem eorum qui non videbant, et ad medicinam languentium, utique non secundum præsentem opinionem colloquebantur eis, sed secundum veritatis manifestationem. Nec enim quilibet homines recte facient, si cæcos jamjamque per præcipitium ferri incipientes adhortentur insistere illi periculosissimæ viæ, quasi vere rectæ, et quasi bene perventuri sint. Quis autem medicus volens curare ægrotum, faciat secundum concupiscentias ægrotantium (20), et non secundum quod aptum est medicinae? Quoniam autem Dominus medicus venit eorum qui male habent, ipse testificatur, dicens: « Non est opus sanis (21), medicus, sed male habentibus. Non veni vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam (22) ²⁷. » Quomodo ergo qui male habent confirmabuntur? et quomodo peccatores pœnitentiam agent? Utrum perseverantes in eisdem ipsis; an e contrario, magnam commutationem et transgressionem prioris conversationis accipientes, per quam et ægritudinem non modicam, et multa peccata sibi metipsis importaverunt? Ignorantia autem mater horum omnium per agnitionem evacuat. Agnitionem ergo (23) faciebat Dominus suis discipulis, per quam et curabat laborantes, **180** et peccatores a peccando (24) coercerat. Non igitur jam secundum pristinam opinionem loquebatur eis, neque secundum suspicionem (25) interrogantium respondere eis; sed secundum doctrinam salutarem, et sine hypocrisi, et sine personæ acceptione.

3. Quod etiam ex Domini sermonibus ostenditur: qui quidem his, qui erant ex circumcisione, ostendebat Filium Dei, eum qui per prophetas prædicatus fuerat, Christum; hoc est, semetipsum manifestabat, qui libertatem hominibus restauraverit et attribuerit incorruptelæ (26) hæreditatem. Gentes autem iterum docebant apostoli, ut relinquerent vana ligna et lapides, quæ suspicabantur esse deos et verum colerent Deum, qui constituisset et fecis-

²⁶ Deut. xxvii, 18. ²⁷ Luc. v, 31, 32. ²⁸ Gen. ix, 27. ²⁹ Psal. cix, 1. ³⁰ Gen. xix, 24. ³¹ Psal. xliv, 7 et seq.

(20) *Ægrotantium*. Editt. cum Arund. et Merc. **D** 2. *ægrotantis*.

(21) *Sanis*. In Arund. *valentibus*.

(22) *Ad pœnitentiam*. In pro *ad* legitur in Clarom., Voss. et Merc. 1 cod.

(23) *Ergo*. Al. *vero*.

(24) *A peccando*. Ita Feuard. in marg. et Voss. *Cæteri a peccato*.

(25) *Suspicionem*. In Feuard. marg. et Voss. *opinionem*.

(26) *Incorruptelæ*. Clarom., Arund. et Merc. 2, *incorrupte*.

(27) *Dilatans Japhet*. Alludit ad ea verba, quibus Noe Japheto primogenito suo benedicens, ait Gen. ix, 27: *Dilatet Deus Japhet, et habitet in tabernaculis Sem, sitque Chanaan servus ejus*. Quæ quidem transfert Irenæus ad vocationem gentium, quos, reprobatis Judæis, ad fidem vocavit Deus.

(28) *Vere Deus*. Ita in Feuard. marg. Clarom.,

A set omne humanum genus, et per conditionem suam aleret et auget, et constabiliret, et eis esse præstaret; et ut exspectarent Filium ejus Jesum Christum, qui redemit nos de apostasia sanguine suo, ad hoc ut essemus et nos populus sanctificatus, de cœlis descensurum in virtute Patris, qui et iudicium omnium facturus est, et ea quæ a Deo sunt bona donaturus his, qui servaverint præcepta ejus. Hic in novissimis temporibus apparens, lapis summus angularis, in unum collegit, et univit eos qui longe, et eos qui prope, hoc est, circumcisionem et præputium, dilatans Japhet (27), et constituens eum in domo Sem ²⁸.

CAPUT VI.

Neque Spiritum sanctum in scripturis Veteris Testamenti alium Deum ac Dominum nominasse, nisi qui vere Deus est, Patrem scilicet et Filium ejus.

1. Neque igitur Dominus, neque Spiritus sanctus, neque apostoli eum, qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset vere Deus (28); neque Dominum appellassent aliquem ex sua persona, nisi qui dominatur omnium, Deum Patrem, et Filium ejus, qui dominium accepit a Patre suo omnis conditionis, quemadmodum habet illud: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, quoadusque (29) ponam inimicos tuos suppedaneum (30) pedum tuorum ²⁹. » Patrem enim Filio collocutum ostendit: qui dedit ei hæreditatem gentium, et subiecit ei omnes inimicos. Vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus, merito Spiritus sanctus Domini appellatione signavit eos (31). Et iterum in eversione Sodomitarum Scriptura ait: « Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhham ignem et sulphur a Domino de cœlo ³⁰. » Filium enim hic significat (32), qui et Abrahæ collocutus sit, a Patre accepisse potestatem ad iudicandum Sodomitas, propter iniquitatem eorum. Similiter habet illud: « Sedes tuâ, Deus, in æternum; virga directionis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus ³¹. » Utrosque enim Dei

Voss. et edit. Oxon., melius quam *verus Deus*, ut est in cæteris, quia sequitur: *vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus, etc.*

(29) *Sede a dextris meis quoadusque*. Clarom. *Sede ad dextram meam, quousque*.

(30) *Suppedaneum*. Ita Clarom., Arund. et Voss. In aliis *scabellum*. Sed cum tam supra lib. ii, cap. 28, n. 7, quam infra cap. 11 et 12 hujus libri legatur *suppedaneum*, ita reponere malimus.

(31) *Signavit eos*. In Voss. *significavit eos*.

(32) *Filius enim hic significat*. Non Irenæus modo, sed et plures alii ex antiquis Patribus, de Filii divinitate, et a Patre distincta ejus hypostasi, argumentum ex illo Genesis loco sumpserunt, ut Tertullian., *cont. Prax.* cap. 13 et 16; Justinus in *Dial. cum Tryph.*; Prudentius, in *Apotheosi*, etc. Atqui horum ratio ut apud catholicos, propter illorum auctoritatem, valere debet; sic a Judæis ex linguæ suæ proprietate solet eludi; in qua sæpius nomen proprium repeti solet, et pro nominis usurpari loco.

appellatione signavit (35) Spiritus, et eum qui ungitur, Filium, et eum qui ungit, id est Patrem. Et iterum: « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discerant ³². De Patre, et Filio, et de his qui adoptionem perceperunt, dicit: hi autem sunt Ecclesia. Hæc enim est synagoga Dei, quam Deus, hoc est Filius ipse per semetipsum collegit. De quo iterum dicit: « Deus deorum, Dominus locutus est, et vocavit terram ³³. » Quis Deus? de quo dixit: « Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit ³⁴ (34), » hoc est Filius, qui secundum manifestationem hominibus advenit, qui dicit: « Palam apparui his, qui me non quæerunt ³⁵. » Quorum autem deorum? quibus dicit: « Ego dixi: Dii estis, et filii Altissimi (35) omnes ³⁶: » his scilicet (36), qui adoptionis gratiam adepti sunt, per quam « clamamus: Abba, Pater ³⁷. »

2. Nemo igitur alius, quemadmodum prædixi, Deus nominatur, aut Dominus appellatur, nisi qui est omnium Deus et Dominus (57), qui et Mosyi dixit: « Ego sum, qui sum. Et sic dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos ³⁸; » et hujus Filius Jesus Christus Dominus noster, qui filios Dei facit credentes in nomen suum. Et iterum, loquente Filio ad Moysen: « Descendi, inquit, eripere populum hunc ³⁹. » Ipse est enim (38) qui descendit, et ascendit propter salutem hominum (39). Per Filium itaque, qui est in Patre, et habet in se Patrem, is qui est, manifestatus est Deus (40); Patre testimonium perhibente (41) Filio, **181** et Filio annuntiante Patrem. Quemadmodum et Isaias ait: « Et ego, inquit, testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi, uti cognoscatis, et credatis, et intelligatis, quoniam ego sum ⁴⁰. »

3. Cum autem eos, qui non sunt dii, nominat, non in totum, quemadmodum prædixi, Scriptura

A ostendit illos deos; sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse dii. Quemadmodum apud David: « Dii gentium, idola dæmoniorum ⁴¹. » Et: « Deos alienos non sectabimini ⁴². » Ex eo enim quod dicit, « dii gentium; » (gentes autem verum Deum nesciunt) et « alienos deos » nominans eos, abstulit quod sint dii (42). A sua autem persona quod est, dicit de ipsis: Sunt enim « idola, » inquit, « dæmoniorum. » Et Isaias: « Confundantur omnes qui blasphemant (43) Deum, et sculpunt inutilia; et ego testis, dicit Dominus (44) ⁴³. » Abstulit quod sint dii; solo autem utitur nomine, ad hoc ut sciamus de quo dicit. Hoc autem ipsum et Jeremias: « Dii, inquit, qui non fecerunt cælum et terram, pereant de terra, quæ est sub cælo (45) ⁴⁴. » Ex eo enim quod perditionem eorum adjecit, ostendit non esse eos deos. Et Elias autem convocato universo Israel in Carmelum montem, volens eos ab idololatria avertere, ait eis: « Quousque claudicabitis vos in ambabus suffraginibus? Si unus (46) est Dominus Deus, venite post eum ⁴⁵. » Et iterum super holocaustum sic ait idolorum sacerdotibus: « Vos invocabitis in nomine deorum vestrorum, et ego invocabo in nomine Domini Dei mei; et Deus qui exaudiet hodie (47), ipse est Deus ⁴⁶. » In eo enim quod hæc dicebat propheta, qui quidem apud ipsos putabantur dii, arguit deos non esse. Convertit autem eos ad eum Deum, qui et credebatur ab eo, et qui vere erat Deus, quem et invocans clamabat: « Domine, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, exaudi me hodie: et intelligat omnis populus hic, quoniam tu es Deus Israel ⁴⁷. »

4. Et ego igitur invoco te, Domine, Deus Abra-

³² Psal. LXXXI, 1. ³³ Psal. XLIX, 1. ³⁴ Ibid., 5. ³⁵ Isa. LXV, 1. ³⁶ Psal. LXXXI, 6. ³⁷ Rom. VIII, 15. ³⁸ Exod. III, 14. ³⁹ Ibid., 8. ⁴⁰ Isa. XLIII, 10. ⁴¹ Psal. XCV, 5. ⁴² Psal. LXXX, 10. ⁴³ Isa. XLIV, 9. ⁴⁴ Jerem. X, 11. ⁴⁵ III Reg. XVIII, 21. ⁴⁶ Ibid., 24. ⁴⁷ Ibid. 36.

(35) *Signavit.* Sic Clarom. et Voss. Alii *significavit.*

(34) *Non silebit.* Clarom. *non silebitur.*

(35) *Altissimi.* Voss. *Excelsi.*

(36) *His scilicet.* *His pro hi* ex Arund. et Voss. reposuit Grabius, ut respondeat *quibus.* Consentit Clarom.

(37) *Omnium Deus et Dominus.* Miratur Grabius, Irenæum versum 14 capitis III Exodi Deo Patri tribuere, sed versum 8, Deo Filio; cum tamen integer contextus planissime ostendat, eandem esse personam, quæ utrobique loquitur. Sed mirari desiisset, si attendisset eam esse Irenæi, aliorumque e veteribus non paucorum sententiam, ex divinis personis solum apparuisse Verbum; Patrem vero invisibilem semper perstitisse, nec hominibus manifestatum esse, aut cum iis collocutum, nisi *per Filium*, ut hic loquitur auctor noster, et fusius disserit lib. IV, cap. 37. Vide quæ in dissert. 3, art. 5, § 57 et seqq. eam in rem observavimus.

(38) *Ipse est enim.* Duæ voculæ *est enim* desunt in cod. Voss. posterior duntaxat in Clarom.

(39) *Salutem hominum.* Merc. 1 et Ottobon. *salutem omnium.*

(40) *Is qui est, manifestatus est Deus.* Ita pro *his quibus est manifestatus*, post Grabium reposui ex codd. Clarom. et Voss. et Feu. marg., cum quibus consonat Arund., nisi quod in hoc desunt duæ po-

stremæ voces, *est Deus.*

(41) *Perhibente.* Sic omnes mss. editt; *perhibente.*

(42) *Abstulit quod sint dii.* In Feuard. ex vet. cod. et mss. Voss., *abstulit qui non sunt dii.* Sed prior lectio præferenda videtur, nam mox eadem phrasis repetitur, et paulo post clarioribus explicatur verbis: *ostendit non esse deos.*

(43) *Blasphemant.* Ex sacro textu Isaiaë XLIV, 9, 10, legendum, *plasmant*; Gr. οἱ πλάσσαντες τὸν Θεόν.

(44) *Et ego testis, dicit Dominus.* Hæc posteriora verba non leguntur in mox cit. Isaiaë capite, neque in LXX neque Vulgata. Quare suspicor, ex priori Isaiaë loco, quem paulo ante refert Irenæus, huc scribarum oscitantia translata fuisse.

(45) *Pereant de terra, quæ est sub cælo.* Paulo aliter sacer textus Jerem. X, 11: ἀπολέσθωσαν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτωθεν τοῦ οὐρανοῦ τούτου. Quæ Vulgatus interpres ita reddidit: *pereant de terra, et de his quæ sub cælo sunt.*

(46) *Si unus.* In Clarom. deest *si.* Unde venit mihi in mentem Irenæi interpretem in Græco pro *et*, male legisse εἷς, et scripsisse: *Unus est Dominus*, etc., alium vero quempiam ex sacris codicibus addidisse particulam *si.*

(47) *Hodie.* Hæc vox in sacro textu non legitur, sed ἐν πυρὶ, in igne.

ham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, et Israel, qui es (48) Pater Domini nostri Jesu Christi, Deus qui per multitudinem misericordiae tuae bene sensit (49) in nobis, ut te cognoscamus; qui fecisti caelum et terram, qui dominaris omnium, qui es solus et verus Deus, super quem alius Deus non est: per Dominum (50) nostrum Jesum Christum dominationem quoque dona (51) Spiritus sancti: da omni legenti hanc scripturam agnoscere te (52), quia solus Deus es, et confirmari in te, et absistere ab omni haeretica, et quae est sine Deo, et impia sententia.

5. Et apostolus autem Paulus, dicens: « Si enim his (53) qui non erant dii servistis, nunc cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo⁴⁸; » separavit eos qui non erant, ab eo qui est Deus. Et iterum de Antichristo dicens: « Qui adversatur et extollit se, inquit, super omne (54) quod dicitur Deus, vel quod colitur⁴⁹; » eos qui ab ignorantibus Deum dii dicuntur, significat, id est idola. Etenim Pater omnium Deus dicitur, et est: et non super hunc extolletur Antichristus; sed super eos qui dicuntur quidem, non sunt autem dii. Quoniam autem verum est, ipse Paulus ait⁵⁰: « Scimus autem, quoniam nihil est idolum, et quoniam nemo Deus, nisi unus. Etenim si sunt qui dicuntur dii, sive in caelo, sive in terra; nobis unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum (55); et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Distinxit enim (56), et separavit eos qui dicuntur quidem, non sunt autem dii, ab uno Deo Patre, ex quo omnia; et unum Dominum Jesum Christum ex sua persona firmissime confessus est. Quod autem, « sive in caelo, sive in terra, » non quemadmodum exponunt hi, dicere eum mundi fabricatores (57); sed simile est ei quod a Moyse (58) dictum est⁵¹: « Non facies tibi om-

nem similitudinem in Deum (59), quaecunque in caelo sursum, et quaecunque in terra deorsum, et quaecunque in aquis sub terra (60). » Quae autem in caelo sunt, quae sint, ipse exponit: « Nequando, inquit⁵², respiciens in caelum, et videns solem, et lunam, et stellas, et omne ornamentum caeli, errans adores ea, et servias eis. » Et ipse autem Moyses homo Dei existens, Deus qui lem datus est ante Pharaonem⁵³: non autem vere Dominus appellatur, nec Deus vocatur a prophetis, sed « fidelis Moyses famulus et servus Dei, » dicitur a Spiritu^{54, 55}; quod et erat.

182 CAPUT VII.

Solvit objectionem petitam e Pauli verbis II Cor. iv, 5, probatque Apostolum hyperbaticis frequenter uti.

1. Quod autem dicunt, aperte Paulum in secunda ad Corinthios dixisse: « In quibus Deus saeculi hujus excæcavit mentes infidelium; » et alterum quidem Deum esse saeculi hujus dicunt, alterum vero, qui sit super omnem principatum, et initium, et potestatem: non sumus nos in causa, si hi, qui quae super Deum sunt mysteria scire so dicunt, ne quidem legere Paulum sciunt. Si enim quis (61) secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbaticis eum utentem, sic legerit: « in quibus Deus; » deinde subdistinguens, et modicum diastematis faciens, simul et in unum reliqua legerit, « saeculi hujus excæcavit mentes infidelium, » inveniet verum, ut sit quod dicitur: « Deus excæcavit mentes infidelium hujus saeculi. » Et hoc per subdistinctionem ostenditur. Non enim Deum hujus saeculi dicit Paulus, quasi super illum alterum aliquem sciens; sed Deum quidem Deum confessus est; infideles autem saeculi hujus dicit, quoniam venturum incorruptelae non haereditabunt saeculum. Quemadmodum autem Deus excæcavit (62) mentes infidelium, ex

⁴⁸ Gal. iv, 8, 9. ⁴⁹ II Thess. ii, 4. ⁵⁰ I Cor. viii, vii, 1. ^{51, 55} Hebr. iii, 5; Num. xii, 7.

(48) *Et Israel, qui es.* Ita in omnibus mss., nisi quod scribarum culpa habeant *est pro es.* At in editt. alio ordine et sensu legitur, *qui est et Israel.*

(49) *Bene sensit.* Sic verbum *εὐδόξεῖν* reddere amat interpres.

(50) *Per Dominum.* Arund. propter Dominum.

(51) *Dominationem quoque dona.* Ita ex Clarom. cod. reposui. Consentiant Ottob., Arund., Voss., Merc. 3, et vetus Feuard. cod. quoad *dominationem*; sed loco imperativi *dona*, Arund. habet *donans*; vetus Feuard. cod. et Voss. *donus*; Merc. 1, *donans* cum signo abbreviationis, quasi *dominans*. Eras., Gall. et Feuard. vitiosissime, *dominatione quoque dominaris*. Grabius qui excudi fecit, *dominationem quoque donans*, pro *dominationem* legendum censeat *donationem*; sed frustra. Particula *relativa quoque*, quae respicit *dominans*, quod praecessit, demonstrat legendum esse *dominationem*. Et in ea quam sequor lectione praclarus est sensus: *Qui dominaris omnium, dominationem quoque dona Spiritus sancti*; id est, fac ut per Christum dominetur etiam in cordibus nostris Spiritus sanctus.

(52) *Agnoscere te.* Sic Clarom. et Voss. Hic tamen omittit *te*. Caeteri, *cognoscere te*.

(53) *Si enim his.* In nostris N. Test. codd. legitur, *sed tunc quidem his*; et hic fortasse pro *si* le-

gendum *sed*.

(54) *Super omne.* Sic quidem Vulgata nostra. Sed in Graeco legitur, *ἐπὶ πάντα*. At in quibusdam mss. codd. exstare *ἐπὶ πάν τὸ*, docet Oxoniensis Novi Testam., edit. 1675.

(55) *Nos in illum.* Ita Clarom., Voss. et Grab., juxta sacrum Apostoli textum. Caeteri, *nos in illo*.

(56) *Distinxit enim.* In Eras., Gall. et Feuard., *perperam, dixit*.

(57) *Fabricatores.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 1. Alii *fabricatorem*.

(58) *A Moyse.* Feuard. in marg. *ad Moysen*. Consentit Clarom., nisi quod librarius scripserit *a pro ad*.

(59) *In Deum.* Haec voces non leguntur neque in Graeco textu LXX, neque in Vulgata.

(60) *Sub terra.* Particulam *vel*, quae in omnibus editt. legitur ante *sub*, expunxi auctoritate cod. Clarom., quia non legitur neque apud LXX, neque apud Vulgatum interpretem.

(61) *Si enim quis.* Quis ex Voss. bene reposuit Grab. pro *qui*, ut in Eras., Gall. et Clarom., *vel quae*, ut in Feuard. habetur.

(62) *Excæcavit.* Ita Clarom., al. II minus bene *excæcat*.

ipso Paulo ostendemus, proficiente nobis sermone, A hyperbaton ostendi, et consequentem Apostoli ser-
ut non nunc in multum avocemus mentem no-
stram a proposito.

2. Quoniam autem hyperbatis frequenter utitur
Apostolus, propter velocitatem sermonum suorum,
et propter impetum qui in ipso est Spiritus, ex
multis quidem aliis est invenire. Sed et in ea quæ
est ad Galatas ⁵⁶, sic ait: « Quæ ergo lex factorum
(63)? Posita est, usquequo veniat semen,
cui promissum est, disposita per angelos in manu
Mediatoris. » Ordinatio enim sic est: « Quid ergo
lex factorum? Disposita per angelos in manu Me-
diatoris posita est, usquequo veniat semen, cui
promissum est (64): » ut sit homo interrogans, et
Spiritus respondens. Et iterum in secunda ad
Thessalonicenses ⁵⁷, de Antichristo dicens (65), B
ait: « Et tunc revelabitur iniquus (66), quem Do-
minus Jesus Christus interficiet spiritu oris sui, et
destruet præsentia adventus sui illum, cujus est
adventus secundum operationem Satanæ, in omni
virtute et signis, et portentis mendacii. » Etenim
in his ordinatio dictorum sic est: « Et tunc reve-
labitur iniquus, cujus est adventus secundum ope-
rationem Satanæ, in omni virtute, et signis, et por-
tentis mendacii, quem Dominus Jesus interficiet
spiritu oris sui, et destruet præsentia adventus
sui. » Non enim adventum Domini dicit (67) secun-
dum operationem Satanæ fieri, sed adventum ini-
qui, quem et Antichristum dicimus. Si ergo non
attendat aliquis lectioni, et intervalla aspirationis
manifestet in quo dicitur (68); erunt non tantum
incongruentia, sed et blasphema (69), legens quasi
Domini adventus secundum operationem fiat Sa-
tanæ. Sicut ergo in talibus oportet per lectionem

hyperbaton ostendi, et consequentem Apostoli ser-
vari (70) sensum; sic et ibi non Deum sæculi hu-
jus legimus, sed Deum, quem vere (71) Deum di-
cimus: incredulos autem et excæcatos sæculi hu-
jus audiemus, quoniam venturum vitæ non hære-
ditabunt sæculum.

CAPUT VIII.

Solvit alteram objectionem e Christi verbis Matth. vi,
24, et ostendit solum Deum, cum initio et fine
careat, Deum ac Dominum vere dici posse; cæ-
tera omnia, cum per Verbum ejus facta sint, Dei
ac Domini nomen sortiri non posse.

1. Soluta igitur et hac illorum calumnia, mani-
feste ostensum est, quoniam nunquam neque
prophetæ, neque apostoli alium Deum nominave-
runt, vel Dominum appellaverunt, præter verum et
solum Deum. Multo magis ipse Dominus (72), qui
et « Cæsari » quidem « quæ Casaris sunt reddi »
jubet, « et quæ Dei sunt Deo »; Cæsarem quidem
Cæsarem nominans, Deum vero Deum confitens (73).
Similiter et illud quod ait: « Non potestis duo-
bus dominis servire »; ipse interpretatur, di-
cens: « Non potestis Deo servire, et Mammonæ, »
Deum quidem confitens Deum, **183** Mammonam
autem nominans hoc quod et est. Non Mammonam
dominum vocat, dicens: « Non potestis duobus
dominis servire; » sed discipulos docet servientes
Deo, non subijci Mammonæ, neque dominari ab eo.
« Qui » enim, inquit, « facit peccatum, servus est
peccati ». Quemadmodum igitur servientes pec-
cato, servos peccati vocat, non tamen ipsum pec-
catum Deum (74) appellat: sic et eos qui Mam-
monæ serviunt, servos Mammonæ appellat, non
Deum appellans Mammonam. Mammonas autem
est, secundum Judaicam loquelam (75), qua et Sa-

⁵⁶ Gal. iii, 19. ⁵⁷ II Thess. ii, 8. ⁵⁸ Matth. xxii, 21. ⁵⁹ Matth. vi, 24. ⁶⁰ Joan. viii, 34.

(63) *Lex factorum*. Quo codice usus sit Irenæus, nemo facile dixerit. Legit procul dubio: *Τί οὖν ὁ νόμος τῶν πράξεων; προσετίθη ἄχρις οὗ*, etc. Nostri vero Græce habent: *Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων* [in mss. quibusdam, *τῆς παραβάσεως*] *χάριν προσετίθη, ἄχρις οὗ*, etc. Latine vero: *Quid igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec*, etc. Attamen asservatur in bibliotheca nostra Sani Germanensi præclarissimus D. Pauli Epistolarum ms. codex Græco-Latinus, annorum saltem non-gentorum, in cujus Græco legitur quidem, ut in aliis, *τῶν παραβάσεων χάριν*; at in Latino habetur, *factorum gratia*, forte juxta veterem Italicam versionem, quam exhibere videtur hic codex: certo argumento codices quosdam olim habuisse, *τῶν πράξεων*, uti legit Irenæus. Sed qui omiserint vocem *χάριν*, *gratia*, quam non hic modo, sed et lib. v, cap. 21, prorsus omittit Irenæus, nullos novi.

(64) *Cui promissum est*. Sic pro *repromissum est* posui auctoritate cod. Clarom., quia paulo ante ita legitur.

(65) *Dicens*. Arund. et edit. Oxon. *docens*.

(66) *Iniquus*. Vocem *ille*, quæ in Eras., Gall. et Feuard., legitur ante *iniquus*, omittunt omnes mss., omittit paulo post Irenæus, nec habet Græcus Apostoli textus.

(67) *Dicit*. Hoc verbum ab Eras., Gall. et Feuard. omissum habent omnes mss.

(68) *Intervalla... in quo dicitur*. Sic Clarom., cui quoad voces *in quo*, consentiunt vetus Feuard. cod. et Voss.; cæteri, *per intervalla... quod dicitur*. Porro ante *manifestet* subintelligenda negatio, quæ præcedit, ut sit sensus: *Et intervalla aspirationis non manifestet, in quo (pro in eo quod) dicitur*.

(69) *Blasphema*. Ita Eras., Gall., Feuard. et Voss. In Arund. vero, Clarom. et Merc. 2, *blasphemat*. Sed *blasphema* magis convenit cum *incongruentia*, quod præcedit.

(70) *Servari*. Ita pro *servare* ex Clarom. reposui, quia præmittitur *ostendi*.

(71) *Quem vere*. In Arund. et Merc. 2, *quidem vere*; in Clarom. *quidem jure*.

(72) *Multo magis ipse Dominus*. Pro *nullo minus ipse Dominus*, Græcorum more, qui nonnunquam *πολλῷ μᾶλλον, ἀντὶ τοῦ ἤκουγε*, vel *μήτι δὴ* dicunt.

(73) *Deum vero Deum confitens*. Clarom. *Deum verum confitens*.

(74) *Peccatum Deum*. Ita Clarom. melius quam cæteri, *peccatum Dominum*; quia in altero comparationis membro legitur *Deum*.

(75) *Mammonas autem est secundum Judaicam loquelam*, etc. Idioma Syro-Chaldaicum intelligit, quo Christi temporibus utebantur Judæi. *Mammona* enim, ut observat Feuardentius, vocem Hebraicam proprie non esse, sed Syriacam, in caput vi Matthæi et Quest. 6 ad Algastiam, affirmat Hieronymus, idemque significare quod Græcis *πλοῦτος*, quem

maritæ utuntur, « cupidus, et plus quam oportet habere volens, » (secundum autem Hebraicam, adjunctive dicitur « Mam ») vel significat (76) « gulosum, » id est, qui non possit a gula continere; Secundum utraque (77) igitur, quæ significantur, non possumus Deo servire, et Mammonæ.

2. Sed et diabolus cum dixisset fortem, non in totum, sed velut in comparatione nostra; semetipsum in omnia et vere fortem ostendit Dominus, dicens: « Non aliter aliquem posse diripere vasa fortis, si non prius ipsum alliget fortem; et tunc domum ejus diripiet ⁶¹. » (Vasa autem ejus et domus non eramus, cum essemus in apostasia; utebatur enim nobis quemadmodum volebat; et spiritus immundus habitabat in nobis.) Non enim adversus eum qui se alligabat, et domum ejus diripiebat (78), fortis erat; sed adversus eos, qui in usu ejus erant, homines; quoniam abscedere fecerat sententiam eorum a Deo. Quos eripuit Dominus, quemadmodum et Jeremias ait: « Redemit Dominus Jacob, et eripuit eum de manu fortioris ejus ⁶². » Si igitur non significasset eum qui alligat et diripit ejus vasa, hoc autem solum eum fortem dixisset, esset fortis invictus. Sed et adjecit obtinentem; tenet enim qui alligat, tenetur autem qui alligatus est (79). Et hoc sine comparatione fecit, ut non comparetur Domino servus apostata existens: non enim tantum hic, sed nec quidquam ex his quæ constituta sunt, et in subjectione sunt, comparabitur Verbo Dei, per quem facta sunt omnia, qui est Dominus noster Jesus Christus.

3. Quoniam enim sive Angeli, sive Archangeli, sive Throni, sive Dominationes, ab eo qui super omnes est Deus, et constituta sunt, et facta per Verbum ejus, Joannes quidem sic significavit (80). Cum enim dixisset de Verbo Dei, quoniam erat in Patre, adjecit: « Omnia per eum facta sunt, et sine eo factum est nihil ⁶³. » David quoque cum laudationes enumerasset, nominatim universa quæcunque diximus, et cælos, et omnes virtutes eorum adjecit:

⁶¹ Matth. xii, 29. ⁶² Jerem. xxxi, 2. ⁶³ Joan. i, ⁶⁴ Psal. cxiii, 11.

poetæ Deum finxerunt. Consentit Tertullian. lib. iv cont. Marcion., cap. 33. Sed Irenæus μετωνομικῶς accepit Mammonam, videlicet causam pro effectu, id est pecunias et opes pro earum desiderio.

(76) Secundum autem Hebraicam adjunctive dicitur Mam, vel significat. Ita editt. Eras., Gal. et Feuard. ac mss. plerique. In Clarom. vero, Voss. et edit. Oxon. legitur dicitur Mamuel, et significat. Quam posteriorem lectionem rejeci, tum quod prior, quæ dudum obtinuit, auctoritate præstet; tum quod posterior illa priori non melior sit; imo tantum abest ut Irenæi sensui lucem afferat, quin potius novam caliginem offundat. Qui enim Mammonas secundum Hebraicam adjunctive dicitur Mamuel, et significet gulosum, novus nodus est, quem nec Grævus, nec quisquam alter facile solverit. Malim ergo verba hæc, secundum Hebraicam adjunctive dicitur Mam, parentesi includere; et vel significat gulosum ad Mammonas referre. Huc enim trahi potest ea vox. Nam si Lexico Origeniano lides, quod edidit eruditus Martianæus noster tom. II Operum D. Hieronymi, col. 225, Μαμωνᾶς,

A « Quoniam ipse præcepit, et creata sunt: ipse dixit, et facta sunt ⁶⁴. » Cui ergo præcepit? Verbo (81) scilicet: per quod, inquit, « Cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum ⁶⁵. » Quoniam autem ipse omnia fecit libere, et quemadmodum voluit, ait iterum David: « Deus autem noster in cælis sursum, et in terra, omnia quæcunque voluit, fecit ⁶⁶. » Altera autem sunt, quæ constituta sunt, ab eo qui constituit, et quæ facta sunt, ab eo qui fecit. Ipse enim infectus, et sine initio, et sine fine, et nullius indigens, ipse sibi sufficiens, et adhuc reliquis omnibus, ut sint, hoc ipsum præstans: quæ vero ab eo sunt facta, initium sumpserunt. Quæcunque autem initium sumpserunt, et dissolutionem possunt percipere, et subjecta sunt, et indigent ejus qui se fecit; necesse est omnimodo, uti differens vocabulum habeant apud eos etiam, qui vel modicum sensum in discernendo talia habent: ita ut is quidem, qui omnia fecerit, cum Verbo suo juste dicatur Deus et Dominus solus; quæ autem facta sunt, non jam ejusdem vocabuli participabilia esse, neque juste id vocabulum sumere debere, quod est creatoris.

CAPUT IX.

Unum et eundem Deum cæli et terræ conditorem, qui a prophetis prædicatus est, et ab evangelistis annuntiatum esse. Id primum ex Matthæi Evangelio probatur.

4. Ostenso hoc igitur plane (et adhuc ostendetur manifestius) neminem alterum Dominum vel Deum, neque prophetas, neque apostolos, neque Dominum Christum confessum esse ex sua persona, sed præcipue Deum et Dominum: prophetis quidem et apostolis Patrem et Filium consentibus; alterum autem neminem, neque Deum nominantibus, neque Dominum consentibus: et ipso Domino Patrem tantum Deum et Dominum eum, qui **184** solus est Deus et dominator (82) omnium, tradente discipulis; sequi nos oportet, si quidem illorum sumus discipuli, testimonia illorum ita se habentia. Matthæus enim apostolus, unum et eundem sciens

3. ⁶⁵ Psal. xxxii, 9; cxlviii, 5. ⁶⁶ Psal. xxxii, 6.

D πλοῦτος, ἢ μῶμος, δῶρα, ἢ πέμματα. Mammonas, divitiæ, vel vituperatio, dona, vel bellaria, seu cupedia. Quemadmodum igitur vocem Mammonas a divitiis ad significandum cupidum transtulit Irenæus, sic pariter a cupedia ad significandum gulosum transferre potuit. Quod vero dicit, eam vocem secundum Hebraicam linguam adjunctive dici Mam, peritioribus explicandum relinquo. Nusquam enim legisse vel audisse me memini, significationem vocis Mammona ad Mam ullo modo quadrare. Consulius ergo putem a conjecturis abstinere, quam vanas proponere.

(77) Utraque. Al. hæc.

(78) Adversus eum qui se alligabat, et domum ejus diripiebat. In Arund. legitur: Adversus eos qui se alligabant, et domum ejus diripiebant.

(79) Alligatus est. Editt. alligatur.

(80) Sic significavit. In Voss. deest sic.

(81) Cui ergo præcepit? Verbo. Lege quæ de his in dissert. 3, art. 5, § 39, diximus.

(82) Et dominator. Clarom. et dominatur.

Deum, qui promissionem fecerit Abraham, facturum A se semen ejus quasi stellas cœli⁶⁷, qui per Filium suum Christum Jesum a lapidum cultura in suam nos agnitionem vocaverit, uti fieret : qui non populus, populus (83); et non dilecta, dilecta⁶⁸; ait Joannem præparantem Christo viam, his qui in carnali quidem cognatione gloriabantur, varium autem et omni malitia completum sensum habebant, eam pœnitentiam, quæ a malitia revocaret, annuntiantem dixisse : « Progenies viperarum, quis vobis monstravit fugere ab ira ventura? Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ (84). Et nolite dicere in vobis ipsis : Patrem habemus Abraham; dico enim vobis, quoniam potens est Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abraham⁶⁹. » Pœnitentiam igitur eis eam, quæ esset a malitia, præconabat; sed non alterum Deum annuntiabat (85), præter eum qui fecisset promissionem Abraham, ille præcursor Christi; de quo iterum ait Matthæus⁷⁰, similiter autem et Lucas⁷¹ : « Hic enim est qui dictus est a Domino per prophetam : Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini (86), rectas facite semitas Dei nostri (87). Omnis vallis implebitur (88), et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt tortuosa in directa (89), et aspera in vias planas : et videbit omnis caro salutare Dei (90). » Unus igitur et idem Deus est, Pater Domini nostri, qui et Præcursores per prophetas missurum se promisit : et salutare suum, id est Verbum suum, visibile effecit omni fieri carni, incarnatum et ipsum, ut in omnibus

⁶⁷ Matth. II; Gen. XX, 5. ⁶⁸ Rom. IX, 25; Ose. I, 10; II, 23. ⁶⁹ Matth. III, 7 et seqq. ⁷⁰ Matth. III, 3. ⁷¹ Luc. III, 4 seqq. ⁷² Matth. I, 20, et II, 13. ⁷³ Matth. II, 15. ⁷⁴ Matth. I, 23. ⁷⁵ Psal. CXXXI, 10, 11. ⁷⁶ Psal. LXXV, 2. ⁷⁷ Num. XXIV, 15. ⁷⁸ Cap. X. ⁷⁹ Matth. II, 2.

(83) *Qui non populus, populus.* Ita Clarom. juxta C Apostolum Rom. IX, 25, et Oseam II, 23. Cæteri inverso ordine: *populus, qui non populus.*

(84) *Fructum dignum pœnitentiæ.* Vetus Feuard. codex, ipso teste, habebat: *fructum dignæ pœnitentiæ.* Jam vulgati Novi Testam. codd. habent *καρπὸς ἀξίους, fructus dignos.* Sed plures mss. codd. etiam nunc habere *καρπὸν ἀξίον,* testis est auctor edit. Novi Testam. Oxon. anni 1675. Id etiam aperte docet citatus a clariss. Grab. Origenes tom. VII *Comment. in Joan.* pag. 119, ubi notat id discriminis esse inter Lucæ et Matthæi textum, quod in hoc, *πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους, ποιήσατε, εἰρηται ἐνικῶς, καρπὸν ἀξίον τῆς μετανοίας, ad Phariseos quidem et Sadduceos numero singulari dictum est: Facite fructum dignum pœnitentiæ, in illo autem, πρὸς δὲ τοὺς ὄχλους πληθυντικῶς, ἀξίους καρπὸς τῆς μετανοίας, Turbis vero numero plurium: fructus dignos pœnitentiæ.* Versio etiam Italica Evangelii Matthæi a Martiano nostro publici juris facta habet, *fructum dignum.*

(85) *Annuntiabat.* Arund. *pronuntiabat.*

(86) *Viam Domini.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta sacrum Matthæi et Lucæ textum. In cæteris minus recte, *viam Domino.*

(87) *Dei nostri.* Clarom. *Domini nostri.*

(88) *Implebitur.* Clarom. *adimplebitur.*

(89) *In directa.* Clarom. *in directum.*

(90) *Salutare Dei.* Vocem *nostrum* post *Dei* merito omittunt Clarom., Arund. et Voss., quia nec in S. Lucæ textu exstat.

(91) *In utero accipiet.* Sic e Patribus antiquis non pauci legerunt juxta Græcum LXX: *ἐν γαστρὶ λήψεται,* ut Cyprian. lib. I, *adv. Jud.,* n. 9; Ambros.

manifestus fieret rex eorum. Etenim ea quæ judicantur, oportebat videre judicem, et scire hunc a quo judicantur: et ea quæ gloriam consequuntur, oportebat scire eum, qui munus gloriæ eis donat.

2. Iterum autem de angelo dicens Matthæus, ait⁷²: « Angelus Domini apparuit Joseph in somnis. » Cujus Domini, ipse interpretatur: « Uti adimpleatur quod dictum est a Domino per prophetam: Ex Ægypto vocavi filium meum⁷³. Ecce Virgo in utero accipiet (91), et pariet filium, et vocabunt (92) nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, *Nobiscum Deus*⁷⁴. » De hoc, qui est ex Virgine Emmanuel, dixit David: « Non avertas faciem Christi tui. Juravit Dominus David veritatem, et non spernet (93) eum: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam⁷⁵. » Et iterum: « Notus in Judæa Deus, et factus est in pace locus ejus, et habitaculum ejus in Sion⁷⁶. » Unus igitur et idem Deus, qui a prophetis prædicatus est, et ab Evangelio (94) annuntiat, et hujus Filius qui ex fructu ventris David, id est ex David Virgine, et Emmanuel: cujus et stellam Balaam quidem sic prophetavit: « Orietur stella ex Jacob, et surget dux in Israel⁷⁷. »⁷⁸ Matthæus autem Magos ab Oriente venientes ait dixisse: « Vidimus enim stellam ejus in Oriente, et venimus adorare eum⁷⁹; » deductosque a stella in domum Jacob ad Emmanuel, per ea quæ obtulerunt munera ostendisse, quis erat (95) qui adorabatur: myrrham (96) quidem quod ipse erat, qui pro mortali humano genere moreretur et sepe-

Præfat. in psal. xxxv, etc., alii vero in utero concipiet, ut Leo Mag., serm. 5 in Nativit. et antiqua versio Italica Evangelii Matthæi. In vulgatis vero Novi Test. codd. habetur, ἐν γαστρὶ ἔξει, in utero habebit; quamvis in mss. quibusdam codd. Græcis etiam nunc exstat λήψεται.

(92) *Et vocabunt.* Sic nostri N. T. codd. et D. Leo cit. Origenes, Chrysostomus, Theophylactus et alii. In mss. quibusdam, juxta Græcum LXX: *καλέσεις, vocabis.* Vetus Italica, *vocabit.* Cyprianus, loco cit. *vocabitis.* At, Hieronymo teste in cap. VII Isaia, vera Matthæi lectio est, *vocabunt,* ut et paulo ante: *in utero habebit. In multis testimoniis, inquit, quæ evangelistæ vel apostoli de libris veteribus assumpserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum. Unde et in præsentis loco pro concipiet in utero, Matthæus posuit, in utero habebit; et pro vocabis, vocabunt.*

(93) *Spernet.* Ita cod. Clarom. In editt. omnibus, *dispernet.* Vetus Feuard. cod. et mss. Voss. *frustrabitur.*

(94) *Ab Evangelio.* Sic iterum Clarom. cod. et Feuard. in marg. melius quam cæteri omnes, *ab Angelo.* Nam post citata Evangelii testimonia ita conclusit Irenæus. Et cap. seq. n. 6, post laudata Marci et Lucæ testimonia, sic iterum concludit: *Sic quidem unus et idem Deus et Pater est, qui a prophetis quidem annuntiat, ab Evangelio vero traditus, etc.*

(95) *Quis erat.* Al. *quid erat.*

(96) *Myrrham.* Ita pro *myrrha* recte emendavit Grab. ex cod. Voss., quod congruit cum præcedentibus, si per subintelligas.

liretur : aurum vero, quoniam Rex (cujus regni A finis non est⁸⁰); thus vero, quoniam Deus, qui et notus in Judæa factus est⁸¹, et manifestus eis, qui non quærebant eum.

3. Adhuc ait in baptisate Matthæus⁸² : « Aperti sunt (97) ei cœli, et vidit Spiritum Dei, quasi columbam venientem super eum. Et ecce vox de cœlo, dicens : Ille est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (98). « Non enim Christus tunc descendit in Jesum; neque alius quidem Christus, alius vero Jesus; sed Verbum Dei, qui est Salvator omnium, et dominator cœli et terræ, qui est Jesus, (quemadmodum ante ostendimus⁸³) qui et assumpsit carnem, et unctus est a Patre Spiritu, Jesus Christus factus est; sicut et Isaias ait⁸⁴ : « Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei (99), spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis (1), spiritus scientiæ et pietatis, et implebit eum spiritus timoris Dei (2). Non secundum gloriam judicabit (3) neque secundum **185** loquelam arguet, sed judicabit humili judicium (4) et arguet gloriosos terræ. » Et iterum ipse Isaias unctionem ejus, et propter quid unctus est, præsignificans ait : « Spiritus Dei (5) super me, quapropter unxit me, evangelizare humilibus (6) misit me, curare comminutos corde, præconare captivis remissionem, et cæcis visionem, vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis, consolari omnes (7) plangentes⁸⁵. » Nam secundum id quod Verbum Dei homo erat, ex radice Jesse, et filius Abrahæ, secundum hoc requiescebat Spiritus Dei super eum, et ungebatur ad evangelizandum humilibus. Secundum autem quod Deus erat, non secundum gloriam judicabat, neque secundum loquelam arguebat : « Non enim opus erat illi, ut quis testimonium diceret de homine, cum ipse sciret quid esset in homine⁸⁶. » Advocabat autem omnes homines plangentes, et remissionem his, qui a pecca-

⁸⁰ Luc. 1, 53. ⁸¹ Psal. LXXV, 2. ⁸² Matth. III, 16. LXI, 1 et seqq. ⁸³ Joan. II, 25. ⁸⁴ Prov. V, 22. ⁸⁵ Matth. XI, 9, 2.

(97) *Aperti sunt. Ei*, quod addunt editt., deest in omnibus mss.

(98) *Bene complacui. Bene* non exstat in codd. Clarom. et Voss. neque forte scripsit interpres, secutus veterem italicam, in qua nec legitur.

(99) *Spiritus Dei. Vocem Dei* in locum *Domini* ex codd. Clarom. et Voss. post Grabium substitui, quia in Græco LXX legitur Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, et infra cap. 19 hujus libri ita habet Irenæus. Et Justinus M. quoque in *Dial. cum Tryph.* p. 314. Græce citavit : Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

(1) *Fortitudinis. In* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *virtutis.*

(2) *Timoris Dei. Feuard. et Voss. Domini.*

(3) *Non secundum gloriam judicabit. Ita LXX :* Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, quos ut plurimum sequitur Irenæus. Sic etiam legit Clemens Alexand. lib. 1 *Pædag.*, cap. 7, p. 112. At Vulgata nostra juxta veritatem Hebræicam : *non secundum visionem oculorum judicabit.*

(4) *Humili judicium. Clarom. humili judicio.*

(5) *Spiritus Dei. Apud LXX interpr. et Lucam*

tis in captivitatem deducti erant, donans, solvebat eos a vinculis, de quibus ait Salomon : « Restibus autem peccatorum suorum unusquisque constringitur⁸⁷. » Spiritus ergo Dei descendit in eum, ejus qui [eum (8)] per prophetas promiserat uncturum se eum, ut de abundantia unctionis ejus nos percipientes salvaremur. Et sic quidem Matthæus.

CAPUT X⁸⁸.

Argumenta ex Lucæ et Marci Evangeliiis.

1. Lucas autem sectator et discipulus apostolorum, de Zacharia et Elisabeth, ex quibus secundum repromissionem Dei Joannes natus est, referens ait : « Erant autem justi ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis et justitiis Domini sine querela⁸⁹. » Et iterum de Zacharia dicens : « Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exivit ut incensum poneret, et venit uti sacrificaret (9) intrans in templum Domini⁹⁰. » Qui præest in conspectu Domini, simpliciter, et absolute, et firme Deum et Dominum confitens ex sua persona, eum qui elegerit Jerusalem, et legislationem (10) sacerdotii fecerit, cujus est angelus Gabriel. Etenim alterum super hunc nesciebat : si enim intellectum perfectioris alicujus Dei et Domini, præter hunc, habuisset, non utique hunc, quem sciebat labis esse fructum, absolute, et in totum, Dominum et Deum confiteretur, sicut ante ostendimus. Sed et de Joanne dicens, sic ait (11) : « Erit enim magnus in conspectu Domini, et multos filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum, et ipse præcedet in conspectu ejus, in spiritu et virtute Eliæ, præparare Domino plebem perfectam⁹¹. » Cui ergo populum præparavit, et in cujus Domini conspectu magnus factus est ?

Utique ejus (12) qui dixit : « Quoniam et plus quam propheta habuit aliquid Joannes, nemo in natis mulierum major est Joanne Baptista⁹² : » qui et populum præparabat ad adventum Domini, con-

quoque cap. IV, 18. : *Spiritus Domini, Πνεῦμα Κυρίου.*

(6) *Humilibus. Pro τοῖς πτωχοῖς*, uti nunc habetur apud LXX, tum apud S. Lucam, satis probabile est Irenæum legisse τοῖς ταπεινοῖς; nam et ita legitur in epistola S. Barnabæ, § 14, ubi hic Scripturæ locus allegatur.

(7) *Plangentes. Sic Feuard. in marg. et mss. omnes; et recte, quia paulo post Irenæus iterum scribit plangentes; at in editt. Eras., Gall. et Feuard. lugentes.*

(8) *Qui eum. Expungenda vox eum* male repetita. Quare parenthesi inclusi, ne legatur.

(9) *Et venit uti sacrificaret. Hæc explicationis gratia addidisse videtur Irenæus : neque enim apud Lucam leguntur.*

(10) *Legislationem. Sic pro legislationem* reposui ex cod. Clarom., quia clarior inde sensus; et paulo post iterum habet Irenæus vel *legislationem* vel *legis donationem.*

(11) *Dicens, sic ait. Ita Clarom. et Voss. In cæteris deest dicens.*

(12) *Utique ejus. Arund. utique in ejus.*

servis prænuntiatis, et pœnitentiam ipsis præconans, uti remissionem a Domino præsentem perciperent, conversi ad eum (13), a quo propter peccata et transgressionem erant abalienati; quemadmodum et David ait: « Alienati sunt peccatores ab utero, erraverunt a ventre⁹². » Et propter hoc convertens eos ad Dominum eorum, præparabat Domino populum perfectum, in spiritu et virtute Eliæ.

2. Et iterum de angelo referens ait: « In ipso autem tempore missus est angelus Gabriel a Deo, qui et dixit Virgini: Noli timere, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum⁹⁴. » Et de Domino dicit: « Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus thronum (14) David patris sui, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis⁹⁵. » Quis est autem alius, qui regnat in domo Jacob sine intermissione in æternum, nisi Christus Jesus Dominus noster, Filius Dei altissimi, qui per legem et prophetas promissit salutarem (15) suum facturum se omni carni visibilem, ut fieret filius hominis, ad hoc ut et homo fieret Filius Dei? Propter quod et exultans Maria, clamabat pro Ecclesia prophetans⁹⁶: « Magnificat anima mea Dominum, et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo. Assumpsit enim Israel puerum suum, reminisci misericordiæ (16): quemadmodum locutus est ad patres nostros, Abraham et semini ejus in æternum. »

3. Per hæc (17) igitur et tanta monstrat Evangelium, quoniam qui locutus est patribus Deus (18), hic est qui per Moysen legis donationem (19) fecit, per quam legis donationem cognovimus, quoniam patribus locutus est. Hic idem Deus secundum magnam bonitatem suam effudit misericordiam in nos, in qua misericordia « conspexit nos Oriens ex alto, et apparuit his qui in tenebris et umbra mortis sedebant, et direxit pedes nostros in viam

⁹² Psal. LVII, 4. ⁹⁴ Luc. I, 26, 30. ⁹⁵ Ibid. 32 seq. ⁹⁶ Ibid. 46, 54, 55. ⁹⁷ Ibid. 78 seq. ⁹⁸ Rom. III, 30. ⁹⁹ Luc. I, 68 seq. ¹ Ibid. 76 seq. ² Joan. I, 29 seq. ³ Ibid. 16.

(15) *Ad eum.* Sic Clarom., Voss. et Arund. Reliqui *ad Deum.*

(14) *Thronum.* Voss. *sedem.*

(15) *Salutarem.* Ita Clarom., Arund., Merc. 1 et Grab., melius quam reliqui, *salutare*, quia sequitur *visibilem.*

(16) *Reminisci misericordiæ.* Ita Clarom. et Voss. juxta Græcum. Cæteri, *reminiscens misericordiæ suæ.*

(17) *Per hæc.* In Arund. *post hæc.*

(18) *Deus.* Deest in Arund.

(19) *Legis donationem.* Ita bis habet Clarom. In Eras., Gall. et Feuard. *legislationem*, in edit. Oxon. *legislationem.*

(20) *Nove benedicebat.* Eras., Gall., Arund., Otob. et Merc. 2, *novum benedicebat.*

(21) *Prophetans:* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri minus recte *propheta*, quia sacer Lucæ textus I, 67, habet: *καὶ προεφήτευσεν, λέγων.*

(22) *Populo suo.* Arund. *plebi suæ.*

(23) *Reminisci.* In Feuard. marg. et Voss. *memorari.*

(24) *Ereptos.* Ita Clarom., Otob., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta Græcum *ῥυθέντας.* Cæteri *ereptis.*

(25) *Omnes dies nostros.* Procul dubio Irenæi

A pacis⁹⁷; quemadmodum et Zacharias desinens mutus esse, quod propter infidelitatem passus fuerat, novello Spiritu adimpletus, nove benedicebat (20) Deum. Omnia enim nova aderant, Verbo nove disponente carnalem¹⁸⁶ adventum, uti eum hominem qui extra Deum abierat, ascriberet Deo propter quod et nove Deum colere docebantur; sed non alium Deum, quoniam quidem « unus Deus, qui justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem⁹⁸. »

Prophetans (21) autem Zacharias dicebat⁹⁹: « Benedictus Dominus Deus Israel quia visitavit, et fecit redemptionem populo suo (22). Et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui. Sicut locutus est per os sanctorum prophetarum suorum, qui a sæculo sunt. Salutem ex inimicis nostris, et ex manu omnium qui oderunt nos. Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, et reminisci (23) testamenti sancti sui. Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, uti det nobis sine timore ex manu inimicorum ereptos (24) servire sibi in sanctitate et justitia, in conspectu suo omnes dies nostros (25). » Deinde ad Joannem dicit¹: « Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus. Ad dandum intellectum salutis (26) populo ejus, in remissionem peccatorum eorum. » Hæc enim est salutis agnitio, quæ deerat eis, quæ est Filii Dei (27), quam faciebat (28) Joannes, dicens: « Ecce Agnus Dei, qui aufert (29) peccatum (30) mundi. Hic erat de quo dicebam: Post me venit vir, qui ante me factus est, quoniam prior me erat; omnesque de plenitudine (31) ejus accepimus². » Hæc itaque salutis agnitio; sed non alter Deus, nec alter Pater, neque Bythus, neque Pleroma triginta Æonum, nec mater ogdoados (32): sed agnitio salutis erat agnitio Filii Dei, qui et salus, et Salvator, et salutare vere et dicitur,

codex habebat *πάσας τὰς ἡμέρας ἡμῶν*, nam sic habent codex Alexand. et plures alii mss. codd. Græci citati in Oxon. N. T. edit. 1675, cum Vulgata nostra et pluribus aliis versionibus. At in hodiernis codd. excusis legitur, *πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.*

(26) *Intellectum salutis.* In Clarom. et Voss. *salutaris.*

(27) *Filii Dei.* Eras., Gall., edit. Oxon., Arund. et Merc. 2, *Filius Dei.* Sensus autem est, agnitionem Filii Dei esse agnitionem salutis, ut paulo post repetitur.

(28) *Faciebat.* Sic Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam *sciebat.* *Faciebat* vero ad agnitionem refertur, quam *faciebat* Joannes.

(29) *Aufert.* Clarom., Otob., Arund., Merc. 2, Eras. et Gall. *auferet.* Sed observat Chrysostomus in hunc locum, Joannem usum esse verbo præsentis temporis.

(30) *Peccatum.* Arund. *peccata.* At cum Irenæo legunt singulariter Orig., hom. 10, in Num., Theophylact. et August. lib. x, *cont. Faust.*, cap. 39.

(31) *Omnesque de plenitudine,* etc. Verba hæc tribuere videtur Irenæus Joanni Baptistæ, non evangelistæ.

(32) *Ogdoados.* Legendum videtur *ogdoadas*, in

et est. Salus quidem, sic (33): « In salutem tuam sustinui te, Domine ⁴. » Salvator autem iterum: « Ecce Deus meus (34) Salvator meus, fidens ero in eum ⁵. » Salutare autem sic: « Notum fecit Deus salutare suum in conspectu gentium ⁶. » Est enim Salvator quidem, quoniam Filius et Verbum Dei; salutare autem, quoniam Spiritus: « Spiritus » enim, inquit, « faciei nostræ, Christus Dominus ⁷; » salus autem, quoniam caro: « Verbum enim caro factum est, et habitavit in nobis ⁸. » Hanc igitur agnitionem salutis faciebat (35) Joannes pœnitentiam agentibus, et credentibus in Agnum Dei, qui tollit peccatum (36) mundi.

4. « Apparuit, inquit, et pastoribus angelus Domini annuntians gaudium eis, quoniam generatus est in domo David Salvator, qui est Christus Dominus ⁹. Deinde multitudo exercitus cœlestis laudantium Deum et dicentium: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis (37) ¹⁰. » Hos angelos falsarii (38) Gnostici dicunt ab ogdoade venisse, et descensionem superioris Christi manifestasse. Sed corruunt iterum dicentes, eum qui sursum sit, Christum et Salvatorem non natum esse, sed et post baptismum ejus qui sit de dispositione, Jesu, ipsum (39) sicut columbam in eum descendisse. Mentiuntur ergo ogdoados angeli, secundum eos, dicentes: « Quoniam generatus est hodie vobis (40) Salvator, qui est Christus Dominus in civi-

ate David. » Neque enim Christus, neque Salvator tunc natus est secundum eos: sed ille, qui est de dispositione Jesus, qui est mundi fabricatoris (41), in quem (42) post baptismum descendisse, hoc est post triginta annos, supernum Salvatorem (43) dicunt.

Quid autem « in civitate David » apposuerunt, nisi ut eam pollicitationem, quæ a Deo facta est David, quoniam ex fructu ventris ejus æternus erit Rex, adimpletam evangelizarent? Etenim Fabricator totius universitatis fecerat promissionem David, quemadmodum ipse David ait: « Adjutorium meum (44-45) a Domino, qui fecit cœlum et terram ¹¹. » **187** Et iterum: « In manu ejus fines (46) terræ, et altitudines montium ipsius sunt. Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam manus ejus fundaverunt (47). Venite adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus in conspectu Domini, qui fecit nos, quia ipse est Dominus Deus (48) noster ¹². » Manifeste pronuntians Spiritus sanctus per David audientibus eum, quoniam erunt qui contemnant eum, qui plasmavit nos, qui et solus est Deus. Propter quod et dicebat quæ prædicta sunt significans: Quoniam ne erraveritis; præter hunc, aut super hunc, alius non est Deus, cui magis intendere oporteat; religiosos nos et gratos præparans in eum qui fecerit, et constituerit, et enutriet (49). Quid ergo erit his, qui tantum blasphemiam adversus suum factorem adinvenerunt?

⁴ Gen. XLIX, 18. ⁵ Isa. XII, 2. ⁶ Psal. xcvi, 2. ⁷ Thren. iv, 20. ⁸ Joan. i, 14. ⁹ Luc. ii, 8 seqq. ¹⁰ Ibid. 13 seq. ¹¹ Psal. vii, 2 et cxxiii, 8. ¹² Psal. xciv, 4 seqq.

nomi-nativo singulari, vel melius *ogdoas*, quo nomine vocabatur Achamoth, ex lib. i, cap. 5, n. 2 et 3, quanquam tamen aliquo sensu dici possit Mater ogdoados, quia Demiurgi Mater erat, a quo conditi septem cœli.

(33) *Sic*. Al. male, *sicut*.

(34) *Ecce Deus meus*. *Meus* expunxit Grabius auctoritate ms. Arund., sed perperam; quamvis enim in Vulgata non legatur, existat in textu Græco LXX: ἰδὸν Θεός μου.

(35) *Faciebat*. Al. vitiose, *sciebat*.

(36) *Peccatum*. Arund. iterum *peccata*.

(37) *Bonæ voluntatis*. Nisi interpres, vel librarius quispiam Vulgatam secutus ita scripserit, legit Irenæus εὐδοξίας in gignendi casu. Nec mirum, nam codex Alexand. Cantabrigiensis, alique citati in Oxon. N. T., edit. habent εὐδοξίας; et ita legunt, Feuardentio teste, Hieronymus, Ambrosius et Augustinus. Græci vero Patres plerique cum excusis Lucæ codd. legerunt εὐδοξία, in nominativo.

(38) *Falsarii*. Arund. *falsi*.

(39) *Ipsum*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus recte *Spiritum*. Nam supra lib. i, cap. 7, n. 2, in *Jesum in baptismo descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus, Salvatorem, in figura columbæ*, dicebant hæretici.

(40) *Vobis*. Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta S. Lucæ textum. Reliqui perperam *nobis*.

(41) *Qui est mundi fabricatoris, in quem*. Ita rocte Clarom. cod. cæteri omnes perperam: *qui est mundi fabricator, is in quem*. Nam infra cap. 19 de Jesu dicitur, *qui est Demiurgi*. A Demiurgo enim, mundi fabricatore, corpus animale accepisse dicebant hæretici lib. i, cap. 8, n. 2.

(42) *In quem*. Adverbium *vere*, quod sequitur in edit. expunxi auctoritate Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1.

(43) *Supernum Salvatorem*. Sic pro *superni Salvatoris*, manifesto scribarum errato, quod in omnibus codd. tum edit. tum mss. legitur, emendavi; non quidem, fateor, ullius ms. codicis, sed Irenæi ipsius auctoritate, qui paulo ante iisdem pene verbis dixit, ex Valentinianorum sententia, *eum qui sursum sit Christum, et Salvatorem non natum esse, sed et post baptismum ejus, qui sit de dispositione, Jesu, ipsum sicut columbam in eum descendisse*. Et infra cap. 19, eadem prorsus atque hic verba repetens, scribit: *Christum descendisse in Jesum, aut illum superiorem Salvatorem, in eum qui sit dispositionis*. Palam est igitur tum ex locis parallelis, tum ex ipsa constructionis serie legendum esse *supernum Salvatorem*.

(44-45) *Meum*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Cæteri minus behe *nostrum*; nam priori hujus loci pars desumpta est ex psal. vii.

(46) *Fines*. *Omnes* quod antè *fines* legitur in Eras., Gall. et Feuard. omittunt cum LXX interpretibus Clarom., Arund., Voss. et antiquissimæ versiones Psalmorum.

(47) *Fundaverunt*. Ita Clarom. et Voss. cum antiqua versione Romana, quam exhibet Jacobus Faber. Cæteri, *formaverunt*.

(48) *Dominus Deus*. Vocem *Dominus* delevit Grab. quia nec in Arund. et Voss. nec in LXX versione legitur. At cum existet in omnibus aliis codd. vetustissimisque versionibus Psalmorum, quas publici juris fecit Jacobus Faber, retinere malui.

(49) *Enutriet*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii mendose, *enuntiat*.

Hoc idem autem et angeli. In eo enim quod dicunt: « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax ¹³; » eum qui sit altissimorum, hoc est, supercoelestium factor, et eorum quæ super terram omnium conditor, his sermonibus glorificaverunt: qui suo plasmati, hoc est hominibus, suam benignitatem salutis de cælo misit. Propter quod et « Pastores, ait, revertebantur, glorificantes Deum in omnibus quæ audierant, et viderant, quemadmodum et narratum est ad eos ¹⁴. » Non enim alterum Deum glorificabant Israelitæ pastores, sed illum qui a lege et prophetis annuntiatus est, factorem omnium, quem et glorificabant angeli. Si autem alterum quidem angeli qui erant ab ogdoade, glorificabant, alterum vero pastores; errorem eis et non veritatem detulerunt hi qui ab ogdoade (50) erant angeli.

5. Adhuc ait Lucas ¹⁵ de Domino: « Cum impleti essent dies purgationis, imposuerunt (51) eum in Hierusalem, astare Domino (52), quemadmodum scriptum est in lege Domini: Quoniam omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domini (53)

A vocabitur: et ut darent sacrificium, secundum quod dictum est (54) in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum (55); » ex sua persona manifestissime Dominum (56) appellans eum qui legislationem fecerit. Et « Simeon » autem, inquit ¹⁶, « benedixit Deum, et ait: Nunc dimittis (57) servum tuum, Domine, in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum; lumen ad revelationem (58) gentium, et gloriam populi tui (59) Israel. » Et « Anna » autem « prophetissa, » ait, similiter clarificabat Deum, videns Christum; « et loquebatur de eo omnibus, qui exspectabant redemptionem Hierusalem ¹⁷ (60). » Per hæc autem omnia unus Deus demonstratur, novam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui hominibus aperiens (61).

6. Quapropter et Marcus interpretes et sectator Petri, initium evangelicæ conscriptionis fecit sic: « Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est (62) in prophetis (63): Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui

¹³ Luc. ii, 14. ¹⁴ Ibid. 20. ¹⁵ Ibid. 22 seqq. ¹⁶ Ibid. 29 seqq. ¹⁷ Ibid. 36, 38.

(50) *Hi qui ab ogdoade.* Ita vetus Feuard. cod. et mss. Clarom., Arund. et Voss., nisi quod hic scribæ incuria habeat et ante *hi*. Reliqui: *et hi iniqui erant ab ogdoade.* Sed priorem lectionem prætulit, quod clariorem sensum pariat, acertiusque cum præcedentibus cohæreat.

(51) *Imposuerunt.* Sic Græcum verbum ἀνήγαγον, adduxerunt, vel, ut habet Vulgata, tulerunt, reddere placuit Irenæi interpreti.

(52) *Astare Domino.* Græcum infinitivum παρᾶσθησαι per infinitivum Latinum reddidit interpretes. Peritior alius vertisset, *ut exhiberent, vel sisterent.* Cæterum vocem *eum*, quæ in Eras., Gall. et Feuard. sequitur verbum *astare*, omittunt Clarom., Arund., Voss. et Græcus Lucæ textus.

(53) *Domini.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund. forte ex versione Italica. Cæteri cum nostra et textu Græco Lucæ, *Domino.*

(54) *Dictum est.* Ita Clarom., Voss. et Grab., cum omnibus fere Græcis Lucæ codd. Alii *scriptum est.*

(55) *Columbarum.* Sic iterum Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Reliqui, *columbinas.*

(56) *Dominum.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui minus recte *Deum.*

(57) *Dimittis.* Sic ex conjectura reposuit Feuard. quia ἀπολύεις in præsentis, non ἀπολύσεις in futuro habet Evangelium. Sed legitimam fuisse conjecturam probat Clarom. cod. in quo legitur *dimittis*, non *dimittes* aut *dimittit*, ut habent alii.

(58) *Parasti... ad revelationem.* Clarom., Arund. et Merc. 1, *præparasti... in revelationem.*

(59) *Populi tui. Plebis tuæ* in Voss. sicut in Vulgata S. Lucæ versione.

(60) *Hierusalem.* Latini codices, imo et mss. quidam Græci habent *Israel.* Sed excusi Græci cum Irenæo *Hierusalem* legunt.

(61) *Novam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui hominibus aperiens.* In omnibus exemplaribus tum editi., tum manu exaratis legitur: *Nullam libertatis dispositionem per novum adventum filii sui testamentum hominibus aperiens:* perperam certe et sine sensu. Corruptum vero scribarum negligentia locum, nullius quidem ms.

codicis, sed Irenæi ipsius auctoritate restitui. *Pro nullam scripsi novam: Testamentum autem expungere non dubitavi,* quia evidens est, ab aliquo ad marginem codicis sui pro dispositionem, qua διαθήκη venit interpretes, scriptum, inde in textum irrepsisse: adeo ut duplex ejusdem Græcæ vocis διαθήκη versio in eodem comitate occurrat. Genuinam autem esse nostram lectionem, nec gratis conflictam, parallela loca demonstrant. Infra cap. 12, de apostolis scribit Irenæus: *Manifestum est igitur ex his omnibus, quoniam non alterum Patrem esse docebant, sed libertatis novum testamentum dabant his, qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant.* Et apertius adhuc lib. iv, cap. 67, ubi ex professo probat Christum novi testamenti, legisque libertatis auctorem esse, ait quod ex veteribus mortuis nullus *aperuit novum libertatis testamentum. Non igitur de altero, sed de Domino, in quem concurrerunt omnia prædicta signa, dicebant prophetæ.* Igitur *aperire novum libertatis testamentum*, seu, ut vocem διαθήκη interdum reddere amat interpretes, *novam libertatis dispositionem*, familiaris Irenæo phrasis, qua proinde in eo quem expendimus loco usum eum esse, nemo sanus dubitabit.

(62) *Scriptum est.* Alii minus bene, *dictum est;* quia S. Marci textus habet γέγραπται.

(63) *In prophetis.* Sic cum Irenæo habent excusi Novi Test. codd. Græci. In mss. vero quibusdam Græcis, ut et in versionibus Vulgata Latina, Syr., Copt., Persic., Arab. et Goth. legitur, *in Isaia propheta.* Jam ab Irenæi temporibus variasse Marci Evangelii codices inde liquet, quod in sequenti capite eadem Evangelii verba citans legat, *in Isaia propheta;* nisi quis dicere malit hæc a librario quopiam ex Vulgata Latina scripta fuisse, quod non abhorret a verosimili. Siquidem Irenæus infra cap. 16 eadem verba repetens, iterum scribit *in prophetis.* Et quemadmodum hic subjungit: *Manifeste initium Evangelii esse dicens sanctorum prophetarum voces;* sic et illic addit: *Unum et eundem sciens Filium Dei Jesum Christum, qui a prophetis annuntiatus.* Quibus firmatur conjectura, Irenæum constanter legisse *in prophetis;* hæc vero *in Isaia propheta,* a quopiam addita; cum nihil subjungat,

præparabit viam tuam (64). Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas ante Deum nostrum (65). Manifeste initium Evangelii esse dicens sanctorum prophetarum voces; et eum, quem ipsi Dominum et Deum confessi sunt, hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi præmonstrans, qui et promiserit ei angelum suum ante faciem ejus missurum; qui erat Joannes, « in spiritu et virtute Eliæ » clamans in eremo: « Parate viam Domini, rectas facite semitas ante Deum nostrum¹⁸. » Quoniam quidem non alium et alium prophetæ annuntiabant Deum, sed unum et eundem, variis autem significationibus, **188** et multis appellationibus: multus enim et dives Pater, quemadmodum (66) in eo libro qui ante hunc est, ostendimus¹⁹; et ex ipsis autem prophetis procedente nobis sermone ostendemus. In fine autem Evangelii ait Marcus²⁰: « Et quidem Dominus Jesus, postquam locutus est eis, receptus est in cælos, et sedet ad dexteram Dei; » confirmans quod a Propheta dictum est: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum²¹. » Sic quidem unus et idem Deus (67) et Pater est, qui a prophetis quidem annuntiatus, ab Evangelio vero traditus, quem Christiani colimus, et diligimus ex toto corde, factorem cæli et terræ (68), et omnium quæ in eis sunt.

CAPUT XI.

Idem probat ex Joannis Evangelio, quod ex tribus aliis jam probavit. Tum concludit quatuor esse Evangelia, nec plura, nec pauciora, et hujus numeri mysticas rationes affert.

1. Hanc fidem annuntians Joannes Domini discipulus, volens per Evangelii annuntiationem auferre

A eum, qui a Cerintho inseminatus erat hominibus, errorem, et multo prius ab his qui dicuntur Nicolaitæ, qui sunt vulsio (69) ejus, quæ falso cognominatur scientia, ut confunderet eos, et suaderet, quoniam unus Deus qui omnia fecit per Verbum suum; et non, quemadmodum illi dicunt, alterum quidem fabricatorem, alium autem Patrem Domini: et alium quidem fabricatoris filium, alterum vero de superioribus, Christum, quem et impassibilem perseverasse, descendantem in Jesum filium fabricatoris, et iterum revolasse in suum Pleroma: et initium quidem esse Monogenem (70), Logon autem verum filium Unigeniti: et eam conditionem, quæ est secundum nos, non a primo Deo factam, sed a Virtute aliqua valde deorsum subjecta, et abscissa ab eorum communicatione, quæ sunt invisibilia et innominabilia. Omnia igitur talia circumscribere (71) volens discipulus Domini, et regulam veritatis constituere in Ecclesia, quia est unus Deus omnipotens, qui per Verbum suum omnia fecit, et visibilia, et invisibilia; significans quoque, quoniam per Verbum, per quod Deus perfecit conditionem, in hoc et salutem his qui in conditione sunt, præstitit hominibus; sic inchoavit in ea, quæ est secundum Evangelium²², doctrina: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Quod factum est, in ipso (72) vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt. Omnia, inquit, per ipsum facta sunt. » In omnibus ergo est et hæc, quæ secundum nos est, conditio: non enim concedetur eis, omnia dici ea, quæ sunt infra Pleroma (73) ipsorum. Si enim

¹⁸ Luc. 1, 17. ¹⁹ Cap. 35, n. 3. ²⁰ Marc. xvi, 19. ²¹ Psal. cix, 1. ²² Joan. 1, 1 seqq.

ex quo conjici possit eum hoc posteriori modo legisse.

(64) *Viam tuam.* Addunt Vulgati Nov. Test. codd. tum Græci, tum Latini, ἔμπροσθέν σου, *ante te.* Aut vero hæc verba defuerint in Irenæi codice, certo definiri non potest. Id certum, ea deesse in mss. quibusdam codd. Græcis, ut et in versionibus Syr., Copt., Persic. et Æthiop. Nec Origenes, tom. VII in Joan., p. 117, ea legit. Quinimo pag. sequenti scribit evangelistam, compendio prophetæ verborum facta, omisisse ἔμπροσθέν σου.

(65) *Ante Deum nostrum.* Nostri codices habent, τὰς τρίβους αὐτοῦ, et ita scripsisse evangelistam existimat Origenes pag. 117 mox cit. mss. vero quidam, juxta Isai. xl, 3, ferunt, τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, quod ab Irenæi lectione non procul recedit.

(66) *Multus enim et dives Pater, quemadmodum.* Sic auctoritate cod. Clarom. restitui, nisi quod pro *multus*, incuria scribæ habeat *multos*. Favet et cod. Voss. in quo legitur: *Multo enim et dives Pater.* Alii omnes corrupte et sine sensu habent: *Multis* (Merc. 1 *multum*) *enim et diversis.* Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat tum contextus, tum locus huic geminus infra cap. 16, n. 7, ubi eadem verba repetuntur: *Dominus noster unus quidem et idem existens, dives autem et multus.*

Diviti enim et multæ voluntati Patris deservit. Multum autem et divitem appellat Patrem, de quo hic sermo, quia infinitus et omni perfectionum genere cumulativissimus est; nec proinde mirum, si licet unus et idem, sub variis significationibus et multis appellationibus annuntietur a prophetis.

(67) *Sic quidem unus et idem Deus.* In Clarom.: *Sic idem et unus Deus et Pater est.*

(68) *Terræ.* Verbum *credimus*, quod in edit. Eras., Gall. et Feuard. sequitur, omittunt mss. omnes.

(69) *Vulsio.* Græce, ait Pearson., ἀπόσπασμα, quod hic ego verterem *surculus*, qui a trunco avellitur. Quo sensu de Theodoto scripsit Epiphanius: Ἀνέστη πάλιν Θεόδοτος τις, ἀπόσπασμα ὑπάρχων ἐκ τῆς προειρημένης ἀλόγου αἰρέσεως. Et de Noetianis: Ἐκ τούτου οἱ Νοητιανοὶ ἀπόσπασμα ὄντες αὐτοῦ.

(70) *Monogenem.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab. Reliqui perperam *Monogeni.*

(71) *Circumscribere.* Græce, περιγράφειν, *delere, e medio tollere.*

(72) *Quod factum est, in ipso, etc.* Sic ex codd. Clarom., Arund. et Voss. distingo. Vide notam 45, col. 632, ad cap. 2 lib. II.

(73) *Infra Pleroma.* Sic omnes mss. In edit.

et hæc Pleroma ipsorum continet, non extra est A tanta ista conditio, quemadmodum ostendimus in eo libro qui ante hunc est ²³; si autem extra Pleroma sunt hæc, quod quidem impossibile visum est, jam non est omnia Pleroma ipsorum: non est ergo extra hæc tanta conditio.

2. Abstulit autem a nobis dissensiones omnes ipse Joannes, dicens ²⁴: « In hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua propria venit, et sui eum non receperunt. » Secundum autem Marcionem, et eos qui similes sunt ei, neque mundus per eum factus est, neque in sua venit, sed in aliena. Secundum autem quosdam Gnosticorum, ab angelis factus est iste mundus, et non per Verbum Dei (74). Secundum autem eos, qui sunt a Valentino, iterum non per eum factus est, sed per Demiurgum. Hic enim (75) operabatur similitudines tales fieri, ad imitationem eorum quæ sunt sursum, quemadmodum dicunt: Demiurgus autem perficiebat fabricationem conditionis. Emissum enim dicunt eum a Matre Dominum, et Demiurgum ejus dispositionis, quæ est secundum conditionem, per quem hunc mundum factum volunt: cum Evangelium manifeste dicat, quoniam per Verbum, quod in principio erat apud Deum, omnia sunt facta: quod « Verbum, inquit, caro factum est, et inhabitavit (76) in nobis ²⁵. »

3. Secundum autem illos, neque Verbum caro factum est, neque Christus, neque qui ex omnibus C factus est, Salvator. Etenim Verbum **189** et Christum nec advenisse in hunc mundum volunt: Salvatorem vero non incarnatum, neque passum; descendisse autem quasi columbam in eum Jesum, qui factus esset ex dispositione, et cum annuntiasset incognitum Patrem, iterum ascendisse in Pleroma. Incarnatum autem et passum quidam quidem eum, qui ex dispositione sit, dicunt Jesum, quem per Mariam dicunt pertransisse, quasi aquam per tubum; alii vero Demiurgi filium, in quem descendisse eum Jesum, qui ex dispositione sit: alii rursus Jesum quidem ex Joseph et Maria natum dicunt, et in hunc descendisse Christum, qui de superio-

ribus sit, sine carne et impassibilem existentem. Secundum autem nullam sententiam hæreticorum, Verbum Dei caro factum est. Si enim quis regulas ipsorum omnium perscrutetur, inveniet quoniam sine carne, et impassibilis ab omnibus illis inducitur Dei Verbum, et qui est in superioribus Christus. Alii enim putant manifestatum (77) eum, quemadmodum hominem transfiguratum; neque autem natum, neque incarnatum dicunt illum; alii vero neque figuram eum assumpsisse hominis; sed quemadmodum columbam descendisse in eum Jesum, qui natus est ex Maria. Omnes igitur illos falsos testes ostendens discipulus Domini, ait: « Et Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis. »

B 4. Et ut non inquiramus, cujus Dei Verbum caro factum est, ipse insuper docet, dicens ²⁶: « Fuit homo missus a Deo; erat ei nomen Joannes: hic venit in testimonium, ut testaretur de lumine. Non erat ipse lumen, sed ut testaretur de lumine (78). » Præcursor igitur Joannes, qui testatur de lumine, a quo Deo missus est? Utique ab eo, cujus Gabriel est angelus, qui etiam evangelizavit generationem ejus: qui et per prophetas promisit angelum suum missurum ante faciem Filii sui, et præparaturum viam ejus ²⁷, hoc est, testificaturum de lumine, « in spiritu et virtute Eliæ ²⁸. » Elias autem rursus cujus Dei servus et propheta fuit ²⁹? ejus qui fecit cælum et terram, quemadmodum et ipse confiteatur. A conditore igitur et fabricatore hujus mundi missus Joannes, quemadmodum poterat testificari de eo lumine, quod ex his quæ sunt innominabilia et invisibilia descenderit? Omnes enim hæretici decreverunt Demiurgum ignorare eam quæ sit super eum Virtutem, cujus testis et ostensor invenitur Joannes. Propter hoc Dominus « plus quam prophetam » dixit ³⁰ eum habuisse. Reliqui enim omnes prophætæ annuntiaverunt adventum paterni luminis; concupierunt autem digni esse videre eum quem prædicabant: Joannes autem et prænuntiavit similiter sicut alii, et advenientem (79) vidit, et demonstravit, et credere in eum suavit multis, ita ut ipse et prophætæ et apostoli locum habuerit. Hic est enim plus quam propheta; quoniam « primo

²³ Cap. 1 et seqq. ²⁴ Joan. 1, 10, 11. ²⁵ Ibid. 14. ²⁶ Ibid. 6, 7, 8. ²⁷ Marc. 1, 2 ex Malach. III, 1. ²⁸ Luc. 1, 17. ²⁹ III Reg. XVII, 1, et XVIII, 15. ³⁰ Matth. XI, 9, et Luc. VII, 26.

Eras., Gall. et Feuard. *intra Pleroma*. Sed quidvis D legas, parum interest, modo *infra* accipias, non pro *subter*, ut perperam accipit Græbius, sed pro *intra*, more scriptorum infimæ Latinitatis. Hunc enim sensum, non illum, habere hic eam vocem demonstrant tum contextus opponens τὸ *infra Pleroma*, τὸ *extra Pleromâ*; tum ipsa Valentinianorum hypothesis, eorum duntaxat, quæ extra Pleroma, non quæ intra Pleroma sunt, creationem Demiurgo attribuentium; tum denique ea quæ fusius explicat Irenæus lib. II, primis capitibus.

(74) *Per Verbum Dei*. Ita pro *Verbo Dei* reposui ex Clarom., Voss. et Merc. 2 nisi quod in his male omisum sit *per*. Nam statim subjungit Irenæus, juxta Evangelii phrasin, *non per eum factus est*; quod et paulo ante præmiserat.

(75) *Hic enim. Λόγος* scilicet. Sed memoria lapsus Irenæus Verbo tribuit quod non nisi Salvatore suo ascribebant Valentiniani. Quippe Salvatorem, non Λόγον, dicebant *in honorem Æonum imagines fecisse ipsorum*, ad quarum præscriptum condidisset omnia Demiurgus; lib. I, cap. 5, n. 1.

(76) *Inhabitavit*. Ita Clarom., et hic ac paulo post, ac Voss. cæteri *habitavit*.

(77) *Manifestatum*. Alii perperam, *manifestum*.

(78) *Non erat ... testaretur de lumine*. Hunc versum, qui occasione repetitionis ultimarum vocum exciderat, ex Arund. et Merc. 2, restituit Græbius, ipso S. Joannis textu suffragante.

(79) *Advenientem*. Sic Clarom. et Voss. Alii minus recte *adventum*.

apostoli, secundo prophetæ²¹; » omnia autem ex A uno et eodem ipso Deo.

5. Bonum enim et illud (80) quod per conditionem a Deo in vinea factum est, et primo bibitum est vinum. Nemo enim illud vituperavit ex his qui biberunt; sed et Dominus accepit de eo: melius autem quod per Verbum compendialiter ac simpliciter ex aqua ad usum eorum, qui ad nuptias convocati erant, factum est vinum²². Quamvis enim possit Dominus ex nullo subjacente eorum quæ sunt conditionis, præbere epulantibus vinum, et esca complere esurientes, hoc quidem non fecit: accipiens autem eos qui a terra essent panes, et gratias agens, et iterum aquam faciens vinum, saturavit eos qui recumbebant, et potavit eos qui invitati erant ad nuptias²³: ostendens quoniam Deus, qui fecit terram, et jussit eam fructus ferre (81), et constituit aquas, et edidit fontes, hic et benedictionem escæ, et gratiam potus, in novissimis temporibus per Filium suum donat humano generi, incomprehensibilis per comprehensibilem, et invisibilis per visibilem; cum extra eum non sit, sed in sinu Patris existat.

6. « Deum enim, inquit, nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius Dei, qui est in sinu Patris, ipse enarravit²⁴. » Patrem enim invisibilem existentem ille, qui in sinu ejus est, Filius omnibus enarrat. Propter hoc cognoscunt eum hi, quibus revelaverit Filius: et iterum Pater per Filium, Filii sui dat agnitionem his qui diligunt eum. A quo et Nathanael discens cognovit, cui et testimonium reddidit Dominus, quoniam « verus Israelita est, in quo dolus non est²⁵. » Cognovit Israelites suum regem; et ait ei (82): « Rabbi, tu es Filius Dei, tu

es rex Israel²⁶. » A quo et Petrus edoctus, cognovit Christum Filium Dei vivi²⁷, dicentis: « Ecco Filius meus (83) dilectissimus, in quo bene sensi: ponam Spiritum meum super eum, et iudicium gentibus annuntiabit. Non contendet, neque clamabit, neque quisquam audiet vocem ejus in plateis: calamum quassatum non confringet, et linum fumigans non exstinguet, usquequo emittat in contentionem iudicium, et in nomine ejus gentes sperabunt²⁸. »

7. Et hæc quidem sunt principia Evangelii, unum Deum fabricatorem hujus universitatis, cum qui et per prophetas sit annuntiatus, et qui per Moysen legis dispositionem fecerit, Patrem Domini nostri Jesu Christi annuntiantia, et præter hunc alterum Deum nescientia, neque alterum Patrem. Tanta est autem circa Evangelia hæc firmitas, ut et ipsi hæretici testimonium reddant eis (84), et ex ipsis egrediens unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam. Ebionæi etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum, solo utentes (85), ex **190** illo ipso convincuntur, non recte præsumentes de Domino. Marcion autem id quod est secundum Lucam circumcidens (86), ex his quæ adhuc servantur penes eum, blasphemus in solum existentem Deum ostenditur. Qui autem Jesum separant a Christo (87), et impassibilem perseverasse Christum, passum vero Jesum dicunt, id quod secundum Marcum est præferentes Evangelium; cum amore veritatis legentes illud, corrigi possunt. Ii autem qui a Valentino sunt, eo quod est secundum Joannem plenissime utentes, ad ostensionem conjugationum suarum; ex ipso deteguntur nihil recte dicentes, quemadmodum ostendimus in primo libro²⁹. Cum ergo (88) hi, qui contradicunt, nobis

²¹ I Cor. xii, 28. ²² Joan. ii, 3 seqq. ²³ Joan. vi, 41. ²⁴ Joan. i, 18. ²⁵ Ibid. i, 47. ²⁶ Ibid. 49. ²⁷ Joan. vi, 69. ²⁸ Matth. xii, 18 seqq.; ex l. a. xlii, 1 seqq. ²⁹ Cap. 9.

(80) *Bonum enim et illud.* Hæc non adeo cohærent cum præcedentibus. Forte quidpiam excidit.

(81) *Ferre.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Alii. *facere.*

(82) *Et ait ei.* Voces in quo, quæ in omnibus editt. præcedunt, ut superfluas delevi auctoritate cod. Clarom.

(83) *Ecce Filius meus, etc.* Hæc non eodem modo leguntur apud LXX interpretes Isai. xlii, 1 et seqq., atque apud Matth. xii, 18 et seqq.

(84) *Eis.* Eras., Gall. et Feuard. cum Arund. et Merc. 2, ei.

(85) *Ebionæi etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum, solo utentes.* Non integro, inquit Epiphanius, Hær. 30, § 13, sed prioribus duobus capitibus mutilo, aliisque in locis depravato. Hebraicum vocabant, quia Hebraico, seu potius Syro-Chaldaico idiomate scriptum erat. Id ipsum erat quod secundum Hebræos vocat Eusebius lib. iii Hist. ecclesiast. cap. 27, quodque Nazaræis et Ebionæis commune existisse asserit Hieronymus in cap. xii Matthæi. At non idem utrisque Evangelium fuisse contendit Grabijs, indeque Hieronymum id asserentem erroris arguit; quia, inquit, historiam baptismi Servatoris non eodem modo refert Evangelium Nazaræorum, atque Ebionæorum. Sed id probat dubitaxat, Evangelium secundum He-

bræos ab Ebionitibus interpolatum fuisse, multisque in locis depravatum, quod cum Epiphanijs consentit; non vero absolute, et omni parte diversum fuisse ab Evangelio Nazaræorum. Non proinde viro erudito adeo dolendum, quod et ipse aliquando in Hieronymi modernorumque scriptorum sententiam abierit: hanc facile cum sua conciliare potuisset, et a præcipiti censura temperare.

(86) *Marcion autem id quod est secundum Lucam, etc.* Confer sequens caput 12 haud adeo procul a fine, et lib. i, cap. 27, n. 2, atque ibi notata.

(87) *Qui autem Jesum separant a Christo, etc.* Cerinthum ejusque sequaces hic indicari putat Grabijs. Hæc quidem ad eorum placita ex parte quadrant. Sed difficultatem facit quod conceptis verbis affirmant Epiphanius, Hær. 28, § 4, ac hær. 30, § 5, et Philastrius cap. 36. Cerinthianos perinde ac Ebionæos solo usos fuisse Evangelio secundum Matthæum, quod et secundum Hebræos vocabant, eo que non integro, sed mutilo. Quod vix cum Irenæo conciliari poterit, scribente, eos, quos hic memorat, hæreticos id quod secundum Marcum est prætulisse Evangelium.

(88) *Cum ergo.* Eras., Gall. et Feuard. *quando ergo.*

testimonium perhibeant, et utantur his, firma et vera est nostra de illis ostensio.

8. Neque autem plura numero quam hæc sunt, neque rursus pauciora capit esse Evangelia. Quoniam enim quatuor regiones mundi sunt in quibus sumus, et quatuor principales (89) spiritus, et disseminata est Ecclesia super omnem terram, columna autem et firmamentum Ecclesie ⁹⁰ est Evangelium et spiritus vitæ; consequens est, quatuor habere eam columnas, undique flantes incorruptibilitatem, et vivificantes homines. Ex quibus manifestum est, quoniam qui est omnium artifex Verbum, qui sedet (90) super cherubim, et continet omnia, declaratus (91) hominibus, dedit nobis quadriforme Evangelium, quod uno spiritu (92) continetur. Quemadmodum et David postulans ejus adventum, ait: « Qui sedes super cherubim, appare ⁹¹. » Etenim cherubim quadriiformia, et formæ ipsorum imagines sunt dispositionis Filii Dei. « Primum enim animal, inquit, simile leoni, efficabile ejus, et principale, et regale (93) significans: « secundum vero simile vitulo, sacrificalem et sacerdotalem ordinationem significans: « tertium vero (94) habens faciem quasi humanam, » eum, qui est secundum hominem, adventum ejus (95) manifeste describens: « quartum » vero « simile aquilæ volantis ⁹², » Spiritus in Ecclesiam advolantis (96) gratiam manifestans. Et Evangelia igitur his consonantia, in quibus insidet Christus (97) Jesus. Aliud enim illam, quæ est a Patre, principalem, et

A efficabilem (98), et gloriosam **191** generationem ejus enarrat, dicens sic: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; » et: « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ⁹³. Propter hoc et omni fiducia plenum est Evangelium istud; talis est enim persona ejus. Id vero, quod est secundum Lucam, quoniam quidem sacerdotalis characteris est, a Zacharia (99) sacerdote sacrificante Deo inchoavit. Jam enim saginatus parabatur vitulus, qui pro inventione minoris filii inciperet mactari (1-42). Matthæus vero eamque est secundum hominem, generationem ejus enarrat: « Liber » dicens « generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. » Et iterum «: Christi autem generatio sic erat ⁹⁴. » Humanæ formæ igitur hoc Evangelium: propter hoc et per totum Evangelium humiliter sentiens, et mitis homo servatus est (43). Marcus vero a prophetico Spiritu ex alto, adveniente hominibus, initium fecit: « Initium, dicens ⁹⁵, Evangelii, quemadmodum scriptum est in Isaia propheta; » volatilem et pennatam imaginem Evangelii monstrans: propter hoc et compendiosam et præcurrentem annuntiationem fecit: propheticus enim character est hic. Et ipsum autem Verbum Dei, illis quidem qui ante Moysen fuerunt patriarchis, secundum divinitatem et gloriam colloquebatur: his vero qui in lege, sacerdotalem et ministerialem actum (44) præbebat: post deinde nobis homo factus, munus cælestis Spiritus in omnem misit terram, protegens nos

⁹⁰ I Tim. III, 15. ⁹¹ Psal. LXXIX, 3. ⁹² Apoc. IV, 7. ⁹³ Joan. I, 1 seqq. ⁹⁴ Matth. I, 1, 18. ⁹⁵ Marc. I, 1.

(89) *Principales*. In Græco καθολικά. Sed aliud quidpiam legisse videtur interpres. Hæc Irenæi de quatuor Evangeliiis pericopa, quam eruditissimi Grabii curæ et studiis debemus, Græce, tacito licet Irenæi nomine, paucisque mutatis, responsionis loco datur ad 144 Anastasii Sinaitæ (si sit ejus) quæstionem: cujus editio, cum hinc inde sit vitiosa, exemplar ms. cod. 206. *Barocciani* in bibliotheca *Bodleiana* in subsidium vocavit vir clarissimus, necnon istud, quod ex Florentino codice descripsit, ac notis in N. T. inseruit *Alexander Morus*; haud animadvertens tamen, id Anastasii ἀποσπασμάτων esse, atque istud cum Germano patriarcha Consantinopolitano quoque contulit, quod hic in *Theoria rerum ecclesiasticarum*, tom. II *Auctarii Bibliothecæ Patrum*, Paris. 1624, p. 146, hunc Irenæi locum magna ex parte compilarit: ex quo, ut et argumento quodam in S. Marci Evangelium, t. I *Auctarii novissimi Bibliothecæ Patrum* a Combefisio, Paris. 1672, editi pag. 456, insuper lacunam aliquam in Anastasio explevit. Exstat in bibliotheca Regia cod. ms. 2910. Anastasii *Quæstionum et Responsionum*, et alter in bibliotheca Colbertina n. 1450, uterque septingentorum circiter annorum, quos ipse contuli, et cum Bodleiano fere convenire deprehendi. Hujus proinde lectiones allegare cum Grabio sufficiat.

(90) *Sedet*. Ita Eras., Gal. et Feuard. in edit. 1576. Sed hic in posterioribus edit. perperam habet, *sedet*; quod erratum non modo secutus est Grabius, sed et excusare vititur.

(91) *Declaratus*. Gr. φανερωθείς, manifestatus.

(92) *Uno spiritu*. In hisce præfixum in edit. Eras., Gall. et Feuard. merito omittunt Clarom., Arund., Voss., quia nec in textu Græco exstat.

(93) *Efficabile ejus, et principale, et regale*. Melius vertisset interpres, *efficaciam ejus, et principatum, et regnum*.

(94) *Tertium vero*. Vocem *animal* a Feuard. nullius, ut videtur, ms. codicis auctoritate additam expunxit, quia deest in cod. Clarom. et edit. Eras. et Gall. ac ipso textu Græco.

(95) *Adventum ejus*. Sic mss. omnes cum textu Græco. In Eras., Gall. et Feuard. perperam, *adventum eis*.

(96) *Volantis ... advolantis*. Sic iterum omnes mss. cum edit. Oxon. In aliis *volitantis ... advolitantis*.

(97) *Christus*. Ita in mss. omnibus et Græco. In Eras., Gall. et Feuard. *Dominus*.

(98) *Efficabilem*. Hic pro *efficacem*, Græce ἐπιπρακτον. Codd. Clarom. et Voss. habent *efficabilem*.

(99) *A Zacharia*. Præpositionem *a* auctoritate cod. Arund. et Græci textus addidit Grabius.

(1-42) *Inciperet mactari*. Græcismus interpreti familiaris, nec jam semel a nobis notatus, pro *mactandus erat*. Græca habent μέλλον θύεσθαι.

(43) *Servatus est*. Ita Clarom., Voss. et Grab. melius quam alii, *separatus est*.

(44) *Actum*. Interpres perperam legit πρᾶξιν pro τᾶξιν; vertendum proinde erat *ordinem*, non *actum præbebat*.

alis suis. Qualis igitur dispositio Filii Dei, talis et animalium forma: et qualis animalium forma, talis et character Evangelii. Quadriformia autem animalia, et quadriforme Evangelium, et quadriformis dispositio Domini. Et propter hoc quatuor data sunt testamenta humano generi: unum quidem ante cataclysmum sub Adam; secundum vero, post cataclysmum sub Noe; tertium vero legislatio sub Moyse; quartum vero, quod renovat hominem, et recapitulat in se omnia, quod est per Evangelium, elevans et pennigerans homines; in cœleste regnum.

192 9. His igitur sic se habentibus, vani omnes, et indocti, et insuper audaces, qui frustrantur speciem Evangelii, et vel plures quam dictæ sunt, vel rursus pauciores inferunt personas Evangelii: quidam ut plus videantur quam est veritatis adinvenisse: quidam vero, ut reprobeat dispositiones Dei. Etenim Marcion totum rejiciens Evangelium (45); imo vere (46) seipsum abscindens ab Evangelio, pariter gloriatur se habere Evangelium (47): alii vero (48) ut donum Spiritus frustrantur, quod in novissimis temporibus secundum placitum Patris effusum est in humanum genus, illam speciem non admittunt, quæ est secundum Joannis Evangelium⁴⁶, in qua Paracletum se missurum Dominus promisit; sed simul et Evangelium, et propheticum repellunt

A Spiritum. Infelices vere, qui pseudoprophetæ quidem esse volunt; prophetiam (49) vero gratiam repellunt ab Ecclesia: similia patientes (50) his qui propter eos qui in hypoerisi veniunt, etiam a fratrum communicatione se abstinere. Datur autem intelligi, quod hujusmodi neque apostolum Paulum recipiant. In ea enim Epistola, quæ est ad Corinthios⁴⁷, de prophetis charismatibus diligenter locutus est, et scit viros et mulieres in Ecclesia prophetantes. Per hæc igitur omnia peccantes in Spiritum Dei, in irremissibile incidunt peccatum⁴⁸. Hi vero, qui sunt a Valentino, iterum existentes extra omnem timorem, suas conscriptiones proferentes, plura habere gloriantur, quam sint ipsa Evangelia. Siquidem in tantum processerunt audaciæ, uti quod ab his non olim conscriptum est, veritatis Evangelium titulent, in nihilo conveniens apostolorum Evangeliiis, ut nec Evangelium quidem sit apud eos sine blasphemia. Si enim quod ab eis profertur, veritatis est Evangelium, dissimile est autem hoc illis, quæ ab apostolis tradita sunt; qui volunt, possunt discere, quemadmodum ex ipsis Scripturis ostenditur, jam non esse id quod ab apostolis traditum est, veritatis Evangelium. Quoniam autem sola illa vera et firma, et non capit neque plura, præterquam prædicta sunt, neque pauciora esse Evangelia, per tot et tanta ostendimus. Etenim cum omnia composita et apta Deus

⁴⁶ Joan. xiv, 16, 26; xv, 26; xvi, 7. ⁴⁷ I Cor. xi, 4, 5. ⁴⁸ Matth. xiii, 31.

(45) *Marcion totum rejiciens Evangelium.* Non totum absolute rejiciebat, qui Evangelio Lucæ decurtato utebatur. Sed totum rejicere censebatur, qui quibus partibus vellet, fidem denegabat, quasdam admittens, cæteras resecans vel corrumpens. Eadem enim partium omnium auctoritas, quam qui in his pro libito non agnoscit, nec in aliis reveretur.

(46) *Imo vere.* Alii, imo vero.

(47) *Pariter gloriatur se habere Evangelium.* Ita Eras., Gall. et Ottob., cæteri codices: *Partem gloriatur se habere Evangelii*: quam lectionem etiam ad marginem editionis suæ ex quibusdam mss. codd. indicant Eras. et Gall., sed priorem prætulere; et merito quidem. Hæc enim opponit Irenæus velut absurda, et secum invicem pugnantia, quod hinc Marcion totum rejiciat Evangelium, imo vere seipsum abscindat ab Evangelio; illinc tamen, pariter atque Catholici, gloriatur se habere Evangelium. Ecqui vero fateri, imo et gloriari potuisset Marcion, partem se habere Evangelii, qui quod decurtaverat, solum legitimum esse dicebat, ut ex cap. 12 sequenti liquet; cæteris, quæ admittebant Catholici, veluti spuris rejectis? Certe si partem duntaxat habere se confessus fuisset, eo ipso corruptionis criminis reum se prodidisset.

(48) *Alii vero, etc.* Observat doctissimus Tillemontius, Cataphryges, sive Montanistas hic ab Irenæo perstringi, qui, Augustino teste, hæc. 26 Christi de mittendo Spiritu sancto promissa in seipsis plenius atque uberius, quam in apostolis adimpleta fuisse delirantes effutiebant. Isti itaque prophetiæ gratiam ab Ecclesia repellebant, ut sibi solis, seu potius pseudoprophetis suis vindicarent. Hinc Catholicorum cœtum, quod novas prophetias rejiceret, Ecclesiam Psychicorum nuncupabant; suam vero sectam *Ecclesiam Spiritus* dicebant, quod Spiritum sanctum in prophetis novis, Montano et Priscilla, loquentem haberet, spiritalemque merito dici faceret

C *agnitio spiritualium charismatum*, ut misere delusus scribit Tertullianus in libris *De monogamia* et *De pudicitia*, quos jam Montanista factus edidit. Eo vero probabilius est, Irenæum in Montanistas digitum intendere, quod jam, Eusebio teste, lib. v *Hist.*, cap. 3, Martyres Lugdunenses, quibuscumque idem Irenæus tum presbyter versabatur, epistolis e carceribus ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ, et ad Eleutherium papam scriptis, sententiam, utique damnationis, de novis prophetis tum emergentibus tulissent. Illi ergo dum tertium saltem adversus Valentinianos librum scribebat, ignoti esse non poterant Montanistarum errores: nec enim ante martyrum necem, id est ante annum M. Aurelii 17, Christi vero 176 aut 177, hunc elucubravit. At jam ab anno 171, ut tradit Eusebius in *Chronico*, orta erat Montanistarum hæresis. Quod vero asserit Græbius, velut ex Irenæo, Montanistas Evangelium S. Joannis repudiasset; ad Irenæi verba haud satis attendit vir doctissimus. Neque enim Irenæus totum ab iis repudiatum fuisse Evangelium secundum Joannem dicit (nisi ad summum eo sensu quo Marcionem totum rejecisse Evangelium paulo ante affirmavit), sed *illam duntaxat speciem Evangelii Joannis ab illis non admitti, in qua Paracletum se missurum Dominus dicit*. Quod ne quidem ad omnes Montanistas extendi potest. Si quidem Tertullianus in suis contra Catholicos libris non tantum Evangelium Joannis citat, sed et hunc ipsum locum cap. 16, 7, allegat, in quo de Spiritu sancto a se mittendo Servator loquens ait: *Cum venerit Spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem*, ut inde probet hoc Christi promissum in Montano adimpletum fuisse.

(49) *Prophetiam.* Ita Clarom. et Voss., cæteri, *prophetiæ*.

(50) *Similia patientes, etc.* Sensus est, istos pseudoprophetas Spiritum sanctum, de cujus donis gloriantur, amittere: quemadmodum schismatici,

fecerit, oportebat et speciem Evangelii bene compositam, et bene compaginatam esse. Examinata igitur sententia eorum qui nobis tradiderunt Evangelium, ex ipsis principiis ipsorum, veniamus et ad reliquos apostolos, et perquiramus sententiam eorum de Deo : post deinde, ipsos Domini sermones audiamus.

193 CAPUT XII.

Quæ sit reliquorum apostolorum doctrina.

1. Petrus igitur apostolus post resurrectionem Domini, et assumptionem in cœlos, volens adimplere duodecim apostolorum numerum, et allegere (51) pro Juda (52) alterum, qui electus esset a Deo, ex his (53) qui aderant, dixit ⁵⁹ : « Viri fratres, oportebat (54-56) impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus ore David de Juda, qui factus est dux his qui apprehenderunt Jesum, quoniam annumeratus fuit inter nos : Fiat habitatio ejus deserta, et non sit qui inhabitet in ea ⁶⁰, et episcopatum ejus accipiat alter ⁶¹ : adimplerionem apostolorum (57) ex his quæ a David dicta sunt, faciens. Rursus cum Spiritus sanctus descendisset in discipulos, uti omnes prophetarent, et loquerentur linguis, et quidam irriderent eos, quasi a musto ebrios ⁶², dixit Petrus, non ebrios quidem illos esse, cum sit hora tertia diei ; esse autem hoc quod dictum est per prophetam : « Erit in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam de Spiritu meo in omnem carnem, et prophetabunt ⁶³. » Deus igitur, qui per prophetam promisit missurum se Spiritum suum in humanum genus, ipse et misit ei : et ipse Deus a Petro annuntiat suam promissionem adimplese.

2. « Viri enim, inquit Petrus ⁶⁴, Israelitæ, au-

⁵⁹ Act. i, 16 seqq. ⁶⁰ Psal. LVIII, 26. ⁶¹ Psal. CVIII, 8. ⁶² Act. II, 4 seqq. ⁶³ Joel. II, 28. ⁶⁴ Act. II, 22. ⁶⁵ Psal. XV, 8 seqq. ⁶⁶ Act. II, 50 seqq. ⁶⁷ Psal. CXXXI, 2. ⁶⁸ Psal. CIX, 1.

qui, ne peccatorum occultorum communionem poluantur, ab Ecclesiæ communionem abstinent, sanctitate, quam æmulantur, excidunt.

(51) *Allegere.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Cæteri *eligere*. Sed priorem lectionem prætulit, quod magis cum præcedentibus conveniat : *volens adimplere duodecim apostolorum numerum.* *Allegere* autem, est in apostolorum cœtum cooptare.

(52) *Pro Juda.* Ita recte codd. Clarom. et Arund. cum edit Oxon. In reliquis mendose, *Providentia.*

(53) *Ex his.* Sic Clarom. et Voss. ita ut ad verbum *allegere* referatur ; non ad *dixit*. Reliqui omitunt *ex*.

(54-56) *Oportebat.* Ita omnes editt. suffragante veteri cod. Feuard. et Græco S. Lucæ textu. Sed Clarom. et Anglic. cum Vulgata Latina habent *oportet*, sicque ferunt et mss. quidam codices Græci.

(57) *Apostolorum.* Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta Græcum. Cæteri minus bene, *eorum*. Sensus porro verborum est : *adimplerionem numeri duodecim apostolorum faciens, juxta ea quæ a David dicta sunt.*

(58) *Sermones meos.* Legit Irenæus, τὸς λόγους μου ; eodem modo legit et Chrysostomus, hom. 6, in Acta. At vulgati nostri N. T. codices habent, τὸς

A dite sermones meos (58) : Jesum Nazarenum, virum approbatam a Deo in vobis virtutibus, et prodigiis, et signis, quæ fecit per ipsum Deus in medio vestrum, quemadmodum ipsi scitis : hunc definito consilio, et præscientiæ Dei traditum (59) per manus iniquorum affigentes interfecistis : quem Deus excitavit, solutis doloribus inferorum (60), quoniam non erat possibile teneri eum ab eis. David enim dicit in ipsum ⁶¹ : « Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris meis (61) est, ne movear (62). Propter hoc lætatum est cor meum, et exsultavit lingua mea, insuper et caro mea requiescet in spe. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. » Dehinc rursus fiducialiter illis dicit de patriarcha David, quoniam mortuus est, et sepultus, et sepulcrum ejus sit apud eos usque in hunc diem. « Propheta autem, inquit ⁶², cum esset, et sciret quoniam jurejurando ei juravit Deus, de fructu ventris ejus (63) sedere in throno ejus ⁶⁴ ; providens locutus est de resurrectione Christi, quoniam neque derelictus est (64) apud inferos (65), neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum, inquit, excitavit Deus, cujus nos omnes sumus testes : qui dextera Dei exaltatus, repromissionem sancti Spiritus accipiens a Patre, effudit donationem hanc (66), quam vos nunc videtis, et auditis. Non enim David ascendit in cœlos, dicit autem ipse ⁶⁵ : Dixit Dominus Domino meo : Sede ad dexteram meam, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Certissime ergo sciat omnis domus Israel, quoniam et Dominum eum, et Christum Deus fecit hunc Jesum, quam vos crucifixistis. » Cum dixissent igitur tur-

λόγους τούτους, *hos sermones.*

(59) *Traditum.* Λαβόντες, quod addunt editi N. T. codd. non agnoscit Irenæus, uti nec codex Alexand. et Valesii codd. neque Latina et Arab. versiones.

(60) *Inferorum.* Excusi N. Test. codd. habent θανάτου, sed mss. quidam ἄδου, uti et Polycarpus *ad Philip.*, Epiphanius in *Ancorato* § 34. Vulgat. et Syr. interpretes.

(61) *Meis.* In Merc. 2 *mihî*; in cæteris, *mei*.

(62) *Ne movear.* Feuard. in marg. et Clarom. *ut non movear.*

(63) *De fructu ventris ejus.* Verba ista, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν, quæ sequuntur in editis N. Test. exemplaribus Græcis, non agnovit Irenæus; nec exstant in cod. Alexand. neque in Latina Vulgata, Syriaca ac Æthiopica versionibus.

(64) *Neque derelictus est.* Excusi N. Test. codd. Græci habent : οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ἄδου. At ἡ ψυχὴ omittitur non solum ab Irenæo, sed et Didymo lib. III *De Spiritu S.*, et in codd. Alexand. necnon in Latina Vulgata et Syr. versionibus.

(65) *Apud inferos.* Voss. *ad inferos.*

(66) *Donationem hanc.* Cum mss. quibusdam codd. Græcis et PP. aliquibus legit Irenæus ταύτην τὴν δωρεάν ἦν, vel τοῦτο δῶρον ὅ. Et sic habuisse codd. Græcos sua ætate testatur Beda in *Comment. in Acta*. At nunc in excusis non legitur nisi τοῦτο sine δῶρον.

bæ : « Quid ergo faciemus ⁵⁹? » Petrus ad eos ait : « Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu, in remissionem (67-69) peccatorum, et accipietis donum Spiritus sancti ⁶⁰. » Sic non alium Deum, nec aliam plenitudinem annuntiabant apostoli; nec alterum quidem passum et resurgentem Christum, alterum vero qui sursum volaverit, et impassibilis perseveraverit; sed unum et eundem Deum Patrem, et Christum **194** Jesum, qui a mortuis resurrexit; et eam, quæ in eum est, fidem annuntiabant his qui non credebant in Filium Dei; et ex prophetis cohortabantur eos, quoniam eum, quem promisit se Deus missurum Christum, misit Jesum, quem ipsi crucifixerunt, quem Deus excitavit.

3. Rursus cum Petrus simul cum Joanne vidisset eum, qui a nativitate claudus erat, ante portam templi, quæ dicitur speciosa, sedentem et petentem eleemosynam, dixit ei : « Argentum et aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Jesu Christi Nazareni surge, et ambula. Et statim ejus confirmati sunt gressus, et plantæ, et ambulabat, et introivit cum ipsis in templum, ambulans, et saliens, et glorificans Deum ⁶¹. » Multitudine autem universa collecta ad eos propter inopinatum factum, Petrus dixit eis ⁶² : « Viri Israelitæ, quid miramini in hoc, et nos quid intuemini, quasi nostra virtute fecerimus hunc ambulare? Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus patrum nostrorum, glorificavit Filium suum, quem vos quidem tradidistis in iudicium (70), et negastis ante faciem Pilati, cum remittere eum vellet (71). Vos autem sanctum et justum aggravastis (72), et petistis virum homicidam donari vobis; ducem autem vitæ occidistis, quem Deus excitavit a mortuis, cujus nos testes sumus. Et in fide nominis ejus hunc quem videtis et scitis, confirmavit nomen ejus, et fides, quæ est per ipsum, dedit ei incolumitatem coram vobis omnibus. Et nunc,

⁵⁹ Act. II, 37. ⁶⁰ Ibid. 26. ⁶¹ Act. III, 2 seqq. 48. ⁶² Act. IV, 8 seqq.

(67-69) *In remissionem. In remissa* habent Clarom., Arund. et Merc. 2, ut opinor pro *in remissam*.

(70) *In iudicium.* Εἰς χρίσιν addit quoque mss. cod. Cantabrigiensis; alii εἰς χριτήριον.

(71) *Cum remittere eum vellet.* Ἀπολύειν αὐτὸν θέλοντος iterum habet cum Irenæo cod. Cantabrigiensis. Editi vero, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

(72) *Aggravastis.* Pro ἠρνήσασθε, habet cum Irenæo cod. Cantabrig. ἐβαρύνετε.

(73) *Nequam.* Πονηρόν exstat etiam in ms. Cantabrig.

(74) *Quæ prædixit.* Feuard. in marg. et Voss. qui prædixit.

(75) *Et veniant vobis tempora.* In Græco Lucæ textu, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροί, ut veniant tempora refrigerii. At in Vulgata: ut cum venerint tempora refrigerii.

(76) *Præparatum.* Pro προκεκηρυγμένον ὑμῶν, legit Irenæus προχειρισμένον, prout habet quoque codex Alexand. et plures alii. Tertullian. etiam lib. *De resurrect. car.*, cap. 23, legit prædesignatum.

A fratres, scio quoniam secundum ignorantiam fecistis nequam (73). Deus autem quæ prædixit (74) ore omnium prophetarum, pati Christum suum, adimplevit. Pœnitentiam igitur agite, et convertimini, ut deleantur peccata vestra, et veniant vobis tempora (75) refrigerii a facie Domini, et mittat præparatum (76) vobis Jesum Christum, quem oportet quidem cœlum suscipere usque ad tempora dispositionis omnium, quæ locutus est (77) Deus per sanctos prophetas suos (78). Moyses quidem dicit ad patres nostros ⁶³ : « Quoniam prophetam excitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, quemadmodum me; ipsum audietis in omnibus quæcunque locutus fuerit ad vos. Erit autem: Omnis anima quæcunque non audierit prophetam illum, peribit de populo. Et omnes a Samuel et deinceps, quotquot locuti sunt, et annuntiaverunt (79) dies ipsos. Vos estis filii prophetarum, et testamenti quod Deus disposuit ad patres nostros, dicens ad Abraham ⁶⁴ : Et in semine (80-81) tuo benedicentur omnes tribus terræ. Vobis primum Deus excitans Filium suum misit benedicentem vos, ut convertat se unusquisque a nequitia suis. » Manifestam ergo præconationem Petrus cum Joanne præconavit eis, repromissionem, quam fecit Deus patribus, per Jesum adimpletam evangelizans: non quidem alterum Deum annuntians, sed Filium Dei, qui et homo factus est, et passus, in agnitionem adducens Israel; et in Jesu resurrectionem, quæ est a mortuis, annuntians, et significans, quoniam omnia, quæ prophætæ annuntiaverunt de passione Christi, hæc adimplevit Deus.

4. Propter quod rursus convocatis principibus sacerdotum, fiducialiter Petrus dixit ad eos ⁶⁵ : « Principes populi, et seniores Israelitæ, si nos hodie redarguimur a vobis in benefacto hominis infirmi, in quo hic salvatus (82) est; cognitum sit omnibus vobis, et omni populo Israel, quoniam in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos cruci-

⁶³ Ibid. 12 seqq. ⁶⁴ Deut. XVIII, 15. ⁶⁵ Gen. XXII,

(77) *Locutus est.* Vocem εἰ, quæ in edit. Eras., Gall. et Feuard. perperam addita est, non agnoscunt codd. Clarom., Arund., Voss. et Lucæ textus.

(78) *Prophetas suos.* Voces ἀπ' αἰῶνος, a sæculo, omittit cum Irenæo cod. Cantabrig.

(79) *Quotquot locuti sunt, et annuntiaverunt.* Sic juxta S. Lucæ textum, codd. Clarom. et Voss. nec non Arund. nisi quod in hoc τὸ et [quod hic pro etiam accipitur] desideretur. Sed Eras., Gall. et Feu. habent: et omnes, quotquot locuti sunt, annuntiaverunt. Non legit autem Irenæus προκατήγγειλαν, ut fert textus Græcus hodiernus, sed simpliciter κατήγγειλαν, ut habent plura mss. exemplaria.

(80-81) *Et in semine.* Sic cod. Clarom. Plerique alii omittunt et, Græbius vero et pro in ex Merc. 2 posuit, quia, inquit, Acta apostolica ita sonant. Excusa quidem ita sonant. Sed cod. Alexand. juxta Genes. XII, 18, habet, καὶ ἐν τῷ σπέρματι, quod et legit Vulgatus interpres.

(82) *Salvatus.* Ita Feuard. in marg. et omnes mss. juxta Græcum σέσωσται. Edit. vero, sanatus.

fixistis, quem Deus excitavit a mortuis, in hoc hic astat in conspectu vestro sanus. Hic est lapis (83) spretus (84) a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli ⁶⁶. Et non est aliud nomen sub cœlo, quod datum sit hominibus, in quo oporteat salvari nos. Sic apostoli non Deum mutabant, sed Christum annuntiabant populo esse Jesum qui crucifixus est, quem Deus excitavit. Qui prophetas misit, idem Deus excitavit, et salutem in eo dedit hominibus.

5. Confusi (85) igitur et per curationem (c. anorum enim, inquit Scriptura ⁶⁷, plus quam xl, erat homo in quo factum est signum curationis) et **195** per doctrinam apostolorum et prophetarum expositionem, cum remisissent summi sacerdotes Petrum et Joannem, et reversi essent ad reliquos apostolos, et discipulos Domini, id est in Ecclesiam, et enarrassent quæ fuerant facta, et quemadmodum fiducialiter egissent in nomine Jesu: « Audientes, inquit ⁶⁸, tota Ecclesia (86), unanimes extulerunt vocem ad Deum, et dixerunt: Domine, tu es Deus qui fecisti cœlum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt, qui per Spiritum sanctum ore David patris nostri (87), pueri tui, dixisti ⁶⁹: Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes congregati sunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus. » Convenerunt enim vere in hac civitate (88) adversus sanctum Filium tuum Jesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus, cum gentibus et populis Israel, facere quæcumque manus tua, et voluntas tua prædestinaverat fieri. Hæ voces Ecclesiæ ex qua habuit omnis Ecclesia initium: hæ voces civitatis magnæ (89), Novi Testamenti civium: hæ voces apostolorum, hæ voces discipulorum Domini, eorum qui post assumptionem Domini per Spiritum et perfecti exstiterunt, et invocaverunt Deum, qui fecit cœlum et terram, et mare, qui per prophetas annuntiatus est, et ejus Filius Jesus (90-93), quem unxit Deus, et alterum autem nescientes. Non enim erat ibi tunc

A Valentinus, nec Marcion, nec reliqui sui, vel eorum (94) qui assentiunt eis, eversores. Propter quod et exaudivit eos factor omnium Deus. « Commotus est enim, inquit, locus, in quo erant collecti, et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum fiducia ⁷⁰, » omni volenti credere. « Virtute enim magna, inquit ⁷¹, reddebant testimonium apostoli resurrectionis Domini Jesu, » dicentes ad eos ⁷²: « Deus patrum nostrorum excitavit Jesum, quem vos apprehendistis, et interfecistis suspendentes in ligno. Hunc Deus principem, et Salvatorem exaltavit gloria sua (95), dare pœnitentiam Israel, et remissionem peccatorum: et nos in eo testes sumus sermonum horum, et Spiritus sanctus, quem dedit Deus credentibus ei. Omni quoque die, inquit, in templo et in domo non cessabant docentes et evangelizantes Christum Jesum » Filium Dei. Hæc enim erat salutis agnitio, quæ perfectos ad Deum efficit eos, qui cognoscunt Filii ejus adventum.

6. Quoniam autem impudenter (96) quidam eorum dicunt: Apud Judæos præconantes apostoli non poterant alterum eis Deum annuntiare, præter eum, qui creditus fuerat ab ipsis; dicimus ad eos, quoniam si secundum olim insitam opinionem hominibus loquebantur apostoli, nemo ab his cognovit veritatem, multo autem prius (97) a Domino; et enim ipsum sic locutum dicunt. Nec hi ergo ipsi veritatem sciunt, sed sententia (98) eorum de Deo cum esset talis, exceperant doctrinam, quemadmodum audire poterant. Secundum hunc igitur sermonem apud neminem erit regula veritatis, sed omnes discipuli omnibus imputabunt, quoniam quemadmodum unusquisque sentiebat, et quemadmodum capiebat, sic et sermo ad eum factus est. Superfluous autem et inutilis adventus Domini parebit, si quidem venit permissurus, et servaturus uniuscujusque olim insitam de Deo opinionem. Adhuc etiam et multo durius erat, quem hominem viderant Judæi, et cruci affixerant, annuntiari hunc esse Christum Filium Dei, æternum ipsorum regem. Non igitur jam secundum pristinam eorum (99)

⁶⁶ Psal. cxvii, 22. ⁶⁷ Act. iv, 22. ⁶⁸ Ibid. 24 seqq. ⁶⁹ Psal. ii, 1, 2. ⁷⁰ Act. iv, 31. ⁷¹ Ibid. 33. ⁷² Act. v, 30 seqq.

(83) *Lapis*. Vocem *pretiosus* quæ in edit. addita est, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss. quia neque in S. Lucæ textu legitur.

(84) *Spretus*. Sic Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Cæteri *reprobatus*.

(85) *Confusi*. Sic Feuard. editi. Colon. Cæteri omnes codd. vitiose, et contra constructionis leges, *confusis*, nam sequitur: *cum remisissent summi sacerdotes*.

(86) *Tota Ecclesia*. Has duas voces explicationis gratia addidit Irenæus, vel ejus interpres. Neque enim apud Lucam exstant.

(87) *Per Spiritum sanctum... Patris nostri*. Hæc in excusis N. T. codd. Græcis desiderantur. Habentur vero non in Vulgata modo, sed et in quibusdam mss. codd. Græcis in Oxon. N. T. edit. citatis.

(88) *In hac civitate*. Hæ voces desunt in hodierno Lucæ textu Græco, sed non in Vulgata et pluribus

D aliis mss. Græcis. Perperam ergo Grabiüs glossema esse censet.

(89) *Civitatis magnæ*. Græcam vocem *μῆτροπολιως* alius quivis vertisset, *metropolis*, vel *metropoleos*.

(90-93) *Filius Jesus*. Ex Græco legendum, *Filium Jesum*.

(94) *Vel eorum*. *Vel pro et*, more scriptoribus infimæ Latinitatis usitato.

(95) *Gloria sua*. *Δόξη* pro *δοξία* perperam legit vetus interpres.

(96) *Impudenter*. Eras., Gall. et Feuard. *impudentes*.

(97) *Multo... prius*. Pro *multo minus*.

(98) *Sententia*. Feuard. in marg. et cod. Voss. *scientia*.

(99) *Pristinam eorum*. *Eorum* deest in Clarom., Arund. et Voss.

opinionem loquebantur ad eos. Qui enim in faciem interfectores eos esse Domini dicebant, multo magis fiducialiter etiam Patrem, qui super Demiurgum est, et ipsis (1) annuntiarent, et non in quod putabat unusquisque; et multo minus erat peccatum, si quidem superiorem Salvatorem, ad quem ascendere eos oporteret, quoniam esset impassibilis, non affixissent cruci. Quemadmodum enim gentibus non secundum sententiam illorum loquebantur, sed cum fiducia dicebant, quoniam dii ipsorum non essent dii, sed idola demoniorum; simili modo et Judæis annuntiassent, si alterum majorem et perfectiorem scissent Patrem, non adnutrientes (2), neque augentes eorum non veram de Deo opinionem. Ethnicorum autem solventes errorem, et auferentes eos a suis diis, non utique alterum eis inferebant errorem; sed auferentes eos qui non erant dii, eum, qui solus erat Deus et verus Pater, ostenderunt.

7. Ex verbis Petri igitur, quæ fecit in Cæsarea ad Cornelium centurionem, et eos qui cum eo erant gentiles, quibus primo enarratus est sermo Dei, cognoscendum est nobis, quæ annuntiabant apostoli, et qualis fuit prædicatio ipsorum, et quam habuerunt de Deo **196** sententiam. « Erat enim, inquit ⁷³, Cornelius hic religiosus et timens Deum cum tota domo sua, et faciens eleemosynas multas in populo, et orans Deum semper. Vidit ergo (3), circa horam nonam diei, angelum Dei intrantem (4) ad se, et dicentem: Eleemosynæ tuæ ascenderunt in commemorationem in conspectu Dei. Propter quod mitte ad Simonem, qui vocatur Petrus. » Petrus autem cum vidisset revelationem, in qua respondit ad eum cælestis vox: « Quæ Deus (5) emundavit, tu ne commune dixeris ⁷⁴; » hoc ideo, quoniam qui per legem inter munda et immunda distinxit Deus hic emundavit gentes per sanguinem Filii sui, quem et Cornelius colebat. Ad quem Petrus veniens dixit: « In veritate comperi, quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet eum (6-10), et operatur justitiam, acceptabilis ei est ⁷⁵. » Manifeste significans, quoniam quem antea Deum timebat Cornelius, quem per legem et prophetas audierat, propter quem et eleemosynas faciebat, hic in veritate est

A Deus. Deerat autem ei agnitio (11). Propter quod adjecit ⁷⁶: « Vos scitis quod factum est (12) verbum per omnem Judæam: incipiens enim a Galilea post baptismum, quod (13) prædicavit Joannes: Jesum a Nazareth, quemadmodum unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute; ipse circumcivit benefaciens et curans omnes qui oppressi erant a diabolo, quoniam Deus erat cum eo. Et nos testes sumus omnium eorum, quæ fecit et in regione Judæorum, et in Hierusalem: quem interfecerunt suspendentes in ligno. Hunc Deus excitavit tertia die, et dedit eum manifestum fieri (14), non omni populo, sed testibus nobis prædestinatis a Deo (15), qui cum eo et manducavimus, et bibimus post resurrectionem a mortuis. Et præcepit nobis annuntiare populo, et testificari, quoniam ipse est prædestinatus a Deo iudex vivorum et mortuorum. Huic omnes prophetæ testimonium reddunt remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnem credentem in eum. » Filium ergo Dei, quem ignorabant homines, annuntiabant apostoli, et adventum ejus, his qui ante instructi erant de Deo; sed non alterum Deum inferebant. Si enim tale aliquid sciret Petrus, libere gentibus prædicasset, alterum quidem Judæorum, alterum autem Christianorum esse Deum; qui quidem propter visionem angeli conterriti omnes, quodcumque eis dixisset, credidissent. Ex verbis autem Petri manifestum est, quoniam præcognitum quidem eis Deum custodivit; C Filium autem Dei Jesum Christum esse testificatus est ipsis, iudicem vivorum et mortuorum, in quem et (16) baptizari eos jussit in remissionem peccatorum: et non tantum hoc, sed et Jesum ipsum (17) esse Filium Dei testificatus est, qui et unctus Spiritu sancto, Jesus Christus dicitur. Et est hic idem ex Maria natus, quemadmodum Petri continet testificatio. An nunquid perfectam tunc cognitionem nondum habebat Petrus, quam postea adiuvenerunt hi? Imperfectus igitur secundum hos Petrus, imperfecti autem et reliqui apostoli: et oportebit eos reviviscentes, horum fieri discipulos, ut et ipsi perfecti fiant. Sed hoc quidem ridiculum est. Arguuntur vero isti non quidem apostolorum, sed suæ malæ sententiæ esse discipuli. Propter hoc D autem et variæ sententiæ sunt uniuscujusque eo-

⁷³ Act. x, 1 seqq. ⁷⁴ Ibid. 15. ⁷⁵ Ibid. 34, 35. ⁷⁶ Ibid. 37 seqq.

(1) *Et ipsis.* Sic Clarom. cum Eras. et Gall. Cæteri et ipsi.

(2) *Adnutrientes.* Ita pro *annuntiantes*, ex cod. Voss. feliciter restituit Grabins.

(3) *Vidit ergo.* Verba Lucæ compendio refert Irenæus, indeque plures omittit voces.

(4) *Angelum Dei intrantem.* Clarom. *Angelum Domini introeuntem.*

(5) *Quæ Deus.* Ita omnia exemplaria, et Græca tam Irenæi quam S. Lucæ littera; et sic etiam unus e nostris San-Germanensibus Latinis Actorum mss. codd. Soia Feward. edit. Colon. et quæ secutæ sunt, (nam priores cum Eras. consentiunt) juxta Vulgatam Actorum versionem habet: *Quod Deus*, quia mox sequitur, *commune*.

(6-10) *Timet eum.* In Arund. *timet Deum.* Sed S. Lucas habet *αὐτόν*.

(11) *Agnitio.* Filii adde ex textu Græco.

(12) *Quod factum est.* Clarom. et Voss. *quoniam factum est.*

(13) *Baptismum quod.* *Baptismum* in neutro genere accipe, quod mediæ et infimæ Latinitatis scriptoribus non insuetum.

(14) *Manifestum fieri.* In Voss. *manifeste fieri.*

(15) *A Deo.* Eras. et Gall. *ab eo.*

(16) *In quem, et.* Eras., Gall. et Feward. *in quo sine et.*

(17) *Jesum ipsum.* Sic Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. melius quam reliqui, *Jesum Christum.*

rum, recipientis (18) errorem quemadmodum capiebat. Ecclesia vero per universum mundum ab apostolis firmum habens initium, in una et eadem de Deo et de Filio ejus perseverat sententia.

8. Philippus autem rursus spadoni reginæ Æthiopum revertenti a Hierosolymis ⁷⁷, et legenti Isaiam prophetam, solus soli, quem annuntiavit? Nonne eum, de quo dixit propheta: «Tanquam ovis ad victimam (19) ductus est, quemadmodum agnus ante tondentem se sine voce, sic non aperuit os (20-22)? Nativitatem autem ejus quis enarrabit? quoniam tolletur a terra vita ejus ⁷⁸.» Hunc esse Jesum, et impletam esse in eo Scripturam; quemadmodum ipse eunuchus credens, et statim postulans baptizari dicebat: «Credo Filium Dei esse Jesum ⁷⁹.» Qui et missus est in regiones Æthiopiæ, prædicaturus hoc quod ipse crediderat, Deum quidem unum per prophetas prædicatum; hujus vero Filium fecisse secundum hominem adventum, et ut ovem ad victimam ductum, **197** et reliqua quæcunque prophetæ dicunt de eo.

9. Paulus ⁸⁰ quoque et ipse, posteaquam de cælo locutus est ad eum Dominus, et ostendit quoniam suum Dominum persequeretur, persequens discipulos ejus, et misit Ananiam ad eum, ut iterum videret et baptizaretur: «In synagogis, ait ⁸¹, in Damasco prædicabat cum omni fiducia Jesum, quoniam hic est Christus Filius Dei.» Hoc est mysterium, quod dicit per revelationem manifestatum sibi, quoniam qui passus est sub Pontio Pilato, hic Dominus est omnium, et Rex (23), et Deus, et iudex; ab eo qui est omnium Deus accipiens potestatem, quoniam «subjectus factus est usque ad mortem, mortem autem crucis ⁸².» Et quoniam hoc verum est, Atheniensibus evangelizans in Areopago, ubi Judæis non assistentibus, licebat ei cum fiducia verum prædicare Deum, dixit eis ⁸³: «Deus, qui fecit mun-

dum, et omnia quæ in eo sunt, hic cæli et terræ Dominus existens, non in manufactis templis inhabitat, nec a manibus humanis tractatur (24), tanquam alicujus indigens, cum ipse omnibus dederit vitam et spiritum, et omnia fecerit (25), qui fecit ex uno sanguine omne genus hominum inhabitare super faciem totius terræ, præfiniens tempora (26) secundum determinationem inhabitationis eorum (27), quærere illud quod est divinum (28), si quo modo tractare possint illud, aut invenire, quamvis etiam non longe sit ab unoquoque nostrum; in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus; et quemadmodum quidam secundum vos (29) dixerunt: Hujus enim et genus sumus. Genus igitur cum simus Dei, non oportet nos putare, id quod est divinum simile esse auro vel argento, vel lapidi per artem, vel concupiscentiam hominis deformato. Tempora ergo ignorantia despiciens Deus, nunc præcepit (30) hominibus omnibus (31) ubique pœniteri in ipsum, quoniam constituit diem iudicari orbem terræ in justitia, in viro Jesu, in quo statuit fidem (32), excitans eum a mortuis.» Hoc autem in loco non solum factorem mundi Deum eis annuntiat, non assistentibus Judæis, sed et quoniam unum genus humanum fecit inhabitare super omnem terram, quemadmodum et Moyses ait ⁸⁴: «Quando divisit Altissimus gentes, quemadmodum dispersit filios Adam, statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei;» populum autem qui credit Deo (33), jam non esse sub angelorum potestate, sed sub Domini: «Facta est enim portio Domini populus ejus Jacob, funiculum hæreditatis ejus Israel ⁸⁵.» Et iterum Lystris Lyciæ (34) cum esset Paulus cum Barnaba, et a nativitate claudum in nomine Domini nostri Jesu Christi ambulare fecisset, et cum turba honorare eos vellet quemadmodum deos, propter admirabile factum, ait eis ⁸⁶: «Nos similes (35) vobis sumus homines, evange-

⁷⁷ Act. viii, 26 seqq. ⁷⁸ Act. viii, 32, ex Isa. liii, 7. ⁷⁹ Ibid. 37. ⁸⁰ Act. ix, 4 seqq. ⁸¹ Ibid. 20, ⁸² Philip. ii, 8. ⁸³ Act. xvii, 24 seqq. ⁸⁴ Deut. xxxii, 8. ⁸⁵ Ibid. 9. ⁸⁶ Act. xiv, 14 seqq.

(18) *Recipientis*. Sic Merc. 2 et Grab. Alii *recipientes*.

(19) *Victimam*. Sic Clarom., Arund. et Voss., quomodo et paulo post *σπαγήν* reddidit interpres. Cæteri, *occisionem*.

(20-22) *Os*. Suum omittunt iidem Clarom., Arund. et Voss.

(23) *Rex*. Omnium quod addunt Feuard. et Voss. merito delevit Grab. quia nec in Græco, nec in reliquis exemplaribus occurrit.

(24) *Tractatur*. Si in Græco legit Irenæus *θεραπεύεται*, hoc verbum modo sibi peculiari vertit interpres.

(25) *Omnia fecerit*. Verbum *fecerit* in nostris N. T. codd. non legitur.

(26) *Præfiniens tempora*. Addunt codices nostri *προτεταγμένους*, vel *προστέταγμένους*; quod *statuta* reddidit Vulgatus interpres.

(27) *Secundum determinationem inhabitationis eorum*. Legisse videtur Irenæus, *κατὰ ὁροθεσίαν τῆς κατοικίας αὐτῶν*. Et ita legi in ms. Cantabrigiensi codice Actorum dicit Grabius. Hanc tamen ms.

Cantabrig. lectionem omiserunt ii qui varias N. T. codicum lectiones sive in edit. Oxon. sive in Polyglottis Londinensibus collegerunt.

(28) *Illud quod est divinum*, etc. Τὸ θεῖον cum Irenæo habet Cantabrig. in quo et legitur, Grabio teste, *φρασησίαν αὐτό, pro αὐτόν, et ὑπάρχοντος, non ὑπάρχοντα*.

(29) *Quidam secundum vos*. Omissa quoque *poetarum* mentio in ms. Cantabrig. et Æthiopica versione.

(30) *Præcepit*. Inedit. Oxon. ex Merc. 1, *præcipit*.

(31) *Omnibus*. Deest in Clarom. et Voss.

(32) *In viro Jesu, in quo statuit fidem*. Jesu pariter addit post viro cod. Cantabrig. Sed post *fidem*, voces *παρασχὼν πᾶσιν* solus omittit Irenæus.

(33) *Credit Deo*. Ita Eras., Gall., Feuard. et codd. Arund. et Merc. 2. Alii, *credidit Deum*; Clarom. *credit Deum*.

(34) *Lyciæ*. Memoria lapsus auctor scripsit *Lyciæ* pro *Lycaoniæ*; Lystra siquidem ex Ptolomeo et Hierocle, quin etiam ex Luca Act. xiv, 6, non in Lycia, sed in Lycaonia sita erant.

(35) *Nos similes*. In Eras. et Gal. *nonne similes*.

lizantes vobis Deum (36), uti ab eis vanis simulacris (37) convertamini ad Deum vivum, qui fecit cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt : qui in præteritis temporibus permisit omnes gentes abire vias suas, quanquam non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens, de cælo dans vobis pluvias et tempora fructifera, adimplens cibo et hilaritate corda vestra (38). Quoniam autem his annuntiationibus ejus omnes epistolæ consonant, ex ipsis epistolis ostendimus apto in loco (39), exponentes Apostolum. Nobis autem collaborantibus his ostensionibus, quæ ex Scripturis sunt, et quæ multifarie dicta sunt, breviter et compendiose annuntiantibus, et tu cum magnanimitate intende eis, et non longiloquium putare (40) : hoc intelligens quoniam ostensiones, quæ sunt in Scri-

10. Stephanus autem iterum qui electus est ab apostolis primus diaconus (41), qui et primus ex omnibus hominibus sectatus est vestigia martyrii Domini, propter Christi confessionem primus interfectus, fiducialiter loquens in populo, et docens eos, dicens ⁸⁷ : « Deus gloriæ (42) visus est patri nostro Abrahamæ, et dixit ad eum : Exi de terra tua, et de cognatione tua, et veni in terram, quam demonstrabo tibi : et transtulit illum in terram hanc, quam nunc et vos inhabitatis, et non dedit ei hæreditatem in ea, nec gressum pedis ; sed promisit dare in possessionem eam, et semini ejus post eum. Locutus est autem sic Deus ad eum : quoniam erit semen ejus peregrinans (43) in terra aliena, et in **198** servitute redigentur, et vexabuntur annis quadringentis : et gentem, cui servient, judicabo ego, dicit Dominus. Et postea exient, et servient mihi in isto loco. Et dedit ei testamentum circumcisionis, et sic generavit Isaac. » Et reliqua autem verborum ejus eundem Deum annuntiant, qui fuit (44) cum Joseph, et cum patriarchis, qui et collocutus est Moysi.

11. Et omnem apostolorum doctrinam unum et eundem Deum annuntiasse, qui transtulit Abrahamam, qui promissionem hæreditatis ei fecit, qui

⁸⁷ Act. vii, 2 seqq. ⁸⁸ Lib. ii, cap. 30. ⁸⁹ I Tim. vi, 4.

(36) *Vobis Deum.* Deum addunt Clarom. et Voss., addit etiam ms. Cantabrig. cum quo satis exacte legit Irenæus.

(37) *Simulacris.* Non exstat in nostris N. Test. codd.

(38) *Vestra.* Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. consentiente etiam ms. Cantabrig., cæteri cum vulgatis N. T. exemplaribus, *nostra.*

(39) *Ostendimus apto in loco.* Scilicet libro v hujus operis, in quo Pauli *sententiam examinat, et apostolum exponit*, ac pravas hæreticorum interpretationes refellit, ut facturum se pollicetur in Præfatione illius libri, et cap. ult. libri iv, nisi librum *contra Marcionem* intelligat, in quo hæreticum ex iis, quæ admittebat, Pauli Epistolarum partibus confutaturum se promiserat.

(40) *Putare.* Soli Feuard. et Grab. *puta.* Subintellige *velis*, vel quidpiam simile.

A testamentum circumcisionis apto tempore dedit, qui ex Ægypto vocavit semen ejus, servatum manifeste per circumcisionem (in signo enim dedit eam, ut non similes essent Ægyptiis), hunc factorem omnium, hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi, hunc Deum claritatis, ex ipsis sermonibus et Actibus apostolorum volentes discere possunt, et contemplari, quoniam unus hic Deus, super quem alius non est. Si autem et erat super hunc alius Deus, ex abundanti per comparationem diceremus : hic illo melior est. Melior enim ex operibus apparet, quemadmodum et prædiximus ⁸⁸ : et cum illi nullum Patris sui opus habeant ostendere, hic solus ostenditur Deus. Si quis autem ægro-
tans circa quæstiones ⁸⁹, ea quæ ab apostolis de Deo dicta sunt, allegorizanda existimat ; prædictos sermones nostros discutiat, in quibus unum Deum conditorem et factorem omnium ostendimus, et ea quæ ab illis dicuntur, destruximus et denu-
davimus : et inveniet consonantes eos apostolorum doctrinæ, et sic habere quemadmodum docebant et persuadebantur, quoniam unus est fabricator omnium Deus : et cum repulerit a sententia sua tantum errorem, et eam, quæ est adversus Deum, blasphemiam ; et a semetipso inveniet rationem, cognoscens et eam, quæ est secundum Moysen legem, et gratiam Novi Testamenti, utraque apta temporibus, ad utilitatem humani generis ab uno et eodem præstita Deo.

12. Omnes enim, qui sunt malæ sententiæ, moti ab ea legislatione (45-46), quæ secundum Moysen, dissimilem eam et contrariam Evangelii doctrinæ arbitantes, jam non sunt conversi, uti differentiæ utriusque Testamenti inquirerent causas. Deserti igitur cum sint a paterna dilectione, et inflati a Satana, conversi in Simonis Magi doctrinam, absterunt sententiis suis (47) ab eo qui est Deus, et putaverunt semetipsos plus invenisse (48), quam apostoli, alterum Deum adinvenientes. Et apostolos quidem adhuc quæ sunt Judæorum sentientes, annuntiasse Evangelium ; se autem sinceriores, et prudentiores apostolis esse. Unde et Marcion, et

(41) *Primus diaconus.* Ita Eras., Gall., Feuard., Clarom., Arund. et Merc. 2. At Feuard. in marg. et Voss. *primus diaconorum.* Hanc posteriorem lectionem præferi Grabius ; ego priorem, quam juxta Acta apostolorum sic interpreto : *electus est primus, ut esset diaconus.*

(42) *Deus gloriæ,* etc. Stephani verba compendio refert Irenæus. Nihil mirum itaque si plura prætermittat.

(43) *Peregrinans.* Editt. *peregrinum.* In Arund. neutrum.

(44) *Fuit.* Alii mendose, *fecit.*

(45-46) *Legislatione.* Editi, *legislatione.*

(47) *Sententiis suis.* Suis addidi ex Clarom. et Voss.

(48) *Semetipsos plus invenisse.* Sic Clarom. et Voss., cæteri *quod a semetipsis plus invenissent.*

qui ab eo sunt, ad intercidendas conversi sunt Scripturas (49), quasdam quidem in totum non cognoscetes, secundum Lucam autem Evangelium, et Epistolas Pauli decurtantes, hæc sola legitima esse dicunt, quæ ipsi minoraverunt. Nos autem etiam ex his, quæ adhuc apud eos custodiuntur, arguimus eos, donante Deo, in altera conscriptione (50). Reliqui vero omnes falso scientiæ nomine inflati, Scripturas quidem confitentur, interpretationes vero convertunt, quemadmodum ostendimus in primo libro⁹⁰. Et quidem hi qui a Marcione sunt statim blasphemant fabricatorem, dicentes eum malorum factorem (51), propositum initii sui tolerabiliorem habentes (52), duos naturaliter dicentes deos, distantes ab invicem, alterum quidem bonum, alterum autem malum: hi autem qui sunt a Valentino, nominibus honestius utentes, et Patrem, et Dominum, et Deum, hunc qui est fabricator, ostendentes, propositum sive sectam blasphemio-rem habent, neque ab aliquo ex his, quæ sunt intra plenitudinem, Æonibus dicentes eum emissum, sed ab ea labe, quæ extra Pleroma expulsa est. Hæc autem omnia contulit eis Scripturarum et dispositionis Dei ignorantia. Nos et causam differentiæ Testamentorum, et rursus unitatem et consonantiam ipsorum, in his quæ deinceps futura sunt, referemus.

13. Quoniam autem et apostoli, et discipuli ipsorum (53) sic docebant, quemadmodum Ecclesia prædicat, et sic docentes perfecti fuerunt, propter quod et evocabantur ad perfectum; Stephanus hæc docens, adhuc cum super terram esset, vidit gloriam Dei, et Jesum ad dexteram, et dixit⁹¹: « Ecce video cælos apertos, et Filium hominis ad dexteram astantem Dei (54). » Et hæc dixit, et lapidatus est, et sic perfectam doctrinam adimplevit, per omnia martyrii magistrum imitans, et postulans pro eis qui se interficiebant, et dicens: « Domine,

⁹⁰ Cap. 9, 18, 19 et 20.

⁹¹ Act. vii, 55.

⁹² Ibid. 59.

⁹³ Ose. xii, 10.

⁹⁴ Act. xv, 7 seqq.

(49) *Ad intercidendas conversi sunt Scripturas.* Lege sup. lib. i. cap. 27, n. 2, et confer Epiphani., hæc. XLII, et Tertull., lib. iv et v *Cont. Marcion.*

(50) *In altera conscriptione.* Scilicet in libro singulari *Contra Marcionem*, quem jam alibi editurum se promissit. Si fidem liberavit, opus injuria temporum interiiit.

(51) *Factorem.* Ita ex Feuard. marg., Clarom. et Voss. reposui pro *fabricatorem*; quia hæc vox mox præcedit.

(52) *Propositum initii sui tolerabiliorem habentes.* Sic recte Clarom. et Arund. In Merc. 2 deest *initii sui*. In aliis perperam legitur *intolerabiliorem*. Προσθεσιν quidem seu προαιρεσιν non adeo male vertit interpres; *propositum*; sed si ad grammaticæ Latine, magis quam ad Græcæ, leges attendisset, *tolerabilius*, non *tolerabiliorem* adicere debuisset. Hic vero Irenæi sensus est (quo genuinam esse nostram lectionem demonstratur): Valentium Marcioni opponit, ostenditque majorem esse illius, quam hujus blasphemiam, quamvis contrarium prima fronte appareat. Hic quidem jam a primis hypotheseos suæ vocibus divinum Numen ore sacri-lego lædit, dicens Deum *malorum factorem esse*;

ne statuas illi hoc peccatum⁹². Sic erant perfecti, qui unum et eundem Deum, ab initio usque ad finem variis dispositionibus assistentem humano generi, sciebant; quemadmodum ait Osee propheta: « Ego visiones implevi, et in manibus prophetarum simifatus sum⁹³ (55). » Qui ergo usque ad mortem tradiderunt animas propter Evangelium Christi, quomodo poterant secundum insitam opinionem hominibus loqui? Quod ipsum si fecissent, non parerentur: sed quoniam contraria his, qui non assentiebant veritati, prædicabant, **199** ideo et passi sunt. Manifestum est ergo, quoniam non derelinquebant veritatem, sed cum omni fiducia Judæis et Græcis prædicabant: Judæis quidem, Jesum eum qui ab ipsis crucifixus est, esse Filium Dei; judicem vivorum et mortuorum, a Patre accepisse æternum regnum in Israel, quemadmodum ostendimus; Græcis vero unum Deum qui omnia fecit, et hujus Filium Jesum Christum annuntiantes.

14. Manifestius autem hoc ostenditur ex apostolorum epistola quam neque Judæis, neque Græcis, sed his qui ex gentibus in Christum credebant, confirmantes fidem ipsorum, miserunt. Cum enim descendissent quidam a Judæa in Antiochiam, in qua et primum omnium discipuli Domini pro fide quam in Christo habebant, vocati sunt Christiani, et suaderent eis qui crediderant in Dominum, circumcidi, et reliqua secundum legis observationem perficere; et ascendissent Paulus et Barnabas Hierosolymam ad alteros apostolos propter hanc quæstionem, et universa Ecclesia convenisset in unum, Petrus dixit eis⁹⁴: « Viri fratres, vos scitis quoniam a diebus antiquis in vobis (56) Deus elegit, ut ex ore meo audirent gentes verbum Evangelii, et crederent: et cordis inspector Deus testimonium perhibuit eis, dans eis Spiritum sanctum, sicut et nobis, et nihil discrevit inter nos et ipsos, emundans per fidem corda illorum. Nunç

sed *propositum initii sui tolerabilius habet*; id est. hypotheseos a se de primo rerum Principio (sic explicandæ hæc voces, *initii sui* pro more interpretis ἀρχήν vertentis *initium*) institutiæ impietatem aliquatenus emollit; duos commentus deos, quibus nulla secum invicem societas sit: e contrario vero Valentinus *nominibus* quidem in speciem *honestius* utitur, mundi Creatori et Patris, et Domini, et Dei appellationem non denegans; reipsa tamen in hoc scelestior, minusque ferenda ejus hypothesis, quod hunc; quem Deum et Dominum, mundique auctorem vocat, spurcissimæ labis e pleromate ejectione fructum esse dicat.

(53) *Discipuli ipsorum.* Pro, *discipuli ipsorum*: quo sensu eandem vocem iterum accipit infra cap. 15 et 18, ut et Tertull. non raro.

(54) *Ad dexteram astantem Dei.* Sic Clarom. et Voss. Editt. *stantem a dextris Dei*.

(55) *Simifatus sum.* Editt. *assimilatus sum*.

(56) *In vobis.* Cum Irenæo ἐν ὑμῖν habet cod. Alexand. et etiam sic legunt auctor *Constit. apost.* lib. vi, cap. 12, et Chrysost. Editi vero N. T. codd. tum Græci, tum Latini habent ἐν ἡμῖν, *in nobis*.

igitur quid tentatis Deum, imponere jugum super A
cervicem discipulorum, quod neque patres nostri,
neque nos valuimus portare? Sed per gratiam Do-
mini nostri Jesu Christi credimus nos posse salvari
quo modo et illi. » Post quem Jacobus dixit⁹⁵ :
« Viri fratres, Simon retulit quemadmodum (57)
Deus excogitavit accipere ex gentibus populum
nomini suo. Et sic (58) conveniunt sermones pro-
phetarum, sicut scriptum est⁹⁶ : Post hæc rever-
tar, et reædificabo tabernaculum David quod ce-
cidit, et disturbata ejus ædificabo, et erigam illud,
uti requirant reliqui hominum Dominum, et omnes
gentes, in quibus invocatum est nomen meum su-
per eos, dicit Dominus, faciens hæc (59). Cognitum
a sæculo est Deo opus ejus : propterea ego se-
cundum me (60) judico, non molestari eos, qui ex B
gentibus convertuntur ad Deum ; sed præcipiea-
dum eis, uti abstineant a vanitatibus idolorum, et
a fornicatione (61), et a sanguine : et quæcunque no-
hant sibi fieri, aliis ne faciant (62). » Et cum hæc
dicta essent, et omnes consensissent, scripserunt eis
sic⁹⁷ : « Apostoli, et presbyteri fratres (63), his qui
sunt in Antiochia, et Syria, et Cilicia, fratribus ex
gentibus, salutem. Quoniam audivimus, quia ex no-
lis quidam exeuntes turbaverunt vos sermonibus,
destruentes animas vestras, quibus non præcepi-
mus, dicentes : Circumcidimini et servate legem (64) ;
placuit nobis convenientibus in unum, electos viros
mittere ad vos cum dilectissimis nostris Barnaba et
Paulo, hominibus qui tradiderunt animam suam C
pro nomine Domini nostri Jesu Christi. Misimus
igitur Judam et Silam, et ipsos per sermonem an-
nuntiantes nostram sententiam (65). Placuit enim
sancto Spiritui, et nobis, nullum amplius vobis

pondus imponere, quam hæc, quæ sunt necessaria :
ut abstineatis ab idolothytis, et sanguine, et forni-
catione ; et quæcunque non vultis fieri vobis, aliis
ne faciatis : a quibus custodientes vos ipsos, bene
agetis, ambulantes in Spiritu sancto (66). » Mani-
festum est igitur ex his omnibus, quoniam non al-
terum Patrem esse docebant, sed libertatis Novum
Testamentum dabant his, qui nove in Deum per
Spiritus sanctum credebant. Ipsi autem ex eo
quod quærent : An oporteret circumcidi adhuc
discipulos, necne? manifeste ostenderunt, non ha-
buisset se alterius Dei contemplationem.

15. Cæterum non talem timorem circa primum
habuissent Testamentum, ut nec cum ethnicis (67)
quidem convesci vellent. Nam et Petrus, quamvis
ad catechizandos eos missus esset, et tali visione
conterritus fuisset, cum timore tamen multo locu-
tus est ad eos, dicens⁹⁸ : « Ipsi scitis quoniam non
est fas viro Judæo adjungi (68), aut convenire cum
allophylo (69-71) : mihi autem Deus ostendit, nemi-
nem communem, aut immundum dicere hominem :
quapropter sine contradictione veni ; » his ser-
monibus significans, quoniam non abisset ad eos,
nisi jussus (72) fuisset. Sic æque ne baptisma qui-
dem (73) facile dedisset, nisi, Spiritu sancto re-
quiescente super eos, prophetantes eos audisset.
Et propter hoc dixit⁹⁹ : « Nunquid aliquis (74)
aquam vetare potest ad baptizandum hos, qui Spi-
ritum sanctum acceperunt, quemadmodum et nos? »
Suadens simul his qui secum erant, et significans,
quoniam nisi Spiritus sanctus super eos requie-
visset, existeret qui eos prohiberet a baptisate.

200 Hi autem qui circa Jacobum apostoli (75),
gentibus quidem libere agere permittebant, conce-

⁹⁵ Act. xv, 13 seqq. ⁹⁶ Amos ix, 2, 12. ⁹⁷ Act. xv, 25 seqq. ⁹⁸ Act. x, 28, 29. ⁹⁹ Ibid. 47.

(57) *Quemadmodum*. Vocem *πρῶτον*, *primum*, quam addunt nostra exemplaria, cum Irenæo omit-
tunt Chrysost. Theophylact. auctor *Constit. apost.*,
loco cit., et cod. Alexand.

(58) *Et sic*. Οὕτω pro τούτω cum Irenæo etiam
habebat cod. Cantabrig. sed recentiori manu emen-
datum fuisse dicit Gravius.

(59) *Faciens hæc*. Nec πάντα, quod addunt no-
stri codd. legunt Vulgatus et Æthiops interpres, nec
exstat in codd. Alexand. et Cantabrig.

(60) *Secundum me*. Has voces non agnoscunt
nostra exemplaria.

(61) *Et a fornicatione*. Καὶ τοῦ πνικτοῦ, et *suf-
focatis*, quod addunt nostri codd. omittit quoque
cod. Cantabrig. et hic et v. 29.

(62) *Et quæcunque... faciant*. Hanc pericopen, quæ
in nostris exemplaribus nec hic, nec versu 29 legi-
tur, agnoscunt etiam eod. Cantabrig. et alii qui-
dam, ut et Cyprian. lib. iii, *adv. Jud.*, cap. 119.

(63) *Presbyteri fratres*. Sic cum Irenæo habent
codd. Cantabrig. et Alexand. et Vulgatus inter-
pres. At in editis Græcis : Πρεσβύτεροι καὶ οἱ
ἀδελφοί.

(64) *Dicentes... legem*. Hoc comma nec in Vul-
gata Latina, nec in *Const. apost.* loco cit. legitur.

(65) *Nostram sententiam*. Τὰ αὐτά, *eadem*, ha-
bent nostri codd.

(66) *Ambulantes in Spiritu sancto*. Hæc etiam
agnoscunt cod. Cantabrig. et Tertullian. lib. *De
pudicit.* cap. 12.

(67) *Ethnicis*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom.,
Voss. et Grab. Cæteri perperam, *ipsis*. Utramque
vocem retinet Feuardent.

(68) *Adjungi*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et
Voss., alii, *conjungi*.

(69-71) *Allophylo*. Id est, *alienigena*.

(72) *Jussus*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss.
et Grab. juxta Græcum κεκέλευστο. Reliqui, *mis-
sus*.

(73) *Sic æque ne baptisma quidem*. Ita pro *sic
neque baptisma quidem*, ex cod. Clarom. reposui,
hanc lectionem genuinam esse ratus ; tum quod
Græcis non male consonet ; tum quod non dubitem,
quin vocem ἴσως (quæ in omnibus aliis codd. red-
dita non legitur) verterit interpres, *æque*. Peritior
alius vertisset, *fortasse*.

(74) *Nunquid aliquis*. Ita Clarom. et Voss. Reli-
qui, *num quis*.

(75) *Hi autem qui circa Jacobum apostoli*. Græ-
cismum esse notat Billius, οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον
ἀπόστολοι pro ὁ Ἰάκωβος ἀπόστολος, *Jacobus apo-
stolus*. Gravius vero hic cum Jacobo reliquos si-
mul apostolos intelligit, quia, inquit, sequitur :
Ipsi vero scientes, etc. At plurali adhibito numero
in priori periodo, quid aliud ex constructionis lege
sequi poterat in posteriori, nisi pluralis numerus?
Sed clarissimum virum fefellit aliud, quod haud
satis attentus notat Billius ; scilicet, Irenæum hoc
loco intelligere concionem eam, quam Act. xv, post
Petrum Jacobus habuit. Neque enim ad eam con-

dentem nos Spiritui Dei. Ipsi vero eundem scientes A Deum, perseverabant in pristinis observationibus: ita ut et Petrus quoque, timens ne culparetur ab ipsis, ante manducans cum gentibus, propter visionem et propter Spiritum (76) qui requieverat super eos; cum tamen advenissent quidam a Jacobo, separavit se, et non manducavit cum eis¹. Hoc ipsum autem dixit Paulus et Barnabam fecisse. Sic apostoli, quos universi actus, et universæ doctrinæ Dominus testes fecit (ubique enim simul cum eo assistentes inveniuntur Petrus et Jacobus et Joannes), religiose agebant circa dispositionem legis, quæ est secundum Moysen, ab uno et eodem significantes esse Deo. Quod quidem non fecissent secundum quæ prædiximus, si præter eum qui legis dispositionem fecit, alterum patrem a Domino didicissent.

CAPUT XIII.

Adversus eos qui dicunt, tantum Paulum ex apostolis cognovisse veritatem.

1. Eos autem qui dicunt, solum Paulum veritatem cognovisse, cui per revelationem manifestatum (77) est mysterium, ipse Paulus convincat eos, dicens, unum et ipsum Deum et operatum Petro in apostolatum (78) circumcisionis, et sibi in gentes². Ipsius ergo Dei Petrus erat apostolus, cujus et Paulus: et quem Petrus in circumcisione annuntiabat Deum, et Dei Filium, hunc et Paulus in gentes. Neque enim solum Paulum salvare (79) venit Dominus noster; nec sic pauper Deus, ut unum solum haberet apostolum, qui dispositionem Filii sui cognosceret. Et Paulus autem dicens³: « Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangeli-

zantium pacem!» manifestum fecit (80), quoniam non unus, sed plures erant, qui veritatem evangelizabant. Et rursus in ea Epistola, quæ est ad Corinthios, cum prædixisset omnes qui Deum post resurrectionem viderunt, intulit: « Sive autem ego, sive illi, sic annuntiamus, et sic credidistis⁴: » unam et eandem prædicationem confitens omnium eorum, qui Deum viderunt post resurrectionem a mortuis.

2. Et Dominus autem Philippo volenti Patrem videre, respondit: « Tanto tempore vobiscum sum, et me non cognovisti (81)? Philippe, qui videt me, videt (82) et Patrem (83). Quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Ego enim in Patre, et Pater in me, et a modo cognovistis eum, et vidistis (84)⁵. Quibus ergo Dominus testimonium dixit, quoniam et cognoverunt in ipso, et viderunt Patrem (Pater autem, veritas), hos dicere non cognovisse veritatem, est hominum falsa testantium, et eorum qui alienati sunt a Christi doctrina (85). Ad quid enim mittebat Dominus duodecim apostolos ad oves quæ perierant domus Israel, si veritatem non cognoverunt⁶? Quomodo autem septuaginta prædicabant, nisi ipsi prius virtutem (86) prædicationis cognovissent? Aut quomodo Petrus ignorare potuit, cui Dominus testimonium dedit, quoniam caro et sanguis non revelavit ei, sed Pater qui in cælis est⁷? Sicut ergo « Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum (87), et Deum Patrem⁸; » Filio (88) quidem adducite eos ad Patrem, Patre vero revelante eis Filium.

3. Quoniam autem his, qui ad apostolos vocave-

¹ Gal. II, 12, 15. ² Galat., II 8. ³ Rom. X, 15. ⁴ I Cor. XV, 2. ⁵ Joan. XIV, 7, 9, 10. ⁶ Matth. X, 6. ⁷ Matth. XVI, 17. ⁸ Gal. I, 1.

cionem ullatenus respicit SS. antistes, sed ad eum, quo se circa legalium observationem gerebat, modum Jacobus apostolus. Hancque fuisse Jacobi prudentem œconomiam asserit, ut gentiles quidem libere agere permitteret, id est ad legalium observationem haudquaquam adigeret; ipse vero sciens eundem esse Deum utriusque Testamenti auctorem, perseveraret in pristinis observationibus legalibus, ne scilicet Judæorum animos in ipsa urbe, quæ Judaicæ religionis sedes hactenus exstiterat, exasperaret (quod ex Eusebio, aliisque monumentis ecclesiasticis certum esse constat): indeque factum, ut Petrus et ipse, qui antea et verbis et factis Moisaicam legem ad salutem non esse necessariam ostenderat, cum advenissent quidam a Jacobo, timens ne culparetur ab Apostolo, quem Judaicorum rituum observantissimum esse sciebat, a gentilium convictu sese subduxerit; quod Ecclesiam conturbavit, ut refert Paulus Galat. II, 11, et seqq. Jam viderit Græbius, quam prudenter ex eo auctoris nostri loco concludere se posse existimavit, *Irenæum hoc loquendi genere primatum inter apostolos S. Jacobo tribuisse, tanquam episcopo Hierosolymitanæ Ecclesiæ*. Dormiat necesse est quisquis primatum eo in loco expiscetur, quem conscribens auctor, de primatu sive Petri, sive Jacobi, sive alterius cujusvis ne xat' hvar quidem cogitavit.

(76) *Propter Spiritum*. Sanctum quod addunt omnes editi. omittunt, uno excepto Merc., alii omnes mss.

(77) *Manifestatum*. Feuard. male, *manifestum*.

(78) *In apostolatum*. Ita Clarom. et Arund. juxta sacrum textum. Alii minus recte, *in apostolatu*.

(79) *Solum Paulum salvare*. Editi. ut solum Paulum salvaret.

(80) *Fecit*. Edit. *facit*.

(81) *Cognovisti*. Ita codd. Clarom. et Voss. juxta Græcum Evangelii textum. Alii vero cum Vulgato interprete habent, *cognovistis*; quam lectionem agnoscunt etiam Græci Velesii codicis. in quibus exstat ἐγνώκατε.

(82) *Qui videt me, videt*. Clarom. *qui vidit me, vidit*.

(83) *Et Patrem*. Vocem *meum* quam addunt Eras., Gall. et Feuard. omittunt mss: pene omnes, nec in sacris Bibliis comparet.

(84) *In me... vidistis*. Duæ voces *est* et *cum*, quæ in editi. sequuntur *me* et *vidistis*, desunt in Clarom. et mss. Anglic.

(85) *Christi doctrina*. Clarom. *Christo doctrina*. Merc. 1, *vera doctrina*.

(86) *Virtutem*. Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Cæteri *veritatem*.

(87) *Jesum*. Christum addit Græbius auctoritate cod. Arund.

(88) *Patrem, Filio*. Hic quidpiam e textu excidisse nemo non videt, alterum scilicet comparationis inter Paulum et reliquos apostolos membrum; quod tamen facile suppleri potest. Id enim vult, quod *sicut Paulus constitutus fuit apostolus, non ab*

runt eum de quæstione, acquievit Paulus, et ascendit ad eos cum Barnaba in Hierosolymam, non sine causa, sed ut ab ipsis libertas gentilium confirmaretur, ipse ait in ea quæ ad Galatas⁹ est Epistola: « Deinde post xiv annos ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumens et Titum. Ascendi autem secundum revelationem, et contuli cum eis Evangelium, quod prædico inter gentes. » Et iterum ait¹⁰: « Ad horam cessimus subjectioni (89), **201** uti veritas Evangelii perseveret apud vos (90). » Si quis igitur diligenter ex Actibus apostolorum scrutetur tempus, de quo scriptum est, « Ascendi (91) Hierosolymam, » propter prædictam quæstionem, inveniet eos, qui prædicti sunt a Paulo, annos concurrentes (92). Sic (93) est consonans, et velut eadem tam Pauli annuntiatio, quam et Lucæ de apo-

stolis testificatio.

CAPUT XIV.

Si quæ occultiora mysteria præ aliis scivisset Paulus, ea Lucas assiduus illius comes, laborumque consors ac particeps, ignorare non potuisset: nec veritas eum latere potuit, per quem solum plura ac maxime necessaria evangelicæ historiæ capita nominamus.

1. Quoniam autem is Lucas inseparabilis fuit a Paulo, et cooperarius ejus in Evangelio, ipse facit manifestum, non glorians, sed ab ipsa productus (94) veritate. Separatis enim, inquit, a Paulo, et Barnaba, et Joanne, qui vocabatur Marcus, et cum navigassent Cyprum, « nos venimus in Troadem¹¹; » et cum vidisset Paulus per somnium vi-

9 Cap. II, 1, 2. 10 Ibid. 5. 11 Act. xv, 39. 12 Act. xvi, 8 seqq. 13 Ibid. 15. 14 Act. xx, 6. 15 Act. xxi, 1 seqq. 16 Act. xxvii, 1. 17 Act. xxviii.

hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem; sic et alii apostoli a Filio electi sunt, a Patre autem edocti; Filio quidem adducente eos ad Patrem, Patre vero revelante eis Filium.

(89) *Ad horam cessimus subjectioni.* Negationem præmittunt nostra N. T. exemplaria tum Græca, tum Latina: *Neque ad horam cessimus.* Sed priorem lectionem fuisse antiquæ versionis Italicæ ex eo mihi constat, quod Tertullian. lib. v, *cont. Marcion.* cap. 5, nedum pro ea contendat; sed et cum negativam protulisset ex Marcionis codice, hanc esse vitiationem *Scripturæ* dicat. Deinde Hieronymus et Ambrosiaster observant, id discriminis inter Græcos et Latinos sui temporis codices existisse, quod illi negationem præmitterent, hi omitterent. Denique vetustissimus noster San-Germanensis Paulinarum epistoliarum codex Græco-Latinus, veterem Italicam, doctissimorum virorum judicio, exhibens, cum Irenæo habet; *ad horam cessimus.*

(90) *Apud vos.* Arund. *in nos.*

(91) *Ascendi.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Reliqui, *ascendisse.*

(92) *Inveniet eos qui prædicti sunt a Paulo annos concurrentes.* Paulus ipse cap. 1 Epistolæ ad Galatas scribit se statim post conversionem in Arabiam profectum, tum post annos tres Hierosolymam venisse, ubi quindecim dies dumtaxat moratus abiit in partes Syriæ et Ciliciæ. Deinde, inquit cap. 11, *post annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba;* ut nimirum de Mosaicæ legis observatione, de qua controversia mota fuerat Antiochiæ, cum aliis apostolis tractaret; quod in concilio Hierosolymis celebrato factum est. Jam si tres et

rum Macedonem, dicentem (93): « Veniens in Macedoniam opitulare nobis, Paule; statim, ait, quæ-sivimus proficisci in Macedoniam, intelligentes quoniam provocavit nos Dominus evangelizare eis. Navigantes igitur a Troade, direximus navigium (96) in Samothracen¹²; » et deinceps reliquum omnem ipsorum usque ad Philippos adventum diligenter significat, et quemadmodum primum sermonem locuti sunt: « Sedentes enim, inquit¹³, locuti sumus mulieribus quæ convenerant; » et quinam crediderunt, et quam multi. Et iterum ait¹⁴: « Nos autem navigavimus post dies azymorum a Philip-pis, et venimus Troadem, ubi et commorati sumus diebus septem. » Et reliqua omnia ex ordine cum Paulo refert, omni diligentia demonstrans et loca, et civitates, et quantitatem dierum, quoadusque Hierosolymam ascenderent¹⁵: et quæ illic contigerint Paulo, quemadmodum vinctus Romam missus est, et nomen centurionis qui suscepit eum¹⁶, et parasema navium (97), et quemadmodum naufragium fecerunt, et in qua liberati sunt insula, et quemadmodum humanitatem ibi perceperunt, Paulocurante principem ipsius insulæ, et quemadmodum inde Puteolos navigaverunt, et inde Romam pervenerunt, et quanto tempore Romæ commorati sunt¹⁷. Omnibus his cum adesset Lucas, diligenter conscripsit ea, uti neque mendax, neque elatus deprehendi possit, eo quod omnia hæc constarent, et seniore eum esse omnibus qui nunc aliud docent, neque ignorare veritatem. Quoniam non solum persecutor (98), sed et cooperarius fuerit apo-

quatuordecim annos a Paulo memoratos colligas, summa fiet annorum septemdecim; quod apprime quadrat ad epocham concilii Hierosolymitani. Paulus enim Christo nomen dedit sub finem anni Christi 34, Hierosolymam tum primum venit anno 37. Exinde si numeres annos quatuordecim, incidet in annum 51, quo Hierosolymam iterum ascendit, concilio ibi celebrando adfuturus. Quas perspicuæ huic computandi rationi difficultates opponunt Pearsonius in *Annalibus Paulinis*, et Hammondus in suis in Epistolam ad Galatas notis, solvere non est hujus loci. Legesis eruditus doctissimus Tille-montii notas in D. Pauli vitam tom. II *Commentar.* in *Hist. eccles.* not. 5 et 7.

(93) Sic Eras., Gall. et Feuard. male, *sicut.*

(94) *Productus.* Græce scripsisse cum Grabio puto Irenæum, *προγγυμένος*, quod vertere debuisset interpretes, *compulsus.*

(95) *Dicentem.* Sibi quod addunt editt. deest in omnibus mss.

(96) *Navigium.* Alii *navem.*

(97) *Et parasema navium.* Id est insignia navium. Sic recte Clarom. et Voss. Cæteri mss. codd. corrupti; nec emendatiores Eras., Gall. et Feuard. editt. in quibus legitur, *et Patarense navigium.* Si quidem constat ex Actor. xxvii et xxviii Paulum in Italiam navigantem, navi primum Adrumetina, deinde Alexandrina, nunquam vero Patarensi usum fuisse. Alexandrinæ vero navi, qua a Melita insula Puteolos transfretavit, *πάρσσημον* seu insigne erat Castor et Pollux. Et idipsum est quod exprimere voluit interpretes per *parasema navium.*

(98) *Prosecutor.* Id est comes, Græce *παρά-τομπος.*

stolorum, maxime autem Pauli, et ipse autem Paulus manifestavit in epistolis, dicens: « Demas me dereliquit, et abiit Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam; Lucas est mecum solus¹⁸. » Unde ostendit quod semper junctus ei et inseparabilis fuerit ab eo. Et iterum in Epistola quæ est ad Colossenses, ait: « Salutatur vos Lucas medicus dilectus¹⁹. » Si autem Lucas quidem, qui semper cum Paulo prædicavit, et dilectus ab eo est dictus, et cum eo evangelizavit, et creditus est referre nobis Evangelium, nihil aliud ab eo didicit, sicut ex verbis ejus ostensum est; quemadmodum hi qui nunquam Paulo adjuncti fuerunt, gloriantur abscondita et inenarrabilia didicisse sacramenta?

2. Quoniam autem Paulus simpliciter quæ sciebat, hæc et docuit (99)¹, non solum eos qui cum eo erant, verum omnes audientes se, ipse facit manifestum. In Mileto enim convocatis episcopis et presbyteris (1), qui erant ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus²⁰, quoniam ipse festinaret Hierosolymis Pentecosten agere, multa testificans eis, et dicens quæ oportet ei Hierosolymis evenire, adjecit²¹: « Scio quoniam jam non videbitis faciem meam: testificor igitur vobis hac die, quoniam mundus sum a sanguine omnium. Non enim subtraxi, uti non annuntiarem vobis omnem sententiam Dei. Attendite igitur et vobis, et omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus præposuit episcopos, regere Ecclesiam Domini (2), quam sibi constituit per sanguinem suum. » Deinde significans futuros malos doctores, dixit²²: « Ego scio quoniam advenient **202** post discessum meum lupi graves ad vos, non parcentes gregi. Et ex vobisipsis exsurgent viri loquentes perversa, uti convertant discipulos post se. Non subtraxi, inquit, uti non annuntiarem omnem sententiam Dei vobis. » Sic apostoli simpliciter, et nemini invidentes, quæ didicerant ipsi a Domino, hæc omnibus tradebant. Sic igitur (3) et Lucas nemini invidens, ea quæ ab eis didicerat, tradidit nobis, sicut ipse testificatur di-

¹⁸ II Tim. iv. 9, 10, 11. ¹⁹ Col. iv. 14. ²⁰ Act. xx. 17 seqq. ²¹ Ibid. 23 seqq. ²² Act. xx. 29, 30. ²³ Luc. i. 2. ²⁴ Luc. vi. 24 seqq. ²⁵ Luc. v. 6. ²⁶ Luc. xiii. 2 seqq. ²⁷ Luc. xiv. ²⁸ Luc. xi. ²⁹ Luc. vii. xi.

(99) *Simpliciter ... docuit.* Sic Clarom. At Feuard. in marg. et Voss. *similiter ... docuit.* Reliqui *simpliciter ... docebat.*

(1) *Episcopis et presbyteris.* Sic Græcam vocem πρεσβυτέρους Act. xx. 17, quam reddidit Vulgatus interpres, *majores natu*, recte interpretatur Irenæus. Episcopos igitur a presbyteris distinguit, nec eum esse existimat hujus sacræ Scripturæ loci sensum, episcoporum et presbyterorum unum et idem existitisse nomen, gradum et ordinem. Nec his contentus sanctissimus præsul addit, episcopos illos et presbyteros non ab Epheso tantum, sed et a reliquis proximis civitatibus convocatos fuisse. Quos ergo postea compellat episcopos Apostolus, non erant Ephesini duntaxat presbyteri, ut Scripturæ verba detorquentes cavillantur puritani, sed Ephesi et reliquarum proximarum civitatum episcopi.

(2) *Ecclesiam Domini.* Nostra N. T. exemplaria habent, *Ecclesiam Dei*, Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Attamen cod. Cantabrig. et alii quidam cum Irenæo habent τοῦ Κυρίου; alii vero utrumque, τοῦ Κυρίου

A cens: « Quemadmodum tradiderunt nobis qui ab initio contemplatores, et ministri fuerunt verbi²³. »

3. Si autem quis refutet Lucam, quasi non cognoverit veritatem, manifestus erit projiciens Evangelium, cujus dignatur esse discipulus (4). Plurima enim et magis necessaria Evangelii per hunc cognovimus, sicut Joannis generationem, et de Zacharia historiam, et adventum angeli ad Mariam, et exclamationem Elisabeth, et angelorum ad pastores descensum, et ea quæ ab illis dicta sunt, et Annæ et Simeonis de Christo testimonium, et quod duodecim annorum in Hierusalem relictus sit, et baptismum Joannis, et quot annorum Dominus baptizatus sit, et quia in quintodecimo anno Tiberii Cæsaris. Et in magisterio illud quod ad divites dictum est²⁴: « Væ vobis, divites, quoniam percipitis (5) consolationem vestram; » et: « Væ vobis qui satiati estis, quoniam esurietis; et qui ridetis nunc, quia plorabitis; » et: « Væ vobis cum benedixerint vos homines omnes. Secundum hæc enim faciebant et pseudoprophetae patres vestri; » et omnia hujusmodi per solum Lucam cognovimus, et plurimos actus Domini per hunc didicimus, quibus et omnes utuntur: ut multitudinem (6) piscium, quam concluserunt hi qui cum Petro erant, jubente Domino ut mitterent retia²⁵; et illa quæ per octodecim annos passa, curata fuerat mulier die Sabbatorum²⁶; et de hydropico, quem curavit Dominus die Sabbatorum, et quemadmodum disputavit quod curavit in hac die; et quemadmodum docuit discipulos primos discubitus non appetere: et quoniam pauperes et debiles vocare oportet, qui non habent retribuere²⁷. Et qui pulsat (7) nocte sumere panes, et propter instantiam importunitatis sumit²⁸; et quoniam (8) apud Pharisæum recumbente eo, peccatrix mulier osculabatur pedes ejus, et unguento ungebat, et quæcunque propter eam dixit ad Simonem Dominus (9) de duobus debitoribus²⁹; et de parabola divitis illius qui recludit quæ ei nota fuerant, cui et dictum est: « In hac

xxλ Θεοῦ.

(3) *Sic igitur.* In Feuard. edit. *perperam, si igitur.*

(4) *Cujus dignatur esse discipulus.* Particulam negativam, quæ in omnibus editi. præfixa est verbo *dignatur*, expunxi auctoritate Clarom. et Voss. Hæc enim affirmative legenda esse demonstrat contextus. Siquidem agit Irenæus contra Marcionitas, qui partem Evangelii Lucæ admittentes, partem repudiabant; quos ex eo probat totum Evangelium *projicere*, cujus tamen discipulos se esse profitebantur.

(5) *Percipitis.* Feuard. in marg. et Voss. *percipistis.* Sed repugnat sacer textus.

(6) *Ut multitudinem.* Alii, *et multitudinem.*

(7) *Pulsat.* Ita pro *pulsavit* reposui ex Clarom., quia mox sequitur *sumit*.

(8) *Quoniam.* Editi. *quomodo.*

(9) *Dominus.* Hanc vocem addidi ex Clarom. et Voss.

nocte exostulabunt animam tuam a te : quæ autem præparasti, cujus erunt ³⁰ ?) similiter autem et divitis qui vestiebatur purpura, et jocundabatur (10) nitide : et egenum Lazarum (11) : et eam quam ad discipulos suos dixit responsionem, quando dixerunt ei : « Adjice nobis fidem ³¹ ; » et eam quæ ad Zachæum publicanum facta est, confabulationem ³² ; et de Pharisæo et de Publicano, qui simul adorabant in templo ³³. Et de decem leprosis, quos simul emundavit in via ³⁴ ; et quoniam de vicis et plateis claudos et luscos (12) jussit colligi ad nuptias ³⁵ ; et parabolam judicis qui Deum non timebat, quem instantia viduæ fecit ut vindicaret eam ³⁶. Et de arbore ficæ, quæ erat in vinea, quæ non faciebat fructum ³⁷. Et alia multa sunt, quæ inveniri possunt a solo Luca dicta esse, quibus et Marcion et Valentinus utuntur. Et super hæc omnia, post resurrectionem, in via ad discipulos suos quæ locutus est, et quemadmodum cognoverunt eum in fractione panis ³⁸.

4. Necessè est igitur et reliqua quæ ab eo dicta sunt, recipere eos, aut et his renuntiare. Non enim conceditur eis, ab his qui sensum habent, quædam quidem recipere ex his quæ a Luca dicta sunt, quasi sint veritatis ; quædam vero refutare (13), quasi non cognovissent veritatem. Et si quidem refutaverint hi qui a Marcione sunt, non habebunt (14) Evangelium (hoc enim quod est secundum Lucam, quemadmodum prædiximus, decurtantes, gloriantur se habere Evangelium) : hi vero qui a Valentino sunt, cessabunt a plurimo vaniloquio suo (ex hoc enim multas occasiones subtililoquii (15) sui acceperunt, interpretari audentes male, quæ ab hoc bene sunt dicta) : si autem (16) et reliqua suscipere cogentur, intendentes perfecto (17) Evangelio, et apostolorum doctrinæ, oportet eos pœnitentiam agere, ut salvari a periculo possint.

203 CAPUT XV.

Ebionæos perstringit, qui Pauli auctoritatem elevabant, hancque confirmat ex Lucæ scriptis, quæ

³⁰ Luc. xvi. ³¹ Luc. xvii. ³² Luc. xix. ³³ Luc. xviii. ³⁴ Luc. xvii. ³⁵ Luc. xiv. ³⁶ Luc. xviii. ³⁷ Luc. xiii. ³⁸ Luc. xxiv. ³⁹ Act. ix, 5. ⁴⁰ Ibid. 15, 16.

(10) Vestiebatur purpura, et jocundabatur. Clarom. et Ottobon. Vestitur purpuram, et jocundatur.

(11) Et egenum Lazarum. Subintellige, per Lucam didicimus.

(12) Luscis. Sic Clarom. et Voss. Alii, carcos.

(13) Refutare. Id est, spernere, rejicere.

(14) Habebunt. Al. habent.

(15) Subtililoquii. Sic omnes mss. melius quam editt. subtilis eloquii. Nam ejusmodi voces, vaniloquium, minutiloquium, longiloquium, etc., amat interpretes.

(16) Si autem. Alii mendose, si aut.

(17) Perfecto. Id est integro, non mutilo.

(18) Dicentem. Alias, dicente.

(19) Ex ipso. Hæc neque in Græcis, neque in Latinis N. T. codd. leguntur. Ex τούτου vero, scilicet χρόνου, si scripsit ipsemet Irenæus, vertere debuisset interpretes, ex illo ipso tempore, deinceps.

(20) Plurima Evangelii. Ita solus Clarom. cod.

universa atque integra admitti necesse est. Tum Gnosticorum hypocrisi, dolis ac superbia castigatis, concludit ex hactenus dictis, apostolos, eorumque discipulos unicum Deum mundi creatorem novisse ac prædicasse.

1. Eadem autem dicimus iterum et his, qui Paulum apostolum non cognoscunt, quoniam aut reliquis verbis Evangelii, quæ per solum Lucam in nostram venerunt agnitionem, renuntiare debent, et non uti eis ; aut si illa recipiunt omnia, habent necessitatem recipere etiam eam testificationem, quæ est de Paulo, dicente ipso, primum quidem Dominum ei de cælo locutum : « Saule, Saule, quid me persequeris ? Ego sum Jesus Christus, quem tu persequeris ³⁹ : » deinde Ananiæ, de eo dicentem (18) : « Vade, quoniam vas electionis mihi est iste, ut portet nomen meum in gentibus, et regibus, et filiis Israel. Ego enim demonstrabo ei ex ipso (19), quanta oporteat eum pati propter nomen meum ⁴⁰. Qui igitur non recipiunt eum qui sit electus a Deo ad hoc, ut fiducialiter portet nomen ejus, quod sit missus ad quas prædiximus gentes, electionem Domini contemnunt, et seipsos segregant ab apostolorum conventu. Neque enim contendere possunt Paulum non esse apostolum, quando in hoc sit electus : neque Lucam mendacem esse possunt ostendere, veritatem nobis cum omni diligentia annuntiantem. Fortassis enim et propter hoc operatus est Deus plurima Evangelii (20) ostendi per Lucam, quibus necesse haberent omnes uti : ut sequenti (21) testificationi ejus, quam habet de actibus et doctrina apostolorum, omnes sequentes (22), et regulam veritatis inadulteratam habentes, salvari possint. Igitur testificatio ejus vera, et doctrina apostolorum manifesta, et firma et nihil subtrahens, neque alia quidem in abscondito, alia vero in manifesto docentium.

2. Hoc enim fictorum, et prave seducentium, et hypocritarum est molimen, quemadmodum faciunt hi, qui a Valentino sunt. Ii enim ad multitudinem, propter eos, qui sunt ab Ecclesia, quos communes ecclesiasticos (23) ipsi dicunt, inferunt sermones,

D cæteri omnes corrupte, plurima Evangelia.

(21) Necessè haberent omnes uti, ut sequenti. In editt. Eras., Gall. et Feuard. necesse est hæerere omnes, uti sequenti.

(22) Sequenti testificationi ejus... omnes sequentes. Græca phrasis. Non advertit interpretes verbum sequor, ἀκολουθέω, quod apud Græcos dativum regit, accusativum regere apud Latinos.

(23) Communes ecclesiasticos. Sic editt. Clarom. et Voss. communes et ecclesiasticos. Merc. 2, commune ecclesiasticos. Sed prior lectio præferenda videtur. Porro communes ecclesiasticos dicebant vulgus seu plebem Catholicorum. Nec Valentiniæ peculiaris ea fuit nominis Ecclesiasticus acceptio. Veteres non raro eo nomine designabant Catholicos. Sic lib. ii Constitut. apost. cap. 58, jubetur, ut si frater aut soror ex alia paræcia advenerit, qui commendatitias afferant, diaconus quæ ad eos spectant, probet, inquirens, εἰ πιστοὶ εἰ ἐκκλησιαστικοί, εἰ μὴ ἀπὸ αἰρέσεως εἰσι μεμολυσμένοι, αἱ

per quos capiunt simpliciores, et illiciunt eos, simulantes nostrum tractatum (24), ut sæpius audiant; qui etiam queruntur de nobis, quod cum similia nobiscum sentiant, sine causa abstinenceamus nos a communicatione eorum, et cum eadem dicant, et eadem habeant doctrinam, vocemus illos hæreticos, et cum dejecerint aliquos a fide per quæstiones, quæ fiunt ab eis, et non contradicentes auditores suos fecerint, his separatim inenarrabile Plenitudinis suæ enarrant mysterium. Decipiuntur autem omnes, qui quod (25) est in verbis verisimile, se putant posse discernere (26) a veritate. Suasorius enim et verisimilis est, et exquirens fucos error: sine fucos autem est veritas, et propter hoc pueris credita est. Et si aliquis quidem ex his qui audiunt eos, quærat solutiones, vel contradicat eis, hunc quasi non capientem veritatem, et non habentem de superioribus a Matre sua semen affirmantes, in totum nihil dicunt ei, mediarum partium dicentes esse illum, hoc est psychicorum. Si autem aliquis, quasi parvam ovem, deditum semetipsum ipsis præbeat, imitatione illorum et redemptionem illorum consecutus; est inflatus iste talis (27), neque in cælo, neque in terra putat se esse, sed intra Pleroma introisse, et complexum jam angelum suum; cum institorio (28), et supercilio incedit, gallinacei 204 elationem habens. Sunt autem apud eos, qui dicunt, oportere (29) bonam conversationem assequi eum hominem, qui sit desuper adveniens: propter hoc et fingunt quodam supercilio gravitatem. Plurimi autem et contem-

ptores facti, quasi jam perfecti, sine reverentia, et in contemptu viventes, semetipsos spirituales vocant, et se nosse jam dicunt eum, qui sit intra Pleroma ipsorum, refrigerii locum.

3. ⁴¹ Nos autem revertamur ad eundem tractatum. Cum enim declaratum sit manifeste, quoniam neminem alium Deum vocaverunt, vel Dominum nominaverunt, qui veritatis fuerunt prædicatores, et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus, qui in omnibus principatum (30) habet; manifeste erit ostensum, factorem cæli et terræ, qui locutus sit cum Moyse, et legis dispositionem ei dederit, qui convocaverit patres, Dominum Deum confiteri eos, et alterum neminem nosse. Manifesta igitur et apostolorum, et discipulorum eorum ex verbis ipsorum de Deo facta est sententia.

CAPUT XVI ⁴².

Ex apostolorum scriptis demonstrat, unum et eundem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem.

1. Quoniam autem sunt, qui dicunt, Jesum quidem receptaculum Christi fuisse, in quem desuper quasi columbam descendisse Christum, et cum indicasset innominabilem Patrem, incomprehensibiliter et invisibiliter intrasse in Pleroma (non enim solum ab hominibus, sed ne ab his quidem, quæ (31) in cælo sunt, Potestatibus et Virtutibus apprehensum eum), et esse quidem Filium Jesum, Patrem vero Christum, et Christi Patrem, Deum: alii vero putative eum passum, naturaliter impassibilem existentem; qui

⁴¹ Cap. XVI. ⁴² Cap. XVII.

fideles sint, an ecclesiastici, an nulla hæresi contaminati. Sic etiam Origenes tom. XVI Explanationum in Joannis Evangelium: Dicet profecto Heracleon, et secum fortassis sentiens alius ecclesiasticus. Eodem sensu accepit et Hieronymus Præfatione in Math. et cap. xiii Ezechielis.

(24) *Simulantes nostrum tractatum. Id est simulantes nostrum loquendi morem, Catholicorum expressiones imitati.*

(25) *Qui quod. Ita pro quia quod reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.*

(26) *Discernere. Ita Billii judicium secutus posuit Feuardentius. Nam exemplaria omnia habent vel discernere, ut Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2, vel dicere, ut Voss. Vult autem Irenæus, proclive non esse τὸ ἐν λόγοις πιθανὸν ἀπὸ τῆς ἀληθείας διακρίνειν, hoc quod verborum tanquam lenociniis quibusdam fucatum est, a vero innotescere; et in hoc decipi simpliciores illos e Catholicis, qui de se arrogantius sentientes, quod est in verbis verisimile, se facile putant posse discernere a veritate. Iisdem pene verbis utitur auctor, Præfat. in lib. II, pag. 2, quod Billii judicium confirmat.*

(27) *Quasi parvam ovem, deditum... præbeat, imitationem illorum et redemptionem illorum consecutus, est inflatus iste talis. Sic ex mss., et præsertim ex Clarom. textum emendavi. Pro parvum ovum, ut habent Eras., Gall. et Feuard., repono parvam ovem ex Feuard. marg., Clarom., Arund. et Merc. 2 (quanquam in Arund. duæ tantum litteræ ou, annexo abbreviationis signo sint exaratae, ita ut utrovis modo legere possis, et in eodem ac Clarom. et Merc. 2, parvum sit scriptum). Ex Clarom. pro imitationi scripsi imitatione; ita enim primo*

scriptum fuit, quanquam postea quispiam scribere voluerit imitationi. Sed priorem lectionem præfero; præpositurus tamen imitationi, si suffragetur aliquando ms. aliquis codex. Auctoritate ejusdem Clarom. expunxi est post inflatus; ac proinde textum aliter distinxit ac in edit. Cotelierius vero in not. ad lib. VIII Recognit. Clement., § 25, sic emendandum vellet: quasi parvum ovum (Græce παρὸν ὄν) editum semetipsum ipsis præbeat imitationi illorum, ...consecutus est, inflatus est. De voce imitationi facile cum Cotelierio consentirem: quippe mox redemptionem, qua initiabantur hæretici, memorat Irenæus, Billius autem lib. II Observat. sacr. cap. 5, retinet parvum ovum, intelligitque ovum irritum, sive urinum, quod οὐρινὸν ὄν Græci dicunt. Malim ego parvam ovem; id enim magis convenit cum simplicioribus illis Catholicis, de quibus hic sermo est, qui se, velut oves imprudentes (προβάτια ejusmodi simpliciores homines Græci dicunt), totos mancipant hæreticorum placitis. Jam cætera, eo quo restitui modo facilia sunt. Simpliciores illi, imitatione hæreticorum profanam etiam redemptionem illorum consecuti, inflati seu superbi evadunt.

(28) *Institorio. Pro superbia et elatione animi accipit. Gloss. vet. institor ἐργαστηριάρχης, id est officinæ manceps, sive præfectus; unde institorium, quod ad superbiam transferri potuit; solent enim ejusmodi homines ob præfecturam insollescere.*

(29) *Oportere. Voss. oportet.*

(30) *Principatum. Ejus quod addunt Eras., Gall. et Feuard. omisi cum Clarom. et Voss.*

(31) *Quæ. Ita pro qui bene reposuit Grab. ex cod. Arund.*

autem a Valentino sunt, Jesum quidem, qui sit ex A dispositione, ipsum esse, qui per Mariam transferit, in quem illum de superiori Salvatore descendisse, quem et Christum dici, quoniam omnium qui emisissent eum, haberet vocabula (32): participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et de suo nomine, ut mors per hunc evacuaretur, cognosceretur autem Pater per eum Salvatorem quidem qui desuper descendisset, quem et ipsum receptaculum Christi (33) et universæ Plenitudinis esse dicunt, lingua quidem unum Christum Jesum constitentes, divisi vero sententia (etenim hæc est ipsorum regula, quemadmodum prædiximus, ut alterum quidem Christum fuisse dicant, qui ab Unigenito ad correctionem (34) Plenitudinis præmissus est; alterum vero Salvatore esse in glorificationem Patris missum; alterum vero ex dispositione, quem et passum dicunt, recurrente in Pleroma Salvatore (35), qui Christum portabat), necesse habemus, universam apostolorum de Domino nostro Jesu Christo sententiam adhibere et ostendere, eos non solum nihil tale sensisse de eo, verum amplius et significasse per Spiritum sanctum, qui inciperent talia docere, submissi a Satana, uti quorundam fidem everterent, et abstraherent eos a vita.

2. ⁴³ Et quoniam Joannes unum et eundem novit Verbum Dei, et hunc esse Unigenitum, et hunc incarnatum esse pro salute nostra, Jesum Christum Dominum nostrum, sufficienter ex ipsius Joannis sermone demonstravimus. Sed et Matthæus unum et eundem Jesum Christum cognoscens, eam quæ est secundum hominem generationem ejus ex Virgine exponens, sicut promisit Deus David ⁴⁴, ex fructu ventris ejus excitaturum se æternum Regem (36), multo prius Abrahamæ eandem faciens promissionem, ait: «Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham ⁴⁵.» Dehinc ut libe-

⁴³ Cap. XVIII. ⁴⁴ Psal. cxxxi, 2. ⁴⁵ Matth. 1, 1. ⁴⁶ Joan. 1, 13, 14. ⁴⁷ Rom. 1, 1 seqq.

(32) Quoniam omnium qui emisissent eum, haberet vocabula. Quia superiore Christo consentiente, unusquisque Æonum, quod habebat in se optimum et florentissimum conferentes, hunc emisissent. Et ea propter dicebatur τὰ πάντα, omnia. Supra lib. 1, cap. 2, n. 6.

(33) Receptaculum Christi. Superioris scilicet.

(34) Correctionem. Feuard. in marg., Clarom. et Voss. correptionem; sed minus bene. Emendationem alibi dixit.

(35) Recurrente in Pleroma Salvatore. In omnibus codd. tum editi. tum manu exaratis legitur, recurrentem in Pleroma Salvatore. Quod manifestum librariorum sphalma emendare non dubitavi ex Irenæo ipso, et Valentinianorum hypothesis, qui ubique passim, et hujus capituli initio, et sequentibus, ut alia loca omittam, eum qui est ex dispositione, Jesum distinguunt ab eo Salvatore, qui sursum recurrit in Pleroma, quemque impassibilem dicebant.

(36) Regem. Alii, regnum.

(37) A suspitione, quæ est circa Joseph. Ne quis videlicet existimaret Jesum Christum ex Josephi

raret mentem nostram a suspitione, quæ est circa Joseph (37), ait: «Christi autem generatio sic erat. Cum esset desponsata mater ejus Joseph, priusquam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto ⁴⁶.» Dehinc cum Joseph cogitaret dimittere Mariam, quoniam prægnans erat, assistentem ei angelum Dei, dicentem ⁴⁷: «Ne timueris assumere Mariam conjugem tuam: quod enim habet in utero, de Spiritu sancto est. Pariet autem Filium, et vocabis nomen ejus Jesum: hic enim salvabit populum suum a peccatis suis. Hoc autem factum est, ut impleretur (38) quod dictum est a Domino per prophetam ⁴⁸: Ecce virgo accipiet (39) in utero, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est (40). Nobiscum Deus;» manifeste significans, et eam promissionem, quæ fuerat ad patres (41), impletam, ex Virgine natum Filium Dei, et hunc ipsum esse Salvatorem Christum, quem prophetæ prædicaverunt: non, sicut ipsi dicunt, Jesum quidem ipsum esse, qui ex Maria sit natus, Christum vero qui desuper descendit. Cæterum potuerat (42) dicere Matthæus: «Jesu vero generatio sic erat,» sed prævidens (43) Spiritus sanctus depravatores, et præmuniens contra fraudulentiam eorum, **205** per Matthæum ait: «Christi autem (44) generatio sic erat;» et quoniam hic est Emmanuel, ne forte tantum eum hominem putarem (non enim ex voluntate (45) carnis, neque ex voluntate viri, sed ex voluntate Dei, Verbum caro factum est ⁴⁹), neque alium quidem Jesum, alterum autem Christum suspicaremur fuisse, sed unum et eundem sciremus esse (46).

3. Hoc ipsum interpretatus est Paulus, scribens ad Romanos ⁵⁰: «Paulus apostolus Jesu Christi, prædestinatus (47) in Evangelium Dei, quod promisit per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei

⁴⁶ Ibid. 18 seqq. ⁴⁷ Ibid. 20 seqq. ⁴⁸ Isa. vii, 14.

satu genitum esse.

(38) Impleretur. Editi. adimpleretur.

(39) Accipiet. Sic mss. In editi. concipiet.

(40) Quod est. Interpretatum. quod interserunt editi., deest in Clarom et Anglic.

(41) Patres. Nostros addit Arundel.

(42) Potuerat. Editi. poterat.

(43) Prævidens. Eras., Gall., Clarom. et Merc. 2, providens.

(44) Christi autem. Hinc patet Irenæum in suo codice non legisse Ἰησοῦ, uti habent nostra N. T. exemplaria Græca, sed Χριστοῦ duntaxat, uti et legit Vulgatus interpres; alias non omissurus vocem, ex qua novum robur argumento ejus accessisset.

(45) Voluntate. In vet. Feuard. cod. voluptate. Sed voluptas non raro scribebant veteres pro voluntas.

(46) Sciremus esse. Sic mss. omnes. At Gall., et Feuard. interserunt Deum, sed frustra; hic enim de unitate personæ Christi sermo est.

(47) Prædestinatus. Vulgata nostra, segregatus. Gr. ἀζωρισμένος.

in virtute, per Spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum, Jesu Christi Domini nostri. » Et iterum ad Romanos scribens de Israel, dicit ⁵¹ : « Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus super omnes (48) benedictus in sæcula. » Et iterum in Epistola, quæ est ad Galatas, ait ⁵² : « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere (49), factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem (50) percipiamus; » manifeste significans unum quidem Deum, qui per prophetas promissionem de Filio fecerit; unum autem Jesum Christum Dominum nostrum, qui de semine David secundum eam generationem, quæ est ex Maria; hunc destinatum Filium Dei Jesum Christum in virtute secundum Spiritum sanctitatis (51), ex resurrectione mortuorum, ut sit primogenitus mortuorum, quemadmodum et primogenitus in omni conditione; Filius Dei, hominis filius factus, ut per eum adoptionem percipiamus, portante homine, et capiente, et complectente Filium Dei. Propter hoc et Marcus ait ⁵³ : « Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est in prophetis; » unum et eundem sciens Filium Dei Jesum Christum (52), qui a prophetis annuntiatus est ⁵⁴, qui ex fructu ventris David Emmanuel, « magni consilii » Patris « nuntius, » per quem oriri fecit Deus domui David Orientem et justum ⁵⁵, et erexit ei cornu salutis, et « suscitavit testimonium in Jacob, » quemadmodum David causas generationis ejus disserens ait, « et legem posuit in Israel, ut cognoscat generatio altera: filii qui nascentur ex his, et ipsi exsurgentes enarrabunt filiis suis, ut ponant in Deum spem suam, et præcepta ejus exquirant ⁵⁶. » Et rursus angelus evangelizans Mariæ, ait ⁵⁷ : « Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus thronum David patris sui; » eum qui sit Filius Altissimi, hunc eundem et David filium confitens. Cujus et David dispositionem adventus per Spiritum (53) cognoscens, per quam dominans est omnium vivorum et mortuorum, Dominum (54) eum confessus est, sedentem ad dextram Patris altissimi ⁵⁸.

⁵¹ Rom. ix, 5. ⁵² Gal. iv, 4, 5. ⁵³ Marc. i, 1. ⁵⁴ Isa. ix, 6; Jer. xxxiii, 15. ⁵⁵ Luc. i, 69. ⁵⁶ Psal. lxxvii, 5, 6, 7. ⁵⁷ Luc. i, 32. ⁵⁸ Psal. cix, 4. ⁵⁹ Luc. ii, 29 seqq. ⁶⁰ Isa. viii, 3. ⁶¹ Sup. c. 10.

(48) *Super omnes*. Vulgata, *super omnia*. Græc. ἐπὶ πάντων, quod utramque lectionem admittit.

(49) *Factum ex muliere*. Factum pro natum reposui ex Clarom., Voss., Arund., Merc. 1 et Feuard. marg., quia et infra cap. 22, et lib. v, cap. 21, factum legitur, non natum. Edita etiam exemplaria Græca, et vetustissimi optimæ notæ codd. ass. ut San-Germanensis noster, habent γενόμενον, quomodo et legit Vulgatus interpres.

(50) *Adoptionem*, *Filiorum* additum in Arundel.

(51) *Sanctitatis*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii *sanctificationis*.

(52) *Jesum Christum*. Sic Clarom., Arund., Voss. In cæteris deest *Christum*.

(53) *Spiritum*. Editt. addunt *sanctum*.

(54) *Dominans*. Alii *Dominus*. Sed prius magis placet; quia alludit Irenæus ad Rom. xiv, 9, ubi xpo-

4. Et Simeon autem ille, qui responsum acceperat (55) a Spiritu sancto, non visurum eum mortem, nisi prius videret Christum Jesum, hunc manibus accipiens Virginis primogenitum (56), benedixit Deum, et dixit ⁵⁸ : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace : quia viderunt oculi mei salutare tuum : quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem (57) gentium, et gloriam populi tui (58) Israel; » infantem, quem in manibus portabat Jesum, natum ex Maria, ipsum confitens esse Christum Filium Dei, lumen hominum (59), et gloriam ipsius Israel, et pacem et refrigerium eorum qui in dormitionem ierunt. Jam enim spoliabat homines, auferens ignorantiam ipsorum, suam autem agnitionem eis donans, et dispartitionem faciens eorum qui cognoscebant eum, quemadmodum Isaias : « Voca, inquit, nomen ejus, Velociter spolia, celeriter dispartire ⁶⁰. » Hæc sunt autem opera Christi. Ipse igitur erat Christus, quem portans Simeon benedicebat (60) Altissimum; quem pastores cum vidissent, glorificabant Deum; quem Joannes, cum adhuc in ventre matris suæ esset, et ille in vulva Mariæ, Dominum cognoscens, exsultans salutabat; quem magi videntes, et adorantes, et afferentes munera, quæ prædiximus ⁶¹, et substernentes semetipsos æterno Regi, per alteram abierant viam, non jam per Assyriorum revertentes viam. « Priusquam enim cognosceret (61) puer vocare patrem, aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ, contra regem Assyriorum ⁶²; » occulte quidem, sed potenter manifestans (62), quoniam absconsa (63) manu expugnabat Dominus Amalech. Propter hoc et pueros eripiebat, qui erant in domo David, bene sortiti illo tempore nasci, ut eos præmitteret in suum regnum; ipse infans cum esset, infantes hominum martyres parans, propter Christum, qui in Bethleem natus est Judæ, in civitate David, interfectos secundum Scripturas.

5. Propter quod et Dominus discipulis post resurrectionem dicebat : « O insensati, et tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt prophetæ!

πισύση, dominetur, exstat.

(55) *Acceperat*. Eras. et Gall. *accepit*.

(56) *Hunc manibus ... primogenitum*. Eras., Gall. et Feuard. minus bene : *hunc ex manibus*, perperam omissa voce *primogenitum*.

(57) *Parasti ... ad revelationem*. Clarom. et Arund. *preparasti ... in revelationem*.

(58) *Populi tui*. Editt. cum Merc. 2, *plebis tuæ*.

(59) *Lumen hominum*. Sic Clarom. et Voss. cæteri *lumen omnium*.

(60) *Benedicebat*. Sic pro *benedixit* reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(61) *Cognosceret*. Ita pro *cognosceret* ex Voss. posui.

(62) *Manifestans*. Vocem *omnia* quæ præmittitur in omnibus editt. delevi auctoritate cod. Arund. utpote surperfluum et turbantem sensum.

(63) *Absconsa*. Editt. *occulta*.

Nonne hæc oportebat pati Christum, et introire (64) A in claritatem suam ⁶³? » Et iterum ait eis : **206**
 « Hi sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum, quoniam oportet impleri omnia scripta in lege Moysi et prophetis, et Psalmis de me. Tunc adaperuit eorum sensum, ut intelligerent Scripturas, et dixit ad eos : Quoniam sic scriptum est, Christum pati, et resurgere a mortuis, et prædicari in nomine ejus remissionem (65) peccatorum in omnes gentes ⁶⁴. » Hic autem est, qui ex Maria natus est. « Oportet enim, inquit ⁶⁵, Filium hominis multa pati, et reprobari, et crucifigi, et die tertio resurgere. » Non ergo alterum filium hominis novit Evangelium, nisi hunc qui ex Maria, qui et passus est; sed neque Christum avolantem ante passionem a Jesu; sed hunc B qui natus est, Jesum Christum novit Dei Filium, et eundem hunc passum resurrexisse, quemadmodum Joannes Domini discipulis confirmat (66), dicens : « Hæc autem scripta sunt, ut credatis quoniam Jesus est (67) Filius Dei, et ut credentes vitam æternam (68) habeatis in nomine ejus ⁶⁶; » providens (69) has blasphemias regulas, quæ dividunt Dominum, quantum ex ipsis attinet, ex altera et altera substantia dicentes eum factum. Propter quod et in Epistola sua sic testificatus est nobis ⁶⁷ : « Filioli, novissima hora est, et quemadmodum audistis quoniam Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt : unde cognoscimus quoniam novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis : si enim fuissent ex nobis, permansissent atque nobiscum : sed ut manifestarentur quoniam non sunt ex nobis. Cognoscite ergo (70) quoniam omne mendacium extraneum est, et non est de veritate. Quis est mendax, nisi qui negat quoniam Jesus non est Christus? hic est Antichristus. »

6. Quia autem omnes, qui prædicti sunt, etsi

⁶³ Luc. xxiv, 25. ⁶⁴ Ibid. 44 seqq. ⁶⁵ Marc. viii, 31. ⁶⁶ Joan. xy, 31. ⁶⁷ I Joan. ii, 18 seqq.

(64) *Introire.* Ita quod ante hoc verbum solius Vulgatæ Latine auctoritate præfixit Feuard. omitunt mss. omnes, una cum Græco Lucæ textu. Sed addit Clarom. particulam in ante claritatem.

(65) *Christum pati ... remissionem.* Addit Feuard. et sic oportebat, ante Christum, et pœnitentiam in ante remissionem. Sed cum eæ voces desint in omnibus aliis codd. in Eras., Gall., Clarom. et Anglic., imo et in prioribus Feuard. editi. priores autem, et sic oportebat, nec legantur in cod. Cantabrig. posteriores vero iterum omittat Irenæus eundem Lucæ locum repetens infra lib. iv, cap. 26, idcirco eas, utpote citra auctoritatem additas expunxi. Non tamen eas abfuisse ab Irenæi codicibus hinc concludo : non raro enim Scripturæ verba compendio refert.

(66) *Confirmat.* Feuard, in marg., Arund. et Merc. 1, confirmavit.

(67) *Jesus est. Christus* additur in editi. et Arund.

(68) *Æternam.* Non exstat in nostris N. T. codd.

(69) *Providens.* Hic et alibi pro *prævidens*.

(70) *Cognoscite ergo, etc.* Hæc non eodem modo leguntur in N. Test. exemplaribus; sed quædam

lingua quidem confitentur unum Jesum Christum, semetipsos derident, aliud quidem sentientes, aliud vero dicentes (etenim argumenta illorum varia, quemadmodum ostendimus); alterum quidem passum, et natum hunc esse Christum annuntiant, et esse alterum eorum Demiurgi, (autem) (71) qui sit ex dispositione, vel eum qui sit ex Joseph, quemque passibilem argumentantur; alterum vero eorum ab invisibilibus et inenarrabilibus descendisse, quem et invisibilem, et incomprehensibilem, et impassibilem esse confirmant, errantes a veritate, eo quod absistat sententia eorum ab eo qui est vere Deus : nescientes quoniam hujus Verbum unigenitus (72), qui semper humano generi adest, unitus et conspersus (73) suo plasmati secundum placitum Patris, et caro factus; ipse est Jesus Christus Dominus noster, qui passus est pro nobis, et surrexit propter nos; et rursus venturus in gloria Patris, ad resuscitandum universam carnem, et ad ostensionem salutis, et regulam justii judicii ostendere omnibus, qui sub ipso facti sunt (74) Unus igitur Deus Pater, quemadmodum ostendimus, et unus Christus Jesus Dominus noster, veniens per universam dispositionem, et omnia in semetipsum recapitulans (75). In omnibus autem est et homo, plasmatio Dei : et hominem ergo in semetipsum recapitulans est, invisibilis visibilis factus, et incomprehensibilis factus comprehensibilis, et impassibilis passibilis, et Verbum homo, universa in semetipsum recapitulans; uti sicut in supercœlestibus, et spiritualibus, et invisibilibus princeps est Verbum Dei; sic et in visibilibus, et corporalibus principatum habeat, in semetipsum primatum assumens, et apponens semetipsum caput Ecclesiæ, universa attrahat ad semetipsum apto in tempore.

7. Nihil enim incomptum atque intempestivum apud eum, quomodo nec incongruens est apud Patrem. Præcognita sunt enim omnia (76) a Patre,

omisit Irenæus, quædam et addidit, connexionis et explicationis gratia.

(71) *Autem.* Abundat hæc particula.

(72) *Unigenitus.* Ita Clarom. et Voss. Alii perperam, *unitus*.

(73) *Consersus.* Græce πεφυρμένος, uti recte conjicit Græbius, *commistus*, id est *intime unitus*; quomodo a Plutarcho in Romulo dicitur πεφυρμένη σώματι ψυχῆ.

(74) *Ostendere omnibus qui sub ipso facti sunt.* Græca phrasis pro *ostendendam omnibus qui ipsi subditi facti sunt*.

(75) *Omnia in semetipsum recapitulans.* Semetipsum pro semetipso scripsi auctoritate cod. Clarom., quia deinceps accusandi casum adhibet auctor. Alludit vero, ut scienter notat Feuarden-tius, ad hunc Pauli locum Ephes. i, 10. *Instaurare omnia in Christo*; ubi pro *instaurare* (quod minus Hieronymo placet, quam *recapitulare*) Græcus textus habet, ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est universam hominum et angelorum salutem, adeoque cunctam omnium rerum cœlestium et terrestrium summam ad unum Christum revocare; ac in eo unico comprehendere.

(76) *Omnia.* Hæc quod ante omnia præfigitur in

perficiuntur autem a Filio, sicut congruum et consequens est, apto tempore. Propter hoc properante Maria ad admirabile vini signum, et ante tempus volente participare compendii poculo (77), Dominus repellens ejus intempestivam festinationem, dixit: « Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea⁶⁸; » expectans eam horam quæ est a Patre præcognita. Propter hoc cum sæpe vellent eum homines apprehendere: « Nemo, inquit, immisit manus ei: nondum enim venerat hora apprehensionis⁶⁹ (78), » nec tempus passionis, quod præcognitum fuerat a Patre; quemadmodum et Habacuc propheta ait⁷⁰: « In eo cum appropinquarint anni, cognosceris, in adventu temporis ostenderis, in eo quod turbetur anima mea in ira, misericordiæ tuæ memoraberis. » Sed et Paulus ait⁷¹: « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum. » Per quod manifestum est, quoniam omnia quæ præcognita erant a Patre, ordine, et tempore, et hora præcognita et apta perfecit Dominus noster, unus quidem et idem existens, dives autem et multus. Diviti enim et multæ voluntati Patris deservit, cum sit ipse Salvator eorum qui salvantur, et Dominus eorum qui sunt sub dominio, et Deus eorum quæ constituta sunt, et Unigenitus Patris, et Christus qui prædicatus est, et Verbum Dei incarnatus, cum advenisset plenitudo temporis, in quo filium hominis fieri oportebat Filium Dei.

207 8. Igitur omnes extra dispositionem sunt (79), qui sub obtentu agnitionis alterum quidem Jesum intelligunt, alterum autem Christum, et alterum Unigenitum (ab hoc (80) autem rursum esse Verbum); et alterum Salvatorem, quem etiam eorum qui in deminoratione facti sunt Æones, emissionem esse dicunt hi qui sunt erroris discipuli: qui a foris quidem oves (per eam enim quam habent extrinsecus loquelam, similes nobis apparent, eadem nobiscum loquentes), intrinsecus vero lupi⁷². Sententia enim eorum homicidialis, deos quidem plures confingens, et patres multos simu-

lans; comminuens autem et per multa dividens Filium Dei: quos et Dominus nobis cavere prædixit, et discipulus ejus Joannes in prædicta epistola (81) fugere eos præcepit dicens⁷³: « Multi seductores exierunt (82) in hunc mundum; qui non confitentur Jesum Christum in carne venisse. Hic est seductor et Antichristus. Videte eos (83), ne perdatis quod operati estis (84). » Et rursus in Epistola ait⁷⁴: « Multi pseudoprophetæ exierunt de sæculo (85). In hoc cognoscite Spiritum Dei. Omnis spiritus qui constitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est. Et omnis spiritus qui solvit Jesum (86), non est ex Deo, sed de Antichristo est. » Hæc autem similia sunt illi, quod in Evangelio dictum est⁷⁵, quoniam « Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis. » Propter quod rursus in Epistola clamat⁷⁶: « Omnis qui credit quia Jesus est Christus, ex Deo natus est; » unum et eundem sciens Jesum Christum, cui apertæ sunt portæ cæli, propter carnalem ejus assumptionem: qui etiam in eadem carne in qua passus est, veniet, gloriam revelans Patris.

9. Et Paulus autem his consentiens, Romanos alloquens, ait⁷⁷: « Multo magis hi, qui abundantiam gratiæ et justitiæ (87-88) accipiunt in vitam, regnabunt per unum Jesum Christum. » Nescit ergo eum qui evolavit Christum a Jesu; neque eum novit Salvatorem qui sursum est, quem impassibilem dicunt. Si enim alter quidem passus est, alter autem impassibilis mansit; et alter quidem natus est, alter vero in eum, qui natus est, descendit, et rursus reliquit eum; non unus, sed duo monstrantur. Quoniam autem unum eum, et qui natus est, et qui passus est, Christum Jesum novit Apostolus, in eadem Epistola iterum dicit⁷⁸: « An ignoratis, quoniam quotquot baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ejus baptizati sumus? ut quemadmodum resurrexit Christus (89) a mortuis, sic et nos in novitate vitæ ambulemus. » Rursus autem significans Christum passum, et ipsum esse Filium Dei,

⁶⁸ Joan. II, 3. ⁶⁹ Joan. VII, 30. ⁷⁰ Habac. III, 2. ⁷¹ Galat. IV, 4. ⁷² Matth. VII, 15. ⁷³ II Joan. 7, 8. ⁷⁴ I Joan. IV, 1, 2, 3. ⁷⁵ Joan. I, 14. ⁷⁶ I Joan. V, 1. ⁷⁷ Rom. V, 17. ⁷⁸ Rom. VI, 3, 4.

omnibus editt. expunxi auctoritate Clarom., Arund., D Voss. et Merc. 4.

(77) *Compendii poculo*. Compendii poculum vocal, quia, ut superius ait cap. 11, n. 5, *per verbum compendialiter ac simpliciter ex aqua, ad usum eorum qui ad nuptias convocati erant, factum est vinum*.

(78) *Apprehensionis*. Editt. addunt *ejus*; omittunt vero mss. omnes, excepto uno Merc.

(79) *Extra dispositionem sunt*. Id est, alieni sunt a gratia incarnationis Filii Dei, quam *οικονομίας* nomine designasse Patres Græcos jam non semel diximus.

(80) *Ab hoc*. Al. vitiose, *ob hoc*.

(81) *Prædicta epistola*. Memoria lapsus Irenæus ad primam Joannis epistolam, jam a se allegatam refert, quæ ad secundam pertinent.

(82) *Exierunt*. Ἐξῆλθον cum Vulgato interprete legit Irenæus; nos εἰσῆλθον.

(83) *Videte eos*. Προ ἐσωτοῦς, legisse videtur

Irenæus αὐτοῦς, nisi lapsus interpretes alterum pro altero legerit.

(84) *Ne perdatis quod operati estis*. Ἴνα μὴ ἀπολέσητε τὸ εἰργάσασθε cum Irenæo habet Alexand. cod. et alii non pauci, quomodo et Vulgatus interpretes legit. At in editt. Græcis exstat, Ἴνα μὴ ἀπολέσωμεν τὸ εἰργασάμεθα.

(85) *De sæculo*. Ἐκ τῶν κόσμων, in mundum, seu sæculum habent nostri codd.

(86) *Qui solvit Jesum*. Legissee videtur Irenæus cum Vulgato interprete, ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν. Editt. vero Græci: ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Cæterum *Christum* cum Vulgato interp. omittunt Clarom., Voss. et Arund.

(87-88) *Gratiæ et justitiæ*. In Vulgata Latina legitur: *Gratiæ, et donationis, et justitiæ*. In editt. Græcis: Τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Cum Irenæo τῆς δωρεᾶς omittit Origenes, *Comment. in Joan.*, pag. 334.

(89) *Christus*. Docet in Eras. et Gall.

qui pro nobis mortuus est, et sanguine suo redemit nos in præfinito tempore, ait ⁷⁹: « Utquid enim (90) Christus, cum adhuc essemus infirmi, secundum tempus pro impiis mortuus est? Commendat autem suam dilectionem Deus in nobis, quoniam cum adhuc essemus peccatores, pro nobis Christus mortuus est: multo magis justificati nunc in sanguine ejus, salvi erimus per ipsum ab ira. Si enim cum essemus inimici, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ejus. » Hunc eundem qui apprehensus, et passus est, et effudit sanguinem suum pro nobis, hunc Christum, hunc Filium Dei manifestissime annuntians, qui etiam surrexit, et assumptus est in cœlos, quemadmodum ipse ait ⁸⁰: « Simul autem Christus mortuus est, imo (91) et resurrexit, qui est in dextera Dei. » Et iterum ⁸¹: « Scientes quoniam Christus (92) resurgens a mortuis, jam non moritur. » (Prævidens enim et ipse per Spiritum subdivisiones malorum magistrorum, et omnem ipsorum occasionem dissensionis volens abscindere, ait quæ prædicta sunt:) « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, inhabitat (93) in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra ⁸² (94). » Unum quod non exclamat (95) ad eos, qui volunt audire: Nolite (96) errare; unus et idem est Christus Jesus Filius Dei, qui per passionem reconciliavit nos Deo, et resurrexit a mortuis, qui est in dextera Patris, et perfectus in omnibus: qui cum vapularet, non reperiiebatur; « qui cum pateretur, non est minuitus ⁸³ (97); » et cum tyrannidem pateretur, rogabat Patrem ut ignosceret his qui se crucifixerant. Ipse enim vere salvavit: ipse est Verbum Dei; ipse Unigenitus a Patre, Christus Jesus Dominus noster (98).

208 CAPUT XVII ⁸⁴.

Non Christum aut Salvatorem, sed Spiritum sanctum in Jesum descendisse docent apostoli. Cur descenderit, explicatur.

1. Etenim potuerunt dicere apostoli, Christum descendisse in Jesum; aut illum superiorem Salvatorem, in eum qui sit dispositionis; aut illum qui est ab invisibilibus, in eum qui est Demiurgi: sed

⁷⁹ Rom. v, 6 seqq. ⁸⁰ Rom. viii, 54. ⁸¹ Rom. vi, 9. ⁸² Rom. viii, 11. ⁸³ I Pet. ii, 23. ⁸⁴ Cap. XIX. ⁸⁵ Matth. iii, 16. ⁸⁶ Isa. xi, 2. ⁸⁷ Isa. lxi, 1. ⁸⁸ Matth. x, 20. ⁸⁹ Matth. xxviii, 19. ⁹⁰ Joel. ii, 28, 29. ⁹¹ Psal. l, 14. ⁹² Act. ii. ⁹³ Joān. xvi, 7. ⁹⁴ Joan. iv, 7.

(90) *Utquid enim.* Legisse videtur Irenæus cum Vulgato interprete, *εἰς τὴν γὰρ*. Edita vero habent *ἐπὶ γὰρ*.

(91) *Imo.* Clarom., Arund. et Voss. omittunt qui additum in editt.

(92) *Christus.* Deest in Eras. et Gall.

(93) *Inhabitat.* Sic Clarom. et Voss. et Feuard. in marg., cæteri, *habitat*.

(94) *Nobis... vestra.* Eras., Gall. et Feuard. *nobis... nostra*, quibuscum quoad posteriorem vocem consentiunt Arund. et Merc. 1.

(95) *Unum quod non exclamat.* Latine dixisset *alter, tantum non exclamat*.

(96) *Audire: Nolite.* Deum post *audire* addunt

A nihil quidem tale neque scierunt, neque dixerunt; si enim scissent et dixissent utique: quod autem erat, hoc et dixerunt, Spiritum Dei sicut columbam descendisse in eum ⁸⁵, hunc Spiritum, de quo ab Isaia dictum est: « Et requiescet super eum Spiritus Dei ⁸⁶; » sicut prædiximus. Et iterum: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ⁸⁷. » Iste Spiritus, de quo ait Dominus: « Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis ⁸⁸. » Et iterum potestatem regenerationis in Deum (99) dans (1) discipulis, dicebat eis: « Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ⁸⁹. » Hunc enim promisit per prophetas ⁹⁰ effundere in novissimis temporibus super servos et ancillas, ut prophetent: unde et in Filium Dei, filium hominis factum, descendit, cum ipso assuescens habitare in genere humano, et requiescere in hominibus, et habitare in plasmate Dei, voluntatem Patris operans in ipsis, et renovans eos a vetustate in novitatem Christi.

2. Hunc Spiritum petiit David humano generi, dicens: « Et Spiritu principali confirma me ⁹¹: » Quem et descendisse Lucas ait ⁹² post ascensum Domini super discipulos in Pentecoste, habentem potestatem omnium gentium ad introitum vitæ et adaptionem Novi Testamenti: unde et omnibus linguis conspirantes (2) hymnum dicebant Deo; Spiritu ad unitatem redigente distantes tribus, et primitias omnium gentium offerente Patri. Unde et Dominus pollicitus est mittere se Paracletum, qui nos aptaret Deo ⁹³. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis: ita nec nos multi unum fieri in Christo Jesu poteramus, sine aqua quæ de cœlo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat; sic et nos, lignum aridum existentes primum nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria pluvia: Corpora enim nostra per lavacrum illam, quæ est (3) ad incorruptionem, unitatem acceperunt; animæ autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei, miserante Domino nostro (4-6) Samaritanæ illi prævaricatrici ⁹⁴, quæ in uno viro

Feuard., Grab. et Voss. Melius omittunt alii. *Quoniam* vero quod præfigunt editt. omnes ante *nolite*, expunxi auctoritate cod. Voss:

(97) *Minuitus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *minutus*.

(98) *Dominus noster.* Alii, *Deus noster*:

(99) *In Deum.* Desunt in Eras. et Gall.

(1) *Dans.* Sic mss. omnes. Editt. vero, *demandans*.

(2) *Adaptionem...conspirantes.* Al. *apertionem...conspiranter*.

(3) *Illam quæ est.* Al. *illud quod est*.

(4-6) *Domino nostro. Jesu Christo* addunt editt. Sed hæc duæ voces desunt in omnibus mss:

non mansit, sed fornicata est in multis nuptiis, et ostendente ei, et pollicente aquam vivam, ut ulterius non sitiret, neque occuparetur ad humectationem aquæ laboriosæ, habens in se potum salientem in vitam æternam. Quod Dominus (7) accipiens munus a Patre, ipse quoque his donavit qui ex ipso participantur, in universam terram mittens Spiritum sanctum.

3. Hanc muneris gratiam prævidens Gedeon ille Israelita ⁹⁵, quem elegit Deus, ut salvaret populum Israel de potentatu alienigenarum, demulavit petitionem, et super vellus lanæ, in quo tantum primum ros fuerat, quod erat typus populi, ariditatem futuram prophetans; hoc est, non jam habituros eos a Deo Spiritum sanctum, sicut Isaias ait: « Et nubibus mandabo ne pluant super eam ⁹⁶; » in omni autem terra fieri ros, quod est Spiritus Dei, qui descendit in Dominum, « spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et virtutis, spiritus scientiæ et pietatis, spiritus timoris Dei ⁹⁷; » quem ipsum iterum dedit Ecclesiæ, in omnem terram mittens de cœlis Paracletum, ubi et diabolum, tanquam fulgur, projectum ait Dominus ⁹⁸. Quapropter necessarius nobis est ros Dei, ut non comburamur, neque infructuosi efficiamur, et ubi accusatorem habemus, illic habeamus et Paracletum: commendante Domino Spiritui sancto suum hominem, qui inciderat in latrones, cui ipse misertus est, et ligavit vulnera ejus, dâns duo denaria regalia, ut per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accipientes, fructificemus creditum nobis denarium, multiplicatum Domino annumerantes.

4. Spiritu itaque descendente super prædictam (8) dispositionem, et Filio Dei unigenito, qui et Verbum est Patris, veniente plenitudine temporis, incarnato in homine (9) propter hominem, et omnem secundum hominem dispositionem implente Jesu Christo Domino nostro, uno et eodem existente, sicut et ipse Dominus testatur, et apostoli confitentur, et prophetæ annuntiant; mendaces ostensæ sunt universæ doctrinæ eorum, qui octonationes et quaternationes putativas (10) adinvenierunt, **209** et subdivisiones excogitaverunt: qui Spiritum quidem interimunt, alium autem Christum, et alium Jesum intelligunt, et non unum Christum, sed plures fuisse docent: et si unitos eos dixerint, iterum ostendunt eum quidem participasse passionem, hunc autem impassibilem per-

⁹⁵ Jud. vi, 57. ⁹⁶ Isa. v, 6. ⁹⁷ Isa. xi, 2. ⁹⁸ Luc. x, 18. ⁹⁹ Cap. XX. ¹ Rom. x, 6, 7.

(7) *Quod Dominus. Alii quam Dominus.*

(8) *Super prædictam.* Græca sonant, *propter præfinitam.* Sed legisse videtur interpres, ἐπὶ τὴν προειρηµένην.

(9) *In homine.* Eras., Gall. et Feuard. vitiose, *in hominem.*

(10) *Putativas.* Græc. καὶ δοχῆσεις, et *vanas species seu opiniones.*

(11) *Veritatem. In Dei lacte.* Sic cod. Clarom.

A severasse; et hunc quidem ascendisse in Pleroma, hunc autem in medietate remansisse; et hunc quidem in invisibilibus et inominabilibus epulari et oblectari, hunc autem assidere Demiurgo, evacuante eum virtute. Unde oportebit et te, et omnes qui intendunt huic scripturæ, et solliciti sunt pro sua salute, non, cum audiunt forinsecus eorum sermones, sponte succumbere. Similia enim loquentes fidelibus, sicut prædiximus, non solum dissimilia sapiunt, sed et contraria, et per omnia plena blasphemias, per quæ interficiunt eos, qui per similitudinem verborum dissimile affectionis eorum in se attrahunt venenum: sicut quis aquæ mistum gypsum dans pro lacte, seducat per similitudinem coloris, sicut quidam dixit superior nobis, de omnibus qui quolibet modo depravant quæ sunt Dei, et adulterant veritatem. In Dei lacte (11) gypsum male miscetur.

CAPUT XVIII ⁹⁹.

Redit ad susceptum argumentum, probatque tum ex Pauli, tum ex ipsius Domini verbis, Christum a Jesu dividendum non esse, nec Filium Dei specie tenus, sed vere hominem factum esse.

1. Ostenso manifeste, quod in principio Verbum existens apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et semper aderat generi humano, hunc in novissimis temporibus secundum præfinitum tempus a Patre, unitum suo plasmati, passibilem hominem factum; exclusa est omnis contradictio dicentium: Si ergo tunc natus est, non erat ergo ante Christus. Ostendimus enim, quia non tunc cœpit Filius Dei, existens semper apud Patrem; sed quando incarnatus est, et homo factus, longam hominum expositionem in seipso recapitulavit, in compendio nobis salutem præstans, ut quod perdideramus in Adam, id est secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus.

2. Quia enim non erat possibile, eum hominem, qui semel victus fuerat, et elisus per inobedientiam, replasmare et obtinere bravium victoriæ; iterum autem impossibile erat, ut salutem perciperet, qui sub peccato ceciderat: utraque operatus est Filius, Verbum Dei existens, a Patre descendens, et incarnatus, et usque ad mortem descendens, et dispensationem consummans salutis nostræ, cui credere nos indubitate adhortans, iterum dicit: « Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendit (12) in cœlum? hoc est Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est Christum a

melius, ni fallor, quam cæteri: *Veritatem Dei. Lacte.* Per Dei lac intelligit verba catholica, quibus erroris gypsum miscabant hæretici. Gypsum enim præsens venenum habere docet Plinius lib. xxxvi, cap. 24. Conjicit Græbius hanc sententiam ad marginem a quopiam ascriptam, in textum inde irrepisse. Sed forte ipsa verba sunt antiqui illius, quem tacito nomine sæpe allegat Irenæus.

(12) *Ascendit.* Sic præ ascendet reposui auctori-

mortuis liberare. » Deinde infert ² : « Quoniam si A
confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credide-
ris in corde tuo, quoniam Deus illum excitavit a
mortuis, salvus eris. » Et rationem reddidit pro-
pter quam (13) hæc fecit Verbum Dei, dicens ³ :
« In hoc enim Christus et vixit (14), et mortuus
est, et resurrexit, ut vivorum et mortuorum domi-
naretur. » Et iterum ad Corinthios scribens ait ⁴ :
« Nos autem annuntiamus Christum Jesum cruci-
fixum. » Et infert ⁵ : « Calix benedictionis, quem
benedicimus, nonne communicatio sanguinis est
Christi? »

3. Quis est autem qui communicavit (15) nobis
de escis? Utrum is qui ab illis affingitur sursum
Christus, superextensus Horo, id est fini, et for-
mavit eorum Matrem : an vero qui ex Virgine est B
Emmanuel, qui butyrum et mel manducavit, de
quo ait propheta ⁶ : « Et homo est, et quis cogno-
scet (16) eum? » Hic idem a Paulo annuntiabatur :
« Tradidi enim, inquit, vobis in primis, quoniam
Christus mortuus est pro peccatis nostris secun-
dum Scripturas, et quoniam sepultus est, et resur-
rexit tertia die secundum Scripturas ⁷. » Mani-
festum est igitur, quoniam Paulus alterum Chri-
stum nescit, nisi hunc solum, qui et passus est,
et sepultus est, et resurrexit, qui et natus est,
quem et hominem dixit. Cum enim dixisset : « Si
autem Christus annuntietur, quoniam a mortuis re-
surrexit ⁸; » intulit, rationem reddens incarna-
tionis ejus : « Quoniam per hominem mors, et per C
hominem resurrectio mortuorum ⁹. » Et ubique in
passione Domini nostri, et humanitate, et mortifica-
tione ejus, Christi usus est nomine, quemadmodum
in illo : « Noli esca tua perdere illum, pro quo Chri-
stus mortuus est ¹⁰. » Et iterum : **210** « Nunc au-
tem in Christo vos, qui aliquando fuistis longe, facti
estis proximi in sanguine Christi ¹¹. » Et iterum :

² Rom. x, 9. ³ Rom. xiv, 9. ⁴ I Cor. i, 23. ⁵ I Cor. x, 16. ⁶ Jerem. xvii, 9. ⁷ I Cor. xv, 3, 4. ⁸ Ibid. 12. ⁹ Ibid. 21. ¹⁰ Rom. xiv, 15. ¹¹ Ephes. ii, 13. ¹² Gal. iii, 13. ¹³ I Cor. viii, 11. ¹⁴ Isa. lxi, 1. ¹⁵ Matth. xvi, 13 seqq. ¹⁶ Ibid. 21.

tate Clarom, Merc. 2 et Feuard. in marg., quia
mox sequitur *descendit*, et vetus mster Pauli epi-
stolarum ms. cod. utrobique præteritum habet. In
cæteris Irenæi exemplaribus legitur, *ascendet*....
descendit; in nostris vero N. T. codd. utrobique
futurum.

(13) *Propter quam*. Causam addunt editt. omnes,
sed male. Hanc vocem expunxi auctoritate codd.
Clarom. et Voss.

(14) *Et vixit*. Absunt hæc ab editis N. T. codd.
Sed in pluribus mss. Græcis pro ἀπέθανε legitur
ἔζησε. Similes præ oculis habere potuit Irenæus;
nisi quod καὶ ἔζησε transposuerit ante καὶ ἀπέθανε.

(15) *Communicavit*. Al. *communicat*.

(16) *Cognoscat*. Sic Feuard. in marg., Clarom.,
Voss., Merc. 1 et Grab. juxta Græcum sacri textus,
γνώσεται. Reliqui, *cognoscit*. Hæc verba citantur
secundum versionem LXX. Quod vero ad Christum
trahantur, non ab Irenæo tantum, sed et a Ter-
tulliano, non semel, et a Cypriano lib. ii *adv. Jud.*,
cap. 10, minus probat Hieronymus in *Comment.* in
hunc locum.

(17-19) *Et periet*. *Periet* pro *peribit* dictum est.
Ejusmodi futura mediæ et infimæ Latinitatis scri-

A « Christus nos redemit de maledicto legis, factus
pro nobis maledictum; quoniam scriptum est :
Maledictus omnis qui pendet in ligno ¹². » Et
iterum : « Et periet (17-19) infirmus in tua scientia
frater, propter quem Christus mortuus est ¹³, »
significans quoniam non Christus impassibilis
descendit in Jesum, sed ipse, Jesus Christus cum
esset, passus est pro nobis, qui decubuit et re-
surrexit, qui descendit et ascendit, Filius Dei, fi-
lius hominis factus : quemadmodum et ipsum no-
men significat. In Christi enim nomine subauditur
qui unxit, et ipse qui unctus est, et ipsa unctio in
qua unctus est. Et unxit quidem Pater, unctus est
vero Filius, in Spiritu, qui est unctio; quemadmo-
dum per Isaiam ait sermo : « Spiritus Dei super
me, propter quod unxit me ¹⁴; » significans et un-
gentem Patrem, et unctum Filium, et unctionem,
qui est Spiritus.

4. Et ipse autem Dominus manifestum facit eum,
qui est passus. Cum enim interrogasset discipulos :
« Quem me homines dicunt esse filium hominis? »
Petrus cum respondisset (20) : « Tu es Christus Fi-
lius Dei vivi; » et cum laudatus esset ab eo, « Quo-
niam caro et sanguis non revelavit ei, sed Pater
qui est in cælis ¹⁵; » manifestum fecit, quoniam
filius hominis hic est Christus Filius Dei vivi :
« Ex eo enim, inquit ¹⁶, cœpit demonstrare discen-
tibus (21), quoniam oportet illum Hierosolymam
ire, et multa pati a sacerdotibus, et reprobari (22),
et crucifigi, et tertia die resurgere. » Ipse qui
agnitus est a Petro Christus, qui eum beatum
dixit, quoniam Pater ei revelavit Filium Dei vivi,
dixit, semetipsum oportere multa pati et crucifigi :
et tunc Petro increpavit (23), secundum opinionem
hominum putanti eum esse Christum, et passionem
ejus aversanti, et dixit discipulis : « Si quis vult
post me venire, neget (24) se, et tollat crucem

ptoribus familiaria fuisse nemo nescit.

(20) *Cum respondisset*. Feuard. solus male *eum*
respondit.

(21) *Discentibus*. Id est *discipulis*.

(22) *Et reprobari*. Duæ istæ voces huc translate
videntur vel ex Marc. viii, 31, vel ex Luc. ix, 22.
Neque enim occurrunt Matth. xvi, 21, unde cæ-
teræ desumptæ sunt.

(23) *Petro increpavit*. Sic in cod. Clarom. scri-
ptum legitur : quamvis recentissima manus impru-
denter subscripserit, *Petrum*, haud advertens duos
dativos casus iterum sequi : quod idem cæterorum
amanuensium erratum fuit, in editt. deinde deri-
vatum. Huic vero mederi dum conati sunt aliqui,
auxerunt; nam pro *putanti*, *aversanti*, scripserunt
putantium, *aversantium*; ut hæc voces non ad *Pe-
trum*, sed ad *hominum* referrentur. Scribas fefellit
Græci sermonis ignorantia. Nempe quem casum,
dativum scilicet, Græci tribuunt verbo ἐπιτιμάω,
eundem incautus tribuit interpretes verbo *inrepro* :
cum accusativum tribuere debuisset.

(24) *Neget*. Sic Clarom. et Anglic., cæteri *ab-
neget*.

suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvare (25), perdet illam; et qui eam perdidit propter me, salvabit (26) eam ¹⁷. Hæc enim Christus manifeste dicebat, ipse existens Salvator eorum, qui propter suam confessionem in mortem traderentur, et perderent animas suas.

5. Si autem ipse non erat passurus, sed avolaret a Jesu, quid et adhortabatur discipulos tollere crucem, et sequi se, quam ipse non tollebat secundum ipsos, sed relinquebat dispositionem passionis? Quoniam enim non de agnitione superioris crucis dicit hoc, quemadmodum quidam audent exponere, sed de passione, quam oportebat illum pati, et ipsi discipuli (27) ejus futurum erat ut paterentur, intulit: « Quicumque enim salvaverit (28) animam suam, perdet eam; et qui perdidit, inveniet eam. » Et quoniam passuri erant discipuli ejus propter eum (29), dicebat Judæis: « Ecce mitto ad vos prophetas, et sapientes, et doctores, et ex his interficietis, et crucifigelis ¹⁸. » Et discipulis dicebat: « Ante duces et reges stabitis propter me, et ex vobis flagellabunt, et interficient, et persequentur a civitate in civitatem ¹⁹. » Sciebat igitur et eos qui persecutionem passuri essent, sciebat et eos qui flagellari et occidi haberent propter eum. Et non altera de cruce, sed de passione, quam passurus esset ipse prior, post deinde discipuli ejus, erat ergo sermo ejus, adhortantis (30) etiam illos: « Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; time-
C
mete autem magis eum, qui habet potestatem, et corpus, et animam mittere in gehennam ²⁰; » et servare eas quæ essent ad eum confessiones (31). Etenim ipse confessurum se promittebat coram Patre suo eos, qui confiterentur nomen suum coram hominibus; negaturum autem eos qui negarent eum ²¹, et confusurum qui confunderentur confessionem ejus ²² (32). Et cum hæc ita se habeant, ad tantam temeritatem progressi sunt quidam, ut etiam martyres spernant, et vituperent eos qui propter Domini confessionem occiduntur, et susti-

nant (33) omnia a Domino prædicta, et secundum hoc conantur vestigia assequi (34) passionis Domini, passibilis (35) martyres facti; quos et concedimus ipsis martyribus (36). Cum enim inquiretur sanguis eorum, et gloriam consequentur, tunc a Christo confundentur omnes qui inhonoraverunt eorum martyrium. Et ex hoc autem quod Dominus in cruce dixerit: « Pater, remitte (37) eis, non enim scilicet quid faciunt ²³; » longanimitas, et patientia, et misericordia, et bonitas Christi ostenditur, ut et ipse pateretur, et ipse excusaret eos qui se male tractassent. Verbum enim Dei quod nobis dixit: « Diligite inimicos vestros, et orate pro eis qui vos oderunt ²⁴; » ipse hoc fecit in cruce, in tantum diligens humanum genus, ut etiam pro his, qui se interficerent, postularet. Si quis autem, quasi duorum existentium (38-39), **211** iudicium de his faciat, invenietur multo melior, et patientior, et vere bonus, qui in vulneribus ipsis, et plagis; et reliquis quæ in eum commiserunt, beneficus est, nec memor est in se commissæ malitiæ, eo qui avolavit, nec ullam injuriam, neque opprobrium passus est.

6. Hoc autem idem et illis occurrit, qui dicunt eum putative passum. Si enim non vere passus est, nulla gratia ei, cum nulla fuerit passio: et nos, cum incipimus vere pati, seducens videbitur, adhortans nos vapulare, et alteram præbere maxillam, si ipse illud non prior in veritate passus est: et quemadmodum illos seduxit, ut videretur eis ipse hoc quod non erat; et nos seducit, adhortans perferre ea, quæ ipse non pertulit. Erimus autem et super magistrum, dum patimur et sustinemus, quæ neque passus est, neque sustinuit magister. Sed quoniam solus vere magister Dominus noster; et bonus vere Filius Dei, et patiens, Verbum Dei Patris filius hominis factus. Luctatus est enim, et vicit: erat enim homo pro patribus certans, et per obedientiam inobedientiam persolvens: alligavit enim fortem, et solvit infirmos, et salutem donavit plasmati suo, destruens peccatum. Est enim piissimus

¹⁷ Matth. xvi, 24, 25. ¹⁸ Matth. xxiii, 34. ¹⁹ Matth. x, 18 seqq. ²⁰ Ibid. 28. ²¹ Ibid. 32 seqq. ²² Marc. viii, 38. ²³ Luc. xxiii, 34. ²⁴ Matth. v, 44.

(25) *Salvare*. Editt. *salvam facere*.

(26) *Salvabit*. Sic omnes pene mss., nisi quod incuria scribarum legatur in Feuard. marg. et Voss. *salvavit*. Editt. *inveniet*.

(27) *Ipsi discipuli*. Sic Clarom. et Voss. Cæteri, *ipsa discipulis*.

(28) *Salvaverit*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *salvabit*.

(29) *Propter eum*. Eras., Gall. et Feuard. *propterea*.

(30) *Adhortantis*. Arund. et Grab. *adhortans*.

(31) *Servare eas quæ essent ad eum confessiones*. Id est, in confessione nominis ejus stare pro virili.

(32) *Confunderentur confessionem ejus*. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, accedunt et Voss. ac vetus Feuard. cod. in quibus activum *confunderent* incuria librorum scriptum est pro passivo. At editt. Eras., Gall. et Feuard. addunt ante *confes-*

sionem particulam *contra*, quam non agnoscunt mss.

(33) *Sustinent*. Ita Clarom. et Anglie. Alii vitiose *substant*; quod Billius haud feliciter emendat per *substant*.

(34) *Assequi*. Editt. *sequi*.

(35) *Passibilis*. Scilicet, *Christi*. Alii minus recte, *passibiles*.

(36) *Quos et concedimus ipsis martyribus*. Id est, quos (hæreticos) demittimus martyribus, ut illate eorum martyrio ab impuris hominibus injuriæ vindictam reposcant. Hunc ergo locum dum corruptionis arguit Billius, connivens legerit necesse est, haud attentus ad ea quæ sequuntur.

(37) *Remitte*. Alii, *dimitte*.

(38-39) *Quasi duorum existentium*. Græcismus pro *quasi duobus existentibus*. Sensus est: Si quis inter Verbum et Jesum, quasi duo essent, comparisonem instituat, etc.

et misericors Dominus; et amans humanum genus.

7. Hærere itaque fecit et admixit, quemadmodum prædiximus, hominem Deo. Si enim homo non vicisset inimicum hominis, non juste victus esset inimicus. Rursus autem, nisi Deus donasset salutem, non firmiter haberemus eam. Et nisi homo conjunctus fuisset Deo (40), non potuisset particeps fieri incorruptibilitatis. Oportuerat enim mediatorem Dei et hominum, per suam ad utrosque domesticitatem, in amicitiam et concordiam utrosque reducere, et facere ut et Deus (41) assumeret hominem, et homo se dederet Deo.

Qua enim ratione filiorum adoptionis ejus participes esse possemus, nisi per Filium eam, quæ est ad ipsum, recepissemus ab eo communionem; nisi Verbum ejus communicasset nobis, caro factum? Quapropter et per omnem venit ætatem (42), omnibus restituens eam quæ est ad Deum communionem. Igitur qui dicunt eum putative manifestatum, neque in carne natum (43), neque vere hominem factum, adhuc sub veteri sunt damnatione, advectionem (44) præbentes peccato, non devicta secundum eos morte, quæ regnavit ab Adam usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem transgressionis Adæ²⁵. Veniens autem lex, quæ data est per Moysen, et testificans de peccato, quoniam peccator est, regnum quidem ejus abstulit, latronem et non regem eum detegens, et homicidam eum ostendit: oneravit autem hominem, qui habebat peccatum in se, reum mortis ostendens eum. Spiritualis enim cum lex esset, manifestavit tantummodo peccatum, non autem interemit: non enim Spiritui dominabatur peccatum, sed homini. Oportebat enim eum qui inciperet occidere (45) peccatum, et mortis reum redimere hominem, id ipsum fieri quod erat ille, id est hominem: qui a peccato quidem in servitium tractus fuerat, a morte vero tenebatur, ut peccatum ab homine interficeretur, et homo exiret a morte. Quemadmodum enim per inobedientiam unius

²⁵ Rom. v, 14. ²⁶ Deut. xxxii, 4. ²⁷ Cap. XXI.

(40) *Deo. Nostro*, quod addunt Eras., Gall. et Feuard. omisi post Clarom., Voss. et Græcum textum.

(41) *Et facere ut et Deus*, etc. Hic Latina procul discrepant a Græcis. Ista sonant: *ac Deo quidem hominem sistere, hominibus autem Deum patefacere*. Necesse ergo hic variasse codices, vel alterutrum, aut Theodoretum, aut veterem interpretem, non adeo accurate ipsis Irenæi verbis vertendis studuisse. Quidquid sit, Græci textus clarior sensus esse videtur.

(42) *Per omnem venit ætatem*. Id fusius explicat auctor lib. ii, cap. 22, n. 4.

(43) *In carne natum*. Alii, *incarnatum*.

(44) *Advocationem*. Id est, *patrocinium*.

(45) *Inciperet occidere*. Id est, *occisurus esset*.

(46) *Primus*. Ex Græco scribendum erat et hic et paulo post, *primum*.

(47) *Nondum commisti Verbo*. Ita vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri male, *nondum commistum Verbum*.

(48) *Verbum. Patris* quod addunt editt. deest in omnibus mss.

A hominis, qui prius (46) de terra rudi plasmatus est, peccatores facti sunt multi, et amiserunt vitam; ita oportuit et per obedientiam unius hominis, qui primus de Virgine natus est, justificari multos, et percipere salutem. Sic igitur Verbum Dei homo factus est, quemadmodum et Moyses ait: « Deus, vera opera ejus²⁶. » Si autem non factus caro, parebat quasi caro, non erat verum opus ejus. Quod autem parebat, hoc et erat; Deus hominis antiquam plasmationem in se recapitulans, ut occideret quidem peccatum, evacuaret autem mortem; et vivificaret hominem: et propter hoc vera opera ejus.

212 CAPUT XIX²⁷.

B *Jesum Christum non merum hominem existisse et Josephi satu progenitum; sed verum Deum ab altissimo Patre genitum, et verum hominem ex Virgine natum.*

1. Rursus autem qui nude tantum hominem eum dicunt ex Joseph generatum, perseverantes in servitute pristinae inobedientiae moriuntur; nondum commisti Verbo (47) Dei Patris, neque per Filium percipientes libertatem, quemadmodum ipse ait: « Si Filius vos manumiserit, vere liberi eritis²⁸. » Ignorantes autem eum, qui ex Virgine est Emmanuel, privantur munere ejus, quod est vita æterna: non recipientes autem Verbum incorruptionis, perseverant in carne mortali, et sunt debitores mortis, antidotum vitæ non accipientes.

C Ad quos Verbum (48) ait, suum munus gratiæ narrans: « Ego dixi: Dii estis, et filii Altissimi (49) omnes: vos autem sicut homines moriemini²⁹. » Ad eos indubitate dicit, qui non percipiunt munus adoptionis, sed contemnunt incarnationem puræ generationis Verbi Dei, fraudantes hominem ab ea ascensione quæ est ad Dominum, et ingrati existentes Verbo Dei, qui incarnatus (50) est propter ipsos. Propter hoc enim Verbum Dei homo; et qui Filius Dei est, filius hominis factus est, commistus Verbo Dei, ut adoptione n (51-56) percipiens (57) fiat filius Dei.

²⁸ Joan. viii, 36. ²⁹ Psal. lxxxvi, 6, 7.

(49) *Altissimi*. Sic Clarom., Voss. et Grab. Cæteri, *Excelsi*.

(50) *Qui incarnatus*. Sic melioris notæ codd. Clarom. et Voss. cum Merc. 1, juxta morem interpretis. Alii, *quod incarnatum*.

(51-56) *Commistus Verbo Dei, ut adoptionem*, etc. Melius juxta Græcum legas: *ut commistus Verbo Dei, et adoptionem*, etc.

(57) *Adoptionem percipiens*, etc. Eras. in Prefat. ad hunc in librum ex his verbis colligit, dixisse Irenæum, *Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fieret Filius Dei*. Sed temere: nam ex iis quæ proxime præcedunt, et quibus hominum causa Verbum Dei factum esse hominem scribit Irenæus, evidens est, quod subinde pertexit, non ad Christum, sed ad homines quos redemit, esse referendum. Tum quod statim sequitur: *Non enim poteramus aliter incorruptelam et immortalitatem accipere, nisi adunati fuissetus incorruptelæ et immortalitati*; causam proxime antecedentis sententiæ continet, et hanc de hominibus cæteris potius, quam de Christo intelligendam arguit.

Non enim poteramus aliter incorruptelam et immortalitatem percipere, nisi adunati (58) fuisset incorruptelæ et immortalitati. Quemadmodum autem adunari possemus incorruptelæ et immortalitati, nisi prius incorruptela et immortalitas facta fuisset id quod et nos; ut absorberetur, quod erat corruptibile, ab incorruptela, et quod erat mortale, ab immortalitate, ut filiorum adoptionem perciperemus?

2. Propter hoc generationem ejus quis enarrabit ³⁰? quoniam homo est, et quis agnoscat (59) eum ³¹? Cognoscit autem illum is, cui Pater qui est in cœlis revelavit, ut intelligat, quoniam is qui non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri natus est ³², filius hominis, hic est Christus Filius Dei vivi. Quoniam enim nemo in totum ex filiis Adæ, Deus appellatur secundum eum, aut Dominus nominatur, ex Scripturis demonstravimus ³³. Quoniam autem ipse proprie præter omnes qui fuerunt tunc homines, Deus, et Dominus, et Rex æternus, et Unigenitus, et Verbum incarnatum prædicatur (60) et a prophetis omnibus, et apostolis, et ab ipso Spiritu, adest videre omnibus qui vel modicum de veritate attigerint. Hæc autem non testificarentur Scripturæ de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset. Sed quoniam præclaram præter omnes habuit in se eam, quæ est ab altissimo Patre, genituram, præclara autem functus est et ea, quæ est ex Virgine, generatione; utraque Scripturæ divinæ de eo testificantur: et quoniam homo indecorus et passibilis ³⁴, et super pullum asinæ sedens ³⁵ (61), aceto et felle potatur ³⁶, et spernebatur in populo, et usque ad mortem descendit; et quoniam Dominus sanctus, et mirabilis consiliarius, et decorus speciei, et Deus fortis, super nubes veniens universorum iudex, omnia de eo Scripturæ prophetabant.

3. Sicut enim homo erat, ut tentaretur; sic et Verbum, ut glorificaretur: requiescente **213** quidem Verbo, ut posset tentari (62-63), et inhonorari, et crucifigi, et mori; absorpto autem homine (64) in eo quod vincit, et sustinet (65),..... et resurgit, et assumi-

³⁰ Isa. LIII, 8. ³¹ Jer. XVII, 9. ³² Joan. I, 13. ³³ Hujus libri cap. 6. ³⁴ Isa. LIII, 2. ³⁵ Zach. IX, 9. ³⁶ Psal. LXVIII, 22. ³⁷ Isa. VII, 11. ³⁸ Cap. XXII. ³⁹ Jon. II, 1 seqq.

(58) *Adunati*. Editt., *aduniti*.

(59) *Agnoscat*. Clarom., *agnoscit*, Voss., *agnovit*.

(60) *Prædicatur*. Ita pro *prædicatum*, reposui ex Clarom. ac proinde est, quod soli Voss. et Grab. paulo ante præfigunt voci *ipse*, delevi ejusdem cœd. auctoritate.

(61) *Sedens*. Sic Clarom., Voss., Arund. et Merc. 1. Reliqui, *ascendens*.

(62-63) *Ut posset tentari*. Græca sonant, *dum tentaretur, et inhonoraretur, etc.*

(64) *Absorpto autem homine*. Græca Theodoretici sic reddenda essent: *opitulante autem* (scilicet Verbo) *homini, cum vinceret, etc.* Sed pro συγγνωμῆναι τῷ ἀνθρώπῳ, interpretis legisse videtur, καταποθέντος τοῦ ἀνθρώπου, vel quidpiam simile: quod et ipsum rectum habet sensum. Iis quippe verbis significatur, quod si Verbum, ita exigente nostræ salutis οικονομία, sicut ut humanitas perpassionum veluti succumberet injuriis, id abunde compensavit

tur (66). Hic igitur Filius Dei Dominus noster, existens Verbum Patris, et filius hominis (67): quoniam ex Maria, quæ ex hominibus habebat genus, quæ et ipsa erat homo, habuit secundum hominem generationem; factus est filius hominis. Propter hoc et ipse Dominus dedit nobis signum in profundum, in altitudinem sursum ³⁷, quod non postulavit homo; quia nec speravit virginem prægnantem fieri posse, quæ erat virgo, et parere filium, et hunc partum Deum esse nobiscum, et descendere in ea quæ sunt deorsum terræ, quæ rentem ovem quæ perierat; quod quidem erat proprium ipsius plasma, et ascendere in altitudinem, offerentem et commendantem Patri eum hominem, qui fuerat inventus, primitias resurrectionis hominis in semetipso faciens: ut quemadmodum caput resurrexit a mortuis, sic et reliquum corpus omnis hominis (68), qui invenitur in vita, impleto tempore condemnationis ejus, quæ erat propter inobedientiam, resurgat, per compagine et conjunctiones coalescens, et confirmatum augmento Dei (69), unoquoque membrorum habente propriam et aptam in corpore positionem. Multæ enim mansiones apud Patrem, quoniam et multa membra in corpore.

CAPUT XX ³⁸.

Deum ex lapsu hominis patefecisse, quam sit patientis, benignus, misericors et potens ad salvandum; atque idcirco ingratiſſimum esse hominem, si suæ sortis acceptique beneficii immemor gratiam non referat.

1. Magnanimus igitur fuit Deus deficiente homine, eam, quæ per Verbum esset (70), victoriam reddendam ei prævidens. Cum enim perficiebatur virtus in infirmitate, benignitatem Dei et magnificentissimam ostendebat virtutem. Sicut enim patienter sustinuit absorberi Jonam a ceto ³⁹, non ut absorberetur, et in totum periret, sed ut evomitibus magis subjiceretur (71) Deo, et plus glorificaret eum (72), qui insperabilem salutem ei donasset, et firmam pœnitentiam faceret Ninivitis, ut converterentur ad Dominum, qui eos liberaret a morte; conterritos ab eo signo, quod factum erat circa Jo-

D gloria tum ex ipsis perpassionibus, tum maxime ex Divinitatis consortio in illam redundans.

(65) *Et sustinet*. Addit Theodoretus: *et benignitate utitur.*

(66) *Assumitur*. Pro *ascendit*.

(67) *Et filius hominis*. Tres istas voces abesse malle.

(68) *Omnis hominis*. *Omnis desideratur* in Voss. et Merc. 2.

(69) *Augmento Dei*. Ita Clarom., Voss. et Grab. Cæteri, *augmentum Dei*, quod præferrem si præcederet præpositio in.

(70) *Eam quæ... esset*. Sic Clarom. et Voss. quibus quoad postremam vocem consentit Feuard. in marg. Sed hic in textu, periunde ac Eras. et Gall. minus recte, *eamque... esse*.

(71) *Subjiceretur*. In Voss., *subjaceretur*. In aliis, *subigeretur*.

(72) *Eum*. Alii, *Deum*.

nam, quemadmodum Scriptura de his dicit: « Et reversi sunt unusquisque a via sua mala, et iniquitia, quæ erat in manibus eorum, dicentes: Quis scit si pœnitebit (73) Deus, et avertat iram suam a nobis, et non peribimus ⁴⁰? » Sic et ab initio fuit patiens Deus hominem absorberi a magno ceto, qui fuit auctor prævaricationis, non ut absorptus in totum periret, sed præstruens et præparans ad inventionem salutis, quæ facta est a Verbo per signum Jonæ, his qui eandem cum Jona de Domino (74) sententiam habuerunt, et confessi fuerunt, et dixerunt: « Servus Domini ego sum, et Dominum Deum cœli ego colò, qui fecit mare et aridam ⁴¹: » ut insperabilem homo a Deo percipiens salutem, resurgat a mortuis, et clarificet Deum, et eam quæ a Jona prophetata (75) est, dicat vocem: « Clamavi ad Dominum Deum meum (76) in tribulatione mea, et exaudivit me de ventre inferni ⁴²; » et semper permaneat glorificans Deum, et sine intermissione gratias referens pro ea salute quam consecutus est ab eo: « ut non gloriatur in conspectu Domini omnis caro ⁴³, » nec unquam de Deo contrarium sensum accipiat homo, propriam naturaliter arbitrans (77) eam, quæ circa se esset, incorruptelam, et non tenens veritatem, inani supercilio jactaretur, quasi naturaliter similis esset Deo. Ingratum enim magis eum hoc ei, qui eum fecerat, perficiens (78) et dilectionem quam habebat Deus in hominem (79) offuscabat, et excæcabat (80) sensum suum ad non sentiendum, quod sit de Deo dignum, comparans et æqualem se iudicans Deo.

2. Hæc ergo fuit magnanimitas Dei, ut per omnia pertransiens homo, et morum (81) agnitionem percipiens, dehinc veniens ad resurrectionem quæ est a mortuis, et experimento discens unde liberatus est, semper gratus existat Domino, munus incorruptelæ consecutus ab eo, ut plus diligeret eum

⁴⁰ Jon. iii, 8, 9. ⁴¹ Jon. i, 9. ⁴² Jon. ii, 3.

(73) *Pœnitebit*. Clarom. et Merc. 2, *pœnitebitur*. Eras., Gall. et Feuard., *convertatur*.

(74) *Domino*. Editt., *Deo*.

(75) *Prophetata*. Alii, *propheta*.

(76) *Dominum Deum meum*. In Eras., Gall. et Feuard. deest vox *Deum*; in Arund., *meum*.

(77) *Propriam naturaliter arbitrans*. Id est, velut propriam naturæ dotem existimans.

(78) *Ingratum... perficiens*. Sic vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *ingratus*.

(79) *In hominem*. Al. male, *in homine*.

(80) *Et excæcabat*. Desunt in Clarom. At vetus Feuard. cod. et Voss. iterum repetunt, *offuscabat*.

(81) *Morum*. *Mortis* legendum conjicit Grabius; sed frustra. Perditos mores intelligit Irenæus, qui animæ mortem inferunt.

(82) *Deum*. Eras., Gall. et Feuard., *Dominum*.

(85) *Operationes*. Forte legendum *operationis*: quanquam nec *operationes* incommodum fundat sensum.

(84) *Veram gloriam*, *Δόξαν sententiam*, non *gloriam*, hoc loco vertere debebat interpret.

(85) *Percipiet, propectus accipiens*. Ita ex Clarom.

A (cui enim plus dimittitur plus diligit): cognoscat autem semetipsum, quoniam mortalis et infirmus est; intelligat autem et **214** Deum (82), quoniam in tantum immortalis et potens est, uti et mortali immortalitatem et temporali æternitatem donet: intelligat autem et reliquas virtutes Dei omnes in semetipsum ostensas, per quas edoctus sentiat de Deo, quantus est Deus. Gloria enim hominis, Deus; operationes (85) vero Dei, et omnis sapientiæ ejus, et virtutis receptaculum, homo. Quemadmodum medicus in his, qui ægrotant, probatur; sic et Deus in hominibus manifestatur. Quapropter et Paulus ait: « Conclusit autem Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur ⁴⁴; » non de spiritalibus Æonibus, sed de homine qui fuit inobediens Deo, et projectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quæ est per ipsum, percipiens adoptionem. Ille enim tenens sine inflatione et jactantia veram gloriam (84) de his quæ facta sunt, et de eo qui fecit, qui est potentissimus omnium Deus, quique omnibus ut sint præstitit; et manens in dilectione ejus, et subjectione, et gratiarum actione, majorem ab eo gloriam percipiet, propectus accipiens (85), dum consimilis fiat ejus qui pro eo mortuus est; quoniam et ipse in similitudinem (86) carnis peccati factus est ⁴⁵, uti condemnaret peccatum, et jam quasi condemnatum projiceret illud extra carnem; provocaret autem in similitudinem suam hominem, imitatorem eum assignans Deo, et in paternam imponens regulam (87), ad videndum Deum; et capere Patrem donans Verbum Dei (88) quod habitavit in homine, et Filius hominis factus est, ut assuesceret (89) hominem percipere Deum, et assuesceret Deum habitare in homine, secundum placitum Patris.

3. Propter hoc ergo signum salutis nostræ eum, qui (90) ex Virgine Emmanuel, est ipse Dominus:

⁴⁴ I Cor. i, 29. ⁴⁵ Rom. xi, 32. ⁴⁶ Rom. vii, 5.

et Voss. reposui. Alii omnes minus bene, *accipiet propectus*. Porro *propectus* nomen plurale est *profectus*. Dum vero, quod sequitur, accipio *prodonec*.

(86) *In similitudinem*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 1, cum Vulgata nostra, et veteri Italica versione. Editt., *in similitudine*.

(87) *Et in paternam imponens regulam*. Ut nimirum ad sanctitatis Patris regulam homo vitam dirigeret.

(88) *Et capere Patrem donans Verbum Dei*. Hæc consequenter, nulla inserta distinctionis nota, ut perperam sit in editt. omnibus, lego. Sic evanescit Grabii conjectura legendum censentis, *donan em*. Porro pro *capere*, Feuard., in marg. et Voss. habent *sapere*.

(89) *Assuesceret*. Pro *assuefaceret*.

(90) *Propter hoc ergo signum salutis nostræ eum, qui*. Hæc in editt. omnibus male distincta confusonem pariunt; adeo ut quidpiam omissum esse suspicatus sit Grabius. Sed nihil deest. *Eum* hic, ut et alibi non raro, accipit interpret pro *illud*, et ad *signum in profundum*, etc., de quo sub finem capituli præcedentis, totum istud refertur. Ordo verborum est: *Propter hoc ergo ipse Dominus, qui ex*

quoniam ipse Dominus erat qui salvabat eos, quia A per semetipsos non habebant salvari. Et propter hoc Paulus infirmitatem hominis annuntians, ait: « Scio enim quoniam non habitat in carne mea bonum⁴⁶; » significans, quoniam non a nobis, sed a Deo est bonum salutis nostræ. Et iterum: « Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus⁴⁷? » Deinde infert liberatorem: « Gratia Jesu Christi Domini nostri (91). » Hoc autem et Isaias: « Confortamini, inquit, manus resolutæ⁴⁸, et genua debilia: adhortamini, pusillanimes sensu, confortamini, ne timeatis: ecce, Deus noster judicium retribuit, et retributurus est: ipse veniet, et salvabit nos⁴⁹. » Hoc, quoniam non a nobis, sed a Dei adjumento habuimus salvari.

4.⁵⁰ Rursus, quoniam neque homo tantum erit, B qui salvat (92) nos, neque sine carne (sine carne enim angeli sunt), prædicavit enim, dicens: « Neque senior, neque angelus, sed ipse Dominus salvabit eos, quoniam diligit eos, et parcat eis, ipse liberabit eos⁵¹ (93). » Et quoniam hic ipse homo verus visibilis incipiet esse, cum sit Verbum salutare, rursus Isaias ait: « Ecce, Sion civitas, salutare nostrum oculi tui (94) videbunt⁵². » Et quoniam non solum homo erat, qui moriebatur pro nobis, Isaias ait (95): « Et commemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepultionis: et descendit ad eos evangelizare salutem quæ est ab eo, ut salvaret eos⁵³. » Hoc autem idem et Amos propheta (96) ait: « Ipse convertetur, et miserebitur nostri: C

dissolvit injustitias nostras, et projiciet (97) in altitudinem maris peccata nostra. » Et rursus significans locum adventus ejus, ait: « Dominus ex Sion locutus est, et ex Hierusalem dedit vocem suam⁵⁴. » Et quoniam ex ea parte, quæ est secundum Africum hæreditatis Judæ, veniet Filius Dei, qui Deus est, et qui erat ex Bethleem (98), ubi natus est Dominus, in omnem terram emittet (99) laudationem (1) ejus, sicut (2) ait Habacuc propheta: « Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte Ephrem (3). Cooperuit cælum virtus ejus, et laudatione ejus plena est terra. Ante faciem ejus præbit Verbum, et progredientur in campis pedes ejus⁵⁵. » Manifeste significans, quoniam Deus, et quoniam in Bethleem adventus ejus, et ex monte Ephrem, qui est secundum Africum hæreditatis, et quoniam homo. « Progredientur enim, inquit, in campis pedes ejus: » hoc autem signum proprium hominis.

215 CAPUT XXI.

Prophetiam Isaiæ vii, 14, a prava interpretatione Theodotionis, Aquilæ, Ebionitarum, ac Judæorum vindicat, auctoritatemque versionis Septuaginta interpretum commendat, ac demum pluribus argumentis confirmat Christum e Virgine natum esse.

1. Deus igitur homo factus est, et ipse Dominus salvabit (4-6) nos, ipse dans Virginis signum.⁵⁶ Non ergo vera est quorundam interpretatio, qui ita audent interpretari Scripturam: « Ecce adolescentula in ventre habebit, et pariet filium; » quemadmodum Theodotion Ephesius est interpre-

⁴⁶ Rom. vii, 18. ⁴⁷ Ibid. 24. ⁴⁸ Ibid. 25. ⁴⁹ Isa. xxxv, 54. ⁵⁰ Cap. XXIII. ⁵¹ Isa. lxiii, 9. ⁵² Isa. xxxiii, 20. ⁵³ Mich. vii, 19. ⁵⁴ Joel. iii, 16 et Amos i, 2. ⁵⁵ Habac. iii, 5, 4. ⁵⁶ Cap. XXIV.

Virgine Emmanuel, est illud signum salutis nostræ, quoniam, etc.

(91) *Gratia Jesu Christi Domini nostri.* Hæc memoriter allegata videntur. Cum nullo siquidem e N. T. codd. consentiunt, quamvis a Vulgata lectione non procul differant.

(92) *Salvat.* In edit., *salvabit.*

(93) *Liberabit eos.* Eras., Gall. et Merc. 2, *liberavit*; recte quidem, si quæ præcedunt præteriti essent temporis: hoc enim, non futurum legitur in Græco τῶν Ὁ'.

(94) *Tui.* Hanc vocem ex Arund., Voss. et Biblico textu adjecit Græbius. Eandem habet et D

(95) *Isaias ait.* Lib. iv, cap. 22, hunc eundem locum ascribit Jeremiæ, sub cujus nomine allegatur et a Justino M. in *Dial. cum Tryph.*, p. 298. Eundem tacito prophætæ nomine iterum citat Irenæus eodem lib. iv, cap. 33, et lib. v, cap. 31. Sed neque apud Isaiam, neque apud Jeremiam, nec in ullo alio sacrorum utriusque Testamenti librorum legitur. Causam hanc affert Justinus M. quod a Judæis e sacris codicibus, una cum pluribus aliis de quibus conqueritur, abrasus fuerit. Sed cur hoc et alia quædam consimilia de Christo testimonia e medio tulerit, aliis vero tam multis longe clarioribus pepercerit inimica Judæorum manus, nodus est, fateor, quem non facile solverem. Vereor ut Justino primum, ac deinde Irenæo lucum fecerit apocrypha quæpiam scriptura. Quidquid sit, ille locum ita Græce refert: Ἐμνήσθη δὲ Κύριος ὁ Θεὸς ἀπὸ Ἰσραὴλ τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, τῶν κεκοιμημένων,

εἰς γῆν χόματος, καὶ κατέβη πρὸς αὐτοὺς, εὐαγγελίσασθαι αὐτοῖς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. Ubi pro ἀπὸ Ἰσραὴλ, legit Irenæus, et, ut puto, melius, ἅγιος Ἰσραὴλ.

(96) *Amos propheta.* Memoria lapsus Amos pro Michæa dicit.

(97) *Projiciet.* Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *projecit*: quia verbum futuri temporis adhibet sacer textus.

(98) *Et qui erit ex Bethleem.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri corrupte, *exquirat et Bethleem.*

(99) *Emittet.* Clærom. et Arund., *immittet*; Merc. 2, *mittet.*

(1) *Laudationem.* Alii, *laudationes.* Sed singularis melius quadrat ad antecedentia et consequentia.

(2) *Sicut.* Vel expunge hanc vocem quæ sensum male suspendit; vel pro *sicut* lege *sic.*

(3) *Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte Ephrem.* Non levis hic exemplarium varietas. Novatianus lib. *De Trinit.*, cap. 12, legit: *Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte opaco et condenso*: quo modo legit et Irenæus infra lib. iv, cap. 33. In editis τῶν Ὁ' exemplaribus: Ὁ Θεὸς ἐκ Θαυμῶν ἦξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ἔβρους Φαράν. Vulgata vero nostra: *Deus ab Austro veniet, et sanctus de monte Pharan.* Quæ lectio alteri præferenda, notarum brevitatis examinare non sinit. Lege sis Hieronymum, *Comment.* in hunc locum.

(4-6) *Salvabit.* Ex Græc., *salvavit.*

tatus, et Aquila Ponticus, utriusque Judæi proselyti, quos sectati Ebionæi, ex Joseph generatum eum dicunt: tantam dispositionem Dei dissolventes, quantum ad ipsos est; frustrantes prophetarum testimonium, quod operatus est Deus. Prophetatum est quidem, priusquam in Babylonem fieret populi (7) transmigration, id est, antequam Medi et Persæ acciperent principatum: interpretatum vero in Græco ab ipsis Judæis multum ante tempora adventus Domini nostri, ut nulla relinquatur suspicio, ne forte morem nobis gerentes Judæi, hæc ita sint interpretati. Qui quidem si cognovissent nos futuros, et usuros his testimoniis quæ sunt ex Scripturis, nunquam dubitassent ipsi suas comburere Scripturas, quæ et reliquas omnes gentes manifestant participare vitæ, et eos qui gloriantur domum se esse Jacob, et populum Israel, et exhereditatos (8) ostendunt a gratia Dei.

2. ²⁷ Prius enim quam Romani possiderent regnum suum (9), adhuc Macedonibus Asiam possidentibus, Ptolemæus Lagi filius (10), cupiens eam bibliothecam, quæ a se fabricata esset in Alexandria, omnium hominum dignis conscriptionibus ornare (11), petiit ab Hierosolymitis (12) in Græcum sermonem interpretatas habere Scripturas eorum. Illi vero (obediebant enim (13) tunc adhuc Macedonibus), eos quos habebant perfectiores Scripturarum intellectores et utriusque loquelæ, septuaginta seniores miserunt Ptolemæo, facturos hoc quod ipse voluisset (14). Ille autem (15)

²⁷ Cap. XXV.

(7) *Populi*. Deest in Clarom. et Voss.

(8) *Exhereditatos*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri *exheredari*.

(9) *Regnum suum*. Vetus Feuard. cod. et Voss., *regnum Dei*, id est, ut explicat Feuard., terram toties beatorum patriarcharum posteritati promissam. Sed repugnat textus Græcus, juxta quem melius scripsisset interpres, *regnum eorum*, Judæorum videlicet.

(10) *Ptolemæus Lagi filius*. Id Irenæus Ptolemæo Lagi filio tribuit, quod alii vulgo post Aristæam illum Ptolemæo Philadelpho solent ascribere. Nec unam fuisse ea de re veterum sententiam scribit Clemens Alexand. lib. 1 *Stromat.*, p. 541: Ἐρμηνεύθηναί τὰς Γραφὰς τὰς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικὰς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλώτταν φασιν ἐπὶ βασιλείᾳ Πτολεμαίου τοῦ Λάγου ἢ, ὡς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μεγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προσηνεχαμένου Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, καὶ τὰ περὶ τὴν ἑρμηνείαν ἀκριβῶς πραγματευσαμένου. *Versus autem esse Scripturas, et legis, et prophetarum, ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tempore Ptolemæi Lagi filii; aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et ut verterentur, vehementer procurasset.* Utamque sententiam conciliare student aliqui e recentioribus; dicentes, de comparandis vertendisque sacris libris cogitatum fuisse sub finem vitæ Ptolemæi Lagi, jam tum in regni societatem ascito Ptolemæo Philadelpho: cui quidem conciliandi rationi favere videtur Anatolius Laodiceus episcopus, qui tertio Ecclesiæ sæculo florebat. Ait enim apud Eusebium lib. VII *Hist. eccles.*, cap. 52, sacras Scripturas in Græcum

experimentum eorum sumere volens, et metuens ne forte consentientes, eam veritatem, quæ esset in Scripturis, absconderent per interpretationem; separans eos ab invicem, jussit omnes eandem interpretari Scripturam (16): et hoc in omnibus libris fecit. Convenientibus autem ipsis in unum apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ creditæ sunt, omnibus **216** eadem (17), et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem, uti et præsentibus gentes cognoscerent quoniam per aspirationem Dei interpretatæ sunt Scripturæ. Et non esse (18) mirabile Deum hoc in eis (19) operatum, quando in ea captivitate populi, quæ facta est a Nabuchodonosor, corruptis Scripturis, et post septuaginta annos Judæis descendentibus (20) in regionem suam, post deinde temporibus Artaxerxis Persarum regis inspiravit Esdræ sacerdoti tribus Levi, præteritorum prophetarum omnes rememorare (21) sermones, et restituere populo eam legem quæ data est per Moysen.

3. Cum tanta igitur veritate et gratia Dei interpretatæ sint Scripturæ, ex quibus præparavit et reformavit Deus fidem nostram, quæ in Filium ejus est, et servavit nobis simplices Scripturas in Ægypto, in qua adolevit et domus Jacob, effugiens famem, quæ fuit in Chanaan, in qua et Dominus noster servatus est effugiens eam persecutionem quæ

C sermonem translatus fuisse *in gratiam Ptolemæi Philadelphii et patris ejus*. Sed viderint hujus sententiæ patroni quomodo hæc stare possint cum tota Aristææ, seu historia, seu fabula. Operam me lusisse putarem, si occasione Irenæi nostri in iis explicandis diutius immorarer, de quibus tam multa manibus omnium teruntur doctissimorum hominum scripta. De iis fusius et accuratius scripserunt clariss. Elias Du Pin t. 1 *Prolegom. in sacra Biblia*, cap. 6 et seqq.; Humfredus Hodius, libro *De Bibliorum textibus originalibus, versionibus Græcis*, etc., fol. Oxonii, 1705, et Antonius Van Dale *Dissert. super Aristæa de LXX interpret. in-4*, Amstelodami 1705, ne plures alios appellare cogar.

(11) *Ornare*. Eras. et Gall., *compleri*.

(12) *Ab Hierosolymitis*. Eras., Gall. et Merc. 2 a *Hierosolymis*.

(13) *Obediebant enim*. Eras. et Gall., *qui obediebant*.

(14) *Facturos hoc quod ipse voluisset*. Græca sonant *complente Deo quod statuerat*. Sed legit interpres, ποιήσοντας τοῦτο ὅπερ ἐβούλετο.

(15) *Ille autem*. Addit textus Græcus, *separatim, ἰδίᾳ*, vel ut Nicephorus habet, *ἰδίαν*.

(16) *Eandem interpretari Scripturam*. Græc., *eandem interpretationem scribere*.

(17) *Eadem*. Sic omnes mss. cum textu Græco. At Eras., Gall. et Feuard. male, *eandem*.

(18) *Et non esse*. Melius ex Græco legeris, *et non est*.

(19) *In eis*. Nihil his vocibus respondet in Græco.

(20) *Descendentibus*. Græc. *redeuntibus*.

(21) *Rememorare*. Verbum ἀνατάξασθαι verterem ego, *digerere*.

erat ab Herode; et hæc earum Scripturarum interpretatio priusquam Dominus noster descenderet, facta sit, et antequam Christiani ostenderentur, interpretata sit (natus est enim Dominus noster circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii (22), multo autem (23) vetustior fuit Ptolemæus, sub quo interpretatæ sunt Scripturæ); vere impudorati et audaces ostenduntur, qui nunc volunt aliter interpretationes facere, quando ex ipsis Scripturis arguantur a nobis, et in fidem adventus Filii Dei concludantur. Firma est autem, et non ficta, et sola vera, quæ secundum nos est fides, manifestam ostensionem habens ex his Scripturis, quæ interpretatæ sunt illo modo, quo prædiximus; et Ecclesiæ annuntiatio sine interpolatione (24). Etenim apostoli, cum sint his omnibus vetustiores, consonant prædictæ interpretationi, et interpretatio consonat apostolorum traditioni. Etenim Petrus, et Joannes (25), et Matthæus, et Paulus, et reliqui deinceps, et horum sectatores, prophetica omnia ita annuntiaverunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet (26).

4. ⁵⁸ Unus enim et idem Spiritus Dei, qui in pro-
⁵⁸ Cap. XXVI. ⁵⁹ Matth. 1, 18. ⁶⁰ Luc. 1, 35.

(22) Circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii. Scilicet a Cæsaris nece.

(23) Multo autem. Clarom., Ottob., Arund. et Merc. 2, multo ante; nec adeo male. Sensus esset, multo ante Christum fuisse Ptolemæum Lagi, qui vetustior diceretur, ut a Philadelpho aliisque cognominibus Ptolemæis, ejus successoribus, distingueretur. Quidquid sit, Ptolemæus Lagi filius, ex Petavii calculo, annis ante Christum 284 denatus est.

(24) Interpolatione. Feuard. in marg., interpellatione.

(25) Petrus et Joannes, etc. Dum, inquit Grabius, Irenæus apostolos, quorum Scripturas habemus, justo ordine recensens, Jacobum principem eorum (gratis omnino sic vocare placuit) omisit, ejus epistolam non vidisse aut agnovisse haud vane conjicitur, præsertim cum nusquam eam diserte allegarit. Atqui vane prorsus id et conjicitur et asseritur. Nec hujusmodi conjectationis procul dubio meminit vir cl. dum infra lib. iv, cap. 13, n. 4, et cap. 16, n. 2, ac lib. v, cap. 1 initio, ipsa epistolæ Jacobi verba, licet tacito nomine, ab Irenæo usurpata agnoscentes, loca unde deprompta sunt, ad marginem ipse indicat. Et quæso, cujus hæc verba sunt quæ lib. iv, cap. 16, Italico caractere excudi fecit Grabius: *Credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei vocatus est?* An ita concepta alibi quam Jacobi n. 23, occurrunt? Sed etiamsi Jacobi epistolam nusquam allegasset Irenæus, ex eo quod hic eum, memoratis Petro et Joanne, et Matthæo, et Paulo, omittat, concludi nihil potest. Statim enim subdit, *et reliqui deinceps*, quæ virum sinceri candoris dissimulare non decebat. His enim satis aperte indicat S. antistes, alios esse apostolos, quorum Scripturas habeamus, quos nominatim appellare noluit, præcipuos quatuor laudare contentus. Quippe hæc ad alios, quam ad apostolos referri non possunt; cum mox subjiciat, *et horum sectatores*, quibus Lucam et Marcum, quos superius ita vocavit, manifeste designat.

(26) Prophetica omnia ita annuntiaverunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet. Non quod singula, quæ ex Veteri Testamento testimonia protulerunt in scriptis Apostoli, ex versione LXX de-

A phetis quidem præconavit, quis et qualis esset adventus Domini, in senioribus autem interpretatus est bene quæ bene prophetata fuerant; ipse et in apostolis annuntiavit plenitudinem temporum adoptionis venisse, et proximasse regnum cælorum, et inhabitare intra homines credentes in eum, qui ex Virgine natus est, Emmanuel, quemadmodum ipsi testificantur, quoniam priusquam convenisset Joseph cum Maria (manente igitur ea in virginitate (27), et inventa est in utero habens de Spiritu sancto ⁵⁹; et quoniam dixit ei Gabriel angelus: « Spiritus sanctus adveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit te: quapropter quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei ⁶⁰; » et quoniam angelus in somnis dixit ad Joseph (28): « Hoc autem factum est, ut adimpleretur quod dictum est ab Isaia propheta: Ecce virgo in utero concipiet ⁶¹. » Seniores autem (29) sic interpretati sunt dixisse Isaïam: « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz: Peti tibi signum a Domino Deo tuo in profundum **217** deorsum, aut in altitudinem sursum (30). Et dixit Achaz: Non postulabo, nec tentabo (31) Dominum. Et dixit: Non pusillum (32) vobis agonem præbere ⁶¹ Matth. 1, 22, Isa. vii, 14.

C sumpserint, ut plures interpretantur: sed quod nulla allegaverint, undecumque tandem deprompterint, quæ ab hac versione dissentiant: adeo ut Apostoli consonent prædictæ interpretationi, et interpretatio consonet apostolorum traditioni. Irenæus siquidem hic effrenem hæreticorum audaciam redarguit, qui Scripturas pro libito interpretabantur, et in alienos sensus detorquebant. Ostenditque, firmiorem, sinceriorem et veriore, imo solam esse veram Ecclesiæ fidem, quæ vanis hominum impurorum commentis non niteretur, sed quæ manifestam ostensionem haberet ex his Scripturis quæ per aspirationem Dei interpretatæ sunt; ex versione scilicet LXX seniorum, qua tunc utebatur Ecclesia, quæque non ad libitum ellicta, sed aspirante Deo concinnata fuerat. Quod subinde confirmat, ex eo quod ea interpretatio consonet apostolorum traditioni; nec quidquam aut nuntiaverint apostoli quod ab illa dissideat, imo quod in illa non contineatur, saltem quoad sensum. Ex quibus patet levioris, imo nullius esse ponderis hunc Irenæi locum, ad dirimendam controversiam, quæ inter eruditos agitur: an apostoli in citandis Veteris Testamenti testimoniis, vel Hebraicum fontem, vel LXX seniorum versionem secuti sint?

(27) Ea in virginitate. Ita omnes mss. Sed editi. D Eras., Gall. et Feuard. minus recte, in ea virginitate.

(28) Angelus in somnis dixit ad Joseph: Hoc, etc. Hinc patet Irenæum, hæc Evangelii verba, non evangelistæ ipsius, sed angeli esse existimasse.

(29) Autem. Arund. ante.

(30) In profundum deorsum, aut in altitudinem sursum. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund. Hancque genuinam esse Irenæi lectionem putavit Feuard. (quamvis, quod mirum, amplexus non sit) cum ita habere LXX indicet Hieronymus; quorum lectionem hanc cum Irenæo amplexantur veteres, Justinus in *Dial.*, Cyprian. lib. ii *adv. Jud.*, cap. 9, Basiliius et Cyrillus in hunc Isaïæ locum, ac Ambrosius serm. 8 in psal. cxviii.

(31) Non postulabo, nec tentabo. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund. Cæteri, non petam, et non tentabo.

(32) Non pusillum. Sic Clarom., Arund. et Voss.

hominibus, et quemadmodum Dominus præstat agonem? Propter hoc Dominus ipse dabit vobis signum: Ecce virgo in ventre accipiet, et pariet filium, et vocabitis (33) nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel manducabit (34): priusquam cognoscat aut eligat mala, commutabit (35) bonum: quoniam priusquam cognoscat infans bonum vel malum, non consentiet nequitiae, uti eligat bonum⁶². Diligenter igitur significavit Spiritus sanctus per ea quæ dicta sunt, generationem ejus, quæ est ex Virgine, et substantiam, quoniam Deus (Emmanuel enim nomen hoc significat): et manifestat, quoniam homo, in eo quod dicit: « Butyrum et mel manducabit; » et in eo quod infantem nominat eum, et, « priusquam cognoscat bonum et malum: » hæc enim omnia signa sunt hominis infantis. Quod autem « non consentiet nequitiae, ut eligat bonum, » proprium hoc est Dei, uti non per hoc quod manducabit (36) butyrum et mel, nude solummodo eum hominem intelligeremus, neque rursus per nomen Emmanuel, sine carne eum Deum suspicaremur.

5. ⁶³ Et in eo quod dicit: « Audite, domus David; » significantis erat, quoniam quem promisit Deus David, de fructu ventris ejus æternum suscitaturum se regem, hic est qui ex Virgine quæ fuit de genere David generatus est.

Propter hoc enim et de fructu ventris ejus regem promisit, quod erat proprium Virginis prægnantis; et non de fructu lumborum ejus, nec de fructu renum ejus, quod est proprium viri generantis, et mulieris ex viro conceptionem facientis. Circumscripsit (37-38) igitur genitalia viri in promissione Scriptura: imo vero nec commemoratur, quoniam non ex voluntate (39) viri erat, qui nascebatur. Statuit autem et confirmavit fructum ventris, ut generationem ejus, qui erat futurus ex virgine, pronuntiaret, quemadmodum Elizabeth impleta Spiritu sancto testificata est, dicens ad Mariam: « Bene-

dicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui⁶⁴; » significante Spiritu sancto audire volentibus, repromissionem quam repromisit Deus, de fructu ventris ejus suscitare regem, impletam esse in Virginis, hoc est in Mariæ, partu. Qui igitur transmutant id quod apud Isaiam: « Ecce adolescentula in ventre concipiet; » et Joseph filium eum (40) volunt esse, illud transmutent (41) quod est repromissionis, quod apud David positum est ubi promisit illi Deus, de fructu ventris ejus (42) suscitare cornu, Christi regnum (43). Sed non intellexerunt: cæterum autem (44) hoc quoque ausi fuissent demutare.

6. Quod autem dixerit Isaias: « In profundum deorsum, vel in altitudinem sursum; » significantis fuit, quoniam « qui descendebat, ipse erat et qui ascendebat. » In eo autem quod dixerit: « Ipse Dominus dabit signum; » id quod erat inopinatum generationis ejus significavit (45), quod nec factum esset aliter, nisi Deus Dominus omnium Deus ipse dedisset signum in domo David. Quid enim magnum, aut quod signum fieret in eo, quod adolescentula concipiens ex viro peperisset, quod evenit omnibus quæ pariunt mulieribus? Sed quoniam inopinata salus hominibus inciperet fieri, Deo adjuvante, inopinatus et partus Virginis fiebat, Deo dante signum hoc, sed non homine operante illud.

7. ⁶⁵ Propter hoc autem et Daniel prævidens ejus adventum, lapidem sine manibus abscissum advenisse (46) in hunc mundum (hoc est enim quod, « sine manibus ») significabat⁶⁶; quod non operantibus humanis manibus, hoc est, virorum illorum qui solent lapides cædere, in hunc mundum ejus adventus erat, id est, non operante in eum Joseph, sed sola Maria cooperante dispositioni (47). Hic enim lapis a terra, ex virtute et arte constat Dei. Propter hoc autem et Isaias ait: « Sic dicit Dominus: Ecce, ego mitto in fundamenta Sion (48)

⁶² Isa. vii, 10 seqq. ⁶³ Cap. XXVII. ⁶⁴ Luc. i, 42. ⁶⁵ Cap. XXVIII. ⁶⁶ Dan. ii, 34.

Alii, num pusillum. Priorem lectionem confirmant Cyprian., loco cit., et Tertull. contra Judæos, c. 9.

(33) *Vocabitis*. Sic pro *vocabit* reposui ex Feuard. marg. et omnibus mss., quia sic etiam legunt Cyprianus et Tertullianus locis citatis, nec id adeo distat a lectione LXX et reliquorum Græcorum interpretum, qui reddiderunt singulariter, καλέσεις.

(34) *Manducabit*. Feuard. in marg. et Voss. *comedet*.

(35) *Commutabit*. Ita Clarom. et Arund. quo modo et apud Cyprianum loco cit. In Eras. et Gall, *commutavit*. In aliis editt., *communicabit*. Sed prior lectio magis quadrat ad antecedentia et consequentia, et ad verbum ἐκλέξασθαι, quo utuntur LXX, vel ἐκλέξεταί, ut habent codex Alexand. Isaiæ vii, et Justinus M. in *Dial.* p. 290.

(36) *Manducabit*. Genuinam hanc lectionem supeditat cod. Clarom. In cæteris omnibus haud recte legitur vel *manducat*, vel *manducabat*.

(37-38) *Circumscripsit*. Id est, *removit, e medio sustulit*; Græce, περιέγραψε.

(39) *Voluntate*. Feuard. in marg. et Voss., *voluptate*. Sed palam est Irenæum respicere ad Joan. i, 43: *Neque ex voluntate viri, etc.* Deinde jam mo-

nui, veteres frequenter scripsisse *voluptas* pro *voluntas*; festinantibusque scribis proclive fuisse omittere abbreviationis notam qua designabatur littera *m*.

(40) *Filium eum*. In Anglic. mss., *filium ejus*. Sed recte in Clarom., *eum*.

(41) *Illud transmutent*. Clarom., *illud transmutant*.

(42) *Ventris ejus*. Ita Grab. ex cod. Arund. In Clarom., *ventris tui*. In aliis neque *tui*, neque *ejus* legitur.

(43) *Regnum*. Sic Feuard., in marg. Clarom. et Voss. melius, quidquid dicat Grabius, quam alii *regis*, vel *regi*. Sensus enim est: *promisit Deus Davidi, de fructu ventris ejus suscitaturum se cornu, scilicet Christi regnum*.

(44) *Autem*. Pro *etiam*, e cod. Voss. posuit Grabius, ad evitandam tautologiam, quia mox sequitur *quoque*.

(45) *Significavit*. Alii, *significabat*.

(46) *Advenisse*. Supple *dicens*.

(47) *Dispositioni*. Al. *perperam, dispositione*.

(48) *In fundamenta Sion*. Clarom., *fundamento Sion*.

lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, A honorificum ⁶⁷; » uti non ex voluntate viri, sed ex voluntate Dei, adventum ejus qui secundum hominem est, intelligamus.

8. ⁶⁸ Propter hoc autem et Moyses ostendens typum, projecit virgam in terram ⁶⁹, ut ea incarnata omnem Ægyptiorum prævaricationem, quæ insurgat adversus Dei dispositionem, argueret et absorberet: et ut ipsi Ægyptii testificarentur, quoniam digitus est Dei ⁷⁰, qui salutem operatur populo, et non Josephi filius. Si enim Joseph filius esset, quemadmodum plus poterat quam Salomon ⁷¹, aut plus quam Jonas habere, aut plus esse David ⁷², cum esset ex eadem seminatione generatus, et proles existens ipsorum? Ut quid autem et beatum dicebat Petrus, quod cum cognosceret esse B Filium Dei vivi ⁷³?

218 9. Super hæc (49) autem nec rex esse posset, si quidem Joseph filius fuisset; nec hæres, secundum Jeremiam. ⁷⁴ Joseph enim Joachim et Jechoniæ filius ostenditur, quemadmodum et Matthæus generationem ejus exponit. Jechonias autem, et qui ab eo, omnes abdicati sunt a regno, Jeremia dicente sic: « Vivo ego, dicit Dominus, si factus fuerit Jechonias filius Joachim, rex Juda, signaculum in manu dextera mea, inde abstraham eum, et tradam eum in manu (50) quærentium animam tuam ⁷⁵ (51). » Et iterum: « Inhonoratus est Jechonias, quemadmodum vas quod non est opus (52), quoniam projectus est in terram, quam non sciebat. C Terra, audi sermonem Domini: scribe virum hunc abdicatum hominem, quoniam non augebit (53) de semine ejus sedens super thronum David, princeps in Juda ⁷⁶. » Et iterum Deus ait super Joachim patrem (54) ejus: « Propter hoc sic dicit Dominus super Joachim patrem ejus (55), regem Judææ: Non enim erit ex eo sedens super thronum David, et mortificatum ejus (56) erit projectum in æstu diei, et in glacie noctis, et respiciam super eum, et super filios ejus, et inferam super eos, et super inhabitantes Jerusalem, super terram Juda, omnia mala, quæ locutus sum super eos ⁷⁷. » Qui ergo eum dicunt ex Joseph generatum, et in eo habere spem, abdicatos se faciunt a regno, sub maledictione et increpatione decedentes, quæ erga Jechoniam et in

semen ejus (57). Propter hoc enim dicta sunt hæc de Jechonia, spiritu præsciēte ea quæ a malis doctoribus dicuntur: uti discant, quoniam ex semine ejus, id est ex Joseph, non erit natus, sed secundum repromissionem Dei de ventre David suscitatur rex æternus, qui recapitulatur (58) omnia in se ⁷⁸, et antiquam plasmationem in se recapitulatus est.

10. Quia quemadmodum per inobedientiam unius hominis introitum peccatum habuit, et per peccatum mors obtinuit; sic et per obedientiam unius hominis justitia introducta vitam fructificet his, qui olim mortui erant, hominibus. Et quemadmodum protoplastus ille Adam de rudi terra, et de adhuc virgine (« nondum enim pluerat Deus, et homo non erat operatus terram ⁷⁹, ») habuit substantiam; et plasmatus est manu Dei, id est Verbo Dei (« omnia enim per ipsum facta sunt ⁸⁰ »), et sumpsit Dominus limum a terra, et plasmavit hominem ⁸¹; ita recapitulans in se Adam, ipse Verbum existens ex Maria, quæ adhuc erat virgo, recte accipiebat generationem Adæ recapitulationis. Si igitur primus Adam habuit patrem hominem, et ex semine viri natus est; merito dicerent, et secundum Adam ex Joseph esse generatum. Si autem ille de terra quidem sumptus est, et Verbo Dei plasmatus est, oportebat id ipsum Verbum recapitulationem Adæ in semetipsum faciens, ejusdem generationis habere similitudinem. Quare igitur non iterum sumpsit limum Deus, sed ex Maria operatus est plasmationem fieri? Ut non alia plasmatio fieret, neque alia esset plasmatio quæ salvaretur, sed eadem ipsa recapitularetur, servata similitudine.

CAPUT XXII ⁸².

Christum veram carnem ex Virgine conceptam et natam sumpsisse.

1. Errant igitur qui dicunt, cum nihil ex Virgine accepisse, ut abjiciant carnis hæreditatem, abjiciant autem et similitudinem. Si enim ille quidem de terra, et manu et artificio Dei plasmationem et substantiam habuit, hic autem non manu et artificio Dei; jam non servavit similitudinem hominis, qui factus est secundum imaginem ipsius et similitudinem, et inconstans (59-66) ar-

⁶⁸ Cap. XXIX. ⁶⁹ Exod. vii. 9 seqq. ⁷⁰ Exod. viii. 19. ⁷¹ Matth. xii. 41, 42. ⁷² Matth. xxii. 45. ⁷³ Matth. xvi. 17. ⁷⁴ Cap. XXX. ⁷⁵ Jerem. xxii. 24, 25. ⁷⁶ Ibid. 28 seqq. ⁷⁷ Jerem. xxxvi. 50, 51. ⁷⁸ Cap. XXXI. ⁷⁹ Gen. ii. 5. ⁸⁰ Joan. i. 3. ⁸¹ Gen. ii. 7. ⁸² Cap. XXXII.

(49) *Super hæc.* Pro præterea, vel præter hoc. D (50) *In manu.* Cod. Arund. in manum. Sed in aliam in manus juxta Græcum τῶν Ὁ, εἰς χεῖρας.

(51) *Animam tuam.* Sic habent omnes mss. juxta textum Hæbræum pariter ac Græcum, in quo et antecedentia in secunda persona proferuntur. In edit. vero legitur, animam ejus: quæ editorum ipsorum emendatio esse videtur.

(52) *Quod non est opus.* Inutile, vel quo non est opus: Græca hæc τῶν Ὁ, οὐδὲν ἔστι χρεῖα αὐτοῦ, melius reddidisset interpres.

(53) *Augebit.* Illic et alibi accipit interpres pro crescet.

(54) *Patrem.* Alii, patre.

(55) *Patrem ejus.* Hæc ex præcedenti commata hæc transtulisse videtur oscitans quispiam scriba; neque enim in sacro textu leguntur.

(56) *Mortificatum ejus.* Pro morticinum vel cadaver ejus, de quo Jerem. xxii. 19: *Sepultura asinæ sepelietur, et putrefactus, et projectus extra portas Jerusalem.*

(57) *Semen ejus.* Est additur in edit. Sed deest in omnibus mss.

(58) *Recapitulatur.* Al. recapitulat.

(59-66) *Inconstans.* Græce ἀσύστατον, quod constare ac coherere non possit.

tificium videbitur, non habens circa quod ostendat sapientiam suam. Hoc autem dicere est, et putative apparuisse eum tanquam hominem, cum non esset homo : et factum eum hominem, nihil assumentem de homine. Si enim non accepit ab homine substantiam carnis, neque homo factus est, neque filius hominis : et si hoc non factus est, quod nos **219** eramus, non magnum faciebat, quod passus est et sustinuit. Nos autem quoniam corpus sumus de terra acceptum, et anima accipiens a Deo spiritum, omnis quicumque confitebitur. Hoc itaque factum est Verbum Dei, suum plasma in semetipsum recapitulans : et propter hoc filium hominis se confitetur, et beatificat mites, quoniam ipsi hæreditabunt terram ⁸³ (67). Et apostolus autem Paulus in ea Epistola, quæ est ad Galatas, manifeste ait : « Misit Deus Filium suum, factum de muliere ⁸⁴. » Et rursus in ea, quæ est ad Romanos : « De Filio autem, inquit, ejus, qui factus est ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secundum Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, Jesu Christi Domini nostri ⁸⁵. »

2. Cæterum supervacua est in Mariam descensio

⁸³ Matth. v, 4. ⁸⁴ Gal. iv, 4. ⁸⁵ Rom. i, 3, 4. xxvi, 38. ⁸⁶ Cap. XXXIII. ⁸⁷ Luc. iii, 23 seqq.

(67) *Hæreditabunt terram.* Terram in eo Evangelii loco Irenæam interpretari corpus et animam, ac totum denique hominem, liquet. Sensus igitur est : *Beatificat mites, quoniam ipsi corporis et animi motibus dominabuntur, suique semper compotes erunt.* Quæ et aliorum explicatio est.

(68) *Nutritur.* Eras., Gall. et Clarom., *nutriretur, Arund., nutriret.*

(69) *Corpus ejus, suam quærens escam.* Græca sonant, corpore suam quærente escam.

(70) *In itinere.* Melius ex Græco tum Joannis, tum Theodoretii legas, *ex itinere.*

(71) *Sedebat.* Feuard. in marg. et Clarom., *sedet.*

(72) *In eum.* Vertendum erat, *de eo.*

(73) *Sudasset globos sanguinis.* Certissimum mihi cum doctissimo Græbio videtur, hunc Irenæi locum respexisse Epiphanium in *Ancorato* § 51, ubi citaturus verba Lucæ de sudore Christi sanguineo, ita præfatur : *Κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ ἐν τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις (καὶ κέχρηται τῇ μαρτυρίᾳ ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος ἐν τῷ κατὰ αἰρέσεων, πρὸς τοὺς δοκῆσαι τὸν Χριστὸν πεφηνέναι λέγοντας· Ὁρθόδοξοι δὲ ἀφείλοντο τὸ ῥητὸν, φοβηθέντες, καὶ μὴ νοήσαντες αὐτοῦ τὸ τέλος, καὶ τὸ ἰσχυρότατον). Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ ἰδρωσε, etc.* Voluit Petavius in notis ad hunc locum, et Grotius in *Comment. ad Luc.* xix, modo recitata Epiphaniæ verba non pertinere ad subjunctum Lucæ testimonium, sed ad id quod de fletu Christi præcessit ex Lucæ xix, nec proinde spectare ad hunc Irenæi locum, sed ad lib. i, cap. 20, al. 17, ubi Christi fletus mentio fit. Quod quam falsum sit, ex ipsis Epiphaniæ verbis liquet. Conqueritur Epiphanius, e Lucæ exemplaribus, improvido quorundam Catholicorum zelo, abrasa fuisse verba aliqua. At quæ de Christi fletu scripsit Lucas a Catholicis unquam expuncta fuisse probari non potest : certissimum est e contrario, quæ de Christi agonia sudoreque sanguineo leguntur Lucæ xxii, 43, 44, a pluribus exemplaribus abfuisse. Hæc ergo duntaxat, nec alia,

ejus. Quid enim in eam descendebat, si nihil incipiebat sumere ab ea? Aut si nihil sumpsisset ex Maria, nunquam eas, quæ a terra erant, percepisset escas, per quas id, quod a terra sumptum est, nutritur (68) corpus : nec quadraginta diebus, quemadmodum Moyses et Elias, jejunans esurisset corpus ejus, suam quærens escam (69) : sed nec Joannes discipulus ejus de eo scribens dixisset : « Jesus autem fatigatus in itinere (70) sedebat ⁸⁶ (71); » nec David præclamasset in eum (72) : « Et super dolorem vulnerum meorum apposuerunt ⁸⁷; » nec lacrymasset super Lazarum ; nec sudasset globos sanguinis ; (73) nec dixisset : « Tristis est anima mea ⁸⁸; » nec percusso latere exisset sanguis et aqua. Hæc enim omnia signa carnis, quæ a terra sumpta est, quam in se recapitulatus est, suum plasma salvans.

3. ⁸⁹ Propter hoc Lucas genealogiam, quæ est a generatione Domini nostri usque ad Adam, septuaginta duas (74) generationes habere ostendit ⁹⁰; finem conjungens initio, et significans, quoniam ipse est qui omnes gentes exinde ab Adam dispersas, et universas linguas, et generationem hominum cum ipso Adam in semetipso recapitulatus est.

⁸⁶ Joan. iv, 6. ⁸⁷ Psal. lxxviii, 27. ⁸⁸ Matth.

respicere potuit Epiphanius. Quare operæ pretium facturum me putem, si Epiphaniæ verba accurate et veram et distinguam : in utroque enim peccavit Petavius. *Sed et ploravit. In iis Lucæ Evangelii exemplaribus quæ interpolata non fuerunt, legitur (eoque testimonio sanctus Irenæus in opere contra hæreses, ad eos refellendos utitur, qui Christum specie tenuis apparuisse dicebant; Catholici vero timore quodam inducti sententiam eam sustulerunt, illius neque finem, neque vim maximam intelligentes). Et in agonia constitutus sudavit, etc.* Jam nihil necesse est moneam, cum res ipsa per se loquatur, hunc de Christi sudore sanguineo Lucæ locum a vetustissimis Irenæi bibliorum codd. non abfuisse, adeoque certum et indubitatum ipsi visum fuisse, ut hujus auctoritate ad confutandos hæreticos utatur.

(74) *Septuaginta duas.* Isaacus Vossius pag. 323 *Castigationum* ad cap. 4 Hornii, scribit vidisse se mss. Irenæi codd. in quibus numerus ille non integris vocibus concipitur, ut vulgo, sed sic LXXV, ut nescias, utrum 72, an potius 75 iste Irenæi interpretis exprimere voluerit. Sed qui sint illi mss. codices si dixisset, rem orbi literato pergratam fecisset. Proprium ipsius exemplar, quod, Græbio teste, clariss. Dodwellus summa diligentia cum editione Feuardentii contulit, Claromontanum, quod ipse quam accurate potui, perlustravi, Ottoboniam utrum ejus variæ lectiones mihi Roma transmissæ sunt, et alia Anglicana, nihil diversum a recepto numero LXXII exhibent : adeo ut dubitare fas non sit, quin Irenæus septuaginta duas duntaxat generationes in Evangelio Lucæ legerit. Quod nihil mirum, cum non eodem modo recenseantur istæ generationes tum a SS. Patribus, tum in ipsis Novi Test. codd. mss. Quod vero gentium et linguarum numerum generationibus æquare videatur Irenæus, in hoc consentientes habet plures e Patribus Græcis, et ex ipsis ethnicis, præcipue Ægyptiis, quosdam, quos citatos reperies apud Bochartum lib. 1 *Phateg.*, cap. 25.

Unde et a Paulo « typus futuri » dictus est ipse Adam⁹¹ : quoniam futuram circa Filium Dei humani generis dispositionem in semetipsum fabricator omnium Verbum præformaverat, præformante (75) Deo primum animale[m] hominem, videlicet ut a spiritali salvaretur. Cum enim præexisteret salvans, oportebat et quod salvaretur fieri, uti non vacuum sit salvans.

4. Consequenter autem et Maria Virgo obediens invenitur, dicens : « Ecce ancilla tua, Domine (76), fiat mihi secundum verbum tuum⁹². » Eva vero inobediens : non obedivit enim, adhuc cum esset virgo. Quemadmodum illa virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc existens (« erant enim utriusque nudi » in paradiso, « et non confundebantur⁹³, » quoniam paulo ante facti, non intellectum habebant filiorum generationis; oportebat enim illos primo adolescere (77), dehinc sic multiplicari) **220** inobediens facta, et sibi, et universo generi humano causa facta est mortis : sic et Maria habens prædestinatum virum, et tamen virgo, obediens, et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis. Et propter hoc lex eam, quæ desponsata erat viro, licet virgo sit adhuc, uxorem ejus, qui desponsaverat, vocat⁹⁴; eam quæ est a Maria in Evam recirculationem significans : quia non aliter quod colligatum est solveretur (78), nisi ipsæ compagine alligationis reflectantur retrorsus; ut primæ conjunctiones (79) solvantur per secundas, secundæ rursus liberent primas. Et evenit primam quidem compagine[m] a secunda colligatione solvere, secundam vero colligationem (80) primæ (81) solutionis habere locum⁹⁵. Et propter hoc

⁹¹ Rom. x, 14. ⁹² Luc. i, 38. ⁹³ Gen. ii, 25. ⁹⁴ Gen. iii, 8, 17, 20, 21. ⁹⁵ Matth. xix, 50, et xx, 16. ⁹⁶ Psal. xliv, 17. ⁹⁷ Col. i, 18. ⁹⁸ Act. i, 7.

(75) *Præformante*. Ita Fenard. in marg. Clarom. et Voss. Cæteri, *prædestinante*; quod a recentiori quodam sciolo scriptum videtur, ne idem verbum repeteretur.

(76) *Ancilla tua, Domine*. Sic antiquiores et melioris notæ codd. Clarom. et Voss. cum Arund. Reliqui, *ancilla Domini*.

(77) *Oportebat enim illas primo adolescere*, etc. Peculiaris Irenæo sententia, cui non multi patrocinabuntur; primos scilicet parentes in adulta ætate haud creatos, conjugio statim maturos non existisse.

(78) *Non aliter quod colligatum est solveretur*, etc. Obscurior tota hæc Irenæi argumentatio est. Mariam cum Eva confert, alterius fidem cum alterius inobedientia, alterius connubium cum alterius conjugio. Quemadmodum, inquit, Eva licet conjugata, virgo tamen, inobedientiæ culpa intricatissimis veluti nodis implicuit totum genus humanum, cui causa facta est mortis : sic et Maria desponsata viro, sed virgo, fide et obedientia nodos solvit quos Eva contexerat, sibi et generi humano facta est causa salutis. Et propterea licet nondum nupta, sed desponsata tantum, et adhuc virgo, secundum legem tamen dicitur uxor : ut quod a fidei Mariæ connubio in Evæ nocens conjugium veluti reflectitur, distinctius significetur. Sicut enim quæ colligata sunt, pluribusque constricta nodis, in semetipsos implicatis, solvi nequeunt, nisi ab extremis fiat initium; nec isti expediri valent, nisi vinculo-

A Dominus dicebat, primos quidem novissimos futuros, et novissimos primos. Et propheta autem (82) hoc idem significat, dicens : « Pro patribus (83) nati sunt tibi filii⁹⁶. — Primogenitus » enim « mortuorum » natus Dominus⁹⁷, et in sinum suum recipiens pristinos patres, regeneravit eos in vitam Dei, ipse initium viventium factus, quoniam Adam initium morientium factus est. Propter hoc et Lucas initium generationis a Domino inchoans, in Adam retulit, significans, quoniam non illi hunc, sed hic illos in Evangelium vitæ regeneravit. Sic autem et Evæ inobedientiæ nodus solutionem accepit per obedientiam (84) Mariæ. Quod enim alligavit virgo Eva per incredulitatem, hoc Virgo Maria solvit per fidem.

CAPUT XXIII.

Contendit adversus Tatianum, divinæ æquitati ac misericordiæ consentaneum fuisse, ut Adam primus omnium salutem a Christo consequeretur.

1. Necessesse ergo fuit, Dominum ad perditam ovem venientem, et tantæ dispositionis recapitulationem facientem, et suum plasma requirentem, illum ipsum hominem salvare, qui factus fuerat secundum imaginem et similitudinem ejus, id est Adam, adimplentem tempora ejus condemnationis, quæ facta fuerat propter inobedientiam, « quæ Pater posuit in sua potestate⁹⁸; » quoniam et omnis dispositio salutis, quæ circa hominem fuit, secundum placitum fiebat Patris, uti non vinceretur Deus, neque infirmaretur ars ejus. Si enim qui factus fuerat a Deo homo, ut viveret, hic amittens vitam læsus serpente qui depravaverat eum, jam non reverteretur ad vitam, sed in totum projectus esset

D rum extremitates reflectantur retrorsus : quo fit ut secundæ conjunctiones primæ omnium solvantur, nec ad primas fiat accessus, nisi secundis primum resolutis : sic et in præsentis negotio contigit. Ab Evæ connubio, propter hujus inobedientiam, cætera deinceps, usque ad illud Mariæ, molestissimis implexa nodis. Nodum prima solvit Maria fide et obedientia; nec sibi solvit tantum, sed et solutio quæ ab ea cepit initium, velut circuitu quodam in Evam reflexa est : adeo ut primum connubium a secundo solutionem acceperit; id est, hujus sanctitate purgatum illud fuerit. Hæc certe et quæ sequuntur, paulo subtiliora.

(79) *Conjunctiones*. Alii, *conjugationes*.

(80) *Colligatione solvere ... colligationem*. Alii, *conjugatione ... conjugationem*. Sed solvi libentius legerem, quam salvere.

(81) *Primæ*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *primum*.

(82) *Propheta autem*. Arund., *propheta quidem*.

(83) *Patribus*. Tuis quod addunt editt. omisi cum Clarom. et Voss.

(84) *Obedientiam*. Hæ voces, *obedio*, *obedientia*, *inobedientia*, non eodem modo scribuntur in codd., in his semper *obaudio*, *obaudientia*, in illis, modo *obedio*, modo *obaudio*, etc. Nos servata ubique eadem scribendi ratione, ex more nunc recepto constanter exaravimus, *obedio*, *obedientia*.

morti; victus esset Deus, et superasset serpentis A nequitia voluntatem Dei. Sed quoniam Deus invictus et magnanimis est, magnanimum quidem se exhibuit ad correptionem (85) hominis, et probationem omnium, quemadmodum prædiximus⁹⁹; per secundum autem hominem alligavit fortem, et diripuit ejus vasa, et evacuavit mortem, vivificans eum hominem, qui fuerat mortificatus. Primum enim possessionis ejus vas Adam factus est, quem et tenebat sub sua potestate, hoc est, prævaricationem inique inferens ei, et per occasionem (86) immortalitatis, mortificationem faciens in eum. Etenim promittens futuros eos tanquam deos (quod ei non est omnino possibile), mortem fecit in eis: unde et juste a Deo recaptivatus, qui hominem captivum duxerat; solutus est autem condemnationis vinculis qui (87), B captivus ductus fuerat homo.

2. ¹ Hic est autem Adam, si oportet verum dicere, primiformis (88) ille homo, de quo Scriptura ait dixisse Dominum: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram²; » nos autem omnes ex ipso: et quoniam sumus ex ipso, propterea quoque ipsius hæreditavimus appellationem. Cum autem salvetur (89) homo, oportet salvari eum qui prior formatus est homo. Quoniam nimis irrationabile est, illum quidem, qui vehementer ab inimico læsus est, et prior captivitatem passus est, dicere non eripi ab eo qui vicerit inimicum; ereptos vero filios ejus, quos in eadem captivitate generavit. Nec victus quidem adhuc parebit (90) inimicus, ipsis veteribus spoliis manentibus apud eum. C Quemadmodum si hostes expugnaverint quosdam, et victos (91) duxerint captivos, et multo tempore in servitute possederint eos, ita ut generent apud eos; et aliquis dolens pro his qui servi facti sunt, eosdem hostes expugnet: non tamen juste faciet, si filios quidem eorum qui captivi ducti sunt, liberet de potestate eorum, qui in servitute deduxerunt.

⁹⁹ Sup. cap. 20. ¹ Cap. XXXIV. ² Gen. 1, 26. ³ Cap. XXXVI.

(85) *Correptionem.* Al., *correctionem.*

(86) *Per occasionem:* Id est *sub prætextu.*

(87) *Solutus ... vinculis, qui.* Vetus Feuard. cod., *solutum ... vinculum, quo.* Consonat Voss. quoad *vinculum.*

(88) *Primiformis.* *Protoplastum* alibi passim dicit.

(89) *Salvetur.* Al., *salvatur.*

(90) *Parebit.* *Pareo* passim accipit pro *appareo.* In Eras. et Gall. habetur, *parebat.*

(91) *Vinctos.* Editt. cum Merc. 2, *victos.*

(92) *Tuitionem.* Sic Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Alii, *ultionem.*

(93) *Sed non relictis.* Particulam negativam omnino expungendam esse vult Grabinus; sed frustra. Mala interpunctio erudito viro errorem objecit. Sensus est: *Cum ita consecuti sint libertatem filii ex causa paternæ vindicationis, ut tamen non relinquatur ipsi patres.*

(94) *Contemnerent.* In Feuard. marg., *condemnerent*; pro quo in Voss., *condamperent*, in Arund. *condempnerent.*

(95) *Ab omnibus pecoribus.* Id est, *inter omnia pecora, vel super omnia pecora.*

rant patres eorum; ipsos vero qui captivitatem sustinuerunt, subjectos relinquat 221 inimicis, propter quos et tuitionem (92) fecit: consecutis libertatem filiis ex causa paternæ vindicationis, sed non relictis (93) ipsis patribus, qui ipsam captivitatem sustinuerunt. Neque enim infirmus est Deus, neque injustus, qui opitulatus est homini, et in suam libertatem restauravit eum.

3. ³ Propter hoc et in initio transgressionis Adæ, sicut enarrat Scriptura, non ipsum maledixit Adam, sed terram in operibus ejus, quemadmodum ex veteribus quidam ait: quoniam quidem transtulit Deus maledictum in terram, ut non perseveraret in homine. Condemnationem autem transgressionis accepit homo lædia et terrenum laborem, et manducare panem in sudore vultus sui, et converti in terram, ex qua assumptus est; similiter autem mulier lædia, et labores, et gemitus, et tristitias partus, et servitium, id est ut serviret viro suo: ut neque maledicti a Deo in totum perirent, neque sine increpatione perseverantes Deum contemnerent (94). Omnis autem maledictio decurrit in serpentem, qui seduxerat eos. « Et dixit, inquit, Deus serpenti: Quoniam fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus (95), et ab omnibus bestiis terræ⁴. » Hoc idem autem et Dominus in Evangelio his qui a sinistris inveniuntur, ait: « Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus (96) diabolo et angelis ejus⁵; » significans quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei qui seduxit, et offendere fecit hominem, et inquam (97), qui princeps apostasiæ (98) est, principi abscissionis (99), et his angelis qui apostatæ facti sunt cum eo: quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi, sine pœnitentia et sine regressu in malitiæ perseverant operibus.

4. ⁶ Quemadmodum Cain, cum accepisset consilium a Deo, uti quiesceret in eo (1), quod non recte

³ Cap. XXXV. ⁴ Gen. 11, 14. ⁵ Matth. xxv, 41.

(96) *Quem præparavit Pater meus.* Legit Irenæus cum Cantabrig. cod. et aliis quibusdam, *ὁ ἡτοίμασεν ὁ Πατήρ μου.* Ea est etiam lectio antiquæ versionis Italiciæ, quam edidit dominus Martianæus noster.

(97) *Et, inquam.* Et addidi ex Feuard. marg. et ex codd. Clarom. et Vaticano; quamvis in hoc, Latino teste, ut et in Feuard. marg. perperam legatur, *et in quem.* At mallet, *ei, inquam.*

(98) *Princeps apostasiæ.* Feuard. in marg. et Clarom., *princeps apostata.*

(99) *Principi abscissionis.* Glossema est, quod a quopiam explicationis gratia scriptum ad marginem, in textum dein irrepsit.

(1) *Uti quiesceret in eo.* Chrysostomus, Cyrillus, Græci omnes (Feuardentii observatio est), ita hunc locum reddunt, LXX versionem istam secuti: *Ὅχι ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς γ' οὐ διέλιξῃς, ἡμαρτες; ἡσύχασον.* Hoc est: *Annon si recte obtuleris, recte autem non distribueris, peccasti? Quiesce.* Sicque volunt Cain his verbis admonitum a Deo, ut recte divideret in fratrem dilectionis officia, non autem felicitati invideret. Hieronymus in *Quest. Hebr.* testatur illa verba in fonte He-

divisisset eam, quæ erga fratrem erat, communicationem, sed cum zelo et malitia suspicatus est posse dominari (2) ejus, non solum non acquievit, sed et adjecit peccatum super peccatum, manifestans sententiam suam per operationem suam⁷. Quod enim cogitavit, hoc et operatus est, dominatus est, et interfecit eum, subjiciente Deo justum injusto, ut ille quidem ex iis (3), quæ passus est, justus ostendatur; hic vero per ea, quæ commisit, detegere- tur injustus. Et ne sic quidem mitigatus est, nec quievit super factum malum; sed interrogatus ubi esset (4) frater ejus? « Nescio, ait: nunquid custos fratris mei sum ego⁸? » extendens et multiplicans malum per responsionem. Etenim si malum est occidere fratrem, multo pejus sic audacter et irreverenter respondere omnia scienti Deo, quasi possit frustrari eum. Propter hoc et ipse maledictionem portavit, quoniam a se peccatum tulit (5), non reveritus Deum, neque confusus in fratricidio (6).

5.⁹ Circa Adam autem nihil tale factum est, sed omnia in contrarium. Ab altero enim seductus sub occasione (7) immortalitatis, statim timore corripitur, et absconditur: non quasi possit effugere Deum, sed confusus, quoniam transgressus præceptum ejus, indignus est venire in conspectum et colloquium Dei. « Timor » autem « Domini initium intelligentiæ¹⁰; » intellectus vero transgressionis fecit pœnitentiam: pœnitentibus autem largitur benignitatem (8) suam Deus. Etenim per succinctorium in facto ostendit suam pœnitentiam, foliis ficulneis semetipsum contegens, existentibus et aliis foliis multis, quæ minus corpus ejus vexare potuissent: condignum tamen inobedientiæ amictum fecit, conterritus timore Dei; et retundens petulantem carnis impetum, quoniam indolem et puerilem amiserat sensum (9), et in cogitationem pejorum (10) venerat, frenum continentiam sibi et uxori suæ circumdedit, timens Deum, et adventum ejus expectans, et velut tale quid significans: Quoniam, in-

⁷ Gen. iv, 7. ⁸ Gen. iv, 9. ⁹ Cap. XXXVII. ¹⁰ Cap. XXXVIII. ¹¹ Psal. xc, 13.

braico non haberi; Eugubinus vero copiose docet unde processerint.

(2) *Ejus*. Ita Græcorum more Feuard. in marg. Ottob., Clarom., Arund. et Voss. Alii, *ei*.

(3) *Ex iis*. Editt., *per ea*.

(4) *Ubi esset*. Abel additur in editt. Sed deest in omnib. mss.

(5) *A se peccatum tulit*. Ita partim ex Clarom., partim ex Merc. 2, codd. reposui. In Clarom. legitur, *a se*; in Merc. 2, *tulit*. In aliis omnibus perperam et sine sensu, *ad se peccatum attulit*. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat quod præcedit: *multo pejus sic respondere omnia scienti Deo, quasi possit frustrari, id est fallere eum*. Inde ergo *maledictionem portavit, quoniam a se peccatum tulit*; id est, quoniam a se peccatum abstulit, ablegavit, perpetrasse se dissimulavit.

(6) *Fratricidio*. Feuard. in marg. Clarom. et Arund., *parricidio*.

(7) *Sub occasione*. Sic *πρόφασις* vertere amat interpres. Peritior alter hic *prætextum* reddidisset. Sed de his monere deinceps superfluum.

quit, eam quam habui a Spiritu, sanctitatis stolam amisi per inobedientiam, et nunc cognosco, quod sim dignus tali tegumento, quod delectationem quidem nullam præstat, mordet autem et pungit corpus. Et hoc videlicet semper habuisset indumentum, humilians semetipsum, nisi Dominus, qui est misericors, tunicas pelliceas pro foliis ficulneis induisset eos. Propter hoc autem et interrogat eos, uti ad mulierem veniret accusatio; et illam rursus interrogat, uti ad serpentem transmitteret causam (11). Dixit enim quod fuerat factum: « Serpens, ait, seduxit me **222**, et manducavi¹¹. » Serpentem vero non interrogavit, sciebat enim eum principem transgressionis factum: sed maledictum primo immisit in eum, uti secunda increpatio (12) veniret in hominem. Eum enim odivit Deus, qui seduxit hominem; ei vero qui seductus est, sensim paulatimque misertus est.

6. Quapropter et ejecit eum de paradiso, et a ligno vitæ longe transtulit: non invidens ei lignum vitæ, quemadmodum quidam audent dicere (13), sed miserans ejus, ut non perseveraret semper transgressor; neque immortale esset quod esset circa eum peccatum, et malum interminabile et insanabile. Prohibuit autem ejus transgressionem, interponens mortem, et cessare faciens peccatum, finem inferens ei per carnis resolutionem, quæ fieret in terra: uti cessans aliquando homo vivere peccato, et moriens ei, inciperet vivere Deo.

7.¹² Quapropter inimicitiam posuit inter serpentem et mulierem, et semen ejus, observantes invicem: illo quidem cui morderetur (14) planta, et potente (15) calcare caput inimici; altero vero mordente, et occidente et interpediente, ingressus hominis, quoadusque venit semen prædestinatum calcare caput ejus, quod fuit partus Mariæ, de quo ait Propheta¹³: « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem; » significans quia illud quod erigeretur et dilataretur ad-

¹⁰ Psal. cx, 10 et Prov. i, 7. ¹¹ Gen. iii, 13.

(8) *Benignitatem*. Arand., *bonitatem*.

(9) *Quoniam indolem et puerilem amiserat sensum*. Horum explicationem habes supra cap. 22, n. 4: *Quoniam, inquit, paulo ante facti (Adam et Eva) non intellectum habebant filiorum generationis; oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic multiplicari*. Supponit igitur Irenæus, Adamum non nisi post lapsum amissa pristina indole puerili adolevisse, et conjugio maturum evasisse.

(10) *Pejorum*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *pejorem*.

(11) *Causam*. Feuard. in marg. Clarom. et Voss., *causas*. Suspicio autem Irenæum Græce scripsisse, *αίτιαν*, quod melius vertisset interpres, *culpam*.

(12) *Increpatio*. Ita pro increpatione posui ex Clarom. et Voss.

(13) *Quidam audent dicere*. Sic cod. Clarom. In Feuard marg. et Voss., *audet quidam dicere*. In cæteris, *quidam dicunt*.

(14) *Morderetur*. Clarom., *mordetur*.

(15) *Et potente*. Sen us est; eum ille quidem, cui morderetur planta, potens etiam esset, etc.

versus hominem peccatum, et frigidum reddebat eum, evacuaretur cum regnante morte; et conculeretur ab eo in novissimis temporibus insiliens humano generi leo, hoc est Antichristus; et draconem illum, serpentem vetustum, alligans et subjiciens potestati hominis, qui fuerat victus, ad calcandam omnem ejus virtutem. Victus autem erat Adam, ablata ab eo omni (16) vita: propter hoc victo rursus inimico recepit vitam Adam; « novissima » autem « inimica evacuatur mors ¹⁴, » quæ primum possederat hominem. Quapropter liberato homine, « fiet quod scriptum est: Absorpta est mors in victoria; ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, aculeus tuus ¹⁵? » Quod non poterit (17) juste dici, si non ille liberatus fuerit, cui primum dominata est mors. Illius enim salus, evacuatio est mortis. Domino igitur vivificante hominem, id est Adam, evacuata est et mors.

8. ¹⁶ Mentiuntur ergo omnes qui contradicunt ejus saluti, semper seipsos excludentes a vita, in eo quod non credant inventam ovem quæ perierat. Si autem illa non est inventa, adhuc possidetur in perditione omnis hominis generatio. Mendax ergo is, qui prior hanc sententiam, imo hanc ignorantiam et cæcitatem induxit, Tatianus; connexio quidem factus omnium hæreticorum (18), quemadmodum ostendimus, hoc autem a semetipso adinvenit, uti novum aliquid præter reliquos inferens, vacuum loquens, vacuos a fide auditores sibi præpararet, affectans magister haberi, tentans et subinde uti hujusmodi Paulo assidue dictis: Quoniam « in Adam omnes morimur ¹⁷; » ignorans autem, quoniam « ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia ¹⁸. » Ostenso ergo hoc manifeste, erubescant omnes qui ab eo sunt, et concertant de Adam, quasi magnum aliquid lucrentur, si ille non salvetur, quando (19) magis nihil proficiant; quemadmodum et serpens nihil

¹⁴ I Cor. xv, 26. ¹⁵ Ibid. 54 seqq. ¹⁶ Cap. XXXIX. ¹⁷ I Cor. xv, 22. ¹⁸ Rom. v, 20. ¹⁹ Cap. XL. ²⁰ I Cor. xii, 28.

(16) *Omni.* Deest in Eras. et Gall.

(17) *Poterit.* Sic Feuard. in marg. et Clarom. melius quam reliqui, *poterat.*

(18) *Connexio quidem factus omnium hæreticorum.* Quia ejus hæresis nihil aliud erat, quam incomposita variorum errorum congeries.

(19) *Quando.* Al. perperam, *quanto.*

(20) *Dissuadens.* (Scilicet obedientiam Dei mandato.) Ita Clarom., Arund. et Voss. Reliqui, *sua-dens.*

(21) *Initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem.* Quia, ut explicat lib. iv, cap. 41, n. 1, zelavit plasma Dei, et inimicum illum Deo facere aggressus est. Sentire nimirum videtur Irenæus (quæ et quorundam e veteribus sententia fuit), angelum invidia commotum, quod ex subjecta sibi natura homo ad imaginem Dei conditus esset, id iniquo animo tulisse.

(22) *Ipsis ostensionibus.* Pro *per ipsas ostensiones.*

(23) *Falsa.* Falso in ms. Voss.

(24) *Undique.* In Feuard. marg., Clarom. et Voss., *utique,* forte pro *ubique.*

(25) *Quemadmodum ostendimus.* Pro *veluti demonstravimus;* adeo ut sensus sit: *Prædicationem Ecclesiæ veluti demonstravimus, per initia, etc., ita*

profecit dissuadens (20) homini, nisi illud quod eum transgressorem ostendit, initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem (21); Deum autem non vicit. Sic et hi, qui contradicunt saluti Adæ, nihil proficiunt, nisi hoc, quod semetipsos hæreticos et apostatas faciunt veritatis, et advocatos se serpentis et mortis ostendunt.

CAPUT XXIV ¹⁹.

Summatim repetit quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit. Hæreticis vero ad omnem doctrinæ ventum fluctuantibus opponit unam, sibi que semper et ubique constantem Ecclesiæ doctrinam.

1. Traductis igitur omnibus, qui nefandas inferunt sententias de factore et plasmatore nostro, qui et hunc mundum fabricatus est, super quem alius Deus non est; et ipsis ostensionibus (22) ever-sis his, qui de substantia Domini nostri, et de dispositione quam fecit propter hominem suum, falsa (23) docent; prædicationem vero Ecclesiæ undique (24) constantem, et æqualiter perseverantem, et testimonium habentem a prophetis et ab apostolis, et ab omnibus discipulis, quemadmodum ostendimus (25) per initia, et medietates, et finem (26), et per universam Dei dispositionem, et eam quæ secundum salutem hominis est (27) solitam operationem (28), quæ est in fide nostra; quam perceptam ab Ecclesia custodimus, et quæ semper a Spiritu **223** Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum (29) juvenescens, et juvenescere faciens ipsum vas in quo est. Hoc enim Ecclesiæ creditum est Dei munus, quemadmodum ad inspirationem (30) plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur: et in eo disposita (31) est communicatio Christi, id est Spiritus sanctus, arrha incorruptæ, et confirmatio fidei nostræ, et scala ascensionis ad Deum. « In Ecclesia enim, inquit, posuit Deus apostolos, prophetas, doctores ²⁰, »

ut quemadmodum cadat super per initia. Quanquam mallet abesse illam vocem.

(26) *Per initia, et medietates, et finem.* Recte intelligit Grabiun ea quæ inter ipsa temporum initia in creatione gesta sunt, quæque postea in intermediis sæculis prophetarum, in fine denique Christi et apostolorum ævo contigerunt. Hæc enim omnia percurrens Irenæus, undique argumenta pro fide Ecclesiæ deprompsit.

(27) *Quæ secundum salutem hominis est.* Id est, quæ ad salutem hominis spectat.

(28) *Solitam operationem.* Ita Clarom. et Voss. In edit., *solidam operationem.* In Merc. 1, *opinionem.*

(29) *Depositum.* Clarom., Voss. et Merc. 2, *positum.*

(30) *Ad inspirationem.* Sic in Clarom. pro quo vitiose et scribarum oscitantia in Voss. et vei. Feuard. cod., *ab inspiratione.* In cæteris *aspiratio.* Sed præferenda lectio nostra, cujus sensus est, fidei munus Ecclesiæ creditum esse velut ad animationem (id enim sonat *inspiratio*) Dei officii, ut nimirum huic vitam impertiret, quemadmodum anima corpori.

(31) *Disposita.* Legi mallet *deposita.*

et universam reliquam operationem Spiritus : cuius non sunt participes omnes, qui non currunt (32) ad Ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam et operationem pessimam. Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia, et omnis gratia : Spiritus autem veritas. Quapropter qui non participant eum, neque a mamillis matris nutriuntur in vitam, neque percipiunt de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem : sed effodiunt sibi lacus detritos (33) de fossis terrenis ²¹, et de cœno putidam (34) bibunt aquam, effugientes fidem Ecclesiæ, ne tradantur; rejicientes vero Spiritum, ut non erudiantur.

2. Alienati vero a veritate, digne in omni voluntantur errore, fluctuati ab eo, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentientes, et nunquam sententiam (35) stabilitam (36) habentes; sophisticæ verborum magis volentes esse quam discipuli veritatis. Non enim sunt fundati super unam (37) petram, sed super arenam, habentem in seipsa lapides multos. Propter hoc et multos deos fingunt, et querere quidem semper in excusatione habent (cæcutiunt enim), invenire vero nunquam possunt. Blasphemant enim fabricatorem, hoc est, eum qui est vere Deus, qui et præstat invenire; putantes se super Deum alterum invenisse Deum, vel alteram plenitudinem, vel alteram dispositionem. Quapropter et lumen, quod est a Deo, non lucet eis, quoniam inhonoraverunt et spreverunt Deum, minimum arbitantes eum (38), quoniam propter dilectionem suam, et immensam benignitatem, in agnitionem venit hominibus (39) (in agnitionem autem (40) non secundum magnitudinem, nec secundum substantiam; nemo enim mensus est eam, nec palpavit; sed secundum illud,

²¹ Jerem. II, 13. ²² Cap. XLI. ²³ Cap. XLII.

(32) *Currunt*. Editt., *concurrunt*.

(33) *Lacus detritos*. Id est, *lacus contritos*. In Græco LXX, λάκκουσιν συντετριμμένους. *Cisternas dissipatas* vertit Vulgatus interpretes.

(34) *Putidam*. Editt., *putridam*.

(35) *Sententiam*. In editt., *scientiam*.

(36) *Stabilitam*. Sic Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Cæteri, *stabilem*.

(37) *Unam*. Eras., Gall. et Feuard. minus bene *vivam*; quia mox sequitur, *arenam habentem... lapides multos*.

(38) *Minimum arbitantes eum*. Id est, ὑπερῆματος καρπὸν, *labris fructum arbitantes eum*, ut alibi passim dicit.

(39) *Hominibus*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *hominis*, quia paulo post sequitur, *insufflavit in eis*.

(40) *In agnitionem autem*. In addidi auctoritate cod. Clarom.

(41) *Confirmans, et Sapientia*. In Arundel. alio ordine : *et Sapientia confirmans*. Sed utrum priori membro habeatur *compingens*, non dicit Grabinus. Quidquid sit, recte monet per *Verbum Filium Dei*, per *Sapientiam* Spiritum sanctum hic intelligi. Alludit Irenæus ad illud psal. xxxii, 6 : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*.

(42) *Verus*. Editt., *vere*.

A ut sciremus, quoniam qui fecit, et plasmavit, et insufflationem vitæ insufflavit in eis, et per conditionem nutrit nos, Verbo suo confirmans, et Sapientia (41) compingens omnia, hic est qui est solus verus (42) Deus; eum vero, qui non est, somniantes super hunc, ut magnum Deum putentur adinvenisse, quem nemo possit cognoscere humano generi communicantem, nec terrena administrantem : Epicuri videlicet inventientes Deum (43), neque sibi, neque aliis aliquid præstantem, id est, nullius providentiam habentem.

CAPUT XXV ²⁴.

Regi hunc mundum providentia unius Dei qui infinita simul præditus sit justitia, ut malos plectat, atque bonitate, ut piis beneficiat et salutem impertiatur.

1. Providentiam autem habet Deus omnium, propter hoc et consilium dat; consilium autem dans adest his, qui morum providentiam habent (44). Necesse est igitur ea, quæ providentur et gubernantur, cognoscere suum directorem (45); quæ quidem non sunt irrationabilia, neque vana, sed habent sensibilitatem perceptam de providentia Dei. Et propter hoc ethnicorum quidam, qui minus illecebris ac voluptatibus servierunt, et non in tantum superstitione idolorum coabducti (46) sunt, providentia ejus moti, licet tenuiter, tamen conversi sunt, ut dicerent fabricatorem hujus universitatis Patrem omnium providentem, et disponentem secundum nos mundum.

2. ²⁵ Rursus ut increpativum auferrent a Patre, et judiciale (47), indignum id Deo putantes, et sine iracundia et bonum arbitantes se adinvenisse Deum, alterum quidem judicare, et alterum quidem salvare dixerunt; nescientes, utrorumque auferentes sensum (48) et justitiam. Si enim judi-

(43) *Epicuri inventientes Deum*. Id est, ait Feuardentius, otiosum et qui curam nullam habeat rerum creaturarum. Talem enim Deum finxisse Epicurum, testes sunt Clemens Alexand., Theophilus, Justinus, Lactantius, Laertius, Plutarchus, et Cicero. Deum, qualem fingebat Marcion, Tertullianus quoque lib. iv, vocat *Deum Epicuri*. Et lib. i, *Epicurum Marcionis consiliarium* appellat.

(44) *Qui morum providentiam habent*. In Clarom. legitur, *habet pro habent*; quæ lectio si cui placeat, legere deberet etiam *is pro his*; idque eodem codice niti facile posset, in quo passim scribitur *his pro nominativo is*. Monet vero Billius lib. II *Observ. sacr.* cap. 5, *morum curam habere*; ad imitationem Græcorum dictum esse pro *morum curam gerere*, hoc est, instituendis componendisque moribus operam dare.

(45) *Directorem*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *rectorem*.

(46) *Coabducti*. Editt., *abducti*.

(47) *Increpativum... et judiciale*. Recte monet Feuardentius, *increpativum et judiciale* hic vocari quod Græcis est τὸ ἐλεγχτικὸν καὶ κριτικόν, id est *potestatem, seu vim redarguendi et judicandi*; vel τὸ ἐπιτιμητικόν, id est *vim puniendi*.

(48) *Sensum*. Græce νοῦν, *intellectum, sapientiam*.

cialis non et bonus sit, ad donandum quidem his quibus debet, et ad exprobandum his quibus oportet, neque justus neque sapiens videbitur iudex. Rursus bonus, si hoc tantum sit bonus, non et probator, in quos immittat (49) bonitatem; **224** extra justitiam erit et bonitatem, et infirma bonitas ejus videbitur, non omnes salvans, si non cum iudicio fiat.

3. ²⁵ Marcion igitur ipse dividens Deum in duo, alterum quidem bonum, et alterum iudiciale dicens, ex utrisque interimit Deum. Hic enim qui iudicialis, si non et bonus sit, non est Deus, quia Deus non est, cui bonitas desit: et ille rursus qui bonus, si non et iudicialis, idem quod hic patietur, ut auferatur ei ne sit Deus. Quem ad modum autem et sapientem dicunt Patrem omnium, si non et iudiciale ei assignent? Si enim sapiens, et probator est; probatori autem subest iudiciale; iudiciale autem assequitur justitia, ut juste probet; justitia provocat iudicium (50); iudicium autem, cum sit cum (51) justitia, transmittit ad sapientiam. Sapientia igitur præcellit Pater super omnem humanam et angelicam sapientiam, quoniam Dominus, et iudex, et justus, et dominator super omnes. Est enim et bonus, et misericors, et patiens, et salvat quos oportet: neque bonum ei deficit juste effectum (52), neque sapientia deminoratur: salvat enim quos debet salvare, et iudicat dignos iudicio: neque justum immite ostenditur, præeunte scilicet (53) et præcedente bonitate.

4. ²⁵ Qui igitur solem suum oriri facit omnibus

²⁵ Cap. XLIII. ²⁵ Cap. XLIV. ²⁶ Cap. XLV. ²⁶ Cap. XLVI. ²⁹ In *Timæo*, t. III, p. 29.

(49) *Immittat. In aliis emittat.*

(50) *Assequitur justitia, ut juste probet; justitia provocat iudicium.* Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri vitiose *assequitur justitiam; ut juste probet justitiam, provocat iudicium.* In eo vero commate, *assequitur justitia*, vocem *justitia* in ablativo casu accipio pro *per justitiam*. Quod autem Grabius suspicatur legendum: *assequitur justitia. Nam ut juste, etc.*, in hoc assentiri doctissimo viro non possum, uti nec interpunctionem ejus sequi. Haud advertit sane Irenæum a probatione gradatim ascendere ad sapientiam, ac proinde omnia secum optime coherere.

(51) *Fit cum.* Alii male distincto textu, *sit, cum.*

(52) *Juste effectum.* Ita ex Feuard. marg. responui. In cod. Arund. quem secutus est Grabius, *iusti effectum*, nec male. In aliis corrupte, *justi effectum*. Sed prior lectio magis quadrare videtur ad id quod paulo post sequitur: *neque justum immite ostenditur.*

(53) *Scilicet.* Al. *perperam, licet.*

(54) *Non similiter secundum dignationem, etc.* Id est, ut recte explicat Grabius, non congruam eximii divinx bonitatis numeribus vitam duxerunt.

(55) *Et Deus quidem.* Locus hic Platonis exstat dialogo quarto *De legibus*, cujus Græca hæc verba sunt, in edit. Serrani t. II, pag. 715: 'Ὁ μὲν δὲ θεὸς (ὡσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος) ἀρχὴν τε καὶ τελευταίαν, καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει, κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. Τῷ δὲ ἀεὶ ξυνέπεται δική τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρός. Ubi, inquit Feuardentius, εὐθεῖαν περαίνει, quod vertit Irenæi interpret, *recte perfecit*, Ficius reddit, *recta peragit*. Ego forsitan melius dix-

benigne Deus, et pluit super justos et injustos, iudicabit eos, qui ex æquo benignitatem ejus percipientes, non similiter secundum dignationem (54) munerationis ejus conversati sunt; sed in deliciis et luxuriis versati sunt adversus benevolentiam ejus, adhuc et blasphemantes eum, qui tanta beneficia in eos fecerit.

5. ²⁶ Quibus religiosior Plato ostenditur, qui eundem Deum et justum, et bonum confessus est, habentem potestatem omnium, ipsum facientem iudicium, sic dicens: « Et Deus quidem (55), quemadmodum et vetus sermo est, initium, et finem, et medietates omnium quæ sunt habens, recte perficit, secundum naturam circumiens: hunc autem semper consequitur justitia ultrix in eos qui deficiunt a lege divina ²⁷. » ²⁸ Et iterum factorem et fabricatorem hujus universitatis bonum ostendit. « Bono autem, inquit (56), nulla unquam de quoquam nascitur invidia ²⁹: » hoc initium et causam fabricationis mundi constituens bonitatem Dei; sed non ignorantiam, nec Æonem qui erravit, nec labis fructum, nec Matrem plorantem et lamentantem, nec alterum Deum, vel Patrem.

6. Juste autem eos Mater planget, talium excogitatores et adinventores: digna enim commentati, et commentiti (57) sunt in capita sua, quoniam Mater ipsorum extra Plenitudinem est, id est extra Dei agnitionem, et collectio eorum abortio facta est, informis et sine specie: nihil enim de veritate apprehendit; in vacuum et in umbram

C rim, *recta pergit.*

(56) *Bono autem, inquit, etc.* Locum ex quo Irenæus citata verba deprompsit, indicare omiserant Erasmus, Gallasius et Feuardentius. His omnibus diligentior refert Grabius. Is est in *Timæo* t. III, edit. Serrani pag. 29, ubi Plato expresse ait, quod ὁ δημιουργὸς ἀγαθός, *mundi opifex bonus sit*, quodque contrarium *dictu nefas existat, μηδ' εἰπεῖν τινὶ θέμις*. Et post alia, in fine dictæ paginae sequentia habet verba, quibus et ista ab Irenæo allegata continentur: λέγομεν δὲ, δι' ἣν αἰτίαν γένησιν καὶ τὸ πᾶν τόδε ὁ ξυνοστάς ξυνέστησεν. Ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Τοῦτου δὲ ἐκτὸς ὄν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ. Ταύτην δὲ γενέσεως κόσμου μάλιστα ἂν τις ἀρχὴν κυριωτάτην παρ' ἀνδρῶν φρονίμων ἀποδεχόμενος, ὀρθότατα ἀποδέχοιτ' ἂν. Quæ Joannes Serranus ita Latine reddidit ampliora: *Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus est, ut originem rerum, et molitionem hujus admirabilis universi constitueret. Bonitate videlicet præstabat: in bonum autem nulla de ulla unquam re cadit invidia (id est, nullam rem ulli unquam invidet). Cum ab illa igitur liber et immunis esset, omnia valuit quam maxime sibi similia generari. Hanc gignendi mundi principem primariamque causam qui e sapientum hominum sententia statuerit, rectissime profecto statuerit.*

(57) *Commentati et commentiti.* Duas priores voces ex vet. cod. adjecit Feuard. Desunt vero in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. Voss. e contrario duas posteriores omittit. Denique Merc. 2 eod. habent, non *commentiti*, sed *commenti*.

decidit; vacua enim doctrina ipsorum et intenebrata : et Horus eam non permisit introire in Pleroma; non enim recepit eos Spiritus in refrigerium. Pater enim ipsorum ignorantiam generans (58), mortis passiones in eis operatus est. Hæc non nos diffamamus, sed ipsi confirmant, ipsi docent, gloriantur in ipsis, altum sentiunt de Matre, quam sine patre dicunt genitam, hoc est sine Deo, feminam a femina, quod est ex errantia corruptelam.

7. Nos autem precamur non perseverare eos in fovea, quam ipsi foderunt, sed segregari ab huiusmodi Matre, et exire a Bytho, et absistere (59) a Vacuo, et Umbram derelinquere : et legitime eos generari, conversos ad Ecclesiam Dei, et formari Christum in eis, et cognoscere eos fabricatorem et factorem huius universitatis, solum verum

A Deum, et Dominum omnium. Hæc precamur de illis, utilius eos diligentes, quam ipsi semetipsos putant diligere. Quæ enim est a nobis dilectio, cum sit vera, salutaris est eis, si quidem eam recipiant. Est enim austero medicamini similis, absumens impropriorem (60) ac superfluum vulneris carnem : elationem enim illorum et inflationem evacuat. Quapropter tentantes omni virtute manum porrigere eis, non tædebit nos. Prorogabimus (61) autem super hæc, quæ dicta sunt, in sequenti libro Domini sermones inferre, si quos ex his per ipsam Christi doctrinam convincentes, suadere possimus cessare ab eiusmodi errore, et absistere ab ea blasphemia, quæ est in fabricatorem ipsorum, qui et solus est Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi. Amen (62).

ANALYSIS LIBRI QUARTI.

225 Quemadmodum auctor noster libro superiore ipsis, ut ille loquitur, *apostolorum sententiis*, hæreticorum confutaverat errores : ita eosdem hoc in libro *sermonibus Christi* a se denuntiat esse refellendos³⁰. Quapropter illud principio firmum fixumque statuit, neminem a Christo, nisi suum Patrem, vocari Deum³¹. Quod quidem, ut non ex Novo tantum, sed Veteri etiam Testamento probet, perspicuum primo facit, *Mosis litteras verba esse Christi*, atque prophetas omnes sacro divini Verbi afflatu sua fuisse oracula, suos scripsisse libros, suasque epistolas, et commentaria. Hinc in apertum demonstrandæ veritatis campum excurrit, atque ex Christi ipsius, nec non Mosis etiam et Isaïæ verbis probat, unicum esse Deum, totius mundi creatorem³². Tum tela quædam, sed levi brachio ab adversariis ex futuro mundi fine et eversione Hierosolymæ vibrata, egregie retundit³³.

Aliud autem, et quod acrius quidem urget, argumentum inde elicit, quia Christus cum antiquis patriarchis ac prophetis se et videndum præbuit, et cum iis locutus est, manifestam plane eidem fecerit unius Dei, Patris sui, divinitatem³⁴. Nec auctorem nostrum vel minimum morantur objecta ab hæreticis Christi verba : *Nemo cognoscit Patrem nisi Filius*, etc., quibus Patrem ante ejusdem Christi nativitatem omnibus incognitum fuisse causabantur. Etenim veram huiusce loci et lectionem et sensum pro se facere ostendit³⁵. Deinde assertionem suam aliis confirmat Christi Domini apparitionibus, quibus a Moyse, et Aarone, ac potissimum Abrahamo visus est³⁶. Ex quibus erroris arguit Marcionitas, qui eundem Abrahamum a salute per Christum impertita excluderent, ostenditque Christum et Abrahamæ et seminis ejus, fidelium scilicet, vindicem et servatorem existisse³⁷.

Subinde contra eosdem hæreticos asserit, Christum Moysis legem implevisse quidem, sed non solvisse; ac Vetus Testamentum, sicut et Novum, unius ejusdemque Dei esse opus³⁸. Unde ad propositum suum recte concludit, eundem esse Patrem, qui in Veteri ac Novo Testamento a Christo per Moysen et prophetas est annuntiat³⁹. Quod sane tum ex eodem utriusque Testamenti scopo et fine, tum ex reprobatis a Christo traditionibus ac moribus Veteri repugnantibus, tum ex statuta in utroque, sed in Novo extensa et ampliata diligendi Dei lege mire confirmat⁴⁰. Cum autem hæretici plura in veteri fœdere contraria novo esse objicerent, huic argumento fuse respondet, ostenditque cur Deus Israelitis Mosaicam imposuerit legem, cujus jugum ac vincula deinceps abstulit, atque ab illis voluerit victimas offerri, sicuti a Christianis eucharisticum corporis et sanguinis Christi sacrificium; quod in sola Ecclesia catholica cum simplicitate ac justitia verum ac purum offerri Deo probat⁴¹.

Variis post hæc Scripturæ sacræ locis absurdum omnino et fatuum esse probat, alium præter unum Deum investigare aut *Bythum*, aut *Pleroma*, vel *Æones*. Nam quamvis ille a nobis non possit comprehendere, eum tamen ex creatione mundi, quem per Verbum Spiritumque sanctum condidit, facile cognoscimus. Atque in ejusce veritatis firmamentum adducit Pastoris seu Hermæ auctoritatem. At quia hæretici Filium Dei prophetis apparuisse pertinacius negabant; hunc ab iis conspectum triplici, quod ex eorundem visionibus, verbis et rationibus eruitur, conficit argumento. Imo vero eosdem prophetas illius afflatu locutos esse demonstrat⁴².

Qua quidem ex doctrina scite colligit, in eorundem prophetarum vaticiniis fieri de Christo sermonem; unamque et eandem fuisse Abrahamæ fidem, et nostram, quam veteres patriarchæ et dictis et factis mul-

³⁰ Præf. ³¹ Cap. 1. ³² Cap. 2 et seq. ³³ Cap. 3 et 4. ³⁴ Cap. 5 et seqq. ³⁵ Cap. 6. ³⁶ Cap. 7. ³⁷ Cap. 8. ³⁸ Ibid. et cap. 9. ³⁹ Cap. 10 et seq. ⁴⁰ Cap. 12 et seq. ⁴¹ Ibid. et cap. 14 et seqq. ⁴² Cap. 19 et seq.

(58) *Generans*. Al., *regenerans*.
(59) *Absistere*. Eras., Gall., Feu. et Merc. 2, *abstinere*.
(60) *Impropriorem*. Alii, *improbiorem*.
(61) *Prorogabimus*. In Feuard. edit. ex vet. cod.

ut et in Voss. et Grab., *prorogavimus*. In aliis *pejus, prærogavimus*.

(62) *Amen*. Hanc vocem addidi ex Clarom., Oub. et Voss.

tipliciter præsignificarunt; viam posteris ad Christi fidem munientes⁴³. Sed quoniam omnis prædictio, antequam eventum suum sortiatur, obscura est, inde concludit Christum in iis, sicut thesaurum in agro absconditum, delituisse. Quamobrem ut ille cognoscatur, ad seniorum, qui veros Scripturæ sensus ab apostolis didicerunt, traditionem recurrendum esse planissime evincit. Prudenter itaque monet iis solis, quibus creditum fuerat fidei Christianæ depositum, episcopis, qui successionem ducunt ab apostolis habendam fidem, et cum iis, et ipso cum apostolo suscipiendam ab omnibus publicam unius Dei professionem⁴⁴.

Hanc autem variis objectionibus cum impugnarent hæretici, eas singulatim recenset, et solidis senioris cujusdam, qui adversus illos sæpius disputaverat, allatis ut plurimum responsionibus, infirmat et penitus diluit. Quæ quidem omnia apostolorum corroborat auctoritate, qua duo Testamenta, Vetus et Novum, ab uno et eodem Deo profecta invicte asseruntur⁴⁵. At iis firmam, inquit, fidem qui habuerit, ille certe omnia judicabit, gentes, Judæos, Marcionitas Christum hominem **226** esse negantes, Valentinianos vana de *Pleromate*, et de *Æonum* suorum *emissionibus* somniantes: judicabit et Gnosticos, atque Ebionitas, qui Christum merum hominem, et alios qui eum fictum duntaxat et simulatum prædicabant, ac denique pseudoprophetas, et omnes schismaticos atque hæreticos⁴⁶.

Vera autem, pergit Irenæus, doctrinæ Christianæ cognitio repetenda est ex traditionibus Ecclesiæ, quæ sola et semper martyres suos habuit. Horum autem typi et figuræ sunt antiqui prophetæ, ex quibus persecutiones justorum non solum prænuntiatae sunt, sed unus et idem, variis licet modis, prædictus est Christus⁴⁷. Quamobrem Marcionitas aliosque hæreticos, *ab altero Deo dicentes esse prophetas*, non solum corripit, sed vanas radicitus extrahit eorum rationes⁴⁸. Nec minore impetu concutit Valentinianos, qui sacras Scripturas vel a summo, vel a medio *Pleromate*, vel etiam a mundi conditore, a quo prophetas missos opinabantur, profectas esse contendebant. Catholici vero omnes, addit auctor noster, magno consensu affirmant ab uno et eodem Deo, qui vere prophetas misit, creata esse omnia⁴⁹. Quod quidem non modo ex parabolis, sed ipsis etiam probat Christi Domini verbis⁵⁰.

Ex quibus opinionem eorum evertit, qui quosdam ex natura sua bonos, malos vero alios asserebant⁵¹. Argumentis autem illorum ut faciat satis, dilucide explicat cur angeli et homines a creationis suæ exordio tantæ non fuerint perfectionis, ut amplius peccare non possent. Neque tamen humana, inquit doctus vir, infirmitas in Deum idcirco est refundenda⁵². Nam homo, cum liber sit creatus, ipse sui boni et mali auctor est; atque idcirco aut pœnis, aut præmiis a Deo jure merito afficitur. Unus itaque idem ipse Deus est, qui ea omnia, sicuti ex zizaniorum parabola liquet, hominibus decernit⁵³. Denique cur impii vocentur filii diaboli, edisserit: et postquam libri sequentis exposuit argumentum, huic libro imponit coronidem⁵⁴.

LIBER QUARTUS.

227 PRÆFATIO.

1. Hunc quartum (63) librum, dilectissime, transmittens tibi, operis quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis, quemadmodum promisimus, per Domini sermones ea quæ prædiximus, confirmabimus (64): uti et tu, sicut postulasti, undique a nobis accipias occasiones ad confutandos omnes hæreticos, et eos omnimodis retusos non longius sinas in erroris procedere (65) profundum, neque ignorantiae præfocari pelago; sed convertens eos in veritatis portum, facias suam percipere salutem.

2. Eum autem qui velit eos convertere, oportet diligenter scire regulas sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum, quam nos cum omni diligentia in primo libro tibi (66) tradidimus; in

A quo et ostendimus doctrinam eorum recapitulationem esse omnium hæreticorum. Quapropter et in secundo tanquam speculum (67) habuimus eos totius eversionis. Qui enim his contradicunt secundum quod oportet, contradicunt omnibus qui sunt malæ sententiæ; et qui hos evertent (68), evertunt omnem hæresim.

3. Super omnes est enim blasphema regula ipsorum: quandoquidem factorem et fabricatorem, qui est unus Deus, secundum quod ostendimus, de labe sive defectione eum emissum dicunt. Blasphemant autem et in Dominum nostrum, abscindentes et dividentes Jesum a Christo, et Christum a Salvatore, et Salvatorem rursus a Verbo, et Verbum ab Unigenito. Et quemadmodum fabricatorem ex labe sive defectione emissum dicunt; sic et Christum et Spiritum sanctum propter labem emissum (69) docuerunt, et Salvatorem ab iis Æonibus qui a labe emissi sunt (70), fructificationem esse; ut nihil sit apud eos sine blasphemia. In eo igitur, qui ante hunc est, libro ostensa est de his omnibus sententia

⁴³ Cap. 21 et seqq. ⁴⁴ Cap. 26. ⁴⁵ Cap. 27 et seqq. ⁴⁶ Cap. 33. ⁴⁷ Ibid. ⁴⁸ Cap. 34. ⁴⁹ Cap. 55. ⁵⁰ Cap. 36. ⁵¹ Cap. 57. ⁵² Cap. 38. ⁵³ Cap. 39 et seqq. ⁵⁴ Cap. 41.

(63) *Hunc quartum*. In Feuard. marg., et Voss. *Nunc quartum*.

(64) *Confirmabimus*. Al. *confirmavimus*.

(65) *Procedere*. In cod. Arund. et edit. Oxon., *procidere*. Sed minus convenit cum *longius*.

(66) *Tibi*. Deest in Voss.

(67) *Speculum*. In Feuard. marg. *spectaculum*.

(68) *Evertent*. Editt., *evertunt*.

(69) *Propter labem emissum*. Ad instaurandam videlicet labem, in quam ex præcipiti, atque temerario cognoscendi Patris studio incurrerant Æones. Vide lib. 1, cap. 11.

(70) *Qui a labe emissi sunt*. Id est, quos labe infecit. Neque enim hæc plus æquo urgenda, quasi ab ipsa labe seu vitio originem sumpserint Æones: id quippe repugnat Valentinianorum hypothese.

apostolorum, quoniam non solum nihil tale senserunt (qui ab initio speculatores et ministri fuerunt verbi) veritatis⁵⁶; sed et prædicaverunt nobis fugere huiusmodi sententias, **228** Spiritu providentes (71) eos qui seducturi erant simpliciores.

4. Quemadmodum enim serpens Evam seduxit⁵⁶, promittens ei quod non habebat ipse; sic et hi prætendentes majorem agnitionem, et mysteria inenarrabilia, et promittentes eam, quam dicunt intra Pleroma esse, receptionem, in mortem demergunt sibi credentes; apostatas eos constituentes ab eo qui eos fecit. Et tunc quidem apostata angelus per serpentem inobedientiam hominum operatus, existimavit latere se Dominum: quapropter eandem ei formam et appellationem tribuit Deus (72). **B** Nunc autem, quoniam novissima sunt tempora, extenditur malum in homines, non solum apostatas eos faciens, sed et blasphemos in plasmatores instituit multis machinationibus, id est, per omnes hæreticos qui prædicti sunt. Hi enim omnes, quamvis ex differentibus locis egrediantur, et differentia doceant, in idem tamen blasphemiam concurrunt propositum, læthaliter vulnerantes, docendo blasphemiam in Deum factorem et nutritorem (73) nostrum, et derogando (74) salutem hominis. Homo est autem temperatio animæ et carnis, qui secundum similitudinem Dei formatus est, et per manus ejus plasmatus est, hoc est per Filium et Spiritum, quibus et dixit: « Faciamus hominem⁵⁷. » Hoc ergo propositum est ejus qui vitæ nostræ invidet, incredulos **C** suæ salutis efficere homines, et blasphemos in plasmatores Deum. Quæcunque enim cum gravitate summa dixerint omnes hæretici, in ultimum ad hoc deveniunt, ut blasphement fabricatorem, et contradicant salutem plasmatis Dei, quod quidem est caro: propter quam omnem dispositionem fecisse Filium Dei, multis modis ostendimus, et manifestavimus neminem alium Deum appellari a Scripturis, nisi Patrem omnium, et Filium, et eos qui adoptionem habent.

CAPUT PRIMUM.

Christum unum solum Deum ac Patrem et cognovisse et docuisse discipulos.

1. Cum sit igitur hoc firmum et constans, neminem alterum Deum et Dominum a Spiritu prædicatum, nisi eum qui dominatur omnium Deus, cum Verbo suo, et eos qui adoptionis Spiritum accipiunt, hoc est, eos qui credunt in unum et verum Deum, et Christum Jesum Filium Dei; similiter et apo-
⁵⁵ Luc. 1, 2. ⁵⁶ Gen. III, 4, 5. ⁵⁷ Gen. 1, 26. ⁵⁸ Math. xxiii, 29. ⁵⁹ Joan. x, 33. ⁶⁰ Deuter. xxxii, 4.

(71) *Providentes.* Pro *prævidentes*: quo sensu futura providere, providere quid futurum sit scriptum a Cicerone.

(72) *Eandem ei formam et appellationem tribuit Deus.* Id est, si bene conjicio, angelum apostatam eadem judicii forma, iisdemque verbis, quibus serpentem, damnavit Deus. Illum enim sub serpentis nomine compellabat.

(73) *Blasphemiam in Deum factorem et nutritorem.* Editt. Eras., Gall. et Feuard., in *Dominum*

A stolos neminem alium a semetipsis Deum appellasse, aut Dominum cognominasse (75); multo autem magis Dominum nostrum, qui et nobis præcepit neminem Patrem confiteri, nisi eum qui est in coelis, qui est unus Deus et unus Pater⁵⁸: manifeste falsa ostenduntur ea quæ dicant circumventores et perversissimi sophistæ, dicentes naturaliter et Deum et Patrem esse, quem ipsi adinvenerunt; Demiurgum vero naturaliter neque Deum, neque Patrem esse, sed verbo tenus dici, eo quod dominetur conditionis, sicut dicunt perversi grammatici, excogitantes in Deum: et doctrinam quidem Christi prætermittentes, et a semetipsis autem falsa divinantes, adversus universam Dei dispositionem argumentantur. Etenim *Æonas* suos, et deos, et patres, et dominos, adhuc etiam et coelos vocari dicunt, cum Matre sua, quam et terram, et Jerusalem appellant, multisque aliis vocabulis eam cognominantes.

2. Cui autem non sit manifestum, quoniam si Dominus multos patres scisset et deos, non præcepisset discipulis suis unum scire Deum, et hunc eundem solum vocare (76) Patrem? Sed potius distinxit eos qui sunt verbo tenus dii, ab eo qui sit vere Deus (77), ut non errent secundum doctrinam ejus, neque alterum pro altero audiant. Si autem nobis quidem præcepit unum vocare Patrem et Deum, ipse autem interdum alteros confitetur patres et deos eodem modo⁵⁹, alia quidem præcipiens videbitur discipulis, alia vero ipse faciens. Non est autem hoc magistri boni, sed seductoris et invidi. Et apostoli autem secundum eos transgressores ostenduntur præcepti, Demiurgum Deum, et Dominum, et Patrem confitentes, quemadmodum ostendimus, si non hic solus est Deus et Pater. Jesus ergo transgressionis auctor et magister erit eis, qui præcepit unum vocari Patrem, imponens eis necessitatem Demiurgum confiteri suum Patrem, quemadmodum ostensum est.

229 CAPUT II.

Probat apertis tum Moysis, tum aliorum prophetarum, quorum sermones Christi sunt, testimoniis, eum et unum et solum Deum esse, mundi conditorem, quem Dominus annuntiabat, et quem Patrem suum esse dicebat.

1. Moyses igitur recapitulationem universæ legis, quam acceperat a Demiurgo, in Deuteronomio faciens, sic ait: « Attende, cœlum, et loquar: et audiat terra verba ex ore meo⁶⁰. » Rursum David adjutorium suum dicens a Domino fieri: « Adjuto-
fabricatorem blasphemiam et nutritorem.

(74) *Derogando.* Id est, inquit Feuard., aliquid de ea diminuendo et detrahendo. Cicero pro Fronteio: *Quorum rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio inimiciliarum suspicio derogavit.*

(75) *Cognominasse.* Al., *cognovisse.*

(76) *Vocare.* Eras., Gall., Feuard. et Merc. 2, *vocari.*

(77) *Distinxit eos . . . . vere Deus.* In Eras. et Gall., *distinxisset . . . verus; sine eos et Deus.*

rium, inquit, meum a Domino, qui fecit cœlum A et terram ⁶¹. » Et Isaias confitetur a Deo (78), qui fecit cœlum et terram, et dominatur eorum, fieri sermones : « Audi, inquit, cœlum, et auribus percipe, terra, quoniam Dominus locutus est ⁶². » Et iterum : « Sic ait Dominus Deus, qui fecit cœlum, et affixit illud ; qui confirmavit (79) terram, et quæ in ea sunt : et qui dat afflatum populo, qui est super eam, et spiritum his qui calcant illam ⁶³. »

2. Rursum Dominus noster Jesus Christus eundem hunc Patrem suum confitetur, in eo quod dicit : « Confiteor (80) tibi, Pater, Domine cœli et terræ ⁶⁴. » Quem Patrem volunt nos audire hi, qui sunt Pandoræ perversissimi sophistæ (81)? Utrumne Bythum, quem a semetipsis finxerunt ; an Matrem eorum ; an Unigenitum ? An quem Marcionitæ, vel cæteri adinvenerunt Deum (quem quidem non esse Deum, per multa demonstravimus) ? an (quod est verum) fabricatorem cœli et terræ ? quem et prophetæ prædicaverunt, quem et Christus summ Patrem confitetur, quem et lex annuntiat, dicens : « Audi, Israel, Dominus Deus tuus (82) unus est ⁶⁵. »

3. ⁶⁶ Quoniam autem Moysi litteræ verba sint Christi, ipse ait ad Judæos, quemadmodum Joannes in Evangelio commemoratus est : « Si credidissetis Moysi, credidissetis et mihi : de me enim ille scripsit. Si autem illius litteris non creditis, neque meis sermonibus credetis ⁶⁷. » Manifestissime significans, Moysi litteras suos esse sermones. Ergo si Moysi, et reliquorum sine dubio prophetarum sermones ipsius sunt, quemadmodum demonstravimus. Et iterum ipse Dominus ostendit, Abraham dixisse diviti de his omnibus, qui adhuc erant in vita : « Si Moysi et prophetis non obediunt, nec si quis a mortuis resurgens ad illos eat, credent ei ⁶⁸. »

4. ⁶⁹ Non autem fabulam retulit nobis pauperis et divitis ; sed primum quidem docuit, neminem oportere deliciis uti, neque in sæcularibus oblectamentis, et multis epulis degentes, servire suis voluptatibus, et oblivisci Deum. « Erat enim, inquit, dives, qui vestiebatur purpuram et byssum (83), et delectabatur epulis splendidis ⁷⁰. » De talibus autem et per Isaiam dixit Spiritus : « Cum citharis, et tympanis, et psalteriis, et tibiis (84) vinum bibunt : opera autem Dei non intuentur, et

opera manuum ejus non considerant ⁷¹. » Ne ergo in eandem pœnam cum his veniamus, finem eorum ostendit Dominus ; simul significans, quod obediens Moysi et prophetis crederent in eum, quem ipsi prædicassent, Dei Filium qui resurrexit a mortuis, et vitam nobis donat ; et demonstrat, ex una substantia esse omnia, id est Abraham et Moysen, et prophetas, etiam ipsum Dominum qui resurrexit a mortuis, in quem et credunt multi qui sunt ex circumcissione, qui et Moysen et prophetas audiunt prædicantes adventum Filii Dei. Qui autem spernunt (85), ab altera substantia eos esse dicunt, neque primogenitum mortuorum sciunt ; separatim Christum intelligentes, tanquam impassibilem perseverantem, et separatim eum, qui passus est, B Jesum.

5. ⁷² Non enim a Patre accipiunt cognoscere Filium, nec a Filio discunt Patrem, manifeste et sine parabolis eum Deum, qui est vere, docente (86). « Ne, inquit, juraveritis in totum, neque in cœlum, quoniam thronus est Dei : neque in terram, quoniam scabellum est pedum ejus : neque per Hierusalem, quoniam civitas est magni Regis ⁷³. » Hæc enim in fabricatorem manifeste dicta sunt, quemadmodum et Isaias ait : « Cœlum mihi sedes est, terra suppedaneum pedum meorum ⁷⁴. » Et præter hunc alius non est Deus ; cæterum (87) a Domino neque Deus, neque magnus Rex diceretur : hujusmodi enim nec comparisonem, nec ullam recipit superlationem. Qui enim super se habet aliquem superiorem, et sub alterius potestate est, hic neque Deus, neque magnus Rex dici potest. C

6. Sed nec per ironiam quidem hæc dicta esse poterunt dicere, cum convincantur ab ipsis dictis, quoniam in veritate dicta sunt. Etenim veritas erat ipse qui loquebatur, et vere vindicabat suam domum, projiciens ex ea nummularios, qui et emebant, et vendebant, dicens eis : « Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur ; vos autem fecistis eam speluncam latronum ⁷⁵. » Et quam causam (88) habuit hoc facere et dicere, et domum suam vindicare, si alterum Deum annuntiabat ? Sed ut ostenderet (89) transgressores paternæ legis. Neque enim domum incusabat, neque legem reprehendebat, quam venerat adimplere ; sed eos, qui

⁶¹ Psal. vii, 41, et cxxiii, 8. ⁶² Isa. i, 2. ⁶³ Ibid. xlii, 5. ⁶⁴ Matth. xi, 25. ⁶⁵ Deut. vi, 4. ⁶⁶ Cap. iii. ⁶⁷ Joann. v, 46, 47. ⁶⁸ Luc. xvi, 31. ⁶⁹ Cap. iv. ⁷⁰ Luc. xvi, 19. ⁷¹ Isa. v, 12. ⁷² Cap. v. ⁷³ Matth. v, 34, 35. ⁷⁴ Isa. lxxvi, 1. ⁷⁵ Matth. xxi.

(78) Deo. Editt. Domino.

(79) Confirmavit. Clarom. conformavit.

(80) Confiteor. Voss., confitebor, quomodo supra lib. i, cap. 20, n. 3, in Græco Marcosii allegarunt.

(81) Pandoræ perversissimi sophistæ. Alludit ad hæreticorum salvatorem, quem Hesiodi Pandoræ similem dicit lib. ii, cap. 14, n. 5, quia singuli Æones quod habebant in se optimum atque florentissimum in eum contulisse fingebantur. Hinc eodem libro cap. 50, n. 4, Gnosticos vocat satellites circa Pandoram dispositos.

(82) Deus tuus. In omnibus Bibliorum exemplaribus, Deus nos'er. At vocem Deus addunt Arund., Merc. 2, et Grab. cum sacro textu.

D (83) Purpuram et byssum. Sic ad imitationem Græci textus habent Clarom. et Anglican., quomodo et supra lib. iii, cap. 14, n. 3, codices Clarom. et Ottob. habere monui. Editt., purpura et bysso.

(84) Tibiis. Feuard. in marg., Arund. et Voss., tubis.

(85) Spermunt. Ita pro dispernunt posui ex Clarom. et Voss. qui ambo omittunt sequens et.

(86) Docente. Sic Feuard. in marg. et cod. Clarom. Cæteri omnes mendose, docentem.

(87) Cæterum. Pro alioquin.

(88) Quam causam. Alii, quam ob causam.

(89) Sed ut ostenderet. Id est, nisi ut ostenderet.

230 non bene utebantur domo, et eos, qui legem A transgrediebantur, arguebat. Et ideo Scribæ et Pharisei, qui cœperant a temporibus legis contemnere Deum, nec Verbum ejus receperunt, id est non crediderunt Christo, de quibus Isaias ait: « Principes tui indicto audientes (90) sunt, socii furum, diligentes munera, sectantes retributionem, pupillis non judicantes, et iudicium viduarum non attendentes ⁷⁶. » Et Jeremias autem similiter: « Qui præsunt, inquit, populo meo, me nesciebant: filii (91) insensati et imprudentes sunt, sapientes sunt in malefaciendo (92), bene autem facere non cognoverunt ⁷⁷. »

7. Quotquot autem timebant Deum, et solliciti erant circa legem ejus, ipsi accucurrerunt Christo, et salvati sunt omnes: « Ite » enim, inquit discipulis, « ad oves quæ perierunt domus Israel ⁷⁸. » Et Samaritæ autem, inquit, cum mansisset Dominus apud eos biduo, « multo plures crediderunt propter sermones ejus, et mulieri dicebant: Jam non propter tuam loquelam credimus; ipsi enim audivimus, et scimus quoniam hic est vere Salvator mundi ⁷⁹. » Et Paulus autem ait: « Et sic omnis Israel salvabitur ⁸⁰. » Sed et legem pædagogum nostrum in Jesum Christum dixit ⁸¹. Non ergo quorundam infidelitatem legi ascribant: non enim lex (93) prohibebat eos credere in Filium Dei, sed et adhortabatur, dicens (94); non aliter salvari (95) homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra, et omnia trahit ad se, et vivificat (96) mortuos.

⁷⁶ Isa. i, 25. ⁷⁷ Jerem. iv, 22. ⁷⁸ Matth. x, 6. ⁷⁹ Joan. iv, 41, 42. ⁸⁰ Rom. xi, 26. ⁸¹ Gal. iii, 24. ⁸² Cap. VI. ⁸³ Luc. xxi, 33. ⁸⁴ I Cor. vii, 31. ⁸⁵ Psal. ci, 26 seqq.

(90) *Indicto audientes*. I. e. non obedientes. In Græco LXX ἀπειθοῦσι; in Vulgata, infideles.

(91) *Filii*. Enim additum in edit. Eras., Gall. et Feuard. omittunt Clarom., Arund. et Voss., nec in Græco τῶν Ὁ' occurrit.

(92) *In malefaciendo*. Feuard. in marg. et Clarom., ad malefaciendum.

(93) *Non enim lex*. In aliis deest lex.

(94) *Dicens*. Respicit Irenæus, ut bene observat Grab., ad ea Dei verba Num. xxi, 8: *Fac serpentem æneum, et pone eum pro signo: qui percussus aspexerit eum, vivet*. Quin enim per serpentem æneum significetur Christus, dubitare non sinit ipsius Servatoris auctoritas, Joan. iii, 14, dicentis: *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto: ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam*. Ad eadem procul dubio respexit Justinus M. in *Apologia* ad Antoninum Pium, hæc velut verba Moysis allegans: Ἐάν προσβλέπητε τῷ τύπῳ τοῦτοῦ, καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σωθήσεσθε. *Si inspexeritis hoc signum, et credideritis, salvi in eo eritis*. Nec necesse est cum Grabio hariolari, ista deprompsisse Justinum ex apocrypho quodam Moysis libro, vel glossa esse quod in codicem τῶν Ὁ' irrepsit: satis patet nihil aliud esse quam paraphrasin, aut versionem paulo liberiore verborum Moysis.

(95) *Non aliter salvari*, etc. Inter varia Patrum antiquorum testimonia, quibus peccatum originale astruit Augustinus *adversus Julianum Pelagianum*,

CAPUT III ⁸².

Respondet cavillis Gnosticorum: non idcirco Deum verum mutari aut desinere esse, quod cælum sedes ejus, et terra suppedaneum pedum ejus, prætereant.

1. Quoniam malignantes dicunt: si enim cælum thronus Dei est, et terra suppedaneum ejus, dictum est autem prætereire cælum et terram ⁸³; hisque prætereuntibus oportere (97) etiam hunc Deum, qui super sedeat, prætereire; et ideo non hunc esse Deum qui sit super omnia; primo quidem nesciunt quid sit, cælum thronus, et terra suppedaneum (98). Nec enim sciunt quid sit Deus, sed putant eum more hominis sedere, et contineri, non autem contineri. Sed et præteritionem cœli et terræ ignorant; Paulus autem non ignoravit, dicens: « Præterit enim figura hujus mundi ⁸⁴. » Deinde quæstionem ipsorum solvit David. Figura enim hujus mundi prætereunte, non solum Deum ait perseverare, sed et servos ejus, in centesimo primo psalmo (99) dicens ita: « Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt; tu autem perseverabis, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut cooperimentum (1) mutabis (2) eos, et mutabuntur. Tu autem idem ipse (3) es, et anni tui non deficient. Filii servorum tuorum inhabitabunt (4), et semen eorum in æternum (5) dirigetur ⁸⁵; » manifeste ostendens quæ sint quæ prætereunt, et quis est qui semper perseverat, Deus cum servis suis. Et Isaias autem similiter: « Allevate, inquit, oculos vestros in cælum, et attendite in terram deorsum, quoniam

hunc Irenæi locum ita refert lib. i, cap. 3 novissimæ edit.: *Irenæus Lugdunensis episcopus non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait: Non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatus a terra, omnia traxit ad se, et vivificavit mortuos.*

(96) *Exaltatur ... et ... trahit ... vivificat*. Legit Augustinus, *exaltatus sine et; tum, traxit ... vivificavit*.

(97) *Oportere*. Al, oportet.

(98) *Cælum thronus, et terra suppedaneum*. Ita Clarom. et Arund. Cæteri perperam: *cœlum, thronus, terra et suppedaneum*.

(99) *In centesimo primo psalmo*. Quia Hebræi, inquit Feuardentius, psalmum nonum in duos partiuntur, is qui nunc ab Irenæo adducitur, apud eos centesimus secundus est, Græcis vero centesimus primus.

(1) *Cooperimentum*. Feuard. in marg. et Voss., *opertorium*.

(2) *Mutabis*. Legit Irenæus ἀλλάξεις, non ἐλίξεις ut nostra τῶν Ὁ' exemplaria habent.

(3) *Idem ipse*. Ipse abest a Clarom. et Arund.

(4) *Inhabitabunt*. In Eras., Gall., Feuard. et Voss., *habitabunt*.

(5) *In æternum*. Feuard. in marg. et Voss., *in sæculum*.

cœlum sicut fumus confirmatum est, terra autem A sicut vestimentum veterascet : qui autem inhabitant in eis, quemadmodum hæc, morientur. Salutare autem meum in æternum erit, justitia autem mea non deficiet ⁸⁶.

231 CAPUT IV ⁸⁷.

Respondet alteri objectioni, et probat eversa licet et derelicta Hierosolyma, quæ magni Regis civitas erat, nihil de suprema Dei majestate ac potentia decessisse: id enim sapientissimo ejusdem Dei consilio factum fuisse.

1. Adhuc et de Hierusalem, et de Domino audent dicere (6), quoniam si esset « magni Regis civitas ⁸⁸, » non derelinqueretur. Simile autem est (7), si quis diceret, quoniam « si esset stipula conditio Dei, nunquam a frumento derelinqueretur : et sarmen- B ta vineæ, si a Deo facta essent, nunquam a botris destituta abscinderentur. Quemadmodum autem hæc non propter se principaliter facta sunt, sed propter crescentem in eis fructum, quo maturo facto et ablato, derelinquuntur, et e medio auferuntur, quæ jam non sunt utilia ad fructificationem : sic et Hierosolyma, quæ jugum in se servitutis portaverat (in quo domitus est homo, qui antea non subiciebatur Deo, cum mors regnabat, et domitus habilis factus est ad libertatem), adveniente fructu libertatis, et aucto, et demesso, et in horreum recepto, et apportatis ab ea his qui (8-10) fructificare possunt, et in omni mundo disseminatis. Quemadmodum Isaias ait : « Filii Jacob germinabunt, et C floriet (11) Israel, et fructu (12) ejus adimplebitur universa terra ⁸⁹. » In universa enim terra fructu disseminato, merito derelicta est, et de medio ablata est, quæ aliquando quidem fructificaverat bene (ex ipsa enim secundum carnem Christus fructificatus est, et apostoli); nunc autem jam utilis non est (13) ad fructificationem. Quæcunque enim temporale

⁸⁶ Isa. LI, 6. ⁸⁷ Cap. VII. ⁸⁸ Matth. v, 35, ex Psal. XLVII, 3. ⁸⁹ Isa. XXVII, 6. ⁹⁰ Cap. VIII. ⁹¹ Luc. XVI, 16. ⁹² Isa. I, 8. ⁹³ Malach. IV, 1. ⁹⁴ Cap. IX. ⁹⁵ Matth. III, 2 seq., et Luc. III, 16 seq.

(6) *Audent dicere.* Qui Deum Creatorem et Judæorum Dominum a summo Deo distinctum volunt.

(7) *Simile autem est.* Dicere quod in edit. Eras., Gall. et Feuard. additum legitur, expunxi.

(8-10) *His qui.* In Voss., *his quæ.* Sed præferenda prior lectio : Christum enim et apostolos intelligit, D ut paulo post explicat.

(11) *Floriet.* Pro *florebit.* Sic Clarom., Voss. et Merc. 2, nisi quod hi habeant, *floret.* Edit., *florebit.*

(12) *Fructu.* *Ventris* quod additur in Eras., Gall. et Feuard., omisi cum omnibus mss. et Græco Theodoret, necnon sacro ipso Biblico textu.

(13) *Ablata est... fructificaverat... ex ipsa... utilis non est.* Hæc pluraliter exprimit textus Græcus.

(14) *Joannem.* Ita Clarom. et Arund. Cæteri, *Joanne.*

(15) *Legislationem.* Ita recte Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Clarom. et Voss. Cæteri perperam, *legislationis.* Hoc enim pro *legislationem* scriptum esse videtur a recentiore quopiam, qui pravæ interpunctionis vitio, locum hunc non intellexit; nec advertit legendo *legislationis*, legendum fore *inchoantem et adimplentem.* Sic igitur distinguenda et ordinanda periodus : *Ad impletionem ejus (legis) ad-*

initium habent, necesse est ea et finem habere temporalem.

2. ⁹⁰ Quoniam igitur a Moyse lex inchoavit, consequenter in Joannem (14) desivit. Ad impletionem ejus advenerat Christus : et propter hoc « lex et prophetæ » apud eos « usque ad Joannem ⁹¹; » et Hierusalem itaque inchoans a David, et adimplens tempora sua. Legislationem (15) finem oportuit habere, manifestato Novo Testamento. Omnia enim mensura et ordine Deus facit, et nihil non mensum apud eum, quoniam nec incompositum. Et bene, qui dixit (16) ipsum immensum Patrem in Filio mesuratum : mensura enim Patris, Filius, quoniam et capit eum. Quoniam autem temporalis erat illorum administratio, Isaias ait : « Derelinquetur filia Sion sicut casa in vinea, et velut custodi- B arium (17) in cucumerario ⁹². » Quando autem hæc derelinquentur? Nonne cum fructus auferetur, et derelinquentur folia sola quæ jam fructificare non possunt?

3. Et quid de Hierusalem dicimus, quandoquidem et figuram mundi universi oporteat præterire, adveniente tempore præteritionis ipsius, ut fructus quidem in horreum colligatur (18), paleæ autem derelictæ comburantur? « Dies enim Domini, quasi clibanus ardens : et erunt stipula omnes peccatores, qui faciunt injusta, et comburet eos dies veniens ⁹³. » ⁹⁴ Quis est autem hic Dominus, qui talem importat diem, Joannes Baptizator significat, C dicens de Christo : « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni, palam habens in manu ejus ad emundandam aream suam, et fructum congregabit in horreum, paleas autem comburet igni inexstinguibili ⁹⁵. » Non enim alius est, qui frumentum facit (19), et alius qui paleas; sed unus et idem, et judicans ea, id est separans. Sed frumentum quidem et paleæ, inanimalia et irrationabilia (20) existentia,

venerat Christus : et propter hoc lex et prophetæ apud eos usque ad Joannem; et Hierusalem itaque inchoans a David, et adimplens tempora sua. Id est, ac proinde Hierusalem inchoans a David, et adimplens tempora sua erat usque ad Joannem. Quod subinde confirmat, hac addita nova sententia : Legislationem finem oportuit habere, manifestato novo Testamento. Sic distinguendo facilis erit sensus, nec quidquam excidisse videbitur.

(16) *Et bene, qui dixit,* etc. Consule Dissert. 3, art. 5, § 56.

(17) *Custodiarium.* Græce, *ὄπωροφυλάκιον*, id est, *pomorum custodia.* Hunc Isaiæ locum eodem modo legit Cyprianus lib. 1 *adv. Jud.*, cap. 6, atque hic Irenæus.

(18) *Colligatur.* Clarom. *collocetur.*

(19) *Non enim facit.* Ita cod. Clarom. Cæteri, *non ergo fecit.*

(20) *Inanimalia et irrationabilia.* Ita recte vetus Feuard. cod., Clarom., Arund., Voss. et Grab., quibus et Merc. 2 codd. quoad primam vocem consoni sunt. Alii perperam, *et animalia irrationabilia.* Nam frumentum et paleas cum homine comparans Irenæus, illa inanimalia et irrationabilia, hunc vero rationabilem dicit.

naturaliter talia facta sunt : homo vero rationalis, et secundum hoc similis Deo (21), liber in arbitrio **232** factus et suæ potestatis, ipse sibi causa est, ut aliquando quidem frumentum, aliquando autem palca fiat. Quapropter, et juste condemnabitur, quoniam rationalis factus amisit veram rationem, et irrationabiliter vivens, adversatus est justitiæ Dei, tradens se omni terreno spiritui, et omnibus serviens (22) voluptatibus; quemadmodum Propheta ait : « Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis ⁹⁶. »

CAPUT V ⁹⁷.

Redit ad susceptum argumentum, et ostendit unicum esse Deum a lege et prophetis annuntiatum, quem Christus Patrem suum confitetur, quique per Verbum suum, unum cum eo Deum vivum notum in utroque Testamento se fecit hominibus.

1. Unus igitur et idem Deus, qui plicat cœlum quemadmodum librum ⁹⁸, et renovat faciem terræ ⁹⁹ : qui temporalia fecit propter hominem, ut maturescens in eis fructificet immortalitatem, et qui æterna superducit propter suam benignitatem, « ut ostendat sæculis supervenientibus inenarrabiles divitias benignitatis suæ ¹ : » qui a lege et prophetis annuntiatum est, quem Christus suum Patrem confessus est. Ipse est autem fabricator; et ipse est qui super omnia est Deus, quemadmodum Isaias ait : « Ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus (25), quem elegi, ut cognoscatis, et credatis, et intelligatis, quia ego sum. Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit. Ego (24) Deus, et non est absque me salvans (25). Annuntiavi, et salvavi ². » Et iterum : « Ego sum Deus primus, et super ventura ego sum ³. » Neque enim varie, neque elate, neque glorians dicit hæc : sed quoniam impossibile erat sine Deo discere Deum, per Verbum suum docet homines scire Deum. His igitur qui nesciunt hæc, et propter

A hoc alterum adinvenisse (26) putant Patrem, juste quis dicit : « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei ⁴. »

2. ⁵ Dominus enim noster et magister in ea responsione, quam habuit ad Sadducæos, qui dicunt resurrectionem non esse, et propter hoc inhonorantes Deum, atque legi detrahentes, et resurrectionem ostendit, et Deum manifestavit, dicens eis : « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei. De resurrectione enim, inquit, mortuorum non legistis quid dictum est a Deo dicente : Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob ⁶? » et adjecit : « Non est Deus mortuorum, sed viventium ⁷ : » omnes enim ei vivunt (27). Per hæc utique (28) manifestum fecit, quoniam is qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum Patrum; hic est viventium Deus. Quis enim est vivorum Deus, nisi qui est (29) Deus, super quem alius non est Deus? Quem et Daniel propheta, cum dixisset ei Cyrus (30) rex Persarum : « Quare non adoras Bel ⁸? » annuntiavit, dicens : « Quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit cœlum et terram, et habet omnis carnis dominationem ⁹. » Iterum dixit : « Dominum Deum meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus ¹⁰. » Qui igitur a prophetis adorabatur Deus vivus, hic est vivorum Deus, et Verbum ejus, qui et locutus est Moysi, qui et Sadducæos redarguit, qui et resurrectionem donavit : utraque his, qui cæcutiunt, ostendens, id est resurrectionem et Deum. Si enim Deus mortuorum non est, sed vivorum, hic autem dormientium patrum Deus dictus est, indubitate vivunt Deo, et non perierunt, cum sint filii resurrectionis. Resurrectio autem ipse Dominus noster est, quemadmodum ipse ait : « Ego sum resurrectio et vita ¹¹. » Patres autem, ejus filii; dictum est enim a Propheta : « Pro patribus tuis facti (31-34) sunt tibi filii tui ¹². » Ipse igitur Christus cum Patre vi-

⁹⁶ Psal. XLVIII, 13. ⁹⁷ Cap. X. ⁹⁸ Isa. xxxvi, 1, 4. ⁹⁹ Psal. ciii, 30. ¹ Ephes. ii, 7. ² Isa. XLII, 10 seq. ³ Ibid. xli, 4. ⁴ Matth. xxii, 29. ⁵ Cap. XI. ⁶ Matth. xxii, 29, 31, 32; Exod. iii, 6. ⁷ Matth. xxii, 32. ⁸ Dan. xiv, 3. ⁹ Ibid., 4. ¹⁰ Ibid., 24. ¹¹ Joan. xi, 25. ¹² Psal. XLIV, 17.

(21) *Et secundum hoc similis Deo*, etc. Non sola cognoscendi vi imaginem Dei in homine repositam definit Irenæus, verum ex parte solum; ut et in arbitrii libertate, et in intelligendi facultate consistat. Quæ pluribus aliis ex antiquis Patribus communis sententia fuit.

(22) *Serviens*. Desideratur in Clarom. et Voss.

(23) *Meus*. Hoc pronomen auctoritate Arund., Voss. et ipsius Bibliici textus addidit Grab., quamvis in ms. Alex. desit.

(24) *Ego. Sum* additum in editt. Deest in vet. Feuard. cod., in Clarom. et Voss., nec in Græcis Bibliorum exemplaribus est expressum.

(25) *Non est absque me salvans*. Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss., Arund. (nisi quod hic habeat *Salvator*) et textus Græcus τὸν Ὁ. Cæteri : *ante me non est Salvator*.

(26) *Adinvenisse*. In omnibus codd. tum editt. tum manu exaratis legitur *advenisse*. Sed manifestum esse scribarum sphalma nemo non videt; quod proinde emendare non dubitavi, cum maxime Irenæus passim arguat hæreticos, quod alterum Deum,

vel alterum Patrem gloriantur aut putent *adinvenisse* se. Sufficiat unum locum huic omnino geminum proferre ex lib. iii, cap. 25, n. 2. *Eum vero qui non est, somniantes super hunc, ut magnum Deum putentur adinvenisse*, etc. Vide. lib. ii, cap. 26 et seqq.

(27) *Ei vivunt*. In Feuard. marg., Clarom. et Voss., *hi vivunt*. Sed hæc lectio minus probanda, quia postea scribit, *vivunt Deo*.

(28) *Utique*. In editt. minus bene, *itaque*.

(29) *Qui est*. Addiderunt editores, *super omnia*, tum post vocem *Deus* particulam *et*. Sed cum tres istæ voces in nullo prorsus mss. nostrorum legantur, eas expungere non dubitavi, cum maxime alludere videatur Irenæus ad ea Exodi verba : *Qui est, misit me*, etc.

(30) *Daniel propheta, cum dixisset ei Cyrus*, etc. Hinc liquet totam Beli historiam, qualis refertur Daniel cap. iv, jam Irenæi ætate in sacris Bibliorum codicibus non modo exstitisse, sed et certam et indubitam auctori nostro visam fuisse.

(31-34) *Facti. Nati* in Feuard. marg. et Voss. sicut

vorum est Deus, qui locutus est Moysi, qui et Patribus manifestatus est.

3. ¹³ Et hoc ipsum docens dicebat Judæis : « Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est ¹⁴. Quid enim? Credidit Abraham Deo, et deputatum est ei ad justitiam ¹⁵; » primum quidem, quoniam ipse est factor cœli et terræ, solus Deus : deinde autem, quoniam faciet semen ejus quasi stellas cœli. Hoc est quod a Paulo dicitur : « Quemadmodum luminaria in mundo ¹⁶. » Juste igitur, derelinquens terrenam cognationem **233** omnem, sequebatur Verbum Dei, cum Verbo peregrinans, ut cum Verbo moraretur (35).

4. ¹⁷ Juste autem et apostoli, ex Abraham genus habentes, derelinquentes naviculam et patrem, sequebantur Verbum Dei. Juste autem et nos, eandem fidem accipientes, quam habuit Abraham, tolentes crucem, quemadmodum ligna Isaac; sequimur eum. In Abraham enim prædixerat (36) et assuetus fuerat homo sequi Verbum Dei. Etenim Abraham secundum fidem suam secutus præceptum Verbi Dei, prono animo unigenitum et dilectum filium suum concessit sacrificium Deo; ut et Deus beneplacitum habeat, pro universo semine ejus dilectum et unigenitum filium suum præstare sacrificium in nostram redemptionem.

5. Propheta ergo cum esset Abraham, et videret in spiritu diem adventus Domini, et passionis dispositionem (37), per quem ipse quoque, et omnes qui similiter, ut ipse credidit, credunt Deo, salvari inciperent (38), exsultavit vehementer. Non incognitus igitur erat Dominus Abrahæ, cujus diem concupivit videre : sed neque Pater Domini; didicerat enim a Verbo Domini (39), et credidit ei : quapropter et deputatum est ei ad justitiam a Domino. Fides enim, quæ est ad Deum altissimum,

¹³ Cap. XII. ¹⁴ Joan. VIII, 56. ¹⁵ Rom. IV, 5, ex Gen. XV, 6. ¹⁶ Philip II, 15. ¹⁷ Cap. XIII. ¹⁸ Gen. XIV, 22. ¹⁹ Cap. XIV. ²⁰ Matth. XI, 27 et Luc. X, 22.

et in Græco τῶν Ὁ. Codices alii habent ἐγενήθησαν, alii ἐγεννήθησαν.

(35) *Moraretur.* Combefisius Græcum πολιτευθῆναι vertit, *municipatum adipisceretur.* Nec a verosimili abhorret Grabii conjectura, Irenæum respexisse ad πόλιν, *civitatem, fundamenta habentem, cujus artifex et conditor Deus*, quam Abrahamum expectasse scribit Apostolus Heb. XI, 10.

(36) *Prædixerat.* Clarom., *perdidicerat.*

(37) *Dispositionem.* Abest ab Eras., Gall., Arund. et Merc. 2.

(38) *Inciperent.* Fenard. in marg. et Voss., *inciperet.*

(39) *A Verbo Domini.* Clarom., *a Verbo Deum.*

(40) *Frustrentur.* Pro *respnant, rejiciant, spernant*, a verbo Græco ἀθετεῖν, uti cum Billio conjicio.

(41) *Et Marcus.* Nihil simile in hodiernis Marci exemplaribus legitur. Si Irenæi ætate legeretur, illud ex Matthæi Evangelio translatum fuerit necesse est. Nisi forte memoria lapsus sit Irenæus.

(42) *Idem ipsum.* Τὸ secundum, quod in edit.

A justificat hominem : et propter hoc dicebat : « Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui constituit cœlum et terram ¹⁸. » Hæc autem omnia conantur evertere illi, qui sunt mæke sententiæ, ob unum dictum, quod quidem apud eos non bene intellectum est.

CAPUT VI ¹⁹.

Explicat Christi verba : « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, » etc., quibus abutebantur hæretici, et probat, ut revelante Patrem Filium, sic revelante Filio Patrem nunquam non cognitum fuisse.

1. Dominus enim ostendens semetipsum discipulis, quoniam ipse est Verbum, quæ agnitionem Patris facit, et exprobrans Judæis putantibus se habere Deum, cum et frustrentur (40) Verbum ejus, per quem cognoscitur Deus, dicebat : « Nemo cognoscit Filium nisi Pater, neque Patrem quis cognoscit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare ²⁰. » Sic et Matthæus posuit, et Lucas similiter, et Marcus (41) idem ipsum (42) : Joannes enim præterit locum hunc. Hi autem qui peritiores apostolis volunt esse (43), sic describunt : « Nemo cognovit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare; » et interpretantur, quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum : et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicunt non esse Patrem Christi.

2. Si autem Christus tunc inchoavit esse, quando et secundum hominem adventum suum egit, et a temporibus Tiberii Cæsaris commemoratus est (44) Pater providere hominibus, et non semper Verbum ejus una cum plasmate fuisse ostendebatur; nec tunc quidem oportuit alterum Deum annuntiari, sed causas tantæ incuriæ et negligentæ (45) ejus inquiri. Nullam enim oportet quæstionem talem esse, et tantum invalescere, ut et Deum quidem mutet, et eam, quæ est erga fabricatorem (qui nos alit

Eras., Gall. et Fenard. præcedit, auctoritate omnium mss. expunxi.

(43) *Qui peritiores apostolis volunt esse.* Valentinianos et Marcianos respicit, ut patet ex lib. I, cap. 20, n. 3, non Marcionitas, ut autumant quidam. Ab his enim corruptum fuisse hunc Evangelii Lucæ (quod solum admittebant) locum, non memorat Epiphanius *Hær.* 42, ubi tamen diligenter recenset omnia a Marcione depravata loca. Imo Tertullianus lib. IV, *contra Marcion.*, cap. 25, hoc ipsum testimonium ex persona Marcionis proferens, eodem modo legit atque nos : *Nemo scit qui sit Pater, nisi Filius; et qui sit Filius, nisi Pater, et cuicumque Filius revelaverit.* Eadem tamen ex eo inferebat Marcion atque Valentiniani, *Christum videlicet ignotum Deum prædicasse.* Corruptio enim magis in sensu, quam in verbis posita erat. Unde non adeo mirum quod S. Justinus M. in *Apol.* I, verba Christi citaverit, perinde ut hæretici legerunt. Vide quæ jam adnotavimus ad lib. I, cap. 20.

(44) *Commemoratus est.* Id est *recordatus est, meminuit.*

(45) *Causas tamen negligentæ, etc.* Cur nimirum tam diu humanæ saluti providere neglexerit.

per (46) suam conditionem), fidem nostram evacuet. Sicut enim in Filium fidem nostram dirigimus, sic et in Patrem dilectionem firmam et immobilem habere debemus. Et bene Justinus in eo libro qui est ad Marcionem (47) ait: « Quoniam ipsi quoque Domino non credidissent (48), alterum Deum annuntiant, præter fabricatorem et factorem et nutritorem nostrum. **234** Sed quoniam ab uno Deo, qui et hunc mundum fecit, et nos plasmavit, et omnia continet et administrat, unigenitus Filius venit ad nos, suum plasma in semetipsum recapitulans, firma est mea ad eum (49) fides, et immobilis erga Patrem dilectio, utraque Deo nobis præbente (50). »

3. Neque enim Patrem cognoscere quis potest, nisi Verbo Dei, id est, nisi Filio revelante, neque Filium, sine Patris beneplacito. Bonum autem placitum Patris Filius perficit: mittit enim Pater; mittitur autem et venit Filius. Et Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipsius Verbum, et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat eum nobis: rursum autem Verbum suum solus cognoscit Pater: utraque autem hæc sic se habere manifestavit Dominus. Et propter hoc Filius revelat agnitionem Patris per suam manifestationem. Agnitio enim Patris, est Filii manifestatio: omnia enim per Verbum manifestantur. Ut ergo cognosceremus, quoniam qui advenit Filius, ipse est qui agnitionem Patris facit credentibus sibi, dicebat discipulis: « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et quibuscunque Filius revelaverit; » docens semetipsum et Patrem, sicut est, ut alterum non recipiamus Patrem, nisi eum qui a Filio revelatur.

4. Hic autem est fabricator cœli et terræ, quemadmodum ex sermonibus ejus ostenditur; et non is qui a Marcione, vel a Valentino, aut a Basilide, aut a Carpocrate, aut Simone, aut reliquis falso cognominatis Gnosticis adinventus est falsus Pater. Nemo enim illorum Filius fuit Dei, sed Christus Jesus Dominus noster, adversus quem et contrariam exercent disciplinam, incognitum Deum audentes annuntiare. Debent autem in semetipsos audire: Quemadmodum enim incognitus, qui ab ipsis cognoscitur? quodcunque enim vel a paucis cognoscitur, non est incognitum. Dominus autem non in totum non posse cognosci et Patrem et Filium dixit: cæterum (51-54) supervacuis fuisset adventus

²¹ Marc. 1, 24. ²² Math. iv, 3.

(46) *Alit per. Eras. et Gall. deest per.*

(47) *Ad Marcionem. Contra Marcionem melius reddidisset interpretes.*

(48) *Credidissent.* Sic ex Græco Feuwardentius emendavit, aliquatenus suffragantibus omnibus mss. in quibus scribarum incuria legitur *credidissent*, pro *credidissent*. At in Eras. et Gall., *credidisset*.

(49) *Ad eum.* In Feuard. marg., Voss. et Merc. 2, *ad Deum*. Sed melior cæterorum cod. lectio. Nam de Filio Dei sermonem hic esse demonstrat sermonis contextus, et id præsertim quod præcessit: *in Filium fidem nostram dirigimus; in Patrem dilectionem firmam habere debemus.*

A ejus. Quid enim huc veniebat? an uti diceret nobis: Nolite quærere Deum, incognitus est enim, et non invenietis eum: quemadmodum et Christum Æonibus eorum dixisse mentiuntur hi qui sunt a Valentino? Sed hoc quidem vanum est. Edocuit autem Dominus, quoniam Deum scire nemo potest, nisi Deo docente, hoc est, sine Deo non cognosci Deum: hoc ipsum autem cognosci eum, voluntatem esse Patris. Cognoscunt enim eum quibuscunque revelaverit Filius.

5. Et ad hoc Filium revelavit Pater (55), ut per eum omnibus manifestetur, et eos quidem, qui credunt ei justis (56), in incorruptelam, et in æternum refrigerium recipiat (credere autem ei, est facere ejus voluntatem); eos autem qui non credunt, et propter hoc fugiunt lumen ejus, in tenebras (57), quas ipsi sibi elegerunt, juste recludat (58). Omnibus igitur revelavit se Pater; omnibus Verbum suum visibilem faciens: et rursus Verbum omnibus ostendebat Patrem et Filium cum ab omnibus videretur, et ideo justum judicium Dei super omnes qui similiter quidem viderunt, non autem similiter crediderunt.

6. Etenim per ipsam conditionem revelat Verbum conditorem Deum, et per mundum fabricatorem mundi Dominum, et per plasma eum, qui plasmaverit, artificem, et per Filium cum Patrem qui generaverit Filium: et hæc omnes similiter quidem colloquuntur, non autem similiter credunt. Sed per legem et prophetas similiter Verbum et semetipsum et Patrem prædicabat: et audivit quidem universus populus similiter; non similiter autem omnes crediderunt. Et per ipsum Verbum visibilem et palpabilem factum, Pater ostendebatur, etiamsi non omnes similiter credebant ei; sed omnes viderunt in Filio Patrem: invisibile etenim Filii Pater, visibile autem Patris Filius. Et propter hoc omnes Christum loquebantur præsertim eo, et Deum nominabant. Sed et demones videntes Filium, dicebant: « Scimus te qui es, sanctus Dei ²¹: » et tentans diabolus, videns eum, dicebat: « Si tu es Filius Dei ²²: » omnibus quidem videntibus et loquentibus Filium et Patrem, non autem omnibus credentibus.

7. Oportebat enim veritatem ab omnibus accipere testimonium, et esse judicium in salutem quidem credentium, in condemnationem autem non credentium, ut omnes juste judicentur, et ea quæ est

(50) *Utraque Deo nobis præbente.* An ad hæc usque verba, an longius, Justinus locus protendatur, certi nihil affirmari potest, cum dudum opus illud contra Marcionem injuria temporum deperierit.

(51-54) *Cæterum.* Pro *alioqui*; quod interpreti haud insuetum.

(55) *Filium revelavit Pater.* Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. melius quam alii: *Filius revelavit Patrem.*

(56) *Justi.* Mallem *justos*.

(57) *Tenebras.* Al. *tenebris*.

(58) *Recludet.* Libentius legerem *recludat*.

in Patrem et Filium fides, ab omnibus comprobatur, id est ab omnibus confirmetur (59), ab omnibus accipiens testimonium, et a domesticis, quoniam et amici; et ab extraneis, quoniam et inimici. Illa est enim vera et sine contradictione probatio, quæ etiam ab adversariis ipsis singula (60) testificationis profert: in ipsa quidem manifesta sua visione convictis de præsentis negotio, et testificantibus, et significantibus (61); postea vero ad inimicitiam erumpentibus, et accusantibus, et volentibus non esse verum suum testimonium. Non ergo alius erat qui cognoscebatur, et alius qui dicebat: « Nemo cognoscit Patrem; » sed unus **235** et idem, omnia subjiciente ei Patre, et ab omnibus accipiens testimonium, quoniam vere homo, et quoniam vere Deus, a Patre, a Spiritu, ab angelis, ab ipsa conditione, ab hominibus, et ab apostaticis spiritibus, et dæmoniis (62), et ab inimico, et novissime ab ipsa morte. Omnia autem Filius administrans Patri (63), perficit ab initio usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum. Agnitio enim Patris, Filius; agnitio autem Filii in Patre, et per Filium revelata: et propter hoc Dominus dicebat: « Nemo cognoscit Filium, nisi Pater: neque Patrem, nisi Filium, et quibuscunque Filius revelaverit. » Revelaverit enim, non solum in futurum dictum est, quasi tunc inceperit (64) Verbum manifestare Patrem, cum de Maria natus; sed communiter per totum tempus positum est. Ab initio enim assistens Filius suo plasmati, revelat omnibus Patrem, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult Pater: et propter hoc in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, et unum Verbum, Filius (65), et unus Spiritus, et una salus (66) omnibus credentibus in eum.

CAPUT VII ²³.

Exorsam orationem repetit, et ostendit Abraham re-

²³ Cap. XV. ²⁴ Luc. II, 29 seqq. ²⁵ Ibid., 8 seqq.

(59) *Id est, ab omnibus confirmetur.* Glossema olet.

(60) *Singula.* Dictum puto pro *singularia*, veterum Latinorum more. Sensus proinde erit, *singularia testificationis argumenta profert.* Quare minus probanda Grabii conjectura, legendum censentis *sigilla*.

(61) *Significantibus.* Arund., *signantibus*, quam lectionem secutus est Grabius, quia legendum putat *sigilla*. Sed cum ea doctissimi viri conjectura parum firma sit, vulgatam lectionem, cui suffragatur major exemplarium pars, retinere malui.

(62) *Et dæmoniis.* Ita pro *et ab erroneis* reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(63) *Filius administrans Patri.* Hæc in Dissert. 3, art. 5, § 59, explicata reperies.

(64) *Inceperit.* Editt., *inciperet.*

(65) *Et unum Verbum, Filius.* Ita ex codd. Clarom., Arund. et Voss. reposui. In editt. omnibus perperam: *Et unum Verbum, et unus Filius.* At Merc. 2 omittunt, *et unum Verbum*, habentque duntaxat, *et unus Filius*; nec male.

(66) *Et una salus.* Duas voces, *fides et*, quæ in editt. omnib. præfiguntur ante *salus*, expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Anglic., quia ad hæc, *omnibus credentibus*, quadrare non possunt.

velante Verbo cognovisse Patrem et Filii Dei adventum. Hinc exsultasse videntem Christi diem, quo promissa sibi facta adimplenda erant. Cujus quidem exsultationis fructus ad posteros, fidei Abrahamæ consortes manavit, ad Judæos vero Dei Verbum rejicientes non pervenit.

1. Et Abraham ergo a Verbo cognoscens Patrem, qui fecit cælum et terram, hunc Deum confitebatur (67): et doctus repræsentatione (68), quod inter homines homo (69) futurus esset Filius Dei, per cuius adventum semen ejus erat futurum quasi stellæ cœli, concupivit eam diem videre, uti et ipse complecteretur Christum: et per spiritum prophetiæ eam videns exsultavit. Propter quod et Simeon ex semine ejus re implebat gratulationem patriarchæ, et dicebat: « Nunc remittis (70) servum tuum, Domine, in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti in facie (71) omnium populorum: lumen ad revelationem gentium (72), et gloriam populi Israel ²⁴: » et angeli autem gratulationem magnam vigilantibus nocte pastoribus enuntiaverunt ²⁵. Sed et Maria ait: « Magnificat anima mea Dominum, et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo ²⁶: » descendente quidem exsultatione Abrahamæ in eos qui erant ex semine ejus, vigilantes (73) et videntes Christum, et credentes ei; reciproca autem rursus et regrediente exsultatione a filiis in Abraham, qui et concupierat diem adventus Christi videre. Bene igitur Dominus noster testimonium reddebat ei, dicens: « Abraham pater vester exsultavit, ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est ²⁷. »

2. ²⁸ Non enim tantum propter Abraham hæc dixit: sed et ut ostenderet, quoniam omnes qui ab initio cognitum habuerunt Deum (74), et adventum Christi prophetaverunt, revelationem acceperunt ab ipso Filio, qui et in novissimis temporibus visibilis et passibilis factus est, et cum humano genere

²⁶ Ibid. 1, 46. ²⁷ Joan. VIII, 56. ²⁸ Cap. XVI.

(67) *Hunc Deum confitebatur.* Verbis supra in fine capituli 5, n. 5, ex Gen. XIV, 22, citatis.

(68) *Et doctus repræsentatione.* De trium illorum apparitione loquitur, ait Feuardentius, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adoravit, et Dominum Deum suum vocavit, magna concordia dicunt Justinus M. in *Dialogo*; Tertullianus lib. *De carne Christi*, et lib. III *contra Marcion.*; Eusebius lib. I *Hist.*, cap. 1, Athanasius serm. 5 *contra Arianos*; Hilarius lib. IV *De Trinit.*; Cyrillus Hierosol. catech. 11 et 12; Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 5; Augustinus lib. II *De Trinit.*, cap. 11 et 12.

(69) *Homo.* Deest in Merc. 2 et Voss.

(70) *Remittis.* Clarom. et Voss. *dimittis.*

(71) *Parasti in facie.* Sic Feuard. marg., Clarom. et Arund. In Voss., *parasti ad faciem.* In cæteris cum Vulgata, *parasti ante faciem.*

(72) *Ad revelationem gentium.* Ita ex vet. Feuard. cod. emendavi. Cæteri omnes corrupte, et sacro textu repugnante, *ad revelationem*, vel *in revelationem*, aut *in revelatione oculorum.* Vox enim *oculorum*, scribarum sphaalma est, pro *populorum.*

(73) *Vigilantes.* Al., *evigilantes.* Respicit auctor ad Luc. II, 8 et 17.

(74) *Deum.* Alii, *Dominum.*

locutus est, uti ex lapidibus excitaret filios Abrahamæ, et adimpleret repromissionem, quam promiserat illi Deus, et faceret (75) semen ejus tanquam stellas cœli, quemadmodum ait Joannes Baptista : « Potens est enim Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abrahamæ »²⁹. Hoc autem fecit Jesus, a lapidum religione extrahens nos, et a duris (76) et infructuosis cogitationibus transferens nos, et similem Abrahamæ fidem in nobis constituens. Quemadmodum et Paulus testificatur, dicens, nos esse filios Abrahamæ secundum similitudinem fidei, et repromissionem hæreditatis »³⁰.

3. Unus igitur et idem Deus, qui advocavit Abraham, et repromissionem ei dedit. Hic est autem fabricator, qui et per Christum præparat luminaria in mundo, eos qui ex gentibus credunt. « Vos » autem, inquit, « estis lumen mundi »³¹, hoc est, quasi stellæ cœli. Hunc ergo recte ostendimus a nemine cognosci, nisi a Filio, et quibuscunque Filius revelaverit. Revelat autem omnibus Filius, quibus velit cognosci, Patrem (77), et neque sine bona voluntate Patris, neque sine administratione Filii cognoscat quisquam Deum. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus : « Ego sum via, veritas, et vita. Et nemo venit ad Patrem, nisi per me. Si cognovissetis me (78), et Patrem »³² meum utique cognovissetis, et amodo cognovistis eum, et vidistis »³³. Ex quibus manifestum est, quoniam per Filium, id est per Verbum, cognoscitur.

4. »³⁴ Propter hoc Judæi excesserunt a Deo, Verbum ejus (79) non recipientes, sed putantes per seipsum (80) Patrem sine Verbo, id est sine Filio, posse cognoscere; Deum nescientes eum qui in figura locutus est humana ad Abraham (81), et iterum ad Moysem, dicentem : « Videns vidi vexationem populi mei in Ægypto, et descendi liberare eos »³⁵. Hæc enim (82) Filius, qui est Verbum Dei,

ab initio præstruebat (83), non indigente Patre angelis, uti faceret conditionem, et formaret hominem, propter quem et conditio fiebat : neque rursus indigente ministerio ad fabricationem eorum, quæ facta sunt, ad dispositionem eorum negotiorum, quæ secundum hominem erant; sed habente copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei (84) ad omnia sua progenies et figuratio sua (85), id est Filius et Spiritus sanctus (86), Verbum et Sapientia; quibus serviunt, et subjecti sunt omnes angeli. Vani igitur sunt qui propter hoc, quod dictum sit : « Nemo cognoscit Patrem, nisi Filius; » alterum introducunt incognitum Patrem.

CAPUT VIII »³⁶.

B Vanos esse Marcionem et asseclas, qui Abraham a salute per Christum impertita excludunt; Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo, dum etiam Sabbatis curabat.

1. Vanus autem et Marcion, et qui ab eo, expellentes ab hæritate Abraham, cui Spiritus per multos (87), jam autem et per Paulum testimonium reddit, quoniam « credidit Deo, et deputatum est ei ad justitiam »³⁷; et Dominus (88), primum quidem de lapidibus excitans filios ei, et faciens semen ejus quasi stellas cœli, dicens : « Quoniam venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cœlorum »³⁸; iterum dicens Judæis : « Cum videritis Abraham, et Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno cœlorum (89), vos autem projici foras »³⁹. Manifestum est ergo, quoniam qui contradicunt saluti ejus, et alterum præter eum, qui promissionem fecerit Abrahamæ, formant Deum, extra regnum Dei sunt, et exhæredes sunt ab incorruptela (90), frustrantes (91) et blasphemantes Deum, qui in regnum cœlorum introducit

²⁹ Matth. iii, 9. ³⁰ Rom. iv, 12, seqq., ix, 8. et Gal. iv, 28. ³¹ Matth. v, 14. ³² Joan. xiv, 6, 7. ³³ Cap. XVII. ³⁴ Exod. iii, 7, 8. ³⁵ Cap. XVIII. ³⁶ Rom. iv, 3. ³⁷ Matth. viii, 11, et Luc. xiii, 29. ³⁸ Ibid., 28.

(75) *Et faceret.* Editi, *ut faceret.*

(76) *Et a duris.* Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Voss. et Grab., *et a nostris duris.*

(77) *Cognosci, Patrem.* Ita Clarom. melius quam cæteri omnes, *agnosci, vel cognosci Pater.*

(78) *Si cognovissetis me, etc.* Eras. et Gall., *si cognovistis me, et Patrem meum cognoscitis, ... et vidistis, omisso eum.* Quam vocem omisi et ipse cum iisdem et Clarom. ac Merc. 2, quia supra lib. iii, cap. 13, num. 2, omittitur in omnibus mss. addidi vero ex Clarom. *utique, post meum;* quæ vox legitur in Vulgata.

(79) *Ejus.* Editt., *Dei.*

(80) *Per seipsum.* Græcorum more pro ... *seorsim, separatim.*

(81) *Ad Abraham.* Perperam addunt editt. *et Aaron,* quod expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(82) *Hæc enim.* Eras., Gall. et Feuard. male, *hic enim.*

(83) *Præstruebat.* Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss., *perstruebat.*

(84) *Ministrat enim ei, etc.* Vid. Dissert. 3, art. 5, § 59.

(85) *Figuratio sua.* His verbis Spiritum sanctum designari, demonstrat mox subjecta explicatio; unde patem vocem *αὐτοῦ* male ab interprete redditam fuisse per *sua*: verti debuisset *ejus*, ut nimirum *figuratio ad progeniem* seu Filium referatur. Nam Spiritum sanctum Filii *figurationem* seu imaginem dici a SS. Patribus, notissimum est. Sic Athanasius in epist. 1 ad Serapionem, Spiritum sanctum ait esse *σφραγίδα, sigillum quod Filium exprimit*, et Basilius in v *advers. Eunom.* pag. 116: *Εἰκὼν μὲν Θεοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστι, φησὶν, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκὼν δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, etc. Imago quidem Dei Christus, qui est, inquit, imago Dei invisibilis: imago vero Filii Spiritus, etc.*

(86) *Sanctus.* Deest in Anglic., sed non in Clarom.

(87) *Per multos.* Per Moysen scilicet et omnes prophetas.

(88) *Et Dominus.* Supple, *testimonium reddit.*

(89) *Regno cœlorum.* Editt. cum Merc. 2, *regno Dei.*

(90) *Ab incorruptela.* Editt., *incorruptelæ.*

(91) *Frustrantes.* I. e. *spernentes, rejicientes.*

Abraham, et semen ejus, quod est Ecclesia, per Christum Jesum, cui (92) et adoptio redditur, et hæreditas quæ Abraham promissa est.

2. ³⁹ Vindicabat enim semen ejus Dominus, solvens a vinculis, et advocans ad salutem, quemadmodum fecit in muliere, quæ ab eo curata est, manifeste dicens his, qui non similem Abraham habebant fidem: « Hypocritæ, unusquisque vestrum die Sabbatorum bovem suum, vel asinum non solvit, et ducit, et adquat? Hanc autem, cum sit filia Abraham, quam alligaverat Satanas decem et octo annis, non oportuerat solvi (93) ab hoc vinculo in die Sabbatorum ⁴⁰? » Manifestum est igitur, quoniam eos qui similiter ut Abraham credebant ei, solvit, et vivificavit (94), nihil extra legem faciens, curans in die Sabbatorum. Non enim prohibebat lex curari (95) homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere; sed et mutorum animalium curationem non prohibebat. Et Siloa etiam (96) sæpe Sabbatis curavit: et propter hoc assidebant ei multi die Sabbatorum ⁴¹. Continere enim jubebat eos lex ab omni opere servili, id est ab omni avaritia, quæ per negotiationem et reliquo terreno actu agitur (97): animæ autem opera, quæ fiunt per sententiam, et sermones bonos, in auxilium eorum qui proximi sunt, adhortabatur fieri. Et propter hoc Dominus arguebat eos, qui injuste exprobrabant ei, quia Sabbatis curabat. Non enim solvebat, sed adimplebat legem, summi sacerdotis operam perficiens (98), propitiatus pro hominibus Deum, et emundans leprosos, infirmos

³⁹ Cap. XIX. ⁴⁰ Luc. XIII, 15, 16. ⁴¹ Joan. IX, 14. ⁴² Cap. XX. ⁴³ Luc. VI, 3, 4. ⁴⁴ Deuter. XXXIII, 9. ⁴⁵ Numer. XVIII, 20, et Deuter. X, 9.

(92) Cui. Ecclesiæ videlicet.

(93) Oportuerat solvi. Merc. 2, oportuit solvere; quibus Eras. et Gall. editt. quoad posterius verbum consonant. Ottob., oportuerit solvere.

(94) Vivificavit. Ita Clarom., Voss. et Arund. melius quam cæteri, vivificat.

(95) Curari. In edit., curare.

(96) Et Siloa etiam, etc. Memoria lapsus Irenæus, Siloæ piscinam cum probatica confundere videtur. Illam enim sæpe Sabbatis curasse, nullibi legimus: at ad istius crepidinem jacuisse plures languidos in die Sabbati, expectantes aquæ motum, e quibus unum triginta et octo annos habentem in infirmitate sua, a Salvatore curatum fuisse scribit Joannes cap. v.

(97) Agitur. Ita Clarom. melius quam cæteri, agitur.

(98) Operam perficiens. Edit. Oxon. et Merc. 2, opera perficiens. Eras., Gall. et Feuard., operam faciens.

(99) Uti exsiliatus homo, etc. Alludit, inquit Feuard., ad Hebræorum legem, quæ, mortuo summo pontifice, exsules domum redire permittebat: et qui hic exsiliatus homo dicitur, exsul tantum significatur: Græce forsitan non male φυγάδευτής nominaretur.

(1) Sacerdos autem scitus fuerat David. Apertus est verborum istorum sensus, nec in iis offenderet vel cæcus quispiam. Nempe Davidem vocat sacerdotem scitum, quia omnes justus (vel ut habet alia lectio mox indicanda, omnis rex justus), sacerdotalem habent ordinem. Idipsum est quod de piis qui-

curans, et ipse moriens, uti exsiliatus homo (99) exiret de condemnatione, et reverteretur intrepide ad suam hæreditatem.

3. ⁴² Sed et esturientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adfacebant, non vetabat lex: **237** metere autem et colligere in horreum vetabat. Et ideo Dominus his, qui incusabant discipulos ejus, quoniam vellentes spicas manducabant, dixit: « Nec hoc legistis, quod fecit David, cum esuriisset, quemadmodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus ⁴³? » per legis verba suos discipulos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David (1) apud Deum (2), quamvis Saul persecutionem faceret ei. Omnes enim justus sacerdotalem habent ordinem (3). Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo serviunt. De quibus et Moyses in Deuteronomio, in benedictione Levi ait: « Qui dicit patri suo et matri suæ: Non novi te; et fratres suos non agnovit, et filios suos abdicavit: custodivit præcepta tua, et testamentum tuum servavit ⁴⁴. » Qui autem sunt, qui dereliquerunt patrem et matrem, et omnibus proximis renuntiaverunt, propter verbum Dei et testamentum ejus, nisi discipuli Domini? De quibus iterum Moyses: « Hæreditas autem, » inquit, « non erit eis. Dominus enim ipse hæreditas ipsorum ⁴⁵. » Et iterum: « Non erit sacerdotibus levitis in tota tribu Levi pars, neque substantia cum Israel: fructificationes

busque Christianis dixit Petrus Epist. I, cap. II, Regale sacerdotium, sanctum sacerdotium esse; videlicet, ut statim explicat, ad offerendas Deo spirituales hostias. Ecce tamen, Græbius primus omnium, quem sciam, iis Irenæi verbis misere abutitur, ut sanctissimum antistitem per fas et nefas, et oborto, ut aiunt, collo, puritanis tradat: quasi illius sententia fuerit, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate præditi, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant. Quem absurdum sensum solus in Irenæi verbis expiscatus fuerit; nullus certe alius ex mortalibus, si sanus fuerit, deprehenderit. Sed de his consule Dissert. 3, art. 8, § 100, ubi frivola novi editoris argumenta late expendimus dissolvimusque.

(2) Apud Deum. Sic Clarom. et 4 Anglic., una cum edit. Oxon. In aliis edition. minus recte, apud eum.

(3) Omnes enim justus sacerdotalem habent ordinem. Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripserunt Joannes Damascenus in *Parallelis* lit. B. tit. 2, tam in cod. Clarom. (ex quo eam edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 498), quam in Vaticano lit. B. tit. 9, et Antonius Melissa serm. 1, part. II: Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος ἱερατικὴν ἔχει τάξιν. Omnis rex justus sacerdotalem habet ordinem. Quæ quidem lectio, mea quidem sententia, Vulgatæ præferenda videtur: acutius enim cohæret, cum ea quæ præcedit de Davide sententia. Eam tamen, nullo hæctenus favente codice Latino, textui inserere, religio esset.

Domini substantiæ eorum (4) ; manducabunt eas ⁴⁶. » Propter hoc et Paulus : « Non inquirō, » inquit, « datum ; sed inquirō fructum ⁴⁷. » Discipulis, inquit, Domini (5), leviticam substantiam habentibus, licebat eis esurientibus, a seminibus accipere escam : « Dignus est enim operarius esca sua ⁴⁸. » Et sacerdotes in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant. Quare ergo rei non erant ? Quia cum essent in templo, non sæcularia, sed Dominica perficiebant ministeria, legem (6) adimplentes, non autem prætereuntes legem ; quemadmodum is qui a semetipso arida ligna attulit in castra Domini, qui et juste (7) lapidatus est. « Omnis enim arbor, quæ non facit fructum bonum, abscindetur, et in ignem mittetur ⁴⁹. » Et : « Quicumque templum Dei violaverit, violabit illum Deus ⁵⁰. »

CAPUT IX ⁵¹.

Utriusque testamenti unum esse auctorem, finem, scopumque præcipuum.

1. Unius igitur et ejusdem substantiæ sunt omnia, hoc est, ab uno et eodem Deo, quemadmodum et Dominus ait discipulis : « Propterea omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera ⁵². » Non alterum quidem vetera, alterum vero (8) proferentem nova docuit ; sed unum et eundem. Paterfamilias enim Dominus est, qui universæ domui paternæ dominatur : et servis quidem, et adhuc indisciplinatis condignam tradens legem ; liberis autem, et fide justificatis congruentia dans præcepta, et filiis adaperiens suam hæreditatem. Scribas autem et doctores regni cœlorum, suos dicebat discipulos, de quibus et alibi ait Judæis : « Ecce mitto ad vos sapientes, et scribas, et doctores, et ex eis occiditis, et effugabitis a civitate in civitatem ⁵³. » Ea autem, quæ de thesauro proferuntur (9) nova et vetera, sine contradictione duo testamenta dicit : vetus quidem, quod ante fuerat, legisdatio ; novum (10) autem, quæ secundum Evangelium est conversatio, ostendit, de qua David ait : « Cantate Domino canticum novum ⁵⁴. »

⁴⁶ Deuter. xviii, 4. ⁴⁷ Philipp. iv, 17. ⁴⁸ Matth. x, 10. ⁴⁹ Matth. iii, 10, et vii, 19. ⁵⁰ I Cor. iii, 17. ⁵¹ Cap. XXI. ⁵² Matth. xiii, 52. ⁵³ Matth. xxiii, 34. ⁵⁴ Psal. xcv, 1, et xcvi, 1. ⁵⁵ Isa. xlii, 10, 12. ⁵⁶ Jerem. xxxi, 31, 32. ⁵⁷ Cap. XXII. ⁵⁸ Matth. xii, 6. ⁵⁹ Joan. i, 50. ⁶⁰ Philip. iii, 12. ⁶¹ I Cor. xiii, 9, 10. ⁶² Matth. v, 8.

(4) *Substantiæ eorum.* Al., *substantia eorum.*

(5) *Domini.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *Dominus.*

(6) *Legem.* Aliqui, *legis.*

(7) *Qui et juste.* Qui et addidi ex Clarom.

(8) *Vero.* Al., *quidem.*

(9) *Proferuntur.* Ita Feuard. in marg., Ottob. et Voss. At Clarom. et Arund., *proferentur* ; cæteri, *proferunt.*

(10) *Novum.* Ita restitui pro *nova*, nullo quidem suffragante codice ; sed id aperte exigente tum constructione, tum tota orationis serie.

(11) *Initium.* Græca, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, melius reddidisset interpres, *principatus ejus.*

(12) *Glorificatur... annuntiant.* Hodierni τῶν Ὁ codd. habent, δοξάζετε... ἀναγγελοῦσι, *glorificate... annuntiabunt* ; non δοξάζεται... ἀναγγέλλουσι. Sed

Et Isaias : « Cantate Domino hymnum novum. Initium (11) ejus, glorificatur (12) nomen ejus a summo terræ : virtutes ejus in insulis annuntiant ⁵⁵. » Et Jeremias ait : « Ecce disponam, » inquit, « testamentum novum, non quemadmodum disposui patribus vestris ⁵⁶ » in monte Oreb. Utraque autem testamenta unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abraham, et Moysi collocutus est, et nobis (13) in novitate restituit libertatem, et multiplicavit eam, quæ ab ipso est, gratiam.

2. ⁵⁷ « Plus est enim, » inquit, « templo hic ⁵⁸. » Plus autem et minus non in his dicitur, quæ inter se communionem non habent, et sunt contrariæ naturæ, et pugnant adversum se ; sed in his quæ ejusdem sunt substantiæ, et communicant secum, solum autem multitudine (14), et magnitudine differunt : quemadmodum aqua ab aqua, **238** et lumen a lumine, et gratia a gratia. Major est igitur legisdatio quæ in libertatem, quam quæ data est in servitutem : et ideo non in unam gentem, sed in totum mundum diffusa est. Unus autem et idem Dominus, qui plus quam templum est, et plus quam Salomon, et plus quam Jonas donat hominibus, id est, suam præsentiam et resurrectionem a mortuis : sed non Deum immutans, nec alium prædicans Patrem, sed eundem ipsum, qui semper habet plura metiri domesticis ; et proficiente eorum erga Deum dilectione, plura et majora donans, quemadmodum et Dominus discipulis dicebat : « Quoniam et majora horum videbitis ⁵⁹. » Et Paulus ait : « Non quod jam acceperim, aut justificatus (15) sim, aut jam perfectus sim ⁶⁰. Ex parte enim scimus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, quæ sunt ex parte destruentur ⁶¹. » Sicut igitur, adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, sed hunc quem nunc videre concupimus (« Beati enim mundi corde (16), quoniam ipsi Deum videbunt ⁶² ») ; neque alium Christum, et Dei Filium expectabimus, sed hunc qui ex Maria Virgine, qui et passus est, in quem et credimus, quem et diligimus (quemadmo-

D hæc forte memoriter allegavit Irenæus, uti et sequentia.

(13) *Et nobis.* Sic Clarom. In Feuard. et Grab., *qui nobis.* At in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *nec qui, nec et apparent.*

(14) *Multitudine.* Al. *perperam, altitudine.*

(15) *Aut justificatus.* Quod additum a Feuard. ante *justificatus*, expunxi auctoritate codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, ac ipsius Italicæ versionis, quæ hoc additamentum ex I Corinth. iv, 4, desumptum sola hic exhibet, ut constat ex vetustissimo nostro cod. ms. Græco-Lat. San-Germanensi, Ambrosiastri Comment. et aliis.

(16) *Mundi corde.* Sic Clarom. cum antiqua versione Italica, et Græco Evangelii textu. Cæteri, *mundo corde.*

dum Isaias ait : « Et dicent in illa die : Ecce, Dominus Deus noster, in quem speravimus, et exultavimus in salute nostra ⁶³. » Et Petrus ait in Epistola sua : « Quem non videntes diligitis, » inquit, « in quem nunc non videntes credidistis (17), gaudebitis gaudio inenarrabili ⁶⁴ »; neque alium Spiritum sanctum percipimus, nisi hunc qui est nobiscum, et qui clamat : « Abba, pater ⁶⁵; » et in iisdem ipsis augmentum habebimus, et proficiemus, ut jam non per speculum, et per ænigmata, sed facie ad faciem fruamur muneribus Dei : sic et nunc plus templo, et plus Salomone percipientes, quod est adventus Filii Dei, non alterum didicimus Deum, præter fabricatorem et factorem omnium, qui ab initio nobis demonstratus est; neque alterum Christum Dei Filium, præter eum qui a prophetis prædicatus est.

3. Novo enim Testamento cognito et prædicato per prophetas, et ille qui illud dispositurus erat secundum placitum Patris, prædicabatur, manifestatus hominibus, quemadmodum voluit Deus; ut possint semper proficere credentes in eum, et per testamenta maturescere perfectum salutis (18). Una enim salus, et unus Deus : quæ autem formant hominem, præcepta multa (19), et non pauci gradus, qui ducunt hominem ad Deum. Terreno quidem et temporali regi (20), cum sit homo, licet aliquoties majores profectus attribuere his qui sunt subjecti : Deo autem non licebit (21), cum sit idem, et semper majorem gratiam præstare (22) humano generi velit (23), et pluribus muneribus assidue honorare eos qui placent ei? Si autem hoc est proficere, alterum adinvenire Patrem, præter eum qui ab initio annuntiatus est, et rursus, præter eum qui putatur secundo inventus esse, alterum tertium adinvenire; et ejusdem erit profectus et a tertio in quartum, et ab hoc (24) rursus alterum, et alterum : et sic semper putans proficere talis

⁶³ Isa. xxv, 9. ⁶⁴ I Pet. i, 8. ⁶⁵ Rom. viii, 15. ⁶⁶ Matth. xv, 3, 4. ⁶⁷ Ibid., 6. ⁶⁸ Exod. xx, 12.

⁶⁹ Cap. XXIII. ⁷⁰ Joan. v, 39, 40. ⁷¹ Joan. v, 46.

(17) *Credidistis*. Nostri N. T. codd. habent, et quidem melius, πιστεύοντες δέ, *credentes autem*.

(18) *Per Testamenta maturescere perfectum salutis*. Sic recte vetus Feuard. cod. et Clarom. et forte etiam Voss. cod. Hic saltem consentit quod *perfectum* : de voce *testamenta*, quam habent Eras., Gall. et Feuard., ambigo : siquidem Grab. excudi fecit *testamentum* : an codicis Voss., an alterius auctoritate? non dixit. Cæterum pro *perfectum*, Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, perperam habent *per effectum*; nec melius utrumque retinere Feuardentio visum est. *Perfectum autem salutis* dixit Irenæus, pro *perfectione* seu *consummatione salutis*, gloria videlicet æterna : quo sensu paulo ante scripsit : *sicut igitur adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus*, etc. Ac proinde sensus est : *Ut possint semper proficere credentes in eum et per varia sibi invicem succedentia testamenta maturescere queat salutis humanæ consummatio*. I. e. per varia testamenta possint homines paulatim ad gloriam æternam perducere.

(19) *Quæ autem formant hominem, præcepta multa*. Sic Clarom., Arund. et Voss. melius et Irenæi argumento convenientius quam cæteri, qui *formavit*

A sensus, nunquam in uno stabit Deo. Expulsus enim ab eo qui est, et reversus retrorsum, quæret quidem semper, inveniet autem nunquam Deum; sed semper incomprehensibilitatis profundo nabit, nisi per pœnitentiam conversus, unde abjectus erat, revertatur; unum Deum Patrem Demiurgum confitens, et credens, qui a lege et prophetis annuntiatum est, qui a Christo testificatus est, quemadmodum ipse ait ad eos qui accusabant ejus discipulos, quasi non servarent traditionem seniorum : « Quare vos frustramini præceptum Domini (25), propter traditionem vestram? Deus enim dixit : Honora patrem et matrem; et : Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur ⁶⁶. » Et iterum ait eis : « Et frustrati estis sermonem Dei (26) propter traditionem vestram ⁶⁷; » manifestissime Patrem et Deum (27) confitens Christus eum, qui in lego dixit : « Honora patrem et matrem, ut tibi bene sit ⁶⁸. » Verbum enim Dei confessus est legis præceptum verax Deus, et neminem alterum Deum appellavit, quam suum Patrem.

239 CAPUT X ⁶⁹.

Veteris Testamenti Scripturas, eas potissimum quæ a Moyse exaratae sunt, Filii Dei ubique passim meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime prænuntiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre inspirante manasse.

1. Bene igitur et Joannes meminit dicentem Dominum Judæis : « Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere : illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. Et non vultis venire ad me, ut vitam habeatis ⁷⁰. » Quomodo igitur testabantur de eo Scripturæ, nisi ab uno et eodem essent Patre, præinstruente homines de adventu Filii ejus, et prænuntiantes salutem quæ est ab eo? « Si enim crederetis Moysi, » inquit (28), « crederetis et mihi : de me enim ille scripsit ⁷¹; » scilicet quod insemminatus est ubique in Scripturis ejus

hominem, præcepta autem multa.

(20) *Terreno quidem et temporali regi*. In vet. cod. Feuard. et Voss., ante terrenum quidem et temporalem regem.

(21) *His qui sunt subjecti : Deo autem non licebit*, etc. Cod. Clarom. paulo aliter : *his autem qui sunt subjecti Deo non licebit*. At Vulgata lectio præferenda videtur : quare, post *Deo autem non licebit*, subintelligenda quæ præcesserunt, *majores profectus attribuere his qui sunt subjecti*.

(22) *Præstare*. Eras., Gall. et Feuard. perperam, et repugnantibus omnibus mss., *præstat*.

(23) *Velit*. Hoc verbum addidi ex cod. Clarom.

(24) *Ab hoc*. Eras., Gall. et Merc. 2, *adhuc*. Utrumque frustra retinuit Feuard.

(25) *Domini*. Eras. et Gall., *divinum*.

(26) *Sermonem Dei*. Τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, legisse videtur Irenæus, quomodo et habet cod. Cantabrig. Editi vero habent ἐντολήν, *mandatum*.

(27) *Patrem et Deum*. In Arundel. et Merc. 2, *Patrem et Dominum*, sicut Eras. et Gall. ordine inverso, *Dominum et Patrem*. At Feuard. utroque retento, *Dominum et Deum Patrem*.

(28) *Inquit*. Addidi ex Clarom.

Filius Dei; aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras (29): aliquando autem quærens Adam (30): aliquando autem Sodomitis inducens iudicium: et rursus cum videretur (31), et in viam dirigit Jacob, et de rubo loquitur cum Moyse. Et non est numerum dicere in quibus a Moyse ostenditur Filius Dei, cuius et diem passionis non ignoravit; sed figuratim prænuñtiavit eum, Pascha nominans: et in eadem ipsa, quæ ante tantum temporis a Moyse prædicata est, passus est Dominus adimplens Pascha. Non solum autem diem descripsit, sed et locum, et extremitatem temporum, et signum occasus solis, dicens: « Non poteris immolare Pascha in ulla alia civitatum tuarum, quas (32) Dominus Deus dat tibi, nisi in eo loco quem delegerit Dominus Deus tuus invocari nomen suum ibi: immolabis Pascha vespere ad occasum solis ⁷³. »

2. Jam autem et manifestaverat ejus adventum, dicens: « Non deerit princeps in Juda, neque dux ex femoribus ejus, quoadusque veniat cui repositum (33) est, et ipse est spes gentium; alligans ad vitem pullum suum, et ad helicem (34) pullum asinæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum; lætifici (35) oculi ejus a vino (36), et candidi dentes ejus quam lac ⁷³ (37). » Inquirant enim hi, qui omnia scrutari dicuntur, id tempus in quo defecit princeps, et dux ex Juda, et qui est gentium spes, et qui vitis, et qui pullus ejus, et quod indumentum, et qui oculi, et qui dentes, et quod vinum, et unumquodque ex dictis (38) exquirant; et invenient non alium, nisi Dominum nostrum Jesum Christum, annuntiatum. Quapropter

⁷³ Deuter. xvi, 5, 6. ⁷³ Gen. xlix, 10 et seqq. ⁷⁴ Deut. xxxii, 6. ⁷⁵ Deut. xxviii, 66. ⁷⁶ Deut. xxxii, 6. ⁷⁷ Cap. xxiv. ⁷⁸ Matth. xiii, 17.

(29) Aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras. Ita Clarom., Voss. et vetus Feuard. codex (ut ex ejus adnotatione colligitur) excepto quod in hoc exstat *ei pro eis*. In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 legitur: *aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum eodem comesurus*; omissis, *aliquando quidem cum Noe*, etc. Feuardentio vero, quem secutus est Grabius, utraque servata lectione scribere visum est: *aliquando quidem cum Abraham loquens, cum eodem comesurus; aliquando cum Noe, dans ei mensuras*. Ubi vocem, *aliquando ante cum eodem* propria auctoritate expunxit. Et tamen hæc ipsa vox ostendit, aliud periodi membrum hinc incipere, ac proinde ista, *cum eodem comesurus*, ab imperitis librariis scripta fuisse pro: *cum Noe dans eis mensuras*; quia, quid sibi vellent *mensuræ* illæ, non intelligebant. Quare ex citatorum trium veterum codicum auctoritate deletis, *cum eodem comesurus*, textum restituere non dubitavi. Illud autem, *dans eis mensuras*, explicatum de arcæ dimensionibus, quas Deus Noe prælinavit Gen. vi, 14 seqq., tum de orbis terrarum distributione, ab eodem jussu Dei inter tres filios facta, Gen. x et xi, justa illud D. Pauli Actor. xvii, 26: *Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora, et terminos habitationis eorum*, tum denique de terræ promissionis ab Abraham posteris quondam possidendæ finibus, quos ipsi Deus prænuñtiavit, præstituitque, Genes. xiii, 14 et 17, et xv,

Moyse increpans populum, quod ingratus existeret, ait: « Sic populus fatuus, et non sapiens, hæc Domino retribuistis ⁷⁴? » Et rursus significans, quoniam qui ab initio condidit et fecit eos Verbum, et in novissimis temporibus redimens nos, et vivificans, ostenditur pendens in ligno, et non credent ei. Ait enim: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ ⁷⁵. » Et iterum: « Nonne hic idem Pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te ⁷⁶? »

CAPUT XI ⁷⁷.

Veteres prophetas et justos prænovisse adventum Christi, huncque videre et audire ardentius appetiisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis revelante, et sine sui mutatione novis in dies beneficiis homines ditante, posteriores tamen cumulatus prioribus.

1. Quoniam autem non solum prophetæ et justissimi multi, præscientes per Spiritum sanctum (39) adventum ejus, oraverunt in illud tempus venire, in quo facie ad faciem viderent Dominum suum et sermones audirent ejus, Dominus fecit manifestum, dicens discipulis: « Multi prophetæ et justissimi cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt, et audire quæ auditis, et non audierunt ⁷⁸. » Quemadmodum igitur concupierunt et audire, et videre, nisi præscissent **240** futurum ejus adventum? Quomodo autem præscire potuerunt, nisi ab ipso præscientiam ante accepissent? Quomodo autem Scripturæ testificantur de eo, nisi ab uno et eodem Deo omnia semper per Verbum revelata et ostensa fuissent credentibus; aliquando quidem colloquente eo cum suo plasmate, aliquando autem dante legem, aliquando vero exprobrante, aliquando exhortante, ac deinceps libe-

18 et seqq.

(30) Aliquando autem quærens Adam. Hæc quoque desunt in Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2.

(31) Videretur. Editi. cum Arund. et Merc. 2, videtur.

(32) Quas. Al. quam.

(33) Repositum. In Feuard. marg. et Voss., repositum; quomodo et Novatianus habet lib. De Trinit. cap. 9.

(34) Helicem. Sic pro *ilicem* reposui auctorit. Biblii textus τῶν ὄ, in quo legitur, ἑλικί. Helicem etiam legit Cyprian. lib. 1 Adversus Judæos, cap. 21 in correctis exemplaribus. Qui in mss. codicum lectione versati sunt, norunt quam frequenter e commutetur in *i*; ac proinde non mirum si pro *ilicem* aut *helicem* scripserint amanuenses, *ilicem*. *Helix* autem Græca vox est, significans vitis claviculam.

(35) Lætifici. Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta Græcum χαροποιῶν. Cæteri, lætificabuntur.

(36) A vino. Editi τῶν ὄ codices habent ὑπὲρ οἴνον, super vinum. Sed legisse videtur Irenæus ἀπὸ οἴνον, quomodo etiam habet cod. Alexandr.

(37) Quam lac. Sic Voss., Clarom. (quamvis in hoc emendator quispiam superscripserit *tan*, ut legatur *tanquam*, haud advertens hellenismum esse, pro *magis quam lac*), et Grabius. Alii *tanquam lac*.

(38) Dictis. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus bene, *occultis*.

(39) Spiritum sanctum, Sanctum addidi ex cod. Clarom.

rante servum (40), et adoptante in filium, et apto tempore incorruptelæ (41) hæreditatem præstante, ad perfectionem hominis? Plasmavit enim eum in augmentum et incrementum, quemadmodum Scriptura dicit: « Crescite et multiplicamini ⁷⁹. »

2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus quidem facit, homo autem fit: et quidem qui facit, semper idem est: quod autem fit, et initium, et medietatem, et adjectionem, et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipse sibi æqualis et similis; totus cum sit lumen, et totus mens, et totus substantia, et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum (42). Quemadmodum enim Deus semper idem est; sic et homo in Deo inventus (43), semper proficiet ad Deum. Neque enim Deus cessat aliquando in benefaciendo, et locupletando hominem: neque homo cessat beneficium accipere, et ditari a Deo. Exceptorium enim bonitatis, et organum clarificationis ejus, homo gratus ei qui se fecit: et iterum exceptorium justii iudicii ejus homo ingratus, et spernens plasmatorem, et non subjectus Verbo ejus: qui plurimum semper fructificantibus, et plus habentibus Dominicum argentum, daturum se pollicitus est: « Euge, » inquit, « serve bone et fidelis, quia in modico fidelis fuisti, super multa te constituam; intra in gaudium Domini tui ⁸⁰; » ipse Dominus plurimum promittens (44).

3. Sicut ergo nunc fructificantibus plurimum daturum se pollicitus est, secundum murationem gratiæ suæ, sed non secundum commutationem agnitionis (ipse (45) enim Dominus perseverat, et idem Pater revelatur); sic ergo et posterioribus majorem, quam quæ fuit in veteri testamento, murationem gratiæ attribuit unus et idem Dominus per suum adventum. Et illi enim per famulos audiebant venturum regem, et mediocriter gaudebant (46), secundum quod sperabant venturum eum: qui autem presentem viderunt, et libertatem adepti et potiti sunt ejus murationem (47), majorem gratiam et

⁷⁹ Gen. I, 28. ⁸⁰ Matth. xxv, 21, 23. ⁸¹ Psal.

(40) *Servum. Suum* additum in edit. deest in omnibus mss.

(41) *Incorruptelæ.* Al., *incorruptibilem.*

(42) *Ad Deum.* Edit. minus bene, *a Deo*: nam mox sequitur, *semper proficiet ad Deum.*

(43) *Inventus.* Edit., *intentus.*

(44) *Ipsæ .. plurimum promittens.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *ipse... plurimum promittens.* Hæc vero ad præcedentia, *daturum se pollicitus est*, referuntur; nec proinde corruptus est locus, ut frustra suspicatur Feuarden-tius.

(45) *Ipsæ.* Ἀυτός, *idem* potius hic verti debuisset.

(46) *Illi enim per famulos audiebant et mediocriter gaudebant.* Al. *illi enim, qui per famulos audiebant ... mediocriter (sine et) gaudebant.*

(47) *Murationem.* Sic Voss., Clarom. *remunerationem*; cæteri, *murationem.*

(48) *Introente eo, omnes.* Vetus Feuard. cod. et Clarom., *introente, eum omnes.*

(49) *Clamantes. Et dicentes,* quod addunt edit.,

abundantiorum exultationem habent gaudentes de regis adventu, quemadmodum et David dicit: « Anima mea exsultabit in Domino, jucundabitur in salutari ejus ⁸¹. » Et propter hoc Hierosolymam introente eo, omnes (48) qui erant in via David in dolore animæ, cognoverunt suum regem, et substraverunt ei vestimenta, et ramis viridibus adornaverunt viam, cum magna lætitia et exultatione clamantes (49): « Hosanna, fili (50) David, benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis ⁸². » Zelantibus autem malis dispensatoribus, qui circumveniebant inferiores, et dominabantur eorum, quibus ratio non constabat, et propter hoc nolentibus (51) venisse regem, et dicentibus ei: « Audis quid isti dicunt? » ait Dominus: « Nunquam legistis: Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem ⁸³? » id quod a David in Filium Dei dictum erat, in se factum ostendens, et significans, illos quidem nescire virtutem Scripturæ, et dispositionem Dei; se autem esse qui a prophetis annuntiatum sit Christus, cujus nomen in omni terra laudatur; ex ore infantium et lactentium laudem perficienti (52) suo Patri: quapropter et elevata est magnificentia ejus super cælos.

4. Si ergo idem ipse adest, qui prædicatus est a prophetis, Deus Dominus (53) noster Jesus Christus et adventus ejus plenior gratiam et majorem murationem attribuit his qui susceperunt eum; manifestum, quoniam et Pater idem ipse est, qui a prophetis annuntiatum est, et non alterius Patris agnitionem fecit veniens Filius, sed ejusdem qui ab initio prædicatus est, a quo et libertatem detulit his qui legitime, et prono animo, et toto corde deserviant (54) ei: contemptoribus autem, et non subjectis Deo, sed in gloriam (55) hominum exteriores munditias (56) sectantibus (quæ in figuram futurorum traditæ erant, velut umbræ cujusdam descriptionem faciente lege, atque delineante de temporalibus æterna, de terrenis cœlestia), fingentibus plusquam quæ dicta sunt sese observare, tanquam diligentiam suam etiam ipsi Deo præferentibus, intus

xxxiv, 9. ⁸² Matth. xxi, 9. ⁸³ Ibid., 16.

omisi auctoritate omnium mss.

(50) *Fili.* In Arundel. cum quibusdam Erasmi edit. et Oxon. juxta evangelicum textum, *filio.*

(51) *Nolentibus.* *Credere* additur in edit., sed in nullo mss. nostrorum apparet.

(52) *Perficiendi.* Sic mss. omnes, nisi quod Orob. et Merc. 2 vitiose habeant *perfecisti.* E litores vero posuerunt *perficientis*, haud advertentes *perficienti* ablativum absolutum esse, ac subintelligendum *ipso*, videlicet Christo, ut sit sensus: *ipso perficiente suo Patri.*

(53) *Deus Dominus.* Sic Clarom. In Feuard. marg., Arund. et Voss., *Deus* duntaxat. In cæteris, *Dominus* tantum.

(54) *Deserviunt.* Clarom., *deservient.*

(55) *In gloriam.* Ita Clarom. melius quam cæteri *in gloria.*

(56) *Exteriores munditias.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss.: melius quam Eras., Gallas. et Feuard. in textu, *exterior res mundi hujus.*

autem plenis hypocrisi, cupiditate, et omni malitia, A in sempiternum (57) attulit perditionem, abscindens eos a vita.

241 CAPUT XII ⁸⁴.

Eundem esse utriusque legis auctorem hinc liquido patere, quod Christus traditiones et mores veteri repugnantēs damnaverit, summa vero et eminentiora hujus praecepta confirmaverit, ac seipsum Mosaica legis finem esse docuerit.

Seniorum enim ipsorum traditio, quam ex lege observare sungebant, contraria erat legi datæ per Moysen. Propter hoc et Isaias ait: «Caupones tui miscent vinum aqua ⁸⁵;» ostendens quod austero Dei præcepto miscerent seniores aquatam traditionem, id est aggredientes (58) adulteram legem, et contrariam legi, sicut et Dominus fecit manifestum, dicens eis: «Quare vos transgredimini præceptum Dei, propter traditionem vestram ⁸⁶?» Non solum autem per prævaricationem frustrati sunt legem Dei, miscentes vinum aqua; sed et suam legem e contrario statuerunt, quæ usque adhuc Pharisæica vocatur. In qua quædam quidem auferunt, quædam vero addunt, quædam autem, quemadmodum volunt, interpretantur; quibus utuntur singulariter magistri eorum: quas traditiones volentes vindicare (59), legi Dei instituenti eos ad adventum (60) Christi non subjecti esse voluerunt; sed et Dominum arguebant in sabbatis curantem, quod quidem sicut prædiximus, lex non prohibebat. Etenim ipsi secundum aliquid curabant, circumcidentes (61) hominem in sabbato; se autem ipsos non redarguebant, per (62) traditionem et prædictam Pharisæicam legem transgredientes præceptum Dei, et præceptum legis non habentes, id est dilectionem, quæ est erga Deum.

2. Quoniam autem hoc primum et maximum præceptum est, sequens autem erga proximum, Dominus docuit, totam legem et prophetas pendere dicens ex ipsis præceptis. Et ipse autem aliud majus hoc præcepto non detulit, sed hoc ipsum renovavit suis discipulis, jubens eis Deum diligere ex toto corde, et cæteros quemadmodum se. Si autem ab alio descendisset Patre, nunquam ex lege primo et summo usus esset præcepto, sed utique omnimodo eniteretur majus hoc a perfecto Patre deferre, non eo uti, quod a Deo legis fuisset datum. Et Paulus autem: «Adimpletio,» inquit, «legis, dilectio ⁸⁷:» et omnibus cæteris evacuatis, manere

fidem, spem, dilectionem; majorem autem esse omnium dilectionem ⁸⁸, et neque agnitionem sine dilectione, quæ est erga Deum, præstare aliquid; neque mysteriorum comprehensionem, neque fidem, neque prophetiam, sed omnia vacua et frustra (63) esse sine dilectione ⁸⁹: dilectionem vero perficere perfectum hominem; et eum, qui diligit Deum, esse perfectum, et in hoc ævo, et in futuro. Nunquam enim desinimus diligentes Deum; sed quanto plus eum intuiti fuerimus, tanto plus eum diligimus.

3. ⁹⁰ In lege igitur et in Evangelio cum sit primum et maximum præceptum, diligere Dominum Deum ex toto corde; dehinc simile illi, diligere proximum sicut seipsum (64): unus et idem ostenditur legis et Evangelii conditor. Consummata enim vitæ præcepta in utroque Testamento cum sint eadem, eundem ostenderunt Deum: qui particularia quidem præcepta apta utrisque præcepit; sed eminentiora et summa, sine quibus salvari non est (65), in utroque eadem suasit.

4. Quem autem non confundat Dominus; ostendens non ab altero Deo esse legem, sic dicens eis qui a se docebantur, turbæ et discipulis: «Super cathedram Moysis sederunt Scribæ et Pharisæi. Omnia itaque quæcunque dixerint vobis, custodite, et facite; secundum autem opera eorum nolite facere: dicunt enim et non faciunt. Alligant enim sarcinas graves, et imponunt super humeros hominum; ipsi autem nec digito quidem volunt eas movere ⁹¹.» Non ergo eam legem, quæ est per Moysen data, incusabat, quam adhuc salvis Hierosolymis suadebat fieri; sed illos redarguebat, quod verba quidem legis enuntiarent, essent autem sine dilectione: et propter hoc injusti in Deum et in proximos exstiterunt. Quemadmodum et Isaias ait: «Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Frustra autem colunt me, docentes doctrinas et præcepta hominum ⁹².» Non per Moysen datam legem dicens præcepta hominum, sed traditiones presbyterorum ipsorum, quas slexerant, quas vindicantes frustrabantur legem Dei, et propter hoc nec Verbo ejus subjecti sunt. Hoc enim est quod et a Paulo dicitur de istis: «Ignorantes enim justitiam Dei, et suam justitiam (66) volentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti. Finis enim legis Christus, ad justifi-

⁸⁴ Cap. XXV. ⁸⁵ Isa. i, 22. ⁸⁶ Matth. xv, 3. ⁸⁷ Rom. xiii, 10. ⁸⁸ I Cor. xiii, 13. ⁸⁹ Ibid., 2. ⁹⁰ Cap. XXVI. ⁹¹ Matth. xxiii, 2 seqq. ⁹² Isa. xxix, 13.

(57) *In sempiternum.* Edit. *sempiternam.*

(58) *Aggredientes.* Græce, ni fallor, ἐγγειροῦντες, vel, ἐπιχειροῦντες, *fabricati, moliti, statuentes,* etc.

(59) *Vindicare.* In Fenard., Grab. et Voss., *vindicare;* in Arundel. *vindicari;* sed in Eras. et Gallas. corrupte *judicare.*

(60) *Ad adventum.* Ad ex Arund. et Merc. 2 recte adjecit Grab. In cod. Vatic. teste L. Latino, *in adventum.* In Clarom., si bene legam, scribitur, *instituentis eis adventum Christi.*

(61) *Ipsi ... curabant, circumcidentes.* Ipse cuta-

bat, circumcicens, in Clarom. et Anglic., exceptis, quoad ultimam vocem, Merc. 2 codd. At puto, *ipse scribarum sphalma* esse, pro *ipsa*, lex scilicet.

(62) *Per.* Merc. 2 et Ottob. *propter.*

(63) *Frustra.* Alii, *frustrata.*

(64) *Seipsum.* Alii, *teipsum.*

(65) *Non est.* Græcorum more, pro *possibile non est.* Sic omnes mss. In edit., *non potest.*

(66) *Justitiam.* Deest in Eras. et Gallas., ut et in cod. Alexand.

tiam (67) omni credenti⁹³. » Et quomodo finis legis Christus, si non et initium ejus esset; qui enim finem intulit, hic et initium operatus est; et ipse est qui dicit Moysi: «Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Ægypto, et descendi ut eruam eos⁹⁴; » ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, propter salutem eorum qui male haberent.

5. Quoniam autem lex prædocuit hominem sequi oportere Christum, ipse facit manifestum, ei qui interrogavit eum, quid faciens vitam æternam hæreditaret, sic respondens: «Si vis in vitam introire, custodi præcepta.» Illo autem interrogante: «Quæ?» rursus Dominus: «Non mœchaberis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium reddes, honora patrem et matrem, et **242** diliges proximum tanquam teipsum⁹⁵; » velut gradus proponens præcepta legis introitus in vitam, volentibus sequi eum: quæ uni tum dicens, omnibus dicebat. Ille autem cum dixisset: «Omnia feci» (et forte non fecerat (68), nam utique non diceretur ei: «Custodi præcepta»), arguens Dominus cupiditatem ejus, dixit ei: «Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et divide pauperibus, et veni, sequere me⁹⁶; » apostolorum partem promittens eis qui sic fecerint: et non alterum Deum Patrem annuntiabat eis, qui sequebantur eum, præter eum qui ab initio a lege annuntiatus est; nec alium Filium, nec Matrem, enthymesin Æonis qui fuit in passione, et in defectione; nec triginta Æonum plenitudinem, quæ vacua et inconstans ostensa est; nec eam fabulam quæ a reliquis hæreticis ficta est: sed docebat ut facerent præcepta, quæ ab initio præcepit Deus, et ut veterem cupiditatem per opera bona solverent, et sequerentur Christum. Quoniam autem ea quæ possidentur, pau-

peribus divisa, solutionem faciunt præteritæ cupiditatis, Zacchæus fecit manifestum: «Ecce,» dicens, «dimidium ex bonis meis do pauperibus, et si cujus quid fraudavi (69), reddo quadruplum⁹⁷.»

CAPUT XIII⁹⁸.

Christum naturalia legis præcepta non dissolvisse; imo potius implevisse, extendisse et ampliavisse: qui veteris legis jugum ac vincula ideo abstulit, ut homo jam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet, Deo pareret.

1. Et quia Dominus naturalia legis (70), per quæ homo justificatur, quæ etiam ante legislationem (71) custodiebant, qui fide justificabantur (72), et placebant Deo, non dissolvit, sed extendit, et implevit (75); ex sermonibus ejus ostenditur. «Dictum est enim,» inquit, «antiquis: Non mœchaberis. Ego autem dico vobis, quoniam omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo⁹⁹.» Et iterum: «Dictum est: Non occides. Ego autem dico vobis: omnis qui irascitur fratri suo sine causa (74), reus erit iudicio¹.» Et: «Dictum est: Non perjurabis. Ego autem dico vobis, neque jurare (75) in totum. Sit autem vobis sermo, Etiam, etiam, Non, non².» Et quæcumque sunt talia. Omnia enim hæc non contrarietatem et dissolutionem præteritorum continent, sicut qui a Marcione sunt vociferantur; sed plenitudinem et extensionem, sicut ipse ait: «Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum³.» Quid autem erat plus? Primo quidem non tantum in Patrem, sed et in Filium ejus jam manifestatum credere; hic est enim, qui in communione et unitate Dei hominem inducit (76). Post deinde non solum dicere, sed et facere; illi enim dicebant, sed non faciebant; et non tantum absti-

⁹³ Rom. x, 3, 4. ⁹⁴ Exod. iii, 7, 8. ⁹⁵ Matth. xix, 17 seqq. ⁹⁶ Ibid., 21. ⁹⁷ Luc. xix, 8. ⁹⁸ Cap. XXVII. ⁹⁹ Matth. v, 27, 28. ¹ Ibid., 21, 22. ² Ibid., 33, 34, 37. ³ Ibid., 20.

(67) *Ad justitiam. Clarom., in justitiam.*

(68) *Et forte non fecerat. Ea saltem intentionis puritate, et interno affectu, quem lex evangelica requirit.*

(69) *Ex bonis meis... fraudavi. Sic Clarom., Arund. et Voss. Cæteri, bonorum meorum... defraudavi.*

(70) *Naturalia legis. Legem naturalem intelligit, hominum cordibus a Deo insculptam, seu, ut loquitur Tertull. lib. Adv. Jud., legem non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a Patribus (ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis) custodiebatur; quæque Decalogi præceptis, quæ postea Deus Moysi tradidit, confirmavitque, potissimum continetur.*

(71) *Ante legislationem. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss., Arund. (quamvis in hoc desit ante) et Grab. melius quam alii, a legislatione. Quippe Irenæum loqui de patriarchis, qui sub lege naturæ vivebant, non de prophetis, aliisque justis, qui Moisaicæ legi serviebant, evidens est.*

(72) *Qui fide justificabantur. Fide videlicet in Messiam venturum; eaque non sola, utpote qui per naturalia legis, tanquam vera justitiæ percipiendæ instrumenta, etiam justificarentur, ut mox dixit.*

(75) *Et implevit. Delevi sed ante et, auctoritate Clarom.*

(74) *Sine causa. Sic quidem legunt antiquissimi Patres Latini, Cyprian. Testimon. lib. iii, cap. 8; Hilarius in Comment. in Matth., et August. lib. i, De serm. Dom. in monte, cap. 9. At hic lib. i Retractat., c. 19, monet hæc verba, sine causa, a Græcis codd. abesse. Hieronymus etiam lib. ii, Adversus Pelag. et in Comment. in Matth. ea in vetustissimis et sanioribus codd. non occurrere generatim asserit. Justinus pariter in Apolog. 1 ad Antonin. verba Christi refert, ommissa voce εἰζῆ, quæ tamen in Epist. ad Zenam et Serenum, non indubio Justinifetu, legitur. De Tertulliano, Apolog. cap. 45, nihil certi affirmari potest, siquidem summam duntaxat Evangelii verba allegat. Ex his tamen nolim cum Grabio concludere, eas voces a scribis, tam hoc loco, quam infra cap. 16, additas fuisse; sed de iis non consensisse N. T. codd. in aliis omissas fuisse, in aliis occurrisse, eodem utrobiquè manente sensu, ut notat August. lib. i Retract., cap. 19.*

(75) *Neque jurare. Alii, non jurare.*

(76) *Et unitatem Dei hominem inducit. Sic pro unitate Deo hominem Domino ducit, emendavit Feuard. ex vet. cod. (nisi quod scripserit ducit, quod auctoritate Clarom. commutavi in inducit) cum quo consentit Voss. Sed in Clarom., Arundel, et Merc. 2, scriptum Deo loco Dei.*

nere a malis operibus, sed etiam a concupiscentiis A eorum. Hæc autem non quasi contraria legi docebat; sed adimplens legem, et infigans justificationes legis in nobis. Illud autem fuisset legi contrarium, si quodcumque lex vetasset fieri, id ipsum discipulis suis jussisset facere. Et hoc autem quod præcepit, non solum vetitis a lege, sed etiam a concupiscentiis eorum abstinere, non contrarium est, quemadmodum diximus; neque solventis legem, sed adimplentis, et extendentis, et dilatantis.

2. Etenim lex, quippe servis posita, per ea quæ foris erant corporalia, animam erudiebat, velut per vinculum attrahens eam ad obedientiam præceptorum, uti disceret homo servire (77) Deo: Verbum autem liberans animam, et per ipsam corpus voluntarie emundari docuit. Quo facto, necesse fuit auferri quidem vincula servitutis, quibus jam homo assueverat, et sine vinculis sequi Deum; superextendi vero decreta libertatis, et augeri subjectionem quæ est ad regem, ut non retrorsus quis revertens (78), indignus appareat ei qui se liberavit; eam vero pietatem et obedientiam, quæ est erga patremfamilias, esse quidem eandem et servis, et liberis; majorem autem fiduciam habere liberos, quoniam sit major et gloriosior operatio libertatis, quam ea quæ est in servitute (79) obsequentia.

3. Et propter hoc Dominus pro eo quod est: « Non mœchaberis, » nec concupiscere præcepit; et pro eo quod est: « Non occides, » neque irasci quidem; et pro eo quod est decimare, omnia quæ **243** sunt pauperibus dividere; et non tantum proximos, sed etiam inimicos diligere: et non tantum bonos datores et communicatores esse; sed etiam adversus eos qui tollunt nostra, gratuito donatores. « Tollenti enim tibi tunicam, ait, remitte ei et pallium (80): et ab eo qui tollit tua, non reposcas: et quemadmodum vultis ut faciant vobis homines, facite eis ⁴, » ut non quasi nolentes fraudari contristemini (81); sed quasi volentes donaverimus, gaudeamus, gratiam magis præstantes in proximos, quam necessitate (82) servientes. « Et si quis te, » inquit, « angariaverit mille passus, vade cum eo alia duo ⁵ (83); » uti non quasi servus sequaris, sed quasi liber præcedas, aptum (84) te in

omnibus (85), et utilem proximo præstans: non illorum malitiam intuens, sed tuam bonitatem perficiens, configurans temetipsum Patri, qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos ⁶. Hæc autem (86), quemadmodum prædiximus, non solventis erant legem, sed adimplentis et extendentis (87) in nobis: tanquam si aliquis dicat, majorem libertatis operationem, et pleniorum erga liberatorem nostrum infixam nobis subjectionem et affectionem. Non enim propter hoc liberavit nos, ut ab eo abscedamus; nec enim potest quisquam extra Dominica constitutus bona, sibimetipsi acquirere salutis alimenta (88): sed ut plus gratiam ejus adepti, plus eum diligamus. Quanto autem plus eum dilexerimus, hoc majorem (89) ab eo gloriam accipiemus, cum simus semper in conspectu Patris.

4. Quia igitur naturalia omnia præcepta communia sunt nobis et illis, in illis quidem initium et ortum habuerunt; in nobis autem augmentum et adimplentem perceperunt. Assentire enim Deo, et sequi ejus Verbum, et super omnia diligere eum, et proximum sicut seipsum (homo autem homini proximus), et abstinere ab omni mala operatione; et quæcunque talia communia utrisque sunt, unum et eundem ostendunt Deum. Hic est autem Dominus noster, Verbum Dei, qui primo quidem servos attraxit Deo, postea autem liberavit eos qui subjecti sunt ei, quemadmodum ipse ait discipulis: « Jam non dicam vos servos: quia servus nescit quid ejus dominus faciat. Vos autem dixi amicos, quoniam omnia (90) quæ audivi a Patre, manifestavi ⁷ (91). » In eo enim quod dicit: « Jam non dicam vos servos, » manifestissime significavit se esse, qui primo quidem eam servitutem, quæ est erga Deum, hominibus per legem constituerit, post deinde libertatem eis donaverit. Et in eo quod dicit: « Quoniam servus nescit quid faciat dominus ejus; » ignorantiam servilis populi manifestat per suum adventum. In eo autem quod amicos Dei dicit suos discipulos, manifeste ostendit se esse Verbum Dei, quem et Abraham voluntarie et sine vinculis propter generositatem fidei sequens, amicus factus est Deo ⁸. Sed neque Abraham amicitiâ propter in-

⁴ Luc. vi, 29 seqq. ⁵ Matth. v, 41. ⁶ Matth. v, 45. ⁷ Joan. xv, 15. ⁸ Jac. ii, 25.

(77) *Servire*. Ita Clarom. In Voss., Feuard. et D Grab., *adservire*; in reliquis, *ad serviendum*.

(78) *Revertens*. Eras., Gallas., Feuard. cum Arundel. et Merc. 2, *renitens*.

(79) *Servitute*. Idem, *servitutem*.

(80) *Remitte ei et pallium*. Memoriter Evangelii verba allegans Irenæus, hoc comma transtulit ex Matth. v, 40, nam Lucæ vi, 29, habetur: Καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

(81) *Contristemini*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arundel., quasi Christus adhuc loqueretur. Editt. cum Merc. 2, *constristemur*; quod recentioris enjuspian emendationem sapit.

(82) *Necessitate*. Al., *necessitati*.

(83) *Alia duo*. In editis N. T. exemplarib. Græcis, ἄλλα, *alia* non legitur. Occurrit vero in pluribus mss: et in Vulgata nostra, et Italica versione.

(84) *Aptum*. Græce ἐπιτήδειον, id est *commodum*; *facilem*, etc.

(85) *In omnibus*. Particulam *in* omittunt Erasmi et Gallas. ut et Arundel. in quo legitur, *hominibus*.

(86) *Hæc autem*. *Omnia* addunt edit. cum Arundel. et Merc. 2.

(87) *Et extendentis*. *Et dilatantis*; additur in iisdem.

(88) *Alimenta*. In edit. Oxon perperam; *elementa*.

(89) *Hoc majorem*. Eras. et Gallas., *eo magis*.

(90) *Dicam... quoniam omnia*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Otlob. et Voss., in quibus etiam paulo post, *dicam*. In aliis *d. co...* *quia*.

(91) *Patre, manifestavi*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund. Cæteri, *Patre meo, nota feci*.

digentiam assumpsit Dei Verbum, existens ab initio perfectus : « Antequam enim Abraham esset, ego sum, » inquit⁹; sed ut ipsi Abraham donaret æternam vitam, existens bonus, quoniam amicitia Dei immortalitatis est condonatrix his qui aggre- diuntur (92) eam.

CAPUT XIV¹⁰.

Si quid obsequii exigit ab homine Deus, si hominem condiderit, vocaverit ac legibus informaverit, uni hominis salutis consulit; non homine indigens, sed in hunc beneficium gratis omnino conferre studens.

1. Igitur initio non quasi indigens Deus hominis, plasnavit Adam, sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur (93), quemadmodum ipse ait : « Pater, clarifica me claritate quam habui apud te, priusquam mundus fieret¹¹. » Nec nostro ministerio indigens jussit ut eum sequeremur; sed nobis ipsis attribuens (94) salutem. Sequi enim Salvatorem, participare est salutem : et sequi lumen, percipere (95) est lumen. Qui autem in lumine sunt, non ipsi (96) lumen illuminant, sed illuminantur et illustrantur ab eo : ipsi quidem ei nihil præstant, beneficium autem percipientes illuminantur a lumine. Sic et servitus erga Deum, Deo quidem nihil præstat, nec opus est Deo humano obsequio; ipse autem sequentibus et servientibus ei vitam, et incorruptelam, et gloriam æternam attribuit; beneficium præstans servientibus sibi ob id quod serviunt, et sequentibus ob id quod sequuntur, sed non beneficium ab eis percipiens (97) : est enim dives, perfectus, et sine indigentia. Propter hoc autem exquirat Deus ab hominibus servitutem, ut, quoniam est bonus et misericors, benefaciat eis, qui perseverant in servitute ejus. In quantum enim Deus **244** nullius indigens (98), in tantum homo indiget Dei communionem. Hæc enim gloria hominis, perseverare ac permanere in Dei servitute. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus : « Non vos me elegistis, sed ego elegi vos¹², » significans, quoniam non ipsi glorificabant eum, sequentes eum; sed in eo quod sequerentur Filium Dei, glorificabantur ab eo. Et iterum : « Volo ut ubi ego sum, ibi et hi sint, ut videant claritatem meam¹³; » non vane

glorians super hoc, sed gloriam suam participari (99) volens, discipulis suis, de quibus et Isaias ait : « Ab oriente attraham semen tuum, et ab occasu colligam te : et dicam Aquiloni : Adduc; et Austro : Noli prohibere : attrahe (1) filios meos de longinquo, et filias meas a summitatibus terræ, omnes quotquot vocati sunt (2) in nomine meo. In gloria enim mea præparavi, et formavi, et feci eum¹⁴. » Hoc ideo, quoniam ubicunque est cadaver, illuc congregabuntur et aquilæ¹⁵, » participantes gloriæ Domini : qui et formavit, et ad hoc præparavit nos, ut, dum sumus cum eo, participemus gloriæ ejus.

2. Sic et Deus ab initio hominem quidem plasnavit propter suam munificentiam; patriarchas vero elegit propter illorum salutem; populum vero præformabat (3) docens indocibilem, sequi Deum; prophetas vero præstruebat in terra, assuescens hominem portare ejus Spiritum, et communionem habere cum Deo : ipse quidem nullius indigens; his vero qui indigent ejus (4), suam præbens communionem : et his qui ei complacebant, fabricationem salutis, ut architectus, delineans, et non videntibus in Ægypto a semetipso dans ducationem (5); et his qui inquieti erant in eremo, dans aptissimam legem, et his qui in bonam terram introierunt, dignam præbens hæreditatem; et his qui convertuntur ad Patrem, saginatum occidens vitulum, et primam stolam donans : multis modis componens humanum genus ad consonantiam salutis. Et propter hoc Joannes in Apocalypsi ait : « Et vox ejus quasi vox aquarum multarum¹⁶. » Vere enim aquæ multæ Spiritus (6), quoniam dives, et quoniam magnus est Pater. Et per omnes illos transiens Verbum, sine invidia utilitatem præstabat eis qui subjecti sibi erant, omni conditioni congruentem et aptam legem conscribens.

3. Sic autem et populo tabernaculi factionem, et ædificationem templi, et Levitarum electionem, sacrificia quoque et oblationes, et monitiones (7), et reliquam omnem lege (8) statuebat deservitionem. Ipse quidem nullius horum est indigens; est enim semper plenus omnibus bonis, omnemque odorem suavitatis, et omnes suaveolentium vaporaciones habens in se, etiam antequam Moyses esset : facile autem ad idola revertentem (9) populum erudiebat,

⁹ Joan. viii, 58. ¹⁰ Cap. XXVIII. ¹¹ Joan. xvii, 5. ¹² Joan. xv, 16. ¹³ Joan. xvii, 24. ¹⁴ Isa. xlii, 5 et seqq. ¹⁵ Matth. xxiv, 28. ¹⁶ Apoc. i, 15.

(92) Aggrediuntur. I. e. suscipiunt.

(93) Clarificabatur. Alii, glorificabatur.

(94) Nobis ipsis attribuens. Editt. cum Arund. et Merc. 2, ut nobis ipsis attribueret.

(95) Percipere. Sic mss. In Editt. participare.

(96) Ipsi. Feuard. in marg. et Voss., ipsum.

(97) Ab eis percipiens. Ita vetus Feuard. codex, Clarom. et Voss. Alii, ipso ab eis percipiente.

(98) Nullius indigens. Editt., nullius indiget.

(99) Participari. Al., participare.

(1) Attrahe. In Clarom. et Voss., attraham.

(2) Omnes quotquot vocati sunt. Sic omnes mss.

eum sacro textu. At Eras., Gallas. et Feuard. perperam, omnes enim quotquot vocati estis.

(3) Præformabat. Ita Clarom., Arund. et Merc. 1. In veteri Feuard. cod. et Voss., præformat; in aliis formabat.

(4) Indigent ejus. Al., indigentes sunt ejus.

(5) Ducationem. Pro ductum.

(6) Spiritus. Dei addunt editt. cum Arundel. et Merc. 2.

(7) Et monitiones. Desunt in Clarom.

(8) Lege. Sic Clarom. et Voss.; cæteri, legis.

(9) Facile... revertentem. Sic Clarom. cum quo

per multas vocationes (10) præstruens eos persevere- A rare, et servire Deo : per ea quæ erant secunda, ad prima vocans (11), hoc est, per typica, ad vera ; et per temporalia, ad æterna ; et per carnalia, ad spiritalia ; et per terrena, ad coelestia ; quemadmodum et dictum est Moysi : Quoniam « facies omnia juxta typum eorum quæ vidisti in monte¹⁷. » Quadraginta enim diebus discebat tenere sermones Dei, et characteres cœlestes, et imagines spirituales, et præfigurationes futurorum, quemadmodum et Paulus ait : « Bibebant enim de sequenti (12) petra : petra autem erat Christus¹⁸. » Et rursus prædictis his, quæ in lege sunt, intulit : « Omnia autem (13) hæc in figura veniebant illis : scripta sunt autem ad correptionem (14) nostram, in quos finis sæculorum devenit¹⁹. » Per typos enim (15) discebant timere Deum, et perseverare in obsequiis ejus.

CAPUT XV.

Qui legem naturalem seu Decalogum hominum cordibus primum inscribere satis habuerat Deus, Hebræorum, libertate sua abutentium, concupiscentiam graviore legis Mosaicæ jugo refrenare, imo et leges quasdam particulares ob duritiam cordis eorum statuere postmodum necesse habuit.

1. Itaque lex, et disciplina erat illis, et prophetia futurorum. Nam Deus primo quidem per naturalia præcepta, quæ ab initio infixæ dedit hominibus, admonens eos, id est per Decalogum (quæ si quis non fecerit, non habet salutem), nihil plus ab eis exquisivit. Quemadmodum Moyses in Deuteronomio ait : « Hi sermones omnes, quos locutus est Dominus ad omnem synagogam filiorum Israel in monte, et nihil adjecit (16) : et scripsit ea in duabus tabulis lapideis, et dedit mihi²⁰ ; » propter hoc ut custodirent præcepta hi qui velint sequi eum.²¹ At ubi conversi sunt in vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitutem, a **245** Deo quidem

¹⁷ Exod. xxv, 40. ¹⁸ I Cor. x, 4. ¹⁹ Ibid., 11. ²⁰ Act. vii, 38 seqq. ²¹ Exod. xxxiii, 2, 3. ²² Matth. xix, 7, 8.

consentit quoad postremam vocem Voss. ; cæteri, *facilem... reverti.*

(10) *Vocationes.* Ita Clarom., quam lectionem malim quam *advocationes* vel *avocationes*, ut habent alii, quia melius quadrat ad sequentia, et ad Irenæi scopum.

(11) *Vocans.* Ita Clarom. In Feuard. marg., Arund. et Voss., *provocans* ; in aliis, *advocans*.

(12) *Sequenti.* *Spiritali* quod huic loco præmittitur in editt. et in nostris N. T. exemplaribus expunxi, quia in nullo prorsus Irenæi ms. codice legitur, et ab editoribus additum videtur.

(13) *Omnia autem.* Desunt in Clarom.

(14) *Correptionem.* Al., *correctionem.*

(15) *Enim.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *ergo.*

(16) *Et nihil adjecit.* Nihil negligentia scribarum omissum addidi tum ex ipso Irenæo infra cap. 16, n. 4, tum ex ipso Biblico textu.

(17) *Abscindentem.* Clarom. et Voss., *abscedentem.*

(18) *Cordis sui.* LXX habent τῶν πατέρων αὐτῶν, non τῆς καρδίας αὐτῶν.

(19) *Præcepta non bona.* Id est, ut explicat Feuardentius, præcepta de ritibus, nomeniis, sa-

crificiis, quæ propria virtute nec justificabant, nec ad perfectum adducebant observantes, sed umbræ erant futurorum honorum.

(20) *Diaconium.* Clarom. et Voss., *diaconio* ; Arundel. et Merc. 2, *diaconum.*

(21) *Præcepta Dei vivi dare vobis.* Editi N. T. codd. habent, λόγια ζῶντα, δοῦναι ὑμῖν. Sed mss. collegii Novi Oxon. cum Irenæo habet, ὑμῖν, vobis.

(22) *Patres vestri.* In nostris exemplaribus, πατέρες ὑμῶν, *patres nostri.*

(23) *Stellam Dei.* Vocem *Dei*, quæ legitur tum in LXX, Amos, v, 26, tum in Græcis Latinisque Actorum exemplaribus, omittunt vet. Feuard. codd. et Voss., sed vox ὑμῶν, quam addunt editi Bibliorum codices, deest in ms. Cantabrig. perinde ut in Irenæo.

(24) *Rempham.* Septuaginta, Παμφάν, Theodotio, ἀμαύρωσιν, id est *obscuritatem*, vertunt.

(25) *Ante te angelum meum.* Sic cum Irenæo habet cod. Alex. τὸν ἄγγελόν μου πρότερόν σου sed editt. πρὸ προσώπου σου.

(26) *Es.* Ita Clarom., Voss. et Grab. juxta sacrum textum. Cæteri perperam, *est.*

non abscindentem (17), in servitutis autem jugo dominantem eis : quemadmodum Ezechiel propheta causas talis legis datæ reddens, ait : « Et post concupiscentiam cordis sui (18) erant oculi eorum, et ego dedi eis præcepta non bona (19), et justificationes, in quibus non vivent in eis²². » Et Lucas autem Stephanium, qui primus in diaconium (20) ab apostolis electus est, et primus occisus est propter Christi martyrium, sic dixisse de Moyse scripsit : « Ille quidem accepit præcepta (21) Dei vivi, dare vobis, cui noluerunt obedire patres vestri (22), sed abjecerunt et conversi sunt corde suo in Ægyptum, dicentes ad Aaron : Fac nobis deos, qui nos antecedant ; Moyses enim qui eduxit nos de terra Ægypti, quid ei contigerit, ignoramus. Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt sacrificia idolo, et lætabantur in factis manuum suarum. Convertit autem Deus, et tradidit eos servire exercitibus cœli, quemadmodum scriptum est in libro prophetarum : Nunquid sacrificia et oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in eremo, domus Israel? et accepistis tabernaculum Moloch, et stellam Dei (23) Rempham (24), figuras quas fecistis, adorare eas²³ ; » manifeste significans, quoniam non ab altero Deo talis illis data lex est, sed ab eodem ipso, apta illorum servituti. Quapropter et in Exodo ad Moysen dicit : « Emittam ante te angelum meum (25) : non enim ascendam tecum, quoniam populus duræ cervicis es²⁴ (26). »

2. Et non solum hoc, sed et præcepta quædam a Moyse posita eis propter duritiam illorum, et quod nollent esse subjecti, manifestavit Dominus, cum dixissent ei : « Quare ergo Moyses præcepit dare libellum repudii, et remittere uxorem? » dicens eis : « Hæc vobis propter duritiam cordis vestri permisit ; ab initio autem non ita factum est²⁵ ; » Moysen quidem excusans, quasi fidelem servum ; unum autem, qui ab initio masculum et feminam fecit, Deum confitens ; illos autem arguens tan-

²⁰ Dent. v, 22. ²¹ Cap. XXIX. ²² Ezech. xx, 24.

²³ Act. vii, 38 seqq. ²⁴ Exod. xxxiii, 2, 3. ²⁵ Matth. xix, 7, 8.

²⁶ Dent. v, 22. ²⁷ Cap. XXIX. ²⁸ Ezech. xx, 24.

²⁹ Act. vii, 38 seqq. ³⁰ Exod. xxxiii, 2, 3. ³¹ Matth. xix, 7, 8.

³² Act. vii, 38 seqq. ³³ Exod. xxxiii, 2, 3. ³⁴ Matth. xix, 7, 8.

³⁵ Act. vii, 38 seqq. ³⁶ Exod. xxxiii, 2, 3. ³⁷ Matth. xix, 7, 8.

³⁸ Act. vii, 38 seqq. ³⁹ Exod. xxxiii, 2, 3. ⁴⁰ Matth. xix, 7, 8.

quam duros, et non subjectos. Et propter hoc aptum duritiæ eorum repudii præceptum (27) a Moyse acceperunt. Et quid dicimus de Veteri Testamento hæc? quandoquidem et in Novo apostoli hoc idem facientes inveniuntur propter prædictam causam, statim dicente Paulo: « Hæc autem ego dico, non Dominus ²⁶. » Et iterum: « Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum præceptum ²⁷. » Et iterum: « De virginibus autem præceptum Domini non habeo; consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino, ut fidelis sim ²⁸ (28). » Sed et alio loco (29) ait: « Ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram ²⁹. » Si igitur et in Novo Testamento quædam præcepta secundum ignoscentiam apostoli concedentes inveniuntur, propter quorundam incontinentiam, ut non obdurati tales, in totum desperantes salutem suam, apostatæ fiant a Deo; non oportet mirari, si et in Veteri Testamento idem Deus tale aliquid voluit fieri pro utilitate populi, illiciens eos per prædictas observationes, ut per eas salutem Decalogi (30) observantes sint (31) et detenti (32) ab eo non reverterentur ad idololatriam, nec apostatæ fierent a Deo, sed toto corde discerent diligere eum. Si autem quidam, propter inobedientes Israelitas et perditos, infirmum dicunt legis doctorem, invenient in ea vocatione, quæ est secundum nos, multos quidem vocatos, paucos vero electos; et intrinsecus lupos, a foris vero indutos pelles ovium; et id quod erat semper liberum et suæ potestatis in homine, semper servasse Deum, et suam exhortationem: ut juste judicentur (33) qui non obediunt ei, quoniam non obediunt ei; et qui obediunt et crediderunt, honorentur incorruptibilitate.

246 CAPUT XVI ³⁰.

Nec circumcisionis, nec aliarum cæremoniarum legalium virtute collatam esse perfectam justitiam: atque abrogata hæc a Christo fuisse, vigente sem-

²⁶ I Cor. vii, 12. ²⁷ Ibid., 6. ²⁸ Ibid., 25. ²⁹ Ibid., 5. ³⁰ Cap. XXX. ³¹ Gen. xvii, 9 seqq. ³² Ezechi. xx, 12. ³³ Exod. xxxi, 11. ³⁴ Coloss. xi, 11. ³⁵ Deut. x, 16. ³⁶ Rom. viii, 36. ³⁷ Jac. xi, 23.

(27) *Repudii præceptum.* Præceptum hic et paulo post latius accipit, pro regula.

(28) *Sim.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *essem.*

(29) *Alio loco.* Scilicet paulo superius, vers. 5 ejusdem capituli vii, Epist. I ad Corinth. juxta nostram divisionem; quæ cum Irenæi ævo nondum obtineret, imo cum hoc sæculo Paulinæ Epistolæ in capita et versus nondum distinctæ essent, non mirum si id ad alium locum pertinere dixerit, quod ejusdem capituli esse diceremus.

(30) *Salutem Decalogi.* Id est, inquit Grab., Decalogum, cujus observatione homo salutem consequitur. At suspicor pro *salutem*, legendum esse *saltem*.

(31) *Observantes sint.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., quorum auctoritate tres voces, *munera dent ei*, quæ statim sequuntur in editis, expunxi, utpote quæ haud cohæreant cum antecedentibus et consequentibus. Nec enim hic de muneribus aut sacrificiis agitur, sed de libello repu-

per, imo invalescente, qua nunquam non astricti fuerunt homines, Decalogi lege.

1. Quoniam autem et circumcisionem non quasi consummatricem justitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahamæ, ex ipsa Scriptura discimus. « Dixit, » enim inquit, « Deus ad Abraham: Circumcidetur omne masculinum vestrum, et circumcidetis carnem præputii vestri, in signo (34) testamenti inter me et vos ³¹. » Hoc idem de Sabbatis Ezechiel propheta ait: « Et Sabbata mea dedi eis, ut sint in signo inter me et ipsos, ut sciant quoniam ego Dominus, qui sanctifico eos ³²(35). » Et in Exodo Deus ait ad Moysen: « Et Sabbata mea observabitis: erit enim signum apud me vobis (36) in generationes vestras ³³. » In signo ergo data sunt hæc: non autem sine symbolo erant signa, id est, sine argumento, neque otiosa, tanquam quæ a sapiente artifice darentur; sed secundum carnem circumcisio circumcisionem significabat (37) spiritalem. Etenim, « nos, » ait Apostolus, « circumcisi sumus circumcisione non manufacta ³⁴. » Et propheta ait: « Circumcidite duritiam cordis vestri ³⁵. » Sabbata autem perseverantiam totius diei erga Deum deservitionis edocebant. « Æstimati enim sumus, » ait apostolus Paulus, « tota die ut oves occisionis ³⁶; » scilicet consecrati, et ministrantes omni tempore fidei nostræ, et perseverantes ei, et abstinentes ab omni avaritia, non acquirentes, nec possidentes thesauros in terra. Manifestabatur autem et tanquam de ea (38) quæ facta sunt, requietio Dei, hoc est regnum, in quo requiescens homo ille qui perseveraverit Deo assistere, participabit de mensa Dei.

2. Et quia non per hæc justificabatur homo, sed in signo data sunt populo, ostendit, quod ipse Abraham sine circumcisione et sine observatione Sabbatorum, « credit Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei vocatus est ³⁷. » Sed et Lot sine circumcisione eductus est de Sodomis, percipiens salutem a Deo. Item Deo placens Noe,

dii, aliisque similibus, quæ populo duræ cervici indulsit Deus, ne superioris legis impatiens, ad idololatriam declinaret.

(32) *Detenti.* Deest in Eras. et Gallas.

(33) *Judicentur.* Al., *damnentur.*

* (34) *In signo.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss., quibus ex parte consentit cod. Alexand. in quo legitur ἐν σημεῖω. In reliquis, *et erit in signum.*

(35) *Sanctifico eos.* Ita Voss. juxta sacrum cod. Clarom., *sanctifico in eis*; alii, *sanctifico vos.*

(36) *Erit enim signum apud me vobis.* Sic Clarom. et Voss. juxta cod. Alexand.: ἔστι γὰρ σημεῖον παρ' ἐμοῦ καὶ ὑμῶν. Editi vero habent: σημεῖον ἐστὶ παρ' ἐμοῦ καὶ ἐν ὑμῶν. Ex Irenæi, autem textu, *et ante vobis* excidisse videtur. At reliqua ejusdem exemplaria perperam in *pro enim* habent.

(37) *Significabat.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *præfigurabat.*

(38) *De ea.* Lege, *vel post ea, vel de iis.*

eum esset incircumciscus, accepit mensuras mundi (59) secundæ generationis (40). Sed et Enoch sine circumcissione placens Deo, cum esset homo, legatione ad angelos fungebatur (41), et translatus est (42), et conservatur usque nunc testis justi iudicii Dei: quoniam angeli quidem transgressi deciderunt in terram in iudicium (43); homo autem placens translatus est in salutem. Sed et reliqua autem omnis multitudo eorum, qui ante Abraham fuerunt justis, et eorum patriarcharum, qui ante Moysen fuerunt, et sine his quæ prædicta sunt, et sine lege Moysi justificabantur. Quemadmodum et ipse Moyses in Deuteronomio ait ad populum: « Dominus Deus tuus testamentum disposuit in Horeb: et non patribus vestris disposuit Dominus testamentum hoc, sed ad vos ³⁸. »

3. Quare igitur patribus non disposuit Dominus testamentum? Quia « lex non est posita justis ³⁹; justis autem patres virtutem Decalogi conscriptam habentes in cordibus et animabus suis, diligentes

³⁸ Deut. v, 2. ³⁹ I Tim. 1, 9. ⁴⁰ Deut. viii, 3.

(39) *Accepit mensuras mundi.* Vide cap. 10, n. 1, notam 29.

(40) *Secundæ generationis.* Ita Feuard. in marg., Voss., Clarom. et Grab. Alii, *secundum generationes.* Per mundum autem *secundæ generationis*, intelligit mundum post diluivium veluti renascentem.

(41) *Legatione ad angelos fungebatur.* Vox *Dei* quam hic commati præmittunt editt. deest in vet. cod. Feuard., Clarom. et Voss. Quid sit autem divinum illud legationis munus quod ad angelos obivit Enoch, et qui sunt illi angeli, paulo obscurius. Ex mox sequentibus colligi posse videtur, Irenæum cum Justino martyre, Athenagora, Clemente Alex., Tertull., Lactantio, aliisque non paucis sensisse, angelos apostatas in peccati pœnam præcipites in terram actos, mulierum captos specie, cum iis sub humana forma stupri consuetudinem habuisse, eamque ruinæ iis occasionem fuisse. Iis omnibus erroris causa fuit quod Gen. iv de *filiis Dei* congressu cum *filiabus hominum* legitur. Pro *filiis Dei* codices quidam habebant, *angeli Dei*, ut Philo legit in lib. *De gigantibus*, et Euseb. lib. v *De præpar. evang.*, cap. 4, ac August. lib. xv *De civit.*, cap. 23. Qui vero *filiis Dei* legebant, angelos tamen, priori versione decepti, interpretabantur, ut observant Chrysost. homil. 22 in Genes., et Theodoret. quæst. 17 in Genes. Hicque fons erroris exstitisse videtur. Quibus suppositis, facile intelligitur quid sit ea Enoch ad angelos a Deo demandata legatio. Vult nempe Irenæus, Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam sædamque vitiorum colluvium demersos, tanquam Dei ministrum atque prophetam accessisse divinum iudicium denuntiaturum. Hæc utique ex apocrypho Enochi libro mutuatum fuisse Irenæum non dubitaverit, quisquis apud Tertull. lib. *De idolol.*, cap. 4, legerit, Enochum spiritu prophetico prædixisse, *omnia elementa, omnem mundi censum, quæ cælo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam versuros dæmonas, et spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo adversus Dominum consecrarentur. Denique idem Enoch simul et cultores idoli, et fabricatores in comminationem prædamnat.* Tum ut dictis fidem conciliet, non modicum fragmentum ex Enochi libro refert. Aditque cap. 15: *Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem versura præcecinit per antiquissimum propheam Enoch. Ac*

(44) scilicet Deum qui fecit eos, et abstinentes erga proximum ab injustitia: propter quod non fuit necesse admoneri eos **247** correptoriis litteris, quia habebant in semetipsis justitiam legis. Cum autem hæc justitia et dilectio, quæ erat erga Deum, cessit (45) in oblivionem, et exstincta esset in Ægypto, necessario Deus propter multam suam erga homines (46) benevolentiam semetipsum ostendebat per vocem, et eduxit de Ægypto populum in virtute (47), uti rursus fieret homo discipulus et sectator Dei; et affligebat indicto audientes, ut non contemnerent eum qui se fecit; et manna cibavit eum (48), uti rationalem acciperent escam, quemadmodum et Moyses in Deuteronomio ait: « Et cibavit (49) te manna, quod non sciebant patres tui, uti cognoscas, quoniam non in pane solo vivit (50) homo, sed in omni verbo Dei, quod procedit de ore ejus, vivit (51) homo ⁴⁰. » ⁴¹ Et erga Deum dilectionem præcipiebat, et eam quæ ad proximum est justitiam insinuabat, ut nec injustus, nec indi- ⁴¹ Cap. XXXI.

denique lib. *De habitu muliebr.*, cap. 4, auctoritatem libri Enoch. vindicat, huncque divinæ legationis munus obisse, ita persuasum habuit, ut huic in eo munere successisse Noe asserat. Igitur, ait, *sine dubio potuit Noe in prædicationis delegatione successisse Enoch.* Quæ Tertulliani verba ideo retuli, quia Irenæi dictis non parvam lucem afferunt confirmantque, ea quæ uterque de Enoch prædicatione, et ad libidinosos angelos, corruptosque ab iis homines legatione refert, ex præfato apocrypho libro hausta fuisse.

(42) *Et translatus est.* In paradysum scilicet, ubi primus positus est homo, ubi et cum Elia manebit usque ad consummationem, ut explicat Irenæus lib. v, cap. 5, quæ ab iis presbyteris, qui sunt apostolorum discipuli, accepisse se dicit.

(43) *Deciderunt in terram in iudicium.* Hanc lectionem quam genuinam censeo, solus exhibet cod. Clarom. Nam cæteri omnes omittunt *in terram.* At eodem modo, et iisdem pene verbis loquitur Clemente Alex. lib. ii *Pædag.*, cap. 2. *Horum, inquit, indicium tibi præbent angeli, qui Dei pulchritudinem reliquerunt, propter pulchritudinem quæ staccessit, ac tam multi (τοσοῦτοι lego, non τοσοῦτον) e cælo delapsi sunt in terram.* Et in iii *Strom.* Jam vero et angeli quidam, intemperantia ducti, victi cupiditate huc e cælo deciderunt. Angelos etiam propter intemperantiam suam, in sæculum cecidisse de cælo, scribit Ambros. lib. i *De virgin.*

(44) *Virtutem Decalogi... animabus suis, diligentes.* Ita Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, longe melius quam Feuard., Grab. et Voss. *virtute Decalogi... animabus suis legem diligentes.* Nempe pro virtute reposui virtutem, et expunxi legem.

(45) *Cessit.* Sic omnes mss., at edit., *cessisset.*

(46) *Erga homines.* Desunt in Clarom. et Voss.

(47) *Virtute.* Voss., *justitia.*

(48) *Eum.* (Scilicet populum.) Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *eos.*

(49) *Cibavit.* In Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, *cibavi.*

(50) *Vivit.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *vivet.*

(51) *Vivit.* Merc. 2 cum Grab. iterum, *vivet.* Sic quidem utrobique habent nostra sacri textus exemplaria; sed præsens tempus aut legit, aut scripsit Irenæus, si antiquioribus ac melioris notæ, codd. fides.

gnus sit Deo; præstruens (52) hominem per Decalogum in suam amicitiam, et eam quæ circa proximum est concordiam (quæ quidem ipsi proderant homini); nihil tamen indigente Deo ab homine.

4. Propter hoc Scriptura ait: « Hos sermones locutus est Dominus ad omnem synagogam filiorum Israel in monte, et nihil adjecit ⁴² (53); » nihil enim, quemadmodum prædiximus, indigebat ab eis. Et iterum Moyses ait: « Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus postulat a te, nisi timere Dominum Deum tuum, ambulare in omnibus viis ejus, et diligere eum, et servire Domino Deo tuo ex toto corde tuo, et ex tota anima tua ⁴³? » Hæc autem gloriosum quidem faciebant hominem, id quod deerat ei implentia, id est amicitiam Dei; Deo autem præstabant nihil; nec enim indigebat **B** Deus dilectione hominis. Deerat autem homini gloria Dei, quam nullo modo poterat percipere, nisi per eam obsequentiam, quæ est erga Deum. Et propter hoc iterum Moyses ait eis: « Elige vitam, ut vivas tu et semen tuum, diligere Dominum Deum tuum, exaudire (54) vocem ejus, et apprehendere eum; quoniam hæc est vita tua, et longitudo dierum tuorum ⁴⁴. » In quam vitam præstruens hominem, Decalogi quidem verba ipse per semetipsum omnibus similiter Dominus locutus est: et ideo similiter permanent apud nos, extensionem et augmentum, sed non dissolutionem accipientia per carnalem ejus adventum.

5. Servitutis autem præcepta separatim per Moysen præcepit populo, apta illorum eruditioni (55); quemadmodum ipse Moyses ait: « Et mihi præcepit Dominus in tempore illo, dicere vobis justificationes et judicia ⁴⁵. » Hæc ergo, quæ in servitutem, et in signum data sunt illis, circumscrispsit (56) novo libertatis testamento. Quæ autem naturalia, et liberalia, et communia omnium, auxit et dilatavit, sine invidia largiter donans hominibus per adoptionem, Patrem scire Deum, et diligere eum ex toto corde, et sine adversatione (57) sequi ejus Verbum, non tantum abstinentes a malis operationibus, sed etiam a concupiscentiis earum. Auxit autem etiam timorem: filios enim plus ti-

⁴² Deut. v, 22. ⁴³ Deut. x, 12. ⁴⁴ Deut. xxx, 19, 20. ⁴⁵ Deut. iv, 14. ⁴⁶ Matth. xii, 36. ⁴⁷ Matth. v, 28. ⁴⁸ Ibid., 22. ⁴⁹ I Petr. ii, 16. ⁵⁰ Cap. XXXII. ⁵¹ I Reg. xv, 22. ⁵² Psal. xxxix, 7.

(52) *Præstruens*. Sic mss. In edit., *præstruente*; **D** Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss., melius quam alii, *circumcinxit*.

(53) *Et nihil adjecit*. I. e. nihil plus ab eis tunc exquisivit, nisi solam Decalogi observationem, ut superius explicat initio cap. 15, nam *servitutis præcepta*, quæ sacrificia, oblationes, etc., spectabant, *reparatim*, hoc est, postea *per Moysen præcepit populo*, ut addit paulo post.

(54) *Exaudire*. Ita recte Feuard. in marg., Otob., Voss., Merc. 2 et Grab., quia et in LXX legitur, ἐσακούειν, sine *κατ*. In cæteris et *audire*.

(55) *Eruditioni*. Addunt edit., *sive castigationi*. Sed has voces expunxi auctoritate Clarom. et Voss., purum siquidem putumque glossema est, additum a quopiam, cui vox *καὶ δὲ*, *castigationem*, potius quam *eruditionem* hoc loco significare videbatur.

(56) *Circumscrispsit*. I. e. *abolevit, e medio tulit*.

A mere oportet quam servos, et majorem dilectionem habere in patrem. Et propter hoc ait Dominus: « Omnem sermonem otiosum quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die judicii ⁴⁶; » et: « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo ⁴⁷; » et: « Qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio ⁴⁸; » ut sciamus, quoniam non solum factorum reddemus rationem Deo, ut servi, sed etiam sermonum et cogitationum, tanquam qui et libertatis potestatem acceperimus: in qua magis probatur homo, si revereatur, et timeat, et diligat Dominum. Et propter hoc Petrus ait « non velamentum malitiæ habere nos libertatem ⁴⁹, sed ad probationem (58) et manifestationem fidei.

CAPUT XVII ⁵⁰.

Deum veteribus et typicis oblationibus ac sacrificiis non indignisse, nec per ea homines veram justitiam consequi potuisse. Idcirco iis abrogatis novum ac verum novi testamenti sacrificium ipsius corporis ac sanguinis Christi institutum fuisse, toto orbe nomini Domini offerendum.

1. Quoniam autem non indigens Deus servitute eorum, sed propter ipsos quasdam observantias in lege præceperit, plenissime prophetæ indicant. Et rursus quoniam non indiget Deus oblatione eorum (59), sed propter ipsum qui offerat, hominem, manifeste Dominus docuit, quemadmodum ostendimus. Si quando enim negligentes eos justitiam, et abstinentes a dilectione Dei videbat, per sacrificia autem et reliquas typicas observantias putantes propitiari Deum, dicebat eis Samuel quidem sic: « Non vult Deus holocausta et sacrificia, sed vult exaudiri vocem suam. Ecce, auditus bonus super sacrificium (60), et auditus super adipem arietum ⁵¹. » **248** David autem ait: « Sacrificium et oblationem noluisti; aures (61) autem perfecisti mihi: holocausta etiam (62) pro delicto non postulasti ⁵². » Docens eos quoniam obauditionem vult (63) Deus, quæ servat eos, quam sacrificia et holocaustomata, quæ nihil eis prosunt ad justitiam: et novum simul prophetans testamentum. Manifestius autem adhuc in quinquagesimo psalmo

Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss., melius quam alii, *circumcinxit*.

(57) *Adversatione*. Sic Clarom. et Voss.; cæteri minus recte, *aversatione*.

(58) *Ad probationem*. Ita Clarom. In Feuard., Grab. et Voss., *ad approbationem*; in cæteris corrupte, *ad propitiationem*.

(59) *Eorum*. Edit. cum Arund. et Merc. 2, *hominum*.

(60) *Auditus bonus super sacrificium*. Nostra τῶν ὀ' exemplaria sonant: *auditus super sacrificium bonum*.

(61) *Aures*. In editis τῶν ὀ' codd. ut et Hebr. x, 5, habetur σῶμα, *corpus*.

(62) *Etiam*. Alii, *autem*.

(63) *Vult*. Sic mss., at Eras., Gallas. et Feuard. scripserunt *marvult*.

de his ait : « Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique : holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus ; cor contritum et humiliatum Dominus non spernet ⁵³ (64). » Quoniam ergo nihil indiget Deus, in eo qui est ante hunc psalmo ait : « Non accipiam de domo tua vitulos, nec de gregibus tuis hircos. Quoniam meæ sunt omnes bestię terræ, jumenta in montibus et boves : cognovi omnia volatilia cæli, et species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi : meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Nunquid manducabo carnes laurorum, aut sanguinem hircorum potabo ⁵⁴ ? » Deinde ne quis putet, propterea quod irasceretur, eum recusare hæc, infert, consilium ei dans : « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et glorificabis me ⁵⁵ ; » illa quidem, per quæ putabant peccantes propitiari Deum, abnuens (65) : hæc autem (66) per quæ justificatur homo, et appropinquat Deo, hortatur et admonet. Hoc idem autem et Isaias ait : « Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum ? dicit Dominus. Plenus sum ⁵⁶. » Et cum abnuisset holocaustomata, et sacrificia, et oblationes, etiam et (67) neomenias, et Sabbata, et ferias, et reliquam universam consequentem his observationem, intulit, suadens eis quæ salutaria sunt : « Lavamini, mundi estote, auferte nequitas a cordibus vestris ab oculis (68) meis : desinite a malitiis vestris, discite bonum facere, exquirite iudicium, eruite eum qui injuriam patitur, iudicate

A pupillo, et justificate viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus ⁵⁷. »

2. Non enim sicut homo motus (69), ut multi audent dicere, divertit eorum sacrificia (70) ; sed miserans eorum cæcitati, et verum sacrificium insinuans, quod offerentes propitiabuntur Deum, ut ab eo vitam percipiant. Quemadmodum alibi ait : « Sacrificium (71) Deo cor contribulatum ; odor suavitatis Deo, cor clarificans eum qui plasmavit. » Si enim irascens abnueret hæc eorum (72) sacrificia, tanquam qui indigni essent consequi misericordiam ejus, non utique eisdem ipsis suaderet, per quæ salvari possent (73). Sed quoniam Deus misericors est, non abscidit eos a bono consilio. Nam per Jeremiam cum dixisset : « Quo mihi thus de Saba affertis, et cinnamomum de terra longinqua ? holocaustomata et sacrificia vestra non delectaverunt me ⁵⁸ ; » intulit : « Audite sermonem Domini, omnis Juda. Hæc dicit Dominus Deus Israel : Dirigite vias vestras et studia vestra, et constituam vos in loco isto. Ne confisi fueritis vobismet in sermonibus mendacibus, quoniam in totum non proderunt vobis, dicentes : Templum Domini, templum Domini (74) est ⁵⁹. »

3. Et iterum significans, quoniam non propter hoc eduxit eos de Ægypto, ut sacrificia ei offerant, sed ut obliti idololatriæ Ægyptiorum, audire vocem Domini possent, quæ erat eis salus et gloria, per eundem Jeremiam ait : « Hæc dicit Dominus : Holocaustomata vestra colligite cum sacrificiis vestris, et manducate carnes. Quoniam non

⁵³ Psal. L, 18, 19. ⁵⁴ Psal. XLIX, 9, seqq. ⁵⁵ Ibid., 14, 15. ⁵⁶ Isa. I, 11. ⁵⁷ Ibid., 16 seqq. ⁵⁸ Jerem. VI, 20. ⁵⁹ Jerem. VII, 2.

(64) *Dominus non spernet.* Sic Arund. et Merc. 1, C juxta Græcum τῶν ὀ, ἐξουθενώσεται. In Clarom. et Voss., *spernit.* In aliis, *Deus, non despiciet.*

(65) *Abnuens.* Addunt editi, cum Arund. et Merc. 2, et ostendens quod ipse nullius rei indiget. Sed totum hoc comma cum desit in antiquioribus et melioris notæ codd. Clarom. et Voss., expunxi. Quin enim assutum sit, et huc ab aliquo recentiori male translatum, haud dubito. Postquam enim in præced. periodo, ex versiculis 9, 10, 11, 12, 13, psal. XLIX probavit, quoniam nihil indiget Deus ; tum hac sequenti aliud sibi probandum ex versic. 14 et 15 ejusdem psalmi proponit, nempe vel. legis sacrificiis et cæremoniis Deum non placari, sed sanctoribus et magis spiritalibus hostiis.

(66) *Hæc autem.* Hanc lectionem, quæ est cod. Voss., malim quam cæterorum, *his autem.*

(67) *Etiam et.* Superfluas voces, et adhuc, quæ his præmittuntur in editi., expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(68) *Ab oculis.* Eras., Gallas., Arund., Merc. 2 et edit. Oxon., *coram oculis.*

(69) *Homo motus.* Sic recte Clarom., Voss. et Grab. (quanquam tamen intoleranda typographorum incuria adhuc legatur in ejus edit. *mutus*). Cæteri corrupte, *mutus homo.* Jam Cotelerius ad Clementis *Epist. ad Corinth.* § 8, legendum conjecterat *iratus homo.* Sed genuina lectione restituta, inutilis evadit doctissimi viri conjectura : siquidem *motus* hic significat idem atque *commotus, iratus.*

(70) *Eorum sacrificia.* Eras., Gallas., Feuard. et Merc. 2, minus recte, *sacrificium.*

(71) *Alibi ait : Sacrificium, etc.* Eundem locum, veluti Scripturæ, omissis his verbis, *sacrificium Deo cor contribulatum*, quæ ex psalmo L desumpta sunt, citat Clemens Alexandr. lib. II *Pædag.*, cap. 12, pag. 261, hoc modo : Ὅσμη, ψησιν, εὐωδίας τῷ Θεῷ, καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλασθέντα αὐτῆν. ita ut ab eo mutuatus fuisse videatur Irenæus. Sed ex quo Scripturæ libro hanc sententiam uterque deprompserit, difficile dictu est. In nulla enim eorum, qui nunc exstant, prout jacet, occurrit, neque Ecclesiastici cap. xxxv, quod ad marginem Clementis notatum est, neque alibi. Crediderim tamen utrumque respexisse ad illud Ecclesiastici xxxix, 18, juxta LXX : Καὶ ὡς λίθανος εὐωδιάσατε ὄσμην, καὶ ἀνθήσατε ἄνθος ὡς κρίνον· διάδοτε ὄσμην, καὶ αἰνέσατε ἄσμα· εὐλογήσατε Κύριον ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις. *Quasi thus odorem suavitatis emittite, et florete florem quasi liliū : diffundite odorem, et collaudate canticum : benedicite Dominum in omnibus operibus suis.* Cujus quidem loci velut summa quædam spectari potest ea sententia. Quod vero huic præmittat Irenæus verba psalmi L, non adeo mirum : varia siquidem testimonia ex variis locis deprompta sic interdum conjungit, perinde atque uno eodemque loco haberentur. Exemplum suppeditabunt Isaiæ verba paulo post citata, non tantum ex variis capitibus excerpta, sed quibus Jeremiæ dictum aliquod insertum est.

(72) *Hæc eorum.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *hæc cæcorum.*

(73) *Salvari possent.* *Salvi esse* in Feuard. marg. et Voss., *possunt* in Clarom.

(74) *Templum Domini.* Ter repetitur in editi.; at

sum locutus (75) ad patres vestros, nec de holocaustomatibus et sacrificiis præcepi eis, qua die eduxi eos de Ægypto; sed sermonem hunc præcepi eis, dicens: Audite vocem meam, et ero Deus vester, et vos eritis populus meus, et ambulate in omnibus viis meis, quascunque præcepero vobis, ut bene sit vobis. Et non obaudierunt, nec intenderunt; sed ambulaverunt in cogitationibus cordis malitiæ (76) suæ, et facti sunt retrorsum, et non ad priora ⁶⁰. » Et iterum per eundem ipsum dicens: « Sed in hoc gloriatur qui gloriatur, intelligere et scire quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam, et justitiam, et iudicium in terra: » intulit: « Quoniam in his voluntas mea est, dicit Dominus ⁶¹; » sed non in sacrificiis, nec in holocaustomatibus, nec in oblationibus. Non enim B principaliter hæc, sed secundum consequentiam, et propter prædictam causam habuit populus, sicut iterum Isaias ait: « Non mihi oves (77) holocaustomatis tui, nec in sacrificiis tuis clarificasti me: non servisti mihi in sacrificiis, nec aliquid laboriose fecisti in thure: nec mercatus es mihi argento incensum, nec adipem **249** sacrificiorum tuorum concupivi; sed in peccatis tuis, et iniquitatibus tuis ante me stetisti ⁶². Super quem igitur, » ait, « aspiciam, nisi super humilem (78), et quietum, et timentem sermones meos ⁶³? Non enim adipem (79) et carnes pingues auferent a te injustitias tuas ⁶⁴. Hoc est jejunium, quod ego elegi, dicit Dominus. Solve omnem nodum injustitiæ, dissolve connexus violentium (80) commerciorum, dimitte quassatos in requiem, et omnem conscriptionem injustam conscinde. Frange esurienti panem tuum ex animo (81), et peregrinum sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, cooperi eum, et domesticos seminis tui non despicias (82). Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ (83) citius orientur, et præcedet ante te justitia, et gloria Domini (84) circumdabit te: et adhuc te loquente dicam: Ecce adsum ⁶⁵. » Et Zacharias autem in duodecim prophetis, significans eis voluntatem Dei, ait: « Hæc dicit Dominus omnipotens: iudicium justum iudicate, pietatem et mise-

⁶⁰ Jer. vii, 21 seqq. ⁶¹ Jerem. ix, 24. ⁶² Isa. xliii, 23, 24. ⁶³ Isa. lxvi, 2. ⁶⁴ Jerem. xi, 15. ⁶⁵ Isa. lviii, 6 seqq. ⁶⁶ Zachar. vii, 9, 10. ⁶⁷ Zachar. viii, 16, 17. ⁶⁸ Psal. xxxiii, 13, 14. ⁶⁹ Ose. vi, 6. ⁷⁰ Matth. xii, 7. ⁷¹ Matth. xxvi, 26 seqq.

cum tertium absit ab omnibus mss. nostris, et a D et omni. Anglic. juxta Græcum τὸν Ὁ. Cæteri, ne

textu τὸν Ὁ, delevi.

(75) *Non sum locutus.* Clarom., *si sum locutus.*

(76) *Malitiæ.* Κακίας legisse videtur Irenæus; legitur nos κακῆς.

(77) *Mihi oves.* Obtulisti, quod his vocibus præfixerunt editores, deest in Clarom. et omni. Anglic., uti nec in cod. Alexand. exstat.

(78) *Super humilem.* Editt. cum Arundel. et Merc. 2, *in humilem.*

(79) *Non enim adipem,* etc. Verba sunt non Isaïæ, sed Jeremiæ ix, 15, aliquantulum immutata.

(80) *Violentium.* Sic omnes mss. In editt., *violentorum.*

(81) *Ex animo.* Nihil his vocibus respondet in Græco τὸν Ὁ.

(82) *Non despicias.* Sic Feuard. in marg., Clarom.

ricordiam facite unusquisque ad fratrem suum, Viduam, et orphanum, et proselytum, et pauperem nolite opprimere, et unusquisque malitiæ fratris sui non reminiscatur in corde suo ⁶⁶. » Et iterum: « Hi sunt, » inquit, « sermones quos facietis. Loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, et iudicium pacificum iudicate in portis vestris, et unusquisque malitiam fratris sui non recogitet in corde suo, et jurationem falsam ne dilexeritis: quoniam hæc omnia odi, dicit Dominus omnipotens ⁶⁷. » Et David autem similiter: « Quis est, » inquit, « homo qui vult vitam, et amat videre dies bonos? Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua, ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum: inquire pacem, et sequere eam ⁶⁸. »

4. Ex quibus omnibus manifestum est, quia non sacrificia et holocaustomata quærebat ab eis Deus; sed fidem, et obedientiam, et justitiam, propter illorum salutem. Sicut in Osee propheta docens eos Deum suam voluntatem, dicebat: « Misericordiam volo plus quam sacrificium (85), et agnitionem Dei super holocaustomata ⁶⁹. » Sed et Dominus noster eadem monebat eos, dicens: « Si enim cognovissetis quid est: Misericordiam volo, et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes (86) ⁷⁰: » testimonium quidem reddens prophetis, quoniam veritatem prædicabant; illos autem arguens sua culpa insipientes.

5. Sed et suis discipulis (87) dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens: « Hoc est meum corpus ⁷⁰. » Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem; quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis præstat, primitias suorum munerum in novo testamento, de quo in duodecim prophetis Malachias (88) sic præsignificavit: « Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non accipiam de manibus vestris. Quoniam ab ortu solis usque

et omni. Anglic. juxta Græcum τὸν Ὁ. Cæteri, ne despicias.

(85) *Tuæ.* Alii, *tibi.*

(84) *Citius .... Domini.* Editt. cum Arundel. et Merc. 2, *cito Dei.*

(85) *Plusquam sacrificium.* Clarom., *et non sacrificium.* In Arundel. et Merc. 2, omissum juxta Græcorum morem, *plus.*

(86) *Misericordiam volo et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes.* Alii: *misericordiam volo quam sacrificium: nunquam condemnaretis immerentes.*

(87) *Sed et suis discipulis,* etc. Consule dissert. 3, art. 7, § 80, ubi plura de sacrificio eucharistico ex mente Irenæi diximus.

(88) *Malachias.* Feuard. in marg., Claromont. et Voss., *Malachiel.*

ad occasum nomen meum clarificatur (89) inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum; quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens ⁷¹; » manifestissime significans per hæc, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo; omni autem loco sacrificium offeretur (90) et (91), et hoc purum; nomen autem ejus glorificatur in gentibus.

6. ⁷² Quod est autem aliud nomen, quod in gentibus glorificatur, quam quod est Domini nostri, per quem glorificatur Pater, et glorificatur homo? Et quoniam proprii Filii ejus est, et ab eo factus est homo, suum illum (92) vocat. Quemadmodum si quis rex ipse filii sui pingat imaginem, juste suam illam dicit imaginem secundum utrumque, quoniam et filii ejus est, et quoniam ipse fecit eam: sic et Jesu Christi nomen, quod per universum mundum glorificatur in Ecclesia, suum esse confitetur Pater, et quoniam Filii ejus est, et quoniam ipse scribens id, ad salutem dedit hominum. Quoniam ergo nomen Filii proprium Patris est, et in Deo omnipotente per Jesum Christum offert Ecclesia, bene ait secundum utraque: « Et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum ⁷³. » Incensa autem Joannes in Apocalypsi, « orationes » esse ait « sanctorum ⁷⁴. »

250 CAPUT XVIII ⁷⁵.

In sola Ecclesia catholica cum simplicitate et justitia offerri verum ac purum sacrificium, eucharistiam videlicet, quæ est ipsum corpus et sanguis Christi.

1. Igitur Ecclesiæ oblatio, quam Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei: non quod indigeat a nobis sacrificium, sed quoniam is qui offert, glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur (93) munus ejus. Per munus enim erga regem, et honos, et affectio ostenditur: quod in omni simplicitate et innocentia Dominus volens nos offerre, prædicavit dicens: « Cum igitur offers munus tuum ad altare, et recordatus fueris quoniam frater tuus habet aliquid adversum te, dimitte munus tuum ante altare (94), et vade primum reconciliari fratri tuo, et tunc reversus offeres (95) munus tuum ⁷⁶. » Offerre igitur oportet Deo primitias ejus creaturæ, sicut et Moyses ait: « Non

A apparebis vacuus ante conspectum Domini Dei tui ⁷⁷; » ut in quibus gratus (96) exstitit homo, in his gratus eis deputatus (97), eum qui est ab eo percipiat honorem.

2. Et non genus oblationum reprobatur est; oblationes enim et illic, oblationes autem et hic: sacrificia in populo, sacrificia in Ecclesia: sed species immutata est tantum, quippe cum jam non a servis, sed a liberis offeratur. Unus enim et idem Dominus; proprium autem character servilis oblationis, et proprium liberorum, uti et per oblationes ostendatur indicium libertatis. Nihil enim otiosum, nec sine signo, neque sine (98) argumento apud eum. Et propter hoc illi quidem decimas suorum habebant consecratas: qui autem perceperunt libertatem, omnia quæ sunt ipsorum ad Dominicos decernunt usus, hilariter et libere dantes ea, non quæ sunt minora, utpote majorum (99) spem habentes; vidua illa et paupere hic totum victum suum mittente in gazophylacium Dei.

3. Ab initio enim respexit Deus ad munera Abel, quoniam cum simplicitate et justitia offerebat: super sacrificium autem Cain non respexit, quoniam cum zelo et malitia, quæ erat adversus fratrem, divisionem habebat in corde, quemadmodum occulta ejus arguens Deus ait: « Nonne si recte offeras, recte autem non divides, peccasti? quiesce ⁷⁸; » quoniam non sacrificio placatur Deus. Si enim quis solummodo secundum quod videtur, munde, et recte, et legitime offerre tentaverit; secundum autem suam animam non recte dividat eam quæ est ad proximum communionem, neque timorem habeat Dei; non per id quod recte foris oblatum est sacrificium, seducit (1) Deum, intus habens peccatum; nec oblatio talis proderit ei aliquid, sed cessatio mali, quod est intus conceptum, ne per assimilatum (2) operationem, magis autem peccatum ipsum, sibi homicidam (3) faciat hominem. Propter quod et dicebat Dominus: « Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ, quoniam similes estis monumentis dealbatis. Foris enim sepulcrum apparet formosum; intus autem plenum est ossibus mortuorum, et universa immunditia: sic et vos a foris quidem apparetis hominibus quasi justis, intus autem pleni estis malitia et hypocrisi ⁷⁹. » Cum a foris enim recte offer-

⁷¹ Malach. 1, 10, 11. ⁷² Cap. XXXIII. ⁷³ Malach. 1, 11. ⁷⁴ Apoc. v, 8. ⁷⁵ Cap. XXXIV. ⁷⁶ Malach. v, 25, 24. ⁷⁷ Deut. xvi, 16. ⁷⁸ Genes. iv, 7. ⁷⁹ Matth. xxiii, 27, 28.

(89) Clarificatur. Alii, glorificatur.

(90) Cessabit ... offeretur. Ita ex Arundel. posuit Grab. pro cessavit... offertur. Clarom. vero habet, offerretur.

(91) Ei. Sic omnes mss. melius quam editi Deo, quia paulo ante præcedit.

(92) Illum. Sic omnes manuscripti pro illud, quod reperitur in editi.

(93) Offert, si acceptetur. Clarom. inverso ordine, acceptetur, si offert.

(94) Ante altare. Arund. et Voss., ad altare.

(95) Offeres. Eras. et Gallas., offer.

(96) Gratus. Hic acceptorum a Deo beneficiorum memorem, mox Deo acceptum significat.

(97) Eis deputatus. Sic om. mss. In editi., ei. Porro eis, hic scribitur pro, per ea; deputatus autem, pro reputatus.

(98) Neque sine. Sive simpliciter in Eras., Gallas. et Clarom.

(99) Majorum. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, majorem.

(1) Seducit. In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2, ad se ducit; nec male.

(2) Assimulatam. Assimilatam in Feuard. marg., Arundel. et Voss.

(3) Sibi homicidam. I. e. sui ipsius, vel in seipso homicidam.

re putarentur, similem zelum Cain habebant in A semelipsis : propter quod et occiderunt justum, prætermittentes consilium Verbi, quemadmodum et Cain. Illi enim ait : « Quiesce, » et non assensit. Quiescere autem quid est aliud, quam desinere a proposito impetu (4)? Et his similia dicens : « Pharisæe, » inquit, « cæce (5), emunda quod est intus calicis, ut fiat et quod foris est, mundum⁸⁰. » Et non audierunt. « Ecce » enim, ait Jeremias, « non sunt oculi tui, nec cor tuum bonum; sed in cupiditate tua (6), et ad sanguinem justum (7), ut effundas eum, et ad injustitiam, et ad homicidium, ut facias⁸¹. » Et iterum Isaias : « Fecistis, » inquit, « consilium, non per me; et testamentum (8), non per spiritum meum⁸². » Ut igitur interior eorum voluntas et cogitatio ad manifestum produ- B cta, sine culpa et malum non operantem ostendat esse Deum, eum qui absconsa manifestat, sed non qui malum operetur; cum minime quiesceret (9) Cain, ait ei : « Ad te conversio ejus, et tu dominaberis ejus⁸³. » Pilato quoque similiter dicebat : « Nullam haberes potestatem in me, nisi datum (10) tibi fuisset desuper⁸⁴; » concedente Deo semper justum (11), ut hic quidem ex his quæ passus est et sustinuit, probatus recipiatur; qui autem malignatus est, ex his quæ egit, adjudicatus expellatur. Igitur non sacrificia sanctificant hominem; non enim indiget sacrificio Deus, sed conscientia ejus qui offert, sanctificat sacrificium; pura existens, et præstat acceptare Deum quasi ab amico. « Pec- C cator autem (12), » inquit, « qui occidit mihi vitulum, quasi occidat canem⁸⁵. »

⁸⁰ Matth. xxiii, 26. ⁸¹ Jerem. xxii, 17. ⁸² Isa. xxx, 1. ⁸³ Genes. iv, 7. ⁸⁴ Joan. xix, 11. ⁸⁵ Isa. lxvi, 3. ⁸⁶ Philip. iv, 18.

(4) *Impetu*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *impetus*.

(5) *Pharisæe, inquit, cæce*, etc. Hæc verba compendio citat Irenæus, quibusdam omissis.

(6) *In cupiditate tua*. Editi τὴν ὄψιν ὄ codd. sonant, *in cupiditatem tuam*, εἰς τὴν πλεονεξίαν σου.

(7) *Et ad sanguinem justum*. Clarom. et sanguine justo.

(8) *Testamentum*. Græce συνθήκην, *pactum*. Sed in editt., *testamenta*.

(9) *Quiesceret*. Alii, *acquiesceret*.

(10) *Datum*. Ita Feuard. in marg., Voss. et Grab. juxta evang. textum. Reliqui, *data*.

(11) *Concedente Deo semper justum*. Frustra pro *semper* Feuard. legendum vult *super*. Sensus est, Deum in hac vita potestati atque malitiæ impiorum justum dimittere.

(12) *Peccator autem*. Male Feuard. ex vet. cod. posuit, *peccatori*, nam in Græco Isaiæ legitur, ὁ δὲ ἄνομος.

(13) *Quæ a vobis missa sunt*. Melius vertit Vulgatus interpres, *quæ misistis*.

(14) *Puram*. Sic editt. Eras., Gallas. et Feuard. cum mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, melius quam vetus Feuard. cod., Voss. et edit. Oxon., *pura*. Oblatio enim *pura* idipsum est quod paulo ante, et initio capituli, *sacrificium purum* ab Ecclesia oblatum dixit.

(15) *Verbum quod offertur Deo*. Ita tres antiquiores ac melioris notæ codd., vetus Feuard, Clarom. et Voss., nisi quod in priori et posteriori ommissa sit vox *Deo*, quæ non admodum necessaria

4. Quoniam igitur cum simplicitate Ecclesia offert, juste munus ejus purum sacrificium apud Deum deputatum est. Quemadmodum et Paulus 251 Philippensibus ait : « Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ a vobis missa sunt (13), odorem suavitatis, hostiam acceptabilem, placentem Deo⁸⁶. » Oportet enim nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi, primitias earum, quæ sunt ejus, creaturarum offerentes. Et hanc oblationem Ecclesia sola puram (14) offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus. Judæi autem non offerunt : manus enim eorum sanguine plenæ sunt : non enim receperunt Verbum, quod offertur Deo (15). Sed neque omnes hæreticorum synagogæ. Alii enim alterum præter fabricatorem dicentes Patrem, ea quæ secundum nos creata sunt (16), offerentes ei, cupidum alieni ostendunt eum, et aliena concupiscentem. Qui vero ex defectione, et ignorantia, et passione dicunt facta ea, quæ sunt secundum nos, ignorantia, passionis et defectionis fructus offerentes, peccant in Patrem suum, contumeliam facientes magis ei, quam gratias agentes. Quomodo autem constabit eis (17), eum panem, in quo gratiæ actæ sint, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus (18-21), si non ipsum fabricatoris mundi Filium dicant, id est Verbum ejus, per quod lignum fructificat, et defluunt fontes, et terra dat primum quidem fenum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica?

5. Quomodo autem rursus dicunt carnem incorru-

est, cum satis subintelligatur. At editt. cum mss. Arund. et Merc. 2 habent : *Verbum per quod offertur Deo*; sed prior lectio cum Irenæi scopo aptius congruit. Probat siquidem, nec Judæos, nec hæreticos puram oblationem offerre. Priorum *manus sanguine plenæ sunt*, nec *Verbum receperunt*, quod in sacrificio eucharistiæ, cujus typus et umbra erant veteris legis sacrificia, Deo Patri vero offertur. Hinc sequitur repudiato divino Verbo incarnato, vera novæ legis hostia ab Ecclesia oblata, nihil jam Judæis esse residui, præter vanam et impuram sacrificii umbram. Idem dicendum de hæreticis, quibus constare non poterat panem eucharisticum esse corpus Domini sui, ac Verbi ipsius, nec proinde Verbum ipsum incarnatum offerri ab eis in sacrificio : cum Verbum mundi fabricatoris Filium esse nollent.

(16) *Ea quæ secundum nos creata sunt*. Alii, *ideo quæ secundum nos creature sunt*.

(17) *Quomodo autem constabit eis*, etc. De his ac sequentibus consule dissert. 3, art. 7, ubi vanas Grabii argutias, quibus apertissime Irenæi de veritate eucharistiæ ac transsubstantiatione sententiæ fucos inducere nititur, dissolutas reperies. Nec legere pigeat quæ de iis scripsit doctissimus quondam atque piissimus episcopus Roffensis Joannes Fischerus lib. iv *De verit. euchar.*, cap. 21 et seqq., ubi totam Irenæi de eucharistia doctrinæ seriem atque connexionem dilucide aperit, et egregie ab OEcopolampadii tricus munit.

(18-21) *Et calicem sanguinis ejus*. Supple, *calicem esse, nisi sanguinem ejus legere malis*.

ptionem (22) devenire, et non percipere vitam, quæ a corpore (23) Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutant, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiæ, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem prædicantes (24) carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti: sic et corpora nostra percipientia eucharistiam, jam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis (25) habentia.

6. Offerimus enim ei, non quasi indigenti, sed gratias agentes dominationi (26) ejus, et sanctificantes creaturam. Quemadmodum enim Deus non indiget eorum quæ a nobis sunt, sic nos indigemus offerre aliquid Deo; sicut Salomon ait: « Qui miseretur pauperi, fenerat Deo ⁸⁷. » Qui enim nullius indigens est Deus, in se assumit bonas operationes nostras, ad hoc ut præstet nobis retributionem honorum suorum, sicut Dominus noster ait: « Venite, benedicti Patris mei, percipite præparatum vobis regnum. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et potastis me; hospes fui, et collegistis me; nudus, et cooperuistis me; infirmus, et visitastis me; in carcere, et venistis ad me ⁸⁸. » Sicut igitur non his indigens, vult tamen a nobis propter nos fieri, ne simus infructuosi: ita id ipsum Verbum populo præceptum faciendarum oblationum, quamvis non indigeret eis, ut discerent (27) Deo servire; sic et (28) ideo **252** nos quoque offerre vult munus ad altare frequenter sine intermissione. Est ergo altare in cœlis (illuc enim preces nostræ, et oblationes diriguntur), et templum (29), quemadmodum Joannes in Apocalypsi ait: « Et apertam est templum Dei ⁸⁹; » et tabernaculum: « Ecce enim, » inquit, « tabernaculum Dei, in quo habitabit cum hominibus ⁹⁰. »

⁸⁷ Proverb. xix, 17. ⁸⁸ Matth. xxv, 34 seqq. ⁸⁹ Cap. XXXVI. ⁹⁰ Isa. xl, 12.

(22) *In corruptionem.* Talem videlicet, ut nunquam resurgat.

(23) *Corpore.* Præpositionem *a* huic voci præfixam delevi auctoritate Clarom.

(24) *Prædicantes.* Addendum ex Græco, et confidentes resurrectionem carnis et spiritus.

(25) *Resurrectionis.* In sæcula addit textus Græcus.

(26) *Dominationi.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Grab., et sic etiam legebat OEcotampadius apud Joannem Fischerum lib. iv *De verit. euchar.*, cap. 21. In cæteris *donationi*.

(27) *Discerent.* Editt. *disceret*.

(28) *Sic et.* In Arund., Otloh., Merc. 2, et edit. Oxon., *sicut et*.

(29) *Et templum.* Sic omnes mss. Legendum monet Latinius, et est *templum*; an ex cod. Vat. an ex mera conjectura? non dicit. At in Eras., Gallas. et Feuard. male: *et ad templum*.

(30) *In monte.* Vocem *Sinai* additam a recentio-

CAPUT XIX ⁹¹.

Terrena quidem cœlestium typos esse posse: sed ipsa cœlestia aliarum rerum supernarum et ignotarum typos, aut Deum nobis notum alterius ignoti ty-pum sine insania dici non posse.

1. Munera autem, et oblationes, et sacrificia omnia, in typo populus accepit, quemadmodum ostensum est Moysi in monte (30) ab uno et eodem Deo, cujus et nunc in Ecclesia glorificatur nomen in omnibus gentibus. Sed terrena quidem, quæ sunt erga nos disposita, congruit typos esse eorum quæ sunt cœlestia, ab eodem tamen Deo facta. Nec enim aliter poterat assimilare spiritualium imaginem (31). Quæ autem supercœlestia, et spiritalia sunt, et quantum ad nos spectat, invisibilia et inenarrabilia, typos rursus alterorum cœlestium dicere et alterius Pleromatis, et Deum alterius Patris imaginem esse; et errantium est a veritate, et omnimodo stultorum et hebetum. Cogentur enim hi tales, quemadmodum sæpenumero ostendimus, semper typos typorum, et imagines imaginum adinvenire, et nunquam figere animum suum in uno et vero Deo. Supra enim Deum factæ sunt cogitationes ipsorum, supergressi cordibus suis ipsum magistrum, suspicione quidem superelati et supergressi, veritate autem declinantes a vero Deo.

2. ⁹² Ad quos juste quis dicat, quemadmodum ipse sermo (32) suggerit (33): Quatenus super Deum extollitis cogitationes vestras, inconsiderate elati? Audistis « mensos esse cœlos in palma ⁹³ (34); » dicite mihi mensuram, et enarrate multitudinem cubitorum (35) innumerabilem: exponite mihi plenitudinem, latitudinem, et longitudinem, et altitudinem, circummensationis initium et finem, quæ non intelligit cor hominis; et non comprehendit (36) ea. Vere enim magna sunt thesaurophylacia cœlestia: immensurabilis est in corde Deus, et incomprehensibilis in animo, qui comprehendit terram pugillo. Quis respicit (37) mensuram dexteræ ejus? Digitum (38) quis cognoscit; aut manum ejus quis

⁹¹ Apoc. xi, 19. ⁹² Apoc. xxi, 3. ⁹³ Cap. XXXV.

ribus, explicationis gratia, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(31) *Assimilare spiritualium imaginem.* In Eras., Gallas. et Feuard. corrupte: *assimilari spiritualium imaginum*.

(32) *Ipse sermo.* Scriptura videlicet sacra, ad cuius diversa loca alludit in sequentibus.

(33) *Suggestit Al., suggeretur.*

(34) *Palma.* Editt. cum Merc. 2, *palm*.

(35) *Cubitorum.* Sic. Clarom. et omn. Anglic. In Eras. et Gallas., *cælorum*. Feuard. vero utrumque retinuit.

(36) *Intelligit . . . comprehendit.* Ita Feuard. in marg. Voss. et Clarom., nisi quod in hoc vitio . . . scribæ legatur, *intelligitur*. In aliis, *intelliget . . . comprehendet*. In Arund., *adprehendet*.

(37) *Respicit.* Ita Clarom. in Feuard. marg. et Voss., *respiciet*; in aliis, *prospiciat*.

(38) *Mensuram dexteræ ejus? Digitum, etc.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. melius quam alii: *mensuram et dexteræ ejus digitum quis, etc.*

intelligit (39), eam quæ mensurat immensa, eam quæ tendit mensura sua mensuram cœlorum, et constringit pugillo terram cum abyssis, quæ in se continet latitudinem, et longitudinem, et profundum deorsum, et altitudinem supernam universæ conditionis, quæ videtur, quæ auditur et intelligitur, et quæ invisibilis est? Et propter hoc « super omne initium (40), et potestatem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur⁹⁴ » omnium quæ facta sunt et condita sunt, existens Deus. Ipse est qui cœlos implet, et perspicit abyssos, qui est et cum unoquoque nostrum: « Deus » enim, inquit, « appropinquans ego sum, et non Deus de longinquo. Si absconditur homo in absconsis, et ego eum non videbo⁹⁵? » Manus enim ejus apprehendit omnia: et ipsa est quæ cœlos quidem illuminat, illuminat etiam qui sub cœlo sunt, et scrutatur renes et corda, et in absconditis inest et in secretis nostris, et in manifesto alit et conservat nos.

3. Si autem plenitudinem et magnitudinem manus ejus non comprehendit homo, quemadmodum poterit quis intelligere aut cognoscere in corde tam magnum Deum? Quem quasi jam mensi sint et perspexerint, et universum eum decurrerint, super eum esse aliud Pleroma Æonum confingunt, et alterum Patrem; ad cœlestia quidem non suspicientes, vere autem in profundum (41) Bythum dementiæ descendentes: Patrem quidem dicentes suum finiri usque ad ea quæ sunt extra Pleroma, Demiurgum vero rursus non attingere usque ad Pleroma: et sic neutrum eorum ponunt esse perfectum et comprehendentem omnia. Deerit enim illi quidem universa, quæ est extra Pleroma, mundi fabricatio (42); huic autem quæ est intra Pleroma, fabricatio (43), et neuter eorum erit omnium Deus. Quoniam autem magnitudinem Dei ex his quæ facta sunt, nemo enarrare potest, hoc omnibus manifestum est: et

⁹⁴ Ephes. 1, 21. ⁹⁵ Jerem. xxiii, 23. ⁹⁶ Cap. XXXVII. ⁹⁷ Gen. ii, 7. ⁹⁸ Gen. 1, 26:

Nam mensuram ad dexteram esse referendam demonstrant quæ paulo post subjiciuntur: Si autem plenitudinem et magnitudinem manus ejus non comprehendit homo, etc.

(39) Cognoscit . . . intelligit. Alii, cognoscat . . . intelliget.

(40) Omne initium. Πᾶσαν ἀρχὴν hic vertere debuisse interpretes, omnem principatum.

(41) Profundum. Hæc vox glossema sapit.

(42) Mundi fabricatio. Mundi deest in Eras., Gallas. Arundel. et Merc. 2.

(43) Fabricatio mundi. Mundi huic voci iterum præmissum in omnibus editi. delevi auctoritate mox citata codd. Neque enim mundi fabricationem intra Pleroma esse dicebant Valentiniani.

(44) Omnia continet. Clarom., omnia implet.

(45) Elegit. Ita Feuard in marg., Clarom. et Voss. melius quam cæteri omnes, fecit. Eos enim refellit Irenæus, qui aiebant Demiurgum rerum condendarum typos, imagines ac modum desuper accepisse, nec proinde quod creandum vellet, a se elegisse, neque sponte et libere, ut mox subdit, sed ab alio motum.

(46) Adornavit. In Merc. 1; ordinavit.

A quoniam magnitudo ejus non deficit, sed omnia continet (44), et pervenit usque ad nos, et nobiscum est, omnis quicumque digne Deo sapit, confitebitur.

253 CAPUT XX⁹⁶.

Unum Deum per Verbum et Spiritum sanctum omnia quæ in mundo sunt condidisse: atque invisibilem licet in hac vita, et incomprehensibilem, non tamen ignotum esse; utpote quem opera prædicent, et cujus verbum multis modis semper videndum se et cognoscendum præbuerit.

1. Igitur secundum magnitudinem non est cognoscere Deum; impossibile est enim mensurari Patrem: secundum autem dilectionem ejus (hæc est enim quæ nos per Verbum ejus perducit ad Deum) obedientes ei, semper discimus quoniam est tantus Deus, et ipse est qui per semetipsum constituit, et elegit (45), et adornavit (46), et continet omnia: in omnibus autem (47) et hunc mundum, qui est secundum nos. Et nos igitur cum his, quæ continentur ab eo, facti sumus. Et hic est de quo Scriptura ait: « Et plasmavit Deus hominem (48), limum terræ accipiens, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ⁹⁷. » Non ergo angeli fecerunt nos, nec nos plasmaverunt, nec angeli potuerunt (49) imaginem facere Dei; nec alius quis, præter Verbum Domini, nec Virtus longe absistens a Patre universorum. Nec enim indigebat horum Deus, ad faciendum quæ ipse apud se prædefinierat fieri, quasi ipse suas non haberet manus (50). Adest enim ei semper Verbum et Sapiencia, Filius et Spiritus (51), per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram⁹⁸; » ipse a semetipso substantiam creaturarum, et exemplum factorum et figuram in mundo ornamentorum accipiens.

2. Bene ergo pronuntiavit scriptura (52-53), quæ

(47) In omnibus autem. Et nos addunt editi. cum Arund. et Merc. 2. Melius omittunt Clarom. et Voss.; hic enim principium statuit auctor; ex quo periodo sequenti concludit et nos factos esse.

(48) Hominem. Ad imaginem addidit Feuard. repugnantibus nedum Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, sed et ipso sacro textus.

(49) Potuerunt. Feuard. in marg. et Voss., potuerant.

(50) Quasi ipse suas non haberet manus. Hic ut et lib. v, cap. 1 et 28, Filium et Spiritum sanctum Dei manus dicit; quia, ut mox explicat, per eos, et in iis omnia libere et sponte fecit.

(51) Verbum et Sapiencia, et Filius et Spiritus. Notasse forsân non abs re erit, ut Filio Verbi, sic et Spiritui sancto, Sapienciæ nomen ab Irenæo tribui; quo nomine eundem Spiritum sanctum designat Theophilus Antioch. lib. 1 Ad Autolyt., p. 21, et lib. xi, p. 114 edit. Oxon.

(52-53) Scriptura. Hermæ Pastorem intelligit, ex cujus lib. ii, mand. 1, verba hic citata desumpta sunt. Quod vero librum hunc velut canonicum alleget, nihil mirum: eodem enim modo citatum reperies a pluribus aliis antiquis Patribus, Græcis

dicit: «Primo omnium crede, quoniam unus est Deus, qui omnia constituit, et consummavit; et fecit ex eo quod non erat, ut essent omnia: Omnium capax, et qui a nemine capiatur.» Bene autem et in prophetis Malachias ait: «Nonne unus Deus qui constituit nos? Nonne Pater unus est omnium nostrum⁹⁹.» Consequenter autem et Apostolus ait: «Unus Deus,» inquit, «Pater, qui super omnes, et in omnibus nobis¹.» Similiter autem Dominus: «Omnia mihi,» inquit, «tradita sunt a Patre meo²;» manifeste ab eo qui omnia fecit (non enim aliena, sed sua tradidit ei: in omnibus autem nihil subtractum est: et propter hoc idem est iudex viventium et mortuorum, «habens clavem David: aperiet, et nemo claudet: claudet, et nemo aperiet³ (54);» nemo enim alius poterat, nec in cœlo, nec in terra, nec sub terra aperire paternum librum, nec videre eum, nisi Agnus qui occisus est, et sanguine suo redemit nos): ab eodem, qui omnia verbo fecit, et sapientia adornavit, accipiens omnium potestatem, quando Verbum caro factum est, ut quemadmodum in cœlis principatum habuit Verbum Dei, sic et in terra haberet principatum, quoniam homo justus, «qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus⁴;» principatum autem habeat eorum quæ sunt sub terra, ipse primogenitus mortuorum factus: et ut viderent omnia, quemadmodum prædiximus, suum regem; et ut in carne (55) Domini nostri (56) occurrat paterna lux, et a carne ejus rutila veniat in nos, et sic homo deveniat in incorruptelam, circumdatus paterno lumine.

3. Et quoniam Verbum, id est Filius, semper cum Patre erat, per multa demonstravimus. Quoniam autem et sapientia, quæ est Spiritus, erat apud eum (57) ante omnem constitutionem, per Salomonem ait: «Deus sapientia fundavit terram, paravit autem cœlum prudentia. Sensu ejus abyssi eruperunt, nubes autem manaverunt ros⁵.» Et rursus: «Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua, ante sæcula (58) fundavit me, in initio antequam terram faceret, priusquam

⁹⁹ Malach. II, 10. ¹ Ephes. IV, 6. ² Matth. XI, 27. ³ Apoc. III, 7. ⁴ I Petr. II, 22. ⁵ Prov. III, 19, 20. ⁶ Prov. VIII, 22 et seqq. ⁷ Ibid. 27 et seqq.

præsertim, quibus fuit in pretio. Horum testimonia collegit Cotelerius, et Hermæ libris a se editis præmisit.

(54) *Aperiet... et claudet: claudet... aperiet.* Clarom., *aperiet et claudet: claudit... aperiet*, cum quo quoad priorem partem consentit Feuard. in marg. At in Voss. ubique in futuro, *aperiet... claudet.* Consonat quoad *aperiet*, Merc. 1. In edit. ubique præsens tempus.

(55) *Carne.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, *carnem.*

(56) *Nostri.* Hanc vocem addidi ex Clarom.

(57) *Eum.* Scilicet *Patrem.* Sic mss. omnes. In edit. *Deum.*

(58) *Sæcula.* Al. *sæculum.*

(59) *In initio antequam terram faceret, priusquam abyssos constitueret.* Hæc non consentiunt se-

abyssos constitueret (59), et priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes confirmarentur: ante omnes autem colles genuit me⁶.» Et iterum: «Cum pararet cœlum, eram cum illo, et cum firmos faceret fontes abyssi, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram apud eum aptans. Ego eram cui adgaudebat, quotidie autem lætabar (60) ante faciem ejus in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto, et jocundabatur (61) in filiis hominum⁷.»

254 4. Unus igitur Deus, qui verbo et sapientia fecit et aptavit omnia: hic est autem Demiurgus, qui et mundum hunc attribuit humano generi, qui secundum magnitudinem quidem ignotus est omnibus his, qui ab eo facti sunt (nemo enim investigavit altitudinem ejus, nec veterum, qui quieverunt (62), nec eorum qui nunc sunt); secundum autem dilectionem cognoscitur semper per eum, per quem constituit omnia. Est autem hic Verbum ejus, Dominus noster Jesus Christus, qui novissimis temporibus homo in hominibus factus est, ut finem conjungeret principis, id est hominem Deo. Et propterea prophetæ ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, prædicaverunt ejus secundum carnem adventum, per quem commistio et communio Dei et hominis secundum placitum Patris facta est, ab initio prænuntiante Verbo Dei, quoniam videbitur Deus ab hominibus, et conversabitur cum eis super terram, et colloqueretur, et adfuturus esset suo plasmati, salvans illud, et perceptibilis ab eo, et liberans nos de manibus omnium odientium nos, hoc est, ab universo transgressionis spiritu: et faciens nos servire sibi in sanctitate et justitiâ omnes dies nostros, uti complexus homo Spiritum Dei, in gloriam cedat Patris.

5. Hæc propheticæ significabant prophetæ, sed non quemadmodum quidam dicunt, invisibili Patre omnium existente, alterum esse eum, qui a prophetis videretur (63); qui in totum, quid sit prophetia, nesciunt. Nam prophetia est prædicatio futurorum, id est eorum quæ post erunt, præsigni-

27. ⁶ I Petr. II, 22. ⁷ Prov. III, 19, 20.

D cum invicem Irenæi codd. In edit. omnibus, ut et in mss. Arund. et Merc. 2 leguntur duntaxat: *in initio antequam terram faceret; omissis, priusquam abyssos constitueret.* In Clarom. e contrario, ut et in Voss., hæc habentur solum. At utrumque comma retinendum esse demonstrat sacer textus.

(60) *Lætabar.* Sic mss. In edit., *delectabar.*

(61) *Jocundabatur.* Edit. cum Arundel. et Merc. 2, *jocundaretur.*

(62) *Nec veterum qui quieverunt.* In vet. Feuard. cod. duæ priores voces omittuntur: in Voss. et Clarom. sola vox *veterum*; at in hoc, pro *quieverunt*, legitur *qui erunt.* Utrumque retinere cum Feuard. placuit.

(63) *Videretur.* Hoc autem dicunt, additum in edit. et cod. Arund. ac Merc. 2, omisi cum Clarom. et Voss., id enim majoris claritatis gratia, sed abs re additum videtur.

ficatio. Præsignificabant igitur (64) prophetæ quoniam videbitur Deus ab hominibus; quemadmodum et Dominus ait: « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt⁸. » Sed secundum magnitudinem quidem ejus, et mirabilem gloriam, « nemo videbit Deum, et vivet⁹; » incapabilis enim Pater: secundum autem dilectionem et humanitatem, et quod omnia possit, etiam hoc concedit iis qui se diligunt, id est videre Deum, quod et prophetabant prophetæ. Quoniam « quæ impossibilia apud homines, possibilia apud Deum¹⁰. » Homo etenim a se non videt (65) Deum. Ille autem volens videtur hominibus, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult. Potens est enim in omnibus Deus: visus quidem tunc per Spiritum prophetiæ (66), visus autem et per Filium adoptivæ, videbitur autem et in regno cœlorum paternaliter; Spiritu quidem præparante hominem in Filio (67) Dei, Filio autem adducente ad Patrem, Patre autem incorruptelam donante in æternam vitam, quæ unicuique evenit ex eo quod videat Deum.

Quemadmodum enim videntes lumen, intra lumen sunt, et claritatem ejus percipiunt: sic et qui vident Deum, intra Deum sunt, percipientes ejus claritatem. Vivificat autem eos (68-69) claritas: percipiunt ergo vitam, qui vident Deum. Et propter hoc incapabilis, et incomprehensibilis [et invisibilis (70)] visibilem se, et comprehensibilem, et capacem hominibus (71) præstat, ut vivificet percipientes et videntes se (72). Quemadmodum enim magnitudo ejus investigabilis est, sic et benignitas ejus inenarrabilis: per quam visus (73) vitam præstat iis qui vident eum. Quoniam vivere sine vita impossibile est: subsistentia autem vitæ de Dei participatione evenit: participatio autem Dei est videre Deum, et frui benignitate ejus.

6. Homines igitur videbunt Deum, ut vivant (74), per visionem immortales facti, et pertingentes usque in Deum. Quod, sicut prædixi, per prophetas figuraliter manifestabatur, quoniam videbitur Deus

⁸ Matth. v, 8. ⁹ Exod. xxxiii, 2. ¹⁰ Luc. xviii, 27. ¹¹ Deut. v, 24. ¹² Ose. xii, 10. ¹³⁻¹⁴ I Cor. xii, 4 et seqq. ¹⁵ Joan. i, 18.

(64) Igitur. Al., enim.

(65) Videt... videtur. Feuard. in marg., Clarom. et Voss., videbit... videbitur: sed minus recte, ut sequentia demonstrant.

(66) Prophetiæ. Arund. et edit. Oxon., prophetice.

(67) In Filio. Sic recte Clarom., Voss. et vetus Feuard. cod.; cæteri male, in Filium. Sensus enim est, hominem in Filio Dei carne induto, quem oculis videre licuit, seu per visionem Filii incarnati præparari ad videndum ipsum Patrem intuitive, ut loquuntur, in regno cœlorum.

(68-69) Vivificat autem eos... Deum. Hæc desiderantur in Clarom. et Voss.

(70) Et invisibilis. Hæc addidi ex textu Græco: addenda enim esse demonstrat vox visibilem, quæ his ex adverso respondet, sicuti comprehensibilem, τῶν incomprehensibilis.

(71) Hominibus. Græca sonant, fidelibus.

(72) Videntes se. Per fidem additum in Græco.

(73) Per quam visus. Sic Clarom. et om. Anglie. cum textu Græco, et edit. Oxon. In aliis deest

A ab hominibus, qui portant Spiritum ejus, et semper adventum ejus (75) sustinent. Quemadmodum et in Deuteronomio Moyses ait: « In die ista videbimus (76), quoniam loquetur Deus ad hominem, et vivet¹¹. » Quidam enim eorum videbant Spiritum propheticum, et operationes ejus in omnia genera charismatum effusas (77): alii vero adventum Domini, et eam quæ est ab initio administrationem, per quam (78) fecit voluntatem Patris, quæ est in cœlis, et quæ est in terris: alii vero et glorias paternas temporibus aptas, et ipsis qui videbant, et tunc audiebant, et hominibus (79) qui deinceps audituri erant. Sic igitur manifestabatur Deus: per omnia enim hæc Deus Pater ostenditur, Spiritu quidem operante, Filio vero ministrante,

B Patre vero comprobante, homine vero consummato (80) ad salutem. Quemadmodum et per prophetam **255** Osee ait: « Ego, » inquit, « visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum¹² (81). » Apostolus autem id ipsum exposuit, dicens: « Divisiones autem charismatum sunt, idem autem Spiritus: et divisiones ministeriorum sunt, et idem Dominus (82): et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem¹³⁻¹⁴. » Sed quoniam qui omnia in omnibus operatur, Deus est; qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis est omnibus quæ ab eo facta sunt, incognitus autem nequaquam: omnia enim per Verbum ejus discunt, quia est unus (83) Deus Pater, qui continet omnia, et omnibus esse præstat, quemadmodum in Evangelio scriptum est: « Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus (84) Filius, qui est in sinu Patris; ipse enarravit¹⁵. »

7. Enarrat ergo ab initio Filius Patris, quippe qui ab initio est cum Patre, qui et visiones propheticas, et divisiones charismatum, et ministeria sua, et Patris glorificationem consequenter et composite ostenderit humano generi, apto tempore ad

visus.

(74) Ut vivant. Edit. cum Arund. et Merc. 2, et vivent.

(75) Ejus. Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, Christi.

(76) Videbimus. Vidimus in Græco τῶν Ὁ.

(77) Effusas. Alii, effusa.

(78) Per quam. Eras., Gallas. et Feuard. per quem.

(79) Hominibus. Alii, omnibus.

(80) Consummato. Ita Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, consummante.

(81) Assimilatus sum. Sic recte Clarom. Alii omnes male, assimilatus sum.

(82) Et idem Dominus. Ita Clarom. suffragante Græco sancti Pauli textu, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος. Consentit et Voss., nisi quod pro Dominus, habeat Deus. Alii, idem autem Dominus.

(83) Quia est unus. Sic Clarom. Reliqui corrupte, qui est unus.

(84) Nisi unigenitus. Nisi omisit Feuard., sed contra omnium Irenæi codd. auctoritatem.

utilitatem. Ubi est enim consequentia, illic et constantia : et ubi constantia, illic et pro tempore (85) : et ubi pro tempore, illic et utilitas : et propterea Verbum dispensator paternæ gratiæ factus est ad utilitatem hominum, propter quos fecit tantas dispositiones, hominibus quidem ostendens Deum, Deo autem (86) exhibens hominem : et invisibilitatem quidem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemptor Dei, et ut semper haberet ad quod proficeret ; visibilem autem rursus hominibus per multas dispositiones ostendens Deum, ne in totum deficiens a Deo homo, cessaret esse. Gloria enim Dei vivens homo : vita autem hominis visio Dei. Si enim quæ est per conditionem (87) ostensio Dei vitam præstat omnibus (88) in terra viventibus, multo magis ea quæ est per Verbum manifestatio Patris, vitam præstat his qui vident Deum.

8. Quoniam ergo Spiritus Dei per prophetas futura significavit, præformans et præaptans ad id ut subditi Deo simus, futurum autem erat, ut homo per sancti Spiritus beneplacitum videret (89) ; necessario oportebat eos, per quos futura prædicabantur, videre Deum, quem ipsi hominibus videndum intimabant : uti non solum dicatur (90) prophetice Deus, et Dei Filius, et Filius, et Pater, sed et ut videatur omnibus membris sanctificatis et edoctis ea quæ sunt Dei : ut præformaretur et meditaretur (91) homo applicari in eam gloriam, quæ postea revelabitur his qui diligunt Deum. Non enim solo sermone prophetabant prophetæ, sed et visione, et conversatione, et actibus quos faciebant, secundum id quod suggererat Spiritus. Secundum hanc igitur rationem invisibilem videbant Deum, quemadmodum Isaias ait : « Regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis ¹⁶ ; » significans, quoniam videbit oculis Deum homo, et vocem ejus audiet. Secundum hanc igitur rationem et Filium Dei hominem videbant conversatum cum hominibus, id quod futurum erat prophetantes, eum qui nondum aderat, adesse dicentes, et impassibilem passibilem annuntiantes, et eum qui tunc in cœlis, in limum mortis descendisse dicentes. Et reliquas autem ejus recapitulationis dispositiones, quasdam quidem per visiones videbant, quasdam per verbum annuntia-

abant, quasdam vero per operationem typice significabant ; quæ quidem videnda erant, visibiliter (92) videntes ; quæ vero audienda erant, sermone præconantes ; quæ vero agenda erant, operatione perficientes ; universa vero prophetice annuntiantes. Propterea et Moyses transgressori quidem legis populo igneum Deum esse dicebat, igneum a Deo diem superduci eis minitans ¹⁷ ; his vero qui erga Deum timorem habebant, « Dominus Deus, » dicebat, « misericors, et pius, et magnanimus, et magnæ miserationis, et verax, justitiam servans, et misericordiam in millia, auferens injustitias, et nequitias, et peccata ¹⁸. »

9. Et Verbum quidem loquebatur Moysi apprensens in conspectu, « quemadmodum si quis loquatur ad amicum suum ¹⁹. » Moyses vero cupivit manifeste videre eum qui secum loqueretur, et dictum est ei : « Sta in loco alto petræ, et manu mea contegam super te. Quando vero transierit claritas (93) mea, tunc videbis quæ sunt posteriora mea ; facies autem mea non videbitur tibi : non enim videt homo faciem meam, et vivet ²⁰ ; » utraque significans, quoniam et impossibilis est homo (94) videre Deum, et quoniam per sapientiam Dei in novissimis temporibus videbit eum (95) homo in altitudine petræ, hoc est, in eo qui est secundum hominem ejus adventu. Et propter hoc facie ad faciem confabulatus est cum eo in altitudine montis, assistente etiam Elia, quemadmodum Evangelium retulit ²¹, restituens in fine pristinam repromissionem.

10. Non igitur manifeste ipsam (96) faciem Dei videbant prophetæ, sed dispositiones et mysteria, per quæ inciperet homo videre Deum. Quemadmodum et Eliæ dicebatur : « Exies cras, et stabis in conspectu Domini, et ecce Dominus transiet, et ecce spiritus magnus et fortis, qui dissolvit montes, et conteret petras in conspectu Domini ; et non in spiritu Dominus : et post spiritum terræ motus ; et non in terræ motu Dominus : et post terræ motum ignis ; et non in igne Dominus : et post ignem vox auræ tenuis ²². » Per hæc (97) enim et prophetes (98) **256** valde indignans propter transgressionem populi, et propter interfectionem propheta-

¹⁶ Isa. vi, 5. ¹⁷ Deut. iv, 24. ¹⁸ Exod. xxxiv, 6, 7. ¹⁹ Exod., 11 xxxiii. ²⁰ Ibid. 21 et seqq. ²¹ Matth. xvii, 3. ²² III Reg. xix, 11, 12.

(85) *Illic et pro tempore*. I. e. *illic et temporis oportunitas*.

(86) *Deo autem*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Arundel et Grab.; et sic pro *Deum autem*, ut vitiose habent reliqua exemplaria, legendum jam monuerat Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, pag. 469.

(87) *Quæ est per conditionem*. I. e. *quæ est per res creatas*, seu quæ ex rebus creatis colligitur.

(88) *Omnibus*. Alias, *hominibus*.

(89) *Videret*. Subintellige, *Deum*.

(90) *Dicatur*. Hic pro *annuntietur* accipitur.

(91) *Meditaretur*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *præmeditaretur*. *Meditaretur* hic pro *exerceretur*, vel *exerceret se*.

(92) *Visibiliter*. Deest in Feuard. edit.

(93) *Claritas*. *Gloria* in Feuard. marg. et Voss.

(94) *Impossibilis est homo*. Sic (Græcorum more, pro *impar est, impotens est homo ad*, etc., Græce ἀδύνατος ἐστι) Clarom., Voss. et Arundel. Quam phrasin haud intelligentes alii scripserunt, *impossibile est homini*.

(95) *Temporibus ... eum*. *Diebus* in Feuard. marg. et Voss., *Deum* in editt. et Merc. 2.

(96) *Ipsam*. Eras. et Gallas., *ipsi*.

(97) *Per hæc*. In Feuard. marg. et Clarom., *post hæc*.

(98) *Et prophetes*. Ita Clarom., Arund., Merc. 1 et Grab. Alii corrupte, *et per prophetas*.

rum, edocebatur (99) mitius agere, ac secundum hominem adventus Domini significabatur futurus post illam legem, quæ data est per Moysem, mitis et tranquillus, in quo nec calanum quassatum confregit, nec linum fumigans exstinxit. Ostendebatur autem et regni ejus mitis et pacifica requietio. Post enim spiritum qui conterit montes, et post terræ motum, et post ignem, tranquilla et pacifica regni ejus adveniunt tempora, in quibus cum omni tranquillitate Spiritus Dei vivificat, et auget hominem. Manifestius autem adhuc et per Ezechielem factum est, quoniam ex parte dispositiones Dei, sed non ipsum videbant prophetæ proprie (1) Deum. Hic enim cum vidisset visionem, et cherubim, et rotas eorum, et universæ progressionis ejus mysterium cum retulisset, et similitudinem throni cum vidisset super eos, et super thronum similitudinem quasi figuræ (2) hominis, et illa quidem quæ erant super lumbos ejus, quasi figuram electri; quæ autem deorsum, quasi visionem ignis, et reliquam universam thronorum visionem manifestans²³; ne quis putaret forte cum in his proprie vidisse Deum, intulit: « Hæc visio similitudinis gloriæ Domini²⁴. »

11. Igitur si neque Moyses vidit Deum, nec Elias, nec Ezechiel, qui multa de cœlestibus viderunt; quæ autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini, et prophetiæ futurorum: manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis, de quo et Dominus dixit: « Deum nemo vidit unquam²⁵. » Verbum autem ejus, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem videntium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exponebat (quemadmodum et Dominus dixit: « Unigenitus Deus (3), qui est in sinu Patris, ipse enarravit²⁶; » et ipse autem interpretatur (4) Patris Verbum, utpote dives, et multus existens): non in una figura, nec in uno caractere videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum ejus causas sive efficaciam, sicut in Daniele scriptum est²⁷.

A Aliquando enim cum his qui erant circa Ananiam, Azariam, Misaelem, videbatur assistens eis in fornace ignis, et in camino, et liberans eos de igne: « Et visio, » inquit, « quarti similis Filio Dei. » Aliquando autem lapis a monte abscissus sine manibus; » et percussus temporalia regna, et ventilans ea, et ipse replens universam terram²⁸. Rursum hic idem videtur quasi Filius hominis in nubibus cœli veniens, et appropinquans ad Veterem dierum, et sumens ab eo universam potestatem, et gloriam, et regnum. « Et potestas, » inquit, « ejus potestas æterna, et regnum ejus non interibit²⁹. » Sed et Joannes Domini discipulus in Apocalypsi sacerdotalem et gloriosum regni ejus videns adventum: « Conversus sum, » inquit, « videre vocem quæ loquebatur mecum, et conversus vidi septem candelabra aurea, et inter candelabra similem Filio hominis indutum poderem (5), et cinctum (6) ad mammæ zonam auream. Caput autem ejus et capilli albi, quemadmodum lana alba, quomodo nix; et oculi ejus ut flamma ignis; et pedes ejus similes chalcolibano, quemadmodum in camino succensus est (7). Et vox ejus quasi vox aquarum, et habet stellas septem in manu dextera sua, et de ore ejus romphæa ex utraque parte acuta exibat, et facies ejus quemadmodum sol fulgens in virtute sua³⁰. » In his enim aliquid a Patre clarum ejus (8) significat, ut caput: aliquid vero sacerdotale, ut podere (9) (et propter hoc Moyses secundum hunc typum vestivit pontificem); aliquid vero ad finem (10), quemadmodum chalcolibanum in camino succensum, quod est fortitudo fidei, et perseverabile orationum: propterea (11) adveniens in fine temporum succensionis incendium. Joanne vero non sustinente visionem (« Cecidi » enim, inquit, « ad pedes ejus quasi mortuus³¹, » ut fieret, quod scriptum est: « Nemo videt Deum et vivet³² »), et vivificans eum Verbum, et admonens, quoniam ipse est in cujus pectore recumbebat ad cœnam, interrogans quis esset qui inciperet eum tradere,

²³ Ezech. i, 1 et seqq. ²⁴ Ezech. ii, 1. ²⁵ Joan. i, 18. ²⁶ Ibid. ²⁷ Dan. iii, 92. ²⁸ Dan. ii, 34. ²⁹ Dan. vii, 13, 14. ³⁰ Apoc. i, 12 et seqq. ³¹ Apoc. i, 17. ³² Exod. xxxiii, 20.

(99) *Edocebatur*. In Arund. et Merc. 2, et docebatur. In Eras., Gallas. et Feuard. pejus, docebantur.

(1) *Prophetæ proprie*. Eras. et Gallas., Arundel., Merc. 2, et Ottob., prophetæ priores.

(2) *Figuræ*. Al., figuram.

(3) *Unigenitus Deus. Unigenitus Filius* in editis N. Test. exemplaribus.

(4) *Interpretatur*. Græbius posuit *interpretator*, inductus, inquit cod. Arund. in quo legitur *interpretat*, annexo ad ultimam litteram signo abbreviationis. At signum illud abbreviationis in mss. longe frequentius denotat *ur* quam *or*, ut norunt qui in horum lectione versati sunt: saltem quod hic denotet *or* certo asserere non potest vir doctus. Levior ergo videtur hæc conjectura, ut mutetur antiqua lectio, quæ aliunde non incongruum parit sensum, modo textus recte distinguatur.

(5) *Poderem*. Editi. cum Arund. et Merc. 2, *podere*.

(6) *Cinctum*. Sic omnes mss. Editi, *accinctum*.

(7) *Succensus est*. Nostra N. Test. exemplaria habent *πεπρωμένον*, *succensi*, scilicet *pedes*.

(8) *A Patre clarum ejus*. I. e. claritatem, seu gloriam quam habet a Patre. Alludere videtur ad illud Joannis i, 14: *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre*.

(9) *Podere*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *poderem*. Sed exigit constructio legatur *podere*, in nominativo casu, *podere, poderes*; quod quamvis analogiæ Græcæ repugnet, tolerabilius tamen quam *poderem* in accusativo.

(10) *Aliquid vero ad finem*. Supp. *refertur*, seu *respicit*. *Finem* autem sæculorum intelligit, cum venturus est Christus judicare sæculum per ignem, ut canit Ecclesia.

(11) *Propterea*. Sic pro *propter* reposui ex Clarom., Voss. et Arundel., unde et textum aliter distinximus.

dicebat : « Ego sum primus, et ego novissimus (12) ; et qui vivo, et fui mortuus, et ecce vivo in sæcula sæculorum, et habeo claves mortis et inferorum ³³. » Et post hæc in secunda visione eundem Dominum videns : « Vidi » enim, inquit, « in medio throni, et quatuor animalium, et in medio presbyterorum, agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, dimissi in universam terram ³⁴. » Et rursum de eodem ipso agno ait : « Et ecce equus albus, et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verus ; et per justitiam judicat et pugnat, et oculi ejus sicut flamma ignis, et in capite ejus diademata multa, habens nomen scriptum, quod nemo scit, nisi ipse ; et circumamictus vestimentum aspersum sanguine, et vocatur nomen ejus Verbum Dei. Et exercitus cœli sequebantur (13) in equis albis, vestiti byssinum album mundum : et de ore ejus procedit romphæa acuta, ut in ea percutiat gentes : et ipse pascet (14) eos in virga ferrea, et ipse calcet lacum (15) vini furoris iræ Dei omnipotentis ; et habet super vestitum, et super femur suum, nomen scriptum : Rex regum et Dominus dominorum ³⁵ (16). » Sic semper Verbum Dei velut **257** lineamenta rerum futurarum habet, et velut species dispositionum Patris hominibus ostendebat, docens nos quæ sunt Dei.

12. Non solum autem per visiones quæ videbantur, et per sermones qui præconabantur, sed et in operationibus visus est prophetis ; ut per eos præfiguraret et præmonstraret futura. Propter quod et Osee propheta accepit « uxorem fornicationis ; » per operationem prophetans, « quoniam fornicando fornicabitur terra a Domino ³⁶, » hoc est, qui super terram sunt homines ; et de hujusmodi hominibus beneplacitum habebit Deus assumere Ecclesiam san-

ctificandam communicatione Filii ejus, sicut et illa sanctificata est communione (17) prophetæ. Et propter hoc Paulus « sanctificatam » ait « infidelem mulierem in viro fideli ³⁷. » Adhuc etiam filios suos nominavit propheta, « Non misericordiam consecuta, » et « Non populus ³⁸ : » ut, quemadmodum Apostolus ait, « fiat qui non populus, populus : et ea quæ non est misericordiam consecuta, misericordiam consecuta : et in loco liberata (18), in quo vocabatur non populus, ibi vocabuntur filii Dei vivi ³⁹. » Id quod a propheta typice per operationem factum est, ostendit Apostolus vere factum in Ecclesia a Christo (19). Sic autem et Moyses Æthiopissam accipiebat (20) uxorem, quam ipse Israelitidem fecit ⁴⁰ ; præsignificans, quoniam oleaster inseritur in olivam, et participans pinguedinis ejus erit. Quoniam enim is (21) qui secundum carnem natus est Christus, a populo quidem habebat inquiri ut occideretur, liberari vero in Ægypto, id est, in gentibus, sanctificare eos qui ibi essent infantes, unde et Ecclesiam ibi (22) perfecit [Ægyptus enim ab initio gentilis, quemadmodum et Æthiopia (23 28)], propter hoc per nuptias Moysi nuptiæ Verbi ostendebantur, et per Æthiopissam conjugem, ea quæ ex gentibus est Ecclesia manifestabatur ; cui qui detrahunt, et incusant, et derident eam, non erunt mundi. Leprosi enim erunt, et abjicientur justorum castris. Sic autem et Raab fornicaria semetipsam quidem condemnans, quoniam esset gentilis, omnium peccatorum rea, suscepit autem tres speculatores (29), qui speculabantur universam terram, et apud se abscondit ⁴¹, Patrem scilicet et Filium cum Spiritu sancto (30). Et cum universa civitas, in qua habitabat, concidisset in ruinam, canentibus septem tubicinis, in ultimis Raab fornicaria conservata est (31) cum universa domo sua, fide signi coccini (32) :

³³ Apoc. i, 17, 18. ³⁴ Apoc. v, 6. ³⁵ Apoc. xix, 11 seq. ³⁶ Ose. i, 2, 3. ³⁷ I Cor. vii, 14. ³⁸ Ose. i, 6, 9. ³⁹ Rom. ix, 25, 26. ⁴⁰ Exod. ii, 21. ⁴¹ Jos. ii, 1.

(12) *Ego novissimus*. Sic Clarom. et Voss. In Arundel., *sum novissimus*. In aliis, nec *ego*, nec *sum* legitur.

(13) *Sequebantur*. Sic recte Grabius ex om. Anglic. Alii male, *sequebatur*.

(14) *Pascet*. Clarom. et Feuard. in marg. *pascit*.

(15) *Lacum*. Torcular melius in Vulgata nostra.

(16) *Dominorum*. Eras., Gallas. et Feuard., *dominantium*.

(17) *Communione*. Alii, *communicatione*.

(18) *Liberata*. Sic Clarom. Alii, *eliberata*. Sed utraque vox expungenda esset : neutra enim legitur sive in Osea, sive in Apostolo. Unde vero huc irrepserit alterutra, haud facile dictu est. Suspiciatur clariss. Grab. primum in margine ascriptam fuisse ad explicationem appellationis, *misericordiam consecuta* ; inde vero textui loco incommodo insertam. Suspiciarer ego interpretem, pro ἐρρήθη, male legisse ἐρρύσθη, indeque vertisse, *liberata*.

(19) *A Christo*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et om. Anglic. melius quam alii, *e Christo*.

(20) *Accipiebat*. Arundel., *accepit*.

(21) *Is*. Ita Clarom., Voss. et Grab. Alii perperam, *his*.

(22) *Ibi*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *sibi*.

(23-28) *Et Æthiopia*. Ita Feuard. in marg. et Clarom. Reliqui, *Æthiopissa*.

(29) *Tres speculatores*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Grab. ; cæteri omittunt *tres*. Hanc vocem tamen ab Irenæo scriptam fuisse, demonstrat subjuncta trium divinarum Personarum comparatio ; quanquam, memoria lapsus, S. doctor *tres* pro *duobus* scripserit.

(30) *Cum Spiritu sancto*. Editt. cum Arundel. et Merc. 2, et *Spiritum sanctum*.

(31) *Conservata est*. Clarom., *liberata est*.

(32) *Fide signi coccini*. His lucem affert, quod Justinus M. in *Dial. cum Tryph.* pag. 538, scribit : Καὶ γὰρ τὸ σύμβολον τοῦ κοκκίνου σπαρτίου οὗ ἔδωκαν ἐν Ἱεριχὼ οἱ ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες κατάσκοποι, Ῥαὰβ τῆ πόρνη, εἰπόντες προσδοῆσαι αὐτὸ τῆ θυρίδι δι' ἧς αὐτοὺς ἐγάλασεν, ὅπως λάθωσι τοὺς πολεμίους, ὁμοίως τὸ σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐδήλου, δι' οὗ οἱ πάλαι πόρνοι καὶ ἄδικοι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαθόντες, καὶ μηκέτι ἁμαρτάνοντες. « Funiculi enim coccinei symbolum, quod exploratores a Jesu Nave missi in Jericho Raabi meretrici dederunt, id ad fenestram per quam eos demiserat, ut hostium conspectum effugerent, alligari jubentes, sanguinis Christi signum similiter præ se tulit, per quem ve-

sicut et Dominus dicebat his, qui adventum ejus non excipiebant, Pharisæis (33) scilicet, et coccini signum nullificant, quod erat pascha (34), redemptio et exodus populi ex Ægypto, dicens: « Publicani et meretrices præcedunt (35) vos in regno cælorum ».

CAPUT XXI ⁴³.

Unam et eandem fuisse Abraham fidei et nostram: hanc vero veterum patriarcharum et dictis et factis præsignificatam fuisse.

1. Quoniam autem et in Abraham præfigurabatur fides nostra et quoniam patriarcha nostræ fidei, et velut propheta fuit (36), plenissime Apostolus docuit in ea Epistola quæ est ad Galatas, dicens: « Qui ergo tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis; ex operibus legis, an ex auditu fidei? Sicut Abraham credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam. Cognoscite itaque, quoniam qui sunt ex fide, hi filii sunt Abraham. Prævidens autem Scriptura, quoniam ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abraham, quoniam benedicentur in eo omnes gentes. Itaque qui ex **258** fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham ».

Ob quæ non solum prophetam eum dixit fidei, sed et patrem eorum qui ex gentibus credunt in Christum Jesum, eo quod una et eadem illius et nostra sit fides: illo quidem credente futuris quasi jam factis, propter repromissionem Dei; nobis quoque similiter per fidem speculantibus eam quæ est in regno hæreditatem (37).

2. Et ea autem quæ circa Isaac, non sine significatione sunt. In ea enim Epistola quæ est ad Romanos, ait Apostolus: « Sed et Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri, a Verbo responsum accepit (38); ut secundum electionem propositum Dei permaneat, non ex operibus, sed ex

⁴³ Matth. xxi, 31. ⁴⁴ Cap. XXXVIII. ⁴⁵ Gal. iii, 5, 7 et seq. ⁴⁶ Rom. ix, 10 et seqq. Gen. xxv, 23. ⁴⁷ Rom. ix, 13. ⁴⁸ Gen. xxv, 25. ⁴⁹ Apoc. vi, 2. ⁵⁰ Gen. xxv, 32. ⁵¹ Joan. xix, 15.

tusti fornicatores, et iniqui homines ex gentibus omnibus salvantur, remissionem peccatorum accipientes, et ulterius non peccantes. » Eodem modo explicant Clemens Romanus in *Epist. ad Corinth.* cap. 12, et alii plures a Cotelerio citati in notis ad hunc Clementis locum.

(33) *Pharisæis.* Al., *Pharisæi.*

(34) *Quod erat Pascha,* etc. Clarius Justinus M. loc. cit.: Καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ δὲ σωθέντας, ὅτε ἀπόλλυντο τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων; τὸ τοῦ Πάσχα ἐβρύσατο αἷμα, τὸ ἐκατέρωσε τῶν σταθμῶν καὶ τοῦ ὑπερθύρου χρισθέν· ἦν γὰρ τὸ Πάσχα ὁ Χριστός, ὁ θυθεὶς ὑστερον, etc. « Et qui in Ægypto servati sunt, cum Ægyptiorum primogenita interirent, eos paschæ sanguis liberavit, quo postes utrinque et superluminare imbutum erat. Pascha enim erat Christus immolatus postea, » etc.

(35) *Præcedunt.* Eras. et Gallas. cum Vulgata, *præcedent.*

(36) *Propheta fuit.* Al., *prophetavit.*

(37) *Hæreditatem. Propter repromissionem Dei* addunt editt. cum Arundel et Merc. 2. Sed tres istas voces, hic ex præcedenti commate ab aliquo recentiori frustra repetitas, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(38) *A Verbo responsum accepit.* Verba hæc non agnoscit Apostoli textus, sive Græcus, sive Latinus,

vocante, dictum est ei: Duo populi (39) in utero tuo, et duæ gentes in ventre tuo (40), et populus populum superabit, et major serviet minori ⁴⁵. » Ex quibus manifestum est, non solum prophetationes patriarcharum, sed etiam partus Rebeckæ prophetiam fuisse duorum populorum: et unum quidem esse majorem, alterum vero minorem; et alterum quidem sub servitio, alterum autem liberum; unius autem et ejusdem patris. Unus et idem Deus nos et illorum, qui est absconsorum cognitor, qui scit omnia antequam fiant; et propter hoc dixit: « Jacob dilexi, Esau autem odio habui ».

3. Si quis autem et actus qui sunt Jacob addiscat, inveniet eos non inanes, sed plenos dispositionum: et in primis in nativitate ejus, quemadmodum apprehendit calcaneum fratris et Jacob vocatus est, id est supplantator ⁴⁷; tenens, et qui (41) non tenetur; ligans pedes, sed qui non ligatur; luctans, et vincens; tenens in manu calcaneum adversarii, id est victoriam. Ad hoc enim nascebatur Dominus, cujus typum generationis præstabat (42), de quo et Joannes in Apocalypsi ait: « Exivit. vincens, ut vinceret ».

Deinde autem primogenita accipiens, quando vituperavit ea frater ejus ⁴⁹: quemadmodum et junior populus cum primogenitum Christum accepit, cum eum repulit populus ætate provector, dicens: « Non habemus regem, nisi Cæsarem ».

In Christo autem universa benedictio: et propter hoc benedictiones prioris populi a Patre surripuit posterior populus, quemadmodum Jacob abstulit benedictionem hujus Esau. Ob quam causam fratris patiebatur insidias et persecutiones frater suus, sicut et Ecclesia hoc idem a Judæis patitur. Peregre nascebantur XII tribus, genus Israel, quoniam et Christus peregre incipiebat (43) duodecastylum firmamentum (44) Ecclesiæ generare. Variæ oves,

nec unde huc profluxerint, facile dixerit quis. Ab Irenæo scripta non crediderim: neque enim cohærent cum antecedentibus, aut consequentibus. Incuria proinde scribarum perperam inserta cum videantur, expungenda sunt, et his substituenda genuina Apostoli verba: *Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali.*

(39) *Duo populi,* etc. Hæc ex Genesi addidit Irenæus.

(40) *In ventre tuo.* In hodiernis τῶν Ὁ codd. ἐκ τῆς κοιλίας σου διασταλήσονται. In Vulgata similiter: *ex ventre tuo dividuntur.* Sed cum Irenæo legit et Barnabas epist. cap. 13.

(41) *Tenens et qui.* Editt., *tenens, sed qui.*

(42) *Præstabat.* Sic Feuard. in marg., Claromont. et Voss.; cæteri, *monstrabat.*

(43) *Incipiebat ... generare.* I. e. *generaturus erat.*

(44) *Duodecastylum firmamentum.* Sic pro *decastylum firmamentum* restituit Feuard ex vet. cod., suffragantibus Clarom. et Voss. Apostolos intelligit, quibus ceu duodecim στύλοις, seu columnis, fulcitur Ecclesia, utpote qui Ecclesiam sanguine suo, exemplis atque doctrina fundarint: quemadmodum duodecim filii Jacob totius Israelitici generis fundamenta et capita exstiterunt. Frustra igitur Græbius pro *duodecastylum*, legendum vellet *duodecaphylum*; hæc enim lectio stare non potest cum Irenæi allu-

quæ fiebant, huic Jacob (45) merces ⁵¹: et Christi A merces, qui (46) ex variis et differentibus gentibus in unam cohortem fidei convenientes fiunt homines, quemadmodum Pater promisit ei: « Postula, » dicens, « a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ⁵². » Et quoniam multitudinis filiorum Domini prophetæ fiebat (47) Jacob, necessitas omnis fuit ex duabus sororibus eum filios facere; quemadmodum Christus ex duabus legibus unius et ejusdem Patris: similiter autem et ex ancillis; significans quoniam secundum carnem ex liberis, et ex servis Christus statueret (48) filios Dei, similiter omnibus dans munus Spiritus vivificantis nos. Omnia autem ille faciebat propter illam juniorem, bonos oculos habentem, Rachel, quæ præfigurabat Ecclesiam, propter quam sustinuit Christus: qui tunc quidem per patriarchas suos et prophetas præfigurans et prænuntians futura, præexercens suam partem dispositionibus Dei, et assuescens (49) hæreditatem suam obedire Deo, et peregrinari in sæculo, et sequi verbum ejus, et præsignificare futura. Nihil enim vacuum, neque sine signo apud Deum (50).

259 CAPUT XXII ⁵³.

Christum non venisse propter unius sæculi homines, sed propter omnes qui juste ac pie viventes in ipsum crediderant, ac deinceps credituri erant.

1. In novissimis autem temporibus, cum venit plenitudo temporis libertatis, ipsum Verbum per seipsum sordes abluit filiarum Sion, manibus suis lavans pedes discipulorum. Hic est enim finis humani generis hæredificantis Deum: uti quemadmodum in initio per primos, omnes in servitutem reducti sumus debito mortis, sic in ultimo (51) per novissimum (52) omnes, qui ab initio discipuli, emundati et abluti quæ sunt mortis, in vitam veniant Dei. Qui enim pedes lavit discipulorum, totum sanctificavit corpus, et in emundationem (55) ad-

duxit. Quapropter et recumbentibus eis ministrabat escam, significans eos qui in terra recumbebant (54), quibus venit ministrare vitam. Sicut Jeremias ait (55): « Recommemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui prædormierunt (56) in terra defossionis (57), et descendit ad eos, ut evangelizaret (58) eis salutare suum, ad salvandum eos. » Propter hoc autem, et discipulorum oculi erant gravati veniente Christo ad passionem, et inveniens eos dormientes Dominus, primo quidem dimisit, significans patientiam Dei in dormitione hominum; secundo vero veniens excitavit eos, et erexit, significans quoniam passio ejus expergefatio est dormientium discipulorum, propter quos « et descendit in inferiora terræ ⁵⁴, » id quod erat inoperatum conditionis visurus oculis, de quibus et dicebat discipulis: « Multi (59) prophetæ et justicupierunt videre et audire quæ vos videtis et auditis ⁵⁵. »

2. Non enim propter eos solos, qui temporibus Tiberii Cæsaris crediderunt ei, venit Christus; nec propter eos solos, qui nunc sunt, homines providentiam fecit Pater; sed propter omnes omnino homines, qui ab initio propter virtutem (60) suam in sua generatione, et timuerunt, et dilexerunt Deum, et juste et pie conversati sunt erga proximos, et concupierunt videre Christum, et audire vocem ejus. Quapropter omnes hujusmodi in secundo adventu primo de somno excitabit, et eriget tam eos, quam reliquos qui judicabuntur, et constituet in regnum suum. Quoniam quidem « unus Deus, qui » patriarchas quidem direxit in dispositiones suas, « justificavit (61) » autem « circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ⁵⁶. » Quemadmodum enim in primis nos præfigurabamur, et prænuntiabamur, sic rursus in nobis illi deformantur, hoc est in Ecclesia, et recipiunt mercedem pro his quæ laboraverunt.

⁵¹ Gen. xxx, 32. ⁵² Psal. ii, 8. ⁵³ Cap. XXXIX. ⁵⁴ Ephes. iv, 9. ⁵⁵ Matth. xiii, 17. ⁵⁶ Rom. iii, 30.

sione. Equi vero ... firmamentum Ecclesiæ dicatur *duodecaphylum*, seu *duodecim tribuum*, viderit vir acutus, et explicet, si possit.

(45) *Huic Jacob*. Sic Clarom., Arundel. et Grabius. Cæteri, *hinc Jacob*.

(46) *Qui*. Sic recte Clarom. In Feuard. edit. et ms. Voss. *perperam, quia*; in reliquis neutrum legitur.

(47) *Multitudinis ... fiebat*. Ita recte Clarom. et Voss. In Eras., Gallas., Feuard., Arund., Ottob. et Merc. 2 corrupte, et sine sensu: *multitudines ... fiebant*. Nec melius scripsit Grab. *multitudinis ... fiebant*: haud advertens eundem typum mercedis versicolorum ovium Jacobo assignatæ hic ab Irenæo pertexi. *Et quoniam*, inquit, *Jacobo prophetæ* (seu qui propheta erat) *multitudinis filiorum Domini, versicolorum ovium merces fiebat*, seu nascebatur; ut figura omni ex parte quadraret, *necessitas omnis fuit*, etc.

(48) *Statueret*. Al., *statuet*.

(49) *Assuescens*. Pro *assuesfaciens*.

(50) *Præsignificare ... apud Deum*. In edit., *præ-*

figurare ... apud eum.

(51) *In ultimo*. Scil. tempore.

(52) *Per novissimum*. Christum videlicet, novissimum hominem. Sic Clarom. Alii omnes *perperam, per novissima*.

(53) *In emundationem*. In deest in Eras. et Gallas.

(54) *Recumbebant*. Ludit Irenæus in verbo *ἀνακλίσθαι*, quod in præced. commate accipit pro *discumbere in mensa*, hic vero pro *mortuum jacere*.

(55) *Jeremias ait*. Vide quæ supra notavimus ad lib. ii, cap. 22, num. 4.

(56) *Qui prædormierunt*. Hæc desunt in Clarom.

(57) *In terra defossionis*. Clarom., *in terra depositionis*.

(58) *Evangelizaret eis*. Clarom. *evangelizaret in eis*.

(59) *Multi*. Igitur additum in Clarom. et Voss.

(60) *Propter virtutem*. Sic in Feuard. marg., Clarom. et Voss.; cæteri, *secundum virtutem*.

(61) *Justificavit*. Al., *justificat*.

CAPUT XXIII ⁵⁷.

Patriarchas et prophetas Christi adventum præsignificantes, viam posteris ad Christi fidem munisse: ideoque minorem apostolorum laborem fuisse, quod fructum alieni laboris colligerent.

1. Propter hoc dicebat Dominus discipulis: « Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, et videte regiones, quoniam albæ sunt ad messem. Nam messor mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam; uti et qui seminat, et qui metit, simul gaudeant (62). In hoc enim est sermo verus, quoniam alius est qui seminat, et alius qui metit. Ego enim præmisi vos metere quod vos non laborastis: alii laboraverunt, et vos in laborem eorum introistis ⁵⁸. Qui ergo sunt qui laboraverunt, qui dispositionibus Dei deservierunt? Manifestum est, quia patriarchæ et prophetæ, qui etiam præfiguraverunt nostram fidem, et disseminaverunt in terra adventum Filii Dei, quis et qualis erit: uti qui posteriores erant futuri homines, habentes timorem Dei, facile susciperent adventum Christi, instructi a prophetis. Et propter hoc Joseph, cum cognovisset quod prægnans esset Maria, et cogitaret absconse dimittere eam, angelus in somnis dixit ad eum: « Ne timueris (63) assumere Mariam conjugem tuam; quod enim habet in ventre, ex Spiritu sancto est. Pariet autem filium, (64) et vocabis nomen eius Jesum: ipse enim salvabit populum suum a peccatis eorum ⁵⁹. » Et adjecit suadens ei: « Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen eius Emmanuel ⁶⁰; » per sermones prophetæ suadens ei, et excusans Mariam: hanc eandem esse ostendens, quæ ab Isaia esset prænuntiata (65) virgo, quæ generaret Emmanuel. Quapropter sine dubitatione suasus Joseph, et Mariam accepit, et in reliqua universa educatione Christi gaudens obsequium præstitit, usque in Ægyptum suscipiens protectionem, et inde regressum, et in Nazareth transmigrationem **260**. Denique qui ignorabant Scripturas, et repromissionem Dei, et dispositionem Christi, patrem eum vocabant (66) pueri. Propter hoc autem et ipse Dominus in Capharnaum Isaia prophetias legebat: « Spiritus Domini super me, quapropter unxit me, evangelizare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, præconare captivis remissionem, et cæcis visionem ⁶¹. » Semetip-

⁵⁷ Cap. XL. ⁵⁸ Joan. iv, 55 et seqq. ⁵⁹ Matth. i, 20, 21. ⁶⁰ Ibid., 22, 23. ⁶¹ Luc. iv, 18. ⁶² Ibid., 21. ⁶³ Isa. liii, 7. ⁶⁴ Act. viii, 27 et seq. ⁶⁵ Cap. XLI. ⁶⁶ I Cor. xv, 10. ⁶⁷ Lib. iii, c. 12, n. 10.

(62) *Gaudeant*. Sic Feuard. in marg., Arund. et Merc. 1. In Clarom., *adgaudeant*; in reliquis, *gaudeat*.

(63) *Timueris*. Al., *timeas*.

(64) *Et vocabis nomen eius Jesum*. Clarom., et *vocabitur nomen eius Jesus*.

(65) *Prænuntiata*. Feuard. in marg. et Clarom. *pronuntiata*.

(66) *Vocabant*. Editt. cum. Arundel. et Merc. 2, *putabant*.

(67) *Isaia prophetiam*. Sic pro *prophetam*, vel *prophetas* reposui ex Clarom.

A sum quoque ostendens prænuntiatum per Isaia prophetiam (67), dicebat eis: « Hodie adimpleta est Scriptura hæc in auribus vestris ⁶². »

2. Propter hoc et Philippus, cum invenisset eunuchum reginæ Æthiopum legentem ea quæ scripta sunt: « Quemadmodum ovis ad victimam ductus est, et quemadmodum agnus in conspectu tondentis sine voce, sic non aperuit os suam. In humilitate iudicium ejus ablatum est ⁶³; » et reliqua quæcumque de passione ejus, et de carnali adventu, et quemadmodum inhonoratus est a non credentibus ei, pertransivit propheta; facile suavit ei credere eum, esse Christum Jesum, qui sub Pontio Pilato crucifixus est, et passus est, et quæcumque prædixit propheta, eumque esse Filium Dei, qui æternam vitam hominibus dat. Et statim ut baptizavit eum, abscessit ab eo. Nihil enim aliud deerat ei, qui a prophetis fuerat præcatechizatus: non Deum Patrem, non conversationis dispositionem, sed solum adventum ignorabat Filii Dei, quem cum breviter cognovisset, agebat iter gaudens, præco futurus in Æthiopia Christi adventus ⁶⁴. Quapropter non multum laboravit circa eum Philippus, quoniam (68) erat in timore Dei præaptatus a prophetis. Propter hoc autem et apostoli, oves colligentes quæ perierant domus Israel, de Scripturis alloquentes eos, ostendebant Jesum crucifixum hunc esse Christum Filium Dei vivi, et magnam multitudinem suadebant, qui tamen habebant timorem ad Deum: et una die baptizati sunt hominum tria millia, et quatuor, et quinque (69).

CAPUT XXIV ⁶⁴.

Difficiliorem fuisse gentium, quam Judæorum conversionem; majorem proinde apostolorum laborem qui illi, quam qui huic operam navabant.

1. Propter hoc et Paulus, gentium apostolus cum esset: « Plus eis, » inquit, « omnibus laboravi ⁶⁵. » Illis enim facilis catechizatio fuit, videlicet cum ex Scripturis haberent ostensiones; et qui (70) Moysem et prophetas audiebant, et facile recipiebant primogenitum mortuorum, et principem vitæ Dei, eum qui per extensionem manuum dissolvebat Amalech, et vivificabat hominem de serpentis plaga per fidem, quæ erat in eum, gentes quidem primo catechizabat Apostolus, quemadmodum in eo libro, qui ante hunc est, ostendimus ⁶⁷, discedere ab idolorum superstitione, et unum Deum

(68) *Quoniam*. Al., *qui vel quia*.

(69) *Et quatuor et quinque*. Quatuor hominum millia baptizasse apostolos una die, nullibi in Actis eorum legimus. Quare nisi hæc a traditione acceperit Irenæus, existimarem particulam *et*, ante *quinque*, accipiendam esse pro *vel*, pro more scriptorum mediæ et infimæ Latinitatis. Nam Act. v, 4, eorum qui Petri verbis crediderunt numerus fuisse dicitur, ὡσεὶ χιλιάδες πέντε, *quasi quinque millia*, i. e. circiter, plus minus quinque millia: unde scribere potuit Irenæus, *quatuor aut quinque millia*.

(70) *Et qui*. Pro, *utpote qui*.

colere, factorem cœli et terræ, et universæ conditionis fabricatorem: esse autem hujus Filium Verbum ejus, per quem constituit omnia; et hunc in novissimo tempore hominem in hominibus (71) factum, reformasse quidem humanum genus, destruxisse autem et vicisse inimicum hominis, et donasse suo plasmati adversus reluctantem victoriam. Adhuc autem etsi non faciebant qui erant ex circumcissione sermones Dei, quod essent contemptores; sed (72) erant præstructi (73) non mœchari, nec fornicari (74), non furari, nec fraudare, et quæcumque in exterminium proximorum fiunt, mala esse, et odiri a Deo. Quapropter et facile assentiebant ab his abstinere, quoniam hæc didicerant (75).

2. Gentiles vero et hoc ipsum discere oportebat quoniam hujusmodi operationes malæ, et exterminatoriaræ, et inutiles sunt, et damnosæ his qui operantur eas. Quapropter plus laborabat qui in gentes apostolatam acceperat, quam qui in circumcissione præconabant Filium Dei. Illos enim adjuvabant Scripturæ, quas confirmavit Dominus, et adimplevit, talis veniens qualis et prædicabatur: hic vero peregrina quædam eruditio, et nova doctrina, deos gentium non solum non esse deos, sed et idola esse daemoniorum; esse autem unum Deum, qui est « super omnem principatum, et dominationem, et potestatem, et omne nomen quod nominatur ⁶⁸: » et hujus Verbum naturaliter quidem invisibilem (76), palpabilem et invisibilem in hominibus factum, et « usque ad mortem » descendisse, « mortem autem crucis ⁶⁹: » et eos qui in eum credunt, incorruptibiles et impassibiles (77) futuros, et percipere regnum cœlorum. Et hæc sermone prædicabantur gentibus sine Scripturis; quapropter et plus laborabant qui in gentes prædicabant. Generosior autem rursus fides gentium ostenditur, sermonem Dei assequentium, sine instructione Litterarum (78).

261 CAPUT XXV ⁷⁰.

Utrumque testamentum in Abrahamo, et in Thamaris partu præsignatum fuisse: unum vero utriusque testamenti Deum esse.

1. Sic enim oportuerat filios Abrahamæ, quos illi de lapidibus excitavit Deus, et fecit assistere ei,

⁶⁸ Ephes. I, 21. ⁶⁹ Philip. II, 8. ⁷⁰ Cap. XLII. 27 et seqq.

(71) *In hominibus.* Male his vocibus præfigitur et in editt. Eras., Gallas. et Feuard.

(72) *Sed.* Pro *attamen*; quod interpreti non infrequens.

(73) *Præstructi.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *præinstructi.* *Præstruere*, verbum interpreti familiaris.

(74) *Nec fornicari.* Desunt in Eras. et Gallas.

(75) *Didicerant.* Ita Clarom. melius quam alii, *didicerunt.*

(76) *Invisibilem.* Sic Clarom., Voss. et Merc. 1, melius quam alii, *invisibile*, quia mox sequitur *palpabilem et visibilem*, idque pro interpretis more, ad genus nominis Græci Λόγος attendentis. Conjicit vero clariss. Bullus in *Defens. fid. Nic.*, pag. 470, hic respexisse Irenæum insignem locum Ignatii in *Epistola ad Polycarpum*, ejusdem Irenæi ma-

A principi et prænuntiatori facto nostræ fidei; qui et accepit testamentum circumcissionis, post eam justificationem quæ fuerat in præputio fidei: ut præfigurarentur in eo utraque testamenta, ut fieret pater omnium qui sequuntur Verbum Dei, et peregrinationem in hoc sæculo sustinent, id est eorum qui ex circumcissione, et eorum qui ex præputio fideles sunt: sicut et « Christus lapis summus angularis ⁷¹, » omnia sustinens, et unam fidem Abrahamæ colligens eos, qui ex utroque Testamento apti sunt in ædificationem Dei (79). Sed hæc quidem quæ est in præputio fides, utpote finem conjungens principio, prima et novissima (80) facta est. Etenim ante circumcissionem erat in Abraham, et in reliquis justis, qui placuerunt Deo, sicut demonstravimus ⁷²: et rursus in novissimis temporibus orta est in humano genere per Domini adventum. Circumcisio vero et lex operationum media obtinuerunt tempora.

2. Hoc et per alia quidem multa, jam vero et per Thamar Judæ nurum typice ostenditur ⁷³. Cum enim concepisset geminos, alter eorum prior protulit manum suam: et cum obstetrix putaret eum primogenitum esse, coccinum alligavit signum in manu ejus. Cum hoc autem factum esset, et abstraxisset manum suam, prior exivit frater ejus Phares; sic deinde secundus ille, in quo erat coccinum, Zara: clare manifestante Scriptura, eum quidem populum qui habet (81) coccinum signum, id est eam fidem quæ est in præputio, præostensam quidem primum in patriarchis, post deinde subtractam, uti nasceretur frater ejus; deinde sic eum, qui prior esset, secundo loco natum, qui est cognitus per signum coccinum, quod erat in eo; quod est passio justis, ab initio præfigurata in Abel, et descripta a prophetis, perfecta vero in novissimis temporibus in Filio Dei.

3. Oportebat enim quædam quidem prænuntiarum paternaliter a patribus, quædam autem præfigurari legaliter a prophetis, quædam vero deformari secundum formationem (82-85) Christi, ab his qui adoptionem perceperunt: omnia vero in uno Deo ostenduntur. Cum enim unus esset Abraham, in

⁷¹ Ephes. II, 20. ⁷² Sup. cap. 16. ⁷³ Gen. XXXVII,

D gistrum: in quo vir apostolicus Christum Filium Dei dicit, τὸν ἀόρατον, τὸν δι' ἡμᾶς ὁρατόν· τὸν ἀψηλάφητον, τὸν ἀπαθῆν, τὸν δι' ἡμᾶς παθητόν. I. e. *invisibilem propter nos visibilem; impalpabilem, impassibilem, propter nos passibilem.* Sed levior videtur hæc conjectura.

(77) *Et impassibiles.* Hæc desiderantur in Clarom.

(78) *Litterarum.* Sacrarum videlicet. In editt. et codic. Arundel. ac Merc. 2, *Scripturarum.*

(79) *Apti sunt in ædificationem Dei.* Cod. Voss., *apparati sunt in regno Dei.*

(80) *Prima et novissima.* Eras., Gall. et Feuard., *ex prima novissima.*

(81) *Habet. Al., habebat.*

(82-85) *Formationem.* Editt., *deformationem.*

semetipso præfigurabat duo testamenta, in quibus alii quidem seminaverunt, alii vero messi sunt (86): « In hoc enim, » inquit, « sermo est verus, quoniam alter quidem est qui seminat » populus, « alter qui metet ⁷⁴: » unus autem Deus præstans utrisque quæ sunt apta, semen quidem seminanti, panem vero ad edendum metenti. Quemadmodum alter quidem est qui plantat, et alter qui adaquat, unus autem, qui dat incrementum, Deus. Disseminaverunt enim sermonem de Christo patriarchæ et prophetæ; demessa est autem Ecclesia, hoc est fructum percepit. Propter hoc et ipsi orant habere tabernaculum in ea, Jeremia dicente: « Quis dabit mihi in deserto habitationem novissimam ⁷⁵; » ut e⁷⁶ qui seminat, et qui metit, simul gaudeant in Christi regno, qui omnibus adest, de quibus ab initio bene sensit Deus, attribuens adesse eis Verbum suum.

CAPUT XXVI ⁷⁶.

Thesaurus absconditus in Scripturis Christus, hujus adventu ac cruce patefactus; Scripturarum vero expositionem doctrinæque veritatem a solis episcopis, qui in Ecclesia catholica successionem habent ab apostolis, petendam esse.

1. Si quis igitur intentus legat Scripturas, inveniet in iisdem de Christo sermonem, et novæ vocationis præfigurationem. ⁷⁷ Hic est enim thesaurus absconditus in agro ⁷⁸, id est in isto mundo (« ager enim mundus est ⁷⁹»), absconditus vero in Scripturis thesaurus Christus, quoniam per typos et parabolas significabatur. Unde non poterat (87) hoc quod secundum hominem est, intelligi, priusquam consummatio eorum, quæ consummata sunt (88), veniret; quæ **262** est adventus Christi. Et propter hoc Danieli prophetæ dicebatur: « Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quoadusque discant multi, et adimpleatur agnitio. In eo enim cum perficietur dispersio, cognoscent omnia hæc ⁸⁰. » Sed et Jeremias ait: « In novissimis diebus intelligent

⁷⁴ Joan. iv, 57. ⁷⁵ Jerem. ix, 2. ⁷⁶ Cap. XLIII. ⁷⁷ Cap. XLIV. ⁷⁸ Matth. xiii, 44. ⁷⁹ Ibid., 38. ⁸⁰ Dan. xii, 4, 7. ⁸¹ Jerem. xxiii, 20. ⁸² Dan. xii, 3. ⁸³ Luc. xxiv, 26, 47.

(86) *Messi sunt.* Pro messuerunt; uti et paulo post, demessa est, pro demessuit.

(87) *Non poterat.* Particulam negativam addidi auctoritate textus Græci utriusque Catenæ citatæ; eam enim sensus omnino exigit.

(88) *Quæ consummata sunt.* Juxta Græcum melius, quæ prædicta sunt.

(89) *Effectum... ambiguitate.* Sic Feuard. ex vet. cod. consentientibus Clarom., Voss. et quoad posteriorem vocem etiam Arundel. In Eras. et Gallas., *efficaciam... ambiguitas.* In edit. Oxon. *efficaciam... ambiguitates.* In Græco textu singulariter, ἀντιλογία, ut et ἀνίγµα.

(90) *Venerit... evenerit.* In Eras. edit., *veniret... evenit.* Consonat quoad posterius verbum Arundel. At in Merc. 2, *venit.*

(91) *Sensus.* Editt., *sensum.*

(92) *Glorificari.* Scribere debuisset *glorificetur.*

ea ⁸¹. » Omnis enim propheta, priusquam habeat effectum, ænigmata et ambiguitates (89) sunt hominibus. Cum autem venerit tempus, et evenerit (90) quod prophetatum est, tunc prophetiæ habent liquidam et certam expositionem. Et propter hoc quidem Judæis cum legitur lex in hoc nunc tempore, fabulæ similis est: non enim habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii Dei, qui est secundum hominem: a Christianis vero cum legitur, thesaurus est absconditus in agro, cruce vero Christi revelatus est, et explanatus, et ditans sensus (91) hominum, et ostendens sapientiam Dei, et eas, quæ sunt erga hominem dispositiones ejus, manifestans, et Christi regnum præformans, et hæreditatem sanctæ Hierusalem præevangelizans; et præcunctans, quoniam in tantum homo diligens Deum proficiet, ut etiam videat Deum, et audiat sermonem ejus, et ex auditu loquelæ ejus in tantum glorificari (92), ut reliqui non possint intendere in faciem gloriæ ejus, quemadmodum dictum est a Daniele: Quoniam « intelligentes fulgebunt, quemadmodum claritas firmamenti, et a multis justis sicut stellæ in sæcula, et adhuc ⁸². » Quemadmodum igitur ostendimus (93), si quis legat Scripturas (etenim Dominus sic disseruit discipulis post resurrectionem suam a mortuis, ex ipsis Scripturis ostendens eis, quoniam « oportebat pati Christum, et intrare in gloriam suam, et in nomine ejus remissionem peccatorum prædicari in toto mundo ⁸³»), et erit consummatus discipulus, et similis patri familias, qui thesauro suo profert nova et vetera.

2. Quapropter eis qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut ostendimus; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt: reliquos vero, qui absistunt a principali successione, et quocunque loco colligunt (94), suspectos habere, vel quasi hæreticos, et malæ sententiæ; vel quasi scindentes, et elatos, et sibi placentes; aut rursus ut hy-

(93) *Quemadmodum igitur ostendimus,* etc. Nullam esse horum cum sequentibus connexionem contendit Grabius, nisi duæ periodi transponantur, ac unica particula et omissa, ita legatur: *quemadmodum igitur ostendimus, si quis legat Scripturas, erit consummatus discipulus, et similis patri familias, qui de thesauro suo* (id est, juxta Irenæi mentem, Scriptura sacra) *profert nova et vetera. Etenim Dominus sic disseruit discipulis, etc., usque ad, prædicari in toto mundo. Tum, quapropter eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris.* Sed fallitur vir doctissimus: nulla opus est transpositione: leviori dispendio restituitur textus, si nimirum hæc, *etenim Dominus... in toto mundo,* parentesi includantur, uti revera includi debent: tunc enim omnia secum invicem perfecte cohærebunt. Nec necesse est expungere conjunctionem *et ante erit consummatus;* sic enim constructur: *Erit et consumm. disc. et similis, etc.*

(94) *Colligunt.* Ita Clarom. In Feuard. marg. et Voss., *se colligunt:* in aliis, *colliguntur.*

poeritas, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes. Omnes autem hi deciderunt (95) a veritate. Et hæretici quidem alienum ignem offerentes ad altare Dei, id est, alienas doctrinas, a cœlesti igne comburentur, quemadmodum Nadab et Abiud⁸⁴. Qui vero exsurgunt veritatem, et alteros adhortantur adversus Ecclesiam Dei, remanent apud inferos, voragine terræ absorpti, quemadmodum qui circa Core, Dathan, et Abiron⁸⁵. Qui autem scindunt et separant unitatem Ecclesiæ, eandem quam (96) Jeroboam pœnam percipiunt a Deo⁸⁶.

3. ⁸⁷ Qui vero crediti quidem sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non præponunt (97) timorem Dei in cordibus suis, sed contumeliis agunt reliquos, et principalis concessionis (98) tumore elati sunt, et in absconsis agunt mala, et dicunt: « Nemo nos videt⁸⁸, » redarguentur a Verbo; qui non secundum gloriam judicat (99), neque faciem attendit, sed in cor: et audient eas quæ sunt a Daniele (1) propheta voces: « Semen Chanaan, et non Juda, species seduxit te, et concupiscentia evertit cor tuum⁸⁹; inveterate dierum malorum, nunc advenerunt peccata tua quæ faciebas antea, judicans judicia injusta: et innocentes quidem damnabas, dimittebas vero nocentes, dicente Domino: Innocentem et justum non occides⁹⁰. » De quibus dixit et Dominus: « Si autem dixerit malus servus in corde suo: Tardat dominus meus, et incipiat cædere servos et ancillas, et manducare, et bibere, et inebriari; veniet dominus servi illius in die qua nescit, et hora qua non sperat, et dividet eum, et partem ejus cum infidelibus ponet⁹¹. »

4. Ab omnibus igitur talibus absistere oportet; adhærere vero his qui et apostolorum, **263** sicut prædiximus, doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem (2) reliquorum. Quemadmodum Moyses, cui tantus ducatus est creditus, bona conscientia fretus, pur-

⁸⁴ Levit. x, 1. 2. ⁸⁵ Num. xvi, 33. ⁸⁶ III Reg. xiv, 10 et seqq. ⁸⁷ Cap. XLIV. ⁸⁸ Dan. xiii, 20. ⁸⁹ Ibid., 56. ⁹⁰ Ibid., 52, 53. ⁹¹ Matth. xxiv, 48 et seqq. ⁹² Num. xvi, 15. ⁹³ I Reg. xii, 2 et seqq. ⁹⁴ II Cor. ii, 17. ⁹⁵ II Cor. vii, 2. ⁹⁶ Isa. lx, 17. ⁹⁷ Matth. xxiv, 45, 46. ⁹⁸ Cap. XLV. ⁹⁹ I Cor. xii, 28.

(95) *Hi deciderunt.* In Feuard. edit., *decidunt*, D sine hi.

(96) *Quam.* In Feuard. marg. et Voss., *quemadmodum*.

(97) *Præponunt.* Clarom. *proponunt*.

(98) *Concessionis.* Sic omnes mss. cum Eras. edit. At Gallas. quem secuti sunt Feuard. in edit. Paris. 1576 (nam in subsecutis perperam excudi fecit *confessionis*), propria auctoritate, nullaque premente necessitate, scripsit *concessionis*. Cum enim *concedere*, apud auctores Latinos, interdum sit *locum cedere*, eodem sensu *concessio* erit, *loci cessio*. *Principalis* ergo *concessionis* *tumore elatum esse*, nihil aliud est quam *principali loco, primo gradu* sibi ab Ecclesia concesso, insolentius offerri.

(99) *Non secundum gloriam judicat.* Isaie verba sunt cap. xi, 3, juxta versionem LXX, pro quibus Vulgata nostra habet: *non secundum visionem oculorum judicabit*.

A gabat se apud Deum (3), dicens: « Non concupiscens alicujus illorum quid accepi, neque male feci alicui eorum⁹². » Quemadmodum Samuel tot annis judicans populum, et sine ulla elatione ducatum gerens super Israel, in fine purgabat se, dicens: « Ego conversatus sum in conspectu vestro a prima ætate mea usque nunc: respondete mihi in conspectu Dei, et in conspectu Christi ejus, cujus vestrum vitulum accepi, aut asinum, aut super quem potentatus sum (4), aut quem oppressi, aut si de alicujus manu accepi propitiationem vel calcamentum, dicite adversus me, et reddam vobis⁹³. » Cum dixisset autem populus (5): « Neque potentatus es, neque oppressisti nos, neque accepisti de manu cujusquam aliquid; » testificatus est Dominus, dicens: « Testis Dominus, et testis Christus (6) ejus in die hac, quoniam invenistis (7) in manu mea nihil. Et dixerunt ei: Testis. » Quemadmodum et Paulus apostolus, cum esset bonæ conscientiæ, dicebat ad Corinthios: « Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sicut ex Deo, coram Deo in Christo loquimur⁹⁴: nemini (8) nocuimus, neminem corrupimus, neminem circumvenimus⁹⁵. »

5. Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta ait: « Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia⁹⁶. » De quibus et Dominus dicebat: « Qui igitur erit fidelis actor, bonus, et sapiens, quem præponit Dominus super familiam suam, ad danda eis cibaria in tempore? Beatus ille servus, quem veniens (9-12) Dominus invenerit sic facientem⁹⁷. »
⁹⁸ Ubi igitur tales inveniat aliquis, Paulus docens ait: « Posuit Deus in Ecclesia primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores⁹⁹. » Ubi igitur charismata Domini posita sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam quæ

(1) *Et audient eas, quæ sunt a Daniele,* etc. Obiter notabis historiam Susannæ ab Irenæo nostro ascribi Danieli.

(2) *Confirmationem et correptionem.* Sic Feuard in marg., Clarom., Voss., et Arund., quibus etiam quoad primam vocem consentiunt Merc. 2. In edit., *informationem et correctionem*.

(3) *Deum.* Edit., *Dominum*.

(4) *Potentatus sum.* Græce *κατεδουάστυσα*, *tyrannidem exercui*.

(5) *Populus.* Ad eum addunt edit. cum Arund. et Merc. 2.

(6) *Testis Dominus... testis Christus.* Utrobique omitto est cum Clarom., Voss., Merc. 2 et ipsis Bibliis.

(7) *Invenistis.* Negationem huic verbo præfixam expunxi auctoritate vet. Feuard. cod. et Voss.

(8) *Nemini.* Eras. et Gallas., *neminem*.

(9-12) *Veniens.* In Feuard. marg. et Clar. cum *venit*.

est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt : et eam quæ est in Filium (15) Dei, dilectionem adaugent, qui tantas dispositiones propter nos fecit, et Scripturas sine periculo nobis exponunt, neque Deum blasphemantes, neque patriarchas exhonorantes, neque prophetas contemnent.

CAPUT XXVII.

Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, ipso providente litteris mandatos esse, ut iis erudiamur, nec superbiamus. Non igitur hinc colligendum alium Deum esse ab eo quem Christus prædicavit; timendum potius ne unus et idem Deus, qui pœnas ab antiquis sumpsit, graviores a nobis repetat.

1. Quemadmodum audivi a quodam presbytero, qui audierat ab his qui apostolos viderant, et ab his qui didicerant : sufficere veteribus, de his quæ sine consilio Spiritus egerunt, eam quæ ex Scripturis esset correptionem. Cum enim non sit personarum acceptor Deus, quæ sunt non secundum ejus placitum facta, his inferebat congruam correptionem. Quemadmodum sub David, quando persecutionem quidem patiebatur a Saul propter justitiam, et regem Saul fugiebat, et inimicum non ulcisciebatur, et Christi adventum psallebat, et sapientia instruebat gentes, et omnia secundum consilium faciebat Spiritus, placebat Deo. Quando autem propter concupiscentiam ipse sibi accepit Bethsabee Uriæ uxorem (14), dixit Scriptura de eo : « Nequam autem visus est sermo quem fecit David in oculis Domini¹; » et mittitur ad eum Nathan propheta, ostendens ei peccatum ejus, ut ipse dans sententiam de semetipso, et semetipsum adjudicans, misericordiam consequeretur et remissionem a Christo (15) : « Et dixit ei : Duo viri fuerunt in civitate una, unus dives, et unus pauper : diviti erant greges ovium et boum multi valde, et pauperi nihil aliud nisi ovicula una, quam habebat, et nutrebat, et fuerat (16) cum eo, et cum filiis ejus pariter : de pane suo manducabat, et de calice (17) bibebat, et erat ei quasi filia. Et venit hospes homini diviti, et pepercit accipere de grege ovicularum suarum, et de gregibus boum suorum, et fa-

cere hospiti (18) : et accepit oviculam viri pauperis, et apposuit viro qui venerat ad eum. Iratus est autem David 264 super hominem illum valde, et dixit ad Nathan : Vivit Dominus, quoniam filius mortis est homo ille qui fecit hoc : et oviculam reddet quadruplum pro eo quod fecit factum hoc, et pro eo quod non pepercit pauperi (19). Et ait ad eum Nathan : Tu es vir, qui fecisti hoc²; » et deinceps reliqua exsequitur, exprobrans eum, et enumerans in eum Dei beneficia, et quoniam exacerbavit Dominum, cum fecisset hoc. Non enim placere Deo hujusmodi operationem (20), sed iram magnam imminere domui ejus. Compunctus est autem David ad hæc, et ait : « Peccavi Domino³; » et psalmum exhomologeseos (21) post psallebat (22), adventum Domini sustinens, qui abluit et emundat (23) eum hominem qui peccato fuerat obstrictus. Similiter autem et de Salomone, cum perseveraret judicare (24) recte, et sapientiam (25) enarrare, et typum veri templi (26) ædificabat, et glorias exponebat Dei, et adventuram pacem gentibus annuntiabat, et Christi regnum præfigurabat, et loquebatur tria millia parabolarum in adventum Domini, et quinque millia canticorum, hymnum dicens Deo, et eam quæ est in conditione sapientiam Dei exponebat physiologicæ ex omni ligno, et de omni herba, et de volatilibus omnibus, et de quadrupedibus, et de piscibus; et dicebat : « Si vere Deus, quem cœli non capiunt, super terram habitabit cum hominibus⁴? » et placebat Deo, et omnes eum admirabantur, et omnes reges terræ quærebant faciem ejus, ut audirent sapientiam ejus, quam dederat illi Deus, et regina Austri a finibus terræ veniebat ad eum, sapientiam quæ in eo erat, scitura⁵; quam eorum et Dominus ait in judicio resurrecturam cum natione qui audiunt sermones ejus, et non credunt in eum, et adjudicaturam eos : quoniam illa quidem subjecta est annuntiatae sapientiæ per servum Dei; hi verò eam quæ a Filio Dei dabatur, contempserunt sapientiam. Salomon enim servus erat; Christus vero Filius Dei, et Dominus Salomonis. Cum igitur sine offensa serviret Deo, et ministraret dispositionibus ejus, tunc glorificabatur : cum au-

¹ II Reg. xi, 27. ² II Reg. xii, 1 et seqq. ³ Ibid. 13. ⁴ III Reg. viii, 27. ⁵ Matth. xii, 42.

(15) *Filium.* Clarom. et Voss., *Filio.*

(14) *Uxorem.* Dest in Eras., Gallas. Arundel. et Merc. 2.

(15) *A Christo.* Sex voces, quæ sequuntur in editt., *misit enim Dominus Nathan ad David*, ut superfluas, et frustra a recentioribus hic repetitas, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(16) *Fuerat.* In Feuard. marg. et Voss., *foverat.*

(17) *De calice.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. juxta LXX, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ. Alii, *calicem.*

(18) *Facere hospiti.* Convivium in Eras., Gallas. ac Feuard. additum merito omittunt mss. omnes, quia nec in Græco textu τῶν O' exstat. *Facere* autem hic sumitur pro *parare.*

(19) *Quadruplum pauperi.* In LXX, *septuplum*, nec in iisdem legitur *pauperi.* Sed videtur Irenæus totum hunc locum ex memoria citasse : plura enim

D addit, quæ non leguntur in LXX; plura vicissim in his occurrunt, quæ hic desunt.

(20) *Operationem.* Alii, *operationes.*

(21) *Psalmum exhomologeseos.* Hunc esse quinquagesimum bene notat Feuard., idque fatentur Hebræi, hujusmodi titulum eidem affigentes : *Psalmus David quando venit ad eum Nathan propheta, quando intravit ad Bethsabee.*

(22) *Post psallebat.* *Post*, hic pro *postea*, addidi ex cod. Clarom.

(23) *Emundat.* Al., *emundavit.*

(24) *Judicare... enarrare.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Al., *cum perseveraret... enarraret.*

(25) *Sapientiam. Dei* additum in Arund. et edit. Oxon.

(26) *Veri templi. Templum,* additum in Feuard. edit. et Oxon., deest in Clarom. et Voss. Cæteri codd. corrupti.

tem uxores accipiebat ab universis gentibus, et permittebat eis erigere idola in Israel, dixit Scriptura de eo : « Et rex Salomon erat amator mulierum, et accepit sibi mulieres alienigenas : et factum est in tempore senectutis Salomonis, non erat cor ejus perfectum cum Domino Deo suo. Et divertent mulieres alienigenæ cor ejus post deos alienos. Et fecit Salomon malignum in conspectu Domini : non abiit post Dominum, quemadmodum David pater ejus. Et iratus est Dominus in Salomonem : non enim erat cor ejus perfectum in Domino, secundum cor David patris ejus ⁶. » Sufficiens increpavit eum Scriptura, sicut dixit presbyter, ut non gloriatur universa caro in conspectu Domini.

2. Et propter hoc Dominum in ea, quæ sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis adventum suum, remissione peccatorum existente (27) his qui credunt in eum. Crediderunt autem in eum omnes qui sperabant in eum, id est qui adventum ejus prænuñtiaverunt, et dispositionibus ejus servierunt, justis, et prophetæ, et patriarchæ : quibus similiter ut nobis remisit peccata, quæ non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam Dei. Quemadmodum enim illi non imputabant (28) nobis incontinentias nostras, quos operati sumus, priusquam Christus in nobis manifestaretur; sic et nos non est justum imputare ante adventum Christi his qui peccaverunt. « Omnes enim homines « egent gloria Dei ⁷, » justificantur autem non a semetipsis, sed a Domini adventu, qui intendunt lumen ejus. In nostram autem correptionem conscriptos esse actus eorum, ut sciremus, primum quidem, quoniam unus est Deus noster et illorum, cui non placeant peccata, etiamsi a claris fiant; deinde, ut abstineamus a malis. Si enim hi qui præcesserunt nos in charismatibus veteres, propter quos nondum Filius Dei passus erat, delinquentes in aliquo, et concupiscentiæ carnis servientes, tali affecti sunt ignominia, quid passuri sunt qui nunc sunt, qui contempserunt adventum Domini, et deservierunt voluptatibus suis? Et illis quidem curatio et remissio peccatorum mors Domini fuit : propter eos vero qui nunc peccant, Christus non jam morietur, jam enim mors non dominabitur ejus; sed veniet Filius in gloria Patris, exquirens ab actoribus et dispensatoribus suis peccata quam eis credidit, cum usuris : et quibus plurimum dedit, plurimum ab eis exiget. Non debemus ergo, inquit ille senior, superbi esse, neque reprehendere veteres; sed ipsi timere, ne forte post

⁶ III Reg. xi, 1 et seqq. ⁷ Rom. iii, 23. ⁸ Rom.

(27) *Remissione peccatorum existente.* Ita Feuart. in marg. Voss. et Clarom., nisi quod in hoc incuria scribæ legatur, *remissionem.* Cæteri, *remissam existentem.*

(28) *Imputabant.* Alii, *imputant.*

(29) *Vides.* Sic pro *videns*, quod sensum male suspendit, reposui auctoritate cod. Clarom. Hæc

agnitionem Christi agentes aliquid quod non placeat Deo, remissionem ultra non habeamus delictorum, sed excludamur a regno ejus. Et ideo Paulum dixisse : « Si enim naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat, qui cum esses oleaster, insertus es in pinguedinem olivæ, et socius factus es pinguedinis ejus ⁹. »

3. Similiter et plebis prævaricationes vides (29) descriptas esse, non propter illos qui tunc transgrediebantur, sed in correptionem nostram, et ut sciremus unum et eundem Deum, in quem illi delinquebant, et in quem nunc delinquent quidam ex his qui credidisse se dicunt (30). Et hoc autem Apostolum in Epistola quæ est ad Corinthios, manifestissime ostendisse, dicentem : « Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube, et in mari, omnes eandem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eundem potum spiritalem biberunt : bibebant autem enim de spiritali consequente eos (31) petra; petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum bene sensit Deus; prostrati sunt enim in deserto. **265** Hæc in figuram nostri fuerunt, ut non simus concupiscentes malorum, quemadmodum et illi concupierunt; neque idololatræ sitis, quemadmodum quidam eorum; sicut scriptum est (32) : Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex illis fornicati sunt, et corruerunt una die viginti tria millia. Nec tentemus Christum, quemadmodum quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore. Hæc autem omnia in figura fiebant illis; scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos finis sæculorum devenit. Quapropter qui putat se stare, videat ne cadat ⁹. »

4.¹⁰ Sine dubitatione igitur et sine contradictione ostendente Apostolo, unum et eundem esse Deum, qui et illa judicavit, et ea quæ nunc sunt, exquirat, et causam descriptionis eorum demonstrante; indocti et audaces, adhuc etiam imprudentes inveniuntur omnes, qui propter transgressionem eorum qui olim fuerunt, et propter plurimorum indicto audientiam, alterum quidem aiunt illorum fuisse Deum, et hunc esse mundi fabricatorem, et esse in diminutione; alterum vero a Christo traditum Patrem, et hunc esse qui sit ab unoquoque eorum mente conceptus: non intelligentes, quoniam quemadmodum ibi in pluribus eorum, qui peccaverunt, non bene sensit Deus; sic

xi, 21, 17. ⁹ I Cor. x, 1 et seqq. ¹⁰ Cap. XLVI.

vero non Irenæi, sed senioris illius quem paulo ante citavit, verba esse existimo.

(30) *Se dicunt.* Ita Clarom. Cæteri, *dicuntur.*

(31) *Consequente eos.* Decst. in Eras., Gallas., Arundel., Merc. 2 et edit. Oxon.

(32) *Sicut scriptum est.* Clarom., Eras. et Gallas., *sic enim scriptum est.*

et hic « vocati multi, pauci vero electi ¹¹ : » quem-
admodum ibi iniusti, et idololatræ, et fornicatores
vitam perdiderunt ; sic et hic : et Domino quidem
prædicante, in ignem æternum mitti tales ¹², et
Apostolo dicente : « An ignoratis, quoniam iniusti
regnum Dei (33) non hæreditabunt? Nolite seduci,
neque fornicatores (34), neque idololatræ, neque
adulteri, neque molles, neque masculorum concu-
bitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi,
neque maledici, neque raptores regnum Dei pos-
sidebunt ¹³ (35). » Et quoniam non ad eos, qui extra
sunt, hoc dicit, sed ad nos, ne projiciamur extra
regnum Dei, tale aliquid operantes, intulit : « Et
hæc quidem fuistis ; sed abluti estis, sed sanctifi-
cati estis in nomine Domini Jesu Christi, et in
Spiritu Dei nostri ¹⁴. » Et quemadmodum illic con-
demnabantur, et projiciebantur hi qui male opera-
bantur, et reliquos exterminabant, similiter et hic
oculus quoque effoditur scandalizans, et pes, et
manus, ne reliquum corpus pariter pereat ¹⁵. Et
habemus præceptum : « Si quis frater nominatur
fornicator, aut avarus, an idololatra, aut maledicus,
aut ebriosus, aut rapax, cum hujusmodi nec cibum
sumere ¹⁶. » Et iterum ait Apostolus : « Nemo vos
seducat inanibus verbis ; propter hæc enim venit
ira Dei in filios diffidentiae. Nolite ergo fieri parti-
cipes eorum ¹⁷. Et quemadmodum ibi peccantium
damnatio participabat et reliquos, quoniam place-
bant eis, et una cum eis conversabantur ; sic et
hic : « modicum fermentum totam massam cor-
rumpit ¹⁸. » Et quemadmodum ibi adversus injustos
ira descendebat Dei, et hic similiter Apostolus ait :
« Revelabitur enim ira Dei de cælo super omnem
impietatem, et injustitiam eorum hominum, qui
veritatem in injustitia detinent ¹⁹. » Et quemad-
modum ibi in Ægyptios, qui injuste puniebant
Israel, vindicta a Deo fiebat ; sic et hic, Domino
quidem dicente : « Deus autem non faciet vindi-
ctam electorum suorum, quicumque clamant ad
eum die et nocte? Etiam dico vobis, faciet vindi-
ctam eorum cito ²⁰ ; » et Apostolo in ea quæ est ad
Thessalonicenses Epistola, ista prædicante : « Si
quidem justum est apud Deum retribuere retribu-
tionem (36) his qui tribulant vos, et vobis qui tri-
bulamini, refrigerium nobiscum, in revelatione
Domini nostri Jesu Christi de cælo cum angelis

A virtutis ejus, et in flamma ignis, dare vindictam in
eos qui non noverunt Deum, et in eos qui non obe-
diunt Evangelio (37) Domini nostri Jesu Christi ;
qui etiam pœnas pendent interitus æternas a facie
Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit ma-
gnificari in sanctis suis, et admirabilis esse omni-
bus (38) qui crediderunt » in eum ²¹.

CAPUT XXVIII.

Insipientes esse qui Christi misericordiam exaggerantes, judicium tacentes, majoremque novi testamenti gratiam spectantes ; majoris vero, quam a nobis exigit, perfectionis obliti, alterum Deum a Creatore statuere nituntur.

1. Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando
Deo justitia Dei, et illic quidem typice, et tempora-
liter, et mediocrius ; hic vero vere, et semper, et
austerius ; ignis enim æternus, et quæ a cælo re-
velabitur ira Dei a facie Domini nostri (quemad-
modum et David ait : « Vultus autem Domini super
facientes mala, ut perdat de terra memoriam ipso-
rum ²² »), majorem pœnam præstat iis qui inci-
dunt in eam : ²³ valde insensatos ostendebant
presbyteri (39) eos, qui ex his quæ acciderunt his,
qui olim Deo obtemperabant (40), tentant alterum
Patrem introducere ; e contrario opposites, quan-
ta Dominus (41) ad salvandos eos, qui receperunt
eum, veniens fecisset, miserans eorum ; tacentes
autem de judicio ejus, et quæcunque provenient (42)
his, qui audierunt sermones ejus, et non fecerunt,
et quoniam expediebat eis, si non essent nati, et
quoniam tolerabilius Sodomæ et Gomorrhæ erit in
judicio, quam civitati illi quæ non recepit sermo-
nes (43) discipulorum ejus.

2. Quemadmodum enim in novo testamento **266**
ea, quæ est ad Deum, fides hominum aucta est, ad-
ditamentum accipiens Filium Dei (44), ut et homo
fieret particeps Dei ; ita et diligentia conversationis
aucta est, cum non solum a malis operibus absti-
nere jubemur, sed ab ipsis (45) cogitationibus, et
otiosis dictionibus, et sermonibus vacuis, et verbis
scurrilibus : sic ei pœna eorum, qui non credunt
Verbo Dei, et contemnunt ejus adventum, et con-
vertuntur retrorsum, ampliata est ; non solum
temporalis, sed et æterna, facta. Quibuscunque
enim dixerit Dominus : « Discedite a me, maledi-
cti, in ignem perpetuum ²⁴ ; » isti erunt semper

¹¹ Matth. xx, 16. ¹² Matth. xxv, 41. ¹³ I Cor. vi, 9, 10. ¹⁴ Ibid., 11. ¹⁵ Matth. xviii, 8, 9. ¹⁶ I Cor. v, 2. ¹⁷ Ephes. v, 6, 7. ¹⁸ I Cor. v, 6. ¹⁹ Rom, 1, 18. ²⁰ Luc. xviii, 7, 8. ²¹ II Thess. 1, 6 et seqq. ²² Psal. xxxiii, 17. ²³ Cap. XLVII. ²⁴ Matth. xxv, 41.

(33) *Regnum Dei.* Vocem *Dei* omittunt Eras. et Gallas.

(34) *Neque fornicatores.* Quia hisce præmissum in Eras., Gallas. et Feuard. omittunt Clarom., Voss., Arundel. et apostolicus textus.

(35) *Possidebunt.* Alii, *hæreditabunt.*

(36) *Retributionem.* Editi N. Test. codd. θλίψιν, *tribulationem*, ut etiam inferius cap. 32, n. 11, et in emendationibus Vulgatæ nostræ editi. legitur.

(37) *Obediunt Evangelio.* Eras. et Gallas., *audiunt Evangelium.*

(38) *Omnibus.* Arund. et Grab., *in omnibus.*

(39) *Ostendebant presbyteri.* Sic omnes mss. ; at Eras., Gallas. et Feuard. *ostendebat presbyter.*

(40) *Obtemperabant.* Non præmissum in editi. et Merc. 2. deest in Clarom., Voss. et Arundel.

(41) *Dominus.* Eras., Gallas., Feuard. et Merc. 2, minus bene, *Deus.*

(42) *Provenient.* Feuard. et Voss., *proveniunt.*

(43) *Recepit sermones.* Alii, *recipit sermonem.*

(44) *Filium Dei.* Arund., *Filii Dei.*

(45) *Ab ipsis.* Malis omisi cum Clarom. et Voss. ; subintelligitur ex commate præced.

damnati; et quibuscunque dixerit: « Venite, benedicti Patris mei, percipite hæreditatem regni, quod præparatum est vobis in sempiternum²⁶; » hi semper percipiunt regnum, et proficiunt (46), cum sit (47) unus et idem Deus Pater, et Verbum ejus, semper assistens humano generi, variis quidem dispositionibus, et multa operans et salvans ab initio eos qui salvantur (sunt enim hi qui diligunt Deum, et secundum suum genus sequuntur Verbum Dei), et adjudicans eos qui adjudicantur, id est eos qui obliviscuntur Deum, et sunt blasphemii, et transgressores ejus verbi.

3. Etenim hi ipsi, qui a nobis prædicti sunt, hæretici exciderunt sibi, accusantes Dominum, in quem dicunt se credere. Quæ enim denotant in Deo, qui tunc temporaliter judicaverit incredulos, et percussit Ægyptios, salvavit autem obedientes; eadem nihilominus recurrent in Dominum, in sempiternum quidem adjudicantem quos adjudicat, et in sempiternum dimittentem eos quos dimittit: et inveniatur, secundum illorum verba, maximi peccati causa factus his qui in eum immiserunt manus, et pupugerunt eum. Si enim non ita venisset, utique illi Domini sui interfectores facti non fuissent: et si non misisset prophetas ad eos, non utique occidissent eos, et apostolos quoque similiter. His igitur qui imputant nobis, et dicunt: Si non Ægyptii plagati fuissent, et persequentes Israel prævocati fuissent in mari, non poterat Deus salvare populum suum; occurrit illud: Nisi igitur Judæi interfectores Domini facti fuissent (quod quidem abstulit ab eis æternam vitam), et apostolos interficientes, et persequentes Ecclesiam, in iracundiæ incidissent profundum, nos salvari non poteramus. Quemadmodum enim illi per Ægyptiorum, sic et nos per Judæorum cæcitatem accepimus salutem: siquidem mors Domini, eorum quidem qui cruci eum fixerunt, et non crediderunt ejus adventum, damnatio est; salvatio vero eorum qui credunt in eum. Nam et Apostolus ait in Epistola secunda ad Corinthios: « Quoniam Christi suavis odor sumus Deo, et in his qui salvi fiunt (48), et in his qui pereunt: quibusdam quidem odor mortis in mortem, quibusdam autem odor vitæ in vitam²⁶. » Quibus ergo est odor mortis in mortem, nisi his qui non credunt, neque subjecti sunt Verbo Dei? Qui sunt autem qui et tunc semetipsos morti

A tradiderunt? Hi scilicet qui non credunt, neque subjiciuntur Deo. Rursum autem, qui salvati sunt, et acceperunt hæreditatem? Hi scilicet qui credunt Deo, et eam, quæ est erga illum, dilectionem custodierunt; quemadmodum Caleb Jephone, et Jesus Nave, et pueri innocentes, qui neque malitiæ sensum habuerunt. Qui sunt autem qui hic salvantur, et accipiunt vitam æternam (49)? Nonne hi qui diligunt Deum, et qui pollicitationibus ejus credunt, et malitia parvuli effecti sunt?

CAPUT XXIX²⁷.

Dissolvit argumentum Marcionitarum, quo Deum malorum auctorem probare nitebantur, quod Pharaonem et ministros ejus excæcaverit.

B 1. Sed induravit, inquit illi, Deus cor Pharaonis et famulorum ejus. Qui ergo hæc imputant, non legunt (50) in Evangelio, ubi discipulis dicentibus Domino: « Quare in parabolis loqueris eis? » respondit Dominus: « Quoniam vobis est datum nosse mysterium regni cælorum; illis autem in parabolis loquor, ut videntes non videant, et audientes non audiant, intelligentes non intelligant (51), ut impleatur (52) erga eos (53) prophetia Isaïæ dicens: Incrassa (54) cor populi hujus, et aures eorum obtura, et oculos eorum excæca. Vestri autem beati oculi, qui vident quæ vos videtis, et aures vestræ, quæ audiunt (55) quæ auditis²⁸. » Unus enim et idem Deus, his quidem qui non credunt, sed nullificant eum, infert cæcitatem; quemadmodum sol, qui est creatura ejus, his qui propter aliquam infirmitatem oculorum non possunt contemplari lumen ejus: his autem qui credunt ei, et sequuntur eum, plenior et majorem illuminationem mentis præstat. Secundum hunc igitur sermonem et Apostolus ait in secunda ad Corinthios: « In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, uti non fulgeat illuminatio Evangelii gloriæ Christi²⁹. » Et iterum in ea quæ est ad Romanos: « Et quemadmodum non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, facere quæ non conveniunt³⁰. » In secunda autem ad Thessalonicenses manifeste ait, de Antichristo dicens: « Et ideo mittet eis Deus operationem (56) erroris, uti credant mendacio: uti judicentur **267** omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati³¹. »

²⁶ Matth. xxv, 34. ²⁷ II Cor. ii, 15, 16. ²⁸ Cap. XLVIII. ²⁹ Matth. xiii, 10 et seqq. ³⁰ II Cor. iv, 4. ³¹ Rom. i, 28. ³² II Thess. ii, 10, 11.

(46) *Et proficiunt.* Sic Clarom. et Voss. In editt., et in eo proficiunt semper; in Arund. et Merc. 2 deest semper.

(47) *Cum sit. Cum sint* in Feuard. marg. et Voss.

(48) *Et in his qui salvi fiunt.* Sic Clarom. et Voss. Alii, in his qui salvantur.

(49) *Æternam.* Deest in Eras. et Gallas.

(50) *Legunt.* Alii, intelligunt.

(51) *Audientes non audiant, intelligentes non intelligant.* Prius comma deest in Eras., Gall., Merc. 2, posterius in Clarom. et Arund.

(52) *Impleatur.* Sic Clarom. et Voss. in Merc. 1

et Ottob., *adimpleatur*: in cæteris, *adimpleretur*.

(53) *Erga eos.* Ita Clarom., Arundel. et Voss. melius quam alii, *apud eos*.

(54) *Incrassa.* Vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., *Incrassatum est*: recte quidem, si sequeretur, *obturatæ, excæcati*. Sed hic Isaïæ ipsius verba refert Irenæus.

(55) *Quæ audiunt.* Arundel. et Merc. 2, *quoniam audiunt*: recte, si præcederet *quoniam vident*. Sed Irenæus ex memoria citat.

(56) *Mittet eis Deus operationem.* Alii, *mittit eis Deus operationes*.

2. Si igitur et nunc, quotquot scit non credituros Deus, cum sit omnium præcognitor, tradidit eos infidelitati eorum, et avertit faciem ab huiusmodi, relinquens eos in tenebris, quas ipsi sibi elegerunt; quid mirum, si et tunc nunquam crediturum Pharaonem, cum his qui cum eo erant, tradidit eos suæ infidelitati? Quemadmodum Verbum ait de robo ad Moysen: « Ego autem scio quoniam non dimittet (57) vos Pharaon rex Ægypti abire, nisi in manu (58) valida³². » Et qua ratione Dominus in parabolis loquebatur, et cæcitate faciebat Israel, ut videntes non viderent, sciens incredulitatem eorum: eadem ratione et cor Pharaonis indurabat, ut videns quoniam digitus Dei est, qui educit populum, non crederet, sed in infidelitatis præcipitaretur pelagus; per magicam operationem opinatus fieri exitum eorum, et Rubrum mare non ex virtute Dei transitum præstitisse populo, sed naturaliter sic se habere.

CAPUT XXX³³.

Diluit aliud Marcionitarum argumentum, quod nimirum Hebræi, jubente Deo, spoliassent Ægyptios.

1. Qui vero exprobrant et imputant, quod profecturus populus jussu Dei vascula omnis generis, et vestimenta acceperit ab Ægyptiis, et sic abierit, ex quibus et tabernaculum factum est in eremo³⁴; ignorantes justificationes Dei, et dispositiones ejus, semetipsos arguunt, sicut et presbyter dicebat. Si enim non in typica (59) profectioe hoc consensisset Deus, hodie in vera nostra profectioe (60), id est in fide in qua sumus constituti, per quam de numero gentilium exempti sumus, nemo poterat (61) salvari. Omnes enim nos aut modica, aut grandis sequitur possessio, quam ex mammona iniquitatis acquisivimus. Unde enim domus in quibus habitamus, et vestimenta quibus induimur, et vasa quibus utimur, et reliqua omnis ad diurnam (62) vitam nostram ministratio, nisi ex his quæ, cum ethnici essemus, de avaritia acquisivimus, vel ab ethnicis parentibus, aut cognatis, aut amicis, de injustitia acquirentibus percepimus? Ut non dicamus, quia et

³² Exod. III, 19. ³³ Cap. XLIX. ³⁴ Exod. XI, 2; XII, 35, 36. ³⁵ Exod. I, 15, 14.

(57) *Dimittet.* Clarom. *præcipiet*, pro quo in Feuard. marg., *recipiet*.

(58) *In manu.* Al., *cum manu*.

(59) *Si enim non in typica.* Sic Feuard. et omnes mss. nisi quod particulam *in* ex Eras. et Gallas. retinui, in quorum edit. de cætero perperam habetur: *sic enim nos in typica*.

(60) *Hoc... profectioe.* Octo has voces ex vet. cod. restituit Feuard. quas etiam habent Clarom. et Voss. Sed pro *profectione*, quod manifestum scribarum erratum est, scribere non dubitavi, *profectione*: id sermonis series exigit. Irenæus siquidem *veram nostram profectioem* opponit *typicæ profectioem*. Sed omnem dubitandi ansam præcidunt, quæ adduntur in hujus capituli fine, ubi eandem figuram adhuc clarius explicans ait: *Universa enim, quæ ex Ægypto fiebat, profectio populi a Deo, typus et imago fuit profectioem Ecclesiæ, quæ futura erat ex gentibus; quæ eadem pene verba sunt, quæ hic adhibet.*

nunc in fide existentes acquirimus. Quis enim vendit, et non lucrari vult ab eo qui emit? Quis autem emit, et non vult utiliter secum agi ab eo qui vendit? Quis autem negotians non propterea negotiatur, ut inde alatur? Quid autem et hi, qui in regali aula sunt, fideles, nonne ex eis, quæ Cæsaris sunt, habent utensilia, et his qui non habent, unusquisque eorum secundum virtutem præstat? Ægyptii populi (63) erant debitores non solum rerum, sed et vitæ suæ, propter patriarchæ Joseph præcedentem benignitatem; nobis autem secundum quid debitores sunt ethnici, a quibus et lucra, et utilitates percipimus? quæcumque illi cum labore comparant, his nos, in fide cum simus, sine labore utimur.

2. Ad hoc (64) populus pessimam servitutem serviebat Ægyptiis, quemadmodum Scriptura ait: « Et cum vi potestatem exercebant Ægyptii in filios Israel, et in odium eis adducebant vitam in operibus duris, lato et latere, et omnibus operibus quæ faciebant (65) in campis, per omnia opera quibus eos deprimebant cum vi³⁵: » et ædificaverunt eis civitates munitas, multum laborantes, et augentes eorum substantias annis multis, et per omnem modum servitutis, cum illi non solum ingrati essent adversus eos, verum et universos perdere vellent. Quid igitur injuste gestum est, si ex multis pauca sumpserunt, et qui potuerunt multas substantias (66) habere; si non serviissent eis, et divites abire, paucissimam mercedem pro magna servitute accipientes, inopes abierunt? Quemadmodum si quis liber, abductus ab aliquo per vim, et serviens ei annis multis, et augens substantiam ejus, post deinde aliquod adminiculum consecutus, putetur quidem modica quædam ejus habere, revera autem ex multis laboribus suis, et ex acquisitione magna, pauca percipiens discedat, et hoc (67) ab aliquo imputetur ei, quasi non recte fecerit; ipse magis injustus iudex apparebit ei, qui per vim in servitium fuerit deductus. Sic ergo sunt et huiusmodi qui imputant populo parva (68) de multis (69) accipienti sibi; et ipsis non imputant, qui nullam gra-

(61) *Poterat.* Sic pro *poterit* reposui ex Feuard. marg., Clarom., Ottob., Voss. et Merc. 2, nec dubito quin οὐδέτις ἂν ἐδύνατο, verterit interpret. *nemo poterat*; quod accuratior quispiam vertisset, *nemo posset*.

(62) *Diurnam.* Gallas., Feuard. et Merc. 2, *diurnam*.

(63) *Populi.* In gignendi casu, scilicet *Judaici*.

(64) *Ad hoc.* Pro *insuper, præterea*. Eras., Gallas., Feuard., Arund. et Merc. 2, *adhuc*.

(65) *Faciebant.* Idem, *fiabant*.

(66) *Substantias.* *Suas* minus recte additum in edit. ac Arundel. et Merc. 2.

(67) *Et hoc.* Al., *et ex hoc*.

(68) *Parva.* Sic omnes mss. In edit., *pauca*.

(69) *De multis.* *Laboribus* addunt edit. et recentiores mss., omittunt vero Clarom. et Voss., quos sequi tutius.

tiam ex merito parentum debitam reddiderunt, A inio et in gravissimam servitutem redigentes, maximam ab eis consecuti sunt utilitatem : et illos quidem non signatum aurum et argentum in paucis vasculis (70), quemadmodum prædiximus, accipientes, injuste fecisse dicunt; semetipsos autem (dicetur enim quod verum est, licet ridiculum quibusdam esse videatur), ex alienis laboribus insigne aurum (71), et argentum, et ærumentum, cum inscriptione et imagine Cæsaris in zonis suis ferentes, juste (se) (72) facere dicunt.

268 3. Si autem comparatio fiat nostra et illorum, qui justius apparebunt accepisse? utrumne populus ab Ægyptiis, qui erant per omnia debitores; an nos a Romanis, et reliquis gentibus, et a quibus nihil tale nobis debeatur (73)? Sed et mundus pacem habet per eos, et nos (74) sine timore in viis ambulamus et navigamus quocumque voluerimus. Adversus igitur hujusmodi aptus erit sermo Domini: « Hypocrita, » dicens, « exime primo trabem de oculo tuo, et tunc perspicies auferre festucam de oculo fratris tui³⁶. » Etenim si is qui tibi hæc imputat, et gloriatur in sua scientia, separatus est a gentiliū cœtu, et nihil est alienorum apud eum, sed est (75) simpliciter nudus, et nudis pedibus, et sine domo in montibus conversatur, quemadmodum aliquod ex his animalibus, quæ herbis vescuntur; veniam merebitur, ideo quod ignoret necessitates nostræ conversationis (76). Si autem ab hominibus (77) quæ dicuntur aliena esse, participatur, et arguit typum eorum, semetipsum injustissimum ostendit, retorquens in se ejusmodi accusationem. Invenietur (78) enim aliena circumferens, et ea quæ ejus non sunt, concupiscens; et propter hoc dixisse Dominum: « Nolite judicare, ne judicemini: in quo enim judicio judicabilis, judicabitur de vobis³⁷. » Non utique ut peccantes non corripiamus, nec ut his quæ male fiunt consentiamus; sed ut Dei dispositiones non judicemus injuste, cum ille omnia juste profutura providerit. Quoniam enim sciebat nos de nostra substantia, quam ab alio accipientes haberemus, bene acturos:

« Qui enim habet, inquit, duas tunicas, det ei qui non habet: et qui habet escam, similiter faciat³⁸. » Et: « Esurivi enim, et dedistis mihi manducare: et nudus fui, et vestistis me³⁹. » Et: « Cum facis misericordiam (79), non sciat sinistra tua quid faciat dextra tua⁴⁰; » et reliqua quæcunque beneficientes justificamur, velut de alienis nostra redimentes: de alienis autem ita dico, non quasi mundus alienus sit a Deo, sed quoniam hujusmodi dationes ab aliis accipientes habemus, similiter velut illi ab Ægyptiis qui non sciebant Deum, et per hæc ipsa erigimus nobismetipsis tabernaculum Dei: cum bene enim facientibus habitat Deus; quemadmodum Dominus ait: « Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut hi, quando fugati fueritis, recipiant vos in æterna tabernacula⁴¹. » Quæcunque enim, cum essemus ethnici, de injustitia acquisivimus, hæc, cum crediderimus, in dominicas utilitates conversantes (80) justificamur.

4. Necessarie igitur hæc in typo præmeditabantur, et tabernaculum Dei ex his fabricatur: illis quidem juste accipientibus, quemadmodum ostendimus: nobis autem præostensis (81), qui inciperemus (82) per aliena Deo deservire.⁴² Universa enim quæ ex Ægypto profectio fiebat populi a Deo, typus et imago fuit (83) profectiois Ecclesiæ, quæ erat futura ex gentibus: propter hoc et in fine (84) educens eam hinc in suam hæreditatem; quam non Moyses quidem famulus Dei, sed Jesus Filius Dei in hæreditatem dabit. Si quis autem diligentius intendat his, quæ a prophetis dicuntur de fine, et quæcunque Joannes discipulus Domini vidit in Apocalypsi⁴³, inveniet easdem plagas universaliter accipere gentes, quas tunc particulatim accepit Ægyptus.

CAPUT XXXI.

Quod Scriptura non redarguit, veteribus crimini temere dandum non esse; sed typum in eo quaerendum: quod probatur exemplo incestus a Lot commissi.

1. Talia quædam enarrans de antiquis presbyter, reficiebat nos, et dicebat: De eisdem (85) delictis, de quibus ipsæ Scripturæ increpabant (86) patriar-

³⁶ Matth. vii, 5. ³⁷ Matth. vii, 2. ³⁸ Luc. iii, 11. ³⁹ Matth. xxv, 35, 36. ⁴⁰ Matth. vi, 3. ⁴¹ Luc. xvi, 9. ⁴² Cap. L. ⁴³ Apoc. xvi, 2 et seqq.

(70) *Vasculis. De suis laboribus additum in editt., D iterum omittunt Clarom. et Voss.*

(71) *Insigne aurum. l. e. signatum aurum.*

(72) *Iuste se. Expunge se, præcessit enim semetipsos.*

(73) *Debeatur. Clarom., debebatur.*

(74) *Per eos, et nos. Prioris duas voces ex vet. cod. restituit Feuard., posteriores autem duas ex ms. Voss. addidit Grab. Tres priores habet Clarom., sed non nos.*

(75) *Est. Sic pro et posui ex Clarom. et Feuard. marg.*

(76) *Necessitates nostræ conversationis. Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss. Alii perperam, necessitatis nostræ conversationem.*

(77) *Ab hominibus. Clarom. et Arundel., ab omnibus.*

(78) *Invenietur. Al., invenitur.*

(79) *Facis misericordiam. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund., nisi quod in tribus prioribus facitis minus recte legatur. In cæteris, cum facis eleemosynam.*

(80) *Conversantes. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss., pro quo recentiores scripserunt convertentes; haud advertentes activum conversantes, eodem significato gaudere.*

(81) *Præostensis. In ipsis additum in editt., Arundel. et Merc. 2.*

(82) *Inciperemus. Al., inceperimus.*

(83) *Imago fuit. Eras. et Gallas., imago fiebat.*

(84) *In fine. Alii, in finem.*

(85) *De eisdem. Editt. cum Arund. et Merc. 2, De his quidem.*

(86) *Increpabant. Alii, increpant.*

chas et prophetas, nos non oportet (87) exprobrare eis, neque fieri similes Cham, qui irrisit turpitudinem patris sui, et in maledictionem decidit; sed gratias agere pro illis Deo, quoniam in adventu Domini nostri remissa sunt eis peccata: etenim illos dicebat gratias agere, et glorificari (88) in nostra salute. De quibus autem Scripturæ non increpant, sed simpliciter sunt positæ, nos non debere fieri accusatores (non enim sumus diligentiores Deo, neque super magistrum possumus esse), sed typum quærere. Nihil enim otiosum est eorum, quæcunque inaccusabilia posita sunt in Scripturis. ⁴⁴ Quemadmodum et Lot, qui eduxit de Sodomis filias suas, quæ conceperunt de patre suo, et qui reliquit in circumfinio (89) uxorem suam statuam salis usque in hodiernum diem. Etenim Lot non ex sua voluntate, neque ex sua concupiscentia carnali, neque sensum, neque cogitationem hujusmodi (90) accipiens, consummavit (91) typum. Quemadmodum Scriptura dicit: « Et intravit major nata (92), et dormivit cum patre suo nocte illa: et non scivit Lot cum dormiret illa (93), et cum surgeret ⁴⁵. » Et in minore hoc idem: « Et non scivit, inquit, **269** cum dormiisset secum, nec cum surrexisset ⁴⁶. » Nesciente igitur homine, neque libidini serviente, dispensatio perficiebatur per quam duæ filiæ, id est (94-95) duæ synagogæ, ab uno et eodem patre in sobolem adoptatæ (96) significabantur sine, carnis libidine. Nec enim alter erat aliquis, qui semen vitale et filiorum ructum posset dare eis, quemadmodum scriptum est: « Dixit autem major ad minorem: Pater noster senior est, et nemo est super terram qui intret ad nos, ut oportet omni terræ (97): veni, potionemus patrem nostrum vino, et dormiamus cum eo, ut suscitemus (98) de patre nostro semen ⁴⁷. »

2. Illæ quidem filiæ secundum simplicitatem et

⁴⁴ Cap. Ll. ⁴⁵ Gen. xix, 35. Ibid., 35. ⁴⁷ Ibid. 31, 32. ⁴⁶ Deut. xxxii, 6. ⁴⁹ Matth. xi, 19. ⁵⁰ Psal. iii, 6. ⁵¹ Jerem. xxxi, 26. ⁵² Matth. v, 13.

(87) *Oportet*. E. litt. cum Arund. et Merc. 2, *oportere*.

(88) *Glorificari*. Alii, *gloriari*.

(89) *Circumfinio*. Alii, *confinio*.

(90) *Hujusmodi*. *Operationis*, haud recte additum a recentioribus, delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(91) *Consummavit*. Sed huic verbo præfixum in editt. Eras., Gallas. et Feuard. merito omittunt vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(92) *Major nata*. Malleum, *major natu*.

(93) *Dormiret illa*. Male in editt. Eras., Gallas. et Feuard., ac Merc. 2 codd., *dormiret nocte illa*. primis verbis, μή εἰδότες... δουλεύσαντος, quæ ex Combefisii ms. *Catena in Genesim* excerpta sunt.

(94-95) *Duæ filia, id est*. Hæc auctori *Catena* omittere placuit; si tamen in suo Irenæi codice legit.

(96) *In sobolem adoptatæ*. Græca vox τεκνοποίησάμεναι vertenda erat, *sobolem generantes*.

(97) *Ut oportet omni terræ*. Græca, ὡς καθήκει πάση τῇ γῆ, melius reddidit Vulgatus Bibliorum interpres: *juxta morem universæ terræ*.

(98) *Ut suscitemus*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *et suscitemus*.

(99) *Dei*. Deest in Clarom. et Voss.

A innocentiam putantes universos homines periisse, quemadmodum Sodomitas, et in universam terram iracundiam Dei (99) supervenisse, dicebant hæc. Quapropter et ipsæ excusabiles sunt, arbitantes se solas relictas cum patre suo ad conservationem generis humani, et propter hoc circumveniebant patrem. Per verba autem earum significabatur neminem esse alterum qui possit filiorum generationem majori et minori synagogæ præstare, quam Patrem nostrum (1). Pater autem generis humani Verbum Dei: quemadmodum Moyses ostendit dicens: « Nonne hic ipse pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te ⁴⁸? » Quando igitur hic vitale semen, id est Spiritum remissionis peccatorum per quem vivificamur, effudit in humanum genus? Nonne tunc cum convalescebatur (2) cum hominibus, et bibebat vinum in terra? « Venit » enim, inquit, « Filius hominis manducans et bibens ⁴⁹: » et cum recubisset, obdormivit, et somnum cepit. Quemadmodum ipse in David dicit: « Ego dormivi (3) et somnum cepi ⁵⁰. » Et quoniam in nostra communicatione et vita hoc agebat (4), iterum ait: « Et somnus meus suavis mihi factus est ⁵¹. » Totum autem significabatur per Lot, quoniam semen patris omnium, id est Spiritus Dei, per quem facta sunt omnia, commistus et unitus est carni, hoc est plasmati suo: per quam commistionem et unitatem duæ synagogæ, id est, duæ congregationes fructificantes ex Patre suo filios vivos vivo Deo.

C 3. Et cum hæc fierent, uxor remansit in Sodomis, jam non caro corruptibilis, sed statua salis semper manens (5), et per naturalia ea quæ sunt consuetudinis hominis (6), ostendens quoniam et Ecclesia, quæ est sal terræ ⁵², subrelicta est in confinio terræ, patiens quæ sunt humana:

(1) *Quam patrem nostrum*. Hæc desunt in Clarom. et Voss.

(2) *Cum convalescebatur*. Ita Clarom. Consentiant quoad posteriorem vocem Feuard. in marg. et Voss. In aliis, *conversabatur*, sine cum.

(3) *Dicit... dormivi*. Alias, *dicebat... obdormivi*.

D (4) *Agebat*. Alias, *agebatur*.

(5) *Statua salis semper manens*. Eadem, ut recte notat Grab., habet Clemens Rom. *Epist. ad Corinth.* cap. 11. Statuam se vidisse testatur Josephus lib. 1 *Antiquit.*, cap. 12.

(6) *Per naturalia ea quæ sunt consuetudinis hominis*, etc. Obscurioribus his faciem præferunt versus carminis inscripti Sodoma, quod inter Tertulliani Opera exstat:

*Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans
Durat adhuc, etenim nuda statione sub æthram
Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis.*

*Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.*

*Dicitur et vivens alio jam corpore, sexus
Munificos solito disjungere sanguine menses.*

Vide Irenæum infra cap. 52 hujus libri, n. 9, et Prudentii *Hamartiogenicum* versu 740 et seqq.

et dum sæpe auferuntur ab ea membra integra, A perseverat statua salis, quod est firmamentum fidei, firmans et præmittens filios ad Patrem ipsorum.

CAPUT XXXII ⁵³.

Utriusque testamenti unum Deum auctorem esse, senioris apostolorum discipuli auctoritate confirmat.

1. Hujusmodi quoque de duobus testamentis senior apostolorum discipulus disputabat, ab uno quidem et eodem Deo utraque ostendens: nec esse alterum Deum præter unum (7) qui fecit et plasmavit nos, nec firmitatem habere sermonem eorum qui dicunt, aut per angelos, aut per quamlibet (8) virtutem, aut ab alio Deo factum esse hunc mundum, qui est secundum nos. Si enim semel quis transmoveatur a factore omnium, et concedat ab aliquo altero, aut per alium factam conditionem, quæ est secundum nos, multam incongruentiam et plurimas contradictiones necesse est incidat hujusmodi: ad quas nullas dabit rationes, neque secundum verisimile, neque secundum veritatem. Et propter hoc hi qui alias doctrinas inferunt, abscondunt a nobis quam habent ipsi de Deo sententiam; scientes quassum et futile (9) doctrinæ suæ, et timentes, ne victi salvari periclitentur. Si autem credat quis unum Deum, et qui Verbo omnia fecit, quemadmodum et Moyses (10) ait: « Dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux ⁵⁴; » et in Evangelio legimus: « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ⁵⁵, » et apostolus Paulus similiter: « Unus Dominus, una fides, unum C

baptisma, unus **270** Deus et Pater (11), qui est super omnes (12), et in omnibus nobis ⁵⁶; » hic primo erit tenens caput, ex quo totum corpus

⁵³ Cap. LIII. ⁵⁴ Gen. 1, 3. ⁵⁵ Joan. 1, 3. ⁵⁶ Ephes. iv, 5, 6. ⁵⁷ Ibid., 16; Coloss. ii, 19. ⁵⁸ Sup. cap. 26. ⁵⁹ Cap. 9 et seqq. ⁶⁰ Cap. LIII.

(7) *Unum.* In Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2 eum. Feuard. vero utrumque in sua edit. retinuit.

(8) *Per quamlibet.* *Aliam* additum in edit. Arund. et Merc. 2, omisi cum Clarom. et Voss.

(9) *Quassum et futile.* Ita Clarom. cum quo fere consentit Voss., nisi quod *ficile* pro *futile* habeat. In edit. Oxon. ex Arundel. cod., *quasi casum et ruinam*; in alijs, *casum et ruinam*. Sed nostra lectio magis congruit ad præcedentia.

(10) *Et Moyses.* Sic pro ipse *Moyses*, vel et ipse *Moyses*, ex Clarom. posui.

(11) *Pater.* Vocem *omnium* addunt Feuard. et Grab. consentiente Voss. Sed repugnant Clarom. D aliique omnes codd. tum excusi, tum manu exarati; imo et ipse Irenæus qui supra lib. ii, cap. 2, n. 6, lib. iv, cap. 20, n. 2, et infra lib. v, cap. 18, n. 2, hanc vocem in omnibus codd. omittit. Vide quæ supra lib. ii, cap. 2, n. 6, adnotavimus.

(12) *Omnes.* Et per omnia addunt edit. cum Arundel. et Merc. 2, non agnoscunt vero codd. Clarom. et Voss. uti nec supra cap. 20, n. 2, existant in ullo exemplari. Nec mirum quod interdum addat, interdum omittat eas voces Irenæus: plerumque ex memoria citat.

(13) *Secundum quos.* Ita recte Clarom. In Feuard., Grab. et om. Anglic., *secundum quod*; in alijs pejus, *secundum post*.

(14) *Concurvans.* Hanc lectionem erui ex cod. Clarom. in quo incaute quidem scripsit librarius *concurrans*; haud dubie tamen quin pro *concurvans*; Græce συγκύπτων. In alijs omnibus cod. J.

compactum et connexum, et per omnem juncturam subministrationis in mensura uniuscujusque partis, incrementum corporis fecit, in ædificationem sui in charitate ⁵⁷. Post deinde et omnis sermo ei constabit, si et Scripturas diligenter legerit apud eos qui in Ecclesia sunt presbyteri, apud quos est apostolica doctrina, quemadmodum demonstravimus ⁵⁸.

2. Apostoli enim omnes duo quidem testamenta in duobus populis fuisse docuerunt: unum autem et eundem esse Deum, qui disposuerit utraque ad utilitatem hominum, secundum quos (13) testamenta dabantur, qui incipiebant credere Deo, ex ipsa demonstravimus apostolorum doctrina in tertio libro ⁵⁹: et quoniam non otiose, nec frustra, aut ut obvenit, datum est prius testamentum; sed illos quidem quibus dabatur, in servitutem Dei concurvans (14), ad utilitatem eorum (non enim indiget Deus ab hominibus servitutem); typum autem cœlestium ostendens, quoniam nondum poterat homo per proprium visum videre quæ sunt Dei; et imagines eorum quæ sunt in Ecclesia præfigurans, ut firma ea quæ secundum nos est, fiat fides; et prophetiam futurorum continens, ut disceret homo, præscium esse omnium Deum.

CAPUT XXXIII ⁶⁰.

Quisquis unum Deum utriusque testamenti auctorem esse confitetur, et Scripturas apud Ecclesiæ presbyteros accurate legit, hic vere spiritualis discipulus est; atque vera agnitione, quæ in sola Ecclesia catholica reperitur, illustratus, quæcumque de Christo ac novi testamenti libertate prænu-tiarunt prophetæ, perspicit, et recte interpretatur.

1. Talis discipulus vere spiritualis recipiens (15)

corrupte et sine sensu legitur *concurrans*; quod etiam recentior quis, sed imperitus, emendator, in cod. Clarom. superscripta littera *e* super *a* legi voluit. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat ipse contextus, ad quem apprime quadrat vox *concurvans*. Id enim vult Irenæus, in servitutem Dei priori testamento concurvatos homines fuisse, ad utilitatem, non ipsius Dei, sed hominum ipsorum; non enim, inquit, *indiget Deus ab hominibus servitutem*. Quasi diceret: si Deus homines sub legum suarum jugo curvet, non quod eorum servitute indigeat, sed quia eorum utilitati consulit. Summatim nimirum hic repetit auctor noster, quod supra capp. 14 et 15 fusius explicuit. Nam postquam ostendit Deum humanis obsequiis haud indigentem, utpote summe divitem, perfectum et sine indigentia; sed servientibus sibi beneficia præstiturum, *omni conditioni congruentem et aptam legem* conscripsisse; tum cap. 15, n. 2, concludit quod, *ubi conversi sunt Israelitæ in vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitutem, a Deo quidem non abscindentem, in servitutis autem jugo dominantem eis*. Quæ mire nostram lectionem confirmant: nam quod dicit hic *legem in servitutis jugo dominantem*, cap. 52 vocat testamentum illos, quibus dabatur, *in servitutem Dei concurvans*.

(15) *Vere spiritualis recipiens.* Clarom., *spiritualis vere recipiens*.

Spiritum Dei, qui ab initio in universis dispositionibus Dei adfuit hominibus, et futura annuntiavit, et presentia ostendit, et præterita enarrat; iudicat quidem omnes, ipse autem a nemine iudicatur. ⁶¹ Nam iudicat gentes, et creaturæ magis quam Creatori servientes ⁶², et reprobabili mente universam suam operationem in vanum consumentes. ⁶³ Iudicat autem etiam Judæos, non percipientes Verbum libertatis, neque volentes abire liberos, cum habeant presentem liberatorem; sed intempestive extra legem servire simulantes nihil indigenti Deo, et Christi adventum, quem propter salutem hominum fecit, ⁶⁴ non cognoscentes: neque intelligere volentes, quoniam duos adventus ejus omnes annuntiaverunt prophætæ: unum quidem, in quo homo in plaga factus est, sciens ferre imbecillitatem ⁶⁵, et in pullo asinæ (16) sedens ⁶⁶, reprobatus lapis ab ædificantibus (17), et sicut ovis ⁶⁷ ad victimam adductus ⁶⁸, et per extensionem manuum dissolvens quidem Amalec ⁶⁹, congregans autem dispersos filios a terminis terræ in ovile Patris ⁷⁰, et et commemoratus mortuorum suorum qui ante dormierant, et descendens ad eos, uti erueret eos et salvaret eos ⁷¹ (18). Secundum autem, in quo super nubes venit ⁷², superducens diem quæ est sicut clibanus ardens ⁷³, et percutiens terram verbo oris sui, et spiritu per labia sua interficiens impios ⁷⁴, et ventilabrum in manu habens, et emundans arcam suam, et triticum quidem in horreum colligens, comburens autem paleas igne (19) inextinguibili ⁷⁵.

2. ⁷⁶ Examinabit autem et doctrinam Marcionis, quomodo accipiat duos deos esse, infinita distantia separatos ab invicem (20). Vel quemadmodum bonus erit, qui alienos homines abstrahit ab eo qui fecit, et ad suum advocat regnum? et quare bonitas ejus deficit, non omnes salvans? et quare circa homines quidem bonus videtur, in ipsum autem, qui fecit homines, injustissimus, auferens ab eo quæ sunt ejus? Quomodo autem juste Dominus, si alterius Patris existit, hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse (21) confitebatur, et temperamentum

⁶¹ Cap. LIV. ⁶² Rom. I, 25. ⁶³ Cap. LV. ⁶⁴ Psal. cxvii, 22. ⁶⁵ Isa. liii, 7. ⁶⁶ Exod. xvii, 1. ⁶⁷ Malach. iv, 1. ⁶⁸ Isa. xi, 4. ⁶⁹ Math. iii, 12. ⁷⁰ Cap. LIX.

(16) *Asinæ*. Ita ex Clarom. posui pro *asini*, quia supra lib. iii, cap. 19, n. 2, habetur, *super pullum asinæ ascendens*.

(17) *Ab ædificantibus*. Ab omittunt Eras., Gallas. et Feuard.

(18) *Et salvaret eos*. Hæc desunt in Clarom. et Voss.

(19) *Igne*. Al., in igne.

(20) *Separatos ab invicem*. Quidpiam post hæc deesse frustra suspicatur Gallas.

(21) *Esse... suum*. In Eras. et Gallas. deest *esse*, et pro *suum* legitur *sui*.

(22) *Temperamentum calicis*. *Mistum calicem* vocat lib. v, c. 2, n. 3, quia ex traditione apostolica perpetuoque Ecclesiæ catholicæ usu vinum consecrandum aqua miscetur.

A calicis (22) suum sanguinem confirmavit? Et quare se Filium hominis confitebatur, si non eam, quæ ex homine est, generationem sustinuisset? Quemadmodum autem et peccata nobis dimittere poterat, quæ nostro debeamus factori et Deo? Quomodo autem et cum caro non esset, sed pareret **271** quasi homo, crucifixus est, et e latere ejus puncto sanguis exiit et aqua? Quod autem corpus sepelierunt sepultores, et quid illud erat quod surrexit a mortuis?

3. ⁷⁶ Judicabit autem et eos qui sunt a Valentino omnes, quia lingua quidem confitentur unum Deum Patrem, et ex hoc omnia; ipsum autem, qui fecit omnia, defectionis sive labis fructum esse dicunt: et unum Dominum Jesum Christum Filium Dei similiter lingua confitentes, propriam quidem emissionem sententia sua Unigenito donantes, propriam vero Verbo, et alteram Christo, alteram vero Salvatore; ita ut secundum eos dicantur quidem omnia esse quasi unum, unumquemque autem ipsorum separatim intelligi, et propriam habere emissionem, secundum suam conjugationem. Linguas itaque eorum videlicet solas in unitatem cecisisse (23); sententiam vero eorum et sensum quæ profunda sunt scrutari, decidentem ab unitate, incidere in multiforme Dei iudicium, cum de his, quæ sibi metipsi adinvenerunt, interrogabuntur a Christo; quem et postea natum quam Pleroma Æonum dicunt, et emissionem ejus post diminutionem sive defectionem, et propter eam passionem quæ facta est in Sophia, semetipsos obstetricatos esse affirmant. Accusabit autem eos Homerus proprius ipsorum propheta (24), a quo eruditi talia invenerunt, ipso dicente hæc: *« Inimicus est enim (25-26) ille mihi similiter atque fores inferorum, qui aliud quidem abscondit in corde suo, aliud autem enarrat »*. ⁷⁸ Judicabit autem et vaniloquia pravorum Gnosticorum, Simonis eos Magi discipulos ostendens.

4. Judicabit autem et Ebionitas: quomodo possent salvari, nisi Deus est qui salutem illorum super terram operatus est? Et quomodo (27) homo transiet in Deum, si non Deus in hominem (28)?

⁶⁴ Cap. LVI. ⁶⁵ Isa. liii, 5. ⁶⁶ Zach. ix, 9. ⁶⁷ 11. ⁶⁸ Isa. xi, 12. ⁶⁹ Jerem. ⁷⁰ Dan. vii, 13. ⁷¹ Cap. LVII. ⁷² Cap. LVIII. ⁷³ Iliad. ix, 312, 313.

(23) *In unitatem cecisisse*. Supple, *liquet, planum est*, vel quidpiam simile. Demonstrat Irenæus Valentinianos lingua quidem cum Catholicis consentire, mente vero dissentire.

(24) *Propheta*. Alii *poeta*. Alludere videtur auctor ad hæc Tit. I, 12: *Ἰδιος αὐτῶν προφήτης*.

(25-26) *Inimicus est enim*, etc. Verba sunt quibus Achillem Ulyssi, multa ex Agamemnonis parte pollicenti, si in ejus gratiam rediret, respondentem exhibet Homerus *Iliad.* ix, 312, 313:

*Ἐχθρὸς γὰρ μοι κείνος ὁμῶς Ἴδδαο πύλησιν,
Ὅς γ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ βάζει.*

(27) *Et quomodo*. Græca sonant, *aut quomodo*.

(28) *Si non Deus in hominem?* Supple ex Græco, *transiit*, vel quidpiam simile.

Quemadmodum autem relinquet mortis generationem, si non in novam generationem (29) mire et inopinate a Deo, in signum autem salutis, datam, quæ est ex virgine per fidem, regenerationem? Vel quam (30) adoptionem accipient a Deo, permanentes in hac genesi, quæ est secundum hominem in hoc mundo? Quomodo autem plus quam Salomon, aut plus quam Jonas habebat, et Dominus erat David, qui ejusdem cum ipsis fuit substantiæ? Quomodo autem eum, qui adversus homines fortis erat, qui non solum vicit hominem, sed et detinebat eum sub sua potestate, devicit, et eum quidem qui vicerat, vicit; eum vero qui victus fuerat, hominem dimisit, nisi superior fuisset eo homine, qui fuerat victus? Melior autem eo homine, qui secundum similitudinem Dei factus est, et excellentior quisnam sit alius, nisi Filius Dei, ad cujus similitudinem factus est homo? Et propter hoc in fine (31) ipse ostendit similitudinem: Filius Dei factus est homo, antiquam plasmationem in semetipsum suscipiens, quemadmodum ostendimus (32) in eo libro qui est hoc superior ⁷⁹.

5. ⁸⁰ Judicabit autem et eos qui putativum inducunt. Quemadmodum enim ipsi vere se putant dis-

⁷⁹ Cap. 16, n. 6, et cap. 18, n. 1, 2. ⁸⁰ Cap. LX. ⁸¹ Cap. LXI. ⁸² Cap. LXII.

(29) Si non in novam generationem, Supple iterum, transeat, vel aliquid hujusmodi. Quæ sequuntur, nonnihil obscura sunt. Hic unum atque alterum verbum excidisse putat Grabius, ac Irenæum ita forte scripsisse: Si non in novam generationem ... quæ est ex virgine per fidem, credens eam recipiat, quæ est per fidem, regenerationem: At fallitur vir doctissimus: nihil excidit. Idque mecum ultro fatebitur quisquis attenderit, hæc: quæ est ex virgine per fidem regenerationem, per appositionem intelligenda esse, utpote ab Irenæo addita explicandi gratia quid sit nova generatio, de qua hic sermo est. Sic igitur construenda periodus: Quemadmodum autem relinquet homo mortis generationem, si non transeat in novam generationem mire et inopinate a Deo, in signum autem salutis datam; eam videlicet regenerationem quæ est ex virgine per fidem? Per virginem autem hic intelligit auctor, non B. Mariam Christi matrem, sed Ecclesiam, uti constat ex loco parallelo infra n. 11: Verbum caro erit et Filius hominis, purus pure puram aperiens vulvam, eam quæ regenerat homines in Deum, quam ipse puram fecit, etc. Nec enim hæc appositio, eam quæ regenerat homines in Deum, ulli alteri, quam Ecclesiæ, convenire potest.

(30) Quam. Eras., Gallas., Grab., Arundel. et Merc. 2, quemadmodum.

(31) In fine. Sic pro in finem, uti perperam habent omnia exemplaria, emendavi ex loco penitus parallelo, lib. v, cap. 1, in fine, ubi allegatis Geneseos verbis: Factamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, statim subjungit auctor: Et propter hoc in fine non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex placito Patris, manus ejus vicum perfecerunt hominem, uti fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.

(32) Ostendimus. Editt., diximus.

(33) Vere se putant disputare. Negat, inquit Grabius, doctrinas atque argumentationes istorum hæreticorum; Marcionitarum videlicet, aliorumque Docetarum, in veritate fundatas esse, si Servator noster phantasma fuit. Forte enim loquela, perinde ut externa specie, homines delusit; cuius tamen

putare (33), quando magister eorum putativus fuit? Aut quemadmodum firmum quid habere possunt ab eo, si putativus, et non veritas erat? Quomodo autem ipsi salutem vere participare possunt, si ille, in quem credere se dicunt, semetipsum putativum ostendebat? Putativum est igitur, et non veritas, omne (34) apud eos: et nunc jam quæretur, ne forte cum et ipsi homines non sint, sed muta animalia, hominum umbras apud plurimos perferant (35).

6. ⁸¹ Judicabit autem et pseudopphetas (36); qui non accepta a Deo prophetica gratia, nec Deum timentes, sed aut propter vanam gloriam, aut ad quæstum aliquem, aut et aliter secundum operationem mali spiritus, fingunt se prophetare, mentientes adversus Deum.

272 7. ⁸² Judicabit autem et eos, qui schismata operantur, qui sunt inanes (37-38), non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes quam unitatem Ecclesiæ: et propter (39) modicas et quaslibet (40) causas magnum et gloriosum corpus Christi conscindunt et dividunt, et quantum in ipsis est, interficiunt; pacem loquentes, et bellum operantes; vere liquantes culicem, et ca-

verbis omnis Christianorum doctrina innititur.

(34) Omne. Feuard. ex veteri cod. minus recte, omnia.

(35) Perferant. Sic antiquiores ac melioris notæ codd., vetus Feuard., Clarom. et Voss. In Eras., Gall., Feuard. editt. ac Merc. 2 codd., proferant. Quid habent Arund. cod. haud dicere est, siquidem scribitur illud verbum cum abbreviationis nota; adeo ut incertum sit an legendum sit perferant, proferant, vel præferant. Posterius quidem et legere et scribere Grabio placuit, quod et ipse mallet, si potior suffragaretur auctoritas. Quare tutius est trium antiquiorum codd. lectione stare, quæ licet minus Latina, non incommodum tamen sensum habet.

(36) Et pseudopphetas. Marciosios hæc ferire adnotat Feuardentius. Existimat vero Grabius Montanistas potius sive Cataphrygas perstringi, quorum secta longe lateque spargi cœperat, cum Irenæus hunc et præcedentem tertium librum scriberet. Sed quidni utrosque respiciat auctor noster? Utrisque enim apprimè congruunt characteres hic notati: Marciosios quidem, uti liquido constabit illi qui ea legerit quæ de iis scripsit Irenæus lib. i, cap. 15; Montanistis vero, uti patebit ei qui vel oculos iniecerit in veterum quorundam auctorum, qui hæreticos illos scriptis confutarunt, fragmenta, quæ conservavit nobis Eusebius lib. v Hist. eccles., capp. 16, 17, 18 et 19.

(37-38) Inanes. Sic mss. omnes cum Græco textu. At Eras., Gallas. et Feuard. perperam, immatias.

(39) Et propter. Cotelerius in notis in interpolatam Ignatii Epistolam ad Smyrnæos, cap. 7, legendum conjicit, et qui propter; sed pronominiis additio haud necessaria.

(40) Quaslibet. Hinc emendandus textus Græcus; et pro ὑφ' οὐσας legendum τοχούσας, ut recte monuit idem Cotelerius loco mox citato. Sic infra lib. v, cap. 30, ὄχι δ' τοχὸν κίνδυνος vertitur, non quodlibet periculum, i. e. non leve periculum: et paulo ante, ἐπιτιμίαν οὐ τὴν τοχούσαν; pœnam non modicam.

melum transglutientes. Nulla enim ab eis tanta potest fieri correctio (41), quanta est schismatis perniciositas. Judicabit autem et omnes eos qui sunt extra veritatem, id est qui sunt extra Ecclesiam: ipse autem a nemine judicabitur. Omnia enim ei constant: et in unum Deum omnipotentem, ex quo omnia, fides integra; et in Filium Dei Christum Jesum Dominum nostrum, per quem omnia, et dispositiones ejus, per quas homo factus est Filius Dei (42), sententia firma, quæ est in Spiritu Dei (43), qui præstat agnitionem veritatis, qui dispositiones Patris et Filii exposuit (44), secundum quas aderat generi humano (45), quemadmodum vult Pater.

8. ⁸³ Agnitio vera est apostolorum doctrina (46), et antiquus Ecclesiæ status, in universo mundo, et character corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt: quæ pervenit usque ad nos custoditione (47) sine fictione Scripturarum tractatio (48) plenissima, neque additamentum neque ablationem recipiens; et lectio sine falsatione, et secundum Scripturas expositio legitima, et diligens, et sine periculo, et sine blasphemia; et præcipuum dilectionis munus, quod est pretiosius quam agnitio, gloriosius autem quam prophetia, omnibus autem reliquis charismatibus supereminens.

9. ⁸⁴ Quapropter Ecclesia omni in loco ob eam quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem;

⁸³ Cap. LXIII. ⁸⁴ Cap. LXIV. ⁸⁵ Gen. xix, 26. ⁸⁶ Matth. v, 12. ⁸⁷ Cap. LXV.

(41) *Correctio*. Ita Clarom. et Voss. juxta Græcum *κατόρθωσις*, melius quam alii, *corruptio*.

(42) *Dispositiones ejus, per quas homo factus est Filius Dei*. Sic exacte juxta Græcum vetus Feuard. cod., Claromont. et om. Anglie., una cum edit. Oxon. At in aliis omnibus edit. vitiose, *dispositionis ejus, per quem, vel quam, factus est homo Filius Dei*.

(43) *Quæ est in Spiritu Dei*. Græc., et in Spiritum Dei.

(44) *Exposuit*. Græce, *σχηνοβατοῦν*, quam vocem mutandam vult Cotelerius t. III *Monument. Eccles. Græcæ*, col. 676, in *ἐξηγησάμενον*, sed citra necessitatem: nam, ut recte observat Græbius, et vulgata ipsa lexica docent, verbum *σχηνοβατέω* in bona significatione interdum accipitur pro *perru-go*, *expono*, etc.

(45) *Secundum quis aderat generi humano*. Græca, sonant, *secundum unamquamque generationem inter homines*.

(46) *Agnitio vera est apostolorum doctrina, etc.* Multum bis aliisque turbatum se fuisse fatetur Græbius, quod qui capituli hujus membra cohererent, ac de *agnitione vera* dici posset, quod sit *antiquus Ecclesiæ status, etc.*, *præcipuumque dilectionis munus*, non videret: donec tandem advertit, verbum *τὴ* a Græco textu abesse, atque ista hic non de agnitione prædicari, sed distincte recenseri tanquam ea quæ homini in Ecclesia viventi constare, seu præsto esse dicit ultima numeri præcedentis periodus. At paulo facilius turbatur vir doctus: neque enim difficilis adeo operæ est sectionis hujus membra secum colligare; neque ea ex ultima præcedentis numeri periodo nectere juvat, imo avellere necessum est. Nimirum sigillatim enarratis his omni-

bus (49) hanc rem ostendere apud se, sed nec quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium; esse enim martyrium verum sententiam eorum (50): nisi si unus, aut duo aliquando, per omne tempus ex quo Dominus apparuit in terris, cum martyribus nostris, quasi et ipse misericordiam consecutus, opprobrium simul bajulavit nominis, et cum eis ductus est, velut adjectio quædam donata eis. Opprobrium enim eorum, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, et omnes pœnas sustinent, et mortificantur propter eam quæ est erga Deum dilectionem, et confessionem Filii ejus, sola Ecclesia pure sustinet (sæpe debilitata, et statim augens membra, et integra fiens; quemadmodum et typus ejus, quæ fuit illius Lot, salis figmentum)⁸⁸: similiter ut veteres prophetæ sustinentes persecutionem, quemadmodum Dominus ait: « Sic enim persecuti sunt prophetas, qui ante vos fuerunt⁸⁹; » quoniam nove quidem, sed idem Spiritus requiescens super eam, ab his qui non recipiunt Verbum Dei, persecutionem patitur.

10. ⁸⁷ Quod quidem prophetæ cum reliquis, quæ prophetabant, et hoc prophetaverunt, **273** quoniam super quoscunque requieverit Spiritus Dei, et obdixerint Verbo Patris, et secundum virtutem servierint ei, persecutionem patientur, et lapidabuntur, et occidentur. In semetipsis enim hæc omnia præfigurabant prophetæ, propter dilectionem Dei, et propter verbum ejus. Cum enim et ipsi membra essent

bus, de quibus sententiam feret *spiritualis discipulus*; tum demum in quo vera agnitio sita sit, et quibus characteribus a falsa Gnosticorum agnitione distinguatur, explicat Irenæus. Agnitio vera, inquit, ea est, quæ ex apostolorum doctrina fluit, et ex antiquo Ecclesiæ statu, ac characterem corporis Christi, Ecclesiæ videlicet, secundum successiones episcoporum manat, etc., quæque charitatis munere præcipuo, seu Ecclesiæ unitate nititur: seu, quod idem est, *apostolorum doctrina, antiquus Ecclesiæ status, etc.*, ac *charitas*, sunt *agnitio vera*, hæcque proinde de illis (non illa de hac, quod Græbius sefellit), seu effectus de causa, prædicatur; quod quidem tropi genus haud adeo insolens, ut lectorem attentum conturbare valeat.

(47) *Custoditione*. Ita vetus Feuard. cod. et Voss. In Clarom., *custoditio*, pro quo in Merc. 1, oscitans librarius scripsit, *custodito*. Editores vero scripserunt *custodita*.

(48) *Tractatio*. Ita Clarom., Arund., Voss., vetus Feuard. cod. et Græbius. Alii, *tractatione*. Hæc vero ita construenda: *Agnitio vera est tractatio plenissima Scripturarum, quæ pervenit usque ad nos custoditione sine fictione*.

(49) *Non tantum non habentibus*. Solus Voss. cod. omittit *non tantum*, quem tamen errantem sequi Græbius placuit.

(50) *Esse enim martyrium verum sententiam eorum*. Ita recte Clarom. et Voss. Eras. vero, Gallas. et Feuard. perperam et sine sensu, *esse eorum martyrium verum secundum sententiam eorum*. In vet. Feuard. cod. bene quidem habetur *enim pro eorum*, sed male *secundum*. In Arund. e contrario ac Merc. 2 recte omittitur *secundum*; sed male *eorum pro enim* legitur.

Christi, unusquisque eorum secundum quod erat membrum, secundum hoc et prophetationem manifestabat, omnes et multi unum præformantes, et ea quæ sunt unius annuntiantes. Quomodo enim per nostra membra operatio quidem universi corporis ostenditur; figura autem totius hominis per unum membrum non ostenditur, sed per omnia: sic et prophetæ omnes quidem unum præfigurabant; unusquisque autem eorum secundum quod erat membrum, secundum hoc et dispositionem adimplebat, et eam quæ secundum illud membrum erat, operationem Christi præformabat (51).

11. Quidam enim in gloria videntes eum, gloriosam ejus apud Patrem a dextris conversationem videbant⁸⁸, alii super nubes, quemadmodum Filium hominis, venientem⁸⁹, et dicentes de eo: « Videbunt in quem compuuxerunt⁹⁰; » adventum ejus significabant, de quo ipse ait: « Putas, cum Filius hominis venerit, inveniet fidem super terram⁹¹? » De quo et Paulus ait: « Si tamen justum est apud Deum retribuere eis, qui tribulant vos (52), tribulationem; et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cælo cum angelis virtutis ejus (53), et in flamma ignis⁹². » Alii vero judicem dicentes eum, et diem Domini tanquam clibanum ardentem, qui « colligit triticum in horrea, paleas autem comburet igni inexstinguibili⁹³, » comminabantur eis, qui increduli erant; de quibus et ipse Dominus ait: « Abite a me (54), maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus⁹⁴. » Et Apostolus autem similiter ait: « Qui pœnas dabunt interitus æternas (55) a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri his (56) qui credunt in eum⁹⁵. » Et qui dicunt: « Speciosus forma præ filiis hominum⁹⁶; » et: « Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis⁹⁷; » et: « Accingere gladium tuum, potentissime, circa femur tuum (57):

A specie tua et pulchritudine tua et intende, et prospere procede, et regna propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam⁹⁸; » et quæcunque alia talia dicta sunt de eo, eam quæ est in regno speciem ejus et decorem, et exultationem supercõruscantem, et supereminentiorem (58) omnibus qui regnantur (59) sub ipso, significabant; ut qui audiunt, concupiscerent ibi inveniri (60), placentia facientes Deo. Qui iterum dicentes: « Homo est, et quis cognoscet eum⁹⁹? » et: « Veni (61) ad prophetam (62), et peperit filium¹, et vocatur (63-64) nomen ejus Admirabilis, Consiliarius, Deus fortis²; et qui eum ex virgine Emmanuel prædicabant³, ad unitionem Verbi Dei ad plasma ejus manifestabant: quoniam Verbum caro erit, et Filius Dei filius hominis (purus pure puram aperiens vulvam, eam quæ regenerat homines in Deum, quam ipse puram fecit), et hoc factus, quod et nos, Deus fortis est, et inenarrabile habet genus. Et qui dicunt: « Dominus in Sion (65) locutus est, et de Jerusalem dedit vocem suam⁴; » et: « Notus in Judæa Deus⁵; » qui in Judæa adventum ejus significabant. Qui autem rursus dicunt: « Ab Africo venire Deum, e. de monte umbroso et condenso⁶; » adventum ejus, qui est ex Bethlehem, dicebant (quemadmodum ostendimus in eo libro, qui est ante hunc⁷); unde et is qui præest, et pascit populum Patris sui, venit. Qui autem dicunt: adventu (66) ejus « quemadmodum cervus, claudus saliet, et plana erit lingua mutorum, et aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient⁸, » et manus dissolutæ (67), et genua debilia firmabuntur⁹; et: « Resurgent qui in monumento (68) sunt mortui¹⁰; » et: « Ipse infirmitates nostras accipiet, et languores portabit¹¹; » eas quæ ab eo curationes fiebant annuntiaverunt.

12. ¹¹ Quidam autem hominem infirmum, et ingloriosum, et scientem ferre infirmitatem¹², et sedentem super pullum asinæ (69), venturum Hiero-

⁸⁸ Psal. cix, 4. ⁸⁹ Dan. vii, 13. ⁹⁰ Zach. xii, 10. ⁹¹ Luc. xviii, 8. ⁹² II Thess. i, 6 et seqq. ⁹³ Matth. iii, 12. ⁹⁴ Matth. xxv, 41. ⁹⁵ II Thess. ii, 9, 10. ⁹⁶ Psal. xlv, 3. ⁹⁷ Ibid., 8. ⁹⁸ Ibid., 4, 5. ⁹⁹ Jerem. xvii, 9. ¹ Isa. viii, 3. ² Isa. ix, 6. ³ Isa. vii, 14. ⁴ Joel. iii, 16. ⁵ Psal. lxxv, 3. ⁶ Habac. iii, 3. ⁷ Cap. 20, n. 4. ⁸ Isa. xxxv, 5, 6. ⁹ Ibid., 3. ¹⁰ Isa. xxvi, 19. ¹¹ Isa. lvi, 4. ¹² Cap. LXVI. ¹³ Ibid., 5.

(51) *Præformabat*. Ita Clarom. et Voss., nisi quod D in hoc librarii negligentia scriptum, *reformabat*. In aliis, *prophetabat*; et in postremis Erasmi editi. pessime, *oportebat*.

(52) *Tribulant vos*. Sic Clarom., Arund. et Grab., juxta Apostoli textum. Cæteri, *tribulant nos*.

(53) *Virtutis ejus*. Eras. et Gall., *virtutis Dei*.

(54) *A me*. Desunt in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2.

(55) *Interitus æternas*. In editis exemplaribus Græcis legitur, *ἄθρονον ἀκόνοιον*; in Vulgata Latina, *in interitu æternas*.

(56) *Fieri his*. In edit. N. Test. codd., *fieri in omnibus qui*, etc.

(57) *Femur tuum*. Vox *tuum* abest a Clarom. et Voss.

(58) *Supereminentiorem*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *supereminentem*.

(59) *Regnantur*. Sic Clarom. melius quam alii, *regenerantur*.

(60) *Ut qui audiunt concupiscerent ibi inveniri*. Clarom. longe aliter, et qui audiunt concupiscentibus inveniri placentia, etc.

(61) *Veni*. Feuard. in marg. et cod. Voss. *venit*; quomodo etiam habent Cyrillus Alex. et codex Alexand. in quibus legitur, *προσῆλθε*.

(62) *Prophetam*. In feminino genere, pro *prophetissam*.

(63-64) *Vocatur*. Clarom., *vocabitur*.

(65) *In Sion*. Juxta LXX legendum esset, *de Sion*.

(66) *Adventu*. Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *adventum*.

(67) *Dissolutæ*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *resolutæ*.

(68) *In monumento*. Al. *in monumentis*.

(69) *Asinæ*. In aliis, *asini*.

solyamam ¹³; dorsum suum ponentem ad flagella, et maxillas suas ad palmas ¹⁴, et quemadmodum ovem adduci ad victimam ¹⁵, et aceto et felle potari ¹⁶, et ab amicis, et ab his qui proximi sunt, derelinqui ¹⁷, et extendentem manus per totam diem ¹⁸, et ab eis qui eum intuebantur, subsannari et maledici, et partiri (70) vestimenta ejus, et super vestimentum ejus mitti sortem ¹⁹, et in limum (71) mortis deductum, et omnia talia; eum qui secundum hominem est adventum ejus, sicut intravit in Hierosolyamam, in qua et passus, et crucifixus, sustinuit omnia quæcunque sunt prædicta, prophetabant. Alii autem dicentes: « Rememoratus est Dominus sanctus mortuorum suorum, qui prædormierunt (72) in terra limi, et descendit ad eos, ut erigeret, ad salvandum illos ²⁰; » causam reddiderunt, propter quam passus est hæc omnia. Qui autem dixerunt: « In illa die, dicit Dominus, occidet sol meridie, et erunt tenebræ super terram in die lucis, et convertam dies festos vestros in luctum, et universa cantica vestra in lamentationem ²¹; » eum occasum solis, qui crucifixo eo fuit ab hora sexta, manifeste annuntiaverunt, et quia posteaquam **274** hoc factum est, hi qui secundum legem erant dies festi eorum, et cantica, in luctum et lamentationem verterentur (73), cum inciperent tradi gentibus. Adhuc etiam manifestius hoc idem et Jeremias ostendit, sic dicens (74): « Exinanita est quæ parit (75), tæduit anima ejus: occidit sol ei (76), cum adhuc medius dies esset, confusa est, et improprium passa est: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum ²². »

13. Qui autem dixerunt eum dormisse, et somnum cepisse, et resurrexisse, quoniam Dominus suscepisset eum ²³, et præcipientes principibus cælorum, aperire æternas portas, ut introeat Rex gloriæ ²⁴; resurrectionem ejus, quæ est a mortuis per Patrem, et receptionem in cælos præconaverunt. In eo autem quod dixerunt: « A summo cælo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum cæli, et non est qui se abscondat a calore ejus ²⁵; » quoniam illuc assumptus est, unde et descendit, et

¹³ Zach. ix, 9. ¹⁴ Isa. l, 6. ¹⁵ Isa. liii, 7. ¹⁶ Psal. lxxviii, 22. ¹⁷ Psal. xxxvii, 12. ¹⁸ Isa. lxxv, 2. ¹⁹ Psal. xxi, 8, 16, 19. ²⁰ Jerem. ²¹ Amos viii, 9, 10. ²² Jerem. xv, 9. ²³ Psal. iii, 6. ²⁴ Psal. xxiii, 7, 9. ²⁵ Psal. xviii, 7. ²⁶ Psal. xcvi, 1. ²⁷ Matth. xxiv, 21. ²⁸ Isa. l, 8, 9. ²⁹ Isa. ii, 17. ³⁰ Jerem. xxxi, 31, 32. ³¹ Ezech. xxxvi, 26. ³² Isa. xliii, 18. ³³ Matth. ix, 17. ³⁴ I Petr. ii, 9.

(70) Partiri. Passive pro dividi.

(71) Limum. Sic cum Psalmista habent omnes mss. At Eras., Gall. et Feuard. male, limen.

(72) Prædormierunt. Prædormierant in Feuard. marg. et Voss.

(73) Verterentur. Eorum hinc verbo præfixum in omnibus editt. delevi auctoritate Clarom., Voss. et Merc. 2, ac insuper cum duobus prioribus scripsi verterentur pro converterentur.

(74) Dicens. De Jerusalem, quod additum videtur a recentioribus, omitto cum Clarom. et Voss.

(75) Quæ parit. Septem aditit sacer textus.

(76) Occidit sol ei. Loco horum solum et exstat in codd. Clarom. et Voss.

(77) Idipsum annuntiabant. Et qui. Textu ita recte diviso, et qui, ex Arund. et Merc. 1, posuit Grab.; siquidem in Feuard. edit. deest qui; in Eras.,

A non est qui justum iudicium ejus effugiat, id ipsum annuntiabant. Et qui (77) dicebant: « Dominus regnavit, irascantur populi, qui sedet (78) super cherubim, commoveatur terra ²⁶; » partim quidem eam, quæ post assumptionem ejus facta est super eos qui in eum crediderunt, iram ab omnibus populis, et motum universæ terræ adversus Ecclesiam prophetabant; partim autem veniente eo de cælis cum angelis virtutis ejus, commoveri universam terram, quemadmodum ipse ait: « Erit terræ motus (79) magnus, qualis non est factus ab initio ²⁷. » Et rursus in eo cum dicit: « Quisquis iudicatur (80), ex adverso astet; et quisquis justificatur, appropinquet puero Dei; » et: « Væ vobis, quoniam omnes veterascetis sicut vestimentum, et linea comedet vos ²⁸; » et: « Humiliabitur omnis caro, et exaltabitur Dominus solus in altissimis ²⁹; » significatur, quoniam post passionem (81) qui contra eum fuerunt, sub pedibus ejus subjiciet Deus, et ipse super omnes exaltabitur, et nemo erit qui justificetur aut comparetur ad eum.

14. Et qui dicunt, dispositurum Deum testamentum novum hominibus, non quemadmodum disposuit patribus in Horeb ³⁰; et cor novum et spiritum novum dare hominibus ³¹; et rursus: « Et antiqua nolite reputare; ecce facio nova, quæ nunc orientur, et scietis: et faciam in deserto viam, et in terra inaquosa flumina, ad potandum genus electum, populum meum quem acquisivi, ut virtutes meas enarret ³²; » quæ est novi testamenti libertas, hanc manifeste annuntiabant, et novum vinum, quod in novos utres mittitur ³³, fidem quæ est in Christo, qua annuntiavit (82) ortam in eremo viam justitiæ, et in terra inaquosa flumina Spiritus sancti, adquare genus electum Dei, quod acquisivit, ut virtutes ejus equarentur ³⁴; sed non ut blasphemarent eum, qui hæc fecit, Deus.

15. Et reliqua omnia quæcunque per tantam seriem Scripturæ demonstravimus prophetas dixisse, spiritalis vere qui est, interpretabitur, unumquodque eorum quæ dicta sunt, in quem dictum sit characterem dispositionis Domini, et integrum corpus

D Gall., Clarom., Voss. et altero Merc. et desideratur.

(78) Qui sedet. Sic Clarom. juxta sacrum textum. Cæteri perperam, qui sedes.

(79) Erit terræ motus. Hæc ex memoria allegantur, nam in Evangelio non terræ motus, sed tribulatio legitur.

(80) Quisquis iudicatur, etc. Ab his aliquantulum discrepat textus τὸν ὄ, quem consulesis.

(81) Post passionem. Et assumptionem omnes addunt editt. cum Arund. et Merc. 2, omittunt vero Clarom. et Voss.

(82) Fidem quæ est in Christo, quæ annuntiavit. Particulam per ante fidem expungo auctoritate codd. Arund., Voss. ac Clarom., et cum hoc posteriori lego quæ pro quam. Sic, ni fallor, clarior evadit sensus. Hæc itaque, fidem quæ est in Christo, per appositionem accipienda sunt.

operis Filii Dei ostendens; semper eundem Deum sciens, et semper eundem Verbum Dei cognoscens, etiamsi nunc nobis manifestatus est; et semper eundem Spiritum Dei cognoscens, etiamsi in novissimis temporibus nove effusus est in nos, et a conditione mundi usque ad finem in ipsum humanum genus: ex quo qui credunt Deo, et sequuntur Verbum ejus, percipiunt eam quæ est ab eo, salutem. Qui vero abscedunt ab eo, et contemnunt præcepta ejus, et per opera sua inhonorant eum qui se fecit, et sententia sua blasphemant eum qui se alit, justissimum adversus se coacervant (83) judicium. Hic igitur examinat omnes, ipse vero a nemine examinatur; neque Patrem suum blasphemans, neque dispositiones ejus frustrans, neque patres accusans, neque prophetas exhonorans, aut ab alio Deo dicens eos, aut iterum ex alia et alia substantia fuisse prophetas.

CAPUT XXXIV.

Adversus Marcionitas, ab uno et eodem Deo prophetas exstitisse ex eo probat, quod quæcunque de Christo novi testamenti libertate ac futura hominum renovatione prædixerunt, in unum Christum nostrum, a quo impleta sunt omnia, nec in alium convenient.

1. Dicemus autem adversus omnes hæreticos, et primo quidem adversus eos qui sunt a Marcione, et adversus eos qui sunt similes illis, ab altero Deo dicentes esse prophetas: Legite diligentius id quod ab apostolis est Evangelium nobis datum, et legite diligentius prophetas, et invenietis universam actionem, et omnem doctrinam, et omnem passionem Domini nostri prædictam (84) in ipsis. ⁸⁵ Si autem subit vos hujusmodi sensus, ut dicatis: **275** Quid igitur (85) Dominus attulit veniens? cognoscite quoniam omnem novitatem attulit, semetipsum afferens, qui fuerat annuntiatus. Hoc enim ipsum prædicabatur, quoniam novitas veniet innovatura et vivificatura hominem. Regis enim adventus ab his quidem, qui mittuntur, servis prænuntiatur, propter apparatus et expeditionem eorum qui inciperent (86) suscipere suum Dominum. Cum autem venit Rex, et illi prænuntiatio gaudjo adim-

⁸⁵ Cap. LXVII. ⁸⁶ Matth. v, 17, 18. ⁸⁷ Rom. III, 21. ⁸⁸ Rom. I, 17.

(85) *Coacervant.* In Arund. et Voss. *coacerbant*, pro quo in Merc. 2, *coarcebant*. Sed prior lectio præferenda: nullum enim dubium est, ut recte advertit Grabius, Irenæum imitatum esse phrasim Apostoli Rom. II, 5.

(84) *Prædictam.* Editt. cum Arund., Ottobon. et Merc. 2, *prædicatam*.

(85) *Quid igitur.* Novi additum in editt. ac Arund. et Merc. 2.

(86) *Inciperent.* Editt. cum Voss., *incipient*.

(87) *Novus.* Sic Clarom., Arund. et Voss. pro quo in Merc. 2, scriptum *novus*. In editt. *novi*.

(88) *Dissolvere... dissolvere.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss., Arund. et Grab. juxta Græcum *καταλύσαι*. Reliqui, *solvere*.

(89) *Vivet.* Clarom., Arund., Merc. 2, et vetus Feuard. cod., *vivit*: Sed Irenæum cum Apostolo scripsisse *ζήσεται*, *vivet*, ex sequenti periodo liquet.

(90) *Et sermonem, et operationem.* Sic recte, quidquid dicat Grabius, Clarom., Voss. et Feuard. in

pleti sunt, qui sunt subjecti, et perceperunt eam quæ est ab eo libertatem, et participant visionem ejus, et audierunt sermones ejus, et fructi sunt muneribus ab eo; non jam requiretur, quid novus (87) attulit rex super eos, qui annuntiaverunt adventum ejus, apud eos videlicet qui sensum habent. Semetipsum enim attulit, et ea quæ prædicta sunt bona, in quæ concupiscebant angeli intendere, donavit hominibus.

2. Tunc autem fuissent servi mendaces, et non a Domino missi, si non Christus adveniens talis, qualis et prædicabatur, adimpleret eorum sermones. Quapropter dicebat: « Ne putetis quoniam veni dissolvere legem aut prophetas: non veni dissolvere (88), sed adimplere. Amen enim dico vobis, donec pertranseat cœlum et terra, iota unum aut unus apex non transiet a lege et prophetis, quoadusque omnia fiant ⁸⁹. » Omnia enim ipse adimplevit veniens, et adhuc implet in Ecclesia, usque ad consummationem, a lege prædictum novum testamentum. Quemadmodum et Paulus apostolus ejus ait in ea quæ est ad Romanos: « Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata a lege et prophetis ⁸⁷: Justus enim ex fide vivet ⁸⁸ (89). » Hoc autem, quoniam justus ex fide vivet, per prophetas prædictum fuerat.

3. Unde autem poterant prædicere prophetæ Regis adventum, et eam libertatem, quæ ab eo dabatur, præevangelizare, et omnia quæ a Christo facta sunt, et sermonem, et operationem (90), et passionem ejus prænuntiare, et novum testamentum prædicere (91), si ab altero Deo propheticam inspirationem acceperunt; ignorantes inenarrabilem Patrem, secundum vos, et regnum ejus, et dispositiones ejus, quas Filius Dei veniens in terris implevit? Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere. (92), tanquam a prophetis quidem de altero quodam dicta, similiter autem evenerunt (93) Domino. Omnes enim prophetæ hæc eadem prophetaverunt: sed neque alicui ex veteribus evenerunt. Si enim evenissent alicui ex veteribus ista, non utique qui postea fuerunt, pro-

D marg. At hic in textu male, *et a sermone et operatione*; nec melius Eras., Gall. et Grab., *et sermone et operatione*. Enumerat enim Irenæus quæcunque a Christo gesta prædixerunt prophetæ, *sermonem* videlicet ejus, *operationem et passionem*; quod cum perspicuum adeo sit, mirum qui Feuardentium et Grabium fugerit.

(91) *Prædicere.* Alias, *prædicare*.

(92) *Veniens in terris implevit.* Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. Sed pro his in Eras. et Gall. minus recte legitur: *præstabit in novissimo dierum.* Casu quodam hæc evenisse non potestis dicere. Et longe pejus Feuardentius utramque lectionem conjungens, scripsit: *veniens in terris implevit, præstabit in novissimo dierum.* Casu quodam hæc evenisse non potestis dicere.

(93) *Evenerunt.* Eras., Gall., Grab. et Merc. 1, *evenerunt*.

phetassent in novissimis temporibus futura hæc. Adhuc etiam nemo est neque patrum, neque prophetarum, neque antiquorum regum, circa quem proprie ac specialiter factum sit aliquid horum. Nam omnes quidem Christi passiones prophetaverunt; ipsi autem ad patiendum, similiter ut ipsa prædicta sunt, longe erant. Et argumenta autem quæ prædicta sunt Dominicæ passionis, in nullo altero facta sunt. Neque enim sol medio die occidit aliquo de veteribus mortuo, neque scissum est velum templi, neque terra mota est, neque petreæ disruptæ sunt, neque mortui resurrexerunt, neque in tertia die quis illorum surrexit, neque receptus est in cælum, neque, cum assumeretur, aperti sunt cæli, neque in nomen alicujus alterius crediderunt gentes, neque quis ex eis mortuus et resurgens aperuit novum libertatis testamentum. Non igitur de altero, sed de Domino, in quem concurrerunt (94) omnia prædicta signa, dicebant prophetæ.

4. Si autem aliquis Judæis advocationem præstans, erectionem (95) templi, quæ, posteaquam in Babylonem transmigraverunt, facta est sub Zorobabel, et discessionem populi, quæ facta est post septuaginta annos, dicat hoc esse novum testamentum; cognoscat quoniam lapideum quidem templum restructum (96) est tunc (adhuc enim illa quæ in lapideis tabulis facta fuerat, lex servabatur); novum autem testamentum datum est nullum, sed ea lege, quæ per Moysen data est, utebantur usque ad adventum Domini; a Domini autem adventu novum testamentum ad pacem reconcilians, et vivificatrix lex in universam exivit terram (97): « Ex Sion enim prodiet (98) lex, et verbum Domini de Jerusalem, et arguet populum multum; et concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, et jam non discent pugnare »³⁹. Si igitur alia lex et verbum exiens a Jerusalem, tantam pacem fecit apud eas gentes, quæ eum (99) receperunt, et per eas arguit imprudentiæ multum populum, videtur consequens de altero dixisse prophetas. Si autem libertatis lex, id est verbum Dei ab apostolis, qui a Jerusalem exierunt, annuntiatum in (1) universam terram, in tantum transmutationem fecit, ut gladios (2) et lanceas bellatorias in aratra

³⁹ Isa. II, 3, 4; Mich. IV, 2, 3. ⁴⁰ Isa. LVII, 1. ⁴¹ Cap. LXVIII. ⁴² Cap. LXIX.

(94) *Concurrerunt.* Al., *concurrunt.*

(95) *Erectionem.* Præpositionem *per* a Feuard. et Grab. perperam huic voci præfixam expunxi auctoritate Eras., Gallas., Clarom., Arundel. et Merc. 2.

(96) *Restructum.* Al., *restitutum.*

(97) *Terram.* Quemadmodum dixerunt prophetæ additur in editt.

(98) *Prodiat.* Al., *procedet.*

(99) *Eum.* Refer ad λόγος.

(1) *Annuntiatum in.* In pro est ex Arund. et Merc. 2, posuit Grab.; utrumque vero habet Clarom., neutrum Eras. et Gall.

(2) *In tantum.. ut gladios.* Al., *in tantam.. quod gladios.*

(3) *Fabricaverit ipse.* Sic Claromont., cui quoad postremam vocem consentiant Anglic. omn. In

A fabricaverit ipse (3), et in falces, quæ donavit ad metendum frumentum, in organa pacifica (4), demutaverit (5), et jam nesciunt pugnare, sed percussi et alteram præbent maxillam; non de aliquo alio prophetæ dixerunt **276** hæc, sed de eo qui fecit ea. Hic autem est Dominus noster, et in hoc est sermo verus: quoniam ipse est qui aratrum fecit, et falcem intulit, hoc est hominis primam seminationem, quæ fuit secundum Adam plasmatio, et in novissimis temporibus per Verbum collectam fructificationem: et propter hoc qui (6) initium fini conjungebat, et utrorumque Dominus existens, in fine quidem aratrum ostendit, lignum copulatum ferro, et sic ejus (7) expurgavit terram: quoniam firmum Verbum unitum carni, et habitu tali (8) confixus, emundavit silvestrem terram. Initio autem falcem figurabat per Abel, significans justitiam generis humanam collectionem: « Vide enim, » inquit, « quomodo justus perit, et nemo intuetur, et viri justi tolluntur, et nemo excipit corde »⁴⁰. Hæc autem in Abel quidem præmeditabantur, a prophetis (9) vero præconabantur, in Domino autem perficiebantur, et in nobis autem idipsum est, consequente corpore suum caput.

5. ⁴¹ Et adversus eos quidem, qui ab alio Deo prophetas dicunt, ab altero autem Patre Dominum nostrum, talia sunt apta, si quo modo tandem quiescant a tanta irrationabilitate. Propter hoc enim et laboramus eas, quæ sunt ex Scripturis, adhibere ostensiones; ut ipsis sermonibus confutantes eos, quantum in nobis est, cohibeamus eos a grandi blasphemia, et a multorum deorum dementi fabricatione.

CAPUT XXXV ⁴².

Vana et insana esse, quæ de variis Scripturarum principis comminiscerentur Valentiniani et Gnostici, nec proinde prophetas (multo minus Christus) partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflutos, locutos fuisse.

1. Adversus eos rursus qui sunt a Valentino, et reliquos falsi nominis Gnosticos, qui aliquando quidem a summitate quædam eorum, quæ sunt in Scripturis posita, dicta dicunt, propter semen quod est inde; aliquando vero a medietate, propter ma-

D Feuard. marg., *fabricavit ipse.* In reliquis minus bene, *fabricaverint*, vel *fabricaverunt ipsi.* Porro ipse pro more refert interpretis ad λόγος, quamvis paulo ante neutro genere usus fuerit. Sed ejusmodi sphalmata ipsi haud insueta sunt.

(4) *In organa pacifica.* Hæc glossema olent, et a textu, utpote superflua, ableganda videntur. Per appositionem saltem intelligas.

(5) *Demutaverit.* Sic iterum Clarom. In Feuard. marg., *demutavit.* In cæteris, *demutaverint.*

(6) *Qui.* Al., *quod.*

(7) *Ejus.* Ἀποῦν vertere debuisset interpretis suam.

(8) *Tali.* Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab, *talibus.*

(9) *A prophetis.* Sic pro *in prophetis* posui ex Clarom.

trem Prunicam audacem (10); multa vero a mundi fabricatore, a quo et missi sunt prophetae: dicimus valde irrationabile esse, in tantum inopiae deducere Patrem universorum, quasi non habuerit sua instrumenta, per quae pure ea, quae sunt in Pleromate, annuntiarentur. Quem enim timebat, ut non libere et sine commistione ejus spiritus, qui est in diminutione et ignorantia factus, proprie ac separatim significaret voluntatem suam? An timebat ne plurimi salvarentur, cum plures pure audissent ea quae sunt veritatis? An rursus impotens erat ipse sibi praeparare eos, qui adventum Salvatoris annuntiarent (11)?

2. Si autem cum huc venisset Salvator, suos apostolos misit in mundum, pure adventum ejus annuntiantes, et voluntatem Patris docentes, in nullo communicantes neque gentium, neque Judaeorum doctrinae; multo magis in Pleromate existens, praedicatores proprios destinasset, annuntiantes in hunc mundum futurum (12) adventum ejus, in nullo communicantes iis prophetis, quae (13) sunt a Demiurgo. Si autem, cum esset intra Pleroma, usus est iis prophetis qui erant secundum legem, et per eos ostendit quae sunt sua; multo magis, cum huc venisset, his ipsis usus fuisset magistris, et per eos annuntiasset nobis Evangelium. Jam igitur non Petrum et Paulum, et reliquos apostolos dicant annuntiasse veritatem, sed Scribas, et Phariseos, et reliquos per quos lex annuntiabatur. Si autem suos in suo adventu proprios apostolos emisit in spiritu veritatis, et non in spiritu erroris; hoc idem ipsum et in prophetis fecit: semper enim id ipsum Verbum Dei. Et si quidem de principitate Spiritus fuit, secundum regulam ipsorum, Spiritus lucis, et Spiritus veritatis, et Spiritus perfectionis, et Spiritus agnitionis; is vero, qui a Demiurgo, fuit spiritus ignorantiae, et diminutionis, et erroris, et umbræ progenies; quemadmodum in uno et eodem potuit esse perfectio et diminutio, agnitio et ignorantia, error et veritas, lux et tenebræ? Si autem in prophetis impossibile erat hæc ita esse, sed ab uno Deo verbum Domini præconabant, et adventum Filii ejus annuntiabant, multo magis Dominus ipse nunquam modo quidem de principali, modo vero de subjecta deminora-

¹⁰ Luc. v, 36, 37.

(10) *Audacem*. Deest in Clarom. et Voss.

(11) *Annuntiarent*. Al., *prænuntiarent*.

(12) *Proprios.. futurum*. Desunt in Voss.

(13) *Prophetis, quæ*. Al., *prophetis, qui*.

(14) *Arguuntur*. Edit., *arguentur*.

(15) *Qua extensus Horo*. Ita pro *quam extensus Horon*, vel *hora*, ut corrupte habent omnes codd., emendo, non quidem ullius ms. codicis auctoritate, sed ex ipso Irenæo, qui in aliis locis iisdem verbis et eodem sensu usus est. Nam supra lib. 1, cap. 4, n. 1, scribit *misertum Achamothæ superiorem Christum, et per crucem extensum, sua virtute formam formam*, etc. Quæ eadem repetit cap. 7, n. 2. circa med. Extensus igitur Horo *formavit matrem Achamoth*. Et lib. 11, cap. 18, n. 3: *Utrum, inquit, is qui ab illis affingitur sursum Christus, superex-*

tionem fecisset sermones, et agnitionis et ignorantiae simul factus magister; nec unquam modo quidem mundi fabricatorem, modo autem eum, qui super hunc est, glorificaret Patrem, quemadmodum ipse ait: « Nemo immittit commissuram vestimenti novi in vestimentum vetus, nec mittunt vinum novum in utres veteres »¹⁵. Igitur aut omnimodo et ipsi abstineant se a prophetis, tanquam a veteribus; et non dicant, eos ab ea novitate, quæ secundum principalem est, quædam dixisse, præmissos a Demiurgo: aut rursus arguuntur (14) a Domino dicente, novum vinum non mitti in utres veteres.

3. Unde autem semen Matris ipsorum poterat cognoscere ea, quæ erant intra Pleroma, sacramenta, et de his eloqui? Siquidem extra Pleroma existens Mater, peperit hoc ipsum semen; quod autem extra Pleroma est, extra agnitionem esse dicunt, quod est ignorantia. Quomodo igitur id, quod erat ignorantia, semen conceptum, agnitionem annuntiare poterat? Aut quemadmodum ipsa Mater, ea quæ erant Pleromatis, cognoscebat sacramenta, informis et indfigurata, quasi abortivum projecta foras, et ibi aptata et formata, et ab Horo prohibita interius ingredi, et usque ad consummationem extra Pleroma perseverans, id est extra agnitionem? **277** Rursus autem passionem Domini typum esse dicentes extensionis Christi superioris, qua extensus Horo (15) formavit eorum Matrem; in reliquis arguuntur, non habentes similitudinem typi (16) ostendere. Ubi enim sursum Christus aceto et felle potatus est? aut ubi divisa sunt vestimenta ejus? aut ubi punctus est, et exivit sanguis et aqua? aut ubi guttas sanguinis sudavit? et reliqua quæcumque Domino acciderunt, de quibus dixerunt prophetae. Unde ergo de iis quæ tunc quidem nondum evenerant (17), incipiebant autem evenire, aut Mater, aut semen ejus divinavit?

4. Adhuc etiam super hæc dicunt quidem a principitate quædam dicta, confutati ab iis, quæ in Scripturis de Christi adventu referuntur. Quæ autem sint hæc (18), non jam unum sentiunt, sed alii alia de his ipsis respondent. Si quis enim experimentum eorum volens accipere, separatim interroget de aliquo sermone eos, qui excellentes

D *tensus Horo, id est fini, et formavit eorum matrem?* Quæ eadem verba sunt quæ hic adhibet: quibus luce clarius demonstratur nostræ lectionis veritas; cum maxime nihil frequentius in mss.; uti jam alibi monui, ablativis in accusativos, et vice versa, perperam additis aut omissis abbreviationis notis, commutatis; ac proinde proclive fuerit scribere, *quam Horon*, pro *qua Horo*.

(16) *Non habentes... typi*. Particulam *jam* his vocibus præfixam omisi cum Clarom. et Voss., quorum insuper auctoritate *typi* pro *typum* cum Græbio posui.

(17) *Evenerant*. Al. *venerant*.

(18) *Quæ autem sint hæc*. Scilicet, a principitate dicta.

sint apud eos; inveniet alium quidem dicentem de Propatore, id est de Bytho, esse id quod interrogetur; alium vero de Initio omnium, id est, de Unigenito; alterum vero de Patre omnium, hoc est de Verbo (19); alter rursus dicet de uno Æone eorum, qui sunt in Pleromate Æones, dici; alii autem de Christo, et alius de Salvatore. Qui autem illorum peritior est, posteaquam multum tacens protraxerit, de Horo ait dictum esse; alius vero eam, quæ est intra Plenitudinem, Sophiam significari; alius vero illam, quæ extra Plenitudinem est, Matrem annuntiari; et alius mundi fabricatorem Deum (20) dicet. Tantæ sunt de uno inter eos diversitates, de iisdem Scripturis varias habentes sententias; et uno eodemque sermone lecto, universi obductis superciliis agitantibus (21) capita, valde quidem altissime se habere sermonem dicunt, non autem omnes capere magnitudinem ejus intellectus, qui ibidem continetur; et propter hoc, silentium maximam rem esse apud sapientes. Oportere (22) enim eam, quæ sit sursum, Sigen, per id quod est apud eos silentium, deformari. Sic autem abeunt omnes, quotquot sunt, tantas de uno gestantes sententias, in abscondito ferentes secum sua acumina. Cum igitur inter eos convenerit de iis quæ in Scripturis sunt prædicta, tunc et a nobis confutabuntur. Non enim bene sentientes, interim tamen semetipsos arguunt, de iisdem verbis non consentientes. Nos autem unum et solum verum Deum doctorem sequentes, et regulam veritatis habentes ejus sermones, de iisdem semper eadem dicimus omnes, unum Deum scientes, factorem hujus universitatis, qui prophetas misit, qui eduxit populum de terra Ægypti, qui in novissimis temporibus Filium suum manifestavit, uti confunderet incredulos, et exquireret justitiæ fructum.

CAPUT XXXVI⁴⁴.

Ab uno et eodem Patre missos esse prophetas, a quo et Christus missus est.

1. Quem enim non confutat Dominus, neque ab altero dicere prophetas, nisi a Patre ejus, neque ab alia et alia substantia (23), sed ab uno et eodem Patre, neque alium aliquem ea quæ sunt in hoc mundo fecisse, nisi suum Patrem, docens sic: « Homo erat quidam paterfamilias, et plantavit vineam, et sepem circumdedit ei, et fodit in ea

torcular, et ædificavit turrin, et locavit eam colonis, et peregre profectus est. Cum autem appropinquasset tempus fructuum, misit servos suos ad colonos, ut acciperent de fructibus suis. Et coloni, apprehensis servis, unum quidem ceciderunt, alium autem lapidaverunt, alium vero occiderunt. Iterum misit alios servos plures prioribus; et fecerunt eis similiter. Novissime autem misit eis filium suum unicum (24), dicens: Forte verebuntur (25) filium meum. Coloni vero cum vidissent filium dixerunt intra se: Hic est hæres, venite, occidamus eum, et habebimus hæreditatem ejus: et apprehensum eum ejecerunt extra vineam, et occiderunt eum. Cum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet colonis illis? Et dixerunt illi: Malos male perdet, et vineam suam locabit aliis colonis, qui reddent ei fructus temporibus suis. Iterum dicit Dominus: Nunquam legistis: Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli? A Domino factus est, et est mirabilis (26) in oculis nostris. Propter quod dico vobis, quoniam auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus (27) ejus⁴⁵. » Per quæ ostendit manifeste discipulis suis unum quidem et eundem patremfamilias, hoc est Deum Patrem, qui per seipsum omnia facit: varios vero agricolas, quosdam quidem contumeliosos, et superbos, et infructuosos, et **278** Domini interfectores; quosdam vero cum omni obedientia reddentes fructus temporibus suis: et eundem hunc patremfamilias, aliquando quidem mittentem servos, aliquando quidem filium suum. A quo igitur Patre missus (28) est Filius ad eos colonos, qui interfecerunt eum, ab hoc et servi. Sed Filius quidem quasi a Patre veniens principali auctoritate, dicebat: « Ego autem dico vobis⁴⁶: » servi autem quasi a Domino serviliter; et propter hoc dicebant: « Hæc dicit Dominus. »

2. Quem igitur illi Dominum præconabant incredulis, hunc Christus tradidit his qui obediunt sibi: et qui priores, sive primum per servilem legislationem, vocaverat Deus, hic posteriores, sive postea per adoptionem, assumpsit. Plantavit enim Deus vineam humani generis, primo quidem per plasmationem Adæ, et electionem Patrum: tradidit autem colonis per eam legislationem, quæ est per Moysen: sepem autem circumdedit, id est circumterminavit

⁴⁴ Cap. LXX. ⁴⁵ Matth. xxi, 33 et seqq. ⁴⁶ Matth. v, 22, 28, et seqq.

(19) De Patre omnium, hoc est de Verbo. Verbum dicebant Valentiniani Patrem omnium eorum, qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis, sup. lib. i, cap. 50, n. 1.

(20) Deum. Voss. Dominum.

(21) Agitantes. Fcuard. et Grab., gyrantes.

(22) Oportere. Alii, oportet.

(23) Ab alia et alia substantia. Ita Grab. ex cod. Voss. In Clarom., ab alia substantia. In aliis, ab aliqua alia substantia.

(24) Filium suum unicum. Sic vetus Italica, juxta quam fere citatur hic Evangelii locus. Nam in aliis Matthæi codd. haud legitur ἕνζ, unicum,

ut nec ἕως forte, quod mox sequitur.

(25) Verebuntur. Clarom. reverebuntur.

(26) Factus est, et est mirabilis. Ita antiquiores et melioris notæ codd. Clarom., Voss. et ex parte Arund., in quo mirabilis: quorum lectionem sequor, non quod Græco Evangelii textui magis consentaneam credam; sed quod genuinam Irenæi interpretis lectionem esse putem, qui hactenus, ut monui, veterem Italicam secutus est, quæ sic habet. Alia exemplaria cum Vulgata nostra habent: Factum est istud, et est mirabile.

(27) Fructus. Al., fructum.

(28) Missus. Fcuard. in marg. et Voss., emisus.

eorum culturam (29); et turrin ædificavit, Jerusalem elegit : et torcular fodit, receptaculum prophetici Spiritus præparavit : et sic prophetas misit antequam esset in Babylonem transmigratio, et post transmigratorem alteros iterum, plures quam priores, expetentes fructus, dicentes illis (30) : « Emundate vias vestras, et mores vestros »⁴⁷ (31); Judicium justum judicate, et misericordiam et miserationem facite unusquisque ad fratrem suum : in viduam, et orphanum, et proselytum, et pauperem ne exercueritis potentatum, et unusquisque malitiæ fratris sui ne recordemini in cordibus vestris⁴⁸, et jusjurandum falsum nolite diligere⁴⁹. Lavamini, mundi estote, auferte nequitas a cordibus vestris, discite benefacere, exquirite judicium, defendite vim patientem, judicate pupillo, et justificate viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus⁵⁰. Et rursum : « Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Diverte a malo, et fac bonum, inquire pacem, et sequere » (32) eam⁵¹. Hæc præconantes prophetae, fructum petebant justitiæ. Non credentibus autem illis, novissime misit Filium suum, misit Dominum (33) nostrum Jesum Christum, quem cum occidissent mali coloni, projecerunt extra vineam. Quapropter tradidit eam Dominus Deus non jam circumvallatam, sed expansam in univ ersum mundum aliis colonis, reddentibus fructus temporibus suis, turre electionis exaltata ubique et speciosa. Ubique enim præclara est Ecclesia, et ubique circumfossus torcular :
 C ubique enim sunt qui suscipiunt Spiritum. Quoniam enim Filium Dei reprobaverunt, et projecerunt (34) eum, cum eum occidissent, extra vineam, juste reprobavit eos Deus, et extra vineam existentibus gentibus dedit fructificationem culturæ. Quemadmodum et Jeremias propheta ait : « Reprobavit Dominus, et abjecit gentem facientem hæc : quoniam fecerunt filii Juda malignum in conspectu

A meo, dicit Dominus »⁵². Similiter autem Jeremias : « Constitui super vos exploratores (35) : Audite vocem tubæ; et dixerunt : Non audiemus. Propter hoc audierunt gentes, et qui pascunt pecora in eis⁵³. » Unus ergo et idem Deus Pater, qui plantavit vineam, qui populum eduxit, qui prophetas misit, qui Filium suum misit, qui vineam dedit aliis colonis, his qui reddunt fructus (36) in temporibus suis.
 3. Et propter hoc dicebat Dominus discipulis suis, bonos operarios nos præparans : « Attendite vobis et vigilate semper in omni tempore (37), ne quando graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et cogitationibus sæcularibus, et repente assistat super vos dies illa. Superveniet enim quasi laqueus super omnes sedentes super faciem terræ⁵⁴. Sint igitur lumbi vestri præcineti, et lucernæ ardentes (38), et vos similes hominibus expectantibus dominum suum⁵⁵ (39). Quomodo enim factum est in diebus Noe : manducabant et bibebant, et emebant et vendebant, nubebant et nubebantur, et non scierunt, quoadusque intravit Noe in arcam, et venit diluvium, et perdidit omnes; et quemadmodum factum est in diebus Lot : manducabant et bibebant, emebant et vendebant, plantabant et ædificabant, quoadusque (40) exivit Lot a Sodomis : pluit ignem de cælo, et perdidit omnes : sic erit et in adventu Filii hominis⁵⁶. Vigilare igitur, quoniam nescitis qua die Dominus vestrorum veniet⁵⁷. » Unum et eundem annuntians Dominum, qui in temporibus Noe propter inobedientiam hominum superduxit (41) diluvium, et temporibus Lot propter multitudinem peccatorum Sodomitarum pluit ignem a cælo, et in novissimo (42) propter hanc eandem inobedientiam et similia peccata, superducet diem judicii : in quo ait, tolerabilius Sodomis et Gomorrhis futurum, quam civitati (43) et domui (44), quæ non receperit verbum apostolorum ejus. « Et tu, Capharnaum, » dicebat, « nunquid usque ad cælum exal-

⁴⁷ Jerem. vii, 3. ⁴⁸ Zach. vii, 9, 10. ⁴⁹ Zach. viii, 17. ⁵⁰ Isa. i, 16 et seqq. ⁵¹ Psal. xxxiii, 14, 15. ⁵² Jerem. vii, 29, 30. ⁵³ Jerem. vi, 17, 18. ⁵⁴ Luc. xxi, 34, 35. ⁵⁵ Luc. xii, 35, 36. ⁵⁶ Luc. xvii, 26 et seqq. ⁵⁷ Matth. xxiv, 42.

(29) *Circumterminavit eorum culturam.* Id est, ut recte explicat Grab., terræ sanctæ finibus conclusit.

(30) *Illis. Hæc dicit Dominus omnipotens,* addiderunt recentiores ex sacris Bibliis : sed melius omittunt Claromont. et Voss. In Arund. vero deest solum *omnipotens.*

(31) *Et mores vestros.* Hæc pariter desunt in Clarom. ut et, *ad fratrem suum; tum : et unusquisque; ac demum omnia hæc : jusjurandum.... a cordibus vestris.*

(32) *Sequere.* Editt., *persequere.*

(33) *Misit Filium suum, misit Dominum.* Ita Clarom. et Voss. Cæteri, *Filium suum misit Dominum.*

(34) *Projecerunt.* Al., *ejecerunt.*

(35) *Exploratores.* Vocem dicentes quæ sequitur in editt. expunxi auctoritate Clarom. et sacri textus.

(36) *Fructus.* Al., *fructum.*

(37) *Et vigilate semper in omni tempore.* Hæc non leguntur in nostris Evangelii codd.

(38) *Ardentes.* In Eras., Gall. et Feuard. addita leguntur : *in manibus vestris.* Sed ea post Grabium

expunxi, quia nec in Clarom., Arund., Voss., Merc. 1, neque in Græco S. Lucæ. cod. exstant, sed ex Latina Vulgata hic inserta sunt.

(39) *Dominum suum.* Hæc, quando revertatur a nuptiis, quæ addita leguntur in editt., iterum expunxi auctoritate Clarom., Arundel., Voss. et Merc. 1. Nec refert quod inferius cap. 37, n. 3, occurrant in omnibus codd., nam hic Irenæus totum hunc Lucæ contextum allegare videtur ex memoria : plura siquidem addit, vel omittit, contra atque legitur in Lucæ codd.

(40) *Quoadusque.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii cum Vulgata, *qua die.*

(41) *Superduxit.* Eras., Gall. et Feuard. *superinduxit.*

(42) *Et in novissimo.* Tempore quod addunt editt. delevi auctoritate Clarom., Voss. et Arund., quia præter quam quod vox ea satis subintelligitur, addita a quopiam videtur explicationis causa.

(43) *Civitati.* Illi huic voci præfixum omisi cum Clarom. et Voss.

(44) *Et domui.* Desunt in Arund.

taberis (45)? Usque ad inferos descendes. Quoniam si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, mansissent usque in hodiernum diem. Verumtamen dico vobis, tolerabilius erit Sodomis in die iudicii quam vobis ⁵⁸.

4. Unum (46) et idem cum semper sit Verbum Dei; credentibus quidem ei fontem aquæ in vitam æternam dans, infructuosam vero fici arborem arefaciens statim (47): et temporibus 279 Noe (48) diluvium inducens, ut exstingueret pessimum genus eorum, qui tunc erant homines, qui jam fructificare Deo non poterant, cum angeli transgressores commisti fuissent eis; et ut peccata eorum compesceret, servaret vero arcæ typum, Adæ plasmationem (49): et temporibus Lot qui pluit (50) super Sodomam et Gomorrhā ignem et sulphur de cælo, B exemplum iusti Dei ⁵⁹, ut cognoscerent omnes, quoniam « omnis arbor quæ non facit fructum bonum (51), excidetur, et in ignem mittetur ⁶⁰: » et in universali iudicio tolerabilius Sodomis utens, quam his qui viderunt ejus virtutes quas faciebat, et non crediderunt in eum, neque receperunt ejus doctrinam. Quemadmodum enim majorem dedit gratiam per suum adventum his qui crediderunt ei, et faciunt ejus voluntatem; sic et majorem in iudicio habere pœnam eos qui non crediderunt ei, significavit, justus existens super omnes æqualiter, et quibus plus dedit, plus ab eis exacturus: plus autem, non quod alterius Patris agnitionem ostendit, sicut per tot et tanta ostendimus; sed quia majorem donationem paternæ gratiæ per suum adventum effudit in humanum genus.

5. Si cui autem non sufficiunt quæ prædiximus, ad credendum ab uno et eodem Patre prophetas missos esse, a quo et Dominus noster missus est,

⁵⁸ Matth. xi, 23, 24. ⁵⁹ II Thess. i, 5. ⁶⁰ Matth. iii, 10. ⁶¹ Matth. xxii, 2, et seqq. ⁶² Matth. v, 35.

(45) *Nunquid usque ad cælum exaltaberis?* Sic utraque Vulgata, nostra videlicet, et vetus Italica; imo et mss. quidam, sed pauci, codd. Græci. Sed editi sonant, *quæ usque in cælum exaltaris*.

(46) *Unum*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Reliqui, *unus*.

(47) *Statim*. Et huic voci male præfixum delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(48) *Noe*. *Juste* additum in edit. Arund. et Merc. 2.

(49) *Servaret vero arcæ typum, Adæ plasmationem*. *Servaret* ex Arund. posuit Grab. pro *servare*, ut edit. habent, vel *servaretur*, uti Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Addit vir doctissimus vocem aliquam hic excidisse, et *per arcæ typum* legendum esse: quod probabilitate non vacat. Has tamen voces, *arcæ typum*, nonnihil suspectas habeo, veriorque ut ab imperitis amanuensibus scriptæ sint, pro *archetypum*; quod ad hunc locum apprimè quadraret. Sed donec suffragetur ms. aliquis cod., vulgata lectio in sensum satis commodum trahi potest, modo conjunctionem *et* ante *Adæ* suppleas, et *servaret* ad utrumque membrum referas, quamvis non eadem omnino significatione. Sensus nimirum erit, Deum induxisse diluvium, tum *ut peccata hominum compesceret*, tum *ut servaret arcæ typum*, id est *servaret*, seu exhiberet in arca typum futuri baptismi, qui juxta D. Petrum ep. I, cap. iii, 20 et seqq., per arcam Noe præsignificabatur; tum de-

aperiens autem os cordis sui, et Christum Jesum Dominum magistrum invocans (52), audiat dicentem eum: « Simile esse (53) regnum cælorum regi nuptias facienti filio suo, et mittenti servos suos ad conrogandum (54) eos, qui vocati fuerunt ad nuptias. » Et illis nolentibus obedire: « Iterum, » ait, « alios servos misit, dicens: Dicitis his qui sunt vocati: Venite, prandium meum paravi, tauri mei et omnia saginata occisa et omnia parata sunt; venite ad nuptias. Illi autem abierunt negligentes eum, alii quidem in agrum suum; alii autem in negotiationem suam; reliqui vero arripuerunt servos (55), et alios quidem contumeliose tractaverunt, alios vero occiderunt. Rex autem eum audisset, iratus est, et mittens exercitus suos, B perdidit interfectores illos, et civitatem eorum succendit, et dixit servis suis: Nuptiæ quidem paratæ sunt, vocati vero non fuerunt digni. Exite (56) igitur ad exitus viarum, et quotquot inveneritis, congregate ad nuptias. Et exeuntes servi ejus congregaverunt omnes quotquot invenerunt, bonos et malos, et impletæ sunt nuptiæ a discumbentibus (57). Introiens autem rex videre recumbentes, vidit ibi hominem non vestitum indumentum nuptiarum (58), et dicit ei: Amice, quomodo venisti huc, non habens indumentum nuptiarum? Illo autem obmutescente, dixit rex ministris: Tollite eum a pedibus et manibus (59), et mittite eum in tenebras, quæ sunt exteriores: ibi erit fletus et stridor dentium. Multi enim vocati, pauci vero electi ⁶¹. » Manifeste enim et per hæc verba sua ostendit Dominus omnia, et quoniam unus Rex et Dominus omnium Pater, de quo et antea dixit: « Neque in Hierosolyma jures, quoniam civitas est magni Regis ⁶². » Et quoniam ab initio nuptias

nique ut servaret *Adæ plasmationem*, ne penitus interiret.

(50) *Pluit*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In Merc. 2, *pluerit*; in aliis *pluerat*.

(51) *Bonum*. Deest in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2.

(52) *Os... invocans*. Ita pro *aves... advocans* posui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(53) *Simile esse*. Sic Clarom. et Voss. Alii, *simile est*.

(54) *Conrogandum*. Ita Clarom., Arund. et Merc. 1. Cæteri, *congregandum*.

(55) *Servos*. *Ejus* quod in edit. additum legitur, omisi cum Clarom. et om. Anglic., quamvis in sacro textu occurrat.

(56) *Exite*. Sic Clarom. et Voss. Alii, *ite*.

(57) *A discumbentibus*. Præpositionem *a* addidi ex Clarom., et sic pariter legit Lucifer Calarit. lib. ii pro S. Athanasio.

(58) *Indumentum nuptiarum*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. juxta Græcum, ἐνδύμα γάμου. In Arund., *indumento nuptiarum*. In cæteris, *veste nuptiali*.

(59) *Tollite eum a pedibus et manibus*. Sic cum Irenæo, aut ejus interprete, legit Lucifer Calarit. lib. ii pro S. Athanasio, nisi quod omittat præpositionem *a*. Frustra igitur Græbius textum Irenæi hic corruptum esse suspicatur, et forte solam primam litteram *a* vocis *alligatum* remansisse.

præparavit Filio suo (60), et propter immensam A benignitatem per servos suos vocabat priores ad convivium nuptiarum; et ubi illi noluerunt obedire, rursus alios servos misit convocans eos, neque sic obedierunt ei, sed et eos qui vocationem annuntiabant, lapidaverunt et occiderunt: illos quidem perdidit mittens exercitus suos, et civitatem (61) illorum succendit; et ex omnibus autem viis, id est, ex universis gentibus ad convivium nuptiarum Filii sui convocavit, quemadmodum et per Jeremiam ait: « Et misi ad vos servos meos prophetas, dicere: Avertimini unusquisque a via nequissima, et meliora facite opera vestra ⁶³. » Et rursus per eundem: « Et misi, » inquit, « ad vos omnes servos meos prophetas inter diem et ante lucem, et non obedierunt mihi, neque intenderunt B aures ipsorum. Et dices eis hunc sermonem: Hoc genus, quod non obedivit voci Domini, neque recepit disciplinam; defecit fides ex ore ipsorum ⁶⁴. » Qui igitur nos per apostolos undique vocavit Dominus, hic per prophetas vocabat eos qui olim fuerunt, quemadmodum ex sermonibus Domini ostenditur: et non ab alio quidem prophetæ, ab alio autem apostoli, etiamsi variis gentibus præconabant; sed ab uno et eodem, alii quidem Dominum annuntiabant, alii autem Patrem evangelizabant: et alii quidem adventum prænuntiabant Filii Dei, alii vero præsentem eum jam his qui longe erant, præconabant.

6. Adhuc etiam manifestavit oportere nos cum C vocatione (62) et justitiæ operibus adornari, ut requiescat super nos Spiritus Dei. Hoc est (63) enim indumentum nuptiarum, de quo et Apostolus ait: « Nolumus exspoliari, sed superindui, ut absorbeatur mortale ab immortalitate ⁶⁵. » Qui autem vocati quidem sunt ad cœnam Dei, et propter malam suam conversationem non perceperunt Spiritum sanctum, « projicientur, » inquit, « in tenebras exteriores ⁶⁶. » Manifeste ostendens, quod idem ipse Rex, qui convocaverit undique fideles ad nuptias Filii sui, et incorruptibile convivium

donaverit, jubeat mitti in tenebras exteriores 280 eum, qui non habet (64) indumentum nuptiarum, hoc est contemptorem. Quemadmodum enim in priori testamento « non in multis illorum bene sensit ⁶⁷; » sic et hic « multi vocati, pauci electi ⁶⁷. » Non alius igitur qui judicat Deus, et alius qui convocat ad salutem, Pater: nec alius qui æternum lumen donat, alius vero qui jubet in exteriores mitti tenebras eos, qui non habent indumentum nuptiarum. Sed unus et idem Dominus (65) Pater Domini nostri, a quo et prophetæ missi sunt: indignos quidem convocans propter immensam benignitatem; eos vero qui convocati sunt inspiciens, si conveniens habeant indumentum, et congruens nuptiis Filii sui, quoniam nihil inconveniens, neque malum placet ei. Quemadmodum Dominus dixit ei qui curatus fuerat: « Ecce sanus factus es: jam noli peccare, ne quid deterius tibi fiat ⁶⁸. » Qui enim est bonus, et justus, et mundus, et immaculatus, neque malum aliquid, neque injustum, neque abominandum in suo sponsali thalamo sustinebit. Est autem hic Pater Domini nostri, cujus providentia constant omnia, et jussu administrantur omnia: et gratuito quidem donat in quos oportet, secundum autem meritum dignissime distribuit adversus (66) ingratos et non sentientes (67) benignitatem ejus, justissimus retributor: et propterea ait: « Mittens exercitus suos perdidit interfectores illos, et civitatem illorum incendit ⁶⁹. » Exercitum (68) autem ejus inquit, quia omnes homines Dei: « Domini » enim « est terra, » et plenitudo ejus, orbis terrarum (69), et omnes qui habitant in ea ⁷⁰. » Et propter hoc Paulus apostolus in ea Epistola quæ est ad Romanos, ait: « Non enim est potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt, a Deo ordinatæ (70) sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi (71) damnationem sibi acquirunt (72). Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo (73). Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex ea: Dei enim

⁶³ Jerem. xxxv, 15. ⁶⁴ Jerem. vii, 25 et seq. ⁶⁵ II Cor. v, 4. ⁶⁶ Matth. xxii, 13. ⁶⁷ I Cor. x, 5. ⁶⁸ Matth. xxii, 14. ⁶⁹ Joan. v, 14. ⁷⁰ Matth. xxii, 7. ⁷¹ Psal. xiii, 1.

(60) *Filio suo*. Desunt in Eras. et Gall.

(61) *Civitatem*. Al., *civitates*.

(62) *Oportere nos cum vocatione*. Sic Clarom., nisi quod *eum* pro *cum* incuria scribæ habeat, ut et Voss., Eras., Gall. et Feuard. At in Arund. et Merc. 2 recte exaratum *cum*. In Eras. et Gall., præterea deest *nos*; quod addidit quidem Feuard. sed præpostero ordine. Id nimirum vult Irenæus, necesse esse, præter vocationem, et justitiæ operibus adornemur, ut requiescat super nos Spiritus Dei.

(65) *Hoc est*. Hoc omittunt Clarom. et Voss.

(64) *Habet*. Editt., *habeat*.

(65) *Dominus*. Editt., *Deus*.

(66) *Distribuit adversus*. Eras., Gall. et Merc. 2, *attribuit in*. Consonat Arund. quoad vocem *in*.

(67) *Sentientes*. Merc. 2, *scientes*.

D (68) *Exercitum*. Editt. cum Merc. 2, *exercitus*.

(69) *Terrarum*. Eras. et Gall., *terra*.

(70) *Ordinatæ*. Ita Clarom., Arund. et Voss. juxta sacrum textum. Alii, *ordinata*.

(71) *Ipsi*. Deest in Eras. et Gall.

(72) *Acquirunt*. Grab. ex Merc. 2, *acquirent*; sed minus recte. Hic enim interpres non textum Græcum sequitur, sed veterem Italicam, quæ habet *acquirunt*, uti videre est in vetustissimo nostro codice San-Germanensi, jam non semel laudato.

(73) *Bono operi, sed malo*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund. (nisi quod in hoc oscitans scriba posuerit *operis* pro *operi*) cum Paulino nostro codice, imo et mss. quibusdam Græcis. At alii Irenæi codd. cum Vulgata habent, *boni operis, sed mali*.

minister est tibi ad bonum. Si autem male feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit. Ideoque subjecti estote, non tantum propter iram, sed et propter conscientiam. Propter hoc enim et tributa penditis : ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes ⁷¹. » Sed et Dominus igitur et apostoli unum Deum Patrem annuntiant (74) cum, qui legis dationem fecit, qui misit prophetas, qui omnia fecit : et propter hoc ait : « Mittens exercitus suos : » quoniam omnis homo, secundum quod est homo, plasma ipsius est, licet ignoret Deum suum. Omnibus enim ut sint præstat, qui « solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos ⁷². »

7. Et non solum per ea quæ prædicta sunt, sed et per parabolam duorum filiorum, quorum minor (75) luxuriose consumpsit substantiam, vivens cum fornicariis ⁷³, unum et eundem docuit Patrem, majori quidem filio ne hædum quidem indulgentem ; propter eum autem qui perierat, minorem filium suum, jubentem occidi vitulum saginatum, et primam ei stolam dōnantem.

Et per parabolam autem eorum operatorum, qui variis temporibus in vineam mittebantur ⁷⁴, unus et idem Dominus ostenditur : vōcans alios quidem statim in initio mundi fabricationis ; alios vero post hoc ; et alios circa medietatem temporum ; et alios progressis jam temporibus ; item alios in fine : ut sint quidem multi operarii secundum sua ipsorum tempora, unus autem (76) qui convocat eos, paterfamilias. Et enim vineauna, quoniam et una justitia : et unus dispensator ; unus enim Spiritus Dei, qui disponit omnia : similiter autem et merces una ; omnes enim acceperunt singulos denarios, imaginem (77-80) et inscriptionem regis, agnitionem Filii Dei quæ est incorruptela. Et propter hoc a novissimis cœpit dare mercedem, quoniam in novissimis temporibus manifestatus Dominus, omnibus (81) semetipsum repræsentavit.

8. Et publicanus autem qui in oratione Pharisæum superavit ⁷⁵ ; non quoniam alterum Patrem adorabat, testimonium accepit a Domino, quod sit magis justificatus : sed quoniam cum magna humilitate, sine extollentia et sine jactantia, exhomologesin eidem Deo faciebat. Et duorum autem filio-

rum parabola ⁷⁶, eorum qui in vineam mittuntur, quorum alter quidem contradixit patri, et postea pœnitetur (82), quando nihil profuit ei pœnitentia ; alter autem pollicitus est abire, statim promittens patri, non abiit autem (quoniam « omnis homo mendax ⁷⁷ ; » et velle quidem in promptu adjacet, **281** non invenit autem perficere ⁷⁸), unum et eundem ostendit Patrem. Sed et arboris fici parabola, de qua Dominus ait : « Ecce, jam triennium venio, quærens fructum in hac arbore fici, et non invenio ⁷⁹ ; » per prophetas adventum suum significans ; per quos venit aliquoties exquirens justitiæ fructum ab eis, quem non invenit, aperte manifestavit ; et quoniam excidetur arbor fici propter prædictam causam. Et sine parabola autem dicebat ad Jerusalem Dominus : Jerusalem, Jerusalem, quæ interficis prophetas, et lapidas eos qui mittuntur ad te, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alas (83), et noluisti ? Ecce remittitur (84) vobis domus vestra deserta ⁸⁰. » Quod enim per parabolam dictum fuerat : « Ecce, triennium venio quærens fructum ; » et manifeste iterum : « Quoties volui colligere filios tuos ; » si non hujus adventum, qui per prophetas est, intelligamus, erit mendacium : siquidem semel, et tunc primum, venit ad eos. Sed quoniam et patriarchas qui elegit, et nos, idem est Verbum Dei ; et illos semper visitans per propheticum Spiritum, et nos qui undique convocati sumus, per suum adventum, super ea quæ dicta sunt, vere hæc dicebat : « Multi ab Oriente et Occasu venient, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob, in regno cœlorum. Filii autem regni ibunt in tenebras exteriores, illi (85) erit fletus et stridor dentium ⁸¹. » Si igitur hi, qui per præconium apostolorum ejus ab Oriente et Occidente credentes in eum, cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cœlorum recumbent, participantes cum eis epulationem ; unus et idem Deus ostenditur, qui elegit quidem patriarchas, visitavit vero populum, gentes vero advocavit.

CAPUT XXXVII ⁸².

Homines liberos esse, et eligendi facultate præditos ; nec proinde quosdam naturā bonos, quosdam naturā malos esse.

1. Illud (86) autem, quod ait : « Quoties volui

⁷¹ Rom. xiii, 1 seqq. ⁷² Matth. v, 45. ⁷³ Luc. xv, 2 seqq. ⁷⁴ Matth. xx, 1 seqq. ⁷⁵ Luc. xviii, 10 seqq. ⁷⁶ Matth. xxi, 28 seqq. ⁷⁷ Psal. cxv, 2. ⁷⁸ Rom. vii, 18. ⁷⁹ Luc. xiii, 6 seqq. ⁸⁰ Ibid. 34 seqq., et Matth. xxiii, 37. ⁸¹ Matth. viii, 11, 12. ⁸² Cap. LXXI.

(74) *Annuntiant.* Al., *annuntiabant.*

(75) *Minor.* Al., *junior.*

(76) *Unus autem.* Est male addidit hic Feuëard.

(77-80) *Denarios, imaginem.* Ex Græcōlege : *dēnarios, habentes imaginem.* Nempe excidit participium *habentes*, idque cum sensus dispendio.

(81) *Manifestatus Dominus, omnibus.* Ita Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, juxta Græcum. Sed in Feuëard., Clārom., et Voss. legitur : *manifestatus est Dominus, et omnibus.*

(82) *Pœnitetur.* Activa significatione pro *pœnitet.*

(83) *Alas.* Arund., *axillas.*

(84) *Remittitur.* Ita juxta Græcum *ἀπέταται*, codd. Arund. et Voss. Et sic etiam in Clārom. scriptum fuerat : sed recentior quispiam pro *remittitur* scripsit *dimittetur*. In aliis, *relinquetur*.

(85) *Illic.* Editt., *ibi.*

(86) *Illud.* Eras., Gall. et Feuëard. male *aliud*.

colligere (87) filios tuos, et noluiti ⁸⁷? » veterem A legem libertatis hominis manifestavit : quia liberum eum Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia (88) Dei voluntarie, et non coactum a Deo. Vis enim a Deo non fit, sed bona sententia adest illi semper. Et propter hoc consilium quidem bonum dat omnibus. Posuit autem in homine potestatem electionis (89), quemadmodum et in angelis (etenim angeli rationabiles) : uti hi quidem qui obedissent, juste bonum sint possidentes, datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non obedierunt, juste non inveniuntur cum bono (90), et meritam pœnam percipient ; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud, neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. Abjicientes igitur bonum, et quasi respuentes, merito omnes justum judicium incident Dei, quemadmodum et apostolus Paulus in ea epistola, quæ est ad Romanos, testificatus est dicens ita : « An divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnis, ignorans quoniam bonitas Dei ad pœnitentiam (91) te adducit? Secundum autem duritiam tuam et cor impœnitens thesaurizas tibi metipsi iram in die (92) iræ, et revelationis justi judicii Dei. Gloria autem et honor, inquit, omni operanti bonum ⁸⁸. » Dedit ergo Deus bonum, quemadmodum et Apostolus testificatur in eadem epistola : et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud ; hi autem qui illud non operantur, judicium justum excipient (93) Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari illud.

2. ⁸⁵ Si autem naturaliter quidam boni, quidam vero mali facti fuissent, neque hi laudabiles essent qui (94-96) boni sunt, tales enim facti (97) fuerant ; sed neque illi vituperabiles, et ipsi enim tales fuerant

⁸⁵ Matth. xxiii, 37. ⁸⁶ Rom. ii, 4 seqq. ⁸⁷ Cap. lxxii. ⁸⁸ Matth. v, 16. ⁸⁹ Luc. xxi, 34. ⁹⁰ Luc. xii, 35 seqq. ⁹¹ Ibid. 47. ⁹² Luc. vi, 46. ⁹³ Luc. xii, 45, 46.

(87) *Colligere*. Editt., *congregare*.

(88) *Sententia*. Feuard. in marg., Voss. et Merc. 2, *scientia*.

(89) *Posuit autem in homine potestatem electionis*. In cod. Clarom. recentior manus scripsit : *posuit autem in hominis potestatem electionem* : cum antea legeretur, quantum deprehendi potest, ut in editt.

(90) *Non inveniuntur cum bono*. Ita Feuard., Voss. et Clarom. (nisi quod hic vitio scribæ habeat *veniuntur*). Consentit Arund. quoad verbum *inveniuntur*. In editt., *non inveniuntur cum bonis*.

(91) *Ad pœnitentiam*. Editt., *in pœnitentiam*.

(92) *In die*. Editt., *in diem*.

(93) *Excipient*. Editt., *recipient*.

(94-96) *Qui*. Alias, *quia*.

(97) *Facti*. *Instituti*, in Feuard. marg.

(98) *Homines sensatos*. Græca sonant ; *homines bonis legibus utentes*.

(99) *Bonæ*. Græc., *boni per omnia*.

A instituti. Sed quoniam omnes ejusdem sunt naturæ, et potentes retinere et operari bonum, et potentes rursum amittere id, et non facere ; juste etiam apud homines sensatos (98) (quanto magis apud Deum), alii quidem laudantur, et dignum percipiunt testimonium electionis bonæ (99) et perseverantiæ ; alii vero accusantur, et dignum **282** percipiunt damnum, eo quod justum et bonum reprobaverint. Et ideo prophetæ quidem (1) hortabantur homines justitiam agere, bonumque operari (2), sicut per multa ostendimus : quia in nobis sit hoc, et propter multam negligentiam in oblivionem incidimus, et consilio egeamus bono, propter quod bonus Deus præstavit (3) bonum consilium per prophetas (4).

B 3. Propter hoc autem et Dominus : « Luceat lumen vestrum, » dicebat, « coram hominibus ; ut videant bona facta vestra, et clarificent (5) Patrem vestrum qui in cœlis est ⁸⁶. » Et : « Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et sollicitudinibus sæcularibus ⁸⁷. » Et : « Sint jumbi vestri præincti, et lucernæ ardentes, et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando revertatur a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit, aperiant ei. Beatus servus ille, quem, cum venerit dominus ejus, invenerit ita facientem ⁸⁸. » Et iterum : « Servus qui scit voluntatem domini sui, et non facit, vapulabit multas ⁸⁹ (6). » Et : « Quid mihi dicitis : Domine, Domine, et non facitis quæ dico ⁹⁰? » Et iterum : « Si autem dicat servus in corde suo : Tardat dominus meus ; et incipiat cedere conservos, et manducare, et bibere, et inebriari ; veniet dominus ejus in die qua non sperat, et dividet eum, et partem ejus cum hypocritis ponet ⁹¹. » Et omnia talia, quæ liberum et suæ potestatis ostendunt hominem, et quia consilio instruat Deus, adhortans nos ad subjectionem sibi et avertens ab incredulitate, non tamen de violentia cogens.

(1) *Prophetæ quidem*. Miror in omnibus mss. huc irrepsisse vocem *bonum*. Nam in Clarom. et Voss. legitur : *Prophetæ bonum quidem* ; in Arund. ; *bonum quo* ; in Merc. 2 similiter, *bonum quoque*. Sed eam vocem a textu ablegandam esse demonstrant tum editt. ac ipsius textus Græci auctoritas, tum ipsa orationis series.

(2) *Bonumque operari*. Alii, *bonum quoque operari*.

(3) *Præstavit*. Al., *præstabit*.

(4) *Per prophetas*. Ita juxta Græcum habent Clarom., Arund., Voss. et Feuard. vetus cod. Sed in Eras. et Gallas. editt. vitiose legitur, *perfectis* : Feuardentius vero utrumque perperam jungens, expressit : *perfectis per prophetas*.

(5) *Clarificent*. Editt., *glorificent*.

(6) *Multas*. Ita Clarom. et Voss. ex Græco πολλάς, scilicet πληγάς. Cæteri, *multis*.

4. Etenim ipsum Evangelium si noluerit quis se-
qui, licet quidem ei, non tamen expedit. Inobedi-
entia enim Dei, et amissio boni est quidem in homi-
nis potestate; læsionem autem et damnum non
quamlibet (7) infert. Et propter hoc Paulus ait :
« Omnia licent, sed non omnia expediunt ⁹²; » et
libertatem referens hominis, quapropter et « omnia
licent, » non cogente eum Deo; et id, « non expe-
dit (8), » ostendens, ut non ad velamen malitiæ ab-
utamur libertate : non enim hoc expedit. Et iterum
ait : « Loquimini veritatem unusquisque cum pro-
ximo suo ⁹³. » Et : « Omnis sermo malus de ore ve-
stro non exeat, aut turpitude, aut vaniloquium, aut
scurrilitas, quæ ad rem non pertinet (9), sed magis
gratiarum actio ⁹⁴. » Et : « Eratis enim aliquando
tenebræ, nunc autem lumen in Domino : quasi filii
lucis honeste ambulate ⁹⁵ : non in comessationibus,
et ebrietatibus, non in cubilibus et in litidinibus,
non in ira et zelo ⁹⁶. Et hæc quidam (10) fuistis (11),
sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Do-
mini nostri ⁹⁷. » Si igitur non in nobis esset facere
hæc, aut non facere, quam causam habebat Aposto-
lus, et multo prius ipse Dominus, consilium dare,
quædam quidem facere, a quibusdam vero absti-
nere? Sed quoniam liberæ sententiæ ab initio est
homo, et liberæ sententiæ est Deus, cui ad (12) si-
militudinem factus est; semper consilium datur ei,
continere bonum, quod perficitur ex ea, quæ est ad
Deum (13) obedientia.

5. Et non tantum in operibus, sed etiam in fide
liberum et suæ potestatis arbitrium hominis (14)
servavit Dominus, dicens : « Secundum fidem tuam
fiat tibi ⁹⁸; » propriam fidem hominis ostendens,
quoniam propriam suam habet sententiam. Et ite-
rum : « Omniaabilia sunt credenti ⁹⁹; » et :
« Vade, sicut credidisti, fiat tibi ¹. » Et omnia ta-
lia suæ potestatis secundum fidem ostendunt homi-
nem. Et propter hoc is « qui credit ei habet vitam
æternam; qui autem non credit Filio, non habet
vitam æternam, sed ira Dei manebit super ipsum ². »

⁹² Cor. I VI, 12; X, 23. ⁹³ Ephes. IV, 25. ⁹⁴ Ibid. 29; V, 4. ⁹⁵ Ibid. 8. ⁹⁶ Rom. XIII, 13. ⁹⁷ I Cor. VI, 11. ⁹⁸ Matth. IX, 29. ⁹⁹ Marc. IX, 22. ¹ Matth. VIII, 13. ² Joan. III, 36. ³ Matth. XXIII, 37, 38. ⁴ Matth. XI, 12.

(7) *Non quamlibet.* Græce, οὐ τοιοῦσαν, non mo-
dicam.

(8) *Et id, non expedit.* Frustra Latinus Latinus in *Biblioth.* p. 184, et post eum Grabius, legendum contendit : *et quod non expedit* : sensus enim est ; *et id Apostoli dictum : Non expedit, etc.*

(9) *Pertinet.* Sic mss. omnes (uno excepto Merc.) juxta veterem Italicam. Editi vero, *pertinent.*

(10) *Et hæc quidam.* Ita, juxta Græcum Apostoli textum, scriptum in Clarom. (quamvis recentior aliquis, sed imperitus emendator addiderit e, ut legatur *quidem*). Et sic etiam legitur supra cap. 27, n. 4. Reliqui habent : *et hæc quidem.*

(11) *Fuistis.* Eras. et Gall., *fecistis.*

(12) *Cui ad.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 2. Alii, *cujus ad.*

(13) *Ad Deum.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *a Deo.* Sed rejicienda videtur hæc lectio.

(14) *Homnis.* Ita Clarom. et Voss. Alii, *homini.*

Secundum hanc igitur rationem, et suum proprium bonum ostendens Dominus, et sui arbitrii ac suæ potestatis hominem significans, dicebat ad Jerusalem : « Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina pullos suos sub ascellas (15), et noluisti? Quapropter relinquetur vobis domus vestra deserta ³. »

6. Qui autem his contraria dicunt, ipsi impotentem introducunt Dominum, scilicet quasi non poterit perficere hoc quod voluerit : aut rursus ignorantem natura (16) choicos, ut ipsi dicunt, et eos, qui non possunt accipere ejus incorruptelam. Sed oportebat, inquit, eum neque angelos tales fecisse, ut possent transgredi, neque homines qui statim ingrati existerent in eum; quoniam rationabiles, et examinatores, et judiciales (17) facti sunt, et non (quemadmodum irrationabilia, sive inanimalia, quæ sua voluntate nihil possunt facere, sed cum necessitate et vi ad bonum trahuntur, in quibus unus sensus, et unus mos), inflexibiles (18), et sine judicio, qui **283** nihil aliud esse possunt, præterquam quod facti sunt. Sic autem nec suave esset eis quod est bonum, neque pretiosa communicatio Dei, neque magnopere appetendum bonum, quod sine suo proprio motu, et cura, et studio provenisset, sed ultro et otiose insitum : ita ut essent nullius momenti boni, eo quod natura magis quam voluntate tales existerent (19), et ultroneum haberent bonum, sed non secundum electionem; et propter hoc nec hoc ipsum intelligentes, quoniam pulchrum sit quod bonum, neque fruenter eo. Quæ enim fruitio boni apud eos qui ignorant? Quæ autem gloria his qui non studuerunt illud? Quæ autem corona his qui non eam, ut victores in certamine, consecuti sunt?

7. Et propter hoc Dominus violentum dixit regnum cælorum : « Et qui vim faciunt, inquit, diripiunt illud ⁴; » hoc est; qui cum vi et agone vigilantes instanter, diripiunt illud. Propter hoc autem et Paulus apostolus ait Corinthiis : « Nesci-

(15) *Ascellas.* Sic Clarom. pro quo Feuard. in marg. et Vossius habent *asselis*; Arund., *ascillis*; reliqui *alas*.

(16) *Natura.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *naturam*. Porro hujusce dilemmatis sensus est, Deum aut *impotentem* esse, qui liberum hominem constituere non poterit; aut penitus ignorantem eos qui natura choici sunt, seu quæ sit choicorum natura nescientem, qui consilia det eis, quæ tamen fatali necessitate constricti sequi non valeant.

(17) *Judiciales.* Feuard., Grab. et cod. Voss., *judiciabiles*.

(18) *Inflexibiles.* Scilicet *homines*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *inflexibilis*, scil. *mos*.

(19) *Existerent.* Sic Clarom. (nisi quod oscitans librarius scripserit *existerint*), melius quam alii, *exstiterint*.

tis, quoniam hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium. Sic currite, ut comprehendatis. Omnis autem qui agonizatur (20), in omnibus continens est: illi quidem ut corruptibilem accipiant (21) coronam, nos autem incorruptibilem (22). Ego autem sic curro, non in incertum (23): sic pugno, non quasi aerem cædens; sed lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus efficiar. Bonus igitur agonista ad incorruptelæ agonem adhortatur nos, uti coronemur, et pretiosam arbitremur coronam, videlicet quæ per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam. Et quanto per agonem nobis advenit, tanto est pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus. Sed neque similiter diliguntur ea quæ ultro adveniunt, quam illa quæ cum multa sollicitudine adveniuntur.

Quoniam igitur pro nobis (24) erat plus diligere Deum, cum labore (25) hoc nobis adinvenire Dominus docuit, et Apostolus tradidit. Et alias autem esset videlicet nostrum insensatum bonum, quod esset inexercitatum. Sed et videre non in tantum nobis esset desiderabile, nisi cognovissemus quantum esset malum non videre: et bene valere autem male valentis experientia honorabilius efficit; et lucem, tenebrarum comparatio, et vitam, mortis. Sic et cæleste regnum honorabilius est his qui cognoverunt terrenum. Quanto autem honorabilius, tanto magis diligimus illud: et si plus illud dilexerimus, clariores erimus apud Deum. Pro nobis igitur omnia hæc sustinuit (26) Dominus, uti per omnia eruditi, in omnibus in futurum simus cauti, et perseveremus in omni ejus dilectione, rationabiliter edocti diligere Deum: Deo quidem magnanimitatem præstante in apostasia hominis; homine autem erudito per eam, quemadmodum et propheta ait: « Emendabit te abscessio tua »; præliniente Deo omnia ad hominis perfectionem, et ad efficaciam (27), et manifestationem dispositionum: uti et bonitas ostendatur, et justitia perficiatur, et Ecclesia ad figuram imaginis Filii ejus coaptetur, et

⁵ I Cor. ix, 24 seqq. ⁶ Jerem. xi, 19. ⁷ Cap. LXXIII. ⁸ Cap. LXXIV. ⁹ Cap. LXXV. ¹⁰ I Cor. iii, 2.

(20) *Agonizatur*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arundel. Et sic etiam legi apud Cyprianum lib. *De exhort. mart.*, cap. 8, et epistola ad martyres et confessores de Mappalico, in omnibus fere mss. notat Pamelius. At edita Irenæi exemplaria habent, *agonizat*. Sed idem est utriusque verbi sensus.

(21) *Illi... accipiant*. Eras., Gall. et Feuard., *ille... accipiat*.

(22) *Incorruptibilem*. Eras., Gall. et Merc. 2, *incorruptam*.

(23) *In incertum*. Clarom., *in incerto*.

(24) *Pro nobis*. Græce, ut notat Feuard., *περὶ ἡμῶν*, *penes nos*.

(25) *Cum labore*. In editt. Arund., Ottobon. et Merc. 2, *cum agone*.

(26) *Pro nobis igitur omnia hæc sustinuit*, etc. Id est, ut recte explicat Grabius: *Nostræ utilitatis causa hæc ita fieri sustinuit atque ordinavit Deus*.

PATROL. GR. ED. LAT. V.

A tandem aliquando maturus fiat homo, in tantis maturescens ad videndum et capiendum Deum.

CAPUT XXXVIII.

Cur non ab initio perfectus factus est homo.

1. Si hoc dicat aliquis: Quid enim? Non poterat ab initio Deus perfectum fecisse hominem? Sciat, quoniam Deus quidem cum semper sit idem et innatus, quantum ad ipsum est omnia possible ei. Quæ autem facta sunt ab eo, secundum quod postea facturæ initium habuerunt, secundum hoc et minora esse oportuit eo qui se fecerit: nec enim poterant infecta esse, quæ nuper facta sunt. Propter quod autem non sunt infecta, propter hoc et (ideo [28-29]) deficiunt a perfecto. Secundum enim quod sunt posteriora, secundum hoc et infantilia (30); et secundum quod infantilia, secundum hoc et insueta, et inexercitata ad perfectam disciplinam. Quemadmodum enim mater potest quidem præstare perfectam escam infanti, ille autem adhuc non potest robustiorem se percipere **284** escam: sic et Deus ipse quidem potens fuit homini præstare perfectionem ab initio, homo autem impotens percipere illam: infans enim fuit. Et propter hoc Dominus noster in novissimis temporibus, recapitulans in semetipso omnia, venit ad nos, non quomodo ipse poterat, sed quomodo illum nos videre poteramus. Ipse enim in sua inenarrabili (31) gloria ad nos venire poterat: sed nos magnitudinem gloriæ ipsius portare non poteramus. Et propter hoc, quasi infantibus, ille qui erat panis perfectus Patris (32), lac nobis semetipsum præstavit, quod erat secundum hominem ejus adventus: ut quasi a mamilla carnis ejus enutriti, et per talem lactationem assueti manducare et bibere Verbum Dei, et eum qui est immortalitatis panis, qui est Spiritus Patris, in nobis ipsis continere (33) possimus.

2. Et propter hoc Paulus Corinthiis ait: « Lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim (34) poteratis escam percipere »; id est, eum quidem adventum Domini, qui (35) secundum hominem, didicistis; nondum autem Patris Spiritus requiescit

(27) *Efficaciam*. Sic omnes mss., editi vero, *ædificationem*.

(28-29) *Ideo*. Superflua hæc vox expungenda: quare parenthesi inclusi.

(30) *Et secundum quod infantilia*. Hæc desunt in Clarom., Merc. 2 et in textu Græco. In Voss. autem sola vox *infantilia* desideratur. At earumdem vocum repetitionem, cæterarum omittendarum in utroque textu, ut solet, occasionem fuisse puto: quare nihil immutandum esse duxi.

(31) *Inenarrabili*. Ex Græc., *immortali*.

(32) *Patris*. Hanc vocem, licet omissam in veteri Feuardent. cod., Clarom. et Voss., retineo, quia in Græco textu legitur.

(33) *Continere*. Eum huic verbo præfixum auctoritate Voss. et textus Græci recte expunxit Grabius.

(34) *Nondum enim*. Voss. juxta Græcum Damasceni, *non enim*.

(35) *Qui*. Sic pro quem (quod manifestum est

super vos, propter vestram infirmitatem. « Ubi enim zelus et discordia, ait, in vobis, et dissensiones, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis ¹¹? » Hoc est, quoniam nondum Spiritus Patris erat in ipsis (36), propter imperfectionem eorum, et infirmitatem conversationis. Quemadmodum igitur Apostolus poterat dare escam (quibuscunque enim imponebant apostoli manus, accipiebant Spiritum sanctum ¹², qui est esca vitæ); illi autem non poterant accipere illud, quoniam infirmum adhuc et inexercitabilem sensum (37) erga Deum conversationis habebant: sic et initio Deus quidem potens fuit dare perfectionem homini; ille autem nunc nuper factus non poterat illud accipere, vel accipiens capere, vel capiens continere. Et propter hoc coinfantiatum est homini (38) Verbum Dei, cum esset perfectus, non propter se, sed propter hominis infantiam sic capax (39) effectus, quemadmodum homo illum capere potuit. Non igitur erga Deum impossibile et indigens, sed circa eum qui nunc nuper factus est homo; quoniam non infectus erat (40).

3. Erga Deum autem virtus simul, et sapientia, et bonitas ostenditur: virtus quidem et bonitas, in eo quod ea, quæ nondum erant, voluntarie constituerit et fecerit; sapientia vero, in eo quod apta et consonantia (41-42), quæ sunt, fecerit. Quædam autem propter immensam ejus benignitatem augmentum accipientia, et in multum temporis perseverantia, infecti gloriam referunt, Deo sine invidia donante (43) quod bonum est. Secundum enim id quod facta sunt, non sunt infecta: secundum id vero quod perseverant longis æonibus, virtutem infecti assument, Deo gratuito donante eis sempiternam perseverantiam. Et sic principalitatem quidem habebit in omnibus Deus, quoniam et solus **285** infectus, et prior omnium, et omnibus, ut sint, ipse est causa: reliqua vero omnia in subjectione manent Dei. Subjectio autem Dei, incorruptelæ perseverantia est: incorruptela autem (44), gloria infecti (45). Per hanc igitur ordinationem, et hujusmodi convenientiam, et tali ductu (46), factus et plasmatus

A homo secundum imaginem et similitudinem constituitur infecti Dei: Patre quidem benescentiente et jubente (47); Filio vero ministrante et formante; Spiritu vero nutriente et augente; homine vero paulatim proficiente et perveniente ad perfectum, id est proximum infecto fieri. Perfectus enim est infectus: hic autem est Deus. Oportuerat autem hominem primo fieri, et factum augeri, et auctum corroborari, et corroboratum multiplicari, et multiplicatum convalescere, convalescentem vero glorificari, et glorificatum videre suum Dominum. Deus enim est qui habet videri: visio autem Dei efficax est incorruptelæ: incorruptela vero proximum facit esse Deo ¹³.

B 4. Irrationabiles igitur omni modo, qui non expectant tempus augmenti, et suæ naturæ infirmitatem ascribunt Deo. Neque Deum, neque semetipsos scientes, insatiabiles et ingrati, nolentes primo esse hoc quod et facti sunt, homines passionum capaces; sed supergredientes legem humani generis, et antequam fiant homines, jam volunt similes esse factori Deo, et nullam esse differentiam infecti Dei, et nunc facti hominis, qui plus irrationales sunt quam muta animalia. Hæc enim non imputant Deo, quoniam non homines facit (48) ea; sed unumquodque eo quod factum est, quoniam factum est (49), gratias agit. Nos enim imputamus ei, quoniam non ab initio dii facti sumus, sed primo quidem homines, tunc demum dii: quamvis Deus secundum simplicitatem bonitatis suæ hoc fecerit, ne quis eum putet invidiosum, aut impræstantem. Ego, inquit, dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes ¹⁴. » Nobis autem potestatem divinitatis bajulare non sustinentibus: « Vos autem, inquit, sicut homines moriemini ¹⁵; » utraque referens, et illud quod est benignum suæ donationis, et infirmitatem nostram, et quod essemus nostræ potestatis. Secundum enim benignitatem suam bene dedit bonum, et similes sibi suæ potestatis homines fecit: secundum autem providentiam scivit hominum infirmitatem, et quæ ventura essent ex ea; secundum autem di-

¹¹ I Cor. III, 3. ¹² Act. VIII, 17. ¹³ Sap. VI, 19, 20. ¹⁴ Psal. LXXXI, 6. ¹⁵ Ibid. 7.

librariorum erratum, littera *i* male accepta pro *e* cum abbreviationis nota) auctoritate Græci textus emendavi. Supplendum vero verbum est.

(36) *In ipsis*. Al., *cum ipsis*.

(37) *Sensum*. *Animæ* addit textus Græcus.

(38) *Coinfantiatum est homini*. Id est, *infans cum homine factum est*.

(39) *Capax*. Pro *comprehensibilis*.

(40) *Non infectus erat*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *non perfectus erat*. Sensus vero est, hominem solum indigum et impotentem esse, utpote qui cum a se non sit, fieri et produci ab alio debuerit, nec proinde infectus sit.

(41-42) *Et consonantia*. *Et concinna* addit textus

D Græcus.

(43) *Donante*. Ita recte solus Clarom. Alii mss., *donantes*; editt., *donanti*.

(44) *Incorruptelæ perseverantia est: incorruptela autem*. Græca sonant: *incorruptela est: perseverantia autem incorruptelæ*.

(45) *Gloria infecti*. Hinc in Græco lege: *δόξα ἀγεννήτου*.

(46) *Tali ductu*. Ita juxta Græcum Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. In reliquis unica vox *talis* exstat.

(47) *Et jubente*. Desunt in Eras. et Gall.

(48) *Facit*. Al., *fecit*.

(49) *Quoniam factum est*. In Eras., Gall. et Feuard. deest *factum*.

lectionem et virtutem vincet (50) factæ naturæ substantiam. Oportuerat autem primo naturam apparere, post deinde vinci et absorbi (51) mortale ab immortalitate, et corruptibile ab incorruptibilitate, et fieri hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, agnitione accepta boni et mali.

CAPUT XXXIX ¹⁶.

Bonum a malo discernendi facultatem homini inditam esse, ut sua voluntate et electione, nulla vi coactus, Dei mandata peragat, quo ab eo perficiatur, malaque rebellibus parata a se avertat.

1. Agnitionem autem accepit homo boni et mali. Bonum est autem obedire Deo, et credere ei, et custodire ejus præceptum; et hoc est vita hominis: quemadmodum non obedire Deo, malum; et hoc est mors ejus. Magnanimitatem igitur præstante Deo, cognovit homo et bonum obedientiæ, et malum inobedientiæ: uti oculus (52) mentis utrorumque accipiens experimentum, electionem meliorum cum judicio faciat, et nunquam segnis, neque negligens præcepti fiat Dei; et id quod aufert ab eo vitam, id est, non obedire Deo, experimento discens quoniam malum est, neque tentet quidem illud unquam; quod autem conservatorium vitæ ejus est obedire Deo, sciens quoniam bonum est cum omni (53) intentione diligenter custodiat. Propter hoc etiam duplices habuit sensus, utrorumque agnitionem habentes, ut electionem meliorum cum disciplina faciat. Disciplinam autem boni quemadmodum habere potuisset, ignorans quod est contrarium? Firmior est enim et indubitata subjacentium apprehensio, quam ea quæ est ex suspitione (54) conjectura. Quemadmodum enim lingua per gustum accipit experimentum dulcis et amari, et oculus per visionem discernit quod est nigrum ab albo, et auris per auditum differentias sonorum scit; sic et mens per utrorumque experimentum disciplinam boni accipiens, firmior ad conservationem ejus efficitur, obediens **286** Deo (55): inobedientiam quidem primum respuens per pœnitentiam, quoniam amarum et malum est; deinde ex comprehensione discens, quale sit quod contrarium est bono et dulcedini, ne tentet quidem unquam inobedientiam gustare Dei. Si autem utrorumque eorum cognitionem, et duplices sensus cognitionis quis defugiat, latenter semetipsum occidit hominem.

2. Quemadmodum igitur erit Deus, qui nondum factus est homo? quomodo autem perfectus, nuper

¹⁶ Cap. LXXVI.

(50) *Vincet.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *vinci.* Conjicit vero Latinus Latinus legendum *vicit*; sed frustra, ut liquet ex periodo sequenti.

(51) *Absorbi.* Pro *absorberi.*

(52) *Oculus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In Arundel. et Merc. 2 vitiose, *oculum.* In editt., *oculo.*

(53) *Cum omni.* Particulam *ut* his vocibus præfixam delevi auctoritate Clarom. et Voss.

effectus? quomodo autem immortalis, qui in natura mortali non obedivit factori? Oportet enim te primo quidem ordinem hominis custodire, tunc deinde participari (56) gloriæ Dei. Non enim tu Deum facis, sed Deus te facit. Si ergo opera Dei es, manum artificis tui exspecta, opportune omnia facientem; opportune autem, quantum ad te attinet, qui efficeris. Præsta autem ei cor tuum molle et tractabile, et custodi figuram, qua te figuravit artifex, habens in temetipso humorem, ne induratus amittas vestigia digitorum ejus. Custodiens autem compaginationem, ascendes ad perfectum: ab artificio enim Dei absconditur (57), quod est in te, lutum. Fabricavit (58) substantiam in te manus ejus: liniet te ab intus et a foris auro puro et argento, et in tantum ornabit te, ut et ipse Rex concupiscat speciem tuam. Si vero statim obduratus respuas artem ejus, et ingratus existas in eum, quoniam homo factus es; ingratus Deo factus (59), simul et artem ejus, et vitam amisisti. Facere enim proprium est benignitatis Dei: fieri autem proprium est hominis naturæ. Si igitur tradideris ei quod est tuum, id est fidem in eum et subjectionem, recipies ejus artem, et eris perfectum opus Dei.

3. Si autem non credideris ei, et fugeris manus ejus, erit causa imperfectionis in te, qui non obedisti, sed non in illo, qui vocavit. Ille enim misit, qui vocarent ad nuptias; qui autem non obediunt ei, semetipsos privaverunt a regia cœna. Non igitur ars deficit Dei; potens est enim de lapidibus suscitare filios Abrahæ; sed ille qui non consequitur eam, sibimet suæ imperfectionis est causa. Nec enim lumen deficit propter eos qui semetipsos excæcaverunt: sed illo perseverante quale et est, excæcati per suam culpam in caligine constituuntur. Neque lumen cum magna necessitate subjiciet sibi quemquam: neque Deus coget eum qui nolit (60-62) continere ejus artem. Qui igitur abstiterunt a paterno lumine, et transgressi sunt legem libertatis; per suam abstiterunt culpam, liberi arbitrii et suæ potestatis facti.

4. Deus autem omnia præsciens, utrisque aptas præparavit habitationes: eis quidem qui inquirunt lumen incorruptibilitatis, et ad id recurrunt, benigne donans hoc quod concupiscunt lumen; aliis vero id contemnentibus, et avertentibus se ab eo, et id fugientibus, et quasi semetipsos ex-

(54) *Suspitione.* Feuard. in marg. et Voss., *susvectione.*

(55) *Deo.* Deest in Voss.

(56) *Participari.* Editt., *participare.*

(57) *Absconditur.* Sic omnes mss.; at editt., *abscondetur.*

(58) *Fabricavit.* Ita Clarom., Merc. 2, ac Grab. melius quam alii, *fabricabit.*

(59) *Ingratus Deo factus.* Hæc non agnoscit Clarom. (60-62) *Nolit.* Odit in Feuard. marg. et Voss.

cæcantibus, congruentes lumini adversantibus præparavit tenebras : et his qui fugiunt ei esse subiecti, convenientem subdidit pœnam (63). Subjectio autem Dei requietio est æterna, ut hi qui fugiunt lumen, dignum fugæ suæ habeant locum, et qui fugiunt æternam requiem, congruentem fugæ suæ habeant habitationem. Cum autem apud Deum omnia sint bona, qui ex sua sententia fugiunt Deum, semetipsos ab omnibus fraudant bonis; fraudati autem omnibus erga Deum bonis, consequenter in Dei justum iudicium incident. Qui enim fugiunt requiem, juste in pœna conversabuntur; et qui fugerunt lumen, juste inhabitabunt tenebras. Quemadmodum autem in hoc temporali lumine, qui fugiunt illud, ipsos se tenebris manciant; ita ut ipsi sibi causa fiant, quod destituuntur a lumine, et inhabitant tenebras, et non lumen causa est eis hujusmodi conversationis, quemadmodum prædiximus : sic æternum Dei qui fugiunt lumen, quod continet in se omnia bona, ipsi sibi causa sunt, ut æternas inhabitent tenebras, destituti omnibus bonis, sibimetipsis causa hujusmodi habitationis facti.

CAPUT XL.

Unum et eundem Deum Patrem pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere.

1. Unus igitur et idem Deus Pater, qui quidem concupiscentibus ejus communicationem, et perseverantibus in subjectione ejus, quæ sunt apud se præparat bona: principi autem abscessionis diabolo, et qui cum eo abscesserunt angelis, æternum ignem præparans: in quem mittentur, inquit **287** Dominus, illi qui in sinistra separati sunt ¹⁷. ¹⁸ Et hoc est quod a propheta dictum est: « Ego Deus zelans (64), faciens pacem, et condens mala ¹⁹: » in eos quidem qui pœnitentiam habent, et convertuntur (65) ad eum, faciens pacem, et amicitiam, et unitatem componens; super eos vero qui pœnitentiam non agunt, sed refugiunt ejus lumen, ignem æternum et exteriores tenebras præparans: quæ quidem sunt mala his qui incidunt in ea (66).

2. ²⁰ Si autem alius quidem esset qui requiem donat Pater, et alius qui ignem præparavit Deus; fuissent æque differentes eis (67) filii; alius quidem in Patris regnum mittens, alius vero in æternum

A ignem. Sed quoniam unus et idem Dominus separari demonstravit in iudicio omne genus humanum, « quemadmodum pastor segregat oves ab hædis ²¹; » et aliis quidem dicet: « Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod paratum est vobis ²²; » aliis vero: « Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus ²³; » unus et idem Pater manifestissime ostenditur, « faciens pacem, et condens mala ²⁴, » præparans utrisque quæ sunt apta: quemadmodum et unus iudex utrosque in aptum mittens locum. Quemadmodum in zizaniorum et in tritici parabola manifestavit Dominus, dicens: « Quemadmodum colliguntur zizania, et igni comburuntur (68); sic erit in consummatione sæculi. B Mittet Filius hominis angelos suos, et colligent de regno ejus omnia scandala, et eos qui faciunt iniquitatem, et mittent eos in clibanum ignis: illic erit fletus et stridor dentium. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris ipsorum ²⁵. » Qui ergo regnum præparavit justis Pater, in quod assumpsit Filius ejus dignos; hic et caminum ignis præparavit, in quem dignos mittent ii, qui a Filio hominis missi sunt, angeli, secundum jussum Dei.

3. Illic enim in agro suo bonum semen seminavit: « Ager autem, » inquit, « sæculum est ²⁶. Cum autem dormirent homines, venit inimicus, et superseminavit zizania inter frumentum, et abiit ²⁷. » Extunc enim apostata est angelus hic, et inimicus, ex quo zelavit plasma Dei, et inimicum illum Deo C facere aggressus est. Quapropter et Deus eum quidem, qui a semetipso zizaniã absconse seminavit, id est, transgressionem quam ipse intulit (69) separavit a sua conversatione: eum autem, qui negligenter quidem, sed male accepit inobedientiam, hominem miseratus est, et retorsit inimicitiam, per quam inimicum Deo facere voluit, in ipsum inimicitiarum auctorem; auferens quidem suam, quæ erat adversus hominem, inimicitiam; retorquens autem illam, et remittens (70-79) illam in serpentem. Quemadmodum et Scriptura ait dixisse serpenti Deum: Et « inimicitiam ponam inter te et inter mulierem, et inter semen tuum et inter semen mulieris. Ipse tuum calcabit caput, et tu observabis calcaneum ejus ²⁸. » D Et inimicitiam hanc Dominus in semetipsum reca-

¹⁷ Matth. xxv, 41. ¹⁸ Cap. LXXVII. ¹⁹ Isa. xlv, 7. ²⁰ Cap. LXXVIII. ²¹ Matth. xxv, 32. ²² Ibid. 34. ²³ Ibid. 41. ²⁴ Isa. xlv, 7. ²⁵ Matth. xiii, 40 seqq. ²⁶ Ibid. 38. ²⁷ Ibid., 25. ²⁸ Gen. iii, 15.

(63) *Convenientem subdidit pœnam.* In veteri Feuard. cod., Clarom. et Voss., *convenienti subdidit pœnæ.* Sed repugnat huic lectioni præcedens vox *his*; quæ sequentem accusativum requirit.

(64) *Zelans.* Hæc vox in nostris Isaïæ codd. non exstat.

(65) *Habent et convertuntur.* Sic Clarom. et Voss. In Arundel. et Merc. 2, *agent et convertuntur.* In editt., *agentes convertuntur.*

(66) *Incidunt in ea.* In editt. additum legitur: *Sed bona ex justitia Dei.* Sed cum id additamentum esse videatur a quopiam explicationis gratia factum, delevi auctoritate codd. Clarom., Voss., Arund. et

textus Græci, in quibus nihil simile occurrit.

(67) *Eis.* Eras. et Gall., *et.* Utrumque vero Feuard. jungens expressit, *et eis.*

(68) *Igni comburuntur.* Ita Feuard. in marg., Voss., Clarom. et Arund., nisi quod duo posteriores habeant, *comburentur.* Cæteri, *in ignem mittentur.*

(69) *Transgressionem quam ipse intulit.* Græca sonant: *qui transgressionem intulit.*

(70-79) *Remittens.* Sic Arund. et Grab. juxta Græcum, melius quam alii, *mittens.* In Clarom. autem neutrum legitur, sed simpliciter habetur: *retorquens illam in serpentem.*

pitulavit, de muliere factus homo, et calcans ejus caput; quemadmodum in eo, qui ante hunc est, libro ostendimus ²⁹.

288 CAPUT XLI.

Qui Deo non credunt, ipsique non obediunt, angeli et filii diaboli sunt; non natura quidem, sed imitatione. Epilogus hujus libri, et scopus sequentis.

1. Quoniam angelos quosdam dixit diaboli (80), quibus æternus ignis præparatus est, et rursus in zizaniis ait: « Zizania sunt filii maligni ³⁰ (81); » necessarium est dicere, quoniam omnes, qui sunt abscessionis, ascripsit illi, qui princeps est hujus transgressionis. Sed non ille quidem natura aut angelos, aut homines fecit. Nihil enim in totum diabolus invenitur fecisse, videlicet cum et ipse, creatura sit Dei, quemadmodum et reliqui angeli. Omnia enim fecit Deus, quemadmodum et David ait (82): « Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse præcepit, et creata sunt ³¹. »

2. ³² Cum igitur a Deo omnia facta sunt (83), et diabolus sibimetipsi et reliquis factus est abscessionis causa; juste Scriptura eos, qui in abscessione perseverant, semper filios diaboli, et angelos dixit maligni. Filius enim, quemadmodum et quidam ante nos dixit (84), dupliciter intelligitur: alius quidem secundum naturam, eo quod natus sit filius; alius autem secundum id quod factus est (85), reputatur filius; licet sit differentia inter natum et factum. Quoniam ille quidem ex eo natus est, ille autem ab ipso factus est, sive secundum conditionem, sive secundum doctrinæ magisterium. Qui enim ab aliquo edoctus est, verbo, filius doctentis dicitur, et ille ejus pater. Secundum igitur naturam quæ est secundum conditionem, ut ita dicam, omnes filii Dei sumus, propter quod a Deo omnes facti sumus. Secundum autem dicto audientiam et doctrinam; non omnes filii Dei sunt, sed qui credunt ei, et faciunt ejus voluntatem. Qui autem non credunt, et non faciunt ejus voluntatem,

A filii et angeli sunt diaboli (86). Quoniam autem ita se habet hoc, in Isaia dixit: « Filios genui et exaltavi, ipsi autem me spreverunt ³³. » Et iterum quæ dicit filios alienos eos ita: « Filii alieni mentiti sunt mihi ³⁴. » Secundum enim naturam filii sunt, propter hoc quod ab eo facti sunt; secundum autem opera non sunt filii.

3. ³⁵ Quemadmodum enim in hominibus indicto audientes patribus filii abdicati, natura quidem filii eorum (87) sunt, lege vero alienati sunt; non enim hæredes fiunt naturalium parentum: eodem modo apud Deum, qui non obediunt ei, abdicati ab eo, desierunt filii ejus esse. Unde nec hæreditatem ejus percipere possunt; quemadmodum David ait: « Alienati sunt peccatores ab utero: ira eis secundum similitudinem serpentis ³⁶. » Et propter hoc Dominus quos sciebat hominum esse progeniem, dixit sic progeniem viperarum ³⁷, secundum similitudinem horum animalium in varietate ambulantes, et lædentes reliquos. « Attendite, inquit, a fermento Phariseorum et Sadduceorum ³⁸. » Sed et de Herode dicens: « Dicite, inquit, vulp huic ³⁹; » nequam astutiam ejus et dolum significans. Quapropter David (88) propheta ait: « Homo in honore positus, assimilatus est jumentis ⁴⁰. » Et iterum Jeremias: « Equi furentes circa feminas facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui hincniebat ⁴¹. » Et Isaias in Judæa præconans, et cum Israel disputans, principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ dicebat eos ⁴²: similem Sodomitis transgressionem, et eadem, quæ illis fuerunt, peccata (89) esse apud eos significans, propter similem operationem eodem vocabulo vocans eos. Et quia non natura essent sic facti a Deo, sed qui possent et juste agere, idem dicebat, consilium eis dans bonum (90): « Lavamini, mundi estote, auferite nequitias ab animabus (91) vestris ante oculos meos, quiescite ab iniquitatibus vestris ⁴³. » Scilicet, quoniam idem (92) ipsi cum transgrederentur et

²⁹ Lib. III, cap. 23, n. 5, 6, 7. ³⁰ Matth. XIII, 38. ³¹ Ps. CXLVIII, 5. ³² Cap. LXXIX. ³³ Isa. I, 2. ³⁴ Psal. XVII, 46. ³⁵ Cap. LXXX. ³⁶ Psal. LVII, 4, 5. ³⁷ Matth. XXIII, 35. ³⁸ Matth. X, 6. ³⁹ Luc. XIII, 32. ⁴⁰ Psal. XLVIII, 21. ⁴¹ Jerem. V, 8. ⁴² Isa. I, 10. ⁴³ Ibid. 16.

(80) *Diaboli*. Eras., Gall. et Feuard. minus recte, *diabolo*.

(81) *Filii maligni*. *Maligni* in genitivo casu.

(82) *David ait*. Quod addunt editt., *de omnibus hujusmodi*, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss.; superfluum est enim.

(83) *Facta sunt*. Ita ex Claromont. posui *pro facta sint*, quia mox sequitur *factus est*; quamvis conjunctivum utrobique mallet.

(84) *Quidam ante nos dixit*. Quis hic ab Irenæo laudetur, incertum prorsus.

(85) *Secundum id quod factus est*. Id deest in Arund. et tam in hoc cod. quam in Merc. 2, Eras., Gallas. et Feuard. perperam *factum* legitur.

(86) *Angeli sunt diaboli*. Addunt editt. *secundum id quod opera diaboli faciunt*. Sed spurium istud glossema, quod e margine in textum irrepsit, non agnoscunt codd. Clarom. et Voss. quorum auctoritate illud expunxi.

(87) *Eorum*. In Clarom. et om. Anglic. legitur

ejus, quod forsitan ad τὸ *natura*, quamvis minus recte, referri posset; nisi pro *ejus* legendum esset *eis*. Sed cum in omnibus editt. et in Ottobon. cod. legatur *eorum*, ac ita habuisse veterem Feuardentii cod. ex eo persuasum habeam, quod ille nullam variam lectionem, sive ad marginem editionis suæ, sive in observationibus, adnotarit, nihil immutandum esse duxi.

(88) *David*. Duas voces, *et Jeremias*, hic addunt Clarom. et Voss.; omittunt vero, cum verbo *ait*, post *et iterum*.

(89) *Similem Sodomitis transgressionem, et eadem, quæ illis fuerunt, peccata*. Sic omnes mss. nisi quod Arund. et Merc. 2 habeant *illi* pro *illis*; ac Merc. 1 vitiose, *transgressorem*. At editt., *similes enim Sodomitis transgressionem, et eadem quæ illi jecerunt peccata*.

(90) *Bonum*. Deest in Eras. et Gall.

(91) *Animabus*. Alii, *animis*.

(92) *Idem*. Sic Clarom. Reliqui male, *idem*.

peccarent, eandem quam Sodomitæ perceperunt A objurgationem. Cum enim converterentur, et pœnitentiam agerent, et quiescerent a malitia, filii poterant esse Dei, et hæreditatem consequi incorruptelæ, quæ ab eo præstatur. Secundum hanc igitur rationem, angelos diaboli, et filios dixit maligni, qui diabolo credunt, et ea quæ sunt ejus agunt. Qui quidem ab initio omnes ab uno et eodem Deo (93) facti sunt. Verum quando credunt, et subjecti esse Deo perseverant, et doctrinam ejus custodiunt, filii sunt Dei: cum autem abscesserint, et transgressi fuerint, diabolo ascribuntur principi, ei qui primo sibi, tunc et reliquis causa abscessionis sit factus.

4. Quoniam autem multi quidem Domini sermones, unum autem et eundem omnes annuntiant B Patrem factorem mundi hujus, oportebat et nos propter eos, qui in multis erroribus continentur, per multa confutare; si quomodo possent per multa confutati (94) et ad veritatem 289 converti, et salvari. Necessarium est autem conscriptioni huic, in sequenti (95) post Domini sermones subjungere

Pauli quoque doctrinam, et examinare sententiam ejus, et Apostolum exponere, et quæcunque ab hæreticis, in totum non intelligentibus quæ a Paulo dicta sunt, alias acceperunt interpretationes, explanare et dementiam insensationis eorum ostendere: et ab eodem Paulo, ex quo nobis quæstiones inferunt, manifestare, illos quidem mendaces, Apostolum vero prædicatorem esse veritatis, et omnia consonantia veritatis præconio docuisse, unum Deum Patrem eum, qui locutus sit ad Abraham, qui legislationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui novissimis temporibus Filium suum misit, et salutem suo plasmati donat (96), quod est carnis substantia. Reliquos igitur sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem epistolarum beati Apostoli (97) in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis (98-99), præstante Deo, præbebimus; et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.

ANALYSIS LIBRI QUINTI.

290 Ab hujus libri exordio Irenæus se hæreses omnes, præcipue tamen Valentianam, ipsis Christi verbis, atque epistolis apostolorum deinceps impugnaturum declarat; redditque rationem cur huic posteriori libro manum censuerit admovendam. Principio itaque pro certo ponit Christum, qui solus sanguine suo nos redemit, eundem solum ea docere nos potuisse, quæ sui sunt Patris. Quapropter erroris reos agit Valentinianos, qui Christum simulatum; et Ebionæos, qui eum purum hominem esse negabantur⁴⁴. Priores autem non minoris in eo arguit temeritatis, quod et mundum non a Deo, sed a Demiurgo creatum dicerent, futuramque negarent humani corporis resurrectionem. Eam vero validissimis deinde probat rationibus, petitis ex vera ac reali Christi corporis ac sanguinis in eucharistiæ sacramento præsentia, potentia Dei, et Scripturæ sacræ auctoritate⁴⁵. Nec levioris sane ponderis sunt ea, quæ ex Apostolo deponit argumenta. Primum siquidem homo, juxta illius sententiam, eo quo creatus est modo, integer debet spiritu, anima, et corpore sine querela in adventum Domini servari⁴⁶. Præterea sicut Christus a mortuis resurrexit, ita mortua suscitabit corpora hominum⁴⁷. Denique sacra Spiritus sancti, quæ in hoc mundo accipimus, dona certum sunt futuræ hæreditatis, resurrectionis et immortalitatis nostræ pignus⁴⁸.

Quia vero præcipua erroris fundamenta in his posita erant Apostoli verbis: *Caro et sanguis regnum Dei hæreditare non possunt* nihil iis nisi prava carnis opera ab Apostolo describi clarissime demonstrat⁴⁹. Qua quidem soluta difficultate, aliis resurrectionem asserit rationum momentis, ac præcipue mortuorum a Christo suscitatorum exemplo, et Isaïæ, atque Apostoli auctoritate, et testimoniis⁵⁰.

Ad refellenda alia Valentianæ hæreseos capita inde transit; ac probat mundum ab æterno creatum Patre, a quo et ipse homo, non ex aliena quadam, secundum Valentini ineptias, et fluida substantiâ, sed ex eadem nostra conditus est terra, qua Christus litos sanavit cæci nati oculos⁵¹. Exinde vero ad præcipuum erroris caput reversus, non alium quam Christi Patrem, Deum creatorem esse ex ipsiusmet Christi passione, miraculis, et condonandorum peccatorum potestate liquido conficit⁵². Idem insuper ex primis evincit Joannis in suo Evangelio verbis. Ex iis autem verba colligit, a divino Verbo, quando ex Virgine caro factum est, damna omnia, quæ Eva hominibus intulerat, fuisse plane resarcita⁵³.

Omnes postmodum, quos confutaverat errores, summam recenset, eosque episcopis, apostolorum successoribus, demonstrat esse posteriores⁵⁴. Cæterum cum perpetuæ sint hæreticorum inter se et secum pugnantium dissensiones, atque una semper sit, ac fuerit Ecclesiæ catholicæ, per mundum universum dispersæ, fides et doctrina; ad eam, iis relictis, confugiendum, et Christo obediendum esse concludit⁵⁵.

Christus vero, subdit auctor noster, triplici in diabolum, qui ipsum ausus fuerat tripliciter tentare, et

§⁴⁴ Cap. 1. ⁴⁵ Cap. 2 et seqq. ⁴⁶ Cap. 6. ⁴⁷ Cap. 7. ⁴⁸ Cap. 8. ⁴⁹ Cap. 9 et seqq. ⁵⁰ Cap. 12 et seqq. ⁵¹ Cap. 15 et seqq. ⁵² Cap. 17. ⁵³ Cap. 18. ⁵⁴ Cap. 19. ⁵⁵ Cap. 20.

(93) *Et eodem Deo. Et eodem* deest in Eras., Gall., C Merc. 1. Sed *Deo* desideratur in Arund.

(94) *Confutati. Feuard., confutari.*

(95) *In sequenti.* Eras., Gall. et Feuard., *consequenti.* Sed Clarom., Voss., Arund. et Feuardent. in marg. melius, *in sequenti*; quæ divisim lego.

(96) *Misit, et salutem ... donat.* Ita quoad pri-

mam vocem Claromont., Voss. et Merc. 1, quoad cæteras, Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In editt., *miserit, et salutem ... donans*; nisi quod Grab., Eras. et Gall. omittunt *et ante salutem.*

(97) *Beati apostoli.* Editt., *beati Pauli apostoli.*

(98-99) *Et eversionis ... agnitionis.* Hæc non agnoscit cod. Clarom.

re ipsa Adamum vicerat, reportata victoria, patefecit a Patre rerum omnium creatore se vere fuisse missum. Diabolus econtrario se non solum ab initio, et in tribus his tentationibus mendacem probavit: sed in fine etiam mundi rursus tunc probaturus est, cum sub Antichristo homines in sui pertrahet adorationem⁸⁶.

Ibi autem de Antichristi nomine, origine, regno, diuturnitate fuse disserit. Nonnulla quoque ibidem miscet adversus Marcionem, Valentinianos, aliosque, qui et mundi creatorem non agnoscebant, et prophetas a vero Deo missos esse inficiabantur. Hos porro organa vocat Satanæ, qui Deo male precari nunquam ausus fuit, nisi post Christi adventum, cum de æterna damnatione sua certior factus est. Posthæc de his quæ, Antichristo extincto, eventura sunt, et de millenario Christi post mundi consummationem in terra regnantis imperio plura disputat. Inde tandem Valentinianorum errorem, quo sectatores suos, statim atque mortui fuerint, supra cœlos ad Patrem, vel Matrem ascendere somniabant, funditus evertit⁸⁷.

LIBER QUINTUS.

291 PRÆFATIO.

Traductis, dilectissime (1), omnibus hæreticis in quatuor libris, qui sunt tibi (1*) ante hunc a nobis editi, et doctrinis ipsorum manifestatis; eversis quoque his, qui irreligiosas adinvenerunt sententias, aliquid quidem ex propria uniuscujusque illorum doctrina, quam in suis conscriptis reliquerunt; aliquid autem (2) ex ratione (3), universis ostensionibus procedente; et veritate ostensa, et manifestato præconio Ecclesiæ, quod prophetæ quidem præconaverunt (4), quemadmodum demonstravimus, perfecit autem Christus, Apostoli vero tradiderunt, a quibus Ecclesia accipiens, per universum mundum sola bene custodiens, tradidit filiis suis; quæstionibusque omnibus solutis, quæ ab hæreticis nobis proponuntur (5); et apostolorum doctrina explanata, et manifestatis pluribus, quæ (6) a Domino per parabolas, et dicta sunt, et facta: in hoc libro quinto, operis universi, quod est de traductione (7), et eversione falso cognominatæ agnitionis, ex reliquis doctrinæ (8) Domini nostri, et ex apostolicis epistolis, conabimur ostensiones facere, quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto (quoniam et in administratione sermonis positi sumus), et omnimodo elaborantibus (9), secundum nostram virtutem, plurima tibi quidem in subsidium præstare adversum contradictiones hæreticorum, errantes autem re-

A trahere, et convertere ad Ecclesiam Dei, neophytorum quoque sensum confirmare, ut stabilem custodiant fidem, quam bene custoditam ab Ecclesia acceperunt, ut nullo modo transvertantur ab his, qui male docere eos, et abducere a veritate conantur. Oportebit (10) et te, et omnes lecturos (11) hanc scripturam, impensius legere ea quæ a nobis prædicta sunt, ut et argumenta ipsa scias, adversus quæ contradictiones facimus. Sic enim et legitime eis contradices, et de præparato accipies adversus eos contradictiones, 292 illorum quidem sententias per cœlestem fidem, velut stercora, abjiciens; solum autem verum et firmum magistrum sequens, Verbum Dei, Jesum Christum Dominum nostrum: qui propter immensam suam dilectionem factus est quod sumus nos, uti nos perficeret esse quod est ipse.

CAPUT PRIMUM.

Solus Christus divina nos docere, ac redimere potuit; idemque ut nos repararet, non opinione, sed re ipsa, Spiritus sancti operatione ex Maria Virgine carnem assumpsit; adversus Valentini et Ebionis vanitates.

1. Non enim aliter nos discere poteramus quæ sunt Dei, nisi Magister noster, Verbum existens, homo factus fuisset. Neque enim alius poterat enarrare nobis quæ sunt Patris, nisi proprium ipsius Verbum. « Quis enim, alius cognovit sensum Domini? aut quis, alius ejus consilia-

⁸⁶ Cap. 21 et seqq. ⁸⁷ Cap. 25 et seqq.

(1) *Dilectissime.* Ita Clarom. et Voss.; cæteri, C *diligentissime.*

(1*) *Tibi.* Deest in Arund.

(2) *Aliquid quidem... aliquid autem.* Græco more pro *partim quidem... partim autem.*

(3) *Ex ratione.* Sic vetus Feuard. cod., et Clarom. Alii vel pro *ex* habent *et*, vel utrumque jungunt.

(4) *Præconaverunt.* Eras., Gall. et Feuard., *præconizaverunt.*

(5) *Proponuntur.* Alias, *proponebantur.*

(6) *Quæ.* In Feuard. marg. et Voss., *quemadmodum.*

(7) *Libro quinto operis universi, quod est de traductione.* Hæc in omnibus exemplaribus manifesta scribarum incuria sic male translocata: *libro quinto, qui est de traductione operis universi, et*

eversione: emendo ex loco omnino parallelo, initio præfationis libri quarti, ubi similia hæc leguntur: *Hunc quartum librum transmittens tibi, operis, quod est de detectione et eversione, etc.* Cum igitur eadem prorsus in utroque loco verba legantur, perperam inversum posteriorum ordinem, ex prioribus restituendum mihi putavi.

(8) *Et reliquis doctrinæ.* Ita Clarom. et Arund., quibus quoad vocem *doctrinæ* (in genitivo) consentiunt Voss. et Merc. 1. In edit., et (Grab. ex) *reliquis doctrinis.*

(9) *Elaborantibus.* Sic omnes mss. At edit., *elaboramus.*

(10) *Oportebit.* Clarom., *oportebat.*

(11) *Et te et omnes lecturos.* Ita Clarom. At vetus Feuard. cod. cum om. Anglic. *et te et omnes lectores.* Edit. vero, *autem te, omnesque lecturos.*

rius factus est ¹⁸? Neque rursus nos aliter discere poteramus, nisi magistrum nostrum videntes, et per auditum nostrum vocem ejus percipientes; uti imitatores quidem operum, factores autem sermonum ejus facti, communionem habeamus cum ipso; a perfecto, et eo qui est ante omnem conditionem, augmentum accipientes. Qui nunc nuper facti sumus, a solo optimo et bono, et ab eo qui habet donationem incorruptibilitatis, in eam, quæ est ad eum, similitudinem facti, prædestinati quidem ut essemus, qui nondum eramus, secundum præscientiam Patris, facti autem initium facturæ, accepimus (12) in præcognitis temporibus secundum ministrationem Verbi, qui est perfectus in omnibus (13); quoniam Verbum potens, et homo verus, sanguine suo rationabiliter redimens nos, redemptionem semetipsum dedit pro his, qui in captivitate ducti sunt. Et quoniam injuste dominabatur nobis apostasia; et cum natura essemus Dei omnipotentis, alienavit nos contra naturam, suos proprios faciens discipulos; potens in omnibus Dei Verbum, et non deficiens in sua justitia, juste etiam adversus ipsam conversus est apostasiam, ea quæ sunt sua redimens ab ea (14); non cum vi, quemadmodum illa initio dominabatur nostri, ea quæ non erant sua insatiabiliter rapiens; sed secundum suadellam, quemadmodum decebat Deum suadentem, et non vim inferentem, accipere quæ vellet: ut neque quod est justum confringeretur, neque antiqua plasmatio Dei (15-16) deperiret. Suo igitur sanguine redimente nos Domino, et dante animam suam pro nostra anima (17), et carnem suam pro nostris carnibus, et effundente Spiritum Patris in adunionem et communionem Dei et hominis (18), ad homines quidem deponente Deum per Spiritum, ad Deum autem rursus imponente hominem per suam incarnationem, et firme et vere in adventu suo donante nobis incorruptellam, per communionem quæ est ad eum (19); perierunt omnes hæreticorum doctrinæ.

2. Vani enim sunt qui putative dicunt eum apparuisse. Non enim putative hæc, sed in substantia veritatis fiebant. Si autem, cum homo non esset, apparerat homo; neque, quod erat vere, perseveravit,

A Spiritus Dei, quoniam invisibilis est Spiritus: neque veritas quædam (20) erat in eo; non enim illud erat quod videbatur. Prædiximus autem, quoniam Abraham et reliqui prophetæ propheticè videbant eum; id, quod futurum erat (21), per visionem prophetantes. Si igitur et nunc talis apparuit, non existens quod videbatur, quædam prophetica visio facta est hominibus, et oportet alium exspectare adventum ejus, in quo talis erit, qualis nunc visus est propheticè. Ostendimus autem, quoniam idem est, putative dicere eum visum, et nihil ex Maria accepisse. Neque enim esset vere sanguinem et carnem habens, per quam (22) nos redemit, nisi antiquam plasmationem Adæ in semetipsum recapitulasset. Vani igitur qui a Valentino sunt, hoc dogmatizantes, uti excludant salutem carnis, et reproben plasmationem Dei.

293 5. Vani autem et Ebionæi, unionem Dei et hominis per fidem non recipientes in suam animam, sed in veteri generationis perseverantes fermento, neque intelligere volentes, quoniam Spiritus sanctus advenit in Mariam, et virtus Altissimi obumbravit eam; quapropter et quod generatum est, sanctum est, et filius Altissimi Dei Patris (23) omnium, qui operatus est incarnationem ejus, et novam ostendit generationem; uti quemadmodum per priorem generationem mortem hæreditavimus, sic per generationem hanc hæditarem vitam. Reprobant itaque hi commistionem vini cœlestis, et solam aquam sæcularem (24) volunt esse, non recipientes Deum ad commistionem suam; perseverantes (25) autem in eo qui victus est, Adam, et projectus est de paradiso: non contemplantes, quoniam, quemadmodum ab initio plasmationis nostræ in Adam ea quæ fuit a Deo aspiratio (26) vitæ, unita plasmati, animavit hominem, ei animal rationale ostendit, sic in fine Verbum Patris, et Spiritus Dei, adunitus antiquæ substantiæ plasmationis Adæ, viventem et perfectum effecit hominem, capientem perfectum Patrem; ut quemadmodum in animali omnes mortui sumus, sic in spiritali omnes vivificemur. Non enim effugit aliquando Adam manus Dei (27), ad quas Pater loquens, dicit: « Faciamus hominem ad

¹⁸ Rom. xi, 34.

(12) *Accepimus.* Eras., Gall. et Feuard. male, *accipiemus.*

(13) *Omnibus.* In Feuard. marg. et Voss., *hominibus.*

(14) *Ab ea.* Gallas. et Feuard. edit., *ab eo.*

(15-16) *Dei.* Deest in Voss.

(17) *Pro nostra anima.* Ex Græc., *pro nostris animabus.*

(18) *Hominis.* Al. *hominum.*

(19) *Ad eum.* Editt., *ad Deum.*

(20) *Veritas quædam.* Pro *veritas ulla.*

(21) *Futurum erat.* Clarom. et Ottobon., *futurus erat;* quod mallet, nisi repugnaret textus Græcus.

(22) *Per quam.* Ex Græc., *per quæ.*

(23) *Dei Patris.* Vox *Dei* desideratur in Voss.

(24) *Solam aquam sæcularem.* Ita Voss. et Clarom., nisi quod in hoc incuria scribæ (quod sæpe solet) omissis abbreviationis notis super *a*, legatur, *sola aqua sæcularem.* In edit., *sola aqua sæcularis.* Reliquos codd. Anglicanos corruptos esse monet Græbius.

(25) *Perseverantes.* Editt., *perseverant.*

(26) *Aspiratio.* In Arund., *spiratio;* in edit. et Merc. 2, *inspiratio.*

(27) *Manus Dei.* Id est *Filium et Spiritum sanctum*, ut ipsemet Irenæus explicat sup. lib. iv, cap. 20 et hujus lib. cap. 6, n. 1.

imaginem et similitudinem nostram ⁵⁹. » Et propter hoc in fine non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex placito Patris manus ejus vivum perfecerunt hominem, uti fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.

CAPUT II.

Christus non venit in aliena, cum sua nos gratia visitavit, et carni nostræ contulit capacem esse salutis, verum pro nobis sanguinem fundendo, veramque carnem suam nobis in eucharistia exhibendo.

1. Vani autem et qui in aliena dicunt Deum venisse, velut aliena concupiscentem, uti eum hominem qui ab altero factus esset, exhiberet ei Deo, qui neque fecisset, neque condidisset, sed et qui desolatus esset ab initio a propria hominum fabricatione. Non ergo justus adventus ejus, qui secundum eos venit in aliena; neque vere redemit nos sanguine suo, si non vere homo factus est (28), restaurans suo plasmati, quod dictum est in principio, factum esse hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, non aliena in dolo diripiens, sed sua propria juste et benigne assumens; quantum attinet quidem ad apostasiam, juste suo sanguine redimens nos ab ea; quantum autem ad nos, qui

⁵⁹ Gen. 1, 26. ⁶⁰ Coloss. 1, 14. ⁶¹ Matth. 7, 45.

(28) *Factus est. Factus esset* in Feuard. marg. et Voss.

(29) *Effudit semetipsum.* E sinu videlicet Patris in mundum, ut recte notat Grabius.

(30) *Sinum.* Eras. et Gall., *sinu.*

(31) *Si autem non salvetur hæc.* Ita antiquiores et melioris notæ codd. tres, scilicet vetus Feuard., Clarom. et Voss. Alii omnes habent: *sic autem secundum hæc*; nisi quod Ottobonianus interserat *nos ante secundum.* Sed, quidquid dicat clariss. Grabius, prior lectio præferenda. Duo enim in hoc capite probanda sibi suscipit Irenæus contra hæreticos; alterum, Christum *vere redemisse nos sanguine suo*, ac proinde *vere hominem factum esse*; alterum, resurrecturam esse carnem nostram, *eamque capacem esse incorruptibilitatis.* Utrumque vero demonstrat, prius quidem sigillatim ex Apostoli verbis; tum utrumque simul ad communi et recepta, non apud omnes catholicos modo, sed et apud eos, quos incessebat, hæreticos, sententia, eucharistiam verum esse ac substantiale Christi corpus, veram ac substantialem ipsius sanguinem: necdum enim nata, quæ posterius ævum finxit, vana illa figurarum ac merorum signorum commenta. Si enim, ait auctor noster, nec resurrectura sit caro, nec Dominus sanguine suo nos redemerit; hinc consequitur, *neque calicem eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem quem frangimus, communicationem corporis ejus esse.* Sanguis siquidem esse non potest, nisi a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia. Si ergo vera non fuerit Christi viventis humana substantia, nec vero ac substantiali sanguine nos redemerit, sed vanam carnis aut sanguinis imaginem oculis ac sensibus objecerit; nec verum ac substantiale corpus, verum ac substantialem sanguinem in eucharistia porrigere nobis potest. Atqui tamen in eucharistia vero ac substantiali Christi corpore ac sanguine refici nos ac potari, Christo ipso docente ac confirmante, constat; his corpora nostra nutriuntur, augentur ac consistunt: membra quippe Christi cum simus, ideoque noluit

A redempti sumus, benigne. Nihil enim illi ante dedimus, neque desiderat aliquid a nobis, quasi indigens; nos autem indigemus ejus, quæ est ad eum, communionis; et propterea benigne effudit semetipsum (29), ut nos colligeret in sinum (30) Patris.

2. Vani autem omnimodo, qui universam dispositionem Dei contemnunt, et carnis salutem negant, et regenerationem ejus spernunt, dicentes non eam capacem esse incorruptibilitatis. Si autem non salvetur hæc (31), videlicet nec Dominus sanguine suo redemit nos; neque calix eucharistiæ communicatio sanguinis ejus est, neque panis quem frangimus communicatio corporis ejus est. Sanguis enim non est, nisi a venis et carnibus, et a reliqua quæ est secundum hominem substantia, qua vere (32) factum est (33) Verbum Dei. Sanguine suo redemit nos, quemadmodum et Apostolus ejus ait: « In quo habemus redemptionem, per sanguinem ejus, remissionem peccatorum ⁶⁰. » 294 Et quoniam membra ejus sumus, et per creaturam nutrimur; creaturam autem ipse nobis præstat, solem suum oriri faciens, et pluens quemadmodum vult ⁶¹; eum calicem, qui est creatura (34), suum sanguinem qui effusus est (35-38), ex quo au-

esse sui sanguinis expertia. Qui ergo corpora ipsiusmet vitæ, Christi videlicet, carne ac sanguine nutrita, ejusque membra, æternum dissolvi possunt, nec in suo tempore resurgere? Et qui etiam Christus vana carnis umbra hominum sensus ludificari, evanidoque sanguinis phantasmate, Patri moriens redemptionis nostræ pretium persolvere potuit, cujus veram ac substantialem carnem, verum ac substantialem sanguinem exhibet eucharistiæ sacramentum; et cujus membra sumus nos veri homines, quibus vitam et motum impertit sanguis ejus eucharisticus? Hæc Irenæi argumentatio est: qua lectionis nostræ veritas confirmatur. Molestissima quidem Calvinianis hæc argumentatio; unde nihil mirum si vires omnes colligat nuperus Irenæi editor, omnemque industriam atque operam huc conferat, ut vim illius infringat. Sed vanos Anglorum proselyti conatus in dissert. 3 nostra refutavimus, ubi luce clarius ostendimus, nisi ita argumentetur SS. antistes, omnium insulsissimam argumentationem ejus esse, eaque non modo non labefactari, sed imo confirmari hæreticorum, quos refellebat, sententiam.

(32) *Qua vere.* Claromont., Voss. et Merc. 2, *quam vere*; sed male. Legendum esse *qua*, quod hic accipitur pro *quæ*, ostendit contextus series: adeo ut sensus sit, Verbum Dei vere factum esse humanam substantiam.

(33) *Factum est.* Est addidi ex veteri Feuard. cod., Clarom. et Voss. Unde et textum aliter atque in edit. distinxi. Scilicet ab his verbis, *sanguine suo redemit nos*, novam periodum incepti; quod clarius est. Hoc enim prius argumentationis Irenæi membrum, quod ex Apostoli verbis probat. Tum ad alterum transit.

(34) *Qui est creatura.* Ex Græco legendum, *qui est a creatura*; ut mox de pane legitur.

(35-38) *Qui effusus est.* Legendum ex Græco, *confessus est*; quod etiam confirmat locus parallelus lib. IV, cap. 17, n. 5 in fine: *Eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens: Hoc est corpus meum. Et calicem similiter qui est ex ea*

get (39) nostrum sanguinem; et eum panem, qui est a creatura, suum corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora.

3. Quando ergo et mistus calix, et factus (40) panis percipit verbum Dei, et fit eucharistia sanguinis et corporis (41) Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostræ substantia; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quæ est vita (42) æterna, quæ sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum ejus est (43)? Quemadmodum et beatus Apostolus ait in ea, quæ est ad Ephesios, epistola: « Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus ⁶²: » non de spiritali aliquo et invisibili homine dicens hæc: « Spiritus enim neque ossa, neque carnes (44) habet ⁶³; » sed de ea dispositione, quæ est secundum verum (45) hominem, quæ ex carnibus, et nervis et ossibus consistit: quæ de calice, qui est sanguis ejus, nutritur, et de pane, quod est corpus (46) ejus, augetur. Et quemadmodum lignum vitis depositum in terram (47) suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia: quæ deinde per sapientiam (48) in usum hominis (49) veniunt, et percipientia verbum Dei eucharistia fiunt (50), quod est corpus et sanguis Christi: sic et nostra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante, in gloriam Dei Patris; qui huic mortali immortalitatem circumdat, et corruptibili incorruptelam gratuito donat, quoniam virtus Dei (51) in infirmitate perficitur; ut non quasi ex nobisipsis habentes vitam, inflemur aliquando et extollamur adversus Deum, ingrati mentem accipientes; experimento autem discentes, quoniam ex illius magnitudine, et non ex nostra natura, habemus in æternum perseverantiam, neque ab ea quæ est circa Deum gloria, sicuti **295** est, frustremur aliquando, neque no-

⁶² Ephes. v, 30. ⁶³ Luc. xxiv, 39. ⁶⁴ II Cor. xxii, 7 et seqq.

creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est. Eadem fere leguntur ejusdem libri cap. 33, n. 2. Attamen cum ea verba, qui effusus est, incommodum hic non pariant sensum, nihil immutandum esse duxi.

(39) *Auget.* Ex Græc., *perfundit.*

(40) *Factus.* Gallasii, Grynæi, et Feuard. editt. cum Fischero episcopo Roffensi, et Oecolampadio lib. iv *De eucharistia*, cap. 23, habent *fractus*. Sed repugnant omnes mss. codd. et textus Græcus.

(41) *Sanguinis et corporis.* Ex Græco legendum, *sanguis et corpus.*

(42) *Quæ est vita.* Sic recte cod. Clarom., suffragante textu Græco. Reliqui perperam, *qui est vita.*

(43) *Et membrum ejus est.* Et addidi ex Græco. Hoc enim necessarium ad complementum sensus.

(44) *Carnes.* Ex Græc., *carnem.*

(45) *Verum.* Deest in Eras. et Gall.

(46) *Quod est corpus.* Sic Clarom., Voss., Arund., Merc. 1, et textus Græcus. Alii, *qui est*, etc.

(47) *In terram.* Ita vetus Feuard., cod. Clarom.

stram naturam ignoremus; sed ut sciamus et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit: et non erremus aliquando a vera comprehensione eorum quæ sunt, et quemadmodum sunt, id est Dei et hominis. Et nunquid forte, quemadmodum prædiximus, propter hoc passus est Deus fieri in nobis resolutionem; ut per omnia eruditi, in omnibus (52-61) simus diligentes, neque Deum, neque nosmetipsos ignorantes?

CAPUT III.

In infirmitate carnis humanæ elucet virtus et gloria Dei, qui corpus nostrum resurrectionis et immortalitatis particeps efficiet, cum illud ex limo terræ formaverit: ipsique ævo sempiterno frui concedet, cui exiguam et communem hanc vitam largitur.

1. Manifestissime autem Apostolus ostendit, quoniam traditus est suæ infirmitati homo, ne elatus aliquando excideret a veritate, in secunda, quæ est ad Corinthios, dicens: « Et ut sublimitate revelationum non superextollar, datus est mihi stimulus carnis, angelus Satanæ, uti me colaphizet. Et super hæc (62) ter Dominum rogavi, ut absistat a me; et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter ergo magis (63) gloriabor in infirmitatibus (64), ut inhabitet in me virtus Christi ⁶⁴. » Quid ergo? dicit (65) enim aliquis, voluit ergo Dominus Apostolum suum sic colaphizari, et talem sustinere infirmitatem? Etiam, dicit verbum. Virtus enim in infirmitate perficitur, meliorem efficiens hunc, qui per suam infirmitatem cognoscit virtutem Dei. Quemadmodum enim didicisset homo, quoniam ipse quidem infirmus et natura mortalis, Deus autem immortalis et potens, nisi id quod est in utroque, didicisset experimento? Suam enim infirmitatem discere (66) per sustinentiam, nihil est malum: magis autem et bonum est non aberrare in natura sua. Extolli autem adversus Deum, et præsumptionem suæ gloriæ assumere, ingrati reddens hominem, multum mali inferebat ei): ut

et Voss. juxta Græcum. Cæteri, *in terra.*

(48) *Sapientiam. Dei* adde ex Græco.

(49) *Hominis.* Sic Feuard. in marg., Clarom., et Voss. Cæteri, *hominibus.* In Græc., *hominum.*

(50) *Fiunt.* Ita Vatican. cod. teste L. Latinio p. 184, juxta Græcum, melius quam alii, *fiunt.*

(51) *Virtus Dei.* Vocem *Dei* male omisit Feuard.

(52-61) *In omnibus.* In futurum addit textus Græcus.

(62) *Super hæc.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Alii cum nostris N. Testam. codd., *super hoc.*

(63) *Ergo magis.* Ita juxta Græcum ac Italicam versionem Clarom., Voss., Arund. et Feuard. in marg. Alii, *enim magis.*

(64) *Infirmitatibus. Meis,* quod additum legitur in editt. et in nostris N. Test. codd., expunxi auctoritate codd. Clarom. et Merc., quia nec in Græco Irenæi legitur.

(65) *Dicet. Al., dicit.*

(66) *Discere.* Sic Clarom., Merc. 2 et Grab. Reliqui minus recte, *dicere.*

nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia vera (67), quæ est de Deo et homine, agnitionem indidit ei; et auxit ejus erga Deum dilectionem. Ubi autem augmentum est dilectionis, ibi major gloria Dei virtute (68) perficitur his qui diligunt eum.

2. Refutant igitur potentiam Dei, et non contemplantur quod est verbum (69), qui infirmitatem intuentur carnis, virtutem autem ejus qui suscitatur (70) eam a mortuis, non contemplantur. Si enim mortale non vivificat, et corruptibile non revocat ad incorruptelam, jam non potens est Deus. Sed quoniam potens est in his omnibus, de initio nostro contemplari debemus: quoniam sumpsit Deus limbum de terra, et formavit hominem. Et quidem multo difficilius et incredibilius est, ex non existentibus ossibus, et nervis, et venis, et reliqua dispositione, quæ est secundum hominem, facere ad hoc ut sit, et **296** quidem animalem et rationabilem facere hominem (71-74); quam quod factum est, et deinde resolutum (75) est in terram, propter causas quas prædiximus, rursus redintegrare, licet in illa cesserit, unde et initio nondum factus, factus est homo. Qui enim initio eum, qui non erat (76), fecit ut esset, quando voluit; multo magis eos, qui jam fuerunt, rursus restituet volens in eam quæ ab eo datur vitam. Invenietur autem perceprix et capax caro virtutis Dei, quæ ab initio percepit artem Dei. Et aliud quidem factum est (77) oculus videns, aliud

(67) *Ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo, et eam quæ est ad eum qui fecit eum. Utrorumque experientia vera, etc.* Sic vetus Feuard. codd., Claromont. et om. Anglic., cujus lectionis sensum haud intelligentes editores omnes, hanc conflinxerunt: *Ut veritatem simul et dilectionem auferret ab eo eam quæ est ad Deum qui fecit eum. Utrorumque autem experientia veram.* Priorem autem, quam genuinam esse probat mss. omnium consensus, facile assequeris, si hanc jungas cum ista periodo præcedenti: *Quemadmodum enim didicisset homo... didicisset experimento? cætera proinde intermedia parentesi includas.* Sensus erit, hominem propriam infirmitatem, Deique potestatem expertum esse; *ut nec veritatem simul et dilectionem auferret ab eo* (id est *a se*, sic enim ea pronomina promiscue usurpat interpretes), *et eam* (scilicet *dilectionem*) *quæ est ad eum, etc., non auferret.* Uno verbo, id sibi vult auctor, necesse fuisse, ut homo Dei potentiam et immortalitatem, ac propriam infirmitatem experimento disceret: ut hinc suæ sortis oblitus non efferretur, illinc vero infirmitate sua depressus animum non desponderet, nec dilectionem, quam Deo et sibi debet unusquisque, utrique denegaret.

(68) *Gloria Dei virtute. Dei construe cum virtute.*

(69) *Verbum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Quod cæteri minus intelligentes commutaverunt in *verum*. *Verbum* autem illud ad id refertur, quod antea dixit: *Etiam, dicit verbum.* Scilicet D. Pauli sententia est, ad quam non attendere dicit eos, qui infirmitatem intuentur carnis, etc.

(70) *Suscitat.* In Feuard. marg. et Voss., *suscitet.*

(71-74) *Hominem.* In Græco, *animal.*

(75) *Resolutum.* Al., *solutum.*

A *auris audiens* (78), aliud manus palpans et operans, aliud nervi undique condensi (79) et continentes membra, aliud arteriæ et venæ, sanguinis et spiritus transitoria; aliud vero inviscera (80) diversa; aliud sanguis, copulatio animæ et corporis. Quid enim? Non est numerum dicere universæ fabricationis, quæ est secundum membra hominis, quæ non alias (81) facta est, sed ex magna sapientia Dei. Quæ autem sapientiam participant Domini (82), participant et virtutem ejus.

3. Non igitur exsors est caro sapientiæ et virtutis Dei (83). Nam virtus ejus quæ vitam præstat (84), in infirmitate perficitur, id est in carne. Dicant autem nobis, qui dicunt non esse capacem carnem illius vitæ quæ datur a Deo, utrum viventes nunc, et participant vitam dicunt hæc; an in totum vitæ quidem habentes nihil, mortuos autem semetipsos in præsentem confitebuntur? Et si quidem mortui; quomodo et moventur, et loquuntur, et reliqua faciunt, quæ non mortuorum, sed vivorum sunt opera? Si autem vivunt nunc, et totum illorum corpus participat vitæ, quomodo audent dicere non esse carnem participatricem (85) vitæ, confitentes habere se vitam in præsentem? Simile est quemadmodum si quis spongiam aquæ plenam tenens, vel faculam ignis, non posse participare aquæ dicat spongiam, neque faculam igni. Eo modo (86-87) et hi vivere se dicentes, et portare vitam dicentes (88), et in suis membris exsultantes (89), postea sibi metipsis contrarii existentes, dicunt non esse mem-

(76) *Eum qui non erat, etc.* Græca sonant: *eos qui non erant, fecit quando voluit.*

(77) *Factum est.* Sic Eras., Gall., Clarom., Arund., et Merc. 2. Cæteri, *factus est.* At *factum* magis placet, quia *membrum* subintelligo.

(78) *Oculus videns... auris audiens.* Græc., *oculus ad videndum... auris ad audiendum.*

(79) *Condensi.* Grab. ex Arund., *contensi.* Sed ea recentioris cujuspian emendatio esse videtur, cui displicuit vox *condensi*, cujus tamen rectus est sensus. Nam in Græco scriptum fuisse conjicio, *δασέα, frequentes, conferti, etc.*

(80) *Inviscera.* Sic una voce scriptum videtur in Clarom. melius quam in aliis, *in viscera.* Barbara quidem est, sed barbaro interpreti condonanda.

(81) *Non alias.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *non ex alia.* Sed ex Græco reponendum esset, *non sine magna sapientia facta est.*

(82) *Quæ autem sapientiam participant Domini.* Sic iterum Clarom. et vetus Feuard. cod. melius et Græco propius quam cæteri, *quæ autem sapientia participant Deum.* Nam Græca sonant, *quæ autem artem et sapientiam Dei participant.*

(83) *Virtutis Dei.* Vocem *Dei* ex Voss. et Arund. bene restituit Grabius.

(84) *Nam virtus ejus quæ vitam præstat.* Græc., *sed si virtus ejus, quæ vitam præstat.*

(85) *Carnem participatricem.* Græc., *carnem capacem et participatricem.*

(86-87) *Eo modo.* Arund. et Grab., *eodem modo.*

(88) *Et portare vitam dicentes.* Hæc desunt in Eras. et Gall.

(89) *Et in suis membris exsultantes.* Et atque *exsultantes* non agnoscit textus Græcus, et abesse mallet a Latino.

bra ipsorum percipabilia (90) vitæ. Si autem hæc, A quæ est temporalis vita, cum sit multo infirmior quam illa æterna vita, tamen tantum potens est, ut vivificet nostra membra mortalia; cur illa, quæ est æterna vita (91), non vivificabit eam carnem, quæ jam meditata (92) et assueta sit portare vitam? Quoniam autem participatrix vitæ sit caro, ex hoc quod vivat (93), ostenditur: **297** vivit enim, in quantum eam Deus vult vivere. Quoniam autem et Deus potens est præstare ei vitam, manifestum est. Illo enim præstante (94) vitam nobis, vivimus (95). Et Dominus itaque cum sit potens vivificare plasma suum, et caro cum possit vivificari; quid superest quod prohibeat eam percipere incorruptam, quæ est longa (96) et sine fine a Deo attributa vita?

CAPUT IV.

Falluntur qui, præter mundi fabricatorem, alterum Deum Patrem confingunt; quem infirmum et inutilem, aut malignum et invidum esse necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit.

1. Latent autem semetipsos (97), qui alterum affingunt Patrem, præter Demiurgum, et bonum eum vocant; infirmum, et inutilem, et negligentem inferentes eum; ut non dicamus, quoniam lividum et invidum, in eo quod dicant non vivificari ab eo nostra corpora. Cum enim dicant ea quæ omnibus sunt manifesta, quoniam perseverant immortalia, utputa spiritus et anima, et quæ sunt talia (98), quoniam vivificantur a Patre; aliud autem (99) quod non alias vivificatur, nisi illi Deus præstet, vita derelinqui (1) : aut impotentem et infirmum ostendit Patrem ipsorum, aut invidum et lividum. Demiurgo enim et hic vivificante mortalia corpora nostra, et resurrectionem eis per prophetas promittente, quemadmodum ostendimus; quis potentior, et fortior, et vere bonus (2) ostenditur? utrum Demiurgus, qui totum vivificat hominem; an falso cognominatus ipsorum Pater? Qui ea quidem (3)

(90) *Percipabilia.* In Arund. (quem sequi Grabio placuit) ex emendatione, ut puto, recentioris cujuspiam, *participabilia.*

(91) *Cur illa, quæ est æterna vita.* Græc., *cur ea* D *efficacior æterna vita.*

(92) *Meditata.* I. e. *exercita, exercitata.*

(93) *Ex hoc quod vivat.* Sic cod. Clarom. et Grab., quibus quoad particulam *ex* consentiunt Arund. et Voss., quoad verbum *vivat*, Merc. 2. Cæteri, *ad hoc quod vivet.*

(94) *Ei vitam... præstante.* Septem has voces ab Eras., Gallas. et Feuard. prætermittas agnoscunt codd. Clarom., vetus Feuard. et Voss., nisi quod vitiose *rei pro ei* in duobus posterioribus sit scriptum.

(95) *Nobis, vivimus.* Sic vetus Feuard. cod., et Clarom. Cæteri omnes perperam, *nobis qui vivimus.* In Græco tamen verbum ζῶμεν omisit Damascenus, vel scriba.

(96) *Longa.* Ex Græc., *felix.* Sed male legit interpres, *μακρά.*

(97) *Latent autem semetipsos.* Id est *fallunt autem semetipsos*; Græce, *λανθάνουσι δὲ ἑαυτούς.*

quæ sunt natura immortalia, quibus a sua natura adest vivere, fingit se vivificare; quibus autem opus est ab eo adiutorium ut vivant, non vivificans illa benigne (4), sed relinquens illa negligenter in mortem. Utrum ergo et his vitam Pater ipsorum, cum possit (5) præstare, non præstat, an cum non possit? Si quidem cum non possit, jam non potens est, neque perfectus super Demiurgum: Demiurgus enim præstat, quemadmodum adest videre, quod ille non potest præstare. Si autem cum possit præstare, non præstat; jam non bonus ostenditur, sed invidus et malignus Pater.

2. Si autem et causam aliquam dixerint, per quam (6) non vivificat corpora Pater ipsorum; ipsam causam majorem necesse est apparere quam B Patrem, obtinentem (7) benignitatem ejus; et infirmabitur benignitas ejus, propter causam eam quæ ab ipsis dicitur. Quoniam autem possunt corpora percipere vitam, omnibus videre est. Vivunt enim in quantum ea Deus vult vivere; et jam non possunt dicere, quod minime valeant vitam capere. Si igitur propter necessitatem et causam aliam quamdam non vivificantur, quæ possunt (8) participare vitam; erit necessitati et causæ serviens Pater ipsorum, et non jam liber (9) et suæ potestatis in sententia (10).

298 CAPUT V.

Priscorum vita longeva, Eliæ et Enoch cum propriis corporibus translatio, una cum Jonæ, Ananiæ, Azariæ et Misaelis in summis periculis conservatione, evidenter ostendunt Deum excitare posse corpora nostra ad vitam æternam.

1. Quoniam autem multo tempore perseverant (11-14) corpora, in quantum placuit Deo bene habere; legant Scripturas, et invenient eos qui ante nos fuerunt, septingentos, et octingentos, et nongentos annos supergressos: et consequebantur corpora ipsorum longinquitatem dierum, et participabant vitam, in quantum ea Deus vivere volebat. Quid autem de illis dicamus (15)? Quandoquidem (16)

(98) *Sunt talia.* Al., *sunt alia.*

(99) *Aliud autem.* Al., *illud autem.*

(1) *Vita derelinqui.* Sic recte codd. Claromont. et Voss. ac Grab. Reliqui perperam, *vitam; de reliquo.*

(2) *Vere bonus. Vere melior* ponere debuisset interpres.

(3) *Ea quidem.* Al., *equidem.*

(4) *Ille benigne.* Sic pro *ille benigne* reposui ex Clarom.

(5) *Cum possit... cum non possit.* Ita Clarom. Alii inverso ordine, *cum non possit... cum possit.*

(6) *Per quam.* Pro *propter quam.*

(7) *Obtinentem.* Id est *superantem*; Græce, *ἐπικρατούντα.*

(8) *Quæ possunt.* In Feuardent. marg., Claromont. et Voss., *qui possunt.*

(9) *Non jam liber.* Al., *non liber.*

(10) *In sententia.* Arund. et Grab., *in sua sententia.*

(11-14) *Perseverant.* Editt., *perseverabant.*

(15) *Dicamus.* Al., *dicemus.*

(16) *Quandoquidem.* Al., *quoniam quidem.*

Enoch placens Deo, in quo placuit corpore (17) A translatus est ⁶⁵, translationem justorum præmonstrans. Et Elias, sicut erat in plasmatis substantia, assumptus est ⁶⁶, assumptionem patrum (18) prophetans: et nihil impedit (19) eos corpus in translationem et assumptionem (20) eorum. Per illas enim manus, per quas in initio plasmati sunt, per ipsas assumptionem et translationem acceperunt. Assuetæ enim erant in Adam manus Dei coaptare, et tenere, et bajulare suum plasma, et ferre, et ponere ubi ipsæ vellent. Ubi ergo primus positus est homo? scilicet in paradiso, quemadmodum Scriptura dicit: « Et plantavit Deus paradysum in Eden contra orientem, et posuit ibi hominem quem plasmasvit ⁶⁷. » Et inde projectus est in hunc mundum, non obediens. Quapropter dicunt presbyteri, qui sunt apostolorum discipuli, eos qui translati sunt, illuc translatos esse (justis enim hominibus, et Spiritum habentibus præparatus est paradysus, in quem et Paulus apostolus asportatus audivit sermones inenarrabiles, quantum ad nos in præsentem ⁶⁸); et ibi manere eos qui translati sunt usque ad consummationem, coaspicantes incorruptelam.

2. Si autem quis impossibile æstimet tantis temporibus permanere homines, et Eliam non in carne (21) assumptum, consumptam autem carnem ejus in igneo curru; intendat, quoniam Jonas quidem in profundum projectus est, et in ventrem ceti absorptus, salvus iterum exsputus est terræ jussu Dei ⁶⁹. Ananias etiam, et Azarias et Mizaël missi in caminum ignis septuplum exardentem, neque nociti sunt aliquid, neque odor ignis inventus est in eis ⁷⁰. Quæ igitur adfuit illis manus Dei, et inopinata, et impossibilia naturæ hominis (22) in eis perficiens; quid mirum, si in his qui translati sunt, effecit aliquid inopinatum, deserviens voluntati Patris (23-30)? **299** Illic est autem Filius Dei, quemadmodum Scriptura ait dixisse Nabuchodonosor regem: « Nonne tres viros misimus in caminum? et ecce, ego video quatuor deambulantes in medio ignis, et quartus similis est Filio Dei ⁷¹. » Neque igitur natura alicujus eorum quæ facta sunt, neque infirmitas carnis fortior erit super voluntatem Dei. Non enim Deus his quæ facta sunt, sed ea quæ facta sunt, subjecta sunt Deo: et omnia serviunt voluntati ejus.

⁶⁵ Gen. v, 24. ⁶⁶ IV Reg. ii, 11. ⁶⁷ Gen. ii, 8. ⁶⁸ II Cor. xii, 4. ⁶⁹ Jon. i et ii. ⁷⁰ Dan. iii, 19 et seqq. ⁷¹ Ibid., 91, 92. ⁷² Luc. xviii, 27. ⁷³ I Cor. ii, 6

(17) *In quo placuit corpore.* In Græco simpliciter, D *Patris.*
in corpore.

(18) *Patrum.* In Græco non *Patrum*, sed *spiritualium* legitur.

(19) *Impedit.* Alii minus recte, *impedit.*

(20) *Translationem et assumptionem.* Sic Græcis strictè inhærentes codd. Clarom. et Voss. Cæteri, *translationem et assumptionem.*

(21) *Non in carne.* Negationem, quæ in mss. omnibus ac Græco textu legitur, male omiserunt Gall. et Feuard.

(22) *Hominis.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri cum Græco, *hominum.*

(23-30) *Voluntati Patris.* Ex Græc., *voluntati Dei et*

Quapropter et Dominus ait: « Quæ impossibilia sunt apud homines, possible sunt apud Deum ⁷². » Quemadmodum igitur his qui nunc sunt hominibus, ignorantibus dispositionem Dei, incredibile et impossibile videtur (31), tantos annos aliquem hominem posse vivere; et vixerunt hi qui ante nos fuerunt, et vivunt qui translati sunt, ad exemplum futuræ (32) longitudinis dierum; et de ventre ceti, et de camino ignis salvos exiisse, et tamen exierunt, educti velut manu Dei, ad ostensionem virtutis ejus: sic et nunc, quamvis quidam ignorantes virtutem et promissionem Dei, contradicant suæ salutem, impossibile existimantes posse Deum suscitantem corpora in sempiternum perseverationem eis donare; non tamen incredulitas tallium evacuabit (33) fidem Dei.

CAPUT VI.

Integrum et perfectum hominem, corpore et anima constantem et conjunctum, salvum faciet Deus, cum eum Verbum assumpserit, et donis Spiritus sancti ornaverit, cujus corpora nostra templa sunt et dicuntur.

1. Glorificabitur autem Deus in suo plasmate, conforme illud et consequens (34) suo puero adaptans. Per manus enim Patris, id est per Filium et Spiritum, fit homo secundum similitudinem Dei, sed non pars hominis. Anima autem et spiritus pars hominis esse possunt, homo autem nequaquam: perfectus autem homo, commistio et admixtio est animæ assumptis Spiritum Patris, et admixta ei carni (35), quæ est plasmata secundum imaginem Dei. Propter quod et Apostolus ait: « Sapientiam loquimur inter perfectos ⁷³; » perfectos dicens eos qui perceperunt Spiritum Dei, et omnibus linguis loquuntur per Spiritum Dei, quemadmodum et ipse loquebatur. Quemadmodum et multos audivimus fratres in Ecclesia, prophetica habentes charismata, et per Spiritum universis linguis loquentes, et absconsa hominum in manifestum producentes ad utilitatem, et mysteria Dei enarrantes, quos et spirituales Apostolus vocat: secundum participationem Spiritus existentes spirituales, sed non secundum defraudationem et interceptionem carnis, et nude hoc ipsum solum (36). Si enim substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis

(31) *Videtur.* Eras. et Gall., *videretur.*

(32) *Futurae.* Deest in Eras. et Gall.

(33) *Evacuabit.* Al., *Evacuavit.*

(34) *Consequens.* Id est *affine.*

(35) *Admixta ei carni.* In Eras., Gall. et Merc. 2, *admista in carne*; sed male; nam illud *admista*, refertur ad commixtionem spiritus et animæ, ut paulo post explicatur.

(36) *Et nude hoc ipsum solum.* Id est *et non nude secundum Spiritum solum.* Ubi advertes, interpretem attendentem ad genus Græcæ vocis πνεῦμα, scripsisse hoc pro hunc.

et nude ipsum (37) solum spiritum intelligat, jam non spiritualis homo est, quod est tale, sed spiritus hominis aut Spiritus Dei. Cum autem Spiritus hic commistus animæ unitur plasmati; propter effusionem Spiritus, spiritualis et perfectus homo factus est: et hic est qui secundum imaginem et similitudinem factus est Dei. Si autem defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis, et carnalis derelictus imperfectus erit; imaginem quidem habens in plasmate (38), similitudinem vero non assumens per Spiritum. Sicut autem hic imperfectus est; sic iterum si quis tollat imaginem, et spernat plasma, jam non hominem intelligere potest, sed aut partem aliquam hominis, quemadmodum prædiximus, vel aliud aliquid præter hominem. Neque enim plasmatio carnis ipsa secundum se homo perfectus est; sed corpus hominis, et pars hominis. Neque enim et anima ipsa secundum se homo; sed anima hominis, et pars hominis. Neque Spiritus homo: Spiritus enim, et non homo vocatur. Commistio autem et unio horum omnium, perfectum hominem efficit (39). Et propter hoc Apostolus seipsum exponens, explanavit perfectum et spirituales salutis hominem (40), in prima Epistola ad **300** Thessalonicenses dicens sic (41): « Deus autem pacis sanctificet vos perfectos, et integer (42) vester spiritus, et anima, et corpus sine querela in adventum (43) Domini Jesu Christi servetur ⁷⁴. » Et quam utique causam habebat his tribus, id est animæ, et corpori, et spiritui, integram et perfectam perseverationem præcari in adventum Domini, nisi reintegrationem et adunitionem trium, et unam (44) et eandem ipsorum sciebat salutem? Propter quod et perfectos ait eos, qui tria sine querela exhibent Domino. Perfecti igitur,

qui et Spiritum in se perseverantem habuerint (45) Dei, et animas et corpora sine querela servaverint; Dei (46), id est illam quæ ad Deum est fidem servantes, et eam quæ ad proximum est justitiam custodientes.

2. Unde et templum Dei plasma esse ait: « Nescitis, dicens, quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos ⁷⁵; » manifeste corpus templum dicens, in quo habitat Spiritus. Quemadmodum et Dominus de se (47) ait: « Solvite hoc templum, et in tribus diebus suscitabo (48) illud. Hoc autem, inquit, dicebat de corpore suo ⁷⁶. » Et non tantum templum, sed et templum Christi scit corpora nostra, Corinthiis dicens sic: « Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis ⁷⁷? » Non de alio quodam homine spiritali dicens hæc; non enim ille complectitur meretricem, sed corpus nostrum (id est caro quæ cum sanctimonia perseverat et munditia), membra dixit esse Christi; quando autem complectitur meretricem, membra fieri meretricis. Et propter hoc dixit: « Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus ⁷⁸. » Templum igitur Dei, in quo Spiritus inhabitat Patris, et membra Christi non participare salutem, sed in perditionem redigi dicere, quomodo non maximæ est blasphemix? Quoniam (49) autem corpora nostra, non ex sua substantia, sed ex Dei virtute suscitantur, Corinthiis dicit: « Corpus autem non fornicationi, sed Domino: et Dominus corpori. Deus autem (50) et Dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam ⁷⁹. »

⁷⁴ I Thessal. v, 23. ⁷⁵ I Cor. iii, 16. ⁷⁶ Joan. ii, 19, 21. ⁷⁷ I Cor. vi, 15. ⁷⁸ I Cor. iii, 17. ⁷⁹ I Cor. vi, 13, 14.

(37) *Nude ipsum.* Sic ex Clarom posui, pro *nude idipsum.*

(38) *Imaginem quidem habens in plasmate, etc.* Hic distinguit auctor inter imaginem et similitudinem Dei. Imaginem ponit in plasmate, similitudinem vero per Spiritum, quem Deus inspirat homini, dari dicit. Quæ et aliorum veterum sententia fuit. Clemens Alexandr. in secundo Strom., pag. 180, edit. Comel., ex aliquorum sententia refert, τὸ μὲν κατ' εἰκόνα εὐθέως κατὰ τὴν γένεσιν εἰληφέναι τὸν ἀνθρώπον· τὸ καθ' ὁμοίωσιν δὲ, ὕστερον κατὰ τὴν τελείωσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν. *Id quod est ad imaginem, statim in ipsa generatione hominem accepisse: ut autem ad similitudinem sit, postea in consummatione esse capturum.* Volunt scilicet, similitudinem perfectum esse animi corporisque statum, omnium virtutum ac bonorum possessione cumulatum, qui nos Deo quam proximos reddit. Sic passim in natura imaginem; similitudinem in virtute reponunt alii, ut Philastrius cap. 85, auctor libelli *De dignitate conditionis humanæ*, cap. 2 et 3; Paulinus Nolanus epist. 2, etc.

(39) *Perfectum hominem efficit.* In genere morali videlicet, non in naturali. Neque enim, puto, existimabit quisquam, eam esse Irenæi mentem, Spiritum sanctum, seu Spiritum Dei esse partem hominis essentialem, et ad naturalem ejus perfectionem

requiri. Id tantum vult, hominem, ut sit perfectus in genere morali, et Christianus vere spiritalis, Spiritum sanctum in se inhabitantem habere debere; secus animale futurum, et Christianum imperfectum. Quod sequentia satis explicant. Vide dissert. 3, § 10.

(40) *Spirituales salutis hominem.* Ita Clarom., Ottobon., Arundel., Merc. 2 et Grab. Cæteri male, *spirituales salutem hominis.*

(41) *Dicens sic.* Eras., Gall. et Feuard. omittunt sic.

(42) *Et integer.* Sic omnes mss. juxta Græcum Apostoli textum. At Eras., Gall. et Feuard. cum Vulgata, *ut integer.*

(43) *In adventum.* Soli Merc. 2 cum Grab. habent, *in adventu*; Clarom. vero non hic modo, sed et paulo post, *adventum.*

(44) *Et unam.* Alii male omittunt et.

(45) *Habuerint.* Ita ex Clarom. posui pro *habent*, vel *habuerunt*, ut in aliis legitur.

(46) *Dei.* Deest in Eras., Gall. et Clarom.

(47) *De se.* Editt., *de eo.*

(48) *Suscitabo.* Editt. cum Merc. 2, *excitabo.*

(49) *Quoniam.* Al., *quomodo.*

(50) *Autem.* Qui perperam, et contra mss. omnium fidem addunt Eras., Gall. et Feuard.

CAPUT VII.

Quia Christus in carne nostra resurrexit, consequitur nos in eadem resurrecturos; cum etiam resurrectio nobis promissa ad spiritus naturaliter immortales referri non debeat, sed ad corpora ex se mortalia.

1. Quomodo igitur Christus in carnis substantia surrexit, et ostendit discipulis figuras (51) clavorum, et apertionem lateris⁸⁰ (hæc autem sunt indicia carnis ejus, quæ resurrexit a mortuis): sic « et nos, » inquit, « suscitabit per virtutem suam⁸¹. » Et iterum ad Romanos ait: « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra⁸². » Quæ sunt ergo mortalia corpora? Nunquidnam animæ? Sed incorporales (52) animæ, quantum ad comparisonem mortalium corporum. « Insufflavit » enim « in faciem hominis » Deus « flatum vitæ, et factus est homo (53) in animam viventem⁸³; » flatus autem vitæ incorporalis. Sed ne mortalem quidem possunt dicere (54) ipsum flatum vitæ existentem. Et propter hoc David ait: « Et anima mea illi vivet⁸⁴; » tanquam immortalis substantia (55) ejus existente. Sed neque spiritum possunt dicere mortale corpus. Quid igitur superest dicere mortale corpus, nisi plasma, id est caro, de qua et sermo est (56), quoniam vivificabit (57) eam Deus? Hæc enim est quæ moritur, et solvitur; sed non anima, neque spiritus. Mori enim est vitalem amittere habilitatem, et sine spiramine in posterum, et inanimalem, et immemorabilem (58) fieri, et deperire in illa, ex quibus et initium substantiæ habuit. Hoc autem neque animæ evenit, flatus est enim vitæ; neque spiritui, incompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum qui percipiunt illum. Superest igitur ut circa carnem

A mors ostendatur: quæ posteaquam exierit anima, sine spiratione et inanimal (59) efficitur, et paulatim resolvitur in terram ex qua sumpta est. Hæc igitur mortalis. Hæc autem de qua et dicit: « Vivificabit et mortalia corpora vestra⁸⁵ (60). » Et propter hoc ait de ea in prima ad Corinthios: « Sic et resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, surget (61) in incorruptione⁸⁶ (62). » Etenim « tu, ait, quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur⁸⁷. »

2. Quid est autem quod ut granum tritici seminatur, **301** et putret in terra, nisi corpora quæ in terra ponuntur, in qua et semina jactantur? Et propter hoc dixit: « Seminatur in ignobilitate, surget in gloria⁸⁸ (63). » Quid enim ignobilius carne mortua? Vel quid iterum gloriosius surgente ea, et percipiente incorruptelam? « Seminatur in infirmitate, surget in virtute⁸⁹; » in infirmitate quidem sua, quoniam cum sit terra, in terram vadit; virtute autem Dei, qui eam suscitavit a mortuis. Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale⁹⁰ (64). Indubitate docuit, quoniam neque de anima, neque de spiritu sermo est ei, sed de mortificationis corporibus. Hæc sunt enim corpora animalia, id est participantia animæ; quam cum amiserint, mortificantur: deinde per Spiritum surgentia, fiunt corpora spiritualia, uti per Spiritum semper permanentem (65) habeant vitam. « Nunc enim, inquit, ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus: tunc autem facie ad faciem⁹¹ (66). » Hoc est quod et a Petro dictum est: « Quem cum non videritis, diligitis; in quem nunc quoque non videntes creditis, credentes autem exsultabitis gaudio inenarrabili⁹². » Facies enim nostræ videbit faciem Dei vivi (67), et gaudebit gaudio inenarrabili; videlicet cum suum videat gaudium.

⁸⁰ Joan. xx, 20 et seqq. ⁸¹ I Cor. vi, 14. ⁸² Rom. viii, 11. ⁸³ Gen. ii, 7. ⁸⁴ Psal. xvi, 51. ⁸⁵ Rom. viii, 11. ⁸⁶ I Cor. xv, 42. ⁸⁷ Ibid., 36. ⁸⁸ Ibid., 45. ⁸⁹ Ibid. ⁹⁰ I Cor. xv, 44. ⁹¹ I Cor. xiii, 9, 12. ⁹² I Petr. i, 8.

(51) *Figuras*. Sic Clarom., Feuard. in marg. et Voss. In Eras. et Gall., *fixuram*; quod quidem melius, si honorum codd. auctoritate niteretur. In cæteris, *figuram*.

(52) *Incorporales*. Ita Clarom., Ottobon., Arund. et Merc. 2, melius quam alii, *in corruptibiles*.

(53) *Factus est homo*. Vocem *homo* male et contra omnium mss. ac sacri textus fidem omittunt Eras., Gall. et Feuard.

(54) *Dicere*. *Hominem* post *dicere* perperam addunt Eras., Gall. et Feuard. quia in nullo nostrorum mss. exstat, et sensum pervertit.

(55) *Substantia*. *Una* post *substantia* merito omittunt Clarom., Voss. et Grab.

(56) *De qua et sermo est*. *Ei* quod addunt editi. expunxi auctoritate veteris Feuard. cod. et Voss.

(57) *Vivificabit*. Vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., *vivificavit*. Sed frequens in mss. futurorum et præteritorum commutatio.

(58) *Immemorabilem*. Ita Feuard. in marg. et Voss., quod quia minus placuit cæteris recentioribus scribis, commutarunt in *immobilem*. Porro im-

memorabilem fieri dixit Irænæus, pro *ex hominum memoria deleri*; quod mortuis contingit.

(59) *Inanimal*. Sic Clarom. melius, ni fallor, quam cæteri, *inanimale*.

(60) *Vestra*. Sic Clarom., Arund. et Grab. Cæteri male *nostra*.

(61) *Surget*. Solus Arund. cum Grab. *surgit*.

(62) *In incorruptione*. Ita Clarom., Arund. et Grab. melius quam alii, *in incorruptionem*.

(63) *Surget in gloria*. *Surget* pro *surgit* posui ex Clarom., quia paulo post in eodem cod. et in Feuard. marg. iterum legitur, *surget corpus spirituale*.

(64) *Surget corpus spirituale*. Et ante *surget* omisi auctoritate Clarom., Arund. et Merc. 1.

(65) *Permanentem*. Al., *manentem*.

(66) *Facie ad faciem*. Clarom. cum Vulgata Italica, *faciem ad faciem*; quod et iterum habet cap. sequenti paulo post in.

(67) *Dei vivi*. In Clarom. et Arund. *Domini*, sine *vivi*.

CAPUT VIII.

Dona Spiritus sancti, quæ recipimus, præparant nos ad incorruptelam, spiritualesque reddunt, et a carnalibus discernunt: qui mundis et immundis animalibus in lege significantur.

1. Nunc autem partem aliquam a Spiritu ejus (68) sumimus, ad perfectionem et præparationem incorruptelæ, paulatim assuescentes capere et portare Deum: quod et pignus dixit Apostolus (hoc est pars (69) ejus honoris qui a Deo nobis promissus est), in Epistola quæ ad Ephesios est, dicens: « In quo et vos, audito verbo veritatis, Evangelio salutis vestræ, in quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ⁹³ (70). » Sic ergo (71) pignus hoc habitans in nobis jam spirituales efficit (72), et absorbetur mortale ab immortalitate: « Vos enim, ait, non estis in carne, sed in Spiritu, si quidem Spiritus Dei habitat in vobis⁹⁴. » Hoc autem non secundum jacturam carnis, sed secundum communionem Spiritus fit. Non enim erant sine carne, quibus scribebat; sed qui assumpserant (73) Spiritum Dei, « in quo clamamus: Abba, Pater⁹⁵. » Si igitur nunc pignus habentes clamamus, « Abba, Pater; » quid fiet quando resurgentes, facie ad faciem videbimus eum; quando omnia membra affluenter exultationis hymnum protulerint, glorificantia eum, qui suscitaverit ea ex mortuis, et æternam vitam donaverit? Si enim pignus complectens hominem in semetipsum, jam facit dicere, « Abba, Pater, » quid faciet universa Spiritus gratia, quæ hominibus dabitur a Deo? Similes (74) nos ei efficiet, et perficiet voluntate Patris; efficiet enim hominem secundum imaginem et similitudinem Dei.

2. Qui ergo pignus Spiritus habent et non concupiscentiis carnis (75) serviunt, sed subjiciunt semetipsos Spiritui, ac rationabiliter conversantur in omnibus; juste Apostolus spirituales vocat, quoniam Spiritus Dei habitat in ipsis. Incorporales autem spiritus non erunt homines spirituales; sed substantia nostra, id est, animæ et carnis adunatio (76) assumens Spiritum Dei, spiritualem hominem

⁹³ Ephes. 1, 13 et seqq. ⁹⁴ Rom. VIII, 9. ⁹⁵ Ibid., 15. ⁹⁶ Jerem. v, 8. ⁹⁷ Psal. XLVIII, 23. ⁹⁸ Levit. XI, 2; Deuter. XIV, 3 et seqq.

(68) *Partem aliquam a Spiritu ejus.* Sic cod. Clarom. In Feuardent. marg., *partem aliquam e Spiritu ejus.* In aliis, *partem aliquam Spiritus ejus.* Sed prior lectio ad Irenæi scopum magis quadrare videtur. Allegato enim Apostoli testimonio: *nunc enim ex parte cognoscimus*, etc., subnectit: *nunc autem partem aliquam*, scilicet Dei cognitionis, ejusque donorum, *a Spiritu ejus*, seu per Spiritum ejus, qui habitat in nobis, *sumimus*, etc.

(69) *Hoc est pars.* Sic omnes mss. nostri, eadem proptus ratione atque constructione, qua sub finem cap. 6 legitur, *id est caro.* At editi. habent: *Hoc est, partem.*

(70) *Nostræ.* Eras., Gall. et Feuard. perperam, *vestræ.*

(71) *Sic ergo.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male, *si ergo.*

(72) *Efficit.* Al. *effecit.*

(73) *Qui assumpserant.* Qui omittitur in Arund.

(74) *Similes.* Cum huic voci præfixum in editi.

A perficit (77). Eos autem qui abjiciunt quidem Spiritus consilium, carnis autem voluptatibus serviunt, et irrationabiliter vivunt, et ineffrenati (78) dejiciuntur in sua desideria, quippe nullam habentes aspirationem divini Spiritus, sed porcorum et canum more vivunt; hos juste Apostolus carnales vocat, quoniam nihil aliud quam carnalia sentiunt. Et prophetæ autem propter hanc eandem causam irrationabilibus animalibus assimilant eos, propter irrationalem conversationem ipsorum dicentes: « Equi furentes ad feminas facti sunt, unusquisque ipsorum hinniens ad uxorem proximi sui⁹⁶. » Et rursus: « Homo cum in honore esset, assimilatus est jumentis⁹⁷. » Hoc quia secundum suam causam assimilatur (79-81) jumentis, irrationabilem æmulans vitam (82). Sed et nos in consuetudine hujusmodi homines jumenta et pecora irrationabilia dicimus.

3. Prædixit autem figuraliter omnia hæc lex, de animalibus delineans hominem; quæcunque, **302** inquit (83), duplicem ungulam habent et ruminant, munda enuntians; quæcunque autem aut utrumque, vel alterum horum non habent, velut immunda segregans⁹⁸. Qui sunt ergo mundi? Qui in Patrem et Filium per fidem, iter firmiter faciunt; hæc est enim firmitas eorum, qui duplicis sunt ungulæ (84): et eloquia Dei meditantur die ac nocte, uti operibus bonis adornentur; hæc est enim ruminantium virtus. Immunda autem, quæ neque duplicem ungulam habent, neque ruminant, hoc est, qui neque in Deum fidem habent, neque eloquia ejus meditantur: hæc autem ethnicorum est abominatio. Quæ autem ruminant quidem, non habent autem ungulam duplicem, et ipsa immunda; hæc Judæorum est imaginalis descriptio, qui quidem eloquia Dei in ore habent (85), stabilitatem autem radicis suæ non infigunt in Patre et in Filio: propter hoc autem et lubricum est genus ipsorum. Etenim quæ sunt unius ungulæ animalia facile labuntur; firmiora autem sunt quæ duplicem ungulam habent, succedentibus invicem ungulis fissis secundum iter, et altera ungula subbajulant (86) aliam. Immunda au-

D Feuardent. et Oxon. omitto cum Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. Hinc enim clarior et melior sit sensus.

(75) *Concupiscentiis carnis.* Clarom., *concupiscentes carni.*

(76) *Adunatio.* Editi., *adunitio.*

(77) *Perficit.* Gall. et Feuard. vitiose, *persecit.*

(78) *Ineffrenati.* Editi., *effrenati.*

(79-81) *Assimilatur.* Al., *assimilatus est.*

(82) *Æmulans vitam.* In Feuard. marg. et Voss., *hanc amans vitam.*

(83) *Quæcunque, inquit.* Ita Clarom., Voss. et Arund. Cæteri omiserunt, *inquit.* At Merc. -2 pro *inquit*, habent enim.

(84) *Qui duplicis sunt ungulæ.* Al., *quæ duplici sunt ungula.*

(85) *In ore habent.* Ottobon. et Merc. 2, *in ore habentes.*

(86) *Subbajulant.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 1. Reliqui, *subbajulat.*

tem similiter, quæ duplicem quidem unguam habent, non autem ruminant : hæc est autem omnium videlicet hæreticorum ostensio, et eorum qui non meditantur eloquia Dei, neque operibus justitiæ adornantur, quibus et Dominus ait : « Quid mihi dicitis : Domine, Domine, et non facitis quæ dico vobis ⁹⁹ » Qui enim sunt tales, in Patrem quidem et Filium dicunt se credere, nunquam autem meditantur eloquia Dei, quemadmodum oportet, neque justitiæ operibus sunt adornati; sed, quemadmodum prædiximus, porcorum et canum assumpserunt vitam, immunditiæ, et gulæ, et reliquæ incuriæ semetipsos tradentes. Juste igitur tales omnes, qui propter suam incredulitatem et luxuriam non adipiscuntur divinum Spiritum, et variis characteribus ejiciunt se vivificans Verbum (87), et in suis concupiscentiis irrationabiliter ambulant, Apostolus quidem « carnales » et « animales » vocavit ¹; prophetæ autem jumenta et feras dixerunt; consuetudo autem pecora et irrationabilia (88) interpretata est; lex autem immundos enuntiavit.

CAPUT IX.

Quomodo intelligendus sit locus Apostoli, quo hæretici abutebantur : « Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. »

1. Hoc autem est quod et in aliis ab Apostolo dicitur : « Quoniam caro et sanguis regnum Dei hæreditare non possunt ². » Id est quod ab omnibus (89) hæreticis profertur in amentiam suam, ex quo et nos retardare, et ostendere (90) conantur, non salvari plasmationem Dei; non conspicientes quia sunt tria, ex quibus, quemadmodum ostendimus, perfectus homo constat, carne, anima et spiritu : et altero quidem salvante et figurante (91), qui est spiritus; altero quod unitur et formatur, quod est caro; id vero quod inter hæc est duo, quod est anima (92); quæ aliquando quidem subsequens spiritum, elevatur ab eo; aliquando autem consentiens carni, decidit in terrenas concupiscentias. Quotquot ergo id quod salvat et format, et unitatem (93) non habent, hi consequenter erunt et vo-

⁹⁹ Luc. vi, 46. ¹ I Cor. ii, 14; iii, 1 et seqq. ² I Cor. xv, 48. ³ I Cor. xv, 49.

(87) *Se vivificans Verbum.* Sic omnes editi. cum Arundel., Ottobon. et altero Merc. cod. At vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Merc. 1, *se vivificantes Verbum*; procul dubio incuria scribarum pro *se vivificantem Verbum.*

(88) *Irrationabilia.* Sic pro *irrationabiles* ex Clarom. posui.

(89) *Ab omnibus.* Sic Clarom., cæteri *ab hominibus.*

(90) *Ex quo... ostendere.* Septem has voces, expunctis *et quæ*, restituit Feuard. Nostri quoque codd. hic non sunt integri. In Arundel. enim et Merc. 2 desunt illa : *ex quo et nos retardare*; in Claromont. vero ista dentaxat, *et nos retardare*; in Voss. denique, *et ostendere.*

(91) *Et figurante.* Pro *et formante.*

(92) *Quod est anima.* Sic omnes mss. Editores vero omiserunt *quod*, haud advertentes, *id vero quod*, etc., referri ad *non conspicientes.*

(93) *Et unitatem.* Sic solus Clarom., pro quo

cabuntur caro et sanguis; quippe qui non habent Spiritum Dei in se. Propter hoc autem et mortui tales dicti sunt a Domino : « Sinite enim, » inquit, « mortuos sepelire mortuos suos ³; » quoniam non habent spiritum qui vivificet (94) hominem.

2. Quotquot autem timent Deum, et credunt in adventum Filii ejus, et per fidem constituunt in cordibus suis Spiritum Dei, hi tales juste homines dicentur, et mundi, et spirituales, et viventes Deo : quia habent spiritum Patris, qui emundat hominem et sublevat in vitam Dei. Sicut enim « caro infirma, » sic « spiritus promptus » a Domino testimonium accepit ⁴. Hic est potens perficere quæcunque in promptu habet. Si igitur hoc, quod est promptum, spiritus admisceat aliquis velut stimulum infirmitati carnis, necesse est omnimodo, ut id quod est forte, superet infirmum, ita ut absorbeat infirmitas carnis a fortitudine spiritus : et esse eum qui sit talis, non jam carnalem, sed spiritualem, propter spiritus communionem. Sic igitur martyres testantur (95) et contemnunt mortem, non secundum infirmitatem carnis; sed secundum quod promptus est spiritus. Infirmitas enim carnis absorpta, potentem ostendit spiritum; spiritus autem rursus absorbens infirmitatem, hæreditate possidet carnem in se : et ex utrisque factus est vivens homo; vivens quidem propter participationem spiritus, homo autem propter substantiam carnis.

3. Igitur caro sine spiritu Dei mortua est, non habens vitam, regnum Dei possidere non potest : sanguis irrationalis, velut aqua effusa in terram. Et propter hoc ait : « Qualis terrenus, tales terreni ⁵ (96). » Ubi autem spiritus Patris, ibi homo vivens, sanguis rationalis ad ultionem (97) a Deo custoditus, caro a spiritu possessa, oblita **303** quidem sui, qualitatem autem Spiritus assumens, conformis facta Verbo Dei (98). Et propterea ait : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de terra est, portemus (99) et imaginem ejus qui de cælo est ⁶. » Quid est ergo terrenum? Plasma. Quid autem cæleste? Spiritus. Sicut igitur, ait, sine Spiritu cæ-

³ I Cor. xv, 50. ⁴ Luc. ix, 60. ⁵ Matth. xxvi, 41.

D Voss. habet *tenuitatem.* In reliquis, *in vitam.* Sed genuinam esse nostram lectionem non dubitabit quisquis ad hæc attenderit, quæ paulo ante præcedunt : *altero quod unitur et formatur, quod est caro.*

(94) *Qui vivificet.* Al., *vivificantem.*

(95) *Martyres testantur.* Ludit auctor in Græcis vocibus *μάρτυρες μαρτυροῦσι.*

(96) *Tales terreni.* Sic Clarom. et Voss, alii, *tales et terreni.*

(97) *Ad ultionem.* Clarom., *in ultionem.* Porro verborum sensus est : *sanguis rationalis a Deo custoditus, ut illius effusionem ab impiis factam ulciscatur.* Confer infra cap. 14, num. 1.

(98) *Facta Verbo Dei.* Eras., Gall. et Feuard. male, *facta est Verbo Dei.*

(99) *Portemus.* Sic antiqua versio Italica et plures mss. Græci, ac in primis Alexandr., in quibus legitur *φορέσωμεν.* At editi codd. habent *φορέσομεν*; *portabimus.*

lesti conversati sumus aliquando in vetustate carnis, non obedientes Deo: sic nunc accipientes Spiritum, in novitate vitæ ambulemus, obedientes Deo. Quoniam igitur sine Spiritu Dei salvari non possumus, adhortatur Apostolus nos, per fidem et castam conversationem conservare Spiritum Dei, ut non sine participatione sancti Spiritus facti amittamus regnum cœlorum: et clamavit, non posse carnem solam et sanguinem regnum Dei possidere.

4. Si enim oportet verum dicere, non possidet, sed possidetur caro; sicut et Dominus ait: « Beati mites, quoniam ipsi hæreditate possidebunt terram⁷; » quasi hæreditate possideatur terra in regno, unde et substantia carnis nostræ est: et ideo mundum templum esse vult (1), ut delectetur Spiritus Dei in eo, quemadmodum sponsus ad sponsam. Sicut igitur sponsa assumere sponsum non potest, assumi autem a sponso potest, cum venerit et acceperit eam (2) sponsus: sic et caro hæc secundum seipsam, id est sola (3), regnum Dei hæreditate possidere non potest: hæreditate autem possideri in regno a Spiritu potest. Hæreditate enim possidet, quæ qui vivit ea quæ sunt mortui (4-9): et aliud quidem est hæreditate possidere, aliud autem hæreditate possideri. Ille enim dominatur, et præest, et disponit ea quæ hæreditate possidet, quemadmodum ipse velit; illa vero subjecta sunt, et obediunt, et dominantur ab eo, et sub dominio sunt ejus (10) qui possidet. Quid igitur est quod vivit? scilicet Spiritus Dei. Quæ sunt autem, quæ sunt mortui (11)? scilicet membra hominis, quæ et corrumpuntur in terra. Hæc autem possidentur a Spiritu, translata in regnum cœlorum. Propter hoc autem et Christus mortuus est, uti testamentum Evangelii apertum, et universo mundo lectum, primum quidem liberos faceret servos suos; post deinde hæredes eos constitueret eorum quæ essent ejus, hæreditate possidente Spiritu, quemadmodum demonstravimus. Hæreditate enim possidet ille qui vivit, hæreditate autem acquiritur caro. Ut non amittentes eum qui nos possidet Spiritum, amittamus vitam, adhortans nos Apostolus ad Spiritus communicationem, secundum rationem

⁷ Matth. v, 5. ⁸ I Cor. xv, 50. ⁹ Rom. xi, 17, 24. ¹⁰ Matth. vii, 19. ¹¹ I Cor. xv, 50.

(1) *Mundum templum esse vult.* Id est, vult mundam esse carnem nostram, quam templum esse Spiritus sancti dicit Apostolus.

(2) *Venerit et acceperit eam.* Claromont. et Voss., *venerit accipere eam.* Sed nihil immutare libuit, quia vulgata lectio Græco propior est.

(3) *Id est sola.* Hæc explanationis gratia a quopiam addita videntur.

(4-9) *Qui vivit, ea quæ sunt mortui.* Sic juxta Græcum Claromont., Arund., Merc. 2 et Grab. Cæteri male qui vivificat ea quæ sunt mortua.

(10) *Et dominantur ab eo, et sub dominio sunt ejus.* Recte notat clariss. Græbius, cum in Græco unicum tantum verbum *χορευεται* legatur, videri sane posteriora, et sub dominio sunt ejus, a recentiori accessisse manu, quæ emendare voluit priora barbære prolata.

(11) *Quæ sunt autem, quæ sunt mortui?* Ita cod.

quæ prædicta sunt, dixit: « Quoniam caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt⁸. » Velut si dicat: Nolite errare; quoniam nisi Verbum Dei inhabitaverit, et Spiritus Patris fuerit in vobis, vane autem (12), et prout evenit, conversati fueritis, quasi hoc tantum (13), caro et sanguis existentes, regnum Dei possidere non poteritis.

304 CAPUT X.

Superiora probat similitudine ducta ab oleastro, cujus qualitas tantum, non natura per insitionem mutatur; ostendit quoque hominem sine Spiritu, nec fructus edere; nec regnum Dei possidere posse.

1. Hoc ideo, uti non gratificantes carni, respiciamus insertionem spiritus: « Tu autem oleaster, ait, cum esses, insertus es in bonam olivam, et socius pinguedinis olivæ factus es⁹. » Quemadmodum igitur oleaster inserta (14) si permanserit (15) in eo, quod ante fuerit, oleaster, « exciditur et in ignem mittitur¹⁰; » si autem tenuerit insertionem, et transmutetur in bonam olivam, oliva fit (16) fructifera, quasi in paradiso regis plantata: sic et homines, si quidem per fidem profecerint in melius, et assumpserint Spiritum Dei, et illius fructificationem genuerint; erunt spirituales, tanquam in paradiso Dei plantati. Si autem respuerint spiritum, et perseveraverint in eo quod fuerunt ante, magis carnis esse volentes quam spiritus, justissime in ejusmodi dicitur, « quoniam caro et sanguis regnum Dei non possident¹¹: » tanquam si quis dicat, quoniam oleaster non assumitur in paradysum Dei. Mirabiliter igitur Apostolus naturam ostendit nostram, et universam dispositionem Dei, in eo sermone qui est de carne, et sanguine, et oleastro. Quemadmodum enim oliva neglecta, tempore quodam (17) in desertum relicta, et silvestria fructificans, secundum se oleaster fit; vel rursus oleaster diligentiam percipiens, et inserta, in pristinam naturæ recurrit (18) fructificationem: sic et homines in negligentia constituti, et concupiscentias carnis tanquam silvestria fructificantes, secundum suam causam infructuosi justitia constituuntur. In eo enim quod dormiant (19) homines, inseminat ini-

D Claromont. juxta Græcum. In veteri Feuard. cod. et Voss., *qui sunt autem, qui sunt mortui.* In aliis: *quæ sunt autem, quæ sunt mortua.*

(12) *Vane autem.* Supple, *si vane autem.*

(13) *Hoc tantum.* In Eras. et Gall. deest *hoc.*

(14) *Inserta.* Solus Feuard. tam hic, quam postea nis, *insertus.*

(15) *Permanserit.* Clarom., Arund. et Merc. 2, *perseveraverit.*

(16) *Oлива fit.* Ita Clarom. et Voss. In aliis desideratur *oliva.*

(17) *Tempore quodam.* Arundel. et Merc. 2, quos Græbio sequi placuit, *perperam, tempore, quoniam.*

(18) *Recurrit.* Clarom., *recumbit.*

(19) *In eo enim... dormiunt.* Al., *in eo autem... dormiant.* Sed melius scripsisset interpret: *dum enim dormiunt.*

micus materiam zizaniæ¹³; et propter hoc Dominus A discipulis suis vigilare præcepit¹³. Et rursus qui infructuosi sunt a justitia, et velut sentibus obvoluti homines, si diligentiam percipiant; et velut insertionem accipientes verbum Dei, in pristinam veniunt hominis naturam, eam quæ secundum imaginem et similitudinem facta est (20) Dei.

2. Sed quemadmodum oleaster inserta; substantiam quidem ligni non amittit, qualitatem autem fructus immutat, et aliud percipit vocabulum, jam non oleaster, sed fructifera oliva existens edicitur (21): sic et homo per fidem insertus, et assumens Spiritum Dei, substantiam quidem carnis non amittit, qualitatem autem fructus operum immutat, et aliud accipit vocabulum, significans illam quæ in melius est transmutationem; jam non caro et sanguis, sed homo spiritalis existens edicitur. Quemadmodum autem rursus oleaster, si non percipiat (22) insertionem, perseverat inutilis suo domino per suam silvestrem qualitatem, et quasi infructuosum lignum exciditur, et in ignem mittitur; sic et homo non assumens per fidem spiritus insertionem, perseverat hoc esse quod erat ante: caro et sanguis existens (23), regnum Dei hæreditate possidere non potest. Bene igitur Apostolus ait: «Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt¹⁴;» et: «Qui in carne sunt, Deo placere non possunt¹⁵;» non substantiam rejiciens carnis, sed infusionem spiritus attrahens. Et propter hoc ait: «Oportet mortale istud induere immortalitatem; et corruptibile hoc induere incorruptelam¹⁶.» C Et iterum ait: «Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si quidem Spiritus Dei habitat in vobis¹⁷.» Manifestius autem illud adhuc ostendit; dicens: «Corpus quidem mortuum propter peccatum, spiritus autem vita (24) propter justitiam. Si autem spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habi-

¹³ Matth. xiii, 25. ¹⁴ Matth. xxiv, 42; xxv, 13.
¹⁷ Rom. viii, 9. ¹⁸ Ibid., 10 et seqq. ¹⁹ Ibid., 13.

(20) *Quæ... facta est.* Ita Clarom., cui quoad *facta est* consentit Feuard. in marg. Cæteri minus recte: *quæ... factus est.*

(21) *Edicitur.* Sic pro *et dicitur* posui ex Clarom., ex quo occasionem sumpsit idem verbum paulo post in applicatione comparationis restituendi; haud dubitans, quin *et dicitur* illuc scribæ negligentia irreperit, pro *edicitur*, cum maxime præpositionem *e* verbis præfixam sæpe mutet in *et*: ut *et nuntiat* pro *enuntiat*.

(22) *Percipiat.* Eras., Gall. et Feuard., *participat*.

(23) *Et sanguis existens, regnum Dei hæreditate possidere non potest.* Sic Clarom. et vetus Feuardent. cod. Alii: *et sanguis regnum Dei non possidens.*

(24) *Spiritus autem vita.* Communis editio, ait Feuardentius, habet: *Spiritus vivit.* At Græcam Pauli lectionem sequitur Irenæus: habet enim ζωή; non ζῆ. Atque ex Latinis sic legunt, ex veteri versione Italica, Augustinus in psal. lxxv, et lib. xxiv *cont. Faustum.*, cap. 2; Ambrosiaster, Hilarius in lib. viii *De Trinit.*; ex Græcis Anathasius in lib. *ad Serap.*, Theophylactus in *Comment.*, ut loquatur Apostolus de Spiritu sancto, qui per se vita est

tat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis¹⁸. » Et rursus in ea Epistola quæ est ad Romanos ait: «Si enim secundam carnem vivitis, incipietis mori¹⁹(25):» non conversationem quæ est in carne repellens ab eis; etenim ipse in carne cum esset, scribebat eis: sed concupiscentias abscindens carnis, ea quæ mortificant hominem. Et propter hoc intulit: «Si autem spiritu opera carnis mortificatis (26), vivetis. Quicumque enim ducuntur Spiritu Dei, hi sunt filii Dei²⁰. »

305 CAPUT XI.

De carnalium et spiritualium operibus, ablutioneque spirituali non ad corporum substantiam, sed pristinae vitæ conversationem referenda.

1. Et ipsas autem operas manifestavit, quas dicit carnales, quæ sint, prævidens calumniam infidelium; et ipse semetipsum exponens, ne relinqueretur quæstio his, qui infideliter retractant (27) de eo, in ea Epistola quæ est ad Galatas, sic dicens: «Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditia, luxuria, idololatria, veneficia, inimicitia, contentiones, zeli, iræ(28), æmulationes, ambitiones, irritationes, (29) dissensiones, hæreses, invidia (30), ebrietates, comessiones, et his similia; quæ prædico vobis, quemadmodum et prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt²¹. » Manifestius prædicans his qui audiunt, quid est: «Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt. » Qui enim illa agunt, vere secundum carnem ambulantes, vivere Deo non possunt. Et iterum spirituales actus intulit vivificantes hominem, id est insertionem spiritus, sic dicens: «Fructus autem spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia; bonitas, benignitas, fides, lenitas, continentia;

¹⁴ I Cor. xv, 50. ¹⁵ Rom. viii, 8. ¹⁶ I Cor. xv, 53.
²⁰ Ibid., 14. ²¹ Gal. v, 19.

eamque aliis elargitur.

(25) *Incipietis mori.* Græce, μέλλετε ἀποθνήσκειν; *futurum est ut moriamini, morituri estis.*

(26) *Mortificatis.* Ita Clarom., Arundel., Merc. 2 et Grab. Cæteri ex Vulgata Latina, *mortificaveritis.*

(27) *Retractant.* Sic Clarom., Voss., Arund. melius quam alii, *tractant.* Est autem hic idem quod (non *reluctantur*, ἀντιβάλλουσι, ut vult Grab. sed) *dubitant, ambigunt, vacillant, disputant.* Nam in Gloss. vet. *retractas*, διαλογίζη, ἀναβάλλη; *retractat*, διατάζει, παραιτείται.

(28) *Iræ.* Sic Voss. et Grab. melius quam alii; *ira*; nam vetus Italica, quam hic sequitur interp., habet *iræ.*

(29) *Irritationes; dissensiones.* Ita vetus Italica. At Clarom., *irrationalis dissensiones.*

(30) *Invidia.* Omittuntur *homicidia*, Græcè φόνοι; non modo ab Irenæo, sed et a Clemente Alexandr. lib. iv *Stromat.*; pag. 498, Cypriano; aliisque Patribus Latinis. Forte quod, ut recte conjicit clariss. Grab., ob similitudinem vocum φόνοι et φόνοι; altera harum in quibusdam codd. per negligentiam scribarum jam olim excidisset.

castitas (31) : adversus hæc non est lex ²². » Sicut igitur qui in melius profecerit, et fructum operatus fuerit spiritus, omnimodo salvatur propter spiritus communionem ; sic et is qui remanserit in prædictis carnis operationibus, carnalis vere deputatus, eo quod non assumat Spiritum Dei, regnum non poterit possidere cœlorum. Quemadmodum rursus ipse Apostolus testificatur : « An nescitis, dicens Corinthiis, « quoniam iniusti regnum Dei non hæreditabunt ? Nolite errare, ait, neque fornicarii, neque idololatræ, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. Et hæc, ait, quidem fuistis ; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis (32) in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri ²³. » Manifestissime ostendit, per quæ perit homo, si perseveraverit secundum carnem vivere ; et per quæ rursus salvatur. Ea autem quæ salvant, ait esse nomen Domini nostri Jesu Christi, et Spiritum Dei nostri.

2. Quoniam igitur isthic numeravit eas, quæ sunt sine spiritu, carnis operationes, quæ sunt mortiferæ ; consequenter his quæ prædicta sunt ab eo, in fine Epistolæ ad summam exclamavit : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de limo est (33), portemus (34) et imaginem ejus qui de cœlis est. Hoc enim dico, fratres, quoniam caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt ²⁴. » Hoc autem quod ait : « Sicut portavimus imaginem ejus qui de limo est ; » simile illi dicto est : « Et hæc quidem fuistis ; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Quando igitur portavimus imaginem ejus qui est de limo ? Scilicet quando hæc, quæ prædictæ sunt, carnis operationes perficiebantur in nobis. Quando autem iterum imaginem cœlestis ? Scilicet quando ait : « Abluti estis » credentes « in nomine Domini, » et accipientes ejus Spiritum. Abluti autem sumus non substantiam corporis, neque imaginem plasmatis, sed pristinam vanitatis conversationem. In

²² Gal. v, 22. ²³ I Cor. vi, 9 et seqq. ²⁴ I Cor. xv, 50. ²⁵ Cap. XII. ²⁶ Isa. xxv, 8. ²⁷ Isa. xlii, 5.

(31) *Castitas*. Hanc vocem non agnoscunt editi D. Pauli codices. At in nostro veteri Paulino codice distincte legitur, ἐχρησταια, ἀγνεία, et in Latina ejusdem versione, continentia castitatis.

(32) *Sed justificati estis*. Has voces perperam et contra mss. fidem omittunt hic ac paulo post Eras. et Gall.

(33) *Ejus qui de limo est*. Ita periphrasticus (Feuardent. observatio est) reddit vocem χοίκοῦ. Quem sequitur Cyprianus lib. *De hab. virg.*, lib. II, *Adv. Jud.*, cap. 10, et lib. III, cap. 11; Tertullianus lib. *De carne Christi* legit, *de terræ limo*. Alias frequenter vocem Græcam conservat.

(34) *Portemus*. Ita additum in Eras., Gallas. et Feuard. ante *portemus* omittunt Clarom., Voss., Arundel. et Merc. 1; omisit et Irenæus supra cap. 9.

(35-39) *Vivificavit*. Sic omnes mss. Editi vero, rivi-

quibus igitur periebamus membris, operantes ea quæ sunt corruptelæ ; in iisdem ipsis vivificamur, operantes ea quæ sunt spiritus.

CAPUT XII.

De differentia mortis et vitæ, afflatus vitæ et spiritus vivificantis ; et quomodo eadem substantia carnis, quæ mortua est, reviviscit.

1. Quemadmodum enim corruptelæ est capax caro, sic et incorruptelæ : et quemadmodum mortis, sic et vitæ. ²⁵ Hæc autem invicem cedunt, et utraque non permanent in idipsum, sed expellitur alteram ab altero, et præsentem altero, interit alterum. Si igitur mors possidens hominem expulit ab eo vitam, et mortuum ostendit; multo magis vita possidens hominem expellit mortem, et viventem hominem **306** restituet Deo. Si enim mors mortificavit, quare vita adveniens non vivificavit (35-39) hominem? quemadmodum Isaias propheta (40) ait : « Devoravit mors potens (41) » Et rursus : « Deus abstulit omnem lacrymam ab omni facie ²⁶. » Explosa (42) est autem pristina vita, quoniam non per spiritum, sed per afflatum fuerat data.

2. Aliud enim est afflatus vitæ, qui et animale efficit hominem; et aliud spiritus vivificans, qui et spiritalem efficit eum. Et propter hoc Isaias ait : « Sic dicit Dominus, qui fecit cœlum et fixit (43) illud, qui firmavit terram, et quæ in ea sunt; et dedit afflatum populo, qui super eam est; et spiritum his qui calcant illam ²⁷; » afflatum quidem communiter omni qui super terram est populo dicens datum: spiritum autem proprie his, qui inculeant (44) terrenas concupiscentias. Propter quod rursus ipse Isaias distinguens quæ prædicta sunt, ait : « Spiritus enim a me exiet, et afflatum (45) omnem ego feci ²⁸. » Spiritum quidem proprie in Deo deputans, quem in novissimis temporibus effudit (46) per adoptionem filiorum in genus humanum: afflatum autem communiter in conditionem et facturam (47) ostendens illum. Aliud autem est quod factum est, ab eo qui fecit. Afflatus igitur temporalis; spiritus autem sempiternus. Et afflatus quidem auctus ad modicum, et tempore aliquo manens, deinde abit (48), sine spi-

ficat. Mallem vivificabit.

(40) *Propheta*. Hæc vox ex mss. Clarom., Voss. et Græco addita.

(41) *Potens*. Clarom., *potentes*.

(42) *Explosa*. Al., *expulsa*.

(43) *Fixit*. Ita Claromont., Arund. et Grab., juxta Græcam στερεώσας. Reliqui, *fluxit*.

(44) *Inculcant*. Sic omnes mss. Id vero editores male commutarunt in *conculcant*. Nam in Gloss. vet., καταπατώ, redditur, *incolco, proculco, conculco*.

(45) *Afflatum*. Alii, *flatum*.

(46) *Effudit*. Clarom., *effundet*.

(47) *In conditionem et facturam*. Sic recte juxta Græcum solus Clarom. Cateri omnes perperam, *in conditione et factura*. Porro *conditio* hic, ut et alibi saepe, accipitur pro *re creata*.

(48) *Abit*. Feuard., *abiit*; sed Eras. et Gall. *pejus, obiit*.

ramento relinquens illud in quo fuit aute. Spiritus autem circumdans intus et foris hominem, quippe semper perseverans, nunquam relinquens eum. « Sed non primo quod (49) spiritale est, » ait Apostolus (hoc tanquam ad nos homines dicens), « sed primo quod (50) animale, deinde quod spiritale » (51), » secundum rationem. Oportuerat enim (52) primo plasmari hominem, et plasmatum accipere animam; deinde sic communionem Spiritus recipere. Quapropter et « primus Adam factus est » a Domino « in animam viventem, secundus Adam (53) in spiritum vivificantem » (54). Sicut igitur qui in animam viventem factus est, divertens in pejus, perdidit vitam; sic rursus idem ipse in melius recurrens, assumens vivificantem spiritum, inveniet vitam.

3. Non enim aliud est quod moritur, et aliud quod vivificatur (54); quemadmodum neque aliud quod perit, et aliud quod invenitur; sed illam ipsam quæ perierat ovem invenit (55-56) Dominus exquirens. Quid ergo erat quod moriebatur? Utique carnis substantia, quæ amiserat afflatum vitæ, et sine spiramento et mortua facta (57). Hanc itaque Dominus venit vivificaturus; uti quemadmodum in Adam omnes morimur, quoniam **307** animales, in Christum vivamus (58), quoniam spirituales, deponentes non plasma Dei, sed concupiscentias carnis, et assumentes Spiritum sanctum, sicut Apostolus in Epistola quæ est ad Colossenses ait: « Mortificate itaque membra vestra quæ sunt super terram » (59). Quæ sunt autem hæc, ipse exposuit: « Fornicationem, immunditiam, passionem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quæ est idololatria. » Horum depositionem Apostolus præconatur, et eos qui talia operantur (59), velut carnem et sanguinem tantum existentes, non posse ait regnum cælorum possidere. Anima enim ipsorum declinans in pejus, et in terrenas concupiscentias descendens, ejusdem cuius et illa sunt, participavit appellationis: quæ deponere nos jubens, ait

¹⁹ I Cor. xv 46. ²⁰ Ibid., 45. ²¹ Coloss. iii, 5. ²² Ibid., 9. ²³ Philip. i, 22. ²⁴ Coloss. iii, 10. ²⁵ Gal. i, 15, 16.

(49) *Primo quod.* Eras. et Gall. pro quod habent quidem. Feuardenius vero utrumque retinuit.

(50) *Primo quod.* Eras., Gall. et Feuard. vitiose, primo quidem.

(51) *Animale... spiritale.* Est post utramque vocem expunxi auctoritate Clarom. et apostolici textus. Favent etiam Voss. et Merc. 2.

(52) *Oportuerat enim.* Al., oportuerat autem.

(53) *Secundus Adam.* Ita Clarom. juxta apost. textum. Cæteri, secundus autem.

(54) *Quod vivificatur.* Sic omnes mss. cum Græco textu. At Eras., Gall. et Feuard. perperam, qua pro quod.

(55-56) *Invenit.* Ex Græco legendum venit.

(57) *Et mortua facta.* Sic Claramont., Voss. et Grab. Cæteri male, mortua facta est.

(58) *In Christum vivamus.* Sic ex Feuard. marg. et Clarom. juxta Græcum restituo, pro in Spiritu vivamus.

(59) *Operantur.* Al., perpetrant.

(60) *Operibus ejus.* In Arund. ex Vulgata nostra

A rursus in eadem Epistola: « Exspoliantes vos veterem hominem cum operibus ejus » (60). Hoc autem dicebat, non veterem amovens plasmationem: alioquin oportebat nosmetipsos interficientes, separari ab ea quæ est isthæ conversatio.

4. Sed et ipse Apostolus, ille existens qui in vulva plasmatus erat, et de utero exierat, scribebat nobis: « Et vivere in carne fructus operis est » (61); confessus est in ea, quæ est ad Philippenses (62), Epistola dicens: « Fructus autem » operis « Spiritus, » est carnis salus. Quis enim alius apparens fructus ejus est, qui non apparet Spiritus, quam maturam efficere carnem et capacem incorruptelæ? « Si igitur vivere in carne, hic mihi fructus operis est, » non utique substantiam contemnebat carnis, in eo quod dixerat: « Spoliantes vos veterem hominem cum operibus ejus; » sed spoliationem pristinae nostræ conversationis manifestavit, eam quæ veterascit et corrumpitur: et propter hoc intulit: « Et induentes novum hominem, eum qui renovatur in agnitionem (63), secundum imaginem ejus qui creavit eum » (64). In eo ergo quod ait: « Qui renovatur in agnitionem, » demonstrabat quoniam ipse ille qui ignorantia (64) erat ante homo, id est ignorans Deum, per eam quæ in eum est agnitionem renovatur. Agnitio enim Dei renovat hominem. Et in eo quod dicit: « Secundum imaginem conditoris, » recapitulationem manifestavit ejus hominis, qui in initio secundum imaginem factus est Dei.

5. Quoniam autem idem ipse erat Apostolus, qui ex utero generatus fuerat, hoc est antiqua carnis substantia, ipse in ea Epistola quæ est ad Galatas, dixit: « Cum autem placuit Deo, qui me ex utero matris meæ segregavit, et vocavit per gratiam suam, revelare Filium suum in me, ut evangelizarem eum in gentibus » (65): non alius erat qui natus fuerat ex utero, sicut prædiximus, et alius qui evangelizabat Filium Dei; sed idem ille qui ante ignorabat et persequebatur Ecclesiam, revelatione ei

versione, actibus suis.

(61) *Fructus operis est.* Ita Clarom., quod malim quam fructus operis esse, ut Feuard. et Grab. posuerunt.

(62) *In ea quæ est ad Philippenses,* etc. Memoria lapsus Irenæus Epistolam ad Philippenses citat, pro epistola ad Galatas. Quæ enim sequuntur verba: *Fructus autem operis spiritus, est carnis salus,* licet non ipsas Apostoli voces Galat. v, 22, exhibeant, sensum tamen exprimunt, in quem easdem explicat auctor noster cap. præced., n. 1. Frustra igitur ad participium, dicens, revocanda esse vult Grabius, quæ paulo post sequuntur, Apostoli verba: *Si igitur vivere in carne,* etc., quæ illuc male translocata esse contendit. Neque enim ea ab illo loco amoveri sinit quod mox sequitur: *Non utique substantiam,* etc., ut alia taceam.

(63) *In agnitionem.* Sic Græca exemplaria. Sed Vulgata Latina addit, *Dei.*

(64) *Ignorantia.* Ita omnes mss. Sed editt. Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *ignorans.*

de cœlo facta, et colloquente cum eo Domino, quem admodum in tertio libro ostendimus³⁶, evangelizabat Filium Dei Christum Jesum, qui sub Pontio Pilato crucifixus est, præterita ignorantia exterminata a posteriore agnitione: quemadmodum cæci, quos curavit Dominus, cæcitatem quidem amiserunt, perfectam autem receperunt substantiam oculorum, et iisdem ipsis quibus ante non videbant oculis, recipiebant visionem, caligine a visione (65) tantum exterminata, servata autem substantia oculorum; ut per quos non viderant oculos, per eos rursus videntes, gratias agerent ei, qui rursus visum eis redintegravit; et qui aridam curavit manum³⁷ (66), et omnes omnino quos curavit, non ea, quæ ab initio ex utero edita fuerant, membra mutaverunt: sed eadem ipsa salva recipiebant.

6. Fabricator enim universorum Dei Verbum, qui et ab initio plasmavit hominem, a malitia inveniens labefactatum suum plasma omni modo curavit: hoc quidem et secundum unumquodque membrum, sicut et in suo plasmate est; hoc autem (67) et in semel (68) totum sanum et integrum redintegravit hominem, perfectum eum sibi præparans ad resurrectionem. Et quam enim causam habebat carnis membra curare, et restituere in pristinum characterem si non habebant salvari, quæ ab illo curata fuerant? Si enim temporalis erat ab eo utilitas, nihil grande præstitit his qui ab eo curati sunt. Aut quomodo dicunt non esse capacem carnem vitæ, quæ est ab eo, quæ percepit curationem ab eo? Vita enim per curationem, incorruptela autem per vitam efficitur. Qui igitur curationem confert, hic et vitam; et qui vitam, hic et incorruptela circumdat plasma suum (69).

308 CAPUT XIII.

Maximum specimen resurrectionis habemus in mortuis a Christo suscitatis; cordaque nostra capacia esse vitæ æternæ eo ostenduntur, quod nunc Spiritum Dei recipiant.

1. Dicant enim nobis hi qui contraria dicunt, id

³⁶ Cap. 12, n. 10 et cap. 15. ³⁷ Luc. vi, 6 et seqq. v, 41, 43; Luc. vii, 14, 15; Joan. xi, 43, 44. ⁴⁰ I Cor. xv, 52. ⁴¹ Joan. v, 28, 29.

(65) *Caligine a visione.* In Clarom. recentior manus scripsit, *caligine visionis.*

(66) *Qui aridam curavit manum.* Intellige, ut recte notat Grab., *cujus arida manus curata est.*

(67) *Hoc quidem ... hoc autem.* Græco more pro, *modo quidem, modo autem.*

(68) *Et in semel.* Pro *simul; al., et semel.*

(69) *Incorruptela circumdat plasma suum.* Ita Clarom. ubi tamen suo vitiose scriptum. Cæteri, *incorruptelam circumdat plasmate suo.*

(70) *Summi sacerdotis.* Archisynagogum, principem Synagogæ, vel simpliciter principem dicunt evangelistæ, non summum sacerdotem.

(71) *Apprehendit.* Quæ a Christo gesta dictaque sunt, dum puellam et adolescentem suscitavit a mortuis, simul commiscet Irenæus.

(72) *Dari.* Sic Clarom. juxta edita N. Testam. exemplaria. Alii, *dare.*

(73) *Dimittite.* Eum perperam addunt Eras., Gall. et Feuard.

(74) *Operati sunt.* Deest in Eras., Gall. et Merc. 2.

(75-76) *Secundum tragicum Œdipodem, etc.* Respi-

cit ad ea quæ de Œdipode narrat nuntius apud Sophoclem, in *Œdipode tyranno*, his verbis:

A est, qui contradicunt suæ salutis: summi sacerdotis (70) mortua filia, et viduæ filius qui circa portam mortuus efferebatur, et Lazarus qui in monumento quartam habebat diem³⁸, in quibus resurrexerint corporibus? In iisdem ipsis scilicet, in quibus et mortui fuerant. Si enim non in iisdem ipsis, videlicet nec iidem ipsi qui mortui erant, resurrexerunt. Sed enim « apprehendit (71), ait, Dominus manum mortui, et dixit ei: Juvenis, tibi dico, surge: et sedit mortuus, et jussit ei dari (72) manducare, et dedit eum matri suæ. » Et Lazarum « vocavit voce magna, dicens: Lazare, veni foras: et exiit, inquit, mortuus, colligatus pedes et manus institis³⁹. » Hoc symbolum ejus hominis, qui illigatus fuerat in peccatis. Et propter hoc ait Dominus: « Solvite illum, et dimittite (73) abire. » Sicut igitur qui curati sunt, in his quæ ante passa fuerant membra, curati sunt; et mortui in iisdem surrexerunt corporibus, membris et corporibus ipsorum percipientibus curationem, et eam vitam quæ dabatur a Domino, per temporalia præformante æterna, et ostendente quoniam ipse est qui et curationem plasmate suo, et vitam præstare potest, uti ejus de resurrectione quoque credatur sermo: sic et in fine « in novissima tuba⁴⁰, clamante Domino, resurrecturi sunt mortui, quemadmodum ipse ait: « Veniet hora, in qua omnes mortui, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii hominis, et exient, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: et qui mala operati sunt (74), in resurrectionem judicii⁴¹. »

C 2. Vani igitur et vere infelices, qui sic manifesta et clara nolunt conspicere, sed fugiunt lumen veritatis, secundum tragicum Œdipodem (75-76) semetipsos excæcantes. Et quemadmodum in palestra insueti concertantes aliis, unam quamlibet partem corporis totis complectentes manibus, per illud quod detinent, cadent (77), et cadentes putant se vincere, eo quod contentiose teneant illud quod primum apprehenderant membrum, super hoc autem, quod ceciderunt, et derisui (78) habentur:

³⁸ Marc. v, 22; Luc. vii, 12; Joan. xi, 39. ³⁹ Marc. v, 28, 29.

cit ad ea quæ de Œdipode narrat nuntius apud Sophoclem, in *Œdipode tyranno*, his verbis:

Ἀποπάσας γὰρ εἰμάτων χρυσηλάτους
Περὶνάς ἀπ' αὐτῆς, αἰσὶν ἐξεστέλλετο,
Ἄρας ἐπαισεν ἄρθρα τῶν αὐτοῦ κύκλων,
Αἰδῶν τοιαῦθ', ὅθ' οὐνεκ' οὐκ ὄψοιτό νιν,
Ὅθ' οἱ ἔπασχεν, ὅθ' ὀποῖ ἔδρα κακὰ
Ἄλλ' ἐν σκότῳ τὸ λοιπὸν οὐκ μὲν οὐκ ἔδει
Ὅψοιθ', οὐκ δ' ἔχρηζεν οὐ γνοσολατο.

Nam cum avulsisset a vestibus aureas
Fibulas, quibus illa ornata erat,
Tollens ipse sibi oculos eruere cœpit,
Hæc dicens, se non amplius intueri illam (matrem),
[posse,

Neque mala sua, nec scelera quæ perpetrasset:
Sed in tenebris deinceps agentem, neque quos sus,
[non fuerat

Visurum esse, neque quos necesse foret agniturum.

(77) *Cadent.* Editt., *cadunt.*

(78) *Derisui.* In Feuard. marg. et Voss., *derisi.*

sic autem et hæretici : « Caro et sanguis (79) A regnum Dei possidere non possunt ⁴², » duas dictiones tollentes a Paulo, neque sensum Apostoli perspexerunt, neque virtutem dictionum scrutati sunt; unde autem ipsas dictiones tenentes, circa eas moriuntur, universam dispositionem Dei, quantum in ipsis est, evertentes.

3. Sic enim (80) proprie de carne hoc dictum dicent, et non de carnalibus operationibus, quemadmodum demonstravimus, ipsum sibi contraria Apostolum dicentem ostendentes (81). Ait enim statim in eadem Epistola demonstrative de carne sic dicens : « Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria. Ubi est, mors, aculeus tuus? Ubi est, mors, victoria tua ⁴³? » Hæc autem juste dicentur tunc, quando mortalis hæc et corruptibilis caro, circa quam et mors est, quæ et quodam dominio mortis pressa est, in vitam conscendens, induerit incorruptelam et immortalitatem. Tunc enim vere erit victa mors, quando ea quæ continetur ab ea caro, exierit de dominio ejus. Et rursus ad Philippenses ait : « Nostra autem conversatio in cœlis est, unde et Salvatorem exspectamus Dominum Jesum, qui transfigurabit (82) corpus humilitatis nostræ conforme corpori (83) gloriæ suæ, ita ut possit secundum operationem virtutis suæ ⁴⁴ (84). » Quod igitur est humilitatis corpus, quod transfigurabit Dominus conformatum corpori gloriæ suæ? Manifestum est quoniam corpus quod est caro, quod **309** et humiliatur (85) cadens in terram. Transfiguratio autem ejus, quoniam cum sit mortalis et corruptibilis, immortalis fit et incorruptibilis; non secundum propriam substantiam, sed secundum Domini operationem, qui potest mortali immortalitatem, et cor-

rumpibili circumdare incorruptibilitatem. Et propter hoc ait in secunda ad Corinthios : « Ut absorbeatur mortale a vita. Qui autem perficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus spiritus ⁴⁵; » manifestissime hoc de carne dicens : nec enim anima mortalis (86), neque spiritus. Absorbetur autem mortale a vita (87-88), quando et caro jam non mortua (89), sed viva et incorrupta perseveraverit, hymnum dicens Deo, qui in hoc ipsum perficit nos. Ut ergo in hoc perficiamur, bene Corinthiis ait : « Glorificate Deum in corpore vestro ⁴⁶. » Deus incorruptibilitatis est effector.

4. Quoniam autem non de alio quodam corpore, sed de corpore carnis dicit hæc, manifeste et indubitate, et sine ulla ambiguitate Corinthiis ait : « Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut vita Jesu Christi in corpore nostro manifestetur. Semper enim qui vivimus, in mortem tradimur per Jesum, ut et vita Jesu manifestetur in carne mortali nostra ⁴⁷. » Et quoniam spiritus complectitur carnem, in eadem Epistola ait : « Quoniam estis epistola Christi, ministrata a nobis, inscripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus ⁴⁸. » Si ergo nunc corda carnalia capacia Spiritus fiunt; quid mirum si in resurrectione eam, quæ a Spiritu datur, capiunt vitam? De qua resurrectione Apostolus in ea, quæ est ad Philippenses, ait : « Conformis morti (90) ejus, si quomodo occurram ad resurrectionem, quæ est a mortuis ⁴⁹. » In qua igitur alia mortali carne intelligi potest vita manifestari (91), nisi in hac substantia, quæ et mortificatur propter eam, quæ est ad Deum, confessionem? Quemadmodum ipse dixit : « Si secundum hominem cum bestiis Ephesi pugnavi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt ⁵⁰? Si enim mortui non resurgunt (92), neque Christus

⁴² I Cor. xv, 50. ⁴³ I Cor. xv, 53. ⁴⁴ Philip. iii, 20, 21. ⁴⁵ II Cor. v, 4, 5. ⁴⁶ I Cor. vi, 20. ⁴⁷ II Cor. iv, 10, 11. ⁴⁸ II Cor. iii, 3. ⁴⁹ Philip. iii, 10, 11. ⁵⁰ I Cor. xv, 32.

(79) *Caro et sanguis*. Supple ex Græco, *illud* (scilicet dictum), *caro et sanguis*.

(80) *Sic enim*. Ita Clarom. et Voss. melius quam cæteri, *si enim*.

(81) *Contraria ... ostendentes*. Eras., Gall. et Feu-ardent., *contrarium ... ostendet*.

(82) *Transfigurabit*. Sic solus Claromont. Cæteri omnes mss. cum Eras. et Gall. habent, *transfiguravit*. Jam quidem Feu-ard. restituerat *transfigurabit*, sed solius Apostoli auctoritate, ut ipse fatetur.

(83) *Conforme corpori*. Clarom. et Voss. cum versione Italica, *conforme corporis*. Sed cum paulo post iterum legatur in omnibus codd. *conformatum corpori*, sic et hic *corpori* legendum puto.

(84) *Ita ut possit secundum operationem virtutis suæ*. Hæc neque cum Græco Apostoli textu, neque cum Italica versione, neque cum Vulgata nostra consentiunt.

(85) *Quod et humiliatur*. Voss. et Grab., *quæ pro quod*.

(86) *Mortalis*. Ita Feu-ard. in marg., Clarom., Voss. et Grabius. Cæteri perperam, *immortalis*.

(87-88) *Absorbetur autem mortale a vita*. Sic solus Claromont. juxta Græcum. Reliqui corrupte: *absorbetur a mortali vita*.

(89) *Jam non mortua*. Jam addo ex Claromont., suffragante Græco textu.

(90) *Conformis morti*. Hic mss. omnes corrupti sunt. In Clarom. legitur, *cui honoratus morti*; in Arund. ac Merc. 2, *cooperatus mortis*; et in Voss. pejus, *commemoratur*. Suspicio animum subit, interpretem, vel priores librarios ex vitiosa Scripturæ versione scripsisse, *cooneratus morti*: nam ita habet vetus noster San-Germanensis, et Regius D. Pauli Epistolarum codex. Huic vero spurixæ versioni occasionem dedisse videtur vox *συμμορφιζόμενος*, quam pro *συμμορφούμενος* habent quidam codices, ut Alexandrinus. Nam pro *συμμορφιζόμενος* imprudens quispiam male legens, vel scribens *συμμορφιζόμενος*, verterit, aut vertendi occasionem præbuerit, aut *cooneratus*. Quam vocem haud intelligentes (nec certe culpa eorum erat) Irenæi scribæ, tam misere deformatunt. Sic conjicio; sed quidquid sit de conjectura, vera Pauli, imo et Irenæi lectio est, *conformis*, vel *conformatus*.

(91) *Potest vita manifestari*, etc. Hæc sequentia omnia, usque ad tertiam periodum capitis sequentis, *sed quoniam ab initio vocalis est*, supina scribæ negligentia ommissa sunt in cod. Clarom.

(92) *Resurgunt*. *Resurgent* in Arund. et Merc. 1.

resurrexit; si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est et fides vestra. Invenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testificamur (93), quod suscitavit Christum, quem non suscitavit. Si enim mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est fides vestra: quoniam adhuc estis in peccatis vestris. Ergo et qui dormierunt, in Christo, perierunt. Si in vita hac in Christo sperantes sumus tantum, miserabiliores omnibus sumus hominibus. Nunc autem Christus resurrexit a mortuis, primitiæ dormientium: quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum ⁵¹.

5. In his igitur omnibus, quemadmodum prædiximus, aut contraria sentientem sibimetipsi Apostolum dicent, quantum ad illud, « Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt ⁵²: » aut iterum malignas et extortas cogentur omnium dictorum facere expositiones, ad transvertendam et immutandam sententiam dictorum. Quid enim dicere habebunt sanum, si conabuntur aliter interpretari hoc quod scribit: « Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem ⁵³: » et: « Ut vita Jesu manifestetur in carne mortali nostra ⁵⁴: » et reliqua omnia, in quibus Apostolus manifeste et clare resurrectionem et incorruptelam carnis prædicat? Cogentur itaque hæc tanta male interpretari, qui unum nolunt bene intelligere.

310 CAPUT XIV.

Nisi caro servanda esset, carnem ejusdem substantiæ cum nostra Verbum non assumpsisset; quapropter nec per ipsum essemus reconciliati.

1. Quoniam autem non adversus ipsam substantiam carnis et sanguinis dixit Apostolus, non possidere (94) regnum Dei, ubique idem Apostolus in Domino Jesu Christo (95) usus est carnis et sanguinis nomine; aliquid quidem (96), uti hominem

⁵¹ I Cor. xv, 13 et seqq. ⁵² Ibid., 50. ⁵³ Ibid., 53. ⁵⁴ Luc. xi, 30; Matth. xxiii, 35.

(93) *Testificamur.* Solus Arundel. quem sequitur Grab. habet, *testificati sumus*; quam quidem veram esse D. Pauli lectionem puto. Sed cum huic repugnent alia Irenæi exemplaria, *testificamur* retinendum esse duxi.

(94) *Possidere.* Eam addunt Ottob., Arund., Merc. 2 et Grab.

(95) *In Domino Jesu Christo.* Id est, ut recte explicat Grab., ubi *de Domino Jesu Christo verba fecit.*

(96) *Aliquid quidem... aliquid autem.* Græco more pro, *partim quidem... partim autem.*

(97) *Ipsæ.* Hæc vox addita fuit ex Arund. et Merc. 2.

(98) *Circa Noe.* Arund., in *arca Noe.*

(99) *Vestrum sanguinem.* Sic Clarom. et Voss. juxta Græcum τῶν Ὁ. Cæteri omittunt *vestrum.*

(1) *Pro sanguine.* Sanguis pro sanguine est in Eras., Gall. et Feuard.; sed vocem *sanguis* merito omittunt Clarom., Voss. et Grab., quia nec in nostris τῶν Ὁ edit. legitur, excepta Complutensi in qua habetur: ἀντὶ τοῦ αἵματος ἀνθρώπου, τὸ αὐτοῦ

A ejus statueret (etenim ipse (97) semetipsum Filium dicebat hominis); aliquid autem, uti salutem carnis nostræ confirmaret. Si enim non haberet caro salvari, nequaquam Verbum Dei caro factum esset. Et si non haberet sanguis justorum inquiri, nequaquam sanguinem habuisset Dominus. Sed quoniam ab initio vocalis est sanguis, Deus ad Cain dixit, cum occidisset fratrem suum: « Vox sanguinis fratris tui clamat ad me ⁵⁵. » Et quoniam haberet exquiri sanguis ipsorum, dixit ad eos qui circa Noe (98) erant: « Etenim vestrum sanguinem (99) animarum vestrarum exquiram illum de manu omnium bestiarum. » Et iterum: « Qui effundet sanguinem hominis, pro sanguine (1) ejus effundetur ⁵⁶. » Similiter autem et Dominus his, qui habebant ejus sanguinem effundere, dicebat: « Exquiretur omnis sanguis justus, qui effunditur super terram, a sanguine Abel justi, usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachæ, quem occidistis inter templum et altare; etiam dico vobis, venient omnia ista super generationem istam ⁵⁷. » Recapitulationem effusionis sanguinis ab initio omnium justorum et prophetarum, in semetipsum futuram indicans, et exquisitionem sanguinis ipsorum per semetipsum. Non autem exquireretur hoc, nisi et salvari haberet; nec in semetipsum recapitulatus esset hæc Dominus, nisi et ipse caro et sanguis secundum principalem (2) plasmationem factus fuisset, salvans in semetipso in fine illud, quod perierat in principio in Adam.

C 2. Si autem ob aliam quamdam dispositionem Dominus incarnatus est, et ex altera substantia carnem attulit, non ergo in semetipsum recapitulatus est se hominem (3); adhuc etiam nec caro quidem dici potest. Caro enim vere primæ plasmationis e limo facta est successio (4). Si autem ex alia substantia habere eum oportuit materiam, ab initio ex altera substantia Pater (5) operatus fuisset fieri conspersionem ejus (6). Nunc autem quod

⁵⁵ II Cor. iv, 11. ⁵⁶ Genes. iv, 10. ⁵⁷ Gen. ix, 5, 6.

ἐχχοθήσεται. De variis hujus Scripturæ loci lectionibus consulens doctissimum Cotelerium in notis ad lib. II *Constitut. apost.*, cap. 42.

D (2) *Secundum principalem.* Non spernenda doctissimi Grabii conjectura, interpretem hic et paulo post, ἀρχαίαν, primævam, male vertisse, *principalem*: quippe mox mentio facta *primæ plasmationis*.

(3) *Se hominem.* Se bene addidit Feuard. ex vet. cod., suffragantibus Clarom. et Voss., perperam vero expunxit Grab., nam de humana natura, quam assumpsit Dominus, sermo est.

(4) *Facta est successio.* Ita vetus Feuardent. cod. cui consentiunt, quoad vocem *facta*, Clarom. et om. Anglic. At in edit. omnib., *facta successio*.

(5) *Ex altera substantia Pater.* Sic Clarom., Voss. et Grab. Reliqui corrupte, *ex altera substantiæ parte*, vel *partes*.

(6) *Conspersionem ejus.* *Conspersionem*, Græce φύραμα, pro *massa* dixit interpres; quomodo Vultus Bibliorum interp. eandem Græcam vocem reddidit I Cor. vii, uti *sitis nova conspersio*.

fuit, qui perierat, homo, hoc salutare factum est A Verbum; per semetipsum eam, quæ esset ad eum, communionem, et exquisitionem salutis ejus efficiens. Quod autem perierat (7), sanguinem et carnem habebat. Limum enim de terra accipiens Dominus, plasmavit hominem; et propter hunc omnis dispositio adventus Domini. Habuit ergo et ipse carnem et sanguinem; non alteram quamdam, sed illam principalem Patris' plasmationem in se recapitulans, exquirens id quod perierat. Et propter hoc Apostolus in Epistola quæ est ad Colossenses ait: « Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici cogitationi ejus (8) in operibus malis, nunc autem reconciliati (9) in corpore carnis ejus, per mortem ejus, exhibere vos sanctos, et castos, et sine crimine (10) in conspectu ejus⁵⁸. In corpore, ait, reconciliati carnis ejus; » hoc quoniam (11) B justa caro reconciliavit eam carnem, quæ in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxit Deo.

3. Si quis igitur secundum hoc alteram dicit Domini carnem a nostra carne, quoniam illa quidem non peccavit, neque inventus est dolus in anima ejus, nos autem peccatores, recte dicit. Si autem alteram substantiam carnis Domino aslingit, jam non constabit (12) illi reconciliationis sermo. Reconciliatur enim illud, quod fuit aliquando in inimicitia (15). Si autem ex altera substantia carnem attulit Dominus, jam non illud reconciliatum est Deo, quod per transgressionem factum fuerat inimicum. Nunc autem per eam, quæ est ad se, communicacionem, reconciliavit Dominus hominem Deo Patri; reconcilians nos sibi per corpus carnis suæ, et sanguine suo redimens nos, quemadmodum Apostolus Ephesiis ait: « In quo habuimus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum⁵⁹. » Et rursus eisdein: « Vos, inquit, qui aliquando eratis longe, facti estis juxta, in sanguine Christi⁶⁰. » Et iterum: « Inimicitias in carne sua, legem præceptorum decretis evacuans⁶¹. » Et in omni autem Epistola manifeste testificatur Apostolus, quoniam **311** per carnem Domini nostri et sanguinem ejus nos salvati sumus.

⁵⁸ Coloss. i, 21, 22. ⁵⁹ Ephes. i, 7. ⁶⁰ Ibid., 11, 13. ⁶¹ Ibid., 14, 15. ⁶² Rom. vi, 12, 13. ⁶³ Ibid., 21, 22; vii, 5, 6. ⁶⁴ Coloss. ii, 19. ⁶⁵ Isa. xxvi, 19. ⁶⁶ Isa. lxxvi, 13, 14.

(7) *Perierat.* Feuard. in marg. et Clarom., *pe-* D *culatos et irreprehensibiles.*

(8) *Inimici cogitationi ejus.* Alii, *inimici cogitationis ejus.* Porro vox *ejus*, quam hic habent omnes Irenæi codd., ex versione Italica addita videtur. Nam eam vocem neque Græcus apost. textus, neque Vulgata nostra agnoscunt; et τῆ διαβολᾶ, *sensu*, non ad Deum, sed ad ipsos Colossenses referunt, ut sensus sit: *inimici sensu vestro, seu cogitatione in operibus malis.* Observandum tamen, quod in vetustissimo nostro cod. San-Germanensi non τῆ διαβολᾶ, ut habent omnes alii, sed τῆς διαβολᾶς exaratum legitur.

(9) *Reconciliati.* Sic Italica versio. Nostra cum Græco *reconciliavit.*

(10) *Castos et sine crimine.* Græc., ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους; quæ Vulgatus interpret. reddidit *imma-*

4. Si igitur caro et sanguis sunt, quæ faciunt nobis vitam, non proprie de carne dictum est et sanguine, non posse ea possidere regnum Dei; sed de prædictis carnalibus actibus, qui ad peccatum transvertentes hominem, privant eum vita. Et propter hoc in Epistola quæ est ad Romanos ait: « Non ergo regnet peccatum in corpore mortali vestro ad obediendum ei: neque exhibeatis membra vestra arma injustitiæ peccato; sed exhibete vosmetipsos Deo, velut a mortuis viventes, et membra vestra arma justitiæ Deo⁶². » Quibus igitur membris serviebamus peccato: et fructificabamus morti, iisdem ipsis membris servire nos vult justitiæ, ut fructificemus vitæ⁶³. Memor igitur, dilectissime, quoniam carne Domini nostri redemptus es, et sanguine ejus redhibitus, « et tenens caput, ex quo universum corpus » Ecclesiæ « compaginatam au- gescit⁶⁴, » hoc est, carnalem adventum Filii Dei, et Deum confitens, et hominem ejus (14) firmiter excipiens, utens etiam his ostensionibus, quæ sunt ex Scripturis, facile evertis, quemadmodum demonstravimus, omnes eas, quæ postea afflictæ sunt, hæreticorum sententias.

CAPUT XV.

Testimoniis Isaie et Ezechielis probat resurrectionem, eundemque Deum nos resuscitaturum esse, qui creavit.

1. Quoniam autem is qui ab initio condidit hominem, post resolutionem ejus in terram promisit ei secundam generationem, Isaias quidem sic ait: « Resurgent mortui, et surgent qui in monumentis (15), et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim qui a te est, sanitas est eis⁶⁵. » Et iterum: « Ego vos advocabo, et in Jerusalem advocabimini, et videbitis, et gratulabitur cor vestrum, et ossa vestra quasi herba orientur, et cognoscetur manus Domini his qui colunt eum⁶⁶. » Et Ezechiel autem sic (16): « Et facta est super me manus Domini, et eduxit (17) me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campi, et hic erat plenus ossibus, et circumduxit me super ea in circuitum in gyro (18), et ecce multa super faciem campi arida valde. Et dixit ad me:

culatos et irreprehensibiles.

(11) *Hoc quoniam.* Alii, *id est, quia.*

(12) *Jam non constabit.* Feuard. in marg. et Voss., *inanis constabit.*

(13) *In inimicitia.* In addimus ex Clarom., Voss. et Merc. 2.

(14) *Hominem ejus.* Sic Feuard. in marg., Claromont. et Voss., melius quam alii, *hominem eum.*

(15) *Monumentis.* Sunt, quod addunt editi., expunxi auctoritate Claromont. et Voss., quia nec in LXX exprimitur, licet subintelligatur.

(16) *Ezechiel autem sic.* Editi. addunt *ait ante sic.*

(17) *Eduxit.* Ita cod. Voss. et Grab. juxta LXX, ἐξήγαγε. Cæteri, *duxit.*

(18) *In circuitum in gyro.* Era., Gallas., Arundel. et Merc., omissis *in circuitum*, habent *in gyro.*

Fili hominis, si vivunt ossa hæc? Et dixi: Domine, tu scis, qui fecisti (19) hæc. Et dixit ad me: Prophetare super ossa hæc, et dices eis: Ossa arida, audite sermonem Domini. Hæc dicit Dominus ossibus his: Ecce ego superduco super vos spiritum vitæ, et dabo super vos nervos, et reduco supervos carnem, et extendam super vos cutem, et dabo spiritum meum in vos, et vivetis, et cognoscetis quia ego sum Dominus. Et prophetavi, sicut præcepit mihi Dominus. Et factum est cum prophetarem, et ecce terræ motus, et adducebantur ossa unumquodque ad compaginem suam; et vidi, et ecce super ea (20) nervi et carnes nascebantur, et ascendebant super ea cutes desuper, et spiritus non erat in eis. Et dixit ad me: Ad spiritum propheta, fili hominis, et dic spiritui: Hæc dicit Dominus: A quatuor spiritibus veni, et insuffla in mortuos istos, et vivant. Et prophetavi, quemadmodum præcepit mihi Dominus, et intravit in eos spiritus, et vixerunt, et steterunt supra pedes suos collectio multa valde⁶⁷. Et rursus ipse ait: Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperiam monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, et inducam vos in terram Israel, et cognoscetis quia ego sum Dominus, cum aperiam ego sepulera vestra, ut reducam (21) de sepulcris populum meum, et dabo spiritum meum in vos, et vivetis, et ponam vos in terram vestram, et cognoscetis quia ego Dominus (22). Locutus sum, et faciam, dicit (23) Dominus⁶⁸. Demiurgo itaque et hic vivificante corpora nostra (24) mortua, quemadmodum videre adest, et resurrectionem eis re-

promittente, et de sepulcris et monumentis suscitationem, et incorruptelam donante: Secundum enim lignum vitæ, ait, dies ipsorum erunt⁶⁹; hic solus Deus ostenditur, qui hæc facit, et ipse bonus Pater, benigne vitam donans his, qui ex se non habent vitam.

2. Et propter hoc manifestissime Dominus ostendit se, et Patrem quidem suis discipulis; ne scilicet quærerent alterum Deum, præter eum qui plasmaverit hominem, et afflatum vitæ donaverit ei; neque in tantam insaniam procederent, uti super Demiurgum alterum affingerent Patrem. Et ideo reliquos quidem omnes, quibuscunque propter transgressio-

nem eorum eveniebant languores, curabat sermone; quibus et dicebat: Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat⁷⁰; manifestans quoniam propter inobedientiæ peccatum subsecuti sunt languores hominibus. Ei autem qui cæcus fuerat a nativitate, jam non per sermonem, sed per operationem præstitit visum; non vane, neque proût evenit hoc faciens, sed ut ostenderet manum Dei, eam quæ ab initio plasmavit hominem. Et propterea interrogantibus eum discipulis, qua ex causa cæcus natus esset, utrumne sua, an parentum culpa? ait: Nec hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur (25) opera Dei in ipso⁷¹. Opera autem Dei plasmatio est hominis. Hanc enim (26) per operationem (27) fecit, quemadmodum Scriptura ait: Et sumpsit Dominus limum de terra, et plasmavit hominem⁷². Quapropter et Dominus exspuit in terram, et fecit lutum, et superlinivit illud oculis; ostendens antiquam plasmationem quemadmodum facta est, et manum Dei manifestans his qui intelligere possint (28), per quam e limo plasmatus est homo. Quod enim in ventre plasmare (29) prætermisit artifex Verbum, hoc in manifesto adimplevit; uti manifestarentur opera Dei in ipso, nec jam alteram requireremus manum, per quam plasmatus est homo, neque alterum Patrem; scientes quoniam quæ plasmavit nos initio, et plasmavit in ventre manus Dei, hæc in novissimis temporibus perditos exquisivit nos, suam lucrificans, et super humeros assumens ovem perditam, et cum gratulatione in cohortem restituens vitæ.

3. Quoniam autem (30) in ventre plasmavit nos Verbum Dei, ait Jeremiæ: Priusquam plasmarem te in utero, novi te, et priusquam exires (31) de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te⁷³ (32). Sed et Paulus similiter ait: Quando autem complacuit ei, qui me segregavit ex utero matris meæ, uti evangelizarem eum in gentibus⁷⁴. Cum ergo in ventre a Verbo plasmemur, id ipsum Verbum ei, qui a nativitate cæcus fuerat, formavit visionem; eum, qui in abscondito plasmator noster est, in manifesto ostendens, quoniam ipsum Verbum manifestum hominibus factum fuc-

⁶⁷ Ezech. xxxvii, 4 et seqq. ⁶⁸ Ibid., 12 et seqq. ⁶⁹ Isa. Lxv, 22. ⁷⁰ Joan. v, 14. ⁷¹ Joan. ix, 3. ⁷² Gen. ii, 7. ⁷³ Jerem. i, 5. ⁷⁴ Galat. i, 15, 16.

(19) Qui fecisti. Has voces non agnoscunt nostri D Grab.; cæteri male omittunt per.

(20) Super ea. Clarom., Voss. et Merc. 1, super eam. Sed repugnant LXX.

(21) Ut reducam. Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta LXX; cæteri, et reducam.

(22) Quia ego Dominus. Clarom., quoniam ego sum Dominus.

(23) Dicit. Al., dixit.

(24) Corpora nostra. Sic Clarom. et Arund.; alii, vestra.

(25) Manifestentur. Eras. et Gallas., manifestarentur.

(26) Hanc enim. Scil. plasmationem.

(27) Per operationem. Sic Clarom., Voss. et

(28) Manifestans ... possunt. Al., ostendens ... possunt.

(29) Quod enim in ventre plasmare. Ita recte Claromont. et vet. Feuard. cod. cum edit. Oxon. In reliquis exemplaribus perperam: quod enim in veteri plasmate, vel, invenit replasmare. Nam de oculis sermo est, quibus ab utero matris orbatus fuerat cæcus natus; quos proinde in ventre plasmare prætermiserat artifex Verbum; quod et sequentia satis declarant.

(30) Quoniam autem. Al., qui autem.

(31) Exires. Edit., progredere.

(32) Posui te. Eras., Gallas. et Feuard., dedi te.

rat; et antiquam plasmationem Adæ disserens, et quomodo factus est, et per quam plasmatus est manum, ex parte totum ostendens. Qui enim visionem formavit Dominus, hic est qui universum hominem formavit (35), voluntati Patris deserviens. Et quoniam in illa plasmatione, quæ secundum Adam fuit (34), in transgressione factus homo (35) indigebat lavacro regenerationis; postquam linit luto super oculos ejus, dixit ei: « Vade in Siloam, et lavare »; simul et plasmationem, et eam quæ est per lavacrum regenerationem restituens ei. Et propter hoc lotus venit videns, ut et suum cognosceret plasmatores, et disceret homo eum qui donavit ei vitam.

4. Excidunt itaque et hi qui a Valentino sunt, dicentes, non ex hac terra plasmatum esse hominem, sed a fluida materia et effusa. Ex qua enim terra Dominus (36) ei formavit oculos, ex hac manifestum est quoniam et ab initio plasmatus est homo. Non enim consequens erat, aliunde quidem oculos, aliunde autem reliquum corpus plasmatum esse: quemadmodum nec consequens est, alterum quidem corpus, alterum vero plasmasse oculos. Sed idem ipse qui ab initio plasmavit Adam, cum quo et loquebatur Pater: « Faciamus hominem secundum imaginem et similitudinem nostram »; in novissimis temporibus semetipsum manifestans hominibus, ei qui ab Adam cæcus erat, formavit visionem. Et propter hoc Scriptura significans quod futurum erat, ait, abscondito Adam propter inobedientiam, Dominum venisse vespere ad eum, et evocasse eum, et dixisse ei: « Ubi es? » Hoc est, quoniam in novissimis temporibus id ipsum venit Verbum Dei advocare hominem, commemorans eum (37) opera sua, in quibus degens absconditus fuerat Domino. Quemadmodum enim tunc ad Adam vespere locutus est exquirens illum Deus; sic in novissimis temporibus per eandem vocem visitavit exquirens genus ejus.

CAPUT XVI.

Cum in terram corpora nostra revertantur, sequitur ea inde substantiam habere. Item Verbi adventu clarius in nobis imago Dei apparuit.

1. Et quoniam ex hac quæ secundum nos est

⁷⁸ Joan. ix, 7. ⁷⁶ Genes. i, 26. ⁷⁷ Genes. iii, 9.

(35) *Formavit.* Editt., *plasmavit.*

(34) *Secundum Adam fuit.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; alii male, *secundum hominem fuit.*

(35) *Factus homo.* Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *factus est homo.*

(36) *Dominus.* Ita Clarom. et Voss. et Grab., melius quam alii, *Deus*; quia de Jesu Christo hic agitur.

(37) *Recommorans eum.* (Id est, in mentem ei revocans.) Ita Clarom. melius quam alii, *recommorans in eo.*

(38) *Plasma eis factum est.* Ita Clarom.; cæteri omnes: *plasmatio ei facta est*; vitiose quidem quoad vocem *ei*; de corporibus enim, non de Adamo sermo est.

(39) *Oculos.* Ei perperam additum a Feuardent. expunxi auctoritate Eras., Gallas., Clarom., Arund.

A terra, plasmatio fuit Adæ, Scriptura dicit dixisse Deum ei: « In sudore vultus tui manducabis panem tuum, quoadusque convertaris in terram, ex qua sumptus es »⁷⁸. » Si igitur in aliquam alteram terram revertuntur post mortem corpora nostra, consequens est ea inde et substantiam habere. Si vero in hanc ipsam, manifestum est, quoniam, et ex hac plasma eis factum est (38); quomodo et Dominus fecit manifestum, ex hac eadem oculos (39) formans. Et manu itaque vere liquido (40) ostensa Dei, per quam plasmatus est quidem Adam, plasmati autem sumus et nos; et cum sit unus et idem Pater, cujus vox ab initio usque ad finem adest plasmati suo; et substantia plasmatis nostri per Evangelium ostensa manifeste (41), jam non oportet quærere alium Patrem præter hunc; neque aliam substantiam plasmationis nostræ, præter prædictam et ostensam a Domino; neque alteram manum Dei præter hanc, quæ ab initio usque in finem format nos, et coaptat in vitam, et adest plasmati suo, et perficit illud secundum imaginem et similitudinem Dei (42-43).

2. Tunc autem hoc Verbum ostensum est, quando homo Verbum Dei factum est, semetipsum homini, et hominem sibi metipso assimilans, ut per eam quæ est ad Filium similitudinem, **313** pretiosus homo fiat Patri. In præteritis enim temporibus, dicebatur quidem secundum imaginem Dei factum esse hominem, non autem ostendebatur. Adhuc enim invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem homo factus fuerat (44). Propter hoc autem et similitudinem facile amisit. Quando autem caro Verbum Dei factum est, utraque confirmavit; et imaginem enim ostendit veram (45), ipse hoc sciens, quod erat imago ejus; et similitudinem firmans (46) restituit, consimilem faciens hominem invisibili Patri per visibile Verbum.

3. Et non solum autem per ea quæ prædicta sunt, et Patrem, et semetipsum manifestavit Dominus, sed etiam per ipsam passionem. Dissolvens enim eam, quæ ab initio in ligno facta fuerat, hominis inobedientiam, « obediens factus est usque ad mortem, mortem autem crucis »⁷⁹; » eam quæ in ligno facta fuerat inobedientiam, per eam quæ in ligno

⁷⁸ Genes. iii, 19. ⁷⁹ Philip. ii.

D et Merc. 2.

(40) *Vere liquido.* Sic Claromont., Voss. et Grab. Cætera exemplaria corrupta sunt: nam pro *vere liquido* Eras. et Gallas. editt. habent, *reliqua*; Merc. 2. codd., *reliqua vel*; ms. Arund., *reliqua vere*; denique Feuard. edit., *reliqua vere aliquando.*

(41) *Substantia ... ostensa manifeste.* Sic iterum Clarom. In Voss. et Grab., *substantia ... ostensa est manifeste*; ubi male additum verbum *est*. Cæteri pejus, *substantiam ... ostendens manifeste.*

(42-43) *Similitudinem Dei.* Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, et repugnantibus omnibus fere mss., *similitudinem suam Dei.*

(44) *Factus fuerat.* Factus deest in Eras. et Gallas.

(45) *Veram.* In Græco *vere.*

(46) *Firmans.* Ex Græc., *firmiter.*

fuerat obedientiam sanans. Non autem per eandem venisset exsolvere eam, quæ fuerat erga plasmatorum nostrum inobedientiam, si alterum annuntiabat Patrem. Quoniam autem per hæc, per quæ non audivimus Deum (47), et non credidimus ejus verbo, per hæc eadem obedientiam introduxit, et eam quæ esset erga verbum ejus assensionem (48), per quæ (49) manifeste ipsum ostendit Deum, quem in primo quidem Adam offendimus, non facientes ejus præceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, obedientes usque ad mortem facti. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi, cujus et præceptum transgressi fueraimus ab initio.

CAPUT XVII.

Deus et Dominus, Pater et creator universorum, unicus et solus est, qui nos in Christo dilexit, præcepta dedit, et remisit nobis peccata; cujus Filium et Verbum sese Christus probavit, cum peccata condonaret.

1. Est autem hic Demiurgus, qui secundum dilectionem quidem, Pater est; secundum autem virtutem, Dominus; secundum autem sapientiam, factor et plasmator noster: cuius et præceptum transgredientes, inimici facti sumus ejus. Et propter hoc in novissimis temporibus, in amicitiam restituit nos Dominus per suam incarnationem, mediator Dei et hominum⁸⁰ factus; propitians quidem pro nobis Patrem, in quem peccaveramus, et nostram inobedientiam per suam obedientiam consolatus; nobis autem donans eam, quæ est ad factorem nostrum, conversationem et subjectionem. Quapropter et in oratione dicere nos docuit: « Et remitte nobis debita nostra⁸¹; » utique quoniam hic est Pater noster, cujus eramus debitores, transgressi ejus præceptum. Quis autem est hic? Utrumne incognitus aliquis, et nulli nunquam (50-51) præceptum dans Pater? An vero qui a Scripturis prædicatur Deus, cui et debitores eramus, transgressi ejus præceptum? Datum est autem præceptum homini per Verbum: « Audivit enim Adam, ait, vocem Domini Dei⁸². » Bene igitur Verbum ejus ad hominem dicit: « Remittuntur tibi peccata⁸³; » idem ille, in quem peccaveramus in initio, remissionem peccatorum in fine donans. Aut si alterius

quidem transgressi sumus præceptum, alius autem erat qui dixit: « Remittuntur tibi peccata tua; » neque bonus, neque verax, neque justus est hujusmodi. Quomodo enim bonus, qui non ex suis donat? Aut quomodo justus, qui aliena rapit? Quomodo autem vere (52) remissa sunt peccata, nisi ille ipse, in quem peccavimus, donavit remissionem, « per viscera misericordiae Dei nostri, in quibus visitavit nos⁸⁴ » per Filium suum?

2. Quapropter et curato paralytico, « Videntes, inquit, populi clarificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus⁸⁵. » Quem igitur Deum clarificaverunt circumstantes populi? Nunquidnam ab hæreticis inventum, incognitum Patrem? Et quomodo eum, qui initio tunc (53) non cognoscebatur ab eis, glorificabant? Manifestum est ergo, quoniam eum, qui a lege et 314 prophetis (54) prædicatus est Deus, glorificabant Israelitæ, qui et est Pater Domini nostri: et propter hoc docebat homines in sensu (55) per ea signa, quæ faciebat, dare gloriam Deo. Si autem ab altero quidem Patre ipse venisset, alterum autem Patrem glorificabant homines videntes ejus virtutes; ingratos eos in eum Patrem, qui miserat curationem, efficiebat. Sed quoniam ab eo, qui est (56) Deus, unigenitus Filius venerat ad salutem hominum, et incredulos per eas quas faciebat virtutes, provocabat dare gloriam Patri; et non recipientibus adventum Filii ejus, et propter hoc non credentibus, quæ ab eo fiebat remissioni, Phariseis dicebat: « Ut sciatis quoniam potestatem habet Filius hominis remittere peccata⁸⁶; » et hoc cum dixisset, jussit paralyticum hominem tollere grabbatum, super quem jacebat (57), et ire in domum suam: per hoc quod efficit (58), confundens incredulos, et significans quoniam ipse est vox Dei, per quam accepit homo præcepta, quæ supergressus est, et factus est peccator; ex peccatis enim paralysis subsecuta est.

3. Peccata igitur remittens, hominem quidem curavit, semetipsum autem manifeste ostendit quis esset. Si enim nemo potest remittere peccata, nisi solus Deus; remittebat autem hæc Dominus, et curabat homines; manifestum, quoniam ipse erat Verbum Dei, Filius hominis factus, a Patre pote-

⁸⁰ I Tim. II, 5. ⁸¹ Matth. VI, 12. ⁸² Gen. III, 8, 10. ⁸³ Matth. IX, 2. ⁸⁴ Luc. I, 78. ⁸⁵ Matth. IX, 8. ⁸⁶ Matth. IX, 6.

(47) *Audivimus Deum.* Sic vetus Feuard. cod., Voss. et Claromont; cæteri, *obedivimus Deo.*

(48) *Assensionem.* Eras., Gallas., Feuard., Arundel. et Merc. 2 perperam, *ostensionem.*

(49) *Per quæ.* Feuard. in marg. et Voss., *per quem.* Mallem *perquam*, una voce. At *per quæ*, saltem accipias necesse est pro *per hæc*, ne suspensus maneat sensus.

(50-51) *Nulli nunquam.* In Arund., *nulli, inquam*, quæ recentioris cujuspiam emendatio esse videtur, cui displicuit duplex negatio, Græcorum more.

(52) *Vere.* Eras., Gallas. et Feuard., *recte*, quod minus placet.

(53) *Initio tunc.* Ita Clarom.; in Voss., *initio tum*; in vet. Feuard. cod., *initio tamen*; in reliquis, in

totum.

(54) *A lege et prophetis.* Sic omnes fere mss. At Eras., Gallas. et Feuard., *in lege a prophetis.*

(55) *In sensu.* Id est, ut recte explicat Grab., *sensibiliter, manifeste, etc.*

(56) *Qui est.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *a quo*; Feuard. vero pro more, haud certe probando, utramque lectionem jungens, cæteris pejus scripsit: *qui est, a quo.*

(57) *Super quem jacebat.* Unicam vocem *suam*, loco istarum, habent Merc. 2 codd.

(58) *Per hoc quod efficit.* Sic Clarom. et Voss., quibus quoad vocem *quod* consentiunt Arundel. et Merc. 1, Alii male, *propter hoc quidem efficit.*

statem remissionis peccatorum accipiens, quoniam homo, et quoniam Deus (59) : ut quomodo (60) homo compassus est nobis, tanquam Deus misceatur nostri, et remittat nobis debita nostra, quæ factori nostro debemus Deo. Et propter hoc David prædixit : « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus homo, cui non imputavit Dominus peccatum ⁸⁷, » eam, quæ per adventum ejus est, remissionem præmonstrans, per quam « delevit chirographum » debiti nostri (61), « et affixit illud cruci ⁸⁸ : » uti quemadmodum per lignum facti sumus debitores Deo, per lignum accipiamus nostri debiti remissionem.

4. Hoc et per alios quidem multos, jam autem et per Eliseum prophetam significanter ostensum est. Cum enim hi, qui cum illo erant, prophetæ (62) B conciderent ligna ad fabricationem tabernaculi, et ferrum excussum de securi cecidisset in Jordanem, et non inveniretur ab ipsis, veniens autem Eliseus in ipsum locum, cum didicisset quid esset factum, lignum in aquam misit; hoc autem cum fecisset, supernavit ferrum securis, et de superficie aquæ sumpserunt illud, qui ante amiserant ⁸⁹ : per operationem ostendente propheta, quod firmum verbum Dei, quod per lignum negligenter amiseramus, nec inveniebamus, recepturi essemus iterum per ligni dispositionem. Quoniam autem securi similis est verbum Dei (63), Joannes Baptista ait de eo : « Jam autem securis ad radicem arborum posita est ⁹⁰. » Et Jeremias autem similiter ait : « Verbum Domini, quemadmodum bipennis cædens petram ⁹¹. » Hoc C ergo verbum absconditum a nobis manifestavit (64), quemadmodum prædiximus, ligni dispositio. Quoniam enim per lignum amisimus illud, per lignum iterum manifestum omnibus factum est, ostendens alitudinem, et longitudinem, et latitudinem (65) in se; et quemadmodum dixit quidam de senioribus, per extensionem manuum, duos populos ad unum Deum congregans. Duæ quidem manus, quia et duo populi dispersi in fines terræ; unum au-

tem medium caput, quoniam et unus Deus super omnes, et per omnes, et in omnibus nobis.

315 CAPUT XVIII.

Creaturas universas, quibus Deus Pater et ejus Verbum utuntur, sua propria virtute et sapientia condiderunt; non ex labe, aut ignorantia: alias nunquam carnem assumpsisset Dei Filius, qui omnem a Patre potestatem accepit.

1. Et talem vel tantam dispositionem non per alienas, sed per suas efficiebat condiciones (66) : neque per ea quæ ex ignorantia et labe facta sunt, sed per ea quæ ex sapientia et virtute Patris ejus substantiam habuerunt. Neque enim iniquus, ut aliena concupiscat; neque indigens, ut non per sua propria suis propriis efficiat vitam, sua utens conditione ad hominis salutem. Neque enim portasset illum conditio, si quod ignorantia et labis erat, emisit (67). Quoniam enim ipsum Verbum Dei incarnatum suspensum est super lignum, per multa ostendimus : et ipsi autem hæretici crucifixum constitentur. Quomodo igitur ignorantia et labis emissio eum, qui contineat universorum agnitionem, et sit verus, et perfectus, portare potuit? Aut quomodo ea, quæ absconsa est a Patre, et multum separata conditio, portavit ejus Verbum? Si autem et ab angelis hæc facta est, sive ignorantibus eum, qui super omnia est Deus, sive scientibus; cum dixerit Dominus : « Quoniam ego in Patre, et Pater in me est ⁹²; » quomodo Patrem et Filium simul fabricatio angelorum portare sustinuit? Quomodo autem ea, quæ extra Pleroma est, conditio cepit eum, qui continet universam Pleroma? Cum igitur hæc omnia impossibilia sint, et probationem non habeant; illud solum verum est Ecclesiæ præconium, quoniam propria conditio, quæ ex virtute, et arte, et sapientia Dei subsistit (68), portavit eum (69) (quæ quidem secundum invisibilitatem a Patre portatur, secundum visibilitatem (70) autem e contrario portat ejus Verbum); et hoc est Verbum (71).

⁸⁷ Psal. xxxi, 1, 2. ⁸⁸ Coloss. ii, 14. ⁸⁹ IV Reg. vi, 4 et seqq. ⁹⁰ Matth. iii, 10. ⁹¹ Jerem. xliii, 29. ⁹² Joan. xiv, 11.

(59) *Quoniam homo, et quoniam Deus.* Alii, quomodo homo, et quomodo Deus.

(60) *Ut quomodo.* Eras., Gallas. et Feuard., et quomodo.

(61) *Debiti nostri.* Sic Clarom., Arundel. et vetus Feuard. cod. Cæteri perperam, *debita nostra.*

(62) *Hi... prophetæ.* Duas istas voces a Grab. additas, priorem ex Voss., posteriorem ex Arundel. habet cod. Clarom.

(63) *Securi similis est verbum Dei.* Ita Voss., Clarom. et Grab., juxta Græcum. Alii perperam, *securis similis est verbo Dei.*

(64) *Manifestavit.* In Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *per lignum manifestavit.*

(65) *Et latitudinem.* Ad. ex Græc., et profunditatem.

(66) *Conditiones.* Id est *res creatas.*

(67) *Si quod ignorantia et labis erat, emisit.* Sic melioris notæ codd., vetus Feuard., Voss. et Clarom. (nisi quod in hoc, negligentia scribæ, desit *quod*). Cæteri, *si ignorantia et labis esset emissio; quæ re-*

centioris ejuspiam emendatio esse videtur, prioris lectionis sensum haud satis intelligentis. Hic tamen obscurus non est. Si, inquit Irenæus, Verbum Patris nihil proprie condidit, *sed quod ignorantia et labis erat*, id est quod ex ignorantia et labe jam ortum erat, simpliciter *emisit*; non igitur portasset illum propria conditio, seu res a se condita. Jam tamen a nobis demonstratum est, Verbum Dei incarnatum ligno suspensum fuisse. Quomodo igitur id quod ab ignorantia et labe tum primum emissum est, portare potuit eum qui contineat universorum agnitionem? etc.

(68) *Subsistit.* Al., *substitit.*

(69) *Portavit eum.* Voss. et Feuard. edit. ex vet. cod. male, *portavit Ecclesiam.*

(70) *Visibilitatem.* Eras., Gallas., Clarom., Arundel. et Merc. 2, *visibile.*

(71) *Verbum.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 2, quod ab editoribus minus intellectum, fuit commutatum (non sine vitiosa ταυτολογία) in *verum.* Intelligi tamen facile poterit, si

2. Pater enim conditionem simul et Verbum suum portans, et Verbum portatum a Patre, præstat Spiritum omnibus; quemadmodum vult Pater: quibusdam quidem secundum conditionem (72), quod est factum; quibusdam autem secundum adoptionem, quod est ex Deo, quod est generatio. Et sic unus Deus Pater ostenditur, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus. Super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi: per omnia autem Verbum, et ipse est caput Ecclesiæ: in omnibus autem nobis Spiritus, et ipse est aqua viva⁹³, quam præstat Dominus in se recte credentibus, et diligentibus se, et scientibus, quia « unus Pater, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus nobis⁹⁴. » Testimonium perhibet his et Joannes Domini discipulus, in Evangelio dicens sic: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil⁹⁵. » Deinde de ipso Verbo dixit: « In hoc mundo (73) erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus⁹⁶. » Et iterum significans ejus secundum hominem dispensationem (74), dixit: « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. » Et iterum intulit: « Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate⁹⁷. » Manifeste ostendens audire volentibus, id est aures habentibus, quoniam unus Deus Pater super omnes, et unum Verbum Dei (75), quod per omnes (76), per

quem omnia facta sunt; et quoniam hic mundus proprius ipsius, et per ipsum factus est voluntate Patris, et non per angelos; neque per apostasiam, et defectionem, et ignorantiam; neque per virtutem aliquam Prunici, quam et Matrem appellant quidam; neque per alium quemdam mundi factorem ignorantem Patrem.

3. Mundi enim factor vere Verbum Dei est: hic autem est Dominus noster, qui in novissimis temporibus homo factus est, in hoc mundo existens; et secundum invisibilitatem continet quæ facta sunt omnia, et in universa conditione infixus, quoniam Verbum Dei gubernans et disponens omnia; et propter hoc in sua **316** invisibiliter venit (77), et caro factum est (78), et pependit super lignum, uti universa in semetipsum recapituletur. « Et sui proprii illum non receperunt » homines, quemadmodum Moyses hoc ipsum manifestavit in populo: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ⁹⁸ (79). » Qui igitur non receperunt illum, non acceperunt vitam. « Quotquot autem receperunt illum, dedit illis potestatem filios Dei fieri. » Ipse est enim qui universorum (80) potestatem habet a Patre, quoniam (81) Verbum Dei, et homo verus, invisibilibus quidem participans rationabiliter, et sensuabiliter (82) legem statuens, universa quæque in suo perseverare ordine; super visibilia autem et humana regnans manifeste, et omnibus dignum superducens justum iudicium: quemadmodum et David manifeste significans, ait: « Deus noster manifeste veniet, et non tacebit⁹⁹. » Deinde et quod ab eo superinducitur iudicium manifestavit, dicens: « Ignis in conspectu ejus (83)

⁹³ Joan. vii, 38, 39. ⁹⁴ Ephes. iv, 6. ⁹⁵ Joan. i, 1 et seqq. ⁹⁶ Ibid., 10 et seqq. ⁹⁷ Ibid., 14. ⁹⁸ Deuter. xxviii, 66. ⁹⁹ Psal. xlix, 3, 4. ¹ Ibid.

quæ quidem . . . . . portat ejus Verbum, parenthesi inclusis, hoc comma, et hoc est Verbum, referatur ad portavit eum.

(72) Quibusdam quidem secundum conditionem. Quod est conditionis, additur in editt., sed expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Voss. ac Clarom. (qui tamen pro secundum conditionem, vitio scribæ habet, secundum conditionis). Id enim a quopiam additum videtur, harum vocum, secundum conditionem explicandarum causa. Quod vero Grab. legi debere putat, ex eo quod in sequenti colo habeatur, quod est ex Deo, nihil est. Istud enim, quod est ex Deo, non opponitur τῷ quod est conditionis; sed τῷ quod est factum. Hic igitur subobscuri istius loci sensus: Verbum præstat spiritum omnibus, quemadmodum vult Pater, sed non eundem. Aliis quidem præstat spiritum secundum conditionem, id est Spiritum qui rebus creatis viventibus conveniat, allatum scilicet vitæ, ut loquitur cap. 12, quod quidem Spiritus genus temporale cum sit, factum est, seu factura est, ut ibidem ait; aliis vero præstat Spiritum adoptionis, seu Spiritum vivificantem, qui congruat adoptioni, et per quem spirituales efficiantur homines; qui Spiritus sempiternus cum sit, et semper perseverans, ex Deo est, seu ex Dei substantia procedit; et hic est generatio, id est novæ generationis auctor et causa. Vide citatum cap. 12.

(73) In hoc mundo. Sic omnes mss., at Eras.,

Gallas. et Feuard. omittunt hoc.

(74) Dispensationem. In Merc. 2; dispositionem; nec male, sic enim οἰκονομίαν sæpe vertit interpr.

(75) Unum Verbum Dei. In Clarom., unum Verbum Deus.

(76) Quod per omnes. Sic Clarom., Voss., Arund. et Grab. Cæteri perverso ordine, per quod omnes: quilibet enim videt Irenæum respicere ad verba Apostoli Ephes. iv, 6.

(77) Invisibiliter venit. In Eras. et Gallas. male, invisibiliter ponit. Sed legendum, visibiliter venit.

(78) Factum est. Verbum perperam additur in Eras., Gallas. et Feuard. editt.

(79) Et non credes vitæ tuæ. In Voss., et non credes te vitæ tuæ. Hoc vero comma, quod etiam allegatur a Tertull. lib. advers. Jud. cap. 2; Cypriano lib. ii Testim., cap. 20; Lactantio lib. iv, cap. 18; August. lib. xvi contr. Faust., cap. 22; et aliis, in hodiernis LXX editt. desideratur.

(80) Universorum. Eras., Gallas. et Merc. 2, universam.

(81) Quoniam. (In Feuard. marg. et Voss., quomodo.) Pro quatenus, in quantum.

(82) Sensuabiliter. Ita Clarom. et Arund.; cæteri, sensibiliter. Porro sensuabiliter hic accipio pro intelligibiliter, intellectualiter, quod intelligentia sola percipi possit; Græce νοερός, vel νοητός. Νοῦν enim sensum sæpe vertit interpr.

(83) Ejus. Eras., Gallas., Arund. et Merc. 1, suo;

ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida. Ad-
vocalit (84) cœlum desursum, et terram discernere
populum suum.

CAPUT XIX.

Cum Eva inobediens et prævaricatrice comparatur
B. Virgo Maria, illius advocata; referunturque
variae et dissidentes hæreses.

1. Manifeste itaque in sua propria venientem Do-
minum (85), et sua propria cum bajulante (86)
cōditione, quæ bajulatur ab ipso, et recapitulatio-
nem ejus, quæ in ligno fuit inobediens, per eam
quæ in ligno est obedientiam, facientem, et sedu-
ctionem illam solutam, qua seducta est male illa,
quæ jam viro destinata erat virgo Eva, per verita-
tem evangelizata est bene ab angelo jam sub viro
Virgo Maria. Quemadmodum enim illa per angeli
sermonem seducta est, ut effugeret Deum, prævari-
cata verbum ejus; ita et hæc per angelicum ser-
monem evangelizata est, ut portaret Deum, obe-
diens ejus verbo. Et si ea inobedierat Deo; sed hæc
suasa est (87) obedire Deo, uti virginis Evæ Virgo
Maria fieret advocata. Et quemadmodum astrictum
est (88) morti genus humanum per virginem, sal-
vatur (89) per Virginem: aqua lance disposita, vir-
ginalis inobediens (90), per virginalis obedi-
entiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per cor-
reptionem primogeniti emendationem accipiens
(91), et serpentis prudentia devicta in columbæ sim-
plicitate (92), vinculis autem illis resolutis (93),
per quæ alligati eramus morti.

2. Indocti omnes hæretici, et ignorantis disposi-

(84) *Advocalit*. Sic, juxta sacros cōdices, vetus
Feuard. cod. et Grabius. Reliqui, *advocalit*.

(85) *Venientem Dominum*. Sic mss. At Eras.,
Gallas. et Feuarden. habent, *veniente Domino*, et
omnes dictiones quæ in omnibus pene mss. legun-
tur in accusativis, illi legunt per ablativos abso-
lutos.

(86) *Bajulante*. Ita Claromont., Arund., Ottob.,
Merc. 2, cum Eras., Gallas. et Feuard., melius
quam alii cum Grabio, *bajulantem*. Si enim accu-
sativus hic esset adhibendus, legi deberet *bajula-
tum*; alias pervertitur sensus.

(87) *Et si ea inobedierat Deo; sed hæc suasa est*.
In edit. et recentioribus mss. legitur: *et sicut illa
seducta est, ut effugeret Deum; sic hæc suasa est*.
At antiquiores mss., scilicet vet. Feuard. cod.,
Clarom. et Voss. habent: *et si eum obaudierat Deo,
sed hæc suasa est*. Ex qua corrupta lectione veram
erui, levissima facta mutatione, quam in textu ex-
primere non dubitavi; persuasissimum habens,
particulam in verbo *obaudierat* præfixam, a negli-
gentibus et imperitis scribis male lectam, et a ver-
bo perperam avulsam, commutatam esse in *m*, et
cum præced. voce (in qua et ipsa paulo latius di-
ductis litteræ *a* ductibus, lectum *u*) junctam: inde
factum *eum*. Exempla ejusmodi corruptionis non
raro occurrunt in ms. Clarom. et aliis. Nec dubi-
tem quin posteriores scribæ, imo et forte primi
editores, corruptam trium prædictorum codd. le-
ctionem præ oculis haberent; quam cum emendare
non possent, maluerunt (non certe sine *ταυτολογίας*
crimine) partem præcedentis periodi resumere, ut
sensus complerent. Porro *inobedierat*, accipien-
dum pro *non obedierat*.

(88) *Astrictum est*. Mirum in codd. Clarom.,

A tiones Dei, et inscii ejus, quæ est secundum ho-
minem, dispositionis (94), quippe cæcutientes circa
veritatem, ipsi suæ contradicunt saluti: alii quidem
alterum introducentes, præter Demiurgum, Pa-
trem; alii autem ab angelis quibusdam dicentes
factum esse mundum et substantiam ejus; alii qui-
dam (95) porro (96) et longe separatam ab eo, qui
est secundum ipsos Patre, a semetipsa floruisse,
et esse ex se natam (97); alii autem in his quæ
continentur a Patre, de labe et ignorantia substan-
tiam habuisse; alii autem manifestum adventum
Domini contemnunt, incarnationem ejus non reci-
pientes; alii autem rursus ignorantes Virginis dis-
pensationem, ex Joseph dicunt eum generatum;
et quidam quidem neque animam (98), neque cor-
pus recipere posse dicunt æternam vitam, sed tan-
tum hominem interiorem. Esse autem hunc eum,
qui in eis sit sensus, volunt, quem et solum as-
cendere ad perfectum decernunt; alii autem anima
salvata, non participari corpus ipsorum eam quæ
est a Deo salutem (99), quemadmodum in primo
diximus libro. In quo et argumenta eorum omnium
enarravimus, et invalidum ipsorum et inconstabile
in secundo ostendimus.

317 CAPUT XX.

*Audiendi sunt pastores, quibus apostoli commiserunt
Ecclesias, unam et eandem salutis doctrinam ha-
bentes; fugiendi autem hæretici, et in fidei myste-
riis sobrie sapiendum.*

1. Omnes enim ii valde posteriores sunt quam
C episcopi (1), quibus apostoli tradiderunt Ecclesias:

Voss. et Merc. 2 legi *astricta est*; forte quod scri-
bæ litteram *u*, nullo abbreviationis signo notatam,
male confuderint cum *a*. Neque enim cum Grabio
crediderim interpretem attendentem ad genus Græcæ
vocis ἀνωπότης, scripsisse *astricta*. Adde quod
Augustinus, qui totam hanc citat periodum lib. 1
contra Julian., cap. 3, legat *astrictum*.

(89) *Salvatur*. Ita vet. Feuard. cod., Clarom.,
Voss. et Grab., una cum August. cit. In Merc. 1,
solvitur; in aliis, *solvatur*.

(90) *Virginalis inobediens*. Eras. et Gallas., *in-
obediens*.

(91) *Peccatum... accipiens*. August., *peccato...
accipiente*.

(92) *In columbæ simplicitate*. August., *per colum-
bæ simplicitatem*.

(93) *Vinculis autem illis resolutis*. August., *vin-
culis illis resoluti sumus*.

(94) *Dispositionis*. Edit., *dispensationis*.

(95) *Alii quidam*. Cerinthiani, ut puto ad quos
enim alios istud referri possit, non video. Confer
lib. 1, cap. 26, n. 1.

(96) *Porro*. Græce, πὸρρω, *procul*.

(97) *Separatam ab eo... a semetipsa floruisse,
et esse ex se natam*. Ita omnes pene mss., at Eras.,
Gallas. et Feuard., *separatum ab eo... a semetipso
fuisse, et esse ex se natum*. Nempe id alii ad mun-
dum referunt, alii ad substantiam ejus.

(98) *Animam*. Suam quod addunt edit. delevi
auctoritate veteris Feuard. cod. et Voss.

(99) *Eam, quæ est a Deo, salutem*. In Clarom. et
Voss., *ea quæ est ad salutem*, quod admitti posse
non videtur.

(1) *Valde posteriores sunt quam episcopi*. Doctis-
simus Cotelerius in notis ad interpolatam Ignatii

et hoc in tertio libro cum omni diligentia manifestavimus. Necessitatem ergo habent prædicti hæretici, quoniam sunt cæci ad veritatem, alteram et alteram ambulare exorbitantes viam; et propter hoc inconsonanter et inconsequenter dispersa sunt vestigia doctrinæ ipsorum. Eorum autem, qui ab Ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis (2) traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem, omnibus unum et eundem Deum Patrem præcipientibus (3), et eandem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus, et eandem donationem Spiritus scientibus, et eadem meditantibus præcepta, et eandem figuram ejus (4), quæ est erga Ecclesiam, ordinationis custodientibus, et eundem expectantibus adventum Domini, et eandem salutem totius hominis, id est animæ et corporis sustinentibus. Et Ecclesiæ quidem prædicatio vera et firma, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur. Huic enim creditum est lumen Dei, et propter hoc « sapientia » Dei, per quam salvat omnes homines, « in exitu canitur, in plateis autem fiducialiter agit, in summis muris prædicatur, in portis autem civitatis constanter loquitur ». Ubique enim Ecclesia prædicat veritatem: et hæc est ἑπτὰμυξος (5) lucerna, Christi bajulans lumen.

2. Qui ergo relinquunt præconium Ecclesiæ, imperitiam sanctorum presbyterorum arguunt, non contemplantes, quanto pluris sit idiota religiosus a blasphemus (6), et impudens (7) sophista. Tales sunt omnes hæretici, et qui se plus aliquid præter veritatem invenire putant; sequentes ea quæ prædicta sunt, varie, et multiformiter (8); et imbecille facientes iter, de iisdem non semper easdem sententias habentes, velut cæci a cæcis circumducuntur: juste cadent in sublatentem ignorantiae foveam, semper quærentes, et nunquam verum in-

² Prov. 1, 20, 21. ³ Gen. 11, 16. ⁴ Rom. XII, 3.

epistolam ad Trallianos, id explicat de tempore quo Ecclesiæ ab apostolis commissæ sunt apostolicis viris, non de tempore quo vivere desierunt illi episcopi. Nam, inquit, Polycarpus, ut ex ipso Irenæo lib. III et ex aliis monumentis ecclesiasticis clarum fit, ab apostolis Smyrnæ episcopus constitutus, cum Basilide, Valentino, Marcione, aliisque hæresiarchis vitam egit.

(2) *Ab apostolis.* In Feuard. marg. et Voss. una vox *apostoli* exstat; in Clarom. deest particula *ab*, et distincte legitur, *apostolis*.

(3) *Præcipientibus.* Sic vet. Feuard. cod. et Claromont., pro quo in Voss. incuria librarii scriptum, *percipientibus*; in cæteris, *recipientibus*.

(4) *Eandem figuram ejus, etc.* Id est eandem regiminis ecclesiastici formam custodientibus.

(5) ἑπτὰμυξος. Sic restituo ex Clarom. (in quo scriptum *eptamyxos*), pro ἑπτὰμυξος, ut alii omnes perperam habent. Porro lucerna ἑπτὰμυξος, est lucerna septem ellychnia, seu, ut explicat Erasmus in margine suæ edit., septem caliculos habens. Quam in rem illud Martialis, lib. XIV, epigr. 41, a Feuardentio citatur:

*Illustrem cum tota meis convivia flammis,
To que geram myxos, una lucerna vocor.*

venientes. Fugere igitur oportet sententias ipsorum, et intentius observare, necubi vexemur (9) ab ipsis; confugere autem ad Ecclesiam, et in ejus sinu educari, et Dominicis Scripturis enutrir. Plantata est enim Ecclesia (10), paradus in hoc mundo. « Ab omni » ergo « ligno » Paradisi escas (11) « manducabitis (12), » ait Spiritus Dei³; id est ab omni Scriptura Dominica manducate: superelato autem sensu ne manducaveritis, neque tetigeritis universam hæreticam dissensionem. Ipsi enim confitentur semetipsos agnitionem habere boni et mali: et super Deum, qui fecit eos, jaculantur sensus suos impios. Supra igitur sentiunt, quam est mensura sensationis. Quapropter et Apostolus ait: « Non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad prudentiam⁴; » ut non illorum manducantes agnitionem, eam quæ plus quam oportet, sapit, projiciamur de paradiso vitæ: in quem Dominus inducit eos, qui obaudiunt præceptionem ejus (13), « recapitulans in se omnia quæ in cælis, et quæ super terram⁵; » sed quæ in cælis, spiritualia sunt; quæ autem in terris, secundum hominem est dispositio. Hæc igitur in semetipsum (14) recapitulatus est, adunans hominem spiritui, et spiritum collocans in homine, ipse caput spiritus factus est; et spiritum dans esse hominis caput: per illum enim vidimus et audivimus (15) et loquimur.

318 CAPUT XXI.

Caput omnium quæ prædicta sunt, Christus est; quem hominem assumere, a Patre universorum creatore mitti, et a Satana tentari oportuit, ut promissiones adimpleret, et gloriosam consummatamque victoriam reportaret.

1. Omnia ergo recapitulans recapitulatus est, et adversus inimicum nostrum bellum provocans, et elidens eum, qui in initio in Adam captivos duxerat nos, et calcans ejus caput, quemadmodum habes in Genesi dixisse serpenti Deum: « Et inimi-

⁵ Ephes. 1, 10.

(6) *A blasphemus.* Græco more, pro *quam blasphemus*.

(7) *Impudens.* Feuard. in marg. et Voss., *impudente*.

(8) *Multiformiter.* Solus Feuard. ex vet. cod., *multiforme*.

(9) *Necubi vexemur.* (Id est, ne alicubi, ne in aliquo loco.) Ita Clarom. et Voss., at Feuard. ex vet. cod. et Grab., *uti ne vexemur*; Eras. et Gallas., *ne conjurgemur*; Arundel., *uti ne conjugemur*; Otlob. pejus, *ne conurgemur*.

(10) *Ecclesia.* Eras., Gallas. et Feuard., *Ecclesiæ*; minus recte.

(11) *Escas.* In Clarom., *certe*; in Voss., *escæ*.

(12) *Manducabitis.* Eras., Gallas. et Feuard., *manducabis*.

(13) *Obaudiunt præceptionem ejus.* Alii, *obediunt præconio ejus*.

(14) *Super terram: sed quæ... in semetipsum.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui, *in terra sunt: et quæ... in semetipso*.

(15) *Vidimus et audivimus.* Sic, pro *videmus et audimus*, restituo ex Feuard. marg., Voss. et Claromont.

citiam ponam inter te, et inter mulierem, et inter A semen tuum, et semen ejus; ipse tuum observabit caput, et tu observabis ejus calcaneum⁶. » Ex eo enim, qui ex muliere Virgine habebat nasci secundum similitudinem Adam, præconabatur observans caput serpentis. Et hoc est semen (16), de quo ait Apostolus in Epistola quæ est ad Galatas: « Legem factorum positam, donec veniret semen, cui promissum est⁷. » Manifestius autem adhuc in eadem ostendit Epistola, sic dicens: « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum de muliere⁸. » Neque enim justè victus fuisset inimicus, nisi ex muliere homo esset, qui vicit eum. Per mulierem enim homini dominatus est ab initio, semetipsum contrarium statuens homini. Propter hoc et Dominus semetipsum Filium B hominis confitetur, principalem (17) hominem illum, ex quo ea quæ secundum mulierem est plasmatio, facta est, in semetipsum (18) recapitulans: uti quemadmodum per hominem victum descendit in mortem genus nostrum, sic iterum per hominem victorem ascendamus in vitam. Et quemadmodum accepit palmam mors per hominem adversus nos, sic iterum nos adversus mortem per hominem accipiamus palmam.

2. Non autem Dominus antiquam illam et primam adversus serpentem inimicitiam in semetipso recapitulatus fuisset, adimplens promissionem Demiurgi, et perficiens præceptum ejus, si ab alio venisset Patre. Sed quoniam unus et idem est, qui C ab initio plasmavit nos, et in fine Filium suum misit; præceptum ejus perfecit Dominus, factus ex muliere, et destruens adversarium nostrum, et perficiens hominem secundum imaginem et similitudinem Dei (19). Et propter hoc non aliunde eum destruxit, nisi ex dictionibus legis et Patris præcepto adjutore usus ad destructionem et tra-

ductionem apostatæ angeli. Primo quidem diebus quadraginta jejunans, similiter ut Moyses et Elias, postea esuriit, ut hominem eum (20) verum et firmum intelligamus; proprium enim est hominis, jejunantem (21) esurire; deinde autem, ut haberet adversarius ubi congregaretur. Quoniam enim in principio per escam, non esurientem hominem seduxit transgredi præceptum Dei; in fine esurientem non potuit dissuadere, eam quæ a Deo esset, sustinere escam. Tentante enim eo, et dicente: « Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant⁹; » Dominus autem per præceptum legis repulit eum, dicens: « Scriptum est: Non in pane tantum vivit (22) homo¹⁰. » Ad illud quidem quod ait: « Si Filius Dei es; » usus est hac, quæ excæcavit eum, hominis confessione (23), et per paternam dictionem (24) primum ejus impetum evacuavit. Quæ ergo fuit in paradiso repletio hominis per duplicem gustationem (25), dissoluta est per eam, quæ fuit in hoc mundo, indigentiam. Ille autem legaliter (26) explosus, tentavit (27) et ipse per mendacium (28) rursus legitime facere congressionem. In altissimum enim templi pinnaculum ducens eum, dixit: « Si Filius Dei es, mitte te deorsum. Scriptum est enim; quoniam angelis suis mandavit (29) de te, et in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum¹¹; » mendacium abscondens per Scripturam, quod faciunt omnes hæretici. Illud enim, quod « angelis suis mandavit de eo, » scriptum erat: « mitte te » autem « deorsum, » nulla dicebat (30) Scriptura; sed a semetipso hanc suasionem diabolus afferebat. Dominus itaque legitime confutavit eum, dicens: « Item scriptum est: Non tentabis Dominum Deum tuum¹²; » per eam vocem, quæ est in lege, ostendens, id quidem quod est secundum hominem (31), quoniam non debet homo tentare Deum; quantum autem ad il-

⁶ Gen. iii, 15. ⁷ Gal. iii, 19. ⁸ Gal. iv, 4. ⁹ Matth. iv, 3. ¹⁰ Deut. viii, 3. ¹¹ Matth. iv, 6; Psal. xc, 11. ¹² Matth. iv, 7; Deut. vi, 16.

(16) *Et hoc est semen.* Ita ex Clarom. et Feuard. marg. posui, pro *id est, semen*; ac proinde textum aliter distinxī, atque in editt.

(17) *Principalem.* Pro *pristinum*; primævum, Græce ἀρχαῖον.

(18) *Semetipsum.* Al., *semetipso*.

(19) *Dei.* In Eras., Gallas., Feuard., Merc. 2 et D Ottob., *suam*.

(20) *Hominem eum.* Clarom., *hominem ejus*.

(21) *Jejunantem.* Eras., Gallas. et Feuard., *jejunantis*.

(22) *Vivit.* Ita vet. Feuard. cod., Claromont. ac Voss., et sic quoque prius scriptum fuisse in Arundel. notat Grab., sed postea mutatum in *vivet*, ut habent editt. Huic quidem lectioni favet sacer textus, tam Græcus quam Hebræus. Sed quid scripserit Irenæus, non quid habeant sacri codd. inquirimus.

(23) *Usus est hac, quæ excæcavit eum, hominis confessione.* Hanc genuinam lectionem ex tribus antiquioribus ac melioris notæ codd. vet. Feuard., Clarom. et Voss. erui. Nempe in Clarom. legitur, *hæc, quæ excæcavit autem eum hominis confessione*; in vet. Feuard. codd. et Voss., *usus est hac, quæ excæcavit eum, per hominis confessionem*. Cum au-

tem neutra lectio accurata sit, alteram ex altera emendare licuit. At in recentioribus codd. et editt. habetur, *tacuit: excæcavit autem eum hominis confessione*.

(24) *Dictionem.* In Eras., Gallas., Feuard., Merc. 2 et Ottob. perperam, *ditionem*.

(25) *Per duplicem gustationem.* Utriusque videlicet parentis.

(26) *Legaliter.* Id est, ut explicat Grab., allegato legis, vel Scripturæ sacræ dicto. Idem est sensus adverbii *legitime* quod mox sequitur.

(27) *Tentavit.* Editt., *tentabat*.

(28) *Per mendacium.* Merc. 2, cum Grab., *per mandatum*; sed male: nam præterquam quod paulo post sequitur, *mendacium abscondens per Scripturam*; si ea lectio obtineret, jam superfluum esset adverbium *legitime*, quod statim subjicitur.

(29) *Mandavit.* Vocem *Deus*, huic verbo præfixam in editt., omisi cum Clarom., Voss. et Arundel.

(30) *Nulla dicebat.* Voces *de eo* his præmissas auctoritate eorundem codd. delevi.

(31) *Ostendens, id quidem quod est secundum hominem.* Id est, si bene interpretor, ostendens, eas

lum, quoniam in eo homine qui videbatur, non tentaret (32) Dominum Deum suum. Elatio itaque sensus, quæ fuit in serpente, dissoluta est per eam, quæ fuit in homine humilitas : et bis jam victus erat de Scriptura diabolus, cum est traductus contraria præcepto Dei suadens, et secundum sententiam suam Dei hostis ostensus. Qui et magne confutatus, et quasi semetipsum colligens, universam quam **319** habebat virtutem in mendacio (33) ordinans, tertio ostendit ei sæculi regna (34) omnia, dicens, quemadmodum meminit Lucas : « Hæc omnia tibi dabo, quoniam mihi tradita sunt, et cui volo, do ea, si procidens adaveris me ¹³. » Dominus itaque traducens eum qui esset : « Vade, inquit, Satana; scriptum est enim : Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies ¹⁴. » Denudans eum per hoc nomen, et se ostendens qui erat. Satana enim, verbum (35) Hebraicum (36), apostatam significat. Et tertio itaque vincens eum, de reliquo repulit a semetipso, quasi legitime victum : et soluta est ea, quæ fuerat in Adam præcepti Dei prævaricatio, per præceptum legis, quod servavit Filius hominis, non transgrediens præceptum Dei.

3. Quis ergo Dominus Deus, cui Christus (37) testimonium perhibet; quem nemo tentabit, et quem omnes adorare oportet, et ipsi soli servire? Omnimodo ille est sine dubio, qui et legem dedit Deus. Hæc enim in lege prædicta fuerant, et per legis sententiam ostendit Dominus, quoniam lex quidem a Patre Verbum Domini (38) annuntiat; apostata autem Dei angelus per illius (39) destruitur vocem traductus quis esset (40), et victus a Filio hominis servante Dei præceptum. Quoniam enim in initio homini suasit (41) transgredi præceptum factoris, ideo eum habuit in sua potestate; potestas autem ejus est (42) transgressio, et apostasia, et his colligavit hominem; per hominem

¹³ Luc. iv, 6, 7. ¹⁴ Ibid. et Matth. iv, 10; Deut. vi, 13. ¹⁵ Matth. xii, 29.

hominis in genere esse partes, ut non tentet Deum : quantum autem ad se, in ea quam oculis subiciebat humana natura, et quatenus homo erat, non tentaturum se Dominum Deum suum.

(32) *Tentaret.* Arundel., Merc. 2, et Grabius male, *tentare.*

(33) *In mendacio.* Editt., *in mendacium.*

(34) *Regna omnia.* Tres voces, et gloriam ipsorum, e sac. codd. in editt. additas expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(35) *Satana enim verbum,* etc. Deducero videtur a שטן, quod *divertere* significat, seu *deficere*. Alii vulgo deducunt a שמו, *adversari* seu *impedire*, *destrahere*, *calumniari*. Unde etiam διάβολον Græci vocarunt.

(36) *Hebraicum.* Sic Clarom. Cæteri, *Hebraice.*

(37) *Cui Christus.* Eras., Gallas., Feuard., Arund. et Merc. 2, omittunt *Christus.*

(38) *Domini.* In Clarom. et Arundel. scriptum *dm* cum abbreviationis signo, quod *Domini*, vel *Deum* legere licet, prout nempe punctum super ultimam lineam aut adest, aut abest.

(39) *Per illius.* Al., *per illam.*

(40) *Quis esset.* Editt., *qui sit.* Porro *traductus quis esset*, idem est ac, *detectus, ostensus*, etc.,

ipsum iterum oportebat victum eum contrario colligari iisdem vinculis, quibus alligavit hominem, ut homo solutus revertatur ad suum Dominum, illi vincula relinquens, per quem (43) ipse fuerat alligatus, id est, transgressionem. Illius enim colligatio, solutio facta est hominis, quoniam « non potest aliquis introire in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi primum ipsum fortem alligaverit ¹⁵. » Contraria (44) ergo in sermone ejus, qui omnia fecit Dei, traducens eum Dominus, et subjiciens per præceptum (præceptum autem Dei, lex), fugitivum eum homo ejus (45), et legis transgressorem, et apostatam Dei ostendens, postea jam Verbum (46) constanter eum colligavit, quasi suum fugitivum, et diripuit ejus vasa, id est eos qui ab eo detinebantur homines, quibus ipse injuste utebatur. Et captivus quidem ductus est iuste is, qui hominem injuste captivum duxerat; qui autem ante captivus ductus fuerat homo, extractus est a possessoris potestate, secundum misericordiam Dei Patris : qui miseratus est plasmati suo, et dedit salutem ei, per Verbum, id est per Christum, redintegrans; ut experimento discat homo, quoniam non a semetipso, sed donatione Dei accipit incorruptelam.

CAPUT XXII.

Dominus verus, et Deus unus a lege declaratur, et in Evangelio per Christum ejus Filium manifestatur; quem solum adorare, et ab illo omnia bona exspectare oportet, non a Satana.

1. Sic igitur manifeste ostendente Domino, quoniam Dominus verus, et unus Deus, qui a lege declaratus fuerat (quem enim lex præconaverat Deum, hunc Christus (47) ostendit Patrem, cui et servire soli oportet discipulos Christi), et per eas, quæ sunt in lege, sententias, adversarium nostrum evacuante (lex autem Demiurgum laudare Deum, et ipsi soli servire jubet nobis) : jam non oportet

quis esset.

(41) *Suasit.* In Feuard. marg., *fecit.*

(42) *Ejus est.* *Ejus* male deest in Gallas. et Feuard.

(43) *Illi ... per quem.* Sic vet. Feuard. cod., Voss. et Claromont. (nisi quod in hoc incuria scribæ legatur *per quam*), melius quam cæteri, *illa — per quæ.*

(44) *Contraria.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arundel. non vitiose, ut existimat Grab., sed recte, quamvis Græco more. Græci siquidem pro ἐναντίως, vel ἀντικρῶ, non raro scribunt ἐναντία, quod et ab Irenæo scriptum, interpretes velut adjectivum accepit, reddiditque, *contraria*. Recentiores vero mutarunt in *contrario*.

(45) *Homo ejus.* Has voces addidi ex Claromont. et Voss. Addendas autem fuisse demonstrat his opposita vox, *Verbum*, que mox sequitur.

(46) *Verbum.* Præpositionem *per* huic voci præfixam delevi auctoritate vet. Feuard cod., Clarom. et Voss.

(47) *Hunc Christus.* Sic recte Clarom. In Eras., Gallas., Feuardent., Ottob. et Merc., *Spiritus*; in cæteris neutrum.

quærere alium Patrem, præter hunc, aut super A hunc : quoniam « unus Deus qui justificat circum-
cisionem ex fide, et præputium per fidem ¹⁶. » Si enim alius quis erat super hunc perfectus Pater, nequaquam per hujus sermones et præcepta destruxisset Satanam. Nec enim ignorantia per alteram potest dissolvi ignorantiam; quemadmodum neque per labem labes evacuari. Si igitur lex ex ignorantia et labe est, quomodo sententiæ quæ in ea sunt, diabolica ignorantia (48) solvere poterant, et fortem vincere? Neque enim a minori, neque ab æquali fortis vinci potest; sed ab eo qui plus potest. Plus autem potest super omnia Verbum Dei, qui in lege quidem vociferatur : « Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est, » B et : « Diliges Dominum Deum tuum ex tota anima tua; » et : « Hunc adorabis, et huic soli servies ¹⁷. » In Evangelio autem per has easdem sententias destruens apostasiam, et Patris voce devicit fortem, et legis præceptum (49) suas sententiæ confitetur, dicens : « Non tentabis Dominum Deum tuum ¹⁸. » Nec enim per alienam, sed per propriam Patris sui sententiam destruxit adversarium, et fortem vicit.

2. Nos autem solutos per ipsum præceptum **320** illocuit, esurientes quidem sustinere eam, quæ a Deo datur, escam; in sublimitate autem positos universi charismatis, vel in operibus justitiæ confidentes, vel ministrationis supereminetia adornatos, nequaquam extolli, neque tentare Deum, sed humilia sentite in omnibus (50), ei præ manu habere : « Non tentabis Dominum Deum tuum; » C quemadmodum et Apostolus docuit : « Non alta, dicens, sentientes, sed humilibus consentientes ¹⁹. » hec divitiis, nec gloria mundana (51), neque presenti phantasia capi : scire autem, quoniam Dominum Deum tuum adorare oportet, et ipsi soli servire, et non credere ei, qui falso promisit ea, quæ non sunt sua; dicens : « Hæc omnia tibi dabo, si proci dens adoraveris me. » Ipse enim confitetur, quoniam adorare eum, et voluntatem ejus facere, cadere est a gloria Dei. Et quid aut suate, aut bonum participare potest qui cecidit? Aut quid aliud sperare, vel exspectare potest, qui talis est, nisi mortem? Ei enim qui cecidit, proxima mors est. Deinde nec illa itaque (52) quæ promisit præstabit. Quomodo enim præstabit ei, qui cecidit?

¹⁶ Rom. iii, 30. ¹⁷ Deut. vi, 4, 5, 13. ¹⁸ Matth. iv, 7; Deut. vi, 16. ¹⁹ Rom. xii, 16. ²⁰ Matth. x, 29. ²¹ Joan. viii, 44. ²² Gen. ii, 16, 17. ²³ Gen. iii, 1. ²⁴ Ibid., 2, 3. ²⁵ Gen. iii, 4.

(48) *Diabolica ignorantia*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. melius, quidquid dicat Grab., quam alii, *diabolicam ignorantiam*. Hic enim, *diabolica ignorantia solvere dicitur, pro a diabolica ignorantia liberare*.

(49) *Præceptum*. Feuard. in marg., Voss. et Grab., *præcepta*.

(50) *In omnibus*. Clarom., Arundel. et Merc. 2, *in omni*. In Eras. et Gallas. neutrum legitur.

(51) *Mundana*. Editt., *mundi*.

(52) *Itaque*. Hanc vocem, quam habent omnes mss., omittunt Eras., Gallas. et Feuard.; forte quia superflua est.

Deinde, quoniam dominatur hominibus, et ei ipsi Deus; et nolente Patre nostro qui est in cælis, neque passer cadet in terram. Illud igitur quod ait : « Hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea ²⁰; » ut in superbiam elatus ait. Neque enim conditio sub ejus potestate est; quandoquidem et ipse unus de creaturis est. Neque ipse hominum regnum attribuet hominibus; sed secundum ordinationem Dei Patris, et cætera quæque, et quæ sunt erga homines, disponuntur. Dominus autem ait : Quoniam « diabolus mendax est ab initio, et in veritate non stetit ²¹. » Si itaque mendax est, et non stans in veritate, videlicet non verum dicebat : « Quoniam hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea; » sed mendacium loquens.

CAPUT XXIII.

Diabolus assuetus est mendaciis, quibus seductus Adam sexto creationis die peccavit, quo tandem per Christum reparatus fuit.

1. Assuetus enim erat jam ad seductionem hominum mentiri adversus Deum. Ab initio enim homini escam multam cum Deus dedisset; ex una autem tantum arbore præcepisset ne manducaret, quemadmodum Scriptura dicit dixisse Deum ad Adam : « Ab omni ligno quod est in paradiso escam manducabis (53); a ligno autem cognoscendi bonum et malum, ab eo non manducabitis; quæ autem die manducaveritis ab eo (54), mortem moriemini ²²; » ille mentiens adversus Dominum (55), tentavit hominem, quemadmodum Scriptura dicit dixisse serpentem mulieri : « Quid utique (56) dixit Deus : Ne manducaveritis ab omni ligno paradisi ²³? » Et cum illa traduxisset mendacium, et simpliciter retulisset præceptum, in eo quod diceret : « Ab omni ligno paradisi manducabimus (57) : a fructu autem ligni, quod est in medio paradiso, dixit Deus : Ex eo non manducabitis, neque tetigeritis, ne moriamini ²⁴; » cum didicisset a muliere præceptum Dei, astutia usus decepit eam denuo per falsiloquium, dicens : « Non morte moriemini. Sciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis ex eo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum ²⁵. » Primo quidem in Dei paradiso disputabat (58) de Deo, quasi absente eo : magnitudinem enim ignorabat Dei. Post deinde, ab ipsa discens dixisse Dominum;

(53) *Manducabis*. Ita Clarom., Ottobon. et Voss. juxta LXX; alii, *manducabitis*.

(54) *Ab eo ... ab eo*. Sic vet. Feuard. cod.; Clarom., Voss. et Arund., cum LXX; alii omittunt utrumque *ab eo*.

(55) *Adversus Dominum*. Editt., *adversus Deum*. At Claromont., *ut adversus Dominum tentaret hominem*; quæ lectio sensum nimis suspendit.

(56) *Quid utique*. Alii, *quid itaque*.

(57) *Manducabimus*. Ita omnes mss. juxta LXX: Sed Eras., Gallas. et Feuard. male, *manducabitis*.

(58) *Disputabat*. In Eras., Gallas. Clarom., Arundel. et Merc. 2, *disputat*.

moriturus eos si gustassent de prædicto ligno, tertium (59) mendacium loquens dixit : « Non morte moriemini. » Sed quoniam Deus verax, mendax autem serpens, de effectu ostensum est, morte subsecuta eos qui manducaverant (60). Simul enim cum esca et mortem asciverunt, quoniam inobedientes manducabant; inobedientia autem Dei mortem infert. Propter hoc ex eo traditi sunt ei, debitores mortis effecti.

2. In ipsa itaque die mortui sunt, in qua et manducaverunt, et debitores facti sunt mortis, quoniam conditionis dies unus (61). « Factum est enim, inquit, vespere, et factum est (62) mane dies unus ²⁶. » In ipsa autem hac die manducaverunt; in ipsa autem et mortui sunt. Secundum autem circulum et cursum dierum, secundum quem alia quidem prima, alia autem secunda, alia tertia vocatur, si quis velit diligenter discere, qua die ex septem diebus mortuus est Adam, inveniet ex Domini dispositione. Recapitulans enim universoni hominem in se ab initio usque ad finem, recapitulatus est et mortem ejus. Manifestum est itaque, quoniam in illa die mortem sustinuit Dominus, obediens Patri, in qua mortuus est Adam inobediens Deo. In qua **321** autem mortuus est, in ipsa et manducavit. Dixit enim Deus : « In qua die manducabitis ex eo, morte moriemini. » Hunc itaque diem recapitulans in semetipsum Dominus, venit ad passionem pridie ante sabbatum, quæ est sexta conditionis dies, in qua homo plasmatus est; secundam plasmationem ei (63), eam quæ est a morte, per suam passionem donans. Quidam autem rursus in millesimum annum revocant mortem Adæ : quoniam enim « dies Domini, sicut mille anni ²⁷, » non superposuit (64) autem mille annos, sed intra eos mortuus est, transgressionis adimplens sententiam. Sive ergo secundum inobedientiam, quæ est mors : sive quod

A exinde traditi sint, et facti sint debitores mortis : sive secundum unum eundem diem, in quo manducaverunt, et mortui sunt, quoniam una conditionis dies : sive secundum hunc circulum dierum, quia in ipsa mortui sunt, in qua et manducaverunt, hoc est, Parasceve, quæ dicitur cœna pura (65), id est sexta feria, quam et Dominus ostendit passus in ea : sive secundum quod non sit supergressus mille annos, sed in ipsis mortuus sit : secundum omnia ergo quæ significantur, Deus quidem verax; mortui enim sunt, qui gustaverunt de ligno : serpens autem mendax ostensus est, homicida, sicut Dominus ait de eo : « Quoniam ab initio homicida est, et in veritate non stetit ²⁸. »

CAPUT XXIV.

B *De diaboli perpetuo mendacio, potestatibus quibus non parere oportet, atque imperiis terrenis, quatenus a Deo, non autem a diabolo constituentur.*

1. Sicut ergo in principio mentitus est, ita et in fine mentiebatur, dicens : « Hæc omnia mihi tradita sunt, et cui volo, do ea ²⁹. » Non enim ipse determinavit hujus sæculi regna, sed Deus : « Regis enim cor in manu Dei ³⁰. » Et per Salomonem autem ait Verbum : « Per me reges regnant, et potentes (66) tenent (67) justitiam. Per me principes exaltabuntur (68), et tyranni per me regnant terram (69) ³¹. » Et Paulus autem apostolus in hoc ipsum ait : « Omnibus potestatibus sublimioribus subjecti estote : non est enim potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt a Deo dispositæ sunt ³². » Et iterum de ipsis ait : « Non enim sine causa gladium portat; Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male operatur ³³. » Quoniam hæc autem non de angelicis potestatibus, nec de invisibilibus principibus dixit, quo modo quidam audent exponere, sed de his quæ sunt secundum hominem potestates, ait : « Propter hoc enim et tributa præstatis, ministri

²⁶ Gen. i, 5. ²⁷ II Petr. iii, 8. ²⁸ Joan. viii, 44. ²⁹ Luc. iv, 6. ³⁰ Prov. xxi, 1. ³¹ Prov. viii, 15. ³² Rom. xiii, 1. ³³ Ibid., 4.

(59) *Tertium.* Ita ex Claromont. posui pro tertio.

(60) *Manducaverant.* Al., *manducaverunt.*

(61) *Quoniam conditionis dies unus.* Nimirum quia totum illud spatium, quo mundus perseverat, apud Deum unius diei instar est. Quam in sententiam trahit auctor noster illud Geneseos : *Factum est enim vespere, et factum est mane dies unus.* Quasi diceret : totum siquidem spatium, quo res conditæ perseverant, vespere et mane circumscribitur; at vespere et mane dies unus est. Hæc prima explicandi ratio ab Irenæo allata, quinam illud verum sit, eadem die mortuum esse Adamum, qua peccavit. Alias subiinde refert, nempe mortuum esse Adamum eodem quo peccavit die, quia *debitor factus est mortis*, seu morti obnoxius; tertio, quia sexta feria cum peccaverit, qua et ipsa conditus est, eadem ipsa feria, licet post plures annos, recurrente, mortuus est. Ut si quis natali suo die moriatur, eodem quo ortus est mori dicitur. Quartam addit : quia intra millesimum annum decessit; sunt autem anni mille, juxta Psalmistam, dies unus. His omnibus præmisit, quod *inobedientia Dei mortem infert.* Quo die itaque Adamus Dei imperium detrectavit, eo ipso mortuus

est. Hæc breviter explicare necesse fuit, quia apud Irenæum paulo obscuriora sunt.

(62) *Factum ... factum est.* Bis *factum* habent cum LXX Clarom. et Voss. Feuard. vero semel tantum. Erasmus autem et Gallas., *factus.*

(63) *Ei.* Hanc vocem ex Arund., Merc. 2 (consent. Ottob.) adjecit Grab., pro qua minus bene scriptum et in vet. Feuard. cod., Voss. et Claromont.

(64) *Superposuit.* Id est *excessit*, vel ut habet paulo post, *supergressus est.*

(65) *Cœna pura.* Vide supra.

(66) *Potentes.* Eras., Gallas. et Feuard., *potestates.*

(67) *Tenent.* In nostris τῶν ὄ codd. legimus γράφουσι, non κρατοῦσι.

(68) *Exaltabuntur.* Ita Clarom. In vet. Feuard. cod., et Voss., *excitabuntur*; in aliis, *exaltantur*: cui quidem lectioni licet faveant hodierni τῶν ὄ codd., exemplar Clarom. sequi malui, quia antiquiores codd. futurum tempus habent.

(69) *Per me regnant terram.* Sic vetus Feuard. cod. Clarom., Voss. et Grab., partim etiam Merc. 2, cum LXX. At in cæteris, loco istarum vocum, exstat una duntaxat, *terræ.*

enim Dei sunt, in hoc ipsum deservientes ³⁴ (70). » Hoc autem et Dominus confirmavit, non faciens quidem quod a diabolo suadebatur; tributorum autem exactoribus jubens pro se, et pro Petro dari tributum: quoniam « ministri Dei sunt, in hoc ipsum deservientes ³⁵. »

2. Quoniam enim absistens a Deo homo in tantum effervit, ut etiam consanguineum hostem sibi putaret, et in omni inquietudine, et homicidio, et avaritia sine timore versaretur; imposuit illi Deus humanum timorem (non enim cognoscebant timorem Dei), ut potestati hominum subjecti, et lege eorum astricti, ad aliquid (71) assequantur justitiæ, et moderentur ad invicem, in manifesto propositum (72) gladium timentes, sicut Apostolus ait: « Non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male operatur. » Et propter hoc et ipsi magistratus indumentum justitiæ leges habentes, quæcumque juste et legitime fecerint, de his non interrogabuntur, neque pœnas dabunt. Quæcumque autem ad eversionem justi, inique, et impie, et contra legem, et more tyrannico exercuerint, in his et peribunt; justo judicio Dei ad omnes æqualiter perveniente, et in nullo deficiente. Ad utilitatem ergo gentilium terrenum regnum positum est a Deo (sed non a diabolo, qui nunquam omnino quietus est; imo qui nec ipsas quidem gentes vult in tranquillo agere); ut timentes regnum hominum (73), non se alterutrum homines vice piscium consumant, sed per legum positiones repercutiant multiplicem gentilium injustitiam. Et secundum hoc « ministri Dei » sunt, qui tributa exigunt a nobis, « in hoc ipsum servientes. »

3. « Quæ sunt potestates, a Deo ordinatæ sunt; » manifestum est (74) quoniam mentitur diabolus, dicens: « Mibi tradita sunt, et cui volo, do ea. » Cujus enim jussu homines nascuntur, hujus jussu et reges constituuntur, apti his qui illo tempore ab ipsis regnantur (75). Quidam enim illorum ad correptionem (76) et utilitatem subjectorum dantur, et conservationem justitiæ; quidam autem ad timorem, et pœnam, et increpationem; quidam autem ad illusionem, et contumeliam, et superbiam,

³⁴ Rom. xiii, 6. ³⁵ Matth. xvii, 26. ³⁶ Ephes., ii, 2. ³⁷ Luc. x, 19.

(70) *Deservientes*. Ita, pro *servientes*, repono ex Clarom. et Voss., quia paulo post iterum legitur *deservientes* in omnibus cod.

(71) *Ad aliquid*. Ad adjeci ex Clarom., Voss. et Merc. 2. Sic autem construenda verba: *assequantur justitiæ ad aliquid*: ubi interpret respiciens ad regimen verbi ἐπιτογγάζω, quo usum hic fuisse Irenæum puto, perperam verlit, *assequantur justitiæ*; haud attendens verbum Latinum, *assequor*, hic pro *pertingant*, *perveniant*: quomodo sensus esset, *ad aliquid justitiæ pertingant*.

(72) *In manifesto propositum*. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Merc. 2 et Grab. Cæteri aut *manifesto*, aut *positum* habent.

(73) *Hominum*. Editt. *humanum*.

(74) *Manifestum est*. Supple igitur, connexionis causa.

(75) *Regnantur*. Sic Eras., Gallas., Clarom. et

quemadmodum et **322** digni sunt; Dei justo judicio, sicut prædiximus, in omnibus æqualiter supergrediente (77). Diabolus autem, quippe apostata existens angelus, hoc tantum potest, quod detegit (78) in principio, seducere et abstrahere mentem hominis ad transgredienda præcepta Dei, et paulatim obcæcare corda eorum qui conarentur servire ei, ad obliviscendum quidem verum Deum; ipsum autem quasi Deum adorare (79).

4. Quemadmodum autem si quis apostata regionem aliquam hostiliter capiens, perturbet eos qui in ea sunt, ut regis gloriam sibi vindicet apud ignorantibus quod apostata et latro sit: sic etiam diabolus, cum sit unus ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi sunt, quemadmodum Paulus apostolus in ea quæ est ad Ephesios manifestavit ³⁶, invidens homini, apostata a divina factus est lege: invidia enim aliena est a Deo. Et quoniam per hominem traducta est apostasia ejus, et examinatio sententiæ ejus homo factus est; ad hoc (80) magis magisque semetipsum contrarium constituit homini, invidens vitæ ejus, et in sua potestate apostolica volens concludere eum. Omnium (81) artifex Verbum Dei, per hominem vincens eum, et apostatam ostendens, e contrario subjecit eum homini: « Ecce » dicens, « do vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici ³⁷; » ut quemadmodum dominatus est homini per apostasiam, sic iterum per hominem recurrentem ad Deum, evacuetur apostasia ejus.

CAPUT XXV.

Antichristi fraus, superbia, et tyrannicum regnum, prout a Daniele et Paulo descripta sunt.

1. Et non tantum autem per ea quæ dicta sunt, sed et per ea quæ erunt sub Antichristo, ostenditur, quoniam existens apostata et latro, quasi Deus vult adorari, et cum sit servus, regem se vult præconari. Ille enim omnem suscipiens diaboli virtutem, veniet non quasi rex justus, nec quasi in subjectione Dei legitimus; sed impius, et injustus, et sine lege, quasi apostata, et iniquus, et homicida, quasi latro, diabolicam apostasiam in se recapitulans:

omn. Anglie. Nec dubito quin verbum βασιλεύοντα (quod peritior alter vertisset *reguntur*) interpret reddiderit *regnantur*. Hoc vero, cum aut non intellexisset, aut non probasset Feuard., commutavit in *regantur*.

(76) *Correptionem*. Editt. cum Merc. 2 et Ottob., *correctionem*.

(77) *Supergrediente*. In Voss., *perveniente*; in editt., *superveniente*.

(78) *Quod detegit*. Sic in Feuard. marg., Clarom. et Voss. Alii, *quod egit*, vel *quod et egit*.

(79) *Adorare*. Scribendum erat, *adorandum*.

(80) *Ad hoc*. Alii, *adhuc*. Græce scriptum fuisse puto εἰς τοῦτο, quod hic vertendum fuisset, *propter hoc, propterea*.

(81) *Omnium*. Autem addiderunt editores, connexionis gratia. Sed hanc particulam non agnoscunt mss.

et idola quidem seponens, ad suadendum quod ipse A sit Deus; se autem extollens unum idolum, habens in semetipso reliquorum idolorum varium errorem: ut hi qui per multas abominationes adorant diabolum, hi per hoc unum idolum serviant ipsi, de quo Apostolus in Epistola quæ est ad Thessalonicenses secunda, sic ait: « Quoniam nisi venerit abscessio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollit se super omne quod dicitur Deus, aut colitur: ita ut in templo Dei sedeat, ostendens semetipsum tanquam sit Deus³⁸. » Manifeste igitur Apostolus ostendit apostasiam (82) ejus, et quoniam extollitur super omne quod dicitur Deus, vel quod colitur, hoc est, super omne idolum (hi enim sunt qui dicuntur quidem ab hominibus, non sunt autem dii), et quoniam ipse se tyrannico more (83) conabitur ostendere Deum.

2. Super hæc autem manifestavit et illud, quod a nobis per multa ostensum est, quoniam in Hierosolymis templum dispositione veri Dei factum est. Ipse enim Apostolus ex sua persona diffinitive templum illud dixit Dei. Ostendimus autem in tertio libro³⁹, nullum ab apostolis ex sua persona Deum appellari, nisi eum qui vere sit Deus, Patrem Domini nostri: cujus jussu hoc, quod est in Hierosolymis, factum est templum, ob eas causas quæ a nobis dictæ sunt: in quo adversarius sedebit, tentans semetipsum Christum ostendere, sicut et Dominus ait: « Cum autem videritis abominationem desolationis, quod dictum est (84) per Daniele^C prophetam, stantem in loco sancto (qui legit, intelligat), tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes: et qui in tecto est, non descendat tollere quidquam de domo. Erit enim tunc pressura magna, qualis non est facta ab initio sæculi usque nunc, sed neque fiet⁴⁰. »

³⁸ II Thess. II, 3, 4. ³⁹ Cap. 9 et seqq. ⁴⁰ Matth. xxiv, 15 et seqq. ⁴¹ Dan. VII, 8, 20 et seqq. ⁴² Ibid., 23 et seqq.

(82) *Apostasiam*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab.; cæteri, *adventum*.

(83) *More*. In Arund., *timore*.

(84) *Quod dictum est*. Sic Clarom., Voss., Arundel. et Merc. 1. Reliqui, *quæ dicta est*. At non dubitem quin τὸ ῥηθὲν verterit interpres, *quod dictum est*, haud attendens illud referri ad βδέλυγμα: quamvis inferius accuratius verterit, *quæ dicta est*.

(85) *Dividitur*. Alii, *divideretur*.

(86) *Videbam*. Sic Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. juxta Græcum Danielis, ἐθεώρουν. Reliqui, *videbatur*.

(87) *Pervenit*. Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *prævenit*. Hieronymus vero Græcum ἐφθασε reddidit, *advenit*.

(88) *Et decem cornua ejus*. Ita juxta Græc. Danielis textum habent vet. Feuardent. cod., Voss., Arundel. et Merc. 2. Et ita etiam habebat Clarom., sed recentior quispiam audeculus scripsit: *et de decem cornibus ejus*; prout in Eras., Gallas. et Feuard. legitur.

(89) *Superabit malis*. Sic Clarom., Arundel. et Merc. 2, juxta LXX exemplaris Romani. Sed in veteri Feuard. cod. et Voss., *subruet malos*; in Eras., Gallas. et Feuard. edit., *superabit alios*.

(90) *Deminorabit*. Vetus Feuard. cod. et Voss.

3. Daniel autem novissimi regni finem respiciens, id est novissimos decem reges, in quos dividitur (85) regnum illorum, super quos filius perditionis veniet, cornua dicit decem nasci bestię; et alterum cornu pusillum nasci in medio ipsorum, et tria cornua de prioribus eradicari a facie ejus. « Et ecce, inquit, oculi quasi oculi hominis in cornu hoc, et os loquens magna, et aspectus ejus major reliquis. Videbam (86), et cornu illud faciebat bellum adversus sanctos, et valebat adversus eos: quoadusque venit Vetustus dierum, et iudicium dedit sanctis altissimi Dei, et tempus pervenit (87), et regnum obtinuerunt sancti⁴¹. » Postea, in exsolutione visionum, dictum est ei: « Bestia quarta, regnum quartum erit in terra, quod eminebit super reliqua regna, et manducabit omnem terram, et conculcabit eam, et concidet. Et decem cornua ejus (88), decem reges exsurgent; et post eos surget alius, qui superabit malis (89) omnes, qui ante eum fuerunt, **323** et reges tres deminorabit (90) et verba adversus altissimum Deum loquetur, et sanctos altissimi Dei conteret, et cogitabit demutare (91) tempora, et legem: et dabitur in manu ejus, usque ad tempus temporum (92) et dimidium tempus⁴², » hoc est, per triennium et sex menses (93), in quibus veniens regnabit super terram. De quo iterum et apostolus Paulus in secunda ad Thessalonicenses, simul et causam adventus ejus annuntians, sic ait: « Et tunc revelabitur iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui et destruet præsentia adventus sui, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et signis, et portentis mendaciorum, et omni seductione malitiæ, pereuntibus, pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Et ideo mittet (94) eis Deus operationem erroris, ut credant mendacio,

dehonorabit.

(91) *Demutare*. In veteri Feuard. cod. et Voss. vitio scribarum, *se mutare*; in Clarom., *emundare*, forte pro *emendare*. Sed vera lectio est *demutare*, juxta Græc. ἀλλοιωσαι.

(92) *Usque ad tempus temporum*. In nostris Danielis exemplaribus legitur: ἕως καιροῦ καὶ καιρῶν, *usque ad tempus et tempora*.

(93) *Hoc est, per triennium et sex menses*. Obscuriora hæc feliciter, meo quidem iudicio, explicat cl. Grab., cujus integram notam hic juvat exscribere. Hujus interpretationis, inquit, ipse S. Joannes auctor est Apocal. cap. XII, ubi cum mulier dicitur *volare in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus, et tempora, et dimidium temporis*, vers. 6, id clarius explicatur: *mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta*; qui ipsius S. Joannis et totius S. Scripturæ stylo, quo triginta solum dies singulis mensibus tribuuntur, exacte tres annos, et sex menses complent. Unde cap. XI ejusdem divinæ Apocal. *menses quadraginta duo* quorum vers. 2 fit mentio, continuo vers. 3 resolvuntur *in dies mille ducentos sexaginta*.

(94) *Mittet*. Sic recte Clarom. in quo prius quidem scriptum fuerat, *mittit*, ut habent alii omnes;

ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, A sed consenserunt iniquitati ⁴³.

4. Et Dominus autem hoc item non credentibus sibi dicebat : « Ego veni in nomine Patris mei, et non recepistis me ; cum alius venerit in nomine suo, illum recipietis ⁴⁴ ; » alium dicens Antichristum, qui (95) alienus est a Domino, et ipse est « iniquus iudex, » qui a Domino dictus est, quoniam « Deum non timebat, neque hominem reverebatur ⁴⁵, » ad quem fugit vidua oblita Dei, id est terrena Jerusalem, ad ulciscendum de inimico. Quod et faciet in tempore regni sui : transferet regnum in eam, et in templo Dei sedet (96), seducens eos qui adorant eum, quasi ipse sit Christus. Quapropter ait Daniel iterum : « Et sanctum desolabitur : et datum est in sacrificium peccatum (97), et projecta est in terra justitia, et fecit, et prospere cessit ⁴⁶. » Et Gabriel angelus exsolvens ejus visionem, de hoc ipso dicebat : « Et in novissimo regni ipsorum exsurget rex improbus facie valde, et intelligens quæstiones, et valida virtus ejus, et admirabilis, et corrumpet (98), et diriget, et faciet, et exterminabit fortes, et populum sanctum, et jugum torquis ejus dirigetur : dolus in manu ejus, et in corde suo exaltabitur, et dolo disperdet multos, et ad perditionem multorum (99) stabit, et quomodo ova manu (1) conteret ⁴⁷. » Deinde et tempus tyrannidis ejus significat, in quo tempore fugabuntur sancti, qui purum sacrificium offerunt Domino : « Et in dimidiō hebdomadis, ait, tolletur sacrificium et libatio, et in templum (2) abominatio desolationis, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur super desolationem ⁴⁸ ; » dimidium autem hebdomadis tres sunt anni et menses sex.

5. Ex quibus omnibus non tantum quæ sunt apostasiæ manifestantur, et quæ sunt ejus, qui in se recapitulatur omnem diabolicum errorem ; sed et quoniam unus et idem Deus Pater, qui a pro-

phetis annuntatus, a Christo autem manifestatus. Si enim quæ a Daniele (3) prophetata sunt (4) de fine, Dominus comprobavit : « Cum videritis, dicens, abominationem desolationis, quæ dicta est per Danielem prophetam ⁴⁹ » (Danieli autem angelus Gabriel exsolutionem visionum fecit : hic autem est archangelus Demiurgi, et hic idem Mariæ evangelizavit manifestum adventum et incarnationem Christi ⁵⁰), unus et idem Deus manifestissime ostenditur, qui prophetas misit, et Filium præmisit (5), et nos vocavit in agnitionem suam.

CAPUT XXVI.

Quia Joannes et Daniel prædixerunt imperii Romani dissolutionem et desolationem, quæ finem mundi et regnum Christi æternum præcedet ; refelluntur alium a Demiurgo Patrem confingentes Gnostici, Satanæ organa, quorum opera nunc Deum aperte blasphemant.

1. Manifestius adhuc etiam de novissimo tempore, et de his qui sunt in eo decem regibus, in quos dividetur (6) quod nunc regnat imperium, significavit Joannes Domini discipulus in Apocalypsi, edisserens quæ fuerint decem cornua, quæ a Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse sibi : « Et decem cornua quæ vidisti (7), decem reges sunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem quasi reges una hora accipient cum bestia. Hi unam sententiam habent, et virtutem et potestatem suam bestię dant. Hi cum agno pugnabunt, et agnus vincet eos, quoniam Dominus dominorum est, et Rex regum ⁵¹. » Manifestum est itaque, quoniam ex his tres interficit ille qui venturus est (8), et reliqui subjicientur (9) ei, et ipse octavus in eis ; et vastabunt Babylonem, et comburent eam igni, et dabunt regnum suum bestię, et effugabunt Ecclesiam : post deinde ab **324** adventu Domini nostri destruentur. Quoniam enim oportet dividi regnum, et sic deperire, Dominus ait (10) : « Omne regnum divisum in se, desolabitur ; et omnis civitas vel do-

⁴³ II Thess. xi, 8 et seqq. ⁴⁴ Joan. v, 43. ⁴⁵ Luc. xviii, 2 et seqq. ⁴⁶ Dan. viii, 12. ⁴⁷ Ibid., 23 et seqq. ⁴⁸ Dan. ix, 27. ⁴⁹ Matth. xxiv, 15. ⁵⁰ Luc. i, 26 et seqq. ⁵¹ Apoc. xvii, 12 et seqq.

sed postea, si non eadem, saltem antiqua manu emendatum.

(95) *Qui*. Editt., *quoniam*.

(96) *Sedet*. Sic Clarom., Voss. et Merc. 2 ; alii recentiores, *sedebit*. At *sedet* hic pro futuro tertię conjugationis accipe.

(97) *Peccatum*. In vet. Feuard. cod. et Voss., *peccantium*. In LXX, ἐδόθη ἐπὶ τὴν θυσίαν ἁμαρτία, *datum est adversus hostiam peccatum*.

(98) *Et admirabilis, et corrumpet*. In nostris τῶν O' codd. legitur, καὶ θαυμαστὰ διαφθερεῖ, *et admirabiliter corrumpet*.

(99) *Multorum*. In Feuard. marg. et Voss., *ipsorum*.

(1) *Ova manu*. Sic mss., nisi quod in vet., Feuard. cod. et Voss. pro *manu*, incuria scribarum legatur, *manum*, vel *manuum*. At in Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *una manus* : nam LXX habent, ὡς ὁ ἀ ἐν χειρὶ συντρίψει.

(2) *In templum*. Ita Clarom., Arundel. et Merc. 2, juxta Græcum τῶν O' : ἐπὶ τὸ ἱερόν. Cæteri, in

templo.

(3) *A Daniele*. In Feuard. marg. et Voss., *in Daniele*.

(4) *Prophetata sunt*. Sic Claromont. et Arundel. pro, *Propheta sunt dicta*, ut habent alii ; nec multum abludit Voss. omittens *dicta*.

(5) *Præmisit*. Verbum προέπεμψε hic simpliciter verti debuisse, *misit*. Sed forte ejusdem verbi repetitionem vitare voluit interpretes.

(6) *Dividetur*. Clarom. et Voss., *dividitur*.

(7) *Et decem cornua quæ vidisti*. *Et* addunt cum sacro textu Clarom., Voss. et Grabius ; cæteri omittunt. Sed ad hæc verba desinit cod. Claromont. Residua pars hujus capituli, ac novem reliqua, avulsis (studio, an casu, non dixerim) pluribus foliis, misere interierunt.

(8) *Qui venturus est*. Antichristus videlicet.

(9) *Subjicientur*. In Eras. et ms. Voss., *subji-*

ciuntur.

(10) *Dominus ait*. Al., *sicut Dominus ait*.

mus divisa in se, non stabit⁵². » Dividi igitur et regnum, et civitatem, et domina oportet in decem : et propterea jam partitionem et divisionem præfiguravit. Et diligenter Daniel finem quarti regni digitos ait pedum esse ejus imaginis, quæ a Nabuchodonosor visa est, in quos venit lapis sine manibus præcisus, et quemadmodum ipse ait : « Pedes (11), pars quidem aliqua ferrea, et pars aliqua fictilis, quoadusque abscissus est lapis sine manibus, et percussit imaginem in pedes ferreos et fictiles, et comminuit eos usque ad finem⁵³. » Post deinde in exsolutione ait : « Et quoniam vidisti pedes et digitos, partem quidem fictilem, partem autem ferream, regnum divisum erit, et a radice ferrea (12) erit in eo, quemadmodum vidisti ferrum commistum testæ. Et digiti pedum, pars quidem aliqua ferrea, pars autem aliqua fictilis⁵⁴. » Ergo decem digiti pedum, hi sunt decem reges, in quibus dividetur (13) regnum : ex quibus quidam quidem fortes et agiles, sive efficaces : alii autem pigri et inutiles erunt, et non consentient ; quemadmodum et Daniel ait : « Pars aliqua regni (14) erit fortis, et ab ipsa pars (15) erit minuta. Quoniam vidisti ferrum commistum testæ, commistiones erunt in semine hominum, et non erunt adjuncti invicem, quemadmodum ferrum non commiscetur cum testa⁵⁵. » Et quoniam finis fiet, inquit : « Et in diebus regum illorum excitabit Deus cæli regnum, quod in æternum non corrumpetur, et regnum ejus alteri populo non relinquetur. Comminuet et ventilabit omnia regna, et ipsum exaltabitur in æternum. Quemadmodum vidisti, quoniam de monte præcisus est lapis sine manibus, et comminuit testam, ferrum, et ærumentum, et argen-

tum, et aurum. Deus magnus significavit regi, quæ futura sunt post hæc ; et verum est somnium, et fidelis interpretatio ejus⁵⁶. »

2. Si ergo (16) Deus magnus significavit per Danielelem futura, et per Filium confirmavit ; et Christus est lapis, qui præcisus est sine manibus, qui destruet temporalia regna, et æternum inducet, quæ est justorum resurrectio (« Resuscitabit, ait, Deus cæli regnum, quod in æternum nunquam corrumpetur ») ; confutati resipiscant qui Demiurgum respuunt, et non consentiunt ab eo Patre præmissos prophetas, a quo et Dominus venit ; sed asseverant ex differentibus Virtutibus factas esse prophetias. Quæ enim a Demiurgo prædicta sunt similiter per omnes prophetas, hæc Christus in fine perfecit, ministrans Patris sui voluntati, et adimplens secundum humanum genus dispositiones. Qui ergo blasphemant Demiurgum, vel ipsis verbis et manifeste, quemadmodum qui a Marcione sunt ; vel secundum eversionem sententiæ (17), quemadmodum qui a Valentino sunt, et omnes qui falso dicuntur esse Gnostici, organa Satanæ ab omnibus Deum colentibus cognoscantur esse, per quos Satanæ nunc, et non ante, visus est (18), maledicere Deo, qui ignem æternum præparavit omni apostasiæ. Nam ipse per semetipsum nunc non audet (19) blasphemare suum Dominum ; quemadmodum et initio per serpentem seduxit hominem, quasi latens Deum. Bene Justinus dixit (20), quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanæ (21) blasphemare Deum, quippe nondum sciens suam damnationem : quoniam et in parabolis, et allegoriis, a prophetis (22) de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini ex sermonibus Christi et apostolorum ejus

⁵² Matth. xii, 25. ⁵³ Dan. ii, 33, 34. ⁵⁴ Ibid., 41, 42. ⁵⁵ Ibid., 42, 35. ⁵⁶ Ibid., 44, 45.

(11) *Pedes. Al., pedis.*

(12) *A radice ferrea.* Hæc juxta LXX, ἀπὸ τῆς ῥίζης τῆς σιδηρᾶς, in locum Vulgatæ lectionis, post Grabium substitui ex Ottob., Voss. et Merc. 2, quanquam in his præpositio a desideretur.

(13) *Dividetur.* Eras. et Gallas., *dividitur.*

(14) *Aliqua regni.* Pronomen aliqua, juxta et Græcum Danielis addidit Grab. ex Voss., quamvis in hoc vox regni sit ommissa.

(15) *Pars.* In aliis, *parte.*

(16) *Si ergo.* In Feuarden. ex vet. cod. et in ms. Voss., *sic ergo.* Sed connexio sequentium verborum, *confutati resipiscant*, exigere videtur si.

(17) *Sententiæ.* Voss., *scientiæ.*

(18) *Visus est.* In editt. legitur *ausus est*, quia verbum istud bis postea repetitur. At Feuard. in marg., Arund. et Voss. habent *visus*, pro quo in Merc. 2 imperitia scribarum exstat, *missus*. Quare cum nullus ms. codex jam habeat *ausus* (uno forte excepto Ottob., quem tamen ipse non vidi), tutius duxi reponere *visus* : cum maxime hujus lectionis optimus sit sensus. Nam *visus est*, hic accipitur pro *conspectus est*, Græce ὠφθη, idque vult Irenæus, Satanam per organa sua nunc primum, et non ante, conspectum esse *maledicere Deo*.

(19) *Non audet.* Sic Feuard. in marg. et Voss. melius quam alii, *non audebat*. Rationem enim affert cur Satanæ per organa sua nunc primum visus sit maledicere Deo : *quia*, inquit, *ipse per*

semetipsum non audet blasphemare suum Dominum.

(20) *Bene Justinus dixit.* Ex quo Justini libro hæc exscripserit Irenæus, incertum. Ex libro *contra Marcionem* petita esse asserere videtur Hieronymus in *Catal.* Forte etiam ex libro quem adversus omnes hæreses edidisse se profitetur Justinus in *priori Apologia*, eruta sunt.

(21) *Ante Domini adventum nunquam ausus est Satanæ,* etc. Satanam ante Christi adventum de sempiterna damnatione sua non adeo certum fuisse, quin adhuc spes aliqua obtinendæ per illum salutis affulgeret, atque idcirco nondum inhumanitati suæ, et in Deum proterviæ frena laxasse, non Justinus modo atque Irenæus opinati sunt, sed etiam Epiphanius hæres. 59 quæ est Sethianorum, § 8, auctor carminis cont. Marcion. inter Opera Tertull. lib. 1, cap. 3, Isidorus Pelusiota lib. 11, epist. 90, et Œcumenius in cap. ultimum epist. I D. Petri. Huic vero opinioni fundamentum præbere potuit trita illa veterum non paucis sententia, diabolum nondum damnationis suæ accepisse sententiam ; neque sempiternis cruciatibus addictum : sed in extremo judicio id cum esse passurum. Sed de his jam alibi diximus. Consule, si lubet, Petavium, *Dogmatum theolog.* t. III, lib. 1, De angelis, cap. 8, et lib. III, cap. 4.

(22) *A prophetis.* Sic Voss., Arundel. et Grab., melius quam alii, *et prophetis.*

discens manifeste, quoniam ignis æternus ei præparatus est ex sua voluntate abscedenti (23) a Deo, et omnibus qui sine pœnitentia perseverant in apostasia: per hujusmodi homines blasphematur eum Deum, qui iudicium importat, quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ conditori suo imputat, et non suæ voluntati et sententiæ: quemadmodum et qui supergrediuntur leges, et pœnas dant, queruntur de legislatoribus, sed non de semetipsis. Sic autem et hi diabolico spiritu pleni, innumeras accusationes inferunt factori nostro, qui et Spiritum vitæ nobis donaverit, et legem omnibus aptam posuerit; et nolunt justum esse iudicium Dei. Quapropter et alterum quemdam excogitant Patrem, neque curantem, neque providentem eorum, quæ sunt erga nos, aut etiam consentientem omnibus peccatis.

325 CAPUT XXVII.

De futuro iudicio per Christum, communionem et separationem divinam, atque infidelium pœnis æternis.

1. Si enim non iudicat Pater, aut non pertinet ad eum, aut consentit his quæ fiunt omnibus; et si non iudicat, omnes in æquo erunt, et in eodem dinumerabuntur, statu (24). Supervacuum ergo erit adventus Christi, et contrarius, in eo quod non iudicet. ⁵⁷ Venit enim dividere hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem, et nurum adversus socrum ⁵⁸: et cum duo sint in eodem lecto, unum assumere et alterum relinquere: et duabus molentibus in mola, alteram assumere, et alteram relinquere ⁵⁹ (25): ad finem jubere messoribus colligere primum zizania, et fasciculos alligare, et comburere igni inexstinguibili; triticum autem colligere in horreum ⁶⁰; et agnos quidem vocare in præparatum regnum; hædos autem in æternum ignem mittere, qui præparatus est a Patre ejus diabolo et angelis ejus ⁶¹. Et quid enim? Verbum venit in ruinam et in resurrectionem multorum ⁶²? In ruinam quidem non credentium ei, quibus et majorem damnationem, quam Sodomorum et Gomorrhæ in iudicio comminatus est ⁶³; in resurrectionem autem credentium, et facientium voluntatem Patris ejus, qui est in cœlis. Si ergo adventus Filii super omnes quidem similiter

A advenit, judicialis est autem et discretor credentium et non credentium, quoniam ex sua sententia (26) credentes faciunt ejus voluntatem, et ex sua sententia Indicto audientes (27-28) non accedunt ad ejus doctrinam; manifestum, quoniam et Pater ejus omnes quidem similiter fecit, propriam sententiam unumquemque habentem, et sensum liberum; respicit autem omnia, et providet omnibus, et solem suum oriri faciens super malos et bonos, et pluens super justos et injustos ⁶⁴.

2. Et quicumque erga eum custodiunt dilectionem, suam his præstat communionem. Communio autem Dei, vita et lumen, et fructio eorum quæ sunt apud eum (29) honorum. Quicumque autem abstant secundum sententiam suam ab eo, his eam quæ electa est ab ipsis (30), separationem inducit. Separatio autem Dei, mors; et separatio lucis, tenebræ; et separatio Dei, amissio omnium quæ sunt apud eum (31) honorum. Qui ergo per apostasiam amiserunt quæ prædicta sunt, quippe desolati (32) ab omnibus bonis, in omni pœna conversantur; Deo quidem principaliter non a semetipso (33) eos puniente, prosequente autem eos (34) pœna, quoniam sint desolati ab omnibus bonis (35). Æterna autem, et sine fine sunt a Deo bona: et propter hoc et amissio eorum æterna et sine fine est: quemadmodum in immenso (36) lumine, qui excæcaverunt semetipsos, vel ab aliis excæcati sunt, semper privati sunt jucunditate luminis; non quod lumen pœnam eis inferat cæcitatibus (37), sed quod ipsa cæcitas superinducat eis calamitatem. Et propter hoc Dominus dicebat: Qui credit in me, non iudicatur, id est, non separatur a Deo; adunitus est enim per fidem Deo. Qui autem non credit, ait, jam iudicatus est, quoniam non credidit in nomine unigeniti Filii Dei, id est, separavit semetipsum a Deo voluntaria sententia. Hoc est enim iudicium, quoniam lumen venit in hunc mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem. Omnis enim qui male agit, odit lumen, et non venit (38-40) ad lumen, ne traducantur opera ejus. Qui autem facit veritatem, venit ad lumen, ut manifestentur opera ejus, quoniam in Deo est operatus ⁶⁵.

⁵⁷ Cap. XXVII. ⁵⁸ Matth. x, 35. ⁵⁹ Luc. xvii, 34, 35. ⁶⁰ Matth. xiii, 30; iii, 12. ⁶¹ Matth. xxv, 33 seqq. ⁶² Luc. ii, 34. ⁶³ Luc. x, 12. ⁶⁴ Matth. v, 45. ⁶⁵ Joan. iii, 18 seqq.

(23) *Abscedenti*. Voss., Merc. 2 et Grab. haud D recte, *abscedenti*.

(24) *Et in ... statu*. Et in locum si auctoritate cunctorum mss. Ang. recte Grab. substituit, ac voce *statu* periodum clausit.

(25) *Et cum duo sint ... relinquere: et duabus ... relinquere*. Posterius comma: *et duabus*, etc.; in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 omissum, ex vet. cod. restituit Feuard., sed inverso ordine præmisit alteri: *et cum duo*, etc. Proprio loco restituit Grab. ex cod. Voss.

(26) *Ex sua sententia*. Græce γνώμη, *voluntate, consilio, libero arbitrio*, etc.

(27-28) *Indicto audientes*. Feuard. reposuit *inobedientes*, sed qua auctoritate, non dicit. Tutius cum Eras., Gallas., Otob., Arundel. et Merc. 2 legere, *indicto audientes*, ut non raro scribit interpret.

(29) *Apud eum*. Græce, *ab eo*.

(30) *His eam, quæ electa est ab ipsis*. In vet. Feuard. cod. et Voss., *his autem, quæ lecta est*. At Græcæ sonant: *his eam, quæ est ab ipso, separationem*, etc.

(31) *Apud eum*. Al., *apud Deum*. At juxta Græcæ, *ab eo*.

(32) *Desolati*. Pro *privati*.

(33) *A semetipso*. Nihil his respondet in Græco. Suspicio glossema esse.

(34) *Eos*. Hinc in Græco, pro ἐξελθῆς lege ἐξελθούς.

(35) *Sint desolati ab omnibus bonis*. Alii, *sunt desolati ab omni bono*.

(36) *Immense*. Ex Græc., *continuo, perpetuo*.

(37) *Cæcitatibus*. Ex Græc., *in cæcitate*.

(38-40) *Odit lumen, et non venit*. Eras., Gallas. et Feuard., *odit lucem, et non veniet*.

326 CAPUT XXVIII.

De piorum et impiorum discrimine, apostasia futura sub Antichristo, atque mundi consummatione.

1. Quoniam igitur in hoc mundo quidam quidem accurrunt lumini, et per fidem uniuert se Deo; alii autem absistunt a lumine, et separant seipsum a Deo: venit Verbum Dei, omnibus aptam habitationem inferens; his quidem qui in lumine sunt, ut fruantur eo, et (41) his quæ in eo sunt bonis; his autem qui in tenebris sunt, ut participentur eas calamitates quæ in eis sunt (42). Et propter hoc ait, hos quidem qui sunt ad dexteram, vocari in regnum Patris; illos autem qui sunt ad sinistram (43), in æternum ignem missurum ⁶⁶. Semetipsos enim omnibus privaverunt bonis.

2. Et propter hoc Apostolus ait: « Pro eo quod dilectionem Dei (44) non receperunt, ut salvi fierent, et ideo mittet eos Deus in operationem (45) erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati ⁶⁷. » Illo (46) enim veniente, et sua sententia apostasiam recapitulante in semetipsum, et sua voluntate et arbitrio operante quæcunque operabitur, et in templo Dei sedente, ut sicut Christum adorent illum qui seducentur (47) ab illo; quapropter (48) et iuste in stagnum projicietur (49) ignis ⁶⁸: » Deo (autem) (50) secundum suam providentiam præsciente omnia, et apto tempore eum, qui talis futurus erat, immittente, « ut credant falso, et judicentur (51) omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. ⁶⁹ » Cujus adventum Joannes in Apocalypsi significavit ita: « Et bestia quam videram, similis erat pardo, et pedes ejus quasi ursi, et os ejus quasi os leonis, et dedit

⁶⁶ Matth. xv, 34, 41. ⁶⁷ II Thess. ii, 10 seqq. xiii, 11 seqq. ⁷¹ Ibid., 14 seqq.

(41) *Eo, et.* Duas istas voculas non agnoscit textus Græcus, cujus proinde paulo diversus sensus.

(42) *Ut participentur eas calamitates, quæ in eis sunt.* Sic vet. Feuard. cod., Voss. et Grab.; ceteri, ut participetur eis calamitas, quæ in eis est: quæ emendatio esse videtur ejuspiam recentioris, haud attendentis verbum *participari*, ut deponens partim usurpari ab interprete.

(43) *Ad sinistram.* Al., *a sinistra.*

(44) *Dilectionem Dei.* Supra cap. 25 habet cum nostris N. Test. cod. l. *dilectionem veritatis.*

(45) *Mittet eos Deus in operationem.* Sic vet. Feuardent. cod. et Voss. Alii cum nostris Pauli exemplaribus: *mittet eis Deus operationem.* Et hoc etiam posteriori modo cit. cap. hunc locum allegat. Sed cum sæpe ex memoria citet Irenæus, nihil mirum si non eodem ubique modo citet.

(46) *Illo.* Antichristo scilicet, ad quem redit oratio.

(47) *Seducentur.* Al., *seducuntur.*

(48) *Quapropter.* Pro *eapropter, propterea,* etc. Sic enim explicari hanc vocem exigit verborum connexio, quæ alioqui nulla foret.

(49) *Projicietur.* Sic Feuard. in marg. et Grab., quibus fere consentit Voss. in quo exstat, *projicitur.* Ceteri, *projicientur*; sed minus recte, nam de Antichristo sermo est.

(50) *Deo autem.* Abundat particula *autem.*

(51) *Et judicentur.* Arundel. et Grab., *ut judicentur.* Sed repugnant alii omnes codd.

A ei draco virtutem suam, et thronum suum, et potestatem magnam, et unum ex capitibus ejus quasi occisum in mortem (52), et plaga mortis ejus curata est, et admirata est universa terra post bestiam: et adoraverunt draconem, quoniam dedit potestatem bestię; et adoraverunt bestiam dicentes: Quis similis bestię illi, et quis potest pugnare cum ipsa? Et datum est ei os loquens magna et blasphemiam, et data est ei potestas mensibus quadraginta et duobus. Et aperuit os suum blasphemum (53) adversus Deum, blasphemare nomen ejus, et tabernaculum ejus, et eos qui in cœlo habitant. Et data est ei potestas super omnem tribum, et populum, et linguam, et gentem. Et adoraverunt eam (54) omnes qui habitant super terram, cujus non est scriptum nomen (55) in libro vitę Agni occisi a constitutione mundi. Si quis habet aures, audiat. Si quis in captivitate duxerit, in captivitate ibit. Si quis gladio occiderit, oportet eum in gladio occidi. Hic est sustinentia et fides sanctorum ⁷⁰. » Post deinde et de armigero ejus (56), quem et pseudopphetam vocat: « Loquebatur, inquit, quasi draco, et potestatem primę bestię omnem faciebat in conspectu ejus: et facit terram, et qui habitant in ea, ut adorarent (57) bestiam primam, cujus curata est plaga mortis ejus. Et faciet (58) signa magna, ut et ignem faciat de cœlo descendere in terram in conspectu hominum, et seducet (59) inhabitantes super terram ⁷¹. » Hæc ne quis eum divina virtute putet signa facere, sed magica operatione. Et non est mirandum, si dæmoniis et apostaticis spiritibus ministrantibus ei, per eos faciat signa, in quibus seducat habitantes super terram. « Et imaginem, ait, jubebit fieri bestię, et spiritum dabit imagini, ut

⁶⁸ Apoc. xix, 20. ⁶⁹ Apoc. xiii, 2 seqq. ⁷⁰ Apoc.

(52) *Occisum in mortem.* In cod. Voss., *decisum in morte.*

(53) *Blasphemum.* Ad blasphemium in sola Arundel. quem tamen sequi Grabio placuit, quia, inquit, S. Joannes ait: *εις βλασφημίαν.* At non quid scripserit Joannes, sed qui Joannem allegaverit Irenæus, inquiritur. Illum enim hic, ut et paulo post, ex memoria citare videtur, additis quibusdam, pluribus aliis omissis, ut conferenti patebit.

(54) *Adoraverunt eam.* In Arundel., Merc. 2 et Grab., *adoraverunt eum*: sed male, nam pronomen referri debet ab bestiam.

(55) *Cujus non est scriptum nomen.* Melius scripsit Vulgatus interpres: *quorum non sunt scripta nomina.*

(56) *De armigero ejus,* etc. Hujus Irenæi loci sensum potius, quam ipsa verba allegavit Andreas Cæsariensis serm. 13 in Apocalyp., pag. 57, lin. 40, seqq. his verbis: *Φησὶν ὁ Εἰρηναῖος ἐπὶ λέξεως οὐτω· Περὶ τοῦ ὑπασπιστοῦ, ὃν καὶ ψευδοπροφήτην καλεῖ· Ἐλάλει, φησὶν, ὡς δράκων. Τοῦτω δὲ ἐλεγεν ἐξουσίαν δεδῶσθαι σημεῖων καὶ τεράτων, ἵνα ποιῇ ἔμπροσθεν τοῦ Ἀντιχριστοῦ, προσδοπιῶν αὐτῷ τὴν τῆς ἀπωλείας ὁδόν.*

(57) *Adorarent.* Sic Feuard. in marg. et Voss. Reliqui, *adorent.*

(58) *Et faciet.* In Eras., *et faciat*; in Gallas. et Feuard., *ut faciat*; in Græco S. Joan., *καὶ ποιεῖ, et facit*; in Vulgata nostrā, *et fecit.*

(59) *Seducet.* Al., *seducit.*

et loquatur imago, et eos qui non adoraverint eam, faciet occidi. Et characterem autem, ait, in fronte, et in manu dextra faciet dari, ut non possit aliquis emere vel vendere, nisi qui habet characterem nominis bestiae, vel numerum nominis ejus: et esse numerum sexcentos sexaginta sex, quod est, sexies centeni, et deni sexies, et singulares sex; in recapitulationem universae (60) apostasiae **327** ejus, quae facta est in sex millibus annorum.

3. Quotquot enim diebus hic factus est mundus, totet millenis annis consummatur. Et propter hoc ait Scriptura Geneseos: « Et consummata sunt caelum et terra, et omnis ornatus eorum. Et consummavit Deus die sexto omnia opera sua quae fecit, et requievit in die septimo ab omnibus operibus suis quae fecit ⁷² (61). » Hoc autem est et antefactorum narratio, quemadmodum facta sunt, et futurorum prophetia. Si etenim (62) dies Domini quasi mille anni ⁷³, in sex autem diebus consummata sunt quae facta sunt; manifestum est quoniam consummatio ipsorum sextus millesimus annus est.

4. Et propter hoc in omni tempore, plasmatus initio homo per manus Dei, id est Filii et Spiritus, fit secundum imaginem et similitudinem Dei, paleis quidem abjectis, quae sunt apostasia; frumento autem in horreum assumpto, quod est hi qui ad Deum fide fructificant. Et propterea tribulatio necessaria est his qui salvantur, ut quodammodo contriti, et attenuati, et consparsi (63) per patientiam Verbo Dei, et igniti (64), apti sint ad convivium regis. Quemadmodum quidam de nostris dixit, propter martyrimum in Deum adjudicatus ad bestias: « Quoniam frumentum sum Christi, et perdentes bestiarum molor, ut mundus panis Dei (65) inveniar ⁷⁴. »

CAPUT XXIX.

Universa ad utilitatem hominum facta esse; et de Antichristi doli, nequitia, vi apostatica, a diluvio et deinceps in Anania, Azaria, et Misaelis persecutione praefigurata.

1. Causas autem reddidimus in his qui sunt ante hunc libris, propter quas passus est Deus haec ita

⁷² Gen. II, 1. 2. ⁷³ II Pet. III, 8. ⁷⁴ Ignat. mart., Epist. ad Roman. ⁷⁵ Isa. XL, 15, 17. ⁷⁶ Matth. XXIV, 21.

(60) *Recapitulationem universae.* In Voss., *recapitulatione universa.*

(61) *Operibus suis, quae fecit.* In Voss. omittitur suis; in Graeco vero, *quae fecit.*

(62) *Si etenim.* Particulam *si* a Feuard. auctoritate vet. codicis additam abiecit Grab., quod, inquit, nec Graecus textus, neque ullus ms. cod. Anglic. eam habeat. Sed sufficiat in optimae notae vet. Feuard. cod. haberi, et ad connexionem verborum Latinorum omnino necessariam esse. Eam vero non exigit diversa Graecorum constructio.

(63) *Consparsi.* Voss., *consparsi.* Graece, *σπαραθέντες.*

(64) *Et igniti.* Al., *ut igniti.*

(65) *Panis Dei.* Vox *Dei* omissa in Merc. 2, perinde atque in Graeco. Verba Ignatii sunt in *Epist. ad Romanos.*

(66-70) *Conditio insumitur homini.* Idest, Feuard. interprete, universa ad usum hominis condita fue-

ri: ostendimusque quoniam omnia quae sunt talia, pro eo qui salvatur homine facta sunt: illud quod est sui arbitrii et suae potestatis maturans ad immortalitatem, et aptabiliorem eum ad aeternam subjectionem Deo praeparans. Et propter hoc conditio insumitur homini (66-70): non enim homo propter illam, sed conditio facta est propter hominem. Gentes autem quae et ipsae non allevaverunt oculos suos ad caelum, neque gratias egerunt factori suo, neque lumen veritatis videre voluerunt, sed sicut mures caeci absconditi in profundo insipientiae, juste sermo « ut stillicidium de cado, et sicut momentum staterae, et sicut nihil ⁷⁵ » deputavit; in tantum utiles et aptabiles justis, quantum utilitatis praestat stipula ad tritici augmentum, et palea ejus in ustionem, ad operationem auri. Et propterea cum in fine repente hinc Ecclesia assumetur (71): « Erit, inquit, tribulatio qualis non est facta ab initio, neque fiet ⁷⁶. » Novissimus enim agon hic justorum, in quo vincentes coronantur incorruptela.

2. Et propter hoc in bestia veniente recapitulatio fit universae iniquitatis et omnis doli, ut in ea (72) confluens et conclusa omnis virtus apostatica, in caminum mittatur ignis. Congruenter autem et nomen ejus habebit numerum, sexcentos sexaginta sex; recapitulans in semetipso omnem quae fuit ante diluvium, malitiae commistionem, quae facta est ex angelica apostasia (73). Noe enim fuit annorum sexcentorum, et diluvium advenit terrae, **328** delens in resurrectionem (74) terrae propter nequissimam generationem, quae fuit temporibus Noe. Recapitulans autem et omnem qui fuit a diluvio errorem commentatorem idolorum, et prophetarum interfectionem, et succensionem justorum. Illa enim quae fuit a Nabuchodonosor instituta (75) imago, altitudinem quidem habuit cubitorum sexaginta, latitudinem autem cubitorum sex: propter quam (76) et Ananias, et Azarias, et Misael, non adorantes eam, in caminum missi sunt ignis, per id quod eis evenit, prophetantes eam, quae in finem futura est justorum succensio. Universa enim imago illa praefi-

D runt.

(71) *Assumetur.* Al., *assumitur.*

(72) *In ea.* Bestia videlicet.

(73) *Quae facta est ex angelica apostasia.* Nefarios apostatarum angelorum concubitus cum mulieribus ante diluvium intelligit. De qua Irenaei sententia vide quae notavimus ad lib. IV cap. 16, n. 2, nota 41. Vide et ejusdem lib. cap. 36, n. 4, ubi ea de re mentem diserte exprimit.

(74) *In resurrectionem.* Sic una voce legendum, non divisa, *in resurrectionem*, ut in omnibus edit. perperam et sine sensu habetur. Graece vero scripsisse Irenaeum *ἐπανάστασιν*, non dubitem; siquidem in Gloss. vet. *ἐπανάστασις* vertitur *insurrectio*. Barbare vero reddidit interpretes, *in resurrectionem* pro *insurrectionem*; melius vertisset *rebellionem*.

(75) *Instituta.* Arundel., *constituta.*

(76) *Propter quam.* Sic Feuard. in marg. et Voss. Alii minus recte, *propter quae.*

guratio fuit hujus adventus, ab omnibus omnino A hominibus ipsum solum decernens adorari. Sexcenti itaque anni Noe, sub quo fuit diluvium propter apostasiam, et numerus cubitorum imaginis, propter quam justi in caminum ignis missi sunt, numerum (77) nominis significat illius, in quem (78) recapitulatur (79) sex millium annorum omnis apostasia, et injustitia, et nequitia, et pseudo-prophetia, et dolus, propter quæ et diluvium superveniet ignis.

CAPUT XXX.

Certus quidem est numerus nominis Antichristi; sed de hoc nihil temere affirmandum, cum multis nominibus is aptari queat; et cur aperte a Spiritu S. explicatum non fuerit; ut de regno morteque illius.

1. His autem sic se habentibus, et in omnibus anti- B quis et (80-85) probatissimis et veteribus scripturis numero hoc posito, et testimonium perhibentibus his, qui facie ad faciem Joannem (84) viderunt, et ratione docente nos, quoniam numerus nominis bestię, secundum Græcorum computationem, per litteras quæ in eo sunt, sexcentos habebit, et sexaginta, et sex; hoc est, decadas æquales hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin (85) (numerus enim qui digitus (86) sex, similiter custoditus, recapitulationes ostendit universæ apostasię ejus quæ initio, et quæ in mediis temporibus, et quæ in fine erit), ignoro quomodo erraverunt quidam sequentes idiotismum, et medium frustrantes numerum nominis, quinquaginta numeros (87) deducentes, pro sex decadis unam decadem volentes esse. Hoc autem arbitror scriptorum peccatum fuisse, ut solet fieri, quoniam et per litteras numeri ponuntur, facile litteram Græcam (88), quæ sexaginta (89) enuntiat numerum, in jota **329** Græcorum litteram expansam (90); post deinde quidam sine exquisi- C tione hoc acceperunt; alii quidem simpliciter et idiotice usurpaverunt denarium numerum: quidam autem per

⁷⁷ I Thess. v, 3. ⁷⁸ Jerem. viii, 16.

(77) Numerum. In Feuard. marg. et Voss., numeros.

(78) In quem. Feuard. perperam, in quam.

(79) Recapitulatur. Ita auctoritate Græci textus et omnium mss. Anglic. reposuit Grab. pro futuro, recapitulabitur.

(80-85) Antiquis et. Superflue istæ voces in Græco desunt.

(84) Facie ad faciem Joannem. In Feuardent. edit. faciem Joannis. Utrumvis legas, parum refert.

(85) Hecatontasin, et hecatontadas æquales monasin. Sic recte Eras. et Grab., cæteri perperam mutata littera Græca x in Latinam x, hexacoutasin. Porro hecatontasin et monasin dativos esse Græcorum, nemo non videt; alterum ab ἑκατοντάς, ἄδος, centenarius numerus, alterum a μονάς, ἄδος, unitas: pro eo quod Latine diceretur, centenariis et unitatibus, vel hecontadibus et monadibus. Sensus igitur Irenæi est, in numero 666, tot decadas occurrere, quot centenarios, nempe 6, et tot centenarios, quot unitates: adeo ut senarii numeri nota ubique reperiantur.

(86) Digitus. Sic pro digitos reposuit Feuard. auctoritate vet. cod. At utramque lectionem vitiosam esse contendit Grab., et pro digitus legendum

ignorantiam ausi sunt et nomina exquirere, habentia (91) falsum erroris numerum. Sed his quidem qui simpliciter et sine malitia hoc fecerunt, arbitramur veniam dari a Deo. Quotquot autem secundum inanem gloriam statuunt nomina continentia falsum numerum, et quod a se fuerit adinventum nomen, definierunt esse illius qui venturus est; non sine damno tales exient, quippe qui (92) et semetipsos, et credentes sibi seduxerunt. Et primum quidem damnum est excidere a veritate, et quod non sit, quasi [sit] (93) arbitrari: post deinde, apponenti, vel auferenti de Scriptura pœnam non modicam fore, in quam incidere necesse est eum qui sit talis. Subsequitur autem et aliud non quodlibet (94) periculum eos, qui falso præsumunt scire nomen ejus. Si enim aliud quidem hi putant, aliud autem ille habens adveniet; facile seducentur ab eo, quasi necdum adsit ille, quem cavere convenit.

2. Oportet itaque tales discere, et ad verum recurrere nominis numerum; ut non in pseudoprophetarum loco deputentur. Sed scientes firmum numerum qui a Scriptura annuntiatum est, id est, sexcentorum sexaginta sex, sustineant primum quidem divisionem regni in decem: post deinde, illis regnantibus, et incipientibus corrigere (95) sua negotia, et augere suum regnum; qui de improvviso advenerit regnum sibi vindicans et terribit prædictos, habens nomen continens prædictum numerum, hunc vere cognoscere esse abominationem desolationis. Hoc et Apostolus ait: « Cum dixerint, Pax et munitio (96), tunc subitaneus illis superveniet interitus ⁷⁷. » Jeremias autem non solum subitaneum ejus adventum, sed et tribulum, ex qua veniet, manifestavit dicens: « Ex Dan audiemus vocem velocitatis equorum ejus ⁷⁸; a voce hinnitus decursionis equorum (97-98) ejus commovebitur tota terra; et veniet, et manducabit terram, et plenitudinem ejus, et civitatem, et qui habitant in

vult dicitur. Sed hallucinatur vir doctus, pœne ipsius dixerim. Sane haud meminit digitum numerum arithmetice dici eum, qui denario minor est; quod senario convenit.

(87) Quinquaginta numeros. Græce, quinquaginta numerum, quod melius.

(88) Litteram Græcam. Scilicet ξ.

(89) Sexaginta. In vet. Feuard. cod. sexagesimum.

(90) Expansam. Ita Arundel., Merc. 2 et Grab., cæteri perperam, expansam. Porro post expansam, supple fuisse.

(91) Nomina... habentia. Græc., nomen... habens.

(92) Quippe qui. Interpres proinde legit ἄτε, vel ἔτι, non ἔτι, ut habetur in Græco Damasc.

(93) Quasi sit. Sit addidi ex Græco, quia id omnino sensus exigit. Hamulis tamen inclusi, quia in nullo ms. codice Latino legitur. Jam addiderat Feuard. vocem quasi, consentiente Voss.

(94) Non quodlibet. Pro non modicum.

(95) Corrigere. Græce, ni fallor, διορθῶν, recte gerere.

(96) Munitio. Sic versio Italica. Vulgata nostra melius, securitas, ex Græco ἀσφάλεια.

(97-98) Equorum. Deest in Arund. et Voss.

ca ⁷⁹. » Et propter hoc non annumeratur tribus hæc in Apocalypsi cum his quæ salvantur.

3. Certius ergo et sine periculo est, sustinere adimpletionem prophetiæ quam suspicari et divinare nomina quælibet; quando multa nomina inveniri possunt habentia prædictum numerum: et nihilominus quidem erit hæc eadem quæstio. Si enim multa sunt quæveniuntur nomina, habentia numerum hunc; quod ex ipsis portabit qui veniet, quæritur. Quoniam autem non propter inopiam nominum habentium numerum nominis ejus dicimus hæc, sed propter timorem erga Deum et zelum veritatis (99): EYANΘΑΣ (1). enim nomen habet numerum de quo quæritur: sed nihil de eo affirmamus. Sed et AATEINOS (2) nomen habet sexcentorum sexaginta sex numerum; et valde verisimile est, quoniam novissimum regnum (3) hoc habet vocabulum. Latini enim sunt qui nunc regnant; sed non in hoc nos gloriabimur. Sed et TITAN, prima syllaba per duas Græcas vocales ε et ι scripta, omnium nominum quæ apud nos inveniantur, magis fide dignum est. Etenim prædictum numerum habet in se, et litterarum est sex, singulis syllabis ex ternis litteris constantibus, et vetus, et semotum (4); neque enim eorum regum, qui secundum nos sunt, aliquis vocatus est Titan; neque eorum (5) quæ publice adorantur, idolorum apud Græcos et barbaros habet vocabulum hoc: et divinum putatur apud multos esse hoc nomen, **330** ut etiam sol Titan vocetur ab his qui nunc tenent (6): et ostentationem quamdam continet ultionis (7), et vindictam inferentis, quod ille (8) simulat se male tractatos (9) vindicare.

⁷⁹ Apoc. vii, 5 seqq. ⁸⁰ Apoc. xvii, 8. ⁸¹ Matth. viii, 11.

(99) *Et zelum veritatis.* Supple, *patet*, vel quidpiam simile.

(1) EYANΘΑΣ. Ita recte reposuit Feuard. pro *Evan*, consentientibus Voss. et Ottob. Illius vero et sequentium nominum litteras si pro totidem notis arithmetice accipias, numerosque iis apud Græcos respondentibus simul addideris, occurret summa quæsitæ. Consulens Feuardentii notam in hunc locum, ad calcem operis: piget enim in his immorari.

(2) AATEINOS. In edit. omnibus perperam scribitur LATEINOS cum L Latina; adhuc pejus in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2; *Latinos*: neque enim numerus 666 inde potest exurgere.

(3) *Novissimum regnum.* Scilicet Romanum.

(4) *Semotum.* Id est, *inusitatum*.

(5) *Neque eorum.* Ita vetus Feuardent. cod., Voss., Arundel. et Grab.; cæteri perperam, *namque eorum*. Id enim vult Irenæus, ut nullum regem, sic etiam nullum idolum ævo suo Titanis nomine appellatum fuisse. Porro post *neque*, supple *aliquod*.

(6) *Ut etiam sol Titan vocetur ab his qui nunc tenent.* Verbum Græcum κρατοῦσι hic vertendum erat, *imperant*, vel ut paulo ante vertit, *regnant*, non *tenent*. De Romanis enim hic sermo est, a quibus jam ante Irenæi ævum, solem dictum fuisse Titanem constat. Hinc Cicero in *Arato*:

Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan.

Et Ovid. *Metamorphos.* 1:

Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan.

(7) *Et ostentationem quamdam continet ultionis.* Alludit ad fabulam Titanum, qui bellum diis intulisse finguntur, ut injuriam sibi Saturni perfidia

A Et alias (10) autem et antiquum, et fide dignum, et regale, magis autem et tyrannicum nomen. Cum igitur tantum suasionum (11) habeat hoc nomen Titan, tamen (12-13) habet verisimilitudinem, ut ex multis colligamus ne forte Titan vocetur, qui veniet. Nos tamen non periclitabimur in eo, nec asseverantes pronuntiabimus, hoc eum nomen habiturum: scientes, quoniam si oporteret manifeste præsentem tempore præconari nomen ejus, per ipsum utique editum fuisset, qui et Apocalypsim viderat. Neque enim ante multum temporis visum est, sed pene sub nostro sæculo ad finem Domitiani imperii.

B 4. Hunc autem (14) numerum nominis ostendit, ut caveamus illum venientem, scientes quis est: nomen autem ejus tacuit, quoniam dignum non est præconari a Spiritu sancto. Si enim præconatum ab eo fuisset, fortassis et in multum permaneret. Nunc autem quoniam et fuit, et non est, et ascendet ab abyso (15), et in perditionem vadit ⁸⁰ (16), quasi qui non sit; sic nec nomen ejus præconatum est: ejus enim quod non est, nomen non præconatur. Cum autem vastaverit Antichristus hic omnia in hoc mundo, regnans annis tribus et mensibus sex, et sederit (17) in templo Hierosolymis; tunc veniet Dominus de cælis in nubibus, in gloria Patris, illum quidem et obedientes ei in stagnum ignis mittens; adducens autem justis regni tempora, hoc est, requietionem, septimam diem sanctificatam; et restituens Abrahamæ promissionem hæreditatis: in quo regno ait Dominus multos ab Oriente et Occidente venientes, recumbere cum Abraham, Isaac et Jacob ⁸¹.

illatam ulci-cerentur.

(8) *Quod ille.* Scilicet Antichristus.

(9) *Tractatos.* Feuard. in marg. et Voss., *tractandos*.

(10) *Et alias.* Sic cod. Voss., pro quo in Arund., *talias*: sed *talias* in Merc. 1, denique *titas* in altero Merc. cod., in edit. vero omnibus legitur *tale*. At præterquam quod in nullo jam ms. codice exstat, minus placet quam *et alias*; quæ vera lectio esse videtur.

(11) *Tantum suasionum.* In Arundel. et Merc. 1, *tantam suasionem*. Sed in vet. Feuard. cod., *tacitam* pro *tantam*.

D (12-13) *Tamen.* Sic omnes codd. uno excepto Feuard., quem secutus est Grabius, qui reposuit *tantum*; sed unde, et qua auctoritate? non monet. Hic vero *tamen* accipitur, pro *utique*, *profecto*, *proinde*.

(14) *Hunc autem.* Arund., Merc. 2 et Grab. *nunc autem*.

(15) *Et ascendet ab abyso.* Sic Feuard. restituit ex vet. cod. suffragante sacro textu: nam in aliis legitur, *ascendit abyso*.

(16) *Vadit.* In edit. N. Test. exemplaribus futurum legitur, μέλλει ὑπάγειν; quod vulgatus interpretis vertit, *ibit*. At cum Irenæo præsens ὑπάγει habet cod. Alexandr.

(17) *Regnans... sederit.* In Feuardent. marg., *regnabit... sedebit*; in Arundel. vero et Merc. 2, *regnavit*. Sed vulgata lectio melius congruit cum sequentibus, et cum iis quæ supra cap. 25 scripsit Irenæus.

CAPUT XXXI.

Confirmatur reservatio corporum nostrorum morte, resurrectione et ascensione Christi; anime sanctorum interea tempus illud expectant, ut perfectam consummatamque gloriam percipiant.

1. Quoniam autem quidam (18) ex his qui putantur recte credidisse, supergrediuntur ordinem promotionis justorum, et motus meditationis (19) ad incorruptelam ignorant, hæreticos sensus in se habentes: hæretici enim despicientes plasmationem Dei (20), et non suscipientes salutem carnis suæ, contentientes autem et repromissionem Dei, et totum supergredientes Deum sensu, simul atque mortui fuerint, dicunt se supergredi cælos et Demiurgum, et ire ad Matrem, vel ad eum, qui ab ipsis affingitur, Patrem. Qui ergo universam reprobant resurrectionem, et quantum in ipsis est, auferunt eam de medio, quid mirum est, si nec ordinem resurrectionis sciunt; nolentes intelligere, quoniam si hæc ita essent, quemadmodum dicunt, ipse utique Dominus, in quem se dicunt credere, non in tertia die fecisset resurrectionem; sed super crucem expirans, confestim utique abiisset sursum, relinquens corpus terræ? Nunc autem tribus diebus conversatus est ubi erant mortui, quemadmodum propheta (21) ait de eo: « Commemoratus est Dominus sanctorum (22) mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra (23) sepelitionis (24), **331** et descendit ad eos, extrahere eos, et salvare eos⁸². » Et ipse autem Dominus: « Quemadmodum, ait, Jonas in ventre ceti tres dies, et tres noctes mansit, sic erit et Filius hominis in corde terræ⁸³. » Sed et Apostolus ait: « Ascendit autem, quid est, nisi quia et descendit in inferiora terræ⁸⁴? » Hoc et David in eum prophetans dixit: « Et eripuisti animam meam ex inferno inferiori-

⁸² Jerem. ⁸³ Matth. xii, 40. ⁸⁴ Ephes. iv, 9. ⁸⁵ Psal. lxxxv, 13. ⁸⁶ Joan. xx, 17. ⁸⁷ Psal. xxii, 4: ⁸⁸ Luc. vi, 40.

(18) *Quoniam autem quidam, etc.* Mirum quod Irenæus hæreseos hic arguere videatur eos e catholicis qui avo suo credebant, justorum animas corpore solutas statim in cælum evolare, clara Dei visione recreandas. Sed id SS. antistiti condonandum, qui re nondum sollicitè discussa et Ecclesiæ iudicio definita, catholicæ fidei, quo fervebat, zelo, paulo longius abreptus, id omne procul eliminandum existimabat, quod ad exitiosa Valentianorum, quos insectabatur, dogmata tantillum accedere videbatur. Talem autem esse sibi fingeat eam, quam hic exagitat, catholicorum sententiam, cui procul dubio calculum incunctanter adjecisset, si accuratius illam excutere licuisset. Sed de his in dissert. 3, art. 11, fusius.

(19) *Motus meditationis.* Sic Feuarden. in marg. et cod. Voss., quod malim, quam *modos meditationis*, ut habent cæteri: quia vox *motus*, magis quadrat ad præcedentem *promotionis*, et ad Irenæi scopum. *Meditationis* vero scripsit pro *exercitationis*. Quos autem *motus meditationis ad incorruptelam* dicit Irenæus, ii sunt diversi gradus exercitationis; quibus paulatim ad incorruptelam, seu claram Dei visionem promoventur, et veluti conscendunt justii. Neque enim ii, ex auctoris nostri sententia, e vestigio Deum capiunt; sed diversis veluti motionibus atque gradibus exercitati paulatim assuescunt capere

A ri⁸⁵. » Resurgens autem tertia die, et Mariæ, quæ se (25) prima vidit, et adoravit, dicebat: « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem (26); sed vade ad discipulos, et dic (27) eis: Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum⁸⁶. »

2. Si ergo Dominus legenti mortuorum servavit, ut fieret primogenitus a mortuis, et commoratus usque in tertiam diem in inferioribus terræ; post deinde surgens in carne, ut etiam fixuras (28) clavorum ostenderet discipulis, sic ascendit ad Patrem: quomodo non confundantur (29), qui dicunt inferos quidem esse hunc mundum, qui sit secundum nos; interiori autem hominem ipsorum dereliquentem hic corpus, in supercælestem ascendere locum? Cum enim Dominus « in medio umbræ mortis abiierit⁸⁷, » ubi animæ mortuorum erant; post deinde corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est: manifestum est quia et discipulorum ejus, propter quos et hæc operatus est Dominus, animæ abibunt in invisibilem locum, definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur, sustinentes resurrectionem: post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, hoc est corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei. « Nemo enim est discipulus super magistrum; perfectus autem omnis erit, sicut magister (30-31) ejus⁸⁸. » Quo modo ergo Magister noster non statim evolans abiit, sed sustinens definitum a Patre resurrectionis suæ tempus (quod et per Jonam manifestatum est), post triduum resurgens assumptus est; sic et nos sustinere debemus definitum a Deo resurrectionis nostræ tempus, prænuntiatum a prophetis, et sic resurgentes assumi, quotquot Dominus ad hoc (32) dignos habuerit.

Deum, ut loquitur cap. seq., ubi gradus illos explicat.

(20) *Plasmationem Dei.* Dei deest in Voss.

(21) *Propheta.* Al., *prophetia*.

(22) *Sanctorum.* Supra lib. iii, cap. 20, n. 4 et lib. iv, cap. 22, n. 1 et 33, n. 12 habet, *sanctus Israel*, vel simpliciter *sanctus*; et sic forte hic etiam legendum.

(23) *In terra.* Sic mss. omnes Anglicæ, quomodo etiam locis superius citatis constantè legitur. Editt., *in terram*.

(24) *Sepelitionis.* Ita Feuard. in marg. melius quam in textu cum Eras. et Gallas., *stipulationis*. Confer loca mox citata.

(25) *Se.* Arund., *eum*.

(26) *Patrem. Meum* omisi cum vet. Feuard. cod.; Voss. et Arundel.

(27) *Dic.* Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *dices*.

(28) *Fixuras.* Ita vet. Feuard. cod., Arund. et Merc. 2, melius quam alii, *figuras*.

(29) *Confundantur.* Al., *confundentur*.

(30-31) *Sicut magister.* Arund., *si sit sicut magister*: Sed *si sit* additum ex Vulgata.

(32) *Ad hoc.* Ita Voss., Feuard. et Grab: In reliquis deest *ad*.

CAPUT XXXII.

In ea carne, qua sancti multas hic ærumnas pertulerunt, laborum suorum fructus percipient; maxime cum id omnis creatura expectet, ac Deus Abraham et semini ejus promittat.

1. Quoniam igitur (33) transferuntur quorundam sententiæ ab hæreticis sermonibus, et sunt ignorantis dispositiones Dei, et mysterium justorum resurrectionis, et regni (34), quod est principium incorruptelæ, per quod regnum qui digni fuerint, paulatim assuescunt capere Deum: necessarium est autem dicere de illis, quoniam oportet justos primos (35) in conditione hac, quæ renovatur, ad apparitionem Dei resurgentes recipere promissionem hereditatis, quam Deus promisit patribus, et regnare in ea: post deinde fieri iudicium. In qua enim conditione laboraverunt, sive afflicti sunt, omnibus n. o. lis probati per sufferentiam, justum est in ipsa recipere eos fructus sufferentiæ; et qua conditione interfecti sunt propter Dei dilectionem, in ipsa vivificari; et in qua conditione servitutum sustinuerunt, in ipsa regnare eos. Dives enim in omnibus Deus, et omnia sunt ejus. Oportet ergo et ipsam conditionem reintegratam ad pristinum, sine prohibitione servire justis: et hoc Apostolus fecit manifestum in ea quæ est ad Romanos, sic dicens: « Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subiecit in spe: quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptelæ, in libertatem gloriæ filiorum Dei⁸⁹. »

2. Sic ergo et promissio Dei, quam promisit Abraham, firma perseverat. Dixit enim: « Respice sursum-oculis, et vide a loco hoc, ubi nunc tu es, ad Aquilonem, et Africum (36), et Orientem, et mare, quoniam omnem terram, quam tu vides, tibi dabo et semini tuo usque in sempiternum⁹⁰. » Et iterum ait: « Surgens ingredi terram in longitudinem ejus, et in latitudinem, quoniam tibi dabo

⁸⁹ Rom. viii, 19 seqq. ⁹⁰ Gen. xiii, 14, 15. ⁹¹ Ibid., 17. ⁹² Gen. xxiii, 11 seqq. ⁹³ Gen. xv, 18. ⁹⁴ Luc. iii, 8. ⁹⁵ Gal. iv, 28. ⁹⁶ Gal. iii, 16. ⁹⁷ Ibid., 6 seqq.

(33) *Quoniam igitur*, etc. Posteriora hæc quinque capita e veteri suo codice eruta primus omnium in lucem edidit Feuard. præmissa brevi præfatione, qua ea Irenæo vindicat. In iis enim, quæ hactenus prodierant, Irenæi editionibus deerant, quia in iis codicibus mss. ad quorum fidem adornatæ fuerant, desiderabantur. Nec dubium quin ob propugnatum in iis millenariorum errorem, studio ommissa fuerint a pluribus scribis. Et eapropter hodie in tam paucis mss. cod. occurrunt, ut præter veterem illum Feuardentii, qui forte periit, solus Vossii cod., Grabio teste, ea exhibeat. Deficiunt enim in aliis Anglic. uti et in Ottoboniano; imo nec in hoc præcedens caput exstare videtur, uti ex variis ejusdem cod. lectionibus ad me Roma transmissis deprehendere licet.

(34) *Regni*. Terreni scilicet et temporalis, quo justos a morte cum Christo potituros esse vult usque ad definitum a Deo tempus.

(35) *Primos*. Legendum videtur *primum* aut *prius*.

(36) *Africum*. Ita auctoritate cod. Voss. et ipsius sacri textus emendavit Grab. pro *Africam*, ut perperam habet Feuard.

A eam⁹¹: » et non accepit in illa hæreditatem, nec vestigium pedis, sed semper peregrinus et advena in ea fuit. Et quando mortua est Sara uxor ejus, volentibus Ethæis gratuito locum dare ei, ut sepeliret eam, noluit accipere, sed emit monumentum, quadringentas (37) dans didrachmas argenti, ab **332** Ephron filio Seor Ethæo⁹² (38); sustinens promissionem Dei, et nolens videri (39) accipere ab hominibus, quod ei promiserat dare Deus, dicens ei iterum sic: « Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti, usque ad flumen magnum Euphratem⁹³. » Si (40) ergo huic promisit Deus hæreditatem terræ, non accepit autem in omni suo incolatu: oportet eum accipere cum semine suo, hoc est, qui timent Deum, et credunt in eum, in resurrectione justorum. Semen autem ejus Ecclesia, per Dominum (41) adoptionem, quæ est ad Deum, accipiens; sicut dicebat Joannes Baptista: « Quoniam potens est Deus de lapidibus suscitare filios Abraham⁹⁴. » Sed et Apostolus ait in ea quæ est ad Galatas: « Vos autem, fratres, secundum Isaac repromissionis filii estis⁹⁵ (42). » Et iterum manifeste in eadem ait, eos qui in Christo crediderunt percipere Christum, Abraham promissionem, sic dicens: « Abraham dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Et non dicit: et seminibus; quasi de multis, sed quasi de uno: et semini tuo; quod est Christus⁹⁶. » Et iterum confirmans quæ dicta sunt, ait: « Quemadmodum Abraham credit Deo, et deputatum est ei ad justitiam. Cognoscitis ergo, quoniam quidem qui ex fide sunt, ii sunt filii Abraham. Providens autem Scriptura, quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abraham, quia benedicentur in te omnes gentes. Itaque qui ex fide sunt, benedicentur cum fidei Abraham⁹⁷. » Sic ergo qui sunt ex fide, benedicentur cum fidei Abraham, et hi sunt filii Abraham. Repromisit autem Deus hæreditatem terræ Abraham et semini ejus; et neque Abraham, neque semen ejus, hoc est, qui ex fide justificantur, nunc

(37) *Quadringentas*. In vet. Feuardent. cod. et Voss., *quadraginta*. Hanc vero vitiosam lectionem correxit Feuard. ex sacris codd. LXX seniorum, quos sequitur auctor, in quibus legitur: τετρακόσια δίδραχμα ἀργύρου, tum etiam Vulgatæ, quæ habet: *quadringentos siclos argenti*.

(38) *Ab Ephron filio Seor Ethæo*. Sic iterum ex sacris cod. restituit Feuard., nam in veteri cod. cum quo convenit et Voss., vitiose legitur *filio Uphræi*.

(39) *Videri*. In editt. legitur *videre*. Sed tam manifestum scribarum erratum, sensu ita exigente, emendare non dubitavi: cum maxime nihil frequentius occurrat in codd. vetustissimis mss. quam e pro i, uti norunt omnes.

(40) *Si*. Editt., *sic*; sed apertum esse scribarum sphalma quilibet videt, quo etiam in mss. nihil frequentius.

(41) *Per Dominum*. Sic iterum, pro *per Domini*, ut vitiose habent editt. emendo, ita manifeste postulante contextu sermonis ac sensu.

(42) *Vos... estis*. Sic versio Italica, cum mss. quibusdam Græc. s. Vulgata vero nostra cum omnibus aliis exemplaribus Græcis habet, *nos... sumus*.

sumunt in ea hæreditatem : accipient autem eam in resurrectione justorum. Verus enim et firmus Deus : et propter hoc « beatos » dicebat « mites, quoniam ipsi hæreditabunt terram⁹⁸. »

CAPUT XXXIII.

Propositum confirmat promissionibus iis, quibus Christus se de generatione vitis in regno Patris bibiturum esse recepit, simul et mercedem centuplam, et prandia promisit; quod et longe antea benedictio Jacob præsignatur; uti Papias et seniores sunt interpretati.

1. Propter hoc autem ad passionem veniens, ut evangelizaret Abrahæ, et iis qui cum eo, apertionem hæreditatis, cum gratias egisset, tenens calicem, et bibisset ab eo, et dedisset discipulis, dicebat eis : « Bibite ex eo omnes. Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur (43) in remissionem peccatorum. Dico autem vobis, amodo non bibam de generatione vitis hujus, usque in diem illum, quando illum bibam vobiscum novum in regno Patris mei⁹⁹. » Utiq[ue] hæreditatem terræ ipse novabit, et reintegrabit mysterium gloriæ filiorum; quemadmodum David ait : « Qui renovavit faciem terræ¹. » Promisit bibere de generatione vitis cum suis discipulis; utrumque ostendens, et hæreditatem terræ, in qua bibitur nova generatio vitis, et carnalem resurrectionem ejus. Quæ enim nova resurgit caro, ipsa est quæ et novum percipit poculum. Neque autem sursum in supercœlesti loco constitutus cum suis, potest intelligi bibens vitis generationem; neque rursus sine carne sunt, qui bibunt illud : carnis enim proprium est, et non spiritus, qui ex vite accipitur potus.

2. Et propter hoc dicebat Dominus : « Cum facis prandium, vel cœnam, noli vocare divites, neque amicos, et vicinos, et cognatos, ne ipsi invicem vocent te, et fiat retributio ab eis : sed voca claudos, cæcos, mendicos, et beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi : retribuetur enim tibi in resurrectione justorum². » Et iterum ait : « Quicumque dimiserit agros, aut domos, aut parentes, aut fratres, aut filios propter me, centuplum accipiet in hoc sæculo, et in futuro vitam æternam hæreditabit³. » Quæ enim sunt in hoc sæculo centupla, et prandia exhibita pauperibus, et cœnæ quæ redduntur? Hæc sunt

A in regni temporibus, hoc est, in septima die, quæ est sanctificata, in qua requievit Deus ab omnibus operibus quæ fecit, quæ est verum justorum Sabbatum, in qua non facient omne terrenum opus; sed adjacentem habebunt paratam mensam a Deo, pascentem eos epulis omnibus.

3. Quemadmodum et Isaac continet benedictio, qua benedixit filium minorem Jacob : « Ecce, dicens, odor filii mei, quasi odor agri pleni, quem benedixit Deus⁴. Ager autem mundus est⁵; » et propterea addidit : « Det tibi Deus de rore cœli, et a fertilitate terræ, multitudinem tritici et vini. Et serviant tibi gentes, et adorent (44) te principes, et esto dominus fratris tui, et adorabunt te filii patris tui. Qui maledicet te, maledictus erit; et qui benedicit te, benedictus erit⁶. » Hæc ergo si non quis accipiat ad præfinita regni, in grandem contradictionem et contrarietatem incidet, quemadmodum Judæi incidentes (45) in omni aporia constituuntur. Non solum enim in hac vita huic Jacob non servierunt gentes; sed et post benedictionem ipse profectus, servivit avunculo suo Laban Syro annos viginti⁷; et non tantum non est factus Dominus fratris sui, sed et ipse Esau adoravit fratrem suum, quando reversus est a Mésopotamia ad patrem, et munera multa obtulit ei⁸. Multitudinem autem **333** tritici et vini quomodo hæreditavit hic, qui propter famem factam in terra, in qua habitabat, in Ægyptum transmigravit, subjectus Pharaoni, qui tunc regnabat in Ægypto⁹? Prædicta itaque benedictio ad tempora regni sine contradictione pertinet, quando regnabunt justii surgentes a mortuis; quando et creatura renovata, et liberata, multitudinem fructificabit universæ escæ, ex rore (46) cœli, et ex fertilitate terræ; quemadmodum presbyteri meminerunt, qui Joannem discipulum Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus illis docebat Dominus, et dicebat : « Venient dies (47), in quibus vineæ nascentur, singulæ decem millia palmitum (48) habentes, et in una palmitate dena millia brachiorum, et in uno vero palmitate dena millia flagellorum, et in unoquoque flagello dena millia botrum, et in unoquoque botro dena millia acinorum, et unumquodque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. Et cum eorum

⁹⁸ Matth. v, 4. ⁹⁹ Matth. xxvi, 27 seqq. ¹ Psal. ciii, 50. ² Luc. iv, 12, 13. ³ Matth. xix, 29, 4 Gen. xxvii, 27. ⁵ Matth. xiii, 58. ⁶ Gen. xxvii, 28, 29. ⁷ Gen. xxxi, 41. ⁸ Gen. xxxiii, 3. ⁹ Gen. xlvi, 1 seqq.

(43) *Effundetur.* Sic iterum versio Vulgata nostra; et sic etiam legit Cyprianus epist. 63, ad Cæciliam. Sed Græcus textus sonat, *effunditur.*

(44) *Adorent.* Voss., *adorabunt.*

(45) *Incidentes.* Hanc vocem ex cod. Voss. addidit Grab.

(46) *Ex rore.* Sic Voss. et Grab. In Feuard. male, *et rore.*

(47) *Venient dies,* etc. Hæc Papias, Irenæo teste, refert in quarto libro *Λογίων Κυριακῶν ἐξηγήσεως, De interpretatione Dominicorum oraculorum.* Accipit vero vel ex quibusdam apocryphorum somniis, sputiisque Evangelicis, vel ex spuris traditionibus.

Nam, ut ait Euseb. lib. iii *Hist.*, cap. ult., Papias plura *nudæ vocis traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet Servatoris parabolas ac prædicationes, aliaque fabulis propiora.... Fuit enim mediocri admodum ingenio præditus, ut ex scriptis illius conjicere licet: plerisque tamen post ipsum ecclesiasticis scriptoribus ejusdem erroris (terrenum et temporale post resurrectionem fore Christi regnum), occasionem præbuit, hominis vetustate sententiam suam tuentibus: puta Irenæo, et si quis alius ejusdem opinionis fautor exstitit.*

(48) *Decem millia palmitum.* Voss., *dena millia palmitum.*

apprehenderit aliquis sanctorum botrum, alius clamabit : Botrus ego melior sum, me sume, per me Dominum benedic. » Similiter et granum tritici decem millia spicarum generaturum, et unamquamque spicam habituram decem millia granorum, et unumquodque granum quinque bilibres similæ claræ mundæ; et reliqua autem poma, et semina, et herbam secundum congruentiam iis consequentem : et omnia animalia iis cibis utentia, quæ a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subiecta hominibus cum omni subiectione.

4. Hæc autem et Papias Joannis auditor, Polycarpi autem contubernalis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet (49-50), in quarto librorum suorum : sunt enim illi quinque libri conscripti. Et adjecit, dicens : « Hæc autem credibilia sunt B credentibus. » Et « Juda, inquit, proditore non credente, et interrogante : Quomodo ergo tales geniturae a Domino perficientur? » dixisse Dominum : « Videbunt qui venient in illa. » Hæc ergo tempora prophetans Isaias ait : « Et compascetur lupus cum agno, et pardus conquiescet cum hœdo, et vitulus, et taurus, et leo simul pascentur, et puer pusillus ducet eos. Et bos, et ursus simul pascentur, et simul infantes eorum erunt ; et leo, et bos manducabunt paleas. Et puer infans in cavernam aspidum, et in cubile filiorum aspidum manum mittet, et non male facient, nec poterunt perdere aliquem in monte sancto meo¹⁰. » Et iterum recapitulans ait : « Tunc lupi et agni pascentur simul, et leo quasi C bos vescetur paleis, serpens autem terram quasi panem ; et non nocebunt, neque vexabunt in monte sancto meo, dicit Dominus¹¹. » Non ignoro autem, quoniam quidam hæc in feros (51), et ex diversis gentibus et variis operibus credentes, et cum crediderint consentientes justis, tentent transferre. Sed etsi nunc hoc sit in quibusdam hominibus, ex variis gentibus in unam sententiam fidei venientibus ; nihilominus in resurrectione justorum super iis animalibus (52), quemadmodum dictum est :

¹⁰ Isa XI, 6 seqq. ¹¹ Isa. XLV, 25. ¹² Isa. XXVI, 19. ¹³ Ezech. XXXVII, 12 seqq. ¹⁴ Ezech. XXVIII, 25, 26.

(49-50) *Hæc... testimonium perhibet.* Perperam vertit interpres : scribendum erat vel, *hæc testatur* ; vel, *hoc testimonium perhibet.*

(51) *In feros.* Vet. cod. Feuardent. et Voss. habent *inferos*, pro quo Feuard. ex conjectura edidit, *inter nos*. Sed nulla littera mutata, unica autem voce in duas divisa, genuinam sine dubio lectionem restituit Grab. *Lupi enim et leones ex mystica interpretatione, quam Irenæus memorat, feros denotabant homines : eorum cum agnis, vitulis, etc., accubitus, consensionem cum justis, etc.*

(52) *Super iis animalibus.* Supp. fiet ; nam ut paulo ante habet : *omnia animalia iis cibis utentia, quæ a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subiecta hominibus cum omni subiectione.*

(53) *Quemadmodum autem in obedientia...* Adæ. Hæc parenthesi includere necesse fuit, ne *fructum terræ*, per appositionem ad *escam* referendum, duriori tamen hyperbato, longius a proprio loco remotum, lectoris turbet animum. Insuper quod unica voce perperam in edit. legitur, *inobedientia*, in

A Dives enim in omnibus Deus. Et oportet conditione revocata, obedire et subiecta esse omnia animalia homini, et ad primam a Deo datam reverti escam (quemadmodum autem in obedientia subiecta erant Adæ [53]), fructum terræ. Alias autem et non est nunc ostendere leonem paleis vesci. Hoc autem significabat magnitudinem, et pinguedinem fructuum. Si enim leo animal paleis vescitur, quale ipsum triticum erit, cujus palea ad escam congrua erit leonum?

334 CAPUT XXXIV.

Sententiam suam de temporali et terreno sanctorum regno a resurrectione claudit variis Isaiæ, Ezechielis, Jeremiæ, et Danielis testimoniis, atque parabola vigilantium servorum, quibus se ministraturum Dominus pollicetur.

1. Ipse autem Isaias manifeste annuntiavit tale gaudium in resurrectione justorum futurum, sic dicens : « Resurgent mortui, et surgent qui in monumentis sunt, et lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim qui a te, sanitas est eis¹². » Hoc idem et Ezechiel ait : « Ecce ego aperiam monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, in quo educam de sepulcris (54) populum meum, et dabo spiritum in vobis, et viveis, et ponam vos super terram vestram, et cognoscetis quoniam ego sum Dominus¹³. » Et iterum idem sic ait : « Hæc dicit Dominus : Colligam Israel ab omnibus gentibus, ubi dispersi sunt illic, et sanctificabor in eis in conspectu filiorum gentium ; et habitabunt super terram suam, quam dedi servo meo Jacob et inhabitabunt super eam in spe, et ædificabunt domos, et plantabunt vineas, et inhabitabunt in spe, quando faciam iudicium in omnibus qui inhonoraverunt eos, in iis qui in circuitu sunt eorum, et cognoscent quoniam ego sum Dominus Deus ipsorum (55), et Deus patrum ipsorum¹⁴. » Ostendimus autem paulo ante, quoniam Ecclesia est semen Abraham : et propter hoc, ut sciamus quoniam in Novo Testamento a Veteri qui (56), ex omnibus gentibus colliget eos qui salvabuntur, ex lapidibus suscitans filios Abraham,

duas, sensu ita manifeste postulante, divisi. Et sic nihil corrigendum, aut translocandum erit, ut Grab. existimavit. Quanquam mallet, pro *autem*, legeretur *antea*, vel *ante inobedientiam*, primorum scilicet parentum.

(54) *In quo educam de sepulcris.* Sic scripserat Feuard. in edit. Paris. an. 1576, ut opinor, juxta veterem cod. cui consentit et Voss. Sed nescio cur in Coloniensi an. 1596 reposuerit : *et educam vos de sepulcris* ; nisi forte typhothetarum incuria id acciderit.

(55) *Deus ipsorum.* Duas istas voces ex ms. Voss. addidit Grab. quia in LXX legitur : Κύριος ὁ Θεὸς αὐτῶν.

(56) *A veteri qui.* Cod. Voss. habet *ac veteri quæ*. Sed lectionem *a*, si pro *post* accipiatur, cum Grabio præfero. Mallet etiam cum eodem, tam *qui* quam *quæ* abjici. At donec totus hic locus, non admodum sanus, ex melioribus codd. emendari possit, *qui*, utcumque retineri potest, modo *post suscitans* subintelligatur *erit*. Interim confer lib. v, cap. 7, not.

Jeremias ait : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et non dicent adhuc : Vivit Dominus, qui eduxit filios Israel (57) ab Aquilone, et ab omni regione quo expulsi fuerant ; restituet illos in terram ipsorum, quam dedit patribus ipsorum¹⁵. »

2. Quoniam creatura omnis secundum voluntatem ad incrementum et augmentum erit, ut tales afferat et nutriat fructus, Isaias ait : « Et erit super omnem montem altum, et super omnem collem editum aqua pertransiens in die illa, quando perient multi, quando concident muri. Et erit lumen lunæ quasi lumen solis (58), septuplum diei, quando sanabit contritionem populi sui, et dolorem plagæ suæ sanabit¹⁶. » Dolor autem plagæ est, per quam (59) percussus est homo initio in Adam inobediens, hoc est mors, quam sanabit Deus resuscitans nos a mortuis, et restituens in patrum hæreditatem, quemadmodum iterum Isaias ait : « Et eris fidens in Domino, et faciet te ingredi supra omnem terram, et cibabit te hæreditate Jacob patris tui¹⁷. » Hoc est quod a Domino dictum est : « Beati servi illi, quos veniens Dominus inveniet vigilantes. Amen dico vobis, quoniam præcingetur, et recumbere eos faciet, et transiens ministrabit eis. Et si venerit vespertina vigilia, et invenerit sic, beati sunt, quoniam recumbere eos faciet, et ministrabit eis : licet secunda et licet tertia, beati sunt¹⁸. » Hoc autem idem et Joannes in Apocalypsi ait : « Beatus et sanctus, qui habet partem in resurrectione prima¹⁹. » Et tempus autem annuntiavit Isaias in quo hæc erunt : « Et dixi, inquit : Usquequo, Domine ? Quo ad usque desolentur civitates ad non inhabitandum, et domus ut non sint homines, et terra derelinquetur deserta. Et post hæc longe nos faciet (60) Deus homines, et qui remanserint multiplicabuntur super terram²⁰. » Sed et Daniel hoc ipsum ait : « Et regnum, et potestas, et magnitudo eorum quæ sub cælo sunt (61), datum est sanctis altissimi Dei, et regnum ejus sempiternum, et omnes principatus servient ei et obedient²¹. » Et ne ad hoc tempus putetur dicta repromissio, dictum est prophetæ : « Et tu veni, et sta in sorte tua in consummatione dierum²². »

3. Quoniam autem repromissiones non solum prophetis et patribus, sed Ecclesiis ex gentibus coadunatis annuntiabantur, quas et insulas nun-

¹⁵ Jerem. xxiii, 7, 8. ¹⁶ Isa. xxx, 25, 26. ¹⁷ Isa. lviii, 14. ¹⁸ Luc. xii, 57, 58. ¹⁹ Apoc. xx, 6. ²⁰ Isa. vi, 11. ²¹ Dan. vii, 27. ²² Dan. xii, 13. ²³ Jerem. xxxi, 10 seqq. ²⁴ Cap. 8, n. 3. ²⁵ Isa. xxxi, 9; xxxii, 1. ²⁶ Isa. liv, 11 seqq.

(57) *Filios Israel.* Post hæc, ut scite notat Græbius, negligentia scribarum, ob repetitionem eorundem vocum excidisse videntur : *de terra Ægypti ; sed, vivit Dominus, qui eduxit semen Israel.*

(58) *Quasi lumen solis.* Post hæc pariter excidere : *et erit lumen solis.*

(59) *Per quam.* Sic Voss. melius quam Feuard. *per quem.*

(60) *Faciet.* Sic Voss. juxta sac. textum. At Feuard., *facies.*

(61) *Quæ sub cælo sunt.* In cod. Voss. *qui pro quæ*; nec male, si *qui* referatur ad τῶν βασιλέων, quod in LXX legitur.

(62) *Quia ventilabit.* Græca τῶν Ὁ sonant, qui

cupat Spiritus, et quod in medio turbule sint constitutæ, et tempestatem blasphemiarum sufferant, et salutaris portus periclitantibus existant, et refugium sunt eorum, qui altitudinem ament, et Bythum, id est profundum erroris conantur effugere, Jeremias ita ait : « Audite verbum Domini, gentes, et annuntiate insulis quæ longe sunt : dicite, quia ventilabit (62) Deus Israel, congregabit eum, et custodiet eum, sicut pascens gregem ovium suarum : quoniam redemit Dominus Jacob, et eripuit eum de manu fortioris ejus. Et venient, et lætabuntur in monte Sion, et venient ad bona, et in terram tritici, et vini, et fructuum, et animalium, et ovium, et erit anima eorum sicut lignum fructiferum, et non esurient adhuc. Et tunc gaudebunt virgines in congregatione juvenum, et seniores gaudebunt, et convertam luctum eorum in gaudium, et faciam eos in exsultatione, et magnificabo, et inebriabo animam sacerdotum filiorum Levi, et populus meus bonis meis adimplebitur²³. » Ostendimus autem in superiori libro²⁴, quoniam levitæ et sacerdotes sunt discipuli omnes Domini : qui et Sabbatum in templo profanabant, et sine culpa sunt. Tales itaque promissiones manifestissime in regno justorum istius creaturæ epulationem significant (63), quam Deus repromittit ministraturum se.

335 4. Adhuc de Jerusalem, et de regnante in ea, Isaias ait : « Hæc dicit Dominus : Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. Ecce, rex justus regnabit, et principes cum judicio principabunt²⁵. » Et de præparatione, in qua reedificabitur, ait : « Ecce ego præparabo tibi carbunculum lapidem, et fundamenta tua sapphirum, et ponam propugnacula tua jasphin, et portas tuas lapidem crystallum, et circumvallum tuum lapides electos, et omnes filios tuos docibiles Dei, et in multa pace filios tuos, et in justitia ædificaberis²⁶. » Et iterum idem ipse ait : « Ecce ego facio Jerusalem exsultationem et plebem meam (64) : etiam non audietur in ea vox fletus, neque vox clamoris, etiam non fiet ibi immaturus et senior, qui non impleat tempus suum. Erit enim juvenis annorum centum : moriens autem peccator centum annorum, et maledictus erit. Et ædificabunt domos, et ipsi inhabi-

ventilavit.

(63) *Epulationem significant.* In vet. Feuard. cod. manifesto scribarum errato, sicut et in Voss. legitur, *epulatione significant* : quod merito correxit Feuard.

(64) *Plebem meam.* Nostri τῶν Ὁ codd. habent : *et plebem meam lætitiā. Et exsultabo super Jerusalem, et lætabor super plebem meam*; quæ forte occasione repetitarum vocum, *plebem meam*, a scribis ommissa sunt. Quanquam tamen de his et similibus nihil certi affirmari posse putem : quia plerumque ex memoria citat Irenæus, vel eas sequitur Scripturæ versiones, aut exemplaria quæ jam non existant.

tabunt: et plantabunt vineas, et ipsi manducabunt fructus earum, et vinum bibent. Et non ipsi aedificabunt, et alii inhabitabunt: neque ipsi pastinabunt, et alii comedent. Secundum enim dies ligni vitæ erunt dies plebis in te (65); opera enim laborum eorum (66) veterascent ²⁷.

CAPUT XXXV.

Contendit superiora testimonia non posse per allegoriam de bonis tantum cœlestibus intelligi, sed implenda esse post adventum Antichristi, et resurrectionem in terrena Jerusalem; prioribusque prophetiis, ex Isaia, Jeremia et Joannis Apocalypsi alias subjungit.

1. Si autem quidam tentaverint allegorizare hæc, quæ ejusmodi sunt; neque de omnibus poterunt consonantes sibi melipsis inveniri, et convincentur ab ipsis dictionibus differentibus, quoniam « cum desolatæ fuerint civitates » gentium, « et quod (67) non inhabitentur, et domus, eo quod non sint homines, et derelinquetur terra deserta ²⁸; ecce enim, » Isaias ait, « dies Domini insanabilis venit, furore et ira plenus, ponere urbem terræ desertam (68), et peccatores perdere ex ea ²⁹. » Et iterum ait: « Tollatur, ut non videat gloriam Domini ³⁰; » et cum hæc facta fuerint, « elongabit, inquit, Deus homines, et derelicti multiplicabuntur in terra ³¹. Et aedificabunt domus, et ipsi inhabitabunt, et pastinabunt vineas, et ipsi manducabunt ³². » Hæc enim alia (69) universa in resurrectionem (70) justorum sine controversia dicta sunt, quæ sit post adventum Antichristi, et perditionem omnium gentium sub eo existantium, in qua regnabunt justii in terra, crescentes ex visione Domini, et per ipsum assuescent capere gloriam Dei Patris, et cum sanctis angelis conversationem et communionem, et unitatem spiritalium in regno capient; et illos quos Dominus in carne inveniet, exspectantes eum de cœlis, et perpressos tribulationem, qui et effugerint iniqui (71) manus. Ipsi autem sunt de quibus ait propheta: « et derelicti multiplicabuntur in terra. » Et quotquot ex credentibus ad hoc præparavit Deus, ad derelictos multiplicandos in terra, et sub regno sanctorum fieri, et ministrare huic Jerusalem, et regnum in

A ea, significavit Jeremias propheta; « Circumspice, dicens, ad orientem, Jerusalem, et vide lætitiæ quæ adventat tibi ab ipso Deo. Ecce, venient filii tui quos emisisti, venient collecti (72) ab oriente usque ad occidentem verbo illius sancti, gaudentes ea quæ a Deo tuo est claritate. Exuere, Jerusalem, habitum luctus et afflictionis tuæ, et induere decorem ejus quæ a Deo tuo est claritatis in æternum. circumdare amictum duplicem ejus quæ a Deo tuo est justitiæ, impone mitram super caput tuum gloriæ æternæ. Deus enim demonstrabit ei quæ sub cœlo est universæ tuum fulgorem. Vocabitur namque nomen tuum ab ipso Deo in æternum, pax justitiæ et gloriæ colenti Deo. Surge, Jerusalem, et sta in excelso, et circumspice ad orientem, et vide collectos filios tuos a solis ortu usque ad occidentem verbo illius sancti, gaudentes ipsam Dei recordationem (73). Profecti sunt enim a te pedites, dum adducerentur (74) ab inimicis. Introducet illos Deus ad te portatus cum gloriâ tanquam thronus (75) regni. Decrevit enim Deus ut humilietur omnis mons excelsus, et congeries æternæ, et ut valles impleantur, ad redigendam planitiem terræ, ut ambulet Israélite Dei gloria. Umbraeula autem intexuerunt silvæ, et omne lignum boni odoris ipsi Israel præcepto Dei. Præibit enim Deus cum lætitiâ lumine claritatis suæ, cum misericordia et justitiâ, quæ ab ipso est ³³.

2. Hæc autem talia universa non in supercœlestibus possunt intelligi: « Deus enim, ait, demonstrabit ei quæ sub cœlo est, universæ tuum fulgorem; » sed in regni temporibus, revocata (76) terra a Christo, et reædificata Jerusalem, secundum characterem (77) quæ sursum est Jerusalem, de qua ait propheta Isaias: « Ecce in manibus meis depinxi muros tuos, et in conspectu meo es semper ³⁴. » Et Apostolus autem scribens ad Galatas similiter ait: « Illa autem quæ sursum est Jerusalem libera est, quæ est mater omnium nostrum ³⁵; non ex cogitatione (78) erratici Æonis dicens hoc, **336** neque de virtute aliqua, quæ abscessit Pleromate, et Prunice; sed de Jerusalem quæ in manibus descripta est. Et ipsam descendentem in Apocalypsi vidit

²⁷ Isa. LXV, 18 seqq. ²⁸ Isa. VI, 11. ²⁹ Isa. XIII, 9. ³⁰ Isa. XXVI, 10. ³¹ Isa. VI, 12. ³² Isa. LXV, 21. ³³ Baruch IV, 36, et V tot. ³⁴ Isa. XLIX, 16. ³⁵ Gal. IV, 26.

(65) *In te.* Forte scripsit interpres meæ, ex Græco μου; quam vocem male legens scriba, facile mutare potuit in *in te*.

(66) *Eorum.* Sic Voss. et Grab. juxta LXX. At Feuard., *tuorum*.

(67) *Et quod.* Forte legendum *eo quod*; sic enim habet sacer textus.

(68) *Urbem terræ desertam.* Legendum videtur: *orbem terræ desertum*; juxta Græca Isaia, οὐρουμένην ἐρημὸν.

(69) *Alia.* Lege *et alia*.

(70) *In resurrectionem.* Sic, pro *in resurrectione*, emendavi, toto contextu id necessario postulante. Sequitur enim, *et perditionem.... et illos exspectantes, etc.*, quæ omnia ab una et eadem præpositione *in* reguntur, et cum ea construuntur. Porro *in* scripsit interpres pro *circa, erga*; in Græca

D textu *περὶ*.

(71) *Iniqui.* Scil., *Antichristi*.

(72) *Collecti.* Sic Grab. ex Voss. et sacro textu In Feuard., *electi*.

(73) *Recordationem.* In Feuard. corrupte, *recreationem*.

(74) *Adducerentur.* Forte legendum *abducerentur*.

(75) *Portatus... thronus.* Græca Baruchi sonant: *portatos... thronum*.

(76) *Revocata.* Conjicit Grab. legendum, *renovata*. Sed non meminit jam Irenæum sup. cap. 33, n. 4, eadem voce, et eodem sensu pro *redintegrata*, seu ad pristinum statum revocata usum fuisse.

(77) *Secundum characterem.* Id est, secundum formam, typum, etc.

(78) *Non ex cogitatione.* Pro *non de cogitatione*.

Joannes super terram novam ³⁶. Post enim regni A tempora, « vidi, inquit, thronum album magnum, et sedentem in eo, cujus a facie fugit terra et cœlum, et locus non est eis ³⁷. » Et illa jam (79), quæ sunt generalis resurrectionis et iudicii, exponit, vidisse dicens « mortuos magnos et minores. Dedit, inquit, mare mortuos, quos in se habuit, et mors et inferi dederunt mortuos, quos apud se habuerunt, et libri adaperiti sunt. Sed et vitæ, ait, apertus est liber, et iudicati sunt mortui ex iis quæ scripta erant in libris, secundum opera sua, et mors, et inferi missi sunt in stagnum ignis, secundam mortem ³⁸. » Hoc autem est quod vocatur gehenna, quod Dominus dixit ignem æternum ³⁹. « Et si quis, inquit, non est inventus in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis ⁴⁰. » Et post hæc ait: « Vidi B cœlum novum, et terram novam. Primum enim cœlum et terra abierunt; etiam mare non est. Et civitatem sanctam Jerusalem novam vidi descendentem de cœlo, præparatam ut sponsam ornatam viro suo. Et audivi, inquit, vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populi (80) ejus erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus. Et delebit omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors non erit amplius, non luctus, non clamor, neque dolor ulterius erit, quia prima abierunt ⁴¹. » Et Isaias autem hoc ipsum ait: « Erit enim cœlum novum, et terra nova, et non erunt memores priorum, neque obveniet eis in cor; sed lætitiæ et exultationem invenient in ea ⁴². » Hoc autem C est quod ab Apostolo dictum est: « Præterit enim habitus hujus mundi ⁴³. » Similiter autem et Dominus ait: « Terra et cœlum transiet ⁴⁴. » His itaque prætereuntibus super terram, novam superiorem Jerusalem ait Domini discipulus Joannes descendere, quemadmodum sponsam ornatam viro suo; et hoc esse tabernaculum Dei, in quo inhabitabit Deus cum hominibus. Hujus Jerusalem imago illa, quæ in priori terra Jerusalem, in qua justî præmeditantur incorruptelam (81), et parantur in salutem. Et hujus tabernaculi typum accepit Moyses in monte: et nihil allegorizari potest, sed omnia firma, et vera, et substantiam habentia, ad fruitionem hominum justorum a Deo facta. Quomodo enim D vere Deus est, qui resuscitat hominem; sic et vere resurgit homo a mortuis, et non allegorice, quemadmodum per tanta ostendimus. Et sicut vere resurgit, sic et vere præmeditabitur incorruptelam, et augebitur, et vigebit (82) in regni temporibus, ut

fiat capax gloriæ Patris. Deinde omnibus renovatis, vere in civitate habitabit Dei. « Dixit enim, inquit, sedens super thronum: Ecce nova facio omnia. Et dicit Dominus: Omnia scribe, quomodo (85) ii sermones fideles, et veri sunt. Et dixit mihi: Facta sunt ⁴⁵. » Et secundum rationem (84).

CAPUT XXXVI.

Homines vere suscitabuntur, mundusque non penitus exterminabitur: erunt autem variæ sanctorum mansiones pro cujusque dignitate, et omnia sub-jicientur Deo Patri; sicque erit omnia in omnibus.

1. Cum sint enim veri homines, veram esse oportet et plantationem ipsorum, sed non excedere in ea quæ non sunt; sed in iis quæ sunt, proficere. Non enim substantia, neque materia conditionis exterminatur (verus enim et firmus qui constituit illam); sed « figura transit mundi hujus ⁴⁶, » hoc est, in quibus transgressio facta est; quoniam veteratus est homo in ipsis. Et propter hoc figura hæc temporalis facta est, præsciente omnia Deo; quemadmodum ostendimus in eo libro qui ante hunc est ⁴⁷, et causam temporalium mundi fabricationis, secundum quod potuit ostendimus. Prætereunte autem figura hac, et renovato homine, et vigente ad incorruptelam, ut non possit jam veterascere, erit cœlum novum et terra nova, in quibus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam hæc semper **337** perseverabunt sine fine, Isaias ait: « Quemadmodum enim cœlum novum, et terra nova, quæ ego facio, perseverant in conspectu meo, dicit Dominus; sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum ⁴⁸. » Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint cœlorum conversatione, illuc transibunt, id est in cœlos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum.

2. Esse autem distantiam hanc habitationis eorum qui centum fructificaverunt, et eorum qui sexaginta (85), et eorum qui triginta ⁴⁹: quorum quidam in cœlum assumuntur, alii in paradiso conversabuntur, alii in civitate inhabitabunt: et propter hoc dixisse Dominum, multas esse apud Patrem mansiones ⁵⁰. Omnia enim Dei sunt, qui omnibus aptam habitationem præstat: quemadmodum Verbum ejus ait, omnibus divisum esse (86) a Patre secundum quod quis est dignus, aut erit. Et hoc est triclinium, in quo recumbent

³⁶ Apoc. xxi, 2. ³⁷ Apoc. xx, 11. ³⁸ Ibid., 12, 13, 14. ³⁹ Matth. xxv, 41. ⁴⁰ Apoc. xx, 15. ⁴¹ Apoc. xxi, 1 seqq. ⁴² Isa. lxxv, 17, 18. ⁴³ I Cor. vii, 31. ⁴⁴ Matth. xxvi, 35. ⁴⁵ Apoc. xxi, 5, 6. ⁴⁶ I Cor. vii, 31. ⁴⁷ Cap. 3, 4. ⁴⁸ Isa. lxxvi, 22. ⁴⁹ Matth. xiii, 8. ⁵⁰ Joan. xiv, 2.

(79) *Ille jam.* Jam addidit Grab. ex cod Voss.
(80) *Populi.* Ita etiam Voss. et Grab. juxta Græcum Joannis. In Feuard., *populus*.
(81) *Præmeditantur incorruptelam.* Pro *præexercitantur ad incorruptelam*.
(82) *Vigebit.* Græce ἀρξάσει, *adolescet, roborabitur, invalescet, etc.*

(85) *Quomodo.* Forte, *quoniam*, juxta Gr. ὅτι.
(84) *Et secundum rationem.* I. e. *et merito, et vere quidem.*
(85) *Sexaginta.* Sic cod. Voss. juxta Evangelii textum, et Græcum Anastasii. In Feuard. vitiose, *quadraginta*.
(86) *Verbum ejus ait, omnibus divisum esse.* Ni-

it qui epulantur vocati ad nuptias ⁵¹. Hanc esse ad ordinationem et dispositionem eorum qui salvantur, dicunt presbyteri apostolorum discipuli, et per hujusmodi gradus proficere, et per Spiritum quidem [ad] Filium (87), per Filium autem ascendere ad Patrem; Filio deinceps cedente Patri opus suum, quemadmodum et ab Apostolo dictum est: « Quoniam oportet regnare eum, quoadusque ponat omnes (88) inimicos sub pedibus ejus. Novissima inimica destruetur mors ⁵². » In temporibus enim regni justus homo super terram existens, obliviscetur (89) mori jam. « Quando autem dixerit, inquit: omnia subjecta sunt; scilicet absque eo qui subjecit omnia. Cum autem ei fuerint subdita omnia, tunc ipse Filius subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus ⁵³. »

3. Diligenter ergo Joannes prævidit primam justorum resurrectionem, et in regno terræ hæreditatem: consonanter autem et prophetæ prophetaverunt de ea. Hæc enim et Dominus docuit, misionem calicis novam in regno cum discipulis

habiturum se pollicitus ⁵⁴. Et Apostolus autem liberam futuram creaturam a servitute corrupte, in libertatem gloriæ filiorum Dei, confessus est ⁵⁵. Et in omnibus iis, et per omnia idem Deus Pater ostenditur, qui plasmavit hominem, et hæreditatem terræ promisit patribus, qui eduxit illam (90) in resurrectione justorum, et promissiones adimplet in Filii sui regnum (91): postea præstans illa paternaliter, quæ neque oculus vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascendit ⁵⁶. Etenim unus Filius, qui voluntatem Patris perfecit; et unum genus humanum, in quo perficiantur mysteria Dei, « quem concupiscunt angeli videre ⁵⁷, » et non prævalent investigare sapientiam Dei, per quam (92) plasma ejus conformatum et incorporatum Filio perficitur: ut progenies ejus, primogenitus Verbum, descendat in facturam, hoc est in plasma, et capiatur ab eo; et factura iterum capiat Verbum, et ascendat ad eum, supergrediens angelos, et fiet (93) secundum imaginem et similitudinem Dei.

DE SEQUENTIBUS FRAGMENTIS ADMONITIO.

338 De iis quæ hic in lucem emittimus Irenæi fragmentis, cum jam in Dissertatione secunda, operi prævia, art. 3, egerimus, pauca supersunt dicenda. Id tantum observare juvat, duplicis generis fragmenta hic exhiberi: alia sunt quæ Eusebius, aliive ejusdem auctoritatis antiqui scriptores ex Irenæi operibus tunc exstantibus, et ab ipsis nominatim citatis eruerunt, suisque inseruerunt; alia vero vel a scriptoribus quibusdam recentioribus referuntur, vel in Catenis, aliisve mss. codicibus, sub Irenæi episcopi Lugdunensis nomine leguntur. Priora indubitatos esse Irenæi fetus, negari non potest. Posteriorum non adeo tuta fides. Sic enim plerumque referuntur, ut ipsa Irenæi opera, ex quibus excerpta sunt, aut nominatim non designentur; aut si quæ designentur, ea sint quorum mentionem nullam fecerint Eusebius, Hieronymus, aliique quibus genuina S. doctoris opera notiora esse debuerunt. Tale est illud fragmentum, quod ex Irenæi episcopi Lugdunensis Sermone de fide, ad Demetrium Viennensem diaconum, descripsisse se dicit Maximus abbas et confessor: ut et illud quod velut ex eodem sermone Latine edidit Feuardentius. Hi quippe sermones de fide Eusebio et Hieronymo prorsus ignoti fuisse videntur.

Anastasius Sinaita, vel alius quisquis auctor est Anagogicarum contemplationum in Hexameron lib. x, seu, ut scripsit auctor, λόγῳ τῷ δεκάτῳ, haud spernendum refert fragmentum, quod a nullo hactenus observatum proferimus. Græca, nondum edita, nobiscum communicavit amicus, excepta e ms. cod. bibliothecæ Colbertinæ 2253, quem ipsi contulimus. Quæ ibi referuntur, ab Irenæo adversus hæresim impurorum Ophitarum decertante dicta fuisse scribit Anastasius: φάσκει γὰρ κατὰ τῆς τῶν μιαρῶν Ὀφιτῶν αἰρεσιάρχίας ὀπλιζόμενος. Ubi vero adversus hæresim Ophitarum speciatim decertaverit Irenæus, non novimus. Eorum quidem deliria narrat lib. 1 *Detectionis et eversionis*, cap. 30. Sed in decursu operis speciatim non confutat, nec aliter adversus ea decertat, quam fundamenta Gnosticorum omnium communia, quibus illorum etiam innitebatur hæresis, diruendo; nec demum in iis libris occurrunt ea quæ velut ex Irenæo allegat Anastasius.

Incertius adhuc an ex genuinis Irenæi operibus excerpta sint, quæ ex variis tum Catenis, tum ms. codicibus exscripta sunt fragmenta. Ita enim sub Irenæi nomine citantur, ut nullus plerumque designetur ejusdem liber aut tractatus. Imo Regiæ bibliothecæ Catenas evolvendo deprehendimus, in quibusdam descripto interdum aliquo, velut Irenæi, testimonio, cum hac epigraphæ, Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδύνων, aliis quæ proxime subnectuntur, hanc tantum præfigi, τοῦ αὐτοῦ: in aliis vero similibus Catenis, inter ea testimonia, quæ Irenæo nominatim ascribuntur, et ea quæ epigraphen τοῦ αὐτοῦ præfixam ha-

⁵¹ Matth. xxii, 2 seqq. ⁵² I Cor. xv, 25, 26. ⁵³ Ibid., 26 seqq. ⁵⁴ Matth. xxvi, 29. ⁵⁵ Rom. viii, 21. ⁵⁶ I Cor. ii, 9. ⁵⁷ I Pet. i, 12.

fallor, respicere videtur Irenæus ab parabolas vel quinque talentorum, vel decem mmarum; minus, ad aliquod Christi dictum, quod ex presbyterorum, quos mox citat, traditione acceperit.

(87) *Ad Filium*. Cum palam exigat sermonis series legi *ad Filium*, particulam *ad* addidi, quamquam hamulis inclusam.

(88) *Omnes*. Hanc vocem addidit Grab. auctoritate

co. l. Voss. et ipsius sacri textus.

(89) *Obliviscetur*. Voss., *obliviscitur*.

(90) *Eduxit illam*. Scil. creaturam a servitute.

(91) *Regnum*. Libentius legerem, *regno*.

(92) *Per quam*. Sic Voss. et Grab. melius quam Feuard., *per quem*.

(93) *Et fiet*. Vel lege *et fiat*; vel intellege, *et tunc fiet*.

bent, alia interseri, sub alterius auctoris nomine, quæ prohibent ne τοῦ αὐτοῦ ad Irenæum referri possit; probareque videntur, id quod ab unius Catenæ descriptore Irenæi fragmento proxime subiectum fuerat alterius auctoris testimonium, ab alio imprudenter omissum, occasionem dedisse perperam ascribendi Irenæo ea quibus præfigitur inscriptio τοῦ αὐτοῦ. Quinetiam aliquando, in iis saltem quas inspeximus Catenis, post ea quæ Irenæo nominatim tribuuntur fragmenta, alia immediate sequuntur ἀνεπίγραφα, quorum proinde cum incertus sit auctor, haud recte fecerit, qui Irenæo ascripserit. Id tamen a Combefisio factum: pag. 345, observavimus. Ex quibus omnibus id, quod volumus, conficitur, non usque adeo certa esse omnia quæ ex Catenis proferuntur, ut fidem statim impetrare debeant. Utut est, ea omnia fragmenta quæ tum a Feuardentio, Halloixio, Sirmondo, Combefisio, Grabio, et aliis, tum a nobis ipsis collecta sunt, hic exhibemus: ita tamen ut illis plus fidei non attribuamus quam mereantur.

FRAGMENTA DEPERDITORUM OPERUM

S. IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS.

I.

339 Clausula (1) Libri de Ogdoadæ (2), ex Euseb. lib. v Hist. eccl., cap. 20, et Nicephoro lib. iv Hist. eccl., cap. 50.

Adjuro te, qui transcripseris hunc librum, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per gloriosum ejus adventum, quo veniet ad judicandum vivos et mortuos; ut conferas quod transcripseris, et diligenter illud emendes ad exemplar, ex quo transcripsisti, utque adjurationem istam similiter describas, et exemplari (tuo) inseras.

II.

Fragmentum (3) Epistolæ ad Florinum, ex Euseb. et Nicephoro loc. citatis.

Hæc dogmata, Florine, ut parcissime ac levisime dicam, non sunt sanæ doctrinæ; hæc dogmata Ecclesiæ non sunt consona, et in maximam impietatem eos conjiciunt qui illis assentiuntur; hæc dogmata ne quidem hæretici extra Ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt; hæc dogmata hi, qui ante nos exstiterunt, presbyteri, quique apostolorum discipuli fuere, minime tibi tradiderunt. Vidi enim te (4), cum adhuc puer essem, in inferiore Asia apud Polycarpum, cum in imperatoria aula

(1) Clausula. Σημειώσῃ vocat Eusebius, vertitque Valesius, adnotationem; Hieronymus vero, Rufinus, et Christophorus, subscriptionem. At, inquit Valesius, quamvis σημειώσῃ interdum pro subscriptione sumatur, hic tamen ita sumi non potest. Nam subscriptio nomen subscribentis debet exprimere. Quod cum hoc loco minime factum sit, nequaquam hæc subscriptio dici debet, sed potius adnotatio. Sic σημειώσῃ dicebantur notæ illæ, quæ ad marginem scriptorum codicum appingebantur, ut lector rem notatu dignam ibi contineri intelligeret. Utut sit, cum ea σημειώσῃ, Eusebio et Hieronymo testibus, in fine libri scripta fuerit, non male clausula ejusdem libri dicitur. Eandem ex Eusebio, ut videtur, descripserunt Hieronymus in *Catalogo*, et Nicephorus lib. iv *Hist. eccl.*, cap. 50.

(2) Libri de Ogdoadæ. Vide quæ de hoc libro diximus *Dissert.* 2, art. 3, § 58, 59.

A splendide ageres, et illi te probare conareris. Nam ea, quæ tunc gesta sunt, melius memoria teneo, quam quæ nuper acciderunt **340** (quippe quæ pueri discimus, simul cum animo ipso coalescunt, eique penitus inhærent); adeo ut et locum dicere possim, in quo sedens beatus Polycarpus disserebat, processus quoque ejus et ingressus, vitæque modum et corporis speciem, sermones denique quos ad multitudinem habebat; et familiarem consuetudinem quæ illi cum Joanne, ac reliquis qui Dominum viderant, intercessit, ut narrabat, et qualiter dicta eorum commemorabat; quæque de Domino ex ipsis audiverat, de miraculis illius etiam, ac de doctrina, quæ ab iis, qui Verbum vitæ ipsi conspexerant, acceperat Polycarpus, qualiter referebat, cuncta Scripturis consona. Hæc jam tunc temporis per Dei clementiam, quæ mihi obtigit, studiose audiebam, non in charta, sed in corde meo ea consignans, et semper per Dei gratiam, exacte ea mente revolve. Atque in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane, ac obturatis auribus suis (5), pro more

(3) Epistolæ ad Florinum. De hac epistola, et Florini erroribus disseruimus citatæ *Dissert.* § 58, 59.

(4) Vidi enim te., etc. De his legis quæ diximus *Dissert.* 2, art. 1, § 1 et seqq.

(5) Obturatis auribus suis. Hic mos erat (Valesii observatio est) veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem, et a fidei catholice regala dissentientem audiissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent. Qua de re locus exstat illustris in libro ii *Recognitionum* Clementis, ubi Simon B. Petro ait: *Si dixero quod neque tibi consonum, nec vulgo huic imperito rectum videtur, tu quidem quasi obstupefactus, aures continuo occludens, velut ne blasphemia polluantur, verteris in fugam.* Sed et Irenæus in lib. iii *Contra hæreses*, cap. 4, num. 2, eundem morem declarat his verbis: *Quibus si aliquis annuntiaverit ea, quæ ab hæreticis adin-*

dicturum fuisse : *Deus, quæ me in tempora reser-
vast, ut hæc sustinerem!* atque ex loco ipso effu-
giturum, in quo sedens vel stans, ejusmodi ser-
mones audivisset. Sed et ex epistolis ejus id li-
quido probari potest, quas sive ad vicinas Ecclesias
misit, eas confirmans, sive ad quosdam fratres, ad-
monens illos atque exhortans.

III.

Fragmentum Epistolæ ad Victorem (1) papam Roma-
num, ex Euseb. lib. v Histor., cap. 24, et Nicephori
lib. iv Hist. eccles., cap. 59.

Neque enim de die solum controversia est (3), sed
etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim existi-
mant unico die sibi esse jejunandum; alii duobus,
alii pluribus, alii vero quadraginta. Diurnis pa-
riter ac nocturnis horis computatis, diem suum
commetiuntur. Atque hæc quidem inter eos, qui
jejunia observant, varietas non nostra primum
ætate nata est; sed longe antea apud majores no-
stros ortum cepit: qui non accurate, ut verisimile
est, retinentes jejunii formam, eam, quæ ex sim-
plicitate et imperitia ortum habuit, consuetudinem
in posterum induxerunt. Atque nihilominus tamen
et omnes isti pacem inter se retinuerunt, et nos
invicem retinemus. Ita jejuniorum diversitas con-
sensionem fidei commendat. . . . .

Sed et presbyteri illi, qui ante Soterem, Ecclesiam,
341 cui tu nunc præses, gubernarunt, Anicetum
alio, et Pium, et Hyginum, cum Telesphoro, et
Sixto, neque ipsi unquam observarunt; neque his,
qui cum ipsis erant, ut observarent permiserunt.
Ipsi tamen, cum hoc minime observarent, pacem

*venta sunt, proprio sermone eorum colloquens, sta-
tim concludentes aures, longo longius fugient, ne
audire quidem sustinentes blasphemiam colloquium.*
Præterea Athanasius in *Epistola ad solitarios*: "Ὁ
πὶς ἀκούσας οὐ δακρύσει, τάχα καὶ τὴν ἀκοήν κλει-
σειεν, ἵνα μὴδὲ ἐτέρου λέγοντος ἀνέχηται; Hierony-
mus denique in lib. i *Adversus Rufinum*: *Lectis
nuper Theophili papæ epistolis, in quibus Origenis
exponit errores, dicitur obturasse aures suas, et au-
ctorem tanti mali clara coram omnibus voce damnas-
se.*

(1) *Epistolæ ad Victorem.* De hac epistola, ea-
que, quæ huic occasionem dedit, controversia quæ
inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit, fuse
tractavimus in Dissert. 2, art. 1, § 19 seqq.

(2) *Neque de die solum controversia est.* Diffi-
cultates quæ in his ac sequentibus verbis occur-
runt, solvere conati sumus cit. Dissert., § 23 et
seqq. Consule, si placet.

(3) *Contraria videbatur.* Hunc esse loci istius sen-
sum censet. Cum observantia alicujus moris et inob-
servantia sint inter se contraria, tamen quoties qui
morem observat quempiam, versatur inter eos qui
minime observant, tunc ipsa diversitas magis elu-
cet. Hoc est quod vulgo dicitur in scholis philoso-
phorum: Contraria juxta se invicem posita magis
elucescunt.

(4) *Eucharistiam transmiserunt.* Non iis qui Ro-
mam veniebant, ut perperam existimavit Rhenan-
us, utpote qui cum ipso Romano celebrabant,
aut etiam ipso præsentem sacra faciebant, si ca-
tholica communione gauderent; sed omnibus pro-
miscue absentibus licet ac longius distitis. Hunc
quippe morem, eucharistiam tempore paschalis fe-
stivitatis ad alios episcopos, eulogiartum nomine,
transmittendi promiscuum fuisse, et ab omnibus

A nihilominus colebant cum iis, qui ad se venissent
ex ecclesiis, in quibus id observabatur. Atqui ob-
servantia inter eos qui minime observabant, tanto
magis contraria videbatur (3). Nec illi unquam ob-
ejusmodi consuetudinem rejecti sunt. Verum illi
ipsi, qui te præcesserunt, presbyteri, quamvis id
minime observarent, ecclesiarum presbyteris, qui id
observabant, eucharistiam transmiserunt (4). Et cum
beatissimus Polycarpus Aniceti temporibus Romam
venisset, atque inter illos de quibusdam aliis rebus
modica esset controversia, statim mutuo pacis os-
culo se complexi sunt: de hoc capite non magno-
pere inter se (5) contententes. Neque enim Anicetus
Polycarpo persuadere unquam poterat ut observare
desineret; quippe qui cum Joanne Domini discipulo,
et cum reliquis apostolis, quibuscum familiariter
vixerat, eum morem perpetuo observasset. Neque
item Polycarpus Aniceto persuadere potuit, ut ob-
servaret; cum Anicetus eorum, qui ante se fue-
rant, presbyterorum, morem sibi retinendum esse
diceret. Quæ cum ita se haberent, communicarunt
sibi invicem: et Anicetus in Ecclesia consecrandi
manus (6) Polycarpo honoris causa concessit; tan-
demque cum pace a se invicem discesserunt: tam iis
qui observabant, quam illis qui minime observabant,
pacem, communionemque totius Ecclesiæ retinen-
tibus.

IV.

Aliud dictum ex Epistola ad Victorem, excerptum e
Maximo (7) serm. 7 de eleemosyna, tom. II Operum,
pag. 554.

C Quamdiu quis in facultate habet, ut proximis
passim episcopis usurpatam, ex concilio Laodicæno
discimus.

(5) *Inter se.* Non igitur ob quæstionem de festo Pa-
schæ, de qua vix disceptarunt, sed ob alias quasdam,
Romam venerat Polycarpus. Sævus quidem sensere
Eusebius lib. iv, cap. 14, Hieronymus in libro *De
scriptoribus eccles.*, et ex iis Baronius, ad an. Chri-
sti 167, sed potior Irenæo habenda fides.

(6) *Munus.* Hunc honorem, observat Valesius, Ani-
cetus pontifex Romanus habuit venerabili seni Poly-
carpo, ut illum in ecclesia sacra facere sineret, et
quidem præsentem se, quod notandum est. Sic Irenæi
verba et Rufinus, et cæteri interpretes acceperunt.
Sed Franciscus Florens, antecessor Aurelianensis,
vir doctus, hæc Irenæi verba aliter intelligenda esse
contendit, in Tractatu ad titulum 7 Decretalium, de
translatione episcopi. Vult enim Anicetum por-
rexisse duntaxat eucharistiam Polycarpo, non au-
tem concessisse illi jus sacra mysteria celebrandi.
Verum si hunc Irenæi locum ita intelligimus, quid
honoris tributum fuerit Polycarpo ab Aniceto?
Certe si eucharistiam tantum Polycarpo porre-
xisset Anicetus, nullum ei præcipuum honorem
detulisset, cum omnibus peregrinis episcopis id
passim tribui soleret, ut cum episcopo civitatis
simul communicarent, quemadmodum scribit ipse
Florens ibidem. Sed et in concilio Arelatensi can.
20, decretum est, ut peregrino episcopo locus sa-
crificandi detur.

(7) *Excerptum e Maximo.* Eamdem Irenæi sen-
tentiam ex Claromontano *Parallelorum* Damasceni
cod. lit. E, tit. 43, excerptam edidit Halloixius
in *Vita Irenæi* p. 499. Exstat quoque, Græbio teste,
in alia Collectione sententiarum ex Patribus cod.
143, Barocc. fol. 17, p. 1, et cod. 258 in biblio-

beneficiat, nec facit, alienus a Domini dilectione A
æstimabitur.

V.

342 Fragmentum Sermonis Irenæi de fide (1), ex ejusdem Maximi tom. II Operum, pag. 152.

Voluntas et operatio Dei effectrix est et providens causâ omnis temporis, loci, et sæculi, itemque naturæ omnis. Voluntas est animi intellectualis ratio in nobis sita; quippe cum sit facultas ejus libera potestate prædita. Voluntas est mens appetendi vim habens, et appetitus rationem sequens, in id quod expeditur, tendens.

VI.

Aliud fragmentum ejusdem Sermonis ad Demétrium.

Immensus cum sit Deus, et mundi opifex, atque omnipotens, immensa, et mundi opifice atque omnipotenti voluntate, et effectu novo, potenter et efficaciter fecit ut omnis plenitudo eorum quæ natâ sunt, in ortum venirent, cum antea non essent, quidquid scilicet sub aspectum non cadit, et quidquid oculis subjicitur. Atque adeo continet singula, et ad proprium perducit exitum, ob quem excitata sunt et nata, nullo modo in aliud, quam prius natura fuerat, transmutatum. Nam proprium hoc est operationis Dei, non in infinitatem sensus tantum progredi, aut mentem etiam transgredi, rationem, et orationem, tempus, et locum, et omne ævum; verum etiam excedere substantiam et plenitudinem, seu perfectionem.

VII.

Allegatio libri de Pascha (2) in Justini Respons. ad quæst. 115 ad orthodoxós.

Non flectere autem genu Dominico die, resurrectionis est significatio, qua per Christi gratiam et a peccatis, et a morte, quæ in illo interfecta est, liberati sumus. Hæc autem consuetudo ab apostolorum temporibus cœpit, quemadmodum ait beatus Irenæus martyr et Lugdunensis episcopus, in libro *De Pascha*: in quo mentionem etiam Pentecostes facit, in qua genu non flectimus, quod eodem loco

⁵⁸ Psal. cxxix, 4.

theca Cæsarea Vindobonensi. Sed Maximus solus locum citat unde sumpta est, nempe ἐκ τῆς πρὸς Βίχτωρα ἐπιστολῆς, ex epistola ad Victorem.

(1) *Sermonis Irenæi de fide*. Consule quæ de hoc ac sequenti fragmento diximus Dissert. 2, § 60, et in Admonitione his fragmentis præfixa.

(2) *Allegatio de Pascha*. Vide cit. § 60.

(3) *Dictum Irenæi a Leontio*, etc. Hanc sententiam, ab Halloixio primum Græce editam in *Vita Irenæi*, pag. 507, citat Leontius sub τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων, nomine. Sed incertum ex quo tractatu excerpserit. Eadem habetur cod. 2951 bibliothecæ regiæ, cum hac inscriptione: Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων τῆς Γαλλίας, κατὰ Βαλεντίνου. At nisi sumpta fuerit ex libro *De Ogdoide*, quam ad impugnandam, ut videtur, famosam illam Valentini Ogdoada scripsit Irenæus, nullum aliud adversus Valentinum opus ab eodem editum novimus, præter illud *Detectionis et eversionis*, etc., in quo nihil simile jam occurrit.

(4) *Benedicentes*. Hæc ex ms. *Parallelorum* Damasceni cod. descripta publicavit Halloixius in *Vita*

habenda sit quo Dominicus dies, ob eam causam quam de eo diximus.

VIII.

Dictum Irenæi a Leontio (3) lib. I contra Nestorium et Eutychen citatum.

Nam sicut arca (*V. Testamenti*) inaurata intus et foris auro puro erat, ita et Christi corpus purum erat ac splendidum; intus quidem Verbo ornatum, foris autem Spiritu communitum, ut ex ambobus naturarum splendor commonstraretur.

IX.

Fragmenta aliorum deperditorum Irenæi tractatum, ex Joannis Damasceni *Parallelis*, editis partim, partim manuscriptis, collecta.

Benedicentes (4) quidem semper iis qui digni sunt, indignis autem nunquam maledicentes, (*ita demum*) nos quoque gloriam et regnum Dei consequemur.

X.

Deo proprium (5) revera ac congruens est, propitium se præbere, misereri, et salutem asserre operibus (*creaturis*) suis, etiamsi ad interitus periculum ferantur. *Apud eum enim*, inquit, *est propitiatio* ⁵⁹.

XI.

343 Christiani munus (6) nullum aliud est, quam mortem meditari.

XII.

Nos igitur (7) et corpora resurgere credidimus. Etsi enim corrumpuntur, at non pereunt; terra enim eorum exceptas reliquias servat, instar opimi seminis cum opinione terra commisti. Rursus uti nudum granum seritur, et Dei, qui creavit, jussu germinans, vestitum et splendidum resurgit, sed haud prius quam mortuum resolutum sit, ac terræ commistum: ita resurrectionem corporis non temere credidimus. Verum etsi resolvitur ad tempus, propter illam quæ a principio fuit, inobedientiam, in terræ velut conflatorio constituitur, denuo reformandum; non hoc corruptibile, sed purum, nec amplius corruptibile: sicut sua unicuique corpori anima restituetur, et illo induta mi-

Irenæi pag. 501.

(5) *Proprium*. Hoc etiam fragmentum Halloixii diligentia debemus.

(6) *Munus*. Hæc iterum edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 504, eruta ex ms. *Parallelorum* Damasceni cod. Claromontano, ubi citata dicit sub nomine τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τοῦ δ' ἐλέγχου. At in utroque *Parallelorum* Damasceni cod., Claromontano videlicet et Vaticano, cujus apographum quam accurate descriptum, pro sua singulari humanitate, mecum communicavit R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum, exaratum distincte legitur, τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν Διαλέξεων (sic scribitur), id est, ἐκ τῶν Διαλέξεων. Scripsit enim Irenæus libellum *Διαλέξεων διαφόρων*, cujus meminere Euseb., l. v *Hist.*, c. 26, et Hieronymus in *Catalogo*, ex quo desumi potuerunt quæ hic referuntur; non certe ex lib. iv *Detectionis*, in quo non exstant. Consule Dissert. 2, § 60.

(7) *Nos igitur*. Hoc fragmentum eruit Halloixius ex cit. *Parallelorum* cod., ediditque in *Vita Irenæi* pag. 496 seq.

nime lugebit, sed lætabitur pura permanens, sponsum justum et non inimicum comitans, in omnibus se habens cum omni... Recipiet non demutata, neque commotione animi aut morbo liberata, neque item gloriosa recipiet corpora; sed uti in peccatis aut recte factis obierint; et qualia fuerint, talia in resurrectione induent: et sicut in infidelitate fuerint, sic fideliter iudicabuntur.

XIII.

Aliud Fragmentum ab OEcumenio in Comment. ad I Petri Epistolam cap. iii, pag. 498, allegatum.

Cum enim Græci (1) servos Christianorum in divinis mysteriis edoctorum apprehendissent, deinde vim inferrent, ut videlicet arcanum quidpiam ab his de Christianis discerent: servi illi, non habentes quomodo vim inferentibus ad placitum loquerentur, præter id quod a dominis audierant, divinam communionem esse sanguinem et corpus Christi; existimantes ipsi, quod vere sanguis et caro esset, hoc responderunt inquirentibus. Illi vero id ita accipientes, ac si re ipsa hoc perageretur a Christianis, hoc aliis quoque manifestabant Græcis, et martyres Sanctum et Blandinam id fateri tormentis cogebant. Quibus scite ac libere Blandina respondit, dicens: Quomodo hæc ferrent, qui ob sacram exercitationem ne concessis quidem carnibus vescuntur?

XIV.

Aliud Irenæi fragmentum ab Anastasio Sinaita allegatum, lib. x Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron tom. IX Bibliothecæ PP. edit. Lugdun. 1677, nunc primum editum e cod. ms. 2233 bibliothecæ Colbertinæ.

Et dixit serpens mulieri (2): Cur dixit Deus: Ne manducaveritis ex omni ligno paradisi? Et dixit mulier serpenti: Ex omni ligno, etc. Et eritis sicut dii, scientes bonum et malum⁵⁹. Hic quidem sensuum pelagus, obscurumque barathrum, quod eorum qui jam trajecerunt, intellectum excedat, nobis propositum esse, nostrum non est dicere: id enim clamat proposita hic oratio. Hanc qui historice potius quam spiritaliter, 344 verbis inhærentes, accipiunt, nescio qua ratione Irenæi adversus eos argumenta solvere valeant. Nam dicit adversus impurorum Ophitarum hæresiarchiam decertans: Qui fieri potest, ut serpentem natura mutum et rationis expertem a Deo creatum, et ratione et loquendi facultate præditum dicamus? Si quidem a se ipso vim habuit loquendi, discernendi, intelligendi, et respondendi iis quæ a muliere dicebantur: nihil ergo prohibuisset, quominus serpens quilibet hoc ipsum ageret. Si autem responderint, Dei voluntate et dispensatione hunc humana voce Evam fuisse allocutum: jam Deum constituunt auctorem peccati. Sed neque possibile erat malo dæmoni, ei loquelam

A impertiri, qui natura mutus erat, ut id esset quod antea non erat: alioqui non desiisset, ut homines in errorem induceret, opera serpentum, et ferarum, et volucrum cum iis habere sermonem, eosque circumscribere. Unde vero qui fera erat, audivit præceptum homini, eique soli secreto datum, ne ipsa quidem conscia muliere? Cur non hominem potius aggressus est quam mulierem? Si dixeris mihi, hanc tanquam imbecilliolem oppugnatam: quinimo fortior, utpote auxiliatrix hominis, apparuit in transgressione præcepti. Hæc enim sola restitit serpenti; et ubi aliquandiu restitisset, contendissetque, dolo circumventa e ligni fructu comedit: Adam vero nullo prorsus inito certamine, haud repugnanter porrectum a muliere fructum accepit; quod summæ imbecillitatis et animi imbellis argumentum est. Et certe mulier a dæmone prostrata, venia digna fuit; nulla vero dignus Adam, ut qui a muliere superatus sit. Ipsemet enim præceptum a Deo acceperat: mulier autem mandatum audiens ab Adamo, contempsit, vel quod dignam non habuisset Deus, quam alloqueretur ipse; vel quod dubitaret, imo forte existimaret, Adam proprio motu præceptum sibi imposuisse. Cumque sola seorsum ageret, hanc serpens invenit, ita ut posset privatim cum ea confabulari. Porro vel e lignorum fructibus comedentem videns, ligni (retiti) fructum objecit, vel non comedentem. Et si quidem comedentem, haud dubium quinetiam corruptioni obnoxii corporis participem: *Omne enim quod in os ingreditur, in secessum abit*⁶⁰. Si ergo corruptioni obnoxia, manifestum quia et morti. Si vero morti obnoxia, jam non execratio, nec sententia erat vox illa Dei, qua dixit homini: *Terra es, et in terram reverteris*⁶¹, ut se habet veritas rerum. Quod si rursus non comedentem mulierem vidit serpens, quomodo ad comedendum induxit, quæ nunquam comederat? Quis autem indicavit huic homicidæ scelerato serpenti, exitum non habituram eam, quam in eos tulerat mortis sententiam Deus, dicens: *Qua die manducaveritis, morte moriemini?* Nec id duntaxat, sed etiam quod immortales facti, eorum aperiendi essent oculi, qui prius non videbant? Dicta vero oculorum aperi-tione aditum morti fecerunt.

345 *Varia Irenæi dicta, e Catenis Patrum a Jacobo Sirmondo collecta, et edita ab Halloixio in Vita Irenæi pag. 506, seq.*

XV.

E Catena in Numeros.

Hæc olim (3) per parabolas loquens Balaam non agnoscebatur: et nunc Christus præsens, et ea implens, fidem non oblinuit. Unde prævidens et admirans dicit: *Heu, heu, quis vivet, quando posuerit ista Deus*⁶²?

⁵⁹ Gen. iii, 1 seqq. ⁶⁰ Matth. xv, 17. ⁶¹ Gen. iii, 19. ⁶² Gen. ii, 17. ⁶³ Num. xxiv, 25.

(1) *Cum enim Græci.* De his consule cit. Dissert. 2, § 60.

(2) *Et dixit serpens mulieri.* Lege præviam Admo-

nitivum.

(3) *Hæc olim.* Hæc et sequentia, tam a Sirmondo, quam a Combefisio excerpta, exstant in

XVI.

E Catena in Deuteronomium.

A capite (1) ipso legem exponens generationi, quæ cæcos in eremo consecuta est, Deuteronomium edit (*Moses*): non quasi legem alteram, præter eam quæ olim ipsorum patribus constituta erat, afferens; sed illam ipsam recapitulans: ut ipsi, auditis quæ suis patribus contigerunt, ex toto corde timeant Deum.

XVII.

Ex eadem.

A quibus Christus (2) præfiguratus est, et agnitus, et genitus: in Joseph quidem præfiguratus est; e Levi autem et Juda secundum carnem, ut Rex et Sacerdos, genitus est; a Symeone autem in templo est agnitus; per Zabulon porro in gentibus fides in eum habita est, sicuti propheta dicit: *Terra Zabulon*⁶⁴; per Benjamin, (*id est*) Paulum, denique prædicatus toto orbe, glorificatus est.

XVIII.

E Catena in Judices.

Atque hoc non frustra (3); sed ut ex numero decem virorum⁶⁵ pateret (4), quod Jesum secum habeat adiutorem, utpote ex pacto cum ipsis inito (5). Et non volente eo commune quid habere eorum quæ agebant idolis immolantes, in ipsum culpam transferunt. Hierobaal enim tribunal Baali dicitur.

Alia Irenæi dicta, ex Catenis Patrum in Numeros, etc., collecta a Combefisio, et edita part 1 Auctarii novissimi Bibliothecæ Patrum, pag. 298, seq.

XIX.

Sume ad te Jesum filium Nave⁶⁶. Decebat enim, ut Moyses populum ex Ægypto educeret, Jesus (Nave) vero in hæreditatem introduceret: ac Moyses quidem, haud secus ac lex, inducias haberet atque

⁶⁴ Isa. ix, 1. ⁶⁵ Judic. vi, 27. ⁶⁶ Num. xxii, 18. ⁶⁷ Josue v, 12. ⁶⁸ Num. xxvii, 25. ⁶⁹ Ibid., 20. ⁷⁰ Num. xxii, 12. ⁷¹ Ibid., 22.

tribus bibliothecæ Regiæ mss. Catenis in Pentateuchum, et libros Josue, Judicum, et Ruth, altera membranacea, antiqua et bonæ notæ, n. 1825, aliis duabus recentioribus et chartaceis, n. 1872 et 1888. Prius quidem hoc fragmentum legitur in priori Catena, pag. 429, et in 5 fol. 378.

(1) *A capite*. Prioris Cat. pag. 451, secundæ fol. 246, tertiæ fol. 409.

(2) *A quibus Christus*. Prioris Cat. pag. 502, secundæ fol. 504, tertiæ fol. 451.

(3) *Non frustra*. Primæ Cat. p. 577, secundæ fol. 385, tertiæ fol. 516.

(4) *Ut ex numero decem virorum pateret*. Quæ relatio sit inter decem commilitones Gedeonis et Christum non video, nisi orta sit allegoria Irenæi ex prima nominis Iesu littera, apud Græcos numerum decennalem indicante. Ita quoque apud Justinum Martyrem e numero 318 servorum Abrahami elementa vocis *στανός* eliciuntur. MÜNTER.

(5) Huc usque D. Massuetus. Quæ sequuntur addidimus ex *Fragmentis Patrum Græcorum* quæ Fr. Münster edidit Hafniæ 1788. Is quidem hæc adnotavit: « Sunt hæc ex commentario in Judices, ad c. vi, v. 27 seq. Verba enim sunt de Gedeone, cum decem servis templum Baali dirimente. » EDIT. PATR.

(6) *Impositione manuum*. In tertia quidem Catena

A cessaret; Jesus vero, ut Verbum, veraque Verbi subsistentis figura, populi concionator esset: ac Moyses quidem manna patribus cibum daret; Jesus autem frumentum, vitæ primitias, figuram Christi corporis: uti etiam, ait Scriptura, tunc cessasse manna Domini, ubi populus de terræ frugibus ac frumento comedisset⁶⁷.

XX.

*Et imposuit manus suas super eum*⁶⁸. Impositione manuum (6) Moysis clarificata est Jesu facies: haud pari tamen claritate. Idcirco etiam **346** quia gratiæ partem aliquam consecuta erat, ait: *Et dabis de tua claritate super ipsum*⁶⁹. Non enim quod datur, ab eo abscedit, a quo datur.

XXI.

Dat autem, non insufflatione, sicut Christus; quod non esset fons Spiritus.

XXII.

*Non ibis cum eis, neque maledices populo*⁷⁰. Non de populo (7) insinuat; nam omnes prostrati sunt: sed propter præsignatum Christi mysterium. Quia enim Christus ex patribus secundum carnem nasciturus erat, Spiritus præmonet virum, ne quando per ignorantiam vadens, diris devoveat populum.

XXIII.

*Et hic sedit super asinam suam*⁷¹. Asina figura erat (8) corporis Christi; in quo omnes homines ab æstu (*laboribus*) quiescentes, velut curru gestantur. Nam Salvator in se onus recepit nostrorum peccatorum. Quem autem Balaam vidit angelum, ipsum Verbum erat; manuque gladium tenebat, quam nimirum cœlitus potestatem habebat,

hoc fragmentum immediate sequitur illud quod modo descripsimus, cum hac epigraphe, *ejusdem in idem*. At in prima et antiquiori, exscripto primum brevi quodam *Ἀπολλιναρίου* fragmento, quod omisit auctor tertiæ Catenæ, illud, de quo agimus, proxime subjungitur, cum hac inscriptione, *ejusdem*, quæ Apollinarij, non Irenæi, verba esse denotat. Quare vereor, ut auctor posterioris Catenæ, omisso per oscitantiam brevi illa Apollinarij pericope, alteram imprudens subjunxerit illi Irenæi, servata tamen veteri epigraphe, *ejusdem*, quam in suo codice legebat, quæque ad Apollinarij, non Irenæi, verba pertinebat. Unde suspectum mihi est fragmentum istud, nec Irenæi esse videtur. Idem a fortiori dixerim de sequenti, quod in priori Catena ad marginem exseribitur, in posteriori vero proxime sequitur, nullibi ascripto Irenæi nomine. Eodem jure potuisset Combefisius longius aliud fragmentum, quod hoc, *Dat autem*, nullo novo apposito nomine, immediate sequitur in utraque Catena, et Irenæo tribuere. At nihil frequentius in iis Catenis, quam ejusmodi fragmenta *ἀνεπίγραφα*, quæ perperam quis arbitraretur eorundem esse auctorum, quorum sententiæ proxime præcedunt.

(7) *Non de populo*. In prima Catena pag. 421, in secunda fol. 212, in tertia fol. 588.

(8) *Asina figura erat*. Primæ Catenæ pag. 425, secundæ fol. 217, tertiæ fol. 591.

XXIV.

Non est Deus ut homo ⁷². Ostendit (1) omne hominum genus mendax, qui ex alio in aliud ferantur; non sic autem Deum: semper enim verus manet, omnia implens quæcunque velit.

XXV.

Reddere ultionem a Domino Madian ⁷³. Qui enim non in Dei spiritu loquitur (2), sed contra legem Dei aliam scortationis legem instituens, hic non jam ut propheta, sed ut hariolus reputabitur. Qui enim in Dei mandato non perseveravit, dignam pravi consilii sui mercedem recepit.

XXVI.

Scito omnem hominem (3) aut vacuum, aut plenum esse. Nam si Spiritum sanctum non habet; non habet Creatoris notitiam, non recepit Jesum Christum vitam, nescit Patrem qui in cælis est: si ex ratione non vivit, ex legis cælestis norma, non temperans est, justitiam non colit: talis vacuus est. Sin autem Deum capit, qui ait: *Inhabitabo in eis et inambulabo, et ero illis Deus* ⁷⁴; hic non vacuus est, sed plenus.

XXVII.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in librum Judicum, cod. 1888, fol. 528, nunc primum editum.

Puer itaque, qui manu regebat Samsonem, præsignificabit Joannem Baptistam, qui populo fidem in Christum ostendit. Domus autem, in quam convenerant, mundum significat, in quo habitabant alienigenæ et infideles gentes, quæ idolis suis sacrificabant: duæ vero columnæ, duo Testamenta sunt. Quod ergo Samson columnis aduiteretur, argumentum est populum edoctum agnovisse Christi mysterium.

XXVIII.

347 Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in libros Regum, cod. 2443, fol. 149, nunc primum editum.

Dixit autem homo Dei: Ubi cecidit? At ille monstravit ei locum. Præcidit ergo lignum, et misit illuc, natavitque ferrum ⁷⁵. Quod signum erat, animas in sublime latum iri per lignum, super quod passus est is, qui sursum ferre potest animas ascensum ejus sequentes. Cujus etiam rei argumentum fuit, quod regrediente sancta Christi anima, animæ plures simul ascenderint, et in corporibus visæ sint. Quemadmodum enim lignum, quod levius est, demersum est, ferrum vero, quod gravius est, supernatavit: sic ea unitione hypostatica atque physica, qua Verbum Dei carni conjunctum est; quod grave et terrenum erat, a divina natura in cælos assumptum, immortalitatem post resurrectionem consecutum est.

⁷² Num. xxiii, 10. ⁷³ Ibid., xxi, 3. ⁷⁴ Levit. xxvi, 21. ⁷⁵ IV Reg. vi, 6. ⁷⁶ Matth. iii, 10. ⁷⁷ Luc. xiii, 19. ⁷⁸ Rom. v, 19. ⁷⁹ Lib. II Antiq., cap. 5. ⁸⁰ Num. xii, 1 seqq.

(1) *Ostendit*. Prioris. Cat. pag. 425, secundæ fol. 391, tertiæ fol. 217.

(2) *Non in Dei spiritu loquitur*. In prima Cat. pag. 440, in secunda fol. 395.

(3) *Omnem hominem*. Hoc fragmentum in nulla

A

XXIX.

Duo Irenæi dicta, e Possini Catena Patrum in Matthæum cap. i et iii, pag. 3 et 39.

Evangelium secundum Matthæum ad Judæos scriptum est. Hi enim majorem in modum cupiebant ex semine David Christum ostendi. Matthæus vero, qui eadem, nec remissiori quam ipsi, cupiditate teneretur, omni ratione contendit plenam ipsis fidem facere, quod Christus sit e semine Davidis: propterea a Christi genealogia initium duxit.

XXX.

Securis ad radicem ⁷⁶, ait, excitans ad cognitionem veritatis, et metu incusso purgans, paransque ad ferendum fructum maturum.

XXXI.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 1879, fol. 139.

Vide autem (4) per granum sinapeos in parabola ⁷⁷ significari et cælestem doctrinam, in hoc mundo, tanquam in agro, instar seminis satam, vim igneam atque austeram in se habentis. Totius enim mundi iudex annuntiat: qui in corde terræ, in tumultu occultatus, tridui spatio in maximam arborem excrevit, ramos suos ad extremos terræ fines protergens. Ex illo propullulantes duodecim apostoli, rami floridi atque uberes facti, gentibus, quasi volucribus cæli, tegmen præbuere: quibus ramis omnes obumbrati, tanquam volucres in nidum congregati, ejus, quem proferebant, succosi, ac cælestis cibi participes sunt facti.

XXXII.

Aliud Irenæi fragmentum, ex ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 2440, fol. 30, nunc primum editum.

Jam vero, *sicut per inobedientiam unius hominis*, qui primum ex rudi terra formatus est, *peccatores constituti sunt multi*, et vitam amiserunt: *sic oportebat et per obedientiam unius hominis*, qui primum ex Virgine genitus est, *justos constitui multos* ⁷⁸, et accipere salutem.

XXXIII.

Pericope quædam Irenæi, e cod. 64, theolog. bibliothecæ Vindobonensis.

Josephus ait ⁷⁹, quod quando in regali aula educabatur Moyses, dux exercitus contra Æthiopes electus, et victor evadens, filiam regis illius uxorem duxerit: siquidem ex amore erga ipsum civitatem ei tradiderat.

348 Cur demum, cum ambo (*Aaron et Maria*) probro affecissent (*Moysem*), hæc sola pœnas dedit ⁸⁰? Primum quia majus erat mulieris delictum: quippe et natura, et lex feminam mari subjicit. Aut faciliorem veniam accipiebat Aaron, velut ætate provector, et pontificali dignitate ornatus. Præter hæc, quan-

ex citatis Catenis occurrit mihi. Unde sumpserit Combefisius non novi.

(4) *Vide autem*. Hoc fragmentum jam ediderat Corderius in Catena.

doquidem leprosus juxta legem pro immundo habebatur; in Aarone autem radix et fundamentum sacerdotii situm erat: ne probrum istud in omne (sacerdotum) genus transiret, (Deus) illum haud simili affecit pœna, sed per sororem eum perterrefecit pariter ac castigavit. Ita enim de pœna (Marrice) doluit: siquidem, cum eam prima dedisset, ipse injuria affectum (Moysen) rogavit, ut sua intercessione malum pelleret. Ipse vero (rem) non neglexit, sed statim supplicationes fudit. Unde Dominus hominum amans declaravit, quod non severi judicis, sed Patris instar eam castigaverit. Ait enim: *Si Pater ejus spuisset in faciem ejus, nonne revereretur? septem diebus separetur extra castra, et postea rursus introeat*⁸¹.

XXXIV.

Aliud Irenæi fragmentum, e cod. 5011, bibliothecæ Bodleianæ fol. ult.

Ex alio libro Irenæi scriptoris. De eo quod non ingenua sit materia.

Quandoquidem aliqui, nescio qua ratione moti, ex dimidia parte Deo vim opificem mundi adimunt, eum solius qualitatis (formæ), quæ materiæ inest, causam afferentes, ipsam vero materiam ingentam dicentes; agendum inquiramus, quid. . . . immutabile. Immutabilis itaque est materia. Si immutabilis est materia, immutabile autem non alteratur secundum qualitatem, mundus ex ea non conditur. Quapropter supervacaneum eis videtur, Deum qualitates materiæ imprimere; siquidem ma-

⁸¹ Num. xii, 1 seqq. ⁸² IV Reg. v, 14.

(1) Huc usque fragmenta quæ D. Renatus Massuetus edidit. Quatuor sequentia ex Catenis mss. in bibliotheca Taurinensi asservatis eruit et evulgavit Christophorus Matthæus Pfaffius, Tubingensis. Cf. *S. Irenæi episcopi Lugdunensis Fragmenta anecdota quæ ex bibliotheca Taurinensi eruit, Latina versione notisque donavit, duabus dissertationibus de oblatione et consecratione Eucharistiæ illustravit, denique Liturgiæ Græcæ Joan. Ernesti Græbii et dissertatione de præjudiciis theologis auxit Christ. Matth. Pfaffius*. Hagæ Comitum, 1745. Editio altera, Lugduni Batav., Hagæ Comitum, 1745. EDIT. PATR.

(2) *Irenæi*. Cum plures S. Irenæus libros scripserit, qui injuria temporum periire, quaeritur, cuinam hoc fragmentum sit ascribendum. Quod sane determinatu admodum difficile est, siquidem quæ ex titulis deponi possunt, conjecturæ, demonstrationis loco esse nequeunt. Non enim cum Henrico Dodwello viro alioquin doctissimo facimus, qui confidenter nimis de iis pronuntiat quæ non *ἔωραξε*, dignusque adeo visus est cl. Massueto, quem gravi, ut solet, stylo reprehendat. Ita enim in Diss. 2, in Irenæum, artic. 3, § 60, disserit doctissimus S. Benedicti sequax: *Quis vero esset auctoris in his omnibus opusculis seu libris scopus, quodve consilium, tacentibus veteribus dici non potest: soli sagacissimo Dodwello dicere licet, qui plura de iis pro more disputat, nec verbis nec conjecturis parcit; sed Dodwellianæ conjecturæ sunt, quas qui legerit, miratur et dissertatorem multa dixisse, ut nihil diceret, lectorem vero multa legisse, ut nihil disceret*. Si quis tamen hic conjecturæ locus est, cum codex ms. ex quo ista deprompsimus, titulum libelli non indicet, sed saltem nomen auctoris *Irenæi*, probabile nobis esse videtur fragmentum

A teria omnino mutationem haud admittit, quod per se sit ingenua. Ulterius, si materia est ingenua, utique eum (determinata) quadam qualitate, eaque immutabili, facta est; neque jam esset plurium qualitatum capax, neque etiam mundus ex ea conderetur. Mundo autem iade non condito, Deus a creatione mundi prorsus alienus sit.

XXXV.

Hoc et proxime sequens fragmentum, ex ms. bibliothecæ Coisimianæ Catena in libros Regum exscripta, in editione D. Massueti leguntur inter Addenda et emendanda.

*Atque baptizabat seipsum, ait, in Jordane septies*⁸².

Neque frustra olim Naaman lepra laborans, cum baptizatus esset, in corporis puritatem restitutus est, sed ut viam salutis nobis ostenderet: qui quidem peccatis commissis leprosi facti, per aquam sacram et invocationem Domini a prioribus vitis libertatem nanciscimur, sicuti infantes recens nati spiritualiter regenerati, uti Dominus dixit: Nisi quis per aquam et spiritum denuo natus fuerit, in divinum regnum non est intraturus.

XXXVI.

Si quis mortuus, cum in Elisæi sepulchrum objectus ossa ejus tetigisset, revixit: quanto magis Deus mortua hominum corpora resuscitata in judicium est ducturus? (1)

XXXVII.

Irenæi (2).

Est vero cognitio (3) vera eâ quæ secundum Chri-

C hoc ex libro *διαλέξεων διαφορών*, *variorum tractatum*, ut vertit Hieronymus, vel disputationum potius, quas nomine *ποικίλων ὁμιλιῶν* Sophronius insignivit, aut ex *λόγῳ εἰς ἐπιδείξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*, *de apostolica prædicatione*, eodem Hieronymo interpretante, petitu esse. Cæterum Eusebius et Hieronymus hos librorum Irenæi deperditorum titulos nobis tradidere, qui saltem a materie fragmenti nostri haud penitus, ut arbitror, abhorrent. Quæsieram id primum in editis Irenæi, uti et cætera quæ mox dabo, sed irrito plane conatu. Unde confidenter pronuntiare audeo, ea et Græbio et Massueto fuisse incognita, digna eapropter, quæ, ne pereant, luci exponantur. Librorum autem deperditorum Irenæi catalogum nobis dedere Henricus Dodwellus in Dissertationibus in Irenæum, itemque J. Ern. Græbius et R. Massuetus, uterque in nova Operum S. Irenæi editione.

(3) *Cognitio*. Γνώσιν alio modo describit S. Irenæus *Adv. hæreses* lib. iv, cap. 33, § 8, ubi: *Γνώσις ἀληθῆς ἡ τῶν ἀποστόλων διδασχῆ, καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου*. Sed hæc quidem, uti arbitror, non contraria sunt iis, quæ in fragmento nostro ponuntur. Cæterum veteres hæretici vocabulo γνώσεως eam insignivere scientiam, quæ abstrusa de Deo ipsiusque essentia mysteria tradit, ab iis ipsis haud credo intellecta, qui eorum systema confecerunt. Quid enim, quæso, abstrusius est illo Æonum systemate, quod Valentiniani composuerunt? Hi sane qui talia ellingunt, ut gloriam diviniorei ejusdam sibi acquirant scientiæ, γνωστικῶν nomen omnino haud merentur, religionemque Christianam incredulis prostituunt. Mysteria etenim mysteriis non addenda sunt nec veritati mendacium. Unde arbitror, ipsa hæc verba Gnosticis opposuisse Irenæum.

tum est scientia, quam Paulus appellat sapientiam Dei (1) in mysterio absconditam, quam animalis homo non capit (2), sermo de cruce (3), quem si quis gustaverit (4), non sane accedet ad disputationes et quæstiones de vocibus superbiorum et inflatorum (5), ea ingredientium, quæ non viderunt (6). Veritas enim figura caret et propinquum tibi verbum est in ore tuo et in corde tuo (7), uti idem apostolus dicit, quod facile disci potest ab obedientibus; nam similes Christo nos reddit, si virtutem resurrectionis ejus et communionem passionum ejus noverimus. Hoc enim est compendium doctrinæ apostolicæ et sanctissimæ fidei nobis traditæ, quam illitterati capiunt et indocti didicerunt, genealogiis, quæ finem non habent, non attendentes sed magis correctioni vitæ studentes, ne divino spiritu privati amittant regnum cælorum. Nam primum quidem est seipsum abnegare et Christum sequi, et qui hæc faciunt, ad perfectionem feruntur, omnem doctoris voluntatem implentes, Filii Dei per regenerationem spiritualem evadentes et regni cælestis hæredes, quod qui primum quæerunt, non deseruntur.

XXXVIII.

Irenæi (8).

Qui ultimas apostolorum constitutiones assecuti sunt, il norunt, Dominum in Novo Testamento novam instituisse oblationem secundum dictum Malachie prophetæ. Propterea *ab ortu solis et usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus et in omni loco suffitus offertur nomini meo et victima munda* ⁸³, uti et Joannes in Apocalypsi dicit: *Suffitus sunt preces sanctorum* ⁸⁴. Et Paulus hortatur, *ut sistamus corpora nostra victimam viventem, sanctam, beneplacitam Deo, rationalem cultum no-*

⁸³ Malach. I, II. ⁸⁴ Apoc. v, 8. ⁸⁵ Rom. XII, I.

(1) *Sap. Dei.* Hanc sapientiam alibi prophetis attribuit Irenæus, linguis quas non didicerant, iisque variis loquentibus. Vide lib. v, cap. 6, § 1. — Irenæus hic Paulum apostolum citat, cujus hæc verba sunt. Vide I Cor. II, 7. Dicitur hæc σοφία consistere ἐν μυστηρίῳ, qua voce non semper ea significantur quæ rationi sunt impervia, sed quæ ex naturali lumine non cognoscuntur. Est autem ἀποκρυφωμένη, quia Judæi eam non noverant. Conf. I. c. comma 8. Plures in sequentibus rationes addit Irenæus.

(2) *Non capit.* Sunt verba Pauli I Cor. II, 14.

(3) *Sermo de cruce.* Vide I Cor. I, 18.

(4) *Gustaverit.* Forsan ad loca Heb. VI, 4; I Pet. II, 3, hic respicit Irenæus. Quidquid autem sit, requirere videtur vir sanctus non saltem, ut de veritate divina simus convicti, sed et dulcedinem ipsius vinque supernaturalem, quam cordibus infundit, in intimis animorum visceribus gustemus. Hic certe gustus internus fuit, qui homines tempore Christi et apostolorum ad fidem convertit. Vis enim in sermonibus eorum peculiaris quædam erat, non tam animos quam corda vertens.

(5) *Superbiorum et inflatorum.* Hæc desumpta sunt ab Irenæo ex I Tim. VI, 3, 4, 5.

(6) *Ingredientium, etc.* Hæc ex Coloss. II, 18, petita sunt. Carpit S. Paulus, quem hic Irenæus imitatur, eos, qui cultum religiosum deferebant angelis atq. e de nescio quibus mysteriis loquebantur, quæ non

strum ⁸⁶. Et rursus: *Offeramus victimam laudis, hoc est fructum labiorum* ⁸⁶. Nam hæc oblationes non secundum legem sunt, cujus chirographum delens Dominus e medio sustulit, sed secundum spiritum; nam in spiritu et veritate oportet adorare Deum. Quapropter oblatio eucharistice etiam non carnalis sed spiritualis est et in hoc munda. Offerimus enim Deo panem et poculum benedictionis, gratias agentes ipsi, quod terræ mandaverit progignere hos fructus ad nostrum nutrimentum, et postea finita oblatione, invocamus Spiritum S., ut exhibeat hanc victimam et panem corpus Christi et poculum sanguinem Christi, ut, qui hæc antitypa accipiunt, remissionem peccatorum et vitam æternam consequantur. Illi itaque, qui has oblationes in recollectione Domini agunt, non sane Judæorum institutis accedunt, sed spiritualiter sacra facientes sapientiæ filii vocabuntur.

XXXIX.

Irenæi (9).

Ordinaverunt apostoli, non oportere nos judicare quemquam in esca vel potu vel parte festi aut neomeniæ aut sabbatorum. Unde igitur hæc disceptationes? unde schismata? Feriamur, sed in fermento malitiæ et malignitatis, Ecclesiam Dei scindentes, et externa servamus, ut meliora, fidem et charitatem abjiciamus. Has igitur ferias et jejunia displicere Domino ex sermonibus prophetis audivimus.

XL.

Irenæi (10).

Christus ante sæcula vocatus Dei Filius in complemento temporis apparuit, ut nos, qui sub jugo peccati eramus, per sanguinem suum purificet, intelligebant, ad speciem sanctitatis conciliandam confictis.

(7) *In corde tuo.* Hæc Rom. X, 8, leguntur, petita ex Deut. XXX, 14.

(8) *Irenæi.* Hoc fragmentum quo pertineat, et quonam in libro S. Irenæi ex titerit, determinare non ausim. Certe in libris *Contra hæreses* non exstat. Unde idem hic repeto, quod de prioro fragmento pronuntiavi.

(9) *Irenæi.* Hoc fragmentum ex epistola Irenæi *De schismate* contra Blastum petatum esse videtur. Orta etenim tum temporis erat quæstio de paschate inter Asianos et Romanos, in concilio Nicæno postmodum decisa atque ab Irenæo ita tractata, ut propter ritum externum pacis ecclesiasticæ vinculum scindi haud debere egregie demonstrarit. Aut, si mavis, hoc fragmentum pertinet ad libellum Irenæi, *De Paschate*, quem allegavit Justinus quidam in *Resp. ad quæst. 115 ad orthodoxos*. Nota est, quam hanc in rem Irenæus ad Victorem episcopum Romanum scripsit, epistola, cujus fragmentum Eusebius, Nicephorus et Maximus nobis tradidere, ubi sanctissimus vir nihil urget magis quam concordiam ecclesiasticam ab omni schismate alienam, ubi non de fide quidem sed de ritibus agitur.

(10) *Irenæi.* Hæc forsitan ad διαλέξεις διαφόρους aut ad ἐπίδειξιν ἀποστολικῶν κηρύγματος ab Irenæo scriptam pertinere.

culpato Patri filios sistens, si castigationi spiritus A
obedientes nos præstemus. Et in fine temporum ven-
turus est ad destruendum omne malum (1) et ad recon-

⁸⁷ Judic. xv, 15.

(1) *Destruendum omne malum.* Digna sunt hæc Irenæi verba, quæ penitus considerentur. Duo enim sunt, quæ dicit. Primum, *destructum iri omne malum*; secundum *reconciliatum iri universa*. Itane ergo credit ille, quod Origenes post ipsum credit, pœnas quoque damnatorum finem habituras, quod ex eo omnino consequi videtur, si dixeris, omne malum sublatum iri? Itane porro juxta Irenæum reconciliatio universalis per Christum nondum facta est, reservanda demum ad diem judicii? Hæc qui æqua judicii lance dijudicare velit, inspiciat prius quæ Irenæus de æternis damnatorum pœnis in libris *Advers. hæreses* memorat. Lib. III, cap. 23, § 3, hæc leguntur: *Hoc idem autem et Dominus in Evangelio his, qui à sinistris inveniuntur, ait: Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus; significans, quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei, qui seduxit et offendere fecit hominem, et, inquam, qui princeps apostasiæ est, principi abscessionis, et his angelis, qui apostatæ facti sunt cum eo: quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine pœnitentia et sine regressu in malitiæ perseverant operibus.* Lib. IV, cap. 27, § 4, ex variis Scripturæ locis probat, æternum ignem impiis destinatum esse. Id autem qua ratione intelligat, explicat luculentius loc. cit. cap. 28, § 1. Ibi enim: *Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando Deo justitia Dei et illic quidem typice et temporaliter et mediocrius; hic vero vere et semper et austerius....* Addit, rationem, ob quam damnatio impiorum æterna statui debeat, *quoniam expediebat eis juxta Scripturam, si non essent nati.* Pergit § 2: *Pœna eorum, qui non credunt Verbo Dei et contemnunt ejus adventum et convertuntur retrorsum, adimpliata est; non solum temporalis sed et æterna facta. Quibuscunque enim dixerit Dominus: Discedite a me, maledicti, in ignem perpetuum; isti erunt semper damnati; et quibuscunque dixerit: Venite, benedicti, etc., hi semper percipiunt regnum et proficiunt.* Add. lib. IV, cap. 55, § 11, cap. 59, § 4, ubi: *Æternum qui fugiunt lumen, quod continet in se omnia bona, ipsi sibi causa sunt, ut æternus inhabitent tenebras, quæ ipsa repetuntur cap. 40, § 1, 2.* Nec nos hic morantur, quæ Irenæus alibi habet de perseverantia vitæ solis electis bonisque data lib. II, cap. 24, § 3: *Non enim ex nobis, ait, neque ex nostra natura vita est, sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ et gratis egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam et ingratus exstiterit factori ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia.* Sunt hæc quæ in suas partes traxit Henricus Dodwellus, naturalem animæ mortalitatem statuens, nisi per baptismum facta fuerit immortalis. Sed egregia sunt, quæ reponit doctissimus Massuetus: *Unum observasse sufficiat, scilicet duplex immortalitatis genus, quod Dodwellus nusquam distinxit, sed potius ita confudit, ut alterum pro altero haberet, fontem errorum omnium illius esse. Immortalitas quippe animarum, alia naturalis, alia supernaturalis. Prior substantiis sua natura simplicibus et ab omni materia segregatis propria est; qua nullius omnino creatæ rei vi et efficientiæ dissolvi et extinguere possunt. Posterior animabus beatæ peculiaris est; qua Deo et cum Deo æternum viventes, felicitate nunquam desitura fruuntur in cælis.* Dissertatio 3, artic. 9, § 104, Idem et accurate demonstrat, Irenæum, cum ater-

cilianda universa (2), ut omnium impuritatibus sit finis.
XLI.

(3) *Et invenit maxillam asini*⁸⁷. Notandum quod non

nas damnatorum pœnas dixit, nunquam desituras intellexisse. Ita enim loco citato § 106: *Hic damnatorum pœnam opponit Irenæus beatorum felicitati; et quemadmodum hæc sempiterna est, sic et alteram sempiternam esse statuit. Ubi qui has voces, æternus ignis, æterna pœna, semper damnati, detorserit ad longissima duntaxat supplicia, sed damnatorum interitu tandem aliquando desitura; advertat, nec Irenæum cæterosque Patres, imo nec ipsam Scripturam aliis vocibus designare sempiternam beatorum felicitatem; quas proinde impii, arrepta hinc occasione, similiter detorquere possent ad longam duntaxat felicitatem, aliquando tamen finiendam. Legesis quæ eo de argumento scripsit eruditissimus D. Matthæus Petitdidier tom. II Annotationum in Bibliothecam auctorum ecclesiasticorum pag. 405 et seqq. edit. Paris, 1692.*

(2) *Ad reconcilianda universa.* Respicit noster sine dubio ad Colossenses I, 20. Et enim reconciliacionem universalem per mortem Christi jam factam esse haud negat Irenæus. Conf. lib. V, cap. 14, § 3. Est autem universalis illa, per quam totus mundus cum Deo fuit reconciliatus, ita ut salus acquisita omnibus fuerit, particularis vero pœnitentiam fidemque hominis cum obedientia Evangelio præstita præviam habet bonaque a Christo acquisita applicat. II Cor. V, 19, 20. De hac itaque loquitur in fragmento nostro Irenæus aut potius de ejus plenaria manifestatione ultimoque effectu, qui non nisi in novissimo die apparebit. Cæterum cum loco, qui exstat ad Colossenses cap. I, 21, 22, vir sanctus confert alterum παράλληλον Ephes. I, 10, ubi: Ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Hanc recapitulationem, quam vocat, rerum cælestium et terrestrium, ait Irenæus esse conjunctionem naturæ divinæ cum humana. Vide loc. cit. § 2. Alibi hanc recapitulationem de anima hominis cum corpore conjuncta explicat loco citato cap. 20, § 2. Tam obscura tamen atque intricata sunt hæc omnia, ut quæ mens Irenæi sit, liquido vix dignosci possit.

(3) Quæ hinc sequuntur fragmenta XLI-XLV Muenterus e mss. in bibliotheca Vaticana asservatis eruit, atque in libro inscripto: *Fragmenta Patrum Græcorum*, fasc. I, Hafniæ 1788, publici juris fecit. Vir doctus hæc contextui Græco præmisit: Allegoricam interpretationem, non modo a Græcorum philosophis, Stoicis nimirum et Platonicis, in exponendis poetis principibus, verum etiam a Judæorum Hellenistarum doctoribus, liberaliori Græcarum litterarum doctrina institutis, adoptatam, in Ecclesiam quoque Christianam transiisse, ex plurimis et prope omnibus antiquissimorum Patrum in sacram Scripturam commentariis efficitur. Quibus equidem, cum notissima sit res, ulterius demonstrandis haud immorabor; locos saltem de phœnice, resurrectionis typo, de salute fidelium per sanguinem Christi in filo rubro meretricis Rahab præsignificata, ex epist. Clementis Romani, et de nomine Christi in voce ἰχθῦς exhibito, in Justino M. in memoriam revocans. Ipsum vero, cujus fragmenta exhibeo, Irenæum eandem dilexisse allegoricam S. Scripturæ exponendæ rationem, ex editis ipsius libris, quo major authenticæ ineditorum nostrorum fragmentorum habeatur fides, paucis exponendum mihi erit. Scilicet ipse, qui per totum volumen contra Gnosticorum, ut verbo utar, theogonias, mysticos allegoricosque sensus, quos in S. Scriptura repositos occultosque esse docuerunt, evertere et confutare omni studio allaboravit: ex quadriformi tamen

amplius post fornicationem (1) sacra Scriptura de rebus ab eo fortiter et feliciter gestis locuta est: *Impulit eum Spiritus Domini* ⁶⁸. Ita enim peccatum fornicationis contra corpus ut contra templum Domini (2) committitur secundum divum Apostolum.

XLII.

Hoc significat (3) persecutionem Ecclesiæ (4) a gen-
⁶⁸ Judic. xiv, 6, 19; xv, 14.

Cherubinorum facie Apoc. iv, 7, quibus Deus vehetur, efficit, necessario etiam quatuor esse debere Evangelia, quibus insident Christus Jesus, quatuorque testamenta, Adami nimirum, Noe, Moysis et Christi, humano generi a Deo data (iii, 11). Moysen porro docet virgam in terram coram Pharaone projecisse, *ut ea incarnata omnem Ægyptiorum pravariationem, quæ insurgebat adversus Dei dispositionem, argueret et absolveret* (iii, 21). Matrimonio Moysis cum muliere Æthiopica spiritualis Christi cum Ecclesia nuptias; iv, 20, sub Rahaba et duobus speculatoribus Trinitatem; in eodem capite Thamaris denique duplici partu utrumque testamentum typice significari (iv, 25). In reliquum videant, quibus plura ejusmodi Irenæi exegetico-allegorica placent, iii, 10, 18; iv, 38; v, 29, et alia passim. — De libro, ex quo hausta sunt omnia hæc commentariorum Irenæi in V. T. fragmenta, quorum nonnulla ab Halloixio et ex eo a Massueto edita fuere, nihil certo asseri potest. Videntur tamen omnia ejusmodi fragmenta reliquæ esse homiliarum deperditarum, quibus, uti mos erat priscae Ecclesiæ episcopis presbyterisque, sacra Scripturæ selectos libros exposuerat; habentur enim in editione Massueti fragmenta commentariorum in varia Pentateuchi, Judicum, Evangeliorumque effata. Ad idem quoque genus Pfaffii primum quartumque fragmentum referendum videtur. Cæterum, num istæ homiliæ partem librorum, qui διδασκαλίαι vel διατάξεις dicebantur, constituerint, an vero seorsim editæ sint, ea non nisi conjecturis, quibus tamen ne hic indulgeamus, loci et temporis ratio vetat, committenda sunt. — Hoc fragmentum est commentarii in librum Judicum; habetur enim locus hic in historia Samsonis Jud. xv, 15. MÜENTERUS.

(1) *Post fornicationem.* Respicit ad amores Simsonis et Delilæ, Jud. xvi, 4. Id.

(2) *Templum Domini.* Respicit ad I Cor. iii, 16, 17. Id.

(3) *Hoc significat.* Vid. primam adnotationem ad fragm. XLI. Hoc fragm. ex eodem, ex quo antecedens, commentario in Judices haustum videtur. Referendum est ad Jud. xv, ubi Simson a popularibus suis Philistæis traditur, propria dein fortitudine liberatus, vindictam de hostibus patriæ sumit. Id.

(4) *Persec. Ecclesiæ.* Non equidem, Irenæum certam Christianorum vexationem quamdam ob oculos hic habuisse, crediderim; licet ipse anno cxxxvii persecutione in Gallia, imprimis Viennæ et Lugduni flagrante, ecclesiæ Lugdunensis fuerit presbyter: ex additis tamen verbis *adhuc permanentibus*, cernitur illum haud ad priores, quæ Neronis et Domitiani temporibus Ecclesiam oppresserunt, calamitates respexisse; quo quidem tempore nullæ adhuc editæ erant Christianorum apologiæ, ex quibus saltem id imperatoribus præfectisque provinciarum constaret, religionem Christianorum haud esse exitiabilem superstitionem, odii humani generis convictam. Verba porro *adhuc permanere, pertinaciam in idolorum cultu*, non obstantibus Christianorum pro propaganda inter eos fide laboribus, indicare mihi videntur; cujus tamen pertinaciæ haud ante sæculum ii, quo, ipso Irenæo teste, ecclesiæ per universum orbem Romanum, in Gallia nimirum, Britan-

nia, Hispania, imo etiam in Germania exstiterent, a quibus gentiles in meliori cultu institui potuissent, taxandi erant. Cum vero, licet edictis imperatorum præsidiumve provinciarum, novæ vel persecutiones vel inquisitiones jussæ haud essent, flamina tamen semper et pontifices, omnesque, quibus templorum sacra curæ essent, populares ad violentias in illos, qui pro Christianis haberentur, committendas incitarent (quæ Plinius ipse, ut alios taceam, in epistola ad Trajanum Augustum docet) continuis prope vexationibus, ex universo populi in eos odio oriundis, Christianos, maxime vero sacrorum antistites, obnoxios fuisse, quisquis facile concedet. Ex quo deinde consequitur, ad interpretationem fragmenti hujus certam aliquam, de qua apud historicos sermo sit, persecutionem non querendam esse. Id.

XLIII.

Benedicentes semper iis (8) qui digni sunt, indignis

nia, Hispania, imo etiam in Germania exstiterent, a quibus gentiles in meliori cultu institui potuissent, taxandi erant. Cum vero, licet edictis imperatorum præsidiumve provinciarum, novæ vel persecutiones vel inquisitiones jussæ haud essent, flamina tamen semper et pontifices, omnesque, quibus templorum sacra curæ essent, populares ad violentias in illos, qui pro Christianis haberentur, committendas incitarent (quæ Plinius ipse, ut alios taceam, in epistola ad Trajanum Augustum docet) continuis prope vexationibus, ex universo populi in eos odio oriundis, Christianos, maxime vero sacrorum antistites, obnoxios fuisse, quisquis facile concedet. Ex quo deinde consequitur, ad interpretationem fragmenti hujus certam aliquam, de qua apud historicos sermo sit, persecutionem non querendam esse. Id.

(5) *Speravit ultionem.* Scilicet Simson, qui ab ipsis civibus suis tradebatur Philistæis. Cæterum ipsum Simsonem Irenæo quoque typum fuisse Christi, ex fragmento ejusdem commentarii in Judices apud Massuetum p. 346 [hujus novæ editionis fragm. XXVII] conjicio; in quo puer Simsonem manu ducens cum Joanne Baptista comparatur, et ex Simsone columnis innixio doctrina elicitur, *populum de religione edoctum agnovisse Christi mysterium*. Ita enim, jam in antecedentibus, utrumque Testamentum significare docuerat. Id.

(6) *Petram spiritualem.* Petra, de qua quidem sermo est in historia Simsonis, est rupis Etam, Jud. xiv. Integer vero locus, typice de Christo expositus, alludere videtur ad Matth. xxi, 42.

(7) *Typus maxillæ corpus Christi.* Typus sane ex altissimis allegoricæ interpretationis mysteriis tractus, cujus comparationis medium terminum frustra quæres. Ipse vero Irenæus nobis doctor. In alio enim fragmento apud Mass. p. 346 [hujus novæ editionis fragm. XXIII] ad Numer. xxii, 22, asinam Bileami figuram esse corporis Christi tradit. Id.

(8) *Benedicentes semper iis.* Hoc fragmentum, quod Muenterus primus e mss. Vaticanis edidit, ipso editore teste his inscribitur verbis: Τοῦ ἀγίου Ἐιρηναίου ἐκ τῶν διατάξεων. Muenterus ad hæc ita scribit: Morem fuisse antiquissimorum Ecclesiæ Patrum constat, ut ea, quæ sive ab apostolis sive a discipulis apostolorum, τῆς πρώτης διαδοχῆς, acceperant, quo se melius falsis, quæ sæculo jam secundo circumferebantur, institutionibus opponerent, in opusculis, διδασκαλίαι vel διδασκαλίαι dictis, discipulis posteritati tradere. Tales quidem διδασκαλίαι a plurimis Patribus conscriptas, dein Epiphani tempore in *Constitutiones apostolorum*, ex iis conflatas transisse, censuerunt viri in antiquitatibus ecclesiasticis facile principes, inter quos Dodwellum, Pearsonium, Grabiumque nominasse sat erit. Ejusmodi porro διδασκαλίαι in secunda, quæ vulgo dicitur, Clementis Romani epistola ad Corinthios superstitem esse asseritur. Hippolyti similiter in bibliotheca Cæsarea Vindobonensi ineditam exstare, docuit Lambecius *Comment.* viii, 4-9. De aliorum Patrum διδασκαλίαι, Ignatii nimirum, Polycarpi, Hermæ et Barnabæ testantur nonnulla verba *Stichometria* Nicephori patriarchæ, a Dodwello in Diss. 1 Irenæica laudata.

autem nunquam maledicentes, ita nos quoque gloriam et regnum Dei consequemur.

XLIV.

Vaticinio (1) in illis indicabatur, quod populus transgressor factus vinculis priorum peccatorum coereretur. Spontanea vero vinculorum solutio indicat, quod poenitentia facta, iterum vinculis peccati liberaretur.

XLV.

Non est facile quid (2), animæ ab errore occupatæ aliam sententiam persuadere.

XLVI (3).

Atque Balaamum Beoris filium ferro trucidarunt⁸⁹. Etenim non loquens amplius ex spiritu Dei, sed adversus legem divinam proferens alteram adulterinam legem, hic ne diutius quidem propheta, sed vates habebitur. Non obtemperans enim Dei imperio, dignas pravaram ipsius artium poenas tulit.

XLVII.

Hoc significat (4) persecutionem Ecclesiæ ab iis gentibus motam, quæ sensu a vera religione alieno adhuc esse perseverant. At qui hæc perpessus est speravit, fore, ut poenæ expeterentur ab iis, qui bellum moverant. Qua de causa poenæ? Primum quidem, ob fugam in rupem, nomine Etamum, fa-

⁸⁹ Num. xxxi, 8.

Ipsam autem Irenæum, cum falsis διδασκαλίας probabiliter ab Heracleone, gnostico homine, qui κήρυγμα Πέτρου, teste Origene, pro genuino vendidisset, aliisque strenue contradixisset (de iis enim verba faciens, ipse lib. i, 17, Ἀμύθητον, αἰτ. πλῆθος ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἐπλασαν, προσφέρουσι εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνοήτων, καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα), suam quoque διδασχὴν, morem apostolicorum Patrum imitatus, conscripsisse ecclesiæque Lugdunensi reliquisset, ex Eusebio (*Hist. eccl.* v, 26) et Hieronymo patere videtur (*Catal. script.* c. 35). Verba enim sunt Eusebii: Καὶ ἄλλος (φέρεται) ὄν ἀνατέθεικεν ἀδελφῷ Μαρκίανῳ τοῦνομα εἰς ἐπίδειξιν (legendum forte ex emendatione Valesii et Dodwelli ἀπόδειξιν) τοῦ ἀποστολικῶ κηρύγματος. Quam apostolicæ et fidei et disciplinæ ulteriorem fuisse expositionem, qua falsa hereticorum κηρύγματα confutaverit, Dodwello facile concedendum esse censeo. Quod vero, id quod mira doctrina ex auctoribus Græcis evincere allaborat, alter quidam Irenæi liber perditus, ab Eusebio et Hieronymo quoque laudatus, cui titulus *Διαλέξεων διαφορῶν*, homilias quoque ad populum exhibuerit, equidem contra tanti viri auctoritatem negare non ausim; nisi effici potuerit, utrumque Irenæi librum, et ἐπίδειξιν et διαλέξεις, partem ejusdem operis fuisse, ab Eusebio dem et Hieronymo male distincti. Duos enim ejusdem argumenti diversos ab Irenæo confectos fuisse libros, etsi non negaverim, haud tamen crediderim. Accedit præterea, quod *διδασκαλία*, *διδασχὴ*, *διατάξεις*, *διαλέξεις*, *διαταγαί*, *παραδόσεις*, cæteraque ejusmodi nomina apud veteres item terè scripturum genus indicasse videantur; quod denique novus jam titulus operis Irenæi, quo fragmentum nostrum inscriptum est, *διατάξεις*, habeatur. Tria igitur Irenæi forent opera ejusdem fere argumenti; quis vero credat? *Διατάξεις* quidem esse idem opus quod ἐπίδειξιν, dubium mihi non est. De altero autem opere, cui *διαλέξεις* titulus, eoque magis desiderando, quod in eo Epistolæ ad Hebræos mentionem fecerat Irenæus sententiasque inde excerptæ

ctam; deinde vero, ob repertam maxillam asini. Quæ maxilla figura est corporis Christi.

XLVIII.

Prophetia (5) in illis significabat, populum, qui legem divinam violaverit, peccatis ab ipso commissis sicuti catenis vinctum iri. Quod ejus vincula sponte sunt soluta, id significat (populum), mutatis animis ex vinculis peccati liberatum iri.

XLIX.

Deus hujus sæculi (6), iis, qui fidem non habent, nominatus Deus, id est Satanias.

L (7).

Solvit Zachariæ silentium natus Joannes. Neque enim [angelus?] animum patris mitigavit cum vox, [Zachariam] silere jubens, emitteretur; sed uti [angeli vox], cui fidem non habebat [Zacharias], linguam ejus vinxit, ita, cum quod angelus annuntiaverat evenisset, patri libertatem reddidit; cui et fausta sunt nuntiata et [Joannes filius] natus est. Vox autem et splendor Verbi et luminis præcursor.

LI.

Quem in finem autem et illud in urbe Davidis (8) additum est, nisi ut id, quod a Deo Davidi promissum erat: ex fructu ejus ventris æternum regem progressurum esse, perfectum annuntiaret.

rat, peritioribus sententiam ferre relinquo. Cæterum ex inscriptione fragmenti simplici admodum, notum id quoddam opus eo tempore, quo Catenaë conficiebantur, fuisse videtur. Eam una cum fragmento a Massueto, sed sine inscriptione edito ex Vaticano Cod. 1553 dāmus. Nulla præterea verborum fragmenti ad benedictionem Bileami Num. xxii forte spectantis, expositione opus est, cum sententiam locis Matth. v, 44; Luc. vi, 27, aliisque Pauli et Petri maxime consonam disertis verbis exhibeant.

(1) *Vaticinio*, etc. Fragmentum hoc partem exhibet commentarii in Ezechielem; referri enim videtur ad cap. iii et iv, quo propheta manus ligatis aliisque symbolis vaticinium de futura Hierosolymorum obsidione edere jubetur. MÜENT.

(2) *Non est facile quid*, etc. V. primam adnotationem ad fragm. XLI.

(3) Hoc et sequentia duo fragmenta typis expressa leguntur in libro qui inscribitur: *Σειρα ἑνος καὶ πεντηκοντα ὑπομνηματισμῶν εἰς τὴν Ὀκτατευχὸν καὶ τὰ τῶν Βασιλείων κ. τ. λ. Τομὸς πρῶτος καὶ δευτέρος. Ἐν Λειψίᾳ ἐτεῖ αψοβί. Tom. I, p. 1381 et 1382; tom. II, p. 219, 220. STIEREN, Opp. Irenæi, tom. I, pars II, p. 895, Lipsiæ 1853, in 8°. Interpretationem addidit doctissimus editor.*

(4) *Hoc significat*, etc. Leguntur hæc Græca ad locum Scripturæ S. Judic. xv, 7. In Catena hæc adnotata leguntur: Οὐδὲ τοῦτο, οὐδὲ τὸ ἐξῆς τοῦ Εἰρηναίου ἐν τοῖς τοῦ Λουγδούνων ἐκδόδοι. εὐρηται.

(5) *Prophetia*. Hæc in Catena leguntur ad Judic. xv, 15.

(6) *Deus hujus sæculi*. Hæc exstant in *Catena in S. Pauli Epistolas ad Cor.*, quas edidit J. A. Cramer. Oxon. 1841, tom. V, pag. 373.

(7) Ex editione Ad. Stiereni (Opp. Irenæi, l. l.), cujus adnotationem exscribimus: τ Hoc fragmentum et quod sequitur ex codice theol. Gr. qui in bibliotheca Vindobonensi asservatur et n. LXXI et folia 24 habet, exscripta mecum communicavit Henr. Ernest. Pöschl, cui maximas gratias ago.

(8) *Davidis*. Cf. Luc. ii, 11. STIEREN, ibid.

APPENDIX

AD

IRENÆI LIBROS CONTRA HÆRESES

CONTINENS

GNOTICORUM QUORUM MEMINIT S. MARTYR FRAGMENTA:

FRAGMENTA

COMMENTARIORUM BASILIDIS.

Fragmentum libri XIII. — Ex Archelai et Manetis Disputatione, pag. 101 et seq.

349 *Exstat tertius decimus liber Tractatum ejus* (Basilidis) *cujus initium tale est: Tertium decimum nobis Tractatum scribentibus librum, necessarium sermonem uberemque salutaris sermo præstavit. Per parvulam divitis et pauperis naturam, sine radice et sine loco rebus supervenientem, unde pullaverit, indicat. Hoc autem solum caput liber continet... Sed ad rem rediens, Basilides interjectis plus minus vel quingentis versibus ait: Desine ab inani et curiosa varietate, requiramus autem magis, quæ de bonis et malis etiam barbari inquisierunt, et in quas opiniones de his omnibus pervenerunt. Qui-*

dam enim horum dixerunt, initia omnium duo esse, quibus bona et mala associaverunt, ipsa dicentes initia sine initio esse et ingenita: id est, in principiis lucem fuisse ac tenebras, quæ ex semetipsis erant, non quæ esse dicebantur. Hæc cum apud semetipsa essent, propriam unumquodque eorum vitam agebat, quam vellet, et qualis sibi competeret; omnibus enim amicum est, quod est proprium, et nihil sibi ipsum malum videtur. Postquam autem ad alterutrum agnitionem uterque pervenit, et tenebræ contemplatæ sunt lucem, tanquam melioris rei sumpta concupiscentia, insectabantur ea commiseri.

Fragmentum libri XXIII. — Ex Clementis Alexandrini Stromat. lib. IV, pag. 503.

Basilides autem in vicesimo tertio *Exegeticorum* de iis qui martyrio puniuntur, his verbis hæc dicit: « Dico enim, quicumque incidunt in dictas afflictiones, utique cum imprudentes in alia peccata lapsi fuerint, ad hoc bonum deducuntur; benignitate ejus qui adducit. Sed omnino aliam ob causam in jus vocantur, ne patiantur ut iudicio damnati propter ea quæ mala esse certum est; neque ut male audientes perinde atque adulter, vel homicida, sed quod sint natura Christiani: quod quidem eos ita recreabit, ut ne videantur quidem pati. Si vero in aliquem, qui omnino non peccaverit, perpassiones incumbant, quod quidem est rarum; tamen ne is quidem aliquid patietur, ex paratis a magistratu insidiis, sed patietur ut passus est puer, qui videbatur nihil peccasse. » Deinde paulo inferius subjungit: « Sicut ergo puer qui antea non peccavit, aut actu quidem nihil peccavit, sed habet in se peccandi potestatem, cum in perpassiones incidit, afficitur beneficio; ut qui multa lucretur ardua: ita etiam, si perfectus quoque qui actu nihil forte peccaverit, patietur et passus fuerit, passus est si-

militer atque puer; in se quidem habens peccandi potestatem, et tamen non accepta occasione peccandi, non peccavit: adeo ut ipsi acceptum referendum non sit, quod non peccaverit. Quemadmodum enim qui vult adulterium admittere, est adulter, etiamsi non consequatur effectus; et **350** qui vult cædem facere, homicida, etiamsi non possit occidere: ita etiam eum quem dico non peccasse, si videro quidpiam pati, etiamsi nihil mali fecerit, malum dicam, eo quod velit peccare. Quidvis enim dicam potius, quam malam providentiam. » Deinde inferius, aperte quoque de Domino dicit tanquam de homine: « Sin autem his omnibus prætermisissis veneris ut me pudore confundas, adducens certas personas, verbi causa: Hic ergo peccavit, hic enim est passus; si permittas quidem, dicam: Non peccavit quidem, sed erat similis puero, qui patiebatur. Sed si vehementius urgeas, dicam, quemcunque hominem nominaveris, eum esse hominem, justum autem Deum: *Nullus enim est mundus, ut dixit quispiam¹, a sorde.* »

¹ Job XIV, 4, juxta LXX.

Aliud Basilidis fragmentum.—*Ex Origenis lib. v Comment. in Epist. ad Rom., cap. vii, tom. II, pag. 530, edit. Basileensis 1571.*

Ego, inquit (Paulus), mortuus sum : cœpit enim mihi jam reputari peccatum. Sed hæc Basilides non advertens de lege naturali debere intelligi, ad ineptas et impias fabulas sermonem apostolicum traxit, in Pythagoricum dogma : id est, quod animæ in alia atque alia corpora transfundantur ex hoc Apostoli dicto conatur astruere. Dixit enim, in-

A quit, *Apostolus, quia « ego vivebam sine lege aliquando : » hoc est, antequam in istud corpus venirem, in eam speciem corporis vixi, quæ sub lege non esset, pecudis scilicet, vel avis. Sed non respexit ad id, quod sequitur, id est : « Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit », etc.*

FRAGMENTA EPIPHANIS.

Ex lib. De justitia, ap. Clementem Alex., lib. iii Stromat, pag. 428 et seqq.

Is (Epiphanes) dicit in libro De justitia, justitiam Dei esse quamdam cum æqualitate communionem. « Æquale quidem certe cœlum undequaque extensum, totam terram circuitu suo complectitur : et nox ex æquo stellas omnes ostendit : et diei auctorem et lucis patrem, solem, Deus ex alto æqualem diffudit super terram in omnes qui possunt videre (illi autem omnes communiter vident), quoniam non discernit divitem, vel pauperem, vel populi principem, insipientes et sapientes, feminas et masculos, liberos, servos ; sed neque secus facit in brutis. Cum autem in omnia animantia, bona et mala, ex æquo ipsum communem diffuderit ; firmam ac solidam efficit justitiam, cum nemo possit plus habere, neque auferre a proximo, ut ipse illius lucem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animantibus communia exoriri nutrimenta, communi justitia ex æquo data omnibus : et ad ea quæ sunt hujusmodi similiter se habet genus boum ut boves, et suum ut sues, et ovium ut oves, ut reliqua omnia. Justitia enim in iis apparet communitas. Deinde per communitatem similiter omnia seminantur secundum genus suum ; et commune nutrimentum permissum est humi pascentibus jumentis omnibus, et omnibus ex æquo : utpote quod nulla lege circumscriptum sit, ejus autem qui donat ac jubet liberalitate, convenienter adsit omnibus justitia. Sed neque quæ ad generationem spectant, habent scriptam legem, esset enim abolita : ex æquo autem seminant omnes et generant, habentes innatam a justitia communionem. Ex æquo communiter omnibus oculum ad videndum creator et pater

B omnium, sua justitia legem ferens, præbuit ; non discernens feminam a masculo, non id quod est rationis particeps **351** ab experte rationis, et ut semel dicam, nullum a nullo ; æqualitate autem et communitate visum similiter dividens, uno jussu omnibus est largitus. Leges autem, inquit (*Isidorus*), cum hominum ignorantiam castigare non possent, contra leges facere docuerunt : leges enim privatae et peculiares dissecuerunt divinae legis communionem, et abroserunt : non intelligens dictum Pauli, dicentis : *Per legem peccatum cognovi* ². Et *meum* et *tuum* dicit subiisse per leges, adeo ut per eas communiter jam amplius non liceat iis, quæ communia sunt, terram videlicet, possessionibus, et ipso matrimonio uti. Fecit enim vites communiter omnibus, quæ neque passerem, neque furem respuunt : et frumentum similiter, et alios fructus. Violata autem communio et æqualitas genuit furem pecorum et fructuum. Cum ergo Deus communiter omnia fecisset homini, et feminam cum masculo communiter conjunxisset, et omnia similiter animantia conglutinasset, demonstravit justitiam esse communionem cum æqualitate. Qui autem sic nati sunt, generationem suam qua conciliatur communitas, abnegaverunt. » Et dicit : « Si vitam duxerit, habeat ; cum omnes possint esse communes, ut in reliquis ostendit animantibus. » Hæc cum ad verbum dixisset, subjungit rursus his verbis : « Acrem enim et vehementiorem ingeneravit masculis cupiditatem ad generis perpetuitatem, quam nec lex, nec mos, nec aliud aliquid potest abolere : est enim Dei decretum. »

Et paulo post, pag. 430.

Quod cum Deo bellum gerat Carpocrates, et Epiphanes, in eo qui vulgo jactatur libro De justitia, patet ex eo quod subjungit his verbis : Hinc ut qui ridiculum dixerit, legislatoris hoc verbum audiendum est ³ : Non concupisces. Et ut magis ridicule diceret, res, inquit, proximi tui. Ipse enim qui dedit

D cupiditatem, ut quæ contineat ea quæ ad generationem attinent, jubet eam auferre, cum a nullo eam auferat animali. Illud autem, *uxorem proximi tui*, communionem cogens ad proprietatem, dixit adhuc magis ridicule. Et hæc quidem dogmata constituunt egregii Carpocratiani.

FRAGMENTUM ISIDORI.

Ex lib. De adnata anima, ap. Clementem Alex. lib. ii Stromat., pag. 409.

Ipse filius Basilidis Isidorus, in libro De adnata anima, cum dogma animadvertisset, scribit his ver-

bis, veluti seipsum accusans : Si enim alicui persuaseris unicam non esse animam, vi autem ap-

¹ Rom. vii, 9, 10. ² Ibid., 7. ³ Deut. v, 21.

pendicum fieri eas quæ ad deteriora ferunt, perturbationes, non levem prætextum habebunt homines scelerati dicendi: Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum: cum ipse

A imperaverit malorum cupiditati, et cum appendicum violentia non depugnarit. Oportet autem, cum parte rationali præstemus, ut inferiori quæ est in nobis creaturæ dominemur.

Ex Moralibus Isidori, ap. Clementem Alex., lib. III Stromat., p. 427.

352 Patienter sustine, inquit his verbis Isidorus in *Moralibus*, uxorem contumacem, ne Dei gratiam amittas; et cum una cum semine libidinis flammam ejeceris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua gratiarum actio declinare cœperit in petitionem, et jam oraveris non tam ut recte agas, quam ut ne labaris, duc uxorem. Sin est aliquis juvenis, vel pauper, vel infirma valetudine, et non vult rationi convenienter uxorem ducere, is a fratre ne separetur: dicat: Ingressus sum in B sancta, nihil possum pati. Sed si de seipso habeat

suspicionem, dicat: Frater, impone mihi manum, ut non peccem; et accipiet auxilium, tam quod mente potest percipi, quam sensile. Velit tantum quod bonum est perficere, et voti compos fiet. Nonnunquam autem ore quidem dicimus: Nolumus peccare; cogitatio autem nostra defixa est in peccato. Qui est ejusmodi, propter metum quod vult non facit, ne ei inferatur pœna. Humana autem natura habet quædam necessaria, et quædam solum naturalia: quod vestibus induatur, id necessarium et naturale; res autem Venerea naturalis est, sed non necessaria.

Ex lib. I et II Expositionum prophetæ Parchor, apud Clementem, lib. VI Stromat., pag. 641 et seqq.

Isidorus Basilidis simul filius et discipulus, in primo libro *Expositionum prophetæ Parchor*, ipse quoque scribit ad verbum: Dicunt autem Attici, quedam fuisse significata Socrati, dæmone eum comitante. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines uti dæmonibus, qui eos comitantur ex eo tempore, quo induunt corpus. Quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam confitetur. Et rursus in secundo ejusdem operis scribit: Nec existimet C

aliquis, quod dicimus proprium esse electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus philosophis. Nec enim hoc eorum est inventum; sed cum sumpsissent a prophetis, id tribuerunt ei quem sapientem non existimant. Et rursus in eodem: Mihi quidem videtur, ut ii qui sibi philosophiam vindicant, discant quid sit quercus alata (1), et versicolor ejus pallium, et omnia quæcunque Pherecydes de rebus divinis disserens allegorice dixit, quæ e Chami prophetia hausit.

VALENTINI FRAGMENTA.

Fragmenta epistolarum Valentini, ex Clementis Alexandrini lib. III Stromatum, pag. 375 et seqq.

Videtur autem Valentinus quoque in quadam epistola talia quædam mente apprehendisse. His enim verbis scribit: Et quemadmodum ex illo plasmate metum conceperunt angeli, quando majora elocutum est, quam quæ **353** creationi convenirent, liberius loquendi sumpta fiducia, propter eum qui ipsi invisibiliter dederat semen supernæ essentiæ:

ita etiam in mundanorum hominum generationibus, metum auctoribus incusserunt opera hominum, qualia sunt statuæ et imagines, et quæcunque manus efficiunt in nomine Dei. In nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit præexistentis hominis, ut qui ipse esset in eo constitutus; unde obstupuerunt, et opus cito aboleverunt.

Ex eodem, lib. II Stromatum, pag. 409.

Quinetiam Valentinus scribit ad aliquos his verbis de appendicibus: Est autem unus bonus, cujus præsentiam exhibet ea quæ sit per Filium manifestatio. Et per eum solum potest cor fieri mundum, ejecto ex corde omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes spiritus, id mundum esse non sciunt. Unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. Ac mihi quidem videtur cor non esse absi-

D mile diversorio: istud enim perforatur et effoditur, et stercore sæpe repletur, hominibus indecore in eo manentibus, et locum nihil omnino curantibus, ut qui sit alienus. Eodem modo cor quoque, quandiu nulla ejus cura geritur, est immundum, et multorum dæmonum habitaculum. Postquam autem id inviserit qui solus est bonus Pater, sanctificatum est, et luce resplendet: et sic qui tale cor habet, beatus est, quoniam Deum videbit.

Ex Clementis Alexandr. lib. III Strom., p. 450 et seq.

Valentinus autem in Epistola ad Agathopodem: Cum omnia, inquit, sustinisset, erat continens, divinitatem sibi acquisivit Jesus: edebat et bibebat peculiari modo, non reddens cibos. Tanta ei

inerat vis continentiae, ut etiam cibi in eo corrupti non fuerint, quoniam ipse corruptioni non fuit obnoxius.

(1) Græce ὑπόπτερος δρῦς. Quid sit ὑπόπτερος δρῦς, quidve symbolice significet, peritioribus aliis divinandum relinquo. Conjecit Græbius *Spicileg. hæretic. sæc. II*, pag. 68, pro δρῦς legendum esse

δρῦος, avis genus apud Aristophanem in *Avibus*. Sed parum fida videtur conjectura. Totusque hic locus non admodum sanus esse videtur.

Fragmenta homiliarum Valentini ex Clementis Alexandrini lib. iv Stromat, p. 509.

Valentinus autem in quadam homilia scribit his verbis : Ab initio estis immortales, et filii estis vitæ æternæ : et mortem vobis adsciscere voluistis, ut eam consumeretis, et aboleretis, et mors in vo-

A bis moreretur, et per vos. Quando enim mundum quidem solvitis, vos autem non dissolvimini; in res creatas omnemque corruptelam dominamini.

Et paulo post.

De hoc Deo (*creatore*) ita tacite innuit, scribens his verbis : Quo minor est imago viva facie, eo minor est mundus vivo Æone. Quænam est ergo causa imaginis? faciei majestas, quæ pictori speciem exhibuit, ut per ejus nomen honoraretur. Non enim

se velut auctore forma fuit inventa; sed impleverant nomen, quod in creatione erat imperfectum. Conferunt autem ad fidem ejus quod conditum est, etiam invisibile Dei.

Pag. 641.

354 Jam vero eorum quoque qui communionem inducunt, et commendant, princeps Valentinus, in ea quæ est de amicis homilia, scribit ad verbum : Multa ex iis, quæ scripta sunt in libris publicis, in-

B veniuntur scripta in Dei Ecclesia. Hæc enim sunt inania, quæ a corde proficiscuntur verba : Lex quæ in corde scripta est, ea est (1) populus dilecti, qui diligitur, et ipsum diligit.

Valentini dissertatio de mali origine, a cl. Grabio recognita et emendata ex Bodleianæ bibliothecæ codd. mss. duobus 2040 et 2584, Spicileg. hæret. sæc. II, pag. 55.

Ex Dialogo contra Marcionitas, Origeni ascripto, sect. 4 init.

Cum me bene habere existimarem, ad meam domum sum reversus. Postero vero die, id est hodie; cum venissem, duos cognatos, viros, inquam, vidi digladiantes, et mutuis se conviciis proscindentes invicem, atque etiam rursus utrumque proximum suum cruentare, et trucidare conantem. Postea etiam alii atrociora his audere cœperant; quidam enim vexabat mortuum, et conditum jam terra corpus rursus soli exponebat, et similem sibi effigiem adeo contumeliose tractabat, ut mortuum canibus escam relinqueret. Tum vero gladium stringens, etiam in alterum similem hominem irruebat. Atque hic quidem fuga salutis suæ consulere volebat; ille vero non destitit persequi, neque iram reprimere voluit. Et quid pluribus opus est? irruens in illum, gladio statim percussit: ille vero supplex factus proximo suo manus supplices protendebat, suamque vestem dare volebat: obsecrabat tantum vitam sibi concederet. Verum ille iram non frangebatur, nec misericordia tangebatur erga cognatum: neque seipsum in imagine illius volebat contemplari, sed velut immanis bellua gladio devorandum aggrediebatur: jamque corpus ejus consimili addebat corpori: tantus erat furor ejus. At erat hic videre illum injuste oppressum, hunc autem reliquum spoliantem, et ne terra quidem corpus operientem, sed vestitu suo nudantem. Ad hæc accessit et alius, qui uxorem vicini sui fallere voluit, alienis insidiatus nuptiis: et eum, ad illegitimum thorum invadendum hortatus, qui uxorem duxerat, ut legitimus pater fieret, noluit. Enimvero hinc tragœdiis fidem adhibere cœpi: et hoc illud est, unde adductus sum, ut vere gesta mihi vide-

rentur. Credo etiam temulentam Oenomai cupiditatem: et fratrum inter se ense contentionem non incredibilem puto. Itaque cum tot ac talium ego spectator essem factus, unde ista orirentur cœpi disquirere: item, quodnam principium motionis ipsorum, et quis istiusmodi contra homines machinaretur; unde harum rerum inventio, et quis istorum magister esset. Ac Deum quidem dicere horum auctorem vel creatorem, non audere poteram.

355 Sed neque judicabam, ab illo suam habere substantiam, vel essentiali suæ constantiam. Qui enim de Deo ista cogitari possent? Etenim bonus ille, rerum quoque optimarum creator est; pravorum vero in ipso nihil inest. Nec talibus gaudere potest, sed eorum originem atque propaginem prohibet. Eosque qui illis delectantur, abjicit: qui autem ea fugiunt, recipit. Ecquomodo absurdum non sit, Deum conditorem istorum dicere, qui eadem renuit? Neque enim ea non esse vellet, si primus auctor ipse et creator existisset. Eos namque qui ad ipsum accedunt, imitatores sui vult fieri. Unde mihi videbatur ab omni ratione alienum, hæc illi adaptare; vel quasi ab illo facta sint; vel (etsi maxime concederem possibile esse, ut aliquid ex iis quæ non sunt fiat) quod etiam ipse mala creaverit. Nam qui ex his, quæ non sunt, esse illa fecerat, nequaquam ea rursus e medio tolleret, ne essent: vel, si hoc necessario dicendum sit, quasi fuerit olim tempus, quando Deus malis delectaretur; nunc tamen, quod mihi videtur esse impossibile, dicere hoc de Deo, inconveniens est ipsius naturæ divinæ hoc attribuere.

Quocirca visum est mihi coexistere ipsi illud, cui

† Sc. virum cognatum superstitem.

(1) *Populus*. Existimat cl. Grabius l. II *Spicilegii hæret. sæc. II, pag. 54*, pro *λαός*, *populus*, legendum esse *λόγος*, *verbum*, quod explicare satagit ex *Eclogis prophetiis* Valentinianorum apud Clementem nostrum: *Lex et Verbum ipse Salvator dicitur, sicut*

Petrus in Prædicatione ait. Sed vereor ut hæc conjectura aliis satis firma videatur, quibus *λαός* nihil incommodum hic sonat. Sensus enim esse videtur, eos qui legem in corde scriptam gerunt, esse *populum dilecti*, etc.

nomen est Materia : ex qua ea quæ sunt procreavit, cum affabre illa prudenterque discerneret, et eleganter ornaret : ex qua (*materia*) et mala esse videntur. Cum enim nec facta, nec formata illa esse, et insuper etiam inordinate ferretur, Deique artificium desideraret : iste non invidit illud, neque semper illam sibi relictam ita ferri voluit, sed ma-

num creationi admovit, et a pessimis partibus distinguere voluit pulcherrimas : ac proinde sic condidit. Quæcumque vero in illa, dum crearet, sæculenta erant, hæc, quod ad opificium inepta essent, prout se habebant, reliquit, utpote nullatenus ipsi convenientia. Ex quibus, ut mihi videtur, nunc mala in homines diffluunt.

FRAGMENTUM LIBRI CUJUSDAM VALENTINIANI.

Ex Epiphanio hæc. xxxi, § 5 et seqq., pag. 168 et seqq. edit. Paris. 1622.

Hæc apud sapientes. Sed apud animales, apud carnales, apud mundanos, apud exaggeratam animi vim, Nus nunquam desinens, perpetuis ac nunquam desinentibus salutem. Equidem eorum quæ neque nominari, nec explicari oratione possunt, quæque cœlestibus ipsis superiora sunt, mentionem apud vos instituiam : quæ neque Principatus, neque Potestates, nec quæ illis subjecta sunt, neque aliud quidquam intelligentia potest consequi, solique ejus, qui est Immutabilis, sunt cognitioni patefacta. Principio siquidem rerum omnium, quando is qui per seipsum Pater est, universa in semetipso obscura ignotaque continebat (quem nonnulli Æonem senectutis expertem semperque florentem, et Matrem feminamque vocant, qui omnia complexus nulla re ipse comprehenditur) : tunc quæ in illo inerat Mens voluit (ita enim quidam appellant, alii proprio nomine Gratiam, quod Magnitudinis thesauros, in eos qui ex Magnitudine erant insumpserit ; sed melius ab aliis Silentium vocatur, quoniam citra sermonis usum omnia Magnitudo cogitatione sola perfecit) ; **356** igitur, ut dixi, incorrupta hæc ex Æonum numero femina, vinculis expedire sese volens, Magnitudinem libidinis illecebris ad sui consuetudinem inflexit. Ex qua Veritatis Pater procreatus est, quem qui perfecti sunt proprie Hominem appellant, quod ejus qui prior est, nec ab ullo est generis, similitudinem referat. Deinde Sige naturalem luminis unitatem cum Homine producens (horum vero conjunctio voluntate sola perfecta est) Veritatem edidit quæ eo nomine merito a perfectis donata est, quod Matri suæ Sige reipsa similis esset ; quæ ex divisionibus luminum, tam maris quam feminæ, idipsum æquale esse voluerat : ut sensibus exposita lumina dispersa, per illa ipsa, et in ipsis, iis qui ex ipso et in ipso sunt sese patefaceret. Postea Veritas maternam Pruniciam proferens, parentem suum ad sui amorem pertraxit. Quare ambo incorrupta copulatione, ac nunquam senescente conjunctione commisti sunt. Unde spiritalis marium ac feminarum quadriga proliit, prioris alterius similis, quæ iis quatuor, Bytho, Sige, Patre ac Veritate constabat. Posterior vero illa ex Patre ac Sige producta hæc est : Homo, Ecclesia, Sermo, Vita. Tunc comprehendentis omnia Bythi voluntate Homo, atque Ecclesia paternorum sermonum memores, invicemque congressi Prunicorum marium ac feminarum Dodecadem procrearunt. Mares vide-

licet istos, Paracletum, Paternum, Maternum, Ainum, Theletum, quod idem est ac Lumen, Ecclesiasticum. Feminas vero, Fidem, Spem, Charitatem, Intelligentiam, Fortunatam, Sapientiam. Deinde Sermo ac Vita, etiam ipsi laudis munus effingentes, secum invicem consociati sunt. Quæ quidem consociatio voluntate sola peracta est. Ergo inter sese commisti, Prunicorum Decadem ex maribus peræque ac feminis constantem genuerunt. Cujus hi sunt mares : Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immutabilis. Hi ad continentis omnia contestandam gloriam sibimet ejus appellationem indiderunt. Feminae vero sunt Mistio, Unio, Temperatio, Unitas, Voluptas : quæ omnes ad honorem Sigæ pertinentia vocabula similiter usurparunt.

Cum igitur absolutus hoc modo Veritatis parentis Tricenarius foret (quem terreni homines numerant, et cum ad ipsum pervenerint, nullo amplius reperto numero, iterato in sese retexunt. Ejusmodi autem ille est : Bythus, Sige, Pater, Veritas, Homo, Ecclesia, Sermo, Vita, Paternus, Maternus, Paracletus, Ainus, Theletus, Ecclesiasticus, Fides, Spes, Charitas, Intelligentia, Fortunata, Sapientia, Bythius, Ageratus, Autophyes, Unigena, Immutabilis, Mistio, Cognitio, Temperatio, Unitas, Voluptas) : tum qui universa summa sua sapientia continet, Ogdoadem alteram loco prioris illius ac primariæ appellandam esse statuens, quæ in Tricenario permanet (neque enim ingentes Magnitudinis spiritus coerceri ullo se numero sinebant), pro maribus mares alios substituit, Unum, Tertium, Quintum, Septimum ; totidemque feminas, Binarium, Ternarium, Senarium, Octonarium. Hæc igitur est Ogdoas illa quæ superioris Ogdoadis nomen ad sese transtulit : Bythi, Patris, Hominis, Sermonis, Sigæ, Veritatis, Ecclesiæ, Vitæ. Quæ quidem **357** conjuncta luminibus est, et absolutus Tricenarius evasit ac prior Octonarius quiescens, cum et Bythus per Magnitudinis fulcimentum exiit, ut cum Tricenario sese copularet. Vere enim et Veritatis Pater cum Ecclesia congressus est, et Maternus Vitam sortitus est ; et Paracletus Unitatem, et Unitas cum Veritatis Parente copulata est, et cum Sige Veritatis ille Parens fuit. At spiritalis Sermo cum Spiritu incorrupta quadam commistione conjunctus est, et Autometoris finem, hoc est, perennem, nec interruptam quietem suam effecit. Quamobrem ubi Tricenarius profunda illa mysteria

peregit, nuptias videlicet in incorruptis; incorrupta autem idem lumina, quæ Unitatis appellantur filii, produxit, quæque forma carebant. Jacebant igitur prope modum intelligentia omni destituta, ac sine ulla animi notione quiescebant. Quidquid enim a quopiam agitur, ab eo, nisi universe intelligat, agitur nihil. Hunc in modum procreatis luminibus, quorum multitudinem numerando percensere nihil necesse est, animo vero comprehendere oportet (nam unumquodque suam appellationem sortitum est, quæ ex arcanorum mysteriorum cognitione depromitur): ad scientiæ delectum percellere universos Sige cupiens, ad secundam substitutamque illam loco alterius Ogdoadem adjunxit, corruptelæ omnis experte conjunctione, sed voluntate ejusmodi quæ sub intelligentiam caderet. Hæc vero illius voluntas, quæ sub intelligentiam cadit, Spiritus sanctus est, qui in medio sanctarum Ecclesiarum residet. Quem cum secundam ad Ogdoadem allegasset, ei persuasit ut cum ipsa copularetur. Quocirca in sin-

gulis Ogdoadis partibus celebratæ nuptiæ sunt. Siquidem cum Uno Spiritus sanctus conjunctus est, cum Tertio Dyas, Tertius cum Hexade, et cum Septimo Ogdoas, Septimus cum Dyade, cum Quinto Hexas. Ita Ogdoas universa nunquam marcescente, atque integra incorruptaque mistione conjungitur, Nulla quippe ab invicem separatio fuit: sed mutua omnium cum honestissima voluptate temperatio; ex qua Prunicorum muliebri sexu carentium Quinari exoritur, cujus hæc sunt vocabula: Carpistes, Horothetes, Charisterius, Aphetus, Metagogus; hi Medietatis filii vocati sunt. Velim autem a vobis cognosci, Ampsiu, Auran, Cucua, Thardus, Ubuca, Thardedin, Merexa, Atar, Barba, Uduca, Cesten, Uduach, Eslen, Amphe, Næsumen, Vananin, Lametarde, Athamessumen, Allora, Cubiatha, Naddaria, Damma, Oren, Lanaphec, Udanphec, Emphœthiboche, Barra, Assivache, Belim, Dexarichem, Mascem.

PTOLEMÆI AD FLORAM EPISTOLA.

Ex Epiphanio hæc. xxxiii, § 3 et seqq., pag. 216 et seqq. edit. Paris. 1622.

Legem illam quæ a Moyse tradita est, Flora soror amantissima, neque perspectam habere quam plurimos, neque ejus velut fundamenta vel præscripta cognoscere, facile te intellecturam existimo, si quam variæ de illa sint opiniones didiceris. Sunt enim qui illam a Deo putant ac Patre fuisse constitutam. Alii contrariam viam ingressi, ab ejus æmulo nefario **358** dæmone latam affirmant, a quo et mundum fabricatum asserunt, et eundem Conditorum ac Patrem esse dicunt. Verum illi, qui ejusmodi dogmata sibi invicem communicarunt, vehementer hallucinati sunt, et ab eo, quem sibi proposuerant, scopo veritatis aberrarunt. Nam nec a perfecto Deo ac Patre stabilita videtur (huic enim non respondet), utpote minus perfecta, et ad sui absolutionem plura desiderans, ac mandata quædam continens, quæ a Dei natura ac decreto sunt aliena. Neque vero adversarii improbitati tribuenda lex est, cujus proprium sit ini- que facere: quique ita statuunt, quæ a Salvatore dicta sunt nequaquam animadvertunt. Ita enim ille pronuntiavit: *Stare domum vel civitatem non posse, quæ in seipsam divisa sit*¹. Præterea mundum proprium ipsius opus esse; *omniaque per ipsum facta, et sine ipso nihil esse factum*², asserit apostolus, mendacissimorum hominum minime solidam sapientiam refellens; non pestiferi alicujus Dei, sed justis, et improbitatis omnis inimici. Sed temerariorum hominum illa judicia sunt, neque Conditoris providentiæ causas intelligentium, quique non animi solum, sed etiam corporis oculis videantur esse capti. Quantopere igitur illi a veritate dissideant, ex iis quæ dicta sunt abunde potes cogno-

scere. Sed utrosque proprium quiddam ac peculiare ad ita sentiendum induxit. Alios quidem, quod auctorem justitiæ Deum ignorarent; alios quod universorum parentem peræque nescirent, quem ille solus adveniens qui solus norat, aperuit. Nobis vero, quibus utrumque Dei beneficio cognitum est, reliquum illud est, ut de lege certi aliquid exploratique doceamus, cujusmodi videlicet illa sit, et a quonam legislatore sancita: ita tamen ut quidquid a nobis allatum fuerit, id non aliunde quam ex ipsis Salvatoris verbis probetur. His enim solis velut itineris ducibus adhibitis ad rerum cognitionem sine errore perducimur.

Inprimis igitur sciendum est, universam illam legem, quæ quinque Moysis voluminibus continetur, non ab uno esse legislatore profectam, solo videlicet Deo: sed admista quædam hominum esse mandata, ut, quemadmodum Salvator ipse docuit, trifariam lex sit omnis distributa. Quædam enim ad ipsum Deum ejusque sanctiones pertinent, alia Moysi tribuenda sunt, non quidem quatenus aliquid a Deo illius interventu decretum est, sed quatenus per sese ac suapte sponte nonnulla constituit; aliorum denique seniores qui in populo erant auctores exstiterunt; ac primi illi privata quædam præcepta inserere sunt ausi. Quod quemadmodum sese habeat ex ipsis Salvatoris verbis intelliges. Ille enim quodam in loco ad eos verba faciens, qui de repudii libello secum disputabant, quod permissione legis licebat, sic illos allocutus est: *Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras. Ab initio autem non fuit sic. Deus enim, inquit, conjugium hoc copulavit. Et: Quod*

¹ Matth. xii, 5.   ² Joan. i, 5.

Deus conjunxit, homo non sepat ¹. Ubi aliam esse Dei legem ostendit, quæ uxorem a viro sejungi prohibeat, aliam Moyses, qui ob duritiam cordis par illud dissociari permittat. In quo Moyses quiddam Deo contrarium tulit, ei scilicet cautioni, qua dissolvi matrimonia vetuerat. Sed si Moyses mentem, qua ad illud decernendum **359** inductus est, accurate consideremus, inueniemus procul dubio non id eum sponte sua, sed necessitate fecisse: quo eorum, quibus præscribebat, imbecillitati consuleret. Qui cum divinum illud decretum de retinendis uxoribus suis observare non possent, ac moleste quidam earum consortia sustinerent, periculum ut esset, ne ea se occasione gravioribus sceleribus obstringerent, quibus extremam in perniciem ruerent; ut hoc incommodum devitaret Moyses, quod ad illorum interitum spectabat, secundam quamdam repudii legem privata auctoritate constituit, minusque ex ea occasione malum cum majore commutavit; ut si minus priorem illam servare possint, hanc saltem retineant, neque se in flagitia sceleraque committant, per quæ ultimum exitium consequatur. Hæc illius ratio fuit, propter quam contrarium quiddam Deo statuere cernitur. Enimvero diversam hic a divina, Moyses legem existisse, extra omnem controversiam est: et si id in uno tantum decreto probatum sit. Eidem vero legi traditas a senioribus illigatas esse regulas, non obscure Salvator ostendit: *Deus enim, inquit, dixit: Honora patrem tuam et matrem tuam, ut bene sit tibi: vos autem dixistis, inquit seniores alloquens: Munus Deo quodcumque ex me tibi proderit; et irritam fecistis legem Dei propter traditiones seniorum vestrorum* ². Hoc ipsum pronuntiavit Isaias, dicens: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas et mandata hominum* ³. Ex iis liquet omnem illam esse legem divisam in partes tres; in eaque et Moyses ipsius, et seniorum, et Dei mandata contineri. Atque hæc universæ legis a nobis instituta partitio illius nobis veritatem ostendit.

Sed ea pars legis, quæ a Deo profecta est, tria rursus in membra dividitur. Alia enim sunt sincera præcepta, et ab omni mali permissione secreta, quæ proprie lex appellatur, quam non Salvator venit solvere, sed adimplere ⁴. Non enim a se erat aliena quam adimplevit, alioqui perfici implerique non posset. Alia sunt deterioribus implicata, et injustitiæ proxima, quæ Salvator abhorrentia a natura sua funditus sustulit. Postremo alia sunt typica ac symbolica in figuram et imaginem meliorum posita; quod genus Salvator ab eo quod sensibus expositum est et externum, ad spiritale nec aspectabile convertit. Jam vero pura illa sinceraque lex Dei nec cum deteriore conjuncta, Decalogus est ipse, sive decem illa præcepta duabus distincta tabulis, quibus aut nefanda prohibentur,

A aut facienda mandantur. Quæ etsi pura sint ac liquida, tamen quod nondum perfecta sint, impleri a Salvatore debuerant. Ad illud vero genus, quod injustitiæ aliquid habet, leges illæ referendæ sunt, quibus injuriarum persecutio, eorumque qui priores nos læserint, vindicatio præscribitur. Velut cum *oculum pro oculo, dentem evelli pro dente*, et eadem eadem compensari præcipit ⁵. Neque enim minus injuste agit, qui id post alteram perpetrat: certo ordine duntaxat par pari reddit; at idem omnino facinus committit. Sed illud præceptum alioqui justum erat, et est modo, propter eorum infirmitatem, quibus editum fuit, cum sit adversus sincerioris legis violationem præscriptum: licet a communis omnium **360** Parentis natura ac bonitate sit alienum: vel consentaneum potius est, sed necessitate quadam expressum. Nam qui vel unicum homicidium vetat fieri, dum ita statuit: *Non occides*; cum postea cædis auctorem vicissim interfici jubet, ac secundam legem ferens duplicem eadem imperat, qui unam prohibuerat; ad ea necessitate coactus et imprudens decurrisse videtur. Atque ideo missus ab illo Filius eam legis partem antiquavit, licet eam a Deo latam et ipse confessus sit. Atque etiam inter cætera ad antiquam hæresin pertinent ea quæ Deus hisce verbis statuit: *Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur* ⁶. Ad illud vero genus, quod typicum dicitur, id omne pertinet, quod spiritalium atque excellentium rerum figuras continet; ejusmodi sunt sacrorum offerendorum cæremonia, circumcisio, Sabbatum, jejunium, Pascha, azyma, aliæque similia lege præscripta. Quæ omnia cum nihil aliud præter figuras atque imagines forent, patefacta veritate translata sunt: imo vero, quod ad externam speciem attinet, usumque corporeum, sublata, spiritali quadam ratione retenta sunt. Iisdem quippe manentibus adhuc nominibus, rerum est facta mutatio. Nam offerre quidem sacra Dominus instituit: at non mutarum pecudum, aut id genus suffituum: sed spiritalis potius laudis, ac prædicationis, et eucharistiæ; tum in hominum genus liberalitatis ac beneficentiæ. Idem circumcidi præterea non corporis, sed cordis animique præputium jubet. Itemque servari Sabbatum, ut a pravis duntaxat actionibus feriemur. Jejunare porro cum imperat, non illam corporis incediam, sed animi temperantiam decernit, ut a flagitiis omnibus abstinemus. Quanquam a nostris exterius illud quoque jejunium adhibetur, quatenus ad animorum utilitatem confert aliquid, si cum ratione suscipias: non imitandi cujusquam studio, non consuetudine, non certarum dierum religione, vel definito aliquo tempore: præsertim cum veri jejunii memoriam refricet, ut qui nondum illud assecuti fuerint, ab exteriori commonefacti, alterius recordentur. Similiter et Pascha, azymaque figuras existisse quasdam Paulus ipse declarat: *Pq-*

¹ Matth. xix, 6 seqq. ² Matth. xv, 3 seqq.; Marc. vii, 3 seqq. ³ Isa. xxix, 13. ⁴ Matth. v, 17. ⁵ Levit. xxiv, 20. ⁶ Levit. xx, 9.

scha, inquit, nostrum immolatus est Christus. Et : *Ut sitis*, ait, *azymi non habentes fermentum* (fermentum vero malitiam appellat), *sed sitis nova conspersio*¹.

Sic igitur lex ipsa, quam a Deo manasse fatentur omnes, trifariam dividitur : in eam partem quam Salvator implevit. Hæc enim omnia² : *Non occides, non mæchaberis, non pejerabis*; in iis continentur : *Non irasceris, non concupisces*. In eam quæ penitus sublata est. His enim præceptis : *Oculum pro oculo, dentem pro dente*; quæ cum iniustitia permista sunt, ejusque secum aliquid trahunt, contrariis legibus a servatore derogatur : contraria porro sese invicem perimunt. *Ego enim dico vobis omnino non resistere malo. Sed si quis te percusserit in maxillam, præbe illi et alteram*³. Quod quidem ad excellentium rerum adumbrandam speciem constitutum et a corporeis ad spiritualia translatum ac mutatum per allegoriam exponitur. Etenim effigies ac signa alijs rebus declarandis adhibita tantisper opportunitatem habuerunt, quoad nondum veritas affulserat. Qua succedente, non quæ imagini, sed quæ veritati congruunt facere convenit. **361** Idque ipsum cum reliqui omnes discipuli, tum apostolus Paulus ostendit. Qui figuratum illud genus propter nos, ut diximus, in Paschate azymisque demonstrat. De altero vero quod implicatum iniustitia est, loquitur, cum *legem mandatorum* ait in *dogmatibus abrogatam*⁴. De tertio denique quod deterioris est expers : *Lex*, inquit, *sancta est, et mandatum sanctum, et justum et bonum*⁵.

Quamobrem satis superque tibi, quantum breviter comprehendi potest, declaratas eas leges arbitror, quæ ex auctoritate hominum irrepserunt; ipsamque Dei legem trifariam esse divisam. Superest ut quis ille sit Deus legis auctor dicendum videatur. Atqui istud etiam ex iis, quæ hactenus disputata sunt, si attente audieris, puto tibi demonstratum. Nam si neque a perfecto illo Deo posita lex est, uti docuimus; neque vero a diabolo, quod dictu etiam nefas est : alius sit oportet, qui eam legem stabilierit. Hic est igitur totius ille mundi, eorumque quæ in eo continentur, artifex et conditor, ab illorum natura diversus, et in eorum medio suo jure collocandus; qua ex medietate

A peti ejus appellatio potest. Quod si perfectus ille Deus natura sua bonus est, ut est revera (*unum enim bonum esse Deum, ac Parentem suum*, Salvator asseruit⁶, quem et hominibus patefecit); est autem et contraria natura præditus, malus videlicet ac pravus, qui iniustitia velut propria nota circumscibitur; qui inter ambos illos interjectus est, ut neque bonus, neque malus sit aut iniustus, peculiari quadam ratione justus appellari potest, quatenus justitiæ quam habet, administratione fungitur. Atque et perfecto Deo minor, et justitiæ illius impar sit idem ille Deus oportet, utpote non ingenuus, sed generatione productus. Unus enim est ingenuus Pater, a quo proprie sunt universa, cum ab eo pendeant omnia. Erit tamen adversario illo altero major ac præstantior, tametsi diversam sit ab utroque naturam substantiamque sortitus. Nam adversarii natura corruptio est ac tenebræ : cum materia quippe concretus est ac multiplex. At Parentis omnium ingenui natura corruptionis est expers, luxque ipsa, simplex et uniusmodi. Horum natura duplicem sane virtutem peperit. Sed Conditor tamen ipse imago præstantioris est. Neque vero ea te res perturbet, scire cupientem, quomodo cum unum sit, et esse fateamur ac credamus, rerum omnium Principium, generationis æque ac corruptionis expers, idemque bonum; ambæ hæc naturæ constare potuerint, corruptionis nimirum, et mediæ cujusdam conditionis, quæ a se invicem natura discrepent; cum id bono insitum sit, ut sibi quam simillima, ejusdemque secum naturæ gignat ac proferat. Tu enim, opitulante Deo, hujus principium ac generationem animo percipies, ubi traditam quamdam ab apostolis doctrinam audieris, quam nos successione quadam ad nos usque propagatam accepimus : cum eo quidem, ut quidquid afferretur in medium, id ad Salvatoris doctrinam velut regulam exigatur. Hæc tibi, Flora soror charissima, paucis explicare non piguit, summamque præscripsi; ita tamen ut quod erat propositum, quantum satis esset, declaraverim. Quam rem deinceps magno tibi usui fore confido : si modo, perinde ac bonus ager et fecundus, excepta semina fructuum ubertate compenses.

362 HERACLEONIS FRAGMENTA.

Fragmenta Heracleonis Commentariorum in S. Lucæ Evangelium, ex Clementis Alexandrini lib. iv Stromat., pag. 502.

Hunc locum⁷ exponens Heracleon, cujus in D schola Valentini fuit maxima existimatio, his verbis dicit, confessionem quidem unam esse fide et vitæ institutione, alteram vero voce. Atque quæ sit quidem voce confessio, sit etiam apud potestates, quam solam, inquit, multi non recte confessionem esse existimant; possunt autem hac confessione

uti etiam hypocritæ. Sed neque hic sermo generaliter dictus deprehendetur. Non enim omnes, qui salvi sunt, ea confessione, quæ voce fit, usi sunt, et excessero : ex quibus est Matthæus, Philippus, Thomas, Levis, et alii multi. Accedit quod ea, quæ voce fit confessio, non universalis est, sed particularis; generalis autem, de qua nunc loquitur (Ser-

¹ I Cor. v, 7. ² Exod. xx, 13, 14; Levit. xix, 12; Matth. v, 22, 28. ³ Matth. v, 39. ⁴ Eph. ii, 15. ⁵ Rom. vii, 12. ⁶ Matth. xix, 17. ⁷ Luc. xii, 8.

vator), ea est quæ sit factis et operibus, ei quæ est in ipsum fidei congruentibus. Hanc autem confessionem sequitur etiam particularis, quæ sit apud potestates, si opus fuerit, et ratio id exegerit. Nam is voce quoque recte confitebitur, ubi affectione prius recte fuerit confessus. Pulchre autem de iis, qui confitentur quidem, *in me*, dixit; de iis autem qui negant, *me* (*simpliciter*) apposuit. Nam ii, etsi ipsum voce confessi fuerint, ipsum negant, actione minime confitentes. Ii autem soli in ipso confitentur qui in ea quæ est in ipsum confessione et actione vi-

Ex Eclogis propheticiis Clementis Alex., ante medium, p. 202, Auctarii novissimi Bibliothecæ Patrum Combesii.

Quidam vero, ut ait Heracleon, igne signarunt aures eorum, qui baptismatis sigillum acceperunt,

Fragmenta Commentarii Heracleonis in S. Joannis Evangelium, ex Origenis tomis in dictum Evangelium, a cl. Grabio recognita et emendata ex mss. codd. bibliothecæ Bodleianæ, Spicileg. hæret., sæc. II, pag. 85 et seqq. — Ex tom. II, p. 60.

Arbitror Heracleonem, qui dicitur esse familia-
ris Valentini, enarrantem hoc dictum: *Omnia per
ipsum facta sunt*², coacte, et nullo teste adhibito
excepisse mundum, et quæ in ipso sunt; ac voca-
bulo, *omnia*, exclusisse, quantum ipsius fert hypo-
thesis, ista quæ in mundo, inque eo existentibus
sunt præstantiora. *Per Verbum enim*, in-
quit, *non sæculum, nec quæ in sæculo sunt, facta
363* *fuere*; existimans illa ante Verbum existisse.
Impudentius etiam instans ad illud: *Sine eo
factum est nihil*³ (neque veritus illud: *Ne addideris
sermonibus ejus, ne te redarguat, et mendax sis*⁴),
illi nihil addit, *eorum, quæ in mundo sunt, et in hac
creatione*. Et quoniam apertum est, dicta ip-
ius valde coacta esse, præterque evidentiam pronun-
tiata, si quæ ipse divina opinatur, excludantur a
voce *omnium*, quæ vero sunt opinione sua omnino
corruptibilia, proprie dicantur *omnia*; non immo-
randum nobis est his confutandis, quæ ex se ab-
surda apparent. Quale est illud etiam, quod Scri-
ptura dicente: *Et sine ipso factum est nihil*; ipse
addit sine auctoritate Scripturæ, *eorum quæ sunt*

vunt: in quibus ipse confitetur, utpote qui complectatur illos, et ipsi cum complectantur. Quocirca nunquam potest se ipsum negare¹. Eum autem negant qui non sunt in ipso. Non enim dixit, qui negaverit *in me*, sed *me*. Nullus enim unquam qui sit in illo, ipsum negat. Illud autem *coram hominibus*, de confessione quæ sit coram iis qui salvi fiunt, æque ac coram gentilibus intelligitur; apud alios quidem vitæ institutione, apud alios vero etiam voce. Quamobrem nunquam possunt ipsi negare; eum autem negant qui non sunt in ipso.

ita intelligentes Apostolicum.

B in mundo et creatione; quod neque cum probabilitate pronuntiat, sed dignum se putat, cui non secus atque prophetis vel apostolis credatur, qui cum auctoritate et inculpate coævis suis ac posteris salutaria scripta reliquerunt. Jam vero et hoc dictum: *Omnia per ipsum facta sunt*; secus quam alii exposuit, dicens: *Verbum illud esse, quod causam generationis mundi præbuerit opifici, nec tamen Verbo competere particulam, a quo, vel ex quo, sed per quem*, ex communi loquendi consuetudine Scripturam exponens. Sed si rerum veritas erat, ut ipse putat, scriptum fuisse oportuit, *omnia per opificem facta fuisse a Verbo*, non vice versa, *per Verbum ab opifice*. Et nos quidem cum usi sumus vocabulis, *per quem*, prout in communi feruntur usu, non sine teste expositionem dimisimus. At vero ille præterquam quod suam opinionem e divinis Scripturis non confirmat, videtur et præsensisse veritatem, et impudenter illi adversatus, dicens: *Non enim faciebat ipsum Verbum tanquam alio operante* (ut sic intelligeretur *vocula, per quem*), *sed ipso operante alius faciebat*.

Ex tom. III, pag. 68.

Cæterum valde coacte ad hunc contextum veniens Heracleon: *Quod factum est in ipso, vita erat*⁵; *in ipso* interpretatus est, *in hominibus spiritualibus*: quasi Verbum et spirituales idem esse arbitratus fuerit, et si non aperte id dixerit. At veluti causam

reddens, inquit: *Ille enim primam formationem, quoad ortum attinet, ipsis præbuit; ab alio prætermissa in formam, et illuminationem, et delineationem propriam ducens et ostendens*.

Ex tom. VI, pag. 94 seq.

Non recte vero Heracleon suspicatur verba illa, *Deum nemo vidit unquam*⁶, et quæ sequuntur,

dicta fuisse non a discipulo, sed a Baptista.

Ex tom. VII, pag. 112.

† Maledicentius autem Heracleon de Joanne et prophetis disserens, inquit, *Verbum esse Servato-*

rem; Joannem per vocem intelligi; sonum vero esse universum prophetarum ordinem.

364 *Et pag. 113.*

Nescio etiam quomodo absque ulla probatione enuntiet, *vocem sermoni propiore, sermonem fieri,*

ut et quasi mulier in virum transmutetur. Præterea quasi potestatem habens condendi dogmata, et

¹ II Tim. II, 13. ² Joan. I, 3. ³ Ibid. ⁴ Prov. xxx, 6. ⁵ Joan. I, 4. ⁶ Ibid., 18.

fidem sibi acquirendi et proficiendi : *Futurum*, A statuens vocem transeuntem in verbum, loco vero inquit, *ut sonitus mutetur in vocem*; loco discipuli servi sonitum transeuntem in vocem.

Et post pauca.

Præterea prophetam et Eliam cum *Servator ipsum* designat. Proinde, inquit Heracleon, *Joannes ipse dicit, inquit, non ipsum declarat, sed quæ sunt circa ipsum*: cum vero majorem prophetis, et his qui interrogatus, de seipso respondet, non de his, quæ sunt inter natos mulierum, tunc ipsum Joannem *circa ipsum sunt.*

Et pag. 117.

Heracleon vero approbans sermonem Pharisæorum, velut recte dictum, quod Christus, et Elias, et omnis propheta debeat baptizare, his ipsis verbis ait : *Quibus solis incumbit baptizare.*

Initio tomi VIII, pag. 122.

Equidem Heracleon existimat, Joannem respondere his, qui a Pharisæis missi fuerant, quod ipse advertens se incusare prophetam inscitiam, si aliud volebat, non ad id quod illi interrogaverant; non interrogatus, aliud respondit.

Et pag. 129 et seqq.

Heracleon, *In medio vestri stat* ¹, interpretatur : *Jam adest, et est in mundo, atque inter homines, et omnibus vobis jam visibilis est.* Non absurde tamen apud eum dicitur, quod verba illa, *qui post me venit* ², declarent Joannem præcursores Christi existere : vere enim non secus atque famulus præcurrit Dominum. Longe vero simplicius ea verba interpretatus est : *Non sum ego dignus ut solvam ejus corrigiam calceamenti* ³; perinde quasi fateatur Baptista his verbis, *se neque dignum, qui ultima officia in Christum conferat.* Attamen post hanc expositionem satis probabiliter subjunxit : *Non sum ego idoneus, ut mei gratia descendat a magnitudine, et carnem accipiat, ceu calceamentum, de qua rationem reddere ego non valeo, neque enarrare, vel solvere de ipsa dispensationem.* Rursus ^C minus prudenter, atque animosius Heracleon ipse cum per *calceum* interpretatus esset *mundum*, ad rem magis impiam transit, nempe ad enuntiandum, hæc omnia intelligi etiam oportere de persona per *Joannem intellecta* (nempe *Demiurgo*). Existimat enim mundi opificem inferiorem Christo existentem, hoc per hæc verba fateri; quod est omnium impiissimum. Nam Pater qui misit illum, Deus viventium (ut etiam ipse Jesus **365** testatur), nempe Abrahami, Isaaci et Jacobi, et idcirco Dominus cæli et terræ, quod ea fecerit; hic etiam solus bonus, et major est misso. Quod si minus prudenter, ut antea diximus, ab Heracleone excogitatum est, omnem etiam mundum esse calceamentum Jesu, non arbitrator oportere ut illi assentiamur.

Sub finem tomi IX, pag. 148.

Ad hunc locum ⁴ Heracleon veniens, absque aliqua probatione et comparatione testimoniorum, enuntiat Joannem tanquam prophetam dicere, *Agnus Dei*; et velut plus quam prophetam dicere, *qui auferit peccatum mundi.* Quorum primum existimat de corpore ejus dici, secundum vero de eo, quod est in corpore, quia agnus imperfectus sit in ovium genere, atque tale etiam sit corpus comparatione inhabitantis in ipso. *Perfectionem vero*, inquit, *si volebat corpori attribueret, arietem ipsum immolandum dixisset.*

Ex tomo X, pag. 158.

Sane Heracleon ipse hoc exponens : *Postea* ^D *descendit in Capharnaum* ⁵, alterius rursus dispensationis principium dicit declarari voce, *descendit*, non otiose dicta. Aitque urbe Capharnaos significari hæc extrema mundi, hæc materialia, ad quæ descendit. Et quia non aptus, inquit, erat locus, nihil in ea civitate vel fecisse, vel locutus esse dicitur.

Sub finem tomi X, pag. 167.

Heracleon : *Hæc magna*, inquit, *est festivitas* (de Paschate loquitur), *figura enim passionis Servatoris erat, quando non solum interficiebatur ovis, verum etiam comesa præbebat requiem.* *Et immolata quidem passionem Servatoris in mundo significabat; comesa vero requiem futuram in nuptiis.*

Prope finem tomi XI, pag. 181 et seqq.

Videamus, quæ Heracleon dicat, inquit, *Domini ascensum ad Jerosolymam* ⁶ *significare ascensum a materialibus ad animalem locum, imaginem existentem Jerosolymæ.* Illud etiam, *invenit in templo*, non dictum fuisse existimans de locis supernis, ne intelligeremus vocationem solam sine Spiritu ope adjuvari a Domino. Existimat enim templum esse Sancta sanctorum, in quæ solus summus pontifex ingrediebatur, quo etiam proficisci spirituales arbitror illum dicere; vestibulum vero, ubi etiam Levitæ erant, arbitratur symbolum esse psychicorum, qui inveniuntur in salute extra Pleroma. Ad

¹ Joan. 1, 26. ² Ibid., 15. ³ Ibid., 27. ⁴ Ibid., 29. ⁵ Joan. 11, 12. ⁶ Ibid., 13 seqq.

hæc, inventos in templo vendentes boves, oves et columbas, et sedentes mensarios, dici exposuit pro his, qui nihil gratiæ tribuunt, sed mercaturam putant et lucrum, ingressum extraneorum in templum; victimas, proprii lucri et avaritiæ causa, ad cultum Dei suppeditantes. Quod autem Jesus e funiculis fecerit flagellum, non ab alio illud accipiens, suo more explicat, dicens, flagellum imaginem **366** esse potentiæ et operationis Spiritus sancti, flatu expellentis malos. Affirmatque, *flagellum linum, sindonem, et cætera talia, imaginem esse po-*

Et in ipso fine tomi XI, pag. 183.

Inobservanter Heracleon illud: *Zelus domus tuæ comedit me*¹, dici putat ex persona earum potestatum, quæ ejectæ fuerunt et consumptæ a Servatore, non valens seriem prophetiæ in Psalmo servare. Nam si hæc intelligantur ex ejectarum et consumptarum potestatum persona dici, consequens est, juxta ejus opinionem, de ipsis etiam dici illa:

Ex tomo XII, pag. 187.

Heracleon, in tribus, dicit, pro eo quod est, in tertia², non perscrutatus (quamvis notarit voculam tribus) quomodo in tribus diebus peragatur resurrectio. Atque etiam præterea tertiam diem ap-

Et paulo post, pag. 189.

Heracleon ne inspecta quidem historia dicit, Salomonem quadraginta et sex annis ædificasse templum, imaginem Servatoris referens. Et numerum senarium ad materiam, hoc est, ad Plasma refert; C

Ex tomo XIII, pag. 205 et seqq.

Sed jam videamus Heracleonis in hunc locum⁴ dicta, qui ait (*fontem illum*) imbecillum et temporariam, et deficientem fuisse vitam, illiusque gloriam; *mundana enim*, inquit, *erat*: et existimat se demonstrationem afferre per fontem significari vitam mundanam, eo quod pecora Jacob ex illo biberint. Et si quidem imbecillum, et temporariam, et deficientem accepisset cognitionem eam, quæ est ex parte, nempe cognitionem e Scripturis provenientem, comparatione verborum ineffabilem, **367** et quæ ad hominem eloqui non est fas, omnem scilicet præsentem cognitionem, quæ per speculum est, et per ænigma, et quæ destruitur, cum venerit illud, quod perfectum est, haudquam illud reprehendissemus; sin vero istud agit, ut reprehendat vetera, reprehendendus est ipse. Porro quod ait, *aquam, quam dat Servator, ex Spiritu esse, et ex ipsius potentia*, vera dicit. Et istud: *Non sitiet in æternum*⁵; hisce verbis interpretatus est, dicens: *Vita æterna est vita ipsius, et quæ nunquam corrumpitur, sicut quidem prima illa aqua, quæ est ex puteo, sed manet: neque enim auferri potest donum et gratia Servatoris nostri, quæ neque consumitur, neque corrumpitur in eo qui particeps ipsius fuerit*. Porro autem cum primam vitam corruptibilem supposuit, si quidem de ea

lentiæ et operationis Spiritus sancti. Postea illud insuper sibi tribuit quod scriptum non est, nimirum quod flagellum ad lignum ligatum fuerit; quod lignum interpretatus est figuram esse crucis, *hoc ligno*, dicens, *consumptos et deletos aleatores, mercatores, omnemque malitiam*. Nec scio quomodo nugans dicat flagellum ex hisce duabus rebus paratum fuisse, inquirens quod a Jesu factum fuit? Neque enim ex pelle, inquit, mortua illud fecit, ut Ecclesiam efficeret non amplius speluncam latronum et mercatorum, sed domum Patris sui.

*Dederunt in escam meam fel*⁶; quæ in eodem scripta sunt psalmo. Sed, ut probabile est, illi turbavit vox, *comedit*, perinde quasi a Christo dici non posset non videntem morem Scripturarum, hominum affectus Deo et Christo tribuentium.

pellat spiritualem, in qua declarari putant Ecclesiæ resurrectionem. His consequens est, ut prima dies terrestris, secunda animalis dicatur, non facta Ecclesiæ resurrectione in ipsis.

quadragenarium autem (*quaternarius*, inquit, *numerus est, qui non implicatur*) ad flatum, et illud semen quod est in flatu.

locutus est, quæ est secundum litteram, quærens eam, quæ ex ablatione velaminis oritur, quæque est secundum Spiritum, et inveniens eam, recte dixit. Sin vero corruptionis omnino accusat veteres, perspicuum est, eum hoc facere, tanquam qui non videat bona illa umbram habere futurorum illorum. Cæterum non inscite interpretatus est vocem, *salientis aquæ*, dicens eos qui e supernis illam abundanter participarent suppeditatam, vicissim etiam ea ad aliorum salutem æternam effundere quæ sibi suppeditata fuerint. Sed et Samaritidem laudat, ut quæ fidem inconcussam ac suæ ipsius naturæ convenientem ostenderit: non motam ob ea, quæ illi dicebat (Servator). Cui etiam nos annuimus, si electionem laudat, nihil de natura veluti meliori innuens; sin vero ad naturalem constitutionem refert, quod Salvatori obtemperarit Samaritis, quasi ea non omnibus insit, subvertenda est illius oratio. Nescio vero, quomodo Heracleon, quod scriptum etiam non est, assumens, dixerit in hoc: *Da mihi hanc aquam*⁶; quod statim a verbo stimulata mulier odio habuerit etiam locum illius putei, qui dicebatur Jacob. Præterea in illud: *Da mihi hanc aquam, ut non sitiam, neque veniam huc ad hauriendum*; ait mulierem hæc dicere ostendentem ægre hauriri, et cum difficul-

¹ Psal. LXXIII, 10; Joan. II, 17. ² Psal. LXXIII, 22. ³ Joan. II, 19. ⁴ Joan. IV, 6. ⁵ Ibid., 14. ⁶ Ibid., 15.

tate comparari aquam illam, nec nutritioni aptam esse. Unde potest ostendere aquam Jacob, nutritioni haud conducere? Adhuc in hæc duo verba: *Dicit illi, dicit Heracleon: scilicet tale quid dicens: Si vis accipere hanc aquam, vade, voca virum tuum: et existimat virum, quem Samaritidis esse Servator dicit, Pleroma Samaritidis esse, ut profecta cum illo ad Servatorem, reportare ab ipso potentiam, et unionem, et commistionem ad Pleroma suum posset. Ast Christus non dixit, inquit Heracleon, mulieri de homine mundano, ut vocaret, quia non ignorabat eam legitimum virum non habere. Cæterum manifeste hoc in loco verbis vim infert dicens, quod mulieri Servator dixerit: Vade, voca virum tuum, et veni huc¹; significans maritum, quem ex Pleromate habebat: nam si hoc sic se habebat, oportuerat virum dicendo, modum etiam, quo vocandus erat, dicere, ut cum ipso ad Servatorem pergeret. Sed quoniam, ut Heracleon dicit, juxta intelligentiam spiritualem ignorabat vi-*

rum suum, secundum vero simplicem intelligentiam erubescat dicere, quod mœchum haberet, non virum; quomodo non frustra imperavit, dicens: Vade, voca 368 virum tuum, et veni huc? Deinde ad id: Vere dixisti, quia virum non habes, inquit²: Quoniam in mundo virum non habebat Samaritis, viro suo existente inter Æones. Atque nos quidem legimus; Quinque enim viros habuisti³: apud Heracleonem vero invenimus: Sex viros habuisti: interpretaturque per viros sex, universam malitiam materiale declarari, qua sese implicuerat, et ad quam accesserat, præter rationem fornicans, contumeliis affecta, et rejecta, et derelicta ab illis. Sed ipsi Heracleoni dicendum est, si fornicata est spiritualis, peccasse spiritualem; si vero peccavit spiritualis, arborem bonam non fuisse istam spiritualem. Juxta enim Evangelium: Non potest arbor bona malos fructus ferre⁴; proinde aperte illis perire, quæ finxerunt.

Pag. 209 et seqq.

Heracleon in hæc verba (*Patres nostri in hoc monte adoraverunt*⁵) ait, honeste Samaritidem fassam fuisse, quæ sibi Jesus dixisset: *Solius enim propheta, inquit (Heracleon), est omnia cernere: utrobique mentiens. Nam etiam angeli hujusmodi cernere queunt, et propheta non videt omnia: Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus*⁶, sive prophetemus, sive cognoscamus. Deinde Samaritidem laudat, tanquam quæ decenter naturæ suæ fecerit, quæ neque mentita sit, neque palam fassa turpitudinem suam: et persuasam inquit ipsam, Jesum prophetam esse, interrogare eum, ostendentem simul etiam causam; propter quam fornicata fuerit; nimirum quod propter ignorantiam Dei, et divinum cultum neglexisset; et omnia deessent quæ sibi ad vitam necessaria essent, et proinde alio modo victum sibi quærere soleret. *Neque enim, inquit, venisset ipsa ad puteum, qui erat extra urbem. Hisce addit, eam volentem discere, quomodo Deum adorans, et illi accepta, liberaretur a fornicatione, illud dixisse: Patres nostri in hoc monte adoraverunt, et ea quæ sequuntur. Sed facile admodum redarguuntur hæc dicta:*

369 *Ex tomo XIV, pag. 213 et seqq.*

¶ Sane istis verbis, *Nos adoramus*⁷, Heracleon intelligi vult eum, qui est in Æone, et qui cum ipso venerunt: *Nam hi, inquit, noverunt quem adorant, secundum veritatem adorantes. Quin illud etiam: Salus ex Judæis est*⁸; quoniam in Judæa genitus est, inquit, sed non inter ipsos; quia non in omnes ipsos animi propensionem habuit, et quoniam ex illa gente egressa est salus et sermo in orbem terrarum. Juxta intelligentiam vero spiritualem, ex Judæis narrat factam fuisse salutem, quoniam hi imagines ipsi videntur esse eorum, qui sunt in Ple-

unde enim liquet eam discere velle, quo pacto Deo grata liberaretur a fornicatione? Dicit illi Jesus: *Crede mihi, mulier, venit hora, quando neque in hoc monte, neque Jerosolymis adorabitis Patrem*⁹. Quando visus est Heracleon aptissime in hæc observasse, in præcedentibus non dictum fuisse illi: *Mulier, crede mihi; nunc autem hoc illi injunctum fuisse: tunc non inscitam observationem observavit, cum dixisset, per montem intelligi diabolum, vel mundum ejus: Quandoquidem pars una est, inquit, diabolus totius materiæ; mundus vero universus malitiæ mons, et deserta habitatio ferarum, quem adorabant omnes ante legem, et gentiles: per Jerosolymam vero intelligi dicit creationem, vel Creatorem, quem adorabant Judæi? Quin secunda vice existimavit montem esse creationem, quam gentiles adorarent; Jerosolymam autem Creatorem, quem Judæi colerent? Vos ergo, inquit, veluti spirituales, neque creationem, neque mundi opificem adorabitis, sed Patrem Veritatis. Ac illam sane adjuvat, inquit, tanquam jam fidelem, et quæ annumeretur adorantibus eum in veritate.*

romate. Sed ostenderet ipse necesse erat, ejusque sequaces, quomodo unusquisque eorum, qui veræ religioni sunt addicti, sit similitudo eorum, qui sunt in Pleromate; modo non sola voce hoc dicant, sed vere hoc sentiant. Præterea enarrans illud, *in spiritu et veritate adorari Deum*¹⁰: priores adoratores, inquit, *in carne et errore adoraverunt eum, qui Pater non erat. Quare eandem quoque ratione decepti fuere omnes, qui adoraverunt mundi opificem. Subjungitque Heracleon, eos servisse creaturæ, non ei, qui in veritate Creator erat, qui est Christus: quan-*

¹ Joan. iv, 16. ² Ibid., 17. ³ Ibid., 18. ⁴ Matth. vii, 18. ⁵ Joan. iv, 20. ⁶ I Cor. xiii, 9. ⁷ Joan. iv, 21. ⁸ Ibid., 22. ⁹ Ibid., 23.

doquidem omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil¹. Etenim Pater tales quærit, qui ipsum adorarent². Si quærit Pater, per Filium quærit, qui venit ad quærendum et servandum quod perierat³: quos purificans et erudiens ratione, et sanis dogmatibus, facit esse veros adoratores. Perierisse autem, dicit Heracleon, in profunda materia erroris id quod proprium erat Patris, quod ideo quæritur, ut a suis adoretur. Itaque hunc quidem sermonem si intellexisset de ovium perditione, et de filio,

Et pag. 217 et seq.

In ea verba, *Deus est Spiritus*⁴, inquit Heracleon: *immaculata enim, et pura, et invisibilis est divina ipsius natura*. Sed hæc cum dixerit, haud scio an docuerit nos, quomodo Deus sit Spiritus. Illud etiam, *adorantes oportet adorare spiritu et veritate*⁵, ratus se declarare, inquit, *pro dignitate ejus, qui adoratur; spiritualiter, non carnaliter*. Etenim ipsi ejusdem naturæ cum Patre existentes, sunt spiritus, qui secundum veritatem, et non secundum errorem adorant, quemadmodum et Apos'tolus docet, dicens *rationabilem cultum*⁶ talem Dei cultum.

Porro pag. 220.

Vide quid Heracleon dicat: ait enim, quod expectaverit Ecclesia Christum, et persuasa fuerit de

qui patriis bonis exciderit, sic admissemus ipsius enarrationem. Sed quandoquidem nescio quid tandem aperte doceant de perditione spiritualis naturæ, qui ipsum sequuntur fabulantes, et nihil apertum nos docentes de sæculis, vel temporibus quæ fuere ante ipsam perditionem (neque enim propria dicta declarare possunt); hæc ob causam prætermisimus ipsos sponte, hucusque disputasse contenti.

Sed advertamus annon valde sit impium dicere, quod adorantes Deum in spiritu, ejusdem sint essentiæ cum ingenita illa et undequaque beata natura, quos paulo ante dixerat Heracleon lapsos fuisse, cum Samaritidem diceret spiritualis existentem naturæ fornicatam esse. **370** Quod si vero spiritualis natura, quæ sit ejusdem essentiæ cum divina et undequaque beata natura, ut ipsi tradunt, admisserit fornicationem; profana, et impia, et irreligiosa de Deo sequuntur ipsorum de Deo sententiam.

eo, quod solus ille omnia noverit.

Et pag. 221.

Heracleon in ea verba: *Ego sum qui loquor tibi*⁷, ait quod Samaritidi, quia persuasa fuerat Christum, cum venisset, omnia illi annuntiaturum, dixerit (Jesus): *Scito illum, quem tu expectas, me esse qui tecum*

loquor: et cum seipsum eum esse qui venturus expectaretur, confessus esset, inquit Heracleon, *venērunt ad eum discipuli, quorum causa venerat in Samariam*.

Et sub finem ejusd. tomi XIV, pag. 223.

Heracleon hydriam⁸ existimat esse affectionem atque notionem susceptivam vitæ, ut et ejus potentia quæ a Servatore est: *Quam relinquens, inquit, apud ipsum, hoc est, habens apud Servatorum tale vas, in quo aquam vivam haustura venerat, reversa est in mundum nuntians vocandis præsentiam Christi: per Spiritum enim et a Spiritu anima ad Servatorem adducitur*. Igitur considera, laudabilisne esse possit hæc hydria, quæ omnino relinquitur: *Dimisit enim, inquit, hydriam suam mulier; non enim additur,*

quod dimiserit eam apud Servatorem. Sed quomodo non absurdum erit eam, quæ deseruisset affectionem susceptivam vitæ, et notitiam potentia a Servatore manantis, et vas, in quo venerat, ut acciperet aquam vivam, abiisse in mundum sine his, ut evangelizaret vocandis adventum Christi? .... Quin et illud: *Exierunt e civitate*⁹, exposuit de prima ipsorum conversione, quæ mundana erat: *Et venerunt per fidem, inquit, ad Servatorem*.

Sub initium tomi XV, pag. 224 et seq.

Heracleon ait, discipulos voluisse cum Jesu communicare, quæ emissent atque a Samaria attulissent. Hæc autem commemorat, ut aliqua... quinque factæ virgines... a sponso. Quomodo autem arbitror... eadem habere... quibus oclusis fatuis virginibus... operæ pretium est videre ea, quæ discipulorum accu-

sationem continent, eodem modo quo fatuæ virgines dormientium. Hoc autem eandem rationem habeat lucis ad cibum, quam potus ad cibum habet... accusare reprehendereque interpretationem. Quanquam pro virili parte id quod ait, planum facere debuit, et pluribus docere, confirmans interpretationem suam.

371 Et pag. 227.

Dicebant igitur discipuli inter se: *Num aliquis attulit illi aliquid ad edendum*¹⁰? Etiam si carnaliter Heracleon hæc a discipulis dicta putet, tanquam qui adhuc humiliter sentirent, Samaritidem imitantes

dicentem: *Neque haustorium habes, et puteus altus est; dignum est, ut cernamus, num forte aliquid divinius videntes discipuli dicant inter se: Num quis attulit illi, quod edat? etc.*

¹ Joan. 1, 3. ² Joan. iv, 23. ³ Luc. xix, 10. ⁴ Joan. iv, 24. ⁵ Ibid., 24. ⁶ Rom. xii, 1. ⁷ Joan. iv, 26. ⁸ Ibid., 28. ⁹ Ibid., 30. ¹⁰ Ibid., 33.

Pag. 230.

Heracleon per hæc verba : *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus, qui misit me*¹, dicit Servatorem declarare discipulis, id proprium suum cibum esse, quod loqueretur cum muliere; dicens Patris voluntatem, quæ ipsius cibus et requies, et potentia

erat. Voluntatem autem Patris esse dicebat, ut homines Patrem cognoscèrent, et servarentur; quæ res erat opus Servatoris, qui hujus rei causa Samariam missus fuerat, hoc est, in mundum.

Ulterius pag. 233.

Heracleon non secus atque multi, litteræ inhæret, ratus eam anagogicum sensum non recipere. Inquit ergo, *Jesum loqui de messe geniminum (terræ), perinde quasi hæc messis spatium quatuor mensium determinatum habeat, quam ipse dicebat jam instare. Nec scio quo pacto etiam messem interpretatus sit de anima credentium, dicens, eos jam*

matturos, et paratos ad messem esse, atque etiam idoneos, qui inducantur in horreum, hoc est, per fidem in quietem; si tamen sint parati: nec enim omnes animæ paratæ sunt. Nam aliæ paratæ erant, inquit, aliæ erant se præparaturæ, et aliæ quidem seminandæ erant, aliæ jam seminabantur. Hæc quidem ille.

Ex tomo XVI, pag. 236 seq.

Dicit Heracleon, et idem juxta hanc expositionem fortassis sentiens ecclesiasticus quispiam, hæc verba² dicta fuisse in ea significatione, qua dictum est: *Messis quidem multa, sed operarii pauci*³; eo quod essent parati ad messem, et idonei qui inducerentur in horreum, hoc est, in requiem per fi-

dem, essentque idonei ad salutem et ad susceptionem verbi: secundum Heracleonem quidem, quia tales creati fuerint, et talem habuerint naturam; secundum ecclesiasticum vero, propter quamdam præparationem præstantissimæ partis animæ, paratæ ad perfectionem, ut etiam metatur.

Et pag. 238.

Heracleon dici existimat: *Qui metit, mercedem accipit*⁴; quoniam Servator seipsum dicit messorem, mercedemque Domini nostri esse existimat eorum qui metuntur, salutem et restitutionem, cum ipse in eis requiescat. Istud **372** vero: *Fructum colligit in vitam æternam*⁵, dictum fuisse existimat, vel quia id quod colligitur fructus est vitæ æternæ, vel quia

ipsa collectio vita etiam æterna est. At reor hoc in loco coactam esse ejus interpretationem, dicentis Servatorem accipere mercedem, atque mercedem et collectionem fructus in unum confundentis; cum Scriptura manifeste hæc tanquam duo diversa proponat, ut supra ostendimus.

Ulterius pag. 242.

Heracleon hæc verba: *Ut qui seminat simul gaudet et qui metit*⁶, sic explicavit: *Gaudet quidem, inquit, qui seminat, et quoniam seminat, et quoniam species quedam seminum ipsius congregantur, spem eandem etiam de cæteris habens. Qui vero metit, similiter aliquid metit: sed primus quidem qui seminat, incæpit, secundus vero est ille qui metit; non enim eodem tempore poterant utrique incipere: quippe opus erat, ut primum seminaretur, tum meteretur. Itaque, cessante a satione satore, tum messor metet: in præsentia quidem utrique proprium opus*

*operantes simul gaudet, commune gaudium, seminum perfectionem rati. Præterea in eo dicto: In hoc est sermo verus, quod alius est, qui seminat, et alius qui metit*⁷, inquit: *Alter quidem filius hominis supra locum seminat; sed Servator cum sit et ipse filius hominis, metit, et messorum mittit, nempe eos, quos discipuli videntur angelos, unumquemque ad suam ipsius animam. Non admodum autem clare exposuit, qui sint duo filii hominis, quorum alter seminat, alter etiam metit.*

Et in fine tomi XVI, pag. 244.

Heracleon inquit, *neque per ipsos, neque ab ipsis* (intelligit autem apostolos) *seminata fuisse hæc semina. Qui laboraverunt, inquit, sunt dispensationis angeli, per quos veluti mediatores seminata sunt et curata. Porro in hoc dictum: Vos in labores eorum introistis*⁸, hæc protulit: *Non idem est labor semi-*

nantium et metentium. Illi enim in frigore, et aqua, et labore terram fodientes seminant, et per totam hiemem sarrientes satagunt, et silias exstirpantes; qui vero in fructum paratum ingressi fuerint, æstate læti metunt.

Sub initium tomi XVII, pag. 244 seq.

Heracleon interpretatus est, *ex urbe*⁹, pro e mundo; illud vero, *propter sermonem mulieris, hoc est, inquit, propter spiritualem Ecclesiam. Notat*

etiam illud, multi, quasi multi sint animales: unam vero incorruptam naturam electionis a serit esse, et uniformem, et singularem.

Et pag. 246.

Heracleon in ista loca hæc commentatur: *Apud*

*ipsos mansit*¹⁰, *et non in ipsis; et duos dies, videli-*

¹ Joan. iv, 34. ² Ibid., 36. ³ Matth. ix, 37. ⁴ Ibid., 38. ⁵ Ibid., 39. ⁶ Ibid., 40.

⁷ Ibid., 57. ⁸ Ibid., 36. ⁹ Ibid., 36. ¹⁰ Ibid., 36.

et præsens sæculum, et futurum tempus in nuptiis A
agendum, vel tempus ante passionem suam, et post
passionem suam; quod 373 tempus apud ipsos cum

degisset, et multo plures proprio sermone convertia-
set ad fidem, separatus est ab illis.

Porro pag. 248.

Heracleon simplicius cum exposuisset hoc di-
ctum: Non amplius propter loquelam tuam credi-
mus¹; abesse inquit vocabulum solam. Præterea
in illud: Ipsi enim audivimus et vidimus hunc esse
Servatorem mundi, ait: Homines enim ab homini-

bus primum instructi Servatori credunt: at simul
atque in sermones ejus inciderint, non amplius pro-
pter solum humanum testimonium, sed propter ipsam
veritatem credunt.

Et tomo XVIII. pag. 235 et seq.

Videtur autem Heracleon dicere, regulum² esse
mundi opificem, quod et ipse imperium haberet in
subditos sibi; sed quod parvum et temporarium
esset ipsius regnum, nominatum fuisse regulum,
veluti parvum quemdam regem, a rege universali B
parvo dominio præfectum; filium vero ejus in
urbe Capharnaò existentem interpretatur illum
esse, qui sit in humiliori parte medietatis, juxta
mare, hoc est, in ea parte, quæ conjuncta est ma-
teriæ: atque, quod proprius ipsius homo infirmus
existens, hoc est, non secundum naturam se ha-
bens, in ignorantia et peccatis fuerit. Deinde quod
dicitur, a Judæa in Galilæam, exposuit pro eo,
quod est a superna Judæa. Nescio autem quomodo
accipiens ea verba: Erat enim moriturus; existimat
subverti eorum opinionem qui animam immorta-
lem ponunt, eodem conjici existimans tum ani-
mam, tum corpus, et interire in gehenna. Non
immortalem esse existimat Heracleon animam, sed C
apte comparatam ad salutem; ipsam esse dicens
corruptibile illud, quod induit incorruptibilita-
tem³, et mortale, quod induit immortalitatem,
cum mors ipsius animæ absorpta fuerit in victo-
riam. Ad hæc, illud etiam: Nisi signa et prodigia
videritis, non credetis⁴; dici ait proprie ad talem
personam, quæ natura ita comparata est, ut per
opera et sensum persuaderi sibi patiatur, nolit au-
tem credere rationi. Hoc etiam: Descende prius-
quam moriatur filius meus⁵; dictum fuisse putat,
eo quod mors sit legis finis propter peccata inter-
ficietis. Antequam igitur omnino moriatur Filius
propter peccata, eget Pater solo Servatore, ut
opem Filio ferat, hoc est, tali naturæ. Præterea

verba illa: Filius tuus vivit⁶; interpretatus est
dicta fuisse a Servatore propter modestiam, quo-
niam non dixerit: Vivat; neque ostenderit seip-
sum præstitisse illi vitam. Dicit etiam, quod cum
descendisset ad infirmum, liberassetque eum ab
infirmate, hoc est a peccatis, ac vivificasset
propter remissionem, dixerit: Filius tuus vivit.
Addit quoque ad hæc verba: Credidit homo; quod
facilis ad credendum sit etiam mundi opifex, quod-
que possit Servator etiam non præsens curare.
Servos autem reguli interpretatus est angelos opi-
ficis mundi, renuntiantes illis verbis: Filius tuus
vivit; quod commode et probe haberet, non am-
plius agens a se aliena; et hanc ob causam existi-
mat servos renuntiare regulo, quæ ad salutem filii
pertinebant; quoniam primos existimat angelos vi-
dere actiones 374 hominum, qui sunt in mundo, an
fortiter et sincere vitam degant ab eo tempore quo
Christus advenit. Ad hæc, per horam septimam
dicit designari naturam sanati. Denique: Credidit
ipse et domus ejus tota, interpretatus est dici de
angelico ordine, deque hominibus ipsi conjunctio-
ribus. Ait etiam, inquiri de quibusdam angelis,
utrum servabuntur, necne; nempe de his qui de-
scenderunt ad filias hominum. Quinetiam hominum
fabricatoris mundi perditionem declarari existi-
mat hoc dicto: Filii regni exibunt in tenebras ex-
teriores⁷. Isaiamque de his prophetare illud:
Filios genui, et exaltavi; ipsi autem spreverunt
me⁸; quos filios alienos et semen nequam, et
injustum appellat, vitemque quæ produxerit spi-
nas. Et hæc quidem sunt commentationes Hera-
cleonis.

Et tomo XIX, pag. 275.

Heracleon in hoc dictum: Quo ego vado, vos non D
potestis venire⁹, inquit: Quomodo qui in ignoran-
tia, et in infidelitate sunt, et in peccatis, incorrupti-
biles fieri possunt? neque hæc in re sibi ipsi con-
sentiens. Nam si in ignorantia, et in incredulitate,
et in peccatis existentes, fieri non possunt incor-

ruptibiles; quomodo apostoli, qui aliquan-
do fuere in ignorantia, et incredulitate, et in
peccatis, facti sunt incorruptibiles? Proinde pos-
sunt, qui in incredulitate, et in ignorantia, et in
peccatis sunt, fieri incorruptibiles, si immutentur;
atque fieri potest, ut immutentur.

Et ulterius pag. 280.

Heracleon proinde quasi hoc dictum fuerit sim-
plicius: Nunquid interfectorus est seipsum¹⁰, ait,
quod maligne cogitantes Judæi hæc loquerentur,

seipsum etiam ostendentes ipso Servatore majores,
et existimantes se quidem profecturos ad Deum in
requiem sempiternam; Servatorem autem ad cor-

¹ Joan. iv, 46. ² Ibid., 46. ³ I Cor. xv, 45. ⁴ Joan. iv, 48. ⁵ Ibid., 49. ⁶ Ibid., 50.
⁷ Matth. viii, 12. ⁸ Isa. i, 2. ⁹ Joan. viii, 21. ¹⁰ Ibid., 22.

ruptionem, et ad mortem, vi sibi ipsi illata, quo A cere : Ego milii ipsi vi allata, ad corruptionem seipsos non existimabant profecturos. Et iisdem profecturus sum, quo vos non potestis venire. verbis, inquit, Judæos existimare Servatorem di-

Et tomo XXI, pag. 293.

Interrogentur a nobis, qui naturas introducunt, quique in hoc contextu : *Sermo meus non locum habet in vobis* ¹, juxta Heracleonem explicant,

i. circò locum non habere, quia sunt natura, vel animo inhabiles. Quomodo inhabiles natura a Patre audierunt?

Pag. 308.

Heracleon suspicatur causam reddi, cur ipsi audire non possint Jesu sermonem, neque illius dicta cognoscere, per illud : *Vos ex Patre diabolo estis* ², istisque verbis ait : *Quare autem non potestis audire sermonem meum ? an quoniam ex patre diabolo estis, pro eo quod est, ex essentia diaboli ? manifestans de cætero naturam* **375** *ipsorum, cum prædixisset ipsos neque Abraham esse filios, haud enim odio prosequerentur illum ; neque Dei, ex quo non* ^B

diligebant illum. Cæterum si illud : *Vos ex patre diabolo estis*, exposuisset, ut in superioribus exposuimus nos, et dixisset, « Quia adhuc ex diabolo estis, non potestis audire sermonem meum ; » admissemus etiam illius enarrationem : nunc autem aperte dicit quosdam homines esse ejusdem substantiæ cum diabolo, qui alterius est substantiæ, ut existimant illius etiam sectatores, ab his, quos vocant animales vel spirituales.

Pag. 312.

In hæc inquit Heracleon : *Hi ad quos est sermo ex substantia diaboli erant ;* perinde quasi diaboli

substantia diversa sit ab essentia sanctorum rationis compote.

Pag. 314.

Heracleon in hoc dictum, *Desideria patris vestri vultis facere* ³, disputat dicens, diabolum non habere voluntatem, sed desideria. Cujus dicti absurditas apparet ex se, dum omnibus in confesso est illam mala velle. Colliges etiam tu ipse (etiãsi in præsentia non sit nobis ad manus, quod in medium adducamus), an alicubi in Scriptura positum sit vocabulum *velle*, de diabolo. Inquit etiam post hæc Heracleon, hæc dicta fuisse, non ad terrenos, natura existentes diaboli filios, sed ad eos qui sunt animales, factos diaboli filios positione : ex quibus possunt quidam natura et positione filii Dei esse. Inquit præterea, hos fieri diaboli filios, eo quod dilexerint, faciantque diaboli desideria,

cum natura hujusmodi non sint. Disputat enim, vocabulum *filiorum* trifariam intelligi debere : primum natura, alterum voluntate, tertium dignitate. Natura, inquiens, illud est, quod genitum est a quodam genito, quod etiam proprie filius vocatur ; voluntate vero, cum quis voluntatem faciens alicujus, animi sui judicio filius, cujus facit voluntatem, vocatur ; postremo dignitate, juxta quod dicuntur quidam gehennæ filii, et tenebrarum, et iniquitatis, et serpentum, et viperarum progenies. Non enim generant hæc, inquit, talia quædam sua ipsorum natura, cum potius corrumpant, consumantque eos qui in ipsa inciderint ; sed quoniam effecerint illorum opera, eorum filii vocantur.

Et tomo XXIV, pag. 320.

Nos quidem hoc dictum : *In veritate non stetit* ⁴, intelligimus, non tanquam ostendentes naturam talem, neque docentes fieri non posse ut ipse steterit in veritate. Heracleon vero in illa inquit hoc : *Natura ipsius ex veritate non est, sed ex eo quod contrarium est veritati ; nimirum ex errore et ignorantia.* Quocirca, inquit, *neque stare in veritate*

potuit, neque veritatem in seipso habere potest ; ex natura sua proprium habens mendacium, naturaliter nunquam valens dicere veritatem. Dicit autem, quod non solum ipse mendax est, **376** verum etiam pater ipsius, peculiariter exponens *pater ipsius de natura ipsius ;* quandoquidem ex errore et falsitate consistit.

Sub finem tomi XXVI.

Heracleon in illud : *Est qui quærit, et judicat* ⁵, non ad Patrem refert, siquidem ait : *Qui quærit et judicat est is, qui me vindicat, minister ad hoc ordinatus, qui non temere gladium portat, vindex regis. Moyses autem est hic, quemadmodum superius dixit illis Jesus dicens, In quem vos speravistis* ⁶. Postea subjungit : *Qui judicat et punit est Moyses, hoc est, ipse legislator.* Postea dubium contra seipsum movet Heracleon, dicens : *Quomodo igitur dicit omne judicium sibi traditum fuisse ?* Et existimans se solvere objectionem, hæc inquit : *Pulchre*

dicit ; nam judex, tanquam minister, voluntatem Christi faciens judicat, quemadmodum apparet etiam in hominibus evenire. Quomodo vero alii tanquam inferiori Servatore (nempe, ut ipse putat, Demiurgo et mundi fabricatori), judicium tribuat, neque ostendere potest, cum aperte sit scriptum : *Neque enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio* ⁷. Et illud : *Potestatem dedit ipsi judicium faciendi ; quoniam Filius hominis est* ⁸.

¹ Joan. viii, 37. ² Ibid., 44. ³ Ibid. ⁴ Joan. iv, 44. ⁵ Joan. viii, 50. ⁶ Joan. v, 45. ⁷ Ibid., 22. ⁸ Ibid., 27.

PRÆFATIONES

eorum omnium

QUI NOVAS IRENÆI EDITIONES AUT PUBLICAVERUNT AUT ILLUSTRARUNT.

DESIDERII ERASMI

EPISTOLA NUNCUPATORIA

In qua quid in edendis Irenæi libris præstiterit explicat.

Reverendissimo in Christo Patri ac domino D. BERNARDO, episcopo Tridentino, Desiderius ERASMI, Roterodamus, S. D.

En tuis, ornatissime præsul, auspiciis in lucem producentis magnum illum Ecclesiæ propugnato-rem, ac pro sui nominis augurio pacis ecclesiasticæ vindicem Irenæum. Nam εἰρήνη Græcis pacem sonat, et in Evangelio Dominus beatos pronuntiat εἰρηνοποιούς, id est pacificos, quoniam, inquit, filii Dei vocabuntur. Deus enim non est dissensionis auctor, sed pacis, qui per Filium suum pacificavit ea, quæ in cœlis et quæ in terris. Contra, qui dissidiis orbem concutiunt, parentem suum referunt, qui primus sevit discordiam inter Deum et hominem, ac salutiferam evangelicæ doctrinæ segetem vitavit, clam inspersis zizaniis: nocturnum opus aptumque principi tenebrarum. Utinam et in his Ecclesiæ tumultibus, quibus nec in Annalibus legimus unquam exortos vel graviores, vel latius divagatos, quanquam latissime sparserat Arianorum hæresis, exoriantur aliquot Irenæi, qui spiritu evangelico mundum redigant in concordiam. Nam libri qui nunc utrinque provolant, ejusmodi ferme sunt, ut citius novum excitent incendium, quam vetus restinguant. Verum hoc per Christianos principes faciet Dominus, postquam nobis ad meliora conversis ex irato cœperit esse propitius. Ad Irenæum meum redeo. Cur enim non meum appellem, quem pene sepultum, absterso quantum licuit situ, luci restitimus, indignum profecto qui perpetua oblivione obsolesceret. Spirant enim illius scripta priscum illum Evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum. Habent enim martyres suam quandam dictionem, seriam, fortem ac masculam. Fuit vicinus apostolorum temporibus, cum adhuc martyrum triumphis floreret Ecclesia. Nam puer audivit Polycarpum in Asia: Polycarpus autem Joannis evangelistæ fuit discipulus, a quo et episcopus Smyrnæis datus, notus et aliis apostolis discipulisque, qui viderant et audierant Dominum, ex quorum relatione multa solitus est commemorare, quæ litteris prodita non sunt. Hujus viri de Christo deque Christi discipulis sermones Irenæus puer avidissimis imbibit auribus, ac penitus inscri-

psit cordi suo; sicut senex etiam horum omnium vividam ac præsentem retineret memoriam, quem admodum ipse multis verbis testatur in his quæ scripsit ad Florinum. Referuntur autem ecclesiasticæ Historiæ libro quinto, capite vigesimo. Manebant eo sæculo veterum Ecclesiæ charismatum manifesta vestigia, quandoquidem ipse libro quinto refert se multos audisse fratres in Ecclesia, quibus esset donum prophetiæ, qui Dei mysteria enarrarent, qui linguis omnibus loquerentur, qui secreta hominum proferrent, non ad ostentationem, sed ad utilitatem. Et alibi docet fuisse qui, invocato Jesu nomine, morbos ac dæmones profligarent. Habes Irenæi commendationem ab antiquitate. Accipe nunc pietatis et integritatis testimonia, quæ quidem hoc sunt speciosiora, quod eo sæculo proferenti contigerunt, quo laus hæc fere supplicii ac mortibus erat emenda. Nunc delicata res est Christiani nominis professio, cum nec facultatibus, nec corporibus ullum a persecutore periculum est. Irenæus igitur, presbyter Ecclesiæ Lugdunensis, ad componendum Ecclesiæ dissidium Romam mittitur, ubi tum præsidebat Eleutherus: mittitur autem martyrum epistolis magnifice commendatus, et quod Evangelii zelo præemineret, et quod dignitati presbyterii morum integritate responderet: unde dignus est habitus qui Photino sive Pothino (variant enim in nomine codices) Lugdunensis Ecclesiæ præsul, qui natus annos fere nonaginta martyrium peregit, subrogaretur: Ecclesiasticæ concordie tam fuit studiosus ut, cum Victor Romanus pontifex multas Ecclesias amputasset a communione, quod in celebratione diei paschalis, et in observatione jejuniorum, morem obtinerent a Romana consuetudine diversum, magna libertate Victorem reprehenderit, quod præter exemplum eorum quibus successerat, tam facilis esset ad amputandas Ecclesias, non in fide, sed in ritibus quibusdam dissidentes. Refert hæc fusius ecclesiasticæ Historiæ liber quintus, capite vigesimo quarto. Hæc Irenæus, cum nunc Ptolemæi quidam ex quamlibet frivolis argis, hæreseon et schismatum excitent calumniam. Sed unde pietatis illius certius argumentum proferam, quam ex ipsius scriptis, quæ spirant pectus evangelicum,

et martyrii (ut ita loquar) candidatum? Nunc de doctrina paucis accipe. Eloquentiæ nec studiosum, nec peritum sese fatetur ipse præfans in primum librum. Ac non affectatam quidem ab eo facile crediderim: ignoratam ne credam, facit ipse sermonis cursus, in rebus tam spinosis ac perplexis, imo fastidii plenis, dilucidus, digestus, ac sibi coherentis, nisi quod mihi nondum satis liquet, Græcè scripserit an Latine; etiam magis arbitror Latine scripsisse, Græci tamen sermonis peritiorum. Itaque figuris Græcis tanquam suo jure abutitur Latine loquens, veluti *noceri pro lædi*, quemadmodum Græci dicunt *βλάπτεσθαι; έχοντες*, id est *habentes*, pro *valentes*: cujus generis aliquot adnotavimus in spatiis marginum, ne lector his offenderetur. Certe liberalium disciplinarum omnium peritissimum fuisse constat. Tertullianus enim in libro quem scripsit adversus Valentinianos, indicans quos in eo opere fuerit secutus, hunc in modum loquitur: *ut Justinus philosophus et martyr, ut Militiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator*. Quin et Eusebius Cæsariensis in *Catalogo scriptorum illustrium*, qui circa Soteris ætatem Ecclesiam Dei vita simul et scriptis illustrarunt, cum ventum est ad Irenæum, dicit: *Et præcipuus Irenæus, quorum omnium ad nos apostolicæ fidei et sanæ doctrinæ præclarissima monumenta perlata sunt*. Floruit autem potissimum Commodi temporibus. Cæterum posteaquam ordo nos vocat, ut de tam egregii viri scriptis aliquid dicamus, dolor quidam subit animum meum, quod ex tot laudatissimis monumentis hoc opus solum, ut videtur, remansit incolume. Scripsit enim librum ad Blastum *De schismate*, alium ad Florinum presbyterum ab Ecclesia prolapsus, *De monarchia*, sive quod Deus non sit conditor malorum. Nam Blastus eodem errore teneri videbatur, qui prius Polycarpi discipulus, post in hæresim Valentinianam devolutus est. Scripsit autem et *De egdoade* librum, quem eximie probat divus Hieronymus. Hic est cui afflixi obtestationem ad scribas, quam et nos præfiximus huic operi. Hæc tantum viderat Eusebius. Hieronymus addit volumen breve *Contra gentes*, rursus aliud *De disciplina*. Item ad Marcianum fratrem *De apostolica prædicatione*. Denique librum *Variarum tractatumum*. Ex his tam multis viri lucubrationibus solum hoc quod nunc damus, sæculorum invidia reliquum esse voluit. Quod utinam sic dare licuisset, quemadmodum ab illo proditum fuit! Primus et secundus, quoniam fere occupantur recensendis monstrosis hæreticorum et vocabulis et opinionibus, alicubi torserunt nos, quos nemo nisi patientis stomachi poterit absque tædio pervolvere. Tribus exemplaribus sumus adjuti, uno quod Romæ descriptum illinc ad nos misit egregius studiorum patronus Joannes Faber; duobus e monasteriis commodato præbitis. Ex Tertulliano pauca restitimus, quod illic plus etiam erat depravationis in vocabulis: non pauca conjecturis sumus assecuti, quæ si parum certa videbantur, in margine tantum adnotavimus. Solis autem Scripturarum præsidii pugnare adversus catervam hæreticorum, quorum princeps fuit Simon ille Samarites, magis peritus, qui se Deum summum ausus est prædicare, et Selenem scortum suum persuasit esse summam mentem; et hic impostor Romæ statuam meruit cum hæc inscriptione: *Simoni sancto Deo*. Hujus discipulus Menander, non in nomine Jesu, sed in nomine suo baptizabat, negans cum Simone mundum hunc a Deo conditum, sed ab angelis: quem errorem e Platonis philosophia videtur hausisse. Post hunc Saturninus Antiochenus dicebat hunc mundum conditum non a summo Deo, sed a septem angelis. Hos secutus Basilides Alexandrinus in majorem erupit insaniam, præter alia dogmatum portentosa, suum quemdam Deum invehens, et hæto

nomen æque fictum imponens, Abraxas, qui Valentino seminarium insanie præbuisse videtur. Nam quos ille cælos vocabat, hic dixit *αἰῶνας*. Dehinc Nicolaus turpitudinis doctor, cum superioribus negat mundum hunc a Deo conditum. Quin et Ophitæ monstrosa quædam somnia de æonibus, et eorum præcipuo Jaldaboth prodiderunt. Successit his Carpocrates Gnosticorum auctor, aperte magiam exercens, ac dæmones *παρόδρους* jactans, quale quiddam de Socrate legimus. Secutus est hos Cerinthus, negans mundum a Deo conditum, mentiens Christum ex Joseph semine natum, legem non a Deo, sed ab angelis latam. Huic contrarius Ebion sic astruit legem, ut subvertat Evangelium. Talibus portentis successit Valentinus, omnium portentuosissimus, Platonicæ philosophiæ sectator, vir alioqui doctrina pollens, juxta atque eloquentia. Ambiebat episcopi dignitatem, sed indigne ferens sibi prælatum alium, qui in tormentis confusus fuit nomen Domini, ad turbandam Ecclesiam vertit ingenium, totam doctrinam Christianam ad conflictas voces et perplexas fabulas pertrahens. Hujus impiis inventis nonnihil addiderunt Ptolemæus et Secundus, aucto videlicet æonum numero, sic tamen ut in quibusdam ab eo dissentirent. Eadem cum Valentino docuit Heracleon, sed novitate pronuntiationis videri stultum diversa tradere. Post hunc Marcus et Colarbasus, alioqui non degenerantes a Valentino, rem mire ridiculam commenti sunt, omnia fidei mysteria ad Græcum alphabetum pertrahentes. Successit his Cerdon impietatum lernam secum trahens. Duos enim deos finxit, alterum bonum, alterum sævum, a sævo mundum creatum. Legem in totum repudiabat: solum Evangelium Lucæ, nec id totum, recipiebat: apostoli Pauli Epistolas nec omnes nec totas probabat. Acta apostolorum et Apocalypsin ut falsa rejiciens, docebat Christum boni Dei Filium in phantasmate tantum venisse, nec vere passum, nec vere natum: resurrectionem animæ probans, carnis negans. Hic dum aliquando confiteretur errorem, et rursus clam, interdum et palam doceret impia, tandem convictus, veluti deploratum membrum a communionem fratrum resectus est. In hujus impietatem successit Marcion, genere Ponticus, Stoicæ philosophiæ studiosus, episcopi filius, ob stupratam virginem ejectus ab Ecclesia, qui tamen post interdixit nuptias Christianis. Cerdonis ac Marcionis blasphemam doctrinam exceperit Lucanus quidam, ob id obscurus, quod nihil innovavit ex eorum doctrina quos sequebatur. Sed Apelles Marcionis discipulus, quo se faceret novæ factioni auctorem, multa ex magistri dogmatibus reprobavit, sed sic ut nihilo saniora substitueret. Hic allegavit nobis puellam nomine Philumena, cui fingebat adesse propheticum spiritum, quam tamen Augustinus scripsit a Severo quodam inductam, haud scio quid secuta: nam Eusebius et Tertullianus in hoc quod narro, consentiunt. Inter hæc portentosa latuerunt Potitus et Basiliscus, qui Marcionem secuti, duo rerum principia tradiderunt. Syrenus magis etiam delirans, tria principia, sive tres naturas induxit. Hos omnes secutus Tatianus, ex Justinii discipulo factus hæreticus, Valentini Marcionisque pestifera dogmata revocavit: discipulum habuit Calistionem. In tam longam seriem se porrexit illa detestanda lues a Simone Mago profecta, dictaque mirum quam ægre desint. Jam enim Valentini nomen erat extinctum, cum tamen non deessent Valentiniani. Nec omnino finis videbatur futurus, nisi venisset Montanus, qui cæteris omnibus abrogavit auctoritatem, se prædicans esse Spiritum sanctum a Christo promissum, qui deuceret in omnem veritatem. Quamquam et Manichæus nonnihil erroris ex Basilide videtur hausisse. Accidit autem hic quod solet in febris vehementer tenaci, quæ nunc est remissior,

nunc acrior, nunc in aliam atque aliam speciem sese vertit, nec desinere potest, donec in phrenesim aut in aliud malum presentius exeat. Adversus hæc portenta scripsere Justinus, quem aliquoties citat Irenæus, Miltiades, Proculus et Tertullianus: cujus libros quos eruditissimos scripsit adversus Valentinianos et Marcionem, præterea de hæresibus et hæreticorum præscriptis, si quis legere non gravabitur, rectius intelliget hos Irenæi libros.

Jam mihi videor satis præfatus, ornatissime præsul, quod ad hujus operis rationem attinet, et tempus erat finem imponere prologo: quod quidem faciam, si paucis aperuero, quæ cogitatio subierit animum meum in hoc argumento versantis. Non enim queo satis admirari consilium inscrutabile Dei, qui miris modis sponsam suam Ecclesiam vindicavit, purgavit, erudierit, exegerit, illustravit, in quibus omnibus nihil est non alienissimum ab humanis consiliis, quemadmodum ipse loquitur per Isaiam hominibus: *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ; neque via meæ, via vestræ, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cæli a terra, sic exaltatae sunt viæ meæ a viis vestris, et cogitationes meæ a cogitationibus vestris (Isa. LIV, 8, 9).* Quemadmodum igitur ipse Dominus descendens e cælis viam aperuit in cælos, et accepta forma servi paravit: ibi dominium omnium quæ in cælis, quæque in terris, ac per summam ignominiam consecutus est æternam gloriam, patiēdo devicit hostem, morte promeruit immortalitatem: sic pusillum et imbellem gregem suum alienissimum a mundi ratione præsidium provehit; per imperitos confutavit mundi sapientiam, per paucos subegit omnes mundi nationes, per imbecilles prostravit tyrannorum potentiam, per imbelles expugnavit omnem munitiōnem attollentem sese adversus Deum, per ignotos et humiles obscuravit universam mundi gloriam, per oves domuit leones, per columbos abegit serpentes. Et passus quidem est in oviculas suas Satanam et mundum hunc totis artibus ac viribus suis insurgere; verum arcanis suis consiliis omnia mala vertit electis suis in bonum. Solus enim ille Rex regum novit et uti bonis, et abuti malis in suam gloriam et Ecclesie salutem. Infremuit adversus paucos et humiles Christi discipulos Judæorum zelus, Pharisæorum, supercilium sacerdotum auctoritas, tum regum legibus et copiis armata potentia, magorum præstigiæ, philosophorum eruditio, hæreticorum seditio. Tot machinis Satanæ oppugnabat ovile Christi. Sed Domino temperante conatus et actiones hominum, supplicis ac mortibus crevit et invaluit Ecclesia; impiorum philo. ophorum oblatrationibus confirmata est evangelica philosophia; præstigiæ magorum illustrarunt Christi divinam virtutem in discipulis operantem; schismaticorum molimina piorum concordiam arctius junxerunt, ac velut in phalængem redegerunt; hæreticorum impia

dogmata, ad scrutandum arcanas litteras compulerunt. Itaque factum est ut, dum Judæi zelo legis, sed non secundum scientiam, pugnant adversus Evangelium, certo cognoverimus antiquatas esse legis umbras, et illustrata est Evangelii gloria. Rursus dum persecutor ignominis, cruciatibus ac mortibus conatur fidem in Christum extinguere, fidem auxerit, charitatem accenderit, spem reddiderit firmiorem, et piorum tolerantiam dum exercet, illustravit. Postremo dum hæreticorum argutationibus agitatur, magis uti dilicit armatura divinarum litterarum, et confirmata est impugnata veritas. Primus Ecclesie congressus fuit cum Judæis, quorum utinam non exstarent et hodie reliquæ! Illic strenuum propugnatorum evangelicæ libertatis præstitit apostolus Paulus. Magis principem Petrus dejecit. Secundus fuit cum philosophis et hæreticis, qui fere philosophiæ præsidis belabant adversus Evangelium. Horum impressiones, post apostolos, exceperunt viri doctrina facundiaque præcellentes. Nec ideo damnanda est philosophiæ sobria cognitio, quod a philosophis fere natae sunt omnes hæreses, cum per philosophos item oppressæ sint. Valentinus philosophus oppugnaverat Ecclesiam, sed Justinus philosophus, et Irenæus philosophus defendit. Marcion philosophus impetiit veritatem, sed Tertullianus philosophus confecit hostem. Celsus philosophus blasphemias evomit in Christum, sed Origenes melior philosophus ex illius blasphemis illustravit Christi gloriam. Libanius sophista defendit idololatriam, sed hoc facundior Chrysostomus asseruit verum Dei cultum. Idem fecit orator Symmachus quod Libanius, sed hunc confodit potentior orator Prudentius. Itaque bona quædam spes habet animum meum, fore ut hanc Ecclesie tempestatem Dominus inscrutabili suo consilio vertat in bonos exitus, excitetque nobis Irenæos aliquot qui, compositis dissidiis, pacem orbi restituant. Hunc interim Irenæum velut omnis fausti loco læta fronte dignaberis accipere, præsul optime, tui nominis auspiciis in lucem prodeuntem. Id ut facerem non tam mihi persuasit singularis quidam, ac ut gratuitus, ita perpetuus animi in me tui favor, quam uno omnium ore prædicata morum tuorum integritas, cum admirabili prudentia parique humanitate conjuncta. Sed nulla laus episcopo dignior, quam quod ubique studes paci concordieque Christiani populi. Atque hæc quidem in te virtutes hoc sunt admirabiliores, quod ætate florenti Nestorem quemdam, ut ita loquar, præstas tum illustrissimo principi Ferdinando, tum Ecclesie Christi. Nec ignota, nec tuas dotes prædico, sed pro donis in te collatis, et Deo gratias agimus, et nobis gratulamur. Amplitudinem tuam nobis omnibus augeat is, a quo solo profici citur vera felicitas. Datum Basileæ sexto Kalend, Septembris. Anno MDCXXVI.

Ejusdem Argumentum in secundum librum Irenæi.

In primo libro recensuit ac detexit Valentini et aliorum qui hunc secuti sunt opiniones, quæ fere tales sunt, ut in lucem protraxisse, sit confutasse. Illic cum singulorum dogmatibus congregitor, indicans quid a quibus philosophis sint suffurati ad deceptionem simplicium hæretici. Sic autem cum illis pugnat, ut ex ipsorum doctrina sumat tela, quibus illos conficiat. Vix enim sibi constare potest qui multa comminiscitur. Est unus aut alter locus in hoc libro, qui requirit candidum interpretem. Unus est cap. 49, ubi videtur sentire quod solus Pater sciverit diem et horam, ignorante Filio. Verba S. Irenæi subscribam: *Quandoquidem et Dominus ipse, Filius Dei, ipsum judicii diem et horam*

concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: « De die autem illa et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus. » Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est, neque nos erubescimus, etc. Dubitandum autem non est quin pio sensu hæc scripserit Irenæus. Sed pulchre nobis exemplum ingessit, quos pudet quidquam nescire, etiam in rebus divinis. Alter est in capitibus 39 et 40, ubi refert Dominum non fuisse passum anno trigesimo, aut trigesimo primo, sed ultra quadragesimum annum docuisse Evangelium. Hanc opinionem confirmat ratio et auctoritate duplici. Rationem hanc affert, quod quemadmodum Dominus pueris, adolescentibus, viris, et senibus

servandis venerat, ita conveniebat ut omnium ætates suscipere; post annum autem quadragesimum homo vergit ad senium. Auctoritatem profert ex Evangelio Joannis: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti?* Ex hoc colligit Dominum id temporis prætergressum annum quadragesimum, nondum autem ad quinquagesimum perve-

nisse. Confirmat hoc testimonio discipulorum qui cum Joanne evangelista vixerant in Asia, qui se prædicarent hæc audisse, non solum ab ipso Joanne, verum etiam ab aliis apostolis. Hæc opinio plurimum discrepat ab ea quam nunc sequitur Ecclesia. Consideret lector.

Ejusdem Argumentum in tertium librum Irenæi.

Videtur hoc vir sanctissimus Irenæus studio cavisse, ne scholiis aut argumentis foret opus; adeo diligenter in titulis capitum rei summam colligit, et in singulos libros præloquens recenset ordine, quæ dixerit libro superiore, proponens quæ proximo dicturus est. Si quis tamen de his copiosius avebit cognoscere, legat quinque Tertulliani libros *Adversus Marcionem*, in quibus Irenæum imitatur. Sunt autem minutula quæ adnotavimus, eaque pauca. Cap. 58 recitat ex Genesi: *Et ipse conteret caput tuum; ut ipse non referatur ad mulierem, sed ad semen mulieris, qui est Christus.* Cap. 21 dicit *filius hominis commistum Verbo Dei*; pio quidem sensu, sed verbo quod nunc aversantur theologorum aures, cum a *permiscendi miscendique* vocabulis non abhorruerit Augustinus epistola tertia: tametsi quod Augustinus dixit, durius est dicto

Irenæi. Ait enim, *quoniam Deus homini permistus sit; Irenæus dicit, hominem Deo commistum.* Solum autem *uniendi* verbum nunc placet scholis, cum nulla vox sit magis impia, nisi benigne interpretemur. Hæc ob eos commemoro, qui miras concitant tragædias ob vuculas. Quarum emphasim interdum non intelligunt. Eodem in loco sanctus Irenæus dicit Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fieret Filius Dei. Verba ejus sic habent: *Et qui Filius Dei est, filius hominis factus est, commistus Verbo Dei, ut adoptionem percipiens fiat Filius Dei.* Cap. 12, referens locum ex Actis apostolicis xv, cum ponat idolothya, sanguinem et fornicationem, suffocatorum non meminit, et, ni fallor, alicubi sic refert Ambrosius; reliqua minutiora sunt, quam ut operæ pretium sit commemorare.

Ejusdem Argumentum in quartum Irenæi librum.

Ille Irenæus velut eluctatus e locis confragosis et impeditis ingreditur campum liberorem, explanans multa Scripturarum loca, quæ depravarant hæretici. In hoc libro, quemadmodum et in quinto, frequenter asserit liberum arbitrium, cui tribuit, quod et angeli ceciderunt, et homo in mortem prolapsus est, et quotidie prolabantur impii. Idque facit non uno in loco. Unum locum ascribam ex cap. 71: *Et propter hoc, inquit, Deus consilium quidem bonum dat omnibus; posuit autem in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis, etc.* Et alibi dicit in hoc hominem esse conditum ad similitudinem Dei, quod permissa sit illi libera voluntas. De Eucharistia frequenter meminit, sed ea religione qua fere veteres solent de hoc mysterio verba facere: veluti cap. libri hujus 52 vocat Eucharistiam *novi testamenti novam oblationem, quam Ecclesia ab apostolis traditam in universo mundo offert*

Deo. De transsubstantiatione nihil aperte dicit, nisi quod Christus, ut refert, panem ex frumento confectum dixerit corpus suum, vinum sanguinem suum confessus sit. Rursus capite 54, sic loquitur: *Quomodo autem dicunt carnem in corruptionem devenire, et non percipere vitam, quæ a corpore Domini et sanguine alitur.* Ac mox: *Quemadmodum qui est a terra panis, percipiens vocationem Dei, jam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti.* Et offerendi verbo frequenter utitur. Tanta erat sanctissimis de rebus divinis loquendi reverentia, priusquam Ecclesia super hujusmodi mysteriis pronuntiaret explanatius. Opinor et ob eam causam priscos doctores de multis parcius ac tectius locutos, ne si sanctum projecissent canibus, ethnicis ac Judæis præberent ansam blasphemix. Sed melius ex ipso discas Irenæo.

Ejusdem Argumentum in quintum librum.

In hoc quinto libro cum multa Scripturarum loca diligenter explicentur, quedam tamen insunt, quæ nisi quis commode interpretetur, non satis congruere videntur cum his dogmatibus, quæ hoc tempore præscribit Ecclesia. Probat enim Justini martyris sententiam, qui dixerit Satanam nusquam ausum dicere blasphemiam adversus Deum, priusquam advenisset in terras Dominus, eo quod nondum cognosceret damnationem suam. In altero loco videtur sentire animas exutas corpore non statim frui glorificante visione Dei, sed abditas servari in die resurrectionis: de purgatorio nulla mentio.

Quin potius videtur duplicem sentire resurrectionem; primum animarum, mox corporum. Sic enim loquitur in calce operis: *Cum enim Dominus in medio umbræ mortis abierit, ubi animæ mortuorum erant, post deinde corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assum, tus est: manifestum est quia et discipulorum ejus, propter quos et hæc operatus est Dominus, animæ abibunt in invisibilem locum deputatum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem com-*

morabuntur sustinentes resurrectionem: post recipientes corpora et perfecte resurgentes, hoc est corporaliter, quemadmodum Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei. Hactenus Irenæus, in quibus cum ait: *Post recipientes corpora, et perfecte resurgentes*, subindicat aliquam animarum resurrectionem imperfectam ante recepta corpora. Rursum cum ait: *Sic venient ante conspectum Dei*, significat animas non recipi in gloriam cœlestem ante resurrectionem corporum: in quo errore fuisse videtur Joannes pontifex Romanus, ejus nominis XXII, coactus opera theologorum Parisiorum ad palinodiam, coram Galliarum rege Philippo, non sine buccina; quod indicat Joannes Gerson in sermone de Pascha. Quin et Hieronymus alicubi testatur eum sensisse cum Chiliastis, cum alias, tum enarraus Ezechielis caput trigesimum sextum. Sed in hujusmodi multis veteres illi cum candore, nonnunquam et cum venia legendi sunt, quod hæc tum temporis nondum in questionem venerant, aut si venerant, nondum excussis Scripturis Ecclesia su-

per his suam sententiam clara voce pronuntiarat. In prima quidem Præfatione dubitabamus, utrum Græce scripsisset Irenæus, an Latine, nec adhuc certum aliquid habemus, nisi quod Hieronymus, eo loco quem modo citavi, testatur eum fuisse Græcum: quanquam et hic dubitare licet, utrum natione Græcum dixerit, an scriptorem Græcum. Sed apparet illum de scriptura sensisse, cum illum copulat cum Apollinare, quem constat Græce scripsisse. Verba Hieronymi sic habent: *Quod et multi nostrorum, et præcipue Tertulliani*

A liber, qui inscribitur De spe fidelium, et Lactantii Institutionum volumen septimum pollicetur, et Victorini Petabionensis episcopi crebræ expositiones, et nuper Severus noster in dialogo, cui Gallo nomen imposuit; et, ut Græcos nominem, et primum extremumque conjungam, Irenæus et Apollinaris. Hæc Hieronymus. Adjuvant hanc opinionem tituli librorum Græci. Tantum obstrepat, quod versus aliquot Græcos admistos videntur illius libris, quod ab auctore fit usitate, ab interprete non item: tum quod nullus indicavit interpretis nomen. Bene vale, lector.

NICOLAI GALLASII

Epistola nuncupatoria ad Edmundum Grindallum, episcopum Londinensem, in qua suæ Irenæi editionis consilium exponit.

Mitto ad te, vir amplissime, fructum aliquem laboris nostri: cujus hoc tempore edendi occasionem, ac simul quæ me nunc tempestas Genevæ expulerit paucis accipe. Cum nuper in Galliis, speciosæ pacis prætextu, tam crudeliter vexatæ essent Ecclesiæ nostræ, ut longe miserior esset earum conditio, quam dum aperto bello ac diris persecutionibus antea palam affligebantur, ego tristem exitum animo prævidens, in Angliam ad te cogitabam: quo mihi et planior via, et brevior trajectus, et commodior rerum mearum tractatio fore videbatur. At subito Aureliæ exorta seditione, quam pridem molebantur papistæ, ut nostros impune trucidarent; multis interfectis, ædeque in qua aggregabantur, incendio consumpta, mihi non solum mutandum consilium fuit, sed omnis via et ratio captanda, et qualiscunque rimula observanda, quæ tanto periculo evadere statim liceret. Sæpius enim vitæ periculum subieram: inflammabatur populi furor, ministri deposebantur ad eadem, urbis vero portæ tam diligenter observabantur, ut nemo egredi posset. Itaque in tam gravi discrimine quæcunque exeundi facultas offerretur, ea utendum fuit. Nec me sane, et collegas nonnullos, in ipso momento ope sua destituit Dominus. Nam emissi noctu Aurelia, devii itineribus per medias silvas Montargium usque deducti sumus. Ibi salutata illustrissima ducissa, quæ nos omni officio ac pietate adeo sibi devinxit, ut nec illi unquam satisfacere, nec ejus virtutes satis prædicare possimus, longius progrediendi consilium cepi: atque illius ipsius heroidis favore et ductu, post longas molestias in hanc usque urbem perveni. Tum respirans paululum, ubi cum dilectissimo et suavissimo fratre meo D. Theodoro Beza de publicis et privatis rebus communicaassem, is me rogavit quid mihi nunc esset præmanibus. Tum respondi me de sublevando animo tantum et relaxando ab iis curis quibus diu vexatus erat, cogitare. Non est vero tuum, inquit, languori et ignaviæ indulgere: ac certo scio te hoc tempus quod tibi vacuum a negotiis datur, non posse in otio transigere. Me ergo ad conciones et prælectiones hortatus, simul adjunxit se jamdiu aliquod meditari, in quo non inutiliter operam meam, si ita videretur, locare possem. Satis nosti, inquit, quam utilis sit lectio veterum doctorum, quam tamen plerique negligunt, cum propter obscuritatem, tum etiam ob impuritatem nonnullam, quam labantia jam illa tempora doctrinæ Christianæ attulerunt. Utrique impedimento remedium facile afferri potest, si primum distinctis librorum capitibus, summæ rerum et sententiarum præfigantur, quibus animo conceptis ac perspectis, lector facile assequetur quid singula contineant: ac præcipuo illo labore superato, reliquum facile exhaustum, atque etiam gustu doctrinæ illectus latentem fructum col-

liget ac recondet. Deinde impuritati facile occurreretur, si in cujusque operis sine addatur admonitio aut censura, qua ostendantur ea quæ puræ et sanæ doctrinæ minus consentanea sunt, ac detorti aut implexi et involuti Scripturæ loci vera et genuina interpretatione explicentur. Tum admonuit ut, re diligenter expensa, judicarem num res digna esset cui labor et opera impenderetur; ac me incitavit ut ei in isto otio manum admoverem. Ubi considerassem attentius, omnino assensus sum. Periculum feci ex re ipsa, ac plane agnovi opus dignum esse, cui plurimi docti et in rebus divinis exercitati animi intenderent: vix enim unus tot veterum evolvendis voluminibus, adnotandisque et recensendis sufficeret. Visum est igitur ab eo qui inter Latinos antiquissimus censetur, initium facere, ab Irenæo scilicet: cujus scripta ut obscura, ita plerisque in locis corrupta et depravata fuerunt. Quamvis autem ipsum inter Latinos numerandum non putem (nam phrasis plane Græca est), tamen quia nondum naturali suo habitu et ornatu indutus apparuit, eum quem hactenus inter Latinos obtinuit, locum illi relinquo. Testantur nonnulli pii et docti viri se Græcum legisse in Venetiana bibliotheca: ubi cum ab iisdem postea quæreretur, locus vacuus est repertus. Alii etiam in Vaticano visum ferunt. Qui talia monumenta Ecclesiæ adimunt, aut invident, digni sunt qui perpetuo horrendis invidiæ furiis et diro conscientiæ vulnere crucientur. Græce vero scripsisse Irenæum testantur multæ paginæ, quas apud Epiphanium transcriptas reperimus. Eas autem inseruimus huic libro, atque objecimus versionem, ut pius lector facile de hac re judicaret. Quod si quis excipiat, potuisse Irenæum utraque lingua scribere, atque in Latinam vertere quod prius Græce edidisset, quamvis mihi verisimile non sit, ego tamen non magno opere laboro, nec sane contendendum puto. Mihi satis est, Græcum esse, ac scripsisse Græce; id quod librorum tituli, Homeri et Hesiodi versus intexti, item ἀναχόλουθα καὶ ἀναπόδοτα admodum frequentia satis ostendunt. Præterea dictiones, phrasæ, et formæ loquendi minus usitatæ Latinis: veluti nomen *conditionis* pro creatione, *ægrimonia* pro ægritudine, *deminoratio* pro diminutione, *habere* pro posse, *quemadmodum* pro quomodo, *Deus non bene sensit in illis*, pro non acquievit, vel acceptos illos non habuit, et sexcenta ejusmodi: quæ diligens lector facile poterit animadvertere. Atque optimus sane hujus rei æstimator ac iudex est Hieronymus, qui hunc inter Græcos scriptores constanter annumerat. Est autem hic attentione opus et diligentia, ut res et sententiæ comprehendantur. Nam præterquam quod materia quam tractat, obscura est, durior est stylus et remotior a consuetudine Latini sermonis. Sed omnia faciliora reddent summæ uniuscujusque capitis

initio a me præfixæ, quibus aperte ac breviter auctoris mens ac scopus declaratur. Numeris omnia distinxî. Locos Scripturæ quos citat, notavi ad marginem: ac menda quæ occurrerunt, collatis exemplaribus et locis ipsius auctoris, emendavi. Sectionem capitum veterum secutus sum in quatuor libris: quæ certe nec ita divisa ab auctore, nec ab ipso summas iisdem præscriptas esse arbitror. Nam lectiones sæpenumero breviores sunt, ac interruptæ, aut etiam longiores; summæ vero interdum aut rem non attingunt, aut quod præcipuum est prætermittunt. Quintum porro librum, quem nemo hæcenus diviserat, distinxî per capita, quibus, ut aliis, summas rerum et sententiarum addidi. Mihi sane omnia sedulo expendenda ac sæpius relegenda et examinanda fuerunt, ut planum facerem, nunc quid in tantis illis errorum labyrinthis sibi vellent hæretici, nunc quibus rationibus pius vir eorum dogmata refutaret. Quod exquirendi tedium qui devorare nequeunt, haud miror in hujus ac similium auctorum lectione, non multum, nec diu progredi: neque nucleum edere, quia nucem non frangunt. At nemini studioso unquam constitit fructus laboris sui, nisi ei qui assidue et constanter in eo perseveravit. Mihi certe gratissimus fuit labor, quod ea colligens quæ præcipua sunt, atque in summa capita redigens, speraverim me ita lectorem molestia sublevaturum, ut neque obscuritas, neque difficultas illum jam deterrere aut retardare posset. Nec me, ut arbitror, spes fallat apud eos qui propius attendent, candideque et sincere judicabunt. Testatur abunde Irenæus quantum negotii exhibitum ipsi fuerit in eruendis atque profertendis in medium erroribus, quos tam astute Valentiniani dissimulabant ac tangebant, ut pauci admodum intelligerent quid docerent, et quibus rationibus niterentur. Nunc igitur iis intelligendis quæ vir tantus magno labore eruit ac detexit, haud mirum est jam sublatis illis erroribus, et multis sæculis exactis, a nobis quoque non nihil laborari. Sed nobis illius studium, vigilantia et solertia imitanda sunt. Tantam certe diligentiam et sagacitatem adhibuit in sectandis vestigiis ac gressibus immanium ejusmodi ferarum, ut non solum deprehenderit earum latibula, sed eas inde velut e lustris et saltibus, in medios agros et apertam lucem eiecerit, atque ita produxerit, ut neque latere neque amplius incautis locere possent. Quo exemplo nos admonet quam sedulo cavere debeant gregibus suis episcopi et pastores, ne pestilenti talium serpentum veneno inficiantur. Falluntur enim vehementer qui putant veterum illarum hæreseon descriptionem ac refutationem nihil ad nos, aut tempera nostra pertinere. Ac frustra obtendunt tam absurdos et prodigiosos fuisse illos errores, ut nemo nunc iis adhæsurus sit. Nec enim minus absurda, nec minus portentosa dogmata nostro tempore invexerunt fanatici quidam homines, nec minore astu seduxerunt illitteratos et simplices viros, nec minore pertinaciâ veritati obstiterunt. Annon quotidie cernimus quibus fallaciis et fraudibus utatur Satan ad renovandas hæreses, et specioso quodam furo sic interpolandas, ut nunquam existisse videantur?

Quis non videt eos qui nunc divinam, nunc humanam Christi naturam hodie oppugnant, ex iisdem lacunis et cloacis fæces suas hausisse? Anabaptistarum porro nostri temporis secta quam multa tum in doctrina tum in ritibus similia habet cum veteribus illis hæreticis, quos tamen fortasse ne de nomine quidem agnovit? Verum antiquus

A ille serpens qui jam pridem talibus organis vexavit Ecclesiam Dei, et Evangelii cursum retardavit, non minus quam olim callidus et vafer est ad excitandos tales pugiles et agonothetas, quibus illos supplantet, qui se optata Evangelii luce indignos præbent. Quis putaret unquam fore ut homines degenerarent in brutas pecudes, aut potius vertentur in monstra, quæ omnem ferarum immanitatem, turpitudinem ac spurcitiem superarent? Quali enim nomine appellabimus eos, qui sic usum rationis extinguunt, ut tollant discrimen boni et mali? Et cum impurissimi et nequissimi fuerint, negant tamen se ullius impuritatis aut nequitiae reos esse; qui nefandas cupiditates, libidines, flagitia, scelera sua Deo tribuunt: et cum maxime indulserint affectibus carnis, atque in omni vitiorum cæno se provolverint, jactant se esse spirituales ac perfectos: eos vero qui sobrietati, continentiae et puritati student, tanquam rudes et idiotas sanis et ludibriis proterunt et proculcant? At tales nostro tempore exstiterunt (utinam vero ne adhuc exstent!) quales Irenæus primi libri capite primo, nono, vigesimo tertio, et trigesimo quinto describit. Quid enim Satan renascente Evangelio (1) molitus non est, ut ejus cursum averteret aut retardaret? Quibus autem armis et machinis illi obstandum sit, pius hic episcopus aliique antiqui doctores nos exemplo suo docuerunt. Sola enim pugnant Christi apostolorumque doctrina (2): ad quam omnia dogmata, traditiones ac ritus examinant. Nam quod jactabant hæretici, ut hodie superstitionum fautores ac patroni, se ab apostolis commenta et deliria sua accepisse, statim ex illorum scriptis facile refutatur. Quod etiam adversus omnes conspurcatores religionis Christianæ nobis arbitror esse faciendum. Id vero sæpius expertus es, vir clarissime, et reipsa comprobasti, quoties tibi negotium fuit cum fanaticis et præfractis hominibus, qui Ecclesias vestras assidue turbabant. Hoc ego magna ex parte testari possum, qui ipse adfui, vidi, ac perspexi qua cura et vigilantia Ecclesiarum, quibus præes, paci consuleres, quanto studio tum ab impiis ritibus, tum ab erroribus anabaptistarum qui irrepserant, repurgares: qua sedulitate pacares turbas et dissidia, sive inter tuos, sive inter externos exorta essent. Nam quantum in te fuit, peregrinorum Ecclesias quæ Londini Elisabethæ reginæ beneficio collectæ sunt, non tantum foris sartas et textas servasti, sed intus a metu, a dissidio et divisione reddidisti immunes. Cohibuiti temerarios homines et cupidos rerum novarum, repressisti insolentes et præfractos, domuisti elatos, innoxios tutatus es, sedasti rixas et jurgia (3), denique te vere Irenæum et tranquillitatis fautorem præbuiti. Hæc ego præterire silentio, aut dissimulare absque ingrati animi vitio non possem: cum maximus illarum molestiarum, quas aliquando nostratum causa tulisti, fructus ad me redierit. Nam et purgatis ab erroribus opera tua peregrinorum Ecclesiis, et sedatis turbis quas multi excitaverant, et quiete majore et pace libere apud vos usi sumus. Merito igitur te Irenæo comparo, quem iisdem in negotiis diligenter imitatus es: atque optimo jure tibi offero nostras in ejus librum vigilias et lucubrationes, quæ grati erga te et memoris animi mei testes esse possint. Nam cum te Ecclesiarum nostrarum patronum et tutorem præbueris adversus Satanæ et pestilentium hominum insidias, qui tunc perniciem illis moliebantur, æquum est meo et nostratum nomine tibi gratias agi, atque etiam Londinensibus tuis, quorum humanitatem, beneficentiam et libe-

(1) Sic extinctum a Calvinianis Evangelium vocat Calvinianus minister.

(2) Non scripta dumtaxat, sed et etiam tradita, ut sola tertii Irenæi libri lectione patet.

(3) Quam belle rixas omnes in Anglia sedaverit Grindallus, quæ deinceps in hoc regno peracta novimus, feliciter probant.

ralitatem, ut tuam erga profugos atque extorres, A cum apud vos essent, adversissimo tempore sapius experti sumus. Eam hoc tempore non minorem esse audio: quo nomine nos tibi illisque plurimum debere confitemur. Ut Dominus vobis re- pendat, dotesque suas in te tuisque adaugeat, ego quam maximis possum votis postulo atque opto. Te vero obsecro atque obtestor, ut qualem te jam præstitisti nostris hominibus, tum fovendis bonis, tum malis coercendis, tum etiam reprimendis factiosis et studiosis rerum novarum, ut tranquillus Ecclesiolæ illius status inter procellas ipsas, quamvis in medio mari, servaretur, talem quoque te in posterum præstes, nec sinas te ullius ingrati- tudine aut malignitate dimoveri. Quod tametsi te sponte tua abunde facturum non dubitem, tamen

et meum in nostrates studium, et pericula quæ as- sidue impendent, me sollicitum reddunt, idemque etiam atque etiam petere cogunt. Hoc etiam rogo, ut quo animi erga te affectu hoc quaecumque præ- ludium ac specimen majoris (si Dominus dederit) operis tibi offero, eodem accipias, nec me aliud spectasse putes, quam ut memorem et gratum me tibi præbeam. Bene tibi precantur quamplurimi qui huc se receperunt optimi viri, in primisque te salutat Beza noster, cujus consuetudine et benevo- lentia sic recreor, ut mihi jam levius exsilium hoc redditum sit. Bene vale, optime et observantiss. vir. Dominus Jesus Christus tibi perpetuo faveat, diu te incolumem servet, tuisque laboribus et curis benedicat. Genevæ, pridie Kal. Februarii, MDLXIX.

JOANNIS JACOBI GRYNÆI

Epistola nuncupatoria ad Bernardum Brandum Basileensis reipublicæ tribunum plebis primarium, in qua suæ Irenæi editionis rationem reddit.

Etsi graves cum primis causæ fuerunt, propter B quas vetustas erudita, magno applausu et con- sensu recepit, approbavitque elegans illud apo- phthegma Γνωθι σεαυτόν, *Nosce teipsum*; et am- phiclyones, Platone teste, illud pro Delphici templi foribus inscribendum esse censuerunt, eo quod videretur de suis bonis et malis. unumquem- que mortalium commonefacere, superbix pariter et desperationi mederi, immodicum amorem sui, fiduciamque tollere, et ad modestiam universos hortari: non tamen minus graves causæ sunt, cur aliud adeo illi cognatum, ut neutrum sine altero recte intelligi possit, non tantum addamus, sed etiam ambabus manibus et toto pectore amplectamur, videlicet γνωθι τὸν Θεόν, *nosce Deum*. Veram enim et solidam sapientiam in Dei optimi maximi, et hominis ad ejus imaginem conditi cognitione po- sitam, nec alteram sine altera plenam esse, vel ex eo colligi potest, quod divinæ literæ testantur, ideo nos homines a Deo conditos et redemptos, ut Deum C Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito Jesu Christo et Spiritu sancto vere agnoscamus, invocemus, et non tantum in hujus vitæ militia, sed etiam in omni æternitate celebremus. Ideo nihil est dubium vere Origenem Ada- mantium in tertio *Contra Celsum* libro, de sapien- tia pronuntiasse, esse eam divinarum humanarum- que rerum et causarum scientiam, aut, ut sacra Scriptura definit, divinæ potentix vaporem, ema- nationem sinceram omnipotentis gloriæ, splendo- rem sempiterni luminis, speculum virtutis Dei pu- rissimum, bonitatisque ejus imaginem expressam. Apparet autem philosophos quosdam, qui, ut ait Paulus apostolus, invisibilia Dei, hoc est æternam ejus potentiam ac divinitatem, et alia quæ ex creatione mundi, dum per opera intelliguntur, pervidentur, rectius quam vulgus hominum obser- vaverunt, tametsi mentes eorum densa caligine ignorantix veræ doctrinæ de essentia, et voluntate Dei occupatæ essent, nec ipsis quidquam de lapsu D primorum parentum et tristissima corruptione naturæ humanæ constaret; in ea tamen sententia fuisse, ut sapientix candidatis, Dei sui que cogni- tionem prorsus necessariam esse ducerent. Ejus rei nunc non libet multa coacervare testimonia, cum unum illud cordatis hominibus satisfacere queat, quod in undecimo libro *De præparatione evangelica* Eusebius cognomento Pamphylus adducit. Narrat gymnosophistam quemdam ex India profectum in urbe Attica cum Socrate de sa- pientix studio colloctum esse: in eo colloquio cum Indus quesivisset, qua ratione sapiens fieri posset? respondit Socrates, si qua ratione homini vivendum sit, consideres. Hanc vocem Indus non- nihil subridens eleganti hac sententia excepit: Μη

δύνασθαι τινα τὰ ἀνθρώπινα κατιδεῖν, ἀγνοοῦντά γε τὰ θεῖα; hoc est, res humanas nemo divinarum ignarus rerum recte perspicere et cognoscere po- test. Judicabat enim doctrinam ethicam inanem esse ludum ingeniorum, et hypocriticos σοφὸν φαρ- μακόν, si ea cum Dei luculenta agnitione et sincero cultu non sit conjuncta. Sunt enim revera otiosæ et inutiles commonefactiones de hominis officio, de virtutum pulchritudine, de vitiorum turpitudine, de- nique de omnibus vitæ humanæ muniis et partibus, si interim mens ignara Dei et voluntatis ejus seipsam tanquam numen aliquod admiretur et colat, nec se- rio cogitet, et quod sit Deus, et qualis sit, videlicet omnipotens, bonus, castus, misericors, justus, vin- dex scelerum; et quod hic quoque Deus nos quoque bonos, castos, benignos, justos, osores scelerum esse velit. Ideo in hominis Christiani institutione, prima et præcipua cura esse debet, ut teneræ men- tes imbuantur hisce ἀξιώμασι: et veluti principiis. Primum est, homines ideo conditi et redempti sunt ut Deum Patrem, una cum Filio Jesu Christo et Spiritu sancto agnoscant et colant. Alterum est, de Deo et voluntate ejus sic est statuendum, sicut is se voluntatemque suam illustribus testimoniis et expresso verbo patefecit. Sic aut Deus æternus se nobis patefecit, ut juxta magni Basilii sententiam, baptizari nos oporteat sicut accepimus; credere autem sicut baptizamur; glorificare autem, sicut credimus, Patrem, Filium, et Spiritum sanctum. Hæc cum prophetis et apostolis cordi essent, de sapientia, hoc est de Deo vero et de homine re- ctissime gravissimeque senserunt et scripserunt. Eorum vestigiis Irenæus quoque noster insistens, in his quinque libris multa præclare de Deo uno et trino, de hominis ortu, lapsu, corruptione, restitu- tione, litteris memoriæque mandavit. Exstat au- tem in primo libro Irenæi symbolum (hac voce ve- tus Ecclesia brevem et orthodoxam de Deo et ho- mine confessionem appellare solita est) quod non tantum eo ascribere libet, ut habeat lector φιλέλ- λην quod cum cap. 2 lib. 1 conferat, verum etiam quia doctrinam Ecclesiarum nostrarum in effeta hac mundi senecta a nobis receptam et traditam olim quoque in Ecclesiis Germaniæ, Galliæ et Hispaniæ, Irenæi ætate, hoc est, circa annum post natum Christum CLXXXV magno consensu traditam esse inde colligere licet. Verba ejus hæc sunt: Ἡ μὲν γὰρ Ἐκκλησία, etc. Operæ pretium autem non vulgare fuerit in vestibulo hujus operis ob oculos ponere brevem antithesin sanæ et orthodoxæ doctrinæ, et humanorum commentorum ac hære- seon: ut videant eruditi lectores de quibus parti- bus cœlestis doctrinæ, adversus Valentinianos, Gnosticos, Encratitas, et alios ματαιολόγους καὶ φρεναπάτας ἀποστρεφόμενους τὴν ἀλήθειαν Irenæus

noster et qua ratione pro virili depugnaverit. Multum enim locis collatio doctrinae affert, ut monet vetus parœmia: Ἡ πορφύρα παρὰ τὴν πορφύραν διακριτέα; et harum rerum consideratio facit, ut mens pia intuens tristissima nostrae ætatis de religione certamina, non abiciat veritatis professionem, nec dubitationi καὶ τῇ ἐποχῇ academicæ locum det: sed cogitet gravissime a Paulo dictum esse: *Oportet enim et hæreses in vobis esse, quo qui probati sunt, manifesti fiant inter vos*¹.

De Deo æterno, cum sanctis Patribus, prophetis, apostolis, et Ecclesiae apostolicæ doctoribus orthodoxis, Irenæus constanter, pie vereque docet unum esse Deum, si essentiam Patris, Filii, et Spiritus sancti; trium, si personas earumque proprietates peculiare, consideres. Etsi autem hoc mysterium de Deo, et de tribus personis, superat multis modis captum et sapientiam omnium angelorum et hominum: tamen ei nos religiose assentiri decet; quia, ut supra monui, de Deo secundum patefactionum ejus, normam et præscriptum cogitandum et statuendum est. Hunc Deum esse unum et eundem Testamenti veteris et novi auctorem, bonum, et justum, conditorem cœli et terræ, angelorum et hominum, omniumque rerum, quæ in hoc amplissimo mundi totius systemate ac theatro continentur, qui sua providentia præterita, præsentia et futura intueatur ac gubernet, recte et copiose docet Irenæus. Tres etiam personas in sacrosancta divinitate, quas Græci illustri appellatione ὑποστάσεις nuncupaverunt, discernit a se invicem Irenæus; ac monet primam personam in divinis Patrem esse, qui sese ab æterno intuens inenarrabili modo genuit Filium, qui est imago et character substantiæ ejus: secundam vero personam esse Dei Filium, Dominum Jesum Christum, qui divinae naturæ respectu appellatur et est Verbum, Sapientia, et ἀλήθεια; humanæ autem naturæ respectu dicitur et est filius Abrahæ et Davidis, ἀπάρων, fratribus suis similis, peccato excepto: tertiam autem personam esse Spiritum sanctum, qui a voluntate Patris et Filii procedens, mittitur in corda credentium, ut ea regeneret, sanctificet, et vivificet, et sit σπράγίς et arriabo hæreditatis nostræ.

Econtra Valentiniani furenter et impie contendebant deos esse plurimos et prope innumerabiles, quia mirum et incredibile illis videbatur in illa æterna solitudine unum tantum esse Deum. Negabant etiam unum eundemque Deum veteris novique testamenti fuisse, et quia veteris testamenti Deus, severus, scelerum vindex et ultor exstitisse videbatur; justum, sed non bonum appellandum putaverunt. Deum autem novi testamenti, propterea quod omisso τῷ ἀκριβοδικαίῳ, id est summo jure, ἐπιείκειαν evangelicam et gratuitam resipientibus et credentibus promulgavisset et concessisset, bonum, non autem justum nuncupaverunt. Multa etiam de Demiurgo, mundi hujus opifice, de æonum syzygiis et erroribus, deque aliis opinionum absurdarum monstris, plenis buccis deprædicabant, quibus omnibus Satan, mendaciorum istius generis pater, veram de Deo et tribus personis doctrinam delere et in animis hominum obliterare, scelerate conatus est.

Porro de homine Irenæus eisdem prophetis, evangelistis et apostolis reverenter subscribens, pie docet hominem a Deo conditum, et multis ac pulcherrimis tum animi, tum corporis ornamentis, bonisque instructum, ut esset epificis templum et imago ei serviens in omni æternitate: eum vero Satanæ fraude circumventum, in peccatum, mortem, et ἔσχατα ἔσχατων mala incidisse cum tota posteritate, quæ ideo sit conclusa sub peccato, ut ejus Deus misereatur. Ac cum natura omnes Adami primi posterii filii iræ sint, negat ullam veniæ ac

salutis spem superesse, præterquam in Christo Jesu, qui ideo in hunc mundum venit, ut quæreret quod perierat et peccatores salvos faceret; itaque eos gratuito Christi beneficio restituendos in integrum, qui a peccatis suis resipiscentes, credunt sua causa Filium Dei in hunc mundum venisse, ut assumpta natura humana, in carne patiens victima pro ipsis fieret, expiaret; ac auferret peccata mundi, mortuus propter eorum peccata, et resuscitatus propter eorumdem justificationem. Et hos quidem Irenæus esse dicit, peculium Dei, βασιλεῖον ἱεράτευμα, sanctam Ecclesiam, cui sit commissus thesaurus oraculorum Dei, comprehensus in libris prophetis et apostolicis: huic cœtui amplectenti integram et incorruptam legis et Evangelii doctrinam, Filium Dei fœderis æterni sacramenta, velut visibilia divinae gratiæ et aliarum cœlestium rerum, quas nobis Christus una se daturum promisit, symbola et argumenta, ministerium verbi, hoc est, dispensationem fidelissimam mysteriorum Dei, et alia salutaria dona et officia exhibuisse et instituisse; ut, ne deesset Ecclesiae quidquam eorum, quæ ad augendam, ornandam et conservandam facerent. De animarum autem immortalitate et corporum resurrectione, totiusque hominis salute, vel interitu æterno, Irenæus apostolicam doctrinam incorruptam profitetur, et Platonica ac Pythagorica deliramenta de animarum in alia atque alia corpora discessu, confutat.

E diverso Valentiniani vociferabantur, homines vel natura esse malos, ὀλικούς καὶ χοϊκούς, qui si maxime conversionis et salutis percupidi forent, converti tamen ad Deum et salvi fieri non possent: vel natura esse bonos, qui etiam gravissime peccantes, recte tamen facere censendi sunt. De animabus, et earum in alia atque alia corpora, pro ratione meritorum et expiationum, transmigratione multa audacissime confingebant, ut stabiliarent Pythagoræ commenta, μετεμψυχώσαι καὶ μετενσωματώσαι. Quidam corporum resurrectionem prorsus negabant. Scripturam divinam partim obtorto, quod aiunt, collo ad sua somnia astruenda detorquebant; partim truncatam, misereque suis corruptelis laniatam, videndam ethnicis objiciebant. Ecclesiae concordiam dissensionibus suis et schismatis perturbabant. Sacramenta impuris et detestandis ritibus profanabant, ut est videre in narratione Irenæi de Marco quodam Gnostico, mago, et peste humani generis.

Res ipsa autem docet non unicum errorem imposuisse Gnosticis istis, sed hosce potissimum. Primus est, quod de Deo et ejus voluntate non juxta divinas patefactiones in verbo traditas, sed secundum sua somnia figmenta que judicandum statuendumque putarent. Secundus, quod non verbum Dei, sed τὸ τῆς σαρκὸς φρόνημα cæcutiunt, cum de hominis ortu, viribus, lapsu et restitutione disserent. Tertius, quod Scripturas et Dei potentiam ignorantes, Pythagoræ, Platonis, et sua somnia majoris facerent quam Evangelium de Christo; ac opinionibus suis fascinati, Scripturas ad plumbeam placitorum suorum regulam exigerent. Cæterum adversus Gnosticos, fanaticos homines, et ut Paulina voce utar, διεστραμμένα loquentes, Irenæus Polycarpi (ejus qui Joannis evangelistæ auditor fuit) discipulus, et Lugdanensis episcopus, conscripsit præclarum volumen ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνομοῦ γνώσεως, quod ut solum inter multa ejus viri scripta superest, ita satis magno argumento est, non tam scite quam vere Tertullianum de Irenæo dixisse: curiosissimum omnium doctrinarum exploratorem fuisse. In primo enim libro prolixè recenset Valentinianorum errores tetros et diabolicos de diis, de æonum syzygiis, erroribus, numero. Subjungit narrationes de dissidiis hæreticorum, et eorum

¹ I Cor. xi, 19.

hæresiarchis Simone Mago, Cerintho, Ebione, Menandro, Marco quodam, et aliis qui flagitiis et improbitate morum, vitam, moresque aliorum profanarunt fermento suarum opinionum, verbum Dei corruperunt, ritibus impuris sacramenta divinitus instituta violare aggressi sunt. Hisce subjungit in secundo libro τὰ ἀποδεικτικὰ de Deo uno, æterno, vero, omnipotente, omniscio, ἀπεριγράπτω, extra quem nullus alius Deus, nullum prorsus numen est. Ostendit etiam non fictitium quemdam Demiurgum, non angelos, sed Deum æternum Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito (quem subinde λόγον, sermonem vocat Irenæus, ut agnoscas doctrinæ Joannis evangelistæ σπουδαστήν) et Spiritu sancto condidisse, et e nihilo produxisse amplissimum hoc mundi theatrum, angelos, homines, et alias inferiorum ordinum creaturas. Deinde annectit refutationem dogmatum, quæ a Gnosticis tradebantur de mundi primordii, de Demiurgo, seu opifice et architecto universorum, de æonum ordinibus, de μετενσωματώσει καὶ μετεμψυχώσει. Probat autem Irenæus animas non modo immortales esse, sed etiam proprium characterem habere, ac convellit proteritque Platonica somnia de causis ignorantie animæ, Lethæo videlicet poculo, humanoque corpore. In tertio libro qui partim est πολεμικός, partim vero διηγητικός, initio hæreticos inexpiables flagitii, corruptæ nimirum et detruncatæ sanctæ Scripturæ, reos peragit ac convincit; deinde perpetuum consensum prophetarum et apostolorum de Domino nostro Jesu Christo Deo et homine evidenter demonstrat. In quarto libro primum quidem perspicue et solidis argumentis probat unum esse Deum utriusque testamenti, veteris, inquam, et novi auctorem, qui promulgata legis et Evangelii doctrina toti humano generi, se voluntatemque suam, et arcanum illud divinitatis decretum de restitutione et salute hominum resipiscentium per Dominum et archipontificem Jesum Christum patefecerit. Deinde vero de viribus humanis et imperfectione nostra, aliisque, hisce, quæ dixi cognatis, fuse disputat. Ac tandem in quinto libro, cum plurima ex superioribus repetivisset, et comprobasset, accedit ad refutandam Gnosticorum ματαιολογίαν de corporum humanorum exitio perpetuo: πανολεθρίαν enim corporum illi introducebant. Prolixe igitur et sapienter monet probatque Irenæus non tantum corpora resuscitaturum esse Christum in secundo et illustri suo adventu, sed etiam sanctorum corpora Dei templa futura in æterna vita, et una cum animabus salvanda esse. Atque hæc paucis καὶ σαφέστερον monere visum est, ut cordati lectores viderent duo esse præcipua disputationum Irenæi κεφάλαια, Deum videlicet et hominem, et quid de hisce iis mentibus (quibus gravissima judicia veteris Ecclesie antistitem de tantis rebus gratissima esse consueverunt) sit statuendum. Etsi autem in his Irenæi nostri lucubrationibus, non desunt salebræ et nævi quidam de libero hominis arbitrio, de tempore quo Christus inter homines visibiliter conversans docuit de diabolis, deque paucis aliis; tamen de iis cum Erasmus pro sua sapientia in argumentis librorum gravissime admonerit legentes, non est animus post Homerum *Iliada* canere et erratis Irenæi ἀκριβολογεῖν. Tantum hoc monere libet magnas fuisse causas cur post Des. Erasmum Roterodamum summo iudicio virum, ipse quoque Irenæi libros emaculandos et pro virili illustrandos in manu sumerem. Præstitit Erasmus, ut in aliis plurimis scriptoribus, ita quoque in Irenæo operam se dignam, hoc est longe maximam. Primus perfregit glaciem, superavit difficultates, et veluti Syrtes et scopulos, nobisque viam aperuit, sic tamen ut sibi nondum satisfaceret: et cum de lingua qua usus esset Irenæus subdubitaret, non admodum probaret hanc, qua necessario, cum Græcum exem-

plar non exstet, in posterioribus libris utimur, conversionem Latinam, propterea quod et obscura esset et non necessariis hellenismis scateret undique. Factum autem singulari beneficio Dei, studioque honorum et eruditorum quorundam virorum, ut, postquam apud superiores agere cœpit Erasmus, prodiret in lucem Epiphaniæ episcopi Constantiæ Cypri eximium opus contra octoginta hæreses, in quo cum multa ad verbum ex Irenæi libris descripta exstarent, maximam libri primi partem ex Epiphaniæ restituere et multo meliorem Jani Cornarii versione uti nobis licuit. Deinde cum ineptissimæ et plerumque οὐδὲν πρὸς ἔπος facientes summulæ et libris et capitibus præfixæ, errorum potius quam scopi præmonstratice, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιόχας capitum adjeeci, ut de consilio Irenæi ac disputationum statibus commonefacere legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, variam lectionem notavi in margine, ac σχηματισμῶ involutam et monstrosam de xxx sæculis δολομανίαν illustriorem reddere studui. Hæc qui attente considerabunt, et editionem hanc nostram cum aliis conferre non gravabuntur, facile, opinor, dabunt, et sine præiudicio Erasmani nominis, et cum fructu aliquo theologiæ candidatorum susceptam, et quod vulgo aiunt, ad umbilicum deductam esse Irenæi scriptorum recognitionem.

Cogitanti autem mihi cui tandem egregio virtutum et eruditionis patrono καὶ βραβεύτῃ, Irenæi vetustissimi scriptoris insigne hoc volumen non tam offerrem defendendum (neque enim Irenæus defensione opus habet, ut quem nemo bonus non amet, nemo malus in Christo quiescentem τῇ σιχαμάχῃ cadere potest) quam legendum, commodum evenit ut vir clarissimus D. doctor Isaacus Keller, medici vestri collegii, ac præcipue urbis vestræ ornamentum causa φιλοφροσύνης cuiusdam admodum religiosæ me conveniens, certiorque de Irenæi librorum editione factus, modis omnibus me hortaretur, ut testandi mei erga præstantiam tuam studii ergo, tibi, D. Bernarde Brande, vir præstantissime, Irenæi nobile hoc opus dedicarem. Ejus igitur consilium secutus, veteris et apostolicæ Ecclesie veluti confessionem ab Irenæo conscriptam, et mendacis ac erroribus Gnosticorum oppositam, tibi offero et nominatim consecro, non tantum ut optimi et amicissimi viri iudicio voluntatique satisfaciam, verum etiam ut tibi exhibeam καλὴν παρρακαταθήκην, hoc est egregium depositum, ac formam sanorum sermonum, quam te, pro eccellente tua pietate et prudentia, cum iudicio perlegere et ad usum transferre posse non dubito. Sciebam in hoc libro exstare veteris Ecclesie iudicia et cogitationes de Deo, homine, baptismo, eucharistia, sacris litteris, vita æterna et de aliis doctrinæ cœlestis capitibus, quorum cognitio piis mentibus grata et salutaris est. Judicabam quoque virtutes tuas dignissimas esse omnium honorum virorum congratulatione, applausu, et testimoniis ejusmodi publicis, quæ tametsi a pluribus auctoritate, ingenio, et sapientia præstantibus proficisci debent, nec tuæ præstantiæ hactenus defuerunt, ut nostra τὰ ἔξωτερικὰ ἔ λόγια non admodum necessaria videri possint: nihil tamen vetat, quominus ipse quoque testatum faciam, quanti te faciant nostri homines, nequaquam a Musis et Gratiis alieni, quantum sibi et gratulentur et polliceantur de tua virtute et sapientia. Cum præcipua hominis vere generosi et ad patriæ suæ utilitatem nati, officia sint rempublicam consiliis moderari, et vera animi fortitudine administrare, et juvare, studia doctrinæ tueri adversus imperitos, μισομούσους, provehere et alere pia studia docentium et discipulorum; tu amplissimæ reipublicæ Basileensi (in qua magno cum fructu, Ecclesie et reipublicæ tribunitia potestate

et auctoritate polles), vigilantia, fide, consiliis, industria, vera animi magnitudine et constantia nusquam dees: academiam vero Basileensem, sempiternum et incomparabile reginæ urbis vestræ decus, in cuius gremio et complexu, liberalium disciplinarum, veteris historię, linguarum, et juris civilis cognitionem, usumque magnum tibi comparavisti, postea quam reipublicæ gubernacula moderanda suscepisti, amore et patrocinio tuo, professores vero omnium ordinum et facultatum benevolentia et liberalitate ea prosequeris, qua d'gri sunt viri ingenio, virtutibus, sapientia, et omni ornamentorum genere præstantissimi. Hæc nimirum causa est propter quam, sicut olim Darius Persarum regem ferunt tot Zopyros optavisse, quot grana in Punicis malis conspiciuntur: ita optimi quique viri et apud vos, et in vicinia inelyte urbis vestræ, multos Theodoros et Bernardos Brandos Basileæ vestræ a Deo æterne comprecantur, et sibi gratulentur quod ea quæ superioribus annis reipublicæ Basileensi decesserunt, defuncto hæc vita patriæ patre et consule prudentissimo D. Theodoro

Brandos parente tuæ præstantiæ, ea omnia, Dei beneficio singulari, abunde in filio, non tantum facultatum, sed etiam virtutum paternarum hærede, compensata esse intelligant, Deumque optimum et maximum celebrent, quod opera tua et aliorum gravissimorum virorum, ac in primis affinis tui D. Henrici Petri, viri de republica vestra, et de re litteraria præclare meriti, non tantum εὐνοϊαν, societatem et tranquillitatem politicam, judicia, leges, civium concordiam, urbis decus, et libertatem, sed etiam sanctissima studia et optimas artes in quibus grata de Deo fama sparsa est, fovere, moderari, tueri, velut præclaram quamdam Spartam, dignam in qua exornanda boni viri laborent, ad posteritatem transmittere dignatur. Faxit Dominus noster Jesus Christus, ut hæc reipublicæ et Ecclesiæ bona et ornamenta diuturna sint, et cum aliis politiis, academiis, et Christi Ecclesiis communia. Bene vale, perpetuum patriæ tuæ ornamentum, et Irenæum optimum scriptorem in familiam fidemque tuam εὐτυχῶς et sereno vultu suscipito. Scripsi Kal. Aprilis MDCXXI.

JACOBI BILLII

De sua priorum 18 (21) Irenæi capitum translatione, suisque in eadem scholiis admonitio.

Etsi veteres Græcorum theologorum interpretes, magna ex parte, dum verbum verbo reddere student, non satis eleganter quod volunt exprimunt, imo etiam plerumque Græca non assequuntur: tamen eos vel hoc uno nomine non prorsus repudiandos et asperandos esse semper judicavi, quod innumerabiles maculas, quæ typographorum negligentia optimos quosque auctores occuparunt, consultis illis promptissime deleri posse persæpe sum expertus. Qua quidem in sententia, si is quoque fuisset, qui octodecim hæc prima D. Irenæi capita non ita pridem Latinitate donavit, non tam turpi-

ter et flagitiose tot locis lapsus fuisset: idque potius stulidisset, ut ex emendatis Latinis depravata Græca, quam ex corruptis Græcis emendata Latina corrigeret. Quod quoniam facere neglexit, ego amico cuidam, ut ea denuo verterem a me postulanti, hanc qualemcunque operam denegare non potui. Brevissima etiam scholia adjeci, ex quibus proclive, ni fallor, erit intelligere, me non temere multa paulo aliter atque apud Epiphanium habentur, interpretari. Vale, Christiane lector, et his frue.

FRANCISCI FEUARDENTII

Commonitio ad lectores de sua quinque librorum D. Irenæi editione.

En beatissimi Patris et martyris Irenæi quinque libros, denuo collatos, emendatos, et locupletatos nova editione, in publicam studiosorum utilitatem emittimus. Quos etsi quidam adhuc subdubitent, Græce ab auctore eleganter, idque ante mille et quadringentos annos, conscriptos, et in rem totius Ecclesiæ catholicæ vulgatos fuisse, non dubitamus tamen id cunctis persuasum iri, qui tot longa egregiaque fragmenta, quæ ex Epiphanio, Eusebio, Theodoro, et aliis Græce ad verbum ex auctore transcripta et scriptis suis quondam inserta, et a nobis opportunis locis recitata, ac velut postliminio eidem restituta, attentis animis expendierint. Accedit gravissimum D. Hieronymi testimonium², qui Græcis librorum inscriptionibus ab auctore editis, et a superioribus Patribus probatis, Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε, *Reprehensionis ac eversionis falso nominatæ scientiæ libri quinque*, aliisque permotus rationibus eum inter scriptores Græcos annumerat, et Græce scripsisse non ambigit. Accedunt phrasim plane Græca, innumerae dictiones, formæque loquendi Latinis non usitatae; Græci auctores tam divini quam humani persæpe ad verbum citati, nunquam vero Latini; ut etiam a Græcis frequenter citetur, raro a Latinis. Testantur denique nonnulli pii et docti viri se Græcum exemplar in Venetiana bibliotheca legisse;

alii quoque in Vaticana visum ferunt: quæ tamen ibi postea frustra quæsitæ sint.

De primo horum librorum interprete nondum satis mihi apparet quid pro certo statuam, cum nullus ad hoc usque tempus illum, quod sciam, indicaverit. Si de re tam ancipite et obscura sententiam ferre licuerit, citra cuiusquam animi offensionem libens affirmem, auctorem et interpretem eundem esse: qui quod Græce pereleganter et scienter primo scripserit, Latine postea, non pari licet sermonis felicitate et lepore, Latinis, inter quos versabatur, impertiverit. Quidni, cum et Tertullianus eidem fere æqualis Græco Latinoque sermone stylium exercuerit? Athanasius quoque, ac plurimi alii religionis nostræ proceres, utraque lingua non pauca ediderint? Sic enim et horum librorum auctoritas nulla parte vacillabit; sed erit semper augustior et firmitior: et quod de seipso ait, quod in barbara lingua (nam sola Græca ei nativa et propria erat) inter Celtas degens, plurimam operam collocaret, apertius evadet. Nec parum sententiam istam confirmant, duo citati per D. Augustinum ex hoc auctore loci, eadem fere, quæ hactenus prodiit, vetustissima certe translatione. Aut profecto presbyterum quemdam ad manum Irenæus habuit, qui ejus jussu de verbo ad verbum coram, Latinæ orationis splendore artificioso neglecto, transtulerit:

² Comm. in cap. XXXVI Ezech.

aut, ut idem de scripto suo testatur, ἀπλῶς, καὶ ἀληθῶς, καὶ ἰδιωτικῶς, id est, simpliciter, et vere, ac vulgari tunc inter Latinos sermone translato separatim postea communicaverit, et mentem sensaque auctoris fideliter expresserit. Qui firmioribus conjecturis aut testimoniis certioribus productis, alium primumque interpretem indicaverit, nos sibi magno beneficio gratos et devinctos habebit. Atque hæc de sermonis genere, ac interprete dicta sint: nunc quid hæc potissimum editione novissima præstitum sit, accipe.

Libri primi decem et octo priora capita ab Epiphonio quondam ad verbum ex Irenæo Græce transcripta; deinde ex Eusebio fragmenta viginti et duo; ex Theodoro, quatuordecim; ex Basilio duo; ex Melissa totidem; unum ex Anastasio Nicæno suis locis Græce, prout ab Irenæo primum descripta, hinc ab his Patribus laudata fuerunt, typis evangelica curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis ejusdem Irenæi operibus fragmenta, ex auctore *Quæst. et responsionum ad orthodoxos* apud Justinum martyrem, Eusebio et Demetrio Diacopo collecta Græce subjecimus; et tam illa, quam ista majori parte a laudatissimo viro Jacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus Christophorono, Herveto, Erasmo, Fabro Latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita Græca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducaeus, Societatis Jesu tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphonii Græca exemplaria contulerunt, emendarunt et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adjecta de novo fragmenta adnotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque Græcas, et Latinis minus usitatas phrases explicamus, et quidquid ad Ecclesie catholice doctrinam, hierarchiam, ritus, fidemque confirmandam, et antiquas novasque hæreses refellendas pertinere deprehendimus; denique quod expunctum, vel immutatum a nobis est, ne quid injuria sublatum sibi quiritentur aliqui, retinemus et observamus. Accessit quoque editioni, cum Vaticano manuscripto codice nova collatio, cujus, præsertim vero per illustrem ac

eruditum D. Joannem Sant-Andreanum Ecclesie Parisiensis canonicum, nobis pridem commodati codicis veteris attentiore lectione et meditatione, adhuc supra sexcentos locos emendatioribus reddidimus. Addita duobus clausulis, nonnunquam unica, et numero quodam signamus; variis adhuc quibusdam lectionibus asteriscis in margine notatis. Ad hæc, beatissimi et vere apostolici viri Polycarpi, episcopi Smyrnensis et martyris, quinque non aspernanda fragmenta ante mille et centum annos a Victore Capuano citata, et Latio donata, a nobis vero in vetustissimo codice reperta et transcripta convenienti sede locavimus. Irenæi nostri ex sanctis Patribus collecta encomia; et recentium hæreticorum imposturis, maledictis, et in hunc sanctissimum auctorem nostrum confictis criminationibus, post auctoris vitam a nobis tam ex scriptis ejus, quam ex aliis scriptis ac historia eccles. fideliter collectam, operis initio præfiximus: sicut ad finem totius operis locupletissimos indices in lectorum commodiorem usum subjungendos curavimus. Denique Leodii, in monasterio S. Jacobi memorie sacro, repertam a nobis Arnobii *Catholici cum Serapione Ægyptii Conflictum*, utcumque per nos emendatum et adnotatum, ac nunquam antea typis publicatum, communi studiosorum utilitati judicavimus esse communicandum. Multas, fateor, dictiones et phrases minus Latinas, hinc ad huc sententias et periculosos, adeoque non paucos adhuc locos in utroque auctore luxatos, imperfectos et obscuros a nobis relictos invenire licebit: tum quod plurimum ac emendatiorum codicum auxilio destituti fuimus, tum quod tam veteribus ac sanctis Patribus manum temere inferre religio fuit. Cæterum, hæc solo natali, et quod longe molestius est, museo ac nostra bibliotheca exacti, solumque nunc ab illis, mox ab istis commodato inter peregrinandum acceptis libris adjuti contexamus, et in publicam studiosorum utilitatem emittimus; quæ cum acceperint candidi lectores, et his nostris qualibuscumque laboribus frui fuerint, studiis nostris bene favere; ac præsertim nostram salutem suis precibus apud communem salvatorem ac judicem nostrum D. Jesum Christum commendare, rogo et obsecro, non recusent.

Ejusdem Antidota adversus probra et impias criminationes, quibus illustrissimam B. Irenæi famam lacerare, auctoritatemque vel imminuere, vel labefactare conantur novissimi hujus temporis hæretici.

Ut vetus ac sempiternum illud odium, quo in omnes sanctos flagrat Satanas plenius effundat, bellumque adversus eos ab initio susceptum vi majore redintegret, novissimis Gnosticis ministris ac satellitibus suis persuadet, in eos præsertim omnibus conviciis maledictisque furere et bacchari, quos maxime noverunt hæreticis opinionibus suis adversari. Nec id sane sine astuto, et fraudibus suis valde apposito consilio. Ut enim solent facinorosi pro sceleribus ad tribunalia pertracti, non solum actores, sed et judices ipsos confictis criminibus prægravare, ut horum vel imminuant fidem, vel subterfugiant judicia; sic et isti a veterum Patrum ac doctorum scriptis, testimoniis, æquissimisque decretis adeo timent, ac toti perhorrescunt, ut nihil consultius ac magis e re sua fore putarint, quam illos omni maledictorum genere lacessere, probrisque vexare ac proscindere, ut eos imperitis, a seque prius seductis turbis aspernandos relinquant et respuendos. Horum sannas et convicia multis locis retulimus. Verum, parum prosunt auctoribus hæc fraudes atque fallaciæ, quando his artibus et causam suam piis omnibus suspectam invisamque duntaxat reddunt; et filii perditionis, bellum cum

sanctis gesturi, et eos qui habitant in cælo blasphematuri, se prodomos castrorumque metatores esse palam ostendunt. His denique accidit quod furiosis et amentibus illis, qui in cælos jaculantur vel conspuunt, contingere solet. Tantum abest enim ut eos vel lædant, vel commaculent, ut e contrario ipsi propriis in eos recidentibus jaculis conficiantur, ac sputis inquinentur: sic et isti maledictis suis sanctos Dei servos nihil lædunt, pios autem e contrario omnes ad eorum celebrandas laudes prædicandasque virtutes magis accendunt. Conjectas ergo ab hæreticis in beatissimum Ecclesie doctorem et fortissimum Christi martyrem Irenæum contumelias et vituperationes depulsuri, a Calvinianis ducemus exordium.

Calvinianorum maledicta.

Ii non vulgari libro, sed quem fidei suæ *Clypeum* appellaverunt, et Gallico idiomate jam sexies typis publicaverunt, hæc ad verbum Latina facta de B. Irenæo asseverare non verentur: *Nunquam sacras perlegit Scripturas; nec Symbolum apostolorum intellexit. Multa protulit in Christum pestifera, nefaria, et ab omnibus rejicienda. Multa temere commutavit, et a vera apostolicaque doctrina deflexit*³:

³ Dial. 8.

quibus paucis, sed impudentissimis verbis quinque ei pro crimine obijciunt, quorum nec unicum probant, nec unquam probare poterunt. Nos contra, etiam universos Calvinianæ scholæ ministros ac professores, quibus aliquid adhuc sanæ mentis superest, ad lectionem Irenæi provocantes, audeamus ab eis rectam adversus hanc comministri sui improbitatem et mendacium animadversionem expectare. Tam enim dense appositeque utriusque testamenti sacris Scripturis, quatuor præsertim postremis libris, hæreses refellit, et dogmata Christiana comprobat, ut nemini veterum doctorum hac in re cedat, plerosque exsuperet; palam ostendens se omni studio et attentione etiam ab infantia eadem perlegisse, expendisse, atque didicisse.

Quod de Symbolo apostolorum garrat Calvinianus minister, certe hominis est amentissimi, quique nihil unquam in Irenæi libris attente perlegerit. Ille namque ad finem primi cap. lib. 1 Symbolum istud appellat *regulam veritatis immobilem, per baptismum acceptam*: eo quod (ut est Clementis et aliorum veterum sententia⁴) catechumenis illud in primis discendum et profitendum traderetur, ut suo loco demonstravimus. Hoc ipsum ejusdem libri c. 2 integrum refert, et cunctis hæresibus fidenter opponit, velut fidei Christianæ summam ab apostolis universæ per orbem Ecclesiæ traditam. Ejusdem rursus lib. cap. 19 illud *Regulam veritatis* iterum vocat: quod Tertullianus, Augustinus, Chrysostomus ab illo didicerunt, et scriptis suis inseruerunt. Et non intellexisset? Istæ fidei rudimenta tantus doctor et antistes animo et cogitatione non comprehendisset? Apagete tantam amentiam et insaniam.

Sed quæ sunt illa *et multa, et pestifera, et nefaria, et ab omnibus rejicienda, quæ in Christum protulit*, pro cuius nomine et gloria tam sancte constanterque vitam istam posuit? Vel unum saltem, ex tam multis, Calvinianus minister prodere debuit. Christum certe Irenæus ubique prædicat verum Deum et hominem esse, hujus mundi redemptorem et judicem, et cuncta quæ de illo veteres annuntiaverunt prophætæ, toto orbe prædicaverunt apostoli, scripserunt evangelistæ, et hæcenus credidit Ecclesia catholica. Num hæc pestifera et Calvinianis nefaria? Num ab omnibus rejicienda, ut cum Sylvano, Neusero, aliisque non paucis hujus sectæ ministris, impietatibus Mahometicis imitentur? Absit tantum scelus, vel sola commemoratione horrendum atque detestabile.

Adjicit quarto loco Irenæum *multa temere commutasse*. Dic quibus in locis, quibus in dogmatis apostolici capitibus;

Et eris mihi magnus Apollo.

Hæc commutatio penitus siletur, vox de locis nulla mittitur, muta est de rebus accusatio, capita doctrinæ mutata non attinguntur: quoniam reapse nulla fuerunt. Impia igitur est criminatio, vel ipso hujus sectæ auctore Calvino testante⁵, nihil per quadringentos annos in doctrina apostolica per omnes Ecclesias immutatum fuisse: sed eam unanimi Patrum consensu sinceram integramque servatam usque ad Augustini tempora, qui plus trecentis annis B. Irenæo fuit posterior.

Scribit postremo loco molestus accusator, hunc virum apostolicum *a vera apostolicaque doctrina turpissime deflexisse*. Si accusasse sufficit, quis innocens? Deflexerunt ab illa Simon, Nicolaus, Ebion, plurimique alii: sed mox a Patribus carbone notati, palamque reprehensi, damnati, sacrisque Christianis ideo submoti sunt. De B. Irenæo autem quis vel per somnium quid unquam hujusmodi cogitavit? quis in hæreticorum aut fidei desertorum numerum retulit? Quis priscorum scriptorum, hanc ei turpissimam maculam, præter hunc furiosum ac

sordidum Calvinianæ maledicentiæ ministrum, inussit? Sed *hoc ultimum est*, inquit Hieronymus, *hæreticorum præsidium, ut, cum causam suam conspiciant damnatum iri, incipiant virus serpentina lingua diffundere; et cum se victos cernunt, ad contumelias prosilire.*

Lutheranorum criminationes.

Calvinianis succenturiantur Lutherani rhapsodi Magdeburgenses, sed eo magis veteratorie, quo suas calumnias quibusdam Irenæi verbis incrustare ac operire nituntur: ac velut ex insidiis compositæ orationis erumpentes, in sanctissimi viri jugulum multis modis invadunt. Ac primo quidem universum ejusdem cum illo temporis sanctorum Patrum chorum, quantum in ipsis est, lacerantes et conficientes, aiunt: *Etiamsi hæc ætas apostolis admodum vicina fuit, tamen doctrina Christi et apostolorum non parum obscurari cœpit. Multæ enim monstrosæ et incommoda opinioniones passim a doctoribus sparse reperiuntur*⁶. Nimirum, quæ fanaticis hæresibus vestris adversantur, utpote quæ subiectis de libero arbitrio, eucharistiæ sacrificio, Ecclesiæ Romanæ primatu, sanctorum invocatione, ac consimilibus multis pietatis Christianæ capitibus, quæ penitus convulsa esse cupitis. Dein, ut solus apostata Lutherus cum suo nocturno præceptore Satana, de quo toties gloriatur, doctrinam Christi et apostolorum recte intellexerit, prædicaverit, orbique novus evangelista tradiderit: ac sic omnium, quantumvis antiquorum, sanctorum et probatorum doctorum scriptis longum valere jussis, hujus ævi impurissimorum apostatarum insulsi perniciosique libelli terantur, atque priscorum temporum hæreses universæ instaurentur.

Hinc eum accusant, *quod de Spiritu sancto rarius loquitur*⁷. Loquitur tamen aliquoties, et secundum Christi et apostolorum doctrinam de illo loquitur, ut tacito consensu confitemini; quod piis omnibus satis esse debet, ut a vestris hac in re maledictis liberetur. Loquitur, inquam, a deo recte pieque de Spiritu sancti divinitate⁸, ut Basilius Magnus ante mille et ducentos annos illius sententiis eam adversus hostes studiose libenterque comprobaverit, ut suis locis indicamus. Loquitur iterum, et sapius, quando plus decem capitibus, illum ex divinis operibus velut creationis, justificationis et salutis nostræ Deum verum ac omnipotentem esse demonstrat, ut passim, præsertim autem in caput 9 tertii libri signavimus. Sed fingamus vobiscum, quod de eo rarius locutus sit: Quid tum inde? Rarius etiam loquitur de æterna hominum electione, prædestinatione, reprobatione: ergo in his erravit? Rarius de angelorum tam bonorum quam malorum creatione, ordinibus, lapsu, et ollicitis loquitur: ergo propterea carpendus et vellicandus est? Rarius de baptismo, forma, materia, ac effectibus ejus loquitur: ergo propterea inter reos deferendus? Quis non videt ineptissimas simul et nequissimas esse hujusmodi vestras consecutiones?

Sed *in Irenæo solo minari hoc possis*, aiunt isti, *quod Spiritum sanctum nusquam quidem expresse videtur vocare Deum*⁹. Demus ita esse. Nec id quoque tam expresse singulariterque faciunt Moyses, David, Isaias, aliique prophetæ; nec Paulus in plerisque epistolis; nec evangelistæ, aliive apostoli; qui Macedoniani æternam ejus divinitatem abnegaverunt. Ergo et illi, et cum illis Irenæus silentio suo in Spiritum sanctum peccaverunt, aut ejus oppugnatoribus ansam præbuerunt? Absit! Satis enim fuit sanctis illis hominibus, comuni tribus personis Dei appellatione Spiritum sanctum Deum toties vocare et significare, quoties indeterminate illius meminerunt: nondum præsertim in orbem exortis,

⁴ Lib. vii Const., cap. 41; Ruff. in Sym.; Hieron., Epist. ad Pammac.; Ambr.; Aug. ⁵ Lib. i Instit., cap. 11, et lib. iv, cap. 2. ⁶ Cent. 2, col. 53. ⁷ Cent. 2, col. 227. ⁸ Lib. v, c. 8 et 9. ⁹ Cent. 2, col. 40.

qui postea personalem ejus divinamque majestatem in questionem adduxerunt. Verum, nec facile concesserim eis quod criminantur : quandoquidem ipso statim libri primi capite secundo scribens Irenæus, Ecclesiam catholicam ab apostolis accepisse eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem nimirum omnipotentem ; et in unum Jesum Christum Filium ejus ; et in Spiritum sanctum, qui locutus est per prophetas : Dei nomine æque Spiritum, ac Patrem et Filium comprehendit, appellat, proficitur. Deinde, cuncta Dei opera eidem, ut diximus, tribuens, cum primis autem incarnationis Verbi divinissimum mysterium : satis dilucide et constanter illum Deum esse agnoscit et prædicat.

Inde criminis loco ponunt Irenæo : *Ita obscure, et perplexæ non raro vocabulo Verbi, seu τοῦ Λόγου, utitur, ut videatur non perspicue inter Verbum substantiale, et verbum vocale seu oris distinguere*¹⁰. Vobis videtur, quos excæcavit malitia, et maledicendi rabies egit in præceptis. Puris autem animis contra, videtur Gnosticos nominatim coarguere, quod τοῦ λόγου, id est, humanioris sermonis ac verbi internam conceptionem, quam suffocationem appellat, successivamque prolationem, evanescentiam, aliasque plurimas imperfectiones, τῷ Λόγῳ, id est Dei Verbo tribuerent : quod cum sit Deus simplex, incompositus, et omnium accidentium expers, totus est mens, totus Logos, hoc idem cogitans quod loquitur, et loquens quod cogitat. Concludit autem : *Vos generationem (Verbi divini) dirinantes, et verbi hominum per linguam factam prolationem transferentes in Verbum Dei, juste delegimini quod neque humana, neque divina noveritis.* Et paulo post, quærentibus : *Quomodo Filius prolatus est a Patre?* sapienter respondet : *Generationem ejus inenarrabilem existentem nemo novit, non Valentinus, non Marcion, non angeli, non archangeli, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius*¹¹. Annon his satis explicate distributeque Verbum, quod Deus est, et substantiale per se subsistit, a verbo oris humani prodeunte, statimque in auras evanescente distinguit? Accedit, quod non raro proficitur Verbum quod Deus est, non esse creatum vel factum ; sed semper Deo Patri coexistisse, ac cum eo cuncta condidisse : quibus Verbum substantiale, divinum, ac permanens, satis a fluxu caducoque verbo nostro secernit¹².

Jam ad parentem suum, id est spiritum blasphemiam accedentes, aiunt : *Irenæus sensit diabolum tum demum cœpisse labi, cum hominem seduxit. Sic enim sentire videtur lib. iv, c. 78*¹³. Imo vero ex ipsiusmet Irenæi verbis patet, vos vere διαβόλος, id est calumniatores pravosque delatores esse. Non enim ait, *tum demum cœpisse labi, cum hominem seduxit, ut vos falso conflagitis : sed ex tunc apostatam et inimicum factum, ex quo zelavit plasma Dei.* Zelavit porro et invidit hominis a Deo plasmati et conditi felicitati priusquam eum aggrediretur, et in ruinam eum suasionibus suis præcipitaret. Igitur, Irenæi sententia, diabolus a Deo defecerat, et nequam, damnatusque spiritus erat, antequam in hominem invadens, eum per feminam seduceret.

At ille sensit, *tum etiam primum maledictum et abjectum esse, cum scilicet post hominis lapsum diceret Deus : Semen mulieris conteret caput tuum. Item : Maledictus eris, etc.* Sic enim sentire videtur lib. iv, cap. 78¹⁴. Nec ista sensit aut docuit unquam Irenæus, ut comminiscimini : sed voluit duntaxat, fraudes, scelera, consilia, ac proinde maledictionem damnationemque diaboli tum primam nobis verbo Dei manifestari, cum refertur a Deo maledictus et proscriptus. Nihil enim de his autem hominis lapsum

a Moyse patefactum aut relatum fuerat. Quod adeo verum et certum est, ut et ipsi hæresiarchæ Com. in Genesim, et alii passim in suis locis communibus ultro fateantur.

Subjiciunt illico : *Tale quiddam est, quod idem Irenæus lib. v, ex traditione Justini (quod et Eusebius lib. iv, c. 18, indicat) sensit diabolum ante Christi adventum, non fuisse ausum blasphemare Deum, quia nondum sciverit damnationem suam.* Id non modo Justinus ac Irenæus, fortissimi duo martyres, sed et Clemens, et Origenes, et Epiphanius, multoque plures illustrissimi et antiquissimi scriptores ecclesiastici senserunt et docuerunt, ut in lib. v, c. 26, consignavimus : quorum sententiam cum nondum (quod nunc meminimus) damnaverit Ecclesia catholica, nec nos damnare debemus. Multa enim judicia divina demones latuerunt, destinataque sibi in inferorum locis æterna supplicia supra quam dici potest semper horruerunt, ut indicant isti eorum clamores : *Quid venisti ante tempus torquere nos*¹⁵? *Si ejicis nos, mitte nos in porcos. Rogabant illum ne imperaret illis ut in abyssum irent*¹⁶. Et Petrus aperte dicit demones reservari cruciandos. Quis tam abdita judicia perfecte penetravit? Denique, plurima inter viros doctos adhuc inquiri, et varie disputari possunt de cacodæmonum peccatis, lapsu, scientia, ignorantia, et suppliciis : quæ cum ad fidei catholicæ jam definita capita non pertineant, damnari non debent qui aliter et aliter antea senserint.

Accusationes sic persequuntur : *Irenæus non sine errore dixit, lib. iv, cap. 73, hominem non esse conditum a Deo perfectum.* Et postea : *De homine videtur sentire, quasi non sit perfectus a Deo conditus*¹⁷. Perfectionem omnem essentialem, quæ in corporis et animæ rationalis unitione consistit, hominem a Deo initio habuisse Irenæus constanter prædicat : accidentariam vero tam vere pernegat, ut impium sit aliter sentire vel dicere. Probat enim apertis Scripturis, exemplis, et rationibus, non solum hominem, sed et omnem creaturam, cum per infinitum distet a Creatore, plurimis et maximis imperfectionibus etiam ab initio circumdatam et implicitam esse. Et ut de homine solo dicamus, ex vilissimo terræ limo conditus est, potens tentari, vinci, peccare, mori, damnari : quæ procul dubio maximæ sunt imperfectiones. Nec ista pugnant (ut fingetis) cum his creationis verbis : *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona*¹⁸ : quoniam hæc de naturalibus et gratuitis bonis dicta sunt, quibus homo in justitia, innocentia, omnium rerum scientia conditus abundavit : non ipsius vitæ animalis imperfectiones, aut animi ad bonum et malum libertatem et flexibilem sortem tollant, in qua constitutus fuit. Non errat ergo B. Irenæus cum hæc sentit : sed vos per sceleratam maledicendi rabiem in tetrus erroribus versamini, quando hæc et consimilia in sanctis Ecclesiæ Patribus in consistoriis vestris roditis, in libellis vellicatis, ubique carpitis, ut soli recte sapere videamini.

Aiunt rursus : *Irenæus sensit hominem non esse conditum ad imaginem Dei*¹⁹. Magnum et impudens est mendacium, quando quidem scribat : *Non effugit Adam manus Dei, ad quas Pater loquens dicit : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Et iterum : *Et propter hoc in fine, non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex beneplacito Patris, manus ejus vivum perfecerunt hominem, ut fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.* Et paulo post : *Christus restauravit suo plasmati, quod dictum est : In principio factum hominem secundum imaginem et similitudinem Dei*²⁰.

¹⁰ Gen. 2, col. 227. ¹¹ Lib. II, c. 47, 48, 49. ¹² Lib. I, c. 19; lib. II, c. 43; lib. III, c. 6 et 9; lib. IV, c. 17. ¹³ Gen. 2, col. 56. ¹⁴ Gen. 2, col. 56. ¹⁵ Matth. IX, 29, 31. ¹⁶ Luc. VIII, 31. ¹⁷ Gen. 2, col. 56 et 227. ¹⁸ Gen. I, 31. ¹⁹ Col. 57. ²⁰ Lib. V, c. 1, 2 et 6.

Tantum itaque docet alibi noster Irenæus, imaginem Dei peccato plurimum turpificatam et deformatam fuisse, gratia vero Christi reformatam; quod dogma plane apostolicum est.

Pergunt insanire et calumniari dicentes: *De imagine Dei admodum periculose Irenæus loquitur, cum affirmat in lib. v illud dictum: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, pertinuisse ad Christum, qui certo tempore homo fieri, illamque imaginem repræsentare debuerit*²¹. Et ne satis esset semel criminatos esse, rursus aiunt: *De homine videtur sentire, quod sententia de eo faciendo ad imaginem Dei, Christum significarit*. Equis hominum Christianorum nescit omnium potissimam et pulcherrimam imaginis Dei rationem in homine Christo relucere? Et propterea a Paulo per antonomasiam appellari, imaginem Dei invisibilis²²? Item, splendorem gloriæ, et characterem seu expressam imaginem substantiæ ejus²³? Item, Christum esse imaginem, hominem vero imaginem Christi²⁴? Vult itaque vir apostolicus, hanc Dei ac Christi Filii ejus perfectam imaginem, per adventus Christi beneficia longe splendidiorem et illustriorem in nobis factam esse: omnium vero illustrissimam fore, quando eidem similes erimus in gloria: quando item revelata facie gloriam Domini speculantes²⁵, in eandem imaginem transformabimur a claritate in claritatem²⁶, tanquam a Domini spiritu. Hoc ipsum manifestant ista de Christo ejus verba: *Conformat nos, et coaptat ad vitam, et adest plasmati suo, et perficit illud secundum imaginem et similitudinem Dei*²⁷, etc.

Et proficientes in pejus adjiciunt: *Fanaticum quiddam edit, quod asserit lib. iv, c. 50, Enoch hominem placentem Deo, legatione Dei ad angelos sanctum esse*²⁸. Imo vos, homines cæci ac furentes, qui non attenditis illum Septuaginta secutum, angelos appellasse filios Seth, ad quos amandatus Enoch, conciones habuit de futuro judicio, et pœnis reproborum; ut eos a Cainitarum consortio, perfidia, sceleribus, quibus paulatim assuescebant et depravabantur, ad Dei timorem et cultum revocaret. Concionum ejus illustrissimam plane et gravissimam partem epistolæ suæ inseruit beatus Jujas apostolus: quam nos Commentariis exposuimus, simulque ita sensisse Pastorem, Clementem, Tertullianum, Origenem, aliosque veteres ostendimus.

Progrediuntur ulterius dicentes: *Eodem spectat quod affirmat lib. iv, c. 70, homines temporibus Noah, Deo fructificare non potuisse: ideo quod angeli transgressores essent iis commisti*²⁹. Quid autem hoc certius atque verius? Annon eum multiplici et gravissima emphasi de illis temporibus in Genesi dicitur, et identidem refertur multam fuisse hominum malitiam super terram; cunctam cogitationem humani cordis intentam fuisse ad malum; omnem carnem corrupisse viam suam; terram repletam fuisse iniquitate³⁰? Equis ambigere potest, tot tantaque flagitia transgressorum angelorum tentationibus et suasionibus commissa fuisse? *Sed diabolus, inquit, est hostis perpetuus hominum, semper excubans, ac circumiens ut leo rugiens, et insidius generi humano moliens*. Istud porro quis negat? Non profecto Irenæus, qui ejus astu primos parentes deceptos a que constanter predicat; ac eundem sub mundi lineam Antichristo, et ministris ac satellitibus ejus adversus Ecclesiam catholicam omni ope adfuturum scribit³¹.

Insectantur illum, quod suo judicio, non distincte

A *de potestate humanarum virium ratiocinatur: et in eam sententiam multa prophetarum, Christi, et Pauli dicta detorquet, quemadmodum in toto cap. 72, lib. iv, videre est. Non solum ibi, sed et c. 9. 29, 71, et alibi passim firmissimis Scripturarum testimoniis evincit, hominem libero arbitrio communitum esse, et ab omni coactione sic exemptum, ut non credat, non speret, non diligat Deum vel proximum nisi velit; non blasphemet, non a fide deficiat, non occidat, non mœchetur, non furetur, nisi velit; idque sanctissime comprobatur adversus Simonianos et Marcionitas, postea in Manichæis et Priscillianistis, denique in vobis Lutheranis, Calvinianis, et Libertinis hoc sæculo nascentes. Ad hæc, huic humanæ liberæ voluntati tam necessariū hæsere divinæ gratiæ præsidium et auxilium contra futuros Felagianos asseverat, quam terræ solis calor, ac cœlestis pluvia ut fructus suos edat³²: quandoquidem sine ea nihil boni possimus facere³³, nec quidem efficaciter cogitare ac velle. Dei cooperatores sumus³⁴. Non est hæc sufficiens distributaque ratiocinatio?*

Iniquo valde animo ferunt, quod non tantum in operibus, sed etiam in fide, liberum, et suæ potestatis arbitrium homini a Domino servatum dicat³⁵. Sed hoc ipsum probat ex his Filii Dei ad apostolos verbis: *Nunquid et vos vultis abire*³⁶? nimirum cum incredulis Capernaitis, et quibusdam apostatis ab eo deficientibus: palam ostendens, credere, vel non credere, liberrimum esse. Deinde, confirmat et his ejusdem ad alios verbis: *Secundum fidem tuam fiat tibi*³⁷: *Fides tua te salvam fecit*³⁸: *Magna est fides tua: quibus docemur fidem et nostram esse, propter liberum voluntatis consensum; et nihilominus præclarum donum Dei, eam per Spiritum suum mentibus nostris offerentis, largientis et confirmantis. Ist hæc duntaxat ex Augustino nunc adjicio: Intrare ecclesiam quisquam potest nolens; accedere potest ad altare nolens; accipere sacramenta potest nolens; credere non potest, nisi volens. Cætera capitibus signatis observavimus.*

Indignantur etiam plurimum, quod ait: *Prophetæ et apostoli hortabantur homines justitiam agere, bonum quoque operari, quia in nobis hoc sit. Situm est plane, præveniente et cooperante divina gratia, sicut Paulus de se ipso asseverat: Omnia possum in eo qui me confortat*³⁹. *Plus omnibus laboravi. Non ego, nimirum solus, sed gratia Dei mecum*⁴⁰. Et alibi bona opera sua enumerans, ait: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*⁴¹, etc. Ad alios vero ait: *Dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes*⁴². *Bonum facientes, non deficiamus*⁴³, etc. Profecto enim erraverunt prophetæ dicentes: *Discite benefacere, subvenite oppresso, liberate viduam*⁴⁴, etc., erraverunt et angeli iniquitantes: *Bona est oratio cum elemosyna. Confitemini Deo cœli*⁴⁵, etc., erravi etiam Christus, præcipiens: *Attendite, ne justitiam vestram faciatis coram hominibus*⁴⁶, etc., erravit denique Deus benedictus in sæcula, tanta auctoritate et gravitate jubens: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo*⁴⁷, etc. *Honora patrem tuum et matrem*⁴⁸, etc., si per errorem lapsus est Irenæus scribens, prophetas et apostolos ad justitiam et bona opera hortatos, quod id in nobis situm sit.

Fastidiose rursus stomachantur, eo quod ait, inquit, lib. iv, c. 50: *Patres ante legem promulgatam justos fuisse lege naturæ. Primo egregie imponunt sanctissimo Patri. Non enim ait eos suis e*

²¹ Col. 57. ²² Coloss. 1, 15. ²³ Hebr. 1, 3. ²⁴ I Cor. iv, 7. ²⁵ I Joan. iii. ²⁶ II Cor. iii. ²⁷ Lib. v, c. 16. ²⁸ Col. 56; Genes. vi. ²⁹ Col. 56. ³⁰ Genes. vi, vii. ³¹ Lib. iii et v. ³² Joan. xv, 2. ³³ II Cor. xiii, 8. ³⁴ I Cor. iii, 9. ³⁵ Col. 58 et 59. ³⁶ Joan. vi, 68. ³⁷ Matth. ix, 29. ³⁸ Matth. ix, 22; Marc. v, 34; Luc. vii, 50; viii, 48; xviii, 42. ³⁹ Phil. iv, 13. ⁴⁰ I Cor. xv, 10. ⁴¹ II Tim. iv, 7. ⁴² Gal. vi, 10. ⁴³ II Thess. iii, 13. ⁴⁴ Isa. 1, 17. ⁴⁵ Psal. cxxxv, 26. ⁴⁶ Matth. vi, 1. ⁴⁷ Matth. xxii, 37; Marc. xii, 31; Luc. x, 27. ⁴⁸ Exod. xx, 12; Deut. v, 16; Matth. xv, 4; Marc. vii, 10; Luc. xviii, 20.

justos lege naturæ ; sed justos virtute Decalogi, conscriptam habentes legem in cordibus suis, diligentes Deum qui fecit eos, et abstinentes erga proximum ab injustiâ. Quibus docet, illos fide gratiaque divina instructos Dei mandata servasse, itaque obedientia magis magisque justos effectos, secundum illa Spiritus oracula : *Justus justificetur adhuc, et sanctus sanctificetur adhuc*⁴⁹. *Non cesses in æternum justificari*⁵⁰. *Augerebit incrementa frugum justitiæ vestræ*⁵¹. *Habenti dabitur, et abundabit*⁵², etc. Secundo, admittamus Centuriatoribus Irenæum dixisse, patres sanctificatos lege naturæ. Quid tum incommodi absurdiverit consequetur? Nonne eo loco expressi verbi divini auctoritate probat Enoch ante legem Mosaicam placuisse Deo? Noe fuisse virum justum atque perfectum? Abraham amicum Dei appellatum? Isaac, Jacob, Joseph, Job, Deo viventi charissimos servos? Evangelio quoque Abelis justitiam commendari? Sed sola fide, responsabunt viri improbi ac molesti, justi fuerunt : non observatione legis naturæ. At solius fidei justitiam nunquam probare poterunt expresso verbo Dei : nos autem solam fidem mortuam et inefficacem esse ad justitiam comprobamus. Deinde, veterum testimoniis evincimus, solus fidei constitutionem, crassissimum fuisse Simonis Magi, Valentinianorum, Eunomianorum, imo et pseudoapostolorum errorem, a Petro, Joanne et Jacobo data opera in epistolis suis damnatum. Postremo legis naturæ observationi semper Dei omnipotentis gratiam prævenientem, comitantem, cooperantem, et opera bona coronantem, tam Irenæus, quam reliqui deinceps adjunctam volunt theologi⁵³ : sicque nihil habent, de quo juste conquerantur viri morosi.

At, ne semper mentiri videantur, aliquid tandem verum, nec tamen omnino sine manifesta impostura subnectunt : *Christum ait baptizatum quidem esse anno trigesimo, docuisse vero quadragesimo, et passum esse quinquagesimo*. Signant enim lib. II, cap. 34, in quo nihil hujusmodi prorsus habetur. Cap. porro 39 ejusdem libri ait quidem Irenæus, Christum a tatem magistris, id est quadragesimum annum habentem docuisse : quod ibi et proximo capite quibusdam conjecturis stabilire nititur. Sed hoc sanctissimo Patri excidit, eo disputationis fervore, quo Gnosticos, unum tantum prædicationis annum eidem Christi concedentes refellens, in contrariam sententiam longius abreptus est : quod doctissimis et prudentissimis etiam viris non raro contingere solere ostendunt Augustini quoque et Chrysostomi nonnullæ sententiæ. Mitto enim opinionem ejus, qui putat istud Irenæi libris superadditum fuisse, quoniam et codices omnes consentiunt ; et dicendi character, cum sequentibus adjectis probationibus, id eum ita sensisse palam ostendunt.

Fremunt porro, ac extra se rapiuntur, quod de oblatione corporis et sanguinis Christi in eucharistia sic propitè et diserte loquitur, veluti adversus eorum hæreses sibi tum fuisset colligendum. *De oblatione, inquit, et Irenæus lib. IV, cap. 52 (si tamen locus fraude ac mendo vacat) satis videtur loqui incommode, cum ait : Novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo. Sed Irenæus sese in sequentibus, ac præcipue cap. 34, copiose declarat, quod nequaquam intelligat oblationem consecrati panis, sed adhuc consecrandi in usum cœnæ Domini, et alioquin in usum sacerdotum et pauperum*⁵⁴. Hæc illi : in quibus cum primis per summam fraudem et malitiam tingunt locum corruptum esse, ut tantæ auctoritatis pondus elevent, ac suspectum reddant. At vero, omnes tam manuscripti, quam

A editi, etiam ab hæreticis Lausanæ et Basileæ magna diligentia recogniti, coherces sic habent : nulla ergo in hoc loco fraus est, nullum mendacium ; sed germanus sincerusque B. Irenæi contextus. Attende et alteram istorum ludificationem et calumniam. *Non intelligit oblationem consecrati panis, inquit, sed consecrandi in usum, etc.* Et unde hoc efficitis? Nihil enim tale apud Irenæum habetur : sed a vobis valde et impie configitur. Deinde, si de consecrandi in usum cœnæ sacerdotum et pauperum intelligit, profecto in beatissimum martyrem injuriosi et contumeliosi estis, dicentes eum *de hac oblatione incommode loqui*. Rursus, si de pane in usum sacerdotum et pauperum oblato loquitur, quomodo novam novi testamenti oblationem vocaret illam, quæ in veteri tam vulgata et communis præcesserat? Quomodo etiam diceret illam offerri Deo, si pauperibus porrigebatur? Sic ex omni parte mentitur iniquitas sibi, et doli fraudesque in cervices auctorum suorum revolvuntur.

B Vere autem de incremento corporis et sanguinis Christi in eucharistia sacrificio loquitur illic Irenæus, quod Judaicis cunctis oblationibus, ut multis prophetarum testimoniis ibidem ostendit, proprie successit : et a Christo novi testamenti auctore apostolis commendatum, ab his per universum orbem prædicatum, oblatum et traditum est, ut copiosius illic observamus et probamus. Quod autem de pane jam consecrato, non adhuc consecrando loquatur, pro certo manifestant hæc illius verba : *Christus eum, qui ex natura panis est, accepit, et gratias egit dicens : Hoc est corpus meum. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo*⁵⁵, etc. Ecce oblationem Deo factam, non pauperibus ; novo testamento specialem, non utrique communem ; ab Ecclesia, id est, sacerdotibus et pastoribus Ecclesiarum oblata, non a cunctis promiscue, velut porriguntur elemosynæ ; et oblationem corporis Christi et sanguinis, non cruentam, qualis facta est in cruce : ergo incrementam, et sub speciebus panis et vini jam Christi omnipotentis Dei verbis consecrati : quæ omnia hæreticorum nugas et putidas cavillationes solide refellunt et damnant.

C Quoniam vero imperitis faciem facere nituntur, dicentes Irenæum se in sequentibus, ac præcipue cap. 34, copiose declarare, et hunc malitiosum dolum retegamus. Ipso capitis 34 initio scribit : *Igitur Ecclesie oblatio, quam Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei, etc.* An non hoc aperte sacrificium eucharistiæ confirmat, et hostes illius coarguit? Subjicit illico : *In omni simplicitate et innocentia Dominus volens nos offerre, prædicavit dicens : Cum offers munus tuum ad altare, etc.* Quid ad hæc, sacrilega et plane Turcica per Calvinianos, Anabaptistas, Lutheranos et novos Arianos passim facta sacrorum altarium demolitio? Sed ad Irenæum : *Oportet nos, inquit ibidem, oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo. Hanc oblationem Ecclesia sola purum offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus. Denique concludit : Nos quoque Verbum offerre vult munus ad altare frequenter sine intermissione. Hæc sane egregia et clara Irenæi interpretatio, catholicam de sacrificio incremento doctrinam aperte roborat, non infirmat : hæreses autem huic contrarias omnino confutat et reprobat. Cætera videat lector locis suis.*

D Nec minus fremunt iidem Centuriatores adver-

⁴⁹ Apoc. xxii, 11. ⁵⁰ Eccli. xviii, 22. ⁵¹ II Cor. ix, 10. ⁵² Matth. xxv, 29. ⁵³ Irenæus lib. I ; August. lib. de Fide et operibus. ⁵⁴ Col. 63. ⁵⁵ Lib. IV, c. 32.

sus Irenæum⁵⁵ quod invocationem sanctorum asserat, dicens: *Virginis Eræ Virginem Mariam factam esse advocatam*⁵⁶. Sed si re ipsa Mater Dei facta est, quo in rebus creatis nihil præstantius aut excellentius fingi potest; cur non pro peccatoribus apud illum patrona, quod longe minus est? Annon intercedens pro convivantium in nuptiis penuria, illico edito ad ejus intercessionem miraculo exaudita est? Si judicum mundi auctoritatem apostolis, et consimilibus sæculi contemptoribus Christus repromisit; annon advocatæ patrociniū matri suæ concessit? Quod si præcellentes mediatorum, salvatorum, fratrum et amicorum tituli, hique nec vani nec inefficaces, quibusdam sanctis a Deo communicati fuerunt, ut ex sacris litteris pervium est: nefas profecto credendum, ut nec advocatæ nomen remque proprie matri suæ reliquerit. De hoc copiosius adnotationibus in eum Irenæi locum egimus.

Rumpuntur rursus audientes cum Romanam Ecclesiam cunctis aliis ut matrem dignitate et auctoritate præferre. *Novitatem quamdam illud resipere quibusdam videri posset, aiunt illi, quod in exemplaribus Irenæi, qualia nunc habemus, existat lib. III, cap. 5*⁵⁷. Ad hanc Ecclesiam, propter potentiorē principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles: in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea quæ est ab apostolis tradita. *Sed huc sententia tantum de consensu in doctrina ab apostolis tradita loquitur, sicut ex contextu Irenæi manifestum est.* Audis novam rursus fraudem et malitiam, qua sancti viri cuncta exemplaria in suspensionem et contemptum adducere conantur: quasi non et similia de libris utriusque Testamenti non dixerint et sparserint Marcionitæ, Manichæi, alique veteres hæretici, ut omnem eis fidem detraherent. Verum, si tantum de consensu in do-

ctrina ab apostolis tradita loquatur Irenæus, cur id novitatem appellatis? cur propterea exemplarium auctoritatem elevare nitimini? cur denique ab hoc consensu doctrinæ illius receditis? Aut recedentes, minime vos esse de numero fidelium non agnoscitis? Sed verba illa *propter potentiorē principalitatem*, manifestissime demonstrant, non de solo doctrinæ consensu loqui Irenæum, verum etiam de præcellenti quadam auctoritate et jurisdictione, quam in reliquas totius universi recepit Ecclesias, ut nos ibidem multis probavimus.

Reprehendunt etiam illum, *quod lib. II, c. 64, scribat unamquamque gentem dignam habitationem percipere ante judicium*⁵⁸. Porro si neque cœlis, neque inferis suscipiuntur animæ hinc emigrantes ante judicium, aut profecto tertius ac medius locus est quo admittantur, a quo tamen magnopere abhorretis: aut certe interea nullibi sunt, atque sic neque sunt, quod atheismum plane respicit. Superest ergo Irenæum vere ac pie dixisse hinc commigrantes spiritus ante judicium habitationibus congruis recipi: quod etiam manifeste et solide probat ex Lazari et divitis spiritibus, quorum unus cum Abraham loco consolatorio potitur, alter in inferno est cum tormentis⁵⁹. Cum rursus animæ latronis promisit Christus: *Hodie mecum eris in paradiso*⁶⁰; moriens proprium spiritum in manus Patris commendaverit; Stephani denique animæ e corpore recedenti cœlos aperuerit, non est dubium piorum animas ante judicium dignam percipere habitationem. Contra vero, quando constat Dathan, Core, Abiron descendisse in inferos, similesque sceleratos regnum Dei non possidere: nemo ambigere potest illos abripi in gehennam, etc.

De mille annis post resurrectionem corporum, in qua sententia Papiam et Justinum martyrem secutus est, satis copiose dicimus ad finem libri quinti.

JOANNIS ERNESTI GRABE

PROLEGOMENA

De vita et scriptis Irenæi, ipsorumque variis editionibus, et novissimæ hujus ratione ac consilio.

SECTIO I.

De tempore natiuitatis et obitus Irenæi, necnon genere mortis ejus.

§ 1. Omnia quæ ad vitam et scripta Irenæi pertinent, adeo erudite et proluxe exposuit clarissimus dominus Henricus Dodwellus, Dissert. III, IV, V et VI in Irenæum, ut vix quidquam sit, quod addi queat. Atqui cum Dissertationum illarum usus omnibus eruditis, hic in Anglia præsertim, sit in promptu, nullis fere opus fuisset hanc in rem verbis, nisi de quibusdam dubium, de aliis diversa sententia animo meo insideret. Pace itaque ac venia doctissimi, mihi que ob ipsa huic Irenæi editioni benevole præstita adminicula, suo loco nominanda, plurimum colendi amici atque fautoris, et dubitationes, et diversas meas aliorumve opiniones proponam; ut studiosus Irenæi lector eas aqua trutina expendere queat. Irenæum Trajano imperante natum fuisse, vir cl. Dissert. III, § 3, optime collegit ex ipsis S. Patris verbis, quibus id, quod sub finem Domitiani contigerat, *pene sub suo sæculo* (γενεᾷ) factum scripsit pag. 449, lin. 21, hujus semper posthac a me citandæ editionis (nunc lib. V, cap. 30, num. 3, lin.). Ut autem distinctius perspiceretur, utrum inter initia, vel sub medium, aut finem Trajani ortus fuerit Irenæus, alia ejus verba § 5 consideranda sumpsit, quibus se *adhuc puerum et in prima ætate* (ἡλικία), S. Polycarpum senio

profectum, ac cum eo Florinum in aula regali splendide agentem, in inferiori Asia vidisse atque andivisse memoravit lib. III *Adversus hæres.*, cap. 3, ac in *Epistola ad Florinum*. Cum itaque Irenæus lib. II, cap. 39, diversas hominum ætates designans, *infantes, parvulos, pueros, juvenes, seniores* nominet, atque juvenilis ætatis principium anno trigesimo statuatur; puerilem ideo ab anno vigesimo ad trigesimum protendi, vir clariss. § 6 conjicit, et mox § 8 demonstrat, *πρώτην ἡλικίαν* etiam in annum vigesimum primum, aut potius vigesimum quintum cadere. Hunc itaque Irenæus egisse ei videtur, cum Polycarpum atque Florinum in inferiori Asia oculis usurpavit. Annum autem Christi ei respondentem indagaturus, supponit ulterius § 10 per *ἀλλήν βασιλικήν*, in qua tunc splendide vixit Florinus, non regalem, sed imperatoriam aulam intelligendam esse. Cui hypothese confirmandæ haud abs re fuerit parallelum addere locum ex lib. IV *Adversus hæres.*, cap. 49: *Quid autem et hi, qui in regali aula sunt fideles, nonne ex eis quæ Cæsaris sunt, habent utensilia?* Non de alio autem quam Adriano imperatore, et quidem secunda vice in Asiam veniente, Irenæi ad Florinum verba accipiendæ esse, luculenter ibidem probat, atque fieri non potuisse, ut is secundo in Asiam venerit ante annum Christi 122. Quem proinde cum anno vigesimo quinto ætatis Irenæi componens, hunc anno

⁵⁵ Col. 63. ⁵⁶ Lib. V, c. 19. ⁵⁷ Cent. 2, col. 64.

⁵⁸ Col. 67. ⁵⁹ Lib. II, c. 62, 63. ⁶⁰ Luc. XIII, 43.

Christi 97 sub Nerva, vel anno sequenti sub Tra- A jano natum concludit.

§ 2. Hoc ratiocinium consideranti mihi objecere se quidem ipsius Irenæi verba lib. II, cap. 42 : *Quinque ætates transit hominum genus; primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et posthæc juvenis, sic deinde senior.* Ubi cum *puer parvulo* præponatur, puerilis ætas intra annum decimum et vicesimum ponenda videri posset. Ast verba ibi a librario transposita, ac prior ordo omnino præferendus videtur, quo parvulus puerum præcedit; præsertim cum huic magis congruat ἡλικία, quæ ante vicesimum annum non incepit. Missa itaque ista objectione, alia proponam quæ mihi persuadent, Irenæum aliquanto serius, nempe anno Christi vulgari 108 (vero 106) natum esse. Id equidem constat, Adrianum imperatorem non ante annum Christi 122 secunda vice in Asiam venisse; non tamen necesse est, isto præcise anno id factum supponere. Imo vero anno 129 (127) secundum B Adriani in Asiam adventum a Baronio recte ascriptum, ipse ejus in quamplurimis adversariis Pagijs fatetur, et nummi ab eo ad annum 127, 128, 129, allati, satis probant. Idem etiam confirmant Irenæi ad Florinum de Polycarpo verba ab ipso domino Dodwello § 12 adducta : *Atque in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane, ac obturatis auribus pro more dicturum fuisse : Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem!* Quibus citatis, optime subinfert : *Plane hic innuit Irenæus ortum illum hæreticorum recentiorum sub Adriano, quo fuerit Polycarpus ad tantam indignationem excitatus; ortum, inquam, illum, qui in grandævam Polycarpi ætatem incidit. Qui enim quæritur, sese ad ea usque tempora reservatum, is una innuebat, jam se ordinarios etiam senectutis limites esse prætergressum. Et quia σύνηθες hoc Polycarpo fuisse ait, non itaque de uno duntaxat hæresiarcha intelligendus. Id vult igitur Irenæus, dam Polycarpi discipulus esset, multos identidem ortos hæresiarchas : et quoties novi exorirentur, toties repetitam esse illam Polycarpi exclamationem. Prodierunt nimirum e Menandri schola omnium sub Adriano primi Basilides et Saturninus; secuti postea, sed brevi, ut videtur, intervallo Valentinus et Cerdon. Cerdonem denique secutus Marcion, paulo superioribus recentior. De his itaque, excepto Marcione, omnibus intelligendas crediderim Polycarpi illas toties repetitas exclamationes. Atqui Valentinum pariter ac Cerdonem sub Hygino Romanam venientes, hæreticum virus spargere cœpisse, ipse Irenæus lib. I, cap. 28, et lib. III, cap. 4, docet. Hyginus autem juxta Pearsonii rationes anno Christi 122, post 9 Augusti, aut juxta ipsius domini Dodwelli sententiam anno 123, episcopus Romæ creatus fuit. Aliquanto igitur post, exorta jam Valentini et Cerdonis secta, ita exclamare cœperit Polycarpus necesse est; ac proinde anno 127, D optime istud martyris σύνηθες convenit. Provecior quoque tunc fuit ejus ætas, 66 scilicet annorum, si juxta Pearsonii rationes a domino Dodwello approbatas, anno Christi 147, martyrio defunctus est; cum contra anno 121, sexagesimum primum egerit annum, quo vix ordinarios senectæ limites superasse dici poterat.*

§ 3. Sed et ipsius Irenæi historia suadet, ut πρώτην ejus ἡλικίαν, anno Christi 127, potius quam 122, ascribamus, indeque serius quam anno 97 illum natum statuamus. Constat quippe cum a Lugdunensi Ecclesia post cœptam persecutionem Marci Aurelii, cum litteris ad papam Eleutherium Romam missum fuisse. Octogenarius itaque tunc fuerit Irenæus, si dicta persecutio in annum Christi 177, juxta Eusebii in *Historia ecclesiastica* calculum, incidit; saltem septuagenarius, si ad annum 167, ex ipsius domini Dodwelli sententia

referatur. At vero Lugdunenses tantum senem ad adeo molestum iter adegisse, vix crediderim. Et quid de libris ipsius dicendum? Istos sane qui quæ *Adversus hæreses* saltem anno ætatis octuagesimo, alios plures, veluti *De Ogdoadæ, Contra Florinum, Blastum*, nec non eos, qui ad paschalem pertinebant controversiam, partim circa, partim post annum nonagesimum scripserit, necesse est, si is anno Christi 97 natus fuisset. Quis autem illum adeo senem demum scribendo manum admovisse, et jam decrepitem tot tantosque libros elaborasse, facile sibi persuaserit? Atque hæc etiam faciunt, ut πρώτην ἡλικίαν, in qua Polycarpum se vidisse ait Irenæus, de anno vicesimo primo potius quam quinto accipiam : nam de illo etiam accipi posse, ex iis quæ vir clarissimus § 8 dixit, utique patet. Accedit denique istud, quod meliori jure gloriari poterit auctor noster de memoria dictorum Polycarpi, ejusque formæ ac habitus, etc., si paulo junior, anno scilicet 21 eum viderit. Qui si in annum Christi 129 (127) juxta ante dicta incidit, Irenæus anno Christi 108 (106) natus fuerit.

§ 4. Ubi de ortu S. Patris satis prolixè egerat dom. Dodwellus, postea § 21 tempus ac genus mortis ejus indagare incipit. Equidem a vulgo chronologorum et historicorum hactenus traditum fuit, illum obiisse martyrium notissima illa Severi imp. persecutione, quæ anno ejus decimo juxta alios quinto cœpit, quando Albinum, prælio prope Lugdunum commisso, devicit, indeque capta urbe, cum civibus, præcipue Christianis, sævissime egit. Verum tanta loco citato argumenta martyrio Irenæi opposita video, ut istud pro certo affirmare nolim. Neque tamen pertinaciter inficias ire ausim, tam ob Hieronymi in cap. LXIV Isaïæ, quam Justini verba supra pag. 3 et 4 veterum testimoniis inserta; quorum ille ducentis, hic non ultra trecentos post Irenæum annos ista scripsit. Suspicionibus quippe contra Hieronymi locum allatis tuto fidere nequeo, donec ms. cujusdam codicis auctoritas iis suffragetur. Id vero certum est, et ab ipso clariss. viro § 20 assertum, Irenæum anno Christi 189, Commodi imperatoris 10 adhuc superstitem, synodo propter paschalem controversiam in Gallia habitæ præfuisse, ac proinde πάνυ γηραιόν, ut ipse de Polycarpo scripsit, defunctum esse.

SECTIO II.

De quinque Irenæi contra omnes hæreses libris ac horum versione, aliisque deperditis ejusdem scriptis.

§ 1. Irenæum quinque *Adversus hæreses* libros primos omnium conscripsisse, ex illorum præmio ingeniose post Feuarentium collegit clariss. Dodwellus Dissert. IV, § 1. Fatetur tamen, ista, quæ id indicare videntur, verba, οὔτε δύναιμι συγγραφῆως, ἢν οὐκ ἠσκήσαμεν, ac proinde etiam præcedentia, μήτε συγγράφειν ἠθισμένοι, de simplicitate styli accipi posse. Atque ut ita accipiam, et, si non plures, unum saltem tractatum antea ab Irenæo elaboratum fuisse credam, ipsius lib. III, c. 7, inducor verbis : *Si quis secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbatis eum utentem sic legerit, etc.* At vero de hoc frequenti hyperbatorum usu ne verbum quidem habet in præcedentibus : in alio igitur tractatu prius scripto hac de re egerit necesse est.

§ 2. Dictos quinque libros non uno impetu editos, sed duos priores seorsim ad amicum missos esse, vir clariss. §§ 4 et 6 recte docet ex præmio libri III. Imo et sequentes tres, singulos prodiisse, quarti et quinti libri præfationes innuunt. Horum tamen posteriorum arguments, ab apostolorum et Christi verbis petita, jam in animo habuisse Irenæum, cum priores scriberet, ipse lib. II, cap. 3, his testatur verbis : *Jam quidem ostendimus, unum*

esse Deum; ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus. Et cap. 8: Dominus hunc (Creatorem) Patrem, qui est in caelis, docet, et non alium, quemadmodum ostendemus procedente sermone. Confer pag. 151, 1, 19 et 2, 14, 175, 1, 19 (lib. II, cap. 11, n. 1, 2), et cap. ultimo hujus secundi libri, ubi expresse consequentes nominat libros. Et sane absque his imperfecta prorsus fuisset $\psi\epsilon\upsilon\delta\omega\mu\omicron\upsilon\upsilon\gamma\upsilon\omega\sigma\epsilon\omega\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\alpha\tau\rho\pi\eta$, quam ipsa hujus operis inscriptione pollicitus est. Cæterum tempus, quo libri isti scripti sint, statuere est difficillimum. Circa annum Christi 177, ætatis Irenæi octogesimum, episcopatus ejus nonum aut decimum, id factum citata IV Dissert. § 2 et in fine ejusdem statuitur. Non desunt autem argumenta, quæ partim post, partim ante istud tempus, volumen *Contra hæreses* elaboratum esse, probare videntur. Pro priori parte militat mentio versionis Theodotionis lib. III, cap. 24, facta, quam tamen ad Commodi tempora retulit Epiphanius, huncque secutus auctor *Chronici Alexandrini* anno sexto istius imperatoris ascripsit. Ad quæ dominus Dodwellus Dissertat. singulari *De pontificum Romanorum successione* cap. 14, § 17, regessit, ista de Theodotione verba a priori Irenæi exemplari forte abfuisse, ac postea ab ipso inserta esse. Aliam, quæ mihi magis placet, responsionem dedit Dissert. IV in Irenæum § 39 seq., ubi Theodotionis versionem jam sub Marco prodiisse, contra auctorem *Chronici Alexandrini* contendit. Et sane neque hujus, neque Epiphani, quem is allegat, auctoritas in chronologicis tanta esse debet, ut eorum æra nos turbare patiamur, ubi certior aliunde nobis suppetit ratio. Isto autem scrupulo excusso, aliud pro altera parte mihi incidit argumentum, quo fere persuasus sum, Irenæum adhuc presbyterum, ante annum 177 hæreticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectæ Cataphrygum, quæ Phrygiæ Asiæque Ecclesias vexavit: quem Eusebius in *Chronico* anno 17 Marci, Christi 171 ascripsit; cf. Dodwellus vero antiquiorem facit. In quocumque autem inciderit tempus, duos sane priores Irenæi libros præcessisse inde colligo, quod in his nullam hujus sectæ, sed hæreseos Tatiani tanquam novissimæ fecerit mentionem; illam non omisurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, jam tum turbare cœpisset. Contra lib. III et IV, pag. 223, col. 1, lin. 25 (lib. III, c. 2, n. 8) et pag. 349, 1, 10 (lib. IV, cap. 33, n. 6). Pseudoprophetas istos leviter perstringit; unde illos paulo post excitatas ab iis turbas scripserit necesse est: neque enim longum inter priores ac posteriores libros intercessit intervallum. Ex quo etiam colligitur, Irenæum non adeo senem, necdum episcopum, sed presbyterum hoc opus edidisse; antequam scilicet a Lugdunensibus martyribus Romam ad Eleutherium propter compescendam sectam istam mitteretur una cum litteris commendatitiis, quibus ut presbyter Ecclesiæ, et $\zeta\eta\lambda\omega\tau\eta\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \delta\iota\alpha\theta\eta\kappa\eta\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon$ laudatur apud Euseb. lib. V, cap. 4. Merito sane, si jam causam Dei ac Christi contra hæreticos adeo strenue tot scriptis libris egerit. Atqui presbyteri etiam ordini, non autem episcopali dignitati congrua sunt, quibus præcœmium libri III incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis, etc.*, nec non quæ in præcœmio libri V exstant: *Quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus.* Nemo quippe Irenæo jam episcopo ausus fuisset præcipere ut calamum in hæreticos acueret: vix etiam Irenæus se præcepto obedientem professus esset; ac insuper in $\pi\rho\sigma\tau\alpha\sigma\iota\alpha\ \text{Ecclesiæ}$ potius quam in $\text{administratione sermonis}$ se positum dixisset, si jam tum summus Ecclesiæ Lugdunensis sacerdos fuisset. Ab Irenæo itaque adhuc presbytero libri *Adversus hæreses* elaborati fuisse videntur, inter annum Christi 170 et 174, si isto tem-

poris intervallo enata fuerit secta Cataphrygum, et si altera quoque persecutionis Marci æra, quam in *Historia eccles.* fixit Eusebius, steterit firma. Sin vero rationes domini Dodwelli ad annum 167 dictam persecutionem referentis sequamur, et Irenæi libros antiquiores statuere necesse foret: quod tamen mentio hæreseos Tatiani, aliaque haud permittunt.

§ 5. Græco sermone hoc *Adversus hæreses* volumen scriptum fuisse, tot tantisque argumentis probavit vir doctissimus Dissert. V, § 1, usque ad 6, ut plura addere haud sit opus. Quod autem § 6 Latinam eorum versionem Tertulliano recentiorem, et exeunte demum sæculo IV factam putat, in eo me cogunt dissentire aliquot Tertulliani lib. *Adversus Valentinianos* cap. 10 periodi, quibus Latinum Irenæi interpretem plane imitatus esse videtur. Nam de Sophia matre ait, eam primo quidem contristari propter inconsummationem generationis; metuere postremo, ne finis quoque insisteret. Quæ Latinæ versionis exacte consonant; a Græco autem textu aliquatenus discrepant. Quippe lib. I, cap. 1, § 3, pag. 2 (cap. 2, n. 3) interpretes iisdem verbis dicit, *contristatam propter inconsummationem generationis: post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem habeat.* Græca vero ibidem hæc sunt: $\text{Πρῶτον μὲν λυπηθῆναι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι, μήτε αὐτὸ εἶναι τελείως ἔχειν.}$ Ubi nota, τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως *inconsummationem generationis* ab utroque verti; et Tertullianum in posteriori commate, relicto Græco Irenæo, vestigia interpretis sectari. Pergit Tertullianus, loco citato referens, *confirmatam Sophiam et conjugio restitutam: et ipsam quidem in Pleromatis censu remansisse; Enthymesin vero ejus, et illam appendicem passionem ab Horo relegatam, et crucifixam, et extra ævum (ex Irenæi versione repone eum) factam, etc.* Hæc si iterum conferas cum Latina interpretatione pag. 12 prope finem (num. 4) itidem sonante: *confirmatam Sophiam, et restitutam conjugii; separata enim intentione (ἐνθυμήσει) ab ea, cum appendice passione, ipsam quidem infra (intra) Pleroma perseverasse; concupiscentiam (ἐνθύμησιν) vero ejus cum passione ab Horo separatam, et crucifixam, et extra eum factam esse; vix dubitabis, hæc Tertulliano, illa scribenti, ante oculos fuisse. Ut enim de reliquorum consonantia nihil dicam, in *Pleromatis censu remansisse*, perinde ut interpretes perseverasse, ait, cum tamen Græca εἶναι non μείναι habeant; et τὸ ἐπιγινόμενον πάθος uterque reddidit *appendicem passionem*: quod fieri haud potuisset, nisi alter ab altero accepisset. S. Cyprianum etiam, quæ epist. 74 ad Pompeium de Cerdone hæretico scripsit, ex Irenæi lib. I, capitis 28 line, et initio cap. 29 deprompsisse, inferius pag. 103, num. 5, adnotavi. At vero S. martyr nusquam in epistolis vel tractatibus suis, quantum ego memini, ullam Græcæ linguæ peritiam prodidit: unde Latina Irenæi versione, perinde ut magister ejus Tertullianus, usus fuisse videtur. Exeunte itaque sæculo secundo, superstite adhuc vel nuper defuncto Irenæo, hos ejus libros in Latinum eumque barbarum sermonem translatos esse crediderim; et quidem a quopiam Lugdunensis, vel alterius in Gallia Ecclesiæ ministro, quia quædam in ista versione occurrunt voces, vix aliis quam Gallicanis scriptoribus usitate. Vide infra pag. 168 (152), not. 5, (in hæc verba *sinistra manus... levamen*) et alibi passim. Ipsum vero Irenæum qui sui interpretem faciunt, næc illi tantum virum propria animi sui sensa ignorasse, aut perperam expressisse asserant necesse est. Latinam enim versionem a Græci textus sententia identidem diversam esse, ex plurimis, suo quibusque loco adnotatis, exemplis patet.*

§ 4. Titulus ab auctore huic operi præfixus fuit, $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\gamma\chi\omicron\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \acute{\alpha}\nu\alpha\tau\rho\pi\eta\ \tau\eta\varsigma\ \psi\epsilon\upsilon\delta\omega\mu\omicron\upsilon\upsilon\gamma\upsilon\omega\sigma\epsilon\omega\varsigma$, prout memoriæ proditum est ab Eusebio

lib. v *Hist. eccles.* cap. 7, suffragantibus Andrea A
 Cæsar. in Apocalypsin serm. vi, cap. 18, Damasceno
 in *Parallelis mss.* passim; Photio; OEcumenio in
 II Epist. Petri cap. iii, pag. 543, et in Epist. Judæ
 pag. 628. Imo ipse Irenæus hujus rei testis est in
 proœmio libri ii, ubi ait: *Quapropter quod sit de-*
fectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus con-
scriptionem ita titulavimus; et in proœmio lib. iv,
quod incipit: Hunc quartum librum, dilectissime,
transmittens tibi operis, quod est de detectione et
eversione falsæ cognitionis. Similiter in fine hujus
 libri vocat *opus exprobatæ et eversionis falso co-*
gnominatæ agnitionis; ac in proœmio lib. v, opus
de traductione et eversione falso cognominatæ agni-
tionis. Et quidem Ελεγχος *detectio sive traductio*
 respicit librum primum, quo errores hæreticorum
 recensuit; ἀνατροπή autem sequentes quatuor, in
 quibus eos et ratiociniis, et Scripturæ S. dictis re-
 futavit. Atque hinc non modo ab Eusebio plurimis
 in locis ad compendium verborum faciendum *Libri* B
adversus hæreses, et a Cyrillo Hierosolymitano ca-
 tech. 16, *Institutiones contra hæreses* vocantur; sed
 et in antiquis Latinæ versionis codicibus ita in-
 scripti sunt; in veteri Feuarentii codice: *Contra*
omnes hæreses libri quinque; ac in Vossii ms.
 exemplari: *Contra omnes hæreticos* (al. *hæreses*)
libri numero quinque. Cui inscriptioni suffragantur
 ista, quibus Irenæus librum iv claudit, verba: *Et*
nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreti-
corum in quinque exercentes libris. Cæterum quæ de
 titulis singulorum capitum, et tam horum, quam
 ipsorum librorum divisione dominus Dodwellus
 Dissertat. v, § 12, disseruit, istis brevitatibus studio
 nihil addo, nisi Græcum etiam Irenæi textum in ca-
 pita, et quidem minutiora, quam quæ in Latina sunt
 versione, jam olim distinctum fuisse; prout colligo
 ex Procopii Gazæi *Comment.* in cap. iii Geneseos
 pag. 76, ubi ea quæ auctor noster lib. iii, cap. 37,
 de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam C
 cap. 59 et 65 ejusdem libri dicta allegat.

§ 5. Cæterum de dictorum quinque librorum co-
 dicibus, quibus utimur, aliqua dicenda restant.
Græcum codicem ms. in universo orbe nullum habe-
mus, vel mutilum, inquit clariss. Dodwellus Dis-
 sertat. v, § 11. Equidem Feuarentius in *Commoni-*
tione ad lectores suæ editioni præfixa, refert fuisse
 quosdam, qui Græcum exemplar in Venetiana bi-
 bliotheca se legisse testati sunt, aliosque in Vati-
 cana visum dixisse; addit tamen, *ea ibi frustra qua-*
sita esse. Neque nunc in Vaticana bibliotheca Græ-
 cum Irenæum reperiri, per litteras certiorum me
 fecit dignissimus illius præfectus, Dn. Laurentius
 Alexander Zacagnius; de Venetiana vero exacte
 inquirendi occasio mihi defuit. Per *mutilum* autem
 Irenæi *codicem Græcum* intellexit procul dubio vir
 ante laudatus maximam libri i partem, in Epipha-
 nii *Panario* contra hæreses Græce conservatam,
 nec non alia plura fragmenta ab Eusebio, Theodo-
 reto, etc., excerpta, maxime a Joanne Damasceno
 in libris *Parallelorum*, quos inscripsit, vel ab ho-
 rum interpolatore. Ista enim quæ in Claromontanis
 membranis exstant Irenæi dicta, ab ipso Joanne
 Damasceno inserta esse jam dubito, quia nec
 in Latina *Parallelorum* istorum versione a Billio
 edita, nec in ms. Vaticano codice Græco ea repe-
 riuntur, si breves quasdam sententias excipias.
 Accedit, quod in pericope de nomine Antichristi
 lib. v, cap. 30, loco ultimæ appellationis Τεττώγ,
 quam omnia Irenæi exemplaria habent, et integer
 contextus confirmat, in Claromontano codice lega-
 tur Παπίσχος. Atqui hoc quidem nomen fuit Judæi
 Alexandrini, quem cum Jasone Christiano dispu-
 tantem representavit Aristo Pellæus (de quo vide
Spicilegium Patrum sæculi ii, pag. 127 seq.), ac
 proinde Antichristo, ex unanimi sententia Patrum
 itidem Judæo, ac acerrimo Christianorum hosti fu-
 turo, satis aptum. Attamen nullam invenire pos-

sum rationem, quare hoc potius nomen, altero
Titanis rejecto, sit acceptum, et cum alio, Ααρτέ-
 वोς, recensitum; nisi quod forte recentior quispiam
 Græcus, Romanum pontificem, aut factum, aut fu-
 turum Antichristum opinatus, diminutivum nomi-
 nis papæ Παπίσχος ei accommodandum duxerit.
 Quas meas de interpolatione Claromontani *Paralle-*
lorum codicis conjecturas hoc loco proponere volui,
 quia in notis semper, quantum memini, ipsi Da-
 masceno collectionem Græcorum istorum Irenæi
 fragmentorum ascripsi. A cujuscunque autem manu
 ea profecta fuerint, illi sane multas debemus gra-
 tias; quod quintam fere libri v Irenæi partem
 Græce nobis conservaverit; ut de ii et iv libri fra-
 gmentis nil dicam.

§ 6. Latina denique exemplaria si spectes, istud,
 quod inter mss. Isaaci Vossii libros servatur, quod-
 que idem cum veteri Feuarentii codice esse fer-
 tur, ego vero ob variantes quasdam lectiones di-
 versum esse arbitror, pro perfecto ac nulla parte
 mutilo habet vir doctissimus loco paulo ante citato.
 Ac de primis quatuor quidem libris id verissimum
 est, excepto unico forte loco pag. 219, col. 2,
 lin. 26 (pag. 109, col. 2, lin. 5). Sed librum v in
 fine magna parte mutilum esse, haud dubitare me
 sinit ejus præfatio, et libri iv conclusio. Illa quippe
 ita sonat: *Manifestatis* (libro iv) *pluribus, quæ a*
Domino per parabolas et dicta sunt, et facta, in hoc
libro quinto... ex reliquis doctrinis Domini, et ex
apostolicis epistolis, conabimur ostensiones facere.
 Hæc sequentibus constat verbis: *Reliquos igitur*
sermones Domini, quos quidem non per parabolas,
sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et
expositionem epistolarum beati Pauli apostoli in alio
libro disponentes, integrum tibi opus præbebimus.
 Istos scilicet Domini sermones hæreticis opponere
 voluit, qui *unum et eundem annuntiant Patrem fa-*
ctorem mundi hujus, ut paulo ante scribit. Simi-
 liter ex Epistolis S. Pauli demonstrare sibi propo-
 suit, illum *docuisse unum Deum Patrem, eum qui*
locutus sit ad Abraham, qui legislationem fecerit,
qui prophetas præmiserit, qui Filium suum miserit,
salutem suo plasmati donans, quod est carnis sub-
stantia. Et carnis quidem salutem, id est resurre-
 ctionem ac vitam æternam variis argumentis, ip-
 sisque Pauli apostoli dictis demonstrat, et in con-
 trarium objectam ab hæreticis sententiam I Cor. xv:
Caro et sanguis regnum Dei non hæreditabunt, pro-
 lixe explicat Irenæus a cap. 2 libri v usque ad ca-
 put 15, inque hoc ex S. Litteris probat, quod De-
 miurgus resurrectionis ac incorruptelæ carnis sit
 auctor; ut adeo mutato, nescio quare, consilio,
 quod in fine libri v tractare proposuerat, priori
 ejusdem parte præstiterit. Promissam vero ex ver-
 bis Christi, citra parabolarum involucrium prolatis,
 demonstrationem de uno Deo, mundi creatore, eo-
 demque Patre Servatoris nostri, cap. 21 demum
 aggreditur, et ex allegatione legis Mosaicæ contra
 tentationes diaboli primum deducit argumentum,
 quod est et ultimum: siquidem ex verbis nequis-
 simi spiritus: *Hæc omnia tibi dabo, si proci-*
dens adoraveris me, etc., occasionem longius digrediendi
 cepit, primum de diaboli mendaciis ac conatu, quo
 id agit, ut loco Dei adoretur, disserens; deinde a
 cap. 25 usque ad finem nostri textus, doctrinam de
 Antichristo, hujusque interitum secuturo regno
 Christi millenario prolixè prosecutus. Reliquæ igitur
 ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis peti-
 tæ demonstrationes unius et ejusdem in Vet. et Nov.
 Testamento Dei perierunt, quod librarii exosam se-
 quiori ætate millenarii regni doctrinam ulterius
 describere nollent, ideoque illum abrumperent.

§ 7. De aliis auctoris nostri operibus prolixè agi-
 tur dissertatione vi in Irenæum. Unum tamen atque
 alterum de iis, quorum fragmenta inferius subnexa
 sunt, scriptis observare haud abs re erit. Agmen
 ibi ducit clausula libri *De Ogdoude,* quem non qui-

dem Florino instar epistolæ scriptum puto; attamen propter illum Valentini errore abreptum, sive ad confutationem illius, ab Irenæo elaboratum credo, prout diserte traditum est ab Eusebio lib. v *Hist. eccles.*, cap. 20. De cætero quod in Hieronymi *Catalogo script. eccles.* istud *σπούδασμα*, uti vocat Eusebius, inscriptum legitur *Περὶ Ὀγδοαστῶν*, id recentiorum librorum vel editorum, qui Sophronium, interpretem Græcum, secuti sunt, non ipsius Hieronymi erratum fuisse videtur. In manu exaratis enim bibliothecæ Bodleianæ codicibus nec non in illo, quo Freculphus sæc. ix usus est, *De octava* scriptum est. Ita igitur Hieronymum puto titulum *Περὶ Ὀγδοάδος* Latine vertisse; neque sic tamen bene: quippe *Octonationem* potius cum veteri Irenæi interprete reddere, aut magis Latine *De octonario Æonum numero* dicere debuisset. Deinde sequitur dicto loco fragmentum epistolæ ad Florinum *Περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν*, *De monarchia sive quod Deus non sit conditor malorum*; prout titulum vel summam hujus scripti expressit Eusebius citato lib. v, cap. 20. Ex quo Valesius in Notis perperam collegit, *Florinum duo principia invexisse, et Marcionis ac Cerdonis dogmatibus adhæsisse: et alterum quidem bonorum, alterum mali auctorem affirmasse*. Obstant enim verba ipsius Irenæi, Florino exprobrantis: *Hæc dogmata ne quidem hæretici extra Ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt*. Diversum itaque a Marcionis vel alterius cujusdam hæretici errore, atque magis impium fuit dogma Florini; ac videtur ille monarchiam Creatoris mundi, tanquam supremi Dei, ita contra Marcionitas, aliosque hæreticos asseruisse, ut eundem conditorem atque causam malorum fecerit: quod sane ne ipsi quidem hæretici istius ævi hactenus ausi fuerant. Irenæus itaque, strenuus bonitatis supremi Dei vindex, monarchiam ejus, rejecto altero deo, malorum principio, ita tenendam Florino demonstravit, ut tamen ipse haud statuatur conditor malorum, sive auctor criminum, quæ ab hominibus committuntur; quo nihil magis impium dici potest. Lege clariss. Dodwellum § 2. Porro epistolam Irenæi ad Victorem, cujus duo fragmenta suo loco subjeci, et *λόγον de Paschate*, quem a Justino allegatum itidem notavi, pro uno eodemque scripto habet vir doctissimus § 21. Sed quoniam epistolam voce *λόγου* a nullo scriptore denotatam meminisse, *λόγον περὶ Πάσχα* potius *homiliam de Paschate* ipso hoc festo peroratam interpreto, hancque puto fuisse unam *διαφόρων διαλέξεων*, quarum Euseb. lib. v, cap. 26, mentionem facit, et Hieronymus *De scriptoribus eccles.*, qui *varios tractatus* appellat, id est sermones ad populum in ecclesia habitos; quomodo etiam Sophronius accepit, *βιβλίον ποικίλων ὁμιλιῶν* reddens. Atque exinde depromptam quoque puto sententiam *de meditatione mortis* pag. 468 ex Damasceni *Parallelis* descriptam, ubi ita citatur: *τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν δ' Ἀλέξεων*. Legendum enim esse *διαλέξεων* haud dubito: quæ conjectura mihi non succurrebat, cum annotationem 4, pag. 468, scriberem. Sic dies diem docet, et plura forte de his aliisque Irenæi scriptis posthæc docebit.

SECTIO III.

De variis quinque Irenæi librorum adversus hæreses editionibus, ac hujus novissimæ ratione atque consilio.

§ 1. Irenæi quinque *Adversus hæreses* librorum versionem Latinam antiquissimam primus in lucem edidit in folio Desiderius Erasmus Roterodamus, cum hac inscriptione: *Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis, in quinque libros digestum, in quibus mire reteggit et confutat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione, quantum licuit, emendatum, opera Desiderii Erasmi Roterodami ac nunc pri-*

um in ucem editum opus Joannis Frobenii. Ad datus est index rerum scitu dignarum. Apud incl'yam Basileam anno mxxxvi cum gratia et privilegio Cæsareo. Opus istud dedicavit Bernardo, tunc temporis episcopo Tridentino, ad quem data epistola nuncupatoria non modo in principio istius voluminis, sed et in collectione epistolarum Erasmi, Londini anno 1642 excusa, lib. xxviii, num. 5, legi potest. Epistolam nuncupatoriam sequitur *Divi Irenæi obtestatio ad scribas: Adjuro te, etc.*, non quidem his *Adversus hæreses* libris, sed alteri *De Ogdoadæ* tractatui ab ipso suffixa. Continuo sequitur textus Irenæi, variis quibusdam lectionibus, et Græcorum, quas interpretes retinuit, atque Latinarum vocum minus usitatarum interpretationibus in margine apposis. Præfixit autem quatuor prioribus libris antiquos singulorum capitum titulos, et quatuor posterioribus proprias præfationes seu argumenta, uti vocat.

§ 2. Biennio post, nempe anno 1528, alia ex officina Frobeniana Basileæ prodiit editio in folio, mox anno 1534 recusa, in cujus titulo post verba, *emendatum opera Desiderii Erasmi Roterodami*, sequitur: *ac nunc ejusdem opera recognitum, correctis iis, quæ prius suffugerant*; adeo ut ipse Erasmus secunda cura quædam sustulisse videatur menda. Cæterum nil novi ad istam accessit editionem, nisi quod præfatio lib. v sit auctior. Post ista enim verba: *De purgatorio nulla mentio*, ita pergit: *Quin potius videtur, etc.*

Eodem anno 1534, Parisiis Irenæum in lucem prodiisse memorat Dupinius in *Bibliotheca nova ecclesiasticorum auctorum*; sed illam editionem videri mihi haud contigit. Vidi vero aliam ab ipso non nominatam Parisiensem 1545, in octava forma, cujus titulum quidem profiteor, *libros Irenæi longe castigatioris quam antehac in lucem datos esse*. At hæc fraudi bibliopolæ deputo, quia nullas ibi deprehendo emendationes. Cæterum quas Dupinius recenset editiones Basileenses 1545, 1548, 1554, ignotas mihi esse fateor: neque tamen id ægre fero, quia recentior Basileensis 1560 in folio mihi ad manus fuit; in nullo tamen præcedentibus præstantior, nisi quod loco nudæ adjurationis Irenæi, qua scribas obtestatus est, integra habeat Hieronymi in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum* de Irenæo verba, quæ veterum testimonio suo loco inserui, quodque index rerum sit locupletior, ut vel ex prima littera A patet. Atque ab ista Basileensi editione nihil differunt Parisienses in-8° 1563 et 1567.

§ 3. Posthæc Nicolaus Gallasius, S. theologiæ professor, Genevæ 1570 hos Irenæi libros excudi fecit, Edmundo Grindallo episcopo Londinensi dedicatos; præmissa *præfatione ad lectorem* de instituto totius operis, de utilitate colligenda ex lectione veterum doctorum, una cum alphabetica serie Græcarum vocum, quæ in Irenæo occurrunt, Latine expositarum, ac testimoniis Eusebii atque Hieronymi de vita et scriptis Irenæi. Deline omnia fere, quæ Epiphanius ex lib. i Irenæi citavit, Græca verba apposuit una cum nova Latina versione, retenta simul veteri; quam quidem *coliatas exemplaribus accurate emendatam* se dare dicit, Erasmi scilicet editionibus, sæpius recensis: neque enim ullis manuscriptis codicibus eum usum esse patet. Quintum porro librum, quem nemo hactenus per sectiones diviserat, ipse in capita distinxit: quibus, ut et aliis quatuor priorum librorum capitibus, summam rerum et sententiarum præfixit: atque ad marginem loca Scripturæ ab Irenæo allegata maximam partem apposuit; denique in fine operis annotationes quasdam adjecit, quarum pleraque haud magni sunt momenti, et ad textum Irenæi emendandum aut explicandum nihil fere conferunt. Proxime sequenti anno Joannes Jacobus Gryneus Basileæ edidit Irenæi *Adversus hæreses* opus, quod vocat *eruditissimum, nova libri primi conversione,*

singulorum capitum argumentis et variæ lectionis observatione illustratum et recognitum, prout inscriptio libri sonat. Quam planius declarant sequentia, quæ in dedicatoria ad Bernardum Brandum, Basiliensis reipubl. tribunum plebis primum, epistola habet verba : *Factum est singulari beneficio Dei, studioque bonorum et eruditorum quorundam virorum, ut postquam apud superos agere cœpit Erasmus, prodiret in lucem Epiphaniï, episcopi Constantiæ Cypri, eximium opus contra octoginta hæreses, in quo cum multa ad verbum ex Irenæi libris descripta exstarent, maximam libri partem ex Epiphaniio restituere, et multo meliori Jani Cornarii versione uti nobis licuit. Deinde cum ineptissimæ et plerumque οὐδὲν πρὸς ἔπος facientes summulæ, et libris, et capitibus præfixæ, errorum potius quam scopi præmonstratiles, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιτοχὰς capitum adjeci, ut de consilio Irenæi ac disputationum statibus commonescerem legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, variam lectionem notavi in margine, ac σχηματισμῶν involutam et monstruosam de xxx sæculis δοξομαντῶν illustriorem reddere studui. Ac quod veterem quidem versionem et priscas summulas plane abjecerit, male ab eo factum; postremum autem de quo gloriatur, prorsus infectum puto : neque enim ullas in margine varias lectiones reperio.*

§ 4. Denique Franciscus Feuarentius, theologiæ doctor Parisiensis, quinque Irenæi *Adversus hæreses* libros, ex veteri manuscripto domini Joannis Sandreani, Ecclesiæ Parisiensis canonici, codice plurimis in locis emendatos, et quinque capitibus in fine libri quinti auctos, apud Nivellum Parisiis edendos curavit anno 1575 et 1576, ut ex cl. Dupinii *nova ecclesiasticorum auctorum Bibliotheca* didici : neque enim ipse hanc editionem in Oxoniensibus bibliothecis nostris, vel Londini invenire potui. Id tamen parum refert : siquidem posterior editio Coloniae Agrippinæ anno 1596 excusa, ac ibidem anno 1625, nec non Parisiis 1659, ac posthæc recusa, priori melior est, ut ipse Dupinius animadvertit, quia Græca Irenæi loca ex variis scriptoribus inserta habet. Sed ipsum potius Feuarentium tam de hoc, quam de aliis ad posteriorem editionem suam additamentis præfantem audiamus :

*Libri primi decem et octo priora capita, ab Epiphaniio quondam ad verbum ex Irenæo Græce transcripta, deinde ex Eusebio fragmenta viginti et duo, ex Theodoro quatuordecim (lege sexdecim), ex Basilio duo, ex Melissa totidem, unum ex Anastasio Nicæno, suis locis Græce, prout ab Irenæo primum descripta, hinc ab his Patribus laudata fuerunt, typis evulganda curavimus. Deinde ad finem operis sex atia ex diversis ejusdem Irenæi operibus fragmenta, ex auctore Quæst. et Responsionum ad orthodoxos apud Justinum martyrem, Eusebio, et Demetrio Diacono (diacono) collecta, Græce subjecimus : et tam illa, quam ista majori parte a laudatissimo viro Jacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus Joanne Christophorono, Herveto, Erasmo, Fabio, Latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Supertora decem et octo libri primi capita Græca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducæus, societatis Jesu, tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphaniï Græca exemplaria contulerunt, emendarunt et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adjuncta de novo fragmenta, adnotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque Græcas et Latinis minus usitatas phrases explicamus, etc. Cæterum novissimæ Feuarentii editioni adjuncta sunt ad calcem Græca Irenæi loca, quæ Halloixius e Clarom. *Parallelorum* Damasceni cod. præcipue descripta, in *Vita Irenæi* cap. 15 ediderat.*

§ 5. Hanc nostram quod attinet editionem (cujus suscipiendæ primus mihi auctor idem qui præcipuus in Anglia Mæcenæ fuit, reverendus dominus D. Henricus Aldrich, Ædis Christi decanus mihi plurimum colendus), exhibet ea antiquissimam versionem Latinam, ad exemplar Feuarentii recusam, sed 4 mss. codicum, quandoque etiam Erasmi ac Gallasii, ut et Græcorum exemplarium ope, adhibitis haud raro nostris aliorumque conjecturis, ducentis ferme in locis emendatam, ac rectius, quam hucusque factum fuerat, per commata, cola, parentheses, periodos, capita distinctam. Sistit ea dimidiam prope Græci textus (si citata Scripturæ loca demas), partem, ac tam a Feuarentio et Halloixio, quam a Combefisio undique conquisita, denique a memetipso ex editis et manuscriptis *Catenis*, quas vocant, Patrum aliisque codicibus suo loco indicatis, collecta fragmenta, illaque emendatiora, ac suis quæque locis inserta; additis insuper pluribus deperditorum Irenæi tractatum haud spernendis particulis ac sententiis, velut ex naufragio collectis. Continet ea selectiores Gallasii, Feuarentii, Billii, Frontonis Ducæi, Leopardi, Scaligeri, Petavii, Halloixii, Valesii, Isaaci Vossii, Cotelerii, Dodwelli, aliorumque, ac meas insuper adnotationes textui subjunctas, nec non varias dictorum exemplarium lectiones inferius subnotatas. Porro necessarium visum fuit, duos locupletissimos conficere indices, locorum S. Scripturæ alterum, alterum rerum in Irenæi textu occurrentium. Hos sequitur triplex glossarium : Latino-Græcum, quod Græca Irenæi verba, quæ Latinis antiqui interpretis vocabulis respondent, ordine recenset; Græco-Latinum, quod Græcas voces ac phrases rarioris usus exhibet; Latinum denique, quo inusitata eaque obscuriora Latini interpretis verba usitatis clarioribusque explicantur. Postremo, ne quid ad Irenæi nostri illustrationem deesse videretur, Joannis Croii *Specimen conjecturarum et observationum in Irenæum, Epiphanium, etc.*, ob exemplarium raritatem recusum, ac mantissæ loco adjectum est.

§ 6. Prius autem quam præfandi finem faciam, amicis qui de me meoque Irenæo bene meriti sunt, debitas publice ago gratias. Horum primus est, ante laudatus celeberrimus dominus Dodwellus, qui jam pridem novam operum Irenæi editionem meditatatus, isto consilio optimum Isaaci Vossii codicem manuscriptum accuratissime cum Feuarentii exemplari contulit, indeque collectas varias lectiones omnes pro singulari erga me et quoscunque ecclesiasticæ antiquitatis studiosos affectu libentissime communicavit, ut et apographum variantium lectionum, quas a Josua Mercero olim e duobus mss. codicibus, nescio quibus, erutas, idem Vossius ipsi domino Dodwello describendas dederat. Codicem Arundelianum in bibliotheca Regiæ Societatis Londini jam asservatum, quem quadringentorum annorum esse arbitror, ipsemet quidem ante triennium cum Feuarentii editione diligenter contuli; utpote cujus usum vir supra modum humanus Dn. Woodward, medicinæ doctor, ac dictæ societatis sodalis, mihi benignissime impetraverat. Attamen cum reverendus D. Battely, canonicus Cantuariensis, postea suum Irenæi exemplar, in quo magnam variantium dicti codicis lectionum partem adnotaverat, sponte mihi transmisit, hanc ejus benevolentiam tacere nolui, præsertim quod una atque altera ad oram ascripta ejus observatione usus fuerim. Fragmentum e codice bibliothecæ Vindebonensis pag. ultima hujus editionis pro singulari humanitate sua mihi transmisit clariss. Dn. Edmundus Gibson, reverendissimo archiepiscopo Cantuariensi a sacris et bibliotheca : quanquam istud antea e schedis eruditissimi D. Ab. Selli Londini descripseram. Multas vero gratias habeo viro ob eximium candorem, nec minorem eruditionem, mihi dilectissimo D. Joanni Pottero, col-

legii Lincolnensis socio, qui glossarium Græcum integrum fere, me rogante, conficere haud gravatus est, quod ad prolegomena conscribenda temporis præfiniti angustia me adigeret. Cæterum per universum hoc opus, ubi dubius quandoque hæsi, præsertim circa loca quædam Scripturæ, ab Irenæo paulo aliter ac nos ea legimus, citata, honoratissimum fautorem meum D. Joannem Millium, S. theologiæ professorem doctissimum consului, cujus

monitis, et pereruditus in Novum Testamentum adnotationibus me haud parum profecisse gratus profiteor. Inter externos unicus mihi nominandus R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum theologus Parisiensis; cujus inusitatae ad meam omnemque rem litterariam juvandam alacritati debeo omnia, quæcunque a Gallicanis codicibus descripta aut emendata dedi. Hisce igitur, benevole lector, utere, et Deum pro mea salute ora.

GLOSSARIUM LATINUM

Continens eas voces, vel quæ ab usu communi remotiores sunt, vel quarum significata sunt Irenæo aut ejus interpreti propria.

Revocatur Lector ad numerales notas crassiori caractere textui insertas.

A

A; ab post comparativum. Ut, *melior ab illo*, pro *melior illo*. Frequenter occurrit.

A, ab. Præ, inter, super, 221.

Ab his. Deinde, postea, 165.

Abortio, ἔκτρωμα. Abortus, 37.

Abscondita mysteria, ἀπόβητα μυστήρια. In vulgus non efferenda, 7.

Absolvo. Solvo, explico, 155 et alibi.

Absolutio, ἐπίλυσις. Solutio, explicatio, 91 et alibi.

Absorbi. Absorberi, 285.

Abstentum fuisse, ἐπεσχῆσθαι. Reppressum, cohibitum, ab incepto revocatum fuisse, 9 et not. *Abstentus est,* abstinit, abstinuit, vel ejectus est Ecclesiæ cœtu: Gr. ἀφιστάμενος, 179.

Abundantius, περὶ τῶν ἄλλων. Universim, de rebus omnibus, 56.

Acataleptos, ἀκατάληπτος. Incomprehensibilis, 56.

Achamoth. Enthymeseos Sophiæ nomen, de quo vide pag. 18, not.

Acinetos, Ἀκίνητος, Immobilis. Decimi quinti Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Actor. Œconomus, procurator, 263, 261.

Ad, πρὸς. Contra, adversus, 233.

Adæquati, ἐξισωθέντες. Exæquati, æquales facti, 12.

Adductor, προσαγωγεύς. Conciliator, sequester, conciliatrix, 64.

Adest. Pro *fas est, potest, licet, facile est.* *Adest discere,* id est disci potest, discere licet; Gr. παρέστι, 100, 175 et alibi.

Adfatio, Adfationes. Invocationes, formulæ Redemptionis Marciosiorum, 115, 122.

Adinspiratio. Inspiratio, afflatus, 161.

Adinventio, μέθοδος, Modus, ratio, via, 43.

Adinventus est [qui], παρεπινούμενος. Qui insuper excogitatus, conflictus est, 91.

Adjacere. In promptu esse, paratum, penes aliquem, ad manum. etc. Gr. ἀνάχεισθαι, 236, 332. *Adjacet Deo.* Penes Deum est, ad Deum referendum est, Deo soli notum est, 156.

Adjungere, οἰκειοῦν. Accommodare, aptare, conciliare cum, 50.

Adlectantia, ἀλώγιμα. Illicientia pharmaca, cantiones, incantamenta, 63.

Admentiri. Fingere, comminisci, 165.

Ad perfectum, τελέως. Perfecte, 12.

Adsimilare, εἰλάσαι. Comparare, simile esse dicere, 7. Similem exhibere, exprimere, 252.

Adventatio, παρουσία. Adventus, accessus, 37.

Advocare. Consolari; Gr. παρακαλεῖν, 185.

Advocatio. Tutela, defensio, patrocinium, 211, 275.

Ægrimonium. Ægritudo, ægrimonia, 140.

Ænos, Ἀείνους. Mens æterna. Viginti quinti Valentinianorum Æonis nomen, 7 et alibi.

Æon, αἰών. Proprie, sæculum, ævum, et ita interdum accipit Irenæus. Ex Gnosticorum autem usu significat divinum quiddam, seu proprietatem, seu personam, seu etiam angelum. Passim apud Irenæum occurrit.

Æon, αἰών. Sæculum, 96, 284.

Æonia. Perpetua, sempiterna, 98.

Æonia. Æterna, sempiterna; a Græco αἰώνιος, 107.

Æque. Fortasse; Græc. ἴσως, 199.

Equiparans. Æqualis, 119.

Affectare, ἐπιτηδεύειν. Studere, curare, 36.

Affectio. Infectio, 209.

Affingere. Fingere, comminisci,

164 et alibi.

Agape, Ἀγάπη. Charitas, dilectio. Viginti quarti Valentinianorum Æonis, Materni conjugis, nomen, 7.

Agennetos, ἀγέννητος. Inginitus, 54, 56.

Ageratos, Ἀγήρατος. Senii expers, non senescens, immortalis; undecimi Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Agere aliquem contumelias. Contumelias alicui inferre, 262.

Aggredientes. Fabricati, moliti, statuentes; Gr. ἐγχειροῦντες, ἐπιχειροῦντες, 241.

Agnitio, γνώσις. Cognitio, scientia, 14 et alibi sæpe.

Agnitores. Scientes, intelligentes, spirituales; Gr. Γνωστικοί, 164.

Agnoscere, γνωρίζειν. Notum facere, 77.

Agogima. Vide *Adlectantia*.

Agonia, ἀγών. Anxietas, 8.

Agonizari. Certare; Gr. ἀγωνίζεσθαι, 283.

Alethia, Aletheia, Ἀλήθεια. Veritas; quarti Valentinianorum Æonis, Nu conjugis nomen. Passim apud Irenæum.

Aliquid quidem, aliquid autem; Partim quidem, partim autem, 291, 310.

Allegere. Eligere, in societatem cooptare, adsciscere, 193.

Allophylus. Alienigena; Gr. ἀλόφυλος, 199.

Ambiguitas, ἀντιλογία. Obscurum quid, controversum, de quo disputatur, 262.

Anennoetos, ἀνευνόητος. Cogitationem superans, 55, 56.

Angariatus. Ad ferendum aliquid adactus. Græc. ἀγγαρεύμενος, 101.

Anonomastos, ἀνονόμαστος. Innominalis, 56.

Anthropos. Vide *Homo*.

Antiquius. Melius, præstantius, 121.

Antitypi. Respondentes, similes, ejusdem formæ, 101.

Aoratos, ἀόρατος. Invisibilis, 54, 55, 56.

Aparator, ἀπάτωρ. Patris expers. Demiurgi Valentinianorum nomen, quem sola Achamoth in ortum produxerat, 24.

Aphtarsia. Incorruptela, Barbeliotarum Æon; a Græco ἀφθαρσία, 107.

Apocatastasis solis, ἀποκατάστασις τοῦ ἡλίου. Solis conversio, qua scilicet ad idem zodiaci punctum revertitur; unde primum discesserat, 85.

Apocryphon, ἀπόκρυφον. Quod latei, abstrusum est, 92.

Aporia, ἀπορία. Anxietas, angustia, 25 et alibi.

Aporiatum esse, ἀπορεῖν. In summa perplexitate hæerere, 9.

Aporiatum. Ad angustias redactus. Græc. ἀπορούμενος, 119, 123.

Apotelestos. Perfectus, numeris omnibus absolutus, 157.

Appendix, ἐπιγιγνόμενον τι. Quod supervenit alicui. Cum appendice passione, σύν τῷ ἐπιγιγνόμενῳ πάθει, cum passione quæ supervenerat, in quam inciderat, 11.

Apprehendisse, καταλαβεῖν. Comprehendisse, 11, 18 et alibi.

Apprehensio. Cogitatio, 57.

Aptabilis. Idoneus, 161.

Aptabilitas, ἐπιτηδεύειν. Habilitas, 22.

Aptabiliter, ἐπιτηδεύειν. Apte, 84.

Aptare, κατασκευάζειν. Probare, confirmare, adstruere, 93.

Aptatio. Apta dispositio, concinnitas, 154.

Aptus. Commodus, facilis; Gr. ἐπιτηδεύειν, 243.

Arche, ἀρχή. Principium, 54.

Archegonos. Primigenus; Gr. ἀρχέγονος, 129.

Archontes. Principes. Græc. ἀρχοντες, 103 et alibi.

Arguere, ἐλέγχειν. Confutare, refellere, 93.

Arguitio, ἔλεγχος. Confutatio, 86 et alibi.

Argumentatio, argumentum, ὑπόθεσις. Hypothesis, dogma, sententia, propositum, 20 et alibi sæpe.

Argumentata est. Callide molita est, excogitavit. Græco ἐσοφίσαστο, 110.

Armamenta. Instrumenta, 117.

Arrhetos, ἀρήτος. Inenarrabilis, qui sermone exprimi non potest, 55, 56, 78.

Asseverare. Niti, impetum facere; Gr. ἰσχυρίζεσθαι, δισχυρίζεσθαι, 108.

Assimulatus. Fallax, 250.

Assuesco. Assuefacio, 258.

Assumptio Domini, Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου. Ascensio Domini in cælum, 195, 207.

Atria, αἱ αὐλαί, αὐλαῖα. Aulæa, cortinæ, 88, 89.

Augeo. Cresco, 218 et alibi.

Auges, αὐξήσεις. Augebis, 4. Vid. not.

Aut plus, ἢ πλεον. Quanto magis, 83.

Aut. Quam; Gr. ἤ, 154.

Authadia. Audacia, superbia, procacia, etc. Gr. αὐθαδία, 108.

Autogenitor, αὐτογεννήτωρ. Sui ipsius genitor, 69.

Autophyes, αὐτοφυής. Sponte, ex seipso natus, decimi tertii Valentinianorum Æonis nomen, 6.

B

Beneplacitum habere. εὐδοχεῖν. Placere, dignari, 253, 257.

Bene sentire, εὐδοχεῖν. Placere, sibi complacere, delectari, approbare. In aliquo bene sentire. Eum gratum et acceptum habere, 58, 181, 189, 265 et alibi.

Bythius, Βύθιος. Profundus; noni Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Bythus, Βυθός. Proprie, Profundum; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero apud eum exprimit primi Valentinianorum Æonis nomen.

C

Calamiscus. Parvula arundo, fistula. Item, calami odoris genus. Gr. καλαμίσχος, 151.

Capabile. Quod capere, suscipere potest, 151.

Capax, χωρούμενος. Comprehen-sibilis, 284.

Capit [non]. Fieri non potest; Gr. οὐχ ἐνδέχεται. Passim occurrit.

Capit. Fas est, licet. Gr. δέχεται, 157, et alibi sæpe.

Carpistes, Καρπιστής. Vindex, judex, arbiter. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not., 13.

Cataclysmus, κατακλυσμός. Diluvium, 88, 176, 191.

Cathematizare, καταθεματίζειν. Diris devovere, exsecrari, 62, 83.

Cauteriare. Cauterio notare, candenti ferro signare. Gr. καυτερίζειν, 104.

Cauterizatas habentes conscientias, κεκαυτηριασμένοι τὴν συνείδησιν. Depravatam, perditam habentes conscientiam, 65, vide not.

Cenoma. Vacuum; Græc. κένωμα, 125.

Cessisse, προσχωρῆσαι. Accessisse, venisse, 34.

Chalcolibanum. Genus electri, secundum quosdam; Aurichalcum, secundum alios; Gr. χαλκολίβανον, 256.

Character. Forma, figura, 56 et alibi.

Charis, Χάρις. Proprie, Gratia; ex Valentinianorum usu, Bythi conjugis cognomen, 5 et alibi. Item Barbeliotarum Æon, 108.

Charitesia. Pocula amatoria, 103, vide not.

Choicus, χοϊκός. Terrenus, ex materia concretus, 27 et alibi.

Christus, Χριστός. Virtus, ex Valentinianis, una cum Spiritu sancto a Monogene, seu Nu prolata, muniendi fulciendique Ple-

romatis causa, 11 et alibi. Primum Christum dicebant, ad discrimen Jesu, qui secundus vocabatur, 13.

Christus, Χριστός. Sic Jesum suum interdum appellabant Valentiniani, 13, 19. Secundum Christum dicebant, ad discrimen primi, superioris scilicet, 13.

Cinctum, διάφραγμα. Diaphragma, septum transversum, 69.

Circa, erga, περί. Qui sunt circa, vel erga Ptolemæum, Valentinum, etc., id est interdum, Ptolemæus, Valentinus, etc., interdum, Ptolemaitæ, Valentiniani, etc. Phrasis Irenæo familiaris. Vide *Secundum*.

Circumlata corpora, κυκλοειδῆ σώματα. Globosa corpora.

Circumlatio. Comitatus, conversatio, consuetudo. Græc. περιφορά, 103.

Circumlatio. Orbis, circuitus, cælum; Gr. περιφορά, 165.

Circumobversati, περιπολιζόντες. Urbes circummeantes, circumvagati per urbes, insidias captantes, 63. Vide not.

Circumscribere. Delere, e medio tollere; Gr. περιγράφειν, 188, 217, 247.

Circumstantia. Satellitium, custodia; Gr. περίστασις, 108.

Civitas magna. Metropolis; Gr. μητρόπολις, 195.

Clarum. Claritas, glória, 256.

Coudunatus, συναναχυθείς. Confusus, commistus, 55.

Cæna pura, παρασκευή. Parasceve, feria sexta, 71, 521. Vide not. Vox a Judæis sumpta.

Cogitata ab se cogitatio, αὐτοβούλητος βουλή. Voluntarium consilium, 72.

Cogitatio, βουλή. Consilium, 72.

Cohortari. Docere, erudire; Gr. συμβιβάζειν, 194.

Coinfantari. Infans cum aliquo fieri; Gr. συννηπιάζειν, 284.

Collationem fecisse, ἐρανίσασθαι. Collegisse, simul contulisse, symbolum dedisse, 12.

Collectio humana justi generis. Mors justorum, eorumque in altero sæculo congregatio, 276.

Colligere præterquam oportet. Præter jus fasque conventus agere; Græc. παρασυνάγειν, 175.

Colligere. Conventus habere; Gr. συνάγειν, 262.

Comædisari. In theatro, seu fabulis exhiberi, in fabulis cani, 133.

Commemorare decadis, μνημονεύειν τῆς δεκάδος. Mentionem facere decadis, 87.

Commemorari. Meminisse, recordari, 46, 103, 253, 350.

Commemoratus, ἀναμνησθεῖς. Recordatus, in memoriam revocans, 43.

Commentari. Comminisci, lingere, 224.

Commentiri. Conflingere, comminisci, allingere, seu falso attribueret alicui, 159, 176.

Compaginatio. Compago, com-

pages, 286.
Comprehendens, εξαφθέν. Accensus, 32.
Comprehensio, κατάληψις. Notitia, cognitio, 36.
Compunctus, Caeterio inustus; Gr. κεκαυτηριασμένος, 146.
Computatio, Arithmetica, ars computandi, 165.
Concedere, Alieni potestati dimittere, permittere, 250.
Concedo, Dimitto, remitto, 210.
Concepisse visionem, συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν. Vidisse, visu percipisse, 22 et not.
Concessio, Loci cessio, 262.
Concupiscentia. Vide *Enthymesis*.
Concurrere alicui rei. Quadrare ad rem aliquam, 151.
Condescendo, συγκαταβαίνω. Simul descendo, 77.
Conditio, κτίσις. Modo pro creatione, modo pro re creata accipit interpres Irenæi, idque passim.
Conditiones, Res creatæ, 315.
Confirmare, διορίζεσθαι. Affirmare, asseverare, 36.
Confiteri. In se recipere, spondere. Gr. ἐξομολογεῖσθαι, 123.
Confusus, συγκεχυμένας. Commistas, simul mistas, 24.
Congregationes, συγκρίματα. Concretiones, 22.
Conjugatio, συζυγία. Conjugium, conjugii nexus, copulatio duorum Æonum, quorum alter masculus, alter femina. Sæpe apud Irenæum.
Connexus, Vinculum; Gr. σύνδεσμος, 249.
Conscientia, Scientia, intelligentia, Gr. σύνεσις, 154.
Conseminatus, συγκατασπαρθείς. Simul inspersus, 27.
Consequens, Affinis, similis, aptus, conveniens, respondens, 299 et alibi.
Consequentia, ἀκολουθία. Series, 45.
Conservasse, διατετελεχέναι. Perstitisse, perseverasse, 34 et not.
Consistere, Constituere, statuere; Gr. συνίστασθαι, 158.
Consonatio, *Consonantia*. Apta compositio, ordinatio, concinnus ordo; Gr. ἀρμονία, 136, 244.
Consparsus, Comaistus, intime unitus; Gr. πεφυρμένος, 206.
Consparsus, Subactus, maceratus; Gr. φουραθείς, 327.
Conspersio, φύραμα. Massa, 39, 310.
Constare, συνιστάνειν. Commendare, approbare, 45.
Consternatio, ἀπορία. Anxietas animi, 19 et alibi.
Consternor, διαπορέω. Anxio animo sum, animi dubius, 20.
Continentia, Complexio, summa, caput; Gr. τὸ συνέχον, vel ἡ συνοχή, 144.
Continere, κατέχειν. Inhibere, prohibere, 8.
Contrahere bellum. Suscipere bellum, 99.
Controversia, ὑπόθεσις. Argu-

mentum, hypothesis, dogma, 45.
Coopertio, κάλυμμα. Velum, 21.
Correctio, Felix successus, exitus; Gr. κατόρθωμα, vel κατόρθωσις, 117.
Corrigere sua negotia. Recte gerere sua negotia; Gr. διορθοῦν, κατορθοῦν, 329.
Cosmocrator, κοσμοκράτωρ. Princeps mundi. Sic diabolum appellabant Valentiniani, 26.
Crucifixam fuisse, ἀποσταυρωθῆναι. Vallo cinctam, disjunctam fuisse, scilicet a Pleromate, 11.
Crux, σταυρός. Vallum. Hori Valentinianorum cognomen, 13.
Custodiarum. Cella fructuaria, pomarium; Græc. ἐπωροφυλάκιον, 131.

D

Decas, δεκάς. Denarius numerus, 7 et alibi sæpe.
Decernere. Statuere, pro certo tenere, affirmare, 189, 316.
Declamata controversia, μεμελητημένη ὑπόθεσις. Solerter concinnatum, elaboratum argumentum, 45.
Declinare, πρόσκλισιν ποιεῖσθαι. Se inflectere, inclinare, 28.
Declino, κατακλίνω. Reclino, discumbere facio, 90.
Defectus, defectio, ὑστέρημα. Sic Achamotham ex Sophiæ passione ortam vocabant Valentiniani, 66 et alibi sæpe.
Defervisse, ἐκβεβράσθαι. Pro, efferbuisse, æstuasse, 18.
Defigurare, διατυποῦν. Expressere, 89.
Deformare, ἐκτυποῦν. Expressere, eformare, mente concipere, 86 et alibi.
Deformari. Formari, formam seu figuram exhibere, repræsentari, 261, 277.
Defunctio, Obitus, interitus. Ad finem defunctionis, id est in ipso vite fine, 97, 100.
Degredi. Descendere, 99.
Delectata in conspectu eorum, ἐγκισσῆσασα αὐτούς. Libidinose aspiciens eos, 23.
Delibatio, ἀπαρχή. Primitiæ, 39.
Deliriosa, ληρώδη. Inepta, vana, ridicula, nugæ, 62.
Deliriosus, Delirans, ridiculus, 55.
Deminorare, ἐλαττοῦν, ἐλαττοῦν. Imminuere, detrimentum inferre, 50. Vincere, superare, subjicere, 323.
Deminorari. Imminui, minorem fieri, inferiorem esse; detrimentum capere. Gr. ἐλαττοῦσθαι, 105, 112, 140, 224.
Deminoratio, ὑστέρημα. Defectus, labes, passio, ignorantia. His nominibus Sophiæ, novissimi æonis, passionem, ejusque abortum designabant Valentini discipuli, 82 et alibi sæpe.
Demiurgus, δημιουργός. Sic mundi inferioris opticum appellabant Valentiniani, 24 et alibi passim.

Demutatio, ἐτεροίωσις. Varietas, 19.
Demutatus, παρατραπίς. Derivatus, aberrans, 8.
Deposuisse, κατατεθεισθαι. Reposuisse, 86.
Derivavit in hunc Æonem, ἀπέσκηψε εἰς τοῦτον τὸν Αἰῶνα. Decubuit in hunc Æonem, 8.
Deservitio. Observantia, obsequium, 214.
Desolatus, ἐστερημένος Privatus, orbatus, 325.
Destituta, ὑστέρησασα. Deficiens, quæ defecit, 53, 54.
Destructor sermo, ἀνασκευάζων λόγος. Confutatio, argumentum quo quidpiam refellitur, 47.
Determinare, διορίζειν. Distinguere, disjungere, 53.
Detritus, Contritus, contractus; Gr. συντετριμμένος, 223.
Diaconium. Ordo diaconatus; Gr. διακόνιον, 245.
Diaconus, διάκονος. Minister, 72.
Diastema. Intervallum; Gr. διάστημα, 182.
Dicere, ἀναγορεύειν. Prædicare, 107.
Dicto audientia. Obedientia, 288.
Dies. Lumina, Virtutes, Angeli, 111 et not.
Differentes. Præstantiores; Gr. διαφορώτεροι, 129, 162.
Diffundor, διαχέομαι. Lætitia diffundor, perfundor, 20.
Digitus numerus. Numerus denario minor, 328.
Diligenter, ἐμμελῶς. Concinne, 12.
Diligenter, ἀκραβῶς. Accurate, 84.
Diligere. Deligere, eligere, probare; Gr. ἐπιλέγειν, δοκιμάζειν, 178.
Diminutio, Defectio, defectus, labes, fructus passionis novissimi Æonis; Gr. ὑστέρημα, 265 et alibi.
Discentes. Discipuli; Gr. μαθηταί, 198, 202, 204, 210.
Dispersim, σποράδην. Sparsim, variis in locis, 45.
Disponi, κατακοσμεῖσθαι. Componi, exornari, 68.
Dispositio, διάθεσις. Affectio, 56.
Dispositio, οἰκονομία. Concinnus ordo, ordinatio, symmetria. Frequenter hoc sensu.
Dispositio, οἰκονομία. Dispensatio; ea omnia quæ Christus in terris gessit ad procurandam humani generis salutem, 28 et not. et alibi.
Dispositio, πραγματεία. Negotium, res, quod alicui evenit, 37 et alibi.
Dissolvere. Evertere; ex Græco καταλύειν, 101 et alibi.
Dissolutio. Eversio, destructio; Græc. κατάλυσις, 101 et alibi.
Distans amplius. Præstantior, excellentior. Græc. ὑπερφερεστέρος, 103.

Distantia. Distinctio, discrimen, differentia; Gr. διαστολή, 156, 357.

Distare ab aliquo. Præcellere alicui, 105.

Distillatio, ὑπόρροια. Influxus, 86.

Doceo. Aliud *doceo*, παραδίδασχω. Perperam doceo, falsa doceo, 5.

Doctrina, διδασκαλεῖον. Schola, Secta, 56, 102, 107, 164.

Domesticitas. Familiaritas, necessitudo, consortium, 211.

Dominari ab aliquo, κυριεύεσθαι ὑπό τινος. Regi ab aliquo, esse sub ejus dominio, 503.

Dominatio. κυριώτερος. Auctoritate præstantior, efficacior, potentior 62, 65, 121 et alibi.

Dualitas, δυάς. Binarius numerus, 52 et alibi.

Ducatio. Ductus, 244.

Ducator. Gr. ὁδηγός. Viæ dux, ductor, 142.

Ducta phantasmate, φαντασμοθεΐσα. Animo informans, 64.

Duodecas, δωδεκάς. Duodenarius numerus, 7 et alibi sæpe.

Duodecastylum. Duodecim columnarum; Gr. δωδεκάστυλον, 258.

Duplicatæ, ἐπὶ δύο ὄσσαι. Ad duo accedentes, duobus junctæ 74.

Dyas. Binarius numerus; Gr. δυάς, 154.

Dynamis. Virtus, Potestas; Græc. δύναμις. Basilidis Æon., 101.

E

Ecclesia, Ἐκκλησία. Octavi Valentianorum Æonis, Hominis conjugis nomen. Frequens apud Irenæum.

Ecclesiasticus, Ἐκκλησιαστικός. Vigésimi septimi Valentianorum Æonis nomen, 7.

Effectus, ἐκβασις. Eventus, finis, 262.

Efficabile. Efficacia, vis, virtus; Gr. τὸ ἐμπρακτον, 190. *Efficabilis*. Efficax, ibid.

Efficabiliter. Divisim, separatim, 158.

Efficacior. Potentior, 117.

Effusa. Nullis finibus circumscripta, nullis limitibus definita, 124.

Effusibilis, κεχυμένος. Fusilis, 27.

Ejectibilis. Ejectus, dejectus, 110.

Elata, ὑπερκύψασα. Emergens.

Elpis, Ἐλπίς. Spes. Vigésimi secundi Valentianorum Æonis, Patrici conjugis, nomen.

Elusiones magicæ. Præstigiæ, 164.

Emendate agere. Munere suo probe fungi; Gr. κατορθοῦν, 175.

Emissibile verbum. Verbum prolaticum; Gr. προφορικὸς λόγος, 150.

Emissio, προβολή. Productio, vel, ut interdum vertit Irenæi interpres, prolatio. Frequens apud Irenæum.

Emitto, scil. in lucem, προβάλω, προβάλλω. Produco, profero. Frequens apud Irenæum.

Endiathetos. Intus formatus interior; Gr. ἐνδιάθετος, 129.

Ennæa, *Ennoia*, Ἔννοια. Proprie, cogitatio; et ita interdum accipit Irenæus. Frequentius vero secundi Valentianorum Æonis Bythi conjugis nomen exprimit.

Enthymesis, *intentio*, *excogitatio*, *concupiscentia*, Ἐνθύμησις. Desiderium, cogitatio. Sic Virtutem ex male concepto Sophiæ desiderio, ac præcipiti ausu natam appellabant Valentiani, 9, 11, 48 et alibi sæpe.

Episemon nomen. Insigne nomen, sex habens litteras, 149, 150.

Episemos, ἐπίσημος. Senarii numeri nota, apud Græcos; scilicet ζ', 81 et alibi.

Epithymia Concupiscentia; Gr. ἐπιθυμία, 108.

Est, pro Fas est, licet, potis est. *Non est videre eum*, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν αὐτόν. Videri non potest, 12 et alibi sæpe.

Est quando consistere conari. Interdum consistere conari, 158, 167.

Error, πλάνη. *Aberratio*, 80.

Erymny Furor, discordia; Gr. ἐρυμνύς, 108.

Evacuo. Inane reddo, extinguo, e medio tollo; privo, supero, arceo, infringo; Gr. κενόω, 222 et alibi sæpe.

Evacuatio. Destructio, extinctio, privatio; Gr. κένωσις, 222 et alibi.

Exaperiens. Frangens, 144.

Exceptorium. Receptaculum, promptuarium; Gr. ἐκδοχεῖον, 240.

Exclusio, ὑπερέκκρουσις. Excusio, vehemens agitatio, 84.

Excogitatio. Enthymesis, Mater Achamoth; Gr. ἐνθύμησις, 124. Vide *Enthymesis*.

Exercitata, συγκεροτημένη. Subdole exercitata verisimilitudo, i. e. subdole composita, constructa, adornata, comparata.

Ex ipso. Ex tunc, deinceps; Gr. ἐκ τούτου, scil. χρόνου, 205.

Exorbitare. Non recta incedere, a recta via declinare; Gr. ἀμφαξονεῖν, 517.

Expavescentia, ἐκπληξις. Stupor, 26 et alibi.

Explicans, περαιώσας. Absolvens, ad finem perducens, 47 et not.

Explicuit, ἀπετέλεσε. Absolvit, complevit, 72.

Exquisita, περιγινόμενα. Comparata, provenientia, 20.

Exsiliatus. In exilium actus, 256.

Exsufflo, καταφυσάω. Sperno, detestor, 62.

Exterminare, ἐξαπατᾶν. Seducere, decipere, 61, 104.

Exterminari, ἀφανισθῆναι. Deleri, aboleri, 22 et alibi.

Exterminari, ἀφραιώσθαι. Corpore, violata pudicitia, contami-

nari, corrumpi, 65.

Exterminatorius. Noxius, exitiosus, perniciosus, 260.

Exterminium. Ruina, perniciēs, exitium, 260.

Extremitas. Defectio, labe, passio; Sophiæ scilicet. Gr. ὑστέρημα, 117.

F

Fabulam narrare, μυθολογεῖν. Comminisci, fabulari, 9.

Facere doctrinam, *mysterium*. Declarare, explicare doctrinam, mysterium, 179.

Facere. Parrare convivium, 265.

Facio. Ago, operor; Græc. πράττω, 104.

Factura. Opus, 100 et alibi.

Fallax, φιλοψευδής. Mendacium amans, impostor, 20.

Falsare, ραδιουργεῖν. Falsantes verba Domini, ραδιουργούντες τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, i. e. oracula divina adulterantes, mala fide exponentes, sensum eorum detorquentes, 2.

Falsatio, ραδιούργημα. Commentum, 91.

Falsiloquium, ψευδηγορία. Falsus sermo, 47 et alibi.

Falsiloquium. Mendacium, 250.

Fictor, ψευδής. Mendax, falsus, 79.

Figmentum, *factio*, πλάσμα. Commentum, quod quis confixit, 7 et alibi. Item, opus quod quis effinxit, formavit, 178.

Figura, ἰδέα. Forma, 25 et alibi.

Figurare, μορφοῦν. Formare, 57 et alibi.

Figurare, διατυποῦν. Exprimere, 87.

Figuratio. Forma, imago, 256.

Finctum. Pro, fictum, 155.

Finis, τέλος. Perfectio, consummatio, 9.

Fixio, πήξις. Concretio, 26.

Floriet. Florebit, 251.

Formatam fuisse, ἐξεικονίσθαι. Adumbratam fuisse, 87.

Formatio, μόρφωσις. Forma, 60. Item, species, effigies; character, 12 et not. et alibi.

Fructificare, καρποφορεῖν. Uberius efferre, 4.

Fructificare, καρποφορεῖν. Proferre, producere, 7 et alibi.

Fructificatio. Inventum, excogitatio, 20, 22.

Fructificari. Nasci, prodire; Gr. καρποφορεῖσθαι, 251.

Fructificatio, καρποφορία. Feconditas, 53.

Frustra et prout evenit. Frustra et temere. Gr. εἰρή καὶ ὡς ἔτυχε, 155.

Frustrari. Fallere, decipere, 221.

Frustrari. Respuere, irritum reddere, aberrare a recta notione, spernere, rejicere; Gr. ἀθετεῖν, 255, 256, 241 et alibi.

G

Generatio, γένεσις. Proles, soboles, filius, 12 et not.

Generatio, ἀναγέννησις. Regeneratio, 72.

Generositas. Generis splendor, nobilis prosapia; Gr. εὐγένεια, 134.

Gnosis. Scientia, cognitio. Gr. γνώσις, 108.

Gnosticus; Γνωστικός. Sciens, intelligens, spiritualis. Nomen quod sibi vindicabant Simonis Magi, Menandri, etc., Valentini discipuli, 52 et alibi.

Gratias agere, εὐχαριστεῖν. Grata memoria recollere, celebrare, 51. Item, consecrare, scilicet panem et vinum in Eucharistiae sacramento, 60.

Gratulari. Gaudere, letari, 311.

Gratulatio, χαρά. Gaudium, lætitia, 22 et alibi.

Graviter, σοβαρῶς. Arroganter, cum fastu, 20.

Gustatio, γεῦσις. Gustus, 87.

II

Habere, ἔχειν. Habere aliquid facere, ἔχειν τι ποιεῖν, pro Posse aliquid facere, 2 et alibi sæpe.

Habilia, ἐκτινά. Quæ habitus firmitatem contraxerunt, robusta, valida, 22.

Habitus. Figura, forma; Gr. σχῆμα, 151, 154.

Hæredificare. Hæredem fieri, hæreditario jure consequi, 259.

Hebdomas, ἑβδομάς. Septenarius numerus. Sic Demiurgum suum appellabant Valentiniiani, quod supra septimum cælum sedem haberet, 24. Eo etiam nomine septem cælos a Demiurgo conditos designabant, 26. Passim etiam septenarium numerum appellant *hebdomada*.

Hecatontas. Centenarius numerus; Gr. ἑκατοντάς, 328.

Hedone, Ἡδονή. Voluptas. Decimi quarti Valentianorum Æonis, illius qui dicitur Autophyes, conjugis nomen, 6.

Hedysmus. Mentha, herba odorata; Gr. ἡδύσμον, 151.

Helix, cis. Vitis clavicula; Gr. ἑλίξ, 259.

Hen, ἓν. Unum, unitas, 54, 134.

Henosis, Ἑνωσις. Unio; duodecimi Valentianorum Æonis, Agerrati conjugis, nomen, 6.

Henotes, ἐνότης. Unitas, 54, 55.

Hexæonia compago, ἑξαίωνιος σύμπηξις. Sex Æonum coagmentatio, 13 et not.

Hoc quidem ... hoc autem. Modo quidem ... modo autem, 307. *Et hoc.* Et quidem, 139.

Homo, Ἄνθρωπος. Septimi Valentianorum Æonis nomen. Frequens apud Irenæum.

Honestus, εὐπάρυφος. Eleganter cultus, vestitus, 61.

Horos, Horus. Ὅρος. Terminus. Virtus, ex Valentianianis, quæ Pleroma terminabat, quæque confirmabat, et extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, 9 et alibi sæpe.

Horothetes. Ὁροθέτης. Finitor, constitutor juris, et arbiter conditionum. Hori Valentianorum cognomen, 10 et not., 15.

Uylicus, ὕλικός. Ex materia con-

cretus, 24 et alibi.

Hymnizare. Hymnis celebrare, laudibus extollere, Gr. ὑμνίζειν, 99, 108, 126.

Hypocrita. Histrion, mimus; Gr. ὑποκριτής, 133.

I

Idiotice, ἰδιωτικῶς. Vulgari sermone, rudi ac simplici stylo, 4.

Idiotice, ἀκαίρως. Imprudenter, intempestive, 329.

Idiotismus. Simplicitas, imperitia; Gr. ἰδιωτισμός, 328.

Idoneos esse. Vide *Sufficientes esse*.

Ignoscentia. Indulgentia; Gr. συγγνώμη.

Imaginalis, εἰκονικός. Quo quid adumbratur, 70.

Imaginare, ἐξεικονίζειν. Adumbrare, imaginem exprimere, 84.

Inmemorabilem fieri. Ex hominum memoria deleri, 300.

Immoratio, διατριβή. Commoratio, 59.

Immortalitas, ἀφθαρσία. Incorruptibilitas, 18.

Impossibilis est. Impar est, impotens; Græc. ἀδύνατός ἐστι, 255.

In hoc, ἐπὶ τούτῳ. Dehinc, deinde, postea, 12.

In nos, εἰς ἡμᾶς. Pro, ad nos, 98.

In quos, ἐφ' οὓς. Super quos, 96.

In semel. Simul et semel; Gr. εἰς ἅπαξ, 307.

Inanimalis, inanimal. Animæ expers, anima carens, 300. *Inanimalia.* Inanimata, res inanimæ, 131, 282.

Inapprehensibiliter, ἀχρότητος. A comprehensione (scilicet potestatum inferiorum) tuti; ita ut comprehendi ab iis non possint, 32.

Incapabilis, ἀχώρητος. Qui capi animo non potest. Incomprehensibilis, 8, 11 et alibi.

Incipio hoc facere, prophetari, amari, etc., μέλλω τοῦτο ποιεῖν, προφητεύειν, φιλεῖσθαι, etc. Pro, faciam, facturus sum, prophetabo, prophetaturus sum, amabor, amandus sum, etc., 62 et alibi sæpe.

Incomprehensibilis, ἀχρότητος. Qui prehendi, seu delineri non potest, 33, 64 et alibi.

Incomprehensibiliter. Ita ut apprehendi, teneri non possit; Gr. ἀκρατήτως, 204.

Inconsequenter. Dissolute, inordinate, inepte, 144, 317.

Inconsonanter, ἀσυμφώνως. Dissidenter, dissentanee; quæ tamen minus Latina. A se invicem dissentientes, 94.

Inconstabile. Quod stare non potest, absurdum, insulsum, 316.

Inconstabilitas, ἀμηχανία. Consilii inopia, 20.

Inconstantia, Idem, ibid.

Inconstans. Quod consistere nequit, absurdum; Gr. ἀσύστατος, 118 et alibi.

Inconstans. Quod stare ac coherere non possit; Gr. ἀσύστατον, 218.

Inconsummatio, ἀτελής. Imper-

fectio, 9.

Increpativum. Potestas redarguendi, vel puniendi; Gr. τὸ ἐλεγχτικόν, vel ἐπιτιμητικόν, 225.

Inculcare, καταπατεῖν. Conculcare, 306.

Indecibilitas. Indecorum quidpiam, 120.

Indeterminabilis. Infinitus, 234.

Inducto audiens. Non obediens, rebellis, contumax, infidelis; Gr. ἀπειθής, 250 et alibi.

Inducto audientia. Rebellio, contumacia, 265.

Indui, φορεῖσθαι. Ferri, 71.

Ineloquibilis, ἀνεκλάλητος. Qui nullis verbis exprimi potest, 70.

Inexpertior, ἀπειρότερος. Rudior, imperitior, 2.

Infamare Scripturas, κατατρέχειν τῶν γραφῶν. Depravare Scripturas, 45 et not.

Infatuare sententiam, γαυνοῦν τὴν γνώμην. Animum intumescere, superbia efferre, 84.

Inferius. Postea, deinceps, 91 et alibi.

Inficere. Inferre, inducere; Gr. ἐμποιεῖν, 141, 142.

Infiguratus, ἀνείδεος. Figuræ expers, 79, 276.

Infimior. Inferior, minor, 129.

Infra. Pro, intra, 119 et alibi.

Inhonorate. Impudenter, inverecunde; Gr. ἀτιμῶς, 160.

Initia, ἀπαρχαί. Primitiæ, 39.

Initium, Ἀρχή. Principium; tertii Valentianorum Æonis cognomen. Non raro has voces, *initium, principium,* commutat Irenæi interpres, 5.

Initium. Principium, causa; Gr. ἀρχή, 116 et alibi.

Inobedire. Non obedire, 316.

Inoperatum. Incultum, inelaboratum; Gr. ἀνέργαστον, 259.

Inresurrectio. Insurrectio, rebellio; Gr. ἐπανάστασις, 328.

Insanus, qui se divinum spirare simulat, θίασος. Chorus, cætus, societas, 62. Sed aliud quidpiam, quam θίασος, legisse videtur Irenæi interpres. Vide not.

Insensatio, ἄνοια. Amentia, 5.

Insensata. Insensibilia, quæ sub sensum non cadunt, 163.

Insensata, Sensu destituta, 134.

Insensatus. Amens, stultus, 160 et alibi.

Insensatum. Sensum non movens, non afficiens, nullam voluptatem creans, 283.

Insensibilis, ἀνόητος. Stolidus, imperitus, 31.

Insigne nomen, ἐπίσημον ὄνομα. Notandum nomen, quod sex litteris constat, 69. Vid. not.

Insignis numerus, id est, senarius numerus, 72.

Insigne aurum. Aurum signatum, 267.

Insinuare, προσοικεῖσθαι. Accommodare, 37.

Insistens, ἐπιστάς. Accedens, superveniens, 37.

Instabilis. Qui stare nequit, absurdus, insulsus. Gr. ἀσύστατος,

118 et alibi.

Instabilitas. Absurditas, 149.

Initorium. Superbia, elatio animi, 203.

Instrumentum, πραγματεία. Molitio, regolium, 50.

Instruo. Aedifico, construo; Gr. οικοδομέω, 176.

Insubstantivum, ανυπόστατος. Quod consistere nequeat, quod nihil habeat firmitatis, absurdum, 47 et not.

Insubstantivus, ανούσιος. Substantiae expers, 66.

Intellectualis, νοερός. Intelligentia praeditus, 24 et not., 52.

Intellectus, έννοια. Cogitatio, 8.

In eorporale, εχρονον. Temporis expers, aeternum, 86.

Intenebrata doctrina. Doctrina obscura, tenebrosa, 224.

Intentio, ένθύμιον. Cogitatio, 64.

Intentio. Vide *Enthymesis*.

Interpedio. Impedio, obices, offenticula oppono, 222.

Interpretator, εξηγήτης. Qui exponit, explicat, etc., 2.

E contrario interrogatio, αντεπερωτήσις. Mutua interrogatio, 92.

Inventio, μεθοδεία. Versutia, fallacia, 43.

Investes pueri. Impuberes, 165.

Investigabilis, ανεξιχνίαστος. Qui investigari non potest, 9 et alibi.

Inviscera. Viscera, 296.

Invocari. Vocari, appellari, 108.

Iris eos. Casia; Gr. ἴρις, ewos, 161.

Irritamentum. Illicium, illecebra, 106.

J

Jao, Ἰαώ. Sacrum Dei nomen tetragrammaton Ἰαωι est, quod Graeci ita legere solent, 19, 96.

Jesus, Ἰησοῦς. Virtus, ex Valentinianis, quae ex Aeonum omnium muneribus simul collectis prolata est, 12, 13 et alibi saepe.

Judiciale. Potestas judicandi; Gr. τὸ κριτικόν, 223, 224.

Judicialis. Qui judicat, judicandi vel discernendi facultate seu potestate praeditus est, 224.

K

Kakia. Malitia. Gr. κακία, 108.

L

Labes. Passio, defectio Sophiae. Passim occurrit. Vide *Deminoratio*.

Lacus. Torcular; Gr. ληνός, 256.

Latenter, λεληθότως. Clam, occulte, 23 et alibi.

Latere semetipsum. Fallere se ipsum; Gr. λαθάνειν εαυτόν, 297.

Latuit semetipsum incidens. Imprudens, incautus incidit; Gr. ελαθεν εαυτόν περιπεσών, 167.

Legaliter, legitime. Per Legem, Legis testimoniis, 318.

Levamen. Elevatio, erectio, 153.

Logion, λόγιον. Rationale summi sacerdotis Judaeorum, 89.

Logos, λόγος. Verbum. Sic Jesum suum interdum appellabant Valentiniani, 13, 19.

Logos, Λόγος. Verbum; ex Va-

lentinianorum usu, quinti Aeonis nomen est. Frequens apud Iren.

Longiloquium. Sermo prolixus, 197.

Loquacius exsequi multa, φλοαρειν πολλά. Multa blaterare, nugari, garrere, 72.

Loquelæ, διάλεκτοι. Linguae, idiomata, 49.

Luxuriari, αποσχιρτζν. Aberrare, 8.

Lytrotēs, Λυτρωτής. Redemptor. Hori Valentinianorum cognomen, 10, 13.

M

Macaria, Μαχαρία. Felix, beata. Decimi octavi Valentinianorum Aeonis, Monogenis conjugis nomen, 6.

Macariotes, Μαχαριότης. Felicitas, beatitudo. Viginti octavi Valentinianorum Aeonis, Ecclesiastici conjugis, nomen, 7.

Magnanimis, Magnanimus. Constantis, patiens, benignus; Gr. μακροθυμος, 165, 213 et alibi.

Magnanimitas. Patientia, perseverantia, constantia; Gr. μακροθυμία, 197.

Magnanimum existere, μακροθυμείν. Diuturna lenitate ferre, aequo animo sustinere, 50.

Male, άπιθάνως. Citra omnem probabilitatem, fabulas incredibiles venditando, 2.

Masculiniter, άρσενικώς. Masculino genere, 25.

Materia. Argumentum, 99.

Materia, ούσία. Natura, essentia, 79, 336.

Meditari, μελετάν. Exercere, 31.

Meditari, μελετάν. Solerter concinnare, 43.

Meditari. Exerceri, exercere se, 255.

Meditata. Exercita, exercitata, ibid.

Meditatio. Exercitatio, 330.

Melior κρείττων. Praestantior, illustrior, antiquior, 2, 160 et alibi.

Mentiri, επιψεύδεσθαι. Confin gere, comminisci, 51, 132.

Mentiens, επιψευδόμενος. Falso attribuens, affluens, 80.

Metagogeus, Μεταγωγεύς. Deductor, Tutor. Hori Valentinianorum cognomen, 10 et not.

Metricos, Μητρικός. Maternus. Viginti tertii Valentinianorum Aeonis nomen, 7.

Mimus, μιμός. Fabula, commentum, 47 et not.

Minutatim. Sigillatim, per partes, 115.

Minutiloquium. Argutiae, 134.

Mixis, Μίξις. Mixtio; decimi Valentinianorum Aeonis, noni conjugis, nomen, 6.

Moderari ex contrarietate, αντιταλαντεύειν. Compensare, 85.

Monas, μονάς. Unitas, 54 et alibi saepe occurrit.

Monogenes, Μονογενής. Unigenitus. Tertii Valentinianorum Aeonis cognomen est. Frequenter apud Irenaeum.

Monogenes, Μονογενής. Unigenitus. Decimi septimi Valentinianorum Aeonis nomen, 6.

Monotes, μονότης. Solitas, 54.

Morari, πολιτεύεσθαι. Civitate donari, municipem fieri, 255.

Mortificatum. Morticinum, cadaver, 218.

Motus. Commotus, iratus, 248.

Multo magis. Multo minus; Graecorum more, 182.

Multo prius. Multo magis; Graecorum more, 117, 195.

Muneratio. Munera, dona; Gr. δώρημα, 224, 240 et alibi.

Munitio. Securitas; Gr. ασφαλεια 329.

Munus, τῶν θηριομαχῶν καὶ μονομαχίας θεα. Spectaculum gladiatorium, aut bestiarum quibuscum homines pugnent, 50 et not.

Muta animalia, αλογα ζῶα. Bruta animantia, ratione destituta, 25, 271, 285.

In mysterio, μυστηριωδώς. Mystice, 53.

Mysticum [quasi], μυσταγωγία. Mysticus ritus, mysticum munus, 94.

N

Negotiatio. Negotium, res, quod contingit; Gr. πραγματεία, 149.

Negotium. Res, opus; Gr. πρᾶγμα, 104.

Nitide. Splendide; Gr. λαμπρως, 202.

Nodus, δεσμός. Vinculum, 98.

Noetos, νοητός. Intelligibilis, qui sola intelligentia percipi potest, 54.

Non est dicere. Dici non potest, 166 et alibi saepe. *Non est*, pro, *Non est possibile*.

Non stans, αλλόκοτον. Monstruosum, absurdum, 3.

Nullificare. Contemnere, spernere; Gr. ουδενούν, 257, 266.

Nus, Νους. Proprie, mens. Interdum vertit Irenaei interpretes, sensus. Ex Valentinianorum usu, tertii Aeonis nomen exprimit. Passim apud Irenaeum.

Nymphon, νυμφών. Thalamus nuptialis, vel cubiculum nuptiale, 52.

O

Obaudire. Obedire; Gr. υπακούειν, 262 et alibi.

Obauditio. Obedientia; Gr. υπακοή, 248.

Obduci, υπάγεσθαι. Referrri, adduci, 88.

Obligari. Teneri, ad angustias, incitas redigi, 139.

Obscurare alicui. Caliginem offundere alicui; Gr. επισκοτείν τινι, 125.

Obtinere. Superare, praevalere, fortio rem esse; Gr. επικρατείν, 297.

Occasio. Praetextus; Gr. πρόσσσις. Passim occurrit. *Sub occasione*, προφάσει. *Sub specie*, praetextu.

Occasio, άφορμή. Ansa, argumentum, probatio, subsidium, 103, 138, 173 et alibi.

Octonatio, ογδοάς. Nu-

merus octonarius. Frequens apud Irenæum.

Odoratio, ὀδμή. Olor, 18.

Odorationes, ὀσφρήσεις. Nares, 87.

Odgoas. Vide *Octonatio*.

Olim est nomen, παλαιόν ἐστὶν ὄνομα. Antiquum est nomen, 69.

Oniropompi, scil. dæmones, δνειροπομποί. Dæmones qui somnia injiciunt, 100. Vid. p. 61, not., 105.

Operabilior. Efficacior, 145.

Operositas. Negotium, id quod co tigit, factum est; Gr. πραγματεία, 155 et alibi.

Operosius. Efficacius, 145.

Opobalsamum, ὀπὸς ἀπὸ βαλσάμου, ὀποβάλσαμον. Liquor balsami, 96, 97.

Opus. Quod non est opus. Quo non est opus. Inutile; Gr. οὐ οὐκ ἐστὶ χρεία, 218.

Ostendere. Probare, demonstrare; Gr. ἀποδεικνύειν, 142 et alibi.

Ostensio, ἀπόδειξις. Probatio, argumentum, demonstratio; ἀποδείξεις ποιῆσθαι, ostensiones facere, i. e. inferre, probare, 17 et al. sæpe.

Ex ostensione, πρὸ τῆς ἀποδείξεως. Ante demonstrationem, seu argumentationem, 47.

Ovilis, ovile, προβάτειος, οὐν Pro, οὐν llus, um. προβάτειος δορά, ovilis pellis, i. e. ovilla pellis.

P

Pœnitetur. Pœnitet, 280.

Paracletus, Παράκλητος. Consolator. Decimi noni Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Parasema. Insignia; Gr. παράσημα, 201.

Paredrus dæmon, δαίμων πάρεδρος. Dæmon cuiusdam adsistens, et familiaris, 61. Vide not., 100, 103.

Pareo. Appareo, videor, 195, 211, 220.

Participare, ἀνακοινώσασθαι. Communicare, participem facere, exponere, 8.

Participare, ἐπιιδόναι. Participem facere, 62 et alibi.

Participari. Communicare, participes efficere, 244, 286.

Participari. Participem fieri, accipere; Gr. μετέχειν, 169, 179, 316, 326.

Partiliter. Divisim, separatim, 158.

Partiri. Dividi, 273.

Paternaliter, πατρωνυμικῶς. Paterno nomine, 18.

Patricos, Πατρικός, Paternus. Viginti primi Valentinianorum Æonis nomen, 6.

Patrodator, πατροδότωρ. Patris largitor, 69.

Patronymice, πατρωνυμικῶς. Paterno nomine, 15.

Paulo minus. Fere, tantum non, 145.

Pavor, ἐκπληξίς. Stupor, 20.

Pentas. Quinarius numerus; Gr. πεντάς, 155.

Pepo. Cucumeris genus; Græcis

πέπων. Ab his autem transfertur ad significandum hominem fractum, effœminatum, mollem, 55, 56.

Per seipsum. Seorsim, separatim, 256.

Percapabilis. Capax, 296.

Perevire. Commemorare, enarrare, explicare; Gr. διεξελεῖν, 115.

Perfectum. Perfectio, consummatio, 258.

Perfectus. Integer, non mutilus, 202.

Perficiens, τελευτῶν. Desinens, 82.

Perierga. Curiosa; accipitur vero pro magica.

Periergia. Curiositas, mala scilicet, nempe magia. Græc. περιεργία, 102.

Perinane. Maxime inane. Vanissimum quid, 55.

Perperes Scripturæ, νόθοι γραφαί. Adulterinæ, spurix scripturæ, 91.

Perplexio, προσπλοκή. Complexio, 54.

Perplexus, ἐπιπλεχόμενος. Conjunctus, commistus, 81.

Persona. Species, forma; Gr. πρόσωπον, 192.

Perspeculari. Perspicere, 162.

Pertransiens, διερχόμενος. Legens, legendo percurrrens, 83.

Pertransire. Legendo percurrere, enarrare; Gr. διέρχεσθαι, 260.

Phantasia, φαντασία. Imaginatio, 20.

Phantasia, φαντασία. Species, 56, 520.

Phantasma, φάντασμα. Spectrum, 56 et not.

Phantasma, φαντασία. Species, id quod exterius objicitur sensibus, 2.

Phantasmari. Imaginari, fingere, 158.

Philetus, Φιλητός, Amabilis. Ex Tertulliano, viginti noni Valentinianorum Æonis nomen, 7 et not.

Phos, φώς. Lux, Lumen; Vitæ, Valentinianorum Æonis, cognomen, 45.

Phronesis. Prudentia; Græc. φρόνησις. Basilidis Æon., 101.

Phronesis. Prudentia. Barbeliatarum Æon. Gr. φρόνησις, 108.

Phthonos. Invidia. Gr. φθόνος, 108.

Physiologice. Naturali ratione; Gr. φυσιολογικῶς, 264.

Pingere quasi per quamdam umbram, σχιαγράφειν. Adumbrare, 85.

Pistis, Πίστις, Fides. Viginti Valentinianorum Æonis, Paraleti conjugis, nomen, 6.

Pithanologia. Sermo vi quadam alliciendi et suadendi pollens, 155.

Plasma Dei. Caro a Deo creata, 98 et alibi sæpe.

Plasma. Figmentum, res creata, 100 et alibi sæpe.

Plasmare, πλάττειν. Formare,

condere, creare, fingere, 25 et alibi.

Plasmatio. Formatio; a Gr. πλάσσω, *fungo*, 155 et alibi.

Plasmatus. Conditus, factus; a Gr. πλάσσω, *fungo*, *formo*, etc., 125 et alibi.

Plenitudo. Gnosticorum Plenitudo; Gr. Πλήρωμα. Sæpe apud Irenæum.

Pleroma, Πλήρωμα. Plenitudo. Valentinianorum Æonum sedes, ac veluti cœlum. Sæpe apud Irenæum.

Podere, es. Vestis talaris; Gr. ποδήρης, 256.

Poeta, ποιητής. Artifex, 78.

Porro, πρόρρω. Procul, 85, 157, 165, 516.

Portentilequium. Sermo portentosus, absurdus, 157, 178.

Possibilia, δυνατά. Valida, robusta, 22.

Postgenitus, απόγονος. Nepos, 59.

Postremitas. Defectus, labe, passio. Gr. ὑστέρημα, 145.

Potentari. Tyrannidem exercere; Gr. καταδυναστεύειν, 265.

Potentissima, perfectissima littera, epistola, ἰκανοτάτη γραφή, ἐπιστολή. Luculentissima, efficacissima, præclarissima epistola, 176, 177.

Praconare, χρύσσειν. Prædicare, extollere, annuntiare, 51 et not. et alibi sæpe.

Præfinio, διορίζομαι. Definitio, assero, 88.

Præfinitive. Omnino, definite, 152.

Præfinitus. Definitus, certus, 152.

Præmeditari. Præexerceri, præexercitari, 268, 536.

Præmittit, προβάλλεται. Profert, producit, 10.

Præmitto, προβάλλω. Emitto, produco, 40.

Præmittor. Emittor, immittor. Gr. προβάλλομαι, 103.

Primiformis. Qui primus formatus fuit; Gr. πρωτόπλαστος, 220.

Primogenitus, ἀρχέγονος. Primi-genus, 5, 6 et alibi.

Primoplastus. Primus homo creatus, Adam scilicet; Gr. πρωτόπλαστος, 126.

Principalis. Primævus, antiquus; Gr. ἀρχαῖος, 310, 318.

Principalitus. Principium, 116.

Pro, ὑπέρ. Pro masculo, ὑπέρ ἄρρεν. Super masculum, 10.

Pro Æonon, πρὸ Αἰῶνος. Ante sæcula, 64.

Pro nobis. Penes nos; Gr. μεθ' ἡμῶν, 285.

Proanenoetos, προανεννόητος. Cogitationem omnem longe superans, 54, 55, 59.

Proanypostatos. Quæ prius non substitern, recens conficta, quæ ante non constiterit, 55.

Proarche, Προαρχή. Primum principium; primi Valentinianorum Æonis cognomen, 5, 54, 55.

Probale. Emissio, productio; Gr. προβολή, 152.

Productus. Compulsus, impulsus; Gr. προηγμένος, 201.

Prognosis. Præscientia, Bartheoliarum Æon; a Græco πρόγνωσις, 107.

Projectibilis. Projectus, 111.

Prolatio. Vide *Emissio*.

Prolativum verbum. Prolativum verbum. Gr. προφορικὸς λόγος.

Prolator, προβολεύς. Productor, 8.

Pronomina. Cognomina, 171.

Proon, ontos. Primum ens, rebus omnibus præexistens, 116.

Propator, Προπάτωρ. Primus Pater; primi Valentinianorum Æonis cognomen, 5 et alibi.

Propensius, δεινῶς. Solerter, callide, 17.

Propositum. Hypothesis, sententia; Græc. προαίρεσις, 198. *Propositum initii sui*. Hypothesim de primo suo rerum principio. Ibid.

Proprie possidere, ιδιόκτητον ἔχειν. Proprio jure possidere, 51.

Proprius. Singularis, specialis; Gr. ἴδιος, 271.

Proprocyndomene. Ante volubilis, 55.

Prosecutor. Comes; Gr. παρόπομπος, 201.

Protoplastus. Qui primus formatus est, 218.

Prout evenit. V. *Ut evenit, obvenit*.

Prout provenit. Frustra, temere; Gr. ὡς ἔτυχε, 253 et alibi.

Providentiam habere alicujus rei. Curam gerere alicujus rei. *Morum providentiam habere*. Instituentis componendisque moribus operam dare, 225.

Providere. Prævidere, 223.

Provisa. Prævisa, præscita, 159.

Prudens. Cognoscens, cognitione prædita, 145.

Prudentior. Doctior, intelligentior, 198.

Psychicus, ψυχικός. Animalis, 24 et alibi passim.

Q

Quæcunque venerint omnia, τὰ τυχόντα πάντα. Quidquid temere occurrerit, 62.

Quam, ἤ. Sive, vel, 54 et alibi particulam Græcam ἤ perperam verut interpres, *quam*.

Quanto magis. Pro quanto minus, 111 et alibi.

Quassum. Quassus, concussus, us, 269.

Quatenus, ἐπεὶ. Quandoquidem, quoniam, 5.

Quaternatio, τετρακτὸς, τετράς. Quaternitas, quaternarius numerus, 5 et alibi.

Quilibet, quælibet. Levis, modicus; a Gr. τύχων, τύχουσα, 272 et alibi.

Quoniam. Pro quod. Passim occurrit.

R

Recapitulans, ἀνακεφαλαιούμε-

νος. In summam redigens, summam colligens, 44.

Recapitulare, ἀνακεφαλαιῶν. Instaurare, renovare, quidpiam alicui veluti capiti copulare, summam colligere in summam redigere. Frequenter occurrit.

Recirculatio. Reflexio quæ fit circuitu quodam, 220.

Recommemorare aliquem. In mentem alicui revocare, 312.

Recumbere. Discumbere in mensa, et mortuum jacere; Gr. ἀνακεῖσθαι, 259, 269.

Recurrere, ἀπότερχε. Abi, 91.

Recurrere, ἀναδραμεῖν. Ad supera se recepisse, 18 et alibi.

Redditio. Explicatio, accommodatio; Gr. ἀπόδοσις, 150.

Redemptio, ἀπολύτρωσις. Dimissio, exodium, 47 et not.

Redemptio, ἀπολύτρωσις. Profanus initiationis ritus, quo suos consecrabant Gnostici, 64, 95 et alibi.

Redemptor, Λυτρωτής. Hori Valentinianorum cognomen, 15.

Redhibitus. Instauratus, restitutus, 511.

Refrigerare, ἀναπαύεσθαι. Requiescere, 52, 55, 108, 168.

Refrigerium. Requies; Gr. ἀνάπαυσις, 204 et alibi.

Refrigerium. Requies, relaxatio; Gr. ἀνεσις, 265.

Refutare, παραπέμπειν. Sperrere, negare, rejicere, repudiare, 3, 202, 295.

Regnari sub aliquo. Regi alicui subesse, sub ejus imperio esse, ab eo regi; Gr. βασιλεύεσθαι, 275, 521.

Regredi, ἀναδραμεῖν. Recurrere, ascendere, 10 et alibi.

Regressio, ἐπιστροφή. Accipisse regressionem, λαβεῖν ἐπιστροφήν, i. e. meliorem mentem induisse, 10.

Regula. Principium, argumentum, hypothesis, 123 et alibi.

Relevatio, διωλισμός. Percolatio, expurgatio, 75.

Religio Dei, θεοσέβεια. Dei cultus, 85.

Reliqua, τὰ ἄλλα. Universa, 55.

Rememorare. Recognoscere, in pristinum ordinem restituere, digere; Gr. ἀνατάξασθαι, 216.

Rememorari. In memoriam revocare, meminisse, 111, 275.

Reminisci, ἐπιμιμνήσκεσθαι. Meminisse, mentionem facere, 17.

Remitti, ὑποβάλλεσθαι. Submitti, immitti, 95.

Remitto, ἀφίημι. Dimitto, sino, 58, 45.

Remitto, ἀπολύω. Dimitto, 40, 45.

Renuntiare, ἀποτάξασθαι. Valere jubere, nuntium remittere, dimittere, 58.

Resipisse. Pro resipuisse, 109.

Restauratio, ἀποκατάστασις. Restitutio in integram, 95.

Restruere. Instaurare, restituere, 275.

Retardare. Cavillationibus implicare, negotium facessere; Græ-

cis ἀναβάλλειν, vel ἐπέχειν, 502.

Retractare. Ambigere, dubitare, disputare; Gr. διαλογίζεσθαι, ἀναβάλλεσθαι, διατάζειν, παραιτεῖσθαι, 505.

Revolvere, ἀναπτύσσειν. Explicare 51.

Rhodanenses regiones, κλίματα τῆς Ῥοδανουσίας. Lugdunensis tractus, 65. Vide not.

Rhythmizari. Aptè disponere, ordinare, 156.

Rhythmizatio. Concinnus ordo, apta dispositio; a Gr. ῥυθμός, 156.

S

Salvator, Σωτήρ. Jesu Valentinianorum cognomen, 13 et alibi sæpe.

Sapiens in timore, οἰησίσοφος. Falsa sapientiæ opinione sese venditans. Qui sibi ipsi sapiens esse videtur, 85.

Scavizare. Reptare, reptando saltare; ex Græco σκαρίζειν, 100, 110.

Secundum, περὶ, κατὰ. *Qui secundum nos sunt*, pro nostri, vel qui nostra ætate vivunt. *Qui secundum nos est mundus*, pro mundus hic noster. *Dispositio quæ est secundum Saram*, pro dispositio pertinens ad Saram, *dispositio Saræ, quod evenit Saræ*, etc. Hellenismi apud Irenæum et ejus interpretem frequentes.

Secundum demissionem, κατὰ χάθετον. Ad perpendiculum, 86.

Secundum subsequentiam. Consequenter, 150.

Secundum unumquemque, καθ' ἕν. Sigillatim, 55.

Sedet, pro sedebit, 525.

Seducibilis, ἐξαπατηθεὶς. Seducus, 62.

Seductus, χαυνωθεὶς. Stulte de seipso sentiens, vanus, 61.

De semel. Simul et semel, una vice. Gr. εἰς ἅπαξ, καθάπαξ, ἐφ' ἅπαξ, 157.

Seminaliter, σπερματικῶς. Seminali ratione, 40.

Seminata, διεσπαρμένη. Disseminata, diffusa, 48.

Semotum. Inusitatum, 529.

Sensatio. Intelligentia, intellectus, cognitio; Gr. νόησις, 150, 517.

Sensatio. Forma, 154 et not.

Sensibilia. Sensu prædita, 154.

Sensibilitas, αἰσθησις. Sensus; ἵνα εἰς τὴν αἰσθητικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατέλθῃ. Ut ad hominis sensum laberetur, ut hominis sensum afficeret, 57, 76.

Sensibilitas. Notitia, intelligentia, cognitio; Gr. νόησις, 112, 122.

Sensuabilitas. Cogitatio, cognitio; Gr. νόησις, 150.

Sensuabilitèr. Intelligibilitèr, intellectualitèr, quod intelligentia sola percipi possit; Græc. νοητικῶς, vel νοηρῶς, 516.

Sensus. Mens; Gr. νοῦς, 129, 150 et alibi.

Sensus. Intellectus, sapientia; Gr. νοῦς, 225.

In sensu. Sensibiliter, manifeste, 314.

Sententia, σύνεσις. Sapientia, 51.
Separata, ἀναχωρητότα. Abs-
trusa, ab hominum notitia se-
mota, 20.

Separatus, συσταλείς. Qui se
contraxit, 55.

Sermo. Ratio; Gr. λόγος, 145.

Sige, Σιγή. Proprie, silentium.
Ex Gnosticorum usu, secundi
Æonis, Bythi conjugis nomen.
Passim apud Irenæum occurrit.

Similimembrius. Uniformis,
idem, sibi in omnibus æqualis;
Gr. ὁμοίωλος, vel ὁμοιομε-
ρής, 150.

Simplex. Purus, sincerus; Gr. εὐ-
λικρινής, 216.

Sistere. Emergere, consistere;
Gr. συνίστασθαι, 121.

Smyrna. Myrrha; Gr. σμύρνη,
151.

Sophia, Σοφία. Sapientia. Tri-
cesimi Valentinianorum Æonis,
Theleti conjugis, nomen, 7 et alibi
sæpe.

Soter, Σωτήρ. Salvator. Jesu
Valentinianorum cognomen, 15 et
alibi sæpe.

In speculatu. In conspectu, co-
ram oculis, 164.

Spiritus sanctus, Πνεῦμα ἅγιον.
Virtus, ex Valentinianis, una cum
Christo a Monogene seu Nu pro-
lata, muniendi fulciendique Plero-
matis causa, 11 et alibi.

Non stantia, ἀλλόκοτα. Mon-
strosa, absurda, 3.

Statuere sensum. Mentem figere,
Gr. ἐρείδειν τὸν νοῦν, 157.

Status, σύστασις. Coagmentatio,
96.

Stauros, σταυρός. Vallum; Hori
Valentinianorum cognomen, 10 et
not.

Stigmata, κατεστιγμένη. Notis
compuncta, 78.

Sulcidio temporis. Momento
temporis, 165. Vide not.

Stultiloquium. Stultus, absurdus
sermo, 157 et alibi.

Suadela, πιθανότης, πιθανολο-
γία. Orationis illecebra, lepores,
elegancia verba, persuadendi vim
habentia. Item, oratio persua-
dendi vim habens, verisimilis,
fallax, 4.

Suadenter, πιθανῶς. Verisimi-
liter, ad persuadendum appo-
site, 2.

Suadibile, πιθανόν. *Verisimile*,
probabile. Non suadibile, ἀπιθα-
νον. Improbabile, non verosimile,
21.

Suasorium. Probabile, verisi-
mile; Gr. πιθανόν, 149.

Sua potestatis esse auctores
εἶναι. Arbitrii libertate præditum
esse, 28.

Suasorius, πιθανός. Verisimilis,
ad persuadendum seu decipiendum
appositus, fallax, 2.

Subinvolans. Dolosus, fallax;
Gr. ἐπίκλοπος, 146.

Subjacere Deo. Penes Deum esse,
soli Deo notum esse, 157.

Subministratio, ἐφόδιον. Auxi-
lium, subsidium, argumentum, 4.

Subsistentia, σύστασις. Concre-
tio, constitutio, 25.

Subsistentia, ὑποκείμενα. In or-
tum producta, existentia, 25.

Substantia, φύραμα. Massa, 59.

Substantia, ὑπόστασις. Coa-
gmentatio, 68.

Substantia. Materia, 127.

Substantia. Forma, 154 et not.

Substitutio. Materia, 154 et not.

Subtililoquium. Subtilis sermo,
argutia, 202.

Subtrahere, συστέλλειν. Contra-
here, subducere, 18.

Succedere. Cedere, abire, 159,
160.

Sufficiens aliqua re. Contentus,
117.

Sufficientes esse, sive idoneos
esse, ἱκανοὺς εἶναι. Satis ipsis esse,
ipsis sufficere, 11.

Super. Præ. Frequenter oc-
currit.

Super hæc, ἐπὶ τούτοις. Post
hæc, postea, 10.

Super tonum sagittantes, ὑπέρ-
τονα τοξεύοντες. Arcu immodice
contento jaculati, 84. Vide not.

Superfari, ἐπιλέγειν. Insuper
effari, addere, 95, 96.

Superficium. Vestis quædam
exterior, quæ exteris superponitur,
153.

Ex superfluo. Ex abundantia;
Gr. ἐκ περισσους, vel ἐκ περιου-
σίας, 149.

Supergredi, ὑπερβαίνειν. Trans-
ilire, despiciere, nihil curare, 56.

Supergredi aliquem. Extollere
se, efferre se super aliquem, præ-
cellere alicui, 252, 330.

Supergredi leges. Transgredi,
violare leges, 324.

Supergredi ordinem. Non ser-
vare ordinem, violare ordinem,
330.

Suppedito. Adsum, provenio,
127.

Susceptorium, ἐκδοχείον. Re-
ceptaculum, conceptaculum, 65.

Susplicari, ὑπολαμβάνειν. Existi-
mare, 21.

Suspicio, προσδοκία. Expecta-
tio, spes, 62.

Suspicio. Opinio, sententia, co-
gitatio; Gr. ὑπόληψις, 179, 180,
252.

Sustinere. Ferre, sinere, 99.

Syncrasis, Σύγκρασις. Contem-
peratio. Decimi sexti Valentinia-
norum Æonis, Acineti conjugis
nomen, 6.

Synesis, Σύνεσις. Intellectus.
Vicesimi sexti Valentinianorum
Æonis, Ἀείνου conjugis no-
men, 7.

Synesis. Intelligentia. Barbe-
hotarum Æon. Gr. σύνεσις, 108.

Syzygia, συζυγία. Conjugatio,
31 et alibi.

T
Tædium, λύπη. Mœror, tristitia,
10.

Temporalis, ὑπόβριος. Recens,
45.

Teneo, κατέχω. Retineo, deti-
neo, 89.

Tenere. Imperare, regnare; Gr.
κρατεῖν, 350.

Terrenus, ἐπίσθαρος. Infirmus,
impotens, 65.

Testamentum. Societas, soda-
litium, socius; Gr. διαθήκη, 154.

Testamentum. Fœdus, pactum;
Gr. συνθήκη, 250, 261.

Tetras, τετράς. Quaternitas,
quaternarius numerus, 15 et alibi.

Textus, εἰρημός. Series, 36.

Thelema, θέλημα. Voluntas, 57.

Thelema. Voluntas, Barbelio-
tarum Æon. Gr. θέλημα, 102, 107.

Thelesis, θέλημα, θέλησις. Vo-
luntas, 56, 57.

Thelesis. Q. d. Volitio, Barbe-
liotarum Æon.; Gr. θέλησις, 108.

Theletus, Θελητός, Voluntate
expetitus. Vicesimi noni Valenti-
nianorum Æonis nomen, 7.

Traducere. Convincere, in me-
dium proferre, detegere, confu-
tare; Gr. ἐλέγχειν, 291, 318, 319
et alibi.

Treductio. Detectio, patefactio,
declaratio; Gr. ἐλεγχος, 175.

Treductus. Detectus, reprehens-
sus; Gr. ἐλεγχόμενος, 179.

Tragædia, τραγωδία. Fabula,
nugæ, insania, 20.

Transducere, παράγειν. Trans-
ducere sensum, παράγειν τὸν
νοῦν, i. e. seducere mentem, 2.

Transfictio, παραποίησις. Falsi-
tas, 43.

Transfigurare, μεταμορφοῦν.
Convertere, detorquere, 92.

Transfigurare. Transmutare,
transformare, 153 et alibi.

Transfigurari. Transformari,
transferri, 55.

Transfigere, μεταπλάττειν.
Transmutare, relingere, 36.

Transgredi. Transire. *Trans-
gredi per omnes actiones*, transire
per omnes actiones, omnes expe-
riri, omnibus defungi, 103.

Transitorium. Per quod res
transit, via, canalis, 296.

Transpositio, μετάθεσις. Trans-
latio, 40.

Transverto, παρατρέπω. Detor-
queo, 44.

Triacostas, τριακοντάς. Trice-
narius numerus, 81 et alibi.

Trias, τριάς. Ternarius nume-
rus, 82.

Tripartite, τριχῆ. Trifariam, 7.

Turbula. Procella, tempestas,
354.

U

Umbra. Vide *Vacuitas*.

Ungula. Aromatis genus; Gr.
ὄνοξ, 151.

Unigenitus. Vide *Monogenes*.

Unitas, ἕνωσις. Unio, conjunctio,
89.

Ut, pro utpote. 11.
Ut obvenit, provenit, evenit. For-
tuito, temere; Gr. ὡς ἔτυχε, 270
et alibi.

- V
Vacue, κενῶς. Vane, inaniter, 62.
Vacuitas, κένωμα. Vacuum. Spatium inane quod extra Pleroma fingebant Valentiani, quod etiam *umbram*, σκιάν dicebant; quod lucis expers esset. 18 et alibi.
Vacuum. Vide *Vacuitas*.
Vacuus, κενός. Inanis, 62.
Vacuus, inutilis, vanus, inanis; Gr. κενός, 161, 222 et alibi.
Vaniloquium. Vanus sermo, nugæ, fabulæ, 144 et alibi.
Varie. Multifariam, alio et alio modo, ita ut verba diversis sensibus obnoxia esse possint; Gr. δια-
φύρω, 174.
Varietas. Versutia, varities, 288. Hinc interdum *varie*, pro *vafre*, *subdole*.
Varius, ποικιλτός. Opere vario contextus, 89.
Velle, pro *malle*, 248.
Verbum. Ratio; Gr. λόγος. 143.
Verecundiam [propter], δι' αιδώ. Præ pudore, 37.
Vesanius, ἀσημότερος. Ignobilior, 26.
Veterinaria. Ars curandi veterinaria seu sarcinaria jumenta; Gr. κτηνιατρική, 165.
Viatica. Subsidia, auxilia, ar-
gumenta, 115, col.
Vigere. Adolescere, roborari, invalescere; Gr. ἀκμάζειν. 356.
Violentium, pro *violentorum*, 249.
Vitreum, ὕαλος. Pro *vitrum*.
Vulsio. Surculus, ramus a trunco avulsus; Gr. ἀπόσπασμα. 188.
- Z
Zelos. Æmulatio. Gr. ζῆλος, 108.
Zoe, Ζωή. Vita; ex Valentinianorum usu sexti Æonis, Logi conjugis nomen est. Frequens apud Irenæum.

INDEX RERUM ET SENTENTIARUM

QUÆ

In Irenæi Operibus, Appendice et Dissertationibus præviis continentur.

Numerus Romanus paginarum notas significat inter uncus in prolegomenis positas; Arabicus Lectorem ad numeros crassiores revocat.

A

- AARON**, cur non lepra, sicut Maria, percussus? 548.
ABEL. De Abele et Caino quid essentiebant Caiani? LXXVI. In Abel justorum persecutiones significatæ, prædicatæ a prophetis, in Christo perfectæ, 276. Ejus sacrificium cur Deo acceptum, 250. Abelem justum Deus Caino injusto subjecit, cur, 221.
ABRAHAM a quibus philosophiam edoctus? per eum ad Palæstinos sive Chananæos, tum ad Ægyptios devenit: ipse rerum astronomicarum peritissimus fuit, xxii. Abraham absque legalium observatione per fidem justificatus, 246, 261. Ei, nec Christus, nec Christi Pater incognitus; a quo didicerat, 255. Ad Abraham et Moysen Filius Dei in forma humana locutus est, quem Judæi nescierunt, 236. Abraham verbi Dei præcepto fidelis, in quo, 252, 255. Verbo Dei libere obediens, amicus Dei factus est, 245. In Abraham homo verbum Dei sequi prædicat, quomodo, 255. Propter fidem suam per Christum servatus, 255. Ex tribus qui Abrahæ apparuerunt, unus fuit Filius Dei, quem adoravit, 255. Abraham propheta Christi incarnationem ac passionem in spiritu vidit, et gavisus est, 255, 255. Ejus exsultatio ad nos manans, et in ipsum regressa; quomodo, *ibid.* Abrahæ cur a Deo circumcisio data, 246. Ejus circumcisio et ante circumcisionem fides, utriusque Testamenti figura, 261. Abrahæ semen per circumcisionem servatum, 198. Abraham credentium omnium pater, tum ex circumcisione, quam ex præputio, 255, 255, 258, 261. In ejus fidem Christus lapis angularis collegit utriusque Testamenti fideles, 261. In Abraham præsignata fides nostra, 257, 258. Abraham et posteri ejus a salute exclusi, ex Marcione, 106. Refellit, 256. Abrahæ factas promissiones Christus implevit, quomodo, 255, 256. Earum effectum justorum animæ sortituræ in hac terra, quando et quomodo, ex Irenæo, 551, 552. Non Abrahæ tantum sed et seminis ejus, fidelium scilicet, Christus Saviour et vindex, 256. Abraham, Moyses, prophetæ Christusque ipse ex una substantia, quo sensu? 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.*
Abraxas Basilidianorum, quid? 102.
Academicorum spreto nomine, quinam Platonicorum nomen sibi vindicarunt, xxiii. Academicorum nomen sectatoribus Arsecilæ relictum, xxiii.
Achaïæ Ecclesiæ Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, LXXXV. Achaïæ synodo contra Asiaticos quisnam præfuit? LXXXIV.
Achamoth, Enthymeseos superioris Sophiæ nomen, 18. Varia ejus nomina, 25. Ogdoas appellata, 24, 186. Valentinianorum mater, 21. Ejus sedes, 25. Achamoth a Pleroma submotæ, formæ, figuræ et lucis expertis calamitas, 18. Huic essentiæ, non scientiæ formam primum indidit superior Christus; cur, *ibid.* Lumen, quod eam deseruerat, investigantem coercescet Horos, 19. Hinc multiplex ejus perturbatio, *ibid.* Quibus Scripturæ locis significata, ex Valentinianis? 37, 39, 40. Ex iis perturbationibus, materiæ ex qua hic mundus conflatus est, essentiam ortam dicebant, *ibid.* Id suo quisque modo, nec gratis exponebant, 20. Commenta eorum deridet Irenæus, 20, 21. Achamotha ex perturbationibus emergens, ad Christum rogandum convertitur, 21. Saviour angelis satellitibus stipatus ad eam mittitur, *ibid.* Scientiæ formam ab eo accipit, ac perturbationibus liberatur, 22. Hæ in rerum omnium materiam transmutantur, *ibid.* Duplex ex iis perturbationibus orta substantia, bona et mala, *ibid.* Ex metu et conversione, res anima prædicæ, 25, 160. Achamotha angelos Saviouris comites intuita, partum spiritalem ad eorum imaginem edit, 22, 25, 160. Spiritale informare non potest; cur, 25. Partus ejus spiritalis in Demiurgum clam depositus, et per eum in hominem; quam ob rem, 27, 28? Achamoth ad animalis substantiæ formationem se confert, 25. Ex ea Demiurgum format, *ibid.* Doctrinas a Salvatore profectas in lucem edit., *ibid.* Ad Æonum honorem et imaginem omnia facit, *ibid.*, 161. Demiurgo ignota, *ibid.* Per hanc operatur Saviour, *ibid.*, 161. Invisibilis Patris imago est, *ibid.* Demiurgi erroris causa, 25. E medietatis loco in Pleroma ingressura, sponsum suum Salvatore acceptura, quan. o? 52, 159. Ejus imago non sunt res creatæ, 124. Achamothæ fabula a Marco mago explicata, 68. Achamothæ integra fabula Valentino propria, xxii. Achamoth cum ogdoade sua, dii minores gentilium, 155. Achamothæ tota fabula, quomodo in Platonicorum de mundi anima placitis adumbrata, xl, et seqq. Ex Achamothæ tristitia qui condit potuerit angelus spiritalis, nodus hypothesis Valentinianæ solutu difficilis; saltem quo secetur, nihil ministrat philosophia Platonica, xliii. Undenam ergo solvi potest? *ibid.* et xliv.
ACHILLEUS diaconus et martyr, Irenæi discipulus, Valentiam ab eo mittitur, LXXXIV.
Acinetos, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6. Ejus conjux, *ibid.* Unus ex decem Æonibus a Logo genitus, xvii. Aniceti et Syncraseos ei copulatæ nomina e Scripturis a Valentino quomodo corrata, xxix.

Actiones omnes et cibos ex se indifferentes esse, Cynicorum et Valentinianorum doctrina, 154. Actiones humanas non ex natura, sed ex se a hominum opinione bonas aut malas esse, Gnosticorum omnium principium, 29. Carpocratianorum in primis, 104. Refellitur, 163. Omnes, etiam scethestissimæ, cuilibet in hac vita experientia, ex iisdem, cur? *ibid.* Flagitiosum dogma, Christi doctrinæ et rationi repugnans, 163. Actionum mentis ordo et series, ex Irenæo, 150. Actiones mentis, a mente aut a se invicem non re aut substantia differunt, sed modo et nomine, *ibid.*

ADAM in paradiso versatum, quidpiam ab eo sumpsisse dicebant Valentiniani, 25. De Adami et Evæ lapsu et instauratione, Ophitarum et Sethianorum deliria, 110, et seqq. Adamus primiformis homo a quo cæteri homines appellati, 220. Adam a Deo creatus, ut haberet quem suis dilaret beneficiis, 243. Christi typus a Paulo dictus, quo sensu? 219. Sub Adam testamentum a Deo datum, 191. Adam imbecillior, fortior vero Eva in transgressione præcepti, quomodo hæc digna venia fuit, ille nimis? cur? 344. Adam æternam salutem consecutum esse negant Tatianus et Continentes, 107. Quo Scripturæ loco abutebantur, 222. Refellitur, *ibid.* Adamum a Christo præ cæteris salutem consequi debuisse, quomodo probatur, 220, 221, 222. Nisi salutem consecutus est, adhuc in perditione est omnis homo, *ibid.* Mors non juste absorpta dicitur, *ibid.* Ejus salus est evacuatio mortis, *ibid.*

Adam statim post lapsum pœnitens, quomodo? 221. Ob id venia dignus, 222. Adam cur a Deo statim post lapsum interrogatus? 221. Serpens vero minime, cur? 222. In Adam proprie lata non est maledictio; sed in terram, 221. Et serpentem, *ibid.* Cur e paradiso expulsus, mortique factus obnoxius, 222. Adam per peccatum vita privatus, per incarnationem, victo rursus diabolo, eandem recuperavit? 222. Initium morientium factus, 220. Qua die Christus mortuus est, eadem et ipse per prævaricationem, 320. In Adam percussus est omnis homo, 354. In Adam amissum quid, id in Christo recuperatum, 209. In Adam mortuos nos Christus vivificaturus venit, 506, 507, 512. Adamus Christo opponitur, quomodo? 220. Adami procreationi Christi generatio similis esse debuit, quare? 218. In secundo Adam usque ad mortem obedientem facti, eidem Deo Patri reconciliati sumus, quem in primo Adam offendimus, non obedientes ei, 313, 318, seqq.

Adamas, hominis perfecti Barbeliatarum nomen, 108.

ADONAI quid significat, ex Irenæo, 170 et not.

Adoptionis spiritum quinam accipiunt? 223. Adoptionis filiorum munus, incarnationis fructus, 212.

ADRIANO imperante late sparsa famosaque Valentini secta, xvi. Sub Adriani imperio hæresim suam confirmavit Epiphanius, juxta Theodoretum, quid inde? XLVII. Ab Adriano facta Antinoi apotheosis, quo anno? xv. Ab Adriano bellum Judæis, Barcocheba duce, rebellibus illatum, idemne cum bello a Justino memorato in Dialogo? xv.

Adulterium qui vult committere, adulter est, etiam si non consequatur effectus, fatente Basilide, 349.

Adventus Christi Domini duplex, 48. A prophetis prænuntiatus, 273, 274. In adventu secundo justi omnes e somno excitandi et in regnum a Christo constituendi, 259.

Ægyptii. Ad Ægyptios per quem devenit philosophia, xxii. Ægyptiorum et Chaldæorum discipulos sese agnoverunt, qui primi e philosophis Græcis de rebus cœlestibus disseruere, xxii. Ægyptiorum quænam doctrina de rerum principiis? hæc antiquissima, juxta Jamblichum xxv. Cum Valentinianorum hypothesi optime et per omnia congruens, xxvi, et seqq. Ægyptiis Platonici cur præ cæteris commendati? xxiii. Ægyptiorum sapientia ante Ptolemæum Hierophantis et Ægyptiaco idiomati concedita, jussu ejus et cura, cum sacris Judæorum libris in Græcum conversa est, cur? xxiii. Ab Ægyptiaca, Chaldaica, Pythagorica, seu his omnibus permista Platonica theologia rudiora saltem suppeditata Valentiniani Pleromatis lineamenta, xxv, et seqq. Ægyptii de Horo quid fingebant et quomodo ab his depictus, xxx. Ab Ægyptiis metempsychosis primum excogitata, ad Græcos postea transit, xxii. Lxi. In Ægypto Valentini hæresis orta diu antequam Romæ nota esset, xiv, xv, xvi. Ægyptiorum spoliatio, cujus typus fuit? 267, et seqq. Ab Ægyptiis juste ablatum quod Hebræis pro laboris pretio debitum erat quomodo probatur, 267. Quas Ægyptii in Hebræorum egressu olim acceperunt plagas, easdem gentes accipiunt in Apocalypsi, 268. Sicut per Ægyptiorum Israelicæ, ita et nos per Judæorum cæcilitatem, salutem accepimus, 266. Egressus Hebræorum ex Ægypto, Ecclesiæ egressus ex gentibus quomodo typus? 268.

Ænos, Valentinianorum Æon, hominis et Ecclesiæ pro-

les, 7, xvii. Nomen ejus et proprietates unde hausere Valentiniani? xxix, xxx.

Æones. Æonum Valentinianorum ortus, conjugationes et nomina recensentur, 5 et seqq., 355, et seqq., xvii. Tringinta sunt, 7. Numeri hujus mysteria et figuræ, secundum Valentinianos, 7. Æonas suos quotuplici nomine nuncupant Gnostici, 228. Eorum primigena tetras postremæ tetradis, nec non cæterorum radix, quomodo? xvii. Æones Valentinianorum, masculo-feminæ, 6. In gloriam Patris emittuntur, 6. Octo priores, paternæ gloriæ i lustrandæ causa, alios eunt, 6. Eorum mysteria et figuræ, 14 et seqq. Taciti et ignoti, 7 et not. Omnes, præter Nun, magnitudinem Propatoris ignorant, 7, 8. Ne cognoscant prohibet Sige, *ibid.* Undenam cognoscendi Patris æstus, xviii. Æonum superiorum forma inferioribus ignota, 67. Æonas quid docuit Christus, juxta Valentinianos? 254. Omnes a Spiritu sancto exæquati, 12. Ad producendum Jesum simul conspirant, 12. Ad eorum honorem et imaginem omnia facit Achamoth, 24. Angeli et archangeli a Demiurgo conditi, eorum imagines, 21. Ab Æonibus 50 derivasse Virtutem illam, quæ præ temeritate defecit, negabat Secundus, in eo a Ptolemaicis et Valentino discrepans, cur? xviii. Æonis perturbati nepotes, Valentiniani, 141, 142. Æonum basilidis ortus et nomina, 101. Æones sub alegorica litterarum et syllabarum farragine a Marco mago traditi, 66 et seqq. Æonum prima et secunda quaternitas, decas et duodecas, quibus Moysis locis adumbratæ, ex Marcosis, 87, 88, 89. Tricenarius numerus in homine adumbratus, ex Marcosis, quomodo, 87. Quibus Moysis locis significatus, ex iisdem, 89, 90. Æonum emissiones, a Valentinianis gratis excogitatæ, 153. Æonum emissionis et numeri ratio nulla reddi potest, 156, et seqq., 158, et seqq. Tringinta esse non possunt; cur, 128, et seqq. Per Christum ætatis anno 50, baptizatum non significantur, 146. Æonum dodecadis typum non esse duodecim apostolos, 145 et seqq. Æones conjugati disjungi ab invicem non possunt, 128. Æones feminæ masculorum affectiones et virtutes sunt, non substantiæ aut personæ ab iis diversæ, 128, xxx. Inter Æones annumerari non possunt, 128, et seqq. Æon unusquisque cur a Valentinianis masculo-femina dictus, xxxiv. Æones quatuor, totidem syzygiarum capita, quo sensu ab Irenæo masculo-feminae dicti, xxviii. Æones non plus quam quindecim stricte loquendo, vel ad summum decem et novem esse possunt, xxxiv. Ad Æonum imaginem conditæ non fuerunt res creatæ, cur? 122 et seqq. Æon passioni obnoxius esse non potuit, 141, et seqq. Et Patris inquisitio passionis ezausa esse non potuit, 141. Æones omnes a labe ignorantia immunes, aut universum Pleroma eidem obnoxium, 158, et seqq. Æones Valentiniani, unde hausti? 133. Æones Simoniani, et octo priores Valentiniani e Platoniorum sacris educti, liv, lv. Æonibus 50 quatuor in Pleromate extra emissionem seriem adjunctos undenam hauserunt Valentiniani, xxx. Æonum duodecim Valentinianorum, imagines dii duodecim ethnicorum, 136, 2. Nomina illorum minus congruentia quam duodecim deorum ethnicorum, 136. Sunt ipsi dii majores gentilium, 113. Æon qui erravit, fabricationis mundi causa juxta Gnosticos quosdam, 224. Æones decem a Verbo et Vita emissi, ex totidem vocibus Christi proprietates in Scripturis significantibus, a Valentino quomodo conflati? xxix. Æones duodecim ab homine et Ecclesia emissi, ex totidem Spiritus sancti proprietatibus ac donis in Scriptura memoratis fabricati, xxix. De Æonibus inferioribus dicta quæcunque fingunt Valentiniani, totidem segmina partim ex Scripturis et traditione misere dissecta, partim ex Platoniorum dogmatibus collecta ac pessime, consuta, xxix, et seqq. Æonibus deorum nomen licet a Valentinianis tributum, ii tamen non totidem naturæ divinæ, aut unius et ejusdem naturæ personæ ab ipsis habiti, xxxii, xxxiii, xxxiv. Quid ergo intelligebant? *ibid.* et seqq. Colorbasi et Epiphaniis sententia, xxxv. Æones ita unitos emittenti esse, ut soli radios, pauci tantum e Valentinianis existimaverant, xxxviii. Æones omnes, præter Nun, natura inferiores Patre et totidem ab ipso personæ distinctæ, xxxviii et seqq. Ipsissimos fuisse Platoniorum archangelos, imo et totum Pleroma spiritale, ab intelligibili Platonis mundo, ut exemplum ab archetypo, manasse, xxxviii, xl.

Æram vulgarem quot annis antevertit natalis Christi? xv.

Ætas Christi, pene 50 annorum, cum docendi munus suscepit, juxta Irenæum, 147, 148. Ætas omnis a Christo sanctificata; quomodo? 147, et seqq. Ætates hominum, quinque, 147, 152. Ætas juvenilis a tricesimo anno incipit, ex Irenæo, 148. Ætas senilis a quadagesimo anno incipit, ex eodem, 148.

Ætherius Lugdunensis episcopus a Gregorio M. Gesta et Scripta S. Irenæi petit, cu.

Æthiopissa uxor a Moyse ducta, cujus rei typus? 257.
 Affectio separari non potest ab eo cujus est, 141.
 Affectiones et passiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt Valentiniani, 150, 151, 152, 157, 158.
 Agape, Valentinianorum Æon, Metrici conjux, hominis et Ecclesiæ proles, xvii.
 AGAPE, mulier Marci Memphitani in Hispaniis discipula, li.
 AGATHOPODI cuidam una Valentini inscripta epistola, xvi, 353.
 Ageratos, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Ejus conjux, *ibid.* Nomen ejus et proprietates unde mutuati sunt Valentiniani? xxix.
 Agnitio vera quæ, et quinam ejus characteres? 272, et not.
 AGRIPPA Castor, primus omnium qui Basilidis errores confutavit, lx.
 ALCIBIADE duce Cataphryges quomodo exorti, et quo anno? LXXIX.
 ALCIBIADI (S.) martyri persuasere Lugdunenses martyres mutare durum vivendi genus; cur? LXXIX.
 ALCINOUS ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxiii.
 Alethia Valentinianorum Æon, Nu conjux, 6. A Bytho et Sige emissa, 5, xvii.
 ALEXANDER papa, Evaristi successor, 176.
 ALEXANDER Libycus, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, xxii.
 ALEXANDRIA, uxor Carpocratis, Epiphani mater, gente Cephalenia, xlvii, lxii.
 Alexandria scholam a se institutam Ptolemæus Philadelphus reddidit toto orbe percelebrem, xxiii. Alexandriam sub Ptolemæo Philadelpho confluunt variarum gentium philosophi, cur? xxiii. In eam inducit Potamon novum philosophandi genus, xxiii. Sectatorum ejus nomen, xxiii.
 Alexandrina Ecclesia Romanæ consentiebat in disciplina Paschalis, LXXXV.
 ALLOGENES, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, xxii.
 Alpes. Trans Alpes serius religio Dei suscepta, LXXXIII.
 Altare. Ad altare Deus indesinenter vult offerri sacrificia, nobis, non sibi profutura, 251, 252. Altare in cœlis est ad preces et oblationes recipiendas, *ibid.*
 Ambiguitates verborum studio exquisitæ, Joanni Baptistæ ab Heracleone afflictæ, 364. Ambiguitas quæstionum quomodo solvenda? 126.
 Ambitio Valentino ut et multis aliis hæreticis ruinæ occasio fuit, xvi.
 AMELII et Platonis reges tres, tria forsitan a Valentinianis assignata Pleromatis principia, xxvii.
 Amida, caput Mesopotamiæ proprie dictæ, LXXXV.
 AMMONIUS ex philosopho illustris factus Christianus, inordinato Platonice philosophiæ amore ductus, Christianæ religioni exitio fuit xxiv. Sacræ Platonice successionis caput dictus, restauratæ Platonis Academiæ multum splendoris addidit, xxiii. Ex ejus schola quot celebres viri prodierunt? xxiii. Ammonius Neroni et Vespasiano synchronus, e schola Alexandrina sibi comparavit nomen, xxiii.
 Amon, ab Ægyptiis vocatum Principium solo Monopatore Deo inferius, xxvi.
 Amor Dei sincerus, libertatis evangelicæ character, 247.
 Amor Dei, justitia legis, 246.
 Amplitudo Romanæ Ecclesiæ Ab amplitudine Romanæ Ecclesiæ petita argumenta, quibus ratiunculis infirmare conatur Græbius, et quomodo ex Augustino refellitur? cxxv et seqq.
 ANACLETUS, Lini successor, 176.
 ANAXAGORAS, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxii. Dictus atheus et irreligiosus, 133. Ejus principia, 133. Ex subjecta materia omnia fuisse condita docuit, 133. Seminis spiritalis Valentinianorum auctor, 133.
 ANAXILAUS quis ab Irenæo memoratus? 60.
 ANAXIMANDER, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxii. Ejus principia, 133.
 Angeli superiores ac Deo propiores, Dii *voce pot.* cur a Platonicis vocati? xl. Angeli immediate post archangelos positi, juxta Jamblichum, xl. Angeli mundani archangelis itidem mundanis subiciebantur, juxta Platonicos, xliii. De angelis et archangelis, Triade nescio qua mystica, aliisque sexcentis Platoni incognitis, quam subtiliter deinceps discipuli recentiores disputarunt! xxiv. In angelicum ordinem animæ quædam per deorum benignitatem evehebantur, juxta Jamblichum, quid inde? xlv.

Angeli primistantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjecti, quid inde? xxxviii. Angelorum ordo multiplex, juxta Valentinianos et Gnosticos, xxxviii; alii priores, intra Pleroma degentes, et Æones vocati; alii inferiores extra Pleroma, Salvatori satellites destinati; utrorumque etiam ordo multiplex, varia officia et veluti præfecturæ, xxxix. De angelorum prævaricatorum casu et superbia a se auditis in Christianorum scholis, Valentiniani in nova sua cudenda hypothese quomodo abusi sunt? xxxi, xxxii. Angeli et archangeli a Demiurgo Valentinianorum creati, iidem ac angeli seu dii mundani Platonicorum, xliii.

Angeli, Jesu Valentinianorum satellites, 13. Ad eorum intuitum partum spiritalem edit Achamoth, 22, 23. Lumina dicuntur, 24, 143. Angeli inferiores, superiorum Pleromatis ministri, juxta Valentinianos, xxxix. Angeli Salvatoris Valentinianorum, informes et imperfecti; cur? 142. Ad eorum imaginem concipi non potuit spiritale semen Valentinianorum, 142. Angelorum Pleromatis imago non sunt res creatæ, 124. Angelis mundi creandi ac regendi munus ut imponerent tum philosophi tum Gnostici, quodnam utrisque fuit commune principium? xliii. Angelorum opificum mentibus a Patre supremo cur insculptæ rerum omnium ideæ ac formæ, juxta Platonem? xliii. Angeli cur a veteribus Gnosticis omnibus ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti? xxxi. Ab angelis factum esse mundum Simon magus primus dixit, 99, 126. Eadem Saturnini sententia, 100. Menandri, 100. Basilidis, 102. Carpocratis, 103. Angeli prophetiarum auctores, juxta eosdem, 99, 101, 102. Angelorum mundi fabricatorum princeps, Judæorum Deus veteris Legis auctor, ex Basilide, 101, 102. Angelis mundi creandi ac regendi munus revera imposuisse Valentinianos, unde eruitur? xliii. Iis homines formidandi, ex Valentino; cur? 353. Angeli, septem cœli a Valentinianorum Demiurgo conditi dicuntur, 24. Angelus ipse Demiurgus, 24. Angeli et archangeli, imagines Æonum a Demiurgo facti, 24. Per angelos aut virtutes a Deo separatas conditus non fuit mundus, 98, 236, 316 et seqq. Inscio aut nolente Deo mundum creare non potuerunt, 117. Nec hominem, 253. Iis non indiguit Deus; cur? 98, 236. Angelorum et animarum humanarum substantiam natura sua immortalem esse, perspicue docuit Irenæus, lvi seq., 297. Angeli primum Deum ignorare non potuerunt; cur? 122. Quo nomine Filio et Spiritui sancto serviunt? cxxxii, 183, 236. Ipsi revelatur Pater a Filio Dei, 163. Angeli et homines, cur tales qui transgredi possent, a Deo creati? 282, 283. Ex angelis et hominibus quidam a Deo defecerint, quidam subjecti perseveraverint; quæstio Deo dimittenda, 158, seq. Angelos transgressores in terram delapsos in judicium, 246, veterum quorundam sententia, 246 et not. Angelos ex subtiliori materia concretos esse sentire videtur Irenæus, clvi seq. Apostatas cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, Irenæi et aliorum quorundam veterum Patrum sententia, clvi, 246, not., 279. Idem opinatus est Heracleon, 374. Angelorum ruinæ quænam occasio fuerit? clvi. Ad angelos stupratores et ad homines ab iis corruptos Henochum veluti prophetam et ministrum a Deo missum fuisse credidit Irenæus, 246, et not. Noe in divinæ legationis munere Henochi successisse credidit Tertullianus, 246, not. Angelos bonos ab Ecclesia nunquam ad virtutem miraculorum edendam invocatos fuisse, quam male ex Irenæo Græbius inferat! clvi, seq. Angelorum multitudo laudem Deo, nascente Christo, cauentium, Christi nati Salvatoris argumentum, 186. Hos ab Ogdoade venisse et Christi superioris descensionem manifestasse Valentiniani mentiuntur, 186. Refutantur, 186. Angeli, nascente Christo, unum Deum cœlestium et terrestrium factorem glorificaverunt, apud Lucam, 187. Christo Deo et homini testimonium reddunt, 235. Angeli a Synesio in Hymnis Æones vocati, quo sensu? xxxix.

Anguinei undenam dicti Gnostici quidam? An a Sethianis distincti? LXXIV. Eorum commenta, et unde petita? *ibid.* et seqq.

ANICETUS papa, Pii successor, 176. Anicetus, Pius, Hyginus, Telesphorus, et Sixtus cum Asiaticis, licet de Paschate a se dissidentibus, unitatem et pacem servarunt, 341. Aniceti cum Polycarpo circa Paschæ celebrationem controversia unitatem non scidit, 341. Morem suum apostolis uterque acceptum referebat, *ibid.* Anicetus Polycarpo in Ecclesia consecrandi munus honoris causa concessit, in unitatis et pacis signum, 341. Et quidem præsentem se, *ibid.*, not. Sub Aniceto diem obiit Valentinus, xiv, xvi.

Anima. Animas humanas ex subtilissima materia concre-

tas esse sensit Irenæus, *clxi*, 143, 168, et not. Natura sua tamen immortales esse perspicue docet, *cliv*, seq., *clxi*, 168, seq., 209, 300, 301. Vide *Angeli*. An corporeum quemdam characterem et figuram post suam a corpore separationem servant? *clxi*, 168 et not. Dei beneficio et voluntate immortales esse, quo sensu Irenæus et alii Patres interdum asseruerint? *cliv*, seq. 169 et not. Eas animas quæ Spiritum S. in baptismo non acceperunt, tandem aliquando penitus interituras, impium Dodwelli commentum, *cliv* seq. Irenæum dum sibi conciliare studet Dodwellius, vertendo aperte corrumpit, *cliv*. Animam resurgere quo sensu dixit Irenæus? 251 not. Animæ immortalitas ab Heracleone negata, 373. Animæ non ipsa vi substantiæ suæ salvæ fiunt; cur? 159, 160. Animæ vim corpus remoratur, 167 seq. Animas iustorum statim post suum a corpore discessum Dei conspectu frui, errans negat Irenæus; cur? *clxi* seq., 330 et seqq. Tres earum stationes distinguit, *clxi*, seq., 331. Non omnium eadem sors et sedes, *clxii*, 337. Martyrum animas, singulari prærogativa, in cælum statim recipi existimat, *clxii*, 272. Anima sola consequitur salutem; corpus excluditur ex Basilide, 101, 102. De anima post dissolutionem corporis quid sentiebant Gnostici, carnis resurrectionem negantes? 330. Animabus corpora sua restituentur, omnesque prout in peccatis aut recte factis obierint, talia in resurrectione induent, 343. Soli animæ immortalis vitam æternam largientem Patrem, non autem corporibus, quidam fingentes, quomodo refelluntur? 297, 316 seqq. Animas in alia atque alia transfundi corpora, ex quo Apostoli loco eruebat Basilides? 350. Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma rationi et fidei adversum, 167 seq. An Plato primus hujus auctor? 167, not. Eas oblivionis poculo potari, absurde finxit, *ibid*. Animæ motus et operationes ab ea non distinguuntur secundum substantiam, 160. Anima pars hominis esse potest, homo nequaquam, 299. Anima sola, et caro sola, et spiritus solus non hominem constituunt perfectum, sed tria hæc simul unita, 299 et not., 300. Quo sensu? not. *clx* seq. Animæ si deest Spiritus sanctus, animalis vere homo est et imperfectus, Dei imaginem tantum, non vero similitudinem habens, *ibid*. Anima in homine media inter carnem et Spiritum sanctum, alterutri consentiens vel erigitur, vel in terrena proruit, 302. De anima duplici quænam Platoniorum dogmata? *lxiii*. Animæ mundanæ heroibus subijciebantur, juxta Platonios, *cliv*. Animam humanam in duas partes factam, animale unam, alteram spiritualem, non nisi post Platonios slexerunt Valentiniani, *cliv*. Animæ utriusque, superioris et animalis, sors diversa juxta Valentinianos, idque nec Platonios ignotum, *clv*. Anima multiplex juxta Isidorum hæreticum; quo sensu? 351. Animæ, quædam natura bonæ, quædam natura malæ, ex Valentinianis, 35. Animarum iustarum, quæ post mortem sedes, ex Valentinianis? 32, 159, 160. Animæ appendices, quid ex Valentino? 353. Animæ a Pleromate exclusæ, ex Valentinianis; cur? 32, 159, 160. Animæ, ex principiis Valentinianorum, totæ in medietatem cedere debent, nulla pars in Pleroma, 160. Animæ spiritali semine Achamothæ inspersæ, cæteris meliores, et Demiurgo chariores, ex Valentinianis, 33, 143. Refelluntur, 143 seq. In prophetas, sacerdotes et reges a Demiurgo constitutæ, 33, 34, 143. Absurdum dogma, 143 seq. Anima quævis Jesu anima melior et præstantior esse potest, ex Carpocratianis, quomodo? 103 seq. Castigatur hæc insania, 163 seq.

Animale cur ab Apostolo spiritali præponitur? 306. Animalis spiritalisque per quæ efficitur homo? 299, not., 306. Animalia munda et immunda, in lege quid significant? 301, 302. Animalem essentiam, seu animas omnes ex Achamothæ metu et conversione ortum accepisse dicebant Valentiniani, 19, 23, 25, 160. Ad hujus essentiæ formationem se confert, *ibid*. Ex ea Demiurgus formatur, *ibid*. Animalem esse Demiurgum, Valentinianos vero spirituales, abhorret a ratione, 142, 160 seqq., 162, 163. Animalia eo abeunt, ex Valentinianis, quocumque se inflexerint, 28. Animalia dicta a Valentinianis dextra, 23.

ANNA prophetissa, Achamothæ figura, ex Valentinianis, 40.

Anni, mensium et dierum divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seq. Annus, cur ex 365 diebus constet, ex Basilide? 101. Annus Domini acceptabilis, de quo Isaias, quid? 147.

Anthemusla, Mesopotamiæ latius acceptæ portio, *lxxxv*.

Anthropos, Propatoris nomen, ex Colorbaseis, 59. Anthropos, Valentinianorum Æon, Nu proles, 6, xvii. Anthropos et Ecclesia duodecim Æones emittunt, 6. Eorum nomina, 6. Ab Anthropo et Ecclesia, Logo et Zoe virtutes emanatas generasse Jesum Marcossii assere-

bant, quo modo? xxxix, 77. Anthropi veluti nepotem Salvatorem esse quidam e Valentinianis volebant; cur? xxxix. Anthropi locum in incarnatione Altissimi virtutem adimplere Marcossii asserebant, xxxix, 77.

Anthropiani hæretici, 59, not.

Antichristus quibus signis dignoscendus? 320. Antichristi diaboli organi iniquitas, superbia, ambitio, quæ? 322. Sedes ejus, Christo teste, 522. Potestas, bella, præstigiæ, juxta Danielelem, 322, 323, et Apostolum, causam adventus ejus significantem, *ibid*. Impietas, *ibid*. Furor, et tyrannidis duratio, *ibid*. et not., 350. In Antichristum concurret omnis superiorum ætatum iniquitas et virtus apostatica, cur? 327. Ea diluvio, et deinceps in Ananiæ, Azariæ, et Misaelis persecutione, quomodo præfigurata? 327, 328. Sub Antichristo apostasia pristina infidelitatis et iniquitatis pœna erit, 326. Ejus adventus a Joanne quomodo significatus? 326 et seqq. Non virtute divina, sed magica operatione operabitur signa, *ibid*. Tribulatio hæc justis necessaria, 327. Per Antichristum Romani imperii dissolutio ac divisio, 323, 324. Antichristi nomen cur a Spiritu sancto non fuerit expressum? 330. Circa Antichristi nomen quidam erraverunt; cur? 328. Alii aliis minus excusabiles, 329. Pluribus nominibus numerus ejus convenit, 329, 330. Ea tamen non temere conjicienda, 329, 330. Quis nominis ejus numerus? 327, 328 et not., 329. Antichristum venit Christus conculcaturus, 222. Post Antichristi adventum implenda esse prophetarum testimonia de felicitate terrena sanctorum post resurrectionem, quomodo probat Irenæus? 353 et seqq. Antichristus est qui Christum dividit a Jesu, 236.

ANTINOI apotheosis ab Adriano facta, quo anno? xv.

Antiocheni. Ad Antiochenos synodalis apostolorum epistola, præclarum eorumdem de Deo uno fidei monumentum, 199. Nullibi præterquam Antiochiæ sub Axionico, Tertulliani tempore, vigeat Valentinianismus purus, *clvii*. Antiochiæ quænam de Paschate celebrando obtinuit disciplina usque ad concilium Nicænum? *lxxxv*.

ANTIPHANES ab Irenæo memoratus, quis? 133 et not. Ejus doctrina, *ibid*.

ANTONINUS imp. Inter Antonini mortem et Eleutherii pontificatus quot anni intercesserunt? Terullianus hac in re gravis anachronismi reus, *xiv*.

Apator, Demiurgi Valentinianorum nomen, 24.

Apocalypsis, a Joanne quo tempore scripta? 330. In Apocalypsi, a Joanne quomodo explicatur Danielis prophetia de mundi fine, 323. Apocalypsim ab Irenæo explicatam quo sensu Hieronymus tradidit? *cvi*.

Apostoli ab eodem Deo missi ac prophetæ, 279. Apostoli omnes a Filio electi, a Patre edocti, 199 et not. Patrem et Filium ignorare non potuerunt; quare? 199. Apostolis omnibus nota fuit veritas, 199, 200 seq. Solam veritatem alios edocere potuerunt, 179. Sola apostolorum doctrina, vera est agnitio, 272 et not. Manifesta est, firma, una et eadem, ac sine dolo; non ita de Valentinianis, 199, 202, 203. Apostoli divino Spiritu prius afflati, quam prædicatores facti, 174. Iis non assentire quantum crimen! 174. Duodecastylum firmamentum appellati, cur? 258, not. Duodecim rami propullulantes ex grano sinapeo Christo, gentibus quasi volucris cœli tegmen præbuerunt, 347. Apostoli doctrinam ad audientium opiniones non accommodabant, 180, 195, 196, 198, 199. Apostoli Deum nullum alium agnoverunt, præter unum Deum et Patrem, mundi conditorem, et utriusque Testamenti auctorem, 193, 195, 196, 198, 199, 204, 228, 280, 322. Ab iis nominis Deus verus, Pater Domini nostri, appellatus Deus, 322. Eorum doctrina de Deo uno et omnium creatore non allegorice sumenda, 198.

Apostoli et fideles omnes eandem cum Abraham fidem sortiti, secuti sunt et ipsi Verbum Dei, 233. Ab apostolis unus tantum Deus, unusque Christus Dei Filius nobis traditus, 174. Christum Filium Dei hominibus annuntiantes alterum Deum non inferebant, 194, 196. Eorum doctrina de Christo Jesu quæ, et quibus annuntiata? 193, 194. Filium Dei unigenitum, Verbum Patri incarnatum, Jesum Christum unum et eundem confitentur, 195, 208, 216. Cur tam facile peruadebant Jesum crucifixum esse Christum Dei Filium a Scripturis præannuntiatum? 260. Facilius ad Christi fidem converterunt quos jam instituerant prophetæ, 260. Difficilius et majori cum labore gentiles; cur? 260. Qui per apostolos ad Filii sui nuptias Deus nos vocavit, idem olim ad eas vocabat per prophetas, 379 et seqq.

Apostoli fidem et symbolum Ecclesiæ tradiderunt, 48 et not. Ab apostolis et prophetis accepta Ecclesiæ catholice doctrina et fides, una, sibi que semper et ubique constans, 222. Sola vera ac vivifica, 175. Per eos dispositio nostræ salutis cognita, *ibid*. Ab apostolis

firmum habet initium Ecclesia; inde eadem semper doctrina perseverans, 196. Ab iis fundata et ordinata Ecclesiae certissimus character, successio episcoporum, cxxiv. Gravius hic male consulit causae suae, *ibid.* Ab apostolis quatuor Judaeorum millia unadie baptizata fuisse, undenam sumpsit Irenaeus? 260, not. Ab apostolis traditum offert Ecclesia Deo sacrificium in universo mundo, quodnam, et cur? 249.

Ab apostolis plura et quidem maximi momenti dogmata viva tantum voce tradita, 175, not. Apostoli tradebant episcopis, quos instituebant, quaecunque scitu necessaria erant; cur? 175. Apostolorum traditio ab eorum scriptis distincta, juxta Irenaeum, cxiii. Hic obiter mala fides Gallasii castigatur, *ibid.* Pius apostolorum successoribus adhaerendum, a malis vero pastoribus recedendum, 262, quinam hi? 263. Ab apostolis nullos unquam praefectos fuisse singulares episcopos iis Ecclesiis quas ipsi fundarunt, quomodo ex Irenaeo refellitur? cxviii. Apostolicae successionis ordo legitimus in sola Romana Ecclesia occurrit, cxv. Veritatem ergo et apostolicam traditionem extra eandem frustra quaesieris, *ibid.* et seq. Apostolorum pars, promissa a Christo iis qui, omnibus relictis, secuti fuerint eum, 242. Ab apostolis quibuscum familiariter vixerat Polycarpus, diem celebrandi Paschatis tenebat, 341. Ab apostolis praecipua quaedam iudicia ob infirmitatem, ad vitandum pejus, 245. Permissa legalia Judaeis oeconomiae causa, 199 et not. Quomodo citata Scriptura; an juxta fontem Hebraicum, an juxta versionem Septuaginta? 216, not.

Apostolis ipsis prudentiores se putabant haeretici, 198. Apostolorum aeo altas jam radices egerat Gnosticorum haeresis, xx. Ii forsitan quos respicit Apostolus ad Timotheum scribens, *ibid.* Ad apostolorum aevum propius accessit Valentiniana haeresis, xvi. Apostolorum fides de Christo Jesu Domino nostro, Valentinianorum doctrina aperte contraria, 204. Apostolorum doctrina Valentinianis opposita, 227 et 228. Apostolos duodecim, typum non esse Aeonum dodecadis, 145 et seq.

Apostolus. Vide *Paulus*.

Appendices animae, quid ex Valentino? 353.

APULEIUS ex ore celebris Ammonii, perpurgatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxiii.

Aqua, rerum omnium principium, ex Thalete Milesio, 133. Ad aquae et vini commistionem in calice Irenaeus quomodo alludit, 270, 293, 294.

Aquarii. Vide *Hydroparastae*.

AQUILA male interpretatus est locum Isaiae de Virginis partu, 215. Ejus versionis qua occasione meminuit Irenaeus? cxi.

Arbitrii libertate et ratione, hominem Deo similem esse, crediderunt Irenaeus et ex antiquis non pauci, 231 et not.

Archangeli secundum deorum gradum obtinebant, juxta Jamblichum, xl. Archangeli mundani diis iisdem mundanis subiciebantur, juxta Platonicos, xliii. Archangeli primis tantum et summis Aeonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjecti: quid inde? xxxviii. Archangelus quartus, Paradisus secundum Valentinianos, 25.

ARCHELAUS. Ab Archelao philosopho quemnam errorem hausit Simon Magus, lvi.

Archontes quinam juxta Jamblichum? Eorum ordo duplex, alii superiores, inferiores alii, juxta eundem, xliii.

ARCHYTAS senior, Pythagoricus philosophus a quo institutus Plato, xxii.

Arelatensis concilii decretum ut episcopo peregrino locus sacrificandi detur, 341, not.

Argumenta haeticorum a numeris, litteris et syllabis Graecis petita, vana, 149 seqq., 153, 158. Haec ad rationem exigenda, non e contrario, 153.

ARMANIUS, Deus malorum opifex juxta Zoroastrum magum, xxx. Is e tenebris et ignorantia genitus, diis malis ortum dedit, juxta eundem, xliii.

ARISTAE historia, an vera? 215, not. Aristae historiam quibusnam placuit novis ornare miraculis? cx.

ARISTOTELES Platonis sententiam de divinae mentis ideis perperam explicans, quomodo a discipulis ejus vindicatus? xxxiii. Sententiam suam de daemonibus omnes homines statim induto corpore comitantibus, undenam sumpsit? 352.

Aristotelici quaestionibus subtilioribus gaudent, 134.

ARSECILAE sectatoribus relictum Academicorum nomen, xxiii.

Ascensio Christi a prophetis quomodo praenuntiata? 274.

Ascodrobi iidemne ac Ascodrutae? lxx.

Ascodrupitae, Ascodrutae, quanam haeticorum secta, juxta Tertullianum? an iidem sint cum Ascodrobis, incertum, lxx.

Asia. In Asia quinam orti motus Marci Aurelii tempore? lxxxix. Ea de re consulti Lugdunenses et Viennenses, *ibid.*

Asianas inter et Romanam Ecclesiam de Paschate celebrando, quanam orta controversia? lxxxv et seqq. Asiani quibus nitebantur momenti in tuenda sua de Paschate sententia? lxxxv, lxxxvi. Asianis in disciplina Paschatis Seleucidis Ecclesiae consentiebant, lxxxv. Adversus Asiaticos quanam coactae synodi, et quinam praefuerunt? lxxxiii, lxxxiv, lxxxvi. Asiae totius Ecclesiae, imo et aliae finitimae a Romana in disciplina Paschatis dissentientes, an a Victore excommunicatae, lxxxvi. Asianorum episcoporum concilium a Polycrate Ephesino cogitur, cur? lxxxvi. Asiae plures Ecclesiae quae Victori papae acriter restiterant, ad communes Ecclesiarum ritus redierunt, lxxxv. Asiaticae Ecclesiae, testes apostolicae fidei a Polycarpo transmissae, 177. Ad Ecclesias Asiae et Phrygiae legatio cuinam demandata? lxxx, lxxxii. Per Asiae provincias a quibus propagata Valentiniana haeresis? xiv.

ASIANI diaconi uxor a Marco mago constuprata, li.

Astronomicarum rerum peritissimus Abraham, xxii.

Atomi et vacuum, prima rerum principia ex Democrito et Epicuro, 133.

ATTALO quidnam de sancto Alcibiade a Deo revelatum? lxxxix.

Attici quaedem Socrati significata fuisse comitante eum daemone dicebant, Isidoro haeretico teste, 352.

Audacia et irreverentia Caini erga Deum, malum fuit fraticidio pejus, 221.

AURELIO Antonini filio imperante persecutio quinta agitata, lxxxiii. Sub M. Aurelio Ecclesia motibus intestinis, ob animorum dissensionem, quassata, quomodo? et unde nata discordia? lxxxix.

Autophyes, Valentinianorum Aeon, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Ejus conjux, *ibid.* Eorum nomina e Scripturis a Valentino quomodo corrasa? xxxix.

AVARITIA. De avaritia possessiones nostrae omnes, cum ethnici essemus, aliquo sensu acquisitae, aut ab iniquis parentibus ethnicis perceptae; quid inde contra Gnosticos cavillantes de Aegyptiorum ab Hebraeis jubente Deo facta spoliatio? 267.

AXIONICUS solus, Tertulliani aetate, regularum Valentiniani integerrimus custos, xxxiv. Sub Axionico vigeat adhuc tempore Tertulliani Valentinianismus purus, xlvi.

B

Bacchanalia. Vide *Eleusinia*.

BACCHYLUS. Achaetae synodo contra Asiaticos praefuit, lxxxiv.

BALAAM visus angelus, ipsum erat Verbum, 346. Balaam, propter Christum secundum carnem nasciturum, a Deo prohibetur ne maledicat populo, 346.

Baptismus per arcam Noe significatus, 279, not. Baptismus ipsis infantibus necessarium esse ad eluendas peccati originalis sordes, veritas Irenaeo certissima, clviii. Baptismus aquae a Gnosticis quibusdam spretus, cur? 96. Baptismi sacramentum quomodo a Marco et discipulis eversum, et quidnam ei substitutum? li, 94, 95. Baptismi effectus, quis ex Menandro? 100.

Baptizatorum aures igne signatae a quibusdam haeticis, 362. Baptizatus fuit Christus anno aetatis 30, 147. Baptizatus non fuit Christus anno aetatis 30 ut 30 Aeonis significaret, 146.

Barbarae nationes, quae vocatae? xxii.

Barbari duo principia bonorum et malorum statuunt; ex Basilide; quae? 349. A Barbaris Graecos philosophiae suae primordia accepisse, unde eruitur? xxii.

Barbeliotae, unde sic dicti? 107. Varia eorum nomina, *ibid.* not., lxxii. Eorum deliria, 107 seq., lxxxiii.

Barbelo, quid? 107.

Barcaba et Barcoph, barbara nomina a Basilide novis suis prophetis imposita, lxi.

Barcoph. Vide *Barcaba*.

BARCOHEBAS. Ad Barcochebaeni belli tempora scripta a Justino prior Apologia, Dialogusque cum Tryphone referenda, xv.

BARUCH, Dei nomen Hebraicum, duarum litterarum et dimidia, 150. Baruchi liber ut propheticus et sacer ab Irenaeo laudatus, 335, cvii, cviii. Vana Grabii cavillatio refellitur, *ibid.*

BASILIDES, quis? 100. Alexandrinus, Saturnini condiscipulus, lxx. Menandro coaevus, lviii. Ad apostolorum aetatem proxime accessit, lxx, lx. Quo tempore ejus haeresis in lucem prodit? *ibid.* Quo anno vita functus, non satis

constat, lx. Hieronymi locus nodum non solvit cur? *ibid.* Quosnam libros scripsit? *ibid.* Quænam rejectæ ab eo aut mutilatæ Scripturæ? lxi. Errores ejus et præstigias quisnam primus detexit et confutavit? lx. Isidorus ejus filius, 331. Illius hypothesis, 101 seq., lxi. Ejus et assecularum flagitia et perditii mores, 102, lxi, lxii. Operationes omnes ex se indifferentes esse putant, 102. Homines artificio simulationis eruditi, 102. Ad negandum Christi nomen semper parati, 101, 102. Mystera sua evulgari nolunt, 102. Eorum Ἀσφαλίς; quid? 102 et not. Ex Basilide, mundi fabricatio non nisi inferioris ordinis angelis ascripta, xxxix. Basilides et Saturninus non nisi unicum in Deo personam agnoscebant; quid inde? xxxv, xxxvi. Juxta Basilidem, Christus sub justo Deo ab omni sorte mundus pati non potuit, 350. Suam de animarum in alia et alia corpore transfusione opinionem, quo ex Apostoli loco eruebat? 350. Ab eo pseudo-Pater excogitatus, qui cælum et terram non creaverit, 254. Ejus error circa martyrium? 349, 350. Progressum in infinitum vitare non potest, 137, 169, 170. Quibus Æonibus Angelos, Virtutes et Principes immediate subiciebat, et quomodo hac in re cum veteribus Gnosticis partim consentiens, partim discrepans? xxxviii. Commentariorum ejus fragmenta, 349 seq. In Barbarorum opiniones de bonis et malis inquirat, 349.

Basilidiani multi ab animantium carne abstinent, 101. Basilidianorum spernentium martyrium temeritas castigata, 210. Ipsi a Christo confundendi, *ibid.*

Beatos in altera vita semper proficere, quo sensu dixerit Irenæus? clv. Huic celumniati Scultetus et Gallasius castigantur, *ibid.*

Belis historia ut sacra et canonica ab Irenæo agnita, cviii, 252 et not.

Beneplacitum cur a Valentinianis Salvator vocatus? xxxix.

BENJAMIN. Per Benjamin Paulus significatus, per quem Christus toto orbe annuntiatus, glorificatus est, 345.

Benignitas Dei inenarrabilis; per eam visus, videntibus præstat vitam, 254.

BETHLEHEM. In Bethlehem Judææ Christi adventus a prophetis prænuntiatus, quomodo? 273.

BLANDINÆ martyris in tormentis, quam scita simul ac libera responsio! 343.

BLASTUS presbyter Romanus non simili errore cum Florino implicatus; quid tamen utrique commune fuit? cv. Quænam gravior illius culpa? *ibid.* Adversus eum ab Irenæo scripta epistola, quo anno? *ibid.* Schismatis ejus quænam causa? *ibid.* Temeritas quæ, et quomodo ab Irenæo coercita? lxxxvi.

BLONDELLUS falso ascribit Valentino fragmentum quoddam exstans apud Epiphanium, xvii.

Bona nostra rapientibus gratuito donare cum gaudio, perfectio legis, 243. Boni homines aut mali, non natura, sed electione; secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282. De bonis et malis quænam Barbarorum opiniones? 349.

Bonum haud multo labore ac studio acquisitum, vilescit, 283. Bonum nec suave, nec magnopere appetendum, quod homo in hac vita necessario et sine electione operatur, 282, 283. Boni et mali discrimen in libera hominis potestate et electione positum est, cur? 285, 286. Boni et mali cognitionem quisquis homo refugit, latenter semetipsum occidit, 286.

Bonitas, justitia, et sapientia in Deo quomodo unitæ? 224. Bonitas Deo si desit Deus non est, 224. Ad bonitatis ostensionem justitiæque consummationem a Deo præfinita omnia, 283. Bonitas Dei, virtus et sapientia in rerum omnium creatione elucet, 284, ac præsertim hominis, 285. Bonitas Dei et misericordia erga hominem, maxima, 243. Bonitas Dei talis est, ut nullius indigens, multifarie et apte hominum saluti provideat, 244. Bonitatis Dei exceptorium, homo gratus, 240. Bonitas Dei, mundi principium juxta Platonem, 224.

Borboriani, qui? 107. Vide *Barbeliotæ*.

Butus in Ægypto, Phtenotis nomi caput, xiii.

Bythus, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Ejus conjux, *ibid.*

Bythus Valentinianorum, quis? Ejus dotes et proprietates, xvii. Proarche et Propator nuncupatus, cur? *ibid.* Bythus cum Sige ogdoadis caput, xvii, xviii. Bytho duæ conjuges assignatæ affectiones et virtutes vocatæ, nec proinde ab eo re distinctæ, aut diversæ, xxxiv. Bythus cum Ennoea Nun emittit, quo consilio? 5, 6. A Bytho, seu Patre supremo, primæ saltem ogdoadis Æones, non sunt distinctæ substantiæ aut personæ, sed varia pro variis affectionibus indita nomina, juxta quosdam, xxxv. De Bytho quid sentiant Valentiniani quidam? 56. Bythus hæreticorum, circumscriptus et vacuus, 131. Cum cæteris Æonibus

annumerari non debet, 128. Repugnat, 118 seq. Labi ignorantia obnoxius, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seq. Bythus et Ennoea Nun et Alethian emittere non potuerunt, 129 seq. Bythus et Æones Valentiniani, unde hausti? 133. Bythus Valentinianorum, ipsemet Eicton Ægyptiorum, xxvi. Bythi et Mixis ei copulatæ nomina e Scripturis a Valentino corrasa, quomodo? xxix. Bythi et Siges copulatio a veteribus Gnosticis accepta, 52, not.

C

Caiani, unde sic dicti Gnostici quidam? lxxvi. Eorum errores et flagitia quæ, et unde petita? *ibid.* et 112 et seq. Ab his apocryphi conficti libri, *ibid.*

CAIN sacrificium cur a Deo reprobatum? 250. Cain cur a Deo maledictus et reprobatus? 221. De Caino et Abele quid effutiebant Caiani? lxxvi.

Cainistæ. Vide *Caiani*.

CAIUS presbyter, Irenæi discipulus haud ignobilis, tertii sæculi scriptor, lxxxiv.

Calix mistus et panis percipientes verbum Dei, fiunt Eucharistia, id est, verum corpus et sanguis Christi, 294. Calicem et panem Christus proprium suum sanguinem et corpus confessus est, 249.

Calvinianorum commenta circa Eucharistiam, tempore Irenæi nondum adinventata, 293, not. Calvinianis molestissima Irenæi argumentatio ex Eucharistia desumpta, 293, not. Calvinistæ eodem argumento prosternendi, quo a SS. Patribus hæretici et schismatici olim confundebantur, cxv, cxvi. Calviniani iisdem argumentis ad suæ Ecclesiæ veritatem tuendam utentes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis quomodo prosternuntur? cxxv et seq. A Calvinistis Irenæi sepulcrum fœde violatum, quo anno? xciv.

Canon Scripturarum ab Irenæo memoratus, quos libros complectebatur? cxxii et seq. Canon Scripturarum nihil additum vel detractum a Valentino, xvi.

Captivitatis tempore Scripturæ corruptæ sunt, 216. Post eam restitutæ, a quo, et quomodo? *ibid.*

Caro ad imaginem Dei creata fuit, 299, quomodo? clx.

Caro sola et anima sola, et spiritus solus non hominem constituunt, sed tria hæc simul unita, hominem perfectum efficiunt, 299, 300. Quo sensu? not. clx seq. Carnem nostram Verbum Dei Christus Jesus assumpsit, cur? 292. Caro vere factum est Verbum, cur? 211. Carnem non suscepit Salvator noster, ex Valentinianis, cur? 29. Caro nostra nisi servanda fuisset, Verbum factum caro non fuisset, 310 et seq. Carnis resurrectio a Gnosticis negata, 98. Caro necessario perit, ex Valentinianis, nec salutem percipere potest, 28, 29, 160. Carnis resurrectionem negantes Gnostici, de anima quid sentiebant post dissolutionem? 330. In qua carne Christus resurrexit, in eadem et nos resurrecturi, 300. Caro sola, utpote mortalis, resurrectura est, non anima et Spiritus sanctus, siquidem immortales, 300, 301. Caro quemadmodum corruptelæ, sic et incorruptelæ, quemadmodum mortis sic et vitæ capax est 303. Caro eadem ipsa quæ mortua fuerat, resurget, non substantiam amittens, sed concupiscentias deponens, 306, 307. Qui carnem nostram potuit e nihilo creare, eandem a fortiori potest a corruptione vindicare, 295 et seq. Si caro resurrectura non est, nec Christus sanguine suo redemit nos, 295 et not. Caro si capax curationis, cur non vitæ et incorruptelæ? 307. Si vitæ temporalis capax, cur non et resurrectionis? 296, 297. Carnis resurrectio invicte probata ab Apostolo, quomodo? 308 et seq. Carnis substantiam non spernebat Apostolus, veterem hominem spoliandum dicens, 307. Caro regnum Dei possidere non potest, juxta Apostolum, quo sensu? 302, 303 et seq., 311.

Carnis resurrectionem confirmat Eucharistia, 251. Quomodo? 293 et not. 294 et seq., cxlii seqq. Caro quæ Eucharistia, vero Christi corpore ac sanguine vescitur ac nutritur, vitæ æternæ capax est, nec æternum perire potest, 251, 294, cxlii seq., cxlvi seq. In carnis humanæ infirmitate virtus Dei et gloria elucet, quomodo? 295. Caro si infirma, Spiritus Dei promptus est ut vincatur infirmitas, 299, 302. Caro non tam possidebit regnum Dei, quam ipsa possidebitur in regno a Spiritu Dei, 303. Caro sine Spiritu Dei mortua est, nec regnum Dei possidere potest, secus vero si Spiritus Dei vitam ei inspiret Spiritus Dei, 302 et seq. Caro a Spiritu sancto possessa, conformis fit Verbo Dei, 302, 303. Carne perseverante spiritalis quomodo fit homo in hac vita? 301, 302 seq. Carni et animæ Spiritus Dei unitus perfectum et spiritalem hominem constituit, 299, 300. Quo sensu? *ibid.* not. Carnis opera sunt mortifera, 305. Ea tantum, non ipsam corporis substantiam justificati deponimus, 305. Carnis opera qui agunt, vivere Deo non possunt, 305. Carnales et spiritalis homines quinam? 301, 302, 304, 305, 307.

Carpistes, Hori cognomen, 10 et not.

CARPOCRATES, infamis hæresiarcha, Epiphani pater, XLVII. Quo tempore vixit, hæresimque vulgavit? xv, xvi, LXII. Platonice philosophiæ scientissimus, nullique morum pravitate secundus, *ibid.* Ejus et assæclarum impia dogmata, flagitia et superstitiones, 103 seq., 150, 353, LXII seq. Adversus auctorem legis maledicta, 351. Quid de Domino Jesu sentirent? 103. Seipsos Domino Jesu impudenter vel æquant, vel præferunt, 103. Mundi creationem angelis inferioris ordinis ascribunt, XXXIX. Artes magicas exercent, 103. Libidinosa et scelerata eorum vita, gentibus offensionem præbens, 103, 104 seq., LXIII. Metempsychosin admittunt, 104. Suos certis quibusdam notis signant, cur? 104 et not., LXIII. Gnosticos sese vocant, 104. Eorum idololatria, 105.

Castitas hæreticis invisæ, 50, not.

Castor. Vide *Agrippa*.

Catabolici dæmones, qui? 61, not.

Cataphryges quo anno exorti, et quibus ducibus? LXXIX. Cur nulla eorum ab Irenæo facta mentio? xcvi. Quid inde concludit Grabius? *ibid.* Refellit? *ibid.* Cataphryges, an Marcossii pseudoprophetarum nomine ab Irenæo perstringuntur? 271, not.

Catholica fides quantum ex Irenæi doctrina juvari potest? cvii et seq. Ad catholicam fidem non satis erat Irenæi ævo ut quis Scripturis consentiret, nisi insuper et traditioni, cxiii. Posterioris quanta auctoritas, *ibid.* cxiv. Catholica Ecclesia sectis quibuscunque hæreticis aut schismaticis antiquior, cxxiv. Soli catholice Ecclesiæ unitas singularis et propria, cxviii et seq. Apage ergo spuriam illam a recentioribus Protestantium ministris excogitatam Ecclesiæ notionem, *ibid.* Vide *Unitas*. In sola catholica Ecclesia certus quarumcunque finiendarum controversiarum modus, *ibid.*, cxx.

Catholici in eadem doctrina conveniunt, 277. Non ita Gnostici secum invicem pugnant, *ibid.* Catholici a veteribus ecclesiasticorum nomine non raro designati, 203, not. Catholicorum vulgus seu plebem, communes et ecclesiasticos appellabant Valentiniani, 203 et not. Catholicorum cætus a Montanistis Ecclesia Psychicorum nuncupata, quare? 192, not. E Catholicis simpliciores decipiuntur a Gnosticis, quomodo? 203, not. A Catholicis quibusdam improvido zelo verba aliqua e Lucæ exemplaribus abrassa fuisse queritur Epiphanius, 219, not. pathologica verba Dei lacte significantur, 209, not.

Celticæ gentes ab Irenæo illuminatæ, LXXXIV. Celticam provinciam sub ditione imperatoris regebat prætor, LXXXII. Ad hanc pertinebat Lugdunum, *ibid.*

Centuriatores Magdeburgenses Irenæo calumniantur, CLVII, CLIX.

Cephaleni Epiphani mortuo divinos honores deferunt, XLVIII.

CERDON Marcionis præceptor unde oriundus? LXVII. Prothei instar nullius formæ tenax, Ecclesiam diu fatigavit, *ibid.* Ejus errores, 105, 106. Idem re cum Simonis dogmatibus, LXVII, LXVIII. Ejus ætas, 105, 106, 178. In serendis erroribus quot diverticula? 179. Plus semel se ab Ecclesia segregavit et ejectus est, 179, not., xiv.

Cerebrum exspuere, quid? 3, not.

CERINTHUS Judæus, quo tempore erupit? Ab eo Joannes apostolus quantum abhorruit? LXIV. In balneo se lavantem fugit apostolus, 177, not. Primus erroris Millenariorum auctor fuit, LXIV. Ejus et assæclarum demundi conditore, et Jesu doctrina, 105, LXIV seq. Jesum ex Virgine natum negant, et a Christo dividebant 105, 188, 190, not. Solo Matthæi Evangelio, eoque mutilo, cum Ebionitis utebantur, 190, not., LXIV. Cerinthiani appellati Merinthiani, cur? LXIV. Adversus Cerinthianorum errores a Joanne scriptum Evangelium, 188.

CHALCIDIVS ex ore celebris Ammonii perurgatam iterum ab eo Pythagoricam philosophiam hausit, xxiii.

Chaldæi philosophorum omnium antiquissimi, juxta Ciceronem, xxii. A quo philosophiam acceperunt? xxii. An ab iis philosophiam edoctus est Abraham? xxii. Ex Chaldaica philosophia quinam hauserunt, et Græcis postmodum infudere? xxii. Chaldæorum et Ægyptiorum discipulos sese agnoverunt, qui primi e philosophis Græcis de rebus cælestibus disseruere, xxii. Apud Chaldæos eadem deorum series fuit, atque apud Platonicos, xxxix. A Chaldæis dii illi *πηγαί* seu *fontes*, vel *πηγαί* seu *intellectuales* vocati, quinam juxta eos? xxxix. A Chaldaica, Ægyptiaca, Pythagorica, seu his omnibus permista Platonica theologia, rudiora saltem suppeditata Valentiniani Pleromatis lineamenta, xxv et seq.

CHANANÆIS per quem philosophia tradita? xxii.

Chaos seu materia informis a Deo creata, animæ mundi substantia nondum formata, juxta Platonicos, xli.

Character corporis in animabus a corpore separatis su-

perstes, ex Irenæo, quid? 168, not.

Charis Bythi conjux, juxta Valentinianos, xvii, 5.

Charitas, adimpletio legis, spe et fide major, sine qua omnia vacua et inutilia, perfectum ipsum hominem perficit, 241, 247. Charitas in Hebræis extincta; idcirco lex ipsis a Deo tradita, 247. Charitatis et justitiæ observationem ante cætera Deus a Judæis exigebat, 247, 248. Charitas erga proximum perfecta, in quo consistit? 242, 243. Charitatis duplex præceptum cur Deus homini tradidit? 247. Charitatis tantum privatio, hominumque traditiones a Christo damnatæ non, vero lex, 241. Charitatis eminentiora præcepta sine quibus nulla salus, eadem utriusque legis, 241. Charitas fervens ad sacrificium purum requisita, 251. Absque charitate interna proximi nihil prosunt sacrificia externa, 250. Charitas vera, quia in Ecclesia sola catholica reperitur, et in ea sola veri martyres, 272. Charitatis munere præcipuo seu Ecclesiæ unitate nititur agnitio vera, 272 et not. A charitate alienus est quisquis bene faciendi proximi facultatem habens non bene facit, 341. Charitas Dei dives, 173. Sine invidia, *ibid.*

Chiliastæ. Vide *Millenarii*.

Choici hominis formationem ex limo primum, tum ex carne, a philosophis omnibus admissam ex Genesi quomodo eruere Valentiniani? XLIV.

CHRISTUS thesaurus est in Scripturis absconditus, 261, 262. Patefactus suo adventu, 262, ac cruce, *ibid.* Christianis revelatus, 262. Judæis etiamnum ænigma, cur? 262. De Christo passim testificantur Scripturæ, non nisi ab uno eodemque Deo per Verbum omnia revelata fuisse demonstrant, 240. Christus est, qui Moysi locutus est, 241. Christi generatio secundum hominem, a Deo patribus promissa, 204. Ante Christi adventum, Satanam aperte et per se non ausum esse maledicere Deo, Irenæi et aliorum sententia, 324 et not. Christi adventus ab initio prænuntiatus a Verbo per patriarchas et prophetas, 189, 229, 233, 253, 254, 261, 264, 275, 276, 295. Christi typus. Adamus, quomodo? 219. Christi incarnationem ac passionem Abraham propheta in spiritu vidit, et gavisus est, 233. Per Christum Abraham servatus propter fidem suam, 233. Christi et Ecclesiæ typus, Jacob 258. Incarnationis, Moysis virga, 217. Corporis, frumentum a Jesu Nave manna cessante datum, 345. Passionis, serpens æneus, 230, not. Sanguinis, funiculus cocineus a Raab ante fenestras appensus, 257 et not., 261. Sacrificii, Isaaci sacrificium, 253. Ecclesiam in gentibus perficientis, Moyses assumens uxorem Æthiopissam, 257. Christus quomodo Dominus David, 271. Christi regnum Davidi a Deo promissum, 217. Christi generationem humanam Deus signo indicavit, cur? 217. Christi passio quomodo præfigurata? 261. De Christo Deo et homine Isaia prophetia quomodo explicatur? 217. Christus per Isaia prophetiam semetipsum prænuntiatum ostendit, 260, cur? 259. Christi gloria, regnum, adventus duplex, a prophetis prænuntiata, quomodo? 273. Christi futurum adventum, ipso revelante prophetæ, ac discipuli præscientes, videre concupierunt, 239, 240. Christi adventus in Judæa et in Bethleem a prophetis prænuntiatus, 273. Christi regnum pacificum futurum ac mite significavit Scriptura, quomodo? 255, 256, 275, 276. Christi varias operationes, Ecclesiæque persecutiones prænuntiarunt veteres prophetæ, ac in se præformarunt, 272 et seqq., 278 et seqq. Christi gesta prophetæ prædicere non potuissent, si ab altero Deo propheticam inspirationem acceperunt, 275. De Christi passione omnia a prophetis prænuntiata, impleta jam esse probat Petrus in Act. apost., 194. Christi mors, resurrectio, ascensio, 274. Regnum, et adventus posterior, quomodo a prophetis prænuntiata? *ibid.* In Christo naturæ divinæ carnem sibi unitam in caelos assumptis, quidnam erat signum? 347.

Christus ille est de quo prophetæ locuti sunt, 240. In Christum solum concurrerunt omnia signa a prophetis de Messia prænuntiata, 275. De eo solo prophetaverunt, cur? *ibid.* Christum non ab alio Patre quam a Deo legis descendisse, quomodo probatur? 241, 318 et seqq. E tribu Juda et Levi genitus, 345. Venit ad nos non quomodo ipse poterat, sed eo modo quo ipsum videre poteramus, 284. Ex virgine natus, 212, 213. Christi natalis quo anno? 216 et not. Quot annis æram vulgarem antevertit, juxta eruditos? xv. Christus Adamo opponitur, quomodo? 220. Christus idem factus est quod et nos, 219. Non simpliciter in Mariam descendisse, sed vere carnem ex ea assumpsisse, quomodo probatur? *ibid.* A Christi genealogia cur Matthæus initium Evangelii ducit? 347. Christi generationis initium ab ipso Christo ducit Lucas, cur? 220. Quot generationes recenset, tot linguas et gentes fuisse, veteres crediderunt, 219 et not. Christi caro vera, et a nostra, justitia quidem et sanctitate, sed

non substantia diversa, 310 et seq. De Christo loquens Apostolus cur ubique carnis et sanguinis nomine usus est? 310. Si Christus verus homo non est, frustra tot certissima veræ humanæ naturæ protulit signa, 219. Neque veritas fuit in eo, neque is est a prophetis prædictus, sed alius exspectandus, 292. Non vere redemit nos, 218, 293 et not., 310. Nec homo dici potest, nec filius hominis, 218. Nisi verus homo esset, vereque resurrectura nostra caro, Eucharistia verum non esset ac substantiale Christi corpus ac sanguis, 293 et not., cxlii seq., cxlv. In Christi generatione Joseph nihil operatus est, 212, 215, 217, 218, 260, 316 seq. Cur sine viri opera ex virgine nasci debuit, 218. In universa Christi educatione Joseph Mariam accipiens auxilium præstitit, quomodo? 259. In Christo generatio duplex, 212. Natura duplex, 217. Utrum unitio utriusque per *commiscendi* verbum recte explicari queat? 212, not. Christi naturarum splendor unde petitus? 342. Christus erat antequam natus, 209. Christus unus cum Patre est Deus vivorum, qui Moysi locutus est et prophetis manifestatus, 252, 257. Christum Verbum, et Patrem, unum et eundem vere Deum esse quomodo probat Irenæus? cxxx. Christus Spiritu sancto unctus est a Patre, 184. Cur? 185. Christum verum Deum ac verum hominem, verum Dei Filium, et verum hominis filium, Verbum carnem factum, duplicemque in eo naturam, unicam vero personam fuisse, veritas ab Irenæo constanter propugnata, cxvii seq., cxxxv, 44, 45, 176, 178, 184, 185, 204, 205, 206, 211, 212, 217, 234, 235, 243. Christus in se omnia quæ in cælis et quæ in terris quomodo recapitulatus est? 317. Christus homo non adoptivus filius, 212, not. Christus non multiplex, sed unus Dominus Jesus, Filius Dei et filius hominis, 174, 193 seq., 199, 205, 206, 209, 210, 211, 271 et not. Christus Jesus Verbum Dei carnem nostram assumpsit, cur? 213, 214, 222, 234, 287, 292, 306, 307, 310, 318. Christus propter omnes omnino homines venit, tum eos qui ab initio in ipsum crediderant, tum eos qui deinceps credituri erant, 259. Christus Adamum præ cæteris liberare debuit; cur? 220, 221, 222. Christus in se per incarnationem omnes homines recapitulatus est, 219. Omnia ad se revocat, quomodo? 206, 218. Hominem cum Deo reconciliavit, 292, 313. Tribuit nobis vitam et incorruptelam, quomodo? 292, 293. Liberos et amicos effecit, quomodo? 243. Potestatem omnium in terra et sub terra a Patre accepit, 197, 206, 235, 253, 316. Non Abrahæ tantum, sed et fidelium Salvator, 256. In Christo, sicut in Jacob, universa benedictio, quomodo? 258. Pius est ille Samaritanus, qui ligavit vulnera nostra, Spiritui sancto nos commendans, 208. In Christo recuperatum quidquid antea in Adam amissum, 209. Christus Jesus, unigenitus Dei Filius, rerum omnium effector, hominumque vera lux, 44. Omnem ætatem sanctificavit; quomodo, ex Irenæo? 147 seq. Christi humilitate superbia serpentis dissoluta, 381. Christus si finis legis est, initium pariter fuisse necesse est, 241. Fructus est liberatis, 231. Lapis angularis, in unam Abrahæ fidem colligens eos qui ex utroque Testamento sunt apti in ædificationem Dei, 261. Christus quadriformis pro quadriformi Evangelio, quadriformibusque mysticis animalibus, 190, 191. Christi adhuc infantis opera quæ? 203. Christus anno ætatis 30 baptizatus fuit, 147. Christum baptizatum fuisse anno ætatis 29, anno sequenti mortuum fuisse, sensere veteres aliqui, cxxxvii. Quo fundamento nixi? *ibid.* Eum anno ætatis 30 baptizatum fuisse, docere vero cœpisse, ac mortuum fuisse quadragenario majorem, Irenæi sententia fuit, cxxxvii seq., 147, 148. Quam infirma ejus argumenta? *ibid.* Tria tamen a Christo baptizato Paschata celebrata fuisse docet Irenæus, *ibid.* Hæc proinde non a baptismo, sed a suscepto docendi munere numerat Irenæus, alterumque ab altero plurium annorum intervallo dirimit, cxxxviii. Irenæi textum hic corruptum esse perperam existimat Pagius, *ibid.* Christus Dominus licet omnipotens ad creandum ex nihilo, cur Canæ convivas non nisi vino ex aqua facto potaverit? 189. Christus post xl jejunii dies esuriit, cur? 318 seq. A Christo præcepti ejusdem objectu victus diabolus, cujus violandi auctor homini fuerat, 319. A Christo tot ægra curata membra, futuræ corporum resurrectionis argumenta, 307. Christus sermone tantum languores curabat, cur? 311. Non ita curatus cæcus a nativitate, cur? *ibid.*, 312. Non uno duntaxat anno prædicavit, 147. Veritas, in veritate loquebatur, et agebat, 179, 180, 229. Doctrinam suam ad audientium opiniones non accommodabat, 180. Solus vere magister noster, 211. Deum unum et eundem legis et Evangelii Patrem et creatorem omnium annuntiavit, 228, 229, 234, 238, 240, 242, 277, 278, 280, 288, 319. Patrem a solo Filio, et Filium a solo Patre cognosci, quo sensu dixit? 234. Tributa potestatibus humanis solvenda exemplum suo monstravit, cur? 321. Quod de divite et La-

zaro narrat, non fabula est, 229. Quis narrationis scopus? *ibid.* Non operibus tantum, sed etiam cogitationibus et sermonibus malis abstinere jubet, 163.

Christi præcepta, consilia, adhortationes, sicut et Pauli, liberum et suæ potestatis ostendunt hominem, 282. Christus servitatem hominibus primo per Legem constituit, postea libertatem donaturus, 243. Legem adimplevit et extendit, quomodo? 231, 242, 243. Naturalia legis præcepta non dissolvit, quinimo implevit et extendit, quomodo? 241, 242, 247. Nihil ex vetitis a lege discipulis præcepit, 242. Curans Sabbatorum die, legem adimplebat, 236. Majorem justitiam a discipulis requirens, legi non contradicebat, sed adimplebat, 242. Non damnabat legem sed privationem charitatis, hominumque traditiones redargebat, 241. Primitiarum oblationem suasit discipulis, non quia Deus indigens, sed ne ingrati fiant, 249. Cur e templo nummularios projecit? 229, 250. Legem perficiens, timorem auxit, quo sensu? 247. A Christo innovatum primum et maximum legis mandatum, 241. Abrogata legalia præcepta per Testamentum Novum, cur? 242, 247. Christus Novi Testamenti, legisque libertatis auctor, 187, not. 275. Christus quodnam sacrificium veteribus substituit sacrificiis? 249. Christi corpus et sanguis in Eucharistia vere et realiter et substantialiter præsentia, certissima veritas ab Irenæo propugnata, cxxxix et seq. Vide *Eucharistia*. Christus a Judæis occidendus, a gentibus recipiendus erat, 257. Summi Sacerdotis operam perfecit, quomodo? 256. Discipulos dormientes primo dimittens, patientiam Dei erga dormientes homines significabat, 259. Christum vere passum esse quomodo probatur? 210. Si putative tantum passus est, seduxit nos, cur? 211. Nulla ei gratia debetur, *ibid.* Tunc nos ipso fortiores, *ibid.* Eadem die mortuus, qua peccavit Adam, 320, 321. Cur mortuus est? 236. Christus Deus simul et homo tentatur, crucifigitur, moritur, quiescente Verbo; vincit, resurgit, eodem opitulante, 212, 213. Christum post mortem ad inferos descendisse, perspicue tradit Irenæus, cxxxviii, 259, 264, 330. Ad inferos descendens piis fidelibus cum peccata dimiserit, eadem ipsis minime imputanda, cur? 264. Primogenitus mortuorum, quomodo? 253. Christus sepultus et resurgens, per granum sinapis, quomodo significatus? 347. Initium viventium factus, quomodo? 220. Christus caput prior resurrexit, reliquum corpus postea resurrecturum, 213. Christus in qua carne resurrexit, in eadem et nos resurrecturi, 300. A Christo omnia peracta, ut præordinata erant a Patre, 206, 324. A Christo datus Spiritus sanctus velut artha incorruptelæ, et ad confirmandam fidem nostram, 223. A Christo Spiritus Patris effusus, in adiunctionem Dei et hominis, quomodo? 292. In Christum a prophetis prænuntiatum fides ex eorum vaticiniis facilius evasit, 259. Ad Christi fidem facilius converterunt apostoli, quos jam instituerant prophetæ, 260. Christi adventus in Æthiopia præco, eunuchus a Philippo baptizatus, 260. Ad Christi fidem homines adhortabatur lex, quomodo? 230 et not., 241. De Christo Dei Filio tam frequenter loquens Vetus Testamentum, unum et eundem esse sui auctorem demonstrat, 259. Christus Dei Filius si unus et idem in utraque lege, in quo igitur nova veteri præstantior? 238. Christi sanguis lege efficacior, 196. Christi Domini passionis fructus et effectus, 145. A Christo Adæ prævaricatio soluta, 319. Quomodo? 318 et seq. Diabolus captivos homines detinens, devictus, 271. Fortis alligatus, mors evacuata, homo vivificatus, 220, 222. Serpens alligatus et potestati hominis subjectus, 222. Ab odientium manibus liberatus homo, 254, 250. Hominis inobedientia sanata, 211. Debita nostra dimissa, 314. Vera ejus carne et sanguine homo vere ac juste redemptus, 293, 310, 311. Evangelii testamentum apertum, 303. Christus solus divina nos docere ac redimere potuit, 292. Redemit nos, non vi, sed suadela, cur et quomodo? 292. Per passionem suam, et Patrem unum eundemque creatorem quem offendimus, et semelipsum manifestum fecit, quomodo? 313. Peccata dimittens, ac per crucem solvens debita nostra, verum Deum et verum hominem se ostendit, 314. Christus solus agnus occisus paternum librum aperire et videre potuit, 255. Christus in nobis implevit promissiones Abrahæ factas, quomodo? 233, 236. Ex lapidibus, quosnam, et quomodo suscitavit filios Abrahæ? 235. Vineam Dei, a malis colonis ablatam, melioribus, gentibus videlicet, locaturus venit, 278. Christi merces, gentium multitudo in unam fidem convenientium, 258. Christi adventum nemo unquam cognovit nisi per Filium, 255. Per Christum Judaici populi ignorantia manifestata, 243. Non nisi per fidem in Christum incarnatum et passum homines salvandi, 230. Christus per adoptionem quid hominibus largitus est? 247. Per Christi adventum gratia uberior in genus humanum effusa, 240, 243, 279. A

Christo nos ideo liberati, non ut a Deo recederemus, sed ut ei serviremus eo perfectius, quo liberius, 243. Christus ministerio nostro non indiget, fructus ad nos totus reddit, 243. A Christo apostolorum pars quibusnam promissa? 242. Christi adventum spernentibus pœna aucta, quomodo? 266. Post Christi adventum peccata commissa gravius punienda, remittenda difficilius, cur? 234, 264, 279.

Christi caput est Pater super omnia, 315. Christus Pater voluntati deservit, quo sensu? 206. Christus Filius Dei, iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem; quomodo? 158, 159. Christo sive ut homini, sive ut Deo nullam diei extremi iudicii ignorantiam ascripsisse Irenæum, demonstratur, cxxxiii et seq. In Christi nomine tota Trinitas intelligitur, 210. Per Christi nomen, per quem offert Ecclesia, glorificatur Pater, 249. Per Christi nomen et Spiritum sanctum homo servatur, 303. Christi corpus omnis homo, 215, 294. Quæ ex Christi corporis seu Ecclesiæ caractere secundum episcoporum successiones maneat, sola est vera agnitio, 272 et not. Christi Domini adventus duplex, 48, 270. Christi regnum et mundi finem quænam præcedent? 325, 324. Christus ad extremum iudicium venturus est, cur? 206. Omnes homines in fine iudicaturus est, 231. Quando? 350. In eadem carne in qua passus est, venturus, 207. Si non iudicat, supervacaneus adventus eius, 325. Si mundum iudicat discernitque inter bonos et malos, iudicat proinde et Pater, omnibusque prospicit ac providet, 345. Quibus plus dedit, plus ab eis exacturus, 279. Sequentes se gloriæ suæ participes reddit, ab ipsis minime gloriam recipiens, 244. Cum Christo terrenum iustorum regnum post resurrectionem, unde probat Irenæus, et quomodo? 332 et seq. Vide *Unigenitus*.

Ante Christi adventum Deus verus a nullo cognitus, juxta Gnosticos adulterantes Scripturas, 233. A Christo nuntiatum Patrem, a creatore mundi, seu veterum Deo diversum esse; Gnosticorum error, confutatus, 232, 233, 265. Christi Pater Deus, secundum Gnosticos quosdam, 204. Christo ejusque discipulis plures a Simone Mago et Cleobio suppositi libri, ltv. In Christi religionem, Carpocratianorum Simonianorumque profligata vita quomodo redundabat? lvi, lxiii. Christus crucifixus negandus, ex impio Basilide, 101. A Christo, martyres remunerato, confundendi Basilidiani martyrium vituperantes, 210. Christum sub justo Deo pati non potuisse, Basilidis opinio, 350. Christus Nus Patris primogenitus, ex Basilide, 101. Quis adventus ejus in hunc mundum finis, ex eodem? *ibid.* Specie tenus homo, *ibid.* Passus non est, *ibid.* Christus et Jesus, duo secundum Cerinthianos, 190, not. Christus supernus, et filius fabricatoris mundi, duo secundum Nicolaitas et Cerinthianos, 188. Christum supernum, impassibilem perseverasse, et post descensum suum in Jesum, in suum Pleroma revolasse, Nicolaitarum et Cerinthianorum error, *ibid.* Christum Dominum ab altero Patre, ab alio autem Deo prophetas, Marcionitæ dicentes, quomodo refelluntur? 270 seq., 274, 276. Christus veniens, licet idem qui a prophetis prænuntiat, novus tamen rex novitatem omnem attulit, semetipsum afferens, prædictaque bona donans, 275. Christus omnia adimplevit veniens, et adhuc implet in Ecclesia, 275. Quid inde contra Marcionitas? 274, 275. Christum fructum labii effutiebant Gnostici, 223, not. Christum superextensum Horo tingebant Gnostici, 209. Christi extensionis supra Horum, passionem Domini typum esse Gnostici dicentes, quomodo refelluntur? 277. Christus non ab hominibus imo ne quidem a Potestatibus et Virtutibus cœli apprehensus secundum Gnosticos quosdam, 204. Christus Jesus, non unus secundum Gnosticos, sed duo, 209. Alter passibilis; alter impassibilis, nec factus caro, *ibid.* 186, 188 seq., 204. Refelluntur, 184, 190, 193, 204 seq., 229, 234, 242. Christum esse Patrem, Jesum vero Filium, dicebant Gnostici quidam, 204. Christum non primum cœpisse cum in hunc mundum advenit, contra Gnosticos probatur, quomodo? 253. Christus, Abraham, Moyses, et prophetæ ex una substantia, quo sensu? 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* De Christo Jesu quænam Valentinianorum blasphemias, et quo ex principio ab eis erutæ? xlv. Quænam pariter impiissimi dogmatis necessaria consecraria? *ibid.*, xlvi. Christus Dominus ex quibus patribus conflatus, secundum Valentinianos? 33. Per Mariam, ceu aqua per tubum, transiit, *ibid.* In eum, cum baptismo tingeretur, Salvator descendit, *ibid.* Uno duntaxat anno a baptismo prædicandi munus obiit, duodecimoque mense passus est, 13 et not., 144, 146, 148. Octodecim mensibus post resurrectionem cum discipulis versatus est, 14 et not. Christus, Jesus, Salvator, Verbum, Unigenitus, a se invicem distinguuntur, 204, 227. Christus quis passus est? 33. Ad baptismum venit Christus Dominus, ut 30 Æones signifi-

caret, 7, 14. Refellitur hoc commentum, 146. Passio ejus, Sophiæ passionis typus, 15. Ridiculum commentum, 145 seq. Christus superior unde ortus, ex Valentino? 53. A quo, et ad quid emissus? 204. Volente Patre a Monogene emissus, 129. Christus et Spiritus S. Valentinianorum, a Monogene emittuntur, 11, 129, 204. Propter labem emissus Christus, 227. Æonas confirmat, perficit et docet, *ibid.* Hic primus Christus dicitur, 13. Ad producendum Jesum, cum cæteris Æonibus conspirat, 12. Virtus per se subsistens, veraque persona est cæteris Æonibus ignobilior, xxxvii. Christus secundus (Valentinianorum), Jesu cognomen, 13. Achamothæ primum essentialis, non vero scientiæ formam indidit; cur? 18. Salvatorem angelis satellitibus stipatum ad eam mittit, 21. Deum nulla ratione cognosci posse Æonas docuit, 234. Causa erit ignorantiae, quomodo? 121. Christum hunc fictitum Valentiniani e Scripturarum fontibus hauserunt, xxix, xxx. Quomodo? *ibid.* Christus ille et Spiritus sanctus in Æonum numero censeri debent, 129. Christus secundus, (Valentinianorum) Jesu cognomen, 13. De Christo Jesu apostolorum fides, doctrinæ Valentinianorum opposita, 204 et seq., 271. Christus a ficto Demiurgo afflatus locutus non est, 276. Christus rebus a se et a Patre conditis, non ab ignorantia et labe emissis, aut factis ab angelis, usus est ad salutis nostræ œconomiam, 315. Per Christi adventum, notum factum fuisse Deum Patrem, hactenus ignotum, contendebant Marcossii, 90, 91. Christi nomen, quale ex Marco mago? 75, 76. De Christo puero fabella a Marcossii enarrata, non nisi in spuris scriptis occurrit, lvi. Christus, quis ex Sethianis? 109. Cur in mundum missus? 2. Christus, quis ex Barbeliotis? 107, 108.

Christiana religio in Gallis non longe lateque diffusa Pothini ætate, lxxxii et seq. Ubinam primum suscepta? lxxxiii. Ejusdem promovendæ apud suos quantum Irenæi studium, et quomodo in Ecclesiam totam sese diffudit, lxxxix, lxxxiv. Christiani veteres ab omni hæresi, impioque sermone quantum abhorrebant! 340, not. Christiana plebs, Fratrum nomine a veteribus designata, non episcopi, lxxxiii. Christianorum sacrificia quantum Judaicis oblationibus præstant, 250. In Christianis aucta et adimpleta præcepta legis, 243. Christianis et Judæis naturalia præcepta communia: illis ergo quid istis præcellunt? 243. Christiani pii omnes sunt sacerdotes, quo sensu? 237, not., clt, seq. Christiani munus est mortem meditari, 343. Christianorum servi quidam a Græcis comprehensi, simulque ab his de mysteriis Christianorum interrogati, quid respondent? 343. Semi-Christiani homines quomodo de rebus divinis disseruerunt? xxxii. Ex Christianorum ac Judæorum libris sublimior theologia ab Ammonio celebri deprompta, quantum splendoris novæ Platonice scholæ addidit! xxiii, xxiv. Christiana religio apud ethnicos majorem sibi auctoritatem non acquisivit ex sacrorum ac profanorum mitione, qua ornata est philosophia Platonica, quin imo, xxiv.

Cibus omnes et actiones ex se indifferentes esse, a Cynicis traditum accepere Valentiniani, 134.

Ciliciæ Ecclesiæ, utrum Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, lxxxv. A Victore an excommunicatæ, et cur? lxxxvi.

Circumcisio. Ante circumcisionem fides erat in Abraham et in reliquis justis, 261. Absque circumcisione Abraham et plures alii justificati, 246. Circumcisionis testamentum cur Abraham non nisi post justificationem in fidei præputio recepit? 261. Circumcisio Abrahamæ, et ejusdem ante circumcisionem fides, utriusque Testamenti figura, 261. Circumcisio in signum et distinctionis notam data, 198. Circumcisio carnalis, quam circumcisionem significabat? 246. Per circumcisionem servatum est Abrahamæ semen, cur? 198. Circumcisio justitiæ minime consummatæ, cur a Deo data? 246. Circumcisio media obtinuit tempora, quænam? 261.

Circumcessio personarum divinarum ab Irenæo probata, quibus verbis? cxxxii.

CLAUDIUS CÆSAR Simonem Magum statua honestasse dicitur, 99.

CLEMENS papa, Anacleti successor, 176. Apostolorum auditor et ipsis familiaris, 176. Tunc temporis non pauci ab apostolis edocti superstites, 176. Sub eo Corinthi orta dissensio, 176. Ejus occasione scripta Epistola, 176. Adversus Valentinianos quam efficax, 176.

CLEOBIVS. A Cleobio plures Christo et ejus discipulis suppositi libri, si constitutionibus apostolicis fides, ltv.

CLERUS inter successores Petri haud memoratur ab Irenæo, 176 not.

Climata duodecim, juxta Marcossios, cur? 85, 86.

Coddiani, vide *Barbeliotæ*.

Cœlestia aliorum cœlestium typi esse non possunt, 252.

De cœlestibus et divinis rebus, quoniam primi e philosophis Græcis disserere? xxii.

Cœlo, terra, et homine renovatis ac perseverantibus, justi variis pro cuiusque dignitate mansionibus donabuntur, juxta Irenæum, 336, 337. Diversæ illæ habitations, quibus auctoritatibus innixæ juxta eundem? 336, 337. In cœlis Deus paternaliter videbitur, quomodo? 254. In cœlis templum est et altare, ad preces et oblationes recipiendas, 232. Cœlum quo sensu thronus Dei dicitur, et terra suppedaneum, 250. Cœlum quotuplex, ex Basilide, 101. Cœlorum numerus infinitus esse debet, ex Basilidis hypothesi; cur? 169, 170. Cœlum et terra quo sensu præteribunt? iis transeuntibus Deum tamen cum servis suis semper perseveraturum esse, contra Gnosticos quomodo probatur? 250. Cœli et terræ Deus juxta Gnosticos vere Deus non est; quomodo probant? 250. Eorum cavillis respondetur, 250, 251. Cœli et terræ creatorem Deum Christus Patrem suum confiteatur, 229. Gnostici aliud sentientes refelluntur, 229. Cœli septem a Valentinianorum Deniurgo conditi, 24. Intellectuales dicuntur, et angeli, 24. Cœlorum orbis solidi, juxta Marcianos, 85 et not. Cœlum quotuplex ex Marcianis? 84. Quarum rerum signa sint cœli, ex iisdem? 84, 85. Quomodo conditi, ex Sethianis? 109.

Cœna pura, quid? 71 et not.

Cogitationes Dei a cogitationibus hominum procul diversæ, 150, 157. Cogitationibus malis abstinere jubet Christus, 163. De cogitationibus etiam ac verbis rationem Deo sumus reddituri, quid inde? 247. Cogitatio, sensus, mens et intentio mentis, non aliud quid præter animam sunt, 160. Cogitatio seu ennoia, quid ex Irenæo? 129.

Colorbasei Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam posuerunt, 58, et not. Primum Patrem Hominem vocari asserebant, 59. Cur Salvatorem Christum et filium hominis dictum esse vellent? 59. Colorbaseorum pugnantem secum invicem de Salvatoris ortu sententiæ, 58, 59, l.

COLORBASUS Ptolemæi discipulus; an etiam et Marci, paulo major difficultas, xlvi. Ejus dogmata quænam? xlvi, et 57 seq. Colorbasus et Ptolemæus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas condiderant, xvi.

Communia omnia ex se, ipsæ etiam uxores, ex Epiphane, 350, 351.

Concupiscentiæ. A concupiscentiis abstinere, adimpletio legis est, 242. Concupiscentias tantum deponet caro resurgens, propria semper servata substantia, 306, 307.

Conditorum mundi unum esse Deum, veteres omnes consentiunt, 126. Conditorum mundi quidpiam superius fingere, summa impietas, 144. Conditorum mundi, labis fructum dicere, blasphemia, 144. Conditor mundi, quis et qualis, ex Barbeliotis? 108.

Confessio Dei, altera fide et vitæ institutione, altera voce, ex Heracleone, 362.

Confessionem sacramentalem occultissimorum etiam quorumcumque criminum remedium esse, ex Christi lege atque instituto, necessarium ad eluenda peccata, certissimum dogma ab Irenæo, et jam ab ævo apostolico agnatum et propugnatum, 30, 63, cxxxviii seq. Grabijs negans confutatur, *ibid.*

Conjugia Pleromatis, a Paulo significata, ex Valentinianis, 40.

Conscientia pura sacrificium sanctificat, 250. Absque conscientia pura non prosunt sacrificia, 250.

Consummatio quando futura, secundum Valentinianos? 29, 67.

Continentium auctor Tatianus, 107. Eorum dogmata, 107.

Conviviorum antiquorum ratio, 63, not. Rex in iis sorte delectus, 63.

Cor tractabile quisquis ad Dei voluntatem præbet, ab eo perlicetur, quomodo? Secus si obdurato corde respiciatur ars ejus, 286. Corda nostra carnalia si nunc Spiritus sancti fiunt capacia, quidni fieri et vitæ æternæ, per resurrectionem? 309.

Corinthiorum dissensio, 176. Ipsi a Clemente scripta Epistola, 176.

Corpus et animus Terræ nomine ab Irenæo significata, 219, not. Corpus animæ vim remorat. 167, seq. Corporis character in animabus a corpore separatis, ex Irenæo, superstes, quid? 168, not. Corporum resurrectionem fides docet, 160, 309, 343. Negans Basilides, 102, aliique Gnostici refelluntur, 298, seq., 316, seq. Corporibus nostris Deus omnium creator resurrectionem promisit per prophetas, 297. Corpora sola, utpote mortalia, resurrectura sunt, non animæ immortales et incorporeæ, 300, 301. Corpori unicuique anima sua restituetur, omnesque prout in peccatis

aut recte factis obierint, talia in resurrectione induent, 343. Corpora quæ in bonorum operum partem cum animabus venerunt, salva cum iisdem fient, 159, 160. Non ex se, sed ex Dei virtute suscitanda, juxta Apostolum, 300, 301. Eorum resurrectionis argumenta, tot ægra a Christo curata membra, 307. Tempus Dei cum sint, æternum corrumpi non possunt, 300. Eucharistia, vero corpore et sanguine Christi, nutrita resurrectura esse, Verbo Dei operante, quomodo probatur? 294. Corporibus nostris si vitam minime impertit supremus Pater, impotens sit aut invidus necesse est, 297. Corpora alia animalia, alia spiritalia, 301. Corpora animalia per spiritum surgentia, fient corpora spiritalia, 301. Corporis substantia servata, opera tantum carnis justificati deposuimus, 305. Corpus materiale nunquam excitandum; Valentinianorum cum Sadducæis aliisque non paucis gentilibus philosophis communis sententia; eaque necessarium impuri dogmatis consecrarium, quomodo? xlv.

Cosmocrator Valentinianorum, omnisque malorum dæmonum caterva, quibusnam Platoniorum angelis respondebant? xliii. Cosmocratora inter et Demiurgum, ineptum omnino discrimen a Valentinianis positum, nec minus inepta ratio discriminis allata, xliii seq.

CRATYLUM Heracliti discipulum Athenis audivit Plato, xxii.

Creatæ res unum esse Deum mundi conditorem testantur, 126, 155, 156. Creatæ res, variæ et multæ, sed bene consonantes, 155, seq. Ab uno et eodem Deo omnes. 155. Rebus creatis omnibus Verbum vitam præstat juxta voluntatem Patris, 315. Totum quo res creatæ spatium perseverant, dies unus, 320. Quo sensu? 320, not. Res creatæ longe diversæ naturæ a Creatore, 183, 283. Diverso a Creatore vocabulo appellari debent, 183. Christo Deo et homini testimonium perhibent, 255. Res creatas non immediate a primo principio conditas fuisse existimavere Platonici, sed tantum ab angelis secundo post illud loco constitutis, xliii et seq. Res creatæ omnes, quibus Deus Pater et Verbum ejus utuntur propria utriusque virtute et sapientia conditæ, non ex ignorantia et labe emissæ, aut ab angelis factæ, 315 et seqq. Non sunt umbra Pleromatis, 125. Ad imaginem Æonum conditæ non fuerunt, cur? 122 et seqq. Neque ad imaginem Achamothæ, aut angelorum Pleromatis, 124.

Creatio. In creatione rerum omnium, Dei bonitas, virtus et sapientia elucet, 284, ac præsertim in creatione hominis, 285, 296. Creatio hujus mundi ad imaginem invisibilium facta, ex Marcianis; quomodo? 84 seqq.

Creator Deus per ea quæ condidit, a Verbo revelatur, 254. Creator omnium Deus, unus et idem Pater, a Christo et apostolis annuntiat, a quo lex et prophetæ, 133, seq., 180, seq., 204, 222, seq., 224, 228, seqq., 232, 280, 311, 312. Creatorem Deum et Dominum Judæorum a summo Deo distinguentes Gnostici confutantur, 180 et seqq., 228, seqq., 265. Creator omnium, unde emissus juxta Valentinianos? 198, 227. Creatorem mundi, non supremum Patrem, a prophetis conspectum fuisse volebant Marcianis, 90. Creator mundi vel a semetipso rerum condendarum exempla accepit, vel datur progressus in infinitum, 137.

Crucifixionis dies, idem qui Pascha dies, juxta Tertullianum, lxxxvii.

Crucis efficacia, quæ? 347. Per crucem solvens Christus debita nostra, peccataque dimittens, verum hominem et verum Deum se ostendit, 314. Crucis extremitates quinque 151, et not., 152. Crucis virtutis figura, lignum eductæ ex aqua ab Heliseo securi denuo copulatum, quomodo? 314.

Crux, Hori cognomen, 10 et not. 13, 16.

Cupiditatem præteritam eleemosyna solvit, 242. Cupiditatis Deum ipsum auctorem, non nisi ridicule uxoris proximi rerumque ejus concupiscentiam prohibere potuisse, Epiphanius et Carpocratis blasphemia, 351.

Curiositas nimia, vana et periculosa, 154, seq.

Cynici ante Valentinianos docent, cibos omnes et actiones ex se indifferentes esse, 134.

Cyprus. Ad Cyprum delatus Valentinus, animum suum omnino depravavit, juxta Epiphanium, xiv.

CYRILLUS Hierosolymitanus Siges et Logi generationem Bytho perperam ascribit, 6, not. Ejus textus emendatur, *ibid.* Præsentiam realem Christi corporis et sanguinis in Eucharistia, ac transsubstantiationem agnovit et propugnavit, ipso fatente Grabijs, cxlix, seq. Necessaria huic confessionis Grabianæ consecraria, cl, seq.

D

Dæmones Christo Deo et homini perhibent testimonium, 255. Dæmonum ratiæ quænam fuerit occasio? cliii. Eos cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, Irenæi et aliorum quorundam veterum Patrum senten-

tia, *ibid.* Ignis poena ante extremum iudicii diem excruciantos non esse, sensit Irenæus cum veteribus aliis pluribus, *clvi.* Ea sententia erroris et hæresis hactenus accusari non potest, *ibid.* Grabijs ea de re calumniatus Ecclesie Romanæ reprehenditur, *ibid.* Dæmones ignorantie in hæreticos immissi, temerariam eorum curiositatem castigant, *84.* Dæmonum non aliud quam beneficorum agnatum genus a Pythagora, et veteribus alijs, *xlv.* Dæmonum officia et functiones, deorum monita ad homines, hominumque preces ad deos trajicere, juxta Platonem: sicque proinde ab ipso vaticiniorum omnium ac prophetiarum auctores constituti sunt, *xlv.* Eadem Valentinianorum omnium hypothesis, cujus etiam idem quod Platonici dogmatis, consecrarium, *ibid.* Dæmonibus media deos superiores inter et homines a Platone assignata sedes, cur? *xlv.* Ipsi hac in re sequentibus sæculis assensere Academici, assensere pariter Valentiniani, *ibid.* Dæmones quosdam natura malos esse non negat Jamblichus, *xlv.* Boni a malis, quomodo discrepant, juxta Porphyrium? *xliii.* Quidnam pariter discriminis esse volebat inter deos et inter dæmones, sive bonos, sive malos, seu inter angelos superiores et inferiores? *lxiv.* Dæmones, statim ab induto corpore homines omnes comitari credidit Aristoteles; undenam sumpsit? *352.* Dæmones Paredii, Oneiropompi, et Catabolici, qui? *61,* not. Paredri singulis adsunt hominibus, ex Isidoro, *352.* Dæmones omnes corporcos esse et animales, plerorumque philosophorum opinio, eaque communior, *xlv.* Ad dæmonum heroumque duplex distinguendum genus quidnam philosophos veteres adegit? *ibid.* Dæmonum malorum caterva undenam orta, juxta Valentinianos? *xliii.* Ex mœstitia Achamothæ orta, *26.* Demiurgi creaturæ, *ibid.*

DALLÆUS et Blondellus Ignatianas epistolas suppositionis arguunt; qua ratione? *xiii.* Refelluntur, *ibid.,* *xiv* et seqq.

DAMASCIUS ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, *xxii.*

DANIELIS propheta de his quæ finem mundi et Christi regnum præcedent, quænam? *325, 324.* A Joanne in Apocalypsi quomodo explicatur? *323.* A Christo comprobata, unum utriusque Testamenti Deum et Patrem esse demonstrat, *323, 324.*

DAVID, sacerdos apud Deum scitus erat, *237.* Quo sensu? *237,* not., *cli* seq. Compunctus et pœnitens Christi redemptoris adventum expectabat, *264.* Davidi promissio facta, in Mariæ partu fuit impleta, *217.*

Decalogus ante legem ad salutem necessarius, solus sufficiebat, *244.* Decalogi virtutem justis patriarchis in cordibus descriptam habentibus, lex minime posita, *246, 247.* Decalogus a Deo homini traditus in ejus solius utilitatem et salutem, *247.* Decalogi præcepta quot in unaquaque tabula? *152,* not. Ad Decalogi observationem, legalia Judæis a Deo concessa, *245.* Decalogi præcepta, a Christo non abrogata, sed extensa, *247.*

Decas Valentinianorum Æonum, *6, 7.* Ejus mysteria et figuræ, *14.* Decas et duodecas Æonum, quibus Moysis locis significatæ, juxta Marcosios, *87, 88, 89.*

DEMETRIUS. Ad Demetrium ab Irenæo scriptus Sermo, *342.* Ad Demetrium Viennensem diaconum Sermones de fide, dubii Irenæi fetus, *cv.*

Demiurgus, secundum omnes Gnosticos, Virtutem sibi superiorem ignorabat, *189.* Neque Deus, neque Pater, nisi verbo tenus, sed purus angelus, *xliii,* *228, 252.* Demiurgi filium incarnatum fuisse et passum, in eumque descendisse Jesum sentiebant Gnostici, *189.* Demiurgus, quis ex Valentino? *53.* Ex Valentinianis vero, quis? *25.* Ab Achamoth formatus, *23.* Varia ejus nomina, *24.* Unigeniti Filii imago est, *24.* Animalium omnium, rerum cœlestium et terrenarum fabricator, *24.* Angelus est, Deo similis, *24.* Angelos et archangelos condit, *24.* Septem cœlos, *24.* Matrem ignorat, *24.* Animalis est, *26, 159, 160.* Ex Achamothæ conversione conflatus, *23.* Ejus sedes, *26, 159, 160.* In medietatis locum transiturus, quando? *32, 159, 160.* Cur media ei Pleroma inter et homines assignata sedes? *xlv.* Id Platonium, *ibid.* Ejus ignorantia et error, *25, 26, 27, 32, 33, 34.* Ignorantiæ causa Mater Achamoth, *23.* Ut angelos sibi subjectos, sic Nus sibi subditos habebat, *xxxix.* Plura a Salvatore didicit, *4.* Christum animale productum, ex Valentinianorum quorundam sententia, *32.* Dæmoniorum conditor, *26, xliii.* Per Demiurgum, non per Verbum, mundum fuisse creatum; Valentinianorum error, *188.* Refellitur, *188.* Demiurgus hominem condit, quomodo? *17.* Ab eo inspiratos et missos prophetas dicebant Valentiniani, cæterique Gnostici, *276.* Demiurgus animas spiritali Achamothæ semine inspersas præ cæteris adamabat, *33, 143.* Eas in prophetas, sacerdotes et reges constituit, *33, 34, 143.* Quandiu in mundi administrandi munere perseverabit? *34, 35.* Demiurgi Mar-

cosiorum ignorantia et impotentia, *84, 86.* Ejus opus aliquando dissolvendum; cur? *86.* Demiurgus Christo inferior, illiusque regnum temporarium et parvum, ex Heracleone, *364, 373, 374.* Ex Demiurgo animali qui prodire potuerit Cosmocrator, nodus hypotheseos Valentinianæ solutu difficilis, *xliii, xlv.* Super Demiurgum fingere quidquam superius, maxima impietas, *144.* Demiurgus primum Deum ignorare non potuit; cur? *122.* Demiurgum dicere labis fructum, blasphemia, *144.* Demiurgum animale esse, Valentinianos vero spirituales, abhorret a ratione, *142, 160* seq. Animalis non est, qui spiritalia perfecit, *162, 163.* In cœlis suis res quasdam spirituales sibi subditas habere, probat Pauli raptus, *162* seq. Spiritalis seminis demissionem in se non potuit ignorare, *142* seq. A semetipso rerum creandarum exempla accepit, *157, 253.* Non a Demiurgo, sed a Deo uno afflatus prophetæ, *276.* Quæ in Demiurgo reprehendunt hæretici, eadem recurrunt in Patrem, *121* seq. Si Demiurgus ad imaginem Nu conditus fuerit a Salvatore; vel Nus ignorantie obnoxius, vel Salvator imperitus artifex fuerit, *123* seq.

DEMOCRITUS unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, *xxii.* Democritus et Epicurus, umbræ et vacui Valentinianorum auctores, *133.* Illorum principia rerum, *133.* Democriti et Platonis doctrina de ideis, eadem ac Valentiniana de imaginibus supernorum expressis in rebus creatis, *133.*

DEMONSTRATUS, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, *xxii.*

DEUS Hebraice dicitur Baruch, *150.* Vocis *Deus* multiplex potestas, juxta Proclum, *xl.* Non ad numeros, litteras et syllabas exigendus, *153.* Deum unum esse ratio naturalis demonstrat, *122.* Unus sit necesse est, vel infinitus, *116, 117.* Deus non est qui super se aliquem patitur, *229, 311, 312.* Dei nomina diversa, quæ in Scripturis leguntur, unius et ejusdem Dei nomina, *170,* seq. Deus modo substantia, modo substantiæ expers a veteribus dictus, *66,* not. Dei perfectiones, hominum perfectionibus quam præstat *150.* Solus perfectus est, quia increatus, *283.* Dei infinita simplicitas, *57, 150, 151,* seq., *159, 157.* Totus sensus, totus spiritus, totus ratio, etc., *150, 152,* seq., *159, 157, 240.* Immensus, omnia continens, creavit et conservat omnia, *252, 253, 342.* Omnia continet, a nullo contineri potest; cur? *116.* A Deo, cum cogitat, et loquitur, affectiones et passiones humanæ procul removendæ, *150, 157.* Deus semp. r. idem, homo non ita, *240.* Dei scientiam nihil omnino fugit, *154, 252.* Apud eum nihil non mensum, *231.* Deus invisibilis quidem propter eminentiam; ignotus autem nequaquam, propter providentiam, *122, 255.* Dei providentia sapientissima est, et ad omnia extenditur, *154, 223.* Infinitus et incomprehensibilis, temere investigari non debet, *153.* Incomprehensibilis, invisibilis, quomodo visibilem comprehensibilemque hominibus se præstat? *251.* Dei naturam et immensitatem assequi non valet homo, *252,* seq. Deus sine Deo cognosci non potest, *234.* Deum a nemine visum, Verbum ejus multis modis conspiciendum se præbens manifestum fecit, *254, 256.* Deus dictus simpliciter Deus, verus est Deus, *181.* Secus si sequatur additamentum, *181.* Quomodo probatur? *180,* seq. Deos gentium non simpliciter deos appellat Scriptura, *181.* Deus nullus alius in Scripturis appellatus, præter Deum omnium Patrem, et Filium, et eos qui adoptionem participant, *228.* Deus unus et idem, Pater et Verbum, *183, 266.* Deus unus Pater super omnia, et per quem omnia, et in omnibus, *181, 313.* Quid ageret antequam mundum conderet? quæstio, cujus solutio Deo committi debet, *157.* Unus Deus rerum omnium conditorum opifex, *153,* seq., *174, 183, 186, 197, 224, 227.* Hæc veterum omnium traditio est, *126.* Id clare et aperte demonstrant Scripturæ, probantque res creatæ, *153, 156, 157, 183,* seqq., *233.* Corpororeorum et spiritalium conditor, *162,* seq. Unus et solus Deus, Christi Pater, *118, 176, 183, 193,* seq., *193, 198, 199, 204, 206, 228,* seqq., *289, 322.* Utriusque legis auctor, a prophetis prædicatus, et ab evangelistis annuntiatum, *183,* seqq., *196, 197,* seq., *199, 205, 237,* seq., *238, 323, 324.* Varia sapienter tribuit Testamenta, *238.* Novum tamen Veteri præstantius, *237,* seq., *240.* In semetipso et ex semetipso fecit omnia, *118, 124, 157, 253.* Ejus voluntas, omnium substantia et causa, *163,* not. *342.* Sua voluntate ac virtute loco materiæ usus est, ut res conderet, *127.* Fecit omnia libere, nullique necessitati servit, *121, 183.* Ejus bonitas, virtus, et sapientia in rerum conditarum creatione elucent, *224, 284,* ac præsertim hominis, *283.* Bonus quidem est, sed justus etiam; secus non esset Deus, *223,* seq., *286,* seq. Deo Patre inscio aut nolente condi non potuit mundus, *117.* Si sciente ac volente conditus fuerit, ille mundi auctor solus

dici potest, 117, seq. Idem Deus mundum fecit, qui et mente concepit, 119, seq. Per Verbum et Spiritum sanctum omnia condidit, facit, disponit et gubernat, 98, 118, 163, 188, 228, 253, 269, seq. Ad condendum mundum angelis non indiguit, 98. Cur? 118, seq. Neque instumentis, vel organis, 118. Ejus manus sunt Verbum et Spiritus sanctus, 218, 295 et not., 325. Iis dixit: *Faciamus hominem*, etc., 228, 253. Extra Deum rerum omnium conditorem nullum principium esse potest, cur? 116, 117, 222. Dei proprium est facere; hominis vero, fieri, 240, 286. Dei operationum, virtutis et sapientiae receptaculum est homo, 214. Ad Deum ex hominis creatione et obsequiis nihil redit, totum homini cedit emolumentum, 243. Ad Dei imaginem caro creata fuit, 299. Ad Dei similitudinem formatus homo, 228. Dei imago et similitudo, duo secundum Irenæum et veteres alios; utraque in quo posita? 299 et not., clx, seq. Deus, hominis gloria, 214. Non Dei impotentiam arguit hominis imperfectio, sed ipsius hominis infirmitatem, 283, 284, et not. A Deo homines aut angelos creari qui transgredi minime possent, non oportebat; contrarium objicientibus quomodo respondetur? 282, 283. A Deo homo liber ab initio creatus, quomodo? 281 et seqq. Dei cum homine similitudinem non tantum in cognoscendi vi, sed et in arbitrii libertate et ratione repositam esse, Irenæi et ex antiquis non paucorum sententia, 251 et not., 282, 283. Deus homini vim non infert, quem liberum constituit ac eligendi facultate donavit, 281 et seqq., clvii, seq. Deum aut impotentem, aut ignorantem constituunt, qui liberum hominem negant, 282 et not. A Deo propter transgressionem Adamus et Eva non maledicti, sed serpens; cur? 221, seq. Dei potentiam, ac propriam infirmitatem necesse fuit ut homo experimento disceret; cur? 295 et not. Deus erga Adamum misericordia motus ejecit eum e paradiso, mortique subiecit; cur? 222. Ex hominis lapsu patefecit, quam sit patiens, benignus et misericors, 213, 214, 283. Abelem justum Caino injusto subiecit; cur? 221. Justum dimittens potestati et malitiae impiorum, non operatur malum, 250. Apud Deum nihil otiosum, nec sine signo, nec sine argumento, 250, 258. A Deo cur inductum diluvium 279 et not.

Deus unus et idem a quo patriarchæ electi, populus visitatus, gentes convocatæ, 281. Nullius indigenus, patriarchas propter illorum salutem elegit, 244. Deum nunc igneum, nunc misericordem ac pium Moyses ostendebat; cur? 255. Homini Decalogum tradidit, cur? 247. Mosaicæ legis jugum, cur imposuit? 244, 246 seq. Sacrificiis non indiget, cur ergo præcepit offerenda? 247 seq., 250. Sacrificia omnia Israelitis in typos dedit, 252. Per typos Judaicum populum erudiri curavit, 244. A Judæis non holocausta, sed justitiam exiebat, 247, 248. Deus unus et idem prophetis omnibus afflavit, 170, 187, 276. Invisibilis, non in una eadem forma prophetis apparuit, 50, 254 seqq. Dei tamen faciem ipsam non videbant, quid igitur? 255, 256. Deum necesse erat a prophetis videri, cur? 255. A Deo uno et eodem, diversis temporibus, missos esse prophetas omnes, variis parabolis confirmatur, 280, 281. A Deo prophetarum testimonium, 215. Dei invocatione servabantur homines, et a dæmoniis liberabantur ante adventum Christi, 122. A Deo omnia præfinita ad bonitatis ostensionem, justitiæ consummationem, Ecclesiæ formationem, hominis denique perfectionem, 283. Deus multis aptisque modis humani generis saluti consultum voluit, quinam illi? 244. A Deo uno eodemque per Verbum omnia revelata fuisse, demonstrant Scripturæ de Christo passim testificantes, 240. Deum invisibilem quo sensu videndum ab hominibus prænuntiaverunt prophetæ? 254 seq. Ejus magnanimitas patet in hominis redemptione, 213. Omnipotentia, 214. Cur generationem Christi humanam signo indicavit? 217. A Deo salus hominibus præstita in Verbo per quod facta sunt omnia, 188, 319.

Deus homo factus est, 215. Quod ex Deo natum est, Deus est, 41. Deus solus remittere potest peccata, Christus autem remittebat, 314. Deus homini in Christo unitus, 211. Dei et hominis commistio facta per Incarnationem juxta Patris beneplacitum, 254. Dei et hominis naturam Mediator hominum participare debuit, cur? 211 et seqq. Dei imaginem Verbum incarnatum vere in nobis ostendit, et amissam similitudinem instauravit, quomodo? 312 seq., clx seq. Deum eundem, sed nave colere per Incarnationem docemur, 186. Deum proprie dictum ab iis qui verbo tenus tantum, Christus ipse distinxit, cur? 228. Deum scire neminem posse, quo sensu docuit Christus? 254 seq. Deum scire sine Deo impossibile; ideo Deus per Verbum docuit homines scire Deum, 252, 254 seq. Deus per Verbum cognoscitur, 253, 253. A Deo Judæi defecerunt, Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse putantes, 236. Dei ejusdem veri hominis facti sanguine redempti sumus a quo et conditi,

293. Deo sicut nos debitores facti per lignum, ita per lignum a Christo redempti, 314. Deo eidem Patri in secundo Adam reconciliati sumus usque ad mortem obediens facti, quem in primo Adam offendimus non obediens ei, 313. Deus idem misit prophetas, et salutem hominibus per resurrectionem Filii dedit, 194. A Deo missus est Paracletus, cur? 208. In Dei et hominis adunitionem Spiritus Patris a Christo effusus, quomodo? 292. A Deo eodem missi apostoli, a quo prophetæ, 279. Deus non ita pauper ut unum solum habuerit apostolum, 199. Deus idem, qui nos ad Filii sui nuptias vocavit per apostolos, ad easdem olim vocabat per prophetas, 279 et seqq. Deus unus factor cæli et terræ, et utriusque legis auctor, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, juxta Irenæum, cxxix. Deus unus Pater in omnibus et per omnia, unum Verbum, et unus Spiritus, unitas in tribus, una in tribus natura, juxta Irenæum, cxxxi, 255. Deo sacrificium offerendum cur, et quomodo? 251. Deus ad altare indesinenter vult offerri sacrificia, nobis non sibi profutura, 251, 252. Deo acceptum Ecclesiæ sacrificium, cur? 250. Deo sola Ecclesia purum sacrificium offert, quodnam? 250, 251, cxi seq. Deo vere offertur Verbum in Eucharistiæ sacrificio, 251 et not., cxvii seq. Deo committi debent plura obscura, quæ in Scripturis occurrunt, nec explicari a nobis possunt, 156, 157, 158. Deus unus, et una salus, sed varia præcepta, cur? 238. Dei gloria, homo vivens, 253. Deo nos ut serviremus perfectius, ideo a Christo liberati, 243. Ei servire, hominis gloria est, 244. Deus vita nostra, sine qua vivere impossibile est, 254. A Deo, non a nobis, est bonum salutis nostræ, 214. Deo tribuendum quod nostrum est, id est fides et subjectio, ut recipiamus artem ejus et fiamus opus Dei perfectum, 286. Propter Dei dona minime superbiendum, sed ei soli adhærendum, 320. Deo quisquis non credit, nec voluntati ejus parere vult, ipse sibi imperfectionis est causa, non Deus, 286. Deo qui non credunt, filii et angeli diaboli sunt omnes, 288. Quo sensu? 288 seq. Deo non obedire, malum, et mors hominis; obedire autem, bonum, et vita ejus; utriusque discrimen in libera hominis potestate a Deo positum, cur? 285, 286, 320. Dei amor, legis justitia, 246. Dei amicitia tribuit immortalitatem, 245. Deum qui amat, quanto plus eum intuitus fuerit, tanto plus eum diligit, 242. Dei filii sunt omnes secundum naturam, soli vero justii secundum opera, quomodo? 288 et seq. Deo vivere non possunt qui agunt opera carnis, 305. Dei communio, vita et lumen, 325. Separatio autem, mors, tenebræ, honorum omnium amissio, et quidem æterna, 325. Ex Dei privatione sentitur magis quam pretiosa ejus possessio, 283. A Deo qui recedit, ex filio Dei filius fit diaboli, quo sensu? 288. Ad Deum scala, Spiritus sanctus, 223. A Deo homo per peccatum abscessit, ideo humanis potestatibus subjectus, 321. A Deo solo humanæ potestates constitutæ, 321. Quis earum constituendarum finis? 321. Deus unus et idem et incredulis cæcitatem inferens, et fideles illuminans, 266. Quo sensu dicitur excæcare? 266, 267.

Deus cur passus est resolutionem in nobis fieri per mortem? 295. Dei gloria et virtus in infirmitate carnis humanæ elucet, eam resurrectionis et immortalitatis participem efficiens, 295. Deum eundem Patrem, qui creavit, et a mortuis excitare, ex Isaia, et Ezechiele, et ex Evangelio, quomodo probatur? 311. Dei artem et sapientiam quæ caro in creatione percipere potuit, eadem a fortiori et virtutem ejus resurgendo percipiet, 296, 297. Deo omnia possibile, neque carnis infirmitas supra voluntatem Dei, 299. Dei virtute suscitanda corpora nostra, juxta Apostolum, 500, 501. Si Deus potest vitam temporalem carni humanæ impertiri, cur eidem et incorruptelam largiri non poterit? 295, 297. Deus mortuorum non est, sed viventium, cur? 252. Dei visio, hominis vita, 255. Homines efficit immortales, 254, 285. Ex Dei visione vita æterna, 254. Quomodo? 254. Deus a quibus videtur, et quomodo? 254. Deum qui vident intra Deum sunt, 254. Clara Dei visio non nisi post regnum justorum temporale secutura est in cælis, juxta Irenæum, 537. Deus otiosus fictus ab Epicureis, nullam rerum creaturarum curam habens, 223 et not. Refelluntur, *ibid.* Deo ut adimerent, angelisque imponerent mundi creandi ac regendi munus tum philosophi, tum Gnostici, vanis timoribus ducti, xlii. Providentia Dei mundum hunc regi ipsimet ethnici confessi sunt, 223. Deus duplex, bonorum alter, alter malorum fabricator a pluribus e veteribus philosophis excogitatus, cur? xlii. Utriusque diversum nomen, diversa origo, juxta Zoroastrum, *ibid.* et xxx. Deum summum et Patrem ignotum ex se ac invisibilem, per rerum creationem non sese manifestando prodidisse, principium tum philosophis, tum Gnosticis commune, cur? xlii. Deum ex subjecta materia cuncta fecisse, Anaxagoræ, Empedoclis, et Platonis assertio est, a Va-

lentinianis ascita, 134. Deum unum, summum universi opificem agnovit Plato; deos autem inferiores præter eum statuens, in hoc cæteris gravius peccavit, xxiii. Deum unum, bonum et justum confitens Plato, Gnosticis ipsis religiosior ostenditur, 224 et not. Dei nomen iis etiam a Platonis tributum, quibus veram Dei essentiam negabant, xxxiii. Quid inde? *ibid.* Dii plures juxta Platonicos, alii feminæ, mares alii, alii masculo feminæ; per feminas quid ab his intellectum? xxviii. Dii alii *νοητοι* seu *intelligibiles*, alii *νοετοι* seu *intellectuales* in mundo intelligibili, juxta Proclum ex Platoniorum sententia, xxxix. Quid utrique? xl. Dii alii materiales, alii immateriales, juxta Jamblichum, quinam utrique? ad solos materiales, utpote inferiores, rerum humanarum administratio immediate pertinebat, xlii. Cur? xliii. Horum etiam varia genera et ordines diversi, diversas pariter in administratione mundi functiones et officia exercebant, juxta eundem, *ibid.* Dii alii mundani, alii supermundani juxta Sallustium philosophum, horum illorumque ordo triplex; quinam utrique et quænam eorum functiones? Omnes autem primo Deo longe inferiores, xliii. Dii mundani multiplici ordine, serie, ac successione a superioribus progeniti, juxta Platonios, xliii. Iidem ac angeli et archangeli, quos a Demiurgo creatos fingebant Valentiniani, *ibid.* Deus summus omnibus incognitus, ex Menandro, 100. Deus Judæorum, angelorum inferiorum princeps, ex Basilide, 101. Ex Saturnino, 101. Circa Dei, et Jesu Christi unitatem, Nicolaitarum et Cerinthianorum varii errores, 188. Deus principalis, rerum visibilium et creaturarum principium non est juxta Nicolaitas, 188. Deus unus, qui omnia visibilia et invisibilia fecit, per Verbum suum ostenditur ex Joanne contra Cerinthum et Nicolaitas, 188. Deus duplex, alter bonus, alter malus, secundum Marcionem et asseclas, 198 seq. Deus Marcionis repugnat, 118, seq. Deum dividens Marcionem, Deum interimit, quomodo? 224. Duo Marcionis Dii finiti erunt, 116. Deus duplex a Marcionitis, Manichæis, et Priscillianistis, cur affirmatus? xxxi. Deus bonus, et Deus judicandi vim habens, duo secundum Marcionem. Refellitur, 224. Deum creatorem a lege et prophetis annuntiatum, malorum auctorem esse Marcionem asserit, 106, 198. Refellitur, 266, 270. Ab alio Deo prophetas, ab altero autem Patre Christum Dominum Marcionitæ dicentes, perstringuntur? 276. Deum ipsum auctorem cupiditatis, non nisi ridicule uxoris proximi rerumque ejus concupiscentiam prohibere potuisse, Epiphanius et Carpocratis blasphemia, 351. A Deo omnia omnibus, tum rationabilibus, tum ratione expertibus facta fuisse communia, nequidem matrimonio excepto, in eoque sitam justitiam credidit Epiphanius, 350, 351. Deum non Gnosticis modo, sed et veteribus plerisque vocem *αὐτῶν* denotasse, undenam constat? xxxii. Deum verum creatorem omnium blasphemabant Gnostici, super eum alterum Deum se invenisse putantes, 223. Deus cæli et terræ, non vere Deus est juxta Gnosticos; quomodo probant? 230. Eorum cavillis respondetur, 230, 231. Deum magnum adinvenisse putabant Gnostici, tingentes eum: terrena minime administrantem, 223. Deus verus a nullo cognitus ante Christi adventum, juxta Gnosticoadulterantes Scripturas, 233 seq. Refelluntur, 234. Deum a prophetis annuntiatum, Patrem Christi non esse effutiebant Gnostici, 233. Refelluntur, 233 seqq. Deos plures fingebant, 223. Deus alterius Patris typus et imago esse non potest, 252. Contradicentes Gnostici refelluntur, *ibid.* In Deum creatorem Valentinianorum blasphemiam, quænam? 227 seq. Deum creatorem Valentiniani ab ea labe, quæ extra Pleroma expulsa est, emissum blasphemabant, 198. In hoc peiores Marcionitis, 198 et not. Deum corporeum et compositum inducebant, 131, 157. Fato subdicebant, 134. A Deo malorum causam ut averterent, et in solam ignorantiam refunderent Valentiniani, quot nugas aniles venditarunt? xxxi et seq. Deus duplex secundum Valentinianos, alter hujus sæculi, alter super omnem principatum, 182. Deus unus, invisibilis, sempiternus, ingenitus et incomprehensibilis, cæterorum Æonum caput, juxta Valentinianos, xvii, 5. Deos triginta Valentinum invexisse, e SS. Patribus non pauci existimant, xxxii. Dii 30 ab Hesiodo conficti, a quo forsitan Pleromatibus formam Valentiniani desumpserunt, xxx. Dii majores gentium, Æones sunt Valentinianorum; minores, mater Achamoth cum Ogdoade sua, 133. Dii duodecim ethnicorum, imagines duodecim Æonum Valentinianorum, 136. Deorum duodecim ethnicorum nomina congruentiora, quam duodecim Æonum Valentinianorum, 136. Dii primi duo ab Ægyptiis admissi, ipsamet Valentinianorum prima duo principia; quomodo, et quo ex fonte hauserunt omnes? xxv, xxvi. Dii *νοητοι* Platoniorum, nihil aliud quam *ἐνοια* Nus, et veritas Valentinianorum: nihil aliud *νοητοι* quam hæreticorum secundi Æones? xl. Dei unitatem a Valentino aut prioribus Gnosticis negatam fuisse, impro-

habile prorsus, xxxiii. Deum omnipotentem ex defectu ortum esse asserunt Marcosii, 82, 90. Deum Patrem ante Christi adventum ignotum fuisse, ex Scripturis probare nituntur Marcosii, 90. In Deum veteris Testamenti auctorem quæ obijciunt hæretici, eadem Christum feriunt, quomodo? 266. Deum solius formæ et qualitatis causam, materiam vero ingenitam esse quidam affirmantes, refelluntur, 348. Deo mundi conditore fingere quidpiam superius, summa impietas, 144, 198, 258, 252. Deum mundi conditorem, labis fructum dicere, summa blasphemia, 157, 185. Deus pater labem et ignorantiam in Pleromate oriri permittere non potuit 120, 121, 140. Deus sensum emitte non potest, cur? 131 seq. Deum quidem unum confitentur hæretici omnes, sed per malam sententiam mutant, 98. Dii unde orti, ex Antiphane? 33. Orti ex Oceano et Theti, ex Homero, *ibid.* Ex deorum pluralitate mundi infiniti consequuntur, 117. Ex Dei nomine pluribus indito, plures proprie deos concludi non posse, quænam certo demonstrant? xxxii et xxxiii.

Dextra quæ, secundum Valentinianos? 25, 28. Quid iisdem significaret? 152, 153.

Diabolus quo sensu fortis dicatur? 183. Quænam ejus potestas? 322. Diabolus invidia commotum, quod homo ad imaginem Dei conditus esset, id iniquo animo tulisse, veterum quorundam sententia, 222, not. Diabolus jam ab initio mendax mendacis primos homines subvertit, quomodo? 320. Diabolus eadem judicii forma qua serpens olim a Deo damnatus, cur? 228 et not. A Deo juste iterum in captivitatem redactus, cur? 220. Diabolus a Christo victum, iisdem vinculis colligari oportuit, quibus ipse hominem alligaverat, 319. Diabolus homini invidens, hominem sibi subjicere molitus est; sed ab homine victus, ipse homini fuit subditus, 322. Mentitur terrena regna sibi vindicans, cur? 521. Per diabolum homo mortificatus, quomodo? 220. Diabolus cum violandi præcepti Dei auctor homini fuisset, ejusdem præcepti objectu victus ac ligatus a Christo fuit, 319. Diabolus homines captivos delinens a Christo quomodo devictus? 271. Diabolus Christum tentans, quomodo repulsus? 318. Quia hominem non esurientem per escam seduxit, ideo Christum esurientem non potuit vincere, 318. Ad resistendum diabolo missus a Deo Paracletus, 208. Diaboli propositum quodnam, ut homines perdat? 228. Diabolo præsertim et angelis apostatis paratus ignis æternus, 221. Diaboli organum Antichristus; ejus iniquitas, superbia, ambitio, quæ? 322. Sedes ejus, *ibid.* Potestas, bella, præstigiæ, *ibid.* Diabolus nondum damnationis suæ accepisse sententiam, neque sempiternis cruciatibus addictus, trita veterum non paucis sententia; ex ea quid eruebat? 324 not., clvi. Cum diabolo qui in abscissione perseverant, angeli ejus sunt ac filii, non natura, sed operibus, 288 et seq. Diaboli sortem percipit quisquis sine poenitentia in operibus malitiæ perseverabit, 221. Diaboli vas homo peccator, 220.

Diabolus. Vide *Dæmones*. Diaboli ministri Gnostici, in hominum perniciem, in quo? 228. Diabolus, cosmocrator seu mundi princeps a Valentinianis dictus, 26. Ejus sedes, 26. Unde ortus, ex Valentino? 53. Quis ex Carpocratianis? 104. Diabolo et hominibus quibusdam una et eadem essentia, ex Heracleone, 374, 375.

Dies retributionis, de quo Isaias, quid? 146, 147. Die Dominico et Pentecostes, cur non flectitur genu? ab apostolis hæc orta consuetudo, 342. Dies in 12 horas dividitur, 152. Dies duodecim horarum, ex Marcosiis quomodo? 85 et not. Dierum, mensium et anni divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seq.

Digitis manuum quomodo numeros indicarent antiqui? 82 et not.

Diluvium cur a Deo inductum? 279 et not.

Discipuli vellentes spicas die Sabbati, violatæ legis minime rei, cur? 237. Discipulos dormientes Christus primo dimittens, patientiam Dei erga dormientes homines significabat, 259. Discipulus quisnam spiritalis? hic a nemine judicatus, ipse judicat omnes, 270, 272, 274. Quomodo judicat gentes? 270. Judæos, *ibid.* Marcionitas, 270, 271. Valentinianos, *ibid.* Gnosticos, *ibid.* Ebionitas, *ibid.* Hæreticos Christum specie tenus hominem esse dicentes, *ibid.* Pseudo-prophetas, *ibid.* Schismaticos, 272. Omnes denique qui sunt extra Ecclesiam? 272.

Dispensatio, quid? 28 not.

Dives in Evangelio a Christo cur damnatus? 229.

Divisio Pleromatis non quadrat ad divisionem anni, mensium et dierum, 152 seq.

Docetarum omnium doctrina et argumentationes in veritate non fundatæ, si Christus putative tantum homo, cur? 271 et not.

DODWELL quænam conjecturæ de tempore quo quinque ab Irenæo conscripti libri? xcvi. Refelluntur, xcvi

xcvii. Martyrum albo Irenæum eradere nititur; futilia ejus argumenta refelluntur, xc et seqq. Asserit animas quæ baptismo regeneratæ non fuerint, tandem aliquando penitus interituras cum. Refellitur, cliv. Irenæi verba vertendo aperte corrumpit, *ibid.*

Domnus, matris Achamothe nomen, 25.

DOMITIANO imper. scripsit Joannes Apocalypsim, 350.

Drachmæ amissæ parabola insane abutuntur Marcossii, 80 seqq.

Duodecim Æonum Valentinianorum, 6, 7. Ejus mysteria et figuræ, 14, 145. Ejus typum non esse duodecim apostolos, 145 seq.

Duodecastylum firmamentum, quid? 258 not.

Dynamis, Logos, Sophia, Phronesis, totidem Æones, virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, xxxviii.

E

ΕΒΙΟΝ, ubinam et quo tempore dogmata propagare cœpit? lxvi. Legis veteris studiosus observator, *ibid.* Quinam ejus errores? *ibid.* Prævæ consuetudines, *ibid.*

Εβιονæi, a quo ita nuncupati? lxv, lxvi. Eorum errores, lxvi. Quomodo inter se discrepabant, *ibid.* Priorum et posteriorum errores accurate distinguendi, *ibid.* Prævæ eorum consuetudines, quæ? *ibid.*, 21, 103. Scripturæ quænam ab eis rejectæ, mutilatæ, suppositæ? *ibid.* Eorum de mundi auctore et Jesu sententia, 103 et not. A spiritali discipulo, quomodo judicandi? 271. Incarnationem Filii Dei ex Maria Virgine Spiritu sancto cooperante factam respicientes, manent in veteris Adæ damnatione, 293. Theodotionem et Aquilam secuti, temere Christum e Joseph generatum asserunt, 215. Refelluntur, 215 seqq. Solum Matthæi Evangelium, non tamen integrum, sed mutilum ac depravatam admittent, Paulum vero rejiciebant, 103, 189 et not. Lucam admittentes, Paulo apostolo testimonium reddentem, temere Paulum rejiciebant, 203.

Ecclesiæ typus, statua salis uxoris Lot, quomodo? 269, 272. Jacob et Rachel, 258. Egressus ex gentibus, egressus Hebræorum ex Ægypto, 268. Ecclesia ex gentibus assumpta, per uxorem Oseæ et Moysis significata, 257. Ad Ecclesiæ formationem, hominisque perfectionem a Deo præfinita omnia, 283. Ecclesiæ persecutiones variasque Christi operationes prænantiarunt veteres prophetae, ac in se præformarunt, 272 et seqq. Ecclesia messuit quidquid a patriarchis et prophetis antea disseminatum, 261. Ecclesia, Abrahamæ semen, a Deo per Christum parenti suo promissam hæreditatem recipiens, 236. Ecclesia ex hominibus fornicationis a Deo assumpta, et Filii ejus communicatione sanctificanda, 257. Ecclesiæ caput est Verbum per quod omnia, 313. Ecclesia omnis Hierosolymitanæ Ecclesiæ ortum debet, 193. Mater est nutriens in vitam, 223. Persecutionibus non debilitatur, sed augetur, 272. Ab Ecclesia virgine generatio nova repetenda per fidem, 271 et not. Ecclesiæ munus Dei creditum, fides nostra, ad hominis vivificationem, 225 et not. Ejus auctoritas necessaria ad astruenda fidei dogmata, 173 not. Dei Spiritus et veritatis depositoryum dives; quicumque ab ejus unitate desciscunt in partem illius non veniunt, cur? cxv, 178, 223, 272. Blasphemi, et impudentes sophistæ, 317. Cæci ac cæcorum duces, ideoque fugiendi, 317. Ad omnem doctrinæ ventum moventur, cur? 223. A spiritali discipulo judicandi, 272.

Ecclesiæ Christi veræ quænam in apostolicorum virorum animis insita, et ab apostolis accepta notio? cxviii. A cæteris quibuscunque societatibus quomodo discernitur? *ibid.* et seqq. Hæreticos omnes ab ea excludit Irenæus, *ibid.* Falsa proinde, quam commentis sunt recentiores Protestantium ministri, Ecclesiæ notio, *ibid.* Quatuor ejusdem proprii, singularesque characteres, *ibid.* Unitas, *ibid.* Sanctitas, cxviii seq. Universalitas, *ibid.* Ab apostolis accepta origo, *ibid.* Hæ solius Ecclesiæ Romanæ ac catholicæ characteres, cxviii seqq. In ea sola certus quarumcunque controversiarum componendarum modus; extra eam, nullus, cxix seq. Nunquam desitura est, doctrinamque puram et inlibatam perpetuo conservabit, tradetque, 273, cxvii, cxxy seq. Vanæ ea de re Grabii cavillationes refelluntur, *ibid.* Vera Christi Ecclesia per universum orbem diffusa, 48, 193, 278, cxxiv. Inanes Grabii trica, cxxy seq. Visibilis ac conspicua, cxxiv, cxxvi. Fidem ac Symbolum ab apostolis accepit, 48 et not. Sola veram ac vivificam fidem ab apostolis acceptam tradit, 173. Sectis quibuscunque antiquior, cxxiv. Catholica, depositoryum dives, in quod apostoli contulerunt omnia quæ sunt veritatis; veritatem ubique prædicans, 178, 317, cix. Vani Protestantium cavilli, *ibid.* Extra ipsam non nisi latrones, fugiendi, 178. Soli lumen Dei creditum, 317. Ejus una toto orbe anima, unum cor, una sibi que

semper et ubique constans fides et doctrina, 49, 51, 106, 222, 317. Ejusdem miracula vera et benefica, 164, 165, 166. Irenæi ætate adhuc communia, *ibid.* Dæmonum invocationibus et magicis artibus ascribi non possunt, *ibid.* In ea sola veri martyres, verum martyrium, puraque ac sancta doctrina, 272, cxxiv. Extra eam nulla vera sanctitas, cxviii. Ecclesiam aliquam esse necesse est quæ inter omnes prima sit ac præcipua, omnibusque præsit; cur? cix seqq. Eam esse solius Ecclesiæ Romanæ prærogativam, veritas Irenæo certissima, 175 seq. et not., cxv seqq. Importunissimi loci pondus frustra declinare conantur Protestantes, cxxi seqq. Ad Romam Ecclesiam necesse est cæteras omnes convenire; cur, et quomodo? *ibid.* Vide *Romana Ecclesia*. In Ecclesia catholica traditio apostolica pura et inlibata semper servata, 173, cxiv seqq. A Romanis pontificibus adulterari nunquam potuit, cxvi seq. Medium quo ad nos usque fluxit intemerata, successio episcoporum est legitime in Ecclesia catholica ordinatorum, cxiv, 173 seqq. In singularum Ecclesiarum archivis, episcoporum ab apostolorum ævo sibi invicem succedentium Catalogus Irenæi ætate exstabat, cxvii. Ad hanc episcoporum successionem hæreticos cur tam sæpe provocat Irenæus cxiv seqq. Ad confundendos omnes hæreticos, unius Ecclesiæ Romanæ Catalogum, omissis aliis, evolvere sufficit; cur 173 seqq., cxv. In sola Ecclesia catholica Romana veri sunt ac pii pastores et episcopi ab apostolis successionem ducentes, 173 seqq., 263, cxiv seqq. Singuli singulis Ecclesiis ab apostolis præfecti, cxv seq. In alia quavis societate nulli veri pastores, cxv, cxvii seq. Ab illis solis veritas, germanaque Scripturarum expositio petenda, 263, 270, cxv seqq. Hic antiquus Ecclesiæ status, e quo vera agnitio repetenda, 272 et not. Ecclesias omnes et singulas, omnesque ac singulos episcopos in errorem conspirare, impossibile; cur, cxix seq.

Ecclesiæ oblatio a Christo mandata, purum est et acceptum Deo sacrificium, 250. Ecclesia ab apostolis acceptum offert Deo sacrificium in universo mundo, quodnam, et cur, 219. Sola puram oblationem corporis et sanguinis Verbi incarnati offert Deo, 250, 251. Ejus sacrificium cur Deo acceptum, 250. In Deo omnipotente per Jesum Christum offert, 249. Ecclesia sub M. Aurelio motibus intestinis ob animorum dissensionem quas ata; cur, lxxxix. Ecclesiæ quænam aliæ, præter Occidentales omnes, Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, lxxxv. Dissidentes, Aniceti et Polycarpi ætate, pacem et unitatem cum tota Ecclesia servabant, 341. Ab Ecclesiis Orientalibus et Occidentalibus dissidentibus funestum schismatis malum averit Irenæus, quomodo, lxxxvi, lxxxvii, xc. Ecclesiis Orientalibus pacem restituit Victor papa, argumentis Irenæi victus, xc. Ecclesia quam late jam Irenæi ætate per orbem diffusa, 49. Verorum adhuc miraculorum gloria coruscans Irenæi tempore, lxxxix. Ecclesiæ in Galliis adhuc rarissimæ medio tertio sæc., lxxxiii. In Ecclesiam totam Irenæi Christianæ religionis promovendæ studium, quomodo sese effudit? lxxxiv. De Ecclesia tota Irenæi discipulis verbis, scriptis et exemplis, quam bene meriti, lxxxiv.

Ecclesiæ catholicæ ab apostolis traditis dogmatibus de angelorum prævaricatorum superbia et casu, necnon de restauratione omnium in Christo, Valentiniani quomodo abusi, xxxi, xxxii. Ecclesia, Valentinianorum Æon, hominis conjux, a Logo et Zoe orta, 6, xvii. Ecclesia cum homine indivulse conjuncta, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, xxxiv. Ecclesia et hominem a Vita et Verbo effluxisse, Scripturis abusus Valentinus finxit, xxxix. Ecclesia spiritale semen Valentinianorum, 28. Ecclesia inferior seu spiritales homines, cur imago superioris Ecclesiæ a Valentinianis dicti, xxxix. Ecclesiæ terrenæ Homo, superior Æon, dux et præfectus, a quo scilicet per subditos sibi Æones informata, et in lucem edita, xxxix. Ecclesiæ locum, in Incarnatione Virginem adimplevisse Marcossii asserebant, xxxix. Ecclesia, quid ex Sethianis, 10.

Ecclesiasticus, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii. Hoc nomen a Spiritu sancti proprietate derivabant, xxx. Ecclesiasticorum nomine Catholicum a veteribus non raro designati, 203 not. Volgus eorum et plebem ita appellabant Valentiniani, 203.

Edessa caput Osrhoenæ, lxxxv.

Eicton, quo sensu vocatum a Mercurio primum omnium principium ab Ægyptiis admissum xxv. Idem ac Bythus Valentinianorum, quomodo, *ibid.*

Electio, non natura, boni homines aut mali, secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282.

Electivum, cur appellatum novum a Potamone introductum in Alexandrinam scholam philosophandi genus, xxiii.

Eleemosyna præteritæ cupiditatis solutio, 242.

Elementa mundi corporea, ex Achamothæ tristitia et pavore orta, secundum Valentinianos, 19, 20, 26. Iis omnibus insitus ignis exitiosus, 26. Elementa quatuor, quid significant, ex Marcosis, 84.

Eleusinia et Bacchanalia, abominanda ethnicorum sacrorum mysteria, quibus ethnica religio veluti turpi infamiæ labe semper fœdata remansit, xxv.

Eleutherus papa 121 ab apostolis, Soteris successor, 176. Ad Eleutheri usque ætatem Valentinum pervenisse, improbable, xiv. Eleutheri episcopatum cum Antouini principatu componens Tertullianus, gravis anachronismi reus, *ibid.* Ad Eleutherum papam scriptæ epistolæ a martyribus Lugdunensibus, non a clero solo, cur, et qua de re, lxxix. A quo perlatæ, lxxx et seqq. Eleutherusne, an Victor præproperas pacis litteras Montanistis concessit lxxix, lxxx. Eadem, monente Praxea, revocatæ jam emissæ, *ibid.*

Elias indignans valde propter populi transgressionem, mitius agere edoctus est, quare, 256. Proprie Deum non vidit, quid igitur, 256. Eliam vere assumptum in carne, minimeque in curru igneo consumptam ejus carnem, Jonæ et trium puerorum conservatio possibile demonstrat, 298. Ejus assumptio in proprio corpore, resurrectionem corpoream Patrum quomodo præmonstrabat, 298. Cum Moyse in altitudine montis cum Deo homine locutus est, cur, 253. Ubinam est cum Henoch 246 not.

Eligendi potestas, cum indifferentia voluntatis ad utrumlibet, ab Irenæo vindicata contra Gnosticos, clvii seqq.

Elloouth, quid significat, ex Irenæo, 170 not.

Eloe, quid significat, ex Irenæo 170 et not.

Elpidius rhetor, Marci Memphitani in Hispaniis discipulus, li. Quo anno a concilio Cæsaraugustano damnatus, *ibid.*

Elpis, Valentinianorum Æon, Patricæ conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 6.

Emeth, seu fors an Kneph, quo sensu vocatum a Mercurio principium Deo solo Monopatore inferius, ab Ægyptiis admissum, xxvi.

Eminentia Dei invisibilis quidem, at ejus providentia nequaquam ignota, 122.

Emissio, quid 151. Emissionum Æonum explicandarum rationes, quæcunque afferri possunt, repugnant, 158 seqq. Emissiones Æonum Valentinianæ, gratis excogitatæ, 155. Nulla earum ratio reddi potest, 156 seqq. A Gnosticis acceptæ, 151.

Empedocles, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxii. Ex subjecta materia facta esse omnia docuit, 134.

Enkratitæ, seu Continentes, Tatiani discipuli, lxxi.

Ennoea Bythi conjux, 5, xvii. Charis et Sige appellata, *ibid.* Cum Bytho indivulse conjuncta, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, xxxiv. Nun et Veritatem parit, 5. Ab Ennoea Patris, et Nu immediate emissos asserebant ange os Simon, Menander, et Saturninus, quid inde, xxxviii. Ennoea Valentinianorum, ipsamet Chaldaicorum Intelligentia, quomodo, xxvi.

Ennoia quid, ex Irenæo, 129.

Enoch sine circumcissione Deo placens, conservatur usque nunc testis justis judicis Dei, 246. Enoch et Elias in paradysum terrestrem translati, juxta apostolorum discipulos, 298. Enoch cum proprio corpore translatio resurrectionem justorum præmonstrabat, 298.

Enthymesis Sophiæ, quid, 9, 11. Partus informis est, et femineus, *ibid.* Achamoth dicitur, 18. Vide *Achamoth*. Secunda Ogdoas dicta, 16. Vera intra naturæ angelicæ limites a Valentinianis conclusa, quid inde, xliii. A Valentinianis conficta, tanquam malorum omnium seminarium et radix, xxii. A Sophia separari non potuit, 140, 141. Separata, passiones concipere non potuit, 141. Ab ea passiones separari non potuerunt, ut fierent materiæ substantia, 141. Ejus imago esse non potest Judæ apostasia, 145. Enthymesi Sophiæ cum anima mundi Platonica vix major affinitas, xl et seqq. Enthymeseos varii perturbationam æstus, earumque ab ea secretarum condensatio, etc., quomodo in Platoniorum placitis adumbrata, xli.

Ephesina Ecclesia a Paulo fundata, 178. In ea permanet Joannes apostolus usque ad Trajani tempora, *ibid.* Ea fidei a Paulo acceptæ et conservatæ testis est verus, 178. Non Ephesini tantum presbyteri, sed et proximarum civitatum episcopi a Paulo Miletum advocati, juxta Irenæum, cxviii. Quid inde contra Puritanos, *ibid.*

Epicharmus Pythagoricus philosophus, cujus disciplinæ seipsum tradidit Plato, xxii.

Epicurus unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxii. Epicuri et

Democriti prima rerum principia, 133. Umbræ et vacui Valentinianorum auctores, 155. Epicurus Marcionis consiliarius a Tertulliano dictus, 223 not. Ab Epicureis Deus otiosus fictus, nullam rerum creaturarum curam habens, 223 not.

Epimenidis circa triplicem mundum excogitata doctrina, ipsissima est Valentiniani hypothesis, quomodo, xxv.

Epiphanes ex patre Carpocrate, Alexandrinus ex matre vero Alexandria Cephalenus, xlvii. Platonice philosophiæ peritissimus fuit, *ibid.* Egregiis dotibus abusus, nefariis dogmatibus patris ampliatis, ad Secundum et fautores ejus se applicavit, *ibid.* et xlviii. Quænam ejus dogmata, *ibid.*, xvi, 54, 55 seq. Junior adhuc morte immatura præventus, quo anno, incertum; vix tamen Adriano principi superfuisse potuit. Ei mortuo divini honores a Cephaleniis delati, *ibid.* Quosnam scripsit libros *ibid.* Juxta Epiphane n justitia Dei quid, 350. Apud Deum nullam esse personarum acceptionem, imo omnibus, etiam animantibus, juste et æqualiter ab eo bona sua distribui, qua mente asserebat, 350, 351. Ejus adversus auctorem veteris legis maledicta, 551. A Valentino et Ptolemaitis quomodo differebat, xlviii. Cur a Clemente Alexand. *μυροδότης γυνώσκων* auctor dictus est, *ibid.* Ejus hypothesis irridet Irenæus, 54, 55. Epiphanes et Carpocrates filius ejus Adriano imperante nefarias suas hæreses confirmarunt, xv, xvi. Circa vocem *Epiphanes* misere lapsus Irenæi interpres, Tertulliano præbuit offendiculum, xlvii.

Epiphanius verba aliqua e Lucae exemplaribus a Catholicis quibusdam abrasa fuisse queritur, 219 not.

Episcopales sedes in Galliis paucissimæ Pothini et Irenæi ætate, lxxxii et seqq.

Episcopis quos instituebant apostoli, tradita quæcunque scitu necessaria erant; cur, 175. Ab episcopis solis, qui successionem habent ab apostolis, legitima Scripturarum expositio et doctrinæ veritas petenda; cur, 262, cxv. A principali successione qui absistunt, quomodo habendi, *ibid.* Episcoporum legitime ordinatorum successio traditionem apostolicam transmittit, 176. Certissimum argumentum quo demonstratur traditionem apostolicam illibatam in Ecclesia conservatam fuisse, cxiv seqq. Hinc prosternuntur Calviniani, Lutherani, etc., *ibid.* Hanc successionem cur tam acriter urget adversus hæreticos Irenæus, cxiv seqq. Sola catholica et Romana Ecclesia ea legitima episcoporum successione gaudet; sola proinde apostolica et vera, cxv seqq., cxxiv. Episcoporum successionum ab apostolis catalogus Irenæi ætate in archivis Ecclesiarum omnium exstabat, cxvii. Singulares proinde in Ecclesiis constituti ab apostolis episcopi, presbyteris jure divino superiores, *ibid.* et seqq., 201 not. Inter tot episcopos tam longe a se dissitos, quomodo unitas fovenda, cxix et seqq. Episcopus omnes singulasque Ecclesias in errorem conspirare impossibile est; cur, cxix, cxx. Episcopis quibus apostoli tradiderunt Ecclesias, hæretici omnes valde posteriores, quo sensu, lx, 317. Episcopi et presbyteri non tantum Ephe-i, sed etiam reliquarum proximarum civitatum a Paulo apostolo Miletum convocati, 201 not. Episcopi fratrum nomine a veteribus nunquam designati, lxxxiii. Episcopis solis credita quatuor prioribus sæculis administratio sermonis in Occidente, cxviii. Inter episcopos olim mos promiscuus eucharistiam ad sese mutuo transmittendi, paschali tempore, 341 not. Episcopi in Galliis vix alibi quam Lugduni esse potuerunt M. Aurelii anno 17, lxxxii seqq. Episcopis pluribus Victoris nimia severitas in Asiaticos displicuit; cur, lxxxvi. Irenæo præcipue, *ibid.* et lxxxvii.

Error prodire timet nudus, sed veritatis speciem induit, 205.

Esdras legem et prophetas restituit, quando, 216.

Ethnici ab ipsis rebus creatis discunt unum esse Deum mundi conditorem, 126. Dei providentia mundum hunc dirigi confessi sunt, 223. Apud ethnicos Christiana religio majorem sibi auctoritatem non acquisivit ex sacrorum ac profanorum mistione, qua ornata est philosophia Platonica, quinimo, xxiv. Ethnicorum sacra quanti faciebant Platonici, lvi. Cur et tantum pariter æque ac Pythagorici vocabulis in eorundem sacris adhibitis tribuebant, *ibid.* Ethnici ipsi Valentiniani pejores, quomodo, xlvi. Ethnici congruentiora nomina imponunt duodecim diis suis, quam Valentiniani duodecim Æonibus suis, 156. Ab impuris ethnicorum Platoniorumque initiamentis Marciorum redemptiones manarunt, lvi.

ETANΘAZ nomen Antichristo convenire potest; de hoc tamen nihil affirmandum, 529 et not.

Eucharistiæ sacramentum quibus sacrilegiis a Marco et discipulis contaminatum, l. Eucharistiam consecrare se fingit Marcus magus, vinumque in Christi sanguinem meris præstigiis convertere, 60, 61. Hiuc manifestum, admis-

sam ab eo transsubstantiationem, præsentiamque realem, l. seq., cxxxix. Eucharistiam offerendi potestatem laicis competere nunquam dixit Irenæus, cli seq. Grabius id absurdum Irenæo allingens, castigatus, *ibid.* Eucharistiam verum esse Christi corpus et sanguinem, per veram et realem panis et vini transmutationem in idem Christi corpus et sanguinem certissima veritas ab omnibus tum hæreticis, tum Catholicis Irenæi ævo agnita et propugnata, cxxxix et seqq., 251 et not., 270, 293 et not., 294. Ea adeo constitit Irenæo, ut Gnosticos negantes Verbum divinum esse mundi opificis Filium, veramque carnem suscepisse, et carnem aliquando resurrecturam, inde confutet, cxl seq., cxlii, cxlv seqq., 251, 270, 293 seqq. Nisi ea fuisset Irenæi fides, vana et ridicula essent ejus argumenta, cxli seqq., cxliv, cxlvi, cxlvii. Grabii aliorumque Calvinianorum vanæ exceptiones refelluntur, cxliv, cxlv, cxlvi seqq. Invocatio Dei super panem et vinum, certissimum eorum transmutationis in Christi corpus et sanguinem argumentum; cur, cxlu seq., 251. Eucharistico Christi corpore et sanguine carnem nostram ali et nutriri, tam vere quam pie affirmare potuerunt SS. Patres; potuerunt et negare; cur, cxlviii seq., 194. Catholica de præsentia reali et transsubstantiatione doctrina, a Cyrilio Jerosolymitano, Gregorio Nyseno, Joanne Damasceno, et aliis antiquis Patribus, ipso fatente Grabio, propugnata, cxlix seq. Albertini et Claudii de Paschasio Radberto commenta omnino ruere, Justinumque martyrem et Irenæum idem cum Cyrilio, Nysseno et Damasc. sensisse, necessaria Grabianæ confessionis consecraria, cl seq. Eucharistia, ex Irenæo, constans ex duabus rebus, terrena et cælesti, aliud præsentiae realis et transsubstantiationis argumentum, cxliii seq., 251. Eam pro vero ac proprio dicto novæ legis sacrificio, ipso fatente Grabio, habuit Irenæus, cxl, cxlix, 249, 250 seq. Hoc sacrificium purum ac novum veteribus sacrificiis substituit Christus, toto orbe nomini Domini offerendum, 249. In eo Verbum vere Deo offertur, 251 et not. Eucharistia, vero Christi corpore ac sanguine, nutrita caro vitæ æternæ capax est, 294. Eucharistia sententiam nostram de resurrectione carnis et de Verbo incarnato confirmat, 251. Eucharistia primis Ecclesiæ temporibus a summis pontificibus in unitatis et pacis signum absentibus ac dissitis transmissa, 341 not.

EUCLES senior, postremus quem Plato Athenis audivit, xxii. Ab eo Megarica secta, *ibid.*

Eulogiarum nomine Eucharistiam Paschali tempore olim ad sese mutuo transmittendi mos inter episcopos promiscuus, 341 not.

Eunuchus fidem in Christum Jesum Philippus facile suavit; cur, 260. A Philippo baptizatus, cur cito ab eodem derelictus, *ibid.* Eunuchus Christi adventus in Æthiopia præco, suæque gentis apostolus, 196, 260.

EURICUS Pythagoricus philosophus, cujus disciplinæ se ipsum tradidit Plato, xxii.

EUSEBIUS. Ab Eusebio quænam assignata de Valentini ætate epocha, xiv. Ex Eusebii Ruffiniani Latinis collectum fuisse a recentioribus martyrologis Lugdunensium martyrum xlvi numerum, inane Dodwelli commentum, xcii, xciii.

EVA cur a Deo statim post lapsum interrogatur, 221. Serpens vero minime, cur, 222. Ob peccatum a Deo non maledicta, pluribus tantum ærumnis fit obnoxia, 221. Eva fortior, imbecillior vero Adam in transgressione præcepti; illa digna venia fuit, hic vero minus; cur, 344. Evæ inobedientia generi humano causa facta est mortis, 220 et not. Evæ virginis contumacia cum Mariæ Virginis obedientia confertur 220 seq., 316. Evæ virginis Maria virgo fit advocata, et per obedientiam genus humanum servat, 316.

Evangelica præcepta legem non solvunt, sed implent; quomodo, 242. Evangelicæ historiæ plurima ac maxime necessaria capita per Lucam solum novimus; quænam illa, 202.

Evangelistæ quatuor non nisi audita aut inspirata scripserunt, 174. Evangelistis qui non assentit quosnam spernit, 174.

Evangelium. Ut Evangelii testamentum aperiretur, mortuus est Christus, 303. Evangelium seu Testamentum Novum priora alia longe superat, 191. Evangelium, fidei nostræ columna, 173. Evangelium undique spargit incorruptibilitatem et vitam, 190. Evangelii die illucescente cur superbius quam antea sese extulit Platonica doctrina, xxiv.

Evangelium novum a Basiliile scriptum, lxi. Evangelium Matthæi solum admittebant Ebionæi, 105. Evangelium Lucæ mutilat Marcion, 106. Evangelium Judæ proditori affictum a Caianis, 112. Evangelium novum Valentino falso attributum, nequidem contradicente genuino Tertulliano, xvi, xvii. Evangelium novum fictum a Valentinianis, et ab eis falso veritatis titulo nuncupatum, 192.

Evangelii loca quibus abutebantur Marcosii, 92, 93. Evangelium de quatuor mundi angulis inscriptum, ex quorum officina prodiit, liv. Evangelium imperfectiori legi succedeas Deum non immutat, nec alium Patrem, Christumve alium, Dei filium, nec alium Spiritum sanctum annuntiat, in quo igitur lege præstantius, 206, 238, 242. Evangelii doctrina non alia quam Dei unius et ejusdem, creatoris omnium per prophetas annuntiati, legis auctoris, Patris Domini Jesu Christi, et præter eum nullius, 185 seqq., 228 seqq. Idem evincitur ex iisdem Evangelii partibus quas Gnostici retinent, suisque erroribus patrocinari contendunt, 189, 190. Evangelia quatuor, nec plura numero, nec pauciora, 190. Mysticæ hujus numeri rationes, *ibid.*, cviii seq. Alia qui admittunt, audaces et blasphemii, 192. Evangelia quatuor, quatuor Ecclesiæ columnæ, 190. Quatuor mundi regionibus respondent, *ibid.* Evangelium quadriforme, 190. Ei respondent quatuor testamenta diversis temporibus a Deo generi humano data, 191. Quatuor animalibus Ezechielis mystice significatum, 190, 191. Evangeliorum quatuor spiritus unus et idem, 190. Evangelia quatuor, a quibus scripta, 174. Quodnam primum scriptis consignatum, *ibid.* not. Evangelium Matthæi Hebraice scriptum, 174. et not. Utrum Hebraica illa lingua eadem sit cum veteri, *ibid.* Evangelium Marci Deum unum et eundem Patrem cæli et terræ conditorem docet, 188.

EVARISTUS papa, quartus. Clementis successor, 176.

Exarchicum jus in Galliis nullum secundo Ecclesiæ sæculo; cur, lxxxiii.

Excæcare quo sensu Deus dicitur, 266, 267.

Exemplum rerum condendarum ab uno Deo sumi potuit, 124, 137. A semetipso accepit Deus mundi creator; secus progressus in infinitum dabitur, 137.

EZECHIEL non proprie Deum vidit, 256.

F

Faciem Dei vivi in cælis facies nostra videbit, 301.

Fato omnia, et Deum ipsum subjici, Valentiniani a Stoicis et poetis acceperunt, 154.

FELIX (S.) presbyter, Irenæi discipulus, Valentiam ab eo mittitur, lxxxiv.

Femina, et natura et lege mari subjecta, 348.

Feminæ Æones, masculorum affectiones sunt, nec ab iis disjungi possunt, 128.

FERREOLUS (S.) presbyter et martyr, Irenæi discipulus, ab eo Vesuntionem mittitur, lxxxiv.

FERRUCCIO (S.) diaconus et martyr, Irenæi discipulus, ab eo Vesuntionem mittitur, *ibid.*

FIDES. In fide ipsa homo liber et suæ potestatis, 282. Fides in præputio patriarchis primum ostensa, postea subtracta; cur, 261. Fides in præputio typus, Zara, cur, 261. Fides ante circumcisionem erat in Abraham et in reliquis justis, 261. Fides Abrahæ adhuc in præputio, prima et novissima facta est, quo sensu, *ibid.* Fidei nostræ patriarcha et propheta Abraham, 257, 258. Fides Abrahæ et nostra, una et eadem, quomodo, 258. Fides in Messiam venturum non sola justificabat, quid præterea, 242 not. Fidem, justitiam et obedientiam, non sacrificia, Deus a Judæis exigebat, propter illorum salutem, 249. Fides in Christum, ac Novi Testamenti libertas a prophetis annuntiata, quomodo, 274. Fides in Christum a prophetis et patriarchis prænuntiata, ex eorum vaticiniis facilius evasit, 259. Fides et vocatio gentium in Isaac et in Rebeccæ partu præsignificata, 258. Fidem ab apostolis eorumque discipulis accepit Ecclesia, 48, 173. Fidei unius et ejusdem transmissio ab apostolis usque ad nos unde eruitur 176. Fidem nostram solis ab apostolis successionem ducentes pastores custodiunt, 263. Ad fidem Christi converterentur facilius apostoli, quos jam instituerant prophætæ, 260. Fides tota hominibus annuntiata, symbolo apostolico explicite non continetur, 175 not. Ad fidei nostræ probationem tradita evangelica libertas, 247. Fides circa Patrem et Filium sat evidenter ostensa, ab omnibus comprobanda fuit, in amicorum salutem, inimicorum vero reprobationem, 234. Fides nostra sola vera, firma et non ficta, unde habetur, 216. Fidei nostræ confirmatio, Spiritus sanctus, 223. Fides nostra Dei munus Ecclesiæ creditum, ad vivificationem hominis, *ibid.* et not. Fidem Ecclesiæ qui effugiunt, putidam aquam de cæno bibunt, 223. Per fidem generatio nova petenda ab Ecclesia, 271 et not. Fides Ecclesiæ catholicæ a prophetis et apostolis orta, una sibi que semper et ubique constans, 222. Fides una eademque firma in Ecclesia sola catholica circa Deum unum Patrem, Filii ejus incarnationem, Spiritus sancti donationem, etc., 317. Fides una et eadem in doctis et indoctis, 50. Fidei consensionem primis temporibus commendat jejuniarum diversitas, quomodo, 340, 341. In fidei mysteriis sobrie sapiendum, 317. Errorum

quibus olim fides contaminata fuit, quidnam fomitem ministravit, xxiv. Fidei catholicæ veritas ex pugnantibus secum invicem hæreticorum sententiis magis elucet, 47. Per fidem et Spiritum Dei homo insertus ex oleastro fit oim fructifera, 304. Secus si insertionem non assumit, *ibid.* Fidem qui habent in Patrem et Filium, et eloquia Dei meditantur, mundis animalibus ruminantibus, et ungulam duplicem habentibus quomodo significantur, 302. Fides Mariæ Evæ incredulitati opponitur, 220 et not.

Fides catholica, quantum ex Irenæi doctrina juvari potest, cvii et seqq. Fides Justinii in Deum unum creatorem, Patrem Domini nostri, quam firma, 233, 234. Per fidem cum Deo conjunctus, qui Deo credit; separatus autem a Deo, qui non credit, 323. Utriusque sors, Verbo iudice, quam diversa, 326. Fides hominibus vitam impertit, veluti anima corpori, 223 et not. Fides pura ad sacrificium purum requisita, 231. Per fidem et obedientiam non omnes sunt filii Dei, licet omnes sint per naturam, 288. Fides et spes, quomodo in futuro sæculo perseverabunt, 157, clv. Fides et charitas, sine operibus, ad salutem sufficiunt, ex Carpocratianis, 104. Fides Christiana, quando primum apud varias Occidentis nationes invecit, 49 not. Lxxxii seq.

Fideles genus sunt Abrahamæ, 233. Eandem cum Abraham fidem sortiti, secuti sunt et ipsi Verbum Dei, 233. Dii appellati, quare, 180. Non simpliciter, sed cum additamento, 181. Spiritu sancto percipiunt salutem; qui vero contemnunt eum, justissimo iudicio excipiendi, 274. Ubi primum appellati Christiani, 199.

Filii Dei. Circa Filii Dei incarnationem et veram humanitatem Gnosticorum omnium varii errores, 189. Filii Dei unigeniti varia nomina et rationes in totidem Æones discerpenti, undenam a Valentinianis occasio captata, xxx. Filium Dei specietenus factum hominem dicentes Valentiniani, vani sunt, 292. Filius seu Verbum semper et ab æterno existit cum Patre, 233, 235. Non extra, sed in sinu Patris, 189. Unus cum Patre Deus, 184. Filio Dei communicat in omnibus Pater, 158. In Filio Pater, 199. Filii nomen proprium Patris est, 249. Filii generatio a Patre, 190, 191. Filii invisibile, Pater, 234. Filius, visibile Patris, 234. Mittitur a Patre, 234. Filius Dei semper et ab initio revelavit Patrem angelis et omnibus a quibus vult cognosci Pater, 163, 234, 235 seq., 234 seq. Ita revelavit Patrem, ut invisibilitatem ejus semper custodierit, 235. Filius, agnitio Patris, 234, 235. Per Filium adoptive visus est Pater, 234. Filius Patrem tanquam Deum annuntiavit, Filio pariter testimonium perhibente Patre, 180. Filius notum facit Patrem, Pater vero Filium, 189, 234, filius sine Patris beneplacito cognosci non potest, 234. Filium esse agnitionem Patris, agnitionemque Filii in Patre, et per Filium revelatam esse, quo sensu dixit Irenæus, cxxxii. Filii et Patris dispositiones quasnam pervulgavit Spiritus Dei, 272. Filium et Patrem nullatenus cognosci posse Christus non docuit, alioquin supervacaneus adventus ejus, 234. In Filio Patrem viderunt omnes, non omnes crediderunt, 234. Sine Filio Patrem cognosci posse Judæi putantes, a Deo quoque defecerunt, 236. Filii Dei agnitio, agnitio salutis, 186, 195. Filius, Deus ac Dominus a Spiritu sancto merito appellatus, 180. Non nisi per Filium Deus, Christique adventus ab ullo unquam cognitus est, 235. Filius Dei passim in Scripturis inseminatus, 239. Is est qui passim in Scripturis vel cum Abraham et Noe loquens, vel Adam quærens, vel Sodomitis iudicio excipiens, vel Jacob in via dirigens, aut de rubo cum Moyse loquens inducitur, 239. In figura humana ad Abraham et Moysem locutus est, 236. Unus erat ex tribus qui Abraham apparuerunt, quem adoravit, et Dominum Deum confessus est, 235, not. Salutaris Dei appellatus, 185. Ejus incarnatio a Deo promissa, 185. Filius cum Patre Deus ac Dominus a prophetis et apostolis prædicatus, et præter eum nulla alia res, 183. Filium Dei, filium hominis factum prophetæ prænuntiaverunt, quomodo, 275. Filii Dei adventum Moyses et prophetæ prædicaverunt, 229, 235. Filii Dei adventus quis et qualis a prophetis annuntiatus, 239. Filii sui incarnationem Deus Pater omnium operatus est, et novam generationem ostendit, 293. Filius missus a Patre, non ad modum prophetarum, sed principalem auctoritatem habens, 278. Filius Dei unigenitus ab eodem Deo Patre qui a lege et prophetis annuntiatus est, in salutem hominum venit, 314. Ipse ejusdem Dei vox per quam homo præcepta accepit, 314. Filius comprehensibilis et visibilis appellatus, 189. Filio Dei adveniente nova omnia facta sunt, 185.

Filii divinitas et incarnatio astruuntur, 180. Distincta eius hypostasis, 180 not. Filius Dei semper existens apud Patrem non tunc cepit cum carnem assumpsit, 209. Filius Altissimi et filius David, unus et idem, 205. Filius Dei vere factus est homo, 271. Verus Deus et verus homo,

208, 210, 214, 258. Verbum Patris est simul et Filius hominis, 213. Filium ignorare non potuerunt apostoli, 199. Filium Dei visibilis et passibilis factus, cur, 235. Factus hominis filius ut et homo filius Dei fieret, 183, 212. A Filio Dei homine facto conteri serpentis caput, inimicumque vinci decebat, 318. Cur Filius Dei magister noster verus homo fieri debuit ut doceret nos, 292. Ac redimeret, *ibid.* Non vi, sed suadela, 292. Filius Dei per incarnationem salutem hominibus in compendio præstans, 209. Salus, Salvator, et salutare vere dicitur et est, 186. Filii imaginem accipit homo per Spiritum sanctum, 208. Ad Filium per Spiritum sanctum, ad Patrem vero per Filium justus ascensuri, 337. Filius mensura immensi Patris, quomodo, 231, cxxxii. Filii figuratio ab Irenæo et SS. Patribus Spiritus sanctus appellatus, 236 et not. Patria omnia ministrans quo sensu, *ibid.* 235, 299, cxxxii et seq. Filius et Spiritus sanctus, Verbum et sapientia, Dei manus, quo sensu, 228, 233 not., 293 not., 299, cxxxviii. Filio Dei ignorationem diei extremi iudicii non ascripsit Irenæus. Explicatur ejus sententia, cxxxiii et seq. Vide *Verbum*.

Filii Dei sunt omnes secundum naturam, non autem omnes secundum fidem et obedientiam, 288.

Filiorum lucis et filiorum tenebrarum, Verbo iudice, sors quam diversa, 326. Filiorum major est obedientia et pietas, quam servorum, cur, 242. Filios oportet magis timere quam servos, quo sensu, 247.

Flagitia quæcumque non inquinant spirituales, ex Valentinianis, 29.

Flatus vitæ incorporalis et immortalis, 300, 301.

FLORA. Ad eam a Ptolemæo scripta epistola, quid erroris continebat, xliix.

Floriani quinam dicti hæretici, lxxii. Eorum dogmata, lxxiii.

FLORINUS quis, et quæ ejus fortuna, civ. Polycarpi discipulus, Irenæi sodalis, *ibid.* Ejus errores quinam, *ibid.* et cv. Ab Irenæo scripta adversus eum epistola, *ibid.* Quo anno, cv. Fragmentum illius epistolæ, 359. Ejus occasione pariter scriptus liber *De Ogdoade*, cv. Hujus libri clausula, 359. Florinus in imperatoria aula splendide agens ab Irenæo adhuc puero visus, 359.

Formæ e cælo deciduæ, causæ rerum exemplares, ex Democrito, 133.

FORTUNATUS (S.) diaconus et martyr, Irenæi discipulus, Valentiam ab eo mittitur, lxxxiv.

Fratrum nomine episcopi a veteribus nunquam designati, lxxxviii.

G

Galliæ. In Galliis quando primum suscepta fides, 49 not. Quando primum visa martyria, *ibid.*, lxxxiii. In Galliis rarissima adhuc Ecclesiæ medio tertio sæc., *ibid.* Rarissimi aut forte nullidum episcopi, Pothini et Irenæi ætate, lxxxii et seqq. Galliarum Ecclesias vix alius præter Lugdunensem episcopum episcopali jure regens, Irenæi ætate, lxxxiii, lxxxiv. In Galliis episcopi vix alibi quam Lugduni esse potuerunt anno 17 M. Aurelii, lxxxiii, lxxxiv. In Galliis nullus patriarchicum, metropolitanicum aut exarchicum jus secundo Ecclesiæ sæculo lxxxiii. Galliæ Ecclesiarum sententia de Paschatis celebratione, lxxxvi. In Galliis Lugduni et Viennæ persecutio excitata, quo tempore, lxxxix. In Gallias profectus Irenæus Lugdunum venit, quando autem, a quo, et qua occasione missus, incertum, lxxxviii, lxxxix. Quænam ibi zeli sui specimina edidit, lxxxiv. Galliarum apostolus lumenque Gallorum Occidentalium dictus, lxxxiv.

Generatio Verbi divini inenarrabilis, et soli Deo nota, 158. Non sunt sui compotes qui eam enarrare audent, 158. Generatio duplex in Christo, 212. Generationes quot a Luca memoratæ ab Adam usque ad Christum, juxta Irenæum, 219, not.

Gentes et linguas tot fuisse quot generationes Christi, plures ex antiquis crediderunt, 219 not.

Gentilium sacra quanti faciebant Platonici, lvi. Cur et tantum pariter, æque ac Pythagorici, vocabulis in eorumdem sacris adhibitis tribuebant, *ibid.* Gentilium theologia naturalis undenam perfectionem et ornatum mutuata, et quomodo Evangelii sanctitati opposita, xxiv. Duo tamen, quibus vanæ excusationis velum obduci non potuit, *ibid.* et xxv.

Gentium fides et vocatio in Isaac et in Rebeccæ partu præsignificata, 258. Et per uxorem ab Osea et Moyse assumptam, quomodo, 257. Ex gentibus egressus Ecclesiæ, egressus Hebræorum ex Ægypto typus, 268. Gentium ad fidem vocatio, mysterium hominibus impervium, 51. Ad gentes etiam promissionis Abrahamæ factæ fructus manavit, 235. A gentibus Christus recipiendus erat, a Judæis autem occidendus, 257. Gentibus melioribus colo-

nis, vineam Dei a malis ablatam, Christus locaturus venit, 278. Gentium multitudo in unam fidem convenientium, Christi merces, 258. Gentilium conversio difficilior quam Judæorum, 260. Ex gentibus qui credunt, pater eorum Abraham, 238. Gentium fides generosior quam Judæorum, 260. Gentes et infideles, justis ad salutem quomodo prosunt, 327. Gentilibus vulgata calumnia, Christianos omnes magicis artibus deditos, eorumque cætus corruptelarum omnis generis officinam esse, unde manavit, lvi. Gentes judicat spiritalis discipulus, quomodo, 270. Adversus gentes editus ab Irenæo liber seu potius sermo, De scientia inscriptus, cv. Eusebius et Hieronymus hic corrigendi, cv. A gentilibus si quæ ad vitam necessaria accipimus, a fortiori ab Ægyptiis quidquam accipere potuerunt Hebræi, 268. Ii nonnisi temere damnari possunt, 268.

Genus humanum instauravit Verbum idem Dei, a quo nos conditi, 312. In genus humanum gratia uberior per Christum effusa, 379.

GLAUCIA, vir obscure nominis, quem Basilides præceptorem habuisse gloriabatur, lxx.

Gloriæ majori gradu dilectio Christi major ab ipso remuneranda, 243.

Gnosticorum nomen undenam deductum, xxv. Γνωσις quid, juxta Gnosticos et Platonicos. Hanc vocem utriusque cur sibi arrogabant, xxv. Gnosticorum titulo quinam se insolentius efferebant, et cur, lxxii. Quis primus superbum hoc nomen sibi suaviter sectæ indiderit, incertum, lxxii. A Patribus quibusdam quo sensu specialis Gnosticorum secta constituitur, *ibid.* Gnostici sese spirituales vocabant, 204. Gnosticorum ætas et princeps, 179. Gnostici omnes a Simone Mago orti, 115. Gnosticis omnibus cum Simone eadem pene dogmata, lvi. Gnosticorum hæresis a Simone Mago et Menandro propagata, apostolorum ævo altas jam radices egerat, xx. Ii forsitan in quos digitum intendit Apostolus ad Timotheum scribens, xx. Gnosticorum omnium doctrinæ fundamenta, unde eruta, lvi. Gnostici quorumnam philosophorum libros circumferebant, xxii. Platonice potissimum philosophiæ operam dabant, xii. Omnium hypothesis eadem re ac Platonicorum mundus intelligibilis, xl. Gnosticorum Valentinianorumque hæresis purus ethnicismus varie interpolatus et novis accessionibus ex Christiana religione auctus, xxi, xxii. A prioribus Gnosticis aut Valentino Dei unitatem negatam fuisse, improbable proorsus, et a verosimili abhorrens, xxxiii. A Gnosticis veteribus omnibus quænam assignata malorum radix et origo, xxxi. Gnostici veteres a quibus suam de duplici principio hæresim repetere, xlii.

Gnostici quidpiam extra Deum fingentes, progressum in infinitum admittant necesse est, 116. Juxta Gnosticos adulterantes Scripturas Deus verus a nullo cognitus ante Christi adventum, 233. Gnosticis adversus suum factorem blasphemiantibus nulla excusatio, 187. Gnostici alterum Patrem, et quidem incognitum e Christi verbis temere eruunt, 236. Parabolis abutuntur ad alterum Deum inducendum, 126. Dicentes Deum Patris alterius typum et imaginem esse, refelluntur, 252. Juxta Gnosticos Deus cæli et terræ non vere Deus est, 228, 230. Refelluntur, 229. Deum cæli et terræ conditorem, Christi Patrem negantes, confutantur, 229. Contra Gnosticos Deum unum et eundem utriusque Testamenti esse auctorem, senioris cujusdam auctoritate confirmatur, 269. Gnosticorum errores circa Dei, veteris et novæ legis auctorem, ex ipsismet Evangelii a se retentis et citatis partibus convelluntur, 189, 190. Contra eosdem etiam unius personæ Christi et Jesu passibilis veritas confirmatur, *ibid.* Deum fingentes humano generi minime communicantem, neque terrena administrantem, magnum Deum advenisse putabant, 225. Contra Gnosticos, Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admistione loqueretur, nonnisi temere asseri posse probatur, 276. Gnostici in uno vero Deo animum sistere non potuerunt, 252. Deos plures fingebant, 225. Deos plures confingentes, Patres multos simulantes et Filium Dei dividentes, seductores sunt et pseudoprophetæ, 207. Gnosticorum Deus Pater, gratis effictus, 126, 234, 252. Gnosticorum errores circa mundi creationem, 188. Juxta Gnosticos quænam creationis mundi causa, 224. Quis mundum creavit, 188. Demiurgum non a semetipso rerum condendarum typos, imagines et modum, sed de super accepisse effluentes, refelluntur, 253. Gnosticorum omnium sententia de mundi creandi ac regendi munere angelis imposito a Platonicis fontibus efluxit, xlii, xliii. Juxta Gnosticos multiplex angelorum ordo, varia officia et veluti præfecturæ, xxxix. Gnostici prophetas a Demiurgo inspiratos et missos dicebant, 276. Eosdem partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos locutos fuisse asserentes, refelluntur, *ibid.* et seqq., 324.

Gnosticorum varii errores de Jesu Christo, 186, 201, 209. Evangelii doctrinæ directe oppositi, 206. Unum Christum Jesum confiteri tantum; lingua, re vero eundem dividere convincuntur, 206. Christum a Jesu temere dividentes, mendacii arguuntur, 208, 209. Christum impassibilem a Jesu passibili dividentes, posterior priore melior contra ipsos demonstratur, 211. Primogenitum mortuorum nesciunt, 229. Christum, aut Salvatorem, aut Verbum incarnatum negant, 188, 189. Passionem Domini extensionis Christi superioris supra Horum typum esse dicentes, refelluntur, 277. Gnosticis negantibus Christum esse Filium Verbum Dei, itemque carnis resurrectionem impugnantibus; eucharistiam vere corpus et sanguinem Domini esse constare non potest, 251 et not., clx et seqq. Gnostici veram et realem Christi corporis et sanguinis in eucharistia præsentiam ac transsubstantiationem admittebant, cxxxix. Gnosticorum errores circa Salvatorem, 186 et not. Quemnam supernum Salvatorem appellant, 186. Juxta Gnosticos Salvatoris origo quæ, 188. Et a quo emissus, 207. Salvatorem a Jesu distinguebant, 189. Gnostici Salvatorem in Jesum descendisse ut Patrem annuntiaret, credebant, 189. Eorum Salvator Hesiodi Pandoræ similis dictus, cur, 229, not. Hinc Pandoræ sophistæ appellati, *ibid.* A Gnosticis et Valentinianis SS. Trinitatis fides omnis profanis suis ac Platonicis commentis funditus eversa, quomodo, cxxvii. Quibus argumentis ab Irenæo impugnati, cxxviii. A Gnosticis prioribus Trinitatis mysterium rejectum, quod Dei unitatem violare videretur, xxxiii. Quid inde, *ibid.* et xxxiv. Gnostici priores non aliud de Trinitate senserunt quam quod postea Noetus et Sabellius, xxxv, xxxvi.

Gnostici carnis resurrectionem negant, 98. Negantes a Deo corpora suscitata in æternum servari posse, refelluntur, 293, 298, 299. Carnis resurrectionem negantes, de anima quid sentiebant post dissolutionem, 330. Gnosticis negantibus carnis resurrectionem et salutem Paulum nusquam favisse demonstratur, 302 et seqq. Gnostici gloriabantur abscondita et inenarrabilia se didicisse sacramenta, 201. Catholicorum unctiones æmulantur, 96. Baptismi Jesu virtutem enervant, 93, 94. Formam imitant, 95. Quidam baptismum aquæ et sensibilia quævis signa rejiciunt, cur, 96. Gnosticorum asserentium Christum et apostolos doctrinam suam ad audientium opinionem accommodasse, audacia, 179. Istud impiissimum dogma confutatur familiaribus exemplis, 179, 180. Necnon Christi et apostolorum sermonibus, 193 seqq. Gnostici sæpe perstricti a Joanne apostolo, Juda, Jacobo, Ignatio et Polycarpo, lxxiii. Ab illis quinam rejecti Scripturæ libri, quinam mutilati, quamplurimi etiam penes illos apocryphi, blasphemis que referti libri, *ibid.* Mores eorum perditissimi, *ibid.*, lxxiv. In Christianos ipsos redundabant, *ibid.* Quatuor Evangelia non admittebant, 189, 190. Incarnationem negantes, unicum Marci Evangelium retinebant, 190. A Gnosticis variis diversæ Evangeliorum partes retentæ, 189, 190. Perperam explicant Scripturas, 126. Ut ab apertis Scripturarum traditionisve testimoniis sese expediant, quænam eorum subterfugia, 174, 175. Secum invicem pugnant, 277. Varias de iisdem Scripturis sententias habentes, 277. Catholici vero in eadem doctrina conveniunt, 277. Varia Scripturarum principia admittentes, invicte refelluntur, 276. Eorum varii errores ex ipsismet a se retentis Evangeliorum partibus refutantur, 189, 190.

Gnostici, primi auctores emissionum Valentinianarum, 131. Eorum errores circa Monogenem et Logon, 188. Apud eos Bythi et Sigis copulatione nihil frequentius, xiv. Quid inde contra Dallæum asserentem a Valentino Sigen primum fuisse definitam, xii, xiv. Gnosticorum Mater femina a femina, 224. Matrem suam diversis vocabulis cognominant, 228. Digni matris Achamoth filii, 224. Apud eos silentium, res maxima, cur, 277. Gnosticorum genus duplex; alii communi, speciali alii sectæ aut magistri titulo noti, lxxii. Gnosticorum quorundam prava dogmata et mores, 107. Quidam morituros redimebant, cur et quomodo, 97, 98. A Gnosticis multarum hæresum propagines natæ, 106. Gnosticos seipsos vocant Carpocratiani, 104. Gnosticorum sureulus Nicolaitæ, 188. Gnosticorum principia scholæ suæ accommodavit Valentinus, 52 et not., xx seqq. Gnosticorum fabulis Valentinum jam ab initio Alexandriæ imbutum fuisse satis probabile, xiv. A Gnosticis aliis quidam Valentini discipuli moniti, a magistro defecerunt, cur, xvii. Gnostici Valentinianos impugnant propter emissionem Hominis et Ecclesiæ, 132. Gnosticos inter et Valentinianos nulla dissensio de emissionem primi ordinis angelorum a supremis Æonibus, sed tantum de emissionis modo, xxxviii. Ab his, quibusnam angelis ascripta mundi fabricatio, xxxix. A Gnosticis secundam tetradem furati sunt Valentiniani, in hoc tamen

mali fures, quomodo, XXI. Gnosticorum nomen sibi superbius arrogantes Valentiniani omnes, ab Irenæo castigantur, xcvi. Gnosticorum octonarium in duos quaternarios secans Secundus hæreticus, dextrum scilicet et sinistrum, lumen et tenebras, Pythagoreorum vestigia relegit, quomodo, xxix. Gnosticos ab errore revocaturus, quid præstandum, 227. In Gnosticis debellandis, qua methodo et ordine processit Irenæus, xcvi, xcvi. Operi cur *detectio-nis et eversionis*, etc., titulum inscripsit, xcvi, xcvi. Genuinum hunc quænam demonstrant, xcvi. A recentioribus cur omissus, et emissioni quinam occasionem dedere, *ibid.* Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus errans hic refellitur, *ibid.* et xcvi. Gravius pariter emendatur, xcvi. An simul et eodem tempore conscripti omnes, *ibid.* xcix. Adversus Gnosticos tres priores libri quandonam ab Irenæo scripti, lxxxiv. Gnosticos omnes per Valentinianorum latus ab Irenæo transfixos exhibet operis titulus, quomodo, xcvi, xcvi. Gnostici omnes, confutatis Valentinianis, simul confutantur, 163 seq. Gnostici, Simonis Magi discipuli, a spiritali discipulo iudicandi, 271. Gnostici systematis absurditas, 137. Gnostice hæreseos præcipuis capitibus eversis, cætera omnia ruunt, 144. Gnostici secum invicem pugnant, 47, 98. Novitatum amatores, 47, 106. Episcopis, quibus apostoli tradiderunt Ecclesias valde posteriores, 317. Ethnicis peiores, cur, 126. Ipsi Plato religiosior, in quo, 224 et not. Epicurei ac Cynici potius quam Christiani, 165. Diaboli ministri in hominum perniciem, 228. Eorum simulatio, dolus ac superbia, 203. Doctrina vacua et tenebrosa, 224. Sermones captiosi, 209. Vanis promissis credentes sibi deludunt, 223. Purum sacrificium non offerunt Deo, cur, 251 et not.

Gætica, quænam magiæ species, juxta Platonicos, LVII, LVIII.

Græci philosophiæ suæ primordia a barbaris acceperunt, xxii. Ad Græcos et Latinos a Chaldæis transmissa philosophia a quo nomen cepit, *ibid.* Quinam e Græcis philosophis primi de divinis et cælestibus rebus disse-ruere, *ibid.* E Græcis quidam licet ad Christum conversi, in fabulosæ tamen ethnicorum theogoniæ gradibus percensendis adhuc operam dantes, ii forsitan in quos intendit Apostolus ad Timotheum scribens, xx.

Gratia major et uberior in novo testamento quam in veteri tradita, 240, 274, 279. Gratiæ Christi medicinalis necessitatem agnovit et probavit Irenæus, clx, 208. Gratiâ Catholicis in usu dari et adimi; sibi vero propriam esse, nec unquam auferri jactabant Valentiniani, 31.

Gratia, Bythi conjux juxta Valentinianos, xvii.

GREGORIUS Nyssenus præsentia realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia ac transsubstantiationis propugnator, ipso fatente Græbio, cxlix seq. Necessaria hujusce Grabianæ confessionis consecraria, cl seq.

GREGORIUS Turon. ætate miraculis celeberrimus Irenæus, xciv. Gregorius Turonensis Irenæum disertis verbis martyrem appellat, xc, xci. Hanc auctoritatem elevare tentans Dodwellus, refellitur, xcii et seqq.

H

Hæmorrhoidis morbus, Sophiæ passionis figura, ex Valentinianis, 15, 144, 148. Nulla inter utrumque affinitas, 149.

Hæreses, novæ et apostolis recentiores, 178, 179. Hæreseos crimen mitius punitum primis Ecclesiæ temporibus, 179 not. Ab omni hæresi quantum abhorrebat Polycarpus, 340. Necnon veteres Christiani, 340 not. Hæreseos gnostice præcipuis capitibus eversis, cætera omnia ruunt, 144. Hæreseum omnium compendium, Valentinianorum doctrina, 227.

Hæretici, quis eorum pater, 173. Omnes Simonis Magi discipuli, 106. Omnes Deum quidem unum confitentur, sed per malam sententiam immutant, 98. Oracula divina depravant, 2, 192, 198. Ab hæreticorum consuetudine quantum abhorrebant apostoli ac eorum discipuli, 177. Hæretici similia Catholicis loquuntur, dissimilia sentiunt, 3. Hæreticorum variæ sententiæ, cur, 196. Non ita de discipulis apostolorum, 196. Ex hæreticorum sentiis secum invicem pugnantibus, catholice fidei veritas confirmatur, 47. His non tantum respondendum, sed et adversus eos argumentandum est, cur, 127. Non credentes veritati, perdunt pœnem vitæ veræ, 127. Eorum miracula falsa, et meræ diaboli præstigiæ, 164 seq. Diabolo similes, Scripturæ auxilio mendacium abscondunt, 318. Vanis scientiæ promissis rudiores decipiunt, 2. Pravis artibus imperitos seducunt, 2. Castitatis inimici, 30, not. Quomodo puniendi, 262. Modestiores monendi et confundendi; feroces et pertinaces fugandi, 164. Eorum temeraria curiositas, immisissis in eos ignorantia dæmonibus juste castigata, 84. Cur in cæcitate et stultiloquium incidunt, 157. Cæci sunt, ac cæcorum duces, ideoque fugiendi, 82,

317. Non apostolorum, sed sui erroris discipuli, 196. Eapropter variæ eorum sententiæ, 196. Hæretici omnes episcopis quibus apostoli tradiderunt Ecclesias, valde posteriores, quo sensu, lx. Hæreticis sectis quibuscunque antiquior vera Ecclesia, juxta Irenæum, cxxiv. Hæretici ad veram Ecclesiam pertinere non possunt, juxta Irenæum, cxviii et seqq. Apage spuriam illam a recentioribus Protestantium ministris excogitatam Ecclesiæ notionem, *ibid.* et seqq. Non ad Scripturas duntaxat provocantur jam ab Irenæi ætate, sed et ad traditionem, cxiii, seqq.

HARMOGENES, Salvatoris nomen, ex Barbellotis, 108.

Hebdomadæ majoris jejunium, aliis rigidius olim servatum, lxxvii. Tota hebdomada xerophagiis astricta, lxxxix.

Hebdomas dicitur Valentinianorum Demiurgus, cur, 24.

Hebræi Ægyptios exspoliantes quomodo excusantur, 267, 268. Hebræorum egressus ex Ægypto typus fuit egressus Ecclesiæ ex gentibus, 267, 268. Hebræis cur tradita lex, 247. Hebræo populo legis servitus apte imposita, 244, 245. Hebræis lex non ab altero Deo data sed ab eodem illis ad servitutem pronis imposita, 245. Ad Hebræos Pauli Epistola ubinam ab Irenæo citata, cv.

Hebræicæ litteræ non conveniunt cum numeris Græcorum, 150. Quædam a dextra ad sinistram scribuntur, quædam contrario, *ibid.* et not. Veteres dictæ sacerdotæ es, cur, *ibid.* not. Arithmetice quomodo disponuntur, *ibid.* not.

Hebræica lingua apostolorum temporibus in Judæa vulgaris, non vetus illa antiqui testamenti, sed Syro-Chaldaica, 174, not.

Hedone, Valentinianorum Æon, Autophnou conjux, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Ejus Æonis nomen e Scripturis a Valentino corrasum, quomodo, xxix.

HELENA, Simonis Magi socia, quæ et qualis, 99, liv. Quid de ea garreret Simon, *ibid.*, liv, seq.

Hellenistæ Judæi in Platónico philosophandi genere quantum profecerunt, xxiv.

HENOCH legationis munus obivit ad angelos, 246. Quodnam, et ad quos angelos, *ibid.* not. Quid Spiritu prophetico prædixit, juxta Tertullianum, 246, not. Unde haustus error, *ibid.* In quem locum translatus cum Elia, 246, not. Henochi liber apocryphus Irenæo et Tertulliano erroris ansam præbuit, 246, not.

Henosis, Ageratou conjux, Valentinianorum Æon, Logi et Zoes proles, 6, xvii.

HERACLEON, Valentinii familiaris, 262. Verbi divini æternitatem, omniaque ab eo condita fuisse negat, *ibid.* seq. Joannis Evangelium corrumpit, 363. Ejus ætas in incerto potius relinquenda, quam quidquam de ea temere de-i-niendum, lv. Ab Heracleone quinam scripti libri, lv, lvii. Quænam ejus dogmata, *ibid.* Verba hæc, *Deum nemo vidit unquam*, a Joanne, non evangelista, sed Baptista dicta fuisse putat, 363. Ad solos prophetas baptizandi munus pertinere vult, 364. Joannem Baptistam ambigue respondisse dicit, *ibid.* Mundi opificem, Christo inferiorem esse, illiusque regnum temporarium esse et parvum, *ibid.* et 373, 374. Plura Joannis Evangelii loca detorquet ad Gnosticorum commenta, pessimeque explicat, 362 et seqq. Animam immortalem esse negat, 373. Angelos quosdam ad filias hominum descendisse sentit, 374. Homines quosdam ejusdem essentiæ cum diabolo esse putat, 374, 375. Discipulorum ejus profana redemptio, quid et qualis, 97, et not. lvii.

Heracliteorum opiniones quid Platoni in conflando systemate inservierunt, xxiii.

HERENNIUS e schola celebris Ammonii prodiit, *ibid.*

HERMÆ Pastor quantum auctoritate valuit apud Græcos, ci. Velut canonicus liber ab Irenæo citatus, 253 et not., cix. Cur postea e sacrorum numero expunctus, *ibid.*

Hermionensium ille ὄρεος Apollo undenam manasse creditur, xxx.

HERMOGENES, Parmenidis discipulus, unus ex iis quos Plato Athenis audivit, xxii.

HERODES a Domino vulpes appellatus, cur et quo sensu, 288.

Heroes angelis mundanis subiciebantur juxta Platonicos, xlvi. Heroum ac dæmonum cur duplex a philosophis distinctum genus, utrisque sacra fiebant juxta Jamblicum, sed ob finem diversum, xliv. Heroum seu virorum illustrium animas in dæmonum ordinem referendas esse, placitum inductum a Platone, vel recens natum ab eo confirmatum; inde amplificata dæmonum turba, xliv.

HESIODEUS poeta a Valentinianorum Matre inspiratus, 146. Ab Hesiodo 30 dii conficti, xxx. Ab eo forte Pleromatis formam Valentiniani desumpsere, *ibid.* Hesiodi Pandora Salvator est Valentinianorum, 134, 146.

Hexæonia Hori compago, 13 et not.

HEROCLES ex ora celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.

HIERONYMUS (S.). Quo anno scripsit illustrium virorum Catalogum, xcii. Hieronymus studii philosophici iudicias agens, cur argumentum ab Irenæo petit, lxxviii. Disertis verbis Irenæum martyrem appellat, xc, xci. Ejus auctoritatem Dodwellus concutere tentans, refellitur, xcii.

Hierophantarum Phœniciae auditor Pythagoras, xxii. Hierophantis et Ægyptiaco idiomati ante Ptolemæum concredita Ægyptiorum sapientia, jussu ejus et cura cum sacris Judæorum libris in Græcum conversa est, cur, xxiii.

Hierosolyma temporalis, sicut lex, eandem debuit habere sortem, 251 et not. Hierusalem terrenam post resurrectionem reedificandam esse, et in ea regnatos justos, quomodo probat Irenæus, 535 et seqq. Ex Hierosolymitana Ecclesia omnis Ecclesia, 195

Hierusalem, matris Achamoth nomen, 25.

Holocausta vacua Deus a Judæis non exigebat, quid ergo, 248. Holocausta et sacrificia Deus a Judæis non exigebat, sed justitiam, fidem, et obedientiam propter illorum salutem, 249.

Hippolytus ep. et M. Irenæi discipulus, eruditione conspicuus, lxxxiv.

HOMERUS, Valentinianorum propheta, quomodo, 271. A Valentinianorum Matre inspiratus, 148. Ejus sententia de deorum ortu, 133. Homeri cento, 46. Quorsum ab Irenæo concinnatus, 45, 46. Homericus Jovis imbecillitas, 57.

Homo, Valentinianorum Æon, a Logo et Zoe ortus, 6. Angelus fuit, quodnam ejus officium et veluti præfectura, xxxix. Hominem et Ecclesiam a Verbo et Vita effluxisse Scripturis abusus Valentinus, quomodo finxit, xxix. Homo cum Ecclesia dodecadis caput, xvii, xviii. Hominis et Ecclesiae emissionem a Gnosticis male furati Valentiniani, cur, 152. Propter eam emissionem impugnantur a Gnosticis, *ibid.* Hominem et Ecclesiam Verbo et Vita præmittunt Colorhasei, 58 et not. Hominis et Ecclesiae emissiones a Valentinianis confictæ confutantur, 132. Ab Homine Verbum perperam derivant Valentiniani, *ibid.* Homini et Verbo cur a Valentinianis longa Æonum subjecta series, xxxi. Homo ab angelis factus, ex Saturnino; quomodo, 100, lvm, seq. Quæ sors ejus post mortem, *ib.* Homines, alii natura boni alii natura mali, ex eodem, 101. Hominis formatio, qualis ex Ophitis, et Sethianis, 110. Quomodo facta secundum Valentinianos, 27. Eam ad Platonica placita exegere, xliv. Hominis pars triplex, ex Valentinianis, 27, 28. Varia illius sors, *ibid.*, 159, 160. Hominum tria genera, ex iisdem, 35. Varia eorum sors, *ibid.* Quibus Scripturæ locis significata, secundum eosdem, 58, seq. Homo spiritualis Valentinianorum, quis, 27. In Demiurgum clam depositus, et per eum in animam humanam depositus, cur, 27, 28. Homo psychicus, seu animalis, secundum similitudinem; hylicus, seu materialis, secundum imaginem Dei conditus, ex Valentinianis, 27. Homo choicus, seu materialis, sive hominis caro necessario perit, nec salutem percipere potest, 28, 29. Hominis choici formationem ex limo primum, tum ex carne a philosophis omnibus admissam, ex Genesi eruere, xliv. Hominem hylicum penitus interire, cum Sadducæis, aliisque non paucis gentilibus philosophis opinati sunt, xlv. Homines, quomodo immortales, ex Valentino, 353. Angelis opificibus formidandi ex eodem, cur, 352, 353. Homo ad supernæ Virtutis et triacontadis imaginem effectus, ex Marcossis, quomodo, 87. Quo die formatus, juxta eosdem, 88. Homines quidam, ejusdem cum diabolo essentiae, ex Heracleone, 374, 375. Homo perfectus, quis et a quo emissus, ex Barbellotis, 108.

Hominem interiorem tantum, non animam neque corpus, vitam æternam posse recipere, hæretici dicentes refelluntur, 316 et seqq. Hominem Deus non quasi indigens creavit, cur ergo, 243. Hominis proprium, fieri; facere vero proprium benignitatis Dei, 286. Ex hominis creatione et obsequiis nihil ad Deum redit, totum homini cedit emolumentum, 243. Vivum hominem perfecerunt manus Dei, Filius et Spiritus sanctus, quibus plasmatus est Adam, 293 et not. Homo receptaculum sapientiae et virtutis Dei, 214. In hominis creatione sapientia Dei plurimum elucet, virtus autem in resurrectione ejus, 285, 296. Homo vivens, gloria Dei, 255. Propter hominem condita omnia, 327. Hominem non esse conditum a Deo perfectum, quidpiamque in ejus creatione prætermissum, a Verbo inpletum fuisse, dixisse Irenæum, Centuriatorum calumnia, clvii. Confutatur, *ibid.* et seq. Homo Deo similis, secundum quæ, 251 et not., xlvi, seq. 9 Homo et angeli non ad modum irrationabilium belluarum creati, sed liberi et eligendi facultate donati, 281 seqq. Homini facultas discernendi bonum a malo, et alterum præ altero eligendi indita, et necessaria; cur, 285, clvii seqq. Cur versatili voluntatis indifferentiae, qua abuti posset, permissus a Deo, clvii seq., 282 seq. Liber factus et suæ potestatis sortem in manibus tenet, 252. Inexcusabilis si

infaustam consequitur, 252, 281 seq., 286. Liber et suæ potestatis non tantum in operibus, sed etiam in fide, 282. Homo liber ad similitudinem Dei factus est, 282. Hominem liberum et suæ potestatis ostendunt prophetarum adhortationes, scut et Christi præcepta ac consilia, 282 et seqq. Homines non natura sed electione boni, aut mali; secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282.

Homo imperfectus eo ipso quo creatus, 284 et not., 285. Hominem cur perfectum non creavit Deus omnipotens, 283. Hominis imperfectio non Dei impotentiam arguit, sed ipsius hominis infirmitatem, 283, 284 et not. Ex hominibus et angelis cur quidam a Deo defecerint, quidam subjecti perseveraverint; quæstio Deo dimittenda, 158 seq. Omnis homo percussus est in Adam, 334. Ob transgressionem ærumnis obnoxius, 221, 311. Propter peccatum humanis potestatibus subjectus, 321. Ex hominis lapsu patet quam Deus misericors et patiens, 213, 214, 283. Homo per apostasiam suam eruditus, quomodo, 285. Homo propriam infirmitatem experiri debuit ut inde virtutem Dei colligeret, 295. Ab homine Deus nullius indigens cur requirit obsequia, 245. Homines per Verbum, Deus cur scire Deum docuit, 232. Erga hominem quanta Dei benevolentia in concessione legis, 247. Homo in Abraham Verbum Dei sequi prædidit, quomodo, 233. Hominibus sibi subjectis Verbum omni tempore utilitatem præstitit, legem congruentem et aptam singulis proponens, 244. Homo a Deo Decalogum accepit in sui solius utilitatem et salutem, 247. Hominis vita, charitas, 247. Homo per legem veterem reus ostensus, non vero liberatus, 211. Hominibus cur tradita varia utriusque legis præcepta, 238.

Hominibus a Deo salus præstita in Verbo per quod omnia facta sunt, 188, 319. Propter hominum salutem Verbum Dei ab initio assuetum, ascendere et descendere 241. Ad hominum utilitatem Verbum paternæ gratiæ dispensator factum est, 253. Hominibus quomodo visibilem et comprehensibilem præstat se Deus invisibilis et incomprehensibilis, 254. Hominis et Dei commistio facta per incarnationem juxta beneplacitum Patris, 211, 254. Hominem peccatorem, non nisi per Salvatorem hominem factum, oportebat liberari, 211, 218. Homo immortalitatem haud percepisset nisi Verbum fuisset incarnatum, 212. Propter homines omnes venit Christus, tum eos qui ab initio crediderant in eum, tum eos qui postea credituri erant, 259. Ut homo Deo jungeretur, Verbum factum homo 254. Ut homo filius Dei fieret, Dei Filius factus filius hominis, 185 seq., 212. Hominibus quid largitus est Christus per adoptionem, 247. Omnis homo corpus Christi est, 213. Hominis omnes Christus per incarnationem in se recapitulatus est, 219. Omnes homines non a semetipsis, sed per Christi adventum justificantur, 264. Hominis solutio facta est diaboli colligatio, quomodo, 319. Hominis gulæ in paradiso remedium, jejunium Christi, 318. Ab homine victus diabolus ipse homini fuit subditus, 322. Homo ob accepta redemptionis beneficia humiliorem se probare debet, 213, 214. Homo gratus, exceptorium bonitatis Dei et organum clarificationis ejus, 240. Ingratus, exceptorium justitiae, *ibid.* Homo a semetipso non habet unde salvetur, 214. Homines per Dei visionem immortales facti, 254. Homo Dei naturam et immensitatem assequi non valet, 252. Hominem sensim crescere ac perfici decuit, 240, seqq. Ad hominis perfectionem omnia a Deo præfinita, 283.

Homini Spiritus sanctus quam necessarius, 208. In hominis aduitionem cum Deo Spiritus Patris a Christo effusus, 292. Homo per Spiritum sanctum imaginem Patris et Filii accipit, 208. Per Christi nomen et Spiritum sanctum salvatur, 305. Spiritum Dei assumens, vitam inveniet per peccatum amissam, 306. Hominem spiritalem et perfectum quænam constituunt, 299, 300 et not. Homo vere spiritualis et perfectus hic est qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, 299. Homo perfectus ex tribus constat, carne, anima et Spiritu sancto; quomodo, 299, 300 et not. seqq. Ad hominis perfectionem Spiritum sanctum requiri, quo sensu dixerit Irenæus, clx, seq. Homo quis imperfectus et animalis, 299 et not. Hominem efficit animalem afflatus vitæ, spiritalem vero Spiritus Dei vivificans, 306. Hominem veterem exspoliandum esse induendumque novum, quo sensu dixit Apostolus, 307. Homines carnales, ii de quibus Apostolus dicit: *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*, 305, 307. Homines omnes per naturæ conditionem filii Dei sunt, non omnes per fidem et obedientiam, 288. Hominibus vitam impertit fides, veluti anima corpori, 223 et not. Homo a Deo ditari non cessat, 240. Hominis gloria Deus est, 214. Hominis gloria est, Deo servire, 244. Homo per quæ perit, et per quæ salvatur, ex Apostolo, 305. Hominis mors, non obedire Deo; obedire autem, vita ejus; utriusque discrimen in libera ejus potestate positum a Deo, 243, 285. Ut ho-

mines diabolus perdat, quodnam ejus propositum, 228. Homo in ultimo judicio cur juste condemnandus, 232. Non homini principaliter paratus ignis æternus, 221. Homini vita, visio Dei, 255. Homo Deum videbit oculis et vocem ejus audiet, quomodo, 255. Homo a se non videt Deum, 254.

Honoris qui celeriter præterit, nulla est gratia, 123.

Horos quis, 9, 209. A quo et quomodo prolatus, 10. Ejus cognomina, 16. Ejus operatio duplex, 16, 17. Virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, xxxvii. A Monogene emissus, secundum quosdam Valentinianos; a Propatore, secundum alios, 129. Dictus Horothetes, 10 et not. Un le et cur, xxx. Dictus etiam Soter, 129. In Æonum numero censi debet, 129. Horos periclitanti succurrit Sophiæ, 9, 10. Hanc confirmat, conjugioque restituit, *ibid.* Enthymesin ab ea submovet, et a Pleromate disjungit, 9, 10. *Jao* inclamans, Achamotham coercet, 19. Horon Æonem Valentinianis crucem et Redemptorem vocantibus, laborantique Sophiæ opem ferentem fingentibus, quid exprimere animus erat, xxxii. Horon Valentinianos ex Ægyptiorum fontibus hausisse, unde habetur, xxx. Hori duo a Valentino conficti, 53.

Humida omnis substantia ex Achamothæ lacrymis orta, secundum Valentinianos, 19.

Hydroparastæ seu Aquarii, Tatiani discipuli, lxxi.

Hyginus, octavus ab apostolis episcopus Romanus, 105 et not., 176. Sub Hygino Valentinum Romam venisse, increvisse sub Pio, tempus vero usque ad Anicetum progasse, Irenæi ac Eusebii sententia, xiv.

Hylici hominis sors quænam, juxta Valentinianos, xlv. Forum ac in re cum Sadducæis, aliisque non paucis gentibus philosophis communis sententia, *ibid.*

Hyperbata in Epistolis Pauli apost. frequentia, cur, 182.

Hystera, quid ex Cajanis, 112.

I

Ideæ divinæ mentis, dii *νοηται* et *πνοητοι* fontes et intellectuales a Chaldæis quo sensu vocatæ, et a Deo quomodo distinctæ, xxxix. Ideæ divinæ, et *νοηται* cur a Platonicis vocatæ, xl. Ideæ Platonis, ipsæ sunt Valentinianorum imagines, 133. In ideis Platonicis relucet Gnosticorum et Valentinianorum dogmata, teste Tertulliano, xliii.

IGNATIUS (S) Ab eo Gnostici sæpe perstricti, lxxiii. Ignatii epistolas Puritanis molestissimas suppositionis male arguit Dallæus cum Blondello, xiii. Ignatio fuitne posterior Valentinus, xiii, xiv, xvi. Ignatio teste tribulatio justis est necessaria, 527 et not.

Ignis in mundo delitescens materiam universam consumet, ipse quoque consumendus; quando, ex Valentinianis, 32, 160. Ignis mortifer elementis omnibus insitus, ex Valentinianis, 26, 160. Ignis æternus diabolo præsertim paratus et angelis ejus, 221. Præparatus ab initio peccatoribus, 158.

Ignorantia perturbationibus Achamothæ abdita, 19, 27. Mundi fabricationis causa, juxta Gnosticos, 224. Ignorantia et labes, materiæ principium, ex Valentinianis, 143. Malorum omnia causa, ex iisdem, 140. Ignorantia, malorum fames et radix, ma'aque ipsa a Valentinianis, posita eorum hypothesi, vere in Deum refundebantur, xlii.

Ignorantia et labes nulla in Pleromate oriri potuit, 120, 121, 140. Ignorantiæ obnoxium universum Pleroma, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seqq. Ignorantiæ obnoxium fuisse Verbum Dei, absurdissimum, 139 seqq. Ignorantia et passio in Sophia Dei nulla esse potuit, 159. Ignorantiæ fructum dicere Deum mundi conditorem, maxima blasphemia, 157. Ignorantia et labes mundi causa esse non possunt, 119.

Imago. Quæ de imagine supernorum in rebus creatis expressa dicebant Valentiniani, a Democrito et Platone mutuati fuerant, 133. Imago Nu Demiurgus esse non potest, 123 seq. Imago Æonum non sunt res creatæ, 122 seq. Neque Achamothæ, aut angelorum Pleromatis, 124. Ad imaginem Dei conditum non fuisse hominem dixisse Irenæum, Centurionum calumnia, clx. Imago Dei homini primum insculpta, deinde a Verbo instaurata, quomodo ex Irenæo, clx. Inter imaginem et similitudinem Dei in homine distinguit Irenæus, clx, 299 et not. Quæ utriusque ratio, ex eodem, *ibid.* seqq.

Immensum rerum omnium principium, ex Anaximandro, 135.

Immensus Deus, omnia continens, creavit omnia, 253. Immensitatem et naturam Dei assequi non valet homo, 252. Incomprehensibilis est, *ibid.*

Immortalitas animæ ab Heracleone negata, 373. Immortalitatem, naturalem esse spirituum omnium dotem, tradit Irenæus, clm seq. Impia ea de re Dodwelli commenta refelluntur, *ibid.* et seq. Immortalitas animarum et spirituum, quomodo Dei gratia, 169 et not. Immortalitatis et

in corruptionis pignus est Spiritus sanctus in hac vita, 301. Immortalitatem tribuit amicitia Dei, 243.

Imperfectus homo quis, juxta Irenæum, 299. Imperfectionis sibi ipse causa est quisquis Deo non credit, nec voluntati ejus vult parere, 286.

Impiis omnibus salus a Jesu impertita, ex Marcione, 106. Impiorum potestati et malitiæ Deus justum dimittit, cur, 250. Quomodo non operatur malum, *ibid.* Impii quomodo resurgent, 168.

Incarnationem Filii Dei ex Maria Virgine, Spiritu sancto operante factam respicientes Ebionæi, manent in veteris Adæ damnatione, 293. Incarnationis mysterium quibus blasphemis a Valentinianis subversum, et quoniam ex principio ab his erutæ, xlv. Quænam pariter impiissimi dogmatis necessaria consecraria, *ibid.*, xlv. Incarnationem Christi contemntes, confutantur, 316 et seqq. Incarnationem qui negant, adhuc sunt sub veteri damnatione, quomodo, 211. Incarnationis fide posita pereunt omnes hæreticorum doctrinæ, 292. Incarnationem Filii Dei Abraham didicit a Verbo, 235. Incarnationis Filii Dei tempus apertissime præsignatum a Moyse, 239. Incarnationis Christi typus, Moysis virga, 217. Incarnationem Filii sui Deus Pater omnium operatus est, et novam ostendit generationem, 293. Incarnationis necessitas et convenientia, 211, 212, 218, 292. Incarnationis quinam effectus, 206, 212, 214, 219, 222, 254, 255, 299, 313. Per Incarnationem Deum eundem, sed nove colere docemur, 186.

Increduli post Christi adventum severius excipiendi, quam ante, cur, 279.

Indifferentiæ versatili voluntatis, qua abuti posset, cur permissus homo, clvii seq. Indifferentia voluntatis ad utrumlibet, ejusque eligendi potestas ab Irenæo vindicata contra Gnosticos, clvii seqq.

Infantes vagientes, quid significant, ex Marco, 73.

Inferi. Ad inferos Christus descendens cum piis fidelibus peccata dimiserit, eadem ipsis minime imputanda, cur, 264. Apud inferos mortui discipuli, per Christi passionem expergefacti, 259.

Infideles justis ad salutem prosunt, quomodo, 327.

Infinitos deos admittere necesse est, vel unum duntaxat qui a semetipso fecerit omnia, 124.

Infirmatæ naturæ in Deum qui refundunt, rationi adversantur, 285. Infirmatæ ipsius hominis, non Dei impotentiam arguit hominis imperfectio, 283, 284 et not. Infirmatæ propriam homo experiri debuit, cur, 293. Ob infirmitatem hominis perfectum Verbum per Incarnationem infans cum homine factum est, 284.

Inimicos diligendos Verbum Dei docuit verbo et exemplo, 210. Inimicos diligere, perfectio legis, 243.

Injustitiam ferre non potest Deus idem Pater, justus, remunerator, et iudex, 280.

Innocentes propter Christum occisi, martyres, 205.

Inobediencia Evæ humani generi mortis causa facta est, 220 et not. Inobedienciæ fructus, languores et morbi, 311.

Inquisitio Dei Patris Æoni perturbationem in terra non potuit, 141, 142.

Institorium, quid, 203, not.

Intellectus. Ex intellectu et necessitate, seu erratica causa mundum compositum esse scribens Plato, quid exprimere animus erat, xli.

Interpres. Ab Interpretibus LXX non Pentateuchus solus, sed canonicæ omnes Judæorum Scripturæ in Græcum conversæ, ex Irenæo, cx, 70. Interpretum versio, quam venerabilis Irenæo visa est, cix, cx. Cur, cx. De iisdem Interpretibus quid censuit, sicut et de modo quo versio ab his adornata, *ibid.* 70. Interpretum versionem in citandis V. Test. locis plerumque sequitur Irenæus, cxi. Cur tamen ab ea interdum videtur discedere, *ibid.*

Invocatione Dei servabantur homines, et a dæmoniis liberabantur ante adventum Christi, 122. Invocatio Dei super panem et vinum in eucharistia, certissimum eorum transmutationis in Christi corpus et sanguinem argumentum, cxlii seq.

Irenæi nomen Latine quid significat, lxxxvi. Irenæi quæ patria, quod genus, lxxvii. Quo anno in lucem editus, *ibid.* Polycarpum quo ætatis anno audiebat, *ibid.* Dodwellus hic castigatus, *ibid.* Quo anno martyrio coronatus, *ibid.* Polycarpi auditor a teneris, visa a se et audita alte animo impressa retinebat, non quidem in charta, sed in corde consignans, 340, lxxviii. Diaconus a quo et ubinam ordinatus, *ibid.* In Oriente quantum temporis versatus fuerit, quidve ibidem gesserit, incertum, *ibid.* Irenæo quam chara Polycarpi memoria, lxxviii. Humaniores litteras non neglexit, cur, *ibid.* Irenæus a Humanis discipulis, aliisque senioribus apostolorum et apostolicorum viro-um discipulis institutus, *ibid.* Non fuit Joannis apostoli discipulus, lxxvii, lxxviii. Cur ergo inter apostolicæ doctrinæ testes a veteribus recensitus, *ibid.*

A Papia Joanne discipulo institutus, *ibid.* Ab Irenæo adhuc puero visus Florinus in imperatoria aula splendide agens, 339. Irenæi pietatem quænam commendant, lxxxix. Ejus humilitas et modestia, 3, 4, lxxviii. Ei minus æqui, qui paulo humiliorum stylum ejus conquærentur, *ibid.* Ejus zelus et charitas, 138. Pia oratio pro lectoribus suis, fidei suæ puritatem exhibens, 181. In Gallias profectus, Lugdunum venit, quandonam autem, a quo, et qua occasione missus, incertum, lxxviii, lxxxix. A quo presbyter ordinatus, *ibid.* Quo sensu Lugdunensis Ecclesiæ presbyter ab Eusebio appellatus, lxxxix. Irenæus, Thyatirensis Ecclesiæ episcopus non est, in Apocalypsi memoratus, *ibid.* In presbyteratus munere quam præclare se gessit, *ibid.* Ardentissimum ejus Christianæ legis tuendæ desiderium plurima commendant, *ibid.* A quo ordinatus episcopus, lxxxix, lxxxii. Præter Irenæum vix alius qui Galliarum Ecclesiis episcopali jure tunc regeret, lxxxi et seqq. Irenæo Pothino suffecto, cur præ cæteris demandata legatio ad Eleutherum pontificem, lxxxix. Finis legationis duplex, lxxxii. Irenæo traditæ epistolæ a Lugdunensibus martyribus et clero, ad Eleutherum pontificem perferendæ, lxxxix, lxxx. Fuitne ab eo expleta legatio, lxxx et seqq. Tuendæ ac fovendæ in Ecclesia pacis quam studiosus, lxxxiv, lxxxv, lxxxvi, lxxxvii, lxxxix, xc. Ab Irenæo coercita Blasti cujusdam Romani presbyteri temeritas, lxxxvi. Ad Victorem scribit, ejusque fervidiorem in Asiaticos æstum fortiter increpat, lxxxvi, lxxxvii. Plures etiam aliæ ad varios episcopos de re eadem ab eo scriptæ epistolæ, lxxxvi. Irenæo sequestro pacis et conciliatore, Victorem inter et Orientales ortæ controversiæ, compositæ, xc. Irenæus Roma reversus, ingentem vastitatem a gentilibus Lugdunensi Ecclesiæ illatam abunde resarcivit, lxxxiv. Irenæi quantum apud suos Christianæ religionis promovendæ studium, lxxxiv. In Galliis plura zeli sui specimina edidit, lxxxiv. Irenæo ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ fuitne demandata legatio, lxxx, lxxxix.

Ab Irenæo plura scriptis mandata: quis primus ejus fetus, xc. Cur adversus Gnosticos scripserit, causa duplex, *ibid.* Cujus amici precibus, xc. Ab Irenæo susceptum opus arduum a pluribus minus feliciter jam tentatum, quo successu ad exitum usque perductum, 227, xc, xcvi. Irenæo credita procuratio Valentinianos confutandi, 138. Irenæi in impugnantibus Valentinianis consilium et scopus, 3, xcvi seq., ci. Pugnantes secum invicem Gnosticorum sententias aperire sibi proponit, 47. Portentosa Valentinianorum mysteria reserare aggreditur, quo fine, 3. Apud Celtas tum commorabatur, 4. Irenæi quanta diligentia et sagacitas, xc. Scripturarum sacrarum scientia, et venerandæ traditionis notitia, xcvi. In libris interdum quare obscurus, *ibid.* In debellandis hæreticis qua methodo et ordine processit, *ibid.*, xcvi. Operi cur *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis* titulum inscripsit, xcvi, xcvi. Genuinum hunc quænam demonstrant, xcvi. A recentioribus cur omissus, et omissioni quinam occasionem dederunt, *ibid.* Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus hic refellitur, *ibid.*, xcvi. Græbius pariter emendatur, xcvi. An simul et eodem tempore conscripti omnes, *ibid.*, xcix. Ad amicam libros suos mittit, ut argumenta ei adversus Valentinianos suppeditet, 3, 4. Ejus charitas erga Gnosticos, 224. Irenæum quænam martyrem probant, xc. Dodwelli contraria argumenta refelluntur, xc et seqq. Irenæus toto orbe ut martyr habitus jam a sæculo quinto, xc et seqq. Illius memoriam diem solemnem quo mense Latini consecrant et Græci, xciv. Gregorii Tur. ætate miraculis celeberrimus, xciv. Ejus sepulcrum a Calvinistis fœde violatum, quo anno, xciv. Solum capitis cranium quomodo ereptum, et ubinam asservatum, xciv. Quo anno et in qua persecutione martyrio coronatus, xc, xci. Passionis Ata sincera jam dudum deperdita, *ibid.* Irenæum inter martyres Lugdunenses a Gregorio Tur. recensitum esse, inane Dodwelli commentum, xcii; refellitur, *ibid.*, xciv. Irenæi quinam discipuli, lxxxiv. De Ecclesia tota verbis, scriptis et exemplis quam bene meriti, *ibid.* Irenæus a quibusdam censura vexatus, vindicatur, cvi, cvii.

Irenæi quinque libros Græco idiomate conscriptos quænam demonstrant, xcix et seqq. Textus Græcus integer fere excidit, ci. Latinæ ejus interpretationis imperitus auctor, hactenus incognitus, ci. Antiqua illa et Irenæo ipso, si non superstite, saltem nuper erepto, edita, ci. Ipsam Tertullianus præ oculis habuit, ci, cii. Legit pariter Cyprianus, sed jam vitiosam, cii. Legit et Augustinus, cii. Irenæum deinceps cur tam pauci e Latinis allegaverunt, cii. Exemplarium ejus Latinorum cur tanta jam a sæculo vii penuria, cur etiam paucissima sana et non mutila ad nos pervenere, *ibid.* Librum quintum magna parte etiamnum mutilum contendit Græbius, *ibid.* et ciii.

Sed frustra, *ibid.* Textui utrique Latino et Græco quidnam commune fuit, *ibid.* Librum quintum versionis Latinæ quinam primi in capita secuerunt, civ. Irenæum de textu in certa capita dividendo ne cogitasse quidem, imo nec veterem interpretem, demonstratur, ciii, civ. Laceratus deinceps potius quam divisus, civ. Ineptiora etiam argumenta, civ. Ab Irenæo quænam certo conscripta opuscula, civ et seqq. Quænam dubia, cv, cvi. Librum *De Ogdoade* scripsit, 339. Librum *De Pascha*, 342. Ab Irenæo inscripta *De schismate* epistola, qua occasione scripta, lxxxvi. Irenæus salutis Florini quam sollicitus, civ, cv. Ab eo adversus illum scripta epistola, *ibid.* Quo anno cv. Ejus occasione etiam scriptus liber *De Ogdoade*, cv. Marcionem a se speciatim confutandum potius etur, 106. An fidem liberaverit, cv, 198 not. Ab Irenæo scripta ad Victorem papam epistola, 340 et seqq. Ex Irenæi doctrina quantum juvari potest catholica fides, cvii et seqq.

ISAACI sacrificium, typus sacrificii Filii Dei, 233. Ex Isaac benedictione, quam filio suo Jacob impertivit, terrenum justorum cum Christo regnum post resurrectionem probare nititur Irenæus, 352.

ISAIAS quando prophetavit, 215. Isaia locus vii, 14, a Theodotionis, Aquilæ, Ebionitarum ac Judæorum prava interpretatione vindicatur, 215 seqq.

ISIDORUS, Basilidis filius, 331. Ejus doctrina moralis, *ibid.* et 352. Auctor *Moralium* et *Expositionum prophetæ Parchor*, quorum exstant fragmenta duo, 352. Auctor libri *De adnata anima*, cujus exstat fragmentum, 331. Isidorus quisnam scriptis Parænesibus, Epiphani auctor erroris fuit, juxta Epiphanium, xlviii.

ISRAELITIS Verbum præcepit offerri sacrificia, cur, 231. Israelitis sacrificia omnia a Deo uno et eodem in typos data, 252. Israelitæ juste damnati propter inobedientiam, cur, 245. Israelitarum prævaricationes in correptionem nostram descriptæ, 264.

Italicam versionem non raro Irenæi interpres sequitur, cxi.

J

JACOB Christi et Ecclesiæ typus, 238.

JACOBI prudens œconomia, secundum Irenæum, circa legalium observationem, 200 et not. Is Judaicorum rituum observantissimus, *ibid.* An primatum ei inter apostolos tribuerit Irenæus, *ibid.* Jacobi epistola utrum Irenæo nota, 216 not.

JALDABAOTH, quis, 109 et seqq. Jaldabaoth fabula, lxxv. Unde ab Ophitis pelita, *ibid.*

JAMBlichus ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxii.

JAN nomen, unde ortum ac ceperit, ex Valentinianis, 19.

JAOTH, quid significat, ex Irenæo, 170 not.

JEJUNIUM Christi, guttæ hominis in paradiso remedium, 318. De jejunii forma paschali festo præmissi, locus Irenæi difficilis elucidatur, lxxxvii et seqq. Jejunii forma quænam toti Ecclesiæ populisque omnibus olim in more posita, lxxxix. Jejunii quadragesimalis forma multiplex, quænam vim legis habuit, quænam tantum consilii, lxxxix. Jejuniis superpositionis, quod vocant, a piis quidem pluribus olim servatum, at nulla ecclesiastica lege sancitum, lxxxviii. De jejuniis ipso ante paschali, aut jejuniis numero nulla inter Orientales et Occidentales, Irenæi ætate, controversia, lxxxviii. De quibus igitur, *ibid.* et seqq., 340 seq. Jejuniis forma a quibusdam jam a primis Ecclesiæ temporibus haud accurate retenta, 340. Jejuniis diversitas fidei consensionem primis Ecclesiæ temporibus commendabat, 340, 341.

JESUS NAVE Moysi succedens, Verbi subsistentis figura succedentis legi.

JESUS nomen, secundum Hebræos, litterarum est duarum et dimidiæ, 149 et not. 150. Significat Dominum eum, qui continet cælum et terram, 149 et not. 150. Cælum et terram complectitur; quomodo, *ibid.* Hebraicum cum sit, ad Græcorum numerum transferri non potest, *ibid.* Ogdoadum plenitudo, ex hæreticis, *ibid.* Insignis ogdoas, 71. Jesus crucifixus non fuit, sed pro ipso Simon Cyrenæus, ex Basilide, 101. Josephi et Mariæ filius est, cæteris hominibus natura similis, operibus duntaxat præstantior, ex Carpocrate et Cerintho, 103, 105. Filius est mundi fabricatoris, secundum Nicolaitas, 188. Qualis et cur in hunc mundum venerit, ex Marcione, 106. Jesus salutem impiis omnibus impertitur, justis vero negat, ex eodem, *ibid.* Jesus, Christus, Unigenitus et Salvator, quatuor sunt distincti secundum Gnosticos, 189, 207. A Jesu passibili Christum impassibilem dividentes Gnostici, primogenitum mortuorum nesciunt, 229. Jesum filium esse, Christum vero patrem mentiebantur quidam Gnostici, 204. Jesum receptaculum Christi fuisse credebant quidam Gnostici, 204. Jesum descendisse in Demiurgi Filium

incarnatum sentiebant quidam Gnostici, 189. Jesum a Demiurgo corpus animale sumpsisse dicebant Gnostici, 186, not. Jesum tantum, non Christum, ex Joseph et Maria natum esse et in eum descendisse Christum sentiebant quidam Gnostici, 189. Jesum tantum incarnatum, et passum, per Mariam, velut aquam per tubum, pertransisse Gnostici quidam asserebant, *ibid.* In Jesum descendisse Salvatorem post annos triginta mentiebantur Gnostici, 186 et not. 189.

Jesus unde ortus, ex Valentino, 53. Jesus Valentinianorum *Omnia*, vel *Omne*, seu *Totum* dicitur, 13, 16, 146 seq. Ex Aeonum omnium collatione producitur, 12, 14, 146. Salvator, Logos et Christum secundus appellatur, 13. Angeli satellites ei dati, *ibid.* In Jesum Christum blasphemiam Valentinianorum, quænam, 227. Tanquam seductores ii ab apostolis prævisi, *ibid.* et 228. Jesus a Verbo juxta Valentinianos, tanquam divinæ mentis interprete electus, in lucem vero editus ab Anthropeo tanquam Ecclesiæ dux, xxxix. Jesus divinitatem sibi acquisivit, ex Valentino, quomodo, 353. Corpus ejus incorruptibile, *ibid.* Quorum instinctu vaticinia fudit, secundum Valentinianos, 34. A Christo dividitur, 227. A Christo et Salvatore distinctus passus est, recurrente in Pleroma qui Christum portabat Salvatore, 204. Per Mariam transiisse et in eum Salvatorem descendisse effutiebant, *ibid.* Jesus Christus, quis ex Ophitis et Sethianis, 111. Jesus ex virgine quidem natus, sed purus homo, ex iisdem, 111. Suis discipulis agnotus, *ibid.* et seq. Cur et quomodo crucifixus et resurrexit, 112. Jesu nomen quale, ex Marco Mago, 75, 76. Nomen insigne, cur, 69 seqq., 149. Jesu ortus, ex Marco Mago, 75 seqq. Quomodo generatus, juxta Marcianos, xxxix. A secunda quaternitate productus, per Mariam uterum transmeat, ex Marco Mago, 77. In eum, baptismi tempore, descendit Salvator instar columbæ, *ibid.* De Jesu Christo litteras discente impia Marciosiorum commenta, 91 et not.

Jesu Christi animam cæteris non præcellere, insanum dogma, 165 seq. A Jesu Christum minime revolasse in passione efficaciter probatur, 210. Jesus Christus ex Maria natus unus Filius Dei et hominis, 118, 181, 184, 196, 204, 205, 212, 268. Jesum crucifixum Christum esse Dei Filium a Scripturis prænuntiatum, cur tam facile suadebant apostoli, 260.

JOANNES apostolus Ephesi permanet usque ad Trajani tempora, 148, 178. Cum Joanne cæterisque qui Dominum viderant, Polycarpo intercessit familiaris, consuetudo, 340. Joannis apostoli discipulus non fuit Irenæus, lxxvii, lxxviii. Cur ergo inter apostolicæ doctrinæ testes a veteribus recensitus, *ibid.* Joannes apostolus Cerinthum in balneo se lavantem fugit, 177, lxxiv. Ejus Evangelium adversus errores Nicolaitarum et Cerinthianorum scriptum, 188. Ubi, 174. Ab Heracleone corruptum, 363. Plura ejusdem loca ad Gnosticorum commenta ab eodem detorta et pessime explicata, 362 et seqq. A Montanistis admissum, sed a quibusdam decurtatum, 192 not. Joannis doctrina de Christo Jesu quænam, 204. Christum Jesum, Dei Verbum agnoscit, 44. Unum Deum, unumque Unigenitum Christum Jesum verum Dei Filium prædicat, 43, 44. Quo tempore scripsit Apocalypsim, 330.

JOANNES SCORY ementitus episcopus, a quo Matthæus, Parker ordinatus, cxvii.

JOANNES Damascenus præsentia realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia, actranssubstantiationis propugnator, ipso fatente Grabio, cxlix seq. Necessaria hujusce confessionis Grabianæ consecratoria, cl seq.

JOANNES Baptistæ figura puer manu Samsonem regens, 346. Joannes Bapt. propheta simul et apostolus, prophetæ alii simpliciter prophetæ, 189. Joannes Baptista salutis notitiam dedit, 186. In prædicatione verba metum incipientia usurpabat, cur, 347. In eum lex desivit, 231.

JONÆ prophetæ signum datum Ninivitis, ut converterentur et agerent poenitentiam, 213. Jonæ prophetæ historia, redemptionis nostræ œconomiam repræsentat, 213. Ex his quæ Jonæ et tribus pueris acciderunt, resurrectionis demonstratur, 298, 299.

JOSEPH. In Joseph Christum præfiguratus, 345. Ex Joseph Christum generatum quidam dicentes refelluntur, 316 et seq. Ex Joseph qui dicunt Christum generatum, a regno sese abdicant, 218. Josephi filius non est Christus, sed Dei, 213, 217, 218.

JOSEPHUS statuam salis uxoris Lot se vidisse testatur, 269, not.

JOSUE Moysi succedens, Verbi subsistentis figura succedentis legi, quomodo, 345. Josue facies clarificata impositione manuum Moysis, licet non pari claritate, 345, 346. A Josue frumentum manna cessante datum, Christi corporis figura, 345.

Jovis Homericæ imbecillitas, 57.

Judas apostolus Gnosticos sæpe perstringit, lxxiii.

JUDÆA rebelis post confectum sub Adriano bellum, novone iterum flagravat sub Antonino Pio, xv.

Judæorum Deus, angelorum inferiorum princeps, ex Basilide, 101. Angelus ex Saturnino, 101. Judæorum Dominum et creatorem Deum a summo Deo distinctum hæretici volebant, 231 et not.

Judæorum et gentium Deus unus et idem, abscondita cognoscens, 238. Judaicum populum ad idololatriam primum Deus per typos ad veritatem duxit, 244. Judæis a Deo indultæ legis observantiæ, non propter se, sed propter ipsos, 247. Judaico populo legalia a Deo concessa, cur, 245. Judæorum infirmitati sacrificia vacua a Deo indulta, quibus novum testamentum significaretur, 248. Eadem Deus deleri voluit, *ibid.* Judæorum sacrificia imperfecta, cur, 245 not. Judæi non ideo ex Ægypto a Deo educti, ut sacrificia ei offerrent, cur ergo, 248. Judaico populo quædam a Moyse propter cervicis duritiam imposita, 245. Judæis subrogatos fuisse gentiles ob contemptum Christi et prophetarum, parabola vititorum bene demonstrat, 278. A Judæis Christus occidendus, a gentibus recipiendus erat, 257. Judaici populi ignorantia per Christum manifestata, 243. Judæi Patrem per se ipsum sine Filio cognosci posse putantes, a Deo quoque defecerunt, 236. Judæorum conversio facilius quam gentilium, cur, 250. Judæis legalia œconomia causa ab apostolis permissa, 200 et not. Ad Judæos scriptum fuit Matthæi Evangelium, 347. Judæi, lubricum genus, cur, 302. Judæorum errores qui, ipsi a spiritali discipulo judicandi, 270. Si cognovissent Scripturis nos usuros aliquando fuisse, comburere easdem non dubitassent, 213. Judæis Christus etiamnum ænigma est, cur, 262. Cum legitur lex fabulæ similis est, quo sensu, *ibid.* Per Judæorum cæcitatem salutem nos accepimus, sicut per Ægyptiorum cæcitatem acceperunt Israelitæ, 266. Judæis et Christianis præcepta naturalia communia, istis ergo quid amplius supra illos, 243. Judæi puram oblationem non offerunt, 251 not.

Judæorum propria temporibus Christi lingua, Syro-Chaldaica, 174, not., 183, not. Judæi Macedonibus obediabant Ptolemæi Lagi filii tempore, 213. Judæi, licet jam a Christi ætate fabulis mentem pascerent, nondum tamen tunc natæ apud eos Sefhioticæ Chimeræ, kabbalistici mundi, etc., xx. A Judæis Plato haud poenitentiam divinæ scientiæ copiam accepit, xxiii. Ex Judæorum et Christianorum libris sublimior theologia ab Ammonio celebri deprompta, quantum splendoris novæ Platonice scholæ addidit, xxii, xxiv. A Judæis accepta Platonici postmodum cum fenore reddiderunt, quomodo, xxiv. Judæos in Palæstina Philonis ætate degentes, Platonica doctrina haud mediocriter excultos, Hellenistis licet hæc in re impares, multa suadent, xxiv. Judæorum plurimi in Ægypto, et potissimum Alexandriæ, Valentini temporibus, vixerunt, xiii. Judæi ad Platoniam perpurgatam philosophiam animum appellentes, in ea multum profecerunt, haud tamen absque magno religionis detrimento, xxiv. Judæorum philosophia Valentinum imbutum fuisse, verosimile juxta Buddæum, xiii.

JUDAS proditor a Cerintho honoratus, juxta Philastrium, lxxv. Judæ apostasia, Sophiæ passionis figura, ex Valentinianis, 15, 144. Judæ proditoris apostasiam typum esse non posse passionis duodecimi Aeonis, seu Sophiæ, 144 seqq. Nec Enthymeseos ejus, 145. Judæ proditori præ cæteris omnibus nota veritas, ex Cajanis, 112. Hinc Christum prodidit, *ibid.* Huic Evangelium affungunt, *ibid.*

Judicium. Ante judicium justos in ea terra, in qua ærumnas pertulerunt, regnatos, probare Irenæus conatur, 331. Judicii diem et horam Christus concessit a solo Patre sciri, quomodo, 158, 159. Judicii extremi diem Christo probe notam fuisse agnovit Irenæus. Explicatur ejus sententia, cxxxii et seq. Ad judicium extremum Christus venturus est, cur, 206. In judicio extremo homo juste condemnandus, 232.

JUSTINI fides in Deum unum creatorem, Patrem Domini nostri, quam firma, 233, 234. Ejus *Dialogus cum Tryphone*, quo anno habitus et scriptus, utrum post obitum Antonino Pio priorem *Apologiam*, xv. Hæc etiam quo anno scripta et oblata, *ibid.* A Justino liber adversus hæreses ubinam et quo anno scriptus, in eo refutata jam Valentiniana hæresis, xv. Justini liber contra Marcionem perditus, 234 not. Ex quonam Justini libro exscripsit Irenæus, Satanam ante Christi adventum Deo aperte maledicere ausum fuisse, 324, not. Justis omnibus, prophetis et Abrahamæ posteris salus a Jesu negata, ex Marcione, 106. Justus simul et bonus esse debet, mundum huic qui regit Deus, 223, 224. Justo soli secundum opera filii Dei sunt, licet omnes secundum naturam, 288 seqq. Justo omnes sacerdotalem habent ordinem, 237. Quo sensu, *ibid.* not. clt seq. Justo in veteri testamento minus perfecti quam

in novo, cur, 240. Justorum persecutiones in Abel significatae, a prophetis praedicatae, in Christo perfectae, 276. Justus a Deo impiorum potestati et malitiae dimissus, in justis ipsius probationem, impiorum vero condemnationem, 250. Justis tribulatio necessaria, 327. Infideles eis prosunt ad salutem, *ibid.* Justorum sanguis nisi inquirendus fuisset, nequaquam Christus sanguinem et carnem sumpsisset, 310. Justis, quomodo resurgunt, 168. Justos in ea terra in qua ærumnas pertulerunt, antequam ad cælum eventur, regnatos unde et quomodo probat Irenæus, 331 et seqq. In terrena Hierusalem post resurrectionem reaedificanda regnatos esse contendit, 335 et seqq. Ad Patrem per Filium, ad Filium vero per Spiritum sanctum ascensos esse vult, 337. A Deo variis habitationibus pro cuiusque dignitate donandos, 337.

Justitia, quaedam cum æqualitate communitio, ex Epiphane, 350. Quæ definitionis hujus consecraria, *ibid.* et 351. Justitiam et iudicandi vim Deo bono indignam hæretici putantes, refelluntur, 225. Justitia si Deo deest, Deus non est, 224. Justitia, bonitas et sapientia in Deo quomodo uniuntur, 224. Ad justitiæ consummationem bonitatisque ostensionem a Deo præfinita omnia, 285. Justitia Dei eadem, in veterum delicta animadvertens et in nostra, 265. Levius quidem illic, hic vero severius, *ibid.* Justitiæ haud consummatoria circumcisio, cur a Deo præcepta, 246. Justitia legis, quid, *ibid.* Absque justitiæ operibus vocatio non sufficit, 279, 280. Justitiam majorem a discipulis Christus requirens, legi non contradicebat, sed eam adimplebat, 242.

Juvenilis ætas a trigesimo anno incipit, ex Irenæo, 148.

K

Kabbalæ nugarumque kabbalisticarum quænam antiquitas, xx. Kabbalistici mundi, etc. Judæis Christo coævis prorsus ignoti, *ibid.* E kabbalistica Hebræorum philosophia, Valentiniana dogmata derivantes quidam ac emolientes refelluntur, *ibid.* Kabbala Paulo apostolo ignota, *ib.* Kneph. Vid. *Emeth.*

Κοσμοκράτορες, quinam angeli juxta Platonicos, XLIII. Horum duplex ordo, juxta Damascium, alii mundi superioris, alii inferioris moderatores, *ibid.*

L

Labes et ignorantia, materiæ principium, secundum Valentinianos, 145. Mundi causa, 224. Propter labem Christus et Spiritus sanctus emissi, 227. Labi ignorantiae obnoxium universum Pleroma, nisi Æones omnes ab ea sint immunes, 138 seq. Labes et ignorantia in Pleromate nulla oriri potuit, 120, 121, 140. Labis fructum dicere Deum mundi conditorem, blasphemia, 144, 157 seq. 185. Labes et ignorantia mundi causa esse non possunt, 119.

ΛΑΤΕΙΝΟΣ nomen Antichristo convenire potest, de hoc tamen nihil temere affirmandum, 329 et not.

LAZARUS, symbolum peccatoris, 308. Lazari et divitis historia, fabula non est, 229. Quis narrationis scopus, *ibid.* Legem non a Deo, sed a sinistra quadam intelligentia latam fuisse, Simonis Magi sententia ab Archelao philosopho accepta, LVI. Quænam ejus consecraria, *ibid.* Legis veteris auctor, angelorum mundi fabricatorum princeps, ex Basilide, 102. Legi veteri et ejus auctori impie detrahunt Carpocrates et Epiphane, 351. Legalia ab Ebionæis studiose servata, 105. Legem et prophetas rejicit Marcion, 106. Leges humanæ, legibus divinis omnia omnibus communia facientibus contrariæ, juxta Isidorum hæreticum, 351. Lege illa, qua omnibus omnia erant æqualia et communia per leges humanas meum et tuum admittentes, violata; inde fures et latrones, juxta Epiphane, *ibid.* Legis veteris auctor multiplex, ex Ptolemæo, 358 seqq., XLIX. Legis auctor, quis ex Ophitis et Sethianis, III. Lex et prophetiæ a Christo adimpletæ, 275. Quid inde contra Marcionitas, 274, 275. Legis Mosaicæ typi præcipui ad commenta Valentinianorum non quadrant, 150 seqq. Ante legem Decalogus ad salutem necessarius, solus sufficiebat, 244. Lex media obtinuit tempora, quænam, 261. Lex Hebræis non ab altero Deo data, sed ab eodem illis ad servitutem pronis imposita, 245. Legis et Evangelii unus et idem Deus Pater, creator omnium, a Christo annuntiatus, 183 seqq., 229 seqq., 241 seqq., 289, 319. Legis auctor non nisi temere dici potest infirmus, propter Israelitas inobedientes et perditos, 245. Legis naturalia, quid, 242. Per ea non tantum qui sub lege, sed etiam qui ante legem, justificati, *ibid.* Absque legalium observatione Abraham et alii plures justificati, 246. Lex patriarchis et justis non posita, cur, 246, 247. Legalia præcepta cur Deus per Moysen non nisi post diuturnum tempus populo tradidit, *ibid.* et not. Per legem homo oneratus, sed non liberatus fuit, 211. Lex vetus manifestabat peccatum, non auferebat, *ibid.* Legis sacrificiis et cæremoniis

Deus non placatur; quibus igitur, 248. Legalia quando nam a Deo rejecta, 247, 248. Hominem non justificabant, cur ergo populo tradita, 245, 246, 247. Legis utriusque varia cur hominibus tradita præcepta, 258. Legis servitus Hebræo populo apte imposita fuit, 244, 245. Lex utraque, vetus et nova, apta temporibus, ad utilitatem humani generis ab uno et eodem Deo præstita, 198. Legis jugum grave Hebræis necesse fuit addere, cur, 244, 245. Legalia, seu servitutis præcepta non nisi in signum data, et ideo a Christo abrogata, 247. Legis veteris exterioris munditiæ, in futurorum umbram præscriptæ, 240. Sabbata a Deo in signum data; quid significabant, 246. Legis antiquæ signa minime otiosa, 245. Lex servis posita animam per corporalia erudiebat, 242.

Lex Moysis ab Esdra mire post captivitatem restituta, 216. Lex Sabbatorum, quænam permittebat, prohibebatve, 256, 257. Perfectio legis in quo consistit, 242, 243. Legis justitia, quid, 246. Legis initium et finis, Christus, 241. Lex adhortabatur homines ad credendum in Christum, quomodo, 250 et not. Lex, pædagogus noster in Jesum Christum, 229. Lex quomodo adimpletur, 242. Legis præcepta quomodo adimplevit et extendit, 242, 243. Legem adimplebat Christus curans in die Sabbatorum, 256. Lex a Christo non damnata, quid igitur, 241. A lege prohibitum nihil Christus præcepit, 242. Legis præcepta a Christo velut gradus proposita sequi eum volentibus, *ibid.* Legem perficiens Christus, timorem auxit, quo sensu, 247. Lex nova, in quo veteri præstantior, 258. Lex vetus, a Deo servis ac indisciplinatis tradita, nova autem liberis jam ac fide justificatis, 257. Lex nova quando incipit, 275. Quid novi attulit ac immutavit, *ibid.* Legis utriusque eminentiora præcepta, eadem, 241. Legis naturalia Christus non dissolvit, sed implevit et extendit, 242. Primum et maximum mandatum innovavit, 241. Legalia Judæis cæronomiæ causa ab apostolis permessa, 200 et not. Lex etiamnum Judæis cum legitur, fabulæ similis est, quo sensu, 262. Legem adimplere, est non tantum dicere, sed et facere, 242.

LETO, Valentinianorum Mater, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, *ibid.*

Levamen sinistrae manus, quid, 152, not.

Levitæ quinam hæretici, LXXII. A quibus prognati, *ibid.* Eorum dogmata, quænam, LXXIII.

Liber homo a Deo creatus ab initio, quomodo, 281 et seqq. Liberi homines Deo effecti similes, 285. Liberum hominem et suæ potestatis ostendunt prophetarum adhortationes, sicut et Christi præcepta atque consilia, 282 et seqq. In libera hominis potestate, boni et mali positum est discrimen, cur, 285. Liber homo et suæ potestatis; si legem transgreditur, suamet culpa est, non Dei, 281, 286. Liber homo factus, et suæ potestatis sortem in manibus tenet, 252. Inexcusabilis, si infaustam consequitur, *ibid.* Liber homo et suæ potestatis non tantum in operibus, sed etiam in fide, 282. Qui liberum eum negant, aut impotentem, aut ignorantem Deum constituunt, *ibid.* Quomodo, not.

Liberum hominis arbitrium ab Irenæo vindicatum contra Gnosticos, CLVII et seqq. Eligendi potestas cum indifferentia ad utrumlibet eidem asserta, *ibid.*

Liberis ac fide justificatis nova lex tradita, 237. A liberis in Ecclesia, non a servis offeruntur sacrificia, 250. Libertatis fructus, Christus est, 231. Libertas evangelica ad probationem fidei nostræ tradita, 247.

Lignum. Per lignum sicut nos Deo debitores facti, ita per lignum a Christo redempti, 314.

LIXUS papa, cujus Paulus meminuit, episcopatum a Petro et Paulo accepit, 176.

Litteræ Græcorum a quibus et quando inventæ, 78. Litteræ viginti quatuor Græcorum, trium superiorum virtutum imagines, ex Marco Mago, quomodo, 70 seqq. De hisdem litteris alia Marci commenta, 74 seq. Ex litteris, syllabis et numeris argumenta petita, infirma, cur, 153. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, *ibid.* Vana ab hisdem argumenta ducunt hæretici, 149 seqq., 158. Litteræ Hebræicæ non conveniunt cum numeris Græcorum, 150. Quædam a dextra ad sinistram retorquentur, quædam e contrario, *ibid.* et not. Veteres, dictæ sacrosdotales, cur, *ibid.* not. Arithmetice, quomodo disponuntur, *ibid.* not.

Liturgiarum ritus apostolis ipsis accepti referendi.

Logos, Phronesis, Sophia, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem; his Virtutes, Principes et primi ordinis angeli immediate subjecti, xxxviii. Logos, Filius Unigeniti seu Monogeniti, secundum Gnosticos, 188. Logos Valentinianorum, inferiorum Æonum Pater, totiusque Pleromatis principium et formatio, 6, 41. A Nu et Alethia editur, 6, xvii. Logos et Zoe Hominem et Ecclesiam emittunt, *ibid.*

Decem Æonas producant, *ibid.* et xviii. Logo aliisque ex eo prognatis Æonibus, sua cuique ut persona, sic et substantia angelici ordinis, a Deo Patre re et natura distincta, xxxvii seqq. Logi officium quale, xxxix. Ejus a Nu emissio, Hori que a Bytho per Nun in imagine Patris processio, a Valentinianis conficta, catholici dogmatis fœda deformatio est, xxx. A Logo cœpit passio, secundum quosdam Valentinianos, 159. Logi et Zoes, Hominis et Ecclesiæ emissiones a Valentinianis confictæ confutantur, 131 seq. Logos et Sige in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Logos, Nus Dei Patris, 159. Logos, Jesu Valentinianorum cognomen, 13. Logos, quis, ex Barbeliotis, 107. Logi generationem Bytho perperam ascribit Cyrilus Hierosolymitanus, 6, not. Ejus textus emendatur, *ibid.*

Lot absque circumcissione a Deo liberatus, 246. Ab incestus crimine ab Irenæo absolvitur, 268 et seqq. Excusantur pariter duæ ejusdem filia, 269. Ille Verbi Dei, utriusque Synagogæ patris, typus, *ibia*. Istæ autem duæ synagogas sub unico patre significant, *ibid.* Lot uxoris statua salis, typus Ecclesiæ quomodo, 272. Lot uxor, Ecclesiæ quomodo typus, 269, 272. Ejus statua salis diutius perseveravit, 269, not.

LUCAS assiduus Pauli comes, ejusque laborum et apostolatus consors et particips, 201. A Paulo ipso didicit quod scriptis mandavit, *ibid.* Pauli sectator ac interpres, 174. Sectator et discipulus apostolorum, 185. Initium generationis a Domino inchoat, cur, 220. A Luca quot generationes ab Adam usque ad Christum recensitæ, juxta Irenæum, 219 et not. A solo Luca plurima Evangelii capita fuisse scripta cur Deus permiserit, 202, 203. Lucæ Evangelium et Pauli Epistolas decurtabant Marcionitæ, solaque hæc legitima dicebant, 198. Ex iis tamen quæ retinebant convincuntur erroris, *ibid.* Lucæ scripta, vel omnia recipienda sunt, vel nulla, cur, 202. E Lucæ exemplaribus verba aliqua a catholicis quibusdam improvido zelo abrassa fuisse queritur Epiphanius; quænam illa, 219 not.

LUCILLA factiosa femina, cur ab Ecclesiæ ministris correpta, xci.

Lugdunum, Rhodanusia a veteribus dicitur, 65 et not. Lugdunum, ad quam provinciam olim pertinebat, præfectusque quomodo vocatus, lxxxii. Coram eo cur Viennenses martyres judicio sistuntur, *ibid.* et lxxxiii. Lugdunum et Viennam unus rexisse videtur episcopus Pothini ætate, lxxxii seqq. Vix alibi quam Lugduni alii esse potuerant in Galliis episcopi M. Aurelii anno 17, *ibid.* Lugduni persecutio excitata, quo tempore, lxxix. Ibi tum primum intra Gallias visa martyria, lxxxiii. Cranium Irenæi capitis religiose asservatur, xciv. Lugdunensis Ecclesiæ cœnâ debentur exordia lxxxii. Præter Lugdunensem episcopum vix alius Irenæi ætate episcopali jure Galliarum Ecclesias regebat, lxxxiii, lxxxiv. Lugdunensem unum episcopum suæ et Viennensi Ecclesiæ regendæ satis superque fuisse Pothini ætate, haud improbabile, lxxxii, lxxxiii. Lugdunenses ab Orientalibus Ecclesiis consulti, qua de re lxxxix. A clero sententiam rogati martyres in carcere constituti, una cum ipso privatis epistolis dicunt, *ibid.* Ad Eleutherum pariter scriptæ ab utrisque epistole, cur, *ibid.* lxxx, lxxxii. A quonam perlata, lxxx et seqq. A Lugdunensibus ipsismet martyribus, non a clero solo scriptæ epistolæ ad Eleutherum papam, qua de re, lxxxix. Blondellus hic castigandus, *ibid.* Lugdunensis prætor cur martyres Viennenses coram proprio tribunali Lugduni sisti jubet, lxxxii, lxxxiii. Lugdunenses quo anno martyrii palmam adepti, xc, xci. Eorum numerus, nomina, variaque quibus interiere suppliciorum genera, unde collecta a Gregorio Tur., Adone, etc., xciii. Lugdunensium xlviii, martyrum numerum et Latinis Eusebii Rufiniani collectum a recentioribus martyrologis fuisse, inane Dodwelli commentum, xcii. Refellit, xciii. Lugdunensis Ecclesiæ presbyter quo sensu Irenæus ab Eusebio appellatus, lxxxix. Cum Lugdunensibus martyribus Irenæus versatus est, 192 not.

Lumen et tenebræ, principia bonorum, et malorum, ex barbaris; quomodo, 549.

Lutherani eodem argumento prosternendi, quo ab Irenæo aliisque SS. Patribus hæretici et schismatici olim confundebantur, cxv, cxvi. Lutherani eadem argumenta ad Ecclesiæ suæ veritatem tuendam usurpantes ac Donatistæ, ipsius Augustini verbis valide prosternuntur, cxv et seqq.

Lux ex Achamotæ risu initium accepit, ex Valentinianis, 19.

LYBUS, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, xxii.

Lytrotes, seu Redemptor, Hori cognom: n. 10 et not. 13.

M

MACARIA, Valentinianorum Æon, Monogenis conjux,

Logi et Zoes proles, 6 xvii. Ejus nomen e Scripturis a Valentino corrasum, quomodo, xxix.

MACARIOTES, Valentinianorum Æon, Ecclesiastici conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii.

Macedonibus quo tempore Judæi parebant, 215.

Magia, cui philosophi perinde atque mystagogi studebant, turpis infamiæ labe qua ethnica religio semper fœdata remansit, xxiv, xxv.

Magnesianos (Ad) epistolæ auctor vocem istam *εὐφρ* quo sensu usurpavit, xiv.

Magnitudo Dei inenarrabilis est, 252.

Magorum munerum mystica significatio, 184.

Major hebdomada xerophagiis tota olim astricta, lxxxix, Majoris hebdomadæ jejunium aliis alii rigidius, quanta religione omnes olim observabant, lxxxvii, lxxxviii, lxxxix.

Malum. De mali origine dubitatio pervetus, quot philosophorum ac etiam Christianorum torsit ingenia et cur, xxxi. Quot in errores plurimi præ nodi difficultate præcipites acti, *ibid.* In re admodum obscura quid finere e Platonicis quidam, quid Priscillianistæ, Marcionitæ et Manichæi, *ibid.* Quid Simon, Menander, Saturninus, aliique veteres Gnostici, *ibid.* Hinc denique a Valentinianis cudendæ hypotheseos occasio captata, *ibid.* Malorum omnium quænam assignata a Valentinianis origo et causa, xxxi, xxxii, 140, 354, seq. Mala, unde orta, ex Sethianis et Ophitis, 109 seq, 111. Unde orta, ex Barbeliotis, 108. Mali et boni discrimen in libera hominis potestate positum est, cur, 285. Mali homines vel boni, non natura, sed electione, secus nec laudandi, nec vituperandi, 281, 282. Malum Deus non operatur, impiorum potestati justum dimittens, 250. Malitia spiritalis, quid ex Valentinianis, et a quo condita, 26, xlii.

Mam quid, 185, not.

Mammona, vox Syriaca, non Hebraica, *ibid.* not. Quid significat, *ibid.* not.

Mandatum primum et maximum legis a Christo innovatum, 241

Manichæi. Ab eis quænam assignata malorum radix vel causa, xxxi.

Manna cur a Deo traditum, 247. Manna cessante frumentum a Josue datum, Christi corporis figura, 345.

Manus dextra, quid Valentinianis significaret, 152, 153. Manus sinistra, materialia et corruptibilia dicuntur ab hæreticis, cur, 152, 153. Manus sinistra levamen, quid, 153, not. Manuum digitis, quomodo numeros indicarent antiqui, 82 et not. 152 not.

MARCELLINA, mulier cujus ope Carpocratiana hæresis in Occidente propagata, lxi. Romæ multos in errorem, induxit, 104.

MARCIANO fratri nuncupatus sermo, ab Irenæo editus, cv.

MARCION, Cerdonis discipulus et successor, unde oriundus, et quis fuerit pater ejus, lxxviii. Nauta et nauc'erus cur appellatus, *ibid.* Ex episcopo apostatam factum fuisse, improbabile, *ibid.* Quænam causa defectionis, *ibid.*, et tempus, *ibid.*, lxix, 179. Quotuplex Romam adventus, lxxviii, lxix. An ad Eleutheri usque tempora vitam prorogavit, *ibid.* Tertullianus hic corrigendus est *ibid.* Errores ejus quinam, *ibid.* et lxx, lxxi, 106, 270 seq. Duplicis comminiscendi principii quænam ei fuit occasio, juxta Tertullianum, lxx. Scripturæ quænam ab eo rejectæ, aut mutilatæ, *ibid.* 106, 190, 192, 198. Unde petita errorum argumenta, lxix, lxxi. Deum otiosum et sine providentia lungebat, 223 seq. Quid de Jesu Christo sentiebat, 106. Corporum resurrectionem negabat, *ibid.* Impiis omnibus salutem a Jesu impertitam, justis vero negatam asserebat, *ibid.* Hunc speciatim confutaturum se pollicetur Irenæus, *ibid.* cv. Marcioni interroganti, Polycarpi responsum, 177, not. Marcionitæ. A Marcionitis quænam assignata malorum radix vel causa, xxxi. Undenam sua de duplici principio dogmata mutuati, xlii. Deum bonum a Deo justo dividentes, refelluntur, 224, 270. In hoc tamen tolerabiliores Valentinianis, cur, 198, not. Eorum argumentum quo Deum malorum auctorem probare nitebantur, diluitur, 266, 267. Negantes ab eodem Patre missos prophetas a quo et Christus organa Satanæ sunt, quomodo, 324. Marcionitarum erroris origo, iguorantia Scripturarum et dispositionis Dei, 198. Quasdam Scripturas in totum rejicientes, reliquas non nisi a se decurtatas admittebant, *ibid.* Ex iis ipsis tamen erroris convincuntur, *ibid.* Solum Lucæ Evangelium admittebant, 190, 202. Idque decurtatum, 192, not. Totum tamen gloriabantur se habere Evangelium, quomodo, *ibid.* not., Abrahamæ salutis contradicentes, refelluntur, 256.

Marcosii veteratoris magistri artibus cruditi, quam viliorum ac errorum colluvie orbem infecerunt, li. Cœptum ab Asia malum quomodo, et quænam postea regiones

subiit, *ibid.* xc. Ne latius serperet, scribit adversus Gnosticos Irenæus, *ibid.* Eorum libido et insana superbia, 64. Omnia sibi licere putant, *ibid.* Mulieres Lugdunenses seducunt, 65. Marciorum errores et ineptiæ, l. et seqq. Ritus profani, l. ln. Hypothesis de mundi hujus creatione ad imaginem invisibilium facta, 84 seqq. Deum omnipotentem ex defectu ortum esse blasphemant, 82, 90. Deum Patrem ante Christi adventum nemini notum fuisse, ex Scripturis probare nituntur, 90, 91. Eorum de Jesu Christo litteras discente somnia, 91 et not. Ab iis sacramenta Ecclesiæ, quomodo contaminata et eversa, l, lvi. Eorum redemptio quid, et quæ ejus virtus, 64 et not., 65, 95, lvi. Ab impuris ethnicorum et Platoniorum initiamentis manavit, lvi. Orationes quibus divino iudicio sistendi utebantur, 64, 65. Cur in suis sacris Hebraica, Chaldaica et Syriaca vocabula aliis omnibus anteponebant, lvi. Plura Moysis loca in suam hypothesim detorquebant, 86 seqq. Variis Evangelii locis abutebantur, 92, 93. Apocryphas et spurias scripturas confinxerunt, 91. Marciorum insaniam ridenda simul et plangenda, 83. In eorum hypothesi explicanda cur diutius immoratus est Irenæus, xcvi.

MARCUS evangelista Petri discipulus et interpres, 174, 187. Quo tempore scripserit, utrum post Petri et Pauli interitum, an excessum tantum e Roma 174, not.

MARCUS Memphitanus, quis, li. Gnosticorum errores in Hispaniis spargit, *ibid.*

MARCUS hæresiarcha, quis et qualis, 59, 60, seqq. Sectæ ejus initia, quo anno, *ibid.* Colorbasicæ Sigæ vulva et conceptaculum, ipsique unigenitus, 65 et not. Ad eum sublimissima quaternitas descendit, 66. Ejus hypothesi, *ibid.* seqq. Valentinianorum systema sub nominum et litterarum involucris exhibet, *ibid.* xxxviii. Pythagoricam quaternitatem velut genesim et matrem omnium induxit, 135. Ab ejus discipulis, non ab ipso, pravis erroribus infectæ Rhodanenses regiones, juxta Irenæum, li. Dæmonem pædium habebat, 61. Anaxilæ ludicra cum magorum versutia conjungebat, 60. Philtris ad corrumpendas mulieres utebatur, 63. Ditiore præsertim et elegantiores seducebat corrumpebatque, 59, 61, 62. Vanam prophetiæ doni spem eis injiciebat, 61, 62. Vinum Eucharisticum in verum sanguinem meris præstigiis convertere se fingit, 60, 61. Mulieribus consecrandæ Eucharistiæ munus committit, 60. Eum piæ et catholicæ mulieres exsecrantur, 62. Ejus deliria confutat Irenæus, 78 seqq. In eundem objurgatoria senioris cujusdam carmina, 80.

MARIAM Aaronis sororem Deus percussit lepra, non severi iudicis, sed patris instar castigavit, 348. Cur solæ pœnas dedit, *ibid.*

Maria [ex] et Joseph natum Jesum in eumque descendisse Christum Gnostici mentiebantur, 189. Refelluntur, 212 seqq. Per Mariam, ad modum aquæ per tubum, Jesum pertransiisse Gnostici asserebant, 189. De Maria Virgine Christus natus, 217. Ex Maria Verbum existit, 218. Ex Maria natus Christus Jesus, Filius unus Dei est, 196, 205. Maria Virgo vere Dei genitrix, 213. In eam simpliciter non descendit Christus, sed carnem veram ex ea assumpsit, 218 seqq. In virginitate manens concepit, 216. In Mariæ partu impleta est promissio Davidi facta, 217. Maria vera salutis nostræ mediatrix secundaria ab Irenæo recte et catholice dicta et agnita, cxxxv seqq. De salute nostra in cælo sollicita, preces pro nobis fundit, cxxvi. Hujus præsidium, nulla Christo facta injuria, implorare licere, fateatur Græbius necesse est, *ibid.* Nostras preces ab ea cæterisque sanctis in cælo degentibus audiri et percipi, Ecclesia semper credidit, *ibid.* Vana Græbi cæterorumque Protestantium argumenta confutantur, *ibid.* seqq. Maria miraculum a Filio in nuptiis Cana obtinere volens, nullius imperfectionis moralis rea, cxxxvii. Contrarium ex Irenæo inferre perperam nititur Græbius, *ibid.* Maria Virgo comparatur cum Eva, et ei opponitur quomodo, 220 et not. 316. Maria Virgo Evæ virginis fit advocata, et per obedientiam genus humanum servat, 316. Per obedientiam causa facta est salutis, 220, et not.

Martyres veri in Ecclesia sola catholica, cur, 272. In martyribus Spiritus sanctus vincit, 502. Martyres secundum quid contemnunt mortem, 302. A Christo ipso remunerandi, 210. Martyrum animas, singulari prærogativa, statim in cælum recipi existimat Irenæus, cxxvii. Secus de aliis justorum animabus sentit, clxi seq. In martyrum album quanta cautione olim alicujus a majoribus nostris referebatur, xci.

Martyres Lugdunenses et Viennenses, Vide *Lugdunenses Viennenses.*

Martyria quando primum in Galliis visa, 49, not. lxxxiii.

Martyrium quid, et quotuplex martyrum genus, juxta Basilidem, 349 seqq. Pœna præcedentis peccati, aut vo-

luntatis peccandi, ex eodem; quomodo, *ibid.* Martyrium, optimum veritatis creditæ et prædicatæ iudicium in apostolis, 198.

Masculis a Deo acris et vehementior ad generis perpetuitatem ingenerata cupiditas, juxta Epiphaneum et Carpocratem, 351.

Mater plorans, mundi creationis causa, juxta Valentinianos, 224. Mater Valentinianorum, Achamoth, 21. Mater Valentinianorum, Leto, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, *ibid.*

Materia æterna et a nullo producta, a Platonis quibusdam tanquam malorum radix inventa, xxxi. Materiæ a Deo vix motrix impressa, ipsa ex anima mundi eaque non statim perfecta juxta Platonem; quo sensu a Platone intellectus vocata, xli. Quo sensu necessitas seu erratica causa, *ibid.* Materia quæ videri et tangi potest, hujus universi corpus est, juxta Platonem, xl. Hoc post animam natum effutiebatur. xli. Ex materia subjecta omnia a Deo condita, primi ante Valentinianos dixerunt Anaxagoras, Empedocles et Plato, 134. De materia informi et infinita quæcunque effutiebatur Plato, quomodo ad Enthymesin suam Valentiniani accommodarunt, xli. Materiæ substantia, unde orta, secundum Valentinianos, 10. Ex labe et ignorantia orta, 143. Materiæ, ex qua mundus hic conflatus est, essentiam ex Achamothæ perturbationibus ortam dicebant, 19. Quomodo id explicabant, 22. Materia cur incorporea dicitur 22 et not. Duplex ex ea sit substantia, bona, et mala, *ibid.* Malorum omnium seminarium, ex Valentino quomodo, 354 seq. Materia universa igne consumenda; quando 32, 160. Materiam ingenitam quidam asserentes, Deum vero solius formæ et qualitatis causam, refelluntur, 348. Materia rerum creatarum, virtute ac voluntate Dei condita, 127. Unde vero, et quemadmodum quæstio Deo committenda, 158. Ex passionibus Enthymeseos fieri non potuit, 141.

Materialis substantia, ex tribus Achamothæ affectibus conflata, 25, 160. Materiale nihil a Salvatore susceptum, secundum Valentinianos, 29. Materialia omnia necessario pereunt, secundum eosdem, 28, 29, 160. Materialia, sinistra manus dicta ab hæreticis; cur, 152.

Matrimonia promiscua justitiæ primo congrua, nonnisi que per leges humanas ei oppositas prohibita, ex hæretico Epiphane, 351.

ΜΑΤΤΗΑΕΟΝ primum omnium scripsisse Evangelium, communis sententia, 174, not. Si consulatur Irenæus, maxima difficultas, *ibid.* Hebraice scripsit, 174. Id est Syro-Chaldaice, 189, not. Ad Judæos scripsit, cur, 347. Quo præcise anno adhuc incertum, 174, not. Matthæus Evangelium scribens, a Christi genealogia cur initium duxit, 347. Ejus Evangelium solum, idemque decurtatum a Corinthianis admissum, lxiv.

MAXIMUS Tyrius ex ore celebris Ammonii perpurgatam iterum ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxiii.

Mediator hominum, Dei et hominis naturam debuit participare, cur, 211 et seqq.

Megaricæ sectæ auctor Euclides senior, xxii.

Membra Christi hominis sumus nos, 294.

MENANDER, quis, 100, 179, lvii. Ejus dogmata, 100, lvii seq. A quo immediate angelos emitti volebat, xxxviii. Ab eo angeli ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, cur, xxxi. Menander et Simon M. Gnosticorum principes, a quibus primam Ogdoada Valentiniani accepere, nonnisi unicam in Deo personam agnoscebant, xxxv, xxxvi.

Menandriani. A Menandriani mendaciter venditata resurrectio mortuorum. Emendandi ergo Tertullianus et Eusebius, lviii.

Mendaciam primos homines subvertit diabolus jam ab initio mendax, quomodo, 320.

Mens secunda, primus Deus male ab hominibus vocata, juxta Platonem, xliii.

Mens, primogenitus Bythi, solus cum eo Pater et principium rerum omnium, xvii, xviii.

Mens seu Nus, quid ex Irenæo, 129, 130. Mentis actionum ordo et series, ex eodem, 130. Mens, cogitatio, sensus et intentio mentis, non aliud quid præter animam sunt, 160. Mentis actiones, varia unius et ejusdem re nomina, 130.

Mensium, dierum et anni divisio ad Pleromatis divisionem non quadrat, 152 seq.

MERCURIUS quoddam officium a Pythagora tributum, eandem fabulam, quomodo recoxit Carpocrates, lxiiv.

MERINTHUS quis, lxiv.

Mesopotamia et Osrhoena, an promiscue usurpantur ab auctoribus, lxxxv. Utriusque mores diversi, *ibid.* Mesopotamiæ Ecclesiæ Romanæ in disciplina Paschatis consenserint, dubitandi locus est, lxxxv. Mesopotamiæ

proprie dictæ Ecclesiæ, an a Victore excommunicatæ, et cur, LXXXVI.

Metagogeus, Hori cognomen, 10, et not.

Metempsychosis, absurdum dogma rationi et fidei repugnans, 167 seq. An Plato primus ejus auctor, 167, not., LXI. Ab Ægyptiis primum excogitata, ad Græcos postea transiit, XXII. Metempsychosin ex Apostoli verbis probare nitebatur Basilides, 350. A Carpocratianis admissa, quomodo, 104.

Metricos, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, XVII. Ejus nomen a Spiritu sancti quam proprietate in Scripturis significata Valentiniani derivabant, XXIX.

Metropator, Valentinianorum Demiurgi, seu mundi inferioris opificis nomen, 24.

Metropoliticum nullum jus in Galliis secundo Ecclesiæ sæculo, cur, LXXXIII.

Militares quinam dicti hæretici, LXXII. Eorum dogmata, LXXIII.

Millenariorum seu Chiliastarum erroris prima fundamenta jecit Cerinthus, quomodo, LXIV. Errori illi quænam occasionem præbuere, LXV. Quis etiam postea pluribus e SS. Patribus lapsus occasionem ministravit, *ibid.* Is error ab Irenæo propugnatus, qua ratione, CLXII, 350 seqq. Eum nedum excusare, sed et probare, Chiliastarumque rationibus calculum adicere perperam nititur Grabius, *ibid.*

Miracula hæreticorum falsa, et meræ diaboli præstigiæ, 164 seq., CXXXIII seq. Miracula Ecclesiæ catholicæ vera et benefica, 164, 165, 166 Irenæi ætate adhuc communia, *ibid.* Dæmonum invocationibus et magicis artibus ascribi non possunt, *ibid.*

MITHRA, Deus intermedius Deum bonum inter et Deum malum existens, juxta Zoroastrum, XLII.

MIXIS, Valentinianorum Æon, Bythii conjux, Logi et Zoes proles, 6, XVII. Mixis et Bythii nomina e Scripturis a Valentino corrasa, quomodo, XXIX.

ΜΟΧΗ successorum, aliorumque Phœnicæ hierophantarum auditor Pythagoras, XXII.

Modimperator, quis veteribus, 63, not.

Momenta Dei non antevertenda, sed manus artificis expectanda opportune omnia facientis, 286.

MONAS. A Monade seu Monote Platonicorum, cur *μοναδικῆς γνῶσεως* auctor dictus Epiphanius, XLVIII. †

MONOGENES, Valentinianorum Nu nomen, 8 et alibi passim. Principium omnium invisibile, 188. Emittit Christum et Spiritum sanctum, cur, 11. Alterius longe sublimioris et perfectioris naturæ quam cæteri Æones, Patri supremo natura similis et æqualis, xxxv. An vero persona subsistens, a Patre distincta et eidem consubstantialis? Contrarium plura suadere videntur, *ibid.* et xxxvi. Monogeni nulla actio et affectio a Valentinianis ascripta, quæ personale quidpiam innuat, non ergo juxta eos persona a Patre distinctus, xxxv. Monogenes et Macaria, Valentinianorum Æones, Logi et Zoes proles, 6, XVII. Eorum nomina e Scripturis corrasa, XXIX.

MONTANUS et Priscilla, prophetæ novi a Montanistis creduntur, 192, not. Damnati a martyribus Lugdunensibus, *ibid.*, LXXIX. Montano duce Cataphryges exorti, quo anno, LXXIX.

Montanistarum secta, cur Ecclesia Spiritus appellata, 192, not. Montanistæ prophetiam gratiam Ecclesiæ catholicæ denegabant, sibi solis, seu potius pseudo-prophetis suis, donatam fuisse effutientes, *ibid.* Ab iis admissum Joannis Evangelium, sed a quibusdam decurtatum, *ibid.* Montanistis præproperas pacis litteras Eleutherusne, an Victor concessit, LXXIX, LXXX. Eædem, monente Praxeas, revocatæ jam emissæ, *ibid.* Montanistæ an Marcossii pseudo-prophetarum nomine ab Irenæo perstringuntur, 271 not.

Morbi et languores, inobedientiæ fructus, 311.

Morientium initium Adamus factus est, 220.

Mortem infert inobedientia Dei, idcirco protoparentes debitores mortis effecti, 320. Morti Adam factus obnoxius, ut misericordiam Dei consequeretur, 222. Mortis advocatos se præbent qui Adam salutem negant, 222. Mortis evacuatio, Adam salutem est, cur, 222. Non dicitur juste absorpta, si Adam cui primum dominata est, non fuit liberatus, 222 Per Christum evacuata, 220, 222. Mors ipsa Christo Deo et homini testimonium perhibuit, 235. Quandonam vere victa erit, 308. Mors Christi quibusnam salutem, quibusnam damnatio, 266. Mortem contemnunt martyres, secundum quid, 302. Per mortem in nobis resolutionem fieri cur Deus passus est, 295. Mortem meditari, Christiani munus est, 345.

Mortuorum non est Deus, sed viventium, cur, 232. Mortuorum Christus primogenitus, quomodo, 255. Mortuos Christus vivificat in ligno exaltatus a terra, 230. Mortui discipuli apud inferos per Christi passionem expergefati, 259. Mortui in iisdem corporibus resurgent, sicut in iisdem

corporibus surrexerunt, et curati sunt quos suscitavit et sanavit Christus, 308.

Mosaicæ legis typi præcipui commentis Valentinianorum accommodari non possunt, 150 seqq.

Moyses loca a Marcossii in suam hypothesim detorta, 86 seqq. Moyses pastor irreprehensibilis, 263. Moyses per quadraginta dies a Deo eruditus, de quibus, 244. Moysi qui loquebatur et apparuit, is erat Verbum Dei, 256, 241, 255. Moyses Deum proprie non vidit, quid igitur, 256. Deus appellatus, quo sensu, 181. Per Moysen cur Deus nonnisi post diuturnum tempus legalia præcepta populo tradidit, 247. A Moysen Judæo populo quædam propter duritiam cervicis imposita, 245. Moyses et prophetæ unicuique cæli et terræ Dominum ac Deum Patrem docent, 229 seqq. Nisi Moyses ab uno et eodem Patre afflatus fuisset, tam clare et tam frequenter de Filio Dei loqui non potuisset, 259. Filii Dei ubique passim meminit, ejusque adventum et passionem, passionisve circumstantias clarissime prænuntiavit, 229, 259. Moysis virga, incarnationis Christi typus est, quomodo, 217. Nuptiæ, typus Verbi nuptiarum cum Ecclesia, 257. Assumens Æthiopsiam uxorem, typus Christi Ecclesiam in gentibus perficientis, *ibid.* Moysis et Christi sermones, *ibid.*, 229. Moyses a Christo excusatus ob libellum repudii, cur, 245. Moyses, prophetæ et Abraham, Christusque ipsa ex una substantia, quo sensu, 223. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* Moyses et Elias cum Deo homine locuti sunt in altitudine montis, cur, 255. A Moysen lex inchoavit, et in Joannem desivit, 251.

Mulier ob transgressionem quot ærumnis obnoxia, 221. Mulier everrens domum et drachmam inveniens, superioris Sophiæ figura, ex Valentinianis, 59. Mulieres, ditiores præsertim et elegantiores, a Marco Mago seductæ et corruptæ, 59, 62. Mulieribus consecrandæ eucharistiæ munus a Marco Mago commissum, 60. Mulieres piæ et catholicæ Marco Mago exsecrantur, 62. Mulieres quædam a Marco Mago corruptæ peccata sua, etiam occulta, confitentur in Ecclesia, eaque pœnitentia publica eluere student, 63, 65.

Mundum ex intellectu et necessitate, seu erratica causa compositum esse scribenti Platoni, quid exprimeret animus erat, XL. Mundus duplex juxta Platonicos, in utroque præter unam supereminentem causam dii alii multiplices, xxxix. Mundus triplex Platoni, Epimenidis, etc., ipsissima est Valentini hypothesi, xxv. Mundus Platonicorum intelligibilis, quid continebat, *ibid.* et seq. Idem re ac Pleroma Valentinianorum, *ibid.* Mundus idealis quid continebat, juxta Platonem, XLIII. Mundus hic inferior ad illius Archetypi exemplum ab angelis efformatus, juxta eundem; hæc omnia in suam hypothesim quomodo transulerunt Valentiniani, *ibid.* Mundi anima, quid juxta Platonicos, XL, XLII. Undenam ab eis decerptum quidquid de ea effutiebant, XL. Ea ante corpus universi creata, cur, XL. Non statim perfecta et numeris omnibus absoluta, XLII. Intellectus a Platone cur vocata. Sub necessitatis etiam nomine æque ac materia intelligi poterat, *ibid.* Mundi principium, Dei bonitas, juxta Platonem, 224. Mundi opifex bonus est, secundum Platonem, 224, not. In hoc Gnosticis religiosior, *ibid.* Mundi opifex non primus Deus, juxta Nimenium, quis ergo juxta eundem, ex sententia Platoni, XLIII. Circa mundi conditorem et originem varii hæreticorum errores, 316. Mundum ab angelis esse factum, primus dixit Simon Magus, 99, 126. Ab angelis inferioribus conditus, ex Basilide, 101. Ex Carpocratianis, 105. Ab inferiori virtute conditus, ex Cerintho, 105. Ab angelis factus, ex Menandro, 100. A quo, ex Barbeliotis, 108. Mundus per Verbum non creatus secundum Marcionem et Gnosticos quosdam, 188. Per quem igitur secundum eosdem, *ibid.* Mundi fabricatio non prioribus angelis, sed posterioribus tantum a Valentinianis et Gnosticis ascripta, xxxix. Mundum hunc ad Pleromatis imaginem effectum dicentes Valentiniani e Platonicis fontibus hauserunt, XLIII. Mundus, quandiu a Demiurgo administrabitur, ex Valentinianis, 54, 55. Ejus creatio ad imaginem invisibilem facta, ex Marcossii, 84 seqq. Mundi substantiam a semetipsa floruisse et esse ex se natam quidam dicentes, valide refelluntur, 316, 317. Mundus labis et ignorantiae fructus esse non potest, 119. Mundi huius creator, unus Deus, Pater Domini nostri, 183 seqq., 229 seqq., 255 seq. Mundi conditorem unum esse Deum, veteres omnes consentiunt, 126. Mundus ab eodem Deo factus, a quo et mente conceptus, 119 seq. Mundus a Deo creatus sola sua voluntate ac virtute, quæ subjectæ materiæ loco fuerunt, 127. Inscio aut nolente Deo Patre conditus non potuit, 117. Si sciente ac volente Deo Patre conditus fuerit, hic solus ejus auctor dici potest, *ibid.* seq. Mundum in iis quæ continentur a Patre, alii ab ipso condere non potuerunt, 120 et seqq. Mundus hic per Ver-

bum factus est voluntate Patris, non per angelos, neque per apostasiam, defectionem, aut ignorantiam, 313. Per angelos aut virtutes a Deo separatas conditus non fuit, 93, 313. Mundi non est conditor Deus, si materia sit ingenta, 348. Mundum hunc qui regit Deus, justus simul et bonus esse debet, 223, 224. Mundum hunc Dei providentia dirigi ipsimet ethnici confessi sunt, 223. Mundi infiniti consequuntur ex deorum pluralitate, 117. Mundi finem quænam præcedent, 323, 324. Mundus in resurrectione non penitus exterminandus, juxta Irenæum, 336. Mundi deliciæ sæculariaque oblectamenta a Christo damnata, 229. Mundum si judicat Christus, discernitque inter bonos et malos, judicat proinde et Pater, omnibusque prospicit ac providet, 345.

Mysteria divina quomodo inquirenda, 136. Ea temere scrutati hæretici, nihilque Deo reservare volentes, misere pereunt, 157.

N

Narbonensem provinciam sub ditione senatus regebat proconsul, LXXXII. Ad hanc pertinebat? Vienna, *ibid.*

Narcissus Hierosolymitanus et Theophilus Cæsariensis synodo Palæstinæ adversus Asiaticos præfuerunt, LXXXIV.

Naturæ totius fons, quaternarius numerus juxta Pythagoricos, XXVII, XXVIII. Secundum naturam filii Dei sunt omnes, non omnes secundum fidem et obedientiam, 288. Naturæ infirmitatem in Deum qui refundunt, augmenti ac perfectionis impatientes, rationi adversantur, 285. Naturæ humanæ quædam sunt necessaria, quædam autem simpliciter naturalia, juxta Isidorum hæreticum, 352.

Nauclerus et nauta, cur Marcion appellatus, LXVIII.

Necessitati servire non potest Deus, cur, 121.

Necessitatem omnem, quæ alterius volendi potestatem adimeret, ab humana voluntate procul excludit Irenæus, CLVII seqq.

Necromantia, vide *Getica Magia*.

Nicolaus unus e septem diaconis, an propudiosæ sui nominis sectæ primus auctor, LXVI, LXVII. Quænam lapsus occasio fuit, juxta Epiphanium, LXVII.

Nicolaitæ, Dei ipsius ore damnati, LXVII. Nomen cito extinctum, *ibid.* Quænam eorum dogmata, *ibid.*, 105. Primine, Gnostici appellati *ibid.* Nicolaitarum errores in assignando rerum visibilium principio, 188. Refelluntur, *ibid.* Eorum errores circa Christum, *ibid.* Adversus Nicolaitarum errores Evangelium a Joanne scriptum, *ibid.* Nicolaitæ, surculus Gnostorum, *ibid.* A Nicolaitis prognati Stratotici, Phibionitæ et Levitæ, tres in una et eadem secta hominum classes, juxta Epiphanium, LXXII. Eorum dogmata, quæ, LXXIII.

Nicotæus, unus e philosophis antiquis, quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, XXII.

Noë incircumcisis carne Deo placuit, 246. Sub Noë testamentum a Deo datum, 191. Noë temporibus homines improbi fructificare non poterant, cur, 279. Per Noë arcam baptismus significatus, 279 not. Noë in divinæ legationis munere ad libidinosos angelos Enocho successisse, credit Tertullianus; unde hausit errorem, 246 not.

Noetarcha, quo sensu vocabatur intelligibile principium, solo Monopatore Deo inferius, ab Ægyptiis admissum, XXVI. Idem ac Nus Valentinianorum, *ibid.*

Nomen insigne, quod, 69 et not. Nomina varia Dei, quæ in Scripturis leguntur, unius et ejusdem Dei appellationes, 170 seq.

Notaricon, quid Judæis, 149 not.

Numeri, rerum omnia principia, ex Pythagoricis, 134 et not. Numerus omnis, juxta Pythagoreos, par aut impar; ille imperfectus, hic altero præstantior, cur, XXVIII. Prior masculus, alter femina; conflatus ex utroque, masculo-femina cur appellatus, *ibid.* Numerus insignis quis, 72. Numerus quaternarius, totius naturæ fons juxta Pythagoricos, XXVII, XXVIII. Numerus omnis appellatus, XXVIII. Numerus denarius quomodo in sese, juxta Pythagoreos, numerum omnem comprehendit, *ibid.* Ad numeros omnia revocare, a Pythagoricis accepere Valentiniani, 134 seq. Numeri quaternarii nulla a Valentinianis habita ratio, 151 seq. A numeris, litteris et syllabis Græcis vana ducunt argumenta hæretici, 149 seqq., 158. Ex numeris, litteris et syllabis argumenta petita, infirma, 153. Hæc ad rationem exigenda, non e contrario, *ibid.* Numerorum rationes curiosius inquirere, vanum et periculosum, 154 seqq. Numeri ex regula, non regula ex numeris, 153.

Numeri digitis manuum a veteribus indicati, 82 et not., 152 not.

Nummularios e templo cur projecit Christus, qui venerat adimplere legem, 229, 230.

Nuptiæ, a Satana ex Saturnino, 101. A Tatiano ejusque discipulis damnatæ, 107.

Nus quid, secundum Gnosticos, 188. Nus Valentiniano-

rum, quis, 5. Bytho Patri similis et æqualis, *ibid.* Solus capit magnitudinem Patris, *ibid.* 7. Aliis exponere cogitantem Sige prohibet, 8. Rerum omnium principium et Pater, 3, 40, 41. Logon et Zoen emittit, 6. Intra Patrem tantum emissus, nec re aut persona a Patre distinctus, XXXVI. Alterius longe sublimioris ac perfectioris naturæ, quam cæteri Æones; divinam eam fuisse extra dubium est, XXXV. Non vero persona subsistens, a Patre distincta, et eidem consubstantialis, *ibid.* et XXXVI. Angelos sibi subjectos habebat, XXXIX. Nus Dei Patris, Logos, 159. Ipse est Ægyptiorum, Chaldaicorum et Platonicorum Nus, XXVII. Ipse noetarcha ab Ægyptiis admissus, XXVI. Nus a Deo emitti non potest, 151 seq. Nus et Alethia a Bytho et Ennoea emitti non potuerunt, 129 seq. Nus Valentinianorum ignorantia obnoxius, si ad hujus imaginem conditus Demiurgus, 123 seqq.

Nus quomodo ab Irenæo definitur, 129, 130.

O

Obedire. Non obedire Deo, mors hominis; obedire autem, vita ejus: utriusque discrimen in libera hominis potestate positum a Deo, 285.

Obedientia filiorumque pietas major, quam servorum, 242. Obedientiam a Judæis Deus exigebat, non sacrificia, 249. Obedientia Virginis Mariæ, Evæ inobedientia opposita, 219, 220, 316.

Oblationum genus a Deo non reprobatum, sed species immutata, 250. Oblatio Ecclesiæ a Christo mandata, purum est et acceptum Deo sacrificium, *ibid.* Oblationes et preces ubi recipiantur, templum est et altare in cælis, 252.

Oblivionis poculo, quo potari animas corpus subeuntes finxit Plato, quid, 167.

Oceanus. Ab Oceano et Theti orti dii omnes, ex Homero, 133. Ultra Oceanum populos nullos agnoscebant antiqui, 136, not.

Occidente [in] quatuor prioribus sæculis, solis episcopis credita sermonis administratio, XXVIII. Occidentales inter et Orientales nulla Irenæi ætate de jejunio ante paschali, aut jejuniorum numero controversia, LXXXVIII. De quibus igitur, *ibid.* et seqq. Vide.

Ogdoas Valentinianorum primigena, ex duplici tetrado constans, radix et substantia omnium, quomodo, XVII, 6. Ejus nomina et perfectiones, *ibid.* Cur a quatuor duntaxat masculis nomen sortiebatur, XXVIII, XXXIV. Ogdoadis conjugationem ultimam undenam mutuati Valentiniani, XXV. Ogdoas prima Valentinianorum, quibus Joannis Evangelii locis significata, secundum eos, 40 seqq. Confutantur eorum commenta, 45 seqq. Ogdoadis primæ Æonum natura, quæ juxta Colôrbasum, XXXV. Ogdoas prima Gnosticorum stare non potest, 129. Ogdoas secunda, quæ, 16 et not., 24. Ogdoas, matris Achamoth nomen, 25. *De Ogdoade* scriptus ab Irenæo libet, qua occasione, CV, 339.

Omnia, omne, Jesu Valentinianorum cognomen. Vide *Jesus Valentinianorum*.

Omnipotencia Dei neminem latere potest, 122.

Oneiropompi dæmones, qui, 61, not.

Opera nulla ex se naturaque sua bona, ex Simone Mago, 100. Opera bona ad salutem inutilia, ex eodem Mago, *ibid.* Catholicis necessaria, sibi inutilia dicebant Valentiniani, 29, 31, 139.

Opera. Absque operibus justitiæ vocatio non sufficit, 279, 280. Secundum opera justi soli filii Dei sunt, licet omnes secundum naturam, 288 et seqq. A malis operibus non tantum abstinere, sed etiam a concupiscentiis, adimpletio legis est, 242. Non operibus tantum, sed etiam cogitationibus et sermonibus malis abstinere jubet Christus, 165.

Operationes omnes indifferentes ex Basilidianis, 102.

Ophitæ undenam dicti Gnostici quidam. An a Sethianis distincti, LXXXIV. Commenta eorum, et unde petita, *ibid.* et seqq., 108, not., 110 et not. Ophitæ et Sethiani Enthymesi suam in secundarium quoddam deitatis genus per se subsistens transformantes in hoc Platonicis stolidiores, XII. Adversus Ophitarum impurorum hæresiarchiam decertans Irenæus, quid censuit de serpentis cum muliere colloquio, 344.

Orationum perseverantia et fortitudo fidei significantur per calceolabium in camino succensum, 256.

Ordinationis sacramentum quibus sacrilegiis a Marco et discipulis contaminatum, L.

Oriens. Per Orientis et Asiæ provincias, a quibus propagata Valentiniana hæresis, XIV.

Orientalis Ecclesiæ quibus motibus agitata M. Aureii tempore, LXXIX. Ea de re consulti Lugdunenses et Viennenses, *ibid.* Orientalium ab Occidentalibus Ecclesiis quanta dissensio. Victoris ætate, LXXXVI. Orientalibus et Occidentalibus dissidentibus Ecclesiis funestum schisma-

tis malum avertit Irenæus, LXXXVI, LXXXVII, XC. Orientalibus Ecclesiis Victor papa pacem restituit, Irenæi argumentis victus, XC. Inter Orientales et Occidentales nulla Irenæi ætate de jejuniis ante paschali, aut jejuniorum numero controversia, LXXXVIII. De quibus igitur, *ib.* et seqq.

ORIGENES ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platoniam philosophiam hausit, XXIII.

Originale peccatum, serpentis plaga; ab eo homines minime liberandi, nisi per fidem in Christum, 250. Originalis peccati labe maculatos nasci homines agnovit Irenæus, CLVIII seq. De originali peccato Irenæi testimonium a divo Augustino contra Julianum adoptatum, 250 not.

OROMAZES, Deus bonorum opifex, juxta Zoroastrum magum, XXX. A quo etiam alii, 50 dii conditi, *ibid.* Is e purissima luce genitus, diis bonis ortum dedit, XLII.

OSEAS. Ab Osea uxor fornicaria cur assumpta, 257. Ab Osea et Moyse uxor assumpta, vocationis gentium figura, quomodo, 257.

OSIRIS quo sensu vocatur ab Ægyptiis principium solo Monopatore Deo inferius, XXVI.

Osrhoena et Mesopotamia, an promiscue usurpentur ab auctoribus, LXXXV. Ultriusque mores diversi, *ibid.* Osrhoenæ Ecclesiæ, Romanæ consentiebant in disciplina Paschalis, LXXXV.

Ovis amissæ parabola insane abutuntur Marcossii, 80 seqq.

P

Palæstini. Ad Palæstinos per quem philosophia devenit, XXII.

Palæstinæ synodo adversus Asiaticos quinam præfuere, LXXXIV.

PALMAS Ponticæ synodo adversus Asiaticos præfuit, LXXXIV.

PANDORA Hesiodi, Salvator est Valentinianorum, 134, 146. Pandoræ Sophistæ, Gnostici, 229, not.

Panis communis jam non est eucharistia post invocationem, 251, CXL seqq., CXLII seqq., 293 seq. Panem et calicem proprium corpus et sanguinem suum Christus confessus est, 249, 270, 291, CXLV.

PAPIAS, Joannis discipulus, a quo Irenæus institutus, LXXXVIII. Spuriis traditionibus nimium indulgens, erroris plerisque post ipsum scriptoribus ecclesiasticis ansam præbuit, 353, not. Quot libros conscripsit, *ibid.* In Millenariorum errorem cum incidisset, pluribus postmodum e SS. Patribus lapsus occasionem ministravit, LXV.

Parabolas abutuntur Gnostici, ad alterum Deum inducendum, 126. Parabolas de ove drachmaque amissa quam insane abuterentur Marcossii, 80 seqq. Parabolæ obscuræ et ambiguae, obscuris et ambiguis non solvuntur, 155. Parabola vineæ malis colonis locatæ explicatur, 277 et seqq. Parabola operariorum in vineam diversis horis missorum, quid significat, 280.

Paracletus a Domino promissus, 208. Cur a Deo super terram missus, *ibid.* Paracletus, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 6. Ejus conjux, *ibid.* Ejus nomen a Spiritu sancti quam proprietate in Scripturis significata Valentiniani derivabant, XXIX.

Paracletus, Salvatoris Valentinianorum nomen, 21.

Paradisus supra tertium cælum existens, 25. Virtute archangelus quartus a Valentinianis dictus, *ib.* In eo versatus Adam, *ibid.* E paradiso Adam expulsus, mortique factus obnoxius, Dei misericordia, 222. In paradiso unde homo ejectus est, Henochum cum Elia translatum fuisse, Irenæi sententia: a quibus didicit, 246 not.

Parasceve, cæna pura dicitur, 71 et not. Parasceves ante solis occasum jejuniis solvere, nullis olim licitum, LXXXVII.

PARCHOR prophetæ expositionum auctor Isidorus hæreticus, 352.

PARKERI, in Cantuariensem sedem intrusi, ordinatio ludicra et invalida, CXVII. Hinc nullæ apud hodiernos Anglos veræ ac legitimæ ordinationes, *ibid.*

Paredri demones, qui, 61 not. Singulis adsunt hominibus, ex Isidoro, 352.

Partus spiritalis Achamothæ, quid, 23, 160.

Paschæ dies, idem qui crucifixionis dies juxta Tertullianum, LXXXVII. Pascha ter a Christo celebratum post baptismum, 147 seq. Ab eodem manducatum pridie quam pateretur, *ibid.* De Paschatis celebrandi die primis Ecclesiæ temporibus inter Anicetum et Polycarpum orta controversia, pacem inter eos cæterosque fideles non scidit, 341, LXXXV seq. De Paschate celebrando Romanam inter et Asianas Ecclesias orta controversia, *ibid.* Quænam Galliæ Ecclesiarum sententia, LXXXVI. Paschalis festivitatis tempore eucharistiam ad alios episcopos eulogiarum nomine transmittendi mos erat, isque inter episcopos promiscuus, 341, not. *De Pascha* librum scripsit

Irenæus, 342. De Paschate celebr. vid. *Romani, Asiatici.*

PASCHASIVM Radbertum primum catholici dogmatis de præsentia reali Christi corporis et sanguinis in eucharistia auctorem fuisse, vanissimum Albertini et Claudii commentum, a Grabio confutatum, CL seq.

Passio Christi, quomodo præfigurata, 261. Ut a prophetis prænuntiata, sic et impleta, 194. Circumstantiæ a prophetis prænuntiata, 273 seq., 277. Soli Domino nostro Jesu Christo conveniunt, 275. Passionis Christi Domini fructus et effectus, 145. Passio Christi, expergefatio mortuorum discipulorum apud inferos, 259. Per passionem suam Christus et Patrem unum eundemque Creatorem quem offendimus et semetipsum manifestum fecit, 313. Passionem Domini, extensionis Christi supra Horum typum esse Gnostici dicentes refelluntur, 277. Passio a Verbo seu Logo cœpit, secundum quosdam Valentinianos, 159. Passio Christi Domini, novissimi Æonis passionis figura, ex Valentinianis, 56, 144. Passionis Sophiæ figura, hæmorrhoidis morbus, ex Valentinianis, 15, 144, 148. Confutatur hæc fabula, 149.

Passiones et affectiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt Valentiniani, 150, 151, 152, 157, 158. Passio si quæ Dei Verbum afficiat et Patrem afficiet; cur, 159 seq. Passionis Sophiæ typum esse non posse Judæ proditoris apostasiam, 144 seqq. Nec Christi Domini passionem, 145. Passio Æonem afficere non potuit, 141 seq. Passio et ignorantia, nulla in Sophia Dei esse potuit, 159, 140. Passioni obnoxium universum Pieroma, aut Æones omnes ab ea immunes, 158 seq. Passiones in Enthymesi separata esse non potuerunt, 141. Separari ab ea non potuerunt, 141. Separari ab ea non potuerunt, ut fierent materiæ substantia, 141.

Pastor Hermæ, ut liber Canonicus non ab Irenæo solo citatus, 253 not., CIX.

Pastores pii ac veri in Ecclesia sola catholica, ab apostolis successionem ducentes, a quibus veritas et germana Scripturarum expositio quærenda, 263, CXV seqq. A pastoribus malis recedendum, piis vero apostolorum successoribus adhærendum, 262. Quinam ii, 263, CXVII. Pastores iniqui, ac superbientes, a Verbo redarguendi, 262.

Pater Domini, et fabricator mundi, duo secundum Nicolaitas et Cerinthianos, 188. Ab altero Patre Christum Dominum, ab alio autem Deo prophetas Marcionitæ dicentes refutantur, 276. Patrem alterum, præter unicum cœli et terræ Creatorem, Deum Christi D. Patrem excogitantes Gnostici, refelluntur, 180 seqq., 228 seqq., 241 seqq., 271, 316 seq. Pater si quis est præter mundi creatorem, infirmus sit aut invidus necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit, 297. Patris supremi a mundi opifice, eadem Gnosticis et Valentinianis distinctio ac separatio, XXI. A Patre ipso et a Mente Patris Valentinianos Verbum et Sapientiam separasse, non a verosimili abhorrens, XXXVII. Nec contradicere videtur Irenæus, *ibid.* et XXXVIII. A Deo Patre Logos et cæteri ex eo prognati Æones re et natura distincti, non meræ virtutum quæ semper sint cum Deo appellationes, XXXVII et seqq. Pater supremus et Æones, Salvatoris imperio omnia subjiciunt, ut in ipso omnia conderentur, 21. Pater supremus modo conjugii vinculo copulatus, modo supra marem et feminam, 10. Pater omnium dictus Valentinianorum Nus, 5. Pater. Demiurgi Valentinianorum nomen, 24. Patrem supremum ante Christi adventum omnibus ignotum fuisse, ex Scripturis probare nituntur Marcossii, 90. Dei Patris inquisitio perturbationem Æoni inferre non potuit, 141, 142. Deus Pater passioni obnoxius, si Verbum eidem obnoxium, 159 seq. In Patrem recurrunt eadem quæ in Demiurgo vituperant hæretici, 121 seq. Pater a Gnosticis excogitatus, Deus esse non potest, 252. Gratis effectus, 126. Ejus nullum in Scripturis vestigium, 155. Patris alterius typus et imago Deus esse non potest, 252. Contradicentes Gnostici refelluntur, *ibid.* Patrem alterum, et quidem incognitum, Gnostici e Christi verbis temere erunt, 255. Patrem alium supra Deum qui fingunt, insani, 252.

Pater unus est et idem qui creavit et perfecit nos, 312. Patris voluntate mundus hic per Verbum factus est, non per angelos, neque per apostasiam defectionem, aut ignorantiam, 315. Pater nullus supra Demiurgum, Deum unum, creatorem omnium, 311, 312. Pater alter minime recipiendus, præter eum qui a Filio revelatur; isque cœli et terræ creator, non vero pseudo-Pater a Gnosticis adinventus, 254. Patrem qui alium præter Deum creatorem adinvenisse putant, Scripturas nesciunt, et errant, 252. Pater quem Christus suum confessus est, Deus unus et idem super omnia, conditor et rector, *ibid.* Non Patris alterius, præter Deum unum, Christus Deus, simulque verus homo Filius est, 270, 271. Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris

admitione loqueretur, non nisi absurde asseri potest, 276. Pater, Deus ac Dominus apertellatus a Spiritu sancto, 180. Patrem unicum, cœli ac terræ Deum ac Dominum Moyses et prophetæ docent, 229 seqq. Pater Christi Christusque ipse Abrahæ haud incogniti, a quo didicerat, 233. Patrem suum Christus Deum solum creatorem omnium esse docet manifeste et sine parabolis, 229 seqq. Pater idem qui a lege annuntiatus, a Christo traditus, 238, 240 seqq., 277, 280, 283. Pater Christi, Deus unus, omnia Verbo fecit et sapientia adornavit, 233. Patrem unum et eundem, semetipsumque Christus per passionem suam manifestum fecit, 315. Patrem ignorare non poterunt apostoli, 199. Unum Patrem, cœli et terræ conditorem, a lege celebratum annuntiaverunt, 183 seqq. Pater Verbum suum portat, Verbumque portatum a Patre præstat vitam aut spiritum rebus creatis omnibus, quemadmodum vult Pater, et prout unicuique earum convenit, 315. Patris Christi Domini providentia omnia constant, et jussu administrantur, 280. Ejus providentia Verbum una cum Plasmate semper fuit, 233. Cum Patre Christus unus vivorum est Deus, qui Moysi locutus est, et prophetis manifestatus, 232. Ab eodem Patre creatore omnium missi prophetæ, a quo et Christus, 274 seqq., 324 seqq.

A Patre Christus Spiritu sancto unctus, 184. Propter quid, 185. A Patre incarnatio Filii promissa, 185. Pater unus rex et Dominus omnium, præparans ab initio nuptias Filio suo, 279 seqq. A Patre descendit Filius, 209. Juxta Patris beneplacitum peractum Incarnationis mysterium, 220. Pater omnium Deus Filii sui Incarnationem operatus est, et novam generationem ostendit, 293. Verbum suum visibile effecit per Incarnationem, 184. Propter omnes omnino homines misit Filium, tum eos qui in eum ab initio crediderant, tum eos qui deinceps credituri erant, 239. Super omnia et Christi caput est, 315. Omnia sua Christo tradidit, 235. Christo Deo et homini testimonium reddit, 235. Patri invisibili homo per incarnationem consimilis factus est per visibile Verbum, 315. Ut Patri pretiosus homo fieret, Verbum incarnatum hominem sibi metipsi assimilavit, 312, 313. A Patre mundi conditor Christus si non venisset, serpentem sibi vincendum non suscepisset, 318. Pater benedictionem escæ et gratiam potus in novissimis temporibus per Filium suum donat humano generi, 189. A Patre quidquid prædictum per prophetas, Christus in fine perfecit, ejus voluntati ministrans, 324. Pater cognoscendus per Salvatorem, 204. Patrem in Filio viderunt omnes, non omnes crediderunt, 234. Patrem per seipsum sine Filio cognosci posse Judæi putantes, a Deo quoque defecerunt, 236. Patris per Verbum manifestatio videntibus vitam præstat, 235. Pater diligendus, credendum Filio, 233, 234. A Patre acceptum Spiritum sanctum Dominus donavit hominibus, 208. Patris imaginem homo accipit per Spiritum sanctum, *ibid.* Patris qui in cœlis est, Christusque notitia caret, qui Spiritum sanctum in se non habet, 346. Patrem intuitive a Spiritu præparatus homo videbit, 254 et not. Pater omnium sapiens dici non potest, si iudicandi potestate careat, 224. Ad Patrem per Filium, ad Filium vero per Spiritum sanctum justos ascensuros esse, undenam probat Irenæus, 357. Patri subjecta erunt omnia in fine mundi, *ibid.*

Pater cum Filio, Deus ac Dominus a prophetis et apostolis appellatus, et præter eum nulla alia res, 183. Pater et Filius unus et idem Deus, 184, 266. Pater et Verbum non alius et alius Deus, sed una et eadem natura et substantia, juxta Irenæum, cxxxviii seqq. Pater unus Deus, et Verbum unum, et unus Spiritus in omnibus, et una salus credentibus in eum, 235. Pater Verbum et Spiritus sanctus, Deus unus factor cœli et terræ, et utriusque legis auctor, juxta Irenæum, cxxxix. A Patre generatio principalis, 190, 191. Apud Patrem Filius semper existens, 209, 243, 255. In Patris sinu Filius est, 189. Pater in Filio, 199. Pater in Filio, et Filius in Patre, 180. Cum Patre semper et ab æterno existit Verbum et Spiritus sanctus, 233, cxxxviii seqq. Pater Verbum alloquebatur, cum dixit: *Faciamus hominem*, etc., 312. Pater æternus communicat in omnibus Filio, 138. Patris est proprium nomen Filii, 249. Pater incomprehensibilis et invisibilis dictus, 189, 253 seqq. Patrem invisibilem semper mansisse cur tam sollicite inculcat Irenæus, cxxxix et seqq. Pater omnia operans in omnibus, invisibilis quidem et inenarrabilis, incognitus nequaquam, 233 seqq. Pater, ab initio revelante Filio, nunquam non cognitus, 235. Pater, invisibile Filii; Patris visibile, Filius, 234. Patris et Filii dispositiones quasnam pervulgavit Spiritus Dei, 272. Patris voluntas, ut Deus cognoscatur, 234. Sed revelante Filio, *ibid.* Ea quæ Patris sunt, Verbum solum enarrare potest, 292, 234. Pater non nisi Verbo revelante cognosci potest, 234, 235. Pater omnibus, a quibus vult cognosci, revelatur per Verbum suum, 163, 190, 235, 414.

Sine Patris beneplacito Filius cognosci non potest, 234. Pater Filium revelavit, ut per eum et ipse notus fiat omnibus, et credentes salvi fiant, *ibid.* Pater notum facit Filium, Filius vero Patrem, 189. In Patre agnitio Filii, et per Filium revelata, 255. Patris agnitio est Filii manifestatio, 234. Patris agnitionem Filium, et agnitionem Filii in Patre esse, et per Filium revelatam esse, quo sensu dixit Irenæus, cxxxix. Pater per Filium adoptive visus est, 234. Patrem et Filium nullatenus cognosci posse Christus non docuit, alioquin supervacaneus adventus ejus, 234. Pater immensus est, 255. Patris immensi mensura, Filius, 231, cxxxix. Pater unxit Filium, 210. Pater mittit Filium, 234. Non ad modum prophetarum, sed principalem auctoritatem habentem, 278. Patri ministrans Filius omnia perficit, 206, 234, 235, 236, 285. Patri ministrans, Verbum et Spiritus sanctus, quo sensu, 236, cxxxii seqq. Patris manus, per quas homo fit secundum Dei similitudinem, Filius et Spiritus, 236, 299. Pater Verbo præcipit, quomodo, 183. Patrem Verbo et Spiritui sancto præcepisse ac jussisse, cur et quo sensu tam sæpe inculcet Irenæus, cxxxii seqq.

Patribus Ecclesiæ veteribus quanta traditionis auctoritas, juxta Irenæum, cxiii, cxiv.

Patriarchas Deus propter illorum salutem elegit, ipse nullius indigens, 244. Patriarchis et justis lex non posita, 246, 247. Patriarcharum et prophetarum delicta quæ Scriptura non redarguit, ipsis minime exprobranda, sed typus in iis quærendus, 268 seqq. Patriarchæ et prophetæ sub Veteri Testamento Christum disseminarunt, 261. Patriarchæ et nos ab eodem Dei Verbo electi, 281. Ex patriarcharum et prophetarum vaticiniis facilius evasit in Christum ab iis prænuntiatum fides, 259.

Patriarchicum jus in Galliis nullum secundo Ecclesiæ sæculo, lxxxiii.

PATRICOS, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ proles, 6, xvii. Ejus conjux, *ibid.* Nomen a Spiritu sancti proprietatibus in Scripturis significatis Valentiniani derivabant, xxix.

Patripassianorum erroris, Valentinus quo sensu ab Athanasio factus reus, xxxvi.

PAULUS, a quo Christus toto orbe annuntiatus est, per Benjamin significatus, 345. Paulus apostolus, pastor irreprehensibilis, 263. Ephesinæ Ecclesiæ fundator, 178. A Paulo apostolo convocati Miletum episcopi et presbyteri, non solum Ephesi, sed etiam reliquarum proximarum civitatum, 201, not. Quo anno Hierosolymam ascenderit, de libertate gentium tractaturus, 200, 201, not. Non Paulo soli nota veritas, 200 seqq. Paulus quæ sciebat, simpliciter docebat, 201. Pauli prædicatio, eadem ac cæterorum apostolorum, 197. Pauli doctrina, doctrina veritatis circa Deum unum Patrem Christilegisque conditorem, 289. Paulo apostolo quid revelatum de Christo, 197. Fide dignissimus est, *ibid.* Ab eo Deus quis annuntiatus, *ibid.*, 205. Pauli doctrina de Christo Jesu, 203, 207, 209 seqq., 310. Pauli verba: *Primo quod animale, deinde quod spiritale*; cur hoc ordine dicta, 306. Quo sensu dixit: *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*, 302 et seqq., 308, 311. A Paulo apostolo præcepta quædam secundum ignorantiam concessa, 245. Ei hyperbata familiaria, 182. Pauli Epistolas curtat Marcion, 106, 198. Pauli Epistolas rejiciebant Ebionæi, 105. Ejus auctoritatem temere elevantes confutantur, 203. Pauli raptus probat res quasdam spirituales creatas esse in cœlis Demiurgo subditis, 162 seqq. Ei kabbala prorsus ignota, xx. De Pauli prædicatione liber apocryphus, lvi. Pauli ad Hebræos Epistola ab Irenæo citata, cv. A Paulo didicit Lucas quod Scripturis mandavit, 201.

Pauperibus omnia distribuere, perfectio legis, 243.

Peccati originalis labe maculatos nasci homines agnovit Irenæus, clviii. Per peccatum vitam amissam, quomodo inveniet homo, 306. Peccatum a lege manifestatum, sed non ablatum, 211. Peccata Deus solus remittere potest, remittebat autem Christus, 314. Peccatum et mors per Christum evacuata, *ibid.*, 222. A peccato abstinendum, ut prosint sacrificia, 230. Propter peccatum subjectus homo potestatibus humanis, 321.

Peccator, vas diaboli, 220.

Pentateuchum trifariam distribuens Ptolemæus, hunc a supremo Deo sancitum non fuisse, quo ex principio eruebat, xlvi. Non Pentateuchus solus, sed et omnes Judæorum Scripturæ canonicæ in Græcum conversæ, ex Irenæo, cx.

Pentecostes tempore, et Dominico die non flectitur genu, ab apostolis hæc orta consuetudo, 342.

Perfectus apud Gnosticos, quis, 86. Perfectum hominem quænam constituunt, 299, 300 et not. Perfecti et spirituales quinam juxta Apostolum, 299, 300.

Perfectionis suæ ordinem statutum homo immutare non debet, 286.

Perpetuitas Ecclesiæ efficaciter probatur, cxvii. Græbius refellitur, potissimum ex Augustino, *ibid.* et cxxv et seqq. Perpetuitas Ecclesiæ Romanæ ex Augustino adversus Græbium et Protestantem, quomodo probatur, cxxv et seqq. Vide *Ecclesia*.

Persarum magos a Zoroastro institutos, a Chaldæis naturales disciplinas, imo et theologiam accepisse, haud improbabile, xxii.

Persecutiones justorum in Abel significatæ, a prophetis prædicatæ, in Christo perfectæ, 276. Persecutiones Ecclesiæ, variasque Christi operationes prænuntiarunt veteres prophetae, ac in se præformarunt, 272 et seqq. Propter persecutionem Ecclesia primum debilitata, statim auget membra et integra fit, semper perseverans, 272. Persecutio Lugduni excitata, quo tempore, lxxix. Viennæ pariter, *ibid.*

Perseverantia nostra in æternum, non ex natura nostra, sed ex Christi Verbi magnitudine, 294.

Personarum divinarum circumincessio ab Irenæo probata, quibus verbis, cxxx. E personis divinis Verbum solum in veteri Testamento patriarchis et prophetis apparuisse, cur tam sollicite inculcet Irenæus, cxxx. et seqq. Personis tribus concurrentibus pervenit homo ad perfectum, 285.

Perturbationes Achamotæ, prima rerum omnium inferiorum materia, 19, 25 seqq.

Petrus Deum illum annuntiat, qui per prophetam Spiritum sanctum promiserat, 195. Petrus Deum unum, Patrem et Filium, qui et homo factus est, passus, et resurrexit, Judæis annuntiabat, 195, 194, 196. Ethnicos primum baptizavit, 199. Conturbat Ecclesiam occasione legalium, 200 et not.

PHARAO, quo sensu a Deo excæcatus dicitur et induratus, 266, 267. Ex Pharaone excæcato Marcionitæ Deum malorum auctorem esse concludentes, refelluntur, 266, 267.

Pharbæthites, inferioris Ægypti nomus; quis ejus situs, et utrum Valentini patria, xii.

Pharbæthus, urbs Ægypti, an Valentini patria, xii.

PHARES, cujus populi typus, 261.

Pharisæi Verbum Dei, Christum, cur non receperunt, 250, 241. Publicanis et meretricibus peiores, 257. Pharisæorum traditiones, non legem Dei, Christus damnabat, 241. Cur a Christo tanquam hypocritæ damnantur, 250.

PHERECYDES Syrus, Pythagoras et Thales, primi qui de rebus divinis disseruerunt, Ægyptiorum seipsos in hoc discipulos agnoscentes, xxii.

Phibionitæ, quinam dicti hæretici, lxxii. A quibus prognati juxta quosdam, *ibid.* Eorum dogmata, quæ, lxxiii. Distinguuntur. e a Stratioticis ac Levitis, lxxii.

PHILIPPUS facile eunucho fidem in Jesum Christum suavit, cur, 260. A Philippo eunuchus baptizatus, cur cito derelictus, 260.

PHILO Judæus, a veteribus alter Plato habitus. Ejus exemplum posterius male æmulati, xxiv. Subtiliori licet et argutiori methodo divina rimatus, ipsi tamen prorsus ignota Sefphirarum mysteria, sicut et kabbalistica farrago, xx.

PHILOCOMUS, unus e philosophis antiquis quorum libros circumferebant Gnostici, xxii.

PHILOLAUS, Pythagoricus philosophus, a quo in Græcia Magna institutus Plato, xxii. Philosophia Chaldaica fons uberrimus, ex quo haurientes Babylonii, Assyrii, Chanaanæi, Phœnices, Ægyptii, et Persæ, Græcis postmodum infudere, xxii. Philosophia a Chaldæis ad Ægyptios ante Josephum traducta, juxta Diodorum, xxii. Philosophia Platonica Christianæ religioni, Christianisque ipsis exitio fuit, quo auctore, xxiv. E philosophia antiqua emersi Gnostici, xxi, xxii.

Philosophi. E Philosophis Græcis, quinam primi de celestibus et divinis rebus disseruere, xxii. Philosophi variarum gentium Alexandriam sub Ptolemæo Philadelpho confluent, xxiii. Philosophis ethnicis ignota fuit veritas, 135. Philosophorum, quorum circumferebant libros Gnostici, nomina, xxii. E philosophis ethnicis, Pythagoricis præsertim ac Platonicis, Ægyptiisque et Chaldæis mystagogis, Gnosticæ ac Valentiniæ hæreseos eruta materia, forma vero ex ethnicis poetis, xxi, xxii, 133 seqq. E philosophis veteribus plures, ut a molestissima questione de origine mali sese expedirent, quodnam portentosum dogma slexerit, xli. Valentini, exterius licet minus hæretici, re tamen ejusdem sceleris rei, imo gravioris, *ibid.*

Phœnices, scientiarum fama tota antiquitate celebres, a quibus scientiam derivarunt, xxii.

Phœnicæ Ecclesiæ, Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, lxxxv.

Phrebonites quid, an Valentini patria, xii.

Phronesis, Logos, Sophia, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, xxxviii.

Phrygiæ Ecclesiæ, Lugdunenses et Viennenses consulunt, lxxxix. Ad Phrygiæ Ecclesias legatio, cui demandata, lxxx, lxxxix.

Phtha vocatum ab Ægyptiis Principium solo Monopatore Deo inferius, xxvi.

Phthenotes in Ægypto nomus; an idem ac Ptenethu Pini, et utrum Valentini patria, xii.

PINDARUS Lyicus, a Valentini matre inspiratus, 146.

Pistis, Valentini matris Æon, Paraleti conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, xvii.

Pius papa, Hygini successor, 176.

Planetarum septem, aliarumque stellarum orbis animatos, atque intellectu præditos, imo et angelos Platonicæ æque ac Valentini sustinebant, xliii.

PLATO philosophicarum disciplinarum cupidissimus, Socratica primum informatus, quam longe lateque potuit peregrinatus est, xxii. A quibus institutus magistris, *ibid.* et seqq. Omnigenis philosophorum exuviis locupletatus, novam sectam condidit, xxiii. Deum Patrem agnoscens tanquam primam causam exemplaria rerum omnium ministrantem, ipsam generandi vim, providendique facultatem ad deos inferiores pertinere asserebat, juxta Proclum, xli. A Platone ideæ diviniæ, quo sensu dii appellatæ, xl. Dæmonibus media deos superiores in er et homines assignata sedes, xlii. Platone supremum mundi opificem, inferioresque dæmones admittente, discipuli postea quænam a Judæis mutuati sunt, xxiv. A Platone quænam de toto hoc universo excogitata hypothesis, xl et seqq. Ex subjecta materia cuncta a Deo condita fuisse sensit, 134. Platonis principia, tria, 133. An primus metempsychoseos inventor, 167 et not. Primus oblivionis poculum linxit, *ibid.* A Platone tota Gnosticorum doctrina, paucis additis, desumpta, xxii. Platonem intelligibilis essentiæ profundum non penetrasse asserebant Gnostici, *ibid.* Platonis, Epimenidis, et discipulorum ejus, circa triplicem mundum excogitata doctrina, ipsissima est Valentini hypothesis, xxv. Platonis et Amelii reges tres, tria forsitan a Valentini assignata Pleromatis principia, xxviii. Platonis et Democriti doctrina de ideis, eadem ac Valentini de imaginibus supernorum expressis in rebus creatis, 133. Plato Deum unum bonum et justum confitens, eundemque bonitate sua mundi creatorem, Gnosticis ipsis religiosior ostenditur, 224 et not.

Platonice sectæ quisnam character, xxiii. Platonice scholæ novæ, unde, et a quo tantum splendoris additum, *ibid.* et seqq. Platonice philosophia a Potamone perpurpurgata, sectatoresque ejus Electivi appellati, xxiii. Platonice philosophiæ quid præ cæteris pretium addidit, *ibid.* Platonice nomen quinam, spreto Academicorum nomine, primi sibi vindicarunt, *ibid.* Platonice Ægyptiis præ cæteris commendati, *ibid.* In schola Alexandrina, a Ptolemæo instituta, primas facile tenent, *ibid.* Platonice philosophia certis quibusdam defœdata semper mansit, *ibid.*, xxiv. A Platonice distinctum triplex deorum genus, omnium toto genere discrepantium, xxiii. His omnibus deorum nomen tributum, licet plerisque, fatentibus etiam Platonice, deesset vera Dei essentia, *ibid.* Iii aii supercoelestes, alii coelestes, alii subcoelestes, Ficino teste; quænam eorum functiones, et quibus præpositi, xliii. Dii plures, alii feminæ, mares alii, alii masculo feminæ; per feminas, quid ab iis intellectum, xxviii. Invisibiles et supercoelestes deos licet plurali numero efferrent, re tamen Deum unum, essentiæ unius et personæ, admittebant, xxxiii. Aristoteles hac de re Platonice sententiam male exponit, *ibid.* In Platonice scholis, Porphyrii tempore, jam obtinebat dogma de duplici dæmonum, bonorum et malorum, statuendo genere, xlii. A Platonice quibusdam quænam assignata malorum radix et origo, xxxi. Platonice aliam licet, præter Deum, malorum causam quærendam esse asserebant, angelis tamen creationem et administrationem rerum inferiorum tribuentes, aliis postea offensionis ansam præbuere, xlii. A Platonice ethnicorum initiationes suis frequenter inculcatæ, liii. A Judæis accepta, postmodum cum tenore reddiderunt, xxiv. Platonice philosophia Judæis et Christianis exitio fuit, cur, *ibid.*

Platonice potissimum philosophiæ Gnostici omnes operam dabant, xii. In Platonice philosophia miri Epiphani progressus, xlii. A Platonice monade, μοναδὸς ἡγεῖς auctor dictus, xlii. Platonice philosophiæ scientissimus Carpocrates, lxi. Eidem Valentinus operam dedit,

xiii. Platoniorum dogmata de rerum ideis, ac de superiori animæ parte, ipsamet Saturnini deliramenta, lxx. E Platonica philosophia, Valentinianæ hæreseos præcipua quæque capita profluxerunt, xxv et seqq. A Platonis vox, *Pleroma*, Valentiniano sensu usurpata, xxv. Platoniorum tria intelligibilia principia, ipsamet tria Pleromatis Valentiniani, xxvii. Platoniorum, Ægyptiorum, Chaldæorumque dogmata de natura primi principii, ipsamet Valentinianorum placita de proprietatibus Bythi, xxvi. Platoniorum prima *πρωτοβάτη* alia diis omnibus supereminens, ipsemet Valentinianorum Bythus et Propator, xl. Platoniorum Verbum, idem ac Logos, seu Verbum a Valentinianis admissum, xxvii. Platonici, præter unam superiorem aut supereminentem causam, multiplex distinguebant deorum genus, xxxix, xl. Ab his mutuati Valentiniani, quomodo, *ibid.* E Platoniorum lacunis, Valentinianos totum Æonum masculorum, feminarum, et masculo-feminarum deprompsisse mysterium, haud improbabile, xxviii. In Platoniorum aliorumque veterum philosophorum dogmatibus, plusquam adumbrata Valentinianorum tota de mundi hujus origine et ordinatione hypothesis, xlii et seqq. In Platoniorum hypothesis de mundi anima, tota Achamothæ fabula plusquam adumbrata, xl seqq. Platoniorum dogmata de anima duplici, eadem ac Carpocratiana et Valentiniana, xlii seqq., lxxiii seqq. Ab impuris Platoniorum ethnicorumque initiamentis, Marciorum redemptiones manarunt, lxxiii.

Pleromatis descriptio et explicatio, xvii, xviii. Pleroma Gnosticorum vetus, viginti et duobus Æonibus a Valentino auctum et locupletatum, xxi. Pleromatis Valentiniani rudiora saltem lineamenta, undenam sumpta, xxv et seqq., xxx. Pleromatis Valentiniani divisio, 7, 152. Non quadrat ad divisionem anni, mensium et dierum, 152 seqq. Ogdoas prima, Gnosticis et Valentinianis communis, eadem primæ Æonum syzygiæ, etc., xxi. Aut Pleroma universum labi ignorantiae obnoxium, aut Æones omnes ab ea immunes, 138 seqq. Pleroma cum Demiurgo quam fibula conjungebatur, juxta Valentinianos. Hujus dogmatis consecrarium, xlii. Hæc omnia a Platonis quomodo mutuati, *ibid.* Intra vel extra Pleroma esse, quomodo explicabant Valentiniani quidam, 119, 120 et not. Confutatur ea explicatio, 121. Extra Pleroma nihil esse potest, cur, 116, 125. Pleroma Valentinianum qui Marcus magus explicabat, 66 seqq. Pleroma aliud supra Deum qui fingunt, insani, 252. Pleromatis umbra non sunt res creatæ, cur, 125.

Plotinus ex ore celebris Ammonii, perpurgatam ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxiii. A Plotino Gnostici confutati, xxii.

Pœnitens Adam statim post peccatum, ideo venia dignus, 221 seqq.

Pœnitentia publica pro peccatis in Ecclesia, Irenæi ætate, usitata, 63, 65. Pro peccatis etiam occultis, cxxxviii seqq. Pœnitentiam agentibus pax et amicitia Dei paratur, non pœnitentes vero manet sempiternus ignis, 286. Sine pœnitentia quisquis in operibus malitiæ perseverabit, diaboli sortem percipiet, 221.

Poetæ et Stoici Deum ipsum fato subiciebant, 134. Poetarum ac philosophorum veterum testimonia, ab Irenæo frequenter citata, qua mente, lxxviii.

POLYCARPUS (S.) apostolorum discipulus et martyr, ab iisdem Smyrnæ constitutus episcopus, 176. Ab Irenæo visus, 176. Apostolicæ traditionis tenax custos, 177. Ipsi cum Joanne evang. familiaris consuetudo, 176, not. Philippum apostolum vidit, 176, not. Celebrandum Pascha die xiv lunæ credidit, *ibid.*, not. A quibus eam disciplinam acceperat, 341. Cum illo ea de re dissidet Anicetus, *ibid.* Ea controversia unitatem non scidit, *ibid.* Polycarpus Romam advenit, cur, et quando, 177 et not. Ei Anicetus in Ecclesia consecrandi munus, honoris causa, concessit, in unitatis et pacis signum, 341. Et quidem præsentem se *ibid.* et not. A Polycarpo Gnostici sæpe perstricti, lxxiii. Centenario major obiit, 176, not. lxxvii. Ei magis credendum quam Valentino et Marcioni, 177. Epistolam ad Philippenses scribit, præclarum fidei suæ traditionisque acceptæ monumentum, *ibid.* Ab omni hæresi plurimum abhorrens, 340. Joannis cæterorumque discipulorum Domini, cum quibus illi intercesserat familiaris consuetudo, sæpius dicta narrabat, 340. Polycarpi auditor Irenæus a teneris, quæcunque viderat didiceratve, alte animo impressa retinebat, *ibid.* Polycarpi auditor Irenæus, quo ætatis anno, lxxvii. Missus fuit in Gallias a S. Polycarpo, lxxviii, lxxix. Apud Polycarpum, in Asia inferiore Florinus ab Irenæo adhuc puero visus, in aula imperatoria splendide agens, 339.

POLYCRATES Ephesinus episcopus minacibus Victoris litteris nullatenus commovetur, lxxxvi. Ad Victorem, Ephesiam sui concilii nomine, rescribit, lxxxvi.

Ponti Ecclesiæ Romanæ consentiebant in disciplina Paschatis, lxxxv. Ponticæ synodo adversus Asiaticos quis præfuit, lxxxiv.

Pontifices Rom. A summis pontificibus eucharistia primis Ecclesiæ temporibus, in unitatis et pacis signum, absentibus ac dissitis transmissa, 341, not. A pontificibus Romanis apostolicæ traditioni assutos alios, partim incertos, partim falsos articulos, asserens Græbius refellitur, cxvi et seqq. Vide *Romani*.

Populi ultra Oceanum veteribus ignoti, 156, not. Populus duplex ortus ex Rebecca; alter major, minor alter; hic liber, servus ille, uterque unius et ejusdem Patris, 258. Populi duplicis typus, Thamaris partus, 261. Populis omnibus Ecclesiæque universæ quænam jejunii forma in more posita, lxxxix.

ΠΟΡΡΗΥΙΟΣ ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxiii.

Possessio Dei, quam pretiosa sit, ex ejus privatione magis sentitur, 283.

POTAMON, primus qui in Alexandrina schola famam obtinuisse memoratur, quid scriptis reliquit, xxiii. Platonem magistrum secutus est, libere tamen et cauto pede; novumque ac liberius in scholam Alexandrinam philosophandi genus introduxit, *ibid.* Sectatores ejus, quomodo vocati, *ibid.*

Potestates, primis tantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjectæ, cxxxviii. Potestates humanæ a Deo solo constitutæ, 321. Quis earum constituendarum finis, *ibid.* Iis subjectus homo propter peccatum, *ibid.* Potestatibus humanis tributa exemplo suo solvenda Christus monstravit, *ibid.*

Pothinus Lugdun. episc. Vix ante Pothini adventum, Dei religio in Galliis suscepta, lxxxiii. Pothini ætate rarissimi, aut forte nullidum in Galliis episcopi, lxxxii et seqq. Pothino episcopo Lugdunensis Ecclesiæ debentur exordia, lxxxii. Quo tempore comprehensus, lxxxix. Is, cum plurimis e fidelibus, egregium et multiplex Christianæ constantiæ specimen edidit, *ibid.* Quando, et quo ætatis anno mortuus, lxxxii. A S. Pothino ordinatus presbyter Irenæus, lxxxix.

Præcepta Decalogi, quot in unaquaque tabula, 152, not. Præcepta naturalia Judæis et Christianis communia. Istis, quid amplius supra illos, 243. Præcepta eminentiora, eadem utriusque testamenti, sua tamen utriusque propria, 241. Præcepta varia legis utriusque, cur hominibus tradita, 238. Ad præceptorum perfectionem, lex vetus per corporalia, veluti per vincula, attrahebat animam, 242. Præcepta quædam ab apostolo Paulo secundum ignoscuntiam concessa, 245. Præcepti Dei violandi, diabolus cum auctor homini fuisset, ejusdem præcepti objectu victus a Christo fuit, 319.

Præsentia realis Christi corporis et sanguinis in eucharistia, ab Irenæo agnita et propugnata, cxxxix seqq. Vide *Eucharistia*.

PRAXEAS hæresiarcha, quo tempore emersit. Cui Romano pontifici auctor fuit, ut pacis litteras, Montanistis datas, revocaret, lxxx.

Preces et oblationes ubi recipiantur, templum est et altare in celo, 252.

Presbyter a quo ordinatus Irenæus, lxxix. In presbyteratus munere quam præclare sese gessit, *ibid.* Presbyteros ab episcopis distinguit Irenæus, 261, et not. Presbyteris jure divino episcopi superiores, juxta Irenæum, cxvii. Falsum ergo Puritanorum commentum, cxvii. Apud presbyteros Ecclesiæ apostolica est doctrina, 262, 270. Presbyteros veros ac legitimos apud sectarios omnes recentiores frustra quæsieris, cxvii. A presbyteris malis recedendum, piis vero apostolorum successoribus adhaerendum, 262. Quinam ii, 263. Presbyteri seu pastores mali, iniqui ac superbientes, a Verbo redarguendi, 262.

Primatum inter apostolos an Jacobo tribuerit Irenæus, 200, not.

Primitiarum oblationem Christus discipulis suasit, 249.

Principia bonorum et malorum duo, ex barbaris, quæ, 349. Principia prima duo ab Ægyptiis admissa, juxta Jamblidicum, xxv, xxvi. Unum Eicton, alterum Noetarcha vocatum, quo sensu, *ibid.* Utrumque iisdem characteribus designatum, quibus Valentinianorum Nus et Bythus, *ibid.* Quo ex fonte hauserunt omnes, *ibid.* Principia Platonis, tria, 133. Principium rerum visibilium et creatarum, non Deus principalis, secundum Nicolaitas, 188. Refelluntur ex Joannis Evangelio, *ibid.* Principium omnium Nus Valentinianorum dicitur, 5, 40, 41. Principium nullum esse potest extra Deum rerum omnium conditorem, 116.

† PRISCILLA Montanistarum prophetissa, a martyribus Lugdunensibus damnata, 192, not.

PRISCILLIANUS, ab Elpidio et Agape muliere, Marci Memphitani discipulis, institutus, li. Quo anno a concilio Cæsaraugustano damnatus. Quo, capite truncatus, *ibid.*

Priscillianistæ. A Priscillianistis quænam assignata malorum radix vel causa, xxxi.

PROARCHE, Valentinianorum Bythus, 5.

Probatam cum Siloe piscina Irenæus confundit, 236, not.

PROCLUS ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platoniam philosophiam hausit, xxiii.

Proconsul Narbonensem provinciam regebat sub ditio-
ne senatus, lxxxii.

Profanorum auctorum libros accurate evolvisse Irenæum, unde patet, lxxviii.

Profunditas quis vocatus a Valentinianis, xvii.

Progressus in infinitum admittendus, nisi Deus condi-
tor mundi a semetipso rerum condendarum exempla ac-
ceperit, 137. Eum nec Basilides vitare potest, *ibid.*

PROPATOR, Valentinianorum Bythus, 5. *Passim ita vocatur.* Soli Monogeni notus, cæteris Æonibus invisibilis et incomprehensibilis, 7, 8, 68. Propator a Colobaseis vocatus Homo, 59.

Prophetiæ, quædam ab angelis mundi fabricatoribus, quædam a Satana, ex Saturnino, 101. Prophetiæ a mundi fabricatoribus angelis, ex Basilide, 102. Prophetiæ, quibusnam acceptæ referendæ erant, juxta Valentinianos hæc a Platonicis quomodo mutuati, xliv. Prophetiæ donum solus largiri potest Deus, 62, 65. Prophetias fundendi modus multiplex, 255. Per prophetiæ spiritum Pater olim visus est, 254. Prophetiæ dono insignes multi in Ecclesia Irenæi ævo, 166. Prophetia quid est, 254. Antequam adimpleatur, ænigma est, 262. Secus post eventum, *ibid.* Pr. phetiæ non casu quodam impletæ in Christo, 275.

Prophetica saltem omnia, non Pentateuchus solus ab Inter-
pretibus LXX in Græcum conversa, ex Irenæo et aliis, cx.

Prophetæ ab angelis mundi fabricatoribus inspirati, ex Simone Mago, 99. Prophetas ab alio Deo, ab altero autem Patre Christum Dominum Marcionitæ dicentes, refelluntur, 276 seqq. Prophetas rejicit Marcion, 106. A salute excludit, *ibid.* A prophetis Deum annuntiatum, Christi Patrem non esse effutebant Gnostici, 255. Refelluntur, *ibid.* Prophetas a Demiurgo inspiratos et missos dicebant Valentiniani, cæterique Gnostici, 276. Prophetæ, ex Valentinianis, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 55, 145. Prophetæ, a quibus inspirati vaticinia fuderunt secundum Valentinianos, 54. Prophetas Creatorem mundi, non supremum Patrem videri se contendebant Marcosii, 90. Prophetæ, a quibus inspirati, ex Ophitis et Sethianis, iii. Prophetas ab uno Deo et eodem exstitisse, efficaciter probatur, adversus Marcionitas, 274 seq. A prophetis Christus prædictus, idem per omnia qui in Evangelio annuntiat, 274. Marcionitæ cavillantes refelluntur, 274, 275. Prophetarum sermones a Christo impleti, 274, 275. Prophetæ, Moyses, Abraham, Christusque ipse ex una substantia, quo sensu, 229. Gnostici contradicentes refelluntur, *ibid.* Prophetas a Deo uno, non a Demiurgo aflatos locutos fuisse, probatur contra Valentinianos, 276 seqq. Non ad modum prophetarum Filius a Patre missus, sed principalem auctoritatem habens, 278. Prophetis Verbum divinum, non per visiones modo et sermones, sed et per operationes præmonstrabat futura, 257. Prophetarum testimonium, a Deo, 215. A prophetis Deus adoratus, vivorum Deus est, et super quem nullus alius, 252. Prophetæ unicum cæli et terræ Deum Patrem docent, 229 seqq. A prophetis Pater variis significationibus annuntiat, 188 et not. Prophetæ quo sensu Deum videri posse prænuuntiarunt, 254. Prophetæ, cum Deum ab hominibus videndum significarent, necesse erat et ab ipsis Deum videri, 255. Quomodo videbant, *ibid.* 254, seqq. Ipsam Dei faciem non videbant, sed dispositiones duntaxat et mysteria, 255, 256. Christum prophetice viderunt, 292. Prophetæ testamentum novum prædicaverunt, 238 seqq., 261, 274. A prophetis incarnatio Verbi prænuuntiat, 204, 208, 216, 229, 240, 254. Quot modis Filium Dei incarnatum viderint et annuntiarint, 255. Ceu viva Christi membra, Ecclesiæ persecutiones, variasque Christi operationes prænuuntiarunt ac in se præformarunt, 272 et seqq. Ab iis passio Christi descripta, 261. Ejusque circumstantiæ prænuuntiatæ, 277. A prophetis omnia signa de Messia prænuuntiat, in Christum solum concurrerunt, 275. Prophetæ veteres persecutionem, sicut et Christus, sustinuerunt, 272. Prophetarum et justorum omnium sanguis effusus, a Christo ideo inquirendus, quia salvandus, 310. Prophetas proprios habere debet Salvator, qui adventum ejus nuntiant, 276. Prophetæ in parabolis et allegoriis plurima dixerunt, 147. Quidquid de Christo prædixerunt, spiritalis discipulus recte interpretatur,

274. Prophetæ et lex usque ad Joannem, 251. Per prophetas Deus idem olim ad nuptias filii sui vocabat, qui nos ad easdem per apostolos vocavit, 379 et seqq. Prophetarum et Christi sermones iidem, 229. Prophetæ quinam terrenum sanctorum cum Christo regnum post resurrectionem prænuuntiarunt, juxta Irenæum, 333 et seqq. Ex prophetarum patriarcharumque vaticiniis facilior evasit in Christum ab iis prænuuntiatum fides, 259 seqq. Ob prophetarum Christique contemptum, Judæis subrogatos gentiles parabola vinitorum demonstrat, 278. A prophetis et apostolis orta Ecclesiæ catholicæ doctrina et fides una, sibi que semper et ubique constans, 222. Propheta non est, sed hariolus qui contra Dei legem a teram instituit, 346.

Propator sub ditioe imperatoris Celticam provinciam regebat, lxxxiii.

Prosicia, Prosiciæ, quid, 28, not.

Protestantes. A protestantium recentiorum ministris excogitata Ecclesiæ notio, sectas omnes, hæreticas etiam ac schismaticas complectentis, portentosa et Irenæo contraria, cxviii et seqq. Protestantibus omnibus quam molestum a continua episcoporum præsertim Romanorum successione petatum argumentum, cxvi et seqq. Gravius id infirmare teutans refellitur, *ibid.* Protestantes omnes eodem argumento prosternuntur, quo olim ab Irenæo et SS. Patribus hæretici et schismatici confundebantur, cxv, cxvi. Protestantes eadem argumenta ad Ecclesiæ suæ veritatem tuendam usurpantes ac Donalistæ, ipsius Augustini verbis refelluntur, cxv et seqq. Protestantium, negantium Mariam cæterosque sanctos, nostros esse post Christum mediatores, invocari que a nobis posse et debere, vanâ refelluntur argumenta, cxvii.

Protoparentes eadem ipsa die mortui, qua fructum vitum degustaverunt, 320 et not., 321.

Providentia Deum carentem, sibi que et aliis inutilem fingebat Epicurei, 223 et not. Contrarium asseritur, *ibid.* Providentia Dei sapientissima, et ad omnia extenditur, 154, 280. Providentia Dei erga hominem, quæ, 285. Providentia Dei neminem latere potest, 122.

Proximum diligere sicut seipsum lex utraque præcipit, 243. Proximi amorem, cur Deus homini præcepit, 247. Proximum gratuito diligere, perfectio legis, 243. Proximo benefaciendi quisquis facultatem habens, non beneficit, a charitate alienus est, 541. Ergo in proximum charitas, Dei ipsius charitati debet esse similis, quomodo, 245. De proximo non temere judicandum, 268. Absque proximi charitate nihil prosunt sacrificia, 250.

Pseudo-deos quomodo a vero Deo distinguant Scripturæ, 181.

Pseudo-prophetæ quinam sunt, 271 et not. Ipsi a spiritali discipulo judicandi, 271. Pseudo-prophetæ Spiritum sanctum sibi falso attribuentes, Spiritum sanctum amittunt, 192 et not.

Psychici a Montanistis appellati catholici, 192, not. Psychici a Valentinianis appellati, ii qui vel non cæco impetu erroribus eorum adhærebant, vel qui aperte contradicebant, 205. Psychicum nihil intra Pleroma Valentinianorum admittitur, 52, 159, 160.

Ptenethu Pini, an verum nomi nomen, xiii.

PTOLEMÆUS Philadelphus scholam a se Alexandriae institutam, reddidit toto orbe celebrem, xxiii. Ante Ptolemæum tota Ægyptiorum sapientia hierophantis et Ægyptiaco idiomati concredita, jussu ejus et cura cum sacris Judæorum libris in Græcum conversa est, *ibid.*

PTOLEMÆI cujusnam, Lagi an Philadelphii, tempore versæ fuerint Scripturæ ex Hebræo in Græcum, magna difficultas: conciliatur a quibusdam, 215, not. Ptolemæus sub quo translatae sunt Scripturæ, Christo multo vetustior, 216 et not. Ptolemæus Lagi filius ut Scripturæ in Græcum transferrentur, fuit auctor, 215. Id tamen difficultate non vacat, *ibid.*, not., cix seqq.

PTOLEMÆUS Secundo et Epiphani cœvus discipulus, magistris longe doctior: de ejus ætate, patria, moribus, etc., altum apud veteres silentium; schola ejus celebris apud Valentinianos, xlvi. Ejus placita ab Irenæo cæteris accuratius exagitata, *ibid.* Ptolemæus hæresiarcha apostolos nunquam vidit, 148. Ptolemæi de veteris legis auctore sententia et verba, 357 et seqq. Ptolemæus et Colobasus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas condiderant, xvi. A Ptolemæo scripta epistola ad mulierculam quamdam nomine Floram, quid erroris contineret, xlix. Ptolemæi sententia, Valentinianæ scholæ veluti floeculus, 3. Ad Ptolemæum non Ptolemæitarum omnium placita referenda, xlix.

Ptolemæitæ quibus discrepabant a magistro, xlix. Quibus a Valentino, xxxv. Ptolemæitarum dogmata recensentur, 15 seqq. Ptolemæi discipulorum sententia, 56, 57. Deo affingunt, quod Homerus suo Jovi, 57. Ptolemæitarum hypothesis de hominis et Ecclesiæ

emissione, xvii. Quid quaternionem masculinum et femininum vocabant, xlvi. Primis in Valentini schola tenebant, xxi. A Ptolemæitis, in quibus differebat Epiphanes, xlvi. Ptolemæitarum hypothesi repugnare fragmentum quoddam exstans apud Epiphanium quænam contra Dodwellum evincant, xvii. Ptolemæicorum, an Ptolemæi unius sententiam refert Irenæus in novem prioribus libri 1 sui capitibus, xlvi. Posteriorius credit Tertullianus, xlix.

Pub icanis et meretricibus Pharisæi peiores, 257.

Puritanorum argumentum ab iis Actorum verbis, *A Mileto Paulus*, etc., petatum, dudum ab Irenæo occupatum, cxviii, 201, not.

Pythagoras, a quo philosophiæ nomen apud Græcos cepit, quantum barbaris debuit, xxii. Apud Ægyptios, Chaldaeos, Persas, Phœnices et Syros conversatus, plura ab iis didicit, *ibid.* Prophetarum Mochi successorum, aliorumque Phœnicæ hierophantarum auditor factus est, *ibid.* Apud Ægyptios quot annos egit, *ibid.* A quo symbolicam didicit docendi rationem, *ibid.* A Pythagora aliisque veteribus nullum aliud agnitionis dæmonum genus, quam purorum et beneficorum, xliv. Pythagoras, Pherecydes et Thales, primi qui de rebus divinis disseruerunt, xxii. Pythagoras an primus μεταφυσικός auctor, lxi. Quodnam officium Mercurio tribuebat, eandem fabulam quomodo recoxit Carpocrates, lxiv. Per Pythagoram quaternarii auctorem, jusjurandum apud Pythagoreos sacrum, xxviii.

Pythagorici numeros principia rerum omnium esse volunt, 154 et not. Juxta Pythagoreos numerus omnis par aut impar, ille imperfectus, hic altero præstantior, xxviii. Prior masculus, alter femina, conflatus ex utroque masculino-femina appellatus, *ibid.* Numerum imparem, faustum et prosperum; parem vero, sinistrum et infaustum habebant, unde, xxviii, xxix. Hæc ab iis mutuatus est Secundus hæreticus, xxix. Quaternionem quanti faciebant, xxvii, xxviii. Numerus quaternarius, numerus omnis ab iis appellatus, xxviii. Juxta Pythagoreos denarius in se numerum omnem comprehendit, *ibid.* Pythagorica in divinis pertractandis docendi ratio, eadem pene cum Ægyptiaca, xxiii. Pythagoricorum opiniones quid Platoni in conflando systemate inservierunt, *ibid.* Pythagoricum dogma de animarum in alia et alia corpora transfusione a Basilide admissum, 350. Pythagoras, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentini materiam systematis sunt mutuati, xxii. A Pythagorica, Ægyptiaca, Chaldaica, seu his omnibus permista Platonica theologia, rudiora saltem suppleta Valentini Pleromatis lineamenta, xxv seqq. A Pythagoricis quaternario et octonario numero quidquid ascriptum, id a Valentini ogdoadi suæ tributum, xxvii, xxviii. Pythagoricus quaternarius numerus sex et triginta continebat; ideo mundus appellatus, xxix. Eadem vis pariter octonarii Valentini, *ibid.*

Q

Quadragesimæ pars prima prioribus sæculis jejuni paulo remissiori, posterior vero longe asperiori consecrata, lxxxix. Quadragesimalis jejunii forma triplex ab Epiphano distincta, *ibid.* Quænam vim legis habuit, quænam tantum consilii, *ibid.*

Quæstionum ambiguitas, quomodo solvenda, 126. Quæstionum de rebus divinis quis modus, 156. Quæstiones quæ de numeris fiunt, vanæ plerumque et periculosæ, 154 seqq.

Quaternitas primigena Valentianorum, quæ, 5, 6. Pythagorica et radix omnium dicta, *ibid.* Quaternarius numerus, ex Pythagora et Marco hæresiarcha, genesis et mater omnium, 135. Primæ quaternitatis nomina, quæ ex Marco mago, 74. Quaternitas utraque Æonum, quibus Moysis locis significata, juxta Marcianos, 86, 87, 88. Quaternitas suprema Marco mago explicat Valentianorum mysteria, 66 seqq. Veritatem e superis ædibus ad eum devehit, cur, 69.

Quinarij numeri nulla a Valentini habita ratio, cur, 151 seqq.

R

RAAB. A Raab muliere fornicaria tres suscepti speculatores, quid significabant, 257. Raabi meretrici signum ab exploratoribus Jericho datum, sanguinis Christi figura, *ibid.* et not.

RACHEL. Propter Rachel agens omnia Jacob, Christi typus, 258. Rachel Ecclesiæ typus, quomodo, *ibid.*

Ratione et arbitrii libertate hominem Deo similem esse crediderunt Irenæus, et ex antiquis non pauci, 231 et not., clx.

REBECCÆ partus, typus duorum populorum, 258.

Reconciliationis nostræ mysterium penitus ruit, si Christi caro a nostra diversa fuit, 310.

Redemptionis nostræ æconomiam Jonæ prophetæ histo-

ria repræsentat, 213. Redemptionem semetipsum dedit Verbum verus homo pro captivis, sanguine suo nos redimens, 292. Redemptio Gnosticorum invisibilis et incomprehensibilis, 93. Ad fidei et baptismi eversionem a Satana suggesta, 93, lii. Tot redemptiones, quot hujus sententiæ doctores, *ibid.* Cur et quibus necessaria redemptio, 93, 94. Per redemptionem, perfectionem comparari, per Jesu baptismum peccata duntaxat dimitti impie asserebant, 94. Morituris adhibita quibusdam, cur et quomodo, 97, 98. Redemptionem in sola agnitione constituunt Gnostici quidam, 96. Redemptionis Gnosticorum ritus sacrilegi, 94, 95, 96. Redemptiones Marcianos ab impuris ethnicorum et Platoniorum initiamenti manarunt, lmi.

Redemptor, Hori cognomen, 10 et not., 13. Redemptoris et vindicis, Filii Dei nomina Hori suo aptabant Valentini, xxx. Redemptorem oportuit esse Deum simul et hominem, 211.

Regnum terrenum non a diabolo, sed a Deo constitutum ad gentiliam utilitatem, 321. Regnum Christi et adventus duplex a prophetis quomodo prænuntiata, 273, 274. Regni cælorum scribæ ac doctores, discipuli Christi, 237. Regnum Christi et mundi finem quænam præcedent, 323, 324. Non nisi post regnum justorum temporale secutura est in cælis clara Dei visio, juxta Irenæum, 357. Regnum terrenum justorum post resurrectionem, unde probat Irenæus, 331 et seqq. Regno temporali destructo, æternum Christus inducet, 324. Regnum æternum, resurrectio justorum, 324. Regnum cæleste terreno comparatum, quam pretiosum, 283. Regnum cæleste vi et agone comparandum, ne vilescat, *ibid.* Regni Dei hæredes, qui, 302. Regnum cælorum caro possidere non potest, juxta Apostolum, quo sensu, 302 seqq. Regnum Dei non tam possidebit caro, quam ipsa possidebitur in regno a Spiritu Dei, 303.

Regula veritatis immobilis, quæ, 46 et not., 47, 98. Regula non ex numeris, sed numeri ex regula, 153.

Res spirituales creatas in cælis Demiurgo subditas esse, probat Pauli raptus, 162 seqq. Res creatæ, variæ et multæ, sed bene consonantes, 153 seqq. Ab uno et eodem Deo omnes, *ibid.*

Resurrectio carnis a Gnosticis negata, 98. A Basilide pariter, 102. A Marcione etiam, i, 106. Resurrectio, qualis ex Menandro, 100. Non nisi mendaciter a Menandrianis venditata, lviii. Quid, secundum Gnosticos, 164. Resurrectionem corporum fides docet, 160. Diserte tradit Apostolus, 308 et seqq. Possibilis, ex iis quæ Jonæ et tribus pueris acciderunt, demonstratur, 298, 299. Resurrectionis speciem maximum, mortui a Christo suscitati, 308. Argumenta, tot ægra a Christo curata membra, 307. Resurrectionem carnis confirmat eucharistia, 251, 293 seqq., cxlii seqq. Resurrectionis capax caro, quæ vitam temporalem participare potest, 296, 297. Resurrectio nostra, qua ratione fiet, 168. Justorum et impiorum resurrectionis discrimen, *ibid.* Resurgent in iisdem corporibus mortui, sicut in iisdem corporibus surrexerunt et curati sunt quos suscitavit et sanavit Christus, 308. Resurrecturi nos in eadem carne in qua Christus surrexit, 300. Surrexit prior Christus, cæteri postea resurrecturi sunt, 213. Resurrectio Christi a prophetis prænuntiata, 274. Resurrectio justorum, regnum æternum, 324. Resurrectionem animæ quo sensu asseruit Irenæus, 251, not. Resurrectionis tempus animæ quo in loco expectaturæ sunt, juxta Irenæi sententiam, 331. In resurrectione mundus non penitus exterminandus juxta Irenæum, 336. In resurrectione justorum Abraham cum semine ejus promissam sibi in hac terra hæreditatem accepturus est, juxta Irenæum, 331, 332. Post resurrectionem justos in hac terra, antequam ad cælum evehantur, regnatos esse, quomodo probat Irenæus, 331 et seqq. Post resurrectionem quanta terræ fertilitas, juxta Irenæum, 333.

Retributionis dies, de quo Isaias, quid, 146, 147.

Rex omnium, Demiurgi Valentianorum nomen, 23, 24. Reges, ex Valentini, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 34, 143. Rex omnis justus sacerdotalem habet ordinem, quo sensu, 237, not., clii seqq. Reges Dei solius jussu constituti, sed non ob eundem finem, 321.

Rhodanensis regio, quæ, 65 et not. Rhodanenses regiones non a Marco mago, sed ab ejus discipulis pravis suis erroribus infectæ, juxta Hieronymum, li. Corrigendus ergo ipse, vel cum Irenæo conciliandus, *ibid.*

ROMÆ in insula Tiberina Simoni mago posita statua cum inscriptione, liv, 99.

Romam cur venit Polycarpus tempore Aniceti, 341. De quibus inter eos orta controversia, *ibid.* Romæ non lautum, sed in reliquis etiam urbibus, auctoribus apostolis, eadem gubernandarum Ecclesiarum forma constituta, ex Irenæo, cxvii. Falsum ergo Puritanorum commentum,

cxviii. Nec Romæ nata, nec ibi adolevit hæresis Valentiniana, xiv seqq.

Romana Ecclesia. Ex Romana Ecclesia Valentinum bis ejectum fuisse non improbabile, xiv. A Romana Ecclesia adulteratam fuisse traditionem apostolicam, vanum Grabii commentum, cxvi et seqq. Romanæ Ecclesiæ Irenæum semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos non existimasse, quam infeliciter probat Grabius, cxvii seq. A Romana Ecclesia quotquot secessionem fecerint, eodem argumento prosternuntur, quo olim ab Irenæo et SS. Patribus hæretici et schismatici confundebantur, cxv, cxvi. Romanæ ac catholicæ Ecclesiæ amplitudo ab Irenæo frequenter inculcata, cxv. Molestissima ejus argumenta futiliter eludit Grabius, *ibid.* et seqq. Augustino vim inferens, ex eo ipso refellitur, *ibid.* Romanæ Ecclesiæ perpetuitas ex Augustino adversus Grabium et Protestantes probata, *ibid.* Romanæ Ecclesiæ primatus et auctoritas ab Irenæo constituta, 175, cxx et seqq. Importunissimus hic Protestantibus Irenæi locus, cxxi. Eorum causam quam male egit Salmasius, cxxi. Grabio res felicius non cessit, *ibid.* et seqq. Romana Ecclesia omnibus cognita, juxta Irenæum, a gloriosissimis apostolis Petro et Paulo fundata, 175, cxx. Ad hanc necesse esse Ecclesiam omnem convenire, cur, et quo sensu asserit, *ibid.* Vana Protestantium effugia, cxxi et seqq. Romanæ unius Ecclesiæ traditione per continuam episcoporum successionem in ea conservatam semel cognita, illico aliarum omnium Ecclesiarum traditionem cognosci, Irenæi conclusio, et quidem legitima, 175, cxx. In Romana Ecclesia semper ab his qui sunt undique conservata ea quæ est ab apostolis traditio, 176, cxx, cxxi seqq. Præ cæteris efficax adversus hæreticos, *ibid.* et 175. In sola Romana et catholica Ecclesia occurrit legitimus ordo successionis apostolicæ, cxv. Extra eamdem ergo veritatem et apostolicam traditionem frustra quæsieris, *ibid.* Ab hoc expedire se nequeunt Calvinistæ, Lutherani, etc., *ibid.* et seqq. Soli Romanæ Ecclesiæ quatuor Ecclesiæ veræ characteres convenire posse, ex ipso Irenæo quomodo concluditur, cxxiv et seqq. Sola unius fidei et doctrinæ tenax, extra quam tot sententiæ, quot capita, cxxv. Sola sancta, extra quam nulli vere sancti, *ibid.* Sola apostolica, extra quam non nisi novæ Ecclesiæ a novis auctoribus fundatæ, *ibid.* Sola denique catholica, extra quam non nisi sectæ intra certarum regionum fines conclusæ, *ibid.* seqq.

Romanorum pontificum ab apostolis ad Eleutherium series, 176. Romanam Ecclesiam ante Soterem quinam gubernarunt, 340, 341. Romani pontifices ante Victorem licet ab Asianis in paschatis disciplina dissentientes, cum iis tamen communionem et pacem studiose coluerunt, lxxxvi, 341. Quibus nitentur momenti in tuenda sua de Paschate sententia, lxxxv. Romanis, præter Occidentales omnes, quinam alii consentiebant in disciplina Paschatis, lxxxv. Romanæ synodo adversus Asiaticos quis præfuit, lxxxiv.

Uni Romano præsidi Lugdunum et Viennam Pothini ætate paruisse, inanis Valesii conjectura, lxxxiii.

Romani imperii divisio, ejusdemque per Antichristum dissolutio, mundi finem et Christi regnum quomodo præcedet, 323, 324.

RUFFINUS. E Ruffino non eruta, quæcunque de Lugdunensibus martyribus a Gregorio Tur., Adone, etc., relata, xciii.

S

Sabaoth, quid significat, ex Irenæo, 170, not.

Sabbatorum observatio a Deo imperata, cur, 246. Quid significabant, *ibid.* Sabbati die non opera bona vetabat lex, sed tantum servilia, 236. Die sabbati sacerdotes Dominica ministeria, non sæcularia perficientes, legem adimplebant, 237. Sabbatorum die Christus curans, legem non violabat, sed adimplebat, 236. Die Sabbati vellentes spicas discipuli, violatæ legis minime rei, 237.

Sacerdotes, ex Valentinianis, animæ spiritali Achamothæ semine inspersæ, 34, 143. Sacerdotibus libere agere licet, quo casu, 237. Sacerdotes die Sabbati, Dominica, non sæcularia perficientes ministeria legem, adimplebant, 237. Summi sacerdotis Christus operam perficit, 236. Sacerdotes sunt apostoli omnes, quomodo, 237. Sacerdotalem habent ordinem justi omnes, 237. Quo sensu, 237, not., cxi seq. Sacerdotalem ordinem habet rex omnis justus, quo sensu, *ibid.*

Sacerdotii fundamentum et radix in Aarone, ideo non lepra sicut Maria percussus, sed in sorore castigatus, 348.

Sacramenta Ecclesiæ a Marcosiis contaminata et eversa, l, lii.

Sacrificium Deo offerendum, 251. Sacrificiis Deus non indiget, cur ergo præcipit offerenda, 250. Sacrificium

sanctificat conscientia pura, *ibid.* Sacrificia externa nisi offerat conscientia pura, nihil prosunt offerentibus, *ibid.* Ad sacrificium purum, fides sine hypocrisi, spes firma, dilectio fervens, requisitæ, 251. Sacrificium si acceptetur, in oblato munere glorificatur is ipse qui offert, 250. Sacrificia omnia ab uno et eodem Deo in typos Israelitis data, 252. Sacrificia offerre Verbum Israelitis præcepit, cur, 251. Sacrificia legalia, cæteræque legis observationes a Deo, non propter se, sed Judæis propter ipsos indultæ, 247. Non ut sacrificia Deo offerrent Judæi ex Ægypto educti, cur ergo, 248. Sacrificia et aliæ typicæ legis observationes vacuæ a Deo rejectæ, quid igitur exigebat, 248, 249. Quando a Deo rejectæ, 247, 248. Sacrificia liberorum Christianorum quantum Judaicis oblationibus præstant, 250. Sacrificium Ecclesiæ cur Deo acceptum, 250. Sacrificium purum sola Deo offert Ecclesia, 250, 251. Sacrificium purum est et Deo acceptum oblatio Ecclesiæ a Christo mandata, 250. Sacrificiis veteribus novum et purum sui corporis ac sanguinis substituit Christus toto orbe nomini Domini offerendum, 249. In sacrificio eucharistico Verbum vere Deo offertur, 251 et not., cxi, seq. In sacrificio verum ac proprie dictum novæ legis esse eucharistiam, agnovit Irenæus, ipso fatente Grabio, cxi, cxlix. Hujus offerendi potestatem laicis interdum competere nusquam dixit Irenæus, cxi seq. Sacrificia ad altare indesinenter offerri vult Deus, nobis, non Deo ipso profutura, 251, 252.

Saddai, quid significat, 170, not.

Sadducæorum aliorumque non paucorum philosophorum gentilium communis cum Valentinianis sententia de resurrectione corporis materialis, xlv.

SALMASIUS asserens ab apostolis nullos unquam præfectos fuisse singulares episcopos iis quas ipsi fundarunt Ecclesiis, refellitur ex ipso Irenæo, cxviii.

SALOMON. A Salomone ædificatum templum, veri templi typus, 264. Ab eo præannuntiatum Christi regnum et adventus, 264. A Salomone quot millia parabolarum et canticorum scripta, Sapientia Dei ab eo physiologicè exposita, 264. Salomon quandiu recte egit, semper Deo placens, 264. Cum vero inique, ab eo increpatus, 264. Salomonis Sapientiæ liber ab Irenæo citatus, cv.

Salus impiis omnibus a Jesu impertita, justis vero negata, ex Marcione, 106. Salus, non operum honorum fructus, sed solius *γνώσις*, seu seminis electi privilegium, ex Valentinianis, 29 et not. Ad salutis nostræ œconomiam Christus usus est rebus, non ab ignorantia et labe emissis, aut factis ab angelis, sed a se et a Patre conditis, 315. Saluti hominum Deus multis aptisque modis consultum voluit, 244. Ad salutem Decalogus etiam ante legem necessarius, solus sufficiebat, 244. Ad salutem et perfectionem nostram Verbi incarnatio necessaria, 292. Salutem participare, est sequi Salvatorem, 243. Salus nostra a Deo est, non a nobis, 214. Nulla salus absque Spiritu sancto, 305. Salutem a Spiritu sancto percipiunt fideles omnes, qui vero contemnunt eum, justissimo judicio excipiendi, 274. Salutem ii soli percipiunt, qui Deo credunt et eum diligunt, 266.

SALVATORIS origo, secundum Gnosticos, quæ, 188. Quid ab eo factum fuisse credebant, 188, not. A quo emissus, secundum eos, 207. Salvatorem supernum quem appellant, 186. Salvator Gnosticorum Hesiodi Pandoræ similis dictus, 154, 161, 229 et not. Salvator et Jesus, non unus et idem juxta Gnosticos, 189. Salvatorem illum de Pleromate ex omnibus formatum, in Jesum post annos triginta descendisse fingebant, 186 et not. Salvatorem in Jesum descendisse, ut annuntiaret Patrem incognitum, Gnosticorum error, 189. Salvatorem nequaquam incarnatum aut passum, sed descendisse quasi columbam in Jesum, postea vero iterum ascendisse in Pleroma sentiebant, 189.

Salvator, quis et qualis ex Saturnino, 100 seq. Quis ejus adventus finis, ex eodem, 101. De Salvatore Valentiniani quid sentiebant, xxxix, 12, 13. Virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, xxxvii. A quibus ortus, xxxix, 12, 13, 58, 227. Dictus *Totum*, ac *Bene placitum*, 13, 16, 58. Christi superioris universique Pleromatis receptaculum, 204, xxxix. Christus appellatus, 204. A Jesu Christo et Verbo distinctus, 204, 227. In Jesum descendit, cur, quando et quomodo, *ibid.*, 53. Nihil passus est, nec pati potuit, *ibid.*, 53. Propter quid missus, 204. Salvator Valentinianorum angelis satellitibus stipatus ad Achamotham a Christo mittitur, 21. Illius imperio Pater et Æones omnia subjiciunt, 21. In eo omnia conduntur, 21, 42. Scientiæ formam Achamothæ tribuit, eamque perturbationibus liberat, 22. Perturbationes ejus in rerum omnium materiam transmutat, 22. Duplicem substantiam hinc condit, bonam et malam, 22. Primus disciplinarum auctor, 23. Per Achamoth omnia facit, 24, 161. Plura Demiurgum docuit, 34. Salvator in

Æonum numero censeri debet, 129. Salvatorem *Æonem* angelis satellitibus stipatum quo ex fonte hauserunt Valentiniani, xxxi. Imperitus artifex, si ad imaginem *Nu* condiderit *Demiurgum*, 123. Salvatorem Valentinianorum ignorantiae obnoxium fuisse demonstratur ex eorundem principis, 121. Item angelos ejus informes et imperfectos esse, 142.

Salvator noster, cur venerit, quidve veniens susceperit, ex Valentinianis, 28. Multiplici ex parte compositus, 28. *Hylicum* nihil suscepit, 29. Corpus ejus quale, 28. *Eum*, *Dominum* appellare volebant, 7.

Salvatoris nomen, quale ex *Marco mago*, 74. Instar columbæ in *Jesum* descendit, baptismi tempore, 77. Salvator, quis ex *Colorbaseis*, 58, 59, l. Cur *Christum* et *Filium* hominis dictum esse vellent, 59. Salvator, quis, ex *Barbeliottis*, 108. Salvatoris promissio *Davidi* facta, a *Deo* adimpletur, 186. Salvator proprios prophetas habere debuit qui adventum ejus nuntiarent, 276. Salvatoris *Christi* adventum prophetæ prædicaverunt, ab ipso propheticum spiritum recipientes, 204, 254. Salvator hominum neque homo tantum, neque *Deus* tantum, sed *Deus* et homo simul, 214. Salvator, salus, et salutare vere dicitur *Filius* *Dei*, et est, 186. Salvatorem hominis rei cur oportebat hominem fieri, 211, 219. Salvatorem sequi, salutem participare est, 243. Vide *Christus* et *Jesus*.

Samaritani parabola explicatur, 208.

Same [in] urbe *Musæum* a *Cephaleniis* *Epiphani* hæresiarchæ exstructum, xlvi.

SAMUEL, pastor irreprehensibilis, 263.

Sancti in cælo degentes, nostri post *Christum* mediatores, quos proinde invocare licet, cxxxvi. Nostras preces audiunt et percipiunt, cxxxvi. Vana Protestantium argumenta refelluntur, *ibid.*

Sanctitas solius veræ *Christi* *Ecclesiæ* character, juxta *Irenæum*, cxxiii, cxxiv. Hujus caput *Verbum*, *ibid.* In ea manet *Spiritus sanctus*, *ibid.* Extra eam nulla vera doctrinæ morumque sanctitas quærenda, *ibid.* Nulla, ad eorum quæ reprobatur dogmatum confirmationem, nisi falsa miracula meræque præstigiæ et magicæ operationes, *ibid.*, cxxiv.

SANGUIS et *Blandina* a Græcis morti traditi, 343.

Sanguis *Christi* per funiculum coccineum ab exploratoribus *Jericho Raabi* meretrici datum significatus, 237 et not. Sanguine suo redimens nos *Verbum*, homo verus, redemptionem semetipsum dedit pro captivis, 292. Sanguis *Christi* vere est in *eucharistia*, 251, 293, seq., cxxix, seqq.

Sapientia *Spiritus sanctus* appellatus, 223, not., 236, 233, not. Sapientia *Dei* in hominis creatione plurimum elucet, 284, 285, 296. Virtus autem in ejusdem resurrectione, 296. Sapientia *Deo* deest, si *justitia* caret, 224.

Sapientia liber ab *Irenæo* citatus, cv.

SATANA, vox Hebraica, quid significat, 319. *Satanas*, quis, ex *Saturnino*, 101. Aliquarum prophetiarum auctor, ex eodem, 101. *Satanæ* organa sunt *Gnostici*, negantes ab eodem *Patre* creatore omnium missos prophetas a quo et *Christus*, 324. *Satanam* ante *Christi* adventum *Deo* aperte ac per semetipsum maledicere ausum non fuisse, *Irenæi* ac veterum quorundam sententia, 324, et not. Post *Christi* autem adventum non ita, *ibid.* Huic opinioni quid ansam præbuit, *ibid.* not. clvi. *Satanam* tentantem non aliunde *Christus* vicit, quam ex legis ipsius dictis, cur, 318 et seqq. A *Satana* nihil exspectandum; soli vero *Deo* adhærendum, nec propter ejus dona superbiendum, 320. *Satanæ* mentienti qui adhæret, ei proxima mors est, 320.

SATURNINUS, quis, 100. Impia ejus dogmata, 100 seqq. *Saturninus*, vel *Saturnilus*, genere *Antiochenus*, *Menandri* discipulus et ei coævus, ubinam scholam erroris instituit, lviii. Errores et deliramenta, quæ, et unde deprompta, *ibid.*, lxx. *Saturninus* et *Basilides*, a quibus *Valentiniani* primam ogdoada accepere, nonnisi vnicam in *Deo* personam agnoscebant, xxxv, xxxvi. *Saturninus*, a quo immediate angelos volebat emitti, xxxviii. A *Saturnino* angeli ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, xxxi. Ex *Saturnini* hypothese mundi fabricatio nonnisi inferioris ordinis angelis a scripta, xxxix. *Saturninus* duplex hominum genus, alterum natura bonum, alterum natura malum, primus omnium finxit, 101.

Scabellum pedum *Dei*, terra, quo sensu, 230.

Schisma. De schismate inscripta ab *Irenæo* epistola, qua occasione scripta, lxxxvi, cv. Schismatis malum dissidentibus secum *Orientalibus* et *Occidentalibus* *Ecclesiis* funestum avertit *Irenæus*, lxxxvi, lxxxvii, xc. Schismatis perniciem nulla omnino facta correctio compensare potest, juxta *Irenæum*, cxxiii. Ab hoc sese expediunt *Protestantes*, *ibid.*

Schismatici quæcumque correctionem fecisse se gloriuntur, hæc schismatis malum charitatisque jacturam

nunquam compensabit, juxta *Irenæum*, cxxiii. Schismaticis sectis quibuscunque antiquior vera *Ecclesia*, juxta *Irenæum*, cxxiv. Schismatici sanctitatem extra *Ecclesiam* quærentes, eo ipso eadem excidunt, 192 not. Schismatici redarguuntur, 272. A spiritali discipulo judicandi, 272. Suam utilitatem, non unitatem *Ecclesiæ* considerantes, corpus *Christi* conscindunt, et quantum in ipsis est interficiunt, 272. A *Deo* quomodo puniendi, 262.

Scientiam *Dei* nihil omnino fugit, 154. Scientia etsi quidam aliis præstent in *Ecclesia*, in una tamen et eadem fide cum indoctis consentiunt, 50. Scientia vera de *Deo*, quæ, 136. Scientiæ nostræ quænam subdiderit *Deus*, 155. Scientia humana angustis omnino limitibus conclusa, 155, 156, seq., 159. Profunda *Dei* temere scrutari non debet, 159. Nihil scire præstat, quam a charitate et fide per scientiam excidere, 154. Scientia, quæ a *Paulo* vituperetur, 154. Scientia *Gnosticorum*, quam superba et vana, 154. Vana pariter ea, qua gloriabantur *Valentiniani*, 155.

SCORY. Vid. *Joannes*.

Scribæ et *Pharisæi*, quia *Dei* et legis contemptores, idcirco *Verbum* ejus *Christum* non receperunt, 230.

Scripturæ quinam a *Gnosticis* rejecti aut mutilati libri, lxxiii. Scripturæ a *Gnosticis* perperam explicatæ, 126, 196. De *Scripturis* iisdem varias *Gnostici* sententias habentes, secum invicem pugnant, 277. *Scripturarum* varia principia *Gnostici* admittentes, refelluntur, 276 seqq. *Scripturas* authenticas sibi minus faventes detorquebant hæretici, 216. *Scripturæ* quæ a *Basilide* rejectæ, aut mutilatæ, lxi. Quæ pariter a *Marcione*, lxx, 198. Quæ ab *Ebionitis* repudiatæ, mutilatæ, suppositæ, lxxvi. A *Valentino* prave quidem expositæ, sed nusquam auctæ, mutilatæ, aut corruptæ, *Tertulliano* teste, xvi. Nec contradicente *Irenæo*, *ibid.* et xvii. E *Scripturis* posteriorum *Æonum* 22 nomina ac conjugationes, vel corrasit, vel fabricavit ipse *Valentinus*, xxix, xxx. *Scripturæ* a *Valentinianis* misere corruptæ ac detortæ, 7, 17, 36 seqq., 43, 44, 45, 46, 144 seq. A *Marco mago* et discipulis discerptæ, consutæ, contortæ; apocryphæ etiam innumeræ confictæ, lu, 91. *Scripturarum* divinitas fusius ab *Irenæo* probata, cvii. Earumdem canon quam late ipsi patuit, quosque libros complectebatur, *ibid.* et seqq. *Scripturæ* perfectæ sunt, spirituales, et a *Verbo* *Dei*, et *Spiritu* ejus dictatæ, 156. In *Scripturis* plura sunt obscura, quæ solvi a nobis non possunt, *Deoque* commendari debent, *ibid.* 156, 157, 158. In *Scripturis* quædam perspicua et scientiæ nostræ a *Deo* permissa, plurima autem obscura et homini cuique impervia, juxta *Irenæum*, cxi et seqq. *Grabius* hic invitum *Irenæum* in suum errorem trahens, refellit, *ibid.* *Scripturas* varie dictas esse, hæreticorum etiam omnium pessimi confessi sunt, cxiii. *Scripturæ* ambiguae sunt in iis quæ spectant ad dispositiones *Dei*, 126. In *Scripturis* multæ parabolæ et allegoriæ sunt, quæ in diversis sensus trahi queunt, 17. *Scripturarum* interpretatio traditio, juxta *Irenæum*, cxii. *Scripturarum* interpretatio legitima, quæ usque ad nos nec corrupta nec adulterata pervenit, sola est vera agnitio, 272 et not. *Scripturarum* germana expositio a quibus quærenda, juxta *Irenæum*, cxix, 262, 263. *Scripturæ* apud *Ecclesiæ* presbyteros legendæ, 270. *Scripturarum* sacrarum intelligentiam a quibus hausit *Irenæus*, lxxviii. *Scriptura* silente, ad traditionem recurrendum, 178. *Scripturas* non tantum, sed et traditionem, fidei regulam esse, in confesso erat apud omnes, *Irenæi* ævo, cxiii.

Scripturæ corruptæ, tempore captivitatis, 216. Ab *Esdra* mire post 70 annos restitutæ, 216. De *Scripturarum* corruptione tempore captivitatis *Babylonicæ*, earumque instauratione ab *Esdra*, quid censuit *Irenæus*, cx, cxi. *Scripturæ* in *Græcum* quando, et a quibus translatae, 215. *Divino* aspirante *Spiritu* conversas existimavit *Irenæus*, 215, 216. Quinam libri in *Græcum* a *LXX*. *Interprelibus* conversi, cx. Quæ versio venerabilior *Irenæo* visa est, cix. Quæ pariter ab apostolis laudata, 216, not. Non semper secundum verborum ordinem ab evangelistis aut apostolis citata *Scriptura*, 184, not. *Scripturas* cum admittant *Judæi*, facilius eorum conversio, 260. *Scripturis* gentiles cum fide non habeant, difficilior eorum conversio, 260. Sed fides eorum generosior, 260. *Scriptura* quod non increpat, veteribus objici non debet, sed typus quærendus, 268. A *Scripturis* nullus alius appellatus *Deus* præter *Deum* omnium *Patrem*, et *Filium*, 228 seqq. *Scripturas* nesciunt et errant, qui *Patrem* alium præter *Deum* creatorem adinvenisse putant, 232. *Scripturæ* clare et aperte prædicant, unum *Deum* omnia per *Verbum* fecisse, 155, 156, 157. *Scripturæ* de *Christo* passim testificant, non nisi ab uno eodemque *Deo* per *Verbum* omnia revelata fuisse demonstrant, 240. In *Scripturis* *Christus* est thesaurus absconditus, 261, 262. *Scripturæ* Veteris Testamenti tam frequenter de *Christo* *Dei* *Filio* loquen-

tes, unum et eundem esse sui auctorem demonstrant, 239. Ostendunt similiter Christum verum esse Filium Dei et Filium hominis, 212.

SECUNDUS, a quo Secundiani, Valentini discipulus; quis et qualis, quove in loco natus, penitus ignotum; Valentino coævus, a magistro vix aliter discrepans, quam eo quod longe impudentior ac sceleratior, XLVII. Dogmata ejusquæ, et in quo a Ptolemaicis et a Valentino discessit, *ibid.*, 53, 54. Secundus, imo Ptolemæus et Colorbasus, Valentini discipuli, proprias jam sub Adriano sibi sectas condiderant, XVI. Secundi hæretici sententia de quaternione dextro et sinistro, ex Pythagoreorum duplici quaternario explicatur, XXIX. Ad Secundianorum sectam sese applicuisse Epiphaneum, unde eruitur, XVI. Ad Secundum fautoresquæ ejus sese applicans Epiphaneus, illius in se virus expressit, XLVIII.

Seleucidis Ecclesiæ Asianis in disciplina Paschatis consentiebant, LXXXV. An a Victore excommunicatæ, LXXXVI.

Semen spiritale Valentinianorum, quid, 23, 160. Clam in Demiurgum depositum, et per eum in hominem, cur, 27, 28. Hoc semen Ecclesiam appellabant Valentiniani, 28. Seminis spiritualis Valentinianorum absurditas multiplex demonstratur, 143 seq. Ad imaginem angelorum Salvator concipi non potuit, cur, 142. Seminis spiritualis demissio in Demiurgum facta, ab eo ignorari non potuit, 142 seq. Animas non reddit præstantiores, 143 seq. Principum, regum et sacerdotum proprium non est, *ibid.* Hic perfici, absurdum, cur, *ibid.* Ab Anaxagora acceptum, 135.

Semina e cælo decidua, prima rerum principia, ex Anaxagora, 135.

Senilis ætas a quadragesimo anno incipit, ex Irenæo, 148.

Sensus a Deo emitti non potest, cur, 131 seq.

Sephiroticæ chimeræ, etc. Judæis Christo coævus et Philoni prorsus ignotæ, XX.

Sermonibus malis abstinere jubet Christus, 165.

Serpens. De serpente, a quo seducti Adam et Eva, Ophitarum et Sethianorum somnia, 110. Serpens utrum mulierem allocutus fuerit, et quomodo, juxta Irenæum, 344. Cur a Deo post lapsum Adæ non interrogatus, 222. In odium Dei cur incurrit, 222. In serpentem, protoparentum seductorem, tota cecidit maledictio, 221, 222. Serpentis plaga, originale peccatum, a quo homines per solam fidem in Christum liberandi, 230 et not. Serpentis caput Christus calcaturus venit, 222, 318. Serpentem inter et hominem inimicitiam positam Christus factus homo in semetipsum convertit, caput ejus calcans, 287. Serpens per Christum alligatus, et potestati hominis subjectus, 222. Ejus superbia per Christi humilitatem dissoluta, 318. Serpentem Christus non sibi vincendum suscepisset, si a Patre mundi conditore non venisset, 318. Non juste victus fuisset, nisi ex muliere homo esset, qui vicit eum, 318. Serpentis capite calcato, qui prior interemptus, prior liberari debuit, 222. Serpentis et mortis advocatos se ostendunt, qui Adami salutem negant, 222.

Servi. A servis in Ecclesia non offeruntur sacrificia, sed a liberis, 250. Servis ac indisciplinatis lex vetus tradita, 257. In servitutis jugo lex dominabatur, 245.

Sethiani undenam dicti Gnostici quidam, ab Ophitisne distincti, LXXIV. Eorum commenta quæ, et unde petita, *ibid.* et seqq., 108 seqq. Sethiani Enthymesis suam in secundarium quoddam deitatis genus per se subsistens transformantes, in hoc Platonicis stolidiores, XLII.

SEVERI persecutio, quo anno contigit, XC. Nulli Ecclesiæ quam Lugdunensi infestior, XC.

Sideri unicuique ac cælo angelum præfectum asserentes Valentiniani et Platonici; eo tantum sensu stellarum orbis intellectu præditos seu angelos esse sustinebant, XLIII.

SIGE, Bythi Valentinianorum conjux, 5, XVII. Nun et Veritatem parit, *ibid.* Sige, Nu amplitudinem Patris aliis Æonibus exponere cogitanti, intercedit, cur, 7. Sige et Logos in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Sigen a Bytho genitam perperam asserit Cyrillus Hierosolymitanus, 6, not. Sige Valentinianorum ante Ignatii martyrium nondum nata, juxta Dallæum, XII. Refellitur, *ibid.* et XIV.

SILENTIUM, Bythi conjux, juxta Valentinianos, XVII, 5. Silentium et Verbum in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129.

Siloe piscinam cum Probatica Irenæus confundit, 236, not.

SIMEON Christum excipiens, Demiurgi figura, ex Valentinianis, 40. Simeonis fides de Christo Deo et homine, 205.

Similitudinem Dei per Spiritum sanctum dari, imagi-

nem vero in plasmate repositam, Irenæi et veterum quorundam sententia, 299, not., CLIX seqq.

SIMONEM Cyrenæum, non Jesum crucifixum fuisse, contendebat Basilides, 101.

SIMON magus, quis, qualis, et unde oriundus, 99, LIII. Platonice philosophiæ operam dedisse, verisimile, LIII. Quo anno Christo nomen dedit, LIV. Hæreseon omnium pater, 99, 115, 173. Communis Valentinianorum parens, XCVI. Helenam sibi adjungit, 99, LIV. Quænam illa, *ibid.* seqq. Quid ipse de ea garriebat, *ibid.* Magiæ se totum dedit, cur, 99, LVI. Quo anno Romam venit, LIV. Quo interiit, et quo mortis genere, *ibid.* Plures ab eo edii libri, seu sermones, *ibid.* Ejus blasphemiarum, 99 et seqq. LIV seqq. Susceptæ hypotheseos consecraria, LVI. A Claudio Cæsare statua honestatus dicitur, 99, LIV. A quo angelos emitti volebat, XXXVIII. A Simone angeli ut mundi auctores, sic malorum omnium opifices statuti, cur, XXXI. Simon Magnus et Menander, a quibus primam ogdoada Valentiniani acceperunt, non nisi unicam in Deo personam agnoscebant, XXXV, XXXVI. A Simone pseudo-Pater adinventus, qui cælum et terram non creaverit, 234. Primus dixit se esse super omnia Deum, mundumque ab angelis esse factum, 126. Simon M. et ejus discipuli inter gentiles potius quam inter Christianos rerensendi, LVI, LVII. Simonis magi discipuli Gnostici, a spiritali discipulo judicandi, 271.

Simonianorum et Gnosticorum eadem pene dogmata, LVII. A Simonianis cæterisque Gnosticis octonarius summo in honore habitus, XXI. Simoniani Æones e Platoniorum lacunis educti, LIV, LV. Simonianorum libido, magicæ artes et idololatria, 100. Simonianorum profligata vita in Christianam religionem redundabat, LVI. E Simonianorum schola quinam apocryphi libri prodierunt, LIV.

Simplicitas infinita Dei, 57, 130, 131 seqq., 159, 157.

Sinistra quæ, secundum Valentinianos, 23, 28. Sinistra manus levamen, quid, 152, not. Sinistra manus, materialia et corruptibilia dicuntur ab hæreticis, cur, 152, 155.

SIXTUS papa Alexandri successor, 176.

SOCRATEM primum Athenis audivit Plato, XXII. Socrati quædam significata fuisse, dæmone eum comitante, dicebant Attici, teste Isidoro hæretico, 332.

SONCHÆDIS, archipropheta Ægyptius, a quo symbolicam Pythagoras didicit docendi rationem, XXII.

SOPHIA, Valentinianorum Æon, Theleti conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, XVII. Mera Theleti affectio, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, XXXIV. Sophia, Achamothæ cognomen, 18, 25. Sophiæ nomen, a quo Spiritus sancti dono Valentiniani derivabant, XXX. Sophiæ, novissimi Æonis passio, quæ, 7. Ejus temeritas, 7. Extremum periculum, 9. Huic opem fert Horos, 9. Ejus Enthymesis, II. Passionis ejus figuræ, quæ, ex Valentinianis, 15, 144, 148, 149. Sophiæ partus informis, 9. Multiplex ejus perturbatio, 9, 10. Ejus ad Patrem conversio, 9, 10. Sophia ad se redit, prioremque cogitationem cum passione deponit, 9. Ab Horo mundatur, conjugioque restituitur, 9, 10. Enthymesis ab ea submovetur, et a Pleromate disjungitur, 9, 10.

Sophiæ, Æonum novissimi, cur a Valentinianis excogitata fabula, et quibus ex fontibus ab ipsis eruta, XXXI, XXXII. Sophia et Ἐπιθυμία si totidem substantiæ diversæ, ac separatæ, juxta Valentinianos, quidni similiter Logos et Sophia a Nu et a Patre divellentur, XXXVII. Nec contradicere videtur Irenæus, *ibid.* et XXXVIII. Sophiam Dei sub passione et ignorantia cecidisse, impossibile, 139, 140. Sophiæ passionis typum esse non posse Judæi proditoris apostasiam, 144 seqq. Nec Christi Domini passionem, 145. Nec hæmorrhoidis morbum, 149. Sophia separatim a conjuge Theleto quidpiam pati aut generare non potuit, 128. A Sophia separari non potuit Enthymesis, 140, 141. Sophiæ casus a Marco Mago explicatus, 68. Sophia, serpens facta, ex Gnosticis quibusdam, 112. Sophia, Logos, Phronesis, Dynamis, totidem Æones virtute duntaxat, non re ab innato Patre distincti, juxta Basilidem, XXXVIII. Sophiæ descensus in aquas, eisdem inordinatus impressus motus, corpusque ex eis assumptum, Ophitarum et Sethianorum delirantium commenta; unde ea hauserunt, XLI, XLII.

Soter, seu Salvator, Jesu Valentinianorum cognomen, 13.

SORER papa, Aniceti successor, 176. Ante Soterem quinam presbyteri Ecclesiam Romanam gubernarunt, 340, 341. Hi omnes, licet a quibusdam circa Paschatis celebrandi diem dissidentes, cum eis tamen semper unitatem servarunt, *ibid.*

Spe major charitas, 241. Spes firma ad sacrificium purum requisita, 251. Spes et fides, quomodo in futuro sæculo perseverabunt, 157. Explicatur Irenæi ea de re sententia, CLV.

Spiritus universi, seu universalis spiritus, quid juxta Platonem, XL, XLII.

Spiritus sanctus, quis ex Sethianis, 109. Quis et unde ortus, ex Barbellotis, 108. A quibus productus, ex Valentino, 53. Spiritus sanctus Valentinianorum cum Christo a Monogene emittitur, 11. Ejus munus, 12. Ad producendum Jesum Valentinianorum cum cæteris Æonibus conspirat, 12. Propter labem emissus, juxta Valentinianos, 227. Spiritus sanctus, virtus per se subsistens, veraque persona, juxta Valentinianos, xxxvii. Spiritum sanctum Æonem Valentiniani e Scripturarum fontibus hauserunt, xxx, xxxi. Spiritus sancti quot proprietates et dona in Scripturis memorata, tot Æones ex iis a Valentinianis conflati, xxix seq. Spiritus sanctus et Christus in Æonum numero censi debent, 129. Spiritus sanctus, Achamothæ cognomen, 18, 25. De Spiritu sancto rarius loquitur Irenæus; cur, cxxxiv. Eum verum Deum, Patri et Filio coæquam, coæternum et consubstantialem ab Irenæo censi, certis argumentis demonstratur, cxxviii seqq. Spiritus unus, et unus Pater, et Verbum unum in omnibus, et una salus credentibus in eum, 255. Aliud Spiritus Dei vivificans, aliud afflatus vitæ, quid uterque, 306. Prior sempiternus est, posterior vero temporalis, 306. Spiritus sanctus, spiritus Dei, Spiritus Patris unus et idem per prophetas promissus in Christum descendit, 208. Spiritus Dei veritas est, 225. Spiritus sanctus sapientiæ nomine significatus, 225 not., 256, 255 et not. Patri ministrat, 256. Spiritum sanctum et Verbum Patri ministrasse, cur et quo sensu tam sæpe inculcat Irenæus, cxxxii seqq. Per Spiritum sanctum cum Verbo omnia a Deo facta, disposita et gubernata, 98. Spiritus sanctus et Filius, Sapientia et Verbum, Dei manus, 228, 253, not., 293, not., 299, 327, cxxviii seqq., cxxxiii. Spiritus sanctus figuratio Filii ab Irenæo et SS. Patribus appellatus, 256 et not.

Spiritus sanctus unus et idem Legis utriusque, 258. Spiritu sancto operante Pater multiplici modo manifestatus, 254. Spiritus Dei, dispositiones Patris et Filii quasnam pervulgavit, 272. Spiritu sancto Christus unctus est a Patre, 184, 185. Spiritus sanctus unctio est qua Filius unctus est a Patre, 210. Spiritus Christo Deo et homini testimonium reddit, 255. Duplicem Christi significavit naturam, 217. Super discipulos descendit, cur, 208. Spiritum sanctum acceptum a Patre Dominus donavit hominibus, 208. Spiritus idem et in prophetis, et in LXX. Interpretibus, et in apostolis; ex Irenæo, 216. Spiritus sanctus a prophetis promissus requiescit in hominibus, Patris operans voluntatem in ipsis, et renovans eos, 208. Spiritus Patris a Christo effusus in adunationem Dei et hominis, 292. Spiritus sanctus a Christo datus velut arrha incorruptelæ, et fidei nostræ confirmatio, 225. Spiritus sancti necessaria est gratia: sine ea aridum nos triticum, massa una cum Christo fieri non possumus, 208. Per Spiritum sanctum homo accipit imaginem et inscriptionem Patris et Filii, 208. Per Spiritum sanctum dari similitudinem Dei, imaginem vero in plasmate positam esse, Irenæi et veterum quorundam sententia, 199, not., clx seq. Spiritus sanctus mortalis non est, sed vita eorum qui percipiunt illum, 300. Ad Deum scala, 223. Per Spiritum sanctum ad Filium, ad Patrem vero per Filium justos ascensuros esse, unde probat Irenæus, 357. Sine Spiritu sancto nulla salus, regnumque coelorum comparari non potest, 303. Spiritus sancti universa gratia a Deo in cælis tribuenda, similes ei nos efficiet, 303. In hoc sæculo is tantum pignus immortalitatis, 303. Spiritum sanctum in se qui non habet, neque creatoris notitiam habet, neque Jesu Christi, neque Patris qui in cælis est, 346. Ut Spiritus Dei requiescat super nos, præter vocationem opera justitiæ adhuc necessaria, 279 et not., 280. Ex Spiritu Dei et carne fit homo vivens, quomodo, 302. Spiritus sanctus hominis pars, 299. Quo sensu, *ibid.* not. Ad hominis perfecti constitutionem, quomodo requiritur, 302. Spiritum sanctum ad hominis perfectionem requiri, quo sensu dixerit Irenæus, clx seq. Spiritu sancto deficiente in anima, animalis homo vere est et imperfectus, Dei imaginem tantum, non vero similitudinem habens, 299, *ibid.* not. Spiritui sancto qui se subjiciunt, concupiscentiisque carnis minime serviunt, hi spirituales, ex Apostolo, 301. Carnales vero, qui, *ibid.*, 302.

Spiritus sanctus in sola vera Ecclesia manet juxta Irenæum, cxxiii, 223, 272. Spiritus sancti et operationum ejus participes esse non possunt, qui alieni sunt ab Ecclesia, 223. Spiritus sanctus is est qui vincit in martyribus, 302. Qui emundat et vivificat carnem, 302, 303. Spiritus sanctus infirmitatem carnis absorbens, eandem hæreditate possidet, *ibid.* A Spiritu sancto possessa caro, oblita sui, qualitatem ejus assumens, conformis fit Verbo Dei, *ibid.* A Spiritu sancto absorpta carnis infirmitate, fit homo spiritalis, 302. A Spiritu Dei magis in regno possidetur caro, quam ipsa possidebit regnum, 303.

Spiritus mortalis non est, 301. Spiritus immortales sunt, 169, clui seqq. An ex Dei gratia, *ibid.* et not.

Spiritale semen Valentinianorum, quid, 23, 160. Spirituales nec a salute excidere, nec flagitiis quibuscunque pollui posse contendebant Valentiniani, 29, 31. Spiritalis seminis Valentinianorum absurditas multiplex demonstratur, 143 seq. Spiritalis Achamothæ partus, 23, 160. Informari ab ea non potest, *ibid.* Spiritalis semen Valentinianorum ad imaginem angelorum Salvatoris concipi non potuit, cur, 142. Spiritalis seminis demissio in Demiurgum facta ignorari ab eo non potuit, 142 seqq. Spiritalis semen Valentinianorum animas non reddit præstantiores, 145 seq. Principum, regum et sacerdotum proprium non est, 143 seq. Hic perfici, absurdum, cur, 148. Spirituales esse Valentinianos, Demiurgum vero animale, abhorret a ratione, 142, 160. Spiritalia perfecit Demiurgus, non igitur animalis est, 162, 163. Spirituales, quandonam et quomodo in Pleroma ingressuri, ex Valentinianis, 32, 159, 160.

Spiritalis et perfecti, quinam ex Apostolo, 299 seqq. Spiritale, cur ab Apostolo animali postponitur, 306. Spirituales homines non sunt spiritus incorporales; sed caro, anima, et Spiritus simul unita spiritalem hominem efficiunt, 301. Spiritalem hominem non efficit Spiritus solus, sublata carne et anima, cur, 299. Spiritalis quomodo fit homo in hac vita, carne perseverante, 301. Spiritalis discipulus, quis; hic a nemine judicatus, ipse judicat omnes, 270, 272, 274. Quomodo judicat gentes, 270. Judæos, 270. Marcionitas, 270, 271. Valentinianos, 270, 271. Gnosticos, 270, 271. Ebionitas, 270, 271. Hæreticos, Christum specie tenus hominem esse dicentes, 270, 271. Pseudo-propheetas, 270, 271. Schismaticos, 272. Omnes denique qui sunt extra Ecclesiam, 272. Spiritali discipulo omnia constant, 272. Spiritalis quisquis est, quæcunque de Christo prædixerunt prophetæ, recte interpretatur, 274.

Spiritalia ab eodem Deo facta, qui corporea condidit, 162, 163.

Stauros, seu Crux, Hori cognomen, 10 et not., 13.

Stesichorus poeta, Helenæ infensus, 99 et not.

Stoici et poetæ Deum ipsum fato subiciebant, 134. Stoicorum opiniones quid Platoni in confidendo systemate inservierunt, xxiii.

Stratotici quinam dicti hæretici, lxxii. A quibus prognati, *ibid.* Dogmata quænam, lxxiii. Distinguuntur a Phibionitis, lxxii.

Stylum Irenæi qui paulo humiliorem esse conqueruntur, ipsi minus æqui, lxxviii.

Subtilitates Aristotelicas in Christianam fidem a Valentinianis inductas conqueritur Irenæus, 154.

Successio episcoporum in Ecclesia legitime ordinatorum, medium ac veluti canalis, quo traditio apostolica ad nos usque fluxit intemerata, cxiv. Hanc Irenæus cur tam acriter urget adversus hæreticos, *ibid.* et seqq. Successionis apostolicæ ordo legitimus in sola Romana Ecclesia occurrit, cxv. Extra eandem ergo veritatem et apostolicam traditionem frustra quæsieris, *ibid.* et seqq. Successionum episcoporum ab apostolis catalogus Irenæi ætate in archivis Ecclesiarum omnium exstabat, cxvii.

Superbia serpentis, Christi humilitate dissoluta, 318. Superbiendum non esse ex veterum delictis in quæ animadvertit Deus inferitur, 264.

Superpositionis jejunium a piis quidem pluribus olim servatum, at nulla ecclesiastica lege sancitum, lxxxviii.

Susannæ historia ut sacra et canonica ab Irenæo agnita, cviii.

Symbolum, velut breviarium quoddam fidei, 175, not. Solum pluribus dogmatibus astruendis non sufficit, *ibid.* Symbolum ab apostolis accepit Ecclesia, 48 et not.

Symposiarcha, quis veteribus, 63, not.

Synagogæ utriusque Lot cum duabus filiis dormiens, typus, 269.

Syncrasis, Valentinianorum Æon, Acinetou conjux, Logi et Zoes proles, 6, xvii. Syncreaseos nomen e Scripturis a Valentino corrasum, xxix.

Synerus, Marcionis discipulus, primus Dei aut principii tertii auctor, juxta Rhodonem, lxx.

Synesis, Valentinianorum Æon, Ænou conjux, Hominis et Ecclesiæ proles, 7, xvii.

Synesius, Valentinianorum sermones incautius in hymnis adhibens, vix excusandus, xxxii.

Synodi quænam coactæ adversus Asiaticos, et quinam præfuere, lxxxiii, lxxxiv.

Syriæ Ecclesiæ, utrum Romanæ in disciplina Paschalis consenserint, dubitandi locus est, lxxxv. An a Victore excommunicatæ, lxxxvi.

Syrianus ex ore celebris Ammonii perpurgatam ab eo Platonicam philosophiam hausit, xxiii.

Systema Gnosticorum, quæ absurdum, 137.

Tabularum Decalogi quot unaquæque præcepta continebat, 152, not.

TATIANUS quis, unde oriundus, et quomodo fidem Romæ amplexus est, LXXI, 107. Quænam catholicus scripsit, quænam hæreticus, *ibid.* Quo anno hæresiarcha factus, *ibid.* Variis nominibus nuncupata ejus secta, *ibid.* Errores et dogmata, *ibid.*, 107. Tatianus salutem Adæ negans, quo Scripturæ testimonio abutebatur, 222. Refellitur, 220 seqq. Tatiani hæresis nihil aliud quam incomposita variorum errorum congeries, 222 et not.

TEITAN nomen satis apte Antichristo congruit, 329 et not., 330. De hoc tamen nihil affirmandum, *ibid.*

TELESPHORUS papa et martyr, Sixti successor, 176.

Temperans non est, neque justitiam colit, quisquis juxta rationem cœlestisque legis normam non vivit, 316.

Templum a Salomone ædificatum, veri templi typus, 261. Templum Hierosolymitanum, templum Dei ex Apostolo, 322. In eo sedebit Antichristus, 322. E templo nummularios Christus, qui legem adimplere venerat, cur projecit, 229, 230. Templi Hierosolymitani post solutam captivitatem Babylonicam instauratio novum testamentum dici non potest, 275. Templum Dei, corpora nostra, 300. Proindeque æternum corrumpi non possunt, 300. Templum in cœlis est et altare ad preces et oblationes recipiendas, 252.

Tenebræ et lux, duo rerum omnium ingenita principia, juxta barbaros, 319.

Tentare Deum homo non debet; diabolus Christum in id inducens, quomodo repulsus, 318.

TERMINUS a multis ut deus habitus, pacis custos dictus, et justitiæ testis, juxta Plutarchum, xxx.

TERRA, matris Achamoth nomen, 25. Gnosticorum mater, 228. Terra in duodecim climata divisa, juxta Marcossios, cur, 85, 86. Terra proprie maledicta a Deo, non Adam, 221. Terra, cœlo et homine renovatis ac perseverantibus, justi variis pro cujusque dignitate mansionibus donabuntur, juxta Irenæum, 356, 357. Terra, pedum Dei scabellum, quo sensu, 250. In terra et sub terra potestatem omnium accepit Christus Dominus, Verbum caro factum, cur, 253.

Terrena typos esse cœlestium congruit; cœlestia vero aliarum rerum cœlestium et ignotarum typos dicere, insanum, 252.

TERTULLIANI ætate a Valentino quantum discipuli abcesserant, xxxiv. Purus Valentinianismus jam nullibi terrarum, præterquam Antiochiæ sub Axionico, vigeat, XLVII. Tertullianus in assignanda ætate ad quam usque pervenit Valentinus, gravis anachronismi reus; quomodo corrigendus, xiv. A Tertulliano genuino suppositi Evangelii novi crimen nusquam Valentino tributum, quinimo, xvi. Tertulliano erroris ansam præbuit Henochi liber apocryphus, 216, not. Offendiculum præbuit imperitus Irenæi interpretis circa vocem *Epiphanes*, XLVII. Tertullianus emendatur, 6, not., 9, not., 10, not., 11, not., 12, not., 21, not., 54, not., 58, not. Tertulliani libri *De præscriptionibus* posteriora novem capita adscititia, xvi.

Testamenta quatuor humano generi data, sub Adam, sub Noe, sub Moyse, sub Christo, 191. Testamentum utrumque in Abrahamo præfiguratum, quomodo, 261. Testamenti utriusque figura, columnæ duæ quibus adnixus est Samson, 316. Testamenta duo ea sunt, quæ de thesauro proferuntur nova et vetera, 237. In testamento utroque eminentiora præcepta eadem, sua licet utriusque sint peculiariora, 241. Testamenta duo non ita differunt, quin ipsorum convenientia et unitas demonstrari queat, 198. Inter utrumque testamentum quæ specie tenus interest pugna, hæreticis occasio fuit Deum duplicem admittendi, *ibid.* In testamenti veteris Deum auctorem quæcunque obijciunt hæretici, eadem Christum feriunt, 266. Testamenti utriusque Deus unus et idem auctor, 183, seqq., 229 seqq., 241 seqq., 269 seqq., 323, 324. Testamenti utriusque ac populi, Deus unus et idem, 261. Testamenta varia sapienter a Deo uno tradita, 238 et not. Testamenti utriusque auctor Christus Jesus, Verbum Dei unum et idem, quod Abrahamæ et Moysi locutum est, 257. Testamentum vetus non otiose ac frustra a Deo datum, 270. Priori testamento concurvati homines in servitutum Dei, ad utilitatem ipsorum, non Dei, 270, et not. In veteri testamento justi minus perfecti quam in novo, 240. Sub veteri testamento patriarchæ ac prophetæ Christum disseminarunt, 261.

Testamenti novi libertas et gratia uberior per Christum a prophetis prænuntiata, 258, 274. Testamenti novi velut signa, vetera sacrificia a Deo Judæis tradita, 248. Testamentum novum, templi Hierosolymitani post solutam captivitatem instauratio dici non potest, 275. Testamentum

novum a quo incepit, 275. Testamentum novum nullus ex veteribus resurgens aperuit, 187, et not., 275. Testamentum novum, a lege prædictum, Christus usque ad consummationem in Ecclesia adimpleturus est, 275. Per testamentum novum servitutis præcepta a Christo abrogata, 247. Testamentum novum priora alia longe superat, 191. Veteri præstantius, non quod Deum novum annuntiet, sed quod uberiores gratiam conferat, 237 seq., 240. Testamenti novi libertas concessa iis qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant, 199. Testamenti novi major gratia, majorem a nobis perfectionem exigit, 266. Testamenti novi novam Christus docuit oblationem, 249. Testamenti utriusque, quinam ab Irenæo velut canonici habitus libri, cvii et seqq. V. Testamenti versionum quarumnam meminit Irenæus, cix, cxi. In hujus citandis locis, sicut et Novi, quamnam plerumque sequitur, cxi.

Tetras postrema, cæterorum Æonum radix, xvii. Circa tetradem secundam orta inter Valentinianos et Gnosticos dissidio, quidam e Valentini discipulis hæc in re a magistro defecerunt, xxi.

Textus Irenæi Græcus integer fere excidit, ci. Latinæ ejus interpretationis imperitus auctor hactenus incognitus, *ibid.* Perantiqua illa et Irenæo ipso, si non superstite, saltem nuper erepto edita, *ibid.* Ipsam Tertullianus præ oculis habuit, *ibid.*, cii. Legit pariter Cyprianus, sed jam vitiosam, cii. Legit et Augustinus, *ibid.* Irenæum deinceps cur pauci tantum e Latinis allegavere, *ibid.* Exemplarium Latinorum cur tanta jam a vii sæculo penuria, cur etiam paucissima sana, et non mutila ad nos pervenero, *ibid.* Librum quintum magna parte etiamnum mutilum contendit Grabius, *ibid.* et ciii. Sed frustra, *ibid.* Textui utriusque Latino et Græco quidam commune fuit, *ibid.* Librum quintum versionis Latinæ quinam primi in capita secuerunt, civ. Operi integro, cur *Detectionis et eversionis falso*, etc., titulus inscriptus, xcvi, xcvi. Genuinum hunc quænam demonstrant, xcvi. A recentioribus cur omissus, et omissioni quinam occasionem dederit, xcvi. Quo tempore scripti quinque libri, *ibid.* Dodwellus hic refellitur, *ibid.* et xcvi. Grabius pariter emendatur, xcvi. An simul et eodem tempore conscripti omnes; alia difficultas, quomodo solvitur, *ibid.*, xcix. De textu in certa capita dividendo ne cogitavit quidem Irenæus, imo nec vetus interpretes, ciii, civ. Laceratus deinceps potius quam divisus, civ. Ineptiora etiam argumenta, civ.

THALES, Phærecydes et Pythagoras, primi qui de rebus divinis disseruere; hi vero a quibus acceperant, xxi. Thales Milesius, unus e philosophis ethnicis a quibus Valentiniani materiam systematis mutuati sunt, xxi. Ejus principia, quæ, 153.

THAMARIS partus, duplicis populi typus, 261.

THELETUS, Valentinianorum Æon, Hominis et Ecclesiæ profes, 7. Philetum vocat Tertullianus, 7 not. Theleti nomen a Spiritu sancti quænam proprietate Valentiniani derivabant, xxx.

THEODADES seu Theudades, quis, utrum Pauli discipulus, aut Valentini præceptor, xii, xvi.

THEODORETUS emendatur, 5, not., 7, not., 8, not., 53, not.

THEODORUS mathematicus. Ab eo institutus Plato, xxii.

THEODOTION male interpretatus est Isaiam de partu Virginis loquentem, 215. Ejus interpretatio, quo tempore publicata, xcvi. Dodwellus hic refellitur, *ibid.* Illius versionis qua occasione meminit Irenæus, cxi.

THEODORO duce, Cataphryges exorti, quo anno, LXXIX.

Theologia naturalis gentilium undenam perfectionem et ornatum mutuata, et quomodo Evangelii sanctitati opposita, xxiv. Duo tamen sunt, quibus vanæ excusationis velum obduci non potuit, xxiv, xxv.

THEOPHILUS Cæsariensis et Narcissus Hierosolymitanus synodo Palæstinæ adversus Asiaticos præfuere, LXXXIV.

THEODADES. Vid. *Theodades*.

Theurgia, quædam magiæ species, juxta Platonicos, LVII, LVIII. Goetica, altera, et Necromantia; de utraque quid sentiebant, LVII, LVIII. Ex his eruta Gnosticorum omnium doctrinæ fundamenta, *ibid.*

Thyatirensis Ecclesiæ episcopus in Apocalypsi memoratus, an Irenæus, LXXIX.

TIMÆUS Pythagoricus philosophus, quem in Græcia magna audivit Plato, xxii.

Timorem auxit Christus, legem perficiens, quo sensu, 247.

TITAN forte vocatur Antichristus, 329, 330. De hoc tamen nihil affirmandum, 329, 330.

Tolosam quo sæculo advenit Saturninus, LXXXIII.

Traditio, non in charta, sed in corde scribitur, 178, not. A Valentinianis quomodo destruitur, 175. A traditionis apostolicæ, nec non Ecclesiarum omnium consensus auctoritate, argumenta ducturus Irenæus contra hæreticos,

quomodo procedit, cxx et seqq. Traditioni soli multæ gentes barbaræ inhærentes catholicam fidem firmiter tenuerunt, 178. Illius solius ope hæreticorum commenta rejicere paratæ, 178. Traditionis quanta auctoritas priscis Ecclesiæ Patribus, cxiii, cxiv. Non minoris auctoritatis, quam ipsa apostolorum scripta, cxiii seq. Traditio apostolorum, juxta Irenæum aliosque SS. Patres, ipsissima apostolorum doctrina Ecclesiis et episcopis credita, cxiii, cxiv. Traditionis apostolicæ veritas unde eruitur, 179. Traditio apostolorum in toto mundo manifestata, 175. Volentibus apparet, 175. Quibus fuit credita, 175. Hæreticis contraria, 175. Quomodo ad nos usque pervenit, 175. Traditio antiquissimarum Ecclesiarum consulenda pro dirimendis controversiis, 178 not. Traditio, Scripturarum interpretres, cxiii. Eadem, sicut et Scripturas, fidei regulam esse, in confesso erat apud omnes, Irenæi ævo, *ibid.* Scripturis latius patet, et ab iis distinguitur, *ibid.* Hic obiter mala fides Gallasii castigatur, *ibid.* Traditio consulenda, si Scriptura desit, 178. Traditionis virtus una et eadem ubique, 49. Traditionem apostolicam unam et eandem, puram et ilibatam in Ecclesia catholica conservatam fuisse, principium ab Irenæo statutum, contra hæreticos, cxx, 49. Quoniam medio, ac veluti canali ad nos usque fluxit intemerata, cxiv seqq. Illibatam in Ecclesia conservatam fuisse, argumentum certissimum, episcoporum successio legitima, 176, cxv. Hinc prosternuntur ii omnes qui ab Ecclesia Romana secesserunt, quomodo, *ibid.*, et seqq. A Romana Ecclesia adulteratam fuisse, vanum Protestantium commentum, cxvi et seqq. Traditiones apostolicæ duplicis generis, de quibus cum Romana Ecclesiam omnem consentire necesse est, cxvii. Traditioni apostolorum optime consonat versio LXX Interpretum, 216, et vice versa, 216, not. Traditiones hominum tantum, non lex, a Christo damnatæ, 241.

Transsubstantiationis fides invicte contra Neotericos astringitur, l, li. Transsubstantiatio panis et vini in Christi corpus et sanguinem, ab Irenæo agnita et propugnata, cxxxix seqq. Vide *Eucharistia*.

Triacontas Valentinianorum deficit et redundat, cur, 128 seqq.

Trias illa toties a Platonice decantata, tria a Valentinianis assignata Pleromatis principia, xxvii.

Tribulatio justis necessaria, 327 et not. Eis infideles ad salutem prosunt, *ibid.*

Tributa qui a nobis exigunt, ministri Dei sunt, 321. Tributa Christi potestatibus humanis solvenda exemplo suo monstravit, 321.

Tricenarius Æonum numerus, quibus Moysis locis significatus, ex Marcosiis, 89, 90.

Triginta Christi Domini nostri anni triginta Æones, ex Valentinianis significant, 7, 14. Triginta Æones per Christum Dominum anno ætatis 30 baptizatum non significantur, 146.

Trinitas. De Trinitate non aliud senserunt Gnostici priores, quam quod postea Noetus et Sabellius, xxxv, xxxvi. Trinitatis SS. mysterium a prioribus Gnosticis eo uno rejectum, quod Dei unitatem violare videretur, xxxiii seqq. SS. Trinitatis fides omnis profanis Platonice commentis a Gnosticis et Valentinianis funditus eversa, cxxvii et seqq. Quibus argumentis ii ab Irenæo impugnati, cxxviii et seqq. De SS. Trinitatis mysterio catholica Irenæi doctrina, cxxvii et seqq. Ut ejus mens ea de re certius exploretur, quis fuerit ejus scopus, quæ adversorum hypothesis, diligenter inspiciendum, *ibid.* Ejus argumenta, eadem prorsus, quibus usi sunt SS. Patres contra Arianos et Macedonianos, cxxviii et seqq. Trinitas tota, Pater, Filius et Spiritus sanctus, a Raab muliere in tribus speculatoribus suscepta, 257. SS. Trinitatis personis tribus concurrentibus, pervenit homo ad perfectum, 285. Trinitas tota in Christi nomine intelligitur, 210.

Typi Mosaicæ legis præcipui ad commenta Valentinianorum non quadrant, 150 seqq.

U

Umbra et vacuum Valentinianorum, a Democrito et Epicuro sumpta, 133. Umbra Valentinianorum omnino repugnat, 119 seqq., 120. Umbra Pleromatis non sunt res creatæ, 125.

Unctio Christi in quo consistit, 165. Promissa a Deo per prophetas, 185. Unctiones catholicorum a Gnosticis imitando effectæ, 96.

Unigenitus, Nus, seu Mens, a Bytho et Sige genitus, Principium rerum omnium, xvii, xviii et not. Ab unigenito Patris Filio Horon et Logon distinguendi, unde a Valentinianis occasio captata, xxx. Unigenitus a Verbo distinctus, juxta Valentinianos, 227. Unigenitus, Verbum, Salvator et Christus, unius et ejusdem personæ diversa

nomina, juxta Irenæum, cxxiii. Ea Patri consubstantialis, *ibid.* et seqq.

Unitas Dei ratione naturali demonstratur, 122. Unitas summa Ecclesiæ catholicæ, 49 seq. Soli Ecclesiæ catholicæ singularis et propria, cxviii. In hac arce tutissimum ab Irenæo defensionis fidei constitutum præsidium, quomodo, *ibid.* Spuria ergo a recentioribus Protestantium ministris excogitata Ecclesiæ notio, *ibid.* et cxix. Hæc unitas in quibuscunque gravissimis controversiis nusquam violanda, cur, *ibid.* Inter tot singulares Ecclesias quomodo fovetur, *ibid.* et seqq.

Universitas et amplitudo, proprius, essentialis, ac proinde perpetuus Ecclesiæ Christi character, juxta Augustini doctrinam, cxxv et seqq. Gravior et Protestantes ex ipsomet Augustino refelluntur, cxxv et seqq.

De Universo inscriptus liber, fetusne Irenæi, cvi.

Universum hoc quomodo a Platone definitum, xl. Illud ex corpore et anima concretum asserens, per utrumque quid intelligebat, xl, xli.

Uxores ex se communes, ex Epiphane et Carpocrate, 351.

V

Vacuum et atomi, prima rerum principia, ex Democrito et Epicuro, 133. Vacuum Valentinianorum commentum, 119 seqq. Vide *Umbra*.

Valentiæ civitatis quinam priores apostoli, lxxxiv. Ii episcopali dignitate non insignes, lxxxiv.

VALENTINUS. De Valentini patria nihil certum a veteribus sperandum; quid conjicitur, xiii. Ejus ætas, 178. De Valentini ætate quæ assignata epocha ab Eusebio, xiv. Valentinus Alexandriæ Græcorum artibus non mediocriter institutus, ingenio promptus, et in veterum philosophorum ac poetarum lectione hand parum versatus, xiii. Pythagoricus magis, quam Christianus, juxta Irenæum, cxiii. An Judæorum philosophia inbutus, xiii. Nunquam fidem catholicam suscepisse, satis probabile, xiv. Contrarium ex Tertulliano certo elici non potest, xvi. Quo tempore Romam venit, et quousque vitam prorogavit, xiv. A catholica fide nondum recessisse, cum Romam advenit, nec alibi terrarum antea agnitus hæreticum, errat quisquis dixerit, xiv. Valentinus sub initio Hygini fidem catholicam simulans, sub Pio palam erupit; ab Ecclesia autem pulsus, ubinam exitiosæ hypothesi supremam manum admovit, xiv. Quo præcise anno diem obierit, incertum, xiv. Quandiu vitam protraxit, juxta Dallæum, xiii. Refellit, xiv et seqq. Romæ bisne Ecclesia pulsus est. Tertullianus id asserens, vel corrigendus, vel explicandus, xiv. Valentinus ad Cyprum delatus, ibi animum omnino depravit, xiv. Gnosticorum fabulis Alexandriæ jam ab initio inbutus, xiv. Citius, quam putant Dallæus et Blondellus, prima saltem errorum rudimenta protulit, xiv et seqq. Quo tempore errores suos disseminaverit, gravis inter eruditos difficultas, xiii. Resolvitur, *ibid.* et seqq. Fuitne posterior Ignatio, juxta Dallæum et Blondellum, *ibid.*, xiv, xvi. Certior longe Irenæi, Eusebii et Epiphani sententia, xiv. Ei effundendæ hæreseos quid occasio fuit, et ubinam factum, xvi. Valentini hæresis Ægypti finibus non conclusa; per vicinas regiones Orientisque et Asiæ provincias a quibus propagata, xiv.

Valentini schola, unde manavit, 112. Valentinus non prima suæ hæreseos fundamenta jecit; a quibus primum strata via, xx, xxi. Veterum Gnosticorum principia scholæ suæ accomodavit, xxi, 52 et not. Valentinus non omnium primus Bythi et Sige copulationem tradidit, 52 not. xiii, seqq. Valentini dogmata, 52 seqq., xvii, seqq. Valentini et discipulorum hypothesis tribus nititur capitibus; quid primum complectitur, xvii, xviii. Secundum circa quæ versatur, *ibid.* Quænam exponit tertium, xvii, xix. Quænam hypothesis circa hominis et Ecclesiæ emissionem, quidam Valentini discipuli a Gnosticis aliis monti, in hoc ab eo defecerunt, xvii. A Valentino posteriores 22 Æones unde erati, xix. Valentinum triginta deos invexisse, e SS. Patribus non pauci existimarunt, xxxii. A Valentino, aut prioribus Gnosticis, Dei unitatem negatam fuisse, improbabile prorsus, et a verosimili abhorrens, xxxii seqq. Valentinus Horos duos tradit, 53. Valentini de Spiritu sancti productione dogma, 53. De Christi ortu sententia, 53. De Jesu ortu, 53. De diaboli ortu placita, 53. De Demiurgo, 53. Valentini de Deo creatore major blasphemiam quam Marcionis, 198 et not. Valentinus et Marcion, apostolus et discipulis unum Deum et Christum confitentibus posteriores, 195. A Valentino pseudo-Pater adinventus, cœli et terræ non creator, 234.

Valentinus Patripassianorum erroris quo sensu ab Athanasio factus reus, xxxvi. A Valentino in quo differabat Epiphanes, xlvi. In quo pariter discessit Secundus hæreticus, xlvi. Valentinus et Ptolemæus inter se quo-

modo differunt, juxta Tertullianum potior habenda Irenæo fides, xxxv. Valentinus qua libertate a magistris suis in pluribus discesserat, eadem ab ipso in multis secessere discipuli ejus, xlvi. A Valentino, Tertulliani ætate, quantum abresserant discipuli, xxxiv. A Valentino plura memorantur scripta, epistolæ, homiliæ, psalmi, dissertationes, liber cui titulus *Sophia*, Evangelium novum, etc. Horum omnium quæ genuina, quænam supposititia, xvi, xvii. Valentino falso ascriptum a Blondello fragmentum quoddam exstans apud Epiphanium, xvii. A Valentino prave quidem expositæ Scripturæ, sed nunquam auctæ, mutilatæ, aut corruptæ, Tertulliano teste, xvi. Nec contradicente Irenæo, xvi, xvii.

Valentinianorum parentes, qui, 113. Valentinianorum mater, Achamoth, 21. Valentinianorum mater, Letho, 146. Hesiodo et Pindaro inspirat, 146. Valentiniani, Æonis perturbati nepotes, 141, 142. Valentiniani, abortus male parientis matris ipsorum, 161. Iidem feminæ, 161. Valentinianorum communis omnium parens, Simon Magus, xcvi. Proavi, veteres Gnostici, xxi. Omnes Gnosticos se venditabant, xxi. Valentiniani priores magistrum suum a Pauli discipulis institutum jactabant, xvi. Valentinianæ hæreseos exordia prima satis apte cum sæculi secundi initiis colligari posse, quænam demonstrant, xiv seqq. Valentinianorum secta ante annum Christi 150 jam celebris, longeque ac late diffusa hæresis, xv, xvi. Valentinianorum jam seæta quædam in Asiæ provinciis constituta Justinii M. tempore, *Dialogum suum cum Tryphone* scribentis, xiv, xv. Valentinianam hæresim nec Romæ natam, nec ibi adolescere potuisse, unde eruitur, xv, xvi.

Valentinianorum doctrina, hæreseum omnium compendium, 227, xlvi seq. Erroris origo, Scripturarum et dispositionis Dei ignorantia, 198. Valentinianorum perditii mores, 30, 31. Scelestissima vita, dogmatis impiissimis perfecte respondens, xlvi. Vitiorum omnium turpissimorumque facinorum quodnam seminarium et origo exstitit, quotque impiæ ex horrendis principiis consecutiones, xlvi. Nullis flagitiis inquinari se posse jactabant, 29. Post Cynicos docent, cibos omnes et actiones ex se indifferentes esse, 134. Valentinianorum in disseminandis erroribus, quis dolus, quæ nefariæ artes, xvi, 135. Valentiniani, simulatores subdoli, calumniatores, 203. Quibus inenarrabile Plenitudinis suæ mysterium enarrant, 203. Quosnam Psychicos appellant, 203. Valentinianorum placitis qui temere velut oves totos sese mancipant, inflati fiunt ac superbi, 203, 204. Valentinianorum superbus et arrogans animus, 20, 36. Perfectos se et semina electionis; catholicos vero indoctos et ignaros ac Psychicos vocabant, 31. Gratiam catholicis in usu dari, iisque adimi; se vero eam proprie possidere, nec ab ea excidere posse jactabant, 31. Bona opera sibi ad salutem inutilia esse dicebant, cur, 29, 159. Valentinianorum mysteria portentosa, 3, 20. In vulgus non efferenda, 7, 14 seqq.

Valentiniani systematis analysis et œconomia, xxxi. Unde et cur novæ illius, qua genesim rerum explicarent, cudendæ hypotheseos susceptum ab ipsis consilium, xxxi, xxxii. Quibus e catholicis dogmatibus, in nova sua cudenda hypothese, abusi sunt, xxxi, xxxii. Sparsas in Scripturis voces atque dictiones temere colligunt, 45, 46. Perinde faciunt atque ii qui centones ex Homeri versibus concinnant, 45, 46. Tot Æonum nomine quid sibi vellent, xxxii et seqq. A Valentinianis deorum nomen licet Æonibus suis tributum, haud tamen inde concludendum eos totidem naturas divinas, vel naturæ unius personas ab ipsis habitos fuisse, xxxii, xxxiii. Valentinianorum hæresis purus ethnicismus varie interpolatus, et novis accessionibus ex Christiana religione auctus, xxi, xxii. Ab ethnicis philosophis doctrinæ suæ principia mutuati sunt, 133 seqq. Valentinianæ hæreseos præcipua quæque capita e philosophia Platonica profluxerunt, xxv et seqq. Valentiniana Gnosticaque hypothesis, incondita Chaldaicorum, Pythagoricorum, Platonicorumque placitorum farrago, Christianis dogmatibus intermixta, xxi, xxii. Valentiniana hypothesis eadem re ac Platonicorum mundus intelligibilis, xl. Valentiniani Pleromatis rudiora saltem lineamenta undenam sumpta, xxv et seqq. Valentiniani Pleromatis formam an ab Hesiodo desumpsere, xxx. A Gnosticis initia emissionum acceperunt, 131. E Platonicorum lacunis totum Æonum masculinum, feminarum, et masculo-feminarum deprompsisse mysterium, haud improbabile, xxviii. Æonibus 30 quatuor in Pleromate extra emissionum seriem adjunctos unde hauserunt, xxx. Valentinianorum Æonum 22 posteriorum proprietates et nomina licet Platonicis, Chaldæis et Pythagoricis prorsus ignota, ab his tamen petitum exemplum tricenarium deorum effingendi numerum, xxx. Priorum Æonum conjugationes cur vocatæ ab Irenæo primogenita Pythagorica quaternatio, et primogenita octonatio, xxvii, xxviii. A

Valentinianis ogdoas primigena, cur quatuor duntaxat nominibus nuncupata, omissis feminarum appellationibus, xxxiv. Ab iisdem Æon unusquisque cur masculo-femina dictus, xxxiv. Valentiniani octo priores Æones, e quorum lacunis educti, liv, lv. Valentinianorum ogdoas, si quatuor duntaxat nominibus apud eos nuncupata, quomodo diis Pythagoreorum octo respondebit, xxviii.

Valentinianorum Bythus, idem ac Ægyptiorum Eicton, xxvi. A Valentinianis unde occasio captata Filii Dei unius unigeniti varia nomina et rationes in totidem Æones discerpenti, xxx. A Valentinianis Logi a Nu emissio conficta, Horique a Bytho per Nun in imagine Patris processio, catholici dogmatis fœda deformatio, xxx. Juxta Valentinianos Logos et alii ex eo prognati Æones, totidem veræ personæ, non simplices duntaxat affectiones aut proprietates, xxxvii et seqq. Valentiniani vitæ cum Verbo, necnon ultimam ogdoadis conjugationem unde mutuati sunt, xxvii. A Valentinianis Ecclesia inferior, imago dicta superioris Ecclesiæ, xxxix. Juxta Valentinianos, Christus quid Æonas docuit, 234. A Valentinianis unde occasio captata Horon et Logon ab Unigenito Patris distinguendi, xxx. Ad Valentinianorum Horon, ab Ægyptiis de Horo suo ficta quadrant, xxx. Juxta Valentinianos, creator omnium, unde emissus, 227. Valentinianis Demiurgum suum, nec non cæteros inferiores angelos animales esse volentibus, illisque sedem in medietate assignantibus, veteres assentiebantur philosophi, xliv. A Valentinianis Cosmocratora inter et Demiurgum quodnam positum discrimen, xliii et xliiv. Valentiniani ad modum Platonis humana cum divinis consociabant, xliiv. Juxta Valentinianos multiplex angelorum ordo, xxxix. Varia officia et veluti præfecturæ, *ibid.*

A Valentinianis quibus angelis ascripta mundi fabricatio, xxxix. Valentinianorum tota de mundi hujus origine, constitutione et ordinatione hypothesis in Platonicorum aliorumque veterum philosophorum dogmatibus plusquam adumbrata, xliii et seqq. Valentiniani, ex subjecta materia Deum omnia fecisse, ab Anaxagora, Empedocle et Platone acceperunt, 134. Quæ de imagine superiorum expressa in rebus creatis dicebant, a Democrito et Platone acceperant, 133. Valentinianis, quid ex apostolicis scriptis, Platonica deliria de duplici anima, superiori ac animali, inducenda occasio fuit, xlv. Ad numeros omnia revocantes, id acceperunt a Pythagoricis, 134 seqq. Post Stoicos et poetas, omnia et Deum ipsum fato subjiciebant, 134. A Valentinianis quæ assignata malorum omnium causa et origo, xxxi, xxxii. Valentinianorum doctrinam prodidisse, evertisse est, 113. Valentiniani ad suam explicandam sententiam, propositasve sibi difficultates solvendas, inhabiles et parum comparati, xxxviii. Quid tamen ex eorum verbis de emissorum Æonum natura coniecere licet, *ibid.* et seqq. Valentinianis omnibus non satis perspecta sui systematis idea xxxiv, xxxv. Hinc variæ quorundam de Æonum natura sententiæ, *ibid.* Valentiniani Enthymesis suam in substantiam quamdam per se subsistentem transformantes, in hoc Platonicis stolidiores, xliii. Valentiniani Deum malorum effectorem, a veteribus philosophis admissum, aperte profiteri timentes, rerum conditorem cæcum Achamothæ fructum asserendo, revera venenum cæteris crudius sorbebant, xliii. Valentinianis notior esse non potuit veritas, quam philosophis ethnicis, cur, 133. Eorum scientia falsa et vana, 135. Valentinianorum argumenta a numeris, litteris et syllabis petita, vana et insulsa, 149 seqq. Valentinianis confutatis, cæteri omnes Gnostici confutantur, 163 seq. Valentiniani præcipuos quosque legis Mosaicæ typos accommodare non possunt commentis suis, 150 seqq. Valentinianorum errores in astruendis suis conjugationibus convelluntur ex ipso Joannis, quod retinent, Evangelio, 43 seqq., 190. Valentinianorum quorundam dogmata, 55, 56. De Bytho varia sentiunt, 56. Non Valentinianis modo, sed et reliquis Gnosticis communis prima et secunda tetras, xx. Quodnam autem circa hanc postremam inter utrosque ortum dissidium, xxi, 132. Ex Valentinianis quidam ab unigenito Nu primum Hominem et Ecclesiam, tum ab his Verbum et Vitam derivare contententes, a cæteris dissentiebant, xvii. Valentinianos inter et Gnosticos dissensio nulla circa primi ordinis angelorum a supremis Æonibus emissionem, sed tantum circa emissionis modum, xxxviii. A Valentinianis et Gnosticis eundem admissum fuisse mundi conditorem ex Irenæo ipso patet, xliii. A Valentinianis quomodo Marcus magus dissidebat, li.

Valentiniani Aristotelicas quæstionum subtilitates in Christianam fidem induxerunt, 134. Valentinianorum errores circa Deum unum, 271. Et unum Jesum Christum, 271. Ipsi a spiritali discipulo judicandi, 271. Unicam tantum in Deo personam cum Simone mago admittunt, xxxvi. Sanctissimæ Trinitatis mysterium turditus evertunt

cxxvii seqq. Quibus argumentis ab Irenæo impugnati, cxxviii seqq. In Deum credere se dicunt, cui contumeliose obtruncant, 157. Mystera divina temere scrutari volentes, nihilque Deo committere, misere pereunt, 157. Deum corporeum et compositum inducunt, 151, 157. Bythum suum circumscribere coguntur et vacuum confiteri, 151. Affectiones et passiones hominum, dum cogitant, Deo perperam tribuunt, 150, 151, 152, 157, 158. A Valentinianis vere in Deum refundebantur ignorantia malorum fomes, malaque ipsa, posita eorum hypothesi, xlii. Secundum Valentinianos aliosque Gnosticos, sequebatur, Patrem supremum propriis caruisse instrumentis, per quæ vera sine erroris admistione loqueretur, 276. Eorum in Deum creatorem et in Dominum Jesum ac in Spiritum sanctum blasphemiam, 188, 198, 204, 227. Itanquam seductores ab apostolis prævisi, *ibid.* et 228. Deum fabricatorem, appellabant Patrem, Dominum, Deum; in hoc tamen intolerabiliores ipsis Marcionitis, 198 et not. Indigne sentiebant de Verbo Dei, 152, 157, 158. Ab iis misere defœdata quæcunque docet de Verbi generatione catholica fides, xxx. Valentiniani lingua quidem cum catholicis consentientes circa Christum mente dissentiebant, 204, 271 et not. De Salvatore quid sentiebant, xxxix. Jesum et Salvatorem a Christo, Verbum a Salvatore et Unigenito, Unigenitum denique a Verbo distinguebant, 227.

Valentinianorum blasphemiam in Christi veram ex B. Virgine incarnationem, 35. Ex Valentinianorum principiis, Verbum caro non est factum, 44, 45. Valentiniani Christo Salvatore nostro Domini nomen invident, 7. Valentiniani Filium Dei specie tenus factum esse hominem dicentes, vani sunt, 292. Valentiniani a Christo ignotum Deum fuisse prædicatum ex Luca inferebant, 253, not. Valentinianorum de Christo Jesu doctrinæ apostolica fides aperte contradicit, 204 et seqq. Valentinianorum in corrupendis ac detorquendis Scripturis audacia, 7, 17, 56 seqq., 43, 44, 45, 46, 144 seq. His artibus infirmos in fide seducebant, 17. Valentinianorum audacia in fabricando novo Evangelio, ab apostolico omnino diverso, 192. Valentinianis, non Valentino, novum Evangelium ab Irenæo ascriptum, xvi, xvii. Valentiniani Evangelii secundum Lucam depravatores, 202, 253, not. Valentiniani priores, Irenæo coævi, religiosiores Scripturarum custodes posterioribus, xvii. Valentinianis quibusdam, non Valentino, tribuendum quoddam fragmentum exstans apud Epiphanium, *ibid.* Valentiniani eo quod secundum Joannem est Evangelio plenissime utebantur, 190. Valentiniani si recipiant Evangelium integrum, apostolorumque doctrinæ adhæreant, pœnitentiam agant necesse est, ut salvi fiant, 202.

Valentiniani dicentes hominem non ex hac terra, sed e fluida materia formatum fuisse, ex curatione cæci nati refelluntur, 312. Valentinianos spiritales esse, Demiurgum vero animale, abhorret a ratione, 142, 160 seqq. Valentinianis opposita apostolorum doctrina, 227, 228. Valentiniani cæterique Gnostici prophetas partim a summate, partim a medietate, partim a Demiurgo aflatos, locutos fuisse asserentes, refelluntur, 276 et seqq. Valentiniani negantes ab eodem patre missos prophetas a quo et Christus, organa Satanæ sunt, 324. Valentiniani in fine ab Homero accusandi, 271.

Valentiniani minus bene ante Irenæi tempora impugnati, 227. A Valentinianis debellandis exordium ducens Irenæus, cur eorum hypothesim majori cæteris cura explicatam dedit, xcvi. Valentinianos in plerisque doctrinæ suæ capitibus Gallus quidam ab hæresi vindicans, retunditur, xx. Hæretica dogmata emollientes quidam alii, et ex philosophia Hebræorum kabbalistica derivantes, refelluntur, xx. Valentinianos iis errorum portentis absolvere, quibus a veteribus Patribus insimulati sunt, quantæ temeritatis, xlvi.

A Valentinianis prognati Stratiotici, Phibionitæ et Levitæ, juxta Theodoretum, lxxii. Eorum dogmata, quæ, lxxiii.

Ventilabrum, Luc. iii, 17, crucem esse interpretabantur Valentiniani, 17.

Verbum. Per Verbum non creatus mundus, secundum Marcionem et Gnosticos, 188. Verbum in hunc mundum non advenit, si Gnosticis credatur, 189. Nec caro factum, nec passibile, secundum Gnosticos omnes, 189. Nec Christus, nec Salvator, secundum eosdem, 188, 189. Verbi divini æternitas, rerumque omnium creatio ab eo facta, negata ab Heracleone, 562 seq. Verbum, principium tertium a Valentinianis admissum, idem ac Verbum Platoniorum, xxvii. Verbo et Homini cur a Valentinianis longa Æonum subjecta series, xxxi. A Verbo cœpit passio, secundum quosdam Valentinianos, 159. A Verbo et Vita Hominem et Ecclesiam effluxisse, Scripturis abusus Valentinus finxit, xxix. Verbi divini proprietates omnes in Scripturis expressæ, studiose a Valentino collectæ, et in

totidem Æones transformatæ, xxix. De Verbo Dei indigne sentiunt Valentiniani, 152, 157, 158. De Verbi divini generatione quæcunque catholica fides docet, hæc a Valentinianis misere defœdata, xxx. Verbum a Salvatore et Unigenito distinctum, juxta Valentinianos, 227. Verbi incarnati totam mysteriorum œconomiam Valentinianam labefactabant, xlv. Verbum caro factum non est, ex Valentinianorum principiis, 44, 45. Verbi et Vitæ, Hominis et Ecclesiæ emissiones a Valentinianis confictæ confutantur, 151 seq. Verbum ab Homine male derivant Valentiniani, cur, 152. Verbum et Silentium in eodem Pleromate simul esse non possunt, 129. Verbum Dei ignorantia obnoxium fuisse, absurdissimum, 159. Verbi divini generatio inenarrabilis, et soli Deo nota, 158. Sui compotes non sunt, qui eam enarrare audent, 158. Verbum Dei si passio obnoxium, et ipse Pater obnoxius, cur, 159 seq. De Verbo divino longe aliter sentiendum, atque de verbo hominum, 157.

Verbum et Pater, unus et idem Deus, 266. Verbum cum Patre juste dicitur Deus et Dominus solus, 185. Verbum unum, et Pater unus, unusque Spiritus in omnibus, et una salus credentibus in eum, 255. Verbum divinum et Spiritum sanctum Deo Patri cœternos esse, certissima veritas ab Irenæo constanter propugnata et demonstrata, 153, 163, 243, 253, cxxvii seqq. Utrumque Deo Patri consubstantialium esse, non tantum confitetur, sed etiam ex professo probat et demonstrat Irenæus contra hæreticos, 118, 159, 163, 180, 183, 184, 204, 232 seq., 233, 254, 292, 306, cxxvii seqq. Verbum in Patre, 183. Mens Dei Patris, 159. Salutare Patris, 184. Verbo Dei nihil ex rebus creatis assimilandum, 183. Inter Verbum substantiale et Verbum vocale Irenæum non distinguisse, Centuriatorum calumnia, cxxxiv. Verbum suum solus cognoscit Pater, 254. Non nisi Verbo revelante Pater cognosci potest, 254, 214, 254, 255, 292. Verbum divinum semper et ab initio revelavit Patrem angelis ipsis, et omnibus a quibus vult cognosci Pater, 163, 253, 255, 256 seq. Verbum visibile faciens Pater, ipsum omnibus revelavit, 254, 256 seq. A Verbo revelatur creator Deus per ea quæ condidit, 254. Per Verbum, ad Dei immensam cognitionem ducimur, 253. Per Verbum suum Pater, uterque per legem et prophetas annuntiatus est, 254. Verbum divinum prophetis non per visiones modo et sermones, sed et per operationes præmonstrabat futura, 257. Verbum, progenies Patris, ei ad omnia sua ministrans, quo sensu, 256. Verbum divinum, Dei manus, 218, 256, not., 253, not., 312. Verbum et Spiritum sanctum Patri ministrasse, cur et quo sensu tam sæpe dixerit Irenæus, cxxxii seq. Verbo divino ignorationem diei extremi iudicii non ascripsit Irenæus. Explicatur ejus sententia, cxxxiii et seq.

Verbo et Spiritu sancto omnia creavit Deus, Pater Domini nostri, 165. Per Verbum et Spiritum sanctum omnia a Deo facta, disposita et gubernata, 98, 163, 188, 253, 269 seq. Verbo Dei, ad omnium formationem sufficienti, facta sunt omnia, 118 seq. Verbum alloquebatur Pater, cum dixit: *Faciamus hominem*, etc., 312. Verbum una cum plasmate semper fuit, providentia Patris, 253. Verbum Dei semper astitit humano generi, salvans ab initio, et condemnans, 266. Verbum solum ex divinis personis veteribus patriarchis et prophetis apparuisse, Irenæi sententia, 180, 256, 255, 256. Cur et quo sensu id tam sollicitè inculcat Irenæus, cxxxii et seqq. Verbum Dei assuetum ab initio ascendere et descendere, propter salutem hominum, 241. Verbi Dei præcepto Abraham fidelis, in quo, 253. Hinc amicus Dei factus, 243. Verbum secutus est Abraham, cognationem deserens, ut cum Verbo moraretur, 253. Verbum Dei sequi in Abraham prædidicit homo, quomodo, 253. Verbum ab initio prænuntiavit Christi adventum, quo salvarentur homines, 254. Verbi incarnatio a prophetis prænuntiata, 273. Verbum Dei in novissimis temporibus hominem vocaturum venit, sicut ad Adam Deus, exquirens eum, vespere locutus est, 312. Ostensum est, quando factum est homo, 312. Factum visibile per incarnationem, 184. Eo ipso quo omnibus visibile, Patrem et Filium omnibus ostendebat, 254. Non tunc incepit, cum passibile et homo factum est, 209. Verbum idem, Deus et homo; quatenus homo, Spiritu sancto repletum et unctum ad evangelizandum, 185. In sui generatione secundum hominem, primam hominis plasmationem imitatum est, 218. Verbum æternum per quod facta sunt omnia, in tempore passibile et homo factum, 209. Verbum Dei Patris, factum Filius hominis, 211. Vere caro factum, 44, 45, 204 seqq., 218 seqq. De Verbo incarnato sententiam nostram eucharistia confirmat 251, seqq., 293 seq., cxi seqq. Verbum Dei, unitum carni unione hypostatica et physica, 347. Homo ex radice Jesse et filius Abraham, 185. Ex Maria existens,

28. Verbum unigenitum quod semper humano generi adest, et caro factum, ipse est Christus Jesus Dominus noster, qui passus et resurrexit, iterum venturus ad resuscitandam universam carnem, 206. Verbum, Salvator mundi, unclis a Patre, Jesus Christus factus est, 184. Verbum Dei se ostendit Christus, discipulos suos amicos Dei dicens, 243. Verbum, Unigenitus, Vita, Lux, Salvator, Christus, Filius Dei, salutis nostræ causa incarnatus, unus et idem, 43. Verbum caro factum non fuisset, nisi servanda fuisset caro nostra, 310 et seqq. Verbum Dei cur homo factum est, 212, 214, 254, 292. Per Verbum Deus Pater, homini misertus, salutem dedit, 319. Verbum per incarnationem tale effectum, quod homo infirmus et infans capere posset, 284. A Verbo assumpta humana natura, ut homo fieret filius Dei, 212 seq. et not. Factum homo, ut hominem Deo scriberet, 183, 186. Verbum Dei Christus et homo verus, universorum potestatem habet a Patre, 316. Super humana et invisibilia regnans ac omnia judicans, 316. Potestatem omnium in terra et sub terra accepit, 253. Venit in ruinam et in resurrectionem multorum, proindeque judicat omnes, 325. Verbo quiescente Christus tentatur, crucifigitur, etc. Eodem opitulante, vincit, resurgit, etc., 212, 213. Verbum carnem fieri necesse erat, 211. Verbi incarnatio necessaria ad salutem et perfectionem nostram, 292. Necessaria ut immortalitatem perciperemus, 212. Verbum Dei diabolus homini invidentem per hominem vincens, homini subiecit, 322. Per Verbum carnem factum communio cum Deo restituta, 211. Imago Dei vere in nobis ostensa, 312, 313. Et amissa similitudo instaurata., *ibid.* clix seq. Homo Patri invisibili consimilis factus, 313. Verbum incarnatum ad vitam revocavit hominem, eumque perfecit, 293. Sanguine suo redemit nos, dans animam pro anima nostra, et carnem pro carne, 292. Verbum hominem liberans, absque servitutis vinculis Deum sequi docuit, 242. Libertatem extendit, subjectionemque erga Deum auxit, 242. Verbum redemit nos non vi, sed suadela, 292. Verbum Dei, idem a quo patriarchæ et nos electi, illos quidem visitans per prophetas, nos vero convocans undique per suum adventum, 281. Paternæ gratiæ dispensator factum, ad utilitatem hominum, 233. Omni tempore sibi subjectis hominibus utilitatem præstitit, legem congruentem et aptam singulis proponens, 214. Unum et idem Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abraham et Moysi collocutus est, utriusque testamenti auctor, 237. Verbo obedire, lex utraque præcipit, 243. Verbum a Patre annuntiasset legem, Christus per legem ostendit, 319. Israelitis præcepit offerre sacrificia, cur, 251. In lege Deum solum adorandum prædicans, iisdem verbis Satanam tentantem vicit, 319. Inimicos diligendos docuit verbo et exemplo, 210. Verbum Dei Christum Pharisæi non receperunt, quia Dei et legis contemptores, 230. Verbum Dei Judæi respuentes, de Deo temere gloriabantur, 233. A Patre quoque defecerunt, 236. Verbi nuptiæ cum Ecclesia gentium, per nuptias Moysis cum uxore Æthiopiissa significatæ, 257. Verbum per quod omnia et Ecclesiæ caput est, 315. Solius veræ Ecclesiæ caput, cxxiii. Nisi Verbum Dei inhabitaverit in nobis, regnum Dei possidere nos impossibile est, 303. Verbo Dei conformis fit caro a Spiritu sancto possessa, 302, 303. Verbo Dei operante resurgit nostra corpora, eucharistia saginata, 294. Verbo Dei qui non credunt et contemunt ejus adventum, gravius puniendi, 266, 278 seq. A Verbo redarguendi pastores iniqui ac superbientes, 262. Verbi incarnati corporis et sanguinis oblationem puram sola Ecclesia offert Deo, 250, 251, cxi. Verbum in sacrificio eucharistiæ vere Deo offertur, 251 et not., cxi seqq. Verbum Dei percipientes calix mistus et panis, fiunt eucharistia, id est, verum Christi corpus et sanguis, 294, cxi, seqq. Verbum Dei ab apostolis annuntiatum in universa terra, nova lex est, 275. Securi simile est, 314. In hoc mundo satum ad modum sinapeos, vim igneam habet, 347. Verba Dei meditantes, simulque credentes in Patrem et Filium, mundis legis animalibus, ruminantibus scilicet et duplicem unguam habentibus, apte significantur, 302.

Veritas, Nu Valentinianorum conjux, 5. A Bytho et Sige emissa, 5, xvii. Veritatis figura, ex Marco mago, quæ, 69.

Veritas, quibus credita, secundum Valentinianos, 175. Veritas si nota fuit ethnicis philosophis, frustra in hunc mundum descendit Salvator, 133. Valentinianis notior esse non potuit quam philosophis, cur, 133. Veritatis depravatores in Dei lacte gypsum miscent, 209. Veritas sola sine fuco, propter hoc pueris credita, 203. Veritatis regn'a immobilis, quæ, 46 et not. 47, 98. Veritatem notam fuisse apostolis et fidelibus, ex Christi testimonio efficaciter probatur, 199. Apostolis omnibus, non soli Paulo nota fuit, 199, 200 seq. Extra Ecclesiam catholicam

frustra quæritur, 178. Veritas et Scripturarum germana expositio a quibus quærenda, juxta Irenæum, cxix.

Versionem LXX Interpretum quanti fecit Irenæus, 215 seq., cix, cx, cxi. De iisdem Interpretibus quid censuit, necnon de modo quo ab iis adornata, *ibid.* Eodem in honore fuit apud omnes quatuor priorum sæc. Patres, cx. Quo ex fonte profluxit ea veterum existimatio, *ibid.* Quos libros complectebatur, ex Irenæo, *ibid.* Apostolorum traditioni optime consonat, 216. Et vice versa, *ibid.* not.

Versionum Theodotionis et Aquilæ qua occasione meminit Irenæus, cxi, 113.

Vesuntionis civitatis quinam priores Apostoli? LXXXIV. An episcopali dignitate insignes, *ibid.*

Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, non nisi ipso providente litteris mandati, ut iis erudiamur, nec superbiamus, 264. Propter veterum peccata qui dicunt alterum fuisse illorum Deum, huncque mundi creatorem, alterum vero a Christo annuntiatum Patrem, indocti, audaces, imprudentes, 265.

Victor papa. Victorne an Eleutherus, præproperas pacis litteras Montanistis concessit, LXXIX, LXXX. Eæ em, monente Praxea, revocatæ jam emissæ, *ibid.* Ante Victorem pax inter Ecclesias constiterat, licet sibi invicem in Paschatis disciplina dissimiles, LXXXV, LXXXVI. Ab eo dissoluta, quo anno, *ibid.* Inter eum et Asiaticos de Paschate efferbuit controversia, LXXXV et seqq. Romanæ synodo adversus Asiaticos præfuit, LXXXIV. Asiaticis excommunicationem denuntiat, nisi Romanæ de Paschate disciplinæ consentirent, LXXXVI. An ab eo vibrata, *ibid.* Victoris nimia severitas in Asiaticos episcopis pluribus, etiam ab his discrepantibus, displicuit, *ibid.* Irenæo præcipue, *ibid.* et LXXXVII. Ad Victorem papam ab Irenæo scripta epistola, 340 et seqq. Victor papa Ecclesiis Orientalibus pacem restituit, Irenæi argumentis victus, xc.

Vienna, ad quam provinciam pertinebat, præfectusque quomodo vocatus, LXXXII. Vienna et Lugdunum uni Romano præsidi Pothini ætate paruisse, inanis Valesii conjectura, LXXXIII. Vienna Pothini ætate, nondum proprio gaudebat præsele, LXXXII. Nec movet Tillemontii conjectura, *ibid.* Viennensi Ecclesiæ et Lugdunensi regendæ unum episcopum satis superque fuisse, Pothini ætate, haud improbabile, *ibid.*, LXXXIII. Viennæ persecutio excitata, quo tempore, LXXXIX. Viennensis episcopi cur nullibi sit mentio tempore persecutionis hujus, LXXXII, LXXXIII. Viennenses martyres coram præside Lugdunensi cur judicio sistuntur, *ibid.* Viennenses ab Orientalibus Ecclesiis consulti qua de re, LXXXIX. A clero sententiam rogati martyres in carcere constituti, una cum ipso privatis epistolis dicunt, *ibid.* Ad Eleutherum pariter scriptæ ab utrisque epistolæ, *ibid.*, LXXX. A quo perlatæ, LXXX seq. A Montanistarum errore quantum alieni martyres, LXXXIX.

Vinæ sarmenta, licet a Deo facta, cur abscinduntur, 231. Vinæ parabola malis colonis locatæ explicatur, 277 et seqq. Vineam Dei a malis colonis ablatam, Christus melioribus videlicet, locaturus venit, 278.

Vinitorum parabola diversis horis missorum, quid significat, 280.

Viperarum progenies a Christo quinam appellati, et quo sensu, 288.

Virginem ab Isaia genitricem Dei prænuntiatam, Mariam esse Josepho ostendit angelus, 259. Ex Virgine natus Dei Filius, Patribus antea promissus, Salvator, Christus, a prophetis est annuntiatum, 204. De Virgine natus est quem Deus Davidi promiserat, 217. Ex Virgine Christus natus est, 212, 213. 215 seqq. Ex Virgine carnem conceptam Christum assumpsisse hæretici negantes refelluntur, 218 seqq.

Virtus quo sensu in infirmitate perficitur, 295, 296. Virtutes primis tantum et summis Æonibus a Simone et aliis Gnosticorum principibus immediate subjectæ, XXXVIII.

Visio Dei incorruptelam tribuit, 283. Visio clara Dei non nisi post regnum justorum temporale secutura est in cælis, juxta Irenæum, 337.

VITA, Valentinianorum Æon, Logi conjux, 6. Vitam cum Verbo conjunctam, necnon ultimam ogdoadis conjugationem, Valentiniani unde mutuali, xxvii. A Vita et Verbo Ecclesiam et Hominem effluxisse, Scripturis abusus Valentinus sinxit, xxix. Aliud Vitæ afflatus, aliud Spiritus Dei vivificans, 306. Posterior sempiternus est, prior vero temporalis, *ibid.* cxxxiv. Vitæ flatus incorporalis est et immortalis, 300, 301. Vitæ caro capax est, si quidem et mortis, 305. Vitæ immortalis et resurrectionis argumenta, priscorum vita longæva, et Henoch ac Heliæ assumptio in propriis corporibus, 293. Si Vita temporalis carnem vivificare potest, a fortiori vita æterna eandem in futuro sæculo vivificabit, 296, 297. Vitam per peccatum amissam

recuperabit homo, 306. Vitam Adamus per peccatum amissam, victo rursus diabolo per incarnationem, recuperavit, 222. Vita hominis, charitas, 247. Vita nostra, Deus est, 254. Vita hominis, visio Dei, 255. Vita æterna ex Dei visione, 254. Quomodo, *ibid.* Vita æterna, honorum operum merces, 49, not.

Viventium initium Christus est, 220.

Vocatio gentilium ad fidem, mysterium hominibus impervium, 51. Vocatio non sufficit sine operibus justitiæ, 279 et not., 280.

Voluntas quid est, ea libera potestate prædicata, 342, c. vii seqq. Voluntas Dei, omnium substantia quomodo, 163, not. Omnibus dominatur, 169.

Voluptatibus servientes homines, jumentis ac irrationalibus animalibus assimilati a prophetis, 301, 302. Voluptatibus carnalibus qui serviunt, Spiritui sancto resistentes, carnales vocat Apostolus, 301, 302. Jumenta et feras appellant prophetæ, pecora et irrationalia interpretatur consuetudo, lex denique immundos enuntiat, *ibid.*

X
Xerophagiis olim astricta tota major hebdomada, LXXIX.

Z
Zacchæi quinam dicti hæretici, LXXII. Eorum dogmata, quænam, LXXIII.

ZACHARIAS mutus factus propter infidelitatem, 185. Zacharias Deum unum esse et eundem legis et Evangelii confitetur, 185, 186.

ZARA, cujus populi typus, 261.

ZOE seu Vita, Verbi conjux, ab Unigenito et Alethia unicum Verbo genita, xvii, 6. Zoe cum Logo individue copulata, nec proinde ab eo diversa, aut re distincta, xxxiv. Zoe et Logos decem Æonas producunt, 6. Eorum nomina, *ibid.* Zoës locum in incarnatione Spiritum sanctum adimplevisse Marcosii asserebant, xxxix.

ZOROASTER, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici palam ostendebant, xxii. Zoroastri liber a Gnosticis confictus, juxta Porphyrium, xxii.

ZOSTRIANUS, unus e philosophis antiquis quorum revelationes Gnostici circumferebant, xxii.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

PRÆFATIO D. MASSUETI.	9	ART. VII. — De pœnitentiæ et eucharistiæ sacramentis.	324
DISSERTATIONES PRÆVIÆ IN IRENÆI LIBROS.		ART. VIII. — De angelorum natura, ordinibus, peccato et pœnis.	357
DISSERTATIO PRIMA. — De hæreticis quos libro primo recenset Irenæus, eorumque actibus, scriptis et doctrina.	23	ART. IX. — De hominis perfectione ac libero arbitrio, ejusque ad imaginem et similitudinem Dei creatione. De peccato originali et gratiæ divinæ necessitate.	367
ARTICULUS I. — De Valentino.	23	ART. X. — De animarum natura et statu post mortem.	377
I. — Valentini patria.	23	COMMENTATIO VALCHII de authenticis librorum Irenæi adversus hæreses.	381
II. — Valentini ætas.	25	PROLEGOMENA edit. Lipsiensis Adolphi Stieren.	405
III. — Occasio effundendæ hæreseos.	31	CAPUT I. — De codicibus quibus Irenæi opus adversus hæreses continetur.	405
ARTICULUS II. — De Valentini discipulis.	103	CAP. II. — De editionibus Irenæi operis adversus hæreses.	413
I. — De Secundo.	103	CAP. III. — De apparatus criticis aliorum, in editiones receptis.	419
II. — De Epiphane.	104	TESTIMONIA VETERUM selecta de Irenæo ejusque scriptis.	421
III. — De Epiphani discipulis.	106	PROLOGUS ad libros contra hæreses.	431
IV. — De Ptolemæo ejusque discipulis.	106	LIBRI QUINQUE S. IRENÆI ADVERSUS HÆRESES.	
V. — De Colorbaso.	108	Analysis libri primi.	433
VI. — De Marco mago.	110	Prospectus systematis Valentinianorum.	435
ARTICULUS III. — De Valentini magistris.	117	LIBER PRIMUS.	
I. — De Simone Mago.	117	Præfatio.	437
II. — De Menandro.	126	CAPUT I. — Quid de Æonum suorum genesi, nomine, ordine, fetibus conjugalibus essent Valentini discipuli, et quæ Scripturæ loca commentis suis adaptarent.	442
III. — De Saturnino.	129	CAP. II. — Soli unigenito cognitus primus Pater. Sophiæ æmulatio, perturbatio, periculum et partus informis. Ab Horo restituitur. Horos quis? Christus et Spiritus sanctus ad Æonum consummationem emittuntur. Ex Æonum collatione Jesus producitur.	446
IV. — De Basilide.	132	CAP. III. — Quibus Scripturæ sacræ locis uterentur hæretici ad asserenda commenta sua?	456
V. — De Carpocrate.	139	CAP. IV. — Qua ratione formatam matrem Achamoth vellent hæretici. Ex ejusdem perturbationibus ortum aspectabilem hunc mundum fingeant.	463
VI. — De Cerintho.	143	CAP. V. — Formatur Demiurgus. Quis et qualis ille? Hic cæterorum omnium, quæ sunt extra Pleroma, conditor.	471
VII. — De Ebionæis.		CAP. VI. — Triplex hæreticorum homo. Bona opera sibi inutilia, solis catholicis necessaria dicebant. Nullis flagitiis pollui se posse putabant. Perditi eorum mores.	480
VIII. — De Nicolaitis.	149	CAP. VII. — Perfecto universo semine matrem Achamoth cum spiritalibus hominibus, in Pleroma transituram; Demiurgum, cum animalibus, in medietatis locum; hominem vero choicum in corruptelam abiturum. Materia, igne consumenda. Blasphemia in Christi veram ex B.	
IX. — De Cerdone.	151		
X. — De Marcione.	151		
XI. — De Tatiano.	160		
XII. — De aliis quibusdam hæreticis.	161		
XIII. — De variis Gnosticorum sectis.	161		
XIV. — De Ophitis et Sethianis.	167		
XV. — De Caianis seu Cainistis.	171		
DISSERTATIO SECUNDA. — De sancti Irenæi vita et rebus gestis; de ejus libris quinque adversus hæreses et aliis scriptis deperditis.	173		
ARTICULUS I. — Sancti Irenæi vita et res gestæ.	173		
ART. II. — De Irenæi libris quinque adversus hæreses.	213		
ART. III. — De aliis Irenæi scriptis.	239		
DISSERTATIO TERTIA. — De Irenæi doctrina.	243		
ARTICULUS I. — De Scripturarum sacrarum divinitate, canone et versionibus.	245		
ART. II. — De Scripturarum perspicuitate et obscuritate.	253		
ART. III. — De Traditionis auctoritate et fundamento.	259		
ART. IV. — De Ecclesia, ejus notis ac characteribus, et Romanæ primatu atque auctoritate.	271		
ART. V. — De mysterio sanctissimæ Trinitatis.	293		
ART. VI. — De mysterio Incarnationis, Christi natalitate, baptismo et descensu ad inferos, ac B. Mariæ Virginis dignitate et intercessione.	315		

Virgine incarnationem. Divisio prophetiarum, et de earum origine. Supina Demiurgi ignoratio. 486

CAP. VIII. — Qui Scripturas detorquerent Valentiniani ad ea quæ impie sangebant. 492

CAP. IX. — Impugnantur impiæ hæreticorum interpretationes. 503

CAP. X. — Totius Ecclesiæ, quam late toto orbe patet, unam et eandem esse fidem et doctrinam; nec ex eo quod in Ecclesia alii sint aliis intelligentiores, aliquam colligi posse fidei varietatem aut mutationem. 510

CAP. XI. — Quæ sit Valentini sententia, et in quibus ab eo discrepant discipuli ejus. Secundi, Epiphani et aliorum quorundam dogmata. 517

CAP. XII. — Ptolemæi discipulorum, et Colorbaseorum doctrina. 524

CAP. XIII. — De Marci præstigiis et nefariis artibus. 528

CAP. XIV. — Marci hypothesis. Fingit supremam tetradam instar mulieris ad ipsum descendisse, arcana nemini hactenus revelata patefacturam. Sub ænigmatice litterarum, syllabarum, sonorum et characterum farragine Valentinianorum Pleroma ac commenta tradit. 539

CAP. XV. — Pergit Sige Marco narrare xxiv elementorum et Jesu generationem. Hæc deliria confutat Irenæus. 552

CAP. XVI. — Insulsa parabolarum de ove, drachmaque perdita, a Marcosis conficta explicatio. Admonitio auctoris de stupenda illorum vesania. 561

CAP. XVII. — Qui res creatas secundum imaginem invisibilem conditas fingerent Marcosis. 566

CAP. XVIII. — Quæ Moysis loca in suam hypothesis detorquerent hæretici. 570

CAP. XIX. — Quibus Scripturæ testimoniis probarent supremum Patrem incognitum fuisse ante Christi adventum. 575

CAP. XX. — De apocryphis et fictis Marcisiorum scripturis, ac Evangelii locis quibus abutebantur. 577

CAP. XXI. — Quid et quotuplex redemptio hæreticorum. 580

CAP. XXII. — Quæ regula veritatis, et in quo ab ea deflectant omnes hæretici. 587

CAP. XXIII. — Simonis Magi et Menandri sententia et mores. 588

CAP. XXIV. — De Saturnino et Basilide. 592

CAP. XXV. — De Carpocrate. 598

CAP. XXVI. — De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis. 604

CAP. XXVII. — De Cerdone et Marcione. 605

CAP. XXVIII. — De Tatiano, et continentibus, ac aliis quibusdam. 607

CAP. XXIX. — De variis Gnosticorum sectis, ac primo de Barbeliotis, seu Borborianis. 608

CAP. XXX. — De Ophitis et Sethianis. 612

CAP. XXXI. — De Caianis. 621

Analysis libri secundi. 624

LIBER SECUNDUS.

Præfatio. 625

CAP. I. — Deum unum esse, nec supra nec infra eum, alium Deum, vel principium, aut Pleroma, aut Potestatem esse posse. 627

CAP. II. — Ab angelis, vel ab alio quovis, præter sententiam supremi omnium Patris, fabricatum non esse mundum, sed ab eodem Patre per Verbum conditum fuisse. 630

CAP. III. — Valentinianorum Bythum et Pleroma, et Marcionis Deum repugnare. Ab eodem factum esse mundum, a quo mente conceptus; nec fructum esse labis et ignorantia. 633

CAP. IV. — Vacui et labis hæreticorum absurditas demonstratur. 635

CAP. V. — In iis quæ continentur a Patre mundum hunc ab aliis factum non esse. 638

CAP. VI. — Ab angelis, aut a mundi fabricatore supremum Deum ignorari non potuisse. 641

CAP. VII. — Res creatas imagines non esse Æonum, qui sursum sunt intra Pleroma. 643

CAP. VIII. — Quam abhorreat a verosimili res creatas esse umbram Pleromatis. 649

CAP. IX. — Unum esse mundi conditorem, Deum Patrem, veteresque omnes in hac traditione cum Ecclesia consentire. 651

CAP. X. — Quam male ab hæreticis explicentur Scripturæ. Omnia ex nihilo, non ex subjacenti materia, creavit Deus. 652

CAP. XI. — Hæreticos veritati non credentes in profundum erroris incidisse. Cur eos interrogare statuat Irenæus? 655

CAP. XII. — Triacontadem hæreticorum, et deficere et

redundare. Cum unitæ et inseparabiles sint eorum conjugationes, sophiam sine permistione conjugis quidpiam pati aut generare non potuisse. Logon et Sigen simul esse non posse. 654

CAP. XIII. — Primum ordinem emissionis hæreticorum nulla ratione defendi posse. 660

CAP. XIV. — Valentinum et sequaces a gentilibus doctrinæ suæ principia, mutatis tantum nominibus, accepisse. 666

CAP. XV. — Emissionum rationem nullam afferri posse. 674

CAP. XVI. — Vel mundi Conditorem a seipso rerum creandarum imaginem accepisse, vel Pleroma ad alterius cujuscumque dispositionis superioris imaginem factum esse; illam vero ad alias, et sic in infinitum. 676

CAP. XVII. — Quæritur qualis sit Æonum emissio, et ostenditur eam, qualiscunque fingatur, ex omni parte repugnare; ipsumque Nun, atque etiam Patrem posita hæreticorum hypothesis, ignorantia labe maculari. 678

CAP. XVIII. — Sophiam nec ignorantia laborare, nec quidquam, Patrem investigando, pati, aut in apertum discrimen venire potuisse. Enthymesin ejus ab illa separari non potuisse, multo minus proprias affectiones habere. 684

CAP. XIX. — Futilia et vana esse quæ de semine suo asserunt hæretici. Alienissimum esse ab omni ratione, Demiurgum in se suscepisse hoc semen, et id tamen, et quæ superiora sunt ignorasse, ac animale esse: cum ipsi suscepta duntaxat ejusdem particula spirituales se esse, et omnia intelligere gloriantur. 688

CAP. XX. — Demonstrat inanes esse probationes, quibus Æonis duodecimi perturbationes et angustias asseverabant, nec per Judæ apostasiam et defectionem ipsas posse confirmari. Demum variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune, aut affine habere cum ficta Æonis passione. 693

CAP. XXI. — Duodecim apostolos Æonum typum non esse. 696

CAP. XXII. — Triginta Æonas per tricesimum annum, quo Christum baptizatum dicunt, non repræsentari: nec Christum duodecimo post baptismum mense passum esse, sed quadragenario majorem mortuum fuisse; quæ peculiaris Irenæo sententia est. 698

CAP. XXIII. — Mulierem profluvio sanguinis laborantem perturbati Æonis typum non esse. 703

CAP. XXIV. — Vana et insulsa esse argumenta quæ ex numeris, litteris et syllabis ducunt hæretici. 704

CAP. XXV. — Solvit objectionem, et ostendit Deum non esse ad litteras, syllabas et numeros exigendum, sed numeros, et ea quæ facta sunt, regula veritatis pensari debere. Omnia ex uno et eodem Deo esse, nec curiosius investiganda quæ mentis humanæ, Deo longe inferioris, captum superant. 715

CAP. XXVI. — Imperitos et idiotas Deum sincere diligentes præferendos esse iis qui inflati sunt vanæ scientiæ persuasionem. A curiosis ac superfluis quæstionibus temperandum. 717

CAP. XXVII. — Ex parabolis, quibus multiplex potest subesse sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in Scripturis. 719

CAP. XXVIII. — Sic inquirenda esse Dei mysteria, ut a regula veritatis et a vera de Deo scientia nunquam deflectamus. Scripturis sacris adhibendam esse fidem, nec plura a nobis temere investiganda, quæ Deo committi debent, ac mentis nostræ limites excedunt. Et hoc esse vitium hæreticorum, quod nihil Deo reservent, sed temere omnia scrutentur. Hinc in tam portentosos errores lapsos eos esse demonstrat. 721

CAP. XXIX. — Repugnare quod asserunt hæretici animas quasdam in Pleroma, alias in medietatem abituras, corporibus salutis expertibus. 728

CAP. XXX. — Vesaniam hæreticorum impietatem castigat, qui se spirituales, Demiurgum vero animale esse dicebant. 731

CAP. XXXI. — Summatim perstringit ea fere omnia, quæ toto hoc libro fuse disseruit, speciatim contra Valentinianos, eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans. 759

CAP. XXXII. — Flagitiosa eorum dogmata confutat, qui nullum non operationis genus experiendum esse, actio- nesque sola opinione humana justas aut injustas, ac animam suam Jesu animæ similem, imò interdum meliorem esse impie asserbant. 742

CAP. XXXIII. — Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma multiplici ratione impetitur. 746

CAP. XXXIV. — Animas non modo quæ in corpore gesserint meminisse, sed et immortales perseverare, tametsi initium habuerint. 749

CAP. XXXV. — Basilidis hypothesim, Gnosticorumque, qui prophetas a diversis diis inspiratos oracula fuisse dicebant, errorem refellit. 752
Analysis libri tertii. 757

LIBER TERTIUS.

Præfatio. 757

CAP. I. — Apostolos non prius Evangelium prædicasse, scriptisque mandasse, quam Spiritus sancti donis ac virtutibus instructi essent. Ab illis unum Deum, cœli et terræ conditorem, annuntiatum fuisse. 759

CAP. II. — Quod neque Scripturis, neque traditionibus obsequantur hæretici. 761

CAP. III. — Traditione apostolorum, continua episcoporum ab iis institutorum successione in Ecclesiis servata, hæreticos invicte confutat. 762

CAP. IV. — A sola Ecclesia catholica, traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem. Hæreses novas esse, nec originem ab apostolis acceptam referre posse. 767

CAP. V. — Christum et apostolos sine ullo mendacio, furo et hypocrisi, nec doctrinam suam ad auditorum opinionem componentes, unum Deum Patrem omnium conditorem annuntiasse. 769

CAP. VI. — Neque Spiritum sanctum in scripturis Veteris Testamenti alium Deum ac Dominum nominasse, nisi qui vere Deus est, Patrem scilicet et Filium ejus. 772

CAP. VII. — Solvit objectionem petitam e Pauli verbis II Cor. iv, 5, probatque Apostolum hyperbatis frequenter uti. 776

CAP. VIII. — Solvit alteram objectionem e Christi verbis Matth. iv, 21, et ostendit solum Deum, cum initio et fine careat, Deum ac Dominum vere dici posse; cætera omnia, cum per Verbum ejus facta sint, Dei ac Domini nomen sortiri non posse. 778

CAP. IX. — Unum et eundem Deum cœli et terræ conditorem, quia prophetis prædicatus est, et ab evangelistis annuntiatum fuisse. Id primum ex Matthæi Evangelio probatur. 780

CAP. X. — Argumenta ex Lucæ et Marci Evangeliiis. 784

CAP. XI. — Idem probat ex Joannis Evangelio, quod ex tribus aliis jam probavit. Tum concludit quatuor esse Evangelia, nec plura, et hujus numeri mysticas rationes affert. 791

CAP. XII. — Quæ sit reliquorum apostolorum doctrina. 801

CAP. XIII. — Adversus eos qui dicunt tantum Paulum ex apostolis cognovisse veritatem. 817

CAP. XIV. — Si quæ occultiora mysteria præ aliis scivisset Paulus, ea Lucas assiduus illius comes, laborumque consors et particeps, ignorare non potuisset; nec latere eum veritas potuit, per quem solum plura ac maxime necessaria evangelicæ historiæ capita novimus. 819

CAP. XV. — Ebionæos constringit, qui Pauli auctoritatem elevabant, hancque confirmat ex Lucæ scriptis, quæ universa atque integra admitti necesse est. Tum Gnosticorum hypocrisi, dolis ac superbia castigatis, concludit ex hactenus dictis, apostolos eorumque discipulos unicum Deum mundi creatorem novisse ac prædicasse. 823

CAP. XVI. — Ex apostolorum scriptis demonstrat unum et eundem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem. 826

CAP. XVII. — Non Christum aut Salvatorem, sed Spiritum sanctum in Jesum descendisse docent apostoli. Cur descenderit, explicatur. 835

CAP. XVIII. — Redit ad susceptum argumentum, probatque tum ex Pauli, tum ex ipsius Domini verbis, Christum a Jesu dividendum non esse, nec Filium Dei specie tenus, sed vere hominem factum esse. 838

CAP. XIX. — Jesum Christum non merum hominem existitisse ex Josephi satu progenitum; sed verum Deum ab altissimo Patre genitum, et verum hominem ex Virgine natum. 844

CAP. XX. — Deum ex lapsu hominis patefecisse quam sit patiens, benignus, misericors et potens ad salvandum; atque idcirco ingratisimum esse hominem, si suæ sortis acceptique beneficii immemor gratiam non referat. 846

CAP. XXI. — Prophetiam Isaiæ vii, 14, a prava interpretatione Theodotionis, Aquilæ, Ebionitarum ac Judæorum vindicat, auctoritatemque versionis Septuaginta interpretum commendat, ac demum pluribus argumentis confirmat Christum e Virgine natum esse. 850

CAP. XXII. — Christum veram carnem ex Virgine conceptam et natam sumpsisse. 858

CAP. XXIII. — Contendit adversus Tatianum divinæ æquitati ac misericordiæ consentaneum fuisse, ut Adam

primus omnium salutem a Christo consequeretur. 862

CAP. XXIV. — Summatim repetit quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit. Hæreticis vero ad omnem doctrinæ ventum fluctuantibus opponit unam, sibi que semper et ubique constantem Ecclesiæ doctrinam. 868

CAP. XXV. — Regi hunc mundum providentia unius Dei qui infinita simul præditus sit justitia, ut malos plectat, atque bonitate, ut piis benefaciat et salutem imperiatur. 870

Analysis libri quarti. 875

LIBER QUARTUS.

Præfatio. 875

CAP. I. — Christum unum solum Deum ac Patrem et cognovisse et docuisse discipulos. 877

CAP. II. — Probat apertis tum Moysi, tum aliorum prophetarum, quorum sermones Christi sunt, testimoniis, eum et unum et solum Deum esse, mundi conditorem, quem Dominus annuntiabat, et quem Patrem suum esse dicebat. 878

CAP. III. — Respondet cavillis Gnosticorum: non idcirco Deum verum mutari aut desinere esse, quod cœlum sedes ejus, et terra suppedaneum pedum ejus, prætereat. 882

CAP. IV. — Respondet alteri objectioni, et probat eversa licet et derelicta Hierosolyma, quæ magni Regis civitas erat, nihil de suprema Dei majestate ac potentia decessisse: id enim sapientissimo ejusdem Dei consilio factum fuisse. 883

CAP. V. — Redit ad susceptum argumentum, et ostendit unicum esse Deum a lege et prophetis annuntiatum, quem Christus Patrem suum confitetur, quique per Verbum suum, unum cum eo Deum vivum notum in utroque Testamento se fecit hominibus. 885

CAP. VI. — Explicat Christi verba: « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, » etc., quibus abutebantur hæretici, et probat, ut revelante Patre Filium, sic revelante Filio Patrem nunquam non cognitum fuisse. 888

CAP. VII. — Exorsam orationem repetit, et ostendit Abraham revelante Verbo cognovisse Patrem et Filii Dei adventum. Hinc exultasse videntem Christi diem, quo promissa sibi facta adimplenda erant. Cujus quidem exultationis fructus ad posteros, fidei Abrahamæ consortes manavit, ad Judæos vero Dei Verbum rejicientes non pervenit. 891

CAP. VIII. — Vanos esse Marcionem et asseclas, qui Abraham a salute per Christum imperita excludunt: Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo, dum etiam Sabbatis curabat. 894

CAP. IX. — Utriusque Testamenti unum esse auctorem, finem scopumque præcipuum. 897

CAP. X. — Veteris Testamenti Scripturas, eas potissimum quæ a Moyse exaratae sunt, Filii Dei ubique passim meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime prænuntiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre inspirante manasse. 900

CAP. XI. — Veteres prophetas et justos prænovisse adventum Christi, huncque videre et audire ardentius appetuisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis revelante, et sine sui mutatione novis in dies beneficiis homines ditante, posteriores tamen cumulatis prioribus. 902

CAP. XII. — Eundem esse utriusque legis auctorem hinc liquido patere, quod Christus traditiones et mores veteri repugnantibus damnaverit, summa vero et eminentiora hujus præcepta confirmaverit, ac seipsum Mosaicæ legis finem esse docuerit. 905

CAP. XIII. — Christum naturalia legis præcepta non dissolvit; imo potius implevit, extendit et ampliasse: qui veteris legis jugum ac vincula ideo abstulit, ut homo jam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet, Deo pareret. 908

CAP. XIV. — Si quid obsequii exigat ab homine Deus, si hominem condiderit, vocaverit ac legibus informaverit, uni hominis salutem consulit; non homine indigens, sed in hunc beneficia gratis omnino conferre studens. 911

CAP. XV. — Qui legem naturalem seu Decalogum hominum cordibus primum inscribere satis habuerat Deus, Hebræorum, libertate sua abutentium, concupiscentiam graviore legis Mosaicæ jugo refrenare, imo et leges quasdam particulares ob duritiam cordis eorum statuere postmodum necesse habuit. 913

CAP. XVI. — Nec circumcisionis, nec aliarum cæremoniæ legalium virtute collatam esse perfectam justitiam: atque abrogata hæc a Christo fuisse, vigente semper, imo invalescente, qua nunquam non astricti fuerunt

homines, Decalogi lege. 915
 CAP. XVII. — Deum veteribus et typicis oblationibus ac sacrificiis non indignisse, nec per ea homines veram justitiam consequi potuisse. Idcirco iis abrogatis novum ac verum Novi Testamenti sacrificium ipsius corporis ac sanguinis Christi institutum fuisse, toto orbe nomini Domini offerendum. 920
 CAP. XVIII. — In sola Ecclesia catholica cum simplicitate et justitia offerri verum ac purum sacrificium, eucharistiam videlicet, quæ est ipsum corpus et sanguis Christi. 925
 CAP. XIX. — Terrena quidem cœlestium typos esse posse: sed ipsa cœlestia aliarum rerum supernarum et ignotarum typos, aut Deum nobis notum alterius ignoti typum sine insania dici non posse. 930
 CAP. XX. — Unum Deum per Verbum et Spiritum sanctum omnia quæ in mundo sunt condidisse: atque invisibilem licet in hac vita, et incomprehensibilem, non tamen ignotum esse; utpote quem opera prædicent, et cujus verbum multis modis semper videndum se et cognoscendum præbuerit. 932
 CAP. XXI. — Unam et eandem fuisse Abrahamæ fidem et nostram: hanc vero veterum patriarcharum et dictis et factis præsignificatam fuisse. 943
 CAP. XXII. — Christum non venisse propter unius sæculi homines, sed propter omnes qui juste ac pie viventes, in ipsum crediderant, ac deinceps credituri erant. 945
 CAP. XXIII. — Patriarchas et prophetas Christi adventum præsignificantes, viam posteris ad Christi fidem munisse, ideoque minorem apostolorum laborem fuisse, quod fructum alieni laboris colligerent. 947
 CAP. XXIV. — Difficiliorem fuisse gentium quam Judæorum conversionem; majorem proinde apostolorum laborem qui illi, quam qui huic operam navabant. 948
 CAP. XXV. — Utrumque Testamentum in Abrahamo et in Thamaris partu præsignatum fuisse: unum vero utriusque Testamenti Deum esse. 949
 CAP. XXVI. — Thesaurus absconditus in Scripturis Christus, hujus adventu ac cruce patefactus; Scripturarum vero expositionem doctrinæque veritatem a solis episcopis, qui in Ecclesia catholica successionem habent ab apostolis, petendam esse. 951
 CAP. XXVII. — Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, ipso providente litteris mandatos esse, ut iis erudiamur, nec superbiamus. Non igitur hinc colligendum alium Deum esse ab eo quem Christus prædicavit; timendum potius ne unus et idem Deus, qui pœnas ab antiquis sumpsit, graviores a nobis repetat. 953
 CAP. XXVIII. — Insipientes esse, qui Christi misericordiam exaggerantes, judicium tacentes, majoremque Novi Testamenti gratiam spectantes; majoris vero, quam a nobis exigit, perfectionis obliti, alterum Deum a Creatore statuere nituntur. 960
 CAP. XXIX. — Dissolvit argumentum Marcionitarum, quo Deum malorum auctorem probare nitebantur, quod Pharaonem et ministros ejus excæcaverit. 962
 CAP. XXX. — Diluit aliud Marcionitarum argumentum, quod nimirum Hebræi, jubente Deo, spoliassent Ægyptios. 963
 CAP. XXXI. — Quod Scriptura non redarguit, veteribus criminum temere dandum non esse, sed typum in eo quærendum: quod probatur exemplo incestus a Lot commissi. 966
 CAP. XXXII. — Utriusque testamenti unum Deum auctorem esse, senioris apostolorum discipuli auctoritate confirmat. 969
 CAP. XXXIII. — Quisquis unum Deum utriusque Testamenti auctorem esse confitetur, et Scripturas apud Ecclesiæ presbyteros accurate legit, hic vere spiritualis discipulus est; atque vera agnitione, quæ in sola Ecclesia catholica reperitur, illustratus, quæcunque de Christo ac Novi Testamenti libertate prænantiarunt prophetæ, perspicit, et recte interpretatur. 970
 CAP. XXXIV. — Adversus Marcionitas, ab uno et eodem Deo prophetas exstitisse ex eo probat, quod quæcunque de Christo Novi Testamenti libertate ac futura hominum renovatione prædixerunt, in unum Christum nostrum, a quo impleta sunt omnia, nec in alium convenient. 981
 CAP. XXXV. — Vana et insana esse, quæ de variis Scripturarum principiis comminiscerentur Valentiniani et Gnostici, nec proinde prophetas (multo minus Christus) partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos, locutos fuisse. 984
 CAP. XXXVI. — Ab uno et eodem Patre missos esse prophetas, a quo et Christus missus est. 987
 CAP. XXXVII. — Homines liberos esse et eligendi facultate præditos; nec proinde quosdam natura bonos, quosdam natura malos esse. 996

CAP. XXXVIII. — Cur non ab initio perfectus factus est homo. 1002

CAP. XXXIX. — Bonum a malo discernendi facultatem homini inditam esse, ut sua voluntate et electione, nulla vi coactus, Dei mandata peragat, quo ab eo perficiatur, malaque rebellibus parata a se avertat. 1005

CAP. XL. — Unum et eundem Deum Patrem pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere. 1007

CAP. XLI. — Qui Deo non credunt, ipsique non obediunt, angeli et filii diaboli sunt; non natura quidem sed imitatione. Epilogus hujus libri et scopus sequentis Analysis libri quinti. 1009 1011

LIBER QUINTUS.

Præfatio. 1013

CAPUT I. — Solus Christus divina nos docere, ac redimere potuit, idemque, ut nos repararet, non opinione, sed re ipsa, Spiritus sancti operatione ex Maria Virgine carnem assumpsit; adversus Valentini et Ebionis vanitates. 1014

CAP. II. — Christus non venit in aliena, cum sua nos gratia visitavit, et carni nostræ contulit capacem esse salutis, verum pro nobis sanguinem fundendo, veramque carnem suam nobis in eucharistia exhibendo. 1017

CAP. III. — In infirmitate carnis humanæ elucet virtus et gloria Dei, qui corpus nostrum resurrectionis et immortalitatis particeps efficit; ipsique ævo sempiterno frui concedet, cui exiguam et communem hanc vitam largitur. 1020

CAP. IV. — Falluntur qui, præter mundi fabricatorem, alterum Deum Patrem confingunt; quem infirmum et inutilem, aut malignum et invidum esse necesse est, si corporibus nostris vitam æternam præstare vel non possit, vel nolit. 1023

CAP. V. — Priscorum vita longæva, Eliæ et Enoch cum propriis corporibus translatio, una cum Jonæ, Ananiæ, Azariæ et Misaelis in summis periculis conservatione, evidenter ostendunt Deum excitare posse corpora nostra ad vitam æternam. 1024

CAP. VI. — Integrum et perfectum hominem, corpore et anima constantem et conjunctum, salvum faciet Deus, cum eum Verbum assumpserit, et donis Spiritus sancti ornaverit, cujus corpora nostra templa sunt et dicuntur. 1026

CAP. VII. — Quia Christus in carne nostra resurrexit, consequitur nos in eadem resurrecturos; cum etiam resurrectio nobis promissa ad spiritus naturaliter immortales referri non debeat, sed ad corpora ex se mortalia. 1029

CAP. VIII. — Dona Spiritus sancti, quæ recipimus, præparant nos ad incorruptelam, spiritualesque reddunt, et a carnalibus discernunt: qui mundis et immundis animalibus in lege significantur. 1030

CAP. IX. — Quomodo intelligendus sit locus Apostoli, quo hæretici abutebantur: « Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. » 1033

CAP. X. — Superiora probat similitudine ducta ab oleastro, cujus qualitas tantum, non natura per insitionem mutatur; ostendit quoque hominem sine Spiritu, nec fructus edere, nec regnum Dei possidere posse. 1036

CAP. XI. — De carnalium et spiritualium operibus, ablutioneque spirituali non ad corporum substantiam, sed pristinae vitæ conversationem referenda. 1038

CAP. XII. — De differentia mortis et vitæ, afflatus vitæ et spiritus vivificantis; et quomodo eadem substantia carnis, quæ mortua est, reviviscit. 1040

CAP. XIII. — Maximum specimen resurrectionis habemus in mortuis a Christo suscitatis; cordaque nostra capacia esse vitæ æternæ eo ostenduntur, quod nunc Spiritum Dei recipiant. 1045

CAP. XIV. — Nisi caro servanda esset, carnem ejusdem substantiæ cum nostra Verbum non assumpisset; quapropter nec per ipsum essemus reconciliati. 1047

CAP. XV. — Testimoniis Isaïæ et Ezechielis probat resurrectionem, eundemque Deum nos resuscitaturum esse, qui creavit. 1050

CAP. XVI. — Cum in terram corpora nostra revertantur, sequitur ea inde substantiam habere. Item Verbi adventu clarius in nobis imago Dei apparuit. 1053

CAP. XVII. — Deus et Dominus, Pater et creator universorum, unicus et solus est, qui nos in Christo dilexit, præcepta dedit, et remisit nobis peccata; cujus Filium et Verbum sese Christus probavit, cum peccata condonaret. 1055

CAP. XVIII. — Creaturas universas, quibus Deus Pater et ejus Verbum utuntur, sua propria virtute et sapientia condiderunt; non ex labe, aut ignorantia; alias nunquam carnem assumpsisset Dei Filius, qui omnem a Patre po-

testatem accepit. 1058

CAP. XIX. — Cum Eva inobediente et prævaricatrice comparatur B. Virgo Maria, illius advocata; referunturque variæ et dissidentes hæreses. 1061

CAP. XX. — Audiendi sunt pastores, quibus apostoli commiserunt ecclesias, unam et eandem salutis doctrinam habentes; fugiendi autem hæretici, et in fidei mysteriis sobrie sapiendum. 1062

CAP. XXI. — Caput omnium quæ prædicta sunt, Christus est; quem hominem assumere, a Patre universorum creatore mitti, et a Satana tentari oportuit, ut promissiones adimpleret, et gloriosam consummatamque victoriam reportaret. 1064

CAP. XXII. — Dominus verus, et Deus unus a lege declaratur, et in Evangelio per Christum ejus Filium manifestatur; quem solum adorare, et ab illo omnia bona exspectare oportet, non a Satana. 1068

CAP. XXIII. — Diabolus assuetus est mendaciis, quibus seductus Adam sexto creationis die peccavit, quo tandem per Christum reparatus fuit. 1070

CAP. XXIV. — De diaboli perpetuo mendacio, potestibus quibus non parere oportet, atque imperiis terrenis, quatenus a Deo, non a diabolo constituentur. 1072

CAP. XXV. — Antichristi fraus, superbia, et tyrannicum regnum, prout a Daniele et Paulo descripta sunt. 1074

CAP. XXVI. — Quia Joannes et Daniel prædixerunt imperii Romani dissolutionem et desolationem, quæ finem mundi et regnum Christi æternum præcedet; refelluntur alium a Demiurgo Patrem confingentes Gnostici, Satanæ organa, quorum opera nunc Deum aperte blasphemant. 1078

CAP. XXVII. — De futuro judicio per Christum, communiione et separatione divina, atque infidelium poenis æternis. 1081

CAP. XXVIII. — De piorum et impiorum discrimine, apostasia futura sub Antichristo, atque mundi consummatione. 1083

CAP. XXIX. — Universa ad utilitatem hominum facta esse; et de Antichristi dolis, nequitia, vi apostatica, a diluvio et deinceps in Ananiæ, Azariæ et Misaelis persecutione præfigurata. 1083

CAP. XXX. — Certus quidem est numerus nominis Antichristi; sed de hoc nihil temere affirmandum, cum multis nominibus is aptari queat; et cur aperte a Spiritu sancto explicatum non fuerit; ac de regno morteque illius. 1087

CAP. XXXI. — Confirmatur reservatio eorum nostrorum morte, resurrectione et ascensione Christi; animæ sanctorum interea tempus illud expectant, ut perfectam consummatamque gloriam percipiant. 1091

CAP. XXXII. — In ea carne, qua sancti multas hic ærumnas pertulerunt, laborum suorum fructus percipient; maxime cum id omnis creatura expectet, ac Deus Abraham et semini ejus promittat. 1093

CAP. XXXIII. — Propositum confirmat promissionibus iis quibus Christus se de generatione vitis in regno Patris bibiturum esse recepit, simul et mercedem centuplum, et prandia promisit; quod et longe antea benedictio Jacob præsignarat, uti Papias et seniores sunt interpretati. 1093

CAP. XXXIV. — Sententiam suam de temporali et tereno sanctorum regno a resurrectione claudit variis Isaïæ, Ezechielis, Jeremiæ et Danielis testimoniis, atque parabola vigilantium servorum, quibus se ministratum Dominus pollicetur. 1098

CAP. XXXV. — Contendit superiora testimonia non posse per allegoriam de bonis tantum cœlestibus intelligi, sed implenda esse post adventum Antichristi, et resurrectionem in terrena Jerusalem; prioribusque prophetiis, ex Isaia, Jeremia et Joannis Apocalypsi alias subjungit. 1101

CAP. XXXVI. — Homines vere suscitabuntur, mundusque non penitus exterminabitur: erunt autem variæ sanctorum mansiones pro cujusque dignitate, et omnia subiciuntur Deo Patri: sicque erit omnia in omnibus. 1104

Admonitio de sequentibus fragmentis. 1105

FRAGMENTA DEPERDITORUM OPERUM S. IRENÆI. 1107

APPENDIX ad Irenæi libros contra hæreses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta.

Fragmenta commentariorum Basilidis. 1129

Fragmenta Epiphani. 1131

Fragmentum Isidori. 1131

Fragmenta Valentini. 1133

Fragmentum libri cujusdam Valentiniani. 1137

Epistola Ptolemæi ad Floram. 1139

Fragmenta Heracleonis. 1143

PRÆFATIONES VARIORUM. 1161

Glossarium Latinum. 1203

Index rerum et sententiarum. 1221

FINIS TOMI QUINTI.

ÉTAT DE QUELQUES PUBLICATIONS DES ATELIERS CATHOLIQUES AU 1er MAI 1856.

COURS COMPLET DE PATROLOGIE, ou *Bibliothèque universelle*, complète, uniforme, commode et économique de tous les saints Pères, docteurs et écrivains ecclésiastiques, tant grecs que latins, tant d'Orient que d'Occident; reproduction chronologique et intégrale de la tradition catholique pendant les douze premiers siècles de l'Eglise, d'après les éditions les plus estimées: environ 260 vol. in-4°, à 5 fr. l'un. Le grec et le latin formeront environ 300 vol; mais chaque vol. grec-latin est du prix de 8 fr. Tous les Pères de l'Eglise d'Occident ont paru; ils forment 217 vol. prix: 1085 fr. Pour la série gréco-latine 9 vol. ont aussi paru; et pour l'édition purement latine de l'Eglise d'Orient 15 vol. sont en vente.

COURS COMPLETS D'ECRITURE SAINTE ET DE THEOLOGIE, 1° formés uniquement de Commentaires et de Traités partout reconnus comme des chefs-d'œuvre, et désignés par une grande partie des évêques et des théologiens de l'Europe, universellement consultés à cet effet; 2° publiés et annotés par une société d'ecclésiastiques, tous curés ou directeurs de séminaires dans Paris. Chaque *Cours*, terminé par une table universelle analytique et par un grand nombre d'autres tables, forme 28 vol. in-4°. Prix: 158 fr. l'un.

TRIPLE GRAMMAIRE ET TRIPLE DICTIONNAIRE HEBRAÏQUE et CHALDAÏQUE, 1 énorme vol. in-4°. Prix: 15 fr.

COLLECTION INTEGRALE ET UNIVERSELLE DES ORATEURS SACRES DU PREMIER ET DU SECOND ORDRE, ET COLLECTION INTEGRALE OU CHOISIE DE LA PLUPART DES ORATEURS SACRES DU TROISIEME ORDRE, selon l'ordre chronologique, afin de présenter, comme sous un coup d'œil, l'histoire de la prédication en France pendant trois siècles, avec ses commencements, ses progrès, son apogée, sa décadence et sa renaissance, 67 vol. in-4°. Prix: 335 fr., 6 fr. le vol. de tel ou tel Orateur en particulier. Tout a paru.

COLLECTION INTEGRALE ET UNIVERSELLE DES ORATEURS SACRES DE 1789 et au-dessus jusqu'à nos jours, 53 vol. in-4°. Prix: 165 fr. Cette seconde série, outre les orateurs morts, contient la plupart des vivants; elle est, de plus, accompagnée des mandements épiscopaux d'un intérêt public et permanent, des *Oeuvres complètes* des meilleurs prédicateurs anciens et modernes, des principaux ouvrages connus sur l'art de bien prêcher; enfin, de vingt tables différentes présentant les matières sous toutes les faces. 18 vol. ont paru.

ENCYCLOPEDIE THEOLOGIQUE ou série de Dictionnaires sur chaque branche de la science religieuse, offrant en français et par ordre alphabétique, la plus claire, la plus variée, la plus facile et la plus complète des Théologies. Ces **DICTIONNAIRES** sont: ceux d'écriture sainte, — de Philologie sacrée, — de Liturgie, — de Droit canon, — des Hérésies, des schismes, des livres jansénistes, des Propositions et des livres condamnés, — des Conciles, — des Cérémonies et des rites, — des Cas de conscience, — des Ordres religieux (*hommes et femmes*), — des diverses religions, — de Géographie sacrée et ecclésiastique, — de Théologie morale, ascétique et mystique, — de Théologie dogmatique, canonique, liturgique, disciplinaire et polémique, — de Jurisprudence civile-ecclésiastique, — des Passions, des vertus et des vices, — d'Hagiographie, — des Pèlerinages, — d'Astronomie, de Physique et de Météorologie religieuses, — d'Iconographie chrétienne, — de Chimie et de minéralogie religieuses, — de Diplomatique chrétienne, — des Sciences occultes, — de Géologie et de chronologie chrétiennes, 52 vol. in-4°. Prix: 312 fr. 51 vol. ont vu le jour.

NOUVELLE ENCYCLOPEDIE THEOLOGIQUE, contenant les **DICTIONNAIRES** de Biographie chrétienne et antichrétienne, — des Persécutions, — d'Eloquence chrétienne, — de Littérature *id.*, — de Botanique *id.*, — de Statistique *id.*, — d'Anecdotes *id.*, — d'Archéologie *id.*, d'Héraldique *id.*, — de Zoologie, — de Médecine pratique, — des Croisades, — des Erreurs sociales, — de Patrologie, — des Prophéties et des miracles, — des Décrets des Congrégations romaines, — des Indulgences, — d'Agri-silvi-viti-Horticulture, — de Musique chrétienne, — d'Epigraphie *id.*, — de Numismatique *id.*, — des Conversions au catholicisme, — d'Education, — des Inventions et découvertes, — d'Ethnographie, — des Apologistes involontaires, — des Manuscrits, — d'Anthropologie, — des Mystères, — des Merveilles, — d'Ascétisme, — de Paléographie, de Cryptographie, de Dactylographie, d'Hieroglyphie, de Sténographie et de Télégraphie, — de Paléontologie, — de l'Art de vérifier les dates, — des Objections scientifiques. 52 vol. in-4°. Prix: 312 fr. Tous ont paru.

TROISIEME ET DERNIERE ENCYCLOPEDIE THEOLOGIQUE, contenant les **DICTIONNAIRES** de Philosophie, — d'Anti-philosophisme, — du Parallèle des doctrines religieuses et philosophiques avec la foi catholique, — du Protestantisme, — des Objections populaires, — de Critique, — de Scolastique, — de Philologie du moyen âge, — de Physiologie, — de Tradition patristique et conciliaire, — de la Chaire, — d'Histoire ecclésiastique, — des Missions, — des Antiquités chrétiennes et découvertes modernes, — des Bienfaits du christianisme, — d'Esthétique, — de Discipline, — d'Erudition, — des Papes, — des Cardinaux, — de Bibliographie, — des Musées, — des Abbayes, — de Cislure, gravure et ornementation chrétienne, —

de Legendes du christianisme, — de Cantiques, — d'Economie charitable, — des Sciences politiques, — de Législation comparée, — de la Sagesse populaire, — des Superstitions; — des Livres apocryphes, — de Leçons de littérature en prose et en vers, — de Mythologie, — de Technologie, — des Controverses historiques, — des Origines du christianisme, — des Sciences physiques et naturelles dans l'antiquité, — des Harmonies de la raison, de la science, de la littérature et de l'art avec la foi catholique. 60 vol. in-4°. Prix: 360 fr. 18 vol. sont terminés; les autres suivent vite.

DEMONSTRATIONS EVANGELIQUES: de Tertullien, Origène, Eusèbe, S. Augustin, Montaigne, Bacon, Grotius, Descartes, Richelieu, Arnauld, de Choiseul du Plessis-Praslin, Pascal, Péllisson, Nicole, Boyle, Bossuet, Bourdaloue, Loke, Lami, Burnet, Malebranche, Lesley, Leibnitz, La Bruyère, Fénelon, Huet, Clarke, Duguet, Stanhope, Bayle, Leclerc, Du Pin, Jacquelin, Tillotson, De Halier, Sherlock, Le Moine, Pope, Leland, Racine, Massillon, Ditton, Derham, d'Aguesseau, de Polignac, Saurin, Buffier, Warburton, Tournemine, Bentley, Littleton, Fabricius, Seed, Addison, De Bernis, J.-J. Rousseau, Para du Phanjas, Stanislas 1er, Turgot, Statler, West, Beauzée, Bergier, Gerdil, Thomas, Bonnet, de Crillon, Euler, Delamarre, Caraccioli, Jennings, Duhamel, S. Liguori, Butler, Bullet, Vauvenargues, Guénard, Blair, de Pompignan, de Luc, Porteus, Gérard, Diessbach, Jacques, Lamourette, Laharpe, Le Coz, Duvoisin, De la Luzerne, Schmitt, Poynter, Moore, Silvio Pellico, Lingard, Brunati, Manzoni, Perrone, Palay, Doriéans, Campien, F. Pérennès, Wiseman, Buckland, Marcel de Serres, Keith, Chalmers, Dupin aîné, Sa Sainteté Grégoire XVI, Cattet, Milner, Sabatier, Morris, Bolgeni, Chassay, Lombroso et Consoni; contenant les apologues de 117 auteurs répandues dans 180 vol.; traduites, pour la plupart, des diverses langues dans lesquelles elles avaient été écrites; reproduites **INTEGRALEMENT**, non par extraits; ouvrage également nécessaire à ceux qui ne croient pas, à ceux qui doutent et à ceux qui croient. 20 vol. in-4°. Prix: 120 fr.

HISTOIRE DU CONCILE DE TRENTE, par le cardinal Pallavicini, précédée ou suivie du Catéchisme et du texte du même concile, de diverses dissertations sur son autorité dans le monde catholique, sur sa réception en France et sur toutes les objections protestantes, jansénistes, parlementaires et philosophiques auxquelles il a été en butte; enfin d'une notice sur chacun des membres qui y prirent part. 3 vol. in-4°. Prix: 18 fr.

PERPETUITE DE LA FOI DE L'EGLISE CATHOLIQUE, par Nicole, Arnaud, Renaudot, etc., suivie de la Perpétuité de la Foi sur la confession auriculaire par Denis de Sainte-Marthe, et des 13 Lettres de Schellmacher sur presque toutes les matières controversées avec les Protestants. 4 vol. in-4°. Prix: 24 fr.

OEUVRES TRES-COMPLETES DE SAINTE THERESE, de S. Pierre d'Alcantara, de S. Jean de la Croix et du bienheureux Jean d'Avila; formant ainsi un tout bien complet de la plus célèbre Ecole ascétique d'Espagne, 4 vol. in-4°. Prix: 24 fr.

CATECHISMES philosophiques, polémiques, historiques, dogmatiques, moraux, disciplinaires, canoniques, pratiques, ascétiques et mystiques, de Feller, Aimé, Schellmacher, Rohrbacher, Pey, Lefrançois, Alletz, Almeyda, Fleury, Pomey, Bellarmin, Meusy, Challoner, Gother, Surin et Olier. 2 v. in-4°. Pr.: 13 fr.

PRÉLECTIONS THEOLOGICÆ, de PERRONE. 2 forts vol. in-4°. Prix: 12 fr.

OEUVRES TRES-COMPLETES DE DE PRESSY, évêque de Boulogne. 2 vol. in-4°. Prix: 12 fr.

MONUMENTS INEDITS SUR L'APOSTOLAT DE SAINTE MARIE-MADELEINE EN PROVENCE, et sur les autres apôtres de cette contrée, par M. Faillon, de Saint-Sulpice, 2 forts vol. in-4°, enrichis de 500 gravures. Prix: 16 fr.

COURS COMPLET D'HISTOIRE ECCLESIASTIQUE, 25 vol. in-4°. Prix: 150 fr. Les 11 premiers vol. ont paru.

LUCIFERRARIS PROMPTA BIBLIOTHECA, canonica, juridica, moralis, theologica, etc., 8 v. in-4°, Prix: 60 fr. 6 v. ont paru.

OEUVRES COMPLETES de THIÉBAUT, 8 vol. in-4°. Prix: 50 fr., 2 vol. ont paru.

OEUVRES COMPLETES de BOUDON, 3 énormes vol. in-4°. Prix: 24 fr.

OEUVRES COMPLETES de FRAYSSINOUS, 1 v. in-4°. Pr.: 6 fr.

OEUVRES COMPLETES du cardinal de LA LUZERNE, évêque de Langres, 6 vol. in-4°. Prix: 40 fr.

OEUVRES COMPLETES de BERGIER, 8 vol. in-4°. Prix: 50 fr.

OEUVRES COMPLETES de LEFRANC DE POMPIGNAN, archevêque de Vienne, et **OEUVRES RELIGIEUSES de son frère l'académicien**, 2 vol. in-4°. Prix: 14 fr.

OEUVRES COMPLETES de DE LA TOUR, chanoine de Montauban, 7 vol. in-4°. Prix: 45 fr. — Les *Mémoires liturgiques et canoniques* valent seuls au delà de ce prix. Ils sont au nombre de 51.

OEUVRES COMPLETES de BAUDRAND, 2 v. in-4°. Prix: 14 fr.

Les souscripteurs à 20 volumes à la fois, parmi les ouvrages ci-dessus, jouissent, EN FRANCE, de trois avantages: le premier est de ne payer les volumes qu'après leur arrivée au chef-lieu d'arrondissement ou d'évêché; le second est de recevoir les ouvrages *franco* chez notre correspondant ou le leur, ou d'être remboursés du port; le troisième est de ne verser les fonds qu'à leur propre domicile et sans frais.